This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

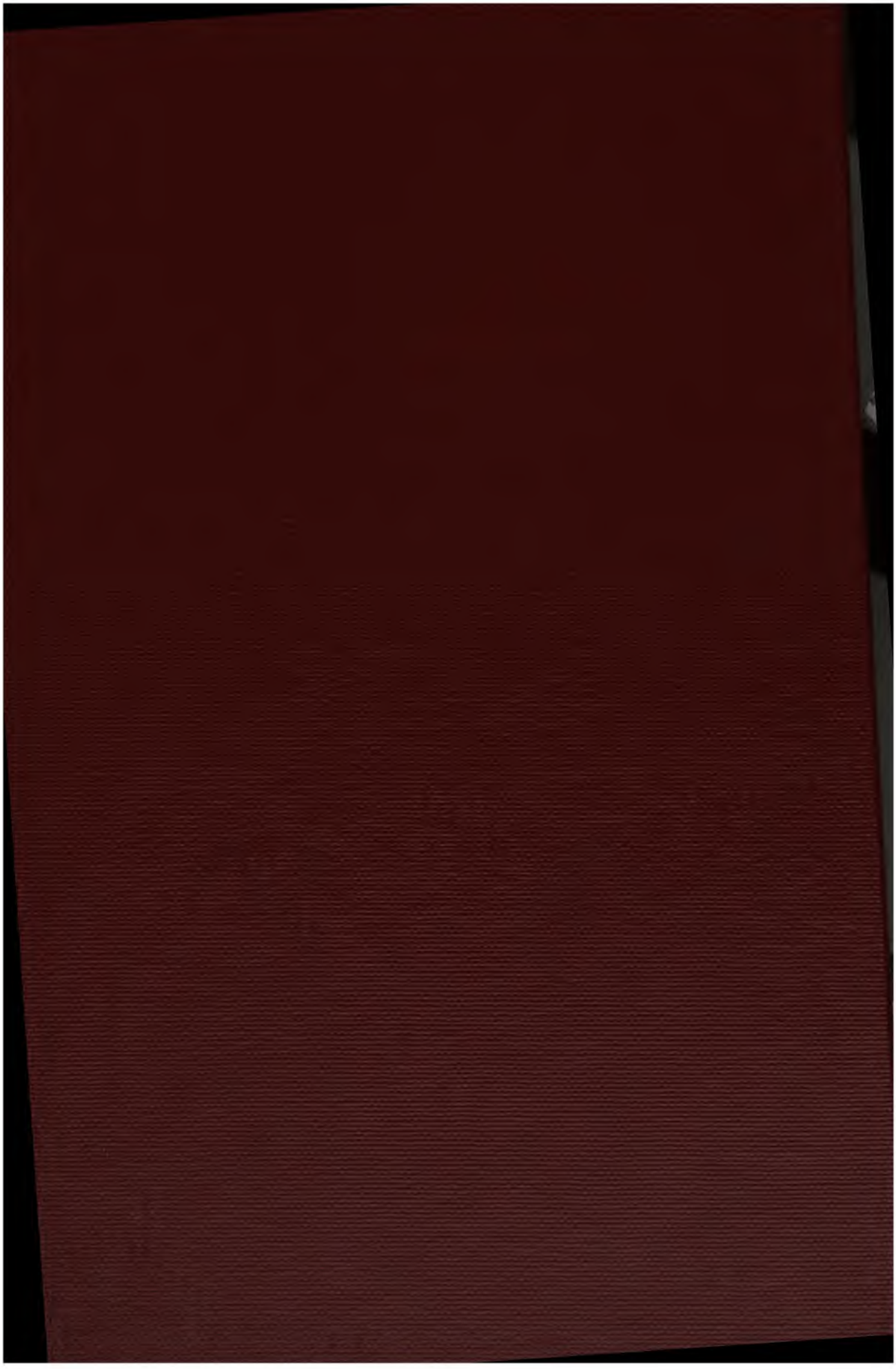

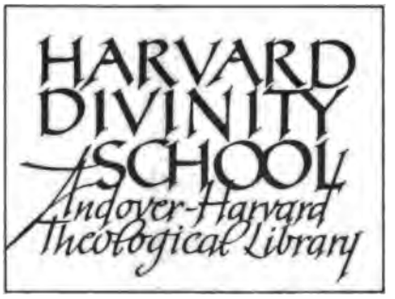
HARVARD
DIVINITY
SCHOOL
Andover-Harvard
Theological Library

Migne, Jacques Paul

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANNO 1216) PRO LATINIS ET AD CONCILII FLORENTINI TEMPORA (ANNO 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS.

SERIES GRÆCA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD BESSARIONEM.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS CII.

PHOTIUS CONSTANTINOPOLITANUS PATRIARCHA.

PARISIIS

APUD GARNIER FRATRES EDITORES, ET J.-P. MIGNE, SUCCESSORES

IN VIA DICTA : *AVENUE DU MAINE*, 208.

1900

BR
60
.M38
t. 102

Clichy — Ex typis PAUL DUPONT, 12, viâ dictâ Bac-d'Asnières. 26.9.1900.

SÆCULUM IX, ANNUS 891.

ΦΩΤΙΟΥ,

ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

PHOTII,

CONSTANTINOPOLITANI PATRIARCHÆ,

OPERA OMNIA

IN CLASSES QUINQUE DISTRIBUTA :

EXEGETICA, DOGMATICA, PARÆNETICA, HISTORICA, CANONICA;

CURIS VARIORUM, NEMPE :

CHRISTOPHORI WOLFII, ANG. ANT. SCOTTI, FRANC. COMBEFISII, CARD. BARONII, STEWARTII, RICHARDII MONTACUTII, ANTIMII REMNICENSIS EPISCOPI, FR. SCORSI, JOANN. BAPT. COTELERII, JUSTELLI, VOELLI, FONTANI, CORDERII, ANDREÆ SCHOTTI, CRAMERI, CARD. ANG. MAII, JAGERI, EMMANUELIS BEKKERI, JOSEPHI HERGENRŒTHER,

JAM ANTEA LUCE DONATA, PARTIM NUNC PRIMUM EDITA;

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE

TOMUS SECUNDUS.

PARISIIS
APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE, SUCCESSORES
IN VIA DICTA : *AVENUE DU MAINE*, 208

1900

SÆCULUM IX. ANNUS 891.

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO CII CONTINENTUR

PHOTIUS CONSTANTINOPOLITANUS PATRIARCHA.

OPERUM PARS II. — DOGMATICA.

Contra Manichæos libri quatuor, ex editione J. Christophori Wolfii. *col.* 9

De Spiritus sancti mystagogia liber, quem primus edidit et notis illustravit J. Hergenrœther, in universitate Wirceburgensi theologiæ doctor. 263

Homiliæ, ex editione Franc. Combefisii. 547

Carmina, ex Jnnio Bollandiano et Ang. Maio. 575

Epistolarum libri tres, ordine novo dispositi, ex Baronio, Montacutio, Combefisio, Franc. Scorsi, Cotelerio, Ang. Maio, Jagero. 585

LECTORI

Post absolutum volumen venit in manus nostras diu frustra undequaque conquisitus liber cui titulus, ΤΟΜΟΣ ΧΑΡΑΣ, Athenis a viro docto Sgouta nobis transmissus. Continet Photii Epistolam ad Ecclesiam Antiochenam quæ alibi non exstat impressa : eam ad calcem hujus tomi cum interpretatione nostra addendam curavimus. Ait Photius, se onus archiepiscopale impositum ægre suscepisse; orthodoxæ fidei professionem emittit.

PHILADELPHIA DIVINITY SCHOOL

PHOTII

PATRIARCHÆ CONSTANTINOPOLITANI

OPERUM PARS SECUNDA.

—

DOGMATICA.

—

PRÆFATIO

J. CHRISTOPHORI WOLFII IN LIBROS IV CONTRA MANICHÆOS

Sisto tibi, erudite lector, novam monumentorum, adhuc non editorum, collectionem, in posterum si Deo O. M. visum fuerit, per fasciculos aliquot continuandam. Nata mihi illa est tum aliunde, tum ex itineribus, quæ ante hos sedecim annos litterarum causa suscepisse me, cum voluptate recordor. Accipis itaque hic specimen duplex, alterum ad sacram, alterum ad profanam litteraturam magis pertinens. Ita enim hujus instituti rationes formandas esse putavi, ut ad novitatem accederet varietas. Agmen ducit Photius, patriarcha quondam CPolitanus, non minus de re sacra et ecclesiastica, quam litteris politioribus, apud æquales et posteros commentationibus suis, quæ ætatem tulerunt, præclare promeritus. Hujus libri IV *Contra Manichæos* veteres et recentiores exarati, lucem, qua tamen omnino digni erant, adhuc non viderunt. Primus eorum, fateor, a præstantissimo et supra laudes meas posito Bernardo de Montfaucon cum Latina versione insertus est *Bibliothecæ Coislinianiæ*, quam indefessæ viri industriæ ab anno 1715 debere cœpimus, pag. 349 seqq. At cum egregium illud Opus in oris nostris rarius obvium sit, ista vero Photianæ commentationis pars inter tot alia præclara, quæ ibidem occurrunt, opuscula, quasi sepulta videatur, non solum consultum putavi, sed et necessarium, ut idem ille liber primus cum cæteris tribus hic recuderetur. Hujus consilii hanc præterea habeo rationem, quod intellexi, beneficio codicis nostris Hamburgensis, quem in editione hac potissimum secutus sum, varia loca male accepta integritati suæ vindicari posse, quod ipsum mihi occasionem suppeditavit, interpretationem Latinam, alioquin optimam, hinc inde emendandi. Ne quid de notis dicam, quibus indigere videbatur egregia narratio, quæ cæteris omnibus, ad hoc argumentum spectantibus, et brevitate, et dictionis nitore, et rerum copia merito præfertur. Laudatissimus Montfauconius libri hujus primi editionem ex duobus codicibus, *Coisliniano* altero, altero *Colbertino*, procuravit, quorum alter alteri interdum suppetias tulit. Num in utroque tres reliqui libri desiderati sint, dicere non habeo. Certe id suspicor, non sine veri specie, quia doctissimus editor, quod alias facere consuevit, illorum in codicis Coisliniani descriptione non facit mentionem. Fortasse omissioni in utroque codice occasionem suppeditavit argumenti diversitas, cum liber ille primus tantum ad historiam Manichæismi, tres vero reliqui ad *confutationem* doctrinæ, quæ jam ab aliis suscepta erat, et qua proinde forte non adeo opus videbatur. spectent. In nostro Holsteniano integra commentatio, sine interrupto ordine, exstat. Nec dubitari potest, ab eodem auctore libros singulos esse profectos, cum in calce primi spes diserte fiat cæterorum, qui confutationem errorum exhibituri sint, ac præterea ipsa scribendi commentandique ratio Photium referat. At librum I, Photium auctorem habere, præter constans codicum mss. testimonium, dubitare non sinit Euthymius, qui parte II *Panopliæ* suæ, titulo 21, compendium narrationis Photianæ totidem ut plurimum verbis exhibet, et diserte Photio tribuit, iis verbis, quæ in notis ad p. 1 attuli.

Atque hæc quidem causa est, cur totam hanc scriptionem in lucem proferendam censuerim, nactus imprimis in ipsa hac urbe tam insignem opportunitatem. Bibliotheca enim nostra publica inter Græcos codices, quod liberalitati præstantissimi Lucæ Holstenii, civis nostri, debet, exhibet insigne volumen ordinis majoris, quod, præter Serapionis et Titi Bostrensis contra Manichæos scripta, Photianas illas curas complectitur. Monumenta illa singula, quemadmodum et pleraque eorum quæ Holstenius biblio-

369

thecæ nostræ legavit, ἀπόγραφα exhibent, ex bonæ antiquissimæque notæ codicibus, a recentiori manu diligenter exarata, et ab Holstenio, ceu ex notulis quibusdam marginalibus patere videtur, recognita. Fortasse illorum copiam ipsi fecit bibliotheca Vaticana, cujus curam agebat. Hujus conjecturæ hanc causam habeo Cl. Laurentius Alexander Zacagnius, ejusdem bibliothecæ quondam præfectus, et an. 1712, 26 Febr. cum litterarum jactura fatis functus, ex libro I Photii, tum non edito, affert locum illustrem, quo præsul diligentissimus Archelai, Carcharorum episcopi, industriam in compescendis Manichæorum veterum conatibus collocatam laudat. Eum infra in notis monui cum apographo Holsteniano ita convenire, ut nulla prorsus differentia nisi in unius litteræ scriptione observetur. Hinc conjectura mihi fit Holstenium nostrum eodem, quem is habuit, codice usum fuisse. Quanta vero cura exemplum illud Holstenianum, ex primitivo non minus castigato, descriptum sit, vel ex eo patet quod illud unum semper bene habeat, ubi duo, Coislinianus et Colbertinus, ex quibus Cl. Montfauconius suam editionem curavit, dissentiunt; passim vero etiam utrique, ubi labes est, succurrat, et vix una alterave vice necessitatem mihi imposuerit, a lectione ipsius recedendi. Exempla hujus assertionis in notis, lector, invenies, quæ effecerunt, ut nostro potissimum codici putaverim insistendum. In quo tamen negotio ita versatus sum, ut non negligerem auctoritatem duorum illorum Parisiensium, quos Cl. Montfauconius secutus est. Istis vero adjunxi compendium Euthymianum, prout I. c. in *Panoplia* exstat Tergobysti Græce an. 1710, fol. edita, et a me olim, quod ad hanc partem spectat, descripta. Hæc enim summa passim nostri codicis lectiones asseruit et vindicavit. Præsidio porro mihi fuit Petri Siculi *Historia* (Manichæorum) ex ms. codice bibliothecæ Vaticanæ Græce cum Latina versione edita per Matthæum Raderum, Ingolstadii 1604, in-4. Cum enim, quod subinde in notis ostendi, insignis inter Photii et Petri Siculi commentationes affinitas intercedat, quia in recensendis veterum Manichæorum rebus eosdem auctores, in novorum autem eamdem uterque rationem secuti sunt, fieri non potuit, quin sæpe is genuinam lectionem confirmaret, corruptam autem configeret. Quemadmodum vicissim is, qui istam Petri Siculi *Historiam* recognitione et versione nova, quam omnino requirit, dignari velit, non parum subsidii ex Photiana hac scriptione sibi cum ratione promittet.

Quæ dum memoro, non possum non significare dubitationem, quam in notis meis professus sum, et in qua me adhuc hærere fateor, uter scilicet horum alterum in scribendo imitatus videatur. Alterum alterius vestigia pressisse non dubitabit, qui utrumque scriptum comparaverit, et vel ea legerit, quorum indicium ipse feci. Proferam hic unum convenientiæ argumentum, idque meo judicio luculentum, ex num. VI (col. 23). Ibi potiores Manichæorum recentiorum errores ad sex capita revocantur. Totidem constituit Petrus Siculus p. 17 seq. Hoc a nemine veterum fieri memini. Et si factum esset, vel sic tamen rationi huic suum constaret pondus, quia utrinque idem ordo, et eædem interdum phrases observantur. Compara, quæso, quæ de primo Paulicianorum errore apud nostrum leguntur, cum his, quæ ex Siculo Latine proferam : « Primum illorum axioma est, duo rerum esse principia, Deum malum et Deum bonum : aliumque hujus mundi conditorem ac principem, et alium futuri ævi. — Age dic, inquit, quid nos a Romanis secernit? seipsos enim exsecrati illi, et nefarii prorsusque ingrati et perfidi Christianos nuncupant, nos autem vere Christi, veri Dei nostri cognomines, Romanos, ethnico nomine proprium permutare conati, appellant. — Asserunt autem sejunctionem suam a nobis in hoc consistere, quod ipsi quidem alium aiant esse Deum mundi conditorem, et alium, quem Patrem cœlestem vocabant, exclusum a mundi administratione, solaque in æternitate dominantem. » Uter hic utrum duxerit, aut secutus sit, arduum fuerit definire. Ætatis investigatio hic rem non confecerit. Fuerunt enim æquales, et sæculo IX medio claruerunt. Photium, A. C. 858, patriarcham CPoli constitutum esse et A. 891 obiisse constat. Lege hanc in rem doctissimi amicissimique nobis Jo. Alberti Fabricii *Bibliothecam Græcam*, tom. IX, p. 369 et 370. Petrum Siculum eodem tempore vixisse ex calce *Historiæ* ejus apparet. Referam argumentum verbis Matthæi Raderi, editoris ejus, quæ in limine libelli ita leguntur : « Vixit Petrus Siculus A. P. C. N. præter propter 870, quo tempore ex imperio Basilii et filiorum Constantini et Leonis, imperatorum Orientis, legatus Tibricam, Armeniæ civitatem, ut de captivorum permutatione ageret, missus est, causamque feliciter, ut ipse extremis narrat paginis, cum novem Tibricæ menses moratus esset, transegit. » Itaque uterque provocare potuit in scripto suo ad ea, quæ a Manichæis sua ætate gesta vel viderit, vel audiverit. Cl. Montfauconio, p. 349 *Bibliothecæ Coislinianæ* narrationis illius Photianæ pars maxima ut plurimum desumpta videtur ex historia de ortu progressu et occasu Manichæorum a Petro Siculo descripta. In eamdem sententiam penitus concederem, nisi obstaret, quod Photius in limine narrationis suæ varios alios allegans, quorum opera usus sit, Siculum nostrum tacet, ad quem tamen pro candore, qui alioquin in eo observatur, hoc magis, siquidem ea usus fuisset, provocaturus fuisse videtur, quod ipsum rebus contra Manichæos gestis interfuisse ex ipsa commentatione nosset. Vicissim vix veri videtur simile, Petrum Siculum Photii forulos compilasse, in primis in iis, quæ ad recentiorum Manichæorum, seu Paulicianorum, historiam spectant. Ad eam enim scribendam invitatum et permotum se ait legatione regia, qua in oris, his hominibus refertis, perfunctus sit. Verba ita habent Latine, p. 3 : « Ergo vero inductus rei necessitate hoc muneris suscepi, quando regia legatione perfuncturus ad ea loca accessi, ipso excidio imperii Basilii Magni imperatoris nostri, a Deo delecti, etc. Porro legatus ibam, ut de captivorum permutatione agerem, etc. Tibricæ igitur legationis obeundæ causa apud Paulicianos diu

moratus, sæpe disputando cum illis sum congressus, illorumque arcana omnia per Catholicos etiam ibi degentes curiose investigavi, » etc. Hic clarum est, Petrum videri velle eorum narratorem, quæ vel gesta ipsa viderit, vel ex æqualibus et Manichæis audiverit. Fortasse itaque sic statuendum fuerit, Petrum Siculum Photii commentationem ante oculos habuisse in enarranda veterum Manichæorum historia et doctrina, deinde, vero ubi ad recentiorum res (nam et horum doctrinas eodem modo, quo Photius, recenset) pervenerat, proprium fundum consuluisse. Et sane minorem in extrema narratione inter utrumque scriptorem convenientiam deprehendisse mihi videor, quam quæ in limine et continuatione operis apparet. Veri quoque est similius, Petrum Siculum, scriptorem cætera incognitum, peritum ducem, quem sequeretur, elegisse, quam Photium, hominem in scribendo exercitatissimum. Monere denique et hoc liceat, Siculum æque, ac Photium, p. 17 et 21 *Historiæ* suæ promittere confutationem Manichæismi, imo eadem perfunctum esse, ea, quæ Photio se probavit, ratione. Raderus enim, § 4 Præmonitionis suæ ad Siculi libellum, ex Jac. Sirmundi fide refert, duorum capitum, ex sex illis, de quibus modo diximus, refutationem exstare in bibliotheca Vaticana manu exaratam, eamque ex nudis prope divinarum Litterarum testimoniis contextam. Idem hoc Photio curæ potissimum fuisse non negabit, qui librum ejus II vel obiter inspexerit.

Quidquid hujus erit, eruditorum non unus dignum censuit hoc opus, quod in lucem ederetur. Ita Abrahamus Hinckelmannus, ὁ μακαρίτης, prædecessor meus, de Græcis libris non minus præclare quam *de Orientalibus*, promeriturus, luci id cum versione sua Latina, cujus partem perfecerat, destinabat. Vide *Detectionem fundamenti Böhmiani*, p. 52 et 123. Illius ἀπόγραφον una cum Serapionis et Titi Bostrensis commentationibus supra memoratis, devenit postea in manus Sebast. Gottfridi Starckii, professoris quondam linguarum Oriental. Gryphiswaldensis ac deinde scholæ equestris Brandenburgensis moderatoris, qui telam ab Hinckelmanno cœptam pertexturus erat, si per fata licuisset. Lege illius præfationem ad librum *Kelila Wadimna*, Græce ab ipso editum, in calce, et confer Cl. Martini Dieterich Programma singulare, Berolini an. 1711 vulgatum, et memoriæ viri optimi destinatum. Idem animus fuit Laurentio Alexandro Zacagnio supra laudato, quod ex Præfatione ejus ad tomum I *Collectaneorum Monumentorum veterum Ecclesiæ Græcæ*, p. 15, intelligitur : « Sed ut ad Archelaum, inquit is, redeam, reperto hoc vetustissimo adversus Manichæos Opere, ad nefariæ eorumdem hæreseos historiam conscribendam animum admovi, eique non modo integram Archelai disputationem, sed et Photii patriarchæ CP. libros IV adversus Manichæos suo tempore iterum exortos, aliaque multa adhuc inedita magnique facienda veterum auctorum scripta, appendicis loco subjungere decreveram : sed doctissimorum virorum consilio factum est, ut in antecessum acta ista in primo Collectionis nostræ tomo ederentur. » Horum itaque exemplo adductus de perficiendo hoc negotio jam ante aliquot annos, consilium cepi, super vero serio cogitavi, postquam vidi Cl. Jacobum Basnag., in Specimine novæ, quam suscepit, editionis *Antiquarum lectionum* Canisii, Serapionis et Titi Bostrensis scripta contra Manichæos ex apographo codicis Holsteniani, quod a S. Rever. Jo. Friderico Wincklero, collega meo conjunctissimo, accepit, Græce edidisse, cum antea ibi Latine tantum legerentur. Consultum itaque putabam, efficere, ut triumviri isti, quos eodem volumine ms. junctos videbam, publice in posterum non essent disjuncti, in primis cum viderem, Photium in Confutatione sua duorum istorum laborem supplere. Illi enim, ut de historia hæreseos pestilentissimæ tacent, erroresque ipsos argumentis, ex ratione et philosophia petitis, oppugnant ; ita Photius narratione historica egregie perfungitur, ac furorem illorum hominum ex Scriptura diviniore compescendum sumpsit.

Ita enim rationes suas in toto opere hoc instituit Photius, ut lib. I tantum historiam tradat, reliquis vero potiores eorum errores profliget ; atque adeo, lib. II, contra eos evincat, Deum eumdem et animas et corpora et cætera sensibus subjecta condidisse ; lib. III, Veteri Testamento originem divinam vindicet ; IV, denique varia repetat, ad eadem argumenta pertinentia, et exceptionibus Manichæorum nonnullis satisfaciat. De titulo, quem libro II præfixum videbis, ita habe. Is non tam proxime et sigillatim ad librum illam quam ad reliquos duos pertinet, et generalem operis inscriptionem, ab alia manu profectam, sistit, docetque quod illud in oppugnandis Manichæis eorumque exceptionibus repellendis occupetur. Promittit enim Ἀπορίας καὶ λύσεις τῶν Μανιχαίων ; hoc est, *Dubia Manichæorum eorumque solutiones*.

De notis, quas addidi, ita existima. In lib. I illustrando diffusior, in altero parcior fui, in reliquis idem futurus. Historica enim illa hinc inde vel luce ex antiquitate, vel robore ex consentientibus aliorum testimoniis indigere, vicissim vero dogmatica sua radiare luce mihi videbantur.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ [1] ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ

ΔΙΗΓΗΣΙΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ ΑΝΑΒΛΑΣΤΗΣΕΩΣ.

—

EJUSDEM SANCTISSIMI PHOTII

NARRATIO

DE MANICHÆIS RECENS REPULLULANTIBUS.

—

SERMO PRIMUS.

I. Cum multis ignotum esse videamus, undenam exsecrandus ille nuper exortus Paulicianorum cœtus hoc nomen acceperit, ac varias ea de re nec sibi mutuo consentaneas opiniones circumquaque sparsas esse sciamus, non abs re fore duxi, quæ narratu eorum accepi, qui hujusmodi defectionis scelus detestati fuerant, pœnitentiæque lacrymis abluerant, populari brevique sermone de hoc argumento recensere, eaque addere, quæ præter priscorum Manichæorum sententiam a posteris eorum novata et adinventa fuerunt.

II. Samosata urbs est Syriæ, ubi olim Manichæo-

ΛΟΓΟΣ ΗΡΩΤΟΣ.

Α'. Πολλοῖς ὁρῶντες (2) ἀγνοούμενον, ὅθεν δὴ τὴν ἐπωνυμίαν τὸ βδελυκτὸν τοῦτο καὶ νεοφανὲς τῶν Παυλικιανῶν ἐκληρώσατο σύστημα, καὶ πολλὴν ἐσκεδασμένην ἀνακόλουθόν τε καὶ διάφορον τὴν περὶ τοῦτο συρομένην εἰς πάντας ὑπόνοιαν· οὐκ ἄκαιρον (3) ἡγησάμην βραχέα τινὰ καὶ ἅπερ ἀνεπυθόμην παρὰ τῶν βδελυξαμένων καὶ μένανοίας δάκρυσι τὸ τῆς ἀποστασίας ἀποπλυναμένων ἄγος, καθωμιλημένῳ (4) καὶ συντόμῳ λόγῳ περὶ ταύτης διαλαβεῖν τῆς προθέσεως, καὶ εἴ τι ἄλλο παρὰ τὰ πάλαι δόξαντα τοῖς ἀπὸ Μάνεντος (5) ἐνεωχμώθη τε καὶ συγκατεσκευάσθη τοῖς ὕστερον.

Β'. Σαμόσατα πόλις ἐστὶ τῆς Συρίας, ἐν ᾗ πάλαι

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(1) Τοῦ αὐτοῦ, etc. Ita habet titulus apographi Holsteniani, quamvis in eo volumine, quod in bibliotheca nostra publica exstat, nihil quidquam Photii præterea legatur, sed Serapionis et Titi Bostrensis contra Manichæos commentationes proxime antecedant. Hinc forte non præter rem colligas, in codice Vaticano, ex quo Holstenius Photiana hæc describi forte curavit, alia ejusdem lecta fuisse. Codex Coislinianus titulum nonnihil, sed vocibus tantum diversum, exhibet ita : Φωτίου τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἐν συνόψει διήγησις τῶν νεοφαντῶν Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως. Cæterum ipsum hoc Photii opus edituri erant, si per fata licuisset, viri præstantissimi, de quibus in præfatione diximus. Photii genuinum esse opus, tum dictionis genus tum in primis luculentum Euthymii, sæc. XII scriptoris, testimonium in *Panoplia dogmatica*, tit. 20, contra Paulicianos exstans ubi is copiosa excerpta ex his Photii libris affert, eaque ipsius nomini inscribit. Afferam hic verba, prout in editione Operis Euthymiani Tergobystensi Græce leguntur : Χρὴ δὲ γινώσκειν, inquit, ὡς ὁ ἐπιλεξάμενος ἐγὼ τά τε ἤδη ῥηθέντα καὶ τὰ ἐφεξῆς ὑποτεταγμένα τῷ παρόντι τίτλῳ κεφάλαια, τὰ μὲν καθ' ὁλόκληρον τέθεικα, τὰ δὲ κατ' ἐπιτομήν, τὸ μῆκος ἐκκλίνας. Τινὰ δὲ τῶν ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ δηλωθέντος πατριάρχου καὶ πάντη περιέδραμον, ὅσα διὰ βαθύτητα νοημάτων ἢ καὶ διὰ τὸ λίαν ἐμπερίβολόν τε καὶ ἐγκατάσκευον ὀλίγοις μὲν ἦσαν προσιτὰ καὶ εὐάρεστα, τὰς αὐτὰς δὲ σχεδὸν παριστῶν ἐννοίας τοῖς ἐκλεγεῖσιν, εἰ καὶ δ' ἄλλων λέξεων καὶ ἑτεροτρόπων ἐπιχειρημάτων συνεπεραίνοντο. Quæ quidem Franc. Zinus tomo XIX *Biblioth. Patrum*, p. 206, ita Latine convertit : *Illud sciendum est me, qui capita hæc, quæ in hoc titulo continentur, collegi, partim integra posuisse, partim, ut longitudinem evitarem, compendio comprehendisse, et ex patriarchæ, quem ante commemoravi, scriptis ea prætermisisse, quæ vel profundiora vel imperfectiora paucis essent profutura, aut placitura, sententias tamen easdem, licet aliis verbis, aliisque dicendi rationibus retinui.*

(2) Ὁρῶντες. Ὁρῶν τε Colbertinus, male.

(3) Οὐκ ἄκαιρον. Coislinianus præmittit καί, quo opus non est, unde nec in Hamburgensi legitur.

(4) Καθωμιλημένῳ. Per *populari* reddendum censui, cujus in versione eruditissimi interpretis non habita erat ratio. Brevem quidem narrationem hanc suam de Paulicianis appellat Photius, ex qua tamen plura discas, quam ex reliquis omnibus, qui huc curas suas retulerunt, ipso etiam Petro Siculo non excepto, cujus Historia de ortu, progressu, et occasu Manichæorum, sæculo IX fere inclinante scripta, et Ingolstadii a Matthæo Radero Græce et Latine an. 1604, in-4, edita est.

(5) Τοῖς ἀπὸ Μάνεντος id est, *Manetis asseclæ*. Ita enim Græci passim. Sic Apollonius, epist. 16, οἱ ἀπὸ Πυθαγόρου καὶ ἀπὸ Ὀρφέως, id est, *philosophi Pythagoram vel Orpheum secuti*. Diversæ nonnihil notionis phrases sunt ὁ ἀπὸ φιλοσόφων, ὁ ἀπὸ νοταρίων, id est, *qui philosophus* vel *notarius fuerat*. Non opus est, ut moneam de diversa nomen Manetis apud Græcos et Latinos flectendi ratione : apud illos enim nunc Μάνου, nunc Μάνεντος, apud hos vero *Manæ*, *Manetis* et *Manis* formam legas. Si tamen *Suidam* audias, tom. II, p. 492, Μάνεντος declinandum fuerit.

τὸ Μανιχαίων θεοστυγὲς ἐπεκώμασε (6) φρόνημα. Ἐν ταύτῃ γυνή τις ὀνόματι Καλλινίκη (7) τῆς τοιαύτης αἱρέσεως ὅλον ἐν ἑαυτῇ συλλαβοῦσα τὸν βόρβορον, δύο τίκτει παῖδας, ὡς εἴθε μὴ ὤφειλεν, ὧν ὁ μὲν Παῦλος, τὸν δὲ Ἰωάννην ὠνόμαζον. Οὗτοι παῖδες οὐδὲν ἧττον τῆς γαστρὸς ἢ τῆς αἱρέσεως ἐκείνης (8) γενόμενοι τῆς κακοδαίμονος, ἄκρατον (9) τὸν ἰὸν τῆς ἀποστασίας εἰσεδέξαντο. Καίγε τῶν ἄλλων ἐπὶ τῇ δυσσεβείᾳ διαφέροντας καὶ δραστηρίους ὄντας τὸ κακοποιῆσαι κήρυκας τῆς ἀνομίας τοῦ τοιούτου μύσους οἱ μύσται (10) καὶ μυσταγωγοὶ εἰς τὴν τῶν Ἀρμενιακῶν (11) οὕτω νυνὶ καλουμένην χώραν ἐξέπεμψαν. Φανάρεια δὲ αὐτοὺς ἐπιχωρίῳ γλώσσῃ τὴν κλῆσιν ἡ κώμη λαβοῦσα πρὸ τῶν ἄλλων ὑπεδέξατο, καὶ τὰ τῆς ἀσεβείας ἐνεκυμόνησε σπέρματα, ἐξ οὗ καὶ τὴν προσωνυμίαν ἕν τι τῶν περιεχομένων αὐτῇ χωρίων Ἐπίσπαρις (12) ἐκληρώσατο. Ἐκ θατέρου τοίνυν τῶν εἰρημένων, ὅτῳ Παῦλος ἦν ὄνομα, ἀντὶ τοῦ γινώσκεσθαι διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρωνυμίας τὴν τῶν Παυλικιάνων (13) κλῆσιν οἱ τῆς ἀποστασίας ἐρασταὶ μετηλλάξαντο, οἱ δὲ οὐκ ἐκ θατέρου φασὶν, ἀλλ' ἐξ ἑκατέρου (14) συναρθέντων ἀλλήλοις τῶν ὀνομάτων εἰς ἐκβαρβαρωθεῖσαν ἐπίκλησιν σύνθετον, καὶ ἀντὶ τοῦ (15) Παυλοϊωάνναι καλεῖσθαι αὐτοὺς ὅπερ νῦν ὀνομάζονται.

Γ'. Χρόνου δὲ διαῤῥύεντος ἕτερον αὐτοῖς τὸ τῆς ἀποστασίας συνέδριον χειροτονοῦσι διδάσκαλον, ὃς ἐκ τῶν γεννησαμένων Κωνσταντῖνος ἔλκων τὴν κλῆσιν εἰς Σιλουανὸν ἑαυτὸν μετωνόμασε (16). Καί γε

rum doctrina Deo perosa floruit. Ibi erat mulier quædam nomine Callinice, quæ totum hujus hæresis cœnum in se collegerat. Hæc duos parit filios, quod utinam Deus avertisset : alium Paulum, alium Joannem appellarunt. Hi non minus infaustæ illius hæresis, quam uteri proles, defectionis virus sine ullo temperamento acceperunt. Illos vero utpote impietate alios præstantes et actuosos, maloque fovendo natos, qui tum detestandæ sectæ præfecti et mystagogi erant, in regionem Armeniacorum, ut nunc vocant, ad prædicandam impietatem miserunt : Phanarea, vicus sic ab incolis dictus, eos ante alios omnes excepit, impietatisque semina fovit ; unde etiam unus ex circumpositis vicis *Episparis* nomen sortitus est. Ex prædictorum igitur altero, cui Paulo nomen, defectionis amatores, mutata ea, quæ a Christo derivatur, nomenclatura Pauliciani appellati sunt. Alii dicunt non ex altero, sed ex utroque conjunctis nominibus denominationem accepisse barbaram, et pro eo, quod Pauloioannes dici debebant, appellari ita, ut nunc vocantur (id est, Pauliciani).

III. Elapso tempore defectionis senatus ille alium sibi constituit doctorem, qui a parentibus Constantinus appellatus, hoc nomen mutavit in Silvanum. Et quidem hunc multo pluris habent defectionis pri-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(6) Ἐπεκώμασε. Ita scribendum censui pro ἐπεκόμασε Coisliniani. *Euthymius* tit. 20 Panopliæ, ubi excerpta ex Photiano scripto exhibet, quæ subinde cum nostris his ex editione Græca Tergobysti an. 1710, fol. curata comparabimus, habet eodem sensu εἰσεκώμασε.

(7) De Callinice lege Cedreni Annales p. 356.

(8) Ἐκείνης, *illius*, ex ms. Hamb. addidi.

(9) Ἄκρατον, purissimum, non mutatum : confer de vocis hujus notione erudite exponentem Thom. Catakerum in *Adversariis Miscellan.* cap. 5, p. 42, edit. Londinens.

(10) Μύσται καὶ μυσταγωγοί. Per illos discipuli et initiati ; per hos doctores et ad sacra illa sacerrima duces proprie indicantur, phrasi, nostro et aliis ecclesiasticis scriptoribus, inque his Gregorio Nazianzeno, perfamiliari.

(11) Ἀρμενιακῶν. Ita Coislin Noster Ἀρμενιάκων. Malim prius.

(12) Ἐπίσπαρις. Ab ἐπισπείρω, dissemino.

(13) Παυλικιάνων. Ita noster : Coislinianus habet Παυλικιανῶν· malim priorem flectendi rationem, quam et in Euthymio observatam vidi, et res ipsa commendat, si ex duobus Pauli et Joannis nominibus eam appellationem conflatam credamus. Interim diversimode hæretici illi apud veteres vocantur, quod pridem observavit Jo. Baptista Cotelerius ad tomum I *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, p. 738, b, nempe Παυλικίανοι, Παυλικιάνοι et Παυλικιανοί, item Παυλιανισταί. Videatur idem ad tom. III, p. 638. Paulus ille, a quo nomen ferunt, ne cum Samosateniano, sæculi III hæresiarcha, confunderetur, a veteribus Μελανοῦ, id est *Nigri*, cognomine insigniri solet, v. c. a Timotheo, presbytero CPolitano, de receptione hæreticorum, tomo III *Monumentorum Cotelerianorum* et Sophronio Hierosolymitano, act. 11 synodi VI : Παῦλος ὁ Μελανὸς, οὐ μόνον δὲ λεγόμενος, ἀλλὰ καὶ γενόμενος κατὰ ἀλήθειαν. Id est, *Paulus Niger non solum nomine, sed et ex rei veritate.* Ex quo intelligitur, non confundendos esse utriusque factionis homines, quod usu venit Theodoro Balsamoni in Canonem Nicænum 19.

(14) Ἑκατέρου. Ita statuit et Anna Comnena, p. 450 Alexiados, Paulicianos dici scribens quasi Παύλους καὶ Ἰανούς. Sic et Zonaras, ubi de Michaele : Κατὰ τὴν Ἑῴαν δὲ τὸ τῶν Μανιχαίων πλῆθος ἦν πολὺ, οἵ καὶ ἀγροικότερον παρὰ τοῦ δημώδους ὄχλου καλοῦνται, ἐκ Παύλου καὶ Ἰωάννου τῆς κλήσεως συγκειμένης αὐτοῖς. Id est, *In Oriente vero Manichæorum magna erat copia, qui et minus eleganter a vulgo nomine ex Paulo et Joanne conflato appellantur.* Παυλοιωάνους vocat Blastares. *Publicanos* imo et *Populicanos* inferiori ætati dictos monuit Carol. Dufresn. ad Alexiam p. 412. Abrahamus ille, qui in Syria, revocata ex orco Paulianistarum hæresi, asseclis suis Abrahamitarum nomen paravit, non recentioris illius Pauli, sed antiquioris doctrinas defendit. Vide Barthol. Herbeloti *Bibliothecam orientalem*, p. 16 b.

(15) Καὶ ἀντὶ τοῦ. Ita hæc vertenda putavi, pro eo, quod vir doctus : « et Paulojoannes illos etiam nunc appellari. » Photius enim id sibi vult, hæreticos hos pro eo, quod vi originis suæ vocandi erant Paulojoannes, barbare, id est, minus ad hanc originem accommodate vocari Paulicianos. Ita omnino cepit mentem Photii Euthymius, hoc loco ita scribens : Ἀπὸ τούτων δὲ τῶν δύο, Παύλου καὶ Ἰωάνους τοῖς μαθηταῖς αὐτῶν ἡ προσωνυμία τῶν Παυλικιάνων ἐπετέθη συντεθεῖσα βαρβαρικώτερον, καὶ ἀντὶ τοῦ Παυλοϊωάννοι Παυλικιάνοι κατονομάζονται : id est, *A duobus vero istis, Paulo et Joanne, eorum discipulis, Paulicianorum nomen illis barbara quadam formatione, impositum est, atque sic pro Paulojoannes vocantur Pauliciani.*

(16) Μετωνόμασε. Metonomasia scilicet antiquis-

mipilares quam Callinices filios. Hic itaque, hic, inquam, ad nefaria et non audenda perpetranda promptissimus, hæretica tamen illa dogmata scripto tradere non ausus est. Moribus autem ac frequenti doctrina impietatis Orgia discipulis suis firmiter tenenda tradit. Evangelium quidem et Apostolum quæ divinus Christianorum cœtus complectitur et honorat, descripta ipsis tradidit, nulla facta in verbis et nominibus alicujus momenti mutatione, neque adulterata verbi forma, ut Valentinus et alii fecerant; sed pio sensu penitus subverso atque corrupto, nihil non agens, ut omnia ad defectionis suæ sententiam pertraheret. Et verba quidem divini Evangelii, ut dictum est, tradebat, nullis parenthesibus vel additionibus aperte vitiata, sed iis sensa subjiciebat, cum quibus sacra eloquia nihil affinitatis habent: nulla inter hæc convenientia perspicitur, imo illæ inter se pugnant, et ab his omnibus magis ostenditur apostolicorum et evangelicorum verborum consensus. His itaque constitutis decretum ponit, nihil ipsis esse legendum præter Evangelium et Apostolum: sed ille quidem, elapso quodam tempore, magis anima, quam corpore, periit.

A τοῦτον πολλῷ τῶν Καλλινίκης παίδων οἱ τῆς ἀποστασίας ὑπασπισταὶ ἐπιπροσθεν ἄγουσιν. Οὗτος δή, οὗτος ὁ δεινότατος κακουργῆσαι τὰ ἀτόλμητα τὰ μὲν αἱρετικὰ φρονήματα γραφῇ παραδοῦναι οὐκ ἐθάρρησεν. Ἔθει δὲ καὶ συνεχεῖ διδασκαλίᾳ κατασφαλισάμενος τοῖς μυσταγωγηθεῖσι κατέχειν ἀπαράτρωτα τὰ τῆς ἀσεβείας παρακατατίθησιν (17) ὄργια (18). Τὸ μέν τοι Εὐαγγέλιον καὶ τὸν Ἀπόστολον (19) ἃ καὶ (20) τὸ θεῖον τῶν Χριστιανῶν περιπτύσσεται καὶ τιμᾷ σύνταγμά, ἐγγράφως τούτοις παρέθετο, τοῖς ῥήμασι μὲν καὶ ὀνόμασιν οὐδὲν μέγα παραλλάττων, οὐδὲ κατακιβδηλεύων τοῦ λόγου τὸ σχῆμα, καθάπερ Οὐαλεντῖνος (21) καὶ ἕτεροι, ὅλον δὲ τὸν νοῦν τῆς εὐσεβείας διαστρέφων καὶ καταθραύων, καὶ πάντα ποιῶν καὶ περιέλκων πρὸς τὸ τῆς ἀποστασίας

B αὐτοῦ φρόνημα. Καὶ τὰ μὲν ῥητὰ (22), ὡς εἴρηται (23), δίδωσι κατέχειν [24] τοῦ τε Εὐαγγελίου μήτε παρενθήκαις μήτε προσθήκαις ἀνέδην (25) λυμαινόμενος (26). Ἀνάπτει δὲ τούτοις καὶ ὑποβάλλει νοήματα, οἷς ἁρμόζει μὲν οὐδὲν τῶν ἱερῶν ῥημάτων, οὐδεμία δὲ τούτοις ἀκολουθία ἐνορᾶται, μάχεται δὲ πρὸς ἄλληλα, καὶ ὑπὸ πάντων μᾶλλον δηλοῦται ἡ τῶν ἀποστολικῶν τε καὶ εὐαγγελικῶν λογίων. Ταῦτα δὴ οὖν παρακαταθέμενος, μηδὲν ἕτερον αὐτοῖς ἀναγινώσκειν παρά τε (27) τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν Ἀπόστολον δόγμα τίθησιν. Ἀλλ' ὁ μὲν μετὰ χρόνον ἀπεφθάρη τὴν ψυχὴν πλέον τοῦ σώματος.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

simis quoque hæreticis recepta fuit, nominatim Ebionitis, et ætate illis proxima, de quibus lege Mich. Siricii Ἄσκημα *De Ebionitis*, p. 6, 7. Adde Cl. Jo. Molleri, *Homonymoscopiam*, p. 764. Manetis vero asseclæ recentiores hunc morem commendatum C sibi habuerunt, exemplo Manetis ipso forte adducti.

(17) Παρακατατίθησιν. Ita recte Coislinianus, cujus lectionem confirmat Euthymius: noster mendose habet περικατατίθησιν, errore admodum obvio, cum nihil frequentius sit, quam ut præpositiones παρὰ et περὶ secum invicem permutentur. Vide, quæ huc exempla affert diligentissimus Cotelerius ad tom. II *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, p. 655 et ad tom. III, p. 531, 532.

(18) Ὄργια. Cum Orgiis, Eleusiniis aliisque gentilium sacris, quæ præ cæteris celari homines non initiatos solebant, hæreticorum disciplinam comparare consueverunt scriptores Græci veteres, Irenæus in primis et Origenes. Confer etiam auctoris τῶν φιλοσοφουμένων, quæ Origenis nomen falso præferunt, præfationem, et quæ ad eam in notis dixi, p. 6 et 7. Quemadmodum enim Gregorius Nazianzenus, orat. 39, eorum sacra σιωπώμενα καὶ σιωπῆς D ἄξια vocat, ita Pseudo Origenes l. c. scite observat, quod hæretici διὰ τοῦ σιωπᾶν καὶ ἀποκρύπτειν τε τὰ ἄῤῥητα ἑαυτῶν μυστήρια ἐνομίσθησαν πολλοῖς θεὸν σέβειν.

(19) Ἀπόστολον. Id est scripta apostolica, præter epistolas Petrinas, quam in rem lege infra § 8. Interim Augustinus, lib. IX, *Contra Faustum*, hanc eorum sententiam referens: « Verumtamen si ejus est et prior illa sententia, nunc emendata est: sin fas non est, Paulum inemendatum dixisse aliquid unquam, ipsius non est; » satis innuit, quomodo dictorum Paulinorum atque adeo et cæterorum auctoritatem, ubi libuerit, subterfugere consueverint.

(20) Ἃ καί. Ita restitui ex nostro, pro εἰ καί, quod habet Coislin. Certe Euthymius eamdem lectionem exhibet.

(21) De Valentinianorum aliorumque hæreticorum studio Scripturas canonicas cum apocryphis permutandi, vel interpolandi, lege vel Philastrium *De hæresibus*, hæresi 88, et quæ ibi erudite monuit doctissimus conjunctissimus Fabricius noster. Adde ejusdem notas ad codic. pseudepigraphum N. T. tom. II, p. 922 seq.

(22) Ῥητά. Ita Coislin. et noster: malim tamen cum Euthymio ῥήματα.

(23) Εἴρηται. Ita noster cum Euthymio. Coislin. legit ἐῤῥέθη sensu eodem.

(24) Κατέχειν. Supplevi ex nostro, cum quo consentit Euthymius, suffragante ipsa dictionis serie.

(25) Ἀνέδην. Ita et noster: Colbertinus, monente Cl. Montfauconio, legit ἀναίδην, quod et recepit Euthymius. Scilicet utraque scriptio, sine mutata vocis significatione, apud scriptores obtinet. De significatione diligenter agit, ut solet, Jac. Perizonius ad Æliani *Varias Historias*, lib. I, c. 4.

(26) Λυμαινόμενος. Ita recte Coislinianus, nec minus Euthymius: noster mendose λυμαινομένους, quam formam nec verbi conditio nec contextus patitur. Quod ad rem ipsam attinet, mitius hic de institutis Paulicianorum exposuisse videtur Photius, negans eos Libris sacris falsarias manus intulisse. Alia fere credere jubet Titus, lib. I *Contra Manichæos*, p. 16 codicis ms. Hamburg. Postquam enim is observaverat Manichæos æstimationem Evangeliorum simulare potius, quam re ipsa præstare, pergit ita: Ἔδει γὰρ αὐτοὺς, εἴγε τὰ Εὐαγγέλια ἐτίμων, μὴ περιτέμνειν τὰ Εὐαγγέλια, μὴ μέρη τῶν Εὐαγγελίων ἐξυφελεῖν, μὴ ἕτερα προσθῆναι μήτε λόγῳ, μήτε ἰδίᾳ γνώμῃ τὰ Εὐαγγέλια προσγράφειν. Προσγεγραφήκασι γοῦν ὅσα βεβούληνται, καὶ ἐξυφείλαντο, ὅσα κεκρίκασι. Confer similia apud eumdem lib. I, p. 19; et lib. III, p. 2. Adde *Acta Archelai*, p. 99. Atque hæc quidem cum Photii illis conciliari vix possunt, nisi dicas, Titum et Archelaum de veteribus illis Manichæis loqui, Photium vero de recentioribus, Paulicianis scilicet, quos idem passim testatur in nonnullis capitibus a majorum suorum, quorum etiam nomina interdum detestati sint, furore abiisse.

(27) Παρά τε. Noster παρά· sed cum Coislinian facit Euthymius.

Δ'. Μετὰ δὲ τὸν Σιλουανὸν, Συμεὼν αὐτῶν τοῦ δυσσεβοῦς διδασκαλείου προΐσταται, Τίτον καὶ αὐτὸς (28) ἑαυτὸν μετονομασάμενος. Ἐξῆς δὲ Ἀρμένιος γένος, Γεγναίσιος (29) ὄνομα, μετακληθεὶς εἰς Τιμόθεον. Καὶ τέταρτος Ἰωσὴφ ὁ εἰς Ἐπαφρόδιτον μεταβεβλημένος τὸ κύριον. Εἶτα Ζαχαρίας, ὃν οὐκ ἐλαχίστη μοῖρα αἱρέσεως μισθωθόν τε ἡγεῖται καὶ τῆς διδασκαλικῆς αὐτῶν προεδρίας ἀνάξιον. Ἕκτος αὐτοῖς ἐπιγίνεται Βαάνης ὁ ῥυπαρὸς, ἐφ' οἷς ἕβδομον καὶ τελευταῖον κακὸν Σέργιος ἀναφύεται, εἰς Τυχικὸν δὲ καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν μετεκάλεσεν. Ἀλλ' οἱ μὲν τῆς ἀποστασίας αὐτῶν διδάσκαλοι, ἀφ' οὗ τῆς Παύλου μετωνυμίας ἔλαχεν τὸ ἀποστατικὸν τοῦτο καὶ μισόχριστον σύνταγμα μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς ἥκοντος χρόνου ἐπὶ τοσοῦτον προήχθησαν. Ἐκεῖνο δὲ δεῖ (30) καλῶς ἐπιστῆσαι καὶ εἰδέναι, ὡς οἱ νῦν τῆς ἀποστάσεως ταύτης παῖδες, ἐπειδὰν αὐτούς τις ἀπαιτοίη (31) *τοὺς ἐξάρχους* τῆς τοιαύτης ἀποπέμπεσθαι βδελυρίας, Μάνεντα μὲν καὶ Παῦλον καὶ Ἰωάννην, καὶ τοὺς ἄλλους προθύμως ἀναθεματίζουσιν· Κωνσταντῖνον δὲ ὃν Σιλουανὸν καλοῦσι, καὶ Συμεῶνα τὸν Τίτον, καὶ Γεγναίσιον (32) τὸν Τιμόθεον, καὶ τὸν Ἰωσὴφ Ἐπαφρόδιτον, καὶ τὸν ῥυπαρὸν Βαάνην, καὶ Σέργιον τὸν Τυχικὸν, οὐδαμῶς ἀναθεματίσαι καταδέχονται· ἀλλ' οἷα δὴ Χρισσοῦ ἀποστόλους καὶ τῆς εὐσεβείας διδασκάλους περιπτύσσονταί τε καὶ ἀποδέχονται, οὐ πάντες δὲ, οὐδὲ τοὺς εἰρημένους πάντας ὁμοίως περιέπουσιν, ἀλλὰ τοὺς μὲν μέχρι Βαάνους καὶ Σεργίου καταγομένους ἐξίσου θειάζουσιν· ἐκεῖθεν δὲ βαγέντες εἰς ἀντιπάλους δύο μερίδας, οἱ μὲν τὸν Βαάνην οἱ δὲ θεοποιοῦσι τὸν Σέργιον, ἐπὶ τοσοῦτον τὴν κατ' ἀλλήλων ἔριν καὶ στάσιν κρατύνοντες, ὡς καὶ μέχρι σφαγῆς αὐτοῖς προχωρεῖν τὸ φιλόνεικον.

Ε'. Ἐξ δὲ αὐτῶν ἀνομολογοῦσιν Ἐκκλησίας (33), ὧν τὴν μὲν Μακεδονίαν καλοῦσιν· Ἀχαΐαν δὲ τὴν δευτέραν, καὶ τρίτην τῶν Φιλιππησίων, ἐφ' οἷς τὴν Λαοδικέων, καὶ πέμπτην τῶν Ἐφεσίων, τελευταίαν δὲ τὴν τῶν Κολοσσαέων. Ἀλλὰ τὰ μὲν ὀνόματά ἐστι πόλεων, ὧν καὶ ἡ παλαιὰ τὴν γνῶσιν εἶχεν ἱστορία, καὶ ὁ θεῖος ἐμνημόνευσε Παῦλος. Οἱ δὲ μηδὲν ἄδολον, μηδ' ἀκαπήλευτον φιλονεικοῦντες καταλιπεῖν, μηδ' ὅσα ὕψει διελέγχεται, μηδὲ ταῦτα δυσωπούμενοι, Μακεδονίαν μὲν ὀνομάζουσι πολίχνιόν τι Κωλωνείας καλούμενον Κίβωσσα (34), ἐν ᾗ Κωνσταντῖνος (35) ὁ Σιλουανὸς τὴν ἀποστασίαν ἐδίδαξε. Κώμη δὲ Σα-

IV. Post Silvanum impiæ doctrinæ magisterium obtinet Simeon, qui nomen et ipse suum in Titum commutavit : deinde Armenius quidam gente, nomine Gegnæsius, qui nomen suum vertit in Timotheum. Quartus Joseph, relicto proprio nomine, se Epaphroditum vocari fecit. Postea Zacharias,quem pars hæreseos non minima mercenarium putat, et doctrinæ magisterio indignum.Sextus ipsis advenit Baanes, impurus ille, quem excipit septimum et postremum malum Sergius,qui mutato item nomine se Tichycum appellavit. Hi fuere, ex quo rebellis ille et Christi inimicus cœtus Pauli nomen accepit, defectionis magistri, qui usque ad nostra tempora eo provecti sint. Illud autem probe animadvertendum et sciendum est, hodiernos scilicet hujus defectionis filios, cum quispiam ab illis exegerit, ut detestandæ hujusmodi sectæ principes repudient, Manem quidem, Paulum et Joannem, et quosdam alios libenter anathemate damnare, Constantinum vero, quem Silvanum vocant, Symeonem, quem Titum, Gegnæsium, quem Timotheum, et Josephum, quem Epaphroditum appellant, nec non impurum Baanem et Sergium seu Tychicum nullo anathemate ferire ; sed quasi Christi apostolos et piæ religionis magistros amplecti et suscipere. Neque tamen omnes, neque singulos supra memoratos, similiter tuentur. Sed eos, qui ad Baanem quidem et Sergium usque succesione devenerunt, divinos viros pariter admittunt. Exinde autem in contrarias partes duas divisi, alii Baanem, alii Sergium Deo exæquant : hinc in tantam mutuo contentionem et seditionem excitantur, et usque ad cædes jurgia foveant.

V. Sex autem Ecclesias sibi esse profitentur : primam, Macedoniam vocant; secundam, Achaiam; tertiam, Philippensium ; quartam, Laodicenorum ; quintam, Ephesiorum ; postremam, Colossensium. Sed hæc quidem nomina sunt urbium, quas vetus historia præfert, et divinus Paulus memorat. Illi vero, qui nihil non delosum, nihil non adulteratum relinquere in animo habent, ac nec ex rebus quidem ipso visu explorstis et falsi notatis pudore suffunduntur, Macedoniam quidem vocant oppidulum quoddam Coloniæ quod appellatur *Cibossa ;* ubi Constantinus, Silvanus dictus, defectionis magister fuit. Vicus

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(28) Αὐτός. Ita noster cum Euthymio. Coisllnianus non æque bene οὗτος.

(29) Ἀρμένιός γένος Γεγναίσιος. Ita noster, cum quo prorsus conspirat Colbertinus. At Coislinianus vocem γένος omittit, quam nec habet Euthymius,qui præterea Γεγναισίου nomen in Γενεσίου transfert. Videri itaque poterat vox γένος ex nomine Γενεσίου irrepsisse. De priori utram lectionem admittas, ad sensum parum refert.

(30) Δεῖ. Ita noster et Euthymius pro δεῖται Coisliniano.

(31) Ἐπειδὰν αὐτούς τις ἀπαιτοίη. Ita Colbertinus, et noster, et Euthymius, pro quo Coisliniaus ἐπειδὰν αὐτοῖς τις ἀπαιτῇ minus recte.

(32) Γεγναίσιον. Euthymius iterum Γενέσιον quam lectionem quoque ex suo codice exprimit interpres Latinus Franc. Zinus.

(33) Ἐκκλησίας. Adeo in omnibus apostolici ævi speciem affectarunt, ut, quemadmodum virorum apostolicorum, ita et Ecclesiarum veteris memoriæ nomina adoptarent, ad exemplum factionis illius, quæ *Apostolicorum* nomine apud veteres memoratur.

(34) Κίβωσσα. Euthymius legit Κίβοσα· pro quo Latinus interpres in *Bibliotheca Patrum* mendose *Cimossa.*

(35) Ἐν ᾗ Κωνσταντῖνος ὁ Σιλουανὸς τὴν ἀποστασίαν ἐδίδαξε. Hæc frustra quæris in nostro : genuina vero esse evincit consensus Euthymii.

autem Samosatensium est *Mananalis* nomine in quo Gegnæsius, qui et Timotheus, docuit : huic Achaiæ appellationem dederunt. Quotquot autem Josephi, qui et Epaphroditus, et Zachariæ, mercenarii pastoris, discipuli fuerunt, his Philippensium nomenclaturam ascribunt. Iis vero, qui in oppidulo Argao degunt, Laodicenorum nomen induunt. Eos, qui Mopsuestiæ versantur, in Ephesios convertunt ; quemadmodum *Cynochoritas* in Colossensium appellationem transferunt. Harum porro trium Ecclesiarum tum cœtum tum doctrinam Sergio, qui et Tychicus dicitur, ascribunt. Verum tam doctores quam Ecclesiæ, ab ipsis sic nuncupatæ, non ex uno errore, sed ex multis, variis et implicatis hoc defectionis agmen et figmentum concreverunt.

VI. Nam duo quidem principia, quemadmodum et Manichæi confitentur esse, aiuntque alium esse Deum Patrem, quem ab universi hujus potestate eliminant, ac futuri tantum (sæculi) imperium ipsi tradunt ; alium vero Creatorem mundi, cui præsentis sæculi imperium largiuntur. Illos autem, qui vere Christiani sint, Romanos sceleratissimi homines nuncupant ; sibi vero Christianorum appellationem, a qua sunt alienissimi, assignant. Dicunt Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Verba quidam pia ; sed extremam ipsis impietatem subjiciunt. Non enim ut catholica et Apostolica Dei Ecclesia sentiunt, dum sic loquuntur ; sed dicta inde excerpta, impiissimis sententiis adjuncta celebrant, et libentissime dicunt : « Anathema sint, quotquot non credunt in Patrem et Filium et Spiritum sanctum. » Patrem statim non omnipotentem illum, ac cœli terræque opificem, visibiliumque omnium et invisibilium prædicantes ; sed Patrem

A μοσάτων ἐστὶν ἡ Μανάναλις (36), ἥτις τῆς Γεγναισίου (37), τοῦ καὶ Τιμοθέου, διδασκαλίας ἐχρημάτισε. Ταύτῃ δὲ τὴν Ἀχαΐαν ἐπιφημίζουσιν· ὅσοι δὲ τοῦ ἐξ Ἰωσὴφ Ἐπαφροδίτου καὶ Ζαχαρίου τοῦ μισθωτοῦ ποιμένος, μαθηταὶ ἐχρημάτισαν, τούτοις δὲ τὴν τῶν Φιλιππησίων ἐπιγράφουσιν. Τοῖς δὲ ἐν Ἀργαΐ τῇ πολίχνῃ τῶν Λαοδικέων ἐπιφημίζουσι. Καὶ τοὺς ἐν Μοψουεστίᾳ εἰς τὴν Ἐφεσίων μεταπλάττουσιν, ὥσπερ καὶ τοὺς λεγομένους Κυνοχωρίτας εἰς τὴν τῶν Κολοσσαέων ἀναφέρουσιν. Τούτων δὲ τῶν τριῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὸ σύστημα καὶ τὴν διδασκαλίαν εἰς Σέργιον, τὸν καὶ Τυχικὸν, ἀνάπτουσί τε καὶ ἀνατιθέασιν. Ἀλλ' οἱ μὲν διδάσκαλοι καὶ αἱ λεγόμεναι αὐτῶν Ἐκκλησίαι ἐν τούτοις, οὐκ ἐκ μιᾶς δέ τινος πλάνης, ἀλλ' ἐκ πολλῶν καὶ ποικίλων τὸ πολύ-
B πλοκον τοῦτο τῆς ἀποστασίας συνέστηκε φρόνημα.

Ϛ'. Δύο μὲν ἀρχὰς (38) ὁμολογοῦσιν, ὡς οἱ Μανιχαῖοι. Φασὶ δὲ ἕτερον μὲν εἶναι Θεὸν, τὸν ἐπουρά-νιον Πατέρα, ὃν καὶ τῆς τοῦδε τοῦ παντὸς ἐξουσίας ὑπερορίζουσι, τοῦ μέλλοντος μόνον τὸ κράτος αὐτῷ ἐγχειρίζοντες· ἕτερον δὲ τὸν Δημιουργὸν (39) τοῦ κόσμου, ᾧ καὶ τὸ κῦρος τοῦ παρόντος αἰῶνος χαρίζονται. Καὶ τοὺς μὲν ἀληθῶς ὄντας Χριστιανοὺς Ῥωμαίους, (40) οἱ τρισαλιτήριοι ὀνομάζουσιν. Ἑαυτοῖς δὲ τὴν κλῆσιν, ἧς ἀλλότριοι παντελῶς καθεστήκασι, τῶν Χριστιανῶν (41) περιάπτουσιν. Λέγουσι δὲ Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, λέξεις μὲν εὐσεβεῖς, ὑποβάλλοντες δὲ ταύταις τὴν ἰσχάτην ἀσέβειαν. Οὐ γὰρ ὡς ἡ τοῦ Θεοῦ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, οὕτω καὶ οὗτοι φρονοῦντες λέγου-
C σιν. Ἀλλὰ τὰς λέξεις ἐκεῖθεν ἀποσπαράξαντές δυσσεβεστάταις ἐννοίαις ταύτας ἐπιφημίζουσι, καί φασι προθύμως, ὡς « Ἀνάθεμα εἴησαν, ὅσοι μὴ πιστεύουσιν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, » Πατέρα εὐθέως οὐ τὸν παντοκράτορα καὶ ποιητὴν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(36) Μανάναλις. Ita et noster : Euthymius habet Μάναλις. Nostra lectio sæpius infra recurret, et a Cedreno ac Petro Siculo confirmatur.

(37) Γεγναισίου. Euthymius iterum Γενεσίου.

(38) Ἀρχὰς. Videbis in sequentibus sex commemorari capita errorum, quibus Pauliciani capti fuerint. Totidem vero, et interdum vel iisdem, vel affinibus, verbis recenset Petrus Siculus, p. 16 sqq. Quod illustre est convenientiæ inter utrumque scriptorem argumentum.

(39) Δημιουργόν. Hoc scilicet nomen Deo, tanquam conditori, rectius quam ποιητοῦ convenire, Aristoteles credidit, si fides habenda Philopono in lib. I, *De generatione*, quemadmodum vicissim Justinus martyr in Protreptico ad Græcos p. 21 ποιητὴν potius quam δημιουργὸν Deum appellandum censuit. Vide plura apud Suicerum in *Thesauro ecclesiast.*, p. 346. Ad creationem omnino hac voce respexisse videntur Pauliciani.

(40) Ῥωμαίους. Cur Romanos vocarunt reliquum Christianorum cœtum ? num forte ideo, quod, quemadmodum Roma olim gentium et urbium domina ac regina dicta est (vide Ezechielem Spanhemium *De usu et præstantia numismatum*, p. 880, edit. in-4 ; et *Ad Julianum*, p. 30 : nec non Joan. Dougthæum in *Analectis Novi Testamenti*, excurs. 106). Ita, isto Paulicianorum ævo, eadem per episcopos suos res Christianorum præ cæteris administrare crederetur ? Spectat etiam huc Sozomeni *Elogium*, lib. III, c. 8 *Histor. eccles.* Romam Ἀποστόλων φροντιστήριον καὶ εὐσεβείας μητρόπολιν ἐξ ἀρχῆς γεγενημένην appellantis. Cæterum Judæos hodie Christianos Romanorum (רומיים) nomine vocare, pervulgatum est. Vide Jo. Andr. Eisenmengerum in *Judaismo detecto* part. I, p. 632 ; et Cl. Georg. Eliez. Edzardum in Notis ad Avoda Sara, cap. 1, p. 151 et seq.
D

(41) Χριστιανούς. Ita agebant exemplo hæreticorum antiquiorum, de quibus ita Augustinus epist. 56.« Videmus nullum jam errorem se audere extollere ad congregandas sibi turbas imperitorum, qui non Christiani nominis velamenta conquirat. » Similes aliorum Ecclesiæ doctorum querelas lege apud B. Christianum Kortholtum in Notis ad Justini Martyris *Apolog.* I. p. 7 et 21. Primi veritatis testes a magistratibus interrogati, hoc uno prolato nomine, quid sentirent, professi sunt, ceu variis veterum locis commonstravit Guil. Cave in libro *De primitivo Christianismo*, part. I, c. 4. Idem nomen hodie Æthiopes, in regno Maroccitano habitantes, admodum aversari testatur auctor Gallus libri, *De statu imperii Maroccitani* exponentis, quemadmodum recentiori memoria apud Italos quosdam Christiani nomen inter ignominiosa numeratum esse accipimus.

οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων ἀνακηρύττοντες, ἀλλὰ πατέρα φάμενοι, τὸν ἐπουράνιον (42) ἐπισυνάπτουσιν, ᾧ καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ οὐρανοῦ τε καὶ τῶν ἐν αὐτῷ οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἐπιτρέπουσι. Τινὲς δὲ τοῦ μὲν οὐρανοῦ τὴν ἐπιστασίαν αὐτῷ ἐγχειρίζουσι, τῶν δὲ ἐμπεριεχομένων οὐκ ἔτι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον αὐτῶν τῆς δυσσεβείας τοιοῦτον.

A dicentes, cœlestem adjiciunt, cui dominationem et potestatem cœli et eorum, quæ in cœlo sunt, nullatenus ascribunt; quidam tamen præfecturam cœli ipsi tribuunt, eorum autem, quæ in illo continentur, non item. Et hic quidem primus est eorum impietatis articulus.

Ζ'. Βλασφημοῦντες δὲ τὴν ὑπεραγίαν Δέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον, ἃ μήτε γραφῇ μήτε ἀκοῇ θεμιτὸν παραδοῦναι, οὐ πεφρίκασιν οἱ τρὶς οὐχ ἅπαξ ἀπολωλέναι δίκαιοι λέγοντες· « Πιστεύομεν εἰς τὴν παναγίαν Θεοτόκον ἐν ᾗ (43) εἰσῆλθεν καὶ ἐξῆλθεν ὁ Κύριος. » Καὶ τοῖς ῥήμασι τούτοις τὴν ἄνω ὑποβάλλουσιν Ἱερουσαλὴμ, καί φασιν ἐν αὐτῇ πρόδρομον ὑπὲρ ἡμῶν εἰσελθεῖν τὸν Χριστὸν, ὡς καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος (44) ἔφη. Ἔσθ' ὅτε δὲ συνελαυνόμενοι B ὁμολογεῖν ἐκ τῆς Παρθένου προελθεῖν τὸν Χριστὸν, ἐπειδὰν ὅλως συναναγκασθῶσιν, ἄνωθεν μὲν τὸ σῶμα συγκατενεγκεῖν αὐτὸ (45) τερατολογοῦσιν, δι' αὐτῆς δὲ ὡς διὰ σωλῆνος (46) διεληλυθέναι, καὶ ταύτην τὴν ἄσπιλον καὶ καθαρὰν Παρθένον μετὰ τὸν σωτήριον τόκον ἑτέρους υἱοὺς ἐκ τοῦ Ἰωσὴφ παιδοποιῆσαι (47). Ὡσαύτως δὲ τὴν κοινωνίαν τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μυρίαις ὕβρεσι πλύνοντες, ἀποδέχεσθαί φασι σῶμα καὶ αἷμα, τερατολογοῦντες τὰ Δεσποτικὰ ῥήματα, ἃ καί φασι μεταδιδόντα τοῖς ἀποστόλοις εἰπεῖν· « Λάβετε, φάγετε καὶ πίετε· » ἀλλ' οὐκ ἄρτον ποθὲν ἢ οἶνον προσφέροντα (48). Καὶ τὸν ζωοποιὸν δὲ σταυρὸν δυσφημοῦντές φασιν αὐτὸν προσκυνεῖν καὶ ἀποδέχεσθαι, σταυρὸν οἱ πλάνοι καὶ γόητες αὐτὸν ἀνα- C πλάττοντες τὸν Χριστόν (49). Καὶ γὰρ αὐτὸς, φασὶν, εἰς σταυροῦ σχῆμα τὰς χεῖρας ἐξήπλωσε. Τὸν ἀληθῶς δὲ σταυρὸν, ἅτε δὴ ξύλον, φασὶ, καὶ κακούργων ὄργανον, καὶ ὑπὸ ἀρὰν κείμενον, οὐ δεῖ προσκυνεῖν καὶ ἀσπάζεσθαι.

VII. In sanctissimam autem Dominam nostram Deiparam blasphemantes homines illi, qui non semel sed ter perire merentur, non horrent ea dicere, quæ nec scripto tradere, nec auditu percipere fas est, nempe: « Credimus in sanctam Deiparam, in quam ingressus et egressus est Dominus. » His porro verbis supernam Jerusalem subindicant, aiuntque in eam præcursorem pro nobis ingressum esse Christum, quemadmodum divus Apostolus ait[1]. Interdum vero, cum compelluntur confiteri Christum ex Virgine prodiisse, quando penitus urgentur, ipsum desuper corpus detulisse portentose fatentur, sed per ipsam veluti per canalem transiisse, ipsumque immaculatam et puram Virginem post salutarem partum alios filios ex Joseph suscepisse. Pari modo communionem pretiosi corporis et sanguinis Christi, Dei nostri, sexcentis contumeliis aspergentes suscipere se dicunt corpus et sanguinem monstrosas explicationes aptantes verbis Domini, qui, ut aiunt, protulit, cum traderet apostolis: « Accipite, comedite et bibite[2]; » sed nec panem nec vinum ullatenus obtulit. Vivificæ cruci maledicentes aiunt, seipsam adorare et admittere: crucem errones et præstigiatores illi Christum ipsum esse comminiscentes. Etenim ille, inquiunt, manus in crucis modum expandit. Veram autem crucem utpote lignum maleficorum instrumentum et maledicto subjacens adorare et amplecti nefas esse dicunt.

Η'. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τοὺς ἱεροὺς προφήτας καὶ πᾶσαν τὴν παλαιὰν Γραφὴν καὶ τοὺς ἄλλους ἀπο-

VIII. Quin etiam sacros prophetas, omnemque veterem Scripturam aliosque sanctos aversantur,

[1] Hebr. XII, 22. Matth. XXVI, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(42) Ἐπουράνιον. Forte id sibi homines hoc cognomine voluerunt, ut Deum *supracœlestem* dicerent, ad quem scilicet *cœlum* ipsum, et quæ in eo sunt, non putabant pertinere. Vocis hujus significatum diligenter evolvit Stephanus Clericus in *Quæstionibus sacris*, p. 300 seq. D

(43) Ἐν ᾗ. Ita et noster; rectius forte Euthymius εἰς ἣν.

(44) Ἀπόστολος. Provocarunt procul dubio ad Galat. IV, 26, ubi ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ vocatur μήτηρ πάντων ἡμῶν.

(45) Αὐτό. Ita et noster, sed Euthymius habet αὐτόν, quod et Cl. Montfauconus restituendum merito putat.

(46) Σωλῆνος. Eadem phrasi et comparatione usi sunt plures, iique antiquiores hæretici. Illustris est Theodoreti locus, qui in epistola ejus ad Monachos CPolitanos, tom. III Opp. p. 1073, ita legitur: Σίμων μὲν γὰρ καὶ Μένανορος Κέρδων καὶ Μαρκίων, παντάπασιν ἀρνοῦνται τὴν ἐνανθρώπησιν, καὶ τὴν ἐκ Παρθένου γένεσιν μυθολογίαν ἀποκαλοῦσιν. Βαλεντῖνος δὲ καὶ Βασιλείδης καὶ Ἁρμόνιος, καὶ οἱ τῆς τούτων συμμορίας, δέχονται μὲν τῆς Παρθένου τὴν κύησιν καὶ τὸν τόκον, οὐδὲν δὲ τὸν Θεὸν Λόγον ἐκ τῆς Παρθένου προσειληφέναι φασὶν, ἀλλὰ πρόοδόν τινα δι' αὐτῆς ὥσπερ διὰ σωλῆνος ποιήσασθαι, ἐπιφανῆναι δὲ τοῖς ἀνθρώποις φαντασίᾳ χρησάμενον, καὶ δόξας εἶναι ἄνθρωπος, ὃν τρόπον τῷ Ἀβραὰμ καί τισιν ἄλλοις τῶν παλαιῶν. Confer eumdem lib. V, c. 11. *Hæreticarum fabularum*. Alia ejusmodi veterum testimonia collecta leges apud Steph. Lemoyne in Notis ad *Varia sacra* pag. 415 seqq. et Thomam Milles in notis ad Cyrilli Hierosolymitani *Catechesin IV*, § 6.

(47) Παιδοποιῆσαι. De Antidicomarianitis, quos Augustinus et Facundus Antidicomaritas vocat, aliisque hujus sententiæ impiæ asseclis lege ex veteribus commentantes Dionysium Petavium in *Dogmatibus theologicis*, tom. IV, lib. XIV, cap. 3. Et Cl. Jac. Basnag. in *Dissert. historico theolog.* p. 58.

(48) Προσφέροντα. Confer quæ scripsi in *Historia Bogomilorum*, p. 88 seq.

(49) Χριστόν. Similia de Bogomilis, recentiore Manichæismi surculo, in mea *Bogomilorum Historia*, p. 105 seqq.

tur, quos fures et latrones appellant, maximeque coryphæo apostolorum Petro maledicunt quia, inquiunt, fidem in magistrum et Christum abnegavit, quamvis magister eorum Manes diserte clamet, ipsisque dicat : « Non sic ego immisericors, ut Christus qui ait : Quicunque me negaverit coram hominibus, negabo et illum ego. At ego dico, eum qui me negaverit coram hominibus, et mendacio saluti suæ prospexerit, ac si non negaverit me, cum gaudio suscipiam, ac defectionem mendaciumque ejus quasi custodiam et conservationem confessionis meæ reputabo. » Attamen cum ita se habeant ac proprie dogmatis confessionem, ubi instat formido, nullo negotio abnegent, nullique se crimini ideo obnoxios esse dicant, etiamsi millies negationem repetant, eum nihilominus, qui ad breve tempus, cum tot periculorum formido circumquaque adesset, humanum quidpiam passus, et in abnegationem delapsus fuerat, omnino abjiciendum et repudiandum esse statuunt, non ob mentitam illam, quam prætendunt, causam, sed ob aliam, quam silent, et occultant, quia nempe de defectione illorum prænuntiavit his verbis : « Satagite immaculati et inviolati ei inveniri in pace, et Domini nostri longanimitatem salutem arbitremini ; sicut et charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis, et in omnibus Epistolis loquens in eis de his in quibus sunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti et instabiles depravant, sicut et cæteras Scripturas ad suam ipsorum perditionem. » Nam hæc coryphæi eloquia ipsorum audaciam et impietatem prænuntiant, qui ipsa Domini eloquia, nec non apostolica aliasque Scripturas, nempe Actus apostolorum et Catholicas, ut vocant, Epistolas admittunt, præter eas, quæ coryphæo (Petro) tribuuntur ; illas enim ne verbo quidem recipiunt : illi, inquam, sunt, qui vere detorquent, et evertunt in propriam sibi perniciem. Actus vero apostolorum et Catholicas non omnes aliis adjungunt, sed quidam ex illis cum cæteris annumerant. Sed circa prophetas quidem et Vetus Testamentum, et circa cæteros sanctos viros,

A στρέφονται ἁγίους, λῃστὰς αὐτοὺς καὶ κλέπτας ἀποκαλοῦντες, μάλιστα δὲ τὸν κορυφαῖον (50) τῶν ἀποστόλων Πέτρον δυσφημοῦσιν, ὅτι γέγονεν ἔξαρνος, φασὶ, τῆς εἰς τὸν διδάσκαλον καὶ Χριστὸν πίστεως. Καίτοιγε τοῦ διδασκάλου αὐτῶν Μάνεντος διαπρυσίως αὐτοῖς ἐμβοῶντος (51) καὶ λέγοντος (52), ὡς « Οὐκ εἰμὶ ἀσπλαγχνος, ὡς ὁ Χριστὸς ὁ εἰπών. Ὅστις με ἀρνήσεται ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγώ. Ἀλλ' ἐγὼ λέγω τὸν ἀρνησάμενόν με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῷ ψεύδει τὴν οἰκείαν σωτηρίαν πορισάμενον, ὡς μὴ ἀρνησάμενόν με μετὰ χαρᾶς προσδέξομαι, καὶ τὴν ἀνάκλασιν αὐτοῦ καὶ τὸ ψεῦδος ὡς φυλακὴν καὶ συντήρησιν τῆς ἐμῆς ὁμολογίας ἡγήσομαι. » Ἀλλ' οὖν οὕτως ἔχοντες καὶ τὴν τοῦ οἰκείου δόγματος ὁμολογίαν, ἐπειδὰν φοβηB θῶσιν, εὐχερῶς ἐξαρνούμενοι, καὶ μηδεμιᾶς αἰτίας ὑπευθύνους φάσκοντες ἑαυτοὺς, κἂν μυριάκις ἔξαρνοι γένωνται, αὐτοὶ τὸν πρὸς βραχύ τι, τοσούτων φόβων περιεστηκότων, ἀνθρώπινόν τι παθόντα καὶ πρὸς ἀρνησιν ὑπολισθήσαντα, ἀπόβλητον παντελῶς καὶ ἀποτρόπαιον τίθενται, οὐ δι' ὃ (53) προσφασίζονται, ἀλλ' ὃ σιγῶσι καὶ ἀποκρύπτονται. Διότι περὶ τῆς ἀποστασίας αὐτῶν προανεκήρυξε λέγων. « Σπουδάσατε (54) ἄσπιλοι καὶ ἄμωμοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ, καὶ τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν σωτηρίαν ἡγεῖσθε, καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν Παῦλος κατὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν, καὶ ἐν πασαῖς ταῖς Ἐπιστολαῖς αὐτοῦ λαλῶν ἐν αὐταῖς περὶ τούτων, ἐν οἷς ἐστι δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, ὡς C καὶ τὰς λοιπὰς Γραφὰς πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν. » Τὰ γὰρ τοῦ κορυφαίου ταῦτα λόγια ἀντικρὺς τὴν αὐτῶν προανακηρύττει τόλμαν τε καὶ δυσσέβειαν, οἵ αὐτά τε τὰ Κυριακὰ λόγια καὶ τὰ ἀποστολικὰ καὶ τὰς ἄλλας Γραφὰς, φημὶ δὴ τάς τε Πράξεις τῶν ἀποστόλων καὶ τὰς Καθολικὰς λεγομένας, πλὴν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν κορυφαῖον (55)· ἐκείνας γὰρ οὐδὲ τοῖς ῥήμασι παραδέχονται. Οὗτοί εἰσιν οἱ ὡς ἀληθῶς στρεβλοῦντές τε καὶ διαστρέφοντες πρὸς τὴν ἰδίαν ἀπώλειαν. Καὶ τὰς Πράξεις δὲ τῶν ἀποστόλων καὶ τὰς Καθολικὰς οὐ πάντες αὐτῶν συναρμόζουσι (56) τοῖς ἄλλοις εἰσὶ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(50) Κορυφαῖον. His et similibus eloquiis Petrum in veterum scriptis mactari constat. Vide loca collecta a Richardo Montacutio, II *Originum*, p. 172 ; Isaaco Barrow. in tractatu *De primatu papæ*, et Guilielmo Forbesio, lib. xv, cap. 1 et seqq. *Instructionum*, qui tamen et ipsi eadem opera evincunt, eadem encomia et in Paulum a veteribus collata fuisse. Paucis multa affert Pseudo-Clemens in epistola ad Jacobum, cui Petrus est ἡ ἀπαρχὴ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ὁ τῶν ἀποστόλων πρῶτος, ᾧ πρώτῳ ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν ἀπεκάλυψεν, ὃν ὁ Χριστὸς εὐλόγως ἐμακάρισεν, ὁ κλητὸς καὶ ἐκλεκτὸς, καὶ συνέστιος, καὶ συνοδοιπόρος, ὁ καλὸς καὶ δόκιμος μαθητής.

(51) Ἐμβοῶντος. Ita restitui ex nostro, pro Coisliniano ἐκβοῶντος. Consentit Euthymius. Eadem voce utitur noster infra, § 24.

(52) Λέγοντος. Manetis hoc fragmentum addendum fuerit iis quæ ex Codice quodam ms. Collegii Ludovici Magni S. J. exhibet doctissimus Jo. Albertus Fabricius noster lib. v *Bibliothecæ Græcæ*, p. 284 seqq.

(53) Δι' ὅ. Ita et Euthymius, recte omnino : at noster οὐδὲ ὅ.

D (54) Σπουδάσατε. Lege locum Petrinum : II Petr. II, 14-16. Quæ inter hanc allegationem, cum qua et Euthymius prorsus concordat, et vulgatos codices N. T. differentia intercedit, eam ipse facile observabis et tribues veterum consuetudini ex memoria Scripturæ sacræ oracula citandi, de qua Jo. Crojus in *Observatt. sacr.*, Jo. Millius in *Prolegom. ad N. T.*, et in primis Daniel Whitby, in *Examine variantium lectionum N. T. Milliani* legantur.

(55) Κορυφαῖον. Hi igitur forte soli ex omni Christianorum antiquitate utramque Petri epistolam aversati sunt, cum Eusebius, lib. III, c. 3, *Histor. eccles.* testetur priorem ab omnibus, posteriorem ab antiquioribus non receptam fuisse. At hi quidem id fecerunt, oborta, an Petri ea sit, dubitatione ; illi vero ex temerario quodam in Petrum odio.

(56) Συναρμόζουσι. Ita Coislin, et Euthymius : ms. noster habet συναριθμοῦσι, id est *annumerant*, sensu eodem.

δὲ οἱ καὶ συντάττουσι. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν προφητῶν καὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ τῶν κατ' αὐτὴν λοιπῶν ἁγίων διαλαμψάντων καὶ τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων οὕτω μεμήνασιν. A

qui in eo effulserunt, et circa coryphæum apostolorum, sic illi insaniunt.

Θ'. Καθολικὴν (57) δὲ Ἐκκλησίαν τὰ ἑαυτῶν καλοῦσι συνέδρια, ἡνίκα μάλιστα πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς λόγους (58) καὶ συζητήσεις κινοῦσι. Καθ' ἑαυτοὺς γὰρ προσευχὰς (59) καλοῦσιν αὐτῶν τὰ συνέδρια· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ σωτήριον διαπτύοντες βάπτισμα, ὑποπλάττονται παραδέχεσθαι αὐτὸ, τὰ τοῦ Εὐαγγελίου ῥήματα τῇ τοῦ βαπτίσματος φωνῇ ὑποβάλλοντες. Καὶ γάρ φασιν. « Ὁ Κύριος ἔφη· Ἐγώ εἰμι τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν· » πλὴν ἐπειδὰν σφοδροτέρῳ τινὶ σωματικῷ νοσήματι περιπέσωσιν, καὶ τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρὸν τὸν ἐκ ξύλου πεποιημένον ἑαυτοῖς (60) ἐπιτιθέασιν. Ἔπειτα τυγχάνοντες τῆς ἰάσεως, διαθλῶσιν (61) τοῦτον ἢ συμπατοῦσι, καὶ ἀποῤῥίπτουσι· ἀλλὰ καὶ τοὺς παῖδας αὐτῶν (ὑπὸ τῶν τῆς Ἐκκλησίας πρεσβυτέρων αἰχμαλωσίας λόγῳ πολλάκις παρ' αὐτοῖς κατεχομένων [62]) τῷ σωτηρίῳ ἀξιοῦσι φωτισθῆναι βαπτίσματι· λυσιτελεῖν τῷ σώματι τόν τε σταυρὸν καὶ τὸ βάπτισμα οἱ πάσης ὠφελείας λογοποιοῦντες ἀνάξιοι, μὴ μέντοιγε διαβαίνειν τὴν τούτων ἐνέργειαν εἰς ψυχῆς κάθαρσιν, ἢ τινα ἄλλην ταύτης ὠφέλειαν. Ναὶ δὴ καὶ τῆς κοινωνίας εἰσὶν αὐτῶν οὐκ ὀλίγοι τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ἀλλὰ τοῦτο πρὸς ἐξαπάτην τῶν ἁπλουστέρων μεταλαμβάνουσιν (62ᵃ). Ἐπὶ δὲ τοῖς εἰρημένοις οὐδὲ τοὺς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας πρεσβυτέρους, οὐδὲ τοὺς λοιποὺς ἱερεῖς ἀποδέχονται. Διότι, φασὶ, τὸ κατὰ Χριστοῦ συνέδριον οἱ ἱερεῖς καὶ πρεσβύτεροι (63) τοῦ λαοῦ συνεστήσαντο. Τοὺς μέντοι παρ' αὐτοῖς ἱερέων τάξιν ἐπέχοντας, οὐχ ἱερεῖς, ἀλλὰ συνεκδήμους (64) καὶ νοταρίους (65) ἐπονομάζουσιν. Οὗτοι δὲ οὔτε σχήματι, οὔτε διαίτῃ, οὔτε τινὶ ἄλλῳ τρόπῳ βίον σεμνότερον ἐπιτελοῦντι (66) τὸ διάφορον αὐτῶν πρὸς τὸ πλῆθος ἐπιδείκνυνται. B C D

IX. Catholicam vero Ecclesiam suos vocant cœtus, cum maxime ad pia colloquia et dissertationes deveniunt. Inter se autem cœtus suos vocant proseuchas seu oratoria. Imo etiam si salutarem baptismum respuunt, se tamen ipsum admittere simulant, Evangelii verba baptismatis voce subindicantes. Etenim, inquiunt, Dominus dixit: « Ego sum aqua vivens [2].» Cæterum quando in vehementem corporis ægritudinem incidunt, venerandam et vivificam crucem ex ligno factam sibi imponunt. Deinde vero incolumitatem consecuti illam confringunt, aut conculcant, et abjiciunt. Quin etiam liberos suos (quando apud Ecclesiæ presbyteros in captivitate detinentur), ut sæpe contingit, rogant salutari baptismate illuminari, futiliter putantes, crucem et baptisma corpori prodesse, homines sane omni commodo et opitulatione indigni, sed eorum vim et operationem, nec ad animæ mundationem, nec ad aliam quampiam ejus utilitatem conferre arbitrantur. Sane ex illis non pauci in venerandi corporis et sanguinis Christi Dei nostri, communione sunt, sed ut simpliciores circumveniant tantum, illis participant. Præter hæc vero, quæ dicta sunt, neque catholicæ Ecclesiæ presbyteros, neque reliquos sacerdotes admittunt, quoniam, inquiunt, concilium contra Christum initum sacerdotes et presbyteri, seu seniores populi constituebant, sed synecdemos et notarios appellant. Hi vero nec habitu nec vivendi ritu, neque alio quopiam modo, qui venerabiliorem vivendi rationem præferat, suam a plebe differentiam exhibent.

[2] Joan. IV, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(57) Καθολικήν. Catholica scilicet olim vocabatur quævis Ecclesia particularis, modo in veritate doctrinæ salutaris, quam hoc ipso nomine sibi vindicare conabantur Pauliciani, persisteret sicut et episcopus particularis Ecclesiæ orthodoxæ hoc nomen ferebat. Loca huc pertinentia in scriptoribus ecclesiasticis sæpissime exstant.

(58) Λόγους. Ita noster, et Euthymius, recte omnino, pro quo Coislinianus sensu hiulco habet λέγουσι, quod etiam in versione mutata cum altero illo permutavimus.

(59) Προσευχάς. Ad imitationem scilicet Judaicæ et nascentis Christi, Domini nostri, Ecclesiæ, in qua hanc appellationem obtinuisse vel ex Actuum XVI, 13, intelligitur, ad quem locum conferantur interpretes. Adde B. Godfridum Olearium in Observatt. ad Matthæi VI, 5; Henric. Valesium ad Euseb. p. 27; Steph. le Moyne in Notis ad *Varia sacra*, p. 72 seqq.; Jo. Braunium in *Selectis sacris* lib. V, p. 774; Isaacum Vossium ad Catullum, p. 313; Jo. Dongtæum in *Analectis sacr. N. T.* Exc. 55, et Cappellum in Opp. posthumis p. 271.

(60) Ἑαυτοῖς. Ita reposui ex ms. nostro et Euthymio, pro quo Coislinianus habet αὐτοῖς.

(61) Διαθλῶσι. *Confrigunt*: ita ex διαθλάω reddendum censui pro *oppugnant*, quod in priori interpretatione forte ex διαθλίω exstat.

(62) Comma hoc parentheticum non legitur apud Euthymium in *Panoplia*.

(62ᵃ) Μεταλαμβάνουσιν. Ms. Hamb. præmittit οἵ, forte pro αὐτοί, sed nihil ea voce opus est.

(63) Πρεσβύτεροι. Ordinem igitur hunc abrogandum censuerunt, eo quod Judaicæ esset originis. Quod quousque admitti possit, disces in primis ex Cl Campegii Vitringæ *Synagoga vetere*, lib. II, c. 2.

(64) Συνεκδήμους. Voce scilicet, apostolicis temporibus recepta. Lege Actorum XIX, 29; et II Cor. VIII, 19.

(65) Νοταρίους. Hoc nomine proprie τοὺς ταχυγράφους designari ex Glossis constat: deinde vero translata vox est ad scriptores publica auctoritate constitutos, sive illi reipublicæ sive Ecclesiæ inservirent. De prioris generis Notariis commentatur Carolus Dufresn. in *Glossario mediæ Latinitatis* suo loco, et *Mediæ ac infimæ Græcitatis*, p. 1004 seq. De posterioris classis vero Henr. Valesius ad Socratis *Histor. ecclesiast.* lib. V, c. 22. Ex hujus observationibus speciatim patebit episcopos ad manus habuisse eruditos adolescentes, qui et acta ecclesiastica

(66) Ἐπιτελοῦντι. Ita et Hamburg. At Euthymius voce χαρακτηρίζοντι, perspicuitatis forte causa, hic usus est.

X. Evangelium, quod apud nos habetur, adorare non dubitant non quidem, ubi venerandæ crucis figura delineatur, sed in reliquis libri partibus,ubi imago crucis non repræsentatur. Dicunt autem se librum adorare, utpote qui Dominicos sermones complectatur,sed quantum ad dogmatum rationem pertinet, ita sunt impii ac contra veritatem, contraque se invicem omnino pugnantes. Eorum vitæ genus libidine plenum item nefandis impuritatibus ac fœditatibus, quæ in mentem non cadunt. Nam utriusque naturæ commistionibus utuntur, nullam non vel inenarrabilem obscenitatem sine pudore admittentes : tantummodo dicitur,nonnullos eorum a coitu cum matribus abstinere, ebrietati autem et luxui per totam vitam se dedunt, omnemque aliam morum corruptelam sectantur. Quid vero singula persequar? at illud tamen dicendum, vitam apud eos in nullo a doctrina differre.

XI. Et illa quidem hactenus. Si qui autem velint a principio eorum impietatem, et unde prima semina jacta fuerint, conspicere, Cyrillus, cui sacræ urbis gubernacula tradita fuere, ipsis in historiam dux erit, nec non miraculis magnus Epiphanius, itemque non pauci eorum, qui Historias ecclesiasticas adornarunt. Titus quoque Bostrenorum episcopus.et Sarapion Thmuitanus ; Alexander etiam,

Ι'. Τὸ δὲ παρ' ἡμῶν Εὐαγγέλιον (67) οὐκ ἐπιδιστάζουσι προσκυνεῖν (68), οὐ μήν, ἔνθα τοῦ τιμίου σταυροῦ ὁ τύπος διακεχάρακται, ἀλλ' ἐν τῷ λοιπῷ τοῦ βιβλίου μέρει, ἐν ᾧ τὸ ἀπεικόνισμα τοῦ σταυροῦ μὴ διασημαίνεται. Φασὶ δὲ τὸ βιβλίον προσκυνεῖν ὡς τοὺς Δεσποτικοὺς περιέχον λόγους. Ἀλλ' ὅσα μὲν εἰς δογμάτων ἀνήκει λόγον, οὕτως εἰσὶ δυσσεβεῖς, καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς ἑαυτοὺς παντελῶς ἀσύμφωνοι. Ἡ δὲ πολιτεία τούτων γέμει μὲν ἀκολασίας, γέμει δὲ καὶ μιασμῶν ἀῤῥήτων καὶ ῥυπασμάτων ἀνεπινοήτων. Χρῶνται (69) μὲν γὰρ μίξεσιν ἑκατέρας φύσεως, πρὸς ἅπασαν ἀῤῥητουργίαν ἀνερυθριάστως ἔχοντες. Πλὴν ἐνίους τινὰς αὐτῶν φασι τὴν πρὸς τὰς γεννησαμένας (70) ἀποκλίνειν (71) συνάφειαν · μέθῃ δὲ καὶ ἀσωτίᾳ τὸν βίον ὅλον ἔκδοτον ἔχουσι, καὶ πᾶσαν ἄλλην ἠθῶν διαφθορὰν περιέπουσι. Καὶ τί δεῖ καθ' ἕκαστον, ἀλλὰ μὴ ἐκεῖνο φᾶναι ; οὐδὲν τὸν βίον ἀπᾴδοντα τοῖς δόγμασι περιφέρουσι.

ΙΑ'. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον. Εἰ δέ τισι φίλον καὶ ἄνωθέν ποθεν ἰδεῖν αὐτῶν τὴν δυσσέβειαν καὶ τὰ πρῶτα σπέρματα ὅθεν κατεβλήθη, Κύριλλός (72) τε αὐτοῖς, ὁ τὰ τῆς ἱερᾶς πόλεως ἐγκεχειρισμένος πηδάλια, τῆς ἱστορίας καθηγήσεται, καὶ ὁ πολὺς ἐν θαύμασιν Ἐπιφάνιος (73), καὶ δὴ τῶν τὰς ἐκκλησιαστικὰς (74) Ἱστορίας ἀναταξαμένων οὐκ ὀλίγοι, Τίτος τε (75) ὁ Βοστρηνῶν ἐπίσκοπος, καὶ Σαρα-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

siastica exciperent, et, prout res ferebat, instar lectorum,populo sacras Litteras prælegerent. Atque hoc nomine Pauliciani illi sacerdotes suos notarios appellasse videntur. Confer nostrum infra § 25, in fine.

(67) Εὐαγγέλιον. Id est, quatuor, quæ exstant, evangelistarum narrationes, sicut supra Ἀπόστολον de scriptis sacris apostolorum omnium, excepto Petro, adhibuit. Antiqua vero admodum hæc est appellatio, qua divinæ de Christo narrationes evangelia dicuntur, et ipsi Justino martyri, in *Apologia* I, p. 130 ed. Oxon. recepta : Οἱ γὰρ ἀπόστολοι, inquit is, ἐν τοῖς γενομένοις ὑπ' αὐτῶν ἀπομνημονεύμασιν, ἃ καλοῦνται Εὐαγγέλια, οὕτως παρέδωκαν ἐντετάλθαι αὐτοῖς τὸν Ἰησοῦν.

(68) Προσκυνεῖν. De προσκυνήσει Evangeliis facta lege Rich. Simonis, *Observationes novas in N. T.* Gallice scriptas p. 171. Confer Rev. Georg. Henr. Gœtzii, præsulis Lubecensis doctissimi, *Disputat. de cultu Evangelii externo*, et adde, quæ de jurejurando, tacto Evangeliorum codice, fieri solito, monuit Jac. Lydius, *De Juramentis*, c. 4, § 6 ; item Gullielmus Caveus, *De primitivo Christianismo*, part. III, p. 216.

(69) Χρῶνται. Exciderat hæc vox ex interpretatione Latina.

(70) Γεννησαμένας. Scelus hoc non refugisse Persas, testis est Philo, *De specialibus legibus*, ad VI et VII præceptum. Ab his forte didicit Manes, Persa, et ad suos transtulit etiam sequioris ætatis asseclas. De aliis gentibus, non rectius hic sentientibus, lege Alexandrum Tiraquellum, lib, VII *Connubial.* num. 22 ; Mosen Amyraldum, in Disquisit. de jure naturali connubia dirigente, p. 70 ; et Ægid. Menagium ad Diogenis Laertii lib. I, § 95, et VII, 33. item § 181. Atque in his desinit Euthymii narratio, totidem ut plurimum verbis ex Photio descripta, qui deinceps ad librum II Photii excerpendum accedit, præmissis tamen adhuc paucis, quæ de Tychico noster inferius afferet.

(71) Ἀποκλίνειν. Contrariam huic sententiam Franc. Zini versio Euthymii, p. 205, exprimit, his verbis : « adeo ut ipsorum quidam etiam cum matribus consuetudinem habere dicantur. » Hinc et legisse videtur : Πλὴν ἐνίους τινὰς αὐτῶν φασι εἰς τὴν πρὸς τὰς γεννησαμένας ἀποκλίνειν συνάφειαν. Et in ipsam hanc lectionem vehementer me rapi sentio. Neque enim verbum ἀποκλίνειν pro *declinare* aut *abstinere a re aliqua* adhiberi,quod sciam, solet, sed inclinationem potius et affectum in rem aliquam infert. Vel saltem, si priorem notionem hic tueri debebit, necesse erat, ut cum genitivo casu conjungeretur ἀποκλίνειν τῆς συναφείας. Τὸ πλὴν non semper adversativam sed ampliativam quoque notionem habet, ut idem sit, quod *imo vero*.

(72) Κύριλλος. *Catechesi* scilicet VI, § 12 seqq. p. 91, editionis Oxon. a Cl. Thoma Milles curatæ, ubi in compendio habes, quæ de Scythiano Manetis præcursore, et Manete ipso, ab Archelao episcopo confutato, in Actis Archelai, de quibus paulo post fusius, leguntur.

(73) Ἐπιφάνιος, Hæres. 66.

(74) Ἐκκλησιαστικὰς ἱστορίας. V. c. Eusebius, VII, 31, *Histor. eccles.* Socrates lib. I, *Hist. eccles.* c. 22 ; Theodoretus, *Hæretic. fabul.* lib. I, c. 26, et V, 9, alii.

(75) Τίτος τε. Hujus libri quatuor dimidiam fere partem Græce periisse visi sunt, ita ut tantum liber I et II,cum parte exigua tertii superesse crederetur, secundum codicem scilicet Holstenianum, obiter inspectum, et, prout a librario textus series turbata erat, consideratum. Nunc vero libros tres priores integros Græce et Latine ex ipso illo codice Holsteniano, in bibliotheca publica Hamburgensi obvio, et a Rev. Jo. Friderico Wincklero, conjun-

πίων (76) ὁ τῆς Θμούεως, ὅ τε τῆς πόλεως Λύκων Ἀλέξανδρος (77) τοὺς ἀρχιερατικοὺς ἐγχειρισμένος νόμους. Ἐπὶ δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ ὁ τούτων πάντων κατὰ κράτος μάλιστα θριαμβεύσας τε καὶ διελέγξας τὴν προκειμένην ἀσέβειαν Ἡρακλειανὸς (78) ὁ Καλχηδόνος ἐπίσκοπος, ἐν εἴκοσι βιβλίοις τοὺς κατὰ τῆς ἀποστασίας ἀγῶνας καταβαλόμενος, καὶ πλεῖστοι ἕτεροι (79). Πλὴν καὶ νῦν, ὁ λόγος οὐκ ἀσύμφορον τοῦτο λογιζόμενος, κατ' ἐπιδρομήν τινα σεται.

A qui Cyropoleor archiepiscopatum tenuit. Præter hos autem is, qui de iis omnibus fortiter triumphavit, et hanc, de qua agitur, impietatem confutavit; Heraclianus, Chalcedonis episcopus, qui viginti libris certamina contra eorum apostasiam instituit. Cæterum non abs re neque inutile fore duxi, cursim et strictim quædam eorum recensere, quæ ad notitiam hujus argumenti exploratissimam faciunt. τῶν εἰς γνῶσιν ἐχόντων τὸ ἀπαραίτητον διελεύ-

ΙΒ'. Σκυθιανός τις (80) τὴν πατρίδα Αἰγύπτιος, τὸ δὲ ἐξ ἀνθρώπων γένος Σαρακηνὸς τὴν Ἀλεξανδρέων ᾤκει, οὔτε Χριστιανοῖς συμφερόμενος, καὶ τὰ Ἰουδαίων οὐ προσιέμενος. Οὗτος ἐκ τῶν Ἀριστοτελικῶν παρακουσμάτων ἐντριβῆς τὴν γλῶσσαν (81) γεγονώς, τέσσαρας (82) συντάττει βίβλους ὧν τὴν (83) B

XII. Scythianus quidam, patria Ægyptius, genere autem Saracenus, Alexandriæ habitabat, neque cum Christianis versans neque Judæorum doctrinam amplexus. Hic ex Aristotelicis male intellectis libris linguæ (Græcæ) usum assecutus, quatuor composuit libros quorum unum quidem

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

ctissimo *collega* meo, descripto exhibebit, vel potius jam exhibuit Cl. Jac. Basnag. in nova, quam parat, *Antiqu.* Canisii *lectionum* editione, cujus Specimen luci superiore anno expositum, et Titi et Serapionis commentationes inter cætera sistit. Is enim in præmissa animadversione observavit, codicem Holstenianum Hamburgensem passim esse mutilum, et, inverso ordine, turbatum, quem tamen ductu designationis argumentorum a Tito ipsi tractationi præmissæ, ita nunc restituit, ut libri tres integri appareant. Cæterum auctor ipse argumentis philosophicis frequenter, Scriptura vero diviniore raro utitur.

(76) Σαραπίων. Ita nomen scribitur in Coisliniano et nostro codice, quod alii per *Serapion* efferunt rectius, cujus nominis et alii inter scriptores C Græcos, in primis sophista quidam et comicus, ut cæteros taceam, exstant. Ejus tractatus, Græce apud nos cum Tito Bostrensi exstans paginis 21, in-folio continetur, et in repetita *Lectionum* Canisianarum editione juxta Latinam versionem Turriani exstabit. Interim in secunda et tertia codicis nostri pagina varia desiderantur, sensum hiulcum reddentia. Unum tantum Manetis errorem, quo *corpus et materia in se mala* venditantur, oppugnandum sibi sumpsit Serapion. Utriusque, Titi scilicet et Serapionis, commentationem Græce descriptam habuisse B. Sebast. Gottfr. Starchium, Cl. Martinus Dieterich in funebri ejus Programmate testatur.

(77) Ἀλέξανδρος. Liber ejus πρὸς τὰς Μανιχαίου δόξας a Franc. Combefisio editus est tomo II *Auctarii novissimi*, Paris. 1672 fol. Ex eo, tum inedito, hucum quemdam affert Alexander Morus in Notis ad D *Novum Fœdus*, p. 243.

(78) Ἡρακλειανός. Laudat hujus XX libros Photius noster in *Bibliotheca* codice 85.

(79) Πλεῖστοι ἕτεροι. Eos conecta et familiari sibi industria et doctrina congessit Celeb. Joh. Albertus Fabricius, in *Biblioth. Græc.* lib. v, p. 289 seqq. Mireris forte, Petri Siculi, quem Photio temporum rationes fere æqualem faciunt, mentionem hic non factam esse, cujus ἱστορία περὶ τῆς κενῆς καὶ ματαίας αἱρέσεως τῶν Μανιχαίων, τῶν καὶ Παυλικιανῶν λεγομένων cura Matthæi Raderi, prodiit Ingolstadii, 1604, in-4. Cumque comparatio scripti utriusque, a Photio et Siculo profecti, ad oculum ostendat, alterum alterius opera usum esse, non dubitem, vel hinc affirmare, Siculum post Photium sua litteris consignasse, qui alioquin illius cum cæteris mentionem facturus fuisse videtur.

(80) Σκυθιανός τις. Hæc Photius hausit ex Cyrilli *Catechesi* VI, § 13; quæ etiam in sua retulit Petrus Siculus in *Historia Manichæorum*, p. 20 seqq. Uterque a Cyrilli verbis passim abit, quibus tamen præ Photio insistit Petrus Siculus. Comparavit inter se utrumque Rev. Thomas Milles in sua Cyrilli editione p. 92 seq. Nostri itaque judicio Scythianus hic primus inter Christianos stultæ de duobus principiis opinionis auctor exstitit, quod ipsum tradunt Archelaus in *Actis Disputat. cum Manete*, p. 95, et Epiphanius, hæresi 66, aliique. Ab his discedere videntur Theoderetus, *Hæretic. Fabul.* lib. I, c. 35; Cedrenus p. 259; et hinc forte, quia iisdem verbis utitur, Suidas, tom. II, p. 491. Ibi enim omnes Manetem etiam Σκυθιανὸν appellatum scribunt, quod eo sensu multi acceperunt, ut Manes et Scythianus eumdem eos judicasse censerent. Meo judicio illi hac Scythiani appellatione erroris primam originem indicare voluerunt, in primis ideo, quod versutum Manetis ingenium et felix in negotio successus et Scythiani et Terebinthi, decessorum ejus, memoriam abolere videretur. Id certe suspicari malim, quam cum eruditissimo Pearsonio in *Adversariis Miscellaneis*, c. 35, p. 355, vel auctoris σφάλμα μνημονικὸν, vel librarii γραφικὸν ἁμάρτημα hic cogitare. Scythianum hunc ad apostolorum tempora ab Archelao l. c. referri merito mireris, cum ipsius narratio inferat, inter Scythianum et Manetem, unum tantum Terebinthum, primi illius discipulum, intercessisse, ut proinde Manes Scythianum, si forte ætate provectior fuerit, videre potuerit, id quod persuadere nobis poterat fragmentum epistolæ ad Scythianum, modo idem is cum nostro sit, a Manete scriptæ, quod habes apud Cl. Fabricium in *Biblioth. Græc.* lib. v, p. 285.

(81) Ἐντριβὴς τὴν γλῶσσαν. Refert hæc ad peritiam linguæ Græcæ præstantissimus interpres. At videtur Photius de doctrinis potius Aristotelicis promptaque eas aliis propinandi facultate hic cogitasse. Id suadet Cyrilli ipsius phrasis, qui pro his, quæ Photius habet, scribit Ἀριστοτελικὸν μιμησάμενος βίον, id est, ut interpretor, *Aristotelicam philosophandi rationem sectatus*. Bion enim etiam de τέχνῃ seu arte et disciplina, usurpari pridem monuit Tzetzes ad Hesiodum, et Menagius ad Diogenem Laertium, p. 439 b.

(82) Τέσσαρας. Confer Archelai *Disputat. cum Manete*, p. 96.

(83) Ὧν τὴν μὲν. Si hic Photii locus cum Petri Siculi verbis conferatur, patebit alterum alterius vestigiis institisse. Cum enim Cyrillus l. c. quem uterque legit, quatuor illos libros breviter et nude tantum quoad titulos recenseat, uterque horum quædam addit sibi invicem similia. En tibi descriptionem Petri Siculi: Τέσσαρας βίβλους συνέταξεν,

Evangelium appellavit, ubi acta quædam Christi, Dei nostri, perniciosa et abominanda, impia ac Deo perosa mente configuntur ; secundum, Κεφάλαιον, seu *Capitulum* inscripsit, tertium *Mysteriorum* nomine insignivit, ubi secundum mentem suam legis et prophetarum refutationes et calumniæ contra eos instituuntur; quartus, qui mortem animæ parit, *Thesaurus vitæ* inscribitur. Huic autem Scythiano discipulus fuit nomine Terebinthus. Ac cum acerba morte magister in Judæa, quo commigraverat, periisset, nequitiæ discipulus, et pecuniarum et librorum hereditatem adiit. In Palæstina vero et in Judæa degens ac piorum omnium judicio damnatus, opprobrium non ferens, in Persidem profiscitur, assumpto Budæ nomine. Jam enim fama ejus pervagata odium impio viro conciliaverat, antequam in cujuspiam consortium veniret. Verum non cepit fructum permutati nominis. Cum enim ex operibus et ex doctrina iis, qui ipsum prius ignorabant, notus evasisset, a viris apud Persas eruditis, qui non pie quidem sentiebant, sed meliorem tamen eo circa omnia sententiam tuebantur, confutatus et expulsus est. Hinc profugus, apud viduam quamdam, hospitium quærens, dolose se insinuavit. Postea, conscenso quodam tecto, dæmonas pro more suo cum clamore invocat, quos hodieque Manichaicæ defectionis amatores, quando detestandam suam Ischada celebrant, invocare solent. Postquam hic detestandam initiationem persolvisset, divinæ ac vere justæ comminationis opus efficitur. Projectus namque de tecto, in ipsa impietate et exsecrandis mysteriis toto corpore contritus est, et vitam cum morte commutavit : sicque altera impietatis fera concisa est. Non bonum autem vidua impii hospitii fructum percepit.

Μὲν Εὐαγγέλιον ἐπωνόμασεν, ἐν ᾗ πράξεις Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν φθοροποιοί τινες καὶ ἀποτρόπαιοι θεομάχῳ γνώμῃ διαπλάττονται· τῇ δευτέρᾳ δὲ Κεφάλαιον τὴν κλῆσιν ἐπέθετο, καὶ τὴν τρίτην τῷ τῶν Μυστηρίων ἐσέμνυνεν ὀνόματι, ἐν ᾗ, ὡς ἔδοξεν αὐτῷ, τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν διασκευαί τινες καὶ διαβολαὶ πραγματεύονται. Ἡ δὲ τετάρτη ψυχικοῦ θανάτου πρόξενος οὖσα Θησαυρὸς ζωῆς ἐπιγέγραπται. Τούτῳ δὴ τῷ Σκυθιανῷ μαθητεύει Τερέβινθος (84) ὄνομα, καὶ πικρῷ θανάτῳ τοῦ διδασκάλου κατὰ τὴν Ἰουδαίαν (ἐκεῖσε γὰρ παρεγεγόνει) τῶν ἀνθρώπων ἀποφθαρέντος, ὁ τῆς κακίας μαθητής, τῶν τε χρημάτων αὐτοῦ καὶ τῶν βιβλίων τὸν κλῆρον ὑπέρχεται. Ἐν Παλαιστίνῃ δὲ καὶ Ἰουδαίᾳ διατρίβων καὶ παρὰ τῶν εὐσεβούντων ἁπάντων καταγινωσκόμενος, καὶ μὴ φέρων τὸν ὄνειδον, ἀπαίρει πρὸς τὴν Περσίδα, Βούδην (85) ἑαυτὸν μετονομάσας. Ἤδη γὰρ καὶ ἡ κλῆσις αὐτοῦ θρυλλουμένη μισητὸν ἐποίει τὸν ἀσεβῆ καὶ πρὸ τῆς ἐντεύξεως. Πλὴν οὐδὲν τῆς μετωνυμίας ἀπώνατο. Ἐκ γὰρ τῶν ἔργων καὶ τῶν δογμάτων κατάφωρος τοῖς πρὶν ἀγνοοῦσι γινόμενος, ὑπὸ τῶν παρὰ Πέρσαις λογίων οὐδ' αὐτῶν μὲν εὐσεβούντων, ἄμεινον δ' ἐκείνου περὶ πάντα διακειμένων, ἠλέγχετό τε καὶ ἀπηλαύνετο. Ἐξ οὗ φυγὰς γεγονὼς, γυναικί τινι ἀνδρὸς κεχηρωμένῃ, ξενίας λόγῳ παρεισφθείρεται (86). Εἶτα ἐπί τινος δώματος ἀνελθών, καὶ τοὺς ἐξ ἔθους αὐτῷ καλουμένους δαίμονας ἐπιβοώμενος, οὓς καὶ μέχρι νῦν οἱ τῆς Μανιχαϊκῆς ἀποστασίας ἐρασταὶ, ἐπειδὰν αὐτῶν τὴν μυσαρὰν Ἰσχάδα (87) τελοῦσιν, ἐπικαλοῦνται. Ταύτην δὴ οὗτος (88) τὴν ἐξάγιστον διαπραττόμενος τελετὴν, θείας καὶ δικαίας, ὡς ἀληθῶς, ἀπειλῆς ἔργον γίνεται. Ἐκδισκευθεὶς (89) γὰρ τοῦ δώματος αὐτῇ δυσσεβείᾳ καὶ βδελυραῖς τελεταῖς ὅλος (90) τε τὸ σῶμα διεθρύβη (91), καὶ τὸν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

μίαν καλουμένην, τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον, οὐ Χριστοῦ πράξεις περιέχουσαν, ἀλλ' ὡς μόνην τὴν προσηγορίαν. Καὶ ἄλλην καλουμένην Κεφάλαιον. Καὶ τὴν τρίτην τῶν Μυστηρίων, ἥτις ἐστὶ πρὸς τὴν ἐπιτηδευθεῖσαν αὐτοῖς ἀνατροπὴν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν· τετάρτην, ἣν περιφέρουσι Θησαυρὸν ζωῆς καλοῦντες, ἥπερ ἐστὶ Θησαυρὸς θανάτου. Videtur tamen, ne quid dissimulem, Siculus Photio ex parte adversari, cum is quidem neget de Christi rebus et actis hic quidquam legi, hic vero res Christi gestas interpolatas recenseri affirmet.

(84) Τερέβινθος. Ita et Petrus Siculus nominat, qui Cyrillo audit Τὶρβινθος in vulgatis editionibus, a quibus tamen bonæ notæ codices manu exarati discedunt, nostri scriptionem approbantes, ceu testatur Th. Milles. Astipulatur in Actis Archelaus.

(85) Βούδην. Βουδᾶν apud Cyrillum in vulgatis, cujus codd. mss. habent Βουδιδᾶν. Βουδδᾶν legit Petrus Siculus.

(86) Παρεισφθείρεται. Ita hujus verbi vim exprimendam in versione putavi, pro eo quod antea legebatur : *A vidua quadam hospitii causa exceptus magis magisque corrumpitur*. Pejor, in primis apud viduam fraudum ejus ignaram, vix fieri poterat Terebinthus. Id itaque videtur voluisse Photius, hominem perditissimum bonam feminam dolis et blanditiis suis ita fefellisse, ut eum libenter in sua reciperet. Id vult verbi Græci notio, de qua exponit egregie Lambertus Bos, vir Ἑλληνικώτατος, in *Animadversionibus ad scriptores Græcos*, p. 96. Cyrillus et Petrus Siculus hic simpliciter habent, προσφεύγει τινὶ χήρᾳ.

(87) Μυσαρὰν Ἰσχάδα. Quid sibi hæc velint, non satis capio. Eadem phrasi utitur Cyrillus (ubi interpretes *caricam* afferunt) ; et Petrus Siculus, Ἰσχάδα fructum ficus esse constat, ut alios taceam, ex Polluce, tom. I, p. 142. Videtur hic innui conventus quidam, haberi a Manichæis solitus, sive ad sacra sua exercenda, sive ad conferendas sententias. Si posterius, fortasse mos veterum philosophorum huc aliquid lucis attulerit, qui, proposita quæstione Ἰσχάδα διδόναι id est *caricam exhibere* alteri cuiquam instar arrhæ exspectatæ responsionis solebant, quam qui acceperat, responsioni se obstringebat. Vide Joach. Kuhnii notas ad Diogenem Laertium, p. 524.

(88) Οὗτος. Ita ex nostro lego pro οὕτως.

(89) Ἐκδισκευθείς. Nova vox, pro qua Cyrillus et Siculus habent καταβληθείς. Nostri illa efficacior est : infert enim hominem non exspectantem instar disci cum impetu projectum in auras esse.

(90) Ὅλος. Ita ex nostro ὅλως.

(91) Διεθρύβη. Ita ex nostro pro διετρίβη. Illum enim ex verbo διαθρύπτω ad rem, de qua hic agitur, accommodatius omnino videtur, quam alterum illud ex διατρίβω petitum, quod in hoc sensu adhiberi, si quid video, non consuevit.

βίον κατεστρέψατο. Ἀλλ' οὕτω μὲν καὶ τὸ δεύτερον τῆς δυσσεβείας ἐξεκόπη θηρίον. Οὐκ εἰς καλὸν δὲ ἄρα ἡ χήρα τῆς δυσσεβοῦς ξενίας ἀπώνατο. Ὁρῶσα γὰρ ἑαυτὴν ἀνδρός τε καὶ παίδων καὶ τοῦ λοιποῦ γένους ἔρημον, χρημάτων τε κλῆρον αὐτῇ περιγενόμενον, καὶ τῶν μυσαρῶν ἐκείνων παραμυθίαν τῆς ἐρημίας παῖδα. Κούβρικον (92-93) ὄνομα ἀργυρίου τιμῆς ὠνεῖται, ὃν υἱὸν θεμένη τοῖς Περσῶν μὲν τέως μαθήμασιν ἐστοιχείου, πικρὸν δὲ ἄρα βέλος κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης παρώξυνε φύσεως. Ἀποφθαρείσης γὰρ τῆς χήρας, κληρονόμος μὲν καὶ τῶν χρημάτων γίνεται, καὶ τῶν δυσσεβῶν βιβλίων. Τὸ δὲ τῆς οἰκετικῆς ὄνομα τύχης, ἵνα μὴ αὐτῷ μῶμον ἡ δουλεία (94) προστρίβοιτο, εἰς Μάνην μεταβάλλει. Δηλοῖ δὲ τοῦτο Περσίδι γλώσσῃ τὸν οἷον ὁμιλητικὸν (95) καὶ πρὸς διάλεξιν (96) δραστήριον. Καὶ τοιοῦτος γὰρ τοῖς πολλοῖς ἐδόκει, ὁ μᾶλλον Ἕλλησι γλώσσῃ ἢ τῇ Περσίδι Μάνης ἐπάξιος ὀνομάζεσθαι. Ἔργῳ γὰρ ὡς ἀληθῶς τῆς μανίας (97) δοχεῖον, εἴπερ τις ἄλλος, ἐχρημάτισεν, ὅλον τὸ τῆς πλάνης πνεῦμα ἐν ἑαυτῷ χωρήσας, καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐνεργούμενος (98), ὃς καὶ Παράκλητον (99) ἑαυτὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἐξεμάνη ὀνομάσαι· τὸν τοιοῦτον τρόπον τῆς μιμήσεως ἐκ τῶν καθηγησαμένων αὐτοῦ διαδεξάμενος. Καὶ γὰρ δὴ τούτων ὁ μὲν Σκυθιανὸς Πατέρα ἑαυτόν, ὁ δὲ Τερέβινθος Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐκ Παρθένου τε γεννηθῆναι (ὢ τῆς ὑπερβολῆς οὐκ ἐχούσης ἀθεό-

A Cum enim videret se et viro, et liberis, et toto genere orbatam, pecuniarum ac detestabilium librorum hæreditate auctam esse, in solitudinis suæ consolationem, puerum sibi, Cubricum nomine, argenti pretio emit (1) adoptatumque Persarum disciplinis erudivit, atque acerbum contra humanum genus telum exacuit. Defuncta namque vidua, et pecuniarum et impiorum librorum hæres efficitur. Domesticæ porro fortunæ nomen ne sibi vituperii notam servitas inureret, in Manem mutavit : hoc vero nomen lingua Persica significat disertum, et in disputando strenuum. Et talis multis esse videbatur, qui tamen magis Græca lingua Manes (furiosus) quam Persica (Manes sive disertus) vocari merebatur : nam ipso opere vere insaniæ receptaculum, si quisquam alius, erat, totum quippe erroris spiritum in se continens, ab ipso agitabatur, qui se Paracletum ac Spiritum sanctum furiosi instar nominavit, mores imitatus eorum, qui hujus instituti auctores sibi fuerunt, quorumque successor erat. Ex iis namque Scythianus se Patrem, Terebinthus vero se Filium Dei ex Virgine natum, o impietatem nullum modum habentem ! nuncupare ausus est. Exinde vero discipulos congregavit duodecim, quos etiam erroris præcones emisit. Sed furiosus ille Manes cum scelere celebris evasisset, nuntia fama ad aures usque Persarum regis pervenit. Ille

B

C

D

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(92-93) Κούβρικον. Ita constanter Cyrilli codices : at Petrus Siculus, p. 22, semel habet Βούβρικον, librarii vel typographi vitio, cum in eadem pagina aliquoties Κούβρικος recte legatur. Corbicium in Actis Archelai, p. 97 vocatum invenies, quem Urbicum dicet Augustinus, qua de re vide, quæ scripsi olim in Manichæismo ante Manichæos, p. 215. De ipsius nominis ratione lege Thomam Gataberum in *Adversariis Miscellan.* c. 35 ; et Fullerum. II, 18, *Miscellaneorum.*

(97) Μῶμον ἡ δουλεία. Ita ex nostro restitui, pro eo quod ex Coisliniano legebatur : μῶμον ἢ δουλείαν. Nam cum nostro facit codex Colbertinus; *et Petrus* Siculus, p. 22, verbis magis perspicuis in eamdem rem usus Photium interpretatur. Ait enim : Εἶτα ἵνα μὴ τὸ τῆς δουλείας τοῦ Κουβρίκου ὀνομα ἐπονείδιστον ᾖ (ita lege pro ἢ quod exstat in editis) ἀντὶ Κουβρίκου Μάνην ἑαυτὸν ὠνόμασεν. Id est, *Deinde ne sibi servile nomen Cubrici* (vides, quomodo ipsum *Cubrici* nomen inter servitutis, ex qua, redemptus scilicet, emerserat, nomina numeret ?) *ignominiosum esset, pro Cubrico se Manem dixit.* Ubi placet Gatakeri in Adversariis, p. 355, expositio : *Cubrici nomen* ἐπονείδιστον *dicit, vel quia probrosum aliquid sonare videretur, vel quod servus adhuc cum esset, id ei nominis fuisset, unde conditionis servilis memoriam refricare videbatur.* Taceo, nomen servile homini libero dedecus quidem, non autem servitutem conciliare posse. Interim mireris hominem servile nomen cum altero non minus tali permutasse. Μάνης enim, apud Græcos saltem, δουλικὸν erat ὄνομα, id quod Gatakerus, l. c. et Menagius, ad Diogenem Laertium, p. 215 b, veterum locis tam manifestum fecerunt, ut dubitare nefas sit. Interim patet nomen illud apud Persas melioris ominis fuisse, quod statim monet noster.

(95) Ὁμιλητικόν. Etymologiam eamdem Cyrillus et Petrus Siculus voce ὁμιλητὴς exprimunt, quam Persis hodie ignotam scribit Th. Hyde. *De rebus veterum Persarum*, p. 282. Alias omnes nominis hujus rationes venati sunt complures, in primis autem Gatakerus, l. c. c. 35. Confer, si placet, quæ ipse olim monui in Manichæismo ante Manichæos, p. 205.

(96) Διάλεξιν δραστήριον, *in disputando strenuum* : ita malui pro in *dialectica strenuum*. Διάλεξις enim ut concionem ad populum (vide Valesium ad Eusebium, p. 110), ita in primis quoque disputationem et orationem cum cura factam infert. Lege Godfridi Olearii Notas ad Philostratum, p. 565 et 579.

(97) Μανίας. Ita et alii Manetis nomine luserunt, v. c. Zonaras Canone in Deiparam apud Cotelerium, tom. III *Monumentorum Græc.* p. 467, μανεὶς ὁ Μάνης, sicut et Euthymius in *Panoplia* tit. 9, Manes simpliciter μανεὶς vocatur. Sic Titus lib. I, *Adversus Manich.* apud Cl. Basnage. p. 60 : Ὁ δὲ μανεὶς ἐκ βαρβάρων καὶ τῆς μανίας αὐτῆς ἐπώνυμος, quæ ita verterim : *Ille vero a barbaris insanire doctus et a barbarie appellatus*, etc. Hinc p. 60, de eodem βαρβαρικὴν ἀσέβειαν ἐπινοήσας καὶ δευτέραν ἀρχὴν ταύτην μανικῶς ὁρισάμενος, et p. 63, ὁ χαλεπώτατα μανείς. Adde, p. 65.

(98) Ἐνεργούμενος. Ita ex nostro pro ἐνθειαζόμενος. Prior enim vox a scriptoribus ecclesiasticis proprie de hominibus a dæmone actis usurpari solet, quemadmodum posterior bonum interdum sensum habet.

(99) Παράκλητον. Huc referunt quidam vocem Μάνης, tanquam מְנַחֵם id est, *consolator* : vide Gatakerum, l. c. c. 5.

(1) Factum hoc ipsi puero septenni tradunt Cedrenus et Suidas loc. cit. qui numerus annorum omnino substituendus est illi τῶν *Sexaginta*, quem habes in Archelai *Disputat.*, pag. 98.

cum filium morbo laborantem haberet,audiretque, Manem pollicitum esse, se filium ejus ex morbo precibus erepturum esse, arrogantem hominem ad filii curationem adhibet : ac medicos tum præsentes tametsi ægritudinis curationem facilem fore promittebant, ejecit. Ille vixdum orationem compleverat, et vitam eripuit ei, qui id forte passus non esset, nisi ille incolumitatem promisisset. Cum itaque subito et aperte impietas et arrogantia scelesti hominis deprehensa fuisset, in maleficorum carcerem impostor ille damnatus conjicitur. Sed cum servus esset ac servilis artificii peritus, sciretque se non diu postea patratæ cædis pœnas daturum esse, utpote qui regis filium impietate sua occidisset, e domo aufugit, et custodibus carceris necis causa fuit: nam quia scelestum illum non accurate custodierant, capite omnes plexi sunt.

φόνου δίκας ὑποσχεῖν οὐκ εἰς μακράν ἐστιν ἄξιος, ἀγελῶν παῖδα, διαφεύγει τοῦ οἰκήματος, καὶ γίνεται μὴ ἀσφαλῶς ἐτήρουν τὸν ἀλιτήριον, τῆς κεφαλῆς ἐζημιώθησαν ἅπαντες.

XIII. At hic servus, erro, homicida carceri mancipatus, advenit profugus in Mesopotamiam, et defectionis suæ zizania rursum serere incipit. Carcharorum autem episcopus,cui nomen Archelaus,vir sacer et divinarum humanarumque rerum peritissimus, collecta Græcorum seu gentilium auditorum manu, ne Christianis judicantibus veritas per favorem triumphasse videretur,instituta adversus maniæ cognominem pia disputatione,impiissimum hominem ita pudefecit et confutavit, ut inde statim aufugeret, et defectionis ejus semina nullam ibi radicem ponere possent. Hinc profugus vicum quemdam ignobilem occupat, ibique rursum impietatem suam fovere et patefacere satagit. Sed fervens ille pietatis propugnator et vere pastor Archelaus cum non modicam ovium curam gereret, non segnis erat in persequendo eo, qui sævior lupo, in gregem discerpendam insurrexerat. Quamobrem ille maniæ cognominis,qui ejusmodi viri præsentiam non sine magna anxietate sustinebat, aufugit, et e loco in locum transmigrat. Dum sic vagaretur, Persarum regis satellites, qui sectas tum ubique perquirebant, comprehensum adducunt vinctum ad eum,

τητος !) ὀνομάζειν ἀπετόλμησεν (2). Ἐξ οὗ καὶ μαθητὰς, συνηθροίσατο δύο καὶ δέκα (3), οὓς καὶ τῆς πλάνης διέπεμπε κήρυκας. Ἀλλ' ὁ μὲν ἐμβρόντητος Μάνης, τῷ κακῷ γεγονὼς περιβόητος, ἦκει ταῖς φήμαις μέχρι καὶ τῶν ὠτῶν τοῦ Περσῶν βασιλέως. Ὁ δὲ (καὶ γὰρ αὐτοῦ ὁ παῖς νοσήματι ἑαλώκει), ἐπεὶ τὸν Μάνην ἐπαγγελλόμενον ἤκουεν εὐχῇ τὸν παῖδα ῥύσασθαι τῆς νόσου, δέχεται τὸν ἀλαζόνα τοῦ παιδὸς ἐπὶ θεραπείᾳ. Καὶ δὴ οὗτος τοὺς παρόντας ἰατροὺς καίτοι ῥᾳδίαν ἐπαγγελλουμένους παιδὸς τὴν ἴασιν, ἀποπεμψάμενος, ἅμα τε εὐχὴν ἐτέλει καὶ τῆς ζωῆς ἐξήλαυνε (4) τὸν οὐκ ἂν τοῦτο παθόντα, εἰ μὴ αὐτὸς τὴν θεραπείαν ὑπέσχετο. Οὕτω γοῦν θᾶττόν τε καὶ περιφανῶς τῆς ἀσεβείας τε καὶ ἀλαζονείας τοῦ κακοδαίμονος στηλιτευθείσης, εἱρκτὴν κακούργων οἰκεῖν ὁ πλάνος καταδικάζεται. Ἀλλ' ὄγε δοῦλος ὢν καὶ δουλικῆς τέχνης ἔμπειρος, εἰδώς τε ἀκριβῶς ὡς ἅτε δὴ τῇ καθ' ἑαυτὸν ἀποστασίᾳ τὸν βασίλειον ἀνθρωπίνους περιδέξιος), Ἑλληνικὸν ἀθροισάμενος ἀκροατήριον, ἵνα μὴ δόξῃ Χριστιανῶν κρινόντων φιλοτιμίᾳ λαμβάνειν τὰ νικητήρια ἡ ἀλήθεια,πρὸς τὸν τῆς μανίας ἐπώνυμον τὸν τῆς εὐσεβείας ἀνακινήσας λόγον,οὕτω κατῄσχυνεν καὶ διήλεγξε τὸν τρισαλιτήριον, ὡς αὐτίκα τε φυγεῖν (7) ἐκεῖθεν, καὶ μηδὲ φυὴν λαβεῖν τὰ τῆς ἀποστασίας αὐτοῦ σπέρματα. Ἀλλ' ἐκεῖθεν ἀποδρὰς καταλαμβάνει κώμην τινὰ τῶν εὐτελεστάτων. Κἀκεῖ πάλιν ὑποθάλπειν ἐμηχανᾶτο καὶ παραδεικνύειν τὸ οἰκεῖον δυσσέβημα. Ἀλλ' ὁ θερμὸς τῆς εὐσεβείας (8) ὑπέρμαχος, καὶ ὡς ἀληθῶς ποιμὴν Ἀρχέλαος, οὐ τὴν τυχοῦσαν τῶν προβάτων ποιούμενος πρόνοιαν, οὐκ ἐνερῥᾳθύμει διώκειν τὸν πικρότερον λύκου (9) τὸ ποίμνιον διασπαράσσειν ἐπανιστάμενον. Διὸ πάλιν ἐκεῖθεν, ὁ τῆς μανίας ἐπώνυμος, οὐδ' αὐτὴν τὴν παρουσίαν ἄνευ μεγάλης ἀγωνίας ὑποστὰς ἀποδιδράσκει, καὶ τόπον ἐκ τόπου διήμειβεν, ἐν οἷς

ΙΓ. Ἀλλ' οὗτος ὁ δοῦλος, καὶ πλάνος, καὶ φονεὺς καὶ δέσμιος φυγὰς καταλαμβάνει τὴν Μεσοποταμίαν, καὶ σπείρειν πάλιν ἀπάρχεται τὰ τῆς ἀποστασίας ζιζάνια. Ὁ δὲ τῶν Καρχάρων ἐπίσκοπος (5) (Ἀρχέλαος (6) αὐτοῦ ὄνομα, ἀνὴρ ἱερὸς καὶ περὶ λόγους τούς τε θείους καὶ τοὺς

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(2) Ἀπετόλμησε. Ita lego cum nostro et Colbertino, pro quo Coislinianus, sensu prorsus contrario,nec ob contextum ferendo habet οὐκ ἐτόλμησε.Omnino enim id,quod refertur, audebat homo impius,et, quam vox ἀποτολμᾷν infert, effreni quadam audacia.

(3) Δύο καὶ δέκα. Nomina eorum lege apud Petrum Siculum, p. 30 ; et nostrum, § 14.

(4) Ἐξήλαυνε. Ita ex nostro pro simplici ἤλαυνε.

(5) Καρχάρων ἐπίσκοπος. Ita a pluribus vocatur Archelaus, *Carrharum*, quod genuinum urbis nomen est, episcopus.

(6) Ἀρχέλαος. Hujus Disputatio cum Manete edita nunc exstat in Laur. Alexandri Zacagnii. *Collectaneis Monumentorum Veterum*, Romæ 1698, editis, hinc vero in volumine II Operum Hippolyti a celeb. Fabricio nostro Hamburgi, an. 1718, curato ; mihique pro eo, quo in me fertur amore ac benevolentia, inscripto, p. 134 seqq. Lege quæ uterque in præmissis de Archelao veterum testimoniis,quæque posterior in *Biblioth. Græca* lib. v, p. 262, commentati sunt, nec temere quidquam desiderabis. Inter testimonia illa exstant quoque bina Photii nostri loca, cum Holsteniani nostri lectione prorsus consentientia, nisi quod pro Καρχάρων legatur Χαρχάρων, sicut Coislinianus Μαρχάρων mendosissime exhibet.

(7) Τε φυγεῖν. Ita repono ex nostro pro κατέφυγεν, quod habet Cl. Montfauconius ex Coisliniano. Nostram lectionem astruit Zacagnius l. c., imo sequentia καὶ μηδὲ φυὴν λαβεῖν omnino postulant.

(8) Εὐσεβείας, *Pietatis*, pro quo *impietatis* vox in versionem irrepserat.

(9) Πικρότερον λύκου. Ita malui ex nostro, cum quo et conspirat Zacagnius, pro πικρότερον λύκον, quod habet Coislinianus. Sensus id omnino flagitat.

πλανώμενον οἱ τοῦ Περσῶν βασιλέως δορυφόροι, ἅτε πανταχοῦ τὸν ἀλιτήριον διερευνώμενοι, εὑρόντες ἄγουσι πρὸς τὸν ἀποστείλαντα δέσμιον. Καὶ ὃς τοῦ τε ψεύδους καὶ τῆς φυγῆς πολλὰ χλευάσας καὶ κατονειδίσας, δίκην ἔλαβεν ἀντὶ πάντων μίαν, τὸν τοῦ ἀπατεῶνος κἀκείνῳ μόνῳ πρέποντα θάνατον. Εἰ γὰρ καὶ μηδαμῇ μηδαμῶς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἦν μήτε παθεῖν μήτε δρᾶσαι ἄξιος, ἀλλά γε τῶν Μάνεντος ἀνυπερβλήτων δυσσεβημάτων οὐκ ἀνάξιος. Ἔτι γὰρ ἐν ζῶσιν ὄντος τοῦ κακοδαίμονος, εἰς ἀσκὸν τὸ σῶμα ἀποδείραντες οὕτω τῆς ζωῆς διασπῶσι καὶ διαῤῥηγνύουσι, τὸ λοιπὸν τοῦ σώματος βορὰν θηρίοις προσρίψαντες, αὐτὸ δὲ τὸ δέρμα θυλάκου τρόπον πληρώσαντες πνεύματος πρὸ τῶν πυλῶν ἀνηρτήσαντο. Ἀλλὰ τὴν μὲν τοῦ βίου καταστροφὴν ὁ ἀποστάτης οὗτος καὶ τρισαλιτήριος τοιαύτην ἀπείληφεν.

A qui se miserat. Qui cum ejus mendacium, fallaciam et fugam irrisisset, eumque opprobriis insectatus esset, ultionem sumpsit pro omnibus unam, mortem infligens, quæ uni huic plano conveniebat. Licet enim id humanæ naturæ nullatenus sit, nec quempiam tale vel pati vel facere fas esse videatur ; attamen horribilium Manetis impietatum non indigna mors erat. Cum enim infelix ille adhuc in vivis esset, corpus, detracta pelle, in utrem excoriantes sic ex vita detrahunt, et quasi dissecant ; reliquum vero corpus in prædam feris projiciunt ipsamque pellem utris instar vento repletam præ foribus suspenderunt. Talem apostata et scelestissimus homo vitæ terminum consecutus est.

ΙΔ΄. Ἕτερος δὲ τῷ χρόνῳ βραχύ τι τούτου προγενέστερος, ὁμότιμος δὲ τὴν δυσσέβειαν, Ζαράνης (10) ὄνομα, καὶ αὐτὸς οὐκ ὀλίγα ταῖς δυσσεβείαις τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει ἐπελυμήνατο. Μαθηταὶ μέντοι τοῦ δυσωνύμου Μάνεντος γεγόνασι δώδεκα, Σισίννιος ὁ καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ τῆς δυσσεβοῦς διδασκαλίας ἀναδεξάμενος, καὶ Θωμᾶς (11) ὁ τὸ κατ' αὐτὸν ὀνομαζόμενον συνταξάμενος Εὐαγγέλιον. Βούδας τε καὶ Ἑρμᾶς, Ἀδάμαντος (12) καὶ Ἀδείμαντος, ὃν (13) καὶ διαφόροις διέπεμψε κλίμασι τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀποστασίας αὐτῶν κήρυκα. Ἐξηγηταὶ δὲ αὐτοῦ καὶ οἷον ὑπομνηματισταὶ γεγόνασιν Ἱέραξ τε καὶ Ἡρακλείδης καὶ Ἀφθόνιος. Ἠριθμοῦντο δὲ τῷ χορῷ τῶν μαθητευθέντων αὐτῷ καὶ Ἀγάπιος, ὁ τὴν Ἑπτάλογον καλουμένην συντάξας καὶ Ζαρούας καὶ Γαυριάβιος. Καὶ ὁ μὲν τῶν τότε συνακμασάντων τῆς ἀσεβείας χορὸς ἐν τοσούτοις παρετείνετο, ὧν πῶς ἄν τις εἴποι τὰς πράξεις, πῶς δὲ διέλθοι τὰ δόγματα ; Ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ ἦλασαν πάσης μὲν ἀκαθαρσίας, πάσης δὲ ῥυπαρίας καὶ πάσης ἀθεωτάτου δόξης, καὶ τοσούτων (14) αὐτῶν γέμει τὰ βιβλία ῥυπασμάτων τε καὶ ἀτοπημάτων, ὡς μηδὲ τοὺς ἐξ αὐτῶν ἐκείνων προεληλυθότας, καὶ τὰ πλεῖ-

XIV. Alius porro tempore paulo hoc antiquior par impietate, Zaranis nomine, non pauca impietatibus suis humano generi damna importavit. Discipuli autem infausti nominis viri Manetis fuere duodecim ; Sisinnius, qui principatum ejus in impia doctrina tuenda accepit ; Thomas, qui Evangelium suo nomine scripsit ; Budas, Adamantus, Adimantus, quem in diversa orbis climata, erroris et defectionis præconem misit. Explanatores vero et quasi commentatores ejus fuerunt Hierax, Heraclides et Aphthonius. In discipulorum item ejus choro numerabantur Agapius, qui Heptalogum, ut vocant, conscripsit, Zaruas et Gauriabius. Chorus autem impietatis eorum, qui tunc temporis una floruerunt, hos complectebatur, quorum acta narrare, vel dogmata recensere quis valeat ? Eo enim impuritatis omni modo devenerunt, eo usque immunditiæ, eo usque impiæ doctrinæ, totque sordibus et absurditatibus eorum libri repleti sunt, ut ne quidem successores illorum, qui maximam eorum impietatis partem retinuerunt, eos amplecti et recipere audeant ; tum quod abominationum in illis contentarum exsuperantiam legere non va-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(10) Ζαράνης. Ita Coislinianus et Colbertinus, noster vero Ζανάρης. At cum et Petrus Siculus, p. 30, priorem lectionem probet, nec inter Persas hoc nominis inauditum sit (vide Tollii *Iter Italicum* p. 135), eam omnino præferendam puto. Lege de isto Jo. Pearsonium ad Symbolum Apostolicum p. 116, edit. Latinæ in notis, ubi is persuadere conatur, ut, inserto Manichæis Zarane, qui Manete una cum Scythiano antiquior erat, credamus Scythianum ad Apostolica tempora accessisse. Enimvero, quamvis non dubitem Zaranem Maneti ætate proximum fuisse, cum noster eum *paulo antiquiorem* diserte nominet, ipsa tamen illa brevis temporis intercapedo magis efficit, ut credamus Scythianum et Zaranem æquales fuisse ætate, et eo tantum nomine a se invicem distinctos, quod alius eorum aliis in locis doctrinæ suæ semina spargeret.

(11) Θῶμᾶς. De hoc et sequentibus Manetis discipulis lege Cl. Fabricium, lib. v, p. 287, *Biblioth. Græc.*

(12) Ἀδάμαντος. Adantum eum vocat Petrus Siculus p. 30.

(13) Ὃν. Tres Manetis discipuli in tres orbis plagas missi memorantur in Actis Archelai cum Manete, p. 22. Addas scilicet, qui idem est cum Budda, Thomas et Hermas. Eosdem nominatim recenset Cyrillus, p. 98, Buddam pro Adda appellans, et *Historia hæreseos Manichæorum*, quam doctiss. Christoph. Matth. Pfaffius cum Lactantii *Epitome Institutionum divinarum*, p. 182 seq. edidit. Ibi hæc inter cætera p. 183, lego : « Post cujus (Curbicii) mortem non solum libros, quos Terebinthus reliquerat, sed et pecuniam Curbicii sumens, Trembi discipulos acquisivit, quorum unus, Thomas, alius Abda, tertius est Hermas. » Ibi non dubito pro *Trembi* legendum esse *tres sibi* (totidem enim discipuli postea memorantur ; pro *Abda* autem *Abdas*, quem cæteri scriptores omnes vocant. Sic p. 182, ut obiter hoc moneam, pro *capitulorum*, legere malim *capitulum*. Hoc enim nomine secundum librorum suorum appellavit Scythianus, ceu ex superioribus constat.

(14) Τοσούτων. Ita ex nostro Colbertino lege pro τοσοῦτον

leant; tum quod irrationabilitatem præceptorum ratiociniis subjicere non possint, tum etiam quod metuant et caveant, ne opprobrium risum atque odium apud omnes sibi concilient. Quamobrem hæc nuper exorta veterum illorum abominationis seminum fructicatio, ut supra diximus, quæ ab illis olim magistris scripto sibi tradita sunt, neque amplectuntur, neque tuentur; sed iis solum se adhærere vafre et callide simulant, in quibus Dominica oracula et magni apostoli Pauli Epistolæ descriptæ sunt; nonnullis etiam Acta apostolorum et catholicæ Epistolæ, præter eas, quæ coryphæi (Petri) sunt, admittuntur. Hujusmodi sacra eloquia tueri se simulant, ut eos qui circa piam religionem hebetiores et imperitiores sunt, facilius decipere queant, quasi ab ipso Christo et a discipulis ejus ea receperint, quæ defectionis suæ insania peperit.

A στα τῆς αὐτῶν δυσσεβίας παρακατασχόντας ἀνέχεσθαι τοῦ λοιποῦ στέργειν ἐκεῖνα καὶ ἀποδέχεσθαι, τοῦτο μὲν τὸ ἀνυπέρβλητον τῆς βδελυρίας οὐ στέγοντας (15), τοῦτο δὲ τῶν προσταγμάτων τὸ ἀλόγιστον λογισμοῖς ὑποβάλλειν οὐκ ἔχοντας, τοῦτο δὲ τὸν παρὰ πᾶσιν ὄνειδον καὶ τὴν χλεύην, καὶ τὸν κατάγελων καὶ τὸ μῖσος ὥσπερ διευλαβουμένους καὶ ἀποκλίνοντας. Διὰ τοῦτο καὶ αὕτη ἡ νεοφανὴς τῶν παλαιῶν ἐκείνων τῆς βδελυρίας σπερμάτων παραφυὰς, ὥσπερ καὶ πρόσθεν ἔφημεν, τὰ παρ' ἐκείνων τῶν διδασκάλων ἐγγράφως αὐτοῖς συντεταγμένο οὐ μὲν οὖν οὐκ ἀγαπῶσιν, οὐδὲ περιέπουσιν. Ἀλλ' ἐκείνοις μόνοις κακούργως καὶ πονηρῶς προσανέχειν ὑποπλάττονται, ἐν οἷς τὰ τε Κυριακὰ ἀναγέγραπται λόγια καὶ τοῦ μεγάλου ἀποστόλου B Παύλου αἱ Ἐπιστολαὶ, καὶ παρ' ἐνίοις τῶν ἀποστόλων αἱ Πράξεις, καὶ τῶν Καθολικῶν ὅσαι παρὰ τὰς τοῦ κορυφαίου τυγχάνουσιν. Τούτων δὲ τῶν ἱερῶν ἀντιποιεῖσθαι σχηματίζονται λογίων, ὡς ἂν ἔχοιεν ῥᾳδίως ἐξαπατᾷν τοὺς νωθεστέρους τε πρὸς εὐσέβειαν καὶ ἀμάθεστέρους, ὡς παρ' αὐτοῦ Χριστου εἴησαν παρειληφότες καὶ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, ἃ τῆς ἀποστασίας αὐτοῖς ἀπέτεκεν ἡ ἀπόνοια.

XV. Hic itaque Manes, tantæ defectionis princeps, anno Valeriani et Gallieni, Romæ imperatorum, nono e custodia Persarum elapsos (nihil enim impedit, quominus ea persequamur, quæ supra historiæ series prætermisit), et in Mesopotamiam profectus, a divino Archelao, sancto viro, qui tum Carcharorum in ea regione præsul erat, multis magnisque contra impietatem suam argumentis exagitatus est. Atque inde insperato suffusus pudore, profugus C Dioridem, Carcharorum vicum, subit: atque ibi cum Tryphone quodam, strenuo et sacro viro, presbyteratus gradum obtinente, congressus, parem subiit casum; imo etiam ipse Archelaus, cum seductorem eo se recepisse comperit, acer quippe vir erat, et pio studio movebatur, statim in vicum se contulit; ac postquam seductorem illum in magnas angustias et in pudorem, a quo declinabat, conjecisset, ac exsecranda ejus dogmata evertisset, confutassetque, virumque omnibus deridendum detestandumque propinasset, eum ad fugam denuo perpulit, in qua quod et diximus, a perquirentibus

ΙΕ'. Ὁ μὲν οὖν Μάνης οὗτος ὁ τῆς τηλικαύτης ἀποστασίας (16) ἐξάρχων, ἔτει (17) τῆς βασιλείας ἐννάτῳ Οὐαλεριανοῦ (18) καὶ Γαλιηνοῦ, οἳ Ῥώμης εἶχον τὸ βασίλειον κράτος, τὴν ἐν Πέρσαις φυλακὴν διαφυγὼν (οὐδὲν γὰρ κωλύει διελθεῖν, ἃ τῆς ἱστορίας ὁ δρόμος παρῆλθεν ἄνωθεν), καὶ κατὰ Μεσοποταμίαν γεγονὼς, ὑπὸ τοῦ (19) θεσπεσίου Ἀρχελάου (Καρχάρων δὲ τῆς αὐτῆς χώρας οὗτος ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ἔφορος ἦν) πολλούς μὲν καὶ μεγάλους ἐλέγχους τῆς δυσσεβείας ἀπῃτήθη. Ἐκεῖθεν δὲ διὰ τὴν ἀδόκητον αἰσχύνην ἀποδρὰς, εἰς Διωρίδα (20) Καρχάρων κώμην ἀποδύεται. Ἐν ταύτῃ (21) δὲ Τρύφωνί (22) τινι σπουδαίῳ, ἱερῷ μὲν ἀνδρὶ, τὸν δὲ τοῦ πρεσβυτέρου διέποντι βαθμὸν ἐντυχὼν, τὰ ἴσα ὑπέστη. Πλὴν ἀλλὰ καὶ αὐτός γε ὁ Ἀρχέλαος τὴν ἐκεῖσε παρείσδυσιν τοῦ πλάνου μαθὼν (ὀξὺς γὰρ ἦν καὶ θερμὸς τὸν εὐσεβῆ ζῆλον), καταλαμβάνει τὸ χωρίον, καὶ πολλῆς ἐμπλήσας, τὸν πλάνον ἀμηχανίας, καὶ ἣν ἔφευγεν αἰσχύνης, οἷς αὐτοῦ τὰ μυσαρὰ τῶν δογμάτων ἀνέτρεπέ τε καὶ ἀνεσκεύαζε, καὶ προὐτίθει πᾶσι γέλωτά τε καὶ βδέλυγμα, ἀπασκευάζει πάλιν φαγάδα

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(15) Οὐ στέγοντας. Noster legit οὐ στέργοντας. Malim vero illud, menti Scriptoris ut videtur, convenientius. Hæsit forte in librarii memoria τὸ στέργειν proxime antecedens.

(16) Ἀποστασίας ἐξάρχων. Ita malui cum nostro, quam cum Coisliniano ἀποστάσεως ἔξαρχος,, quamvis quod ad sensum nihil intersit. Zacagnius ex suo habet ἀποστασίας ἔξαρχος.

(17) Ἔτει. Ita cum nostro pro ἐπί, quod ad sensum opus non est, cum vicissim τῷ ἐννάτῳ prius illud ἔτει requirat. Ita et legit *Zacagnius*.

(18) Οὐαλεριανοῦ. Ita recte Coislinianus, noster habet Οὐαλεντινιανοῦ mendose: nam temporis rationes id refugiunt. Consentit cum proba lectione Petrus, p. 36, et in referendo Photii loco Zacagnius.

(19) Ὑπὸ τοῦ. Inserit hic *Zacagnius* δὲ, quod orationis series non requirit.

(20) Διωρίδα. Ita Coislinianus, at noster Δωρίδα· D uterque mendose: rectissime Zacagnius Photii hunc locum recitans, Διοδωρίδα, quam lectionem fulcit Epiphanius, hæres. 66, n. 11; et qui ad eum provocat, Petrus Siculus, p. 36, ubi tamen utrinque in scriptione per Διοδορίδα erratur. Pagus enim hic a Diodoro quodam, quasi Diodori vicus appellatus fuit, quod Acta Archelai, p. 68, indicant his verbis: « Manes autem fugiens advenit ad quemdam vicum, longe ab urbe positum, qui appellabatur Diodori.»

(21) Ἐν ταύτῃ. Ita malo cum nostro et *Colbertino*, pro ἐνθαυτα Coisliniani. Astipulatur nobis Zacagnius.

(22) Τρύφωνι. Ita et Epiphanius, l. c., et ex eo Petrus Siculus vocant, minus recte, si audimus Acta Archelai, ubi, p. 68, aliquoties Diodori nomine vocatur, et ipsa quoque Diodori episcopi ad Archelaum epistola cum hujus ad eam responsoria exhibetur.

γενέσθαι, καθ' ἣν, ὡς καὶ (23) προέφημεν, πλάνην ὑπὸ τῶν ἀνερευνώντων αὐτὸν καὶ ζητούντων ἀλοὺς, τῷ βασιλεῖ τῶν Περσῶν ἀπέτισε τὴν πικρὰν ἐκείνην δίκην.

A et scrutantibus captus regi Persarum acerbas illas pœnas dedit.

ΙϚ'. Ἐκείνου δὲ τὸν βίον οὕτως οἰκτρῶς καὶ ἀθλίως καταστρεψαμένου, χρόνῳ ὕστερόν τινες τῶν αὐτοῦ τῆς δυσσεβείας μαθητῶν μέχρι Σαμοσάτων τῆς Ἀρμενίας τὰ τοῦ Πονηροῦ ζιζάνια ἐγκατέσπειραν. Καὶ οὐ πολὺ τὸ μέσον (24), καὶ τὸ φθοροποιὸν ἐκεῖνο γεώργιον μέχρι Φαναρείας ὤφθη νομὴν λαβὸν καὶ φυόμενον. Ἐξ οὗ καὶ ἡ κακὴν Καλλινίκη τοῦ βορβόρου πλησθεῖσα, ὥς μοι προείρηται, Παῦλον καὶ Ἰωάννην γεννήματα ἐχιδνῶν ἐπ' ὀλέθρῳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπέτεκε. Κἀκεῖθεν διὰ τῶν ἐφ' ἑξῆς διαδόχων τῆς ἀσεβείας, μέχρι τῶν χρόνων Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως (ἀπόγονος δὲ ἦν οὗτος Ἡρακλείου) τῆς τοιαύτης (25) θεομαχίας ἀκαινοτομήτου παρατεινομένης· καὶ πολλῶν μὲν παραινέσεων καὶ διδασκαλιῶν, εἰ καὶ πρὸς ἀνόνητον ἀπεκρίθησαν πέρας, καταβληθέντων, πολλῶν δὲ εὐσεβῶν βασιλέων ξίφει τὴν δίκην τοὺς ἀποστάτας εἰσπραττομένων, καὶ μηδ' οὕτω τῆς ἀσεβοῦς φορᾶς ἱσταμένης, ἐπιγίνεταί τις τοῖς ἀποστάταις Ἀρμένιος ὀνόματι Κωνσταντῖνος, Μανάναλις (26) κώμη Σαμοσάτων πατρὶς αὐτῷ ἐπιγράφεται, ἥτις καὶ μέχρι τοῦ νῦν Μανιχαίων τροφὸς ὑπάρχει καὶ ἐνδιαίτημα. Ἀλλὰ γὰρ οὗτος Κωνσταντῖνος, τῶν τῆς ἐκκλησίας τινὰ διάκονον ἀπὸ τῆς κατὰ Συρίαν αἰχμαλωσίας πρὸς τὴν οἰκείαν ὑποστρέφοντα πατρίδα ἐπὶ ἡμέρας οὐκ ὀλίγας ἐξένισε, βίβλους δὲ ἀπὸ Συρίας ὁ αἰχμάλωτος συνεπεφέρετο αὐτῷ δύο, μίαν μὲν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου, ἑτέραν δὲ τοῦ μεγάλου (27) ἀποστόλου Παύλου (28), ἃς ὥσπερ ἀμειβόμενος τῆς ξενίας ὁ ξενισθεὶς (29) καὶ ἀγνοῶν τοῦ ξενίσαντος τὸ δυσσεβὲς τῆς θρησκείας τὰς ἱερὰς ἀντεδωρεῖτο βίβλους. Κατιδὼν δὲ (30) ὁ Ἀρμένιος Κωνσταντῖνος βδελυκτὴν καὶ πᾶσι φευκτὴν καὶ ἀποτρόπαιον τὴν αὐτοῦ δυσφημίαν καὶ ἀποστασίαν, τῇ τοῦ διαβόλου συμβουλῇ μηχανᾶται τοιόνδε. Πάσας μὲν, ὅσας αὐτοῦ ἡ θρησκεία ἠγάπα τε καὶ περιεπτύσσετο βίβλους, ἀποβάλλεται καὶ ἀποσκορακίζει· γυμνὰ δὲ τὰ δόγματα τῶν γραμμάτων παρακατασχὼν πειρᾶται τὰς τοῦ Εὐαγγελίου λέξεις καὶ τοῦ Ἀποστόλου τούτοις ἐναρμόζειν τε καὶ περιάπτειν. Διὸ πάσης αὐτοῦ τῶν δυσσεβημάτων καταψηφισάμενος βίβλου, μόνῳ προσανέχειν τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ τῷ Ἀποστόλῳ πρόσταγμά τε καὶ σπούδασμα ποιεῖται· ὡς ἂν δυνηθείη διὰ τῆς τοιαύτης κακοτεχνίας ἐπικαλυψάμενος αὐτοῦ τὸν βόρβορον τῆς ἀποστασίας, πολλοῖς τὸν θάνα-

XVI. Cum autem ille vitam ita misere et infeliciter clausisset, elapso quodam tempore, quidam ejus impietatis discipuli usque ad Samosata Armeniæ, maligni zizania sparserant : nec multo post intervallo, corrupta ejusdem sementis ad Phanaream usque pullulare visa est. Unde improba illa Callinica cœno repleta, ut supra dixi, Paulum et Joannem, genimina viperarum, in generis humani perniciem peperit. Inde vero et impietatis successoribus, usque ad tempora Constantini imperatoris, qui erat Heraclii abnepos, impietas illa sine ulla innovatione progressa est. Ac postquam multæ adhortationes et monitiones, licet inutili exitu, factæ fuerant, et postquam multi pii imperatores in apostatas gladio animadverterant, neque tamen impietatis cursus destiterat, apostatis Armenius quidam supervenit nomine Constantinus, cujus patria erat vicus Samosatensium, Mananalis nomine, quem ad hæc usque tempora incolunt Manichæi. Hic porro Constantinus quemdam ex Ecclesiæ diaconis, ex Syria, ubi captivus fuerat, in patriam suam revertentem, diebus non paucis hospitio excepit. Qui captivus libros ex Syria duos secum detulerat ; unum sancti Evangelii ; alterum magni apostoli Pauli, quos in hospitii remunerationem, impiam hospitis sui religionem ignorans, dono ipsi obtulit. Conspicatus autem Constantinus Armenius, impietatem et defectionem suam abominandam, omnibusque invisam ac perosam esse, diabolico consilio hoc machinatur. Omnes quidem libros, quos religio sua diligebat et amplectebatur, objicit et repudiat ; sed dogmata sua scriptis destituta retinens, ipsis Evangelii et Apostoli dicta adaptare et adjungere conatur. Quamobrem damnato quolibet libro, impietatem suam præferente uni Evangelio et apostolo attendendum esse statuit ac decernit, ut pravo hujusmodi artificio apostasiæ suæ cœnum obtegens, mortiferum opinionum suarum venenum multis miscere posset. Sed ille specie solum et figmento quodam, ut dictum est, Manichæorum libros ablegat ; utpote qui cerneret, Christianorum leges, eos qui apostasiæ libris utantur, gladio subjicere, eosque ipsos libros igni absumendos tradere. Ex dogmatibus ergo suis ea, quæ ad impieta-

B

C

D

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(23) Ὡς καί. Addidi τὸ καὶ ex ms. nostro.

(24) Τὸ μέσον. Noster legit τὸ ἐν μέσῳ eodem sensu i. e. *nec multum temporis interjectum erat.* Cæterum inde ab hoc paragrapho narratio Petri Siculi cum Photiana nostra propius concordat, qui hucusque Cyrillum, Socratem et Epiphanium, quos diserte nominat, pressius Photio erat secutus.

(25) Τοιαύτης. Restitui ex nostro.

(26) Μανάναλις. Ita Coislinianus et Petrus Siculus, p. 40, rectius, ut puto, nostro, qui legit Μαινάλις. Confer infra, § 17 et 18, ubi eodem modo scribitur.

(27) Μεγάλου. Noster legit ἁγίου, prius rectius ; librarius enim de præcedente proxime ἁγίου Εὐαγγελίου adhuc cogitasse videtur.

(28) Παύλου. Omittit Noster, sicut et Siculus, p. 40.

(29) Ἀμειβόμενος τῆς ξενίας ξενισθείς. Imitatur et supplet Siculus : Ἀμειβόμενος αὐτῷ τὴν τῆς ξενοδοχίας ἀντάμειψιν. Quod ideo moneo, ut convenientiæ in utroque Scriptore exempla manifestiora sint, quæ frequentia in istius narrationis serie occurrunt.

(30) Δέ. Abest a nostro.

tem opportuniora et perfectiora erant, fovens et amplectens, nullam non machinam et contentionem adhibebat, ut eas Dominicis apostolocisque dictis subjiceret adaptaretque. Valentini autem portentosam de triginta æonibus et diis doctrinam, et Cubrici abominandam de pluvia fabulam, Basilidisque sordes et lascivias, nec non putidum quodque similium hominum cœnum, æque confidenter et palam amplectebatur, neque secundum sententiam et mystagogiam suam rejiciebat, sed velut quidam recens novusque legislator, ex meretrice et ex varie commista impietate dogmata gigneus, apostasiæ dux et præfectus in extremam obtemperantium perniciem declaratur. Quamobrem hodierni Manichæi, ut superius dixi, Scythianum, Budem et Manetem libenter anathemate feriunt, Constantinum vero maxime celebrant et colunt; ejusque successores pares apostolis Christi, ne quid amplius dicam prædicant.

A τηφόρον ἰὸν τῶν δηλητηρίων αὐτοῦ δοξασμάτων ἐγκεράσαι. Ἀλλ' ἀποπέμπεταί μὲν, ὥσπερ εἴρηται, σχήματι μόνῳ καὶ πλάσματι τὰς τῶν Μανιχαίων βίβλους, ἅτε δὴ καὶ ὁρῶν τοὺς τῶν Χριστιανῶν νόμους τοὺς, ὅσοι κέχρηνται ταῖς τῆς ἀποστασίας βιβλοις, τῷ ξίφει παραδιδόντας (31) καὶ αὐτὰς ἐκείνας πυρὸς δαπάνην (32) ποιουμένους. Τὰ μέντοι τῶν δοξασμάτων ἐπικαιρότατα καὶ τέλεια, πρὸς ἀσέβειαν περιθάλπων τε καὶ περιπτυσσόμενος, τοῖς Δεσποτικοῖς καὶ ἀποστολικοῖς ὑποβάλλειν τε καὶ ὑποτιθέναι ῥήμασιν, μηχανὴν πᾶσαν καὶ ἀγῶνα ἐτίθετο. Τὰς δέ γε Οὐαλεντίνου τερατολογίας τῶν τριάκοντα αἰώνων καὶ θεῶν καὶ τὴν τοῦ Κουβρίκου περὶ τοῦ ὑετοῦ (33) βδελυκτὴν μυθοποιίαν, Βασιλείδου τε τὰ μιάσματα καὶ τὰς ἀσελγείας, καὶ τῶν παραπλησίων B τὸν δυσώδη βόρβορον, οὔτε σὺν παῤῥησίᾳ ᾐσπάζετο, οὔτε κατὰ γνώμην καὶ μυσταγωγίαν ἀπεστρέφετο. Ἀλλ' οἷά τις πρόσφατος καὶ καινὸς νομοθέτης ἐκ πόρνης τε καὶ πολυπλόκου δυσσεβείας δόγματα τεκὼν, ἀποστασίας ὁδηγὸς καὶ προστάτης τοῖς πειθομένοις ἐσχάτης ἀπωλείας ἀναδείκνυται. Ὅθεν οἱ νῦν τῶν Μανιχαίων παῖδες, ὡς καὶ πρὶν ἔφθην εἰπὼν, Σκυθιανὸν μὲν καὶ Βούδην, καὶ Μάνεντα προθύμως τῷ ἀναθέματι πέμπουσιν, Κωνσταντῖνον δὲ εἰς τὰ μάλιστα θειάζουσί τε καὶ περιέπουσι· καὶ δὴ καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἀναδειχθέντας διαδόχους, ἴσα καὶ Χριστοῦ γεραίρουσιν, ἵνα μὴ πλέον εἴπω, ἀποστόλους.

XVII. Hic porro Constantinus, qui et Silvanus, mutatis sedibus, Mananali Cibossam profectus (o impiam animam, mentemque impudentiæ atque mendacio deditam!) se Silvanum esse dicebat eum, quem divini Pauli Epistolæ memorant. Quid vero dicetur tanta insania dignum? In quantam absurditatem delapsus; quanto pudore convictus perfundetur is, qui ab ipso principio per manifestam C fraudem et insaniam prorumpere non erubuit? Attamen, licet ita conspicue portenta confingeret ac mentiretur, non defuere, qui ejus dictis pellecti ipsi obtemperarent. Et ille quidem Macedonas vocabat discipulos suos, seque, ut supra dictum est, Silvanum, seque a divino Paulo missum jactitabat, aliaque similia multa effutiebat. Sed postquam monstrum illud seducendo populo natum viginti septem annos in dictis locis manserat, incolarumque multos in eamdem traxerat perniciem, in impietate deprehensus sua, cum jactu lapidum pœnas dedisset, in infernum ingressus est. Re com-

ΙΖ'. Ἀλλ' οὗτος ὁ ἐκ Κωνσταντίνου Σιλουανὸς (34) εἰς Κίβωσσαν ἀπὸ Μανάλεως (35) μετελθὼν (ὦ ψυχῆς ἀθέου καὶ γνώμης πᾶσαν ἀναισχυντίαν καὶ ψεῦδος μηδὲν ἡγουμένης!), ἑαυτὸν (36) ἔλεγεν εἶναι, ὃν αἱ τοῦ θεσπεσίου Παύλου (37) Ἐπιστολαὶ ἐπὶ μνήμης φέρουσι Σιλουανόν. Καὶ τί ἂν τις εἴποι πρὸς τοσαύτην ἐμβροντησίαν; εἰς ποῖον δὲ ἄτοπον ἀπενεχθέντα (38) τις ἐπιδειξάμενος, αἰσχυνθῆναι παρασκευάσει τὴν ἀπ' αὐτῆς ἀρχῆς οὕτω διὰ καταφώρου κλοπῆς καὶ φρενοβλαβείας οὐκ ἐρυθριάσαντα προελθεῖν; Πλὴν ἀλλ' οὕτω περιφανῶς τερατευόμενος καὶ ψευδολογῶν, εὗρεν, οὓς εἵλκυσε, πεῖθεσθαι αὐτῷ. Καὶ Μακεδόνας μὲν ἐκάλει τοὺς τῆς ἀπάτης μαθητὰς, ἑαυτὸν δὲ, ὡς προείρηται, Σιλουανόν· ἀπεστάλθαι τε παρὰ τοῦ θεσπεσίου Παύλου πρὸς αὐτοὺς, καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἄλλα διερῤῥαψῴδει τε καὶ συνέπλαττεν. Ἀλλ' εἴκοσι μὲν καὶ ἑπτὰ διατρίψας ἔτη ὅλα, ἐν οἷς εἴρηται τόποις, τὸ λοιμοπλανὲς ἐκεῖνο καὶ κακομήχανον τέρας, πολλούς τε τῶν ἐγχωρίων τῆς αὐτῆς μετασχεῖν παρασκευάσας λύμης, καὶ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(31) Ξίφει παραδιδόντας. Ita ex edicto Constantini olim capitale erat, Arii libros asservare, teste Socrate *Histor. Eccles.* lib. I, c. 9. Confer Pet. Bælii *Dictionarium Historico-Criticum*, tomo I, p. 354.

(32) Πυρὸς δαπάνην. Sic Gregorius M. animadvertit in hæreticorum libros, teste Joanne Sarisberiensi, *De nugis curialium*, lib. II, c. 26. Alia hujusmodi exempla habes apud Jo. Christoph. Wagenseilium in Præfatione ad *Tela ignea Satanæ*, p. 7 seqq. Sixtum Senensem in *Biblioth. sancta*, lib. II, p. 63; et M. Wilhelmum Schutzium in Disputatt. binis de combustione librorum hæreticorum, Lips. 1697 et 1699, editis.

(33) Τοῦ ὑετοῦ. Disertius hoc exponit Petrus Siculus, p. 42.

(34) Σιλουανός. Σαλοάνους mendose apud Petrum Siculum p. 42, librarii vitio: nam paulo post D aliquoties recte Σιλουανὸς vocatur.

(35) Μανάλεως. Lege Μανανάλεως, ut supra § 16. Certe Petrus Siculus, p. 44, iterum legit Μανάναλις.

(36) Ἑαυτόν. Forte igitur metempsychosin a Pythagora, cui et alia debent Manichæi, mutuam accepit quam et Suidas tom. II, p. 491, Maneti tribuit, nisi dicere malis eum verba sua metaphorice interpretanda voluisse, quod Petri Siculi verba, p. 44, indicare videntur, ubi discipulos Macedonas (ad quos scilicet olim missus erat Silvanus), se vero Silvanum a Paulo missum appellasse fertur, quod et Noster paulo post recitat.

(37) Παύλου. Vide II Cor. I, 19; I Thess. I, 1; I Petr. V, 12.

(38) Ἀπενεχθέντα. Ita scribo cum Nostro, et Colbertino, pro ἐπενεχθέντα, quod habet Coislinianus.

κατάφωρος ἐφ' οἷς ἐθεομάχει γεγονὼς, καὶ λίθων βολαῖς τὴν δίκην ὑποσχὼν ἔδυ εἰς ᾅδου. Κωνσταντῖνος γὰρ ὁ βασιλεὺς τὰ κατ' αὐτὸν ἀναπεπυσμένος, στέλλει τινὰ τοῦνομα Συμεῶνα, τὸν μὲν λαοπλάνον ὑπαγαγεῖν τῇ δίκῃ· ὅσοι δὲ τῆς ἐκείνου πλάνης μετέσχον, εἶτα ταύτης ἀφίστανται, καὶ τὴν τῶν μετανοούντων χώραν ὁλοψύχως ἀναπληροῦσιν, τούτους ἄρα (39) πρὸς μάθησιν τῶν ὀρθῶν δογμάτων καὶ κατάγνωσιν ἐπιπλέον τῆς ἀποστασίας ταῖς τοῦ Θεοῦ προσκαρτερεῖν παραδοῦναι Ἐκκλησίαις. Καταλαβὼν δὲ ὁ ἀπεσταλμένος τὴν χώραν, ἐν ᾗ τὸ τῆς πλάνης ἀνέῳκτο ἐργαστήριον, καὶ συμπαραλαβών τινα τῶν ἐκεῖσε ἐπαρχόντων (Τρύφων ἦν τῷ ἀνδρὶ ὄνομα), συλλαμβάνει μὲν τοὺς ἡπατημένους, συλλαμβάνει δὲ καὶ τὸν τῆς ἀπωλείας διδάσκαλον· καὶ τοὺς μὲν πρὸς μετάνοιαν ὁλοψύχως ὁρῶντας, ἢ δικοῦντας ὁρᾷν, τῶν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν τοῖς ἐφόροις ἐνεχείριζε, τοὺς δ' ἔτι πνέοντας τὴν ἀποστασίαν ὑφ' ἓν ποιησάμενος, καὶ εἰπὼν, ἃ τοῖς τοιούτοις ἀκούειν ἥρμοζε, σκοπὸν μὲν αὐτοῖς προστίθησι (40) τὸν καθηγεμόνα τῆς πλάνης, αὐτοὺς δὲ βάλλειν προτάσσει τοῖς λίθοις. Ἀλλ' οἱ μὲν ἄλλοι ὀκνηρότερόν πως ἥπτοντο τοῦ ἔργου. Ἰοῦστος δέ τις ὄνομα, υἱὸς κατὰ θέσιν πεποιημένος τῷ Κωνσταντίνῳ, παρ' ᾧ καὶ τὴν Μανιχαϊκὴν αἵρεσιν ἐμαθητεύθη· ὃς ἐπιγνοὺς, ὡς ἔοικεν, εἰς οἷον αὐτὸν βάραθρον ὁ διδάσκαλος ἐμβεβλήκει, χειροπληθῆ λίθον (41) λαβὼν, καὶ πληγὴν καιρίαν τῷ κακῷ διδασκάλῳ ἐντεινάμενος, τοῦ ζῆν τὸν ἆθλιον ἀθλίως ἀπήλασεν· μεθ' ὃν καὶ τὸ λοιπὸν πλῆθος συνεπιθέμενοι τῷ ἔργῳ, σωρὸν λίθων τὸ πτῶμα εἰργάσαντο· ὡς καὶ μέχρι νῦν ἐκεῖθεν Σωρὸν ἐπίκλησιν τὸν χῶρον λαχεῖν.

A perta enim Constantinus imperator Symeonem quemdam misit, qui seductorem supplicio plecteret ; erroris vero consortes, siquidem ab illo resilirent et toto animo pœnitentiæ locum implere vellent, ad disciplinam sanæ doctrinæ et apostasiæ damnationem Ecclesiis traderet erudiendos. Cum prædictus (Symeon) pervenisset ad locum, ubi erroris officina aperta fuerat. Tryphonem quemdam, ibi præfecturam gerentem, adjungens sibi, tum eos, qui seducti fuerant, tum ipsum perniciei doctorem apprehendit, atque eos, qui ad pœnitentiam respiciebant, vel respicere se simulabant, Ecclesiarum Dei præsulibus tradidit ; iis autem, qui adhuc apostasiæ dediti erant, simul adductis atque, ut par erat, admonitis, ducem erroris in scopum B proposuit, præcepitque ut lapides in eum mitterent. Verum alii quidem rem segnius sunt aggressi. Justus autem quidam, qui adoptatus in filium fuerat a Constantino, a quo etiam Manichaicam hæresin edoctus fuerat ; agnoscens, ut verisimile est, in quantum se barathrum magister ille conjecisset, arrepto grandi saxo, lethalem ictum in pravum immisit doctorem, miserumque misere vita privavit : post eum vero reliqua multitudo, manum operi admovens, acervum lapidum cadaveri imposuit : unde factum est ut ad hanc usque diem locus ille Soros seu *acervus* appelletur.

ΙΙΙ'. Οἱ μέντοι ταῖς τοῦ Θεοῦ παρατεθέντες Ἐκκλησίαις, τόγε πλεῖστον αὐτῶν ἀντὶ τῆς ἐπιστροφῆς τὸ ἀδιόρθωτον ἐπεδείξαντο· καὶ ὅγε ταλαίπωρος Συμεὼν, ἀμαθὴς τὰ ὦν σωτηρίου διδάγματος, καὶ ἄλλως τὰς φρένας κοῦφος καὶ εὐπαράγωγος, λογοθετῶν καὶ ἀνατυνθανόμενος τὰ κατὰ τοὺς ἀποστάτας, ἀντὶ τοῦ μετακαλεῖν (42) τινας πρὸς τὸ τῆς εὐσεβείας φρόνημα, αὐτὸς εἰς τὴν ἐκείνων ὀλέθριον θρησκείαν μετέβαλεν. Πράξας δ' οὖν, ὅπερ εἴρηται, καὶ ἀναδραμὼν πρὸς τὸν ἀπεσταλκότα βασιλέα, καὶ κρύπτων ἔνδον καὶ περιθάλπων τὸ θηρίον ἐπὶ ἔτη τρία, ἐπείπερ αὐτοῦ κατανεμηθέντα ἔνδον πάντα ῥαγῆναι ἤδη καὶ πρὸς τὰ ἔξω ἐβιάζετο, ἀπαίρει λάθρα τῆς βασιλίδος, καὶ εἰς τὴν προειρημένην Κίβωσσαν παραγεγονὼς, ἀθροίζει μὲν τοὺς ὁμιλητὰς Κωνσταντίνου, ὃν αὐτὸς ἐκ προστάγματος ἀνεῖλεν, διδάσκαλον δὲ καὶ διάδοχον αὑτὸς ἑαυτὸν τῆς ἀποστασίας ἐξάρχων καὶ τὴν κλῆσιν εἰς Τίτον μετέθετο. Τρεῖς (43) δὲ ἐνιαυτοὺς ἐν τῇ τοιαύτῃ διατελέσας πλάνῃ, καὶ πολλοὺς ἀπὸ τῆς εὐσεβείας συλαγωγήσας, ἔπειτα (44) τοιαῦτα πράττων ἑάλω καὶ τὸν διὰ πυρὸς (45) ἀπέτισεν

XVIII. Et illi quidem Dei Ecclesiis adjuncti fuere ; maxima pars eorum obstinata in proposito mansit : imo miser quoque Symeon, utpote salutaris doctrinæ C imperitus, et aliunde mente levis ac versatilis, percontatus ac curiose perquirens ea, quæ ad apostatas pertinebant, qui alios ad sententiam revocare debebat, ipse ad perniciosam eorum religionem accessit. Peractis igitur iis, quæ supra dicta sunt, et reversus ad imperatorem, a quo missus fuerat, feram illam (erroris) intra se occultans annos tres, atque fovens, cum jam proximum esset, ut omnibus intra se devastatis foras erumperet, ex imperatoria urbe furtim se subducit, cumque ad memoratam Cibossam remigrasset, Constantini consortes et socios convocat, quem ille jussus interfecerat, seque apostasiæ doctorem et successorem constituit : atque exemplo eorum, qui præcesserant, defectionis præfectorum, mutato nomine se Titum appellavit. D Tribus autem annis in hujusmodi errore transactis, cum multos a pia religione avertisset, in hujusmodi gestis comprehensus, igne debitas pœnas luit, tam

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(39) Ἄρα. Ita Noster : præmittit δὲ Coislinianus, præter rem, cum illud δὲ jam præcesserit.

(40) Προστίθησι. Ita noster : ut Coislin. προτίθησι, forte rectius, quia de scopo aliis proposito sermo est.

(41) Λίθον. Non habet Noster.

(42) Τοῦ μετακαλεῖν. Noster μεταβαλεῖν, sed malim illud, quia hoc minus quadrat ad sequens μετέβαλε.

(43) Τρεῖς. Ms. Hamb. habet πρός, mendose.

(44) Ἔπειτα. Ita cum Nostro lego pro ἐπεὶ τὰ Coisliniani, sensu incommodo.

(45) Καὶ τὸν διὰ πυρός. Ita lego ex Nostro, cum Coislinianus καὶ omittat, quod tamen verbum ἀπέτισεν cum ἑάλω conjungit.

ipse quam ejus discipuli, qui resipiscere noluerant. Etenim Justus supra memoratus, qui apostatam manu sua interfecerat, post alias multas, ut fieri solet, confabulationes ac quæstiones apostolicum hoc dictum proferens : *Quoniam in ipso creata sunt omnia, quæ in cœlis, et quæ in terra, visibilia et invisibilia ; sive throni, sive principatus, sive potestates omnia per ipsum et in ipso creata sunt : et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constant* [4]. Hoc, inquam, dictum objiciens, contra Symeonem insurrexit, dicens : Ne forte ipsi decepti essent, sequacesque suos deciperent, non eumdem factorem cœli et terræ, Deumque vere et Patrem Domini nostri Christi prædicantes ; sed præter hunc alium quemdam, quem apostolica eloquia non norunt. Cum ex hujusmodi commotione lis et pugna irreconciliabilis inter eos orta esset ; Justus Coloniæ episcopum convenit, ut apostolici dicti sensum clarius assequeretur : cui ille omnia enarravit, quæ inter sese et sodales suos contigerant. Ille rem Imperatori denuntiavit. Is tum erat Justinianus, qui post Heraclium imperium acceperat, quique mandavit, ut hæc negotia perquisitioni et justo judicio subjicerentur ; ita ut iis, qui resipiscere nollent, aut qui pœnitentiam olim polliciti, nihilominus in apostasia sua perseverarent, ignis supplicium subirent. Et alia quidem multitudo una cum Symeone, qui et Titus vocabatur, acerbo mortis genere periit.

ὄλεθρον, αὐτός τε καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ μυσταγωγηθέντων, ὅσους ἀνεῖλεν τὸ ἀμεταμέλητον. Ὁ γάρτοι προειρημένος Ἰοῦστος, οὗ χειρὸς ἔργον ὁ τοῦ ἀποστάτου κατέστη θάνατος, μετὰ πολλὰς ἄλλας, οἷα εἰκὸς, ὁμιλίας τε καὶ συζητήσεις τὸ ἀποστολικὸν προβαλλόμενος λόγιον τὸ φάσκον· « Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσθη, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε· » τοῦτο δή προβεβλημένος τὸ ῥητὸν ἀντανίστατο τῷ Συμεῶνι, φάσκων, ὡς ἄρα μήποτε αὐτοί τε ἠπατημένοι εἶεν καὶ τοὺς ἑπομένους συναπατῶσιν, οὐ τὸν (46) ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς Θεὸν ἀληθῶς καὶ Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν τοῦ Χριστοῦ ἐπιγράφοντες, ἀλλὰ παρὰ τοῦτον (47) ἕτερόν τινα, ὃν τὰ ἀποστολικὰ οὐκ ἐπίσταται λόγια. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς κινήσεως, ἔριδος αὐτοῖς καὶ μάχης ἀσπόνδου συστάσης, πρόσεισιν ὁ Ἰοῦστος τῷ Κωλωνείας ἐπισκόπῳ, ὡς ἂν τὴν διάνοιαν τοῦ ἀποστολικοῦ ῥητοῦ καταλάβοι σαφέστερον, καὶ ἀνακαλύπτει πάντα, ὅσα αὐτῷ τε καὶ τοῖς συνοῦσιν διεπράττετο. Ὁ δὲ ἀναφέρει ταῦτα τῷ βασιλεῖ (Ἰουστινιανὸς δὲ ἦν, ὁ μετὰ Ἡράκλειον τὴν βασιλείαν διαδεξάμενος)· καὶ ὃς ἐρεύνῃ καὶ κρίσει δικαίᾳ τὰ κατ' αὐτοὺς ὑποβληθῆναι κελεύσας, τούς τε ἀμεταμελήτως (48) ἔχοντας, καὶ τοὺς μετάνοιαν πάλαι μὲν ἐπαγγειλαμένους, ὁμοίως δὲ καὶ (49) τὴν ἑαυτῶν ἀποστασίαν περιέποντας (50), τὸν διὰ πυρὸς ὑποστῆναι προσάταξε θάνατον. Καὶ τὸ μὲν ἄλλο πλῆθος ἅμα Συμεῶνι, τῷ καὶ Τίτῳ, οὕτως τοῦ ζῆν πικρῶς ἀπεστερήθησαν.

XIX. Paulus vero quidam, Armenius genere, cui duo filii erant Gegnæsius et Theodorus, supplicio, quod toti Apostatarum cœtui destinatum fuerat, se fuga subducens, in vicum supra memoratum, Episparim nomine, receptum habuit, ubi impietatem disseminare conabatur. Ab hoc autem Paulo pars defectionis non minima, et detestanda Manichæorum putat se denominationem accepisse, potius quam ex Callinices filiis. Hic filium suum Gegnæsium impietatis magistrum constituit, ejus nomine in Timotheum commutato. Qua de causa frater ejus invidia stimulatur : invidia autem seditionem

ΙΘ'. Παῦλος δέ τις, γένος Ἀρμένιος, δύο παίδων πατὴρ, ὧν (51) τῷ μὲν ἦν Γεγναίσιος (52), τῷ δὲ Θεόδωρος ὄνομα, τοῦ θανάτου διαδιδράσκει (53), ὃς κατὰ πάσης τῆς ἀποστάτιδος μοίρας ἐψηφιστο, καὶ παραγίνεται μὲν εἰς τὴν ἄνωθεν ἡμῖν ὀνομασθεῖσαν Ἐπίσπαριν, καὶ σπείρειν ἐσπούδαζε τὴν ἀσέβειαν. Ἐκ τούτου δὴ τοῦ Παύλου μερὶς οὐκ ἐλαχίστη τῆς ἀποστασίας καὶ τὴν ἐπωνυμίαν ἔλκειν μᾶλλον ἢ ἐκ τῶν τῆς Καλλινίκης (54) παίδων τὸ μυσαρὸν τῶν Μανιχαίων ἔθνος νομίζουσιν (55). Οὗτος τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν Γεγναίσιον εἰς τὸ τῆς ἀθεότητος προκαθίζει διδασκαλεῖον, μετονομάσας Τιμόθεον. Ἐξ οὗ δὴ ῥθό-

[4] Coloss. I, 16-18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(46) Οὐ τόν. Ita malo cum Nostro, quam αὐτὸν cum Coisliniano. Hic enim palmarius error erat Manichæorum, quod *non eumdem* conditorem cœli et terræ, quam Patrem Christi, crederent et profiterentur, quod tamen Justus vi dicti Paulini fieri debere videbat.

(47) Παρά. Ita recte Coislin., at Noster περί.

(48) Ἀμεταμελήτως. Ita ex Nostro, pro ἀμεταμελήτους quod habet Coislinianus. Phrasis Græcis perfamiliaris.

(49) Καί. Rectius non agnoscit me.

(50) Περιέποντας. Ita optime Coislinianus, pro quo Noster mendose περιπεσόντας. Frequenter Photius priori voce usus est.

(51) Ὧν. Ita Noster pro ὧν Coisliniano. Prius certe magis quadrat, referendum scilicet ad παίδων, quam posterius, quod pertineret ad πατήρ. Petrus Siculus astruit lectionem nostram, p. 48.

(52) Γεγναίσιος. Petrus Siculus, l. c. Γεγνέσιος ob similem τὸ αι et ε pronuntiandi rationem.

(53) Διαδιδράσκει. Ita Noster pro διδράσκει. Codicis. Coisliniani Petrus Siculus habet ἀποδιδράσκει eodem sensu.

(54) Καλλινίκης. De hujus filiis vide supra ad § 2.

(55) Μανιχαίων ἔθνος.. Recentiores scilicet illi, qui Pauliciani vocantur, quique non a Paulo illo et Joanne, de quibus l. c. sed a Paulo quodam Armenio, istis recentiore, nominis sui originem repetierunt, majorum scilicet exemplo, qui superioris ætatis doctores suos, quod ex § 3 et 4, constant, recentioribus postponere, eorumque inter se memoriam oblitterare consueverunt. Interim notare hic fas est, videri hoc loco Petrum Siculum a Photio abire, quando, p. 48, diserte Paulicianorum nomen a Paulo et Joanne, Callinices filiis, derivat.

νος μὲν ἐμφύσαι τῷ ἀδελφῷ, καὶ ὁ φθόνος τὴν στάσιν ἀπέτικτεν. Καὶ ἑαυτὴν διαιρεθεῖσα (56) κατενέμετο ἡ ἀσέβεια τῶν ἀδελφῶν καὶ τὴν μήτραν καὶ τὴν ἀσέβειαν, τοῦ μὲν λέγοντος τὴν τοῦ πατρὸς ἄνωθεν ἀπεσταλμενην χάριν, ἑαυτόν τε παρα τοῦ λαβόντος (56*) εἰσδέξασθαι, καὶ τοῦ προνομίου τῆς ἀσεβείας τῷ δευτέρῳ μὴ ἐξίστασθαι· τοῦ δὲ Θεοδώρου ταύτην ἀντισπῶντος ἐφ' ἑαυτὸν, καὶ μὴ πατρόθεν (57) ἐκ τοῦ λαβόντος δευτέρᾳ δόσει μετασχεῖν, ἀλλ' ἐκ τῆς πρώτης δωρεᾶς, καὶ ὅθεν ὁ πατὴρ ταύτην εἴλκυσεν. Ἔμεινεν οὖν ἡ τοιαύτη στάσις καὶ φιλονεικία μέχρι τοῦ ἐδδελυγμένου τέλους τῆς αὐτῶν δυσσεβεστάτης ζωῆς. Ὁ δὲ ἐκ Γερμανικείας τῆς κατὰ Συρίαν Λέων (57*) τηνικαῦτα τὰ σκῆπτρα τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς (58) ἐνεχειρίζετο· ὃς τὰ περὶ τῶν ἀσεβεστάτων τούτων ἀναμαθὼν, μετάπεμπτον μὲν ποιεῖται τὸν Γεγναίσιον. Οὐκ ἔχων δὲ κρίσιν τὰ τοιαῦτα διερευνᾶν, καὶ τοῦτο καλῶς συνειδὼς, αὐτὸς μὲν οὐκ ἐξετάζει τὸν αἰτιαθέντα· τῷ δὲ κατὰ καιροὺς τῶν ἱερατικῶν θρόνων τὴν προεδρίαν λαχόντι ἐξεταsθησόμενον ὑπὲρ τῆς θρησκείας διαπέμπει. Λόγων οὖν πολλῶν πρὸς τὸν ἀποστάτην προελθόντων, καὶ τὰ μὲν τῶν ἀσεβημάτων, ὡς ἔθος αὐτοῖς διὰ τῆς ἀρνήσεως ἀποδυομένου, τὰ δὲ, ῥήμασιν ὀρθοδόξοις ἐπιχρωννύντος, καὶ τῷ πολυπλόκῳ τῶν μεταβολῶν ἧς ἔνοχος ἦν ἀποστασίας, διεισδύνοντός τε καὶ διολισθαίνοντος, ἡ τῶν ἀκροατῶν ψῆφος ἀφεώρα πρὸς ἀθώωσιν· καὶ ὁ πάσης ἀσεβείας πλήρης ἀνεύθυνος εἶναι τῶν ἐπικλημάτων ἐνομίζετο. Οἱ δὲ λόγοι, ὡς ἂν ἡ μίμησις εἴποι, τοιούτῳ διετυποῦντο σλήματι· « Διὰ τί, φησὶν ὁ πατριάρχης, ὦ οὗτος, τὴν ὀρθόδοξον ἀπηρνήσω πίστιν; » Ὁ δὲ ἀποστάτης τὸν ἀρνησάμενον τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, ἀναθεμα εἶναι ὑπεκρίνατο, ὀρθόδοξον καλῶν τὸ οἰκεῖον ἀσέβημα, Ἐπεὶ δὲ καὶ δευτέρα προῆλθεν ἐρώτησις· « Διὰ τί οὐ προσκυνεῖς καὶ περιπτύσσεις τὸν σταυρόν τοῦ Χριστοῦ; » ὁ ἀποστάτης πάλιν τῇ ὁμοίᾳ ἀρᾷ τὸν μὴ προσκυνοῦντα τὸν ζωοποιὸν σταυρὸν περιεπέμπετο, σταυρὸν ὁ πάσης ἀρᾶς ἔνοχος, καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιῶν, αὐτὸν ἀποκαλῶν τὸν Χριστόν (59). Τῇ γὰρ τῶν χειρῶν ἐκτάσει αὐτὸς, φησὶ, διέγραψε τὸν σταυρόν. Καὶ τὰ μὲν ῥήματα ἦσαν τοῦ θεάτρου (60) καὶ κοινὰ, τὰ δὲ διὰ τῶν ῥημάτων δηλούμενα, τῆς ἀποστασίας καὶ μυστικά. Ἐπὶ τούτοις ἐρωτᾶτο· « Τί δήποτε τὴν παναγίαν (61) Θεοτόκον τῆς ὀφειλομένης τιμῆς καὶ προσκυνήσεως οὐκ ἀξιοῖς; » Ὁ δὲ τὸ σύνηθες αὐτοῦ καὶ οὗ μήποτε διέστη, ἀνάθεμα κατὰ τῶν μὴ προσκυνούντων τὴν ἁγίαν Θεοτόκον, ἀπέῤῥιπτε, προστιθεὶς ἀσπάζεσθαι καὶ σιβάζεσθαι αὐτὴν, ἐν ᾗ ἐξῆλεν

peperit: it aut divisa impietas se ipsam dilaceraret, altercantibus illis tam natura quam impietate fratribus, alio quidem dicente, missam a Patre desuper gratiam ab eo, qui acceperat, se suscepisse: seque præfecturam impietatis secundo non cessuram esse; Theodoro autem hanc ad se trahente, ac dicente se non a Patre ex ejus, qui acceperat, manu quasi secundo dono accepisse, sed ex primo dono, et inde hausisse, unde Pater traxerat. Hæc porro seditio contentioque ad usque finem impiissimæ amborum vitæ perseverarit. Leo autem, Germaniciæ in Syria ortus, tunc Romani imperii sceptra moderabatur, qui compertis impiissimorum hominum gestis, Gegnæsium accersivit. Cum autem probe sciret hæc examinandi jus non sibi competere, reum ad patriarcham illius temporis remisit, qui de religione ejus quæstionem haberet. Multis itaque habitis cum apostata colloquiis, cum ille in quibusdam negando, ut mos ipsis erat, elaberetur, in aliis autem defectionis et apostasiæ suæ sententiam orthodoxis verbis multiplicique vocum mutatione obtegeret, atque ita a crimine declinaret, auditorum calculus jam ad eum innocentem declarandum paratus erat: et omnimodæ impietatis homo innoxius, et ab omni crimine purus existimabatur. Ilujusmodi autem erat, exempli gratia, colloquii forma: « Heus tu, dicebat Patriarcha, quare orthodoxam fidem negasti? » Respondebat apostata, eum, qui orthodoxam fidem negaret, anathema esse, orthodoxam vocans impietatem suam. Hinc altera proposita quæstione: « Quare crucem Christi non adoras, et amplecteris? » Ille vero pari maledictioni eum, qui vivificam crucem non adoraret, subjiciebat. At ille omni exsecratione dignus homo, qui omnia susque deque vertebat, crucem vocabat ipsum Christum, qui manuum extensione crucem delineabat. Ac verba quidem erant theatrica et communia, sed ea, quæ verbis significabantur, apostasiæ propria et mystica. Sciscitabatur iterum: « Cur sanctissimam Deiparam debito honore et adoratione non dignaris? » Ille, consueto sibi more, anathema dixit in eos qui sanctam Deiparam non adorent; adjecitque se illam amplecti et colere, in quam ingressus, et ex qua egressus est Dominus noster Jesus Christus, eamque omnium nostrum esse matrem. Hæc subdolus ille oretenus dicens, secundum exsecrandam ejus initiationem atque sententiam, qua supernam Jerusalem Deiparam esse confingebat simulabatque, in quam præ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(56) Διαιρεθεῖσα, Ita scribo pro διερεθεῖσα, prout et Hamb. codex et grammaticæ rationes postulant.

(56*) Περὶ τοῦ λαβόντος. Id sibi homo voluisse videtur, quod a Patre per Christum gratiæ dona acceperit, alludens forte ad Ephes. IV, 8.

(57) Ἐφ' ἑαυτὸν, καὶ μὴ πατρόθεν. Ita ex Nostro restitui pro eo quod legebatur: ἐφ' ἑαυτῷ οὐκ. Consentit Colbertinus, nisi quod pro ἐφ' ἑαυτὸν legit ἐφ' ἑαυτῷ. Eamdem phrasin lege intra § 19. Sensus nostræ lectionis clarus est, scilicet, quod Theodorus eam sibi vindicarit prærogativum, quod a Patre ἀμέσως, nullo interprete aut parario, gratiæ dona acceperit.

(57*) Λέων. Est is Leo Isaurus, qui et diserte a Petro Siculo, p. 48, nominatur.

(58) Ἀρχῆς. Restitui ex Nostro.

(59) Τὸν Χριστόν. Vide supra § 8, ex quo et sequentia illustrari debent.

(60) Τοῦ θεάτρου. Id sibi procul dubio vult, iisdem verbis usuros fuisse alios omnes, qui forte ad hæc audienda admissi erant.

(61) Παναγίαν. Ita Noster: Coislinianus vero ἁγιαν.

cursorem pro nobis ingressum fuisse Christum, Apostoli verba prædicant. Quarta ipsi quæstio proponebatur : « Cur immaculatum ettremendum Christi, Dei nostri, corpus et sanguinem contumeliis afficeret et respueret, neque ipsi participare vellet? » Ille scelestissimus iterum eum, qui corpus et sanguinem Christi, Dei nostri, contumeliis afficeret, et extra participationem ejus maneret, anathemate feriebat, corpus et sanguinem intelligens homo detestandus, non quæ Dominus noster corpus et sanguinem vocanda esse docuit, sed Dominica eloquia. De catholica Ecclesia interrogatus, dum similia responderet, per catholicam Ecclesiam confessus Manichæorum intelligebat, ipsosque hoc honore afficiebat. Hæc secuta sexta de baptismo interrogatio : « Num videlicet ipsum putaret esse purgationem animæ et animæ sordium ac lavacrum remissionis peccatorum. » Ille vero pari artificio alacriterque responsionem dedit, qua baptismum venerabatur et admittebat : at per baptismi vocem ille, omnia miscens et confundens, Dominum nostrum Jesum Christum subindicabat ; scriptum esse enim, ipsum esse aquam viventem. Sic dolosum illud et malis artibus plenum monstrum ; ille, inquam, qui nihil omnino, quod catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ esset, sentiebat, imo potius omnia ipsi contraria fovebat, sectabatur, venerabatur, quoniam ecclesiasticis verbis iis, qui tunc præsentes erant, adversari non videbatur ; quarum involucris vocum ille mortiferum defectionis suæ virus occultabat scelestus ille, ut initio diximus, quasi nullius impietatis reus, sed Ecclesiasticæ doctrinæ sequax evasit. Quamobrem post examen absolvitur, qui duplici dignus erat supplicio, ob paternam scilicet impietatem, et ob fallaciam, qua justum judicium pervertit, ac sibi, impiissimus cum esset, veræ nostræ religionis gloriam conciliavit. Cæterum cum talibus artificiis in judicio absolutus fuisset, ab imperatore decretum petit et impetrat, qua sibi facultas datur domi secure versandi, negotia absque obice gerendi sua, nec calumniatorum linguas ultra metuendi. Ab imperatoria itaque urbe profectus, cum Episparim se contulisset, defectionis discipulos convocat : atque inde Mananalin, ex qua memoratus supra Constantinus prodierat, profugus cum sociis advenit. Ibique annis commoratus multis cum plurimas miser animas corrupisset, pestilentiæ morbo, qui tunc temporis grassabatur, diem clausit extremum, postquam annis circiter triginta impietatis præfectus fuerat. Hic scelestissimus homo ex occulta commistione filium suscepit, Zachariam nomine :

A καὶ εἰσῆλθεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστος, τὴν μητέρα πάντων ἡμῶν. Ταῦτα δὲ ὁ ὀλ·ος τῇ γλώττῃ λέγων, κατὰ τὴν μυσαρὰν αὐτοῦ τελετὴν καὶ διάνοιαν, τὴν ἄνω. Ἱερουσαλὴμ ἐσκηνοποίει καὶ ἀνέπλαττεν Θεοτόκον· ἐν ᾗ καὶ πρόδρομον ὑπὲρ ἡμῶν εἰσελθεῖν τὸν Χριστὸν, τὰ τοῦ Ἀποστόλου κηρύσσει διδάγματα Τέταρτον εἰς ἐρώτησιν αὐτοῦ (62) προῦκειτο, τί δή–ποτε ἄχραντον καὶ φρικτὸν σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ὑβρίζει τε καὶ διαπτύει, καὶ μετασχεῖν αὐτῶν οὐκ ἀνέχεται. Ὁ δὲ τρισαλιτήριος πάλιν τόν τε ἀτιμίαις ὑπάγοντα τὸ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ τὸν τῆς μετοχῆς αὐτῶν ἔξω διαμέ–νοντα τῷ ἀναθέματι παρετίθετο · σῶμα πάλιν καὶ
B αἷμα ὁ κατάρατος ἐννοῶν, οὐχ ἅπερ ἡμᾶς ἐδίδαξεν ὁ κοινὸς Δεσπότης, σῶμα καὶ αἷμα καλεῖν, ἀλλ' ἀντ' ἐκείνων τὰ Κυριακὰ λόγια. Τὰ ἴσα δὲ καὶ ὅμοια περὶ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπαιτηθεὶς καὶ ἀπο–φηνάμενος, τὰ συνέδρια τῶν Μανιχαίων καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἐνενόει τε καὶ ἀπεσέμνυνεν. Ἡ δὲ ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις ἕκτη ἐρώτησις περὶ τρῦ βαπτίσμα–τος αὐτὸν ἀνεπυνθάνετο. εἰ μὴ καθάρσιον ἡγεῖται τοῦτο τῶν ψυχῶν καὶ ψυχικῶν μολυσμάτων (63) καὶ λουτρὸν ἁμαρτημάτων ἀφέσεως· Ὁ δὲ πάλιν διὰ τῆς ὁμοίας μηχανῆς καὶ προθύμως ἀπεδίδου τιμῶ–σαν τὸ βάπτισμα καὶ ἀποδεχομένην ἀπόκρισιν τῇ τοῦ βαπτίσματος φωνῇ, ὁ πάντα φύρων καὶ συγ–χέων, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὑποβάλ–λων· γεγράφθαι γὰρ (64) αὐτὸν εἶναι τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν.
C Οὕτως δὴ, οὕτως τὸ ὅλιον ἐκεῖνο καὶ κακομήχα–νον τέρας, μηδὲν μὲν τῆς ἀποστολικῆς καὶ καθολι–κῆς Ἐκκλησίας τὸ παράπαν φρονοῦν, μᾶλλον δὲ τἀν–αντία πάντα περιθάλπον τε καὶ περιέπον καὶ τιμῶν, ἐπεὶ πρὸς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἐνομίσθη τοῖς παροῦ–σιν οὐκ ἀπομάχεσθαι λέξεις, ὑφ' αἷς ἐκεῖνος τὸν θά–νατηφόρον τῆς ἀποστασίας ἔκρυπτεν ἰὸν, ἔδοξεν, ὥσπερ ἔφημεν ἀπ' ἀρχῆς, ὁ τρισαλιτήριος ἐκεῖνος οὐκ ἔνοχος ἀσεβείας εἶναι, ἀλλὰ τοῦ φρονήματος ὑπάρχειν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ· ἀπολύεται δὲ διὰ τοῦτο τῆς ἐτάσεως ἠθωωμένος, ὁ διπλῆν ἄξιος ὑπο·
D σχεῖν τιμωρίαν τῆς τε πατρῴας ἀσεβείας καὶ τῆς ἀπάτης, δι' ἧς τῶν τε κρινόντων τὴν ὀρθὴν κρίσιν διέστρεψε, καὶ δόξαν ἑαυτῷ δυσσεβέστατος, ὢν, τῆς ἡμῶν εὐσεβείας, περιέφερεν. Πλὴν ἀλλ' ἐπεί γε τοιαύταις μηχαναῖς τοῦ κριτηρίου ἀπολυθεὶς αἰτεῖ τε (65) καὶ λαμβάνει παρὰ τοῦ βασιλέω : τύπον ἔγ–γραφον, πᾶσαν αὐτῷ διδόντα τὴν ἄδειαν οἵκοι τε διατρίβειν, καὶ τὰ αὐτοῦ ἀνεπηρεάστως πράττειν, καὶ μηδὲν ἔτι τῶν συκοφαντῶν δεδιέναι τὰς γλώσ–σας. Ἀπάρας οὖν τῆς βασιλίδος καὶ καταλαβὼν τὴν Ἐπίσπαριν, συναθροίζει μὲν τοὺς τῆς ἀποστασίας μαθητάς· ἐκεῖθεν δὲ πρὸς τὴν Μανάναλιν, ἐξ ἧς ὁ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(62) Αὐτοῦ. Ita ex Nostro pro Coislinianο αὐτῷ, quod tamen itidem locum suum tueri potest.

(63) Τῶν ψυχῶν καὶ ψυχικῶν μολυσμάτων. Ita Noster, ubi Coislinianus voces τῶν ψυχῶν καί non agnoscit : At veteres baptismum solent omnino animarum purgationem vocare. Eadem fere phrasi cum Nostro uti mihi videtur Theodoretus in *Commentario in Isaiæ* cap. XXXII, ubi aquam baptismi vocat ὕδωρ λυτήριον τῶν ἁμάρτημάτων, καὶ καθαρτήριον τῶν ψυχῶν.

(64) Γεγράφθαι γάρ. Hoc reposui pro γέγραπται γάρ. Neque enim hæc Photius narrat, sed ex interrogati sententia et mente refert.

(65) Αἰτεῖτε. Noster legit αἰτεῖται, mendose.

προειρημένος ὡρμᾶτο Κωνσταντῖνος, φυγὰς σὺν τοῖς ἑπομένοις παραγίνεται. Χρόνους δὲ ἱκανοὺς ἐν αὐτῇ κατατρίψας, καὶ πολλὰς ψυχὰς ἀνθρώπων ὁ δείλαιος διαφθείρας, λοιμικῷ (66) θανάτῳ (ἐπενέμετο ἀνθρώπινον) καὶ αὐτὸς ἀλοὺς τὸν βίον κατέστρεψεν (68), ἐπὶ ἔτη που τριάκοντα προστάτης τῆς ἀσεβείας γενόμενος. Οὗτος οὖν ὁ τρισαλιτήριος υἱὸν ἐκ σκοτίας μίξεως τὸν Ζαχαρίαν (69) τίκτει, ὃν, ὡς ἔφημεν, ἔνιοι τῶν τὰ Μανιχαίων τιμώντων, μισθωτὸν ἡγοῦνται, καὶ τοῦ ποιμένος ἀνάξιον, καὶ τοῦ διδασκαλικοῦ χοροῦ ὑπερόριον.

A quem, ut jam diximus, quidam ex Manichæis mercenarium et pastoris titulo indignum habent, atque a magistrorum choro eliminandum.

Κ'. Πλὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ Γεγναισίου ἀποφθαρέντος τὸ τῶν μαθητῶν εἰς δύο σχίζεται (70), οἱ δὲ τὸν Ἰωσὴφ, ὃν καὶ νόθον τινὲς ἐπεφήμιζον· καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν τοῦ μὲν ὅλην οἰκεῖν ἐν ἑαυτῷ διαπληκτιζομένου, θατέρου δὲ ἀντισπῶντος (71) ταύτην εἰς ἑαυτὸν, καὶ κενὸν λείπειν τὸν ἀντιστασιώτην διατεινομένου. Ποῖον δ' ἂν εἴη πνεῦμα, ὃ τούτοις ἂν ἐπιφοιτήσοιεν, εἰ μὴ τὸ πονηρὸν καὶ ἀκάθαρτον, καὶ τοιούτων δοχείων ἐπάξιον (72) ; Πλὴν τῆς ἔριδος δι' ἅπερ εἴρηται κατισχυούσης, καὶ χερσὶν ἤδη καὶ πληγαῖς κρινομένης· ὑπεραλγήσας ὁ Ζαχαρίας, οἷα δὴ τῆς πατρῴας ἐλαυνόμενος κληρουχίας, παίει τὸν Ἰωσὴφ, ὡς ἐγγὺς θανάτου τὴν πληγὴν ἐλάσαι. Θατέρου δὲ τῶν στρατηγῶν τῆς ἀποστασίας ἐπὶ γόνυ κλιθέντος, ἔμενεν μὲν ἑκατέρα μερὶς σφοδρώτερον κατὰ τῆς ἑτέρας ἐπανισταμένη. Ἐκαιροφυλάκει δὲ τὴν συμπλοκὴν, τὸ τέλος ἀμφίβολον ἐννοουμένη τῆς μάχης· ἐκρίθη δὲ (73) μᾶλλον, μετ' ὀλίγον χρόνον, θατέραν ἀπὸ θατέρας διαστῆναι, καὶ μὴ τῷ ἀδήλῳ τῆς μάχης καταπιστεύσαντας ἑαυτοὺς πανωλεθρίᾳ διαφθαρῆναι. Ἑκατέρου δὲ τμήματος μετὰ τὴν περιφανεστάτην διάστασιν οὐχ ὑπ' ἀλλήλων μόνον (74), ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν πέριξ ἐξονειδιζομένου τε καὶ διασυρομένου καὶ εἰς ᾠδὰς καὶ γέλωτα πᾶσι προκειμένου, μελέτη γίνεται παρ' ἑκατέρᾳ μοίρᾳ, πάσης ἐκείνης τῆς περιχώρου ὁρασμῷ λαθραίῳ ἐξοικισθῆναι. Ἐν τούτῳ δὲ τῶν Σαρακηνῶν τὰ Ῥωμαίων ὅρια κατατρεχόντων, καὶ πολέμου νόμῳ τὴν ἔξοδον ποιουμένων, τὴν ἔφοδον πόρρωθεν ὁ Ζαχαρίας ἰδὼν φεύγει μὲν αὐτὸς ἀνὰ κράτος· λιπὼν (75) δὲ τοῖς πολεμίοις καὶ τοῖς ξίφεσι τοὺς μαθητὰς, μόνος τὸν κοινὸν ἀποδιδράσκει φόνον. Τὸ γὰρ σὺν αὐτῷ πλῆθος ἅπαν τοῦ ζῆν τοῖς ξίφεσιν ἀπηλάσθησαν (76)· ἥτις αὐτῷ πρᾶξις καὶ τὸ μισθωτὸν ἀντὶ

XX. Cæterum, defuncto Gegnæsio, discipulorum turba in duas partes dividitur ; alii quidem Zachariæ societati se adjungunt ; alii Josephum sequuntur, quem nonnulli spurium esse dicebant. Multaque inter hos orta contentione, cum alius Spiritus sancti vim et operationem in se totam habitare affirmaret, alius vero eamdem ipsam in se pertraheret, illaque B vacuum esse adversarium suum probare conaretur. Quinam autem Spiritus ille fuerit, qui in tales homines adveniat, nisi fortasse malignus et impurus hujusmodique receptaculis dignus ? Cæterum accrescente ea de causa contentione, cum jam manibus et plagis decerneretur, admodum indignatus Zacharias, quod paterna hæreditate pelleretur, Josephum ita feriit, ut in mortis periculum adduxerit. Altero autem ex ducibus pene prostrato, utraque factio ultro citroque urgebat, tempusque certaminis observabat secum reputans, ancipiti marte congrediendum esse. Modico elapso tempore e re fore visum est, ut altera ab altera factione separaretur, ne incerto pugnæ exitu mutua se internecione delerent. Cum autem post C dissensionem ita conspicuam, non modo sese mutuo opprobriis impeterent, sed etiam vicinorum conviciis, cantibus, derisioni paterent, inter se utrinque consultant, ut occulta fuga sedes mutarent. Interea vero cum Saraceni Romanorum fines incursarent, ac belli more expeditionem agerent, eorum inversionem antevertens Zacharias fugam fecit, discipulosque relinquens inimicis et gladiis expositos, solus se subducit, ita ut cæsa tota suorum multitudine ipse incolumis evaserit ; hinc porro factum est, ut pro pastore mercenarius a multis audierit. Joseph vero, qui pedum velocitati non tantum fide-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(66) Λοιμικῷ. Ita scribo cum Nostro pro λυμικῷ seu *fero* ut interpretatio habet, quod ex pronuntiatione cum altero illo facile permutari potest. Ex pestilentia scilicet obiit homo, quæ eo tempore vehementer grassata in homines a nostro dicitur. D

(67) Ἐπενέμετο. Sic restituo ex nostro et Colbertino pro ἐπεμαίνετο Coisliniani, quod ex vitiosa pronuntiatione ortum est, in primis si scriptum a Photio credas ἐπενείματο, quod est apud Thucydidem. Ἐπινέμεσθαι enim de morbis depopulantibus, ac speciatim de pestilentia Atheniensi : Ἐπενείματο δὲ Ἀθήνας μὲν μάλιστα. Accedit, quod Petrus Siculus, p. 50, scribit, eum ὑπὸ τοῦ βουβῶνος obiisse.

(68) Τὸν βίον κατέστρεψε. Vides hic, quod obiter moneo, exprimi vocem βίος, quæ in ejusmodi phrasibus alias ut plurimum omittitur. Lege cl. Lambertii Bos *Mysterium ellipseos Gr. Linguæ*. p. 18. Eadem phrasi hic utitur Petrus Siculus.

(69) Ζαχαρίαν. Abit hinc nonnihil Petrus Siculus p. 50, et hiulca nec cohærens videtur Photii, si cum sequentibus compares, narratio, quæ in Petro Siculo rectius sibi constat.

(70) Ἑταιρίζονται. Lege de hac voce Gottfridum Olearium, in Præfat. ad *Vitam Apollonii*, p. 37.

(71) Ἀντισπῶντος. Vide supra § 18, not. 50.

(72) Ἐπάξιον. Non habet ms. noster, quo tamen ad sensum perficiendum opus est.

(73) Δέ. Hoc malim cum nostro pro δὴ Coisliniano.

(74) Μόνον. Ita lego cum Nostro pro μόνων Coisliniano.

(75) Λιπών. Sic Noster rectius pro λείπων. Desertis enim discipulis in fugam se dedit.

(76) Ἀπηλάσθησαν. Noster ἀπηλάσθη, utrumque recte. Colbertinus habet ἀπηλάθησαν, quod Grammaticæ rationes itidem ferunt. Cæterum ut Græci ἀπελαύνεσθαι ἀρχῶν, ἀπελαύνεσθαι γάμου dicunt, ita Noster commode scribere potuit ἀπελαύνεσθαι τοῦ ζῆν.

bat, quantum Zacharias, sed versutia et artibus plus valebat, cum in ipsa hostium invasione illius circa fidem dissensionis causa aufugeret; technis fidens, ut supra diximus, ac procul inimicorum agmen adveniens conspicatus, gradum e fuga revocat, revertique jubet jumenta et currus, ac se suosque fingens esse transfugas et deditos, in occursum hostium venit, quasi scilicet sponte cum sociis suis accederet, cumque dolis suis fidem adderet, atque juratus illorum se rebus prospicere confirmaret, cum sequacibus suis incolumis sine ullo rei familiaris damno dimissus est. Postea captato fugæ tempore ubi occasionem sibi offerri vidit, cum sequacibus sæpius memoratum vicum, Episparim nempe, se recipit, ubi splendide ab incolis exceptus est. Locus quidem ille hominum defectioni deditorum quasi officina erat, ita ut in ejus ingressu lampades accenderentur, aliaque honoris signa adjicerentur, qualia Christi discipulis debentur. Sic amice susceptus aliquo tempore ibidem versatus est, alios decipiens et deceptus ipse, asseclasque suos in perniciei barathrum deprimens. Quidam porro Cricoraches nomine, qui inter regionis magistratus numerabatur, doctrina pius, honestis moribus, religionis studio admirabilis, qui illos Dei osores detestabatur, ubi comperit seductorem in illo vico degere, et defectionem magis magisque propagari, collecta militum manu, in locum, ubi apostasiæ mysteria celebrantur, se contulit, obsessaque domo, impietatis principem, ut solet fieri, in repentinis hujusmodi expeditionibus, dum alii ad alia vertuntur, capere non potuit; fuga quippe se subduxerunt: discipulos autem ejus comprehendit, et grassantem tanti mali pestem coercuit et dissipavit. Ferox autem ille apostasiæ doctor Josephus, qui etiam Epaphroditus vocabatur, vi expulsus ex eo loco, ut dictum est, et fuga dilapsus in Phrygiam, brevi postea tempore Antiochiam Pisidiæ contendit; ubi advena cum esset, totusque ab

A ποιμένος (77) ἐπώνυμον τοῖς πολλοῖς περιεποιήσατο. Ἰωσὴφ δὲ ἄρα, τοῖς ποσὶ μὲν ὥσπερ ὁ Ζαχαρίας οὐ πιστεύων, πανουργίαν (78) δὲ καὶ μηχανὴν ῥάψαι ταχύτερος ὤν, καὶ πίστεως διαφορὰν οὐ θέλων εἰδέναι (ἐτύγχανε γὰρ ἀποδιδράσκων κατ' αὐτὴν τὴν τῶν πολεμίων ἔφοδον), οὗτος δὴ τοῖς ἐῤῥημένοις θαῤῥήσας, καὶ μακρόθεν τὸ πολέμιον ἐπιφερόμενον θεασάμενος, ἀναστρέφει μὲν τῆς φυγῆς αὐτὸς, ἀναστρέψαι δὲ τά τε ὑποζύγια καὶ τὰς ἁμάξας τοῖς ἑπομένοις προστάττει. Καὶ δὴ κατασχηματίσας ἑαυτόν τε καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸ τῶν αὐτομόλων σχῆμα, τὴν ἀντιπρόσωπον ἤλαυνε τοῖς πολεμίοις. ὡς δῆθεν αὐτοῖς ἐπιοῦσιν προσχωρῶν ἅμα τοῖς (79) συνεπομένοις, καὶ δόξας τῷ πλάσματι πιθανὸς καὶ τὰ ἐκείνων στέργειν ἐπομοσάμενος (80), ἀφείθη (81) τε σὺν τοῖς B ἑπομένοις τοῦ θανάτου, καὶ τῶν ἄλλων οὐδενὸς τὴν ζημίαν ὑπέστη. Καιροφυλακῶν δὲ τὸν δρασμὸν, ἐπείπερ αὐτῷ τὸν μελετώμενον καιρὸν ἐπιτήδειον εὗρεν, φεύγει μετὰ τῶν ἑπομένων, εἰς δὲ τὴν πολλάκις ὀνομασθεῖσαν κώμην Ἐπίσπαριν παραγίνεται, καὶ λαμπρᾶς παρὰ (82) τῶν ἐνοικούντων τῆς ὑποδοχῆς τυχὼν (καὶ γὰρ ἦν τῶν τῆς ἀποστασίας ἐραστῶν τὸ χωρίον ἐργαστήριον), ὥστε καὶ λαμπάδας (83) αὐτῷ κατὰ τὴν εἴσοδον παρ' αὐτῷ προσανάπτεσθαι καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν θεραπείαν καὶ τιμὴν, δση Χριστοῦ μαθηταῖς ἐποφείλεται· οὗτος δὴ οὕτω δεξίωθεὶς χρόνον τινὰ διετέλει πλανῶν τε καὶ πλανώμενος, καὶ τοὺς πειθομένους εἰς τὸ τῆς ἀπωλείας κατασύρων βάραθρον. Ἀνὴρ δέ τις Κρικοράχης ἔχων ἐπώνυμον, τοῖς δὲ τέλεσι τῶν ἐπιχωρίων ἀρχόντων (84) ἐξεταζόμενος, θεοσεβὴς μὲν τὸ δόγμα, εὐσταθὴς δὲ τὸ ἦθος, τόν τε ζῆλον ἀξιάγαστος, καὶ τοὺς θεοστυγεῖς μυσαττόμενος, μαθὼν τὸν πλάνον ἐπιχωριάσαντα, καὶ τὴν ἀποστασίαν ἔτι μᾶλλον εἰς ἐπίδοσιν χωροῦσαν (85), χεῖρα λαβὼν στρατιωτικὴν, κατάλαμβάνει τὸν τόπον, ἐν ᾧ τὰ τῆς ἀποστασίας ἐτελεῖτο μυστήρια· καὶ κυκλωσάμενος τὴν οἰκίαν, αὐτὸν μὲν τὸν τῆς δυσσεβείας ἔξαρχον, οἷα δὴ συμβαίνει (86), ἄλλων πρὸς ἄλλα τρεπομένων, ἐν ταῖς αἰφνι-

C

D

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(77) Αντὶ ποιμένος. Ita recte Coislinianus: Noster nullo sensu ἀντιποιούμενος. Petrus Siculus, p. 52, clarius ut solet, mentem exponit his verbis: Διὸ ὠνειδίσθη ὁ Ζαχαρίας παρὰ τῶν ἄλλων, ὡς μισθωτὸς, καὶ οὐκ ὢν ποιμήν.

(78) Πανουργίαν. Ita lego cum Nostro, pro quo Coislinianus πανουργία in dandi casu. Cum vero πανουργίαν ῥάπτειν æque bene dici possit ac ῥάπτειν μηχανήν, nil video causæ, cur non eumdem utrinque casum admittamus, ut taceam, incongrue dici πανουργίᾳ ῥάπτειν μηχανήν, æque ac Latine vix dixeris, *fraude dolos nectere*.

(79) Ἅμα τοῖς. Ita cum Nostro pro ἅμα τῶν. Dandi enim casus huic particulæ convenit.

(80) Ἐπομοσάμενος. Sic Noster recte; ἐπομνύειν enim vel ἐπομνύεσθαι frequentissimum est apud Græcos. Coislinianus ὑπομοσάμενος minus bene: τὸ ὑπομόσασθαι enim ex genuina sua notione locum hic habere non potest. Vide Suidam tom. I, voce ἀνθυπομόσαθαι et compara ibi notas Kusteri.

(81) Ἀφείθη. Ita Noster, pro quo Coislinianus ἀφέθη· utrumque recte. Paulo post ms. noster mendose habet τὸν θάνατον, pro τοῦ θανάτου, quem casum verbum requirit.

(82) Παρά, recte pro περί, quod in Nostro exstat.

(83) Λαμπάδας. Illustre hoc erat et gaudii et cultus argumentum. Lege de hoc more plura apud Ciampinum, part. I. *Veterum Monumentorum*, cap. 22.

(84) Τοῖς δὲ τέλεσι τῶν ἀρχόντων. Ita Noster fere pleonastice: nam simpliciter τέλος de *magistratu* accipi solet apud Græcos. Sic οἱ ἐν τέλει ὄντες, etc. Confer notas ad Philostrati Vitas Sophistarum, p. 490. Alias vox τέλος nomini addita eam rem simpliciter denotat, quæ nomine isto exprimitur. Ita τέλος πολέμου idem est, quod πόλεμος. Confer. Jac. Perizonii Notas ad Æliani *Varias Historias*, III, 43.

(85) Καὶ τὴν ἀποστασίαν ἔ. μ. ε. ἰ. χωροῦσαν. Non agnoscit Noster, librarii oscitantis culpa, qui ex voce ἐπιχωριάσαντα in affinem sono χωροῦσαν præpropere delapsus videtur.

(86) Συμβαίνει. Ita Noster recte, pro συμβαίνειν Coisliniani.

δίοις ἐπιδρομαῖς τε καὶ ἐφόδοις, οὐχ εἷλεν· ἔλαθε (87) γὰρ διαφυγών· τοὺς δὲ μάθητὰς συνέσχε τοῦ πλάνου, καὶ τὴν νομὴν τίως τοῦ τηλικούτου κακοῦ φερομένην ἐπίσχε καὶ ἀνεχαίτισεν. Ὁ δὲ τῆς ἀποστασίας οὗτος θερμὸς διδάσκαλος Ἰωσὴφ (ἦν δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Ἐπαφρόδιτος ὄνομα) κραταιῶς ἐλασθεὶς ὅθεν εἴρηται (88), καὶ τὴν φυγὴν ἐπὶ Φρυγίαν ποιούμενος, χρόνῳ ὕστερον βραχεῖ καταλαμβάνει τὴν ἐν Πισιδίᾳ Ἀντιόχειαν, ἐν ᾗ παροικήσας, καὶ ἀδείας τῶν δακνόντων λαβόμενος, ἅτε δὴ τούτων ὡς πορρωτέρω διαστὰς, πολλοὺς μὲν τῶν ἐπιχωρίων τῆς αὐτοῦ λύμης ἔργον ἀπέδειξεν, πολλῆς δὲ τῆς παρ' ἐκείνων ἠξίωται δεξιώσεως· καὶ τὴν ἀσέβειαν ἔτεσιν ὅλοις τριάκοντα κηρύξας, μόλις ποτὲ τὸν ἐξάγιστον καὶ ἐβδελυγμένον καταλύει βίον, ἐν προαστείῳ τῆς εἰρημένης πόλεως οὐ πόρρω διακειμένῳ, καὶ τὴν ὀνομασίαν Χορτοκοπίον (89) ἔχοντι.

A insequentibus, utpote qui ab illis longissimo spatio distaret, multos incolarum ad pestiferam suam sectam abduxit, magnamque apud eos benignitatem expertus est, qui postquam impiam illam doctrinam per annos quadraginta plenos prædicaverat, scelestam exsecrandamque vitam cum morte commutavit in suburbio prædictæ urbis, quod Chortocopium vocatur.

Κ'. Ἔτι δὲ τοῦ τρισαλιτηρίου τῷ βίῳ παροντος καὶ ἀκμάζοντος τὴν ἀσέβειαν, μία τις τῶν συνήθων αὐτῷ ἀνδρὶ διὰ γάμον ἡρμοσμένη, ἐξυβρίζει μὲν τὴν ἀνύβριστον κοίτην, ἔκδοτος δὲ γίνεται μοιχεία. Τὸν δὲ διαῤῥήξαντα (90) τοὺς ἀλλοτρίους γάμους ἔνα μὲν εἶναι τῶν μαθητῶν φασι τοῦ πλάνου· ἐξ Ἑβραίων δὲ πρὸς τὴν ἄθεον θρησκείαν μεταβληθῆναι. Πλὴν ἐκ τοιαύτης ἀδίκου τε καὶ ἐβδελυγμένης μίξεως τίκτεται τῇ μοιχαλίδι τὸ ἐπ' αἰσχρότητι καὶ βδελυρίᾳ περιβόητον ἄγος, ὁ ῥυπαρὸς καὶ ἀκάθαρτος Βαάνης. Οὗτος οὖν τὴν κορυφὴν τῶν κακῶν ὁ χείριστος διαδέχεται (91) τὸν εἰρημένον Ἐπαφρόδιτον ὁ Βαάνης· ὃς πάντα μὲν τὰ τῶν πρὸ αὐτοῦ, οἷς συνεκροτεῖτο ἡ ἀσέβεια, στέργων, ἀκαθαρσίᾳ δὲ βίου καὶ σωμάτων μίξεσιν ἀῤῥήτοις καὶ ταῖς ἄλλαις ἀθεμιτουργίαις τοὺς ἔμπροσθεν φιλονεικῶν ἀποκρύψασθαι, διετέλει διδάσκων τοὺς πειθομένους τὴν ὁλέθριον μάθησιν. Ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους συναναφύεται τῷ πολυμόρφῳ τούτῳ καὶ βδελυρῷ θηρίῳ ἕτερόν τι παραπλήσιον δρακοντείου γένους ἰοῦ. Κώμη δὲ ἦν αὐτῷ πατρὶς ἡ Ἀνία (92), τῇ Ταβίᾳ πλησιάζουσα πόλει, καὶ Δρυΐνος ἦν τῷ δειλαίῳ τὸ ὄνομα, τῆς κλήσεως θριαμβευούσης τὸν ἰοβόλον καὶ φθοροποιὸν ὄφιν (93) κρυπτόμενον ἐν ἀνθρωπίνῳ (94) σκηνώματι. Τούτῳ τῷ θηρίῳ τίκτεται παῖς, ἐξ αὐτῶν, οἶμαι, τῶν ἰοβόλων μᾶλλον σπερμάτων τοῦ ἀρχεκάκου (95) ὄφεως, ἢ ἐκ τοῦ προσεχῶς ῥύντος ἕλκων τὰς ἀπαρχὰς τῆς γενέσεως. Τίθεται δ' οὖν ὁ πατὴρ τῷ γεννηθέντι κλῆσιν τὴν Σέργιον,

XXI. Cum autem superstes adhuc esset, et impietate floreret, mulier quædam ipsi familiaris, quæ viro nupta erat, inviolabilem connubii torum despexit, et fornicationi se dedidit. Aiunt porro eum, qui alienas nuptias violavit, seductoris discipulum fuisse, qui ex Hebræis ad impiam illam religionem transmigraverat. Ex indigna porro et abominanda hujusmodi commistione adultera mulier famosum illud turpissimumque scelus peperit, exsecrandum nempe Baanem. Hic igitur nequissimus Baanes memoratum Epaphroditum excipit, qui omnia prius stabilitæ impietatis dogmata retinens, impuritate autem vitæ et nefandis corporum mistionibus aliisque sceleribus prædecessores suos occultare studens perniciosam disciplinam sequacibus tradere perseveravit. Eodem porro tempore huic multiformi et horrendæ feræ alia similis adnascitur, draconis veneno plena. Huic patria erat Ania, vicus Tabiæ urbi proximus : scelestoque nomen erat Dryinus, quod vocabulum latitantem in humano corpore venenosum perniciosumque serpentem indicabat. Feræ hujusmodi nascitur filius, ex ipsis, ut puto, veteris serpentis venenosis seminibus potius ortum ducens, quam ex parente suo. Proli suæ pater nomen imponit *Sergius*, quod vas esse totius diaboliceæ nequitiæ capax sequentia demonstrarunt. Is erat ad pervadendam et prædicandam impietatem natus, versatus in occultanda, tempore ita suadente, sententia sua, ad simulandam virtutem composi-

B

C

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(87) Ἔλαθε. Hæc Nostri lectio est, proba omnino, et cum altera Coisliniani ἥλασε omnino permutanda. Sic Demosthenes : Ἔλαθον ἡμᾶς ἀποδράντες· *clam nobis fugerunt.*

(88) Κραταιῶς ἐλαθεὶς ὅθεν εἴρηται. Noster pro ἐλαθεὶς, (vel ἐλασθεὶς ex ἐλαύνω) legit ἐρασθείς, forte non parum melius, eo sensu, quod Josephus ille, qui et Epaphroditus dictus sit, valde fuerit amutus a suis, adeoque ægre dimissus, et hinc a Pisidensibus amice exceptus. Lectio ista et interpretatio confirmatur sequentibus verbis ὅθεν εἴρηται, i. e. *unde appellatus est*, scilicet Epaphroditus, quod nomen hominem venustum atque amabilem infert. Ita omnia optime sibi constant, nec hic τὸ ὅθεν εἴρηται verti debet, quod vis vocum non patitur, per *ut dictum est.*

(89) Χορτοκοπίον. Petrus Siculus, p. 52. Χορτοκοπεῖον, quod illi puto præferendum.

(90) Διαῤῥήξαντα. Noster legit διορύξαντα, D quod non illibenter alteri isti substituerim. Vox enim hæc de rebus minime violandis, ubi violatæ sunt, v. c. *sepulcris* usurpari solet, ut proinde aptissime ad violatas conjugii sanctissimas leges transferri queat. Facile autem fieri potuit, ut librarius διαῤῥήξαντα cum διορύξαντα τῷ η per ι pronuntiato scriberet.

(91) Διαδέχεται. Non habet Noster, sine quo tamen sensus non elicitur.

(92) Πατρὶς ἡ Ἀνία. Noster, ordine mutato, ἡ Ἀνία πατρίς. Ἀννίαν appellat Petrus Siculus, p. 54.

(93) Ὄφιν. Δρυΐνὸς enim non solum *quernum* denotat, sed et venenatum genus serpentum a quercubus appellatum infert, teste Dioscorid., lib. VII, c. 12.

(94) Ἀνθρωπίνῳ. Noster ἀνθρωπείῳ.

(95) Ἀρχεκάκου. Ita cum Nostro pro ἀρχαϊκάκου Coisliniani.

tus; acutus ad dolos struendos, et ad pelliciendas in perniciem animas; atque ut compendio dicam, omnium qui ante se defectioni nomen dederunt, ad quodvis technarum genus paratissimus, et ad pervadendum aptissimus. Hic itaque maledictus homo cum alia multa deceptis sequacibus tradidit, tum, quid circa se ipsum sentiendum esset, paulatim de se sublimi modo proponens, et ad credendum inducens, non dubitavit, nec inhorruit: o linguam et animam et mentem et ora Dei inimica! et se ipsum et illos vocare Spiritum sanctum. Hæc porro tradidit impius ille, ut clam et mystice sic loquerentur, et crederent, talium mysteriorum externos auditores indignos esse jactitans. Illi autem miserrimi et ejus mystagogia revera digni tantam sceleris atrocitatem neque respuebant, neque detestabantur; sed recipiebant eam, etsi nulla major unquam impietas fuerit, suisque calamis et suffragiis illam confirmabant. Sic miserum illud animal homo, cum a Creatore suo recesserit, et ab ejus providentia se sequestraverit, statim præda maligni spiritus efficitur, in omnemque nequitiam demergitur. Se item nequissimus ille stellam splendidissimam dicebat, et multa alia, quæ potius silentio tegi, quam publicari debent. Improbus porro ille Sergius, etsi impiissimo patre natus esset, ut diximus, non a parente mysteriis apostasiæ initiatus est; sed cum adhuc teneræ esset ætatis, a muliere quadam, quæ perniciosa Manichæorum dogmata tuebatur et prædicabat, initiatus, et diuturna mysteriorum tractatione in impietate consummatus, Antichristi prodromus efficitur. Par erat enim, par erat detestandæ hujus et Deo inimicæ apostasiæ doctores et præcones alios Agarenorum prolem esse, alios servitutis contumeliosis notis inustos, alios adulteriorum partus, alios muliebris insaniæ et furiosæ doctrinæ discipulos comprobari. Cæterum, ut paucis dicam. Sergius apostasiæ disciplinam sic accipere incipit. Prædicta Manichæa mulier, ubi primum cum illo colloquia miscuit: Cur, inquit, divina non legis Evangelia? Ille vero, qui nondum apostasiæ virus in præcordiis tam profunde positum habebat, non licere inquit ei, qui laicorum ordinem impleret, sic impudenter tremendorum eloquiorum lectionem aggredi: illud enim sacerdotum officium esse. Tum a furiosa illa muliere audit, frustra se tantam reverentiam exhibere, nullam enim esse personarum acceptionem apud Deum, qui vellet omnes salvos fieri, et ad cognitionem veritatis venire. Sed, ait, quod ita reverenter vos habeatis circa Dominica eloquia, non ad honorem

A σκεῦος ὕστερον ἀναδειχθέντα πᾶσαν τοῦ διαβόλου τὴν κακίαν χωρῆσαι δυνάμενον· πιθανὸν μὲν κηρύξαι τὴν ἀσέβειαν, δραστήριον δὲ καιροῦ κελεύοντος κρύψαι τὸ φρόνημα, καὶ δεινὸν μὲν τὴν ἀρετὴν σχηματίσασθαι, ὀξὺν δὲ δόλους ῥάψαι καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων συνελκύσαι πρὸς ἀπώλειαν, καὶ συντόμως φάναι τῶν ἐν τῇ ἀποστασίᾳ πώποτε γεγονότων πρὸς πᾶσαν δραματουργίαν δεινότατόν τε καὶ πιθανότατον. Οὗτος ὁ ἐπάρατος ἄλλᾳ τε καὶ ἔκθεσμα τοὺς ἠπατημένους μυσταγωγῶν καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ δόξαν, κατὰ μικρὸν εἰς τὸ ἐξηρημένον τούτοις παρατιθείς, καὶ καταπιστεύων (96) οὐδὲ παράκλητον, οὐδὲ Πνεῦμα ἅγιον (ὢ γλώσσης καὶ ψυχῆς καὶ νοῦ καὶ στομάτων θεομάχων!) καλεῖν ἑαυτὸν, κἀνείνους ὀνομάζειν τε καὶ νομίζειν οὐ μὲν οὖν οὔτε φρικτὸν ἦγεν,
B οὔτε ἀθεώτατον. Παρεδίδου δὲ ταῦτα μυστικῶς καὶ φρονεῖν καὶ λέγειν πρὸς ἀλλήλους, τοὺς ἔξωθεν ἀκροατὰς ἀναξίους εἶναι τελετῆς τοιαύτης καὶ μυστηρίων, ὁ θεομάχος διατιθέμενος. Καὶ οἵγε τρισάθλιοι καὶ τῆς αὐτοῦ (97) μυσταγωγίας ὡς ἀληθῶς ἄξιοι τὴν τοιαύτην (98) τοῦ ἄγους ὑπερβολὴν οὔτε διέπτυον, οὔτε ἐμυσάττοντο, ἀλλ' ἀπεδέχοντό τε τὴν μηδεμιᾷ ἀθεότητι ὑπερβολὴν λιποῦσαν ἀσέβειαν, καὶ τοῖς παρ' ἑαυτῶν ἐπεκύρουν ψηφίσμασιν. Οὕτω τὸ ἄθλιον, οἶμαι, ζῶον ὁ ἄνθρωπος, ἐπειδὰν ἀποστῇ τοῦ Πλάστου καὶ τῆς ἐκεῖθεν αὐτὸν προνοίας ἀπονέμῃ (99), ὅλως γίνεται θήραμα τοῦ Πονηροῦ καὶ πρὸς πᾶσαν κακίαν ὑποβρόχιος φέρεται. Ἔλεγεν δ' οὖν ἑαυτὸν ὁ ἐξάγιστος ἐκεῖνος καὶ λυχνοφανῆ ἀστέρα, καὶ πολλὰ ἄλλα, σιγᾶσθαι μᾶλλον ἢ θριαμβεύεσθαι
C ἄξια (1). Ἀλλὰ γὰρ οὗτος ὁ θεοβλαβὴς Σέργιος, πατρὸς γεγονὼς δυσσεβεστάτου, ὡς μοι ἐῤῥηται, οὐκ ἐκ τοῦ φύντος τὰ τῆς ἀποστασίας τελεῖται μυστήρια· ἔτι δὲ τὴν ἡλικίαν νέαν ἄγων προσφθείρεται (2) γυναικί τινι πρεσβευούσῃ τε καὶ κηρυττούσῃ τὰ Μανιχαίων ὀλέθρια δόγματα, καὶ συχνὸν χρόνον τελεσθεὶς ὑπ' αὐτῆς καὶ συντελεσθεὶς τὴν ἀσέβειαν, γίνεται τοῦ Ἀντιχρίστου πρόδρομος. Ἔδει γὰρ, ἔδει τοὺς τῆς βδελυρᾶς ταύτης καὶ θεομάχου ἀποστασίας διδασκάλους καὶ κήρυκας, τοὺς μὲν Ἀγαρηνῶν εἶναι γεννήματα, τοὺς δὲ τοῖς τῆς δουλείας κατεστιγμένους ὁρᾶσθαι καὶ ὕβρεσι καὶ παθήμασιν, ἄλλους μοιχείας προελθεῖν βλαστήματα, ἑτέρους δὲ παραφροσύνης γυναικείας καὶ ἐμμανοῦς
D γνώμης μαθητὰς ἐπιγινώσκεσθαι. Πλὴν ἀλλ' ὅγε Σέργιος, ὡς διὰ βραχέων φάναι, ὧδέ πη τὴν τῆς ἀποστασίας κατήχησιν ἄρχεται παραδέχεσθαι. Ἡ προειρημένη Μανιχαία γυνὴ, ἡνίκα τὸ πρῶτον εἰς ὁμιλίαν αὐτῷ κατέστη Ἵνα τί, φησὶν, εἰπέ μοι, τὰ θεῖα οὐκ ἀναγινώσκεις Εὐαγγέλια; Ὁ δὲ (οὔπω γὰρ ἦν αὐτῷ δι' ἐγκάτων βαθύνας ὁ τῆς ἀποστασίας ἰὸς), μὴ ἐξεῖναι φήσας τὴν τῶν λαϊκῶν πλη-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(96) Καταπιστεύων. Noster simpliciter πιστεύων, sed prius bonum est.

(97) Αὐτοῦ, Noster habet ἐκείνου, sensu eodem.

(98) Τοιαύτην. Noster τοσαύτην, forte rectius.

(99) Ἀποτέμῃ. Hoc reposui ex Nostro pro διατέμῃ. Prius enim requirit vox προνοίας in genitivo casu posita.

(1) Ἄξια. Ex Nostro, quod dictionis series requirit pro ἄξιον.

(2) Προσφθείρεται. Vox in versione omissa infert clandestinam familiaritatem, in qua cum muliere illa versatus sit, fortasse et furtivos amores. Petrus Siculus exprimit per προσομιλεῖ.

ροῦντι τάξιν ἀνέδην (3) οὕτως τὴν τῶν φρικτῶν λογίων ποιεῖσθαι ἀνάγνωσιν· ἀνεῖσθαι γὰρ τοῖς ἱερεῦσιν τὸ ἔργον· ἀκούει παρὰ τῆς μαινάδος ὡς μάτην αὐτῷ ἡ τοσαύτη (4) περὶ ταῦτα τιμᾶται εὐλάβεια· μὴ γὰρ εἶναι προσωποληψίαν παρὰ τῷ Θεῷ· πάντας γὰρ βούλεσθαι (5) αὐτὸν σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. Ἀλλὰ τόγε διακεῖσθαι εὐλαβῶς ὑμᾶς περὶ τὰ Κυριακὰ λόγια, οὐ τιμῆς ἐκείνων ἐστὶ πρόνοιά, μηχανὴ δὲ καὶ σόφισμα τῶν λεγομένων ὑμῶν ἱερέων, οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καπηλεύειν (6) ἐθέλοντες, καὶ τῶν ἐν Εὐαγγελίοις μυστηρίων ἀμετόχους εἶναι σπουδάζοντες. Διὰ τοῦτο μὴ παραπλησίως (7) ὑμᾶς ἐκείνοις ἀναγινώσκειν ταῦτα ἀπείργουσιν· ἐπεὶ καὶ ὅσα ὑμῖν εἰς ἐπήκοον (8) ἀναγινώσκουσι, περικόπτοντες τοῦ ὅλου σώματος καὶ ἀποσπαράσσοντες, οὕτως ὑμᾶς ἀκροατὰς τῶν λεγομένων παραλαμβάνουσιν. Οὕτως μέν τὴν πρώτην πεῖραν ἡ μαχλὰς καὶ μαινὰς τῷ πεσεῖν ἑτοίμῳ προσῆκεν, ὑπορύττουσά τε τὸν νοῦν τοῦ ἀθλίου καὶ διαμοχλεύουσα. Ἐφεξῆς δὲ προσηρώτα, Τί δὲ βούλεται δηλοῦν τὸ Κυριακὸν λόγιον ἐκεῖνο, τὸ λέγον· Πολλοὶ ἐροῦσίν μοι ἐν τῇ ἐκείνῃ ἡμέρᾳ λέγοντες· Κύριε, Κύριε, οὐ τῷ σῳ ὀνόματι προεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν; Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι Οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. Τίνες οὖν (9) εἰσιν οὗτοι πρὸς οὓς ὁ Κύριος λέγει, Οὐκ οἶδα ὑμᾶς; Ἀλλ' ἡ μὲν ταῦτα διηρώτα· ὁ δὲ τῶν ἀγελαίων εἷς ὢν ἔτι καὶ ἄγροικων, καὶ τῶν θείων λογίων παντεκῶς ἀμαθὴς, ἐξαπορούμενος μὲν ἐσιώπα· ἐζήτει δὲ παρ' αὐτῆς τῆς διαπυνθανομένης (10) τὸν νοῦν τῶν ἐπηρωτημένων ἀναμαθεῖν. Ἡ δὲ τοῦτο μὲν εὐθὺς οὐκ ἐποίει. Δεινὸν γὰρ γυνὴ θηρεῦσαι δι' ἀναβολῆς τὸν σπουδαζόμενον, εἰς ἐπιθυμίαν δὲ μᾶλλον τὸν ἠπατημένον τῶν ζητουμένων ἐκκαίουσα, καὶ προσαναφλέγουσα, οὗ μὲν ἐγλίχετο τυχεῖν, οὐκ ἐδίδου, προὔτεινε δὲ αὐτῷ ῥητὸν εὐαγγελικὸν ἕτερον, περὶ τίνων εἰπεῖν νομίζει τὸν Κύριον, ὅτι Πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι καὶ κλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. Τίνας δὴ τοὺς υἱοὺς τῆς βασιλείας ὑπονοεῖς (11), καὶ πῶς ταύτης ἀποβρίπτούμενοι τῷ ἐξωτέρῳ σκότει παραπέμπονται;

A illorum ita provisum est, sed illud est artificium et techna eorum, qui apud vos sacerdotes dicuntur, qui verbum Dei adulterare volentes, curantesque, ne mysteriorum, quæ in Evangeliis sunt, participes sitis; ideo vetant, ne perinde atque ipsi vos ea legatis. Siquidem ea, quæ vobis audientibus legunt a tota serie detruncantes et dilacerantes, sic vos, auditores, intercipiunt. Ita captiose illa mænas primum de illo ad lapsum jam prono experimentum accepit, miseri mentem succutiens ac pelliciens: iterumque interrogabat: Quid significat dictum illud Domini: *Multi dicent in die illa: Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et in nomine tuo dæmonia ejecimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia nunquam novi vos, discedite a me, qui operamini iniquitatem* [5]. Quinam illi sunt, quibus Dominus ait: *Non novi vos.* Hæc ipsa interrogante, ille, qui ex gregalium numero adhuc erat, homo rudis et divinorum eloquiorum prorsus imperitus, dubius silebat, ab illa vero, quæ interrogaverat, quæstionis solutionem requirebat. Illa vero non statim rationem dabat. Callidum enim est mulierum genus ad captandum procrastinatione discendi cupidum: utque magis desiderium ejus, quem decipere volebat, ad quæsitorum notitiam adipiscendam incenderet, solutionem non dabat, sed aliud proponebat evangelicum dictum, nempe, de quibusnam putaret dixisse Dominum: *Multi ab Oriente et Occidente venient, et recumbent cum Abraham et Isaac et Jacob, in regno cœlorum: filii autem regni ejicientur in tenebras exteriores* [6]. Quos esse putas filios regni, et quomodo ab hoc rejecti in tenebras exteriores abjicientur? Hæc et similia fallaciæ organum, muliebri forma, miserrimo offerens, et eum paulatim præstigiis alliciens, ubi vidit illum omnino pronum et se tanquam doctorem auscultantem, priora resumens: Regni filii, inquit, qui ab illo ejecti ad tenebras exteriores damnantur, ii sunt, quos et tu, et ii, qui tuæ sectæ sunt, sanctos vocatis et existimatis, qui et dæmonas ejiciunt et morbos sanant quibus cultum exhibere soletis, uno vivente et immortali relicto Deo. Hi sunt, hi, inquam, sunt, qui a justo illo judice audiunt: *Recedite a me, quia nunquam novi vos.* Ex hoc itaque nequissimo et pernicioso semine jam paratum ad

B C D

[5] Matth. VII, 22, 23. [6] Matth. VIII, 11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(3) Ἀνέδην. Vocem hanc inserui præeunte ms. nostro, quæ ex Græco forte casu excidit in edito, quia interpretatio Latina exprimit per *impudenter*.

(4) Τοσαύτη. *Tanta;* ita lego cum Nostro pro τοιαύτη Coisliniani.

(5) Βούλεσθαι. Recte, pro eo quod Noster habet βουλεύεσθαι.

(6) Καπηλεύειν. Respexit procul dubio ad II Cor. II, 17.

(7) Παραπλησίως. Ita scripsi cum Nostro pro παραπλησίους.

(8) Ἐπήκοον. Hoc malui, quam ὑπήκοον Coisliniani quamvis et Petrus Siculus hic habeat εἰς ὑπήκοον ὑμῶν. Τὸ ὑπήκοον enim obedientiam potius et obsequium, quam auditionem infert, de qua tamen hic potissimum agitur. Sic Plato, *De legibus*, lib. II, ἐν ἐπηκόῳ αὐτοῦ, id est, *eo audiente*.

(9) Οὖν. Non habet Noster.

(10) Διαπυνθανομένη. Noster utitur verbo simplici πυνθανομένη.

(11) Ὑπονοεῖς. Noster ὑπονοεῖ, quod locum habere prorsus nequit, nisi scripsisse auctorem putes ὑπονοῇ, id est, *quem censeat*.

zizianorum agriculturam sibi concilians, reliqua impietatis germina facile in eo pullulare fecit, ejusque animam ut agrum exitii et corruptionis fructibus omnigenis plenum exhibuit : ita ut omnes, qui ante fuerant impietate conspicui, in hac maxime hæresi, velut pueri putarentur esse comparati cum illius vafritie et captiosis moribus, aliisque ad fallaciam compositis machinamentis atque commentis. Nam ejus prædecessores, etiamsi in cœno lasciviæ, nefariis operibus, ingentibusque contra Deum blasphemiis prima tenuerint ; et illi abominandi et exsecrandi apud omnes fere habebantur : nam detestandorum facinorum conspicuitas omnium ipsis odium conciliabat, paucosque vidisses illorum fallaciis circumventos, quia aperte et sine ullo artificio res infames ignominiosæque proponebantur, ipsaque defectionis impudentia ad cautelam satis erat, ne quis facile ad eam declinaret, neve homines a maligno caperentur.

A Ταῦτα καὶ τοιαῦτα ἕτερα τὸ γυναικόμορφον ἐκεῖνο τῆς ἀπάτης ὄργανον τῷ τρισαθλίῳ προτείνουσα καὶ κατὰ μικρὸν ὑπογοητεύουσα, ἐπείπερ ὅλον αὐτῇ προσκληθέντα εἶχε καὶ καθάπερ διδασκάλῳ (12) προσέχοντα ἔδεν, ὑπολαβοῦσα δὴ (13), Τῆς βασιλείας, ἔφησεν, υἱοὶ οἱ ταύτης μὲν ἐκβαλλόμενοι, τῷ σκότει δὲ τῷ ἐξωτέρῳ καταδικαζόμενοι, οὗτοί εἰσιν, οὓς σύ τε καὶ οἱ κατὰ σὲ ἁγίους καλοῦσι καὶ νομίζουσι, οἳ καὶ δαίμονας (14) φυγαδεύουσιν καὶ πάθῃ θεραπεύουσι, οἷς καὶ προσάγειν διεγνώκατε σέβας, τὸν μόνον ζῶντα καὶ ἀθάνατον καταλιπόντες (15) Θεόν · οὗτοι γὰρ οὗτοι καὶ παρὰ τοῦ δικαίου ἐκεῖθεν ἀκούουσι κριτοῦ, Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. Ἐκ ταύτης οὖν (16) τῆς πονηρᾶς καὶ ὀλεθρίου σπορᾶς τὸν ἕτοιμον εἰς γεωργίαν τῆς ζιζανίων ἑαυτῆς B ποιησαμένη, τὴν λοιπὴν τῶν ἀσεβημάτων βλάστην εὐχερῶς εἶχεν αὐτόματον ἀναφυομένην, καὶ οὕτω πάσης λύμης καὶ διαφθορᾶς τὴν ἐκείνου ψυχὴν καρποφόρον χωρίον (17) ἀνέδειξεν, ὡς καὶ τοὺς ἔμπροσθεν πάντας ἐπ' ἀσεβείᾳ βεβοημένους, καὶ μάλιστα ταύτῃ παῖδας νομισθῆναι τῇ ἐκείνου παραμετρουμένους ῥᾳδιουργίᾳ τε καὶ τοῖς ἐπικλόποις ἤθεσι, καὶ τῇ ἄλλῃ τῆς ἀπάτης μηχανουργίᾳ τε καὶ περινοίᾳ. Οἱ μὲν γὰρ πρὸ αὐτοῦ εἰ καὶ τῷ βορβόρῳ τῆς ἀκολασίας καὶ τῇ ἄλλῃ τῶν ἔργων ἀῤῥητουργίᾳ καὶ ταῖς εἰς Θεὸν ἀνυπερβλήτοις βλασφημίαις τὸ πρωτεῖον εἶχον, ἀλλ' οὖν βδελυκτοί τε καὶ ἀποτρόπαιοί μικροῦ πᾶσιν ἐνομίζοντο τοῖς ἀνθρώποις τῷ προδήλῳ τοῦ μύσους, ὧν ἑτόλμων πάντας ἔχοντες μισοῦντας. Καὶ ὀλίγους (18) ἦν ὁρᾶν, πρὸς τὴν ἐκείνων ἀπάτην μεταχωροῦντας, ἀπερικαλύπτων (19) καὶ χωρὶς τεχνασμάτων τῶν ἀσέμνων ἔργων προκειμένων, καὶ τῆς ἀναίδην ἀποστασίας εἰς προφυλακὴν ἀρκούσης τοῦ μὴ θᾶττον πρὸς αὐτὴν ὑπολισθαίνειν καὶ ἀθρόον θήραμα τοῦ Πονηροῦ τ' ἀνθρώπινα γίνεσθαι.

XXII. Hic vero, quæ turpiora erant, resecans, reliqua obtegens, si qua ob impietatem auditu intolerabilia essent, aut comprimens aut cum tolerabilioribus commiscens, et, ut summatim dicam, pelle ovis lupum abscondens, multis doctor pietatis et dux salutis esse videbatur ; multos ex improviso adortus in extremæ perniciei barathrum præcipitavit. Etenim quod prædecessores sui non neglexerant, id ille majore cum diligentia observavit ; nempe ut non ab ipso statim principio iis, qui ad initiationem accederent, sublimiores impietates concrederet, neque horribiliora proponeret mysteria ; quorum caput est abnegatio Dei omnimoda, et diaboli gloria

C ΚΑ'. Οὗτος δὲ τὰ τῶν μιασμάτων πρόδηλα περικόπτων, καὶ ἃ κατέλιπε τῆς ἀκολασίας ἐπικαλύπτων, τά τε μηδ' ἀκοῇ φορητὰ τῶν ἀσεβημάτων ἢ συστέλλων ἢ καταμιγνὺς τοῖς ἀνεκτοτέροις (20), καὶ σύμπαν εἰπεῖν κωδίῳ (21) προβάτου τὸν λύκον ἐναποκρύπτων (22), πολλοῖς μὲν ἔδοξε διδάσκαλος εὐσεβείας καὶ ὁδηγὸς σωτηρίας, πολλοὺς δ' ἀπροόπτως αὐτῷ καταποθέντας τῷ βαράθρῳ τῆς ἐσχάτης ἀπωλείας κατεκρήμνισε. Καὶ γὰρ οὐδὲ τοῖς πρότερον ἀμελούμενον ὅμως καὶ τοῦτο αὐτῷ σπουδαιότερον μεμηχάνηται, ὥστε μὴ κατ' ἀρχὰς εὐθὺς τοῖς αὐτῷ μυεῖσθαι προσερχομένοις τὰ τελειότερα (23) τῶν ἀσεβημάτων, θαῤῥεῖν, μηδὲ τῶν μυστηρίων

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(12) Διδασκάλῳ. Ita recte Coisliniano pro διδασκαλίῳ, seu, ut scribendum erat, διδασκαλείῳ Nostri.

(13) Δέ. Ex Nostro, quod ad perficiendam orationis seriem requiri videtur.

(14) Οἳ καὶ δαίμονας. Ita edenda hæc putavi, quæ in Coisliniano misere corrupta sunt, qui sic habet : Οἳ καὶ πάθει δαίμονας θεραπεύουσι, καὶ δαίμονας πάθει φυγαδεύουσι. Rectius ex parte Noster, οἳ καὶ δαίμονας θεραπεύουσι, καὶ πάθη φυγαδεύουσι, qui tamen in eo errat librarii lapsu, quod bina illa verba non suis locis collocavit, sed confudit. Scribi enim debebat, ut edidi. Ita res ipsa requirit, et Petrus Siculus confirmat, cujus hæc sunt verba : Οὗτοί εἰσιν οἱ ἅγιοί σου, οἱ τοὺς δαίμονας φυγαδεύοντες, καὶ τὰ πάθη θεραπεύοντες τῶν ἀνθρώπων. Scilicet ludibrio femina habuit consuetudinem, illa ætate jam receptam, qua invocatis sanctis dæmones expellebantur.

(15) Καταλιπόντες. Hoc malo præ καταλείποντες, quod est in Coisliniano.

D (16) Οὖν. Non agnoscit Noster.

(17) Χωρίον. Addidi ex Nostro, quam vocem requirere videtur allegorica loquendi ratio, quæ se hic auctori probavit, de germinibus loquens, quibus ager ridere solet.

(18) Ὀλίγους. Noster ὀλίγοις, mendose.

(19) Ἀπερικαλύπτων. Ita Noster melius, quam Coislinianus, qui habet ἀπερικάλυπτον.

(20) Ἀνεκτοτέροις. Optime Coislinianus pro συνεκτοτέροις, quod Noster affert.

(21) Κωδίῳ. Ex Nostro pro κωδίου, quod perarum vitio ante legebatur.

(22) Ἐναποκρύπτων. Sic iterum Noster pro simplici ἀποκρύπτων Coisliniani.

(23) Τελειότερα. Ita lego pro τελειώτερα, pro quo Noster habet ταχεώτερα, vocem nihili. Per τέλειος autem alluditur iterum, quod solemne Nostro est, ad gentilium sacra, quibus qui non tam initiati quam imbuti erant, τέλειοι dicebantur.

προτιθέναι τὰ ἐξάγιστα, ὧν ἐστι (24) τὸ κεφάλαιον ἄρνησις παντελὴς Θεοῦ, καὶ τοῦ διαβόλου δόξα καὶ κράτος, καὶ δημιουργίας ἰσχὺς, καὶ τιμὴ καὶ οἰκείωσις. Οὐδὲν οὖν ἐκεῖνος τοιοῦτον κατεπίστευεν τοῖς ἄρτι μυουμένοις. Ἀλλὰ πρῶτα μὲν τοῖς εὐαγγελικοῖς ἐπειρᾶτο κατρύθμίζειν ῥήμασιν αὐτῶν τὰ ἤθη, καὶ ἃ μηδὲν ἐκέλευσε περὶ δόγματος. Καὶ τούτοις τέως κατακηλεῖν τε καὶ καταγοητεύειν ἐπεχείρει, καὶ χειροήθεις ἀπεργάζεσθαι τοὺς μυσταγωγουμένους. Ἐπειδὰν δ' εὔνους εἶχεν καὶ ὡς διδασκάλῳ καὶ σωτηρίας ἐῶρα προσανέχοντας ὁδηγῷ, τότε καὶ τὸν ὅλον τῆς ἀποστασίας ἰὸν χανδὸν αὐτοῖς παρεῖχεν ἐκροφεῖν, καὶ τετελεσμένους ὁμοίως ἐκείνῳ ἀνηγόρευέν τε καὶ ἀνεκήρυττεν τὴν ἀσέβειαν. Τυχικὸν δ' αὐτὸν καὶ οὗτος ὁ τρισαλιτήριος ἐπωνόμαζεν, οὐ τὴν κλῆσιν ἐκκλέπτων μόνον τοῦ μακαρίου Παύλου μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν καὶ ὑπόστασιν εἰς ἑαυτὸν μεταπλάσσων καὶ παραχαράσσων, καὶ ὑποβαλλόμενος· οὐ γὰρ ἄλλον τινὰ, (ὦ μωρᾶς γλώσσης, μωροτέρας δ' ἀκοῆς τῶν παραδεχομένων!) ἀλλ' ἐκεῖνον εἶναι τὸν Τυχικὸν ἑαυτὸν ἱερατολόγει, ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς τοῦ Ἀποστόλου φερόμενόν τε καὶ πολλαχοῦ (25) μνήμης ἐπαινουμένης ἀξιούμενον. Τοῦτο δὲ τὸ κακόπλαστόν τε καὶ ἀναιδὲς καὶ ἠλίθιον καὶ ἄθεον, καὶ οὗ μή (26) ἐστι παρ' οὐδεμιᾷ τῶν πώποτε γεγενημένων αἱρέσεων παραπλήσιον, τοῦτο δὴ καταβαλὼν (27) καὶ προθεμελιώσας ταῖς τῶν ἠπατημένων ψυχαῖς ἐκεῖθεν ἐπφκοδόμει τὰ ἄλλα· κήρυκά τε γὰρ ἀπεστάλθαι πρὸς αὐτοὺς παρ' αὐτοῦ, καὶ ἃ διαγγέλλει, καὶ λέγει, μὴ τῆς αὐτοῦ σοφίας εἶναι, τοῦ δὲ διδάξαντος καὶ ἀπεσταλκότος Παύλου παραγγέλματα. Καὶ ὁ πολλάκις τοῖς ἔτι (28) μᾶλλον μυστικωτέροις τὴν ἀσέβειαν Πνεῦμα καὶ Παράκλητον ὑμνῶν ἑαυτὸν, εἰς τὸν χορὸν τῶν μαθητῶν τοῦ θεσπεσίου Παύλου πρὸς τὸ ἄλλο πλῆθος κατέλεγεν ἑαυτὸν, ἑπτακοσίων ἐτῶν ἐγγὺς μεταγενέστερος καὶ Παύλου καὶ Τυχικοῦ γεγονώς. Καὶ γὰρ ὁ κατάρατος οὗτος καὶ τερατίας ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ἐγνωρίζετο χρόνοις, κήρυξ τῆς ἀσεβείας ὡς (29) οὔπω τις διάπυρος ἕτερος. Πολλὰς γὰρ ὁ πλάνος πόλεις περιῆλθεν καὶ χώρας, θηρῶν, ἁπατῶν, καὶ (30) παγιδεύων τὰς τῶν ἁπλουστέρων, οἴμοι, ψυχὰς, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ ψεύδους ὡς ἀληθῶς υἱὸς ἐν μιᾷ τῶν αὐτοῦ σησιν ἐπιστολῶν· « Ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, καὶ βορρᾶ καὶ νότου ἔδραμον κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον Χριστοῦ τοῖς ἐμοῖς γόνασιν. » Εἰ γὰρ ὡς ἐν πᾶσιν οὕτω κάνταῦθα ἠλαζονεύετο, ἀλλ' οὖν οὐκ ὀλίγον δρόμον ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ καὶ τῶν πειθομένων ἀπωλείας κατεβάλετο (31). Ἐγγὺς δὲ καὶ οὗτος τριάκοντα ἔτη ἐπὶ τοῖς τέσσαρσι τῆς ἀσεβείας προέστη, καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς πλάνης διήνυσεν. Εἰρὴν δὲ τηνικαῦτα τὸ φιλόθεον ἐκεῖνο καὶ

ac imperium, vis creandi, honor et famulatus. Nihil itaque simile recens initiatis concredebat; sed primo eorum mores, nec non alia, quæ nihil ad doctrinam spectabant, evangelicis verbis aptare studebat; deinde ipsos pellicere, et præstigiis suis illaqueare initiatosque ad manum et obtemperantes sibi reddere conabatur. Postquam autem eos sibi benevolos, et tanquam salutari duci morigeros esse conspiciebat, tunc totum apostasiæ virus hiantibus ipsis sorbendum propinabat; atque initiatis eamdem quam ipse tenebat, impietatem tradebat. Tychicum autem se scelestissimus homo denominabat, neque solum sibi nomen ex discipulorum numero tribuebat, sed ipsam exsistentiam usurpabat, et ad se pertinere comminiscebatur. Non enim se alium, o stultam linguam, stultioresque auditores! esse portentose dicebat, quam ipsum illum Tychicum, qui in epistolis Pauli memoratur, honorabili ejus mentione sæpe facta. Hoc commentum teterrimum, impudens, insanum, impium, cui simile nunquam apud hæreses, quæ ante fuerunt, exstitit, hoc inquam, ceu fundamentum ponens in deceptorum animis, cætera deinceps ædificabat; nam se ab Apostolo ad ipsos præconem missum esse dictitabat, et ea, quæ annuntiaret ac diceret, non suæ sapientiæ, sed Pauli docentis et mittentis esse præcepta mentiebatur. Ac qui sæpe perfectioris in impietate initiationis discipulis se Spiritum et Paracletum esse jactitabat; rudiori multitudini se inter divini Pauli discipulos connumerabat, qui septingentis pene annis post Paulum et Tychicum vixit. Etenim maledictus ille et portentosus homo nostris pene temporibus cognitus est, impietatis præco, quo nullus alter ardentior fuit. Multas enim seductor ille urbes et regiones peragravit, multos captans, decipiens, illaqueans, o damnum! simpliciorum animas; et ipse mendacii vere filius in aliqua epistolarum suarum ait: « Ab Oriente et Occidente, ab Aquilone et Meridie annuntians Evangelium Christi, genuum meorum labore cucurri. » Etiamsi enim hic ut alibi semper jactatione utatur; verum tamen est eum non modicum cursum in suam sequaciumque suorum perniciem confecisse. Triginta autem et quatuor annis impietati præfuit, et erroris certamen consummavit. Irene porro, religiosa illa et Deo accepta mulier, imperium moderabatur, quo tempore Dei hostis et impius ille apostasiæ doctrina florebat, ex quo usque ad præsens tempus, quæ nunc in nostris regionibus grassatur, impietas, ab ejus doctrina profluxit. Fama autem cæteris ipsius æmulis impietatibus præstat, licet et hæc et illæ ipsi succenturiatæ in eamdem perniciem deducant. Tantum au-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(24) Ἐστι. Lectio nostri codicis proba et genuina pro ἔστη, quod est in Coisliniano.

(25) Πολλαχοῦ. Vide Act. xx, 4, Ephes. vi, 21; Coloss. iv, 7; Tit. iii, 13, et II, Tim. iv, 12.

(26) Οὗ μή. Sic Noster rectissime, pro οὐ μὴ Coisliniani: prius requirit series orationis, οὗ μὴ ἐστι παραπλήσιον, quod et versio recte indicat.

(27) Καταβαλών. Noster, καταβάλλων, rectius.

(28) Ἔτι. Noster ἐπὶ forte recte. Nimis enim πλεονάζειν videtur ἔτι μᾶλλον μυστικωτέρους.

(29) Ὡς. Noster non agnoscit, quod tamen recte contextu vindicatur.

(30) Καί. Ex Nostro adjeci.

(31) Κατεβάλετο. Noster κατεβάλλετο.

tem ipsi honoris exhibent ejus miseri discipuli, ut tum alia absurda, quæ ne auditu quidem tolerari possunt, de ipso narrent, tum etiam in nomine ejus orationes, seu potius latratus suos obsignent. « Oratio, inquiunt, Spiritus sancti miserebitur nostri. » Porro ille tortuosus serpens se ipsum ostiarium, pastorem et ducem vocabat. Scribit enim Coloniensibus : « Probationem fidei vestræ præscientes, vos commonefacimus quod, sicut Ecclesiæ, quæ ante fuerunt, pastores et doctores susceperunt, » dicit autem Constantinum et alios, qui supra numerati sunt : « Sic et vos lampadem lucidam et lucernam splendentem suscepistis : secundum id, quod scriptum est : *Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus lucidum erit*[7]. » Et paucis interpositis : « Nemo vos decipiat ullo modo. Has autem promissiones habentes a Deo, confidite. Nos enim persuasi in cordibus nostri scripsimus vobis, quod ostiarius et pastor bonus, et dux corporis Christi et lucerna domus Dei ego sim, et vobiscum sim omnibus diebus usque ad consummationem sæculi. » Hic igitur, o quid illo dignum dixeris! attamen mortalium nequissimus et impiissimus, qui sese supra modum jactabat et extollebat, in promeritam, ut narrabitur, ruinam dejectus est. Hic, inquam, ad Leonem quemdam Montanum scribens : « Tu autem, ait, cave tibi, ne fidem dividas indeclinabilem : quam enim accusationem habes adversum nos? Num aliquem circumveni, aut superbe egi? Non potes dicere : et si dicas, testimonium tuum verum non est. Mihi vero absit ut te odio habeam! sed solum te oro, quemadmodum apostolos et prophetas suscepisti, qui quatuor numero sunt, ita pastores et magistros suscipias, ne ferarum præda fias. » Ita se in sexcentas formas convertebat, ut ad diversos eorum, qui decipiebantur, mores se accommodaret, modo gigas, modo simia, nunc leo, nunc vulpes, modo illum, modo alium morem simulans, et præferens. Alibi vero iterum dicit : « Prima fornicatio, qua ex Adamo circumdamur, beneficium est; secunda autem major, de

A Θεομακάριον γύναιον τῆς βασιλείου ἀρχῆς ἐπεστάτει, ἡνίκα τῷ φρονήματι τῆς ἀποστασίας ὁ θεομάχος οὗτος καὶ θεοβλαβὴς ἤκμαζεν, ἐξ οὗ χρόνου μέχρι τοῦ παρόντος ἡ νῦν (32) ἐπιχωριάζουσα ἀσέβεια τῆς ἐκείνου μὲν ἤρτηται διδασκαλίας. Παρευδοκιμεῖ (33) δὲ τὰς ἀντιτέχνους (34), κἂν πρὸς τὸν αὐτὸν αὐτή τε καὶ αἱ παρασπίζουσαι ταύτῃ φέρωσιν (35) ὄλεθρον. Ἐπὶ τοσοῦτον δ' αὐτὸν οἱ τάλανες τῶν μαθητευθέντων θειάζουσιν, ὥστε ἄλλα τε ἄτοπα περὶ αὐτοῦ καὶ ἀκοῇ ἀνύποιστα φθέγγονται, καὶ δὴ καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ τὰς ἰδίας προσευχὰς, μᾶλλον δὲ ὑλακὰς, ἐπισφραγίζουσιν, « Ἡ εὐχὴ, λέγοντες, τοῦ ἁγίου Πνεύματος (36) ἐλεήσει ἡμᾶς. » Ἐκάλει δ' οὗτος ὁ σκολιὸς ὅφις ἑαυτὸν καὶ θυρωρὸν καὶ ποιμένα καὶ ὁδηγόν. Γράφει γὰρ τοῖς ἐν Κολωνίᾳ· « Τὸ δόκιμον B ὑμῶν τῆς πίστεως προεγνωκότας ὑπόμνησιν πρὸς ὑμᾶς ποιούμεθα, ὅτι ὥσπερ αἱ παρελθοῦσαι Ἐκκλησίαι ποιμένας καὶ διδασκάλους ἐδέξαντο. » Λέγει δὲ Κωνσταντῖνον, καὶ τοὺς ἄλλους, οὓς ὁ λόγος ἀνωτέρω ἠριθμήσατο. « Οὕτως καὶ ὑμεῖς λαμπάδα φαεινὴν καὶ λύχνον φαίνοντα καὶ ὁδηγὸν σωτηρίας ἐδέξασθε κατὰ τὸ γεγραμμένον. Ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σοτ φωτεινὸν ἔσται. » Καὶ μετ' ὀλίγα. « Μηδεὶς ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον, ταύτας δὲ τὰς ἐπαγγελίας ἔχοντες παρὰ Θεοῦ θαρσεῖτε, Ἡμεῖς γὰρ πεπεισμένοι ὄντες ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐγράψαμεν ὑμῖν, ὅτι ὁ θυρωρὸς καὶ ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς καὶ ὁδηγὸς τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὁ λύχνος τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ, ἐγώ εἰμι καὶ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συν- C τελείας τοῦ αἰῶνος. » Οὗτος οὖν, ὦ τί ἂν τις αὐτὸν εἰπὼν ἀξίως εἴποι; ἀλλ' οὖν ὁ κάκιστος καὶ ἀθεώτατος ἀνθρώπων ὑπεράνω φέρων ἑαυτὸν καὶ ὑμῶν, ἀξίαν μὲν (37), ὡς ὕστερον δηλωθήσεται, πτῶσιν κατηνέχθη· γράφει δ' οὖν καὶ πρὸς Λέοντά τινα Μοντανον (38). « Σὺ δὲ τήρησον σεαυτὸν, ἔνδος τὸ τέμνειν τὴν ἀκλινῆ πίστιν· τίνα (39) γὰρ κατηγορίαν ἔχεις καθ' ἡμῶν; μή τινα ἐπλεονέκτησα, ἢ ὑψηλοφρόνησα; οὐ δύνασαι (40) εἰπεῖν. Εἰ δὲ καὶ εἴπῃς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής· ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο μισῆσαί σε· ἀλλὰ παρακαλέσαι (41) ὡς ἐδέξω ἀπο-

[7] Matth. VI, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(32) Ἡ νῦν. Noster recte habet pro ἡμῶν. Innuere enim vult Noster, eam, quæ cum maxime obtineat, impiam doctrinam illius hominis esse fetum.

(33) Παρευδοκιμεῖ. Hoc malo cum Nostro et Colbertino pro παρευδοκιμεῖται, quod exhibet Coislinianus. Sic Aristophanes in Equitibus : Παρευδοκιμεῖ τὴν ἀκρίβειαν τῶν ἔργων ἡ τῆς ὑποθέσεως καινοτομία.

(34) Ἀντιτέχνους. *Æmulis* verti pro *oppositis*. Ἀντιτεχνος enim vi vocis et usu eum notat, qui eamdem cum altero artem facit, sed ita, ut alterum in studio vincere conetur. Res tralatitia est et pervulgata. Confirmat notionem hanc sequens παρασπίζουσαι, id est, *succenturiatæ*. Id scilicet sibi vult Photius, alios eo tempore similibus sententiis addictos, et principatum affectantes in secundis substitisse.

(35) Φέρώσιν. Ita scripsi pro φέρουσιν, astipulante Nostro.

D (36) Τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Eum scilicet appellantes. Tychicum volebant, qui seipsum Spiritum et Paracletum discipulis suis jactabat, quod Noster paulo ante monuit.

(37) Ἀξίαν μέν. Ita recte Coislinianus, Noster mendose ἄξια ὑμῖν, sensu nullo : prior lectio commode refertur ad sequentem vocem πτῶσιν.

(38) Μοντανόν. Vertere malui *Montanum*, ut nomen hominis sit, non sectæ *Montanistarum* : sic enim vocandus videbatur Μοντανιστής.

(39) Τίνα. Hoc reposui ex Nostro, pro τήν Coisliniani. Astipulatur Petrus Siculus, p. 66, qui Tychici hanc scriptionem iisdem verbis recitat.

(40) Δύναμαι. Recte Coislinianus : mendose Noster οὐ δύναμαι· neque enim de se loquitur Tychicus, sed alterum alloquitur, quod sequens : εἰ δὲ καὶ εἴπῃς, evincit.

(41) Παρακαλέσαι. Ita recte Coislinianus, pro quo Noster παρακαλεῦσαι.

στόλους, καὶ προφήτας, οἵτινές εἰσι τέσσαρες, δέξαι καὶ ποιμένας καὶ διδασκάλους, ἵνα μὴ θηριάλωτος γένῃ. » Οὕτως μυρίαις ἑαυτὸν μετέπλαττεν μορφαῖς πρὸς τὰ διάφορα τῶν ἀπατωμένων ἁρμοζόμενος ἦθη. Καὶ νῦν μὲν γίγας, νῦν δὲ πίθηκος, νῦν δὲ λέων, νῦν δ' ἀλώπηξ, νῦν δ' ἄλλο τι καὶ ἄλλο τι καὶ ἄλλο τυποῦμενός τε καὶ διαπλαττόμενος. Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν λέγει · « Ἡ πρώτη (42) πορνεία, ἣν ἐκ τοῦ Ἀδὰμ περικείμεθα, εὐεργεσία ἐστίν, ἡ δὲ δευτέρα μείζων ἐστί, περὶ ἧς λέγει καὶ ὁ Ἀπόστολος, Ὁ πορνεύων (43), εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει. » Πορνείαν δὲ ταύτῃ λέγων ὁ ἐξάγιστος τὴν ἐκ τῶν αὐτοῦ βδελυρῶν δογμάτων ἀναχώρησιν, ἐκάλει δὲ σῶμα Χριστοῦ ἑαυτόν. Διὰ τοῦτο τοὺς ἀποφοιτῶντας αὐτοῦ τε καὶ τῶν θεοστυγῶν αὐτοῦ ἐντολῶν τῷ τῆς πορνείας ἀλῶναι διελοιδορεῖτο πάθει. Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τῆς αὐτῆς ἐχόμενα θεοβλαβείας καὶ τερατολογίας ἐν πολλοῖς αὐτοῦ τῶν μιαρῶν γραμμάτων ἔστιν ἐνιδεῖν (44) ἃ δευτέρου ἂν εἴη λόγου καὶ ἰδιάζοντος καθεξῆς διελθεῖν καὶ στηλιτεῦσαι, καὶ εἴ τι ἄλλο τούτοις συνήρτηταί τε καὶ συνδιαπλέκεται. Καὶ γὰρ καὶ ἅπερ εἴρηται πρὸς ἔνδειξιν μόνον ἐρρέθη τῆς πολυπλόκου ταύτης καὶ πολυμηχάνου θεομαχίας.

ΚΒ'. Μηδεὶς δὲ οἰέσθω ῥίζης ἑτέρας βλάστημα εἶναι, παρ' ἣν ἐρρίζωσεν ὁ θεομάχος Μάνης τὴν παραφυάδα ταύτην τῶν δυσσεβῶν Σεργίου δογμάτων. Μία μὲν γάρ ἐστι καὶ ἡ αὐτὴ καὶ τὸν αὐτὸν ψυχόλεθρον καρπὸν φέρει. Ἡνίκα δὲ Σέργιος τοῦ διδασκαλικοῦ τῆς ἀποστασίας ἐπέβη θρόνου, θέλων πολλοὺς ἀποπλανῆσαι (45) τῆς καθολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, σχίζεται μὲν περιφανῶς, μέχρι τότε καιροῦ συναγελαζομένων ἀλλήλοις, τοῦ ῥυπαροῦ Βαάνους. Ἀναδίχεται δὲ κατ' ἐνώπιον τῶν μαθητῶν καὶ τὴν κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ φιλονεικίαν, καὶ μάχην, καὶ ἡ στάσις αὐτοῦ δραματουργεῖται δημοσίῳ θεάτρῳ, δι' ἧς ἐτέχναζεν δελεάζειν, καὶ τῆς οἰκείας πλάνης ἕλκειν ὀπίσω ἄλλους τε ὅσους ἐδύνατο καὶ οἵτινες ἡταιρίζοντο τὸν Βαάνην. Ἦν δὲ αὐτῷ καὶ σκηνὴ ἀρετῶν προβεβλημένη, μέγα δέλεαρ τῶν προσιόντων, καὶ ταπεινὸν (46) ἦθος καὶ δεξιώσεως κατεσχηματισμένος τρόπος καὶ ἡμερότης οὐ τοὺς οἰκείους ὑποσυναίνουσα μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς τραχύτερον διακειμένους ὑπολεαίνουσά τε καὶ συλαγωγοῦσα. Ἀλλὰ γὰρ τὸ μὲν ῥυπαρὸν τῶν μιαρῶν πράξεων τοῦ ἀντιστασιώτου Βαάνους στηλιτεύειν τε καὶ ἀποπέμπεσθαι, μάλιστά γε (47) κατὰ τὸ ἐμφανὲς μέλετην εἶχεν · πρὸς δὲ τὰ δυσσεβῆ τῶν δογμάτων κατ' οὐδὲν (48) ἀντιπίπτων οὐδὲ διαφερόμενος ὤφθη. Ὁ μὲν οὖν Βαάνης ἀσυνηγόρητον ἔχων τὴν τῶν ἐκθέσιμων ἔργων ἐπίδειξιν ἐπὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ μόνον καταφεύγειν, καὶ διὰ τῆς τῶν προσώπων ποιότητος, ὡς ἐνόμιζε, τὸ κίβδηλον αὐτοῦ καὶ κατεστυγημένον τοῦ φρονήματος συνεκρότει τε καὶ ἀπεσέμνυνε, μαθητὴν ἑαυτὸν τοῦ Ἐπαφροδίτου εἶναι μεγαλαυχῶν, καὶ τὴν ἐκείνου τιμῶντα παράδοσιν, πρὸς τὰς

qua dicit Apostolus : Qui fornicatur, in proprium corpus peccat. » Fornicationem autem cum hic memorat sceleratissimus homo, secessum ab abominandis ejus dogmatibus ita vocat, corpusque Christi seipsum dicit. Quamobrem eos qui a se et a Deo perosis suis præceptis abscedebant, ut fornicationis nomine reos insectabatur. Multa quoque alia perinde impia et monstri similia in fœdissimis ejus scriptis videre est, quæ in secundo, et ad hanc rem « destinato libro » persequi operæ pretium erit, nec non si qua alia, ab his pendeant, vel cum his complicentur. Nam quæ supra diximus, ad specimen solum multiplicis hujus et callidissimæ impietatis dicta sunt.

XXII. Cæterum nemo putet hunc impurissimum surculum ab alia, quam Manetis, radice prodire, una quippe eademque radix est, quæ eumdem animæ perniciosum fructum profert. Quando autem Sergius doctrinalem apostasiæ thronum conscendit, cum multos ab Ecclesia catholica in errorem abducere vellet, aperte scinditur ab impuro Baane, quia hactenus conventus celebrabat : et in conspectu discipulorum adversus illum certamen init, contentioque ejus in publico theatro repræsentatur, qua re id moliebatur, ut multos inescaret, et ad errorem suum pertraheret, quotquot videlicet potuisset ex iis, qui Baanis sodales erant. Ipsi autem virtutum species et scena proposita erat, magna decipula iis, qui accederent ; tum modestia inerat, atque ementita benignitatis et mansuetudinis species, quæ non suos modo domesticos commoveret, sed etiam eos, qui asperiori essent affectu, deliniret et raperet. Contra vero fœditatem gestorum adversarii ipsius Baanis palam facere et traducere, maxime vero publicis in locis, toto studio curabat. Quod ad impia vero dogmata spectabat, nihil ab eo differre videbatur. Baanes porro cum facinorum declarationem nulla posset ratione excusare, ad prædecessores tantum suos confugiebat, et ex conditione personarum turpitudinem suam, ut putabat, nec non, quod in sententia sua odiosum erat, defendebat et cohonestabat. Se esse discipulum Epaphroditi gloriabatur, utpote qui ejus traditionem veneraretur, circa illa abominanda gesta nihil dubitationis vel pudoris habere dicebat, ac si non facienda essent. Sergium vero quasi novitium con-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(42) Ἡ πρώτη. Recte : noster corrupte ἣν · quod forte ex proxime sequenti formatum est.

(43) Πορνεύων. Ita legitur I Cor. VI, 18, et apud Petrum Siculum ; at noster habet πορνεύσας.

(44) Ἐνιδεῖν. Noster simpliciter ἰδεῖν.

(45) Ἀποπλανῆσαι. Ita scripsi ex Colbertino ; pro quo Coislinianus habet ἀπολανεῖσθαι, inconvenienter legibus grammaticis, noster autem ἀποπλανᾶσθαι, melius quidem eo, sed non satis recte ; sermo enim noster est de Tychici studio avertendi alios a veritate. Siculus expressit per ἀποσπᾶσαι.

(46) Ταπεινόν. Noster ταπεινῶν ἦθος, eodem sensu.

(47) Μάλιστά γε. Noster μάλιστα δέ γε.

(48) Κατ' οὐδέν. Noster mendose πρὸς οὐδέν.

viciis insectabatur, qui nullum ex insignibus magistris vel vidisset, vel audisset : ideoque cum nihil inde lucis mutuatus esset, in errore et fallacia incederet. Scelestissimus itaque Baanes his æmulum et adversarium suum impetebat, seseque jactabat. Versipellis autem illa fera Sergius, qui non aperte in luto scelerum volutaretur, neque pravum impuritatis odorem præferret, ut Baanes, sed illam multis et verborum et fictionum involucris obtegeret, ita invaluit, ut apostasiam in duas partes scinderet, et quotquot in Baanis factione manebant, respuens Baanitas appellaret. Ille vero ut ipsi contumeliæ vicem redderet, eos, qui ex parte Sergii stabant, aversatus, Sergiotas similiter denominavit, quotidie vero contentio et dissidium inter eos augebatur et invalescebat, indeque odium inter detestandas illas factiones irreconciliabile factum est.

A ἀποτροπαίους τῶν πράξεων καὶ βδελυρὰς οὐδὲνα δισταγμὸν ἢ ἐρύθημα φέρειν, ὡς οὐ χρὴ πράττεσθαι (49). Νεοφανῆ δὲ Σέργιον ἐλοιδορεῖτο, καὶ μηδένα τῶν ἐπισήμων διδασκάλων μήτε ἰδεῖν, μήτε ἀκροατὴν (50) χρηματίσαι, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲν ἐκεῖθεν σπάσαντα φωτὸς ἐν πλάνῃ καὶ ἀπάτῃ διαπορεύεσθαι. Ὁ μὲν οὖν ἐξάγιστος Βαάνης τούτοις τε τὸν ὁμότεχνον καὶ ἀντιστασιώτην ἔβαλεν καὶ ἑαυτὸν ἐμεγάλυνεν. Τὸ δὲ ποικίλον θηρίον ὁ Σέργιος τὸ μὴ βεβυθίσθαι περιφανῶς οὕτως τῶν πράξεων τῷ βορβόρῳ, μηδ' οὕτως ἀπόζειν ὥσπερ ὁ Βαάνης τὴν ἀκαθαρσίαν, ἀλλὰ πολλοῖς ταύτην καὶ ῥημάτων καὶ φασμάτων παρακαλύμμασι περιστέλλειν ἔλαθεν ἰσχὺν εἰς δύο τὴν ἀποστασίαν σχίσαι (51), καὶ τοὺς μὲν ὅσοι τῆς μερίδος ὤφθησαν τοῦ Βαάνους, αὐτὸς διαB πτύων Βαανίτας ἐκάλει. Ἐκεῖνος δ' ἀμειβόμενος τὴν ὕβριν, ἀποτροπαίους τε οὓς ἡ μοῖρα εἶχε τοῦ Σεργίου ἐποιεῖτο, καὶ Σεργιώτας ὠνόμαζεν ὁμοίως. Καὶ ἦν μὲν αὐτοῖς ἡ ἔρις καὶ στάσις καθ' ἡμέραν αὐξομένη τε καὶ κραταιουμένη καὶ τὰς μιαρὰς μερίδας εἰς ἄσπονδον ἔχθραν καθεστῶσα.

XXIII. Insequenti vero tempore vita functo Sergio in tantam discipuli ejus contra Baanitas contentionem eruperunt, ut non ultra verbis et contumeliis, sed manibus et gladiis, decerneretur, et magna cædes fieret Baanistarum. Prævalebat enim Sergii factio tum multitudine, tum, qui militum qui apud illos erat, præfectus, Sergio assentiebat, ac Baanitæ a contribulibus et consectaneis internecione deleti fuissent, nisi quidam, nomine Theodotus, cultu impius, si quis alius Sergii comperegrinus, grassantem cædem compescuisset, et sedasset, tum blanditiæ plenis verbis usus, tum etiam communi rei conferre dictitans, atque multis gestis C verbisque probans, utramque factionem ejusdem esse originis, iisdemque consuetudinibus accrevisse, communem habuisse victum, concordia sibi securitatem parasse, cum in dubiis circa doctrinam nihil magni momenti esset; annisque multis ita perseverasse usque ad Sergii magistri inaugurationem : non oportere tot annorum consensum et societatem in sanguinem et cædes desinere, neque par esse eos, quin in rebus præcipuis etiam nunc conjuncti et ejusdem opinionis essent, ob quasdam recentes controversias ultro citroque subortas, quasi omnino heterodoxos et impios gladio et exitio tradi. Talibus ille dictis mutuam cædem compescuerat, quod utinam factum non fuisset : lues enim illa tot D animarum perniciem non parasset.

ΚΓ'. Χρόνῳ δὲ ὕστερον θανάτῳ τὸν βίον καταστρέψαντος Σεργίου, ἐπὶ τοιοῦτων οἱ τούτου μαθηταὶ εἰς τὴν πρὸς τοὺς Βαανίτας ἀνερράγησαν μάχην, ὡς οὐκ ἔτι λόγοις καὶ λοιδορίαις, ἀλλὰ καὶ χερσὶ καὶ ξίφεσι κρίνεσθαι τὴν ἔριν, καὶ πολὺν φόνον τῶν Βαανίτων ῥυῆναι. Ἐπεκράτει γὰρ ἡ μερὶς Σεργίου τῷ τε πλήθει, καὶ ὅτι τῆς ἐν αὐτοῖς ὁπλιτικῆς δυνάμεως ὁ ἄρχων τῇ δόξῃ προσαπέκλινε Σεργίου· καὶ ἂν εἰς τέλος, ὥσπερ ἦν ἄξιον, οἱ Βαανῖται ὑπὸ τῶν ὁμοδόξων καὶ ὁμοφύλων χειρῶν ὠλοθρεύθησαν, εἰ μή τις Θεόδοτος ὄνομα, δυσσεβὴς εἰ καί τις ἄλλος τὴν θρησκείαν, συνέκδημος Σεργίου λεγόμενος τὸν φόνον ὀξέως ῥέοντα ἀνέσχε τε καὶ ἀνέκοψεν, ἄλλοις τε πολλοῖς αἱμυλίοις λόγοις καὶ τὸ κοινῇ συνοῖσον εἰσηγούμενος, φάμενός τε καὶ διατεινόμενος, καὶ πολλοῖς κατασκευάζων ἔργοις, καὶ λόγοις τὸ προτεινόμενον, ὡς ἑκατέρα μερὶς τῆς αὐτῆς εἰσι βλαστήματα σπορᾶς καὶ τοῖς αὐτοῖς ἔθεσι συνηυξήθησαν καὶ κοινὴν (52) τὴν δίαιταν εἶχον, καὶ ὁμονοίᾳ περιετειχίζοντο οὐδὲν μέγα περὶ τῶν ἀμφιβαλλομένων στασιάζοντες, καὶ τοῦτο ἐκράτει χρόνοις πολλοῖς μέχρι τῆς τοῦ διδασκάλου Σεργίου ἀναδείξεως καὶ ὡς οὐ χρὴ οὐ μὲν οὖν τὴν ἐν τοσούτοις χρόνοις σύμπνοιάν τε καὶ συνάφειαν εἰς αἵματα καὶ σφαγὰς διαλῦσαι, οὐδὲ τοὺς εἰς αὐτὰ τὰ καίρια (53) καὶ νῦν συνημμένους (54) τε καὶ ὁμοφρονοῦντας διά τινάς προσφάτως (55) ἀναῤῥιπισθείσας διαφορὰς ὡς (56) ἑτεροπίστους παντελῶς καὶ ἀθέους εἰς τὸν διὰ ξίφους ὄλεθρον (57) ἀφειδῶς παραπέμπειν. Ἀλλ' ὁ μὲν τοιούτοις τισὶ ῥήμασι τὸν κατ' ἀλλήλων (ὡς εἴθε μὴ ὤφελεν· οὐ γὰρ ἂν ὁ ψυχ-
ὀλέθρος πλείους ἐπενεμήθη ψυχὰς) ἔστησε φόνον.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(49) Πράττεσθαι. Recte, pro eo quod noster habet πραττεύεσθαι.

(50) Ἀκροατήν. Optime ; noster mendose ἀκροατάς. De uno enim Sergio sermo hic est, tanquam qui multos ex præstantioribus doctoribus audiverit.

(51) Σχῖσαι. Recte pro σχίσθαι, quod in nostro legitur.

(52) Κοινήν. Ita restitui ex nostro, pro κοινῇ, quod habebat Coislinianus.

(53) Καίρια, id est, *præcipuæ*, *palmariæ*. Sic rhetoribus καίρια vocantur ea argumenta, quæ rem conficiunt. Vide Longinum Περὶ Ὕψους, sect. 10, 1. Confer Claud. Salmasium, *Ad Simplicium*, p. 4.

(54) Συνημμένους. Optime pro συνηγμένους, quod noster legebat. Prius proprie conjunctos animo, posterius loco junctos denotat.

(55) Προσφάτως. Recte Coislinianus : noster προσφάτους, eodem quidem sensu, sed minus eleganter, cum adverbium hic magis quadret, quam participium.

(56) Ὡς. Recte, pro quo mendose in nostro εἰ.

(57) Ὄλεθρον. Noster θάνατον legite odem sensu.

ΚΔ'. Μιχαὴλ μέντοιγε (58) τοῦ βασιλέως, τὰ Ῥωμαϊκὰ σκῆπτρα διέποντος, ὃς ἐκ τῆς βασιλείου στολῆς εἰς τὸ τῶν μοναχῶν ἠμείφθη σχῆμα, καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν βασιλεύσαντος Λέοντος οὐκ ἐν τῷ ῥᾳθύμῳ τὴν ἀναζήτησιν καὶ ἔρευναν τῆς ἀποστασίας τιθεμένων, ἀλλὰ καὶ σπουδὴν τὴν πρέπουσαν ἀναδεξαμένων, στέλλονταί τινες τῶν οὐκ ἀσήμων ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν, τοὺς, εἴ τινες ἂν φωραθεῖεν τῆς τοιαύτης κάτοχοι θεομαχίας, ἐπείπερ πολλάκις αὐτοὺς αἱ τῶν ἀρχιερέων καὶ ἱερέων νουθεσίαι καὶ παραινέσεις οὐδὲν οὔτε ὤνησαν, οὔτε μεταβάλλειν (59) ἔπεισαν τὴν ἀσέβειαν, τούτους οὕτως ἀμεταθέτως ἔχοντας ὡς κοινὴν λύμην καὶ φθορὰν τοῦ γένους πρὸς τὸν διὰ ξίφους θάνατον ὑπάγειν. Ἦκεν οὖν τὰ προστάγματα καὶ εἰς τὴν καλουμένην χώραν τῶν Ἀρμενιακῶν. Θωμᾶς δὲ ἦν τηνικαῦτα Νεοκαισαρείας ἐπίσκοπος καί τις ἕτερος Παρακοιμώμενος ἐπώνυμος ἐξάρχων κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῶν ὅσοι τῆς κατὰ τὸν βίον σεμνότητος εἶχοντο, καὶ τῆς ὑψηλοτέρας πολιτείας ἐποιοῦντο ἐπάγγελμα συντηρεῖν τὰ δέσμια. Τούτων τοίνυν τῶν ἀνδρῶν ἑκάτεροι ἅμα συνεδριάζειν μετὰ καὶ ἑτέρων τινῶν λογίων βασιλικὸν δεξάμενοι θέσπισμα, οὓς ἂν τῶν ἀποστατῶν ἡ πολιτικὴ χεὶρ εὕρισκέν τε καὶ συνελάμβανεν, καὶ πρὸς αὐτοὺς διεπέμπετο, ἐξήταζόν τε καὶ ἐλογοθέτουν λεπτομερέστερον, καὶ τοὺς ὑπαιτίους τῶν ἀναιτίων φυλοκρινοῦντες τοὺς μὲν ἀπέλυον, ἔστι δ' οὓς καὶ ἐπιτιμίοις ἐκκλησιαστικοῖς καθυπέβαλλον, τοὺς δὲ παντελῶς ἀνιάτους οἱ πολιτικοὶ νόμοι, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχόντων παρελάμβανεν τὸ δικαιωτήριον (60). Οὕτω δὴ τῆς ἐρεύνης τε καὶ κρίσεως καὶ τοῦ λογοθεσίου (61), καὶ τῆς πράξεως προϊούσης μερίζονται τῶν εἰρημένων κριτῶν τὴν σφαγὴν οἵ τε λεγόμενοι Κυνοχωρῖται (62), καὶ οὓς ἐπωνόμαζον Ἀστάτους· Ἦσαν δὲ οὗτοι τῶν τοῦ Σεργίου μαθητῶν οἱ λογάδες. Οἱ μὲν οὖν Ἄστατοι μηδενὸς ἑτέρου δεηθέντες αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς δόλῳ καὶ προδοσίᾳ κατασφάζουσιν τὸν εἰρημένον ἔξαρχον. Τοῖς δὲ Κυνοχωρίταις ἐπείπερ ἐνέδει στρατηγὸς τοῦ μιάσματος, εἷς τῶν εἰρημένων Ἀστάτων ἐφίσταται, καὶ κατασφάζουσι καὶ αὐτοὶ τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ Θωμᾶν. Ἀναίδην δὲ τούτων οὕτω παρανομηθέντων, ὡς ἔφην, ἑκατέρας μιαιφονίας ἀρχιτέκτονες, φεύγουσι μὲν σὺν τοῖς ἑπομένοις σπουδῇ (63) ἀπὸ πάσης γῆς, ἣν ὁ Χριστιανῶν ἐκόσμει θεσμὸς, παραγίνονται δὲ ἐν Μελιτινῇ πόλει τῆς δευτέρας Ἀρμενίας, πολιτείαν οὖσαν τότε τῶν μισοχρίστων Σαρακηνῶν, ἧς καὶ Ἀμηρᾶς (64) ἦρχεν, ὃν ἐπεκάλουν Μονοχεράρην (65)· καὶ οὗτος ὁ μισόχριστος τοὺς μισοχρίστους

XXIV. Michael vero, qui imperatoriam vestem in monachalem commutavit, et ejus successor Leo, de hujusmodi apostasia perquisitionem fieri non indiligenter curarunt, sed qua par erat sollicitudine per omnes imperii Romani fines viros dignitate præstantes miserunt, ut quandoquidem ab episcopis et sacerdotibus frequenter moniti impii illi nec obtemperaverant, nec resipuerant, si quos deprehenderent tali impietati obnoxios, qui ad meliorem se frugem recipere nollent, quasi communem pestem et generis humani perniciem gladio plecterent. Hæc itaque jussa venerunt in regionem Armeniacorum dictam. Thomas vero tunc Neocæsareæ episcopus erat, aderat et alius quidam nomine Paracondaces, qui tunc temporis eminebat inter eos, qui honestate morum præditi, sublimiorem vitæ rationem profitebantur. Ambo igitur imperatorio decreto cum aliis quibusdam eruditis viris consultare jussi, apostatas a politica manu ad hoc deputata deprehensos et oblatos examinabant, et minutatim interrogabant, sontesque ab insontibus sequestrantes, alios quidem absolvebant, nonnullos ecclesiasticis pœnis subjiciebant; penitus insanabiles politicis legibus et magistratuum tribunali tradebant. Dum examen, judicium, interrogatio et acta sic procederent, Cynochoritæ, ut vocabant, et ii qui dicebantur Astati; erant autem selecta pars discipulorum Sergii; prædictorum judicum cædem patrandam inter se dividunt. Astati igitur, nulla petita ope, memoratum præfectum dolo et proditione confodiunt, Cynochoritæ vero cum duce ad exsecrandum facinus egerent, assumpto ex Astatis uno, episcopum Thomam a Deo constitutum obtruncant. His audacter gestis, Astati, qui, ut supra dixi, utriusque parricidii auctores erant, cum sequacium turma festinantes fugiunt ab universis regionibus, quæ Christiana lege utebantur, et Melitinam secundæ Armeniæ urbem, se conferunt, quam tunc Christi osores Saraceni incolebant, quibus Ameras, nomine Monocherares imperabat, qui, Christi inimicus, Christi inimicis profugis benigne exceptis, et omni metu liberatis, Argaum sic dictum oppidulum dat incolendum. Confluente autem eodem impiorum multitudine, ita ut jam prædatoriis incursibus pares essent, vicini Christiani multi ab iis frequenter in captivitatem abducti sunt: et malo in dies invalescente non modo veteres impietatis cultores libere potuerunt in ea perseverare, sed etiam quosdam

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(58) Μιχαήλ, Curopalates scilicet, cognomine Rhancabe, de quo ejusque successore Leone legatur Cedrenus, p. 396 seq.

(59) Μεταβάλλειν. Noster μεταβαλεῖν.

(60) Δικαιωτήριον. Optime: noster δικαιότερον, non sine mendo.

(61) Λογοθεσίου. Medii ævi vox, sicut et proxime antecedens λογοθετέω vide Dufresn. in *Glossario Græc.* p. 821.

(62) Κυνοχωρῖται. De his vide Cedrenum, p. 433.

(63) Σπουδῇ. Ita noster diserte, et procul dubio recte: sensus enim optime respondet. Cl. Montfauconius ex Coisliniano habet σπουδῆς addito asterisco, quasi aliquid (ni conjectura me fallit) deesset. Sed omnia sibi constant, et gignendi casus natus est ex sequentibus vocibus πάσης γῆς.

(64) Ἀμηρᾶς. Non ignotum historicis hujus ævi nomen: vide Cedrenum, p. 350. Idem vero de re nostra exponit, p. 44.

(65) Μονοχεράρην. Ita Colbertinus et noster, cum quibus Petrus Siculus, p. 70. Coislinianus itaque Μονοχεράνης scribens, in mendo cubat.

ex captivis ad eam amplectendam cogere. Contigit autem, ut Sergius, cujus frequens mentio facta est, postquam aliquo tempore cum transfugis versatus fuerat, iisdem in impietate confirmandis intentis debitas cœlitus pœnas lueret. Ligna cædendi tempus erat, nec lignariæ artis imperitus erat Sergius, solebatque illam exercere, truncosque in asseres secare. Cum autem in montem Argai proximo huic operi vacaret, Tzanio quidam Nicopolitanus, religione pius, animo manibusque strenuus, ut vidit illum Dei hostem præstigiis suis fidentem, et veneficiis vitam concredentem, ita ut solus ligna cædere auderet, magna et ingenti contra seductorem emissa voce, quæ terrore stuporeque hominem replevit, inermis cum esset, securem e manibus ejus abstulit, scelestumque ita percussit, ut mors ejus sequeretur. Sic fallaciæ ille vere spiritus, pernicies humanarum animarum, acerba illa et profunda apostasiæ radix, extremum et pessimum malorum omnium, quæ ante fuerunt, manus et artis suæ instrumento obtruncatus impiorum, superborumque sermonum, vanarum promissionum et exspectationum, ipsiusque vitæ finem accepit, et in ignem inexstinguibilem æternumque cum impia sua sententia amandatus est.

A φυγάδας τά τε ἄλλα φιλοφρονησάμενος δεξιῶς καὶ παντὸς ἐλευθερώσας ἀνθρωπίνου δέους, τὸ Ἀργαοῦν (66), πολίχνιον οὕτω καλούμενον ἐπιχωρίῳ γλώττῃ, οἰκεῖν ἐπιτρέπει· ἀθροίσματος δὲ ἐν οὐ πολλῷ χρόνῳ τῶν τὴν ἀποστασίαν φρονοῦντων συνερρυηκότος, ὡς καὶ εἰς λῃστρικὴν ἐξαρκεῖν ἐπιδρομήν τε καὶ χεῖρα, πολλὴ καὶ πολλάκις τῶν πλησιοχώρων Χριστιανῶν αἰχμαλωσία τοῖς ἀθέοις ἐπετηδεύετο. Κἀκεῖθεν κραταιούμενον τὸ κακὸν οὐ μόνον τοὺς ἀπ' ἀρχῆς θεραπευτὰς ἀδεῶς ἐδίδου τὴν ἀσέβειαν θρησκεύειν, ἀλλὰ καὶ τινας τῶν αἰχμαλωτιζομένων πολλὴν παρεῖχεν τὴν ἐξουσίαν συναναγκάζειν, εἰς τὴν αὐτὴν αὐτοῖς καταπίπτειν ἀθεότητα. Γίνεται δὴ καὶ Σέργιος, οὗ πολλάκις ἔσχε μνήμην ὁ λόγος, ἐκεῖσε, καὶ χρόνον τινὰ τοῖς φυγάσι διατρίψας, καὶ B βαθύνας αὐτοῖς ἐπὶ πλέον τῆς ἀσεβείας τὰ δόγματα, τὴν ἄνωθεν ὅμως δίκην οὐ διδράσκει (67). Ξυλουργίας ἦν ὁ καιρὸς, καὶ τεκτονικῆς ὁ Σέργιος οὐκ ἀμελέτητος ἦν, καὶ δὴ καὶ συνήθης ἦν κεχρῆσθαι τῇ τέχνῃ, καὶ εἰς σανίδας ἀποξέειν τῶν πρέμνων τὰ ἐπιτήδεια. Οὗτος κατὰ τὸ σύνηθες εἰς τὸ παρακείμενον ὄρος τοῦ Ἀργαοῦ παραγεγονὼς ἔπραττε τὰ αὐτοῦ, καὶ εἰς σανίδας τὰ ξύλα ἀπέξεεν· πρὸς ταύτῃ δὲ ὄντα τῇ ἐργασίᾳ Τζανίων (68) ὄνομα, γένος ἐκ Νικοπόλεως, εὐσεβῆς τὴν θρησκείαν, ὡς εἶδεν οὕτω τὸν θεομάχον ταῖς μαγγανείαις (69) πεπιστευκότα, καὶ καταμόνας ξυλουργεῖν ἐπηρμένον, μέγα τι καὶ διάτορον κατὰ τοῦ ἀπατεῶνος ἐμβοήσας καὶ τῇ φωνῇ φόβου τε καὶ ἐκπλήξεως πληρώσας, ἀφαιρεῖται μὲν αὐτός, (70) ἄνοπλος ὤν, τὴν ἀξίνην τῶν χειρῶν, παίει δὲ τὸν πλάνον καιρίαν, καὶ αὐταῖς ταῖς πληγαῖς ὁ πικρὸς ἐπηκολούθησε τοῦ ἀλιτηρίου θάνατος. Οὕτω μὲν δὴ, οὕτω τὸ τῆς ἀπάτης ὡς ἀληθῶς πνεῦμα, ὁ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ὀλετὴρ, ἡ πικρὰ καὶ βαθεῖα τῆς ἀποστασίας ῥίζα τὸ ἔσχατον καὶ χεῖρον τῶν ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντων κακῶν τῆς οἰκείας αὐτοῦ χειρὸς καὶ τέχνης τῷ ὅπλῳ κατακοπεὶς, τῶν τε θεομάχων καὶ ὑπερηφάνων λόγων, καὶ βδελυκτῶν καὶ ἀνοσίων ἔργων καὶ τῶν ἀμηχάνων ὁποσχέσεων καὶ ἐλπίδων, καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἐξεκόπη, καὶ εἰς τὸ ἄσβεστον πῦρ καὶ (71) αἰώνιον αὐτῷ τῷ θεομάχῳ φρονήματι παρεπέμφθη.

XXV. Tertius et quadragesimus et trecentesimus post sexies millesimum a creatione mundi annus complebatur, cum impius ille morte scelera luit. Discipulos autem reliquit apostasiæ improbitatisque suæ, qui in mysticis maleficiis suis atque præstigiis primas tenebant, tres numero, Michaelem, Kanacarem et Joannem, quibuscum annumerabatur memoratus supra Theodotus; post illos autem Basilius et Zosimus, et alii complures. Sedhi illius scelestissimi hominis ter maledicti discipuli, quos decepta plebs comperegrinos appellat, populum in Argai locum congregatum, tametsi acerbam et divi-

C ΚΕ'. Τρίτον καὶ τεσσαρακοστὸν καὶ τριακοσιοστὸν πρὸς τοῖς ς' ἀπ' ἀρχῆς τῆς κοσμογενείας ἠνύετο ἔτος (72), ὅτε τὸν βίαιον (73) ὁ θεομάχος οὗτος ἀπέτισε θάνατον. Λείπει δὲ μαθητὰς τῆς αὐτοῦ μυσαρότητος καὶ ἀποστασίας, οἳ τὸ πρωτεῖον ἐν ταῖς μυστικαῖς μαγγανείαις τε καὶ γοητείαις ἔφερον, τρεῖς, ὧν ὁ μὲν Μιχαὴλ, ὁ δὲ Κανακάρης (74), ὁ δὲ τρίτος Ἰωάννης ὠνομάζετο, οἷς καὶ ὁ μνημονευθεὶς ἄνωθεν Θεόδοτος συνητάζετο. Οἱ δὲ μετ' ἐκείνους Βασίλειός τε καὶ Ζώσιμος, καὶ ἕτεροι πλείους ἦσαν· ἀλλ' οὗτοί γε οἱ τοῦ τρισαλιτηρίου ἐκείνου τρισκατάρατοι μαθηταὶ, οὓς καὶ συνεκδήμους τὸ ἠπατημένον

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(66) Ἀργαοῦν. Ita Coislinianus, et Petrus Siculus, p. 70, et Cedrenus, p. 444. Deserendi itaque sunt noster et Colbertinus, quorum uterque legit Ἀργοῦν.

(67) Διδράσκει. Noster διαδιδράσκει, quod præferendum puto. Photius enim amat compositis uti pro simplicibus.

(68) Τζανίων. Confer Petrum Siculum, p. 70.

(69) Μαγγανείαις. Magicas artes jam alias Noster Manichæis exprobravit. Eadem dica pluribus aliis hæreticis scripta est a veteribus: vide Spenceri Notas ad Origenem, *Contra Celsum*, p. 6 seqq.

(70) Ἄνοπλος. Noster ἄοπλος· utraque forma D apud Græcos adhibetur.

(71) Καὶ Addidi ex nostro, quod orationis series postulat.

(72) Ἔτος. Addidi ex nostro, ad sensum complendum.

(73) Τὸν βίαιον-θάνατον. Noster legit τὸν βίον θανάτου. Sed insueta hæc phrasis est: itaque malim acquiescere in lectione Coisliniani codicis.

(74) Ὁ δὲ Κανακάρης. Ita scripsi ex nostro, pro quo Coislinianus: τὸν δὲ κανακάρην. Illud magis respondet τῷ, ὠνομάζετο· cum altera illa lectio sine ellipsi locum habere non possit.

πλῆθος ἐπονομάζουσιν, τὸν ἀθροισθέντα λαὸν ἐν τῷ 'Αργαοῦ, καίτοι τὸν πικρὸν καὶ θεήλατον τοῦ διδασκάλου θάνατον ὄψει λαβόντες, καὶ οὐδὲν, ὧν ἐθεομάχει καὶ ἐτερατεύετο, προελθόν, ὅμως τοῖς ὁμοίοις κακοῖς διεφθείροντό τε καὶ κατελυμαίνοντο, οὐκ ἔτι μὲν εἰς ἕνα τινὰ ἢ εἰς δύο τὸ διδασκαλικὸν τῆς θεομαχίας ἀναφέροντες ἀξίωμα, ὁμοτίμως δὲ ἀλλήλοις αὐτοὶ κατὰ πλῆθος τῆς πλάνης τῷ πλήθει καθηγούμενοι· Ὅμως δὲ καὶ ὑποβεβηκότας αὐτῶν τινας ἑτέρους ἔταττον, οὓς καὶ νοταρίους ὠνόμαζον, καί τινα τῶν ἀποῤῥήτων καὶ βδελυκτῶν ὀργίων εἰς ἐποψίαν καὶ τελεστικὴν ἀφώριζον ἐπιμέλειαν.

A nitus immissam magistri mortem viderant, et nihil eorum, quæ ille portentose confinxerat, accidisset, populum, inquam, illum corrumpere, et pessumdare pergebant : nec ultra impietatis magisterium ad unum vel duos referebant. Sed pari inter se honore multitudini præficiebantur : attamen quosdam inferioris, gradus constituerunt, quos appellabant notarios, quibus curam quamdam et officium in abominandis suis orgiis et initiationibus assignabant.

ΚΣ'. Ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς ἀναφαίνεται καιροὺς (75) καὶ ὁ τρισαλιτήριος Καρβέας (76), ἀνὴρ δεινὸς μὲν ὑπελθεῖν ὄχλον, στεγανὸς δὲ κρύπτειν τὸ ἀνέκφορον, καὶ τοῖς χείλεσιν ἄλλα προφέρειν παρὰ B τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ μελέτην πιθανώτατος, καὶ πίστιν μὲν οὐδ' ἥντινα στέργων, ἐπεὶ καὶ τὰ τῶν 'Αράβων (77) θειάζειν ἐσχηματίσατο· πλὴν τῆς ἀποστάσίας ἐραστὴς καὶ λέγεσθαι καὶ νομίζεσθαι κλέος ποιούμενος, οὐδὲ τῆς κατὰ πόλεμον ἐμπειρίας (78) ἀγύμναστος. Διὸ καὶ τῆς ἀποστατικῆς ἐκείνης πληθύος ἤδη πρὸς χεῖρα πολεμικήν τε καὶ βαρεῖαν ἀδρυνομένης, ἄρχειν ὑπὸ τοῦ πλήθους ἠρέθη, ὃς ἐπὶ μᾶλλον αὔξων τε καὶ κρατύνων τὸ θεομάχον ἄθροισμα, ἐπεὶ τῇ βαρύτητι τοῦ πολυχνίου στενοχωρούμενος εἶδε τοὺς ὑπὸ χεῖρα, πόλιν ἄλλην εὐρυχωροτέραν ἐγείρει, ἣν ἐπωνόμαζε Τεφρικὴν (79), καὶ ταύτην τοῖς ἑπομένοις πολίζει, ὁμοῦ μὲν καὶ τὴν ἐπιφερομένην τῶν Μελιτινιτῶν (80) ἀποκλίνων τυραννίδα. Καὶ γὰρ εἰ κατ' ἀρχὰς φιλοφρόνως ὑπεδέ- C ξαντο, ἄλλ' οὖν πλουτοῦντας ὁρῶντες, καὶ πλέον ὧν ἤλπιζον, ταῖς καθ' ἡμέραν λῃστρικαῖς ἐφόδοις εἰς εὐπορίαν ἐπιδιδόντας οὐκ ἔτι τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῖς ἐπιβάλλειν φθόνου χωρὶς καὶ πλεονεξίας ἠδύναντο. Διὸ λαφυραγωγοῦντες αὐτοὺς τέχναις πολλαῖς καὶ μεθόδοις οὐκ ἐνέλιπον. Μία τοίνυν καὶ αὐτὴ αἰτία, ὅτι, ἣν ὡς ἀπωτέρω τῆς προτέρας οἰκήσεως πολίζειν ἔγνω τὸ ὑπήκοον. Ἔτι δὲ καὶ τῷ ἀνεπιμίκτῳ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἰς τὰς δαιμονιώδεις καὶ ἐκτόπους τῶν πράξεων, ἅτε δὴ καθ' ἑαυτοὺς ὄντας, ἀδεῶς χωρεῖν καὶ σὺν παῤῥησίᾳ προνοούμενος. Ἐκ γειτόνων γὰρ ἔχοντες πρότερον τοὺς Σαρακηνοὺς, ἐσέβοντο μὲν (81) τὰ αὐτῶν, ἐσέβοντο δὲ καὶ τὰ ἐκείνων· ἀλλὰ τα μὲν (82) ἐκείνων θεατρίζοντες, τὰ δὲ οἰκεῖα μυστηριαζόμενοι.

XXVI. Sub hoc tempus eminebat sceleratissimus Carbeas, vir ad subornandam plebem acutus, callidus ad ea occultanda, quæ efferre par non erat, et B ad alia persuadenda, quam quæ in corde latebant, nullam revera tenens fidem, quippe qui Arabum religionem se admirari simularet : cæterum apostasiæ amatorem et dici et existimari honori et gloriæ sibi esse ducebat, neque bellicæ rei imperitus erat. Quamobrem cum apostatica illa multitudo jam eo incrementi venisset, ut militarem manum suppeditare posset, ad imperium ab illa evectus est, utpote qui impiissimum cœtum et augere et confirmare posse crederetur. Cum autem oppiduli angustia pressos cerneret subditos, aliam ampliorem urbem excitavit, quam Tephricam nominavit, ipsamque sequacibus suis incolendam dedit, ut imminentem Melitinorum tyrannidem declinaret. Nam etiamsi initio perhumaniter ab illis excepti fuissent, et C tunc cum illos divites esse cernerent ac quotidianis deprædationibus rerum copia crescentes, non poterant eos sine invidia et cupiditate respicere. Quare non cessabant eis insidiari, ut spolia eriperent. Quæ quidem una ipsi causa fuit, cur procul a prima habitatione subditos suam sedem ponere decreverit. Ad hæc autem curabat, ut separati a cæteris hominibus, dæmoniacis et absurdis rebus seorsim positi liberius et cum fiducia vacarent. Cum enim antea vicinos haberent Saracenos, eorum simul ritus et suos observabant ; sed eorum ritus theatrico more, suos vero mystico cultu.

ΚΖ. Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ ἐπίκαιρος ἐδόκει πρὸς D τὰς καταδρομὰς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἣν ἀνέστη πόλις. Μᾶλλον τε γὰρ ἐπλησίαζε τοῖς αὐτῆς ὁρίοις. Ἀλλὰ καὶ εἴ τις αὐτομολεῖν ἐκεῖθεν ἐβούλετο τῶν τὴν αὐτὴν ἀσέβειαν ἐγκόλπιον φερόντων, ἑτοιμοτέραν

XXVII. Præterea urbs illa a se structa opportuna videbatur esse ad Romanum imperium incursandum, utpote illius finibus vicinior. Quin etiam si quis inde transfugere vellet ex iis, qui eidem impietati assentiebantur, paratiorem ad fugam et

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(75) Καιρούς. Noster καιριάς, mendose.

(76) Καρβέας Ita rescripsi ex nostro pro καρβέας Coisliniani Codicis. Nobiscum facit Petrus Siculus, p. 72, et Cedrenus, p. 444, qui rem hanc, prout gesta est, data opera recitat.

(77) Ἀράβων. Recte, pro quo noster Ἀῤῥάβων,

(78) Ἐμπειρίας. Addit noster ἦν, quo tamen opus non est.

(79) Τεφρικήν. Ita recte noster, pro quo Coisli-nianus male Τεφικόν, pejus Petrus Siculus Τιβρικήν. Pro nostra scriptione facit et codex Colbertinus, et Cedrenus, p. 444.

(80) Μελιτινιτῶν. Recte, pro quo noster mendose Μελιπνιτῶν.

(81) Ἐσεβόν. Bis, pro quo utrinque noster ἐσέβοντο. Sed bene habet utraque verbi forma.

(82) Ἀλλὰ τὰ μέν. Sensus est, Saracenorum instituta eos publice et in conspectu aliorum, domestica vero clam et occulte sectatos esse.

secessum ob vicinitatem locum habebant. Bella vero deinde non prædationibus gessit, sed justis præliis et aciebus, sive solus cum suis sive cum Saracenis dimicaret : quandonam autem vicerit, et quandonam superatus fuerit, alterius est instituti temporisque referre. Quod vero vicinas sibi imperii Romani regiones innumeris affecerit calamitatibus, ipsa mali magnitudine plus quam verbis, posteri nostri cognituri sunt.

XXVII. Postquam autem sanguinarius ille et exsecrabilis homo longis temporibus intolerabilia perpetrasset, sero tandem et vix ægritudine consumptus periit. Ejusque tyrannidis et impietatis successor declaratur ejus gener ex filia, et consobrinus genere, cui nomen Chrysocheres ; quo tempore hanc historiam describentes, quod futurorum notitiam nec habeamus, nec polliceamur, ultra progredi non possumus. Quod si quis eam spem dederit, quæ ex benignitate pendet, quæque humani generis amantes non fallit unquam, nec in errorem inducit, fortasse non nimis audacter scribatur, non multo abhinc tempore futurum esse, ut apostatici hujus et impii cœtus audacia, dogmata et robur dissolvantur et destruantur. Cæterum hic liber, unde initium duxerit error, repræsentavit, nec non quomodo secundo jacto semine hæc ipsa amaritudinis radix surculos impietatis emiserit, ac etiam, quomodo usque ad tertiam vicem zizania repullulaverint : item quænam et quot fuerint defectionis Ecclesiæ, ut vocabant, qui magistri, et quomodo illi sacras voces adulteraverint, quibusnam iterum verbis suam ipsi sententiam obumbrent, et alia multa, quæ postquam cursim historia enarravit ; ad secundum librum remittit tum impiorum dogmatum refutationem, eorum maxime, quæ hactenus depulsa non fuere, tum, si qua alia, quæ dici oportuit, prætermiserit : si tamen divina gratia negotiis obruto Scriptori requiem et vacationem concesserit.

εὗρισκε διὰ τὸ γειτόνημα τὴν πρὸς αὐτὸν κατάφυγήν τε καὶ ἀναχώρησιν. Οὓς μὲν οὖν ἐκεῖνος διήνεγκεν οὐκ ἔτι ληστρικοὺς, ἀλλ' ἐκ παρατάξεώς τε καὶ τοῖς Σαρακηνοῖς συνταττόμενος. Ἐν οἷς τε τὸ πλέον ἔσχε, καὶ ἐν οἷς ἀπηνέγκατο τὸ ἧττον, ἄλλης τέ ἐστιν ὑποθέσεως, καὶ ἰδιάζοντος χρόνου. Ὅτι δὲ παντοδαπῶν ἐπλήρωσε συμφορῶν τὰς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς πλησιαζούσας αὐτῷ χώρας, το μέγεθος ἐξαρκεῖ τοῦ πάθους ἀντὶ λόγου, τοῖς μεθ' ἡμᾶς παρασχεῖν ἀνεπίληστον (83) τὴν γνῶσιν.

ΚΗ'. Πλὴν ἀλλ' ὄγε παλαμναῖος ἐκεῖνος χρόνοις μακροῖς τὰ ἀνήκεστα δράσας, ὀψὲ καὶ μόλις νόσῳ τὸν βίον κατέστρεψε, καὶ τῆς ἐκείνου τυραννίδος καὶ τῆς ἀσεβείας διάδοχος ἀναδείκνυται ἐπὶ παιδὶ μὲν γαμβρὸς, ἐκ τοῦ γένους δὲ τὸ ἀνεψιὸν ἕλκων, καὶ τὸ ἐπώνυμον Χρυσοχέρης (84). Καθ' οὓς καιροὺς τήνδε τὴν συγγραφὴν ὁ λόγος ἀναταξάμενος τοῦ πρόσω (85) χωρεῖν, ἅτε δὴ τῶν μελλόντων τὴν γνῶσιν οὔτε ἔχων, οὔτε ἐπαγγειλάμενος ἀπίστη. Εἰ δὲ καὶ τὰς ἐλπίδας δοίη τις, ὅσαι γε μάλιστα εἰς τὴν θείαν εἰσὶν εὐμένειαν ἠρτημέναι καὶ τῆς τοῦ γένους (86) ἐρῶσι σωτηρίας μὴ σφαλερὰς μηδὲ πλάνους εἶναι, τάχα ἂν οὐ νεανιεύσαιτο ἡ γραφὴ οὐκ εἰς μακροὺς προαγορεύουσα (87) χρόνους, ῥυῆναί τε καὶ διαφθαρῆναι τοῦ ἀποστατικοῦ τούτου καὶ ἀθέου πληρώματος, καὶ τὸ φρύαγμα καὶ τὰ δόγματα καὶ τὴν ἰσχύν. Ἀλλὰ γὰρ ὁ μὲν παρὼν λόγος ὅθεν τε τὰς πρώτας ἀρχὰς εἶχεν ἡ πλάνη, καὶ ὅπως δευτέρας ἐπισπορᾶς αὐτὴ τῆς πικρίας ῥίζα βλαστοὺς ἀνέδωκε τῆς θεομαχίας, καὶ ὡς καὶ μέχρι τρίτης προῆλθε προβολῆς ζιζανίων· τίνες δὲ τῆς ἀποστασίας αἱ καλούμεναι Ἐκκλησίαι καὶ πόσαι, καὶ τίνας ἔσχε διδασκάλους, ὅπως τε τὰς ἱερὰς κατακιβδηλεύσουσι φωνὰς, καὶ οἷς αὐτῶν τὸ δυσσεβὲς ἐπισκιάζουσι φρόνημα, καὶ ὅσα ἄλλα κατ' ἐπιδρομὴν ἡ ἱστορία διεπεράνατο, ταῦτα διελθὼν εἰς τὸν δεύτερον ἀνατίθεται λόγον τάς τε κατ' ἔπος (88) τῶν δυσσεβῶν δοξασμάτων ἀνασκευὰς, ὅσα μάλιστα μὴ μέχρι νῦν τὸν ἔλεγχον ὑπεσχε, καὶ, ει τι ἄλλο ῥηθῆναι δέον, παρῆκεν, ἂν ἄρα τὸν γράφοντα τῆς πολλῆς συνοχῆς ἀνοχὴν ἡ φιλάνθρωπος ἰδεῖν παρασκευάσει καὶ θεία εὐμένεια.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(83) Ἀνεπίληστον. Ita scripsi ex nostro pro ἀνεπίπληστον Coisliniani. Photius scilicet innuit, horum hominum fraudes tam longe lateque grassatas esse, ut eorum memoriam apud posteros nulla oblivio deletura sit ; nec verbis opus esse, sed rem ipsam, et, quæ hinc consecuta sint, mala inspici debere.

(84) Χρυσοχέρης. Noster Χρυσοχάρης, *Cedrenus* p. 470. χρυσόχειρ, Petrus Siculus denique χρυσοχέρις, quod idem est cum χρυσοχέρης, nec nisi pronuntiatione unius litteræ differt. De bello contra hunc gesto legatur Cedrenus ibidem.

(85) Τοῦ πρόσω. Noster τὸν πρόσω, mendose ; referendum enim est ad sequens ἀπέστη.

(86) Καὶ τῆς τοῦ γένους. Ita scripsi ex nostro, pro eo quod habet Coislinianus : Καὶ τῆς τοῦ γένους ἐρῶσι σωτηρίας μὴ σφαλερᾶς μηδὲ πλάνης εἶναι. Ibi voces σφαλερᾶς et πλάνης referri debent ad σωτηρίας, quod tamen fieri non potest, sine sensus præjudicio nec in versione Latina factum est. Itaque hanc puto esse mentem Photii ex nostra lectione, secundum quam σφαλερὰς et πλάνους ad vocem ἐλπίδες pertinet : *Spem, divina gratia innixam, non solere fallere aut in errorem seducere homines, de salute sua sincere sollicitos.* Sic omnia cohærent. Cæterum quod vox γένος simpliciter posita *genus humanum* denotet, tralatitium est, et vel Libanii exemplo tomo I Opp. p. 182, constat.

(87) Προαγορεύουσα. Ita malo cum nostro legere, quam cum Coisliniano προσαγορεύουσά. *Prædicere* enim hic Photius futura instituebat.

(88) Ἔπος. Ita recte, pro quo noster habet ἔτος ; id est, *annus* mendose, cum hic non de recensione sermo sit, Annalium more facta, sed de confutatione errorum scripto instituta. Cæterum Petrus Siculus *Historiam Manichæorum* æque ac noster ad Chrysocherin perduxit, et, quæ huc pertinent, a seipso, regiis auspiciis illuc misso, visa esse refert, ac cætera secuturis libris persecuturum se pollicetur.

ΛΟΓΟΣ Β'.

Ἀπορίαι καὶ λύσεις τῶν Μανιχαίων.

Α'. Εἰ ὁ Ἀγαθὸς μὲν τὴν ψυχὴν δημιουργεῖ, ὁ δὲ πονηρὸς τὸ σῶμα, πῶς ἠνέσχετο ὁ Ἀγαθὸς ἑνωθῆναι τὸ πλάσμα αὐτοῦ τῷ πλάσματι (89) τοῦ Πονηροῦ; πῶς δὲ καὶ ὑπέμεινε τὴν ἕνωσιν ὁ Πονηρός; Ἡ γὰρ ἕνωσις ἢ ἀγαθοποιήσει τὸ σῶμα, ὅπερ οὐ χρὴ τὸν Ἀγαθὸν τοῦ Κακοῦ τὸ ἔργον ἀγαθοποιεῖν· ἢ κακοποιήσει τὴν ψυχήν, ὅπερ πολὺ ἀτοπώτερον, ἡττᾶσθαι τὸ δημιούργημα τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ πλάσματος τοῦ Πονηροῦ. Διατί δὲ καὶ ἠνέσχετο ὁ ἀγαθὸς Θεὸς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἑνωθῆναι τῷ ἔργῳ τοῦ Πονηροῦ, καὶ κακωθῆναι ὑπ' αὐτοῦ; ὁ Πονηρὸς δὲ πάλιν πῶς ὑπέστη ἀγαθύνεσθαι τὸ ἔργον αὐτοῦ (90); χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων τίς ἀπήρξατο τῆς ἑνώσεως; Εἰ μὲν γὰρ ὁ Ἀγαθὸς, πῶς οὐκ ἐκακώθη κατὰ τοῦτο τὸ πονηρὸν ἔργον προσλαβόμενος; εἰ δὲ ὁ Πονηρὸς, δῆλον ὡς καὶ αὐτὸς ἠγαθύνθη κατὰ τοῦτο, ἔρωτα λαβὼν Ἀγαθοῦ δημιουργήματος, τό τε Ἀγαθὸν γέγονεν ἅμα Πονηρόν τε καὶ Ἀγαθόν. Ἡ γὰρ ἕνωσις τὴν ἑκατέρου φύσιν τῇ κοινωνίᾳ συγχέουσα, τό τε οἰκεῖον ἐλωβήσατο καὶ τὸ ἀλλότριον ᾠκειώσατο· ὥστε καὶ ὁ ἀγαθὸς πονηρόν τε ἅμα καὶ ἀγαθὸν ἐποίει τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ ὁ Πονηρὸς πονηρόν τε ἅμα καὶ ἀγαθόν. Οὗ τι ἂν εἴη ἀνοητότερον ἢ ἀτοπώτερον; Οὕτω μὲν οὖν, εἰ συμπροῆλθε τῇ τῶν ἔργων δημιουργίᾳ καὶ ἡ ἕνωσις· εἰ δ' ἦν ἀλλήλων ποτὲ κεχωρισμένα ταῦτα καὶ ὑφ' ἑκατέρου πλάστου προνοίας τε καὶ ἐπιμελείας τὸ οἰκεῖον πλάσμα ἠξιοῦτο, ἀμιγὲς συντηρούμενον τοῦ ἀντικειμένου, τίς ἦν αὐτὸς ὁ τότε τῆς διακρίσεως λογισμός; καὶ πόθεν ὕστερον εἰς τὴν τῆς ἑνώσεως ἠλλοιώθησαν; Ἦ γὰρ πρότερον πρὸς τὸ οἰκεῖον συμφέρον καὶ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ πλάσματος συνετήρει ἑκάτερος ἀνεπίμικτον, ἢ ἀσύμφορον εὑρόντες, ἐκεῖθεν ἐσωφρονίσθησαν πρὸς τὴν ἕνωσιν. Καὶ πόσας ἄλλας δυσσεβείας τε καὶ ἀνοίας βρύει ἡ πρώτη τῆς πλάνης ὑπόθεσις οὕτω θεομάχον τε καὶ ἐμμανὲς καὶ ἀνόητον, τὸ ἄλλον μὲν τῆς ψυχῆς, ἕτερον δὲ τοῦ σώματος δημιουργὸν τερατεύεσθαι!

Β'. Τὸ δὲ φάσκειν τοὺς ἐν τῇ πλάνῃ κατεχομένους ὡς ἐνοχλεῖ ἡμᾶς πρὸς κακίαν ὁ Πονηρὸς, τῆς ἀληθείας ἐστὶν, ἀλλ' οὐ τῆς πλάνης ὁδός. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ παρατραπῆναι μερίζειν ἡμᾶς τὸν ἄτμητον καὶ ἀδιαίρετον τοῦ Θεοῦ ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν εἰς δύο, τῆς πολυμηχάνου καὶ σφοδρᾶς ὀχλήσεώς ἐστι τοῦ Πονηροῦ. Πλὴν ἐκεῖνος μὲν δυνατός ἐστιν ὀχλεῖν, οὐδὲ ἡμεῖς δὲ ἀδυνατοῦμεν διακρούσασθαι τὴν ὄχλησιν αὐτοῦ. Διακρουόμεθα δὲ διά τε σώματος καὶ ψυχῆς. Ὥστε εἰ τὸ σῶμα ἡμῶν δύναται διακρούσασθαι τὴν ὄχλησιν τοῦ Πονηροῦ καὶ οὐ διακρούσασθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ καταβαλεῖν αὐτοῦ πᾶσαν

SERMO II.

Dubia et solutiones Manichæorum.

I. Si Bonus (Deus) animam quidem format, Malus vero corpus, quomodo Bonus ille creaturam suam cum creatura Mali istius conjungi passus est? imo qui conjunctionem eamdem Malus admisit? aut enim compositio illa bonum efficiet corpus, quod certe non convenit, quia sic Bonum Mali operi prodesset: aut malam efficiet animam, id quod longe foret absurdius, quia hoc modo opificium Dei ab opere mali superaretur. Quæ vero causa fuit, cur Deus bonus opus suum jungi pateretur operi Mali, a quo malo inficeretur, et qui vicissim sustinuit Malus, ut opus suum redderetur bonum? Præterea vero quis unionis illius auctor est? Si Bonus, quomodo is non malus effectus est, malo scilicet opere recepto; sin Malus, manifestum est eum in tantum Bonum evasisse, cum amore in bonum opus ferretur, sicut vicissim Bonum simul et bonum et malum factum oportuit. Conjunctio enim illa utriusque naturam miscens et confundens id, quod altera habebat proprium, injuria affecit, alienum vero sibi vindicavit, adeo ut et Bonus opus suum eadem opera bonum ac malum, Malus vero malum et bonum efficeret, quo nihil potest esse vel absurdius vel insolentius. Atque ita res se omnino habuit, siquidem juxta cum formatione operum illorum et ipsa conjunctio locum habuit: quod si vero aliquando a se invicem sejuncta illa fuere, alterutrum alterius conditoris curam ac providentiam sibi propriam habuit, et ab oppositi labe immune permansit, quomodo in cogitationem discriminis venerunt, et quomodo postea aliam de conjunctione facienda susceperunt? Aut enim prius uterque seipsum et opus suum in proprium commodum intaminatum conservavit, aut, cum id sibi noxium esse intelligerent, facti prudentiores in conjunctionem consenserunt. Taceo impia et absurda alia, quibus primum erroris hujus fundamentum abundat. Adeo Deo oppositum furoreque ac insania plenum est, alium quidem animæ, alium vero corporis fingere conditorem.

II. Quod vero illi, qui ita errant, dicunt, malum nos ad militiam compellere, id omnino veritati, non autem errori patrocinatur. Quod enim incitamur, ut indivisibilem et inseparabilem Dei potestatem ac imperium in duo dividamus, id quidem a doloso et vehemente impulsu Mali proficiscitur. At ille quidem tentare nos et impetere potest, nobis vero irritamenta ejus propellere omnino licet. Propulsamus vero tum corpore, tum anima. Quod si vero corpus nostrum impulsus ejus propulsare valet, imo non propulsare solum, sed omnes quoque artes ejus frangere quomodo ejus conditor fuerit? Quod enim

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(89) Πλάσμα. Cum hac voce frequenter utatur Noster, semel monuisse sufficerit, eam ipsi semper rei conditæ seu *creaturæ* notione usurpari. De aliis vocis significatibus lege Ezech. Spanhemium, ad Juliani Orationes, p. 18 et 19.

(90) Τὰ ἔργα αὐτοῦ. Similia his, et fortiora alia argumenta Manichæis opponit Titus Bostrensis, lib. I, apud Cl. Basnagium in *Lectionibus*, *Canisianis* p. 92 seq.

creatura Dei præceptum Domini sui negligere, et ab inimico opposito decipi possit, id argumentum est arbitrii in utramque partem liberi, cujus nobis copia in creatione facta est. Anima enim libera est. *Et ecce proposui tibi ante oculos mortem et vitam* [8]. Jam vero quod totum, quantum est, malum est, quomodo repugnare principio suo potest? Quomodo enim, judicio destitutum, a malo descivit? vel quomodo in bonum deflexit, et pristinum imperium vicit? Itaque fieri non potest, ut ad duo opposita principia corporis et animæ creatio referatur.

III. Præterea vero, idque recte, monent; hostem in animam eorum, qui se sponte ipsi dederent, ita non esse dominatum, ut tenebris obducti nullum prorsus veritatis radium ullo modo admittere potuerint. Aiunt itaque Deum bonum fuisse ab æterno, et esse et fore, eumdemque nec videri nec comprehendi posse. Atque is quidem splendor est radii veritatis; tenebræ vero cum tempore magnas accessiones nactæ ipsorumque intellectui offusæ rationem ita obcæcant, ut insanientes dicant malum prodiisse ex tenebris et igne, id quod multo risu vel potius lacrymis non sistendis dignum est, et pro incredibili animæ monstro habendum. Si enim de tenebris et igne sensibili ipsis sermo est, et illud, quod inde natum est, pro sensibili habendum fuerit. Itaque Malum principium sensibile est. Quod si vero tenebræ illæ et ignis mente tantum percipi possunt, multo magis ejusmodi quid fuerit Malum, tanquam quod hinc profectum est. Itaque tenebræ illæ ac ignis aut æterna erant æque ac Deus, aut postea demum orta? Ubi vero erat tunc Malum, illis jam exsistentibus? Si vero postea demum prodierunt, quis illa in lucem produxit? Tenebræ enim, quæ ratione tantum intelliguntur, ab initio tales fuerunt, neque permittunt, ut illarum conditorem culpa vacare credamus. Similiter nec ignis, qui scilicet anime tantum cerni potest, auctor fuisse potuit principium mali. Et quomodo principium esse potest, quod aliis originem suam debet? Et quot alia afferre possit is, qui stultam hanc conjunctionem sub rationis examen vocare voluerit?

IV. Cur nempe tenebræ solæ suffecerunt illi producendo? cur nec ignis suffecit? quis utraque illa ad productionem principii mali conjunxit? quomodo non potius illa pro principio agnoscuntur? Quid vero de illis factum est? et quid nunc agunt, post-

A μηχανὴν, πῶς ἐστιν ἐκεῖνος πλάστης αὐτοῦ; Τὸ μὲν γὰρ ποίημα τοῦ Θεοῦ ἐντολῆς ὀλιγωρῆσαι Δεσποτικῆς, καὶ τῆς ἀπάτης γενέσθαι τοῦ ἐχθροῦ, γνώμης ἐστὶ τῆς ἐπ' ἄμφω ῥέπειν, ἐν τῇ πλάσει δεδομένης ἡμῖν· αὐτεξούσιον γὰρ ἡ ψυχή (91)· Καὶ ἰδοὺ τέθεικα πρὸ προσώπου σου τὸν θάνατον καὶ τὴν ζωήν· τὸ δὲ ἤδη τὴν ὁλοκληρίαν ἔχον τοῦ κακοῦ, πῶς οἷόν τέ ἐστιν καταστρατηγῆσαι τῆς ἀρχῆς; Πόθεν γὰρ κρίσιν οὐκ ἔχον ἐξέστη τοῦ χείρονος; πῶς δὲ πρὸς τὸ κρεῖττον ἔκλινε, καὶ τῆς προαγούσης ἰσχύος ἐκράτησεν; Ὥστε ἀδύνατον εἰς ἀντικειμένας ἀναφέρεσθαι ἀρχὰς τοῦ σώματος τὴν δημιουργίαν (92) καὶ τῆς ψυχῆς.

B Γ'. Ἀλλὰ γὰρ ἔτι φασὶ καλῶς γε φάσκοντες· οὐδὲ γὰρ, οὐδ' οὕτω κατεκράτησεν οὐδὲ τῶν ἐκόντων προδεδωκότων ἑαυτοὺς τῆς ψυχῆς ὁ ἐχθρὸς, ὡς μηδαμῇ πρὸς μηδεμίαν ὅλως τῆς ἀληθείας αἴγλην τοὺς ἐσκοτισμένους ἐπιστρέφεσθαι. Διό φασιν, ὅτι ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἦν ἀεὶ, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται (93), καὶ ὅτι ἀόρατος καὶ ἀκατάληπτος. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν δὴ τῆς ἀκτῖνός ἐστι τῆς ἀληθείας· τῷ χρόνῳ δὲ τὸ σκότος δύναμιν πολλὴν λαβὸν αὐτίκα καταχεόμενον αὐτῶν τῆς διανοίας, τυφλοῖ τοὺς λογισμοὺς καὶ παρανοεῖν καὶ λέγειν, ὡς ὁ Πονηρὸς γέγονεν ἐκ τοῦ σκότους τε καὶ τοῦ πυρὸς ὃ πολλοῦ γέλωτός ἐστιν ἄξιον, μᾶλλον δὲ δακρύων ἀεννάων (94) καὶ ἀδιανόητον γέννημα ψυχῆς. Τὸ γὰρ σκότος καὶ τὸ πῦρ εἴ μὲν αἰσθητόν λέγουσιν, πάντως καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν προελθὸν αἰσθητόν· ὥστε ὁ πονηρὸς αἰσθητός ἐστιν. Εἰ δὲ νοητόν ἐστι τὸ σκότος καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο, μᾶλλόν C ἐστιν ὁ Πονηρὸς καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν προελθόν. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ σκότος καὶ τὸ πῦρ ἄρα συναΐδιά ἐστι τῷ Θεῷ ἢ ὕστερον γέγονε; Καὶ ποῦ ἦν τότε ὁ Πονηρὸς ὅτε ταῦτα ἦν; εἰ δὲ ὕστερον γέγονε, τίς ὁ προαγαγὼν αὐτά; Τὸ γὰρ νοητὸν σκότος ἀπ' ἀρχῆς ὑπάρχὸν σκότος, οὐδὲ τὸν προαγαγόντα αὐτὸν ἀθῶον ἀφίησιν· ὁμοίως δὲ οὐδὲ τὸ πῦρ, εἴπερ νοητὸν ὂν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς κακίας γέγονε προβολεύς. Καὶ πῶς ἀρχηγὸς ὁ ἐξ ἑτέρων τὴν ὕπαρξιν λαβών; καὶ πόσα ἄν τις εἴποι τὴν ἄλογον ταύτην συζυγίαν λογοθετῶν;

Δ. Πῶς οὐκ ἤρκεσε τὸ σκότος μόνον προαγαγεῖν; πῶς οὐχὶ τὸ πῦρ; τίς ὁ συναγαγὼν ταῦτα μᾶλλον; D καὶ τί γέγονε; τί δὲ ποιεῖ, τοῦ ἐξ αὐτοῦ προελθόντος ἁρπάσαντος τὴν ἀρχήν; Ἄλλως τε δὲ, εἰ ἐγένετο ὁ Πονηρὸς ἐκ τοῦ σκότους καὶ τοῦ πυρὸς,

[8] Deut. xxx, 19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(91) Αὐτεξούσιον. In *Lect. Canisian.* hanc arbitrii libertatem contra Manichæos diligenter astruit Titus Bostrensis, lib. II, fere toto, apud Cl. Basnag. p. 94 seqq. gentiles quoque eam agnovisse et in abusum ejus vitiorum causam retulisse luculentis eorum locis constat, quorum amplam habes segetem apud Thomam Gataberum, in Notis ad Antonini, lib. II, § 9; et Petr. Danielem Huetium in *Alnetanis Quæstionibus* lib. II, cap. 10, p. 166 seqq. Elegans mihi semper visum est Maximi Tyrii in hac causa judicium, quod legitur in Dissertationibus ejus dissert. 25: Θεὸς ἐπέθηκε τὴν ψυχὴν γηΐνῳ σώματι, ὡς ἡνίοχον ἅρματι, καὶ παραδοὺς τὰς ἡνίας τῷ ἡνιόχῳ ἀφῆκε θεῖν, ἔχουσαν μὲν παρ' αὐτοῦ ῥώμην τέχνης, ἔχουσαν δὲ καὶ ἀτεχνίας ἐξουσίαν.

(92) Τὴν δημιουργίαν. Disputat hanc in rem fusius Titus lib. II, p. 76.

(93) Καὶ ἔσται. Tres illas temporis differentias ad describendum Deum gentiles quoque adhibuerunt. Lege Julii Cæs. Bulengeri *Eclogas Arnobianas*, p. 28, et Theod. Janssonii Almelovenii *Opuscula*, p. 107 seq. Confer Philologos ad Apocalyps. I, 4.

(94) Ἀεννάων. Ita lego, pro eo quod in ms. est ἀνεννάων.

πῶς πάλιν τοῦ σκότους καὶ τοῦ πυρὸς ποιητὴν λέγουσιν τὸν Πονηρόν; Εἰ δὲ οὐκ ἔστι τοῦ πυρὸς ὁ Πονηρὸς ποιητής, ἔστι δὲ τὸ πῦρ αἰσθητὸν, πῶς λέγουσιν, ὅτι ὁ ἀγαθὸς Θεὸς οὐδὲν ἐποίησεν αἰσθητόν; Εἰ γὰρ αἰσχυνθείη τὸ ἀναίσχυντον αὐτῶν τῆς πλάνης, δοῦναι τῷ Πονηρῷ τὴν γένεσιν τοῦ πυρὸς, ἵνα μὲν νῦν μὲν πλάστην, νῦν δὲ πλάσμα τὸ αὐτὸ διελέγχοιτο ληροῦσα, εἰς οὐδὲν ἐλάττονα γινωσκέτω καταστρέφουσα αἰσχύνην· ὁμολογήσει γὰρ καὶ ἄκουσα καὶ σιγῶσα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι Θεοῦ δημιούργημα, ὅπερ αὐτοῦ πάσῃ σπουδῇ καὶ μηχαναῖς ἁφῃρεῖτο πάσαις. Πάντως γὰρ τὸ αἰσθητὸν πῦρ, ὅσον ἂν ἐσκοτίσθησαν, οὔτε ἄναρχον, οὔτε ἀΐδιον ἐροῦσιν.

A quam illud quod progenuerunt, principatum sibi vindicavit? Præterea, si Malum ex tenebris et igne prodiit, quomodo vicissim Malum tenebrarum et ignis tradunt auctorem? Si vero Malum non est principium ignis, ignis vero sensibus subjectus est, quomodo dicunt, deum bonum nihil, quod ad sensus pertinet, condidisse? Si enim impudentissimos homines pudere posset hujus erroris, quo ignis originem in Malum referunt, caverentque adeo sibi, ne nunc quidem conditorem, nunc vero opus ipsum iisdem criminationibus impeterent; vel sic tamen rem non minus pudendam admissuros se esse sciant. Profitebitur enim factio hæc etiam invita et tacita, boni dei esse opus, quod antea omni studio et opere omni ipsi surripiebat. Omnino enim ignem sensibus perceptibilem, quantumcunque etiam obtenebrati sint, nec initio carere, nec æternum esse dicent.

Ε'. Εἶτα τοῦ σκότους πάλιν, εἰ καὶ μὴ πάντες αὐτῶν, ἔνιοι δὲ ὅμως ἀναδύντες λέγουσι, τὸν ἀγαθὸν Θεὸν ἔχειν μὲν τὰ ἐπουράνια, καὶ δημιουργὸν εἶναι τοῦ οὐρανοῦ καὶ χορηγὸν εἶναι τοῖς ἀνθρώποις πράξεων, οὐ μέχρι πολλοῦ δὲ τὴν ἀχλὺν ἀποσκευασάμενοι πάλιν δυσφημοῦσιν, οὔτε τῆς γῆς δημιουργίαν, οὔτε τῶν ἐν μέσῳ αὐτῷ συναρμόττοντες, ἕτερον δὲ δημιουργὸν ἐπεισάγοντες· τινὲς δὲ αὐτῶν (πολυσχιδὴς γὰρ ἡ πλάνη) καὶ τὸν οὐρανὸν αὐτὸν καὶ τὰ ἐν μέσῳ πάντα τετολμήκασι λέγειν ποιήματα τοῦ Ἐχθροῦ. Ἀλλ' εἴπερ ἐστὶν ὁ οὐρανὸς κατὰ τὴν ἐκείνων ἐμβροντησίαν ἔργον τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἀναπαύεται; καὶ εἰ ὁ οὐρανὸς περιέχει τὸν ἀέρα καὶ τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ (καὶ γὰρ καὶ τὰ καταχθόνια περιέχεται ἐν αὐτῷ), πῶς ὁ οὐρανὸς τοῦ ἐπουρανίου Θεοῦ οἶκος ὢν τὰ τοῦ Πονηροῦ ἔργα, τουτέστι γῆν καὶ πῦρ καὶ ἀέρα περιέχει, καὶ οὐ περιέχει μόνον, ἀλλὰ καὶ διακυβερνᾷ; Ἐκ γὰρ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου καὶ τῆς δύσεως, καὶ τῶν ἄστρων, ἃ εἰσι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ γῆ καὶ ὕδωρ, καὶ ἀὴρ, καὶ πῦρ, τῇ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ, καὶ τῆς εὐκρασίας ἀπολαύουσι, καὶ τὴν εἰς ἄλληλα μεταβολὴν ἐπὶ κοινῷ καρποῦνται συμφέροντι καὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει, καὶ τοῖς ἄλλοις ζώοις πρὸς τὴν παροῦσαν χρείαν ἁρμόζονται. Ἀλλ' εἰ τῆς πονηρᾶς ἀρχῆς ὁ οὐρανὸς, πῶς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν εὔχεσθαι τὴν θαυμασίαν ἐκείνην καὶ φρικτὴν ἐκδιδάσκων καὶ παραδιδούς. Πάτερ ἡμῶν, φησὶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς; καί· Ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς; Πῶς οὖν ἐν ἀλλοτρίῳ κτίσματι ὁ πάσης δημιουργὸς κτίσεως ἐνοικεῖ, καὶ τῷ τε Πονηρῷ (95) καὶ ἔργον ὑπάρχοντι Πονηροῦ. Ἀλλαχοῦ δὲ συμπαθεῖς εἶναι πρὸς ἀλλήλους νομοθετῶν ὁ Σωτὴρ, Ἐὰν ἀφῆτε, φησὶ, τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. Καὶ πάλιν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ κατακολουθεῖν παραινῶν, ἐπεὶ αὐτὸς πρῶτον ὑπερφυῶς ἐτελείωσε τὸ θέλημα αὐτοῦ, Ὅστις ἂν, φησὶ, ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς,

B V. Tum vero, si non omnes, aliqui certe eorum, ex tenebris emersi dicunt, bonum quidem deum cœlestia tenere, et opificem esse cœli, ac hominibus bonarum actionum auctorem exsistere; at iidem caliginem suam non magna ex parte amoliti iterum nugantur, quando nec terræ, nec eorum quæ in ipsa sunt, creationem ascribunt, sed alium potius conditorem introducunt. Quidam vero eorum (in multas enim partes error abit), et cœlum ipsum, et quæ in eo sunt omnia, hostis audent fetus pronuntiare. Enimvero si pro stupore eorum, cœlum Mali opus est, quomodo bonus deus in cœlestibus habitat, et si cœlum comprehendit aera et terram, et aquam (nam et subterranea eo continentur), quomodo cœlum, Dei cœlestis habitaculum exsistens, C Mali opera, hoc est, terram, ignem et aerem continet, nec continet solum, sed et gubernat? Ex ortu enim et occasu solis, astrorumque, quæ cœli sunt, et terra, et aqua, et aer, et ignis, divinis auspiciis, tum bona sua temperatura gaudent, tum mutua inter se permutatione in commune bonum perfruuntur, humanoque generi aliisque animantibus ad præsentes necessitates opitulantur. Quod si vero principii mali opus cœlum est, quomodo Servator noster venerandam illam et mirandam precandi formulam docens et præscribens *Pater noster*, inquit, *qui in cœlis es* [9]. Iterumque: *sanctificetur nomen tuum, sicut in cœlo et in terra* [10]. Quomodo itaque in aliena creatura omnis creaturæ opifex habitat, quæque et mala sit et mali principii opus. Alibi quoque D Servator homines in se invicem indulgentes esse cupiens: *Si remiseritis*, inquit, *hominibus lapsus eorum et vobis Pater vester cœlestis vestros remittet* [11]. Alibi idem voluntati Dei obsecundandum præcipiens, sicut et ipse primum voluntatem ejus eminenter implevit: *Quicunque*, inquit, *voluntatem Patris mei, qui in cœlis est, perfecerit, is et frater meus, et soror et mater exsistit* [12]. Ex misericordia scilicet hominum amantissima id donans aliis, quod

[9] Matth. VI, 9. [10] ibid. V, 9, 10. [11] ibid. 14. [12] Matth. XII, 50.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(95) Τῷ τε. Ita scripsi pro τότε, quod in ms. exstat.

ipse natura possidebat: ipse enim Filius Patris non secundum gratiam, sed secundum naturam est. Cum vero ut homo voluntatem ejus perfecisset, eos, qui imitatione idem exprimunt, in filios recipit, fratrumque nomine cohonestat. Et quid, quæso, quisquam obverterit eis, per quæ Servator Patrem suum cœlestem et in cœlis exsistentem prædicat? Et quid cætera commemorem? quomodo sacerrimorum hominum impudentia non frangitur, audita Domini voce: *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ* [13]. Ubi eum non solum cœli, sed et terræ Dominum aperte pronuntiat? et quid hoc testimonio clarius est, quidque magis valere potest ad efficiendum, ut Patrem Domini nostri Jesu Christi opificem et Dominum totius universi constituamus, et de defectionis ejus impietate triumphemus?

VI. Cumque alibi Petrus, apostolorum coryphæus, communem nostrum Magistrum et Deum professus esset, is hujus professionis præmium ipsi quasi relaturus beatum quidem eum prædicat, revelationem vero hanc Patrem in cœlis ipsi exhibuisse docens: *Beatus es*, inquit, *fili Jonæ, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus in cœlis. Ego vero dico tibi: Tu es Petrus, et in hac petra ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferorum ei non prævalebunt. Et dabo Tibi claves regni cœlorum; et quidquid ligaveris in terra, ligatum erit in cœlis, et quidquid solveris in terra, solutum erit in cœlis* [14]. Millia ejusmodi in confutationem impiæ hujus sententiæ ex sacris Libris afferre liceret. Perpende vero et hoc: *Jesus baptizatus confestim ex aqua ascendit* [15]. En linguam impia declamantem! Boni Patris Filius optimus in creatura Dei baptizatus exscendit; et: *Ecce cœli super ipsum aperiuntur* [16]! En tibi aliam malæ manus creaturam! cur vero aperti sunt, et cujus causa? *Vidit*, inquit, *Spiritum Dei descendentem instar columbæ* [17]. Tertium hæc pauca verba de impietate triumphandi argumentum suppeditant. Quomodo enim per rem, a malo profectam principio, Spiritus Dei adumbratur? Prodit illa ex operibus hostis atque inde progressa descendit in Christum. Accedit quartum impietatis argumentum. Vox enim e cœlo sonat: *Hic est Filius meus dilectus, in quo delectatus sum* [18]. Considera, quæso, singulas voces, ut cum eis invicta impietatis confutatio

αὐτός μου ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ ἐστί. φιλανθρώποις δωρούμενος σπλάγχνοις, ὅπερ αὐτὸς εἶχε κατὰ φύσιν. Αὐτὸς μὲν γὰρ Υἱὸς τοῦ Πατρος οὐ κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ φύσιν· πληρῶν δὲ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τὸ θέλημα αὐτῶν τοὺς κατὰ μίμησιν πληρωτὰς εἰς υἱοθεσίαν ἄγει, καὶ τὸ τῶν ἀδελφῶν χαρίζεται ὄνομα. Καὶ τί ἄν τις ἀναλέγοι, δι' ὧν οὐράνιον καὶ ἐν οὐρανοῖς ὁ Σωτὴρ τὸν Πατέρα ἀνυμνεῖ; Τί δὲ τἄλλα λέγω; πῶς τῶν παλαμναίων οὐ καταδύεται τὸ ἀναίσχυντον τῆς Δεσποτικῆς ἐχούσης (96) φωνῆς· « Ἐξομολογοῦμαί σε, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς; » οὐ γὰρ μόνον ἐνταῦθα τοῦ οὐρανοῦ Κύριον, ἀλλὰ καὶ τῆς γῆς τρανολογεῖ· καὶ τί ταύτης τῆς μαρτυρίας σαφέστερον; τί δὲ δυνατώτερον καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δημιουργὸν καὶ Κύριον παραστῆσαι τοῦ παντὸς, καὶ τὸ θεομάχον τῆς ἀποστασίας θριαμβεῦσαι;

ϛ'. Θεολογήσαντι (97) δὲ πάλιν τῷ κορυφαίῳ τῶν ἀποστόλων Πέτρῳ τὸν κοινὸν ἡμῶν Διδάσκαλον καὶ Θεὸν, ὥσπερ τῆς θεολογίας αὐτὸς ἀνταποδιδοὺς μισθὸν, μακαρίζει μὲν τὸν θεολόγον θεοπρεπῶς· τὴν ἀποκάλυψιν δὲ ταύτην τὸν ἐν οὐρανοῖς Πατέρα ἐκδιδάσκει παρασχεῖν αὐτῷ· Μακάριος εἶ, φησὶ, βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Κἀγὼ δέ σοι λέγω· Σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ἅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς· καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ μυρία ἄν τις εἰς ἔλεγχον τῆς ἀσεβοῦς διανοίας ἐκ τῶν ἱερῶν συναγάγοι Λογίων. Ὅρα δὲ καὶ τοῦτο· Βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἄνεισιν εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος. Ὦ γλώσσης μελετώσης δυσσέβειαν! Ἐν τῷ πλάσματι τοῦ Πονηροῦ ὁ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ἀγαθὸς Υἱὸς βαπτισθεὶς ἐκεῖθεν ἄνεισι, καὶ Ἰδοὺ ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί! Ἄλλο πλάσμα πάλιν πονηρᾶς χειρός· διατί δὲ ὠτεῴχθησαν, καὶ τίνος χάριν; Εἶδε τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, φησὶ, καταβαῖνον ὡσεὶ περιστεράν. Τρίτος οὗτος τῆς ἀσεβείας ἐν ὀλίγοις ῥήμασιν θρίαμβος. Πῶς γὰρ ἐν τῷ σχήματι τοῦ πλάσματος τοῦ Πονηροῦ τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα τυποῦται, καὶ κάτεισιν ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ἐχθροῦ, κἀκεῖθεν κατιὼν ἔρχεται ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν; Καὶ τετάρτη στήλη (98) τῆς

[13] Matth. xi, 25. [14] ibid. [15] Matth. iii, 16. [16] ibid. 16. [17] ibid. [18] ibid. 17.

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(96) Ἐχούσης. Legerem libenter ἠχούσης, ex ἠχεῖν.

(97) Θεολογήσαντι. Θεολογεῖν idem hic esse, quod *Deum aliquem profiteri*, pro *Deo habere*, ex Matthæi loco allegato, et Petrina confessione ibi memorata, per se patet. Atque ista vocis notio antiqua admodum et Doctoribus Christianis perfamiliaris est. Vide Jo. Gaspar. Sviceri *Thesaurum ecclesiast.*, p. 1355; Dionysium Petavium, in præfat. ad tomum I *Dogmatum theologic.*, et eos, qui ad cognomen Joannis evangelistæ, qui *Theologus* vocatur, commentati sunt. Similem significatum vocis θεολογία, qui et hic paulo post occurrit, respectu *Christi* in primis vindicavit luculentis veterum locis Jo. Pearson in Notis ad Ignatii *Epistolas*, p. 7, Alias θεολογεῖν et θεολογία de laudatione et celebratione Dei adhiberi ostendit Henr. Valesius ad Eusebii *Histor. eccles.* x, 3, pag. 190.

(98) Στήλη. Proprie columnam, tum vero titulum ac inscriptionem, columnis inscribi solitam, et aliam quamcunque, ac hinc notam cum dedecore conjunctam denotare solet, qui postremus significatus hic quoque locum obtinere videtur, quem alias in vocibus hinc derivatis στηλιτεύω et στηλιτευ-

ἀσεβείας· φωνὴ δίδοται ἐκ τῶν οὐρανῶν· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Ἐπισκόπει μοι, ἀγαπητέ, καθεκάστην λέξιν, ὅπως αὐταῖς συμπρόεισιν ὁ κατὰ τῆς ἀσεβείας ἄφυκτος ἔλεγχος· Οὗτός ἐστι, φησίν, ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς ἐν ᾧ εὐδόκησα. Τίς οὗτος ὁ ἐν ὕδατι βαπτιζόμενος, ᾧ ἀνεῳχθησαν οἱ οὐρανοί, ἐφ' ὃν τὸ Πνεῦμα τὸ ἐμὸν ἐν μορφῇ περιστερᾶς καταβαῖνον ἐκ τῶν οὐρανῶν συνεπιμαρτύρεται τοῦ βαπτιζομένου τὴν υἱότητα; Πάντα ἐμὰ διὰ τῶν ἐμῶν κτισμάτων, ὁ ἐμὸς Υἱός, τὸ θέλημα πληρῶν τὸ ἐμόν, τὴν σωτηρίαν καταπράττει τοῦ κόσμου· μόνης δὲ τοῦ Πνεύματος ἐξουσίας, τῷ ὁμοφυεῖ συμπαρούσης καὶ ἀνακηρυττούσης τῷ πράγματι τὸ γνήσιον τῆς υἱότητος. Ἑτέρωθεν δὲ πάλιν τοῖς πάντα πράττουσι, πρὸς τὸ ἀρέσκειν ἀνθρώποις, ἐπιτιμῶν. Μισθὸν, φησὶν, οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ Πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· Καὶ πόσῳ μᾶλλον ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; Καί· Εἷς ἐστιν ὁ Πατὴρ ὑμων ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Τί δὲ καὶ ἀνέβλεπεν ὁ ἀγαθὸς Υἱὸς τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ἀλλότριον ποίημα τὸν οὐρανὸν, καὶ τοὺς δακτύλους εἰς τὰ ὦτα ἐμβαλὼν τοῦ κωφοῦ ἥπτετο τῆς γλώσσης, πτύσας καὶ τῆς κωφώσεως ἀπέλυε τὸν κωφόν; Ἄλλο πάλιν πλάσμα πονηρὸν, ὡς οἱ θεομαχοῦντές φασιν. Τί δὲ, λέγοντος αὐτοῦ· Πάτερ, δόξασόν σου τὸν Υἱὸν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦκεν ἡ φωνὴ λέγουσα, Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω; Ἤδει μὲν γὰρ αὐτὸς ὅτι καὶ ἐδόξασε καὶ δοξάσει. Καὶ οὐ διὰ τοῦτο ἤτει τὸν Πατέρα· αὐτὸς γὰρ ἔχων πάντα τοῦ Πατρὸς, καὶ μόνος εἰδὼς τὸν Πατέρα, οὐδὲ τοῦτο ἠγνόει· ἀλλ' ἵνα καὶ τὸ παρὸν τῶν ἀκροωμένων πλῆθος σαφῶς ἐπιγνῷ, καὶ μάθῃ, ὅτι καὶ παραιτεῖται τὸ πάθος ὡς ἄνθρωπος, καὶ ἐπιζητεῖ τοῦτο, πάντας διδάσκων ὡς ἐκὼν αὐτὸ ὑπέρχεται. Διὸ καὶ ἔλεγεν. Οὐ δι' ἐμὲ γεγονεν ἡ φωνὴ, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς. Ἐγὼ μὲν γὰρ ᾔδειν τὰ τοῦ Πατρὸς πάντα, καὶ οὐδὲν ἠγνόουν· οὐδὲ δι' ἐμὲ τὴν φωνὴν πρὸς αὐτὸν ἀφῆκα, οὐδὲ δι' ἐμὲ ταύτην αὐτὸς ἐβεβαίωσεν, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς· ἵνα γνῶτε ὅτι συντρέχει τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν τῷ θελήματι τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ πάθος δόξαν ὀνομάζω. Ὑπὲρ γὰρ ὑμῶν ἁπάντων προσήχθη, καὶ ἡ ἐξ οὐρανῶν πατρικὴ φωνὴ ἐβεβαίωσε τὰ αἰτηθέντα. Ἀλλὰ τέως μὲν τοσαῦτα περὶ τούτων.

Z'. Εἰ δέ γε τὸ πῦρ ποίημα τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ ἀγαθὸς Θεὸς, ὁ τοῦ ἀγαθοῦ Υἱὸς, τοὺς μυσταγωγουμένους αὐτῷ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ βαπτίζει καὶ πυρὶ, νὸ πλάσμα συνάπτων τοῦ Ἐχθροῦ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ δι' ἀντικειμένων ἁγιάζων τὸν βαπτιζόμενον; Ποῖος γὰρ ἄν τις τοῦτο παραδέξηται νοῦς; ποῖος οἴσει τὸ δύσφημον λογισμός; τίς δὲ οὐ καταγνοίη τῆς δυσσεβείας τὸ μέγεθος; Ὡς δὲ πάλιν ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ποιεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα, τοῖς ἀλλοτρίοις ἔργοις ποιητὴν ἐπιγράφων ἑαυτόν. Τὴν γὰρ προ-

offeratur : *Hic est*, inquit, *Filius meus dilectus, in quo delectatus sum.* Quis est, qui in aqua baptizatur, super quo aperti sunt cœli, in quem Spiritus meus, habitu columbæ descendens ex cœlis, testatur baptizatum hunc esse Filium? Omnia mea sunt, quia omnia condidi : Filius quoque meus est, qui, voluntatem meam perficiens, mundo salutem conciliat, dum interim virtus Spiritus mei, quæ ipsi, unius et ejusdem naturæ mecum participi, præsens est, opere ipso palam facit, cum verum esse Filium. Alibi iterum eos, qui omnia ideo faciebant ut placerent hominibus, *Mercedem*, inquit, *non habetis apud Patrem vestrum in cœlis* [19]. Item : *Quanto magis Pater vester in cœlis dabit bonum petentibus ab ipso* [20]. Item : *Unus est Pater vester in cœlis* [21]. Et quid optimi Patris optimus Filius cœlum, alienam creaturam, respexit, digitisque in aures immissis, muti tetigit linguam, sputoque emisso mutum malo suo liberavit? Nova hic est creatura mala, ut Deo adversantes loquuntur. Qui vero ipso dicenti : *Pater, glorifica Filium tuum*, ex cœlo venit vox dicens : Et *glorificavi, et iterum glorificabo* [22]. Noverat enim et ipse, quod et glorificaverit, et glorificaturus sit. Neque propterea exorabat Patrem. Ipse enim omnia, quæ Patris sunt, habens, et solus sciens Patrem, neque hoc ignorabat. Ut vero præsens audientium turba perspectum haberet, discereique se et passionem instar hominis declinare; et tamen expetere, omnes docet se sponte sua illam subire. Hinc et ait : *Non propter me, sed propter vos vox ista facta est* [23]. Ego enim Patris consilia omnia noveram, neque quidquam eorum ignorabam. Neque propter me vocem ad ipsum emisi, neque propter me ille eam obsignavit, sed propter vos, ut sciatis voluntatem meam cum voluntate Patris conspirare, meque perpessionem gloriam appellare. Pro vobis enim omnibus hoc in me recipio. Hoc fine et precatio hæc, et Patris ex cœlo vox petita confirmavit. Atque hæc quidem de his sufficiant.

VII. Quod si vero ignis Mali opus est, quomodo bonus Deus, boni Filius, eos, qui ad ipsum adducuntur baptizat in Spiritu sancto et igne [24], creaturam Mali Spiritui sancto jungens, atque adeo per contraria baptizatum sanctificans? Quæ enim mens hæc capiat? quæ ratio inepta hæc ferat? quis vero impietatis magnitudinem non abominetur? quomodo itaque Deus bonus Angelos suos facit spiritus, ministros suos ignis flammam [25], alienorum operum se ipsum venditans conditorem. Propheticam enim illam vocem tanquam divinam et veritatis præco-

[19] Matth. VI, 19. [20] Matth. VII, 11. [21] Matth. XXIII, 9. [22] Joan. XII, 28. [23] ibid. 30. [24] Luc. III, 16. [25] Hebr. I, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

τικὸς frequenter observes. Compara Claudium Salmasium, *De cruce*, p. 268. Henric. Valesium, ad Eusebium, p. 32; et Anton. Muratorium, ad *Anecdota Græca*, p. 14 et 15.

nium, Paulus obsignat. Quomodo vero paleam, quæ peccatorum levitatem designat, creaturæ Mali in supplicium tradit, quandoquidem eam igne inextinguibili comburendam esse nuntiat [25]? Et quomodo domitor hostis venit, ut ignem jaceret in terram [26], hostis opus sic amplificans et augens? quomodo item diabolo paratus est ignis [27], si ipse est ejus conditor? neque enim ipse sibi parabit supplicium. Vicissim vero, si hostis ignem, ut videtur, non paravit, non paravit etiam quidquam, per quod homines sine emendatione peccantes punire possit, neque ipsum illum, qui zizania sparsit, per quem justam sumat ultionem. Et quis omnia ejusmodi enumerarit?

A φητικὴν ταύτην φωνὴν ὡς ἐκ Θεοῦ καὶ θείαν ὁ Παῦλος καὶ τῆς ἀληθείας ἐπισφραγίζεται κήρυγμα. Καὶ τὸ ἄχυρον δὲ ὁ τῶν ἁμαρτωλῶν μηνύει τὸ ἄχρηστον, πῶς πάλιν τῷ πλάσματι παραδίδωσιν εἰς κόλασιν τοῦ Ἐχθροῦ; πυρὶ γὰρ ἀσβέστῳ φησὶ κατακαίεσθαι. Καὶ πῶς ἦλθε πῦρ βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν ὁ καθαιρέτης τοῦ Ἐχθροῦ, τὸ ἔργον πλατύνων καὶ αὔξων τοῦ Ἐχθροῦ; πῶς δὲ καὶ ἡτοίμασται τῷ διαβόλῳ τὸ πῦρ, εἰ ἐκεῖνός ἐστιν ὁ τούτου δημιουργός; Οὐ γὰρ αὐτὸς ἑαυτῷ τὴν τιμωρὸν ὑφίστησιν δίκην (99). Ἄλλως δὲ, εἰ μὴ τὸ πῦρ, ὡς ἔοικεν. ὑπέστησεν ὁ Ἐχθρὸς, οὔτε δι' οὗ τοὺς ἀνεπιστρόφως ἁμαρτάνοντας κολάσει, οὔτε αὐτὸν σπορέα νῶν ζιζανίων, δι' οὗ τὴν δικαίαν εἰσπράξεται δίκην. Καὶ πόσα ἄν τις ἀπαριθμήσαιτο τοιαῦτα;

VIII. Quoniam vero maledica et impia lingua terrestria ad malum principium audet referre, quomodo ea sua dicit communis noster Dominus et Servator? *In propria enim venit*, inquit, *sed sui non receperunt eum* [28]. Quod si dixerint apostatæ, proprie hic dici sermones propheticos, in hos vero venisse Christum, ipsos vero eum non recepisse, vide, quæso, insignem eorum insaniam et impudentiam. Primum enim, quomodo propheticos sermones proprios Christi esse aiunt, cum ipsos prophetas et inspirationem eorum ad malum referant? Deinde, quomodo in propheticos sermones venit Christus? Primo enim, quod et ipsi aiunt, ad alienos venit, prophetici enim sermones alieni quid sunt, tanquam ab alieno inspirati, nec ad bonum Deum pertinent. Deinde, quomodo omnino proprii esse possunt Christi sermones prophetici, qui non receperunt eum? Dicitur enim: *In sua venit, sed sui eum non receperunt*. Porro, quibus potestatem fecit Christus, ut filii Dei fierent? num sermonibus propheticis? Hoccine non est nugari? Sermones enim si ex Deo sunt, eo ipso proprii sunt et domestici Dei; si vero mali, quomodo filii Dei efficientur? Tum, qualis sermo propheticus ex sanguinibus et voluntate viri et ex voluntate carnis pronatus est? Addit enim: *Qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate viri, nec ex voluntate carnis, sed ex Deo nati sunt* [29]. Qui igitur sunt illi sermones, ex sanguinibus prognati, et qui non? Nullus enim sermo, sive bonus, sive malus, sive verus, sive falsus sit, sive a bono, sive a malo Deo proficiscatur, certe ex sanguinibus, quamvis maximopere insaniant ejusmodi res proferentes, natus dicetur. Itaque in his Domini verbis prophetici sermones nullum locum inveniunt. Sed propria ibi appellat mundum, sicut et alibi ad discipulos suos ait: *Ecce venit hora, et jam venit ut dispergantur singuli in sua* [30]. Quæ igitur ibi sua

B Η'. Ἀλλ' εἴπερ ὡς ἡ βλάσφημος καὶ δυσσεβὴς θρασύνεται γλῶσσα, τὰ ἐπίγεια τοῦ Πονηροῦ, πῶς λέγει αὐτὰ ἴδια ὁ κοινὸς ἡμῶν Δεσπότης καὶ Σωτήρ; Εἰς τὰ ἴδια γὰρ ἦλθε, φησὶ, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον. Εἰ δὲ λέγοιεν οἱ ἀποστάται, ἴδια μὲν εἶναι τοὺς προφητικοὺς λόγους (1), ἐλθεῖν δὲ εἰς αὐτοὺς τὸν Χριστὸν, ἐκείνους δὲ τοῦτον μὴ παραδέζασθαι· ὅρα τὴν ὑπερβάλλουσαν αὐτων ἄνοιαν καὶ ἀναισχυντίαν. Πρῶτον μὲν πῶς λέγουσι τοὺς προφητικοὺς λόγους ἰδίους εἶναι τοῦ Χριστοῦ, αὐτοὺς τοὺς προφήτας λέγοντες πλάσμα τε εἶναι καὶ ἐπίπνοιαν δέχεσθαι τοῦ Πονηροῦ; Δεύτερον δὲ, πῶς εἰς τοὺς προφητικοὺς λόγους ἦλθεν ὁ Χριστός; Πρῶτον μὲν γὰρ εἰς ἀλλοτρίους ἦλθε, κατὰ τὸν ἐκείνων λόγον. ἀλλότριον γὰρ οἱ προφητικοὶ λόγοι, ὡς ἐξ ἀλλοτρίου ἐμπνεόμενοι, καὶ οὐκ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ. Ἔπειτα δὲ πῶς δύνανται ὅλως ἴδιοι εἶναι οἱ προφητικοὶ λόγοι τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες οὐκ ἐδέξαντο αὐτόν; Λέγει γὰρ, Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον. Ἔτι δὲ τίνας ἔδωκεν ὁ Χριστὸς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι; ἆρα τοὺς προφητικοὺς λόγους; Καὶ πῶς οὐ μακρὸς λῆρος τοῦτο; Οἱ λόγοι γὰρ, εἰ μὲν ἐκ Θεοῦ εἰσιν, αὐτόθεν ἔχουσι τὸ εἶναι οἰκεῖοι Θεοῦ· εἰ δὲ πονηροὶ, πῶς ἂν τεκνωθεῖεν Θεῷ; Ἔτι δὲ, ποῖος μὲν λόγος προφητικὸς ἐξ αἱμάτων καὶ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, καὶ ἐκ θελήματος σαρκὸς ἐγεννήθη; Ἐπάγει γάρ· Οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν. Τίνες οὖν οἱ ἐξ αἱμάτων γεγεννημένοι λόγοι; καὶ τίνες οἱ μή; Οὐδεὶς γὰρ λόγος, οὔτε ἀγαθὸς, οὔτε πονηρὸς, ἀλλ' οὔτε ἀληθὴς, οὔτε ψευδὴς, κἂν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ πρόεισιν, κἂν ἐκ τοῦ πονηροῦ, οὐ μενοῦν ἐξ αἱμάτων, εἰ καὶ πλέον μανῶσιν οἱ ταῦτα λέγοντες, οὐ γεγέννηται. Ὥστε χώραν ἐν τούτοις τοῖς Δεσποτικοῖς ῥήμασιν οὐδεμίαν οἱ προφητικοὶ λόγοι λαμβάνουσιν. Ἀλλ' Ἴδια μὲν καλεῖ τὸν κό-

[25] Luc. III, 17. [26] Luc. XII, 49. [27] Matth. XXV, 41. [28] Joan. I, 11. [29] ibid. 30. [30] Joan. XVI, 32.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(99) Δίκην. Ita quoque argumentatur Titus, lib. I, apud cl. Basnag. p. 85: Ἰδοὺ τὸ πῦρ ἑαυτὸ οὐ καίει· ἕτερον γὰρ καὶ οὐχ ἑαυτὸ ἀναλώσει.

(1) Προφητικοὺς λόγους. Hinc recte colligas homines infrunitos τὰ Ἴδια in tam alienum sensum detorquere solitos, quem vix somniando quis probarit.

σμον (2), ὥς που καὶ ἀλλαχοῦ φησι πρὸς τοὺς μαθητάς · Ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα σκορπισθῆτε, ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια. Ποῖα οὖν ἴδια λέγει ἐνταῦθα; ἆρα τοὺς προφητικοὺς λόγους: ἢ δηλονότι τὸ κτῆμα καὶ τὴν κατοικίαν ἑκάστου; Ὥσπερ οὖν ἐνταῦθα ἴδια οὐχὶ κατὰ τὸν μεμηνότα λῆρον τοὺς προφητικοὺς λόγους λέγει, ἀλλὰ τὸ ἑκάστου κτῆμα καὶ τὴν ἰδίαν οἰκίαν οὕτω · καὶ ἐπειδὰν λέγῃ· Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον, ἴδια μὲν τὸν αἰσθητὸν κόσμον λέγει · κτῆμα γὰρ αὐτοῦ καὶ ποίημα οὗτος · ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἐν αὐτῷ, ὧν οἱ μὲν παρέλαβον αὐτοῦ τὴν μυσταγωγίαν, οἱ δὲ οὔ. Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τὴν ἰδίαν περιτρέχων πατρίδα, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς περιδρομῆς ἀποδιδοὺς ἐμαρτύρησε λέγων, ὅτι Προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει. Φανερᾶς τοίνυν γεγενημένης τῆς φωνῆς ἐξ αὐτῶν τῶν εὐαγγελικῶν ῥημάτων τῆς σημαινούσης τὰ ἴδια, ὅτι τὸν κόσμον καὶ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ πατρίδα ἢ τὸ κτῆμα δηλοῖ· πῶς οὐ μεμήνασι φανερώτερον οἱ πρὸς μύθους καὶ λήρους τὰ οὕτω περιφανῆ καταστρέφοντες; Τῶν γοῦν Δεσποτικῶν λογίων ἴδια μὲν τοῦ Κυρίου τὸν κόσμον λεγόντων, ἰδίους δὲ τοὺς ἐν αὐτῷ, κἂν τε ἔλαβνν αὐτὸν, κἂν τε μὴ (οἱ μὲν γὰρ λαβόντες μετὰ τοῦ εἶναι ἴδιοι ὡς ποιήματα αὐτοῦ, καὶ ἐτεκνώθησαν αὐτῷ, δεξάμενοι τὸν ἐπὶ τῇ σφῶν αὐτῶν σωτηρίᾳ παραγεγονότα · οἱ δὲ μὴ παραλαβόντες αὐτὸν, κἂν ἴδιοι ὦσιν, ὡς πλάσμα αὐτοῦ, ἀλλ' οὖν οὐ παραδεξάμενοι αὐτὸν, τῆς δευτέρας καὶ πνευματικῆς υἱοθεσίας ἀπεξένωσαν ἑαυτούς) · οὕτω γοῦν τῶν λογίων τὰ ἴδια καὶ τοὺς ἰδίους ἑρμηνευόντων, πῶς οὐ βδελυκτὸν τῆς πλάνης ἕτερόν τι τοῖς ῥήμασιν ὑποβαλλόμενοι; Ὅτι δὲ ἴδια τὸν κόσμον φησὶ, καὶ ἐκ τούτων ἔστι σαφῶς συνορᾷν. Ἦν γὰρ, φησὶ, τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. Ποῖον κόσμον; δηλονότι τὸν αἰσθητόν. Καὶ πότε ἐφώτισεν; ὅτε παραγέγονεν ἐν αὐτῷ. Πότε δὲ παραγέγονε; Τὸ Εὐαγγέλιον βοᾷ · Ἐν τῷ κόσμῳ γὰρ ἦν, φησί · πάντως γὰρ ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ ὢν τὸν ἐρχόμενον εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἐφώτιζεν. Εἶτα τίνος ἦν ὁ κόσμος ποίημα, ἐν ᾧ τε αὐτὸς ἦν, καὶ τὸν ἐρχόμενον εἰς αὐτὸν (3) ἐφώτιζεν, οὐκ ἀλλοθεν ἔστι μαθεῖν ἀλλ' ἢ ἐξ αὐτῶν τῶν εὐαγγελικῶν ῥημάτων. Ὁ κόσμος γὰρ, φησὶ, δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω. Ὅσον ἐστὶ τῷ, Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέβαλον. Ὁρᾷς πῶς πανταχόθεν αὐτὴ ἑαυτῇ μαρτυρεῖ ἡ ἀλήθεια; καὶ

A vocat? num sermones propheticos? an possessionem et domum cujusque? Sicut igitur ibi *sua* (τὰ ἴδια) prout illi quidem nugantur, non appellat sermones propheticos, sed propriam cujusque domum et facultates, ita et, quando dixit : *In sua venit, et sui non receperunt eum*, sua quidem mundum sensibilem vocat ; possessio enim ejus et creatura ille est : sicut et isti, qui in eo sunt, et quorum alii doctrinam ejus receperunt, alii minus. Alibi quoque ipse Jesus Servator noster suam circumiens patriam, atque hujus sui instituti rationem redditurus, testatus est dicens : *Propheta in patria sua honorem non habet* [31]. Cum itaque dictio hæc ex ipsis Evangelii verbis ita illustrata sit, ut per *propria* mundum, et quæ in eo est, patriam indicari B appareat ; nonne manifeste insaniunt, qui tam clara oracula ad ineptias et nugas transferunt? Quoniam igitur Domini verba propria Domini mundum vocant, proprios vero ejus, qui in eo sunt, sive receperint eum, sive minus (nam qui receperunt, postquam, ut creaturæ, ejus jam fuerant, etiam filii ejus effecti sunt, quam primum eum, qui salutis ipsorum causa venerat, amplexi sunt : qui vero non receperunt, quamvis proprii sint, tanquam creatura ejus, illi, non recipientes, seipsos dignitate filiorum spiritualium privarunt), quoniam, inquam, evangelica verba *propria et proprios* ita interpretantur, quomodo non abominandus est eorum error, qui aliam notionem verbis subjiciunt? Quod vero C *propria* mundum vocet, inde etiam clarissime perspici potest. *Erat enim*, inquit, *lux vera, quæ illuminat hominem omnem in mundum venientem.* [32]. Quem innuit mundum? omnino sensibilem. Quando vero illuminavit? cum in eum venit. Quando vero venit? Evangelium clamat : *In mundo enim erat*, inquiens ; omnino enim in sensibili mundo exsistens hominem in mundum sensibilem venientem illuminavit. Porro cujus fuerit creatura mundus, in quo et ipse erat, et venientem in illum illuminabat, non aliunde rectius discitur, quam ex ipsis verbis evangelicis : *Mundus enim*, inquit, *per ipsum factus est et mundus ipsum non cognovit* [33]. Id quod simile est alteri illi : *In sua venit, et sui non receperunt eum.* Vides, quomodo D veritas undiquaque sibi testimonium ferat, et lux ejus magis magis quæ affulgeat ipsam quærentibus? Quandoquidem igitur sanctissima oracula et mundum hunc visibilem *propria* Servatoris vocat ; et per eum factum esse pronuntiat, et eos, qui in mundum

[31] Matth. XIII, 57. [32] Joan. I, 9. [33] Joan. I, 19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(2) Κόσμον. Ex recentioribus post Grotium plerique τὰ ἴδια de domo, quam nonnulli de templo interpretati sunt, accipienda putarunt. Vide Fulleri *Miscellanea sacra*, IV, 17 ; et Jo. Vorstii *Dissertatt. S.* lib. III, c. 12 : Lambertus Bos, *De mysterio ellipseos Grxcæ linguæ*, in eamdem sententiam subintelligit οἰκήματα. Cum nostro facit Theophylactus ad locum Joannis, vel mundum vel Judæam speciatim hic significari scribens. Ἴδια αὐτοῦ, inquit is, ἢ τὸν ὅλον κόσμον νοήσεις ἢ τὴν Ἰουδαίαν.

(3) Τὸν ἐρχόμενον εἰς αὐτόν. Verba itaque hæc ad ἄνθρωπον refert Photius, consentientes sibi habens plerosque omnes. Interim sunt, qui putant hæc ad φῶς sive Christum ipsum respicere. Lege B. Joh. Fechtii, *Philocaliam sacr. thesibus biblicis*, § 20.

veniunt, non alium, quam ipsum illuminare, confirmat, quomodo non contremiscunt homines, defectionis vera progenies, et mali principii filii, quando alium quidem mundi visibilis conditorem ferunt, alium vero eum, qui venientem in mundum illuminet, quemque substantiæ intelligibilis tantum opificem profitentur?

τὸ φῶς αὐτῆς μᾶλλον ἀναλάμπει τοῖς ἐπιζητοῦσιν αὐτόν; Τῶν οὖν ἱερῶν ῥημάτων καὶ ἴδια τοῦ Σωτῆρος τουτονὶ τὸν ὁρώμενον κόσμον καλούντων, καὶ δι' αὐτοῦ κηρυττόντων αὐτὸν γενέσθαι, καὶ τοὺς ἐρχομένους εἰς τὸν κόσμον οὐκ ἄλλον, ἀλλ' αὐτὸν εἶναι τὸν φωτίζοντα· πῶς οὐ πεφρίκασι τὰ τῆς ἀποστασίας ὡς ἀληθῶς πλάσματα, καὶ τοῦ Πονηροῦ τέκνα, ἄλλον μὲν εἰσάγοντες δημιουργὸν τοῦ ὁρωμένου κόσμου, ἕτερον δὲ τὸν φωτίζοντα τὸν ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, κόσμον, ὃν τῆς νοητῆς μόνον δημιουργὸν καταλείπουσιν ὑποστάσεως;

IX. Et absurditatem rei aliunde quoque manifestam facere licet: Si enim terrestria Mali sunt, quomodo sustinuit, frugibus uti, quas creatura Mali protulit, ita ut nunc ex quinque panibus, nunc ex septem, multas myriadas saturaret? Multo enim satius Deoque convenientius erat disciplinæ suæ alumnos non ex fructibus alienis, sed de suis rebus pascere. Imo quomodo in universum cibo aut potu ipse usus est, tanquam fructibus operum principii mali? Quomodo iterum cæco oculos fabricans non ex alia materia, quam ex terra et aqua, quæ erant Mali, visum restituit, operas cum hoste partitus, atque illi quidem potiora permittens, ipse vero partem suam ex aliena materia, tanquam qui propria sit destitutus, et aliena accessione explens. Hujus certe, si nullius præterea, pudere debebat homines perditissimos, ut considerarent quod, qui oculos formavit ex luto, ipse vere est is, qui ab initio hominem ex luto condidit. Cujus enim materiæ pars est, ejusdem quoque est totum: et quem conditorem habuit universum, eum et pars habuit. Adde his: si corpus a Malo profectum est, quomodo flevit ipse, cum id in Lazaro periret, et quomodo opus Mali abolitum ipse restituere et in vitam vindicare, ac Lazarum resuscitare sustinuit? ipsum quoque Patrem eo tempore implorans, ut creaturam Mali optime perditam ipse iterum reficeret et in vitam revocaret? Imo si corpus mali est principii, quomodo filium viduæ mortuum resuscitavit? quomodo tot mille alia miracula, quibus hominum profuit corporibus, perpetravit? nonne denique centurionis puer, Petri socrus, mulier ex morbo depressa[34] femina sanguinis fluxu per multos annos debilitata, omnique salutis spe privata, leprosi, paralytici, claudi, surdi, atque mille alia calamitatum et morborum exempla, a quibus corpora immunia reddidit: nonne, inquam, ista omnia idonea sunt ad perfundendos rubore illos, qui corpora hominum Mali creaturam dicunt? Quomodo enim opus hostis perditum bonus Deus renovavit, neque solum eorum, qui ad ipsum se recipiebant, mala averruncavit, sed et ipse ad eos accessit. *Jesus enim urbes omnes et vicos obiit, docens in synagogis ipsorum, et morbos omnis generis ac infirmitates sanans*[35]. Neque solum medelam illis attulit, factamque tacuit medicinam, sed et, ut narrarent aliis, præcepit: *Euntes enim*, inquit, *renuntiate Joanni: Cæci vident, claudi ambulant, leprosi purgantur, muti audiunt, et mortui resur-*

Θ'. Καὶ ἀλλαχόθεν ἄν τις τὸ ἄτοπον ἐπιδείξοι ἀνακαλυπτόμενον. Εἰ γὰρ τὰ ἐπίγεια ἐστι τοῦ Πονηροῦ, πῶς ἠνέσχετο διὰ τῶν καρπῶν, οὓς ἔφυσε τὸ ποίημα τοῦ Πονηροῦ, τοῦτο μὲν καὶ ἐκ πέντε ἄρτων, τοῦτο δὲ ἐξ ἑπτὰ, πολλὰς μυριάδας χορτάσαι; Πόσῳ γὰρ ἦν ἄμεινον καὶ θεοπρεπέστερον μὴ ἐξ ἀλλοτρίων καρπῶν, ἀλλ' οἰκείων δημιουργημάτων τρέφειν τοὺς μυσταγωγουμένους αὐτῷ! Μᾶλλον δὲ πῶς ὅλως τροφὴν ἢ ποτὸν αὐτὸς προσηνέγκατο, ἃ καρπὸς ἦν τῶν ἔργων τοῦ Πονηροῦ; Πῶς δὲ πάλιν ὀφθαλμοὺς δημιουργῶν τῷ τυφλῷ οὐκ ἐξ ἄλλης ὕλης ἀλλ' ἐκ γῆς καὶ ὕδατος, ἅπερ ἦν τοῦ Πονηροῦ, τὴν ὄψιν ἐκαινοποίει, μονονουχὶ συμμεριζόμενος τῷ Ἐχθρῷ, καὶ τῷ μὲν ἀφεὶς τὸ πλέον ποιεῖν· αὐτὸς δὲ τὸ μέρος ἐξ ἀλλοτρίας ὕλης ὥσπερ ἀπορῶν ἰδίας, τοῦ ἀλλοτρίου πλάσματος ἀναπληρῶν; Καίτοι εἰ μή τι ἄλλο, ἀλλ' αὐτό γε τοῦτο τοὺς ἀθλίους ἔδει δυσωπηθῆναι καὶ κατανοῆσαι, ὅτι ὄντως ὁ πλάσας τὸν ὀφθαλμὸν ἐκ πηλοῦ, αὐτός ἐστιν ὁ καὶ κατ' ἀρχὰς πλάσας τὸν ἄνθρωπον ἐκ πηλοῦ. Οἵας γὰρ ὕλης ἐστὶ τὸ μέρος, τῆς αὐτῆς καὶ τὸ ὅλον· καὶ ὃν ἔσχε τὸ ὅλον δημιουργὸν, τὸν αὐτὸν καὶ τὸ μέρος. Ἄλλως τε δὲ, εἰ τὸ σῶμά ἐστιν ἐκ τοῦ Πονηροῦ, πῶς ἔκλαυσε διαφθειρομένου αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Λαζάρου; λαὶ πῶς ὑπέμεινε διαλυόμενον τὸ ἔργον τοῦ Πονηροῦ αὐτὸς πάλιν συσφίγξαι καὶ ζωοποιῆσαι, καὶ τὸν Λάζαρον ἀναστῆσαι, καὶ τότε τὸν ἴδιον ἐπικαλούμενος Πατέρα, ἵνα τὸ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ καλῶς διαφθειρόμενον αὐτὸς πάλιν ἀνασώσῃ καὶ ζωώσῃ; Καὶ εἰ τὸ σῶμά ἐστι τοῦ Πονηροῦ, πῶς τὸν τῆς χήρας υἱὸν τεθνεῶτα ἀνέστησε; πῶς τὰς ἄλλας μυρίας θεοσημείας, ὅσαις τὰ τῶν ἀνθρώπων εὐεργέτησε σώματα, διεπράξατο; Ὁ δὲ τοῦ ἑκατοντάρχου παῖς, ἡ δὲ τοῦ Πέτρου πενθερὰ, ἡ συγκύπτουσα τῷ πάθει γυνὴ, ἡ τῷ πολυχρονίῳ ῥεύματι κατασυρομένη τοῦ αἵματος καὶ πᾶσαν ἀφῃρημένη σωτηρίας ἐλπίδα, οἱ λεπροὶ, οἱ παράλυτοι, οἱ κωφοὶ, τὰ μυρία τῶν παθῶν καὶ τῶν νοσημάτων γένη, ὧν ἁπάντων καθαρὸν ἀπέλυε τὸ σῶμα. Ταῦτα πάντα οὐχ ἱκανὰ καταισχῦναι τοὺς λέγοντας τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα πλάσματα τοῦ Πονηροῦ; Πῶς γὰρ τὸ πλάσμα τοῦ Ἐχθροῦ ὁ ἀγαθὸς Θεὸς διαφθειρόμενον ἀνεκαίνιζε, καὶ οὐ προσιόντων μόνον τὰ πάθη ἀπήλαυνεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐκείνοις ἐπιφοιτῶν καὶ παραγινόμενος; Περιῆγε γὰρ ὁ Ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν. Καὶ οὐκ ἐθεράπευσε μὲν τούτους, ἐσίγα δὲ τὴν θεραπείαν, ἀλλὰ καὶ προσέτασσε διαγ-

[34] Luc. XIII, 11. [35] Matth. IX, 35.

γέλλεσθαι. Πορευθέντες γὰρ, φησὶν, ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ· Τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, καὶ νεκροὶ ἐγείρονται. Καὶ τοῖς μαθηταῖς δὲ σημεῖον τῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ ἰσχύος καὶ χάριτος, τὸ ἐπὶ ἀῤῥώστους χεῖρας ἐπιθεῖναι καὶ ἰᾶσθαι δίδωσιν. Οὕτως ὡς οἰκείου πλάσματος ἐποιεῖτο τὴν πρόνοιαν, ὃ καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα παραγεγονὼς σῶσαι Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ μέχρις αὐτοῦ τὴν εὐεργεσίαν αὐτοῦ περιγράφων, ἀλλὰ καὶ τοῖς μαθηταῖς τὰ ἴσα ποιεῖν διδοὺς τὴν ἐξουσίαν. Εἰ δὲ ὡς τὰ τοῦ Πονηροῦ στόματα θεομαχεῖ, τὸ σῶμά ἐστι τοῦ Πονηροῦ, πῶς δι' αὐτοῦ τὰ μέγιστα τῶν κατορθωμάτων πράττομεν, σωφροσύνην, ἐγκράτειαν, ἀγρυπνίαν, στάσιν, πρὸς τὰ δεινὰ καρτερίαν, μαρτυρίου πόνους, ἃ πάντα σώματος μᾶλλον ἢ ψυχῆς ὄντα, εἰς δόξαν ἀναφέρεται τοῦ πλάστου καὶ δημιουργοῦ; Καὶ γὰρ ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτήν οὔτε πρᾶξαι ταῦτα πρὸς ἀγῶνας ἔλθοι (4), οὔτε λόγον, ὅτι μὴ ἔπραξεν, εἰσπραχθήσεται πλημμελείας. Πῶς οὖν τὸ ποίημα τοῦ Πονηροῦ πράττει τὰ ἀγαθὰ, καὶ συνεργεῖ τῇ ψυχῇ κατορθῶσαι, ἃ, μὴ παρόντος, οὐμενοῦν οὐ κρίνεται κατορθώματα; Σὺ δὲ λογίζου καὶ τοῦτο· εἰ τὸ σῶμα ἦν τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ Παῦλος ἐλυπεῖτο, νοσοῦντος τοῦ Ἐπαφροδίτου, καὶ ἔλεγεν, ὅτι Ἐλέησεν αὐτὸν ὁ Θεὸς, οὐκ ἐκεῖνον δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμὲ, ἵνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ; Τί γὰρ ἔδει λυπεῖσθαι τὸν Παῦλον, ὁρῶντα λυόμενον τὸ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ; καὶ εἰ τὸ πλάσμα ἦν τοῦ Πονηροῦ, πῶς ἐπέστελλε Τιμοθέῳ ὁ αὐτὸς μετάρσιος ἄνθρωπος· Οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας; Ἔδει γὰρ τὸν οὐράνιον ἐκεῖνον διδάσκαλον, εἴπερ ἐφρόντιζε Τιμοθέου, ἐπεὶ καθ' ὑμᾶς πλάσμα ἦν τὸ σῶμα τοῦ Πονηροῦ, γράφειν αὐτῷ· μηδόλως κέχρησο οἴνῳ, ἵνα θᾶττον ῥαγῇ τὸ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ, καὶ ἐλευθερωθῇς τοῦ βάρους αὐτοῦ. Καὶ εἰ τὰ σώματά εἰσι τοῦ Πονηροῦ, πῶς λέγει ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἄνευ τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. Τί γὰρ μέλει τῷ ἀγαθῷ Θεῷ ὑπὲρ τῶν πλασμάτων τοῦ Πονηροῦ, οἷς οὔτε περίκειται ᾗθλα, οὔτε ζωὴ αἰώνιος, οὔτε ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν; Ἀλλ' ὅτι κτίστης αὐτῶν καὶ Κύριος, καὶ ἐξουσιαστὴς, διὰ τοῦτο οὐδὲ ταῦτα χωρὶς αὐτοῦ στερίσκεται ζωῆς. Πῶς δὲ καὶ μεγαλυνθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ τοῦ Παύλου σώματι, εἴπερ τὸ σῶμα πλάσμα τοῦ Πονηροῦ; Καὶ πάλιν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ μυστηρίων ὑποφήτης, εἴπερ οὐκ ἦν τὸ σῶμα πλάσμα τοῦ ἐπὶ πάν-

gunt [36]. Discipulis vero signum potentiæ suæ virtutis ac gratiæ largitur; ut ægrotis manus imponant eisque medeantur. Adeo Christus, Deus noster, qui ad servandam animam et corpus venit, corporis, tanquam proprii operis, curam suscepit, neque beneficentiam suam in eo jussit acquiescere, sed et, ut eadem facerent, discipulis suis potestatem fecit. Si vero, quod mali principii ora contra Deum profitentur, corpus a malo ortum est, quomodo per illud præclarissima quæque efficimus, temperantiam, v. gr. continentiam, vigilantiam, resistentiam, patientiam in adversis, martyrii labores, quæ quidem omnia ad corpus magis quam animum pertinentia in Conditoris Creatorisque gloriam tendunt. Anima enim, sibi relicta, non ingrederetur unquam studium ad ejusmodi præstanda, neque si omitteret, ad reddendam rationem vocari posset. Quomodo itaque creatura Mali perficit bona, et succurrit animæ ad præclara illa perficienda, quæ, eo absente, perficere non judicatur. Tu vero etiam hoc velim consideres: si corpus Mali fuit principii, quomodo Paulus, ægrotante Epaphrodito, tristatus fuit, et dixit: *Deus misertus est illius, nec illius solum, sed et mei, ne tristitiam super tristitia haberem* [37]. Quid enim necesse erat Paulum tristari, videntem, quod creatura Mali perdita sit: et, si creatura fuisset Mali, quomodo idem vir divinus scripsit Timotheo: *Vini parum adhibe ob stomachum tuum, et morbos frequentiores* [38]. Divinum enim illum doctorem, siquidem vere de Timotheo sollicitus fuit, secundum vos, quia corpus Mali erat creatura, scribere decebat: omnino non utere vino, ut eo citius id, quod Mali est, frangatur, tuque onere ejus leveris. Quod si corpora ad Malum originem suam referunt, quomodo Jesus Christus, Dominus noster, ait: *Nonne duo passeres uno assario venduntur, neque tamen unus eorum sine Patre vestro, qui in cœlis est, cadit* [39]. Quid enim bono Deo curæ est de creaturis Mali, quibus nec præmia, nec vita æterna, nec regnum cœlorum proposita sunt? At quoniam Dominus eorum et conditor et superior est, ideo neque illa sine ipso vita privantur. Quomodo vero Christus in corpore Pauli glorificabitur, siquidem corpus a Malo est formatum? Imo quomodo mysteriorum divinorum præco, si corpus non fuit creatura Dei, qui est super omnia, corpus et spiritum et animam precatur totam conservari, idque ad Domini adventum? Ait enim: *Deus vero pacis sanctificet vos inte-*

[36] Matth. xi, 5. [37] Philipp. ii, 27. [38] I Tim. v, 23. [39] Matth. x, 29.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(4) Πρὸς ἀγῶνας ἔλθοι. Phrasis gymnastica, cujus vox media variis significatibus subjecta est, quas Eustathius summatim, ad Iliados Σ, p. 1148, ita complexus est: Ὁ δὲ ἀγὼν πολυσήμαντος λέξις, κατὰ τοὺς παλαιούς. Ἀγὼν γάρ, φησὶν, ὅμιλος, κύκλος, μάχη, ἔρις, ἀγορὰ, συναγωγὴ καὶ ἐπίδειξις. Ego hic locum, in quo certamen suscipitur, indicari putem per ἀγῶνας, quam vocis notionem demonstravit Jo. Georg. Grævius, in notis ad Hesiodi Ἀσπίδα, v. 312. De aliis significationibus lege Ezech. Spanhemium, ad Orationes Juliani, p. 11, 12; Ludovic. Cresollium, in *Theatro rhetorum et sophistarum*, lib. iii, c. 17; Gottfred. Olearium ad Philostrati *Vitas sophistarum*, l. xxii, § 1, n. 4; et Jac. Tollium ad Longinum περὶ ὕψους, sect. 9 et 11, n. 1. Pertinet huc phrasis ἀγὼν πρόκειται, de qua exponit Lamb. Bos in Notis ad N. T., p. 254.

gros, et totus Spiritus vester, et anima et corpus inculpata conserventur in adventum Domini nostri Jesu Christi [40]. Præter vero ista, si anima alterius principii opus existeret, alterius vero corpus, quomodo verus nostri conditor et Deus, servos suos curis non distractos esse cupiens, de utroque præcipit dicens : *Ne curate de anima vestra, quid edatis aut bibatis, neque corpori vestro, quid induatis* [41]. Postea adhuc magis exemplo quodam ad percipiendas admonitiones perducturus : *Inspicite*, inquit, *in volucres cœli, quia non serunt, nec metunt, neque in granaria congerunt* [42] ; et unde illis victus suppetit ? *Pater vester cœlestis nutrit eas* [43]. Si itaque Patrem nostrum cœlestem eum, qui volucres cœli nutrit, et agnoscit, et appellat veritatis fons, imo vero gramen agri, in fornacem conjici solitum, ab eodem Deo, ea forma indui ait, qua nec Salomon in omni sua gloria conspicuus fuerit, quomodo effrenata impietatis ora alium quidem graminis, et avium et corporis et rerum sensibilium omnium conditorem renuntiant, alteri vero dimidium principitum ex gratia quasi largiuntur ?

σθαι, οἷον οὐδὲ Σολομὼν ἓν ὅλῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ἄλλον μὲν τοῦ χόρτου καὶ τῶν πετεινῶν καὶ τοῦ δημιουργὸν, ἑτέρῳ δὲ τὴν ἡμίτομον χαρίζονται ἀρχήν ;

X. Quod vero idem sit, qui et sæcularia hæc et cœlorum regnum largitur, paucis commonstraturus Servator : *Novit enim*, inquit, *Pater vester cœlestis, quod his omnibus indigetis. Quærite vero primum regnum Dei, et justitiam ejus, et ista omnia adjicientur vobis* [44]. Cujus est, homo perditissime, regnum cœlorum, et cujus est justitia ejus ? et quis suppeditat necessitatibus corporis consultura ? nonne idem Deus, qui unus est et solus ? nonne communis formator ? nonne omnium Dominus ? Si vero qui solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluviam super justos et injustos demittit, idem est, qui ad perficiendas virtutes nos in filios adoptavit ; hic vero est Pater noster, qui in cœlis est. Nonne vehementer abominanda est apostatarum impietas ? *Ego enim*, inquit Servator, *vobis dico : Diligite inimicos vestros, benefacite odio prosequentibus vos* [45]. Pergit, si quæratur quænam sit obedientiæ merces ? *Ut fiatis filii Patris vestri cœlestis*. Quis vero est Pater cœlestis ? *Qui solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluviam mittit super justos et injustos. Sitis igitur perfecti vos, sicut Pater vester cœlestis perfectus est* [46]. Perfectus igitur Pater, quem imitari nos jubet, qui natura et Filius, idem ille est, non alius qui solem visibilem oriri facit, quique lucem sensibilem nobis, qui sensibus subjecti sumus, suppeditat, et pluit super justos et injustos, ut fructus ferre et coli terra possit, utque, si quid ob ariditatem ad intemperiem vergat, aer, quo ad respirationem utimur, per humorem pluviæ temperetur. Ubi igitur sunt nefandi illi Imperii Dei partitores, qui terræ,

A των Θεοῦ, πῶς τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴν ὁλόκληρον ἐπεύχεται διατηρηθῆναι καὶ τότε ἐν τῇ τοῦ Κυρίου παρουσίᾳ ; Λέγει γάρ · Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διατηρηθείη. Χωρὶς δὲ τούτων εἰ ἄλλης μὲν ἦν ἀρχῆς ἔργον ἡ ψυχὴ, ἑτέρας δὲ τὸ σῶμα, πῶς ὁ ἀληθὴς ἡμῶν πλάστης καὶ Θεὸς ἀπερισπάστους εἶναι βουλόμενος, τοὺς αὐτοῦ νουθετῶν λατρευτὰς παραινεῖ περὶ ἑκατέρου λέγων · Μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε, ἢ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσησθε ; Εἶτα καὶ πλέον ἡμᾶς τῷ παραδείγματι πρὸς τὴν νουθεσίαν ἕλκων, Ἐμβλέψατε, φησὶν, εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ B σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας · καὶ πόθεν αὐτοῖς ἡ ζωή ; Ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. Εἰ οὖν Πατέρα ἡμῶν οὐράνιον τὸν τρέφοντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ οἶδε καὶ λέγει τῆς ἀληθείας ἡ πηγὴ, λέγει δὲ καὶ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ τὸν εἰς τὸν κλίβανον βαλλόμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ, κάλλος ἀμφιέννυτῇ δόξῃ · πῶς τὰ ἀπύλωτα τῆς ἀσεβείας στόματα, σώματος, καὶ τῶν αἰσθητῶν ἁπάντων χειροτονοῦσι

Ι'. Ὅτι δὲ ὁ αὐτός ἐστιν ὁ καὶ ταῦτα τὰ πρόσκαιρα διδοὺς, καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν λεπτομερέστερον βεβαιῶν τὸ δόγμα · Οἶδε γὰρ, φησὶν, ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων. Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, C καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν. Τίνος ἐστὶν, ἄθλιε, ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ τίνος ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ ; καὶ τίς ὁ προστιθεὶς καὶ τὰ εἰς τὴν χρείαν τοῦ σώματος διαρκῆ ; οὐχ ὁ αὐτὸς Θεὸς ὁ εἷς καὶ μόνος ; οὐχ ὁ κοινὸς πλάστης ; Οὐχ ὁ πάντων δημιουργός ; Εἰ δὲ ὁ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, ὁ αὐτός ἐστιν ὁ καὶ διὰ τὴν τελείωσιν τῶν ἀρετῶν υἱοθετούμενος ἡμᾶς, οὗτος δέ ἐστιν ὁ Πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς · πῶς οὐχὶ σφόδρα βδελυκτὸν ἡ ἀσέβεια τῶν ἀποστατῶν ; Ἐγὼ γὰρ, φησὶν ὁ Σωτὴρ, ὑμῖν λέγω · Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς. Εἶτα καὶ τίς ὁ τοῖς πειθομένοις μισθός ; Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς D ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἀλλὰ τίς ὁ ἐν οὐρανοῖς Πατήρ ; Ὁ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν. Ὁ γοῦν τέλειος Πατὴρ, ὃν ἡμᾶς μιμεῖσθαι ὁ φύσει παραινεῖ Υἱὸς, αὐτὸς οὗτός ἐστιν, οὐκ ἄλλος, ὁ τὸν ὁρώμενον ἀνατέλλων ἥλιον · καὶ τὸ φῶς ἡμῖν τοῖς αἰσθητοῖς τὸ αἰσθητὸν χορηγῶν, καὶ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, ἐπὶ καρποφορίᾳ καὶ γεωργίᾳ τῆς γῆς · καί ὡς ἂν, εἴ τι πρὸς ἀκρασίαν ἐπέκλινε διὰ ξηρότητα, ᾧ χρώμεθα πρὸς ἀναπνοὴν, ὁ ἀὴρ,

[40] I Thess. v, 23. [41] Matth. vi, 2. [42] ibid. 26. [43] ibid. [44] Matth. vi, 32. [45] Matth. v, 44. [46] ibid. 45, 48.

διὰ τῆς ἀπὸ τῶν ὑετῶν νοτίδος πρὸς εὐκρασίαν ἐπαναχθῇ. Ποῦ τοίνυν εἰσὶν οἱ τῆς ἀμερίστου τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἔκθεσμοι μερισταὶ, οἱ τῆς γῆς μὲν καὶ τοῦ ἀέρος, καὶ τῶν ὑετῶν, καὶ τοῦ ἡλίου, καὶ τῶν ὁμοστοίχων ἕτερον ἀναπλάττοντες δημιουργὸν, ἄλλον δὲ τῶν ἔτι παρὰ ταῦτα τὴν τῶν νοητῶν ἐπέχει (5) τάξιν;

A aeris, pluviarum, solis, aliorumque ejusmodi alium fingunt conditorem, alium vero eorum, quæ in classe et ordine rerum intelligibilium locum tenent.

ΙΑ'. Εὖ δέ μοι σκόπει καὶ τοῦτο. Εἰ θρόνον τοῦ Θεοῦ τὸν οὐρανὸν καλεῖ ὁ μᾶλλον τῶν ἄλλων τὸν Πατέρα καὶ τὰ τοῦ Πατρὸς εἰδὼς, ὑποπόδιον δὲ τὴν γῆν, καὶ πόλιν αὐτοῦ τὰ Ἱεροσόλυμα, πῶς οὐκ ἐσχάτης ἀσεβείας, ὧν μάρτυς ὁ Υἱὸς, ταῦτά τινας περικόπτειν αὐτοῦ, καὶ ἕτερον τῶν περικοπέντων ποιεῖν ποιητήν; Ὁ γὰρ πάντα πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν καὶ πράττων καὶ παραινῶν Χριστὸς ὁ Θεὸς, τὸν ὅρκον ὡς ὄντα τῆς ἐπιορκίας πύλην τῆς ἀνθρωπίνης ἀποκλείων πολιτείας, φησίν. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ὀμόσαι ὅλως, μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἐστι· μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ βασιλέως τοῦ μεγάλου. Ἀλλὰ μηδὲ ἐν τῇ κεφαλῇ σου, φησὶν, ὅτι οὐ δύνασαι ποιῆσαι ἐξ αὐτῆς λευκὴν τρίχα ἢ μέλαιναν· κεφαλὴν, καὶ Ἱεροσόλυμα, καὶ γῆν, καὶ οὐρανὸν, τὰ αἰσθητὰ, τὰ ὄψει κρινόμενα, λέγων, ἃ τοῖς Ἰουδαίοις ἔθος ἦν ὅρκον ποιεῖσθαι (6). Μηδὲ πάλιν εἰς μύθους καὶ ληρους τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὸν οὐρανὸν ἡ μανία παρατρέποι. Τὸν γὰρ ὁρώμενον οὐρανὸν, καὶ τὴν αἰσθητὴν γῆν, καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἃ πάλαι μὲν ᾠκοδόμητο, γενεαῖς δὲ ὕστερον ὁ Δαβὶδ ἀνοικοδομεῖ καὶ πολίζει· ταῦτα τὸν μὲν θρόνον καλεῖ, τὴν δὲ ὑποπόδιον, τὰ δὲ πόλιν τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ποίου βασιλέως; αὐτὸς ἑτέρωθι σαφέστερον ἐκδιδάσκει, Μὴ ποιεῖτε, λέγων, τὸν οἶκον τοῦ Πατρός μου οἶκον ἐμπορίου, τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ναὸν τοῦ Πατρὸς οἶκον ἀποσεμνύνων· ὅτι ὃν καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα τοῦ βασιλέως πόλιν καλεῖ. Ὃν γὰρ ἐν τῇ τῶν ὅρκων ἀπαγορεύσει μέγαν ἀνεῖπε βασιλέα, ἐνταῦθα Πατέρα ἴδιον ἐθεολόγει. Διὸ καὶ τοὺς πωλοῦντας τὰς βόας καὶ τὰ πρόβατα, καὶ τὰς περιστερὰς, τὴν πατρικὴν οἰκίαν τῆς ἐμπορικῆς καθαίρων παροινίας ἀπελαύνει· καὶ τὴν δικαίαν αὐτοῖς ὀργὴν ἀπειλεῖ· οἷα δὴ καταφρονητὰς εὑρὼν καὶ τοῦ πατρικοῦ οἴκου καὶ τῆς πατρικῆς ἐντολῆς. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ πρότερον μὲν ὑπὸ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐμπνεόμενος ὁ Δαβὶδ, ὕστερον δὲ καὶ ὁ θεῖος Παῦλος λαμπρᾷ διακέκραγε τῇ φωνῇ· ὡς ὁ κηρυττόμενος ὑπὸ Μωσέως Θεὸς, πρὸς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν λέγει. Τῷ Σωτῆρι γὰρ ἡμῶν ὁ Παῦλος πρὸς Ἰουδαίους γράφων, τὴν πατρικὴν ἁρμόζει φωνὴν, τὴν διὰ τοῦ Δαβὶδ προφητευθεῖσαν. Υἱός μου εἶ σὺ,

XI. Tu vero et hoc mihi expende: Si thronum Dei cœlum appellat is, qui præ aliis Patrem, et quæ Patris sunt, novit, terram scabellum, et Hierosolyma civitatem ejus, nonne maximæ impietatis argumentum est, ea, quorum filius testis est, quosdam ipsi præscindere, et eorum, quæ prærepta sunt, alium venditare auctorem? Christus enim Deus, qui omnia ad salutem nostram et facit, et monet, jusjurandum, tanquam perjurii inter homines portam, in civili societate claudens, ait: *Ego vero dico vobis: Ne juretis omnino, neque per cœlum, quia thronus est Dei; neque per terram, quia scabellum est pedum ejus; neque per Hierosolyma, quia civitas est regis magni* [47]. Sed neque per caput tuum, addit, quia non potes producere ex ea capillum album aut nigrum. Caput, et Hierosolyma, et terram, et cœlum sensibus et visu dignoscenda hic memorat, per quæ Judæi jurare consueverant. Caveat vero sibi insana cohors, ne denuo in fabulas et nugas caput, et Hierosolyma, et terram et cœlum convertat. Cœlum enim, quod conspicitur, et terram quæ sentitur, et Hierosolyma urbem olim quidem exstructam, aliquot autem sæculis post a Davide reædificatam, ea inquam, thronum, scabellum et urbem magni regis appellat. Cujus autem regis? sic ipse alibi clarius edocet: *Ne faciatis*, inquit, *domum Patris mei domum nundinationis*, [48] templum scilicet Hierosolymitanum domum Patris appellans, propter quod et Hierosolyma regis urbem vocat. Quem enim in prohibitione jurisjurandi magnum pronuntiavit regem, eum hic Patrem suum et simul Deum appellat. Ideo et vendentes boves et oves et columbas a paterna domo, castigata mercandi insolentia, arcet, justamque illis iram comminatur, quos scilicet et paternæ domus et paterni præcepti contemptores videbat. Quid præterea dicent, si primum quidem David, a Spiritu sancto actus, deinde vero etiam divinus Paulus clara voce clamavit, quod Deus a Mose prædicatus ad Dominum nostrum Jesum Christum inquit: ad Servatorem enim nostrum Paulus, ad Hebræos scribens, Patris accommodat vocem per Davidem prænuntiatam: *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Iterumque alibi: *Ego ero tibi in Patrem, et ipse erit mihi in filium* [49]. Item: *Et adorabunt*

[47] **Matth. v, 34.** [48] **Joan. II, 16.** [49] **Hebr. I, 5.**

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(5) Ἐπέχει. Legendum fuerit, vi constructionis, ἐπεχόντων, nisi τὸ, ἔτι proxime antecedens, quod hic locum non admodum tueri videtur, cum ἃ permutandum censeas.

(6) Ὅρκον ποιεῖσθαι. De his aliisque jurandi formulis, apud Judæos tunc receptis, lege post, Joh. Lightfotum ad istum Matthæi locum, Buxtorfium, in *Lexico Rabbinico*, fol. 2314; Seldenum, *De synedriis Hebr.* II, 11, § 7; et inprimis Jo. Friederic. Miegium, in Notis ad Maimonidis tract. *De juramentis*, p. 122, seqq.

ipsum omnes Angeli Dei [50]. Et : *Thronus tuus, o Deus, est in sæculum sæculi : sceptrum regni tui* [51]. Porro (attendite, surdi, et videte, cæci !), addit enim : *Tu vero a principio, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cœli. Illi peribunt, tu vero permanebis. Et omnes instar involucri convolves eos, et immutabuntur. Tu vero idem es, et anni tui non deficient* [52]. Quod si ista in Spiritu prædixit, qui Dei Pater est, David, obsignavit autem arcanis sacris initiatus et initians alios Paulus, quod scilicet Veteris Testamenti Deus idem est et Domini nostri Jesu Christi filius, idemque thronum sui natura filii in sæculum sæculi firmavit, et omnium angelorum ordines progeniei suæ adoratores et famulos constituit, imo qui idem, et non alius, terram fundavit, et cujus manuum opera cœli sunt ; nonne omnem impietatem in sinu reconditam habent, qui alium quidem Patrem Domini nostri Jesu Christi, alium vero cœli et terræ conditorem fingunt, conditori creaturas suas auferentes, easdemque zizaniorum satori vindicantes ? Pro quo certe interitum ipsis retribuet, ut in pœnam, quæ illi parata est, cum ipso ducantur. Similia dictis in Actis afferens divinus Lucas, (quamvis maxima horum apostatarum pars dicta ejus non recipiat), Isaiæ scilicet vel potius Stephani lingua usus, egregie per Judæus ora illis obturat. Is enim, cum primus coronam victricem reportasset, in sua Judæorum confutatione, inter cætera argumenta, quibus impudentiam eorum confundit, Patrem Domini nostri Jesu Christi introducit clamantem et dicentem : *Cœlum mihi thronus est, et terra scabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi, ait Dominus* [53]. Et quæ in Evangeliis Servator dixit de Patre, thronum quidem ejus cœlum, scabellum vero terram, et urbem ejus Hierosolyma vocans, eadem testatus primus martyr Isaiæ verbis Patrem introducit eadem dicentem. Alibi quoque iterum Servator, vaniloquentiam jurantium reprimens et cohibens eamdem doctrinam astruit. *Stulti enim*, ait, *et cæci, quis major est ? aurumne, an templum, quod sanctificat aurum* [54] ? Itaque templum veteris instrumenti non solum sanctum erat, sed et sanctificandi vi pollebat. Iterum : *Utrum majus est ? donumne, an altare, sanctificans donum ?* Ubi diserte ostendit, et altare sanctum fuisse, et quæ in eo offerebantur, sancta effecisse. Et post pauca : *Et qui jurat*, inquit, *per cœlum* (aperi, homo, aurem quam ad audiendum formavit Deus, transformavit autem is qui vere malus est, ut surdus esses ; audi, inquam) : *Qui jurat*, inquit, *per cœlum, jurat per thronum Dei et per eum qui sedet*

A ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Καὶ πάλιν. Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς Πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς Υἱόν. Καὶ πάλιν. Καὶ προσκύνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Καί. Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Εἶτα ἀκούσατε, οἱ κωφοὶ, καὶ οἱ τυφλοὶ, ἀναβλέψατε ! ἐπάγει γὰρ. Καὶ σὺ κατ' ἀρχὰς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σού εἰσιν οἱ οὐρανοί. Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις. Καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτοὺς, καὶ ἀλλαγήσονται. Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. Εἰ ταῦτα προεῖπε μὲν ἐν πνεύματι ὁ θεοπάτωρ Δαβὶδ, ἐπεσφράγισε δὲ ὁ τῶν ἀῤῥήτων μύστης καὶ μυσταγωγὸς, ὡς ὁ τῆς παλαιᾶς B νομοθεσίας Θεὸς αὐτὸς μέν ἐστιν ὁ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Πατήρ · αὐτὸς δέ ἐστιν ὁ καὶ τὸν θρόνον τοῦ φύσει παιδὸς (7) εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, ἐδρασάμενος · καὶ τῶν ἀγγέλων πάντων τὰ τάγματα προσκυνητὰ καὶ δοῦλα πεποιηκὼς τοῦ γεννήματος· ὁ αὐτὸς δὲ καὶ οὐκ ἄλλος τήν τε γῆν ἐθεμελίωσε, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ εἰσιν οἱ οὐρανοί· πῶς οὐ πᾶσαν ἀσέβειαν ἀποκρύπτουσιν, οἱ ἄλλον μὲν τὸν Πατέρα λέγοντες τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἄλλον δὲ τὸν δημιουργήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, ἀφαιροῦντες μὲν τοῦ Κυίστου τὰ κτίσματα, νέμοντες δὲ ταῦτα τῷ σπορεῖ τῶν ζιζανίων, ἐφ' ᾧ τὴν ἀπώλειαν αὐτοῖς ἀνταμείψεται, καὶ τὴν ἡτοιμασμένην αὐτῷ τιμωρίαν συμμεταγονται. Τὰ ἴσα δὲ τοῖς εἰρημένοις κἀν ταῖς Πράξεσιν C ὁ θεῖος Λουκᾶς, εἰ καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἀποστασίας αὐτῶν τὰς ἐκείνου φωνὰς οὐ προσίεται· ὅμως ἐκεῖνος τῇ Ἡσαΐου φωνῇ, μᾶλλον δὲ τῇ τοῦ Στεφάνου κεχρημένος γλώσσῃ, λαμπρῶς αὐτων διὰ μέσου τῶν Ἰουδαίων ἐμφράττει τὰ στόματα· οὗτος γὰρ ὁ τὸν ἀθλοφορικὸν πρῶτος ἀναδησάμενος στέφανον, ἐν τῷ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἐλέγχῳ, ἄλλοις τε ἐπιχειρήμασι τὸ ἀναίσχυντον αὐτῶν καταισχύνων εἰσάγει καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διακεκραγότα καὶ λέγοντα· Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος ; Καὶ ἅπερ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ Σωτὴρ ἔφη περὶ τοῦ Πατρὸς, θρόνον μὲν καλῶν τὸν οὐρανὸν, ὑποπόδιον δὲ τὴν γῆν, καὶ D πόλιν αὐτοῦ τὰ Ἱεροσόλυμα· ταῦτα συμμαρτυρῶν ὁ πρωτομάρτυς τῷ Δεσπότῃ διὰ τῆς Ἡσαΐου φωνῆς τὸν Πατέρα παράγει λέγοντα τὰ αὐτά. Ἐν ἄλλοις δὲ πάλιν ὁ Σωτὴρ τὴν τῶν ὀμνυόντων στηλιτεύων καὶ ἐπιστομίζων ματαιολογίαν, τὴν αὐτὴν κρατύνει διδασκαλίαν. Μωροὶ γὰρ, φησὶ, καὶ τυφλοὶ, τίς μείζων ἐστὶν ; ὁ χρυσὸς ἢ ὁ ναὸς, ὁ ἁγιάζων τὸν

[50] Hebr. I, 7. [51] ibid. 8. [52] Psal. CI, 26, 27 ; Hebr. I, 10, 14. [53] Act. VII, 49. [54] Matth. XXIII, 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(7) Τοῦ φύσει παιδός. Id est, *veri filii*, non adoptivi, non putatitii. Hæc enim inter cæteras notio hujus vocis est apud scriptores ecclesiasticos. Vide inprimis Dionys. Petavii *Dogmata theologi.*, tom. II, lib. IV, c. 2, pag. 190 ; Mosen Amyraldum, *Diss.* VI, *Theolog.*, de peccato Originali, p. 581, seqq. et ex nostralibus Christoph. Franchii, *Exercitatt. Anti-Limborch.* p. 246 seq. et celeb. Joan. Albert. Fabricium, ad *Sextum Empiricum*, p. 9. Sic noster, infra, γνήσιον υἱὸν appellat.

χρυσόν ; Οὐκοῦν ὁ τῆς παλαιᾶς ναὸς οὐ μόνον ἅγιος ἦν, ἀλλὰ καὶ ἁγιάξειν εἶχεν ἰσχύν. Καὶ πάλιν· Τί μεῖζόν ; τὸ δῶρον ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζον τὸ δῶρον : σαφῶς κἀνταῦθα δεικνὺς. ὅτι τὸ θυσιαστήριον ἅγιόν τε ἦν, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἀνατιθέμενα ἅγια ἐποίει. Καὶ μετά βραχέα· Καὶ ὁ ὁμόσας, φησὶν, ἐν τῷ οὐρανῷ (διάνοιξον ἄνθρωπε, τὸ οὗς, ὅπερ ἔπλασε μὲν ὁ Θεὸς ἀκούειν, μετέπλασε δὲ ὡς ἀληθῶς ὁ Πονηρὸς εἰς κωφόν. Πλὴν ἄκουσον)· Ὁ ὁμόσας, φησὶν, ἐν τῷ οὐρανῷ, ὀμνύει ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ. Ὥστε ἅγιος μὲν ὁ ναὸς, ἅγιον δὲ τὸ θυσιαστήριον, καὶ χάριν ἔχον θείαν ἁγιοποιεῖν, καὶ θρόνος ἐστὶν ὁ οὐρανὸς τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὗ καὶ ἡ κτίσις σύμπασα ποίημα καὶ ἔργον. Εἰ δὲ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διακεναγότι ταῦτα ἀντιφθεγγονται, Χριστῷ δὲ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν συνφεγγομένῳ τῷ γεγεννηκότι οὐ πείθονται. Παῦλον δὲ μαρτυροῦντα, οὗ ψευδεπώνυμοι παραγράφονται, καὶ τὸν Δαβὶδ μὲν ὑπερορῶσι προφητεύοντα, Λουκᾷ δὲ τῷ μαθητῇ καὶ εὐαγγελιστῇ τοῦ σωτηρίου λόγου οὐ προσέχουσι. Στέφανον δὲ τὸν ἐν μάρτυσι πρῶτον καὶ τὸν προφήτην συνεπαγόμενον μυκτηρίζουσιν, ἀκόλουθόν ἐστιν αὐτοῖς, ὅ καὶ πράττουσι, τῷ Πονηρῷ μόνῳ πειθαρχεῖν, ᾧ καὶ τὰς ψυχὰς ἐνεχείρισαν, καὶ τὰ σώματα, τὰς μὲν τῇ ἀσεβείᾳ τοῦ φρονήματος, τὰ δὲ διὰ τοῦ βορβόρου τῶν πράξεων. Ἁρμόσειε δ' ἂν αὐτοῖς εὖ μάλα καὶ ὁ κατὰ τῶν ἀχαρίστων Ἰουδαίων Δεσποτικὸς ὀνειδισμὸς, ὅτι τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβοὺλ ἀπεκάλεσαν. Ὄντως γὰρ ἡ ἀποστασία τὸν τοῦ πάντος οἰκοδεσπότην Βεελζεβοὺλ ὀνομάζουσι· μᾶλλον δὲ ἑκατέραν ὕβριν δι' ἑκατέρας εἰσάγουσιν· οὕτω πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ πᾶσαν τόλμαν ἡ προκειμένη θεομαχία κουφοτέραν ἀπεργάζεται.

ΙΒ. Ἐντολὰς δὲ πάλιν ὁ Σωτὴρ τὰ Μωσαϊκὰ διατάγματα καλῶν, καὶ πανταχοῦ τιμῶν τὴν νομοθεσίαν τὴν πατρικὴν, Ὁ Θεός, φησὶν, ἐνετείλατο· Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου. Καὶ· Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω. Ὑμεῖς ἠκυρώσατε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν. Καὶ ταῦτα εἰπὼν μάρτυρα τὸν Ἡσαΐαν ἐπάγεται, Καλῶς, λέγων, προεφήτευσε περὶ ὑμῶν Ἡσαΐας, Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. Καὶ πρόσεχε λοιπόν· Μάτην δὲ σέβονται με. Διατί ; Διότι διδάσκουσι διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων· ὥστε ἅπερ μὲν ἦν ἐντάλματα ἀνθρώπων, οὐκ ἤρεσκε ταῦτα τῷ νομοθέτῃ Θεῷ· ἀλλὰ καὶ δίκης ἐνόχους τοὺς εἰσηγητὰς αὐτῶν ἐποίει. Εἰσῆγον δὲ ταῦτα οἱ πρεσβύτεροι τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, σέβειν μὲν τοῖς χείλεσι λέγοντες τὸν ἀληθινὸν Θεὸν, τῇ δὲ καρδίᾳ πόρρω διεστηκότες αὐτοῦ. Ὁ οὖν ἀληθινὸς Παῖς καὶ Υἱὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὗ τῆς νομοθεσίας τὰς οἰκείας (8) προέκρινον διδασκαλίας οἱ ἀγνώμονες ἐν Ἰσραὴλ, οὗτος ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τήν τε ματαίαν κατὰ τῶν μαθητῶν μέμψιν τῶν ἀχαρίστων Ἰουδαίων ἐπιστομίζων, καὶ τὰ βρώματα, ὡς τοῦ Πατρὸς ποιήματα, πάσης πονηρᾶς ὑπολήψεως καθαρίζων, καθὰ δὴ συν-

super ipsum[55]. Itaque sanctum quidem est templum sanctum vero et altare, idemque divino beneficio sanctificans: cœlum vero est thronus veri Dei et Patris Domini nostri Jesu Christi. Cujus et creatura universa opus et effectus est. Quod si vero Deo et Patri Domini nostri Jesu Christi, ista quidem proclamanti, obloquuntur, si Christo, Deo nostro vero, eadem cum Patre dicenti, non credunt; si Paulum, a quo falso cognominantur, eadem testantem, et Davidem prophetantem supine negligunt; si ad Lucam, discipulum et præconem salutaris doctrinæ non attendunt; si Stephanum denique, martyrum primum et prophetam, adductum adunco naso suspendunt; consequitur eos, quod et faciunt, malo solum principio obedire, cui et animas suas et corpora tradiderunt, illas quidem impiis cogitationibus, hæc vero sordidis actionibus indulgentes. Egregie vero in illos quadrat reprehensio, a Domino in ingratos Judæos conjecta, eo quod Patremfamilias, *Beelzebul* vocaverant. Apostatæ enim illi Patremfamilias totius universi Beelzebul vocant, vel potius injuriam aliam super aliam accumulant; adeo omnem impietatem omnemque insolentiam factio hæc Deum oppugnans leviorem sua efficit.

XII. Alibi Servator Mosaica instituta præcepta appellans, et legem a Patre latam undique in pretio habens: *Deus*, inquit, *præcipit: Honora patrem tuum, et matrem tuam. Et: Maledicens patri aut matri, morte moriatur. Vos mandatum Dei abrogastis per traditionem vestram*[56]. Atque hæc dicens Isaiam testem affert, *Bene*, inquiens, *prædixit de vobis Isaias: Appropinquat ad me populus hic ore suo, et labiis suis honorat me; cor vero eorum longe a me remotum est*[57]. Attende quoque ad sequentia: *Frustra vero colunt me.* Cur? *Quia docent doctrinas, præcepta hominum*[58], adeo, quæ erant hominum præceptas ea legislatori Deo non placebant. Imo et doctores eorum pœnæ obnoxios faciebat. Tradebant vero hæc Seniores Scribarum et Pharisæorum, labiis quidem se Deum colere verum dicentes, corde vero ab eo procul remoti. Verus igitur filius et natus Dei ac Patris, cujus legi suas præceptiones imperiti Israelitæ præferebant, ille, inquam, Servator noster et vanam ingratissimorum Judæorum in discipulos suos animadversionem obtundit, et cibos, tanquam Patris creaturam, ab omni prava suspicione liberat, sicut et testatur Evangelista: *Non quod ingreditur*, inquiens, *in os, inquinat hominem, sed quod egreditur ex ore, illud*

[55] Matth. xxiii, 21. [56] Matth. xv, 46. [57] Matth. xxii. 7. [58] ibid. 8. [59] Matth. xv, 11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(8) Οἰκείας. Ita lego pro οἰκίας, quod in me. exstat.

inquinat hominem [59]. Alibi vero iterum paucis verbis concordiam et justitiam inter homines stabiliturus, ista præcipit: *Quæcunque volueritis ut faciant vobis homines, eadem et vos facite illis* [60]. Hanc suam admonitionem et legem ut inculpatam et utilem commendaturus, addito elogio legis et prophetarum, obsignat: *Ita enim*, inquiens, *habet lex et prophetæ* [61]. Sic et parabola illa, in qua regnum cœlorum Servator noster cum homine bonum in agrum semen spargente comparat, non minus impios homines pudore suffundit. Nonne enim præsens mundus, et qui in ipso sunt, ad regnum Dei referri debent, quando agrum suum iisdem verbis vocat non semel, sed bis: agrum vero ait esse mundum, mundum autem ut agrum ita et regnum suum. Parabolam enim explicans: *Serens bonum semen*, inquit, *est Filius hominis, ager vero est mundus. Bonum vero semen sunt filii regni: zizania autem filii mali; hostis denique, illa serens, diabolus est* [62]. Audisne, quomodo mundum quidem suum, et eos, qui in eo sunt, semen suum appellet, quos et filios regni vocat, solam zizaniorum projectionem in hostem referens? Sed inquire argumentando, num quod manuum Conditoris vestigium tecum circumferas? In sequentibus enim clarissime mundum regnum suum pronuntiat. Quomodo? *in consummatione*, inquiens [63], *mundi hujus*, non autem futuri, mittet Filius hominis angelos suos, et colligent ex regno ejus, puta præsenti mundo, offendicula. Neque enim in futuro et æterno regno vel zizania crescunt, vel serit ea Malus, vel offendicula locum habent, ut ex eo angeli Filii hominis ista colligere valeant: sicut et post factam istam collectionem zizania in fornacem ignis conjicientur. Tunc vero et justi in regno Patris sui lucebunt instar solis. Quid his Domini vocibus hinc ad deprimendam defectorum impietatem, hinc ad provehendam et amplificandam pietatem illustrius aut efficacius esse potest? Eæ enim mundum, et quæ in eo sunt, Christi et Servatoris; ipsum autem Dominum et Regem universi, ut in futuro ita in præsenti regno esse prædicant. Quid vero homines magis sensu, quam ipsa inanimata, destituti esse cupiunt? quandoquidem sol et terra et petræ, in quantum cum Domino patiuntur, principatum ejus publice edicunt. At illos ne tum quidem pudet, cum imprudentiam suam ab iis vident castigatam. *A sexta enim*, inquit, *hora usque ad nonam tenebræ factæ sunt, et terra commota est, et petræ scissæ sunt* [64]. Quæ enim inter creaturam malam et Dominicam perpessionem communio aut commiseratio intercedit? Nam secundum impiorum illorum placita terram superbire decebat et splendido habitu indui, quandoquidem videbat eum, qui conditori suo perniciem allaturus erat, tantis cruciatibus exponi. Quomodo vero post resurrectionem, cum nondum in Patris sinum, quem nunquam deseruerat, rediisset, a Patre accepit po-

A επιμαρτύρεται καὶ ὁ εὐαγγελιστής· Οὗ τὸ εἰσερχόμενον, φησὶν, εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, ἐκεῖνο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον. Ἐν ἄλλοις δὲ πάλιν βραχέσι ῥήμασι τὴν ἐν ἀνθρώποις εἰρήνην καὶ δικαιοσύνην κρατύνων καὶ νομοθετῶν δι' ὧν ἔλεγε· Πάντα ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. Ταύτης αὐτοῦ τῆς παραινέσεως καὶ νομοθεσίας τὸ ἀνεπίληπτον καὶ λυσιτελοῦν παριστῶν, τῷ ἀξιώματι τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν ἐπισφραγίζει· Οὕτω γὰρ ἐστι, φησὶν, ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται. Ναὶ δὴ καὶ ἡ παραβολὴ, καθ' ἣν τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ἀπεικάζει ὁ Σωτὴρ ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ, οὐκ ἔλαττον καταισχύνει τὴν ἀσέβειαν. Πῶς γὰρ οὐκ ἔστιν B ὁ παρὼν κόσμος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἐν αὐτῷ, ὁπότε αὐτοῦ μὲν τὸν ἀγρὸν αὐταῖς λέγει φωναῖς, οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δὶς, εἶναι δὲ τὸν ἀγρὸν τὸν κόσμον, τὸν δὲ κόσμον ὥσπερ ἀγρὸν αὐτοῦ, οὕτω καὶ βασιλείαν αὐτοῦ; Ἀναπτύσσων γὰρ τὴν παραβολὴν, Ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα, φησὶν, ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ ἀγρός ἐστιν ὁ κόσμος. Τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζάνιά εἰσιν οἱ υἱοὶ τοῦ Πονηροῦ· ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρων αὐτὰ, ἐστὶν ὁ διάβολος. Ἀκούεις πῶς τὸν κόσμον μὲν αὐτοῦ λέγει, καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ τοὺς ἐν αὐτῷ, οὓς καὶ υἱοὺς τῆς βασιλείας λέγει, μόνην δὲ τὴν τῶν ζιζανίων ἐπισπορὰν εἰς τὸν Ἐχθρὸν ἀποπέμπεις: Ἀλλ' ἐπίστησον τοῖς λογισμοῖς εἴ τι λείψανον τῆς τοῦ Πλάστου χειρὸς ἐν C ἑαυτῷ περιφέρεις. Ἐν γὰρ τοῖς ἑπομένοις περιφανῶς αὐτοῦ βασιλείαν ἀνακηρύττει τὸν κόσμον. Πῶς; Ἐν τῇ συντελείᾳ, φησὶ, τοῦ αἰῶνος τούτου, ἀλλ' οὐχὶ νοῦ μέλλοντος, ἀποστελεῖ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, δηλονότι τοῦ παρόντος κόσμου τὰ σκάνδαλα. Οὐ γὰρ ἐν τῇ μελλούσῃ καὶ ἀτελευτήτῳ, οὐμενοῦν οὔτε ζιζάνια φύεται, οὔτε ταῦτα σπείρει ὁ Πονηρὸς, οὔτε συνίσταται σκάνδαλα, ἵνα ἐκ ταύτης οἱ ἄγγελοι τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου συλλέξωσιν αὐτά· ἐπεὶ καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῶν ἐνταῦθα συλλογὴν ταῦτα μὲν εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς βάλλονται. Τότε δὲ καὶ οἱ δίκαιοι ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν ἐκλάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος. Τί τούτων τῶν Κυριακῶν D φωνῶν λαμπρότερον ἢ δυνατώτερον, καθελεῖν μὲν τὴν ἀποστασίαν, ὑψῶσαι δὲ καὶ κρατῦναι τὴν εὐσέβειαν; δι' ὧν τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ τοῦ Χριστοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνακηρύττουσι· Δεσπότην δὲ καὶ Βασιλέα τοῦ παντὸς ὥσπερ τῆς μελλούσης οὕτω καὶ τῆς παρούσης ἀναγορεύουσι βασιλείας. Τί δὲ φιλονεικοῦσι τῶν ἀψύχων γενέσθαι ἀναισθητότεροι; ὁπόταν ἥλιος μὲν, καὶ γῆ, καὶ πέτραι, δι' ὧν τῷ Δεσποτικῷ συνέπασχον πάθει, τὴν αὐτοῦ δεσποτείαν κηρύττουσι, οὗτοι δὲ κἀκείνων τὴν ἄνοιαν αὐτῶν ἐλεγχόντων οὐκ αἰσχύνονται. Ἀπὸ γὰρ τῆς ἕκτης, φησὶν, ὥρας ἕως ἐννάτης σκότος ἐγένετο, καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν. Τίς γὰρ

[60] Matth. VII, 12. [61] Ibid. [62] Matth. XIII, 38. [63] Matth. XXIV, 31. [64] Matth. 27, 45.

κοινωνία ἢ συμπάθεια πονηροῦ πλάσματος καὶ Δεσποτικοῦ πάθους; Ἐχρῆν γὰρ μᾶλλον ὅσον, ἐπὶ τῷ τῶν ἀσεβῶν δόγματι, λαμπρύνεσθαί τε καὶ κόσμον περιβάλλεσθαι μεῖζόά τε καὶ περιφανέστερον, ἐφ' ᾧ τὸν καθελεῖν παραγεγονότα τὸν πλάστην αὐτῶν τηλικοῦτον πάθος ἔβλεπον ὑφιστάμενον. Πῶς δὲ μετὰ τὴν ἀνάστασιν μὲν, οὔπω δὲ πρὸς τοὺς πατρικοὺς ὁ μηδέποτε τούτους λιπὼν ἀνελθὼν κόλπους, παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν ἐξουσίαν λαμβάνει τοῦ τε οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὧν οὐκ ἦν Κύριος ὁ διδούς; Οὕτω γὰρ ἡ θεομάχος γλῶσσα δυσφημεῖ. Ἐπεὶ τούτοις δὲ εἰ ἀγροὶ καὶ οἰκίαι τῆς χειρός εἰσι τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τοῖς προθύμως ἠκολουθηκόσιν αὐτῷ μετὰ τῶν αἰωνίων ἀγροὺς καὶ οἰκίας ἐπαγγέλλεται παρασχεῖν, ἃ φαῦλά τέ ἐστι καὶ φαύλου ποιητοῦ, καὶ ὧν οὔτε Κύριος αὐτὸς ἔχειν, οὔτε ἄλλοις παρασχεῖν; Τί δὲ καὶ εἰς μισθὸν ἔδει φέρειν τὰ τοῦ Ἐχθροῦ τοῖς πάντα λιποῦσιν καὶ ἀκολουθήσασιν αὐτῷ, καὶ συμπεριλαμβάνειν αὐτοῖς ἐν τῷ δώρῳ, καὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀγαθοῖς συνάπτειν φαυλα, καὶ διὰ τῆς προσθήκης τοῦ χείρονος ἐνυβρίζειν καὶ ὃ ἂν ἦν χωρὶς τῆς προσθήκης κάλλιστον τῶν δώρων; Ἠῶς δὲ πάλιν ἐρωτησάμενος ὁ Σωτὴρ περὶ τῶν νομικῶν ἐντολῶν πρώτην μὲν εἶναι φησιν. Ἄκουε, Ἰσραήλ· Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εἷς ἐστι. Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου; Δευτέραν δέ, ἣν οὐδὲ ἡ ἐρώτησις ἐπῆτει. Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. Καὶ οὐ μέχρι τούτου ἔστη, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐπερωτῶντα σύμψηφον εὑρὼν οὐ μακρὰν ἀνεῖπεν εἶναι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Πῶς γὰρ αἱ Μωσαϊκαὶ νομοθεσίαι, εἴπερ ἦσαν τοῦ Ἐχθροῦ, πρῶτον μὲν ἕνα Θεὸν καὶ Κύριον νομοθετοῦσιν εἰδέναι καὶ νοεῖν, εἶτα τοῦτον μόνον ἀγαπᾷν ἐξ ὅλης καρδίας, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν; Εἰ οὖν ἕνα Θεὸν καὶ Κύριον ἀνακηρύττει Μωσῆς, καὶ παρὰ τοῦτον ἄλλον μήτε λατρεύειν, μήτε προσκυνεῖν, μετὰ δὲ ταύτην τὴν πρώτην ὡς ἀληθῶς ἐντολήν, καὶ τὸ φιλάλληλον καὶ φιλάνθρωπον κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον τοῦ σωτηρίου προστάγματος νομοθετεῖ, ποῦ ἡ πονηρὰ τῆς ἀποστασίας ἀρχή, Ἀλλ' ὁ μὲν Γραμματεὺς συνῆκε τοῦ Δεσπότου, τὴν Μωσαϊκὴν κυροῦντος φωνὴν, ὅτι εἷς ἐστιν ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ. Οἱ δὲ τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων πλέον ἔχειν προσταχέντες, οὐδὲ τὴν ἐσχάτην μοῖραν τῆς εὐσεβείας σώζουσιν ἐν ἑαυτοῖς. Λουκᾶς δὲ ὁ τῶν Δεσποτικῶν ῥημάτων συγγραφεὺς, τοὺς τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ ἐν τῇ παλαιᾷ νομοθεσίᾳ βιοῦντας, δικαίους, καὶ τότε ἐνώπιον μαρτυρεῖ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐνώπιον ἀνθρώπων, καὶ πορευομένους ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Θεοῦ καὶ δικαιώμασιν ἀμέμπτως· εἶτα καὶ τὴν ἱερατείαν τὸν Ζαχαρίαν τελεῖν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· καὶ τὸν νομικὸν ναὸν, ἐν ᾧ εἰσῆει, ναὸν προσαγορεύει τοῦ Θεοῦ; Ἐν αὐτῷ τε τὸν ἄγγελον ὀφθῆναι Κυρίου, καὶ τότε τίνα: Τὸν ἀρχιστράτηγον Γαβριὴλ, ὃς καὶ τὴν ἐκ

A testatem in cœlum et terram, quorum, qui dederat, non exsistebat Dominus? Ita enim lingua Deo adversa maledicit. Insuper vero si agri et domus a manu Mali proficiscuntur, quomodo bonus Deus, Servator noster, asseclis suis præter æterna bona et agros et domos exhibiturum se pollicetur, quippe quæ et mala sunt, et mali conditoris, et in quæ ipse potestatem non habet vel possidendi ea, vel aliis exhibendi? Quomodo vero fas erat, ea, quæ hostis sunt, præmii loco dare iis qui omnia reliquerant, et ipsum secuti erant, et inter præmia illa æternam quoque vitam reponere, atque adeo mala cum bonis conjungere, et accessione mali diminuere id quod sine illa accessione donorum omnium erat præstantissimum? Quomodo verus etiam Servator noster de præceptis legalibus interrogans primum dixit B esse: *Audi, Israel: Dominus Deus tuus Dominus unus est. Et diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et tota anima tua, et ex omnibus viribus tuis, et ex omni mente tua* [65]. Alterum vero, quod quæstio ne requirebat quidem; *Diliges proximum tuum ut te ipsum* [66]. Neque in eo acquievit, sed cum interrogantem sibi consentientem nactus esset, non procul ab eo esse dixit Dei regnum. Quomodo autem leges Mosaicæ, si quidem fuissent hostis, primum quidem unum Deum et Dominum scire se et agnoscere, atque eumdem solum ex toto corde, et proximum ut hominem ipsum amandum esse profiterentur? Si igitur unum Deum et Dominum prædicat Moses, nec C præter eum alium coli vel adorari vult, post illud vero primum præceptum mutuum in homines amorem præcepto Servatoris nostri convenienter urget, ubi, quæso te, malum apostatarum principium locum habet? At Scriba quidem ille intelligebat Dominum. Mosaicam legem approbantem, quod scilicet unus sit Deus, nec ullus præter eum. Qui vero Scribis et Pharisæis meliores esse jussi sunt, ne minimam quidem pietatis partem sibi servant. Lucas vero, verborum Domini scriptor, quomodo Zachariam et Elisabetham, in veteri testamento viventes, justos, eosque coram Deo, non tantum coram hominibus fuisse, et in omnibus Dei præceptis et statutis inculpate versatos testatur? Quomodo ait Zachariam sacerdotio coram Deo perfunctum? quomodo templum D legale, in quod introibat, templum Dei appellat? et in ipso angelum Dei, eumque Gabrielem copiarum ducem, qui et nativitatem Domini ex Virgine, et ipsi illi intemeratæ Virgini et cum ea mundo nuntiavit, visum, precesque sacerdotis exauditas esse in Evangeliis affirmat, puerumque ibidem memoratum magnum coram Domino futurum, Spiritu item sancto plenum, multisque magni gaudii interpretem, nec paucis Israelitarum conversionis ad Deum auctorem, Spirituque ac virtute Eliæ usurum pronuntiat? Itaque evangelista, vel potius Deus, qui hæc per archangelum loquitur, non Joannem solum, qui gratiam propullulantem videbat, sed et

[65] Matth. XII, 29. [66] Ibid. 30.

Eliam, qui diu ante gratiam exstitit, animas a vero Deo aversas, et post Satanam scortantes, ad verum Deum convertisse testimonio, omni exceptione majori, confirmat. Iterum vero Zacharias Spiritu Dei repletur, et prophetas antiquos sanctorum appellat chorum. *Erexit enim*, inquit prophetans et per Spiritum sanctum loquens, *cornu salutis in domo Davidis, filii sui* [67]. Et unde hoc demonstratur? *Sicut locutus est*, inquit, *per os sanctorum a sæculo prophetarum suorum* [68]. Prophetarum, inquit, *suorum*, non autem hostis. Quid autem vaticinati sunt illi? *Deum recordaturam testamenti sui sancti* [69], non sane, homo perditissime, hostis. Adhuc vero magis impiorum ora refrenaturus juramentum, quod Abrahamo patri nostro juravit, adducit, *Ut daret nobis potestatem, ex manu inimicorum nostrorum liberatis sine timore in sanctitate et justitia ipsi serviendi* [70]. Perpende quæ dicta sunt. Spiritus sanctus implet Zachariam, plenus eo prophetas antiquos sanctos Deique sacerdotes appellat, Mosis item testamentum prædicat sanctum, nobisque libertatem prænuntiat, et eum, qui Abrahamo juraverit, hujus libertatis datorem fore, eosque, qui cultum ipsi præstent, in sanctitate et justitia ei servire asseverat. Si hæc omnia Zacharias, Spiritu sancto repletus, edisserit, nonne spiritu malo pleni judicandi sunt, qui contraria his omnia contendant? Quid vero dicent amarulenti legis Mosaicæ accusatores, vel potius principatus Dei partitores, quando vident Jesum in Evangeliis Jerosolyma perductum, ibique Mosaica instituta observantem, sacrificia secundum præceptum legis Domini offerentem, brachiisque justi Symeonis instar doni susceptum, qui inter cætera pietatis et justitiæ argumenta per Spiritum sanctum oraculum nactus, et communem Servatorem brachiis complexus est, et benedixit ei, et prænuntiavit, eum in salutem advenisse coram facie omnium populorum, et instar lucis ad illuminationem gentium, quæ posthaec in eum sint creditura, divinus vero evangelista non satis habuit id; quod tunc gestum erat, contra impios hos homines commemorare, sed impudentiam eorum, ut videtur, prævidens, etiam Annam, cujus tribus Aserem habebat auctorem, cum sene illo præsentem, Dominumque celebrantem, et de communi Domino eadem ac similia proferentem in sacra historia sistit. Quod vero postea contigit, multum omnino valet ad reprimendos et dejiciendos eos qui supercilium adversus divinam gloriam efferunt. Cum enim Jesus una cum Virgine Matre sua, quod ad carnem, et patre suo putatitio Hierosolyma profectus esset, peractis ibi, quæ sacer Codex præscribit, sacris, ipsisque postea domum revertentibus, et ob absentem puerum tum Matre secundum carnem, tum Patre putatitio sollicitis, et, quem desiderabant, quærentibus, is, qui omnium quidem conditor, sed ob amorem in homines Virginis erat filius: *Quid me*,

A Παρθένου τοῦ Δεσπότου γέννησιν, αὐτῇ τε τῇ ἀκηράτῳ Κόρῃ, καὶ δι' αὐτῆς τῷ κόσμῳ εὐηγγελίσατο· καὶ τήν τε προσευχὴν τοῦ ἱερέως εἰσηκοῦσθαι διὰ τῶν εὐαγγελίων ἐβεβαίωσε, καὶ τὸν ἐκ τῶν Εὐαγγελίων παῖδα μέγαν ἐνώπιον ἔσεσθαι Κυρίου, καὶ πεπληρωμένον Πνεύματος ἁγίου, καὶ πολλῆς πολλοῖς ἀγαλλιάσεως πρόξενον, καὶ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ οὐκ ὀλίγοις ἐπιστροφῆς αἴτιον γενέσθαι τῆς ἐπὶ τὸν Θεὸν, τῷ πνεύματι καὶ τῇ δυνάμει κεχρημένον τοῦ Ἠλίου. Ὥστε ὁ εὐαγγελιστὴς, μᾶλλον δὲ ὁ ταῦτα διὰ τοῦ ἀρχαγγέλου λέγων Θεὸς, οὗτος οὐχὶ τὸν Ἰωάννην μόνον, ὃς τὴν χάριν εἶδε βλαστάνουσαν· ἀλλὰ καὶ τὸν Ἠλίαν, ὃς πολλῷ προῦπῆρχε τῆς χάριτος, τὰς πλανωμένας ψυχὰς ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καὶ ὀπίσω τῶν δαιμονίων ἐκπορνευούσας ἐπὶ τὸν B ἀληθινὸν ἐπιστρέψαι Θεὸν, ἀπαράγραπτον τὴν μαρτυρίαν παρέχεται. Πάλιν δὲ ὁ Ζαχαρίας Πνεύματος ἁγίου γίνεται πλήρης, καὶ τοὺς ἀπ' αἰώνων προφήτας χορὸν ἁγίων κηρύσσει. Ἤγειρε γὰρ, φησὶ προφητεύων καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου φθεγγόμενος, κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ. Καὶ πόθεν ἡ ἀποδειξις; Καθὼς ἐλάλησε, φησὶ, διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ Ἐχθροῦ. Καὶ τί προεφήτευσαν: Μνησθῆναι τὸν Θεὸν διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχὶ, τρισάθλιε, τοῦ Ἐχθροῦ. Ἔτι δὲ μᾶλλον τῶν ἀσεβῶν χαλινῶν τὰ στόματα, ὅρκον, ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, ἐπάγει· Τοῦ δοῦναι ἡμῖν ἀφόβως ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ ἐν ὁσιότητι C καὶ δικαιοσύνῃ. Συλλογίζου τὰ εἰρημένα. Πνεῦμα ἅγιον πληροῖ τὸν Ζαχαρίαν, καὶ πληρωθεὶς ἐκεῖθεν ἁγίους τοὺς ἀπ' αἰῶνος προφήτας καὶ Θεοῦ θυηπόλους ἀναγορεύει, καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν προφητεύει, καὶ τὸν ὁμόσαντα πρὸς τὸν Ἀβραὰμ, ἐκεῖνον τῆς ἐλευθερίας εἶναι δοτῆρα κηρύσσει· καὶ τοὺς πρυσάγοντας αὐτῷ τὴν λατρείαν ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ λατρεύειν. Εἰ ταῦτα πλησθεὶς ὁ Ζαχαρίας Πνεύματος ἁγίου διῆλθε, πῶς οὐχὶ τοῦ πονηροῦ πλησθέντες πνεύματος οἱ τἀναντία τούτοις ἀπελέγχονται φωνοῦντες; Τί δ' ἂν φαῖεν οἱ πικροὶ τῆς Μωσαϊκῆς κατήγοροι διαθήκης, μᾶλλον δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας μερισταὶ, ὅταν ὁρῶσι διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἀναγόμενον μὲν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τὸν Ἰησοῦν, τε- D λοῦντα δὲ τὰ Μωσαϊκὰ, καὶ φέροντα θυσίαν κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ Κυρίου. ἀγκάλαις δὲ δωροφορούμενον τοῦ δικαίου Συμεὼν, ὃς μετὰ τῆς ἄλλης εὐσεβείας καὶ δικαιοσύνης, περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χρηματισμὸν λαβὼν ἅμα τε ἐνηγκαλίζετο τὸν κοινὸν λυτρωτὴν, ηὐλόγει τε αὐτὸν καὶ θεολογῶν προεφήτευε σωτηρίαν παραγενέσθαι κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, καὶ φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν τῶν μετὰ ταῦτα πεπιστευκότων εἰς αὐτόν; Ὁ δὲ θεῖος εὐαγγελιστὴς οὐκ ἠρκέσθη τὸ τότε μόνον γεγενημένον κατὰ τῶν ἀσεβῶν εἰπεῖν, ἀλλ'. ὡς ἔοικε, τὸ ἀναίσχυντον αὐτῶν προειδὼς, καὶ τὴν Ἄνναν, ἧς ἡ φυλὴ τὸν Ἀσὴρ ἀρχηγὸν εἶχε, συμπαροῦσάν τε τῷ

[67] Luc. I, 69. [68] ibid. 70. [69] ibid. 72. [70] ibid. 74, 75.

πρεσβύτῃ, καὶ ἀνθομολογοῦσαν τῷ Κυρίῳ, καὶ περὶ A inquit, *quærebatis? Nonne sciebatis me in iis quæ*
τοῦ κοινοῦ Δεσπότου τὰ ἴσα καὶ ὅμοια προφητεύου- *Patris mei sunt, esse debere* [71]? Idem illud templum
σαν παραδίδωσι διὰ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας. Καὶ τὸ μετὰ Patris sui vocans, quod perditorum ora mali prin-
ταῦτα δὲ γεγονὸς ὕστερον πολλὴν ἔχει τὴν ῥώμην cipii altare injuste nominant. Quomodo vero hære-
ἐκκόψαι καὶ ταπεινῶσαι τῶν τὴν ὀφρὺν κατὰ τῆς ticorum temulentia alium cœli et terræ conditorem
θείας δόξης ἐπαιρόντων. Συνανιόντος γὰρ εἰς τὰ Ἱε- petulanter fingit, cum Servator noster ipse, spiritu
ροσόλυμα τῇ κατὰ σάρκα Παρθένῳ Μητρὶ, καὶ τῷ exsultans, ineffabili et incomprehensibili quadam
νομιζομένῳ πατρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τελεσθέντων, ὅσα confessione clamat : *Confiteor tibi, Pater, Domine*
τὰ ἱερὰ Λόγια λέγει. Εἶτα καὶ ἐν τῷ ἀνακομίζεσθαι *cœli et terræ, quod abscondisti hæc sapientibus et in-*
οἰκαδὲ τοῦ παιδὸς τοῦ παρόντος, καὶ διὰ τοῦτο τῆς *telligentibus, et infantibus ista revelasti* [72]. *Pater,*
κατὰ σάρκα μητρὸς καὶ τοῦ νομιζομένου πατρὸς *Domine cœli et terræ*, genuinus filius clamat, scele-
ἀπορουμένων τε καὶ τὸν ποθούμενον ζητούντων, ὁ rata vero hæc hominum, impietatem omnem recon-
πάντων μὲν ποιητὴς, διὰ δὲ φιλανθρωπίαν παρθένου dentium, turba Servatori obloquitur,et cœli terræ-
παῖς, Τί ὅτι, φησὶν, ἐζητεῖτέ με; Οὐκ ᾔδειτε, ὅτι que dominum Beelzebul vocat. Si vero erat a malo,
ἐν τοῖς τοῦ Πατρός μου δεῖ εἶναί με; ἐκεῖνο τὸ quomodo legis gratiosæ auctor legisperitum tentan-
ἱερὸν (9) τοῦ Πατρὸς εἶναι καλῶν, ὃ τὸ τῆς ἀπωλείας B tem ipsum, et vitam æternam quærere simulantem,
στόμα τῆς πονηρᾶς ἀρχῆς θυσιαστήριον δυσφη- ad legem tanquam ad eximiam medicinam amandat,et
μεῖ. Ἀλλὰ πῶς ἡ αἱρετικὴ μέθη οὐρανοῦ καὶ γῆς ibi ut quæsitum inveniret,adhortatur? Cumque legis-
ἄλλον παροινοῦσα λέγει δημιουργὸν, αὐτοῦ τοῦ Σω- peritus duo prima præcepta iisdem verbis repetiisset,
τῆρος ἡμῶν ἐν ἀγαλλιάσει τε πνεύματος καὶ τῷ eum bene respondisse Veritas ipsa ait, et de vita
ἀῤῥήτῳ καὶ ἀνεπινοήτῳ τῆς ἐξομολογήσεως ἀνακρά- æterna, si secundum ea viveret, certum esse jussit.
ζοντος· Ἐξομολογοῦμαί σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ
σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις; Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς,
ὁ γνήσιος υἱὸς βοᾷ, καὶ τὸ πᾶσαν ἀσέβειαν ἀποκρύπτον μῦσος ἀντιφθέγγεται τῷ Σωτῆρι, καὶ τοῦ οὐρα-
νοῦ καὶ τῆς γῆς κύριον τὸν Βεελζεβοὺλ ὀνομάζει. Εἰ δὲ ὁ νόμος ἦν τοῦ Πονηροῦ, πῶς πάλιν ὁ νομοθέτης
τῆς χάριτος τὸν ἐκπειράζοντα νομικὸν, καὶ τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον ὑποκρινόμενον ζητεῖν, ὡς εἰς μέγα ἴαμα
τὸν νόμον παραπέμπει, κἀκεῖθεν εὑρεῖν τὸ ζητούμενον ὑποβάλλει; Τοῦ νομικοῦ δὲ τὰς δύο πρώτας
αὐτοῖς ῥήμασι διελθόντος ἐντολὰς, καλῶς τε αὐτὸν ἀποκριθῆναι Ἀληθεία ἔφη, καὶ, εἰ κατὰ ταύτα πο-
λιτεύοιτο, τὴν αἰώνιον ζωὴν κληρονομεῖν.

ΙΓ'. Ὅρα δὲ καὶ ἐξ ἄλλων τὴν ἰσοτιμίαν τοῦ νόμου C XIII. Tu vero ex aliis quoque æqualem legis et
καὶ τῆς χάριτος (10), ἵνα γνῷς ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ τῆς gratiæ seu Evangelii dignitatem æstima, ut scias
παλαιᾶς καὶ τῆς νέας διαθήκης νομοθέτης. Ἀμὴν, eumdem esse et veteris et novi testamenti legislato-
ἀμὴν, λέγω ὑμῖν, ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύ- rem. *Amen, amen, dico vobis : cœlum et terra transi-*
σεται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι. Τοῦτο *bit, verba vero mea non transibunt* [73]. Hoc ad doctrinam
τῆς χάριτος· ὅρα δὲ καὶ τοῦ νόμου· Εὐκοπώτερόν de gratia pertinet. Vide vero simile de lege : *Facilius*
ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ μίαν *est, cœlum et terram transire, quam unum apicem*
κεραίαν τοῦ νόμου διαπεσεῖν Εἶδες πῶς ὁ Σωτὴρ *legis in terram cadere* [74]. Vides quomodo Serva-
ἡμῶν, τῆς ἀποστασίας τὸ θράσος προειδώς, τὰ ἴσα tor noster, defectorum insolentiam prævidens,
νέμει γέρα καὶ τὸ κλέος τῇ τε Παλαιᾷ καὶ τῇ Νέᾳ Διա- æqualem dignitatem et gloriam veteri et novo
θήκῃ; καίτοι γε ἐν πολλοῖς πολλῷ προέχει τὰ τῆς instrumento tribuat, quamvis in multis gratia mul-
χάριτος. Παιδαγωγὸς γὰρ ἦν ἐκεῖνος τῶν ἐν τῇ χά- tum præstet. Lex enim pædagogus erat ad ea,
ριτι. Ἀλλ' ἵνα δείξῃ τὸν αὐτὸν ἐκεῖνά τε καὶ τὰ quæ sunt gratiæ. Ut vero ostenderet eumdem et
παρόντα κατὰ διάφορον καὶ ἀπόῤῥητον οἰκονομίας præterita et præsentia pro diverso et ineffabili dis-
νομοθετῆσαι τρόπον, ταῖς αὐταῖς καὶ ἴσαις φωναῖς pensationis modo constituisse, iisdem et similibus
περὶ ἑκατέρας νομοθεσιας ἐχρήσατο. Ἀλλὰ γὰρ καὶ D phrasibus de utraque legislatione usus est. Ita et
κατὰ τῶν ἀπειθούντων αὐτοῦ τοῖς φωτηρίοις διδά- contra eos : qui non credunt salutari doctrinæ, non

[71] Luc. II, 49. [72] Matth. XI, 25. [73] Matth. XXIV, 35. [74] Luc. XVI, 17.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(9) Τὸ ἱερόν. Hinc patet, τὰ τοῦ Πατρὸς a nostro de templo accipienda visa esse, quam sententiam plerique omnes ex veteribus et recentioribus adoptant,atque ex his nominatim.J.Vorstius in *Dissert. sacr.* lib. III, c. 12. J. Keuchenius in notis ad h. l. Ludov. Cappellus item ad h. l. et Lambertus Bos., *De mysterio ellipseos Græcæ ling.* Atque illi quidem in locutione hac elliptica vocem τόποις intelligi volunt. Ab his abeunt pauci, qui ellipsin per vocem πράγμασι supplentes, non tam templum quam *res et negotia* Patris hic innui existimant. Horum causam agit Jo. Buxtorfius, in *Catalectis theologico-philolog.* p. 29 ; et post eum data opera M. Jo. Casp. Kregel in epistola propemptica ad cl. Christianum Schœtgenium. Lipsiæ 1716, in 4 edita.

(10.) Χάριτος. Evangelium hic innui et scopus Photii, et opposita vox νόμος satis evincit. Eam notionem locum habere in Joan. I, 16 : χάριν ἀντὶ χάριτος existimarunt veterum doctorum permulti, quos vide apud Catakerum in *Adversar. sacr.* c. 27 ; et J. Casp. Suicerum in *Thesauro ecclesiast.* p. 1498.

alium vel accusatorem vel victorem, quam Mosen affert. *Ne existimetis enim*, inquit, *quod ego vos apud Patrem accusaturus sum* [75]. Non sane, sed est, qui vos accusat, Moses scilicet, *apud Patrem*. Hujus enim leges ipse sibi creditas una cum prophetia de Christo nactus, accusator omnino fide dignus et testis omni exceptione major erit contra eos qui lege ejus et colere et amare multum quidem glorientur, nihil vero eorum recipiant quæ ab ipso de communi nostro Domino et Servatore prædicta sunt, quod tamen et caput, et apex et initium totius legislationis ejus erat; imo nec correptione ob temeritatem eorum et pugnam adversus eum, qui prænuntiatus ab eo est, factam afficiantur. Postquam igitur multis Domini verbis, imo non verbis solum, sed et factis apostolorum, errorem illum confutatum dedimus, qui principatum regni Dei in duas contrarias partes scindit, quam tandem veniam sperare possunt illi qui post tot impietatis confutationes adhuc mali principii voluntati iis, quæ sapiunt et vivunt, obsecundant, et Patremfamilias universi Beelzebul vocant, Beelzebul vero Deum occultum, et ineffabilem, et Bonum, et Patrem, ut fœdiora non dicam, renuntiant, nec victoriam Domini a calumniantibus Judæis relatam stupent ac reverentur, quam per illorum latus non minus, si non magis et illustrius, a præsenti defectione reportavit. Impietatem enim, quam utrique communem habent, etiamsi novus ille apostata audacius se hac in parte jactat, objectans dicebat: *Omne regnum in partes scissum, non consistet* [76]. Quoniam enim improbi et stupidi Judæi, videntes Creatorem et animas et corpora morbis liberantem, Beelzebul miracula hæc transcripserunt, ita et defectionis hujus propugnatores opera manuum ejus in eumdem transferunt. Propterea ex merito eamdem Domini voce utriusque partis pugnam Deo intentatam confuderis. Quod si enim indivisum Omnipotentis imperium dividatur, divisum nunquam consistet. Sed prima illa divisio viam sternet, ut in mille distrahi queat, nec unquam certam sedem locumque consequi possit. Quemadmodum itaque uterque deprehenditur contra Deum pugnare, Judæus scilicet et apostata, ille quidem miracula, hic vero creaturas Dei hosti adscribens, ita contra utrosque valet communis et invincibilis Domini rejectio.

XIV. Sed quo devenitis, homines! cur Domino relicto, conservum vestrum, vel potius servum et apostatam, et universæ nostræ naturæ inde ab initio insidiatorem conditorem vobis constituitis? cur Creatori renuntiantes ei vos traditis, qui interitum nostrum quærit, et non animæ solum, sed et corpori perniciem afferre conatur? cur ad lucem cæcutitis? cur vero tenebras cum luce permutastis? Evigilate ex crapula, surgite ex lethali sopore,

[75] Joan. v, 45. [76] Matth., xii, 25.

A γμασιν οὐκ ἄλλον κατήγορον καὶ θρίαμβον, ἀλλὰ τὸν Μωσῆν εἰσάγει. Μὴ γὰρ δοκεῖτε, φησὶν, ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν Πατέρα· οὐχὶ, ἀλλὰ τίς ἐστιν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν, Μωσῆς δηλονότι, πρὸς τὸν Πατέρα· οὗ τοὺς νόμους αὐτὸς πιστευθεὶς, καὶ τὴν περὶ Χριστοῦ προφητείαν, ἀξιόπιστος ἂν κατήγορος εἴη, καὶ ἀπαράγραπτος μάρτυς τῶν μεγαλαυχούντων μὲν αὐτοῦ τοὺς νόμους καὶ τιμᾷν καὶ στέργειν, μηδὲν δὲ τῶν ὑπ' αὐτοῦ περὶ τοῦ κοινοῦ Δεσπότου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν θεσπισθέντων προσιεμένων, ὃ κεφάλαιον ἦν καὶ κρηπὶς, καὶ προοίμιον τῆς ὅλης αὐτοῦ νομοθεσίας, ἀλλὰ μηδὲ συναίσθησιν ἀναστολῆς λαβόντων τῆς εἰς τὸν προφητευθέντα παροινίας τε καὶ θεομαχίας. Διὰ πολλῶν τοίνυν Δεσποτικῶν φωνῶν, καὶ οὐ φωνῶν μόνον, ἀλλὰ B καὶ πράξεων, ναὶ δὴ καὶ διὰ τῶν ἀποστολικῶν ἔργων τε καὶ ῥημάτων τῆς πλάνης ἠλεγχμένης, ἣ τὸ κράτος τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας εἰς ἀρχὰς ἀντικειμένας σχίζει, τίνα λοιπὸν συγγνώμην ἔχουσιν οἱ μετὰ τοσούτους τῆς ἀσεβείας ἐλέγχους ἔτι τῷ τοῦ Πονηροῦ, δι' ὧν τε φρονοῦσι καὶ δι' ὧν βιοῦσι, καθυπηρετοῦντες θελήματι· καὶ τὸν μὲν Οἰκοδεσπότην τοῦ παντὸς Βεελζεβοὺλ καλοῦντες, τὸν δὲ Βεελζεβοὺλ Θεὸν κρύφιον καὶ ἄῤῥητον, καὶ ἀγαθὸν, καὶ πατέρα, ἀλλ' οὐκ ἂν εἴποιμι τὸ ἀθειότερον, ἀποφαίνοντες· καὶ μηδὲ τὸν πρὸς τοὺς δυσφημοῦντας τῶν Ἰουδαίων Δεσποτικὸν ἐκτεθηπότες καὶ καταπτήσσοντες θρίαμβον, ὃν δι' ἐκείνων οὐδὲν ἔλαττον, εἰ καὶ μὴ μᾶλλον κατὰ τῆς νῦν ἀποστασίας. Κοινὸν γὰρ αὐτοῖς τὸ θεομαχεῖν, εἰ καὶ νεανικώτερον ὁ ἀποστάτης θρασύνεται προτείνων ἔλεγε· Πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μεριζομένη, οὐ συσταθήσεται. Ἐπεὶ γὰρ οἱ C τῶν Ἰουδαίων ἀγνώμονες τὸν Πλάστην ὁρῶντες ἀπελαύνοντα καὶ ψυχῶν καὶ σωμάτων τὰ πάθη, τὸν Βεελζεβοὺλ ταῖς θεοσημείαις ἐπεφήμιζον, καὶ οἱ τῆς ἀποστασίας ὑπέρμαχοι τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ εἰς τὸν αὐτὸν ἀναφέρουσι. Διὰ τοῦτο δικαίως τῇ αὐτῇ Δεσποτικῇ φωνῇ καὶ τὸ θεομάχον ἀμφοῖν στηλιτεύοιτ' ἄν. Καὶ γὰρ εἴπερ ἡ μία τοῦ παντοκράτορος ἀρχὴ διατέτμηται, οὐκ ἂν συσταίη τμηθεῖσα. Ἀλλ' ἡ πρώτη τομὴ ὁδὸς καθέσταται τοῦ καὶ εἰς μυρία διαιρεθῆναι, καὶ μηδεμίαν ἕδραν καὶ στάσιν μηκέτι δύνασθαι λαβεῖν. Ὥσπερ οὖν ἑκάτερος ἁλίσκεται θεομαχῶν, καὶ ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ ἀποστάτης, ὁ μὲν τὰς θεοσημείας, ὁ δὲ τὰ δημιουρ- D γήματα τοῦ Θεοῦ διδοὺς τῷ Ἐχθρῷ, οὕτω κατ' ἄμοιν κοινὴ καὶ ἄφυκτος ἡ ἀπόφασις ἡ Δεσποτική.

ΙΔ'. Ἀλλ' ὦ ποῖ φέρεσθε, ἄνθρωποι! τί τὸν Δεσπότην ἀφέντες τὸν ὁμόδουλον, μᾶλλον δὲ δοῦλον καὶ ἀποστάτην, καὶ τῆς ὅλης ἡμῶν ἀπ' ἀρχῆς ἐπίβουλον φύσεως δημιουργὸν ἑαυτοῖς ἐπιγράφετε; τί τὸν Πλάστην ἀθετοῦντες τῷ τὴν φθορὰν ἡμῶν ζητοῦντι καὶ σπουδάζοντι, οὐ τὴν τῆς ψυχῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος ἑαυτοὺς ἐγχειρίζετε; τί πρὸς τὸ φῶς ἐτυφλώθητε: τί δὲ τὸ σκότος τοῦ φωτὸς ἠλλάξασθε; Ἐκνήψατε τῆς μέθης· ἀνάστητε τοῦ

ψυχοφθόρου κάρου· ἀναλάβετε τῆς ἀπωλείας ἑαυτούς. Καὶ πῶς ἂν γένοιτο τοῦτο; εἰ τῶν πράξεων, ἐν αἷς ἔχει τὸ κράτος ὁ Ἐχθρὸς, ἀποστροφὴν μελετήσοιτε, πρότερον πορνείαν, δι' ἧς φθείρεται μὲν τὸ σῶμα, φθείρεται δὲ τὴν χαλεπωτέραν φθορὰν ἡ ψυχὴ, τὸ αὐτοδέσποτον διδοῦσα δουλεύειν τοῖς πάθεσιν· ἀδικίαν, ἧς ἐπικρατούσης οὔτε οἰκία, οὔτε πόλις, οὔτε βίος ὅλως ἀνθρώπινος διασώζεται. ἐπιορκίαν, τὴν βυθίζουσαν τὴν ψυχὴν εἰς καταφρόνησιν τοῦ Θεοῦ· μισαδελφίαν, δι' ἧς ὁ κοινὸς ὑβρίζεται πλάστης· ὁ γὰρ τὸ πλάσμα μισῶν δωρεὰν, τὴν εἰς τὸν Πλάστην διαβιβάζει παροινίαν. Μισήσατε ψευδολογίαν, συνιέντες, ὡς ὁ τοῦ ψεύδους πατὴρ ὁ διάβολός ἐστι. Μυσάχθητε συκοφαντίαν, ἥτις τῶν ἀνελπίστων κακῶν πολλὰ καὶ ὀρᾶσθαι κατεπράξατο· φύγετε τὴν μιαιφονίαν· ἀπ' ἀρχῆς γὰρ ὁ Ἐχθρὸς ἀνθρωποκτόνος ἦν· τὴν φιλαργυρίαν, εἴ μήτι ἄλλο, τὸν Ἰούδαν ἐννοοῦντες· βδελύξασθε κλοπὴν καὶ δόλους κατὰ τοῦ πλησίον, καὶ γάμων ἀλλοτρίων διαφθορὰς, καὶ τρυφὴν, καὶ ἀκολασίαν, καὶ μέθην τῆς πολιτείας ὑμῶν ἐκκαθάρατε· τούτοις γὰρ συνεισέρχεται. τούτοις ἥδεται ὁ Ἐχθρός. Ἐν τούτοις λαμβάνει τὴν ἰσχὺν καταδουλῶσαι μὲν τὸ φρόνημα ὑμῶν, καὶ διαστῆσαι τοῦ δημιουργήσαντος Θεοῦ, πεῖσαι δὲ πλάσματα, καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι αὐτοῦ· ἂν τῶν ἔργων αὐτοῦ τῶν τε εἰρημένων καὶ τῶν παραπλησίων ἀποστῆτε, καὶ αὐτὸς ἀφίσταται ἀφ' ὑμῶν, οὐκ ἔχων οἷς ἐδράσθῃ, καὶ οἷς ἐπαναπαύσηται ἐν ὑμῖν. Καὶ τότε ὑμῖν ἡ θεία χάρις ἐπιλάμψασα ἐναυγάσει πλάστην ἐπιγιγνώσκειν καὶ δημιουργὸν, οὐ τὸν ἐπίβουλον ἐχθρὸν, ἀλλὰ τὸν ἀγαθὸν καὶ φιλάνθρωπον Θεὸν, ἐν ᾧ ἐκτίσθη τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, ἀρχαὶ, καὶ θρόνοι, καὶ ἐξουσίαι καὶ δυνάμεις, καὶ ὁ παρὼν σύμπας καὶ ὁρώμενος κόσμος. Καὶ γὰρ δι' αὐτοῦ πάντα γέγονε, κἂν ἡ ἀποστασία, προκαταλαβοῦσα τῆς ψυχῆς τὰ ὄμματα, τὸν δημιουργὸν βλέπειν οὐ δίδωσιν. Ἕως δ' ἂν τοῖς τοῦ Πονηροῦ καθυπηρετῆτε θελήμασιν, καὶ τῷ βορβόρῳ τῶν αἰσχρῶν ἡδονῶν συναναφύρησθε, καὶ ἀντὶ τῶν σωτηρίων πόνων τῇ ψυχοφθόρῳ ῥᾳστώνῃ συναναστρέφησθε, οὐμενοῦν οὐκ ἂν ὑμῖν ἡ θεία καὶ οὐράνιος ἐναστράψῃ αἴγλη οὐδὲ ἐκστήσηται τοῦ κράτους τῶν ψυχῶν ὑμῶν καὶ τῶν λογισμῶν ὁ Ἐχθρὸς, τοῖς ἔργοις ἔχων δεδουλωμένους. Πλὴν ἔτι ταῖς διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μαρτυρίαις ὁδηγεῖν ὑμᾶς πρὸς τὸ φῶς τῆς εὐσεβείας καὶ τὴν ἀποστασίαν ἐλέγχειν, οὐμενοῦν οὐκ ἂν τὸν ὄκνον τῆς ἐπιμελείας προελοίμεθα.

eripite vos perditioni. Quomodo vero fieri hoc potest? si ab actionibus illis, in quibus hostis vis posita est, avertere vos laboretis : et primum quidem a scortatione, per quam perditur corpus, multoque magis anima, a qua libertatem habetis indulgendi affectibus ; tum ab injustitia, qua dominante nec domus, nec civitas, nec vita hominis omnino conservatur ; a perjurio, quod animam in contemptionem Dei præcipitem agit : ab odio proximi, per quod communis Creator injuria afficitur : qui enim creaturam sine causa odit, impotentiam suam in ipsum conditorem transfert. Odio porro habeatis mendacium, cogitantes mendacii patrem esse diabolum ; aversemini fraudulentiam, quæ mala etiam non sperata conciliavit ; fugite homicidium : hostis enim ab initio homicida erat ; avaritiam item, Judam, nisi aliud quidquam, recogitantes ; exsecremini furtum et dolos contra proximum, itemque adulterium, et luxum et incontinentiam, et temulentiam a vitæ vestræ rationibus alienam habeatis. His enim consuescit, his delectatur hostis ; in his facultatem accipit mentes vestras sibi subjiciendi, et avertendi a Deo conditore, persuadendique creaturis, ut suæ et sint et appellentur : si vero ab operibus ejus tum commemoratis tum illorum similibus abstineatis, etiam ipse abstinebit a vobis, non habens quidquam, in quo innitatur et acquiescat. Tunc vero divina gratia affulgens illuminabit vos, ut conditorem et opificem agnoscatis, non inimicum illum insidiatorem, sed bonum illum et hominum amicum Deum, per quem creata sunt omnia, visibilia et invisibilia, magistratus, et throni, et potestates, et virtutes, et præsens omnis ac visibilis mundus. Per ipsum enim omnia facta sunt, quamvis defectio illa, mentis oculos fascinans, conditorem videre non patiatur. Quoad enim Mali voluntati obsecundatis, et sordibus turpium voluptatum maculamini, et pro salutaribus laboribus delicias animæ noxias sectamini, nunquam certe divinus et cœlestis splendor vos illustraverit, neque potestatem in animas et mentes vestras amiserit hostis, quas scilicet per actiones sibi subjectas habet. Interim nequaquam, posthabita industria, testimoniis Spiritus sancti vos ad lucem pietatis ducere, et defectionem confutare pigrabimur.

ΛΟΓΟΣ Γ'.

Α'. Καί μοι τὰς ἀκοὰς ἀδεκάστους, καὶ μηδὲν λῆμμα (1) τοῦ Πονηροῦ φερούσας ἀναπετάσατε, καὶ συνθιασκοπεῖτέ μοι τῶν τὴν Παλαιὰν Νομοθεσίαν

SERMO III.

I. Aperite mihi, o mei, aures castas, et quæ nullum Mali dogma ferunt, mecumque considerate injurias in Deum sententias eorum qui Vetus Tes-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(11) Λῆμμα. Vox dialecticis familiaris est, qua propositiones argumenti a conclusione distinguunt. Latini itidem per *sumptionem* vertunt, præeunte Cicerone, lib. II, *De divinatione* : *Sed demus tibi duas istas sumptiones, et quæ* λήμματα *appellant dialectici.* Confer Diogenem Laertium *De vitis philosophorum*, lib. II, § 107, et adde Ezechielis Spanhemii Notas ad Aristophanis *Nubes*, v. 456. Apud Stoicos idem est λῆμμα quod alias dicitur πρότασις. Lege Ægid. Menagium, ad Laert. VII, 73. Ego in versione voci ampliorem subjeci notionem, quam scilicet scriptoris mens subjicere ipsi videbatur.

tamentum calumniantur. Quod si enim illud a Malo est, quomodo illius codicem is, qui ad destruendum Malum venit, recipere sustinuit, et multis audientibus legere ea quæ de se prænuntiata erant, neque legere solum, sed et testari, ac dicere : *Hæc nunc impleta sunt in auribus vestris* [77] ; ac præterea *annum* illum, qui est periodus temporum, sicut tempus est mensura motus sensibilis, *ut acceptum Deo prædicare* [78]. Quomodo vero etiam in parabola de Lazaro et divite optimus et hominum amantissimus Dominus noster Mosen et prophetas salutaris conversionis et pœnitentiæ magistros appellat ? *Habent enim*, inquiens, *Mosen et prophetas : audiant illos* [79]. Nunquid enim is qui in communem hominum salutem nostram naturam suscepit, doctrinæ suæ initiatos, et ab errore liberatos, ad servos et ministros hostis amandarit, ut salutis fiant compotes ? Quis creatura Dei exsistens, vere et serio hunc tantæ insaniæ gradum admittat ? Porro si veteris instrumenti auctor Malus est, quomodo veritatis fons præcipit : *Scrutamini Scripturas, quia in illis invenietis vitam æternam* [80] ? Ubi enim est vita æterna, in quibus aculeus peccati dominatur ? Ubi vita æterna, in quibus homicida leges fert, et præcipit ? Talia scilicet lingua Deo inimica proferre audet. Si præterea vetus testamentum a Malo est, quomodo Veritas ipsa ait : *Si crederetis Mosi, crederetis et mihi : de me enim is scripsit* [81]. Non sane ait : Si in nonnullis crederetis Mosi, sed simpliciter ipsum ut fide dignum renuntiat. Quomodo vero iterum adversus eos, qui circa dissolutionem conjugii suspensos se gerebant, atque in patrocinium perturbationis suæ ad Mosen provocabant, suscepta strenue Legislatoris causa ait : *Moses ob duritiem cordis vestri permisit vobis dimittere uxores. Ab initio vero non erat ita* [82]. Unde autem id probat ? *Qui enim fecit eos*, inquit, *marem et feminam fecit* [83]. Itaque ea, quæ Servator in Evangeliis de conjugio sanxit, ab illo proficisci ait qui creaturis suis et operibus leges fixerit, et Mosen testatur non contempsisse leges in creatione latas, sed ex certis circumstantiis de postulatis ejus aliquid remisisse. Legi enim creationis ab initio factæ mea, inquit, lex concordat, solutio vero conjugii a dispensatione et dispositione Mosis pendet. Ob duritiem

[77] Luc. IV, 21. [78] ibid. 19. [79] Luc. XVI, 29. [83] ibid. 9.

A ἐνυβριζόντων τοῦ φρονήματος τὸ ἀντίθεον (12). Εἰ γὰρ ἐστιν αὕτη τοῦ Πονηροῦ, πῶς ἠνέσχετο λαβεῖν τὸ βιβλίον ταύτης, ὁ τὸν Πονηρὸν καθελεῖν παραγενόμενος ; καὶ εἰς πολλῶν ἀναγνῶναι ἀκοὰς, δι' ὧν προεκηρύττετο τὰ περὶ ἑαυτοῦ, καὶ οὐκ ἀναγνῶναι μόνον, ἀλλὰ καὶ διαμαρτύρασθαι, ὅτι Ταῦτα νῦν πεπλήρωται ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν· καὶ τὸν ἐνιαυτὸν, ὃς ἐστι περίοδος χρόνων (13), ὁ δὲ χρόνος μέτρον κινήσεως αἰσθητῆς, τοῦτον ἀνακηρύξαι δεκτὸν Κυρίῳ ; Πῶς δὲ πάλιν ἐν τῇ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ πλουσίου παραβολῇ ὁ φιλάνθρωπος καὶ ἀγαθὸς ἡμῶν Δεσπότης Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας τῆς σωτηρίου ἐπιστροφῆς καὶ μεταμελείας διδασκάλους ἀποκαλεῖ ; Ἔχουσι γὰρ, φησὶ, Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν. Ἆρα γὰρ ὁ ἐπὶ κοινῇ τοῦ B γένους (14) σωτηρίᾳ τὴν ἡμῶν φύσιν ἀναλαβὼν τοὺς μυσταγωγουμένους παρ' αὐτοῦ, καὶ τῆς πλάνης ἀπαλλαττομένους, εἰς τοὺς θεράποντας καὶ ὑπηρέτας ἀνέπεμπε τοῦ Ἐχθροῦ, καὶ τότε σωτηρίας τυχεῖν ; Καὶ τίς ἂν ἀνάσχοιτο πλάσμα Θεοῦ ὑπάρχων ἀληθῶς τῆς τοσαύτης ἀπονοίας τὴν ὑπερβολήν ; Ἁλίν δὲ, εἰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης νομοθέτης ὁ Πονηρὸς, πῶς λέγει τῆς ἀγαθότητος ἡ πηγή· Ἐρευνᾶτε (15) τὰς Γραφὰς, ὅτι ἐν αὐταῖς εὑρήσετε ζωὴν αἰώνιον ; Ποῦ γὰρ ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἐν οἷς τὸ κέντρον τῆς ἁμαρτίας πολιτεύεται ; ποῦ ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἐν οἷς ὁ ἀνθρωποκτόνος νομοθετεῖ, καὶ παρακελεύεται ; τοῦτο γὰρ ἡ θεομάχος γλῶσσα θρασύνεται. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ ἡ Παλαιὰ τοῦ Πονηροῦ· πῶς Ἀληθεια λέγει· Εἰ ἐπιστεύετε Μωσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· C περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν ; Οὐκ εἶπεν· Εἰ ἔν τισιν ἐπιστεύετε Μωσεῖ, ἀλλ' ἁπλῶς αὐτοῦ τὸ ἀξιόπιστον ἀνεκήρυξε. Πῶς δὲ πάλιν πρὸς τοὺς κεχηνότας περὶ τὴν διάλυσιν τῶν γάμων καὶ τὸν Μωσῆν εἰς συνηγορίαν τοῦ πάθους προβαλλομένους λαμπρῶς ὑπερμαχῶν τοῦ νομοθέτου φησὶν, ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας. Ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως· Καὶ πόθεν τὴν ἀπόδειξιν προάγει ; Ὁ γὰρ ποιήσας αὐτοὺς, φησὶν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· ὥστε ἅπερ ἐνομοθέτει ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τῆς συζυγίας, ἐκ τοῦ θεμένου ἐν τοῖς αὐτοῦ πλάσμασι καὶ ποιήμασι τοὺς φύσει νόμους προελθεῖν ἐδήλου καὶ τὸν Μωσῆν οὐ καταφρονητὴν τῶν διὰ τῆς πλάσεως δεδομένων νόμων, ἀλλ' ἐκ πε-

[80] Joan. V. 39. [81] ibid. 46. [82] Matth. XIX, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(12) Ex limine hoc sermonis patere videtur eum pro concione habitum fuisse ad audientes, quos scilicet hic ad attentionem iis verbis excitat, quæ ad legentes non æque bene accommodari possunt. Hujus rei vestigia et infra occurrent, quemadmodum et in fine hujus libelli diserte mentio fit τῆς ὁμιλίας. Et parum abest, quin idem de superiori libello asseram, cujus extrema verba, quæ etiam continuationem hujus commentationis sperare jubent, concionis sacræ habitum satis luculente sistunt.

(13) Περίοδος χρόνων. Plenius et disertius annum definit Pollux, l. LIV : Ἐνιαυτὸς, ἔτος, δωδεκάμηνος χρόνος ἡλίου περίοδος περιελθόντος ἐξ ὡρῶν εἰς ὥρας τοῦ θεοῦ, κύκλον τοῦ ἀστέρος περι- D δραμόντος.

(14) Γένος, *hominum*. Ita vertendum esse supra probavi in notis ad lib. I Photii, p. 139 (supra col. 83, not. 86).

(15) Ερευνᾶτε. Imperandi itaque notione accepit verbum hoc Photius, quemadmodum et veterum Ecclesiæ Græcæ doctorum plerique omnes, quorum loca cumulate attulit Jo. Caspar Suicerus in *Thesauro ecclesiastico*, tom. I, p. 1210. Ex recentioribus Erasmus Schmidius in *Animadversionibus ad N. T.* super hunc locum indicandi notionem præferendam studiose contendit, paucos nactus approbatores. Vide quæ olim in hanc rem scripsi ad Casauboniana, p. 297. Sed de hoc loco alias.

ριστάσεως τὸ ἐκείνων ἠρεμεῖν ὀπενδιδόντα δικαίωμα (16). Τῷ γὰρ νόμῳ τῆς ἀπ' ἀρχῆς διαπλάσεως, φησίν, ὁ ἐμὸς συμφθέγγεται νόμος. Τὸ δὲ διέσιον τῆς συζυγίας, συγκαταβάσεώς ἐστι καὶ οἰκονομίας (17) Μωσαϊκῆς. Πρὸς γὰρ τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, φησίν, ἔγραψε Μωσῆς. Τῆς δὲ συναφείας τὸ ἀδιάλυτον, ὅπερ ἐγὼ νομοθετῶ καὶ ὁ πλάσας ἀπ' ἀρχῆς τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς κατὰ τὸ σῶμα διαφόρου διαπλάσεως, τὰ αὐτά μοι τοῖς ἔργοις προεῖπε καὶ προδιωρίσατο. Διὸ ἐπάγει· Ἐν τούτῳ καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ ἰδίᾳ γυναικί, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Ἵνα δὲ σαφέστερον μάθῃς, τίς ὁ διαπλάσας οὕτω τὰ σώματα, αὐτὸς εἰσάγων τὸν ζεύξαντα συνεισάγει καὶ τὸν Πλάστην. Φησὶν γάρ· Ὃ οὖν ὁ Θεὸς ἔζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω. Μαρτυρῶν ὁ Σωτὴρ, ὅτι καὶ ἡ κατὰ σχῆμα διαφορὰ τοῦ πλάσματος (18) ἀνδρὸς τε καὶ γυναικὸς, Θεοῦ τε τοῦ ἐπὶ πάντων ἐστὶ δημιούργημα, καὶ ὅτι συντηρεῖν ὀφείλει τὸ ἀδιάλυτον εἰς συνάφειαν. Καὶ ὅτι ἡ Μωσαϊκὴ εἰσήγησις τὴν σκληροκαρδίαν τῶν νομοθετουμένων περίστασιν εἶχε καθέλκουσαν εἰς ἐλάττωσιν τοῦ κατὰ τὴν πλάσιν σεσιγημένου νόμου τὸ ἀξίωμα.

A enim cordis vestri, inquit, scripsit ista Moses. Indissolubilem vero conjugii nexum, quem ego præcipio, et is qui hominem ab initio condidit, per diversam quod ad corpus creationem opere ipso idem mecum ante edixit, et constituit. Ideo addit: *In hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit propriæ uxori, eruntque duo illi in carnem unam* [84].» Ut vero rectius intelligas, quis sit, qui ita formarit corpora, ipse et eum qui conjunxit, et qui condidit, eadem opera appellat. Ait enim: *Quod itaque Deus conjunxit, homo ne separet* [85]. Testatur Servator, quod diversitas formæ viri et feminæ a Deo, qui super omnia est, profecta sit, quodque conjunctionem illam indissolubilem conservare oporteat, Mosaica vero doctrina ad duritiem cordis B eorum, qui legi obnoxii erant, tanquam ad circumstantiam seu conditionem respexerit, quæ de amplissimo legis, in creatione silentio præteritæ, postulato aliquid detraheret.

Β'. Ἑτέρῳ δὲ λόγῳ εἰ πονηρᾶς ἦν ἀρχῆς ἡ Παλαιὰ, πῶς ὁ τὴν χάριν συνάπτων τῷ νόμῳ Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν λέγει· Πολλοὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον; Πῶς γὰρ ἠθέλησαν ἰδεῖν οἱ τοῦ Πονηροῦ τὰ τοῦ Ἀγαθοῦ; ἡ γὰρ ἐπιθυμία τοῦ Ἀγαθοῦ ὁρμῆς ἀγαθῆς βλάστημά ἐστι. Καὶ πάλιν πῶς λέγει· Ἀβραὰμ εἶδε τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν, καὶ ἠγαλλιάσατο; Ποῦ γὰρ ἀκόλουθον, ποῦ δὲ δυνατὸν, τὸν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἄνθρωπον εἰς τοσοῦτον ὕψος ἀναχθῆναι θεωρίας καὶ δυνάμεως, C ὥστε ἰδεῖν τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιδημίας (19) τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, καὶ ἀγαλλιάσασθαι; μάλιστά γε τοῦ θεσπεσίου Παύλου διαμαρτυρομένου καὶ λέγοντος (20) ὅτι τὸ κατὰ Χριστὸν μυστήριον, καὶ ἡ παρουσία τοῦ Σωτῆρος ἔλαθε τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας τοῦ κόσμου, καὶ τὸν κοσμοκράτορα. Εἰ οὖν καὶ αὐτὸν τὸν κοσμοκράτορα τὸ μυστήριον ἔλαθε, πόθεν αὐτοῦ οἱ θεράποντες τοῦτο προεῖπον καὶ προεθεάσαντο; Σὺ δέ λυε καὶ τὸ περιφανέστερον ἔνι τὴν ἀσέβειαν ἐλέγχον

II. Ut vero ad alia transeamus, si mali principii vetus testamentum fuit, quomodo, qui gratiam cum lege conjunxit, Christus, Servator noster, ait: *Multi justi desiderarunt videre quæ videtis, sed non viderunt* [86]. Quomodo enim progenies Mali voluit videre, quæ sunt Boni? Cupiditas enim Boni ab impetu bono proficiscitur. Quomodo idem alibi dicit: *Abraham vidit diem meum, et exsultavit* [86]. Qui enim consequi, et qui fieri potest, ut homo Veteris Testamenti ad eam visionis dignitatem perveniat, ut diem nativitatis boni Dei conspiciat et lætetur? præcipue cum divinus Paulus testetur et dicat, quod mysterium Christi et adventus Servatoris potestates et principatus mundi, ipsumque mundi dominum latuerit. Quod si igitur et ipsum mundi dominum mysterium illud latuit, unde servi ejus id viderunt ante et perspexerunt? Tu vero audi et aliam eamque luculentiorem impietatis confutationem. Quando enim incredula et male sedula Sadducæorum

[84] Gen. II, 24; Matth. XIX, 5. [85] Matth. XIX, 6. [86] Matth. XIII, 17. [87] Joan. VIII, 56.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(16) Δικαίωμα, *postulata*. Ita vocem istam h. l. reddendam censui, quæ alioquin in Novo Fœdere in scriptoribus ecclesiasticis, πολύσημος est. Vide eam in rem Jac. Capellum in *Observationibus sacris*, p. 190; Jac Altingium, tom. V. Opp., p. 363; et Jac. Guffetum in *Commentario suo linguæ Hebr.* p. 882. Δικαιώματα πολέμου de *legibus* seu *juribus belli* profani scriptores dicunt. Vide Valesium, ad Notas Maussaci, p. 273.

(17) Οἰκονομίας. Vocis hujus significatus egregie, ut solet, evolvit Thomas Gatakerus, in Notis ad Marcum Antoninum, lib. XI, § 15. Vide et Jo. Casp. Suiceri *Thesaurum ecclesiast.* suo loco, et *Observationes sacras*, pag. 25 seq. Dionys. Petavium in *Dogmatibus theologicis, de incarnatione*, II, n. 1, et *De Trinitate*, p. 112; nec non Isaacum Casaubonum, ad *Epist.* Gregor. Nysseni, p. 90 seq. novissime autem Georg. Hickesium, in Præfatione ad Jo. Ernesti Grabii scriptum posthumum *Some instances of the defaults and omissions in M. Whistons Collection of testimonies*, p. 33, seq.

(18) Διαφορὰ τοῦ πλάσματος. Hæc igitur sexus diversitas instar symbolici præcepti fuisse videtur Photio, ex quo veteres indissolubilem conjugii nexum, quem Christus diserte ursit, tanquam creatoris institutis conformem, discere potuerint.

(19) Ἐπιδημίας. Ea voce scriptores ecclesiastici utuntur ad Christi, Domini nostri, adventum in carnem significandum. Vide loca ejusmodi apud Suicerum in *Thesauro eccles.* suo loco. Videntur autem illi eam mutuam sumpsisse a profanis gentilium scriptoribus, qui adventum deorum suorum, quem in urbes, ipsis acceptas, fieri consuevisse credebant, eadem exprimebant voce. Vide Henr. Valesii Notas ad Eusebii *Histor. ecclesiast.* p. 185.

(20) Λέγοντος. Alludere videtur ad locum Pauli., in Epist. ad Ephes. III, 9, 10; etc. his similes, Rom. XVI, 25; II, Tim. I, 9, 18; ubi tamen diserte mali dæmonis, hoc mysterium ignorantis, non fit mentio, quamvis ratione sensus subintelligi possit.

factio septem finxit fratres, eorumque singulis successu temporis unam eamdemque uxorem tribuit, atque hoc figmento suo corporum resurrectionem avertere conata est, Servator illis insolubile, quod in commento suo esse opinabantur, opponentibus, quærentibusque, cujusnam ex septem istis futura sit uxor, primum quidem exprobravit tanquam Scripturas ignorantibus [88]. At quomodo animadversio in eos cadit qui ignorant quæ Mali sunt? At ille ex ignoratione Scripturarum aliud idque gravius ipsis impingit probrum, quod scilicet nec potentiam Dei norint. Hinc mysterium resurrectionis clarius expositurus : *In resurrectione enim*, inquit, *neque uxores ducunt, neque elocantur, sed ut angeli Dei in cœlo sunt* [89]. Imo imprudentiam hanc adhuc fortius efficaciusque castigaturus, et partim gratiæ ac legis concordem harmoniam expositurus iisdem vero, ac eadem opera recentibus adversariis plagas ex lege Mosaica inflicturus : *Nonne legistis*, inquit, *quod a Deo dictum est : Ego sum Deus Abrahami, et Deus Isaaci, et Deus Jacobi* [90]. Quo ipso diserte ostendit, quod Abraham et Isaac et Jacob æternæ vitæ hæredes sint, et quod Deus æternus, ac resurrectionis auctor, et, qui hinc pendet, fructus largitor illorum sit Deus. Adjungit vero in sequentibus hæc : *Non itaque Deus mortuorum Deus est, sed viventium* [91]. Atque hæc monuit, ut omnem impiorum hominum prætextum eluderet. Neque etiam omisit commemorare, ubi ista scripta exstent, sed per sanctum Marcum exclamat, in libro Mosis Deum hæc ad ipsum dixisse [92]. Quod si igitur Deus Deus mortuorum non est, sed potius apud eum vivit Abraham, vivit Isaac, vivit Jacob, omnesque, qui eamdem vivendi rationem sectati sunt, similesque sunt angelis Dei in cœlo, quomodo a malo principio, ceu impii isti nugantur, orti dicentur illi, qui ad veteris testamenti præscripta se composuerunt?

III. Adhuc vero magis refelli potest apostatarum sententia, quandoquidem Servator eos, qui cœlum ingredi cupiant, ad studium per angustam portam introeundi exhortatus, vicissim negligentes hujus mandati, tanquam operarios incuriæ illuc ablegat, ubi sit fletus et stridor dentium. Cumque undiquaque colligeret, qui se studiosos præcepti in regno suo præstiterint, iisque locum in eo assignaret, (adverte, o homo, mentem!), Abrahamo, et Isaaco, et Jacobo primum vindicat. Ait enim : Si audire no-

A ἄκουε. Ἡνίκα γὰρ τὸ Σαδδουκαίων ἄπιστόν τε καὶ περίεργον ἑπτὰ μὲν ἔπλαττεν ἀδελφοὺς, μίαν δὲ ταὶ τὴν αὐτὴν παρὰ μέρος ἥρμοζον αὐτοῖς γυναῖκα, καὶ τὴν τῶν σωμάτων ἀνάστασιν ἀναιρεῖν τῷ πλάσματι διεμηχανῶντο, ὁ Σωτὴρ διαπυνθανομένοις αὐτοῖς τὸ διὰ τοῦ πλάσματος, ὡς ἐνόμιζον, ἄπορον, καὶ τίνος ἔσται τῶν ἑπτὰ γυνὴ, ἀπαιτοῦσιν, πρῶτον μὲν ἐπετίμησεν αὐτοῖς τῆς πλάνης ὡς τὰς Γραφὰς εὐκ εἰδόσι. Καίτοι τις ἐπιτίμησις τοῖς ἀγνοοῦσι τὰ τοῦ Πονηροῦ; Ὅθ δὲ προστίθησιν ἐκ τῆς ἀγνοίας τῶν Γραφῶν, ἕτερον αὐτοῖς ὀνειδισμὸν χαλεπώτερον, μηδὲ τὴν δύναμιν αὐτοὺς εἰδέναι τοῦ Θεοῦ. Εἶτα τρανότερον τὸ τῆς ἀναστάσεως ἀναπτύσσων μυστήριον· Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει, φησὶν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγ- B γελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσιν. Ἔτι δὲ σφοδρότερόν τε καὶ ἰσχυρότερον διελέγχων τὴν ἄνοιαν, καὶ ἅμα μὲν τῆς χάριτος καὶ τοῦ νόμου τὴν σύμφωνον (21) ἀλληλουχίαν τρανολογῶν, ἅμα δὲ καὶ πληγὴν (22) αὐτοῖς διὰ τῆς Μωσαϊκης νομοθεσίας καθιεὶς, καὶ δι' ἐκείνων τοῖς νῦν ἀποστάταις, Οὐκ ἀνέγνωτε, φησὶ, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; δεικνύς τε ἐναργῶς διὰ τούτων ὅτι Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ τῆς αἰωνίου ζωῆς κληρονόμοι, καὶ ὅτι Θεὸς αἰώνιος, καὶ τῆς ἀναστάσεως εἰσηγητὴς, καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἀπολαύσεως δοτὴρ ὁ τούτων Θεός. Συνάπτει δὲ καὶ κατὰ συνέχειαν· Οὐκ ἔστιν οὖν ὁ Θεὸς Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων. C Καὶ ταῦτα εἶπεν, ἵνα πᾶσαν τῶν δυσσεβῶν περικόψῃ πρόφασιν. Οὐδὲ, ἔνθα γέγραπται, παραλέλοιπεν, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἱεροῦ ἀνακράζει Μάρκου, ὡς ἐν τῇ βίβλῳ Μωσέως ὁ Θεὸς ταῦτα εἴρηκε πρὸς αὐτόν. Εἰ οὖν ὁ Θεὸς Θεὸς μὲν νεκρῶν οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ ζῇ μὲν παρ' αὐτῷ Ἀβραὰμ, ζῇ δὲ Ἰσαὰκ, ζῇ δὲ Ἰακὼβ, καὶ πάντες ὅσοι τὴν αὐτῶν ἐζήλωσαν πολιτείαν, καὶ εἰσὶν ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ, πῶς πονηρᾶς ἀρχῆς, ὡς ἡ πονηρία φησὶν, οἱ κατὰ τὴν παλαιὰν βεβιωκότες πολιτείαν;

Γ'. Ἔτι δὲ μᾶλλον διελέγχοιτο ἂν τῆς ἀποστασίας τὸ φρόνημα, ἐπειδὰν τοὺς βουλομένους τυχεῖν τῆς εἰσόδου τῶν οὐρανῶν παρακελευόμενος ὁ Σωτὴρ διὰ D τῆς στενῆς πύλης ἀγωνίζεσθαι εἰσελθεῖν, τοὺς μὲν ἐῤῥᾳθυμηκότας περὶ τὴν ἐντολὴν, ὡς τῆς ἀκηδίας (23) ἐργάτας, ἔνθα ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων ἀποπέμπει. Εἰσάγει δὲ, πανταχόθεν συνάγων τοὺς σπουδάσαντας περὶ τὴν ἐντολὴν, ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, καὶ τούτους ἀνακλίνων ἐν αὐτῇ (ἐπίστησον, ἄνθρωπε, τὸν νοῦν!) τὸν Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ, καὶ

[88] Matth. XXII, 29. [89] ibid. 30. [90] ibid. 31, 32, [91] ibid. [92] Marc. XII, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(21) Τὴν σύμφονων. Ita lego pro συμφωνίαν, quod erat in ms. Atque id quidem locum tueri poterat, si particulam καὶ inter utramque vocem excidisse statuas. Sed placet prius.

(22) Πληγήν. Καθιέναι πληγήν, æque recte dicitur, quam καταφέρειν πληγήν, qua phrasi usus est Plutarchus, lib. II, *De fortuna Alexandri*, observante Henrico Stephano in *Thesauro linguæ*, quemadmodum etiam καθιέναι λόχον pro *submittere insidias*, dixerunt alii.

(23) Ἀκηδίας. Videri poterat legendum ἀδικίας. Hæc enim Christi phrasis est Lucæ XIII, 27. Ac præterea ex veterum ratione pronuntiandi η per ι fieri facile poterat, ut ἀδικίας pro ἀκηδίας a librario scriberetur. Sed tuendam tamen codicis lectionem existimo, quia de negligentibus et incuriosis hominibus hic sermo est.

Ἰακὼβ καὶ τοὺς προφήτας προανακλίνει. Λέγει γάρ· Κἂν μὴ βούλησθε ἀκούειν· ὅταν ὄψησθε Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ πάντας τοὺς προφήτας ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὑμᾶς δὲ ἐκβαλλομένους ἔξω; Καὶ τίνες οἱ ἐκβαλλόμενοι ἔξω, ἢ δηλονότι ὅσοι κατὰ μίμησιν τοῦ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἐπολιτεύσαντο; Εἰ δὲ ὅσοι τὸν βίον αὐτῶν καὶ τὴν εὐσέβειαν οὐκ ἐζήλωσαν, τῆς βασιλείας ἐκβάλλονται τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὸν κλαυθμὸν καὶ βρυγμὸν τῶν ὀδόντων ἀποῤῥίπτονται, τίς ἂν ἀντάξιος εὑρεθείη τιμωρία τοῖς ἐπὶ τοσοῦτον ἐξοιστρήσασι μανίας; Ὦ στομάτων ἀπυλώτων καὶ τῷ πατρὶ τοῦ ψεύδους ἑτοίμως ὑπηρετουμένων, ὡς καὶ λῃστὰς καὶ κλέπτας καὶ τοῦ Πονηροῦ πλάσματα, καὶ ὑπηρέτας πολεμᾷν ἐνυβρίζειν! Οἱ δὲ μηδὲ μέχρι τούτου τὴν λύσσαν ἱστῶντες, ἀλλὰ καὶ τὸν χαριζόμενον ἡμῖν τὴν αἰώνιον ζωὴν, καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ὅς ἐστι Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, Θεὸς ζώντων καὶ οὐ νεκρῶν, πονηρὰν ἀρχὴν καὶ πονηρῶν ἔργων δημιουργὸν δυσφημοῦντες, τὰ ὡς ἀληθῶς τοῦ Πονηροῦ πλάσματα ἄρ' οὐχὶ τὴν διὰ πυρὸς καὶ τοῦ σκότους ἡτοιμασμένην τῷ διαβόλῳ ποίνην διαπαντὸς εἰσπραττόμενοι οὐκ ἐλάττονα τῆς τόλμης τίσουσι δίκην; Οὐδὲ τὸ χάσμα δὲ τὸ μεταξὺ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου πεφρίκασιν, ὃ ἀ [πο] τειχίζει μὲν τοὺς μετὰ τοῦ Ἀβραὰμ εὐφραινομένους, ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς βασάνοις κολαζομένων. Ἀλλ' οἴμοι! κἂν μὴ (24) νῦν τὴν αἴσθησιν τῆς τιμωρίας οὐκ ἔχοντες τὴν ἀπειλὴν τοῦ Σωτῆρος οὐ τεθήπασι, τότε δή, τότε πείρᾳ τὸ πικρὸν τῆς βασάνου μαθόντες, κἂν οὐδὲν κέρδος εὑρήσουσιν, πολλὴν καὶ μακρὰν καὶ ἀτελεύτητον ἑαυτῶν ποιήσονται τὴν κατάγνωσιν! Μάλιστα γὰρ ἐπειδὰν τὸν Ἀβραὰμ, κατὰ τὴν τοῦ πλουσίου παρακβολὴν, εἰς ἐπικουρίαν καλοῦντες, ὃν ἐχλεύαζον, ἐλεοῦντα οὐχ εὑρήσουσιν (25). Εἰ γὰρ ὁ εἰς τὸν Λάζαρον παροινήσας τῶν Ἀβραμιαίων κόλπων φοβερῷ χάσματι ὑπερορίζεται, καὶ τῷ ἀκοιμήτῳ πυρὶ τὴν δίκην τῆς ἀφιλανθρώπου γνώμης ἀπαιτεῖται· καὶ τῆς μακαρίας ἐκείνης εὐφροσύνης καὶ ἀναπαύσεως γλίχεται μὲν, ἀπείργεται δὲ, καὶ φλέγεται μὲν τὴν γλῶσσαν, ὀδυνᾶται δὲ πικρὰς ὀδύνας· καὶ τότε τῆς παροινίας οὔσης, ὅτι μὴ μετέδωκε τῷ ὁμοφυεῖ συμπαθείας, ἀλλ' οὐχ ὅτι χλεύην ἐπήνεγκεν, ἢ δυσφημῶν ὤφθη· πῶς οὐκ ἂν πολλαπλασίως καταφλεχθείη καὶ τὸ στόμα καὶ ἡ γλῶσσα, καὶ τὰ σπλάγχνα πάντα, τῶν τοιαύτην καταχεόντων παροινίαν τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Δημιουργὸν τὴν θεομαχίαν παραπεμπόντων; Εὖ δέ μοι συνέπου τοῖς ἑφεξῆς καὶ συνεπισκόπει.

Δ'. Ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις τὸ μεγαλαυχοῦν τῶν Ἰουδαίων καὶ μιαιφόνον καὶ ἄπιστον στηλιτεύων, καὶ ἀναξίους κρίνων γονῆς τῆς Ἀβραμιαίας, κἂν ἐκεῖθεν αὐτοῖς κατῄει τὸ φῦναι, Εἰ τέκνα ἦτε, φησὶ, τοῦ Ἀβραὰμ, ἐποιεῖτε ἂν τὰ ἔργα τοῦ

litis, (quid fiet?) ubi videritis, et Abrahamum, et Isaacum, et Jacobum, et omnes prophetas in regno Dei, vos vero foras ejectos? Qui vero sunt ejecti illi, nisi isti, qui ad exemplum Abrahami et Isaaci et Jacobi vitam non composuerunt? Quod si vero e regno Dei expellendi sunt, et ad fletum atque stridorem dentium amandandi, qui vitam pietatemque eorum imitatione non expresserunt, quæ tandem pœna statuenda est digna illis, qui eo insaniæ processerunt? O effrenata hominum ora, Patri mendacii adeo inservientium, ut et latrones et fures, et Mali progeniem ac servos eos appellare audeant! Nonne vero illi, qui ne hic quidem furori suo obicem ponunt, sed et eum, qui vitam æternam regnumque cœleste nobis largitur, qui idem est Deus Abrahami et Isaaci et Jacobi, Deus viventium non autem mortuorum, tanquam malum principium et malorum operum opificem calumniantur; nonne, inquam, illi, utpote Mali vere progenies, supplicium, per ignem et tenebras diabolo paratum, perpetuo provocantes, dignam facinore audacissimo pœnam luent? Et ne sic quidem hiatum, qui inter divitem et Lazarum interjectus est, quique animas, cum Abrahamo convivantes, ab illis separat, qui æternis cruciatibus affliguntur, expavescunt? Vah, quam misere homines, qui nullum pœnæ sensum nunc habentes ab ipsis Servatoris minis sibi non timent, eo, eo, inquam, tempore acerbitatem dolorum experiundo edocti, nullumque operæ suæ lucrum capientes, contra se ipsos duram, longam et non revocandam sententiam ferent! Idque in primis tunc, ubi secundum parabolam de divite prolatam Abrahamum in auxilium vocantes, eum, quem antea ludibrio habuerunt, nulla sui miseratione tactum invenient. Si enim homo in Lazarum injurius ab Abrahami sinu per tremendum hiatum excluditur, et igne nunquam finiendo inhumanitatis suæ pœnam luit, ac æternæ illius beatitatis et quietis desiderio capitur quidem, sed non potitur; linguaque insuper uritur, et acerbissimos sentit dolores, ob eam tantum insolentiam, quod non misertus est hominis sibi similis, non autem, quod ludibrio aut conviciis affecit, quomodo non longe gravius illorum os et lingua et viscera omnia urentur, qui in Abrahamum se tam insolentes præstiterint, et per ejus latus communem Dominum et conditorem instar hostium oppugnarint? Tu vero et reliqua mecum considera ac perpende.

IV. Servator arrogantiam, homicidia et incredulitatem Judæorum in Evangeliis castigans, eosque stirpe Abrahami, quamvis hinc orti essent, indignos judicans, *Si filii*, inquit, *Abrahami essetis, Abrahami opera faceretis*[93]. Tunc nec hic subsistens, sed

[93] Joan. VIII, 39.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(24) Μή. Ita ms. Malim legere μέν.

(25) Εὑρήσουσιν. Sic lego pro εὑρίσουσιν quod erat in ms.

ulterius progrediens in triumphante de iis confutatione, subjungit : *Non estis filii Abrahæ, sed diaboli*[94]. Ita enim ratio statuere jubet, illius quemdam et nomen et genus referre, cujus mores et genium in vita imitando exprimit. Quod si vero vetus testamentum mali, ceu inepte tradunt, principii esset, et Abraham ad illud pertineret, dicendum fuisset, filii estis Abrahami et filii diaboli, ex utroque enim, quod ut Deus odio, ita amore hostis prosequitur, Judæi utrumque colentes reprehendi poterant. Quomodo vero alibi iterum Servator illis, qui Abrahami sint, regnum cœlorum hæreditatis instar adjudicat, illisque jungit eos qui se ex toto corde et sine exceptione præceptorum studiosos præstiterint, eurumque cultum exhibuerint, adeo ut convictum cum illis in regno cœlorum tanquam præclarum aliquod et mirandum præmium polliceatur? *Dico enim vobis, quod multi ab oriente et occidente venient, et recumbent cum Abrahamo et Isaaco et Jacobo in regno cœlorum*[95]. Hoccine vero sit præmium eorum qui ipsum agnoverunt? hoccine donum pro illis qui cædes pro eo sustinuerunt? hæccine prærogativa? hæccine merces? quod cum ministris Mali et esse, et numerari et versari possint? Quomodo hæc et alia hujusmodi tulerint aures divinis sermonibus assuetæ?

V. Si vetus testamentum a diabolo erat, quomodo Matthæus et Lucas, Servatoris genealogiam recensentes, inter majores ejus et patres numerant illos, quos vetus inter decora sua habet? Nunquid enim in bonum Deum cadere potest externa species et simulatio? Nam non minima pars defectionis hujus et sectæ est, ut adversus Verbi incarnati adventum vel hoc modo insaniat. At enimvero quomodo Deus optimus vel quoad speciem et simulate, vel vere et opere ipso eos, qui in testamento, quod illi ad Malum referunt, eminuerant, majores suos et patres esse jusserit, atque adeo aliquid ejusmodi assumpserit, cujus conditorem hostem esse non ignorabat? Et quomodo non ex alio populo natus est, qui scilicet vim et potentiam diaboli non repetita vice expertus sit, sed ex illo prodiit, quem leges veteris testamenti formarunt et finxerunt, deinde vero post primam illam eamque malam creationem ad actiones moresque longe pejores perduxerunt et incitarunt? Si vetus testamentum Deum auctorem non habet, quomodo violatores legum conditoris naturalium, et lasciviæ se permittentes, voluntatique hostis penitus subjectos, igne punit, et impiorum ausorum pœnas luere jubet? Malum enim pœnas reposcere impietatis, qua ipse delectatur, et cujus ipse auctor est, qui vel cogitarit omnino vel dixerit, nonne is insanire merito credatur? Apostata vero ait hostem

A Ἀβραάμ. Καὶ ὁ θρίαμβος οὐ μέχρι τούτων, ἀλλὰ καὶ σφοδρότερον αὐτῶν καθαπτόμενος ἐπάγει, λέγων. Οὐκ ἐστὲ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ, ἀλλὰ τοῦ διαβόλου ἐστέ. Πολὺ γὰρ ἡ γνώμη κραταιὸν (26), ἐκείνου τὴν κλῆσιν καὶ τὸ γένος ὑπελθεῖν, οὗ τὸ γνήσιον ἐν τῇ μιμήσει φέρει τῆς ζωῆς. Εἰ δ' ἦν ἡ Παλαιὰ κατὰ τὰς ἀθέτους φωνὰς τοῦ Πονηροῦ, ταύτης δὲ ὁ Ἀβραὰμ, ἴσον ἦν εἰπεῖν· Τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ τέκνα τοῦ διαβόλου· δι' ἑκατέρου γὰρ ἃ μισεῖ μὲν ὁ Θεὸς, στέργει δὲ ὁ Ἐχθρὸς, ἐλέγχονται τιμῶντες ὁμοίως οἱ Ἰουδαῖοι. Πῶς δὲ καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν ὁ Σωτὴρ τοῖς περὶ Ἀβραὰμ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εἰς κλῆρον ἀφορίζει, καὶ συντάττει τούτοις τοὺς ὁλοψύχῳ γνώμῃ τῶν τε προσταγμάτων φύλακας ἀπροφασίστους δεδειγμένους καὶ καθαροὺς αὐτῷ τὴν λατρείαν προσ-
B ενεγκόντας, καὶ ὥσπερ τι μέγα καὶ θαυμάσιον ἔπαθλον διδοὺς, τὴν μετὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἐπαγγέλλεται συναυλίαν; Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Ἆρα γὰρ τοῦτο ἔπαθλον τοῖς ἐπεγνωκόσιν αὐτόν; ἆρα τοῦτο δῶρον τοῖς, ὅσοι τὰς σφαγὰς ὑπέσχον ὑπὲρ αὐτοῦ; τοῦτο φιλοτιμία; τοῦτο ἔπαθλον, τὸ μετὰ τῶν θεραπευόντων τοῦ Πονηροῦ καὶ συνεῖναι, καὶ συναριθμεῖσθαι, καὶ συναγελάζεσθαι; Καὶ ποία ἂν ταῦτα ἀνέξεται ἀκοὴ ῥημάτων ὅλως ἔχουσα ἀκοὴν θείων;

Ε'. Καὶ εἰ ἡ Παλαιὰ τοῦ διαβόλου ἦν, πῶς ὁ Ματ-
C θαῖος καὶ Λουκᾶς τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀναπτύσσοντες γενεαλογίαν, προγόνους αὐτοῦ καὶ πατέρας τοὺς, οὓς ἡ Παλαιὰ κλέος εἶχεν, ἀναγράφουσι; Πῶς γὰρ ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἢ ἐν σχήματι καὶ ὑποκρίσει; Ἔστι γὰρ, ἔστι τις τῆς ἀποστασίας ταύτης οὐκ ὀλίγη μοῖρα, καὶ ταύτην τὴν λύσσαν κατὰ τῆς ἐνσάρκου τοῦ Λόγου παρουσίας προφέρουσα. Ἀλλὰ πῶς ὁ Ἀγαθὸς ἢ κατὰ σχηματισμὸν καὶ ὑπόκρισιν, ἢ ἐν ἀληθείᾳ καὶ ὑπάρξει τοὺς ἐν τῇ πονηρᾷ διαπρέψαντα; Διαθήκῃ πατέρας καὶ προγόνους ἑαυτοῦ γενέσθαι κατεδέξατο, καὶ τοιούτου σπέρματος ἐπιλαβέσθαι, οὗ πλάστην οὐκ ἠγνόει τὸν Πολέμιον; Καὶ πῶς μὴ ἐξ ἄλλου ἔθνους προῆλθεν αὐτὸς, ὃ μὴ δευτέραν εἶχεν ἐνέργειαν τοῦ Πονηροῦ, ἀλλ' ἐξ ἐκείνου πρόεισιν ὃ τῆς
D Παλαιᾶς οἱ νόμοι διεμόρφουν τε καὶ διετίθεντο, καὶ μετὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς πονηρὰν πλάσιν πονηροτέροις ἄλλοις ἔργοις καὶ ἔθεσιν ἐπαιδαγώγουν τε καὶ διέπλαττον; Καὶ εἰ μὴ ἦν ἡ Παλαιὰ τοῦ Θεοῦ, πῶς τοὺς ἀθετήσαντας τοὺς ἐν τῇ φύσει νόμους τοῦ Πλάστου, καὶ εἰς ἀσέλγειαν μὲν ἐξοκείλαντας, τῷ θελήματι δὲ παντελῶς καταδουλωθέντας τοῦ Ἐχθροῦ πυρὶ κολάζει. καὶ τὴν τῶν τε τολμημένων δίκην ἀπαιτεῖ; τὸν Πονηρὸν γὰρ δίκην ἀπαιτεῖν τῆς αὐτὸν τερπούσης καὶ ἐκ αὐτοῦ προϊούσης πονηρᾶς ἐργασίας, πῶς οὐκ ἂν εἴη ὅλως ἢ ἐννοηθῆναι [ἢ λεχθῆναι] οὐ μανικόν; Ὁ δὲ ἀποστάτης τῶν πονηρῶν ἔργων τοὺς πονηροὺς πονηρῷ πλά-

[94] Joan. VIII, 30. [95] Matth. VIII, 11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(26) Κραταιόν. Malim legere κραταιοῖ, quia alioquin hiulca videtur oratio.

σματι ἄλλῳ τῷ πυρὶ τὴν τιμωρίαν εἰσπράττεσθαι λέγει τὸν Ἐχθρὸν (27) ἐτῶν τοῖς σαρκὸς πάθεσι κατασυρέντας κατακλυσμῷ κολάζει (28). Μισοπονήρου γὰρ ἐστι καὶ ἀγαθοῦ καὶ δικαίου, τό τε κακὸν ἀναστέλλειν, καὶ τοὺς πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, ἀναιδευσαμένους τὴν ἴσην εἰσπράττεσθαι τιμωρίαν, ἀλλ' οὐγὶ πονηροῦ ποθεν, οὐδὲ φιλοῦντος καὶ νομοθετοῦτος τὴν ἁμαρτίαν.

ς'. Ἵνα δὲ μάθῃς ἀκριβέστερον, ὡς ὁ αὐτός ἐστιν ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος Θεὸς, ὅ τε τοῦ δικαίου ἔκδικος ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ ὁ ἐν τῷ χάριτι, ξηραίνει μὲν τὴν συκῆν καρπὸν αὐτῷ μὴ προσενεγκοῦσαν, μυρίαις δὲ ἀπειλαῖς ὑποβάλλει τοὺς αὐτῷ μὴ πειθομένους, καὶ τὸ σφοδρότερόν τε καὶ ἀμίμητον τῆς κολάσεως, εἰς τὸ ἐξώτερον πῦρ τὸ ἡτοιμασμένον τῳ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, τοὺς παραβεβηκότας (29) αὐτοῦ τοὺς νόμους καταδικάζει. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προσκαίρῳ πυρὶ καὶ ὕδατι τιμωρεῖται, ἐπὶ τέλει δὲ διαιωνίζοντι καὶ ἀτελευτήτῳ. Ὁρᾷς πῶς τὸ μισοπόνηρον πανταχοῦ ὥσπερ καὶ τὸ φιλάνθρωπον γνώρισμά ἐστι καὶ μαρτύριον τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ ; Καὶ οὐκ αὐτὸς μὲν ταῦτα πράττει, τοὺς μαθητὰς δὲ τῆς τοιαύτης πράξεως ἀναστέλλει ; ἀλλὰ Πέτρος μεν ὁ ἐν τῇ χάριτι λαμπρὸς τὸν Ἀνανίαν καὶ τὴν Σάπφειραν ψευδολογίας θάνατον ἔλαβε τὴν δίκην (30). Παῦλος δὲ, ὁ θερμὸς τῆς χάριτος κήρυξ καὶ διδάσκαλος τῆς οἰκουμένης, τυφλὸν μὲν εὐθὺς ποιεῖ τὸν Ἐλύμαν, αὐτὸς μαθὼν, ἐξ ὧν πέπονθεν, ὅσον ἡ ποινὴ κέρδος φέρει. Τὸν δὲ πεπορνευκότα Κορίνθιον παραδίδωσι τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός. Ἀλέξανδρον δὲ εἰς τὴν ἐκεῖθεν παραπέμπει βάσανον καὶ κρίσιν. Καὶ εἰ ὀργὴ καὶ θλῖψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακὸν (31), σφόδρα διαμαρτύρεται ὁ Παῦλος, ὥσπερ δόξα καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, πῶς προσωπολημψία οὐκ ἔστι παρὰ τῷ Θεῷ ; πῶς οἱ κατακριθέντες ἐν τῇ Παλαιᾷ οὐχ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κατεκρίθησαν ἀγαθοῦ Θεοῦ, ὅς καὶ τὴν χάριν νομοθετεῖ, καὶ τὸ ἀπροσωπόλημπτον αὐτοῦ, οἷς ὑπέστησεν, ἐβεβαίωσε ; Καὶ οὑσοις ἄν τις ἐπιδείξαιτο τὴν μισοπόνηρον δίκην ἐν τοῖς τῆς χάριτος νόμοις τὸ κράτος ἔχουσαν ἄμαχον :

ζ'. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ πονηρᾶς ἦν ἀρχῆς ἡ Παλαιὰ, πῶς ὁ μετάρσιος καὶ οὐράνιος ἄνθρωπος, Παῦλος, εὐθὺς ἀρχόμενος τῶν Ἐπιστολῶν διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις τὸν Θεὸν προσεπαγγέλλεσθαι λέγει, περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα ; Εἰ γὰρ Θεοῦ προφῆται καὶ Γραφαὶ ἅγιαι, δι' ὧν ὁ Θεὸς προεπηγγείλατο περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, ποῦ ὁ Πονηρὸς εὑρήσει τὴν ἀρχὴν ; Καὶ εἰ τὰ ἀόρατα αὐτοῦ, τουτέστι τοῦ

A homines malorum operum auctores per creaturam aliam malam, ignem scilicet, ad pœnam vocare, eosque qui cupiditatibus carnis abrepti sint, diluvio punire. Jam autem et boni et justi et malis infensi opus est, malum prohibere, impudentesque peccatores ad dignum rapere supplicium, quæ sane malum, aut peccatum amantem, imo legibus præcipientem non decent.

VI. Ut vero adhuc magis intelligas, quod idem bonus et hominum amans Deus est, qui et in veteri et in novo testamento justum tueatur, ficum exarescere jubet, quæ fructum petenti non exhibebat [96], infinitisque minis sibi non audientes exponit, legumque suarum transgressores graviori nec imitabili supplicio, igni scilicet, qui diabolo et angelis ejus paratus est, subjicit. Atque ita primum quidem igne et aqua temporali, tandem vero æterno et nunquam finiendo punit. Vident, quod et odium malorum et humanitas semper argumentum et signum sit bonitatis Dei? Nec ipse solum ita agit, discipulosque forte ab ejusmodi actionibus prohibet, sed et illustris in novo testamento Petrus, Ananiam et Sapphiram morte in mendacii pœnam affecit. Paulus quoque, strenuus Evangelii præco, et doctor orbis, Elymam ex vestigio cæcum fieri jubet [97], ipse scilicet ex iis, quæ perpessus erat, edoctus, quantum commodum pœna afferat. Idem hominem Corinthium, scortationi deditum, Satanæ in perniciem carnis tradit, Alexandrum vero eidem cruciatui et judicio adjudicat [98]. Imo cum idem Paulus testetur, quod ira, afflictio et angustia ventura sit super omnem animam hominis malum patrantis [99], sicut vicissim gloria et honor et pax sit hominis bonum operantis, nec personam Deus respiciat ; quomodo, qui in Veteri Testamento damnati sunt, non ab eodem condemnentur Deo bono, qui et Evangelium promulgavit, et, quam nullus apud se sit personarum delectus, factis demonstravit ? Quis vero suffecerit enarrandis gratiæ seu novi testamenti legibus, quæ evincant, justitiam malis inimicam ibi perpetuo valere ?

VII. Præterea vero, si vetus testamentum mali est principii, quomodo divinus et cœlestis vir Paulus, statim ab initio epistolarum suarum, profitetur Deum per prophetas suos in Scriptura sacra testari de Filio suo, ex semine Davidis secundum carnem orituro [1] ? Quod si enim Dei sunt prophetæ, et Scripturæ sacræ, per quas Deus de Filio suo ante nuntiavit, ubi Malus principium invenerit ? Et si invisibilia ejus, hoc est Dei et Patris Domini nostri

[96] Matth. xxi, 19. [97] Act. xiii, 8. [98] Tim. i, 20. [99] Rom. ii, 9. [1] Rom. i, 2 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(27) Ἐτῶν, Lego καὶ τοὺς.

(28) Κολάζει. Lego κολάξειν.

(29) Παραβεβηκότας. Hoc modo res ipsa legere jubet, pro περιβεβηκότες, quod habet ms. Supra vero ad tomum I, p. 8, monui, τὸ, παρὰ et περὶ sæpe inter se permutari.

(30) Ἔλαβε τὴν δίκην. De phrasibus διδόναι et λαμβάνειν τὴν δίκην vide Thomam Gatakerum in *Dissert. de stylo N. T.* et Jo. Vorstium, *De Hebraismis N. T.* part. I, c. 7, p. 215.

(31) Excidisse hic videtur vocula ὡς vel similis.

Jesu Christi, a creato mundo ex operibus cognita conspiciuntur, in quibus tandem opifex malus cognoscetur? Invisibilia et mente assequenda Dei sunt: hæc vero ex creatione visui et sensibus subjecta perspiciuntur. Nisi enim ex visibilibus creaturis invisibilia Dei intelligerentur, certe invisibilia hæc ab istis non distinxisset, neque ex istis ea perspici jussisset. Quomodo autem in creaturis sensibilibus, hoc est, in creaturis mali perspiciuntur invisibilia Dei, nempe æterna illius potentia et divinitas? Malitia sane potius et turpitudo Mali in iis conspicerentur, siquidem in universum tales ejus creaturæ exsisterent. Quod vero lex a bono Deo sit, etiam hinc facile demonstraveris. Paulus enim, os Christi, ait, quod non auscultatores, sed observatores legis justitiam consequentur. Quomodo lex a bono Deo profecta non sit, qui pro pœna irroganda eos, qui legem impleverunt, justos pronuntiat? Et si transgressor legis, etiam circumcisus carnem pro præputiato habetur, et divina gratia indignus, præputiatus vero, si legis jussa sectetur, circumcisionem sanctissimi Spiritus in anima circumfert, nonne lex a bono Deo repeti debebit? Si vero Christus Jesus, prout Paulus exclamat [1], minister fuit circumcisionis, pro veritate scilicet Dei, ad confirmandas promissiones patribus factas, quas proinde Christus stabilivit; idem vero Deus patribus has promissiones fecit, qui et cœlum hoc sensibus expositum et terram condidit, quemque Moses in historia creationis Deum prædicat, qui insuper a Paulo in hoc et aliis locis pluribus Servatoris nostri pater appellatur, cujus promissiones ipse ut genuinus filius per se, non vero aliena opera usus, ratas et stabiles esse demonstraverit, qui fieri potest, ut impudentissima apostatarum factio non confundatur? Quid vero provoco ad Paulum, virum alioquin cognitione Veteris Testamenti, et sapientia Novi tantopere illustrem, cum communem Dominum audere liceat præcipientem et dicentem: *Ne existimetis me venisse ad solvendam legem aut Prophetas: non veni ut solverem legem, sed ut implerem* [2]. Et alibi: *Amen, amen, dico vobis: Non transibit cœlum et terra, aut iota unum, unusve apex, donec omnia ista evenerint* [3]. Ego ut impleturus legem veni, ait Christus, at impii oris est dicere me venisse ut Patris legem dissolverem. Ego vero nihil ejus non impletum relinquam; nihil in ea a Malo inspiratum est; nihil falsum deprehendetur: omnia veritatis plena sunt. Ego sum præsidium sermonum propheticorum. Mei enim et Patris servi ac ministri prophetæ sunt, qui et adventum meum, et omnia, quæ huc pertinent, præviderunt et prænuntiarunt. Itaque nec parvum quidquam, nec magnum eorum, quæ illi prædixerunt, vel quæ lex continet, præterebit, quod non a veritate tandem obsignetur. Si enim ego circumcisionis minister sum ad confirmandas promissiones, quas Pater fecit patribus, quomodo vel iota unum, hoc est, minimum eorum quæ a lege vel prophetis dicta

A Θεοῦ καὶ Πατρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα, καθορᾶται, ἐν τίσιν ὁραθείη δημιουργὸς ὁ Ἐχθρός; Τὰ ἀόρατα καὶ νοούμενα τοῦ Θεοῦ ἐστι· ταῦτα δὲ καθορᾶται ἀπο τῆς αἰσθητῆς καὶ ὁρατῆς. Εἰ γὰρ μὴ διὰ τῆς ὁρατῆς κτίσεως τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ καθορᾶται, οὐκ ἂν μὲν διέστειλε τὰ ἀόρατα ἐξ αὐτῆς· οὐκ ἂν δὲ διὰ ταύτης ἐδίδαξεν ἐκεῖνα καθορᾶσθαι. Πῶς οὖν ἐν τοῖς ποιήμασι τοῖς αἰσθητοῖς καθορᾶται τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ, καὶ τότε ἡ ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Πονηροῦ; Τοὐναντίον γὰρ ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ἐχθροῦ, εἴπερ ἦν ὅλως τινὰ, ἡ πονηρία καὶ αἰσχρότης αὐτοῦ καθορᾶτο ἄν. Ὅτι δὲ ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, κἀντεῦθεν ἄν τις ἐπιδείξοιτο ῥᾷον. Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος, τὸ στόμα τοῦ B Χριστοῦ, ὅτιπερ οὐχ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται. Καὶ πῶς οὐκ ἔστιν ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, ὃς ἀντὶ τοῦ κολάζειν δικαίους ἀποφαίνει τοὺς ποιοῦντας αὐτόν; Καὶ εἰ ὁ παραβάτης τοῦ νόμου, κἂν περιτετμημένος ᾖ τὴν σάρκα, ὡς ἀκρόβυστος λογίζεται, καὶ ἀνάξιος κρίνεται τοῦ Θεοῦ· ὁ δὲ ἀκρόβυστος τὰ δικαιώματα φυλάσσων τοῦ νόμον τὴν περιτομὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος φέρει ἐν τῇ ψυχῇ, πῶς οὐχὶ ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ; Εἰ δὲ, καθὰ διακέκραγεν ὁ Παῦλος, Χριστὸς Ἰησοὺς διάκονος γέγονε περιτομῆς, διατί; ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων, καὶ ταύτας ἐβεβαίωσεν ὁ Χριστός; ἐκεῖνος δὲ τοῖς πατράσι διέθετο τὰς ἐπαγγελίας, ὁ καὶ τὸν αἰσθητὸν τὸν C οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν δημιουργήσας Θεὸς, ὃν καὶ Μωσῆς ἐν τῇ κοσμογενείᾳ θεολογεῖ· δείκνυται δὲ δι' ὧν ὁ Παῦλος ἐνταῦθα καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις λέγει, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οὗτος πατὴρ, οὗ τὰς ἐπαγγελίας ὡς γνήσιος υἱὸς ἀπαραβάτους τε καὶ ἀψευδεῖς αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ, καὶ οὐ δι' ἄλλου ἐπεδείξατο, πῶς τῆς ἀποστασίας οὐ καταδύεται τὸ ἀναίσχυντον; Ἀλλὰ τί μοι λέγειν Παῦλον, καίτοι τηλικοῦτον ὄντα τῇ τε γνώσει τῆς Παλαιᾶς καὶ τῇ σοφίᾳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, πάλιν ἐνῆν τοῦ κοινοῦ Δεσπότου διακούειν, διατεινομένου καὶ λέγοντος· Μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι; Καὶ· Ἀμὴν, ἀμὴν, λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ D ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἢ ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία, ἕως ἂν ταῦτα πάντα γένηται. Ἐγὼ πληρωτὴς ἦλθον τοῦ νόμου· στομάτων ἐστὶ πονηρῶν τὸ λέγειν, ἐμὲ παραγενέσθαι τοὺς πατρικοὺς παραλῦσαι νόμους. Οὐδὲν αὐτοῦ ἀτελείωτον ἐάσω, οὐδὲν ἐπιπνοίας ἐν αὐτῷ πονηρᾶς, οὐδὲν εἰς ψεῦδος λήξει· πάντα μεστὰ τῆς ἀληθείας. Ἐγὼ τῶν προφητικῶν φωνῶν ἡ βεβαίωσις. Ἐμοὶ γὰρ ὄντες καὶ τοῦ ἐμοῦ Πατρὸς ὑπηρέται καὶ διάκονοι τήν τε παρουσίαν τὴν ἐμὴν, καὶ πάντα τὰ τῆς παρουσίας σαφῶς προεῖδόν τε καὶ προήγγειλαν. Διὸ ἐξ ὧν τε ἐκεῖνοι προεῖπον καὶ ὁ νόμος περιέχει, οὐ μικρὸν, οὐ μέγα παρελεύσεται, ὅ μὴ τῆς ἀληθείας τῷ πέρατι σφραγισθῇ.

[99] Rom. xv, 8. [1] Matth. v, 17. [2] ibid. 18.

Εἰ γὰρ ἐγώ διάκονος περιτομῆς εἰς τὸ βεβαιωθῆναι τὰς ἐπαγγελίας, ἃς ὁ Πατὴρ διέθετο τοῖς πατράσι, πῶς ἰῶτα ἓν, τουτέστι τὸ ἐλάχιστον τῶν ἐν τῷ νόμῳ καὶ τοῖς προφήταις ῥηθέντων, δύναιτ' ἂν ὅλως παρελθεῖν ἢ μὴ γενέσθαι.

A sunt, omnino præterire aut non impleri poterit?

Η', Ἀλλ' ἐφ' ἕτερόν μοι τὴν θεωρίαν συμμετακίνει, εἰ λόγια Θεοῦ τὰ ἐν τῷ νόμῳ. Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος· Τίς ἡ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς; Εἶτα· Πολλὴ κατὰ πάντα τρόπον. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. Τί γὰρ εἰ ἠπίστησάν τινες, μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργεῖ; Μὴ γένοιτο. Γενέσθω δὲ ὁ Θεὸς ἀληθὴς, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης. Καὶ οὐκ ἀνέχεται μὲν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργηθῆναι· πάντα δὲ ἄνθρωπον ψεύστην αἱρεῖται ἐλεγχθῆναι, ἵνα ὁ Θεὸς, ὁ τὴν περιτομὴν δοὺς, ἐπιγινώσκοιτο ἀληθής. Εἰ οὖν καὶ λόγια Θεοῦ εἰσιν, ἃ ἐπιστεύθη Ἰσραὴλ, καὶ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν τοῦ Θεοῦ πίστιν οὐ καταργεῖ, καὶ δεῖ μᾶλλον ψεύστας νομίζειν τοὺς ἀπιστοῦντας Θεῷ, παναληθέστατον δὲ τὸν δεδωκότα τοὺς νόμους τῷ Ἰσραὴλ πῶς οὐχὶ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ἐστι νομοθεσία ἡ Παλαιά; Μὴ γὰρ τὸν Πονηρὸν, ὃς ἀπ' ἀρχῆς ψεύστης ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκε, τοῦτον μὲν ἀληθείας λέγει ὁ Παῦλος πηγήν. Προκρίνει δὲ πάντας ἀνθρώπους εἰς ψεῦδος ἀπενεχθῆναι, ἵνα ὁ τοῦ ψεύδους ἀρχιτέκτων καὶ δημιουργὸς ἀληθείας κηρυχθῇ. Καὶ εἰ ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, πῶς οὐχὶ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, οὐχὶ τῆς ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ἐπιπνοίας καὶ ἀληθείας πεπληρωμένοι νομίζοιντο ἄν; Ἀλλ' ὅρα τὸ φρικτὸν τῆς θεομαχίας ἐπὶ πλέον καὶ κατάπτυστον. Εἰ ὁ Θεὸς διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐλυτρώσατο τὸν κόσμον ἐκ τῆς δουλείας τοῦ Ἐχθροῦ, τὸ δὲ αἷμα καὶ ἡ σὰρξ (ἀλλὰ φρίττων καὶ τοὺς λογισμοὺς καὶ τὴν γλῶσσαν τοῖς θεομάχοις λέγειν ἀφίημι τὸ ἑαυτῶν), πῶς διὰ τοιούτου πλάσματος τὸ γένος ἡμῶν ἥρπασεν ἐκ τῆς δουλείας τοῦ Ἐχθροῦ; Πολλῆς μὲν γὰρ ἂν ἅμα χάριτος καὶ δόξης καὶ τιμῆς ἄξιος ἦν ὁ ἐχθρὸς ἡμῶν, εἰ παρέσχεν ὕλην αὐτὸς, δι' ἧς ἂν ἀπαλλαγείημεν τῆς τυραννίδος αὐτοῦ. Πολλῆς δὲ ἀνοίας ἅμα καὶ γέλωτος ἔνοχος, εἰ πλάττειν ἐπήρθη, δι' ὧν ἀφῃρημένος ἔσται τὸ κράτος, καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν καὶ τῶν ψυχῶν. Τί δὲ ἄλλο φύεται τῆς ἀποστασίας; Οὐδὲν μέγα, οὐδὲ τὸ ὅλον κατόρθωμα τῆς σωτηρίας ἡμῶν οἴκοθεν κατώρθωσεν ὁ Σωτὴρ, ἀλλὰ τὸ πλέον δοὺς ἔχειν τῷ Ἐχθρῷ. Ὢ φρενὸς ὑποχειρίου τῷ (32) Σατανᾷ! Λαβὼν δὲ παρ' αὐτοῦ οὗ μὴ πλάστης ἦν αὐτὸς, αὐτό τε παθὼν (33) ἀπαλλάτει, ὅπερ οὐκ ἐχρῆν (ἔργον γὰρ αὐτὸ ποιεῖ ἡ ἀποστασία τοῦ Πονηροῦ), καὶ εἰς ἀφθαρσίαν μεταποιεῖν καὶ τὸ κακὸν μένειν ἀθάνατον διαπράττεται.

VIII. At converte nunc mecum mentem ad alia, ut appareat oracula legis divina esse. Paulus enim ait: « *Quænam est prærogativa circumcisorum* [3]? » Et postea: *Magna per omnem modum. Prima quidem, quod ipsis credita sunt oracula Dei. Nunquid enim, quia quidam non crediderunt, incredulitas eorum fidem Dei tollit? Absit! Deus vero sit verax, omnis autem homo mendax* [4]. Neque patitur ille, ut B fides Dei aboleatur, sed vult potius hominem omnem mendacii convinci, ut Deus, circumcisionis auctor, verax cognoscatur. Quod si igitur Dei sunt oracula, quæ credita sunt Israeli, et incredulitas eorum Dei fidem non tollit, præstatque homines, Deo non credentes, pro mendacibus, eum vero, qui legem Israeli dederit, pro veracissimo habere; nonne hinc etiam lex vetus ad bonum Deum referri debebit? Neque enim Paulus malum, qui ab initio mendax fuit, et in veritate non perstitit, fontem veritatis appellat. Imo vero satius judicat homines omnes mendacii insimulari, ut et mendacii faber, et veritatis auctor publice renuntietur. Et si justitia Dei manifestata est, a lege ipsa et prophetis testimonium accipiens, quomodo non lex et prophetæ C ex boni Dei inspiratione profecti et veritate pleni existimabuntur? Sed vide amplius horrendam et abominandam hostium Dei impietatem. Si Deus per sanguinem suum mundum a servitute hostis redemit, sanguis vero et caro (sed horrore ex ratiociniis et vocibus Dei hostium correptus sua ipsis proferenda relinquo) quomodo beneficio ejusmodi creaturæ genus nostrum ex servitute hostis retraxit? Ille enim adversarius noster multa et gratia et gloria et honore dignus erat, siquidem ipse materiam suggessisset, per quam a tyrannide ejus liberi evaderemus. Vicissim idem et imprudentiæ probro et risui multo se exponeret, si ea ipse finxisset, per quæ potestate in corpora et animas nostras exciderat. Quid vero aliud ex hoc errore D consequitur? Id omnino, quod Servator nec magnam nec omnem partem reparatæ salutis nostræ de suo perfecit, sed ita, ut maximam partem hosti debeat. O mentes Satanæ obnoxias! Mutuatus scilicet ab eo id, cujus non erat ipse conditor, idem perpessione sua, quod certe fieri non debebat, redimit (nam erronei homines id mali vocant opus), et ad immortalitatem transfert, et ut malum perpetuum sit, efficit.

Θ'. Καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦ γένους ἡμῶν ἐχθρὸς, ὁ τοσαύτην συνεισφορὰν εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν σωτηρίαν διὰ τοῦ οἰκείου (34) δημιουργήματος συνεισενεγκών;

IX. Et quomodo generis nostri hostis habendus erit, qui per suam creaturam in communem salutem nostram tam multum contulit? Quomodo in

[3] Rom. III, 1. [4] ibid. 2-5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(32) Τῷ. Sic rescripsi pro τοῦ, quod est in ms.
(33) Παθών. Malim legere παθόν, ut referatur ad corpus quod Christus assumpsit, quodque passum est.
(34) Οἰκείου. Ms. mendose οἰκίου.

universum malum perfecit, suscepta corporis creatione, quod non solum servat, et postea a corruptione immune præstat, sed et per illud animabus insequentibus benefacit, corpora scilicet cum illis conjuncta in eamdem immortalitatem transferens? Adeo in tenebras, chaos et occæcationem rationis, furorem item et profundam temulentiam, abit omne horum hominum studium, qui solitarium imperium in duo scindunt, et unum Dominum, Jesum Christum, conditorem omnium, in duo principia dividunt, et aliud quidem intelligibilibus, aliud sensibilibus rebus præficiunt. At quomodo, per Bythum et Sigen, Conditoris sui cruciatus non verentur, qui corpus nostrum mali aiunt esse principii? Paulus enim ex adverso diserte clamat, *Corpus non scortationi*, quæ mali opus est, *sed Domino, et Dominus corpori* [5]. Quomodo enim creatura hostis omnino potest esse Domini? Quid vero refert monere, illud scortationi non tradendum esse, cum per se malum sit, et mali principii opus, et prorsus a voluntate ac creatione Dei alienum? Cum enim, quod apostatæ illi volunt, corpus et formatione, et natura et legibus malum sit, nunquam omnino Domini exsistet, neque quidquam referet, utrum scortationi se dedat, an minus. Sive enim illi indulserit, sive minus, utrinque non desinet esse improbum, et mali principii opus. Perpende vero et hoc: Si corpus est creatura mali, quomodo is, qui malo strenue se opponit, et pro veritate dimicat, sanctum illud appellat? *Non nupta enim*, inquit, *curat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu* [6]. Si vero corpus sanctum est, unde est malum? et unde est opus conditoris mali? Malæ quidem actiones, quæ creaturam boni Dei adulterant, vindicant illud et obnoxium faciunt malo. Quoad vero intra leges conditoris se continet, magis id quidem valet ad averruncandum malum, quam malus ad illud sibi subjiciendum.

X. Quod itaque nec dicere nec opinari fas sit, duo eaque sibi invicem opposita principia dari in iis, quorum voluntas in se libera illecebris mali non subjecta est, abunde puto disputatum. Expendamus vero nunc alterum apostaticæ doctrinæ caput, quod quidem in superioribus etiam non leviter nec perfunctorie sub examen vocatum et condemnatum est. Sed vel sic ex eadem Scriptura sacra eidem ulterius subjiciatur. Paulus, qui seipsum Deo penitus consecravit, clara voce clamat: *Num*

[5] I Cor. III, 13. [6] I Cor. VII, 34.

A Καὶ πῶς ὅλως ἔπραξε πονηρὸν, πλάσας τὸ σῶμα, ὁ μὴ μόνον σώζει, καὶ ἄφθαρτον ὕστερον ποιεῖ, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ καὶ τὰς ἑπομένας ψυχὰς εὐεργετεῖ, εἰς τὴν ὁμοίαν ἀθανασίαν τὰ ἐνωθέντα αὐταῖς σώματα καθιστῶν; Οὕτως ἐστὶ σκότος καὶ χάος καὶ τύφλωσις λογισμῶν, καὶ μανία καὶ μέθη βαθεῖα ἡ σπουδὴ τῶν εἰς δύο ἀρχὰς τὴν μίαν σχιζόντων ἀρχὴν, καὶ τὸν ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν δημιουργὸν ἁπάντων, εἰς δύο κατατεμνόντων ἀρχὰς· καὶ τὴν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐφιστάντων, τὴν δὲ τοῖς ὁρωμένοις. Ἀλλὰ πῶς πρὸς τὸν Βυθὸν καὶ τὴν Σιγὴν (35) τοῦ Πλάστου αὐτῶν τὰς ὠδῖνας οὐ καταδύονται, οἱ τ σῶμα ἡμῶν λέγοντες εἶναι τοῦ Πονηροῦ; Τρανῶς γὰρ ἐκείνοις ἀπ' ἐναντίας ὁ Παῦλος βοᾷ· Τὸ μὲν σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἥτις ἐστὶν ἔργον τοῦ Πονη- B ροῦ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι. Πῶς γὰρ τοῦ Ἐχθροῦ τὸ πλάσμα δύναται ὅλως τοῦ Κυρίου εἶναι; Τί δὲ δεῖ λέγειν μὴ ἀνατιθέναι τοῦτο τῇ πορνείᾳ, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ πονηρὸν ὄν, καὶ πονηρᾶς ἀρχῆς δημιούργημα, καὶ παντελῶς ἀλλότριον, καὶ τοῦ θελήματος καὶ τῆς πλάσεως τοῦ Θεοῦ; Πλάσει γὰρ καὶ νόμοις τὸ σῶμα, ὡς ἡ ἀποστασία βούλεται, πονηρὸν ὑπάρχον οὐκ ἂν μέν ποτε γένοιτο τοῦ Κυρίου· πορνείας δὲ γενέσθαι, ἢ μὴ γενέσθαι οὐδὲν διοίσει, Εἴτε γὰρ ἐξεπόρνευσεν, εἴτε (36) μὴ, οὐδὲν ἧττον οὐκ ἀφίσταται τοῦ πονηρὸν εἶναι, καὶ πονηρᾶς δημιούργημα ἀρχῆς. Ἐπισκόπει δὲ καὶ ὧδε. Εἰ τὸ σῶμα πλάσμα τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ (37) τοῦ Πονηροῦ λαμπρῶς καταστρατηγῶν, καὶ τῆς ἀληθείας ὑπερμαχῶν ἅγιον αὐτὸ καλεῖ; Ἡ ἄγαμος γὰρ, φησὶν, με- C ριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι. Εἰ δὲ ἅγιον τὸ σῶμα, πόθεν πονηρόν; καὶ πόθεν ἔργον δημιουργίας πονηρᾶς; Πράξεις μὲν γὰρ πονηραὶ, κιβδηλεύουσαι τὸ πλάσμα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, οἰκειοῦσιν αὐτὸ καὶ ὑποτάττουσι τῷ Πονηρῷ. Ἐν δὲ τοῖς νόμοις τοῦ πλάστου διατηρούμενον ἰσχὺν ἔχει μᾶλλον διώκειν τὸν Πονηρὸν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸς ἐκεῖνο δουλαγωγεῖν.

Ι'. Ἀλλὰ γὰρ ὅτι μὲν οὐχ οἷόν τέ ἐστι οὔτε λέγειν οὔτε φρονεῖν δύο καὶ ταῦτας ἀντικειμένας ἀρχὰς, οἷς τὸ αὐτεξούσιον ἀδούλωτον μένει τοῖς πάθεσι τοῦ Ἐχθροῦ, ἀποχρώντως οἶμαι τὸν λόγον διεξελθεῖν. Ἐπισκεψώμεθα δὲ καὶ τὸ ἕτερον τῆς ἀποστασίας μέρος, ὃ δέδωκε μὲν καὶ αὐτὸ διὰ τῶν προειρημένων D οὐ μεμπτὰς οἶμαι οὐδὲ βραχείας τὰς εὐθύνας. Πλὴν καὶ νῦν διὰ τῆς αὐτῆς ἱερολογίας ἀπαιτείσθω καὶ τὰς λειπομένας. Παῦλος ὁ καθ' ἑκάστην ἑαυτὸν ἱερουργῶν τῷ Θεῷ διαπρυσίᾳ βοᾷ τῇ φωνῇ. Μὴ κατὰ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(35) Πρὸς τὸν Βυθὸν καὶ τὴν Σιγήν. Erant hi duo ex triginta æonibus quos fingebant Valentiniani et pro diis habebant: inter eos enim primum obtinebant locum, ita ut prima συζυγία ab ipsis vocarentur, τῷ Βυθῷ, sive *Profundo*, Patris; Σιγῇ vero, seu Silentio, Matris nomen ferente. Vide hanc in rem Irenæum, lib. I, c. 1 et 5; et alios ex veteribus, quos laudat Joan. Baptista Cotelerius, in Notis ad tom. I *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, p. 767; ac Guielm. Spencerus ad Origenem *Contra Celsum*, p. 78; ex recentioribus vero Nicolaum Le Nourry, in *Apparatu ad Bibliothecam maximam Patrum*, tom. II, diss. I, p. 77 seqq. Per horum vero commemorationem hoc loco faciam innuit Noster, vel Paulicianos, contra quos disputat, hæc nomina a Valentinianis adoptasse, vel comparari duo ipsorum principia cum his illorum æonibus posse, quemadmodum et in aliis capitibus illos imitentur. Confer Petri Siculi *Narrationem de Manichæis*, p. 42.

(36) Εἴτε. Ita scripsi pro ἥτε, quod per librarii mendum erat in ms.

(37) Ὃ. Sic lego pro τό, quod habebat ms.

ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει; Ὅ ἴσον ἐστί. Μὴ λογισμοῖς ἀνθρώπου ἀσφαλίζομεν τὸ ῥηθὲν, ἢ οὐχὶ καὶ θείας ἐστὶ καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον νομοθεσίας τὸ προτεινόμενον; Καὶ τίς ταῦτα τεθεώρηκεν, αὐτὸς σαφηνίζει· Ἐν γὰρ τῷ Μωσέως νόμῳ γέγραπται, φησὶ, Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐπιφέρει· Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; Τίνων δὲ μᾶλλον μέλει, δεικνὺς ἐπάγει. Δι' ἡμᾶς γὰρ πάντως λέγει, καὶ δι' ἡμᾶς ἐγράφη. Ὥστε κοινὸν τὸ δόγμα τὸ ἐν τῇ Παλαιᾷ διαβαῖνον καὶ πολιτευόμενον καὶ ἐν τῇ χάριτι. Εἶτα τὴν φυσικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ὑποδηλῶν ἐκ τῆς τῶν νομοθετηθέντων ὁμοιότητος, Ὥσπερ, φησὶ, προσετάγη τοὺς τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντας τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζεσθαι· οὕτω καὶ ὁ Κύριος προσέταξεν τοὺς τὸ Εὐαγγέλιον καταγγέλλοντας ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ζῆν, τοσοῦτον ἐπάρας τὸν νόμον, ἅτε δὴ τοῦ Πατρὸς ὄντα, ὡς καὶ τὸν Υἱὸν κατὰ μίμησιν ἐκείνου τὰ προστάγματα προάγειν. Τὴν συνάφειαν δὲ πάλιν καὶ συγγένειαν τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος ἐπὶ πλέον τρανολογῶν, Οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, φησὶν, ἀδελφοὶ, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσθησαν, ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον. Δός μοι λοιπὸν ἐνταῦθα τὸ οὐκ ἐλεύθερον τῆς βακχείας τοῦ Ἐχθροῦ· Ἔπινον γὰρ, φησὶν, ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας. Ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. Ἀκούεις, ὅπως ὁ Χριστὸς τὸν πατρικὸν ἐπότιζε λαὸν, καὶ πῶς ὁ Πατὴρ ὡδήγει τὸν Ἰσραὴλ εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ λατρείαν καὶ ἐπιστροφήν; Διὰ τίνων, ἢ δῆλον ὅτι διὰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν; Ποῦ οὖν ἐνταῦθα ὁ Πονηρός; ποῦ τῆς πονηρᾶς ἀρχῆς τὸ ἔργον; ποῦ οἱ νόμοι τῆς ἀντικειμένης μοίρας; τοῦ Μωσαϊκοῦ λαοῦ, καὶ πνευματικῷ βρώματι τραφομένων καὶ πνευματικοῦ πόματος πινόντων ἐκ τῆς συνούσης τε καὶ ἑπομένης πέτρας, ἥτις ἦν ὁ Χριστός; Εἶτα πάλιν ὁ νομομαθὴς οὗτος ἀνὴρ καὶ τὰ κέρδη πάντα, οἷς ἐσεμνύνετο πρότερον, σκύβαλα ἡγούμενος διὰ τὸν Χριστὸν, Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστὸν, φησὶ, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐπείρασαν. Τίνες, ἢ δῆλον ὅτι ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαός; Καὶ τίνα τὰ ἐπίχειρά; Ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο. Ὥστε ἐκπειράζοντες τὸν ἐν τῷ νόμῳ Θεὸν, διὰ τοῦ Πατρὸς ἐπείραζον καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἐπείραζε μὲν γὰρ ὁ Ἰσραηλίτης λαὸς τὸν νομοθέτην αὐτοῦ, ἄτμητον δὲ τὴν βασιλείαν καὶ ἀῤῥήκτον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὁ μύστης καὶ μυσταγωγὸς τῶν ἀποῤῥήτων, εἰδὼς ἐν τῷ πειράζεσθαι τὸν τοῦ ἀγαθοῦ Παιδὸς Πατέρα Θεὸν, καὶ τὸν Χριστὸν πειράζεσθαι διατείνεται. Ὡς ἐν ποῥίσματος δὲ μόῤῥᾳ ἐπισκόπει, ὅτι καὶ πληγὴν εὐθὺς ἀφῆκεν ὁ Χριστὸς κατὰ τῶν ἐκπειρασάντων αὐτὸν τὸν διὰ τῶν ὄφεων ὄλεθρον. Καὶ ταύτην ἐπάγων οὐκ

A *secundum hominem hæc loquor? vel nonne potius et lex ista profert* [7]? Quod idem est ac si diceret: Num ratiociniis hominum dicta confirmamus, nec potius propositum argumentum divinæ et plusquam humanæ legis est? Quis vero illa constituerit, ipse exponit, *In Mosis enim lege*, inquiens, *scriptum est: Non obturabis os bovi triturani* [8]. Hæc vero afferens subjungit: *Num boves curæ sunt Deo?* Quorum vero potiorem curam agat, ostensurus addit: *Propter nos omnino id dicit, et propter nos scriptum est.* Itaque communis doctrina est, quæ et in Vetere valuit, et in Novo obtinuit Testamento. Postea, naturalem, quæ inter Patrem et Filium est, similitudinem et immutabilitatem ex similitudine legum utrinque latarum subindicans. *Sicut*, inquit, B *præceptum est, ut, qui altari serviunt, altaris etiam fiant participes; ita et Dominus præcepit, ut, qui Evangelium prædicant, ex Evangelio vivant* [9]; legem, tanquam a Patre profectam, adeo extollens, ut Filium ad exemplum ejus præcepta sua statuisse innuat. Idem vero connexionem et cognationem legis et gratiæ adhuc magis expositurus: *Nolo vos*, inquit, *ignorare, fratres, quod patres nostri omnes sub nube erant, et omnes per mare transierunt, et omnes in Mosen baptizati sunt, in nube et mari, et omnes eumdem cibum spiritualem ederunt, et omnes eumdem potum spiritualem biberunt* [10]. Ostende mihi hic momentum vel unicum quod non immune sit a furente hostis potestate: *Biberunt enim*, inquit, *ex spirituali, quæ sequebatur, petra: petra* C *autem erat Christus* [11]. Audisne quomodo Pater Israel duxerit ad cultum Filii sui et conversionem? Per quos autem alios nisi per Mosen et prophetas? Ubi igitur hic est malus, ubi mali principii opus? ubi leges oppositæ partis? cum populus Mosaicus et spirituali cibo nutritus sit, et spiritualem potum biberit ex comitante et insequente petra, quæ erat Christus? Deinde rursus idem vir legem doctus, atque omnia illa, quibus olim efferebatur, pro rejectitiis declarans propter Christum, *Ne tentemus*, inquit, *Christum, sicut nonnulli eorum tentarunt* [12]. Quinam illi? nonne Israelitæ? Quæ vero eorum erant præmia? Ex serpentibus peribant. Itaque illi, qui Deum in lege præsentem tentabant, per D Patrem etiam Filium ejus Dominum nostrum tentarunt. Tentavit enim populus Israeliticus legislatorem suum; et Paulus, gnarus ipse et doctor mysteriorum, imperium Patris et Filii indivisibile et inviolabile esse persuasus, contendit, eo ipso, quo boni Filii Pater Deus tentatus sit, etiam Christum esse tentatum. Consectarii vero instar et hoc cape, quod Christus statim plagæ loco illis, qui se tentaverant, immiserit perniciem ex serpentibus. Hanc vero illis irrogans amorem in homines non dimisit. Alibi (idem Apostolus) testatur, prophetas ex mandato æterni Dei locutos esse, et ex vero prænuntiasse mysterium ante sæcula constitutum,

[7] I Cor. x, 8. [8] ibid. 9. [9] ibid. 13. [10] I Cor. x, 5. [11] ibid. 6. [12] ibid. 9.

quod principatus et potestates mundi, ipsumque adeo mundi Dominum latuerit. Quomodo itaque prophetæ aut lex a malo inspirati esse possunt, quandoquidem illi prænuntiarunt mysterium, quod artificibus omnis impietatis fuit absconditum? Rursus aliis in locis eumdem Deum, non vero alium atque alium, olim per prophetas, tandem vero per Filium testatur locutum : ***Multifariam*** enim, ait, ***et multis modis olim Deus patribus nostris per prophetas locutus, ultimis diebus his per Filium locutus est nobis*** [13]. Idem, inquam, non alius atque alius. Qui igitur Novum Testamentum per Filium mundo largitus est, idem, juxta Paulum, qui, si quis alius, divina callebat, et Vetus per prophetas sanxit. Quomodo itaque errantium factio alium quidem illius, alium vero Novi, legislatorem et Deum fingit? Si vero etiam ab initio terram fundavit Deus, sicut idem mysteriorum gnarus et doctor scriptionem hanc sacram obsignat, et cœli opera manuum ejus sunt (nam Davidis, qui Dei pater est, canticum adhibens suisque cogitatis attexens illud a Deo inspiratum esse innuit); quomodo defectorum colluvies falso quidem, sed tamen externa specie, hæc prædicantem doctorem suum appellare non veretur? Namque ab eo vocari se volunt, qui et eo ipso a lege ejus recedunt. Num enim Paulus crucifixus est pro nobis, aut num in Pauli nomen baptizati sumus? *Aut*, (num dicere licet?) *Ego quidem sum Pauli, ego Apollo, ego vero Cephæ; divisusne est Christus* [14]? At enimvero homines, qui etiam tum, ubi speciose loquuntur, sermones suos, ad gravitatem compositos, actionibus deturpant, ad nomen confugiunt, ut dedecus evitent, in quod eos conjicit vel solum illius nomen, quem erroris habent auctorem. At quomodo non confunduntur homines, qui, Paulo voce Davidica cœli et terræ Conditorem verum et bonum Deum esse prædicante, alium quidem cœli, alium terræ conditorem esse tradunt, neque audiunt hæc clamantem : *Decuit eum*, id est, Patrem, *propter quem omnia, et per quem omnia*, atque hoc ipso non quidem quorumdam, aliquorum vero non item, sed omnium simul Conditorem renuntiantem? Unde vero apparet, quod de Patre hæc loquatur? Certe verborum series exhibet *eum, qui filios multos in gloriam duxerit ducem salutis eorum, per passiones consummasse* [15]. Quis enim præter verum Deum et Patrem Domini nostri Jesu Christi, vel multos filios introduxit, vel ducem eorum per passiones perfecit? Idem vero vir divinus et sanctus, cum Dominum nostrum Jesum Christum nosset habere potestatem et imperium a Patre indivisum, alibi de eo ait : *Quod ex ipso, et per ipsum,*

[13] Hebr. I, 1. [14] I Cor. I, 12, 13. [15] Hebr. II, 10.

A ἀφῄρηται τὸ φιλάνθρωπον. Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ, καὶ εἰπεῖν τοὺς προφήτας διαμαρτύρεται, καὶ ἀψευδῶς προκηρύξαι τὸ πρὸ αἰώνων μυστήριον, ὃ τὰς ἐξουσίας τοῦ κόσμου καὶ αὐτὸν διέλαθε τὸν Κοσμοκράτορα. Καὶ πῶς ἂν εἴῃσαν οἱ προφῆται ἢ ὁ νόμος ἐπιπνοίας πονηρᾶς, ὁπόταν οὗτοι μὲν προεκήρυττον τὸ μυστήριον, τῆς δὲ πονηρίας πάσης τὴν μηχανουργίαν διέλάνθανε; Πάλιν δὲ καὶ ἐν ἄλλοις αὐτὸν Θεὸν καὶ οὐκ ἄλλον καὶ ἄλλον, πάλαι μὲν ἐν τοῖς προφήταις διαμαρτύρεται λαλῆσαι, ὕστερον δὲ ἐν τῷ Υἱῷ. Πολυμερῶς γὰρ, φησὶ, καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ· ὁ αὐτὸς, ἀλλ' οὐκ ἄλλος καὶ ἄλλος. Ὁ οὖν τὴν Καινὴν Διαθήκην ἐν τῷ
B Υἱῷ χαρισάμενος τῷ κόσμῳ, ὁ αὐτὸς κατὰ τὸν τὰ θεῖα, εἴπερ τις ἄλλος, σοφὸν, καὶ ἐν τοῖς προφήταις διέθετο τὴν Παλαιάν. Καὶ πῶς ἡ πλάνη ἄλλον μὲν ἐκείνης, ἕτερον δὲ τῆς Καινῆς, ἀναπλάττει νομοθέτην καὶ Θεόν; Εἰ δὲ καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὴν γῆν ὁ Κύριος ἐθεμελίωσεν, ὡς ὁ αὐτὸς μύστης τῶν ἀποῤῥήτων καὶ μυσταγωγὸς ταύτην τὴν ἱερὰν ἐπισφραγίζεται Γραφὴν, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ εἰσιν οἱ οὐρανοὶ (καὶ γὰρ τὴν τοῦ θεοπάτορος (38) μελῳδίαν λαβὼν, καὶ τοῖς οἰκείοις ἐνυφαίνων νοήμασι τὸ θεόπνευστον ἐκείνης βεβαιοῖ), πῶς οὐκ αἰσχύνονται τῆς ἀποστασίας τὸ σύνταγμα, καίτοι ψευδῶς μὲν, διδάσκαλον δὲ ὅμως, τὸν ταῦτα κηρύσσοντα ὑποκρινόμενοι καλεῖν; Καὶ γὰρ ἐπιγράφονται τοῦτον (39),
C πράττοντες μὲν καὶ τοῦτο παρὰ τὸν νόμον αὐτοῦ. Μὴ γὰρ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ἡμῶν, ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθημεν; καὶ, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ· μεμέρισται ὁ Χριστός; Πλὴν ἀλλὰ καὶ ἐν ᾧ σεμνολογοῦνται διὰ τῆς παραβάσεως αὐτῶν ὑβρίζοντες τὸ σεμνολόγημα, καταφεύγουσι πρὸς τὴν κλῆσιν, ἵνα φύγωσι τὴν αἰσχύνην, εἰς ἣν αὐτοὺς ἐμβάλλει, καὶ μόνον ῥηθεὶς ὁ τῆς ἀποστασίας διδάσκαλος. Ἀλλὰ γὰρ πῶς οὐ καταδύονται; τοῦ μὲν Παύλου διὰ τῆς Δαυϊδικῆς φωνῆς, οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιητὴν τὸν ἀληθινὸν καὶ ἀγαθὸν Θεὸν ἐκδιδάσκοντος, αὐτοὶ λέγοντες ἄλλον μὲν εἶναι τὸν οὐρανοῦ ποιητὴν, δημιουργὸν δὲ τῆς γῆς ἕτερον, οὐδὲ τοῦτο δὲ ἀναβοῶντος ἤκουσαν, ὅτι Ἔπρεπεν αὐτῷ, τουτέστι τῷ Πατρὶ,
D δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, ὅπως οὐ τινῶν μὲν, τινῶν δὲ οὔ, ἀλλὰ πάντων ὁμοίως Δημιουργὸν καταγγέλλη. Καὶ πόθεν δῆλον, ὅτι περὶ τοῦ Πατρὸς τοῦτό φησιν; Ἡ τῶν ῥημάτων συνέχεια παριστᾷ, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι. Τίς γὰρ παρὰ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἢ πολλοὺς εἰσήγαγεν υἱοὺς, ἢ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν ἐτελείωσε διὰ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(38) Θεοπάτορος. Ita appellatur David respectu Christi, qui ex semine ejus, ut homo, natus est. Eodem nomine is venit Dionysio Areopagitæ epist. VIII, et aliis. Similiter Maria Θεομήτωρ audit Gregorio Nysseno in Orat. de occursu Domini.

(39) Ἐπιγράφονται τοῦτον. Hinc forte non præter rem colligas, Paulicianos nomen suum a Paulo apostolo repetiisse, qui vere, ut supra traditum est, a Paulo longe recentiore ita appellabantur.

παθημάτων ; Ὁ αὐτὸς δὲ μετάρσιος καὶ ἱερὸς ἄνθρωπος καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀδιαίρετον εἰδὼς ἔχοντα τὸ κράτος καὶ τὴν βασιλείαν πρὸς τὸν Πατέρα, ἐν ἑτέροις περὶ αὐτοῦ λέγει, Ὅτι ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα · αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Τὰ πάντα, φησὶν, οὐχὶ τὰ νοητὰ μόνον, ὡς οἱ μεμηνότες, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀόρατα πάντα τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ παλάμης ἔργον εἰσί. Καὶ ἡ τούτων πάντων βασιλεία, καὶ ἡ ἐξουσία καὶ τὸ κράτος καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Πατρὸς ἐστι καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Σὺ δέ μοι τὴν θεωρίαν παράπεμπε καὶ ἐφ' ἑτέρας ἀποστολικὰς φωνὰς, αἳ τοὺς πεπιστευκότας ἀδελφοὺς τε ὀνομάζουσιν, ἁγίους καὶ μετόχους τῆς οὐρανίου κλήσεως, ὅπως παρατιθέασι Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν ἡμῶν Θεὸν τῷ θεράποντί σου (40) τῷ Μωσεῖ · πιστὸν μὲν γὰρ ἑκάτερον εἰσάγουσιν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί. Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος αὐτοῖς ῥήμασι · Κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, δηλονότι ἀρχιερέα (41). Εἶτα πῶς ἦν πιστὸς. ἐπεξηγούμενος, διὰ τοῦ Μωσέως δεικνύει, ὡς καὶ Μωσῆς, φησὶν, ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. Τίνος οἴκῳ ; ἢ δηλονότι τοῦ ποιήσαντος ἀρχιερέα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν ; Εἶτα καὶ τὴν ἀσύγκριτον διαφορὰν τοῦ Δεσπότου πρὸς τὸν δοῦλον διδάσκων, τὸν μὲν θεράποντα καλεῖ καὶ πιστὸν ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ, τὸν δὲ κατασκευάσαι (42) τὸν οἶκον. Διότι ὁ πάντα κατασκευάζων Θεὸς, ἐκεῖνος καὶ τὴν κατασκευὴν διετάξατο τοῦ ἐπιγείου αὐτοῦ οἴκου · Ὁ γὰρ τὰ πάντα, φησὶ, κατασκευάσας Θεὸς, οὗ γνήσιος ὢν Υἱὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, διὰ τοῦτο καὶ Κύριος τοῦ οἴκου, ἀλλ' οὐχὶ θεράπων, ὥσπερ ὁ Μωσῆς. Μετ' ὀλίγον δὲ, Τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος καὶ τὴν παῤῥησίαν μέχρι (43) τέλους, ἐὰν βεβαίαν οἱ πεπιστευκότες κατάσχωμεν, οἶκον ἡμᾶς εὐαγγελιζόμενος χρηματίσαι (44) τοῦ Θεοῦ, τὰς Δαυϊδικὰς φωνὰς εἰς πίστιν τῶν εἰρημένων προβάλλεται, ἐν οἷς πρῶτον μὲν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λαλῆσαι βοᾷ δι' αὐτοῦ, ἔπειτα δὲ τὴν ἴσην ἀπαιτεῖσθαι δίκην τούς τε νῦν ἀνήκοον ὑπέχοντας ταῖς Δεσποτικαῖς ἐντολαῖς τὸ οὖς, καὶ τοὺς ἐν τῷ παραπικρασμῷ πάλαι στληρύναντας τὴν καρδίαν αὐτῶν. Ὧν δὲ ἡ τιμωρία ἴση, οὐδὲ τὸ ἁμάρτημα διαφέρει · ὧν δὲ παραπλήσιον τὸ ἁμάρτημα, τούτων ἑκατέρα μερὶς εἰς τὸν αὐτὸν Θεὸν

A *et in ipso omnia sunt : ei sit gloria in æternum. Amen* [16]. Omnia, inquit, non intelligibilia tantum, ut illi insaniunt, sed et visibilia et invisibilia, omnia a manu ejus creante profecta sunt. Atque imperium in hæc omnia, et potestas, et vis, et cura provida Patris sunt, et Filii, et Spiritus sancti. Tu vero animum etiam ad alia Apostoli dicta converte, quibus credentes fratres appellat, et sanctos et participes vocationis cœlestis, quæ et ipsa Christum verum Deum nostrum Mosi, Dei servo, ad latus collocant ; fidelem enim repræsentant utrumque Deo et Patri. Paulus enim iisdem verbis dicit : *Considerate apostolum et sacerdotem principem confessionis nostræ, Jesum Christum, qui fidelis fuit ei qui ipsum constituit* [17], scilicet sacerdotem. Postea idem, quomodo B fidelis fuerit, explicaturus per Mosen id facit : *Sicut*, inquiens, *Moses in tota domo ejus.* Cujus vero domo, nisi ejus, qui Dominum nostrum Jesum Christum sacerdotem principem constituit ? Deinde idem incomparabilem, quæ intercedat, differentiam ostensurus, alterum quidem servum et filium in tota domo Dei vocat, alterum vero ait domum illam struxisse. Itaque Deus omnia perficiens, structuram quoque terrestris domus suæ præcepit. *Omnia enim*, inquit, *efficiens Deus est*, cujus genuinus Filius cum Jesus Christus sit, idem vel ideo Dominus domus est, non vero servus, ut Moses. Post pauca vero : *Siquidem credentes præsidium spei et fiduciam usque ad finem firmam conservaverimus* [18]. Pollicetur nos domum Dei vocatum iri, et in fidem dictorum C Davidis affert verba, in quibus primum quidem Spiritum sanctum per illum loqui ait, deinde vero confirmat, eamdem ab illis exigi pœnam, qui et nunc præceptis Domini immorigeras aures præbeant, et qui olim tempore exacerbationis cor suum obfirmarint. Quorum vero pœna est eadem, eorum nec delicta differunt ; quorum vero simile est peccatum, eorum utraque pars in eumdem Deum peccasse convincitur. At strenuus ille et fervidus veritatis amator ne in his quidem acquiescit, ut gratiæ legem jungat, atque hæc communia Patris et Filii esse ostendat, sed monet, exacerbantes olim Mosen, et per eum Deum ipsum, non alium tentasse, quam illum quem Spiritus sanctus D annuntiet : *In die* enim, inquit, *tentationis, in deser-*

[16] Rom. xi, 36. [17] Hebr. iii, 2. [18] Hebr. iii, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(40) **Ita ms.; sed forte legendum est** Θεοῦ, **quod ex compendio scriptionis in mss. usitato** θυ **facile nasci potuit. Neque enim** τὸ σοῦ **locum habere hic per sermonis seriem potest.**

(41) Δηλονότι ἀρχιερέα. Recte ita eludit Photius **calumnias omnes quæ nasci alioquin poterant, si** τὸ ποιεῖν αὐτὸν ad Christum ipsum referretur. Scilicet **verbum** ποιεῖν hic idem est, quod *constituere, inaugurare.* Hoc sensu Joannis xix, 12, dicitur ποιεῖν ἑαυτὸν βασιλέα, et de Christo Marcus **ait c. iii, 14, quod ἐποίησε δώδεκα, id est, *elegit* seu *constituit duodecim.* Lege quæ ad hunc posteriorem locum adnotavit cl. Jac. Elsnerus, in Notis suis in N. T.; ac confer præterea Erasmi Schmidii exquisitas *Animadversiones ad N. T.* super Hebr. iii, 2.**

(42) Κατασκευάσαι. Ita lego pro κατεσκευάσθαι, quod erat in ms.

(43) Τέλους. Ita restituo ex ipso loco Paulino : m. enim mendose exhibebat τοῦτον.

(44) Χρηματίσαι. Eadem notione verbum hoc usurpatur in Actibus apostol. xi, 26, ubi Joan. Gregorius, vir doctissimus, in notis ad quædam Scripturæ loca, p. 102, observat, ejusmodi nominis impositionem proprie indicari, quæ solemniter fiat. Confer et Lamberti Bos *Observationes ad Novum Testam.*, p. 107, qui facta imprimis, quibus nomen paretur, innui contendit.

tamentum calumniantur. Quod si enim illud a Malo est, quomodo illius codicem is, qui ad destruendum Malum venit, recipere sustinuit, et multis audientibus legere ea quæ de se prænuntiata erant, neque legere solum, sed et testari, ac dicere : *Hæc nunc impleta sunt in auribus vestris* [77]; ac præterea *annum* illum, qui est periodus temporum, sicut tempus est mensura motus sensibilis, *ut acceptum Deo prædicare* [78]. Quomodo vero etiam in parabola de Lazaro et divite optimus et hominum amantissimus Dominus noster Mosen et prophetas salutaris conversionis et pœnitentiæ magistros appellat? *Habent enim*, inquiens, *Mosen et prophetas : audiant illos* [79]. Nunquid enim is qui in communem hominum salutem nostram naturam suscepit, doctrinæ suæ initiatos, et ab errore liberatos, ad servos et ministros hostis amandarit, ut salutis fiant compotes? Quis creatura Dei exsistens, vere et serio hunc tantæ insaniæ gradum admittat? Porro si veteris instrumenti auctor Malus est, quomodo veritatis fons præcipit : *Scrutamini Scripturas, quia in illis invenietis vitam æternam* [80]? Ubi enim est vita æterna, in quibus aculeus peccati dominatur? Ubi vita æterna, in quibus homicida leges fert, et præcipit? Talia scilicet lingua Deo inimica proferre audet. Si præterea vetus testamentum a Malo est, quomodo Veritas ipsa ait : *Si crederetis Mosi, crederetis et mihi : de me enim is scripsit* [81]. Non sane ait : Si in nonnullis crederetis Mosi, sed simpliciter ipsum ut fide dignum renuntiat. Quomodo vero iterum adversus eos, qui circa dissolutionem conjugii suspensos se gerebant, atque in patrocinium perturbationis suæ ad Mosen provocabant, suscepta strenue Legislatoris causa ait : *Moses ob duritiem cordis vestri permisit vobis dimittere uxores. Ab initio vero non erat ita* [82]. Unde autem id probat? *Qui enim fecit eos*, inquit, *marem et feminam fecit* [83]. Itaque ea, quæ Servator in Evangeliis de conjugio sanxit, ab illo proficisci ait qui creaturis suis et operibus leges fixerit, et Mosen testatur non contempsisse leges in creatione latas, sed ex certis circumstantiis de postulatis ejus aliquid remisisse. Legi enim creationis ab initio factæ mea, inquit, lex concordat, solutio vero conjugii a dispensatione et dispositione Mosis pendet. Ob duritiem

[77] Luc. IV, 21. [78] ibid. 19. [79] Luc. XVI, 29. [80] Joan. V. 39. [81] ibid. 46. [82] Matth. XIX, 8. [83] ibid. 9.

A ἐνυβριζόντων τοῦ φρονήματος τὸ ἀντίθεον (12). Εἰ γὰρ ἐστιν αὕτη τοῦ Πονηροῦ, πῶς ἠνέσχετο λαβεῖν τὸ βιβλίον ταύτης, ὁ τὸν Πονηρὸν καθελεῖν παραγεγονώς; καὶ εἰς πολλῶν ἀναγνῶναι ἀκοὰς, δι' ὧν προεκηρύττετο τὰ περὶ ἑαυτοῦ, καὶ οὐκ ἀναγνῶναι μόνον, ἀλλὰ καὶ διαμαρτύρασθαι, ὅτι Ταῦτα νῦν πεπλήρωται ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν· καὶ τὸν ἐνιαυτὸν, ὃς ἐστι περίοδος χρόνων (13), ὁ δὲ χρόνος μέτρον κινήσεως αἰσθητῆς, τοῦτον ἀνακηρύξαι δεκτὸν Κυρίῳ; Πῶς δὲ πάλιν ἐν τῇ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ πλουσίου παραβολῇ ὁ φιλάνθρωπος καὶ ἀγαθὸς ἡμῶν Δεσπότης Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας τῆς σωτηρίου ἐπιστροφῆς καὶ μεταμελείας διδασκάλους ἀποκαλεῖ; Ἔχουσι γὰρ, φησὶ, Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν. Ἆρα γὰρ ὁ ἐπὶ κοινῇ τοῦ B γένους (14) σωτηρίᾳ τὴν ἡμῶν φύσιν ἀναλαβὼν τοὺς μυσταγωγουμένους παρ' αὐτοῦ, καὶ τῆς πλάνης ἀπαλλαττομένους, εἰς τοὺς θεράποντας καὶ ὑπηρέτας ἀνέπεμπε τοῦ Ἐχθροῦ, καὶ τότε σωτηρίας τυχεῖν; Καὶ τίς ἂν ἀνάσχοιτο πλάσμα Θεοῦ ὑπάρχων ἀληθῶς τῆς τοσαύτης ἀπονοίας τὴν ὑπερβολήν; Ἥλιν δὲ, εἰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης νομοθέτης ὁ Πονηρὸς, πῶς λέγει τῆς ἀγαθότητος ἡ πηγή· Ἐρευνᾶτε (15) τὰς Γραφὰς, ὅτι ἐν αὐταῖς εὑρήσετε ζωὴν αἰώνιον; Ποῦ γὰρ ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἐν οἷς τὸ κέντρον τῆς ἁμαρτίας πολιτεύεται; ποῦ ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἐν οἷς ὁ ἀνθρωποκτόνος νομοθετεῖ, καὶ παρακελεύεται; τοῦτο γὰρ ἡ θεομάχος γλῶσσα θρασύνεται. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ ἡ Παλαιὰ τοῦ Πονηροῦ· πῶς Ἀλήθεια λέγει· Εἰ ἐπιστεύετε Μωσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· C περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν; Οὐκ εἶπεν· Εἰ ἔν τισιν ἐπιστεύετε Μωσεῖ, ἀλλ' ἁπλῶς αὐτοῦ τὸ ἀξιόπιστον ἀνεκήρυξε. Πῶς δὲ πάλιν πρὸς τοὺς κεχηνότας περὶ τὴν διάλυσιν τῶν γάμων καὶ τὸν Μωσῆν εἰς συνηγορίαν τοῦ πάθους προβαλλομένους λαμπρῶς ὑπερμαχῶν τοῦ νομοθέτου φησὶν, ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας. Ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως· Καὶ πόθεν τὴν ἀπόδειξιν προάγει; Ὁ γὰρ ποιήσας αὐτοὺς, φησὶν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· ὥστε ἅπερ ἐνομοθέτει ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τῆς συζυγίας, ἐκ τοῦ θεμένου ἐν τοῖς αὐτοῦ πλάσμασι καὶ ποιήμασι τοὺς φύσει νόμους προελθεῖν ἐδήλου καὶ τὸν Μωσῆν οὐ καταφρονητὴν τῶν διὰ τῆς πλάσεως δεδομένων νόμων, ἀλλ' ἐκ πε-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(12) Ex limine hoc sermonis patere videtur eum pro concione habitum fuisse ad audientes, quos scilicet hic ad attentionem iis verbis excitat, quæ ad legentes non æque bene accommodari possunt. Hujus rei vestigia et infra occurrent, quemadmodum et in fine hujus libelli diserte mentio fit τῆς ὁμιλίας. Et parum abest, quin idem de superiori libello asseram, cujus extrema verba, quæ etiam continuationem hujus commentationis sperare jubent, concionis sacræ habitum satis luculente sistunt.

(13) Περίοδος χρόνων. Plenius et disertius annum definit Pollux, l. LIV : Ἐνιαυτὸς, ἔτος, δωδεκάμηνος χρόνος ἡλίου περίοδος περιελθόντος ἐξ ὡρῶν εἰς ὥρας τοῦ θεοῦ, κύκλον τοῦ ἀστέρος περι- D δραμόντος.

(14) Γένος, *hominum*. Ita vertendum esse supra probavi in notis ad lib. I Photii, p. 139 (supra col. 83, not. 86).

(15) Ερευνᾶτε. Imperandi itaque notione accepit verbum hoc Photius, quemadmodum et veterum Ecclesiæ Græcæ doctorum plerique omnes, quorum loca cumulate attulit Jo. Caspar Suicerus in *Thesauro ecclesiastico*, tom. I, p. 1210. Ex recentioribus Erasmus Schmidius in *Animadversionibus ad N. T.* super hunc locum indicandi notionem præferendam studiose contendit, paucos nactus approbatores. Vide quæ olim in hanc rem scripsi ad Casauboniana, p. 297. Sed de hoc loco alias.

Ἀαρὼν διὰ Μωσέως χρίσας, καὶ οὐδέτερος ἑαυτὸν ἐδόξασεν ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ καλέσας αὐτούς· πῶς οὐχὶ καὶ τὰ τῆς Νέας καὶ τὰ τῆς Παλαιᾶς τοῦ αὐτοῦ εἰσιν Ἀγαθοῦ καὶ ἔργα καὶ νόμοι; Ἆρα δὲ ἡ ἀποστασία ἐπὶ πλέον ἀναισχυντοῦσα καὶ τὴν ἀλήθειαν τὸν Χριστὸν ψευδολογίας γράφοιτο γραφήν; Ὁ μὲν γὰρ λέγει· Ἐλεύσεται ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ εὑρήσει οὐδέν. Ἡ δὲ λέγουσα τὸ σῶμα, ὃ ἐφόρει, πλάσμα εἶναι τοῦ Πονηροῦ, τῆς Ἀληθείας τὸ ψεῦδος καταχέει πικρῶς. Καὶ ὁ μὲν ὡς Δεσπότης πάντων καὶ Κύριος καὶ δημιουργὸς, ὅτε πρὸς ἐκούσιον καὶ σωτήριον τοῦ κόσμου πάθος παρεγένετο, Κύριον ἑαυτὸν καὶ τῆς ὄνου καὶ τοῦ πώλου ἀπέφηνε πρὸς τοὺς μαθητάς. Καὶ γὰρ δημιουργήματα καὶ τῆς ἑαυτοῦ κυριότητος καὶ δεσποτείας, ὥσπερ ὁ κόσμος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, οὕτω καὶ ταῦτα. Διό φησιν· Ἐάν τις εἴπῃ ὑμῖν τι, ἐρεῖτε, ὅτι Ὁ Κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει. Εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ (47) αὐτά. Καὶ ὁ μὲν Χριστὸς Κύριον ἑαυτὸν ὡς κτίστης τῆς τε ὄνου καὶ τοῦ πώλου λέγει· ἡ δὲ ἀποστασία οὐκ ἀνέχεται τοῦτο, ἀλλὰ τῆς αὐτοῦ ἐξουσίας ἁρπάζουσα ὑπὸ τὴν δημιουργίαν τάττει τοῦ Ἐχθροῦ. Ἔδει δὲ, εἰ μήτι ἄλλο, δυσωπηθῆναι τοὺς ἀδυσωπήτους καὶ τὰς ἄλλας τοῦ θεσπεσίου Παύλου φωνάς. Λέγουσι γὰρ αὗται, μείζονα μὲν τοῦ ὁμωμοκότος τῷ Ἀβραὰμ μὴ εἶναι ἕτερον Θεὸν, καὶ ἀμετάθετον ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις, καὶ ἀδύνατον αὐτὸν ψεύσασθαι (οὕτως αὐτῷ τὸ τῆς ἀληθείας ἀξίωμα σύνουσίωται) καὶ τῆς ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐλπίδος παροχέα. Καὶ γάρ φησι· Τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ Θεὸς, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι. ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ λέγων, κ. τ. λ. καὶ ὡς μακροθυμήσας ὁ Ἀβραὰμ ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας· καὶ ὅτι, βουλόμενος ὁ αὐτὸς Θεὸς περισσότερον ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας, οἵτινές ἐσμεν ἡμεῖς, τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ· ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν. Τίνες (48); Ἡμεῖς οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος. Προσέσχες (49) ὅπως μείζονα Θεὸν οὐδένα λέγει ἕτερον τοῦ παρασχόντος τὸν ὅρκον τῷ Ἀβραὰμ; πῶς δὲ πάσης αὐτὸν ἀληθείας ἀνακηρόττει πηγήν; ὅπως δὲ ἡμεῖς οἱ πεπιστευκότες εἰς Χριστὸν ἐκεῖθεν ἔχομεν παράκλησιν καὶ ἰσχὺν τῆς προκειμένης ἐλπίδος κρατῆσαι; Ποῦ τοίνυν ὁ Ἀγαθὸς καὶ ὁ Πονηρὸς, καὶ ἡ τῆς Παλαιᾶς κατατομή; Τίς δὲ πάλιν ἐστὶν ὁ τὴν καινὴν διαθήκην συντελέσας, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα; Εἰ μὴ βούλει λέγειν αὐτὸς, ἄκουσον τοῦ μυσταγωγοῦ λέγοντος Παύλου· λέγει γὰρ τὰς προφητικὰς οἰκειούμενος

A ter eorum sacerdotis summi honore se mactavit: sed is qui eos vocavit, quomodo non res Novi et Veteris Testamenti ejusdem boni Dei et opera sunt et leges? Num vero defectionis turba, facta impudentior, Christum, veritatem ipsam, mendacii nota insimulare audeat? Ille enim ait: *Veniet princeps mundi, et in me inveniet nihil* [22]. Ipsa vero corpus, quod circumferebat, creaturam mali venditans, Veritatem virulente mendacii arguit. Atque ille quidem, ut Dominus omnium et superior, et Conditor, quando ad passionem, mundo profuturam, sponte sua veniebat, se et asinæ et pulli dominum adversus discipulos declarabat. Nam creaturas dominio suo et imperio æque vindicat, ac mundum, et quæ in eo sunt. Ideo ait: *Si quis quidquam vobis dixerit dicite: Dominus illis opus habet. Statim vero dimittet illa* [23]. Et Christus quidem, ut conditor, Dominum se et asinæ et pulli vocat: at apostatarum factio hoc non fert, sed potestati ejus surripiens potestati hostis subjicit. At homines omni pudore vacuos pudere debebat vel ob divini Pauli oracula. Illa enim affirmant, majorem eo, qui juraverit Abrahamo, non esse alium Deum, eumque in promissionibus suis immutabilem, et qui mentiri non possit (quo ipso veritas tanquam ad essentiam ejus pertinens declaratur) nostræque Christianorum spei auctor exsistat. Ait enim: *Abrahamo vero pollicitus Deus, quia per majorem jurare non potuit, per seipsum juravit, dicens* [24]; etc.; item quod *Abrahamus, patientia probata promissionem nactus est* [25]; nec non, quod idem *Deus, adhuc magis, hæredibus promissionis, qui nos sumus, consilium suum ut non mutabile demonstraturus jusjurandum interposuit, ut per duo non mutabilia, in quibus fallere Deus non potest, firmum solatium habeamus* [26]. Quinam? Nos omnino, qui confugimus ad tenendam spem propositam? Observastine quod Deum dicit non aliam ab eo qui jusjurandum Abrahamo præstitit; quod eumdem veritatis fontem prædicat; quod et nos, qui credimus in Christum, inde habemus solatium et vires spem propositam consequendi? Ubi igitur Bonus ille et Malus est, ubi est illa veteris et novi testamenti divisio? Quis vero est, qui novum testamentum etiam super domum Juda perfecit? Nisi ipsi tibi respondere placet, audi Paulum doctorem respondentem; respondet enim prophetica vaticinia adhibens: *Ecce dies veniunt, ait Dominus, et perficiam super domum Juda testamentum novum.* Adhibe, o homo, mentem! *Non secundum testamentum quod feci patribus eorum, in die illo, quo manus eorum apprehendi, cum reducerem eos ex Ægypto: quod*

[22] Joan. XIV, 30. [23] Matth. XI, 3. [24] Hebr. VI, 13. [25] ibid. 15. [26] ibid. 17.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(47) Ἀποστελεῖ. Ita scripsi ex textu sancti evangelistæ pro ἀποστέλλει, quod ms. habebat. Quamvis enim et in reliquis aliquid mutet Noster, hæc tamen in verbo isto diversitas ab ejus consilio non profecta videtur.

(48) Τίνες; Ita interpungendam censeo orationem hanc pro eo, quod ms. notam interrogationis refert ad sequentem vocem ἐλπίδος.

(49) Προσέσχες. Fortasse legendum imperative, πρόσχες, id est *attende*, qua voce sæpe utitur Noster.

ulterius progrediens in triumphante de iis confutatione, subjungit : *Non estis filii Abrahæ, sed diaboli*[94]. Ita enim ratio statuere jubet, illius quemdam et nomen et genus referre, cujus mores et genium in vita imitando exprimit. Quod si vero vetus testamentum mali, ceu inepte traduni, principii esset, et Abraham ad illud pertineret, dicendum fuisset, filii estis Abrahami et filii diaboli, ex utroque enim, quod ut Deus odio, ita amore hostis prosequitur, Judæi utrumque colentes reprehendi poterant. Quomodo vero alibi iterum Servator illis, qui Abrahami sint, regnum cœlorum hæreditatis instar adjudicat, illisque jungit eos qui se ex toto corde et sine exceptione præceptorum studiosos præstiterint, eurumque cultum exhibuerint, adeo ut convictum cum illis in regno cœlorum tanquam præclarum aliquod et mirandum præmium polliceatur? *Dico enim vobis, quod multi ab oriente et occidente venient, et recumbent cum Abrahamo et Isaaco et Jacobo in regno cœlorum*[95]. Hoccine vero sit præmium eorum qui ipsum agnoverunt? hoccine donum pro illis qui cædes pro eo sustinuerunt? hæccine prærogativa? hæccine merces? quod cum ministris Mali et esse, et numerari et versari possint? Quomodo hæc et alia hujusmodi tulerint aures divinis sermonibus assuetæ?

A Ἀβραάμ. Καὶ ὁ θρίαμβος οὐ μέχρι τούτων, ἀλλὰ καὶ σφοδρότερον αὐτῶν καθαπτόμενος ἐπάγει, λέγων. Οὐκ ἐστὲ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ, ἀλλὰ τοῦ διαβόλου ἐστέ. Πολὺ γὰρ ἡ γνώμη κραταιὸν (26), ἐκείνου τὴν κλῆσιν καὶ τὸ γένος ὑπελθεῖν, οὗ τὸ γνήσιον ἐν τῇ μιμήσει φέρει τῆς ζωῆς. Εἰ δ' ἦν ἡ Παλαιὰ κατὰ τὰς ἀθέτους φωνὰς τοῦ Πονηροῦ, ταύτης δὲ ὁ Ἀβραὰμ, ἴσον ἦν εἰπεῖν· Τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ τέκνα τοῦ διαβόλου· δι' ἑκατέρου γὰρ ἃ μισεῖ μὲν ὁ Θεὸς, στέργει δὲ ὁ Ἐχθρὸς, ἐλέγχονται τιμῶντες ὁμοίως οἱ Ἰουδαῖοι. Πῶς δὲ καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν ὁ Σωτὴρ τοῖς περὶ Ἀβραὰμ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εἰς κλῆρον ἀφορίζει, καὶ συντάττει τούτοις τοὺς ὁλοψύχῳ γνώμῃ τῶν τε προσταγμάτων φύλακας ἀπροφασίστους δεδειγμένους καὶ καθαροὺς αὐτῷ τὴν λατρείαν προσ-
B ενεγκόντας, καὶ ὥσπερ τι μέγα καὶ θαυμάσιον ἔπαθλον δίδοὺς, τὴν μετὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἐπαγγέλλεται συναυλίαν; Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Ἆρα γὰρ τοῦτο ἔπαθλον τοῖς ἐπεγνωκόσιν αὐτόν; ἆρα τοῦτο δῶρον τοῖς, ὅσοι τὰς σφαγὰς ὑπέσχον ὑπὲρ αὐτοῦ; τοῦτο φιλοτιμία; τοῦτο ἔπαθλον, τὸ μετὰ τῶν θεραπευόντων τοῦ Πονηροῦ καὶ συνεῖναι, καὶ συναριθμεῖσθαι, καὶ συναγελάζεσθαι; Καὶ ποία ἂν ταῦτα ἀνέξεται ἀκοὴ ῥημάτων ὅλως ἔχουσα ἀκοὴν θείων;

V. Si vetus testamentum a diabolo erat, quomodo Matthæus et Lucas, Servatoris genealogiam recensentes, inter majores ejus et patres numerant illos, C quos vetus inter decora sua habet? Nunquid enim in bonum Deum cadere potest externa species et simulatio? Nam non minima pars defectionis hujus et sectæ est, ut adversus Verbi incarnati adventum vel hoc modo insaniat. At enimvero quomodo Deus optimus vel quoad speciem et simulate, vel vere et opere ipso eos, qui in testamento, quod illi ad Malum referunt, eminuerant, majores suos et patres esse jusserit, atque adeo aliquid ejusmodi assumpserit, cujus conditorem hostem esse non ignorabat? Et quomodo non ex alio populo natus est, qui scilicet vim et potentiam diaboli non repetita vice expertus sit, sed ex illo prodiit, quem leges veteris testamenti formarunt et finxerunt, deinde vero post pri-
D mam illam eamque malam creationem ad actiones moresque longe pejores perduxerunt et incitarunt? Si vetus testamentum Deum auctorem non habet, quomodo violatores legum conditoris naturalium, et lasciviæ se permittentes, voluntatique hostis penitus subjectos, igne punit, et impiorum ausorum pœnas luere jubet? Malum enim pœnas reposcere impietatis, qua ipse delectatur, et cujus ipse auctor est, qui vel cogitarit omnino vel dixerit, nonne is insanire merito credatur? Apostata vero ait hostem

Ε'. Καὶ εἰ ἡ Παλαιὰ τοῦ διαβόλου ἦν, πῶς ὁ Ματθαῖος καὶ Λουκᾶς τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀναπτύσσοντες γενεαλογίαν, προγόνους αὐτοῦ καὶ πατέρας τοὺς, οὓς ἡ Παλαιὰ κλέος εἶχεν, ἀναγράφουσι; Πῶς γὰρ ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ᾖ ἐν σχήματι καὶ ὑποκρίσει; Ἔστι γὰρ, ἔστι τις τῆς ἀποστασίας ταύτης οὐκ ὀλίγη μοῖρα, καὶ ταύτην τὴν λύσσαν κατὰ τῆς ἐνσάρκου τοῦ Λόγου παρουσίας προφέρουσα. Ἀλλὰ πῶς ὁ Ἀγαθὸς ἢ κατὰ σχηματισμὸν καὶ ὑπόκρισιν, ἢ ἐν ἀληθείᾳ καὶ ὑπάρξει τοὺς ἐν τῇ πονηρᾷ διαπρέψαντα; Διαθήκῃ πατέρας καὶ προγόνους ἑαυτοῦ γενέσθαι κατεδέξατο, καὶ τοιούτου σπέρματος ἐπιλαβέσθαι, οὗ πλάστην οὐκ ἠγνόει τὸν Πολέμιον; Καὶ πῶς μὴ ἐξ ἄλλου ἔθνους προῆλθεν αὐτὸς, ὃ μὴ δευτέραν εἶχεν ἐνέργειαν τοῦ Πονηροῦ, ἀλλ' ἐξ ἐκείνου πρόεισιν ὃ τῆς Παλαιᾶς οἱ νόμοι διεμόρφουν τε καὶ διετίθεντο, καὶ μετὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς πονηρὰν πλάσιν πονηροτέροις ἄλλοις ἔργοις καὶ ἔθεσιν ἐπαιδαγώγουν τε καὶ διέπλαττον; Καὶ εἰ μὴ ἦν ἡ Παλαιὰ τοῦ Θεοῦ, πῶς τοὺς ἀθετήσαντας τοὺς ἐν τῇ φύσει νόμους τοῦ Πλάστου, καὶ εἰς ἀσέλγειαν μὲν ἐξοκείλαντας, τῷ θελήματι δὲ παντελῶς καταδουλωθέντας τοῦ Ἐχθροῦ πυρὶ κολάζει. καὶ τὴν τῶν τε τολμημένων δίκην ἀπαιτεῖ; τὸν Πονηρὸν γὰρ δίκην ἀπαιτεῖν τῆς αὐτὸν τερπούσης καὶ ἐκ αὐτοῦ προϊούσης πονηρᾶς ἐργασίας, πῶς οὐκ ἂν εἴη ὅλως ἢ ἐννοηθῆναι [ἢ λεχθῆναι] οὐ μανικόν; Ὁ δὲ ἀποστάτης τῶν πονηρῶν ἔργων τοὺς πονηροὺς πονηρῷ πλά-

[94] Joan. VIII, 30. [95] Matth. VIII, 11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(26) Κραταιόν. Malim legere κραταιοῖ, quia alioquin hiulca videtur oratio.

σματι ἄλλῳ τῷ πυρὶ τὴν τιμωρίαν εἰσπράττεσθαι λέγει τὸν Ἐχθρὸν (27) ἐτῶν τοῖς σαρκὸς πάθεσι κατασυρέντας κατακλυσμῷ κολάζει (28). Μισοπονήρου γὰρ ἐστι καὶ ἀγαθοῦ καὶ δικαίου, τό τε κακὸν ἀναστέλλειν, καὶ τοὺς πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, ἀναιδευσαμένους τὴν ἴσην εἰσπράττεσθαι τιμωρίαν, ἀλλ' οὐχὶ πονηροῦ ποθεν, οὐδὲ φιλοῦντος καὶ νομοθετοῦτος τὴν ἁμαρτίαν.

ς'. Ἵνα δὲ μάθῃς ἀκριβέστερον, ὡς ὁ αὐτός ἐστιν ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος Θεὸς, ὅ τε τοῦ δικαίου ἔκδικος ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ ὁ ἐν τῷ χάριτι, ξηραίνει μὲν τὴν συκῆν καρπὸν αὐτῷ μὴ προσενεγκοῦσαν, μυρίαις δὲ ἀπειλαῖς ὑποβάλλει τοὺς αὐτῷ μὴ πειθομένους, καὶ τὸ σφοδρότερόν τε καὶ ἀμίμητον τῆς κολάσεως, εἰς τὸ ἐξώτερον πῦρ τὸ ἡτοιμασμένον τῳ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, τοὺς παραβεβηκότας (29) αὐτοῦ τοὺς νόμους καταδικάζει. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προσκαίρῳ πυρὶ καὶ ὕδατι τιμωρεῖται, ἐπὶ τέλει δὲ διαιωνίζοντι καὶ ἀτελευτήτῳ. Ὁρᾷς πῶς τὸ μισοπόνηρον παντα χοῦ ὥσπερ καὶ τὸ φιλάνθρωπον γνώρισμά ἐστι καὶ μαρτύριον τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ; Καὶ οὐκ αὐτὸς μὲν ταῦτα πράττει, τοὺς μαθητὰς δὲ τῆς τοιαύτης πράξεως ἀναστέλλει; ἀλλὰ Πέτρος μεν ὁ ἐν τῇ χάριτι λαμπρὸς τὸν Ἀνανίαν καὶ τὴν Σάπφειραν ψευδολογίας θάνατον ἔλαβε τὴν δίκην (30). Παῦλος δὲ, ὁ θερμὸς τῆς χάριτος κήρυξ καὶ διδάσκαλος τῆς οἰκουμένης, τυφλὸν μὲν εὐθὺς ποιεῖ τὸν Ἐλύμαν, αὐτὸς μαθὼν, ἐξ ὧν πέπονθεν, ὅσον ἡ ποινὴ κέρδος φέρει. Τὸν δὲ πεπορνευκότα Κορίνθιον παραδίδωσι τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός. Ἀλέξανδρον δὲ εἰς τὴν ἐκεῖθεν παραπέμπει βάσανον καὶ κρίσιν. Καὶ εἰ ὀργὴ καὶ θλῖψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακὸν (31), σφόδρα διαμαρτύρεται ὁ Παῦλος, ὥσπερ δόξα καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, πῶς προσωποληψία οὐκ ἔστι παρὰ τῷ Θεῷ; πῶς οἱ κατακριθέντες ἐν τῇ Παλαιᾷ οὐχ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κατεκρίθησαν ἀγαθοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ τὴν χάριν νομοθετεῖ, καὶ τὸ ἀπροσωπόληπτον αὐτοῦ, οἷς ὑπέστησεν, ἐβεβαίωσε; Καὶ οὑσοις ἄν τις ἐπιδείξαιτο τὴν μισοπόνηρον δίκην ἐν τοῖς τῆς χάριτος νόμοις τὸ κράτος ἔχουσαν ἄμαχον:

ζ'. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ πονηρᾶς ἦν ἀρχῆς ἡ Παλαιὰ, πῶς ὁ μετάρσιος καὶ οὐράνιος ἄνθρωπος, Παῦλος, εὐθὺς ἀρχόμενος τῶν Ἐπιστολῶν διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις τὸν Θεὸν προσεπαγγέλλεσθαι λέγει, περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα; Εἰ γὰρ Θεοῦ προφῆται καὶ Γραφαὶ ἅγιαι, δι' ὧν ὁ Θεὸς προεπηγγείλατο περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, ποῦ ὁ Πονηρὸς εὑρήσει τὴν ἀρχὴν; Καὶ εἰ τὰ ἀόρατα αὐτοῦ, τουτέστι τοῦ

homines malorum operum auctores per creaturam aliam malam, ignem scilicet, ad pœnam vocare, eosque qui cupiditatibus carnis abrepti sint, diluvio punire. Jam autem et boni et justi et malis infensi opus est, malum prohibere, impudentesque peccatores ad dignum rapere supplicium, quæ sane malum, aut peccatum amantem, imo legibus præcipientem non decent.

VI. Ut vero adhuc magis intelligas, quod idem bonus et hominum amans Deus est, qui et in veteri et in novo testamento justum tueatur, ficum exarescere jubet, quæ fructum petenti non exhibebat [96], infinitisque minis sibi non audientes exponit, legumque suarum transgressores graviori nec imitabili supplicio, igni scilicet, qui diabolo et angelis ejus paratus est, subjicit. Atque ita primum quidem igne et aqua temporali, tandem vero æterno et nunquam finiendo punit. Vident, quod et odium malorum et humanitas semper argumentum et signum sit bonitatis Dei? Nec ipse solum ita agit, discipulosque forte ab ejusmodi actionibus prohibet, sed et illustris in novo testamento Petrus, Ananiam et Sapphiram morte in mendacii pœnam affecit. Paulus quoque, strenuus Evangelii præco, et doctor orbis, Elymam ex vestigio cæcum fieri jubet [97], ipse scilicet ex iis, quæ perpessus erat, edoctus, quantum commodum pœna afferat. Idem hominem Corinthium, scortationi deditum, Satanæ in perniciem carnis tradit, Alexandrum vero eidem cruciatui et judicio adjudicat [98]. Imo cum idem Paulus testetur, quod ira, afflictio et angustia ventura sit super omnem animam hominis malum patrantis [99], sicut vicissim gloria et honor et pax sit hominis bonum operantis, nec personam Deus respiciat; quomodo, qui in Veteri Testamento damnati sunt, non ab eodem condemnentur Deo bono, qui et Evangelium promulgavit, et, quam nullus apud se sit personarum delectus, factis demonstravit? Quis vero suffecerit enarrandis gratiæ seu novi testamenti legibus, quæ evincant, justitiam malis inimicam ibi perpetuo valere?

VII. Præterea vero, si vetus testamentum mali est principii, quomodo divinus et cœlestis vir Paulus, statim ab initio epistolarum suarum, profitetur Deum per prophetas suos in Scriptura sacra testari de Filio suo, ex semine Davidis secundum carnem orituro [1]? Quod si enim Dei sunt prophetæ, et Scripturæ sacræ, per quas Deus de Filio suo ante nuntiavit, ubi Malus principium invenerit? Et si invisibilia ejus, hoc est Dei et Patris Domini nostri

[96] Matth. xxi, 19. [97] Act. xiii, 8. [98] Tim. i, 20. [99] Rom. ii, 9. [1] Rom. i, 2 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(27) Ἐτῶν, Lego καὶ τοὺς.

(28) Κολάζει. Lego κολάξειν.

(29) Παραβεβηκότας. Hoc modo res ipsa legere jubet, pro περιβεβηκότες, quod habet ms. Supra vero ad tomum I, p. 8, monui, τὸ, παρὰ et περὶ sæpe inter se permutari.

(30) Ἔλαβε τὴν δίκην. De phrasibus διδόναι et λαμβάνειν τὴν δίκην vide Thomam Gatakerum in *Dissert. de stylo N. T.* et Jo. Vorstium, *De Hebraismis N. T.* part. I, c. 7, p. 215.

(31) Excidisse hic videtur vocula ὡς vel similis.

Jesu Christi, a creato mundo ex operibus cognita conspiciuntur, in quibus tandem opifex malus cognoscetur? Invisibilia et mente assequenda Dei sunt: hæc vero ex creatione visui et sensibus subjecta perspiciuntur. Nisi enim ex visibilibus creaturis invisibilia Dei intelligerentur, certe invisibilia hæc ab istis non distinxisset, neque ex istis ea perspici jussisset. Quomodo autem in creaturis sensibilibus, hoc est, in creaturis mali perspiciuntur invisibilia Dei, nempe æterna illius potentia et divinitas? Malitia sane potius et turpitudo Mali in iis conspicerentur, siquidem in universum tales ejus creaturæ exsisterent. Quod vero lex a bono Deo sit, etiam hinc facile demonstraveris. Paulus enim, os Christi, ait, quod non auscultatores, sed observatores legis justitiam consequentur. Quomodo lex a bono Deo profecta non sit, qui pro pœna irroganda eos, qui legem impleverunt, justos pronuntiat? Et si transgressor legis, etiam circumcisus carnem pro præputiato habetur, et divina gratia indignus, præputiatus vero, si legis jussa sectetur, circumcisionem sanctissimi Spiritus in anima circumfert, nonne lex a bono Deo repeti debebit? Si vero Christus Jesus, prout Paulus exclamat [1], minister fuit circumcisionis, pro veritate scilicet Dei, ad confirmandas promissiones patribus factas, quas proinde Christus stabilivit; idem vero Deus patribus has promissiones fecit, qui et cœlum hoc sensibus expositum et terram condidit, quemque Moses in historia creationis Deum prædicat, qui insuper a Paulo in hoc et aliis locis pluribus Servatoris nostri pater appellatur, cujus promissiones ipse ut genuinus filius per se, non vero aliena opera usus, ratas et stabiles esse demonstraverit, qui fieri potest, ut impudentissima apostatarum factio non confundatur? Quid vero provoco ad Paulum, virum alioquin cognitione Veteris Testamenti, et sapientia Novi tantopere illustrem, cum communem Dominum audere liceat præcipientem et dicentem: *Ne existimetis me venisse ad solvendam legem aut Prophetas: non veni ut solverem legem, sed ut implerem* [2]. Et alibi: *Amen, amen, dico vobis: Non transibit cœlum et terra, aut iota unum, unusve apex, donec omnia ista evenerint* [3]. Ego ut impleturus legem veni, ait Christus, at impii oris est dicere me venisse ut Patris legem diesolverem. Ego vero nihil ejus non impletum relinquam; nihil in ea a Malo inspiratum est; nihil falsum deprehendetur: omnia veritatis plena sunt. Ego sum præsidium sermonum propheticorum. Mei enim et Patris servi ac ministri prophetæ sunt, qui et adventum meum, et omnia, quæ huc pertinent, præviderunt et prænuntiarunt. Itaque nec parvum quidquam, nec magnum eorum, quæ illi prædixerunt, vel quæ lex continet, præterebit, quod non a veritate tandem obsignetur. Si enim ego circumcisionis minister sum ad confirmandas promissiones, quas Pater fecit patribus, quomodo vel iota unum, hoc est, minimum eorum quæ a lege vel prophetis dicta

A Θεοῦ καὶ Πατρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα, καθορᾶται, ἐν τίσιν ὁραθείη δημιουργὸς ὁ Ἐχθρός; Τὰ ἀόρατα καὶ νοούμενα τοῦ Θεοῦ ἐστι· ταῦτα δὲ καθορᾶται ἀπο τῆς αἰσθητῆς καὶ ὁρατῆς. Εἰ γὰρ μὴ διὰ τῆς ὁρατῆς κτίσεως τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ καθορᾶται, οὐκ ἂν μὲν διέστειλε τὰ ἀόρατα ἐξ αὐτῆς· οὐκ ἂν δὲ διὰ ταύτης ἐδίδαξεν ἐκεῖνα καθορᾶσθαι. Πῶς οὖν ἐν τοῖς ποιήμασι τοῖς αἰσθητοῖς καθορᾶται τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ, καὶ τότε ἡ ἀίδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Πονηροῦ; Τοὐναντίον γὰρ ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ἐχθροῦ, εἴπερ ἦν ὅλως τινὰ, ἡ πονηρία καὶ αἰσχρότης αὐτοῦ καθορᾶτο ἄν. Ὅτι δὲ ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, κἀντεῦθεν ἄν τις ἐπιδείξοιτο ῥᾷον. Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος, τὸ στόμα τοῦ B Χριστοῦ, ὅτιπερ οὐχ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται. Καὶ πῶς οὐκ ἔστιν ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, ὃς ἀντὶ τοῦ κολάζειν δικαίους ἀποφαίνει τοὺς ποιοῦντας αὐτόν; Καὶ εἰ ὁ παραβάτης τοῦ νόμου, κἂν περιτετμημένος ᾖ τὴν σάρκα, ὡς ἀκρόβυστος λογίζεται, καὶ ἀνάξιος κρίνεται τοῦ Θεοῦ· ὁ δὲ ἀκρόβυστος τὰ δικαιώματα φυλάσσων τοῦ νόμον τὴν περιτομὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος φέρει ἐν τῇ ψυχῇ, πῶς οὐχὶ ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ; Εἰ δὲ, καθὰ διακέκραγεν ὁ Παῦλος, Χριστὸς Ἰησοῦς διάκονος γέγονε περιτομῆς, διατί; ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων, καὶ ταύτας ἐβεβαίωσεν ὁ Χριστός; ἐκεῖνος δὲ τοῖς πατράσι διέθετο τὰς ἐπαγγελίας, ὁ καὶ τὸν αἰσθητὸν τὸν C οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν δημιουργήσας Θεὸς, ὃν καὶ Μωσῆς ἐν τῇ κοσμογενείᾳ θεολογεῖ· δείκνυται δὲ δι' ὧν ὁ Παῦλος ἐνταῦθα καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις λέγει, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οὗτος πατὴρ, οὗ τὰς ἐπαγγελίας ὡς γνήσιος υἱὸς ἀπαραβάτους τε καὶ ἀψευδεῖς αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ, καὶ οὐ δι' ἄλλου ἐπεδείξατο, πῶς τῆς ἀποστασίας οὐ καταδύεται τὸ ἀναίσχυντον; Ἀλλὰ τί μοι λέγειν Παῦλον, καίτοι τηλικοῦτον ὄντα τῇ τε γνώσει τῆς Παλαιᾶς καὶ τῇ σοφίᾳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, πάλιν ἐνῆν τοῦ κοινοῦ Δεσπότου διακούειν, διατεινομένου καὶ λέγοντος· Μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι; Καὶ· Ἀμὴν, ἀμὴν, λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ D ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἢ ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία, ἕως ἂν ταῦτα πάντα γένηται. Ἐγὼ πληρωτὴς ἦλθον τοῦ νόμου· στομάτων ἐστὶ πονηρῶν τὸ λέγειν, ἐμὲ παραγενέσθαι τοὺς πατρικοὺς παραλῦσαι νόμους. Οὐδὲν αὐτοῦ ἀτελείωτον ἐάσω, οὐδὲν ἐπιπνοίας ἐν αὐτῷ πονηρᾶς, οὐδὲν εἰς ψεῦδος λήξει· πάντα μεστὰ τῆς ἀληθείας. Ἐγὼ τῶν προφητικῶν φωνῶν ἡ βεβαίωσις. Ἐμοὶ γὰρ ὄντες καὶ τοῦ ἐμοῦ Πατρὸς ὑπηρέται καὶ διάκονοι τήν τε παρουσίαν τὴν ἐμὴν, καὶ πάντα τὰ τῆς παρουσίας σαφῶς προεῖδόν τε καὶ προήγγειλαν. Διὸ ἐξ ὧν τε ἐκεῖνοι προεῖπον καὶ ὁ νόμος περιέχει, οὐ μικρὸν, οὐ μέγα παρελεύσεται, ὅ μὴ τῆς ἀληθείας τῷ πέρατι σφραγισθῇ.

[99] Rom. xv, 8. [1] Matth. v, 17. [2] ibid. 18.

Εἰ γὰρ ἐγώ διάκονος περιτομῆς εἰς τὸ βεβαιωθῆναι τὰς ἐπαγγελίας, ἃς ὁ Πατὴρ διέθετο τοῖς πατράσι, πῶς ἴωτα ἕν, τουτέστι τὸ ἐλάχιστον τῶν ἐν τῷ νόμῳ καὶ τοῖς προφήταις ῥηθέντων, δύναιτ' ἂν ὅλως παρελθεῖν ἢ μὴ γενέσθαι.

A sunt, omnino præterire aut non impleri poterit?

Η'. Ἀλλ' ἐφ' ἕτερόν μοι τὴν θεωρίαν συμμετακίνει, εἰ λόγια Θεοῦ τὰ ἐν τῷ νόμῳ. Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος· Τίς ἡ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς; Εἶτα· Πολλὴ κατὰ πάντα τρόπον. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. Τί γὰρ εἰ ἠπίστησάν τινες, μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργεῖ; Μὴ γένοιτο. Γενέσθω δὲ ὁ Θεὸς ἀληθὴς, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης. Καὶ οὐκ ἀνέχεται μὲν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργηθῆναι· B πάντα δὲ ἄνθρωπον ψεύστην αἱρεῖται ἐλεγχθῆναι, ἵνα ὁ Θεὸς, ὁ τὴν περιτομὴν δοὺς, ἐπιγινώσκοιτο ἀληθής. Εἰ οὖν καὶ λόγια Θεοῦ εἰσιν, ἃ ἐπιστεύθη Ἰσραὴλ, καὶ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν τοῦ Θεοῦ πίστιν οὐ καταργεῖ, καὶ δεῖ μᾶλλον ψεύστας νομίζειν τοὺς ἀπιστοῦντας Θεῷ, παναληθέστατον δὲ τὸν δεδωκότα τοὺς νόμους τῷ Ἰσραὴλ πῶς οὐχὶ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ἐστι νομοθεσία ἡ Παλαιά; Μὴ γὰρ τὸν Πονηρὸν, ὃς ἀπ' ἀρχῆς ψεύστης ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκε, τοῦτον μὲν ἀληθείας λέγει ὁ Παῦλος πηγήν. Προκρίνει δὲ πάντας ἀνθρώπους εἰς ψεῦδος ἀπενεχθῆναι, ἵνα ὁ τοῦ ψεύδους ἀρχιτέκτων καὶ δημιουργὸς ἀληθείας κηρυχθῇ. Καὶ εἰ ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, πῶς οὐχὶ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, οὐχὶ C τῆς ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ἐπιπνοίας καὶ ἀληθείας πεπληρωμένοι νομίζοιντο ἄν; Ἀλλ' ὅρα τὸ φρικτὸν τῆς θεομαχίας ἐπὶ πλέον καὶ κατάπτυστον. Εἰ ὁ Θεὸς διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐλυτρώσατο τὸν κόσμον ἐκ τῆς δουλείας τοῦ Ἐχθροῦ, τὸ δὲ αἷμα καὶ ἡ σὰρξ (ἀλλὰ φρίττων καὶ τοὺς λογισμοὺς καὶ τὴν γλῶσσαν τοῖς θεομάχοις λέγειν ἀφίημι τὸ ἑαυτῶν), πῶς διὰ τοιούτου πλάσματος τὸ γένος ἡμῶν ἥρπασεν ἐκ τῆς δουλείας τοῦ Ἐχθροῦ; Πολλῆς μὲν γὰρ ἂν ἅμα χάριτος καὶ δόξης καὶ τιμῆς ἄξιος ἦν ὁ ἐχθρὸς ἡμῶν, εἰ παρέσχεν ὕλην αὐτὸς, δι' ἧς ἂν ἀπαλλαγείημεν τῆς τυραννίδος αὐτοῦ. Πολλῆς δὲ ἀνοίας ἅμα καὶ γέλωτος ἔνοχος, εἰ πλάττειν ἐπήρθη, δι' ὧν ἀφῃρημένος ἔσται τὸ κράτος, καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν καὶ τῶν ψυχῶν. D Τί δὲ ἄλλο φύεται τῆς ἀποστασίας; Οὐδὲν μέγα, οὐδὲ τὸ ὅλον κατόρθωμα τῆς σωτηρίας ἡμῶν οἴκοθεν κατώρθωσεν ὁ Σωτὴρ, ἀλλὰ τὸ πλέον δοὺς ἔχειν τῷ Ἐχθρῷ. Ὦ φρενὸς ὑποχειρίου τῷ (32) Σατανᾷ! Λαβὼν δὲ παρ' αὐτοῦ οὗ μὴ πλάστης ἦν αὐτὸς, αὐτό τε παθὼν (33) ἀπαλλάτει, ὅπερ οὐκ ἐχρῆν (ἔργον γὰρ αὐτὸ ποιεῖ ἡ ἀποστασία τοῦ Πονηροῦ), καὶ εἰς ἀφθαρσίαν μεταποιεῖν καὶ τὸ κακὸν μένειν ἀθάνατον διαπράττεται.

VIII. At converte nunc mecum mentem ad alia, ut appareat oracula legis divina esse. Paulus enim ait: « *Quænam est prærogativa circumcisorum* [3]? » Et postea : *Magna per omnem modum. Prima quidem, quod ipsis credita sunt oracula Dei. Nunquid enim, quia quidam non crediderunt, incredulitas eorum fidem Dei tollit? Absit! Deus vero sit verax, omnis autem homo mendax* [4]. Neque patitur ille, ut fides Dei aboleatur, sed vult potius hominem omnem mendacii convinci, ut Deus, circumcisionis auctor, verax cognoscatur. Quod si igitur Dei sunt oracula, quæ credita sunt Israeli, et incredulitas eorum Dei fidem non tollit, præstatque homines, Deo non credentes, pro mendacibus, eum vero, qui legem Israeli dederit, pro veracissimo habere; nonne hinc etiam lex vetus ad bonum Deum referri debebit? Neque enim Paulus malum, qui ab initio mendax fuit, et in veritate non perstitit, fontem veritatis appellat. Imo vero satius judicat homines omnes mendacii insimulari, ut et mendacii faber, et veritatis auctor publice renuntietur. Et si justitia Dei manifestata est, a lege ipsa et prophetis testimonium accipiens, quomodo non lex et prophetæ ex boni Dei inspiratione profecti et veritate pleni existimabuntur? Sed vide amplius horrendam et abominandam hostium Dei impietatem. Si Deus per sanguinem suum mundum a servitute hostis redemit, sanguis vero et caro (sed horrore ex ratiociniis et vocibus Dei hostium correptus sua ipsis proferenda relinquo) quomodo beneficio ejusmodi creaturæ genus nostrum ex servitute hostis retraxit? Ille enim adversarius noster multa et gratia et gloria et honore dignus erat, siquidem ipse materiam suggessisset, per quam a tyrannide ejus liberi evaderemus. Vicissim idem et imprudentiæ probro et risui multo se exponeret, si ea ipse finxisset, per quæ potestate in corpora et animas nostras exciderat. Quid vero aliud ex hoc errore consequitur? Id omnino, quod Servator nec magnam nec omnem partem reparatæ salutis nostræ de suo perfecit, sed ita, ut maximam partem hosti debeat. O mentes Satanæ obnoxias! Mutuatus scilicet ab eo id, cujus non erat ipse conditor, idem perpessione sua, quod certe fieri non debebat, redimit (nam erronei homines id mali vocant opus), et ad immortalitatem transferi, et ut malum perpetuum sit, efficit.

Θ'. Καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦ γένους ἡμῶν ἐχθρὸς, ὁ τοσαύτην συνεισφορὰν εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν σωτηρίαν διὰ τοῦ οἰκείου (34) δημιουργήματος συνεισενεγκών;

IX. Et quomodo generis nostri hostis habendus erit, qui per suam creaturam in communem salutem nostram tam multum contulit? Quomodo in

[3] Rom. III, 1. [4] ibid. 2-5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(32) Τῷ. Sic rescripsi pro τοῦ, quod est in ms.
(33) Παθών. Malim legere παθόν, ut referatur ad corpus quod Christus assumpsit, quodque passum est.
(34) Οἰκείου. Ms. mendose οἰκίου.

universum malum perfecit, suscepta corporis creatione, quod non solum servat, et postea a corruptione immune præstat, sed et per illud animabus insequentibus benefacit, corpora scilicet cum illis conjuncta in eamdem immortalitatem transferens? Adeo in tenebras, chaos et occæcationem rationis, furorem item et profundam temulentiam, abit omne horum hominum studium, qui solitarium imperium in duo scindunt, et unum Dominum, Jesum Christum, conditorem omnium, in duo principia dividunt, et aliud quidem intelligibilibus, aliud sensibilibus rebus præficiunt. At quomodo, per Bythum et Sigen, Conditoris sui cruciatus non verentur, qui corpus nostrum mali aiunt esse principii? Paulus enim ex adverso diserte clamat, *Corpus non scortationi*, quæ mali opus est, *sed Domino, et Dominus corpori* [5]. Quomodo enim creatura hostis omnino potest esse Domini? Quid vero refert monere, illud scortationi non tradendum esse, cum per se malum sit, et mali principii opus, et prorsus a voluntate ac creatione Dei alienum? Cum enim, quod apostatæ illi volunt, corpus et formatione, et natura et legibus malum sit, nunquam omnino Domini exsistet, neque quidquam referet, utrum scortationi se dedat, an minus. Sive enim illi indulserit, sive minus, utrinque non desinet esse improbum, et mali principii opus. Perpende vero et hoc: Si corpus est creatura mali, quomodo is, qui malo strenue se opponit, et pro veritate dimicat, sanctum illud appellat? *Non nupta enim*, inquit, *curat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu* [6]. Si vero corpus sanctum est, unde est malum? et unde est opus conditoris mali? Malæ quidem actiones, quæ creaturam boni Dei adulterant, vindicant illud et obnoxium faciunt malo. Quoad vero intra leges conditoris se continet, magis id quidem valet ad averruncandum malum, quam malus ad illud sibi subjiciendum.

X. Quod itaque nec dicere nec opinari fas sit, duo eaque sibi invicem opposita principia dari in iis, quorum voluntas in se libera illecebris mali non subjecta est, abunde puto disputatum. Expendamus vero nunc alterum apostaticæ doctrinæ caput, quod quidem in superioribus etiam non leviter nec perfunctorie sub examen vocatum et condemnatum est. Sed vel sic ex eadem Scriptura sacra eidem ulterius subjiciatur. Paulus, qui seipsum Deo penitus consecravit, clara voce clamat: *Num*

[5] I Cor. III, 13. [6] I Cor. VII, 34.

A Καὶ πῶς ὅλως ἔπραξε πονηρὸν, πλάσας τὸ σῶμα, ὁ μὴ μόνον σώζει, καὶ ἄφθαρτον ὕστερον ποιεῖ, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ καὶ τὰς ἑπομένας ψυχὰς εὐεργετεῖ, εἰς τὴν ὁμοίαν ἀθανασίαν τὰ ἐνωθέντα αὐταῖς σώματα καθιστῶν; Οὕτως ἐστὶ σκότος καὶ χάος καὶ τύφλωσις λογισμῶν, καὶ μανία καὶ μέθη βαθεῖα ἡ σπουδὴ τῶν εἰς δύο ἀρχὰς τὴν μίαν σχιζόντων ἀρχὴν, καὶ τὸν ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν δημιουργὸν ἁπάντων, εἰς δύο κατατεμνόντων ἀρχὰς· καὶ τὴν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐφιστάντων, τὴν δὲ τοῖς ὁρωμένοις. Ἀλλὰ πῶς πρὸς τὸν Βυθὸν καὶ τὴν Σιγὴν (35) τοῦ Πλάστου αὐτῶν τὰς ὠδῖνας οὐ καταδύονται, οἱ τ σῶμα ἡμῶν λέγοντες εἶναι τοῦ Πονηροῦ; Τρανῶς γὰρ ἐκείνοις ἀπ' ἐναντίας ὁ Παῦλος βοᾷ· Τὸ μὲν σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἥτις ἐστὶν ἔργον τοῦ Πονη- B ροῦ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι. Πῶς γὰρ τοῦ Ἐχθροῦ τὸ πλάσμα δύναται ὅλως τοῦ Κυρίου εἶναι; Τί δὲ δεῖ λέγειν μὴ ἀνατιθέναι τοῦτο τῇ πορνείᾳ, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ πονηρὸν ὄν, καὶ πονηρᾶς ἀρχῆς δημιούργημα, καὶ παντελῶς ἀλλότριον, καὶ τοῦ θελήματος καὶ τῆς πλάσεως τοῦ Θεοῦ; Πλάσει γὰρ καὶ νόμοις τὸ σῶμα, ὡς ἡ ἀποστασία βούλεται, πονηρὸν ὑπάρχον οὐκ ἂν μέν ποτε γένοιτο τοῦ Κυρίου· πορνείας δὲ γενέσθαι, ἢ μὴ γενέσθαι οὐδὲν διοίσει, Εἴτε γὰρ ἐξεπόρνευσεν, εἴτε (36) μὴ, οὐδὲν ἧττον οὐκ ἀφίσταται τοῦ πονηρὸν εἶναι, καὶ πονηρᾶς δημιούργημα ἀρχῆς. Ἐπισκόπει δὲ καὶ ὧδε. Εἰ τὸ σῶμα πλάσμα τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ (37) τοῦ Πονηροῦ λαμπρῶς καταστρατηγῶν, καὶ τῆς ἀληθείας ὑπερμαχῶν ἅγιον αὐτὸ καλεῖ; Ἡ ἄγαμος γὰρ, φησὶν, μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι C καὶ πνεύματι. Εἰ δὲ ἅγιον τὸ σῶμα, πόθεν πονηρόν; καὶ πόθεν ἔργον δημιουργίας πονηρᾶς; Πράξεις μὲν γὰρ πονηραὶ, κιβδηλεύουσαι τὸ πλάσμα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, οἰκειοῦσιν αὐτὸ καὶ ὑποτάττουσι τῷ Πονηρῷ. Ἐν δὲ τοῖς νόμοις τοῦ πλάστου διατηρούμενον ἰσχὺν ἔχει μᾶλλον διώκειν τὸν Πονηρὸν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸς ἐκεῖνο δουλαγωγεῖν.

Ι'. Ἀλλὰ γὰρ ὅτι μὲν οὐχ οἷόν τέ ἐστι οὔτε λέγειν οὔτε φρονεῖν δύο καὶ ταῦτας ἀντικειμένας ἀρχὰς, οἷς τὸ αὐτεξούσιον ἀδούλωτον μένει τοῖς πάθεσι τοῦ Ἐχθροῦ, ἀποχρώντως οἶμαι τὸν λόγον διεξελθεῖν. Ἐπισκεψώμεθα δὲ καὶ τὸ ἕτερον τῆς ἀποστασίας μέρος, ὃ δέδωκε μὲν καὶ αὐτὸ διὰ τῶν προειρημένων D οὐ μεμπτὰς οἶμαι οὐδὲ βραχείας τὰς εὐθύνας. Πλὴν καὶ νῦν διὰ τῆς αὐτῆς ἱερολογίας ἀπαιτείσθω καὶ τὰς λειπομένας. Παῦλος ὁ καθ' ἑκάστην ἑαυτὸν ἱερουργῶν τῷ Θεῷ διαπρυσίᾳ βοᾷ τῇ φωνῇ. Μὴ κατὰ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(35) Πρὸς τὸν Βυθὸν καὶ τὴν Σιγήν. Erant hi duo ex triginta æonibus quos fingebant Valentiniani et pro diis habebant: inter eos enim primum obtinebant locum, ita ut prima συζυγία ab ipsis vocarentur, τῷ Βυθῷ, sive *Profundo*, Patris; Σιγῇ vero, seu Silentio, Matris nomen ferente. Vide hanc in rem Irenæum, lib. I, c. 1 et 5; et alios ex veteribus, quos laudat Joan. Baptista Cotelerius, in Notis ad tom. I *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, p. 767; ac Guilielm. Spencerus ad Origenem *Contra Celsum*, p. 78; ex recentioribus vero Nicolaum Le Nourry, in *Apparatu ad Bibliothecam maximam Patrum*, tom. II, diss. I, p. 77 seqq. Per horum vero commemorationem hoc loco factam innuit Noster, vel Paulicianos, contra quos disputat, hæc nomina a Valentinianis adoptasse, vel comparari duo ipsorum principia cum his illorum æonibus posse, quemadmodum et in aliis capitibus illos imitentur. Confer Petri Siculi *Narrationem de Manichæis*, p. 42.

(36) Εἴτε. Ita scripsi pro ἤτε, quod per librarii mendum erat in ms.

(37) Ὃ. Sic lego pro τό, quod habebat ms.

ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει; Ὅ ἴσον ἐστί. Μὴ λογισμοῖς ἀνθρώπου ἀσφαλίζομεν τὸ ῥηθὲν, ἢ οὐχὶ καὶ θείας ἐστὶ καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον νομοθεσίας τὸ προτεινόμενον; Καὶ τίς ταῦτα τεθεώρηκεν, αὐτὸς σαφηνίζει· Ἐν γὰρ τῷ Μωσέως νόμῳ γέγραπται, φησὶ, Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐπιφέρει· Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; Τίνων δὲ μᾶλλον μέλει, δεικνὺς ἐπάγει. Δι' ἡμᾶς γὰρ πάντως λέγει, καὶ δι' ἡμᾶς ἐγράφη. Ὥστε κοινὸν τὸ δόγμα τὸ ἐν τῇ Παλαιᾷ διαβαῖνον καὶ πολιτευόμενον καὶ ἐν τῇ χάριτι. Εἶτα τὴν φύσικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ὑποδηλῶν ἐκ τῆς τῶν νομοθετηθέντων ὁμοιότητος, Ὥσπερ, φησὶ, προσετάγη τοὺς τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντας τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζεσθαι· οὕτω καὶ ὁ Κύριος προσέταξεν τοὺς τὸ Εὐαγγέλιον καταγγέλλοντας ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ζῆν, τοσοῦτον ἐπάρας τὸν νόμον, ἅτε δὴ τοῦ Πατρὸς ὄντα, ὡς καὶ τὸν Υἱὸν κατὰ μίμησιν ἐκείνου τὰ προστάγματα προάγειν. Τὴν συνάφειαν δὲ πάλιν καὶ συγγένειαν τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος ἐπὶ πλέον τρανολογῶν, Οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, φησὶν, ἀδελφοὶ, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσθησαν, ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον. Δός μοι λοιπὸν ἐνταῦθα τὸ οὐκ ἐλεύθερον τῆς βακχείας τοῦ Ἐχθροῦ· Ἔπινον γὰρ, φησὶν, ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας. Ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. Ἀκούεις, ὅπως ὁ Χριστὸς τὸν πατρικὸν ἐπότιζε λαὸν, καὶ πῶς ὁ Πατὴρ ὡδήγει τὸν Ἰσραὴλ εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ λατρείαν καὶ ἐπιστροφήν; Διὰ τίνων, ἢ δῆλον ὅτι διὰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν; Ποῦ οὖν ἐνταῦθα ὁ Πονηρός; ποῦ τῆς πονηρᾶς ἀρχῆς τὸ ἔργον; ποῦ οἱ νόμοι τῆς ἀντικειμένης μοίρας; τοῦ Μωσαϊκοῦ λαοῦ, καὶ πνευματικῷ βρώματι τρεφομένων καὶ πνευματικοῦ πόματος πινόντων ἐκ τῆς συνούσης τε καὶ ἑπομένης πέτρας, ἥτις ἦν ὁ Χριστός; Εἶτα πάλιν ὁ νομομαθὴς οὗτος ἀνὴρ καὶ τὰ κέρδη πάντα, οἷς ἐσεμνύνετο πρότερον, σκύβαλα ἡγούμενος διὰ τὸν Χριστὸν, Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστὸν, φησὶ, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐπείρασαν. Τίνες, ἢ δῆλον ὅτι ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαὸς; Καὶ τίνα τὰ ἐπίχειρά; Ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο. Ὥστε ἐκπειράζοντες τὸν ἐν τῷ νόμῳ Θεὸν, διὰ τοῦ Πατρὸς ἐπείραζον καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἐπείραζε μὲν γὰρ ὁ Ἰσραηλίτης λαὸς τὸν νομοθέτην αὐτοῦ, ἄτιμητον δὲ τὴν βασιλείαν καὶ ἄῤῥηκτον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὁ μύστης καὶ μυσταγωγὸς τῶν ἀποῤῥήτων, εἰδὼς ἐν τῷ πειράζεσθαι τὸν τοῦ ἀγαθοῦ Παιδὸς Πατέρα Θεὸν, καὶ τὸν Χριστὸν πειράζεσθαι διατείνεται. Ὡς ἐν ποτίσματος δὲ μοίρᾳ ἐπισκόπει, ὅτι καὶ πληγὴν εὐθὺς ἀφῆκεν ὁ Χριστὸς κατὰ τῶν ἐκπειρασάντων αὐτὸν τὸν διὰ τῶν ὄφεων ὄλεθρον. Καὶ ταύτην ἐπάγων οὐκ

secundum hominem hæc loquor? vel nonne potius et lex ista profert[7]? Quod idem est ac si diceret: Num ratiociniis hominum dicta confirmamus, nec potius propositum argumentum divinæ et plusquam humanæ legis est? Quis vero illa constituerit, ipse exponit, *In Mosis enim lege*, inquiens, *scriptum est: Non obturabis os bovi triturani*[8]. Hæc vero afferens subjungit: *Num boves curæ sunt Deo?* Quorum vero potiorem curam agat, ostensurus addit: *Propter nos omnino id dicit, et propter nos scriptum est.* Itaque communis doctrina est, quæ et in Vetere valuit, et in Novo obtinuit Testamento. Postea, naturalem, quæ inter Patrem et Filium est, similitudinem et immutabilitatem ex similitudine legum utrinque latarum subindicans. *Sicut*, inquit, *præceptum est, ut, qui altari serviunt, altaris etiam fiant participes; ita et Dominus præcepit, ut, qui Evangelium prædicant, ex Evangelio vivant*[9]; legem, tanquam a Patre profectam, adeo extollens, ut Filium ad exemplum ejus præcepta sua statuisse innuat. Idem vero connexionem et cognationem legis et gratiæ adhuc magis expositurus: *Nolo vos*, inquit, *ignorare, fratres, quod patres nostri omnes sub nube erant, et omnes per mare transierunt, et omnes in Mosen baptizati sunt, in nube et mari, et omnes eumdem cibum spiritualem ederunt, et omnes eumdem potum spiritualem biberunt*[10]. Ostende mihi hic momentum vel unicum quod non immune sit a furente hostis potestate: *Biberunt enim*, inquit, *ex spirituali, quæ sequebatur, petra: petra autem erat Christus*[11]. Audisne quomodo Pater Israel duxerit ad cultum Filii sui et conversionem? Per quos autem alios nisi per Mosen et prophetas? Ubi igitur hic est malus, ubi mali principii opus? ubi leges oppositæ partis? cum populus Mosaicus et spirituali cibo nutritus sit, et spiritualem potum biberit ex comitante et insequente petra, quæ erat Christus? Deinde rursus idem vir legem doctus, atque omnia illa, quibus olim efferebatur, pro rejectitiis declarans propter Christum, *Ne tentemus*, inquit, *Christum, sicut nonnulli eorum tentarunt*[12]. Quinam illi? nonne Israelitæ? Quæ vero eorum erant præmia? Ex serpentibus peribant. Itaque illi, qui Deum in lege præsentem tentabant, per Patrem etiam Filium ejus Dominum nostrum tentarunt. Tentavit enim populus Israeliticus legislatorem suum; et Paulus, gnarus ipse et doctor mysteriorum, imperium Patris et Filii indivisibile et inviolabile esse persuasus, contendit, eo ipso, quo boni Filii Pater Deus tentatus sit, etiam Christum esse tentatum. Consectarii vero instar et hoc cape, quod Christus statim plagæ loco illis, qui se tentaverant, immiserit perniciem ex serpentibus. Hanc vero illis irrogans amorem in homines non dimisit. Alibi (idem Apostolus) testatur, prophetas ex mandato æterni Dei locutos esse, et ex vero prænuntiasse mysterium ante sæcula constitutum,

[7] I Cor. x, 8. [8] ibid. 9. [9] ibid. 13. [10] I Cor. x, 5. [11] ibid. 6. [12] ibid. 9.

universum malum perfecit, suscepta corporis creatione, quod non solum servat, et postea a corruptione immune præstat, sed et per illud animabus insequentibus benefacit, corpora scilicet cum illis conjuncta in eamdem immortalitatem transferens? Adeo in tenebras, chaos et occæcationem rationis, furorem item et profundam temulentiam, abit omne horum hominum studium, qui solitarium imperium in duo scindunt, et unum Dominum, Jesum Christum, conditorem omnium, in duo principia dividunt, et aliud quidem intelligibilibus, aliud sensibilibus rebus præficiunt. At quomodo, per Bythum et Sigen, Conditoris sui cruciatus non verentur, qui corpus nostrum mali aiunt esse principii? Paulus enim ex adverso diserte clamat, *Corpus non scortationi*, quæ mali opus est, *sed Domino, et Dominus corpori* [5]. Quomodo enim creatura hostis omnino potest esse Domini? Quid vero refert monere, illud scortationi non tradendum esse, cum per se malum sit, et mali principii opus, et prorsus a voluntate ac creatione Dei alienum? Cum enim, quod apostatæ illi volunt, corpus et formatione, et natura et legibus malum sit, nunquam omnino Domini exsistet, neque quidquam referet, utrum scortationi se dedat, an minus. Sive enim illi indulserit, sive minus, utrinque non desinet esse improbum, et mali principii opus. Perpende vero et hoc: Si corpus est creatura mali, quomodo is, qui malo strenue se opponit, et pro veritate dimicat, sanctum illud appellat? *Non nupta enim*, inquit, *curat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu* [6]. Si vero corpus sanctum est, unde est malum? et unde est opus conditoris mali? Malæ quidem actiones, quæ creaturam boni Dei adulterant, vindicant illud et obnoxium faciunt malo. Quoad vero intra leges conditoris se continet, magis id quidem valet ad averruncandum malum, quam malus ad illud sibi subjiciendum.

X. Quod itaque nec dicere nec opinari fas sit, duo eaque sibi invicem opposita principia dari in iis, quorum voluntas in se libera illecebris mali non subjecta est, abunde puto disputatum. Expendamus vero nunc alterum apostaticæ doctrinæ caput, quod quidem in superioribus etiam non leviter nec perfunctorie sub examen vocatum et condemnatum est. Sed vel sic ex eadem Scriptura sacra eidem ulterius subjiciatur. Paulus, qui seipsum Deo penitus consecravit, clara voce clamat: *Num*

A Καὶ πῶς ὅλως ἔπραξε πονηρὸν, πλάσας τὸ σῶμα, ὁ μὴ μόνον σώζει, καὶ ἄφθαρτον ὕστερον ποιεῖ, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ καὶ τὰς ἑπομένας ψύχας εὐεργετεῖ, εἰς τὴν ὁμοίαν ἀθανασίαν τὰ ἐνωθέντα αὐταῖς σώματα καθιστῶν; Οὕτως ἐστὶ σκότος καὶ χάος καὶ τύφλωσις λογισμῶν, καὶ μανία καὶ μέθη βαθεῖα ἡ σπουδὴ τῶν εἰς δύο ἀρχὰς τὴν μίαν σχιζόντων ἀρχὴν, καὶ τὸν ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν δημιουργὸν ἁπάντων, εἰς δύο κατατεμνόντων ἀρχὰς· καὶ τὴν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐφιστάντων, τὴν δὲ τοῖς ὁρωμένοις. Ἀλλὰ πῶς πρὸς τὸν Βυθὸν καὶ τὴν Σιγὴν (35) τοῦ Πλάστου αὐτῶν τὰς ὠδῖνας οὐ καταδύονται, οἱ τ σῶμα ἡμῶν λέγοντες εἶναι τοῦ Πονηροῦ; Τρανῶς γὰρ ἐκείνοις ἀπ' ἐναντίας ὁ Παῦλος βοᾷ· Τὸ μὲν σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἥτις ἐστὶν ἔργον τοῦ Πονη- B ροῦ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι. Πῶς γὰρ τοῦ Ἐχθροῦ τὸ πλάσμα δύναται ὅλως τοῦ Κυρίου εἶναι; Τί δὲ δεῖ λέγειν μὴ ἀνατιθέναι τοῦτο τῇ πορνείᾳ, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ πονηρὸν ὄν, καὶ πονηρᾶς ἀρχῆς δημιούργημα, καὶ παντελῶς ἀλλότριον, καὶ τοῦ θελήματος καὶ τῆς πλάσεως τοῦ Θεοῦ; Πλάσει γὰρ καὶ νόμοις τὸ σῶμα, ὡς ἡ ἀποστασία βούλεται, πονηρὸν ὑπάρχον οὐκ ἂν μέν ποτε γένοιτο τοῦ Κυρίου· πορνείας δὲ γενέσθαι, ἢ μὴ γενέσθαι οὐδὲν διοίσει, Εἴτε γὰρ ἐξεπόρνευσεν, εἴτε (36) μὴ, οὐδὲν ἧττον οὐκ ἀφίσταται τοῦ πονηρὸν εἶναι, καὶ πονηρᾶς δημιούργημα ἀρχῆς. Ἐπισκόπει δὲ καὶ ὧδε. Εἰ τὸ σῶμα πλάσμα τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ (37) τοῦ Πονηροῦ λαμπρῶς καταστρατηγῶν, καὶ τῆς ἀληθείας ὑπερμα- C χῶν ἅγιον αὐτὸ καλεῖ; Ἡ ἄγαμος γὰρ, φησὶν, μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι. Εἰ δὲ ἅγιον τὸ σῶμα, πόθεν πονηρόν; καὶ πόθεν ἔργον δημιουργίας πονηρᾶς; Πράξεις μὲν γὰρ πονηραὶ, κιβδηλεύουσαι τὸ πλάσμα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, οἰκειοῦσιν αὐτὸ καὶ ὑποτάττουσι τῷ Πονηρῷ. Ἐν δὲ τοῖς νόμοις τοῦ πλάστου διατηρούμενον ἰσχὺν ἔχει μᾶλλον διώκειν τὸν Πονηρὸν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸς ἐκεῖνο δουλαγωγεῖν.

Ι'. Ἀλλὰ γὰρ ὅτι μὲν οὐχ οἷόν τέ ἐστι οὔτε λέγειν οὔτε φρονεῖν δύο καὶ ταῦτας ἀντικειμένας ἀρχὰς, οἷς τὸ αὐτεξούσιον ἀδούλωτον μένει τοῖς πάθεσι τοῦ Ἐχθροῦ, ἀποχρώντως οἶμαι τὸν λόγον διεξελθεῖν. Ἐπισκεψώμεθα δὲ καὶ τὸ ἕτερον τῆς ἀποστασίας μέρος, ὃ δέδωκε μὲν καὶ αὐτὸ διὰ τῶν προειρημένων D οὐ μεμπτὰς οἶμαι οὐδὲ βραχείας τὰς εὐθύνας. Πλὴν καὶ νῦν διὰ τῆς αὐτῆς ἱερολογίας ἀπαιτείσθω καὶ τὰς λειπομένας. Παῦλος ὁ καθ' ἑκάστην ἑαυτὸν ἱερουργων τῷ Θεῷ διαπρυσίᾳ βοᾷ τῇ φωνῇ. Μὴ κατὰ

[5] I Cor. III, 13. [6] I Cor. VII, 34.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(35) Πρὸς τὸν Βυθὸν καὶ τὴν Σιγήν. Erant hi duo ex triginta æonibus quos fingebant Valentiniani et pro diis habebant: inter eos enim primum obtinebant locum, ita ut prima συζυγία ab ipsis vocarentur, τῷ Βυθῷ, sive *Profundo*, Patris; Σιγῇ vero, seu Silentio, Matris nomen ferente. Vide hanc in rem Irenæum, lib. I, c. 1 et 5; et alios ex veteribus, quos laudat Joan. Baptista Cotelerius, in Notis ad tom. I *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, p. 767; ac Guilielm. Spencerus ad Origenem *Contra Celsum*, p. 78; ex recentioribus vero Nicolaum Le Nourry, in *Apparatu ad Bibliothecam maximam Patrum*, tom. II, diss. I, p. 77 seqq. Per horum vero commemorationem hoc loco factam innuit Noster, vel Paulicianos, contra quos disputat, hæc nomina a Valentinianis adoptasse, vel comparari duo ipsorum principia cum his illorum æonibus posse, quemadmodum et in aliis capitibus illos imitentur. Confer Petri Siculi *Narrationem de Manichæis*, p. 42.

(36) Εἴτε. Ita scripsi pro ἤτε, quod per librarii mendum erat in ms.

(37) Ὃ. Sic lego pro τό, quod habebat ms.

παθημάτων ; Ὁ αὐτὸς δὲ μετάρσιος καὶ ἱερὸς ἄνθρωπος καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀδιαίρετον εἰδὼς ἔχοντα τὸ κράτος καὶ τὴν βασιλείαν πρὸς τὸν Πατέρα, ἐν ἑτέροις περὶ αὐτοῦ λέγει, Ὅτι ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα · αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Τὰ πάντα, φησὶν, οὐχὶ τὰ νοητὰ μόνον, ὡς οἱ μεμηνότες, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀόρατα πάντα τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ παλάμης ἔργον εἰσί. Καὶ ἡ τούτων πάντων βασιλεία, καὶ ἡ ἐξουσία καὶ τὸ κράτος καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Πατρὸς ἐστι καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Σὺ δέ μοι τὴν θεωρίαν παράπεμπε καὶ ἐφ' ἑτέρας ἀποστολικὰς φωνὰς, αἳ τοὺς πεπιστευκότας ἀδελφοὺς τε ὀνομάζουσιν, ἁγίους καὶ μετόχους τῆς οὐρανίου κλήσεως, ὅπως παρατιθέασι Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν ἡμῶν Θεὸν τῷ θεράποντί σου (40) τῷ Μωσεῖ · πιστὸν μὲν γὰρ ἑκάτερον εἰσάγουσιν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί. Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος αὐτοῖς ῥήμασι · Κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, δηλονότι ἀρχιερέα (41). Εἶτα πῶς ἦν πιστὸς. ἐπεξηγούμενος, διὰ τοῦ Μωσέως δεικνύει, ὡς καὶ Μωσῆς, φησὶν, ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. Τίνος οἴκῳ ; ἢ δηλονότι τοῦ ποιήσαντος ἀρχιερέα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν ; Εἶτα καὶ τὴν ἀσύγκριτον διαφορὰν τοῦ Δεσπότου πρὸς τὸν δοῦλον διδάσκων, τὸν μὲν θεράποντα καλεῖ καὶ πιστὸν ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ, τὸν δὲ κατασκευάσαι (42) τὸν οἶκον. Διότι ὁ πάντα κατασκευάζων Θεὸς, ἐκεῖνος καὶ τὴν κατασκευὴν διετάξατο τοῦ ἐπιγείου αὐτοῦ οἴκου · Ὁ γὰρ τὰ πάντα, φησὶ, κατασκευάσας Θεὸς, οὗ γνήσιος ὢν Υἱὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, διὰ τοῦτο καὶ Κύριος τοῦ οἴκου, ἀλλ' οὐχὶ θεράπων, ὥσπερ ὁ Μωσῆς. Μετ' ὀλίγον δὲ, Τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος καὶ τὴν παῤῥησίαν μέχρι (43) τέλους, ἐὰν βεβαίαν οἱ πεπιστευκότες κατάσχωμεν, οἶκον ἡμᾶς εὐαγγελιζόμενος χρηματίσαι (44) τοῦ Θεοῦ, τὰς Δαυϊδικὰς φωνὰς εἰς πίστιν τῶν εἰρημένων προβάλλεται, ἐν οἷς πρῶτον μὲν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λαλῆσαι βοᾷ δι' αὐτοῦ, ἔπειτα δὲ τὴν ἴσην ἀπαιτεῖσθαι δίκην τούς τε νῦν ἀνήκοον ὑπέχοντας ταῖς Δεσποτικαῖς ἐντολαῖς τὸ οὖς, καὶ τοὺς ἐν τῷ παραπικρασμῷ πάλαι στληρύναντας τὴν καρδίαν αὐτῶν. Ὧν δὲ ἡ τιμωρία ἴση, οὐδὲ τὸ ἁμάρτημα διαφέρει · ὧν δὲ παραπλήσιον τὸ ἁμάρτημα, τούτων ἑκατέρα μερὶς εἰς τὸν αὐτὸν Θεὸν

et in ipso omnia sunt : ei sit gloria in æternum. Amen [16]. Omnia, inquit, non intelligibilia tantum, ut illi insaniunt, sed et visibilia et invisibilia, omnia a manu ejus creante profecta sunt. Atque imperium in hæc omnia, et potestas, et vis, et cura provida Patris sunt, et Filii, et Spiritus sancti. Tu vero animum etiam ad alia Apostoli dicta converte, quibus credentes fratres appellat, et sanctos et participes vocationis cœlestis, quæ et ipsa Christum verum Deum nostrum Mosi, Dei servo, ad latus collocant ; fidelem enim repræsentant utrumque Deo et Patri. Paulus enim iisdem verbis dicit : *Considerate apostolum et sacerdotem principem confessionis nostræ, Jesum Christum, qui fidelis fuit ei qui ipsum constituit* [17], scilicet sacerdotem. Postea idem, quomodo fidelis fuerit, explicaturus per Mosen id facit : *Sicut*, inquiens, *Moses in tota domo ejus.* Cujus vero domo, nisi ejus, qui Dominum nostrum Jesum Christum sacerdotem principem constituit ? Deinde idem incomparabilem, quæ intercedat, differentiam ostensurus, alterum quidem servum et filium in tota domo Dei vocat, alterum vero ait domum illam struxisse. Itaque Deus omnia perficiens, structuram quoque terrestris domus suæ præcepit. *Omnia enim*, inquit, *efficiens Deus est*, cujus genuinus Filius cum Jesus Christus sit, idem vel ideo Dominus domus est, non vero servus, ut Moses. Post pauca vero : *Siquidem credentes præsidium spei et fiduciam usque ad finem firmam conservaverimus* [18]. Pollicetur nos domum Dei vocatum iri, et in fidem dictorum Davidis affert verba, in quibus primum quidem Spiritum sanctum per illum loqui ait, deinde vero confirmat, eamdem ab illis exigi pœnam, qui et nunc præceptis Domini immorigeras aures præbeant, et qui olim tempore exacerbationis cor suum obfirmarint. Quorum vero pœna est eadem, eorum nec delicta differunt ; quorum vero simile est peccatum, eorum utraque pars in eumdem Deum peccasse convincitur. At strenuus ille et fervidus veritatis amator ne in his quidem acquiescit, ut gratiæ legem jungat, atque hæc communia Patris et Filii esse ostendat, sed monet, exacerbantes olim Mosen, et per eum Deum ipsum, non alium tentasse, quam illum quem Spiritus sanctus annuntiet : *In die* enim, inquit, *tentationis, in deser-*

[16] Rom. xi, 36. [17] Hebr. iii, 2. [18] Hebr. iii, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(40) Ita ms. ; sed forte legendum est Θεοῦ, quod ex compendio scriptionis in mss. usitato θυ facile nasci potuit. Neque enim τὸ σοῦ locum habere hic per sermonis seriem potest.

(41) Δηλονότι ἀρχιερέα. Recte ita eludit Photius calumnias omnes quæ nasci alioquin poterant, si τὸ ποιεῖν αὐτὸν ad Christum ipsum referretur. Scilicet verbum ποιεῖν hic idem est, quod *constituere, inaugurare.* Hoc sensu Joannis xix, 12, dicitur ποιεῖν ἑαυτὸν βασιλέα, et de Christo Marcus ait c. iii, 14, quod ἐποίησε δώδεκα, id est, *elegit* seu *constituit duodecim.* Lege quæ ad hunc posteriorem locum adnotavit cl. Jac. Elsnerus, in Notis suis in N. T.; ac confer præterea Erasmi Schmidii exquisitas *Animadversiones ad N. T.* super Hebr. iii, 2.

(42) Κατασκευάσαι. Ita lego pro κατεσκευάσθαι, quod erat in ms.

(43) Τέλους. Ita restituo ex ipso loco Paulino : m. enim mendose exhibebat τοῦτον.

(44) Χρηματίσαι. Eadem notione verbum hoc usurpatur in Actibus apostol. xi, 26, ubi Joan. Gregorius, vir doctissimus, in notis ad quædam Scripturæ loca, p. 162, observat, ejusmodi nominis impositionem proprie indicari, quæ solemniter fiat. Confer et Lamberti Bos *Observationes ad Novum Testam.*, p. 107, qui facta imprimis, quibus nomen paretur, innui contendit.

to, ubi tentarunt me patres vestri, me, non autem alium *et probarunt me, et opera mea viderunt* [19]. Propterea seducti, quia vias meas cognoscere noluerunt, in requiem meam non introiverunt. Itaque ne, ut illi exacerbarunt Deum, et non crediderunt, et recesserunt ab eo, vos quoque recedatis a Deo, neque induretis corda vestra, ut illi, neque imitemini eos, quibus infensus fuit Deus per quadraginta annos in deserto, quorum et membra in eo collapsa sunt. Nam per incredulitatem illi non potuerunt ingredi in quietem Dei. Vereamur itaque, ne in ullo eorum, quæ præcepta sunt, deficiamus, aut incredulitate laboremus. Qui enim crediderint ex nobis ipsis, ingredientur in quietem ejus. Utque intelligatur, quis ista statuerit, dicta hæc sua amplius acuens, et docens eumdem Deum in Veteri et Novo Testamento et condere, et servare, et punire, et implere promissa, cum singulari fiducia addit: *Ita ut juraverim in ira mea, si ingredientur in requiem meam* [20]. Idem igitur, qui tunc quidem illos incredulos non introduxit, etiam nunc similiter non credentes a requie excludit. Et infinita alia ejusmodi in sacris oraculis, nobis ob oculos positis, expendens invenerit eumdem Deum, per Mosen, populum Israeliticum, et per Jesum Christum homines in Novo Testamento gubernare. Idem ille alios quidem introducit et olim et nunc in locum quietis, alios vero repellit. Vir enim contemplationis studiosissimus ejusdem videt esse et veterem illam requiem, quæ terra promissa erat, et alteram illam novam, quæ est regnum cœleste: videt eumdem et supplicio promerito afficere, et salutem præmii instar distribuere, et alia multa. Si vero, quod apostatarum mens vult, vetera illa a malo essent, oportebat eos, qui ad ipsum accederent, et præmiis et coronis affici, atque in quietem introire, adeoque nec membra in deserto relinquere, nec pœnas dare tales quales paratæ sunt illis, qui in verum Deum peccant.

A ἐξελέγχεται διαμαρτοῦσα. Ὁ δὲ θερμὸς ἐκεῖνος καὶ διάπυρος τῆς ἀληθείας ἐραστὴς οὐδὲ τοῖς εἰρημένοις ἀρκεσθεὶς εἰς τὸ συνάψαι τὸν νόμον τῇ χάριτι, καὶ δεῖξαι ταῦτα κοινὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐκ ἄλλον πειράσαι τοὺς παραπικράναντας Μωσέα, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Θεὸν, ἀλλ' ἐκεῖνον, ὃν καταγγέλλει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Κατὰ τὴν ἡμέραν γὰρ, φησὶν, τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐμὲ καὶ οὐκ ἄλλον, καὶ ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου. Διὰ τοῦτο καὶ πλανηθέντες, ἐπεὶ μὴ γῶναι τὰς ὁδούς μου ἠρετέσαντο. οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. Εἶτα μὴ οὖν, καθὼς ἐκεῖνοι παρεπίκραναν τὸν Θεὸν, καὶ ἠπίστησαν καὶ ἀπέστησαν αὐτοῦ, μὴ καὶ ὑμεῖς τοῦ ζῶντος ἀποστῆσε Θεοῦ, μηδὲ σκληρύνητε τὰς καρ-
B δίας ὑμῶν ὡς ἐκεῖνοι, μηδὲ ζηλοῦτε, οἷς προσώχθισεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὧν καὶ τὰ κῶλα ἔπεσον ἐν αὐτῇ. Καὶ γὰρ δι' ἀπιστίαν ἐκεῖνοι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν τοῦ Θεοῦ. Φοβηθῶμεν οὖν ἐν μηδενὶ τῶν πρεστεταγμένων ὑστερῆσαι, ἢ ἀπιστίαν νοσῆσαι. Οἱ μὲν γὰρ πιστεύσαντες ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ. Καὶ τίς ὁ ψηφισάμενος τοῦτο, ἐπισφίγγων πλέον τὰ εἰρημένα, καὶ δεικνὺς τὸν αὐτὸν Θεὸν καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ ἐν τῇ χάριτι, καὶ δημιουργεῖν καὶ σώζειν καὶ κολάζειν καὶ πληροῦν τὰ ἐπηγγελμένα, μετὰ λαμπρᾶς ἐπιφέρει τῆς παῤῥησίας, Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. Ὁ αὐτὸς οὖν,
C ὃς τότε μὲν ἐκείνους ἀπιστήσαντας οὐκ εἰσήνεγκε, καὶ νῦν ὁμοίως τοὺς ἀπιστοῦντας ὑπερορίζει τῆς καταπαύσεως. Καὶ μυρία ἄλλα ἐν ταῖς προκειμέναις ταύταις ἱεραῖς φωναῖς ὁ διασκοπῶν ἐπιθεωρήσει (45) τὸν αὐτὸν Θεὸν εὑρήσει, καὶ διὰ Μωσέως τὸν Ἰσραηλίτην λαὸν διακυβερνῶντα, καὶ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸν τῆς χάριτος. Ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος τοὺς μὲν εἰσάγει καὶ πάλαι καὶ νῦν εἰς τὸν τῆς καταπαύσεως τόπον, τοὺς δὲ ἀποκηρύττει. Τοῦ αὐτοῦ θεωρεῖ ὁ φιλοθεάμων καὶ τὴν παλαιὰν κατάπαυσιν εἶναι, ἥτις ἦν ἡ ἐπηγγελμένη γῆ, καὶ τὴν ὕστερον κατάπαυσιν, ἥτις ἐστὶν ἡ οὐράνιος βασιλεία, τὸν αὐτὸν καὶ τὴν τιμωρὸν ἐπάγειν δίκην, καὶ τὴν σωτηρίαν βραβεύειν, καὶ πολλὰ ἄλλα (46). Εἰ δὲ ἦν, ὡς ὁ ἀποστάτης βούλεται λογισμὸς, τὰ παλαιὰ τοῦ Πονηροῦ, ἔδει τοὺς μὲν προσκεκρουκότας αὐτῷ καὶ γερῶν καὶ στεφάνων ἀξιωθῆναι, καὶ εἰς τὴν κατάπαυσιν εἰσελθεῖν· καὶ μήτε τὰ κῶλα λιπεῖν ἐν ἐρήμῳ, μήτε δοῦναι δίκας τοιαύτας, οἷα τοῖς ἁμαρτάνουσιν εἰς τὸν ἀληθινὸν ἀπόκεινται Θεόν.

XII. At quomodo alibi idem ille orbis doctor Aaronem ait a Deo vocatum esse summum sacerdotem, sicut et Christum? *Non* enim *sibi ipsi*, ait *quisquam sumit honorem, sed qui vocatus est a Deo, sicut et Aaron: ita et Christus non se ipsum honoravit, ut fieret summus sacerdos, sed qui locutus est ad ipsum: Filius meus es tu, ego hodie genui te* [21]. Si vero, qui Christum vocavit sacerdotem summum, idem est, qui et Aaronem per Mosen unxit, et neu-

D ΙΒ'. Ἀλλὰ πῶς πάλιν τὸν Ἀαρὼν, ὁ αὐτὸς τῆς οἰκουμένης λέγει διδάσκαλος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κληθῆναι ἀρχιερέα, ὥσπερ καὶ τὸν Χριστόν; Οὐχ ἑαυτῷ γὰρ, φησὶ, τὶς λαμβάνει τὴν τιμὴν, ἀλλ' ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ Ἀαρὼν, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς, οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γενέσθαι ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτὸν, Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Εἰ δὲ ὁ τὸν Χριστὸν καλέσας ἀρχιερέα, οὗτός ἐστιν ὁ καὶ τὸν

[19] Hebr. III, 9. [20] Psal. XCIV, 11. [21] Hebr. V, 4, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(45) Ἐπιθεωρήσει. Forte post hoc verbum excidit particula καὶ, quæ sequens verbum cum isto conjungat, nisi pro antecedente ἐν legere malis εἰ.

(46) Ἄλλα. Post hæc verba spatium aliquod lineolis aliquot impletum, relictum erat. Non putem eo indicari debuisse lacunam, cum orationis series sic satis belle procedat.

Ἀαρὼν διὰ Μωσέως χρίσας, καὶ οὐδέτερος ἑαυτὸν ἐδόξασεν ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ καλέσας αὐτούς· πῶς οὐχὶ καὶ τὰ τῆς Νέας καὶ τὰ τῆς Παλαιᾶς τοῦ αὐτοῦ εἰσιν Ἀγαθοῦ καὶ ἔργα καὶ νόμοι; Ἆρα δὲ ἡ ἀποστασία ἐπὶ πλέον ἀναισχυντοῦσα καὶ τὴν ἀλήθειαν τὸν Χριστὸν ψευδολογίας γράφοιτο γραφήν; Ὁ μὲν γὰρ λέγει· Ἐλεύσεται ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ εὑρήσει οὐδέν. Ἡ δὲ λέγουσα τὸ σῶμα, ὃ ἐφόρει, πλάσμα εἶναι τοῦ Πονηροῦ, τῆς Ἀληθείας τὸ ψεῦδος καταχέει πικρῶς. Καὶ ὁ μὲν ὡς Δεσπότης πάντων καὶ Κύριος καὶ δημιουργὸς, ὅτε πρὸς ἑκούσιον καὶ σωτήριον τοῦ κόσμου πάθος παρεγένετο, Κύριον ἑαυτὸν καὶ τῆς ὄνου καὶ τοῦ πώλου ἀπέφηνε πρὸς τοὺς μαθητάς. Καὶ γὰρ δημιουργήματα καὶ τῆς ἑαυτοῦ κυριότητος καὶ δεσποτείας, ὥσπερ ὁ κόσμος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, οὕτω καὶ ταῦτα. Διό φησιν· Ἐάν τις εἴπῃ ὑμῖν τι, ἐρεῖτε, ὅτι Ὁ Κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει. Εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ (47) αὐτά. Καὶ ὁ μὲν Χριστὸς Κύριον ἑαυτὸν ὡς κτίστης τῆς τε ὄνου καὶ τοῦ πώλου λέγει· ἡ δὲ ἀποστασία οὐκ ἀνέχεται τοῦτο, ἀλλὰ τῆς αὐτοῦ ἐξουσίας ἁρπάζουσα ὑπὸ τὴν δημιουργίαν τάττει τοῦ Ἐχθροῦ. Ἔδει δὲ, εἰ μήτι ἄλλο, δυσωπηθῆναι τοὺς ἀδυσωπήτους καὶ τὰς ἄλλας τοῦ θεσπεσίου Παύλου φωνάς. Λέγουσι γὰρ αὗται, μείζονα μὲν τοῦ ὁμωμοκότος τῷ Ἀβραὰμ μὴ εἶναι ἕτερον Θεὸν, καὶ ἀμετάθετον ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις, καὶ ἀδύνατον αὐτὸν ψεύσασθαι (οὕτως αὐτῷ τὸ τῆς ἀληθείας ἀξίωμα σύνουσίωται) καὶ τῆς ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐλπίδος παροχέα. Καὶ γάρ φησι· Τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ Θεὸς, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι. ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ λέγων, κ. τ. λ. καὶ ὡς μακροθυμήσας ὁ Ἀβραὰμ ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας· καὶ ὅτι, βουλόμενος ὁ αὐτὸς Θεὸς περισσότερον ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας, οἵτινές ἐσμεν ἡμεῖς, τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ· ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν. Τίνες (48); Ἡμεῖς οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος. Προσέσχες (49) ὅπως μείζονα Θεὸν οὐδένα λέγει ἕτερον τοῦ παρασχόντος τὸν ὅρκον τῷ Ἀβραὰμ; πῶς δὲ πάσης αὐτὸν ἀληθείας ἀνακηρόττει πηγήν; ὅπως δὲ ἡμεῖς οἱ πεπιστευκότες εἰς Χριστὸν ἐκεῖθεν ἔχομεν παράκλησιν καὶ ἰσχὺν τῆς προκειμένης ἐλπίδος κρατῆσαι; Ποῦ τοίνυν ὁ Ἀγαθὸς καὶ ὁ Πονηρὸς, καὶ ἡ τῆς Παλαιᾶς κατατομή; Τίς δὲ πέλιν ἐστὶν ὁ τὴν καινὴν διαθήκην συντελέσας, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα; Εἰ μὴ βούλει λέγειν αὐτὸς, ἄκουσον τοῦ μυσταγωγοῦ λέγοντος Παύλου· λέγει γὰρ τὰς προφητικὰς οἰκειούμενος

A ter eorum sacerdotis summi honore se mactavit: sed is qui eos vocavit, quomodo non res Novi et Veteris Testamenti ejusdem boni Dei et opera sunt et leges? Num vero defectionis turba, facta impudentior, Christum, veritatem ipsam, mendacii nota insimulare audeat? Ille enim ait: *Veniet princeps mundi, et in me inveniet nihil* [22]. Ipsa vero corpus, quod circumferebat, creaturam mali venditans, Veritatem virulente mendacii arguit. Atque ille quidem, ut Dominus omnium et superior, et Conditor, quando ad passionem, mundo profuturam, sponte sua veniebat, se et asinæ et pulli dominum adversus discipulos declarabat. Nam creaturas dominio suo et imperio æque vindicat, ac mundum, et quæ in eo sunt. Ideo ait: *Si quis quidquam vobis dixerit dicite: Dominus illis opus habet. Statim vero dimittet illa* [23]. Et Christus quidem, ut conditor, Dominum se et asinæ et pulli vocat: at apostatarum factio hoc non fert, sed potestati ejus surripiens potestati hostis subjicit. At homines omni pudore vacuos pudere debebat vel ob divini Pauli oracula. Illa enim affirmant, majorem eo, qui juraverit Abrahamo, non esse alium Deum, eumque in promissionibus suis immutabilem, et qui mentiri non possit (quo ipso veritas tanquam ad essentiam ejus pertinens declaratur) nostræque Christianorum spei auctor exsistat. Ait enim: *Abrahamo vero pollicitus Deus, quia per majorem jurare non potuit, per seipsum juravit, dicens* [24]; etc.; item quod *Abrahamus, patientia probata promissionem nactus est* [25]; nec non, quod idem *Deus, adhuc magis, hæredibus promissionis, qui nos sumus, consilium suum ut non mutabile demonstraturus jusjurandum interposuit, ut per duo non mutabilia, in quibus fallere Deus non potest, firmum solatium habeamus* [26]. Quinam? Nos omnino, qui confugimus ad tenendam spem propositam? Observastine quod Deum dicit non aliam ab eo qui jusjurandum Abrahamo præstitit; quod eumdem veritatis fontem prædicat; quod et nos, qui credimus in Christum, inde habemus solatium et vires spem propositam consequendi? Ubi igitur Bonus ille et Malus est, ubi est illa veteris et novi testamenti divisio? Quis vero est, qui novum testamentum etiam super domum Juda perfecit? Nisi ipsi tibi respondere placet, audi Paulum doctorem respondentem; respondet enim prophetica vaticinia adhibens: *Ecce dies veniunt, ait Dominus, et perficiam super domum Juda testamentum novum.* Adhibe, o homo, mentem! *Non secundum testamentum quod feci patribus eorum, in die illo, quo manus eorum apprehendi, cum reducerem eos ex Ægypto: quod*

[22] Joan. XIV, 30. [23] Matth. XI, 3. [24] Hebr. VI, 13. [25] ibid. 15. [26] ibid. 17.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(47) Ἀποστελεῖ. Ita scripsi ex textu sancti evangelistæ pro ἀποστέλλει, quod ms. habebat. Quamvis enim et in reliquis aliquid mutet Noster, hæc tamen in verbo isto diversitas ab ejus consilio non profecta videtur.

(48) Τίνες; Ita interpungendam censeo orationem hanc pro eo, quod ms. notam interrogationis refert ad sequentem vocem ἐλπίδος.

(49) Προσέσχες. Fortasse legendum imperative, πρόσχες, id est *attende*, qua voce sæpe utitur Noster.

feci ego, inquit, non vero, ceu tu ais, malus, *quod feci patribus eorum* [27]. Et paulo post : *Illi non perstiterunt in testamento meo, et ego neglexi eos* [28]. Quis illa loquitur? Dominus inquit, at non Malus. Subjungit enim : *Hoc est testamentum, quod disponam ego domui Israelis post dies hos, inquit Dominus* [29]; disponam ego, non alius : disponam ego novum, ut disposui et vetus. Videsne, quomodo iterum iterumque Paulus eumdem et veteris et novi testamenti auctorem celebret? Quomodo vero sancta sunt et Sancta sanctorum illa, quæ ad vetus pertinent, si a Malo orta sunt? Ait enim : *Tabernaculum prius habebat præcepta cultus, et sanctum mundanum, et tabernaculum structum est primus, in quo candelabrum, mensa et propositio panum erat, quæ dicitur sancta : et quod post secundum velum erat Sancta sanctorum* [30]. Quomodo itaque Sancta sanctorum fuerunt, ubi *arca aurea habuit manna, et virga Aaronis reposita fuit, et tabulæ testamenti? et quomodo Cherubim gloriæ obumbrarunt illa* [31], siquidem hæc præcepta erat principii mali et adversantis? Quomodo vero idem gratiæ præco clamat, *verbo quidem Dei parata esse sæcula, et ab eodem Deo ex non apparentibus visibilia facta* [32]? Si enim visibilia verbo fecit Deus, sicut et sæcula, quomodo apostatæ alium quidem fingunt visibilium, alium intelligibilium conditorem? Et quam multa alia afferri possent, per quæ sententia apostatarum Deo adversa et sibi ipsi non constans, confutetur! Quomodo enim bonus Deus justum esse testatur Abelem, si mali fuisset conditoris, et quomodo sacrificium ejus recepit, donumque ejus fide oblatum Paulus nuntiat? *Fide* enim, inquit, *Abel sacrificium præ Cain obtulit Deo, per quam justus declaratus est, testante super donis ejus Deo* [33]. Quomodo vero fidei opus est translatio Enochi, et quomodo placuit Deo? et quomodo credere oportet eum, qui accedere vult ad Deum, horum beneficiorum auctorem, quod primum quidem ipse est, qui vere existit, et mercedis auctor est; si Malus, malorumque operum actor exsisteret, Sed quid attinet, sigillatim recensere illos, qui in veteri testamento eminuerunt, quorumque omnium in Deum fidem celebrat, Noachi, puta, et Abrahami, et Isaaci, et Jacobi, testatus, eos non solum per totam vitam fideles fuisse, sed et secundum fidem præsentem vitam de-

A προαγορεύσεις · Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινὴν (ἐπίστρεψόν, ἄνθρωπε, τὸν νοῦν), οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίημα τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ, ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς, αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐξ Αἰγύπτου, ἣν ἐποίησα, φησὶν, ἀλλ' οὐχὶ, ὡς σὺ λέγεις, ὁ πονηρὸς, ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν. Εἶτα · Αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν. Τίς ὁ λέγων; Ὁ Κύριός φησιν, ἀλλ' οὐχ ὁ Πονηρός. Ἐπάγει γὰρ, Αὕτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος · διαθήσομαι ἐγὼ, οὐκ ἄλλος· διαθήσομαι ἐγὼ τὴν καινὴν, ὡς διεθέμην B καὶ τὴν παλαίαν. Ὁρᾷς πῶς ἄνω καὶ κάτω τὸν αὐτὸν καὶ τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Διαθήκης νομοθέτην ὁ Παῦλος ἀνυμνεῖ; Πῶς δ' ἂν ἅγια καὶ ἁγίων Ἅγια τὰ τῆς προτέρας Διαθήκης, εἰ πονηρᾶς νομοθεσίας ἦν; Λέγει γὰρ · Εἶχε ἡ πρώτη σκηνὴ δικαιώματα λατρείας τό τε ἅγιον κοσμικὸν, καὶ σκηνὴ κατεσκευάσθη ἡ πρώτη. Ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται Ἅγια. Καὶ ἡ μετὰ τὴν πρώτην σκηνὴν, ἅγια (50), καὶ ἁγίων Ἅγια, ἐν ᾗ στάμνος μὲν εἶχε τὸ μάννα χρυσῆ, καὶ ῥάβδος δὲ ἀπέκειτο τοῦ Ἀαρὼν, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης. Καὶ πῶς Χερουβὶμ δόξης κατεσκίαζεν αὐτὰ, εἰ τῆς ἐπιβούλου καὶ πονηρᾶς ἀρχῆς ταῦτα προστάγματα ἦν; Πῶς δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς τῆς χάριτος κήρυξ βοᾷ, ῥήματι μὲν Θεοῦ κατηρτίσθαι C τοὺς αἰῶνας, παρὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ Θεοῦ ἐκ μὴ φαινομένων (51) τὰ βλεπόμενα γενέσθαι; Εἰ γὰρ τὰ βλεπόμενα ῥήματι πεποίηκεν ὁ Θεὸς, ὥσπερ καὶ τοὺς αἰῶνας, ἕτερον μὲν πλάττει τῶν βλεπομένων ἡ ἀποστασία δημιουργὸν, ἕτερον δὲ τῶν νοουμένων; Πόσα ἄν τις εἴπῃ, καὶ διὰ πόσων τῆς ἀποστασίας τὸ θεομάχον καὶ ἀσύστατον διελέγχῃ (52); Πῶς γὰρ ὁ ἀγαθὸς Θεὸς δίκαιον μαρτυρεῖ τὸν Ἄβελ, εἰ πονηρᾶς πλάσεως ἦν, καὶ τὴν αὐτοῦ θυσίαν προσεδέξατο, καὶ τὸ δῶρον αὐτοῦ Παῦλος πίστει κηρύσσει; Πίστει γὰρ, φησὶν, Ἄβελ θυσίαν παρὰ Κάϊν προσήνεγκε τῷ Θεῷ, δι' ἧς ἐμαρτυρήθη δίκαιος εἶναι μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Πῶς δὲ πίστεως καὶ ἡ μετάθεσις τοῦ Ἐνὼχ, D καὶ πῶς εὐηρέστησε τῷ Θεῷ; καὶ πῶς δεῖ πιστεῦ-

[27] Jerem. xxxi, 31-33. [28] Hebr. viii, 8-9. [29] ibid. 10. [30] Hebr. ix, 2. [31] ibid. 4. [32] Hebr. xi, 3 [33] ibid. 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(50) Μετὰ τὴν πρώτην σκηνὴν ἅγια. Aliter hæc leguntur in textu Apostoli Græco l. c., v. 3 : Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα σκηνὴν ἡ λεγομένη Ἅγια ἁγίων. Atque hic sensus clarus est, qui in verbis, prout hic afferuntur, frustra quæritur. Hinc et in versione secutus sum scriptoris sacri textum. Varietatem autem librario negligentiori puto tribuendam, quia Euthymius in *Panoplia* sua, ubi Photii hanc dissertationem contra Manichæos excerpit, locum Apostoli affert, prout in textu sacro legitur.

(51) Ἐκ μὴ φαινομένων. Ita Noster pro μὴ ἐκ φαινομένων, quod codices omnes et scriptores ecclesiastici, si Gregorium Nyssenum, observante Millio, excipias, exhibent. Quæ autem hinc nascatur sensus differentia, ostendere conatur Melchior Leydeckerus, in *Archæologia sacra*, diss. I, § 53, pag. 17. Cæterum quod Hebræi vocant אין נמצא id dici potest Græce μὴ φαινόμενον, recte monente doctissimo Gustavo Georgio Zeltnero in *Dissert. de Bircat Hamminim*, p. 76.

(52) Διελέγχῃ. Ita scribo pro διελέγχει, quod ms. exhibebat. Hoc enim jubet antecedens εἴπῃ cum πῶς recte ita junctum.

σαι τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, τῷ ταῦτα ἐνεργη- A posuisse, seque peregrinos et advenas fragilis hujus
κότι, πρῶτον μὲν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ κυρίως ὢν, καὶ commorationis credidisse, neque vereri Deum, ipsos
ὅτι μισθαποδότης γίνεται, εἰ πονηρὸς ἦν καὶ πονη- domesticos suos vocare, aut ut ipsorum Deum in-
ρῶν ἔργων αὐτουργός; Καὶ τί δεῖ καθ' ἕκαστον λέ- vocari; quem autem? eum, qui ipsis cœlestem ci-
γειν τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ διαπρεψάντων, ων ἁπάντων vitatem paraverat. Quomodo vero illis cœleste re-
πίστιν ἐπιμαρτύρεται τὴν εἰς τὸν Θεὸν, τοῦ τε Νῶε gnum parasset, nisi in vita ut servi ejus præceptо-
φημὶ, καὶ τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ οὐ μόνον rumque ejus observatores agniti fuissent, fidemque
πιστοὺς ἐν ὅλῳ τῷ βίῳ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πίστιν, ipsi, quorum omnino cœlestis civitas præmium
αὐτοὺς ἀπολιπεῖν τὴν παροῦσαν ζωὴν, καὶ ξένους est, cum pura et intemerata confessione servas-
ἑαυτοὺς καὶ παροίκους τῆς ἐπικήρου νομίζειν πολι- sent?
τείας, καὶ μὴ ἐπαισχύνεσθαι τὸν Θεὸν, οἰκείους τε (53) αὐτοῦ νομίζειν, καὶ Θεὸν αὐτὸν (54) ἐπικα-
λεῖσθαι· ποῖον; τὸν ἡτοιμακότα τὴν ἐπουράνιον πόλιν αὐτοῖς. Πῶς γὰρ αὐτοῖς τὴν οὐράνιον ἡτοιμά-
σατο βασιλείαν, εἰ μὴ τούτου καὶ θεράποντες καὶ τῶν προσταγμάτων φύλακες ἐγνωρίζοντο διὰ βίου,
καὶ τὴν πίστιν αὐτῷ διεσώσαντο, οἷς ἔπαθλον ἡ οὐράνιος πόλις, καθαρὰν τε καὶ ἄμικτον ἀμφιβο-
λίαν (55);

ΙΓ'. Σὺ δὲ μηδὲ τὴν ἄθυτον καὶ θαυμασίαν Ἀβραὰμ B XIII. Tu vero nec mirabile illud et non mactatum
θυσίαν παραδράμῃς, Θεοῦ μὲν ἐκζητήσαντος ταύ- Abrahami sacrificium præterito, quod Deus requi-
την, καὶ τὴν γνώμην ἀποδεξαμένου· τοῦ δὲ προθύ- rebat, propositumque ejus probabat; sicut vicissim
μως πεισθέντος, καὶ οὐ πεισθέντος μόνον, ἀλλὰ καὶ is (Abrahamus) non invitus parebat, nec parebat
πιστεύσαντος, ὅτι δυνατός ἐστιν ὁ Θεὸς καὶ νεκροὺς solum, sed et credebat, Deum et mortuos excitare
ἐγεῖραι. Διὰ τοῦτο λογίζεται μὲν αὐτῷ εἰς δικαιοσύ- posse. Propterea imputatur hoc ei in justitiam, ip-
νην, τὸ πατρικὸν δὲ ἀξίωμα οὐ κατὰ τῆς τότε μόνον seque præterea patris titulum non in illam tantum
γενεᾶς, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα, λαμβάνει, καθὼς sed et secuturas generationes accipit, sicut scri-
γέγραπται, ὅτι Πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε, ptum est: *Multarum gentium patrem te constitui. Pro quo credidit Deo*[34]. Tu vero probe observa,
κατέναντι οὗ ἐπίστευσε Θεῷ. Καὶ πρόσχες ἀκρι- quem hic loquatur Deum. Subjungit enim docens
βῶς, τίνος λέγει Θεοῦ. Ἐπάγει γὰρ διδάσκων ὁ Paulus: *Vivificanti mortuos, et vocanti ea quæ non sunt, tanquam sint*[35]. Et iterum: *De promissione vero Dei non dubitavit per incredulitatem, sed potius confirmatus est fide, dans Deo gloriam*[36]. Videsne,
Παῦλος, τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκροὺς, καὶ κα- quis fuerit is, qui in lege et prophetis locutus est,
λοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα· καὶ πάλιν· Εἰς δὲ C scilicet non diversus ab eo, qui nobis largitus est
τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ, gratiam, sed idem. Addit enim: « Non vero scripta
ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει, δοὺς δόξαν τῷ hæc sunt propter ipsum solum, sed et propter nos,
Θεῷ. Ὁρᾷς, τίς ἦν ὁ ἐν νόμῳ καὶ προφήταις λαλή- quibus imputari debet, credituris nempe in eum,
σας, ὅτι οὐκ ἄλλος παρὰ τὸν χαρισάμενον ἡμῖν τὴν qui Dominum nostrum Jesum Christum ex mortuis
χάριν, ἀλλ' αὐτός. Ἐπάγει γάρ. « Οὐκ ἐγράφη δὲ δι' excitavit[36*]. » Itaque is, qui Abrahamum multarum
αὐτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς, οἷς μέλλει λογίζε- gentium patrem constituit, qui jusjurandum ipsi
σθαι τοῖς πιστεύσουσιν ἐπὶ τὸν ἐγείραντα τὸν Κύ- præstitit, qui in promissionibus non fallit, qui non
ριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν. » Οὐκοῦν ὁ exsistentia vocat ut exsistentia, qui vivificat mor-
πατέρα πολλῶν ἐθνῶν θέμενος τὸν Ἀβραὰμ. ὅρκον tuos, idem est, qui suscitavit Dominum nostrum Je-
ὑποσχὼν αὐτῷ, ὁ ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις ἀδιάψευστος, sum Christum ex mortuis: etiamsi perniciosa hæc
ὁ τὰ μὴ ὄντα καλῶν ὡς ὄντα, ὁ ζωοποιῶν τοὺς apostatarum doctrina in duo imperia et deos distin-
νεκροὺς, αὐτός ἐστιν ὁ ἐγείρας τὸν Κύριον ἡμῶν guat. Tu vero et reliquos, qui in veteri testamento
Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν· κἂν· τὸ τῆς ἀποστασίας præ cæteris commonstrantur, perpende, Abraha-
ὀλέθριον φρόνημα εἰς δύο δεσποτείας καὶ θεοὺς κα- D mum, Jacobum, Josephum, ipsum etiam Mosen,
ταμερίζῃ αὐτούς. Σὺ δέ μοι καὶ τοὺς λοιποὺς, οἳ quos dignis laudibus excipiens Paulus, eorumque
περιφανῶς ἐδείχθησαν ἐν τῇ Παλαιᾷ βεβιωκότες, fidem celebrans, de Mose addit: *Quod et ignominiam Christi pertulerit*[37]. Dicit enim, quod ignominiam
ἐπιλογίζου, τὸν Ἀβραὰμ, τὸν Ἰακὼβ, τὸν Ἰωσὴφ, Christi thesauris Ægypti potiorem habuerit, ea de
αὐτὸν τὸν Μωσέα, οὓς ἐν ἐπαίνῳ ποιούμενος ὁ Παῦ- causa, quia respexerit mercedem, quam scilicet
λος καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν ἐξυμνῶν, περὶ τοῦ Μω- Deus ipsi præstare potuerit. Sed nihil attinet, viros
σέως προστίθησιν. Ὅτι καὶ τὸν ὀνειδισμὸν ὑπέστη
τοῦ Χριστοῦ. Λέγει γὰρ ῥήμασιν αὐτοῖς μείζονα
τῶν Αἰγύπτου θησαυρῶν ἡγησάμενος τὸν ὀνειδι-
σμὸν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν αἰτίαν· ἀπέβλεπε γὰρ
εἰς τὴν μισθαποδοσίαν, ἣν δηλονότι δυνατὸς ἦν

[34] Rom. IV, 17. [35] ibid. 19. [36] ibid. 20. [36*] ibid. 23. [37] Hebr. XI, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(53) Οἰκείους τε. Subindicat locum Paulinum Ephes. II, 19.

(54) Αὐτόν. Malim legere αὐτῶν. Id enim sibi, ni fallor, Photius vult, Deum credentes domesticos suos appellare, se vero eorum Deum vocari velle.

(55) Ἀμφιβολίαν. Nescio quid sibi hoc loco ista vox velit. Malim legere ὁμολογίαν, aut simile quid, per quod *confessio*, scilicet fidei, de qua ante sermo, indicetur.

feci ego, inquit, non vero, ceu tu ais, malus, *quod feci patribus eorum* [27]. Et paulo post : *Illi non perstiterunt in testamento meo, et ego neglexi eos* [28]. Quis illa loquitur? Dominus inquit, at non Malus. Subjungit enim : *Hoc est testamentum, quod disponam ego domui Israelis post dies hos, inquit Dominus* [29]; disponam ego, non alius : disponam ego novum, ut disposui et vetus. Videsne, quomodo iterum iterumque Paulus eumdem et veteris et novi testamenti auctorem celebret? Quomodo vero sancta sunt et Sancta sanctorum illa, quæ ad vetus pertinent, si a Malo orta sunt? Ait enim : *Tabernaculum prius habebat præcepta cultus, et sanctum mundanum, et tabernaculum structum est primus, in quo candelabrum, mensa et propositio panum erat, quæ dicitur sancta : et quod post secundum velum erat Sancta sanctorum* [30]. Quomodo itaque Sancta sanctorum fuerunt, ubi *arca aurea habuit manna, et virga Aaronis reposita fuit, et tabulæ testamenti? et quomodo Cherubim gloriæ obumbrarunt illa* [31], siquidem hæc præcepta erat principii mali et adversantis? Quomodo vero idem gratiæ præco clamat, *verbo quidem Dei parata esse sæcula, et ab eodem Deo ex non apparentibus visibilia facta* [32]? Si enim visibilia verbo fecit Deus, sicut et sæcula, quomodo apostatæ alium quidem fingunt visibilium, alium intelligibilium conditorem? Et quam multa alia afferri possent, per quæ sententia apostatarum Deo adversa et sibi ipsi non constans, confutetur! Quomodo enim bonus Deus justum esse testatur Abelem, si mali fuisset conditoris, et quomodo sacrificium ejus recepit, donumque ejus fide oblatum Paulus nuntiat? *Fide* enim, inquit, *Abel sacrificium præ Cain obtulit Deo, per quam justus declaratus est, testante super donis ejus Deo* [33]. Quomodo vero fidei opus est translatio Enochi, et quomodo placuit Deo? et quomodo credere oportet eum, qui accedere vult ad Deum, horum beneficiorum auctorem, quod primum quidem ipse est, qui vere existit, et mercedis auctor est; si Malus, malorumque operum actor exsisteret, Sed quid attinet, sigillatim recensere illos, qui in veteri testamento eminuerunt, quorumque omnium in Deum fidem celebrat, Noachi, puta, et Abrahami, et Isaaci, et Jacobi, testatus, eos non solum per totam vitam fideles fuisse, sed et secundum fidem præsentem vitam de-

προαγορεύσεις · Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινήν (ἐπίστρεψον, ἄνθρωπε, τὸν νοῦν), οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίημα τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ, ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς, αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐξ Αἰγύπτου, ἣν ἐποίησα, φησὶν, ἀλλ' οὐχὶ, ὡς σὺ λέγεις, ὁ πονηρὸς, ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν. Εἶτα · Αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν. Τίς ὁ λέγων; Ὁ Κύριός φησιν, ἀλλ' οὐχ ὁ Πονηρός. Ἐπάγει γὰρ, Αὕτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος · διαθήσομαι ἐγὼ, οὐκ ἄλλος· διαθήσομαι ἐγὼ τὴν καινὴν, ὡς διεθέμην καὶ τὴν παλαίαν. Ὁρᾷς πῶς ἄνω καὶ κάτω τὸν αὐτὸν καὶ τῆς Παλαιας καὶ τῆς Νέας Διαθήκης νομοθέτην ὁ Παῦλος ἀνυμνεῖ; Πῶς δ' ἂν ἅγια καὶ ἁγίων Ἅγια τὰ τῆς προτέρας Διαθήκης, εἰ πονηρᾶς νομοθεσίας ἦν; Λέγει γὰρ · Εἶχε ἡ πρώτη σκηνὴ δικαιώματα λατρείας τό τε ἅγιον κοσμικὸν, καὶ σκηνὴ κατεσκευάσθη ἡ πρώτη. Ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται Ἅγια. Καὶ ἡ μετὰ τὴν πρώτην σκηνὴν, ἅγια (50), καὶ ἁγίων Ἅγια, ἐν ᾗ στάμνος μὲν εἶχε τὸ μάννα χρυσῆ, καὶ ῥάβδος δὲ ἀπέκειτο τοῦ Ἀαρὼν, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης. Καὶ πῶς Χερουβὶμ δόξης κατεσκίαζεν αὐτὰ, εἰ τῆς ἐπιβούλου καὶ πονηρᾶς ἀρχῆς ταῦτα προστάγματα ἦν; Πῶς δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς τῆς χάριτος κήρυξ βοᾷ, ῥήματι μὲν Θεοῦ κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας, παρὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ Θεοῦ ἐκ μὴ φαινομένων (51) τὰ βλεπόμενα γενέσθαι; Εἰ γὰρ τὰ βλεπόμενα ῥήματι πεποίηκεν ὁ Θεὸς, ὥσπερ καὶ τοὺς αἰῶνας, ἕτερον μὲν πλάττει τῶν βλεπομένων ἡ ἀποστασία δημιουργὸν, ἕτερον δὲ τῶν νοουμένων; Πόσα ἄν τις εἴπῃ, καὶ διὰ πόσων τῆς ἀποστασίας τὸ θεομάχον καὶ ἀσύστατον διελέγχῃ (52); Πῶς γὰρ ὁ ἀγαθὸς Θεὸς δίκαιον μαρτυρεῖ τὸν Ἄβελ, εἰ πονηρᾶς πλάσεως ἦν, καὶ τὴν αὐτοῦ θυσίαν προσεδέξατο, καὶ τὸ δῶρον αὐτοῦ Παῦλος πίστει κηρύσσει; Πίστει γὰρ, φησὶν, Ἄβελ θυσίαν παρὰ Κάϊν προσήνεγκε τῷ Θεῷ, δι' ἧς ἐμαρτυρήθη δίκαιος εἶναι μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Πῶς δὲ πίστεως καὶ ἡ μετάθεσις τοῦ Ἐνὼχ, καὶ πῶς εὐηρέστησε τῷ Θεῷ; καὶ πῶς δεῖ πιστεῦ-

[27] Jerem. xxxi, 31-33. [28] Hebr. viii, 8-9. [29] ibid. 10. [30] Hebr. ix, 2. [31] ibid. 4. [32] Hebr. xi, 3 [33] ibid. 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(50) Μετὰ τὴν πρώτην σκηνὴν ἅγια. Aliter hæc leguntur in textu Apostoli Græco l. c., v. 3 : Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα σκηνὴν ἡ λεγομένη Ἅγια ἁγίων. Atque hic sensus clarus est, qui in verbis, prout hic afferuntur, frustra quæritur. Hinc et in versione secutus sum scriptoris sacri textum. Varietatem autem librario negligentiori puto tribuendam, quia Euthymius in *Panoplia* sua, ubi Photii hanc dissertationem contra Manichæos excerpit, locum Apostoli affert, prout in textu sacro legitur.

(51) Ἐκ μὴ φαινομένων. Ita Noster pro μὴ ἐκ φαινομένων, quod codices omnes et scriptores ecclesiastici, si Gregorium Nyssenum, observante Millio, excipias, exhibent. Quæ autem hinc nascatur sensus differentia, ostendere conatur Melchior Leydeckerus, in *Archæologia sacra*, diss. I, § 53, pag. 17. Cæterum quod Hebræi vocant אין נכחא id dici potest Græce μὴ φαινόμενον, recte monente doctissimo Gustavo Georgio Zeltnero in *Dissert. de Bircat Hamminim*, p. 76.

(52) Διελέγχῃ. Ita scribo pro διελέγχει, quod ms. exhibebat. Hoc enim jubet antecedens εἴπῃ cum πῶς recte ita junctum.

ἁγία, ἄλλη δὲ δικαία, ἄλλη δὲ ἀγαθή, ἀλλ' ἡ αὐτοῦ τοῦ νόμου ἐντολὴ καὶ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ καὶ δικαίου, καὶ ἁγίου, καὶ ἀγαθοῦ. Ἐξ οὗ γὰρ βρύει τὸ ἅγιον καὶ δίκαιον καὶ ἀγαθὸν, χορηγὸς μέν ἐστι τούτων αὐτὸς καὶ δοτήρ. Κατὰ τὸ αἴτιον δὲ πρὸ πάντων, ὧν ἄλλοις μετασχεῖν παρέσχεν, αὐτὸς ὑπάρχει ταῦτα, οὐ μετασχὼν, οὗ δι' ὑπερβλύζουσαν ἀγαθότητα μετέχει, καὶ ἃ μετέσχε, μετουσίας ἀγαθοειδοῦς (59). Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς τῆς ἀληθείας κήρυξ βοᾷ, Τὸ δικαίωμα πληροῦσθαι τοῦ νόμου ἐν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα, τουτέστιν, ἐν οἷς αἱ πονηραὶ πράξεις καὶ ὑποσποραὶ τοῦ Ἐχθροῦ, καὶ τὰ ἁμαρτήματα ἰσχὺν οὐκ ἔχει, ἀλλ' ἡ κατὰ πνεῦμα, τουτέστιν ἡ κατ' ἀρετὴν καὶ θείαν συνέργειαν κατορθοῦται πολιτεία. Εἰ δὲ τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου οὐκ ἐν τοῖς ἐμπαθέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς τελεῖται, ἀλλ' ἐν τοῖς πνευματικοῖς καὶ θεοσυνεργήτοις, πῶς οὐ φρίττουσι λέγειν αὐτὸ πονηρᾶς νομοθεσίας; Πάλιν δὲ ἐν ἄλλοις τὸ διάπυρον τῆς πίστεως αὐτοῦ καὶ τοῦ πάντας σπεύδειν σωθῆναι, καὶ εἰς ὅπερ αὐτὸν ὁ σφοδρὸς ἔρως ἐκίνει, κατέχειν οὐκ ἔχων, τουτέστιν εἰς τὸ πάντας τῷ Χριστῷ προσαγαγεῖν. Ηὐχόμην ἐγὼ αὐτὸς ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα, μεγάλῃ κράζει τῇ φωνῇ· ὧν αἱ διαθῆκαι καὶ αἱ νομοθεσίαι καὶ αἱ ἐπαγγελίαι καὶ αἱ λατρεῖαι, καὶ περιφανέστατα δεικνὺς, πόθεν ταῦτα καὶ τίνος ἤρτηται προνοίας· Ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Ὥστε τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ καὶ αἱ νομοθεσίαι καὶ αἱ λατρεῖαι καὶ αἱ ἐπαγγελίαι, ἐν αἷς οἱ πατέρες εὐηρέστησαν Θεῷ, καὶ ἐξ ὧν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον ἀνεβλάστησεν ὁ Χριστός. Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ λόγον μὲν ἀδιάπτωτον τοῦ Θεοῦ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον ὁμνεῖ· Οὐ γὰρ ἐκπέπτωκε, φησὶν, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Περὶ δέ γε τοῦ Ἰακὼβ καὶ τοῦ Ἡσαῦ διαλαμβάνων (60), ὡς ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάττονι, μονονουχὶ καὶ τοὺς πάλαι τῆς πλάνης ὑπηρέτας ἐπιστομίζει. Φησὶ γάρ· Μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ; μὴ γένοιτο. Τῷ γὰρ Μωσεῖ λέγει· Ἐλεήσω, ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω, ὃν ἂν οἰκτείρω. Καὶ ἵνα μὴ δόξῃ τις ἐξ οἰκείων πόνων καὶ ἱδρώτων χωρὶς τῆς ἄνωθεν συνεργείας τὸ πᾶν ἐκτελεῖν τῶν κατορθωμάτων, συνείρει· Ἄρα οὖν, ὃν θέλει, ἐλεεῖ, ὃν θέλει, σκληρύνει. Τὸν αὐτὸν Θεὸν καὶ τοῦ ἐλέους τοῖς πρὸς αὐτὸν ὁρῶσιν ὑπάρχοντα πηγὴν, καὶ τῶν εἰς ὀφρὺν ἐπηρμένων διελέγχοντα, καὶ καταβάλλοντα, τὸ ἀλαζονικὸν καὶ σκληρόν· τὸν αὐτὸν δὲ Θεὸν, ὃς ἐστι Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ φιλάνθρωπον καὶ ἀγαθὸν ἀνυμνῶν, καὶ πειθαρχεῖν μὲν αὐτῷ πάντας, μηδένα δὲ κατεξανίστασθαι διὰ τῶν οἰκοθεν λογισμῶν τῆς ἀπορρήτου κυβερνήσεως αὐτοῦ ἐπιφέρει· Μενοῦν γε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ

A aliam justam, aliam bonam, quam ipsum legis præceptum, et ejusdem Dei tum justi, tum sancti, tum boni. Ex quo enim scaturit sanctum, et justum, et bonum, idem est illorum auctor et largitor. In quantum vero causa est, idem præ omnibus ex omnia est, quorum alios participes fecit, etiamsi non eodem modo possideat; ex cujus etiam bonitate superabundante fit ut, quidquid ejus particeps est, in communione Boniformi exsistat. Et alibi idem veritatis præco clamat, *præcepta legis impleri in iis, qui non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum*[47], hoc est, in quibus actiones malæ et semina hostis, et peccata vim non habent, sed ratio vitæ secundum spiritum, id est virtutem et Dei auxilium ordinatur. Quod si vero præcepta legis non a peccatoribus et genio indulgenti-
B bus implentur, sed a spiritualibus et divino auxilio nixis, quomodo non horrent illa ad Malum referre? Alibi idem fervorem fidei suæ, studiumque omnium salutem promovendi, continere non valens, aut reprimere id, ad quod ipsum vehemens amor permovebat, studium scilicet omnes ad Christum perducendi, elata voce clamat: *Optarim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis, mihi quod ad carnem cognatis, quorum sunt testamenta, et legislatio et promissiones et cultus* [48]. Quæ omnia unde profecta sint et a cujus cura pendeant, clarissime docet, inquiens: *Qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen* [49]. Itaque Dei, super omnia exsistentis, sunt et leges, et cultus et promissiones, in quibus patres placuerunt Deo, et ex quibus, quod ad hu-
C manitatem, ortus est Christus. Alibi Mosaicam legem ut verbum Dei non irritum celebrat. *Neque enim*, inquit, *cecidit verbum Dei.* Idem aliquid de Jacobo et Esauo occupans, *quod scilicet major serviret minori*, erroris administros tam veteres, quam recens exortos, confutat. Ait enim: *Num injustitia est apud Deum? Absit! Mosi enim inquit: Miserebor, cujus miserebor, et clemens ero, cui clemens ero* [50]. Et ne quis opinetur se suo labore et sudore sine divino auxilio præcepta omnia perficere posse, subjungit: *Itaque, cujus vult, miseretur, et quem vult, indurat* [51]. Eumdem itaque Deum celebrans, tanquam qui misericordiæ in illos qui ipsum respiciant, fons exsistat, superborum vero et elatorum fastum ac supercilium deprimat at coerceat; eumdem, inquam,
D Deum, qui est Pater Domini nostri Jesu Christi, amantem hominum et bonum celebrans, omnesque, ut ipsi obediant, nullus vero resistat, argumentis domesticis et ex abscondita rerum gubernatione ductis exhortaturus, subjungit: *Enimvero, o homo, qui tu es respondens Deo* [52]? Cumque postea eumdem clare Conditorem renuntiasset, nec Conditorem solum, sed et judicem absolutum, et qui unicuique

[47] Rom. VIII, 4. [48] Rom. IX, 3. [49] ibid. 5. [50] ibid. 15. [51] ibid. 18. [52] ibid. 20.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(59) Ἀγαθοειδοῦς. Ita lego pro ἀγαθοειδῶς, quod est in Ms.

(60) Διαλαμβάνων, *occupans*. Scilicet exceptionem, quæ fieri poterat. Hanc enim verbi istius hoc loco notionem esse censeo. Confer. Lamberti Bos *Animadversiones ad Scriptores Græcos*, p. 86.

id, quod judicium affert, irrogare possit, eumdem ait ira ferri in vasa, in exitium parata, divitias autem gloriæ suæ largiter impertire illis qui misericordia sua digni sint. Atque hujus etiam non participes factos esse nuntiat, præparatos scilicet et ante vocatos ad fruitionem bonorum, tanquam qui credideriint in Dominum nostrum Jesum Christum. Alibi vero iterum scribens, quod verum Deum gratiæ suæ pœnitere non possit, et quod ejus fuerit populus israeliticus, et lex, et præcepta, et quod non omnes propter transgressionem a filiorum jure removerit, ait: *Num repulit Deus populum suum, quem præcognovit* [52]? Perspicuumque faciens, quem Deum dicat, et unde fides fiat quod populum suum non repulerit, addit: *Nam et ipse ego Israelita sum, ex semine Abraami, et tribu Benjaminis* [53]. Itaque qui non repulit Paulum, sed eum vocavit in electionem, idem est, qui et Israelem, populum suum, in idem posuit, eumque non repulit, sed per fidem in Christum perfecit.

A

B

ἀποσάμενος Παῦλον, ἀλλὰ καλέσας αὐτὸν εἰς ἐκλογήν, οὗτός ἐστιν ὁ καὶ τὸν Ἰσραὴλ λαὸν αὐτοῦ θέμενος, καὶ μὴ ἀπωσάμενος τοῦτον, ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως τῆς εἰς Χριστὸν τελειώσας αὐτούς.

XV. Alibi ejusdem Dei et vetus et novum testamentum esse proclamans, ita ut hoc tanquam ex illius radice progerminarit, utrumque vero sanctitatis sit particeps, ait: *Si vero primitiæ sanctæ, etiam massa erit: et si radix sancta, etiam rami* [54]. Et: *Non tu radicem fers, sed radix te* [55]; item: *Si Deus ramis, natura talibus, non pepercit* (ceciderunt enim membra Deum tentantium in deserto, et reos criminis multæ oppresserunt pœnæ), *cave ne idem nec tibi parcat*, seque non alium tibi, alium illis, sed eumdem prorsus, exhibeat. Et iterum: *Vide itaque benignitatem et severitatem!* Cujus autem? Christi, *severitatem quidem in lapsos, in te vero benignitatem* [56]. Quid vero sibi volunt primitiæ, et massa, et radix, et rami, et sponte nati, et per insitionem tales, nisi quod convenientiam et affinitatem, et originem ab eodem legislatore derivandam, clarissima voce inculcant? Ait vero iterum de illis Israelitis, qui ad Christi fidem nondum accesserint: *Secundum Evangelium quidem inimici sunt propter nos, secundum electionem vero dilecti propter patres* [57]. Ibi sane eos dilectos declaraturus vocationem Dei memorat, quem donorum suorum pœnitere non possit. *Donorum enim suorum et vocationis Deum pœnitere non potest* [58]. Et: *Quæ ante scripta sunt, in vestram doctrinam scripta sunt.* Cur? *ut per potentiam et consolationem Scripturarum*, sub quibus vetus intelligitur testamentum, *spem habeamus* [59]. Deinde verum Deum patientiæ et consolationis Deum esse confirmaturus (absit enim, ut servi Mali adeo insaniant, ut hostem Deum consolationis et patientiæ appellent), addit: *Deus vero patientiæ et consolationis det vobis, ut idem inter vos sentiatis, secundum Christum Jesum, ut uno animo et uno ore laudetis*

C

D

ΙΕ'. Πάλιν δὲ τοῦ ἑνὸς Θεοῦ τήν τε Παλαιὰν καὶ τὴν Καινὴν ἀνακηρύττων, καὶ ὡς ἐκ ῥίζης ἐκείνης ταύτην προελθεῖν καὶ ἁγιότητος ἑκατέραν μετασχεῖν, οὕτω φησίν· Εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα· καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ κλάδοι· καί· Οὐ σὺ τὴν ῥίζαν βαστάζεις, ἀλλ' ἡ ῥίζα σέ· καί· Εἰ ὁ Θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο (ἔπεσε γὰρ τῶν ἐκπειρασάντων τὰ κῶλα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πολλὰ ἄλλα μετῆλθε πάθη τοὺς ὑπαιτίους), μήπως ὁ αὐτὸς οὐδὲ σοῦ φείσηται, οὐκ ἄλλος μὲν ἐκείνων, ἄλλος δὲ σοῦ, ἀλλ' ὁ αὐτός. Καὶ πάλιν· Ἴδε οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν. Τίνος; Χριστοῦ, ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας ἀποτομίαν, ἐπὶ δὲ σὲ χρηστότητα. Τί δ' ἂν βούλοιντο ἡ ἀπαρχὴ, καὶ τὸ φύραμα, καὶ ἡ ῥίζα, καὶ οἱ κλάδοι, καὶ οἱ αὐτοφυεῖς, καὶ οἱ δι' ἐγκεντρίσεως, εἰ μὴ τὴν ἀλληλουχίαν καὶ συγγένειαν, καὶ ὅτι τοῦ αὐτοῦ νομοθέτου, φωναῖς δηλοῦσιν ἐναργεστάταις; Φησὶ δὲ πάλιν περὶ τῶν οὔπω τῇ πίστει Χριστοῦ προσδεδραμηκότων Ἰσραηλιτῶν· Κατὰ μὲν τὸ Εὐαγγέλιον ἐχθροὶ δι' ἡμᾶς, κατὰ δὲ ἐκλογὴν ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας· Ὅθεν δηλῶν ὅτι ἀγαπητοὶ, τὸ ἀμεταμέλητον τῶν χαρισμάτων καὶ τὴν κλῆσιν παράγει τοῦ Θεοῦ. Ἀμεταμέλητα γὰρ, φησὶ, τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλῆσις τοῦ Θεοῦ. Καὶ· Ὅσα προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν προεγράφη· διατί; Ἵνα διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν Γραφῶν, ἃ ἐστιν ἡ Παλαιὰ, τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν. Εἶτα τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως Θεὸν ἀνακηρύττων τὸν ἀληθινὸν (οὐ γὰρ ἂν εἴη Θεὸς παρακλήσεως καὶ ὑπομονῆς, οὐδ' ἂν πλέον ἐκμανοῖεν οἱ τοῦ Πονηροῦ θεράποντες, ὁ Ἐχθρὸς), Ὁ δὲ Θεὸς, φησὶ, τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως δῴη ὑμῖν, τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις, κατὰ Χριστὸν

[52] Rom. xi, 1, [53] ibid. [54] ibid. 16. [55] ibid. 18. [56] ibid. 22. [57] ibid. 28. [58] ibid. 29. [59] Rom. xv, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(61) Ἑκάστῳ. Forte hic excidit δ', quod ad sensum implendum requiri videtur.

Ἰησοῦν, ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ στόματι δοξάζητε τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὐκ ἄλλον καὶ ἄλλον, ἀλλὰ τὸν προκαταγγείλαντα μὲν τὴν ἔλευσιν τοῦ Υἱοῦ, παρασχόντα δὲ τὰς Γραφὰς, καλέσαντα δὲ εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ πίστιν, τὸν τῆς παρακλήσεως καὶ ὑπομονῆς Θεὸν, τὸν τῆς ὁμοφροσύνης δοτῆρα, οὗ εἰς δόξαν προσέλαβεν ἡμᾶς ὁ Χριστὸς, διάκονος γεγενημένος τῆς περιτομῆς. Ἐν ἄλλοις δὲ πάλιν φησίν· Περιτετμημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω· ἐν ἀκροβυστίᾳ τις ἐκλήθη; μὴ περιτεμνέσθω. ἡ περιτομὴ οὐδέν ἐστι· καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστιν· εἶτα προσχες! ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ. Οὐ θεῶν. Τῶν δὲ ἐντολῶν ἡ μὲν ἐκέλευσε περιτέμνεσθαι, ἡ δὲ μή· ὧν ἑκάτερον (62) ἀνεῖπε τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐχὶ θεῶν. Ὥστε εἷς Θεὸς ὁ ἀληθινὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ καὶ τὴν περιτομὴν διὰ τοῦ Ἀβραὰμ εἰς μυστηρίου τελείωσιν χρόνοις ὡρισμένοις δοὺς, καὶ τοὺς ἐν ἀκροβυστίᾳ διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ προσειληφώς.

Patrem Domini nostri Jesu Christi [60]. Non alium atque alium, sed eum, qui ante nuntiavit adventum Filii sui, qui Scripturas tradidit, quique ad fidem in Filium suum vocavit, Deum consolationis et patientiæ, concordiæ datorem, in cujus gloriam nos assumpsit Christus, minister circumcisionis factus. Alibi vero iterum ait : *Circumcisus aliquis vocatus est, ne attrahat;* (præputium) *in præputio aliquis vocatus est, ne circumcidatur : circumcisio nihil est, et præputium nihil est* [61] : attende vero ad sequentia : *sed observatio mandatorum Dei* [62], non deorum. Mandatum vero aliud jussit circumcidi, aliud non item : et utrumque tamen ejusdem ait esse Dei, non autem deorum. Itaque unus Deus verus est, et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui et circumcisionem per Abrahamum in mysterii consummationem tempore definito sanxit, eosque, qui in præputio erant, per Filium suum ad se recepit.

ΙΒ'. Ἐτέρωθι δὲ λέγει· Δεῖ τὸ φθαρτὸν τοῦτο (ποῖον ἢ τὸ ἡμέτερον σῶμα;) ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, φησὶ (63), καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν. Καὶ πῶς ἐστιν ἀγαθοῦ Θεοῦ, εἰ πλάσμα ἦν τὸ σῶμα τοῦ Πονηροῦ, ἐκ φθαρτοῦ μὲν ἄφθαρτον, ἐκ δὲ θνητοῦ ἀθάνατον αὐτὸ μετασκευάσαι; Ὅτε γὰρ τὸ πονηρὸν σῶμα καὶ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ ἐκ θνητοῦ μὲν εἰς ἀθανασίαν, εἰς ἀφθαρσίαν δὲ ἐκ φθαρτοῦ παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ μετεποιήθη Θεοῦ, οὐ μόνον οὐκ ἀληθεύσει ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος, ὅτι Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλει τῶν αἰώνων πάντων ἐκπεσεῖται, καὶ ὧν ὅπως δήποτε ἦρχεν ὁ Ἐχθρὸς, οἷα προσκειμένων αὐτοῦ τοῖς ἔργοις τοῦ Πονηροῦ· ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνάπαλιν τηνικαῦτα τὸ κράτος ἀναμφήριστόν τε καὶ ἀδιάδοχον σχήσει, τοῦ θνητοῦ καὶ φθαρτοῦ πλάσματος αὐτοῦ εἰς ἀθανασίαν καὶ ἀφθαρσίαν ἀνηγμένου. Ὅρα δέ μοι κἀντεῦθεν τὸν πλοῦτον τῆς σοφίας Παύλου, ἦν, ὡς ἔοικεν, ἁρπασθεὶς τὸν τρίτον (64) οὐρανοῦ, ἐμυήθη, ὅπως διαφορὰν μὲν τῆς Καινῆς καὶ τῆς Παλαιᾶς εἰσάγει. Προβλέπων δὲ τὴν ἀποστασίαν καὶ πᾶσαν αὐτῆς ἐκκόπτων ματαιολογίαν, εὐθὺς πάλιν ταῦτα συνεπιφέρει. Λέγει μὲν γὰρ (65), ὥστε Εἴ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις, ἀνακαινίζεσθε· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινά. Ἀλλ' ὅρα τὸ δραστήριον καὶ σοφὸν καὶ περιδέξιον τοῦ ἀνδρός. Τὰ δὲ πάντα, φησὶ, καὶ ἡ Νέα δηλονότι καὶ ἡ Παλαιὰ, ἐκ τοῦ Θεοῦ, τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὐκοῦν καὶ τῶν παρελθόντων καὶ τῶν παρόντων ὁ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀγαθὸς Πατὴρ,

XV. Alibi vero : *Oportet corruptibile hoc* (quodnam vero aliud quam corpus nostrum ?) *induere incorruptibilitatem, et mortale hoc immortalitatem* [63]. Quomodo vero decet Deum bonum, si corpus creatura mali esset, ex corruptibili quidem incorruptibile, ex mortali vero facere immortale ? Si enim corpus malum et creatura mali ex mortali in immortalitatem, ex corruptibili vero in incorruptibilitatem a Deo bono transferretur, non solum non verum foret, quod scriptum est : *Mors absorpta est in victoriam* [64], quodque in fine sæculorum excidet iis omnibus, in quæ olim potestatem habuit hostis, tanquam talia, quæ operibus ejus malis accommodata sint ; sed et contraria illis omnia certissime firmissimeque locum habebunt, si mortalis et corruptibilis ejus creatura immortalis et a corruptione libera reddita fuerit. Tu vero vide mihi et hic divitias sapientiæ Pauli (quam in tertium cœlum sublatus didicisse videtur), quomodo differentiam novi et veteris testamenti exponat. Prævidens vero apostasiam hanc, ejusque vaniloquia omnia eversurus, statim ista subjungit. Ait enim : *Si quis in Christo, natura nova*, renovemini, *vetera transierunt, ecce omnia facta sunt nova* [65]. Tu vero vide prudentiam, sapientiam et dexteritatem viri. *Omnia vero*, inquit, id est et vetus et novum testamentum, *ex Deo sunt, qui reconciliavit nos sibi ipsi per Dominum nostrum Jesum Christum* [66]. Itaque bonus Pater Servatoris nostri Jesu Christi idem erat et dator et procurator et auctor rerum præteritarum et præsentium. Quomodo vero corpus creatura hostis fuerit, cum idem a Spiritu

[60] Rom. xv, 5. [61] I Cor. vii, 13. [62] ibid. [63] I Cor. xv. 53. [64] ibid. 54. [65] II Cor. v, 17. [66] ibid. 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(62) Ἑκάτερον. Ita scribendum est pro ἑκατέρω, quod ms. habet.

(63) Φησὶ. Verbum hoc locum hic librarii culpa mutasse, et ad σῶμα referendum esse credo. Antecedens enim λέγει regit phrasin ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν.

(64) Τὸν τρίτον. Ita ms. Et grammaticæ rationes et sensus legi jubent, quod II Cor. xii, 2, legitur, ἕως τοῦ τρίτου οὐρανοῦ.

(65) Ἀνακαινίζεσθε. Verbum hoc explicationis loco a Photio additum esse puto, ut intelligeretur, sanctum Apostolum novæ creaturæ studium urgere.

actus orator Isaiæ vaticinium adhibeat, et dicat : *Vos enim templum Dei vivi estis; sicut dixit Deus. Quia habitabo in illis, et ambulabo, et ero illorum Deus, ipsi vero erunt mihi populus* [67]. Si igitur Christi nos sumus templum, prout Paulus clamat, testem afferens Isaiam, neque alius fuit Deus, qui per Isaiam locutus est, quam ipse Dei Filius, cujus templum divinus Paulus non esse novit, et tales vocat, ubi tandem est creatura Mali ? ubi duo et opposita sibi invicem principia ?

ἡμᾶς ὁ θεσπέσιος Παῦλος οἶδε καὶ ἀποκαλεῖ, ποῦ τὸ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ ; ποῦ δὲ ἡ διπλῆ καὶ ἀντικειμένη ἀρχή ;

XVI. Porro idem retegens veritatis lucem, nosque ad puritatem et secessionem ab impuris faciendam cohortatus, ut in filios et filias Dei referamur, ait : *Vos enim eritis mihi in filios et filias* [68]. Commemorat vero etiam eum, qui hæc sit pollicitus, quod scilicet Dominus sit omnipotens. Simul etiam innuit, ad quos pertineant hæ promissiones, nempe ad nos per patres. Subjungit enim : *Hæc igitur promissa habentes, dilecti, purificemus nos ipsos ab omnibus sordibus carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei* [69]. Itaque nobis hæc promissa facta sunt, initio facto a patribus. Et cujus Dei ille est populus, ejusdem sumus et nos : et sicut homines puri castique veteris testamenti templum sunt Dei, ita quoque puri in novo testamento templum ejusdem Dei sunt. Dum autem eum conditorem omnium idem veritatis præco sæpissime appellat, non minus Patrem Domini nostri Jesu Christi, quam verum ejus Filium prædicat, in iis quoque locis, in quibus gratiam sibi datam, et vim mysterii sibi crediti celebrat. Monens enim, sibi, minimo omnium, datam esse gratiam annuntiandi gentilibus divitias imperscrutabiles Christi, et docendi omnes, quæ sit œconomia mysterii a sæculis in Deo absconditi ; statim addit : *Qui omnia creavit per Jesum Christum.* Itaque omnium conditor Pater est, omnium vero conditor etiam Filius. Sicut enim natura, ita et potestas, et imperium, et potentia, et creatio visibilium omnium et invisibilium, ac rerum ex non exsistentibus ad existentiam productio communia utrique et indivisa sunt. Et post pauca : *Propterea flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, ex quo omnis paternitas in cœlo et in terra nominatur* [70]. Omnis paternitas inquit, non autem : aliqua, alia vero non item. Neque de omni cœlesti solum loquitur, sed de omni, sive cœlestem dicas, sive terrestrem, sive omnem, sive partem : omnium illorum conditor est Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi : ex eo enim omnis paternitas in cœlo et in terra, sicut clare Paulus, spectator idem et doctor rerum absconditorum, pronuntiat, nominatur. Alibi vero eodem modo de Deo disserens ait : *Una fides, unus baptismus, unus Deus et Pater omnium, qui est super omnia et per omnia, et in nobis omnibus* [71].

αὐτὸς ἦν καὶ δοτὴρ, καὶ προνοητὴς καὶ δημιουργός· Πῶς δ' ἂν εἴη πλάσμα τὸ σῶμα τοῦ Ἐχθροῦ, τοῦ αὐτοῦ πνευματοφόρου ῥήτορος, τὴν Ἡσαΐου προφητείαν οἰκειουμένου καὶ λέγοντος · Ὑμεῖς ναὸς γὰρ Θεοῦ ἐστε ζῶντος · καθὼς εἶπεν ὁ Θεὸς, Ὅτι ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω · καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεὸς, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαός ; Εἰ οὖν Χριστοῦ μὲν ἡμεῖς ναὸς, ὡς Παῦλος βοᾷ, μάρτυρα τὸν Ἡσαΐαν προϊστὰς, καὶ οὐκ ἄλλος ἦν Θεὸς, ὁ ἐν Ἡσαΐᾳ λαλήσας, ἀλλ' αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, οὗ ναὸν

ΙϚ'. Ἔτι δὲ ἀνακαλύπτων τὸ τῆς ἀληθείας φέγγος, καὶ καθαροὺς ἡμᾶς καὶ ἀφωρισμένους παραγγέλλων εἶναι τῶν ἀκαθάρτων, ὡς ἂν εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, ἐπάγει καὶ τὸν ἐπαγγειλάμενον ταῦτα, ὅτι Κύριός ἐστι παντοκράτωρ · συνδιαπλέκει δὲ καὶ πρὸς τίνας αἱ ἐπαγγελίαι, ὅτι διὰ τῶν πατέρων πρὸς ἡμᾶς · ἐπιφέρει γάρ · Ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοὶ, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ. Ὥστε ἡμεῖς μὲν ἐπηγγέλμεθα ταῦτα. ἀρξαμένης τῆς ἐπαγγελίας ἀπὸ τῶν πατέρων. Καὶ οὗπερ ἐκεῖνος ὁ λαὸς Θεοῦ, τοῦ αὐτοῦ καὶ ἡμεῖς· καὶ ὡς τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ οἱ καθαροὶ ναὸς τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ οἱ ἐν τῇ Νέᾳ καθαροὶ ναὸς τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ. Κτίστην δὲ πάντων πάλιν πολλάκις ὁ αὐτὸς τῆς ἀληθείας διαγγέλλων κήρυξ, τόν τε Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ αὐτὸν τὸν ἀληθινὸν αὐτοῦ Υἱὸν οὐδὲν ἧττον καταγγέλλει, καὶ ἐν οἷς ὑμνεῖ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ, καὶ τοῦ καταπιστευθέντος μυστηρίου τὴν δύναμιν. Εἰπὼν γάρ, ὡς « Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ καὶ φωτίσαι πάντας, τίς ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ, » αὐτίκα συνάπτει · τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ · ὥστε πάντων μέν κτίστης ὁ Πατὴρ, πάντων δὲ κτίστης ὁ Υἱός. Κοινὸν γὰρ καὶ ἀδιάφορον ὥσπερ ἡ φύσις, καὶ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δημιουργία τῶν ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων, καὶ ἡ ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι προαγωγὴ καὶ οὐσίωσις. Καὶ μετ' ὀλίγον · Τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται. — Πᾶσα πατριὰ, φησὶν, οὐχί · τὶς μὲν, τὶς δ' οὔ, οὐδὲ πᾶσα ἡ οὐράνιος μόνη, ἀλλὰ κἂν οὐράνιον εἴπῃς, κἂν ἐπίγειον, κἂν μέρος, τούτων ἁπάντων ἐστὶ δημιουργὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ · ἐξ αὐτοῦ γὰρ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, ὡς ἀνακηρύττει λαμπρῶς ὁ τῶν ἀπορρήτων καὶ θεατὴς καὶ διδάσκαλος, ὀνομάζεται. Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ τὰ αὐτὰ θεολογῶν, Εἷς Κύριος, φησὶ, μία πίστις, ἓν βάπτισμα, εἷς Θεὸς καὶ Πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν. Ἀδιάστατον δὲ καὶ ἀμέριστον, ὥσπερ

[67] II Cor. VI, 16. [68] ibid. 18. [69] II Cor. VII, 1. [70] Ephes. III, 14. [71] Ephes. IV, 5.

τὴν φύσιν καὶ τὸ θέλημα, οὕτω καὶ τὴν δημιουργίαν καὶ τὸ κράτος εἰδὼς τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὰ αὐτὰ καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος πεπαῤῥησιασμένῃ κράζει φωνῇ. Ἐν αὐτῷ γὰρ, φησὶ, ἐκτίσθη τὰ πάντα. Πρόσεχε· Τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἵνα μὴ ἡ μανία λήρους ἄλλοῖς ταῖς ἱεραῖς φωναῖς ὑποβάλῃ, ἔτι κατὰ συνέχειαν ἐπεξηγεῖται, τίνα εἰσὶ τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ὅτι τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, καὶ ταῦτα πάντα ἐν αὐτῷ φησι ἐκτίσθαι, καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν. Πῶς οὖν ἡ ἀποστατικὴ λύσσα τῶν μὲν ὁρατῶν ἄλλον πράττει ποιητὴν, ἄλλον δὲ τῶν ἀοράτων; Εἰ γὰρ πάντα διὰ Χριστοῦ καὶ εἰς Χριστὸν ἔκτισται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, ποῦ ἡ δημιουργία τοῦ Ἐχθροῦ; Καὶ αὐτὸς μὲν ὁ Ἀγαθὸς προάγει· προάγων δὲ συνέχει, συνέχων δὲ καὶ τῆς διαμονῆς προνοεῖται. Ἐκ ποίας ἄλλης ἐνεργείας δώσουσι τῶν τοῦ Θεοῦ δημιουργημάτων τὴν ἐξουσίαν τῷ Ἐχθρῷ, εἰ μὴ ἄρα δι' αὐτων, ἐν ᾧ τε πληρωταὶ τῶν θελημάτων εἰσὶ τοῦ Ἐχθροῦ, καὶ ἐν ᾧ μὴ πεφρίνασι θεομαχεῖν; Οὗτοι γὰρ κατὰ τοῦ κοινοῦ Δεσπότου καὶ πλάστου στόμα πλατύναντες δύσφημον, καὶ κατὰ τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ ἐπανιστάμενοι κυριότητος, καὶ τοῖς ἐκτόποις πάθεσιν ὑποκατακλίναντες ἑαυτοὺς, ἐξ ὧν τε θεομαχοῦσι, καὶ ἐξ ὧν δρῶσι τὰ ἄθεσμα, ἑαυτοὺς ὑπέφηναν ὡς ἀληθῶς δημιουργήματα καὶ δούλους τοῦ Ἐχθροῦ. Ὧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται. Ἀλλ' ὥσπερ ἐκόντες πρὸς τὰ πάθη κατασυρόμενοι (66), καὶ κατὰ τοῦτο τῆς δημιουργικῆς Προνοίας καὶ τῆς πρὸς τὸν ἀληθινὸν πλάστην οἰκειώσεως διαπίπτομεν, τὸν Πονηρὸν δὲ δεσπότην ἑαυτοῖς ἐπεισάγομεν, καὶ τὴν γλῶσσαν ὀξύνειν κατὰ τοῦ εὐεργέτου καὶ πλάστου ὑπὸ τοῦ Πολεμίου ἀναπεισθόμεθα· οὕτως ἂν τῶν παθῶν τὸ σκότος ἐκφύγωμεν, καὶ τήν τε ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα Θεοῦ δημιουργήματα ἐπιγνῶναι θελήσωμεν, αὐτίκα μὲν ἐλαύνομεν τῆς καθ' ἡμῶν τυραννίδος τὸν Ἐχθρὸν, καὶ ὀφθαλμοῖς ὁρῶμεν κεκαθαρμένοις μηδεμίαν ἔχοντα καθ' ἡμῶν μήτε ἰσχὺν, μήτε κυριότητα, ἀλλὰ συμπατούμενον καὶ διαγελώμενον ὑφ' ἡμῶν, αὐτόν τε καὶ πᾶσάν αὐτοῦ τὴν δύναμιν. Ἐπὶ ἀσπίδα γὰρ, φησὶ, καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. Ἕως δ' ἂν ταῖς ψυχοφθόροις ἡδοναῖς ἱλυσπώμεθα (67), καὶ ὀπίσω τῶν ἐπιθυμιῶν, πρὸς ἃς ἡμᾶς ὁ Ἐχθρὸς συνωθεῖ, πορευώμεθα, καὶ τέμνωμεν τῇ γλώσσῃ καὶ τῷ βίῳ, καὶ διχάζωμεν εἰς μαχομένας μοίρας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἑνὸς Θεοῦ ἡμῶν τὴν φύσιν καὶ τὴν βασιλείαν, καὶ τὸ τῆς δημιουργίας ἀξίωμα, οὐμενοῦν οὐκ ἂν ἡμῶν οὐδενὶ γένοιτο τῆς ὑπεξουσιότητος καὶ τυραννίδος ἐλευθερωθῆναι τοῦ Ἐχθροῦ, καὶ πρὸς τὸν ἀληθινὸν ἡμῶν Θεὸν καὶ πλάστην, καὶ τὸ φῶς τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας ἐναυγασθῆναι. Διὰ γὰρ τοῦ σχίσαι τὴν μίαν ἀρχὴν καὶ

A Cumque idem nosset Patrem et Filium, sicut quod ad naturam et voluntatem, ita et quod ad creationem et potentiam, inseparabiles esse et indivisos, eadem etiam de Servatore libera voce proloquitur. *In ipso enim*, inquiens, *creata sunt omnia* [72]. Attende. *Omnia*, quæ in cœlis et in terra sunt. Et ne insana cohors nugas suas verbis sacris affricaret, in serie orationis edisserit, quænam sint ea in cœlis et in terra; docet enim visibilia et invisibilia, et omnia in eo creata esse, et per eum, et in ipsum. Quomodo itaque apostatarum rabies alium visibilium, alium invisibilium rerum conditorem facit? Si enim omnia per Christum et in Christum creata sunt, et idem est ante omnia, et omnia in ipso consistunt, ubi tandem est creatio hostis? Sane ipse B ille bonus Deus producit; producens vero continet; continens vero prospicit ut perseverent. Quo vero alio argumento hosti potestatem in creaturas Dei vindicabunt, quam ex eo, quod ipsi perficiunt voluntatem hostis, et non verentur Deum ipsum oppugnare? Ipsi enim, dum contra communem Dominum et conditorem infame os aperiunt, dominiumque ejus, quod Creatori competit, oppugnant, insolentibusque affectibus seipsos subjiciunt, tum pugna sua in Deum, tum illicitis actionibus probant, se ipsos vere creaturas et servos hostis esse. A quo enim aliquis victus est, ab eodem in servitutem est redactus. Sicut autem sponte nostra in affectus nostros abrepti providentia Creatoris ejusque ut veri conditoris possessione C excidimus, vicissim vero malum dominum nobis asciscimus, et ad acuendam in benefactorem linguam ab hoste adduci nos patimur; ita, si affectuum caliginem fugiamus, facile et animam et corpus pro creaturis Dei agnoscere velimus, tum statim hostem a tyrannico in nos imperio repellimus, et puris oculis cum nulla adversus nos vi aut potestate instructum, sed concultatum potius a nobis et cum omni sua potentia ludibrio habitum conspicimus. *Super aspide enim*, inquit, *et basilisco gradieris, leonemque et draconem conculcabis* [73]. Quando vero in voluptatibus, animæ pestibus, volutamur, et cupiditates, in quas hostis nos impellit, sectamur, ac tum lingua tum vita minus et boni Dei nostri naturam et imperium, et creandi dignitatem D secamus et in oppositas partes dividimus, nemini nostrum tam beato esse licebit, ut ab hostis suprema potestate et tyrannide liberetur, et ad verum Deum nostrum ac conditorem lucemque pietatis, ipsi probandæ, perducatur. Deum enim secamus unum et idem principium, et nos ab ipso abstrahimus, atque adeo verum creatorem et Dominum abrogamus, hostis, hoc ipso magnam in nos po-

[72] Ephes. IV, 6. [73] Psal. XC, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(66) Κατασυρόμενοι. Ita lege pro κατασυρόμενα, quod codex exhibet, ac si ad πάθη vox referenda sit, cum potius ad ἐκόντες pertinere nexus orationis ostendat.

(67) Ἱλυσπώμεθα. De hoc verbo lege Samuelem Bochartum in *Hierozoico*, part. II, p. 798.

testatem nactus, cum magna efficacia nos impellit, quos scilicet sibi ita jam obnoxios reddidit, ut creator et Dominus appelletur. Quo quid vel miserum magis vel impium cogitari potest? Accedimus scilicet, relicto Creatore, ad hostem, et deserentes Servatorem ad perditorem currimus : despicimus eum, qui regnum cœlorum nobis affert, qui vero ad pœnam sibi paratam nos pertrahit, eum cum studio sectamur, et cum deceptore decepti ipsi in gehennam ignis æterni condemnari volumus.

XVII. At, o vos naturæ nostræ et creationis, quo tamen dono et jure excidistis, participes, evigilate tandem aliquando, et animas vestras ad communem Dominum et conditorem nostrum, benefactorem item et provisorem, convertite, ad eum, inquam, qui corpus formavit, qui animam inspiravit, qui propter vos carnem assumpsit, qui homo factus est, et crucifixus, et resurrectionem proprio suo corpore restituit. Agnoscite bonum ejus Patrem, qui per Filium et Spiritum suum sanctum omnia ex non exsistentibus produxit, visibilia et invisibilia, potestates, et principatus, et ipsum quoque hostem; non quidem malitiæ quidquam illi tribuens : absit! quomodo enim a bono malum proficisci posset? sed bonitatis participem reddens, quam ipse in malitiam convertit, non minus ac illi, qui ipsi nunc obsequuntur. Nam et illi, postquam imperium in rationem suam, magnum sane bonum, nacti sunt, per quod ipse etiam Creator repræsentatur, id quidem, usum ejus pervertentes, in maximum malum transformarunt. Quod enim ad Creatorem laudandum acceperant, eo ad celebrandum hostem usi sunt : et quo recte usi fieri poterant hæredes regni cœlestis, eo abusi gehennam ignis, diabolo parati, ingredi allaborant. Sed evigilate tandem, surgite, vigilate, ut potestas hostis repellatur a vobis : neque ad vos rapite Apostoli vel potius Spiritus sancti prædictiones implendas. Spiritus enim diserte ait : *Ultimis temporibus quidam a fide recedent, attendentes spiritui erroris et doctrinis dæmoniorum, per hypocrisin falsiloquorum quorum conscientia cauterio inusta est : prohibentium nubere, iubentium abstinere a cibis quos Deus in usum condidit* [74]; quæ, inquit, Deus, non autem hostis condidit. Quibus autem? Fidelibus, et iis, qui veritatem agnoverunt, quod ne ullus tibi errandi prætextus relinquatur, statim subjungit.

[74] I Tim. IV, 1-3.

ταύτης ἡμᾶς αὐτοὺς ἀποῤῥῆξαι, καὶ τὸν μὲν ἀληθινὸν ποιητὴν καὶ Δεσπότην ἀθετῆσαι, μεγάλην καθ' ἡμῶν λαμβάνων τὴν ἀρχὴν ὁ Ἐχθρὸς, πείθει τότε μετὰ πολλῆς τῆς ἐξουσίας, οὓς ἤδη ἔλαβεν ὑποκύψαντὰς αὐτοῦ ταῖς ὁρμαῖς, καὶ ποιητὴν καὶ Δεσπότην αὐτὸν ἀνομολογεῖν. Καὶ τί ἂν εἴη τούτου ἀθλιώτερον; Καταλιπόντες τὸν Δημιουργὸν προέλθωμεν (68) τῷ Ἐχθρῷ, καὶ τὸν Σωτῆρα φυγόντας τῷ φθοροποιῷ προσδραμεῖν, καὶ τὸν παρέχοντα μὲν τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ὑπεριδεῖν, τῷ δὲ πρὸς τὴν ἡτοιμασμένην αὐτῷ κόλασιν ἕλκοντι σπουδαίως κατακολουθεῖν, καὶ εἰς τὴν γέενναν τοῦ ἀτελευτήτου πυρὸς τῷ ἀπατεῶνι τοὺς ἀπατηθέντας συγκαταδικάζεσθαι.

ΙΖ'. Ἀλλ', ὦ κοινωνοὶ τῆς ἡμῶν φύσεως καὶ δημιουργίας, κἂν ἐξίστητε τῆς δωρεᾶς, ὀψὲ γοῦν ἀνανήψαντες ἐπιστρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν πρὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Δημιουργὸν, πρὸς τὸν εὐεργέτην καὶ προνοητὴν, πρὸς τὸν διαπλάσαντα τὸ σῶμα, καὶ ἐμπνεύσαντα τὴν ψυχὴν, πρὸς τὸν δι' ἡμᾶς σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, καὶ σταυρωθέντα, καὶ τὴν ἀνάστασιν διὰ τοῦ οἰκείου σώματος ἐγκαινίσαντα. Ἐπίγνωτε τὸν ἀγαθὸν Πατέρα αὐτοῦ, ὃς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ πάντα ὑπέστησεν ἐκ μὴ ὄντων, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, τὰς δυνάμεις, τὰς ἐξουσίας, καὶ αὐτὸν τὸν ἐχθρὸν, οὐ πονηρίας μεταδούς, μήτι γένηται! πόθεν γὰρ ἐν τῷ ἀγαθῷ ἡ μετάδοσις τοῦ κακοῦ; ἀλλ' ἀγαθότητος ἀπόλαυσιν παρασχὼν, ἣν ἐκεῖνος μετέβαλεν εἰς κακίαν, ὥσπερ καὶ οἱ νῦν πειθαρχοῦντες αὐτῷ. Καὶ γὰρ καὶ οὗτοι λαβόντες μέγα ἀγαθὸν τὸ αὐτοδέσποτον τῶν λογισμῶν, δι' οὗ καὶ πλάστης εἰκονίζεται, μετέστρεψαν τοῦτο, τὴν χρῆσιν αὐτοῦ διαφθείραντες πρὸς ἔσχατον κακόν· δι' οὗ γὰρ ὑμνεῖν ἔλαβον τὸν δημιουργὸν, τούτῳ πρὸς ὕμνους ἐχρήσαντο τοῦ Ἐχθροῦ. Καὶ ὅτι ᾧ χρωμένους ἐνῆν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας κληρονόμους γενέσθαι, τούτῳ παραχρώμενοι σπουδάζουσι τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς, ὃ ἡτοίμασται τῷ διαβόλῳ, ὑπελθεῖν. Ἀλλ' ἀνανήψατε, διανάστητε, γρηγορήσατε, ὥστε τοῦ Ἐχθροῦ τὴν ἐξουσίαν ἀποσκευασθῆναι ἀφ' ὑμῶν, μηδὲ ἐφ' ὑμᾶς παραστήσατε τὰς ἀποστολικὰς προφητείας, μᾶλλον δὲ τὰς τοῦ Πνεύματος, πληρουμένας. Καὶ γὰρ τὸ Πνεῦμα ῥητῶς λέγει· Ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως προσέχοντες πνεύμασι πλάνης (69) καὶ διδασκαλίαις δαιμόνων, ὑποκρίσει ψευδολόγων κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν. Ἃ, φησὶν, ὁ Θεὸς, οὐχ ὁ Ἐχθρὸς ἔκτισε. Καὶ τίσιν; ἵνα μηδεμία σοι πλάνης πρόφασις ὑπολειφθῇ τοῖς πιστοῖς εὐθὺς συναρμόττει

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(68) Προέλθωμεν. Series orationis legere jubet προελθεῖν μὲν, sicut in sequentibus occurrit προσδραμεῖν, etc.

(69) Πλάνης. Ita in hoc Pauli loco legunt nonnulli ex veteribus doctoribus pro πλάνοις, quod in hodiernis codicibus exstat. Sic et pauci quidam manu exarati eamdem lectionem sequuntur, sive ex facili utriusque vocis, ex eadem pronuntiatione orta, permutatione, sive per glossema ex I Joan. IV, 6, petitum, quæ *Millii* est sententia. Ibi enim πνεῦμα πλάνης memoratur. Nolim sane cum Jos. Medo, τὸ, πλάνης, pro genuina lectione habere et de *idololatria* explicare, quod utrumque is facit in Fragmentis sacris. Non tam enim de idololatria speciatim, quam de variis erroribus sermonem hic esse, sequentia commata evincunt.

καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν. Ὥστε πᾶς μὲν ὁ πιστὸς καὶ ἐπεγνωκὼς τὴν ἀλήθειαν οἶδε πάντα καὶ μετὰ πάντων, καὶ τὰ βρώματα κτίσματα εἶναι τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ εἰς ἕτερον ἀναφέρων ἐξ αὐτῶν τινα, οὗτος ἐστι περὶ οὗ τὸ ἅγιον εἶπε Πνεῦμα· Ἔστιν ὁ προσεσχηκὼς πνεύμασι πλάνης καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων, καὶ τῆς ἀληθοῦς ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν πίστεως ἀποστάτης· περὶ ὧν καὶ ἐτέρωθι ὁ τοῦ Πνεύματος ὑποφήτης προφητεύει· Ἐν ἐσχάταις ἡμέραις, λέγων, ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί· ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπειθεῖς. Καὶ τὰ ἄλλα ἀκόλουθα καταλέγων πάθη, τῆς προφητείας πέρας ποιεῖται· Μόρφωσιν ἔχοντες εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι. Καὶ ὃν τρόπον Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἀνθέστηκεν Μωσεῖ, οὕτω καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ. Καὶ γὰρ συντάττει τὴν μὲν ἀλήθειαν τῷ Μωϋσῇ, τοὺς δὲ ἀνθεστηκότας τῇ ἀληθείᾳ τῷ Ἰαννῇ καὶ τῷ Ἰαμβρῇ. Εἰ δὲ Μωϋσῆς μὲν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐν τῇ αὐτῇ τάξει, Ἰαννῆς δὲ καὶ Ἰαμβρῆς (70) σύστοιχοι τοῖς ἀνθισταμένοις τῇ ἀληθείᾳ, πῶς οὐ κατ' αὐτῶν ἡ προφητεία ταῦτα προεῖπεν; Οἱ γὰρ Μωσέως λυττῶντες ἀνθίστανται μὲν τῇ ἀληθείᾳ, συνίστανται δὲ καὶ συνδυσφημοῦσι τῷ Ἰαννῇ καὶ τῷ Ἰαμβρῇ. Καὶ ἐξ οὗ ψεύδους ἐπήρθησαν οἱ παλαιοὶ ἀποστάται στάσιν κατὰ Μωσέως ἀναστῆσαι, διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ οἱ νέοι ἠλαζονεύσαντο κατά τε τῶν Μωσαϊκῶν γραμμάτων, καὶ τοῦ ταῦτα νομοθετήσαντος τυραννίδα κινεῖν. Πλὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον τούτοις ἡ διαφορά. Τοῖς μὲν γὰρ ἐν μελέτῃ (71) τὸ κάκὸν ἔστη· τῆς πληγῆς πρὸ τῆς πράξεως τοὺς πράξαντας ἂν, εἰ μὴ μετῆλθε, τῆς ἐγχειρήσεως ἀπαγούσης. Οἱ δὲ μεμελετήκασι δυσσεβῶς, τῆς φιλανθρωπίας ἀντὶ τοῦ τιμωρίαν λαβεῖν τὴν μετάνοιαν ἀναμενούσης, οἷα δὴ καταφρονηταὶ καὶ δευτέρῳ κακῷ τὸ προλαβὸν χεῖρον ποιοῦντες, καὶ τὴν γλῶσσαν ὁπλίζειν κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ τῶν ὅλων οὐ διαλιμπάνουσι, διὰ μὲν τῶν ὕβρεων, ἃς καταχέουσι τοῦ θείου θεράποντος, συνεξυβρίζοντες, καὶ ἃς ἐδέξαντο νομοθεσίας Δεσποτικὰς, διὰ δὲ τῶν εἰς τὰς νομοθεσίας παρὸινιῶν κατ' αὐτοῦ τοῦ νομοθέτου καὶ πάντων δημιουργοῦ τὰς ἀσελγεῖς ἐκείνας καὶ ἀθέτους ἀπορρίπτοντες φωνάς. Τοιαύτη τῆς ἀποστασίας ἡ νέα καὶ πρόσφατος κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ τῶν ὅλων τυραννὶς, μᾶλλον δὲ τὸ διὰ τῆς Παλαιᾶς ἐκείνης, ὥσπερ ἐξ ἐχίδνης πολύμορφόν τι καὶ ἀλλόκοτον ἀποτεχθὲν θηρίον (72), καταφαγὸν μὲν σὴν γαστέρα τῆς τεκούσης, πλέον δὲ τὸν ἰὸν τῆς βλασφημίας ἀποπτύον κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ ὕστερον.

itaque fidelis omnis, et qui veritatem agnovit, scit omnia et cum omnibus etiam cibos creaturas boni Dei esse. Qui vero quædam ex illis ad alium refert, is est, de quo Spiritus sanctus ait: ***Est, qui attendit spiritibus erroris et doctrinis dæmonum***, et a vera Christianorum fide defector? De talibus etiam alibi Spiritus sanctus præco vaticinatur: ***In ultimis diebus***, inquiens, ***tempora difficilia imminent. Erunt enim homines sui amantes, avari, arrogantes. blasphemi, parentibus immorigeri.*** Recensitis deinde aliis similibus flagitiis, vaticinii hunc facit finem: ***Qui habent formam pietatis, vim vero ejus abnegant***[75]. ***Et quemadmodum Jannes et Jambres restiterunt Mosi, ita et illi resistunt***[76]. Ibi conjungit veritatem cum Mose, eos autem qui, veritati resistant, cum Janne et Jambre. Si vero Moses et veritas in eadem classe sunt, Jannes autem et Jambres respondent iis qui resistunt veritati, quomodo non etiam de illis prophetia hæc accipienda est? Illi enim dum in Mosen insaniunt, resistunt quidem veritati, conjuncti vero sunt cum Janne et Jambre, cumque iis calumniantur. Imo cujus mendacii vi veteres illi apostatæ ad rebellionem contra Mosen excitandam permoti sunt, eadem et recentiores se extulerunt ad oppugnanda Mosis scripta ejusque, qui illa instar legum tradidit, dominium. Attamen inter eos ea est differentia, quæ recentiores hos pejores reddit. Apud priores enim malitia in consilio subsistebat, quia supplicium ante consecutam actionem eos, qui aliquid perpetraturi malum erant, nisi a conatu retraxit, omnino sustulit. At hi et meditati sunt malum, et cum divina benignitas pro pœna irroganda pœnitentiam ipsorum exspectaret, tanquam contemptores, malumque geminantes facinus destinatum perpetrant, linguamque suam contra Conditorem omnium acuere non desinunt, iisdem conviciis, quæ in divinum ministrum effundunt etiam leges Domini, quas receperunt, proscindentes, suaque in leges insolentia ipsum quoque legislatorem omniumque Dominum vocibus petulantibus et impiis petentes. Atque ita quidem comparata est nova illa et recens apostatarum contra Creatorem omnium insolentia, vel potius varia monstrosaque ex serpente progenita vipera, quæ ventrem matris conficit, et copiosius blasphemiæ venenum in Creatorem effudit. Sed de his postea.

[75] II Tim. III, 5. [76] ibid. 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(70) Σύστοιχοι. Vox ista eamdem hic habet notionem, quam verbum συστοιχεῖν, a quo derivatur, tuetur Galat. IV, 25, ad quem locum vide interpretes, et in primis Erasmum Schmidium, nostratem.

(71) Ἐν μελέτῃ. Mente scilicet quasi adhuc volvebatur facinus, et in primis versabatur initiis. Ita Libanius voce hac utitur loco mox citando p. 168, ubi is ita: Δείσαντα τὴν τοῦ πράγματος μελέτην, μὴ καὶ πρὸς τὸ μέγιστον ἀπὸ τῶν ἐλαττόνων βαδίσῃ. Solet alias hæc vox usurpari a rhetoribus de declamationibus quibus juventus ad masculam eloquentiam erudiri solet: vide omnino, Ezech. Spanhemium, ad Juliani orat. 1, p. 14 seqq., et Godfrid. Olearium ad Philostratum, *De vitis sophistarum*, p. 481.

(72) Θηρίον. De venenatis bestiis usurpari solet. Vide Sam. Bochartum, parte II, Hierozoici, p. 371; et Lambertum Bos, in Notis ad Novum Fœdus; p. 90. Transfertur deinde ad homines in Deum hominesve maxime injurios. Lege Joannem Pearsonium ad Ignatii Epistolas, p. 14; et Godfridum Olearium et Orationem Libanii pro ulciscenda cæde

testatem nactus, cum magna efficacia nos impellit, quos scilicet sibi ita jam obnoxios reddidit, ut creator et Dominus appelletur. Quo quid vel miserum magis vel impium cogitari potest? Accedimus scilicet, relicto Creatore, ad hostem, et deserentes Servatorem ad perditorem currimus : despicimus eum, qui regnum cœlorum nobis affert, qui vero ad pœnam sibi paratam nos pertrahit, eum cum studio sectamur, et cum deceptore decepti ipsi in gehennam ignis æterni condemnari volumus.

A ταύτης ἡμᾶς αὐτοὺς ἀποῤῥῆξαι, καὶ τὸν μὲν ἀληθινὸν ποιητὴν καὶ Δεσπότην ἀθετῆσαι, μεγάλην καθ' ἡμῶν λαμβάνων τὴν ἀρχὴν ὁ Ἐχθρὸς, πείθει τότε μετὰ πολλῆς τῆς ἐξουσίας, οὓς ἤδη ἔλαβεν ὑποκύψαντας αὐτοῦ ταῖς ὁρμαῖς, καὶ ποιητὴν καὶ Δεσπότην αὐτὸν ἀνομολογεῖν. Καὶ τί ἂν εἴη τούτου ἀθλιώτερον; Καταλιπόντες τὸν Δημιουργὸν προέλθωμεν (68) τῷ Ἐχθρῷ, καὶ τὸν Σωτῆρα φυγόντας τῷ φθοροποιῷ προσδραμεῖν, καὶ τὸν παρέχοντα μὲν τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ὑπεριδεῖν, τῷ δὲ πρὸς τὴν ἡτοιμασμένην αὐτῷ κόλασιν ἕλκοντι σπουδαίως κατακολουθεῖν, καὶ εἰς τὴν γέενναν τοῦ ἀτελευτήτου πυρὸς τῷ ἀπατεῶνι τοὺς ἀπατηθέντας συγκαταδικάζεσθαι.

XVII. At, o vos naturæ nostræ et creationis, quo tamen dono et jure excidistis, participes, evigilate tandem aliquando, et animas vestras ad communem Dominum et conditorem nostrum, benefactorem item et provisorem, convertite, ad eum, inquam, qui corpus formavit, qui animam inspiravit, qui propter vos carnem assumpsit, qui homo factus est, et crucifixus, et resurrectionem proprio suo corpore restituit. Agnoscite bonum ejus Patrem, qui per Filium et Spiritum suum sanctum omnia ex non exsistentibus produxit, visibilia et invisibilia, potestates, et principatus, et ipsum quoque hostem; non quidem malitiæ quidquam illi tribuens : absit! quomodo enim a bono malum proficisci posset? sed bonitatis participem reddens, quam ipse in malitiam convertit, non minus ac illi, qui ipsi nunc obsequuntur. Nam et illi, postquam imperium in rationem suam, magnum sane bonum, nacti sunt, per quod ipse etiam Creator repræsentatur, id quidem, usum ejus pervertentes, in maximum malum transformarunt. Quod enim ad Creatorem laudandum acceperant, eo ad celebrandum hostem usi sunt : et quo recte usi fieri poterant hæredes regni cœlestis, eo abusi gehennam ignis, diabolo parati, ingredi allaborant. Sed evigilate tandem, surgite, vigilate, ut potestas hostis repellatur a vobis : neque ad vos rapite Apostoli vel potius Spiritus sancti prædictiones implendas. Spiritus enim diserte ait : *Ultimis temporibus quidam a fide recedent, attendentes spiritui erroris et doctrinis dæmoniorum, per hypocrisin falsiloquorum quorum conscientia cauterio inusta est : prohibentium nubere, iubentium abstinere a cibis quos Deus in usum condidit* [74]; quæ, inquit, Deus, non autem hostis condidit. Quibus autem? Fidelibus, et iis, qui veritatem agnoverunt, quod ne ullus tibi errandi prætextus relinquatur, statim subjungit.

IZ'. Ἀλλ', ὦ κοινωνοὶ τῆσ ἡμῶν φύσεως καὶ δημιουργίας, κἂν ἐξίστητε τῆς δωρεᾶς, ὀψὲ γοῦν ἀνανήψαντες ἐπιστρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν πρὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Δημιουργὸν, πρὸς τὸν εὐεργέτην καὶ προνοητὴν, πρὸς τὸν διαπλάσαντα τὸ σῶμα, καὶ ἐμπνεύσαντα τὴν ψυχὴν, πρὸς τὸν δι' ἡμᾶς σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, καὶ σταυρωθέντα, καὶ τὴν ἀνάστασιν διὰ τοῦ οἰκείου σώματος ἐγκαινίσαντα. Ἐπίγνωτε τὸν ἀγαθὸν Πατέρα αὐτοῦ, ὃς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ πάντα ὑπέστησεν ἐκ μὴ ὄντων, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, τὰς δυνάμεις, τὰς ἐξουσίας, καὶ αὐτὸν τὸν ἐχθρὸν, οὐ πονηρίας μεταδούς, μήτι γένηται! πόθεν γὰρ ἐν τῷ ἀγαθῷ ἡ μετάδοσις τοῦ κακοῦ; ἀλλ' ἀγαθότητος ἀπόλαυσιν παρασχὼν, ἣν ἐκεῖνος μετέβαλεν εἰς κακίαν, ὥσπερ καὶ οἱ νῦν πειθαρχοῦντες αὐτῷ. Καὶ γὰρ καὶ οὗτοι λαβόντες μέγα ἀγαθὸν τὸ αὐτοδέσποτον τῶν λογισμῶν, δι' οὗ καὶ πλάστης εἰκονίζεται, μετέστρεψαν τοῦτο, τὴν χρῆσιν αὐτοῦ διαφθείραντες πρὸς ἔσχατον κακόν· δι' οὗ γὰρ ὑμνεῖν ἔλαβον τὸν δημιουργὸν, τούτῳ πρὸς ὕμνους ἐχρήσαντο τοῦ Ἐχθροῦ. Καὶ ὅτι ᾧ χρωμένους ἐνῆν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας κληρονόμους γενέσθαι, τούτῳ παραχρώμενοι σπουδάζουσι τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς, ὁ ἡτοίμασται τῷ διαβόλῳ, ὑπελθεῖν. Ἀλλ' ἀνανήψατε, διανάστητε, γρηγορήσατε, ὥστε τοῦ Ἐχθροῦ τὴν ἐξουσίαν ἀποσκευασθῆναι ἀφ' ὑμῶν, μηδὲ ἐφ' ὑμᾶς παραστήσατε τὰς ἀποστολικὰς προφητείας, μᾶλλον δὲ τὰς τοῦ Πνεύματος, πληρουμένας. Καὶ γὰρ τὸ Πνεῦμα ῥητῶς λέγει· Ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως προσέχοντες πνεύμασι πλάνης (69) καὶ διδασκαλίαις δαιμόνων, ὑποκρίσει ψευδολόγων κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν. Ἃ, φησὶν, ὁ Θεὸς, οὐχ ὁ Ἐχθρὸς ἔκτισε. Καὶ τίσιν; ἵνα μηδεμία σοι πλάνης πρόφασις ὑπολειφθῇ τοῖς πιστοῖς εὐθὺς συναρμόττει

[74] I Tim. IV, 1-3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(68) Προέλθωμεν. Series orationis legere jubet προελθεῖν μὲν, sicut in sequentibus occurrit προσδραμεῖν, etc.

(69) Πλάνης. Ita in hoc Pauli loco legunt nonnulli ex veteribus doctoribus pro πλάνοις, quod in hodiernis codicibus exstat. Sic et pauci quidam manu exarati eamdem lectionem sequuntur, sive ex facili utriusque vocis, ex eadem pronuntiatione orta, permutatione, sive per glossema ex I Joan. IV, 6, petitum, quæ *Milli* est sententia. Ibi enim πνεῦμα πλάνης memoratur. Nolim sane cum Jos. Medo, τὸ, πλάνης, pro genuina lectione habere et de *idololatria* explicare, quod utrumque is facit in Fragmentis sacris. Non tam enim de idololatria speciatim, quam de variis erroribus sermonem hic esse, sequentia commata evincunt.

ται. Ἐμοὶ γὰρ, φησὶ, παραδέδοται, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ταῦτα ἐκ μὴ ὄντων ὑφέστηκα. Οἱ δὲ γενναῖοι καὶ δυσσεβέστεροι τοῦ διδασκάλου μαθηταὶ, τὸ φρυαξάμενον εἰπεῖν, ἐκ τοῦ παραλαβεῖν ἔχειν τὴν βασιλείαν τῶν ἐπὶ γῆς τῆς διδασκαλίας, ὡς ἔοικεν, οἳ πλέον ἀσεβοῦσιν, ἀμειβόμενοι δημιουργὸν καὶ πλάστην τῶν ἐπιγείων καταγγέλλουσιν. Καὶ ταῦτα φρονεῖν καὶ λέγειν τολμῶντες, οὔτε πεφρίκασιν, οὔτε συνορᾷν ἐβουλήθησαν, εἰς οἷον ἀπωλείας βυθὸν καταδύουσι. Σὺ δὲ μηδὲ τὸ ἑξῆς παραδράμῃς. Λέγει γὰρ, Σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, ἔσται σοῦ πᾶσα. Ὥστε ὁ πιστεύων τοῦ διαβόλου εἶναι τὰ ἐπίγεια, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνειν νομίζων τὰ ἐν αὐτοῖς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν διάβολον προσκυνῶν. Οὐ γὰρ ἂν, παρ' αὐτοῦ λαβεῖν ὁμολογῶν ἃ τῆς προσκυνήσεως ἦν ὁ μισθὸς, δύναιτ' ἂν τὴν προσκύνησιν ἀπαρνεῖσθαι. Τίνες δ' ἂν εἶεν οὗτοι, ἢ οἱ παρ' αὐτοῦ μὲν ἔχειν ὁμολογοῦντες τὸ σῶμα, τῆς αὐτοῦ δὲ δημιουργίας καὶ βασιλείας ἔργον εἶναι τοῦτο; καὶ οὐ τὸ σῶμα μονον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὰ ἄλλα πάντα, δι' ὅσων τὸ ἀνθρώπινον διακρατεῖται καὶ συνέχεται σύγκριμα, καὶ τὸν αἰσθητὸν τοῦτον διαπορεύονται βίον. Καὶ γὰρ καὶ τούτων ἡ αἰσθητὴ κτίσις, τὰ μὲν προχέει, τὰ δὲ γεωργεῖ. Ὥστε οἱ δημιουργήματα μὲν τοῦ διαβόλου καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, τὰ αἰσθητὰ, ἐξ ὧν ἔμαθον παρ' αὐτοῦ, δόγμα ποιοῦντες, ταῦτα δὲ ἔχειν παρ' αὐτοῦ, καὶ τούτοις διαζῇν τοῖς ἔργοις ἐπιδεικνύντες, οὗτοι φανερῶς καὶ ἀναμφιβόλως εἰσὶ, κἂν τὴν τῶν ὁρώντων ὄψιν καὶ ἀκοὴν κλέπτειν διαμηχανῶνται, τὴν προσκύνησιν αὐτῷ προσενηνοχότες. Εὑρήσει δ' ἄν τις τούτων καὶ ἑτέραν ἀπόνοιαν τὴν τοῦ διδασκάλου νικῶσαν. Ὁ μὲν γὰρ ἐν βραχεῖ τε χρόνῳ καὶ τρισὶ προσβαλὼν τῷ Δεσπότῃ πείραις, καὶ τοσαυτάκις ἐπιτιμηθεὶς ἀπέστη τοῦτε πειράζειν τοιαῦτα, καὶ τῆς ἀλαζόνος ἐκείνης καὶ ἀθέου μεγαλαυχίας. Οἱ δὲ οὐ τρὶς μόνον διὰ τῶν αὐτῶν ἐπιτιμηθέντες Δεσποτικῶν φωνῶν (οἷς γὰρ ὁ διδάσκαλος ἐπιτιμηθεὶς ἐσίγησε, διὰ τῶν αὐτῶν οἱ μαθηταὶ κατεδικάσθησαν τὴν σιγήν)· ἀλλὰ μυριάκις, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ ἀριθμὸν, καὶ τοσούτοις ἔτεσιν, ἐξ οὗ διαπέπτωκεν αὐτοῖς ἡ τοῦ διδασκάλου ἀλαζών τε καὶ θεομάχος μηχανὴ ἐπιτιμώμενοι ταῖς θεϊκαῖς φωναῖς ἔτι προσαναισχυντοῦσι καὶ καθαυταδίζονται τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ βίῳ καὶ λόγῳ διχάζοντες ἐγχειρίζουσι τῷ Ἐχθρῷ, μὴ θέλοντες ὡς ἀληθῶς τὸν κοινὸν Δεσπότην βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν.

A discipuli, quod cum horrore dico, ex eo, quod accepit, eidem imperium in terrena vindicant creatorem ipsum et conditorem terrestrium in mercedem scilicet acceptæ ab eo disciplinæ, renuntiantes. Atque ita sentire et loqui audentes nec horrent, nec videre cupiunt, in quantum exitii barathrum præcipites agantur. Tu vero nec sequentia prætereas. Ait enim : *Tu igitur si me adoraveris, erit tua omnis.* Qui igitur credit terrena esse diaboli, seque, quæ in illis sunt, ab ipso accipere opinatur, is diabolum adorat. Neque enim, qui ab eo se accipere profitetur ea, quæ adorationis præmium erant, adorationem ipsam denegare possit. Quinam vero illi fuerint alii, quam isti, qui ab ea se habere fatentur corpus, atque hoc ad creationem et regnum B ejus pertinere dicunt? Imo nec corpus solum, sed et panem et vinum, et aquam, et reliqua omnia, per quæ hominum substantia continetur et conservatur, vitamque hanc sensibilem producit. Nam sensibilis creatura eorum alia profundit, alia ex terra profert. Atque ita illi, qui sensibilia diaboli creaturas dicunt et ad imperium ejus, pro doctrina ab ipso hausta, constituunt, atque hæc ab ipso se habere, et in his vivere opere ipso ostendunt, manifeste et indubie, etiamsi videntium oculos et aures fallere conentur, cultum ipsi præstant. At facile inveneris aliud amentiæ eorum, qua magistrum ipsum superant, exemplum. Ille enim brevi tempore terna tentatione Dominum adortus, et ter objurgatus, tandem se a tentatione illa, fastuosaque C illa et impia insolentia, abstinuit. Illi vero non triplici tantum vice iisdem Domini vocibus castigati (quibus enim verbis reprehensus diabolus tacuit, iisdem et discipuli ad silentium damnati sunt), sed mille, imo potius infinitis vicibus, annisque totidem, ex quo præceptoris insolentes et impiæ artes in ipsos ceciderunt, divinis oraculis reprehensi, adhuc impudentes et arrogantes se Conditori obvertunt, ejusque regnum vita et verbis dividentes, hosti permittunt, nolentes vere, ut communis Conditor super se regnet.

ΙΘ'· Ἀλλ' ἴδωμεν, εἰ δοκεῖ, καὶ τίς αὐτοῖς ἡ ἀνταπόδοσις τῆς συνηγορίας καὶ προσκυνήσεως καὶ εἰς βασιλέα ἀναῤῥήσεως τοῦ Ἐχθροῦ· καὶ τί τὸ ἔπαθλον οἷς οὐκ ἠθέλησαν βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν τὸν βασιλέα τοῦ παντός. Ἀπεικάζουσι μὲν οὖν αἱ ἱεραὶ παραβολαὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, μᾶλλον δὲ αὐτὸς ἑαυτὸν, ἀνθρώπῳ εὐγενεῖ, τί γὰρ θεότητος εὐγενέστερον; τὸ δὲ ἀνθρώπινον σύστημα, ἵνα τὰ ἄλλα ἐάσω, τοῖς πολίταις αὐτοῦ, ἅτε πλάσματα αὐτοῦ, καὶ ὅτι αὐτὸς αὐτοῦ ἐπόλισεν ἐν τῇ γῇ· καὶ ὅτι σάρκα τὴν ἡμετέραν λαβὼν, καὶ σύνοικος ἡμῶν καὶ συμπολίτης ἠξίωσε γενέσθαι καὶ κληθῆναι. Πλὴν ἀλλ' ὁ τῆς θεότητος τὴν εὐγένειαν φέρων ἐν ἑαυτῷ, καὶ τὴν βασιλείαν λαβὼν ἴσην καὶ ἀναφαίρετον παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐπείπερ ἅπαντα εἰδὼς, οὐδὲ τὴν ἐπ-

D XIX. Sed videamus, si placet, quam ferant ex eo mercedem, quod hostem juvent, adorent, et ut regem renuntient, et quod præmium accipiant, qui regem universi sibi dominari noluerunt. Sacræ itaque parabolæ Dominum nostrum Jesum Christum, vel potius ipse se comparat cum homine nobili. Quodnam enim divinitate est nobilius? hominum vero cohortem, ut cætera omittam, cum civibus suis, tanquam qui creatura sua sint, et quibus terram suam incolendam dederit, imo quorum carne assumpta domesticus et concivis eorum fieri et vocari voluerit. At is divinitatis nobilitatem circumferens, regnumque æquale et inseparabile a Patre nactus, cum omnia scivit, tum non ignoravit rebellionem, quam quidam civium in ipsum molie-

XVIII. Quia vero sermo meus tanquam in transcursu persecutus est oracula sacra, quæ bonum Patrem Domini nostri Jesu Christi, et ipsum dilectum Filium conditorem hujus universi, et creatorem omnium, quæ inter sensibilia et intelligibilia numerantur, clare pronuntiant et celebrant, consultum mihi videtur adhuc manifestius ostendere, quisnam primus et mente et verbis hujus in Deum insolentiæ auctor illis exsistat, qui omnino pœnam luent, quod regem hujus universi super se regnare nolunt, sed cum aliis rebus sensibilibus etiam corpora sua Conditori subtrahunt, et hosti mancipant. Non vero aliunde hæc commentatio repetitur quam ex illis ipsis sacris et a Deo inspiratis Oraculis. Audi itaque evangelistam Lucam : nihil enim prohibet ipsum audire. Is enim tentationem, qua noster inde ab origine rerum supplantator communem omnium Conditorem in assumpto habitu nostro despectum aggressus est, in sacra historia enarraturus, et post recensitam primam illam, alteram expositurus : *Et adducens ipsum*, inquit, *diabolus in montem excelsum, ostendit ei omnia regna orbis, Et dixit ei diabolus* [77]. Adverte mentem, o homo, ut scias, unde primum vox hæc Deo adversa profecta sit, et quodnam sit abominandum apostasiæ initium. Quis primus terrestria opus et regnum hostis dicere ausus est? nempe sator zizaniorum, qui homicida fuit ab initio, qui primus in Deum cervicem extulit, qui per fastum et arrogantiam instar fulguris ex cœlo prolapsus est. *Dixit* enim *illi diabolus : Tibi dabo hanc potestatem* [78]. Vide, quemnam doctorem hic malorum constituat, quem ducem, quem præceptorem! O miseram meam naturam, quantam hosti potestatem in me feci! Cum Evangelia tam clare prodant, unde provenerit tantum apostasiæ malum, et quis ejus sit auctor; erronei tamen homines, tanquam obturatis auribus, aut earum usu penitus privati nolunt videre, cujus se faciant discipulos, et cujus voces suas faciant ac recipiant. *Et dixit ei diabolus : Tibi dabo potestatem hanc omnem, et gloriam eorum, quia mihi tradita sunt, et cuicunque voluero, ipse trado* [79]. Percellit vos, auditores Dei amantissimi, audacia mendacii, et insolentiæ magnitudo in horrorem inopinatum conjicit : me vero multo magis percellit pessimorum pessimi magistri discipulorum, præceptorem suum superandi studium. Ille enim, alioquin per omnia audax, et impudens, et mendax, et temerarius, prædicat tamen se ab alio dante regnum in terra nactum esse. Mihi enim, inquit, illa data sunt; non vero : ego hæc ex non exsistentibus condidi. At genuini illi et præceptore suo pejores

ΙΙΙ'. Ἐπεὶ δὲ τὰς ἱερολογίας ὁ λόγος ὡς ἐν ἐπιδρομῇ διῆλθεν, αἱ τὸν ἀγαθὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ αὐτὸν τὸν ἠγαπημένον Υἱὸν δημιουργὸν τοῦ παντὸς καὶ κτίστην, ὅσα τε ἐν τοῖς αἰσθητοῖς καὶ ὅσα ἐν τοῖς νοητοῖς ἐξετάζεται, περιφανῶς ἀνεῖπόν τε καὶ ἀνεκήρυξαν, ἔτι μοι δοκεῖ διελθεῖν, καὶ ἐμφανέστερον ἐπιδεῖξαι, τις τε ἐστὶν' ὁ πρῶτος γνώμῃ μὲν τολμηρᾷ, ῥήμασι δὲ τοῖς αὐτοῖς τῆς θεομαχίας διδάσκαλος, ταύτης ῥητῶς τὴν δίκην τίσουσιν, οἱ τὸν τοῦ παντὸς Βασιλέα μὴ θελήσαντες βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν, ἀλλὰ μετὰ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν καὶ τὰ σώματα αὐτῶν τοῦ Πλάστου μὲν διασπῶντες, συνάπτοντες δὲ τῷ Ἐχθρῷ. Οὐκ ἄλλοθέν δὲ οὐδ' ἡ περὶ τούτων πρόεισιν ἀπόδειξις, ἀλλὰ διὰ τῶν αὐτῶν θεοπνεύστων καὶ ἱερῶν Λογίων. Ἄκουε τοίνυν τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ· οὐδὲν γὰρ οἷον αὐτοῦ ἀκούειν. Τὴν πεῖραν οὗτος, δι' ἧς ὁ ἀπ' ἀρχῆς ἡμῶν πτερνιστὴς ἐπεχείρησεν ἐν ἡμετέρᾳ μορφῇ κοτιδὼν, καὶ τὸν κοινὸν πειράσαι Πλάστην, ταύτην διὰ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας περιδιδούς (73), καὶ μετὰ τὴν πρώτην τὴν δευτέραν ἐπεξιών· Καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν, φησὶν, ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν, ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος. Πρόσεχε τὸν νοῦν, ἄνθρωπε, πόθεν πρῶτον ἐξῆλθεν ἡ θεομάχος αὕτη φωνὴ, τίς ἡ μυσαρὰ τῆς ἀποστασίας ἀπαρχή. Τίς ἐτόλμησε πρῶτος τὰ περίγεια, ἔργον καὶ βασιλείαν εἰπεῖν τοῦ Ἐχθροῦ; ὅτι τῶν ζιζανίων ὁ ἀνθρωποκτόνος γεγονὼς ἀπ' ἀρχῆς, ὁ πρῶτος τραχηλιάσας κατὰ Θεοῦ, ὁ διὰ τὸ μεγάλαυχον καὶ τὸν ἀλάζονα νοῦν δίκην ἀστραπῆς πεσὼν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην. Ὅρα, τίνα διδάσκαλον τὸ τῆς πονηρίας καθίζει συνέδριον, τίνα μυσταγωγὸν καὶ εἰσηγητήν! Ὦ ταλαιπώρου τῆς ἐμῆς φύσεως, ἣν παρέσχον ἐξουσίαν κατ' ἐμοῦ τῷ Ἐχθρῷ! Οὕτως λαμπρῶς τῶν Εὐαγγελίων, ὅθεν ἐῤῥάγη καὶ προῆλθε, κηρυττόντων, τὸ τηλικοῦτον τῆς ἀποστασίας κακὸν, καὶ τίς ὁ ἀρξάμενος ὥσπερ βύσσαντες οἱ πλανηθέντες τὰ ὦτα, ἢ παντελῶς αὐτῶν ἀφῃρημένοι τὴν χρῆσιν, οὐκ ἐθέλουσι συνιδεῖν, τίνος ἑαυτοὺς ποιοῦσι μαθητὰς, καὶ τίνος οἰκειοῦνται καὶ ὑποβάλλονται φωνάς. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος· Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν, ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δίδωμι αὐτήν. Καταπλήττει σε τὸ θράσος τοῦ ψεύδους, ὦ φιλόθεον θέατρον (74), καὶ εἰς θάμβος ἐξαίσιον ἀπάγει τῆς ἀλαζονείας τὸ μέγεθος· ἐμὲ δὲ μᾶλλον τοῦ κακοῦ διδασκάλου τῶν κακῶν μαθητῶν ἡ σπουδὴ, καὶ οἷς τὸν διδάσκαλον ἐφιλονείκησαν ὑπερβάλλεσθαι. Ὁ μὲν γὰρ, καίτοι πάντα τολμηρὸς καὶ ἀναίσχυντος καὶ ψεύστης καὶ θρασὺς ὤν. ὅμως ἄλλου δόντος λαβεῖν τὴν βασιλείαν τὴν ἐπὶ γῆς τερατεύε-

[77] Matth. iv, 8. [78] ibid. [79] ibid. 9.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

Juliani, quæ exstat in celeb. Jo. Alberti Fabricii *Bibliotheca Græca*, vol. VII, p. 166.

(73) Περιδιδούς. Legendum puto παραδιδούς, quæ vox huic argumento accommodata est. Solent autem præpositiones παρὰ et περὶ inter se permutari in mss.

(74) Θέατρον. Habes hic novum argumentum, quo constare possit sermonem hic legi, publice olim ad audientes habitum. Vide quæ in limine hujus libelli a me observata sunt.

ται. Ἐμοὶ γὰρ, φησὶ, παραδέδοται, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ταῦτα ἐκ μὴ ὄντων ὑφέστηκα. Οἱ δὲ γενναῖοι καὶ δυσσεβέστεροι τοῦ διδασκάλου μαθηταὶ, τὸ ῥηυαξάμενον εἰπεῖν, ἐκ τοῦ παραλαβεῖν ἔχειν τὴν βασιλείαν τῶν ἐπὶ γῆς τῆς διδασκαλίας, ὡς ἔοικεν, οἳ πλέον ἀσεβοῦσιν, ἀμειβόμενοι δημιουργὸν καὶ πλάστην τῶν ἐπιγείων καταγγέλλούσιν. Καὶ ταῦτα φρονεῖν καὶ λέγειν τολμῶντες, οὔτε περρίκασιν, οὔτε συνορᾷν ἐβουλήθησαν, εἰς οἷον ἀπωλείας βυθὸν καταδύουσι. Σὺ δὲ μηδὲ τὸ ἑξῆς παραδράμῃς. Λέγει γὰρ, Σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, ἔσται σοῦ πᾶσα. Ὥστε ὁ πιστεύων τοῦ διαβόλου εἶναι τὰ ἐπίγεια, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνειν νομίζων τὰ ἐν αὐτοῖς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν διάβολον προσκυνῶν. Οὐ γὰρ ἂν, παρ' αὐτοῦ λαβεῖν ὁμολογῶν ἃ τῆς προσκυνήσεως ἦν ὁ μισθὸς, δύναιτ' ἂν τὴν προσκύνησιν ἀπαρνεῖσθαι. Τίνες δ' ἂν εἶεν οὗτοι, ἢ οἱ παρ' αὐτοῦ μὲν ἔχειν ὁμολογοῦντες τὸ σῶμα, τῆς αὐτοῦ δὲ δημιουργίας καὶ βασιλείας ἔργον εἶναι τοῦτο; καὶ οὐ τὸ σῶμα μονον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὰ ἄλλα πάντα, δι' ὅσων τὸ ἀνθρώπινον διακρατεῖται καὶ συνέχεται σύγκριμα, καὶ τὸν αἰσθητὸν τοῦτον διαπορεύονται βίον. Καὶ γὰρ καὶ τούτων ἡ αἰσθητὴ κτίσις, τὰ μὲν προχέει, τὰ δὲ γεωργεῖ. Ὥστε οἱ δημιουργήματα μὲν τοῦ διαβόλου καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, τὰ αἰσθητὰ, ἐξ ὧν ἔμαθον παρ' αὐτοῦ, δόγμα ποιοῦντες, ταῦτα δὲ ἔχειν παρ' αὐτοῦ, καὶ τούτοις διαζῆν τοῖς ἔργοις ἐπιδεικνύντες, οὗτοι φανερῶς καὶ ἀναμφιβόλως εἰσὶ, κἂν τὴν τῶν ὁρώντων ὄψιν καὶ ἀκοὴν κλέπτειν διαμηχανῶνται, τὴν προσκύνησιν αὐτῷ προσενηνοχότες. Εὑρήσει δ' ἄν τις τούτων καὶ ἑτέραν ἀπόνοιαν τὴν τοῦ διδασκάλου νικῶσαν. Ὁ μὲν γὰρ ἐν βραχεῖ τε χρόνῳ καὶ τρισὶ προσβαλὼν τῷ Δεσπότῃ πείραις, καὶ τοσαυτάκις ἐπιτιμηθεὶς ἀπέστη τοῦτε πειράζειν τοιαῦτα, καὶ τῆς ἀλαζόνος ἐκείνης καὶ ἀθέου μεγαλαυχίας. Οἱ δὲ οὐ τρὶς μόνον διὰ τῶν αὐτῶν ἐπιτιμηθέντες Δεσποτικῶν φωνῶν (οἷς γὰρ ὁ διδάσκαλος ἐπιτιμηθεὶς ἐσίγησε, διὰ τῶν αὐτῶν οἱ μαθηταὶ κατεδικάσθησαν τὴν σιγήν)· ἀλλὰ μυριάκις, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ ἀριθμὸν, καὶ τοσούτοις ἔτεσιν, ἐξ οὗ διαπέπτωκεν αὐτοῖς ἡ τοῦ διδασκάλου ἀλαζών τε καὶ θεομάχος μηχανὴ ἐπιτιμώμενοι ταῖς θείκαῖς φωναῖς ἔτι προσαναισχυντοῦσι καὶ καθυταδίζονται τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ βίῳ καὶ λόγῳ διχάζοντες ἐγχειρίζουσι τῷ Ἐχθρῷ, μὴ θέλοντες ὡς ἀληθῶς τὸν κοινὸν Δεσπότην βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν.

ΙΘ'. Ἀλλ' ἴδωμεν, εἰ δοκεῖ, καὶ τίς αὐτοῖς ἡ ἐνταπόδοσις τῆς συνηγορίας καὶ προσκυνήσεως καὶ εἰς βασιλέα ἀναῤῥήσεως τοῦ Ἐχθροῦ· καὶ τί τὸ ἔκθλον οἷς οὐκ ἠθέλησαν βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν τὸν βασιλέα τοῦ παντός. Ἀπεικάζουσι μὲν οὖν αἱ ἱεραὶ παραβολαὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, μᾶλλον δὲ αὐτὸς ἑαυτὸν, ἀνθρώπῳ εὐγενεῖ, τί γὰρ θεότητος εὐγενέστερον; τὸ δὲ ἀνθρώπινον σύστημα, ἵνα τὰ ἄλλα ἐάσω, τοῖς πολίταις αὐτοῦ, ἅτε πλάσματα αὐτοῦ, καὶ ὅτι αὐτὸς αὐτοῦ ἐπόλισεν ἐν τῇ γῇ· καὶ ὅτι σάρκα τὴν ἡμετέραν λαβὼν, καὶ σύνοικος ἡμῶν καὶ συμπολίτης ἠξίωσε γενέσθαι καὶ κληθῆναι. Πλὴν ἀλλ' ὁ τῆς θεότητος τὴν εὐγένειαν φέρων ἐν ἑαυτῷ, καὶ τὴν βασιλείαν λαβὼν ἴσην καὶ ἀναφαίρετον παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐπείπερ ἅπαντα εἰδὼς, οὐδὲ τὴν ἐπ-

A discipuli, quod cum horrore dico, ex eo, quod accepit, eidem imperium in terrena vindicant creatorem ipsum et conditorem terrestrium in mercedem scilicet acceptæ ab eo disciplinæ, renuntiantes. Atque ita sentire et loqui audentes nec horrent, nec videre cupiunt, in quantum exitii barathrum præcipites agantur. Tu vero nec sequentia prætereas. Ait enim : *Tu igitur si me adoraveris, erit tua omnis.* Qui igitur credit terrena esse diaboli, seque, quæ in illis sunt, ab ipso accipere opinatur, is diabolum adorat. Neque enim, qui ab eo se accipere profitetur ea, quæ adorationis præmium erant, adorationem ipsam denegare possit. Quinam vero illi fuerint alii, quam isti, qui ab ea se habere fatentur corpus, atque hoc ad creationem et regnum B ejus pertinere dicunt? Imo nec corpus solum, sed et panem et vinum, et aquam, et reliqua omnia, per quæ hominum substantia continetur et conservatur, vitamque hanc sensibilem producit. Nam sensibilis creatura eorum alia profundit, alia ex terra profert. Atque ita illi, qui sensibilia diaboli creaturas dicunt et ad imperium ejus, pro doctrina ab ipso hausta, constituunt, atque hæc ab ipso se habere, et in his vivere opere ipso ostendunt, manifeste et indubie, etiamsi videntium oculos et aures fallere conentur, cultum ipsi præstant. At facile inveneris aliud amentiæ eorum, qua magistrum ipsum superant, exemplum. Ille enim brevi tempore terna tentatione Dominum adortus, et ter objurgatus, tandem se a tentatione illa, fastuosaque C illa et impia insolentia, abstinuit. Illi vero non triplici tantum vice iisdem Domini vocibus castigati (quibus enim verbis reprehensus diabolus tacuit, iisdem et discipuli ad silentium damnati sunt), sed mille, imo potius infinitis vicibus, annisque totidem, ex quo præceptoris insolentes et impiæ artes in ipsos ceciderunt, divinis oraculis reprehensi, adhuc impudentes et arrogantes se Conditori obvertunt, ejusque regnum vita et verbis dividentes, hosti permittunt, nolentes vere, ut communis Conditor super se regnet.

XIX. Sed videamus, si placet, quam ferant ex D eo mercedem, quod hostem juvent, adorent, et ut regem renuntient, et quod præmium accipiant, qui regem universi sibi dominari noluerunt. Sacræ itaque parabolæ Dominum nostrum Jesum Christum, vel potius ipse se comparat cum homine nobili. Quodnam enim divinitate est nobilius? hominum vero cohortem, ut cætera omittam, cum civibus suis, tanquam qui creatura sua sint, et quibus terram suam incolendam dederit, imo quorum carne assumpta domesticus et concivis eorum fieri et vocari voluerit. At is divinitatis nobilitatem circumferens, regnumque æquale et inseparabile a Patre nactus, cum omnia scivit, tum non ignoravit rebellionem, quam quidam civium in ipsum molie-

bantur. Et illi quidem negarunt regnum ejus, nec voluerunt eum super se regnare. Hic hominum amantissimus, bonus Patris Filius, fons commiserationis, Deus misericordiæ, hæc misericordiæ nunquam vacuanda viscera, non potuit ferre tantam civium ingratorum insolentiam. Neque enim peccatorum humanorum aliquod ausi erant illi, sed contra Creatorem, contra auctorem, contra benefactorem, contra providum amentia insurgebat : imo pro hoste ab origine malo, pro homicida primævo, pro adversario studium ab iis probatur : eo fine, ut alteri quidem imperium demant, alteri largiantur. Quid igitur facit, et quam pœnam justus judex ab apostatis illis repetit? Præstat enim audire ipsam illam sententiam : *Inimicos meos*, inquit, *qui noluerunt me super se regnare adducite, et occidite coram me* [80]. Quoniam enim oculis suis Creatorem despiciunt, ad supplantatorem respicientes, merito in oculis justitiæ omnia videntis et contemplantis ad dignam vocantur pœnam. Et occidite eos coram me, ut quem non voluerunt agnoscere regem, eum vel inviti ex iis, quibus plectuntur, pœnis et Regem et justum judicem agnoscant. Et quoniam corpus a me formatum et datum illis alienæ manus opus venditarunt, occidite illos, ut per quod injurii in me fuerunt, quodque meo imperio subreptum hosti manciparunt, ab eo sejuncti debitam apostasiæ pœnam solvant : Occidite eos coram me! Considerate pœnam, quam sit inevitabilis et acerba. Quis fert sententiam? Cujus et illud judicium? Ab hoste occidi quamvis lugubre sit, multum tamen solatii materiam suppeditat. Relinquit enim Dominum futurum ultorem, et spes resurrectionis, ac cum ea conjuncti gaudii, tanquam initium lætitiæ, cogitare eum facit de imminente hostium cæde. Quando vero Dominus ipse jubet occidi, a quo ultio, a quo misericordia, a quo post resurrectionem exsultatio et lætitia, a quo vita et salus proficiscitur : quæ oratio acerbas et intolerabiles repræsentabit pœnas? quæ dolores acutissimos, et nullo levandos solatio? ad quem confugietur? quodnam erit refrigerium sub cruciatu fine carente, et sub pœna interminabili? Hæc cogitate, hæc cogitantes timete vobis a pœna, quam in aliis videtis et ab horrendis tremendisque cruciatibus, antequam eos experiendo discatis. Recedite a simili amentia, antequam similem sustineatis pœnam. Qui enim sub afflictione nascitur timor et pœnitentia, nullum affert lucrum. Quoad pœnitentiæ tempus est, eam admittamus : quoad veniæ janua aperta est, ne pigremur per eam introire. Quoad minæ imminent, conversionem testemur. Dato enim signo, et vita soluta, nulla amplius salutis superest via, nec

A ἀνάστασιν ἠγνόησεν, ἣν τινες τῶν πολιτῶν ἐμελέτησαν κατ' αὐτοῦ. Καὶ ἠρνήσαντο (75) μὲν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, οὐκ ἠθέλησαν δὲ βασιλεύειν αὐτὸν ἐφ' ἑαυτῶν. Οὗτος ὁ φιλάνθρωπος, ὁ ἀγαθὸς Πατρὸς Παῖς, ἡ πηγὴ τῆς συμπαθείας, ὁ τοῦ ἐλέους Θεὸς, τὰ τῶν οἰκτιρμῶν μὴ κενούμενα σπλάγχνα, οὐκ ἠνέσχετο τὴν τοσαύτην παροινίαν τῶν ἀχαρίστων αὐτοῦ πολιτῶν. Οὐδὲ γὰρ ἕν τι τῶν ἀνθρωπίνων ἁμαρτημάτων ἦν τολμηθὲν, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Πλάστου, κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ, κατὰ τοῦ Εὐεργέτου, κατὰ τοῦ προνοητοῦ ἡ ἀπόνοια, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ ἀρχεκάκου ἐχθροῦ, ὑπερ τοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου, ὑπὲρ τοῦ ἀντικειμένου ἡ σπουδή · Ἵνα τοῦ μὲν ἀφέλωνται τὴν βασιλείαν, τῷ δὲ χαρίσωνται. Διὸ τί ποιεῖ ; καὶ τίνα δίκην τοὺς ἀποστάτας ὁ δίκαιος ἀπαιτεῖ κριτής;
B Ἀλλὰ γὰρ ἄμεινον αὐτῆς ἐκείνης ἀπούειν τῆς ψήφου · Τοὺς ἐχθρούς μου, φησὶ, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν, ἀγάγετε καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου. Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν παρεῖδον μὲν τὸν Ποιητὴν, ἀπέβλεψαν δὲ πρὸς τὸν πτερνιστὴν, διὰ τοῦτο ἐνώπιον τοῦ παντεφόρου καὶ παντεπισκόπου τῆς δίκης ὀφθαλμοῦ τὴν ἀξίαν ἀπαιτοῦνται ποινήν. Καὶ κατασφάξατε αὐτοὺς ἔμπροσθέν μου, ἵνα, ὃν οὐκ ἠθέλησαν ἐπίγνῶναι βασιλέα, ἐπιγνῶσι καὶ ἄκοντες, οἷς ἀπαιτοῦνται τὰς εὐθύνας, βασιλέα καὶ δίκαιον. Καὶ ἐπεὶ τὸ παρ' ἐμοῦ σῶμα πλασθὲν αὐτοῖς ἀλλοτρίας χειρὸς ἔργον ἔθεντο, κατασφάξατε αὐτοὺς, ὡς
C ἂν δι' οὗ παρῴνησαν εἰς ἐμὲ καὶ τῆς ἐμῆς διελόντες αὐτοβασιλείας προσέῤῥιψαν τῷ Ἐχθρῷ, τούτου διχασθέντες τὴν ὀφειλομένην ὧσι δίκην τῆς ἀποστασίας ἐκτετικότες. Κατασφάξατε αὐτοὺς ἔμπροσθέν μου! Ἐννοήσατε τῆς τιμωρίας τὸ ἄφυκτον (76) καὶ πικρόν. Τίς ὁ δοὺς τὴν ψῆφον ; Τίνος ἡ ἀπόφασις ; Σφαγῆναι μὲν ὑπὸ τοῦ Ἐχθροῦ, κἂν φέρῃ τι λυπηρὸν, ἀλλ' οὖν πολλὴν παρέχει παραμυθίας ἀφορμήν. Ὑπολείπει γὰρ τὸν Δεσπότην ἐκδικητὴν, καὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἐν αὐτῇ χαρᾶς ἡ ἐλπὶς προοίμιον αὐτῷ τῆς εὐφροσύνης ἐννοεῖν ὑποτίθησι τὴν σφαγήν. Ὅταν δὲ ὁ Δεσπότης αὐτὸς προστάσσῃ κατασφαγῆναι, παρ' οὗ ἡ ἐκδίκησις, παρ' οὗ τὸ ἔλεος, παρ' οὗ ἡ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀγαλλίασις καὶ εὐφροσύνη, παρ' οὗ ἡ ζωὴ καὶ ἡ σωτηρία, τίς ἂν παραστήσῃ λόγος τὸ πικρὸν καὶ ἀφόρητον τῆς πληγῆς ;
D τὸ ἀπαράκλητον καὶ ὀξὺ τῶν ἀλγεινῶν ; πρὸς τίνα ἔσται ἡ καταφυγή ; τίς ἀνάψυξις τοῦ πάθους οὐ δεχομένου τέλος ἀτελευτήτου τῆς τιμωρίας διαμενούσης ; Ἀλλ' ἐννοήσατε ταῦτα, καὶ ἐννοήσαντες φοβήθητε τὴν πληγὴν ὁρῶντες ἐν ἑτέροις, πρὸ τοῦ ἐμπεσεῖν εἰς πεῖραν, τὸ φρικτὸν τῆς ὀδύνης καὶ φοβερὸν, καὶ ἀπόστητε τῆς ἴσης ἀπονοίας πρὸ τῆς ἴσης τιμωρίας. Ὁ γὰρ ἐν τῷ πάθει φόβος καὶ ἡ μεταμέλεια οὐδὲν οἴδασι κέρδος φέρειν. Ἕως καιρὸς μετανοίας,

[80] Luc. xix, 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(75) Ἠρνήσαντο. Videtur hic excidisse particula negandi οὐκ, quod alias fieri consuevit. Eam enim postulat adversativa sequens δέ, ut taceam rem ipsam id velle. Acceperant enim incuriosi illi in parabola homines sua a rerum Domino, adeoque ut talem agnoscebant, non autem reverebantur.

(76) Ἄφυκτον. Ita scripsi pro ἄφικτον, quod est in ms.

τὴν μετάνοιαν ἐπιδεξώμεθα. Ἕως ἡ τῆς συγγνώμης ἀνέῳκται θύρα, εἰσελθεῖν δι' αὐτῆς μὴ βραδύνωμεν. Ἕως αἱ ἀπειλαὶ μετέωροι, τὴν ἐπιστροφὴν ἐπιδείξωμεν (77). Δοθέντος γὰρ τοῦ συνθήματος, καὶ τοῦ βίου λυθέντος, οὐδεὶς οὐκέτι τρόπος σωτηρίας, οὐδὲ τοῦ μὴ παθεῖν ἐλπὶς, ἃ παθεῖν ἠπειλήθη, καναλείπεται. Ἀλλὰ γὰρ τοῦ διδασκάλου τῆς ἀποστασίας τρανῶς τε καὶ χωρὶς τινος περινοίας παρὰ τῶν εὐαγγελικῶν φωνῶν στηλιτευθέντος, καὶ οἷαν ὁ δίκαιος κριτὴς τοὺς ἐκείνου μαθητὰς καὶ μὴ θέλοντας αὐτὸν ἐφ' ἑαυτῶν βασιλεῦσαι, τὴν ποινὴν εἰσπράττεται, κατάδηλόν τε καὶ περιφανεστάτην ἐπιδειξαμένων, τίνα λοιπὸν οἱ μετὰ ταῦτα πάντα τὴν ἀποστασίαν ἔτι στέργοντες εὑρήσουσιν ἀπολογίαν; Ποῖον λείψανον ἑαυτοῖς ὑπελίποντο συγγνώμης; τίς αὐτοῖς ὀφθαλμὸς ἐπιστάξει δάκρυον ἐλέους; Τὸν διδάσκαλον αὐτῶν, ὅτιπερ ὁ διάβολός ἐστιν, ἔμαθον παρὰ τῶν Εὐαγγελίων, τοὺς πρὸ αὐτῶν μαθητὰς, ὅτι κατεσφάγησαν ἔμπροσθεν τοῦ Δεσπότου, μὴ θελήσαντες αὐτὸν βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν. Καὶ τοῦτο τὰ σεπτὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Εὐαγγέλια διδάσκουσι διαπρυσίως, ὅτι προσκυνηταὶ τοῦ διαβόλου, καὶ ὅτι τοῦ Δημιουργοῦ ὑβρισταὶ οἱ σχίζοντες τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν, καὶ τοῦτο τὰ αὐτὰ διακεκράχασιν ἱερὰ Λόγια. Οὐκοῦν εἰ μηδὲν τούτων αὐτοὺς ἀποστρέψει (78) τῆς ἀποστασίας, ὑπόλοιπόν ἐστι τὸ ἀτελεύτητον πῦρ, καὶ τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὃ ἡτοίμασται αὐτῶν τῷ διδασκάλῳ. Ἐκεῖνο καὶ ἄκοντας αὐτοὺς, καὶ χωρίς τινος ὠφελείας, ἀποστήσει (79) τῆς θεομαχίας. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὅσον ἐπὶ τῷ προχείρῳ τῆς διαλέξεως καὶ τῆς ὁμιλίας.

A spes pœnas, minis præceptas, elabendi relinquitur. Postquam enim magister apostasiæ diserte et sine circuitione ab evangelicis verbis confutatus est, et ab iisdem prænuntiatum, quam gravem illustremque pœnam justus judex a discipulis ejus, qui noluerint ipsum super se regnare, repetiturus sit; quam tandem illi, qui, neglectis his omnibus, apostasiam amant, defensionem invenient. Quam veniæ speculam sibi reliquam fecerunt? quis oculus miserationis lacrymas super ipsos fundet? Magistrum suum diabolum esse didicerunt ex Evangeliis, nec minus id, quod discipuli ejus, se priores, coram Domino mactati sint, ideo quod noluerint ipsum super se regnare. Atque hoc etiam veneranda servatoris nostri Evangelia clare docent, quod adoratores sint diaboli, quodque injuria afficiant Creatorem, qui Dei regnum dividunt, id eadem sacra Eloquia clamant. Quod si igitur nullum horum eos ab apostasia sua avertit, reliquus est ignis interminabilis, et tenebræ exteriores, quæ paratæ sunt ipsorum doctori. Illæ eos etiam invitos et sine ullo fructu ab impietate sua avertent. Sed hæc quidem pro præsenti commentatione et sermone sufficiant.

B

ΛΟΓΟΣ Δ'.

Τοῦ αὐτοῦ κατὰ τῆς τῶν Μανιχαίων ἀρτιφυοῦς πλάνης, Ἀρσενίῳ (80) τῷ ὁσιωτάτῳ μοναχῷ πρεσβυτέρῳ καὶ ἡγουμένῳ τῶν ἱερῶν.

Α'. Ἐπειδήπερ, ἱερῶν ἀνδρῶν ἐρασμιώτατε, τὰς διαλέξεις ἔχειν ἠξίωσαν αἱ τοῦ Μάνεντος μὲν παραφυάδες, τὸ φρόνημα καταισχύνουσι. Πάλαι δὴ Νικηφόρῳ (81) προσωμιλήθησαν, οὔπω μὲν ἀπὸ τῆς κλήσεως ταύτης γινωσκομένῳ. Καὶ γάρ οὐδὲ τὴν πίστιν ἠσπάζετο, ἥτις τὸν κόσμον ἐνίκησεν· ἔτι δὲ τοῖς τῆς ἀποστασίας λειψάνοις ἐγκαλινδούμενος, καὶ τὴν ἐκεῖθεν εἴλκε προστηγορίαν· Βέρζελις γὰρ ὠνομάζετο. Ἐπεὶ οὖν τοὺς λόγους ἐκείνους (82) εἰς

SERMO IV.

Ejusdem dissertatio contra repullulantem Manichæorum errorem, ad Arsenium, monachum sanctissimum, presbyterum et præfectum sacrorum.

C

1. Postquam, vir inter sanctos dilectissime, homines a Manete instar surculorum recens orti, disputationes ingressi sunt, sententias suas ut pudendas prodiderunt. Olim illi versati frequenter sunt cum Nicephoro, hactenus quidem a nomine illo re ipsa nondum cognito. Nam ne fidem quidem amplexus is est, quæ mundum vicit: sed potius in apostasiæ reliquiis occupatus, nomen inde suum nactus est: *Berzelis* enim appellabatur. Quoniam

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(77) Ἐπιδείξωμεν. Sic scribere jubet orationis series. Ms. habet ἐπιδείξομεν.

(78) Ἀποστρέψει. Sic rescribendum putavi pro ἐπιστρέψει, quod ms. exhibet. Ratio in promptu est.

(79) Ἀποστήσει. Ita lego pro ἀποστῆσαι, quod codex habet. Posterius hoc non invenit in orationis serie verbum, a quo regatur.

(80) Ἀρσενίῳ. Arsenii hujus alibi mentionem fieri non memini. Nomen hoc alioquin pluribus viris, in vetere Ecclesia celebratis, commune fuit. Inter cæteros eminet Arsenius abbas, cujus dicta et res memorantur in *Apophthegmatibus Patrum*, apud Cotelerium, tom. I *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, p. 367. Hujus quanta fuerit existimatio ex ejusdem Cotelerii Notis, p. 799, harum rerum cupidus intelliget. Is autem vixit Theodosii imperatoris temporibus, Arcadii et Honorii, principum, præceptor, atque adeo Nostrum hunc aliquot sæculis antevertit.

(81) Νικηφόρῳ. Hic itaque Photii tempore inter Paulicianos eminuit, et, more his hominibus recepto, nomen suum cum altero illo Berzelidis permutavit. Metonomasias hujusmodi exempla in libro I lector inveniet. Subinnuit vero hic Photius, recte nomen illud abjectum fuisse, cujus scilicet mensuram non impleverit, vincendo mundo minime omnium accommodatus.

(82) Λόγους ἐκείνους. Respicit Photius binos sermones superiores, quos, contra Manichæos publice habitos, litteris consignaverat, sed temporum calamitate ipse amiserat. Eos ipsum velle res ipsa evincit. Qui enim hanc scriptionem cum superioribus illis comparaverit, intelliget eam istorum compendium sistere, quemadmodum et ipsa illa capita, quæ statim commemorat Photius, in istis duobus sermonibus pertractantur. Hinc inde tamen novum argumentum reliquis accedit, et ut plurimum etiam eadem argumenta nova quadam ratione tractantur et ornantur. Euthymio hic postremus libellus vel cognitus non fuit, vel talis habitus, cujus excerptis carere posset. Neque enim in Panoplia ejus, ubi tres priores libelli excerpuntur, postremi hujus vestigia inveneris. Cæterum, quoniam horum libellorum mentionem commemorationi Nicephori istius jungit, vero simile fit, cum istis scribendis occasionem suppeditasse.

D

ligitur sermones illos, scripto comprehensos, desiderasti, rapina vero librorum, etiam illorum irreparabilem jacturam attulit, neque ad manus nunc est ista commentatio ; tibi vero illis, quæ ista continentur, cum maxime opus est; scias ea omnia, quæ ex evangelicis et apostolicis oraculis germina novi illius Manichæorum surculi cum radicibus evellunt (nam illa sane præ cæteris omnibus inevitabilem, qua exscindantur, falcem immittunt), hæc, ut summatim dicam, evincere, quod gratia Mosaicæ de creato mundo narrationi consonet, nec minus ea omnia, quibus nunc ratio et instituta Deum cognoscendi continentur et diriguntur : imo et quod idem corpoream et visibilem creaturam ex non exsistentibus verbo creaverit, qui intelligibilem et invisibilem pro simili sapientiæ copia produxit. Præterea vero, quod corpus humanum æque ac anima ab eadem providentia benefica et hominum amante profectum sit; quodque insuper illi, qui in veteri œconomia inclaruerunt, Deum verum et bonum coluerunt, et malitiæ se opposuerunt. Atque ista quidem, quoad per vires licuerit, difficultasque temporum permiserit, commentationi nostræ destinantes, quibus ipsis etiam, puto, desiderium tuum absolvitur, sanctitati tuæ nunc mittimus. Quod si sperata inveneris, id quidem precibus tuis et orationi in fide factæ tribuendum fuerit. Si vero inveneris, quod non exspectasses, id perpetuæ invaletudini, qua cum corpusculum meum conflictatur, et temporum difficultati acceptum feres. Si quando fortasse divina providentia ad peccata nostra conniveat, rebusque nostris benignius consulat, hominumque iram non promeritam in mansuetudinem convertat, atque sic id, quod initio petiisti, ad manus tuas perveniat ; non miraberis, ista relegens, si pleraque eorum, quæ ibi exstant, hic comprehensa inveneris. Sed nec miraberis vicissim, si illa non adsint. Nam oblivio sæpe in ea dominatur, quæ et præstabat et necesse erat scire, in primis ubi conflictum cum rebus præsentibus infert. Simul vero nec illud, velim, prætermittas; quod non aliam novamque commentationem in medium afferre constitutum sit, sed tantum in hac rerum inopia aliquid in solatium jacturæ prioris et oblivionis medelam nobis et amicis hoc qualecunque suggerere.

II. Initium aciei nostræ, contra adversarios instruendæ, ipsa Domini opera et verba sunt. Neque enim nos aliunde possumus pugnare felicius, neque hostibus quidquam, quam inde nos oppugnare, magis obvium est, neque iisdem ulla alia, quam

A γραφὴν ἀναληφθέντας ἐπεζήτησας, ἡ δ' ἁρπαγὴ τῶν βιβλίων (83) κἀκείνοις ὑπερόριον ζημίαν ἐπέβαλε, καὶ οὐ πάρεστι τὸ συνταγματιον· τῶν δὲ ἐν αὐτῷ κατάτεταγμένων προηγουμένη σε χρεία κατέχει· ὅσα διὰ τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν ῥημάτων τῆς Μανιχαϊκῆς ἀποσπάδος πρόῤῥιζον τὴν βλάστην ἐκτέμνει (καὶ γὰρ καὶ ταῦτα κατ' αὐτῶν ἐστι μᾶλλον τῶν ἄλλων ἄφυκτον τὸ τῆς ἐκτομῆς ἐπαφιέντα δρέπανον), τάδε, ὡς ἐν κεφαλαίῳ φάναι, ἐπιδείκνυσι, ὡς ἡ χάρις τῇ Μωσαϊκῇ κοσμογενείᾳ συμφθέγγεται, καὶ ὅσοις ἄλλοις ἄρτι πολιτεία Θεὸν γινώσκειν καθισταμένη παιδαγωγεῖται καὶ κατευθύνεται. Ναὶ δὴ καὶ ὅτι τὴν σωματικὴν καὶ ὁρατὴν κτίσιν ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἐκ μὴ ὄντων λόγῳ ὑποστησάμενος, ὃς καὶ τὴν νοεράν τε καὶ ἀόρατον παραπλησίῳ σοφίας πλούτῳ παρήγαγεν. Ἀλλ' ὅτι καὶ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα τῆς αὐτῆς ἐστι φιλανθρώπου καὶ ἀγαθουργοῦ πρὸνοίας, ὥσπερ καὶ ἡ ψυχὴ φιλοτέχνημα, καὶ ὡς οἱ τῇ νομικῇ πολιτείᾳ διαπρέψαντες Θεόν τε τὸν ἀληθῆ καὶ ἀγαθὸν ἐθεράπευον, καὶ κατὰ τῆς πονηρίας παρετάττοντο. Ταῦτα δὴ, ταῦτα, καθόσον οἷόν τέ ἐστιν ἡμῖν, καὶ ἡ τοῦ καιροῦ συγχωρεῖ βαρύτης, καθυποβάλλοντες ἐκδοσει (ἐν τοῦτοις γὰρ, οἶμαι, περιγράφεταί σου καὶ τὸ αἴτημα), τῇ σῇ διεπεμψάμεθα ὁσιότητι. Καὶ εἰ μὲν εὕροις, ὡς ἤλπισας, τῆς σῆς ἂν εὐχῆς εἴη, καὶ τῆς κατὰ τὴν πίστιν αἰτήσεως ἡ ἐνέργεια. Εἰ δὲ τὰς ἐλπίδας ἐκνικήσει τὸ ἀδόκητον, τοῦτο δὴ ταῖς τε συνεχέσιν ἀῤῥωστίαις, αἷς οὐ λήγει παρενοχλοῦν ἡμῶν τὸ σωμάτιον, καὶ τῇ τοῦ καιροῦ λογίζου χαλεπότητι. Ἂν δήποτε τῆς θείας ἐπισκοπῆς παρορώσης μὲν οἷς ἁμαρτάνομεν, εὐμενέστερον δὲ διατιθεμένης τὰ ἡμέτερα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην καὶ ἀναίτιον ὀργὴν διαλυούσης εἰς πραότητα, τὸ κατ' ἀρχὰς αἰτηθὲν (84) ταῖς σαῖς χερσὶ περιενεχθείη, μηδὲν θαυμάσῃς ἀναλεγόμενος, εἰ (85) τὰ πλείω τῶν ἐν αὐτῷ κάνταῦθα συμπεριείληπται, ἀλλὰ τοὐναντίον εἰ μὴ παρεῖται. Λήθη γὰρ πολλάκις καὶ τῶν ἄμεινον εἰδέναι καὶ τῶν ἀναγκαίων ἐπεκράτησε, μάλιστά γε συμμαχίαν τὴν ἐκ τῶν παρόντων εἰ συνεπάγοιτο. Ἅμα δὲ μηδὲ ἐκεῖνο δίδου παρορᾶν, ὅτι μὴ προάγειν ἄλλην πραγματείαν, ἀλλ', ὡς ἐν ἀπόροις, τῆς ἐστερουμένης παραμύθιον καὶ λήθης φάρμακον ἑαυτοῖς καὶ φίλοις ἀντεισάγοντες.

B

C

D

Β'. Ἀρχὴ δὲ ἡμῖν τῆς κατὰ τῶν ἀντιπάλων παρατάξεως, αὐτὰ τὰ Δεσποτικὰ ἔργα καὶ ῥήματα. Οὔτε γὰρ ἡμῖν ἀλλαχόθεν στρατηγεῖσθαι βέλτιον, οὔτε τοῖς πολεμίοις βάλλειν εὐστοχώτερον, ἀλλ' οὐδὲ ἐκείνους πίπτειν φοβερώτερον ἢ ἀθλιώτερον. Ὅρα γοῦν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(83) Ἁρπαγὴ τῶν βιβλίων. Quando illa Photio acciderit, difficulter forte conjectura assequaris. Constat quidem Photium sede sua patriarchali his pulsum esse, ceu diligenter exponit Martinus Hanckius, *De Byzantinarum rerum Scriptoribus*, part. I, c.18.Cum alterutra hac calamitate librorum jacturam conjunctam fuisse crediderim, et fortasse cum posteriore, in qua, nunquam pristinæ sorti restitutus, obiit, in quadam urbe Armeniorum, quam regionem Paulicianis abundasse liber I docet.

(84) Αἰτηθέν. Petierat scilicet Arsenius priorem illam Photii commentationem, duobus libris comprehensam.

(85) Εἰ. Ita scripsi pro εἰς.

ὅπως ἐξ αὐτῆς συμβολῆς ὁ βασιλεὺς τῶν ὅλων, καὶ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ στρατηγὸς τὸν χάρακα τῶν ἐχθρῶν ἐξ αὐτῶν κρηπίδων ἀνασπᾷ καὶ καταστρέφει, καὶ συγχεῖ τὸ φρόνημα, καὶ διασκεδάζει τὸ θράσος τῶν ἀποστατῶν. Τί βουλεύων καὶ τίνα τέχνην κινῶν, οὐδὲν μεμηχανημένον, οὐδὲ δι' ἀγώνων καὶ καμάτων προϊὸν, ἀλλ' ἅμα τε φωνὴν ἀφῆσι μόνον, καὶ πάντα τὰ τῶν πολεμίων ἠφάνισται. Πᾶσα γὰρ, φησὶ, βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς ἐρημοῦται, καὶ πᾶσα πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς οὐ σταθήσεται. Ὁρᾷς, ὅπως ὁ φθόγγος ἠχήσας μόνον τῆς σάλπιγγος τῆς βασιλικῆς, τὸ χαράκωμα τῶν ἐχθρῶν διέφθειρέ τε καὶ ἐξερήμωσε. Καὶ τί λέγω χαράκωμα; ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν, καὶ αὐτὸ τῆς ἀποστασίας, ὅπερ ταῖς αὐτῶν δυσσεβεστάταις καὶ πεπλανημέναις ἐπινοίαις ἀνεπλάσαντο τε καὶ ὠχύρουν βασίλειον. Εἰ γὰρ βασιλεία μεριζομένη ἐφ' ἑαυτῆς οὐχ ὑφίσταται, ἀλλ' αὐτὴ περὶ αὐτὴν θᾶττόν τε καταῤῥεῖ καὶ ἀφανίζεται, ἡ δὲ δημιουργὸς τῶν ὅλων ἀρχὴ καὶ βασιλεία δι' αἰῶνος μένει, ὡς ἂν οὐδ' αὐτὸ τὸ τῆς ἀποστασίας ἀποθρασυνθεὶη ἐξαρνήσασθαι. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ μέχρι νῦν ὁ πάντα νεωτερίζων χρόνος οὐδένα παρέδειξεν εἰς τοιαύτην λύσσαν ἐκλυσσήσαντα. Εἰ οὖν ἡ τοῦ Ἀγαθοῦ ἀρχὴ, ὡς πᾶσιν ἐπίδηλον, κρείττων πάσης διαλύσεως, πῶς οὐ μᾶλλον ἐπιδηλότερον, ὡς αἷς αὐτοὶ τὸ ὁλόκληρον αὐτῆς ταῖς τόλμαις διασπαράσσοντες πονηρὰν ἀρχὴν σκηνοποιοῦσιν καὶ παραπηγνύουσι, τὴν μὲν τοῦ κοινοῦ καὶ ἀγαθοῦ Δεσπότου βασιλείαν προπηλακίζειν μανίαν εἵλοντο, ἣν δὲ ἀνταναιστῶσιν, ἅμα τε πλάττουσι καὶ ἅμα λύουσιν; Ἀμερίστου γὰρ τῆς τοῦ Ἀγαθοῦ βασιλείας συντηρουμένης (ὁδὸς γὰρ ὁ μερισμὸς εἰς διάλυσιν), ὅτι τε τὸ (86) ἄλυτον τὸν μερισμὸν ἀποπέμπεται, καὶ πρό γε τῆς ἐπιβολῆς ταύτης ὁ Δεσπότης ἀνεῖπε τὸ μεριζόμενον διαλύσεσθαι. Καὶ ἡ κτίσις τοσούτοις αἰῶσιν ἐξ αὐτῆς παραγωγῆς κατά γε τὴν ὁλοκληρίαν κρατεῖν τῆς λύσεως ἐκληρώσατο. Ὁρᾶται δὲ περιφανῶς καὶ τοῖς οὐρανίοις ἀλληλουχούμενά τε καὶ συνεχόμενα τὰ ἐπίγεια, τά τε νοερὰ καὶ νοητὰ τῶν σωματικῶν καὶ ταῖς αἰσθήσεσι κρινομένων διὰ τῆς ἀδιαδόχου προνοίας οὐ διιστάμενα, ἀλλὰ καὶ περιφανεστάτην φέροντα τὴν συνάφειαν. Οὐ μὴν ἀλλά γε καὶ αὐτὸ λογικὸν ζῶον ὁ ἄνθρωπος ἐξ ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων μερῶν ἡρμοσμένος συνέστηκεν. Εἰ οὖν ἡ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ δημιουργία τε καὶ βασιλεία τομὴν καὶ μερισμὸν οὐκ ἐπιδέχεται, ἣν δὲ αὐτοὶ ἀνακλάττουσι, μερίδα τινὰ τῆς ὅλης δημιουργίας τῇ γλώσσῃ ἀποσπαράξαντες, τοῖς τῆς ἀποστασίας προάγουσι ῥήμασι καὶ Ἐχθρὸν ἐν αὐτῇ βασιλεύειν καθιδρύουσι· πῶς αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δέξοιτο στάσιν αὐτῇ; πῶς δ' ἂν ὑποσταίη, αὐτὴν τὴν γένεσιν ἐκ μερισμοῦ καὶ λύσεως λαβοῦσα, καὶ τομῆς καὶ διαιρέσεως, ἃ καὶ τὸ ὁλόκληρον εἰς φθορὰν καταστρέφει, προελθοῦσα καὶ ἀποῤῥυεῖσα, εἰ καὶ μὴ δυσφημούσης γλώσσης ὑπῆρχεν ἀνάπλασμα; Πῶς δ' οὐχ ὥσπερ ἡ τοῦ Ἀγα-

A hinc accepta clades, luctuosior aut gravior esse potest. Vide igitur, quomodo sub ipsam congressionem rex universi, et Servator noster, et dux belli vallum hostium ab ipsis fundamentis convellat et evertat, eorum molitiones confundat, et audaciam apostatarum dissipet. Quid meditetur, quidve moliatur, non longa arte quæritur, nec a contentione aut labore procedit, sed vix vocem emittit, et omnes hostium molitiones difflantur. *Omne enim*, inquit, *regnum, contra se ipsum divisum desolatur, et omnis urbs aut domus contra se divisa non consistet* [81]. Videsne, quomodo sonus buccinæ Dominicæ vix auditus vallum hostium everterit et destruxerit? Et quid dico vallum? imo et urbem, et regiam, quam apostatæ impiis suis B et errorum plenissimis ratiociniis exstruxerunt et muniverunt. Si enim regnum, in se ipsum divisum, non consistit, sed ipsum per se citius diffluit et disturbatur, imperium certe Creatoris et regnum in æternum manet, quod nec apostatæ ipsi negare ausint. Neque enim hucdum tempus, omnia innovans, quemquam exhibuit, eo insaniæ provectum. Si igitur boni Dei imperium, ceu omnibus constat, omni dissolutione superius est, nonne multo magis manifestum est, quod, quibus illi institutis, integritatem ejus turbantes, malum principium effabricant, et a latere exstruunt, iisdem regnum quidem communis et boni Domini averruncandi insanum consilium ceperunt, simul vero id, quod ex adverso erigunt, et struunt, et solvunt. C Dum enim boni principii regnum indivisum manet (namque divisio viam ad dissolutionem pandit), quia indissolubile divisionem omnem aversatur, Dominus noster etiam ante hanc incursionem prædixit fore ut divisum dissolvatur. Imo et creaturæ ipsi, tam multis sæculis, inde ab ipsa productione, pro integritate sua, solutione ejusmodi superiori esse licuit. Manifestum vero est terrestria cœlestibus arctissime juncta esse, et in eadem compage contineri, nec ea, quæ mente ac cogitatione investigantur, a corporeis sensuique subjectis rebus per continuam providentiam sejungi, sed eximiam connexionem præ se ferre. Et quod magis valet, ipsum illud animal rationale, homo, ex visibilibus et invisibilibus rebus compactus, D consistit. Si igitur boni Dei imperium et regnum divisionem et separationem non admittit, id vero, quod ipsi inferunt, partem scilicet quamdam totius administrationis lingua sua subtrahentes, verbis apostaticis producunt, et hostem ejus regem constituunt; quomodo illa pars per se discordiam sibi conciliabit? quomodo vero consistet, quæ ortum suum ex divisione et dissolutione habeat, quæque separatione et sejunctione, per quas substantia integra perditur, provenit primum et defluxit? Sane

[81] Matth., XII, 25.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(86) Τό. Ita lego pro τὸν, quod est in manuscripto.

vel hoc evincit totum linguæ infamis figmentum esse. Quomodo vero non eodem modo, quo Boni principium tanquam indissolubile consistit, et, quo longius progreditur, tum constans est, tum in melius proficit: quomodo non, inquam, eodem modo principium illud quod, amentia hominum, in Deum injuriorum, invehit, siquidem non in nudis hominum calumniantum labiis exsistit, citius, quam ortum est, corrumpetur, et amasios suos risui ac ludibrio exponens peribit? Ita enim pœnam quasi repetit ab eis commentitiæ inaugurationis, per quam ipsi illi vano vel potius impio et improbissimo conatu reginæ nomen, quod nec ancillæ locum tuebatur, vindicarunt. Adeo omnipotens et militaris cæterisque omnibus dominus potestas copias hostium evertere, adeo spoliare hostes valet. Adeo ostendit ipsa illa tyrannide præliatores et satellites ejus ac quoscumque habet propugnatores vel uno verbo debellandi et ludibrio omnium exponendi potestate insuperabili pollere. Itaque defectores illos, propugnacula sua confestim diruta, et nec sonum regiæ buccinæ sustinentia videntes, neque imperio, quod novitatis cupidi sibi ipsis finxerunt, omnibus jam ad interitum spectantibus, militare amplius decebat, neque, sublata tyrannide, ad tyrannum se convertere, sed potius, cognito communi omnium Domino, imperio ejus se submittere, factaque vera conversione pœnitentiam seriam testantes confiteri, se manuum ejus opus esse et creaturam, ac ab ejusdem providentia et benignitate regi et gubernari: vicissim vero fas erat, odisse eosdem et aversari hostem maximum, eidemque nullis suis in vita actionibus potestatem imo nec excursum in se permittere.

III. Quod si vero profundæ defectionis tenebræ ipsorum sensus adeo hebetaverunt, ut, ne destructo quidem ac debellato hoc imperio, evigilantes ex sopore detrectare valeant, sed sub eo magis, quam optimi Dei regno, contineri malint, age, ostendamus regem universalem non in eo vindictam suam ab illis qui regnum suum inficiantur, sumendam sistere, ut principem eorum evertat, deleat, et spoliet; sed iisdem, post probatam multam longanimitatem et patientiam, emendari nesciis interitum immittere. Fortasse istum sibi imminere videntes, sensu quodam facinoris sui capientur, nec amplius cogitabunt, vel dicent, nolle se ut sibi dominetur, aut corporibus suis reliquisque visibilibus creaturis Dominus et Rex universi imperet. Vide enim, quam graviter et severe is, qui natura sua hominum amans est, contra illos sententiam ferat. *Hostes meos*, inquit ille, *qui noluerunt me super se regnare, adducite huc, et mactate coram me* [82]. Quid ais? stupesne hanc sententiam? fugisne cædem illam?

A θοῦ ἀρχὴ τῷ ἀδιαλύτῳ συνέχεται, καὶ προϊοῦσα μᾶλλόν τε διαμένει καὶ μεταβάλλει προκόπτουσα πρὸς τὸ ἄμεινον· οὕτως καὶ ἦν καινίζει τῶν θεοβλαβῶν ἡ ἀπόνοια, οὐχὶ τὴν ὕπαρξιν ἐν αὐτοῖς μόνοις τοῖς βλασφήμοις ὀνειροπολήσασα χείλεσι, θᾶττόν τε ἢ προῆλθεν εἰς ἀφανισμὸν καταδύσεται, καὶ γέλωτα καὶ χλεύην τοὺς ἐραστὰς καταλιποῦσα οἰχήσεται, δίκην ὥσπερ ταύτην αὐτοὺς ἀντεισπράττουσα τῆς συμπεπλασμένης καὶ ἀνυποστάτου ἀναῤῥήσεως. δι' ἧς μάτην αὐτῇ, μᾶλλον δὲ δυσσεβῶς καὶ ἀθέως, τὸ τῆς βασιλείας (87) ὄνομα, οὐδὲ θεραπαινίδος ἐχούσῃ χώραν, περιέθεντο. Οὕτω καταστρέφειν στρατόπεδον τῶν ἐχθρῶν ἡ παντοκρατορικὴ καὶ στρατηγὸς οἶδε καὶ τῶν ἄλλων κατεξουσιάζουσα ἀρχή· οὕτως σκυλεύειν τοὺς ὑπασπιστὰς καὶ δορυφόρους, καὶ ὧν B ἐκείνη ἀγώνισμα, στηλιτεύειν τε καὶ παραδειγματίζειν, καὶ ταῦτα διὰ μιᾶς φωνῆς τὸ κράτος ἅμαχον ἐπιδείκνυσιν. Ἔδει μὲν οὖν τοὺς ἀποστάτας αὐτοβοεὶ καθορῶντας αὐτὰ ἀνατραπέντα, καὶ μηδὲ πρὸς τὸν ἦχον ἀντισχόντα τῆς σάλπιγγος τῆς βασιλικῆς, μήτε αὐτὰ μήτε τὴν βασιλειαν, ἣν πρὸς νεωτερισμὸν ἰδόντες ἑαυτοῖς ἀνετυπώσαντο, ἀλλὰ πάντων αὐτοῖς εἰς ἐρήμωσιν περιεστηκότων, μηκέτι προσφιλονεικεῖν, μηδὲ τῆς τυραννίδος ἀφανισθείσης πρὸς τὸν τύραννον ἐπιστρέφεσθαι, ἀλλὰ τὸν κοινὸν Δεσπότην ἐπιγνόντας προσδραμεῖν αὐτοῦ τῇ βασιλείᾳ καὶ δι' ἐπιστροφῆς γνησίας καὶ θερμῆς μετανοίας ἀνομολογῆσαι μὲν ἑαυτοὺς τῆς αὐτοῦ χειρὸς εἶναι, καὶ πλάσμα καὶ δημιούργημα, διακυβερνᾶσθαι δὲ καὶ διεξάγεσθαι τῇ αὐτοῦ προνοίᾳ, καὶ φιλανθρωπίᾳ· μισῆσαι C δὲ καὶ ἀποστραφῆναι τέλεον τὸν Ἐχθρὸν, ὡς μηδὲν οἷς πράττουσι κατὰ τὸν βίον μηδεμίαν αὐτῷ καταλιπεῖν ἐξουσίαν, ἀλλὰ μηδὲ πάροδον.

Γ'. Εἰ δ' ὁ βαθὺς αὐτῶν ἐπικρατήσας τῆς ἀποστασίας σκότος οὕτως αὐτῶν ἠμαύρωσε τὰ νοήματα, ὡς καὶ τῆς τυραννίδος ἤδη λελυμένης τε καὶ ἠφανισμένης μηδ' οὕτως αὐτὴν ἀνανήφουσιν ἐξομόσασθαι, ἀλλ' ὑπ' ἐκείνην μᾶλλον ἢ τὴν τοῦ Ἀγαθοῦ βασιλείαν νεανιεύονται τάττεσθαι, φέρε, δείξωμεν, τὸν Βασιλέα τῶν ὅλων ὅπως ἀρνουμένους αὐτοῦ τὴν βασιλείαν οὐ μέχρι τοῦ καταστρέψαι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ ἐξαφανίσαι καὶ σκυλεῦσαι τούτους τὴν δίκην ἵστησιν, ἀλλὰ μετὰ τὴν πολλὴν μακροθυμίαν D καὶ ἀνοχὴν ἀνιάτως ἔχουσι, τὴν σφαγὴν ἐπαφίησιν. Ἴσως κἂν γοῦν ταύτην αὐτοῖς ὁρῶντες ἐπιφερομένην, συναισθησίν τινα τοῦ τολμήματος λάβωσι καὶ μηκέτι μήτε διανοηθεῖεν, μήτε λέγοιεν, μὴ θέλειν ἐπ' αὐτοὺς βασιλεύειν, μηδ' ἄρχειν αὐτῶν τῶν σωμάτων, μηδὲ τῆς ἄλλης ὁρατῆς κτίσεως τὸν Δημιουργὸν καὶ Βασιλέα τοῦ παντός. Ὅρα γὰρ μεθ' ὅσης τῆς ἀποτομίας καὶ σφοδρότητος τὴν τιμωρὸν ἐπάγει ψῆφον κατ' αὐτῶν ὁ φύσει φιλάνθρωπος· Τοὺς ἐχθρούς μου, φησὶν ἐκεῖνος, τοὺς μὴ θελήσαντάς με

[82] Luc. XIX, 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(87) Τῆς βασιλείας. Legendum puto βασιλίδος, quæ vox magis convenit sequenti θεραπαινίδος.

βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτοὺς, ἀγάγετε ὧδε, καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου. Τί λέγεις; φρίττεις τὴν ψῆφον, καὶ φεύγεις τὴν σφαγήν; καὶ τοῦ διχάζειν ἀφίστασαι τὴν βασιλείαν τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ; καὶ πρὸς ἐπιστροφὴν ὁρᾷς, ἐφ' ᾧ τὴν Δεσποτικὴν ἀρχὴν ὁλόκληρον μὲν ὁμολογεῖν, καὶ τῶν σωμάτων δὲ καὶ τῆς ψυχῆς ἀναφέρεσθαι τὴν κυριότητα εἰς αὐτήν; ἢ μέχρι τοῦ παθεῖν, ἃ παθεῖν ἀθλιώτατον, καὶ οὗ μὴ ἔστι μηδὲ ῥήματι δηλῶσαι χαλεπώτερον, φιλονεικεῖς; Καὶ γὰρ οὐδ' ἀποκτείνει μόνον, οὐδὲ τῆς παρούσης ἀπάγει ζωῆς, ἀλλὰ μετὰ τὸ ἀποκτιννύναι ἐν ἀτελευτήτῳ καὶ ἀδιαδόχῳ γεέννῃ πυρὸς, καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα τιμωρεῖσθαι παραπέμπει. Ἀλλὰ γὰρ ἐγώ σοι καὶ ἕτερα πλείονα, εἴτε βέλη βούλει τιτρώσκοντα καὶ ἐξαφανίζοντα πολυτρόπως τε καὶ πολυμερῶς ἔτι τόσον ἀσεβὲς φρόνημα, εἴτε σωτήρια φάρμακα τῆς νόσου καὶ ἰάματα ἐκ τῆς αὐτῆς φιλανθρώπου καὶ παντοκρατορικῆς γλώσσης λαβὼν, ἂν ἄρα σοι τῆς ὑγείας ἔρως, ἀντὶ τοῦ κατακεῖσθαι τετραυματισμένῳ, περιγέγονε, προοίσω, καὶ πρὸς τὴν ἀπαλλαγὴν συναγωνίσομαι τοῦ νοσήματος.

A desistisne a dividendo imperio Dei Optimi? Convertisne te ad pœnitentiam, ut imperium Domini plenarium confitearis, et ad idem tum corporum tum animæ dominium transferas? an potius pugnare contra illud amas, usque dum ea perpetiaris, quæ perpeti tristissimum est, et quibus graviora verbis exprimi non possunt? Namque non occidit solum, et ex præsenti vita tollit, sed postquam interemerit, te in perpetuam nec finiendam unquam gehennam ignis, anima et corpore puniendum, ablegat. Enimvero et alia tibi plura, sive tela mavis, impiam hanc sententiam variis modis conficientia et confodientia, sive salutaria contra morbum medicamina ex verbo oris omnipotentis et hominum amantis desumpta afferam, et ad propulsandum B morbum studium conferam, si forte sanitati restitui potius, quam ex vulneribus perpetuo decumbere cupias.

Δ'. Ἐκήρυσσε τὸν Χριστὸν ὁ Ἰωάννης μήπω τῆς χάριτος μετασχὼν, ἀλλ' ἔτι τῷ νόμῳ παιδαγωγούμενος. Ἐκήρυσσε δὲ θεολογῶν μὲν αὐτὸν, οἷς τοῦ κόσμου τὴν ἁμαρτίαν αἴρειν ἅπασι διεμαρτύρατο, καὶ οἷς αὐτὸν Υἱὸν Θεοῦ καὶ ἐν πυρὶ καὶ ἐν ἁγίῳ βαπτίζοντα Πνεύματι, τουτέστι τῇ ἐμπύρῳ καὶ πρηστηρίῳ (88) τοῦ Πνεύματος δυνάμει τὴν καταπεσοῦσαν ἡμῶν φύσιν ἀναχωνεύοντά τε καὶ ἀνακαινίζοντα ἐλευθέρᾳ φωνῇ ἀνεδίδασκεν. Ἐκήρυσσε δὲ καὶ τὸν Πατέρα, θεολογῶν τε αὐτὸν, καὶ ἐκ τῶν λίθων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραὰμ τὴν ἰσχὺν ἀκώλυτον ἔχοντα. Καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ, οἷς τε ἐξ οὐρανοῦ προελθεῖν ἐθεάσατο, καὶ οἷς ἐπὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ ἐπεφοίτησέ τε, καὶ ὡς ὁμοουσίῳ προσέμενε, καὶ τό γε θεολογικώτερον, οἷς κοινωνὸν αὐτὸ τῆς ἐργασίας ἀνομολογεῖ (89), δι' ἧς ἡ σωτηρία τοῦ κόσμου ἐπαῤῥησιάζετο. Καὶ γὰρ κοινὴν αὐτοῖς τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν ἀνατίθησιν· εἴπερ ὁ μὲν αἴρει τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, αὗτη δὲ τῷ παναγίῳ Πνεύματι καθαίρεταί τε καὶ ἀποσμήχεται. Καὶ γὰρ λαμπρῶς ἀνακέκραγεν, ὡς ὁ κόσμος, τῆς ἁμαρτίας τὴν ἐλευθερίαν δεχόμενος, καὶ τῆς σώτηρίας ἀξιούμενος, τῷ παναγίῳ Πνεύματι εἶτα καὶ πυρὶ βαπτιζόμενος, δι' οὗ τὴν πυρφόρον καὶ δραστικὴν καὶ καθάρσιον τοῦ Πνεύματος ἰσχὺν ἔστιν ἐκμανθάνειν, τῆς τηλικαύτης εὐεργεσίας ἀπολαύουσιν. Ὧν δὲ τὸ ἔργον κοινὸν καὶ ἀμέριστον, καὶ τότε κόσμου ἀνακαινισμὸς καὶ ἀνάπλασις, πῶς οὐχ ἡ αὐτὴ μὲν τούτοις φύσις, ἡ αὐτὴ δὲ ἰσχὺς, ἡ αὐτὴ δὲ φιλανθρωπία καὶ πρόνοια; Οὕτω γοῦν ἐξ αὐτῆς

IV. Prædicavit Christum Joannes, fœderis gratiæ nondum particeps, sed secundum legem adhuc ductus. Prædicavit autem eum, et Deum professus est iis locis omnibus, quibus testatus est eum peccata mundi tollere, et quibus ipsum Dei Filium igne et Spiritu sancto baptizantem, id est, ignea et fulminea Spiritus virtute naturam nostram depressam excitantem et renovantem libera voce demonstrat. Prædicavit vero et Patrem, eumque, ut Deum, indubiam potestatem etiam ex lapidibus Abrahamo C filios procreandi habere professus est. Prædicavit vero etiam Spiritum sanctum, quando eum ex cœlis prodiisse, et in Filium Dei unigenitum descendisse, et super eo tanquam ejusdem essentiæ consedisse videt, imo, quod magis Deum infert, quando eum ut participem operis celebrat, in quo salus mundi se conspiciendam præbuit. Namque utrique causam salutis hominum acceptam fert. Alter enim tollit peccatum mundi, hoc autem per Spiritum sanctissimum mundatur et abstergitur. Clare enim clamavit, quod mundus, a peccato liberatus, et salute dignus habitus, tum vero Spiritu sancto ac poseta igne baptizatus, per quem vim Spiritus sancti igneam, efficacem et expiatoriam intelligere licet, tanto beneficio fruatur. Quorum vero opus commune est et indivisum, quod mundi renovatione et reparatione continetur, quomodo illis non eadem natura, eadem vero etiam potestas, eadem denique humanitas et providentia fuerit? Qui igitur in ipso limine Deum trinum prædicavit, et tremendum ac

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(88) Καὶ πρηστηρίῳ. Varias phraseos, ἐν Πνεύματι καὶ πυρὶ, quæ Matth. III, 11, exstat, explicationes apud Patres inveneris, quarum partem exhibet Jo. Casp. Svicerus, in *Thesauro Ecclesiast.* tom. I, p. 629 seq. Ad nostri Photii illam proxime accedit Cyrillus Alexandrinus lib. III, *Glaphyror.* in Exodum, p. 322, ita scribens: Πυρὶ τῷ νοητῷ τὸν ἐν ἡμῖν δαπανῶντι συρφετὸν, καὶ τὸν ἐξ ἁμαρτίας ἐκτήκοντι βόπον, καὶ ἀποψύχεσθαι πρὸς ἐκτόπους ἡδονὰς οὐκ ἀφιέντι τὸν νοῦν, ἀποτετελέσμεθα δὲ ταύτῃ τοι τῷ πνεύματι ζέοντες· hoc est: *Igne spirituali consumente fœces nostras, et peccati sordes absumente, nec permittente, ut mens inordinatis voluptatibus frigescat, hac autem ratione perfecti sumus facti spiritu ferventes.* Vide quæ paulo post Noster affert plura.

(89) Ἀνομολογεῖ. Ita rescripsi pro ἀνομολογεῖν.

venerandum dogma hoc in introitu concionis suæ proposuit, quod Servator post resurrectionem discipulis suis clarius explicavit, num is aliunde hæc hausisse, et dixisse ac prædicasse tibi videtur, ut vel legem gratiæ contrariam dixerit, vel negarit, eum, qui ex lapidibus Abrahamo semen excitare possit, Servatorem mundi filium suum et dilectum esse, omnibus demonstrasse? Si vero, qui sub lege gratiæ præcones fuerunt, et ipse quoque legislator Deus, qui totum vetus testamentum instituit, Filium proprium Deum Bonum et mundi Servatorem renuntiavit, eumque aqua baptizatum, quomodo non omnia, quæ in lege et gratia sunt, ejusdem providentiæ, curæ et bonitatis opera ac præcepta habenda erunt?

V. Considera vero simul, quibus encomiis Joannem mactet Servator, quando eum divitiis omnibus superiorem, et supra omnem mundi fastum collocatum, in fide præterea firmum, ac in sententiis bonis rectisque tuendis immotum pronuntiat[88]. Ab his ipsum celebrans, vide, quam longe altius virum efferat, neminemque inter genitos ex mulieribus cum eo comparandum, sed palmam omnibus præripientem, sistat. Postea a virtute ita laudatum etiam prophetam et propheta majorem appellat, prophetam quidem, ut ostenderet, prophetarum nomem ejusque usum ejusmodi operibus et prærogativis, quæ bonitatis dona sunt, accommodatum esse. Propheta autem majorem vocat, quod qui æqualem eum illis gratiam nactus est, ut futura prævideret, idem adhuc plus habuit ut scilicet videret eum de quo illi vaticinati sunt et dignus haberetur, qui baptizaret aqua illum, qui mundum igne et Spiritu baptizaturus erat, et a peccatis mundaturus. Num igitur gratia cum lege pugnat? nonne potius magna est inter utramque consensio et affinitas? Quomodo vero, siquidem Joannes ab alio erat principio, gratiæ auctor hæc de eo testatus est, quæ paucis eisque selectis tempore novi testamenti patrata esse constat? Quomodo item, cum boni Patris bonus sit Filius, idemque bonitatis fons, legali et manui et voci, quas apostatæ oppositi principii opus et præceptum dicere audent, immaculatum caput suum submittere, et baptismum per aquam recipere sustineat, o linguam venenum serpentis effundentem! si aqua non sit a bono creatore profecta?

V. Quod vero amplius valet, non commemoro. Id vero tale est, quod nemo sine horrore dicere suscipiat, illis vero, in quibus error hic exsultat, confiendis maxime aptum sit, atque adeo cum maximo fructu et studio a nobis exponendum. Natus enim est boni Patris bonus Filius ex Virginis utero, in mundi salutem, ita ut carnem nostram sibi ex immaculato sanguine formaret, et homo vocaretur. Atque id quidem veteres impietatis pa-

[88] Matth. xi, 7.

A ἐστίας θεολογῶν τὴν Τριάδα, καὶ τὸ τῆς θεολογίας φρικτὸν καὶ σεπτὸν μάθημα ἐν προθύροις τοῦ κηρύγματος ἀπαγγέλλων, ὃ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῖς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ τηλαυγέστερον παρεδίδου, ἆρά σοι ἄλλοθεν ἐπιπνεῖσθαι ταῦτα καὶ λέγειν καὶ κηρύσσειν δόξειεν, ἢ ὡς νόμος ἀσύμφωνος ὑπάρχει τῇ χάριτι, ἢ ὡς ὁ ἐκ λίθων ἐγείρων τέκνα τῷ Ἀβραὰμ Θεὸς, οὐχ ὁ αὐτὸς Υἱὸν ἑαυτοῦ εἶναι καὶ ἀγαπητὸν, τὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου πᾶσιν ἐτράνωσεν; Εἰ δὲ οἱ ἐν τῷ νόμῳ τῆς χάριτος κήρυκες καὶ ὁ νομοθέτης Θεὸς, ὁ πᾶσαν τὴν Παλαιὰν διαθέμενος, τὸν ἀγαθὸν Θεὸν καὶ Λυτρωτὴν τοῦ κόσμου Υἱὸν ἴδιον ἀνεκήρυξε, καὶ τότε βαπτιζόμενον ἐν τῷ ὕδατι, πῶς εὐχὶ καὶ τὰ ἐν τῷ νόμῳ πάντα καὶ τὰ ἐν τῇ χάριτι τῆς αὐτῆς εἶσι προνοίας καὶ δημιουργίας καὶ ἀγαθότητος ἔργα καὶ
B διατάγματα;

Ε'. Συνεπισκόπει δὲ καὶ ὅσοις τὸν Ἰωάννην ἐγκωμίοις ὁ Σωτὴρ στέφει, κρείττω μὲν ἐπιψηφιζόμενος χρημάτων, πάσης δὲ περιγείου δόξης ὑπεριδρυμένον, στερρὸν δὲ τὴν ἐπὶ τῇ πίστει κρίσιν, καὶ ἁπλῶς τὴν ἐπ' ἀγαθοῖς πᾶσι γνώμην ἀκλόνητον. Τούτοις δὲ αὐτὸν ἀνακηρύξας, ὅρα πῶς ἐπὶ μείζω τὸν ἄνδρα ἐπαίρει, καὶ τῶν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν οὐδένα τίθησιν ἐξισούμενον, ἀλλὰ κατὰ πάντων τὸ πρεσβεῖον φέροντα. Εἶτα πρὸς ἀρετὴν αὐτὸν οὕτως ἀνυψώσας καὶ προφήτην ἀποκαλεῖ, καὶ προφήτου περισσότερον· προφήτην μὲν, ἵνα δείξῃ τὸ τῶν προφητῶν ὄνομα καὶ τὴν χρείαν τοιούτοις ἔργοις καὶ ἀξιώμασιν, ἃ τῆς ἀγαθότητός ἐστι δῶρα, προσαρμοζόμενον. Προφήτου
C δὲ περισσότερον, ὅτι τὴν ἴσην ἐκείνοις χάριν λαβὼν τοῦ προορᾶν τὰ ἐσόμενα, πλέον εἵλκυσε τὸ καὶ τὸν προφητευόμενον ἰδεῖν, καὶ τὸ καταξιωθῆναι ὕδατι βαπτίσαι τὸν πυρὶ καὶ Πνεύματι ἁγίῳ τὸν κόσμον βαπτίζοντα, καὶ τῶν ἁμαρτημάτων καθαίροντα. Ἆρα οὖν ἡ χάρις τῷ νόμῳ διαμάχεται; ἢ οὐ πολλή τίς ἐστιν ἐν αὐτοῖς συμφωνία καὶ συνάφεια; Πῶς δ' εἴπερ ἦν ὁ Ἰωάννης ἄλλης ἀρχῆς, ὁ τῆς χάριτος νομοθέτης ταῦτα προσεμαρτύρησεν αὐτῷ, ἃ ὀλίγοις ἔστιν εὑρεῖν, καὶ ταῦτα τοῖς ἐκλεκτοῖς τῶν ἐν τῇ χάριτι κατορθούμενα; Πῶς δ' ἂν ἠνέσχετο, Παῖς
D Ὢν ἀγαθὸς ἀγαθοῦ Πατρὸς, καὶ πηγὴ ἀγαθότητος, τῇ νομικῇ καὶ χειρὶ καὶ φωνῇ, ἃ οἱ ἀποστάται τῆς ἀντικειμένης ἔργον τολμῶσι λέγειν καὶ πρόσταγμα, τὴν ἄχραντον αὐτοῦ κεφαλὴν ὑποκλῖναι, καὶ τὸ ἐξ ὕδατος ὑποστῆναι βάπτισμα (ὦ γλώσσης ἰὸν ἀσπίδος προχεούσης!), οὐκ ὄντος τοῦ ὕδατος τῆς τοῦ Ἀγαθοῦ δημιουργίας;

Ϛ'. Ἀλλὰ γὰρ τί τὸ μεῖζον, οὐ λέγω. Ἔστι δὲ τὸ αὐτὸ τῷ τε λέγοντι χωρὶς φρίκης εἰπεῖν ἀπορώτατον, καὶ καθ' ὧν ἡ πλάνη χορεύει, σφοδρότατόν τε καὶ τιμητικώτατον, καὶ ὅσον ῥηθῆναι χρειωδέστατόν τε καὶ σεβασμιώτερον. Γεγέννηται μὲν γὰρ ὁ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ἀγαθὸς Υἱὸς ἐκ παρθενικῶν λαγόνων διὰ τὴν τοῦ κόσμου σωτηρίαν, καὶ σάρκα τὴν ἡμετέραν ἐκ τῶν ἀχράντων ἑαυτῷ διαπλάσας αἱμάτων ἐχρημάτισεν ἄνθρωπος. Καὶ τοῦτο τοῖς μὲν πάλαι

τῶν ἀσεβῶν παρεγράφετο (90), τοῖς δὲ ἐκεῖθεν φυεῖσιν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἔργῳ τὴν ἄρνησιν ἀγαπῶσι, τῆς ἐν λόγοις τιμῆς οὐκ ἐκβάλλεται. Καὶ γὰρ σεμνολογουμένους ἔνεστιν αὐτοὺς ὁρᾷν, οἵς τε τὰς εὐαγγελικὰς Γραφὰς τιμᾷν ἰσχυρίζονται, καὶ οἷς τὸν Ἀπόστολον καὶ θεοφόρον Παῦλον τοῦ οἰκείου φρονήματος δογματιστὴν καὶ διδάσκαλον καταψεύδονται. Σάρκα τοίνυν προσλαβόντος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· (καὶ γὰρ ὁ τῆς βροντῆς ἀνακέκραγεν Υἱός· Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. Καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν γέννησιν ἄλλος πάλιν τῶν εὐαγγελιστῶν ἀναγράφει ἐκ Πνεύματος ἁγίου γεγονέναι, καὶ τεκεῖν τὴν Παρθένον, τὸν Υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ καλέσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν·) ὁ δὲ τούτοις ὢν ὁμόχορος καὶ συνθιασώτης, οὐ τὸν ἄληπτον τόκον μόνον ἀπαγγέλλει, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπόῤῥητον καὶ προηγησάμενον ἐπὶ μέρους τρόπον (91), καθ' ὃν ἐκυοφορήθη, καὶ ὡς τεχθέντα τὸν Υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον ἐσπαργάνωσεν ἡ Παρθένος καὶ ἐν τῇ φάτνῃ ἀνέκλινε· καὶ ὡς Σωτὴρ ἐτέχθη τῷ κόσμῳ Χριστὸς Κύριος ἐν πόλει Δαβίδ, τῶν ἀγγέλων ὁ δῆμος ἀνύμνησε. Καὶ πρός γε τούτοις· (ὃ τοὺς φαντασιαστὰς τοῦ μυστηρίου, τὴν χάριν εἰς λῆρον ἀπάγοντας, ἔτι μᾶλλον ἐπιστομίζει καὶ καταισχύνει, μεθ' οὓς καὶ τὴν ἐκείνων ἀποσπάδα, καθ' ἧς ὁ λόγος κεκίνηται·) τούτους οὖν ὑφὲν ἀποῤῥαπίζων καὶ καταστρεφόμενος, καὶ τὴν κατὰ τὸν νόμον περιτομὴν τῆς σαρκὸς ὑποστῆναι τὸν τεχθέντα Σωτῆρα ἡμῶν ἐκδιδάσκει, ἡνίκα καὶ τὴν Ἰησοῦ προσηγορίαν κἀν τῷ παρόντι μέρει τὰς Μωσαϊκὰς ἐντολὰς πληροῦντα συμπαραδίδωσι δέξασθαι. Τῆς δὲ τοῦ Λόγου ἐνσωματώσεως ἢ σαρκώσεως καὶ ἐνανθρωπήσεως οὕτω περιφανεστάτης οὔσης (ἀλλὰ μέχρι τούτων κατὰ ῥοῦν τε ὁ λόγος ἡμῖν καὶ δι' ἡδονῆς καὶ χαρίτων ἐφέρετο, τὸ δὲ ἐντεῦθεν ἴλιγγός τε καὶ δέος προσίσταται. Πλὴν εἰπεῖν ἀνάγκη καὶ ἀγωνίας πληρούμενον, ἃ παρελθεῖν ὁ τῆς πλάνης ἔλεγχος οὐκ ἐᾷ), πότερον, ὦ τολμῶν σὺ τὰ ἀτόλμητα, τοῦτο δὴ τὸ Κυριακὸν σῶμα τῆς φαύλης ἂν θείης ἀρχῆς, ἢ τὸν ὄγκον εὐλαβηθήσῃ τοῦ δυσσεβήματος; Εἰ μὲν γὰρ καὶ σὲ τρόμος ἔχει καὶ φόβος κατάλαβε, ἀφαιρήσεις αὐτὸ πάντως τῆς πονηρᾶς καὶ πλάσεως καὶ ἀρχῆς, μᾶλλον δὲ τῆς σῆς βλάσφημίας, καὶ σαυτοῦ τὴν τόλμαν ταύνην συναποσκευάσασθαι πολλὴν ἐπιδείξεις τὴν σπουδήν. Εἰ δὲ καὶ πρὸς τὴν θείαν ὀργὴν καὶ τῶν λογισμῶν τὴν κρίσιν καὶ κατάγνωσιν καὶ τὴν εἰς ἀνθρώπους αἰδὼ τὴν σὴν ἀντανασχεῖν ἐπωρώθης γνώμην, πῶς, εἰπέ, τὸ Πονηρὸν συνήφθη τῷ Ἀγαθῷ, καὶ πῶς ὑπέστη ὁ ἀγαθὸς Θεὸς διὰ τοῦ Πονηροῦ τὴν τοῦ κόσμου σωτηρίαν καταπράζασθαι, καὶ τὸ θαυμασιώτερόν τε καὶ φρικωδέστερον, τῷ θρόνῳ συνεδριάζει τῷ πατρικῷ; τοῦτο γὰρ ὁ τῶν ἀποῤῥήτων

troni refugerunt ; illi autem, qui hinc orti sunt, et qui nescio quomodo, opere ipso negare id malunt, in sermonibus commemorare non refugiunt. Videas enim eos speciose loqui, quando et evangelica scripta se colere affirmant, et Paulum divinitus actum sententiæ suæ auctorem et doctorem mentiuntur. Cum itaque carnem assumpserit Dominus noster Jesus Christus : namque ille tonitru filius exclamavit : *Et Sermo caro factus est, et habitavit in nobis* [83a]. Et Jesu Christi nativitatem alius iterum evangelistarum ex Spiritu sancto factam scribit, traditque Virginem peperisse Filium suum primogenitum, et vocasse nomen ejus Jesum [84]. Horum vero collega et sodalis, non solum incomprehensibilem partum, sed et absconditum ac ex parte antegressum conceptionis modum significat. Quomodo vero Filium suum promogenitum Virgo fasciis involverit, et in præsepi reposuerit [85] ; quomodo item Servator Jesus Christus mundo natus sit in civitate David, angelorum turba cecinit. Præterea vero idem (id quod homines mysterium hoc specie tenus tenentes, et gratiam in nugas convertentes, nec minus illorum asseclas, contra quos his disputatur, adhuc magis compescit et confundit) penitus eosdem debellans et dejiciens, docet Servatorem nobis natum etiam circumcisionem carnis lege præceptam recepisse, ac præterea eumdem, etiam hac in parte Mosaica præcepta implentem, Jesu appellationem recepisse profitetur. Cum itaque incarnatio Verbi, seu carnis assumptio et nativitas tam manifesta sit (hucus que enim prono cursu sermo nos cum voluptate detulit : jam vero vertigo me fere et pavor occupat : sed dicendum tamen omnino est, quamvis non sine trepidatione, quod confutatio prætermittere non sinit), nunquid tu, qui non audenta audes, Dominicum hoc corpus ad malum principium referre mavis, an gravitatem flagitii hujus agnoscere ? Si enim horror te capit, et timor occupat, subtrahes illud omnino malo conditori et principio, vel, ut rectius loquar, omni studio efficies, ut facinus hoc, blasphemiæ tuæ fœtum, amoliaris. Quod si vero, non habita ratione iræ divinæ, neglectoque rectæ rationis judicio, imo ipso erga homines pudore, sententiam tuam mordicus tueri pertinaciter constituisti, quomodo, quæso, Malum Bono junctum est, et quomodo bonus Deus salutem mundi per Malum reparare sustinuit, et, quod magis admiratione ac horrore dignum est, in thronum patrium collocat? id enim absconditarum rerum sciens et doctor tradit. Aut igitur has res omnes negare te oportebit, quod scilicet Verbum carnem assumpserit, in mun-

[83a] Joan. I, 14. [84] Matth. I, 25. [85] Luc. II, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(90) Παρεγράφετο. Eos innuit ex veteribus hæreticos, tum Valentinianos, tum Manichæos, aliosque hujus generis, qui Christum verum hominem fuisse negarunt. Lege eos, in suas classes distinctos, apud Forbesium, lib. II *Instruction. historico-theolog.* c. 1, p. 77 seqq.

(91) Τρόπον. Vult Photius id, quod sanctus Lucas I, 36, memorat de Elisabetha, quæ ex parte præter naturam filium conceperat ante Mariam.

dum per nativitatem in partu venerit, humanum genus redemerit, assumptumque corpus throno patrio vindicarit; aut relinquitur, si ea non negaris, negare te bonitatem Dei, quem, ipsa hac conjunctione astructa, malitiæ suspicione oneres et injuria afficias; quippe qui et malitiam, cum nec tum retinere possis, in bonum converterit. Et sane, si omnino contra Deum pugnare constitutum habeas, magis in promptu erat prius impietatis caput, quam posterius eligere. Fuit enim tempus, quo in flagitii hujus pœnam non vocabantur, qui priora illa nesciebant, eaque tanquam nondum exsistentia, non reverebantur. Qui vero Dei bonitatem in malum transtulerunt, aut hoc, tanquam Boni particeps factum, illustre reddiderunt, eos nulla non ætas Inevitabili pœna dignos judicavit.

VII. Cum vero audacia hæc et impietas amasios suos tot malis circumdet, illi tamen adeo ab errore suo se non avertunt, ut potius, veriti quasi, ne satietate quadam Deum oppugnandi corripiantur, novæ cuidam profanationi Boni naturam exponant. Cum enim vetus ejus testamentum, atque eos, qui in eodem præ cæteris eminuerunt, ad mali principii potestatem ejusque cultum referant, cum tamen ad David et Abraham, ex quibus Christus quod ad carnem, ejusdem ordinis exstiterint, manifestum est quod Dominum universitatis rerum duplici injuria afficiunt, semel quidem, quod corpus, quod assumpsit, a Malo esse contendunt; deinde vero, quod illud non ab alio populo deducunt, quam eo, qui secundum legem, ab ipsis contemptam, vixit. Quod si enim Bonum Mali inest opus, quomodo, quæso, ab aliis illud evitari poterit? Nunquam vero ad insolentiam hominis accessio fieri potest, qui duplici crimine se obstringat? Et enim propriam creaturam ad peccatum aversam, per ejus assumptionem servare, maximæ curæ et bonitatis argumentum est: vicissim si alieni quid clanculum obrepat, quod natura alteri sit adversum, et contrarietate sua cum eo pugnet, nonne illam et curæ et bonitatis eminentiam in partem oppositam convertere judicandum est? Itaque non est ulla opinio vel insana magis, vel impura, vel impia, quam eorum, qui vel corpus vel legem Mosaicam a Malo repetunt. Præter hæc, si corpora a Creatore malo sunt, non vero a Patre et Filio et Spiritu sancto, una divinitate et potentia, quomodo ab alienis et malis corporibus, quæ sane Mali sunt opera, morbos propellit Deus optimus, et mirabilem iis affert medicinam? Hoc enim nihil foret aliud, quam ornare opus, ad cujus potestatem destruendam venerat, atque adeo augere vires ejus, qui ab initio defectionem procuraverat. Imo si fruges terræ non

μύστης καὶ μυσταγωγὸς ἐδιδάξατο. Ἡ γοῦν τούτων ἁπάντων οἰκειώσῃ τὴν ἐξάρνησιν, ὡς ὁ Λόγος οὐ σεσάρκωται, οὐ προῆλθε τῷ κόσμῳ διὰ γεννήσεως ἐν τῷ τόκῳ, οὐ (92) γένος διέσωσεν, οὐ τὸ προσληφθὲν σῶμα τῷ πατρικῷ θρόνῳ συγκαθιδρύσατο· ἢ ταῦτα λείπεται μὴ ἐξαρνούμενον, ἀρνεῖσθαί τε (93) τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, εἰς κακίαν τῇ συναφῇ καθυβρίζοντα. Καὶ δὴ κἀκείνην, ὅτε μηδὲ τὸ σὸν ἔχειν σοι καταλείπεται, εἰς ἀγαθότητα μεταβάλλουσαν· καὶ ἦν ἄν σοι, θεομαχεῖν πάντως ἠρημένῳ, κουφοτέρα μᾶλλον τῶν προτέρων ἢ τῶν δευτέρων δυσσεβημάτων ἡ αἵρεσις. Καὶ γὰρ ἦν ποτε τοῖς μὲν οὐκ εἰδόσι τὰ πρότερα οὐδὲ διὰ τὸ μήπω παρεῖναι τιμῶσιν, οὐδὲ μιᾶς ἐπαφιεμένη δυσσεβείας εἴσπραξις. Ἀπάγειν δὲ τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητα πρὸς κακίαν, ἢ ταύτην σεμνύνειν τῇ μετουσίᾳ τῆς ἀγαθότητος, οὐδεὶς οὐκ ἔστιν αἰὼν ὃς μὴ τὴν τιμωρίαν ἀπαραίτητον τοὺς ἑλομένους οὐκ εἰσπράττεται.

Ζ'. Τηλικούτοις δὲ κακοῖς τῆς τόλμης καὶ τῆς ἀσεβείας πανταχόθεν τοὺς ἐραστὰς περιστοιχιζούσης, οἱ δὲ πρὸς τῷ μὴ τῆς πλάνης ἀναφέρειν, ἀλλά γε καὶ κόρον ὥσπερ τοῦ θεομαχεῖν λαβεῖν τινα δεδιότες, καὶ δευτέρᾳ βεβηλώσει τὴν τοῦ Ἀγαθοῦ καθυποβάλλουσι φύσιν· Τῆς γὰρ αὐτοῦ διαθήκης τὴν ἀρχαιοτέραν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ διαπρεπῶς πολιτευσαμένους εἰς τὴν τῆς πονηρᾶς ἀναρτῶντες ἐξουσίαν τε καὶ θεραπείαν, ἐπείπερ καὶ Δαβὶδ καὶ Ἀβραὰμ, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, τῆς αὐτῆς χοροστασίας ὑπῆρχον, δῆλον ὡς διπλῇ βεβηλώσει τὸν τῶν ὅλων καταστίζουσι Δεσπότην· μιᾷ μὲν ὅτι πονηρᾶς ἀποφαίνουσιν, ὃ προσείληφε σῶμα, δημιουργίας· δευτέρᾳ δὲ, ὅτι μὴ ἐξ ἄλλου γένους, ἀλλ' οἷς ὁ βίος ἡ παρ' αὐτῶν προπηλακιζομένη κατὰ νόμου λατρεία. Καίτοιγε εἰ κακίας ἔργον τῷ Ἀγαθῷ, πῶς ἂν εἴη, τοῦτο ἀπαραίτητον προσλαβεῖν; τίς ἀτοπίας καταλείπεται ὑπερβολὴ τῷ καὶ διπλαῖς ἐνεχομένῳ αἰτίαις; Τὸ μὲν γὰρ τὸ οἰκεῖον πλάσμα, πρὸς ἁμαρτίαν ἀποῤῥυὲν, διὰ τῆς προσλήψεως ἀνασώσασθαι, τῆς ἄκρας ἦν προνοίας καὶ ἀγαθότητος. Τὸ δὲ τὸ ἀλλότριον ὑπελθεῖν καὶ ταῦτα φύσει καὶ διχόθεν ἀντανιστάμενον πρὸς ἀλλοτριότητα, πῶς οὐχὶ καὶ τῆς προνοίας καὶ τῆς ἀγαθότητος οὐκ εἰς τὸ ἐναντίον περιτρέπει τὸ ἀξίωμα; Οὕτως οὐκ ἔστιν ὅλως, οὐκ ἔστιν οὔτε τῶν τὸ σῶμα λεγόντων, οὔτε τὴν Μωσαϊκὴν νομοθεσίαν τοῦ Πονηροῦ, οὔτ' ἐμμανέστερον οὐδὲν, ἀλλ' οὔτε μιαρώτερον, οὔτ' ἀθεώτερον. Ἄλλως τε δὲ, εἰ τὰ σώματα πλάσεώς ἐστιν ἐναντίας, ἀλλ' οὐχὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, τῆς μιᾶς θεότητος καὶ ἐξουσίας, πῶς τῶν ἀλλοτρίων καὶ φαύλων σωμάτων, ὅτι Φαύλου ποιήματα, τὰς νόσους ἐλαύνων ὁ ἀγαθὸς Θεὸς τὰς παραδόξους ἀντεισῆγε θεραπείας; Οὐδὲν γὰρ τοῦτο ἀλλ' ἢ συγκροτεῖν τὸ ἔργον, οὐ καθελεῖν παρεγένετο τὴν τυραννίδα, καὶ αὔξειν τὸ κράτος τοῦ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἀποστασίαν ἐπαγῤῥηκότος. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰ τὰ βλαστήματα τῆς γῆς, οὐ τῆς ἀγαθότητος ἀσχῆς,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(92) *Οὐ*. Particulam hanc, in ms. desideratam, sensus addere me coegit.
(93) *Τε*. Malim legere *σε*.

πῶς τοὺς ἄρτους, ἃ ἐκ τῶν ἀλλοτρίων σπερμάτων ἐζυμώθη, αὐτός τε (ὦ βαθείας μέθης!) προσεφέρετο, δυνάμενος μάλιστα ἐκ μὴ ὄντων ἑαυτῷ τροφὴν παρασκευάσαι; Ὁ δὲ καὶ τούτους πληθύνων ἔτρεφε χιλιάδας, ὕλην τῆς θαυματουργίας τὴν τοῦ Πονηροῦ παραλαμβάνων κτίσιν, καὶ κοινωνὸν ποιῶν τῆς ὑπερφυοῦς εὐεργεσίας τὸν Ἀντικείμενον, ὥσπερ οὐκ ἐξὸν αὐτῷ ἐξ ἑτέρας ἐνεργουμένης τρέφειν ὕλης ἑαυτόν τε, καὶ τοὺς, ὅσοι τοῖς αὐτοῦ προσανεῖχον καὶ κατηρτίζοντο ῥήμασιν. Καὶ τῶν ἐν τῷ νόμῳ δὲ βεβιωκότων οἱ φύλακες, εἰ μὴ τῆς ἀγαθουργοῦ Θεότητος ὑπῆρχον θεράποντες, πῶς τοὺς μαθητὰς μάτην ἐγκαλουμένους ὑπὸ τῶν διυλιζόντων μὲν φαρισαίων τοὺς κώνωπας, καταπινόντων δὲ τὰς καμήλους, ὅτι πεινῶντες τοὺς στάχυς ἐν τῷ Σαββάτῳ ἔτιλλόν τε καὶ ἤσθιον, τὴν τοῦ σώματος παραμυθούμενοι ἔνδειαν δι' ἐκείνων, κρείττους τε τῆς αἰτίας ἀπέφαινε, καὶ ἀπέλυε τοῦ ἐγκλήματος, τὸν Δαβὶδ εἰς συνηγορίαν καὶ βοήθειάν προτείνων, καὶ τοὺς ἱερεῖς τοὺς κρεανομοῦντάς τε καὶ ξυλοκοποῦντας ἐν τῷ Σαββάτῳ, καὶ τότε διὰ τῆς ἱερᾶς ὑπηρεσίας, ἐφ' ᾗ μᾶλλον ἔδει σώζεσθαι τὸν νόμον, νῆς ἐργασίας προϊούσης;

A a bono sunt principio, quomodo panes, ex alienis seminibus fermentatos, ipse, o profundum stuporem! obtulit, qui sibi ipsi ex rebus non exsistentibus cibum parare poterat? Imo vero idem ille eos multiplicans, aliquot millia, assumpta in miraculi productionem Mali creatura, hosteque suo in beneficentiæ supernaturalis societatem cooptato, cibavit, tanquam cui non liceret ex alia materia et se, et illos, qui verbis ejus attendebant et auscultabant, nutrire. Quod si custodes et principes eorum, qui in veteri testamento vixerunt, non fuerunt ministri Dei benignissimi, quomodo discipulos, præter causam a pharisæis culices percolantibus, et camelos deglutientibus reprehensos, ideo, quod esurientes spicas in Sabbato, quibus corporis famen solarentur, B evellebant et edebant, accusationi huic non obnoxios judicabat, sed a crimine pronuntiabat immunes, Davidem et sacerdotes, carnes scindentes et ligna findentes in Sabbato, in subsidium et patrocinium causæ afferens, atque id quidem eo tempore, quo sacrum ejus munus, quod ad salutem mundi referebatur, cum maxime urgeretur [86]?

Η'. Τίς δ' ἂν σαφέστερος ἔλεγχος ἢ δυνατώτερος, ὅτι μηδενὸς τῶν ἐπιγείων ὁ Πονηρὸς δεσπόζει, τῶν αὐτοῦ ῥημάτων ἐκείνου, δι' ὧν ἑαυτῷ τὴν κτίσιν ὑποβαλλόμενος, ὅτε κρυπτομένῳ καὶ λανθάνοντι τῷ δημιουργῷ τῶν ὅλων καὶ ὁτσπότῃ ἐπιπειράσαι προσιὼν, καὶ τὰς ἐπιγείους βασιλείας πάσας, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν ἐπιδεικνὺς, ἔλεγε· Ταῦτα πάντα σοὶ δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι; Εἰ γάρ ἐστι ψεύσης, καὶ οὐδέποτε ἐν τῇ ἀληθείᾳ ἔστηκε· (τοῦτο γὰρ ἡ ἐνυπόστατος ἡμᾶς ἐδίδαξεν ἀλήθεια), καὶ οὐκ ἔστιν οὐδεὶς ὅλως τῶν ὁμολογούντων Χριστὸν, ὃς ἂν τολμήσειε τὴν τοιαύτην φωνὴν παραγράψασθαι· πῶς οὐ πάντων ἐστὶ φανερώτερον, ὡς οὐδενὸς τῶν ἐπιγείων κτισμάτων ὁ τοῦ ψεύδους δημιουργὸς ἄρχει, οὐδ' ἐστὶν αὐτῶν ποιητὴς, πλήν γε τῶν θελημάτων ἐκείνων καὶ πράξεων, ὧν αὐτός ἐστιν ὑποσπορεὺς καὶ ὧν τοὺς λογισμοὺς μετεπλάσατο αὐτὸν ἐπιγράφειν κτίστην καὶ δημιουργὸν, οὐχ ὅτι αὐτῶν τὴν ψυχὴν ἐκ μὴ ὄντων, ἢ τὸ σῶμα παρήγαγεν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸν ἑαυτοῖς οὕτοι παρηνέχθησαν κύριον ἐπιγράψασθαι; Ὥστε ὅπερ τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς πλάνης εἰς παράστασιν τοῦ οἰκείου προβάλλονται δυσσεβήματος, ὅτιπερ ἄρχει τῶν ἐπιγείων ὁ Πονηρὸς, τοῦτο αὐτοῖς εἰς τὸ μηδενὸς αὐτῶν περιέστραπται μετέχειν τῆς ἀρχῆς. Ψεύστης γὰρ ὢν καὶ ψεύδους ἀρχηγὸς αὐτὸς ἀνεῖπεν ἑαυτῷ τῶν ἐπιγείων ἔχειν τὴν ἀρχήν. Ἀλλὰ γὰρ εἰ τὰ σώματά ἐστι τοῦ Πονηροῦ, πῶς οἱ μαθηταὶ τὸ ἅλας ἔσονται τῆς γῆς; Πῶς δὲ τὸ φῶς τοῦ κόσμου; ἐξ ἡμισείας γὰρ καὶ ἁλίσουσι καὶ φωτίσουσι, μᾶλλον δὲ οὐκ ἐξ ἡμισείας. Καὶ γὰρ καὶ τὰ ἡμίση πάλιν τοῦ ἀνθρωπίνου συγκρίματος, ἀλλ' οὐχ ὅλον ποθὲν τὸν ἄνθρωπον. Ἀνεπίδεκτον γάρ ἐστι τὸ ηλάσμα τοῦ Πονηροῦ ἁλισθῆναι, ὥστε μὴ πρὸς

VIII. Quodnam vero illustrius aut efficacius argumentum afferri potest, quo constet nulli rei terrestri dominari Malum, quam ipsa hujus verba, quibus creaturam sibi ipsi subjiciens, cum ad Creatorem omnium occultatum et latentem tentaturus accederet, regnis terrenis omnibus, et gloria illorum demonstratis, dicebat: *Hæc omnia tibi dabo, si procidens me adoraveris* [87]. Si enim mendax est, *neque unquam in veritate perstitit* [88] (ita enim nos docuit ipsissima veritas, neque quisquam est eorum, qui Christum profitentur, qui hanc assertionem admittere nolit), nonne omnium manifestissimum est, quod mendacii auctor nulli rerum terrestrium dominetur, neque ipse earum conditor exsistat, sed tantum auctor voluntatis et actionum illorum hominum sit, quos ipse occulte seminavit, et quorum rationem ita transformavit, ut ipsum conditorem et auctorem rerum inscriberent, non quasi is animam aut corpus eorum ex non exsistentibus produxisset, sed quod adeo in transversum acti sunt, ut eum ipsi sibi Dominum constituerint? Itaque id, quod D nonnulli errantium in defensionem impietatis suæ afferunt, quod scilicet terrestribus dominetur Malus, id, inquam, eo adhiberi potest, ut sub nullo imperio esse dicantur. Qui enim mendax est, et auctor mendacii, ipse sibi imperium rerum terrestrium vindicavit. Si porro corpora sunt a Malo, quomodo discipuli sal erant terræ? quomodo lux mundi [89]? ex dimidia enim tantum parte salient, et illuminabunt, imo vero ne ex dimidia quidem parte. Nam vicissim dimidiam tantum humanæ substantiæ partem, non vero toti homini id præstabunt, Creatura enim Mali saliturum non admittit, ne ma-

[86] Matth. xii, 1 seqq. [87] Matth. iv, 9. [88] Joan. viii, 44. [89] Matth. v, 13.

litia ad putredinem inclinare possit, cum tota putredo exsistat. Neque idem idoneum est ad recipiendas lucis stricturas, præcipue cum erronea eorum doctrina id quoque tradat eos, qui ad ejusmodi quid perpetrandum destinati sint, facultatem illam non habere, sed a delictis suis retineri. Quando vero ipse Servator diserte clamat : *Non veni legem solvere, aut prophetas, sed implere* [90], quomodo impudentissima impiorum mens non veretur dicere, legem et prophetas a malo principio profectas esse, atque huic in vita cultum exhibuisse? Si enim Servator noster implet legem et prophetas, consequeretur ex duobus abominandis, et in ipsorum perniciem vergentibus, alterutrum, vel quod Malum in Bonum convertant, vel si illud malitiæ terminis circumscriptum maneat, quod Christum spontaneum, illius ministrum constituant, qui per infinitam suam bonitatem ideo venit, ut Malum deturbaret de imperio quod inter homines exercet. Illa vero verba : *Amen dico vobis, donec transierit cælum et terra, iota unum aut unus apex non transibit a Lege, donec omnia fiant* [91], nunquam probationis accessionem admittunt. Nonne potius erroris eversionem ebuccinant, aut indomita impiorum ora obturant, etiamsi mordicus adhuc tueri conentur, quod lex et prophetæ a Malo sint?

IX. Quando vero audiveris evangelistam adventum Jesu Christi, Filii Dei, inenarrabilem, ejusque actiones omnem sermonem excedentes inde a principio ad prophetas (tanquam prænuntios) referentem, nonne pudore et pœnitentia duceris, quod eos injuria afficere audeas, quos sacra oracula tanti mysterii, amorem in homines testantis, præcones et doctores constituunt, et quorum vaticinia Evangelii sunt fundamentum? *Initium enim Evangelii Jesu Christi, Filii Dei,* inquit, *sicut scriptum est in prophetis : Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui parabit viam tuam ante te* [93]. Quis vero misit, ut pararetur via boni Filii et Dei, nisi bonus Pater, qui per suos in lege ministros multis sæculis ante nuntiavit, Filium suum usque ad assumptionem carnis et sanguinis exinanitum iri? In fine vero temporum illorum angelum suum, Joannem, misit dicentem : *Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus* [92]. Aquam vero, in qua submersus Jesus hominum amantissimus, omnem justitiam implevit, quomodo vel tetigerit, ne dicam, ea omnino tingi sustinuerit, eamque purificandi et mundandi facultate instruxerit, nisi suæ potius, quam

A σαπρίαν τινὰ κακίαν ἀποκλῖναι, ὅλον αὐτὸ τοιαύτη (94) πεφυκὸς σαπρία. Καὶ μὴν καὶ ἀνεπιτήδειον ὑποδέξασθαι τὰς τοῦ φωτὸς μαρμαρυγάς, μάλιστά γε τῆς πλάνης συνυποβαλλούσης, καὶ τοὺς ταῦτα καταπράττεσθαι κεχειροτονουμένους τὴν ἰσχὺν οὐκ ἔχειν, ἅτε δὴ τοῖς ἴσοις αἰτιάμασιν ἐνεχομένους. Ὅτε δὲ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ λαμπρῶς ἀνακράζει· Οὐκ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι· πῶς οὐ δέδοικε τὸ ἀναίσχυντον τῶν ἀσεβῶν φρόνημα τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας πονηρᾶς λέγειν προελθεῖν ἀρχῆς, καὶ ταύτην διὰ βίου τεθεραπευκέναι ; Εἰ γὰρ πληρωτής ἐστιν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, εἴη δὲ αὐτοῖς τὸ ἐπόμενον βλάσφημον περιτρεπόμενον εἰς τὰς κεφαλὰς, δυοῖν θάτερον, ἢ τὴν πονηρὰν μεταπλάττουσιν εἰς τὴν B φόσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ τὸ ἀνάπαλιν, μένουσαν ἐν τῇ ἰδίᾳ τῆς κακίας περιγραφῇ, ἐκούσιον ὑπηρέτην ταύτης γενέσθαι, καταδικάζουσι τὸν διὰ πολλὴν ἀγαθότητα, καὶ τῆς ἐν ἀνθρώποις τῶν παθῶν τυραννίδος παραγεγονότα καθελεῖν αὐτήν. Τὸ δὲ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται, τίνα μὲν βεβαιώσεως ὑπερβολὴν ἀπολείπει τινί ; πῶς δ' οὐ τὴν τῆς πλάνης σαλπίξει καταστροφὴν, ἢ τὰ τῶν ἀσεβῶν οὐκ ἐμφράττει ἀπύλωτα στόματα, κἂν ὑπ' ὀδόντα φιλονεικῶσιν ἔτι παραφθέλγεσθαι τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας εἶναι τοῦ Πονηροῦ ;

Θ'. Ὅταν δὲ τὸν εὐαγγελιστὴν ἀκούσῃς τὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἄφραστον ἐπι- C δημίαν, καὶ τὰς ὑπὲρ λόγον πράξεις ἀπ' αὐτῆς ἀρχῆς εἰς τοὺς προφήτας ἀναφέροντα, πῶς οὐκ αἰδώς σε λαμβάνει καὶ μετάνοια, ἀνθ' ὧν ἐνυβρίσαι παρηνέχθης, οὓς ἀναγράφει τὰ ἱερὰ Λόγια, τηλικούτου φιλανθρώπου μυστηρίου κήρυκάς τε καὶ ἐκφάντορας, καὶ ὧν αἱ προφητεῖαι τοῦ Εὐαγγελίου θεμέλιος ; Ἀρχὴ γὰρ, φασὶν, τοῦ Εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις (95). Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου. Τίς δ' ἀπέστελλε κατασκευάζειν τὴν ὁδὸν τοῦ ἀγαθοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ, εἰ μὴ ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ, ὃς τιὰ τῶν ἐν τῷ νόμῳ θεραπόντων αὐτοῦ τὴν μέχρι σαρκὸς καὶ αἵματος τοῦ Υἱοῦ D κένωσιν ἔσεσθαι πολλοῖς χρόνοις προεθέσπιζεν ; Ἐπὶ τέλει δὲ τῶν αἰώνων καὶ τὸν ἄγγελον αὐτοῦ τὸν Ἰωάννην ἀπέστελλε λέγοντα · Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. Τοῦ δὲ ὕδατος, ἐν ᾧ καταδεδυκὼς ὁ φιλάνθρωπος Ἰησοῦς πᾶσαν δικαιοσύνην ἐπλήρωσε, πῶς ὅλως ψαῦσαι, μὴ ὅτι γε καθόλου ἐν αὐτῷ βαπτισθῆναι,

[90] Matth. v, 17. [91] ibid. 18. [92] Marc. i, 1, 2. [93] ibid. 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(94) Τοιαυτη. Ms. in dandi casu legit, sicut et sequens σαπρίᾳ. At rectius utraque vox pro nominativo habetur. Ea enim est Photii mens, saliturum non cadere in corpus, tanquam rem penitus malam et putridam, quæ proinde a putredine præservari non possit.

(95) Ἐν τοῖς πθοφήταις. Ita Photius communem, quæ hodie recte obtinet, lectionem astruit, quemadmodum Irenæus lib. III, c. 11 ; et Titus Bostrensis lib. I, *Contra Manichæos*. Codices quidam manu exarati habent ἐν τῷ προφήτῃ. Lege Jo. Millium, et Jo. Ernestum Grabium ad Irenæi l. c.

ἠνέσχετο, καὶ καθαρσίου δυνάμεως καὶ ἁγιαστικῆς μεταδοῦναι χάριτος, εἰ μὴ τῆς αὐτοῦ δημιουργίας, ἀλλὰ τῆς ἀντικειμένης ἐτύγχανε δημιούργημα ; Καὶ ταύτην τὴν χάριν οὐ παρὼν μόνον τῷ σώματι πηγάζειν ἐδωρεῖτο, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἐφεξῆς ἅπαντας αἰῶνας δι' αὐτοῦ τὴν ἀνάπλασιν καὶ ἀναγέννησιν εὑρίσκειν τοὺς σωζομένους ἐνεργείᾳ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐχαρίτωσεν, ὡς ἀθάνατον αὐτῷ παρακολουθεῖν τὴν δωρεὰν τοῦ χαρίσματος. Ἄξιος δὲ πάλιν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ γεγονὼς ὁ Ἰωάννης, καὶ προφήτου περισσότερος, καὶ μείζων τῶν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἀναγορευθεὶς, πῶς ὑπέστη νομικῆς ἐντολῆς ὑπερμαχεῖν, καὶ τότε πρόδρομος τῆς χάριτος ἀποσταλείς ; Ὁ δὲ οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς ἤδη παυομένης, οὕτως ἤδει ταύτην Θεοῦ δῶρον, τὸν ἀγῶνα προθύμως μετήρχετο, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοσούτου, ὥστε καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν δευτέραν ἄγειν τῆς περὶ αὐτὴν φυλακῆς. Τὸ γὰρ ἐλέγχειν τὸν Ἡρώδην, ὡς Οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου, πόθεν λαβὼν ἐπετίμα, ἢ τίνος ὑπερασπίζων νομοθεσίας τὸν ἔλεγχον προσῆγεν τῷ βασιλεῖ ; Οὐχ ὁρᾷς, πόσον ἀπεῖχεν ὑβρίζειν τὰς νομικὰς ἐντολὰς ὁ τῆς χάριτος πρόδρομος, καὶ τὸν τῆς χάριτος νομοθέτην βαπτίσαι καταξιωθείς ; Εἰ δὲ μὴ τῆς αὐτῆς ἦσαν θείας καὶ ἀγαθουργοῦ ἐπιπνοίας τὰ Μωσαϊκὰ παραγγέλματα, πῶς ὁ αὐτὸς τῆς χάριτος ὑπηρέτης οὐδ' ἐκείνων τὴν ὀλιγωρίαν ὑπέμενεν, ἀλλ' ἦν αὐτῶν σφοδρὸς ζηλωτὴς καὶ διάπυρος ἐκδικητής ; μάλιστά γε τοῦ Σωτῆρος διακεκραγότος· Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει · ἢ τοῦ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. Οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ Μαμμωνᾷ. Καὶ μὴν εἰ δύο κυρίων ἀντικειμένων ὁ νόμο ; καὶ ἡ χάρις, ἀλλὰ μὴ τῆς μιᾶς ἀγαθότητός τε καὶ μοναρχίας, πῶς οὖ μηδεὶς ἐν ἀνθρώποις μείζων, δυσὶ δουλεύων ὤφθη κυρίοις κατὰ τὴν ἄθεον γλωσσαλγίαν ; Ὡσαύτως δὲ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ προφητῶν ἡ ὁμήγυρις. Τὸ γὰρ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ τὸ πατρικὸν ἐπλήρου ἐνανθρωπήσας θέλημα, καὶ ὡς οὐκ ἦλθε καταλῦσαι τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι, διὰ τὴν τῆς ἀθεότητος ὑπερβολὴν, οὐκ ἂν ὑποσταίην σαφέστερον ἀναπτύξασθαι.

Ι'. Πλὴν τόγε ἄῤῥητον, ὡς οἷόν τέ ἐστι, καὶ ἐφ' ὅσον μὴ παντελῶς χαρίσασθαι τοῖς ἐχθροῖς ἐκφυγὼν, τὸ μετ' ἐκεῖνο δεύτερον ἐρῶ. Ὡς ὁ Ἰωάννης τῇ τε τοῦ νόμου διαγνώσει καὶ τῆς χάριτος ὑπηρετούμενος, ναὶ δὴ καὶ τὸ σύνταγμα τῶν πρὸ αὐτοῦ προφητῶν ἀφύκτοις ἐλέγχοις τοὺς ἀσεβεῖς στηλιτεύουσι τὴν ἐνυπόστατον ἀλήθειαν εἰς ψεῦδος διασύρειν, καὶ μαχομένοις νομοθέταις τὰς ἐντολὰς διασχίζοντας τῇ τῶν προτέρων διαβολῇ, κἂν οὔπω γυμνῇ τῇ κεφαλῇ τεθαῤῥήκασιν, οὐδὲν ἧττον ἰαλωκότας (τί γὰρ ἂν ἐκ ψεύδους οὐ φαῦλον προέλθοι ;) συνεξορχεῖσθαι καὶ τὰ τῆς χάριτος. Εἰ γὰρ τῆς χάριτος μὲν ὁ ἀγαθὸς Δεσπότης νομοθέτης, ἔν δὲ αὐτοῦ τῶν δογμάτων καὶ τὸ, μηδένα δύνασθαι δυσὶ κυρίοις δουλεύειν, ἐν

A opposite potestatis opus exsisteret? Atque hanc gratiam ex baptismo tanquam fonte scaturire jussit non solum tunc, cum corpore præsens esset, sed gratiose effecit, ut in futura sæcula omnia salvandi hic per Spiritum sanctum regenerationem novamque creationem invenirent, atque adeo hoc gratiæ donum nunquam intercideret. Quomodo porro Joannes, dignus habitus, qui videret bonum Deum adventantem, idemque propheta, præstantior et major omnibus, qui ex uxoribus nati sunt, ab ipsa veritate renuntiat, pro præceptis legis pugnare ingressus est, is scilicet, qui missus erat, ut gratiæ esset prænuntius? Neque is tantum pro ea jam de-

B situra (adeo illam norat Dei donum esse) certamen ingressus est, sed eo quoque est provectus, ut vitam suam postponeret serio illam observandi studio. Unde enim animadversionem illam suam in Herodem, dicens : *Non licet tibi habere uxorem fratris tui* [94], unde, inquam, eam nactus est, aut pro qua lege propugnans ita objurgavit regem? Nonne vides, quam longe prodromus gratiæ a contumelia, præceptis legis inferenda, abfuerit, is omnino, qui ut auctorem gratiæ baptizaret, dignus habitus est? Si vero mosaica præcepta non ab eadem divina et benefica inspiratione profecta fuissent, quomodo idem gratiæ minister illa adeo non contemptim habuit, ut ea potius omni studio sectaretur et fervide urgeret? Servatore nostro imprimis clamante:

C *Nemo potest duobus dominis servire : aut enim unum odio habebit, et alterum diliget : aut uni adhærebit, et alterum contemnet. Non potestis Deo servire et Mammonæ* [95]. Quod si lex et gratia a duobus dominis oppositis non autem ab eadem bonitate et potestate profectæ sunt, quomodo is, quo nullus inter homines major est, duobus dominis, prout impia hominum lingua tradit, servire visus est? Atque eodem modo comparatus fuit omnium, qui ante ipsum fuerunt, prophetarum cœtus. Jam vero id, quod Servator ipse, homo factus, Patris voluntatem perfecit, quodque non venit ad solvendam legem aut prophetas, sed potius ad implendum, nolim amplius, ob maximam contrariæ sententiæ impietatem, evolvere.

D X. At infandum illud, quoad fieri potest, et in quantum non omni ex parte gratificari hostibus simul licebit, tanquam priori isto secundum enarrabo. Joannes scilicet, in confinio legis et gratiæ ministerio fungens, imo et omnis prophetarum, eo priorum, cœtus argumentis non solvendis convincunt homines istos impios, quod veritatem substantialem tanquam mendacium insectentur, et, dum, invectis legislatoribus contrariis, præcepta distrahunt, eadem opera, qua priora calumniantur, quamvis id palam facere non audeant, non minus et ea, quæ gratiæ sunt (quid enim mali ex mendacio non proficiscatur?) prodant et simul explodant. Si enim bonus Dominus gratiæ auctor est, hujus

[94] Marc. VI, 18. [95] Matth. VI, 24.

vero inter reliqua hoc dogma est, quod nemo possit duobus dominis servire, utrique vero parti prædicti illi servierunt, nunc autem illa apostatarum colluvies alium Mosaicis præceptis Dominum constituit; nonne inter medios prætextus ipsam gratiam probris insectantur, dum calumniantur legem? Ita enim (quæ, utut etiam in confutatione impietatis commemorare vix fas sit, magis tamen integrum fuerit) ipsum Testamentum mendacii insimulare judicabantur. Sed quid si quis exceperit: Si lex bona est, num, qui sub gratia sumus, secundam eam vivimus? At tua quidem causa nihil attinet quemquam in subsidium vocare. Quodnam enim tibi impio amplius dubium erit, cujus solutionem non aggrediar? Nunquid forte levius peccabis, et dum bonitatem, nulli injuriæ obnoxiam injuria afficis, vel impune eam feres vel facilius dimittes? Imo vero ipsa illa difficultatis oppositio non minus defectionem hanc confutat: adeo undequaque etiam ex rebus ipsi contrariis veritatis robur resplendet. Si enim ex eo, quod lex ab illis, qui sunt sub Bono, non observatur, in suspicionem eodem admittitur, ac si cum gratia non concordet; quantæ bonitatis particeps eadem renuntiatur eo ipso, quod Deus bonus venit, non, *ut solveret legem et prophetas, sed ut impleret?* Et apostatis quidem plura respondere non opus est. At piorum causa, qui digni sunt, ut gratiæ mysteriis amplius initientur, facile edisseri potest, quod propterea secundum antiquas leges non vivimus, quia Christus, ubi advenerat, omni implevit, gratiam scilicet pro gratia per Mosen tradita, proque sanctis, quæ in sancto erant, typicis Sancta sanctorum, quæ per illa præfigurata erant, exhibens, quorum alterum Paulus [95], alterum Joannes [96], in divina sua doctrina tradit. Itaque nunc quidem, qui secundum eas vivere instituat, reprehendendus foret, tanquam qui auderet negare Christum, qui legem implevit, omnia ejus implevisse. Sed regrediendum eo est, unde sermonis impetus, ad affinia deflectens, non avertit. Auctor gratiæ et cœlum et terram et Hierosolyma, imo et capillos adeo revereri non jubet, ut nec ad jusjurandum adhiberi velit: et cœlum quidem, *Thronum Dei, terram vero scabellum pedum ejus, Hierosolyma autem civitatem ejusdem Dei et magni Regis* [97], appellat. Si igitur ista ad creaturas boni Patris pertinent, sicut Filius, qui omnia quæ Patris sunt, novit, confirmat, quomodo non pro eo, quod in creaturas debacchantur, in ipsum potius Dominum nostrum Jesum Christum et Patrem ejus, eo ipso, quod apostatæ illorum creationem a malo principio repetunt, furere existimandi sunt.

ἑκατέρᾳ δὲ μερίδι δεδουλεύκασιν οἱ προειρημένοι ἄλλον δὲ Κύριον τοῖς Μωσαϊκοῖς ἐφίστησιν ἡ ἀποστασία· πῶς οὐκ ἐν τῷ προπηλακισμῷ τοῦ νόμου, εἰ καὶ διὰ μέσων παραπετασμάτων, οὐ συμπροπηλακίζουσι καὶ τὴν χάριν; Οὕτω γὰρ (καίπερ οὐ φορητὸν οὐδ' ἐπ' ἐλέγχῳ λέγειν τῆς ἀσεβείας, ὅμως ἀνεκτότερον), ψεύδους αὐτὴν διαθήκην ἀποφαίνοντες εἶεν (96). Ἀλλὰ τί κἄν τις ὑπέκρουσεν· Εἴπερ ἀγαθὸς, μὴ κατὰ νόμον νῦν οἱ τῆς χάριτος βιοῦμεν; Ἀλλὰ σοῦ μὲν χάριν οὐδὲν ἀπαιτεῖ προσειπεῖν. Τί γὰρ ἔτι σοι δυσσεβοῦντι (97) διηπόρηται, ἐγὼ δὲ μὴ λύειν ἐλοίμην; Ἆρα κουφότερον ἀσεβήσεις, ἢ τὴν ἀνύβριστον ἀγαθότητα καθυβρίζων κερδανεῖς τὴν ὕβριν, ἢ μετριώτερον ἀπαλλάξεις; Καίτοιγε αὐτὸ τῆς ἀπορίας τὸ πρόβλημα οὐδὲν ἔλαττον τὴν ἀποστασίαν διελέγχει· οὕτω πανταχόθεν καὶ διὰ τῶν ἐναντίων τῆς ἀληθείας ἀστράπτει τὸ κράτος. Εἰ γὰρ, ὅτι μὴ τοῖς ὑπὸ τὴν χάριν πράττεται, εἰς ὑπόνοιαν ὁ νόμος, ὅτι μὴ συμφωνεῖ τῇ ἀγαθότητι, περιάγεται· πόσης ἀγαθότητος οὐκ ἀνακηρύττεται μέτοχος τῷ τὸν ἀγαθὸν Θεὸν ἐλθεῖν, οὐ καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι; Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀποστάτας οὐδὲν ἐπενεγκεῖν δεῖ πλέον. Τῶν δὲ εὐσεβῶν ἕνεκα, καὶ μυεῖσθαι καὶ μυσταγωγεῖν τὰ τῆς χάριτος οὐκ ἀναξίων, ῥᾴδιον καὶ σαφὲς εἰπεῖν, ὅτι διὰ τοῦτο μὴ κατὰ τοὺς πάλαι νόμους πολιτευόμεθα, διότι παραγεγονὼς πάντα πεπλήρωκεν ὁ Χριστὸς, χάριν μὲν ἀντὶ τῆς διὰ Μωσέως χάριτος παρασχὼν, ἀντὶ δὲ τῶν ἐν τοῖς ἁγίοις ἀντιτύπων ἁγίων, αὐτὰ τὰ προδιατυπούμενα ἁγίων Ἅγια, ὧν τὸ μὲν Παῦλος, τὸ δὲ Ἰωάννης θεολογῶν ἑκάτερος ἀνακέκραγεν. Ὥστε μᾶλλον νῦν, εἴτις ἑδίου κατ' ἐκείνους, ἠλέγχετ' ἂν ἀπαρνεῖσθαι τολμῶν, μὴ πάντα πεπληρωκέναι τὸν πληρωτὴν τοῦ νόμου Χριστόν. Ἀλλὰ γὰρ ἐπανιτέον, ὅθεν ἡ τοῦ λόγου φορὰ πρὸς τὸ ἀκόλουθον ἁρμοζομένη παρήνεγκε φέρουσα. Εὐλαβεῖσθαι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς τρίχας, ὁ τῆς χάριτος παρακελεύεται νομοθέτης, καὶ τοσοῦτον, ὥστε μηδ' ὅρκῳ ταῦτα καθυποβάλλειν, καὶ τὸν μὲν οὐρανὸν θρόνον ἀνακηρύττει τοῦ Θεοῦ, ὑποπόδιον δὲ τὴν γῆν. Πάλιν δὲ, τὰ Ἱεροσόλυμα πόλιν τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ καὶ μεγάλου Βασιλέως. Εἰ οὖν τῆς κτίσεώς ἐστι ταῦτα τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς, ὡς ὁ πάντα τὰ τοῦ Ἡατρὸς εἰδὼς Υἱὸς ἐβεβαίωσε· πῶς οὐχὶ πρὸ τῆς κατὰ τῶν κτισμάτων ὕβρεως κατ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κατὰ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, ἐν ᾧ πονηρᾶς ἀρχῆς οἱ ἀποστάται τὴν αὐτῶν κτίσιν ἀναρτῶσι, μεμηνότες οὐχ ἁλίσκονται;

[95] Hebr. xi, 3. [96] Joan. i, 16. [97] Matth. v, 35.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(96) Ἀποφαίνοντες εἶεν. Ms. ita interpungebat: αὐτὴν διαθήκην ἀποφαίνοντες. Εἶεν. Sed nexus orationis, puto, satis ostendit postremum illud verbum cum antecedente participio conjungendum esse. Hoc loco monere fas sit me sæpissime interpunctionem apographi nostri Holsteniani mutasse, etiam ubi illius rei in notis indicium non feci, cum id nimis crebro fieri debuisset, et mutationis causæ essent manifestæ. Si quod vero dubium suboriri poterat, id nunquam tacui.

(97) Δυσσεβοῦντι. Ms. dividit hanc vocem in duas, legens δυσσεβοῦν τι. Emendationis nostræ causa in promptu est.

ΙΑ'. Σὺ δὲ καὶ βαθύτερον αὐτῶν τῆς δυσσεβείας δρα τὴν τόλμαν καὶ τὴν ἀπόνοιαν. Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον, τὴν μυστικὴν (98) τελῶν ἡμῖν καὶ παραδιδοὺς ὁ Σωτὴρ, αὐτὸς μὲν παρὰ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ προσέταξε ταύτην (99) αἰτεῖν. Οἱ δὲ τὸν ἄρτον εἰς τὴν ὀλέθριον, ὅτι καὶ πάντα τὰ ἐπὶ γῆς μετάγουσιν ἀρχὴν, καὶ τρέφειν τά ἐξ αὐτῆς τερατολογοῦσι προαχθέντα σώματα. Οὕτω κατ' αὐτῆς ἀναιδῶς τῆς Δεσποτικῆς ἐπανίστανται ἐντολῆς, φαῦλά τε λέγοντες τὰ σώματα καὶ φαῦλον τὴν τροφὴν, καίτοι διαῤῥήδην τοῦ Δεσπότου διατάττοντος, ταύτην ἡμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς αἰτεῖσθαι τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ πῶς ἂν εἴη τούτοις, μὴ ὅτι γε τῆς ἀληθοῦς ἐντολὴν ὁμολογεῖν, ἀλλὰ κἂν γοῦν σχήματι μύθου ταῦτα δυνατὸν ὑποβαλεῖν ; Ἴσον γάρ ἐστι ῥυσθῆναί τε τοῦ Πονηροῦ δυσωπεῖν, καὶ ἔνοικον αὐτὸν λαβεῖν παρὰ τοῦ Ἀγαθοῦ ἐπιζητεῖν. Εἴπερ τοῦ Πονηροῦ γεώργιον ἡ τροφὴ, καὶ μὴν ἐπὶ τέλει τῆς εὐχῆς ὥσπερ αὐτὸ τοῦτο προαναιρῶν τὴν ἀσέβειαν, ὁ ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους παραγεγονὼς, εἰς ὃν τὴν αἴτησιν ἀναφέρειν τῆς τροφῆς εἰς τὸν αὐτὸν ἀναφέρειν καὶ τὴν ἱκεσίαν ἐθέσπισε, δι' ἧς ῥυσθείημεν ἂν τοῦ Πονηροῦ, δηλῶν ὡς ὁ ῥυόμενος ἡμᾶς τοῦ Πονηροῦ, αὐτός ἐστιν ὁ παρέχων ἡμῖν καὶ τὴν σωματικὴν τροφὴν, ἐφ' οἷς καὶ τὴν βασιλείαν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν δόξαν εἰς τοὺς αἰωνας εἶναι καὶ διαμένειν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ ταῦτα χαριζομένου Πατρὸς ἀνεδίδαξεν. Ὁρᾷς, εἰς οἷον βάθος ἡ ἀποστασία καταδύεται, καὶ ὡς ὁ κατ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας λόγος ἐνεργὴς ὢν, καὶ δισ-τόμου μαχαίρας ἁπάσης τομώτερος ἔπαφίεται ; Εἰ δὲ τὸν ἐπιούσιον ἄρτον οὐχ ἁπλῶς ἐρεῖ τις τὸν εἰς τροφὴν τῷ σώματι χορηγούμενον, ἀλλ' ὃς εἰς σῶμα Χριστοῦ μεταβάλλει (1) καὶ τὴν ψυχὴν συναγιάζει τῷ σώματι, οὐδὲν ἔλαττον διὰ τῆς τοιαύτης θεωρίας, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, ἡ ἀσέβεια στηλιτεύεται (2) καὶ τὴν ἐκτομὴν ὁ λόγος κατ' αὐτοῦ ἐπιφέρει ἀδυσώπητον.

ΙΒ'. Εἰ δὲ καὶ δυσὶ κυρίοις οὐκ ἔστι δουλεύειν, τὸ δὲ τοῦ ἀνθρωπίνου συγκρίματος ἡμῶν ἄτε δὴ κτίσμα ὑπάρχον, ὡς ἡ ἀσέβεια βούλεται, τοῦ Πονηροῦ, ὑπόκειται αὐτῷ καὶ ἄκουσα καὶ δουλεύει ὡς πλάσμα τῷ πλάσαντι, οὐδεὶς ἄρα δουλεύσειε καθαρῶς (3) καὶ ὁλοκλήρως Θεῷ. Καὶ εἰς λῆρον αὐτοῖς τὰ θεῖα καταστρέφει κηρύγματα, καὶ ὦ τῆς ἀτόπου φρενός ! ἡ φρικτὴ παρουσία καὶ, ἐνανθρώπησις, καὶ πάντα, ὅσα ὑπὲρ τῆς ἡμῶν σωτηρίας ὁ δεσπότης ἐκὼν ὑπέστη καὶ κατεδέξατο. Ἀλλὰ σύ μὲν τῶν ἀνθρω-

XI. Tu vero crassiorem adhuc impiorum illorum audaciam et dementiam perspice. Panem nostrum quotidianum, mysticam nobis orationem exhibens et tradens Servator, a Patre suo expetere jussit. At illi panem, sicut et omnia terrestria, ad perniciosum referunt principium, eoque corpora ab eodem producta nutriri nugantur. Adeo impudenter Dominico se illi præcepto opponunt, dum et corpora et cibum mala esse contendunt, quamvis Dominus diserte præcipiat, ut eum a bono Patre expetamus. At quomodo fieri potest, ut illi quidem hoc, non dicam, pro veritatis præcepto habeant, sed vel sub fabulæ specie ista animo repræsentent? Idem enim hoc est, ac si vereantur, ne a malo liberentur, adeoque a Bono expetant, ut illud tanquam domesticum recipiant. Si enim cibus Mali est opus, certe is, qui ad salvandos homines venit, dum in fine orationis idem illud e medio tollit, ad eumdem, ad quem preces pro cibo deferri vult, orationem quoque præstari jubet, per quam a Malo liberemur : indicans scilicet, quod, qui nos a malo liberavit, idem nobis et corporeum cibum suppeditat, super quibus et regnum, et potentiam, et gloriam in perpetuum esse et mansuram quoque unigenitus Patris, qui ista largitus est, Filius docuit. Videsne in quod barathrum apostasia se præcipitet, et quomodo verbum veritatis, efficax scilicet et ancipiti gladio quovis penetrantius, in eum grassetur? Si quis vero panem quotidianum dixerit non simpliciter eum esse qui corpori in escam suppeditatur, sed eum qui in corpus Christi mutatur, et animam cum corpore sanctificat, non minus, nisi adhuc magis, hac commentatione impietas confoditur, et sermo hic immedicabilem ipsi cladem infert.

XII. Quod si vero duobus dominis servire non licet, substantiæ vero humanæ dimidia pars, quippe quæ ex impiorum hominum mente creatura Mali exsistit, ipsi Malo etiam invita servit et subjecta est tanquam creatura conditori, nemo sane pure et integre Deo unquam serviverit. Adeo in nugas ipsis abeunt divina præconia, et, o hominum insolentiam ! ipse quoque tremendus Christi adventus et incarnatio, atque adeo omnia, quæ pro salute nostra Dominus ultro sustinuit et recepit. Scilicet tu

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(98) Μυστικήν. Subintellige εὐχὴν, id est orationem Dominicam, quæ alias simpliciter εὐχὴ aut εὐχὴ Δεσποτικὴ a Græcis doctoribus vocari solet. Constat alioquin εὐχὴν μυστικὴν vocari illam precandi formulam qua sacerdotes in veteri Ecclesia ad sanctificanda elementa sacræ cœnæ uti solebant, et quæ cum ipsa oratione Dominica conjungi solebat. Hujus mentio frequens est in Liturgiis Græcis.

(99) Ταύτην. Legendum videri poterat τούτον, quia sermo est de ἄρτῳ. At Photius hæc scribens cogitavit de voce τροφὴ, quæ de pane etiam usurpari solet, et ad hanc, more scriptoribus Græcis solemni, pronomen ταύτην retulit.

(1) Μεταβάλλει. Innuit hic eorum sententiam, qui ἄρτον ἐπιούσιον de sacrosancta Eucharistia interpretantur, quod ex veteribus et recentioribus Ecclesiæ doctoribus non uni persuasum fuisse pervulgatum est. Vide Balthas. Stolbergii *Dissertationes*, p. 220 seqq.

(2) Στηλιτεύται. Refellitur scilicet hic eorum error ex eo quod, si panis a Malo esset, optimus Servator aliquid mali ad rem tam sanctam adhibendum censuisset, quod dicere nefas est.

(3) Καθαρῶς. Ita lego pro καθαρὸς, quod est in ms. Idque vel a sequente ὁλοκλήρως asirmitur.

quidem, malus et ingratus in benefactorem futurus, cibum corporum humanorum malitiæ segetem esse tradis : Servator vero omnium et auctor Patrem suum cœlestem ac Deum, cujus regnum nos præ rebus corporeis omnibus quærere jubet, non illius solum cibi quo homines, sed et illorum, quibus volucres nutriuntur, auctorem et procuratorem pronuntiat. Et quomodo sana ratio quævis illis extremæ insaniæ pœnas non merito irroget, qui clamores suos cum oraculis Dominicis et salutaribus permutant ? Hæc enim docent, Patrem nostrum in cœlis nosse, quibus opus habeamus, ad quem et preces deferre jussi sumus clamantes : *Pater noster, qui es in cœlis* [97a] ; eumque, si regnum ejus ejusque justitiam quæramus, nuntiant, non solum cibum nobis præbere, sed et omnia reliqua, per quæ corpus curatur, nec ea solum, quæ ad necessarium usum hominum conferunt, sed et quæ secundum imo ultimum locum occupant, habitu suo naturali instruxisse et aluisse. *Considerate enim*, inquit, *lilia agri, quomodo crescant : non laborant, neque nent* [98]. Neque hæc solum, sed et ipsum adeo agri gramen, quod hodie exsistit, et cras in fornacem mittitur. Ait enim : *Si vero gramen agri hodie exsistens, et cras in fornacem conjici solitum Deus vestit, quomodo non multo magis vos, o exiguæ fidei homines* [99] ? Et naturalium quidem illorum indumentorum, quibus bonus Dominus gramen vestit, quæ et quanta est magnificentia ! Ea certe vestem regiam et purpura splendentem, quam humana solertia inter primas collocat, post se tanquam secundam relinquit. *Dico enim vobis, quod neque Salomon in omni sua gloria vestitus ita fuit, ut unum ex illis* [1]. Quomodo igitur graminis quidem vestitum bonus parat Deus, tu vero illius vestimenti, quo hominis anima circumdatur, corporis, inquam, alium, non vero eumdem, requires conditorem ? Et quomodo non simul te ipsum longe graviori pœnæ obnoxium fateris, quam gramen illud, quod in fornacem conjicietur ? Et Servator quidem illis, qui justitiam Dei et regnum per opera quærunt, eumdem, cujus regnum illud est, et cibum et vestimenta aliaque, quibus conservatur, suppeditaturum promittit. Tu vero ista gratiæ et benignitatis munera ad contraria omnia refers. Quomodo vero ipse, se eorum quorum non est auctor, sed quæ alterius sunt opera, auctorem inscribit ? Quomodo, quod adhuc absurdius est, se hominibus pro virtute dimicantibus et regnum suum quærentibus, talem sistit, qui eis malas Mali creaturas præmium studii sui, divino amore pleni, et certaminum plurimorum tradat et exhibeat ?

XIII. Quod vero lex consonet gratiæ, adeo certum est, ut altera ab altera stabiliatur. Gratia quidem, tanquam quæ a lege præfigurata et prænun-

πίνων σωμάτων τὴν τροφὴν πονηρὸς καὶ ἀχάριστος περὶ τὸν εὐεργέτην γεγονὼς, πονηρίας δογματίζεις γεώργιον· ὁ δὲ Σωτὴρ τῶν ὅλων καὶ Δημιουργὸς οὐ τῆς ἀνθρωπίνης τροφῆς μόνον τὸν οὐράνιον αὐτοῦ Πατέρα καὶ Θεὸν, οὗ τὴν βασιλείαν ἐγκελεύεται, πρὸ τῶν σωματικῶν ἁπάντων, ἡμᾶς ἐπιζητεῖν, ἀλλὰ καὶ δι' ὧν τὰ πετεινὰ τρέφεται, αὐτὸν ἀποφαίνε χορηγὸν τε καὶ προνοητήν. Καὶ πῶς οὐκ ἂν τῆς ἐσχάτης μανίας δίκην ἀποτιννύναι ἅπας ὀρθὸς ἐπιψηφιεῖται λόγος τοὺς τὰς ἰδίας ὑλακᾶς τῶν Δεσποτικῶν καὶ σωτηρίων ἀνταλλασσομένους χρησμῶν, ὃν διαῤῥήδην εἰδέναι τε τὸν ἐν οὐρανοῖς Πατέρα ἡμῶν, ὧν χρείαν ἔχομεν, πρὸς ὃν καὶ τὴν εὐχὴν ἀνατείνειν ἐδιδάχθημεν, Πάτερ ἡμῶν, ἀνακράζοντες, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ἐν σῷ ζητεῖν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, οὐ τὴν τροφὴν παρέχοντα μόνον διαγγέλλουσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα πάντα, δι' ὧν ἡ θεραπεία τοῦ σώματος, καὶ οὐχ ὅσα μόνον τῇ ἀνθρωπίνῃ χρείᾳ ἐξ ἀναγκαίου συντελεῖ, ἀλλὰ καὶ ὅσα δευτέραν, ἢ καὶ τελευταίαν ἐπέχει τάξιν, αὐτὸν αἴτιον εἶναι καὶ τῆς τούτων φυσικῆς περιβολῆς καὶ αὐξήσεως. Καταμάθετε γὰρ, φησὶ, τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἁπλῶς τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ τὸν σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον. Λέγει γάρ. Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ Θεὸς ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι ; Καὶ τῶν φυσικῶν ἀμφιασμάτων τούτων, οἷς ὁ ἀγαθὸς Δεσπότης ἡμφιάσατο τὸν χόρτον, τίς ἡ λαμπρότης καὶ πόση ! Εἰς δευτέραν αὖτη, τὴν ἐξ ἀνθρωπίνης περινοίας τὰ πρῶτα λαχοῦσαν βασιλικὴν στολὴν, καὶ τῇ προφυρίδι ἐναστράπτουσαν, παραπέμρει. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐδὲ Σαλομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο, ὡς ἓν τούτων. Τί οὖν τὴν μὲν τοῦ χόρτου περιβολὴν ὁ ἀγαθὸς περιβάλλει Θεὸς, τῆς δέ περιβολῆς, ἣν ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ περιβάλλεται, τὸ σῶμα λέγω, ἄλλον καὶ οὐχὶ τὸν αὐτὸν ἐπιζητήσεις δημιουργόν ; Καὶ πῶς οὐχὶ τοῦ εἰς κλίβανον ἐμβαλλομένου χόρτου πολὺ χαλεπωτέρας σεαυτὸν τιμωρίας ὑπεύθυνον ἀποφαίνεις ; Καὶ ὁ μὲν Σωτὴρ τοῖς τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν δι' ἔργων ἐπιζητοῦσιν, αὐτὸν ἡμῖν, οὗ ἡ βασιλεία καὶ τὴν τροφὴν καὶ τὰ ἐνδύματα, καὶ οἷς ἄλλοις τὸ σῶμα συνέχεται, χορηγήσειν ἐπαγγέλλεται. Σὺ δὲ ταῦτα τῆς δωρεᾶς καὶ χρηστότητος εἰς ἀλλοτρίωσιν ὑποβάλλεις. Καὶ πῶς, ὃν περ αὐτὸς οὐκ ἔστι προαγωγὸς, ἀλλ' ἑτέρας ἀρχῆς πεφύκασιν ἔργα, αὐτὸν ἀναγράφει παροχέα ; Καὶ τὸ ἔτι ἀτοπώτερον, τοῖς τῆς ἀρετῆς ἀγωνισταῖς καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ποθοῦσιν οἷα δὴ μισθὸν καὶ τῆς φιλοθέου προθυμίας καὶ τῶν ἀορίστων ἀγωνισμάτων τὰ τοῦ Πονηροῦ δημιουργήματα παρέχοντά τε καὶ ἀνταποδιδόντα ;

ΙΓ'. Ὅτι μέντοι σύμφωνος ὁ νόμος τῇ χάριτι, ἑκάτερον δι' ἑκατέρου δέχεται τὴν βεβαίωσιν. Ἡ μὲν ὡς ὑπ' αὐτοῦ προδιατυπουμένη τε καὶ προκαταγγελλο-

[97a] Matth. VI, 9. [98] Matth. VI, 28. [99] ibid. 30. [1] ibid. 29.

μένη καὶ οἷον προχαραττομένη, καὶ ἐμφαινομένη τε καὶ ἐνδεικνυμένη τοῖς σκιάσμασιν· ὁ δὲ ἅτε τῶν προρρήσεων καὶ προχαραγμάτων ἐπ' ἔργοις ἐκβεβηκότων διὰ τῆς χάριτος, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ὑπὸ τοῖς παραπετάσμασι κρυπτομένην ἀνακαλυπτούσης τε καὶ ἀνακηρυττούσης ἀλήθειαν. Εἰ δὲ μὴ τὸ σύμφωνον συνδιέσωζον ἀλλήλοις ἡ χάρις καὶ τὰ πρὸ τῆς χάριτος, πῶς ἂν ἃ παρὰ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν ἐχρησμῳδήθη ταῦτα πανδήμοις ὄμμασιν ὡράτο τελούμενα. Πῶς δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τοὺς λεπροὺς ῥήματι καθαίρων πρὸς τοὺς ἐν νόμῳ ἱερεῖς τούτους ἀπέστελλε, προστάττων ἀπιέναι καὶ ἐπιδεικνύκαι τούτοις ἑαυτοὺς, ὡς ὁ νόμος ἐκέλευε. Καὶ τὸ ἰσχυρότερον προσενεγκεῖν τὸ δῶρον, ὡς ὁ Μωσῆς διετάξατο. Καὶ εἰ τὰ πάλαιὰ τοῖς νέοις διαμάχεται, πῶς τοὺς πληρωτὰς τῶν Δεσποτικῶν ἐντολῶν καὶ πολιτευσαμένους ἐν τῇ χάριτι ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν συνάγων ὁ Σωτὴρ αὐτὸς, μετὰ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακὼβ, τοὺς κατὰ νόμον εὑηρεστηκότας Θεῷ ἐν τῇ βασιλείᾳ συνεισάγει τε καὶ συντάττει τῶν οὐρανῶν. Ἴσον δὲ ἐστιν εἰπεῖν τῆς αὐτοῦ συγκληρονόμους τε καθίστησι τοὺς ἐξ ἑκατέρας, διαθήκης καὶ συναπολαύοντας τῶν ἐπηγγελμένων καὶ αἰωνίων ἀγαθῶν.

tiata et quasi expressa, imo manifestata et promulgata est variis adumbrationibus : lex autem postquam prædictiones et figuræ illæ per gratiam, in rem ipsam abierunt, quæ veritatem, sub velis ejus latentem retexit et in lucem produxit. Quod si res gratiæ et res eam antegressæ mutuam hanc consensionem non servassent, quomodo, quæ a lege et prophetis prænuntiata erant, omnium oculis ut impleta apparuerunt ? Quomodo vero et Servator noster, leprosos verbo mundatos, ad sacerdotes, qui sub lege erant, ablegat, abire eos, seque ipsis ex præcepto legis ostendere, imo, quod plus valet, donum a Mose postulatum offerre jubens. Si vetera novis opposita sunt, quomodo eos, qui Domini præcepta impleverunt, et in gratia versati sunt, ipse Servator ab oriente et occidente collectos cum Abrahamo et Isaaco et Jacob [23] qui secundum legem Deo placuerunt, in regno cœlorum congregat et conjungit, vel, quod dicere fas est, regni sui ex utroque Testamento cohæredes constituit, ut simul promissis et æternis bonis frui possint ?

ΙΔ'. Ἆρ' οὖν ἔστιν εὑρεῖν τι τῆς λεγούσης φωνῆς μανικώτερον ἢ τῆς διανοίας ἀθεώτερον τῶν ἐννοουμένων ὅλως εἰς ἀντιπάλους διασχίζειν μοίρας τὴν χάριν καὶ τὸν νόμον, καὶ τοὺς ἐν ἑκατέρᾳ διαπρέψαντας πολιτείᾳ μὴ τὸν αὐτὸν ἀγαθὸν θεραπεῦσαι λέγειν Θεὸν, ἀλλ' ἀντικειμέναις συνδιασπασθέντας ἀρχαῖς διὰ μαχομένης λατρείας ἀλλήλοις προελθεῖν : Καὶ Μωσέως δὲ πάλιν τὰς ἐντολὰς ὁ τῆς χάριτος παράγων εἰσηγητὴς ὢν ἐστι μία καὶ ἡ, Τίμα τὸν πατέρα σου, νομοθετοῦσα, καὶ τὴν μητέρα σου· μᾶλλον δὲ πράττων αὐτῶν τὴν ἐκδίκησιν, ἐντολὰς μὲν ταύτας ἀποφαίνει Θεοῦ. Διὰ δέ γε τῆς εἰρημένης καὶ τὸν ἐγκεκρυμμένον τῆς καρδίας δόλον, καὶ τὴν ὑπόκρισιν τῶν Ἰουδαίων ἀπογυμνῶν καὶ διελέγχων, ὅτι τῶν θείων προσταγμάτων ταύτης οὔσης αὐτοὶ τὰς οἰκείας ἐντολὰς ἔμπροσθεν τῆς ἐκ Θεοῦ δεδομένης ἦγον. Καίτοι πόσον ἦν κουφότερον ἀνθρωπίναις προσανέχειν ὑποθήκαις, ἥπερ ἃς ὁ ἀρχέκακος ἀνετείλατο ; Ἀλλ' οὖν γε δι' αὐτῆς κατὰ τῶν τότε τοῖς μαθηταῖς οὐκ εὐλόγως προσκεκρουκότων σφοδρὰν τὴν ἐπιτίμησιν ἐπαφίησιν, οὐδὲν τῶν εἰς βρῶσιν καὶ πόσιν ἡκόντων, ὅτιπερ οὔτε κοινοῖ, οὔτε βεβηλοῖ τὸν ἄνθρωπον ἀποφαινόμενος. Καὶ ὅρα ὡς οὐ κατ' ἐκείνων μόνον, ἀλλ' οὐδὲν ἔλαττον καὶ καθ' ὑμῶν αὐτῶν ἡ θεία ψῆφος ἐκφέρεται. Ἐκείνοις μὲν ἃ μηδεμίαν φέρει βλάβην οἴκοθεν τὰ βρώματα καθυβρίζουσα, ὑμῶν δὲ τὴν βλασφημίαν προαναιροῦσα καὶ προεκτέμνουσα, δι' ἧς πονηρίας εἶναι ταῦτα καὶ λέγειν καὶ νομίζειν παρηνέχθητε. Εἰ γὰρ

XIV. Num quis igitur dabitur sermo magis furiosus, aut sententia magis impia, quam eorum est qui gratiam et legem ad opposita principia referunt, eosque qui sub utraque republica vixerunt, non eumdem coluisse bonum Deum, sed contrariis principiis divisos contrario etiam cultu usos esse dicant ? Cumque doctor gratiæ Mosis iterum proferat præcepta, quorum et hoc est quod præcipit: *Patrem et matrem cole* ; imo ultionem ejus suscipiat ; ea quidem Dei præcepta esse edicit eademque opera per memoratam legem et dolum in animo latentem, et hypocrisin Judæorum denudat ac castigat, quod cum id ex præceptis divinis sit, ipsi legi divinæ sua præferant. Nam sane et facilius erat, præceptionibus humanis obedire, quam quas Malignus injunxerat. Interim per eam (legem) illos, qui præter rationem discipulis se infectos præbebant, graviter objurgat, ostendens, nihil eorum, quæ in cibum et potum assumuntur, vel inquinare vel polluere hominem. Et vide, quod non solum contra illos, sed et non minus contra vos ipsos divina sententia pronunciatur : contra illos quidem, quibus nota inuritur, ideo, quod cibi in se, nullam noxam afferant ; vos autem, quorum calumniam occupat et præscindit, per quam ex Malo ea esse et dicere et existimare sustinetis. Quod si enim a malo conditore sunt semina et germina ex terra orta, et quæ ad rerum, ratione carentium, classem pertinent, nonne illa eos, qui his fruuntur et nutriuntur, polluunt et in-

[23] Matth. VIII, 11.

VARI LECTIONES ET NOTÆ.

(4) Πληρωτάς. Ita quidem lego pro πληρωθέντας, quod erat in ms. ; sermo est enim de hominibus legem servantibus.

(5) Ὑμῶν. Ms. legit ἡμῶν, quemadmodum et paulo post iterum in hac periodo. Utrinque per errorem librarii. Sequens enim παρηνέχθητε ostendit Photium hic alloqui Paulicianos, eosque a Servatore confutatos dicere. Itaque utrinque legendum est ὑμῶν.

quinant, ac duplici, imo vero multipici ac continua pravitate implent dum, hinc malitiam humanis corporibus ab ortu insitam augent, conservant et continent ; hinc pravitatem innatam maturant et protrudunt. Sed si leges Mosaicæ non essent a benefica providentia profectæ, quomodo Dominus regni cœlorum scribam, illas approbantem, primamque et secundam earum recipientem, dilexit, et laudibus ornavit, quippe qui et principatum illis tribuerit cum ratione, easque cultu et studio prosecutus sit ? Quod vero ab laudem plus valet, ideo, quod a Bono profecta erant Mosis præcepta, eum, qui in illis vixerit, cultumque illis exhibuerit, non procul a regno cœlorum esse professus est. Sic et Zachariam et Elisabetham, vitam secundum legem instruentes, videre licet a Scriptura sacra justos pronuntiatos, non simpliciter, sed ita ut justitia ipsorum coram Deo manifesta dicatur. Quod ipsum ostendit, eos non ex humana gloria justitiam nancisci, sed ea se, tanquam divini judicii ornatu, vestire. Quid vero tandem operis præstiterunt, ut hanc gratiam, se ornantem, consequerentur ? *In omnibus*, inquit, *præceptis et institutis Domini ambularunt inculpabiles.* Quando igitur sacra oracula eos, qui Mosaicis præceptis exerciti sunt, justos et reprehensioni non obnoxios pronuntiant, tu vero eos ut malitiæ ministros calumniari audes, nonne ostendis, te non minus, quam alios, Christianum nomen mentiri ? Imo nonne non minus, si non magis, contra ipsam gratiam quam contra legem insurgis, et impia labia in eam moves, quam tamen lingua adorare, et cultu prosequi te simulas ? Missio vero Gabrielis a Deo facta, et sanctificatio uteri virginei ac semen non experti, nec minus renuntiatio Davidis, tanquam Patris boni universitatis rerum conditoris ; traditio item throni Davidis regii a rege omnium in perpetuum facta ; tum vero ipsa carnis assumptio, ac hominis appellatio, quam bonus boni Patris Filius suscepit (hæc enim quasi per reticentiam obiter commemorare fas sit, cum accurata confutatio blasphemiam secum ferat, nec ipsis auribus ferendam), quomodo, inquam, ista omnia non omnem mali principii audaciam et rabiem dejiciant ? Quid enim id quod hinc consequitur, magis horrendum et silentio præteritum afferre attinet, quod et cogitatione assequi licet, et jam ante indicatum est ? Cumque illi eo insaniæ mentisque pertinaciæ pervenerint, ut cultus legalis asseclas convicientur, et condemnent, suffecerit omnino, si pietas impietati tantæ nihil aliud opposuerit, quam tremendum illud mysterium, incarnationem scilicet Domini nostri Jesu Christi, assumptionem carnis ex semine Davidis, nec minus id, quod sanctissimi Spiritus supervenientis virtute virgineus sanguis, in carnem compactus, hominem produxerit, imo, si et hæreditatem aliquam tanquam paternam, regi hujus universi attribuendam putas, successionem in regno Davidico, et reliqua omnia quæ tanto mysterio

A τῆς ἀρχεκάκου δημιουργίας τὰ ἀπὸ γῆς φυόμενα σπέρματα καὶ βλαστήματα, καὶ ὅσα τὴν ἄλογον ἐκληρώσατο φύσιν, ἐπὶ τοὺς μετέχοντας αὐτῶν, καὶ ὑπ' αὐτῶν τρεφομένους οὐ βεβηλοῖ ταῦτα καὶ κοινοῖ· καὶ διπλῆς, μᾶλλον δὲ πολλαπλῆς καὶ διηνεκοῦς ἐμπίμπλησι πονηρίας, τοῦτο μὲν αὔξοντα τὴν ἐμφωλεύουσαν ἀπὸ γενέσεως τοῖς ἀνθρωπίνοις σώμασι πονηρίαν διακρατοῦντά σε καὶ συνέχοντα· τοῦτο δὲ καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ἔμφυτον κακίαν ὑποφυόμενά τε καὶ συνεπάγοντα ; Ἀλλ' εἰ μὴ τῆς ἀγαθουργοῦ προνοίας ἦσαν αἱ Μωσαϊκαὶ νομοθεσίαι, πῶς ὁ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας Κύριος τὸν συγκαταθέμενον ταύταις γραμματέα καὶ ἀποδεξάμενον τήν τε πρώτην ἐν τῷ νόμῳ καὶ τὴν δευτέραν ἐντολὴν, ἠγάπησε, καὶ δι' ἐπαίνων ἐδεξιώσατο, ὅτι τε νουνεχῶς αὐταῖς τὸ B πρεσβεῦον ἐπεψηφίσατο, καὶ ὅτι τιμῶν καὶ ἀσπαζόμενος ταύτας ὤφθη ; Καὶ τὸ μεῖζον εἰς ἐγκώμιον, καὶ ὅτι τῆς ἀγαθότητος προῆλθον αἱ διὰ Μωσέως ἐντολαὶ, οὐ μακρὰν εἶναι ἀπεφήνατο τὸν ἐν ταύταις βεβιωκότα, καὶ τιμὴν αὐτοῖς εἰδότα, τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἀλλὰ γὰρ ὁ Ζαχαρίας καὶ ἡ Ἐλισάβετ νόμῳ τὸν βίον ἰθύνοντες, ὁρᾷν ἔνεστιν, ὅπως ὑπὸ ἱερολογίας δίκαιοί τε ἀνακηρύττονται, καὶ οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτῶν ἔχουσι παῤῥησιαζομένην, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ὅπερ οὐκ ἐξ ἀνθρωπίνης δόξης τὸ δίκαιον διδάσκει λαβεῖν, ἀλλὰ θείας κρίσεως κόσμον ἑαυτοῖς τὴν δικαιοσύνην περιβαλεῖν. Καὶ τί δὲ πράττοντες ταύτην εἶχον τὴν χάριν κοσμοῦσαν αὐτούς ; Ἐν πάσαις, φησὶ, ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυ- C ρίου πορευόμενοι ἄμεμπτοι. Ὅταν οὖν τὰ ἱερὰ λόγια δικαίους καὶ ἀμέμπτους θείᾳ κρίσει τοὺς ἐνασκουμένους ταῖς Μωσαϊκαῖς ἀναγράφει ἐντολαῖς, σὺ δὲ πονηρίας ὑπηρέτας τούτους ἐξυβρίζειν τολμᾷς, πῶς οὐ καταψεύδῃ μὲν μετὰ τῶν ἄλλων σαυτοῦ καὶ αὐτὴν τὴν ἐπωνυμίαν Χριστοῦ ; Πῶς δὲ οὐδὲν ἧττον εἰ μὴ καὶ μᾶλλον κατ' αὐτῆς τῆς χάριτος ἥπερ τοῦ νόμου κατεξανίστασαι, καὶ τὰ βλάσφημα χείλη κινεῖς ; καὶ ταῦτα τῇ γλώσσῃ προσποιούμενος προσκυνεῖν καὶ διὰ σεβάσματος ἄγειν αὐτήν ; Ἡ δὲ τοῦ Γαβριὴλ θεόθεν ἀποστολὴ, καὶ ὁ τῆς ἀσπόρου καὶ παρθενικῆς γαστρὸς ἁγιασμὸς, καὶ τὸ ἀναῤῥηθῆναι Πατέρα τὸν Δαβὶδ τοῦ ἀγαθοῦ Δημιουργοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ τὸν ἐκείνου βασιλικὸν θρόνον δι' αἰῶνος ἐγχειρίζεσθαι τὸν τῶν ὅλων βασιλέα· καὶ ἁπλῶς τὸ σάρκα λαβεῖν, καὶ D ἄνθρωπον χρηματίσαι τὸν ἀγαθὸν Υἱὸν τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς (δεῖ γὰρ ἐν ἀποσιωπήσεως νόμῳ κἀνταῦθα διελθεῖν· ὁ γὰρ διὰ τῆς ἀκριβείας ἔλεγχος καὶ αὐταῖς ἀκοαῖς τὸ βλάσφημον ἀφόρητον συνεφέλκεται)· πῶς ἅπασαν τῶν ἀποστατῶν οὐ καταβάλλει τόλμαν καὶ μανίαν τῆς χείρονος μοίρας ; Τί γὰρ δεῖ τὸ φρικτότερον ἐπάγειν τὴν ἀκολούθου καὶ σιωπώμενον, αὐτὸ μάλιστα νοεῖν παρεχούσης, ἄλλως τε καὶ προειρημένον ; Τοὺς δ' οὖν τῇ νομικῇ λατρείᾳ προσανακειμένους διασύρειν τε καὶ καταδικάζειν πρὸς τοσαύτην μέθην καὶ διανοίαις πώρωσιν ἀπεννεγμένων, ἦρχει μὲν, εἰ καὶ μηδὲν ἄλλο κατὰ τῆς ἀσεβείας προύβάλετο ἡ εὐσέβεια, ἀλλ' αὐτό γε τὸ φρικτὸν, τὴν ἐνανθρώπησιν λέγω τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ σάρκα λαβεῖν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ τὸ διὰ παρθενικῶν

αἱμάτων, ἐπιφοιτήσει τοῦ παναγίου Πνεύματος συμπαγέντων, εἰς σάρκα προελθεῖν, καὶ ὅλως ἄνθρωπον γενέσθαι. Εἰ βούλει δὲ καὶ ὡς πατρῷον κλῆρον ἐπιβάλλειν τῷ βασιλεῖ τῶν ὅλων, τὴν τῆς Δαυϊδικῆς βασιλείας διαδοχὴν, καὶ ὅσα ἄλλα τῷ μυστηρίῳ συμπεριέχεται· ἤρκει δὲ ταῦτα καὶ χωρίς τινος ἄλλης ἐπιφορᾶς καὶ προσθήκης, τοῖς τε μὴ παντάπασι τὴν τοῦ νοῦ προδεδωκόσι χάριν, ἣν Πλαστουργὸς δεξιὰ αὐτῇ διαπλάσει ἐχαρίσατο, ἐπιστροφήν τινα καὶ ἀνάνηψιν τῆς θεομάχου γνώμης ἀπεργάσασθαι, καὶ τῶν ταύτην καθάπαξ δι' ὧν θεομαχοῦσιν, ἀπεσβηκότων καὶ τῷ ἐχθρῷ προδεδωκότων, ἀνακόψαι τε τὸ θράσος, καὶ πρὸς σιωπὴν ἐξ ἀπορίας, εἰ καὶ μὴ ἑκόντων, συνελάσαι. Τί γὰρ τούτου λαμπρότερον εἰς ἔλεγχον τῆς τοιαύτης ἀσεβείας; Τί δὲ δυνατώτερον κημῷ καὶ χαλινῷ τὰς σιαγόνας αὐτῶν ἄγξαι καὶ τῶν μαστίγων τὸ πλῆθος ἐπιδεῖξαι, ὧν πόρρω τῆς ἀληθείας γεγονότες, καὶ μηκέτι Θεῷ προσεγγίζειν ἀνεχόμενοι ὑπευθύνους ἑαυτοὺς παρεσκευάσαντο· πλὴν εἰ καὶ πάντα παράγειν οὐ ῥᾴδιον ὅσα στηλιτεύει τὴν ἀπόνοιαν, ἀλλ' οὖν διὰ τῶν ἐπικαίρων ἔτι προϊέναι, οὐ περιττὸν ἴσως οὐδὲ ἄχρηστον. Σεμνυνεῖται γὰρ εἰ σίᾳ τῶν κατὰ τῆς ἀποστασίας ἀποδείξεων τῆς τοῦ Θεοῦ

ΙΕ'. Ὁ μὲν οὖν τῶν ἀγγέλων ὕμνος ἐπὶ τῷ τόκῳ, οἷς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν εἰς μίαν ἁρμονίαν καὶ συμφωνίαν συνῆπτεν, εἰς ἕνα ποιητὴν τὴν αἰσθητικὴν κτίσιν ἅπασαν ἀνῆγε, διὰ τῶν ἄκρων αὐτῆς καὶ τὰ ἐν μέσῳ συναναφέρων. Καὶ χαρᾶς ἀρχὴν ἀεννάου τὴν πόλιν εὑρεῖν τοῦ Δαυὶδ εὐηγγελίζετο, ἅτε δὴ τῆς ἀνεκλαλήτου εἰρήνης τε καὶ θείας εὐδοκίας διὰ πάσης γῆς ἐμπολιτεύεσθαι παῤῥησίαν λαμβανούσης. Οἷς δ' ἡ θεόθεν εἰρήνη, καὶ ἡ εὐδοκία, δι' ὧν αὐτῶν τὰς ψυχὰς ἀτοπίας ἐπλήρωσαν, ἀπελήλαται, τούτοις εἰκότως οὐδὲ τὸν αὐτῶν Ποιητὴν, ὃς καὶ τοὺς ἀγγέλους ὑμνολογεῖν ἐξαπέστειλε, καὶ τὸν ὕμνον προσεδέξατο, οὐμενοῦν οὐχ ὁμολογεῖν τὸν αὐτὸν οὐρανοῦ τε καὶ γῆς ποιητὴν συνησέβηται. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὐκ ἔξω τῶν πρώτων τοῦ μυστηρίου συμβόλων, οἶμαι, πίπτουσιν. Ἃ δὲ τὴν μετ' ἐκεῖνα τάξιν ἐπέχει, ὁ ὑπὸ τὸν νόμον Συμεὼν, καὶ τὸ ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα ἅγιον καὶ ὁ δι' αὐτοῦ χρηματισμὸς, καὶ ἡ ἐν τῷ νομικῷ ναῷ τοῦ πρεσβύτου παρουσία, οὐδ' αὐτὴ χωρὶς τοῦ παναγίου Πνεύματος τελουμένη, καὶ τῆς ἀγαθότητος ἡ πηγὴ ὑποκύπτων ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τῷ νόμῳ, καὶ οὐχ ὑποκύπτων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀγκάλαις, αἳ τὴν νομικὴν ἵστεργον λατρείαν, δορυφορούμενος καὶ αὐτὸ δὴ τὸ ἱερὸν καὶ πάλιν ὁ Συμεὼν, ἐπεὶ τῶν ἐλπίδων εἶχε τὸ πέρας, καὶ τοῦ χρηματισμοῦ τὸ μεῖζον εἶδε, καὶ τὸ λεῖπον αὐτῶν, καὶ τυγχάνων εὐλογῶν τε τὸν Θεὸν, ὃς ἰδεῖν τε αὐτῷ ἐχρημάτισε τὸ ἀπόῤῥητον, καὶ τῆς ἐλπίδος οὐκ ἐψευσεν, ἀλλ' ὀφθαλμοῖς ἠξίωσε θεάσασθαι τὸ σωτήριον πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ τὴν δόξαν τοῦ Ἰσραὴλ, ἥτις ἐστὶν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Καὶ μὴ παρέργως ταῦτα τοῖς ὠσὶ δέχου. Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐν τῷ πρεσβύτῃ, ἀλλ' οὐχ ὁ Πονηρὸς, ἄνθρωπε, δι' οὗ καὶ ὁ χρηματισμὸς (6) ἀνδρὶ

comprehenduntur: hæc, inquam, sine omni alia accessione aut additione suffecerint illis, qui non omnino illud, quod Conditoris dextra in ipsa creatione illis largita est, rationis beneficium abjecerunt, ad conversionem et excussionem sententiæ impiæ perducendis, non minus autem eorum, qui rationem per pugnam adversus Deum exstinxerunt, hostique tradiderunt, audaciæ contundendæ, ipsisque etiam invitis a disputatione ad silentium compellendis. Quidnam enim luculentius ad confutationem talis impietatis afferri potest? Quid vero efficacius ad maxillas eorum quasi camo et freno compescendas, ac ostendendam eminus flagrorum copiam, quibus se ipsi tanquam a veritate alieni, neque ad Deum accedere cupientes, obnoxios reddiderunt. Enimvero quamvis non omnia ea, quæ insaniam eorum coarguunt, in medium afferri possint, præcipua tamen persequi nec supervacaneum forte, nec inutile fuerit. Plenitudo enim Ecclesiæ Dei si nulla re alia, certe copiis et abundantia argumentorum contra defectionem hanc superbit.

μή τινι ἄλλῳ, ἀλλ' οὖν γε τῷ πλούτῳ καὶ τῇ περιουσίᾳ τῶν κατὰ τῆς ἀποστασίας ἀποδείξεων τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας τὸ πλήρωμα.

XV. Angelorum itaque hymnus in nativitate decantatus, per quos cœlum et terram in harmoniam et concentum conjunxit, creaturas sensibiles omnes ad unum Conditorem retulit, per suprema earum ea quoque, quæ in medio sunt, in eamdem classem collocans. Idem quoque civitatem David primas hujus gaudii æterni partes ferre nuntiat, pace scilicet ineffabili et divino beneplacito per omnem terram dominandi facultatem exercente. Quibus vero rebus divina pax et benevolentia, per quas animas suas insolentes reddiderunt, ab ipsis propulsata est, iisdem eo impietatis redacti sunt, ut nec eorum Conditorem, qui et angelos hymnum cantaturos misit, hymnumque eorum recepit, non eumdem cœli et terræ creatorem profiterentur. Sed illa quidem non prima mysteriorum elementa, puto, superant. Quæ vero secundum ab istis locum occupant, Symeon scilicet sub lege exsistens, Spiritus sanctus ipsi superveniens, vaticinium per eum editum, ejusdem senis in templum adventatio, nec ipsa sine Spiritu sancto facta; et Servator noster, ille bonitatis fons, legi se subjiciens, nec subjiciens solum, sed et ulnis, quæ cultum legalem amplectebantur, susceptus, imo ipsum quoque templum, iterumque Symeon, qui ideo, quod finem spei suæ consecutus erat, et majorem vaticinii partem viderat, Deum laudabat, qui et arcanum hoc ipsum visurum prædixerat, nec spe permiserat frustrari, sed potius dignum judicaverat, qui oculis suis videret Salutare omnium gentium, et gloriam Israelis, quæ est ipse Servator noster Jesus Christus. Tu vero hæc auribus non obiter accipe. Spiritus sanctus erat apud senem illum, o homo, non autem Malus

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(6) Χρηματισμός. Ita scripsi pro χρηματισμὸν, quod textum mendose occupaverat.

ille : per eumdem et oraculum illud factum erat homini in lege viventi, sicut et Servator juxta legem in templum adducitur, et juxta legem ulnis portatur. Neque vero homo injurius aut Malo obnoxius, sed a Deo duplici nomine actus, quod et Spiritus Sanctus super eum erat, et manibus ferebat Christum, salutem omnium gentium imo et gloriam Israelis proclamat, non alium atque alium, sed ipsum Dominum nostrum Jesum Christum, mediatorem et conditorem. Nam quæ Patris sunt, eadem sunt et ipsius omnia, sive veteris sint testamenti sive gratiæ. Quæ quidem, quamvis prædictis inferiora sint, non tamen in confutatione hominum contra Deum pugnantium secundum locum occupant. Ubi enim blasphemiam ullam contra legem, aut ea, quæ sunt legis, aut sanctuarii legalis, inveniri ostendent ? Sed quid dico blasphemiam ? Nonne potius omni honore et cultu afficiunt ea, quæ communia sunt et conjuncta, et affinia gratiæ. Anna autem, prophetis [4], cujus vita erat precatio, et commoratio in templo, et ut summatim dicam, cultus legalis, nisi et ipsa a benefica manu et providentia profecta fuisset una cum iis, quibus in vita gaudebat, nisi etiam inspirationem inde habuisset quomodo laudasset Dominum, et de bono Deo locuta fuisset, quod scilicet saluti futurus sit illis, qui Hierosolymis ipsum exspectarent ? Itane illi, qui sperabant Christum in salutem suam venturum, malum principium colentes, ad bonum retulissent spem suam ? Quis vero, rationis compos, non aversetur et gravissimi erroris arguat ita ratiocinantem ?

XVI. Sed procede mecum ulterius. Ascendit Servator in templum una cum Matre sua, vere tali, et virgine : simul vero ibat pater, ex desponsatione talis habitus. Et hic iterum legem implens Servator ascendit, non semel, sed sæpius, quasi destinata opera non semel sed sæpe coercere et dejicere vellet homines in præcepta legis injurios. Cum igitur aliquando pro more eo abiisset, absolutis iis, quæ lex poscebat, ac tempore domuitionem inferente sanctissima quidem Mater cum aliis, et ipso quoque Josepho, domum revertebatur : et, qui nostri causa puer factus erat, per triduum integrum in templum commorabatur cumque inter medios doctores, uti decebat, consedisset, tum perceptione quæstionum, tum exquisitis et accuratis responsionibus ita cepit colloquentes, ut stuporem illis et admirationem Deo plenam afferret, neque illis solum, sed et omnibus, quibus doctrinam et sententiarum collationem audire licebat. Cum interea Jesus, templo addictus, in his versaretur, sanctissima Mater ejus et Josephus in via Jesum secum non esse videntes, cum cognatis autem versari opinantes, non adesse vero, instituto scruti-

διὰ νόμου βιοῦντι, καὶ κατὰ νόμον ὁ Σωτὴρ ἀνάγεται εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἀγκαλοφορεῖται. Καὶ οὐχ ὁ θεοβλαβὴς ἢ ἀνειμένος τῷ χείρονι, ἀλλ' ὁ θεοφορούμενος ἀμφοτέρωθεν, ὅτι τε Πνεῦμα ἅγιον ἦν αὐτῷ, καὶ ὅτι χερσὶν ἔφερε τὸν Χριστὸν, σωτηρίαν μὲν πάντων τῶν ἐθνῶν ἀναφωνεῖ, ἀλλὰ καὶ δόξαν τοῦ Ἰσραὴλ, οὐκ ἄλλον καὶ ἄλλον, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν μεσίτην καὶ δημιουργόν. Καὶ τὰ τοῦ Πατρὸς γὰρ αὐτοῦ ἐστιν ἅπαντα τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς χάριτος. Ταῦτα εἰ καὶ δευτερεύει τῶν προλαβόντων, ἀλλ' οὖν οὐ τὴν δευτέραν χώραν, ὅσα γε τοῖς ἐλέγχοις βάλλειν τοὺς θεομάχους, ἔχει. Ποῦ γάρ τινα βλασφημίαν κανὰ τοῦ νόμου ἢ τῶν ἐν τῷ νόμῳ, ἢ τοῦ νομικοῦ ἱεροῦ πάροδον εὑρεῖν ὅλως ἐνδιδόασιν ; Ἀλλὰ τί εἶπον βλασφημίαν ; Πόσης τιμῆς καὶ δόξης οὐ μεταδιδόασιν, ὅσοις ἔνεστι μετασχεῖν τοῖς κοινωνοῦσι καὶ συνδιαπλεκομένοις καὶ συμφωνοῦσι τῇ χάριτι ; Ἡ δὲ προφῆτις Ἄννα, ἧς βίος ἡ προσευχὴ καὶ ἡ ἐν τῷ ναῷ σχολὴ, καὶ τὸ πᾶν εἰπεῖν, ἡ νομικὴ λατρεία, εἰ μὴ τῆς ἀγαθουργοῦ καὶ χειρὸς καὶ προνοίας ἦν καὶ αὐτὴ, καὶ οἷς ἐβίου καὶ ἐσεμνύνετο, εἰ μὴ τὴν ἐπίπνοιαν εἶχεν (7) ἐκεῖθεν, πῶς ἀνθωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐλάλει Θεοῦ, ὡς λύτρωσις οὗτος εἴη τοῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ προσδεχομένοις αὐτόν ; Ἆρα δὲ, οἳ προσεδόκων εἰς Σωτηρίαν αὐτῶν ἥκειν τὸν Χριστὸν, οὗτοι, τὴν φαύλην θεραπεύοντες ἀρχὴν, πρὸς τὴν ἀγαθὴν ἀνέφερον τὰς ἐλπίδας ; Καὶ τίς ἂν λογισμοῦ κύριος οὐ βδελύξηται καὶ πλανης ἐσχάτης ἐπιψηφιεῖται τὸ διαλογίζεσθαι ταῦτα ;

ΙϚ'. Ἴθι δή μοι καὶ προσωτέρω. Ἀνεισιν ὁ Σωτὴρ εἰς τὸ ἱερὸν ἅμα τῆς ὡς ἀληθῶς Μητρὸς καὶ παρθένου· συναναβαίνει δὲ καὶ ὁ τῇ δόξῃ τῆς μνηστείας πατήρ. Κἀνταῦθα πάλιν τὸν νόμον πληρῶν ὁ Σωτὴρ καὶ ἀνεισιν, οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις, ὥσπερ ἐξεπίτηδες, οὐχ ἅπαξ ἀλλὰ καὶ πολλάκις, ἐπιστομίζειν καὶ καταβάλλειν σπουδάζων τοὺς τῶν νομικῶν ὑβριστὰς ἐντολῶν. Ἀνελθὼν δ' οὖν ποτε κατὰ τὸ εἰθισμένον, ἐπεὶ τὰ νενομισμένα αὐτοῖς ἐτελευτήθη, καὶ τὴν εἰς τὸν οἶκον ἐπάνοδον ἐπέβαλλεν ὁ καιρὸς, ἡ μὲν πανάγιος μήτηρ ἅμα τε ἄλλοις καὶ τῷ Ἰωσὴφ οἴκαδε ἀπῄει· ὁ δὲ δι' ἡμᾶς παῖς ἐφ' ὅλας ἡμέρας τρεῖς ἐνεφιλοχώρει τε τῷ ἱερῷ καὶ τῶν διδασκάλων, ἡνίκα δέοι, καθεζόμενος ἐν μέσῳ, τῇ τε συνέσει τῶν ἐρωτήσεων καὶ τῇ εὐθύτητι καὶ ἀκριβείᾳ τῶν ἀποκρίσεων οὕτως εἶλε (8) τοὺς προσομιλοῦντας, ὡς ἔκστασίν τε καὶ θάμβος αὐτοῖς φιλόθεον ἐμβαλεῖν. Καὶ οὐ τούτοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅσοις ἀκούειν παρῆν τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν διαλέξεων. Εἶτα ἐν ᾧ διέτριβεν ἐν τούτοις, τῷ ἱερῷ προσεδρεύων ὁ Ἰησοῦς, ἡ πανάγιος Μήτηρ αὐτοῦ καὶ ὁ Ἰωσὴφ κατὰ τὴν ὁδὸν οὐχ ὁρῶντες συνόντα αὐτοῖς τὸν παῖδα, συνεῖναι δὲ νομίζοντές τισι τῶν συγγενῶν, ἐπεὶ ἀνεδίδαξεν αὐτοὺς

[4] Luc. II, 36.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(7) Εἶχεν. Legendum puto εἵλκεν ex ἕλκω. Ita paulo post § 16, Noster : Πῶς δὲ τὴν ἐπίπνοιαν ἐκ πονηρᾶς εἵλκον ἐνεργείας ;

(8) Εἶλε. Ita non dubito legendum esse ex αἱρέω pro εἴτε quod scripserat librarius.

ἡ ζήτησις, τούτοις μὴ παρεῖναι, ἀναστρέφουσι μὲν θᾶττον κατὰ τὴν αὐτὴν ζήτησιν εἰς τὸ ἱερὸν, εὑρίσκουσι δὲ πράττοντα, ἅπερ τε ἦν πράττειν εἰκὸς, τὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου καὶ δόξαν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ὁ λόγος προαπήγγειλεν. Εἶτα λέγει αὐτῷ ἡ Μήτηρ· Τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε. Καὶ πρόσεχε· μᾶλλον δὲ οὐδὲν δεῖ συναγαγεῖν ἑαυτόν. οὕτω σαφῆ πάντα καὶ ἐνώπια. Ἀποκρίνεται γὰρ αὐτοῖς ἡ πηγὴ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀγαθότητος· Τί ὅτι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ἤδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ Πατρός μου δεῖ εἶναί με; Τί τούτου σαφέστερον ἢ τῶν ἀσεβῶν ἐμφράττειν τὰ στόματα δυνατώτερον; Πατὴρ ἐμὸς ἀληθῶς, ᾧπερ ἀνιέρωται τὸ ἱερόν. Τὰ δὲ τοῦ Πατρὸς πάντα ἐστὶν ἐμά. Οὐκοῦν οὐκ ἔδει ζητεῖν ἀλλαχοῦ, ἐξὸν εὑρίσκειν ἐν τοῖς τοῦ Πατρός. Ἀλλ' ἡ μὲν Ἀλήθεια τὸ νομικὸν ἱερὸν καὶ τὰ τοῦ νόμου δόγματα, ὧν καὶ ἡ διδασκαλία καὶ ἡ διάλεξις ἐπράττετο, τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ εἶναι, λαμπρᾷ τῇ φωνῇ διαμαρτύρεται· οἱ δὲ τοῦ ψεύδους ὑπηρέται ἀντιλέγειν οὐ φρίττουσιν, ἀλλ' ἅμα δύο ταῦτα τολμῶσι τὰ ἔσχατα, τόν τε Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς αὐτῶν ἀπωθούμενοι νομοθεσίας καὶ κυριότητος, καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ μαρτυρίαν, ὃν εἰ καὶ χείλεσιν ἄκροις ὅμως καὶ αὐτοὶ σωτῆρα καλεῖν καὶ ἀλήθειαν οὐ παραιτοῦνται, παραγράφεσθαι τόλμαν οἱ τρισαλιτήριοι προσλαμβάνουσιν. Οὕτως ὁ κατὰ τοῦ νόμου προπηλακισμὸς συμπροπηλακίζει μὲν καὶ αὐτὸν τὸν νομοθέτην τῆς χάριτος. Μᾶλλον δὲ κατ' αὐτῶν τῶν ἑκατέραν (9) διαθήκην διαθεμένων τὸ βλάσφημον ἀπ' ἀρχῆς οἱ ἀποστάται ὠδινήσαντες, εἶτα πρὸς τὸν ὁλέθριον τόκον οἱ πάντα θρασεῖς ἀθρόον ἐλθεῖν τῷ δέει τῶν ἀκροατῶν ἀποδειλιάσαντες, ἀντὶ τοῦ δοῦναι φθορᾷ, ἣν ἐνεκυμόνησαν, τοῦ δράκοντος σποράν· οἱ δὲ βραχεῖ μόνῳ χρόνῳ τὸν τόκον συστέλλουσι, κύκλῳ δὲ καὶ διὰ μηχανῆς τὸν συλληφθέντα ἰὸν διὰ τῆς γλώττης ὁμοίως ἀποτίκτουσι. Καὶ γὰρ ἐκχέουσι μὲν τὸν ἰὸν κατὰ τῆς νομοθεσίας, ἀπὸ δὲ τῆς κατὰ τῶν νομοθεσιῶν παροινίας κατ' αὐτῶν πάλιν τῶν θεμένων τοὺς νόμους οὐδὲν ἔλαττον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, ἐπαναδραμόντες ἐνασελγαίνουσι, καὶ δι' ὧν μὲν δεδοικότες τὴν ἀθρόαν προσβολὴν ἐπέχουσιν, οὐκ ἀγνοεῖν τὸ μέγεθος τοῦ τολμήματος ἐξελέγχονται· δι' ὧν δὲ ἐπιγνόντες οὐκ ἀφίστανται, ἀσύγγωστον αὐτοῖς παντελῶς κατασκευάζουσι τὸ πλημμέλημα.

ΙΖ'. Ἔστι δὲ τοὺς τῆς ἀληθείας μαθητὰς ἰδεῖν, καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, οὐχ ὡς ἔτυχεν, οὐδ' ἅπαξ, ἀλλ' ἄνω καὶ κάτω περιφέροντας, τὴν Ναζαρὲτ καὶ πατρίδα καλοῦντας αὐτοῦ, καὶ οὔτ' ἐκείνους οὐδὲν εὐλαβουμένους, οὔτε αὐτὴν τὴν ἐπίγειον κτίσιν. Καίτοι πόσον ἐπήτει ἀρχὴν αὐτοῦ τῆς γεννήσεως ἀνομολογεῖν; Εἰ δὲ τῆς ὀλεθρίας ἦν ἔργον αὕτη χειρὸς, ἆρα ἂν ἠνέσχετο, ἀγαθὸς ὢς ἀγαθοῦ Πατρὸς Ἰαΐς, πατρίδα ταύτην ἐπι-

nio, intelligentes, revertuntur quidem statim in templum, inveniuntque agentem ea, quæ agere decebat eum, qui et salus mundi erat et gloria Israelis, quæque verbum Dei prænuntiaverat. Postea dicit ei Mater : *Fili, quid fecisti nobis ita? ecce pater tuus et ego cum dolore quæsivimus te* [5]. Attende nunc : sed non opus est mentem colligere, adeo omnia clara sunt et ob oculos posita. Respondet enim illis fons veritatis et bonitatis : *Quid quærebatis me? nonne sciebatis me esse debere in iis quæ Patris mei sunt* [6]? Quid hoc clarius est, aut ad ora impiorum compescenda efficacius? Pater meus verus is est, cui templum hoc sacrum est : quæ vero Patris sunt, et mea sunt omnia. Itaque non alibi decebat me quærere, quem licet in iis invenire, quæ Patris sunt. Ita quidem veritas ipsa templum legale et legis præcepta, quæ et docebantur, et disputabantur, Patris sui esse clara voce testatur, servi autem mendacii contradicere non verentur, sed eadem opera duo contraria audent, Patrem quidem Domini nostri Jesu Christi a legibus his et dominio in se repellentes, et Filii testimonium, quem extremis labiis Servatorem et veritatem vocare non defugiunt, perditissimi homines mendacii insimulare audent. Adeo aversatio legis ipsum quoque legislatorem a gratia repellit. Vel potius apostatæ hi jampridem ab initio blasphemiam contra utriusque testamenti auctores parturientes, deinde vero, quamvis ad omnia audaces, a partu perniciosissimo metu auditorum prohibiti, pro eo, quod semen draconis, quod conceperant, perire pati debebant, brevi quidem tempore partum cohibent, deinde vero per ambages quasi et arte quæsita conceptum venenum lingua pariunt. Et effundunt illi quidem venenum contra legem, ab insolentia vero in legem non minus, nisi longe magis in ipsos legum actores abrepti petulanter agunt. Et sic in quantum crassiore insultu uti verentur, convictos omnino se præstant, quod magnitudinem facinoris sui non nesciant, in quantum vero id non ignorantes non recedunt, efficiunt, ut peccatum hoc ipsis non remittatur.

XVII. Videas vero veritatis discipulos, ipsum Dominum nostrum Jesum Christum, non data occasione, aut semel, sed undiquaque circumferentes, et Nazaret patriam ejus appellantes, eosdemque nihil et ne ipsam quidem terrenam nativitatem recensere refugientes. Quantum vero requirebatur ad originem nativitatis ejus edisserendam! Jam si illa perniciosæ manus opus fuisset, nunquid putas bonum boni Patris Filium passurum, ut hæc ipsi pa-

[5] Luc. II, 48. [6] ibid. 49.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(9) Ἑκατέραν. Ita scripsi pro ἑκατέρων, quod exhibebat codex. Sermo hic est de Testamento utroque, et eodem utriusque auctore.

tria vindicaretur, aut permissurum, ut discipuli id auderent, quod si quis alius dicere fuisset ausus, justum ipsi judicium immissurus et ab hac temeritate severe avocaturus fuisset? Atque ita quidem per patriam Domini eorum in communem patriam, vel potius totam creationem insultus evertitur et prosternitur. Si vero alius homo bonus est, alius vicissim malus, quorum ille ex bono thesauro cordis sui bonum profert, hic vero malum ex malo, quis non profiteatur, quod non creatio corporis primæva, nec anima, in conjunctionem et gubernationem ejus data, in hostile principium referenda sit, sed quod liberum arbitrium, in ea scilicet, in quæ non decebat, declinans, hac declinatione sua bonum in malum converterit. Quam enim aliam dederis causam, quod alii homines sint boni, alios vero in malum prospicientes videas, non minus, quod quidem nolim, quam vos? Quæ enim in actionibus et sententiis vestris spontanea est malitia, eadem separavit vos a grege bonorum, sicut et jam ante vos a bona secreverat intentione et consilio. Propterea alii quidem sunt præcones bonitatis Creatoris, suumque et norunt et celebrant Conditorem; alii vero ad eum calumniandum et factis et lingua conversi, se ipsos quidem bonitati ejus et creationi et dominio subtrahunt, obnoxios vero, oh! atultitiamne dicam, an dementiam? manui hostili et rebelli faciunt. Si quis enim rem recte æstimare voluerit, is, qui ex anima (eam enim cor hic significat) bona profert[7], quomodo bonus esse potest, nisi tota substantia bona dicatur? sicut vicissim tota substantia mala est, quæ ex anima sua id, quod reconditum est, malum producit. Sane non video quam sibi veniam reliqua faciant, hi homines qui mihi potius, dum prophetas et legem injuria afficiunt, ejusmodi culpam contrahere videntur, quæ a pœna immunis esse non possit. Ipse enim Servator clamavit: *Multi prophetæ et justi*, ubi clarum est, hos esse eos, qui sub lege erant, *desiderarunt videre et audire, quæ videtis et auditis*[8]. Eadem opera discipulis quidem ostendit rationem dignitatis et gloriæ, ad quam pervenerint, defectionem vero subvertit in eo, quod gratiam quidem ejusque præcones potiores partes, secundas vero prophetas, et eos, qui sub lege vixerint, necnon veritatis bonitatisque studiosos, obtinere testatur. Quomodo vero Servatoris ejusque dogmatum amatores servi adversariæ partis esse possunt? quomodo iidem inspiratione a malo principio potiti sunt, cum per naturam fieri nequeat, eosdem simul et malitiæ indulgere, ne dicam, ab ea fabricatos esse, et desiderio tamen in bonum ferri? Hoc enim nihil aliud est, quam verbum Domini in contraria omnia vertere. Illud enim Bonum ex malo corde

A γράφειν, ἢ καὶ τοὺς μαθητὰς εἶα τολμᾷν, ὃ κἄν τις ἄλλος λέγειν ἀπεθρασύνετο, δίκαιόν τε δίκην ἐπιβάλλειν αὐτῷ καὶ τοῦ τολμήματος κατὰ πολλῆς ἀπάγειν τῆς ἀγανακτήσεως; Ἀλλ' οὕτω μὲν διὰ τῆς τοῦ Κυρίου πατρίδος ἡ κατὰ τῆς κοινῆς πατρίδος, μᾶλλον δὲ ἡ κατὰ (10) τῆς κτίσεως ὅλης ἐπανάστασις καθαιρεῖται καὶ καταστρέφεται. Εἰ δέ ἐστι μὲν ἄνθρωπος ἀγαθὸς, ἔστι δέ τις καὶ πονηρός· ὧν ὁ μὲν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθὸν, ὁ δὲ τὸ πονηρὸν ἐκ τοῦ πονηροῦ, τίς οὐκ ἂν συνομολογήσειεν, ὡς οὐχ ἡ ἀπ' ἀρχῆς πλάσις τοῦ σώματος, ὥσπερ οὐδ' ἡ δοθεῖσα συνάπτεσθαι ψυχὴ καὶ διακυβερνᾷν αὐτὸ, οὐκ εἰς ἀντίπαλον ἀνάγεται ἀρχὴν, ἀλλά γε τὸ αὐτεξούσιον, πρὸς ἃ δὲ μὴ ἔδει ῥοπὴν προσλαβεῖν, αὐτὸ διὰ τῆς ῥοπῆς τὴν ἀγαθότητα

B μεταβάλλει εἰς τὸ πονηρόν. Ἐπεὶ τίνα ἂν ἔχοι λόγον ἄλλον, τοὺς μὲν τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀγαθοὺς, τοὺς δὲ καθορᾷν νενευκότας εἰς τὸ πονηρὸν, ὥσπερ, εἴθε δὲ μὴ ὤφειλε, καὶ ὑμᾶς. Ἡ γὰρ ἐν ταῖς πράξεσι καὶ δόγμασιν ὑμῶν ἀπὸ γνώμης πονηρία, διέσχισεν ὑμᾶς τῆς ἀγέλης τῶν ἀγαθῶν, προδιασχίσασα τῆς προαιρέσεως τῆς ἀγαθοειδοῦς. Διὸ καὶ οἱ μὲν κήρυκές εἰσι τῆς ἀγαθότητος τοῦ Δημιουργοῦ· καὶ τὸν ἑαυτῶν ἐπίστανται καὶ δοξάζουσιν πλάστην, οἱ δὲ πρὸς διαβολὴν αὐτοῦ καὶ τοῖς ἐπιτηδεύμασι καὶ τῇ γλώττῃ κατασύραντες ἐξιστῶσι μὲν αὐτοῦ τῆς ἀγαθότητος, καὶ πλάσεως καὶ κυριότητος ἑαυτοὺς, ὑπεξουσίους δὲ, ὦ πῶς ἂν εἴποι τις τῆς ἀναλγησίας, ἢ τῆς ἐμπληξίας! παρασκευάζουσι σφᾶς αὐτοὺς τῆς

C ἀντιπάλου καὶ πολεμίας χειρός. Ἐπεὶ εἴ τις γε βούλοιτο συνιέναι, ὁ ἐκ ψυχῆς προφέρων τὰ ἀγαθὰ, τοῦτο γὰρ νῦν ἡ καρδία δηλοῖ, πῶς ἂν ἡ τίς εἴη ἀγαθὸς, εἰ μὴ ὅλον λέγοιτο τὸ σύγκριμα ἀγαθόν; ὥσπὲρ πάλιν ὅλον πονηρὸν ἐκεῖνο τὸ σύγκριμα, ὃ ἐκ τῆς ἰδίας ψυχῆς τὸ τεθησαυρισμένον προφέρει πονηρόν. Οὐχ ὁρῶ δὲ τίνα συγγνώμην αὐτοῖς ὑπολείπονται, μᾶλλον δὲ πῶς ἀπαραίτητον αὐτοῖς, δι' ὧν τοὺς προφήτας καὶ τὸν νόμον ἐνυβρίζουσιν, οὐ κατασκευάζουσι τὸ πλημμέλημα. Αὐτὸς γὰρ ἀνακέκραγεν ὁ Σωτήρ· Πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι· δῆλον δὲ ὡς, Οἱ ἐν τῷ νόμῳ ἐπεθύμουν ἰδεῖν καὶ ἀκοῦσαι, ἃ βλέπετε καὶ ἀκούετε, τοῖς μαθηταῖς ἅμα τε τὸν λόγον προτείνων καὶ τοῦ ἀξιώματος, καὶ τῆς δόξης εἰς ὅσον ἤκουσιν, ἐπιδεικνύς· ἅμα

D δὲ τὴν ἀποστασίαν καταστρέφων, ἐν ᾧ τὴν χάριν μὲν καὶ τοὺς ταύτης κήρυκας τὸ μεῖζον ἔχειν, οὐ μήν γε ἀλλὰ καὶ τοὺς προφήτας καὶ τοὺς κατὰ νόμον πολιτευσαμένους, ἐραστάς τε τῆς ἀληθείας καὶ τῆς αὐτοῦ προσεμαρτύρησεν ἀγαθότητος. Οἱ δὲ τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν αὐτοῦ δογμάτων ἐρασταὶ πῶς ἂν εἴησαν ἀντιπάλου μοίρας θεραπευταί; πῶς δὲ τὴν ἐπίπνοιαν ἐκ πονηρᾶς ἕλκον ἐνεργείας; μὴ συμβαίνοντος ὅλως τῇ φύσει ἅμα τε τοὺς αὐτοὺς πονηρίᾳ τελεῖσθαι, ἵνα μὴ λέγω συγκατεσκευάσθαι, καὶ

[7] Luc. VI, 45. [8] Matth. XIII, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(10) Κατά. Malim legere μετὰ tanquam magis huc accommodatum. Neque raro præpositiones κατά e μετὰ in mss. confunduntur.

τὴν ἐπιθυμίαν ἔχειν ἀναφερομένην εἰς τὸ ἀγαθόν. Τοῦτο γὰρ ἀντικρὸς εἰς τὸ ἐναντίον ἐστὶ τὸν λόγον περιτρέπειν τὸν Δεσποτικόν. Ἐκ γὰρ πονηρᾶς καρδίας ἀγαθὸν ἐπιδεῖξας φιλονεικεῖ προερχόμενον (10*). Πάλιν δὲ συνάπτων ὁ Σωτὴρ τὰ κοινὰ τοῖς παλαιοῖς, καὶ παριστῶν, ὡς εἰς μίαν ἄγουσι σωτηρίας ὁδὸν, τὰ μὲν οἷον ὄντα προτέλεια, τὰ δὲ αὐτὴν χαριζόμενα τὴν τελειότητα. Διὰ τοῦτό φησι· Πᾶς Γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά· Δι' ὧν τε γὰρ ἐν τῷ αὐτῷ θησαυρῷ καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τὴν καινὴν προέρχεσθαι καὶ τὴν παλαιὰν ἐκδιδάσκει, τὸ συνεῖναι καὶ συμφωνεῖν ἀλλήλοις καὶ μὴ διαμάχεσθαι βεβαιοῖ. Δι' ὧν τε ἑκατέρας τὴν διδασκαλίαν εἰς τὴν βασιλείαν ἐπάγει τῶν οὐρανῶν, ἔτι περιφανέστερον τὸ λίαν αὐτῶν σύμφωνον καὶ ἀδιαίρετον ἐπεψηφίσατο. Εἰ οὖν ἑκατέρα μὲν ἐν τῇ αὐτῇ θησαυρίζεται διαθήκῃ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ πάλιν πρόεισιν, εἰς τὴν αὐτὴν δὲ τοὺς, οἳ ταύτας ἐθησαύρισαν, τῶν οὐρανῶν ἀπάγει βασιλείαν, πῶς αὐτὰς ἀντίπαλοι διασχίσουσι μερίδες; Ἀλλ' οὐχὶ τοὺς φρυαξαμένους εἰπεῖν ταῦτα, ὁ διαθήκης ἑκατέρας νομοθέτης οὐκ ἐκγελάσεται μὲν καὶ ἐκμυκτηριεῖ; ὡς σκεύη δὲ συντρίψει κεραμέως, ἅτε δὴ παντάπασιν ὁδοῦ δικαίας ἑαυτοὺς διασχίσαντάς τε καὶ ἀπολωλεκότας; Προανακηρύττει δὲ καὶ ὁ προφήτης Ἡσαΐας, ἃ τοῖς ἔργοις αὐτοῖς ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ὡράθη τελούμενα· Αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν· καὶ τῷ μώλωπι αὐτοῦ πάντες ἡμεῖς ἰάθημεν. Καὶ ἃ τοῦ σκότους τὸν ἄρχοντα καὶ τὰς (11) ἐξουσίας διέλαθε, ταῦτα προειδέναι ἡ προφητικὴ χάρις καὶ ἡ κατὰ νόμον πολιτεία τῷ προφήτῃ ἐχαρίζετο. Καὶ πῶς ἡ τὸν ληστὴν λανθάνουσα προφητεία ἐκ τῆς αὐτοῦ προήγετο ἐπινοίας; Πῶς δὲ ὁ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν προκαταγγέλλων διαπράττεσθαι, οὐκ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπνεόμενος τὰ μέλλοντα ἐχρησμῴδει, ἐξ οὗ τῆς ἀληθείας ἡ πηγὴ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν προῆλθεν, ἀλλά τινος (12) ἄλλης πονηρίας ἐνεργούσης ἀρχεκάκου;

provenire contendit. Cumque alibi Servator nova cum veteribus conjungat, monet simul in eamdem ea ducere salutis viam, cum alia quidem initient, alia vero perfectionem donent: *Omnis Scriba*, inquit, *edoctus regnum cœlorum, similis est patri familias, qui ex thesauro suo bono profert nova et vetera* [8]. Eo ipso enim, quo in eodem thesauro et ex eodem novum et vetus testamentum provenire docet, confirmat omnino, ea sibi invicem consentire et convenire, non autem secum pugnare. Dum vero utriusque doctrinam ad regnum cœlorum perducere tradit, adhuc clarius consensionem [9] et nexum mutuum indissolubilem astruxit. Quod si igitur utrumque testamentum in eadem re thesauri instar reconditum est, et ex eodem iterum prodit, in idem quocœlorum regnum eos, qui utrumque asservarunt, perducit, quomodo ea oppositæ factiones separabunt? Nonne potius utriusque testamenti auctor ea proloqui audentes ridebit et subsannabit, imo ut vasa figuli conteret, tanquam eos, qui se a via recta separaverint et perdiderint? Prænuntiat vero et propheta Isaias, ea quæ tempore Servatoris re ipsa præstita apparebant: *Ipse infirmitates nostras suscepit, et morbos pertulit: et plagis ejus nos omnes sanati sumus* [9*]. Ea quoque quæ dominum tenebrarum et potestates latuerunt, hæc præscire prophetam, donum propheticum et vita secundum legem acta fecit. Quomodo vero prophetia, quæ latronem latuit, ex ipius inspiratione profecta est? Quomodo is qui Dominum nostrum Jesum Christum ita prædicavit, atque salutem nostram ita instaurandam prædixit, futura nisi a Deo bono et Patre, a quo fons veritatis, ipse Servator noster, profluxit, sed ab alio malo principio inspirationem habuisset, vaticinatus est?

ΚΗ'. Ἀρ' οὐ παύεσθε θεομαχοῦντες, οὐδέ τις ὑμᾶς μετάμελος τῆς μακρᾶς ἀναφέρει πλάνης; Ὁ μέντοιγε Σωτὴρ ἡμῶν τῷ προσελθόντι αὐτῷ καὶ ζωὴν αἰῶνιον ἐπιζητοῦντι ταύτης τυχεῖν ἐπαγγέλλεται, οὐκ ἐὰν τὸν νόμον βλασφημήσῃ, οὐδὲ τοὺς προφήτας ἐκμυκτηρίσῃ, ἀλλ' εἴ γε τὰς ἐντολὰς πληρώσῃ. Πυνθανομένου γὰρ τοῦ τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον αἰτοῦντος, Ποίας; (Ὦ τῆς πολλῆς τοῦ νόμου σεβασμιότητος!) οὐ τὰς ἀπὸ τῆς χάριτος αὐτῷ, ἀλλὰ τὰς ἀπὸ τοῦ νόμου προβάλλεται, Οὐ φονεύσεις, λίγων, οὐ μοιχεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις. Τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ

XVIII. Nunquid igitur cessatis, contra Deum pugnare, neque vos ulla pœnitentia a longo errore revocat? At enimvero Servator noster illum, qui ad se veniens vitam æternam quærebat, hujus participem fore promittit, non certe, si legem convicliis proscinderet, aut prophetas subsannaret, sed si præcepta servaret. Cum enim homo, de vita æterna sollicitus, quæreret, quænam servanda essent (O eximium cultum, legi præstitum!) non ea quæ gratiæ, sed quæ legis erant, proponit, *Non occides*, inquiens, *non mœchaberis, non furaberis, non falsum testimonium dices. Honora patrem tuum, et matrem,*

[8] Matth. XIII, 52. [9] Luc. II, 42. [9*] Isa. LIII, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(10*) Προερχόμενον. Ita scripsi pro προσερχόμενον. Manifestum est Photium hic illud velle, quod Marcus VII, 20, dicit ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ ἀνθρώπου. Sic paulo post ait: Τὴν καινὴν προέρχεσθαι καὶ τὴν παλαιὰν ἐκδιδάσκει.

(11) Τάς. Restitui hoc pro τῆς, quod in ms. erat

(12) Ἀλλά τινος. Sic scripsi pro ἀλλὰ τίνος, quod codex mendose exhibebat, quem et sæpe alias in scriptione accentuum a vero aberrare deprehendi, hinc inde etiam, ubi non monui, ad rationes grammaticas a me emendatum.

et dilige proximum tuum sicut te ipsum [10]. Vide vero bonum, quod in juvene illo erat, ut intelligas, quale quidem illud sit, cujus observatio vitam æternam conciliet. Cum enim is interrogaret, nihil aliud ipsum edocuit, quam, apostasiæ se opponens, legis præcepta proposuit, cum multa asseveratione contendens, ea bona esse et ad vitam æternam ducere. Quod si vero a bono Patre non fuissent, ipsiusque præconio consona, sed a tyrannide orta, quomodo illa veritas ipsa tanquam veritatis plena produxisset? Quomodo vero vitam æternam quærenti eam per ea quærendam suasisset? Quomodo denique, o maximam insaniam! si quis hæc vel in se considerare voluerit, illius, qui ab initio homicida erat, lex fuerit: *Non occides, non mœchaberis*, et cæteræ, quibus malitia ejusque sator e diametro ipsis oppositus, non sane, fovetur, sed potius efficitur, ut obedientes a castigandorum pœnis procul amoveantur? Qui enim a cædibus, et furto, et adulterio et falso testimonio immunem se præstat, proximumque suum diligit ut se ipsum, hic est, qui leges Bono oppositas conculcat, et eum, qui ab initio malus fuit, tanquam hostem confundit, qui denique, præstitis præceptis Mosaicis, gratiam accepit se ab ejus actionibus abstinendi. Ita actiones, quæ a legis præceptis proficiscuntur, sua natura bonum secum ferunt, et robur Mali per se invalidum esse demonstrant. Dum vero adolescentem perfectum fore pronuntiavit Servator, si reciperet et sua, quæ gratiam parerent, præcepta, neque hoc sane quidquam, quod dictis contrarium sit, infert. Primum enim non unumquodque eorum, quæ sub gratia sunt, præceptum per se perfectionem confert, quia sic sufficeret unum, et reliquorum observatio supervacanea foret. Neque enim hoc tantum ad bonæ legis rationem requiritur, ut in se perfectionem exhibeat, sed id potius, ut nihil, quantum quidem in ipsa est, reliquum faciat, quominus eum, qui circa eam versatur, bono conjungat, et ab actionibus malis avocet. Deinde et ex ipsa hac assertione non minus, quam ex prædictis, perspicere licet, præcepta legis in honore fuisse. Dum enim Servator illa non abjicit, sed potius iisdem sua superaddit, præterea vero per utraque perfectum quemdam fieri pronuntiat, manifestum sane est, quod ea quoque ipsa hac eorum, quæ sub gratia sunt, connexione et conjunctione perfectionis consortia esse pronuntiat. Neque enim quisquam, qui rationis usum integrum habet, affirmarit, eas leges, quas ipsa veritas bonas esse, et ad ipsum cœlorum regnum ducere asserit, etiamsi ea quæ gratiæ sunt, simul adsint, nihil ad perfectionem conferre.

ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Καὶ ὅρα τοῦ νεανίσκου τὸ ἀγαθὸν. ὁποῖόν τί ἐστιν, οὗ ἡ πρᾶξις τὴν αἰώνιον ζωὴν προξενεῖ. Διερωτῶντος, ὁ Σωτὴρ οὐδὲν μᾶλλον ἐκεῖνον διδάσκων, ἢ κατὰ τῆς ἀποστασίας ἱστάμενος, τὰς νομικὰς προέτεινεν ἐντολὰς, μετὰ πολλῆς τῆς βεβαιώσεως, ἀγαθὰς εἶναι ταύτας καὶ πρὸς ζωὴν ἀπάγειν τὴν αἰώνιον ἐπιμαρτυρῶν. Καί τοι εἰ μὴ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ἦσαν, καὶ τῷ αὐτοῦ κηρύγματι σύμφωνοι, ἀλλ' ἡ τυραννὶς αὐτοῖς ἐπεφύτο, πῶς μὲν αὐτὰς ἡ ἀλήθεια, ὡς μετόχους προῆγε τῆς ἀγαθότητος; πῶς δὲ τῷ ζητοῦντι τὴν αἰώνιον ζωὴν δι' αὐτῶν εὑρεῖν ἐπετίθετο; Πῶς δὲ, ὦ βαθείας μέθης! εἴ τις καὶ καθ' ἑαυτὰ ἐθέλοι ταῦτα σκοπεῖν, τοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου νόμος τό· Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, καὶ τὰ ἄλλα, οἷς ἐκ διαμέτρου ἡ κακία καὶ ὁ ταύτης σπορεὺς, μὴ ὅτι θεραπεύεται, ἀλλά γε δὴ καὶ ὡς προῤῥωτάτω μαστιγουμένων δίκην ἀπελαύνεται. Ὁ γὰρ φόνων καὶ κλοπῆς, καὶ μοιχείας καὶ ψευδομαρτυρίας κρείττων γεγονὼς καὶ τὸν πλησίον ἀγαπήσας ὡς ἑαυτὸν, οὗτός ἐστιν ὁ καταπατῶν τοὺς ἀντικειμένους τῇ ἀγαθότητι θεσμοὺς, καὶ αὐτὸν δὲ τὸν ἀρχέκακον καταισχύνων ἐχθρὸν, καὶ τῶν αὐτοῦ πράξεων μακρὰν ἀποδιώκειν χάριν λαβὼν διὰ τῆς ἐργασίας τῶν Μωσαϊκῶν ἐντολῶν. Οὕτως καὶ καθ' ἑαυτὰ τῶν νομικῶν ἐντολῶν αἱ πράξεις τὴν ἀγαθότητα φέρουσιν ἐν ἑαυταῖς, καὶ τοῦ Πονηροῦ τὸ κράτος σαθρὸν ἐλέγχουσι δι' ἑαυτῶν. Εἰ δὲ καὶ τέλειον τὸν νεανίσκον ἀνεῖπεν ἔσεσθαι προσλαμβάνοντα καὶ τὰς ἰδίας, αἳ τὴν χάριν ποιοῦσιν, ἐντολὰς, οὐδὲ τοῦτο τοῖς εἰρημένοις οὐδὲν ὑπεναντίον μετακινεῖ. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐδὲ ἑκάστη τῶν ἐν τῇ χάριτι καθ' ἑαυτὴν τὸ τέλειον προξενεῖ, ἐπεὶ ἐξήρκει ἂν ἡ μία, καὶ τῶν ἄλλων ᾗ ἡ πρᾶξις περιττή. Οὐ γὰρ τοῦτο νομοθεσίας ἀγαθῆς τὸ καθ' ἑαυτὴν παρέχειν τὸ ἐντελὲς, ἀλλὰ τὸ μηδὲν καθυφεῖναι, τόγε ἐπ' αὐτῇ, πρὸς τὸ μὴ συνάπτειν μὲν τὸν μετίοντα ταύτην τῷ ἀγαθῷ, ἀπάγειν δὲ τῆς ἐργασίας τοῦ πονηροῦ. Δεύτερον δὲ καὶ δι' αὐτῆς ἐστι τῆς ἀποφάσεως οὐδὲν ἔλαττον συνιδεῖν, ἢ διὰ τῶν προτέρων τὰς νομικὰς τιμωμένας ἐντολάς. Τὸ γὰρ ἐκείνας μὲν τὸν Σωτῆρα μὴ ἐκβαλεῖν, ἐπὶ δὲ ταύταις καὶ τὰς ἰδίας ἐπαγαγεῖν, εἶτα τὸν (12*) τέλειον δι' ἀμφοῖν ἀποτελεῖσθαι, δῆλον ἂν εἴη, ὡς κἀκείναις τῇ συνδρομῇ τε καὶ συνοικειώσει τῶν ἐν τῇ χάριτι τῆς τελειότητος ἀνακηρύττει μετασχεῖν. Οὐ γὰρ ἄν τις σώζων ὅλως σοῦ λογισμοῦ τὸ ἀξίωμα, ὃς ἀγαθάς τε ἀνεῖπεν (13) ἡ ἀλήθεια καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν χειραγωγοὺς πάντας ἀποψηφιεῖται, εἰ καὶ προσέχουσιν αἱ τῆς χάριτος, μηδὲν πρὸς τὴν τελειότητα συντελεῖν.

[10] Matth. xix, 16-20.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(12*) Τὸν τέλειον. Fortasse præstiterit legere τὸ τέλειον, sicut paulo ante noster dixerat τὸ τέλειον προξενεῖ.

(13) Ἀνεῖπεν. Scriptum primum in codice erat ἂν εἶπεν, quod eadem manus recte correxerat per ἀνεῖπεν.

ΙΘ'. Ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα λογιζομένῳ, καὶ ὅσον ἴσχυσε κατὰ τοῦ γένους ὁ ἐχθρὸς, εἰς οἷον τε κατηνέχθη πτῶσιν ὁ ἄνθρωπος, καὶ πρὸς ὅσην ἀλλοτρίωσιν ἡ φύσις ἀπηνέχθη τοῦ πλάσαντος, ἀνθελομένη τοῦ Κτίστου τὸν πολέμιον ἐπιγράφεσθαι δεσπότην· ἀναστρέφεται μὲν τὰ ἐντὸς, ταράσσεται (14) δὲ τὰ σπλάγχνα, καὶ προπίπτει δάκρυα, καὶ τοὺς ἐλέγχους οἱ θρῆνοι παρέρχονται. Ἀλλὰ τίς ἂν θρῆνος ἐξαρκέσει τῷ πάθει ; Οἶμαι γὰρ καὶ αὐτὸν τὸν Ἱερεμίαν, θρήνους, εἴ τις ἄλλος, εἰδότα συμπαρατείνειν παραπτώμασι, τὸ ἔλαττον ἐνταῦθα λαβόντα, καὶ τὴν συμπάθειαν ὅλην κενώσαντα ἀπελθεῖν. Τηλικοῦτον πρόκειται πτῶμα, καὶ τηλικαύτη κατέσχε τὸ ἀνθρώπινον πληγή. Ὅρα γὰρ. οἵμοι, νῦν μὲν ὅπως συνηγόρους ἑαυτοὺς προχειρίζονται τοῦ ἐχθροῦ, νῦν δὲ οὐ συνηγόρους μόνον ἀλλὰ καὶ τῇ κακίᾳ ὑπερ- B ἐχοντας καὶ παρευδοκιμοῦντας τὸν ἀρχέκακον καὶ ὑποσπορέα τοῖς τοιούτοις. Καὶ παρελαύνοντες τοῖς ἀτόποις τὸν εἰσηγητὴν, αἴσθησιν οὐκ ἐθέλουσι λαβεῖν. Τοῦ γὰρ Σωτῆρος ἡμῶν ἤδη τὴν αὐτοῦ θεότητα καὶ ἰσχὺν παραδεικνύντος τοῖς θαύμασιν, ἐπεὶ τῶν ἄλλων νοσημάτων ἀπαλλάττων τὸ οἰκεῖον πλάσμα, οὐδὲ τὸ τῶν δαιμόνων στίφος εἶα διενοχλεῖν, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς τῆς αὐθεντίας ἀπήλαυνεν, οὐκ ἐτόλμησεν, ὅπερ πρότερον, ἀλαζονεύσασθαι ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἑαυτοῦ εἶναι, ἐξ οὗ ἐδιώκετο, ἀντειπεῖν. Ἀλλ' ἅμα τε ὁ Κτίστης εὐσπλάγχνῳ τῷ κτίσματι προσέβλεψεν ὄμματι, καὶ ὁ λεγεὼν ἐδραπέτευε, καὶ οὐκ ἐξ ὧν φεύγει μόνον τοῦ ἀλλοτρίου διώκεσθαι, καὶ ἄκων ἔργοις ἐπιμαρτόρεται, ἀλλ' ὅτι μηδὲ τῶν χοίρων φύσις ὑπὸ τὴν πονηρὰν ἐστι πλάσιν καὶ ἀρχὴν λαμπρότερον ἀνομολογεῖ. Αἰτοῦσι γὰρ οἱ τῆς πονηρίας τὸν κοινὸν Κτίστην καὶ Δημιουργὸν ἄδειαν αὐτοῖς παρασχεῖν, κἂν γοῦν ἐν ἐκείνοις εἰσελθεῖν. Ὁ δὲ ἅρα πάντα ἐν σοφίᾳ ποιῶν, οὐκ ἐκείνοις, ὡς ἔοικε, χαριζόμενος, ἀλλ' ἣν κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἔχθραν ἔχουσι καὶ μιαιφονίαν ἐνδείξασθαι παραχωρῶν, ἀλλὰ μὴν καὶ τῆς ἀτόπου ταύτης νόσου, οἷόν τινα θεραπείαν προκατασκευαζόμενος τήν τε αἴτησιν αὐτῶν ἀφῆκε προελθεῖν, καὶ τὴν αὐτῶν ὁρμὴν καὶ γνώμην εἰς θρίαμβον ἐξελθεῖν. Ὁρᾷς πῶς ὁ τῶν δαιμόνων λεγεὼν οὐ λόγοις ἀλλ' ἀνάγκῃ πιεζόμενος τοὺς χοίρους ἀνομολογεῖ ἔργα εἶναι τοῦ ἐν τῇ σαρκὶ κρυπτομένου ἀληθινοῦ Θεοῦ ; Εἶτα ὁ ἐχθρὸς πρότερον καταψευδόμενος καὶ λέγων· Ταῦτα πάντα ἐμά D ἐστι, καὶ ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι, δώσω σοι αὐτὰ· οὗτος τότε ἀγνοῶν μὲν, ὅτι Θεὸς ἦν, ᾧ τὴν πεῖραν προσῆγε, καταλαζονευόμενος δὲ, ὡς τὰ ἰδιγειά ἐστιν αὐτοῦ, τῆς θεϊκῆς ἤδη δόξης διά τῶν θαυμάτων ἀπαστραπτούσης, ἔδεισέ τε ὁ ἀναιδὴς, καὶ τῆς ἀλαζονείας ἀπέστη· καὶ ὁμολογεῖ δι' ἔργων μηδὲ τὴν ἐπὶ τοῖς χοίροις ἔχειν ἐξουσίαν, μὴ ὅτι γε πλάσιν.

XIX. Mihi vero hæc ita argumentanti, et, quantum hostis contra homines valuerit, in quantamque perniciem præcipites illi acti sint, quam item procul natura a Conditore aversa sit, postquam adversarium loco Conditoris ut dominum suum elegit, exponenti, interiora invertuntur, visceraque commoventur, lacrymæ ex oculis cadunt, et querelæ argumenta superant. Sed quæ tandem lamentatio affectum satis exprimat ? Ipsum enim Jeremiam, qui certe, si quis alius, threnos delictis pares concinnare valuit, hic inferiorem fore, et omni commiseratione profusa negotium relicturum esse crediderim. Tam gravis ob oculos nobis versatur lapsus, et tantum genus humanum vulnus accepit. Vide enim quomodo nunc quidem, proh dolor ! se hostis administros sistant, nunc vero non administros modo, sed et ut tales, qui malitia ac factis hujusmodi ipsum ab origine malum et mali satorem superant ac vincunt, et ne sic quidem quamvis magistrum insolentia sua prætervehantur, mali sensu afficiuntur. Cum enim Servator noster divinitatem suam et potentiam miraculis jam declarasset, idem non solum aliis morbis creaturam suam liberavit, sed nec permisit, ut eadem a dæmonum caterva turbaretur, atque adeo cum auctoritate multa eam propulsavit, non sane tunc, ut antea, ausus est superbire hostis, suumque id, quo impetebatur, esse dixit. Sed simul ac Creator creaturam suam oculo miserante aspexit, legio dæmonum aufugit [10e], neque solum eo ipso, quod fugit, ab alieno se peti re C ipsa, etiam invitus, testatur, sed et, quod nec porcorum natura malo conditori et principio subjecta sit, clarissime profitetur. Mali enim isti a communi Conditore et Creatore expetunt sibi facultatem vel in porcos ingrediendi. Qui vero omnia sapienter faciebat, certe non illis, ut videtur, gratificaturus, sed potius ostensurus, quam adversus homines inimicitiam foveant, cædemque spirent, imo vero et medicinam quamdam contra insolentem hunc morbum paraturus, petitionem eorum omni ex parte ratam esse, eorumque impetum et voluntatem triumphi loco inservire jubebat. Videsne, quomodo legio dæmonum non verbis sed factis, neque sponte sua, sed necessitate coacta, profiteatur, porcos opera esse veri Dei, sub carne occultati ? Deinde hostis, qui primum mentitus erat dicens : *Hæc omnia mea sunt, et, si procidens adoraveris me, ea tibi dabo* [11] ; is, inquam, quidem ignorans, Deum esse eum, in quem tentationem moliretur, atque adeo terrestria sua esse gloriatus, nunc, quando divina gloria per miracula eluxisset, timuit sibi impudens, et ab arrogantia abstinuit : atque sic opere ipso fatetur, se nec potestatem quidem in porcos habere, nedum eos creasse.

[10e] Marc. v, 9. [11] Matth. vi, 9.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(14) Ταράσσεται. Ita scripsi pro παράσσεται, quod est in ms.

XX. Tu vero, a homo, expergiscere : nondumne Dominum tuum agnoscere cupis, sed adhuc corpus tuum creaturam Mali appellas ? Is, cujus agebas patronum, timore correptus, deponit mendacium, tu vero in patrocinio pergis ? Ille opere ipso clamat, quod nec porcorum sit dominus, tu vero eum tuum facis dominum ? Is nondum perfecte Dominum agnoscens, neque enim crux adhuc erat fixa, neque sol tenebris obduxerat lucem, neque terram, per naturam alioquin quietam, mirabilis corripuerat tremor, neque conclavia inferorum locorum evacuata adhuc erant, neque resurrectio cognita: et vel sic, cum nihil horum adesset, latro, a veritate substantiali sibi metuens, a potestate, quam antea sibi ipsi affinxerat, se ipsum etiam invitus revocat. Veritas enim mendacem ita coercebat, ut cum antea regna omnia sua esse gloriaretur, opere ipso ne in porcos quidem, nedum in quidquam aliud, potestatem se habere clamaret. Tu vero post crucem perlatam, post spoliatum infernum, post factam resurrectionem, post triumphatos principatus et potestates tenebrarum, post datam tibi facultatem, omnem hostis, si velis, potestatem eludendi ; tu, inquam, teipsum adhuc ferre potes, quando te alius, ne dicam tu temetipsum, obnoxium et creaturam Mali appellat ? Quis vero non vel hinc facile perspexerit, quod, qui sub lege prophetæ erant et legati, quosque Jerusalem, ceu stupidissimorum Judæorum cœtus prodit, lapidans et occidens non ferebat, illi omnino a bono principio inspirati et missi sint, atque inde originem duxerint, unde omnia ista profluxerant, nempe ab ipso Domino nostro Jesu Christo, veritatis fonte ? Is enim miseram clamat esse Jerusalem ob ea, quibus facta sit obnoxia. Non vero miseram diceret Bonitas ipsa eam urbem, quæ lapidaret aut occideret pravitatis amatores aut ejusdem legatos : *Jerusalem enim*, inquit, *Jerusalem, quæ occidis prophetas, et lapidas missos ad eam* [12]. Et postea : *Quoties volui congregare filios tuos, quomodo gallina pullos suos, vos autem noluistis* [13]. Hoc est : Quoties volui ex commiseratione eos ad me recipere, et pœnæ subtrahere, quæ vos pro cæde prophetarum et pro ludibrio, in leges vobis datas probato, manebat, prætereaque ea gratia donare, ut præsenti in hac vita felicitate frui possitis ? At enimvero, quam tyrannidem insipidi ipsi vobis constituistis, ea non solum non permisit ad conversionem ullo modo, quam tamen tanta et talis benevolentia offerebat, et ad eam amplectendam cohortabatur, respicere, sed et ut prioribus similia addatis, impellit. Et quid dico similia ? Imo longe pejora, quibus providentiam meam et humanitatem a vobis

Κ'. Καὶ σὺ, ἄνθρωπε, ἀνάνηψον, οὔπω θέλεις ἐπιγνῶναι τὸν σεαυτοῦ Δεσπότην, ἀλλ' ἔτι τὸ σὸν σῶμα πλάσμα λέγεις τοῦ Πονηροῦ ; Ὁ συνηγορούμενος, φόβῳ συσχεθεὶς, τὰ ψεῦδος ἀπέθετο, καὶ σὺ τὴν συνηγορίαν ἔτι συγκροτεῖς ; Ἐκεῖνος τοῖς ἔργοις ἀναδοᾷ, ὡς οὐδὲ τῶν χοίρων κύριός ἐστι, καὶ σὺ σεαυτοῦ κύριον ποιεῖς ; Ἐκεῖνος οὔπω τελείως τὸν Δεσπότην ἐπιγνοὺς (15), οὔπω γὰρ ἦν ὁ σταυρὸς πηγεὶς, οὐδ' ὁ ἥλιος σκότῳ καλυψάμενος τὸ φῶς, οὐδὲ τὴν γῆν ἀντὶ τῆς κατὰ φύσιν ἠρεμίας ὁ παράδοξος εἶχε τρόμος, οὐδὲ τὰ τοῦ ᾅδου ἐκκενώτο ταμεῖα, οὐδὲ ἡ ἀνάστασις ἐγινώσκετο. Ἀλλ' οὖν καὶ μηδενὸς ἔτι τούτων παρόντος ὁ λῃστῆς τὴν ἐνυπόστατον δεδιὼς ἀλήθειαν, ἣν αὐτῷ προανεπλάσατο ἐξουσίαν, ταύτης ἑαυτὸν καὶ ἄκων ἀπάγει. Ἐδιάζετο γὰρ ἡ ἀλήθεια τὸν ψεύστην· καὶ μηδὲ τῶν χοίρων, μὴ ὅτι τινὸς ἄλλου, ὁ τὰς βασιλείας πάσας ἑαυτοῦ τερατευόμενος εἶναι μηδ' αὐτῶν ἔχειν τὴν κυριότητα τοῖς πράγμασιν ἀνακράζει. Καὶ σὺ μετὰ τὸν σταυρὸν, μετὰ τὸ σκυλευθῆναι τὸν ᾅδην, μετὰ τὴν ἀνάστασιν, μετὰ τὸ παραδειγματισθῆναι τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας τοῦ σκότους, μετὰ τὸ λαβεῖν σε τὴν ἐξουσίαν, ἂν ἄρα βούλῃ, κατὰ πάσης τῆς δυνάμεως τοῦ ἐχθροῦ, ἔτι σεαυτὸν ἀνέχῃ, εἴ τις σε ἄλλος ὑπεξούσιον καὶ πλάσμα λέγει τοῦ πονηροῦ, μὴ ὅτι γε σὺ σεαυτόν ; Τίς δ' οὐχὶ κἀντεῦθεν ῥᾷστα συνίδοι, ὡς οἱ διὰ τοῦ νόμου προφῆται καὶ ἀπεσταλμένοι, οὓς ἡ Ἱερουσαλὴμ, ὃ νῦν δηλοῖ τῶν ἀγνωμονεστέρων Ἰουδαίων τὸ σύστημα, λιθοβολοῦσά τε καὶ ἀποκτιννῦσα οὐκ ἀνίει, οὗτοι δὴ τῆς ἀγαθῆς ὑπῆρχον ἐπιπνοίας τε καὶ ἀποστολῆς, καὶ δὴ καὶ τὴν δημιουργίαν ἔλκοντες ἐκεῖθεν : Πόθεν καί τίς ἡ παράστασις· αὐτός ἐστιν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἡ τῆς ἀληθείας πηγή. Ταλανίζων γὰρ τὴν Ἱερουσαλὴμ, οἷς ἐν τούτοις ὑπηνέχθη, οὐκ ἂν δὲ ταλανίσειεν ἡ ἀγαθότης τὴν λιθοβολοῦσαν καὶ ἀποκτενοῦσαν τοὺς ἐραστὰς τῆς πονηρίας, ἢ τοὺς ὑπ' αὐτῆς ἀπεσταλμένους. Ἱερουσαλὴμ γὰρ, φησὶν, Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνασα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν. Εἶτα· Ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς, καὶ οὐκ ἠθελήσατε. Ἀντὶ τοῦ· Ποσάκις ἠθέλησα διὰ συγγνώμης ἀναλαβεῖν ὑμᾶς, καὶ τῆς δίκης ἐξαρπάσαι, ἥτις ἀντὶ τῶν προφητικῶν αἱμάτων καὶ οἷς τῶν δεδομένων ὑμῖν κατορχεῖσθε νόμων, ἀπέκειτο, εὐδαιμονίας τε συνόντας ἀλλήλοις τῆς κατὰ τὸν βίον ἀπολαύειν, χάριν παρασχεῖν. Ἀλλ' ἦν αὐτοί γε καθ' ἑαυτῶν τῆς ἀπονίας τυραννίδα προεστήσασθε, οὐ μόνον οὐδὲν πρὸς ἐπιστροφὴν ἀφορᾷν ὑμᾶς παρεσκεύασε καίτοι τοσαύτης καὶ τηλικαύτης τῆς εὐμενείας ταύτην ὑμῖν προτεινούσης, καὶ πρὸς αὐτὴν ἐπιστρέφεσθαι παρακαλούσης, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑκάστην παραθρασύνει (16) προστιθέναι τὰ ὅμοια. Καὶ τί

[12] Matth. XXIII, 37. [13] ibid. 38.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(15) Ἐπιγνοὺς. Ita fert variorum Patrum sententia malum dæmonem Christum, ut Deum et Servatorem mundi, sub nativitatem aut initium præconii ejus non cognovisse. Vide testimonia eorum collecta a Dionysio Petavio in *Dogmatibus theologicis*, tomo III, lib. I, c. 8, p. 27.

(16) Παραθρασύνει. Sic putavi scribendum pro παραθρασύνῃ, quod erat in ms.

λέγω τὰ ὅμοια ; Ἀλλὰ μὴ τὰ πολὺ χαλεπώτερα, δι' ὧν ὑμεῖς τὴν ἐμὴν πρόνοιαν καὶ φιλανθρωπίαν ἑαυτων ἀπεσκευάσασθε. Διὸ καὶ ὁ καιρὸς ὑμῖν ἀπαιτεῖσθαι παρέστηκε τὰ ἐπίχειρα, τήν τε ἀπ' ἀλλήλων καταδικάζων διασποράν, καὶ οὐ τὴν διασποράν μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν πόλιν αὐτοῖς θεμελίοις καταστρέφων, καὶ ἐρημίᾳ παραδιδούς. Εἰ οὖν κατὰ τῶν προφητικῶν αἱμάτων ἡ τόλμα καὶ τῶν ἀπεσταλμένων ὁ φόνος εἰς ταλανισμὸν μὲν ἀπάγει τοὺς Ἰουδαίους, προοίμιον δὲ γίνεται τῆς ἐσχάτης αὐτῶν ἀπωλείας, πῶς οὐχὶ τὴν ἴσην δίκην ἵνα μὴ λέγω τὴν μείζονα, οἱ θερμοῖ μὲν τῶν Ἰουδαίων μιμηταὶ καὶ ὑπερβαλέσθαι δὲ φιλονεικήσαντες αὐτοὺς, οὐκ αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν ἐπάγουσί τε καὶ ἄφυκτον ταύτην κατασκευάζουσι περιφανῶς. Οἱ γὰρ πονηρᾶς δημιουργίας, ὧν ἔκδικος ἡμῖν ὁ Σωτὴρ, τούτους δυσφημοῦντες προελθεῖν, πολλῷ χαλεπώτερον τολμῶσι τῶν ἀνελόντων αὐτοὺς. Οἱ μὲν γὰρ κατὰ σωμάτων ἅπαξ ἀφῆκαν τὴν πληγὴν, οἱ δὲ τὴν πονηρίαν αὐτοῖς φύσει συγκατασκευάζοντες, ἀΐδιον ἐναφιεῖσι τὴν ἀνίατον καὶ ἀνυπόστατον πληγὴν, μετὰ τὸ καὶ τοὺς ἀνελόντας αὐτοὺς ἀντὶ τῆς τιμωρίας ἐπάθλοις κοσμεῖν, δι' ὧν μὲν τὴς σωματικῆς ἐκείνης σφαγῆς ἀρχηγοὺς τῇ γνώμῃ παριστῶσιν ἑαυτούς. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον, καὶ τοι τηλικαῦτα ὄντα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς κατὰ τῶν σωμάτων ἀσελγείας ἐπὶ τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Δημιουργὸν ἀναφέρειν οὐ φρίττουσιν τὴν ἀσέλγειαν. Οἷς γὰρ, ὧν ἐστιν ἔκδικος, κακίας λέγουσιν ἔργα καὶ θεραπευτὰς, τούτοις τὴν ὕβριν, ἄλλ' οὐκ ἂν ὀνομάσαιμι, συνεξυβρίζουσι καὶ τὸν ἐκδικητήν.

ΚΑ'. Ὅτι δὲ τῶν προφητῶν ὁ χορὸς, καὶ αἷς ἱερολογίαις Μωσῆς ὑπηρετήσατο, αὐτοί τε Θεοῦ πεφήνασι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πλάσμα καὶ λατρευταὶ καὶ ὧν ὑποφῆται χρηματίσαι χάριν ἔλαβον, ἐπιπνοίας ἦν ταῦτα καὶ προνοίας ἀγαθουργοῦ, καὶ οὐδὲν ἦν πρός γε τὴν τότε τῶν ἀνθρώπων ἀκοὴν, οὔτε σοφώτερον, οὔτε ἀσφαλέστερον, ἀλλ' οὔτε σωτηρίαν παρασχεῖν ἑτοιμότερον, οὐδὲ χειραγωγῆσαι βέλτιον, αὐτὸς πάλιν ἡμῖν ὁ καὶ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας διαθήκης Δεσπότης, παρέχει καὶ τὴν ἀπόδειξιν. Τοιαύτην γὰρ τοῖς προφήταις τοῖς αὐτοῦ παρέσχεν ἔργοις τὴν τῆς ἀληθείας ἀσφάλειαν, καὶ εἰς τοσαύτην τούτους δόξαν καὶ περιφάνειαν ὕψωσεν, ὥστε οὐ τὰ παράδοξα τῶν ἔργων μόνον τούτους ἐπιδείκνυσι προκαταγγεῖλαι καὶ ἀνειπεῖν, οὐδ' ὅτι σταυρὸν καὶ θάνατον, οἷς ὑποστήσεται (17) σώσει τὸ γένος ἡμῶν · οὐδὲ χολὴν καὶ ὄξος, ὡς (18) ποτισθήσεται· οὐδ' ὅτι τὸ πάθος ὁ ἥλιος οὐ φέρων σκοτισθήσεται, οὐδ' ὅσα ἄλλα μετὰ τοῦ ὑπερφυοῦς καθέκαστον ἔσχε τὴν ἔκβασιν ἀπαράτρεπτον· ἀλλ' οὐδ' ὅτι ἐπὶ πῶλον ὄνου καθεδεῖται, καὶ τῶν δυσανασχετούντων τοὺς παῖδας ὑμνολόγους ἕξει. Οὐμενοῦν οὐδὲν τούτων ἀφῆκε μὴ κατὰ τοὺς ἐκείνων λόγους καὶ τὰς προφητείας προελθεῖν, καὶ ἑαυτὸν ἐπιδεῖξαι διαπραττόμενον. Καίγε τί προσῆκον ἦν, τὸν ἀναιρέτην τῆς κακίας, καὶ οὗ τῆς ἐπιδη-

A ipsis propulsatis. Propterea et tempus vos exspectare jubet pœnas promeritas, quod non solum dispersionem a vobis invicem irrogabit, sed et ipsam urbem funditus evertet, et desertam reddet. Si igitur audax in prophetarum sanguinem facinus et missorum cædes Judæos in miseriam conjicit, atque initium facit extremæ ipsorum calamitatis, quomodo non idem judicium, ne dicam gravius, strenui Judæorum imitatores, imo eosdem ut superent, adnitentes, ipsi illi in se transferunt, idque manifeste inevitabile reddunt ? Qui enim eos, quorum ultorem Servator se nobis sistit, a malo principio proficisci calumniantur, illi graviora audent istis, qui eos ex vita sustulerunt. Illi enim semel corporibus manus intulerunt, at,
B qui malitiam natura ipsis insitam nugantur, perpetuo illis plagas inferunt insanabiles ei intolerabiles, siquidem et occisores eorum pro pœnæ præmiis ornant, atque sic quoad mentem et animi sententiam cædis hujus corporeæ duces se probant. Quæ quamvis gravia sint, ne sic quidem illis sufficiunt, qui potius petulantiam suam a corporibus ad communem Dominum et Conditorem convertere non verentur. Quando enim eos, quorum ultor est, malitiæ opera et ministros esse dicunt, tum injuria, vix ausim dicere, ipsum quoque vindicem eorum afficiunt.

C

XXI. Quod vero prophetarum chorus et Moses in sacris oraculis, quæ ediderunt, ut opus Dei et ministri Boni comparuerunt, atque ea, quorum prænuntii appellari merebantur, ab afflatu et providentia divina profecta erant, et talia omnino, quibus eo tempore in auribus hominum nihil sapientius, verius nihil, aut ad salutem parandam aptius, vel ad docendum melius fuerit, ipse iterum Veteris et Novi Testamenti Dominus demonstrat. Operibus enim prophetis eam veritatis fidem fecit, eoque in tantam gloriam et dignitatem evexit, ut ostendat, eas non solum mirabilia opera sua prædixisse, aut, crucem et mortem, quam perpessurus, genusque
D nostrum ita redempturus sit; aut fel et acetum, quibus potandus sit, aut solis, passionem hanc non ferentis, obscurationem ; aut cætera omnia, quæ quidem singula, ut supernaturalia erant, eventum indeclinabilem sortiebantur ; sed et quod super pullum asinæ sessurus, et indignantium filios laudatores habiturus sit. Horum, inquam, nihil reliquum fecit, quod non secundum sermones eorum et vaticinia perficeretur, seque id efficere testaretur. Jam vero quid decebat eum, qui malum sublaturus erat e medio, et cujus adventus potissimum ad tyrannidis abolitionem spe-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(17) Ὑποστήσεται. Excidisse hic videtur particula καὶ.
(18) Ὡς. Forte rectius legeris οἷς.

ctabat, cum nosset tum prædicta, tum eos, qui ea prædixerant ? Utrum omnia illis contraria facere, si a contrario principio essent profecta, an potius operam dare ipsum decebat, ut omnia implerentur, nihilque eorum, quæ ipsi prædixerant, irritum relinquere ? Atqui Christus adeo nihil eorum, quæ ii vaticinati erant, neglexit, ut sæpe, cum aliquid faceret, innueret, se ista facere, prout illi quidem præviderint, et prædixerint, operaque sua nullatenus ab iis abire, quæ ab istis erant prædicta. Adeo operæ pretium putavit ostendere, eos esse veraces, magnamque in eo curam posuit, ut demonstraret, illos veri Dei et Patris veros esse prophetas et ministros. Et qui cum ratione conciliari posset, prophetas veritatis fontem constituere, aut opere ipso mirabilia eorum vaticinia confirmare et perficere, ac totum orbem fidei eorum testes oculatos sistere ? Idem certe hoc est, ac si veritas ipsa doceret, principii hostilis hoc esse negotium, ut veritatem suggerat. Nota vero, Servatorem, pullo vectum, alia quoque subinnuere. Hoc scilicet omnium maxime manifestum est, quod prophetiam confirmare conetur. Sanctissimum enim hoc oraculum edicit : Hoc vero omne factum est, ut impleretur, quod enuntiatum est per Prophetam dicentem : *Dicite filiæ Sion : Ecce Rex tuus venit tibi mansuetus : et sedens super asinam, et pullum subjugalis* [14]. Videsne, quomodo Servator mundi pullo insideat ad implendam et confirmandam prophetiam ? Quæ enim, quæso, si ab hoc testimonio dando discesseris, alia causa adesse videtur, quæ, via adeo brevi exsistente, Jesum pullo insidere suaserit, qui sæpe et varias vias pedibus confecerat ? Aut quam gloriam pullus attulit, dum portabat, ei, qui verbo virtutis suæ portat omnia ? Quod vero regnum subjugale prædicavit, dum sustinebat vectum regem Israelis ? Humilitatem enim et mansuetudinem si non magis, certe non minus testatam fecisset, si iter pedibus fecisset. Adeo ea, quæ veteris erant testamenti, cum novo conjunxit : adeo et verbis et factis edocere perrexit, ex eadem bonitate et nova illa proficisci, quamvis inter cætera dogmata hoc ipsum gratia in primis urgeret.

XXIII. Quid enim, cum in templum iret, num illud ad se non pertinere edixit, ceu apostatis videtur ? aut num profanari id permisit, tanquam futurum tyrannidis a se destruendæ, delubrum et domicilium ? Certe si ita statuendum fuisset, quod absit dicere ! initium omnino destructionis faciendum erat eo in loco, ubi ita hosti cultus exhiberetur. At enimvero ille omnia alia agebat, opere ipso ho-

[14] Matth. xxi, 4, 5.

A μίας τὸ μέγιστον ἡ τῆς τυραννίδος κατάλυσις, εἰδότα καὶ τὰ ποφητευθέντα, καὶ οἱ ταῦτα προεφήτευσαν, πότερον ἀπεναντίας ἐκείνων ἅπαντα πράττειν, εἴπερ ἦσαν ἐξ ἀντικειμένης ἀρχῆς, ἢ ζητεῖν πάντα πληρῶσαι, καὶ μηδὲν ἐᾶσαι διαπεσεῖν, ὧν ἐκείνοις ἐπῆλθεν εἰπεῖν. Ἀλλὰ μὴ τοσοῦτον ὤφθη, μηδὲν τῶν ἐκείνοις τεθεσπισμένων ὑπεριδὼν, ὡς καὶ πολλάκις ἐν τῷ πράττειν ἐπισημαίνεσθαι, καθὼς προεῖδον ἐκεῖνοι, καὶ προαπήγγειλον οὕτω ποιεῖν, καὶ κατὰ μηδὲν τῶν ἐκείνοις κεχρησμῳδημένων ἀπαλλοτριοῦσθαι τὰ ἔργα αὐτοῦ. Οὕτω προὔργου τὸ ἀληθεύειν ἐκείνους ἐτίθετο, καὶ ὡς τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς παναληθεῖς ὑπῆρχον ὑποφῆται καὶ διάκονοι, πολλὴν τὴν πρόνοιαν ἐπεδείκνυτο. Καὶ πῶς ἂν ἔχοι λόγον, πηγάζειν τοὺς προφήτας, παρασκευάζειν τὴν ἀλήθειαν, B ἢ, τῶν κεχρησμῳδημένων αὐτοῖς παραδόξων ὄντων, πέρας τὰ ἔργα παρέχειν, καὶ τῆς ἐκείνων ἀληθείας τὴν οἰκουμένην πᾶσαν διὰ τῶν ὀμμάτων ποιεῖν μάρτυρας ; Ὅ ταυτόν ἐστι τῆς μισούσης ἀρχῆς τὴν ἀλήθειαν ἐπιτήδευμα διδάσκειν εἶναι τὸ χορηγεῖν τὴν ἀλήθειαν. Ὅρα δὲ, καὶ ἄλλα μὲν αἰνιττόμενος ὁ Σωτὴρ τῷ πώλῳ ἔποχος ἦν. Τὸ δὲ μάλιστα ἐμφανὲς τὴν προφητείαν ἔστι λαβεῖν, ὅτι βεβαιῶν. Λέγει γὰρ τὰ λόγια τὰ σεπτά. Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· Εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιών· Ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πραΰς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου. Ὁρᾷς ὅπως ἐπ' ἐκβάσει τε καὶ βεβαιώσει τῆς προφητείας ὁ τοῦ κόσμου Σωτὴρ ἐπὶ τὸν πῶλον καθέζεται ; Ἐπεὶ καὶ χωρὶς C τῆς τοιαύτης μαρτυρίας, κατά γε τὸ φαινόμενον, τίς ἑτέρα χρεία παρῆν κατεπείγουσα, συντόμου προκειμένης οὕτω τῆς ὁδοῦ, ἐποχεῖσθαι πώλῳ τὸν Ἰησοῦν, ὅς γε πολλάκις καὶ πολυπλασίους ποσὶ τοῖς αὐτοῦ διῆλθεν ὁδούς ; Ἡ ποίαν δόξαν ἀνῆπτε φήρων ὁ πῶλος τῷ σύμπαντα φέροντι τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Τίνα δὲ καὶ βασιλείαν ἐκήρυττεν ὑποζύγιον, ἀνέχον ὀχούμενον τὸ βασιλέα τοῦ Ἰσραήλ ; Τὸ γὰρ ταπεινὸν καὶ πρᾷον, ἵνα μὴ λέγω μᾶλλον, εἰ τὴν ὁδοιπορίαν ποσὶ βαδίζων διήνυεν, ἀλλ' οὖν οὐκ ἔλαττον παρεῖχεν ἐννοεῖν. Οὕτω τὰ τῆς παλαιᾶς τοῖς τῆς χάριτος συνεβίβαζε, καὶ οὕτω διὰ τῆς αὐτῆς ἀγαθότητος καινὰ καὶ ταῦτα προελθεῖν, εἰ καὶ τὸ μεῖζον ἡ χάρις εἶχε μετὰ τῶν ἄλλων σωτηρίων δογμάτων καὶ τοῦτο, καὶ λόγοις καὶ ἔργοις ἐκπαιδεύων οὐκ ἀφ- D ίστατο.

ΚΓ'. Τίμ (19) ἱερῷ προεσελθὼν ἄρα ἀλλότριον ἀπέφηνεν αὐτὸ, ὃν τρόπον ἡ ἀποστασία βούλεται, ἢ βεβηλοῦσθαι παρῆκεν, ὡς τῆς μελλούσης ὑπ' αὐτοῦ καθαιρεῖσθαι τυραννίδος ἀνάκτορον (20) καὶ κατοικητήριον ὄν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, καίτοιγε ἐχρῆν· ἀλλ' ἴλεως εἴη Θεὸς, ἀφ' οὗ μάλιστα τὴν θεραπείαν ἤδη προσφερομένην τῷ ἐχθρῷ, αὐτόθεν αὐτοῦ τε τῆς καταλύσεως ποιεῖσθαι τὴν ἀρχήν. Ὁ δὲ τοὐναντίον

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(19) Τίμ. Lacunæ vestigium, in ms. expressum, credere me jubet, scribendum fuisse τί μέν.

(20) Ἀνάκτορον. Vox hæc proprie quidem de Dioscurorum templo, tum vero generatim de reliquis omnibus usurpari a Græcis solet. Vide Ezechielem Spanhemium, ad hymnos Callimachi in Appolinem, v. 76.

ἅπαν ἐκτελεῖ δι' ἔργων αὐτῶν ἐλέγχων τοὺς ἀσεβεῖς. Οὐ γὰρ μόνον οὐδὲν οὐκ ἀφῆκεν ὑβριστικὸν, ἀλλὰ καὶ τοὺς μὴ λίαν τετιμηκότας ἐκβάλλει τε καὶ ἀπελαύνει σὺν ἀπειλῇ, καὶ τῆς ὀργῆς, ὅσης ἦσαν ἄξιοι βεβηλοῦντες τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς αὐτῶν παριστῶν, φραγέλλιόν τε (21) σχοινίων διαπλέκει, καὶ τοῦτο τούτοις ἐπανατείνεται, καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν, αὗται δ' ἂν εἶεν, αἳ τὸ τῆς ἀλλαγῆς ἀργύριον καὶ τὰ κέρματα ἔφερον, ἐφ' οἷς καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστερὰς ἢ τοὺς βοῦς· εἰ βούλει δὲ καὶ τὰ πρόβατα, καταστρέφει (22). Καὶ οὐκ ἔπραξε μὲν ταῦτα· ἐσίγησε δέ. Ἢ οὐκ ἐσίγησε μὲν, διὰ παραβολῆς δὲ ἐφθέγξατο· ἢ οὐ τοῦτο μὲν, οὐ σὺν παῤῥησίᾳ δέ. Καὶ τίς ἂν ἄλλος εἴη σαφέστερος λόγος, ἢ τῇ παῤῥησίᾳ κρατῶν, ἵνα μή τις καὶ τῶν κακουργεῖν σοφίαν ποιουμένων, ἀφορμὴν ἄλλην ἑαυτῷ διαπλαττόμενος εἰς ἐκείνην τῶν πεπραγμένων ἀνάπτῃ τὴν αἰτίαν· ἀλλ' ἅμα τε εἰργάζετο ταῦτα τὸ πατρικὸν ἱερὸν τῆς τῶν Ἰουδαίων ὀλιγωρίας ἀποκαθαίρων καὶ ἀφαγνιζόμενος. Καὶ χρησμὸν ἐπέφερε, λαμπρῶς καὶ σὺν παῤῥησίᾳ διδάσκων, καὶ τῆς ἀπειλῆς καὶ τῆς καταστροφῆς τῶν τῆς ἐμπορίας τραπεζῶν καὶ καθεδρῶν τὴν αἰτίαν. Ὁ οἶκός μου γὰρ, φησὶν, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται, ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν· οἶκον προσευχῆς καὶ Θεοῦ οἶκον τὸν νομικὸν καὶ εἰδὼς καὶ ὀνομάζων ναόν. Καὶ ἐκδικῶν αὐτὸν βεβηλούμενον, διότι τε τοῦ ἀγαθοῦ πατρὸς ἦν, καὶ διότι καὶ αὐτοῦ, εἴπερ ἅπαντα τὰ τοῦ Πατρός ἐστι καὶ αὐτοῦ. Καί τοι πόση τις ἡ βεβήλωσις ἦν ἀργυρίου ξύλον καὶ κερμάτων πίναξ, ἐν ᾧ τὸ τῶν ἀλόγων ζώων ἀντάλλαγμα κατεβάλλετο. Ἀλλ' οὕτως ᾔδει τότε τοσαύτης ὄντα τιμῆς καὶ εὐλαβείας ἄξιον τὸν ναὸν, ὡς μηδὲ τὸ βραχύτατον ἀνέχεσθαι τῶν ἔξω πιπτόντων τῆς ὀφειλομένης αὐτῷ τιμῆς παραχωρεῖν τινα τολμᾷν εἰς αὐτόν. Τί λέγεις; τὸν οὕτω τιμηθέντα ναὸν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τοὺς ἐπιχειρήσαντας τρόπον τινὰ βεβηλοῦν, τηλικαύτης ἀποφήναντα ὀργῆς, ἄρα εἴη τοὺς οὐκ ἐπ' ἐργασίᾳ μόνῃ κοινῇ βεβηλοῦν ἐπαρθέντας αὐτὸν, ἀλλ' ὅλον διόλου μύσους ἀῤῥήτου καὶ βδελυρίας ἀνυπερβλήτου πληροῦντας αὐτὸν, οὕτως ἀνευθύνους ἀφήκειν αὐτούς; Καὶ ποῦ ἂν εἴη τοῦτο λογισμοῖς νηφόντων λαβεῖν δυνατόν; Ἐντεῦθεν δὲ ἂν ἴδοις οὐκ ἔλαττον ἢ διὰ προειρημένων, ὅσης τότε δόξης καὶ τιμῆς ἄξιος ὁ Μωσῆς καὶ τὸ τῶν προφητῶν μακάριον σύνταγμα, καὶ ὅτι σύμφωνος ὁ νόμος τῇ χάριτι.

ΚΔ'. Πληρώσας γὰρ τὴν οἰκονομίαν ὁ φιλάνθρωπος ἡμῶν καὶ ἀγαθὸς Θεὸς, καὶ τὴν νίκην ἤδη φέρων κατά γε τοῦ θανάτου καὶ αὐτοῦ τοῦ προξενή-

A mines impios castigaturus. Non solum enim nulla illud injuria affecit, sed eos, qui non satis reverenter id habuerant, ejicit et cum comminatione expellit, iram quoque, qua digni erant profanatores templi Patris sui, declaraturus, flagellum ex funiculis complicatum ipsis infert [15]. Nec in hoc acquiescens mensas quoque nummulariorum, id est, eas quæ argentum permutationi aptum nummosque ferebant, insuper vero etiam sellas vendentium columbas aut boves, imo et oves, evertit. Atque hæc quidem non tantum fecit, et siluit; ipsa illa parrhesia quidem, sed per parabolas quasi enuntiavit, aut et hoc fecit, sed sine loquendi libertate. Imo aut non siluit, argumento est luculentissimo, Christum noluisse, ut quisquam eorum, qui mali- B gnitatem pro sapientia habent, aliam sibi occasionem prætexens, in illam facti causam referat? Ideo et faciebat ea, Patris sui templum a negligentia Judæorum immune et illibatum redditurus; et oraculum subjiciebat, cum auctoritate et libere causam reddens et comminationis, et iræ, et subversionis mensarum ac sellarum, quæ ad nundinationem spectabant. *Domus* enim *mea*, inquit, *domus precationis vocabitur : vos vero eum fecistis speluncam latronum* [16]; ubi domum precationis et Dei domum templum et agnoscit et appellat illud, quod sub lege exstructum erat, idemque profanatum vindicat, eo quod et boni Patris erat, et suum ipsius, cum omnia, quæ Patris sunt, et sua sint. Et quam exigua, quæso, erat ista profanatio, a C mensa argentaria et numulariorum tabula profecta, in qua præmium pro pecudibus irrationalibus persolvebatur. Sed adeo ipse noverat templum tanto honore et reverentia dignum, ut ne minimum quidem ferre posset eorum, quæ quisquam infra honorem ipsi debitum auderet. Nunquid putas, Servatorem nostrum Jesum Christum, qui templum adeo in pretio habuit, atque eos, qui id quodammodo profanare aggressi erant, tanta ira dignos pronuntiavit, istos homines, qui non tantum profana quadam nundinatione id profanare ausi sunt, sed totum, quantum est, infando flagitio et incredibili scelere inquinarunt, impunitos dimissurum esse? Quomodo vel somnians hæc sibi persuadere D posset? Sed et hinc non minus, quam ex prædictis intelligas, quo honore et cultu Moses, et beatissimus prophetarum cœtus habitus fuerit, quodque lex cum gratia concordet.

XXIV. Cum enim Deus noster hominum amantissimus et optimus officio suo perfunctus esset, victoriamque illustrem a morte, et eo, qui homini-

[15] Joan. II, 15. [16] Matth. XXI, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(21) Φραγγέλλιον. Ita communem scriptionem approbat noster, pro qua unus alterve codex, teste Millio, exhibet φραγγέλιον. Lege quæ de utraque scriptione attulit Ludolphus Kusterus, ad *Aristophanis Acharnens*, v. 720.

(22) Καταστρέφει. Ita videtur noster probare lectionem unius codicis Leicestriensis, qui habet κατέστρεψε pro vulgato ἀνέστρεψε, quod Lambertus Bos in *Exercitat. philologicis in Novum Fœdus* cum ἀνέτρεψε permutatum cupiebat.

bus mortem conciliaverat, retulisset, postquam morte spoliata resurrexerat, et corpus antea ab anima sejunctum receperat, atque cum Cleophæ comitibus, qui Dominum non agnoscebant, versaretur [17]; ipsos quidem ignorantiæ, vel potius imprudentiæ et circa res fidei negligentiæ nomine reprehendit. Non alio vero nomine, quam quod ad scientiam pertinebat, reprehendit, quamvis in promptu esset, manus ostendere, et dextram et pedes, qui et clavorum et lanceæ vestigia et signa referebant, eumque, qui passus erat, ipsa illa perpessione demonstrabat : sicut et postea per ea incredulitatem a discipulis dubitantibus amoliebatur. Neque etiam in memoriam illis revocabat. quod ante passionem adhuc cum ipsis versatus ea prædixerit; nec memorabat quibus miraculis sermonum suorum veritatem comprobasset, quamvis et hoc illis, quibus deinde apparuit, recenseret. Sed nihil horum ipsis proponebat, nec ullum salutaris suæ passionis momentum ipsis objiciebat, aut exponebat, sed ostensurus quasi, et suos sermones et passionem, et Mosaica ac prophetica oracula ad demonstrandam veritatem et illustrandas hominum mentes sufficere : aliis quidem, ostensis in corpore passionis suæ vestigiis, quæ ipse prædixerat, resurrectionem suam confirmavit; aliis vero, qui visionem ejus animo præceperant, nullo eorum, quæ dicta sunt, seipsum vel revelans, vel in objurgationem eorum utens, ex prophetis et Mose objurgationem nectit, eademque opera ignorantiam et mentis et oculorum ab iis amolitur. Quod vero ad vim ac dignitatem legis ostendendam multum facit, hinc quidem ad doctrinam et confutationem sermonibus suis et passione usus est, assumpto in consortium Mosaico et prophetico testimonio; hinc vero propheticis et Mosaicis verbis passionem suam et gloriam et resurrectionem revelans, in illis penitus acquievit, quippe qui confirmatione aliunde petita non egebat. Adeo is perspectam habebat vim veritatis verborum propheticorum et Mosaicorum, magnamque eorum utilitatem, non quod hæc illis prætulerit, sed quod pro prudentia sua efficere vellet, ut oracula fruerentur reverentia et virtute earum rerum, quæ ante nuntiatæ nunc evenerant. Illis enim domestica venustas sufficiebat, his autem ad nobilitatem insitam decoris aliquid addi oportebat. Sed nihil vetat, quominus ipsa Domini verba audiamus. Dicit enim : *O imprudentes et pigri corde ad credendum iis, quæ locuti sunt prophetæ* [18]. Audisne, quomodo objurgationem per prophetas inferat? Et postea : *Nonne hæc oportebat pati Christum, et sic ingredi in gloriam suam* [19]? Ita prophetæ gloriam Servatoris annuntiant : tu vero eos ad extremam ignominiam deturbas. Et is quidem, facto a Mose et

σαντος τῷ γένει τὸν θάνατον λαμπρὰν (23), ἐπειδὴ τὸν θάνατον σκυλεύσας ἀνέστη, καὶ τὸ σῶμα, ὅπερ τῆς ψυχῆς διέστη, πάλιν προσείληφε, καὶ τοῖς μὲν περὶ Κλεόπαν ὁδοποιοῦσι συνεπορεύετο, οἱ δὲ τὸν Δεσπότην οὐκ ἐγίνωσκον· ἐπιτιμᾷ μὲν αὐτοὺς τῆς ἀγνοίας, μᾶλλον δὲ τῆς ἀνοίας, καὶ τῆς περὶ τὴν πίστιν βραδύτητος. Οὐκ ἄλλοθεν δὲ ἐπιτίμησιν, ἢ τὴν ἐπὶ γνῶσιν φέρει, καίτοι ῥᾷον ὂν χεῖράς τε δεῖξαι καὶ πόδας, ἃ τῶν ἥλων καὶ τῆς λόγχης ἔφερε τοὺς τύπους, καὶ τὰ σύμβολα, καὶ τῷ πάθει σαφῶς ἀνεδίδασκε τὸν πεπονθότα, ὥσπερ ὕστερον τοῖς τῶν μαθητῶν ἀμφιβάλλουσι δι' αὐτῶν τὴν ἀπιστίαν διέλυσεν. Οὐ μὲν οὐδ' ἀνέμνησεν, ὅτι πρὸ τοῦ πάθους συνὼν αὐτοῖς ταῦτα προεῖπεν, οὐδ' οἷς θαυματουργῶν τῶν λόγων αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν συνεῖχε· καίτοι καὶ τοῦτο προσανέμνησεν, οἷς ὤφθη μετὰ ταῦτα. Ἀλλ' οὐδὲν τούτων αὐτοῖς προθεὶς, οὐδ' ἀφ' ἑνὸς τῶν σωτηρίων παθῶν, οὔτε ἐπιπλήξας, οὔτε διδάξας, ἀλλ' ὥσπερ μονονουχὶ δεικνὺς ἐφαμίλλους εἶναι πρὸς ἀληθείας παράστασιν, καὶ φωτίζειν ἀνθρώπων διάνοιαν, τούς τε οἰκείους λόγους καὶ τὰ πάθη καὶ δὴ καὶ τὰς Μωσαϊκὰς καὶ προφητικὰς φωνάς· τοῖς μὲν δι' ὧν ἔδειξέ τε τὰ ἐπὶ τοῦ σώματος τῶν παθῶν ἴχνη, καὶ αὐτὸς προεθέσπιζεν, ἐβεβαίου τὴν ἀνάστασιν· τοὺς δὲ προλαβόντας εἰς θέαν αὐτοῦ καταστῆναι, ἀπ' οὐδενὸς τῶν εἰρημένων ἑαυτὸν ἀνακαλύπτων, οὐδ' ὑποβάλλων εἰς ἐπιτίμησιν, ἀπό γε τῶν προφητῶν καὶ τοῦ Μωσέως τό τε ἔγκλημα τούτοις ὑφαίνει, καὶ τὴν ἄγνοιαν αὐτῶν τῆς ψυχῆς, ἅμα καὶ τῶν ὀμμάτων ἀποσκευάζεται. Καὶ τόγε ἐξαίρετον εἰς ἰσχὺν καὶ ἀξίωμα, ἐν οἷς μὲν ἐχρήσατο πρὸς διδασκαλίαν καὶ ἔλεγχον τοῖς αὐτοῦ λόγοις καὶ παθήμασι καὶ τὴν Μωσαϊκὴν καὶ προφητικὴν μαρτυρίαν συνεφήρμοσεν· ἐν οἷς δὲ διὰ τῶν προφητικῶν καὶ Μωσαϊκῶν ῥημάτων τὰ πάθη καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνάστασιν ἀπεκάλυπτεν, ἠρκέσθη τούτοις, οὐδὲν ἐπιδεηθεὶς τῆς ἀπὸ τῶν ἄλλων βεβαιώσεως. Τόσοῦτον ἦδει τῶν προφητικῶν λογίων καὶ Μωσαϊκῶν τὸ τῆς ἀληθείας κράτος καὶ τῆς ὠφελείας τὸ μέγεθος, οὐχ ὅτι ταῦτα ἐκείνων προῆγεν, ἀλλ' ὅτιπερ ἐπὶ τοσοῦτον ἐμεθόδευε τοὺς ἐν τῷ νόμῳ χρησμοὺς συναπολαύειν τῆς τῶν ἐκδεδηκότων σεβασμιότητός τε καὶ δυνάμεως· τοῖς μὲν γὰρ ἤρκει χάρις ἡ οἴκοθεν, τοῖς δὲ προσέδει κόσμου ἀνάγειν εἰς τὴν ἐκείνων εὐγένειαν. Ἀλλ' οὐδέν ἐστιν οἷον αὐτῶν τῶν Δεσποτικῶν ῥημάτων ἀκούειν. Λέγει γάρ. Ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πάσιν, οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται. Ἀκούεις, πῶς τὴν ἐπιτίμησιν διὰ τῶν προφητῶν ἐπάγει; Εἶτα· Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐνοῦ; Τὴν δόξαν οἱ προφῆται τοῦ Σωτῆρος κηρύττουσι· καὶ σὺ πρὸς τὴν ἐσχάτην αὐτοὺς, μᾶλλον δὲ κἀκείνων, ἀπελαύνεις ἀτιμίαν. Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως καὶ πάντων τῶν προφητῶν, διερμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς

[17] Luc. XXIV, 18. [18] Luc. XXIV, 15. [19] ibid. 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(23) Λαμπράν. Sic lego pro λαμπρὸν, quod erat in ms. Præstat enim, vocem hanc referre ad νίκην quam ad θάνατον.

Γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ. Ὁ Λυτρωτὴς ἡμῶν ἑρμηνευτὰς τῶν ἔργων δι' ὧν ἡμᾶς ἐλυτρώσατο τῆς τυραννίδος, τοὺς προφήτας ἀνομολογεῖ· καὶ σὺ τῆς τυραννίδος ὑπηρέτας οὐ φρίττεις ποιεῖν; Ἢ σύγε σεαυτὸν οὐ ταύτῃ μόνον, ἀλλ' ἅμα καὶ τρόπον ἄλλον τοσαύτης ἀνοίας καὶ παραπληξίας ἐνέπλησας, ὥστε μηδ' αἴσθησιν ἔχειν, μηδ' ἐν ᾧ νὰ ἐναντιώτατα καὶ φρονῶν καὶ λέγων ἁλίσκῃ. Νῦν μὲν γὰρ τὸν νοῦν (24) τὸν μέγαν, τὸν Ἀσσύριον αὐτοκράτορα (25), καὶ κύριον τοῦ παντὸς θεομαχῶν προκαθίζεις· νῦν δὲ λανθάνεις αὐτὸν, οὐδὲ ἑαυτοῦ κατεξουσιάζοντα ποθὲν οὐδὲ τῶν λογισμῶν κυριεύειν, ἀλλ' εἰς λῆρον μακρὸν καὶ παράφροσύνην ἀνυπέρβλητον ἐκπέμπεις. Τὸ γὰρ τοὺς αὐτοῦ θεράποντας καὶ λατρευτὰς (εὐμενεῖς δὲ ἡμῖν εἶησαν οἱ προφῆται, ὑπὲρ αὐτῶν γὰρ ἡ κατ' αὐτῶν (26) μνημονεύεται ὕβρις), τὸ γοῦν τούτους ἐπιπνεῖν τε καὶ χειροτονεῖν, ὥστε τῆς τυραννίδος αὐτοῦ τὴν κατάλυσιν ὑποτίθεσθαι καὶ προανακηρύττειν, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον τῆς καταλύσεως οὕτω λεπτομερῶς τε καὶ περιφανῶς ἀποσαλπίζειν, καὶ οὐκ ἀποσαλπίζειν μόνον, ὧν οὐδὲν οὐδ' ὁ λῃστὴς αὐτὸς ἐγνώκει, ἀλλὰ καὶ μετὰ πάσης σπουδῆς μηχανᾶσθαί τε καὶ κατασκευάζειν· πόσης οὐκ ἂν εἴη ταῦτα παρανοίας; Τίνος δὲ διανοίας, τὴν ἔμφυτον κίνησιν, κἂν γοῦν ἐπ' ἐχάτοις ἴχνεσιν, διασωζούσης; Μᾶλλον δὲ, εἰ βούλει, οἷς μὲν αὐτὸν τὰ ἀπόῤῥητα καὶ ὑπερφυῆ προειδέναι λέγεις, καὶ ἃ μόνῳ ἦν τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἐγνωσμένα τε καὶ προωρισμένα, φεῦ τῆς ἀτοπίας! σοφίαν αὐτῷ τὸν ἀνυπέρβλητον καὶ σύνεσιν ἄφατον χαρίζῃ· οἷς δὲ τὴν αὐτοῦ κατάλυσιν συνεργάζεσθαι καὶ θριαμβεύειν οὐδὲν τῶν παραπαιόντων καὶ ἐξεστηκότων, ὃν τοῖς χείλεσιν ἔθου θεὸν, κατ' οὐδὲν ἐᾷς παραλλάττειν.

ΚΕ'. Τοιοῦτοι τῶν σῶν δογμάτων οἱ καρποὶ, τοιαῦτα τῶν ὑπὲρ τῆς πονηρίας σπουδασμάτων τὰ ἐπίχειρα, μᾶλλον δὲ πρὸς τὸν αὐτόθεν ὄγκον τῆς σῆς βλακφημίας καὶ τῆς ἀπαρχῆς τῶν σῶν ζιζανίων σπορᾶς. Καὶ ταῦτα μικρά. Ἐκεῖνο δὲ τῶν Σαδδουκαίων οἱ ἀναισθητότεροι (οὐ γὰρ ἂν φαίην, ἀσεβέστεροι· μείζων γὰρ αὐτῶν ἐστιν ἡ ἀποστασία, τῆς πρὸς τὰ χείρω συγκρίσεως), ἀλλ' οὖν ἐκεῖνο πῶς οὐ δυσωποῦνται οἱ πρὸς πᾶσαν θείαν καὶ ἀπειλὴν καὶ ὀργὴν καὶ χάριν καὶ εὐεργεσίας ἀπόλαυσιν ἀδυσώπητοι, ὃ τοῖς νενοσηκόσι Σαδδουκαίοις νεκρῶν μὴ εἶναι ἀνάστασιν, πειράζειν ἐπιχειρήσασι τὸν ἀπείραστον, αὐτὸς ἀνεφθέγξατο. Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντος· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ· οὐκ ἔστιν

A omnibus prophetis initio, ex omnibus Scripturis ea, quæ ad se pertineant, exposuit. Ita Servator noster prophetas profitetur esse interpretes operum per quæ nos a tyrannide liberavit : tu vero eos non vereris facere ministros tyrannidis. Aut num forte tu temetipsum non hoc solum, sed et alio modo tanta amentia et stupore implevisti, ut ne quidem sentias, quod contraria et sentias et dicas. Nunc enim animum illum excelsum, Assyrium monarcham et dominum universi, contra Deum pugnans, præ aliis evehis : nunc vero vel inscius non permittis ipsi potestatem sibi ipsi dominandi et ratione utendi, sed nugas agere et incredibiliter desipere jubes. Quantæ enim, quæso, dementiæ esset, servos

B suos et cultores (indulgeant nobis hæc prophetæ, quando in ipsorum commodum et defensionem injuriam in ipsos effusam memoramus) afflare et parare, ut tyrannidis suæ destructionem proponant et prænuntient, imo et modum destructionis tam clare et accurate ebuccinent, neque ebuccinent modo ea, quorum ipse latro ignarus erat, sed et omni studio promoveant et provehant? Quantæ hæc, inquam, essent dementiæ, cum vicissim prudentiæ sit, naturalem impetum, etiam in extremis gradibus consistentem, conservare. Vel si alia id ratione cognoscere mavis, ei, quem recondita et supernaturalia præscire dicis, atque ea, quæ soli vero Deo cognita ac prædefinita erant, infinitam ef inenarrabilem sapientiam, vah imprudentiam! tribuis,

C quem ipsum tamen, dum eum suam perniciem promovisse ais, nihil eorum quæ insani et deliri suscipere possint, quamvis Deum labiis facias, prætermittere pateris.

XXV. Atque isti sunt dogmatum tuorum fructus, hæc sunt studii in malitiam probati ; vel potius blasphemiæ tuæ primitiarumque zizaniorum, quæ in te sparsa sunt, præmia. Sed illa quidem exigua sunt. Nunquid vero homines Sadducæis stupidiores (neque enim dixerim, magis impios, major enim est eorum defectio, quam ut pejoribus conferri possit), nunquid, inquam, pudore non suffunduntur homines, qui nec omnibus Dei minis, nec ira, nec gratia, nec beneficentiæ ejus fructu moventur, eo Servatoris dicto non perculsi quo, in Sadducæos, re-

D surrectionem mortuorum negare, et eum, qui tentari non potest, tentare sustinentes, usus est. *De resurrectione vero mortuorum nonne legistis, quod vobis dictum est a Domino dicente : Ego sum Deus Abrahami, et Deus Isaaci, et Deus Jacobi : non igitur Deus mor-*

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(24) Τὸν νοῦν. Νοῦν μέγαν appellat Satanam, qui fastu elatus, nil nisi excelsa cogitabat. Angeli alioquin νόες appellantur tum ab aliis, tum a Dionysio Areopagita, lib. I. *De cœlesti hierarchia*, cap. 1, p. 4.

(25) Τὸν Ἀσσύριον αὐτοκράτορα. Alludit procul dubio Noster ad Isa. XIV, 12, ubi secundum sensum litteralem sermo est de rege Babyloniæ, quem vero Patrum permulti mystice accomodant et interpretantur de diabolo, insolentia fastus de dignitate sua deturbato. Ita inter cæteros, Tutus Bostrensis lib. I *Adversus Manichæos*. Aliorum Patrum loca habes apud Dionys. Petavium, in *Dogmatibus theologicis*, tom. III, lib. I, c. 94 ; et Julium Bartoloccium, t. I *Bibliothecæ magnæ rabbin.*, p. 287 seqq., qui et Judæorum in eamdem sententiam interpretationes producit.

(26) Κατ' αὐτῶν. Ita scripsi pro κατ' αὐτόν, quod erat in ms. Sermo scilicet hic est de prophetis, in quos calumniis suis injurii erant Pauliciani

tuorum Deus, sed viventium [20]. Quid enim quisquam hoc oraculo invenerit efficacius, aut ad audaciam hostium Dei destruendam aptius? Deus Abrahami, Isaaci et Jacobi, viventium Deus est. Et manifestum sane est, quod quorum est Deus, illi et nunc, et post resurrectionem in ipso vivant. Resurrectionem vero operatur Deus, adeoque quos resurgere facit Filius (resuscitat vero homines omnes, quibus omnino continentur et majores patriarcharum), iis omnino dominatur et nunc et post resurrectionem Deus, quando fictus ille corporis tui conditor igne et vermi æterno traditus erit, non solum ipse, sed et illi quibus volupe fuit obedire et obtemperare voluntati ejus. Ac illi quidem cum ipso pœnas sustinebunt, Abrahamus vero et Isaacus, et Jacobus, omnesque qui Deo per legem placent, gaudio nunquam finiendo nec edisserendo fruentur. Quid ais, miser homo, tuus, quem vocas, conditor ignis fit esca, illi vero, qui circa Abrahamum sunt, a vero Deo cœlestia sortiuntur tabernacula. Et tu ais imperare iis eum, quem exteriores tenebræ coercent. Servator mundi Patrem suum vocat Deum Abrahami et cæterorum patriarcharum. Tu vero eum de imperio deturbas, ejus vero loco introducis eum, qui igne tabescit, ac te ipsum, nisi cito resipiscens errorem effugias, in easdem pœnas abripit? Et Judæi quidem, Servatore hæc dicente, percellebantur : imo et Sadducæorum impudens factio coercebatur. Tu vero ne sic quidem linguam compescis, nec impias cogitationes deseris. Quomode itaque, aut unde, aut quo tempore vel gutta veniæ tibi stillabit?

XXVI. Sed nec hoc prætermittere fas est. Quidam Pharisæorum, qui aliis legis scientia præstare videbantur, tentationem Jesu aggreditur, et interrogat, dicens, *Magister, quodnam præceptum in lege majus est* [21]. Vide vero ex iis, quæ repondet Jesus, quomodo præceptis Mosaicis et dignitatem, et amorem Dei illis præceptum, vindicet. *Diliges* enim, inquit, *Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua* [22]. Atque hæc quidem legis mens est : attende vero et ad judicium Domini. Subjungit enim : *Hoc est primum et præcipuum præceptum* [23] ; magnum præceptum et præcipuum eum, qui legi conformis est, Dei cultum vocans, Quænam autem jubebat necessitas hoc judicium ferre, et hanc prærogativam vindicare cultui divino Mosaico, nisi pro paterno instituto illum habuisset? Sed ipsum quoque præceptum per se, si quis consideraverit, nonne plenum est beneficæ

A οὖν ὁ Θεὸς νεκρῶν Θεὸς, ἀλλὰ ζώντων. Τί γὰρ ἂν τις εὕροι ταύτης τῆς χρήσεως βεβαιότερον, ἢ καθελεῖν τὴν τῶν θεομάχων τόλμαν κραταιότερον; Ὁ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ὁ τοῦ Ἰσαὰκ καὶ ὁ τοῦ Ἰακὼβ Θεὸς, αὐτός ἐστιν ὁ τῶν ζώντων Θεός. Καὶ δῆλον, ὡς, ὧν ἐστι Θεὸς, οὗτοι ζῶσι καὶ νῦν καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν αὐτῷ. Τὴν δὲ ἀνάστασιν ἐνήργησεν ὁ Θεὸς, ὥστε οὓς ἀνίστησεν ὁ Υἱὸς (ἀνιστᾷ δὲ σύμπαν τὸ ποίημα (27), ἐν οἷς καὶ οἱ πρόγονοι τῶν πατριαρχῶν), τούτων ἄρα βασιλεύει καὶ νῦν καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ὁ Θεὸς, ὅτε καὶ τοῦ σοῦ πλάσματος ὁ πεπλασμένος ποιητὴς τῷ ἀτελευτήτῳ πυρὶ καὶ τῷ σκώληκι παραδέδοται, αὐτός τε καὶ οἷς ὑπακούειν καὶ ὑπηρετεῖν αὐτοῦ γνώμη γέγονε τῷ θελήματι. Ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν σὺν ἐκείνῳ τὴν δίκην ὑπέχουσιν, Ἀβραὰμ δὲ καὶ B Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, καὶ πάντες οἷς ἡ διὰ νόμου Θεοῦ εὐαρέστησις, τῆς ἀτελευτήτου καὶ ἀνεκλαλήτου τρυφῆς ἀπολαύουσι. Τί λέγεις, ἄθλιε, ὁ σὸς τῇ γλώττῃ δημίουργὸς πυρὸς γίνεται τροφὴ, οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀβραὰμ παρὰ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τὰς οὐρανίους κληροῦνται σκηνάς. Καὶ σὺ λέγεις ἄρχειν αὐτῶν, ὃν τὸ ἐξώτερον συνέχει σκότος; Ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα Θεὸν λέγει τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν, Σὺ μὲν τοῦτον ἐκβάλλεις τῆς ἀρχῆς, ἀντεισάγεις δὲ τὸν κατατηκόμενον τῷ πυρὶ, καὶ σὲ, ἐὰν μὴ θᾶττον ἀνανήψας φύγῃς τὴν πλάνην, ταῖς αὐτοῖς συναπάγοντα (28) ποιναῖς. Καὶ οἱ μὲν Ἰουδαῖοι, ταῦτα λέγοντος τοῦ Σωτῆρος, ἐξεπλήττοντο, ναὶ δὴ καὶ τὸ τῶν Σαδδουκαίων ἀναιδὲς ἐπιφίμωτο. Σὺ δ' οὐδ' οὕτω χαλινοῖς τὴν γλῶτταν, οὐδὲ C τῶν λογισμῶν ἀποῤῥίπτεις τὸ δυσσέβημα. Καὶ πῶς ἂν ἄλλως ἢ πόθεν συγγνώμης σοι σταγὼν, ἢ κατὰ ποῖον καιρὸν ἐπισταχθήσεται;

ΚΣ'. Οὐδ' ἐκεῖνο δὲ δεήσει παραδραμεῖν. Τῶν Φαρισαίων τις, δοκῶν τῶν ἄλλων τῇ τοῦ νόμου γνώσει προέχειν, εἰς πεῖραν αὐτὸν καθίστησι τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐπερωτᾷ, Διδάσκαλε, λέγων, ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ; Καὶ ὅρα, δι' ὧν ἀμείβεται ὁ Ἰησοῦς, ὅπως ταῖς Μωσαϊκαῖς ἐντολαῖς καὶ τὸ μεγαλεῖον ἐπιμαρτύρεται καὶ τὸ θεοφιλές. Ἀγαπήσεις γὰρ, φησὶ, Κύριον τὸν Θεόν σου ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ D διανοίᾳ σου. Καὶ τοῦτο μὲν ἡ τοῦ νόμου φωνή· πρόσχες δὲ καὶ ἐπικρίσει τῇ Δεσποτικῇ. Ἐπιφέρει γάρ· Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολὴ, μεγάλην ἐντολὴν καὶ πρώτην τὴν κατὰ νόμον θεοσέβειαν καλῶν. Καίτοι τίς ἐπέκειτο χρεία εἰς τὴν ψῆφον ταύτην ἐλθεῖν, καὶ τὸ μεγαλεῖον δοῦναι τῇ θεοσεβείᾳ τῇ Μωσαϊκῇ, εἰ μὴ πατρῴας ταύτην ἐπεγίνωσκε νομοθεσίας. Ἦλθε καὶ αὐτή γε καθ' ἑαυτὴν ἡ ἐντολὴ, εἴ τις ἐθέλοι θεωρεῖν, πῶς οὐ μεστὴ μὲν

[20] Matth. xxii, 31. [21] Matth. xxii, 36. [22] ibid. 37. [23] ibid.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(27) Ποίημα. De hominibus speciatim interpretor, de quibus sane hic sermo est, non ignorans alioquin, de tota creaturarum universitate hanc vocem usurpari posse, sicut et Deus ipse ab earum productione ποιητὴς appellatur. Illustris Theophili est locus lib. I, *Ad Autolycum :* Θεὸς δημιουργὸς καὶ ποιητὴς λέγεται, διὰ τὸ αὐτὸν εἶναι κτίστην, καὶ ποιητὴν τῶν ὅλων.

(28) Συναπάγοντα. Ita scribendum est pro συνυπάγοντα, quod est in ms. Neque enim aliud patitur pronomen σὲ antecedens, ad quod refertur τὸ συναπάγειν, id est, *abducere.*

ἀγαθοειδοῦς καὶ θείας ἐπιπνοίας ; μεστὴ δὲ τῆς πρώτης φιλοσοφίας, Θεὸν εἰδέναι τὸν Πλάστην καὶ Εὐεργέτην, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἀγαπᾷν. Τίνα γὰρ ἄλλον ἐχρῆν πρὸ τοῦ κηδεμόνος καὶ ἐκ μὴ ὄντων ὑποστήσαντος ; πῶς δὲ οὐχ ὅλῃ μὲν ψυχῇ, οὐχ ὅλῃ δὲ καρδίᾳ, οὐχ ὅλῃ δὲ διανοίᾳ, μετά τινος δὲ δισταγμοῦ καὶ διαμερισμοῦ λογισμῶν καὶ οἷον ἀφοσιούμενον τῷ ἐτάζοντι καρδίας καὶ νεφροὺς προσῆκε φέρειν τὴν τῆς ἀγάπης ὀφειλὴν ἀνθ' ὧς ὑπέστησεν, ἀνθ' ὧν τρέφει καὶ συνέχει, ἀνθ' ὧν ἡμαρτηκότα μὴ ἀπώσατο, ἀλλὰ καὶ τὸν ἴδιον Υἱὸν, τῶν αὐτοῦ μὴ διαστάντα κόλπων, ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ ἀνορθώσει τοῦ πεπλανημένου σαρκὶ κατέπεμψε τοῖς ἀνθρώποις ἐμπολιτεύσασθαι· ὃς ἐπὶ τοσοῦτον τὸ πατρικὸν ἠσπάσατο βούλημα, ὡς μὴ μόνον ἡμῖν παραπλησίως κοινωνῆσαι σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπος χωρὶς ἁμαρτίας χρηματίσαι, ἀλλὰ καὶ σταυρὸν καὶ θάνατον ἐνεγκεῖν, δι' ὧν ὁ πεσὼν ἀνέστη, καὶ μείζονος ἢ τῆς προτέρας δόξης ἠξίωται ; Ἀντὶ γοῦν τούτων ἆρ' οὐκ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ καὶ ψυχῇ καὶ διανοίᾳ τὸν ταῦτα χαρισάμενον οὐκ ἀγαπᾷν δεῖ ; Ταύτην τὴν ἐντολὴν ὁ μὴ σωτήριόν τε καὶ τῆς Ἰησοῦ νομοθεσίας εὐταξίαν καὶ φρονῶν καὶ λέγων, ἀνάξιον ἑαυτὸν ὡς ἀληθῶς ἐπιγινώσκειν ἀποφαίνει τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Σὺ δὲ ὅρα καὶ τὴν ἑφεξῆς· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Καὶ τί ταύτης ἂν εἴη λυσιτελέστερον ἢ ἀγαθοειδέστερον ; ἢ τὸν βίον συνέχειν ἐπιτηδειότερον ; ἢ τὸ κοινωνικὸν καὶ ἥμερον συγκροτεῖν τῆς φύσεως, ὡς τὸ ἀγαπᾷν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν ; καὶ ἔργον μὲν τῆς αὐτῆς εἰδέναι χειρὸς, φύσεως δὲ μιᾶς ; διὰ τῆς αὐτῆς δὲ γενέσεως εἰς φῶς προελθόντα, καὶ διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ τὸν βίον ἀπολιμπάνοντα, καὶ τὴν μὲν περιμένειν τὸν αὐτὸν, καὶ τῶν βεβιωμένων ἐξεταστὴν, καὶ πρό γε τούτων μηδὲν ἀνέχεσθαι πλημμελεῖν εἰς τὸν πέλας, ὧν οὐδεὶς ἑαυτὸν (28*) πλημμελῶν ἂν ὀφθείη, τὰ κάλλιστα δὲ καὶ σωτήρια καὶ συνεύχεσθαι καὶ ᾧ παροικεῖς (29) συγκαταπράττεσθαι τοῦτο γάρ ἐστιν ὁ τῆς ἀγάπης λόγος. Ἆρα οὐ δοκεῖ σοι τὰ μέγιστα καὶ καιριώτατα τῶν ἐν ἀνθρώποις ; Προσθήσω δὲ καὶ ὅσα ἐστὶ θεῖα καὶ θεοφιλῆ διὰ ταύτης κατευθύνεσθαι τῆς ἐντολῆς. Οὐκ ἴσταται δὲ οὐδὲ μέχρι τούτων ὁ Σωτὴρ, ἀλλ' ἵνα πᾶσαν τῶν ἀσεβῶν διακόψῃ πρόφασιν, μηδὲ πρός τινα κακουργίαν ἀποβλέψωσιν, ὡς αὕτη μόνη τῶν ἄλλων ἆρα ἡ δυὰς τῆς τιμώσης αὐτὴν Δεσποτικῆς ἠξιώθη ψήφου· τῶν δ' ἄλλων λόγος ἐστὶν οὐδείς· ἵνα τοίνυν αὐτοῖς πανταχόθεν ἀποκλείσῃ τὴν τῆς πονηρίας μηχανὴν, ὅρα πῶς ἐπάγει· Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται, μονονουχὶ λέγων, ὡς οἷς αὗται τῆς ἐμῆς μετέσχον δικαίας ἀποδοχῆς, καὶ καθ' ἑαυτὰς τὴν φύσιν εἰσὶ σωτήριοι καὶ θεοφιλεῖς, διὰ τῶν αὐτῶν

[24] Matth. XXII, 38.

A et divinæ inspirationis, plenum primæ philosophiæ, quæ jubet Deum nosse et Conditorem et Benefactorem, eumque præ omnibus aliis amare ? Quem enim alium oportebat amare præ illo, qui omnium curam habet, et omnia ex nihilo creavit ? Quomodo non omni anima, omni corde, et omni mente, sed potius cum dubitatione quadam mentisque distractione et quasi perfunctorie illi, qui corda scrutator et renes debitum amorem solvere conveniat pro eo quod produxit, quod nutrit et conservat, quod delinquentem adeo non a se repulit, ut potius Filium poprium, a suo sinu non remotum, in salutem reductionemque errantium indutum carne misit, ut inter homines versaretur : qui sane paternam voluntatem ita sectatus est, ut non solum nobiscum B particeps factus sit carnis et sanguinis, et sine peccato homo appellatus, sed et crucem ac mortem pertulerit, per quam qui cecidit, excitaretur, et majore, quam antea, gloria afficeretur ? Pro his enim omnibus eorumque similibus nonne eum, qui talia largitus est, omni corde, anima et mente amare oportet ? Qui hoc præceptum non salutare, nec Jesu instituta bene ordinata vel credit, vel appellat, is omnino prodit se indignum, qui verum Deum vere agnoscat. Tu vero considera et sequens præceptum : *Diliges proximum tuum sicut te ipsum* [24]. Eo vero quodnam utilius aut melius est ? quodnam ad vitam producendam aut ad socialitatem mansuetudinem que humanæ naturæ provehendam magis idoneum, quam diligere proximum ut seipsum ? et nosse se C ejusdem manus opificium, ejusdem naturæ, ac ejusdem generationis beneficio in lucem editum, eadem quoque via ex vita hac abiturum, postquam immineat unus idemque rerum in vita gestarum arbiter et judex ; et ante omnia statuere, nihil in proximum suscipiendum esse eorum, quæ nemo in seipsum patrare unquam cernatur ; optima vero quæque et salutaria tum precari, tum illi, cui vicinus es, afferre. Ea enim est amoris ratio. Nonne tibi ista quidem potiora et præcipua videntur esse in humanis rebus officia ? Addam vero nunc, quæ divina divinique amoris plena, eodem præcepto observato, perfici possint. Neque enim hic subsistit Servator, sed ut omnem impiorum prætextum eludat, efficiatque, ne quid maligni suspicentur, quasi D duo illa tantum præcepta hoc Domini judicio honorifico digna habita sint, reliquorum vero ratio haberi non debeat : ut, inquam, illis undiquaque malitiæ apparatum occludat, vide quæ subjicit : *Ex his duobus præceptis tota lex et prophetæ pendent* : quasi diceret, quod in quantum illa duo justa mea approbatione potita sunt, et natura sua saluta-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(28*) Οὐδείς. Malim legere ὧν οὐδὲν εἰς ἑαυτὸν, etc., id est, *quorum nullum quisquam in se ipsum unquam admiserit*. Certe præpositio εἰς excidit, quippe qua ad phrasim plenam reddendam opus est. Facile autem excidere potuit, in primis si Photium οὐδεὶς scripsisse statuas.

(29) Ὧ παροικεῖς. Ms. οὗ παροίκοις, nullo sensu. Photius loquitur de proximo, eumque a vicinitate domicilii describit. Id vero Græci exprimunt per παροικεῖν τινι.

ria sunt ac amorem Dei urgent, in tantum et lex tota et prophetæ eodem honore digni judicandi sunt. Mutuo enim nexu ea sibi invicem conjuncta sunt, et ab eodem legislatore profecta, et legislator ac doctor eorum omnium eodem indiquaque honore prosequendus est. Sic et Davidem alibi testem affert, qui ipsum ut Dominum et victorem renuntiavit, non nude et per se, sed in Spiritu sancto, talem item qui a Domino, Dominus exsistens ipse, sessionem a dextris acceperit, videritque hostes suos scabello pedum suorum subjectos et prostratos. Qui vero pronuntiare hæc et prædicare potuisset, contrarii principii afflactu actus, in primis, cum tam clare et palam Jesum Deum pronuntiet, eumque Dominum suum profiteatur, Patrisque dignitatem, commemorato dominio, ipsi vindicet, et quam illustrem invincibilemque potentiam adversus hostes probaturus sit, testetur. Hæc omnia cujus fuerit et prænuntiare, et in effectum perducere, quam quidem beneficæ Dei sapientiæ, per quam et omnia consistunt, et ea, quæ ad salutem nostram pertinent, ab origine mundi definita, eventumque sortita, sunt eo, qui definiverat, non indignum?

XXVII. Perpendamus vero etiam hoc loco, annon Moses et Elias, secundum legem viventes, ministri fuerint boni et veri Dei, ipsique placuerint? Quomodo enim in monte, in quo Servator transfiguratus est, gloriamque divinitatis suæ manifestavit, et præcipuis suis discipulis fulguris instar videndam dedit, aderant illi, divinoque splendore fruebantur, nisi ad cultores ejus et ministros pertinuissent [25]? Imo quomodo non solum aderant, instar nudorum spectatorum, sed ut tales, qui præ reliquis discipulis primitiis his visionis Dei fruebantur, et ex gratia prærogativa quadam præ illis, in quorum alioquin societate erant, ornabantur? Splendore enim circumfusi cum Jesu loquebantur, sermonumque illorum summa erat crux, et victoria et tropæa a morte reportanda. Quod igitur respectu cæterorum discipulorum Petrus, Jacobus et Joannes erant, id respectu illorum (veterum) Mosen et Eliam esse hoc ipso Servator declarabat, eosque evehebat. Quod vero collocuti cum eo sint, primumque locum occuparint, ita Scriptura sacra effert: *Cumque precaretur, habitus vultus ejus factus est alius, et vestimenta ejus alba ac refulgentia. Et ecce duo viri colloquebantur cum eo, qui erant Moses et Elias* [25]. Audisne? Moses, inquit, erant, et Elias, qui in gloria apparentes ipsi exitum prædicebant, quem sortiturus erat Hierosolymis. Vel si mavis intelligere gloriam de qua alia Scriptura testatur, Mosen et Eliam divinitatis suæ, quoad illa ab homine videri potest, spectatores Servator transfiguratus esse

[25] Matth. XVII, 2, 3.

A καὶ ὁ νόμος ὅλος καὶ οἱ προφῆται τῶν αὐτῶν εἰσιν ἐπάξιοι γερῶν. Συνήρτηται γὰρ ἀλλήλοις ταῦτα καὶ συνέχεται, καὶ τῆς αὐτῆς νομοθεσίας ἐξῆπται. Καὶ αὐτὸς ὁμότιμός ἐστιν ὁ τούτων ἁπάντων καὶ νομοθέτης καὶ εἰσηγητής. Ἀμέλει καὶ τὸν Δαυὶδ πάλιν εἰσάγει μάρτυρα, Κύριον αὐτὸν καὶ νικητὴν προανακηρύττοντα, καὶ οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ παρὰ Κυρίου τὴν ἐκ δεξιῶν καθέδραν. Κύριον καὶ αὐτὸν ὄντα, λαμβάνοντα, καὶ τοὺς ἐχθροὺς ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ τιθεμένους, καὶ καταπίπτοντας. Καὶ ποῦ ταῦτα προαγορεύειν ἐκεῖνον καὶ θεολογεῖν παρῆν, εἰ τῆς ἐναντίας εἶλκε μερίδος τὴν ἐπίπνοιαν, μάλιστά γε θεολογεῖν οὕτω σαφῶς καὶ ἀπερικαλύπτως τὸν Ἰησοῦν, Κύριόν τε ἴδιον αὐτὸν ἀνομολογεῖν, καὶ τὸ πατρικὸν ἀξίωμα διὰ τῆς κυριότητος ἐπιμαρτυρεῖν, καὶ ὡς λαμπρῶς καὶ ἀναφαίρετον τὸ κράτος ἀναδήσεται τὸ κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ἅ τίνος ἦν ἄλλου καὶ προθεσπίζειν καὶ εἰς πέρας ἄγειν, εἰ μὴ τῆς ἀγαθοδότιδος (30) Θεοῦ σοφίας, δι' ἧς τό τε σύμπαν ὑπέστη, καὶ τὰ τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀπὸ καταβολῆς προωρίσθη κόσμου, καὶ πέρας ἔλαβε τοῦ προορίσαντος οὐκ ἀνάξιον.

B

ΚΗ'. Σκοπῶμεν δὲ κἀντεῦθεν, εἰ μὴ Μωσῆς καὶ Ἠλίας νόμῳ βεβιωκότες θεράποντες ἦσαν, καὶ πρὸς ἀρέσκειαν πράττοντες τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀληθινοῦ Θεου. Πῶς ἐν τῷ ὄρει, ἐν ᾧ μετεμορφώθη ὁ Σωτὴρ, καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ τῆς θεότητος παρεγύμνωσε, καὶ ἐνήστραψε τοῖς προκρίτοις τῶν μαθητῶν, συμπαρῆσαν οὗτοι καὶ συναπήλαυον τῆς θείας ἀστραπῆς, μὴ τῆς αὐτοῦ λατρείας μηδὲ θεραπείας ὄντες; Καὶ οὐ συμπαρῆσαν μόνον οἷα δὴ τυχόντες θεασαὶ, ἀλλὰ μαθητῶν μὲν τῶν πλειόνων οἰκειώσεώς τε προνομίοις καὶ θεοπτίαις ἐξαιρούμενοι· καὶ οἷς δὲ συνετάττοντο κἀκείνων τι πλέον ἔχειν παρὰ τῆς ἀγαθότητος δῶρον φέροντες. Καὶ γὰρ δόξῃ περιαυγαζόμενοι συνελάλουν τῷ Ἰησοῦ καὶ τῶν λόγων ἦν τὸ κεφάλαιον ὁ σταυρὸς καὶ ἡ κατὰ τοῦ θανάτου νίκη καὶ τὸ τρόπαιον. Ὥστε ὅπερ ἦσαν τοῖς ἄλλοις Πέτρος καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης. τοῦτο Μωσῆ καὶ Ἠλίαν τούτοις εἶναι διεκόσμει κατά γε τοῦτο καὶ ἐμεγάλυνεν ὁ Σωτήρ. Ὅτι δὲ συνωμίλουν αὐτῷ καὶ τὴν πρώτην τάξιν ἐπλήρουν, ὡδὶ τὸ τῆς ἱερολογίας φησί· Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτὸν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς καὶ Ἠλίας. Ἀκούεις; Μωσῆς, φησὶν, ἦσαν καὶ Ἠλίας, οἱ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἢ εἰ βούλει τὴν δόξαν, ὥσπερ ἄλλη διδάσκει Γραφὴ (31)) Μωσῆν καὶ Ἠλίαν τῆς αὐτοῦ θεότητος, ὡς ἐστιν ἀνθρώπῳ δυνατὸν ἰδεῖν, παρέστησε θεατὰς μορφωθεὶς ὁ Σωτὴρ, καὶ

C

D

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(30) Ἀγαθοδότιδος. Ms. ἀγαθότιδος. Rescripsi prius, ex ἀγαθοδότης et in feminino genere ἀγαθοδότις, id est, *qui* vel *quæ bona suppeditat*. Usus hac voce est Dionysius Areopagita.

(31) Γραφή. Alludit Noster procul dubio ad Joan. I, 14, ubi ita: Εἴδομεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός.

τοῖς μαθηταῖς συντάττει, μᾶλλον δὲ, ὡς δέδεικται, προάγει, οὐχ ὅτι διόλου τὸ ἔλαττον ἔχουσιν, ἀλλ' ὅτι τοῖς μὲν τῷ νῷ διαπλεῖν ἔτι τὸν βίον, καὶ ταῖς τρικυμίαις, οἷα δὴ τὰ ἀνθρώπινα, ὑπελίπετο κλυδωνίζεσθαι· οἱ δὲ τὸν ὅρμον εἶχον ἀκύμαντον. Ὁ δὲ τῆς ἀσφαλείας καὶ τοῦ λιμένος μήπω τυχὼν, τοῦ καταλαβόντος ἤδη, καὶ πολὺ τιμιώτερον τὸ φορτίον φέρῃ τῇ ἀδηλίᾳ τῆς σωτηρίας, τοῦ βεβαίαν ταύτην εὑρομένου πολλῷ λείπεται (32). Πλὴν ἀλλ' οὕς τηλικαύτης δόξης ἀξιοῖ Χριστὸς ἡ ἀλήθεια, ὡς καὶ συλλαλεῖν αὐτοὺς αὐτῷ καὶ ὑμνεῖν αὐτοῦ τὴν δόξαν καὶ τὴν ἔξοδον, ἆρα τούτους οὐ φρίττεις κωμῳδεῖν, ἀλλ' εἰς πονηρὰν ἐλαύνεις ἀρχήν; Τίς δ' αὐτὸν ἐκάλει καὶ χρείᾳ ἀγαθὸν ὄντα καὶ ἀγαθότητος πηγὴν, τοὺς οὐκ ὄντας μὲν αὐτοῦ, κακίᾳ δὲ συμφυεῖς, τοῖς τε ἄλλοις, ἃ προείρηται, τιμᾷν, καὶ πρὸς ἑαυτὸν μετακλήτους ποιεῖν. Οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνοι γνώμῃ παρῆσαν ποθὲν, οὐδὲ γὰρ ἴσχυον, ἀλλὰ τὸν μὲν αὐτὸς ἐξ ᾅδου ἀνασπῶν, τὸν δὲ ἐκ μεταρσίων τε καὶ φθορᾶς ἐλευθέρων μετάγων σκηνωμάτων, ἐξῳκειοῦτό τε καὶ συνῆπτεν αὑτοὺς ἑαυτῷ. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλά γε καὶ ὁ Πατὴρ ἄνωθεν, παρόντων τῶν ἀλλοτρίων, ὡς οἱ τοῦ ἀλλοτρίου φασὶ, νεφέλην φωτὸς διετάννυεν, ἐπισκιάζουσαν αὐτοὺς. Καὶ φωνὴν ἐκ τῆς νεφέλης ἀφίει λέγουσαν· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα αὐτοῦ ἀκούετε. Τοὺς οὖν τηλικούτου θεάματος ἐπόπτας καὶ μύστας καὶ μυσταγωγοὺς ἆρα οὐ διὰ πάσης προσῆκεν ἄγειν τιμῆς, οἷς λόγος ἐστὶν ὀπωσοῦν καὶ πράξεων καὶ κρίσεων τῶν Δεσποτικῶν; Ἀλλὰ μὲρ ὁ Σωτὴρ καὶ πάντα σοφίας πλούτῳ καὶ φιλανθρωπίας καὶ πράττων καὶ προσδεχόμενος τῶν παίδων τοῖς ὕμνοις, οὓς τὰ παράδοξα τῶν ἔργων εἰς εὐφημίαν ἐκίνει δορυφορούμενος, ἐπεὶ τῶν Ἰουδαίων ἡ πώρωσις καὶ σκληροκαρδία εἰς διαγογγυσμοὺς ἐξερρίπίζετο, οὐκ ἀλλαχόθεν αὐτοὺς ἐπιπλήττων στηλιτεύει, πάλιν δὲ τὸν Δαυϊτικὸν χρησμὸν ἄφυκτον ἐλέγχων (33) ἀνατείνει· καὶ δι' ἐκείνου τοὺς μὲν καταισχύνει, ἑαυτῷ δὲ τοὺς ὕμνους ἐπιβάλλειν διδάσκει. Καὶ ποῦ τοῦτο καλόν; ποῦ δὲ ἀκόλουθον, δίκαιον δὲ πῶς ἂν εἴη τὸν παραγεγονότα καταλῦσαι τὸ τοῦ διαβόλου κράτος, δι' ἐκείνου τὸ τῆς δόξης πρέπον, καὶ τὴν σύστασιν ἑαυτῷ πορίζειν (34); τοῦτο γὰρ τῆς ἀποστατικῆς σπορᾶς ὁ καρπός. Καὶ ἅμα μὲν ἐπιδημῆσαι πάσης πίστεως ἄπορον τὸν ἐχθρὸν ποιεῖν, ἅμα δὲ τὰς μεγίστας αὐτῷ προξενεῖν καὶ λανθάνειν ἑαυτὸν ἀντισυνιστῶντα καὶ κρατύνοντα, οὗ τὸ κράτος ἦκεν ἀφελεῖν. Οἷς γὰρ τἂν δις ἰὰ τῶν τοῦ ψεύστου ῥημάτων τὴν ἀλήθειαν σπουδάζει δεῖξαι παροῦσαν ἑαυτῷ καὶ τὸ

voluit, eosque cum discipulis conjungit, vel potius, ceu ostensum est, iis præfert, non quod per omnia secundas partes laturi essent, sed quod hi quidem animo adhuc per vitam quasi in mari vagari et fluctibus, quos humanæ res secum ferunt, jactari adhuc deberent, illis tranquillum portum tenentibus. Qui vero securitatem et portum nondum assecutus est, deterioris est conditionis eo, qui jam utrumque tenet; et cujus salus adhuc incerta est, illo est multo inferior, qui eam jam invenit. Quos vero tanta gloria dignatur Christus, ipsa veritas, ita ut et colloqui eos secum, et gloriam suam ac exitum prædicare faciat, eisne tu illudere, imo ad malum principium eos referre non vereris? Quis vero eum et necessario bonum et bonitatis fontem appellabit qui non sint sui, sed potius mali natura, tum aliis, quos diximus, modis colat, tum ad se advocet? Neque enim illi sponte sua ipsi præsto fuerunt, nec esse poterant: sed alium quidem ex sepulcro retractum, alium vero ex habitaculis supernis et a corruptione immunibus deductum sibi asciscebat ipse et jungebat. Neque hoc solum, sed et Pater ipse superne, præsentibus alienis, ut illi, qui ad alienum pertinent, aiunt, lucis nubem expandit eos obumbrantem, et vocem ex nube emisit dicentem: *Hic est Filius meus dilectus, in quo complacui: eum audite*[26]. Hos igitur tanti spectaculi contemplatores et mystas et doctores nonne omni honoris genere prosequi decet illos, qui vel actionum vel judiciorum Domini ullam habent rationem? Imo et Servator, qui omnia pro sapientiæ suæ amorisque in homines divitiis agit, et recipit, cum infantum hymnis, quos miranda sua opera ad laudem permoverant, efferretur, atque hoc ipso Judæis indurati difficilesque corde ad murmura compellerentur, non aliunde eos objurgatos compescit, sed iterum oraculum Davidicum instar argumenti non eludendi immittit, eoque illos quidem confundit, seipsum vero laudibus prosequi docet. Unde vero hoc bonum nascitur? qui item conveniens est, imo quomodo justum æquumque erat, ut is qui venit ut solveret potestatem diaboli, per ipsum illum gloriæ partem et materiam sibi pararet (hic enim apostaticæ sationis fructus est), et eadem opera efficeret, ut et hostis, omnis fidei vacuus, adveniat, et potiores ipsi partes relinquat, nesciatque, seipsum eum juvare et corroborare, cui robur adempturus venerat? Quisquis enim per verba mendacis veritatem demonstrare conatur, quam ipse habet, et id

[26] Matth. XVII, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(32) Λείπεται. Deesse hic quædam non præter rem suspicari mihi videor. Duobus, si quid video, similibus usus hic est Photius: altero a navigantibus, altero a portitoribus petito. Utraque vero comparat cum iis qui et navigatione defuncti et onere liberati sunt. At posterius simile dictio hiulca non satis exprimit. Interim scriptoris mentem me puto assecutum.

(33) Ἄφυκτον ἐλέγχων. Legendum puto, quod et in versione expressi, ἄφυκτον ἔλεγχον, ut scilicet χρησμὸς ille Davidicus pro argumento invicto ad errantes convincendos habeatur.

(34) Πορίζειν. Hoc substitui pro πορίζει codicis manu exarati. Neque enim id jungi potest antecedenti καταλῦσαι.

quod definitum erat, inde producere, is eum, quem mendacium ducem habebat, veritatis auctorem faciens a crimine omni absolvit. Neque magis, quod tamen Deus prohibeat ! se ipsum immunem a criminationibus Judæorum esse ostendit, quam illum, cujus ope ista amolitur, a mendacii, cujus auctor est, culpa liberat. Itaque defectionis amor vobis certe non vergit in commodum, quando veritatis Patrem prædicatis esse mendacii auctorem, ab hoc autem veritatem substantialem verum mutuo sumpsisse, et æquali, ne dicam majori, ea, quæ mutuatus est, studio excipienda dicitis.

XXVIII. Age vero, etiam per parabolas non parabolice, sed clare, dogma impiorum disjectum videamus. Quod enim Servator advenerit, ut quærat et servet id quod perditum erat [27], a nemine huc dum in dubium vocatum est. Si vero ovem vere perditam ab interitu voluit liberare, et ad se reducere, et ad salutem revocare, non difficile fuerit perspicere quod parabola docet humanam substantiam manus beneficæ opus exsistere. Omnino enim ovis deperdita primum e caula earum fuit, quæ servatæ sunt, deinde vero a grege resiliens in viam ad exitium declinavit. Quod enim ab initio in pernicie natum fuit, ne naturam quidem ad salutem revertendi habet, vel potius reverti non potest, aut servari. Imo nec usu ipsi venire potuit perire, siquidem cum ipso ortu ex malo provenit principio, nec unquam boni et salutis particeps visum est. Cujus enim aliquis nunquam fuit, quomodo inde dici potest delapsus, et qui salutis in ortu ipso non fuit particeps, quomodo ad exitium pervenire aut periisse dici potest ? Sed et Dominus noster hominum amantissimus, veritatis doctor et auctor, cum deperditi mentionem sæpissime faceret, nunquam tamen pravitatem tanquam cum eodem conditam, aut perniciem vel eminus commemorat : semper vero occasionem facit cogitandi, quod illud postliminio ab ordine pristino nexuque et communione cum cæteris disjunctum in perniciem devenerit. Ait enim : *Quid vobis videtur, si cui homini fuerint, centum oves* [28]. Ecce oves illæ centum sunt totus grex nondum errans : nulla earum tunc vel errabat, vel perdita erat. Si postea vel una ex illis a grege aberravit, a salvis illa se separat, a non errantibus aberrat, ex ovili recedit. Propterea et hominum amantissimus illam citius quærit, et repertam reliquis non deviis annumerat, et de reparata jactura gaudet, et amicos sibi angelos in societatem gaudii excitat [29], quia ovem ab ordine et gloria ipsarum ante separatam ad suam, qua ipsi gaudebant, feli-

ὁρισθὲν προελθεῖν· οὗτος, ὃν τὸ ψεῦδος ἔσχεν ἀρχηγόν, ἀληθείας δεικνὺς χορηγὸν τῆς ἐνούσης αἰτίας ἀπολύει. Καὶ οὐδὲν μᾶλλον, ἀλλ' ἵλεως εἴη Θεός ! ἀνεύθυνον ἐπιδείκνυσιν ἑαυτὸν τῶν αἰτιαμάτων τῶν Ἰουδαϊκῶν, ἢ τὸν, δι' οὗ ταῦτα ἀποσκευάζεται, τῆς τοῦ ψεύδους, οὗ χορηγός ἐστιν, ἐνοχῆς. Ἆρα οὐκ εἰς καλὸν ὑμῖν ὁ τῆς ἀποστασίας ἔρως τελευτᾷ, ἀληθειας μὲν κηρύττειν τὸν Πατέρα τοῦ ψεύδους δημιουργόν, ἐξ αὐτοῦ δὲ κατασκευάζειν τὴν ἐνυπόστατον ἀλήθειαν δανείζεσθαι τὸ ἀληθὲς, καὶ οἷς δανείζεται, ἵνα μὴ λέγω μείζοσι, ταῖς ἴσαις ὀφείλειν ἀντιδεξιοῦσθαι τιμαῖς.

ΚΘ'. Φέθε δὴ καὶ διὰ τῶν παραβολῶν οὐκ ἐν παραβολαῖς, ἀλλ' ἐμφανῶς ἴδωμεν τὸ δόγμα καταλυόμενον τῶν ἀσεβῶν. Ὅτι μὲν γὰρ καταγέγονεν ὁ Σωτὴρ ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς, οὐδενὶ μέχρι νῦν εἰς δισταγμὸν περιέστηκεν· εἰ δὲ τὸ ὡς ἀληθῶς ἀπολωλὸς πρόβατον τῆς ἀπωλείας ἠθέλησεν ἀνασώσασθαι, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέψαι, καὶ πρὸς σωτηρίαν ἀνακαλέσασθαι, οὐδὲν ἐργῶδες συνιδεῖν, ὡς ἀρχῆς τὸ ἄνθρώπινον σύγκριμα τῆς ἀγαθουργοῦ παλάμης ἔργον ἐκδιδάσκει ἡ παραβολή. Πάντως γὰρ τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον τῆς μάνδρας πρότερον τῶν σεσωσμένων γεγονὸς, ὕστερον δὲ τῆς ἀγέλης ἀποσκριρτῆσαν (35) εἰς τὴν τῆς ἀπωλείας ἀπεπλανήθη ὁδόν· Τὸ μὲν γάρ ἀπ' ἀρχῆς δι' ἀπωλείας φυὲν οὐδ' ἔχει φύσιν πρὸς τὴν σωτηρίαν ἐπανελθεῖν, μᾶλλον δὲ οὐδ' ὅλως (36) ἐστὶν αὐτῷ τὸ ἐπανελθεῖν, οὐδὲ τὸ ἀνασωθῆναι. Ἀλλ' οὐδ' ἐπῆλθεν αὐτῷ τὸ ἀπολωλέναι, εἴπερ ἐκ χείρονος μὲν ἅμα τῷ φῦναι προῆλθεν ἀρχῆς, οὐδέποτε δὲ τῆς ἀγαθότητος καὶ σωτηρίας ὤφθη μετασχών. Οὐ γὰρ τις γέγονεν οὐδαμῶς, ἢ πῶς ἂν ἐκεῖθεν ῥηθείη καταπεσὼν, καὶ ὁ σωτηρίας ἀμέτοχος προελθὼν, πῶς ἂν εἰς ἀπώλειαν κατενεχθείη, ἢ λέγοιτ' ἂν ἀπολωλώς. Ἀλλὰ μὴν καὶ ὁ φιλάνθρωπος ἡμῶν Δεσπότης, ὁ τῆς ἀληθείας διδάσκαλος καὶ χορηγὸς, τοῦ ἀπολωλότος μνήμην ποιούμενος πολλαχοῦ, οὐδαμοῦ συγκατεσκευασμένην αὐτῷ τὴν κακίαν ἢ τὴν ἀπώλειαν οὐμενοῦν οὐδὲ μέχρι ψιλῆς ἐπινοίας παραδηλοῖ· ἀεὶ δὲ ὡς ὕστερον τῆς τάξεως καὶ τῆς τῶν ἄλλων συναφείας τε καὶ συνδιατριβῆς ἀποῤῥαγὲν οὕτως ἀπενεχθῆναι πρὸς τὴν ἀπώλειαν παρέχει νοεῖν. Καὶ γὰρ φησιν, Τί ὑμῖν δοκεῖ, ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα. Ἰδοὺ τὰ ἑκατὸν πρόβατα πᾶσα ἡ ἀγέλη ἀνλανῆς· οὐδὲν αὐτῶν τέως οὔτε πεπλανημένον, οὔτε ἀπολωλός (37). Εἶτα κἂν πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν, τῆς ἀγέλης τῶν σωζομένων διέστη, τῶν μὴ πεπλανημένων ἀπεπλανήθη, τῆς μάνδρας ἐξέβη. Διὸ καὶ θᾶττον αὐτὸ (38) ὁ φιλάνθρωπος ἐπιζητεῖ, καὶ τοῖς μὴ πεπλανημένοις ἀνευρὼν συγκαταλέγει (39), καὶ

[27] Matth. XVIII, 11. [28] Matth. XVIII, 12. [29] Luc XV, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(35) Ἀποσκιρτῆσαν. Ita scripsi pro ἀποσκιρτήσας, quod ms. exhibebat. Antecedens enim ἀπολωλὸς et γεγονὸς hanc formam requirit.

(36) Οὐδ' ὅλως. Sic scribendum pro οὐ δόλως, quod erat in ms.

(37) Ἀπολωλός. Hoc rationes grammaticæ postulant pro ἀπολωλὼς, quod in codice inveniebam.

(38) Αὐτό. Ita legendum pro αὐτῷ codicis ms. Refertur enim ad antecedens πρόβατον.

(39) Συγκαταλέγει. Hoc verbum requirit sensus pro συγκαταλήγει ms.

χαίρει ἐπὶ τῇ ἀνευρέσει, καὶ τὰς φίλας δυνάμεις (40) συγχαίρειν παρασκευάζει, ὅτι τὸ ἀποπλανηθὲν τῆς τάξεως καὶ δόξης αὐτῶν, πάλιν εἰς τὴν αὐτῶν, ἐθεάσαντο ἐπαναδραμὸν εὐκληρίαν τε καὶ σωτηρίαν. Καὶ τῶν δέκα δὲ δραχμῶν ἡ παραβολὴ, ἐξ ὧν ἡ μία ἀπώλετο, τὴν αὐτὴν ἀναμφιβόλως παρίστησιν ἔννοιαν. Τότε γὰρ τὰς δέκα δραχμὰς τὸν αὐτὸν ἐντετυπωμένον φέρειν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἴσην ροπὴν ἕλκειν, εἰ βούλει δὲ καὶ τὴν ὕλην μίαν πᾶσιν ὑποκεῖσθαι τῆς ἐμφύτου ἀγαθότητος καὶ σωτηρίας τὸ ἀπαρέλλακτον πάντοθεν ἐκδιδάσκει. Καὶ εἰ μηδὲν τούτων παρείληπτο, ἀλλὰ τό γε ὑπὸ τὴν αὐτὴν κυριότητα πᾶσαν τελεῖν τὸ τῆς ἐξουσίας ἄτμητον καὶ ἀδιαίρετον ἀνακηρύττει, καὶ ἐξ ὧν ἐσώζοντο πᾶσαι, ὅτι τῆς ἀγαθουργοῦ μὲν δυνάμεως ἐτύγχανεν ἔργα. Τῷ δὲ τῆς αὐτεξουσιότητος ἀξιώματι οἱ μὲν ἐφ' ἧτε προ- B ἠχθησαν ἀγαθότητι καὶ σωτηρίᾳ διέμειναν· ὁ δὲ παρακινηθεὶς ἐκεῖθεν ἐξετράπη πρὸς ἀπώλειαν. Καὶ γέγονε τὸ τῆς γνώμης αὐτοδέσποτον, ὥσπερ τοῖς, καθ ὃν ἔδει τρόπον, χρησαμένοις αὐτῷ, τῆς τε ἐνούσης σωτηρίας καὶ ἀγαθότητος φυλακτήριον, καὶ προσθήκη μείζονος τελειότητος (Τὸ γὰρ χωρὶς τῶν πράξεων θαυμαζόμενον, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἔργων δόξαν προσλαβόν, πολὺ θαυμασιώτερόν τε καὶ τιμιώτερον), οὕτω τοῖς παραχρησαμένοις τῷ χαρίσματι εἰς ἀπώλειάν τε καταπεσεῖν· τῆς ὁμοφυοῦς καλλονῆς προελήλυθε, καὶ τὴν ἐπὶ τὰ χείρω λαβεῖν ἀλλοίωσιν τῶν κρειττόνων ἀλλαξάμενοι, εἰ μή τις τῆς ἐπὶ φθόρον ἀγούσης μεταβολῆς μετὰ πολλῆς σπουδῆς ἀνασώσειε, προδεδώκασι τὴν φύσιν καταπεπῶσθαι τῷ παραπτώματι.

ΚΘ'. Ἐπιστράφηθι δὴ καὶ πρὸς τοὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς δύο πεφυκότας παῖδας, ὧν ὁ νεώτερος τὸν πατρικὸν οὐκ ἐλάττω τοῦ πρεσβυτέρου λαβὼν κλῆρον, εἰς χώραν μὲν ἄπεισι μακρὰν, καὶ τὴν τοσαύτην οὐσίαν κατασπάσας (41) τε καὶ κατασπαταλήσας τῇ ἀποδημίᾳ, ἐπ' ἐνδείᾳ τῇ ἀνυπερβλήτῳ χοίρων τροφὴν προσεφέρετο τὰ κεράτια. Τίς οὐ τῇ πλάνῃ τῇ τοσαύτῃ σταλάξειε δάκρυον (42); Ὁ τηλικαύτης κύριος περιουσίας, μισθαρνίας ἔκδοτος, καὶ χοίρων τροφῇ τὴν ἀνάγκην κλέπτων τῆς φύσεως, εἶτα τοῖς πάθεσι καὶ τῷ λιμῷ μεταδιδαχθεὶς τὸ ὀλίσθημα, ἐπανέρχεται πρὸς τὸν πατέρα, καὶ συντριμμῷ καρδίας τὴν μετάνοιαν προχεάμενος, ὧ τῆς περὶ ἐμὲ πολλῆς τοῦ Πατρὸς καὶ Δεσπότου φιλανθρωπίας! πλείονες ἢ κατὰ συγγνώμην ἀξιοῦται δεξιώσεως. Ὁ D γὰρ πατὴρ τὸν νεωτερισμὸν οὐκ ὀνειδίζει, οὐδὲ τὴν πλάνην αἰσχύναι προάγει· οὐδ' ὅτι τῆς λιμοῦ μᾶλλον ἢ τῆς γνώμης ἐστὶν ἡ ἐπιστροφή. Οὐδὲν τούτων

A citatem et salutem reverti viderunt. Et illa quoque de decem drachmis parabola, ex quibus una perdita erat, eamdem sine exceptione sententiam nobis commendat [30]. Quod enim decem illæ drachmæ eamdem sibi notam impressam habent, et ejusdem sunt valoris, imo etiam, si placet, ex eadem materia sunt compactæ, boni insiti incolumitatisque perpetuitatem undiquaque infert. Imo, si horum nihil inde relinqueretur, id certe evincitur, quod sub eodem Domino omni potestas indivisa et individulsa contineatur : quoniam vero etiam omnes servatæ sunt, id indicio quidem est, omnes esse potentiæ beneficæ opera. Et nonnulli quidem libero suo arbitrio recte usi in ea, qua donati erant, bonitate et incolumitate permanserunt : qui vero inde B amotus est, in perniciem se ipse detrusit. Et quemadmodum liberum arbitrium, illis, qui eo recte utebantur, prosperitatis bonitatisque ipsis collatæ conservatorium erat, et majoris perfectionis accessio (quod enim etiam sine actionibus admirationi est, id, ubi gloria ex operibus accedit, multo magis miramur et magni facimus) : ita illis qui dono hoc abutebantur, occasio exstitit a nativa bonitate in perniciem incidendi, et mutationem in pejus admittendi, qui proinde, facta hac cum melioribus permutatione, nisi quis ex transversione hac, in exitium ducente, cum cura se receperit, produnt naturam suam lapsu isto absorptam fuisse.

C

XXIX. At converte te nunc etiam ad duos filios ex eodem patre natos, quorum natu minor non minorem, quam major, sortem accipiens, in dissitas abit regiones, tantasque facultates dilapidans et profundens in itinere, tandem inopia immodica adductus, siliquis, porcorum cibo, usus est [31]. Quis non errorem hunc lacrymis prosequatur ? Qui tartarum opum dominus erat, is mercenaria opera functus, porcorumque escam ad sublevandas naturæ necessitates suffuratus, postea malis his ipsaque fame meliora edoctus, revertitur ad patrem, et ex contrito corde pœnitentiam testatus, o magnam patris et domini humanitatem ! majori, quam impetrata venia sperare jubebat, receptione dignus habetur. Pater enim juvenilem culpam non perstringit, nec errorem pudori exponit, neque conversionem illam fami potius quam animi proposito acceptam fert : nullum horum in delinquentem

[30] Luc. xv, 8. [31] Luc. xv, 11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(40) Δυνάμεις. De angelis interpretor, quos in applicatione parabolæ commemorat Servator Luc. xv, 10. Et sane scriptores ecclesiastici sæpe voci isti hunc significatum subjiciunt. Chrysostomus, hom. 6. in Epist. ad Hebræos, λειτουργικὰς δυνάμεις vocat : quas Apostolus, Hebr. I, 14, λειτουργικὰ πνεύματα appellat. Confer Suiceri *Thesaurum ecclesiasticum* tom. I, p. 969 ; et Henric. Valesium, ad Eusebium, p. 282 b, ubi ostendit Græcos τὰ δαιμόνια appellare δυνάμεις, Latinos autem *potestates*.

(41) Κατασπάσας. Hoc rescripsi pro κατασπασθήσας ms. Græci enim κατασπᾶν dicunt eos qui bona sua abliguriunt. Testem habemus scholiastem Aristophanis ad *Equites*.

(42) Δάκρυον. Fortasse legendum δακρύων.

conjicit. Noverat enim, eum qui reversus erat, suam esse progeniem (quamvis per alienum semen adulteratus esset) ; noverat a se ex amore esse productum, non autem aliunde recens satum. Itaque nihil horum quo contristari is poterat, afferebat ; neque diuturnis filii ærumnis adjiciebat quidquam. Utinam ut erroris tui, ita et conversionis, ac receptionis, in gratiam factæ, fructum percipiam ! Scilicet humanissimus et optimus pater eum eminus adhuc et sola pœnitentia ad se adventantem, nullum vero fructum huc dum ferentem, conspicatus, ne ferebat quidem istos pœnitentiæ labores, sed videns ipsum adeo squalidum, et sola pœnitentia se respicientem, misericordia permotus est, ut currens collumque ejus amplexatus eum deosculaturetur. Quid vero filius ? quis eos quibus distrahebatur, affectus enumeraverit ? Aderant pudor, tristitia, metus, angustia animi, timiditas, spes in solo desiderio fluctuans, memoria rerum superiorum, recordatio infandorum, cogitatio futurorum. Et illis tamen omnibus per pœnitentiam superior est. Ait enim : *Pater, peccavi in cœlum et coram te, neque dignus amplius sum, qui vocer filius tuus* [38]. Atque ista confessio verbis facta, ab animæ habitu non discrepans, facit ut pater ipsum veste præcipua induat, annulo manus suæ actiones obsignet, pedesque calceamentis, ne a serpente calces lædi possent, muniat. Postea et vitulum saginatum mactat, magnoque cum splendore et sumptu convivatur cum filio, a mortuis reverso, et post longam illam jacturam iterum reperto. Vides, quomodo parabola hæc in ænigmate omnium et exquisitissimo et luculentissimo tradat ista : a bono et Conditore et Creatore natum et ortum esse et prodigum illum filium, et alterum illum ejusdem ortus, ac tum ætate tum factis ipso majorem, qui et in patria domo permanserit, et pristinum decus ac facultates suas cum ætatis prærogativa retinuerit : non autem majorem illum natu ex alia, minorem vero itidem ex alia stirpe aut generatione derivat, sed utrumque ab iisdem originibus et productione et educatione deducit. Simul vero et hoc considerare fas est, quod, si quis filios in parabola illa memoratos humanam naturam indicare censeat, et per majorem natu illos, qui gratiam pristinam conservarint, nec donum illud intemperantia sua corruperint ; per juniorem vero eos, qui mala præ bonis elegerint, et facultates suas luxuria dissiparint ; sive illum quidem angelorum, hunc vero hominum repræsentare hinc statum, hinc mutationem, censeat ; sive denique placeat (licebit enim quidquid libuerit) per eos intelligere illos, quorum alii sub lege alii sub gratia sint ; certe utraque hæc meditatio clare et sine exceptione de-

[38] Luc. xv, 21.

A εἰς τὸν ἐξημαρτηκοτα ἀποβλέπτει· ἤδει γὰρ αὐτοῦ γέννημα εἶναι τὸν προσελθόντα, κἂν ἀλλοτρίαις ἐπισποραῖς ἐνοθεύετο, καὶ τῆς αὐτοῦ φιλανθρώπου προαγωγῆς, ἀλλ' οὐχ ἑτέρας ποθὲν νεωτεριζούσης καταβολῆς. Μηδενὶ (43) δὲ τῶν λυπούντων προδιαθέμενος, μηδ' ἐπιβαλὼν ἄλγημα τοῖς πολυχρονίοις τοῦ παιδὸς ἀλγήμασιν. Αἴθ' ὥσπερ σου τῆς πλάνης, οὕτω καὶ τῆς ἐπιστροφῆς καὶ τῆς ἀποδοχῆς κοινώνήσαιμι ! Ἀλλ' οὖν ὁ φιλάνθρωπος καὶ ἀγαθὸς πατὴρ ἔτι πόῤῥω καὶ διᾶ μόνης τῆς μετανοίας ὁρῶν προσερχόμενον, καρπὸν δὲ οὐδ' ὁντιναοῦν προβαλλόμενον, οὐκ ἀνέμεινε καὶ τοὺς ἐπὶ τῇ μετανοίᾳ πόνους, ἀλλ' ἰδὼν αὐτὸν οὕτω κατηφῆ, καὶ τῇ μετανοίᾳ μόνῃ ἀποβλέποντα ἐσπλαγχνίσθη· καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

B Τί δὲ υἱός ; τίς ἂν, ἃ τότε διεμέριζεν αὐτὸν, ἀναριθμήσαι πάθη ; αἰσχύνη, λύπη, φόβος, δειλία, κατήφεια, ἐλπίδες, μόνῳ τῷ θέλειν σαλεύουσαι, ἀνάμνησις τῶν ἀργαίων, μνήμη τῶν ὑπερορίων, λογισμὸς τῶν μελλόντων. Ὁ δὲ κρατεῖ τῇ μετανοίᾳ πάντων. Καί φησι· Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου. Καὶ ἡ τῶν ῥημάτων ἐξομολόγησις τῆς ψυχῆς οὐ ψευδομένη τὴν διάθεσιν, παραυτίκα μὲν αὐτὸν τὴν στολὴν ἐνδύει τὴν πρώτην. Καὶ δακτυλίῳ τῆς χειρὸς τὰς πράξεις σφραγίζει, καὶ ὑποδήμασι τοὺς πόδας, μηκέτι δάκνειν τὸν ὄφιν τὴν πτέρναν, ἀσφαλίζεται. Εἶτα καὶ τὸν μόσχον θύει τὸν σιτευτὸν, καὶ εὐφραίνεται λαμπρῶς τε καὶ πολυτελῶς ὁ πατὴρ μετὰ τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναλύσαντος

C υἱοῦ καὶ ἀνευρεθέντος μετὰ τὴν μακρὰν ἐκείνην ἀπώλειαν. Ὁρᾷς ὅπως αἰνιγμάτων πάντων ἀκριβέστερόν τε καὶ σαφέστερον ἡ παραβολὴ παραδίδωσιν. Ἀγαθοῦ μὲν καὶ πλάστου καὶ πλάσματος προελθεῖν ὃς καὶ φῦναι τόν τε ἄσωτον υἱὸν καὶ τὸν ὁμοφυῆ καὶ πρεσβύτερον αὐτοῦ, καὶ χρόνῳ καὶ ἀνορθώμασιν, ὃς καὶ τῇ τοῦ πατρικοῦ οἰδιαίτῃ (44) διαμεμένηκέ τε, καὶ τὴν προτέραν δόξαν, καὶ οὐσίαν μετὰ τοῦ πρισβείου συνετήρησε, καὶ οὐχὶ τὸν μὲν πρεσβύτερον ἐξ ἄλλης, τὸν δὲ νεώτερον ἐξ ἀντικειμένης σποράς ἢ γενέσεως προάγει, ἀλλ' ἄμφω καταβολῆς τε τῆς αὐτῆς καὶ φύσεως καὶ προαγωγῆς καὶ διαίτης ἀναγράφει. Καὶ ἐπιθεωρεῖν προσήκει, ὡς εἴ τις τοὺς τῆς παραβολῆς υἱοὺς τὴν ἀνθρωπίνην δηλοῦν φύσιν

D ὑπολάβοι, καὶ διὰ μὲν τοῦ πρεσβυτέρου τοὺς, οἳ τὴν ἀπ' ἀρχῆς διεσώσαντο χάριν, καὶ τὸ δῶρον οὐχ ὕβρισαν ἀσωτίᾳ, διὰ δὲ τοῦ νεωτέρου τοὺς ἀνθελομένους τὰ φαῦλα πρὸ τῶν ἀμεινόνων, καὶ τὴν οὐσίαν εἰς ἀσωτίαν ἀμειψαμένους, εἴτε τὸν μὲν τὴν ἀγγελικὴν, τὸν δὲ τὴν ἀνθρωπίνην παραδειγματίζειν κατάστασιν καὶ λῆξιν. Εἰ βούλει δὲ (πῶς δ' ἂν σὺ βουληθῆς), τοὺς ὑπὸ τὸν νόμον τε καὶ ὑπὸ τὴν χάριν (45). οὐδὲν ἔλαττον δι' ἑκατέρας θεωρίας λαμπρῶς τε καὶ ἀναμ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(43) Μηδενί. Malim legere μηδέν. Id enim sibi velle videtur Noster, quod nihil eorum in medium attulerit, quæ animum pœnitentis tristitia majore implere poterant.

(44) Οἰδιαίτῃ. Ita ms. Sensus vero per se ostendit legendum esse οἴκου διαιτῃ.

(45) Καὶ ὑπὸ τὴν χάριν. **Varias veterum hujus parabolæ expositiones memorat cl. Jo. d'Outrein. in Explicatione Belgica hujus et similium aliarum parabolarum, quæ prodlit Amstelod., 1692, 4.**

φιδόλως ἐπιδείκνυται, ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς ἐστι πατριᾶς καὶ ἀγαθότητος καὶ οὐσιώσεως, τότε τῶν ἀγγέλων καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὅ τε νόμος καὶ ἡ χάρις, καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις, κἂν ἡ μὲν τὸ ἔμφυτον συνδιασώσατο χάρισμα, ἡ δὲ τῆς δωρεᾶς τὴν ἀπώλειαν ἀντεσπάσατο. Καὶ τόγε τῆς παραβολῆς χρησιμώτατόν τε καὶ θαυμασιώτατον, ὡς μιᾶς τινος τῶν τριῶν μοίρας κρατούσης οὐδὲν ἔλαττον, ἢ εἴπερ αἱ τρεῖς τὴν ἴσην ἐκληροῦντο νίκην, τῆς ἀποστάσίας τὸ φρόνημα καταβάλλεται.

Α'. Κἀταβάλοιτο δ' ἂν ὁμοίως, καὶ οἷς τοὺς Γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους τῶν Ἰουδαίων ἐταλάνιζεν ὁ Χριστὸς, ὅτι τῶν (46) μὲν δεδομένων αὐτοῖς ἠμέλουν νόμων, τὰς δὲ ἰδίας ἔμπροσθεν ἦγον. Οὐαὶ γὰρ, φησὶν, ὑμῖν, ὁδηγοὶ καὶ τυφλοὶ οἱ λέγοντες · Ὃς ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ ναῷ οὐδέν ἐστιν · ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει, τουτέστιν ὑπεύθυνός ἐστι δίκης, ὡς παραβάτης ὅρκου, Εἶτά ὁρᾶτε τὸ μέγεθος ὑμῶν τῆς πλάνης, κἂν νῦν, εἰ μὴ πρότερον. Ἐπάγει γὰρ ταῖς προλαβούσαις ἐπιτιμήσεσι καὶ ταῦτα · Μωροὶ καὶ τυφλοὶ, τίς μείζων ἐστὶν, ὁ χρυσὸς, ἢ ὁ ναὸς ἁγιάζων τὸν χρυσόν; Οὐχ ἅγιον μόνον τὸν νομικὸν ναὸν, ἀλλὰ καὶ τὴν γῆν ἁγιότητος καὶ γινώσκων καί ἀποκαλῶν. Ἀλλ' ὁ μὲν Σωτὴρ τοιαύτην ἀφῆκε ψῆφον περὶ τοῦ ναοῦ · ὑμεῖς δ' αὐτὸν οὐ φρίττετε καθυβρίζειν τὴν ἐσχάτην ὕβριν, πολεμίᾳ προσνατιθέντες χειρί. Καὶ τίσιν ἂν μᾶλλον τὸ, μωροὶ καὶ τυφλοὶ, ἐφαρμόσειε, τοῖς τετιμηκόσι μὲν ὡς ἁγίους ἄμφω, προτετιμηκόσι δὲ τὸν χρυσὸν, ἢ τοῖς καὶ τὸν ναὸν αὐτὸν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ τῇ βλασφήμῳ διασπῶσι γλώττῃ, καὶ μὴ πεφρικόσι ἀῤῥήτοις ὕβρεσι καταπλύνειν, καὶ διωθουμένοις τῆς ἀγαθουργοῦ προνοίας εἰς τὴν ἀνυπόστατον τῆς τυραννίδος ἐπίνοιαν. Εἶτα · Καὶ ὃς (47) δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, οὐδέν ἐστιν · ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω τοῦ θυσιαστηρίου, ὀφείλει. Καὶ ταῖς ἴσαις παροινίαις ἴση πάλιν καὶ ἡ παρατίμησις. Μωροὶ καὶ τυφλοί! τί γὰρ μεῖζον, τὸ δῶρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζον τὸ δῶρον; Οὐ τὸν ναὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ θυσιαστήριον πηγάζειν λέγων ὁ Σωτὴρ τῆς ἁγιότητος, καὶ ἅγια μὲν ἅπαντα τὰ τοῦ ἱεροῦ · μετοχῇ δὲ καὶ μεταδόσει τὰ μὲν τῶν ἁγίων τὴν πρώτην εἰς τιμὴν ἐκληρώσατο τάξιν, τὰ δὲ δευτερεύει. Καὶ τοὺς Ἰουδαίους οὐχ ὅτι πεπαρφνήκασιν (48) ἐν αὐτοῖς, ἀλλ' ὅτι τὴν τάξιν τετολμήκασιν ἀμεῖψαι, τὸ τοῦ κόσμου φῶς, ἡ ἐνυπόστατος τοῦ Θεοῦ σοφία, τυφλοὺς καὶ μωροὺς καταδικάζει. Καὶ ὁ μὲν τὸν Πατέρα καλῶς εἰδὼς, Οὐδεὶς γὰρ οἶδε τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς καὶ ᾧ ἐὰν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ · οὗτος τὴν χάριν ἡμῖν τῷ πατρικῷ ναῷ καὶ τῷ θυσιαστηρίῳ παραγυμνῶν, αὐτὰ καὶ μεταδιδόναι τῶν ἁγιασμῶν ἐκδιδάσκει. Σὺ δὲ, ὦ! τί σε ἄν τις εἰπὼν ἀξίως προσείποι; τὸ γὰρ ἀνυπέρβλητον τῆς

A monstrat, quod ab eodem Patre et bono et Ente proficiscantur et angelorum et hominum genus, lex item et gratia, et hominum natura, sive illa insitum bonum conservarit, sive pro dono gratiæ exitium receperit. Quodque in hac parabola et utilissimum et præcipuum est, quod scilicet una potestas tribus illis dominetur, id non minus, ac si tres illæ æqualem victoriam retulissent, apostatarum sententiam prosternit.

XXX. Prosternetur vero ea similiter per ista, quibus Christus Scribas et Pharisæos Judæorum miseros proclamavit, quis leges ipsis datas negligentes ratiocinia sua potiora ducebant : *Væ* enim, inquit, *vobis, duces et cæci, qui dicitis*: *Quicunque juraverit* B *per templum, nihil est ; qui vero juraverit per aurum templi, debet*[33]. Hoc est, crimini est obnoxius tanquam transgressor juramenti. Deinde, videte magnitudinem erroris vestri vel nunc, si minus antea. Addit enim præcedentibus objurgationibus et ista : *Stulti et cæci, quid majus est, aurumne an templum, quod sanctificat aurum* [34] ? ubi non solum templum sub lege structum sanctum, sed et terram sanctitatis plenam agnoscit et appellat. Sed hanc quidem sententiam de templo Servator fert. Vos vero non veremini maxima illud ignominia afficere, hostili manui acceptum ferentes ? Et ad quos magis voces illas, *stulti et cæci*, referat ad eosne qui utrumque ut sanctum colunt, aurum vero præferunt ; an ad illos, qui et templum ipsum, et omnia quæ in eo C erant, lingua maledica proscindunt, nec infandis conviciis temerare horrent, ac a providentia beneficia ad vanos tyrannidis conceptus propellunt? Pergit Dominus : *Et qui juraverit per altare, nihil est : qui vero juraverit per donum quod est super altari, debet* [35]. Simili huic insolentiæ similis impingitur objurgatio. *Stulti et cæci ! quid enim majus est, donum an altare quod sanctificat donum* [36]. Ibi Servator non templum solum, sed et altare fontem esse ait sanctitatis. Et sancta quidem erant omnia quæ in templo erant : in communicanda vero et distribuenda sanctitate alia quidem primum locum sortita erant, alia secundum. Et Judæos quidem, non quod contumeliosos se in ea præstiterant, sed quod ordinem immutaro ausi erant, lux mundi, substantialis Dei D sapientia, cæcos et stultos appellat. Et qui Patrem bene norat : *Nemo enim Patrem novit nisi Filius, et cui Filius revelaverit* [37] ; hic gratiam nobis Patris per templum et altare explicaturus, docet, illa alias quoque res sanctitatis participes reddere. Tu vero, at quo nomine te digne satis quisquam exceperit, cum insuperabilis audacia te longe ultra stultum et cæcum evehat ! Non vereris res sanctas primo

[33] Matth. xxiii, 16. [34] ibid. 7. [35] ibid. 18. [36] ibid. 19. [37] Matth. xi, 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(46) Τῶν. Sic scripsi pro ὧν, quod erat in ms.

(47) Ὃς. Reposui hoc pro ὡς, quod mendose erat in ms.

(48) Πεπαρφνήκασιν. Ita scribere debebat librarius, pro eo quod mendose exaravit πεπαρφνύκασι.

omnis abominationis auctori acceptas ferre? Atque ille quidem tanto honore et gloria sacra legalia cingit, et Judæos, eo quod, quamvis ea colerent, digno tamen cultu non prosequerentur, tantis comminationibus et pœnæ obnoxios facit, ita quidem, ut illæ non tam ipsis quam tibi immittantur: tu autem ne sic quidem sentire vis, quanta sit tua calumnia. Et substantialis quidem Dei sapientia Scribis et Pharisæis *Væ* occlamat, quod non per omnia legi debitum cultum præstiterint, sed in levioribus quidem legem observarint, in gravioribus autem neglexerint. Tu vero, qui contra omnes et leges et sacra linguam acuis, imo et eos qui secundum legem versati sunt, in extremam impietatem pertrahis, non existimas pœnas multiplices te manere? Namque Servator: *Væ vobis*, ait, *o Scribæ et Pharisæi hypocritæ, quia decimatis mentham et cyminum et deseruistis graviora legis, judicium et misericordiam, et fidem* [38]. At secundum apostatarum sermones non ideo, quod neglexerant præcepta legis, sed quod eorum observationem sectati erant, ad pœnas vocari debuissent. Quæ enim bono non placent, eorum ut praxis ud examen et pœnas vocat facinorosos; ita aversatio extra omne crimen collocat. Sed Servator noster ut Veteris, ita et Novi Testamenti dominus et auctor exsistens, contra recentem illam impietatem magis, quam contra Judaicam negligentiam, sententiam dicit. *Hæc enim*, inquit, *decebat facere, et illa non omittere* [39], legem veterem hoc modo per novam graviter et summa cum auctoritate stabiliens. Si igitur ab iis ideo, quod dimidiam legum partem neglexerant, tantam pœnam justus judex exigit, quantam vos dare debebitis, tam impudenter non ex negligentia, sed ex odio injuriam tantam in omnes leges effundentes? Et si illos, qui prophetarum sepulcra ædificabant, et justorum monumenta ornabant, pietatisque speciem ex parte assumebant, ex propheticidis quippe orti, non judicavit a culpa immunes, sed quia mentem a sanguinario patrum ingenio non diversam circumferebant, inevitabilibus suppliciis subjecit, quæ tandem pœna invenietur, quæ non longe subsidat infra scelus vestrum, qui contra prophetas magis, quam illi, cædes spiratis, et non solum ad structuram sepulcrorum monumentorumque vos convertitis, sed implacabilem contra eos etiam post mortem inimicitiam et injuriam nunquam superandam exercetis? Quod si vero mali principii cultores fuissent prophetæ divini, non solum non decebat maledictioni subjicere vel occisores eorum, vel occisorum posteros, eosque ad pœnam rapere, sed potius eximiis mactare honoribus. At enimvero bonus hominumque amans Servator noster, suorumque ultor servorum, non solum in primos cædis

A τόλμης πορρώτερω σε καὶ μωροῦ καὶ τυφλοῦ παραπέμπει, οὐ φρίττεις τῷ ἀρχεκάκῳ βδελύγματι τὰ ἅγια ἀναφέρειν; καὶ ὁ μὲν τοσαύτῃ τιμῇ καὶ δόξῃ περιτειχίζει τὰ νομικὰ ἱερά, καὶ τοὺς Ἰουδαίους, ὅτι τιμῶντες μὴ κατὰ τὸ προσῆκον ἐτίμων, τηλικαύτης ἀρᾶς καὶ δίκης ἐνόχους ποιεῖ, οὐ κατ' ἐκείνων μᾶλλον ἢ κατὰ σοῦ ταύτας ἀφιείς. Σὺ δὲ τοῦ μεγέθους τῆς σῆς βλασφημίας οὐδ' οὕτως αἴσθησιν βούλει λαβεῖν. Καὶ ἡ μὲν αὐθυπόστατος τοῦ Θεοῦ σοφία τοὺς Γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους ἔτι καθυποβάλλει τῷ οὐαὶ, ὅτι μὴ διὰ πάντων τῷ νόμῳ τὸ σεβάσμιον ἔνεμον, ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς μικροτέροις ἐνομοφυλάκουν, ἐν δὲ τοῖς μείζοσι παρηνόμουν. Σὺ δὲ κατὰ πάντων τὴν γλῶσσαν ὀξύνων καὶ νόμων καὶ ἱερῶν, ἀλλὰ καὶ τοὺς, ὅσοι ποτὲ κατὰ τόν νόμον ἐπολιτεύοντο εἰς ἐσχάτην ἀσέβειαν B ἕλκων, οὐκ οἶει πολυπλασίους τὰς ποινὰς ὑφέξειν; Καὶ γὰρ ὁ Σωτὴρ, Οὐαὶ ὑμῖν, ἐπιφέρει, Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον, καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸ ἔλεος, καὶ τὴν πίστιν. Καίτοιγε κατὰ τὸν τῆς ἀποστασίας λόγον οὐκ ἐφ' οἷς παρεώρουν τὰ τοῦ νόμου, ἀλλ' ἐν οἷς ἔστεργον τὰς εἰσπράξεις, ἔδει τούτους ἀπαιτεῖσθαι. Ἃ γὰρ οὐκ ἔστι τῷ Ἀγαθῷ ἀρεστὰ, τούτων ὥσπερ ἡ πρᾶξις ἐν εὐθύναις τοὺς ἑλομένους ἀπάγει (49), οὕτως ἡ φυγὴ πάσης ἀνωτέρω τίθησιν αἰτίας. Ἀλλ' ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ὁ τῆς Παλαιᾶς ὥσπερ καὶ τῆς Καινῆς κύριος ὑπάρχων καὶ δεσπότης, κατὰ τῆς νεωτεριζούσης ἀσεβείας μᾶλλον ἢ τῆς Ἰουδαϊκῆς ὀλιγωρίας τὴν ψῆφον ἐκφέρει· Ταῦτα C γὰρ ἔδει, φησὶ, ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι, νόμῳ τὸν νόμον τὸν παλαιὸν τῷ νέῳ σφόδρα καὶ μετὰ πολλῆς ἀσφαλισάμενος τῆς κυριότητος. Εἰ οὖν παρ' ἐκείνων, ὅτι τὰ ἡμίσυ παρεώρων τῶν νομίμων, τηλικαύτην δίκην ὁ δίκαιος κριτὴς λαμβάνει, ὑμῖν τίς ἂν ἐξαρκέσῃ δοῦναι καὶ ταῦτα οὕτως ἀνέδην οὐκ ἐξ ὀλιγωρίας, ἀλλ' ἐξ ἀπεχθείας, θεομάχον τηλικαύτην ὕβριν κατὰ πάντων ἀπορρίπτουσιν; Καὶ εἰ ἐκείνους τοὺς τῶν προφητῶν οἰκοδομοῦντας τάφους, καὶ τὰ τῶν δικαίων μνημεῖα κοσμοῦντας, καὶ μέρει τινὶ τὸ τῆς εὐλαβείας σχῆμα περιβαλλομένους, τῆς προφητοκτόνου σπορᾶς ἀνευθύνους οὐκ ἀφῆσιν, ἀλλ' ὅτι τὰς γνώμας πρὸς τὴν πατρῴαν μιαιφονίαν οὐδὲν D ἐχούσας εὐλαβέστερον ἔφερον, καὶ τιμωρίαις ἀπαρακλήτοις ὑποβάλλει, ὑμᾶς κατὰ τῶν προφητῶν πολὺ πλέον ἐκείνων μιαιφονοῦντας, καὶ οὐ μόνον πρὸς οἰκοδομὴν τάφων καὶ μνημείων ἐπιστροφὴν τινα δεχομένους, ἀλλ' ἄσπονδον τὴν κατ' αὐτῶν ἔχθραν καὶ μετὰ θάνατον, καὶ τὴν ἀνυπέρβλητον κρατύνοντες ὕβριν, τίς ἂν τιμωρία τὴν δίκην εὑρεθείη μὴ πολὺ ἐλάττω τοῦ τολμήματος ἀπαιτοῦσα· Καίπερ εἰ τῆς κακεργέτιδος ἦσαν οἱ θεοφόροι προφῆται θεραπευταὶ, οὐ μένον οὐκ ἐχρῆν ἀραῖς ὑποβάλλεσθαι οὔτε τοὺς ἀνελόντας αὐτοὺς, οὔτε μὲν τοὺς

[38] Matth. XXIII, 23. [39] ibid. 24.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(49) Ἀπάγει. Ita scripsi pro ὑπάγει, quod ms. mendose præferebat. Hoc enim verbum cum sequente ἑλομένους conjungi nequit.

ἐκ τῶν προφητοκτόνων φύντας, οὐδ' εἰς ποινὰς ἄγειν, ἀλλὰ ταῖς πρώταις δεξιοῦσθαι τιμαῖς· Ὁ δὲ ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος ἡμῶν Σωτὴρ, καὶ τῶν αὐτοῦ θεραπόντων ἐκδικητὴς οὐκ εἰς τοὺς αὐτουργοὺς μόνον τῶν μιαιφόνων καὶ τὰς τῆς μιαιφονίας εὐθύνας περιγράφει, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκείνων παῖδας ὄφεις καὶ γεννήματα ἐχιδνῶν ἀποφαίνων ἄφυκτον αὐτοῖς ἀναμένειν τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς προαγγέλλει. Συνέχων δ' ἔτι μᾶλλον τὰ νέα τοῖς παλαιοῖς καὶ τὰ παλαιὰ συνάπτων τοῖς νέοις, καὶ τὸ ἐν ἀμφοῖν πλημμέλημα δι' ἴσου δεικνὺς εἰς καταδίκην ἄγον, δι' ἧς καὶ τὰ τῆς τιμῆς, αὐτοῖς συνεισάγεται τῆς ἴσης καὶ ὁμοίως κληρουχίας μετεσχηκότα· Διὰ τοῦτο ἐγὼ, φησὶν, ἀποστελῶ πρὸς ὑμᾶς προφήτας καὶ σοφοὺς καὶ γραμματεῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν. Πρόσχες· Ὅπως ἂν ἔλθῃ ἐφ' ὑμᾶς, πᾶν αἷμα δίκαιον ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, ὃν ἐφονεύσασε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ [τοῦ θυσιαστηρίου. Ὁρᾷς, ὅπως τῆς αὐτῆς ἐνόχους καὶ μιαιφονίας καὶ τιμωρίας ἀποφαίνει, ὅσοι τε τὰς παλαμναίους χεῖρας κατὰ τῶν πρὸ τῆς χάριτος Θεῷ εὐαρεστησάντων ἐπανετείναντο, καὶ ὅσοι κατ' ἐκείνων, ὧν ἡ χάρις τὸ πολίτευμα, καὶ οὓς αὐτὸς εἰς τὰς τῶν Ἰουδαίων συναγωγὰς καὶ πόλεις τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κηρύσσειν ἀπέστειλε, τὴν αἱμοβόρον λύσσαν ἐναπεχέαντο. Οὕτως τὴν χάριν καὶ τὰ πρὸ τῆς χάριτος τιμῶν τε καὶ ἀποδεχόμενος ὁ ἑκατέρας καὶ δημιουργὸς καὶ νομοθέτης καὶ διὰ πάντων τὴν αὐτῶν παριστῶν συμφωνίαν, μετέχειν τε δεικνὺς ὁμοτίμου σεβασμιότητος, πανταχόθεν τῆς ἀσεβίας ἅπασαν πρόφασιν προεκτέμνει.

auctores homicidii pœnas transfert, sed et progeniem eorum serpentes et serpentum fetus appellans, inevitabilem ignis gehennam eos manere prænuntiat. Adhuc vero magis nova cum veteribus conjungens, et vetera novis adaptans, atque id, quod utrinque peccatur, æqualem pœnam promereri ostensurus, quo ipso simul subinnuitur, utrisque eumdem cultum eumdemque dignitatis locum adjudicatum esse: *Propterea ego*, inquit, *mittam ad vos prophetas et sapientes, et scribas, et ex illis nonnullos cædetis in synagogis vestris, et persequemini ex una urbe in aliam*[40]; attende nunc! *Ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram inde a sanguine Abelis justi usque ad sanguinem Zachariæ, filii Barachiæ, quem occidistis intra templum et altare*[41]. Videsne, quomodo eidem et cædi et pœnæ obnoxios pronuntiet, tum eos, qui impias manus intulerunt iis qui ante gratiæ tempus Deo placuerunt, tum illos qui in homines sub gratia viventes eosque omnes, quos ipse regnum suum annuntiaturos in urbes et synagogas miserat, sanguinarium furorem effuderunt. Ita et tempus gratiæ, et ea quæ illud antecesserunt, æstimans et magni faciens Jesus, utriusque auctor et conditor, et ubique utriusque consensionem stabiliens, ac eodem cultu prosequenda ostendens, omnem impietatis prætextum præscindit.

ΛΑ'. Ἔδει δ' οὖν τοὺς ἀποστάτας, εἰ καὶ μὴ τὴν μίαν ἀρχὴν εἰς δύο διχάζοντας, μηδ', ἐπειδὰν τὰ τοῦ νόμου διαγελῶσι μυστήρια (καίτοι πῶς ἀνειμένος εἶπον μηδ' ἡνίκα τὴν κτίσιν συλᾷν ἐπιχειροῦντες τοῦ κτίστου, κακοὶ κακὸν κακίστῳ δῶρον προσφέρωσιν;)· ἔδει γοῦν αὐτοὺς εἰ καὶ μὴ ἐπ' οὐδενὶ τούτων, μηδ' ἐφ' ᾧ τοῦ προφήτου ὑβρίζουσι, καίτοι τηλικούτων τὴν ἀτοπίαν ὄντων, ἀλλ' οὖν, ἐπειδάν γε τὸ ἑαυτῶν σῶμα πονηρὸν καὶ πονηρᾶς πλάσεως λέγωσιν, αὐτίκα καταδύεσθαι. Ἀλλὰ ποῦ γῆς; Ζητεῖν δὲ καὶ τῶν ὑποχθονίων εἶνι βαθύτερον, οὐχ ὅτι ἐκείνων πρὸς ἀθεότητα τοῦτο βαρύτερον, ἀλλ' ὅτι καὶ, δι' οὗ τὴν βλάσφημον φωνὴν ἀφιεῖσιν, ἐξ ἀθέου πλάσματος ὁμολογοῦντες λαμβάνειν τὸ ὄργανον, οὐκ αὐτίκα ῥίπτουσι πάντα, καὶ φεύγουσι τὴν ἀσέβειαν, ὀργάνῳ πονηρίας βοῶντες ὡς, ἐν οἷς ταῦτα φθέγγονται, κέχρηνται. Ἀλλ' ἔτι τολμῶσι πρὸς τὰ τῶν ἀνθρώπων βλέπειν πρόσωπα. Ἄνθρωπε, τί λέγεις; Δύο ἀρχαί; ἀλλὰ διὰ τοῦ πονηροῦ ταῦτα φθέγγῃ στόματος. Ὁ νόμος πολεμίας ἀρχῆς, καὶ μαχομένης τῇ χάριτι; ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ τῆς πονηρίας ἀπήχησεν ὄργανον· οἱ προφῆται μοίρας χείρονος; ἐκ τοῦ αὐτοῦ αὐτοῦ τῆς κακίας σκεύους καὶ τοῦτο προχεῖται. Τὸ σῶμα πονηρὸν καὶ πονηρᾶς δημιουργίας, καὶ τί μὴ σιγᾷς τὴν ἐσχάτην σιγήν; ἀλλ' ἔτι φθέγγῃ καὶ χαρίζῃ τῷ οὕτω σε πονηρῶς καὶ ἐβδελυγμένως ὑποστήσαντι, ὥστε μηδὲ φθέγγεσθαι δύνασθαι μηδὲν ὅλως σωτήριον, μηδὲ

XXXI. Decebat igitur apostatas, etiamsi unum principium in duo non distinguerent, hoc saltem nomine, quando legis mysteria rident (sed quomodo hæc facilior et remissior dico de hominibus, qui creaturam Conditori subripere ausi pessimi pessimo pessimum donum offerunt?); decebat, inquam, eos, si vel maxime nullo horum et ne eo quidem, quod prophetas calumniantur, crimine tenerentur, in omni ista sua insolentia, saltem hoc nomine, quod corpus suum malum et a mala manu profectum dicunt, confestim se præ pudore abscondere. At ubi terrarum? Imo vero subterranea, et si quid his profundius est, quærere loca debent, non quod hoc quod ad impietatem prioribus gravius sit, sed quod membrum illud, per quod voces blasphemas emittunt, ab impia origine se accepisse profitentes, non statim abjiciunt omnia et impietatem fugiunt, clamantes se, dum ista quidem loquerentur, malitiæ instrumento usos esse. Et vel sic tamen homines isti in aliorum conspectum venire audent? Quid ais, homo? Duone sunt principia? sed tu quidem ore impio ista profers. Lex, inquis, est a principio hostili, et gratiæ opposito, sed et hunc sonum malitiæ instrumentum edit; prophetæ malum agnoscunt auctorem? At ex eodem malitiæ vase et illud profluit. Corpus est malum et mali conditoris? Et qui non ad extremum te

[40] Matth. xxiii, 34. [41] Ibid. 35.

silentium componis, sed pergis loqui et gratificari illi, qui adeo malum te et abominandum reddidit, ut nihil omnino sani proferre possis, quod a summa feritate et mendacio remotum sit ? Namque malitiæ thesaurus non potest nisi malitiam et errorem ut recipere, ita et proferre : quomodo enim lingua mendacis vera dixerit, aut quomodo malitia meditetur quidquam boni ? Mendacium veritatem dicere refugit. Et quomodo tu tibimet ipsi credis loquenti, cum mendacii sis instrumentum ? Si vero ego largiar et opiner te longe aliter sentire quam loqueris, multo te et sapientiorem et prudentiorem repræsentavero, quam si quis alius iis te vere delectari dicat, quæ proponis. Si enim hæc a malis instrumentis proficiscuntur, ac propterea mala aut falsa sunt, nonne, quippe in malis, levius peccatum est, ea quæ verbis contraria sunt, amplecti, quam cum lingua mentem quoque ipsam corrumpere. Quod si igitur ejusmodi homo de principiis loquitur, unum illum credere convenit ; si de lege gratiæ adversa, utriusque conversionem astruere censendus est ; si chorum prophetarum malum dixerit, nemo aliunde magis convincetur eum bonum esse. Si corpus ad malum referat, pro evidentissima demonstratione habe id manus esse beneficæ. Videte mihi insaniæ abyssum et impietatis magnitudinem, in iis hominibus qui nequidem in rebus imaginariis ratione certa uti possunt. Itaque nec incantando aures fascinare fas est, quia hoc ipso insanabili culpæ subjici eas merito quis affirmarit. Atqui, inquam ego, si quis salutaribus incantamentis aurem præbeat, initium faciet ad pristinam nobilitatem redeundi : sin minus, vel ex inde sententiam non revocandam ipse in se ipsum fert, quod pravam transformationem bonæ formationi omnino præfert, et mutationem in deterius, cum bonam decuisset, servat constanter. Non quippe incantatori potest vitio dare, quod silet, sed silentii causam sibi exprobrare omnem, culpæque omnis se reum facere debet, qui suam ipsius insaniam et cæcitatem pro silentii culpa nobis venditat. Propterea et reliqua his junge.

τῆς βαθείας μέθης καὶ ψευδολογίας ἐλεύθερον. Ὁ γὰρ πονηρίας θησαυρὸς οὐκ οἶδεν, ἀλλ' ἢ τὰ τῆς πονηρίας καὶ πλάνης ὥσπερ θησαυρίζειν, οὕτω δὴ καὶ προβάλλεσθαι· ἡ τοῦ ψευστου γλῶσσα πῶς ἂν ἀλήθειαν εἴποι ; ἡ πονηρία πῶς ἐννοήσοι τὴν ἀγαθότητα ; τὸ ψεῦδος λέγειν φεύγει τὴν ἀλήθειαν. Καὶ πῶς σὺ σαυτῷ πιστεύεις λέγοντι, τοῦ ψεύδους ὑπάρχων ἐργαστήριον. Ἐγὼ δὲ σε φρονεῖν τάναντία, ὧν λέγεις, ἐξιὼν, καὶ νομίζων, πολὺ σωφρονέστερον ἂν καὶ συνετώτερον εἰσάγω, ἢ εἴτις σε στέργειν, ἃ λέγεις, τίθησιν. Εἰ γὰρ ἐκ πονηρῶν ὀργάνων ταῦτα, καὶ διὰ τοῦτο πονηρὰ ἢ ψευδῆ, πῶς, ὡς ἐν κακοῖς, οὐ πολλῷ κουφότερον τὰ ἐναντιώτατα τῶν ῥημάτων πρεσθεύειν, ἢ τῇ γλώττῃ καὶ τὸν νοῦν συνδιαφθείρεσθαι. Διὸ (50) λέγει ἀρχάς· μίαν προσῆκε φρονεῖν. Πολέμιος ὁ νόμος τῇ χάριτι. τὴν συμφωνίαν κηρύττειν αὐτῶν· Τῶν προφητῶν φαῦλος ὁ χορός· καὶ πόθεν ἄν τις γνοίη μᾶλλον, ὅτι χρηστός. Το σῶμα πλάττει τοῦ πονηροῦ· ἀρκεῖ πρὸς τελευταίαν ἀπόδειξιν, ὅτι παλάμης ἐστὶ τῆς ἀγαθουργοῦ. Ὁρᾶτε τὸ τῆς ἀνοίας βάθος, τὸ μέγεθος τῆς ἀθεότητος, τῶν μὴ δυναμένων ἔχειν λογισμῶν οὐδ' ἐπὶ φαντασίαις πλαττομέναις ὑπόστασιν. Οὐκοῦν (51) οὐδ' ἐπᾴδειν ὅλως δεῖ ταῖς ἀκοαῖς, ὅτι τὸ αὐτὸ τῆς αἰτίας ἀνίατον εἶποι τις ἂν ταύτας ἐπινέμεται. Φαίην ἂν ἔγωγε· εἰ μὲν γὰρ τις τῶν σωτηρίων ἐπῳδῶν παραδέξοιτο, ἀρχὴν λαμβάνει πρὸς τὴν προτέραν ἐπαναδραμεῖν εὐγένειαν· εἰ δέ μὴ, καθ' ἑαυτοῦ γε, κάντεῦθεν τὴν ψῆφον αὐτὸς ἀφίησαν ἄφυκτον, πονηρὰν μετάπλασιν τῆς ἀγαθῆς πλάσεως καθόλου ἑαυτὸν ἀνθελόμενος, καὶ τὴν πρὸς τὰ χείρω μεταβολὴν (δέον τὸ ἀγαθὸν) συντηρήσας ἀμετάβλητον. Οὐκοῦν οὐ τὸν ἐπᾴδοντα σιγᾷν, ἀλλὰ σιγῆς ἑαυτὸν πάσας στηλιτευει καὶ διὰ πάντων ὑπεύθυνον, ὃς τὴν οἰκείαν ἐξ ἀπονοίας πώρωσιν σιγῆς ἡμῖν αἰτίαν ἐπέσειεν. Διὸ δὴ σύναψαι καὶ τὰ λείποντα.

XXXII. Servator noster hominum amantissimus et optimus, qui venit, ut peccata mundi tolleret, tum morbis aliis et ærumnis liberavit homines, tum multis peccatorum remissionem largitus est, factæque remissionis argumentum a sanatione corporis petiit et aliis proposuit. Jam vero si mali conditoris opus esset corpus, sicut homines blasphemi audacter tradunt, fieri certe non poterat, ut illud solius bonæ divinitatis beneficium, veniam nempe peccatorum, in fidem confirmationemque per pravitatem suam reciperet. Idem enim hoc est, ac si dicas malitiæ compagem fontem esse, ex quo bonitas scaturiat, siquidem remissio peccatorum ex sanatione corporum, quæ malitiæ sunt progenies, procederet. At enimvero Servator noster non

ΛΒ'. Ὁ φιλάνθρωπος ἡμῶν Σωτὴρ καὶ ὑπεράγαθος, ὁ τὰς ἁμαρτίας ἐπιδημήσας ἆραι τοῦ κόσμου, τῶν ἄλλων νοσημάτων καὶ παθῶν τὸ γένος ἐλευθερῶν, καὶ τὴν τῶν ἁμαρτημάτων πολλοῖς ἄφεσιν ἐχαρίζετο, καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀφέσεως ἀπὸ τοῦ σώματος θεραπείας ἐλάμβανέ τε καὶ παρείχετο. Καίπερ εἰ πονηρᾶς ἦν τὸ σῶμα διαπλάσεως, ὡς βλασφημία θρασύνεται, οὐκ ἂν εἴη δυνατὸν τὸ μόνης τῆς ἀγαθῆς θεότητος ἀγαθούργημα, τὴν τῶν πλημμελημάτων συγχώρησιν, τὸ πιστῶν καὶ βέβαιον διὰ τῆς κακίας ἐπιδέχεσθαι. Οὐδὲν γὰρ ἐστιν ἄλλο λέγειν, ἢ τὴν τῆς κακίας σύστασιν πηγάζειν τῆς ἀγαθότητος τὴν ἐνέργειαν, εἴπερ ἡ μὲν ἄφεσις τῶν ἁμαρτημάτων ἐκ τῆς τῶν σωμάτων θεραπείας προείη, τὰ δὲ τῆς κακίας ὑπάρχει γεννήματα. Ἀλλ' ὁ Σω-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(50) Διό. Fortasse legendum est δύο. Bina enim erant principia, quæ Pauliciani venditabant. Interim et particula διὸ locum tueri potest, quippe qua ad argumentationem opus esse videtur, præcipue, cum legendi constet, non plura quam duo principia istis hominibus recepta fuisse.

(51) Οὐκοῦν. Obscurior in his est Photius et subtilior. Mentem tamen ejus assecutum me esse spero.

τὴρ οὐ μόνον λόγῳ τὰς τῶν σωμάτων θεραπείας ἐβράβευεν, ἀλλὰ καὶ χειρὶ, Πάλιν ἀλλαχοῦ κρατεῖ χειρὸς, ἧς μὴ πλάστης ἦν, καὶ τὸ κοράσιον ἐγείρει, καὶ τὸν υἱὸν ἀνίστα τῆς χήρας, καὶ καλῶς ἀποσκευασθὲν τῆς ψυχῆς σῶμα πάλιν ἐπαναστρέφει, καὶ συνάπτει ταύτῃ, ὃ καλὸν μὲν ἦν κατὰ τὴν θεομάχον γλῶτταν μηδ' ὅλως λαβεῖν, δεύτερον δὲ λαβοῦσαν θάττον ἀποθέσθαι, χείριστον δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀπόθεσιν συναφθῆναι πάλιν. Καὶ ὁ τὸ κράτος ἐλθὼν καταλῦσαι τοῦ ἐχθροῦ, πάσῃ δυνάμει κρατύνειν αὐτοῦ τὰ ἔργα φιλονεικεῖ. Καὶ τί λέγω κρατύνειν ; μενοῦνγε τὴν τυραννίδα πολλάκις λυομένη, τοῦτο μὲν οἷς ὑπέκειτο τὰ ταύτης ἔργα παντοδαποῖς νοσήμασι δαπανώμενα, τοῦτο δὲ οἷς διεσπᾶτο τῷ θανάτῳ καὶ τῷ φθορᾷ παρεδίδοτο, αὐτὸς ὁ τῆς τυραννίδος καθαιρέτης παρ' ὅλον τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ τὸν καιρὸν, ἀνακαινίζων ταύτην ὥφθη τῆς φθορᾶς ἀνιστῶν, τῶν παθῶν ἀπαλλάττων, καὶ τοσαυτάκις, ὁσάκις νεκροὺς τε εἰς ἀναβίωσιν ἦγε καὶ τῶν σωμάτων τὰς νόσους ἀπῄλαυνε.

ΛΓ'. Καὶ τὸ ἔτι μάλιστα δυσανασχετούμενον, ὅτι περ ἐξ ἐκείνου μέχρι νῦν διά τε τῶν αὐτοῦ θεοφόρων μαθητῶν, καὶ ἃ τὴν ἐκείνων μετῆλθον διαδοχὴν, οὐ λήγει ταύτην διὰ τῶν ὁμοίων πράξεων συγκαταπράττων καὶ συγκατασκευαζόμενος. Ἆρα ἔστι τι τῆς τοιαύτης ἐμπληξίας, ἢ παρ' Ἕλλησιν ἢ παρὰ Βαρβάροις ἐμπληκτότερον ἢ ἀθεώτερόν τι λαβεῖν ; Ἐγὼ μὲν οὐχ ὁρῶ, οἶμαι δὲ οὐδ' ἄλλως ὁρᾷν οὐκ ἀνάξιος. Πυνθανομένοις μέν τοι τοῖς Φαρισαίοις εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν ἀπολύειν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ὅρα, πῶς οὐκ ἀλλαχόθεν, οὐδ' ἐκ τῆς ἰδίας ἐξουσίας καὶ τῶν τῆς χάριτος δογμάτων ὁ φιλάνθρωπος ἡμῶν Δεσπότης, ἀλλὰ δι' αὐτῆς τῆς ἀρχαιογονίας καὶ τὴν λύσιν αὐτῶν τῆς ἀπορίας καὶ τὴν ἐπιτίμησιν ἐπάγει. Οὐκ ἀνέγνωτε γὰρ, φησὶ ὅτι ὁ ποιήσας αὐτοὺς ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς ; διδάσκων, μὴ δεῖν ῥᾳδίως διαλύεσθαι τὰ συνοικέσια μηδ' οὕτως προπετῶς, πρὸς ἃ συνωθεῖ τὸ τῆς ὁρμῆς ἀκόλαστον, καταφέρεσθαι. Καὶ ὅτι τὴν δημιουργίαν αὐτὴν διδάσκαλον ἔχοντες τοῦ μήτε (52) πλείοσι μιᾶς γυναιξὶ συνάπτεσθαι, μήτε διασπᾷν τὴν συνάφειαν, οὐκ ἠθέλησαν οὔτε τὴν ἐντολὴν ἐκ τοῦ Μωσαϊκοῦ διδασκαλείου μαθεῖν, οὔτε τὸ ἄπορον (53) ἐπιλυόμενον συνιδεῖν ; Ἀλλ' αὐτὸς ἐκεῖθεν πρὸς ἑκάτερον παραταξάμενος μόνον λοιπὸν ἴδιον τὸν παλαιὸν ποιεῖται, ἐαὶ δι' ἐκείνου πλέκει τὸν τῆς χάριτος. Ὁ γὰρ ἐκ μὴ ὄντων ἅπαντα παραγαγὼν, δι' ὧν εἰς ἄρσεν καὶ θῆλυ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν μορφώσας διήρθρωσε, καὶ εἰς ἓν ἀλλήλοις συνήρμοσεν, ἐκεῖνός ἐστι, φησὶν, ὁ καὶ τὰ σπέρματα τοῦ νόμου καταβαλὼν, ὅς μὴ δεῖν μοχθηρίᾳ γνώμης ἀπ' ἀλλήλων τοὺς στναφθέντας

[42] Matth. xix, 4.

solum verbis, sed et manu sua, sanationem corporum condecoravit. Alibi enim apprehendit manum, cujus tamen non erat conditor, et puellam excitat, et filium viduæ in vitam revocat, corpusque ab anima optimo consilio separatum, reducit, et cum eadem conjungit. Atque id tamen secundum impiam hominum illorum linguam ita comparatum est, ut præstitisset nunquam illud accepisse, vel acceptum quam citissime deponere ; pessimum vero sit, depositum iterum junctum videre. Qui vero venit ad potentiam hostis frangendam, is pro viribus opera ejus stabilire annitur. Quid, inquam, stabilire ? imo vero destructor tyrannidis illius per totam suam vitam visus est ipsum hoc tyrannicum dominium, sæpius nunc quidem variis morbis, quibus opera ejus subjecta erant ; nunc autem morte et corruptione, cui morbis consumpta tradebantur, destructum iterum instaurare, modo ab interitu excitans, modo a malis liberans, idque toties, quoties mortuos in vitam revocavit, et morbos a corporibus propulsavit.

XXXIII. Et, quod adhuc minus ferri posse videtur, inde ab eo tempore usque ad præsens, non desistit tum per discipulos suos divino Spiritu actos, tum per eos qui hos in officio exceperunt, similibus actionibus idem dominium confirmare et perficere. Nunquid vero vel apud Græcos vel apud Barbaros quidquam est magis barbarum aut impium, quam quidem hoc ? Ego quidem tale quid nusquam video, neque putem me, ut viderem, alioquin indignum esse. Cum Pharisæi aliquando quærerent, num liceat homini quacunque de causa uxorem suam dimitterre, vide mihi, quomodo non aliunde, nec ex propria potestate, aut ex gratiæ doctrina Dominus noster, hominum amantissimus, sed ex ipsa creationis historia et objectionem eorum solvat, et reprehensionem formet. *Nonne enim legistis*, inquit, *quod quid fecit eos ab initio, marem et feminam fecit eos* [42] ? clare per ipsam hanc formationem diversam docens, non tam facile solvere licere connubia, neque tam temere eo abripi, quo impetus difficulter coercendus impellit. Cumque creationem ipsam magistram haberent, quod nec plures una conjuges ducere, nec conjugium dirimere liceat ; illi tamen nec præceptum hoc ex disciplina Mosaica discere, neque difficultatem solutam videre volebant. At ille inde contra utrumque decertans, veterem tantum regem propriam sibi fecit, atque hinc eam, quæ gratiæ est, nectit. Qui enim ex non exsistentibus omnia produxit, ex quibus humanam naturam in masculum et feminam formando finxit, utrumque in unum conjunxit ; is, inquit, idem est, qui et hujus legis semina spar-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(52) Μήτε. Ita scripsi pro ἤτε, quod non admittit sequens μήτε.

(53) Ἄπορον. Hanc vocem reposui pro ἄσπορον quo erat in ms. Ἄπορον enim æque ac ἀπορία paulo ante nodum vindice dignum significat.

sit; et præcepit quod non liceat ex iniqua animi sententia semel conjunctos a se invicem separare, neque immodicas sectari cupiditates, et introducto polygamias vitio hominum generationem contaminare. Vides, quomodo inde ab originibus mundi Mosaicis legem suam repetat, atque inde initium suum habere ostendat. Postea non Judæos magis per Creatorem et creationem ad silentium redigens, quam eos omnes qui eo provecti sunt, ut humanam naturam calumnientur, et generationem hominum ex se invicem convicientur, post pauca subjungit: *Quod igitur Deus conjunxit, homo ne separet* [43]. Non decet, inquit, quas Deus condidit leges, humanis consiliis evertere, neque creaturæ convenit, contra Creatorem leges ferre. Neque solum in eam dignitatem Mosaicam physiologiam evehit, sed et cum Judæi pro commendatione sententiæ suæ et opinionis Mosen proferrent et objicerent, quippe qui ipsis permiserit dimittere uxores, nihil ipsi reprehensionis impegit, neque crimini eum fecit obnoxium. Sed, quamvis ex ipsa creatione primæva et ex Judæorum exceptione occasionem nactus esset, causam hujus rei in Mosen referendi, adeo tamen se a Mose accusando abstinuit, ut eum potius sapienter tanquam dispensantem egisse profiteatur. *Moses enim*, inquit, *ob duritiem cordis vestri permisit vobis dimittere uxores* [44]. Hoc est, non ipse pœnitentia ductus, veterem illam, quamque ipse scripsit, legem negligens ad alterum illud se convertit, neque quam acceperat latentem, gratiam divinam creationem exponendi, suis ratiociniis postposuit, atque adeo nec divisionis hujus causa exstitit, sed durities cordis vestri omnem in vos causam refert. Cum enim illa perfectam legis rationem recipere nollet, et prioris illius præcepti mutationem vobis peperit, et affectibus vestris frenum boni ordinis nonnihil laxare coegit. Neque enim vir, qui Deum vidit, neglecto creationis præcepto, ad aliud digressus est, sed vestra repugnantia a rigore ejus remittere aliquid per dispensationem suasit: ne forte, cum connubium nexum juberet esse indissolubilem, durities et rigiditas mentis multo pejora efficeret, homicidio scilicet solutionem procurans, quam vi legis et doctrinæ non liceret efficere. His ratiociniis et argumentis Servator flagitium Judæorum castigat quidem, sed et simul quæstionem sophistice prolatam solvit, omnesque docet ut eum sciant nostrum esse conditorem, cujus etiam hæc lex est, ut maritus ab uxore non recedat. Quæ quidem initio ipsa creatione et conjunctione in antecessum adumbrata, deinde vero consilio et verbis ipsis promulgata et diserte proposita est. Namque Trinitatis infinitæ et omnipotentis ut bonitas et regnum et potentiam, ita

A κελεύει διίστασθαι, μηδ' ὑπερορίους ἡδονὰς, καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων γένεσιν ὑβρίζειν πολυγαμίας μιασμῷ (54) Ὁρᾷς ὅπως ἀπὸ τῆς Μωσαϊκῆς κοσμογενείας τὸν ἑαυτοῦ διαπλέκει νόμον καὶ τὴν ἀρχὴν ἐκεῖθεν ἔχειν ἐπιδείκνυσι τῆς θέσεως. εἶτα οὐ τοὺς Ἰουδαίους μᾶλλον ἐπιστομίζων διὰ τοῦ πλάστου καὶ τῆς πλάσεως, ἀλλὰ καὶ πάντας, ὅσοι δυσφημεῖν τὸν ἄνθρωπον παρηνέχθησαν, καὶ τὴν ἐξ ἀλλήλων προπηλακίζουσι γέννησιν, μετ' ὀλίγον ἐπάγει. Ὃ οὖν ὁ Θεὸς ἔζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζέτω. Οὐ δεῖ, φησὶν, οὓς ὁ Θεὸς ἐπηξε νόμους ἀνθρωπίνοις παράκινεῖσθαι σπουδάσμασιν, οὐδ' ἀντινομοθετεῖν τὸ πλάσμα τῷ Πλάσαντι. Καὶ οὐ μέχρι τοσαύτης τιμῆς τὴν Μωσαϊκὴν φυσιολογίαν ἀνάγει, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ συστάσει τῆς ἰδίας γνώμης τε καὶ
B δόξης ἀντιπροβαλλομένων τε καὶ ἀνθυποφερόντων τὸν Μωσέα, ὡς αὐτὸς αὐτοῖς ἐπέτρεψεν ἀπολύειν τὰς γυναῖκας, οὐδὲν εἰς αὐτὸν οὐδαμῶς ἀπερρίψε μέμψεως, οὐδ' ὑπαίτιον ἐποιήσατο. Ἀλλὰ καίτοι ἔχων καὶ τὴν ἀπ' ἀρχῆς ἐκ τῆς δημιουργίας ἀφορμὴν παροξύνουσαν, καὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀπορίαν εἰς τὸν νομοθέτην τὴν αἰτίαν ἐνεγκεῖν, τοσοῦτον ἀπέχετο τὸ ὑπεύθυνον ἀποφῆναι τὸν Μωσῆν, ὥστε καὶ τοῦ τῇ οἰκονομοῦντος ἐπεκόσμησε σοφίᾳ. Μωσῆς γὰρ, φησὶ, πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας, τουτέστιν, οὐκ αὐτὸς ἐν μετα-
C μελείας, τὸν ἀρχαῖον, καὶ ὃν ἔγραψεν, ὑπεριδὼν νόμον πρὸς δευτέραν ἀπόφασιν ἐπεστράφη, οὐδ' ἣν χάριν ἔλαβε λανθάνουσαν καταγγεῖλαι θείαν δημιουργίαν λογισμῶν ὀπίσω θέμενος, οὐδεὶς αὐτὸν ὁρᾷ τοῦ διεσίου (*sic*) τὸ ὑπαίτιον, ἀλλὰ τὸ ὑμέτερον σκληροκάρδιον εἰς ὑμᾶς πᾶσαν ἀναρτᾷ τὴν αἰτίαν. Μὴ βουλόμενον γὰρ παραδέχεσθαι τὴν τελειότητα τῆς νομοθεσίας, καὶ τοῦ πρωτέρου νόμου τὴν μεταβολὴν ὑμῖν κατεπράξατο καὶ ταῖς ὁρμαῖς καθυφεῖναι τὸν τῆς εὐταξίας χαλινὸν ἐδιάσατο. Οὐ γὰρ ὑπερορῶν ποθεν ὁ θεόπτης τὸ τῆς δημιουργίας πρόσταγμα πρὸς ἕτερον ηὐτομόλησεν, ἀλλὰ τὸ ὑμῶν ἀπαράδεκτον οἰκονομίᾳ λῦσαι τὴν ἀκρίβειαν συνεβούλευσεν, ὡς ἂν μὴ, τῆς συναφείας ἐχούσης τὸ ἀδιάλυτον, τὸ σκληρὸν τῆς γνώμης καὶ τὸ ἀνήμερον, τὰ πολλῷ κατεργάσοιτο χείρονα, φόνῳ τὴν λύσιν, ὅτι μὴ ἔξεστι δόγματι, ἐπιμηχανώμενον. Τοιούτοις λογισμοῖς ὁ Σωτὴρ καὶ ἐνθυμήμασιν ἀπορράπτει μὲν τῶν
D Ἰουδαίων τὸ κακούργημα, λύει δὲ τὸ σεσοφισμένον τῆς ἐρωτήσεως. Καὶ παιδεύει πάντας, ἐκεῖνον ἡμῶν εἰδέναι δημιουργὸν, οὗ καὶ τὸν ἄνδρα τῆς γυναικὸς νόμος ἐστὶ μὴ διΐστασθαι. Καταρχὰς μὲν τῇ διαπλάσει καὶ συναφείᾳ οἱονεὶ τυποῦμενος προβουλεύματι, ὕστερον δὲ καὶ ῥήμασιν αὐτοῖς ἐμφανιζόμενός τε καὶ διαῤῥήδην κηρυττόμενος. Καὶ γὰρ κοινόν ἐστι καὶ ἀμέριστον τῆς ὑπερουσίου καὶ παντοκρατορικῆς Τριάδος, ὥσπερ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις οὕτω καὶ τῆς δημιουργίας καὶ τῆς

[43] Matth. 6. [44] ibid. XIX, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(54) Μιασμῷ. Sic scripsi pro μίασμα, quod ms. exhibebat. Forte etiam recte legeris μιάσματι.

νομοθεσίας τὸ ἀξίωμα. Διὸ καὶ τοῦ παρόντος νόμου (55) κατὰ μὲν τὴν ἀρχαιογονίαν ὁ τοῦ Πατρὸς Υἱὸς ὁμοούσιος τὰ σπέρματα καταβάλλεται, σάρκα δὲ λαβὼν τὴν ἡμὴν καὶ τοῖς ἀνθρώποις ὡς ἄνθρωπος ἐμπολιτευσάμενος καὶ ῥήμασιν αὐτοῖς ἀπαρτίζει τοῦτον καὶ ἐκτίθησι. Καὶ πῶς οὐκ ἄν τις φρίξειε τῆς ἐναντίας μοίρας ἢ τὴν πλάσιν ἡμῶν, ἢ τὸν Μωσέα, ἢ τὴν κοσμογένειάν μὴ ὅτι φθέγξασθαι, ἀλλὰ καὶ λογισμοῖς τῆς τοιαύτης βλασφημίας, τοῦ πονηροῦ προσβάλλοντος, κἂν ἐπίδραχυ δοῦναι τῇ δυσσεβείᾳ κυμαίνεσθαι τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ μὴ θᾶττον καὶ αὐτὴν ἀποσοβεῖν τὴν πεῖραν καὶ μετὰ σφοδρότητος ἀποτρέπεσθαι.

ΛΔ'. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων ὁ Δεσπότης ἰδὼν αὐτοῦ τὸν κόσμον καὶ γινώσκει, καὶ πολλάκις ἐπιδείκνυται. Καὶ πῶς οἱ ἀλλοτριοῦντες αὐτὸν τῆς ἐκείνου κραταιᾶς χειρὸς οὐκ ἀλλότριοι περιφανῶς καὶ αὐτῆς τῆς τῶν Χριστιανῶν ἐξελέγχονται κλήσεως. Καὶ γὰρ τὴν παραβολὴν τοῦ σπείροντος τὸ καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ, καὶ τὴν τῶν ζιζανίων ἐπισπορὰν, ἣ καθεύδουσιν ἐπιθέμενος ἔσπειρεν ὁ ἐχθρὸς, ταύτην δὴ τοῖς μαθηταῖς ἀναπτύσσων αἰτοῦσι μαθεῖν. Ὁ σπείρων, φησὶ, καλὸν σπέρμα ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ ἀγρός ἐστιν ὁ κόσμος. Ὃν ἐν τῇ ἀποτυπώσει τῆς παραβολῆς ἀγρὸν αὐτοῦ εἶπε, τοῦτον ἐν τῇ ἀναπτύξει κόσμον ὀνομάζων καὶ δηλῶν, οὐκ ἄλλου τινὸς, ἀλλ' αὐτοῦ εἶναι τὸν περίγειον κόσμον, ἐν ᾧ καὶ σωματικῶς παρὼν τὸν τῆς σωτηρίας διέσπειρε λόγον. Ὅταν οὖν ἡ ἀλήθεια τὸν κόσμον αὐτοῦ λέγῃ εἶναι, ἔλεγε δὲ καὶ ὁ πονηρὸς, ἡνίκα τὰς βασιλείας πάσας κατηλαζονεύετο ὑποχειρίους ἔχειν· οἱ δὲ τῇ τόλμῃ τῆς γλώττης ἀφαιροῦσι μὲν αὐτὸν τοῦ κοινοῦ Κτίστου καὶ Δημιουργοῦ, ὑπόβάλλονται δὲ τῷ διαβόλῳ, ἆρα οὐκ εἰς ψεῦδος μὲν ἀποῤῥίπτουσι τὴν ἀλήθειαν, τὸν δ' ἀρχηγὸν τοῦ ψεύδους ἀληθείᾳ μετὰ τῆς ἄλλης δόξης καλλωπίζουσι καὶ τοῦ μὲν Δεσπότου συλοῦσι τὸ κτῆμα, μετὰ τοῦ λῃστοῦ δὲ γίνονται, καὶ τὸν ἀποστάτην καὶ μαστιγίαν καὶ ἀγνώμονα τῶν ὁμοδούλων ἀναγορεύουσι κύριον; Καὶ πῶς ἂν οὗτοι τὸν ἀληθῆ καὶ φιλάνθρωπον ὄψονται Κύριον, τῆς τυραννίδος συνεργοὺς καὶ ὑπηρέτας, μᾶλλον δὲ ἀρχηγοὺς ἑαυτοὺς ἀπογραψάμενοι; Ἄλλως τε δὲ, εἴπερ μὴ ἦσαν οἱ ἀγροὶ καὶ ὁ κόσμος τοῦ ἀγαθοῦ καὶ φιλανθρώπου Σωτῆρος ἡμῶν, ἀλλ' ἡ φαυλότης αὐτῶν διεκληροῦτο τὴν κυριότητα, πῶς τοῖς ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καταλιποῦσιν οἰκίας καὶ ἀγροὺς, καὶ τῆς σωματικῆς συγγενείας τὰ τιμιώτατα κατὰ τὴν ἐν τῷ παρόντι βίῳ μισθαποδοσίαν, οὐκ ἀφαιρεῖται τοὺς ἀγροὺς, οὔτε ἄλλα, ὅσα τῆς αἰσθητῆς ἐστι κτίσεως, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τῷ ἑκατονταπλασίονι περιλαμβάνει δώρῳ καὶ ἀντιδίδωσιν, οἷς κληρονομία ἡ αἰώνιος ζωὴ, καὶ φιλοτιμεῖται τούτοις τοὺς θερμοὺς ἐραστὰς, ὧν ἡ κτίσις, εἰ μὲν (56) ἦσαν φαῦλα, καὶ αὐτὸν ἂν ἀπ-

et creationis dignitas communia sunt et indivisa. Proinde et præsentis legis semina in creatione ipsa Filius, Patri quod ad essentiam æqualis, spargit, carne vero nostra assumpta, et inter homines ut homo versatus, verbis ipsis eamdem perficit atque exponit. Et quis non exhorrescat, vel creationem nostram, vel Mosen, vel mundi productionem non solum ad contrarium principium referre, sed et blasphemis ejusmodi cogitationibus, annitente malo, indulgendo, vel brevi tempore impietatis fluctibus mentem permittere, nec potius quam citissime ipsam aggressionem evitare, et cum contentione adversari?

XXXIV. Præter ea vero quæ dicta sunt, Dominus videns mundum, agnoscit suum, et hoc nomine appellans, agnoscere se declarat. Nonne itaque illi, qui eum forti ipsius manu subtrahunt, ipsa quoque Christianorum appellatione indigni et privandi videbuntur? Parabolam enim de seminante bonum semen in agro suo, et zizaniorum disseminationem, quam malus, dormientibus insidiatus, suscepit, discipulis suis, utramque discendi cupidis explicans: *Serens*, inquit, *bonum semen filius hominis est, ager vero est mundus*[45]. Quem in summa parabolæ agrum suum dixerat, eum in explicatione mundum vocat, atque hoc ipso manifestat, non alterius cujusdam, sed suum esse mundum terrestrem, in quo corpore præsens verbum salutis sparserit. Quando igitur veritas mundum suum esse dicit, idem vero et malus affirmat, regna omnia sibi subjecta habere gloriatus: hi autem homines temerariis linguis eum communi Creatori ac Conditori subripiunt, vicissimque diabolo vindicant, nonne iidem veritatem in mendacium convertunt, mendacii vero auctorem veritatis aliarumque rerum gloria ornant, ac Domino quidem sua auferunt, et prædoni se jungentes apostatam, et mastigiam et refractarium conservorum suorum dominum constituunt? Quomodo vero illi verum hominumque amantissimum Deum videbunt, qui se ipsos tyrannidis illius socios et servos vel potius primipilos gesserunt? Quod si vero agri et mundus boni hominumque amantissimi Servatoris nostri non sunt, sed potius malum principium illorum dominatum distribuit, quomodo illis, qui ob nomen ejus reliquerunt domos et agros, et cognationis naturalis præclarissima quæque præmia in hac vita distribuens, non adimit agros, nec cætera quæ ad sensibiles creaturas pertinent, sed et illa centuplici præmio comprehendit, ac tribuit illis, quorum hæreditas est vita æterna[46], quomodo iisdem strenuos suos amatores mactat, quorum creatio, si mala fuisset, ipsum quoque eorum amorem apud eos exstinxisset? Quomodo præmii rependendi partem ea facit, quæ ne quidem ab initio possidere

[45] Matth. XIII, 37. [46] Matth. XIX, 29.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(55) **Νόμου.** Superscripta in codice ab eadem manu erat vox λόγου; sed malui retinere alteram.

(56) **Εἰ μέν.** Ita scribere jussit sensus et series verborum pro εἶπεν, quod in codice scriptum erat.

licebat ? Multo itaque magis justitia requirebat, ob quæ his non darentur talia, præmii loco, aliis etiam auferrentur. Quomodo denique locum habere potest, ut sapientia, omnem rationem superans ea quæ a malo profecta sunt, cum bonis suis donis conjungat, siquidem agri agrorumque proventus mali essent principii ?

A εσθίννυ τὸν ἔρωτα, καὶ μεροποιεῖται τῆς ἀμοιβῆς, ἃ μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἔδει κεκτῆσθαι. Μᾶλλον μὲν οὖν, δι' ἃ καὶ τῶν ἄλλων ὁ μισθὸς, οὐχ οἷς δοθείη, ἄλλοις ἀφαιρεθείη, φέρει τὸ δίκαιον. Ποῦ δὲ χῶραν ἔχει συντάττειν τὴν πάντα νοῦν ὑπερέχουσαν σοφίαν ταῖς ἀγαθοποιοῖς αὐτῆς δωρεαῖς, ἃ τῆς πονηρίας ἐστὶν, εἴπερ ἦσαν οἱ ἀγροὶ καὶ τὰ ἐν τοῖς ἀγροῖς δημιουργήματα (57).

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(57) Δημιουργήματα. Videntur hic nonnulla desiderari. Nam et abruptus sermo est, et verisimile fit Photium nostrum nova quadam ad Arsenium compellatione dicendi finem facturum fuisse. In ipso quoque ms. nulla, quæ alias comparere solet, colophonis impositi nota inveniebatur.

ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑΣ.

—

PHOTII PATRIARCHÆ

LIBER

DE SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIA

QUEM NOTIS VARIIS ILLUSTRATUM AC THEOLOGIÆ CRISI SUBJECTUM

PRIMUS EDIDIT

J. HERGENROETHER,

S. Theol. Doctor ejusdemque in Wirceburgensi lit. Universitate Professor P. O.

Ratisbonæ, MDCCCLVII. 8° Sumptus fecit G. Josephus Manz.

—

J. HERGENROETHERI PRÆFATIO.

I. De Photio ipso nihil est, quod in præsentia dicam. Uberius enim de hujus vita et scriptis ampliori opere sum acturus, quod Deo propitio uno alterove abhinc anno lucem visurum esse spero. Illud monuisse sufficiat, viros catholicos, dum dirum schisma per eum in suæ ipsius gentis perniciem excitatum, quæque illud præibant ac comitabantur facinora, ex animo detestantur, nihilo tamen secius maximi semper fecisse miram ejus eruditionem, cujus præter celeberrimum *Myriobiblion* vel *Amphilochianæ quæstiones* opera Em. Maii, immortalis memoriæ viri, maxima demum ex parte publici juris factæ testimonium faciunt luculentum ; nemini deinde esse dubium, quin ex accurata ejus historia tum dogmatum tum Ecclesiæ ipsius annales egregie juvari et illustrari possint. Atqui Photii patriarchæ

B historiam non ita pridem Gallico sermone cl. Jager eleganter non minus quam solerter pertractavit ; quod recens opus (1) auctoris scopo accommodatum, usu Photianarum epistolarum sagacissimo, insigni illorum temporum studio, judicio satis acuto, narrandi arte egregia aliisque ornamentis esse præditum haud diffiteor. Attamen præterquam quod, mea quidem sententia, ampliori adhuc usui esse possunt Byzantinæ Historiæ fontes, ac præsertim Cedreno, Zonara et Glyca longe vetustiores, quodque universim nationis nostræ historiographi strictiorem ac severiorem, licet minori venustate fulgentem, scribendi modum methodumque sectantur, mihi neque in omnibus, quæ occurrunt, quæstionibus eadem mens est idemque judicium, neque scopus meus (utpote latius excurrens, in iis vero potissi-

(1) *Histoire de Photius, patriarche de Constantinople*, par M. l'abbé Jager, Chanoine honoraire de Paris et de Nancy, professeur d'histoire à la Sorbonne, 2e édition, Paris, A. Vaton, 1854.

mum, quæ ad historiam litterariam attinent) eos A patitur fines, quos ille bene meritus auctor sibi voluit præstitutos.

II. Jam vero quod ad præsentem spectat Photii librum, quem amplioris nostri operis veluti prodromum exhibemus, editio e tribus potissimum confecta fuit codicibus, quorum duo Romæ prostant, tertius vero in Regia Monaeensi bibliotheca, aliis nonnullis, uti fieri poterat, in subsidium vocatis. Primum mihi de ineditis adhuc Photii operibus indaginem instituenti in cod. Monac. Gr. n. 27. chartac. sæc. xv vel xvi (2), majorem hujus operis partem contigit invenire. Ibi enim post *Acta conciliorum* a. 869 et a. 879 in causa Photii Constantinopoli celebratorum, fol. 449 a, sub titulo: Φωτίου πατριάρχου κατὰ Λατίνων occurrunt primo loco B quatuordecim paragraphis distincta cum initio: τίς ὅλως ἀνάσχοιτο τῶν ἐν Χριστιανοῖς τελούντων ea ipsa argumenta de Spiritus sancti ex solo Patre processione, quæ in secunda Photii epistola ed. Londin. a. 1651, p. 51-54 leguntur, et quidem huic editioni ad verbum consona. Sed fol. 450 a, sine externo et evidentiori novi operis indicio, nisi quod nova in magine notata mox sequitur capitum series (3), immediate post quatuordecim illa argumenta legitur: Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας καὶ ὅτι ὥσπερ ὁ Υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἱερολογεῖται γεννᾶσθαι, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ αὐτοῦ αἰτίου θεολογεῖται ἐκπορεύεσθαι· λέγεται δὲ τοῦ Υἱοῦ εἶναι ὡς ὁμοούσιον καὶ ἀποστελόμενον (sic) δι' αὐτοῦ. Ἐν πολλοῖς μὲν, κ. τ. λ. Textus porro a fol. 450 a (lin. 2, ab infra) usque ad f. 462 b, extremam paginam pertingit, et abrupte desinit novo notato capite [4] in particula εἰ (4). Est bene omnino scriptus, ac licet mendis non careat, et interdum gravioribus quoque erroribus deformetur, ea tamen non sunt adeo frequentia, ut in aliis illorum posteriorum sæculorum manuscriptis quam plurimis ea est invenire. Statim vero intellexi celebrem Photii *De Spiritu sancto* librum, etsi non integrum, hic exstare, qualis jam a doctis viris fuerat descriptus.

III. Primus inter eruditos, quantum scio, hujus operis mentionem fecit Leo Allatius, qui *Tractatum sane luculentissimum* illud vocat (5) atque interdum ex eo quædam suis scriptis interserit (6). Ex Allatio suas de hoc Photiano opere hauserunt notitias, qui de Historia Græcorum sive ecclesiastica sive litteraria fusius egere (7). Ampliora demum sæculo nostro dedit Card. *Maius*, cum *Amphilochianarum Quæstionum* ineditam adhuc nobilissimam partem typis evulgaret ac simul plura Photii opera luce publica huc usque carentia recenseret. Quanquam, ita doctissimus cardinalis (8), alia quædam Photii scripta de Spiritu sancto (9) exstant, hic tamen liber luculentus et varius atque prolixus nondum lucem aspexit, etsi non uno in codice Vaticano inest atque in aliis etiam bibliothecis (10) occurrit. Et in uno quidem ex Vaticanis, scilicet 216 (11), Metrophani id opus tribui observavit Allatius (12), in quo codice libros quoque adversus Manichæos eidem Metrophani, Smyrnensi episcopo (13), tribui ego ipse vidi. Sed tamen hanc inscriptionem (14) quis non falsam agnoscit, quam tot C alii codices refellunt? Si vero locus operis consideretur, ubi de Joanne papa sermo fit, nemo Photium auctorem esse dubitabit. Nunc, ut operis conspectum exhibeam, utar codice Columnensi Vaticano, quem

(2) Cf. *Aretin, Beiträge zur Geschichte der Literatur*. München 1803. 1806; t. I, fasc. iv, p. 18 seq.; t. VII, p. 387.

(3) Hinc in Notitia codicis l. c.; p. 18 scribitur: Sermo hic quasi in duos libros divisus est. Primo enim occurrunt capita xiv, tum capita xxxiii.

(4) Ibid.: Finis vero est mutilus. Sic enim desinit: Ἔργῳ δὲ καὶ τῇ κατασκευαζούσῃ αὐτῇ τὸ οἰκεῖον βούλημα εἰς τὴν τῶν θεομάχων καὶ φθοροποιῶν ἑαυτοὺς ἀπελαύνουσιν· εἰ..., Fabricius, t. IX, p. 563, inter inedita recenset. Infra legitur: ἐξισώθη κατὰ τὸ ἑαυτοῦ πρωτότυπον, h. e.: *exæquatum suo prototypo*. — Neque hoc exemplar, e quo nostrum descriptum fuit, integrum textum habuisse, suadere videtur scriptionis modus in fine f. 462 b, quo extremæ lineæ aliæ aliis breviores triangulari fere forma ponuntur, quod in librorum conclusionibus fieri consuevit; ultima vero et penultima regulariter scribuntur et totum spatium occupant; tot enim supererant verba, ut commode ea forma continuari haud potuerit.

(5) Leo Allatius, *De Eccles. Occid. et Orient. perpetua consensione*, lib. ii, c. 6, n. 4, p. 575, ed. Colon. Agrip. 1648.

(6) Exhibemus ea in Notis ad Photii textum.

(7) Walch, *Historia controversiæ Græcorum Latinorumque de processione Spiritus sancti*, Ienæ 1751, p. 37. — *Schrœckh Christliche Kirchengeschichte*, tom. XX, p. 499. — Fabricius, *Bibliotheca Græca*, t. XI, p. 28 ed. Harless.

(8) *Scriptorum Veterum nova Collectio*, tom. I, Præfat. *De Photio* § 7, p. xxiii seq. ed. Romæ 1831.

(9) Cf. Fabricium et Harless. l. c., p. 13, 14, 25, 28, 29.

(10) Harless. l. c., p. 29 memorat mss. Paris, in bibl. publica cod. 1228. n. 2; Venet. in cod. Marciano 167 (teste Morellio in Bibl. ms. Gr. et Lat. I, p. 95). *Escorial.* (V. Plüer *Itinerar. per Hispan.* p. 187). Sed et alibi idem opus reperiri haud dubium, ut vel Monac. codex ostendit Fabricio et Harlessio non ignotus, qui tamen aliud ibi opus exstare existimarunt, de quo paulo post (§ 4) agemus.

(11) Scil. Palatino 216 membran. Sunt qui eum ad sæc. xii vel xiii pertingeret censeant. D

(12) *De consens.* l. c., p. 575.

(13) « Metrophanem hunc Photii æqualem memorat sanctus Nicolaus papa epist. 8, p. 53. Et quidem hujus episcopi celebre satis nomen in illorum temporum historia est. » *M.* — Ex Metrophanis Smyrnensis ep. exposit. in I. Jo. ep. locum citat Veccus sive Beccus epigr. viii in Allatii *Græcia orthodoxa*, vol. II, p. 605, 606, Romæ 1659.

(14) Inscriptio cod. Palat. 216, f. 211 b, est hujusmodi: Τοῦ αὐτοῦ Μητροφάνους τοῦ ἁγιωτάτου μητροπολίτου Σμύρνης περὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος μυσταγωγίας· καὶ ὅτι ὥσπερ ὁ Υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἱερολογεῖται γεννᾶσθαι, οὕτως καὶ τὸ Πνεῦμα, κ. τ. λ., ut in titulo nostro; deest solum δι' αὐτοῦ in fine. Eidem Metrophani in cod. Gr. theol. Vindobon. 249 (Vide infra ad c. 3 textus nostri notam 20 et ad c. 6 not. 55) quædam nostri operis particulæ ascribuntur.

sua vetustas emendatioque commendat. Titulus operis est : Περὶ τοῦ ἁγίου καὶ ζωοποιοῦ Πνεύματος (15). Φώτιος ἐλέῳ Θεοῦ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης τῷ ὁσιωτάτῳ εὐλαβεστάτῳ ἐπισκόπῳ Βέδᾳ (16), ἐν Κυρίῳ χαίρειν. Ἐν πολλοῖς μέν εἰσιν οἱ ἔλεγχοι, κ. τ. λ. Illico Photius sophismata septem supra triginta pro suo errore de sancti Spiritus a solo Patre processione proponit, quæ jamdiu sophismata in Græcia Allatii orthodoxa necnon apud alios theologos refutata scimus. Exin tricesimo octavo capitulo objicit sibi Photius Pauli effatum. *Misit Deus Spiritus Filii sui*, de quo dicto ratiocinatur usque ad quadragesimum tertium capitulum. Exin Latinorum Patrum, Ambrosii, Augustini atque Hieronymi verba sententiæ suæ repugnantia Græce profert (17), quorum auctoritati ne acquiescat, ridiculo et pernicioso argumento utitur, nempe quod alii quoque ecclesiastici Patres parum accurate de aliis rebus interdum locuti fuerint ; quos inter ponit Clementem Romanum, Dionysium Alex., Methodium, Pantænum, Clementem Alex., Pierium, Pamphilum, Theognostum, Irenæum, Hippolytum, Basilium : quasi vero hac sermonis ratione Patrum prope universæ auctoritati impune resistere non possimus. Porro non tres illos solum Latinos Patres, sed permultos Græcos orthodoxæ sententiæ favere, cum aliunde exploratum est, tum magnus eorum numerus coacervatur in vaticanis codicibus 606, p. 240 seq., et 1115, p. 46 seq. Exin Photius a column. cod. pag. 304 incipit recensere Romanos Pontifices, qui processionem Spiritus sancti sine additamento *Filioque* dixerunt (quod argumentum Allatius de cons. p. 583 vel hoc uno responso satis infirmat, quod hi non dixerint : *a solo Patre,* sed *a Patre*, et quidem ante natam hanc controversiam sic ipsi tute loquebantur). Sunt autem hi apud Photium pontifices : Damasus, Cœlestinus, Leo Magnus, Vigilius, Agatho, Gregorius Magnus, Zacharias, Leo III, Benedictus III, Joannes VIII, Adrianus III. (Nicolaum I, Adrianum II, et Marinum I, utpote sibi infensos, reticet pravo nec prorsus tolerando artificio. Reapse priores duos reticeri a Photianis solitos queritur Allatius de cons. p. 590.) Illam etiam clypeorum Romanorum famigeratam historiam, quibus symbolum inscriptum erat, attingit Photius p. 312, super qua legendus saltem Allatius de cons. p. 580, 581 et contra Hotting. p. 418. Post hæc additis paucis epicheremalibus finem libello imponit (18).

IV. Hæc brevis synopsis, licet non undequaque accurata (neque enim aliis gravioribusque curis occupatum virum eminentissimum multum temporis hujus operis lectioni tribuisse credendum est), satis tamen opus nostrum describit ejusque argumentum determinat. Ex his atque ex variis Photii fragmentis, quæ ex Allatii aliorumque allegationibus collegeram quæque magna ex parte Monacensi textui omnino congruebant, certior plane factus sum, hoc in codice Photii ipsum illum exhiberi librum, qui facile latere diu poterat, non solum quia quæ in principio a fol. 449 tribus fere paginis leguntur, jam typis vulgata erant (quod tamen haud scio an plures animadverterint), sequentia autem nullo rubro nullaque luculentiori scripturæ distinctione notata, cum novi operis titulus inspicientium fugeret oculos, ad idem pertinere scriptum censebantur ; verum eam potius ob causam, quia bibliographorum falsæ, ut ego puto, notitiæ in errorem obvium de alio omnini Photii tractatu inducebant. Quem enim isti (19) recensent Photii librum κατὰ Λατίνων περὶ τοῦ Πνεύματος ἁγίου cujus initium : Τίς ὅλως ἀνάσχοιτο τῶν ἐν Χριστιανοῖς τελούντων ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος δύο εἰσάγειν αἴτια, quibus iisdem verbis, uti diximus (§ 2), incipit Photii de eadem materia argumantatio in epist. 2, edit. Londin., eum vix peculiarem ejusdem patriarchæ haberi posse tractatum, sed partem esse ex hac encyputatione recurrunt, *tua sophismata, tua impietas, vecordia*, etc., in genere assertorem quemlibet illius doctrinæ respiciunt, quem oratorum more veluti sibi præsentem Photius fingit, non vero ad eum pertinent, qui librum ipse mittit. Neque ad aliter statuendum nos cogunt illa, ad quæ Maius provocat (Column. cod. p. 300. scil. cap. 70) auctoris verba, quæ eodem pacto satis commode explicari possunt.

(15) Ne hunc titulum ei præferamus, quem (ex cod. Vatic. 1923) præfixum habet editio nostra, suadent tum aliorum codicum auctoritas, tum concilium a. 1156 Constantinopoli celebratum (Mai, *Spicileg. Rom.* t. X, p. 38 seq.), quod testimonium profert Φωτίου πατριάρχου ἐκ τοῦ λόγου περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας in nostro opere contentum (vide cap. 27, tum Nicetæ Choniatæ allegatio in Laurent. bibl. plut. IX, cod. 24. p. 382 (Bandin. bibl. Laur. p. 434).

(16) Supra βέδᾳ scribitur πόλεων. Tum p. 300 seq. constat, hunc Bedam fuisse orthodoxum et Photianis partibus adversantem, imo et tractatum De *Spiritus sancti a Filio processione* scripsisse. » *M.* — Inscriptio ad Bedam deest in aliis codicibus; a Joanne autem Becco citatur locus idem ille de Joanne VIII, ad quem supra provocarat Maius, ut exstans ἐν τοῖς πρὸς Εὐσέβιον λόγοις (Lib. III, ad Theodorum Sugd. episc. c. 4 *Græc. orthod.* t. II, p. 138, 139). Præterea eum, quem Photius hoc in libro alloquitur, tractatum pro Spiritus sancti processione a Filio composuisse, negari non immerito potest. Nam tum in fine tum in ipso exordio operis asserit Photius, hunc a se petivisse confutationem dogmatis Latinorum et verba illa, quæ toties in dis-

(17) Non citat Photius horum Patrum textus, sed potius variis ex rationibus textuum auctoritatem et authentiam impugnat. Unius Gregorii M. testimonium explicitum affert, versione tamen ab originali textu differente.

(18) In sequentibus Maius ea profert, quæ Photius perhonorifice dicit de Damaso, Leone I, Vigilio, Agathone, Gregorio I, Zacharia, Leone juniore, Benedicto III, atque Joanne VIII, summis pontificibus, et in iis potissimum immoratur, quæ de hoc postremo pontifice habet. Sed harum observationum potiores accommodatius ipsi Photiano textui infra apponendas esse censuimus.

(19) Lambec. Biblioth. Cæsar. t. III, p. 304. 305 ed. Kollar. Fabricius, *Bibl. Gr.* lib. v, c. 35, § 16, n. 3 ; t. XI, p. 29 ed. Harl.

clica decerptam, additis interdum nonnullis ex aliis ejusdem lucubrationibus, jam pridem suspicatus fueram; suspicio vero, mihi saltem, in summam probabilitatem transiit, cum non solum præfatum Monacensem, sed et illum ipsum Vindobonensem, codicem, cui fere soli innitebatur Fabricii assertio (20), perlustrassem aliaque indicia deprehenderem, quæ idem de nonnullis quoque aliis codicibus (21) dicendum esse confirmare videbantur. Hinc ex Photianorum operum catalogo ejusmodi librum expugendum censeo.

V. Sed ad rem nostram revertamur. Monacencis codex, uti dictum est, non totum Photii librum suppeditat; desinit ibi, ubi respondere conatur ad argumentum ex Ambrosii, Hieronymi atque Augustini auctoritate petitum, præcise eum in locum, quem cap. 67 notavimus, ubi cap. 34 ille exorditur (22). Quæ igitur in nostro codice deerant, ea ex aliis, ac præsertim ex Vaticanis, supplenda simulque textus collationem instituendam operæ pretium duxi. Sed cum Romam adire non possem, aliorum uti cogebar opera et industria. Viros tamen humanissimos nactus sum, qui ibi manum operi admoverunt et utrumque partim labore proprio partim per scriptorem rei satis gnarum libenter præstiterunt. Atque adhibitus in primis fuit eodex Vaticanus 1923, qui antea Lollini fuerat, Allatio bene notus, idem ille, ex quo *Amphilochia* edidit Maius, Bombycinus ac sæculi ferme XIII, eleganter omnino scriptus (23); deinde Palatinus ab iisdem doctis viris laudatus (§ 3), qui illo adhuc paulo antiquior esse fertur. Itaque priorem, eamque majorem operis partem tres codices suppeditarunt; Vaticanus cum Monac. textu a me, ut vere testari possum, quam fidelissime exscripto collatus fuit ac Palatinus in subsidium vocatus; deinde posterior pars ex Vatic. eodem f. 203 b. — 208 b. deprompta est, cum quo rursum conferebatur Palatinus. Mirum in modum duo illi Romani codices inter se conveniunt; Monacensis, utroque junior, plures alias ostendit lectiones, neque tamen (si menda scriptoris demas) omnino spernendas; hujus lacunas et hiatus expleverunt illi; sphalmata amanuensis hinc pariter correcta sunt, in quibus quædam erant sensum omnino perturbantia; ter circiter integras lineas omiserat scriptor ille sæculi XV, ut videtur, exeuntis vel XVI ineuntis. Adeo vero se commendabat Vatic. textus, ut nonnisi paucissimis in locis ab eo recedendum esse rati simus. Huic itaque textui generatim adoptato variantes lectiones tum in Monac. et Palat., tum aliunde repertæ appositæ fuere; interpunctio pro opportunitate constituta, scribendi mos hodie usitatus regulariter servatus est, in paucis tantummodo vel majoris perspicuitatis vel commoditatis gratia vel ob alias satis obvias rationes derelictus (24). Divisionem capitum novam adornavimus, retentis inter uncos capitibus codicis Vaticani, iisque Græcis numeris designatis (25). In prolixa illa de Galat. IV, 6, sicut in sequenti de Latinis Patribus disputatione, Vaticanus novis rursum litteris paragraphos distinxerat, quæ pariter ia hac editione servatæ fuere.

VI. Illud vero maxime ingratum erat, quod Columnensem codicem ab A. Maio adhibitum saltem aliorum opera consulere datum non erat. Hujus enim numerum cardinalis haud indicarat, quæque mihi bis ac tertio sollicite per litteras requirenti ex codd. Column. indice referebantur, spem penitus auferebant fore ut ille mox adhuc detegatur. Hac itaque spe deposita editioni liber mandatus est, nec diutius cunctandum existimavi, præsertim cum aliæ me curæ ab hoc libro avocarent, digno tamen omnino, qui eruditis offeratur. Sed cum jam sub prelo esset Photii textus, imo vero maxima ex parte excusus, tandem allatus est nuntius, codicem a Maio laudatum esse inventum in cod. Col. 38 (al. 34). memb. in-4, eleganter conscripto, qui paginas ipsius Maii manu signatas, secundum quas Photii verba ipse citaverat, in hoc tractatu ostendat; et hunc ibi integrum exstare a pag. 271 usque ad pag. 317, quemadmodum et in Vatic. et Palat. Hunc codicem qui inspexerunt periti sæculo decimo tertio assignandum arbitrantur (26). Ea res, quæ præter omnem exspectationem evenerat, mœrore simul et

(20) Revera cod. Vindobon. Gr. theol. 168 (juxta num. Nessel.; Lambeccio est cod. 61), n. 23, f. 352-354 nil aliud continet, nisi hæc ipsa ep. encyclicæ argumenta, ut ego Vindobonæ ipse vidi, et accurate proinde respondet iis, quæ in præfato Monac. f. 449 a. – 450 occurrunt. Initium utrobique: Τίς ὅλως ut supra; finis: Τὴν κοινὴν ταμιευομένων συνέλευσιν. Cæterum textum libri *De Spiritus S. mystagogia*, in iis Cæsareæ bibliothecæ codicibus qui juxta catalogos huc pertinere videbantur, non reperi; quinque solummodo segmenta inter varia excerpta in duobus mss. (Gr. theol. 249 et 324) nactus sum, æque brevissima, quæ suis locis (capp. 3, 6, 61, 68, 93) in hac editione sunt adhibita.

(21) Cf. v. g. Morellium Bibl. mss. Venet. I, p. 95 de cod. Marciano 167, et infra § 6, not. 3.

(22) Divisio capitum Monac. codicis ab illa differt, quæ in aliis, et nominatim in cod. Colum. a Maio adhibito, reperitur; dum ille usque ad eum, quo desinit, locum nonnisi 33 capita numerat, iste jam habet 43.

(23) Vide Maium l. c. Præf. de Photio § 1, p. XIV.

(24) Ne v. g. ægre ferat eruditus lector, dum cap. 19, 36, 76, in μεμνότες videt iota subscriptum quod severiores grammatici removere solent. Quod spectat ad vocem υἱός (pro υἱος), ea vox sexcenties fere hic occurrens abbreviate primitus nobis scripta fuerat, isteque calami ductus facilior ex mss. et vetustiorum librorum lectione familiaris quodammodo effectus est et consilio retentus, ne in emendando exemplari pertubatio augeretur. Licet vero iste scribendi modus ab accuratioribus editionibus amandatus fuerit, tamen exemplis non caret in libris sæculo etiam nostro vulgatis. (Vide Scotti *Amphiloch.* Phot. Neapoli 1814 p. 5 et passim.)

(25) Ilis argumenta præsertim ex ratione theologica desumpta apte plerumque distinguuntur.

(26) Excipiunt in hoc codice Photii librum epistolæ ejusdem ad Nicolaum papam, ad œconomum Antiochenæ Ecclesiæ, ad Bulgariæ principem, ad Bardam Cæs., ad Michaelem III, et ad Basilium Macedonem imp. (p. 317-410), quæ omnes jam vulgatæ sunt partim ab Anthimo Rhemnio., partim a

gaudio me affecit; mœrore quidem, quod tam sero codex iste repertus est, gaudio vero, quod tandem repertus. Illico, quamvis quem tunc unum rogare potui virum eximium, tum communis patriæ tum amicitiæ puræ vinculis mihi intime junctum, jam importunis meis interpellationibus satis defatigatum ulteriori molestia afficere formidarem, potiores tamen hujus libri variantes lectiones colligendas censui, quibus nonnulla emendari et illustrari posse non immerito judicavi; ideoque desiderio timorem superante, ut et hoc mihi præstet, nulla interjecta mora ab amico flagitavi. Nec frustra: mox annuit ille pro insigni sua in me benevolentia; ita non sine fructu quartum hunc codicem, quantum tempus ac res ipsæ permittebant, adhibere adhuc licuit. Porro Columnensis codex, ut jam Maius observarat, exemplar suppeditat emendatissimum; pluribus in locis cum Monacensi nostro omnino concordat, sæpius, ubi varias inter lectiones eligendum nobis erat, lectionem a nobis adoptatam confirmat, in aliis vero locis, iisque paucioribus, nobis refragatur. Plures sane ejusdem lectiones amplexus essem, si mihi antea præsto fuissent. Verum dum iis carebam, nimia fortasse anxietate ductus, religioni mihi ducebam, contra mss. auctoritatem, prouti tunc explorata era, sine causa gravissima immutare textum; nec causa satis gravis mihi videbatur dictio minus interdum concinna atque etiam grammaticarum quarumdam legum neglectio, quæ facile in posterioris Græcitatis auctorem, eumque licet eruditissimum, tamen sermonis elegantiæ ac puritati haud magnopere deditum, imo in scribendo justo negligentiorem et, ut ipse indicat (Præfat. in *Amphiloch. Quæst.* ed. Scotti pag. 3), λέξει ἐξειργασμένῃ καλλωπίζειν τὰ συντάγματα penitus respuentem, cadere omnino potuerunt. Nunc autem nonnullis Monac., sicut et Palat., lectionibus novum robur ex Colum. accedit, duriores quædam phrases vocesque emolliuntur, interdum et clarius Photii mens patescit. Sed hæc nonnisi pauca libri loca afficiunt. Jam vero, quod unum adhuc præstare potuimus, præstituri absolutæ ac perfectæ jam operis editioni variantium lectionum catalogum præmisimus (27), præter eas, quæ jam ex Maio descriptæ fuerant, illasque quæ ad libri finem referuntur quasque, ut statim accepimus, ita ad ipsum textum adhibuimus, omnes nobis transmissas (28) complectentem; asterisco autem eas lectiones notavimus, quæ in textum recipiendæ videbantur. Quoad res atque sententias notatu digna non occurrunt, si titulum excipias jam supra (§ 3) descriptum et mentionem morbi, quo se detentum dicit auctor (cap. 96, not. 5); exordium plane idem est ut in aliis codicibus, idem quoque finis; neque reperiri quidpiam potuit, quod res Bedæ episcopi, cui hoc in codice liber inscriptus est, melius ac perfectius adumbraret. Hæc potiora sunt, quæ de Col. codice diu requisito et tandem ab amico æque docto ac modesto feliciter detecto animadvertenda habeo. Neque hic stetit egregii viri labor, sed sua sponte alia hujus operis mss. invenire satagens, et Ottobon. cod. n. 27 nactus est, qui tamen nulli amplius usui erat; nam eumdem omnino typum præ se fert ac Monacensis noster et veluti germanus ejusdem frater habendus est (29). Cæterum insignem eam liberalitatem, qua Vaticanæ bibliothecæ thesauri Romanorum pontificum impensa cura collecti et locupletati eruditis jam dudum aperiri solebant, ego satis abundeque sum expertus, eamque grata mente recolo; multis eam præconiis celebrandam putarem, nisi orbi ea esset notissima et laude quavis longe superior.

VII. Jam ratio nobis reddenda est de iis, quæ in notis Photii libro addita fuere. In primis *sedulo* notavimus varias ejusdem partes modo breviores modo longiores, quæ apud alios allegabantur auctores; deinde et plura subjunximus, quæ Photii verbis et sententiis illustrandis visa sunt opportuna; præsertim vero, quæ alibi ipse in eamdem sententiam disputavit quæque ex hoc libro posteriores Græcorum schismaticorum theologi desumpserunt. Etenim quamvis hæc Photii dissertatio nil fere novum nec alibi dictum contineat, suum tamen de processione Spiritus sancti placitum nullo alio opere ea dialectica dexteritate, ea expositionis ubertate corroborare ac munire visus est, qualem opus nostrum ostendit, quod ideo inter omnia ejusdem generis Photiana opuscula principem sibi vindicat locum. Quamobrem lectori non ingratum puto, quod in notis ob oculos ponere conatus sum, quæ in aliis hujusmodi Photii libris consona reperiantur, quo pacto alibi versutus ille schismatis parens eadem argumenta evolverit, quibus ea formis pro ingenii fecunditate investierit, novo fere

R. Montacutio. Hoc codice usus est Card. Maius in edendis Leontii Byzantini scriptis (cf. *Spicileg. Rom.* t. X, Præf p. v, et not. ad p. 151); et Theodori Mopsuesteni Fragmentis (*Nova Coll.* t. VI, Præf. p. XXII, et p. 298).

(27) Jam nunc istas variantes lectiones proprium ad locum reponendas curavimus. (EDIT. nov.)

(28) Quo res celerius ac securius fieret, folia jam typis impressa Romam misimus, et sic accurata potuit collatio institui.

(29) Revera Ottobon. codex 27 chartac. in fol. eadem ratione ut Monac. suppeditat Acta concilii octavi (f. 228 seq.) et synodi Photianæ a. 879 (f. 317 seq.); deinde (385 a) eadem inscriptione et iisdem verbis 14 illa argumenta ex encyclica ep. desumpta (vide § 2, et § 4, not. 2) exhibet; eodem pariter pacto (f. 387) cum verbis illis: Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας κ. τ. λ. opus nostrum introducit, quod et hic mutilum reperitur, et quidem f. 401 a. ad eamdem particulam *si* desinit (vide supr. § 2, not. 3); quinimo lectiones habet fere omnes Monacensi peculiares, ne mendis quidem scriptionis exceptis. Sic c. 1, p. 3 (not. 1). legitur: Πολιστίχοις; ibid. (n. 4): γεννήσεται; c. 2. p. 4 (n. 3): τίς... ἕτερος... (n. 4); ἡ ἐκουσία ei sic deinceps. De ætate codicis mihi scriptum fuit eum ad sæc. XV, vel potius XVI pertinere; ad eadem tempora spectat Monacensis. Omnia optime quadrant; ad unum plane fontem reducuntur tum Ottobon, tum Monacensis.

semper modo eadem plane inculcans ac suæ gentis sophistarum artes undiqne excolens et profundens. Porro ejusmodi comparationi inserviunt: 1) ejusdem ad Orientis præsules celebris illa encyclica, cujus jam mentionem fecimus (§§ 2, 4) quæque pro parte saltem huc spectante in aliis codicibus operi nostro præfigitur (ut in Monac. et Ottob. cit.). in aliis subjicitur, unde et liber noster λόγος α' inscribitur (Vatic. cit. Allat, c. Hotting. p. 196); deinde 2) altera ad Aquileiensem antistitem epistola, a Baronio (ad a. 883) Latine, a Combefisio et ab Anthimo Rhemnicensi (30) Græce edita; ac denique 3) breve illud opusculum, quod Euthymius Zigabenus sub Photii numine *Panopliæ* suæ tit. 13 inseruit (31). Græcam hujus *Panopliæ* editionem anno 1710 in Walachia publicatam, quæ una hunc titulum contra Latinos Græce exhibet (32), diu frustra quæsitam tandem Vindobonæ inspexi et cum nonnulis Cæsareæ bibliothecæ mss. contuli. Id in primis animadverti, non temere Allatium hujus opusculi authentiam suspectam habuisse, illudque, si revera Photii sit, saltem interpolatum esse habendum, nullo vero pacto hoc jejunum et exile scriptum cum opere *De Spiritus sancti mystagogia* posse comparari. Hujus brevissimi tractatus textum editioni meæ subjungendum esse ratus sum, tum quia non ita facile occurrit, tum quia lector per se de eo judicium ferre desiderabit. De quo opusculo præmonenda hæc existimo. Prior pars (c. 1-8, quæ facilius patriarchæ nostro vindicari potest, eodem fere pacto legitur apud J. Beccum, qui sæculo XIII, hoc opusculum Photii nomine insignitum refellendum sibi sumpsit (*Orat. de un. Eccl. Gr. orthod.* II, p. 154-179), apud Euthymium (op. cit. tit. ιγ' p. ριβ' seq.) et in cod. Vindobon. Theol. Gr. 40, (33) n. 63, f. 138, 139, ubi pariter Photio ascribitur. Quoad alteram vero partem (a cap. 9 nostræ edit.) citatus Vindob. codex ab Euthymii textu (34) plane differt; posterior tamen cum Becci allegationibus præclare consentit, atque eodem modo legitur in cod. Monac. Gr. 66, f. 81, 82. in altera synopsi argumentorum Photii a Nicolao Methonensi facta. Quodsi in hoc Euthymii textu sermo est de Sergio jun. patriarcha, qui post Photium floruit, id posterioris Græci additamento tribui poterit. Textus vero prædicti cod. Cæsarei, cum quo alter ejusdem bibliothecæ, Gr. philos. 258 (Lambeccio 43) concordat, apud Euthymium etiam prostat (brevi excepta paragrapho) cum eodem Photii libello conjunctus, sed tanquam desumptus ex alio omnino auctore; ibique in fine (p. 120) Alexii imperatoris cum Mediolanensi antistite disputantis (sæc. XII) fit mentio. Sane, uti exstat, neuter textus ad Photii tempora pertingit, nec sine ratione totum libellum qui in mss. plerumque a Photii operibus sejunctus comparet, et alibi, etiam quoad priorem partem, sub Nicolai Methonensis nomine prodit (35), epitomen et synopsin ex Photii disputationibus fortasse ab eodem Nicolao elaboratam diceres. Neque Walchium et Fabricium contra Allatium authentiam opusculi defensuros fuisse credere licebit, si librum *De Spiritu sancto* nunc primum editum perlegissent, cujus synopsis et epitome in hoc Euthymiano opusculo conspicitur. Attamen non penitus repugnaverim, si quis hunc libellum, prout eum juxta Euthymium 13 capitulis distinctum rursum publicamus (p. 113-117), potius a sequioris ævi homine illa paragrapho, quæ de Sergio agit, locupletatum, non vero penitus celebris patriarchæ abjudicandum censuerit. Photio enim illum tribuendum esse suadere possunt: 1) Becci atque Euthymii auctoritas, tum 2) nota Photii in hac materia varie expolienda sedulitas ejusque mos, modo brevius modo enucleatius eadem proferendi, tum 3) plurimorum codicum inscriptio, quibus ii prævalere vix possunt, qui Nicolai Methonensis nomen in fronte gestant, præsertim cum quæ manifeste sunt Photii, in nonnulis mss. huic Nicolao ascribantur (36); quibus et alias rationes suffragari non ignoro. Sed in præsentia mei instituti non est, ista dirimere. Me autem merito hunc libellum multo minoris fecisse, quam librum *De Spiritus sancti mystagogia*, collatio vel brevissima unicuique legenti patefaciet.

VIII. Adjunximus præterea in notis, quantum spatium permittebat ac finis nobis præstitutus, potiora, quæ posteriores Photii asseclæ ex libro nostro hausisse videntur, quo facilius ejusdem in illorum theologia pondus pretiumque dignosci queat,

(30) Anthimi hujus Τόμον Χαρᾶς anno 1705 evulgatum, quo et cl. Jager usus est, nondum invenire potui; in iis, quas huc usque adii, Germaniæ bibliothecis non exstat.

(31) Titulus ibidem est: Φωτίου πατριάρχου κατὰ τῶν τῆς παλαιᾶς Ῥώμης, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Eodem modo citatur apud Allatium Symmict. II, p. 419 Initium: Εἰ ἁπλοῦν μὲν τὸ πνεῦμα. Cf. Fabricium l. c. t. XI, p. 25, ed. Harl., ubi plura scitu digna notantur. Quædam mss. opusculi recensentur ibid. p. 29, nota *cc*.

(32) Quodsi editio *Panopliæ* cura Matthæi Lipsiæ a. 1792 publicata alicubi commemoratur, error subesse videtur inde profectus, quod Commentarius in quatuor Evangelia eo anno ac loco ab eodem evulgatus cum illo dogmatico opere confundatur. Neque diligentissimi scriptores neque Lexicon bibliographicum Hoffmannianum, Lips. ed. a. 1833, quod t. I, p. 250-252 amplissime edita Euthymii opera recenset, ejusmodi *Panopliæ* editionem norunt.

(33) Lambeccio est codex 97. Cf. Bibl. Cæsar, t. III, p. 399, 400, ed. Kollar.

(34) Euthymii codices, qui in multis bibliothecis prostant (Vatic. codd. 667, 668, al. ap. Fabric.), nullam, quantum scio, hoc in titulo differentiam exhibent.

(35) Cod. Laurent, 12, plut. 9, n. 3. Bandin Catalog. p. 406, 407.

(36) In cod. Vindob. Gr. theol. 325, f. 1 verba ex Photii ep. 2 tribuuntur Nicolao Methonensi, ut alias, si bene memini, in cod. Vindob. 47, n. 4, f. 272 Nicolao Cabasillæ. Alia exempla habes apud Fabricium seu potius Harlessium, l. c. p. 29, not. *cc*.

Hos in primis Photii syllogismos a sæculo nono usque ad decimum quintum mira arte expolitos, amplificatos ac variis sub formis sexcenties repetitos fuisse constat; præ cæteris vero jam dictus Nicolaus Methonensis, quem multi undecimo sæculo, recentiores vero duodecimo vixisse tradunt (37), quique et alia tum de hac controversia tum de aliis rebus exaravit opera (38), eosdem modo largius modo pressius, retentis sæpenumero Photii verbis, est prosecutus. Legitur in cod. Monacensi Gr. 66 sæc. XVI, a fol. 76 usque ad fol. 81 synopsis quædam Photianorum argumentorum sub hujus Nicolai nomine (39), quæ triginta quinque capitulis plurima continet ex opere *De Spiritus sancti mystagogia* deprompta; pleraque ejusmodi capitula utpote illustrando Photio, quem Nicolaus iste adeo presse sequitur, idonea in notis apposuimus. Plura alia pariter inedita annectere potuissemus; verum his supersedere consultius visum est, ne moles supra modum excrescat, habita præsertim ratione temporum exiguique eorum numeri, qui hujuscemodi studiis hodie revera favent. Hinc neque Latinam versionem, licet jam ei manum admoverimus, addere voluimus. Eruditis, qui hoc opere utentur, ea non opus est, imo non desunt, qui *in hodierno philologiæ progressu Latinos sequestres Græcis adjungi scriptoribus* ægre omnino patiantur; aliis vero nulli usui hic liber est. Præterea in notis apposuimus eas aliorum versiones, quæ ad lectionem stabiliendam juvare quoquo modo possunt quæque *historico pretio* non carent *suo*; cum vero eæ non penitus satisfaciant, variis locis duplex versio apponenda fuisset. Denique, ut de iis taceam, quæ ex epistola encyclica sunt repetita (c. 32-37) quæque Latine exstant apud Montacutium, non solum in indice singulorum capitum argumentum summatim perstringitur, verum etiam plura Latine referuntur in adjecta dissertatione (40), de cujus consilio ac scopo jam dicendum est.

IX. Ne qua in re catholici theologi muneri deesse videamur, neve quis vitio nobis vertat schismatici, imo hæretici operis editionem, eamque sinistro oculo intueatur (41) — quamvis præsertim hac nostra ætate nemini theologorum formidabilia haberi queant obtusa schismaticorum arma, — dissertationem subjunximus antirrheticam, sive potius animadversiones refutandis Photii argumentis, quæ occasionem præbent universi fere de Spiritus sancti processione dogmatis explanandi, quantum satis esse putabamus, accommodatas. Ne vero centies dicta ad lectorum fastidium repetamus, imo ut et hac in parte theologicæ scientiæ fructum quemcunque possumus afferamus, ea quæ variis temporibus responsa ac disputata sunt a nobilissimis plane theologis Græcorum objectiones repellentibus, nonnulis adhuc ineditis operibus una adhibitis, colligenda remque ita peragendam censuimus, ut dogmatum historiæ universa tractatio quadantenus inservire possit, ob oculos ponens armorum genera a diversis in variis ejusdem controversiæ epochis adhibita atque uberius explanans ea principia, quæ Græcorum Photium sequentium theoriæ veluti fulcra ac fundamenta spectari possunt. Sane accuratius refellenda Photii sophismata theologis subtilius hæcce studia versantibus relinquimus; nos nonnisi scopo nostro proxime conducentia, eaque ut plurimum obvia ac plana suppeditamus. Pergratum nobis fuisset, si confutationem ejusdem operis a Græco quodam conscriptam, qualis exstat in optimæ notæ codice Laurentiano (42), adnectere potuissemus; verum hujus codicis notitiam nonnisi serius ex Bandinii Catalogo comparare nobis potuimus, Florentiam vero adire nondum valuimus. Quod si datum mihi fuerit, quod huc usque ferendis longioris itineris expensis impar differre cogebar, nonnullas exteras, atque Italiæ potissimum, invisere bibliothecas, non solum Photii (cujus jam alia quædam ex Monac. et Vindobon, codd. collegi in uberrus et ordo capitum in diversis mss. valde differunt.

(37) Le Quien, *Oriens Christ.* t. II, p. 280. — Fabric. *Bibl. Gr.* t. XI, p. 290, 291, ed. Harl. — Gieseler, *Studien und Kritiken*, 1833, fasc. 3, p. 701 seq.

(38) Cf. Leonem Allatium, *De consens.* lib. II, c. 10, § 2. — Montfauc. *Bibl. Coislin.* p. 406. Bandin., *Bibl. Laurent.* plut. 9, cod. 12, p. 406 seq. — Fabricium, l. c. — Gieseler, l. c.

(39) Titulus hic est : Ἔλεγχοι κεφαλαιώδεις τοῦ παρὰ Λατίνοις καινοφανοῦς δόγματος, τοῦ, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ προέρχεται, συνοψισθέντες δὲ παρὰ Νικολάου Μεθώνης ἐκ τῶν διὰ πλάτους τῷ ἁγιωτάτῳ Φωτίῳ ἐν διαφόροις λόγοις αὐτοῦ γεγραμμένων. Initium : Ὡμολογησαμένου (sic) τοῦ, ὅτι τὸ ἐκπορεύεσθαι ἰδίωμα τοῦ Πνεύματος, κ. τ. λ. Post 35 illa capita sequitur f. 81 b, ἑτέρα σύνοψις τοῦ αὐτοῦ Νικολάου Μεθώνης τῶν ὡς ἐπιλόγῳ τῶν κατὰ πλάτους τῷ Φωτίῳ γεγραμμένων, quæ ad verbum respondet posteriori parti Opusculi contra veteris Romæ asseclas apud Euthymium (supra § 7). Notatur in synopsi cod. Monac. : Apud J. Mingarellium cod. 237 n. 2 idem esse videtur, licet ibi capp. 42 numerentur. De hoc apud Fabricium nulla prorsus mentio fit. — Fit tamen t. XI, p. 290, 291, ab Harlessio. — Numerus et ordo capitum in diversis mss. valde differunt.

(40) Attamen et in his vitandæ majoris molis gratia postrema manu multa breviori stylo complectenda censuimus, rei ibi magis quam verbis attendentes.

(41) Audiatur Em. Maius (l. c. p. 22) : « Neque est, quamobrem magnopere abborreamus a Photii vulgandis scriptis, dummodo hæc idoneis refutationibus, ubi res postulat, instruantur. »

(42) Biblioth. Laurent. pluteo 8, cod. 26, p. 147 seq. (Bandinii Catal. p. 384, n. 19). Inscriptio est : Ἀντιῤῥητικὰ τοῦ λόγου, ὃν Φώτιος κατὰ Λατίνων πρός τινα φιλόσοφον. Εὐσέβιον (vide supra § 3, not. 12) ἔργαψε. Initium : Ἐπεὶ δεῖν ἡμῖν ἔδοξεν ἅπαξ περὶ Τριάγος ποιουμένοις τὸν λόγον τῆς οὐδενὶ φύσεως ὄρῳ ὑποκειμένης; finis vero : οὐ γὰρ πικρῶς σε καταδικάσομεν καὶ ἡμεῖς, ὡς τοὺς Ῥωμαίους αὐτὸς, κατὰ πολλὴν αὐθεντίαν εἰς ἁρπαγὴν προδιδοῦς τῷ κοινῷ τοῦ γένους ἐχθρῷ, ὡς ἀγρίῳ λέοντι καὶ ὠρυομένῳ (Cf. Phot. c. 95). Porro insertus est huic operi Photii liber; titulus idem cum nostro; initium : Ἐν πολλοῖς μέν εἰσιν οἱ ἔλεγχοι πολυστίχοις ἐγκατεσπαρμένοι λόγοις; finis : Δι' ὧν καταισχύνεται καὶ πάσης εὐσεβείας ἀπελαύνεται τῆς ἀποστασίας τὸ φρόνημα.

riori tractatione adhibenda), sed et aliorum, quibus indagandis studeo, inedita nonnulla opuscula publicæ luci me redditurum spero. Interea dissertationis adjectæ opportunitatem nemo in dubium vocabit, qui animadverterit, congruum omnino esse, ut eorum theologorum, qui Photii libro usi sunt, ut Hugonis Etheriani, J. Becci atque L. Allatii, de eodem quoque judicia ac disputationes adjiciantur, atque liquido simul ostendatur, qua ratione ejusmodi argumentis et argutiis catholicæ Ecclesiæ strenui defensores soliti fuerint occurrere atque obsistere. Nobis vero ejusmodi tractatio ulterius usui erit, idque duplici pacto. In primis enim et eum in finem præmissa est, ne in pleniori nostra de Photio lucubratione, ubi historici potius quam dogmatum vindicis partes agendæ sunt, huic dogmaticæ questioni aliarum disquisitionum detrimento immorari diutius cogamur; deinde viam illa nobis sternet commodiorem ad inedita nonnulla Græcæ Ecclesiæ monumenta, quorum quædam successivo per decem fere sæcula (43) hujus concertationis progressui majorem afferent lucem et haud ignobile Græciæ Allatii orthodoxæ conficient supplementum, nostris aliquando curis, si eæ non penitus eruditis fuerint improbatæ, peracto quem suscepimus labore, publicanda; quibus, quæ in præsentia disputata fuerunt, non uno titulo erunt opportuna.

X. Exposuimus candide hujus libelli tum consilium atque scopum, tum ansam, originem ac veluti historiam. Exinde patebit, quid de eodem jure exspectari, quid in eo desiderari queat ac debeat, cur interdum sententiam mutaverimus in lectionibus stabiliendis, cur eum perfectionis gradum attingere haud potuerit nostra editio, quem in votis semper habuimus, licet ingenue agnoscentes et virium nostrarum tenuitatem et communem rerum humanarum conditionem, quæ vix unquam primos ejusmodi studiorum fructus atque ἀπαρχὰς omni nævo sinit esse immunes. Quod si non obstante laudabili typothetæ studio neque assidua cura editoris, multis tamen aliis negotiis distenti, a loco typographiæ remoti, interdum quoque oculorum ægritudine laborantis, menda irrepserint nobis haud observata, eruditi lectoris indulgentiam pariter imploratam volo. Eam facilius dabit expertus quisque, præsertim ei, cui tot impedimenta superanda erant, quique critica præsidia neque uno eodemque tempore consulere neque potiores codices per semetipsum lustrare potuit. Neque minores difficultates majorem, quam paro, de Photio lucubrationem detinuerunt, quæ pro conceptionis amplitudine immenso fere labore me non semel veluti obruit. Libros necessarios, quorum multi in nostræ universitatis bibliotheca desiderabantur, variis ex locis mihi comparare coactus fui; qua tamen in re insigniter me adjuvit eruditissimus vir Dr. A. Ruland, ejusdem bibliothecæ supremus præfectus, cui sicuti et cæteris doctissimis viris, qui Romæ, Vindobonæ et Monachii mea studia promoverunt, gratias summas refero, alio loco, uti spero, eas cumulatius relaturus. Utrum res non prorsus infeliciter mihi cesserit et quousque conamina mea pertigerint, id eruditi dijudicabunt; ego virium mearum satis exiguarum haud immemor, materiæ vero meæ amore et ardore deditus, neque, ut a cœptis desistam, difficultatibus unquam motus, non possum non eorum veniam flagitare, pro iis, quæ occurrunt emendatione digna, eorumdem consilia, monita atque judicia congruis rationibus suffulta prompto semper animo susceperus.

Wireburgi, die Pentec. pridie Kal. Jun. 1857.

(43) Jam millesimus numeratur annus, ex quo Photius ad Byzantinam cathedram primum evectus est (a. 857 juxta communiorem chronologiam) et hoc ipso anno præcipuum ejusdem pro suo dogmate scriptum in lucem demum prodit.

ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑΣ

καὶ

ΟΤΙ ΩΣΠΕΡ Ο ΥΙΟΣ ΕΚ ΜΟΝΟΥ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΙΕΡΟΛΟΓΕΙΤΑΙ ΓΕΝΝΑΣΘΑΙ, ΟΥΤΩΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΕΚ ΜΟΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΑΙΤΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΕΙΤΑΙ ΕΚΠΟΡΕΥΕΣΘΑΙ· ΛΕΓΕΤΑΙ ΔΕ ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΕΙΝΑΙ ΩΣ ΟΜΟΟΥΣΙΟΝ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΕΛΛΟΜΕΝΟΝ ΔΙ' ΑΥΤΟΥ.

—

PHOTII PATRIARCHÆ

LIBER

DE SACRA SANCTISSIMI SPIRITUS DOCTRINA,

quodque

SICUTI FILIUS EX SOLO PATRE NASCI A SACRIS ORACULIS DICITUR, ITA ET SPIRITUS SANCTUS EX IPSA SOLA EADEMQUE CAUSA PROCEDERE PRÆDICATUR, DICITUR VERO FILII ESSE UTPOTE ET CONSUBSTANTIALIS ET PER EUM MISSUS.

—

1. In multis quidem majorisque molis libris ea A reperiuntur conspersa et inserta argumenta, quibus illorum fastus deprimitur, qui veritatem in injustitia detinere magna cum contentione connituntur. Quoniam vero magnificum tuum Deique amantissimum studium argumenta illa in synopsin ac compendium redigi postulavit, divina nobis Providentia annuente, haud indigna tuo in Deum amore tuoque desiderio hujus rei fiet exsecutio.

2. Est igitur contra ipsos acutum atque inevitabile telum et ante omnia alia vox Domini feram omnem ac vulpeculam quamlibet veluti fulgure prosternens atque exterminans? Quænam ista? Vox ea quæ dicit Spiritum ex Patre procedere. Ex Patre

[1-4] α'. Ἐν πολλοῖς μέν εἰσιν οἱ ἔλεγχοι πολυστίχοις (1) ἐσπαρμένοι (2) λόγοις, δι' ὧν ἡ ὀφρὺς κατασπᾶται τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατέχειν (3) φιλονεικούντων. Ἐπεὶ δὲ τὸ σὸν μεγαλοπρεπὲς (4) καὶ θεοφιλέστατον σπούδασμα σύγοψίν τινα τῶν ἐλέγχων καὶ ὑποτύπωσιν ἐξητήσατο γενέσθαι, τῆς θείας προνοίας εὐμενὲς ἡμῖν ὁρώσης οὐκ ἀνάξιον τοῦ σοῦ θείου ἔρωτος οὐδὲ τῆς αἰτήσεως (5) τὸ πέρας ἐπιτεθήσεται (6).

β'. [α'.]* Ἔστιν οὖν κατ' αὐτῶν ὀξὺ καὶ ἄφυκτον βέλος καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἡ Κυριακὴ καὶ θηρίον ἅπαν καὶ πᾶσαν ἀλώπεκα καταβροντῶσά τε καὶ ἐξαφανίζουσα φωνή. Τίς αὕτη; τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἡ λέγουσα ἐκπορεύεσθαι (7). Ἐκ τοῦ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ·

(1) Cod. gr. Monac. 27. f. 450 b.: πολιστίχοις.

(2) Apud Allatium *Ce consens.* II, 6, 4. et Fabric. *Bibl. Gr.* t. XI, p. 28 ed. Harless.: Ἐσπασμένοι.

(3) Τὴν ἀλήθ. ἐν ἀδ. κατέχειν. Phrasis biblica, Rom. I, 18. — Latinos intelligit.

(4) Codex Colum. Ἱεροπρεπές.

(5) Cod. C. Τῇ αἰτήσει.

(6) Sic Vatic. Monac.: γνήσεται. Cum hic liber, ut et in Præfat. monemus, ad diversos a Photio missus fuisse videatur, hoc breve procœmium fortasse non idem in omnibus exemplaribus exstitit; alias sane Photius uberiori præloquio utitur. Attamen in tribus codicibus qui præsto nobis erant, est plane idem.

(7) Joan. xv, 26. Ad hunc celebrem textum Photius pariter provocat ep. encycl. 2, n. 15, p. 52, ed. Londin. et in ep. ad Aquileiensem archiepiscopum, ubi hæc habet: πρῶτον μὲν γὰρ . . . τὴν Κυριακὴν ἔχει φωνὴν, λαμπροτέραν πάσης λαμπηδόνος ἐξαστράπτουσαν, ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Πνεύ- B ματος ἐκπόρ....; ad hunc fere ubique recurrere solent Photianarum partium Græci. Nicolaus Methonensis in syllogismis ex Photii operibus collectis (Cod. Monac. Gr. 66, f. 81 a), c. 29: Τὸ δὲ πρὸ πάντων ὀφεῖλον εὐθύνεσθαι ἄτοπον, ὅτι τοῦ Χριστοῦ θεολογοῦντος τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ οὕτω διδάξαντος ἡμᾶς, ἐκ τίνος καὶ πῶς ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ εἶναι, οἱ καινοὶ οὗτοι θεόλογοι τὴν τοῦ ἑνὸς ἡμῶν Θεοῦ καὶ μόνου καθηγητοῦ θεολογίαν διὰ τῆς παρ' ἑαυτῶν προσθήκης ταύτης τολμηρῶς ἄγαν καὶ ἀσφαλῶς παραγράφονται. Εἰ γὰρ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐξεπορεύετο τὸ Πνεῦμα τί ἐκώλυεν αὐτὸν εἰπεῖν· ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐμοῦ ἐκπορεύεται; νῦν δὲ ὁ μὴ εἶπεν ὁ τῶν πτωχῶν εὐαγγελιστὴς, αὐτοὶ παρ' ἑαυτῶν προστίθενται, δῆλοί εἰσι μὴ ἀκολουθοῦντες ὀπίσω αὐτοῦ, εἰ καὶ τὸν σταυρὸν αἴρειν (cf. *Matth.* x, 38; xvi, 24; *Luc.* ix, 23) οἴονται ψιλῷ τῷ γράμματι παρακαθήμενοι. Similiter Marcus Ephesius arguit in Conc. Florent. sess. xxiii. (Hard. *Conc.* t. IX, p. 285.)

* Codicis Vaticani Capita repræsentantur.

Πατρὸς ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι (8) μυσταγωγεῖ· καὶ σὺ τελεστὴν ἄλλον ἐπιζητεῖς, δι' οὗ τελεσθήσῃ, μᾶλλον δὲ συντελεσθήσῃ τὴν ἀσέβειαν καὶ μυθολογεῖς (9) τὸ Πνεῦμα προέρχεσθαι τοῦ Υἱοῦ; Εἰ τοῦ κοινοῦ Σωτῆρος καὶ Δημιουργοῦ καὶ Νομοθέτου τὰ δόγματα τῆς σῆς ἠττᾶσθαι παρανοίας ὁρμὴν οὐκ ἔπτηξας ἀναλαβεῖν, τί ἄν τις ἕτερον ζητήσῃ λαβεῖν, δι' οὗ τὴν σὴν κατακράτος (10) ἀπελέγξει δυσσεβῆ σπουδήν; εἰ σὺ τοὺς Δεσποτικοὺς ὑπερορᾷς νόμους, τίς τὴν σὴν εὐσεβῶν οὐ βδελύξεται δόξαν; τί δ' ἄν σε τοῦ πτώματος ἕτερον (11) ἀναστήσῃ; τίς δὲ θεραπείας περίνοια τὴν ὁλοσώματον θεραπεύσῃ (12) πληγήν; οὐκ ἦν ὁ Σωτήριος ἐπαφῆκε λόγος, ἀλλ' ἦν ἡ ἐκούσιος (13) ἐμβάθυνε (14) νόσος· καὶ τῆς Δεσποτικῆς διδασκαλίας τὸ ἴαμα (15) εἰς ἀμύθητον ἐξ ἀπειθείας μεταβαλεῖν ἐφιλονείκησε δηλητήριον (16)· μᾶλλον δὲ τὴν ὑπέρμαχον καὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ῥομφαίαν [5] ὑποδραμόντος τοῦ ζητήσαντος εἰς τὴν ἐκείνων μετατάξασθαι μοῖραν· διό σε καὶ κάτω κείμενον (17) τῇ διστόμῳ μαχαίρᾳ τοῦ Πνεύμανος οὐδὲν ἧττον ὅμως καὶ ἡμεῖς τὸ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ Δεσπότου φίλτρον καὶ πρόθυμον ἐνδεικνύμενοι. ὅσα καὶ λογισμοὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν καθοπλιζούσης ἡμᾶς (18) στρατηγίας εἰς παράταξιν ἀνακινοῦσιν, οὐδὲ τὰ ἐκ ταύτης τραύματα διαφυγεῖν σε φροντίδος ἔξω ποιήσομεν (19).

γ'. [β'.] Εἰ γὰρ (20) ἐξ ἑνὸς αἰτίου, τοῦ Πατρός, ὅ τε Υἱὸς (21) [6] καὶ τὸ Πνεῦμα προάγεται, εἰ (22) καὶ τὸ μὲν ἐκπορευτῶς, ὁ δὲ γεννητῶς· γίνεται δὲ πάλιν ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος προαγωγὸς (23) ὡς ἡ βλασφημία βοᾷ (24), πῶς ἂν ὁ τῆς ἀκολουθίας ἀνάσχοιτο λόγος μὴ οὐχὶ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ παρακτικὸν (25) εἶναι συμμυθολογεῖν; ὁμοτίμως γὰρ

A Spiritum procedere Filius ipse sacra sua institutione tradit, et tu alium quæris adhuc doctorem qui te imbuat, imo potius inficiat impietate, Spiritumque e Filio progredi fabularis? Si communis Servatoris et Conditoris et Legislatoris dogmata ut cedant insaniæ tuæ poscis, ac tale concipere desiderium haud exhorruisti, quid, quæso, alius præterea assumere quærat, quo impium tuum conatum validissime refutet atque convellat? Si tu Dominicas despicis leges, quis pie sentiens tuam haud exsecrabitur opinionem? Quid vero aliud a lapsu te erigere poterit, quænam alia medelæ ratio exitiale tuum sanabit vulnus? Vulnus, quod non a Salvatoris illatum verbo, sed spontanea inflictum et auctum ægritudine, quæ scilicet, Dominicæ doctrinæ medi-
B cinam in virus mortiferum ex contumacia contendit convertere? Imo cum gladium nobis quidem propitium, hostibus vero infensum subierit ille, qui ad illorum partes transire concupivit, idcirco te ancipiti Spiritus gladio jam prostratum nihilo tamen minus et nos amorem in communem Dominum paratumque animum ostensuri nec ea quidem vulnera te effugere incuria nostra sinemus, quæ per ratiocinationes sacræ nostræ Theologiæ in acie nos instruentis ac communientis infliguntur.

3. Si enim ex una eademque causa, Patre, tum Filius tum Spiritus sanctus prodit, tametsi hic quidem per processionem, ille autem per generationem; rursus autem Filius Spiritum producit,
C ut blasphemia clamat, quomodo non ratio consecutionis nos cogat asserere, Spiritum quoque esse Filii productivum (productorem)? Cum enim æque

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(8) C. Col. Ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα μυστ.
(9) C. Col. Μυθολογεῖν.
(10) Κατακράτος adverbiali forma legunt tres nostri codices.
(11) Monac. Τίς δ' ἄν σε... ἕτερος.
(12) C. Col. Θεραπεύσει.
(13) Monac. Ἡ ἐκουσία.
(14) C. Col. Ἐνεβάθυνε.
(15) C. Col. Ad marg. post ἴαμα alia manu supletur, εἰς ἀθοήθητον.
(16) Monac. Εἰς ἀμύθ. ἐξ ἀπειθείας δηλητήριον μεταβαλεῖν ἐφιλονείκησε δηλονότι· μᾶλλον δέ.
(17) Monac. addit καί.
(18) Monac. Τῆς ἱερᾶς καθοπληζούσης ἡμᾶς.
(19) Col. Ποιήσομαι. Hoc caput ita Latine profert Hugo Etherianus, de hæresibus, quas in Latinos Græci devolvunt, lib. II, c. 16 (*Bibl. PP. Max. Lugdun.* t. XXII, p. 1230 H) : « Est (quidem adversus Latinos) acutum et inevitabile telum, et ante omnia alia Dominica vox, quæ feram omnem omnemque vulpem attonitam faciendo exterminat et demolitur. Quæ est hæc? Spiritum quæ ex Patre dicit procedere. Ex Patre Filius Spiritum procedere astruit; et tu auctorem quæris, per quem facias, imo perficias impietatem, dum fabularis Spiritum ex Filio procedere? Si communis Salvatoris, Conditoris et legislatoris dogmata ut a tua vecordia evincantur, impetum non formidasti capere, quid utique aliud quispiam accipere quærat, per quod tuum penitus coarguat impium studium? Si tu Dominicas
D despicis leges, quis religiosus tuam non abominetur opinionem? Quid utique aliud te de ruina erigat? Quæ autem medelæ astutia totum corpus occupanti plagæ medeatur? Non ei, quam salutaris sermo effecerit, sed ei, quam spontanea indidit ægritudo, quæ Dominicæ doctrinæ medicamentum ex incredulitate litigando permutat in rem quæ juvare non potest, mortiferam; magis autem dum debellatorem adversus inimicos gladium diripit (?), qui quærit in eorum parte adnumerari. Propterea te humi jacentem sub bicipiti gladio spiritus nihilominus tamen et nos, pro communi Domino amorem et promptum animum demonstrantes, quæcunque calculi sacræ nostræ armantis nos militiæ ad dimicandum commovent, sed neque ea quæ ex hac fiunt vulnera ut fugias curam extra faciemus. »
(20) Hoc breve caput, sicut et sequens, sub titulo : Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος Μητροφάνους μητροπολίτου Σμύρνης occurrit etiam in Cod. Vindobon. theol. Gr. 249. (Lambeccio est cod. 60), f. 79 : Εἰ ἐξ ἑνὸς αἰτίου, κ. τ. λ. Monac. Ἔτι γὰρ ἐξ ἑ.
(21) Cod. Cæsar. cit. Ὁ Υἱός.
(22) Εἰ deest in cit. Cod. Vindob.
(23) Monac. Γίνεται δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος πάλιν προαγωγεύς.
(24) Ὡς — βοᾷ deest in cit. cod. Vindobon.
(25) Palat. f. 212 b, πρακτικόν. Vindob. παρεκτικόν. Monac. παρακτικὸν τοῦ Υἱοῦ.

uterque a causa illa prodierit, si alterum erga alterum munere causæ fungitur, certe omni modo et invariata ordinis conservatio (perfectio) exigit, ut et alterum vicissim par pari referens causa alterius exsistat.

4. Deinde si Filius quidem ab ineffabili paterna simplicitate non recedit, Spiritus autem in duplicem causam refertur et ex duplici processione subsistit, quomodo non sequetur compositio? Quomodo vero non minor Filio Spiritus pari honore præditus per summum sacrilegium asseretur? Quomodo Trinitatis simplicitas (o linguam in impietate audacem!) dignitatem suam minime adulteratam retinebit?

5. Quis, inquam, sanctorum et gloriosorum nostrorum Patrum dixit, Spiritum a Filio procedere? Quæ synodus universalibus confessionibus suffulta

ἀμφοῖν τοῦ αἰτίου προεληλυθότων (26), εἰ θάτερον τῷ ἑτέρῳ τὴν τοῦ αἰτίου χρείαν ἀναπληροῖ, οὐδὲ θατέρῳ τὸ ἕτερον, μὴ οὐχὶ (27) τὴν ἴσην ἀμειβόμενον χάριν αἴτιον γενέσθαι τῆς ἀπαραλλάκτου τάξεως ἡ συντήρησις ἀπαιτεῖ (28);

[7] δ'. [γ'.] Ἄλλως τε δὲ, εἰ ὁ μὲν Υἱὸς τῆς πατρικῆς ὑπὲρ λόγον ἁπλότητος οὐκ ἐξίσταται, τὸ δὲ Πνεῦμα εἰς διπλοῦν αἴτιον ἀναφέρεται καὶ ἐκ διπλῆς προβολῆς ὑφίσταται, πῶς οὐκ ἐπακολουθήσει τὸ σύνθετον; πῶς δ' (29) οὐχὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἔλαττον ἔχειν (30) τὸ ἰσότιμον Πνεῦμα βλασφημηθήσεται; [8] πῶς ἡ τῆς Τριάδος (31) ἁπλότης (ὦ γλώσσης ἀσεβεῖν τολμηρᾶς!) (32) οὐχ ἕξει τὸ οἰκεῖον ἀξίωμα νοθευόμενον (33);

ε'. [δ'.] Τίς εἶπε (34) τῶν ἱερῶν (35) καὶ περιωνύμων Πατέρων ἡμῶν τὸ (36) Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι (37); ποῖα σύνοδος οἰκουμενικαῖς (38) ὁμο-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(26) Sic Pal. Vat. Vindob.; Monac. f. 451 a, προεληλυθότοιν.

(27) Monac. Μὴ οὐχὶ καὶ τ. ἴ.

(28) In cod. Monac. hoc caput ut primum in marg. notatur, in Vat. est secundum. Hugo Etherianus ita illud refert (l. c., p. 1231): « Si enim ex una causa, Patre, Filius Spiritusque proveniunt, licet hic quidem per generationem, ille vero per processionem; est autem rursus Filius Spiritus productor, quemadmodum blasphemia clamat: quomodo utique consequentiæ sustineat ratio, quod Spiritus Filii non sit productor? Cum enim æqualiter ambo ex una causa proveniant, si alterum alteri causæ usum suppleat, neque vero alteri alterum, nonne ad æqualem recompensandam gratiam Spiritum esse causam immutabilis ordinis observantia exigit? » — Simile argumentum legitur in ep. encycl. n. 10, p. 51: Εἰ ἐκπορεύεται τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὥσπερ ἐκ Πατρὸς, τί μὴ καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννᾶται, ὥσπερ ἐκ Πατρός; et in opusculo contra vet. Romæ asseclas, quod infra damus, cap. 6. Huc spectant e Nicolai Methonensis syllogismis quintus et sextus, quos hic adjungimus. ε'. Εἰ διότι ἓν εἰσι Πατὴρ καὶ Υἱὸς, εἰσὶ δὲ πάντως ἓν τῇ φύσει, διὰ τοῦτο ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δοτέον ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα (τοῦτο γὰρ ἡ καινοφωνία τοῦ λατινικοῦ δόγματος ἀπαιτεῖ)· δοτέον ἂν εἴη καὶ τὸν Υἱὸν ἐξ ἀνάγκης, ὥσπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννᾶσθαι, διότι καὶ ὁ Πατὴρ καὶ τὸ Πνεῦμα ἓν εἰσι τῇ φύσει· εἰ δὲ μὴ, κινδυνεύει τὸ Πνεῦμα μὴ ἓν εἶναι τῇ φύσει μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ πάλιν παῤῥησιάζεται ὁ Μακεδόνιος. Hoc caput ad verbum legitur apud Beccum G. O. I. p. 204, et Latine apud Hugonem Ether. (lib. I, c. 18, p. 1212 D.) « Si quia unum sunt Pater et Filius (sunt autem omnino natura unum) ideo ut ex Patre, ita ex Filio dandum est procedere Spiritum (hoc enim novitas Latini dogmatis appetit): dandum est et Filium ex necessitate, ut ex Patre, ita ex Spiritu generari, quoniam et Pater et Spiritus unum sunt natura. Quodsi non ita est, periclitatur Spiritus, cum non sit unum cum Patre natura, et rursum palam fit Macedonius. » Cap. ς': Ἔτι εἰ διὰ τὴν ἰσοτιμίαν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται, ἀναγκαίως καὶ ὁ Υἱὸς διὰ τὴν ἰσοτιμίαν Πατρὸς καὶ Πνεύματος, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννᾶσθαι ὁμολογηθήσεται, καὶ οὕτως ἀπὸ τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τὸν Υἱὸν τὸ βλάσφημον μεταβήσεται· εἰ δὲ μὴ, σαφῶς βλασφημεῖται τὸ Πνεῦμα τῆς θείας ἀποπίπτον τιμῆς· τῷ Υἱῷ γὰρ ὁμοτίμως ἐκ τοῦ Πατρὸς προηγμένον· εἰ θάτερον τῷ ἑτέρῳ τὴν τοῦ εἶναι χρείαν ἀναπληροῖ, καὶ θατέρῳ τὸ ἕτερον τὴν ἴσην ἀμείβεται χάριν, ἵνα καὶ ἰσότιμα ἄμφω φυλάττηται· ἐὰν δὲ μὴ ἀμείδηται, ποῦ τάξεως ἡ συντήρησις; καὶ εἰ μὲν μὴ δυνάμενον, ἀσθενές· εἰ δὲ μὴ βουλόμενον, φθονερόν. Βαβαί! τὸ ἀγαθὸν Πνεῦμα, τὸ εὐθὲς, τὸ ἡγεμονικὸν (ex psal. LI. Vulg. l. v, 10, 12, LXX), τὸ ὁμοδύναμον κατὰ τὴν φύσιν καὶ ὁμοούσιον Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Compendio hæc refert Beccus l. c., n. 62, 63, p. 206; Latine Hugo Etherianus (l. c., p. 1213 G): « Si enim propter honoris parilitatem Patris et Filii ex ambobus Spiritus emanaret, consequi videretur, ut Filius propter honoris parilitatem, sicut est ex Patre, ita et ex Spiritu esset. Quod Methonæ astruit episcopus; ait enim: Duobus ejusdem honoris a Patre progredientibus, si alterum alteri exsistentiæ usum præstet, alterum æqualem alteri decet reddere gratiam, ut honoris parilitatem ambo conservent. Quodsi non retribuit, ubi est immutabilis ordinis observantia? Et si quidem non potest, languidus est; si vero non vult, invidus. Vah, bonus Spiritus, et rectus et principalis, ejusdem potentiæ secundun naturam, Filio Patrique consubstantialis! »

(29) Δὲ deest in Vindob. cod.

(30) Monac. Ἔχει.

(31) Vindob.: βλ. πῶς δ' οὐχὶ ἡ τῆς τρ. Monac.: βλ. ἡ τριάδος.

(32) Hugo Etherianus hoc cap. 4 (in Mon. β') omisso ad sequens properans nonnisi hanc ex eo profert exclamationem: « O sensum intemperantia ebrium et impietate! » Infra c. 9, legitur: Ὤφρενὸς ἄκρατον μεθυούσης τὴν ἀσέβειαν.

(33) Eodem pacto epist. 2, n. 18, ed. Lond.: Εἰ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ὁ Υἱὸς γεγέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, ὡς εἰς δύο αἰτίας ἀναφερόμενον, οὐδὲ τὸ σύνθετον εἶναι διαῤῥάσειεν. Cf. Opusc. Phot. infra exhibitum cap. 2, Nicol. Methon. c. 19: Πῶς δὲ καὶ ἁπλοῦν τὸ μὴ ἐξ ἑνὸς, ἀλλ' ἐκ δύο, τοῦ μὲν ἀναιτίου αἰτίου, τοῦ δὲ αἰτιατοῦ καὶ ἀἰτίου;

(34) Cod. Εἶπεν.

(35) Simon Cpl. (apud Allat. c. Hottinger. c. 18, p. 381), Hugo Etherianus (l. c.) et Allatius (*Vindic. Syn. Eph.*, 77, p. 651, 652) legerunt ἱερέων. Sed melius codices nostri ἱερῶν: Quis e sanctis et celeberrimis Patribus? De sacerdotibus enim paulo post loquitur, deest quoque articulus τῶν ante περιωνύμων.

(36) Monac. Καὶ πν.

(37) Hæc ita refert ex Photio Simon Cpl. ep. ad Jo. Nomophylacem (Allat. c. Hotting., p. 381 et 374): Τίς τῶν ἱερέων καὶ περιωνύμων Πατέρων ἡμῶν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι ἐμυστηγώγησε;

(38) Allatius duobus in locis, ubi hæc citat, legit οἰκουμενική, c'. Hott. c. 18, p. 374: Ποῖα σύνοδος οἰκουμενικὴ ὁμολογίαις στηριζομένη. *Vindic. syn.*

λογίαις στηριζομένη καὶ διαπρέπουσα (39) ; μᾶλλον δὲ τίς (40) ἱερέων καὶ ἀρχιερέων θεόλεκτος σύλλογος (41) οὐ ταύτην τὴν διάνοιαν καὶ πρὶν (42) φανῆναι τῇ τοῦ παναγίου [9] Πνεύματος ἐπιπνοίᾳ κατεψηφίσατο (43) ; καὶ γὰρ (44) τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν Δεσποτικὴν μυσταγωγίαν τελεσθέντες καὶ αὐτοὶ λαμπρῶς τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ μεγαλοφώνως ἀνεκήρυττον · καὶ δὴ καὶ τοὺς μὴ φρονοῦντας οὕτως ὡς τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς (45) Ἐκκλησίας ὑβριστὰς τῷ ἀναθέματι καθυπέβαλον (46) · ἐκ παλαιῶν τῶν χρόνων τὴν ἀρτιγενῆ δυσσέβειαν προφητικοῖς προορῶντες ὄμμασι (47) καὶ αὐτὴν μετὰ τῆς προλαβούσης πολυμεροῦς ἀποστασίας καὶ γραφῇ καὶ λόγοις καὶ διανοίᾳ κατεδίκαζον. Ἐδογμάτισεν εὐθὺς τῶν οἰκουμενικῶν καὶ ἁγίων ἕκτα συνόδων (48) ἡ δευτέρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, διεδέξατο ἡ τρίτη, ἐβεβαίωσεν ἡ τετάρτη, σύμψηφος ἡ μέμπτη κατέστη, συνεκήρυξεν (49) ἡ ἕκτη, ἐπεσφράγισε λαμπρῶς ἀγωνίσμασιν ἡ ἑβδόμη · καθ' (50) ἑκάστην αὐτῶν [10] ἔστι περιφανῶς καθορᾷν παῤῥησιαζομένην τὴν εὐσέβειαν, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐ τοῦ Υἱοῦ (51) θεολογούμενον ἐκπορεύεσθαι. Σὲ δὲ τίς ἀγέλη (52) δυσσεβοῦσα μετεδίδαξε, τίς τῶν ἀντινομοθετούντων τῷ Δεσπότῃ καταπεσεῖν εἰς ἀθέσμους δόξας ὑπηγάγετο (53) ;

et munita, imo quis sacerdotum atque episcoporum divinitus coactus cœtus sententiam istam etiam antequam in lucem prodiret, per sanctissimi Spiritus afflatum non condemnavit ? Etenim Spiritu Patris juxta Christi Domini doctrinam ipsi quoque initiati illum a Patre procedere clara et alta voce prædicabant eosque qui non ita sentirent, utpote catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ contemptores anathemati subjiciebant, jam inde ab antiquis temporibus novam istam impietatem propheticis oculis prospicientes, ipsamque una cum multiplici priorum hæreseon defectione et scriptis et verbis et animo condemnabant. Definivit statim universalium et sanctarum septem synodorum secunda, Spiritum sanctum ex Patre procedere ; excepit tertia, confirmavit quarta, suffragata est quinta, prædicavit sexta ; obsignavit claris certaminibus septima ; in qualibet illarum est luculente cernere libere prædicatam pietatem, traditumque de Spiritu, illum a Patre, non autem a Filio procedere. Te vero quisnam impiorum grex diversa sentire docuit, quis ex iis qui Domino contraria sanciunt, in opiniones iniquas ut delabaris effecit ?

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

Ephes. l. c. Quis e sacerdotibus et laudatissimis nostris Patribus Spiritum ex Filio procedere decrevit ? Quæ synodus universalis confessionibus constabilita et celebris ? — Sed Etherianus ut supra ex codicibus.

(39) Allat. c. Hott. l. c. Ἐνδιαπρέπουσα. Sic. Col.

(40) Monac. Μᾶλλον δὲ τῶν ἱερ.

(41) Monac. Σύνοδος.

(42) Monac. Πρὶν ἢ φαν. Sic. Col.

(43) Simon Cpl. l. c., p. 372, 373 : Μᾶλλον δὲ τίς ἱερέων καὶ ἀρχ. θεόλ. σύλλογος οὐ ταύτην τὴν διάνοιαν (δηλονότι τὴν λέγουσαν, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον) τῇ ἐπινοίᾳ τοῦ Πνεύματος κατεψηφίσατο ; Allatius non recte vertit : « Quis ex sacerdotibus et præsulibus a Deo congregatus cœtus non hanc cogitationem (eam nempe quæ pronuntiat etiam ex Filio Spiritum S.) *adversus* Spiritus sancti inspirationem calculum dedit ? » Melius Hugo Etherian. (vide not. 17).

(44) Sic cod. Vatic. ; Monac. et Cod. : Δι' ὧν γάρ. Palat. : ἵσ : δι' ὧν γὰρ τὸ πν. Ether. : Per quos.

(45) Καὶ ἀποστολ. in Monac. ad marg. suppletur.

(46) Apud Allat. c. Hott., p. 373 : Καὶ γὰρ τοὺς μὴ φρονοῦντας οὕτως (ἤγουν ὡς τὸ πν. ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς καὶ οὐ μὴν ἐξ Υἱοῦ) ὡς τῆς καθ. κ. ἀπ. ἐκκλ. ὑβριστὰς τῷ ἀναθεματισμῳ καθυπέβαλον. « Namque eos qui non ita tenent (nempe Spiritum ex solo Patre, et non ex Filio) veluti in cath. et apost. Ecclesiam injuriosos anathemate percusserunt. » — Monac. habuit καθυπέρβαλον ; sed ρ deinde deletum. Col. καθυπέβαλλον.

(47) Monac. ὀφθαλμοῖς.

(48) Eodem pacto et iisdem fere verbis septem synodos protendunt Jos. Bryennius Or. 8, de S. Trin., Mich. Balsamon in *Anaphora cleri Cpl.*, Glycas aliique, quorum textus recitat Allatius, *De Occid. et Or. Eccl. consens.* l. III, c. 2, n. 1, p. 916-918 ; c. Hotting, p. 315-321. *Vindic. syn. Ephes.* c. 77. p. 648, 949.

(49) Col. Συννεκήρυξεν.

(50) Col. Καὶ καθ'.

(51) Monac. Col. et Pal. Ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

(52) Monac. Ἄλλη ; tunc supplend. : σύνοδος.

(53) Hæc postrema verba Græce allegantur in citata Simonis Cpl. ep. (Allat. c. Hott. p. 381) sine ulla varietate, Latine tantum in *Vindic. syn. Ephes.* p. 652 : « Te vero quisnam grex impius inversa doctrina docuit decernere Spiritum ex Filio ? Quis contra Dominum leges instituens in iniquas opiniones delabi subduxit ? » — Sed Hugo Etherianus (l. c., p. 1231. C. D.) totum caput recitat hoc pacto : « Quis dixit sacerdotum seu Patrum nostrorum, Spiritum ex Filio procedere ? Quæ synodus universalibus sponsionibus firmata et adornata, magis autem quod Pontificum divinitus adunatum collegium non hanc sententiam, et antequam appareret, sancti Spiritus inspiratione condemnavit ? Per quos Spiritus sanctus Patris esse juxta Dominicam institutionem apparet ; ex quo liquido procedere magis vocibus prædicaverint (l. prædicaverunt), et quidem non sic sentientes ut universalis et apostolicæ Ecclesiæ contemptores subdiderunt anathemati. Ab antiquis enim temporibus noviter ortam impietatem præsagis Providentiæ (l. providentes) oculis et ipsam cum antecipante multifaria discessione scripto, verbo atque sententia condemnarunt. Dogmatizavit statim universalium et sacrarum synodorum secunda, Spiritum sanctum ex Patre procedere ; suscepit tertia, quarta confirmavit, consensum præbuit quinta, sexta adjudicavit, splendidis consignavit certaminibus septima. Per singulas earum est patenter videre fiducialiter egisse pietatem et Spiritum ex Patre, sed non ex Filio divinitus annuntiatum procedere. Te vero quis grex impius perdocuit, quis contrarias leges Domini ponens legibus incidere in nefarias sectas subinduxit ? »

6. Verum hinc quoque horum impietas Deoque repugnans licentia refutatur. Si enim quæcunque sunt communia secundum indifferentem et individuam simplicemque ac singularem communitatem; si, inquam, quæcunque horum Spiritui et Patri adsunt, hæc Filio quoque insunt; similiter et quæcumque in Spiritu et Filio intelliguntur, nequeunt Patri itidem negari : imo nec potest Spiritui adimi quidquam eorum quæ Filio et Patri adsunt ; puta regnum, bonitas, substantiæ supersubstantialitas, incomparabilis virtus, æternitas, immunis a corpore spiritualitas, cæteræque innumeræ id genus voces, quibus divinissima de Deitate doctrina catholicis fuit ab initio tradita. Si ergo hæc ita considerantur, et nemo Christianorum iis adversari ausit ; juxta vero hæreticam istam temeritatem Spiritus processio Patri et Filio communis est Spiritui quoque (quo quid queat scelestius auderi ?) in Spiritus processionem dividendus foret, essetque pars quidem illius producens, pars vero producta, et illa quidem causa, hæc autem causatum, et ingens aliarum blasphemiarum agmen sequeretur.

7. Sed enim procedit Spiritus a Filio. Quam ob causam : Ut scilicet aliquid accipiat, quod non habuit procedens a Patre. Jam vero si potest admitti atque affirmari, quod Spiritus hinc aliquid pluris acceperit, quod modo non absque illius assumptione erat imperfectus ? Vel omnino post illud acceptum ? Nam hinc quoque sequeretur ; posse de simplici atque compositionis experte natura duplicitatem et compositionem prædicari. Sin vero nil pluris accepit, quænam est ratio (necessitas), processionis nihil omnino præstaré valentis ?

ς'. [ε'] Ἀλλὰ κἀντεῦθεν ἔστιν αὐτῶν φωράσαι τὸ δυσσεβὲς καὶ πρὸς θεομαχίαν αὐτόνομον. Εἰ γὰρ πάντα (54) ὅσα ἐστὶ κοινὰ κατὰ τὴν ἀδιάφορον καὶ ἀμερῆ, ἁπλῆν τε καὶ ἐνιαίαν κοινότητα · εἰ πάντα ὅσα τούτων ἐστὶ, Πνεύματος καὶ Πατρὸς (55), [11] ταῦτα πρόστεστι καὶ Υἱῷ · ὡσαύτως δὲ (56) καὶ ὅσα ἐνθεωρεῖται τῷ Πνεύματι καὶ Υἱῷ, οὐκ ἔστι μὴ συνομολογεῖν ἐνυπάρχειν καὶ (57) τῷ Πατρί · οὐ μήν, ἀλλ' οὐδὲ ὅσα (58) Υἱῷ καὶ Πατρὶ, οὐδὲ τούτων οὐδὲν ἔστι τοῦ Πνεύματος ἀποστερεῖν (59) · ἐννόει μοι βασιλείαν, ἀγαθότητα (60), τὸ τῆς οὐσίας ὑπερούσιον, τὴν ὑπὲρ ἔννοιαν δύναμιν, τὸ ἀΐδιον, τὸ ἀσώματον, τὰς μυρίας καὶ συστοίχους φωνὰς, αἷς ἡ ὑπέρθεος θεολογουμένη Θεότης τοῖς εὐσεβέσιν ἄνωθεν παραδέδοται (61). Εἰ οὖν οὕτω ταῦτα θεωρεῖται, καὶ οὐδείς ἐστι τῶν ἐν Χριστιανοῖς, ὃς εἰς μαχόμενον ἀπενεχθείη διαβούλιον · ἐστὶ δὲ, ὡς ὁ αἱρετίζων νεανιεύεται λόγος, ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ κοινὸν, εἴη ἂν καὶ τὸ Πνεῦμα (οὔ τί ἂν γένοιτο πρὸς δυσσέβειαν τολμηρότερον ;) εἰς τὴν τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσιν μεριζόμενον, καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ προάγον, τὸ δὲ προαγόμενον, καὶ τὸ μὲν αἴτιον, τὸ δὲ αἰτιατὸν, καὶ πολλὴ ἄλλη θεομαχίας παράταξις (62).

[12] ζ'. [ς'.] Ἀλλὰ γὰρ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Τί δήποτε (63) προσλαμβάνον, ὅπερ οὐκ ἔσχεν ἐκπορευόμενον τοῦ Πατρός ; εἰ μὲν γὰρ ἔστι τι λαβεῖν καὶ εἰπεῖν (64), ὃ προσείληφε, πῶς οὐχὶ χωρὶς τῆς προσλήψεως ἀτελές (65) ; ἢ πάντως γε μετὰ τὸ προσλαβεῖν ; εἰ δὲ μηδὲν προσείληφεν (ἐπιφύεται γὰρ κἀνταῦθα τά τε ἄλλα, καὶ τὸ διπλοῦν καὶ σύνθετον, καθαρτασυνόμενον τῆς ἁπλῆς τε καὶ ἀσυνθέτου φύσεως) τίς ὁ λόγος τῆς οὐδὲν παρασχεῖν δυναμένης ἐκπορεύσεως (66) ;

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(54) Mon. cod. hic figit cap. ε'. ut Vatic. Ex hoc capite plura dat supra laudatus cod. Vindobon. f. 79 b. Καὶ πάλιν εἰ πάντα ὅσα, etc.

(55) Vindob. Εἰ πάντα ὅσα ἐστὶ τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Πατρός.

(56) Mon. omittit δέ.

(57) Καὶ deest in Vindob.

(58) Col. οὐδ' ὅσα.

(59) In cod. Monac. hic plura verba desunt: Habet enim post : Ἐνυπάρχειν καὶ τῷ Πατρὶ immediate : οὐδὲ τούτων οὐδέν ἐστι ἀποστερεῖν · ἐννόει μοι. Vindob. : Οὐ μήν, ἀλλ' οὐδ' ὅσα ὑ. κ. π. οὐδὲ τούτων οὐδ' ἔστιν τοῦ πν. ἀποστ.

(60) Vindob. Βασιλείας ἀγαθότητα.

(61) Huc usque io citato Vindob. Cod. verba sunt eadem ; nunc vero sequitur : Εἰ οὖν ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις Πατρός ἐστι καὶ Υἱοῦ, κοινὸν ἂν εἴη καὶ τῷ Πνεύματι · τουτὶ (sic) ἂν γένοιτο πρὸς δυσσέβειαν τολμηρότερον.

(62) Mon. Παράτασις. Hugo Ether. (l. II, c. 17, p. 1232 G.) compendio hoc argumentum ita refert : « Si omnia communia Patris et Filii, et Spiritus exsistunt omnia communia, ut Deus, rex, conditor, omnipotens, simplex, incorporeus, et simpliciter omnia alia ; commune vero Patris et Filii progressio Spiritus ex eis ; et ex se utique procedet Spiritus, et principium erit sui, et causa simul et causatum, quod neque gentilium fabulæ confinxerunt. » Hæc vero non ex nostro libro, sed potius ex Photii encyclica desumpta sunt, ubi idem argumentum ita evolvitur (n. 12, p. 52) : Εἰ πάντα τὰ κοινὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος πάντως ὑπάρχει κοινὰ, ὡς τὸ Θεὸς, τὸ βασιλεὺς (Mon. Cod. 27, f. 449 a. cap, ε' addit : Τὸ Κύριος), τὸ δημιουργὸς, τὸ παντοκράτωρ, τὸ ὑπερούσιον, τὸ ἁπλοῦν, τὸ ἀσχημάτιστον, τὸ ἀσώματον, τὸ ἀόρατον, ἁπλῶς τὰ ἄλλα πάντα · κοινὸν δὲ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἡ τοῦ Πνεύματος ἐξ αὐτῶν πρόοδος · καὶ ἐξ αὐτοῦ ἄρα ἐκπορευθήσεται τὸ Πνεῦμα, καὶ ἀρχὴ ἔσται αὐτὸ ἑαυτοῦ, καὶ αἴτιον ἅμα καὶ αἰτιατὸν, ὅπερ οὐδ' οἱ τῶν Ἑλλήνων μῦθοι ἀνεπλάσαντο. Cf. alterum Phot. opusc. ab Euthymio vulgatum, cap. 7. Huc spectat quoque argumentum Nicomediensis præsulis apud Etherianum (lib. I, c. 13, p. 1207) : « Quod non est unius proprium, trium est commune ; si igitur causa emissionis Spiritus non est tantum Patris, sed et Filii, necesse quoque Spiritus esse, sicque erit Spiritus emissor simul et emissus. »

(63) Palat. Υἱοῦ τι δήποτε. Col. Υἱοῦ ; τί δήποτε.

(64) Καὶ εἰπεῖν deest in cod. Monac.

(65) Monac. Ἀτελής.

(66) Hugo Etherianus (l. II, c. 18, p. 1233 A) : « At vero procedit Spiritus ex Filio, aliquid accipiens, quod procedendo ex Patre non habuit. Si enim aliquid est accipere et dicere, qui (l. quod) acceperit, quomodo non absque assumptione imper-

(13) η'. [ζ'.] Σὺ δὲ καὶ τοῦτο λογισμοῖς ἐπισκόπει (67)· εἰ γεννᾶται μὲν ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐκπορεύεται δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, τίς ἂν ἐπινοηθείη σχέσις ἄλλη, καθ' ἣν καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς ἑτέρου προαγωγῆς ἑαυτῷ τὸ προνόμιον· συνδιασώσει καὶ τῆς ὁμοφυοῦς οὐσιώσεως οὐ φαυλίσει τὸ ἀξίωμα (68);

θ'. [η'.] Ὅρα δὲ κἀντεῦθεν (69)· εἰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα (70) καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίς ἀντιπεσεῖται [14] λόγος μὴ καταπεσεῖν ἐξ ἀνάγκης [ὦ φρενὸς ἄκρατον (71) μεθυούσης τὴν ἀσέβειαν!] τὸ τῶν ἰδιωμάτων ἀμετάπτωτον καὶ ὁ Πατὴρ [τἄλεως δ' ἡμῖν εἴη καὶ τὸ βλάσφημον εἰς τὰς τῶν αἰτίων τρέποιτο κεφαλάς (72)!] ψιλὸν ἂν εἴη περιλειπόμενον (73) ὄνομα, κοινοποιηθέντος ἤδη τοῦ χαρακτηρίζοντος αὐτὸν ἰδιώματος, καὶ εἰς ἓν πρόσωπον τῶν δύο συναλειφομένων θεαρχικῶν ὑποστάσεων· καὶ ἀναβλαστήσει πάλιν ἡμῖν ὁ Σαβέλλιος, μᾶλλον δέ τι τέρας ἕτερον ἡμισαβέλλειον (74).

ι'. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡ (75) κατὰ τὸν Υἱὸν ἐννοουμένη νυνὶ καὶ προτεινομένη πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἀτοπήματος γέννησις οὖμενοῦν οὐδὲν ἀνεκτότερον τὸ δύσφημον ἀπεργάσοιτο τοῦ πατρικοῦ ἰδιώματος (76), λέγω

8. Tu vero et hoc æqua lance judicis pondera. Si nascitur quidem Filius a Patre, procedit autem Spiritus a Filio, quænam alia relatio excogitari queat, per quam et Spiritus sibi conservet prærogativam producendi aliam personam nec a dignitate æqualitatis et consubstantialitatis degeneret?

9. Hoc item considera. Si Spiritus a Patre procedens etiam a Filio procedit, quænam obstabit ratio, ne necessario (o mentem mera ebriam impietate!) concidat constantissima idiomatum firmitas et Pater (propitius sit nobis et blasphemiam in eorum capita convertat quorum causa hæc loquimur) nudum relinquatur nomen? communi scilicet facto idiomate illo, quo ipse discernitur, atque in unam personam contractis et confusis (coalescentibus) duabus divinis hypostasibus; sicque rursum emerget nobis Sabellius, imo monstrum aliquod semisabellianum.

10. Neque vero generatio, quæ nunc in Filio intelligitur et in subterfugium absurditatis objicitur, leniorem ullatenus tolerabilioremque impietatem istam efficiet, quæ in paternam exsurgit proprieta-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

fectus? Quodsi nihil accepit, obruuntur et hinc alia, duplex scilicet et compositum, violantia simplicitatem naturæ, quæ compositionem non habet. Quæ ratio nihil potentis præstare processionis? » Affine est argumentum quod tum in alio Photii Opere (cap. 4) tum in Encyclica occurrit; ibi legitur n. 9: Διὰ τί δὲ καὶ ἐκπορευθείη τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα; εἰ γὰρ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τελεία (τελεία δὲ, ὅτι Θεὸς τέλειος ἐκ Θεοῦ τελείου), τίς ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσις καὶ διὰ τί; περιττὸν γὰρ εἴη τοῦτο καὶ μάταιον. Quod uberius evolvit Nicolaus Methonensis apud Hugonem Ether. (lib. 1, c. 14, p. 1207): « Si perfecta ex Patre processio Spiritus (perfecta autem, quoniam Deus perfectus de Deo perfecto, Patre, Spiritus), quid, inquam, confert ad hanc illa, quæ ex Filio? Quorum si et hic aliquid confert, non est perfecta illa; quomodo enim perfecta, si tantum debabet, quantum illa confert? Si autem ex Filio processio Spiritus eadem (ei) quæ ex Patre processioni est, nihilque amplius est neque invenire neque dicere ad declarationem Spiritus perfectionis, superflua utique sit prorsus ea quæ ex Filio; at superfluus est atque vanus superfluum quid inducens in superconsummata supraperfectaque Trinitate. » Græcum textum suppeditat cod. Monac. 66, f. 78 a, b, cap. 11: Εἰ τελεία ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος (τελεία δὲ ὅτι Θεὸς τέλειος ἐκ Θεοῦ τελείου, τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα), τί δήποτε συντελεῖ πρὸς ταῦτα ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ; εἰ μὲν γὰρ καὶ αὐτὴ συνεισφέρει τι, οὐ τελεία ἐκείνη· πῶς γὰρ τελεία, ἣ τοσοῦτον δεῖ, ὅσον αὕτη συνεισφέρει; εἰ δὲ παρὰ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος οὐδὲν ἔστι πλέον ἑτέρωθεν οὐθ' εὑρεῖν οὔτ' εἰπεῖν, περιττὴ πάντως ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· ἀλλὰ περιττὸς ὄντως καὶ μάταιος ὁ περιττόν τι παρεισάγων ἐν τῇ τελείᾳ θεότητι· οὐδὲ γὰρ ῥητέον, τὴν μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσιν εἰς ὕπαρξιν τῆς οὐσίας τῷ Πνεύματι συντελεῖν, τὴν δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἰς ἄλλο τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν θεωρουμένων, πάσης διπλόης καὶ συνθέσεως τῆς θείας φύσεως ἀπεληλαμένης.

(67) Sic Vatic. Monac. Τοῦτο μετὰ λογισμοῦ σκόπει.

(68) Hoc caput tum in Vatic. tum in Monac. cod. septimum numeratur. Argumentum affine est ei, quod cap. 3 prolatum est quodque sub variis formis sæpius redit. Quo et pertinet Joan. Phurnæ objectio apud Beccum, l. c., n. 51, 52 (*Gr. orth.* I, p. 184, 185): Εἰ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς, ταῦτα καὶ τὸ ἅγιον ἔχει Πνεῦμα, διὰ τὸ συμφυὲς καὶ ὁμόθεον, ἀναγκαίως πάντως τὸ καὶ ἐξ αὐτοῦ δεῖν ἐκπορεύεσθαί τι συνεχθήσεται. Cf. etiam opusc. contra vet. Romæ assecias, cap. 8.

(69) Monac. f. 451 b: κἀνταῦθα.

(70) Monac. Τοῦ Πατρὸς τὸ Πν. ἐκπορευόμενον.

(71) Monac.: Ἄκρατα.

(72) Familiaris Photio exclamatio, quæ pariter occurrit epist. 2 encycl. n. 22, p. 54, ed. Lond. et ep. ad Aquilei. archiepisc. (apud Jager, *Histoire de Photius*. Append. p. 456).

(73) Monac. f. 452 a. Περιλειπόμενος. Sic. Col.

(74) Vatic. f. 198: Ἡμῖν Σαβέλλειον. Palat. f. 214 a. ἡμισαβέλιον. Mon. et Col. ἡμισαβέλλιον. Cf. opusc. secundo loco ed. infra c. 1. Arguit Photius: Si Patri et Filio est communis spiratio activa, personarum idiomata communicantur; sed his communicatis non amplius ab invicem distinguuntur; unde incidimus in Sabellianismum, qui Patris et Filii hypostases in unam contrahit. Similiter Joan. Phurnes apud Beccum, l. c., n. 50, p. 183: Εἰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τὸ ἴδιον μετακεκίνηται τοῦ Πατρός; et Nicolaus Methon. c. 4 (ex cod. Mon. 66, f. 76): Ἔτι εἰ ὥσπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ κατὰ μίαν καὶ ἀδιάφορον πρόοδον ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, οὐ μόνον κοινοῦται τὸ πατρικὸν ἰδίωμα καὶ Πατὴρ καὶ Υἱὸς εἰς ἓν συγχέονται πρόσωπον, ἀλλὰ καὶ καθόλου τὸ ἓν καὶ ἡ ἁπλότης καὶ ἡ ἀμερία τῆς μιᾶς καὶ ἁπλῆς, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπερηνωμένης καὶ ὑπερηπλωμένης τριάδος ὑπεροράζεται, καὶ Σαβέλλιος, μᾶλλον δὲ τι τέρας ἡμισαβέλλιόν τε καὶ ἡμιάρειον ἀναφύεται, σύγχυσιν ὁμοῦ καὶ κατατομὴν διαπλέκον. Cf. de hac objectione Manuel Calec. l. III, c. Græc. (*Bibl. PP. max. Lugdun.* t. XXVI p. 438.)

(75) Monac. omitt. οὐδὲ γὰρ, et legit tantum Οὐδὲ ἡ δὴ κατά.

(76) Monac. Ἀξιώματος.

tem, quæ scilicet denotat processionis causam ; cum hæc ipsa secundum impiorum fabulas in Filii refundatur et commisceatur proprietatem. Sectio enim rursus et partitio atque indivisi divisio. Si enim unum idiomatum suorum dat Pater et de proprietate, qua ipse per illud distinguitur, recedit, aliud vero iuviolatum servat, quomodo non concedent, partem quidem ipsius in idiomate considerari, partem vero una cum idiomatis innovatione dividi ? Verum horror subit, quod et eousque illorum blasphemiam in medium proferre sustinuimus.

11. Præter jam dicta, si duo principia in divina et supersubstantiali Trinitate conspiciuntur, ubinam erit toties decantatum ac Deo dignissimum monarchiæ robur ? Quomodo non impium irrepet polytheismi dogma, atque adeo atheismus ? Quomodo non sub specie christianismi superstitio gentilitatis ab his qui hæc audent asserere, introducetur ?

12. Rursum si duo principia in monarchica Trinitate admittantur, quomodo non etiam tertium ex eadem sententia prodiens emicabit ? Semel enim principio summo et independente de sua sede ab impiis exturbato et in binarium dejecto, faciliori ausu etiam ad ternarium sectio principii procedet ; quando quidem et in supernaturali atque individua singularique Deitatis natura ternarium potius quam binarium emicat, utpote quod et idiomatibus congruit et adaptatur.

13. Num ergo hæc Christianis sunt auribus toleranda ? Nonne iram et fletum, affectus ut plurimum insociabiles, impiorum istorum temeritas coire super ipsos cogit ? Iram quidem, quod tantam arrogantiam amentiamque conceperint ; fletum vero

A δήτου δηλοῦντος [15] τὸ τῆς ἐκπορεύσεως αἴτιον (77) τούτου δὴ τούτου κατὰ τοὺς τῶν δυσσεβῶν μύθους εἰς τὸ τοῦ Υἱοῦ ἀναχεομένου τε (78) καὶ συνθλιβομένου ἰδίωμα, κατατομὴ γὰρ πάλιν καὶ διαίρεσις καὶ τοῦ ἀμερίστου μερισμός· εἰ γὰρ τὸ μὲν αὐτοῦ τῶν ἰδιωμάτων δίδωσιν ὁ Πατήρ, καὶ τῆς κατ' αὐτὸ (79) χαρακτηριζούσης αὐτὸν ἐξίσταται ἰδιότητος, τοῦ δὲ συντηρεῖ τὸ ἀκήρατον, πῶς οὐχὶ τὸ μὲν αὐτοῦ δώσουσιν (80) ἐνθεωρεῖσθαι τῷ ἰδιώματι, τὸ δὲ (81) συνδιαιρεῖσθαι τῇ καινοτομίᾳ (82) τοῦ ἰδιώματος ; Ἀλλὰ γὰρ (83) φρίττειν ἔστι, ὅτι καὶ μέχρι τούτων τὴν βλασφημίαν αὐτῶν προαγαγεῖν ὑπηνέγκαμεν.

ια'. [θ'.] Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ δύο αἴτια ἐν τῇ θεαρχικῇ καὶ ὑπερουσίῳ Τριάδι καθορᾶται, ποῦ τὸ τῆς μοναρχίας πολυύμνητον καὶ θεοπρεπὲς κράB τος (84) ; [ι'·] Πῶς οὐχὶ τὸ τῆς πολυθείας ἄθεον νῦν ἐπικωμάσει (85) ; [ια'] Πῶς δ' οὐκ ἐν προσχήματι Χριστιανισμοῦ ἡ δεισιδαιμονία τῆς Ἑλληνικῆς πλάνης τοῖς ταῦτα (86) λέγειν τολμῶσιν οὐ συνεισελάσει (87) ;

ιβ'. [ιβ'.] Πάλιν εἰ δύο αἴτια τῆς μοναρχικῆς Τριάδος ἐπαναβέβηκε, πῶς οὐχὶ καὶ τὸ τρίτον τῆς αὐτῆς συναναβύψει γνώμης προερχόμενον ; Ἅπαξ γὰρ τῆς ἀνάρχου καὶ ὑπεραρχίου ἀρχῆς τῆς οἰκείας ἕδρας τοῖς δυσσεβέσι περιτραπείσης καὶ εἰς δυάδα διατμηθείσης, νεανικώτερον (88) καὶ πρὸς τὴν Τριάδα ἡ κατατομὴ τῆς ἀρχῆς προελεύσεται, ἐπεὶ κἂν τῇ [16] ὑπερφυεῖ καὶ ἀμερεῖ καὶ ἑνιαίᾳ τῆς θεότητος φύσει τὸ τριαδικὸν μᾶλλον ἢ τὸ δυαδικὸν (89) ἀναφαίνεται, οἷα δὴ καὶ τοῖς ἰδιώμασιν ἁρμοζόμεC νον (90).

ιγ'. [ιγ'.] Ἆρα Χριστιανῶν ἀκοαῖς ἀνεκτὰ ταῦτα ; ἆρ' οὐκ ὀργὴν καὶ θρῆνον, τὰ τῶν παθῶν ὡς ἐπίπαν ἀσυνδύαστα, οἱ δυσσεβεῖν θρασυνθέντες (91) εἰς ἓν ἐπ' αὐτῶν συνελθεῖν (92) ἐκβιάζονται (93) ; ὀργὴν μὲν, οἷς τοσαύτην ἀπόνοιαν ἀνελάβοντο· θρῆνον δὲ,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(77) Monac. Αἰτίαν.
(78) Τε deest in Monac.
(79) Col. Κατὰ αὐτό.
(80) Monac. Ἑαυτοῦ δίδωσι
(81) Monac. Τῷ δὲ σύνδ.
(82) Col. Κενοτομία.
(83) Col. Ἰδ. καὶ ἀλλὰ γάρ.
(84) Similiter Photius ep. ad Aquilei. l. c. Ἡ ἐν Τριάδι μοναρχία φροῦδος οἰχήσεται. Nicol. Methon. c. 2 in fine : Καὶ ἅμα ἡ δυαρχία τὴν μοναρχίαν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐξορίζει θεότητος.
(85) Monac. Ἐπεισκωμάσει. Sic Col.
(86) Monac. Πλάνης τοιαῦτα λέγειν τολμ. Etiam in Vatic. erat τοιαῦτα, sed οι rasum est.
(87) Monac. Συνελάσει.
(88) Monac. Νενεανικώτερον.
(89) Sæpe Photiani objiciunt, dualitatem causa rum absurdam esse, derivari τὴν μονάδα ἐκ τῆς δυάδος et similia. Nicolaus Methon. apud Hugon. Ether. (l. I, c. 3, p. 1201) : « Si Spiritus ex Patre et Filio procedit, erit utique unum ex duobus, et duo principia unius ; unus enim est Spiritus sanctus, ut Pater unus et Filius unus ; Pater autem et Filius non unus, sed duo, licet natura unum sint ; alius enim et alius, quamvis non aliud et aliud. At omnium rerum rationes in Deo sunt et ab ipso in res- universas distribuuntur. Quare omnis erit quæ in rebus prospicitur unitas ex dualitate et dualitas principium unitatis, quod est inconveniens. » Hæc quoad priorem partem et Nicolao Græce adducit Beccus orat. 1, *De unit. Eccl.* n. 61 (G. O. I. 203) ; integrum textum dat cod. Monac. 66 f. 76 a, cap. 1 : D Ὡμολογησαμένου (sic in cod., Becc. ὡμολογημένου), τοῦ, ὅτι τὸ ἐκπορεύεσθαι ἰδίωμα τοῦ Πνεύματός ἐστι παραστατικὸν, τῆς ὑποστατικῆς ἦγουν προσωπτικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως· εἰ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, εἴη ἂν τὸ ἓν ἐκ τῶν δύο καὶ οἱ δύο ἀρχὴ τοῦ ἑνός (ap. Beccum : Δύο ἀρχαὶ ἔσονται τοῦ ἑνός). ἓν γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ εἷς καὶ ὁ Υἱὸς εἷς· Πατὴρ δὲ καὶ Υἱὸς οὐχ εἷς, ἀλλὰ δύο, εἰ καὶ τῇ φύσει ἕν· ἄλλος γὰρ καὶ ἄλλος, εἰ καὶ μὴ ἄλλο καὶ ἄλλο. Καὶ ἐπεὶ τῶν ὄντων πάντων οἱ λόγοι πρόεισιν ἐν τῷ Θεῷ, κἀκεῖθεν εἰς τὰ ὄντα διανέμονται, εἷς ἂν καὶ πᾶσα ἡ ἐν τοῖς οὖσι θεωρουμένη μονὰς ἐκ δυάδος, καὶ ἡ δυὰς ἀρχὴ τῆς μονάδος, ὅπερ ἄτοπον.
(90) Cf. cum hoc capite, cap. 42.
(91) Monac. Δυσσεβεῖς θρασυνθέτες (sic).
(92) Monac. Εἰς ἓν συνελθεῖν ἐπ' αὐτῶν.
(93) Monac. Οὐ βιάζονται, sic habuit et Vaticanus f. 198 ; sed posteriori manu τῷ οὐ superscriptum fuit ex. Col. et Mon.

οἷς πρὸς ὄλεθρον ἀβοήθητον καταφέρονται· ἡ γὰρ εὐσέβεια, κἂν ὀργιζομένη, τὸν τοῦ ὁμοφυοῦς οἶκτον οὐκ ἀποτίθεται.

ιδ'. [ιδ'.] Σκοπεῖν δὲ τὸ τῆς δυσσεβείας μέγεθος οὐδὲ διὰ [17] τῶν ῥηθησομένων ἐστὶ δυσχερές. Εἰ γὰρ μετὰ τὴν ἄναρχον καὶ πατρικὴν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν ὁμοουσίου πάλιν ἀρχὴ καθίσταται καὶ αἴτιον (94) ὁ Υἱός, πῶς ἂν τις διαφύγοι μὴ δύο λέγειν ἐν τῇ (95) Τριάδι παραλλαττούσας ἀρχάς, τὴν μὲν τὸ ἄναρχον ἔχουσαν καὶ ἱστηριγμένην ἐν αὐτῷ, τὴν δὲ ἀρχομένην τε ἅμα καὶ πρὸς ἀρχὴν ἀνατρέχουσαν καὶ συμμεταφερομένην τῇ τῶν σχέσεων διαφορᾷ (96);

ιε'. [ιε'.] Εἰ δ' αἴτιος ὁ Πατὴρ τῶν ἐξ αὐτοῦ, οὐ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως (97), τῷ δὲ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, ὁ δὲ λόγος τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως οὐδενὶ μέχρι νῦν (98) περιορίζειν καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασιν δεδυσσέβηται (οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Σαβελλίῳ τὴν Υἱοπατορίαν τερατευσαμένῳ (99) δεδυσφήμηται) οὔμενουν οὐκ ἂν εἴη οὐδενὶ τρόπῳ οὐδενὸς τῶν ἐν τῇ Τριάδι αἴτιος ὁ Υἱός (1).

[18]] ις'. [ις.] Οὐδὲ τοῦτο δὲ χρὴ παραδραμεῖν, ὅτι καὶ αὐτὴν ὑπόστασιν τοῦ Πατρὸς εἰς δύο τὸ δυσσέβημα διαιρεῖ· ἢ πάντως γε τὸ τοῦ Υἱοῦ πρόσωπον εἰς μέρος ἀνειλῆφθαι τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως νομοθετεῖ. Εἰ γὰρ, ὡς εἴρηται, οὐ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, τῷ δὲ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως αἴτιός ἐστιν ὁ Πατὴρ τῶν ἐξ αὐτοῦ (2), ἐστὶ δὲ καὶ τοῦ Πνεύματος αἴτιος ὁ Υἱὸς, ὡς ἡ θεομαχία βοᾷ, ἢ συμμεριζόμενον ἀποφῆναι (3) τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν τὸν Υἱὸν, ἐξ ἧς καὶ τὸ αἴτιον παρέσχε λαβεῖν, ἢ τὸν Υἱὸν ἀναπληροῦντα τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνο δὲ (4) συναποτολμῆσαι λέγειν πρὸ (5) τῆς ἀναπληρώσεως ἐνδεές· καὶ τὸν Υἱὸν μέρος χρηματίσαντα πατρικὸν, τὸ

quod in perniciem irreparabilem præcipites agantur. Pietas enim, etiam dum irascitur, proximi sui commiserationem non abjicit (non deponit).

14. Porro etiam per ea quæ mox dicentur facile est impietatis magnitudinem conspicari. Si enim post supremum et independens paternum principium causamque iterum consubstantialis personæ principium et causa constituitur Filius, quomodo quis effugiet a duobus asserendis in Trinitate principiis, quorum alterum principio careat et in hac principii carentia fundetur et firmetur, alterum vero principiatum simul et ad principium recurrat et una cum relationum differentia producatur?

15. Quod si Pater est causa personarum ab ipso procedentium non ratione naturæ, sed ratione personæ, ratione autem paternæ personæ contineri et includi etiam Filii personam nemo hactenus, licet sublestus et impius affirmavit (ne ipse quidem Sabellius, qui monstrosum Filiopaternitatis commentum excogitavit), nullatenus profecto Filius poterit causa esse ullius in Trinitate personæ.

16. Neque vero et hoc prætereundum, quod ipsam quoque Patris personam in duas impia illa doctrina dividit, vel certe Filii personam in partem paternæ hypostaseos assumi sancit ac statuit. Si enim, ut modo dictum est, non ratione naturæ, sed ratione hypostaseos Pater est causa prodeuntium ab ipso personarum; est vero et Spiritus causa Filius quemadmodum sacrilega ista sententia clamat; necessario affirmare cogimur, aut Filium una cum Patre esse paternæ hypostaseos participem, ex qua et hoc habuerit, quod sit causa, aut Filium personam complere Patris, quæ proinde ante hoc complementum indiga et deficiens, sicque admit-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(94) Monac. αἴτιος.

(95) Τῇ deest in Monac.

(96) Hugo Etherianus (l. II, c. 3. p. 1216 G.): « Methonensis antistes paralogismos texit ordiendo: si cum Patre, quæ (l. qui) est sine initio et causa, consubstantiale(—is) rursus principium exsistit Filius : duo sunt in Trinitate diversa principia; hoc quidem in eo, quod sine principio est, principatuque dignitatis consolidatum, hoc vero in eo, quod intercidens et initians simul et initiatum habitudinumque differentia conjugum sit. » Græce in Cod. Mon. 66 f. 78 b, cap. 12 : Εἰ καὶ μετὰ τῆς ἀνάρχου καὶ πατρικῆς ἀρχῆς καὶ αἰτίας ὁμοουσίου πάλιν ἀρχὴ καθίσταται ὁ Υἱὸς, εἶεν ἂν ἐν τῇ Τριάδι δύο ἀρχαὶ παραλλάττουσαι· ἡ μὲν ἐν τῷ ἀνάρχῳ καὶ μόνῳ τῷ ἀρχικῷ ἀξιώματι ἐστηρῖγμένη, ἡ δὲ μεταπίπτουσα καὶ ἀρχομένη τε καὶ ἄρχουσα, καὶ τῇ τῶν σχέσεων διαφορᾷ συνδυάζομένη.

(97) Monac. : οὐ λόγῳ τῆς φ.

(98) Monac. : μέχρι τοῦ νῦν.

(99) Monac. : τερατευσαμένην.

(1) Hoc Photii argumentum nonnullis detruncatum refert Hugo Ether. (l. II. c. 18, p. 1233 C) : « Si causa est Pater eorum, quæ ex ipso sunt, non ratione naturæ, ratione vero personæ; sed ratio personæ paternæ a nullo usque nunc includere personam Filii impie dicta est ; nequaquam igitur sit alicujus eorum, qui in Trinitate, causa Filius. » Huc spectat Nicolai Methonensis ratiocinatio (lib. II, c, 3, p. 1217 G) : « Si Pater eorum causa est, qui ex ipso sunt, secundum quod major non ratione naturæ, sed ratione personæ; ratio autem paternæ personæ non convenit Filio, qua sit ratione unius in Trinitate, scil. Spiritus, causa, Filius? Naturæ? Itaque natura major est et pneumatomachia manifesta. At ratione personæ; ergo coaptabitur rationi personæ Patris, quo Filius a Sabellio, qui eum prodigialiter Patrem asserebat, infamatus est; nulla ratione Spiritus causa Filius exsistit. » Græce in Cod. Mon. 66, f. 78 b, cap. 13 : εἰ ὁ Πατὴρ αἴτιος τῶν ἐξ αὐτοῦ, καθὸ καὶ μείζων, οὐ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, ὁ δὲ λόγος τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως οὐκ ἐφαρμόξει καὶ τῷ Υἱῷ, τίνι ἂν εἴη λόγῳ τοῦ ἐν τῇ Τριάδι Πνεύματος αἴτιος ὁ Υἱός; τῷ τῆς φύσεως ; οὐκοῦν καὶ μείζων ἔσται (λόγῳ) τῆς φύσεως καὶ πνευματομαχία δηλοῦται· ἀλλὰ τῷ τῆς ὑποστάσεως· οὐκοῦν συνεφαρμόζεται τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως· ὅπερ οὐδὲ τῷ υἱοπατορίαν τερατευσαμένῳ δεδυσφήμηται Σαβελλίῳ· οὐδενὶ ἄρα λόγῳ αἴτιον τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός. — Editus Hugonis Etheriani textus nonnihil depravatus et pessima interpunctione laborans sæpius ex græcis, quos citat, auctoribus corrigendus est.

(2) Col. : τοῦ ἐξ αὐτοῦ.

(3) Col. : ἀποφανεῖται.

(4) Monac. : ἐκεῖνό τε Sic Col.

(5) Monac. : πρός.

tendo Filium quamdam esse portionem Patris, tremendum Trinitatis mysterium in binarium circumcidemus.

17. Ingens quoque aliorum zizaniorum copia ex malo hoc semine ab initio posito germinaverit; quod tamen non dormientibus, ut videtur, verum mortis secundum animam vigiliam vigilantibus quærentibusque insanis istis, quomodo supremum illud ingenuum et salutare semen adulterarent, superveniens humani generis hostis in miseris ipsorum animabus seminavit. Etenim quidquid proprie (per se) proprium alicujus est, si de duobus aliquibus, re ipsa ab illo translatum accipiatur, ac de uno quidem vere affirmetur, de altero non item, duo illa proposita diversæ naturæ esse ostendit; verbi gratia risibile (risivum), quod per se est homini proprium, et Josue quidem Israelis duci apte congruit, conspecto autem angelo principi copiarum Domini nullo omnino pacto convenit, perspicue ostendit, ducem illum populi nullatenus esse ejusdem atque archangelum substantiæ vel naturæ existimandum. Sicque in cæteris rebus omnibus qui eadem processerit methodo, clare ac nullo labore eamdem veritatem nanciscetur. Quod si istud ubique viget et eodem modo consideratur, processio autem Spiritus ex Patre paternam prædicat proprietatem, hæc vero, ut hæresis jactitat, congruit quidem Filio, Spiritui autem nequaquam (nondum enim quisquam istam blasphemiam animo concepit), quod hinc sequitur, ipsi talium malorum institutores contra suamet capita colligant. Quod si Spiritus processionem non esse paternam proprie-

φρικτὸν τῆς Τριάδος μυστήριον εἰς δυάδα περιτεμεῖν (6).

[19.] ιζ'. [ιζ'.] Καὶ πολὺ ἂν εἴη ζιζανίων ἄλλο πλῆθος ἀπὸ τῆς ἐξ ἀρχῆς καταβληθείσης πονηρᾶς ἀναβλαστάνον σπορᾶς· ἣν οὐχὶ καθευδόντων, ὡς ἔοικεν, ἀλλὰ τὸν (7) κατὰ ψυχὴν ἐγρηγορότων θάνατον καὶ ζητούντων τῶν φρενοβλαβῶν, ὅπως τὸν ἄνωθεν καὶ εὐγενῆ καὶ σωτήριον ἐπινοθεύσωσι σπόρον (8) ἐπελθὼν ὁ τοῦ γένους ἐχθρὸς ταῖς αὐτῶν κατέσπειρεν (9) ἀθλίαις ψυχαῖς [10]. Καὶ γὰρ (11) ἅπαν κυρίως ἴδιόν τινος ἐπὶ δύο τινῶν ἀπ' ἐκείνου πραγματικῶς λαμβανόμενον, καὶ κατὰ θατέρου μὲν ἀληθῶς λεγόμενον, κατὰ δὲ τοῦ ἑτέρου οὐκέτι, ἑτεροφυῆ τὰ προτεθέντα δείκνυσιν· αὐτίκα τὸ γελαστικὸν ἀνθρώπου κυρίως ἴδιον ὂν καὶ Ἰησοῦ μὲν εἰ τύχοι τῷ δημαγωγῷ τοῦ Ἰσραὴλ ἁρμοζόμενον, τῷ δὲ ἐπιστάντι αὐτῷ ἀρχιστρατήγῳ τῆς τοῦ Κυρίου δυνάμεώς (12) [20] κατὰ πάντα διϊστάμενον, ὁρᾷν (13) ἐναργῶς δίδωσιν οὐχ ὁμοφυῆ τὸν δημαγωγὸν οὔμενουν τῷ ἀρχαγγέλῳ νομίζειν οὐδ' ὁμοούσιον. Καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων ὁ διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου προϊὼν σαφῶς τε καὶ ἀταλαιπώρως εὑρήσει τὴν αὐτὴν θεωρίαν προβαίνουσαν (14). Εἰ δὲ τοῦτο παντὸς κρατεῖ καὶ τὴν αὐτὴν ἀποσώζει διάνοιαν, ἐστὶ δὲ τοῦ Πνεύματος ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τὸ πατρικὸν ἀνακηρύττουσα ἴδιον, τοῦτο δὲ κατὰ τὸ ῥηγμα τῆς αἱρέσεως ἐφαρμόζεται μὲν τῷ Υἱῷ, κατὰ δέ τοῦ Πνεύματος οὐδαμῶς [οὕπω γὰρ τις τοῦτο τὸ δύσφημον ἐννοήσειε (15)]· τὸ ἐξῆς αὐτοὶ κατὰ τῆς ἑαυτῶν κεφαλῆς οἱ τῶν τηλικούτων κακῶν εἰσηγηταὶ συναγέναωσαν (16)· εἰ δὲ μὴ πατρικὸν ἴδιον τὴν τοῦ Πνεύματος

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(6) Initium hujus cap. profert Hugo Etherianus (l. II, c. 18, p. 1233): « At hoc autem neque hic convenit præterire, quoniam et ipsam personam Patris in duo divisit impietas, aut prorsus Filii personam in partem recipi paternæ personæ asseverat. » — Nicol. Methon. cap. 14 ita Photii argumentum recitat: εἰ ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ, δηλαδὴ τῷ τῆς ὑποστάσεως, αἴτιος τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός, ᾧ καὶ ὁ Πατὴρ αἴτιος τῶν ἐξ ἑαυτοῦ, δύο ταῦτα κατὰ ταὐτὸν ἄτοπα συμβαίνει· μέρος τε λέγειν τὸν Υἱὸν τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· εἶπερ ὁ μὲν τῶν δύο, ὁ δὲ τοῦ ἑνὸς τοῦτων αἴτιος· καὶ ἀναπληροῦντα τὸ τοῦ Πατρὸς πρόσωπον, ὡς ἄρα πρὸ τῆς ἀναπληρώσεως ἐνδεές. Apud Hugon. Eth. (l. II, c. 3, p. 1217). « Nam si eadem ratione causa personæ Spiritus exstat Filius, qua et Pater eorum, qui ex ipso sunt, causa est: duo hæc secundum idem accidunt inconvenientia: partem (editio habet: patrem) quidem dicere Filium paternæ hypostaseos, cum hic quidem duorum, hic vero unius eorum causa exsistat, et quod actu compleat Patris personam, quasi ante completionem imminutam. »

(7) Mon.: f. 452 a, : τῶν.

(8) Mon.: σπόρον ἐπινοθεύσωσιν.

(9) Mon.: κατασπείρων.

(10) Apud Hugon. Ether. (l. II, c. 18, p. 1223 D.); « Et quidem multa et zizaniorum alia multitudo, ab ea quæ a principio invecta est, mala pullulans dispersione. Quæ non dormientium, ut videtur, sed secundum animam vigilantium, mortem quærentium insanorum, ut supremum (l. supernum), generosum et salutare degener efficiat (sic) semen, superveniens generis inimicus in eorum sevit (ed. habet: sævit) miseris animabus zizania).

(11) Mon.: οὐ γάρ.

(12) Josue V. 14. Comparat Josue cum Archangelo protectore.

(13) Ὁρᾷν deest in Monac.

(14) Eamdem doctrinam ita illustrat Nicol. Methonensis cap. 24 (Cod. Mon. 66, f. 80 a): Πᾶν ἴδιόν τινος ἀπ' ἐκείνου μεταλαμβανόμενον, οὗπερ ἂν ἴδιον ᾖ, καὶ καθ' ἑτέρων τινῶν δύο λεγόμενον, εἰ μὲν κατ' ἀμφοῖν ἐπίσης ἀληθεύεται, ὁμοφυοῦς· εἰ δὲ κατὰ τοῦ ἑνὸς, τοῦ ἑτέρου δὲ μή, ἑτεροφυῆ τὰ δύο ταῦτα δείκνυσιν ὄντα· οἷον φέρε εἰπεῖν· τὸ γελαστικὸν ἴδιον ὂν τοῦ κατὰ τὸν ἄνθρωπον εἴδους, ἀπὸ τούτου δὴ μεταλαμβανόμενον λεγέσθω πρῶτον κατὰ τινων δύο καὶ ἀληθευέτω, οἷον Σωκράτους καὶ Πλάτωνος· γελαστικὸν γὰρ ἑκάτερον τούτων· οὐκοῦν καὶ ὁμοφυὴς Σωκράτης καὶ Πλάτων· λεγέσθω πάλιν καὶ καθ' ἑτέρων δύο, καὶ κατὰ μὲν τοῦ ἑνὸς ἀληθευέτω, κατὰ δὲ τοῦ ἑτέρου μηκέτι· οἷον κατὰ τοῦ Σωκράτους καὶ κατὰ τῆς γεγραμμένης εἰκόνος αὐτοῦ· ὁ μὲν γάρ Σωκράτης ὄντως πλαστικὸν (lege : γελαστικὸν), ἡ δὲ εἰκὼν αὐτοῦ οὐκέτι· ἑτεροφυῆ ἄρα τὰ δύο ταῦτα, Σωκράτης καὶ εἰκὼν αὐτοῦ.

(15) Mon.: οὐδαμοῦ· οὕτω γάρ τις τοῦτο τὸ δύσφ. ἐνενόησε.

(16) Nicol. Methon. l. c. hæc uberius evolvit ita pergens: Κατὰ δὴ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπειδὴ τὸ προάγειν τὸ Πνεῦμα ἐξ ἑαυτοῦ ἴδιόν ἐστι τοῦ Πατρὸς, τοῦτο δὲ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς μεταλαμβανόμενον καὶ κατὰ τοῦ

ἐκπόρευσιν φήσουσι, δηλονότι οὐδὲ τοῦ [21] Υἱοῦ. A
ἐπεὶ δὲ οὐδὲ τοῦ Πνεύματος (17), λεγέτωσαν οἱ πάντα
λέγειν θρασεῖς, πῶς ὁ μηδενός ἐστιν ἴδιον τῶν τριῶν,
ἀλλὰ μηδὲ (18) κοινὸν, χώραν ὅλως ἔχει θεωρεῖσθαι
ἐφ' ἑνός τινος τῶν ὑποστάσεων τῶν θεαρχικῶν (19);

ιη'. [ιη'] Παραπλήσιον δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ
τοῦτο· Εἰ τὸ ἴδιον τοῦ Πατρὸς εἰς τὴν ἰδιότητα μετα-
βάλλεται τοῦ Υἱοῦ (20), καὶ τὸ ἴδιον δηλονότι τοῦ
Υἱοῦ εἴη ἂν εἰς τὴν ἰδιότητα μεταβαλλόμενον τοῦ
Πατρός. Ἅπαξ γὰρ ὁδὸν ἀνατεμούσης τῆς δυσσεβοῦς
γλωσσαλγίας, δι' ἧς τὰ τῶν ὑποστάσεων χαρακτη-
ριστικὰ ἰδιώματα μεταπίπτειν καὶ ἀντιπεριίστασθαι
βούλεται (21), καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῖς (22) (ὦ βάθος ἀσε-
βείας!) ὑπελεύσεται τὴν γέννησιν, ὅτε γεγέννηται ὁ
Υἱός· ἔδει (23) γὰρ τοὺς πάντα τολμητὰς (24), ὡς B
ἔοικε, μηδὲ τὴν τοιαύτην θεομαχίαν ἀτόλμητον λι-
πεῖν (25).

ιθ'. [ιθ'.] Καθόλου δὲ ἐπὶ πάντων τῶν κυρίως ἰδίων,
ἐπειδ' ἄν τι τούτων κατά τινος πραγματικῶς ὑποστά-
σεως ἀπὸ τοῦ πρώτως ἐξιδιωσαμένου μεταλαμβανό-
μενον ἀληθεύοι, εἰ καὶ μὴ τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιστρο-
φῆς αὐτῷ (26) συνεπάγοιτο, ἐκεῖνο (27) δὴ τὸ παρέχον
ἑτέρῳ μετέχειν τοῦ ἰδιώματος εἰς [22] λόγον ὁρῶμεν
ἀναγόμενον φύσεως. Εἰ οὖν ὅπερ ἦν ἴδιον ἀπ' ἀρχῆς
ἐγνωσμένον τοῦ Πατρὸς, τοῦτο δίδωσιν ἡ τόλμα
παρεῖναι (28) καὶ τῷ Υἱῷ, συνοράτω καὶ ἄκουσα,
πρὸς οἷον αὐτῆς τέλος καταστρέφει τὸ θεοστυγές·
ἀκόλουθον δ' ἄρα, ὡς ἔοικεν, ἦν τοῖς ἐρασταῖς τοῦ
ψεύδους, κατὰ τῶν ἰδιωμάτων ἐφάπαξ ἐκμεμηνόσι,
τοῦ Πατρὸς καὶ αὐτήν γε παντελῶς τὴν ὑπόστασιν C
εἰς φύσιν ἀναλῦσαι καὶ τὸ αἴτιον ὅλως περιελεῖν τῶν
θεαρχικῶν ὑποστάσεων (29).

κ'. [κ'.] Ναί, φησὶν, ἀλλ' ὁ Σωτὴρ ἔφη (30) τοὺς
μαθητὰς μυσταγωγῶν, ὅτι (31) Τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ
ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Καὶ τίνα ἂν
λάθοις (32-33), ὡς ἐπὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος κατέφυγες

tatem dixerint, profecto nec Filii proprietas erit, quoniam vero nec Spiritus est, dicant qui omnia dicere audent, quomodo quod nullius trium personarum est proprium sed nec commune, locum omnino habeat, ut in aliqua divinarum hypostaseon intelligatur.

18. Affine autem jam dictis et hoc: Si quod proprium est Patris transfertur in proprietatem Filii, profecto et quod proprium Filii in Patris proprietatem erit transferendum. Ubi enim impia garrulitas semel aperuit viam, qua notionales hypostaseon proprietates mutuo transitu alias in alias migrare et mutari vult, Pater quoque per ipsos (o impietatis profunditatem!) subibit generationem, quia generatus est Filius; oportebat enim audacissimos istos nec ab hoc quidem impio ausu sibi temperare.

19. Universim vero in omnibus per se propriis quando aliquid horum de aliqua realiter hypostasi ab eo, quod illud sibi primario ut proprium vindicavit, acceptum verificatur, tametsi dignitatem reciprocæ conversionis secum non trahat, attamen illud, quod alteri præbet ut proprietatis sit particeps, videmus in naturæ rationem reduci. Si ergo quod ab initio proprium Patris agnoscebatur, hoc audacia istorum Filio quoque habendum tradit, videant vel inviti, quo demum ipsorum impietas desinat. Consequens enim foret, ab istis mendacii amatoribus contra Patris proprietates semel debacchatis, ipsam quoque hypostasin omnino in naturam resolvi, ita ut causæ ratio penitus a divinis hypostasibus auferatur.

20. Ita sane, inquiunt. At Salvator dixit discipulos erudiens et instruens, quod, *Spiritus de meo accipiet et annuntiabit vobis* [47]. Et quis non videt, te ad hanc Salvatoris confugisse vocem, non ut

[47] Joan. xvi, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

υἱοῦ λεγόμενον καὶ τοῦ πνεύματος, εἰ κατὰ μὲν τοῦ υἱοῦ ἀληθεύει, ὡς τὸ καινὸν δόγμα φησὶ, κατὰ δὲ τοῦ πνεύματος οὐκέτι (οὐδὲ γὰρ αὐτὸ ἑαυτὸ προβάλλει). ἑτεροφυῆ ἄρα ταῦτα, ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα· εἰ δὲ ταῦτα ὁμοφυῆ, ἡ κατ' ἀμφοῖν ἀληθευέτω τὸ προβάλλειν τὸ πνεῦμα ἐξ αὐτῶν ἢ εἰ μὴ κατὰ τοῦ ἑνὸς, D
οὐδὲ κατὰ τοῦ λοιποῦ ἀληθεύει.

(17) Mon.: πατρός.

(18) Cod. Col. ἀλλ' οὐδέ.

(19) Rursum Nicol. Methon. c. 9. vers. fin.: εἰ δὲ μήτε κοινὴ τῶν τριῶν, μήθ' ἑτός τινος τῶν τριῶν ἰδία, οὐδ' ἄρα ὅλως θεωρηθήσεται ἐπὶ τῆς τριάδος ἡ τοῦ πνεύματος προβολὴ, καὶ συνοιχήσεται καὶ τὸ πνεῦμα· ἀλλ' ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ καινοτομοῦντος τὸ βλάσφημον ἀναφέροιτο!

(20) Monac.: Πατρὸς μεταβάλλεται εἰς τὴν ἰδ. τοῦ υἱοῦ. In Mon. hoc cap. signatur ιδ'.

(21) Mon.: ἀντιπεριίσταται βούλονται.

(22) Mon.: αὐτῆς.

(23) Mon.: εἴδει.

(24) Mon.: τολμῶντας.

(25) Nicol. Methon. c. 26 (l. c. f. 89 b.): ὅτι εἰ τὸ ἴδιον τοῦ πατρὸς εἰς τὸν υἱὸν μεταφέρεται, τί μὴ καὶ τὸ ἴδιον τοῦ υἱοῦ εἰς τὸν πατέρα ἀντιπεριίσταται, ἵνα καὶ ὁ πατὴρ γεννητὸς ᾖ, ὡς μηδὲν εἶδος βλασφημίας ἀτόλμητον καταλείπεσθαι;

(26) Sic in cod. Col. 277.

(27) Mon.: κἀκεῖνο.

(28) Παρεῖναι deest in Mon.

(29) Nicol. Methon. c. 27: Οὐδὲν ἴδιόν τινος ὑποστάσεως ἑτέρᾳ ὑποστάσει ἐφαρμόζειν δύναται· ἀλλ' ἐπειδὰν ἴδιόν τι ἀπὸ τοῦ πρώτως ἐξιδιωσαμένου κατά τινος ὑποστάσεως πραγματικῶς ἀληθεύει, ἐκεῖνο τὸ πρώτως αὐτὸ ἐξιδιωσάμενον εἰς λόγον ἀνάγεται φύσεως· οἷον τὸ γελαστικὸν πρῶτον ἐξιδιοῦται ὁ καθόλου λεγόμενος ἄνθρωπος, ἀπὸ δὲ τούτου μεταλαμβανόμενον ἀληθεύει πραγματικῶς κατὰ πάντων τῶν κατὰ μέρος ἀνθρώπων· ἀλλ' ὁ καθόλου ἄνθρωπος ὁ πρῶτος τὸ γελαστικὸν ἐξιδιωσάμενος οὐχ ὑποστάσεως, ἀλλὰ φύσεώς ἐστιν ὄνομα. Εἰ τοίνυν καὶ τὸ προάγειν τὸ πνεῦμα πρῶτος μὲν ἐξιδιοῦται ὁ πατὴρ, ἐξ αὐτοῦ δὲ μεταλάμβάνει τοῦτο καὶ ὁ υἱὸς, ὑπόστασις ὤν, ἀκόλουθον ἂν εἴη τὸν πατέρα λέγειν μὴ εἶναι ὑπόστασιν, ἀλλὰ φύσιν· εἰ δὲ τοῦτο, μηδ' εἶναι ὅλως πατέρα. — Cohæret hoc cap. intime cum c. 17.

(30) Col. ἔφησε.

(31) Mon.: ἡ τί· sed ed. marg.: ἴσως· ὅτι.

(32-33) Mon.: λάθῃς.

patrocinium invenias, sed ut ipsum quoque Dominum, perennen veritatis fontem, dissonantiæ insimules? Sic enim lingua tua ad quidlibet audendum est prona et ad ansas, ubi nullæ sunt, confingendas et excogitandas. Si enim hic ipse humani generis Conditor et curator modo quidem Spiritum docet a Patre procedere, nullatenus adjiciens, quod et a se procedat, sed illum (Patrem) solum causam, quemadmodum suæ generationis, ita et Spiritus processionis credi a nobis et prædicari jubet; modo autem, ut tu asseris, quia dicit: *De meo accipiet* [48], alto quidem silentio compressit priorem institutionem ac doctrinam; quanquam oportebat, ut in secundam ingressus initiationem prioris quoque memoriam refricaret, doctrinasque adeo inter se dissitas conjungeret et ad invicem conciliaret; ille vero hoc quod faciendum erat non facit, et loco dicendi, Spiritum a Patre procedere, in ipsum processionem Spiritus transfert: quo modo non evidenter evincitur, substantialem atque inalterabilem veritatem a te inique dissonantiæ insimulari?

21. Quoniam vero vel ea quæ pueris sunt nota scire te vetuit summa illa, qua etiam ad impossibilia contendis temeritas, nunc saltem, etsi non prius intelligere debes nihil tam clare tuæ vesaniæ adversari, quemadmodum hæc Domini atque Salvatoris vox. Si enim diceret: *De me accipiet*, nec sic quidem quod studes evinceretur; haberet tamen aliquem prætextum error. Neque enim accipere ab aliquo ob alium quempiam usum et substantiali processione procedere in eumdem sensum conveniunt; multum abest, ut hoc ita se habeat. Quoniam vero tantæ impietatis magnitudinem Salvator prævidens, non talem emisit vocem, ne multos ope tua dæmonis nequitia depasceretur, quomodo loco accusationis quam Domino intendis, ad ejus cle-

A φωνήν, οὐχ ἵνα συνήγορον εὑρήσῃς (34), ἀλλ' ἵνα καὶ αὐτὸν τὸν Δεσπότην, ἀένναον (35) τῆς ἀληθείας πηγήν, εἰς διαφωνίαν ἐξυβρίσῃς; οὕτω γὰρ ἡ σὴ γλῶσσα πάντα τολμᾷν ἐστιν ἀσελγὴς καὶ τῶν ἀλήπτων λαβὰς συμπλάττειν καὶ ἐπινοεῖν (36). Εἰ γὰρ αὐτὸς οὗτος ὁ Δημιουργὸς [23] τοῦ γένους καὶ προνοητὴς νῦν μὲν τὸ Πνεῦμα διδάσκει ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς, οὐδαμῶς προστιθεὶς (37-38), ὅτι καὶ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκεῖνον αἴτιον μόνον, ὥσπερ τῆς ἑαυτοῦ γεννήσεως, οὕτω καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως, θεολογεῖσθαι μυσταγωγεῖ· νῦν δὲ, ὡς σὺ λέγεις, διότι φησίν (39). Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, περιεῖλε μὲν σιγῇ βαθείᾳ τὴν προτέραν (40) μυσταγωγίαν· καίτοι γε πρὸς δευτέραν ἐλθόντα (41) τελετὴν ἔδει καὶ τῆς προτέρας ἀναμνῆσαι καὶ συνάψαι τὰ (42) τοσοῦτον (43)
B ἀλλήλων τῇ θεωρίᾳ διεστηκότα· ὁ δὲ (44), τοῦτο μὲν δέον πράττειν, οὐ ποιεῖ· ἀντὶ δὲ τοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς εἰς ἑαυτὸν τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος μετάγει· πῶς οὐχὶ τὴν σὴν ἔκθεσμον διαφωνίαν τῆς ἐνυποστάτου καὶ ἀναλλοιώτου κατασκεδάζων (45) ἀληθείας οὐχ ἑάλως δίκην ὀφείλων (46);

κα'. Ἐπεὶ δέ σε οὐδὲ τὰ τῶν παίδων εἰδέναι ἡ τοῦ τοῖς ἀδυνάτοις ἐπιχειρεῖν ἀπεστέρησε (47) θρασύτης, ἀλλά γε νῦν, εἰ καὶ μὴ πρότερον, συνιέναι σε χρὴ, ὡς οὐδὲν οὕτω (48) [24] λαμπρῶς ἵσταται κατὰ τῆς σῆς ἀπονοίας, ὡς ἡ Δεσποτικὴ καὶ Σωτήριος αὕτη
C φωνή (49). Εἰ μὲν γὰρ ἔλεγεν· Ἐξ ἐμοῦ (50) λήψεται, οὐδ' οὕτως τό σοι σπουδαζόμενον ἐλάμβανε πέρας· πλὴν ἀλλ' εἶχέ τινα πρόφασιν ἡ πλάνη (51). Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ (52) τὸ λαμβάνειν ἀπό τινος χρείας ἄλλης χάριν, καὶ τὸ πρὸς οὐσίωσιν (53) ἐκπορεύεσθαι εἰς ταυτὸ (54) συνάγεται τῇ διανοίᾳ· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐπεὶ δὲ τῆς τοσαύτης ἀσεβείας τὸ μέγεθος ὁ Σωτὴρ προορῶν οὐδὲ τοιαύτην ἀφῆκε φωνὴν (55), ἵνα μὴ πολλοὺς διὰ σοῦ ἡ τοῦ Πονηροῦ κακουργία κατανεμηθῇ (56), πῶς, ἀντὶ τοῦ κατηγορεῖν τὸν Δεσπό-

[48] Joan. xv, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(34) Mon.: εὑρήσεις.
(35) Col. ἀέννaον.
(36) Hæc rursum adducit Hugo Etherianus (l. II, c. 18, p. 1233. E. F.): « Etiam. Sed Salvator dixit discipulos instruens, quoniam Spiritus de meo accipiet et annuntiabit vobis. Et quod utique lateas, qui ad Salvatoris confugeris vocem, non ut advocatricem sumas, sed ubi (ut) ipsum per dissonantiam objurges; sic enim tua lingua est audax et impudica, ut in iis quæ incomprehensibilia sunt, occasiones confingat et subintelligat. »
(37-38) Mon. οὐδαμοῦ που τιθείς.
(39) Col. φησὶν ὅτι ἐκ τ. ἐ.
(40) Mon. πρότερον.
(41) Mon. μετελθόντα.
(42) Τὰ deest in Mon.
(43) Palat. f. 217 b. τοσούτων.
(44) Ὁ δὲ deest in Mon.
(45) Palat. κατασκεδάζειν. Col. διασκεδάζειν.
(46) Hugo Ether. (l. c.): « Quomodo tuam ex legem (edit.: ex lege) dissonantiam quæ incommutabilem et inalterabilem dissipat veritatem, non coercuisti cum pœnam debeas? »
(47) Sic Vat. Balat. et Hugo Ether., qui vertit privavit. Monac.: παρεχώρησε.
(48) Mon. οὕτως.
(49) Palat. f. 218 a.: ἡ δεσπ. κ. σωτ. αὐτὴ φ. Monac.: ἡ δεσπ. αὕτη κ. σωτήριος φ.
(50) Col. p. 278, ἔλεγεν καὶ ἐξ ἐμοῦ.
(51) Hugo Ether. (l. c.): « Ideo autem te, ut quæ puerorum sunt, non cognoscas, impossibilia conaudo privavit temeritas. At vero age, nunc, etsi non prius, intelligere te oportet, quod nihil sic manifeste stat contra tuam insolentiam, quemadmodum Dominica et salutaris ista vox. Nam si dixisset: *De me* accipiet, neque sic adinventio tua reperisset terminum; verum haberet aliquam competentem occasionem error. »
(52) Hoc alterum οὐδὲ abest a Mon.
(53) Col. καὶ πρὸς οὐσ.
(54) Mon. αὐτό. Sic Col.
(55) Mon. οὐδὲ τὴν τοιαύτην φωνὴν ἀφῆκεν.
(56) Hugo Ether. l. c.: « Propterea tantam impietatis magnitudinem Salvator providens non hujusmodi emisit vocem, ne forte diaboli versutia multos per te devoraret. »

την (57) οὐκ εἰς τὴν τοῦ Δεσπότου διὰ συγγνώ- A
μης (58) οὐ (59) καταφεύγεις φιλανθρωπίαν καὶ τὰ
τῆς καρδίας ὑπανοίγεις ὦτα τῇ ἐκείνου διδασκα-
λίᾳ (60) ;

κβ'. Εἶπεν ὁ Σωτὴρ ὅτι (61), οὐκ, Ἐξ ἐμοῦ λή-
ψεται, ἀλλ', Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται (62), Ἤδει γὰρ ὁ
πάντας ἐλθὼν τῇ ἀληθείᾳ διδάξαι συμφωνεῖν, πολλῷ
μᾶλλον συντηρεῖν (63) ἀνεπίληπτον [25] τὴν συμ-
φωνίαν ἑαυτῷ· Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· πολλὴν καὶ
μεγάλην (64), εἰ καὶ βραχεῖ παραλλάττει (65) ῥή-
ματι, τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ πρὸς τὸ (66), ἐξ ἐμοῦ, τὴν
διαφορὰν ἔχει (67). τὸ μὲν γὰρ, ἐξ ἐμοῦ, αὐτὸν τὸν
εἰπόντα τὴν φωνὴν συνεισάγει (68)· τὸ δὲ ἐκ τοῦ
ἐμοῦ πάντως ἕτερον πρόσωπον παρὰ τὸν εἰπόντα·
τοῦτο δὲ ποῖον ἂν εἴη, ἐξ οὗ λαμβάνει τὸ Πνεῦμα, εἰ
μὴ ὁ Πατήρ (69) ; οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἄλλο τι θεομα- B
χοῦντες ἀναπλάσσουσιν (70)· οὔτε γὰρ ἐξ ἑτέρου
Υἱοῦ, οὐ μήν, ἀλλ' οὔτ' (71) ἐξ αὐτοῦ τοῦ λαμβά-
νοντος Πνεύματος (72). Ὁρᾷς ὅπως οὐδὲ τὰ τῶν
παίδων σοι παρεῖναι φιλεῖ (73) ; καὶ γὰρ καὶ παίδες
ἴσασιν ἄρτι φοιτῶντες εἰς γραμματιστοῦ (74), τὸ
μὲν, ἐξ ἐμοῦ (75), [26] αὐτὸν συνεισάγει (76) τὸν
προάγοντα (77) τὴν τοῦ λόγου περικοπὴν, τὸ δὲ ἐκ τοῦ
ἐμοῦ ἕτερον πρόσωπον ἐμφαίνει, ἡνωμένον (78) μὲν
δεσμοῖς οἰκειώσεως τῷ εἰπόντι, διάφορον δὲ πάντως
τῇ ὑποστάσει· πρὸς ὃ καὶ των ἀκροατῶν τὴν διά-
νοιαν ἁπλανῶς φέρεσθαι (79) παραπέμπει· ὥστε τὸ
σὸν προσφύγιον, εἴπερ ὅλως ἔλοιο (80) ἀντὶ μοῦ δυσ-
σεβεῖν εὐσεβεῖν, μετανοίας ἂν σοι προσφύγιον γέ-
νοιτο, οὐδεμία (81) δὲ πρὸς τὸ θεομαχεῖν ἀφορ-
μή (82). C

mentiam impetrandæ veniæ causa non confugis nec cordis pandis aures ad ejus doctrinam ?

22. Dixit Salvator, non *de me* accipiet, sed *de meo accipiet*. Noverat enim qui venit hortaturus omnes, ut veritati concordent et consonent, multo magis sibi consonantiam illibatam conservare. *De meo accipiet*, licet modicum sono verborum discrepet, multum tamen et magnum interest discrimen inter *de meo* et *de me*. Nam dicendo *de me* ille ipse qui vocem enuntiavit, inducitur ; dicendo autem *de meo*, omnino alia a proferentis persona intelligitur. Hæc vero quænam alia fuerit, ex qua accipit Spiritus, nisi Pater? Neque enim hi ipsi Deo repugnantes aliud quid confingent ; non enim ex alio Filio, imo neque ex ipsomet accipiente Spiritu. Vides, quomodo ne illa quidem, quæ pueris trita sunt, calles ; nam vel pueri grammaticorum frequentantes scholam sciunt, voce hac *de me* illum ipsum includi, qui orationis pericopen protulit ; hac autem *de meo* aliam personam diserte significari, unitam quidem juribus conjunctionis cum eo qui vocem pronuntiavit, sed differentem omnino quoad hypostasin ; ad hanc etiam auditorum cogitationes sine erroris periculo transmittit et secure deducit. Quare tuum subterfugium, dummodo pie malis quam impie sentiri, pœnitentiæ tibi perfugium fuerit, non vero ulla ad repugnandum Deo occasio.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(57) Mon. τοῦ δεσπότου.

(58) Mon. συγγνώμην. Vat. διὰ συγγνώμης οὐ καταφ. Sic et Pal.

(59) Col. deest οὐ.

(60) Col. καρδ. ὦτα τῇ ἐκείνου ὑπανοίγεις διδ.

(61) Col. ὁ σωτήρ. τί ; οὐκ ἐξ ἐμ.

(62) Sic Vat. et Pal. ; Mon. omissis οὐκ ἐξ ἐμοῦ λήψεται, ἀλλ' — tantum habet : ὅτι ἐκ τ. ἐ. λ.

(63) Mon. τηρεῖν.

(64) Mon. πολλὰ καὶ μεγάλα.

(65) Mon. παραλλάττων.

(66) Col. ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται πρὸς τό.

(67) Mon. ἔχειν.

(68) Mon. εἰσάγει.

(69) Photii verba : ποῖον ἂν ἕτερον πρόσωπον εἴη, ἐξ οὗ τὸ τοῦ κυρίου πνεῦμα λαμβάνει, εἰ μὴ ὁ Πατήρ ; D adducit Beccus l. III, ad Theod. Sugd. n. 10 (*Gr. Orth.* II, p. 144).

(70) Mon et Col. ἀναπλάσσουσιν.

(71) Mon. οὐδ'.

(72) In Mon. deest πνεύματος. Hæc ita leguntur apud Hugon. Ether. l. c. : « Non dixit Salvator : De me, sed de meo accipiet ; multam et magnam, licet brevi permutetur verbo, *de me* ad illud quod *de meo* differentiam possidet. Nam *de me* ipsum inducit, qui vocem pronuntiat ; *de meo* autem omnino aliam a pronuntiante personam. Hic autem qui sit, ex quo Spiritus accipit, nisi Pater? Neque enim aliquid aliud qui contra Dominum pugnant confingent ; neque enim ex alio Filio, sed neque ex accipiente Spiritu » (ed. habet Spiritum).

(73) Hanc ignorantiæ accusationem Photius adversariis impingit etiam in ep. ad Aquilei. : οὐδὲ τὰς πᾶσιν ἐγνωσμένας φωνὰς συνιέντες οὗτοι οὐδὲ τῶν ἐν γερσὶ μάθησιν ἔχοντες, οὐ μόνον οὐκ ἀνέχονται παρ' ἑτέρων μαθεῖν τὸ ἀγνοούμενον· καίτοι γε παράκαλεῖν ἐχρῆν καὶ σπουδῇ ζητεῖν τοὺς αὐτοὺς τῆς ἀγνοίας ἀνελκύσοντας· οἱ δὲ καὶ διδασκάλους ἑαυτοὺς τῶν οἰκείων ἀναπλασμάτων προκαθίζουσι.

(74) Hæc Photii verba refert pariter Beccus l. c. (p. 145).

(75) Monacensis codicis scriptor hic lineam totam omisit, verba nimirum : αὐτὸν συνεισάγει — τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐμοῦ. Habet enim : τὸ μὲν ἐξ ἐμοῦ ἕτερον πρόσωπον ἐμφαίνειν, quod sensum plane perturbat.

(76) Col. συνεισάγειν.

(77) Palat. f. 218 b. προαγαγόντα.

(78) Col. εμφανῶς ἡνωμ.

(79) Monac. πέμπεσθαι.

(80) Ἔλοιο deest in Mon.

(81) Mon. οὐδεμίας.

(82) Mon. ἀφορμήν. — Eodem pacto de Christi verbis disserit Photius in ep. ad Aquilei. (apud Jager l. c., p. 458, 459) : Καὶ γὰρ ὅπερ ἐν ἄλλοις εἶπεν ὁ σωτήρ· « Τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, » τοῦτο καὶ νῦν διὰ τῆς προκειμένης ἐκδιδάσκει ῥήσεως, « Τὸ πνεῦμα, λέγων, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· » οὐ γὰρ εἶπεν ἐξ ἐμοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ, δῆλον ὅτι τοῦ πατρός.... Πῶς γὰρ οὐκ αἰσχύνονται, τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, ὅτι « Τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, » αὐτὸ τὸ, ἐκ τοῦ ἐμοῦ, οὐχ, ὡς εἶπεν ὁ σωτὴρ, ἐξακούοντες, ἀλλὰ τοῦτο παραγραφόμενοι ἀντ' ἐκείνου τὸ, ἐξ ἐμοῦ ἀντιγράφουσι ; τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἴσως ἔδοξε κατασκευάζειν τὸ βούλημα· καίτοι εἰ καὶ οὕτως εἴρητο, ὥσπερ οὐκ εἴρη

23. Quid ergo? Nonne oportebat te hæc saltem, quæ et pueri norunt, addiscere, prius quam blasphemiam efferres? Quomodo vero non pertimescis, licet dolo velando aptissimus, ita temere atque impudenter verbis Dominicis insultare et illudere, et quæ nec orationis series nec sententiæ integritas permittit, hæc non erubescis asserere Dominum affirmare? Certe enim vocem *de me* Christus non enuntiavit; tu tamen, licet non voce, at saltem fraudis exercendæ studio vocem *de meo* in hanc aliam *de me* transformans, asserensque Dominum docuisse id quod tibi per istam locutionem videtur significari, tria hæc simul ei per calumniam tribuis: dixisse nempe, quod non dixit, non dixisse quod dixit, et sententiam docere quam non solum non significavit voce, sed contra potius doctrinæ suæ adversari perspicue cernitur; et quarto eum sibi ipsi contraria sancientem inducis. Quonam pacto? Ipse dixit: *De meo accipiet*, non autem *de me;* tu vero docere ipsum affirmas, quod voce ista *de me* importari existimas; quamobrem quod quidem dixit, tollis ac negas, quod vero non dixit, quasi dictum obtrudis. Clamas enim Christum vocis, quam non enuntiavit, sententiam discipulis tradidisse et per ipsam docere, quod nullatenus labiis suis purissimis protulisse cognoscitur. Et sapientia quidem Dei per se subsistens Spiritum tradit procedere a Patre; tu vero omni contendens studio illum quasi dissonantem sibi redarguere clamas ipsum mutato consilio docuisse, Spiritum ab ipso procedere, et a priori quidem theologia recessisse, per secundam vero illam priorem sprevisse, imo nec posteriori robur suum conservasse. Si enim semel gratiæ theologia ab ipsamet gratia subvertatur, nusquam firma poterit permanere.

24. Sed jam tempus adest, ab initio audire tum verborum Dominicorum seriem, tum sententiæ, quam verba illa important, scopum; multo enim validius per illa impietatis impudentia panditur et

A κγ'. Τί οὖν; οὐκ ἔδει σε ταῦτα, εἰ μή τι ἄλλο πρὸ τοῦ βλασφημεῖν, ἃ καὶ παῖδες ἴσασιν, εἰδέναι ζητεῖν; Πῶς δέ σε φόβος οὐκ ἔλαβε, καίτοι δραστήριον ὄντα κρύψαι κακουργίαν, ἀνέδην (83) οὕτω (84) τῶν Δεσποτικῶν ῥημάτων κατορχεῖσθαι καὶ καταψεύδεσθαι; καὶ ἃ μήτε τὸ ἀκόλουθον τοῦ λόγου μήτε τῆς διανοίας ἐπιτρέπει τὸ ἀνύβριστον, ταῦτα λέγειν οὐκ ἐρυθριᾷς τὸν Δεσπότην ἀποφαίνεσθαι (85); 27] Καὶ γὰρ τὸ μὲν, ἐξ ἐμοῦ, δηλονότι μὴ ἐφθέγξατο· σὺ δὲ εἰ καὶ μὴ τῇ φωνῇ, μηχανῇ δὲ τῇ τοῦ κακουργεῖν τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ μεταπλάσας εἰς τὸ, ἐξ ἐμοῦ (86), καὶ τὸ διὰ ταύτης σοι νομιζόμενον δηλοῦσθαι (87) τῆς προσφορᾶς τὸν Σωτῆρα διδάσκειν κατηγορῶν ἅμα τρία ταῦτα διαῤῥήδην συκοφαντεῖς· εἰπεῖν ὃ μὴ εἶπε, μὴ εἰπεῖν ὅπερ εἶπε, καὶ νοῦν ἐκοι-

B δάσκειν, ὃν οὐ μόνον οὐκ ἐδήλωσε τῇ φωνῇ, ἀλλά καὶ τοὐναντίον τῇ μυσταγωγίᾳ τῇ αὐτοῦ μαχόμενον ἔστι σαφῶς καθορᾶν· καὶ τέταρτον ἀτνινομοθετοῦντα εἰσάγεις (88) ἑαυτόν. Πῶς καὶ τίνα τρόπον (89); Αὐτὸς μὲν εἶπεν· Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, ἀλλ' οὐκ, ἐκ ἐμοῦ (90)· σὺ δὲ διδάσκειν αὐτὸν διισχυρίζῃ, ἅπερ ἡ ἐξ ἐμοῦ λέξις δοκεῖ σοι παραδηλοῦν· ὥστε ὃ μὲν εἴρηκεν, ἀναιρεῖς· ὃ δὲ οὐκ ἔφησεν, ὡς εἰρημένον συγκροτεῖς. Τὸν γὰρ νοῦν βοᾷς ἧς οὐκ εἶπε φωνῆς δογματίζειν αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς καὶ δι' αὐτῆς διδάσκειν ὁ μηδόλως ἐγνώσθη διὰ τῶν ἀχράντων

C χειλέων προαγαγών. Καὶ ἡ μὲν ἐνυπόστατος σοφία τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα μυσταγωγεῖ ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρός· σὺ δ' ὥσπερ ἐλέγχειν πᾶσαν (91) σπουδὴν ἐπελθὼν (92) διαφωνοῦντα πρὸς ἑαυτὸν, τὸ Πνεῦμα κράζεις μεταδιδάσκειν ἐκπορεύεσθαι, ἐξ αὐτοῦ, καὶ τῆς μὲν προτέρας ἐξίστασθαι θεολογίας, διὰ δὲ τῆς δευτέρας ἐκείνης τε παραφαῦλον (93) ποιεῖν καὶ οὐδὲ αὐτῇ τὸ κύριον συντηρεῖν. [28] Ἅπαξ γὰρ τῆς ἐν χάριτι θεολογίας ὑπὸ τῆς χάριτος περιτρεπομένης οὐδαμοῦ τὸ βέβαιον τὴν διαμονὴν εὑρήσει.

κδ'. Ἀκούειν δ' ἄνωθέν ἐστι καιρὸς καὶ τῶν Κυριακῶν λογίων τῶν εἰρημένων (94) καὶ τῆς διανοίας, ἧς τὰ ῥήματα διερμηνεύουσι τὸν σκοπόν (95)· οὐδὲ γὰρ ἔλαττον, ἀλλὰ καὶ πολλῷ μᾶλλον δι' αὐτῶν τῇ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

ται, οὐδ' οὕτως αὐτοῖς εἶχεν ἰσχὺν ἡ ἐπήρεια· οὐ γὰρ ἀεὶ τὸ λαμβάνειν εἰς τὴν τοῦ ἐκπορεύεσθαι διάνοιαν λαμβάνεται, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ πολλὴν τὴν παραλλαγὴν ὑπαινίττεται· ἄλλο γάρ ἐστι τὸ λαμβάνειν καὶ ἀπαρύεσθαι ἀφ' ἑτέρας ὑποστάσεως ἑτέραν ὑπόστασιν, καὶ ἄλλο τὸ πρὸς οὐσίωσίν τε καὶ ὑπόστασιν ἐκπορεύεσθαι.

(83) Monac. ἀνέδωκε.

(84) Col. p. 279 : ἀναίδην οὕτω.

(85) Mon. ἀπεφαίνεσθαι.

(86) Εἰς τὸ ἐξ ἐμοῦ deest in Mon.

(87) Col. δηλοῦται.

(88) Mon. εἰσάγειν.

(89) Col. ἑαυτὸν πῶς καὶ τίνα τρόπον;

(90) Quod Photius toties inculcat, in eo Photiani omnes summopere insistunt. Unum ex recentioribus adducamus. Theophanes Procopowicz archiep. Novogrodensis Tract. *de process. Sp. S.*, Gothæ a. 1772, cap. x, § 170, p. 199, scribit : « Gratis, imo frustra Latini τὸ de meo accipiunt pro *de me;* incumbit sane eis probare, *de meo* idem significare quod *de me.* »

(91) Πᾶσαν deest in Mon.

(92) Sic Palat. f. 219 a.; Vatic. habuit ὑπελθών, D sed postea in ἐπελθὼν correctum est : Mon. μετελθών. Col. ὑπελθών.

(93) Mon. παρὰ φαῦλον.

(94) Col. τὸν εἰρμὸν (lege εἰρμὸν) κ. τ. δειν.

(95) Theophan. Procopowicz. l. c., § 172, p. 200 : « Sensus verborum Christi est : Spiritus, quem consolatorem et doctorem vobis promitto, non illa quædam alia ab his, quæ et a me percipitis, docebit vos, verum eadem mea mysteria, res ad meam gloriam pertinentes. Quæ licet ad Patris tendant gloriam, tamen et mea sunt; ei quidem omnia, quæ Patris sunt, tam quæ in natura Deitatis, vita, sapientia, omnipotentia, etc., quam quæ extra sunt cœlum, terra, angeli, homines, eventus varii, et communi et singulari providentia fluentes, cuncta *mysteria* mea etiam sunt. » Hæc jejuniora sunt quam ea quæ Photius profert.

ἀσεβείας στηλιτεύεται τὸ ἀναιδές. Μετα γαρ τὸ εἰπεῖν, ὅτι (96) Πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα, ὑποκατιὼν ἐπάγει ῥήμασιν αὐτοῦ (97). Ἀλλ' ὅτι ταῦτα λελάληκα (97*) ὑμῖν, λύπη (98) πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν. Ἀλλ' ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν· συμφέρει, ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω· ἐὰν γὰρ ἐγὼ μὴ ἀπέλθω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. Καὶ μετ' ὀλίγον. Ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι· ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμά ἐστι· διὰ τοῦτο εἶπον, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν (99). Ἆρ' οὐχὶ ταῦτα ἱερὰ καὶ θεόχρηστα λόγια, καὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστή- B ριον οὐ παρέχεται σαφῶς ἐννοεῖν; καὶ τὴν αἰτίαν οὐκ ἐμφανίζει. [29] δι' ἣν εἰπεῖν ταῦτα ἐδικαίωσεν (1), καὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς μυσταγωγίαν οὐκ ἀκήρατον συντηρεῖ, καὶ πᾶσαν οὐ καταισχύνει συκοφαντίαν (2) καὶ δυσσεβείας ἁπάσης ἐκκόπτει ἀφορμήν; Ἐπεὶ γὰρ οἶδε (3) τοὺς μαθητὰς εἰς ἀθυμίαν καταπεσόντας, ὅτιπερ αὐτοῖς παρὼν ἀπεῖπε τὸν κατὰ σῶμα χωρισμὸν καὶ ὅτι (4) πορεύεται πρὸς τὸν Πατέρα, διὰ ταῦτα (5) τούτους ἰδὼν εἰς κατηφείας λογισμὸν (6) καθενεχθέντας (7), ἀνακτώμενός (8) τε καὶ σὺν ἀληθείᾳ ψυχαγωγῶν, πρῶτον (9) μὲν, ὅτι συμφέρει αὐτοῖς τὸ ἀπελθεῖν αὐτὸν (10), ἐκδιδάσκει· εἶτα διερμηνεύων καὶ (11) ὅπως συμφέρει, Ἐὰν γὰρ ἐγὼ, φησὶ, μὴ ἀπέλθω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. Αἱ δὲ τοιαῦται φωναὶ δηλονότι (12) πρὸς C τὸ μεγαλεῖον αὐτοὺς τοῦ Πνεύματος ἀνυψοῦσθαι διανιστῶσιν· ὥσπερ καὶ τὸ, Οὐ δύνασθε (13) βαστάζειν ἄρτι. Ἀλλὰ πότε; Ὅταν ἔλθῃ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας· ἐκεῖνο (14) γὰρ ὑμᾶς ὁδηγήσει (15) εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ἄλλο πάλιν ἐνταῦθα τοῦ Πνεύματος μέγεθος ἀναφυόμενον θαυμαστὸν καὶ τοῖς μαθηταῖς ἀναπτυσσόμενον καὶ μετεωρίζον αὐτῶν τὴν διάνοιαν εἰς ἄφατον ὕψος, ἐν ᾧ τοῦ Πνεύματος αὐτοῖς καθ' ὑπερβολὴν διέλαμπε τὸ ἀξίωμα.

κε'. Τί οὖν; Εἰκὸς ἦν αὐτοῖς ὧδέ που περὶ τοῦ Πνεύματος ἀνηγμένοις διαλογίζεσθαι (16). Σὺ δὲ παρὼν, ὦ διδάσκαλε [30], βαστάζειν ἡμᾶς τὸ βάρος οὐκ ἐνίσχυες (17) τῶν ἀποῤῥήτων. Ὁ δὲ Παράκλητος ἐπελθὼν βελτίους ἡμᾶς καὶ ἰσχυροτέρους εἰς τὸ φέρειν αὐτῶν τὴν γνῶσιν ἀβαρῶς παρασκευάσει. D Καὶ σὺ μὲν ἐπὶ (18) μέρους ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν ἀν-

A configitur. Postquam enim dixit : *Vado ad Patrem*, subdit his ipsis verbis : *Sed quia hæc locutus sum vobis*[49]*, tristitia implevit cor vestrum. Sed ego veritatem dico vobis : expedit, ut ego vadam. Si enim non abiero, Paracletus non veniet ad vos*[50]. Et post pauca : *Adhuc multa habeo vobis dicere; sed non potestis portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. Non enim loquetur a semetipso, sed quæcunque audiet, loquetur et quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt. Propterea dixi, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis*[51]. An non sunt hæc sacra et divina oracula? An non hæc clare intelligendum exhibent mysterium pietatis? An non causam manifestant, propter quam ea dicere voluit Servator? An non doctrinam ab initio traditam illibatam servant? An non omnem calumniam confundunt omnemque reserant impietatis ansam? Quoniam enim vidit discipulos in mœstitiam collapsos, quia ipsis præsens declaraverat futuram suam per corpus sejunctionem suamque ad Patrem profectionem, propterea istos intuitus in mœstas cogitationes demersos, erigens illos veraque consolatione reficiens, primo quidem expedire ipsis se abire docet; deinde explicans quoque, quomodo id expediat, *Si enim ego*, inquit, *non abiero, Paracletus non veniet ad vos*[52]. Hæ siquidem voces ad Spiritus sublimem majestatem ipsos excitant sublevantque, quemadmodum et ista: *Non potestis portare modo*[53]. Sed quando? *Quando venerit Spiritus veritatis, ille docebit vos omnem veritatem*[54]. Alia rursus hic miranda Spiritus emergit prærogativa, quæ discipulis explicata mentem illorum in immensam altitudinem elevat, in qua Spiritus dignitas supra modum ipsis enitebat.

25. Quid ergo? Facile erat ipsis, has ferme cogitationes de Spiritu in animo agitare : tu vero præsens, o magister, vires nobis non suppeditabas portando arcanorum oneri. Paracletus autem superveniens aptiores nos validioresque gestandæ illorum cognitioni absque onere efficiet. Et tu quidem ex parte nobis revelasti; ille autem in omnem

[49] Joan. XIV, 28; XVI, 5. [50] Joan. XVI, 6, 7. [51] ibid, 12-15. [52] ibid, 17. [53] ibid, 12. [54] ibid, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(96) Ὅτι deest in cod. Monac.
(97) Col. p. 280 : ῥήμασιν αὐτοῖς.
(97*) Mon. λελάληκα ταῦτα.
(98) Col. ἡ λύπη.
(99) Col. ἀναγ. ὑμῖν· ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει ὅτι ἐκ τοῦ ἐμ. λήψεται κ. ἀναγγελεῖ ὑμῖν.
(1) ὁ σωτὴρ addit Monac. et Col.
(2) Monac. συκοφαντίας.
(3) Col. ἴδεν.
(4) Mon. ὅτιπερ.
(5) Mon. διὰ τοῦτο.
(6) Col. λογισμούς.
(7) Mon. καταχθέντας.
(8) Mon. ἀνακτωμενοί τε.
(9) Mon. πρῶτα.
(10) αὐτὸν deest in Mon.
(11) καί deest in Mon.
(12) Mon. δῆλον ὅτι.
(13) Mon. δύναμαι.
(14) Col. ἐκεῖνος.
(15) Mon. ὁδηγήσει ὑμᾶς.
(16) Exhinc discipuli loquentes de Christi verbis inducuntur.
(17) Mon. βαστάζεις ἡμᾶς τὸ βάρος οὐκ ἐνισχύοντες (f. ἐνισχύοντας.)
(18) Mon. ἀπό.

nos deducet veritatem. Ac te quidem mysteria docente adhuc egemus et sapientia et virtute et veritate, ille vero adveniens omnia nobis perfruenda uberrime præbebit. Si ergo tu, substantialis sapientia et veritas, hæc doces, non utique ambigere nos decet, majorem quoque honorem ac gloriam a nobis Spiritui esse tribuendam.

εκάλυψας (19)· ἐκεῖνος δὲ ὁδηγήσει ἡμᾶς (20) εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· καὶ σοῦ μὲν μυσταγωγοῦντος ἔτι δεόμεθα καὶ σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ ἀληθείας· ἐκεῖνος δὲ παραγεγονὼς πάντων ἡμῖν τὴν ἀπόλαυσιν ἄφθονον παράσχοι. Εἰ τοίνυν σὺ ταῦτα, ἡ ἐνυπόστατος σοφία καὶ ἀλήθεια, διδάσκεις, οὐκ ἐπιδιστάζειν ἡμᾶς προσῆκε καὶ τῆς πρὸς τὸ μεῖζον ἐξαλλαττούσης τιμῆς τε καὶ δόξης τὸ Πνεῦμα παρ' ἡμῶν ἀξιοῦσθαι (21).

26. Quoniam igitur sublimia hæc de Spiritu discipulis exponit Salvator, mœstitiam ab illis amovens, simulque veram de Spiritu doctrinam tradens; humanum autem erat cogitationibus non plane puris discipulorum agitari mentes (facile enim anima mœrore correpta vim judicandi caligine perturbans quod salutare est in noxium potest detorquere); propterea, ne Spiritum Filio majorem arbitrarentur utpote majora præbentem, neve illis ulla cogitatio oboriretur consubstantialitatem lædens æqualitatemque ipsorum in inæqualitatem distrahens, ut optimus et corporum et animarum medicus, salutare præparat medicamentum.

κϛ'. Ἐπειδὴ οὖν τὰ ὑψηλὰ περὶ τοῦ Πνεύματος εἰσηγεῖται (22) μὲν τοῖς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ, ἀποσκευαζόμενός τε αὐτῶν τὸ ἀθυμοῦν, ἅμα δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν ἀληθείᾳ θεολογῶν, λογισμοῖς δ' ἀνθρώπινον ἦν (23) οὐκ εὐαγέσιν ἀνακυμαίνεσθαι τὸν νοῦν τῶν μαθητῶν· δεινὸν γὰρ ἡ ψυχὴ λύπῃ (24-25) κάτοχος γενομένη καὶ τὸ κριστήριον ἀχλύϊ συναναθολώσασα (26) τῆς μεταβολῆς τὸ σωτήριον ἀντεμεθέλκειν εἰς τὸ βλαβερόν· διὰ τοῦτο ὡς ἂν μὴ τὸ Πνεῦμα μεῖζον παραδέξωνται τοῦ Υἱοῦ, ἅτε δὴ τὰ μείζω παρεχόμενον, καὶ λογισμὸς αὐτοῖς ἐπέλθοι τὴν ὁμοφυᾶν ὑβρίζων καὶ τὸ ἰσότιμον αὐτῶν εἰς ἀνισότητα διασπῶν, ὡς ἄριστος καὶ (27) τῶν σωμάτων καὶ τῶν ψυχῶν ἰατρὸς τὸ σωτήριον προκαταβάλλεται φάρμακον.

27. Quod si apostolos ejusmodi cogitationes nec tenebant nec agitabant nec turbabant (fortasse enim sanctius est fateri, sacrum illum cœtum non fuisse hujusmodi confusioni ac conturbationi obnoxium) attamen malitiæ inventor et artifex bonum mali specie circumvestiendi peritissimus multos potuisset suæ fraudis prædam efficere opinionemque hæreticam animabus hominum inserere; quam una cum ipsa fraude fraudisque artifice confundens ac dissipans Salvator acute admodum et divine adjecit, quod, *Non loquetur a semetipso, sed quæcunque audierit, loquetur* [55]. Nam et de seipso antea dixerat: *Omnia quæcunque audivi a Patre meo, nota feci vobis* [56]. Ac si diceret: Uterque nostrum ex Patre habet docere et illuminare mentes vestras. Ideo et quia in progressu sermonis dixit de Patre suo: *Ego te clarificavi super terram* [57]: imo et Pater Filium clarificat. Nam *et clarificavi*, inquit, *et iterum clarificabo* [58]; nunc vero et Spiritum clarificat Filius per prædictas sublimes divinasque voces: ideo paulo post subdit: *Ille me clarificabit*, ubique consubstantialitatem naturæque identitatem ac dignitatis æqualitatem inviolata servans. Ac si quis dicat: Commune est supersubstantiali ac su-

[31] κζ'. Εἰ δέ γε τοὺς μαθητὰς μὴ συνεῖχον, μηδ' ἀνεσόβουν (28), μηδὲ συνετάραττον (29) τοιοῦτοι λογισμοὶ (κρεῖττω γὰρ τῆς τοιαύτης συγχύσεως καὶ ταραχῆς τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον χόρὸν εὐλαβέστερον ἴσως (30) ὁμολογεῖν), ἀλλ' οὖν ὁ τῆς κακίας εὑρετὴς καὶ τεχνίτης τὸ βέλτιον τῇ τοῦ χείρονος φαντασίᾳ περιβαλεῖν, πολλοὺς ἂν ἔσχε (31) τῆς οἰκείας ποιήσασθαι θήραμα μηχανῆς καὶ δόξαν αἱρετίζουσαν κατασπεῖραι (32) ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς· ἦν αὐτῇ καταβολῇ καὶ αὐτῷ τεχνίτῃ καταισχύνων τε καὶ διασκεδάζων ὁ Σωτὴρ ὀξέως καὶ θεοπρεπῶς ἐπιφέρει λέγων, ὡς Οὐ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει· καὶ γὰρ καὶ (33) περὶ αὐτοῦ ἦν προειρηκὼς, ὅτι Πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρός, μου, ἐγνώρισα ὑμῖν, οἷον· Ἀμφοῖν ἡμῖν ἐκ τοῦ Πατρός ἐστι τὸ διδάσκειν καὶ φωτίζειν τὰς διανοίας ἡμῶν. Διὸ καὶ διότι προϊὼν ἔφησε περὶ τοῦ Πατρὸς, ὅτι Ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς· ἀλλὰ καὶ ὁ Πατὴρ δοξάζει τὸν Υἱόν· καὶ ἐδόξασα γὰρ, ἔφη, καὶ δοξάσω· νυνὶ δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα δοξάζει ὁ Υἱὸς διὰ τῶν προειρημένων ὑψηλῶν τε καὶ θεοπρεπῶν φωνῶν· διὰ τοῦτο μετ' ὀλίγον ἐπιφέρει, ὅτι Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, πανταχοῦ τὸ ὁμοούσιον καὶ ὁμοφυὲς καὶ τὸ τῆς ὁμοτιμίας ἀξίωμα ἀκήρα-

[55] Joan. xv, 15. [56] ibid. [57] Joan. xvii, 4. [58] Joan. xii, 28.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(19) Col. p. 281 : ἀπεκάλυψας.
(20) Mon. ὑμᾶς.
(21) Hucusque ratiocinatio apostolis attributa, qua Photius propius ad intentum suum accedit.
(22) Mon. ἀφηγεῖται.
(23) Mon. λογισμ. δὲ ἀνθρώποις (ἀνοις) ἦν οὐκ εὐαγ.
(24-25) Col. δεινὸν γὰρ εἰ ψ. λ. λύπῃ deest in Mon.
(26) Mon. συνθολώσασα.
(27) καί deest in Mon.
(28) Sic Monac. f. 455 b; Vat. f. 199 b : μήδ' ἂν ἐσύνουν.
(29) Mon. συνεταράττοντο.
(30) Mon. ἴσος.
(31) Mon. περιβαλὼν, πολλοὺς ἔσχε.
(32) Mon. κατασπείρειν.
(33) Alterum καί deest in Mon.

τον συντηρῶν· ὡς ἄν τις εἴποι (34)· Κοινόν ἐστι τῆς ὑπερουσίου καὶ ὑπερδεδοξασμένης (35) [32] Τριάδος τὸ παρ' ἀλλήλων ἀῤῥήτῳ λόγῳ δοξάζεσθαι (36). Δοξάζει τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν, δοξάζει (37) καὶ τὸ Πνεῦμα· καὶ γὰρ ἐκεῖθεν αὐτῷ τῶν χαρισμάτων ὁ πλοῦτος πηγάζει· ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Πατέρα, ὅτι ἐρευνᾷ, μᾶλλον δὲ οἶδε τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ (38) καὶ ἀποκαλύπτει αὐτὰ, καθόσον (39) ἐστὶν ἀνθρωπίνῃ φύσει ληπτὸν, τοῖς παρασκευακόσι ἑαυτοὺς ἐπιτηδείους δέξασθαι τὴν ἐκ τῆς (40) θεογνωσίας αὐγήν. Δοξάζει δὲ, ὥσπερ εἴρηται, νῦν ὅ τε Υἱὸς τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Υἱὸν, καὶ ἔστιν αὐτῶν ὥσπερ κοινὸν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ τὸ κράτος, οὕτω καὶ ἡ δόξα, καὶ οὐ μόνον (41) ἡ παρ' ἡμῶν ἀναφερομένη, ἀλλὰ καὶ ἣν αὐτοὶ δέχονται παρ' ἑαυτῶν (42).

κη'. Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει· τουτέστιν, οὔτε διότι δόξαν ἀνῆψα τῷ Παρακλήτῳ, διὰ τοῦτο μείζονα αὐτὸν ἀπεφηνάμην ἐμοῦ, οὔτε πάλιν διότι ἐκεῖνος, ἔφην (43), Δοξάσει ἐμὲ, ἐμαυτὸν ἐκείνου προτίθημι τῇ τιμῇ. Δοξάσει ἐμὲ, τουτέστιν ὅσον ἐκείνου τὸ ὕψος κατανοεῖς, τὴν ἐμὴν δι' αὐτοῦ δόξαν ἔνεστί σοι ἀναθεωρεῖν· καὶ γὰρ ὥσπερ ἐγὼ ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐδίδαξα ὑμᾶς, οὕτω κἀκεῖνος λήψεται ἐκ τοῦ ἐμοῦ καὶ φωταγωγήσει (44) ὑμᾶς· ἐπίσης ἡ τῶν χαρισμάτων [33] ἀένναος (45) ἡμῶν βρύει (46) πηγὴ (47), ἐπίσης ἡ ἐξ ἀϊδίου πρόοδος ἐκ τοῦ Πατρὸς (48), ἐπίσης τὸ ὁμοούσιον καὶ ὁμοφυές· πάντα τὴν ἰσοτιμίαν μυσταγωγεῖ. πανταχόθεν τὸ μεῖζον καὶ τὸ ἔλαττον ἀπελαύνεται.

κθ'. Εἶτα εἰπὼν, ὅτι λήψεται, λαμπρῶς ἀνακηρύττει, καὶ ἐφ' ᾧ λήψεται· οὐδὲ γὰρ ἵνα ἐκπορευθῇ, φησὶν, οὐδ' ἵνα ὑποστῇ (πρόσεχε ταῖς Δεσποτικαῖς, ἄνθρωπε, φωναῖς)· ἀλλὰ διὰ τί λήψεται; διὰ τί; Ὥστε (49) τὰ ἐρχόμενα ἀναγγεῖλαι ὑμῖν (50)· καὶ γὰρ τοῦτο προαναφθεγξάμενος ἐπισφραγίζει πάλιν λέγων· Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Σαφέστερον δ' ἀνακαλύπτων, τί ποτέ ἐστιν ὃ λέγει, Ἐκ (51) τοῦ ἐμοῦ λήψεται, συντόμως ἐπάγει· Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμά ἐστιν, ὥστε τὰ ἐμὰ λαμβάνων καὶ (52) ἐκ τοῦ ἐμοῦ Πατρὸς λαμβάνει. Καὶ οὐδὲ (53) μέχρι τούτου τὴν

A perglorificatæ Trinitati, alteram ab altera persona ineffabili ratione glorificari. Glorificat Patrem Filius, sed et Pater Filium glorificat atque Spiritus; namque inde ei donorum divitiæ affluunt; sed et Spiritus Patrem, quoniam *scrutatur*, imo potius novit, *profunda Dei* [59], eaque revelat, quatenus queunt ab humana natura percipi, iis qui se ipsos ad lucem divinæ cognitionis suscipiendam idoneos dignosque comparaverint. Glorificat vero, ut modo dictum est, et Filius Spiritum et Spiritus Filium, estque ipsis, quemadmodum commune regnum et virtus et potentia, ita et gloria, non ea solum quæ a nobis offertur, sed etiam quam ipsi a ipsis recipiunt.

B

28. *Ille me clarificabit* [60], hoc est: nec quia gloriam tribui Paraclito, ideo majorem me illum declaravi; neque rursus quia dixi: *Ille me clarificabit*, me ipsum ei honore antefero. *Me clarificabit*, hoc est: quantum illius altitudinem intelligis, meam per illum glorificationem potes contemplari. Nam sicut ego quæ audivi a Patre vos docui, ita et ille accipiet de meo et illustrabit vos. Æqualiter perennis nostrorum donorum emanat fons; æqualiter sempiterna e Patre processio, æqualiter consubstantialitas et naturæ identitas; omnia honoris et gradus æqualitatem indicant; undequaque majoris et minoris ratio eliminatur.

C

29. Deinde, cum dixisset, quod *accipiet*, clare etiam prædicat causam cur accipiet; neque enim ut procedat ait, neque ut subsistat (attende, quæso, Dominicis vocibus): sed cur accipiet, cur? *Ut quæ ventura sunt annuntiet vobis.* Id enim cum prius asseruisset obsignat rursus inquiens: *De meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Clarius vero explicans quid sibi velit his verbis: *De meo accipiet*, confestim addit: *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt.* Quare Spiritus mea accipiens et de meo Patre accipit. Nec vero eo usque tantum sententiæ ejusdem explicationem profert, sed adhuc exactius

[59] I Cor. II, 10. [60] Joan. XVI, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(34) Apud Maium loco mox citando : εἴπῃ.

(35) Mon. δεδοξασμένης sine ὑπέρ.

(36) Verba, διὰ τοῦτο μετ' ὀλ. — δοξάζεσθαι cum inscriptione : Φωτίου πατριάρχου ἐκ τοῦ λόγου περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας citantur in concilio Constantinopolitano anno 1156 in causa Soterichi celebrato inter alia Patrum et ecclesiasticorum scriptorum testimonia. (Mai *Spicileg. Rom.* X, p. 38, 39).

(37) Δοξάζει deest in Monac.

(38) Mon. τὸν πατέρα ἐρευνᾷ, μᾶλλον δὲ, κ. τ. λ.

(39) Mon. καθ' ὅσον.

(40) Monac. τὴν ἐκεῖθεν τῆς θεογν. αὐγ.

(41) Col. δόξα, οὐ μόνον; deest καί.

(42) Καὶ ἔστιν αὐτῶν — παρ' ἑαυτῶν. Hæc in eadem synodo Byzantina, de qua diximus, eodem modo allegantur. (Apud Maium l. c., p. 39, 40).

D

(43) Monac. ἔφη.

(44) Mon. φωταγωγῆσαι.

(45) ἀενν. deest in Mon.

(46) Mon. βρύη.

(47) Col. χαρ. ἡμῶν ἀέν. βρύει π.

(48) Mon. ἐπίσης ἐξ ἀϊδ. πρόοδος ἡ ἐκ τοῦ π.

(49) Mon. ὥσπερ.

(50) Hugo Etherianus l. II, c. 18, p. 1233 : « Cum dixisset : Quoniam accipiet, manifeste declarat, et ad quid accipiat : non enim ut procedat aut subsistat (attende Dominicas voces, o homo) ; sed quare accipiet? Ut quæ ventura sunt annuntiet vobis. »

(51) C. Vatic. f. 200 a, semel pro ἐκ ponit διά Sic Col.

(52) Καί deest in Monac. et in Col.

(53) Mon. ὁ μέχρι.

illam revelans et confirmans ait: *Propterea dixi quia de meo accipiet*, quoniam in Patre quidem sunt mea, Spiritus autem ex Patre accipit; quæ enim sunt Patris mea sunt; ut ita propemodum clamare videatur: Quando dico *de meo*, ad meum Patrem, non vero ad alium vestras cogitationes vertere et convertere debetis. Nullum enim prætextum reliqui vobis, quem non resciderim, ne ad aliud quidpiam imaginationibus abripiamini, præsertim cum jam ante asseruerim vobis, quod *omnia quæcunque habet Pater, mea sunt.*

30. Quid lucidius his purissimis eloquiis? Quid clarius ad ostendendum verba illa *De meo accipiet* ad Patris personam nos transmittere et ad eam esse revocanda, atque Spiritum a Patre, tanquam a causa donorum operationem accipientem prædicari? Donorum, inquam, illorum, quibus discipulos corroborabit, ut futurorum cognitionem constanti firmoque ferant animo, rerumque arcanarum atque reconditarum citra ullam difficultatem constituantur spectatores ac speculatores, imo et supernaturalium prodigiorum patratores et opifices. An non ergo undequaque tibi quilibet impie sentiendi prætextus resectus est? Adhucne audebis calumnias atque mendacia adversus veritatem comminisci aut dolos adversus salutem tuam consuere?

31. Ego sane ne deinceps quidem tui curam abjiciam, ut si insanabilis sis, arguam et corripiam teque humi jacentem adhuc percutiam, si autem sanari potes, medicinam tibi propinem ex ipso veritatis poculo et lenitivam doloris et morbi purgativam. Si enim (o quonam te quis nomine compellet?) Spiritus e Patre processio est perfecta, perfecta autem quoniam Deus perfectus ex Deo perfecto, quidnam ista e Filio processio contulerit? Si enim quid contulit, illud quoque ostendere oportebit quod contulit; quod si præter divinam Spiritus hypostasin nil aliud potest aut mente concipi

A αὐτὴν διάνοιαν ἀναπτύσσων προάγει, ἀλλ' ἔτι τελειότερον αὐτὴν (54) ἀνακαλύπτων καὶ βεβαιούμενος λέγει· Διὰ τοῦτο εἶπον, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει· διότι ἐν τῷ Πατρὶ μὲν (55) ἔστι τὰ ἐμά· τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει· καὶ γὰρ τά τοῦ Πατρὸς ἐμὰ ἐστιν· ὥστε μόνον οὐχὶ βοᾷ (56). Ὅταν λέγω τοῦ ἐμοῦ (57), πρὸς τὸν ἐμὸν Πατέρα χρὴ τοὺς λογισμοὺς [34] ὑμῶν ἀναφέρειν καὶ μὴ πρὸς ἕτερον ἐπιστρέφεσθαι (58). Οὐδὲ γὰρ (59) οὐδεμίαν πρόφασιν ὑμῖν ὑπελειπόμην, ἣν οὐ περιεῖλον, πρὸς ἕτερόν τι ταῖς φαντασίαις ὑποσύρεσθαι, μάλιστα διότι καὶ προδιειλέχθην (60) ὑμῖν, ὅτι πάντα ὅσα (61) ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμά ἐστιν.

λ'. Τί τῶν ἀχράντων τούτων λογίων λαμπρότερον; τί δὲ παραστῆσαι σαφέστερον; ὅτι τὸ (62), Ἐκ τοῦ B ἐμοῦ λήψεται (63), πρὸς τὸ Πατρικὸν παραπέμπει πρόσωπον καὶ ὡς τὴν τῶν χαρισμάτων ἐνέργειαν ὡς αἰτίου παρὰ τοῦ Πατρὸς ἱερολογεῖται τὸ Πνεῦμα λαμβάνειν, τῶν χαρισμάτων ἐκείνων, οἷς ἐνισχύσει τοὺς μαθητὰς τῶν ἐρχομένων μὲν τὴν ἐπίγνωσιν σὺν εὐσταθεῖ καὶ ἀπεριτρέπτῳ (64) φρονήματι φέρειν, καθίστασθαι δὲ καὶ τῶν ἀθεάτων μηδεμιᾶς παρακολουθούσης δυσχερείας θεατὰς καὶ δὴ καὶ τῶν ὑπὲρ λόγον ἔργων (65) δημιουργούς. Ἆρ' οὐ (66) πανταχόθεν σοι πᾶσά πρόφασις ἀσεβείας περικέκοπται; Ἆρ' ἔτι τολμήσεις συκοφαντίας καὶ ψεύδη (67) κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπινοεῖν ἢ κατὰ τῆς ἑαυτοῦ μηχανορραφεῖν σωτηρίας (68);

[35] λα'. [κα'.] Ἔγωγε οὖν (69) οὐδὲ τοῦ λοιποῦ σε φροντίδος ἔξω σταίην, εἰ μὲν ἀνιάτως ἔχεις (70) C καὶ ἐλέγχειν καὶ ἐπιτιμᾷν καὶ κάτω κείμενον ἔτι βάλλειν, εἰ δὲ (71) πρὸς θεραπείαν ὁρᾷς, φάρμακόν σοι προσάγειν ἐκ τοῦ αὐτοῦ κρατῆρος τῆς ἀληθείας ἀκεσώδυνόν τε καὶ καθαρτήριον τῆς νόσου. Εἰ γὰρ (ὦ τί ἄν σέ (72) τις (73) προσείποι;) τοῦ Πνεύματος ἡ ἐκπόρευσις ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς τελεία, τελεία (74) δὲ ὅτι Θεος τέλειος ἐκ Θεοῦ τελείου, τί ποτ' ἄν ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ συνεισενέγκῃ (75); εἰ μὲν γάρ τι συνεισήνεγκεν, εἰπεῖν δεήσει (76) καὶ ὃ συνήνεγκεν· εἰ δὲ παρὰ τὴν θεϊκὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν οὐδὲν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(54) Mon. τ. αὐτά.
(55) Μέν deest in Mon. Col. μου.
(56) Mon. μονονουχὶ βοᾷς.
(57) Mon. λέγει τοῦτο τοῦ πρ. Col. p. 283, λέγω ἐκ τοῦ ἐμοῦ.
(58) Hugo Etherianus l. c. : « Planius autem reserans, quid sit illud quod dixit : *De meo accipiet*, continuo subjungit : *Omnia quæ habet Pater, mea sunt*. Quare mea accipiens de meo Patre accipit, et ideo dixit : *Quia de meo accipiet, quia in Patre sunt* mea. Spiritus autem de Patre accipit; nam quæ Patris sunt, mea sunt. Quare cum dicit : *de meo*, ad Patrem oportet intentionem dirigere, et non ad alium divertere. »
(59) Mon. ἀλλ' οὐδὲ γάρ.
(60) Sic Vatic. (a προδιελέχθην). Monac. προελέχθη. Col. προδιηλέχθην.
(61) Mon. ἅ.
(62) Col. omitt. τό.
(63) Col. omitt. πρός.
(64) Monac. ἀτρέπτῳ.

(65) Τὰ ὑπὲρ λόγον ἔργα sunt miracula. Cf. Chrys. hom. 39 in Gen. n. 1. Theodor. Heracl. in Joan. xi, 40, apud Corder. in Catena. — Τὰ ὑπὲρ D φύσιν ea vocat jam Origenes contra Cels. v, 23.
(66) Monac. ἆρ' οὐχί.
(67) Col. Ψεῦδος.
(68) Haud dissimili modo de textu Joan. xvi, 14, disputant Georgius Corcyrensis. Nicolaus Hydruntinus et Theodorus Smyrn. apud Allatium in *Vindiciis synodi Ephesinæ*, cap. 51, p. 293.
(69) Col. ἐγὼ δ' οὖν,
(70) Monac. φροντίδος ἔξω θείην ὡς μὴ ἀνιάτως ἔχοντα.
(71) Monac. hic figit cap. 16. Hic uti sæpe Photius adversarium veluti gravi morbo laborantem exhibet. Cf. c. 2. 60. 94.
(72) Col. ὅτι ἄν σε.
(73) Sic in Vat. et Palat. ; Monac. τις εἴπῃ.
(74) Τελεία altera vice deest in Mon.
(75) Col. συνειστενούγκοι.
(76) Col. δεήσῃ.

ἕτερον ἐστιν οὔτε λαβεῖν οὔτε εἰπεῖν (77), τί καὶ τὸν Υἱὸν ὑβρίζειν ἔγνως τῷ ψεύδει καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ σὺν αὐτοῖς γε καὶ πρὸ αὐτῶν τὸν Πατέρα (78);

λβ'. [κβ] Πάλιν δὲ (79) εἰ ἐν ᾧ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, ἡ ἰδιότης ἐπιγινώσκεται αὐτοῦ, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν ᾧ γεννᾶται ὁ Υἱὸς, ἡ τοῦ Υἱοῦ· ἐκπορεύεται δὲ, ὡς ὁ ἐκείνων λῆρος, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, πλείοσιν ἄρ' ἰδιώμασιν διαστέλλεται (80) τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἥπερ (81) ὁ Υἱός. Ἡ μὲν γὰρ πρόοδος ἡ ἐκ τοῦ (82) Πατρὸς, [36] εἰ καὶ τὸ μὲν πρόεισι γεννητῶς, τὸ δὲ ἐκπορευτῶς, ἀλλ' οὖν ἐπίσης αὐτῶν ἑκάτερον ἀφορίζει τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· ἀποδιαστέλλεται δὲ τὸ Πνεῦμα καὶ δευτέρα διαφορᾷ, ἣν αὐτῷ (83) τὸ διπλοῦν τῆς ἐκπορεύσεως προξενεῖ· εἰ δὲ πλείοσι διαφοραῖς διαστέλλεται (84) τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἥπερ (85) ὁ Υἱὸς, ἐγγυτέρω (86) ἂν εἴη τῆς πατρικῆς οὐσίας ὁ Υἱὸς, καὶ διπλῶν (87) ὄντων ἰδιωμάτων τῶν (88) ἀφυριζόντων τὸ Πνεῦμα θατέρῳ τούτων ὑποβεβηκέναι τοῦ Υἱοῦ (89) τῆς ὁμοφυοῦς πρὸς τὸν Πατέρα συγγενείας (90) τὸ ἰσότιμον δυσφημηθήσεται Πνεῦμα, καὶ οὕτως ἡ (91) Μακεδονίου πάλιν κατὰ τοῦ Πνεύματος (92) ἀναδύσεται (93) λύσσα, τῆς ἐκείνου δυσσεβείας δι' ἑαυτῆς ἀνακαλουμένη τὸ ἥττημα (94).

λη'. [κγ'.] Ἀλλὰ καὶ εἰ μόνου (95) Πνεύματός ἐστι τὸ εἰς ἀρχὰς (96) ἀναφέρεσθαι διαφόρους, πως οὐχὶ καὶ μόνου Πνεύματος (97) [37] ἀκόλουθον λέγειν τὸ εἰς (98) πολύαρχον ἀναφέρεσθαι ἀρχήν (99);

λθ'. [κδ'.] Ἔτι δὲ εἰ ἐν οἷς Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινωνίαν οἱ πάντα θρασεῖς ἐκαινούργησαν, τὸ Πνεῦμα τούτοις ἀποτειχίζουσι· Πατὴρ δὲ κατ' οὐσίαν Υἱῷ, ἀλλ' οὐ κατά τι τῶν ἰδιωμάτων εἰς κοινωνίαν συνάπτεται, τῆς κατ' οὐσίαν ἄρα πατρικῆς συγγενείας τὸ ὁμοούσιον Πνεῦμα ὑπερορίζουσι (1).

A aut lingua ostendi, cur, quæso, vis Filium mentiendo lædere atque Spiritum, imo cum ipsis et præ ipsis Patrem?

32. Rursus si in hoc quod a Patre procedat Spiritus proprietas ipsius agnoscitur, similiter et in hoc quod generatur Filius, Filii agnoscitur proprietas; procedit autem juxta illorum delirium etiam Spiritus ex Filio, pluribus ergo proprietatibus distinguitur Spiritus a Patre, quam Filius. Processio enim e Patre, tametsi alter prodeat per generationem, alter vero per processionem, æqualiter tamen horum utrumque distinguit a paterna hypostasi, distinguitur autem Spiritus et alia differentia, quam ei duplicitas processionis creat. Jam vero si pluribus differentis distinguitur B a Patre Spiritus quam Filius, propius, accedet ad paternam substantiam Filius, geminisque exsistentibus proprietatibus, quæ Spiritum distinguunt, per alteram horum evincetur Spiritum esse Filio inferiorem in æqualitate consubstantialis cum Patre affinitatis, sicque Macedonii rursus adversus Spiritum emerget insania, ipsa quoque illius impietate deterior.

33. Quinimo si solius Spiritus est, in diversa referri principia, quomodo non necessario consequetur, et solius esse Spiritus, in multiplex principium referri?

34. Insuper si in quibus Patri ac Filio temeraria novitate audacissimi isti communionem effinxerunt, C iis Spiritum secludunt; Pater autem Filio secundum substantiam, non secundum aliquam proprietatem in communionem conjungitur: ergo a paterna secundum substantiam cognatione consubstantialem Spiritum excludunt.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(77 Mon. οὔτε εἶπεῖν οὔτε λαβεῖν

(78) Cognotum est hoc argumento cum illo, quod cap. 7 prolatum fuit eique accurate respondet Nicolai Methon. syllegismus ibidem descriptus. Similiter Photius ep. encycl. n. 20, p. 53: Εἴπερ ἡ τοῦ πνεύματος ἐκ τοῦ πατρὸς πρόοδος εἰς ὕπαρξιν συντελεῖ, τί συνοίσει τῷ πνεύματι ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπόρευσις, τῆς πατρικῆς ἀρκούσης εἰς ὕπαρξιν; οὐ γάρ τις εἰς ἕτερόν τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν συντελεῖν κατατολμήσειε λέγειν, πάσης διπλόης καὶ συνθέσεως.... D ὡς ἀπωτάτω κειμένης. Rursum in ep. ad Aquilei. (ap. Jager p. 456): Εἰ μὲν τελεία ἡ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις, τίς ἡ χρεία τῆς δευτέρας ἐκπορεύσεως, ἤδη τῆς τελειότητος ἐκ τῆς πατρικῆς προόδου καθορωμένης τῷ πνεύματι; εἰ δ' ἀτελὴς, τίς ὑποίσει τὸ ἄτοπον;

(79) In cod. Mon. cap. 17.

(80) Mon. ἄρα διαστέλεται ἰδιώμασι. Col. ἄρα ἰδιώμασιν.

(81) Palat. f. 223 a. εἰπεν. Col. p. 284 εἴπερ.

(82) Mon. ἡ ἐκ πατρός.

(83) Col. ἣν αὐτό.

(84) Col. εἴπερ.

(85) Mon. διαστέλεται.

(86) Mon. ἐγγυτέρων.

(87) Mon. διὰ πολλῶν.

(88) Τῶν deest in Mon.

(89) Mon. τὸν υἱόν.

(90) Col. συγγενείας· τὸ ἰσότ.

(91) Mon. κ. ἡ τοῦ M.

(92) Κατὰ τοῦ πν. deest in Mon.

(93) Col. ἀναδύσει.

(94) Hæc magna ex parte ad verbum occurrunt in ep. encycl. n. 11. p. 51, 52: εἰ γὰρ ἐν ᾧ τοῦ πατρὸς — — τοῦ πατρὸς ἥπερ ὁ υἱός (ut supra)· κοινὸν μὲν γὰρ πατρὶ καὶ υἱῷ ἡ ἐξ αὐτῶν τοῦ πνεύματος πρόοδος, ἰδία δὲ τοῦ πνεύματος ἥ τε ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις, καὶ μὴν καὶ ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ· εἰ δὲ πλείοσι διαφοραῖς διαστέλλεται τὸ πνεῦμα ἥπερ ὁ υἱὸς, ἐγγυτέρω ἂν εἴη τῆς πατρικῆς οὐσίας ὁ υἱὸς ἥπερ τὸ πνεῦμα· καὶ οὕτως ἡ Μακεδονίου πάλιν κατὰ τοῦ πνεύματος παρακύψει τόλμα, τὸ ἐκείνων ὑποδυομένη δρᾶμα καὶ τὴν σκηνήν.

(95) Mon. μόνου τοῦ πν.

(96) Mon. mendose χαράς.

(97) Posuimus πνεύματος, licet codd. habeant πατρός. Nam id omnino sensus suadet et præterea in ep. encycl. n. 13, ubi hoc ipsum legitur argumentum, πνεύματος legitur, etiam in cod. Mon. f. 449 a. Facile ποι et πνι a scriptoribus commutantur, Col. πατρός.

(98) Mon. εἰ.

(99) In ep. encycl. πῶς οὐκ ἔστι μόνου πνεύματος, τὸ πολύαρχον ἔχειν ἀρχήν.

(1) Mon. περιορίζουσι. Cf. opusc. contra vet. Romæ asseclas c. 8. Idem argumentum legimus in

35. Spiritus a Filio procedit eademne processione an paternæ contraria? Si enim eadem, quomodo non communes redduntur proprietates, quibus et solis Trinitas trinitas esse et adorari dignoscitur? Si autem processione paternæ contraria, quomodo non Manetes nobis et Marciones rursus uno cum isto verbo sacrilego in medium prodeunt, impiam iterum adversus Patrem et Filium dilatantes garrulitatem.

λε' [κε'.] Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται· πότερον τὴν αὐτὴν ἐκπόρευσιν ἢ τῆς πατρῴας ἀντίθετον (2); εἰ μὲν γὰρ τὴν αὐτὴν, πῶς οὐ κινοῦνται (3) αἱ ἰδιότητες, αἷς καὶ μόναις ἡ Τριὰς τριὰς εἶναι καὶ προσκυνεῖσθαι χαρακτηρίζεται; εἰ δ' ἐκείνης [Col. εἰ δὲ ἐκείνης] ἀντίθετον, πῶς οὐ Μάνεντες (4) ἡμῖν καὶ Μαρκίωνες πάλιν τῷ βλασφήμῳ οὕτω συναναχορεύσουσι (5) ῥήματι, τὴν θεομάχον πάλιν κατὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ γλωσσαλγίαν πλατύνοντες (6);

36. Præterea si omne quod non est commune omnipotenti et consubstantiali atque supernaturali Trinitati, unius est solum modo trium personarum; productio autem Spiritus non est communis trium: ergo est tantummodo unius e tribus illis. Utrum igitur ex Patre dicent procedere Spiritum et quomodo non ejurabunt caram ipsis ac novam doctrinam? Si autem ex Filio, cur non statim ab initio sunt ausi totum suum venenum evomere, sed paulatim ac particulatim illud effundunt? Oportebat enim, si quidem impio suo dogmati confidebant, ab initio ipsos profiteri, a se non modo

[38] λς'. [κς'.] Ἐπὶ δὲ τοῖς εἰρημένοις εἰ πᾶν ὃ μή ἐστι κοινὸν τῆς παντοκρατορικῆς] καὶ ὁμοουσίου καὶ ὑπερφυοῦς Τριάδος, ἑνός ἐστι μόνου τῶν τριῶν· οὐκ ἔστι (7) εἰ ἡ ταῦ Πνεύματος προβολὴ κοινὴ τῶν τριῶν (8), ἑνὸς ἄρα καὶ μόνου ἐπὶ τῶν τριῶν (9). Πότερον οὖν ἐκ τοῦ Πατρὸς φήσουσιν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα, καὶ πῶς οὐκ ἐξομόσονται τὴν φίλην αὐτοῖς [καὶ] καινὴν (10) μυσταγωγίαν; εἰ δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τί μὴ κατ' ἀρχὰς εὐθὺς ἐθάρρησαν ὅλον αὐτῶν ἐξεμέσαι τὸν ἰὸν, ἀλλὰ κατὰ μέρος ἀναβλύζουσιν (11); ἐχρῆν γὰρ εἴπερ ἦσαν [39] πεποιθότες αὐτῶν (12) τῷ δυσσεβήματι ἐξ ἀρχῆς ἀνομολογεῖν, ὡς οὐ μόνον

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

ep. encycl. paucis vocibus differentibus: Ἔτι δὲ ἐν οἷς πατρὶ καὶ υἱῷ (Mon. f. 449 b. Πρτρὸς καὶ υἱοῦ) κοινωνίαν ἐκαινούργησαν, τὸ πνεῦμα τούτοις ἀποτειχίζουσιν, πατὴρ δὲ κατ' οὐσίαν υἱῷ, ἀλλ' οὐ κατά τι τῶν ἰδιωμάτων εἰς κοινωνίαν συνάπτεται (Mon. l. c. συνάπτονται)· τῆς κατ' οὐσίαν ἄρα συγγενείας τὸ πν. περιορίζουσιν.

(2) Hæc verbotenus leguntur in eadem encycl. n. 17. p. 53.

(3) Mon. hic, κινοῦνται; encycl. ut supra, al. κοινωνοῦνται.

(4) Mon. hic, μέννοντες.

(5) Mon. h. l. συναναχορεύουσι. Ep. encycl. Πῶς ἡμῖν οὐ Μ. καὶ Μ. τῷ ῥήματι τούτῳ προκύπτουσι. Col. συναναχορεύουσι (ut Mon.) habuit; posterior manus correxit-εύσουσι.

(6) Encycl. γλῶσσαν προτείνοντες. Amplificat hoc dilemma Nicol. Methon. cap. 3: Ἡ τοῦ Πνεύμστος ἐκπόρευσις ἐκ τοῦ πατρός τε καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἢ μία καὶ ἡ αὐτή ἐστιν, ἢ ἄλλη καὶ ἄλλη. εἰ μὲν οὖν μία, κοινὸν τοῦτο τῶν δύο, πατρός τε καὶ υἱοῦ, τὸ προάγειν τὸ πνεῦμα ἐξ ἑαυτῶν· οὐκ ἄρα ἴδιον τοῦ πατρός· τὸ γὰρ ἴδιον οὐ κοινὸν οὐδὲ τὸ κοινὸν ἴδιον· ἀλλ' ἦν καὶ ἴδιον τοῦ πατρὸς τὸ ἐξ αὐτοῦ προάγειν τὸ πνεῦμα. δεῖ γὰρ ὁμολογεῖσθαι καὶ τοῦτο, τὸ τὸν πατέρα ἢ πατέρα τέκειον ἐξ αὐτοῦ γεννᾷν τε τὸν υἱὸν ἅμα καὶ προάγειν τὸ πνεῦμα, καὶ ὅλον τοῦτο αὐτῷ πατρικὸν ἀπονενεμεῖσθαι (*sic*) ἰδίωμα, ὥσπερ τῷ υἱῷ τὸ ἐξ αὐτοῦ γεννᾶσθαι καὶ τῷ πνεύματι τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι· καὶ πῶς κοινοῦται τὸ ἴδιον; εἰ μὴ καὶ πατὴρ καὶ υἱὸς εἰς ἓν συνάγοιντο πρόσωπον, κἀντεῦθεν μέλλοι Σαβέλλιος ἀναζῆν· τὸ γὰρ ἓν καὶ προσωπικὸν ἰδίωμα ἑνὸς ἀνάγκη εἶναι προσώπου. Εἰ δὲ μὴ, μία καὶ ἡ αὐτὴ, ἀλλ' ἄλλη μὲν ἡ παρὰ τοῦ πατρὸς, ἄλλη δὲ ἡ παρὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ πνεύματος πρόεσις, ἢ ἁπλῶς αἱ δύο διαφοροι ἢ καὶ ἐναντίαι· ἀλλὰ τὸ μὲν ἐναντίας ταύτας εἰπεῖν τῆς Μαρκίωνος τοῦ Ποντικοῦ καὶ Μάνεντος τοῦ Πέρσου ἐστὶν αἱρέσεως τῶν ἐναντίας δύο πρεσβευόντων ἀρχάς· εἰ δὲ ἁπλῶς αἱ προέσεις διάφοροι, τίς ἡ τούτων διαφορά; καὶ πῶς τὸ ἐκ δύο διαφόρων τούτων ὑφεστὸς ἓν καὶ ἁπλοῦν, ἀλλ' οὐχ ἢ δύο ἢ σύνθετον.

(7) Col. οὐκέτ...

(8) Col. κοινὸν τῶν τρ.

(9) Hæc et seqq. rursus ad verbum fere leguntur in encycl. n. 21, p. 54. Εἰ πᾶν ὅπερ — — οὐκ ἔστι δὲ ἡ τοῦ πν. προβολὴ κοινὸν τῶν τριῶν, κ. τ. λ.

(10) Mon. f. 457 a. ἱκανήν. In ep. encycl. f. 449 a, recte καινήν (al. in encycl. καὶ κοινήν). Col. p. 285, καὶ καινὴν ut in textu.

(11) Encycl. l. c. Τί μὴ κατ' ἀρχὰς ἐθάρρησαν αὐτῶν ὅλην ἐκκαλύψαι τὴν θεομαχίαν, ὡς οὐ μόνον τὸν υἱὸν εἰς τὴν τοῦ πνεύματος προβολὴν ἐγκαθιστῶσιν, ἀλλὰ καὶ τοῦ πατρὸς ταύτην ἀφαιροῦνται. Eodem pacto Nicetas apud Hugonem Etherianum l. I, c. 12, p. 1205: « At tamen Nicetas ex adverso instat dicens: Si omnibus quidem qui divina dogmata bene meditantur, inambiguum et indubitabile constat, quoniam omne quod in zoarchica et omni conditrice Trinitate simili modo conspicitur, aui communiter (ed. communicatur) de tribus prædicatur, aut singulariter de una persona dicitur: emissio autem simili modo secundum eamdem processionem in zoarchica Trinitate dicta non est communis, unius utique omnino erit. Si autem hoc ita est, utrum Patris fatebuntur solius, an (et) Filii? Quorsum (Quorum ed.) si Patris? ecce quanquam nolint, domesticam suam opinionem inficiabuntur: si vero Filii, heu quanta impietas! hanc enim Patri auferunt et Filio attribuunt. » — Nicol. Methon. c. 9: Πᾶν ὅπερ ἐπὶ τῆς ὑπερουσίου τριάδος καὶ νοεῖται καὶ λέγεται, ἢ κοινόν ἐστι τῶν τριῶν ἢ ἑνὸς ἴδιον· ὃ δὲ μήτε κοινόν ἐστι τῶν τριῶν, μήθ' ἑνός τινος τούτων ἴδιον, τοῦτ' οὐδ' ὅλως θεωρεῖται ἐν τῇ τριάδι· ἢ γὰρ φυσικόν ἐστι τὸ θεωρούμενον καὶ εἴη ἂν κοινόν· κοινὰ γὰρ πάντα τὰ φυσικά· ἢ οὐ φυσικόν, καὶ οὐδὲ κοινὸν, ἀλλ' ἴδιον καὶ ὑποστατικόν τινος τῶν τριῶν. Ἡ τοίνυν τοῦ πνεύματος προβολὴ, εἰ μὲν κοινὴ τῶν τριῶν εἶναι δοθείη, εἴη ἂν καὶ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἄρα ἐκπορευθήσεται τὸ πνεῦμα, καὶ ἀρχὴ ἔσται αὐτὸ ἑαυτοῦ, καὶ αἴτιον ἅμα καὶ αἰτιατὸν (ὅπερ οὐδ' οἱ τῶν Ἑλλήνων ἀνεπλάσαντο μῦθοι) καὶ ἅμα οὐδὲ σύνθετον εἶναι διαφεύξεται, εἰ τὸ μὲν αὐτοῦ αἴτιον εἴη, τὸ δὲ αἰτιατόν (cf, supra cap. 4). Εἰ δὲ μὴ κοινὴ, ἀλλ' ἑνὸς ἰδία· εἰ μὲν τοῦ πατρὸς, οἰχήσεται ἡ φίλη τῆς καινοτομίας μυσταγωγία· εἰ δὲ τοῦ υἱοῦ, τί μὴ φανερῶς ἀμολογοῦσι τῆς καινοτομίας οἱ μυσταγωγοί, ὅτι τοῦ πατρὸς τέλειον αὐτὴν ἀφαιροῦνται

(12) Mon. αὐτῷ.

τὸν Υἱὸν προβολέα τοῦ Πνεύματος δογματίζουσιν, ἀλλὰ καὶ τὸν Πατέρα τῆς προβολῆς ἀπελαύνουσιν· οἷς ἀκόλουθον δήπου καὶ τὴν γέννησιν τῇ προβολῇ συμμετατιθέναι καὶ συμμεταφέρειν, καὶ μηδὲ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ τερατολογεῖν τὸν Πατέρα τὴν γέννησιν ἔχειν, ἵνα μὴ μόνον τοὺς ἠσεβηκότας ἐξ αἰῶνος κρύψωσιν (13), ἀλλὰ καὶ τῶν μεμηνότων ἐλέγχωνται μανικώτεροι (14).

A Filium productorem Spiritus prædicari, sed et Patrem ab ea productione excludi; atque adeo debebant etiam generationem una cum productione transvertere, monstrosa asserendo futilitate, non Filium ex Patre, sed Patrem ex Filio generari, ut non solum omnes a sæculo impios obscurarent, sed et insanis ipsis insaniores deprehenderentur.

λη'. [κζ'.] Ἔσι δὲ εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς γεγέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίς ἡ καινοτομία τοῦ Πνεύματος, μὴ (15) καὶ ἕτερόν τι [40] αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡς συνάγεσθαι κατὰ τὴν θεοβλαβῆ γνώμην μὴ τρεῖς, ἀλλὰ τέσσαρας τὰς ὑποστάσεις, μᾶλλον δὲ ἀπείρους, τῆς δὲ (16) τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην πάλιν προβαλλούσης (17), κἀκείνης ἑτέραν, μέχρις ἂν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ὑπερ- B ελάσωσι πολυθείας (18).

37. Item si ex Patre Filius genitus est, Spiritus vero ex Patre Filioque procedit, cur Spiritui negatur, aliquid aliud etiam ex ipso procedere; ita ut colligantur ex impia ista sententia non tres, sed quatuor hypostases, imo infinitæ, dum quarta aliam rursus produceret et illa aliam, donec ethnica deorum multitudo superaretur.

λη'. [κη'.] (19) Ἀλλὰ κἀκεῖνο κατ' αὐτῶν ἔστιν ἀφεῖναι· ποῖον δή τοῦτο; εἰ πάντα ὅσα πρόσεστι τῷ Υἱῷ, τοῦ Πατρὸς (20) λαμβάνων ἔχει, ἐκεῖθεν ἂν εἴη λαβὼν (21) καὶ τὸ αἴτιον (22) εἶναι τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως· πόθεν οὖν ἡ ἑτεροκλινὴς αὕτη φιλοτιμία, δι' ἧς ὁρᾶται μὲν ὁ Υἱὸς τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως αἴτιος, τὸ δὲ Πνεῦμα, καίτοι τὸ ἰσότιμον ἔχον καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς ὁμοταγῶς τε καὶ ὁμοτίμως προεληλυθὸς οὐσίας (23) τῶν ἴσων γερῶν ἀποστέρηται (24);

38. Sed et illud potest in istos torqueri. Qualenam vero hoc? Si omnia quæcunque adsunt Filio a Patre accepit, inde utique et hoc acceperit, quod causa sit productionis Spiritus. Unde igitur iste in partem alteram propensus favor, per quem cernitur quidem Filius processionis Spiritus causa, Spiritus autem, tametsi omnino æqualis et rex eadem causa æquali ordine et æquali honore profectus juribus æqualibus defraudatur?

[41] λθ'. [κθ'.] Πάλιν αἴτιος ὁ Πατὴρ, αἴτιος δὲ καὶ ὁ Υἱός· τίνα γοῦν (25) δικαιώσουσιν οἱ τῶν ἀτολμήτων διαιτηταὶ τὴν αἰτίαν μᾶλλον ἔχειν; Εἰ μὲν γὰρ τὸν Πατέρα, πῶς οὐκ ἐπείσακτον καὶ νόθον καὶ ὕβρις αὐτοῖς καὶ αὐτή γε ἡ συσκευασθεῖσα τιμὴ τοῦ Υἱοῦ, μάλιστα τὸ κῦρος ἔχοντος ἤδη ἅτε C

39. Rursus causa est Pater, causa vero et Filius. Utrum igitur isti rerum minime audendarum arbitri magis esse causam pronuntiabunt? Si enim Patrem, quomodo non adscititius et spurius et injurius erit honor ab istis Filio vindicatus, præsertim cum robur jam, quippe et potiores partes habeat Pater? Si vero Filium, heu graviorem temeritatem!

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(13) Cod. ἐξ αἰώνων ἀποκρ.

(14) Ep. encycl. l. c. Οἷς ἀκόλουθον δήπου καὶ τὴν γέννησιν τῷ προβολῇ συμμετατιθέντας μηδὲ τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ τὸν πατέρα τερατολογεῖν ἐκ τοῦ υἱοῦ γεγεννῆσθαι, ἵνα μὴ τῶν δυσσεβούντων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν μαινομένων ὦσιν πρωτοστάται. Nicol. Methon. l. c. Ἀκολούθως καὶ τὴν γέννησιν τῇ προοολῇ συμμεταθέντες οὐδὲ τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεγεννῆσθαι, ἀλλ' ἔμπαλιν τὸν πατέρα ἐκ τοῦ υἱοῦ τε τερατολογήσουσιν.

(15) Μὴ deest in Mon.

(16) Mon. τῆς τετάρτης.

(17) Mon. αὐτοῖς ἄλλην προλαβούσης, κἀκ.

(18) Mon. τὴν ἑλληνικὴν πολυθείαν ὑπερελάσωσιν. D Verbotenus fere hæc in encycl, n. 19, p. 53 leguntur: Ἔτι δὲ — — ἐκπορεύεσθαι, ὡς συνάγεσθαι κατὰ τὴν ἐκείνων θεομάχον γνώμην μὴ τρεῖς — τῆς τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην· προβαλλούσης κακείνης πάλιν ἑτέραν, μέχρις ἂν εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολυπληθίαν ἐκπέσωσιν. Nicol. Methon. cap. 8: ἢ εἰ μὴ τὸν υἱὸν, ἀλλ' ἕτερόν τι δοτέον ἐκ τοῦ πνεύματος ἢ γεννᾶσθαι ἢ ἐκπορεύεσθαι, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκείνων ἑκάτερον, ἵνα καὶ ἰσότιμα τάχα καὶ ἰσοδύναμα φυλαχθῇ· ὁμοφυὲς ἂν εἴη καὶ ἰσοδύναμον τὸ ἐκ τοῦ Πνεύματος προαγόμενον τῷ προάγοντι καὶ τοῖς ἐξ ὧν τοῦτο προῆκται· οὐκέτι ἄρα τριὰς, ἀλλὰ τετρὰς ἔσται τὸ πρεσβευόμενον· μᾶλλον δὲ εἰς ἄπειρον αἱ ὑποστάσεις οὕτω γε προχωρήσουσιν, ἀεὶ τῆς προαγομένης τῇ προαγούσῃ τῆς αὐτῆς οὔσης φύσεως καὶ δυνάμεως, ἵνα καὶ τὴν ἑλληνικὴν πολυθείαν οἱ τὰ τοιάδε δοξάζοντες παρελάσωσιν.

(19) In Cod. Mon. Cap. κγ'.

(20) Mon. ἐκ τοῦ πατρός; sed ἐκ deest in Vat. et Pal.

(21) Mon. λαμβάνων.

(22) Mon. αἴτιος.

(23) Col αἰτίας.

(24) Mon. ἀποστερεῖται. Fere eodem pacto Nicolaus Methonensis apud Hugonem Ether. l. II, c, 11, p. 1225: « Si omnia, quæcunque habet Filius, a Patre accipiens habet, procul dubio et ex Patre habet Spiritus emissionem. Unde (editio habet: unum) ergo diversiclina (ed. diversiclima) hæc liberalitas, secundum quam Filius quidem ex Patre accepit ut sit et ipse Spiritus causa, Spiritus autem, quanquam ad idem honoris habeat, et ex ejusdem substantiæ causa prodeat, tamen parili honore privatur, cum a Patre nequaquam accipiat ut causa sit Filii aut alterius sui similis, nisi forte injuriæ imputare crimen Patri quis audeat. » Græcus textus (ex Cod. Mon. 66, f. 79 b. cap. 16,): Εἰ πάντα ὅσα πρόσεστι τῷ υἱῷ παρὰ τοῦ πατρὸς λαβὼν ὁ υἱὸς ἔχει, ἐκεῖθεν ἂν ἔχοι λαβὼν καὶ τὴν τοῦ πνεύματος προβολήν. Πόθεν οὖν ἡ ἑτεροκλινὴς αὕτη φιλοτιμία, δι ἧς ὁ μὲν υἱὸς ἔλαβε παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ αἴτιον εἶναι τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα, καίτοι τὸ ἰσότιμον ἔχον καὶ τῆς αὐτῆς ὁμοταγῶς προεληλυθὸς αἰτίας, ὅμως τῶν ἴσων γερῶν ἐστέρηται μὴ λαβὸν καὶ αὐτὸ παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ εἶναι αἴτιον ἢ τοῦ υἱοῦ ἢ ἑτέρου τινὸς ὁμοφυοῦς, εἰ μὴ καὶ ἀδικίας προσάπτειν ἔγκλημα τῷ πατρὶ τολμητέον;

(25) Monac., qui signat cap. 24, habet: οὖν.

Non enim sibi satis esse censuerunt in suæ impietatis ausu paternam causam dividere partemque illius Filio tribuere, nisi etiam potiorem partem ei adimant et loco Patris Filium causam substituant Spiritui.

καὶ τὸ πλέον τοῦ Πατρός; Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς, φεῦ τῆς βαρυτέρας τόλμης! Οὐ γὰρ ἐνόμισαν ἀρκέσειν (26) αὐτοῖς εἰς ὅσον ἀσεβεῖν εἵλοντο διατεμεῖν (27) καὶ συμμερίζεσθαι τῷ Υἱῷ τὴν Πατρικὴν αἰτίαν (28) εἰ μὴ καὶ τὸ πλέον ἀφαιρήσουσι (29) καὶ ἀντὶ τοῦ Πατρὸς τῷ Πνεύματι τὸν Υἱὸν ἀντεισάξουσιν αἴτιον.

40. Quid ais? Accepit a Patre Filius ex ipso per generationem profectus alium quoque ejusdem naturæ producere? Quomodo igitur et ipse Filius producens ejusdem sibi naturæ Spiritum non comunicavit, sicut ipse participaverat, similem virtutem et prerogativam, ut Spiritus itidem gloriam habeat alium consubstantialem producendi? Et tamen par erat, ut Filius, licet non ob aliud quidquam, at saltem ad Patris imitationem per operationes similes similitudinem conservaret.

μ'. [λ'.] Τί λέγεις; Ἔλαβεν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς (30) ἐξ αὐτοῦ διὰ γεννήσεως προελθὼν καὶ προάγειν ἕτερον ὁμοφυές; [42] Πῶς οὖν καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς προάγων (31) ὁμοφυὲς τὸ Πνεῦμα οὐ μετέδωκεν, ὡς μετέλαβεν (32), τῆς ὁμοίας δυνάμεως καὶ τιμῆς, ἵνα κἀκεῖνο πάλιν ὁμοφυοῦς ἔχῃ (33) προόδῳ καὶ ὑποστάσει ἐναγλαΐζεσθαι; Καίτοι γε ἐχρῆν τὸν Υἱὸν, εἰ καὶ μὴ δι' ἕτερόν τι, ἀλλ' οὖν γε πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς ἀναγόμενον μίμησιν ἐφ' ὁμοίαις ἐνεργείαις συνδιασώζειν (34) τὸ ὅμοιον (35).

41. Ego tamen neque hoc absurdum silentio prætermittam. Majorem asserere Patrem Filio, licet non natura (apage! consubstantialis est enim Trinitas), at ratione causæ permittit sacra vocis Dominicæ institutio, indeque derivata sanctorum nostrum Patrum traditio. Filium vero ratione causæ Spiritu majorem nec in divinis eloquiis audivimus, nec quemquam pium hactenus sensisse comperimus; impia tamen lingua non modo Filium ratione causæ Spiritu majorem facit, sed Patri propiorem.

μα'. [λα'.] Ἐγὼ δὲ οὐδὲ ταύτην δοίην ἂν σιγῇ τὴν ἀτοπίαν (36) μείζονα λέγειν, εἰ καὶ μὴ τῇ φύσει (ἄπαγε· ὁμοούσιος γὰρ ἡ Τριὰς), ἀλλά γε (37) τῷ αἰτίῳ τὸν γεγεννηκότα τοῦ γεννήματος μυσταγωγεῖ μὲν ἡ Δεσποτικὴ φωνή (38)· διδάσκει δὲ μυηθεὶς ἐκεῖθεν καὶ ὁ τῶν ἱερῶν Πατέρων ἡμῶν (39) χορός· μείζονα δὲ τῷ αἰτίῳ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν οὔτε θείων ἔστιν ἀκούειν Λογίων, ἀλλ' οὐδὲ (40) νοῦς εὐσεβὴς μέχρι νῦν ἐάλω διανοηθείς· ἡ δέ γε θεομάχος (41) γλῶσσα οὐ τῷ αἰτίῳ [43] τὸν Υἱὸν μείζονα (42) τοῦ Πνεύματος μόνον, ἀλλὰ καὶ (43) τῆς πατρικῆς ἐγγύτητος πορρώτερω ποιεῖ (44).

42. Ad hæc: si causa Spiritus est Filius, quomodo non secunda pullulat causa in supremo super-

μβ'. [λβ'.] Ἔτι δὲ εἰ (45) αἴτιος τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς, πῶς οὐκ ἂν εὑρεθείη (46) δεύτερον ὑποφυόμενον

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(26) Mon. f. 457 b. ἀρκέσειεν.
(27) Mon. διατελεῖν. Col. τὸ διατεμεῖν.
(28) Nil adeo solemne Photianis, quam solum Patrem αἰτίαν dicere omnemque αἰτίας rationem a Filio removere. Id sæpius inculcat Marcus Ephes., ut in Confess. ap. Greg. Cpl. cod Mon. 27 fr. 119 b. apud Georg. Scholar. ibid. f. 185 a.
(29) Col. ἀφαιρήσωσι.
(30) Mon. Ὁ Υἱὸς παρὰ τοῦ Πατρός.
(31) In Mon. deest προάγων.
(32) Col. μετέδ. οὐ μετέλ.
(33) Col. ἔχει.
(34) Mon. Ὁμοίαις συνεργίαις διασώζειν.
(35) In Mon. Cod. cap. κέ. Ex Photio ita Nicolaus Methon. cap. 17: Πῶς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς το εἶναι αἴτιος τοῦ ὁμοφυοῦς πνεύματος, τὸ ὁμοφυὲς Πνεῦμα προάγων οὐ μετέδωκεν αὐτῷ τῆς αὐτοῦ δεσποτείας καὶ τιμῆς, ἵνα καὶ τοῦτο πάλιν ὁμοφυοῦς ὑποστάσεως προόδῳ ἐναγλαΐζηται· ἡ γὰρ δυνάμενος οὐ βεβούληται, καίτοι γε ὀφείλων τὸν πατέρα μιμεῖσθαι καὶ φθονερὸς ὁ τοιουτος· (ἀλλ' Ἵλεως ἡμῖν ὁ πανάγαθος εἴη, τὴν βλασφημίαν ἐπὶ κεφαλὴν τοῦ αἰτίου ταύτης ἐπάγων!) ἢ συκοφαντεῖται τοιαύτην δύναμιν [μὴ] ἔχειν, τοῦ πατρὸς ὅλον ἐξιδιωσαμένου τὸ πατρικὸν αἴτιον καὶ τῇ καθ' ἑαυτὸν ἀφορίσαντος ὑποστάσει· καὶ πλὴν τῆς κατ' αὐτὸν ἰδιότητος τἄλλα πάντα τὰ φυσικὰ προτερήματα κοινὰ καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ παρέχοντος εἶναι.
(36) Mon. ταύτην ἂν δοίην τὴν ἀτοπ. σιγῇ.
(37) Mon. ἀλλά γε καὶ τῷ αἰτ.
(38) Joan. xiv. 28. Patres textum intelligunt aut de humana Christi natura, aut de relatione originis seu habitudine principii ad principiatum; illud latini, hoc Græci potissimum Arianis illis verbis abutentibus solebant regerere. Cf. Petav. *De Trin.* l. II, c. 2.
(39) Mon. ἡμῶν πατέρων.
(40) οὐδὲ tres cod. habent.
(41) Mon. Θεομάνος habuit; sed deinde τῶν superpositum χ.
(42) Col. μείζω.
(43) Hic vedetur τὸ πνεῦμα supplendum.
(44) Nicol. Methon. cap. 7: Ἔτι εἰ τοῦ υἱοῦ μείζων ὁ πατὴρ τῷ αἰτίῳ καὶ ὁ υἱὸς μείζων τοῦ πνεύματος τῷ αὐτῷ λόγῳ λέγοιτ' ἄν· καὶ ποῦ τοῦτο εἴρηται, τὸ εἶναι πῶς τὸν υἱὸν τοῦ πνεύματος μείζονα, εἰ μὴ παρὰ μόνων τῶν πορρώτερω τὸ πνεῦμα ἢ τὸν υἱὸν τοῦ πατρὸς ἀπωθούντων: « Si Filio Pater major est causa, et Filius major Spiritu eadem ratione ipsa diceretur. Et ubinam hoc dictum est, Filium aliquo modo majorem Spiritu, nisi ab illis tantum, qui Spiritum longius quam Filium a Patre rejiciunt. » Hæc Nicolai verba ita Gr. et Lat. profert Leo Allatius. *Vind. syn. Ephes.* c. 66, p. 480, 481; cum parvo discrimine eadem gr. dat cod. Mon. 66. f. 77 b. cap. ζ'. Eodem pacto loquitur Barlaam monach. orat. 4, de proc. Sp. sanct. apud eumd. Allat. l. c. p. 548 et Theophylactus apud Beccum, orat., de un. n. 67. (*G. O.* I. 219): Εἰ μείζων ὁ πατὴρ τοῦ υἱοῦ τῷ αἰτίῳ, εἶπερ καὶ ὁ υἱὸς ἐστιν τοῦ πνεύματος αἴτιος, ἔσται καὶ οὗτος μείζων αὐτοῦ... ποῦ σοι τοῦτο ἐξεύρηται, μείζονα τὸν υἱὸν τοῦ πνεύματος λέγεσθαι;
(45) εἰ deest in Monac. in quo signatur cap. 27.
(46) Mon. εὑρεθῇ.

αἴτιον ἐν τῇ ὑπεραρχίῳ καὶ ὑπερφυεῖ τῆς Τριάδος ἀρχῇ ; καὶ τό τε αἰτιατὸν καὶ μηδὲ πρὸς ὕβριν τῆς πρώτης ἀρχῆς μεμηχανημένον μόνον, ἀλλὰ καὶ (47) αὐτοῦ ἐκείνου, περὶ οὗ κατασχηματίζεται (48) ἡ τιμή ; τὸ γὰρ μηδέ τινα χρείαν μηδ' αὐτῳ μηδὲ μηδενὶ (49) παρέχειν, ἀλλὰ μηδ' ἀφορμὴν μηδαμόθεν εὑρίσκειν ὥστε παρασχεῖν (50), πῶς οὐ μᾶλλον ἀποφανεῖται τὸν Υἱὸν (51) περιυβρισμένον καὶ τιμῆς ὀνόματι κακουργοτέραν τὴν ὕβριν ποιεῖ ; καὶ γὰρ τοῦ Πνεύματος πατρόθεν ἐξ ἀϊδίου (52) τὴν ἐκπόρευσιν ἀνενδεῆ κεκτημένου, ποίας ἂν ἄλλης [44] προαγωγῆς (53) ἢ οὐσιώσεως τὸ συμπλασθὲν αὐτοῖς αἴτιον ἐπιγνωσθήσεται (54) χορηγόν (55) ;

μγ'. Πῶς δ' οὐκ εἰς δύο αὐτοῖς (56) διαμερισθήσεται τὸ Πνεῦμα ; τὸ μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ (57) ὡς ἀληθῶς καὶ πρώτως αἰτίου προϊὸν (ἀναίτιος γάρ)· τὸ δὲ ἐκ τοῦ δευτέρου καὶ (58) αἰτιατοῦ (οὐκ ἀναίτιον γάρ)· καὶ οὕτως δ' οὐ (59) τάξει μόνῃ καὶ σχέσει καὶ αἰτίᾳ τὴν τοῦ Πνεύματος ἑτερότητα καὶ παραλλαγὴν ἡ αἵρεσις δραματουργεῖ, ἀλλὰ καὶ εἰς τετράδα ἀντὶ Τριάδος τὸ σέβας ἡμῶν (60) ἀπωθεῖσθαι τολμᾷ, μᾶλλον δ' οὐδὲν ἀνύβριστον καταλιπεῖν τῶν (61) ἐν τῇ ὑπεραγάθῳ (62) Τριάδι καὶ Δημιουργῷ τοῦ παντὸς οὐδεμίαν παραλείπει σπουδήν (63).

μδ'. [λδ'.] (64) Καὶ μὴν εἰ αἴτιος μὲν τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός, ἀμφοῖν δ' (65) αἴτιος ὁ Πατήρ, εὑρεθήσεταί τι αἴτιον ἐν τῇ [45] τελείᾳ καὶ τελειοποιῷ Τριάδι τοῦ μὲν κυρίως (66) καὶ πρώτου αἰτίου τῆς τελειότητος ἀπεληλαμένον (67) ἀτελὲς δὲ καὶ ἡμίτομον ἢ σύνθετον, ἐξ ἀτελοῦς καὶ τελείου τὴν σύνθεσιν ἀναδεδεγμένον (68). Καὶ σκοπεῖν ἔξεστιν, ὅπως ἡ μὲν μυθολογία ἐν τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ τοὺς ἱπποκενταύρους πάλαι παίζουσα ἀναπλάττει, ἡ δὲ θεομαχία ἐν τοῖς ἀϊδίοις καὶ ἀναλλαιώτοις (69) ἢ τὸ ἡμίτομον ἢ τὸ ἐξ αἰτίου τε καὶ αἰτιατοῦ συμπεπλασμένον αἴτιον οὐ φρίττει μετὰ σπουδῆς τερατολογοῦσα· καὶ οὐδέτερον αὐτῶν (70) τὸ ἀτελὲς παραA naturalique Trinitatis principio, eaque causata, et non in contumeliam primi principii solum excogitata, sed et illiusmet, in cujus favorem honor ille confingitur ? Cum enim causalitas ista nullum omnino usum præstet, imo vero ne ansam quidem ullam præstandi reperire possit, quomodo non potius affectum contumelia Filium declarat eique sub honoris titulo injuriam atrociorem facit ? Cum enim Spiritus processionem suam a Patre atque ab æterno plenam nullamque ex parte deficientem habeat, quamnam aliam productionem aut substantiæ formationem conficta ab ipsis causa poterit largiri ?

43. Quomodo vero non ipsis Spiritus in duos dividetur, quorum alter a Patre, vera ac primaria B causa, procedat (Patre quippe nullam aliam causam agnoscit), alter vero e secunda causataque causa (Filius quippe causam sui agnoscit Patrem), sicque non ordine duntaxat et relatione atque causalitate distinctionem Spiritus ac diversitatem hæresis nobis exhibet et in medium producit, verum et in quaternitatem loco Trinitatis numen a nobis adoratum propellere audet, imo omittit nullum studium, ut nihil in sanctissima rerumque omnium Conditrice Trinitate ab injuriis maneat immune.

44. Verum enimvero si causa Spiritus sit Filius, utriusque autem causa sit Pater, reperietur in perfecta et perfectrice Trinitate causa quædam a perfectione propriæ primæque causæ remota et imperC fecta potius ac semicausa vel composita, ex imperfecta atque perfecta compositionem suscipiens. Estque hoc loco observandum, quod veterum mythologia in rebus generationi corruptionique obnoxiis hippocentauros olim per jocum confinxit, at istorum impietas in rebus sempiternis atque immutabilibus vel semicausam vel causam ex causa et causato conflctam serio prædicare non exhorrescit ; quorum neutrum ab imperfectione se eximit :

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(47) καί deest in Mon.
(48) Mon. σχηματίζεται.
(49) Mon. α. μηδὲν πάρεχον.
(50) Sic. Palat. et Monac. ; Vatic. παρέχειν.
(51) Mon. τὸν περιυβρ.
(52) Col. π. καὶ ἐξ αἰδίου.
(53) Col. παράγων.
(54) Mon. συγγνωσθήσεται.
(55) Cum his confer cap. 7 et cap. 31.
(56) Col. deest αὐτοῖς.
(57) Mon. καί deest.
(58) Item καί deest in Mon.
(59) δ' deest in Mon.
(60) Mon. ἡμῖν τὸ σέβας.
(61) τῶν deest in Mon.
(62) ὑπεραγίᾳ Mon.
(63) Hæc exorant ita Maximus Planudes syllogismo 2 (apud Georg. Metoch. *G. O.* II. 944. Arcud. Opusc. theol. aurea et cod. Mon. 27. f. 75 a et 80 b.) : Ἡ μὲν μονὰς ταυτότητός ἐστιν αἰτία, ἡ δὲ δυὰς ἑτερότητος · ὅθεν καὶ υἱὸς καὶ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς μὲν ἐξ ἑνὸς τοῦ πατρὸς ὄντα τὸ ταὐτὸν τῆς φύσεως ἀλλήλοις καὶ τῷ πατρὶ ἔχουσιν · ὡς δὲ δύο πάλιν ὄντα, ἕτερά ἐστιν ἀλλήλοις καὶ τῷ πατρὶ κατὰ τὰς ὑποστάσεις, ἀλλ' οὐ τὴν φύσιν · οὐ γὰρ ἐνῆν ταῦτα τὴν φύσιν ὄντα καὶ ἕτερα πάλιν κατὰ τὴν φύσιν εἶναι · εἰ μὲν οὖν ἄρα ἐξ ἑνός, τουτέστι μόνου τοῦ πατρὸς, καὶ τὸ πνεῦμα προέρχεται, ἓν ἔσται καὶ D ταὐτὸν αὐτὸ ἑαυτῷ · εἰ δὲ ἐκ δύο, τουτέστι πατρὸς καὶ υἱοῦ, ἕτερον ἔσται αὐτο ἑαυτῷ, ὡς ἂν ἄλλο μὲν ὂν τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἄλλο δὲ τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ · ἐπεὶ γὰρ ἄλλος μὲν ὁ πατὴρ, ἄλλος δὲ ὁ υἱὸς, ἀνάγκη καὶ τὸ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ πνεῦμα ἄλλο καὶ ἄλλο εἶναι · τοῦτο δὲ ἄτοπον.
(64) In cod. Mon. cap. κη'.
(65) δέ deest in Mon.
(66) Mon. κυρίου.
(67) Mon. παρηλλαγμένον, ἐντελὲς δὲ κ.
(68) Nicolaus Methonens, cap. 20 : Τερατῶδες δ' ἂν εἴη καὶ τὸ κατὰ τὸν υἱὸν πρόσωπον · ὅπερ τὸ αὐτὸ καὶ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν ἀναφέρεται, μήθ' ὅλον αἴτιον, μήθ' ὅλον αἰτιατὸν ὄν, ἀλλ' ἐξ ἀτελῶν ἑκατέρων συντεθειμένον.
(69) Cod. p. 287. ἀναλλοιώτοις, ut alias communiter.
(70) Mon. αὐτοῦ.

utrumque enim licet mutuam inter se pugnam conservent (is enim est impiæ sententiæ fructus) in eamdem tamen imperfectionis notam conveniunt.

45. Præter autem dicta si unus est Spiritus, et eminenter atque proprie unus, quemadmodum et Pater et Filius vere atque ineffabiliter unus, quomodo non iniquum simul et absurdum fuerit, geminas eidem causas ascribere ?

46. Ob has igitur aliasque his similes rationes tandem aliquando sensu vos vestræ impietatis afficiamini oportet et ad catholicæ atque apostolicæ Ecclesiæ sententiam relicta plurimorum errorum matre superstitione conveniatis ; ac pura pietatis doctrina initiati addiscatis credere ex toto corde ac sine ulla mentis hæsitatione, quod quælibet quidem persona consubstantialis ac divinissimæ Trinitatis ineffabili ratione in communionem arctissimam cum natura jungantur, secundum vero hypostaseos rationem incommunicabilem inter se tueantur proprietatum characterem. Non enim ullum in ipsis aditum confusioni permittit distinctio ; apage, sed sicut nullam partitionem seu divisionem illorum secundum naturam communio admittit, ita nec proprietates, quibus quælibet trium personarum distinguitur, in ullam prorsus confusionem permiscentur. Et sicuti rursus Filius quidem generatur a Patre, permanet tamen inalteratam sibi conservans filiationis dignitatem, ita et sanctissimus Spiritus procedit quidem a Patre, manet vero incommutatam sibi servans processionis rationem ; et qua ratione

A χωρεῖ διαφεύγειν (71)· ἑκάτερον γὰρ εἰ καὶ (72) πρὸς ἄλληλα προβάλλεται διαμάχεσθαι (τοιαῦτα γὰρ τῆς ἀσεβοῦς σπορᾶς τὰ (73) γεώργια), ὅμως εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ ἀτελοῦς ὕβριν ἄμφω συνάγει (74).

[46] μέ. [λέ.] (75) Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ ἕν ἐστι τὸ Πνεῦμα καὶ ὑπερφυῶς τε καὶ κυρίως ἕν, ὥσπερ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς εἰλικρινῶς τε καὶ ὑπὲρ λόγον ἕν, πῶς αὐτὸ (76) τὸ δυαδικὸν τῶν αἰτίων οὐκ (77) ἔκθεσμον ἅμα καὶ ἀδύνατον ἐπιγράφεσθαι (78) ;

μς'. [λς'.] Διὰ ταῦτα (79) τοίνυν καὶ τὰ τοιαῦτα, κἂν ὀψὲ γοῦν (80) ἀναλαβεῖν ὑμᾶς προσήκει συναίσθησιν τῶν ἠσεβημένων, καὶ τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἀντὶ τῆς πολυπλανοῦς δεισιδαιμονίας συνελθεῖν τῷ φρονήματι (81) καὶ μυηθῆναι μὲν καθαρῶς τὴν εὐσέβειαν, ἀναμαθεῖν δὲ πιστεύειν ἐξ ὅλου τοῦ νοῦ καὶ διανοίας μὴ διστάζούσης, ὡς ἕκαστον μὲν πρόσωπον τῆς ὁμοουσίου καὶ θεαρχικῆς (82) Τριάδος ἀφράστῳ λόγῳ εἰς κοινωνίαν μὲν ἀδιάστατον συνάπτονται τῇ φύσει, κατὰ δὲ τὸν τῆς ὑποστάσεως λόγον [47] ἀμετάβλητον φυλάττουσιν ἀλλήλαις τὸν τῶν ἰδιωμάτων χαρακτῆρα· οὐ γὰρ χώραν δίδωσιν ἐν αὐτοῖς τὸ συγκεχυμένον ἐπελθεῖν ἡ διάκρισις· ἄπαγε· ἀλλ' ὥσπερ οὐδένα μερισμὸν ἢ διαίρεσιν ἡ (83) κατὰ φύσιν (84) κοινωνία παραδέχεται, οὕτως οὐδὲ τὰ ἐξ ὧν ἑκάστη τῶν τριῶν χαρακτηρίζεται, οὐμενοῦν εἰς οὐδεμίαν σύγχυσιν οὐδαμοῦ (85) ἀναφύρεται (86). Ὥσπερ (87) δὲ πάλιν ὁ Υἱὸς γεννᾶται μὲν ἐκ σοῦ Πατρὸς, διαμένει δ' ἂν ἀναλλοίωτον ἑαυτῷ (88) τὸ τῆς υἱότητος συντηρῶν (89) ἀξίωμά, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ πανάγιον (90) ἐκπορεύεται μὲν τοῦ Πατρὸς, μένει δ' ἀμετάβλητον

B C D

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(71) Col. διαφυγεῖν.
(72) Mon. καὶ εἰ.
(73) εἰσπορᾶς.
(74) Argumentum, quo imperfectionis in Divinitate assertæ rei arguuntur Latini, sæpe apud theologos Photianos varie efformatum recurrit. Huc spectat Nicol. Methon. cap. 2 : Εἰ ἕν τὸ Πνεῦμα καὶ τέλειον, ἐπεὶ καὶ θεὸς, εἷς δὲ θεὸς, ὅτι καὶ τέλειος, ὅτι καὶ ἀγαθὸς, ἐξ ἑνὸς ἂν εἴη καὶ τελείου τοῦ ἀρχικοῦ αἴτίου, ὅπερ ὁ πατήρ. Εἰ δὲ μὴ ἐξ ἑνὸς τούτου μόνου, ἀλλὰ καὶ τοῦ υἱοῦ, οὔτ' αὐτὸν ἄρα ἕν· πῶς γὰρ τὸ μὴ ἐξ ἑνός ; οὔτε τὸ ἀρχικὸν αἴτιον ἕν, ἀλλὰ δύο, πατὴρ καὶ υἱός· καὶ οὐδέτερον τούτων τέλειον, ἀλλ' ἀτελὲς ἑκάτερον, παρ' ὅσον δεῖται ἀλλήλων εἰς τὴν προσαγωγὴν τοῦ πνεύματος· οὐδ' αὐτὸν ἄρα τὸ πνεῦμα τέλειον· πῶς γὰρ τὸ ἐξ ἀτελῶν ; οὐδὲν γὰρ τέλειον ἐξ ἀτελῶν. Hugo Ether. l. II, c. 10, p. 1204, 1205, non satis accurate hæc ita reddit : « Si unus est Spiritus et perfectus, quia Deus, et perfectus, quoniam bonus (nam quod perfectum non est, imo quod hujusmodi, bonum non est), ex una utique sit et perfecta et principali causa, quæ est Pater, unumquidque. Si autem non est ex uno, et hoc solo, sed et ex Filio, non idem ergo unum. Quomodo enim est, quod non ex uno, neque principali, causa una ? Duo enim sunt Pater et Filius, et neuter eorum perfectus, in quantum sui ad invicem egent ad productionem. Non est igitur ipse Spiritus perfectus. Quomodo enim, cum sit ex imperfectis ? Nihil ex imperfectis perfectum. » — In quibusdam videtur Hugo aliter legisse.
(75) In cod. Mon. cap. κθ'.
(76) Fortasse αὐτῷ et revera αὐτῷ habet. Col.
(77) οὐκ deest in Mon.
(78) Nicol. Methon, cap. 2 (supra c. 44, not. 8), cap. 15 : Οὐκέτι ἓν καὶ μόνον τὸ Πνεῦμα· πῶς γὰρ τὸ μὴ ἐξ ἑνὸς μηδὲ μόνου ; cap. 28 : Ἴσον μὲν οὐκ ἂν εἴη τὸ ἐκ δύο, ὡς φασι, τῷ ἐξ ἑνός· ἦν γὰρ καὶ αὐτὸ ἐξ ἑνὸς ἡ κἀκεῖνος (ὁ υἱὸς) ἐκ δύο. Apud Hugon. Ether. l. II, c. 21, p. 1226 : « Quod ex duobus est, ei quod ex uno tantum, nunquam est æquale. Atqui Spiritus ex duobus est, cum Filius ex Patre solo nativitatem habeat ; ergo non est æqualis Filio Spiritus, sed aut major aut minor. »
(79) Mon. διὰ τοῦτο.
(80) Mon. ὁ ψὲ γοῦν.
(81) En sua dogmata rursus catholicæ Ecclesiæ sententiam esse proclamat ; non minori confidentia suam doctrinam in ep. ad Aquilei archiepisc. vocat τὴν ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξαπλωμένην εὐσέβειαν.
(82) Mon : ζωαρχικῆς.
(83) Mon. ἢ.
(84) Col. ἡ κατὰ τὴν φύσιν.
(85) Col. οὐδαμῶς.
(86) Mon. ἀναφέρεται.
(87) In C. Mon. hic incipit cap. 30.
(88) Mon. f. 458 a. b. δ' ἀναλλοίωτος ἑαυτοῦ τὸ τ.
(89) Mon. τηρῶν.
(90) Mon. τὸ ἅγιον.

ἑαυτῷ συντηροῦν τὸ ἐκπορευτόν· καὶ καθ' ὃν λόγον ἐξ ἀναιτίου τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα προϊὸν ἑτέρου (91) γέννησιν ἢ ἐκπόρευσιν οὐ θεουργεῖ (92), οὐδὲ διὰ τινος μεταβολῆς τὴν ἐκπόρευσιν αὐτοῦ καινοτομεῖ (93)· οὕτω δὴ καὶ ὁ Υἱὸς γεννώμενος ἐξ ἀναιτίου τοῦ Πατρὸς οὔτε διὰ γεννήσεως, οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδὲ δι' ἐκπορεύσεως (94) οὐδεμίαν ἂν θεουργίαν οὐδενὸς ὁμοφυοῦς ἀνάσχοιτο ὑποβαλεῖν (95) οὐδὲ σχέσεως ἑτέρας ἐπεισαγωγῇ τὸ προνόμιον ἐπινοθεύειν τῆς υἱότητος (96).

A Spiritus ex Patre nullam agnoscente causam prodiens alterius generationem vel processionem divinam non operatur, nec per ullam mutationem processionem suam innovat, ita sane et Filius ex Patre principii experte generatus neque per generationem, imo vero neque per processionem poterit ullam aliam consubstantialem personam producere, aut aliam superinducendo relationem filiationis adulterare prærogativam.

[48] μζ'. [λζ'.] Ἐκεῖνο δὲ μὴ καθορῶντα δικαίως ἂν σὲ γραφοίμην ἑκουσίου πηρώσεως. Εἰ μὲν γὰρ κατὰ τὸν λόγον τῆς φύσεως ὁ Πατὴρ προβάλλεται τὸ Πνεῦμα, τῆς αὐτῆς (97) δὲ φύσεως ἡ Τριὰς, τότε δὴ τότε μετὰ πολλῶν καὶ ἀλλων συγγενῶν ἀτοπημάτων, ἐκ τίνος (98) ἂν ἀφορμῆς ἐξώρμας μυθολογεῖν τὸ δυσσέβημα; Οὐ γὰρ μόνον εἰς προβολέα τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς ἄν σοι μετεβάλλετο, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα εἴς τε τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν καὶ τὴν ἰδίαν προβολὴν ἐτέμνετό τε καὶ κατεμερίζετο· καὶ σιγὴ τἄλλα ἐχέτω, ὅτι τε ἄμεινον (99), καὶ οὐδὲ τῷ ῥήματι τὰ ἀτοπώτερα (1) μὴ προφερόμενα τοῖς νουνεχῶς καὶ σὺν εὐλαβείᾳ διερευνῶσιν οὐκ ἄδηλον ἔχει τὴν κατανόησιν. Ἀλλ' οὕτω μὲν εἰ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, οὐχὶ δὲ τῷ λόγῳ τῆς ἰδίας ὑποστάσεως ὁ Πατὴρ τὸ Πνεῦμα εἴ τις (2) προβάλλεσθαι τερατεύσοιτο (3). Εἰ δὲ καθὸ Πατὴρ ὁ Πατὴρ ἱερολογεῖται προβάλλειν τὸ Πνεῦμα καὶ τοῖς (4) εὐσεβέσιν οὐκ ἐπιδιστάζεται· οὔτε ὁ Υἱὸς, καθὸ θεολογεῖται ὁ Υἱὸς, διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος προβολῆς τὸ τῆς υἱότητος καινοτομήσει (5) ἀξίωμα, οὐδὲ τῷ Πατρὶ (6) περικόψας εἰς ἑαυτὸν μεταστήσει τὴν αἰτίαν τοῦ προβλήματος, ὥσπερ οὐδὲ τῆς περὶ αὐτὸν ἀστασιάστου τε καὶ ἀῤῥεύστου (7) γεννήσεως. Οὐ γὰρ ἐστιν, οὐκ ἔστι ταῦτα φύσεως, [49] καθ' ἣν ἡ κοινωνία δοξάζεται, ἀλλ' ὑποστάσεως ἰδιώματα, δι' ὧν τὴν (8) ἐν τῇ Τριάδι θεολογοῦμεν διάκρισιν (9).

47. Illud autem si nolis intelligere, merito te spontaneæ arguam cæcitatis. Si enim secundum rationem naturæ Pater producit Spiritum, cum ejusdem naturæ sit Trinitas, tunc sane una cum multis aliis affinibus absurdis esset tibi aliqua occasio impiæ hujus fabulæ confingendæ. Non enim solum inproductorem Spiritus posses Filium convertere, sed ipsummet Spiritum tum in Filii generationem tum in sui ipsius productionem scindere ac partiri; pressis interim silentio cæteris absurdis, quæ etiam nullo prodita verbo a prudentibus piisque perscrutatoribus melius ac facilius intelliguntur. Atque ita quidem, si quis ratione naturæ, non vero ratione hypostaseos propria Patre Spiritum produci fingeret. Cum tamen Pater Spiritum producere et sacris dicatur eloquiis et a catholicis constantissime credatur, profecto nec Filius, quatenus Filius prædicatur, per Spiritus productionem filiationis gradum sibi immutabit, nec Patri ademptam ad se trahet Spiritus causationem, quemadmodum nec causationem pacatissimæ purissimæque sui generationis. Neque enim prorsus hæc sunt naturæ, secundum quam communio prædicatur, sed hypostaseos proprietates, per quas divinam in Trinitate distinctionem confitemur.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(91) Mon. προϊὼν ἑτέραν γ.

(92) Mon. οὐ θεουργεῖ. Ad marginem : ἴσως· οὐ νεουργεῖ.

(93) Col. κενοτομεῖ.

(94) Mon. οὔτε διὰ γεννήσεως, οὔτε μὴν δι' ἐκπ.

(95) Mon. ὑπολαβεῖν.

(96) Conferantur ista Nicolai Methon. c. 4. med. Πῶς εἷς υἱὸς, πως ἁπλοῦς; ὁ μὴ μόνον υἱὸς, ἀλλὰ υἱοπάτωρ δή τις ἀναφαινόμενος ἐκ τοῦ μὴ γεννᾶσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα προάγειν ἐξ ἑαυτοῦ, ὅπερ ἦν τοῦ πατρικοῦ ἰδιώματος. Marcus Ephes. syllog. 1 (cod. Mon. 27 f. 180 a) : Εἰ οὖν ἀντίθεσις διακρίνει τὰ θεῖα πρόσωπα... καὶ ἄμφω τὰ ἀντικείμενα συνελθεῖν ἐφ' ἑκάστου τούτων ἀδύνατον· οὐδ' ἄρα τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατόν συνελεύσεται (καὶ ταῦτα γὰρ ἀντικείμενα) οὐδ' ὁ υἱὸς αἰτιατὸς ὁμοῦ καὶ αἴτιος ἔσται, καθάπερ οὐδ' υἱὸς ὁμοῦ καὶ πατήρ. Sic et ejusd. Confess. ibid. f. 115 a — Ad finem cap. λζ'. Col. p. 288 hoc habet Scholion : Ἐπῖῤῥημα ἀφοριστικόν· εἰρημένοις ἐπιλεγόμενον· περιορίζει γὰρ καὶ σημαίνει, ὅτι ταῦτα μὲν οὕτως.

(97) Mon. αὐτων.

(98) Mon. ἐκ τινος.

(99) Palat. et Mon. ὅτι τε ἀμ.

(1) Mon. ἀτοπότερα.

(2) Sic Vat. f. 201 b.; Palat. f. 227 a.; Monac. breviter : ὁ π. τὸ πνεῦμα προβάλλοιτο.

(3) Col. τερατεύοιτο.

(4) Mon. τῆς.

(5) Mon. καινοτομήσῃ. Col. κενοτομήσει.

(6) Mon. τοῦ πατρός.

(7) Col. ἀστ. καὶ ἀῤῥ. Sine τε.

(8) Mon. τὰ ἐν τρ.

(9) Enucleatius et plura argumenta connectendo Marcus Ephes. syllog. 10 (cod. Mon. 27. f. 245 a) : Τὸ τῆς θεότητος αἴτιον ἡ τῶν ὑποστάσεων ἐστὶν ἴδιον τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ κατὰ τοὺς λατίνους, ἢ τῆς αὐτῶν φύσεως ἢ ἐνεργείας τινός. Εἰ μὲν οὖν τῶν ὑποστάσεων ἐστὶν (sic accent. in cod.) ἴδιον, πῶς οὐ δύο τὰ αἴτια; δύο γὰρ καὶ αἱ ὑποστάσεις, καθάπερ καὶ τὸ αἰτιατὸν δυσὶ προσὸν ὑποστάσεσι δύο καὶ τὰ αἰτιατὰ πάντως εἰσάγει. Εἰ δὲ τῆς αὐτῶν φύσεως, ἐξισάσει πάντως αὐτῇ καὶ οὐκ ἐπὶ πλέον ἔσται· τὸ γὰρ πνεῦμα οὐκ ἔστιν αἴτιον· εἴ τι ἄρα πατρὸς καὶ υἱοῦ φύσις, τοῦτο θεότητος αἴτιον, καὶ εἴ τι θεότητος αἴτιον, τοῦτο πατρὸς καὶ υἱοῦ φύσις· ἀλλότριον ἄρα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τῆς τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ φύσεως, ὥσπερ καὶ τοῦ αἰτίου ἀλλότριον. Καὶ ἔτ. Μακεδόνιον οἱ Λατῖνοι μέμφονται! Εἰ δὲ ἐνεργείας

48. Esto. At inquiunt nonnulli hæreticos dicere : Quomodo non manifeste repudiatis præconem illum Ecclesiæ orbisque doctorem Paulum, cœlestem illum virum, qui ingenti vereque cœlesti exclamat voce : *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra clamantem : Abba, Pater* [61]. Si igitur Paulus dogmatum rectorum norma Spiritum dicit e Filio procedere, quomodo qui hoc non admittunt, ipsum mysteriorum cœlestium doctorem non repudiant ? At quis, quæso Paulum arcanorum mysteriorum doctorem calculis omnibus respuit, an is qui eum Christo magistro suo et communi Domino contradicentem ostendere nititur, an vero qui ipsius cum illo consensionem concordiamque reveretur ac celebrat ? Si enim Dominus quidem Spiritum ex Patre procedere docet, Paulum vero inducit hæresis asserentem ex Filio, uter quæso, illum repudiat ? Imo potius is illum repudiat, qui contradictionis adversus Dominum eum accusat inevitabilemque temeritatis pœnam sibi acquirere eum contendit. Vides, quomodo orbis universi doctorem doctoris honore haud exuere nosti, quomodo eum, qui nos ad pietatem ducit non veneratione obsequiove prosequeris, sed infamia atque ignominia inspergis. Sed nihil præter morem suum hic agit hæresis. Quæ enim ipsum Filium Verbumque Dei calumniata fuit, quod secum ipse aliquando pugnarit, quomodo non sibi consentanea facit, dum et genuinum ejus famulum et discipulum ipsi contraria dicentem objicit eumque ostendere nititur magistri sui correctorem ?

49. At ubinam, quæso, Paulus affirmat, *Spiritum procedere a Filio ? Esse* quidem Spiritum Filii (neque enim alienus est ; absit) et ille dixit et Dei Ecclesia confitetur ac prædicat ; *procedere* autem *ex Filio* neque ex illius divina lingua prodiit, neque ullus

μη'. [λη'.] Εἶεν. Ἀλλὰ γάρ φασί τινες τοὺς αἱρεσιώτας λέγειν · Πῶς δὲ τὸν κήρυκα τῆς Ἐκκλησίας, τὸν τῆς οἰκουμένης διδάσκαλον οὐκ ἂν ἀλοίητε παραγραφόμενοι Παῦλον ; ἐκεῖνον τὸν οὐράνιον ἄνθρωπον, ὃς μέγα τε καὶ ὡς ἀληθῶς οὐράνιον ἀνακέκραγεν · Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν (10), κρᾶζον · Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ. Εἰ οὖν Παῦλος ὁ τῶν ὀρθῶν δογμάτων γνώμων τὸ Πνεῦμα λέγει ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, πῶς οἱ μὴ τοῦτο παραδεχόμενοι αὐτὸν τὸν μυσταγωγὸν τῶν οὐρανίων παραδέχονται (11) ; Καὶ τίς ἐστι Παῦλον τὸν θεωρὸν τῶν [50] ἀπορρήτων ὃς ἁπάσαις ψήφοις παραγράφεται (12), ὁ πρὸς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ καὶ κοινὸν Δεσπότην ἀντιφθεγγόμενον ἐπιδεῖξαι (13) σπουδάζων, ἢ ὁ τὴν πρὸς αὐτὸν συμφωνίαν αὐτοῦ διὰ σεβάσματος ἄγων καὶ ἀνυμνῶν ; Εἰ γὰρ ὁ Δεσπότης μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι μυσταγωγεῖ, Παῦλον δὲ ἡ αἵρεσις δογματίζειν εἰσάγει ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τίς ἂν εἴη ὁ παραγραφόμενος (14) ; μᾶλλον δὲ ὁ γραφόμενος αὐτὸν Δεσποτικῆς ἀντιλογίας καὶ δίκην ἄφυκτον τοῦ τολμήματος χρεωστεῖν (15). Ὁρᾷς, ὅπως ἔγνως τὸν τῆς οἰκουμένης διδάσκαλον τῶν διδασκαλικῶν γερῶν μὴ ἀποστερεῖν, ὅπως τὸν πρὸς τὴν (16) εὐσέβειαν ὁδηγὸν ἀντὶ τεῦ δι' αἰδοῦς ἄγειν καὶ σεβάσματος ἐπιῤῥήτῳ γνώμῃ δυσφημεῖς (17). Ἀλλ' οὐδὲν ἡ αἵρεσις (18) καινότερον τοῦ συνήθους ποιεῖ. Ἡ γὰρ αὐτὸν συκοφαντήσασα τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ εἰς διαφωνίαν ἐκπεσεῖν, πῶς οὐκ ἀκόλουθα πράττει (19) ἑαυτῇ καὶ τὸν αὐτοῦ γνήσιον θεράποντα καὶ μαθητὴν εἰς ἀντιλογίαν (20) ἀνταναστῶσα καὶ φιλονεικοῦσα δεῖξαι τοῦ διδασκάλου διωρθωτήν (21).

μθ'. [α'.] Ποῦ (22) δὲ Παῦλος ἂν ἐλέγει (23) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι τοῦ [51] Υἱοῦ ; εἶναι μὲν (24) γὰρ τοῦ Υἱοῦ (οὐδὲ γὰρ ἀλλότριον · μὴ γένοιτο !) κἀκεῖνος εἶπε καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία συνομολογεῖ καὶ συνεπίσταται · ἐκπορεύεσθαι δὲ ἐκ τοῦ

[61] Galat. IV, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

τινός ἐστιν ἴδιον, ζητητέον αὖθις, εἰ προσωπική ἐστιν αὕτη ἢ φυσική · καὶ εἰ μὲν φυσική, φυσικῆς τινὸς (sic in cod.) ἐνεργείας ἔσται τὸ πνεῦμα ἀλλότριον, κἀντεῦθεν δὴ καὶ τῆς φύσεως, εἰ δὲ προσωπική, πρὸς ἓν πρόσωπον ὡρισμένως ἀνενεχθήσεται· μία γὰρ τῷ ἀριθμῷ προσωπικὴ ἐνέργεια πάσαις ἀνάγκαις ἑνὸς ἔσται προσώπου πρὸς ἓν ἐνέργημα τείνουσα· μάτην ἄρα λατῖνοι τὴν μίαν τῷ ἀριθμῷ προβλητικὴν ἐνέργειάν τε καὶ ἰδιότητα τῷ πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ διδόασι.

(10) Monac. cum plurimis N. T. edit. ἡμῶν.

(11) Palat. f. 227 a. Vatic. f. 202 a. habent : παραγράφονται, quod hic postularet particulam negativam, unde Monac. Cod. lectionem prætulimus. Reipsa Col. p. 289 habet ; οὐ παραγράφονται. Hucusque verba adversariorum ; abhinc Photius contra eos arguit.

(12) Mon. f. 459 a. παραγράφετε.

(13) Mon. δεῖξαι.

(14) Mon. habuit παραγραφόμενοι· sed postea correctum est.

(15) Mon. χρεωστῶν.

(16) Τὴν deest in Mon.

(17) Mon. δυσφημεῖν.

(18) Mon. διαίρεσις.

(19) Mon. πράττεις.

(20) Col. Εἰς τὴν ἀντιλ.

(21) Suam de eodem textu disputationem in ep. ad Aquilei. his verbis introducit Photius : Ἀκούω δὲ τούτους θρασυνομένους κατὰ Παύλου καὶ κατὰ τοῦ κοινοῦ δεσπότου καὶ διδασκάλου τὸν θεῖον Παῦλον εἰς συνηγορίαν τῆς οἰκείας προβαλλομένους αἱρέσεως· ἐξαπέστειλε γάρ, φασίν, εἶπεν, ὁ Θεὸς τὸ πν. κ. τ. λ. Ἀλλ' οἵγε τοῦτο ῥητὸν τὴν οἰκείαν κρατύνειν ἀμαθίαν νομίζοντες ἐκεῖνο γινωσκέτωσαν, ὡς ἐν οἷς τοῖς τοῦ Παύλου ῥητοῖς ὑπολαμβάνουσιν ἐπερείδεσθαι, ἑαυτοὺς μᾶλλον ἁμαρτάνοντας ἐξελέγχουσιν.

(22) Mon. Παν.

(23) Sic tres nostri codd. ; fort. ἔλεγε. Col. Παῦλος, ἄνθρωπε, λέγει. Ex ἄνε λέγει ortum illud ἂν ἐλέγει.

(24) Mon. εἰ μὲν γάρ.

Υἱοῦ, [51] οὔτε διὰ τῆς ἐκείνου θεορρήμονος γλώττης προελήλύθεν, οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδὲ τῶν εὐσεβῶν οὐδεὶς (πολλοῦ γε καὶ δεῖ συκοφαντίας τοιαύτης) ἐγράψατο, ἀλλ' οὐδ' ἀκοῇ τὸ δύσφημον (25) ἀνάσχοιτο δέξασθαι. A

unquam catholicorum talem ei calumniam affinxit suis scriptis ; tantum abest ut id factum fuerit, ut nec audire ejusmodi blasphemiam catholicus quis sustinuerit.

ν'. [β'] Εἶπεν ὁ Παῦλος, ὁ τῷ δρόμῳ τοῦ θείου κηρύγματος βραχύτερον αὐτοῦ τῆς σπουδῆς τὸ τῆς οἰκουμένης ἐλέγξας μέγεθος. Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. Διὰ τί οὖν μὴ καὶ σὺ τοῦτο λέγεις, ἀλλὰ κακουργεῖς καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιεῖς καὶ διαστρέφεις τὸ ῥῆμα τοῦ κήρυκος · καὶ, τὸ βαρύτερον, τὴν σὴν διαστροφὴν καὶ βλασφημίαν εἰς τὴν τοῦ διδασκάλου παραπέμπεις φωνήν (26) ;

50. Dixit Paulus, qui cursu divinæ prædicationis breviorem suo studio telluris magnitudinem ostendit, *Spiritum Filii sui*. Cur igitur non et tu hæc dicis, sed fraudulente ragis, omnia susdeque vertis et pervertis præconis verbum, quodque gravius est, tuam istam perversionem et blasphemiam in doctoris vocem intrudis.

να'. [γ'] Ἔφη, Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ (27) · καλῶς γε καὶ θεοσόφως. Σὺ δὲ τί ποτε (28) παραχαράττεις τὴν φωνὴν καὶ ἃ μὲν (29) εἶπεν οὐ λέγεις, ἃ δὲ οὐδ' ἐνενόησεν ὡς ἐκείνου λεγοντος κηρύττειν οὐκ ἐρυθριᾷς ; Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ · [δ'·] οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἦν ἄλλως βέλτιον εἰπεῖν · (30) καὶ γὰρ ὁμοφυὲς τοῦ Υἱοῦ καὶ ὁμοούσιον καὶ τῆς αὐτῆς δόξης καὶ τιμῆς [52] καὶ κυριότητος · ὁ τοίνυν λέγων · Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, τῆς φύσεως μὲν ἐκδιδάσκει τὸ ἀπαράλλακτον, τὴν δὲ αἰτίαν οὐδαμοῦ (31) συνεισάγει (32) τῆς ἐκπορεύσεως · καὶ τὴν μὲν κατ' οὐσίαν οἶδεν ἑνότητα, τὸν δ' (33) ὁμοφυῶς προαγαγόντα τὴν ὑπόστασιν οὐμενοῦν οὐδαμῶς (34) συνανακηρύττει, οὐδὲ τὸν αἴτιον ὑποδείκνυσι (35).

51. Dixit *Spiritum Filii*. Recte admodum et sapienter et divine. Tu vero quorsum depravas hanc vocem et quæ quidem dixit non dicis, quæ vero ne cogitavit quidem, quasi ab illo dicta jactare non erubescis ? *Spiritum Filii sui*. Neque enim poterat id aliter aptius enuntiari. Est enim Spiritus ejusdem ac Filius naturæ et substantiæ, gloriæ, honoris et potestatis. Quid ergo dicit *Spiritum Filii sui*, naturæ quidem edocet perfectam sine ulla differentia similitudinem, (et identitatem) causam vero processionis nusquam inducit ; ac substantiæ quidem unitatem agnoscit, eum vero qui consubstantialiter produxit hypostasin, nullatenus declarat, nec causam subindicat. B

νβ'. [ε'.] Τί δέ ; Οὐ θεολογεῖται παρὰ πᾶσι καὶ ὁ Πατὴρ εἶναι τοῦ Υἱοῦ ; Ἆρ' οὖν σὺ (36) διὰ τοῦτο καὶ (37) γέννησιν ἀναστρέψεις αὐτῷ (38) ; Εἰ δ' ὁ Πατὴρ λέγεται μὲν τοῦ Υἱοῦ, οὐχ ὅτι γεγέννηται, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁμοούσιος · εἰ βούλει δὲ καὶ ὅτι γεγέννηται (39) · πῶς ἐνταῦθά σοι Τὸ Πνεῦμα ῥηθὲν (40) τοῦ Υἱοῦ ἀντὶ τοῦ λέγειν αὐτὸ αἴτιον καὶ προαγωγὸν εἰς τὴν τοῦ προαγομένου καὶ αἰτιατοῦ τάξιν παρεσύρη ; Εἰ γάρ πού σε καὶ ἀσεβεῖν διὰ τῆς τῶν φωνῶν ὁμοιότητος ἔρως κατεῖχεν, ἐπίσης μὲν ἂν ἦς ἀσεβῶν ὥσπερ προβολέα τὸ Πνεῦμα λέγων τοῦ Υἱοῦ, οὕτως καὶ τὸ ἀνάπαλιν τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν · πλὴν ἀλλ' ἥ γε πλάνη διά τινος ἂν ἀφορμῆς καὶ παραδείγματος ἐδόκει προϊέναι · νῦν δέ σοι καὶ τὸ ἄλογον θεομαχεῖ (41) καὶ τὸ θεομάχον πρὸς τὸ ἔμπλεκτον περὶ (42) τῆς ὑπερβολῆς φιλονεικεῖ καὶ ἀντερίζει.

52. Quid vero ? Nonne ab omnibus theologice dicitur et Pater *esse Filii* ? Ergo propterea et tu generari a Filio Patrem affirmabis ? Quod si Pater dicitur Filii, non quia generatus, sed quia consubstantialis et, vel si vis, et quia genitus fuit (Filius), quomodo hic tu audiens *Spiritum Filii* non causam eum ac productorem asseris, sed in producti et causati ordinem traducis et detrudis ? Nam si forte impium te exhibere per vocum similitudinem cupiebas, æque exsisteres impius dicendo Spiritum productorem Filii, quam si dicis vice versa Filium productorem Spiritus ; nisi quod hic error per quamdam veri speciem procedere et exemplo confirmari videretur. Nunc vero et absurditas tua exsistit impia et impietas cum stultitia de præcellentia contendit ac litigat. C

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(25) Mon. βλάσφημον.

(26) Ep. ad Aquilei. : Τὸ Πνεῦμα τοίνυν τοῦ Υἱοῦ ὁ μέταρσιος ἄνθρωπος λέγει ἀπεστάλθαι παρά τοῦ Πατρός · λέγε καὶ σὺ τὴν αὐτὴν τῷ Παύλῳ φωνήν. Ἔστι γὰρ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ἐπεὶ μηδ' ἀλλότριον μηδ' ἀντιφθεγγόμενον αὐτῷ, μηδ' ἀντινομοθετοῦν ὤφθη ποτέ · ἀλλ' ὅτι ὥσπερ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ δυνάμεως, οὕτω καὶ τῆς αὐτῆς βουλῆς καὶ γνώμης καὶ τῆς αὐτῆς ὁμοίως πρὸς τὸ ἓν, ἐξ οὗ τὸ μὲν γεγέννηται, τὸ δὲ ἐξεπορεύθη, συννεύσεως, εἶπεν εἶναι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Οὕτω κἀκεῖνοι λεγέτωσαν : οὐδεὶς αὐτοὺς αἱρέσεως ὁ γραφόμενος Οὐκ εἶπεν. Ἐκπορεύεται τοῦ Υἱοῦ. Ἂν τοῦτό τινες λέγωσι, καὶ τὴν Παύλου διδασκαλίαν ὑβρίζουσι καὶ δόξης αἱρετικῆς αὐτοὺς ἐνόχους δεικνύουσιν.

(27) Col. τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ καλῶς.

(28) Col. τί δήποτε.

(29) Mon. f. 459 a. δι' ἃ μὲν εἶπ.

(30) Mon. ἐρκεῖν habuit, sed correctum est; ἄλλως in marg. suppletur. D

(31) Col. οὐδαμῶς.

(32) Mon. συνάγει.

(33) Mon. οὐδ' ὁμοφ.

(34) Col. οὐδαμοῦ.

(35) Mon. ἀποδείκνυσι.

(36) Mon. omittit σύ.

(37) Col. τὴν γέν.

(38) In ep. ad Aquilei. : Εἰ δ' ὅτι λέγεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, διὰ τοῦτο φαντάζονται καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι, καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ δογματίζουσιν ἐκπορεύεσθαι · λέγεται γὰρ ὁ Πατὴρ παντὸς τοῦ Υἱοῦ, καὶ πολλοὺς δ' ἂν οἱ τοιοῦτοι προβολέας καὶ αἴτια τοῦ Πνεύματος ὑποστήσονται.

(39) Col. ὅτι γεγέννησεν πῶς.

(40) Mon. ῥηθῇ.

(41) Mon. θεολογεῖ.

(42) Περί omittit Mon.

53. Prædicat igitur Ecclesia et Filium esse Patris et Patrem esse Filii ; sunt enim consubstantiales ; neque tamen quia dicitur generatus Filius a Patre et Pater dicitur esse Filii, idcirco vicissim affirmare licebit Patrem a Filio generari. Ita ergo quando dicimus Spiritum esse Patris ac Filii consubstantialitatem quidem ejus cum utroque ex vocibus istis colligimus ; scimus autem Spiritum consubstantialem esse Patri, quia ex ipso procedat, atque, consubstantialem Filio, non quia procedat (absit ! nam nec Filius consubstantialis est Spiritui propter generationem), sed quia ex una indivisaque causa ab æterno simul eodemque ordine uterque prodiit.

A νγ'. [ζ'.] Ἱερολογεῖ τοίνυν ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ· καὶ γὰρ ὁμοούσια· καὶ οὐ δήπου διότι θεολογεῖται γεγεννῆσθαι ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ διότι λέγεται καὶ ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ, διὰ τοῦτο καὶ [53] ἀνάπαλιν δυσφημήσομεν (43)· οὕτως οὖν κἀπειδὰν (44) ἱερολογοῦμεν τὸ Πνεῦμα εἶναι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ μὲν ὁμοούσιον πάντως πρὸς ἑκάτερον (45) ταῖς φωναῖς συνεισάγομεν· ἴσμεν δ' ὅτι ὁμοούσιον μέν ἐστι τῷ Πατρὶ, διότι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται· ὁμοούσιον δὲ τῷ Υἱῷ, οὐκ ὅτι ἐκπορεύεται (ἅπαγε· ἐπεὶ μηδὲ κἀκεῖνος (46) αὐτῷ διὰ τὴν γέννησιν), ἀλλ' ὅτι ἐξ ἑνὸς καὶ ἀμερίστου αἰτίου πρὸ αἰώνων τε καὶ ὁμοταγῶς ἑκατέρῳ ἡ πρόοδος (47).

54. *Spiritum Filii sui.* Intellige, sodes, nec velis divinam salutaremque vocem præconis veritatis in perniciei materiam tibi convertere. Non est operosum resipiscere, non est ad hoc ingenio acutiori opus, quod valeat in abditiora mysteria penetrare. Aliud significat *Spiritus Filii sui.* et aliud denotat *Spiritus ex Patre procedens.* Nec te similitudo casuum in casum irreparabilem compellat. Multa enim verba, quæ simili efferuntur vocis forma, similem sensum nullatenus exhibent, plurimaque tibi hoc loco verba ejusmodi recenserem, nisi contumacia tua meum studium in desidiam verteret.

B νδ'. [η'.] Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ (48). Σύνες, ὦ οὗτος, καὶ μὴ τὴν τοῦ κήρυκος τῆς ἀληθείας θεόσοφόν τε καὶ σωτήριον φωνὴν ὀλεθρίου πάθους σαυτῷ συσκευάζῃς (49) ὑπόθεσιν. Οὐκ ἔστιν ἐργώδης ἡ ἀνάγνωσις, οὐκ ὀξυτέρας δεῖται φρενὸς οὐδ' ἐμβαθύνειν ἐρρωμένης τοῖς κρυφιωτέροις (50)· [54] ἄλλο (51) σημαίνει, Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, καὶ ἕτερον (52) μυσταγωγεῖ, Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον (53). Μθδέ σε ἡ ὁμοιότης (54) τῶν πτώσεων (55) εἰς ἀνίατον συνελαυνέτω πτῶμα (56). Πολλὰ γὰρ τῶν ῥημάτων (57) τῷ ὁμοίῳ προαγόμενα τῆς φωνῆς τύπῳ οὐ τὸν ὅμοιον νοῦν οὐμενοῦν οὐδ' ἐγγὺς διερμηνεύει· καὶ πλεῖστον ἄν σοι τοιούτων (58) κατάλογον ἠθροισάμην (59), εἰ μὴ σου τὸ ἀπειθὲς (60) τὴν ἐμὴν σπουδὴν μετέβαλλεν εἰς ὄκνον.

55. Tu vero forsitan affirmaveris, imo tuis serviens legibus omnino cogeris ab hac non recedere absurditate : quoniam Filius non solum splendor Patris et lumen de lumine a nostris theologis nuncupatur, sed et ipse ait : *Ego sunt lux mundi*, et quoniam est lumen lumini consubstantiale, Filius

C νε'. [θ'.] Σὺ δ' ἄν (61) ἴσως εἰπειν ὑπαχθείης, μᾶλλον δὲ τοῖς σοῖς δουλεύων νόμοις ἀνάγκην ἔχεις (62) μὴ ἀφίστασθαι τῆς ἀτοπίας· Ἐπειδὴ τὸ ἀπαύγασμα τοῦ Πατρὸς (63) καὶ τὸ ἐκ τοῦ φωτὸς φῶς ὁ Υἱὸς οὐ τοῦτο μόνον θεολογεῖται, ἀλλὰ καὶ αὐτός (64) φησεν· Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(43) Col. δυσφημήσωμεν.

(44) Palat. f. 229 a. καὶ' . . (rasura).

(45) Mon. πρὸς ἑκατέρες (superscriptum — ους) τὰς φωναῖς. Hugo Ether. II, 20 p. 3135 : Consubstantiale quidem ad utrumque omnino vocibus ; et non significatione, reddimus.

(46) Mon. μηδ' ἐκεῖνος. Sic Col.

(47) Hugo Etherianus l. c. Photium alloquens . « Ad hoc autem fateris, quod sacrosancte confitearis, Spiritum esse Patris et Filii ; sed et substantiale (l. consubstantiale) ad utrumque tantum vocibus applicas in hunc modum fando · « Scimus quod consubstantialis est quidem Patri Spiritus, eo quod ex ipso procedit, consubstantialis vero Filio, non quod ex ipso procedat (absit ! quia neque ille huic per generationem), sed quoniam ex una et indivisibili causa ante sæcula æqualiter utrique (ed. utique) progressio. » Photio præiverat Theodoretus, qui contra Cyrilli anathem. 9, insurgens scripsit (Opp. IV, 718. ed. Paris. 1642) : Ἴδιον δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, εἰ μὲν ὡς ὁμοφυὲς καὶ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον ἔφη, συνομολογήσομεν καὶ ὡς εὐσεβῆ δεξόμεθα τὴν φωνήν· εἰ δὲ ὡς ἐξ Υἱοῦ ἢ δι' αὐτοῦ ὕπαρξιν ἔχον, ὡς βλάσφημον τοῦτο καὶ ὡς δυσσεβὲς ἀποβρίψομεν· Photium sequuntur hac in re ejus asseclæ omnes. Cf. Andron. Camaterum apud Beccum *Gr. Orth.* II, p. 300, 301, et Marcum Ephes. syllog. 21 (Cod. Mon. 27 f. 236 b), ubi ait : Ἵνα μὴ δόξῃ τοῦ Υἱοῦ ἀλλότριον εἶναι καὶ μὴ ὁμοίως καὶ παρ' αὐτοῦ δίδοσθαι, Πνεῦμα καὶ τοῦ Υἱοῦ λέγεπι.

(48) In cod. Mon. cap. 31.

(49) Mon. f. 459, 460 : Πόθους σαυτῷ κατασκευάζεις.

(50) Mon. κορυφιωτέροις.

(51) Mon. ἄλλος.

(52) Mon. ἄλλο.

(53) Hanc Photii assertionem refert Beccus, lib. III, ad Theodor. Sugdææ episc. c. 7. *Gr. Orthod.* II, p. 142.

(54) Mon. μὴ δή σε ὁμοιω.

(55) Scilicet similis casus grammaticus (genitivus). Ludit in verbis πτῶσις et πτῶμα.

(56) Col. τραῦμα.

(57) Mon. ὀνομάτων.

(58) Mon. τοιοῦτον.

(59) In his colligendis Photium multum laborasse præter Vocabularium eidem ascriptum qu. Amphiloch. 21 (ap. Maiam *Vett. Scr.* I, p. 59-65) ostendit.

(60) Mon. ἀναθές.

(61) Monac. Οὐδ' ἂν ἴσ. In Palat. signatur c. η'. in Vat. θ'.

(62) Mon. ἔχειν.

(63) Cf. Hebr. I, 3.

(64) Mon. αὐτά.

ἔστι δὲ τὸ φῶς τοῦ φῶτος (65) ὁμοούσιον ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς (66), [55] τὸν ἐκ τῆς σῆς σοφίας καὶ γνώμης καὶ γλώττης συμπλακέντα σοι βρόχον κἂν ὀψὲ γοῦν, ἵνα μὴ λέγω σαυτῷ περιθεῖναι, ἀλλ' οὖν δίκαιος ἦσθα (67) παραιτεῖσθαι [καὶ] ζητεῖν (68) τὸν διὰ τῆς ἀγχόνης ὄλεθρον ὅπως γένοιτό σοι διαφυγεῖν.

νζ'. [ι'.] Εἶπεν ὁ θεῖος Παῦλος ὁ τῷ πλάτει τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος (69) τὸν γύρον τῆς οἰκουμένης στενοχωρήσας· Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· ὃ μὲν (70) εἶπε λέγοντα οὐδεμίαν σε δίκην ἀπαιτοῦμεν· ὃ δὲ μὴ εἶπεν, ὡς ἐκείνου κηρύσσοντος δογματίζοντα ἐν δίκῃ σε γραφόμεθα (71) ποινῆς ἔνοχον (72) εἶναι καὶ ἀσεβείας (73). Εἶπεν (74) ἐκεῖνος ὁ οὐράνιος ἄνθρωπος· Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· σὺ δὲ ὥσπερ καὶ τὸν τρίτον οὐρανὸν ὑπεραναβὰς καὶ ἀπορρήτοτέρων ῥημάτων αὐτήκοος (75) γεγονὼς ἐκείνου μὲν τὴν φωνὴν ὡς (76) ἀτελῆ παραγράφῃ (77) καὶ τῆς σῆς πίστεως ἀπελαύνεις, τελειοποιῶν δὲ (78) τὸ ἐκείνου ἀτελὲς ἀντὶ τοῦ λέγειν. Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, τὸ Πνεῦμα δογματίζεις (φεῦ τῆς ἀνυπερβλήτου τόλμης!) ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ· καὶ ταῦτα [56] δραματουργῶν καὶ βλασφημῶν τὸν βλασφημούμενον (79) οὐδεμίαν λαμβάνεις αἰδὼ διδάσκαλον καὶ συνήγορον ἐπιγράφεσθαι. Ὄντως ἔδειξας, ἐκ ποίου πνεύματος ἐνεργούμενος καὶ πληρούμενος τὸν τηλικοῦτον καὶ τοσοῦτον ἰὸν τῆς ἀσεβείας (80-81) ἐξήμεσας.

νζ'· [ια'.] Βούλει σοι καὶ ἑτέρας, ἱερὰς παραθεῖναι φωνάς, δι' ὧν σοι καὶ τὸ τῆς (82) ἀπονοίας καὶ παρανοίας στηλιτεύεται κακομήχανον; Ἱερολογεῖται τὸ πανάγιον Πνεῦμα, Πνεῦμα σοφίας, Πνεῦμα συνέσεως, Πνεῦμα γνώσεως, Πνεῦμα ἀγάπης, Πνεῦμα σωφρονισμοῦ, Πνεῦμα υἱοθεσίας. Οὐ γὰρ ἐλάβετε, φησὶ, πνεῦμα δουλείας εἰς φόβον, ὁ τὸ ἀνέσπερον τῆς ἀληθείας φῶς τῷ τοῦ ἡλίου (83) δρόμῳ συνεξαπλώσας καὶ πᾶσαν τὴν γῆν ταῖς ἐκεῖθεν ἀκτῖσι περιλαβὼν (84), ἀλλὰ Πνεῦμα Υἱοθεσίας· καὶ πάλιν, Οὐ γὰρ ἔδωκεν ὑμῖν πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ Πνεῦμα σοφίας καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ (85). Καὶ δὴ καὶ (86) Πνεῦμα πίστεως λέγεται καὶ ἐπαγγελίας

A nimirum Patri (*a*) contextum per te ex tua vafritie et opinione et lingua laqueum tandem aliquando ne dicam ipsummet tibi imponere; at saltem deprecari te justum fuerit atque quærere, quomodo strangulationis mortem queas evadere.

56. Dixit divus Paulus, qui latitudine evangelicæ prædicationis telluris universæ ambitum coarctavit; *Misit Deus Spiritum Filii sui.* Dum id quod dixit enuntias, nullam a te pœnam exigimus, dum vero quod non dixit tanquam ab illo prædicatum constituis, reum te supplicii atque impietatis judicamus. Dixit ille cœlestis homo : *Spiritum Filii sui;* tu vero quasi tertium cœlum supergressus verborumque magis arcanorum auditor factus, vocem quidem
B illius tanquam imperfectam repudias et a fide tua eliminas, perficiens vero quod ille reliquerat imperfectum, loco dicendi.: *Spiritum Filii sui,* asseris (o summam atque intolerandam audaciam!) a Filio Spiritum procedere; hæcque scenico confingens more et ore sacrilego recitans Apostolum ipsum sacrilegio tuo læsum doctorem ac patronum tibi vindicare non erubescis. Plane ostendisti, quo spiritu occupatus ac impletus tantum ac tale impietatis venenum evomueris.

57. Visne alias adhuc tibi sacras apponam voces, quibus vesaniæ dementiæque tuæ malus confutetur dolus? Prædicatur sanctissimus Spiritus, Spiritus
C sapientiæ, Spiritus prudentiæ, Spiritus scientiæ, Spiritus dilectionis, Spiritus continentiæ, Spiritus adoptionis filiorum [62]. *Non enim accepistis spiritum servitutis in timorem,* ait Paulus, qui lucem veritatis nunquam vesperascentem quacunque solis cursus porrigitur propagavit terramque universam illius radiis est complexus, *sed Spiritum adoptionis filiorum* [63]. Et rursum : *Non enim dedit vobis spiritum servitutis, sed Spiritum sapientiæ et dilectionis et sobrietatis* [64]. Imo et Spiritus fidei dicitur et pro-

[62] Isa. xi. 2. II Tim. i, 7. [63] Rom. viii, 15. [64] II Tim. i, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(65) Verba ἔστι δὲ τὸ φ. τοῦ φ. in textu omissa ad marg. supplentur in Monac.

(66) Mon. Ὁμοούσιον του Πατρὸς ὁ Υἱός.

(67) Mon. ἦσθαι habuit; sed postea correctum.

(68) Sic Col.

(69) Vatic. f. 202 a. καὶ τὸν γ'. In Palat. signatur c. θ'.

(70) Mon. ὁ μ.

(71) Differunt codices : Vatic. Ἐν δίκῃ σε γραφόμεθα. Palat. f. 229 b. ἐνδίκης ἐγραφόμεθα Mon. f. 460 a. ἐνδίκως σε γραφ.

(72) Mon. ἔνοχοι.

(73) Ep. ad Aquilei. : Οὐ γὰρ αὐτοὺς ἐν οἷς κηρύσσει Παῦλος μεμφόμεθα, ἀλλὰ δι' ὧν τὰς ἐκείνου θεοπνεύστους φωνὰς παραχαράττουσιν, αἰτιώμεθα καὶ διόπερ ἃ μήτε εἶπεν αὐτὸς μήτε ποτὲ ἐνενόησεν εἰς κατηγορίαν αὐτοῦ ἀναισχυντοῦσι προκομίζειν· διὰ τοῦτο δικαίαν αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν ἁλίσκονται τὴν κατάγνωσιν ἐπιφέροντες.

(74) In Palat. et Vat. c. ι'.

D (75) Mon. ἀποῤῥητοτέρας ῥη . . . . . (spatium vacuum) τήκοος, fort. ἀπορ. ῥήσεις αὐτήκ.

(76) ὡς omittit Mon.

(77) Col. περιγράφῃ.

(78) δὲ omitt. Mon.

(79) Cf. I Cor. iv, 12, 13.

(80-81). Mon. τοσοῦτον τὸν ἰον τῆς βλασφημίας.

(82) Col. σοι τὸ τῆς.

(83) Mon. ὁ τὸν ἀνεσπ... τοῦ Ἡλίου ὁρ.

(84) Sequentem lineam ἀλλὰ Πνεῦμα υἱοθεσίας — ὑμῖν Πνεῦμα δουλείας omisit scriptor cod. Monac., qui habet : περιλαβὼν, ἀλλὰ Πν. σοφίας, κ. τ. λ., fortasse τῷ ὁμοιάρχῳ « ἀλλὰ » inductus.

(85) II Tim. i, 7 : Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.

(86) Col. ναὶ δὴ καί.

(*a*) Per apasiopesin omittit consequens : Ergo ex mundo procedit Christus, etc.

missionis et virtutis et revelationis, consilii etiam et fortitudinis et pietatis et mansuetudinis [65] : *Et si præoccupatus fuerit homo*, inquit *in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite eum in Spiritu mansuetudinis (lenitatis)* [66]. Ita Paulus, ignita Spiritus lingua. Dicitur etiam Spiritus sensationis ; ait enim Scriptura : *Ecce vocavi ex nomine Beseleel ; replevi eum Spiritu sapientiæ et scientiæ et sensationis* [67]. Non solum hoc, verum et Spiritus humilitatis, ut canunt pueri in igne refrigerium nacti : *Sed in animo contrito et in Spiritu humilitatis, suscipiamur* [68]. Sed et Spiritus judicii et ardoris, quibus verbis ultrix et purgatrix Spiritus virtus manifestatur. Etenim Isaias clamat : *Purgabit eos Dominus Spiritui judicii et ardoris* [69] ; sed et Spiritus plenitudinis, nam quo prophetarum nullus magis compatiens cæteris est Jeremias, *Via filiæ Sion*, inquit, *non in sanctum, nec in purum Spiritum plenitudinis* [70], pro eo ut diceret : Non repleta est puro et sancto Spiritu. Quid ergo ? Ideone tu supercilio contracto ex donis, quæ ille largitur ac donat, procedere sanctissimum Spiritum impia ratiocinatione affirmabis ac subsistentiam ac processionem suam inde trahere ? Ne igitur te impietas blandimentis suis pelliciat ad fallacias contra tuam ipsius salutem consuendas. Quod enim Filius et Verbum Dei et Sapientia et Virtus et Veritas in sacris nostris codicibus nuncupetur [71], nemini non est notissimum ; quod autem et sanctissimus Spiritus non solum dicatur Spiritus Filii, sed etiam Spiritus donorum, quorum distribuendorum potestatem habet, æque est iis exploratum qui intellectum ac sensum habent Christi.

58. Lex igitur tua tibi præcipiet, imo potius coget asserere, non solum Spiritum a Filio procedere, quia Spiritus Filii dicitur, sed etiam ab intelligentia et aliorum donorum distributione et a sexcentis aliis divinis operationibus ac virtutibus, quarum sanctissimus Spiritus fons et largitor prædicatur atque agnoscitur, præcipue vero a fide, revelatione, promissione, judicio et intelligentia, quoniam ne-

A καὶ δυνάμεως καὶ ἀποκαλύψεως, βουλῆς τε καὶ ἰσχύος καὶ εὐσεβείας καὶ πραότητος· Ἐὰν καὶ (87) προληφθῇ ἄνθρωπος ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς, φησὶν, οἱ πνευματικοὶ, καταρτίζετε αὐτὸν (88) ἐν Πνεύματι πραότητος, [57] Παῦλος ἡ πυρίνη (89) γλῶσσα τοῦ Πνεύματος. Καὶ δὴ καὶ Πνεῦμα αἰσθήσεως (90)· λέγει γὰρ τὰ Λόγια (91). Ἰδοὺ κέκληκα ἐξ ὀνόματος τὸν Βεσελεήλ· ἐπλήρωσα (92) αὐτὸν Πνεῦμα σοφίας καὶ ἐπιστήμης καὶ αἰσθήσεως· Οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ ταπεινώσεως λέγεται Πνεῦμα, ὥς που ψάλλουσιν οἱ παῖδες τῷ πυρὶ δροσιζόμενοι. Αλλ' ἐν ψυχῇ συντετριμμένῃ καὶ Πνεύματι ταπεινώσεως προσδεχθείημεν. Ἀλλὰ καὶ κρίσεως Πνεῦμα καὶ καύσεως λέγεται, δι' ὧν ἡ τιμωρητική τε καὶ καθαρτικὴ (93) τοῦ Πνεύματος
B ἐμφανίζεται (94) δύναμις. Καὶ γὰρ Ἡσαΐας βοᾷ· Καθαριεῖ (95) αὐτοὺς Κύριος Πνεύματι κρίσεως καὶ Πνεύματι καύσεως. Ἀλλὰ μὴν καὶ Πνεῦμα πληρώσεως, ὁ τῶν προφητῶν συμπαθέστατος Ἱερεμίας λέγει (96)· Ἡ ὁδὸς τῆς θυγατρὸς τοῦ λαοῦ μου οὐκ εἰς ἅγιον οὔτε εἰς καθαρὸν Πνεῦμα πληρώσεως· ἀντὶ τοῦ· Οὐ πεπλήρωται καθαροῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Τί οὖν (97) διὰ τοῦτο σὺ τὴν ὀφρὺν ἀνασπᾷς (98) ; ἐκ τῶν χαρισμάτων, ἅπερ αὐτὸ χορηγεῖ καὶ χαρίζεται, τὸ πανάγιον θεομαχήσεις ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα καὶ τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν ἐκπόρευσιν ἐκεῖθεν ἑλκύσαι ; καὶ μή σε τῆς ἀσεβείας ἡ πρόσκλησις ἐκ τῶν δεξιῶν ὑποδραμοῦσα τὴν σὴν ἀναπείσῃ κατασοφίζεσθαι (99) σωτηρίαν· ὅτι μὲν γὰρ ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Σοφία
C καὶ Δύναμις καὶ Ἀλήθεια τοῖς ἱεροῖς ἡμῶν ἀνακηρύττεται [58] Λόγοις (1), πᾶσιν ἡ γνῶσις ἐξήπλωται· ὅτι δὲ καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα οὐ μόνον λέγεται τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν χαρισμάτων, ὧν τῆς διανομῆς τὸ κῦρος ἔχει, ἐπίσης ὁ νοῦν ἔχειν ἠξιωμένος Χριστοῦ συνεπίσταται.

νη'. [ιβ'.] Τοιγαροῦν ὁ σος νόμος επιτάξει σοι, μᾶλλον δὲ συναναγκάσει, μὴ μόνον ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, διότι τοῦ Υἱοῦ λέγεται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς συνέσεως καὶ ἐκ (2) τῆς τῶν χαρισμάτων διανομῆς καὶ ἀπὸ τῶν (3) μυρίων ἀλλῶν θεοπρεπῶν ἐνεργειῶν τε καὶ δυνάμεων, ὧν τὸ πανάγιον Πνεῦμα πηγὴ καὶ χορηγὸς δοξολογεῖται καὶ ἐπιγινώσκεται, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς πίστεως καὶ (4)

[65] Isa. xi, 2 ; Ephes. i, 13, 17. [66] Galat. vi, 1. [67] Exod. xxxi, 2, 3. [68] Dan. iii, 39. [69] Isa. iv, 4. [70] Jerem. iv, 11, 12. [71] Joan. i, 1 seqq. xiv, 6 ; I Cor. i, 24-30.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(87) Mon. ἐὰν γάρ.
(88) Col. τὸν τοιοῦτον.
(89) Mon. πύρινος.
(90) Col. κ. δὴ Πνεῦμα αἰσθήσεως.
(91) Exod. xxxi, 2, 3 : ἰδοὺ ἀνακέκνημαι, κ. τ. λ. LXX.
(92) Mon. ἐπλήρωσεν. Col. καὶ ἐπλήρωσα LXX : ἐνέπλησα αὐτὸν Πν. θεῖον σοφίας καὶ συνέσεως καὶ ἐπιστήμης.
(93) Mon. καθαρατική habuit : sed tertium α postea deletum.
(94) Mon. ἐμφαίνεται.
(95) Col. καθσιρεῖ.
D (96) Jerem. iv, 11, 12. Sed longe differt textus Hebraicus et Latin. Vulg. LXX : Ὁδὸς νῆς θυγατρὸς τοῦ λαοῦ μου οὐκ εἰς καθαρὸν οὐδ' εἰς ἅγιον· Πνεῦμα πληρώσεως ἥξει μοι· νῦν δὲ ἐγὼ λαλῶ κρίματά μου πρὸς αὐτούς.
(97) Col. τί οὖν ;
(98) Ἀνασπάσας ἐκ. τ. χ.
(99) Mon. κατασοφίσασθαι.
(1) Col. λογίοις, πᾶσιν.
(2) Mon. f. 460 b omitt. ἐκ.
(3) Mon. f. 461 a omitt. τῶν. Sic Col.
(4) Mon. καὶ ἐκ τῆς ἀποκ. Col. καὶ ἀποκαλ.

τῆς ἀποκαλύψεως, τῆς ἐπαγγελίας τε καὶ τῆς κρίσεως καὶ (5) συνέσεως· ὅτι μηδὲ κακουργεῖν σοι πάρεστιν μηδὲ λίαν βουλομένῳ τούτοις ὀνομάζεσθαι τὸν Υἱόν (6).

νθ'. Εἰ δέ τις ἐν τούτοις Πνεῦμα νομίσοι (7) παραλαμβάνεσθαι οὐκ αὐτὸ τὸ πανάγιον καὶ ὁμοούσιον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα, ἀλλὰ τὰ ἐκεῖθεν βρύοντα χαρίσματα (8), διότι πρὸς ἐκεῖνο τὴν ἀναφορὰν ἔχει καὶ αὐτὸ ταῦτα διανέμει, τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπωνυμίαν οἰκειώσασθαι, καίτοι (9) πολλὰ λέγειν ἔχων ὅμως νῦν οὐκ (10) ἐρῶ. Διὰ τί; [59] Διότι εἰ καὶ τοῦτο συγχωρηθείη, οὐδὲν ἔλαττον αὐτῶν (11) ἀπελέγχεται τῆς παρανομίας (12) τὸ ἐπιχείρημα· ἐπεὶ γὰρ τοῦ Πνεύματος λέγεται τὰ χαρίσματα, ὁ δὲ καινὸς αὐτοῖς ἐπιτάσσει (13) νόμος, ἐκεῖθεν προϊέναι κηρύσσειν (14) τὸ Πνεῦμα, οὗ καὶ εἶναι λέγεται, οὐκέτι τὸ Πνεῦμα ὧν λέγεται, ταῦτα προάγειν ἐροῦσιν (15), ἀλλ' ἀντιστρέψαντες (16) φήσουσι τῆς συνέσεως ἐκπορεύεσθαι καὶ προϊέναι τὸ χάρισμα καὶ τῆς σοφίας καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων τῶν προειρημένων· ὥστε οὐ τὸ χάρισμα ἤτοι διὰ τοῦ πνευματικοῦ χαρίσματος (17) τὸ Πνεῦμα οὐδὲ (18) τὴν σύνεσιν χορηγεῖ οὐδὲ τὴν σοφίαν ἢ (19) τὴν δύναμιν, οὐδὲ τὴν υἱοθεσίαν οὐδὲ τὴν ἀποκάλυψιν, οὐδὲ τὴν πίστιν, οὐδὲ τὴν εὐσέβειαν· ἀλλὰ μᾶλλον τοὐναντίον ἡ σύνεσις καὶ ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ πίστις καὶ ὁ σωφρονισμὸς προάγουσι τὰ χαρίσματα, ἅπερ σοι φίλον καλεῖν Πνεύματα, καὶ τῶν ἄλλως ὡσαύτως ἕκαστον (20) μᾶλλον δὲ εἴπερ ἕκαστον τῶν χαρισμάτων πνεῦμά σοι καλεῖσθαι νομίζεται καὶ τῷ ἀριθμῷ τῶν δωρεῶν τὸ πλῆθος νῶν πνευμάτων συναύξεται, καὶ οὐδὲν ἐνταῦθά σοι Πνεῦμα εἰπεῖν ἢ χάρισμα διαφέρει· οὗ δὲ λέγεται εἶναι τὸ Πνεῦμα, ἐκεῖθεν ἡ σὴ νομοθεσία προέρχεσθαί τε καὶ προάγεσθαι κελεύει (21)· [60] ἕκαστον ἄρα σὺ τῶν χαρισμάτων ἢ τῶν πνευμάτων εἰς δύο τεμὼν ἀνθ' ἑνὸς πλείω ποιήσεις; ἵν' ᾖ τὸ μὲν χορηγοῦν, τὸ δὲ χορηγούμενον, καὶ τὸ μὲν προάγον, τὸ δὲ προαγόμενον, ἡ πίστις πίστιν καὶ ἡ σύνεσις σύνεσιν καὶ ἡ αἴσθησις αἴσθησιν, καὶ πόσον ἄν τις καταναλώσῃ χρόνον τὸν σὸν διερχόμενος λῆρον!

A quaquam contendere potest, licet id admodum præ malignitate velis, Filium his nominibus insigniri.

59. Quod si quis in his per *Spiritum* existimet accipi non ipsum sanctissimum et consubstantialem Patri ac Filio Spiritum, sed emanantia inde dona seu charismata, quæ eo quod ad illum referentur et ab illo distribuuntur, Spiritus nomen sortita sint (sibi asciverint): quanquam multa possem (contra hoc) afferre, ea tamen in præsentia non referam. Cur? Quia, licet hoc concedatur, nihilo tamen minus iniquus ipsorum conatus refellitur; quoniam enim dona illa dicuntur esse dona Spiritus, nova autem istorum lex præcipit, ut inde Spiritum pro- B cedere prædicemus, cujus et esse dicitur, non amplius affirmabunt, a Spiritu illa produci dona, quorum ipse dicitur Spiritus, sed vice versa asserent, ab intelligentia procedere ac prodire donum, nec non a sapientia cæterisque omnibus supra memoratis; quare non donum, nempe per donum spirituale ipse Spiritus, intelligentiam largitur vel sapientiam vel virtutem, vel filiationem vel revelationem vel fidem vel pietatem, sed contra potius intelligentia et revelatio et pietas et fides et sobrietas producunt dona, quæ tibi placet spiritus appellare et aliorum quodlibet eodem modo; imo vero si quodlibet donum nuncupari Spiritum arbitraris, utique cum donorum numero copiam quoque auges spirituum nihilque proinde per te differt spiritum C dicere vel donum; cujus autem dicitur esse spiritus, inde per leges tua statuitur procedere atque produci. Singula igitur dona seu singulos spiritus bifariam secans pro uno plures efficies spiritus, quorum alter sit dans, alter, sit datus, et alter producens, alter productus, fides nimirum producens fidem, et quid opus tempus terere tuas ineptias recensendo?

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(5) Mon. καὶ τῆς.

(6) Brevius in ep. ad Aquilei. hæc efferuntur: Λέγεται γὰρ οὐδὲν ἔλαττον καὶ Πνεῦμα σοφίας καὶ γνώσεως καὶ δυνάμεως καὶ τοιούτων θεοπρεπῶν ἄλλων· εἰ οὖν διότι τούτων τὸ Πνεῦμα λέγεται, διὰ τοῦτο καὶ ἐξ αὐτῶν ἀπαιτοῦσιν ἐκπορεύεσθαι, ὁρᾷν ἔστιν αὐτῶν τὸ σοφὸν τῆς ἐπινοίας, εἰς οἷον βάραθρον πλάνης αὐτοὺς καθακρημνίζει καὶ ἀποπλανᾷ.

(7) Col. νομίσει.

(8) Cf. hom. de Sp. S. Chrysostomo ascriptam cum initio, Χθὲς ἡμῖν, ὦ φιλόχριστοι. . . . apud Beccum, *De proc. Sp. S.* c. 11; *Gr. Orth.* I, p. 320-321.

(9) Καίτοι deest in Mon.

(10) Οὐκ deest in Mon.

(11) Mon. αὐτῷ.

(12) Mon. παροινίας. Col. παρανοιας.

(13) Mon. ἐπιτάσουσιν.

(14) Col. προὸ καὶ κηρ.

(15) Mon. ἐοῦσι.

(16) Mon. ἀντιστρέφαντες habuit; quod correctum est in ἀντιστρέφοντες.

(17) Mon. χαρακτῆρος.

(18) Οὐδὲ deest in Mon. et in Col.

(19) Col. οὐδὲ τὴν δύν.

(20) Mon. ἑκάστη.

(21) Eumdem canonem: cujus dicitur Spiritus esse, ab eodem procedit, et cæteri schismatici Latinis affingunt, inter quos Jo. Phurnes apud Beccum, *De un. Eccl.* c. 54 (G. O. I. 189) ait: Εἰ δὲ διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγεις τὸ Πνεῦμα, ὅτι Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεται, τί περὶ τοῦ Ἰωσὴφ ἐροῦμεν εἰπόντος τοῖς ἀδελφοῖς· Μὴ φοβεῖσθε· τοῦ γὰρ Θεοῦ εἰμι ἐγώ (*Gen.* I, 20 sec. LXX); μὴ τὸν Ἰωσὴφ τὴν ὕπαρξιν ἐκ τῆς θείας φύσεως ἐσχηκέναι νομίζομεν; καὶ τοῦ Δαυὶδ εἰπόντος· Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ (Psal. XXIV, 1, LXX), μὴ ἐκ τῆς θείας φύσεως εἶναι αὐτὴν δώσομεν; ..... πᾶν ὅπερ τινὸς εἶναι λέγεται, οὐκ ἔτι καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἀνάγκη. Eodem pacto Nicolaus Methon. ap. eumd. l. c., c. 38 (p. 198): Οὐ πᾶν ὅπερ τινὸς, ἤδη καὶ ἐξ αὐτοῦ, et apud Hugonem Ether.

60. Sed enim et hoc contra scipsam hæresis colligit. Sanctissimus Spiritus tribuit dona dignis; hæresis autem, non contenta, ut apparet hujus distributione, scindit hæc et comminuit et dividit in plures partes, ut habeat unde sectatores suos pluribus adhuc atque uberioribus compenset donis; sicque montis illorum turbatio et confusio rerum naturam et ordinem pervertit et confundit, primaque impietatis satio innumeras gignit hæreses. Verum tametsi satis hæc sunt flectendis iis, qui non penitus sese impietati devoverint, iisque confutandis, qui impudentia uti velint; et iis qui superstitionem amant, ab errore revocandis, attamen nec reliqua prætermittam. Ægrotantium enim alius hac, alius illa cura vel morbo levatur vel evincitur sponte, etsi sua voluntatis nequitia insanabilis. Ἄλλος μὲν γὰρ τῶν νοσούντων ἑτέρᾳ θεραπείᾳ, ἕτερος δὲ δι' ἑτέρας ἢ ἀπαλλάσσεται τοῦ νοσήματος, ἢ ἑκὼν διελέγχεται καὶ διὰ μοχθηρίαν γνώμης τὸ ἀνίατον ὑφιστάμενος (32).

A ξ'. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦτο καθ' ἑαυτῆς ἡ αἵρεσις συνάγει· τὸ μὲν πανάγιον Πνεῦμα διανεμεῖ (22) χαρίσματα τοῖς ἀξίοις· αὕτη δὲ οὐδενί (23), ὡς ἔοικεν, ἀρεσκομένη, οὐδὲ τῇ τούτου διανομῇ, τέμνει ταῦτα καὶ (24) λεπτύνει καὶ εἰς πλείους (25) μοίρας καταμερίζει, ἵν' ἔχοι τοὺς αὐτῇ πειθομένους (26) φιλοτιμεῖσθαι ταῖς δωρεαῖς ἐπὶ μᾶλλόν τε (27) καὶ ὀψιλέστερον· καὶ γέγονεν αὐτοῖς ἡ τῆς διανοίας ταραχὴ καὶ σύγχυσις τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν καὶ τάξιν εἰς ἀνατροπὴν καὶ φυρμὸν περιτρέπουσα, καὶ ἡ πρώτη καταβολὴ τοῦ δυσσεβήματος μυρίας αἱρέσεις ἀποτίκτουσα. Ἀλλὰ γρὰ εἰ (28) καὶ ἀποχρώντως ἔχει ταῦτα πείθειν τε τοὺς μὴ παντελῶς εἰς ἀσέβειαν ἀποβεβηκότας (29) καὶ τοὺς ἀναισχυτεῖν ἑλομένους διελέγχειν (30) καὶ τοὺς δεισιδαιμονεῖν ἐπικλιθέντας ἐπανορθοῦσθαι,
B [61] ἀλλ' οὖν οὐδὲ τὰ λείποντα παραλείψομεν (31).

61. Quamobrem ne ista quidem prætereunda. Si generatus quidem est Filius a Patre, procedit vero Spiritus a Filio, quomodo non ex hac sua opinione impietas in *nepotis* conditionem Spiritum amandabit et tremendum theologiæ nostræ mysterium in risum et nugas ablegabit?

ξα'. [λθ'.] Διόπερ (33) οὐδὲ ταῦτα παριδεῖν δίκαιον. Εἰ (34) γεγέννηται μὲν ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς (35) ἐκπορεύεται δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, πῶς οὐχὶ ἡ δυσσέβεια κατὰ τὴν οἰκείαν δόξαν οὐκ εἰς υἱωνὸν τὸ Πνεῦμα παραπέμψει (36) καὶ τὸ φρικτὸν τῆς θεολογίας ἡμῶν οὐκ εἰς μακροὺς ἀπελάσει (37) λήρους (38);

62. Videas autem hinc quoque excessum impietatis. Si proxima causa Spiritus est Pater, quemadmodum et Filii (nam immediate tam generatio quam processio exsistit; neque enim medio aliquo Filius generatur, pariterque immediate Spiritus procedit), cum impiorum delirium asserat procedere
C etiam a Filio Spiritum eadem ipsa causa, videlicet

[62] ξβ' [μ'] Ἴδοις δ' ἂν κἀντεῦθεν τὴν ὑπερβολὴν τοῦ δυσσεβήματος. Εἰ προσεχὲς μέν ἐστιν αἴτιον τοῦ Πνεύματος ὁ Πατήρ (39), ὥσπερ καὶ τοῦ Υἱοῦ· ἀμέσως γὰρ ὁμοίως ἥ τε γέννησις καὶ ἡ ἐκπόρευσις· οὐδὲ γὰρ διὰ μέσου τινὸς ὁ Υἱὸς γεννᾶται (40)· ἀμέσως δ' ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται· λέγει δὲ τῶν ἀσεβῶν ὁ λῆρος ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

l. II, c, 12, p. 1227: « Investigandum est, quomodo sentiant, qui fatentur Spiritum ex Filio procedere; sive ideo quia Filii dicatur, sive quia universaliter omne quod alicujus dicitur esse, ex eodem ipso procedere videatur; hoc si ita est, quia Deus Abraham esse dicitur et Isaac et Jacob, ex his utique et procedat. »

(22) Mon. f. 461 b. διαγγέλει. Col. διανεμεῖ.

(23) Vat. f. 203 a. οὐδέν. Sic Col.

(24) Mon. δέ.

(25) Col. πλείονας.

(26) Mon. πειθομένη.

(27) Τε deest in Mon.

(28) Col. omitt. εἰ.

(29) Mon. περιτρέποντας. Col. p. 294, ἀπεσβηκότας.

(30) Mon. διελέγχει.

(31) Col. παραλείψομαι.

(32) His finem imponit Photius longe disputationi de Gal. IV, 6. Quem verba Pauli aliaque id genus interpretantem pone sequuntur schismatis assertores, ex quibus Theophylactus, Bulgariæ archiepiscopus (apud Beccum *Gr. orth.* I, 215, n. 65): Γέγραπται, ἔστιν. Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ· κἀγὼ τίθεμαι, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐξ ἐκείνου προϊόν, ἀλλ' ὡς οἰκεῖον αὐτοῦ· συγγενὲς γὰρ καὶ οὐκ ἀλλότριον· καὶ ὡς παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίοις πεμπόμενον καὶ χορηγούμενον καὶ μεταδιδόμενον. Photius tamen infra rursum ad eamdem materiam regreditur, ubi voces Πνεῦμα Υἱοῦ et Πνεῦμα Χριστοῦ non idem dicere asserit.

(33) In Cod. Mon. f. 461 b, cap. λβ'.

(34) Verba εἰ γεγ. — παραπέμψει ex Photio descripta leguntur in cod. Gr. theol. Vindobon. 324. Nessel. (Lambeccio est Cod. 157) fol. 247 b.

(35) Mon. ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός.

(36) Cod. Vindob. citatus et Col. πῶς οὐχὶ κατὰ τὴν οἰκ. δ. ἡ δυσσέβεια οὐκ εἰς υἱωνὸν τὸ Πν. π. Monac. πῶς οὐ κατὰ τὴν οἰκείαν δόξαν ἡ εὐσέβεια (sic) οὐκ εἰς Υἱὸν τὸ Πν. π.

(37) Mon. συνελάσῃ.

(38) Photius ep. ad Aquilei.: Οἱ δὲ ταύτῃ δὲ δυσφημίᾳ κάτοχοι καὶ υἱωνὸν εἰπεῖν τὸ Πνεῦμα οὐκ ἂν ἀποκνήσαιεν, εἰ δὲ τὴν φωνὴν φυλάττονται φόβῳ τῶν εὐσεβῶν, ἀλλ' οὖν τὸ φρόνημα δι' ὧν δογματίζουσι θάλπουσι. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς
D διὰ γεννήσεως πρόεισι, τὸ Πνεῦμα δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δι' ἐκπορεύσεως, εἰς υἱωνοῦ τάξιν περιστήσεται· καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτο φορητὸν τοῖς εὐσεβεῖν σπουδὴν ποιουμένοις καὶ τῷ τῶν Χριστιανῶν καταλόγῳ συνεξετάζεσθαι; ἢ πῶς ἐπὶ πολὺ παρορώμενον ἀνεξέλεγκτον οὐ συνελκύσει, τοὺς σιγῶντας μέν, νοῦ δὲ ἐκ Θεοῦ καὶ χαρίτων διελέγχειν ἀπολαύσαντας, εἰς τὴν τῶν βλασφημησάντων ἀπώλειαν; Nicol. Methon, c. 21: Ἔτι εἰ ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τάχα καὶ εἰς υἱωνοῦ τάξιν τὸ Πνεῦμα τίθεται. Eadem fere occurrunt in Marci Ephesii syllogismis Cod. Monac. 27, f. 238 a f. 233 b.

(39) Mon. εἰ προσεχὴς μέν ἐστι τοῦ Πνεύματος αἴτιος ὁ Πατήρ.

(40) Mon. οὔτε γὰρ δ. μ. τ. γεννᾶται. Deest ὁ Υἱός.

τοῦ Υἱοῦ, τὸ αὐτὸ ἂν αἴτιον ὁ Πατὴρ καὶ πόῤῥω καὶ προσεχὲς αἴτιον εἶναι τοῦ αὐτοῦ ἀναῤῥηθείη (41) ὅπερ οὐδὲ ἐπὶ τῆς ῥεούσης καὶ ἀλλοιουμένης φύσεως ἔστιν ἐπινοεῖν (42).

ξγ'. [μα'.] Ὁρᾷς τοῦ δυσσεβήματος (43) τὸ παράλογον; Ὅρα κἀντεῦθεν (44)· Ἅμα μὲν τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν καὶ ἅμα (45) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, ἀκόλουθόν τε θεολογεῖν καὶ τῆς ἀσωμάτου καὶ ὑπερφυοῦς οὐσίας τοὺς νόμους ἐστὶ μὴ ἀγνοεῖν (46)· ἅμα δὲ (47) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι μὲν τοῦ Πατρὸς, ἐκπορεύεσθαι δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ· τὸ γὰρ πρότερον [63] καὶ ὕστερον (48) τῆς ἀϊδίου Τριάδος ἀλλότριον· πῶς οὐχ ἡ διαφορὰ τῶν θεουργικῶν αἰτίων διαφόρους οὐ συναρτίσει (49) τὰς ὑποστάσεις, καὶ τομὴν ἐπαφήσει κατὰ τῆς ἀτμήτου καὶ ἁπλῆς καὶ ἐνιαίας τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως; Τῆς μὲν γὰρ αὐτῆς ὑποστάσεως διαφόρους προελθεῖν ἐνεργείας τε καὶ δυνάμεις, μάλιστά γε ἐπὶ τῶν ὑπερφυῶν καὶ κρεῖττον ὑφιστάμένων λόγου, ῥᾴδόν τέ ἐστι συνιδεῖν (50) καὶ μυρία λαβεῖν τὰ μαρτύρια· εἰς διάφορα δὲ τὴν ἀναφερομένην ὑπόστασιν αἴτια οὐδαμῶς ἔστιν (51) εὑρεῖν μὴ τῷ διαφόρῳ τῶν αἰτίων καὶ αὐτὴν μὴ συνδιαφέρειν αὐτῆς καὶ συνδιατέμνεσθαι (52).

ξδ'. [μβ'.]. Ἐπὶ δέ γε (53) τοῖς εἰρημένοις εἰ πᾶν ὅπερ ἔν ἐστι (54) μὲν τῷ Θεῷ, οὐκ ἐν τῇ ἑνότητι δὲ καὶ ὁμοφυίᾳ τῆς παντοκρατορικῆς ὁρᾶται Τριάδος, τοῦτο δὴ (55), τοῦτο πάντως ἑνός ἐστι τῶν τριῶν· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις οὐκ ἔστι τῆς ἐν τῇ Τριάδι θεωρουμένης ὑπερφυοῦς ἑνάδος, ἑνὸς ἄρα [61] καὶ μόνου ἐστὶ τῶν τριῶν (56). Προσέχειν δὲ δεῖ καὶ τῇ τοιαύτῃ τοῦ λόγου διασκέψει (57)· εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, οὐχ ὕστερον δὲ οὐδὲ πρότερον ἢπερ (58) αὐτὸς γεννᾶται

A Pater, et remota et proxima causa dicenda erit ejusdem, quod neque in fluxa hac alterationique obnoxia natura cogitari potest.

63. Videsne impietatis absurditatem ? Vide et hanc alia ratione. Simul quidem a Patre generari Filium et simul Spiritum procedere, consentaneum est sacræ theologiæ nec a legibus incorporeæ supernaturalisque substantiæ alienum. Jam vero si Spiritus simul et a Patre procedat et a Filio (prius enim et posterius a sempiterna Trinitate alienum est), quomodo, quæso, differentia divinarum causarum non differentes etiam hypostases constituet scissionemque inducet in simplici et individua singularique Spiritus hypostasi ? Ex eadem enim B hypostasi diversas prodire operationes ac virtutes præsertim in supernaturalibus nostramque mentem excedentibus, facile est intellectu, argumentisque innumeris declaratur ; hypostasin vero, quæ in diversas causas referatur, nusquam reperias, quin simul cum differentia causarum ipsa quoque a se differat ac discindatur.

64. Præter autem jam dicta : si quodcunque inest quidem Deo, non autem in unitate et consubstantialitate omnipotentis cernitur Trinitatis, id plane unius est trium personarum ; processio vero Spiritus non ejus est mirificæ unitatis, quæ in Trinitate C consideratur ; ergo unius est solummodo trium personarum. Attendendum quoque hujusmodi ratiocinationi. Si Spiritus a Filio procedit, non autem prius neque posterius, quam ipse a Patre generatur (nam quam longissime hæc temporis adverbia ab

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(41) Mon. ἂν ὁραθείη.

(42) Similiter Photius opusc. contra vet. Rom. asseclas cap. 3. Nicol. Methon. cap. 22 : Καὶ οὐδ' ἂν ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύοιτο τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως γεννωμένου ἐκπορευόμενον [Πνεῦμα]· εἰ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως (ἀμέσως γὰρ ὁμοίως ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ οὐ διὰ μέσου τινὸς καὶ ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται), τὸ αὐτὸ ἂν αἴτιον ὁ Πατὴρ καὶ προσεχὲς εἶναι καὶ πόῤῥω αἴτιον ἀναῤῥηθείη τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος.

43 Mon. εὐσεβήματος (ἀσεβ.).

D (44) Mon. κἀνταῦθα.

(45) Frequentissime inculcant Photiani, κατὰ τὸ ἅμα τὰς προόδους εἶναι καὶ σὺν ἀλλήλαις, ut Marcus Ephesius ait in Confessione apud Gregor. Col. in Apol. Cod. Mon. cit. f. 115 a.

(46) Mon. διανοεῖν.

(47) Mon. μὲν Πν·

(48) Mon· πρότερον ὕστερον sine καί, quod tamen habent Vat. et Palat.

(49) Mon. f. 461 b, 462 a. καὶ συναπαρτίσει.

(50) Col. p. 295, συνειδεῖν.

(51) Mon. οὐδ. δὲ εὑρεῖν.

(52) Idem argumentum hoc pacto effert Photius in ep. ad Aquilei. : Εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐχ ὕστερον δὲ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως οὐδὲ πρότερον· ἐν γὰρ τῇ παναγίᾳ Τριάδι τὰ χρονικὰ ταῦτα προσρήματα παντελῶς ἀπελήλαται· εἰ τοίνυν ἅμα μὲν ἐκπορεύεται τοῦ Πατρὸς, ἅμα δὲ τοῦ Υἱοῦ, συνδιαιρεθήσεται ταῖς τῶν προβαλλομένων ὑποστάσεσι καὶ αὐτὸ τὸ προβαλλόμενον, καὶ δύο ἀνθ' ἑνὸς αὐτοῖς ἔσται τὸ Πνεῦμα, τὸ μὲν τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον. Καὶ γὰρ οὐδέν ἐστι τοιοῦτον καινιζόμενον· οὐδὲ ἐπὶ τῶν διὰ γεννήσεως λαβόντων τὴν ὕπαρξιν· διάφορα μὲν γὰρ ἀρᾷν ἔστι καθ' ὑπόστασιν ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς προϊόντα ὑποστάσεως· ἓν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ καθ' ὑπόστασιν ἐκ διαφόρων προϊέναι, καὶ μὴ συνδιαιρεῖσθαι ταῖς προβαλλομένων ὑποστάσεσιν, οὔτε ἡ γένεσις οἶδεν, οὐδὲ εἴ τι κρεῖττον τῆς γενέσεως. Cf. Theodorum Ducam ap. Leon. Allat. Vind. Syn. Eph. p. 535.

(53) In Mon. Cod. cap. λγ'.

(54) Mon. ἓν ἐστι, quod dubium ; fort. ἔνεστι.

(55) Vatic. f. 203 a. δέ, Palat. et Mon. δή.

(56) Argumentum est idem quod cap. 36 prolatum fuit. Conferendus præter syllog. 9, ibidem adductum et alius Nicolai Methonensis cap. 25, qui ei adjungi debet : Εἰ δέ φασι, μὴ τοῦ Πατρὸς ἴδιον εἶναι τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα ἐξ ἑαυτοῦ, ἢ οὐδὲ τοῦ Υἱοῦ ἴδιον ἔσται ἢ κοινὸν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· ἀλλ' οὐδὲν ἐπὶ τῆς ὁμοουσίου Τριάδος τῶν δύο κοινὸν, ὃ μὴ καὶ τοῦ τρίτου· εἰ δὲ μηδὲ τοῦ Υἱοῦ ἴδιον, ἐπεὶ μηδὲ κοινὸν — αὐτοὶ τὸ συμπέρασμα συναγαγέτωσαν.

(57) Mon. διδασκαλίᾳ.

(58) Mon. εἴπερ.

æterna Deitate absunt), quo momento generatur Filius a Patre, eo sane Spiritus a Filio procedet. Si ergo dum per generationem prodit Filius, tum per processionem producit Spiritum, sequeretur hunc una cum Filio producente ac producto constitui et exsistere (is enim impiæ sationis fructus) ; dum igitur generatur Filius, sequeretur eodem instanti Spiritum quoque una cum Filio generari et ab eodem procedere ; quare Spiritus generatus simul exsisteret et procedens ; generatus quidem, quia una cum Filio generato prodiret, procedens vero, quia duplicem pateretur processionem. Quibus quid aliud reperiri queat aut magis impium aut magis insanum ?

A ἐκ τοῦ Πατρὸς (ὡς πορρωτάτω γὰρ τὰ χρονικὰ ταῦτα προσρήματα τῆς ὑπεραϊδίον Θεότητος (59), ἐν τῷ γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐν τούτῳ ἄρα (60) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται (61) τοῦ Υἱοῦ)· εἰ οὖν (62) ἐν ᾧ διὰ γεννήσεως πρόεισιν ὁ Υἱὸς, ἐν τούτῳ δι' ἐκπορεύσεως προάγει τὸ Πνεῦμα, καὶ προάγοντί τε (63) καὶ προαγομένῳ συνυφίσταται (τοῦτο γὰρ τῆς ἀσεβοῦς εἰσπορᾶς (64) τὸ γεώργιον)· ἐν ᾧ ἄρα γεννᾶται ὁ Υἱὸς, ἐπίσης ἂν εἴη τὸ Πνεῦμα καὶ συγγεννώμενον τῷ Υἱῷ καὶ ἐκπορευόμενον ἐξ αὐτοῦ· ὥστε τὸ Πνεῦμα γεννητόν τε ἅμα καὶ ἐκπορευτόν· γεννητὸν (65) μὲν, ὅτι τῷ Υἱῷ γεννωμένῳ συμπρόεισιν, ἐκπορευτὸν δὲ, ὅτι διπλῆν ὑπομένει τὴν ἐκπόρευσιν· ὧν τί ἂν φωραθείη πρὸς ἀσέβειαν ἢ πρὸς μανίαν χαλεπώτερον (66) ;

65. Vides, in qualem erroris perditionisque foveam tua te sophismata sacrorumque testimoniorum abusus protruderint ; vides, quod verba illa, ***De meo accipiet***, et : ***Misit Deus Spiritum Filii sui*** non solum nullum patrocinium exhibent blasphemæ tuæ linguæ, sed potius temeritatem illius redarguunt tibique judicium ac supplicium inevitabile accersunt. Verum quousque tandem rebus jam plene ac multifariam demonstratis immorandum erit, cum potius oporteat etiam, si quid aliud pro nequissima sua sententia proferunt, dissipare ?

B [65] ξε'. Ὁρᾷς σου τὰ σοφίσματα καὶ τῶν χρήσεων τὴν παράχρησιν, εἰς οἷόν σε βόθρον (67) πλάνης καὶ ἀπωλείας (68) συνώθησε· καὶ ὅτι τὸ, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ δὴ καὶ τὸ, Ἐξαπέστειλε ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, οὐ μόνον οὐδεμίαν συνηγορίαν τῇ σῇ βλασφήμῳ παρέχονται γλώσσῃ, ἀλλὰ καὶ πάντων μᾶλλόν τὴν τόλμαν αὐτῆς (69) διελέγχουσι καὶ τὴν δίκην ἐπάγουσιν ἄφυκτον. Ἀλλὰ μέχρι τίνος δεῖ σχολάζειν τοῖς ἀκριβῶς ἤδη καὶ πολυμερῶς ἀποδεδειγμένοις (70), δέον καὶ εἴ τι ἕτερον αὐτοῖς προκομίζεται τῆς κακοσχόλου γνώμης διασκορπίσαι (71) ;

66. Ambrosium et Augustinum et Hieronymum et nonnullos alios dogmati Ecclesiæ objiciunt ; inquiunt enim ab ipsis doceri Spiritum procedere ex Filio. ***Oportet autem*** (aiunt) ***sanctos Patres impietatis crimini non subjicere. Vel enim pie ac recte locuti sunt, et debent quicunque eos ut Patres agnoscunt, cum ipsorum sententia consentire ; vel impia docuere dogmata, et tunc oportet illos quoque una cum ipsorum doctrina velut impios rejicere.*** Hæc vero quinam dicunt ? Ii nimirum, qui juvenili elati arrogantia atque temeritate verentur, ne forte quidquam gravissimorum facinorum infectum irritumque relinquant, quantum in ipsis est. Neque enim

C ξς'. Ἀμβρόσιον καὶ Αὐγουστῖνον καὶ Ἱερώνυμον καί τινας ἑτέρους τῷ δόγματι τῆς Ἐκκλησίας ἀντανιστῶσι· καὶ γάρ φασιν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα δογματίζειν ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ· Καὶ δεῖ τοὺς ἱεροὺς (72) Πατέρας μὴ δυσσεβείας ὑπάγειν ἐγκλήματι. Ἃ γὰρ εὐσεβῶς ἐδογμάτισαν καὶ χρὴ τοὺς ὅσοι Πατέρας αὐτοὺς ἐπιγράφονται, συμφρονεῖν αὐτῶν τῷ φρονήματι, ἢ τῶν δυσσεβῶν εἰσηγητὰς δογμάτων γεγονότας κἀκείνους μετὰ τοῦ φρονήματος ὡς ἀσεβεῖς ἀποπέμπεσθαι (73). [66] Ταῦτά τινες οἱ νεανίσκοι μὲν τὴν ἀπόνοιαν δεδιότες [Col. νεανίσκοι.... δεδειότες] δὲ μή πού τι τῶν ἀτολμήτων διαφυγὸν (74) αὐτῶν τὴν τόλμαν ἄπρακτον, ὅσα γε τῇ σφῶν γνώμῃ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(59) Cf. prima verba argumenti ex ep. ad Aquilei. ad cap. præcedens nota 9 descripti.

(60) Col. add. καί.

(61) Mon. ἐκπορεύεται τὸ Πν. τοῦ Υἱοῦ.

(62) Mon. εἰ γὰρ ἐν.

(63) Codd. προάγον τί τε.

(64) Palat., f. 235 b, εἰσπορᾶς Vat. f. 203 b, εἰς σπορᾶς. Mon. σπορᾶς. Col. εἰ (νας.) σπορᾶς.

(65) Γεννητόν deest in Mon.

(66) Photii argumento utitur Nicolaus Methonensis cap. 23 : Εἴποι δ' ἄν τις οὐκ ἔξω λόγου, καὶ γεννητὸν εἶναι καὶ καὶ ἐκπορευτὸν τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, εἰ ἅμα καὶ γεννωμένῳ τῷ Υἱῷ καὶ αὐτὸ προάγοντι συνοφίσταται· γεννητὸν μὲν ᾗ συγγεννᾶσθαι γεννωμένῳ τῷ προάγοντι τὸ προαγόμενον ἀνάγκη· ἐκπορεύτὸν δὲ, καθὼς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγεται.

(67) Mon. βάθρον.

(68) Mon. ἀσεβείας.

(69) Mon. αὐτοῦ.

(70) Mon. ἀποδεδειγμένῳ. Col. πολυμ. δεδειγμένοις.

D (71) Col. διασκοπῆσαι.

(72) Col. καὶ δὴ τοὺς ἱερ.

(73) Hucusque loquuntur adversarii, quorum verba primum indirecto, deinde directo sermone adducit. In ep. ad Aquilei. hæc ita preferuntur : Ναὶ, φησὶν, ἀλλ' Ἀμβρόσιος ὁ μέγας καὶ Αὐγουστῖνος καὶ Ἱερώνυμος καί τινες τούτοις ὁμοταγεῖς τε καὶ ἰσοστάσιοι, μέγα ὄνομα λαχόντες ἐπ' ἀρετῇ καὶ βίου λαμπρότητι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐν πολλοῖς αὐτῶν λόγοις συνέταξαν ἐκπορεύεσθαι· καὶ δὴ τούτοις πειθόμεθα οὕτω καὶ λέγειν καὶ φρονεῖν καὶ μὴ ἀτιμάζειν Πατέρας εἰς αἱρετικὴν δόξαν διαβάλλοντες. Et paulo post : Ἀλλ' εἰ καλῶς, φησὶν, ἐδογμάτισαν, καὶ χρὴ τὸ ἐκείνων θάλπειν φρόνημα, τοὺς ὅσοι τούτους Πατέρας ἐπιγράφουσιν· ἢ δυσσεβῶς εἶπον καὶ δεῖ τῷ αἱρετικῷ φρονήματι κἀκείνους συναποβάλλεσθαι. Ταῦτα οἱ τὴν ἀσέβειαν ἀδικώτεροι.

(74) Vatic. f. 203 b, διαφυγεῖν.

καὶ σπουδῇ γένοιτο (75). Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἤρκεσεν αὐτοῖς οὔτε τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς ἡ διαστροφὴ οὔτε τοῦ κήρυκος τῆς εὐσεβείας ἡ πρὸς ἀσέβειαν διαβολή (76)· ἀλλ' ἀτελὲς αὐτῶν ἡγοῦνται τὸ σπούδασμα, εἰ μὴ καὶ οὓς Πατέρας ὑμνοῦσι (77) ζητήσουσι δι' ὧν ἐξυβρίζουσιν (78). Ἁπλοῦς (79) δὲ τῆς ἀληθείας ὁ καταισχύνων αὐτοὺς κάνταῦθα λόγος. Σύνετε, λέγων, ὅποι (80) φέρεσθε, μέχρι τίνος ὑμῶν τὸν ὄλεθρον εἰς αὐτὰ τὰ τῆς ψυχῆς ἐμβαθύνετε (81) καίρια.

ξζ'. [α'.] Τίνες Πατέρας τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας ὡς ἀληθῶς νομίζουσιν, οἵους (82) ἠνάγκασεν ἡμᾶς ὁ δύσερως (83) τῆς ἀποστασίας ἔρως (84) ὑπερασπιστὰς προκομίζειν τοῦ δυσσεβήματος; Τίνες αὐτοῖς μᾶλλον τὸ πατρικὸν διασώζουσι δίκαιον; οἱ μηδὲν αὐτοὺς ἀντιφθέγγεσθαι τῷ κοινῷ Δεσπότῃ μηδόλως (85) παραδεχόμενοι, ἢ οἱ τούτους βιαζόμενοι πρὸς ἀντίπαλον καταστῆναι τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς μαρτυρίαν (86) καὶ τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην μυσταγωγίαν, δι' ἧς θεολογοῦμεν τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, διαστρέφειν ἰδίαις [67] εὑρεσιλογίαις (87); Καὶ γὰρ πῶς οὐκ ἔστι κατάδηλον, ὡς ἡ αἵρεσις ῥήματι μὲν τοὺς εἰρημένους ἄνδρας Πατέρας καλεῖ (88) (γυμνῷ γὰρ καὶ τιμῆς ἀπάσης οὐ φθονεῖ μεταδιδόναι τῷ ὀνόματι [89]), ἔργῳ δὲ καὶ τῇ κατασκευαζούσῃ μηχανῇ (90) τὸ οἰκεῖον βούλημα εἰς τὴν τῶν θεομάχων καὶ φθοροποιῶν μοῖραν (91) αὐτοὺς ἀπελαύνουσιν, εἰ (92) μήπω ἄρα οἱ πάντα τολμηταὶ τοιούτοις αὐτῶν τοὺς Πατέρας προνομίοις νομίζουσιν ἐπαγλαΐζεσθαι (93);

ξη'. [β'.] Ἀνεῖπεν (94) Ἀμβρόσιος ἢ Αὐγουστῖνος ἤ ὅστις ἕτερος [68] τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς ἐναντίας τοῦτό φησιν; εἰ μὲν ἐγὼ, τῶν σῶν Πατέρων ὑβριστής εἰμι· εἰ δὲ σὺ μὲν λέγεις, ἐγὼ δὲ κωλύω σὺ μὲν ὑβρίζεις, ἐγὼ δὲ σε τῶν Πατέρων ὑβριστὴν κα-

A satis istis fuit Dominicam pervertisse vocem, neque pietatis præconi impietatis inussisse notam; sed aliquid studio suo deesse arbitrantur, nisi et rationes perquirant, quibus eos, quos tanquam Patres celebrant, contumelia afficiant. At simplex hic quoque et veritatis sermo ipsos his fere verbis confundens: Videte, quo ruitis quousque vestram perniciem in interiora animæ penetralia protruditis.

67. Quinam sunt, qui sacros illos viros revera Patrum loco habent, quos male faustus defectionis amor vos veluti impietatis protectores in medium proferre coegit? Quinam religiosius illis Patrum jura servant? An qui negant illos ullatenus communi Domino contradicere, an qui hos adigunt ad testi-
B monium voci Dominicæ oppositum exhibendum et ad mirabilem illam theologiam, qua instituti credimus Spiritum a Patre procedere, commentis propriis evertendam? Etenim quomodo non est manifestum hæresin verbo quidem memoratis viris nomen Patrem tribuere omni prorsus honore nudum, factis autem, quibus proprium placitum astruere machinantur, in partes impiorum et perniciosorum ipsos impellere, nisi forte viri ad omnia audaces talibus Patres suos prærogativis oblectari et gloriari credant.

68. Affirmavit Ambrosius vel Augustinus vel
C quicunque alius Dominicæ voci contraria. Quis hoc ait? Si ego, utique tuis sum Patribus injurius; sin vero tu quidem asseris, ego autem veto, utique tu illos afflcis injuria, et ego te Patribus injurium

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(75) Mon. f. 462 b. λέγοιτο.
(76) Mon. τῶν δυσσεβείας ἤ πρὸς ἀσέβ. δ.
(77) Col. ὑψοῦσι.
(78) Ep. ad Aquilei.: Οὐ γὰρ αὐτοῖς, ὡς ἔοικε, μέγα πρὸς ἀπέβειαν δοκεῖ κρατυνομένη παρ' αὐτῶν τῆς θεολογίας ἡ διαστροφή· ἀλλ' ἀτελὲς ἡγοῦνται τὸ σπούδασμα, εἰ μὴ καὶ ζητήσωσιν εὑρεῖν οὓς Πατέρας καλοῦσι διὰ τῆς τοιαύτης ἀγνώμονος ἐρεύνης καὶ τῆς τῶν ἀσχημόνων ἀνακαλύψεως ὅπως ὑβρίσωσι. Col. ἐξυβρίσουσι.
(79 Mon. ἁπλῶς.
(80) Mon. ὅπη.
(81) Palat. f. 234 a, ἐμβαθύνεται.
(82) Sic. col. Mon. οὕς.
(83) Col. δύσερις.
(84) Mon. ὅρους.
(85) Palat. μηδ' ὅλως.
(86) Vatic. μαρτυρίας.
(87) Ep. ad Aquilei.: Τίς ἐστιν ὁ ὑβριστὴς. . . .; ὁ τούτους ἀντιτιθεὶς τῷ κοινῷ Δεσπότῃ καὶ διδασκάλῳ ἀντιφθεγγομένους ἢ ὁ μηδὲν μὲν τοιοῦτον ποιῶν, κοινοῦ δὲ Δεσπότου κατακολουθεῖν ἀξιῶν πάντας τῷ θεσπίσματι; Et antea: Τίνες οἱ Πατέρας ἐξυβρίσοντες; οἱ τὸ πᾶν αὐτῶν τῆς εὐσεβείας ἐν ὀλίγοις περιγράφοντες, καὶ τούτους ἀντιφθεγγομένους καὶ ἀντιτασσομένους οἰκουμενικαῖς συνόδοις καὶ ἀναριθμήτῳ πλήθει θεοφόρων Πατέρων ἀνδρῶν προβαλλόμενοι, ἢ οἱ τοὺς πολλαπλασίους συνηγόρους παραλαμβάνοντες;
(88) Sic. Col. Palat. καλεῖν.

(89) Sic. cod. Mon., ubi tamen γυμνῷ ad marg., suppletur præposita dubitante particula ἴσως. Vatic.: γυμνοῦ τε τιμῆς ἀ. οὐ φθ. μ. τοῦ ὀνόματος. Palat.: γυμνὸν — — ὄνομα. Fortasse juxta Vatic. legendum: καλεῖ· γυμνοῖ (pro γυμνόει) δὲ τιμῆς ἁπάσης; οὐ φθονοῖ μεταδιδόναι τοῦ ὀνόματος, ita ut γυμνοῦ pro γυμνοῖ scriptum censeatur. Videlicet: Quomodo non est evidens, hæresin prædictos viros verbo quidem vocare Patres, at vero omni eos honore exuere? Nomen iis impertiri nulla invidia
D prohibetur, opere vero, etc. Hæc mihi potius lectio arridet. Col. γυμνὸν κ. τιμῆς ἀπ. οὐ φθ. μετ. τοῦ ὀνόματος.
(90) Mon. κ. αὐτῇ. Pal. μηχανή.
(91) Μοῖραν deest in Mon., et legitur ἑαυτούς. Pal. αὐτοῖς.
(92) Hac in voce f. 462 expleto desinit Cod. Monac. gr. 27 textus, notato ad marginem cap. λδ'.
(93) Ep. ad Aquilei.: Ὅσοι δὲ τούτων βιάζονται εἰς ἀντίθετον μαρτυρίαν ἐλθεῖν τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς, οὗτοι λέξει μὲν γυμνῇ τὸν Πατέρα τούτοις χαρίζονται, ἔργῳ δὲ καὶ πάσῃ σπουδῇ εἰς τὴν τῶν παραλοιῶν καὶ πολεμίων χώραν αὐτοὺς ἀπελαύνουσι.
(94) In Vindobon. Cod. gr. theol. 324 (qui Lambeccio est cod. 157) fol. 247 b, inter excerpta ex Photio et aliis auctoribus prima hujus capitis verba usque ad vocem καταψηφίζομαι eodem prorsus pacto leguntur.

condemno. At, inquis, illi hæc scripserunt, et in illorum libris continetur, Spiritum a Filio procedere. Verum quid hoc? Si enim melius edocti sententiam non mutarunt, si justis evicti argumentis ab errore non recesserunt, tuum opus dicis tuumque inemendabilem animum (alia rursus hæc est adversus Patres tuos calumnia) illorum doctrinæ acceptum refers. Si vero, quæ est rerum humanarum conditio, licet cæteroquin optimis quibusque virtutibus ornati, vel ex ignorantia quadam lapsi vel negligentia abrepti sunt, non tamen admoniti restiterunt aut ad correctiones animum pertinaciter obdurabant, quid hoc ad te? Quomodo vero in iis, qui nihil simile tuis moribus habuerunt, perfugium invenies pœnæ inevitabilis evitandæ? Si enim eorum, quibus tu abundas, illi ne leviter quidem participes facti sunt, sed potius plurimis aliis admirandæ virtutis pietatisque speciminibus ornati impium tuum dogma ex ignorantia aut negligentia pronuntiarunt, quid tu humanum illorum defectum tanquam legem impie credendi tibi constituis exque hac tua lege illos, qui uil ejusmodi sanxisse deprehensi sunt, iniquos legisque violatores declaras extremæque impietatis sub amoris benevolentiæque larva reos judicas? Non bona tuorum sunt studiorum conatumque præmia. Sed vide impietatis excessum improbique insipientiam animi. In suum patrocinium vocant Dominum: deprehensi fuerunt mendaces et calumniatores; advocarunt patronos apostolos; convicti sunt istos quoque eodem modo calumniis afficientes; confugerunt rursus ad Patres; et loco honoris ingentem ipsis blasphemiam offundunt.

69. Et Patres quidem vocant, ita est, sed non ut Patrum illis honorem tribuant, verum ut inveniant qua possint ratione fieri parricidæ. Neque divi Pauli perhorrescunt vocem, quam tamen et ipsi contra Patres suos non sine ingenti malitia contorquent. Hic enim, qui potestatem accepit ligandi ac solvendi, et sane vinculo tremendo simul et valido (pertingit enim ad ipsum regnum cœlorum); hic, inquam, ingenti claraque exclamat voce: *Licet nos aut angelus de cœlo evangelizet vobis præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit* [72]. Paulus sonora et nunquam tacens Ecclesiæ tuba, vir tan-

[72] Galat. I, 8.

A ταψηφίζομαι. Ἀλλὰ, φησὶ (95), γεγράφασι ταῦτα καὶ τοῖς ἐκείνων λόγοις ἐμπεριέχεται, τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπαρεύεσθαι. [γ'.] Καὶ τί τοῦτο; Εἰ μὲν διδαχθέντες οὐ μετέθεντο, εἰ τοῖς δικαίοις ἐλέγχοις οὐ μετεβάλοντο (96), τὸ σὸν ἔργον λέγεις καὶ τὴν σὴν ἀνουθέτητον γνώμην (ἄλλη πάλιν αὕτη κατὰ τῶν σῶν Πατέρων συκοφαντία) εἰς τὴν ἐκείνων ἀναφέρεις διδασκαλίαν. Εἰ δὲ οἷα τὰ ἀνθρώπινα καίτοι τὰ ἄλλα τοῖς ἀρίστοις ἐνευθυμοῦντες (97) ἢ ἀγνοίᾳ τινὶ περιέπεσον ἢ παροράματι ὑπηνέχθησαν, οὐκ ἀντεῖπον δὲ διδασκόμενοι οὐδὲ πρὸς τὸ νουθετοῦν ἀπηυθαδιάσαντο (98), τί τοῦτο πρὸς σέ; Πῶς δὲ εὑρήσεις ἐκείνους καταφυγὴν ὧν οὐδὲν ὅμοιον πρὸς τὰ σὰ, τὴν ἄφυκτον δίκην ἀποφυγεῖν (99); Εἰ γὰρ ὧν σὺ μὲν ἀπολαύεις ἐκείνοις οὐδὲ γέγονε μετασχεῖν, πολλῶν δ' B ἄλλων προσόντων αὐτοῖς θαύματος ἀξίων, δι' ὧν ἀρετὴ διαλάμπει καὶ εὐσέβεια, τὸ σὸν ἐξ ἀγνοίας ἢ κατὰ παρόρασιν ἐρρήθη δυσσέβημα, τί τὸ ἐκείνων ἀνθρώπινον [69] ἥττημα (1) νόμον μὲν ὥστε δυσσεβεῖν ἑαυτῷ συνεισφέρεις, ἐκ δὲ τοῦ σοῦ νόμου τοὺς μηδὲν τοιοῦτο νομοθετεῖν φωραθέντας παρανόμους ἀποφαίνεις, καὶ ἀσεβείας ἐσχάτης ἐν προσωπείῳ στοργῆς καὶ εὐνοίας δίκην ἀπαιτεῖς; οὐ γὰρ καλά σοι (2) τῶν ἀγωνισμάτων τὰ ἐπίχειρα. Ἀλλ' ὅρα τῆς ἀσεβείας τὴν ὑπερβολὴν καὶ τῆς κακοσχόλου γνώμης τὸ ἀσύνετον. Εἰς συνηγορίαν ἄγουσι τὸν Δεσπότην, πεφώρανται (3) συκοφαντοῦντες· ἐκάλεσαν συνηγόρους τοὺς μαθητὰς, ἐάλωσαν κἀκείνους τὸν αὐτὸν τρόπον περιβάλλοντες συκοφαντίαις· κατέφυγον πάλιν εἰς Πατέρας, καὶ ἀντὶ τιμῆς μεγάλην αὐτῶν καταχέουσι C βλασφημίαν.

ξθ'. [δ'.] Καὶ Πατέρας μὲν καλοῦσι (καλοῦσι γὰρ), ἀλλ' οὐχ ἵνα τὸ τῶν Πατέρων ἀπονείμωσι γέρας, ἀλλ' ἵν' (4) εὑρήσωσι (5) δι' ὧν ἂν γένοιντο πατραλοῖαι. Καὶ οὐδὲ τὴν τοῦ θεσπεσίου Παύλου φρίττουσι φωνὴν, ἣν αὐτοὶ κατὰ τῶν Πατέρων αὐτῶν μετὰ πολλῆς ἀποῤῥίπτουσι τῆς κακουργίας. Καὶ γὰρ οὗτος ὁ τὴν ἐξουσίαν λαβὼν δεσμεῖν καὶ λύειν, καὶ τὸ τοῦ δεσμοῦ φοβερὸν ἅμα καὶ κραταιὸν (μέχρι γὰρ αὐτῆς ἀναφέρεται τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν), οὗτος δὴ μεγάλῃ καὶ διαπρυσίῳ κέκραγε τῇ φωνῇ· Κἂν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται (6) ὑμῖν παρ' ὃ (7) εὐαγγελιζόμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω (8).

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(95) Col. φασί.

(96) Palat, f. 235 a, μετεβάλλοντο.

(97) Vatic. ἐνευθυνοῦντες. * Col. ἐνευθηνοῦντες. In Palat., cujus lectionem adoptavimus, in μ rasura est.

(98) Palat. ἀπηυθαδιάσαντο. Sic Col. Formæ αὐθαδειάζω et αὐθαδιάζω promiscue occurrunt.

(99) Ep. ad Aquilei. archiep.: Εἰ μὲν ὑπομνησθέντες περὶ τοῦ προκειμένου κεφαλαίου τῶν εἰρημένων Πατέρων ἀντεῖπε τὸ σύνταγμα καὶ πρὸς ἔνστασίν τινα καὶ ἀπείθειαν ἀπεθρασύνετο, διέτεινάν τε τῇ αὐτῇ παρατροπῇ τῆς δόξης, καὶ ἐπ' αὐτῇ τὸν βίον μετὰ τοὺς ἐλέγχους κατέστρεψαν, ἀνάγκη τούτοὺς συναποβάλλεσθαι τῷ φρονήματι. Εἰ δὲ παρεφθέγξαντο μὲν ἢ διά τινα αἰτίαν νῦν ἀγνοουμένην D ἡμῖν τῆς εὐθύτητος ἐξετράπησαν, οὐδεμία δὲ ζήτησις αὐτοῖς προσενήνεκται, οὐδ' εἰς μάθησιν τῆς ἀληθείας, οὐδεὶς αὐτοὺς παρεκάλεσε, Πατέρας μὲν οὐδὲν ἔλαττον αὐτοὺς, εἰ καὶ μὴ τοῦτο εἶπον, ἐπιγραφόμεθα.

(1) Palat. τὸ ἐκεῖνον ἀνθρωπίνου ἥττ.

(2) Col. p. 298: καλά σου.

(3) Vatic. f. 204 a. πεφώνανται.

(4) Palat. f. 235 b, ἢ εὑρ.

(5) Vat. εὑρήσουσι.

(6) Sic Col. Palat. εὐαγγελίζεται.

(7) Vatic. παρό.

(8) Gal. I, 8. Ad hoc Apostoli effatum pariter provocat Phot. opusc. contra vet. Romæ asseclas, cap. 13.

Παῦλος ἡ ἀσίγητος τῆς Ἐκκλησίας σάλπιγξ ὁ τοσ- A
οῦτος καὶ τηλικοῦτος τοὺς παρὰ τὸ Εὐαγγέλιον
ἕτερόν τι τολμῶντας φρόνημα λαβεῖν καὶ παρεισ-
άγειν τῷ ἀναθέματι παραπέμπει· καὶ οὐ τοὺς ἄλλους
[70] μόνον, οἵτινες τοῦτο τολμήσειαν, ἀραῖς ἀνυπερ-
βλήτοις ὑπάγει, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν, ἔνοχος εἰ ὀφθείη,
πρὸς τὴν ἴσην συνωθεῖ δίκην. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτου
τὸ φοβερὸν τῆς ἀποφάσεως περιγράφει, ἀλλὰ καὶ
τὸν οὐρανὸν αὐτὸν ἐρευνᾷ· κἂν ἄγγελον εὕρῃ τινὶς
ἐπὶ γῆς ἐκεῖθεν ἐπιστάντα (9) καὶ ἕτερόν τι παρὰ τὸ
εὐαγγελικὸν εὐαγγελιζόμενον κήρυγμα, τοῖς ὁμοίοις
δεσμοῖς ὑποβάλλει καὶ τῷ διαβόλῳ παραπέμπει. Καὶ
σὺ Πατέρας ἀνακαλῶν ἐφ' ὕβρει μὲν τῶν Δεσποτι-
κῶν δογμάτων, ἐφ' ὕβρει δὲ (10) τοῦ κηρύγματος,
οὗ γεγόνασι κήρυκες οἱ μαθηταὶ, ἐφ' ὕβρει πασῶν B
τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἐφ' ὕβρει δὲ τῆς ἀνὰ
πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κηρυττομένης εὐσεβείας, οὐ
φρίττεις οὐδὲ τρέμεις οὐδὲ καταπτήσσεις τὴν ἀπει-
λήν; ἀλλὰ καὶ τοὺς σοὺς Πατέρας εἰ μὴ ταύτης κοι-
νωνοὺς ποιήσεις (11), ἀβίωτόν σοι τὸν βίον ἡγῇ· καὶ
ὁ μὲν οὐδὲ τὴν ἀσώματον εὐλαβεῖται φύσιν (12),
οὐδὲ ὅτι ὡς νόες καθαροὶ καθαρῶς καὶ ἀμέσως τῷ
κοινῷ παριστάμενοι Δεσπότῃ, οὐδὲν (13) τούτων
δυσωπήσεως ἀφορμὴν ποιεῖται, ἀλλὰ τοῖς ἐπιγείοις
ἐν ἴσῳ πρὸς τὸ ἀνάθεμα κατασπᾷ (14)· [71] Κὺ δὲ
Ἀμβρόσιον καὶ Αὐγουστῖνον καὶ τοὺς ἄλλους (φεῦ
τιμῆς ὀλεθρίας!) Πατέρας καλῶν κατὰ τῆς Δεσπο-
τικῆς ἀνθοπλίζων μυσταγωγίας ἀνεκτότερον οἴει τὸ
κατάκριμα ἢ κατὰ σεαυτοῦ ἢ κατ' ἐκείνων (15) ἐπι-
σπᾶσθαι; Οὐ γὰρ καλήν γε τὴν ἀμοιβὴν τοῖς σοῖς C
ἀπονέμεις Πατράσι· οὐ καλὰ τὰ τροφεῖα τοῖς γεννη-
σαμένοις ἀντεισφέροις (16). ἀλλὰ γὰρ εἰς μὲν τοὺς
μακαρίους ἄνδρας ἐκείνους, ὥσπερ οὐδὲν αὐτοῖς τῶν
σῶν μετῆν σοφισμάτων οὐδὲ τῆς ἀπειθείας καὶ ἀσε-
βείας, οὕτως οὐδὲ τὸ σὸν ἀνάθεμα χώραν εὑρήσει
διαβαίνειν· σὺ δὲ δι' ὧν ὅμως ἐκεῖθεν νομίζεις τὸ
δυσσεβὲς συγκροτεῖσθαι, λαμπροῖς τοῖς ἔργοις καὶ
φωνῆς ἁπάσης γεγωνότερον (17) κεκραγόσι κατ'
αὐτῶν τὸ ἀνάθεμα προκομίζεις (18).

tus ac talis eos qui præter Evangelium aliud quidquam audent aut sentire aut docere, anathemati tradit; neque alios dumtaxat, qui hoc fuerint ausi, diris immensis subjicit, sed et sibi ipsi, si reus exsistat, eamdem indicit pœnam. Nec eousque terrorem hujus sententiæ sistit ac limitat; sed et cœlos ipsos scrutatur, ibique si vel angelum inveniat hominibus a Deo præfectum et aliud quidpiam præter evangelicam prædicationem evangelizantem paribus subjicit vinculis et ad diabolum amandat. Et tu, Patres allegans in contumeliam Dominicorum dogmatum, in contumeliam prædicationis, cujus præcones exstiterunt apostoli, in contumeliam omnium œcumenicarum synodorum, in contumeliam pietatis, quæ toto prædicatur orbe, non horres nec contremiscis nec expavescis minas? Sed et tuos Patres nisi ejus criminis participes efficias, intolerabilem tibi vitam arbitraris. Et Paulus ne incorpoream quidem veretur naturam, nec penitus curat, quod angeli ut mentes puræ pure atque immeditate communi assistunt Domino; nihil omnino horum veretur, sed æque ac terrenos homines, angelos quoque ad anathema pertrahit. Tu vero Ambrosium et Augustinum et cæteros (heu perniciosum honoreml) Patres nuncupans et adversus Dominicam doctrinam eosdem in aciem instruens, leviorem putas in te vel in illos damnationem accersere? Non enim bonam tuis Patribus mercedem, nec bona educationis præmia genitoribus rependis. Verum enim vero in illos quidem beatos viros, quemadmodum ipsi nihil de tuis cavillis tuaque pervicacia ac impietate participabant, ita nec tuum anathema pertingere ullatenus valebit, tu tamen eo quod inde putas istam impietatem confirmari et comprobari, luculentis factis omni voce clarius clamantibus anathema in illos profers.

ο'. [ε'] Καὶ οὐ τοῦτό φημι, ὅτι πάντως ἅπερ σὺ κατηγορεῖς, ἐκείνοις οὕτω περιφανῶς δογματίζεται,

70. Neque hoc dico, revera quæcunque tu asseris, ab iis ita luculente tradi; verum licet contigis-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(9) Deum angelos constituisse rebus humanis dirigendis ac populis et terræ zonis moderandis singulis fere singulos, sæpe Photius repetit respiciens ad Deuter. XXXII. 8 (in LXX); Amphiloch. 191, sive 40 (Galland. *Bibl. PP.* XIII, 744); Amph. 191, c. 4 (apud Mai *Vett. Scr.* I, p. 197). Patrum de hac re testimonia indicavit Klee, *Hist. dogm.* I, p. 257, nota 3 seq. Cf. et Greg. Naz. Or. XXVIII, 31, p. 521 seq.; XLII, 9, 27, p. 755, 768 ed. Clemencet.

(10) Col. p. 299 : ἐφ' ὕβρει δὲ πασῶν.

(11) Col. ποιήσῃς.

(12) Intelligit, semper ob oculos habens Gal. I, 8, angelos, quos sæpe cum Patribus vocat ἀσωμάτους φύσεις, ut ep. 228, p. 340 ed. Montacutii et Amphiloch. 6, c. 1 ed. Mai. l. c., p. 48.

(13) Palat. οὐδέ.

(14) Verba hæc ἀλλὰ καὶ τοὺς σοὺς πατέρας — — κατασπᾷ sine ulla lectionis differentia adducit Leo Allatius, in op. contra Hottinger. p. 196 et Photii

D coratione prima de Process. Sp. S., » ita illa Latine reddens : « Sed et Patres tuos, nisi illius sententiæ participes feceris, non tibi vivendum esse arbitraris. Et hic quidem (Paulus) neque naturam incorpoream veretur, neque qua ratione uti mentes puræ pure et immediate communi Domino assistunt; horum nullo verecundiam sibi præcipit; sed æque atque terrena ad anathema divellit. »

(15) Sic Palat. Vat. κατ' ἐκείνου.

(16) Col. ἀντεισφέρεις.

(17) Cel. γεγονώτερον.

(18) Ep. ad Aquil. : Εἰ μὲν μηδὲν οὗς ὁ λόγος ἄνωθεν ἔφη πατέρας, τῷ κοινῷ Δεσπότῃ ἀντιφθέγγονται, οὐδ' ἡμεῖς τούτοις ἀντιφθεγξόμεθα· εἰ δ' ὑμεῖς φατε, ὡς τῇ δεσποτικῇ φωνῇ ἀντιφθέγγονται, ὑμῶν ἐστι τὸ καὶ τὸν Δεσπότην δεύτερον ἐκείνων ποιεῖν, κἀκείνους διὰ τὸ τὴν δεσποτικὴν παριδεῖν ἐντολὴν ἀπελαύνειν εἰς τὸ τοῦ κρίματος ἀπαραίτητον.

set, illos tale quidpiam dixisse (homines enim erant nec potest se immunem ab omni humano lapsu perpetuo conservare qui ex luto fluxaque natura constat; imo non nunquam etiam viris optimis adnascuntur aliqua vestigia macularum); verum licet, inquam, forte ad aliqu od indecorum ac turpe fuissent lapsi, ego sane probos Noemi filios imitarer et pro vestimentis silentio potius atque gratitudine paternam turpitudinem obtegerem, non autem, uti tu facis, Chami sequerer exemplum; imo vero tu multo acerbius illo atque impudentius tuorum quos vocas, Patrum turpitudinem evulgas [73]. Ille enim, non quia revelavit, sed quia non velavit, maledictionem sustinuit; tu vero et revelas et in hac audacia gloriaris, et ille quidem fratribus arcanum effert; tu vero non fratribus, nec uni aut alteri; sed quantum est ex tuo conatu et impudentia, universum quasi terrarum orbem theatrum constituens ingenti promulgas clamore, tuos Patres sordibus fœdos esse, et in ipsorum turpitudine luxuriaris (debaccharis) et ignominia illorum gaudes et socios quæris, per quos illorum dedecus ac deformitatem in publicam efferas lucem et solemniter celebres.

71. Dixit Augustinus et Hieronymus Spiritum a Filio procedere. Et unde potest haberi aut dari fides, post tot annos elapsos, non esse illorum scripta per malitiam depravata? Neque enim arbitrari debes, te solum esse ad impietatem fervidum et te solum audere non audenda; sed potius ex hac ipsa animi affectione reputa, tunc quoque facile fuisse versutissimo generis humani hosti talibus vasis abundare.

72. Dixerunt, quos tu adducis, ista. Quod si ob aliquam necessitatem vel paganorum insaniam oppugnantes vel aliam hæreticam opinionem refellentes, vel auditorum indulgentes infirmitati vel ob aliquid aliud his simile, qualia solent in vita humana quotidie evenire, si, inquam, ob aliquam ejus modi causam sive etiam ob plures, iis forte talis vox excidit, quomodo tu quod illi non sensu dogmatico

ἀλλ' εἰ καὶ τοιοῦτόν τι συνέπεσεν αὐτοὺς εἰπεῖν (ἄνθρωποι γὰρ ἦσαν καὶ ἀνθρωπίνου παρολισθήματος οὐκ ἔστι διαπαντὸς (19) ὑπερᾶνω φέρεσθαι τὸν ἐκ πηλοῦ καὶ ῥεούσης ὕλης συγκείμενον· ἔσθ' ὅτε (20) δὲ καὶ τοῖς ἀρίστοις ἐπεφύεταί τινα κηλῖδος ἴχνη)· ἀλλ' οὖν εἴ τι παρηνέχθησαν ἐνασχημονῆσαι, τοὺς εὐγνώμονας ἂν τῶν τοῦ Νῶε παίδων (21) ἐμιμησάμην, καὶ ἀντὶ περιβολαίων τῇ σιωπῇ μᾶλλον καὶ εὐγνωμοσύνῃ τὴν πατρικὴν ἐπεκάλυψα ἀσχημοσύνην, οὐχὶ δ' ὥσπερ σὺ κατὰ τὸν Χὰμ διεπραξάμην· μᾶλλον δὲ σὺ πολὺ πικρότερον ἐκείνου καὶ ἀναιδέστερον τοὺς Πατέρας οὓς (22) λέγεις εἰς ἀσχημοσύνην [72] στηλιτεύεις· ὁ μὲν γὰρ οὐχ ὅτι ἀπεκάλυψεν, ἀλλ' ὅτι μὴ ἐπεκάλυψε, τὴν ἀρὰν ὑπέχει· σὺ δὲ καὶ ἀποκαλύπτεις, καὶ σεμνύνῃ (23) τῇ τόλμῃ· καὶ ὁ μὲν τοῖς ἀδελφοῖς τὸ ἀπόῤῥητον ἐκφέρει, σὺ δὲ οὐκ ἀδελφοῖς, οὐδὲ πρὸς ἕνα ἢ δύο, ἀλλ' ὅσα τε τῇ σῇ σπουδῇ καὶ ἀναισχυντίᾳ τὴν οἰκουμένην θέατρον καθίζων μέγα μὲν σαλπίζεις, ὡς οἱ σοὶ Πατέρες ἐνασχημονοῦσι· ἐνασελγαίνεις δ' αὐτῶν ταῖς ἀσχημοσύναις, καὶ τρυφᾷς τὴν κατ' ἐκείνων ἀτιμίαν· καὶ συγχορευτὰς ζητεῖς δι' ὧν τὴν ἐκείνων ὕβριν καὶ ἀσχημοσύνην εἰς τὸ λαμπρότατον πανηγυρίσεις (24).

οα'. [ς'.] Εἶπεν Αὐγουστῖνος καὶ Ἱερώνυμος τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Καὶ πόθεν ἔσχε λαβεῖν ἢ δοῦναι πίστιν, τοσούτου ῥεύσαντος χρόνου, ὅτι μὴ αὐτῶν κεκακούργηται τὰ συντάγματα; Μὴ γὰρ νομίσεις (25) μόνον σαυτὸν εἶναι θερμὸν πρὸς ἀσέβειαν καὶ τολμηρὸν τὰ ἀτόλμητα, ἀλλ' ἐκ τῆς σῆς ἀναλογίζου μᾶλλον γνώμης, ὅτι καὶ τηνικαῦτα οὐδὲν τὸ κωλύον ἦν τοιούτων σκευῶν εὐπορῆσαι τὸν πολυμήχανον τοῦ γένους ἐχθρόν (26).

[73] οβ'. [ζ'.] Εἶπον οὓς σὺ λέγεις ταῦτα. Εἰ δὲ διά τινα περίστασιν ἢ πρὸς Ἑλληνιστῶν ἀντιφερόμενοι λύσσαν ἢ πρὸς ἄλλην αἱρετικὴν διαμαχόμενοι δόξαν ἢ τῇ τῶν ἀκροατῶν συγκαταβαίνοντες ἀσθενείᾳ, ἤ πόσα τοιαῦτα καθεκάστην ὁ ἀνθρώπινος ἐπιδείκνυσι (27) βίος· εἰ οὖν ἐκείνοις διά τι τούτων (28) ἢ καὶ διὰ πλείω τοιαύτην ἐκείνοις (29) ἄφεῖναι συνέπεσε φωνὴν, πῶς σὺ τὸ μὴ κατὰ δογματικὴν ἐκείνοις ἐν-

[73] Gen. IX, 21-27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(19) Col. διὰ παντός.
(20) Vatic. ἔσθ' ὅτε.
(21) Gen. IX, 21-27.
(22) Vatic. ὡς. Col. p. 300 : ὡς.
(23) Palat. f. 237 a, ἐνσεμνύνῃ. Col. ἐνσέμνῃ. Ad marginem ἐνσεμνύσῃ.
(24) Ep. ad Aquilei. immediate post verba ad cap. 66, nota 5 adducta : Δεικνύντες αὐτοὺς κάνταῦθα γνήσιους τοῦ Χὰμ μαθητὰς, ὃς τὴν τοῦ πατρὸς ἀσχημοσύνην οὐ συνεκάλυψεν, ἀναιδεῖ δὲ προσώπῳ διεχλεύασεν· ἀλλ' οἱ τῆς Ἐκκλησίας τρόφιμοι καὶ τῶν ἱερῶν μαθημάτων οὐκ ἐπιλήσμονες κατὰ τὸν Σὴμ καὶ Ἰάφεθ καὶ τὴν πατρικὴν ἀσχημοσύνην ἐπικαλύπτειν ἐπίστανται, καὶ τοὺς μιμητὰς τοῦ Χὰμ καταγινώσκοντες ἀποστρέφονται.
(25) Col. νομίσῃς.
(26) En Photius sine tabulis et testibus Latinos reos insinuat corruptorum suorum Patrum textuum Et sane plures posteriores Græci contendebant, Augustini testimonia de processione Spiritus S. a Filio ab additamenti fautoribus efficta et fraudulenter ejus libris inserta fuisse, dum alii alias vias inierunt. Qua de re conferas Allatium contra Hottinger, p. 299-309. Nos hic unius Marci Ephesii verba referimus, qui in Confessione (apud Gregor. Cpl. *Apolog.* contra eamd. Cod. Monac. 27, f. 131 b) scripsit : Τὰς δὲ τῶν δυτικῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων φωνὰς, αἱ τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος τῷ Υἱῷ διδόασιν, οὔτε γνωρίζω (καὶ γὰρ οὐδὲ μετεβλήθησάν πότε πρὸς τὴν ἡμετέραν γλῶτταν, οὐδ' ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἐδοκιμάσθησαν), οὔτε παραδέχομαι τεκμαιρόμενος, ὅτι διεφθαρμέναι εἰσὶ καὶ παρέγγραπτοι.
(27) Col. ἐπιδείκνυται.
(28) Palat. f. 237 b. διά τοι τ.
(29) Ἐκείνοις hic redundat.

νοιαν εἰρημένον, δόγμα καὶ νόμον ποιῶν σαυτῷ μὲν ἀνοήθητον (30) τὴν ἀπώλειαν ἐπάγεις, ἐκείνους δὲ συγκατασπᾷν τῇ σῇ φιλονεικεῖς ἀπονοίᾳ (31) ;

ογ'. [η'.] Εἶπεν ὁ τῆς οἰκουμένης κήρυξ ὁ τῶν ἀποῤῥήτων θεωρὸς, ὁ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῖς καθ' ἑαυτὸν ἐξευγενίσας τρόποις · εἶπεν ἐκεῖνος πρὸς τοὺς Ἑλληνιστὰς πολλῷ τῷ λόγῳ ῥέοντας ἀντιφερόμενος καὶ τὴν ἐκείνων ὀφρὺν ἄνω τεινομένην κάτω παρασκευάσας νεύειν, μᾶλλον δὲ πρὸς τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν συγκατιὼν, τί εἶπε ; Διερχόμενος καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο · Ἀγνώστῳ Θεῷ · ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν (32). Τί οὖν ; Δι' ὧν τῆς (33) [74] Ἐκκλησίας ὁ διδάσκαλος τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς ἐθήρα, καὶ τῆς ἀσεβείας πρὸς τὴν εὐσέβειαν ἐχειραγώγει καὶ μετ- B ἤφερε, ταῦτα σὺ δόγμα (33') ποιήσεις, καὶ κηρύττειν τολμήσεις τὸν καθαιρέτην τῶν εἰδώλων καταγγέλλειν, ὃν ἐσέβετο καὶ ὠνόμαζεν ὁ Ἑλληνισμὸς ἄγνωστον Θεόν ; Οὐ γὰρ θαυμαστόν σου τὸ τῆς σοφίας δραστήριον καὶ τῶν κακοσχόλων ἡ πλοκὴ σοφισμάτων. Ἀνειμένος ἦν ὁ βωμὸς τῷ Πανί (34)· ἡ δὲ τῶν Ἀθηνῶν πόλις τοῦ τιμωμένου τέως μὴ συνιέντες τὸ ὄνομα ἐπέγραφον τῷ βωμῷ · Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ἐπεὶ γὰρ ἐκ τῶν προφητικῶν χρησμῶν καὶ τῶν Δεσποτικῶν λογίων ὁ περιδέξιος ἐκεῖνος καὶ οὐράνιος ἄνθρωπος μὴ πειθόμενον ἐώρα τὸ Ἑλληνικὸν, ἐξ αὐτῶν αὐτοὺς τῶν θεοστυγῶν σεβασμάτων εἰς τὸ τοῦ Δημιουργοῦ μετακαλεῖται σέβας · ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ διαβόλου προγραμμάτων τῆς αὐτοῦ καταψηφίζεται τυραννίδος · ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων κάταστρέφει τὸ κράτος αὐτοῦ τῆς ἐξου- C σίας · ἀπὸ τῆς πλάνης γεωργεῖ τὴν εὐσέβειαν · ἐκ τῆς ἀπωλείας βλαστοὺς ἡμῖν προβάλλεται σωτηρίας · ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος εἰς τὸν δρόμον ἐνισχύει τοῦ Εὐαγγελίου · βαλβίδα ποιεῖται τὴν κορυφὴν τῆς ἀποστασίας τῆς εἰσόδου, δι' ἧς ἦν αὐτοῖς εἰς τὸν νυμφῶνα Χριστοῦ καὶ τὴν ἄχραντον αὐτοῦ παστάδα εἰσελθεῖν τὴν Ἐκκλησίαν (35). Οὕτως ἦν ἐκεῖνος ὁ μετάρσιος νοῦς διὰ τῶν ὅπλων τοῦ ἐχθροῦ αὐτὸν κατατιτρώσκειν τὸν ἐχθρὸν καὶ [75] αἰχμαλωτίζειν δραστήριός τε καὶ τὴν ἄνωθεν ἑαυτῷ φέρειν ἰσχύν· Τί οὖν ; Διότι Παῦλος τοῖς ὅπλοις τοῦ ἐχθροῦ καθ- A

pronuntiarunt, pro dogmate ac lege sumens tibi quidem ipsi irreparabilem creas perniciem, illos vero in tuam abripere vesaniam contendis ?

75. Dixit orbis terrarum præco, arcanorum contemplator, qui humanam naturam insignibus suis moribus nobilitavit, dixit ille adversus Athenienses ornato ac fluido dicendi genere pollentes disputans, illorumque animos nimium elatos submittens ac deprimens, imo potius ad illorum infirmitatem sese aecommodans, quid igitur dixit ? *Præteriens et videns simulacra vestra, inveni et eram in qua scriptum erat: Ignoto Deo. Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuntio vobis* [74]. Quid igitur ? Ea, per quæ Paulus Ecclesiæ doctor sapientes Græcorum aucupabatur atque ex impietate ad pietatem manu- B ducens transferebat, hæc, inquam, tu pro dogmate accipies et asserere audebis, a Paulo idolorum eversore illum prædicari, quem gentilium error colebat nominabatque ignotum Deum ? Non enim mira accedere nobis debet tui ingenii in fallacibus argutiis consuendis solertia. Erectum erat altare illud Pani ; urbs autem Athenarum nomen ejus qui in eo colebatur interim ignorans inscripserat : *Ignoto Deo.* Jam vero quoniam ex prophetarum oraculis Christique Domini eloquiis egregius illecœlestisque vir videbat, haudquaquam gentiles flecti, ex ipsismet exsecrandis simulacris ad cultum eos revocat Conditoris, et ex ipsis diaboli programmatibus potestatis ejusdem tyrannidem condemnat, ex munimentis ejus fortissimis robur potestatis ipsius evertit, ab errore metit pietatem, ex perditione germina nobis salutis profert, e diaboli laqueo ad cursum Evangelii excitat ; summum defectionis verticem viæ facit initium, qua ipsi possent in Ecclesiam, purissimum atque intemeratum Christi thalamum, ingredi. Adeo pollebat sublimis illa mens per ipsa inimici arma ipsum inimicum confodere ac subigere. Quid igitur ? Quia Paulus armis inimici delevit inimicum, ideone tu honore arma inimici prosequeris et divina nuncupabis arma, atque in tuam ipsius protrudes cædem ? Et quot alia similia exempla apud hunc, qui omnia

[74] Act. xvii, 23.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(30) Fort. ἀδοήθητων. Ἀδοήθ. habet Col.

(31) His consona tradit ep. ad Aquilei.: Πόσα δ' ἄν τις ὑπὲρ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν ἐκείνων εἶποι ; πόσαι γὰρ περιστάσεις πραγμάτων πολλοὺς ἐξεβιάζοντο, τὰ μὲν παραφθέγξασθαι, τὰ δὲ πρὸς οἰκονομίαν εἰπεῖν, τὰ δὲ καὶ τῶν ἀπειθούντων ἐπαναστάντων, τὰ δὲ καὶ ἀγνοίᾳ εἶα δὴ περιολισθεῖσιν ἀνθρώπινα ; Ἄλλος γὰρ πρὸς τοὺς αἱρετίζοντας διαμαχόμενος, ἄλλος τῇ ἀσθενείᾳ συγκάτιών τῶν ἀκροατῶν, ἄλλος ἄλλο τι διαπραττόμενος καὶ τὸν καιρὸν ἔχων πολλὰ τῆς ἀκριβείας καθυφεῖναι παρακαλοῦντα, ἐπὶ τέλει μείζονι καὶ εἶπε καὶ ἔπραξε, ἃ μήτε λαλεῖν ἡμῖν μήτε πράττειν ἔξεστιν. D

(32) Act. xvii, 23. Varias Patrum theologorumque de hoc textu sententias recenset Baronius ad a. 52 n. 8 seq. His addantur Isidor. Pelus. lib. iv, ep. 60, et alii ap. Cornel. a Lap. in h. l. De his verbis disputat Photius ep. 62 ad Jo. philos., p. 114 ed. Mont. Amphil. q. 232 (apud Montfaucon *Bibl. Coislin.* p. 341) : Διὰ τί Παῦλος Ἀθηναίοις διαλεγόμενος ἀπὸ κὼν ἰδίων ἐπιγραμμάτων αὐτοῖς διαλέγεται ;

(33) Col. p. 321 : ὁ τῆς Ἐκκλησ.

(33') Col. Ταῦτά σου δόγματα.

(34) Cf. Chrysost. hom. in Act. ap., c. 17.

(35) Chrysost. Or. in S. Paulum apud Photium in *Bibl.* cod. 270 : Τὸν βωμὸν τοῦ διαβόλου συνήγορον πεποίηκε τοῦ Χριστοῦ, τὸ τῆς πλάνης ἐπίγραμμα ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐφθέγγετο · ἡ στήλη τῆς ἀπάτης ἑστηλίτευσε τὴν ἀπάτην · ἐπειδὴ τὰ τῶν προφητῶν Ἀθηναίοις ἦν δυσπαράδεκτα, ὁ βωμὸς καὶ τὰ γράμματα τῶν δαιμόνων τῇ σοφίᾳ Παύλου ἐκήρυσσε τὴν εὐσέβειαν, κ. τ. λ.

sapienter in Spiritus virtute disposuit, poterunt reperiri.

εἶλε τὸν ἐχθρον, διὰ τοῦτο σὺ τὰ τοῦ ἐχθροῦ τιμήσεις ὅπλα καὶ θεῖα ὅπλα καλέσεις, καὶ πρὸς τὴν σὴν ὠθήσεις ταῦτα σφαγήν; Καὶ πόσα ἂν ἔνεστι τοιαῦτα παραδείγματα παρ' αὐτῷ τῷ πάντα ἐν σοφίᾳ τῇ τοῦ Πνεύματος δυνάμει διακυβερνήσαντι λαβεῖν!

74. Quid vero opus est exemplis? Ipsemet alta et clara dicit voce : *Factus sum Judæis tanquam Judæus, ut [Judæos lucrarer; iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem, ut eos qui sub lege erant lucrifacerem; iis qui sine lege erant, tanquam sine lege essem (cum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi), ut lucrifacerem eos qui sine lege erant* [75]. Num ergo tu propterea Judaismum instaurabis, aut, divinis humanisque legibus abrogatis, vitam omni solutam lege in hominum commercio induces, atque impudenter, imo potius impie, clamabis hæc esse præcepta a Paulo prædicata?

οδ'. [θ'.] Τί δὲ δεῖ παραδειγμάτων; Αὐτὸς διαπρυσίῳ λέγει τῇ φωνῇ· Ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω· τοῖς ὑπὸ νόμον ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω· τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος, μὴ ὢν ἄνομος Θεοῦ (36), ἀλλ' ἔννομος Χριστοῦ, ἵνα κερδήσω ἀνόμους. Ἆρ' οὖν σὺ διὰ τοῦτο τὸν Ἰουδαϊσμὸν (37) ἀνακαινίσεις, ἢ τὴν ἀνομίαν ἀντὶ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων θεσμῶν ἐμπολιτεύεσθαι τῷ βίῳ νομοθετήσεις, καὶ ἀνακράξεις ἀναισχύντως, μᾶλλον δὲ λίαν ἀθέως, ὡς Παύλου εἰσὶ ταῦτα καὶ αἱ ἐντολαὶ (38) καὶ τὸ κήρυγμα (39);

75. Quot vero et alii beati et sancti Patres nostri exstant, in quibus talia reperias? Inspice Romanum pontificem Clementem et quæ inde denominantur *Clementina* (ne dicam cum veteribus, scripta illa fuisse jussu Petri apostolorum principis), Dionysium Alexandrinum, qui, dum contra Sabellium fervide disputat, Ario propemodum protendit manum, magnum atque inter beatos martyres fulgentem Methodium Patarensem, qui angelorum corporis passionumque expertem naturam in terrenum amorem et corporeum amplexum ruisse non incredibile censuit. Omittam Pantænum et Clementem, Pierium quoque, Pamphilum et Theognostum viros sanctos sanctarumque institutionum doctores, quos, licet propositiones eorum non cunctas omnino admittamus, præclaræ tamen vitæ cæterarumque doctrinarum præmia ipsis rependentes ingenti honore atque commendatione prosequimur, præcipue Pamphilum et Pierium, utpote martyrii quoque certaminibus inclytos. Cum quibus

οε'. [ι'.] Παρὰ πόσοις δὲ καὶ ἄλλοις τῶν μακαρίων καὶ ἁγίων Πατέρων ἡμῶν ἔνεστι τοιαῦτα εὑρεῖν! Ἐννόει μοι τὸν τῆς Ῥώμης ἀρχιερέα Κλήμεντα (40), καὶ ἃ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκεῖθεν φέρει, Κλημέντται (41) (ἵνα μὴ λέγω τὰ γεγραμμένα, [76] ὡς ὁ παλαιὸς λόγος, κατὰ τὸ (42) τοῦ κορυφαίου (43) Πέτρου γεγενῆσθαι πρόσταγμα), τὸν Ἀλεξανδρείας Διονύσιον ἐξ ἀντιπνοίας τῆς πρὸς τὸν Σαβέλλιον μικροῦ τῷ Ἀρείῳ χεῖρα προτείνοντα (44)· τὸν ἐν ἱερομάρτυσι λάμποντα τῶν Πατάρων τὸν μέγαν Μεθόδον, ὃς ἀγγέλων τὴν ἀσώματον καὶ ἀπαθῆ φύσιν πρὸς ἔρωτα βρότειον καὶ ὁμιλίαν σωμάτων καταπεσεῖν οὐκ ἐλαύνει δόξης (45). Ἐάσειν μοι δοκῶ Πάνταινον καὶ Κλήμεντα (46), Πιέριόν τε καὶ Πάμφιλον καὶ Θεόγνωστον (47), ἄνδρας τε ἱεροὺς καὶ τῶν ἱερῶν διδασκάλους μαθημάτων, ὧν τὰς θέσεις οὐ πάσας πάντως δεχόμενοι, καλοῦ γε βίου καὶ τῆς ἄλλης ἱερολογίας γέρας αὐτοῖς ἀπονέμοντες, διὰ πολλῆς τιμῆς καὶ ἀποδοχῆς ἄγομεν· μάλιστά γε Πάμφιλον καὶ Πιέριον, ἅτε δὴ καὶ μαρτυρικοῖς ἄθλοις ἐνδιαπρέψαντας (48)· μεθ' ὧν

[75] Cor. IX, 20, 21.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(36) Sic. Col. p. 302. Palat. f. 238 b, θεῷ, et deinde Χριστῷ.

(37) Col. Ἰουδ. ἡμῖν ἀνακ.

(38) Ταῦτα αἱ ἐντ.

(39) Paulo aliter eamdem rem declarat Photius ep. ad Aquilei., ubi inter alia scribit : Καὶ ἵνα ἄλλους ἐάσω, ἐννόει μοι τοῦ θαυμαστοῦ Παύλου καὶ διδασκάλου τῆς οἰκουμένης τὸν ἁγιασμὸν, τὸ ξυρᾶσθαι, τὸ γάλακτι τρέφειν τοὺς ἄρτι καθισταμένους πρὸς μάθησιν, καὶ οὐ βρώματι, κἀκεῖθεν ἐφεξῆς εἴ τις τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν τὸν χορὸν διέλθοι, ὅλον ἀνθρώπου κατατρίψοι βίον, τὰ τοιαῦτα ἐξαριθμῶν καὶ γραφόμενος.

(40) *Bibl.* cod 126, ubi tria in eo carpit, verum immerito. Cf. Lumper, *Hist. theol. crit.* t. I, sect. 1, c. 5, a. 3, p. 89 seq.

(41) Pseudoclementina opera (homilias et recognitiones) intelligit, de quibus agit in *Bibl.* cod. 112, 113.

(42) Sic Col. Palat. λόγος τοῦ κορ.

(43) Solemne hoc est Petri epitheton tum apud Patres Græcos (quorum quamplurima testimonia suppeditat C. Passaglia in Commentario de B. Petri prærogativis. Ratisbonæ, 1850) tum apud Photium. Cf. c. Manich. I, 8 (Galland. XIII, 605); II, 6; III, 6 (ib. p. 626, 643); *Amphil.* 154, s. Galland. n. 30 (ibid. p. 726); Mai. *Vett. scr.* I, 1, 94, 110, 111, q. 43; c. 4, 6, 16; epist. 178, p. 265; epist. 35, p. 95; epist. 156, p. 210 ed. Montac.

(44) Dionysii scripta in *Bibliotheca* non recenset Photius; ex Stephano tamen Gobar cod. 232 habet, Basilium asserere, ὡς οὐκ ἀσεβεῖ γνώμῃ μάχῃ δὲ τῇ πρὸς Σαβέλλιον εἰς τὴν ἀντίθετον κατὰ τοὺς λόγους περιτραπῆναι δυσφημίαν Athanasius in Op. de sent. Dionys, eum defendit. Fragmenta *Apologiæ* Dionysii Alex. ad Dionys. Romanum collegit Routh (*Reliq. sacr.*, t. III, p. 194-203).

(45) *Bibl.* cod. 234 s. Cf. 232, c. 26. Sed hæc opinio seu potius verborum Gen. VI, 2 interpretatio, de qua Photius agit *Amphil.* q. 254 (Mai, *Vett. scr. nova Collect.* IX, p. 123), non unius Methodii fuit, sed plurimorum priscorum, ut Justini et Irenæi. Cf. Massuet. not. in Iren. IV, 16, 2.

(46) Phot. *Bibl.* cod. 109-111.

(47) Ibid. cod. 118, 119, 106.

(48) Pierium martyrio diem supremum obiisse etiam cod. 118 et 119 asserit Photius; Hieronymus vero *Catal. de script. ill.* c. 76 non vocat eum martyrem, et Romæ mortuum esse tradit.

καὶ τοὺς ἀπὸ Δύσεως παρατρέχομεν· Εἰρηναῖόν [77] τε τὸν ἀρχιερέα Θεοῦ καὶ τὴν τῶν ἱερῶν ἐφορείαν τῶν Λουγδούνων δεξάμενον· καὶ Ἱππόλυτον τὸν αὐτοῦ μαθητὴν καὶ ἐν ἀρχιερεῦσι μάρτυρα (49)· ἄνδρας θαυμασίους μὲν ἐν πολλοῖς, ἔσθ' ὅτε δὲ τῆς ἀκριβείας λόγους αὐτῶν ἐνίους οὐκ ἀναστέλλοντας κατασύρεσθαι.

οϛ'. [ια'.] Ἀθ' οὖν καὶ κατὰ τούτων ἁπάντων τὸ σὸν προκομίσεις διλήμματον (50) καὶ τὰς ὀφρῦς ἀνατείνων ἐρεῖς· Ἢ δεῖ τοὺς ἄνδρας τιμῶντα καὶ ἃ τούτοις γέγραπται μὴ παραγράφεσθαι, ἢ παραγραφομένους τῶν ῥημάτων ἔνια καὶ αὐτοὺς ἐκείνους συμπαραγράφεσθαι (51); Καὶ πῶς οὐχὶ μᾶλλον καὶ δικαιότερον τὸ σὸν οὗτοι κατὰ σοῦ παθιδέξιον οὐκ ἀντιστρέψουσιν, Ἄνθρωπε, λέγοντες, τί συνάπτεις τὰ ἀσύναπτα; Εἰ μὲν ἀληθῶς Πατέρας ἡμᾶς καλεῖς, πῶς οὐ φρίττεις ἀνθοπλίζειν κατὰ Πατέρων, καὶ τὸ βαρύτατον, κατὰ τοῦ κοινοῦ Δεσπότου πάντων καὶ Δημιουργοῦ; Εἰ δ' ἅπαξ ἐνασελγαίνειν σπούδασμά σοι καθ' ἡμῶν, πῶς οὐ μέμηνας ἐμφανῶς Πατέρας τε ἅμα καλῶν καὶ τὰς πατραλοίας χεῖρας ἐπανατείνων ἡμῖν; Καὶ διὰ πόσων ἂν ἑτέρων διέλθοι τὸ σὸν κατὰ τοῦ φερόμενον σόφισμα (52)! Ἀλλὰ γὰρ ὥσπερ τοὺς εἰρημένους Πατέρας, οὕτω δὴ καὶ ταῦτα ἐῶμεν τὰ νῦν.

[78] οζ'. [ιβ'.] Τὴν μέντοι βασίλειον στολὴν (53-54), τὸν μέγαν Βασίλειον τίς οὐκ οἶδε ψυχῆς μὲν θαλάμοις ἀκήρατον συντηροῦντα τὴν εὐσέβειαν, ὑποσιγῶντα δὲ τοῦ Πνεύματος τὴν θειότητα; Ὦ ψυχῆς θεῖον ζεούσης φίλτρον, τὴν φλόγα δὲ τέως οὐκ εἰς τὸ λαμπρότερον ἀναῤῥιπιζούσης, ἵνα μὴ θᾶττον συναποσβεσθῇ αὐτῇ προόδῳ καὶ αὐτῇ παῤῥησίας λαμπρότητι (55)! Οὗτος οὖν οἰκονομῶν ἐν κρίσει τοὺς λόγους αὐτοῦ (56) καὶ μᾶλλον ἀνακηρύττεσθαι τῇ κατὰ μικρὸν ἐπιδόσει μεθοδεύων τὴν εὐσέβειαν (ἐπειδὰν γὰρ ῥῆμα ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς ἐμβαθύνοιτο, κραταιοτέρα τοῦ δόγματος ἡ φλὸξ ἀναδίδοται (57)· τῷ τάχει δὲ καὶ τῇ ἀθρόᾳ προσβολῇ τῆς λαμπηδόνος πολλάκις τὸ νοερὸν ὄμμα, καὶ μάλιστα τῶν πολλῶν, ἐξαμαυροῦσθαι εἴωθε, καθάπερ καὶ ἀστραπὴ τὰς ὄψεις ἐπισκοτίζει καὶ μάλιστα τὰς ἀσθενέστερον διακειμένας [58]), διὰ τοῦτο σιγῇ μὲν ὁ πρὸ παντὸς ἄλλου κηρύσσειν ἐπυρπολεῖτο· ἔπραττε

A et Patres occidentales præterimus, Irenæum Dei sacerdotem et Lugdunensium episcopatum nactum, et Hippolytum, ipsius discipulum et inter pontifices martyrem, viros mirandos quidem inplurimis, interdum tamen ab exactissima veritatis norma alicubi deflectentes.

76. An igitur et contra hos omnes tuum objicies dilemma elatoque supercilio dices: Aut oportet hos viros honore prosequi et quæ fuerunt ab ipsis scripta non rejicere, aut si nonnulla eorum verba rejicimus, illos ipsos simul respuere debemus? Et quomodo non potius atque æquius tuum hoc ingeniosum argumentum isti in te retorquebunt, dicentes: Quid ea conjungis, o homo, quæ conjungi B nequeunt? Si vere nos Patres nuncupas, quomodo non exhorrescis arma in Patres sumere quodque est gravissimum, in ipsum communem omnium Dominum atque Conditorem? Si autem semel petulantia adversum nos uti decrevisti, quomodo non luculente insanis, dum Patres nos simul vocas et parricidiales in nos intendis manus? Et quot adhuc aliis modis tuum hoc sophisma converti adversum te posset! Verum quemadmodum memoratos Patres, ita et hæc in præsenti missa faciamus.

77. Cæterum regium illum amictum, magnum, inquam, Basilium quisignorat in penitioribus animæ thalamis puram atque intemeratam conservasse pietatem, Spiritus tamen divinitatem subticuisse? C O animam divino amore æstuantem, sed flammam non in propatulum efflantem ne ocius in ipso ortu ipsoque libertatis fulgore exstinguatur! Hic igitur disponens sermones suos in judicio ac sedulo procurans, ut paulatim crescendo et per partes instillata firmius veritas in cordibus stabiliretur. (Quando enim fuerit sensim in hominum animis insinuata, validior flamma dogmatis excitatur, celeritate vero subitaneaque impressione fulgoris sæpe mentalis oculus præsertim rudiorum, offuscari solet, quemadmodum et fulgur lumen oculorum obtundit, maxime imbecilliorum). — Ideo silet quidem, quod præ alio quolibet prædicare ardentissime expetebat; silentium tamen adhibebat, ut tempore

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(49) In epist. ad Aquilei., ubi pariter Dionysium, Methodium et Irenæum adducit, cum Irenæo loco Hippolyti jungit Papiam: Ἔτι μὲν καὶ Εἰρηναῖον τὸν Λουγδούνων ἐπίσκοπον, καὶ Παπίαν τὸν τῆς Ἱεραπόλεως, τὸν μὲν τοῦ μαρτυρίου τὸν στέφανον ἀναδησάμενον, τοὺς δὲ ἄνδρας ὄντας ἀποστολικοὺς καὶ τοῖς τοῦ βίου τρόποις τὸ θαυμάσιον ἐξαστράπτοντας. D

(50) Dilemma, quod cap. 66 efferebatur.

(51) Col. συμπαρ.

(52) Ep. ad Aquilei.: Ἄλλα γὰρ εἴ τις τῶν τοιούτων λόγων καὶ πράξεων τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀκροατῶν καὶ τὴν οἰκονομίαν τοῦ λόγου, τήν τε πρὸς τοὺς ἀντιτεταγμένους μάχην περιελὼν, γυμνὰ τὰ τῶν εἰρημένων καὶ ὡς δόγμα προβάλλοι καὶ περιθάλποι, αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς τὰ τοιαῦτα καὶ εἰπόντας καὶ πράξαντας εὑρήσει κατ' αὐτοῦ τὴν δικάζουσαν ἀφιέντας ψῆφον.

(53-54) Eodem titulo sæpe cohonestatur Basilius, sic v. g. *Amphil.* 141 (Galland. *Bibl. PP.* XIII, 716, q. 20); pro στολῇ interdum legitur στήλῃ. In Vat. nomen scribitur: Βασίλιον.

(55) De hac Basilii in asserenda Spiritus sancti divinitate œconomia confer Gregor. Naz. ep. 26, orat. 20, p. 365; orat. 37, p. 609 ed. Billii (Clemenc. orat. 43, n. 68; et orat. 31), Basilium ipsum epist. 71, Jo.; Beccum, orat. 1, in tom. Cyprii (*Gr. orth.* II, p. 219) et Prudentium Maranum Præfat. Opp. S. Basil. t. III, § 3.

(56) Ex psalmo CXII, 5 (LXX) petita phrasis.

(57) Palat. f. 239 b, ἀναδίδωται.

(58) Cf. Greg. Naz. *Carm. de Spirit. sanct.* arcan. 3; Opp. II, p. 163, ed. Bill. v. 21 seq.; or. XXXVII, p. 608 ed. Bill.

opportuno validiori voce id quod siluerat prædicare posset. Ingens vero volumen componeret, si quis litteris mandare vellet istorum nomina et causas, ob quas sæpe veritatis non propalabant florem, ut et ipsi flos venustius effloresceret et germen firmius cresceret fructumque uberiorem colligerent. Verum illos quidem admiramur et commendamus tum ob cœlestem, quo ducebantur, efflatum, tum ob sapiens provide disponendi consilium ; si quis autem hæc ut leges et dogmata in Ecclesiam invehere conaretur, illum sane hostem sanctorum censeremus et inimicum veritatis et pietatis destructorem, pœnisque condemnaremus, quas ipse sibi reatu ejusmodi accersivit.

78. Objicis occidentales Patres, imo altam istam caliginem universo orbi offundere contendis. Ego vero pietatis lucem occasui non obnoxiam et spiritalem ab ipso tibi accendam Occidente, ad cujus splendorem non poterit tua caligo non evanescere. *Dixit Ambrosius Spiritum a Filio procedere.* De tuo ore caligo hæc procedit. Sed reluctator radios rectæ fidei emittens ter beatus Damasus, et confestim tua evanescit obscuritas. Etenim hic secundam synodum, cujus dogmata extremi telluris universæ termini venerantur, confirmans luculente profitetur ex Patre procedere Spiritum. *Dixit Ambrosius et Augustinus.* Alia rursus caligo, quam lingua tua profundit. Sed Cœlestinus non dixit, non audivit, non admisit, sed luce rectæ fidei fulgens verborum tuorum dissipat nebulas.

δὲ τὴν σιγὴν ὥστε μᾶλλον καιροῦ παρόντος μεγαλοφωνότερον ἔχειν (59) τὸ σιωπώμενον κηρύσσειν· πολύστιχον ἂν συνθείη βιβλίον, εἴ τις τῶν τοιούτων τὰ ὀνόματα καὶ τὰς αἰτίας, δι' ἃς πολλάκις τὸ τῆς ἀληθείας οὐ προῆγον ἄνθος, ὡς ἂν αὐτό τε τὰ ἄνθος [79] ὡραῖον εὐανθήσῃ, ἥ τε (60) βλάστησις ἐπιδοίη μᾶλλον καὶ τὸν καρπὸν συλλέξωσι πολυπλάσιον, γραφῇ παραδοῦναι βουληθείη (61) · ἀλλ' ἐκείνους μὲν ἀγάμεθα καὶ τῆς ὑπὲρ λόγον ἐπιπνοίας καὶ τῆς ἐν σοφίᾳ οἰκονομίας · εἰ δέ τις τὰ τοιαῦτα ὡς νόμους καὶ δόγματα παρεισάγειν τῇ Ἐκκλησίᾳ βιάζοιτο, ἐχθρὸν μὲν αὐτὸν τῶν ἁγίων ἡγούμεθα, ἐχθρὸν δὲ τῆς ἀληθείας καὶ λυμεῶνα (62) τῆς εὐσεβείας, καὶ δίκαις καταδικάζομεν, ἃς αὐτὸς ἑαυτῷ γεγονὼς ἔνοχος παρέσχε (63).

οη'. [ιφ'.] Προκομίζεις σὺ τοὺς ἐκ Δύσεως Πατέρας (64), μᾶλλον [80] δὲ τὸν βαθὺν τοῦτον ζόφον πάσης φιλονεικείας καταχέαι τῆς οἰκουμένης. Ἐγὼ δέ σοι φῶς ἀνέσπερον τῆς εὐσεβείας καὶ νοερὸν ἀπ' αὐτῆς ἀνάψω τῆς Δύσεως, οὗ τὴν λαμπηδόνα τὸ σὸν οὐχ ὑπνστήσεται μὲν ἀφανισθῆναι σκότος (65) · [ιδ'.] Εἶπεν Ἀμβρόσιος τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Ἀπὸ τῆς σῆς αὕτη γλώττης προέρχεται ἡ ὁμίχλη. Ἀλλ' ἀντιφθέγγεται τὴν ὀρθοδοξίαν ἀστράπτων ὁ τρισόλβιος Δάμασος · καὶ θᾶττον ὁ σὸς ἐξαφανίζεται γνόφος. Καὶ γὰρ οὗτος τὴν δευτέραν σύνοδον, ἧς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ δόγματα στέργουσι, ἐπικυρῶν (66), λαμπρῶς ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνομολογεῖ ἐκπορεύεται (67) τὸ Πνεῦμα. [ιε'.] Εἶπεν Ἀμβρόσιος ἡ Αὐγουστῖνος (68). Ἄλλη πάλιν ἀχλὺς τοῦ σοῦ στόματος προχεομένη. Ἀλλὰ Κελεστῖνος (69) οὐκ εἶπεν, οὐκ ἤκουσεν, οὐκ ἐδέξατο, ἀλλὰ αὐγὴν ὀρθοδοξίας ἀστράψας τῶν σῶν ῥημάτων τὴν ἀχλὺν διασκεδάζει.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(59) Palat. f. 240 a, ἔχει.

(60) Palat. ἡ βλάστ. sine τε. Col. καὶ ἡ βλάστησις.

(61) Ep. ad Aquilei. : Ἐπιλείψει με ἡ ἡμέρα, τοὺς ἄνδρας ἐπαριθμούμενον, οὓς τῇ μὲν τῶν Πατέρων τιμῇ σεμνύνομεν, ἐν οἷς δὲ τῆς ἀληθείας παρηνέχθησαν, οὐ μιμούμεθα.

(62) Palat. λυμαιῶνα.

(63) Ep. ad Aquil. : Οὕτω γοῦν καὶ εἴ τινες φανεῖεν παρὰ τὴν δεσποτικὴν φωνὴν τὴν πάντας ἡμᾶς μυσταγωγοῦσαν, τὸ Πνεῦμα εἰπόντες ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, τὴν μὲν καινοτομίαν ὡς τὴν δεσποτικὴν φωνὴν κιβδηλεύουσαν καὶ παραχαράττουσαν ἀποστρεφόμεθα, τὸν Πατέρα δὲ αὐτῆς; σιγῶντα μάλιστα καὶ μὴ παρόντα, μηδ' ἀντιλέγοντα, οὐμενοῦν οὐ καταδικάζομεν · τοῦ γὰρ φεύγοντος οὐκ ὄντος οὔτε δι' ἑαυτοῦ, οὔτε δι' ὧν ὑπὲρ αὐτοῦ λέγειν προχειρίζεται, οὐδεὶς ἂν εἴη νοῦν ἔχων κατήγορος · κατηγορίας δὲ οὐκ οὔσης οὐδὲ ψῆφος προέρχεται τοῦ ἐγκλήματος, ψήφου δὲ καταδικαζούσης μὴ δοθείσης ὁ τολμῶν ὑβρίζειν τὸν ἔξω τούτων καθεστῶτα πάντων τῶν περιστάσεων, οὐ κατ' ἐκείνου μᾶλλον ἢ καθ' ἑαυτοῦ περιτρέπει τὸ ὄνειδος.

(64) Breviter hæc de Latinis Patribus disputatio in opusc. contra vet. Romæ asseclas cap. 9 exhibetur. In ep. ad Aquilei. præterea dixerat : Ὡς εἰ δέκα ἢ καὶ εἴκοσί τινες τῶν Πατέρων ταύτην εἶπον τὴν φωνὴν, μυρίοι δὲ οὐκ ἐφθέγξαντο. Michael Glycas apud Allat. *De consens.* III, 2, 1, p. 917 fere eodem pacto de illis tribus Patribus agit. Sunt tamen qui irrito prorsus conatu Augustinum et Hieronymum pro Photiana sententia adducant, inter quos Andronicus Camaterus, *Epistas.* c. 149, 150 (apud Beccum, *Gr. orth.* II, p. 516, 517), ex illo affert verba *Enchirid. ad Laurent.* c. 9, ex hoc vero « expositionem Symboli ad Damasum » falso eidem ascriptam (Opp. Hier. XI, 146, ed. Vallars.), ubi simpliciter Spiritus dicitur ex Patre procedens. Nec validiora ex Occidentis doctoribus arma mutuari potuit Theophanes Procopowicz op. cit. c. 4, p. 118 seq.

(65) Scilicet : nulla efficacior contra Latinos auctoritas, quam Romani pontifices, quos nunc pro placito suo testes allegare nititur, inprimis Ambrosio et Augustino Damasum et Cœlestinum opponens.

(66) Verba, ὁ τρισόλβιος Δάμασος ὁ τὴν δευτέραν — ἐπικυρῶν, « beatissimus Damasus, qui secundam synodum, cujus decretis universus orbis obsequitur, confirmavit, » — refert Maius, præfat. t. I *Vett. scr.* XXIV ed. Rom. 1831 eodem plane modo e cod. Column.

(67) Ita Vatic. et Col. Palat ἐκπορεύεσθαι.

(68) Cujus, ut Phot. epist. 11, ad Mich. Bulg. n. 11, ait cathedram et præsidium in Ephesina synodo explevit Cyrillus, quique eamdem tertiam synodum confirmavit.

(69) In Col. deest Ἀμβρόσ. ἢ Αὐγ.

οθ'. [ις'.] Καὶ τί με δεῖ περὶ τῶν ἄλλων σχολάζειν; Λέων ὁ μέγας, ὁ τὰς ἱερὰς τῆς Ῥώμης φροντίδας ἱερωτέρας ἀποδείξας, ὁ τῆς τετάρτης στῦλος συνόδου (70)· οὗτος διά τε τῶν [81] θεοπνεύστων αὐτοῦ καὶ δογματικῶν ἐπιστολῶν (71), διά τε τῶν ἀναπληρούντων αὐτοῦ τὸ προνόμιον, διά τε τῆς συμφωνίας, δι' ἧς ἐκείνην (72) τὴν μεγάλην καὶ θεόλεκτον ὁμήγυριν κατηγλάϊζε, τὴν αὐτὴν τῆς ὀρθοδοξίας φωτοχυσίαν εἰς πᾶσαν οὐ τὴν Δύσιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς Ἀνατολῆς ἀπαυγάζων ὅρια, τὸ πανάγιον Πνεῦμα διαπρυσίως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι ἀναδιδάσκει· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἕτερον τι παρὰ τὸ τῆς συνόδου φρόνημα δογματίζειν ἀνταναστησαμένους, ὅσους μὲν ἱερωσύνης βαθμὸς ἔχει, τῆς ἱερωσύνης γυμνοὺς ἀποφαίνει, ὅσοι δὲ τὴν (73) ἰδιωτῶν χώραν πληροῦσιν, εἴτε βίον ὑπέδραμον τὸν μονάδα, εἴτε πολιτείᾳ συνεξετάζονται δήμου, τῷ ἀναθέματι παραπέμπει. Καὶ γὰρ ἅπερ ἡ θεόπνευστος σύνοδος ὁρίζει, Λέων ὁ θεσπέσιος διὰ Πασχασίνου καὶ Λουκηνσίου (74) καὶ Βονιφατίου τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ἀναφανδὸν ἐπισφραγίζει, ὡς μυριάκις (75) ἔστιν αὐτῶν ἐκείνων ἀκούειν, οὐκ αὐτῶν δέ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀπεσταλκότος αὐτούς· καὶ γὰρ συνοδικὰς ἐπιστολὰς ἐπιστέλλων τῶν τοποτηρητῶν αὐτοῦ καὶ τοὺς λόγους καὶ τὸ φρόνημα καὶ τὰς ψήφους οὐκ (76) ἐκείνων ἢ αὐτοῦ γε μᾶλλον εἶναι καὶ μαρτύρεται (77) καὶ διαβεβαιοῦται· καίτοι γε καὶ εἰ μηδὲν προσῆν τοιοῦτον, ἀποχρώντως ἔχει (78) τὸ ἀντ' [82] αὐτοῦ δοῦναι τοὺς συνεδριάσαντας τῇ συνόδῳ καὶ τὸ πέρας λαβούσης ὁμολογεῖν ἐμμένειν τοῖς ἐψηφισμένοις (79).

π'. Ἀλλὰ γὰρ οὐδέν ἐντιν οἷον αὐτῶν τῶν ἱερῶν ἀκούειν ῥημάτων (80)· λέγει γὰρ (81) μετὰ τὴν

79. Sed quid opus est in aliis immorari? Leo Magnus, qui sacratas Romæ curas sanctiores adhuc demonstravit, quartæ columma synodi, tum per suas a Deo inspiratas dogmaticasque epistolas, tum per legatos, qui ejus locum obtinebant, tum per consensum suum quo magnum illum et a Deo collectum cœtum illustrabat, eamdem orthodoxiæ illustrationem non in totum tantummodo Occidentem, verum et in Orientis terminos effundens sanctissimum Spiritum ex Patre procedere, clarissima voce docet; neque id solum, sed et eos, qui quidquam aliud præter synodi sententiam statuere ausint, si sacerdotio fungantur, sacerdotio exutos pronuntiat, si vero idiotarum locum teneant sive vitæ monasticæ sese addixerint sive plebis negotiis implicentur, anathemati subjicit. Etenim quæ ea synodus a Deo inspirata decrevit, divinus hic Leo per Paschasinum, Lucentium atque Bonifacium sanctos viros palam obsignat, ut sexcenties ex ipsis illis audire licet, non vero ex ipsis duntaxat, sed et ex eo qui illos miserat. Namque synodales epistolas mittens suorum locum tenentium et sermones et sententiam et vota non eorum, sed suimetipsius esse contestatur et confirmat. Quanquam, etiamsi nihil ejusmodi adesset, sufficit tamen, quod pro se illos miserit in synodo consessuros, quodque ad finem perducta synodo se sancitis acquiescere profiteatur.

80. Verum præstat ipsamet sacra audire verba. Dicit enim (synodus) post expositionem fidei, quam

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(70) Hæc verba : « Leo M. qui sanctam Romæ pastoralem curam sanctiorem adhuc demonstravit, quique fuit quartæ synodi columen, » (Λέων —συνόδου) adducit Maius l. c. De Leone I pariter Photius epist. ad archiep. Aquilei. : Ὁ μὲν (Leo senior) τῇ τετάρτῃ καὶ οἰκουμενικῇ ἁγίᾳ συνόδῳ πολλὴν συνεισενεγκὼν τὴν συγκρότησιν διά τε τῶν εἰσ πρόσωπον αὐτοῦ σταλέντων ἱερῶν ἀνδρῶν, καὶ διὰ τῆς οἰκείας ἐπιστολῆς, δι' ἧς καὶ Νεστόριος καὶ Εὐτυχὴς καταβέβληνται, ἐν ᾗ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὰς πρὸ αὐτοῦ συνοδικὰς ψήφους, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀνεκήρυττεν ἐκπορεύεσθαι.

(71) Quo in honore semper habitæ fuerint Leonis litteræ dogmaticæ, præsertim epist. 28 ad Flavianum, ostendunt Ballerinii in admonit. eidem epistolæ præmissa (Opp. Leon. I, 751 seq. ed. Migne).

(72) Palat. f. 240 b. ἐκείνη.

(73) Allatius loco mox citando : Ὅσοι δὲ τῶν Ἰο.

(74) Vatic. f. 205 et Allat. Λουκινσίου. In epist. Chalc. conc. (Leon. epist. 98) Λουκηνσίου, ut fere alias semper.

(75) Apud Allat. μυριάκος.

(76) In Col. p. 305 deest οὐκ.

(77) Ibid. εἶναι διαμαρτύρεται.

(78) Id tamen non penitus sufficere Patres Chalcedonenses rati esse videntur, qui et solemniter a Leone confirmationem decretorum petiverunt. Vide epist. inter Leon. epp. n. 98 Ball.

(79) Hoc totum caput jam protulit Leo Allatius (contra Hotting. Romæ 1661, p. 267, 268) hac subjuncta versione : « Ex quid oportet me in aliis tempus consumere? Leo Magnus, qui sacratas Romæ curas sacratiores demonstravit, quartæ columna synodi, suis a Deo inspiratis et dogmaticis epistolis et iis quæ suam præeminentiam complent (sed potius ad legatos hoc incisum referendum videtur, qui sunt οἱ ἀναπληροῦντες τὸ προνόμιον) nec non concordia, ob (*l.* per) quam magnum illum et a Deo collectum cœtum cohonestabat, ea ipsa rectæ fidei illuminatione omnem non solum Occidentem, sed et Orientis terminos illustrans, sanctissimum Spiritum sonora voce ex Patre procedere docet; sed et omnes, qui contra synodi sententiam dogma decernere contendunt, eos, inquam, si sacerdotis dignitate adornantur, sacerdotio spoliat; si vero idiotarum (laicorum) locum tenent, sive vitæ monasticæ addicti fuerint, sive publicis plebisque negotiis implicantur, anathemati subjicit. Etenim a Deo spiratæ synodi decreta divinus hic Leo per Paschasinum, Lucentium et Bonifacium sanctos homines subsignat, ut infinitis vicibus eos audire possimus, nec solum ipsos, sed eum quoque, qui eos miserat. Namque synodales epistolas mittens, suorum locum tenentium et sermones et sententiam et calculos non eorum, sed suimetipsius esse contestatur et confirmat. Et si nihil tale adesset, tamen satis abundeque est, si loco, sui dederit eos, qui una simul in synodo assiderent, eaque cum finem habuisset, faterentur persistere perseverareque in decretis. »

(80) At enimvero nihil melius est, quam ut ipsa sacra verba audiamus, sive : At vero optimum factu erit ipsa hæc sacra verba audire — οὐδὲν οἷον ita apud Platonem in Gorgia, Demosthenem aliosque auctores classicos occurrit, ut grammatici notant.

(81) Scil. concilium Chalcedonense, ex cujus

prima et secunda synodus stabiliens tradidit : *Sufficeret igitur ad plenam pietatis cognitionem et confirmationem sapiens et salutare hoc divinæ gratiæ symbolum.* Perfectam dicit seu plenam, non autem deficientem, cui aliquid addere aut demere opus sit. Et quomodo perfectam ? Iis, quæ sequuntur, animum adverte. *De Patre enim,* inquit, *et Filio et Spiritu sancto perfectum edocet.* Et quomodo docet perfectum ? Videlicet Filium ex Patre generari clamat, Spiritum vero ex Patre procedere. Et post pauca : *Propter eos qui contra Spiritum sanctum pugnabant, sententiam olim a centum quinquaginta Patribus, qui in regia urbe convenerunt, de Spiritus sancti essentia traditam confirmat.* Et quomodo isti Spiritus sancti essentiam constituerunt ? Nimirum ubi dixerint, Spiritum a Patre procedere. Quamobrem qui aliud quidpiam præter hoc docet, abrogat et confundit et pervertit, quantum quidem ad suam audaciam attinet, ipsammet Spiritus essentiam. Deinde expende verba illa : *Propter eos qui contra Spiritum sanctum pugnabant.* Et quinam hi erant ? Olim quidem qui Macedonium loco sanctarum Scripturarum sibi ipsis magistrum constituerunt ; nunc vero, qui loco Christi sacræque illius institutionis, at non habeo quem nominem ; adeo est capite destituta ipsorum impietas qui, inquam, loco Christi ad perditionem confugiunt. Atque hæc quidem sancta synodus multilingui et a Spiritu acta voce proloquitur, Leoque sapientissimus una cum illis prædicat calculisque omnibus confirmat. Tu vero mentem iis quæ sequuntur adhibe ; versus finem namque totius sermonis pericopes ista dicit : *His igitur cum omni atque undique exacta cura et diligentia a nobis dispositis definivit sancta et œcumenica synodus* (cujus videlicet præses erat Leo, regium revera et animum et sermonem nactus). Quid definivit ? *Alteram fidem nulli licere proferre vel conscribere aut componere aut sentire aut alios docere ; eos autem qui audent componere fidem alteram aut proferre aut docere aut tradere alterum symbolum volentibus ad agnitionem veritatis converti sive ex paganismo sive ex Judaismo sive ex hæresi quacunque, hos, si episcopi fuerint aut clerici, alienos esse epi-*

A ἔκθεσιν τῆς πίστεως, ἣν ἡ πρώτη καὶ δευτέρα σύνοδος καρτύνουσα παραδέδωκεν · Ἤρκει μὲν οὖν εἰς ἐντελῆ τῆς εὐσεβείας ἐπίγνωσιν καὶ βεβαίωσιν τὸ σοφὸν καὶ σωτήριον τοῦτο τῆς θείας [83] χάριτος σύμβολον. Ἐντελῆ φησιν, οὐκ ἐλλιπῆ (82), οὐδὲ προσθήκης δεομένην ἢ ἀφαιρέσεως. Καὶ πῶς ἐντελῆ (83) ; Τοῖς ἐπαγομένοις πρόσεχε. Περί τε γὰρ, φησὶν, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον. Εἶτα πῶς ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον ; Τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀναβοᾷ γεννηθῆναι, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Καὶ μεθ' ὀλίγα · Καὶ διὰ μὲν τοὺς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ μαχομένους τὴν χρόνοις ὕστερον παρὰ τῶν ἐπὶ τῆς βασιλευούσης πόλεως ἑκατὸν πεντήκοντα συνελθόντων Πατέρων

B περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας παραδοθεῖσαν διδασκαλίαν κυροῖ. Καὶ πῶς ἐκύρωσαν οὗτοι τὴν τοῦ Πνεύματος οὐσίαν ; Ἢ δῆλον εἰπόντες τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Ὥστε ὁ ἄλλο τι παρὰ τοῦτο διδάσκων τὸ κῦρος ἀνατρέπει καὶ συγχεῖ καὶ φύρει, τό γε ἧκον εἰς τόλμαν τὴν αὐτοῦ, αὐτὴν τοῦ Πνεύματος τὴν οὐσίαν. Εἶτα, διὰ τοὺς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ μαχομένους. Καὶ τίνες ἐμάχοντο (84) ; Πάλαι μὲν οἱ Μακεδόνιον ἀντὶ τῶν ἀχράντων Λογίων διδάσκαλον (85) σφίσιν αὐτοῖς (86) ἀνειπόντες (87) · νῦν δὲ [84] οἱ ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ (88) μυσταγωγίας · ἀλλ' οὐκ ἔχω τίνα καλέσω · οὗτος ἐστὶν αὐτῶν ἀκέφαλον τὸ δυσσέβημα. πλὴν ἀντὶ τοῦ Σωτῆρος οἱ τῇ ἀπωλείᾳ προσδεδραμηκότες.

C Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἥ τε σύνοδος πολυγλώσσῳ καὶ πνευματοκινήτῳ φθέγγεται φωνῇ, καὶ Λέων ὁ πάνσοφος συναναβοᾷ καὶ ψήφοις ἁπάσαις ἐπασφαλίζεται. Σὺ δὲ τὸν νοῦν ἐπίστησον τοῖς ἑφεξῆς · πρὸς γὰρ τῷ τέλει τῆς ὅλης τοῦ λόγου περικοπῆς ὧδέ φησι (89) · Τούτων τοίνυν μετὰ πάσης πανταχόθεν ἀκριβείας τε καὶ ἐμμελείας παρ' ἡμῶν διατυπωθέντων ὥρισεν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος (ἧς δηλονότι κορυφαῖος Λέων ὁ βασιλικὸν καὶ τὸν νοῦν καὶ τὰ ῥήματα κεκτημένος). Τί ὥρισεν ; Ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι (90) προφέρειν ἢγουν συγγράφειν ἢ συντιθέναι ἢ φρονεῖν διδάσκειν ἑτέρους (91) · τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἑτέραν ἢγουν προκομίζειν ἢ διδάσκειν ἢ παραδιδόναι

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

sessione 5 sequentia pleraque verba desumpta sunt. Hard. *Conc.* t. II, p. 451 seq. Mansi, t. VII, p. 107 seq.

(82) Sic. Col. Palat. f. 241 b. ἐλλειπῆ.

(83) Col. πῶς ἐντελής.

(84) Hæc (καὶ τίνες ἐμάχοντο τῷ ἁγίῳ Πνεύματι πάλαι, κ. τ. λ.) et sequentia usque ad vocem προσδεδραμηκότες affert Leo Allatius in Exercit. contra Rob. Creyghton, Romæ 1665, p. 232 inde probans, ignotum fuisse Photio auctorem additamenti in symbolo, quod expugnabat, nec pro certo eum habuisse, illud a Nicolao I fuisse primitus introductum. « Et quinam sunt, qui bellum indixerunt Spiritui sancto ? Antiquitus quidem Macedoniani extra immaculatorum disertorumque Patrum eloquia sibimetipsis alia atque alia insusurrantes. Nunc vero extra Christi mysticam doctrinam — sed non

D habeo quem nominem (ita est eorum absque capite impietas). Nihilominus non in Salvatorem, sed in perditionem procurrentes. »

(85) Allat. l. c. ἀντὶ τῶν ἀχράντων καὶ λογίων διδασκάλων.

(86) Cf. Photii grammaticas observationes ep. 208 ad Leonem philosophum, p. 305, 306, ed. Londin.

(87) Vertendum erat : Antiquitus quidem, qui loco eloquiorum (Christi) immaculatorum Macedonium magistrum sibimet ipsis acclamarunt. Illud *alia atque alia* de suo supplevit Allatius.

(88) Col. αὐτῶν.

(89) Conc., Chalced. l. c. Hard. II, 455. Mansi VII, 118. Hefele, *Hist. concil.* t. II, p. 454.

(90) Palat. f. 242 a. ἐξῆν.

(91) Sic Col. Vatic. f. 285 b. ἑτέρως.

ἕτερον σύμβολον τοῖς ἐθέλουσιν ἐπιστρέφειν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας ἐξ Ἑλληνισμοῦ ἢ ἐξ Ἰουδαΐσμοῦ (92) ἢ γοῦν ἐξ αἱρέσεως οἱασδηποτοῦν, τούτους, εἰ μὲν εἶεν ἐπίσκοποι ἢ κληρικοί, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικοὺς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ μονάζοντες ἢ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι αὐτούς (93).

A *scopos ab episcopatu et clericos a clero, si vero monachi aut laici, fuerint anathematizari.*

πα'. Ἐμβλέψατε, οἱ τυφλοὶ (94), καὶ ἀκούσατε (95), οἱ κωφοί, οὓς τὸ σκότος κατέχει τῆς αἱρετικῆς ἐγκαθημένους δύσεως (96)· [85] ἐνατενίσατε πρὸς τὸ ἀείφωτον τῆς Ἐκκλησίας φέγγος καὶ ἐμβλέψατε πρὸς τὸν γενναῖον Λέοντα· μᾶλλον δὲ τῆς τοῦ Πνεύματος, οὗ δι' αὐτοῦ σαλπίζει καθ' ὑμῶν, ἐνωτίσασθε (97) σάλπιγγος· καὶ φρίξατε εἰ μή τινα ἄλλον δυσωπούμενοι, ἀλλά γε τὸν ὑμέτερον Πατέρα· μᾶλλον δὲ δι' αὐτοῦ καὶ τοὺς ἄλλους. οἳ (98) ταῖς προλαβούσαις συνόδοις εὐαρεστοῦντες (99) εἰς τὸν χορὸν τῶν λογάδων Πατέρων ἐγγράφονται. Σὺ Πατέρας ὀνομάζεις Αὐγουστῖνον καὶ Ἱερώνυμον καὶ τοιούτους ἄλλους· καλῶς γε ποιεῖς. οὐκ ἐφ' οἷς καλεῖς, ἀλλ' ὅτι μὴ καὶ τὴν ἀθέτησιν τῆς πατρικῆς αὐτῶν ὀνομασίας σαυτῷ ποιεῖς σεμνολόγημα. Καὶ εἰ μέχρι τούτου τὸ περὶ τῶν Πατέρων σοι μηχάνημα προήει, ὅσον ἦν ἀτελὴς ἡ κακουργία, τοσοῦτον ἂν μετριώτερον ἀπῄτει τὴν δίκην, Ἄρκειν γὰρ ἀσεβούσης γνώμης, εἰς τέλος δὲ μὴ ἐξάγειν ταύτην, περικόπτειν ἐστὶ τὴν σφοδρότητα τοῦ ἄγους· τὸ δὲ πραΰνει καὶ ἐξευμενίζεται τὸ ἀπαραίτητον τῆς δίκης. Πατράσι καθ' ὧν ἐνασελγαίνεις μορμολύττειν ἡμᾶς ἔγνως. Ἀλλ' ὅ γε τῶν Πατέρων χορὸς, οὓς κατὰ τῆς σῆς μηχανῆς προβάλλεται ἡ εὐσέβεια, Πατέρες Πατέρων (1) εἰσί· καὶ γὰρ ὅτι καὶ αὐτῶν ἐκείνων, οὓς νομίζετε Πατέρας, οὐκ ἂν ἀρνηθείητε· εἰ δέ γε ὑμεῖς, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνοι.

81. Inspicite, cæci, et audite, surdi, qui in tenebris hæretici occasus sedetis, intentis aspicite oculis lucem Ecclesiæ perpetuo fulgentem, et intuemini strenuum Leonem, imo potius Spiritus tubam quid per illum ebuccinet, audite, atque exhorrescite, si non alium quemquam, at saltem Patrem vestrum reveriti, imo potius per ipsum et cæteros, qui prioribus synodis acquiescentes inter eximios Patres recensentur. Tu Patres nominas Augustinum, Hieronymum et alios similes; ac recte facis, non ob causam propter quam illos allegas, sed quia tibi non gloriæ vertis paternum ipsorum nomen contemnere. Et sane si eousque tuum de Patribus artificium procederet, quanto esset imperfectius maleficium, tanto mitiorem pœnam exigeret. Inchoare enim impium consilium, illud vero ad finem nequaquam perducere, idem est atque resecare vehementiam sceleris, quod utique mitigat lenitque pœnæ rigorem. Larva Patrum, contra quos insolescis, territare nos tibi proposuisti. At Patrum cœtus quos tuæ machinæ objicit pietas, Patres Patrum sunt; neque enim inficias ibitis, etiam illorum hos esse Patres, quos vos pro Patribus habetis; quodsi id vos negetis, at illi certe non negabunt.

πβ'. Ἐννοήσατε τὸν ὁμόθρονον τούτοις καὶ τὴν ὁξαν ἰσοστάσιον, τὸν κλεινὸν Βιγίλιον (2)· τῇ πέμπτῃ μὲν καὶ [85] αὐτὸς ἐφειστήκει συνόδῳ· οἰκουμενικοῖς (3) δὲ καὶ αὐτὴ (4) καὶ ἁγίοις ψηφίσμασιν ἐλλαμπρύνεται (5). Οὗτος οὖν οἷα δὴ κανὼν ἀπαρέγκλητος (6) τοῖς ὀρθοῖς αὐτῆς ἐναρμοζόμενος δόγμασι (7), τά τε ἄλλα συμφώνους ἀφίησι φωνὰς (8), καὶ τὸ πανάγιον καὶ ὁμοούσιον Πνεῦμα τοῖς τε πρὸ

82. Considerate inclytum Vigilium et throno et gloria his æqualem; quintæ hic quoque synodo assistebat, quæ œcumenicis æque sanctisque decretis claruit. Hic ergo quasi norma rectissima nihilque deflectens rectis illius dogmatibus sese conformans tum in cæteris consonas emittit voces, tum sanctissimum consubstantialemque Spiritum æqualicum vetustioribus nec non cum suæ ætatis Patribus

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(92) Sic. cod. Palat. cum ed. conc. Chalc.; Vatic. f. 206 : Ἐξ Ἰουδαΐσμοῦ ἢ ἐξ Ἑλληνισμοῦ.

(93) Cf. opusc. contra vet. Romæ asseclas cap. 10.

(94) Allatius, qui (contra Creygthon p. 244) hæc verba dat usque ad illa : Τῶν λογ. Πατέρων ἐγγράφονται, legit : Ἐμβλέψατε, τυφλοί.

(95) Col. p. 306 τυφλοὶ ἀκούσατε.

(96) Occidentales summo fastu aspernatum et odio prosecutum esse Photium jam ex epistolis ejus edocti plures eruditi, inter quos Neander in *Hist. eccl.* observarunt. Cf. Phot. epist. 84, ad Marc. mon.

(97) Allat. l. c. ἐνωτίσατε.

(98) Cod. et Allat. οἱ.

(99) Col. ἐναρεστοῦντες.

(1) Patres Patrum vocat Photius eos doctores Latinos, quos ipse contra adversarium testes profert, Romanos nimirum pontifices tum alias nobilissimis titulis a se exornatos tum hic magisterii summi prærogrtiva insignitos. Notanda verba : « Quod vero etiam eorum, quos vos habetis Patres, ii Patres exsistant, non facile negaveritis; et si vos quidem negatis, haud tamen illi ipsi negaverint, » scilicet : Quos ego cito Romanos pontifices, etiam Ambrosius, Augustinus et cæteri, quos jactatis doctores, velut Patres habebunt.

(2) Sic. Palat. et Colum. ap. Maium; Vatic. Βιργιλλιον ρ et altero λ suprapositis. Allat. loco mox citando : Βιγίλλιον.

(3) Palat. et Colum. οἰκουμενικαῖς.

(4) Apud Allat. et Col. p. 307 αὕτη. Palat. Colum. et Vat. αὗτη.

(5) Colum. ἐκλαμπρύνεται.

(6) Sic Palat. et Colum., Vatic. et Allat. ἀπαρέγκλιτος.

(7) Hucusque textus hujus cap. allegatur a Maio, qui hanc versionem subjecit : « Considerate etiam sedis successorem, non minore gloria fulgentem, Vigilium, qui et ipse synodo quintæ præfuit quæ œcumenicis æque sanctisque decretis claruit. Hic ceu regula inculpabilis rectis ejus synodi sententiis consonans. »

(8) Photius, epist. 1 ad Mich. n. 15, p. 11 de Vigilio dicit : Ἐπεκύρου τὴν κοινὴν τῶν Πατέρων πίστιν λιοέλλῳ.

prima et secunda synodus stabiliens tradidit : *Sufficeret igitur ad plenam pietatis cognitionem et confirmationem sapiens et salutare hoc divinæ gratiæ symbolum.* Perfectam dicit seu plenam, non autem deficientem, cui aliquid addere aut demere opus sit. Et quomodo perfectam ? Iis, quæ sequuntur, animum adverte. *De Patre enim,* inquit, *et Filio et Spiritu sancto perfectum edocet.* Et quomodo docet perfectum ? Videlicet Filium ex Patre generari clamat, Spiritum vero ex Patre procedere. Et post pauca : *Propter eos qui contra Spiritum sanctum pugnabant, sententiam olim a centum quinquaginta Patribus, qui in regia urbe convenerunt, de Spiritus sancti essentia traditam confirmat.* Et quomodo isti Spiritus sancti essentiam constituerunt ? Nimirum ubi dixerint, Spiritum a Patre procedere. Quamobrem qui aliud quidpiam præter hoc docet, abrogat et confundit et pervertit, quantum quidem ad suam audaciam attinet, ipsammet Spiritus essentiam. Deinde expende verba illa : *Propter eos qui contra Spiritum sanctum pugnabant.* Et quinam hi erant ? Olim quidem qui Macedonium loco sanctarum Scripturarum sibi ipsis magistrum constituerunt ; nunc vero, qui loco Christi sacræque illius institutionis, at non habeo quem nominem ; adeo est capite destituta ipsorum impietas qui, inquam, loco Christi ad perditionem confugiunt. Atque hæc quidem sancta synodus multilingui et a Spiritu acta voce proloquitur, Leoque sapientissimus una cum illis prædicat calculisque omnibus confirmat. Tu vero mentem iis quæ sequuntur adhibe ; versus finem namque totius sermonis pericopes ista dicit : *His igitur cum omni atque undique exacta cura et diligentia a nobis dispositis definivit sancta et œcumenica synodus* (cujus videlicet præses erat Leo, regium revera et animum et sermonem nactus). Quid definivit ? *Alteram fidem nulli licere proferre vel conscribere aut componere aut sentire aut alios docere ; eos autem qui audent componere fidem alteram aut proferre aut docere aut tradere alterum symbolum volentibus ad agnitionem veritatis converti sive ex paganismo sive ex Judaismo sive ex hæresi quacunque, hos, si episcopi fuerint aut clerici, alienos esse epi-*

A ἔκθεσιν τῆς πίστεως, ἣν ἡ πρώτη καὶ δευτέρα σύνοδος καρτύνουσα παραδέδωκεν · Ἤρκει μὲν οὖν εἰς ἐντελῆ τῆς εὐσεβείας ἐπίγνωσιν καὶ βεβαίωσιν τὸ σοφὸν καὶ σωτήριον τοῦτο τῆς θείας [83] χάριτος σύμβολον. Ἐντελῆ φησιν, οὐκ ἐλλιπῆ (82), οὐδὲ προσθήκης δεομένην ἢ ἀφαιρέσεως. Καὶ πῶς ἐντελῆ (83) ; Τοῖς ἑπαγομένοις πρόσεχε. Περί τε γὰρ, φησὶν, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον. Εἶτα πῶς ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον ; Τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀναβοᾷ γεννηθῆναι, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Καὶ μεθ' ὀλίγα · Καὶ διὰ μὲν τοὺς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ μαχομένους τὴν χρόνοις ὕστερον παρὰ τῶν ἐπὶ τῆς βασιλευούσης πόλεως ἑκατὸν πεντήκοντα συνελθόντων Πατέρων

B περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας παραδοθεῖσαν διδασκαλίαν κυροῖ. Καὶ πῶς ἐκύρωσαν οὗτοι τὴν τοῦ Πνεύματος οὐσίαν ; Ἢ δῆλον εἰπόντες τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Ὥστε ὁ ἄλλο τι παρὰ τοῦτο διδάσκων τὸ κῦρος ἀνατρέπει καὶ συγχεῖ καὶ φύρει, τό γε ἧκον εἰς τόλμαν τὴν αὐτοῦ, αὐτὴν τοῦ Πνεύματος τὴν οὐσίαν. Εἶτα, διὰ τοὺς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ μαχομένους. Καὶ τίνες ἐμάχοντο (84) ; Πάλαι μὲν οἱ Μακεδόνιον ἀντὶ τῶν ἀχράντων Λογίων διδάσκαλον (85) σφίσιν αὐτοῖς (86) ἀνειπόντες (87) · νῦν δὲ [84] οἱ ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ (88) μυσταγωγίας · ἀλλ' οὐκ ἔχω τίνα καλέσω · οὕτως ἐστὶν αὐτῶν ἀκέφαλον τὸ δυσσέβημα . πλὴν ἀντὶ τοῦ Σωτῆρος οἱ τῇ ἀπωλείᾳ προσδεδραμηκότες.

C Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἥ τε σύνοδος πολυγλώσσῳ καὶ πνευματοκινήτῳ φθέγγεται φωνῇ, καὶ Λέων ὁ πάνσοφος συναναβοᾷ καὶ ψήφοις ἁπάσαις ἐπασφαλίζεται. Σὺ δὲ τὸν νοῦν ἐπίστησον τοῖς ἑφεξῆς · πρὸς γὰρ τῷ τέλει τῆς ὅλης τοῦ λόγου περικοπῆς ὧδέ φησι (89)· Τούτων τοίνυν μετὰ πάσης πανταχόθεν ἀκριβείας τε καὶ ἐμμελείας παρ' ἡμῶν διατυπωθέντων ὥρισεν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος (ἧς δηλονότι κορυφαῖος Λέων ὁ βασιλικὸν καὶ τὸν νοῦν καὶ τὰ ῥήματα κεκτημένος). Τί ὥρισεν ; Ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι (90) προφέρειν ἤγουν συγγράφειν ἢ συντιθέναι ἢ φρονεῖν διδάσκειν ἑτέρους (91) · τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἑτέραν ἤγουν προκομίζειν ἢ διδάσκειν ἢ παραδιδόναι

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

sessione 5 sequentia pleraque verba desumpta sunt. Hard. *Conc.* t. II, p. 451 seq. Mansi, t. VII, p. 107 seq.

(82) Sic. Col. Palat. f. 241 b. ἐλλειπῆ.

(83) Col. πῶς ἐντελής.

(84) Hæc (καὶ τίνες ἐμάχοντο τῷ ἁγίῳ Πνεύματι πάλαι, κ. τ. λ.) et sequentia usque ad vocem προσδεδραμηκότες affert Leo Allatius in Exercit. contra Rob. Creygthon, Romæ 1665, p. 232 inde probans, ignotum fuisse Photio auctorem additamenti in symbolo, quod expugnabat, nec pro certo eum habuisse, illud a Nicolao I fuisse primitus introductum. « Et quinam sunt, qui bellum indixerunt Spiritui sancto ? Antiquitus quidem Macedoniani extra immaculatorum disertorumque Patrum eloquia sibimetipsis alia atque alia insusurrantes. Nunc vero extra Christi mysticam doctrinam — sed non

D habeo quem nominem (ita est eorum absque capite impietas). Nihilominus non in Salvatorem, sed in perditionem procurrentes. »

(85) Allat. l. c. ἀντὶ τῶν ἀχράντων καὶ λογίων διδασκάλων.

(86) Cf. Photii grammaticas observationes ep. 208 ad Leonem philosophum, p. 305, 306, ed. Londin.

(87) Vertendum erat : Antiquitus quidem, qui loco eloquiorum (Christi) immaculatorum Macedonium magistrum sibimet ipsis acclamarunt. Illud *alia atque alia* de suo supplevit Allatius.

(88) Col. αὐτῶν.

(89) Conc., Chalced. l. c. Hard. II, 455. Mansi VII, 118. Hefele, *Hist. concil.* t. II, p. 454.

(90) Palat. f. 242 a. ἐξῆν.

(91) Sic Col. Vatic. f. 285 b. ἑτέρως.

ἕτερον σύμβολον τοῖς ἐθέλουσιν ἐπιστρέφειν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας ἐξ Ἑλληνισμοῦ ἢ ἐξ Ἰουδαΐσμοῦ (92) ἢ γοῦν ἐξ αἱρέσεως οἱασδηποτοῦν, τούτους, εἰ μὲν εἶεν ἐπίσκοποι ἢ κληρικοί, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικοὺς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ μονάζοντες ἢ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι αὐτούς (93).

A *scopos ab episcopatu et clericos a clero, si vero monachi aut laici, fuerint anathematizari.*

πα'. Ἐμβλέψατε, οἱ τυφλοὶ (94), καὶ ἀκούσατε (95), οἱ κωφοὶ, οὓς τὸ σκότος κατέχει τῆς αἱρετικῆς ἐγκαθημένους δύσεως (96)· [85] ἐνατενίσατε πρὸς τὸ ἀείφωτον τῆς Ἐκκλησίας φέγγος καὶ ἐμβλέψατε πρὸς τὸν γενναῖον Λέοντα· μᾶλλον δὲ τῆς τοῦ Πνεύματος, οἷα δι' αὐτοῦ σαλπίζει καθ' ὑμῶν, ἐνωτίσασθε (97) σάλπιγγος· καὶ φρίξατε εἰ μή τινα ἄλλον δυσωπούμενοι, ἀλλά γε τὸν ὑμέτερον Πατέρα· μᾶλλον δὲ δι' αὐτοῦ καὶ τοὺς ἄλλους, οἳ (98) ταῖς προλαβούσαις συνόδοις εὐαρεστοῦντες (99) εἰς τὸν χορὸν τῶν λογάδων Πατέρων ἐγγράφονται. Σὺ Πατέρας ὀνομάζεις Αὐγουστῖνον καὶ Ἱερώνυμον καὶ τοιούτους ἄλλους· καλῶς γε ποιεῖς. οὐκ ἐφ' οἷς καλεῖς, ἀλλ' ὅτι μὴ καὶ τὴν ἀθέτησιν τῆς πατρικῆς αὐτῶν ὀνομασίας σαυτῷ ποιεῖς σεμνολόγημα. Καὶ εἰ μέχρι τούτου τὸ περὶ τῶν Πατέρων σοι μηχάνημα προήει, ὅσον ἦν ἀτελὴς ἡ κακουργία, τοσοῦτον ἂν μετριώτερον ἀπῄτει τὴν δίκην. Ἄρκειν γὰρ ἀσεβούσης γνώμης, εἰς τέλος δὲ μὴ ἐξάγειν ταύτην, περικόπτειν ἐστὶ τὴν σφοδρότητα τοῦ ἄγους· τὸ δὲ πραύνει καὶ ἐξευμενίζεται τὸ ἀπαραίτητον τῆς δίκης. Πατράσι καθ' ὧν ἐνασελγαίνεις μορμολύττειν ἡμᾶς ἔγνως. Ἀλλ' ὅ γε τῶν Πατέρων χορὸς, οὓς κατὰ τῆς σῆς μηχανῆς προβάλλεται ἡ εὐσέβεια, Πατέρες Πατέρων (1) εἰσί· καὶ γὰρ ὅτι καὶ αὐτῶν ἐκείνων, οὓς νομίζετε Πατέρας, οὐκ ἂν ἀρνηθείητε· εἰ δέ γε ὑμεῖς, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνοι.

81. Inspicite, cæci, et audite, surdi, qui in tenebris hæretici occasus sedetis, intentis aspicite oculis lucem Ecclesiæ perpetuo fulgentem, et intuemini strenuum Leonem, imo potius Spiritus tubam quid per illum ebuccinet, audite, atque exhorrescite, si non alium quemquam, at saltem Patrem vestrum reveriti, imo potius per ipsum et cæteros, qui prioribus synodis acquiescentes inter eximios Patres recensentur. Tu Patres nominas Augustinum, Hieronymum et alios similes; ac recte facis, non ob causam propter quam illos allegas, sed quia tibi non gloriæ vertis paternum ipsorum nomen contemnere. Et sane si eousque tuum de Patribus artificium procederet, quanto esset imperfectius maleficium, tanto mitiorem pœnam exigeret. Inchoare enim impium consilium, illud vero ad finem nequaquam perducere, idem est atque resecare vehementiam sceleris, quod utique mitigat lenitque pœnæ rigorem. Larva Patrum, contra quos insolescis, territare nos tibi proposuisti. At Patrum cœtus quos tuæ machinæ objicit pietas, Patres Patrum sunt; neque enim inficias ibitis, etiam illorum hos esse Patres, quos vos pro Patribus habetis; quodsi id vos negetis, at illi certe non negabunt.

πβ'. Ἐννοήσατε τὸν ὁμόθρονον τούτοις καὶ τὴν δόξαν ἰσοστάσιον, τὸν κλεινὸν Βιγίλιον (2)· τῇ πέμπτῃ μὲν καὶ [85] αὐτὸς ἐφειστήκει συνόδῳ· οἰκουμενικοῖς (3) δὲ καὶ αὐτὴ (4) καὶ ἁγίοις ψηφίσμασιν ἐλλαμπρύνεται (5). Οὗτος οὖν οἷα δὴ κανὼν ἀπαρέγκλητος (6) τοῖς ὀρθοῖς αὐτῆς ἐναρμοζόμενος δόγμασι (7), τά τε ἄλλα συμφώνους ἀφίησι φωνὰς (8), καὶ τὸ πανάγιον καὶ ὁμοούσιον Πνεῦμα τοῖς τε πρὸ

82. Considerate inclytum Vigilium et throno et gloria his æqualem; quintæ hic quoque synodo assistebat, quæ œcumenicis æque sanctisque decretis claruit. Hic ergo quasi norma rectissima nihilque deflectens rectis illius dogmatibus sese conformans tum in cæteris consonas emittit voces, tum sanctissimum consubstantialemque Spiritum æqualicum vetustioribus nec non cum suæ ætatis Patribus

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(92) Sic. cod. Palat. cum ed. conc. Chalc.; Vatic. f. 206 : Ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ ἢ ἐξ Ἑλληνισμοῦ.

(93) Cf. opusc. contra vet. Romæ asseclas cap. 10.

(94) Allatius, qui (contra Creygthon p. 244) hæc verba dat usque ad illa : Τῶν λογ. Πατέρων ἐγγράφονται, legit : Ἐμβλέψατε, τυφλοί.

(95) Col. p. 306 τυφλοὶ ἀκούσατε.

(96) Occidentales summo fastu aspernatum et odio prosecutum esse Photium jam ex epistolis ejus edocti plures eruditi, inter quos Neander in *Hist. eccl.* observarunt. Cf. Phot. epist. 84, ad Marc. mon.

(97) Allat. l. c. ἐνωτίσατε.

(98) Cod. et Allat. οἱ.

(99) Col. ἐναρεστοῦντες.

(1) Patres Patrum vocat Photius eos doctores Latinos, quos ipse contra adversarium testes profert, Romanos nimirum pontifices tum alias nobilissimis titulis a se exornatos tum hic magisterii summi prærogrtiva insiguitos. Notanda verba : « Quod vero etiam eorum, quos vos habetis Patres, ii Patres exsistant, non facile negaveritis; et si vos quidem negatis, haud tamen illi ipsi negaverint, » scilicet : Quos ego cito Romanos pontifices, etiam Ambrosius, Augustinus et cæteri, quos jactatis doctores, velut Patres habebunt.

(2) Sic. Palat. et Colum. ap. Maium; Vatic. Βιργιλλιον ρ et altero λ supraposits. Allat. loco mox citando : Βιγίλλιον.

(3) Palat. et Colum. οἰκουμενικαῖς.

(4) Apud Allat. et Col. p. 307 αὕτη. Palat. Colum. et Vat. αὐτη.

(5) Colum. ἐκλαμπρύνεται.

(6) Sic Palat. et Colum., Vatic. et Allat. ἀπαρέγκλιτος.

(7) Hucusque textus hujus cap. allegatur a Maio, qui hanc versionem subjecit : « Considerate etiam sedis successorem, non minore gloria fulgentem, Vigilium, qui et ipse synodo quintæ præfuit quæ œcumenicis æque sanctisque decretis claruit. Hic ceu regula inculpabilis rectis ejus synodi sententiis consonans. »

(8) Photius, epist. 1 ad Mich. n. 15, p. 11 de Vigilio dicit : Ἐπεκύρου τὴν κοινὴν τῶν Πατέρων πίστιν λιοέλλῳ.

similique zelo ex Patre procedere enuntiavit, illosque, qui quidpiam aliud in ratione dogmatis præter unanimem et communem Catholicorum fidem producere auderent, eidem anathematis vinculo subjecit.

83. Videas vero bonum quoque probumque Agathonem iisdem recte factis gloriantem ; nam et ipse sextam synodum, quæ itidem inter œcumenicas emicat, præsens non corpore sed animo omnique studio per suos legatos concelebrabat et collustrabat ; ideo et symbolum sinceræ nostræ puræque fidei sine ulla variatione aut innovatione ad normam præcedentium synodorum conservavit illosque qui aliquid eorum, quæ ibi sanciuntur, imo potius ab initio sancita erant, audeant removere, ad diras æquales confirmans et obsignans rejicit.

84. Quomodo autem silentio præteream Romanos pontifices Gregorium et Zachariam, viros qui et virtute claruerunt et divinæ sapientiæ doctrinis gregem suum auxerunt, imo et miraculorum donis effulserunt ? Etenim licet neuter eorum in synodo œcumenica consideret, attamen palam et luculenter ad imitationem illorum sanctissimum Spiritum ex Patre procedere docuerunt. Et Gregorius quidem non multo post sextam synodum floruit, Zacharias vero centum sexaginta quinque post annis ; hique traditum a Domino Patribusque dogma in animo tanquam in puro intemeratoque thalamo custodientes inde illud integrum atque incorruptum, alter Latina lingua, alter sermone Græco fidelibus populis exhibentes, Christo vero Deo et nostrarum animarum sponso per pium cultum gregem su[illegible] copularunt. Verum, ut jam dixi, hic sapiens Zacharias tum alia sacra scripta sancti Gregorii, tum utilissimas illas in modum dialogi concinnatas ora-

A αὐτοῦ καὶ τοῖς σὺν αὐνῷ Πατράσιν ἐν ἴσῳ καὶ ὁμοίῳ ζήλῳ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνεκήρυξεν ἐκπορεύεσθαι καὶ τοὺς εἴ τι ἄλλο κατὰ λόγον δόγματος παρὰ τὴν ὁμόψηφον (9) καὶ κοινὴν τῶν εὐσεβούντων πίστιν προάγειν ἔλοιντο (10) τοῖς ἴσοις δεσμοῖς τοῦ ἀναθέματος ὑπηγάγετο (11).

πγ'. [ιθ'.] Ἴδοις δ' ἂν καὶ τὸν καλὸν καὶ ἀγαθὸν Ἀγάθωνα τοῖς αὐτοῖς ἀνδραγαθήμασι σεμνυνόμενον · καὶ γὰρ αὐτὸς (12) [87] τὴν ἕκτην σύνοδον (οἰκουμενικῷ δὲ καὶ αὐτὴ διαλάμπει ἀξιώματι), παρὼν, εἰ καὶ μὴ σώματι, γνώμῃ δὲ καὶ πάσῃ σπουδῇ, διὰ τῶν αὐτοῦ τοποτηρητῶν συνεκρότει τε ταύτην καὶ κατηγλάϊζε (13) · διὸ τό τε σύμβολον τῆς εἰλικρινοῦς ἡμῶν καὶ καθαρᾶς πίστεως ἀπαράλλακτον καὶ κατὰ τὰς προλαβούσας συνόδους ἀκαινοτόμητον συνετήρησε B καὶ τοὺς παρακινεῖν τι τῶν ὅσα δογματίζει θρασυνομένους, μᾶλλον τῶν ἐξ ἀρχῆς δογματισθέντων, ἐπισφραγίζων (14) εἰς τὰς ἴσας ἀρὰς ἀποῤῥίπτει.

πδ'. [κ'.] Πῶς δ' ἂν παρέλθοιμι σιγῇ τοὺς ἀρχιερέας Ῥώμης, Γρηγόριόν τε καὶ Ζαχαρίαν, ἄνδρας ἀρετῇ διαπρέψαντας καὶ διδασκαλίαις θεοσόφοις τὸ ποίμνιον συναυξήσαντας, ναὶ δὴ καὶ θαυμάτων χαρίσμασι διαλάμψαντας (15) ; Καὶ γὰρ τούτων εἰ καὶ μηδέτερος οἰκουμενικοῖς προνομίοις ἀνηγμένῃ συνεδρίασε συνόδῳ, ἀλλ' οὖν λαμπρῶς τε καὶ περιφανῶς κατὰ μίμησιν ἐκείνων τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς θεολογοῦσι ἐκπορεύεσθαι. Ὁ μὲν μετὰ τὴν ἕκτην (16) οὐ πολλοῦ ῥυέντος ἐνακμάσας χρόνου ὁ θεῖος Γρηγόριος · Ζαχαρίας δὲ ὁ θεσπέσιος πέντε καὶ ἑξήκοντα καὶ ἑκατὸν ὕστερον ἔτεσιν (17) · οἳ τὸ C Δεσποτικὸν καὶ πατρικὸν δόγμα [88] καὶ κήρυγμα ὡς ἐν ἀχράντῳ τῇ ψυχῇ καὶ καθαρᾷ θαλαμεύοντες παστάδι ἐκεῖθεν ἀκήρατον, ὁ μὲν τῇ Λατινίδι γλώσσῃ, ὁ δὲ τῇ Ἑλλάδι φράσει, Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ καὶ νυμφίῳ τῶν ψυχῶν ἡμῶν διὰ τῆς εὐσεβοῦς (18) λατρείας τὸ ποίμνιον συνηρμόσαντο. Ἀλλ' ὥσπερ εἶπον, οὗτος ὁ σοφὸς Ζαχαρίας (19) ἄλλα τε τῶν ἱερῶν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(9) Vatic. ὁμόψυφον ; recte Allat. ut supra ; ὁμόψυφον fort. pro ὁμόψυχον.

(10) Palat. f. 243 b. προάγειν ἐθέλοιντο.

(11) Caput integrum jam Allatius contra Hottinger p. 269 adduxit : « Versate mente hisce sede comparem et gloria æqualem, laude inclytum Vigilium, qui quintæ synodo interfuit œcumenicis sanctisque calculis celebratæ. Hic itaque veluti regula inconcussa atque immota rectis illius sese adaptans dogmatibus, aliis concordes emittit voces, et sanctissimum et consubstantialem Spiritum una simul cum Patribus, qui ante eum et cum eo fuerunt, simili parique zelo et studio ex Patre procedere prædicavit, et eos qui alienum a fide dogma extra unanimem universalemque fidelium mentem publicare præsumerent, iisdem anathematis vinculis submisit. »

(12) K. γὰρ καὶ αὐτός habet Column.

(13) Maius præf. cit. p. XXIV, XXV : « Videsis etiam præclarum Agathonem, paribus recte gestis celebrem ; nam et hic sextam synodum, quæ œcumenico æque honore fulget, etsi non corpore præsens, mente tamen omnisque studio per suos legatos congregavit ac decoravit. »

(14) Palat, f. 243 b. ἐπισφραγίζει. Col. ἐπίσφραγίζειν.

(15) Hæc iisdem verbis a Card. Maio l. c. p. XXV, allegantur : « Cur autem silentio premam Pomæ pontifices, Gregorium et Zachariam, homines virtute fulgentes, qui doctrinis divina sapientia plenis gregem informaverunt, et miraculorum quoque gratia claruerunt ? » Cf. cum hoc cap. opusc. contra scnioris Romæ asseclas, cap. 11.

(16) Sæpe Græci Gregorium II, quem et ipsum Dialogum vocant, cum Gregorio I confundunt ; Gregorius M. ante concilium VI floruit, post illud Gregorius II.

(17) Verba : Ὁ μὲν μετὰ — ἔτεσιν, pariter ex cod. Colum. exscripserat Em. Amphiloch. editor et ita verterat : « Divus quidem Gregorius paulo post sextam synodum floruit ; admirabilis vero Zacharias centum sexaginta quinque post annos exstitit. « Si Zachariam, qui ab a. 741 usque ad a. 752 pontificatum tenuit, 165 annis post concilium VI, vel post Gregorium II vixisse censet Photius, gravissime fallitur ; minus vero, si 165 annis post Gregorium I (590-604).

(18) Col. p. 308, διὰ τῆς εὐσεβούσης.

(19) Ieta verba, οὗτος ὁ σ. Ζ. — σάλπιγγος (Hic sapiens Zacharias cum alia sancti Gregorii scripta, tum etiam utile illud opus dialogi forma præditum Græca tuba universo orbi proclamavit) dat Maius

γραμμάτων τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου καὶ τὰς ὡς ἐν διαλόγῳ τυπουμένας ὠφελείας διὰ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν οἰκουμένην ἀπήχησε σάλπιγγος (20)· αὕτη τοίνυν ἡ θεοφόρος ξυνωρὶς πρὸς τῷ τέλει τοῦ δευτέρου τῶν διαλόγων, ἡνίκα καὶ τῷ ἀρχιδιακόνῳ Πέτρῳ (ἀνὴρ δ' ἦν οὗτος θεοφιλὴς) διαπορουμένῳ, τί δήποτε μᾶλλον τῷ βραχεῖ τῶν ἁγίων λειψάνων ἢ τοῖς ὁλοκλήροις τῶν θαυμάτων πάρεισιν αἱ δυνάμεις (21), ἄμφω μὲν λύσιν ἐπάγει (22) [89] τῆς θείας χάριτος ἀπολαύειν· μᾶλλον δὲ τὴν ἐνέργειαν ἐπιδείκνυσθαι τῷ βραχεῖ· ἐπειδὴ περὶ μὲν (23) τῶν ὁλοκλήρων οὐδενὶ διανίσταται λογισμὸς, μὴ τῶν ἁγίων, ὧν λέγεται, εἶναι· οὐδ' ὅτι μὴ βρύειν ταῦτα δύναται θαυμάτων ἐπιστασίᾳ τῶν καλλινίκων ψυχῶν, αἳ τοῖς τῶν σωμάτων συνδιήθλησαν ἀγῶσι καὶ πόνοις· οὐκ ὀλίγοις δὲ τῶν ἀσθενέστερον ταῦτα (24) διακειμένων τῷ δισταγμῷ τὸ βραχὺ καθυβρίζεται, ὅτιπερ ἁγίων οὐκ ἔστιν, ἀφ' ὧν ὀνομάζονται, καὶ ὅτί μὴ τῆς αὐτῆς καὶ ταῦτα καταξιοῦται χάριτός τε καὶ ἐπιφοιτήσεως· διὰ τοῦτο μᾶλλον ἐν οἷς τὸ ἀμφίβολον ἐδόκει κρατεῖν, ἐν ἐκείνοις ὑπὲρ ἐλπίδα πᾶσαν τῷ τε πλήθει καὶ μεγέθει ἡ ἐνυπόστατος καὶ ἀκένωτος πηγὴ τῶν ἀγαθῶν εἰς τὸ δαψιλέστερον πηγάζει τὰ θαύματα. Τὴν οὖν εἰρημένην [90] ἀπορίαν ὁ μὲν, ὡς ἔφθην εἰπὼν, Λατινίδι, ὁ δὲ δι' Ἑλληνιζούσης ἑρμηνείας μετὰ καὶ πολλῶν ἄλλων προδιακρινηθέντων (25) ἐπιλυσάμενος ὧδέ πως μετ' ὀλίγον ἐπάγει· Τὸ παράκλητον Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς προέρχεται καὶ ἐν τῷ Υἱῷ διαμένει (26).

A tiones per Græcæ linguæ tubam in orbem universum evulgavit. Hi duo igitur divini viri juxta finem secundi dialogi, quando et archidiacono Petro (vir autem hic erat Dei amans) dubitanti, cur exiguis et minutis sanctorum reliquiis potius quam integris (corporibus) miraculorum virtutes adsint, respondet utrisque sane adesse divinam gratiam, magis autem operationem ostendi in exiguis reliquiarum frustulis; nam de integris nemo ambigit, quin sanctorum illorum sint, quorum dicuntur, et quin possint, miraculis manare intuitu gloriosarum animarum, quæ in illis corporibus labores ac certamina sustinuerunt; non pauci autem infirmiorum exiguas illas spernunt particulas dubitando, ne forte illorum non sint sanctorum, quorum nominibus insigniuntur, neve sint eadem gratia et virtute præditæ; idcirco ubi dubium obtinere videbatur, ibi potius supra omnem spem supersubstantalis (personalis) et inexhaustus bonorum fons uberiora et majora effundit miracula. Pradictam igitur dubitationem alter ut dixi, Latina lingua, alter Græca interpretatione, multis quoque aliis exhibitis explicationibus ubi solverunt, hæc verba paulo post subdunt: ***Paraclitus Spiritus a Patre procedit et in Filio permanet*** [76].

[76] **Joan. xvi, 7.**

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

e cod. Colum. Exstat versio Zachariæ, quæ minime incorrupta servata est, t. VI, ed. Maur. (MIGNE t. LXXVII et LXVI).

(20) « Eamdem narrationem habes apud Photium etiam in *Bibliotheca*, cod. 252, quo loco de utroque pontifice perhonorifice loquitur, et egregium illud opus de Vitis sanctorum perutile judicat, neque fidem ullam ei denegat. » — MAIUS.

(21) Quæstio Petri apud Gregor. *Dialog.* lib. II, c. 38 (MIGNE, LXVI, p. 204: « Quidnam esse dicimus, quod plerumque in ipsis quoque patrociniis (sc. reliquis integris, ut Cangius pluribus probat) martyrum sic esse sentimus, ut non tanta per corpora sua, quanta beneficia per reliquias ostendant, atque illic majora signa faciant, ubi minime per semetipsos jacent? » Græce (ibid. p. 203): Τί τοῦτο εἶναι λέγομεν, ὅπερ ἐν τοῖς τῶν ἁγίων μαρτύρων λειψάνοις θεωροῦμεν γινόμενον; πλεῖον γὰρ σχεδὸν εἰπεῖν, θαυματουργίαι ἐπιτελοῦνται ἐν τοῖς εὐκτηρίοις, ἐν οἷς λείψανα ἐπ' ὀνόματι αὐτῶν κατατίθενται, ἤπερ ἐν ᾧ τὰ τούτων κατάκεινται σώματα· πληρεστάτως μὲν οὖν κἀκεῖ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν εἶναι πιστεύομεν, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτῶν σώμασιν· ἐκεῖ δὲ μᾶλλον μεγάλα σημεῖα ἐπιδεικνύουσιν ἔνθα ὅλῳ τῷ σώματι οὐ κατάκεινται.

(22) Responsio sancti Gregorii in vulgata versione Græca hæc est: Ἔνθα τὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων σώματα κεῖνται, δισταγμὸς, Πέτρε, οὐκ ἔστιν, ὅτι πολλὰ σημεῖα δύνανται ἐπιδεῖξαι, ὥσπερ καὶ ποιοῦσιν· τοῖς γὰρ καθαρῷ τῷ λογισμῷ προσερχομένοις ἀμέτρητα θαύματα ἐπιδεικνύουσι. Διὰ δὲ τὸ ἐν δισταγμῷ ὑπάρχειν τοὺς ἀσθενέστερον τῷ λογισμῷ διακειμένους, ὡς μὴ παρεῖναι τοὺς ἁγίους, ἔνθα τὰ αὐτῶν ὁλικῶς οὐ κατάκεινται σώματα, καὶ ὡς ἐκ τούτου τοὺς προσερχομένους μὴ εἰσακούεσθαι, ἐκεῖ μᾶλλον αὐτοὺς ἀναγκαιόν ἐστι μεγάλα σημεῖα ἐπιδεῖξαι, ἔνθα περὶ τῆς αὐτῶν παρουσίας ὁ ἀσθενὴς λογισμὸς διστάζει· ὧν δὲ ὁ νοῦς ἡδραιωμένος ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχει, οὗτοι ἐν τῷ τῆς πίστεως ἀξιώματι ὄντες, γινώσκουσιν, ὅτι εἰ καὶ μὴ κεῖνται αὐτῶν ἐκεῖσε τὰ σώματα, πλὴν ὅμως τοῦ ταῖς εὐχαῖς εἰσακούειν μὴ ἀπολιμπάνεσθαι αὐτούς. Textus originalis hic est: « Ubi in suis corporibus sancti martyres jacent, dubium, Petre, non est, quod multa valeant signa demonstrare, sicut et faciunt; et pura mente quærentibus innnmera miracula ostendunt. Sed quia ab infirmis potest mentibus dubitari, utrumne ad exaudiendum ibi præsentes sint, ubi constat quia in suis corporibus non sint, ibi necesse est, eos majora signa ostendere, ubi de eorum præsentia potest mens infirma dubitare. Quorum vero mens in Deo fixa est, tanto magis habet fidei meritum, quanto illic eos novit et non jacere corpore et tamen non deesse ab exauditione. »

(23) Col. deest μέν.

(24) Col. ἀσθενέστερον περὶ ταῦτα.

(25) Palat. f. 244 b. προδιενκρινηθέντων· * Col. προδιευκρινηθέντων.

(26) Revera sic legitur in Græca versione. Post verba (not. 7) citata immediate hæc sequuntur: Ὅθεν τοίνυν καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰ. Χρ., ἵνα πίστιν τοῖς μαθηταῖς προσθῇ, εἶπεν· Εἰ μὴ ἐγὼ ἀπέλθω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς. Φανερὸν οὖν ὑπάρχει, ὅτι τὸ παράκλητον Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς προέρχεται καὶ ἐν τῷ Υἱῷ διαμένει. Τίνος οὖν χάριν ἑαυτὸν ὁ Υἱὸς πορευθῆναι λέγει, ἵνα ἐκεῖνος ἔλθῃ, ὅστις οὐδέποτε ἀπ' αὐτοῦ ἐχωρίσθη; οἱ μαθηταὶ ἐν σαρκὶ τὸν Κύριον ὁρῶντες, τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦτον πάντοτε θεωρεῖν ἐπεθύμουν· ὀρθῶς οὖν αὐτοῖς ἐρρέθη· Εἰ μὴ ἀπέλθω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἔρχεται, τουτέστιν· Εἰ μὴ τὸ σῶμα ἀποκρύψω, τί ἐστιν ὁ τοῦ πνεύματος πόθος, οὐ δεικνύω, καὶ εἰ μὴ ἐμὲ καταλείψητε σωματικῶς θεωρεῖν, οὐδέποτε μανθάνετε πνευματικῶς με ἀγαπᾷν. His verbis quoque utitur Andr. Camaterus c. 148 (ap. Beccum, *Gr. orth.* II, 515). Verum Latinus Gregorii

85. Sacram hanc doctrinam Joannes Baptista primus in lege gratiæ declaravit, ab ipso vero fidelium multitudo hausit, et fides catholica perpetuo in ea gloriatur. Etenim ille homo propemodum superhumanus fontem vitæ atque immortalitatis, Dominum universi orbis conditorem mundique expiatorem undis Jordanis baptizans cœlosque apertos intuens, prodigium prodigiis comprobatum, in specie columbæ sanctissimum Spiritum descendentem vidit; emisit autem vocem vera Verbi vox, dum hæc portenta vidit: *Vidi Spiritum tanquam columbam descendentem et manentem super ipsum* [77]. Manet igitur descendens a Patre Spiritus super Filium, vel si mavis in Filio; nullam enim hoc loco varietatem differentia casuum inducit. Et Isaias propheta cœlitus similia his vaticinans et vaticinium in Christi personam referens, *Spiritus Domini*, inquit, *super me, eo quod unxerit Dominus me* [78]. Audisti aliquando inclytos illos Gregorium et Zachariam (hi enim forsan magis erunt appositi tuæ impudentiæ in verecundiam restituendæ), audisti, inquam, illos asserentes, Spiritum in Filio manere; et quomodo non inde confestim ad Pauli commigrasti vocem, qua dicit: *Spiritum Filii sui* [79]? Certo loco effingendæ monstrosæ processionis facile intellexisses, merito dici Spiritum Filii, quoniam Spiritus manet in Filio. Mansio enim Spiritus in Filio causa non occulta nec nimium abstrusa fuerit, cur dicatur Spiritus Filii. Quid namque propius intelligendum

A [91] πε'. Ταύτην τὴν ἱερολογίαν ὁ (27) πρόδρομος μὲν τῶν ἐν τῇ χάριτι πρῶτος (28) ἀνεῖπε (29), τῶν πιστῶν δὲ παρ' αὐτοῦ τὸ πλῆθος ἐμυήθη, καὶ ἡ εὐσέβεια διαπαντὸς ὁρᾶται ταύτῃ λαμπρυνομένη. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος ὁ μικροῦ δέω (30) φάναι ὑπὲρ ἄνθρωπόν (31) ἄνθρωπος τὴν πηγὴν τῆς ζοῆς καὶ τῆς ἀθανασίας, τὸν τοῦ παντὸς Δεσπότην καὶ Δημιουργὸν τὸ τοῦ κόσμου καθάρσιον (32) ῥείθροις βαπτίζων Ἰορδάνου καὶ τοὺς οὐρανοὺς ὁρῶν ἀνεῳγμένους (33), θαῦμα θαύμασι μαρτυρούμενον, ἐν εἴδει μὲν περιστερᾶς τὸ πανάγιον Πνεῦμα κατερχόμενον ἐθεάσατο· ἀφῆκε δὲ φωνὴν ἡ ἀληθῶς τοῦ Λόγου φωνὴ ἐν τῷ ὁρᾶν τὰ ἀθέατα· Εἶδον (34) τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν καὶ μένον ἐπ' αὐτόν (35). Μένει τοίνυν [92] καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ B Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἐπὶ τὸν Υἱόν· εἰ βούλει δὲ, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ· οὐδεμίαν γὰρ ἐνταῦθα παραλλαγὴν ἡ τῶν πτώσεων (36) εἰσάγει διαφορά. Καὶ ὁ προφήτης δὲ Ἡσαΐας ἄνωθεν τὰ παραπλήσια χρησμολογῶν καὶ τὸν χρησμὸν εἰς πρόσωπον ἀναφέρων Χριστοῦ· Πνεῦμα Κυρίου, φησὶν (37), ἐπ' ἐμέ· οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με. Ἤκουσάς ποτε τῶν κλεινῶν ἐκείνων Γρηγορίου ἢ Ζαχαρίου (τάχα γὰρ σου μᾶλλον οὗτοι τὸ ἀναιδὲς διαλύουσιν (38) εἰς αἰδώ)· ἤκουσας λεγόντων αὐτῶν· Τὸ Πνεῦμα ἐν τῷ Υἱῷ μένει· καὶ πῶς εὐθὺς οὐκ ἀνέδραμες ἐκεῖθεν εἰς τὴν τοῦ Παύλου φωνὴν, δι' ἧς φησι. Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ (39), καὶ ἀντὶ τοῦ τερατολογεῖν τὴν ἐκπόρευσιν διανέστης εἰς τὸ νοεῖν, ὡς ἐπεὶ τὸ Πνεῦμα μένει

[77] Joan. I, 32 [78] Isa. LXI, 2; Luc. IV, 18, [79] Galat., IV, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

textus est ejusmodi: « Unde ipsa quoque Veritas, C ut fidem discipulis augeret, dixi: *Si non abiero, Paracletus non veniet ad vos* (*Joan.* XVI, 7). Cum enim constet, quia Paracletus Spiritus *a Patre semper procedit et Filio*, cur se Filius recessurum dicit, ut ille veniat, qui a Filio nunquam recedit? Sed quia discipuli in carne Dominum videntes, corporeis hunc oculis semper videre sitiebant, recte eis dicitur: *Nisi ego aberio, Paracletus non veniet:* ac si aperte diceretur: Si corpus non subtraho, quis sit amor Spiritus, non ostendo, et nisi me desieritis corporaliter cernere, nunquam me dicetis spiritualiter amare. » — Contextus sane talis est, ut ex Græco per se deprehendi non potuerit suppressa assertio processionis Spiritus sancti a Filio; illud ἐν τῷ Υἱῷ διαμένει respondet verbis: Ὅστις ἀπ' αὐτοῦ οὐδέποτε ἐχωρισθη. Indubitata vero est Latini textus veritas ex omnibus exemplaribus; indubitatum non minus, Gregorium M. pluribus in locis D dogma de processione Spiritus sancti ex Patre et Filio asseruisse, ut *Moral.* lib. I, c. 30; V, c. 65, hom. 26 in Evang. ubi ait: « Spiritus sancti missio ipsa processio est, qua de Patre procedit et Filio. » — Plura ejus testimonia collegit Æneas Parisiensis c. Græc. 56-59. (MIGNE t. CXXI, p. 711, 712). Jam Joannes Diaconus lib. IV, c, 75 de vita B. Gregorii scribit: « Quos libros (dialogos) Zacharias, S. Rom. Ecclesiæ episcopus, Græco Latinoque sermone doctissimus, temporibus Constantini imperatoris, post annos ferme 175 in Græcam linguam convertens orientalibus Ecclesiis divulgavit; quamvis *astuta Græcorum perversitas in commemoratione Spiritus sancti a Patre procedentis nomen Filii suaptim radens abstulerit.* » Etiam Hugo Etherianus (lib. III. c. 121, p. 1259) qui id fortassis ex hoc ipso Photii opere deprehenderat, scribit: « Papa Gregorius ad Petrum Diaconum de sancti Spiritus processione in capitulo quodam *cujus non est fidelis apud Græcos interpretatio*, talia loquitur.... Cum enim constet, quia Paracletus Spiritus ex Patre semper procedat et Filio, cur se Filius » etc. Cf. Baron. ad a. 593, n. 47. Erant qui Photio ipsi ejusmodi falsificationem tribuerent; sed certe Photio debet esse antiquior. Vide et Scip. Maffei in Vitam Zachariæ Pontificis in libro (Pontificali (MIGNE *Patrol.* tom. CXXVIII, p. 1079, 1080).

(27) Col. deest ὁ art.

(28) Cf. Photii disquisitionem de Verbis Matth. XI, 11, in epist. 135, p. 180-189.

(29) Vide opucs. contra vet. Rom. asseol. c. 11 in fine.

(30) Palat. f. 245 a. μ. δέτω φ.

(31) Palat. ὑπὲρ ἀνθρώπων ἄνθρωπος.

(32) Sic Col. p. 309. Palat ordine inverso τὴν πηγὴν ζωῆς καὶ ἀθανασίας ponit post alia prædicata τὸν τοῦ π. δεσπότην κ. — καθάρσιον.

(33) Vat. ἀνεογμένους.

(34 Col. Ἴδον.

(35) Photii argum. apud Beccum, l. III, ad Theod. Sugd. c. 9. (*Gr. orth.* II, p. 144.) Nicol. Methon, apud eumd. orat. I, de un. Eccl. c. 60 (*G. O.* I. 201), apud Manuel. Calec. l. IV, c. Græc. p. 450 et Allat. *Vindic. syn. Eph.* c. 73, p. 575.

(36) Scil. casus dativi vel accusativi.

(37) Isa. LXI, 1, De quo textu infra uberius disputat.

(38) Col. διαλύσουσιν.

(39) Gal. IV, 6. Respicit ad antecedentem disputationem, capp. 48-60.

ἐν τῷ Υἱῷ, εἰκότως ἂν λέγοιτο τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ; Ἡ γὰρ (40) ἐν τῷ Υἱῷ τοῦ Πνεύματος μονὴ αἰτία ἂν οὐκ ἀφανὴς εἴη οὐδὲ διὰ βίας ἄγουσα πρὸς πειθώ, διὰ τί λέγεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ (41)· ποῖον γὰρ ἐγγύτερον ἡ ἀποστολικὴ χρῆσις χαρίζεται νοεῖν, τὸ Πνεῦμα μένειν ἐν τῷ Υἱῷ, ἢ ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ; μᾶλλον δὲ καὶ αὐτή γε ἡ σύγκρισις ἀπειρόκαλον. Τὸ μὲν γὰρ ὅ τε τοῦ κοινοῦ Δεσπότου σαλπίζει Βαπτιστὴς (42) καὶ ὁ προφήτης πάλαι προθεσπίζει, καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἀναγινώσκων τό λόγιον ἐπισφραγίζει· καὶ ταύτην ἡ εὐσέβεια τὴν μυσταγωγιαν ἐκεῖθεν λαβοῦσα πᾶσι πιστοῖς διδάσκαλος πρόκειται· σὺ δὲ τῶν ζοφερῶν τῆς δυσσεβείας ἀναδὺς πυλῶν, ἀντὶ τοῦ δοξολογεῖν σε τὸ Πνεῦμα μένειν ἐν τῷ Υἱῷ καὶ ἐπὶ τὸν Υἱὸν, θεομαχεῖς ἐκπορεύεσθαι λέγων τοῦ Υἱοῦ. Δαμένει ἐν τῷ Υἱῷ· διὰ τοῦτό ἐστι τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὅτι τῆς αὐτῆς, ὡς ἔφθην [93] εἰπὼν (43), φύσεώς τέ ἐστι (44) καὶ θεότητος καὶ δόξης καὶ βασιλείας καὶ δυνάμεως· εἰ βούλει δὲ, καὶ ὅτι χρίει τὸν Χριστόν· Πνεῦμα γὰρ Κυρίου, φησὶν, ἐπ' ἐμέ· οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με· καὶ διότι ἐπισκιάσαντος αὐτοῦ τῇ Παρθένῳ ἡ ὑπὲρ λόγον ὑπέστη σύλληψις καὶ ὁ ἀνέκφραστος καὶ ἄσπορος προῆλθε τόκος· ναὶ δὴ καὶ διότι ἀποστέλλει αὐτόν· Εὐαγγελίσασθαι γὰρ, φησὶ, πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με. Πόσον οὖν ἄμεινόν σοι καὶ ἀκολουθότερον ἦν καὶ νοεῖν καὶ λέγειν, ὡς δι' ἕν τι τῶν τεθεωρημένων (45-49) ἢ καὶ διὰ πλείω λέγεται Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ, ἀλλὰ μὴ ταῦτα τοιαῦτα ὄντα καί τηλικαύτην ἰσχὺν ἔχοντα καὶ ἀκολουθίαν παρ' οὐδὲν θέμενον ἀναπλασμοῖς ἰδίοις καὶ φαντασίαις ἀνυποστάτοις ἐπιχειρεῖν τῇς κλεινὸς Ζαχαρίας καὶ Γρηγόριος παρίτω· τῆς σῆς ὁ γάρ ἐκ τῶν οἰκείων ἔλεγχος καὶ τοῖς ἀναιδεστάτοις αἰδεσιμώτερος.

πς'. Εἰ τοίνυν Ζαχαρίας καὶ Γρηγόριος τοσούτοις ἔτεσιν ἀλλήλων διεστηκότες οὐκ ἔσχον τὰς γνώμας περὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως διισταμένας, δηλονότι καὶ ὁ μέσον ἀμφοῖν χορὸς ἱερὸς κατὰ διαδοχὴν τῶν ἱερατικῶν τῆς Ῥώμης προστάντες θεσμῶν τὴν αὐτὴν ἀκαινοτομήτως ἐπρέσβευόν τε καὶ συνδιέθαλπον πίστιν· ὑπὸ γὰρ τῶν ἄκρων τὰ μέσα (51) ὥσπερ ῥᾳον συνέχεται καὶ συναπαρτίζεται, οὕτω συγκροτεῖται καὶ συγκατευθύνεται. Καίτοι [94] γε εἴ τις τῶν τε (52) φθασάντων καὶ τῶν ἑπομένων ἁγίων ἀνδρῶν πρὸς ἀλλότριον ἀποκλίνων φωραθείη φρόνημα, οὐκ ἄδηλός ἐστιν, ὡς ἐν ᾧ τῆς ἐκείνων ἑαυτὸν διέρρηξε πίστεως, ἐν τούτῳ καὶ τοῦ χοροῦ καὶ τοῦ θρόνου καὶ τῆς ἀρχιερωσύνης ἑαυτὸν συνεξέτεμεν. Οὕτω μὲν οὖν τῶν εἰρημένων ἁγίων ἀνδρῶν ὁ χορὸς ἐν εὐσεβείᾳ τὸν βίον ὅλον διεφύλαττεν (53).

exhibet illud Apostoli testimonium, Spiritum manere in Filio, an procedere a Filio? Imo et hæc ipsa comportatio est inepta. Illud enim et communis Domini Baptista prædicat, et propheta jam olim vaticinatus est, et ipsemet Salvator oraculum illud legens obsignat et comprobat; hancque doctrinam Ecclesia orthodoxa inde nacta cunctis fidelibus discendam profert; tu vero e caliginosis impietatis januis egressus loco prædicandi Spiritum manere in Filio et super Filium, Deo repugnans asseris, illum a Filio procedere. Permanet in Filio; idcirco est Filii, et quia ejusdem, ut superius dixi, est naturæ et deitatis et gloriæ et potentiæ et virtutis; vel etiamsi vis, quia ungit Christum. *Spiritus enim Domini*, inquit, *super me, propterea unxit me*, et quia obumbrante ipso [80] Virgini incomprehensibilis peracta fuit conceptio, et ineffabilis sine semine partus prodiit; nec non quia et ipsum mittit. *Nam evangelizare pauperibus misit me*[81]. Quanto igitur rectius convenientiusque poteras et sentire et dicere, ob unam aliquam aut plures dictarum expositionum nominari Spiritum Filii et Spiritum Christi, non autem his adeo validis et consentaneis rationibus spretis commentis propriis imaginationibusque nullam habentibus subsistentiam conari Ecclesiæ dogmata corrumpere! Cæterum prodeant rursus inclytus Zacharias atque Gregorius, mecum adhuc opinionem tuam confutaturi (confutatio enim e domesticis profecta etiam impudentissimis pudorem creat).

86. Si ergo Zacharias et Gregorius tot annorum spatio ab invicem distantes non habuerunt sententias de sanctissimi Spiritus processione dissitas, certe et medius inter hos chorus pontificum, qui sacris Romanæ Ecclesiæ infulis per successionem præfuerunt, eamdem sine ulla innovatione prædicabat et fovebat fidem; ab extremis enim media, quemadmodum continentur et communiuntur, ita etiam constituuntur et diriguntur. Quanquam si quis vetustiorum et posteriorum sanctorum in sensum alienum deflexisse deprehendatur, is citra dubium, dum se ab illorum divulsit fide, ab ordine quoque atque throno et pontificatu semetipsum exscidit. Ita igitur memoratorum sanctorum cœtus tota vita pietatem tuebatur.

[80] Luc. I, 35. [81] Luc. IV, 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(40) Palat. f. 245 b. εἰ γάρ.
(41) Col. τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ.
(42) Col. Βαπτιστὴς σαλπίζει.
(43) Vide supra cap. 51. Photius apud Beccum l. c. c. 5 (*G. O.* II. 142) : Πνεῦμα Χριστοῦ λέγει τὸ Πνεῦμα, ὅτι ὁμοούσιον Υἱῷ καὶ ὅτι ἐπ' αὐτὸν μένει.
(44) Col. φύσεώς ἐστι.
(45-49) Palat. f. 246 a. τῶν θεωρημένων.
(50) Vatic. f. 207 a. etiam habuit συνεργαζόμενος; sed posteriori manu terminatio pluralis — οι superscripta est.
(51) Palat. f. 246 a. τῶν ἄκρων τὰ μετὰ ὥσπερ.
(52) Col. omitt. τε.
(53) In epist. ad Aquilei· archiepiscopum adducit et Adrianum I, qui et ipse in ep. ad Tarasium Spi-

87. At ignoras vetera pigetque te tuorum Patrum et revera Patrum sententiam perscrutari? Nuperrime, nondum enim secunda generatio præteriit, Leo ille celeberrimus, qui et miraculorum gloria claruit, omnem omnibus exscindens hæreticum prætextum, quoniam sacram Patrum nostrorum doctrinam enuntians ob linguæ illius inopiam, quæ non æque late ac Græca patet, non pure nec sincere nec apposite Latina gens verba aptabat sensui, multisque præbebat circa fidem diversitatis suspicionem nimia illa nominum angustia non sufficiens explicandæ ad amussim sententiæ, propterea divinus ille sapientissimusque vir in animum induxit suum — (causa autem, cur id in animum induxerit, præter jam dicta fuit etiam hæresis illa, quæ nunc palam et aperte prædicatur, tunc vero intra dentes in Romanorum urbe mussitabatur) — præcipere, ut lingua Græca sacrum fidei symbolum etiam Romani recitarent; per hoc enim divinitus inspiratum consilium et linguæ inopiam suppleri et reparari et catholicis removeri diversitatis in fide suspicionem, nec non recens pullulantem impietatem radicitus a Romana civitate abscindi. Quamobrem non solum in ipsa Romanorum urbe programmata et edicta posuit, ut

πζ'. Ἀλλ' ἀγνοεῖς τὰ παλαιὰ, καὶ ὄκνον ἔχεις τῶν σῶν Πατέρων καὶ ὡς ἀληθῶς Πατέρων ἀναθεωρεῖ τὸ φρόνημα; Χθὲς, καὶ οὔπω δευτέρα γενεὰ (53) παρῆλθε, Λέων ἐκεῖνος ὁ περιώνυμος, ὁ καὶ θαύμασιν (54) ἔχων ἔστιν οἷς (55) ἐνσεμνύνεσθαι (56), πᾶσαν ἁπάντων ἐκκόπτων πρόφασιν αἱρετικήν (57)· [95] ἐπείπερ τὸ ἱερὸν τῶν Πατέρων ἡμῶν μάθημα πολλάκις ἡ Λατινὶς φθεγγομένη διὰ τὸ τῆς φωνῆς ἐνδεές τε καὶ τῷ πλάνει τῆς Ἑλληνίδος μὴ συνεπεκτείνεσθαι οὐ καθαρῶς οὐδ' εἰλικρινῶς οὐδὲ περὶ πόδα τοὺς λόγους ἤρμοζε τῷ νοήματι καὶ πόλλοῖς παρεῖχέ περὶ τὴν πίστιν ἑτεροθρησκείας (58) ὑπόληψιν τῶν ὀνομάτων ἡ στενοχωρία μὴ ἐξαρκοῦσα διερμηνεύειν τῆς διανοίας τὴν ἀκρίβειαν (59)· διὰ δὴ τοῦτο ὁ θεόσοφος ἐκεῖνος ἀνὴρ (60) εἰς ἐνθύμιον (61) κατέστη (καὶ τό γε τῆς [96] πρὸς τὸ ἐνθύμιον ῥοπῆς αἴτιον ὑπῆρχε μετὰ τῆς προειρημένης αἰτίας ἡ νῦν ἀνέδην (62) αἵρεσις παῤῥησιαζομένη ὑπὸ τοῖς ὀδοῦσι τηνικαῦτα κατὰ τὴν Ῥωμαίων πόλιν λαλουμένη)· τὸ δὲ ἐνθύμιον, Ἑλλάδι γλώσσῃ πρόσταγμα δοῦναι τὸ τῆς πίστεως ἱερὸν μάθημα καὶ τοὺς Ῥωμαίους λέγειν· καὶ γὰρ διὰ ταύτης τῆς θεοπνεύστου ἐπινοίας τό γε (63) τῆς φωνῆς ἐνδεὲς εἰς ἀναπλήρωσιν ἀπαναθίσταται καὶ εὐρυθμίαν· καὶ τῶν εὐσεβούντων

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

rium ex Patre procedere professus fuerit: Ἀλλὰ καὶ Ἀδριανὸς ἐκεῖνος τὸν αὐτὸν ἀποστολικὸν θρόνον διεθύνας ἐν οἷς πρὸς τὸν ἁγιώτατον καὶ μακαριώτατον Ταράσιον, τὸν ἡμέτερον πατρόθειον, ἀντέγραψε, σαφῶς τε καὶ περιφανῶς φαίνεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φρονῶν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.

(53) Col. ap. Mai. l. c. p. xxv, δευτέρα γενεᾷ· — « Videtur hic Photius sequi illorum sententiam, qui γενεὰν ætatem definiebant triginta annorum periodum. Nam sanctus Leo IV obiit anno 855, Photius scribebat hæc sub Adriano III, qui pontificatum adiit anno 884. Confer. Euseb. *Quæst.* p. 40, n. 1. Aliter, ut puto, Photius in *Amphil.* 149. » — MAIUS.

(54) « Narrantur hæc in s. Leonis IV vita prodigia, quibus nunc commode accedit Photii suffragium ac testimonium. » M. Verum cf. notam nostram 7.

(55) Lectio differt; Vat. habet: Ὁ κ. θαύμασιν ἔχων ἐστὶν οὗτος ἐνσεμν. Palat. eodem modo, sed legit οὕτως; Allatius loco mox citando ut Vatic. Maius ex cod. Colum. Περιώνυμος καὶ θαύμ. ἔχων ἔστιν οἷς, ut supra.

(56) Hucusque Photii verba affert Maius: « Nuper, nondum altera elapsa ætate, *vita excessit* (παρῆλθε) Leo ille celeberrimus, qui prodigiis etiam inclaruit. »

(57) Leo Allatius in *Confutatione fabulæ de Joanna Papissa* (in *Symmictis*, ed. Colon. Agr. 1653, p. II, p. 418) § 11: « Heri, et nondum secunda generatio *præteriit*, nobilis ille Leo, qui et miraculis editis potest gloriari, omnem omnium excidens prætextum hæreticorum. »

(58) Col. p. 311: ἑτεροθρησκίας.

(59) Græcos doctores plerumque Latinorum linguam penitus ignorantes ei στενότητα καὶ πενίαν ὀνομάτων objicere sæpe videre est, v. gr. Greg. Naz. orat. 21, p. 395 ed. Bill. Photius vero Occidentales veluti barbaros spernens inopiam Romani sermonis præ Græcorum lingua dilissima exaggerat.

(60) Dubium moveri potest, an Leo iste sit tertius an quartus hujus nominis. Idem enim pontifex Leo, de quo hic Photius loquitur, Symbolum Græce et Latine exaratum in tabulis seu clypeis publice affigendum curavit. Id ex cap. sequ. videtur erui et ex ep. ad Aquilei. manifestius liquet. Etenim ibi, postquam de Leone I verba fecerat, ita ad juniorem Leonem transit: Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ μεταγενέστερος Λέων, ὁ τὴν πίστιν ὥσπερ τὴν κλῆσιν ἐφάμιλλος, οὗτος δὴ οὗτος ὁ τῆς εὐσεβείας θερμὸς ζηλωτὴς, ὡς ἂν κατὰ μηδένα τρόπον μηδαμῶς παραχαράττοιτο βαρβάρῳ γλώσσῃ τὸ ἄχραντον ἡμῶν τῆς εὐσεβείας μάθημα. Ἑλληνίδι φωνῇ, ὥσπερ δὴ καὶ κατ' ἀρχὰς εἴρηται, τοῖς ἐν τῇ Δύσει δι' αὐτοῦ δοξολογεῖν καὶ θεολογεῖν τὴν ἁγίαν Τριάδα παραδέδωκεν· καὶ οὐ λόγῳ μόνον καὶ προστάγματι, ἀλλὰ καὶ θυρεοῖς τισι πεποιημένοις, ὥσπερ στήλαις τισὶν, ἀναγραψάμενός τε καὶ εἰς ὄψιν ἁπάντων προθεὶς κατὰ τὰς πύλας τῆς Ἐκκλησίας προσέπηξεν; Sed illud factum, juxta Occidentales, Leoni III tribuendum est, de quo liber Pontificalis illud commemorat. Ex altera vero parte tum ea quæ de miraculis narrantur, tum quod cap. seq. in fine refertur, plures adhuc esse superstites, qui viderint illos clypeos a Leone expositos, melius in Leonem IV quadrant quam in Leonem III. Nisi forte quis dicat, Leonem IV idem renovasse quod Leo III fecerat, credibile videtur, Photium utrumque Pontificem confudisse; talis confusionis apud Græcos plura inveniuntur exempla, ut quoad Gregorium I et II. Utrumque tamen probabilitate non caret. Idem fere refertur opusc. contra senioris Romæ asseclas, cap. 12, ubi Leo et Benedictus III conjunguntur, Cæterum Leonis IV tempora bene nosse adhuc poterat Photius, qui illo pontifice in aula Byzantina jam versabatur. Quod vero edicto seu constitutione Leo jusserit Romanos Græca lingua Symbolum recitare, id ex facti explicatione et amplificatione videtur profectum, sicut et alia hujusmodi.

(61) Col. τοιοῦτον.

(62) Sic Col. Palat. f. 247 a. ἀναίδην.

(63) Sic Col. Vatic. τό τε τῆς φ.

ἀπελαύνεσθάι τὴν ἐξ ὑπολήψεως ἑτεροδοξίαν, ναὶ δὴ καὶ τὸ τοῦ ἄγους ἀρτιφυὲς θᾶττον τῆς Ῥωμαϊκῆς προόριζον ἐκκόπτεσθαι πολιτείας. Διόπερ οὐ μόνον ἐν αὐτῇ τῇ Ῥωμαίων πόλει προγράμματά τε καὶ προθέματα ἔθετο (64), κατὰ τὰς μυστικὰς ἱερολογίας τὸ ἱερὸν τῆς πίστεως ἡμῶν σύμβολον, καθ' ὃν τρόπον καὶ κατ' ἀρχὰς συνοδικοῖς καὶ φωναῖς καὶ ψηφίσμασιν ἐκπεφώνηται, Ἑλλάδι γλώσσῃ καὶ παρ' αὐτοῖς ἐκείνοις τοῖς τὴν Ῥωμαίων φωνὴν ἀφιᾶσιν ἀπαγγέλλεσθαι, ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ τῶν ἐπαρχιῶν αἳ τὴν Ῥωμαίων ἀρχιερωσύνην δι' εὐλαβείας καὶ ἡγεμονίαν (65) ἄγουσι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν καὶ πράττειν, ἄραῖς τε (66) τοῦ δόγματος τὸ ἀμετάθετον ἀσφαλισάμενος καὶ λόγοις καὶ γράμμασι συνοδικοῖς διεπέμψατο (67).

A inter S. missarum solemnia sacrum nostræ fidei symbolum, quemadmodum et ab initio synodicis vocibus decretisque fuerat enuntiatum, Græca lingua etiam apud illos ipsos, qui Latine loquebantur, recitaretur, sed etiam omnibus provinciis, quæ Romanum pontificatum atque regimen venerabantur, idem sentire idemque peragere et sermonibus et synodicis litteris mandavit dirisque anathematis vinculis dogmatis cavit firmitatem.

πη'. Καὶ ἦν ἡ πρᾶξις οὐκ αὐτοῦ μόνον ἀρχιερατεύοντος τὸ σεβάσμιον ἔχουσα· ἀλλὰ καὶ ὁ πρᾶος καὶ ἐπιεικὴς καὶ ἀσκητικοῖς ἀγῶσιν ἐναγλαϊζόμενος, ὁ κλεινὸς Βενέδικτος ὁ μετ' ἐκεῖνον τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου διάδοχος (68), τὸ [97] αὐτὸ καὶ στέργειν καὶ κρατύνειν οὐ τὴν δευτέραν τάξιν ἔχειν ἐσπούδαζεν, εἰ καὶ δευτερεύειν αὐτὸν ὁ χρόνος ὑπέταττεν (69). Εἰ δέ τις μετ' ἐκείνους γλώσσῃ δολερᾷ καὶ τί μὴ (70) πλαττομένῃ (71) (οὐ γὰρ ἐθάρρει γυμνῇ τῇ κεφαλῇ πρὸς τὰ κάλλιστα καὶ θεοφιλέστατα παρατάττεσθαι (72), ἀλλ' οὐδὲ (73) τὸ φρικτὸν τῆς πίστεως ἀνὰ χειλέων (74) ἁπάντων περιφέρεσθαι, προκάλυμμα τῆς γνώμης θέμενος) τὸ ῥηθὲν θεοσεβέστατον καὶ ὠφελιμώτατον (75) ἔργον τῶν Ἐκκλησιῶν περιέκειρέ τε καὶ ἐλυμήνατο· [οὐκ ἐμὸν γὰρ ὀνόματι τὰς παλαμναίους πράξεις διεξιέναι·] αὐτὸς ἂν εἰδείη (76)· μᾶλλον δὲ πικρῶς οἶδεν (77) ἤδη καὶ ἀθλίως τὴν δίκην ἐκεῖθεν εἰσπραττόμενος τῆς ὀφάλου τόλμης· ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν (σιγᾷ γὰρ καὶ αὐτὸς, εἰ καὶ μὴ ἑκών) εἰς τὸ τῆς σιγῆς ἀπερρίφθω χωρίον (78). Ὁ δέ γε [98] θεσπέσιος Λέων οὐ μέχρι

B 88. Idque non solum ipso pontificatum administrante peragebatur, sed et mitis ille ac mansuetus, certaminibusque clarus asceticis, inclytus Benedictus, illius in pontificali sede successor, in hoc tuendo et stabiliendo non esse secundus adnitebatur tametsi secundum ratio temporis ipsum constituebat. Quod si quis post illos lingua dolosa et venerationem simulante (non enim aperta fronte [nudo capite] constitutiones optimas piissimasque oppugnare audebat) sub specioso titulo, quod in ore omnium symbolum illud fidei non esset circumferendum, memoratum piissimum utilissimumque opus rescindere ab Ecclesiis et abrumpere voluit (non enim est meum, nomine auctorum scelesta facinora prosequi) : ipse noverit, imo acerbe jam et misere novit pœnas inde luens subdolæ temeritatis. At ille quidem (silet enim et ipse, licet invitus) C in silentii regionem projectus jaceat. Divinus autem Leo non ad ea solum, quæ diximus, bonam istam et a Deo inspiratam curam et actionem produxit, sed etiam, cum exstarent in repositoriis principum

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(64) Col. ἔθετο deest.

(65) Palat. καὶ ἡγενίας ἄγ. Col. ἡγεμονίας ἄγ. τὸ αὐτὸ καὶ φρ. καὶ πρ.

(66) Col. τό.

(67) Nullum ejusmodi synodalium habemus vestigium.

(68) Hæc videntur immediatum successorem insinuare ; unde Leo de quo c. 87 egit, Leo IV erit. Verba ὁ πρᾶος — διάδοχος adducit card. Maius l. c. « Mitis ille et pius et asceticis certaminibus famigeratus, inclytus Benedictus, qui in supremam Leonis cathedram successit. »

(69) Hæc verba ἀλλὰ κ. ὁ πρᾶος — ὑπέταττέν eodem modo ex mss. transcripserat Leo Allatius fab. de Joannæ Papissæ Confut. (Symmicta II, p. 419.) « Sed et mitis et mansuetus et asceticis certaminibus illustris, inclytus, Benedictus, post eum in archieratico throno successor, hoc idem et amplectendo et confirmando non secundus esse nitebatur (ἰσποσόδαζεν, quod proinde in Græco Allatii textu nonnisi typographi sphalmate omissum est), licet tempore secundus esset. »

(70) Sic apud Allatium c. Creyght. p. 231 ; Vatic. τιμῇν. Col. τιμήν.

(71) Palat. πλαττομένην.

(72) Col. πράττεσθαι.

(73) Sic Allat. l. c. In cod. Vatic. spatium vacuum, in margine vero posteriori manu legitur : ἀλλ' ὡς οὐδέ. Palat. ἀλλ' ὡς οὐδε c. * Col. p. 312 : ἀλλ' ὡς οὐ δεῖ. Sic et Pal. legi posse observatum est. Hæc et seq. perdifficilia sunt ; videtur quid deesse.

(74) Col. ἀναχειλέων.

(75) Apud Allatium mendose : φυλοτιμώτατον.

(76) Col. εἰδείη.

(77) Allat. εἶδεν.

(78) Pericopen hanc : εἰ δέ τις μετ' ἐκείνους — χωρίον, quæ Nicolaum I respicit, Allatius contra Creyght. p. 231, 232 in medium profert ita disserens : « Post Benedictum ad Nicolaum descendens, D qui post eum pontificatum inierat, æque atque neque de nomine illi esset notus, nomen obticescens, eum secreto nec palam populo id dicere asseverat (Photius) : « Quod si quis post eos, et ad omnia audendum projecta lingua : neque enim aperto capite contra optima Deoque gratissima niti audebat ; sed nec tremendum fidei in ore omnium circumduci solitum (?) sententiæ suæ tegumentum prætexens, dictum piissimum et maxime honorandum Ecclesiarum opus attondit vel læsit : neque enim mei propositi est sceleratas actiones edicere ; ipse sciverit ; quinimo amare jam novit, miserandum in modum pœnas illic persolvens occultæ audaciæ — sed ille tacet, licet invitus ; propterea que in silentii receptaculum projiciatur. » — « Testis locuples Photius, Nicolaum separatim ab aliis, nec sonora lingua, aut id exprimente Spiritum ex Filio procedere censuisse ; et tu (Creyght.) ab ipso Nicolao nuper introductam impietatem declamas ? . . . Si sub lingua et non aperto capite pronuntiabat, non

apostolorum Petri et Pauli ab antiquissimis temporibus florente adhuc pietate in sacris illis thesauris repostæ parmulæ seu tabellæ duæ, quæ litteris verbisque Græcis exhibebant sæpe memoratam nostræ fidei sacram expositionem, has jussit coram Romano populo recitari conspiciendasque omnibus exponi, et multi illorum, qui tunc hæc viderunt et legerunt, etiam nunc inter vivos adhuc degunt.

A τῶν εἰρημένων προήγαγε τὴν καλὴν ταύτην καὶ θεοκίνητον πρόνοιάν τε καὶ πρᾶξιν· ἀλλὰ καὶ γὰρ ἦσαν ἐν τοῖς θησαυροφυλακίοις τῶν κορυφαίων Πέτρου καὶ Παύλου ἐκ παλαιοτάτων (79) χρόνων καὶ εὐσεβείας ἀνθούσης ἀποτεθησαυρισμέναι τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις ἀσπίδες δύο, αἷ γράμμασί τε καὶ ῥήμασιν Ἑλληνικοῖς ἔλεγον τὴν πολλάκις εἰρημένην ἱερὰν τῆς ἡμῶν πίστεως ἔκθεσιν· ταύτας (80) [99] ὑπαναείς ὄψιν ἁπάντων ἐλθεῖν ἐδικαίωσε (81), καὶ

γνωσθῆναι κατενώπιον τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πλήθους καὶ πολλοὶ τῶν τεθεαμένων (82) τηνικαῦτα καὶ ἀνεγνωκότων ἔτι τῷ βίῳ παραμένουσιν.

89. Atque ita hi pietatis fulgoribus emicabant atque Spiritum a Patre procedere prædicabant. Meus quoque Joannes (meus enim est tum ob alia tum quia cæteris ardentius meas partes sustinuit), meus igitur Joannes, virilis mente, virilis quoque pietate, virilis demum in oppugnanda ac profliganda quavis injustitia et impietate valensque non sacris solum, sed etiam civilibus legibus opitulari turbatumque ordinem restituere ; hic, inquam, gratiosus Romæ pontifex per suos religiosissimos et illustres legatos Paulum, Eugenium et Petrum præsules et

πθ'. Ἀλλ' οὕτω μὲν καὶ οὗτοι τὴν εὐσέβειαν ἥστραπτον καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἐθεολόγουν ἐκπορεύεσθαι. Ὁ δὲ ἐμὸς Ἰωάννης (83) (ἐμὸς γὰρ τά τε ἄλλα καὶ ὅτι πλέον τῶν ἄλλων ἐξῳκείωτο τὰ B ἡμέτερα). οὗτος τοίνυν ὁ Ἰωάννης (84) ἡμέτερος, ὁ τὸν νοῦν μὲν ἀνδρεῖος, ἀνδρεῖος δὲ τὴν εὐσέβειαν, ἀνδρεῖος (85) δὲ μισεῖν (86) καὶ καταβάλλειν ἀδικίαν [100] πᾶσαν καὶ δυσσέβειαν (87); καὶ οὐχ ἱεροῖς θεσμοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ πολιτικοῖς ἐπαρκεῖν δυνάμενος καὶ τὸ ἄτακτον εἰς τάξιν μεταβάλλειν· οὗτος ὁ κεχαριτωμένος τῆς Ῥώμης ἀρχιερεὺς διὰ τῶν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

ergo Symbolo addiderat, quod in ecclesiis sonora voce cantillabatur. Nec poterat Photius id de Nicolao ad liquidum explorata veritate pronuntiare, cum originem tanti sceleris juxta cum ignarissimis sciret ; nec ipsum puduit fateri, quod nesciebat. » Deinde adducit Photii verba : Καὶ τίνες ἐμάχοντο, ut supra c. 80 leguntur. His confirmantur quæ scripsit Baronius, ad a. 883, n. 35 : « Quisnam autem Romanorum pontificum primus id statuerit, C ut reciperetur symbolum cum iisdem duabus dictionibus *Filioque*, scimus viros doctos in his investigandis plurimum laborasse et ad tempora Nicolai vel circa id retulisse. Verum si id fuisset, certe Photius altius in ipsum Nicolaum pontificem declamasset, qui ea in Symbolum intulisset ; sed cum duabus epistolis acerbissime in Rom. Ecclesiam invehatur, nunquam eum eo nomine sugillat, quod ea in Nicænum symbolum intulisset. » Deinde adducit anonymum auctorem in *Bibl. Vallicell.*, qui id ad Christophorum P. refert quem ideo Sergius Cpltanus e diptychis expunxerit. Id multi sequioris temporis Græci statuunt. Cf. opusc. c. vet Rom. asseclas cap. 12 fin. auct. ap. Allat. *De syn.* Phot. p. 204, 206 ; *De cons.* II, 8, 2, p. 606 610 ; *De libr. Eccl. Græc.* diss. 2, p. 156. De variis hac in re opinionibus consule Petav. Trin. VII, c. 2, 3.

(79) Col. παλαιτάτων (o ras.)

(80) Col. καὶ ταῦτα.

(81) Eodem fere modo opusc. contra vet. Rom. assecl. cap. 12, Nicol. Methon. in *Synopsi*, aliique. Indirecta sermonis forma ex Photio eadem proferunt Jo. Beccus *Orat. de un. Eccl.* c. 47 (*G. O.* I, 172, 173) ; et L. Allatius, *De consens.* II, 6, 6, p. 580., Item verba Photii exhibentur a Niceta Chon. (in *Thesauro fid. orthod*, t. XXI), qui ab Usserio (*Dissert. de Rom. Eccl. symbolo vetere*, Oxon. 1660, p. 26) citatur : Ὁ θεσπέσιος Λέων καὶ τὰς ἐν τοῖς θησαυροφυλακίοις τῶν κορυφαίων Π. κ. Π. ἐκ παλαιτάτων χρόνων ἀποτεθησαυρισμένας τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις δύο ἀσπίδας, αἳ γράμμασι καὶ ῥήμασιν Ἑλληνικοῖς ἔλεγον τὴν ἱερὰν τῆς ἡμῶν πίστεως ἔκθεσιν, ταύτας — ἐδικαίωσε. « Divinus Leo in gazophylaciis primariorum Petri et Pauli ab antiquissimis temporibus inter sacros thesauros reposita duo ancilia, quæ Græcis litteris et verbis sacrosanctam fidei nostræ expositionem loquebantur, coram plebe Romana recitari et in omnium conspectu produci statuit. »

(82) Θεασαμένων legit Usser, qui et hæc cum aliis jungit : « Et multi eorum, qui tunc viderunt (viderant) et legerant, vita adhuc fruuntur. »

(83) Palat. et Colum. Ὅτι δὲ ὁ ἐμός. Vatic. f. 207 b. Ὅτι δὲ ἐμός.

(84) Col. Ἰωάν. ὁ ἡμ.

(85) « Non de nihilo est, quod Joannem (VIII) Photius *virilem ter* dicit ; sine dubio enim respicit atque oblique refutat crimen animi imbellis, quod huic papæ vulgo jam impingebatur, quia Photium teterrimum hostem et tot antea anathematibus percussum in Byzantinam sedem reponi passus fuerat. Hinc orta Joannæ Papissæ fabula, de cujus origine cum multi rumores diditi fuerint, rem acu tetigisse nunc Baronium videmus ad an. 879, c. 5, qui idcirco hunc papam dictitatum fuisse feminam existimavit, quia visus esset ob nimiam animi facilitatem et mollitudinem abjecta penitus omni virilitate, sacerdotalem constantiam amisisse, adeoque non papam, ut Nicolaum I et Adrianum II, sed papissam contumeliæ loco dictum, utpote qui ne eunucho quidem restitisset, qualem revera fuisse Photium *fama* tulit (etsi falsum id sit). Et miror Allatium, qui in peculiari dissertatione de Joan. papissæ fabula, cum nonnulla ex his Photii testimoniis circa Romanos pontifices recitaverit, hoc circa D Joannem prætermiserit, neque ex eodem facilem fabulæ, quam poterat, Baronio etiam duce, interpretationem fecerit. Hinc videmus Pagium quoque in Baronii critica frustra sibi plausisse de hujus fabulæ origine a temporibus Photianis exclusa et ad sæculum XIII pertracta. » Ita Maius, l. c. p. XXVI. — Sane eruditi plerique consentiunt, ante sæculum XIII hanc fabulam jam sparsam fuisse et originem ex invectivis in quemdam Joannem papam esse repetendam, sive Joannes VIII is fuerit, sive X, vel XI, sive XII. (Cf. varias sententias collectas apud Schröckh, K. G. XX, p. 75-110.) Negari non potest, Baronii conjecturæ ex hoc Photii loco probabilitatem majorem accedere.

(86) Apud Beccum (vide infra not. 6) deest ἀνδρεῖος tertia vice et legitur : Τὴν εὐσέβειαν· πρὸς δὲ (τὸ) μισεῖν.

(87) Ibid. Ἀδικίαν καὶ πᾶσαν δυσσέβειαν.

αὐτοῦ θεοσεβεστάτων καὶ περιδόξων τοποτηρητῶν Παύλου καὶ Εὐγενίου καὶ Πέτρου τῶν ἀρχιερέων καὶ ἱερέων Θεοῦ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς συνόδῳ (88) παραγεγονότων ὡς ἡ καθολικὴ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ τῆς Ῥώμης ἀρχιερεῖς τὸ τῆς πίστεως ἀποδεχόμενος σύμβολον γνώμῃ καὶ γλώσσῃ καὶ χερσὶν ἱεραῖς τῶν εἰρημένων περιφανεστάτων καὶ θαυμασίων ἀνδρῶν ὑπέγραψέ τε καὶ ἐπεσφραγίσατο (89). Ναὶ δὴ (90) καὶ ὁ μετ' ἐκεῖνον ἱερὸς Ἀδριανὸς συνοδικὴν [101] ἡμῖν ἐπιστολὴν (91), ὥσπερ ἔθος παλαιὸν, ἀναπέμψας, τὴν αὐτὴν εὐσέβειαν δι' αὐτῆς ἀνεκήρυττε καὶ τὸ Πνεῦμα [102] τοῦ Πατρὸς ἐθεολόγει ἐκπορεύεσθαι (92). Τούτων δὴ τῶν ἱερῶν καὶ μακαρίων ἀρχιερέων Ῥώμης οὕτω διὰ βίου καὶ πεφρονηκότων καὶ διδαξάντων καὶ ἀπὸ τῶν A sacerdotes Dei, qui ad nostram synodum convenere, quemadmodum Ecclesia Dei catholica ejusque prædecessores Romani pontifices, symbolum fidei recipiens mente et lingua sacrisque manibus prædictorum illustrissimorum et admirandorum hominum subscripsit et obsignavit. Imo et ejus successor sacer Hadrianus synodicam ad nos more vetere mittens epistolam eamdem pietatem in ipsa prædicabat et Spiritum a Patre procedere docebat. Cum igitur sancti isti beatique Romani pontifices ita, dum viverent, senserint et docuerint, atque e fragili hac ad immortalem vitam in eadem confessione transierint, quosnam possunt hæretica ægritudine laborantes in medium proferre, a quibus lethiferum illud talis impietatis venenum hauserint, quin illos confestim

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(88) Synodus anno 879 Cpli celebrata, in qua tres illi legati, quos Photius mirum in modum extollit, instructionum suarum mandatorumque regulam minime sunt secuti.

(89) Hæc verba : Ὁ ἐμὸς Ἰωάννης — ἐπεσφραγίσατο recitat Jo. Beccus lib. III, ad Theod. Sugd. episc. c. 4 (*Gr. orth.*, II, p. 138, 139) tanquam ex libris ad Eusebium desumpta. Allatius ita vertit : « Porro meus Joannes (meus etenim est et rebus aliis et quod negotia nostra magis quam alii amice amplexus est), hic itaque Joannes noster, prudentia juxta ac pietate *strenuus*, nec non injustitiam, quam odio prosequitur, et impietatem propulsandam *idoneus* (vide not. 3, unde explicatur, quare Allatium fugerit vis ter appositi prædicati virilis), et nec sacris canonibus tantum, sed et civilibus legibus opem ferre, et quod inordinatum est in ordinem redigere plurimum potens; hic gratiosus Romanus Pontifex per suos piissimos et gloriosissimos locum tenentes, Paulum, Eugenium et Petrum, præsules et sacerdotes Dei, qui in nostram synodum convenere, quemadmodum catholica Dei Ecclesia et prædecessores ejus Romani pontifices, Symbolum fidei acceptans, mente et lingua sacrisque dictorum illustrissimorum et admirandorum hominum manibus subscripsit et obsignavit. » — Card. Maius, cujus versionem cum hac conferendam paulo post subnectimus, ex hoc loco paulo fusius (p. XXV-XXVIII) confirmat, epistolam illam Joanni VIII ascriptam, qua diserte additio *Filioque* reprobatur illiusque assertores cum Juda proditore deputantur (ep. 320 : « Non ignoramus — οὐκ ἀγνοεῖν. » Mansi. *Conc.* XVII, p. 239, 523, seq. JAFFÉ, *Regesta Rom. Pont.* II. 2597, p. 290) genuinam minime esse, quod est aliæ gravissimæ rationes ostendunt. In ejusmodi materia Photii de hac epistola altum silentium plus aliquid quam argumentum mere negativum suppeditat. « Si illa epistola, » ait præfatus cardinalis, « reapse ad Photium missa fuisset, fieri non poterat, quin hoc loco Photius eam vel recitaret vel saltem disertis verbis appellaret; quod cum non faciat, sequitur hinc argumentum certissimum contra ejus epistolæ veritatem. » Cætera argumenta cum nostro libro non connexa hic adjungere non vacat.

(90) Sic Vat. et Palat. Col. p. 313 habet δή (secus ac apud Maium δέ).

(91) In editione card. Caraffæ ingens lacuna est epistolarum pontificiarum a Joanne VIII usque ad Leonem IX, annis fere 170. Quare et hæc Adriani III ad Photium, si vera est, epistola desideratur, Photius autem ejus dicto abutitur, non secus ac vetustorum pontificum formulis, ut jam B diximus. Et quidem, ut recte observat Lequienius, diss. 1 ; Damasc. c. 39, Romana Ecclesia nunquam Græcis diserte imperavit, ut Symbolum ea particula augerent, quanquam hi rei ipsi fidem adjungere teneantur. Atque ita adhuc intactum Græci quoque catholici Symbolum recitant. Quid ergo mirum, si Adrianus III ita fortasse locutus est ? — M.

(92) Totum textum Ὅτι δὲ ὁ ἐμὸς Ἰωάννης — ἐκπορεύεσθαι recitat ex cod. Columin. p. 312, card Maius, l. c. p. XXV, XXVI, hac addita versione : « Joannes meus (hic enim meus est tum ob alias causas, tum quia res meas præcipue cordi habuit) hic, inquam, Joannes noster, *virili* mente, *virilique* pietate præditus, qui quodvis iniquitatis impietatisve genus *viriliter* odit atque expulit, neque sacris tantummodo condendis legibus, verum etiam politica prudentia valuit, atque ad ordinem res turbatas revocavit; hic, inquam, gratiosus Romæ Pontifex C per suos religiosissimos atque illustres legatos Paulum, Eugenium et Petrum pontificali sacerdotalive dignitate fulgentes, qui ad synodum nostram convenerunt, non secus ac Ecclesia catholica ejusque decessores Pontifices, fidei Symbolo recepto, mente, lingua (γλώσσῃ in Gr. textu Maii nonnisi typographico errore omissum patet) manibusque subscripsit idemque confirmavit. Sane et ejus successor sacer Adrianus synodicam ad nos more vetere mittens epistolam, eamdem fidei rationem in ipsa ostendit et Spiritum a Patre procedere censuit. » — Similia de postremis Pontificibus dicit epist. ad Aquilei archiep. Τοὺς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πρέσβεις, οὐ μόνον ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ τρίτον τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης ἀναδραμόντας (οὐκ ἐάσειν μοι δοκῶ), οἳ περὶ τῆς εὐσεβείας οἷα εἰκὸς ἡμῶν πρὸς αὐτοὺς λόγους ἀνακινησάντων οὐδὲν παρηλλαγμένον τῆς ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένης εὐσεβείας οὔτε εἶπον οὔτε D φρονοῦντες ἠλέγχθησαν, τοὐναντίον δὲ τρανῶς μεθ' ἡμῶν καὶ ἀδιστάκτως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνεκήρυξαν ἐκπορεύεσθαι. Deinde de synodo a. 879 habita : Ἀλλὰ γὰρ καὶ συνόδου συγκροτηθείσης ἐπί τισιν ἐκκλησιαστικοῖς κεφαλαίοις (sed proxime de Photii restitutione agebatur) οἱ ἐκεῖθεν ἀπεσταλμένοι του ἐν ἁγίοις Ἰωάννου πάπα τοποτηρηταὶ, ὡς αὐτου παρόντος ἐκείνου καὶ συνθεολογουντος ἡμῖν τὴν εὐσέβειαν, τῷ συμβόλῳ τῆς πιστεως τῷ διὰ πασῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων κατὰ τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν καὶ κηρυσσομένῳ καὶ κρατυνομένῳ ὡς ὁμόφρονες καὶ φωνῇ καὶ γλώσσῃ καὶ ἰδιοχείρῳ γραφῇ καθυπεσημήναντο. Nihil hic rursus de spuria illa epistola Joannis n. 320, nihil pro causa Photii, nisi quod legati pontificis Symbolum sine additamento receperent subscripserint.

adversarios propalent iis, qui regiones occidentales recta fide illustrarunt ?

90. At vero nondum vultis errorem istum deponere? Ego igitur alias quoque cantationes e Spiritus sancti eloquiis vobis accinam, tametsi vos loco resipiscendi malitis aspidem imitari aures suas ad voces incantantium obturantem. *Spiritus Dei* dicitur sanctissimus Spiritus ; dicit enim Salvator : *Si ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia* [82]. *Spiritus* præterea *Patris : Non enim vos estis, qui loquimini* [83], rursum ait idem veritatis fons, *sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis;* dicitur *Spiritus Dei*, clamante Isaia : *Et requiescet super eum Spiritus Dei* [84]. —*Spiritus, qui ex Deo est. Vos autem*, ait magnus rectorum dogmatum præco Paulus, *non accepistis Spiritum mundi, sed Spiritum qui ex Deo est* [85] ; et alibi : *Si Spiritus Dei ducimini, non estis in carne* [86]. —*Spiritum Domini* clamat Isaias : *Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me* [87]. Rursum dicitur *Spiritus Filii, Spiritus Christi, Spiritus suscitantis Jesum Christum* [88], ut Paulus rursus tradit : *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, Pater* [89] ; et : *Spiritus suscitantis Jesum Christum habitat in vobis*, et : *Vos in carne non estis, siquidem Spiritus Dei habitat in vobis* [89*] ; et : *Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* [90]. Attente omnino vide, Spiritum dici Dei, ex Deo et Dei Patris, et Domini et suscitantis Christum ex mortuis, et Spiritum Patris. Anne igitur, quando dicimus : *Spiritus Dei* vel *Patris* vel *Domini* vel *suscitantis Jesum Christum*, vel *Spiritus qui ex Deo est*, voces hæ id ipsum denotant, quod significamus, cum dicimus, *Spiritum a Patre procedere*, an vero potius nemo est ita insipiens nec adeo ipsorum verborum simplicium ignarus, ut nequeat facillime conspicari, quod quælibet illarum locutionum, tametsi circa easdem personas enuntiatur, diversum tamen exhibet significatum vox ea quæ dicit e Patre procedere Spiritum, et diversum vox ea, quæ dicit Spiritum Dei vel Domini vel quælibet alia memoratarum ? Illud enim processionem expresse enuntiat, hæc vero non item ; sed quamvis hæc dicantur, quia Spiritus ab ipso procedit, attamen nulla illarum vocum conceptis affirmat verbis processionem. Etenim manifeste aliud est dicere, Spiritum a Patre procedere, et aliud ipsis verbis si-

[82] Matth. XII 28. [83] Matth. X, 20. [84] Isa. XI, 2. [85] I Cor. II, 12. [86] Rom. VIII, 9. [87] Isa. LXI, 1. [88] Rom. VIII, 11. [89] ibid. 15. [89*] ibid. 9. [90] ibid.

ἐπικήρων πρὸς τὴν ἀκήρατον ζωὴν ἐν τῇ αὐτῇ ὁμολογίᾳ μεταστάντων, τίνας ἂν σχοῖεν εἰπεῖν οἱ τὴν αἱρετικὴν νόσον νόσήσαντες, [103] ἐξ ὧν τὸ δηλητήριον φάρμακον τῆς τηλικαύτης ἀσεβείας ἐξέπιον, καὶ οὐκ αὐτίκα τούτους ἀντιπάλους τοῖς ὀρθοδοξίᾳ τὰ ἐσπέρια καταφωτίσασι θριαμβεύουσιν (93) ;

Ϟ'. Ἀλλὰ γὰρ οὔπω τὴν πλάνην ταύτην ἀποθέσθαι βούλεσθε (94) ; Ἐγὼ γοῦν καὶ ἑτέρας ὑμῖν ἐπῳδὰς ἐκ τῶν τοῦ Πνεύματος λογίων ἐπάσομαι, εἰ καὶ τῆς βυούσης ἀσπίδος τὰ ὦτα πρὸς τὰς τῶν ἐπᾳδόντων φωνὰς (95) πρὸ τῆς μετανοίας τὴν μίμησιν μελετήσετε. (96). Πνεῦμα Θεοῦ λέγεται τὸ πανάγιον Πνεῦμα· φησὶ γὰρ ὁ Σωτήρ· Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια. — Πνεῦμα τοῦ Πατρός· Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, πάλιν ἡ αὐτὴ τῆς ἀληθείας πηγὴ, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν· Καὶ, Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, Ἡσαΐας βοᾷ· Καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. — Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· Παῦλος ὁ μεγαλόφωνος τῶν ὀρθῶν δογμάτων κήρυξ· Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐλάβετε τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ · καὶ, Εἰ δὲ Πνεύματι Θεοῦ ἄγεσθε, οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί. — Πνεῦμα Κυρίου, Ἡσαΐας βοᾷ· Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνικεν ἔχρισέ με. Πάλιν λέγεται Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, Πνεῦμα Χριστοῦ, Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν, ὡς Παῦλος (96) πάλιν μυσταγωγεῖ. Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν κρᾶζον · Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ· καὶ, Τὸ Πνεῦμα [104] τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· καὶ, Ὑμεῖς οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, εἴπερ Πνεῦμα Χριστοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· καὶ, Εἴ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος (97) οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. Προσέσχει πάντως, ὅτι τὸ Πνευμα λέγεται τοῦ Θεοῦ, ἐκ τοῦ Θεοῦ τε καὶ Πατρὸς (98), καὶ Κυρίου καὶ τοῦ ἐγείραντος Χριστὸν ἐκ νεκρῶν καὶ Πνευμα τοῦ Πατρός. Ἆρα οὖν ὅταν λέγῃ · Πνευμα Θεοῦ ἢ Πατρὸς ἢ Κυρίου ἢ τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν, ἢ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, αὐτὸ τοῦτο δηλοῦσιν αἱ φωναὶ, ὅπερ ἐσήμαινεν ἡ λέγουσα (99) ἐκπορεύεσθαι του Πατρός ; ἢ οὐδεὶς οὕτω ἀνόητος οὐδὲ αὐτῶν τῶν ἁπλῶν ῥημάτων εἰς ἐσχάτην ἄγνοιαν ἦκων, ὡς μὴ ῥᾷον ἔχειν (1) συνορᾶν, ὅτι τῶν εἰρημένων ἕκαστον (2), εἰ καὶ περὶ τὰ αὐτὰ λέγεται πρόσωπα, ἄλλ' οὖν ἕτερον ἡ λέξις παρίστησι σημαινόμενον ἡ ἐκ του Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνευμα, καὶ ἕτερον ἡ Πνευμα Θεοῦ ἢ Κυρίου ἢ τῶν εἰρημένων ἕκαστον λέγουσα. Τὸ μὲν γὰρ τὴν ἐκπό-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(93) Hisce finem imponit Photius prolixæ de Patribus Latinis disputationi. Plura his posteriores Photiani adjunxerunt. Cf. Allatium contra Rotting. c. 19, p. 417 seq. et cap. 12 opusculi ad calcem adjecti.

(94) Palat. f. 248 b. βούλεσθαι.

(95) Cf. Psal. LVIII, 4, 5 (LXX). Pro βυούσης codd. habent μυούσης.

(96) Palat. f. 249 a. μελετήσεται. Col. et Vat. ut supra.

(96*) Col. ὁ Παῦλ.

(97) Col. deest οὗτος.

(98) Sic Col. p. 314. Palat. f. 249 b. Ἐκ τοῦ Θεοῦ τε καὶ Θεοῦ.

(99) Col. λέγουσα τὸ Πνεῦμα ἐκπορ.

(1) Col. ἔχει.

(2) Vatic. ἕκαστος.

ρευσιν τῷ ῥήματι ἀπαγγέλλει, τὰ δὲ οὐκ ἔτι· ἀλλ' εἰ καὶ διότι αὐτοῦ ἐκπορεύεται, ταῦτα λέγεται, πλὴν ἀλλ' οὐδεμία τε (3) τῶν φωνῶν εἰρημένων τὸ ἐκπορεύεσθαι ταῖς λέξεσιν ἑρμηνεύει. Καὶ γὰρ περιφανῶς ἕτερόν ἐστιν εἰπεῖν ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ ἄλλο σημαίνουσι τοῖς ὀνόμασιν αἱ τὸ Πνεῦμα λέγουσαι τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου καὶ τὰ ὅμοια (4).

A gnificant voces, quæ Spiritum dicunt Dei et Domini, et quæ his sunt similia.

[105] Ιᾳ'. Καίτοι γε εἰ καὶ ἑκάστη τῶν φωνῶν ἐσήμαινε τὴν ἐκπόρευσιν, ὅτιπερ αὐτοῖς ῥήμασι θείοις ἀνερρήθη τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ τοῦτο πρὸς ἡμῶν ἂν ἦν· μυριάκις γὰρ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐκπορεύεσθαι νοουμένου τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς, πῶς οὐδ' ἅπαξ εἴρηται ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ; Οὐ γὰρ ἔχει χώραν εἰπεῖν, ὡς εἴρηται διὰ τῶν λόγων, οἳ μηδόλως (5) τοῦτο σημαίνουσι τῇ φωνῇ, καὶ ὅτι μήτε θείοις, ἀλλ' οὐδ' ἀνθρωπίνοις καὶ πνευματοφόροις ῥήμασι κατὰ λέξιν ποτ' ἐνερρήθη (6) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ· καὶ εἰ τὸ μὲν λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ παραπλήσια τὴν ἐκπόρευσιν ἔχουσι πρώτην αἰτίαν καὶ κυριωτάτην (καὶ γὰρ ὁμοούσιον, διότι (7), ἐκπορεύεται, οὐ διότι δὲ ὁμοούσιον, ἐκπορευτόν). Τὸ δὲ λέγεσθαι Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἢ Χριστοῦ ἢ τὰ τοιαῦτα ἐκ πολυμεροῦς πρόεισιν αἰτίας (διότι τε γὰρ ὁμοούσιον καὶ διότι χρίει αὐτὸν καὶ διότι (7) μένει ἐπ' αὐτὸν καὶ διότι ἐν αὐτῷ). Εἰ οὖν τὸ ἐκπορεύεσθαι τὴν κυριωτάτην ἐπέχον αἰτίαν, δι' ἣν τὸ Πνεῦμα λέγεται εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου καὶ τὰ τοιαῦτα, ὅμως οὐ δίδωσιν αὐτοῖς ἀπαγγέλλειν (8) τὸ ἐκπορεύεσθαι, πῶς δυνατὸν, ἐφ' ᾧ (9) πλείω τὰ αἴτια θεωρεῖται, δι' ὧν ὁμνολογεῖται Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ καὶ Χριστοῦ, ἐπὶ τούτου (10) ζητεῖν καίτοι μηδὲ συναριθμουμένην τοῖς αἰτίοις ἀπαραίτητον τὴν ἐκπόρευσιν;

91. Quanquam licet quælibet harum vocum processionem significaret, quoniam jam ipsis divinæ Scripturæ verbis declaratum fuit, Spiritum a Patre procedere, hoc quoque nobis faveret. Cum enim sexcenties secundum illam hypothesin intelligatur procedere Spiritus e Patre, quomodo ne semel quidem dictum fuit, ilium a Filio procedere? Nec valet dicere, dictum hoc fuisse implicite illis verbis, quæ tamen non id expresse significant, tum quia neque divinis sacrarum Scripturarum neque humanis sanctorum Patrum verbis expresse unquam enuntiatum fuit, Spiritum procedere a Filio, tum quia formulæ quidem loquendi Spiritus Dei et similes processionem habent primam præcipuamque causam (consubstantialis enim Spiritus, quia procedit, non vero quia consubstantialis et procedens est), istæ autem locutiones *Spiritus Filii* vel *Christi* et cæteræ ex variis oriuntur causis (videlicet quia consubstantialis ei est Spiritus et quia ungit eum et quia manet super eum et in eo). Si igitur processio, licet sit causa potissima, cur Spiritus dicatur esse Dei et Domini et similia, tamen non dat istis vocibus, ut enuntient processionem, quomodo, quæso, fieri poterit, ut ubi plures considerantur causæ, ob quas Spiritus prædicatur Filii et Christi, ibi necessario admittenda videatur processio, quæ tamen neque inter causas numeratur?

Ιᾳβ'. Σὺ γὲ ἄρα τὰ ὦτά καὶ τὴν διάνοιαν ἀνατείνων πρὸς ἀσέβειαν, ἐπειδὰν ἀκούσῃς τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ ἢ [106] τοῦ Υἱοῦ, πάντα παραδραμὼν ἐξ ὧν τῆς θεολογίας ἦν σοι μὴ διεκπεσεῖν, εἰς ὃ μηδεὶς εἰπεῖν κατηνέχθη, πρὸς ἐκεῖνο κατὰ κεφαλὴν τρέχεις. Εἴρηται τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς, εἴρηται καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ (11), καὶ τὰ ἄλλα, ὧν πολλάκις ὁ λόγος ἀνέπτυξε τὴν διήγησιν· καὶ οὐδὲν τούτων πλὴν τῆς προτέρας φωνῆς σημαίνει τὴν ἐκπόρευσιν· εἴρηται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ καὶ Χριστοῦ καὶ τὰ παραπλήσια, οὐδαμοῦ δὲ ὅτι τὸ Πνεῦμα (12) τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται. Μηδαμῶς οὖν εἰρημένης τῆς ἐκπορεύσεως, πῶς οὐ παντελῶς ἀσύνετόν τε καὶ παράφορον εἰς ἐκεῖνο τὰς φωνὰς ἀνάγειν, εἰς ὃ μη-

92. Tu tamen aures ac mentem ad impietatem intendens, ubi audieris *Spiritum Christi* aut *Filii*, omnia præteriens, ex quibus poteras a recta non excidere theologia, ad illud prono capite curris, quod nemo asserere aggressus est. Dicitur Spiritus procedere a Patre, dicitur et Filii et Dei, et cætera, quæ sæpius enumeravimus; atque nulla harum locutionum, præter primam, processionem significat; dicitur Spiritus Filii et Christi et similia, nusquam vero procedere Spiritum a Filio. Cum igitur nullatenus fuerit enuntiata processio, quomodo non summa est insania atque vecordia, ad illud voces reducere, ad quod nullo unquam modo fuerunt enuntiatæ? Non enim hoc quoque isti maxi-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(3) Col. Οὐδεμία γε κ. φωνῶν.

(4) **Photius ap. Beccum. l. III, ad Theod. Sugd. c. 7, 8 (*G. O.* II, 142, 143)** : Ἄλλο σημαίνειν dicit τὴν Πνεῦμα Θεοῦ ἢ Πατρὸς ἢ Υἱοῦ λέγουσαν τὸ Πνεῦμα φωνὴν, καὶ ἕτερον τὴν ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς αὐτὸ λέγουσαν... ἕτερόν ἐστι περιφανῶς τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ ἄλλο ἡ ἐκ Θεοῦ λέγουσα σημαίνει φωνή. Cf. et **Theophylact. apud Hugon. Etherian. l. II, c. 13 init. p. 1228. Nicol. Methon. apud eumdem l. III, c. 11, p. 1247; Marcum Ephes. syllog. 20, in cod. Mon. 27, f. 253 arguentem, aliud esse** τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρός, **aliud** τὸ Πν. τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι.

(5) **Sic Col. Palat. f. 250 a.** μηδ' ὅλως.

(6) Vatic. f. 208 a. ποθὲν ἐῤῥήθη. Sic Coi.

(7) Palat. bis δι ὅτι.

(8) Scil. in dictionibus: Spiritus Dei et Domini; vel potius ut subjectum: verba Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου. Neque enim dicere vult, τὸ ἐκπορεύεσθαι non significare τὸ ἐκπορεύεσθαι, sed solum: voces Πν. Θεοῦ, etc. id non exprimere, licet causa, cur ponantur, in illo sit. Prius absurdum foret et grave de lectionis veritate dubium ingerens.

(9) Col. p. 315 ἐφ' οὗ.

(10) Palat. ἐπὶ τοῦ ζητεῖν.

(11) Col. εἴρηται καὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Θεοῦ.

(12) Col. add. ἐκ.

me temerarii et ad quidlibet audendum proni dicere audebunt, posse expressis verbis e sacris eloquiis desumi Spiritus a Filio processionem.

93. Tu vero hinc quoque rem expende. Spiritus dicitur Spiritus Christi, et qua ratione dicatur, non est difficile ex Isaia discere, imo vero ex ipsamet Domini recitatione ac voce : *Spiritus enim Domini*, inquit, *super me; propterea unxit me* [91]. Quamobrem Spiritus alio modo dicitur Domini, alio modo Filii ; Spiritus quidem Domini utpote consubstantialis ; Spiritus vero Filii, licet sit consubstantialis, tamen propter unctionem dicitur : Christi enim Spiritus, quia ungit ipsum, *Spiritus* enim, inquit ipsa Veritas, *super me ; propterea unxit me.* Ungit Spiritus Christum, quomodo id, quæso, intelligis ? An quatenus participavit de carne et sanguine et factus est homo, an quatenus ab æterno exsistebat Deus ? At hoc posterius nunquam, opinor, tametsi audacissimus sis, affirmare audebis. Non enim ungitur Filius prout est Deus, apage. Ergo prout est homo Spiritu ungitur Christus. Tu vero dicis : Quoniam dicitur Spiritus Christi, omnino et procedit a Christo. Ergo Spiritus Christi non quatenus est Deus ex ipso provenit, sed quatenus homo, non ab æterno et ante sæcula simul cum Patre substantiam possidens, sed tunc, quando humanam carnem assumpsit Filius.

94. Adverte animum et resipisce ab errore, o homo, nec tuam plagam vulnusque tuum talis esse naturæ ostende, ut omnem respuat curationem. Spiritus prædicatur Christi, quia ungit ipsum, tua autem perniciosa lex asserere jubet, quia procedit ab ipso ; procedit autem a Christo, ut ratio per tuam opinionem incedens ostendit, non quatenus Deus est Christus, sed quatenus nostram carnem assumpsit. Si igitur quatenus Christus de nostra carne participavit, secundum hoc Spiritus a Christo procedit, procedit autem rursus a Filio, quatenus est Deus (id enim leges a te sanctæ exigunt), concludetur profecto, naturam humanam Deitati esse consubstantialem ; si quidem Spiritum consubstantialem Filii et rursus Christi censes ; procedere enim eum facis et ante

[91] Isa. LXI, 1.

δαμῆ μηδαμῶς ἐκπεφώνηται (13) ; Οὐ γὰρ δὴ καὶ τοῦτο τολμήσουσιν οἱ πάντα θρασεῖς εἰπεῖν, ὡς ἔστι ῥήμασιν αὐτοῖς ἐκ τῶν ἱερων Λογίων λαβεῖν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.

ιγ'. Σὺ δέ μοι σκόπει κἀντεῦθεν· τὸ Πνεῦμα λέγεται τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὅπως λέγεται, οὐ χαλεπὸν ἐκ τοῦ Ἡσαΐου μαθεῖν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Δεσποτικῆς ἀναγνώσεως καὶ φωνῆς · Πνεῦμα γὰρ (14) ἐπ' ἐμὲ, φησὶν, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με · ὥστε τὸ Πνεῦμα ἄλλον μέν τρόπον λέγεται τοῦ Κυρίου (15), ἕτερον δὲ τοῦ Υἱοῦ · τὸ μὲν γὰρ ὡς ὁμοούσιον · το δὲ εἰ καὶ ὁμοούσιον, ἀλλὰ νῦν γε διὰ τὸ χρίσμα λέγεται τοῦ Υἱοῦ · Χριστοῦ (16) γὰρ Πνεῦμα, ὅτι χρίει αὐτόν (17) · [107] Πνεῦμα γὰρ ἐπ' ἐμὲ, αὐτή φησιν ἡ Ἀλήθεια, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με. Χρίει τὸ Πνεῦμα τὸν Χριστόν· ἄνθρωρε, πῶς νοεῖς ; καθ' ὃν λόγον μετέσχε σαρκὸς καὶ αἵματος καὶ γέγονεν ἄνθρωπος, ἢ καθ' ὃν ἐξ ἀϊδίου ὑπῆρχε Θεός ; Ἀλλὰ τὸ μὲν δεύτερον οὐκ ἂν οἶμαί σε, εἰ καὶ πάντα θρασὺς ἦσθα, θρασυνθῆναι (18-19) εἰπεῖν, Οὐ γὰρ χρίεται ὡς Θεὸς, ἄπαγε, ὁ Υἱός, Οὐκοῦν καθὸ ἄνθρωπος χρίεται τῷ Πνεύματι ὁ Χριστός · καὶ καθὸ χρίει τὸ Πνεῦμα τὸν Χριστὸν, λέγεται Πνεῦμα Χριστοῦ. Σὺ δὲ λέγεις · Ἐπειδὴ λέγεται Πνεῦμα Χριστοῦ, πάντως καὶ ἐκπορεύεται ἐξ αὐτοῦ. Οὐκοῦν τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ οὐ καθὸ Θεὸς ἐξ αὐτοῦ προελεύσεται, ἀλλὰ καθὸ ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἀπ' ἀρχῆς καὶ πρὸ αἰώνων καὶ ἅμα τῷ Πατρὶ οὐσιώθη, ἀλλὰ τηνικαῦτα, ἡνίκα καὶ τὸ ἀνθρώπινον προσελάβετο φύραμα (20) ὁ Υἱός.

ιδ'. Ἐπίστησον τὸν νοῦν καὶ ἀνάνηψον τῆς πλάνης, ἄνθρωπε, μηδὲ τὴν σαυτοῦ πληγὴν καὶ τὸ τραῦμα πᾶσαν ἐπιδείξῃς θεραπείαν ἐλέγχοντα. Τὸ Πνεῦμα δοξολογεῖται τοῦ Χριστοῦ, διότι (21) χρίει αὐτόν · ὁ δὲ σὸς τῆς ἀπωλείας νόμος προστάττει λέγειν, διότι ἐκπορεύεται αὐτοῦ · ἐκπορεύεται δὲ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ὁ λόγος ἔδειξε διὰ τῆς σῆς δόξης βαδίζων, οὐ καθὸ Θεὸς ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καθὸ τὸ ἡμέτερον προσελάβετο φύραμα. Εἰ οὖν καθὸ τοῦ ἡμετέρου μετέσχε φυράματος, κατὰ τοῦτο ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, ἐκπορεύεται δὲ πάλιν καὶ τοῦ Υἱοῦ καθὸ Θεὸς (τῆς σῆς γὰρ τοῦτα τῆς νομοθεσίας τὰ προστάγματα) (22), [108] ὁμοούσιος ἂν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τῇ Θεότητι συλλογισθείη (23), εἴπερ τὸ Πνεῦμα ὁμοούσιον τοῦ Υἱοῦ καί γε δὴ τοῦ Χριστοῦ ·

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(13) Palat. f. 250 b. παραφρονεῖ σὲ μηδαμῶς ἐκπεφώνηται.

(14) Col. add. Κυρίου.

(15) Col. Κυρίου. Suspicor legendum esse τοῦ Χριστοῦ (κυ et χυ facile confundi notum est). Certe Beccus, l. III, ad Theod. c. 5 (*G. O.* II, p. 141) hoc caput præ oculis habuit ; porro ipse inducit Photium dicentem : ἄλλον τρόπον λέγεσθαι τοῦ Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα, ἕτερον δὲ τοῦ Υἱοῦ. Quæ apud Photium sequuntur : Χριστοῦ γὰρ Πνεῦμα ὅτι, κ. τ. λ., id confirmant.

(16) Verba hæc Χριστοῦ γὰρ Πνεῦμα et sequentia usque ad hujus capitis finem sub Photii nomine leguntur inter excerpta in cod. Gr. theolog. 324, bibl. Cæsar. Vindobon. (Lambeccio est cod. 157), fol. 247, 248.

(17) Beccus l. c. Πνεῦμα Χριστοῦ τὸ ἅγιον λέγεσθαί φησιν Πνεῦμα (Photius), ὅτι χρίει αὐτόν.

(18-19) Vat. θρασυνθῦναι.

(20) Cod. Vindobon. cit. ἀνθρ. φύραμα προσελάβετο ὁ ὁ. Photius in eo insistit, quod Spiritus ideo dicitur Christi, quia eum ungit, Christus vero ungitur non ut Deus, sed ut homo. Si ergo ex dicto Πνεῦμα Χριστοῦ infertur processio, jam Spiritus procedit ex Christo ut homine, nec ab æterno est, sed ex quo Filius humanam naturam assumpsit.

(21) Palat. δι ὅτι. Col. p. 316 : Χριστοῦ, ὅτι χρ.

(22) Vide supra cap. 59. Col. τὰ διδάγματα.

(23) Nova absurda ex iisdem præmissis ut cap. 93 deducta, consubstantialem esse humanam naturam divinæ, infinitum et finitum misceri, Spiritum procedere et ante post incarnationem.

ἐκπορεύεσθαι μὲν γὰρ ποιεῖς αὐτὸ καὶ πρὸ τῆς σαρκώσεως καὶ μετὰ τὴν σάρκωσιν, τὸ δὲ ὁμοούσιον (24) οὔπω περιεῖλες· Εἰ οὖν ὁμοούσιον μὲν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ὁμοούσιον δὲ καὶ τῇ προσληφθείσῃ φύσει (ἐξ αὐτῆς γὰρ αὐτὸ κελεύεις ἐκπορεύεσθαι), εἴνη ἂν ἀλύτοις λόγοις ἀποδείξεων ὁμοούσιος καὶ ἡ ἐν τῷ Χριστῷ (25) θεότης τῇ ἐν αὐτῷ ἀνθρωπότητι (26).'Εῶ δὲ νῦν παριστάνειν, ὡς καὶ κατὰ τοῦ Πατρὸς τὸ σὺν συνάγει δόγμα διὰ τῆς αὐτῆς τῶν λόγων θεωρίας τὸ τῆς σαρκὸς ὁμοούσιον (27)· καὶ τί ἂν εἴη τῆς ἀσεβείας (28) ἀθεώτερον (29) ἢ σῆς πλάνης ἀθλιώτερον ;

ιε'. Σὺ δὲ οὔπω βούλει συνιδεῖν, εἰς οἷους σε κρημνοὺς καὶ βάραθρα ψυχικῆς διαφθορᾶς ἐναποῤῥίπτει καὶ κατορύττει τὸ μὴ βούλεσθαί σε Χριστῷ μηδὲ (30) τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς πείθεσθαι, μηδὲ ταῖς οἰκουμενικαῖς ἕπεσθαι συνόδοις, μηδὲ πρὸς τὰς λογικὰς ἐρόδους καὶ αὐτὰς διὰ τῶν ἱερῶν προϊούσας Λογίων (31) μηδαμῶς τὸν νοῦν ἐπιστρέφειν· ἀλλὰ κατηγορεῖς μὲν τοῦ κοινοῦ Δεσπότου (32), καταψεύδῃ δὲ τοῦ γενναίου Παύλου, κατεξανίστασαι δὲ τῶν οἰκουμενικῶν καὶ ἁγίων συνόδων, διασύρεις δὲ Πατέρας καὶ τοὺς σοὺς [109] ἀρχιερεῖς καὶ Πατέρας ὡς ἀληθῶς Πατέρων (33) τῆς διανοίας ἐξοστρακίζων ἐς κόρακας (34) ἀποπέμπεις καὶ πρὸς τὰς λογικὰς κωφεύεις θεωρίας· καὶ πάντα σοι κατεπόθη τὰ σωτήρια εἰς τὸ τῆς ἐπισφαλοῦς προλήψεως πάθος. Ἀλλ' ἀνθ' ἡμῶν σοι Δαβὶδ ὁ μελῳδὸς καὶ θεοπάτωρ ἐμβοήσεται· Σύνετε δή, ἄφρονες ἐν τῷ λαῷ, καὶ μωροὶ ποτὲ, φρονήσατε· μήποτε ἁρπάσῃ ὁ κοινὸς τοῦ γένους ἐχθρὸς τοσαύτας ἡμᾶς περιβάλλων (35) πάγαις ὡς λέων ἄγροις καὶ ὠρυόμενος τὰς ψυχὰς ὑμῶν καὶ οὐ μὴ ᾖ ὁ ῥυόμενος (36).

ις'. Τὰς μὲν οὖν ὑποτυπώσεις (37) ταύτας, ὥσπερ ᾔτησας (38), ἔχεις, ἀνδρῶν ἐμοὶ σεβασμιώτατε καὶ φιλομαθέστατε (39). Εἰ δέ ποτε Κύριος ἡμῖν τὴν αἰχμαλωσίαν ἐπιστρέψει (40) τῶν βιβλίων καὶ τῶν ὑπογραφέων ἡμῶν (41), τάχα ἂν ἔξεις (42) τοῦ παναγίου Πνεύματος ἡμῖν ἐμπνέοντός τε καὶ ἐπινεύοντός καὶ τὰς χρήσεις, ἃς οἱ νέοι προκομίζουσι πνευματομάχοι, μᾶλλον δὲ οἱ καθ' ὅλης ἐκμανέντες τῆς ὑπεραγάθου καὶ τρισυποστάτου Θεότητος (οὐδὲν γὰρ αὐτοῖς τῶν ἐν αὐτῇ παραλέλειπται, ὃ μὴ ταῖς οἰκείαις

A incarnationem et post incarnationem ; consubstantialitatem vero nondum sustulisti. Si igitur Spiritus Filio consubstantialis, et consubstantialis quoque assumptæ naturæ (ex ipsa namque eum procedere jubes), ineluctabili rationum vi evincetur, Christi deitatem consubstantialem esse ipsius humanitati. Nec volo interim demonstrare, eadem rationum vi e tuo dogmate colligi, cum ipso etiam Patre carnem Christi futuram consubstantialem ; et quid aliud fuerit aut hac impietate detestabilius aut hoc errore calamitosius ?

95. Tu tamen nondum vis conspicari, in qualia te præcipitia et in quam perniciosum animæ barathrum projiciat ac sepeliat improba hæc voluntas, qua renuis Christo ejusque discipulis obtemperare, B synodos œcumenicas sequi argumentisque ac rationibus e sacris eloquiis deductis animum impendere ; sed accusas communem Dominum, mentiris in eximium Paulum, insurgis in œcumenicas et sanctas synodos, calumniaris Patres tuosque pontifices, ac Patres revera e Patrum censu eliminans in malam amandas crucem, et ad rationis argumentationes obsurdescis ; et omnia jam devorasti pharmaca, quæ poterant fallacis præoccupationis morbo mederi. Sed pro nobis David tibi Psalmista Deique proavus inclamabit : *Intelligite, insipientes in populo et stulti aliquando, sapite* [92], ne forte communis generis humani hostis tot vos laqueis impetens rapiat, *tanquam leo ferus et rugiens* [93], *animas vestras, et non sit qui eripiat* [94]. C

96. Rudes igitur informationes istas habes, ut petivisti, virorum religiosissime atque studiosissime. Quodsi quando Dominus nobis direptos libros atque amanuenses restituat, fortasse habebis sanctissimo Spiritu nobis afflante atque annuente etiam testimonia, quæ proferunt novi isti Spiritus inimici, imo totius summæ bonæ et trinæ Deitatis hostes furiosi (nihil enim in ea omiserunt, quod suis vesaniis non lacerent) ; nec non habebis confutationem ipsorum ex testimoniis, quæ ipsimet pro-

[92] Psal. xciii, 8. [93] I Petr. v, 8. [94] Psal. xlix, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(24) Col. τὸ δ' ὁμ.

(25) Vatic. f. 208 a. ἀποδείξεων καὶ ἐν τῷ Χριστῷ θεότης ὁμ.

(26) Palat. f. 251 b. ἐν αὐτῷ τῇ ἀνθρ.

(27) Videlicet si Filii humana natura consubstantialis est divinæ ejus naturæ, cum divina natura Patris sit eadem, Pater quoque humanæ naturæ consubstantialis erit.

(28) Col. ἀσεσείας ταύτης.

(29) Vat. ἀθεότερον.

(30) In Vatic. hic et in seq. μὴ δέ.

(31) Vat. προσιούσας λ. Intelligit rationes theologicas, ratiocinationes dialecticas ex præmissis revelationis deductas, quales sua sophismata esse censet.

(32) Col. τὸν κοινὸν Δεσπότην.

(33) Vide cap. 84 præsertim not. 5.

(34) Sic Col. Palat. f. 252 a. εἰς κορ. Tritum est proverbium Græcorum.

D (35) Col. περιβαλών.

(36) Psalm. vii, 3 ; xxi, 14 ; coll. I Petr. v, 8. — Brevem recapitulationem hoc caput complectitur, quam conferas cum cap. 13 sequentis opusculi. — Vat. κ. ὠρυώμενος.

(37) Palat. ἀποτυπώσεις.

(38) Cf. cap. 1.

(39) Colum. f. 317 : ἱερέων ἐμοὶ τιμιώτατε καὶ φιλ.

(40) Phrasis biblica psal. cxxvi. (Vulg. cxxv) 1 ; Exech. xxix, 14 ; Amos ix, 14 et sæpe apud prophetas occurrens (lxx).

(41) Colum. Εἰ δέ ποτε Κύριος ἡμῖν τὴν ὑγείαν χαρίσεται (in margine : καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐπιστρ. τῶν βιβλίων κ. τῶν ὑπογρ. ἡμῶν) καὶ τῆς νόσου ἐπιστρέψομεν ἐν τάχει καὶ τῶν γραφέων ἡμῶν, τάχα ἂν, κ. τ. λ.

(42) Vatic. f. 208 b. ἕξεις. Colum. ἕξης.

ducunt, deductas, imo et ipsorum in his rebus dolos ac fraudes, itemque beatorum sapientissimorumque nostrorum Patrum testimonia constantissima atque irrefragabilia, quibus confunditur et impietatis arguitur istius apostasiæ sententia.

A ἀπονοίας [110] καθυβρίζουσι (43)· καὶ δὴ καὶ τοὺς ἐπαγομένους αὐτοῖς ἐξ ὧν αὐτοὶ προάγουσι χρήσεων ἐλέγχους, ἀλλὰ καὶ τὴν περὶ ταῦτα κακουργίαν αὐτῶν καὶ μηχανουργίαν (44)· καὶ μὴν καὶ τῶν μακαρίων καὶ θεοσόφων Πατέρων ἡμῶν τὰς ἀπαραγράπτους μαρτυρίας, δ' ὧν αὐτῶν (45) καταισχύνεται καὶ πάσης εὐσεβείας ἀπελαύνεται τῆς ἀποστασίας τὸ φρόνημα.

PHOTII PATRIARCHÆ

Contra veteris Romæ asseclas libellus ostendens, Spiritum sanctum ex solo Patre procedere, non vero etiam ex Filio.

1. Si simplex quidem Spiritus, ex Patre vero et Filio procedit, omnino hi una censendi forent persona, atque exinde induceretur contractio Sabelliana seu potius semisabelliana.

2. Si ex Patre et ex Filio procedit Spiritus sanctus, duplex omnino erit et compositus. Si ad duo principia refertur Spiritus sanctus, ubi erit tantumdem decantatus unius principatus?

3. Si producit Spiritum Pater, producit vero illum et Filius, erit Pater et contiguus productor-Spiritus et longinquus propter Filius ex Filio productionem.

4. Si perfecta est sancti Spiritus ex Patre processio, superflua igitur ea quæ ex Filio.

5. Si eamdem Spiritus productionem habet Filius cum Patre, communis horum erit productionis proprietas, et quomodo commune erit proprietas? Si vero oppositum, quomodo hanc illa non destruit? Contrariorum enim alterum alterum destruit. Si diversam, pars quidem Spiritus hac ratione, pars vero alia ratione procedet, et ex partibus inæqualibus erit compositus.

6. Si ex una causa, Patre, tum Filius tum Spiritus prodierunt, rursum vero Filius producit Spiritum, producet quoque Filium Spiritus. Pari enim honore utrumque produxit Pater et productor.

7. Si Filius communicat cum Patre in sancti Spiritus productione, etiam Spiritus sanctus in ea communicabit; omnia enim quæ sunt Patri cum Filio communia, etiam sunt communia Spiritui sancto; hinc erit ipse causa simul et causatus, quod ipsis gentilium fabulis monstruosius est.

B

ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

Κατὰ τῶν τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

[113] α'. Εἰ ἁπλοῦν μὲν τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Πατρὸς δὲ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, πάντως ἓν ἂν οὗτοι νομισθεῖεν πρόσωπον· κἀντεῦθεν εἰσαχθήσεται (46) συναλοιφὴ (47) Σαβέλλιος, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἡμισαβέλλιος.

β'. Εἴπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διπλοῦν ἂν εἴη καὶ σύνθετον· εἰ πρὸς δύο ἀρχὰς ἀναχθήσεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (48), ποῦ τὸ πολυύμνητον ἔσται τῆς μοναρχίας;

γ'. Εἰ προβάλλεται μὲν τὸ Πνεῦμα ὁ Πατὴρ (49), C προβάλλεται δὲ τοῦτο καὶ ὁ Υἱός, εἴη ἂν ὁ Πατὴρ καὶ προσεχὴς τοῦ Πνεύματος προβολεὺς καὶ πόρρω διὰ τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ προβολήν.

δ'. Εἴπερ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐντελής, περιττὴ ἄρα ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (50)

ε'. Εἰ μὲν τὴν αὐτὴν προβολὴν ἔχει τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς τῷ Πατρί, κοινὴ τούτοις ἡ τῆς προβολῆς ἰδιότης· καὶ [114] πῶς ἔσται τὸ κοινὸν ἰδιότης; Εἰ δὲ τὴν ἐναντίαν, πῶς οὐ φθείρει ταύτην ἐκείνη; φθαρτικὰ γὰρ ἀλλήλων τὰ ἐναντία. Εἰ δὲ ἑτεροίαν, μέρος μὲν τοῦ Πνεύματος οὕτω, μέρος δὲ τρόπον ἄλλον ἐκπορευθήσεται καὶ ἐξ ἀνίσων μερῶν ἔσται τοῦτο συγκείμενον (51).

ς'. Εἴπερ ἐξ ἑνὸς αἰτίου, δηλαδὴ τοῦ Πατρὸς, ὅ τε Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα προελήλυθασι, προβάλλεται δὲ D πάλιν ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα, προβαλεῖται καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Υἱόν· ὁμοτίμως γὰρ ἄμφω προήγαγεν ὁ Πατὴρ καὶ προβολεύς.

ζ'. Εἴπερ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ κοινωνεῖ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος προβολῆς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ταύτης κοινωνήσει (52)· πάντα γὰρ ὅσα τοῦ Πατρὸς κοινὰ πρὸς τὸν Υἱὸν, ταῦτα καὶ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ λοιπὸν ἔσται καὶ αἴτιον ἅμα καὶ αἰτιατόν, ὃ καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων μυθολογίας τερατωδέστερον.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(43) Cf. cap. 53 fin.

(44) Videtur non solum perversas explanationes et illationes, verum etiam textuum corruptiones intelligere (cf. cap. 71), præsertim cum jam ex iis ipsis, quæ adversarii proferant, confectas refutationes immediate ante commemoraverit.

(45) Vat. αὐτὴ — Palat. f. 252 b. αὐτήν. Colum. ut supra.

(46) Cod. Vindob. Gr. th. 40. n. 23 f. 138 b. συναχθήσεται.

(47) Cod. Vindob. cit. συναλειφή.

(48) Τὸ ἅγιον deest in cod. Cæsar.

(49) Cod. cit. ὁ Πατὴρ τὸ Πνεύμα.

(50) Hæc quatuor argumenta eodem ordine leguntur apud Beccum orat. de un. Eccl. c. 35-40 (*G. O.* I. p. 154, 156, 158-160).

(51) Apud Beccum l. c. c. 42 (p. 162). Duo sequentia capp. ibid. c. 43, 44 (p. 164, 166).

(52) Euthym. ed. κοινωνήσει ταύτης.

η'. Εἰ προσάλλεται μὲν καὶ (53) ὁ Υἱὸς, τὸ Πνεῦμα δὲ τῆς προσολῆς ἀπεστέρηται, καταδεεστέρας ἂν εἴη (54) τοῦτο παρὰ τὸν Υἱὸν δυνάμεως, ὁ τῆς Μακεδονίου παραφροσύνης (55).

[115] θ'. Προφασίζονται (56) δὲ, (57) ὅτι Ἀμβρόσιος οὕτως εἴρηκεν ἐν τοῖς περὶ αὐτοῦ λόγοις, ἔτι δ' Αὐγουστῖνος καὶ Ἱερώνυμος· ὑπὲρ ὧν ἀπολογητέον, ὡς ἢ νενοθεύκασιν οἱ πνευματομάχοι τὰς τούτων (58) συγγραφὰς, ἢ κατ' οἰκονομίαν ἴσως εἰρήκασιν, ᾗ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος (59) ἐχρήσατο, παρ' ἑαυτῷ φυλάττων ἀπόῤῥητον (60) μέχρι τινὸς τοῦ παναγίου Πνεύματος τὴν θεολογίαν· ἢ καὶ τῆς ἀκριβείας ὡς ἄνθρωποι παρεσύρησαν, ὃ πολλοὶ πεπόνθασι τῶν μεγάλων ἔν τισιν, ὡς ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος, καὶ Μεθόδιος ὁ Πατάρων, καὶ Πιέριος, καὶ Πάμφιλος, καὶ Θεόγνωστος, καὶ Εἰρηναῖος ὁ Λουγδούνων, καὶ Ἱππόλυτος ὁ σύτοῦ μαθητής. Τινὰς γὰρ αὐτῶν ῥήσεις οὐκ ἀποδεχόμεθα, καίτοι τἄλλα σφόδρα θαυμάζοντες (61).

ι'. Εἶπον οἱ τρεῖς, ὡς Ῥωμαῖοι λέγουσιν· οἱ δὲ τῶν ἑπτὰ συνόδων ἀρχιερεῖς οὐκ εἶπον (62). Τὸν γὰρ τῆς πίστεως ἡμῶν (63) ὅρον πᾶσαι κατὰ διαδοχὰς ἐβεβαίωσαν, αἷς οἱ πρόεδροι καὶ λαμπτῆρες τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀναντιῤῥήτως [116] συνεψηφίσαντο καὶ δόγμα προστεθῆναι μηδὲν ἔτι τεθείκασι (64) μήτ' ἀφαιρεθῆναι τοῦ ῥηθέντος ὅρου τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ τὸν κατατολμήσαντα παντάπασιν ἀποῤῥαγῆναι τῆς Ἐκκλησίας (65).

ια'. Ὁ μέντοι θεῖος Γρηγόριος, ὁ Διάλογος, οὐ πολὺ μετὰ τὴν ἕκτην σύνοδον ἀκμάσας, Ῥωμαϊκῇ φωνῇ καὶ γράμμασιν ἐθεολόγησεν ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου προσάλλεσθαι (66) τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ζαχαρίας δὲ πέντε καὶ ἑξήκοντα καὶ ἑκατὸν ἔτεσιν ὕστερον (67) τὰ συγγράμματα τοῦ Διαλόγου δι' Ἑλληνίδος ἑρμηνεύων φωνῆς, Τὸ παράκλητον Πνεῦμα, φησὶν, ἐκ τοῦ Πατρὸς προέρχεται, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ μένει· παρὰ (68) τοῦ Προδρόμου τοῦτο μαθὼν ἰδόντος τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν καὶ μένον ἐπ' αὐτόν.

8. Si producit quidem et Filius, Spiritus vero productione privatus est, tenuioris esset facultatis quam Filius, quod fuit Macedonii deliramentum.

9. Prætendunt autem Ambrosium ita dixisse in suis libris, ac pariter Augustinum et Hieronymum: super quibus respondendum, vel Pneumatomachos eorum scripta depravasse, vel eos secundum œconomiam fortasse locutos fuisse, qua et magnus Basilius usus est, apud se servans aliquandiu sanctissimi Spiritus deitatis prædicationem, vel ab accurata eos theologia, quæ est hominum conditio, deflexisse, quod multi ex magnis viris in quibusdam passi sunt, ut Dionysius Alexandrinus, Methodius Patarensis et Pierius, Pamphilus, Theognostus et Irenæus Lugdunensis atque Hippolytus ejus discipulus. Quasdam enim eorum sententias non recipimus, quamvis eos in aliis magnopere admiremur.

10. Dixerunt isti tres, ut Romani aiunt; sed septem synodorum pontifices non dixerunt. Fidei enim nostræ definitionem omnes synodi secundum successiones confirmarunt, quibus Romanæ Ecclesiæ antistites ac lumina absque ulla contradictione assensi sunt, ac statuerunt nihil dictæ fidei definitioni addere nec ab ea subtrahere licere, verum qui hoc auderet et omnino ab Ecclesia ejiciendum.

11. Gregorius tamen divinus, Dialogus, qui non multo post sextam synodum floruit, Romana lingua litterisque Latinis prædicavit ex Patre solo procedere Spiritum sanctum; Zacharias vero, centum sexaginta quinque annis post Dialogi libros Græca voce interpretans, *Paraclitus Spiritus*, ait, *ex Patre procedit et in Filio manet*, a Præcursore hoc edoctus, qui viderat Spiritum descendentem tanquam columbam et manentem super ipsum [95].

[95] Joan. I, 32.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(53) Καὶ deest in cod. Vindobon.

(54) Apud Euthym. ἦει.

(55) Hoc argumentum tum in Euthymii Panoplia tum in Cod. Vindobon. octavo loco ponitur; sed apud Beccum (*G. O.* I. p. 161) loco quinto, immediate post caput quartum. Post hoc cap. 8 differunt tum Euthymii textus tum præfatus Vindobon. Codex; cum priori plerumque Becci allegationes consentiunt. Dabimus hinc Euthymii textum, cui deinde alterum subjiciemus.

(56) Quæ nunc sequuntur usque ad finem præsentis textus, præter Euthymium suppeditat quoque altera synopsis Nicolai Methonensis in cod. Monac. Gr. 66 f. 81 b. et 82 tanquam epitomen eorum quæ Photius disputavit; ea quoque apud Beccum (l. c. p. 163 seq.) commemorantur iisdem propemodum verbis, nonnullis duntaxat prætermissis.

(57) Διό omitt. ap. Nicol. Methon.

(58) Τούτων deest apud Methon.

(59) Euthym. καὶ αὐτὸς B.

(60) Ἀπόῤῥητον deest ap. Methon.

(61) Apud Beccum l. c. Ὡς εἰ καὶ εἰρήκασι τοῦτο οἱ δηλωθέντες, ἀλλὰ κατ' οἰκονομίαν ἴσως εἰρήκασιν, ᾗτινι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν καιροῖς ἰδίοις ἐχρήσατο· ἢ καὶ τῆς ἀκριβείας ὡς ἄνθρωποι παρεσύρησαν· ὁ πολλοὶ πεπόνθασι τῶν μεγάλων ἔν τισιν, ὡς Ἀλεξανδρείας Διονύσιος καὶ Μεθόδιος ὁ Πατάρων, καὶ ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα τῶν ἐπὶ ἁγιωσύνῃ ὀνομασθέντων, ὧν τινὰς ῥήσεις οὐκ ἀποδεχθῆναι (λέγει τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ταῦτα ἐπὶ τοῖς ἄλλοις σφόδρα θαυμαζομένων.

(62) Hæc eodem pacto apud Beccum l. c. p. 170 occurrunt.

(63) Apud Nicol. Methon. additur ἱερόν.

(64) Sic Euthym. Methon. δόγμα τεθείκασι μηδὲν ἔτι προστεθῆναι.

(65) Beccus p. 170 : οἱ (septem synodorum præsules) καὶ συνεψηφίσαντο δόγμα προστεθῆναι μηδὲν ἔτι, μήτ' ἀφαιρεθῆναι τοῦ παραδοθέντος ὅρου τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ... ut supra... τῆς Ἐκκλησίας.

(66) Sic Euthym. Methon. ἐκπορεύεσθαι.

(67) Methon. ὕστερον ἔτεσι.

(68) Methon. ἐκ.

12. Leo autem et Benedictus, magni Romæ pontifices, postea Græca lingua inter sacra Missarum solemnia fidei symbolum Romæ et in cæteris Ecclesiis Romanæ subjectis recitandum esse sanxerunt, ne linguæ angustiæ prætextum præberent blasphemandi. Hic vero Leo, cum apostolicæ Romanorum Ecclesiæ ærarium reserasset, scuta duo inter alia sacra donaria asservata eduxit Græcis et litteris et verbis catholicæ fidei expositionem continentia, quæ coram universo populo Romano recitari jussit; et usque ad pium Constantinopoleos patriarcham Sergium Romani pontifices in principio pontificatus systaticas professionis suæ mittentes epistolas in universas patriarchales sedes fidei symbolum absque ulla varietate inseruerunt.

A ιβ'. Λέων δὲ καὶ Βενέδικτος, οἱ μεγάλοι Ῥώμης ὕστερον ἀρχιερεῖς Ἑλληνιστὶ κατὰ τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν ἐκφωνεῖσθαι τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἐν τῇ Ῥώμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις ὑπὸ ταύτην Ἐκκλησίαις (69) ἐνομοθέτησαν (70), ἵνα μὴ τὸ στενὸν τῆς διαλέκτου βλασφημίας (71) παράσχῃ πρόφασιν. [117] Οὗτος δὲ ὁ Λέων (72) τὸ θησαυροφυλάκιον τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας Ῥωμαίων διανοίξας (73), ἀσπίδας δύο τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις (74) συναποτεθησαυρισμένας (75) ἐξήνεγκεν, Ἑλληνικοῖς καὶ (76) γράμμασι καὶ ῥήμασιν ἐχούσας τὴν εὐσεβῆ τῆς πίστεως ἔκθεσιν, καὶ ταύτας ἐνώπιον ὑπαναγνωσθῆναι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πλήθους (77) ἐδικαίωσεν. Καὶ μέχρι τοῦ εὐσεβοῦς πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Σεργίου οἱ

B Ῥώμης ἀρχιερεῖς ἐν ἀρχῇ τῆς χιάρερωσύνης (78) συστατικὰς (79) τῆς ἑαυτῶν θρησκείας ἐκπέμποντες ἐπιστολὰς εἰς πάντας τοὺς πατριαρχικοὺς θρόνους τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἀπαραλλάκτως ἐνέττατον (80).

13. Sed quid opus est multa dicere? Filius et Dominus Spiritum ex Patre procedere tradit ac prædicat, et magnus item Paulus decernit et sancit: *Licet nos vel angelus e cœlo evangelizaverit vobis præter id quod nos evangelizavimus vobis, anathema sit* [96]. Et quisnam alium doctorem adhuc quæret, nisi aperte insaniens?

ιγ'. Ἀλλὰ (81) τί δεῖ πολλὰ (82) λέγειν; Ὁ Υἱὸς καὶ Δεσπότης τὸ Πνεῦμα (83) ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι μυσταγωγεῖ· καὶ ὁ μέγας δὲ Παῦλος αὖθις ἀποφαίνεται λέγων· Κἂν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω (84). Τίς δὲ ἐπιζητεῖ διδάσκαλον ἄλλον, εἰ μὴ προφανῶς μέμηνεν (85);

---

[118] Altera pars ejusdem operis ex cod. Vindobon. Gr. theol. 40.

9a. Dicens David, *et Spiritu oris ejus*, docuit etiam C Spiritum ex solo Patre procedere, cum Patri attribuat illud *ex ore ejus*, non Filio, ut jam anticipando destruat blasphemiam illorum, qui etiam ex Filio procedere Spiritum opinantur.

θ'. Εἰπὼν ὁ Δαβίδ, Καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἐδίδαξε καὶ, ὅτι ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, τῷ Πατρὶ προσνείμας τὸ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, οὐ τῷ Υἱῷ, ἵνα προανέλῃ τὴν βλασφημίαν τῶν οἰομένων ἐκπορεύεσθαι τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (86).

10a. In cæteris omnibus processio denotat egressionem simpliciter, ut illud quod in Psalmis dicitur: *Egrediebatur foras et loquebatur in idipsum* [97]; sed sancti Spiritus ex Patre processio non

ι'. Ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων ἁπάντων ἡ ἐκπόρευσις τὴν ἁπλῶς ἐξέλευσιν δηλοῖ, ὡς τὸ ψαλμικῶς εἰρημένον· Ἐξεπορεύετο ἔξω καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό· ἡ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος (87)

[96] Galat. I, 9. [97] Psal. XL, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(69) Methon. ἔν τε Ῥώμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις ταῖς D ὑπὸ τὴν ταύτης Ἐκκλησίαν.

(70) Huc usque verba hujus capitis ex Photii tractatu κατὰ τῶν τῆς παλαιᾶς Ῥώμης adducit Leo Allatius in *Confut. fab. de Jo. Papissa* n. 12 (Symmixta II, 419) integrum vero caput profert ex Photii (eodem) tractatu apud Euthym. in Panoplia in opere contra Hotting. c. 19, p. 417, 418, ac pariter hoc caput dat J. Usser., *Diss. de Rom. Eccl. Symbolo ap. vet.* Oxon. 1660, p. 25.

(71) Apud Allat. c. Hott. l. c. ῥᾳθυμίας.

(72) Apud Alla. l. c. additur καί. Sequentia verba leguntur quoque indirecto sermone apud Beccum l. c., p. 172, 173.

(73) Sic Euthym. Allat. τῆς ἀποστ. Ἐκκλ. Ῥωμ. ἀνοίξας· apud Methon. τῆς ἀπ. ἀνοίξας Ἐκκλ. Ῥωμ.

(74) Τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις deest apud Euthym., sed legitur apud Beccum, Methon., Allat et Usser.

(75) Allat. ἀποτεθ. Bacc. ἐναποτεθ.

(76) Καί deest apud Methon.

(77) Methon. καὶ ταύτην ἐνώπιον ἀναγνωσθῆναι πλήθους.

(78) Allat. ἱερωσύνης· sic et Usser.

(79) Methon. συστατικὴν... ἐπιστολήν.

(80) Hæc Photii non esse re ipsa manifestum est; Allatius l. c. p. 418, posterius additamentum habet; alias tamen authentiam totius operis suspectam censet.

(81) Methon. καί.

(82) Euthym. τὰ πολλά..

(83) Τὸ Πν. deest apud Euthym.

(84) Galat. I, 8. Ap. Becc. ἡμῖν prima vice, altera deest.

(85) Totum caput iisdem verbis adducit Beccus l. c., p. 175, ubi pro τίς δὲ ἐπιζητεῖ legitur: καὶ τίς ἐπιζ.

(86) Hæc in solo Vindob. cod. th. Gr. 40 invenimus; quæ vero sequuntur a cap. 10, Euthymius rursum in Panoplia Photii opusculo hac inscriptione subjunxit: Ἑτέρου τὰ ὑποτεταγμένα δύο κεφάλαια. Ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων, ut in textu. Horum capitum prius legitur quoque in cod. Vindob. philos. Gr. 248 (Lambec. cod. 43) f. 117-118 cum epigraphe = Φωτίου πατριάρχου. Ἐπὶ μὲν τ. ἀ.... κόλασιν.

(87) Cod. Gr. phil. Vind. 248: ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις.

οὐ τὴν ἁπλῶς ἔξέλευσιν σημαίνει, ἥτις ἐστὶ συμβε- A
βηκὸς γινομένη καὶ ἀπογινομένη, ἀλλὰ τὴν οὐσιώδη
καὶ φυσικὴν καὶ τοῦ πῶς εἶναι σημαντικὴν καὶ
τὴν (88) ὑπάρξεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐμφαντικήν·
ὅτι οὐ γεννητῶς ἐστιν ὡς ὁ Υἱός, ἀλλ' ἐκπορευτῶς
καὶ ἰδίως· τοῦ μὲν γὰρ Υἱοῦ ἴδιον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς
γεννᾶσθαι φυσικῶς, τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος τὸ ἐκ
τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι φυσικῶς· καὶ κατὰ τοῦτο
μόνον διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἤτοι κατὰ τὴν ἰδιότητα
τῆς ὑπάρξεως, ἓν ὄντες ἄλλως τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν
καὶ ἀξίαν καὶ δύναμιν, καὶ, ἁπλῶς εἰπεῖν, τἄλλα
πάντα πρός τε τὸν Πατέρα καὶ πρὸς ἀλλήλους. Πῶς
οὖν φατε τὸ ἅγιον Πνεῦμα (89) [119] ἐκπορεύεσθαι
καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ; Εἰ μὲν ὡς ἐξ αἰτίου, ἰδοὺ δύο αἴτια
καὶ δύο ἀρχαί, Πατὴρ καὶ Υἱός, καὶ διαρχία μᾶλλον
ἡ μοναρχία τὸ παρ' ὑμῖν (90) πρεσβευόμενον· καὶ B
οὐχ ἡμέτερον λέγειν ὅσα τὰ ἄτοπα ἕψεται. Εἰ δ' ἑτέ-
ρως, ὡς ἐκ φεραλλήλου διὰ τὴν εἰς ἄλληλα τούτων
ἀντιπεριχώρησιν, καὶ, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, ἐξαποστελλό-
μενον· ἐξαποστέλλει γὰρ ὥσπερ ὁ Πατὴρ τὸν Υἱόν,
οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ὅταν δέ, φη-
σὶν, ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν
παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ
παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνο μαρτυρή-
σει περὶ ἐμοῦ· εἰ, κατὰ ταύτην τὴν διάνοιαν, ἐκπο-
ρεύεσθαι καὶ ἐκ (91) τοῦ Υἱοῦ, λέγετε, ἔῤῥωσθε μὲν
τὸν νοῦν, ἁμαρτάνετε δὲ καθ' ἕτερον λόγον· πρῶ-
τον (92) μὲν τὴν ὑπὸ τῶν ἑπτὰ συνόδων βεβαιωθεῖ-
σαν ἔκθεσιν τῆς πίστεως τῇ προσθήκῃ ταύτῃ παρα-
ποιοῦντες καὶ τότε μόνοι τῶν ἁπάντων ἔπειτα τὸ
καὶ προσκείμενον, ὃ σύνδεσμον καλεῖν εἰώθαμεν, ἴσην C
τὴν ἐκπόρευσιν δίδωσι νοεῖν ἔκ τε τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ
τοῦ Υἱοῦ, κἂν ὑμεῖς ἑτέρως νοῆτε (93) τὴν ἐκ τοῦ
Υἱοῦ, καθὰ προειρήκαμεν· χρὴ δὲ μὴ μόνον φρονεῖν
ὀρθῶς ἀλλὰ μηδὲ σκανδαλίζειν ἄλλους· εἰ γὰρ ὁ
σκανδαλίζων ἕνα φρικτῆς ἄξιος ἐκρίθη παρὰ τοῖς
Εὐαγγελίοις (94) κολάσεως, οἱ τὴν οἰκουμένην ὅλην
σχεδὸν σκανδαλίζοντες ποίαν ἀξίαν εὕροιεν κόλα-
σιν;

egressionem simpliciter significat, quæ accidentalis est et modo locum habet, modo non amplius, verum substantialem et naturalem quæque est declarativa certi exsistentiæ modi et subsistentiæ sancti Spiritus indicativa, quod non per generationem est ut Filius, sed per processionem suoque proprio modo. Filii enim proprietas est ex Patre generari naturaliter, sancti vero Spiritus proprietas naturaliter ex Patre procedere; et secundum hoc solummodo ab invicem differunt, sive secundum subsistentiæ proprietatem, cum cæteroquin unum sint quoad substantiam et naturam, dignitatem et virtutem, atque, ut uno verbo dicam, quoad alia omnia tum cum Patre tum cum se ipsis. Quonam igitur pacto dicitis, sanctum Spiritum procedere etiam ex Filio? Si enim velut ex causa, ecce duæ causæ et duo principia, Pater et Filius, et tunc id quod veneramur ac colimus supplicando dyarchia (duorum principatus) potius erit quam monarchia (unius principatus seu principii unitas). Neque nostrum est edicere, quanta inde secutura sint absurda. Si vero alio medo, velut ex mutua connexione propter eorum circumsessionem et, ut simpliciter dicam, ut ab eo missus (mittit enim, quemadmodum Pater Filium, ita et Filius Spiritum. *Quando*, inquit, *venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me* [98]); si secundum hunc, inquam, sensum procedere et ex Filio dicitur, tunc quidem, quod ad mentem spectat, sani estis, peccatis tamen secundum aliam rationem; primo quidem fidei expositionem a septem synodis confirmatam hoc additamento immutantes et falsantes, et quidem inter omnes soli; deinde illud *et*, quod conjunctionem vocare solemus, æqualem processionem dat intelligere tum ex Patre tum ex Filio, licet vos aliter intelligatis eam quæ ex Filio secundum ea quæ prædiximus. Oportet autem non solum recte sentire, sed neque alios scandalizare.

Si enim qui unum scandalizat tremenda penes Evangelia judicatus est punitione dignus, quamnam ipsis convenientem pœnam invenerint qui universum propemodum scandalizant terrarum orbem!

ια'. Εἰπὼν ὁ Υἱὸς καὶ Θεὸς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύ- D
ματος, ὅτι παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ οὐχ
ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δὶς κατὰ τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν τοῦ
λόγου, πῶς οὐκ εἶπεν, ὅτι Καὶ παρ' ἐμοῦ; Καὶ οὗτοι
μὲν ἀποκρίνονται, ὅτι ὡς [120] ἄνθρωπος ἐταπεινολό-
γησεν (95)· ἡμεῖς δὲ ταχέως ἁπαντῶντες ἐλέγχομεν
αὐτοὺς ψευδολογοῦντας· τὸ (96) γὰρ εἰπεῖν, Ὃν ἐγὼ
πέμψω ὑμῖν, οὐχ ὡς ἄνθρωπος εἴρηκεν, ἀλλὰ μᾶλ-

11a. Cum Filius Dei et Deus de sancto Spiritu dixerit quod *a Patre* procedit, neque semel tantum, sed et bis secundum eamdem sermonis seriem, quomodo non dixit: *Procedit etiam a me?* Et hi quidem respondent ipsum pro humanitate sua humiliter esse locutum; non vero statim occurrentes mendacii eos convincimus. Verba enim illa *quem ego mittam vobis* non ut homo dixit, sed potius ut Deus.

[98] Joan. xv, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(88) Vind. phil. 248 : τῆς, fort. τὴν τῆς ὑπ.
(89) Cod. cit. τὸ Πν. τὸ ἅγιον.
(90) Sic apud Euthym. et in cod. cit.; cod. theol. : ἡμῖν.
(91) ἐκ deest in cod. Vind. Gr. th. 40.
(92) Cod. Vind. Gr. ph. 248 : πρῶτα, Euthym. πρῶτοι.
(93) Cod. Gr. phil. cit. νοεῖτε.
(94) παρὰ τ. Εὐαγγελ. deest in cod. Vind. Gr. phil. 248.
(95) Sed minime dicunt Latini Christum humiliter et pro sua humanitate hic locutum, verum pro consuetudine uti cætera ita Spiritus processionem ad Patrem ceu ad primam causam retulisse. Inanis ergo sequens argumentatio.
(96) Sic Euthym. edit. Vindob. cod. theol. τῷ.

Homo enim non mittit Deum, siquidem Deus est Spiritus sanctus. Bis igitur dixit *a Patre* in hujus sermonis confirmationem et ut ad silentium redigeret eos qui dicturi erant, ipsum ex Filio quoque procedere. Idque ex acumine sapientissimi imperatoris [Alexii Comneni] prodiit; hac enim propositione usus est cum contra Mediolanensem episcopum disputaret.

A λον ὡς Θεός· ἄνθρωπος γὰρ οὐ πέμπει Θεὸν, εἴγε Θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Διὸ οὖν τὸ παρὰ τοῦ Πατρὸς εἴρηκεν εἰς βεβαίωσιν τοῦ τοιούτου λόγου καὶ πρὸς ἐπιστόμησιν τῶν μελλόντων λέγειν ὅτι καὶ (97) ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται· τοῦτο τὸ λῆμμα τῆς ἀγχινοίας ἐστὶ τοῦ συνετωτάτου βασιλέως (98)· τούτῳ (99) γὰρ ἐχρήσατό ποτε κατὰ τοῦ Μεδιολάνων ἐπισκόπου (1) διαλεγόμενος.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(97) καὶ deest apud Euthym.
(98) Ἀλεξίου addit cod. theol. Vind. 40.
(99) Euthym. ed. τοῦτο.

(1) Petrus Mediolanensis esse videtur, de quo Baron. ad an. 1116, Allat. *De consens.* l. II, c. 10, n. 2 et *G. O.* I. 379 et in Append. ac lectorem.

[121-123] IN LIBRUM DE SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIA

ANIMADVERSIONES HISTORICÆ ET THEOLOGICÆ

AD OPERIS ILLUSTRATIONEM REFUTATIONEMQUE PERTINENTES.

I. — *Photii liber universim expenditur et illustratur.*

1. Inter dogmaticas disceptationes tum vetustate ac diuturnitate, tum rei gravitate ac difficultate omnium temporum nobilissimas vix ulli inferior est controversia *de Spiritus sancti processione*, quæ non apud theologos tantum agitata, verum et populorum contentionibus mirum in modum vexata, profanis quoque odiis et politicis studiis solerter olim nutrita ac propagata ad hodiernum usque diem Græcos ac Latinos dividit, sive potius orientalis Ecclesiæ a catholica unitate separationis non causa quidem, ansa tamen præcipua ac prætextus, imo vero fulcrum validissimum præsidiumque exsistit. Quamvis autem ea, quæ circa Spiritus sancti processionem litesque de ea obortas jam plurimi disputarunt eruditi (1*), sufficienter omnino quæstionis indolem, originem, progressumque patefaciant eorumque studiis historicis ac dogmaticis summa laus sit tribuenda: vix quisquam tamen negaverit, multa adhuc in hac materia [124] historiographis superesse illustranda, nonnulla quoque nova inquisitione novisque studiis indigere, præsertim cum plura scripta ad eam pertinentia nondum publicam aspexerint lucem et quædam illius historiæ partes adhuc caligine et obscuritate detineantur hiatusque ac lacunas plus semel ostendant. Qua in re Photii *De Spiritus sancti mystagogia* liber fructus affert haud contemnendos; eosque, qui illius dogmatis historiam iteratis curis tractaturi erunt, egregie sane juvabit. Interea nos nostrum esse censemus, antequam per partes editum nunc Photii librum theologica crisi subjiciamus, ejusdem in re theologica pretium ac pondus paucis declarare, ejus argumentum, scriptionis indolem, temporis adjuncta cæteraque quæ huc spectant breviter prosequi, plura denuo accuratius perpendenda alteri uberiori de Photio lucubrationi reservantes. Neque vero nobis universim celeberrimæ illius controversiæ historiam adumbrare, neque ejus dogmatis uberiorem explanationem tradere mens est, verum ea duntaxat historiæ ac theologiæ delibare documenta, quæ arctius cum hac Photii polemica dissertatione cohærent et ad aptius de illa judicandum conferre quid ac prodesse quodammodo videbuntur. Neque in his, quæ liti adhuc possunt esse obnoxia, sententiam veluti definitivam pronuntiamus, sed potius quædam suggerere volumus tum aliorum, quibus ejusmodi studia arridebunt, tum denique exiguis nostris curis et indaginibus denuo rimanda et perscrutanda.

2. Doctrina de Spiritus sancti *ex solo Patre* processione, quæ sæculo Ecclesiæ quarto, cum pugna cum Macedonianis ferveret, nondum fuerat audita, cujus prima veluti semina ac vestigia in Nestoriana primum controversia, deinde in concertationibus cum Monothelitis et Iconomachis deprehenduntur, Photium demum præcipuum propagatorem nacta est, cujus industria non suscitata tantum, verum etiam undequaque expolita ac veluti in systema [125] redacta fuit. Hic enim est, ait Hugo Etherianus (lib. II contra Græc. c. 16. *Bibl. PP.* Lugd. XXII, p. 1230) « qui post Theodoritum in æquorea puteum fodiens arena, non semina, sed Circena venena sepeliendo diri valde languoris fidei christianorum causa factus est. Profecto hunc cum suis complicibus deplorat Isaias dicendo: *Væ qui sapientes*

(1*) Præ cæteris nominandi sunt Leo Allatius, Peavius, Natalis Alexander, Maimbourg, Le Quien, Walch, Jager, quibus addendum Pitzippii opus: *L'Eglise orientale*, Rome 1855.

sunt apud semetipsos et in oculis suis prudentes (*Isa.* v, 21). Hic fuit, ut Joh. *Beccus* (s. Veccus) in orat. de un. Eccl. (c. 35, *Græc. Orthod.* Allat. t. I, p. 154) inquid, Ὁ πρῶτος εὑρετὴς καὶ γεννήτωρ τῶν κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ψευδῶς ἐφευρημένων προτάσεων. Quantum in hac doctrina stabilienda laboraverit, præter Amphilochianas quasdam quæstiones ad hanc rem pertinentes, præter argumenta in epistola encyclica contenta, præter breve opusculum contra Romæ veteris asseclas, quod saltem dubiis ejus accensendum est operibus (vide Præfat. nostram), Inculenter ostendunt tum prolixæ litteræ ad Aquileiensem archiepiscopum (2) datæ, quas librum potius esse haud immerito dixeris, et qui cæteris omnibus præstat, liber *De Spiritus sancti mystagogia*.

3. Invicta Nicolai I constantia (3) a Romana sede repulsus et anathemate perculsus (C. a. 866) misit Photius encyclicam suam Orientis episcopis, quæ præter alia minoris momenti Latinis gravissimis verbis veluti turpissimam hæresin docrinam illam exprobrabat, qua Spiritum sanctum ex Patre [126] *Filioque* procedere profitebantur, eamque quatuordecim circiter argumentis acriter impugnavit. Sed hæc Photii argumenta tum Occidentalibus minime innotuisse videntur (4); nonnisi *in genere* accusationum capita habebant perspecta, qualia a Bulgarorum principe Nicolaus pontifex fuerat ea doctus. Sane Ratramnus Corbeiensis monachus et Æneas antistes Parisiensis, qui tunc contra Græcos scripsere, illud unum noverant, quæ in Latinos crimina Græci congessissent, probationes ratiocinationesque Photii penitus ignorabant, quas neque alius quisquam Latinorum, neque ipse Nicolaus videtur novisse (5), ex cujus epistolis illi suas notitias hauserant. Ratramnus inter alia scribit (lib. III *Contra Græcorum opposita*, c. 6 ; Migne, t. CXXI, p. 303): « Cum enim negare volunt (Græci) Spiritum sanctum de Filio procedere, *unde quod dicunt comprobent, nullam vel ratiocinationem vel auctoritatem ostendunt;* unde potius levitatis esse tumor videtur, quam prudentiæ gravitas. » Non potuit sane ita loqui, qui Photii encyclicam ipsam legerat. Hinc apertum est, cur accurata Photianorum syllogismorum confutatio ab his auctoribus confici haud potuerit; illos in Latinum sermonem translatos fuisse nullum est vestigium. Rursum in Oriente Ratramni, Æneæ aliorumque libri vix cogniti fuisse videntur.

A Post Photii primam expulsionem (anno 867) non amplius necessarium, imo imprudens videbatur, Græcos universim de ejus erroribus objurgare, quos Ignatium fovere nulla erat suspicio; neque legati ad concilium octavum missi quid ejusmodi in mandatis habuere. Postmodum vero cum Ignatio mortuo Photius iterum Constantinopolitanam sedem occuparet, pax, licet non duratura, [127] fuit inita et in synodo sub Joanne VIII a. 879 celebrata de his tractatum fuisse nullo vestigio deprehenditur. Non ignoro, haud defuisse, qui Latinorum additionem ibi solemniter prohibitam fuisse affirmarint; verum, re accuratius perspecta, id defendi non posse liquido constat, ut multi viri docti jam demonstrarunt. Photius ipse in libro nostro (cap. 89) ex B hac synodo, cujus ipse veluti anima et moderator exstiterat, nullum aliud pro causa sua potuit argumentum colligere, nisi quod Joannis papæ legati symbolum prisco more receperint, recitaverint eique subscripserint; nulloque præterea certo argumento constat, ipsam tunc Romanam Ecclesiam symbolum solemniter cum illo additamento recitare consuevisse, cujus tamen additamenti sensum tota mente amplectebatur. Quæ Photius (l. c.) de Joanne VIII scribit, ea in historia eorum temporum haud exigui momenti sunt; nos interim Joh. Becci verba adducemus, quæ recitatum hunc textum subsequuntur. « Hæc cum inveniant Photium scribentem hi quibuscum nobis sermo est, opinantur, C ipsum inimicitias cum pace commutasse, quod papæ Joannis pii locum tenentes absque additione, quod apud nos legitur symbolum subscripserint et obsignaverint (6). Hoc vero nemo ex iis, qui ad bene conjectandum idonei sunt, facile sibi credendum proposuerit, cum *neque dogmatica ulla quæstio in ea synodo*, quæ pro pace sancienda coacta fuerat, *reperiatur mota ;* sed veræ causæ illud erat occultatio, secundum quam cum universa Romana Ecclesia simultates ac inimicitiæ Photio exortæ fuerant. Cum enim vereretur, ne omnium reprehensionem incurreret, quod, cum papa Nicaulaus eum non admitteret, [128] Romanam Ecclesiam universam in Divinitatem injuriam, impiam et legum maxime prævaricatricem nuncuparet; et cum papa Joannes D ejus id patriarchalem thronum restitutioni consensum præbuisset, eamdem sanctam et pietatis magistram prædicaret; pro pace cum Joanne inita quasi apologiam contexens, per suos locum tenentes

(2) Is Walpertus fuisse videtur, ad quem ep. 48 Joannis VIII (Mansi XIII, 43, 44) directa fuit et cui pariter inscriptum est Fragm. ep. Stephani V, a. 891 (Migne, t. CXXIX, p. 805). Vide de Rubeis *Monum. Eccl. Aquil.* Venet. 1740, p. 448.

(3) Sæculo elapso Nicolaum, ut alios pontifices, non solum acatholici scriptores, verum et nonnulli male dispositi catholici, inter quos Fontanius (*Dissert. de Phot.* in *Nov. erud. delic.* vol. I), in agendi ratione contra Photium injuste vituperare adamabant. Longe rectius hac in re judicavit sæculo nostro Neander in *Hist. eccl.* (t. IV, p. 607, præsert. n. 3 et alias).

(4) Aliter Walchium (*Hist. controv. de proc. Spirit. sanct.* Ienæ, 1751, c. 2, § 6, p. 35) statuisse apparet.

(5) Cf. Hincmar. Rem. epist. 51, t. II, p. 809, ed. Baluz. Nicol. I, ep. 70 ad Hincmar. ed. Migne, epist. 152, t. CXIX, 1152 seq.

(6) Lib. III, ad Theod. c. 4 (*Gr. orth.* II, p. 139) : Οἴονται τῆς ἔχθρας τὴ εἰρήνην αὐτὸν ἀπαλλάξασθαι, τὸ διὰ τοὺς τοῦ πάπα Ἰωάννου θεοσεβεῖς τοποτηρητὰς τὸ δίχα τῆς προσθήκης ἀναγινωσκόμενον παρ' ἡμῖν τῆς πίστεως σύμβολον ὑπογράψαι τε καὶ ἐπισφραγίσασθαι.

Joannem accepisse symbolum, et mente et lingua et sacris illustrissimorum et admirandorum hominum manibus subscripsisse obsignasseque inculcat. Hoc autem isti ita perfecere, quia et qui ante Joannem papam Romanam sedem ornarunt, hoc sanctum et pietate plenum profitebantur symbolum, quod etiam qui post eum ad hæc usque tempora successere, et mente amplectuntur et lingua deprædicant. Et dictum meum demonstrabit Evangeliorum nulla facta commutatio, et omnia Patrum scripta, quæ Spiritum tradunt ex Patre procedere et absque additione apud eos leguntur atque probantur (7). » Demum ejusmodi fucata pace rupta non potuit [129] Photius sibi temperare, quominus denuo hanc controversiam resuscitaret; imo suam opinionem tenaciter fovet et licet Romanos pontifices Nicolao excepto carpere non auderet, verum potius ab eis suæ causæ patrocinium peteret, Occidentales, quos posset, in eam trahere studuit. Consulto tamen, uti Hadrianum II, ita et Marinum pontificem non nominat, censuram ab utroque sibi inflictam tacet, suum cum Romana Ecclesia jacta consensum. Verum resuscitata a Photio quæstio tum apud Latinos vix eum in modum innotuit, qui ad artificiosas ejus rationes refutandas eos provocaret; ac licet jam tum Venetiani cum Byzantinis frequenti commercio convenirent (8), tamen post Joannem VIII usque ad Leonis Sapientis imperium ex tristi temporum conditione Orientalium Occidentaliumque communicatio magis magisque languebat, adeo ut præter eos, quos Photius in suam partem alliciebat, episcopos (9) haud multi ejus conamina novisse videantur. Deploranda sane documentorum penuria, quæ ultima Photii tempora densis veluti tenebris offundit.

4. Sed quid Latini potissimum ad defendendum dogma de processione Spiritus sancti ex Filio proponerent, id nullatenus diu potuit Photium latere et quadantenus quæ Ratramni aliorumque libri continebant, si non aliunde, sane ex epistolis, quas etiam ex Occidentalibus [130] partibus frequentes accipiebat, probe novit. Fortasse et postea una cum his epistolis libri illi Photio missi sunt. Hinc in posterioribus de hac quæstione scriptis, in ep. ad Aquileiensem præsulem, ut de opusculo breviori apud Euthymium taceamus, multo vero magis in tractatu de Spiritus sancti mystagogia ad ea quæ potiora sibi videbantur respicit Latinorum argumenta et suis demonstrationibus eorum refutationem intermiscet. Præclare noverat Latinos inniti Bibliorum testimoniis, ac potissimum Joan. XVI, 13-15; Galat. IV, 6; Rom. VIII, 9, et suorum Patrum auctoritati, maxime Ambrosii, Augustini atque Hieronymi. Quod si Ratramni Æneæve scripta vel ex toto vel ex parte legerat, ubi Græcorum quoque Doctorum textus allegantur, hos callide dissimulasse dicendus est. Sed in fine nostri operis (cap. 96) pollicetur, « si convertat Dominus librorum et amanuensium suorum captivitatem, » illi cui hoc opus nuncupavit, etiam dicta atque sententias, quas « novi, » quos vocat, « Pneumatomachi in medium proferunt, » causæ suæ patrocinium inde petentes, una cum opportunis refutationibus adjectis Patrum testimoniis sese transmissurum. Id eum postmodum præstitisse nullo historiæ documento edocemur; verum illud sane recte colligimus, Photium *multo plura*, quam in hoc tractatu protulit, Latinorum argumenta cognovisse et ex auctoritate petita præsidia.

5. Sed quænam est illa βιβλίων καὶ ὑπογραφέων αἰχμαλωσία, quam hic Photius commemorat? Ne ad prius Photii exsilium hoc referamus, in quo frequenter de librorum jactura conqueritur, vetare videtur cap. 89, unde patet librum conscriptum fuisse pluribus post Photii restitutionem annis elapsis, nec ante an. 884, cum Adriani III mentio fiat. Si opus paulo post priorem Photii expulsionem exaratum fuisset, plana fere apertaque exstitissent ea quæ de librorum scriptorumque penuria scribit; [131] Joannis vero VIII et Adriani III mentio rem interturbat. Quomodo enim Photius sub Joanne VIII solemniter sedi restitutus, Basilii imperatoris gravisus gratia, potentissimus fere in omnibus, librorum amanuensiumque inopiam patiebatur? Posset et de altero exsilio sub Leone Sapiente haberi suspicio; id temporum rationi congrueret, cum exsilium istud incidat in an. 886. Verum

(7) Lib. III, ad Theod. c. 4, p. 139. 140: Τό δ' οὐκ ἄν τις τῶν εὐθυβόλως ἐπιβάλλειν εἰδότων ῥᾴδιον εἰς πίστιν ἠγήσαιτο, ἐπεὶ μηδὲ δογματικός τις λόγος ἐν τῇ πρὸς εἰρήνην γενομένῃ τότε συνόδῳ εὑρίσκεται κινηθείς, ἀλλ' ἐπίκρυψις τοῦτο τῆς ἀληθοῦς ἦν αἰτίας, καθ-ἣν ἡ κατα πάσης τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀνήρθη τῷ Φωτίῳ δυσμένεια. Τὸν γὰρ ἐξ ἁπάντων ὑγρὸν ὑροῤῥώμενος Φ., ἐφ' οἷς τοῦ μὲν πάπα Νικολάου μὴ προσιεμένου αὐτὸν, πᾶσαν τὴν Ῥωμ. Ἐκκλησίαν πρὸς τὸ θεῖον ἐξυβρίζουσαν, καὶ ἀσεβοῦσαν, καὶ παρανομοῦσαν τὰ ἔσχατα ἀπεκάλει, τοῦ δὲ πάπα Ἰωάννου τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον καθίδρυσιν τούτου ἐπευδοκήσαντος, ἀγίαν ταύτην καὶ εὐσεβείας διδάσκαλον ἀνεκήρυττεν, ὥσπερ τινὰ ἀπολογίαν ὑπὲρ τῆς πρὸς τὸν πάπαν Ἰωάννην εἰρήνης προβάλλεται τὸ διὰ τῶν ἐκείνου τοποτηρητῶν τὸ τῆς πίστεως ἐκεῖνον ἀποδέξασθαι σύμβολον καὶ γνώμῃ καὶ γλώσσῃ κ. χερσὶν ἱεραῖς τῶν τοιούτων περιφανεστάτων κ. θαυμασίων ἀνδρῶν ὑπογράψαι αὐτὸ κ. ἐπίσφραγίσασθαι. Τοῦτο δὲ οὕτω πεποιήκασιν οὗτοι διὰ τὸ καὶ τοὺς πρὸ τοῦ πάπα Ἰωάννου τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς Ῥωμης θρόνον κοσμοῦντας τὸ τοιοῦτο σύμβολον ἅγιον καὶ εὐσεβείας πλήρες ὁμολογεῖν, ὅπερ οὖν καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου μέχρι τοῦ νῦν καὶ γνώμῃ στέργουσι καὶ γλώσσῃ ἀνακηρύττουσι. Καὶ ἀπόδειξίς μοι τοῦ λόγου τὸ τῶν Εὐαγγελίων ἀμεταποίητον, κ. πᾶσα γραφὴ πατρικὴ, ἡ τὸ Πνεῦμα λέγουσα ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, δίχα προσθήκης παρ' αὐτοῖς καὶ ἀναγινωσκομένη καὶ ὁμολογουμένη.

(8) Id patet ex Joan VIII epistolis, ut epist. 17, 20 ad Ursum Venet. ducem aliisque.

(9) Beccus apud Allat. *De Purgatorio* Append. p. 625 ed. Rom. 1655 refert, et ad alios Italos episcopos hac de causa scripsisse Photium, ac nominatim ad Marinum Castellanum, Gaudericum Velitternum, et Zachariam Anagninum, qui in ejus temporis monumentis aliquoties occurrunt, ac præsertim in concilio Romano a. 879 et conc. Ravennat. a. 878.

liber noster præter hanc scribentium librorumque αἰχμαλωσίαν nuspiam ostendit auctorem exsilio atque mœrore affectum, imo in ipso exordio (cap. 1) prospera tempora sibi a Providentia concessa videtur insinuare. Dicere quis posset Photium ista scripsisse vel scriptioni finem imposuisse a Leone VI gradu motum, nondum tamen judicatum, ideoque in monasterio otio fruentem, spe tamen vincendi adversariorum conatus adhuc repletum. Neque hoc officeret, quod in cod. Column. Photius semet patriarcham appellat in inscriptione; se enim semper, etiam in priori exsilio, legitimum habuit patriarcham et de jure novæ Romæ episcopum. Quid itaque dicendum? At res tanti non esse videtur. In priori exsilio amplissima librorum collectio, quam sibi Photius comparaverat, direpta discerptaque fuit; libri fortasse restituto patriarchæ redditi nunquam fuere; amanuenses vero et tachygraphi, quos antea in promptu habuerat, nescimus quo casu præsto non amplius erant, ob suspicionem fortasse politicam detenti. Verum hoc fortassis non penitus omnibus satisfacit. Quid si dicatur Photium Providentiæ erga se benignitatem in hoc reposuisse, quod, amotis curis, libere studiis suis vacare posset, vel opus prius a se inceptum anno 886 initio exsilii posterioris absolvisse, in quem annum pleraque quadrarent? Verum utut sit, malim ego integrum librum putare, quam ad hypotheses confugere, quales in similibus rebus confingi plerumque solent, interpolatum esse opus et alia posterius addita iis quæ in priori editione habebantur. Attamen non nego et illud probabile esse, Photium ipsum opus non uno eodemque tempore continenter scripsisse, sed in aliis rerum [132] adjunctis alia addidisse. En rursus fontium inopia certo rem definiri non sinit. Donec firmiora reperiantur, quid sibi probabilius videtur, eligat lector. Eodem tempore vel potius paulo ante scripta fuisse videtur epistola ad Aquileiensem archiepiscopum, in qua Joannis VIII, jam defuncti, non vero Adriani III fit mentio (Vide not. 85 ad cap. 89). Utrumque ergo opus ad ultima tempora patriarchatus Photii spectat. Id exploratum est; reliqua vero conjecturis campum aperiunt.

6. Ut tamen quoad propositam quæstionem sententiam meam proponam, verosimilius mihi opus nostrum circa annum 886 compositum esse videtur. Si non fallimur, dum Photii verba (cap. 89): « Cum igitur sancti ac beati hi pontifices ita, dum in terris degebant, senserint et ab his fluxis et corruptibilibus rebus ad incorruptibilem vitam in hac confessione transierint, » non solum ad priores, verum etiam ad proxime nominatum pontificem eorumque postremum referimus, tunc tuto colligi potest Adrianum III, dum hæc scribebat Photius, jam diem supremum obiisse ejusque mortem huic jam innotuisse. Cum vero Adrianus mense Maio a. 885 defunctus sit idque Photius probabiliter nonnisi aliquot elapsis mensibus didicerit, facile ad annum 886 deducimur, quo Basilio Macedone decedente ac Leone ejus filio imperii habenas assumente, Photii res rursus turbatæ sunt. Præterea Adriani III synodicam non ut nuper ac paulo ante sibi missam allegat Photius; ab ea missa ad tempus, quo Photius ista scripsit, intervallum temporis haud adeo breve cogitandum videtur. Igitur vel Photius eo momento, quo illa litteris consignavit, jam e cathedra turbatus erat vel saltem ejusmodi catastrophe non diu post subsecuta est. Si prius admittitur, facillime explicatur αἰχμαλωσία βιβλίων καὶ ὑπογράφων, de qua loquitur et solum difficultas est in iis quæ ex cap. 1 colliguntur. Hæc vero solvi potest vel ex iis quæ ibidem [133] et in Præf. notantur, vel ex allata supra verborum huc pertinentium explicatione. Imo tota evanescit difficultas, si incisum illud τῆς θείας προνοίας εὐμ. ἡ. ὁρ. non, uti prima fronte videbatur, ad conditionem statumque auctoris refertur, quasi dicat, se ideo petitioni satisfacere, *quia* benigne providentia sibi nunc prospiciat, sed eo legitimo sensu exponitur: *Deo propitio* non indigna tuo in Deum amore tuoque desiderio hujus rei fiet exsecutio; sive: Dei providentia annuente rem exsequemur et ad terminum perducemus, vel: *si* benigne nos respicit Deus. Non *causaliter*, sed *conditionaliter* genitivus absolutus accipiendus, et nihil est quod nos cogat reddere: *quia* vel *cum*. Quod si vero ante posteriorem e throno depulsionem finem libro imposuit, adjuncta talia facile cogitari possunt, in quibus deplorare poterat scribentium librorumque defectum, ut in superius dictis allata sunt. Jam Basilio ægrotante potuit Photius adversam fortunam experiri; quanquam non opus est ad hæc recurrere, saltem iis qui simpliciori explicationi supra datæ adhærent (10).

7. Sed quinam erant illi plures majorisque molis libri, quibus adversariorum fastum et alta supercilia flecti ac funditus profligari gloriatur auctor (cap. 1)? Erantne ante Photium uberiores hac de re tractatus, qui fusius Latinorum sententiam refutare conabantur? Num ante illum ita disputationis ignis exarserat, ut Spiritus sancti ex Filio processionis assertores jam abunde confutatos credere potuerit? An vero fortasse Patrum Græcorum, Damasceni v. gr., operat intellexit, quæ tamen nuspiam de hac controversia agendi scopum consiliumque manifestant? Num ipse alios uberiores libros de hac re ediderat, quorum tamen nullum hucusque habemus hoc nostro opere locupletiorem? Posterius non [134] facile admittendum. Longe mihi credibilius Photium, qui ostentatione quadam fere ubique Græcorum Patrum theologiam jactat, qui cap. 96 ad eorumdem dicta a se vel collecta

(10) Huc usque ejusmodi quæstiones accuratius pertractare non potuimus; speramus alibi nos meliora daturos.

vel colligenda provocat, horum tractatus, etsi non ex professo, ut dici solet, hac de materia agentes, specie duntaxat et silentio potius quam apertis verbis sibi quodammodo faventes respexisse. Sane de libris multorum versuum (στίχων) loquitur, quibus *inserta* erant argumenta, quæ ad Latinos convincendos idonea reputabat; ea quæ in his dispersa erant, colligere et synoptice exhibere consilium ceperat; proinde hi libri non in una illa quæstione versabantur. Ad hos vero provocat Photius ad antiquitatem auctoritatemque suis dictis conciliandam, quamvis fere omnia quæ profert, proprii sui ingenii fetus exsistant.

8. Tum ipsius libri verba tum cod. Column. inscriptio suadent librum nostrum non secus ac illum, qui ad Aquileiensem præsulem missus fuit, epistolæ formam præ se tulisse, quæ ad varios directa videtur. Quis Beda episcopus fuerit, cui cod. Column., quis Eusebius, cui Beccus librum nuncupatum dicit, ignoramus. Quod ad dictionem spectat, modo ea dialecticorum instar concisa est, modo rhetoricis ornata floribus, interdum elegans, rudior alias, affectata sæpe, sed plerumque perspicua (11), nunquam fere [135] penitus sale destituta. Ostendit auctorem, qui multa legerat, ex multis variorum temporum auctoribus stylum sibi formarat. Acriter omnino Latinos insectatur. Accusat eos tum ignorantiæ, erroris, stultitiæ, insaniæ, vesaniæ, furoris, tum temeritatis, audaciæ, impudentiæ, tum hæreseos, polytheismi, impietatis; horrenda eis contra fidem impingit crimina; artibus omnibus utitur ad eos confundendos et refellendos. Mira est ingenii fecunditas, quæ toties dicta aliis et aliis modis novit denuo, quasi revera nova sint, producere; iniqua fere semper est cum adversariis agendi ratio, quorum doctrinam perversis non solum consectariis, sed etiam interpretationibus fœdissimo sub aspectu ostendere totis viribus anhelat.

9. Operis authentia ita manifesta est, ut sit tempus consumere, velle ejus argumenta congerere. Quod ad ejus integritatem spectat, neque ea in dubium vocari potest. Id tamen fortasse dubitandi

(11) Non tamen male in genere A. Scottus (Præfat. in *Amphiloch.* qu. 18, Neapoli, 1814, p. v) monebat: « Compertum est... quantum medii ævi scriptores, ac Photius ipse, auctor alioqui disertissimus, a prisca Atticismi elegantia desciverint, et quanta denique obscuritate ex eodem scriptionis vitio sermones præsertim didascalici obvolvantur. Verba enim technica, et quidem scholastica, quæ tunc percrebuerant, argumentationum cavillationumque subtilitates, quibus ingenii acumen sese jactabat, ac periodorum μεγαλοκώλων implicata prolixitas, in qua præcipuus orationis cultus constituebatur, sunt quædam veluti impedimenta, quæ lectori ad sensum recte tenendum identidem objiciuntur. »

(12) Cf. in op. nostro cap. 5, 20, 23, 24.

(13) Cap. 2, 25, 28, 90, et sæpe.

(14) *Contra Manich.* II, 11, Galland. *Bibl. PP.* XIII, p. 632 Cf. ep. 205, p. 302; op. nostr. c. 48.

(15) Suidas sub h. v. Μυσταγωγεῖ· μυστήρια ἐπιτελεῖ· ὡς μυστήρια ἄγει ἢ ἐκδιδάσκει. Hesych.

A rationem affert, quod liber nihil fere contineat de eo, quod missio Spiritus sancti per Filium sit ratio cur Filii dicatur Spiritus, quod tamen in titulo trium codicum expressum est. Sed potest in primis dici titulum non totum, uti exstat, ab ipso Photio fuisse præpositum; deinde potest et illud affirmari, etsi titulum ipse posuerit, tamen dictorum copia abreptum hujus rei, quam moliebatur, expositionem omisisse pluraque fortasse in mente habuisse, quam re ipsa tractaverit, præsertim si intervallis temporum totum opus perfecit. Si apud Hugonem Etherianum (l. II, c. 20, p. 1235) legitur : « Non dicitur Spiritus Filii ut consubstantiale et *qui mittitur per ipsum, ut Photii declarat descriptio,* » videtur hic *inscriptio* intelligenda, quam et Hugo præ oculis
B habuerit, qui præterea nihil ex hoc opere allegat, quod ad hanc quæstionem referatur. Theophylactus (not. 32 ad cap. 60) aliique posteriores Græci utramque rationem, consubstantialitatem ac missionem, solent conjungere et, propositio, qua Spiritus Filii Spiritus [136] dici ob missionem affirmatur, minime a mente Photii abhorret, qui (cap. 91) multiplices hujus dicti rationes assignari posse tradit, ac (c. 85) breviter et illud tangit, quod Filius *mittatur* a Spiritu sancto.

10. *De Spiritus sancti mystagogia* librum inscriptum voluit Photius. Vocabulum hoc maxime ipsi familiare (12), non secus ac μυσταγωγεῖν (13) et μυσταγωγός Paulus v. gr. apostolus μύστης καὶ
C μυσταγωγός ipsi dicitur (14). Est proprie μυσταγωγῶν qui in mysteria ducit, qui ritu mysterioso initiat, consecrat, qui mysteria perficit, qui mysteria tradit ac docet (15); hinc sacerdos quoque μυσταγωγός nuncupatur (16); μυσταγωγία est initiatio, immissio, inductio in mysteria, sacra institutio, sacri cujuslibet ritus perfectio (17). Porro cum in ecclesiastico loquendi usu tam sacramenta sacrique ritus quam dogmata sublimiora rationisque vires excedentia nominentur μυστήρια, μυσταγωγία quoque modo ad sacramenta Ecclesiæ (18), ac præsertim ad baptismum (19) et Eucharistiam (20), refertur, ac sæpe in posteriori acceptione [137] idem

sub. h. v. μυστήριον ἄγει. Cf. Suicer. Thess. ib.

(16) Suidas : Μυσταγωγός · ἱερεύς · Hesych. :
D Μυσταγωγός · ἱερεὺς ὁ τοὺς μύστας ἄγων. Sunt vero μύστοι — μυστήρια εἰδότες.

(17) Suicer. Thes. h. v.

(18) Huc spectant verba Eus. Cæs. *Hist. eccl.* I, 2, p. 24 ed. Hein. 1829. Ait enim Deum Judæis per Moysen dedisse figuras ac symbola, ἑτέρων τε νοητῶν θεωρημάτων εἰσαγωγὰς, ἀλλ' οὐκ αὐτὰς ἐναργεῖς τὰς μυσταγωγίας.

(19) Cyrill., Chrys., Theodoret. apud Klee in *Hist. dogmat.* II, p. 137; Phot. *Amphil.* q. 43; Mai. *Nova Collect.* I, II, p. 99.

(20) Chrys. *in Rom.* XVI, 3; Greg. Nyss. *in Cant.* Klee l. c., p. 170; Greg. Naz. orat. 17. p. 273 : Τὴν ἱερὰν καὶ ἄνω φέρουσαν μυσταγωγίαν. Cf. Neander K. G. II, p. 973, ed. III. Hinc Chrysostomus quoad utrumque sacramentum fideles sæpe vocat μεμυσταγωγημένους. Vide et Casaubon. exercit. 16, in *Ann.* Baronii.

ac λειτουργία significat (21), modo ad theologicam institutionem sacramque doctrinam denotandam adhibetur; atque adeo tum ἱερουργίαν tum ἱερολογίαν complectitur. Frequenter Photius μυσταγωγίαν dicit institutionem dogmaticam, doctrinam divinitus traditam; sic θεόσοφον μυσταγωγίαν vocat fidei expositionem ex œcumenicorum conciliorum definitionibus desumptam (22); sic verba μυσταγωγεῖν, θεολογεῖν, ἱερολογεῖν veluti synonyma usurpat (23). Et hoc pacto in opere nostro vocem intelligit; tradere vult doctrinam sacram ac divinam de Spiritu sancto, vera dogmata circa tertiam Trinitatis personam. Æquipollere μυσταγωγίαν cum θεολογίᾳ ac ἱερολογίᾳ, et μυσταγωγεῖν cum θεολογεῖν ac ἱερολογεῖν promiscuus harum vocum usus satis manifestat (24). A B

11. Quanti momenti Photii liber *De Spiritus sancti mystagogia* sit, id in primis patet, si eum cum posteriorum temporum ejusdem argumenti operibus Græcorum conferamus, quod vel ex notis ideo operi a nobis appositis constabit. Patet id rursus, si eos consideramus, qui pro catholicæ Ecclesiæ dogmate contra Græcos calamum strinxere, [138] quique non parum cum Photii syllogismis decertarunt. Ad Latinorum manus per tria sæcula vix hoc opus pervenit. Sæculo demum XII, Hugo Etherianus, qui apud Manuelem I imperatorem singulari fruebatur gratia, illud præ manibus habuit ac in suis libris ad Alexandrum III missis nonnulla ejus capita confutavit (25). Est autem Hugo, ut opinor, nobilissimis theologis annumerandus, qui in eo sane non imprudenter egit, quod Græcorum Patrum lectione nutritus loquendi morem eorum studiose secutus imitatusque est (26), quo faciliorem, quantum posset, ad desideratam unionem sterneret viam; qua in re, licet sæpe dura Latinorum theologicis auribus ejus dictio videatur, laudandus potius, quam culpandus est. Cæterum si non cuncta accurate pertractavit, meminisse oportet, sæculo XII non eam theologiæ ἀκρίβειαν [139[, C

(21) Germ. *Rer. eccles. contempl.* Galland. XIII, p. 209; Bona, *Rer. Lit.* l. II; Raynaud, *Onomast. Eucharist.*, J. Dartis ad dist. 2, *De consecr.* Selvaggio *Instit. antiq. Chr.* l. II, p. I, c. 6, § 5, n. 15.

(22) Phot. epist. 1, ad Mich. Bulg. n. 21. (*Antiqu. lect.* Canis ed. Basnage II, II, p. 397.) D

(23) Vide op. nostr. c. 53; *Amphil.* 28, apud Scottum p. 26 et seq.

(24) Quam cap. 20 vocarat προτέραν μυσταγωγίαν, scilicet doctrinam a Christo Joan. XV, 26, enuntiatam, eamdem cap. 23 dicit προτέραν θεολογίαν. Cap. 67 ait : Admirabilem illam mystagogiam, per quam Spiritum ex Patre procedere theologica ratione prædicamus (θεολογοῦμεν), adversarios pervertere propriis suis figmentis et inventionibus.

(25) Quod ad versionem verborum Photii attinet, durius judicat Petavius (*De Trin.* VII, c. 2, n. 4), Hugonem ea non *integre* transtulisse. Verum Petavius e Photii operibus encyclicam tantum epistolam hic præ oculis habuisse videtur, nec nostrum opus inspexit, e quo fere omnia Photii verba quæ affert, ille desumpsit.

(26) Sic *causæ* nomine, æque ac Græci vocibus αἰτίας et ἀρχῆς promiscue utuntur, passim *principium* significat, quod posterius vocabulum gravissimis ducti rationibus (vide Thom. *Sum.* p. I, q. 33, a. 1 ad 1 et Opusc. contra Græc. ad Urban. IV, c. 7), prætulerunt Latini. Alia exempla intra suppeditabuntur. Universim vero opus nostri Theologi quoad majorem partem adeo Græcorum dictionem redolet, ut illud potius e Græco in Latinum sermonem translatum diceres, quam Latine conscriptum, nisi aliunde constaret, Hugonem Latine scripsisse. Exstitit teste Allatio (*De eccles. consensione*, l. II, c. 2, p. 654) Græca hujus operis versio, quæ si publicata foret, facilius de hac re judicaremus. Mihi non incredibile videtur Hugonem Constantinopoli Græce quædam pro imperatore scripsisse, hæc vero Latino eloquio rursus pertractata et in tres libros congesta amicis Occidentalibus tradidisse. Præfationes librorum ejusdem legenti id non sine fundamento dictum apparebit. Demum mihi et hoc persuasum est, qui Hugonis philosophemata et dialecticos excursus uberius scrutatus fuerit, inde non exiguos fructus pro historia philosophiæ medii ævi ante Thomam eum collecturum.

constitutam inveniri, quam sæculo XIII illa adepta est; meminisse oportet, cum ingenue fateri et virium suarum inopiam et sublimis materiæ, quam tractabat, difficultatem. In præfat. ab lib. III *De hæresibus quas Græci in Latinos devolvunt* (*Bibl. PP. max.* Ludg. XXII, p, 1237 c), « De hac materia, inquit, edere aliquid formidabile est; nam in his non solum infirma facultas rationis orationisque, verum validissima vix se a mendacio temperat et ab inconsultis erroribus. » Hinc nos inter eos, quos sequentibus harum animadversionum articulis contra Photium disputantes inducemus, haud infimo subsellio Etherianum collocandum esse rati sumus. Neque minoris, in multis etiam majoris auctoritatis est Joan. Beccus, virtute ac doctrina æque nobilissimus Byzantinorum patriarcha, qui pro vero dogmate, semel ac illud cognovit, strenue decertavit, qui et operibus et discipulis suis Græcorum nationem mire illustravit. Illud tamen notandum, Beccum in orat. de un. Eccl. (*Græc. orth.* I, p. 154-180), dnm Photii argumenta quædam profert ac solvit, non nostrum opus allegare, sed opusculum alterum ab Euthymio vulgatum; libro vero III, ad Theodorum Sugdææ episcopum (*ibid.* II, p. 133 seq.) ex illo manifeste hausisse. Alii, qui hunc Photii librum refellendum sibi sumpserint, noti huc usque non sunt; sed quoad rem ejus argumenta, quæ insequentium sæculorum schismaticis veluti facem præferebant, plurimi theologi feliciter enervarunt. Nos dum varios auctores in medium proferimus, licet selecti ii sint, nequaquam *singulorum* dicta nostra facere intendimus, verum potius uno veluti conspectu ea exhibere, quæ a diversis, diverso tempore, ac pro varia ingenii institutionisque indole, contra argutias illas modo feliciori marte, modo non satis felici, non tamen sine ullo fundamento, proferebantur.

12. At enimvero hujus operis pretium theologicum et aliunde patet. Quod ad pugnæ illius de Spiritus sancti [140] processione varia stadia pro-

gressusque pertinet, id imprimis notandum, duplicis generis arma fuisse adhibita : *auctoritatis* scilicet et *rationis*. Prius genus Bibliorum et traditionis testimonia complectitur; alterum ratiocinationes ex theologicis principiis profectas. Porro ad *auctoritatem* quod attinet, is fere ubique a Photio et ei adhærentibus assumitur canon : *Ubicunque*, sive in Scripturis sive in symbolis et synodorum actis, sive apud Patres, *ex Patre procedere dicitur Spiritus sanctus, ibi processio ex Filio prorsus excluditur*, quem canonem falsum esse facili negotio Latini theologi evincunt. Ad Patres vero, ac speciatim Græcos, Latini *primi* in hac lite provocarunt. Constat ex celebri in hac controversia epistola sancti Maximi ad Marinum (27) jam sæculo VII Occidentales præter suos doctores Cyrilli Alexandrini expositionem in Joannis Evangelium appellasse ; constat non solum posteriores Latinos, ut Etherianum et Anselmum Havelbergensem (*Dial.* l. II, c. 24, p. 188 ed. Paris. 1723), verum etiam eos ipsos, qui primitus Photium impugnabant scriptores Occidentales, Athanasii, Didymi aliorumque Græcorum testimonia protulisse ; Græcos vero nonnisi serius ex sententiis suorum doctorum arma petere cœpisse, atque in iis explicandis fluctuantium et incertorum more sæpenumero suas mutasse opiniones. Nicephorus Blemmida, vir insignis, cujus integritati et eruditioni vel ipsi schismatici summas tribuunt laudes (28), et testatur et probat vetustiores suorum civium Damascenum secutos admisisse διὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα, nonnisi τὸ, ἐκ τοῦ [141] Υἱοῦ negantes; posteriores vero, quo melius formulam alteram tollerent, etiam priorem, veluti non minus causæ suæ exitialem, esse æque aspernatos (29). Provocat ipse ad opus τῆς ἱερᾶς ὁπλοθήκης jam dudum celeberrimum (30), ubi ad formulam ἐκ τοῦ Υἱοῦ impugnandam argumenta ex doctorum formula διὰ τοῦ Υἱοῦ petebantur. Incredibile dictu est, quot diversis modis interpretati fuerint suorum Patrum dicta, modo significationem τοῦ προέρχεσθαι, προϊέναι, προχεῖσθαι longe aliam quam τοῦ ἐκπορεύεσθαι prætendentes, modo alia vocum discrimina fingentes, modo præpositionem διά præpositionibus σύν et μετά æquiparantes, modo nescio quam ἔκφανσιν, quæ nulla modo si πρόοδος, modo pervadere quoddam seu διήκειν, aliaque id genus comminiscentes (31). Qui vero primus, post Photium, qui id saltem jam moliebatur, Patrum dicta, quæ schismatis causæ favere putabantur, in unum collegit, Andronicus Camaterus sæculo XII (vel XI) florens, nonnisi adjectis suis observationibus iis nervum quemdam fucatæ probationis indere potuit; adeo deerant testimonia diserte et pure ejus scopo conducentia præter illa, quibus supradictus canon applicabatur. Camateri observationes refellendas sibi sumpsit Beccus, qui simul in suis epigraphis Patrum textus pro processione ex Filio collegit; quibus Palamas, acerrimus schismatis defensor, postea suas ἀντιῤῥήσεις opposuit, quas card. Bessarion [142] confutavit (32). Sed multa utriusque partis scripta lucem adhuc desiderant, quæ concertationis varios successus accuratius delinearent (33). Nemo rerum gnarus negaverit, Latinos scriptores jam sæc. IX Græcorum solvendis argutiis impares minima fuisse; posterius vero ac præsertim sæc. XIII et XV, eos in theologia et in philosophicis disciplinis undequaque superiores exstitisse manifestum est. Sed sæculo IX, hæc controversia nondum eo eruditionis splendore agitari potuit, quem tempore Becci et synodi Florentinæ animadvertimus ; neque eæ quæstiones exegeticæ, philologicæ [143] ac criticæ movebantur, in quibus postea summi theologi

(27) Galland. *Bibl. PP.* XIII, p. 38, 39. Opp. Max. II, p. 38, 39; Allat. *contra Creyght.* p. 191.

(28) Cf. Georg. Acropol. *Annal.* c. 32, p. 54, ed. Bonn.; Pachym. *Hist.* v. 15; Ephrem monach. in *Chron.* (Mai. *Vett. scr. Coll.* III, 1, p. 211); Becc. orat. 2, De injusta depos. c. 5, 17 (*G. O.* II. 43, 62); Allat. *De consens.* l. II, c. 14, n. 4.

(29) Niceph. Blem. orat. 1, c. 5-7; orat. 2, c. 3 (*G. O.* I. p. 4-8, 42).

(30) Niceph. Blem. l. c. p. 4 : Ἡ βίβλος αἰδέσιμος ἦν τοῖς τότε τῶν λογίων ἀνδρῶν λογάσι καὶ περισπούδαστος, εἰς ἔπειτά τε καὶ ἕως ἡμῶν περίπυστος καὶ ἐξαίρετος. Beccus, orat. 2, de deposit. (*G. O.* II, 59) Camaterum auctorem vocat.

(31) Cf. Becc. orat. cit. (p. 50 seq., 54 seq., 93); l. IV, ad Constant. c. 3 (ib. p. 207 seq.); contra tom. Cypr. (ib. p. 215 seq.); Marcum Ephes. de præpositione διὰ æquipollente τῇ μετὰ apud Greg. Cpl. in *Apol.* (Cod. Mon. 27 f. 115 a. seq.) Allat. *Vindic. syn. Eph.* c. 60-64, p. 404-432.

(32) Camateri opus cum Refutatione Becci extat in *Gr. orthod.* t. II, p. 293 521; Epigraphæ Becci ib. p. 522 seq. Palamæ antirrheticus cum Bessarionis confut. ap. Arcud. in *Opusc. theol. aureis.* Rom. 1630, 1670 et in cod Mon. cit. f. 57 seq.

(33) Opera Joan. Chilæ et Manuelis Chrysolaræ pro causa catholica nondum publicata sunt, præstans Manuelis Calecæ opus Latine tantum, quantum scimus. Ex schismaticis auctoribus multa adhuc in bibliothecis jacent Theophylacti, Phurnæ, Nicolai Methon., Eustratii Nicæni, Nicetæ Byzant, Camateri, Nicol. Hydruntini aliorumque. In cod. Vindob. Gr. theol. 102 (Lamb. 258) f. 18, antithesis est Matthæi quæstoris contra Thomam Aquinatem. Plura opera sæc. XV, partim in conc. Flor. editionibus, partim ab Arcudio publicata continet cod. Mon. in nostra editione adhibitus. Ibi quoque legitur fol. 114 b-144 a. Gregorii Cpl. Apologia in Marci Ephesii confessionem (præcedit) f. 97 b-114 a, ejusdem liber ad imp. Trapez. ab Allat. *G. O.* I. 419 seq. editus); sequuntur a fol. 180 a. Marci Eugenii capita syllogistica, quorum 17 Georgius Scholarius, reliqua usque ad cap. 38 Bessarion confutavit, quæ refutationes usque ad fol. 255 b se extendunt. Legitur nota capitum summario addita : Ἕτερα κεφάλαια τοῦ αὐτοῦ Ἐφέσου, ἃ οὐκ ἔφθασεν ἀπολογήσηναι ὁ σχολάριος, καὶ ἀπεκρίθη ταῦτα ὁ Κύριός μου Νικαίας αἰτήσει καὶ παρακλήσει τοῦ μακαρίτου Κυρίου Γρηγορίου τοῦ πατριάρχου γενομένου ἐν Ῥώμῃ. Ex his operibus nonnulla in seq. articulis excerpta sunt. Cæterum in operibus schismaticorum quæ nondum vulgata sunt, plurima eadem plane videntur esse, quæ jam in editis prostant; pauca solummodo quæ peculiara habent, expiscari interdum licet. Nihilominus non sine utilitate pro uberiori hujus dogmatis historia ejusmodi scripta publicarentur.

decertarunt. Attamen, ut pugna Græcis e voto cederet, certa quædam principia erant constituenda, et quibus doctrina Latinis contraria stabiliretur, quorumque ope auctoritatum dicta scopo accommodarentur. Et hic fuit Photii labor, qui pro sui ingenii facultate ea primus posuit fundamenta et facem prætulit cunctis ejusdem sententiæ patronis; uberrimum ipse fontem aperuit, ex quo per sæcula insequentia pleraque sua hausere, quicunque Spiritus sancti ex Filio processionem impugnarunt.

13. *Rationes theologicæ* schismaticorum ex nonnullis principiis maxima ex parte pendent a Photio jam stabilitis. Hæc *axiomata*, struendorum sophismatum fundamenta, qui bene perspexerit, artificiosam illorum disputationem ex integro poterit dijudicare. Photius autem, ut fere ubique in talibus usu venit, miscet *veris falsa*, receptis et concessis principiis nunquam admittenda eaque callide logicæ consecutionis filo inter se connectit. Quod attinet ad principia theologica ab omnibus admissa, his potissimum utitur Photius: I. Trinitas est omnino consubstantialis; tres personæ eamdem habent omnino naturam atque potentiam. II. Pater est prima causa, primum principium, ex quo tum Filius tum Spiritus sanctus, etsi non eodem modo, suum esse divinamque habent essentiam. III. Essentia communicatur, sed personales proprietates sunt omnino incommunicabiles, vel, ut Gregorius Nazianzenus loquitur, τὸ ἴδιον ἑκάστου ἀκοινώνητον. (Cf. Joan. Theol. sess. 18 concilii Florentini, Hard. *Conc.* tom. IX, p. 201.) IV. Servanda in omnibus est divina monarchia, qua Trinitas, quam Christiani adorant, a polyarchia ethnicorum secernitur. Cum his alia effata connectuntur, quæ apud theologos et apud Patres non minus rata et explorata sunt. Sed *propria* Photii axiomata jam inspiciamus. Hæc potiora sunt: I. Filio quoque tribuere Spiritus sancti spirationem est *duo* in Trinitate [144] statuere *principia*, eaque inter se diversa. II. Producere Spiritum sanctum sive spirare est *hypostatica Patris proprietas*. III. Pater quidquid ex se ut ex causa producit, *ratione personæ, non autem ratione naturæ*, producit. IV. Quidquid in sancta Trinitate concipitur, *aut trium* personarum *commune* est *aut* personæ *uniusproprium*. V. *Nihil* in Trinitate potest esse *duabus personis commune*. VI. Quidquid de Trinitate dicitur, *aut naturale est aut hypostaticum* (eo scilicet sensu hypostaticum, quo unius personæ characteristicum et proprium). VII. Uti Filius, sic et Spiritus sanctus est ex Patre *immediate et proxime*, nullo medio exsistente. Hæc vero axiomata fere omnia jam adduxit Joan. Beccus tum in Camat. Animadv. (*Gr. orth.* II, p. 191), tum orat. 2, de depositione injusta, c. 54 (*Ibid.* p. 75) tanquam a Photio invecta et propugnata. Sec hæc *in libro nostro disertis verbis* reperiuntur, in quo potissimum theologicum ejus pretium constituendum esse censemus. Non solum doctrinam de Spiritus sancti ex solo Patre processione apud Græcos introduxit Photius, sed et methodo quadam et studio acerrimo cum systemate Patrum theologico eam connectere, sedem ei perpetuam figere in Græcorum dogmaticis institutionibus, eamque undequaque munire aggressus est. Nos hinc tribus continenter articulis tum argumenta ex auctoritate ab utraque parte prolata, quæ in Photii libro attinguntur, deinde hæc ipsa Photiana principia, postremo potiora ejusdem sophismata perlustrabimus, catholicorum theologorum selectas sententias responsionesque adjungentes.

[145] II. — *Argumenta ex auctoritate utrinque petita, quæ potiora sunt, examini subjiciuntur.*

1. Quod ad argumenta spectat ex auctoritate petita, urget in primis Photius c. 2, verba Christi Joan. xv, 26: Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, quasi inde Filius a Spiritus sancti spiratione activa excluderetur eaque *uni* Patri vindicaretur. Merito cum Petro Mediolanensi (*De proc. Spirit. sanct.* c. 6, *Græc. orthod.* Romæ 1652, t. I, p. 384, 385) Leo Allatius (c. Hotting. p. 296. Cf. *Enchir. De proc. Spirit. sanct.* Romæ 1658, cap. γ', p. ις') « criminantur schismatici Latinos quod verbis Christi addant *ex Filio*, nec erubescunt ipsi addere *ex solo*. Utraque additio est; si est culpanda, quare non in utroque? » Catholici theologi respondent propositionem Joan. xv, 26 expressam esse affirmantem, *non excludentem*, ac præterea implicite Filium hic commemorari, tum ex verbis cum his intime connexis, tum ex certis theologicis principiis; nec sine causa, imo pro more Scripturarum peculiariter Patri tribui spirationem; neque demum obfuturum fuisse Latinis, si dictum esset: Qui ex *solo* Patre procedit. Etenim *regulariter*, ut ait S. Thomas (*Summa theol.* p. 1, q. 36, a. 2 ad 1), « etiam in sacra Scriptura tenendum est, quod id quod de Pater dicitur, oportet de Filio intelligi, *etiamsi dictio exclusiva addatur*, nisi solum in illis in quibus Pater et Filius secundum oppositas relationes distinguuntur. Cum enim Dominus Matth. xi, dicit: *Nemo novit Filium nisi Pater*, non excluditur, quin Filius se ipsum cognoscat. Sic igitur, cum dicitur, quod Spiritus sanctus a Patre procedit, etiamsi adderetur quod a solo Patre procedit, non excluderetur inde Filius, quia quantum ad hoc quod est esse [146] principium Spiritus sancti, non opponuntur Pater et Filius, sed solum quantum ad hoc quod hic est Pater et ille Filius. » Solemne est illud Augustini (tract. 99, in Joan.): « Si ergo de Patre et de Filio procedit Spiritus sanctus, cur Filius dixit: De Patre procedit? Cur, putas, nisi quemadmodum ad eum solet referre et quod ipsius est, de quo et ipse est? Unde illud est quod ait: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me.* Si igitur intelligitur hic ejus doctrina, quam tamen dixit *non suam*, sed Patris: quanto magis illic intelligendus est et de ipso procedere Spiritus sanctus, ubi sic ait: *De Patre procedit*, ut non diceret: *De me non procedit?* » Uberius idem argumentum evolvunt Pe-

trus Mediolanensis (l. c., c. 7, p. 386 seq.); Hugo Etherianus (l. III, *c. Græc.* c. 15, p. 1251, ed. cit. apud Petav. *De Trin.* VII, 15, 2, 3, et Natal. Alex. *H. E.* sæc. IX, diss. 18, assert. 1, t. XII, p. 532, ed. Bing. 1788); Nicephorus Blemmida (orat. 1, c. 19-21; *Gr. orth.* I, p. 26-28); Joannes Beccus pluribus in locis (*Gr. orth.* I, p. 348 seq., III p. 130-132, 145, 146); Georgius Metoch. (*contra Manuel. Cret.* c. 19; ibid. II, p. 1030-1034); Joseph. Methon. (*contra Marc. Ephes.* Hard. *Concil.* t. IX, p. 570, 571); Leo Allatius (*Enchirid.* c. γ', p. 15 seq.; c. κε', p. 170, 171; *contra Hotting.* c. 18, p. 324 seq.), aliique permulti.

2. Hinc theologi Latini illud *Filioque* verbis Christi adjunctum minime esse additamentum pro lubitu effictum contrarium sensui et alienum sed expositionem, ἐξήγησιν, σαφήνειαν verborum biblicorum ex re ipsa et analogia Scripturarum sponte semet offerentem summa cum concordia propugnant et evincunt. Ut alia in præsentia prætereamus, præclare Andreas Rhodii archiepiscopus in conc. Flor. sess. 6 (Hard. IX, p. 72 seq.), ex Christiana traditione, ex qua Græci non secus ac Romana Ecclesia legitimam Bibliorum interpretationem haurire se profitentur, quamque, prout est vel συστατική vel ἐξηγητική, ex æquo [147] venerandam et pro dogmatica probatione sufficientem omnino putandam esse statuunt, ea evolvit principia, ex quibus Spiritus sancti etiam ex Filio processio evidenter colligitur: Patrem non intelligi, quin simul Filius intelligatur; Trinitatem catenæ comparari, in qua attracto uno extremo annulo et alter extremus attrahatur; una persona intellecta reliquas simul comprehendi (34); omnia Filium cum Patre habere communia, una paternitate excepta (35); omnia in Trinitate esse [148] unum, ubi oppositæ non intrant relationes (36). « Omne quod non separat Patrem et Filium; » — ita Gregorius Cpl. ad imper. Trapezunt. c. 6 (*G. O.*, I, 429), — « Patri et Filio commune est: spirare vero non separat Patrem et Filium: est ergo utrique commune (37). » Præterea, ut præfatus præsul sess. 7 Flor. (Hard. l. c., p. 93) ostendit, eamdem relationem, quam habet Filius ad Patrem, habet Spiritus ad Filium (38); unde sicut Pater est ἀρχὴ Filii, ita Filius est ἀρχὴ Spiritus sancti. Quare Hugo Etherianus (l. II, c. 17, p. 1232 e): « In quantiscunque quidem Pater neque cum Filio neque cum Spiritu habere intelligitur commune, solus intelligitur Pater, velut cum dicitur ingenitus, absque causa et sine principio. In quantiscunque vero cum utroque aut cum altero tantum habere intelligitur commune, *quanquam solus nominetur, solus tamen non intelligitur.* At vero Spiritum habet cum Filio communem Pater; quare cum dicitur: a Patre procedit, et a Filio procedere debet *subintelligi.* » Quod si vero [149] quæratur, quid prohibuerit Christum, quominus addiderit: *et a me procedit*, quæri primo eodem jure potest, cur non dixerit: *Ex solo Patre procedit* (39); secundo respondetur, solemne fuisse Domino, sua omnia referre ad Patrem ut ad principium sine principio, ex quo erant omnia sua (40); deinde

(34) Jam Dionysius Alex. lib. II *Apol.* ad Dionys. Rom. apud Athanas. *De sent. Dionys.* n. 17, p. 254, ed. Maur. (Routh, *Reliqu. sacræ* III, p. 198, 199) dixerat: Πατέρα εἶπον, καὶ πρὶν ἐπαγάγω τὸν Υἱὸν, ἐσήμανα καὶ τοῦτον ἐν τῷ Πατρὶ... ἅγιον Πνεῦμα προσέθηκα, ἀλλ' ἅμα καὶ πόθεν καὶ διὰ τίνος ἦκεν ἐφήρμοσα. Luculentissime Basilius Magn. *De differ. usiæ et hypost.* ad Gregorium fratrem scribit: Ὁ τὸ Πνεῦμα νοήσας αὐτό τε ἐφ' ἑαυτοῦ ἐνόησε, καὶ τὸν οὗ ἐστι Πνεῦμα, καὶ τὸν Υἱὸν τῇ διανοίᾳ συμπαρεδέξατο· ὁ δὲ τοῦτον λαβὼν, τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐκ ἀπεμέρισεν· ἀλλ' ἀκολούθως μὲν κατὰ τὴν τάξιν, συνημμένως δὲ κατὰ τὴν φύσιν τῶν τριῶν κατὰ ταὐτὰ συγκεκραμένων ἐν ἑαυτῷ τὴν πίστιν ἀνετυπώσατο. Καὶ ὁ τὸ Πνεῦμα μόνον εἰπὼν συμπεριέλαβε τῇ ὁμολογίᾳ καὶ τὸν οὗ ἐστι Πνεῦμα· καὶ ἐπειδὴ τοῦ Χριστοῦ ἐστι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καθώς φησιν ὁ Ἀπόστολος... ὥσπερ ἐξ ἁλύσεως ὁ τοῦ ἑνὸς ἄκρου ἁψάμενος καὶ τὸ ἕτερον ἄκρον συνεσπάσατο, οὕτως ὁ τὸ Πνεῦμα ἑλκύσας δι' αὐτοῦ καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν συνειρελκύσατο· καὶ τὸν Υἱὸν εἴ τις λάβῃ, ἕξει αὐτοῦ ἑκατέρωθεν, πῇ μὲν τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, πῇ δὲ τὸ ἴδιον Πνεῦμα συνεπαγόμενον... οὐ γὰρ ἔστιν ἐπινοῆσαι τομὴν ἢ διαίρεσιν ἡ Υἱὸν χωρὶς Πατρὸς νοηθῆναι ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ διαζευχθῆναι. Quo Basilii textu utebantur jam diu antea Niceph. Blemmida et Joan. Beccus (*G. O.*, I, 16, 122, II, 345 seq. 556 seq.). Unde Andreas: Οὕτως ἔχουσι τὰ θεῖα πρόσωπα πρὸς ἄλληλα, ὥστε νοεῖσθαι καὶ τὰ ἄλλα πρόσωπα νοουμένου τούτων ἑνός (l. c., p. 73). Cf. et Manuel. Calceam, l. I, c. Græc. (*Bibl. PP. max.* Lugd. t. XXVI, p. 384).

(35) Basil. *Serm. de fide*: Ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἔχει καὶ ὁ Υἱὸς σωζομένου ὅτι ὁ Υἱὸς οὐκ ἔστι Πατὴρ· πάντα ἐστὶν ὁ Υἱὸς ὅσα καὶ ὁ Πατὴρ δίχα τοῦ εἶναι μόνον Πατήρ. Athan. orat. 3 contra Arian. Τὰ αὐτὰ λέγεται περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὅσα λέγεται καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς χωρὶς τοῦ λέγεσθαι Πατήρ. Cf. Chrys. hom. 38, in Joan. et multa alia testimonia apud Beccum epigr. 10. (*G. O.* II, 615 seq.) et L. Allat. (in *Vindic. syn. Ephes.* c. 20, 37, 38, p. 81, 179-191; *Enchirid.* cap. δ').

(36) Cf. Manuel. Calec. l. III, p. 427, ed. cit.

(37) Πᾶν τὸ μὴ διακρινόν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, κοινόν ἐστι Πατρὶ καὶ Υἱῷ· τὸ προβάλλειν οὖν οὐ διακρίνει τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν· τὸ προβάλλειν ἄρα κοινὸν Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Hinc conc. Flor. in decreto unionis (Hard. IX, 421): Ἐπεὶ πάντα ὅσα ἐστὶ τοῦ Πατρὸς αὐτὸς ὁ Πατὴρ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Υἱῷ ἐν τῷ γεννᾷν δέδωκε, πλὴν τοῦ εἶναι Πατέρα, τοῦτ' αὐτὸ, ὅτι τὸ Πνεῦμα το ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, αὐτὸς ὁ Υἱὸς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀϊδίως ἔχει, ἀφ' οὗ ἀϊδίως καὶ γεγέννηται.

(38) Basil. *De Spirit. sancto*, c. 17, n. 43: Ὡς τοίνυν ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, οὕτω πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα. Athanas. ep. 1, ad Serap. Ὃν τρόπον ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα τῇ φύσει καὶ τῇ τάξει, οὕτως ἔχει τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν. Epist. 4: Τὸ Πν. τὸ ἅγιον τὸ τὴν αὐτὴν ἔχον ἑνότητα πρὸς τὸν Υἱὸν, ἣν αὐτὸς ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα. Hæc cum aliis textibus adducit Joan. Beccus epigr. 4 (*G. O.* II, 551-553). Cf. Niceph. Blem. orat. 2, c. 14. (Ibid. I, 58, 59), Andreas Rhod. (Hard. l. c. p. 93), Allat. (*Vind. syn. Ephes.* c. 41, p. 198 seq.)

(39) Beccus, *De una Eccl.* c. 69 (*G. O.* I, 222). Τί ἐκώλυεν εἰπεῖν τὸν Χριστόν· ὃ παρὰ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται;

(40) Beccus in Camateri, *Animadv.* c. 4 (*G. O.* II, p. 298): Ἦν (φωνὴν) ὁ Κύριος ἔφη πάντα τὰ αὐτοῦ εἰς τὸν Πατέρα ὡς εἰς ἄναρχον ἀναφέρων αἰτίαν.

ostenditur verba illa, ὃν ἐγὼ πέμψω παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας (41), sufficienter declarare, non abesse Filium a Spiritus sancti spiratione. Sed præ cæteris notandum est, theologorum illud argumentum, quo ex missione Spiritus per ilium, illius ab eodem processio comprobatur.

3. Jam ipsius Photii ævo Ratramnus Corbeiensis (l. I, c. 1, p. 229, ed. MIGNE) ita arguebat : « Legitis : qui a Patre procedit, et audire non vultis dicentem Filium : *Quem ego mittam vobis a Patre.* Dicite quemadmodum mittatur a Filio ; hoc namque dicere Filium non negatis, si tamen Evangelium legitis aut Evangelio si creditis. *Aut* ergo missionem hanc confitemini *processionem, aut*, quod est impium, *obsequium*, et eritis, quod absit, cum Ario, qui minorem dogmate perverso Spiritum sanctum asserebat Filio... Igitur cum dicat Filius, missurum se esse Spiritum veritatis qui [150] a Patre procedit, profecto fatetur quod a se dicat eum procedere, dum confirmat eum se mittere. Fortassis quæstionem facit, quod non simpliciter dixerit Salvator : *Quem ego mittam vobis*, sed addiderit : *A Patre.* Hoc Ariani movere primi, gradum facere volentes in Divinitate. Sed Evangelii veritas consubstantialem totius Trinitatis ostendit unitatem. Procedit Spiritus sanctus a Patre, quia de illius substantia manat. Mittit quoque Filius Spiritum veritatis a Patre, quia Spiritus sanctus ut a Filio procedat, ipse natus est ex Patre, et sicut accepit de Patre Filius nascendo substantiam, sic itidem accepit a Patre, ut Spiritum veritatis mitteret a se procedendo. Alioquin cum dicit : Qui a Patre procedit, non negat a se procedere, quoniam *missio Filii processio est Spiritus sancti ;* ut mittat Spiritum veritatis non tanquam minorem, *jubendo* ipse major exsistendo, sed missionis verbo monstratur, quia sicut procedit Spiritus veritatis a Patre, sic etiam procedit a Filio. » — Consona tradit Beccus (in Camateri *Animadv.* c. 4. *G. O.* II, 297, 298) : « Quod enim (Sp. sanct.) a Patre et Filio mittitur, cum a neutro *ad modum servi* (διακονικῶς), prorsus naturaliter veluti ex essentia utriusque exsistit. » Et Georgius Trapezuntius (*De una cath. Eccl.* c. 3, *G. O.* I, 540, 541) : « Inde procedit Spiritus sanctus unde et mittitur ; ex Patre igitur et Filio procedit. Nam qui temporarias in Deo et divinis personis progressiones confingunt, insaniunt... Indicantur rebus temporariis sempiterna. Namque mittens in illud quod mittitur *dignitatem* quamdam prorsus obtinet ; at in sancta Trinitate non est fas nobis intelligere unius personæ in aliam dignitatem, nisi eam tantum quæ oritur ex origine. Ideo neque a Filio Patrem, nequo a Spiritu Filium (nisi secundum humanitatem) mitti tradunt divina Eloquia (42). Revera [151] cum missiones in divinis non sint secundum imperium, neque secundum consilium, sed secundum originem intelligendæ, theologi exinde colligunt divinam personam, quæ mittitur ab alia, ab ea certe habere originem, et cum a Filio sanctus Spiritus nobis communicari ac mitti dicatur (*Joan.* XV, 26 ; XVI, 7 ; XX, 22), inde deducunt hujus ab illo processionem. Hinc Augustinus (*De Trin.* IV, 10), quem etiam adducit Æneas Parisiensis (c. Græc. c. 40 ; MIGNE, *Patrol.* t. CXXI, p. 708) : « Pater, inquit, cum ex tempore a quoquam cognoscitur, *non dicitur missus.* Non enim habet de quo sit aut ex quo procedat ; » et Hugo Rothomagensis (*Contra hæret.* l. I, c. 2 *Bibl. PP. max.* Lugd. t. XXII, p. 1341) : « Pater a nullo est ; sic nec missus est ; quia vero ex Patre est Filius et ex utroque Spiritus, bene uterque mittit potuit, a quo exsistit. » Sagaciter quoque hoc argumento utitur Hugo Etherianus (l. c., l. I, c. 10, 14, p. 1204, 1208).

4. Sed recitendum hic non est, quid ad enervandum hoc argumentum alibi Photius statuat. Contendit enim (*Amphiloch.* q. 188, ed. Mai *Vett. Scr. nova Collect.* I, II, p. 180), quamlibet trium personarum ab alia mitti, imo ipsum Patrem a Filio et Spiritu sancto missum dici Isaiæ XLVIII, 16, verbis illis : *Et nunc Dominus (Deus) misit me et Spiritus ejus.* Quod rursum in alia quæstione tangit (Galland. *Bibl. PP.* XIII, 742, 743) de Joan. XIV, 10, agens, ubi Chrysostomum [152] inducit ex allatis prophetæ verbis concludentem : Ὡς ὁ Πατὴρ εἶη ἀποστελλόμενός παρά τε του Πνεύματος καὶ τοῦ Υἱοῦ. Respicit certe ad homiliam de Spiritu sancto, cujus partem in *Bibliotheca*, cod. 277, p. 842, ed. vet. recitaverat. Sed in primis Isaiæ verba, quæ sæpe cum aliis c. LXI, 1, conjunguntur (de quibus aliter statuit Photius, ut infra videre est), rem non probant. Ut de recentioribus taceamus, qui ea ascribunt ipsi prophetæ (43), a Patribus communiter tri-

(41) Georgius Trapezunt. *De una cath. Eccl.* c. 3 (*G. O.* I, 540) illud urget, Spiritum hic dici Spiritum Veritatis, Veritatem vero esse Filium (*Joan.* XIV, 6), jamque id a Cyrillo Alex. ad rem præsentem egregie referri, dum scribit : Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ὠνόμασται · καὶ ἔστι Χριστὸς ἡ ἀλήθεια, καὶ προχεῖται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. (Cyrilli ep. ad Nestor. apud Beccum, epigr. I ; *G. O.* II, 525). Cf. Ratramn. Corbei. l. I, p. 230, ed. MIGNE, Constant. Meliten. orat. 1, c. 13 (*G. O.* II, 666) ; Manuel Chrysob. *De proc. Spirit. sancti* c. 5 (Ib. p. 1086).

(42) Πέμπεται παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ · ἐκεῖθεν δὲ ἐκπορεύεται, δθεν καὶ πέμπεται · ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἔρα ἐκπορεύεται · οἱ γὰρ χρονικὰς ἐπὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ὑποστάσεων πλάττοντες προόδους, λήρουσιν... Δηλοῦται δὲ ὅμως διὰ τῶν χρονικῶν τὰ αἰώνια · τὸ γὰρ πέμπον πρὸς τὸ πεμπόμενον ἀξίωμα ἔχει πάντως ὁποιονοῦν · ἐν δὲ τῇ ἁγίᾳ καὶ προσκυνητῇ Τριάδι οὐδὲν ἀξίωμα ὑποστάσεως πρὸς ὑπόστασιν θεμιτὸν νοεῖν, εἰ μὴ μόνον τὸ ἐξ οὗ · διὰ τοῦτο οὔτε παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα, οὔτε παρὰ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν, εἰ μὴ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, ἀπεστάλθαι ποτὲ λέγουσιν αἱ Γραφαί. Præclare de his quoque disputat Georg. Metoch. *Contra Manuel. Cretens.* c. 9. (*G. O.* II, 990 seq.) Missione ἀξίωμα mittentis ostendi docet inter alios Greg. Naz. orat. 37 p. 596, 608, ed. Bill.

(43) Cornel. a Lapide in h. l. : « Sunt verba non Cyrr. sed Isaiæ, qui missus est tanquam propheta et præco a Deo et Spiritu Dei ad hæc vaticinandum. » Cf. Knobel in h. l. Isa., p. 336.

buuntur Filio, et quidem spectato ut est homo (44), nec dissidet homiliæ illius auctor, ut Petavius (*De Trin.* l. VIII, c. 1, § 14) ostendit, licet loquentem personam Creatorem cœli et terræ appellaverit. Hinc et posteriores schismatis patroni non ex persona Patris, sed ex Filii persona verba illa prolata volunt; sed non tanquam hominis, verum tanquam Dei (45). Sed non opus est his diutius immorari; dabimus D. Thomæ disputationem rei illustrandæ universim opportunam. Postquam (*Summa*, 1, q. 43, a. 8) [153] tria protulit argumenta, quæ probare videntur, divinam personam mitti non posse nisi ab ea a qua æternaliter procedit, hisque opposuit, quod Isaiæ XLVIII, 16, Filius dicatur missus a Spiritu sancto, hæc docet : « Respondeo dicendum, quod circa hoc inveniuntur aliqui diversimode locuti esse. Secundum quosdam enim persona divina non mittitur, nisi ab eo, a quo est æternaliter; et secundum hoc, cum dicitur Filius Dei missus a Spiritu sancto, referendum est hoc ad humanam naturam, secundum quam missus est ad prædicandum a Spiritu sancto. Augustinus autem dicit (*De Trin.* II, 5), quod Filius mittitur et a se et a Spiritu sancto, et Spiritus sanctus etiam mittitur et a se et a Filio, ut sic *mitti* in divinis non conveniat cuilibet personæ, sed solum personæ ab alio exsistenti, *mittere* autem conveniat cuilibet personæ. Utrumque autem habet aliquo modo veritatem, quia cum dicitur aliqua persona mitti, designatur et ipsa persona ab alio exsistens, et effectus visibilis aut invisibilis, secundum quem missio divinæ personæ attenditur. Si igitur *mittens* designetur ut *principium personæ quæ mittitur*, sic non quælibet persona mitti, sed solum illa cui convenit esse principium alicujus personæ. Et sic mittitur Filius tantum a Patre, Spiritus sanctus autem a Patre et Filio. Si vero persona mittens intelligatur esse *principium effectus* secundum quem attenditur missio, sic *tota Trinitas* mittit personam missam. » Cum his connectenda sunt, quæ Thomas (l. c., a. 2) respondet ad illud argumentum : « Missio processionem importat; sed processio divinarum personarum est æterna; ergo et missio. » Ait enim : « Ad tertium dicendum, quod missio non solum importat processionem a principio, sed determinat processionis terminum temporalem. Unde missio solum est temporalis, vel missio includit processionem æternam et aliquid addit, scil. temporalem effectum. Habitudo enim divinæ personæ ad suum principium non est nisi ab æterno. Unde *gemina* dicitur *processio*, æterna scil. [154] et temporalis, non propter hoc, quod habitudo ad principium geminetur; sed geminatio est ex parte termini temporalis et principii æterni. » Duplicem secernit Thomas in missione habitudinem : I) habitudinem missi *ad mittentem;* II) *ad terminum, ad quem mittitur.* (Ibid. a. 1.) Quilibet porro missus habitudinem habet ad eum *a quo*, et habitudinem ad eum *ad quem* mittitur. Prior σχέσις potest esse triplex : « vel secundum *imperium* sicut dominus mittit servum; vel secundum *consilium*, ut si consiliarius mittere dicatur regem ad deballandum; vel secundum *originem*, ut si dicatur, quod flos emittatur ab arbore. » Jam vero in divinis neque secundum imperium, neque secundum consilium missio locum habere potest; relinquitur solum missio secundum originem Unde licet spectato termino *ad quem* et effectu missionis tota Trinitas dicatur mittere : tamen *relatio missi ad mittentem* ab origine dependet, et ea omnia argumenta immota persistunt, quibus ex missione processio Spiritus sancti a Filio confirmatur.

5. Eo vel magis, quod et Græci Patres ex missione qua Filius mittit Spiritum, hunc ex illo esse inferunt (46), et missio hæc ut propria et personalis cum effectibus personis duntaxat convenientibus ubique fere describitur, cum æterna processione communiter conjungitur, adeo ut et hinc in ea prorsus fundata appareat. « Si Filius, » ait Hugo Etherianus (lib. III, c. 13, p. 1249), « mittens et missus, causa et ex causa est, nihil inopinabile sequatur, quod Spiritum *emittit sicut mittit.* Nam si homo secundum naturam et ex propria voluntate corpulentum suum spiritum respirat et inspirat : multo magis Dei Filius Spiritum suum mittit et [155] emittit æqualiter Patri, perfecte ac eodem modo ipsum complectens absque diminutione (47).

(44) Vide Basil. l. III, *C. Eunom.*, ad quem provocat Beccus (*G. O.* II, 638); Ambros. *De Spirit. sanct.* l. III, c. 1; Athan. orat. 1 c. Arian., cujus doctrinæ innititur Georg. Metochita, *Contra Manuel Cret.* (c. 3; *G. O.* II, 966-970) ostendens Christum ut Deum minime a Spiritu missum dici. Omnium loco audiatur Anselmus, *De process. Spirit. sanct.* « Si autem dicunt, quia Spiritus sanctus mittit etiam Filium, sicut idem ipse dicit per prophetam : *Et nunc Dominus*, etc..., hoc secundum hominem, quem gerebat, intelligendum est, quia Patris et Spiritus sancti una voluntate et dispositione mundum redempturus mundo apparuit. » In his quæ Hugo Etherianus (l. I, c. 18, p. 12. 13 e.) hac de re habet, lectio corrupta videtur; neque tamen ex sua sententia ipse loquitur, ut incisum illud patefacit : « ut quidam autumant. »

(45) Ita inter alios Theophanes Procopowicz, *Tract. de proc. Spirit. sancti*, Gothæ 1772, c. 6, §§ 133, 134 p. 167 seq. Eodem textu Chrysostomo ascripto Andronicus Camaterus, c. 11 (*G. O.* II, 316, 317; et Marcus Ephesius (Syllog. cap. 10; cod. Mon. 27, f. 200, 201) pro re sua utuntur.

(46) Id. ex Chrys. hom. 39 in Joan. ostendit Bessarion ep. ad Alex. Lascar. c. 7. (Hard. *Conc.* IX, p. 1066); idem ostendit Athan. textus c. Arian. I, n. 5, quem Jo. Plusiad. pro conc. Flor. Apol. (*G. O.* I, 628, 629) aliique multi exhibent, de quo infra ad cap. 41 Potii agetur.

(47) Hæc comparatio et Patribus familiaris est. Ex Græcis audiatur Cyrillus *Expos. in Joan.* XIV, 16, quem citant Beccus (orat., de un, c. 28, epigr. 1 et 4, *G. O.* I, 140; II, 529, 530, 560). Greg. Cpl. (ad imp. Trapez. c. 20; ib. I, 466, 467) et Andreas Rhod. sess, 6 l. Flor. (Hard. l. c. p. 72, 73) : Τῶν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν κοινωνὸς οὐσιωδῶς ὑπάρχων ὁ Υἱὸς, ἔχει τὸ Πνεῦμα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, καθ' ὅνπερ νοοῖτο καὶ ὁ Πατήρ... ὥσπερ ἡμῶν ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐν ἑαυτῷ Πνεῦμα συνέχει καὶ ἐκ τῶν ἐνδοτάτων σπλάγχνων εἰς τὸ ἔξω

Ex quo patet iterum, quod Filius Spiritus sancti quædam causa exsistat naturaliter, ut ipse Pater. » Huc et illud facit, quod Patres, ac præsertim Gregorius Naz., loco ἐκπορεύσεως in recensentis personarum characteribus voce ἐκπέμψεως utuntur, et quod (§ 4) ex Thoma audivimus, ad missionem duo omnino pertinere, tum externam efficientiam, tum æternam processionem, manifeste ex eorumdem doctrina eruitur. Qua de re cf. Petav. *De Trin.* VIII, 1, 7 seq.

6. Latini ergo tum ex Bibliis tum ex ecclesiastica traditione, quæ, ut scite monet Nicephorus Blemmida (orat. 1, *De proc. Spirit. sancti*, c. 3; *G. O.* I, p. 2, 3), per se deberet sufficere, illud « acutum et inevitabile telum » repellunt. Verum ex traditione pugnat et Photius, atque cap. 5 magno verborum [156] strepitu adversariorum doctrinam exagitat ut novam, inauditam, synodis et Patribus plane contrariam. Atqui res exploratissima est, sexcenta in Græcorum Patrum scriptis reperiri testimonia (48), quibus processio Spiritus sancti etiam ex Filio stabilitur. Ejusmodi testimonia plurima, etsi non omnia, tamen quod majorem partem genuina jam ex Athanasio, Gregorio Nazianzeno et Didymo Ratramnus (l. II, c. 3, 5; l. III, c. 6), ex Athanasio, Cyrillo, Didymo, Proclo Æneas Parisiensis (lib. *Adv. Græc.* c. 1-19, 29-34, 75), ipsius Photii temporibus collegerunt; multo locupletiora deinde posteriore theologi in medium protulere. Incredibile est Photium non novisse nec legisse eos Patrum suorum textus, in quibus Spiritus sanctus modo διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς (49), [157] modo παρὰ vel ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ (50), modo παρ' ἀμφοτέρων (51) dicitur προέρχεσθαι, εἶναι, προϊέναι, ἐκλάμπειν, ἐκπορεύεσθαι, etc. (52), in quibus variis sub imaginibus (53) [158] Spiritus sancti

προχέει · διὰ γὰρ τοι τοῦτο καὶ σωματικῶς ἐνεφύσησεν ὁ Χριστὸς, δεικνὺς ὅτι καθάπερ ἐκ στόματος τοῦ ἀνθρωπείου πρόεισι τὸ Πνεῦμα σωματικῶς, οὕτω καὶ ἐκ τῆς θείας οὐσίας θεοπρεπῶς προχεῖται τὸ ἐξ αὐτῆς. Ex Latinis audiatur *Augustinus* pariter de Joan. xx, 22 agens *De Trin.* IV, 20: « Neque enim flatus ille corporeus... substantia Spiritus S. fuit, sed demonstratio per congruam significationem, non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum sanctum. » Et rursum *contra Maxim.* III, 14: « Si non procederet et de ipso, non diceret discipulis: *Accipite Spiritum* sanctum eumque insufflando daret, ut a se quoque procedere significaret, *aperte ostenderet flando, quod inspirando dubat occulte.* » Priorem Augustini textum Græce citat Gregorius Cpl. (l. c. 220, p. 467), alterum illustrat Ratramnus (l. III, c. 4, p. 291, ed. Migne). Cf. et Anselm. Havelberg. ep. *Dialog.* lib. II, c. 15. (*Spicileg.* D'Achery, t. I, p. 181, 182, ed. Paris. 1723).

(48) J. G. Walch. *Histor. controvers. de proc. Spirit. sancti*, Ienæ, 1751, cap. 1, p. 3: « Antiquiores Christianorum Græcorum doctores processionem Spiritus sancti non solum a Patre, verum etiam a Filio, credidisse, quæ in illorum scriptis habentur testimonia haud obscure comprobant. Equidem minus negandum est eos non semper distincte satis ac perspicue de hac re exposuisse, cum illa nondum in disputationem vocata esset; exstant tamen effata, ex quibus non sine causa colligitur, quod Spiritum sanctum pariter ac a Patre procedere a Filio professi sint. » Quod deinde pluribus Athanasii, Epiphanii, Gregorii Nysseni, Cyrilli aliorumque dictis probat. Etiam Montacutius ad Photii epist. 2, p. 62-64 quædam hujus generis dicta protulit. In his colligendis, exponendis ac vindicandis egregie laborarunt: Jo. Beccus in *Epigraphis G. O.* II, p. 522-641); Bessarion (apud Arcud. opusc. theol. aurea. Romæ 1630 et 1670, p. 98 seq.), Petavius (*De Trin.* l. VII, c. 3 seq.), Steph. De Altimura s.; Le Quien (*Panoplia c. schisma Græcor.* p. 239 seq.), Card. Maius (*Spicil. Rom.* Præf. t. VI *Nova PP. Biblioth.* I, p. 47 seq.) et Pitzipios (*L'Eglise orientale*, t. I, chap. 11, § 2, Rome 1855).

(49) Basil. *De Spirit. sancto ad Amphil.* : Πῶς οὖν χωρίζοιτο τὰ ἀχώριστα, λόγος Θεοῦ καὶ Πνεῦμα, ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ; (*G. O.* II, 665.) ib. c. 18, n. 47 : Ἡ βασιλικὴ ἀγαθότης καὶ ὁ κατὰ φύσιν ἁγιασμὸς καὶ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ μονογενοῦς ἐπὶ τὸ Πνεῦμα διήκει. Cf. ep. 52, n. 4. — Greg. Naz. *Carm.* ed. Bill. II, p. 68 : Εἷς Θεὸς ἐκ Γενέταο δι' Υἱέος εἰς μέγα Πνεῦμα Ἰσταμένης Θεότητος ἐνὶ τελέοισι τελείης (*G. O.* II, 418, 535). Cyrill. l. II, *ad Herm.* : Ἅγιον δὲ Πνεῦμα προστερεῖς

τὸ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχεόμενον φυσικῶς καὶ καθάπερ ἐν τύπῳ τῆς ἐκ τοῦ στόματος διαπνοῆς τὴν ἴδίαν ἡμῖν ὑποσημαῖνον ὕπαρξιν, (*G. O.* II, 536, 672). Cf. Cyrill. in Joan. xv, 27; *Adv. Nest.* IV, 3; *Trin.* dial. 2, t. V, p. 423. Illud satis notum formula illa διὰ τοῦ Υἱοῦ hac in re jam Origenem uti, et ex Latinis Tertullianum, *G. Prax.* c. 4.

(50) Cyrill. in Joel : Εἰ μὲν γάρ ἐστι Θεὸς καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ Υἱός · γεγέννηται γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός · ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστι, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἀπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. Hoc testimonio utuntur Hugo Ether. l. III, c. 21, p. 1259; Beccus, orat. 1, *De unit. Eccl.* c. 28; et epigr. 1 (*G. O.* I, 138; II, 525), Bessarion (*Orat. dogm.* c. 7; Hard. IX, 357), Jos. Methon. *Apol.* (ibid. p. 571), Leo Allatius (*Enchir.* c. ια'), p. o'. *Vind. syn. Eph.* c. 40, p. 193; c. 57. p. 372) aliique. Item. Cyrillus expos. anathem. IX : Ἄνθρωπος γεγονὼς ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀπομεμένηκε καὶ οὕτω Θεὸς, πάντα ὑπάρχων ὅσα καὶ ὁ Πατὴρ δίχα μόνου τοῦ εἶναι Πατέρα, καὶ ἴδιον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ οὐσιωδῶς ἐμπεφυκὸς αὐτῷ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰργάζετο τὰς θεοσημείας. Cf. Allat. *Vind. syn. Eph.* p. 79, 80, 371 seq. *Thes.* lib. II : Πρόεισι δὲ (τὸ Πν.) καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ · πρόδηλον ἐστι ὅτι τῆς θείας ἐστὶν οὐσίας. Cf. Niceph. Blem. *G. O.* I, 13; Beccus, ibid. II, 526; Allat. op. cit. c. 42, p. 208.

(51) Epiphan. hær. 74, n. 7 : Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα παρ' ἀμφοτέρων, Πνεῦμα ἐκ Πνεύματος · Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός. Eadem expressio in Ancorato (n. 8, 9, 69-71, 77) sæpius occurrit. Cyrill. ep. ad Pallad. Τρεπτὸν δὲ οὗτοι που τὸ Πν. ἢ εἴπερ τὸ τρέπεσθαι νοσεῖ, ἐπ' αὐτὴν ὁ μῶμος τὴν θείαν ἀναδραμεῖται φύσιν · εἴπερ ἐστι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἤγουν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προερχόμενον Πνεῦμα. Quo testimonio utuntur Hugo Etherianus, l. III, c. 21, p. 1259; Nicephor. Blemmida, orat. 1, c. 5. (*G. O.* I, p. 4-6), J. Beccus (Epigr. 1, *G. O.* II, 526, 543), Allatius (*Enchirid.* c. ια'. *Vindic. syn. Ephes.* p. 209).

(52) Æquipollere has et similes formulas late demonstrant Niceph. Blem. (l. c. c. 8 seq. *G. O.* I, p. 8 21), Beccus (*G. O.* I, 98 seq. 148), Constantin. Meliteniota (orat. 1, c. 18; *G. O.* II, 675 seq.), Georg. Trapezunt. (ad Joan. Cubocles. lib. I, 478 seq.), Leo Allatius (*Contra Hotting.* p. 325 seq. *Enchir.* c. ζ'. p. λβ'. seq. c. ια'. p. νς'. seq.), Petavius (*De Trin.* l. VIII, c. 4).

(53) De his vide Petav. (l. c. c. 5. n. 6 seq. et c. 6), Allat. (*Ench.* c. η' et ις'). Ut pauca quædam commemoremus, huc illud spectat, quod Gregorius Naz. Patrem ὀφθαλμόν, Filium πηγήν. Spiritum

processio Patri et Filio perspicue asseritur. Imo iisdem plane verbis utuntur Patres ad exprimendam exsistentiam Filii ex Patre, quibus Spiritum ex Filio exsistentiam habere declarant (54); quod si in enarranda processione Spiritus ex Filio diversis interdum utuntur formulis ab iis quæ relate ad Patrem adhibentur, id ideo fit, quia non solum personarum discrimen expressum, verum etiam Patris prærogativam servatam voluni, qua est ἀρχὴ προκαταρκτική, unde Filius communicatam habet, uti essentiam, ita et virtutem spiratricem. Neque etiam præpositiones ἐκ et διὰ hac in re eorum usu essentialer differunt (55); imo [159] phrases διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι, Πνεῦμα Υἱοῦ εἶναι, διὰ τοῦ Υἱοῦ vel ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι omnino æquipollent, ut late post alios cardinalis Bessarion in sanctum vocat ποταμόν· Chrysostomus vero in psal. XCIII Patrem πηγήν. Filium ποταμόν, Spiritum ζῶν ὕδωρ (*G. O.* II, 302); item Naz. Patrem dicit ἥλιον, Filium ἀκτῖνα, Spiritum φῶς, dum Cyrillus tres personas πῦρ, φλόγα, φῶς nominat, et alibi Filium ἄνθος, Spiritum ὀσμήν. *G. O.* II, 608.) Ejusmodi trium personarum nomina rursum sunt ῥίζα, κλάδος, καρπός (cf. Niceph. Blem. *G. O.* I, p. 18–20. Hug. Ether. l. I, c. 4, p. 1201); insuper Filius dicitur manus, Sp. sanct. digitus (Niceph. Blem, l. c. p. 17, 18). Sed nihil illustrius ea descriptione, quam Gregor. Nyssen. Serm. de Spirit. sanct. adv. Ar. et Sabell. s. Maced. profert (Mai. *Nova Bibl. PP.* I, p. 20; Niceph. Blem. l. c. p. 56; Beccus, epigr. I, *G. O.* II, 537; Georg. Metoch. ib. p. 935 seq.), dum illos, qui statuebant, τὴν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τάξιν esse signum imminutionis alicujus aut immutationis secundum naturam, aggreditur.

(54) Id demonstrant Beccus (*G. O.* I, 94, 148; II, 539 seq. 627 seq, epigr. 13), Niceph. Blem. (ib. I, p. 8 — 21), Constantin. Meliteniota (ib. II, 675 seq.), Georg. Metochita (ib. 925 seq.), Georg. Trapezunt, ad J. Cubocl, (ib. I, 478 seq.), Allatius (c. Hotting. p. 325 seq. *Vind. syn. Eph.* c. 48, 59, p. 239 seq. 382 seq. *Enchir.* c. ζ' et ια'), Petav. *de Trin.* VII, 4.

(55) Id Basilius *de Spirit. sanct.* c. 5 ex professo propugnat et probat; idque pro hac re uberius exponunt J. Beccus, *De una Eccl.* c. 20 seq. 24; orat. 2, de injusta depos. c. 15; l. I, ad Theod. Sugd. c. 9 (*G. O.* I, 113, 123 seq. II, 60 seq. 110 seq.); Georg. Metoch. *C. Maxim. Plan.* (*G. O.* II, 944 seq.); Georg. Trapezunt. *De una Eccl.* c. 2; *De proc. Spirit. sanct.* ad J. Cubocl. c. 2 (ib. I, 538 seq. 471 seq 493 seq.); Gregor. Cpl. ad imp. Trapez. c. 5 (ib. 426 seq. 461); Gregorius Protosyncellus *Apol. c. Marc. Ephes.* (Hard, *Conc.* IX, p. 623-626); Joseph. Methon. (ib. p.586); Bessarion (*Orat. dogm.* c. 5, ib. p. 352 seq.); Hieron. Donati (*De process. Spirit. sanct.* ad Leonem X, lib. III, c. 9); Leo Allatius, ((*Enchir.* cap. κη'. p. ρπδ' seq. *Vindic. syn. Eph.* c. 59, p. 382 seq.); Petavius, *De Trin.* l. VII, c. 17, n. 2 seq. — Schismatici interdum concedebant esse Spiritum διὰ τοῦ Υἱοῦ· sed id dicere processionem et æquivalere τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ inficiabantur. Hinc Hugo Etherianus l. II, c. 9, p. 1222): « At vero Latinus ei quidem qui asserit Spiritum exsistentiam habere *ex Filio ut ex Patre*, consentit; dicentem autem : *Ex Patre per Filium*, et *non subintelligentem ex Filio*, aspernatur. » Cf. cum his quæ Florentiæ disputata sunt (apud Hard. IX, p. 377, seq.).

(56) Vide Niceph. Blem. orat. 1, c. 4 (*G. O.* I, p. 3, 4), Bessarionem, Gregorium Scholarium, ac Joseph. Methonensem (apud Hard. IX, p. 313, 449, 567 seq.); Leonem Allatium, *Vindic synod. Ephes.* c. 50, p. 274 seq. c. 59, p. 398 seq.

dogmatica oratione c. 6 comprobavit (Hard. IX. 356 seq. 348 seq).. Neque prudens quisquam hodie affirmare audebit vel Macedonianos, vel Latinos Græcorum Patrum codices, quotquot ejusmodi quid continent (non secunda interpolatoris, sed prima omnino manu, absque ulla fraudis suspicione id præ se ferentes), quorum codicum plures exstant adhuc Photii ævo paulo antiquiores, in suum favorem corrupisse; quam accusationem (quod ad Græcos libros attinet) nonnisi multis post schisma exortum sæculis, ex angustiis in quas in Flor. potissimum concilio Græci theologi redacti sunt, protensam pronum jam fuit catholicis confutare (56); quinimo ejusmodi convicium in auctores ipsos, falsatoriæ artis peritissimos, [160] retorquere jure suo potuerunt (57). Jam vero Photius, qui Græcorum Pa-

(57) Huc pertinet celeberrimus Gregorii Nysseni locus serm. de Orat. Dominica III, c. fin., editus complete ab Ang. Maio (*Nova PP. Bibl.* Romæ 1847, t. I, p. 52, 53,) de quo doctissimus editor propria dissertatione (p. 40 51) late egit. Censuit quidem Petavius (*De Trin.* VII, c. 3; §§ 11-13) in illis verbis : Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται, quibus textus Rom VIII, 9, adjungitur, illud ἐκ fuisse posterius additum; sed interna, quibus utitur, argumenta non adeo decretoria sunt, ut externis, quæ pro illa lectione stant, quæque Petavius nondum perspecta habuit saltem omnia refragari vel debeamus vel etiam possimus; imo facile illa ipsius argumenta solvuntur. Bene Gregorius λέγεσθαι et προσμαρτυρεῖσθαι secernit; ex Patre esse Spiritum, diserte et expresse in Bibliis legitur; ex Filio vero esse, non dicitur κατὰ λέξιν, sed concluditur, deducitur ex iis quæ explicite dicuntur, præsertim ex Rom. VIII, 9; ut ex aliis, ubi Spiritus vocatur Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, id etiam alii Patres deducunt, quod postea demonstrabitur. Habemus autem judicium synodi anno 1280 a J. Becco et octo metropolitis celebratæ (Allat. *G. O.* I, p. 366–374. Cf. *De consens.* l. III, c. 1, n. 5, p. 893-897), ubi publicis tabulis manifestatum fuit Escammatismenum referendarium ex hujus operis codice antiquissimo (quem nunc Romæ exstare omnia suadent) illud ἐκ erasisse idque ipsum postea esse confessum. Codex alter ante schisma conscriptus pariter illud ἐκ præse fert, ac recentiores potissimum sunt, qui eo carent. Locum deinde cum hac præpositione plures concordati scriptores proferunt eamque lectionem alii ex professo defendunt. Cf. Hug. Ether. (l. II, c. 19, p. 1234); Beccum, *De injusta deposit.* orat. 2, c. 23 in Camat. *Animadv.* c. 22, epigr. 1, ad Theod. Sugd. l. III, 5 *De un. Eccl.* c. 28; *De proc. Spirit.* c. 1, n. 4. (*G. O.* II, p. 74, 333, 523, 141; I, 143, 230); Georg. Metoch. (ib. II, 944, 953, 1045); Isaiam Cyprium (ib. I, 398); Manuel. Calec. (l. II, p. 401, ed. cit.); Jos. Methon. (Hard. IX, 571); Allat. (*Vind. Syn. Eph.* c. 41, p. 205; *Enchir.* c. ιβ'), deinde card. Maium l. c. et opusculum : *Confutazione di Antimo patriarca scismatico*, Roma 1854, p. 47. — Accedit alius non minus illustris locus Basilii l. III *C. Eunom.* n. 1 seq., de quo diu disputatum fuit in conc. Flor. sess. 19-22. (Hard. IX, 220, 225 seq. 241 seq. 255 seq. 264 seq. 328 seq.). Lectionem Latinorum jam Hugo Ether. (l. III, c. 13, p. 1249) retulit ejusque adversarius Nicetas Thessalonicensis agnovit (Cf. Bessar. ep. ad. Alex. Lasc. c. 1; Allat. *Enchir.* cap. κ'). Si dex vetustate codicum judicium fiat, male Garnerius textum, qualem Photiani propugnant, recepisse dicendus est; neque attendit ad tot argumenta tum. interna tum externa,

trum opera, quæcunque sibi comparare [161] poterat, nocturna diurnaque versarat manu, ea omnia astute dissimulavit, quæ adversariorum causæ in iis favebant, ac silentio pressit omnino, nonnulla fortasse minus diserta testimonia suum in sensum trahi posse existimans, alia clariora, ut infra quoad Latinos doctores videbimus, veluti theologica ἀκριβείᾳ destituta parvipendens, magnopere vero in Latinorum confidens ignorantia ac penuria virorum Græcis litteris imbutorum, minime vero ea plane ignorans. Photii in hac controversia fidem non bonam vidit et castigavit sedulus operum ejusdem scrutator, Joan. Beccus (l. III, ad Theod. Sugd. c. 12; *G. O.* II, p. 147, 148).

[162] 7. Cæterum vidit acute Photius se facilius in suos placito Orientales confirmaturum, si adversariorum sententiam velutiab ecclesiastica traditione aberrantem, quinimo ab ea prorsus condemnatam traduceret. Sed quid tandem affert ut hoc obtineat ? Nil aliud habet, nisi concilii Cpltani I, definitionem a subsequentibus quinque synodis rursum confirmatam, ab omnibus Patribus propugnatam, ibique illud *qui ex Patre procedit* sensu exclusivo exponit. Hoc Photii caput fusius refellit epistola Simonis Cpltani ad Joannem Nomophylacem (apud Allatium contra Hotting. c. 18, p. 334-382), licet non sine apocryphorum documentorum usu, attamen in pluribus, ac præsertim in adductis Patrum testimoniis, non prorsus inaniter. Merito illud urget, nullam synodum processionem Spiritus ex Filio

A negasse, solum ea asseruisse synodos, quæ contra suorum temporum hæreses necessario erant statuenda, hinc uberiores dogmatum expositiones posteriores synodos promulgasse (58), Patres in his conciliis primas partes obtinentes, ut Alexandrinum Cyrillum (59), illud dogma Latinorum aperte tradidisse; Ephesinum [165] concilium specialiter nonum Cyrilli anathematismum approbasse (p. 356), quintam et sextam synodum solemniter eos Patres atque Ecclesiæ doctores proclamasse, qui processionis Spiritus sancti etiam ex Filio propugnatores exstiterant (p. 360) ; in septima synodo nemine reclamante Tarasii epistolam ad Orientales fuisse lectam et approbatam (act. 3), in qua ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ Spiritus sanctus procedere dicitur (60), eamque

B nullatenus fuisse culpatam (p. 368, 369). Præterea et illud maximi momenti est, quod in concertatione cum Macedonianis et Eunomianis nunquam a Patribus negatum fuit, Spiritum sanctum esse per Filium vel ex Filio, quod illi fundamenti loco ponebant ; sed negatum fuit eum esse creatum, esse ex solo Filio, et non simul ex Patre ; ea sane Græci doctores argumenta protulerunt, quæ prius admittunt, posterius repellunt. Ita v. gr. Basilius, l. II, c. Eunom. interrogat ; Πῶς οὖν (Eunomius) τὴν τοῦ Πνεύματος αἰτίαν τῷ Μονογενεῖ μόνῳ προστίθησι ; Illud duntaxat vituperat, quod Patrem excludat, et adversarium ex eo refutat, quod οὐδεμία ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ ἀποτετμημένη ἐστὶ τοῦ Πάτρός (61). Ac si diceret : Per te ἡ τοῦ Πνεύματος προβολὴ [164] est

quæ Beccus, Bessarion aliique in medium protulere. Fraudem in Basilii codice Græcos in ipso conc. Flor. attentasse testis est Jos. Methonensis (apud Allat. *De cons.* III, 1, 5, p. 889, 892 ; Hard. IX, 567). De hoc Basilii textu consulendi sunt Beccus, *De una Eccl.* c. 27, 59 ; *De proc. Spirit. sancti.* c. 1-3 ; l. II, c. 3 ad Theod. Sugd. et epigr. 1 (*G. O.* I, 133 seq. 200, 225-274 ; II, 120 seq. 523) ; Georg. Metoch. (ib. II, 1048 seq.); Const. Meliten. (ib. 825 seq.), Manuel Calecas (l. I, p. 395) ; Georg. Trapez. ad Joan. Cubocl. c. 22 (*G. O.* I. 516, 517) ; Joan. Plusiaden. pro conc. Flor. (*G. O.* I, 629, 630 ;) Bessarion. (l. c. p. 171, ed. Arcud. Hard. IX, 1045—1050), Bellarmin. (de Chr. II, 25) ; Allat. (l. c.) ; Petav. (l. c. c. 3, § 14 seq.), Natal. Alex. (l. c. n. 3, p. 513-515, ed. cit.), Maius (l. c. p. 46-48). — Præterea ipsi Photio objicitur, quod Bibl. cod. 177 in homil. de incarnatione Chrysostomo ascripta, quæ incipit : Ὄντως ἐπεφάνη ἡμῖν ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις, propositionem ex expunxerit (p. 848, ed. 1601), quam Beccus (*G. O.* I, 139 ; II, 313, 314, 334, 527), Manuel Calecas, Jos. Methon. (Hard. IX, 574) et editio Saviliana omnino concordanter legerunt. Verba sunt : Ἦλθεν ὁ Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς· ἐδωκεν ἡμῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ Πνεῦμα καὶ ἀνελάβετο τὸ ἡμέτερον σῶμα. Alibi, ut orat. 1, prophyl. (*G. O.* II, 528), legitur : Τὸ παρὰ Χριστοῦ Πνεῦμα. De hoc testimonio cf. Petavium, *De Trin.* VII, 3, 19. — Alia corruptionis exempla enumerat Beccus in altera oratione de sua depositione injusta, c. 23 (*G. O.* II, p. 73, 74) ac late de his aliisque agit Constantin. Meliteniota orat. 2, c. 20-28 (*G. O.* II, 823-854), c. 31 seq. (ib. p. 864 seq.).

(58) Ratramnus, l. II, c. 2 (p. 245, 246, ed. Migne) notat, Patres concilii secundi Nicæno symbolo verba de Spiritus sancti divinitate contra Macedonianos addidisse et ecclesiis Christi exemplum de-

C disse : « Si quid secundum Scripturas sacras superaddere vellent, quod hæreticos expugnaret et fidem credentium roboraret ; » nec dici posse, solum in Bibliis contenta esse recipienda, cum tali pacto cum Arianis τὸ ὁμοούσιον esset rejiciendum, imo fere tota Cplitana contra Macedonianos definitio ; si vero dicatur, hanc virtualiter in Scripturis contineri, etiam Latinos ostendere, suum dogma quoad rem et sensum et « virtute intelligentiæ » ibi inveniri. Eodem fere modo loquitur Anselm. Havelberg. (*Dial.* II, 20, 22, p. 185, 186, 187, edit. Paris. 1723). Cf. præterea S. Thom. (p. 1, q. 36 , a. 2 ad 2) ; Beccum (*De una Eccl.* c. 46, *G. O.* I, 170-172) ; Georg. Metoch. c. *Man. Cret.* c. 26, 27 ; ibid. II ; p. 1060-1065) ; Manuel. Calec. (l, IV, *C. Græc.* p. 449, 450, ed. cit.) ; Greg. Cpl. (ad imp. Trapez. *G. O*, I, 422 seq.) ; Petav. *De Trin.* VII, c. 2.

(59) De Cyrilli fide late disputat Leo Allatius in opere inscripto : *Vindiciæ synodi Ephesinæ.* Romæ 1661, cap. 17 seq. p. 65 seq. Res adeo manifesta

D est, ut et nonnulli schismatici eum in hac quæstione cum Augustino sensisse et concedant (ib. c. 74, p. 608 seq.)

(60) Eodem Tarasii testimonio utuntur illudque exponunt : Nicephorus Blemmida, orat. 1, n. 24-26 (*G. O.* I, 31-38) : J. Beccus orat. 2, de injusta deposit. c. 26 ; l. I, ad Theod. Sugd. c. 8, epigr. 1. Ib. II, 81, 109, 538) ; Constant. Meliteniota, orat. 1. (Ib. II, 695, 696), Georg. Metochita, *C. Maxim. Planud.* (ib. p. 924 seq.); Manuel Calecas (l. I, p. 386 ; l. IV, p. 442, ed. cit.); Andreas Rhod. in sess. VII, Flor. (Hard. IX. 100) ; Bessarion (ibid. p. 349); Joseph Methon. (ibid. p. 574) ; Georgius Protosyncellus (ibid. p. 623) ; Leos Allatius (*Contra Hotting.* c. 20, p. 521 ; *Vindic. Syn. Eph.* c. 48, p. 263, c. 77, p. 651).

(61) Cf. de hoc textu disputantes Beccum, orat. 1,

Filii operatio ; sed nulla Filii operatio a Patre disjuncta et aliena est ; proinde et Patri hanc προβολὴν convenire fatearis oportet. Et hic præcise illis verbis Christi utitur, ex quibus et catholici arguunt theologi : *Omnia mea tua sunt*, etc. Quare cum luculentissime Patres ipsi Græci Latinis suffragentur : quod Photius afferre potuisset, vix ullius fuisset momenti. Poterat fortasse ad Theodorum Mopsuestenum provocare, quem tamen in re dogmatica nihili fere fecit, vel ad Theodoretum, quem « hujus negationis inventorem et præconem » vocat Hugo Etherianus [l. I, c. 2, p. 1200 (62)], vel specie saltem ad Joannem Damascenum, qui tamen, licet (*De F. O.* I, 8, p. 141) affirmaverit, ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα μὴ λέγεσθαι aperte Spiritum διὰ τοῦ Υἱοῦ προέρχεσθαι docuit, et a Latinis verbis potius quam re ipsa dissidere jure optimo censetur (63). Quæ [165] cum ita sint, non temere Ratramnus (l. I, c. 8, p. 242 seq. ed. cit.). Græcos sui temporis ita objurgat : « Cessent igitur reprehensores vel malevoli vel imperiti Christi Ecclesiam redarguere, quod Spiritum sanctum confitetur a Patre et Filio procedere. Hoc Evangelia docent, hoc Apostoli profitentur, hoc prophetæ non tacent... Videte, quo tendat vestra... professio, qua dicitis Spiritum sanctum a Patre procedere, non autem a Filio. Hoc nec in Litteris divinis nec in doctoribus ecclesiasticis aliquando legistis. Dixit quidem sancta synodus Cplitana... Filium consubstantialem esse Patris, Spiritum quoque sanctum procedentem a Patre ; nunquid negavit eum a Filio procedere ? Vel consequens est, ut procedit a Patre, non procedat a Filio ? Potius ergo agnoscite, si Filii vultis esse Ecclesiæ et Patrum sequi doctrinam, quod dicendo sanctum concilium Cpli collectum Spiritum sanctum procedentem a Patre, quod eum et a Filio procedere non negavit ; sed tota Trinitas, cum sit consubstantialis et Filius natus a Patre, Spiritus quoque sanctus sit charitas utriusque, non possit quis negare Spiritum sanctum a Filio procedere, nisi negaverit Filium charitatem, qua diligit Patrem, habere. Quod quia vesanum, tenendum omnino et fideliter profitendum, quia Pater diligit Filium et Filius diligit Patrem, et hæc dilectio, qua Pater diligit Filium, a Patre procedit, et dilectio, qua Filius diligit Patrem, a Filio nihilominus procedit. Est autem hæc dilectio Spiritus sanctus. Procedit ergo Spiritus a Patre et Filio. » Concludimus cum Hugonis Etheriani verbis, qui (l. II, c. 17, p. 1232) ita Photio respondet : « Dixit Dominus : *Spiritus, qui a Patre procedit* ; confirmaverunt hoc et sanctæ synodi Latinorumque omne collegium non solum non inficiatum est, sed cum omni diligentia et ex toto corde credit, et dicit confiteturque, et ex Filio procedere. Nam licet solus nominetur Pater, subintelligitur omnino et Filius, eo quod absque medio de Patre non procedat, et cum nusquam Pater dixisse reperiatur : *Ego solus emitto Spiritum* ; [166] sed neque prophetarum quisquam seu aliorum Patrum : *Solus Pater emittit Spiritum*, aliquando protulit. At vero neque contra decreta SS. Patrum, qui Nicææ, Constantinopoli, Chalcedone vel ubilibet locorum pro firmanda fide convenerunt. *Idem* enim, *sed aliter* dicit *explanando, et interpretando*, quod pie intelligi oporteat Spiritum ex Patre procedere, subintellecto scil. Filio, tum quia verissimum est Spiritum ex Filio procedere, tum quia multi a Filio ipsum dividebant. Enimvero sicut intelligitur Filii esse Spiritus, cum dicitur esse Patris, ita concipiendus est ex Filio procedere, cum Deus a Patre procedit... Verum bonus Pastor suis falsis opinionibus consistentia et bene habentia dimovet et Latinorum S. Ecclesiam absque synodo pro suis viribus condemnat, contraque SS. synodos contraque apostolicæ sanctitatis viros mentitur, dum eos sanxisse affirmat, Spiritum a Patre, sed non a Filio procedere... Hic conviciator edocuisse illos asserit, quod indicare orationem arbitratur, scil. qui a Patre *solo* procedit... Non idem significant hæ duæ orationes : *Qui a Patre procedit*, et : *Qui a Patre solo procedit*, neque apud Græcos, neque apud Latinos, neque penes oratores, neque penes philosophos ; profecto rimari quidem oportet non solum dictionem, verum dictionis intentionem. Sane quæ dubia sunt, interdum per alia manifestantur et ex his quæ alibi scripta sunt. Nothum (*edit.* notum) quidem videtur Latinis *qui a Patre solo*, nothum vero Græcis *qui a Patre et Filio*, eo quod neutrum in Evangeliis scriptum est, a Patre procedit, et dilectio, qua Filius diligit Patrem, a Filio nihilominus procedit. Est autem hæc dilectio Spiritus sanctus. Procedit ergo Spiritus a Patre et Filio. » Concludimus cum Hugonis Etheriani verbis, qui (l. II, c. 17, p. 1232) ita Photio respondet : « Dixit Dominus : *Spiritus, qui a Patre procedit* ; confirmaverunt hoc et sanctæ synodi Latinorumque omne collegium non solum non inficiatum est, sed cum omni diligentia et ex toto corde credit, et dicit confiteturque, et ex Filio procedere. Nam licet solus nominetur Pater, subintelligitur omnino et Filius, eo quod absque medio de Patre non procedat, et cum nusquam Pater dixisse reperiatur : *Ego solus emitto Spiritum* ; [166] sed neque prophetarum quisquam seu aliorum Patrum : *Solus Pater emittit Spiritum*, aliquando protulit. At vero neque contra decreta SS. Patrum, qui Nicææ, Constantinopoli, Chalcedone vel ubilibet locorum pro firmanda fide convenerunt. *Idem* enim, *sed aliter* dicit *explanando, et interpretando*, quod pie intelligi oporteat Spiritum ex Patre procedere, subintellecto scil. Filio, tum quia verissimum est Spiritum ex Filio procedere, tum quia multi a Filio ipsum dividebant. Enimvero sicut intelligitur Filii esse Spiritus, cum dicitur esse Patris, ita concipiendus est ex Filio procedere, cum Deus a Patre procedit... Verum bonus Pastor suis falsis opinionibus consistentia et bene habentia dimovet et Latinorum S. Ecclesiam absque synodo pro suis viribus condemnat, contraque SS. synodos contraque apostolicæ sanctitatis viros mentitur, dum eos sanxisse affirmat, Spiritum a Patre, sed non a Filio procedere... Hic conviciator edocuisse illos asserit, quod indicare orationem arbitratur, scil. qui a Patre *solo* procedit... Non idem significant hæ duæ orationes : *Qui a Patre procedit*, et : *Qui a Patre solo procedit*, neque apud Græcos, neque apud Latinos, neque penes oratores, neque penes philosophos ; profecto rimari quidem oportet non solum dictionem, verum dictionis intentionem. Sane quæ dubia sunt, interdum per alia manifestantur et ex his quæ alibi scripta sunt. Nothum (*edit.* notum) quidem videtur Latinis *qui a Patre solo*, nothum vero Græcis *qui a Patre et Filio*, eo quod neutrum in Evangeliis scriptum est, a Patre procedit, et dilectio, qua Filius diligit Patrem, a Filio nihilominus procedit. Est autem hæc dilectio Spiritus sanctus. Procedit ergo Spiritus a Patre et Filio. » Concludimus cum Hugonis Etheriani verbis, qui (l. II, c. 17, p. 1232) ita Photio respondet : « Dixit Dominus : *Spiritus, qui a Patre procedit* ; confirmaverunt hoc et sanctæ synodi Latinorumque omne collegium non solum non inficiatum est, sed cum omni diligentia et ex toto corde credit, et dicit confiteturque, et ex Filio procedere. Nam licet solus nominetur Pater, subintelligitur omnino et Filius, eo quod absque medio de Patre non procedat, et cum nusquam Pater dixisse reperiatur : *Ego solus emitto Spiritum* ; [166] sed neque prophetarum quisquam seu aliorum Patrum : *Solus Pater emittit Spiritum*, aliquando protulit. At vero neque contra decreta SS. Patrum, qui Nicææ, Constantinopoli, Chalcedone vel ubilibet locorum pro firmanda fide convenerunt. *Idem* enim, *sed aliter* dicit *explanando, et interpretando*, quod pie intelligi oporteat Spiritum ex Patre procedere, subintellecto scil. Filio, tum quia verissimum est Spiritum ex Filio procedere, tum quia multi a Filio ipsum dividebant. Enimvero sicut intelligitur Filii esse Spiritus, cum dicitur esse Patris, ita concipiendus est ex Filio procedere, cum Deus a Patre procedit... Verum bonus Pastor suis falsis opinionibus consistentia et bene habentia dimovet et Latinorum S. Ecclesiam absque synodo pro suis viribus condemnat, contraque SS. synodos contraque apostolicæ sanctitatis viros mentitur, dum eos sanxisse affirmat, Spiritum a Patre, sed non a Filio procedere... Hic conviciator edocuisse illos asserit, quod indicare orationem arbitratur, scil. qui a Patre *solo* procedit... Non idem significant hæ duæ orationes : *Qui a Patre procedit*, et : *Qui a Patre solo procedit*, neque apud Græcos, neque apud Latinos, neque penes oratores, neque penes philosophos ; profecto rimari quidem oportet non solum dictionem, verum dictionis intentionem. Sane quæ dubia sunt, interdum per alia manifestantur et ex his quæ alibi scripta sunt. Nothum (*edit.* notum) quidem videtur Latinis *qui a Patre solo*, nothum vero Græcis *qui a Patre et Filio*, eo quod neutrum in Evangeliis scri-

De una Eccl. c. 9 ; *De proc. Sp. S.* c. 4 (*G. O.* I, 74, 282) ; Greg. Cpl. ad imp. Trapez. c. 18 (ib. p. 460) ; aliosque. Similia dicit Cyrillus, l. VI, ad Herm. (Beccus, epigr. 1, *G. O.* II, 540).

(62) Nonnulli vero eruditi non sine gravibus rationibus Theodoretum vindicant ab ejusmodi errore.

(63) Illud ἐκ τοῦ Υἱοῦ rejecit non alio sensu, nisi ὡς ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας, ἐκ τῆς ἀρχῆς προκαταρκτικῆς, ut Græcus auctor apud Niceph. Blem., orat. 1, p. 7 advertit. Hugo Ether. l. III, c. 21, p. 1259 : « Solus vero, inquit, Damascenus Joannes dissidere a magno Cyrillo aliisque Patribus videtur, si tamen ita scibit : *Spiritum ex Patre dicimus et Spiritum Patris nominamus. Ex Filio autem Spiritum non dicimus, Spiritum vero Filii nominamus.* » Verumtamen *et Scriptura sic se habente* non discordat hic sanctus a Latina veritate ; hoc ad consuetudinem Græcorum referendo, quæ non esse Spiritum ex Filio confitetur, etc. » Thomas Aquinas. (p. 1, q. 36, a. 2 ad 3) Damascenum Nestorianis hac in re accensuit ; sed statim adjecit : « Quamvis a quibusdam dicatur, quod Damasc., sicut non confitetur Spiritum sanctum esse a Filio, ita etiam non negat ex vi verborum illorum. » Sed re ipsa eum cum aliis Patribus sentire ostendunt Niceph. Blem. (l. c, c. 23, p. 29 seq.) ; Beccus (*G. O.* II, 66 seq. 124) : Constantin. Meliten. orat. 1 (id. 673 seq. 694, 695) ; Georg. Trapezunt. (ad J. Cubocl. c. 13 ; ib. I. 494 seq.) ; Manuel Calecas. (l. III, p. 431) ; Georg. Protosyncell. *Apol. c. Marc. Eph.* (Hard. IX. 630) ; Bessarion (ep. ad Alex. Lasc. c. 9 ; ib. p. 1074 seq.) ; Leo Allatius (*De consens.* II, 2, 6-11, p. 432 seq. *Enchir.* c. 4. 26, 27) ; Walch. (op. cit. c. 2, § 2, p. 24) aliique plurimi.

ptum reperiatur; verum sic opposita sunt, ut alterum quidem duorum sit verum ex necessitate, alterum vero non ; sed ex Filio quidem procedere Scripturis consonat et concordat, et neque contrarium vel repugnans invenitur, quanquam a synodis expressum non sit. Etenim quisque Romanorum pontificum, qui synodos sanctificaverunt et confirmaverunt, semper hoc dixit ac dogmatizavit... *Ex solo* autem dicentem multa sequuntur inconvenientia... [167] Si ex solo Patre procedit Spiritus, non est ipse *imago Filii* (64), sed Patris, ut sine medio ex ipso coruscans ; non est autem hoc, cum Spiritus imago sit Filii et ex ipso *proxime* refulgeat. Propinquior erit Patri quam Filio et magis Patris quam Filii. Amplius si ex Patre solo procedit, ad mensuram dat Pater Filio Spiritum, cum solam missionem, et non emissionem ei tribuat. In quo scil. non videtur remetiri paternam excellentiam, nec ex integro Spiritum habere cum omnibus, quæ circa ipsum considerantur, sicut habet Pater. Ait enim magnus Cyrillus : « Non ad mensuram dat Spiritum Filius, juxta Joannis vocem ; sed ipse emittit ex se, quemadmodum utique et Pater. Quocirca quicunque orationem : *Qui a Patre procedit* transformat in eam quæ dicit *a Patre solo*, Salvatoris vocem, qui est perennis fons veritatis, infirmat. »

8. At multo uberius Photius de iis agit documentis, quæ Latini pro sententia sua afferre solebant, atque imprimis cap. 20-30 longam habet disputationem, qua argumentum ex Joan. xvi, 13-15 petitum enervare connititur. Hoc textu Patrum occidentalium (65) vestigia premens utebatur [168] Ratramnus (op. cit. I, 3, p. 229 sep.) inquiens : « Quid enim accipiet Spiritus sanctus a Filio, cum unius sint substantiæ uniusque potentiæ ? Nimirum *De meo accipiet* dixit, id est : a me procedit, quia sicut sunt unius substantiæ Pater et Filius, sic et de utroque procedendo Spiritus sanctus accepit consubstantialitatis exsistentiam. Nec debet movere, quod *accipiet* futuri temporis dixit ; hoc enim ad illud respicit, quod futurum erat, quod discipulis mitteretur, non ad illud, a Patre Filioque procedit ; sine tempore namque procedit a Patre, procedit et a Filio. » Sequitur : « *Omnia, quæcunque habet Pater, mea sunt ; propterea dixi, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis.* Si omnia, quæcunque habet Pater, habet et Filius, profecto sicut est Spiritus sanctus Patris Spiritus, est et Filii Spiritus ; alioquin si Patris est tantum, non etiam Filii, non omnia, quæcunque habet Pater, sunt Filii. » Similiter posteriorum temporum Catholici disputant. Georgius Trapezuntius (*De una S. Eccl.* O. G. I, 542 seq.). « Cum Filius, inquit, verus Patris Filius sit, necesse est ipsum Filium remanentem omnia Patris possidere. Producit vero Pater Spiritum, producit igitur et Fillius, ut idem asserit : *Quæcunque habet Pater, mea sunt ; propterea dixi vobis : quia de meo accipiet... Accipiet* futuro tempore dixit, non quod acceplurus esset ; nihil enim *novum* aut *adjectum* [169] aut *temporarium* in Deo ; sed quæ nondum peracta erat super Apostolos, notat operationem, verum peragendam (66). Namque operationum manifestationes, cum sint quoad nos (πρὸς ἡμᾶς) temporariæ, in tempore quoque fiunt et comparent. Cum igitur similis Spiritus operatio Apostolis manifestanda erat, ideo accepturum Paracletum a se dicit. Ad hæc fieri non potest, cum homines simus, ut aliter intelligamus et loquamur vel concipiamus, nisi in tempore et secundum tempus : ideoque quæ hic temporum intervallis exprimuntur, in Divinis æternaliter intelliguntur. Quare quod nunc acceptarus a Filio Paracletus asseritur, accepit ab eo ab ipsa æternitate. Quæ vero ab ipsa æternitate Deo insunt et quæ ab æterno possidet, aut naturæ aut hypostasibus accommodantur ; accipere vero hypostasin ab hypostasi non adaptatur naturæ ; ergo hypostasi. Quod nil aliud est, quam habere τὸ εἶναι personam accipientem ab ea, a qua accipit. Quod vero ab aliquo accipit esse, ex eo etiam habet, quidquid possidet (67). » Hinc enascitur celebre

(64) Græci Patres, ut jam Gregorius Thaumat. in Confess. (Nysseni Opp. III, 546), Basil. l. v, c. Eunom., Naz. orat. 2, *de Filio*, Athan. ep. ad. Serap. aliique Spiritum dicunt εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ, sicut Filium εἰκόνα τοῦ Πατρός. Id Schismatici de nuda consubstantialitate exponunt (cf. ipsum Photium *Amphil. quæst.* 235, ed. Mai. *Vett. Scr. nova Coll.* IX, p. 115). Verum certum est, id penes Patres plus aliquid dicere et idoneum esse ad Spiritus e Filio processionem confirmandam. Cf. Niceph. Blem. orat. 2, c. 7 (*G. O.* I, p. 47 seq.), Beccum (Epigr. III ; *G. O.* II, 547 seq.), Georg. Metoch. *c. Man. Cret.* (ib. 936 seq.) ; Hugon. Ether. (I. II, c. 7, p. 1221) ; Manuel. Calec. (l. II, p. 405, 406) ; Allat. *Enchir.* cap. η', p. λζ'. *Vind. Syn. Eph.* p. 466 seq.) ; sed una cum his Thomam (*Summæ*, p. 1, q. 35, a. 2 ; Opusc. I, *c. Græc.* c. 10, 32) ; ac Petavium (*de Trin.* VII, c. 7).

(65) Tertull. *C. Prax.* c. 20 : « Cæterum de meo sumit, inquit, *sicut ipse de* (illo quod est) *Patris.* » *Ambros. De Sp. S.* II, 12 (apud Ratramn. II, 4, p. 255) : « De Filio Spiritus sanctus accepit ; accepit autem per unitatem substantiæ, sicut accepit a Patre Filius. » *Joan.* xvi, 14. — Hilar. *de Trin.* VIII, 20 : « A Filio igitur accipit, qui et ab eo mittitur et a Patre procedit, et interrogo utrum id ipsum sit, a Filio accipere, quod a Patre procedere. Quod si nihil differre credetur inter accipere a Filio et procedere a Patre, certe id ipsum atque unum esse existimatur a Filio accipere, quod sit accipere a Patre. Ipse enim Dominus ait : *Quoniam de meo accipiet*, etc. Hoc quod accipiet, sive potestas est, sive virtus, sive doctrina est, Filius a se accipiendum dixit. » Cf. Leon. M. serm. 2, *de Pentec.* et August. apud Ratramnum, III, 2, p. 277.

(66) Λήψεται δὲ ἐπὶ μέλλοντος εἶπεν, οὐχ ὅτι ἔμελλεν λήψεσθαι· οὐδὲν γὰρ νέον ἢ ἐπείσακτον ἢ χρονικὸν ἐπὶ Θεοῦ· ἀλλὰ τὴν οὔπω γεγονυῖαν ἐπὶ τοῖς ἀποστόλοις ἐνέργειαν, μέλλουσαν δέ.

(67) Διὰ τοῦτο τὰ χρονικῶς λέγόμενα ταῦτα αἰωνίως νοεῖται ἐπὶ τῶν Θείων· καὶ ὅπερ ἄρα λήψεσθαι νῦν ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγεται ὁ Παράκλητος, αἰωνίως ἐξ αὐτοῦ λαμβάνει· τὰ δὲ αἰώνια προσόντα τῷ Θεῷ, πάντα δὲ αὐτῷ αἰωνίως ὅσα ἔχει, ἢ τῇ φύσει ἢ ταῖς ὑποστάσεσιν ἁρμόζει· τὸ δὲ λαμβάνειν ὑπόστασιν παρ' ὑποστάσεως οὐ τῇ φύσει ἁρμόζει, τῇ ὑποστάσει ἄρα. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, εἰ μὴ τὸ ἔχειν τὸ εἶναι τὸ λαμβάνον πρόσωπον ἐξ οὗ λαμβάνει· τὸ δὲ'

illud *Joannis Theologi* argumentum (*Conc. Flor.* sess., XVIII, Hard. IX, 193 seq.) : « A quo Spiritus sanctus accipit esse in divinis, ab eo etiam procedit ; dicitur autem Spiritus sanctus accipere esse a Filio ; ergo et a Filio procedit (68). » « Quod autem [170] accipit, » ait Bessarion (ep. ad Alex. Lasc. c. 7, ib. 1067, 1068), « est ejus essentia ; nec enim est aliud ipse, aliud ejus essentia... cum summe simplex sit, essentiam suam et esse accipit ex Filio. » Hinc catholici theologi ex illo textu multiplicia desumunt argumenta.

9. Jam vero Photius præ cæteris in eo insistit, quod Christus non dixerit ἐξ ἐμοῦ, quod hoc perperam Latinorum inducat interpretatio, quod illud ἐκ τοῦ ἐμοῦ personam potius Patris innuat, adeo ut sensum habeat : ἐκ τοῦ ἐμοῦ Πατρός. (Cf. potissimum capp. 22, 29, 30). Sed I) falso supponit, Latinos astringi ad verba Christi mutanda in ἐξ ἐμοῦ, cum omnes vertant non *de me*, sed *de meo*, id est, de eo, quod habeo a Patre acceptum, de eo quod meum est. Imo fatentur Latini fere omnes immediate de scientia ac doctrina sermonem esse, nec repugnant Chrysostomo (hom. 78 in Joan.) interpretanti : Παρ' ἐμοῦ, τουτέστι παρὰ τῆς ἐμῆς γνώσεως (69). Sed inde jure suo colligunt processionem ex Filio. Observat Gregorius Cpl. in *Apol. contra Marcum Ephes.* (70) adductis Chrysostomi verbis : « Non est scientia Filii aliud, aliud Filius ipse. Si enim ipse esset aliud, et aliud præter ipsum scientia quæ in eo est, compositus foret et non simplex. » Præterea, ut ait Georgius Trapezuntius (l. c. p. 544), si quis affirmaverit accipere quidem Paracletum a Filio quæcunque Sanctis revelaturus erat, non vero ipsum esse, impia plane effutiet. « Habebit enim [171] aliquid acquisitum (ἐπίκτητόν τι) Paracletus et sic non erit verus Deus. Quæcunque enim Deus possidet, ab ipsa æternitate possidet. » Nil, aiunt Patres (71), Spiritus sanctus habet adventitium, nil postmodum acquisitum, sed ommia habet ab æterno. Unde Joannes Theologus, sess. XXI, conc. Flor. (Hard. l. c. 256, 257) : « Omne quod Spiritus sanctus accepit et accipit et accipiet, id æternaliter habet ; et quod Filius audit a Patre, idem est quod scientia ; scientia vero in divinis idem est quod esse (72). » Breviter Allatius (*Contra Hotting.* c. 18, p. 295) : « Ne Spiritus sanctus fiat creatura non accipiet scientiam, nisi accipiendo essentiam. » Hinc quando dicitur Spiritum nonnisi ea loqui, quæ audivit, sicut Filius nonnisi a Patre audita loquitur, eadem essentialis scientia intelligitur. « Idem, ait Petavius (*De Trin.* VII, 5, 4) ad textum Joan. XVI, 13, in Deo audire quod videre vel scire ; idem scire quod esse, ut et Augustinus tract. in Joan. XVIII, 19, pluribus disserit. » II) Ex arbitrio conficta et nullatenus admittenda est illa interpretatio : ἐκ τοῦ ἐμοῦ Πατρός. « Si esset hæc vera intelligentia, ait Manuel Calecas (lib. I, *C. Græc.* p. 397, ed. cit.), nequaquam sine additamento diceretur. Nunquam enim possessiva pronomina masculini vel feminini generis sine adjectione Græcæ linguæ proprietate proferuntur. Dicimus enim : Ὁ ἐμὸς πατὴρ καὶ ἡ ἐμὴ οἰκία [172] ἡ πόλις. Ita quippe Græcæ linguæ consuetudo proferre consuevit. Alias enim vitiosa esset pronuntiatio. Cum vero sine adjectione dicitur, *neutrum* esse et *rem* significare intelligitur, exempli causa : Εἴ τι καὶ τοὐμόν ἐστι παρά σοι, si quid meum est apud te, quod per se rem intelligi dat. Eodem pacto Bessarion (l. c.) : « Si cum dicitur *ex meo*, subintelligendum esset ex Patre, hoc *meo* esset pronomen generis masculini ; nullus autem vel in Græca vel in Latina lingua edoctus aut masculini aut feminini generis pronomen profert, nisi cum additione : *meus frater*, *meus amicus*, aut *mea civitas* vel *domus*, dicens. Meus etenim simpliciter absque additione non magis patrem quam hostem significat. » III) Nec illud verum proinde est, ἐκ τοῦ ἐμοῦ duas personas insinuare, quarum altera sit possidens, altera ipsa possessio (c. 22). Non sine acumine Hugo Etherianus (l. II, c. 19, p. 1234) hinc Photium refellit dicens : « Idem Salvator dicit : *Non possum ego a me ipso facere quidquam. . . quia non quæro voluntatem meam.* Et rursum : *Descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam ;* et item : *Mea doctrina non est mea.* At vero si secundum positionem Photii Patriarchæ *meum* pronomen ubique duas personas significat, voluntas Filii alia sit a Filio persona... Quare non est necessarium, *meum* pronomen ubique duas significare personas, cum et *figurate* de eadem persona dicatur, ut Persius (*Satyr.* V, 88) dicit :

Vindicta postquam meus *a prætore recessi*

et Euripides : « Ego autem *meus* sum. » Attendere

τὸ εἶναι λαμβάνον ἔκ τινος ἐξ ἐκείνου ἔχει καὶ πάνθ ὅσα ἔχει.

(68) Propositionem majorem : Ἀφ' οὗ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λαμβάνει τὸ εἶναι, ἀπὸ τούτου καὶ ἐκπορεύεται, nec Marcus Ephesius penitus rejecit ; minorem vero ab ipso negatam luculentis Patrum testimoniis Joannes comprobavit.

(69) Cf. Perrone, *Prælect. theol.* Tract. *de SS. Trin.* cap. 5, prop. 1, ad obj. 1, 3, ubi etiam de Maldonati sententia agitur.

(70) Cod. Monac. 27 f. 132 a. Οὐκ ἔστιν ἡ γνῶσις τοῦ Υἱοῦ ἄλλη καὶ ἄλλος ὁ Υἱός... εἰ γὰρ αὐτὸς μὲν ἕτερόν τί ἐστιν, ἑτέρα δέ τις παρ' αὐτὸν ἡ ἐν αὐ ᾧ γνῶσις, σύνθετός ἐστι, καὶ οὐχ ἁπλοῦς.

(71) Basil. *De Spirit. sancto*, apud Niceph. Blem. et Beccum epigr. 13. (*G. O.* I, 15 ; II, 630) : Τὸ Πνεῦμα οὐδὲν ἔχον ἐστὶν ἐπίκτητον ἑαυτῷ, ἀλλ' ἀΐδιος πάντα ἔχει ὡς Πνεῦμα Θεοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνός. Cf. Athan. (ib. epigr. 8, p. 583).

(72) Ἐπειδὴ πᾶν ὅπερ ἔλαβε καὶ λαμβάνει καὶ λήψεται, ἀϊδίως ἔχει, ἐπειδὴ ἡ ἀκρόασις τοῦ Υἱοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς ταὐτόν ἐστι καὶ γνῶσις, καὶ ἡ γνῶσις ἐπὶ τῶν θείων ταὐτόν ἐστι τῷ εἶναι. Cf. Bessar. l. c. « Idem est sapientia et ejus esse, et a quo accipit esse, ab eodem etiam accipit sapientiam, et cum spiratur, et accipit esse et subsistere, etiam accipit sapientiam. . . Si Spiritus accipit a Filio, ergo Filius *dat* ei ; sed ipsum *dare* in divinis personis significat idem quod *producere*. »

debuisset homo ille, quod *aliter apud Grammaticos* accipitur persona, et *aliter apud Theologos*. Etenim in Grammatica *quælibet res persona nuncupari potest*, sive per se subsistat, sive per aliud, sive substantia sit, sive accidens. Quare secundum hujusmodi disciplinam, cum Filius dicit : *mea* voluntas, *meum* judicium, *mea* doctrina . . . alia et alia intelligitur *ad similitudinem possessionum* persona (sc. grammatice). In theologia vero tacitis proprietatibus ab omnibus quæ secundum [173] substantiam dicuntur, tres tantum insinuantur (ed. imminuantur) personæ, quarum nulla expresse intelligi videtur, ubi Salvator dicit : *De meo accipiet et annuntiabit vobis.* » Præterea IV) adversatur illa expositio Christi ipsius explanationi, qua v. 15 ex eo probat τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται ante a se affirmatum, quia omnia quæ habet Pater sua sunt. Hæc ultima verba juxta omnes essentiæ unitatem in Patre et Folio probant ; hinc illud quod accipere dicitur Spiritus, manifeste patet esse ipsam divinitatem, non aliud quidquam. Deinde, ut Bessarion (l. c.) ait, ex Joan. XVI, 15, hoc construitur argumentum : « Spiritus accipit ex iis quæ Patris sunt ; sed omnia Patris sunt mea ; igitur Spiritus accipit ex meis vel ex meo. Et *cum ipse et sua unum et idem sint propter summam simplicitatem, accipiendo de suis, accipiet ex eo.* » Semel constituto, de ipsa divina essentia esse sermonem, non amplius negari potest, Spiritum hanc accipere a Filio. Si vero Spiritus a Filio accipit, Filius ei dat sive communicat essentiam ; *dare* vero in divinis idem est ac producere, ut idem Bessarion (ib.) Chrysostomi in Joan. v, 22 suffragio confirmat. Etiamsi igitur quoad verba non est idem : Spiritum accipere a Filio et procedere a Filio (Phot. c. 21), re tamen ipsa idem est, quia *accipere* in Spiritu et *dare* in Filio sunt correlativa et Spiritus ut Deus nil præter divinitatem accipere ab eo potest. Conjungit se Christus cum Patre, ad suam cum Patre communionem recurrit, ex quo cuncta habet ; nec separat sua ab iis quæ sunt Patris, imo eadem esse ostendit. Absurde rursum Photius (c. 23) quasi duo contraria exhibet : procedere a Patre et procedere a Filio ; prius posterius non excludit, sed includit ; nec posterior mystagogia priorem institutionem tollit, imo vero confirmat : Omnia quæ sunt Patris mea sunt. Recte Manuel Calecas (l. c.) « Si enim Spiritus a Filio accipit, Patris autem omnia et Filio communia sunt, manifestum et ex his insinuari Filium unum cum Patre Deum [174] esse, Spiritum autem verum Deum ex Patris et Filii essentia denuntiari. Porro dicere : *Omnia quæ habet Pater, mea sunt ; ideo* (διὰ τοῦτο) *dixi vobis : quia de meo accipiet*, etc. ; aut nihil significat aut non significat propositum tibi ; quippe suscepta ad structuram causa nihil de Filii dignitate excludit, nisi in quantum dictum est : *Omnia quæ habet Pater, mea sunt :* quod *etiam sine eo quod sequitur solum per se ipsum dici poterat.* » Sane inanis foret ea repetitio, inanis ea probatio, si tantum voluit dicere : De meo Patre sumet, non de me. Potius dicendum videtur, dum Christus se veluti medium terminum ponit inter Patrem et Spiritum, dum per suam cum Patre communionem quod asserit vindicat, dum quæ accipiet Spiritus sua prius vocat ac deinde ad Patrem refert, se ipsum proximum datorem eorum designasse. Accedit, quod universalis Christi propositio πάντα ὅσα κ. τ. λ. non permittit Spiritus προβολὴν a Filio removere (73). « Quod si accipiendo, ait Hugo Etherianus (l. c.), de iis quæ sunt Patris et habet Pater, accipit de Patre, et accipiendo de iis quæ sunt Filii et habet Filius, accipit de Filio. Manifestum est igitur quod non de solo Patre accipit Spiritus, ut Photius asserit. . . Si emissor Spiritus non in eo quod generat secundum naturam est Pater, Filius vero minime, quomodo verax erit Salvator asserens : *Ideo dixi vobis, quia de meo accipiet, quia omnia quæ habet Pater, mea sunt ?* Aut enim habebit secundum naturam, ut sit emissor, quod Patris non ut genitoris est, aut si non hoc, Patris quidem sunt, quæ exsistunt Filii, *quæ vero sunt Patris, non pertinent ad Filium.* Quare si omnia quæ sunt [175] Patris (non ut genitoris) habet Filius, emittere autem Spiritum Patris non ut genitoris est, hoc abesse non potest a Filio. » Hoc est illud, de quo supra (§ 2) egimus, argumentum : Quæ habet in divinis Pater excepta paternitate (et innascibilitate) communia sunt eidem cum Filio ; ergo vis spiratrix, quæ est a paternitate (et a ratione ingeniti) distincta, est Filio cum Patre communis. In divinis juxta Anselmum (*De inc.*, *c.* 3 ; *De proc. Spirit. sanct.* c. 2), omnia sunt unum, ubi non obviat relationis oppositio. Cf. Petav. *De Trin.* VII, 9, 11.

10. Demum V) adversatur Photii expositio ipsis Græcis Patribus, quorum doctrinæ se tenacissime inhæsurum semper protestatur. Id satis præter alios Manuel Calecas et Bessarion nec minus luculenter Beccus (l. III, ad Theodor. n. 10 ; *G. O.* II, 144, 145 et in *Epigraph.*) atque Allatius (*Enchirid.* c. κε'. p. ρξς' seq. et *Vindic. syn. Ephes.* p. 294) demonstrarunt. Unum alterumve horum Patrum audiamus. Athanas. ad Serap. ait : Ὁ μὲν Υἱὸς φησιν· ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ταῦτα λαλῶ εἰς τὸν κόσμον· τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει· ἐκ τοῦ ἐμοῦ γὰρ λήψεται κ. τ. λ. Item orat. 3, c. Adrian. (Calecæ est orat. 3) : Τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου λαμβάνει. . αὐτὸς γὰρ ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα δίδωσι καὶ ὅσα ἔχει τὸ Πνεῦμα ταῦτα παρὰ τοῦ Λόγος ἔχει. Hoc testimonio Nicephorus Blemmida, orat. 2, c. 6.

(73) Profecto verba : *Omnia quæ habet Pater*, etc. 1) universalia sunt ; ergo non possunt restringi et limitari nisi in iis, quæ natura rerum per se excludit ; 2) ad ipsam relationem ad Spiritum a Filio extenduntur ipso et ad id adhibentur, ut Spiritum secum intime conjungi et de eo, quod ipsius est, accipere ostendat.

G. O. I. 44, 45), Gregor. Cpl. ad imp. Trapezunt. c. 4 (ib. 424); Bessarion (l. c.) aliique plurimi utuntur (cf. Petav. *De Trin.* VII, 5,1 seqq.) Non minus luculenta argumenta suppeditat Epiphanius, dum in *Ancorato* (cf. Beccum *G. O.* II, 145, 580) scribit (74): « Quod si Christus ex Patre procedit, Deus [176] ex Deo, et Spiritus ex Christo, aut ab utroque, ut ait Christus : *qui a Patre procedit*, et : *Hic ex meo accipiet.* » (Cf. et hær. 74, n. 10 Opp. I, 898). Certe Epiphanius probaturus τὸ παρ' ἀμφοτέρων, quam vim tribuit verbis : qui a Patre procedit, ad ostendendam Spiritus ex Patre originem, eamdem verbis, de quibus agimus, inesse exsistimat ad manifestandam processionem ex Filio (75). Audiatur et Didymus (lib. II *De Spirit. sanct.* Opp. Hier. IV, I, 514, ed. Mart.) : « Rursum hic *accipere*, ut divinæ naturæ conveniat, intelligendum. Quomodo ergo *Filius dans* non privatur his quæ tribuit, neque cum damno suo impertit aliis : sic et Spiritus non *accipit*, quod ante non habuit. Si enim quod prius non habebat, accepit, translato in alium munere, vacuus largitor effectus est, cessans habere quod tribuit. Quomodo igitur supra de naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic et nunc Spiritum sanctum *a Filio accipere id quod suæ naturæ fuerat*, cognoscendum est; et non dantem et accipientem, sed unam significare substantiam : si quidem *et Filius eadem a Patre accipere dicitur, quibus ipse subsistit.* Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his, quæ ei dantur a Patre ; *neque alia substantia est Spiritus sancti præter id quod datur ei a Filio.* » Addatur Cyrillus Alexandrinus, quem Constantinus Meliteniota (*De proc. Spirit. sancti*, orat. 1, c. 15 ; *G. O.* II, 571, 572) ; et Leo Allatius (*Vind. syn. Eph.* pag. 279, 295-297) locupletissimum testem adducunt multis in locis eumdem textum diverso omnino modo a Photii ratione explanantem. Ad verba illa : « *Non enim loquetur a semetipso* (*Joan.* XVI, 13) notat : « Non utique uti ego futura prædicaret, nisi prorsus in me exsisteret et per me progrederetur (76). » Exponens vero Joan. XVI, 14 tradit : « Cum vero [177] Filio consubstantialis sit et ut Deum decet *per ipsum prodeat*, omnem ejus in omnibus perfectissimam possidens operationem et virtutem, *propter hoc* dicit : *Quia de meo accipiet* (77). » Et ad v. 15 repetitis Christi verbis addit : « Spiritus videlicet, qui per ipsum et in ipso est (78). » Item in Joan. XV, 26 : « Ecce enim Spiritum veritatis *sui ipsius* nempe nuncupans, ex Patre illum procedere ait. Nam sicut *Filii Spiritus* est naturaliter in ipso manens et per ipsum prodiens, sic certe Patris quoque Spiritus est. Quibus autem *Spiritus communis* est, ii profecto secundum substantiam separari non possunt (79) (cf. Becci *Epigr.* V, *G. O.* II, 567). Quid clarius iis quæ Cyrillus item ad Joan. XVI, 13, disputat? (*G. O.* II, 570-572.) « Cum enim prædixisset Paracletum ad eos venturum, Spiritum veritatis eum nominavit, hoc est sui ipsius. Ipse enim est Veritas. Namque ut addiscerent discipuli, non alienam neque peregrinam a se missurum virtutem, sed seipsum alio quodam modo daturum polliceri, *veritatis Spiritum, id est, sui ipsius*, Paracletum vocat. Non enim alienus a substantia Filii sanctus Spiritus intelligitur, sed *ex ea naturaliter progreditur*, nil aliud ab ipso exsistens, quantum ad naturæ identitatem, licet in persona propria concipiatur (80). » Cum autem venerit, ait, [178] non loquetur a seipso quidquam ; pro eo ut dicat : Prudentes vos reddet, et veritatis mysterium revelabit ; non loquetur quidquam prorsus, quod mihi non consentiat, neque peregrinis vos disciplinis instruet. Neque proprias forte leges feret. Cum vero Spiritus et quasi *mens mea* sit, loquetur omnino quæ in me sunt. Et hæc Dominus ait, non ut ministri locum habere Spiritum sanctum secundum quorumdam imperitiam cogitemus, sed potius discipulos certiores reddere volens, secundum essentiæ rationem a seipso non esse diversum Spiritum sanctum, et hæc prorsus loqui et operari et velle. Propterea quæ præmi-

(74) Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἢ παρ' ἀμφοτέρων, ὡς φησιν ὁ Χριστός. Ὅ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· καὶ· Οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται.

(75) Cf. Georg. Metoch. *Contra Manuel. Cretens.* c. 7, *G. O.* II, 982.

(76) Οὐκ ἂν οὖν ἄρα καθάπερ ἐγὼ προσερεῖ τὰ ἐσόμενα, μὴ οὐχὶ πάντως ἐν ἐμοί τε ὑπάρχων καὶ δι' ἐμοῦ προϊών.

(77) Ἐπειδὴ δὲ ὁμοούσιόν τέ ἐστι τῷ Υἱῷ καὶ πρόεισι θεοπρεπῶς δι' αὐτοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐφ ἅπασι τελεωτάτην ἔχον ἐνέργειάν τε καὶ δύναμιν, διὰ τοῦτο φησὶν, Ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Cf. Becci Epigr. 5, *G. O.* II, 573.

(78) Διὰ τοῦτο εἶπον ὑμῖν, Ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, τὸ Πνεῦμα δηλονότι τὸ δι' αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ.

(79) Οἷς δὲ τὸ Πνεῦμα κοινὸν, τούτοις εἴη δήπου πάντως ἂν καὶ τὰ τῆς οὐσίας οὐ διωρισμένα (al. διῃρημένα).

(80) Προειρηκὼς γὰρ ἥξειν ἐπ' αὐτοὺς τὸν Παράκλητον, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὠνόμασεν αὐτὸν, *τουτέστιν ἑαυτοῦ· αὐτὸς* γὰρ ἐστιν ἡ ἀλήθεια· ἵνα γὰρ εἰδοῖεν οἱ μαθηταί, ὡς οὐκ ἀλλοτρίας καὶ ξένης αὐτοῖς δυναμεως ἐπιφοίτησιν, ἀλλ' ἑαυτὸν ἑτέρως ἐπιδώσειν ἐπαγγέλλεται, Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τουτέστιν ἑαυτοῦ, τὸν Παράκλητον ἀποκαλεῖ· Οὐ γὰρ ἀλλότριον τῆς τοῦ Μονογενοῦς οὐσίας τὸ ἅγιον νοεῖται Πνεῦμα, πρόεισ' δὲ φυσικῶς ἐξ αὐτῆς, οὐδὲν ἕτερον παρ' αὐτὸν ὑπάρχον, ὅσον εἰς ταυτότητα φύσεως, εἰ καὶ νοοῖτο τυχὸν ἰδιοσυστάτως. Cyrilli Thes. L. Allatius (*Vind. syn. Eph.* p. 296 seq.) recitat : Ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλε τὴν μετὰ σαρκὸς ἀποπληρῶσας οἰκονομίαν ἀναβαίνειν πρὸς τὸν Πατέρα, πέμψειν δὲ ὑπέσχετο τὸν Παράκλητον τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ἵνα μὴ τις ὑπολάβῃ τὰ μὴ κατὰ γνώμην αὐτοῦ διατάξειν ποτὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, δεικνύς τε σαφῶς, ὅτι τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ὑπάρχον τὲ ἐξ αὐτοῦ πάλιν διακονήσει ῥήματα, οὐ λαλήσει, φησὶν, ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· ὅμοιον γὰρ ὡς εἰ καὶ τὸ μέλι περὶ τῆς ἐνούσης αὐτῷ φυσικῆς ποιότητος λέγοι, οὐκ ἐνθήσει τι ἀφ' ἑαυτῆς τοῖς ἀπογευομένοις· ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται φυσικῶς, διαβαινούσης τῆς ἐκ τῶν οὐσιῶν, ἵν' οὕτως εἰπω, ποιότητος ἐπὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ἀμερίστως προερχομένα· οἷον καθάπερ ἤδη προείπομεν, ἐκ μέλιτος ἡ γλυκύτης, ἐκ πυρὸς ἡ θερμότης, ἐξ ὕδατος ἡ ψυξις.

sit, quod « etiam ventura annuntiabit vobis. Ac si diceret : Signum hoc erit vobis, *ex mea substantia* esse Spiritum et mentem esse quasi meam, quod ille futura sicut ego prædicabit (81). Sic rursus [179] ad Joan. XVI, 14 observat, per hoc, quod Spiritus accipiat a Filio, nihil omnino ei detrahi, et omnia eum habere perfecte (82). Cæterum quæ Cyrillus habet, ea ad illustrandum contextum et scopum verborum Christi insigniter conferunt ; quæ autem disputat Photius, etsi magna ex parte vera sunt, tamen ipsius non prosunt intento. Christus consolatur discipulos, non alienum ac peregrinum se consolatorem missurum testatur, ostendit suam tum cum Patre tum cum Paracleto æqualitatem, sui et illius cum Patre ὁμοφυίαν ; verum non hoc *duntaxat* ejus verba sibi volunt. Multo efficacius ea probat, si simul ostendit, *a se*, quem noscebant amabantque adeo discipuli, Spiritum sua omnia habere, et si auctore Photio (c. 26, 27) cavere vult, ne illi majorem se ipso putarent Spiritum, multo validius id efficit, si a se eumdem esse confirmat, se velut ejus principium repræsentat, quem superius a Patre procedere dixerat. Imo, ut Photii verbis utamur, priorem mystagogiam revera evolvit uberius et cum hac explanatione conjungit ac copulat per illa verba : *Omnia quæ habet Pater, mea sunt.* Quorsum vero illa ratiocinatio, si nihil a Filio accipit Spiritus ? Sed qui singulas Photii assertiones prosequi vellet, ampliorem adhuc probationum materiam dubio procul inveniet. Nos ad alia properamus.

11. Non minus prolixa est disputatio (a cap. 48), qua [180] aliud Scripturarum testimonium Latinis eripere conatur Photius, videlicet *Galat.* IV, 6, ubi Spiritus sanctus vocatur *Spiritus Filii.* Quamvis verba *per se* non probent Spiritus a Filio processionem, tamen spectatis tum aliis tum traditionis christianæ præsidiis huic dicto aliisque similibus vim inesse ad eam ostendendam summo consensu theologi persuasum habuere semper ac variis modis argumenta exinde efformarunt. Photio coævus Ratramnus ita de hoc textu disserit (l. I, c. 4. p. 232) : « Non ait Paulus : Misit Deus Spiritum *suum.* Quod si diceret, non penitus excluderet Filium, quoniam Deus est etiam Filius, quemadmodum Pater est Deus, et uterque non duo Dei, sed unus est Deus ; quod enim persona separat, substantia conjungit. Volens autem auferre omnem quæstionem, personam Filii specialiter dixit misisse Deum Spiritum A Filii sui in corda nostra. Num alius est Spiritus Filii quam Spiritus Patris ? Quod si idem est Spiritus amborum, profecto procedit ab utroque ; non enim sic dicitur Spiritus Filii, tanquam sit minor Filio ; hoc qui sentit vel dicit non est catholicus. Qua de re non est, quare dicatur Spiritus Filii, nisi quia procedit a Filio, sicut dicitur Spiritus Patris, quia procedit a Patre. » Addit deinde Ratramnus alios textus, ubi Spiritus dicitur Spiritus Jesu, Spiritus Christi, ac potissimum *Rom.* VIII, 9, concludens, Spiritum Christi esse eumdem qui et dicitur Spiritus Dei (c. 6, p. 236) atque comparans *Rom.* VIII, 15 cum *Galat.* IV, 6 notat : « Videte, quod eumdem dicat Spiritum adoptionis filiorum, quem confitetur Spiritum Filii, quo nos doceat Apostolus, eumdem esse B Spiritum Patris, quem dicit Spiritum adoptionis, et eumdem esse Spiritum Filii, quem misit Deus in corda nostra ; et in eodem, qui tam Patris quam Filii monstratur Spiritus, clamamus : *Abba, Pater.* Quod nequaquam facere possemus, si non quemadmodum procedit a Patre Spiritus sanctus, sic etiam procedat et a Filio. » Hinc rursum exclamat (c. 7, p. 238) : « Si Spiritus non [181] procedit a Christo, quomodo Spiritus dicitur esse Christi ? Procedit igitur a Christo, quia non ex *subjectione*, nec *ex particulari sectione* dicitur ejus esse, sed quod ejus de substantia substantialiter procedit. » Neque aliter Georgius Trapezuntius ad Cretens. *De una S. Eccl.* c. 3, 4 (*G. O.* I, 541 seq.) : « Ex Patre et C Filio habet Spiritus, quod sit, secundum divinum Evangelium. Nec non et Paulus dicit : *Misit Deus Spiritum Filii sui.* Itaque si *Patris et Filii Spiritus est*, quod sæpe sæpius legitur, manifestum est eum ab utroque spirari vel procedere. » His concordant multi alii Theologi (cf. Walch op. cit. c. 10, § 3, p. 168, 169), qui ita ratiocinari solent : Qui in divinis dicitur esse alterius, ab illo procedit ; quia cum una persona sit alteri æqualis, non dicitur alterius esse ratione subjectionis aut servitutis, sed ratione originis ; proinde si Spiritus sanctus dicitur Spiritus Filii, jam a Filio procedit (cf. Demetr. Cydon. *De proc. Spirit. sanct.* c. 10). Præclare Manuel Calecas contra Græcos ita disputat : « Cum unum alterius dici vel hujus *proprium* in divinis, D rejecta materia et iis quæ materiam consequuntur, neque tanquam membrum, neque ut possessio, neque ratione alicujus excellentiæ vel alterius cujuspiam affinitatis dici queat, sed ratione solum principii et ejus quod est a principio, in quo uno

(81) Καὶ οἱονεὶ νοῦς ἐστιν ἐμὸς, λαλήσει δὲ πάντως τὰ ἐν ἐμοί· καὶ τοῦτο φησὶν ὁ Σωτὴρ, οὐχ ἵνα νοῶμεν ὑπουργικὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τινῶν ἀμαθίαν, πληροφορῆσαι δὲ μᾶλλον ἐθελήσας τοὺς μαθητὰς, ὡς οὐχ ἕτερον ὂν παρ' αὐτὸν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ κατά γε τὸν ἐν ὁμοουσιότητι Λόγον, ταῦτα τὴ πάντως λαλήσει καὶ ἐνεργήσει καὶ βουλήσεται. Διὰ γὰρ τοι τοῦτο προστέθηκεν, ὅτι καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν· μονονουχὶ λέγων, σημεῖον τοῦτο ἔσται, ὅτι δὴ πάντως ἐκ τῆς ἐμῆς οὐσίας τὸ Πνεῦμά ἐστι, καὶ οἷον ἐμός ἐστι νοῦς, τὸ ἐρεῖν αὐτὸν τὰ ἐσόμενα καθάπερ ἐγώ. Sequuntur verba posita nota, 83.

(82) Beco. epigr. 5, l. c. p. 574 : Ἀκατηγόρητον οὖν ἄρα παντελῶς καὶ λοιδορίας ἁπάσης ἔξω κείσεται τὸ λαβεῖν λέγεσθαί τι παρὰ τοῦ Μονογενοῦς τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· προϊὸν γὰρ δι' αὐτοῦ φυσικῶς ὡς ἴδιον αὐτοῦ μετὰ πάντων ὧν ἔχει τελείως, λαμβάνειν λέγεται τὰ αὐτοῦ. Cf. sequ. ap. Becoum p. 576. Cyrilli verba in Joan. xx, 22, una cum Anastasii textu in lib. Περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς τῆς ἀληθείας δογμάτων adducit Gregorius Cpl. *Apol.* c. Marci Ephes. Confess: in cod. Monac. 27, f. 119.

alterum ab altero discerni comprehendimus, perspicuum est, cum dicimus Spiritum sanctum proprium esse Filii, id sola illa principii ratione intelligi posse (83). » [182] Egregie quoque disserit Bessarion (*Orat. dogm.* c. 6 ; Hard. IX, 340) : » Spiritus quoque *relativum nomen* est et ad spirantem refertur ; et cujus dicitur Spiritus, ab illo etiam spiratur. Quod enim personalia nomina Trinitatis *relativa* sint, nullus ignorat. *Personale* vero nomen Spiritus esse, quod Spiritus sanctus dicatur, nemo inficiatur quemadmodum Patris *Pater* et Filii *Filius*, et necessario relativum, quemadmodum et illa ; siquidem essentia non sunt, nec aliud est in divinis præter essentiam et relationes. Quemadmodum igitur, Filius cum sit nomen relativum, et referatur ad Patrem, veremur Filium Spiritus dicere, ne Spiritus pater ejus putaretur, ita et Spiritus, cum sit nomen relativum et necessario ad spirantem referatur, ab eo etiam spiratur, cujus dicitur Spiritus esse (84). » Denique Patres non solum latini (cf. v. gr. Aug. *De Trin.* IV, 20), verum etiam Græci Ἴδιον Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ea ratione dicunt, ut inde Spiritus a Filio origo plane manifestetur, quod præ cæteris Petavius (*De Trin.* VII, c. 4, § 8 seq.) ostendit.

12. Sed omnem movet Photius lapidem, ut inanem atque absurdam talem Paulini effati intelligentiam ostendat. In primis eodem artificio, quod c. 20 seq. circa verba Christi *Joan,* XVI, 13, adhibuerat, conclusionem e *Galat.* IV, 6 deductam contrariam doctrinæ Christi effingit, adversariosque [183] Paulum cum Servatore committere et injuria utrumque afficere pronuntiat (c. 48). Deinde « Ubinam, inquit (c. 49), Paulus edixit Spiritum ex Filio procedere ? *Esse* quidem *Filii* (neque enim alienus ab ipso, quod absit) et ille dixit et Ecclesia Dei, simul confitetur intelligitque ; procedere autem ex Filio neque ex ejus labiis divinis rebus repletis prodiit unquam, neque piorum quispiam scripto protulit, imo ne auribus quidem hanc blasphemiam excipere toleraret (c. 49). » Inde exigit, ut nihil dicatur præter id quod dixit Apostolus, ut ejus verba retineantur nec tali expositione immutentur. Quo ista spectant : « Quare igitur non et tu hæc dicis, sed prave agis, omnia susdeque vertis et verbum præconis pervertis et, quod gravius est, hanc tuam perversionem atque blasphemiam in ipsam doctoris vocem immittis ? (C. 50). Dixit : *Spiritum Filii sui.* Recte omnino ac pro sapientia ipsi divinitus data. Tu vero quid vocem adulteras, et quæ quidem dixit, non dicis, quæ autem ne cogitavit quidem, quasi ab illo dicta prædicare non erubescis ? » (C. 51.) Sed hæc, uti cætera ejusmodi, vana sunt declamatio ; illud unum quæritur, quonam pacto ex Pauli verbis Latini suam doctrinam stabiliant ; atque planum est non deesse iis argumenta quibus suam conclusionem confirment. Hoc potius videndum est, quid Photio auctore Pauli phrasis τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ sibi velit. Is itaque potissimum ad nudam *consubstantialitatem* verba illa detorquet ; id illis indicatum censet, quod Spiritus non sit alienus a Filio (c. 49) quod ejusdem naturæ cum Filio, ejusdem essentiæ, ejusdem gloriæ, ejusdem honoris et dominationis exsistat (c. 51). « Qui igitur dicit *Spiritum Filii*, naturæ quidem sine ulla differentia edocet unitatem, principium vero processionis nullo modo simul indicat ; unitatem secundum essentiam novit, eum qui æqualis naturæ hypostasin producit nulla prorsus ratione simul prædicat neque principium insinuat » (Ibid.) Deinde docet (c. 53) consubstantialem [184] esse Spiritum Patri, quia ex ipso procedit ; consubstantialem Filio, « non quia ex ipso procedit (apage, cum neque ille huic propter generationem), sed quia ex una et indivisibili principio ab æterno æquali ordine utrique progressio est. »

13. Verum denominationem Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ac similes in *biblico* et *patristico* sermone ad unam consubstantialitatem referendam esse inane prorsus et falsum est Nam I) *latius* patet dictio : hic est illius, quam propositio : hic est illi consubstantialis. Quod in primis qui peculiarem tractatum contra asserentes Spiritum τοῦ Υἱοῦ dici διὰ τὸ ὁμοούσιον ἢ διὰ τὸ χορηγεῖσθαι ὑπ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίοις conscripsit, *Georgius Pachymeres* urget (*G. O.* I, 393) dicens : [« Quilibet fatebitur τόδε τοῦδέ τινος εἶναι universalius prædicari (ἐπιπλέον εἶναι) quam τὸ ὁμοούσιον. Domus etenim hæc Socratis et sedes Platonis ; sed non consubstantialis est, neque domus, neque sedes philosophis illis. » Revera nominativus Spiritus cum genitivo Filii nemini ingerit consubstantialitatis ideam. Verum II) nihil prodest si de iis solum agatur quæ *consubstantialia novimus.* « Quod si, » ita pergit præfatus auctor, « *in*

(83) Græcum Manuelis textum dat Leo Allatius *Vindic. syn. Eph.* p. 124 : Ἐπεὶ γὰρ ἐν τοῖς θείοις τόδε τοῦδε, τῆς ὕλης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ παρεπομένων ἀπεληλαμένων οὔθ' ὡς μέλος, οὔθ'ὡς κτῆμα, οὐδὲ κατά τινα ὑπεροχὴν καί τοιαύτην ἄλλην οἰκειότητα λέγεται, κατὰ δὲ μόνον αἴτιον καὶ αἰτιατὸν, ἐν ᾧ μόνῳ τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου διακρίνεσθαι καταλαμβάνομεν (hæc Greg. Nyss. asserit. Vide infra art. IV, § 7, nota 1. Φανερὸν, ὅτι καὶ τὸ λέγεσθαι ἴδιον εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα κατὰ τοῦτον μόνον τὸν τῆς αἰτίας λόγον δύναται καταλαμβάνεσθαι.

(84) Καὶ τὸ Πνεῦμα ἀναφορικόν ἐστιν ὄνομα καὶ πρὸς τὸν πνέοντα ἀποδίδοται ἐξ ἀνάγκης, καὶ οὗ λέγεται πνεῦμα ἐξ ἐκείνου πάντως καὶ πνεῖται. Ὅτι γὰρ ἀναφορικὰ τὰ ὑποστατικὰ ὀνόματα τῆς Τριάδος, οὐδεὶς ἀντερεῖ· ὑποστατικὸν δὲ τὸ τοῦ Πνεύματος ὄνομα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται, ὥσπερ καὶ τοῦ Πατρὸς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Υἱοῦ· καὶ ἀναφορικὸν ἐξ ἀνάγκης. ὥσπερ καὶ ταῦτα · εἴπερ οὐσία μὲν οὐκ ἔστιν, ἄλλο δὲ παρὰ τὰς ἀναφορὰς καὶ τὴν οὐσίαν ἐν τοῖς θείοις οὐκ ἔστιν. Ὥσπερ οὖν τὸν Υἱὸν διὰ τὸ ἀναφορικὸν ὄνομα εἶναι καὶ ἀποδίδοσθαι πρὸς Πατέρα, δεδίαμεν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος λέγειν, ἵνα μὴ πατὴρ αὐτοῦ νομισθῇ, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα, ἀναφορικὸν ὄνομα, ὄν, καὶ πάντως ἀποδιδόμενον πρὸς τὸν πνέοντα, ἐξ ἐκείνου καὶ πνεῖται, οὗ Πνεῦμα εἶναι λέγεται.

consubstantialibus etiam solis quæratur, minime inveniemus, in consubstantialibus omnibus sequi hoc hujusce esse, sed et in his etiam plurimis modis deficere comperitur. Consubstantialis quippe Petrus est Paulo et Petro Paulus ; sed neque Paulus Petri, neque Petrus Pauli. Ideo multo minus patebit τὸ ὁμοούσιον quam τὸ τόδε τοῦδέ τινος εἶναι καὶ λέγεσθαι. Tunc enim omnino minus diffunderetur consubstantiale, quam hoc alicujus esse et dici, si hoc quidem illi ex altera parte non responderet (οὐκ ἀντέτρεφε), responderet vero ac congrueret huic consubstantiale ; cum vero minus sit et non omne, quod est alicui consubstantiale, hujus dicatur, ampliori mensura consubstantiali inerit, minus esse, quam illi, quod hujusce est. » Similiter Hugo Etherianus (l. II, c. 20, p. 1225) : Cum omnes homines inter se sint consubstantiales, tamen « nullus homo [185] in eo quod homo (vel alteri consubstantialis) alterius esse dicitur. » Pergit III) Pachymeres (p. 394) : « Hoc concesso inquirendum est, utrum magis se extendat causa (αἴτιον) an effectus (αἰτιατόν). Sine dubio causa. Quare si quis quærat, cur *lumen radii* dicitur (φῶς ἀκτῖνος λέγεται), stultum foret respondere : quia consubstantiale est ; sed si quis quæsierit : Quomodo hæc consubstantialia sunt, tunc locum habet responsio, quia hoc hujusce dicitur, licet in pluribus consubstantialibus id causa non sit. Sic et in proposita quæstione quispiam audebit efferre. Si magis late patet esse et dici Spiritum Filii, ut jam ex dictis de consubstantialitate fateri debemus, si quis quæsierit : Quare consubstantialis Spiritus Filio est? commode respondebitur, quod Filii Spiritus dicitur Spiritus sanctus ; neque enim ascititius (ἐπίκτητον) est illi, ut nobis sunt ea quæ possidemus, sed æterno ac naturali modo promanans. Sicut si quis quæreret : Quare consubstantialis est Filius Patri ? dicimus, quia Patris Filius sit Filius ; et est præterea ex Patre secundum substantiam, sed non uti creaturæ. At vero respondere ad quæstionem, cur Filii dicatur Spiritus, quod illi consubstantialis est, insulsa est responsio et non juxta dialecticas leges. Minus enim patet consubstantiale eo quod est hujusce esse. Et quomodo quod minus sese extendit, illius quod magis, causam esse fatebimur? Causa etenim de pluribus vel paribus, si contra versatur, nunquam vero de paucioribus. » (P. 395.)

14. Alii vero Theologi et alias proferunt rationes, quibus commentum illud destruitur. « Qui asserunt, ait Georgius Trapezuntius (*G. O.* I, 541, c. 4), Filii Spiritum dici κατὰ τὸ ὁμοούσιον, deliranl. Cur enim non dicimus τὸν Πατέρα τοῦ Πνεύματος, cum ejusdem ac Spiritus naturæ sit ? An non apertum inde remanet, eum qui Patrem Spiritus dicit, Spiritum dicere Filium et blasphemare? Et pariter eum qui Filium Spiritus dicit, utpote Spiritum in Patrem [186] transformantem ? » Sane juxta illam expositionem cum tres personæ sint inter se consubstantiales, quælibet deberet dici alterius. Atqui abhorret ab hoc loquendi mos theologicus et Christianus ; et si qui paucissimi vel e schismaticis fuere, qui Spiritus sancti proprium dicerent Filium (cf. Const. Meliten. orat. c. 37 ; *G. O.* II, p. 746), plurimi tamen id omnino rejecerunt, inter quos Marcus Ephesius « Filius, inquit, Spiritus sancti neque est neque dicitur secundum Gregorium Nyssenum (85). » Hujus enim hæc sunt verba : Ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὔτε ἔστιν οὔτε λέγεται, οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ αὕτη ἀκολουθία. Sed si hoc non convertitur, id consubstantialitatem non denotat ; si enim ad ὁμοούσιον foret referendum, jam e converso diceretur uti Spiritus Filii, sic Filius Spiritus. Præterea genitivus τοῦ Υἱοῦ vel indicat possessionem, proprietatem vel relationem quamdam ; generatim id dicitur alicujus, *quod ad eum quocunque modo pertinet*. Sed ex principiis theologicis Patrum relationes in divinis sunt relationes originis ; nomina trium personarum ipsa sunt relativa, denotatur itaque hic habitudo originis (86). Neque secus ratio reddi posset, cur non dicatur Filius proprius Spiritus sancti, Pater proprius Spiritus. Proprietatem non habet divina persona in aliam, nisi habitudine principii. Recolantur quæ (§ 11) ex Bessarione adduximus. Quibus ista consonant Georgii Trapezuntii (l. c. p. 541, 542) : « Quemadmodum Pater et Filius nomina sunt hypostatica modum exsistendi (τὸν τρόπον τοῦ εἶναι) harum [187] hypostaseon indicantia, pari ratione et Spiritus nomen hypostaticum est, exsistendi modum ipsius manifestans. Ex Patre ergo et Filio spiratur, cum amborum sit Spiritus. » (Cf. eumd. ad Joan. Cubocl. c. 10, p. 487.) Accedit, quod juxta Patres Græcos eodem Spiritus modo proprius est Filii, quo est proprius Patris. Sed juxta eosdem Patres proprius est Patris ut ex eo procedens ; juxta eosdem igitur est proprius Filii ut ab eo progrediens (87).

(85) Marc. Ephes. in Confess. ap. Gregor. Cpl. *Apol.* cod. Mon. 27 f. 117 a. : Ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὔτε ἔστιν οὔτε λέγεται κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον.

(86) Georg. Schol. ad cap. 12 Ephesii (cod. cit. f. 210 a.) exinde demonstrationem a Latinis peti docet, Μὴ δεῖν ἐπὶ τῶν θείων ἄλλην τινὰ σχέσιν πλὴν τῆς κατ' αἰτίαν νοεῖν, ὁπόταν ἕτερον ἑτέρου λέγηται εἶναι.

(87) Cyrill. Alex. in Joan. XVI. (ap. Const. Melit. *G. O.* II, 671) : Ὥσπερ γάρ ἐστιν ἴδιον Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ φυσικῶς ἐν αὐτῷ ὑπάρχον καὶ δι' αὐτοῦ προϊὸν, οὕτω καὶ τοῦ Πατρός. Respons. ad Orient. (Allat. *Vind.* c. 26, p. 118) : Ἴδιον γὰρ τὸ Πνεῦμα ἐστὶ τὸ ἅγιον τοῦ Υἱοῦ καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. Respons. ad Theodoret. Allat. l. c. p. 119, 120) : Ἦν γὰρ καὶ ἔστιν αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, καθαπερ ἀμέλει καὶ τοῦ Πατρὸς, κ. τ. λ., ubi adducit *Rom.* VIII, 8, 9. Deinde pergit : Ἐκπορεύεται μὲν γὰρ ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνὴν (Joan XV, 26), ἀλλ' οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τοῦ Υἱοῦ· πάντα γὰρ ἔχει μετὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦτο αὐτὸς ἐδίδαξεν (Joan. XVI, 15). Idem in Joan. I, 32 : Ὥσπερ γὰρ τοῦ Πατρὸς, οὕτω δὴ καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Basil. ad Amphiloch. (Const. Melit. *G. O.* II, 665,

Ergo non diversimode dicitur Spiritus Patris et Spiritus Filii, sed eodem plane modo et utrumque ad originem refertur. Basilius *c. Eum.* II, n. 34 probat Spiritum ex Patre esse, ex eo, quod dicitur Spiritus Dei, sicut Spiritus Filii ; legitime ergo probabitur ex Filio esse, eo quod dicitur Spiritus Filii. Diserte Cyrillus statuit : quod proprium est Dei, id ex ejus essentia est ; proprium dicitur alicujus, quod ex ejus essentia est (88) ; [188] sed juxta eumdem (infra III, § 9) quod ex essentia Patris vel Filii est, id quoque ex eo est. Ratum omnino esse debet ex Patribus, æqualiter esse Spiritum tum Patris tum Filii. Hinc Hugo Etherianus (l. I, c. 1, p. 1200, 1201) : « Si ab uno solo duorum processionem Spiritus haberet, duorum non esset *æqualiter* commune et *indefferenter*, sed *præcipue* illius, ex quo proveniret ; at vero Spiritus est alterutrius (utriusque) *æqualiter* et *indifferenter* ; non enim *minus Fili* et *magis Patris* est, quare non ab uno solo duorum procedit Spiritus. » Et rursum (l. I, c. 6, p. 1203) : « Æqualiter atque indifferenter ab utroque Spiritus *habetur* ; igitur æqualiter atque indifferenter ab utroque idem Spiritus *emittitur* (89). » Si Spiritus *proprius* Patri ob processionem, ob eamdem proprius erit Filio. Quare Ratramnus (l. II, c. 4, p. 254) : « Unde Patris est Spiritus, quia procedit a Patre ; hinc quoque Filii pariter est, quia procedit a Filio ; non enim duo, sed unus est Spiritus, nec enim alius dicitur esse Patris et alius Filii Spiritus, sed unus amborum ; procedit ergo ab utroque. » Et rursum alio modo premi Photius potest, dum statuit, proprium Spiritum Filii vel Patris ob consubstantialitatem dici, consubstantialitatem vero cum Spiritu rationem in Patre et Filio esse diversam (90) ; tunc [189] enim non omnino eodem modo « æqualiter et indifferenter » Patris et Filii foret Spiritus, sed plane diverso modo, quod Patribus contradiceret. Denique alii theologi advertunt, etiamsi Photio concedatur, phrasim Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ad consubstantialitatem esse referendam, tamen immota manere Latinorum argumenta (91), quod ex infra (art. IV, § 20 fin.) dicendis luculentius patebit.

15. Illud vero quod dictum fuit, non vice versa dici Υἱὸν τοῦ Πνεύματος, confirmari potest etiam ex theologo non ignobili, cujus fragmenta ipse nobis Photius servavit. Jobus enim monachus, *De incarnat.* lib. VII (in *Biblioth.* Photii, cod. 222, p. 318, 319, ed. 1601) de eo agens, quod Filius apud Patres dicitur manus, dextera, etc. (92), notat, recte dici digitum manus esse, non vero manum digiti ; sic Spiritum dici Filii, non vero Filium Spiritus, sicque de hac re disserit, ut congruum omnino suppeditet pro Latinorum doctrina argumentum (93). Quod si quis opponat, et patrem [190] *esse Filii*, quemadmodum Photius c. 52 arguit dicens : « An igitur propterea et e converso Patri tribues generationem ? » responderi potest, nihil obstare, quominus *Pater Filii* dicatur, sed multum obstare, quominus *Filius* dicatur *Spiritus sancti ;* non propterea Patrem generari dicendam, quia Filii esse dicitur, neque latinos ad id statuendum adigi. Sane Pater et Filius sunt relativa nomina et talia, quæ *per se originis relationem* declarant, qua alter ex altero, ex Patre Filius, non ex Filio Pater ; *Pater filii* est et dicitur Pater, Filius vero *Patris Filius. Spiritus* quoque relativum nomen est (veluti spiratus), si in ecclesiastico loquendi usu et *perso-*

666) : Υἱοῦ Πνεῦμα ὀνομάσας αὐτὸ, καθάπερ Θεοῦ, καὶ νῦν Χριστοῦ προσειπὼν, καθάπερ καὶ Θεοῦ Πνεῦμα ὡς τοῦ ἀνθρώπου. Cf. Maxim. ap. Beccum epigr. 11, (*G. O.* II, 622, 623) ; atque Beccum in Camat. c. 23, epigr. 5, (*G. O.* II, 335, 563) ; Constant. Meliten. orat. 1, c. 35, 36 (id. II, 740 seq.) ; Georg. Trapez. (I, 486 seq.), Leon. Allat. *Vind. syn, Eph.* c. 33, p. 157 seq.

(88) Cyrill. serm. ad Nest. (*G. O.* II, 620) : ὥσπερ γὰρ ἴδιον ἀνθρώπου, καὶ μὴν καὶ ἑκάστου τῶν ἑτέρων ζώων, τὸ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν γεγενημένον, οὕτως ἴδιον Θεοῦ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ νοοῖτ' ἂν εἶναι καὶ λέγοιτο.

(89) Cf. eumdem l. I, c. 16, p. 1211 ; l. III, 11, 12, p. 1246 seq.

(90) Ad id Hugo Ether. l. II, c. 20, p. 1235 hæc respondet : « Neque hoc videtur esse verum, ut Spiritus ideo sit Filii, (s. Filio consubstantialis), quod ex una causa et indivisibili ante sæcula æqualiter utrique progressio. Inconvenientia enim sequuntur et hoc nuntiantem : nempe secundum quod sunt ex una causa, *uniuntur ambo.* Non enim *tot*, sed *hujusmodi* ostenduntur ex eo, quod secundum unionem non intercedat numerus. Impossibile est enim aliqua numerari in eo quod nihil differunt, cum secundum distantiam tantum numerum nanciscantur ; at vero secundum quod Spiritus est Filii, differens ab ipso et quasi *altera persona* ostenditur nihil quippe sui ipsius esse potest. Quare non ideo est Filii et ei consubstantiale, quod ex una causa et indivisibili ante sæcula æqualiter utrique *processit.* » *Cf. quæ* Hugo iterum, l. III, c. 4, p. 1241, de hac re disputat quæque non semper satis ad rem accedunt, ac Georgium Metoch. *G. O.* I, 975 seq., 931 seq.

(91) Bessar. ep. ad Alex. Lasc. (Cod. Mon. 27 f. 49 b.) : Εἰ οὖν διὰ τὸ ὁμοούσιον λέγεται Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, σώζονται ἄλυτοι πᾶσαι αἱ τῶν Λατίνων ἀποδείξεις, αἷς αὐτοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ ἐπιχειροῦντες καὶ ἐξ αὐτοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι δεικνύουσιν. Hæc dicit occasione textus Greg. Nyss. de quo § 6, nota 10.

(92) Cf. Iren. v, 1, 6 ; Tert. *C. Prax.* c. 13 ; Euseb. *in psal.* LIX, 7 ; Cyrill. Glaph. *in Exod.* l. II, thes. 13 (ap. Becc. *G. O.* II, 639, 640).

(93) Χεὶρ μὲν καὶ βραχίων καὶ σοφία καὶ λόγος τοῦ δὲ ἀνθρώπου λέγεται, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος τῆς δεξιᾶς ἢ τῆς σοφίας ἤ τῶν ὁμοίων οὐκ ἂν μὴ ῥηθείη· ὥσπερ οὐδὲ τοῦ κλάδου φαμὲν τὸ δένδρον, ἀλλὰ τὸν κλάδον τοῦ δένδρου· καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ δάκτυλος ὀνομάζεται Θεοῦ· καὶ ἐπεὶ ὁ δάκτυλος τῆς χειρὸς εὐλόγως οὐ μόνον τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἥτις ἐστὶν ἡ πατρικὴ δεξιὰ, λέγεται· ἀλλ' οὐ τὸ ἀνάπαλιν ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος· οὐδὲ γὰρ ἡ χεὶρ ῥηθείη ἂν τοῦ δακτύλου. Et rursum, lib. VIII, (id. p. 328) ad quæstionem : Cur Spiritus sanctus non sit Filius. Τὸν μὲν Υἱὸν γεγεννῆσθαι διδασκόμεθα, ἐκπορεύεσθαι δὲ τὸ Πνεῦμα θεοπρεπῶς ἐμυήθημεν· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ Πνεῦμα μὲν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἴρηται, ἐπεὶ καὶ παρ' ἡμῖν ἑκατέρου τούτων Πνεῦμα λέγεται, Πατὴρ δὲ ἡ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὐκέτι, οὐδὲ γὰρ παρ' ἡμῖν. Similia habet Photius, *Amph.* 189 ; Mai, *N. C.* I, p. 183, 184.

naliter (94) accipiatur ; attamen per se non ita relationem originis manifestat, sicut Patris et Filii nomina. « *Per se* enim Spiritus neque ad Patrem refertur, neque ad Filium » (Bessarion supra § 11 et Joan. Theologus infra art. seq. § 1) « sed ad spirantem » (ibid.). Ex hinc jam disparitas patet. [191] Dum dicitur Pater *Filii*, intelligitur Filii *Pater* ; nec potest Filius pro principio sumi, Pater pro principiato ; sed si dicitur *Filius sancti Spiritus*, verba indicant Filium a Spiritu originem habere, Spiritum esse Patrem, quod absurdum. *Pater Spiritus* dici nequit, quia tunc Spiritus foret Filius, *Filius Spiritus* dici non potest, quia tunc Spiritus foret Pater. *Aliud est esse alicujus simpliciter, aliud* esse *Patrem vel Filium alicujus ;* porro Pater non dicitur Filii esse proprius simpliciter, sed *Filii Pater* ; id subintelligitur, quod ejus sit *Pater*. Pari modo diceretur Spiritus spirantis esse et spirans Spiritus sancti *spirator* seu προβολεὺς Πνεύματος. Hæc vocabula sibi ad amussim respondent et ad idem pertinent genus, adeoque confusionem arcent. Recte rursum dicitur : Pater et Filius sunt προβολεῖς (προβολεὺς) Πνεύματος, sed non simpliciter : *Pater et Filius sunt Spiritus sancti.*

16. Neque vero, quod subdole ac perverse Latinis ascribit Photius (c. 59), ii unquam docuere ; *Quod alicujus esse dicitur, ex eo vel ab eo est.* Potest certe hoc illius dici vel ut possessio possidentis vel ut pars totius vel ut effectus causæ vel ut forma seu qualitas subjecti, etc., quocunque demum nomine genitivus casus cum nominativo subjecti conjungi potest, qua late patet genitivi usus. Latini non dicunt de quocunque, quod dicitur esse alicujus, id ab hoc exsistere ; sed id dicunt de personis, nec de personis quibuslibet, sed *de personis divinis*. Creaturæ quoque sunt Patris et Filii ; sed non propterea a creaturis procedunt Pater et Filius. Ex qualitate atque charactere subjecti determinatur, quomodo ad aliud pertineat id, quod ejus dicitur esse. Quicunque alterius dicitur, ad eum quodam modo pertinet ; vel ut servus vel ut necessarius, etc., relationem ad ipsum habet. Porro a divinis omnes ii respectus excludendi, qui divinas non dicent hypostases, ut servitus vel ministerium ; ea σχέσις [192] statuenda, quæ divinis concordat (95). Hæc porro est originis habitudo (§ 14), relatio inter principium et principiatum. Sicut calor solis dicitur calor a sole causatus, sicut fructus arboris fructus ab arbore productus, ita Spiritus Filii est Spiritus per Filium emissus, ut principiatum principii est. Vane ergo colliguntur exempla similium dictionum, ubi *de divinis personis* sermo non est. (Phot. c. 57 seq.) Dicitur Spiritus sapientiæ, spiritus intellectus, spiritus scientiæ, dilectionis, adoptionis filiorum, promissionis, fidei, et alia hujusmodi (96) ; sed sapientia, intellectus, scientia, etc., non sunt personæ divinæ ; verum dona et charismata, « quorum Spiritus sanctus fons ac largitor glorificatur, » ut ipse Photius (c. 58) bene novit ; hæc effectus, fructus, donationes, ac veluti possessio sunt Spiritus sancti ; in his genitivus longe aliam habet significationem . « Nequaquam, ait Hugo Etherianus (l. II, c. 20, p. 1236), *hoc modo* (ut Spiritus consillii, fortitudinis, timoris, etc.) *Filii* nuncupatur *Spiritus* ; Filii sane Spiritus, uti *Patris æque ac indifferenter* censetur. Intellectus vero, gratiarum et donorum dicitur Spiritus ut *dator et effectiva illorum causa.* » Sed multo uberius idem [193] auctor jam ante (c. 13, p. 1228) contra Theophylactum eamdem rem pertractaverat. Atque præ cæteris hoc urget : « Ad hoc.... scil. aliud esse, *ex aliquo*, et aliud *alicujus*, eadem in pluribus convenire inveniuntur. Nam pars quidem totius est et ex toto, et arboris fructus et ex arbore, et spuma maris et ex mari ; et sicut *impossibile est, fontis esse aquam et non ex fonte, sic impossibile est Spiritum esse Filii et non ex Filio*, aut Patris et non ex Patre, Filium Spiritumque ; *Pater vero non in eo quod sit alicujus ut ex aliquo, sed in eo, quod generat Filium, ejus dicitur.* » Secundum hanc doctrinam bene dici potest, quædam ita alicujus dici, ut etiam ex eo sint, quædam vero non ita ; quæ priori modo alicujus dicuntur, manifeste inde dignosci, quod alia ratio, cur hujus dicantur, locum omnino non habeat, vel nexus talis inter utrumque intercedat, qui id per se patefacere possit. Deinde ad illud Theophylacti : « Dicitur Spiritus esse Filii, secundum quod unitas est Filius et virtus et sapientia, sanctus vero Spiritus et unitatis et fortitudinis et sapientiæ Spiritus apud Isaiam describitur, » observat Hugo virtutem, sapientiam, unitatem tribus personis convenire et per se esse nomina essentialia ; si *essentialiter* su-

(94) Videlicet nomen *Spiritus* tum *essentiale* tum *personale* esse potest. Cf. Thom. *Sum.* 1, q. 36, a. 1 in corp. et ad 1. Jam Aug. *De Trinit.* V, 11 ; XV, 19 id præclare enarrat : « Quia Spiritus sanctus *communis est ambobus, id vocatur proprie quod ambo communiter.* » Cf. et Hugon. Ether. l. III, c. 3, p. 1240 seq. Pariter *Patris* nomen *essentialiter* quoque usurpatur, non tantum *personaliter* ; sed priori modo nonnisi ad extra, ad creaturas dicitur, ut *Matth.* VI, 26, 32 ; X, 29, et tunc tribus personis convenit. De hac acceptione hic non est sermon. Si Spiritus alicujus esse dicitur, ut recte notat Bessar. (ep. ad Alex. Lascar. c. 6), non absolute seu essentialiter sumitur, sed relative.

(95) Egregie Leo M. serm. 1, *de Pentec.* (Ball. serm. 75 ; *Patrol.* ed. Migne tom. LIV, p. 403), cap. 3 : « Cum in personarum proprietatibus alius sit Pater, alius sit Filius, alius Spiritus sanctus, non tamen alia Deitas, nec diversa natura est. Si quidem cum et de Patre sit Filius unigenitus, et *Spiritus sanctus Patris Filiique sit Spiritus, non sicut quæcunque creatura, quæ et Patris et Filii est, sed sicut cum utroque vivens et potens, et sempiterne ex eo quod est Pater Filiusque subsistens.* »

(96) Vidit acute Photius, cum Filius dicatur veritas, virtus, sapienta expressiones Πνεῦμα ἀληθείας, δυνάμεως, σοφίας eodem modo intelligi posse, quo Πνεῦμα Υἱοῦ ; ideo ponit alias dictiones, ut Sp. fidei, Sp. promissionis, Sp. revelationis, etc., in quibus adversarii Filii nomina invenire nequeant (c. 58). Sed eo ipso jam subjectum non est amplius idem illud, de quo Latini ita statuunt.

muntur, nihil sane hic explicatur ; si vero *personaliter* et prout Filio *appropriantur*, eadem Latinorum argumenta recurrunt. Præterea exempla varia ab adversariis allata sic repellit : « Deus dicitur (Deus) Abraham ut creator et Dominus Abraham, forsan vero et ut amicus illius ; intellectus autem et fortitudinis et similium ut *efficiens causa* dicitur. Sed Spiritus dicitur Filii et Patris, ut ex Deo ens et ipse Deus, non ut adventitium adveniendo extrinsecus (hoc enim quis asseverare audeat ?) sed ut plenitudo ejus, qui certe non aliter sano intellectu comprehendi potest, secundum quod tertius dicitur a Patre...., nisi ex Filio habere substantiam intelligatur et consideretur ; hic utique Spiritus juxta Domini vocem *Veritatis* est, quia dicitur Spiritus veritatis ; qui [194] profecto, in quantum *Veritatis* est, in tantum *Filii* exsistit, et ex ipso exsistentiam sortitur... Si (Spiritus sanctus ex Veritate non habet esse, adveniens et adventitia est ejus veritas ; cum ipse Veritatis prædicetur, et ejus dicatur esse. Igitur sicut est Veritatis, sic et esse et subsistere habet ea Veritate, et ex ipsa, Filio scilicet, procedit secundum personarum ordinem. »

17. Objicit sibi Photius (cap. 59) in adductis Bibliorum testimoniis (cap. 57), ut *Isa.* XI, 2 ; *II, Tim.* I, 7 ; *Galat.* VI, 1 ; *Exod.* XXXI, 2, 3, aliisque, non ipsum Spiritum sanctum intelligendum, sed dona et charismata ab eo promanantia quæque ipse largitur ; sed nihil hoc adversarios juvare contendit, quia secundum eorum legem ratiocinari ita debeamus : inde procedit Spiritus, cujus dicitur, sive persona Spiritus sive charisma intelligatur ; ergo non charisma producit sapientiam, filiationem, fidem, etc., sed sapientia, filiatio, fides, etc., producunt charismata. Imo cum juxta adversarios idem sit dicere Πνεῦμα ac dicere charisma, tot erunt ipsis Πνεύματα quot χαρίσματα et quodlibet horum pneumatum sive charismatum in duo dividetur, quorum unum producat, alterum producatur, unum donet, alterum donetur, fides fidem, intellectus intellectum et sic deinceps donet. Sed absurdæ plane ejusmodi sunt conclusiones. In primis docent Latini, πνεύματος vocem multipliciter usurpari ; significare interdum ἐνέργειαν, δύναμιν haud per se subsistentem, significare aera, ventum, flatum, etc. ; cum vero cum articulo ponatur, plerumque rem certam, singularem ac regulariter subsistentem notare ; in Bibliis, ut jam advertit Didymus, l. I *De Trin.*, Πνεῦμα communiter dici Spiritum sanctum ; posse vero et τὸ Πνεῦμα dona Spiritus sancti significare figura metonymiæ, qua pro effectibus persona effectrix ponitur, ut *Ephes.* IV, 23 ; *I Thess.* V, 19 ; *I Joan.* IV, 1 (II Kilber. Theol. Wirc. *Tract. De Deo uno et trino* disp. 6, c. 2 ; art. 1 fin. n. 343). Et recte in multis Bibliorum locis per Spiritum [195] intelligunt charismata, ut jam pluralis τὰ πνεύματα v. gr. *I Joan.* IV, 1, ostendit. Sed inde non sequuntur, quæ commiuiscitur Photius ; nam canonem illum a Photio Latinis ascriptum nemo admittit eorum (§ 16) et hinc ratiocinatio *illi unice, superstructa* cadit ; non est genitivus hic causam indicans, sed effectum denotat ; non sunt divinæ personæ sapientia, fides, revelatio, etc. Atque licet sensu vero et biblico πνεύματα dicantur charismata et tot possint haberi πνεύματα hac significatione sumpta, quot charismata : tamen hæc non dividuntur in duo, ut ex falso supposito arguit Photius (c. 59, 60). Sed his puerilibus ludis non est immorandum.

18. Sed alias quoque rationes in promptu habet Photius, quare Spiritus Filii dicatur. Quarum una licet in opere non fusius explicata, tamen in titulo expressa et sæpius insinuata (97) est : quod Spiritus *a Filio mittatur et suppeditetur dignis fidelibus.* Hanc rationem sedulo exornarunt Photii sequaces eamque catholici theologi accurate refutarunt. Etenim I) etiamsi ad missionem referatur quod Spiritus dicitur Filii, adhuc processio exinde deduci potest, cum missio temporalis æternæ processioni innitatur (§§ 3, 4). II) Spiritus a Patribus dicitur proprius Filii secundum naturam ; sic Basilius l. I, *c. Eunom.* explicat Πνεῦμα Χριστοῦ, ὡς κατὰ φύσιν ὡκειωμένον αὐτῷ (Gregor. Cpl. *Apolog. contra M. Ephes. Confess.* cod. Mon. 27 f. 117 b, hoc textu præter alios utitur) ; sed natura est æterna et si quid natura proprium alterius, ejus rei ratio nequit ex temporariis repeti ; est proinde Spiritus proprius Filii non aliquo alio respectu, sed prout est divina persona, et inde ex ipso est. III). Causa sic ratiocinatur Georgius Pachymeres, (l. c. *G. O.* I, 390 seq.), prius intelligi debet quam effectus ; et sempiternum in personis divinis prius quam effectus earum [196] qui sunt temporales. Spiritus sanctus ideo in tempore suppeditatur fidelibus a Filio, quia est et dicitur Spiritus Filii ; hoc est veluti causa, illud voluti effectus. Ergo quod Spiritus dicatur Filii, ex eo ratio non peti potest, quod donetur a Filio dignis. Eodem modo Bessarion (epist. ad Alex. Lasc. c. 7 ; Hard. IX, 1067) : « Quod si quis dicat : Ideo dicitur Spiritus Filii, quia ex eo mittitur, falsa est ratio ; e converso namque quia ejus est, mittitur ab eo ; priora enim sunt causa posteriorum (non vice versa). Prius autem est, quod Spiritus sit Spiritus Filii ; posterius vero, quod mittatur ab eo. » IV) Non minus opportuna sunt, quæ disputat Hugo Etherianus (l. II, c. 20, p. 1235) : « Non dicitur Spiritus Filii ut consubstantiale et qui mittitur per ipsum, ut Photii declarat descripto ; aut enim æternaliter est Filii perque ipsum æternaliter mittitur, aut prius Filii erat, quam per ipsum mitteretur. Quod si antequam mitteretur, Filii erat Spiritus, *non* quia per ipsum mittitur, ejus exsistit. Et rursus si per Filium Spiritus æternaliter mittitur, aut mittitur Filio cum Patre mittente ipsum, aut tanquam per instrumentum mittitur per Filium, veluti per arcum mittitur

(97) Vide art. præced. § 9.

sagitta ; sed hoc est impossibile, eo quod alia natura sit causæ, et alia instrumenti : alienus foret Filius a Patre, ut instrumentum ab artifice. Quare mittit Filius et habet Spiritum omnino, quemadmodum et Pater, qui scilicet Spiritus neque in eo quod mittitur alicubi (l. alicui) consubstantialis est. Profecto quæ minime substantialiter insunt, substantialia esse non possunt. Quomodo enim a proprietatibus ad substantiales qualitates, scil. substantiales differentias rationem transferri possibile? Existimo non recte. Non enim est proprietas idem substantiali qualitati ; propterea non potest transigi consubstantiale in proprietatum communitatem. Ergo Filius Dei est Spiritus dator et ejus emissor ut suæ plenitudinis. Est enim ejus *plenitudo* Spiritus sancti sicut Joannes inquit : *Nos de plenitudine ejus omnes* [197] *accepimus* (*Joan.* I, 16), videlicet de Spiritu ejus. Quod si Spiritus in eo quod persona, Filio non communicat, plenitudo Filii non communicat Filio ; item si Spiritus non est ex Filio, quod est inconveniens ; cum ergo ex Filio, et ex ipso procedit. Hoc qui negant, asserere videntur non propria virtute per Spiritum fecisse miracula.» Præterea V) si Filius dat Spiritum, sane ipsum habet ; sed quidquid habet *ut Filius*, id non ex gratia habet, sed natura, id ab æterno habet. Hinc rursum Hugo Etherianus (l. II, c. 11, p. 1226) : « Non habet Filius Spiritum *secundum participationem*, qui per se vita, per se lux, et per se veritas exsistit ; nec ab alio modicum quid ipsius Spiritus accipit, ut ideo impotens sit emittere ipsum, cum Pater ad plenum hoc queat facere. Quod semper habuit, quomodo ab alio accepit ? *Quid* autem *Apostolis plus habet*, si *Patrem interpellando mittat Spiritum*, non habens per se neque ex se prodeuntem ? Quare mittit et emittit Filius Spiritum, sicut Pater... In prophetis, in apostolis et in Christo unus Spiritus sanctus loquebatur, sed tamen *aliter* ab illis et aliter a Christo idem Spiritus habebatur. Nam Christus *per se* Spiritum, illi vero *per Christum* habebant. » Et denuo (l. III, c. 12, p. 1248) : « Spiritus Filii est aut ratione *naturæ* aut ratione *gratiæ*. At Dei Verbum nihil ex gratia, quia Deus est, possidet ; quare nihil adjectum, nihil habet nuper adveniens, sed ut a principio constiterant exuberantiæ divinæ ratione consistunt naturæ, videlicet naturaliter. » Similiter Beccus in Camat. *Animadv.* c. 2 (*G. O.* II, 294) : « Si a Patre uti ex eo exsistens datur Spiritus, per Filium vero non uti ex eo exsistens, quis demum non existimaverit uti a servo et administro (διακονικῶς καὶ ὑπηρετικῶς) per Filium Spiritum dari ? »

19. Usitatissimum Græcis heterodoxis effugium hoc loco commemorandum est, quo statuunt sæpenumero Patres largitionem donorum et missionem temporalem intellexisse, [198] non vero æternam processionem (98), dum Spiritum per Filium effundi, prodire, manifestari ac suppeditari dicunt. Evertunt hanc exceptionem quæ præmisimus, evertunt ipsa Patrum verba, quibus dicunt Spiritum effundi a Filio *sicut a Patre* et ita ut *connaturalis Spiritus ei* sit, quod de donis per se dici nequit, effundi Spiritum a Filio ex *propria naturo atque substantia* (99), aliaque hujusmodi sexcenta. Neque solum dona ac charismata fidelibus dantur, sed ipse Spiritus sanctus qui in eis inhabitat (Petav. *De Trin.* VIII, 4 seq.), quod frustra a Græcis plane negatur. Late [199] de his disputant Hugo Ether. (l. III, c. 18, p. 1254 seq. Cf. II, 13, 14, p. 1228 seq.) ; Beccus (*Orat. de un. Eccl.* c. 16-19 ad Theod. l. I. c. 2 in Camat. *Animadv.* et epigr. 8, *G. O.* I, 104 seq. II, 89 seq. 320-323, 586 seq.) ; Constantin. Meliten. (orat. 1, c. 20 ; ib. 2, 682 seq.) ; Georgius Trapezuntius (*De proc. Spiritus sancti* ad Joan. Cub. *G. O.* I, 479 seq. 481 seq.) ; Bessarion (*Or. dogm.* c. 8. epist. ad Alex. Lasc. 7, Hard. IX, 361, 1063) ; Bellarm. *De Chr.* II, 22) ; Leo Allatius (*Vind. syn. Eph.* c. 47, p. 229 seq. c. 51, p. 286 ; c. 55, p. 354-357). Unum Hugonem Etherianum adducamus, qui (l. c.) scribit : « Licet apostoli et prophetæ in tempore a Christo Spiritum acceperint, Dei tamen Filius non in tempore Spiritum habere cœpit, neque idem Spiritus a Filio exire initium sumpsit per tempus aliquod (1). Sane a diebus æternitatis, sicut Filius

(98) Id urget potissimum Theophanes Procopowicz, op. cit. cap. 1, p. 3, 14, 15, abutens vel inscii et imprudentis vel etiam malevoli in hac materia Anastasii Bibliothecarii verbis, qui in ep. ad Joh. Diac. (Galland. *Bibl. PP.* XIII, p. 31) ista scripserat : « Præterea interpretati sumus ex epistola ejusdem sancti Maximi ad Marinum scripta presb. circumstantiam de Spiritus sancti processione, ubi frustra causari contra nos innuit Græcos, cum nos non *causam vel principium* Filium dicamus Spiritus sancti, ut autumant, sed unitatem substantiæ Patris ac Filii non nescientes, sicut procedit ex Patre, ita eum procedere ex Filio, *missionem nimirum processionem intelligentes*, pie interpretans, utriusque linguæ gnaros ad pacem enutriens, dum scil. et nos et Græcos edocet *secundum quiddam procedere* et *secundum quiddam non procedere* Spiritum ex Filio ; difficultatem exprimendi de alterius in alterius linguæ proprietatem significans. « Quam sententiam merito ut insulsam castigat Petavius, *De Trin.* l. VII, c. 17, n. 12, in fine.

(99) V. Gr. Cyrill. ad Theod. (Allat. *Vind.* 333) Ὢ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγος· καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπηγάζει φύσεως. Idem in verba : *Vidi descendentem Spiritum* (Becc. epigr. 4, 561, 562) : Οὐ γὰρ δήπου πρὸς τοσαύτην ἀλογίαν καταδησόμεθα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἴεσθαι μεθεκτὸν ἐν τῷ κατὰ φύσιν Υἱῷ τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν, καὶ οὐχὶ μᾶλλον οὐσιωδῶς ἐμπεφυκὸς, ὥσπερ ἀμέλει καὶ αὐτῷ τῷ Πατρί· ὥσπερ γὰρ τοῦ Πατρὸς, οὕτω δὴ καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον... τίνα οὖν τρόπον ἀπομεριοῦμεν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, τὸ οὕτως ἐμπεφυκὸς καὶ οὐσιωδῶς ἡνωμένον, δι' αὐτοῦ τε προσκύπτον, καὶ ὑπάρχον ἐν αὐτῷ φυσικῶς, ὡς μηδὲν ἕτερον εἶναι νομίζεσθαι παρ' αὐτόν ; ... Ἀπαράλλακτος ἡ τοῦ Χριστοῦ ὁμοιότης πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτοῦ κατὰ φύσιν προχεόμενον Πνεῦμα.

(1) Idem l. II, c. 15, 16, p. 1229, 1230 ex Biblils et Patribus inculcaverat, Christum non accidentaliter, non ex adjectione vel extrinsecus, sed ex se ipso ut Dei Filium Spiritus plenitudinem habuisse, quam in rem et Cyrilli Alexandrini anathematismo

a Patre generatur, ita Spiritus sanctus ab utroque exit, ab utroque mittitur æternaliter, et ab utroque, ut ostensum est, *univoce* procedit. Nam apud tres nihil præterit, nihil futurum est; apud tres personas non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio... *Quantum ad ipsos* (Patrem et Filium) spectat, ante omnia sæcula mittunt et donant (Spiritum sanctum). Exsistentibus autem dono missioneve dignis incipere dicuntur mittere vel donare; *nequaquam secundum se*, (sed) *quantum ad suscipientes*. Igitur si mittere æternum, et missio; versaque vice : si missio æterna, et mittere. Atqui missio æterna est. Non enim ut in lithotomon sic) ratio turris fabricandæ fabricationem præcedit et ab ea dividitur, ita in Filio et Patre [200] ratio missionis Spiritus missionem prævenit et ab ipsa separatur. Nam si ratio missionis Spiritus sancti ab æterno in Filio est, et missio ipsius Spiritus cœpit esse in Filio ab aliquo tempore, prius et posterius, adjectum et separabile habet Filius et accidentium non effugit multiplicitatem. Nonne sol cum illuminat domum, aliqua hodie incipit irradiare; pretiosi similiter splendent jugiter lapides, stellæ quoque; attamen illarum in tenebris, harum vero in luce minime splendor rutilat, *non ex interceptione splendoris, sed ex aspicientium imbecillitate?* Amplius : missio Spiritus sancti et cognitio missionis simul sunt in Patre et Filio; neutrum enim horum duorum tempus præjudicat; at vero *cognitio* æterna est; ergo et missio Spiritus sancti ab utroque æterna est et uterque æqualiter et æternaliter causa missionis Spiritus... Si utique (Pater) causa est, et Filius est aliqua causa Spiritus sancti; si neuter est causa, missio Spiritus sancti nec causam habet nec principium, quod est solius Patris privilegium in Trinitate. Quare forsitan non sit inconveniens, si processio Spiritus sancti æternaliter de Patre ac Filio manans penes suscipientes creaturas *missio*, usitatius *donatio* et si quid aliud hujusmodi nuncupetur, sublimioribus quidem semper divino, inferioribus vero semper creato referendis. Nam idem Evangelium in Christo *doctrina*, in apostolis vero nobisque omnibus *disciplina* censetur. Lux quoque solis perennis est; quandiu nobis oritur, diem vocamus, breve attribuentes ei temporis spatium. » Quibus exemplis aliud copulat duce Hieronymo ex incarnatione desumptum, quæ velut jam ab initio sæculi facta perhibetur, ac deinde (p. 1255 C.) pergit : « Quod si unitas mysterii Dominicæ incarnationis in Filio principium temporis non habuit, multo minus credibile est missionis Spiritus sancti a Patre ac Filio in alterutro eorum incepisse sub tempore. » Præterea idem auctor contra Theophylactum aliosque, qui arguebant Spiritum non ter vel sæpius datum discipulis, [201] neque verbis *Joan.* xx, 22, neque ante Christi e mundo discessum, sed priores ante Pentecostem donationes ad Spiritus dona esse referenda, ac *Joan.* xx, 22 ad donum duntaxat dimittendi peccata (2), inter alia docet (l. II, 13, p. 1228) ex Gregorio Nazianzeno et Gregorio I. Romano, Christum non dedisse solum donum quoddam, sed *ipsum Spiritum sanctum*. Quod denuo (c. 15, p. 1229) aliis argumentis confirmare studet, Chrysostomi, quæ contraria esse verba videbantur, explanans et in verbis ipsis : *Accipite Spiritum sanctum* insistens. Si quis vero dicat nonnisi donum remittendi peccata datum fuisse, « attendat, ait Hugo, si hujusmodi virtus *separabilis* sit. Sed patet, quod non sit separabilis, cum nihil secundum accidens divinis insit hypostasibus; ergo dum *dat Spiritum*, largitur *totum*, *non partem*. » Deinde docet Christum in die resurrectionis dedisse *totum Spiritum*, sed *non secundum omnem operationis speciem*, in die vero Pentecostes dedisse *secundum omnem in ipsis operationis speciem;* distinctiones fieri ad personarum discretionem et propter operationum in ipsis apostolis efficaciam (3). « Ad hoc — [202] ita prosequitur — insufflasse Christus ut emissor in eo *quod Deus* in faciem discipulorum creditur, tum ut per hoc intelligeremus Spiritum vere de illo procedere, ut de profundo corporis ejus ille flatus evaporabat sensibiliter (4), tum quod ad habendum et quasi possidendum Spiritum eis daret, quod in die Pentecostes

nono utitur adnectens Theodoreti oppositionem ac Cyrilli responsum una cum testimonio ex ejus ad Nestorium epistolis.

(2) Theophylact: apudi Hugon. II, 13, p. 1228; apud Beccum *Gr. orth.* I, p. 220, 221; Nicol. Methon. *Syllog.* in cod. Mon. 66 f. 81 b. cap. 35 : Εἰ ὁ αὐτὸς Παράκλητος ἐδόθη τότε διὰ τῆς ἐμφυσήσεως, ἀλλὰ μὴ τὸ χάρισμα τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, ὡς αὐτίκα δεδήλωκεν ἐπειπὼν ὁ Σωτήρ Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται (Joan. xx, 23)· οἶδε γὰρ ὁ λόγος καὶ τὰ χαρίσματα καλεῖν πνεύματα· τίνος ἡ κατὰ τὴν γῆν παρουσία; ἢ γὰρ τοῦ αὐτοῦ καὶ περιττὴ, ἢ ἑτέρου, καὶ ποῖον τοῦτο;

(3) Præclare Greg. Nazian. orat. 37, p. 608, tres veluti gradus communicationis Spiritus distinguit: primum (τὸ πνεῦμα) ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου δυνάμεις ἐπιτελοῦν, deinde ἐκφυσώμενον (*Joan.* xx, 22), postea ἐν γλώσσαις πυρίναις φαινόμενον. Insigni verborum majestate Leo M. Sermone 2 de Pentec. c. 3, 4, (Baller. 76, p. 405 seq. ed. Migne): « Non ambigamus, quod cum in die Pentecostes discipulos Domini Spiritus sanctus implevit, *non* fuit *inchoatio muneris, sed adjectio largitatis;* quoniam et patriarchæ et prophetæ et sacerdotes omnesque sancti, qui prioribus fuere temporibus, ejusdem sunt Spiritus sanctificatione vegetati, et sine hac gratia nulla unquam instituta sacramenta, nulla sunt celebrata mysteria, ut *eadem* semper fuerit *virtus charismatum*, quamvis *non eadem* fuerit *mensura donorum*. Ipsi quoque beati Apostoli *ante passionem Domini* sancto Spiritu *non carebant*, nec potentia hujus virtutis aberat ab operibus Salvatoris. . . . . Sed illi perfectioni, quæ erat discipulis conferenda, major gratia et abundantior inspiratio servabatur, per quam et quæ nondum acceperant, sumerent et excellentius possent habere quæ sumpserant. » Cf. et Beccum, *Or. de una Eccl.* c. 68 (*G. O*, II, 220, 221), Ἐξ ὅτου γὰρ τῷ πρωτοπλάστῳ εἰς ψυχὴν ζῶσαν παρὰ τοῦ Δημιουργοῦντος ἐνεφυσήθη, διαφόραις ἐπιδημίαις ἐσύστερον τοῖς ἀξίοις καταπεφοίτηκε (τὸ Πν.)· ἀλλ' ὅμως· εἰ καὶ πολλοῖς καὶ πολλάκις κατεπεφοίτηκεν, οὐδεμία τῶν αὐτῶν παρουσιων περιττή.

(4) Vide § 5, notam 2.

ad robur et operationem ostensionemque signorum e cœlis discipulis eisdem misisse fertur. Quod ex hoc liquido apparet : præsente Christo raro signa faciebant ejus discipuli : quo in cœlum abeunte ac mittente Spiritum per manus apostolorum signa fiebant (*Act.* II, 43) ; unde in specie ignis missus dicitur, ut eos qui adhuc quasi limus erant, molles exsistentes corroboraret atque confirmaret . . . Ex his igitur manifestum esse potest, quod non sit vecordiæ neque imprudentiæ, si quis dicat Christum discipulis tunc Spiritum dedisse, quando post resurrectionem eis dixit : *Accipite Spiritum sanctum*, cum scientissimi Græcorum iidemque sanctissimi hoc comprobaverint, ut ostensum est ; porro nostri temporis homines errorem hoc reputant et insaniam, pro eo solum, quod Spiritus processionem ex Filio abolere conantur.

20. Eamdem materiam rursus versat Photius, c. 90-94, ubi imprimis (c. 90) varias ex Scripturis formulas colligit, quibus [203] Spiritus sanctus dicitur Spiritus Dei, Spiritus Domini (5), Spiritus, qui ex Deo est, Spiritus Patris, Spiritus suscitantis Jesum Christum, Spiritus Christi, Spiritus Filii, etc. (6). Porro pergit : Nihil horum declarat per se et vi [204] verborum processionem Spiritus sancti, quemadmodum dictio expressa : *Spiritus a Patre procedens*. Hinc omnino differunt ab ista illæ formulæ. Si autem quoad sensum ejusmodi dictionibus processio indicari dicatur, nil hoc adversarios juvat (c. 91). Etenim cum sexcenties fere dicatur Spiritus ex Patre procedere, possent sane formulæ : Spiritus Dei, Spiritus Patris ad processionem quodammodo referri tanquam ad primam et præcipuam dictionis rationem, per se ad consubstantialitatem referuntur ; sed consubstantialitas Spiritus sancti cum Patre in processione fundatur [consubstantialis Spiritus Patri, quia ex ipso procedit, non vero quia consubstantialis, ideo procedens (7)], proinde ad processionem referri possunt ut ad principalissimam causam. Sed nec semel dicitur Spiritus sanctus ex Filio procedere, neque in Bibliis, neque apud Patres ; proinde ingens est disparitas ; nullum nobis jus suppetit processionis ex Filio astruendæ, neque id ex verbis κατὰ ῥητὸν id non dicentibus elici potest. Verum aliæ adsunt rationes ob quas dicatur Spiritus Filii vel Christi, eæque variæ : I) quia consubstantialis est Filio, II) quia ungit Christum, III), quia manet super ipsum et in ipso. En duas novas rationes addit, quæ non ad ipsam divinitatem, sed ad humanitatem Christi spectant, quarumque posteriorem jam cap. 85 occasione Græcæ versionis *Dialogorum* Gregorii Magni, cujus verba allegaverat, uberius illustravit. Hinc contendit (c. 93. 94), aliud esse Spiritum *Filii* dicere, aliud Spiritum *Christi* ; Christi Spiritus dicitur utpote inungens Christum, sed ungebatur Christus, ut homo, [205] non ut Deus. Quare qui arguit : Spiritus dicitur Christi, ergo ex Christo procedit, is ex humanitate Christi procedere Spiritum, is humanitatem divinitati consubstantialem esse horrendo errore asserit. Cum vero tot rationes queant assignari, ob quas Spiritus dicitur Filii vel Christi, jam eliditur argumentum Latinorum, quo dictionem hujusmodi nonnisi ad processionem referri posse statuunt. Imo vero cum *per se et immediate* neque voces Πνεῦμα Θεοῦ, Πν. Πατρὸς processionem dicant, id multo minus de illis Πνεῦμα Υἱοῦ. Πν. Χριστοῦ cogitari debet, ubi nullum adest fundamentum ejusmodi, ubi præmissa nulla habetur ea certitudine fulgens, qua divinitus revelata gaudet propositio : Spiritus ex Patre procedit, ubi consubstantialitas non æque in processione funda-

(5) Cum Κυρίου nomen appropriari soleat Filio (Greg. Naz. orat. 23, p. 420, 29. p. 490, unde κυριολογία apud Theologos) Spiritus Domini communiter Theologis est Spiritus Filii. Quare Hugo Ether. l. II, c. 20, p. 1236 : « Is idem sicut Dei dicitur Spiritus, ita et *Domini Spiritus* nominatur, sed non convertitur. Etenim licet Deus Pater *Spiritus* juxta Domini vocem censeatur, *Spiritus est Deus*. *Spiritus* quoque et Filius Dei secundum illud : *Spiritus ante faciem vestram Christus Dominus* (dicuntur enim, ut dictum est § 15, n. 3, Pater et Filius *spiritus* essentialiter nomine accepto) : neque tamen Pater neque Filius *Dei Spiritus* dicitur ; sicut igitur *commune* est Patri et Filio, *non esse spiritum alicujus*, sic *proprium* est Spiritus, *esse amborum Spiritum*. »

(6) Multæ aliæ addi possunt hujus generis expressiones, ut Spiritus Jesu (*Act.* XVI, 17) Spiritus veritatis (*Joan.* XV, 26) Spiritus oris Domini Jesu (*II Thess.* II, 8). Hanc posteriorem dictionem ita illustrat Hugo Etherianus l. c. : « Sicut inter illos, qui ex Deo nati sunt, solum Dei Verbum de utero ejus genitum esse pronuntiatur : ita inter spiritus Dei solus Spiritus sanctus *de ore Filii* prodire creditur. *Verbo* enim *Domini cœli firmati sunt et spiritu oris ejus* (Verbi scilicet juxta Apostolum) *omnis virtus eorum* (*Psal.* XXXII, 6). Isto Spiritu ille iniquus Antichristus disperdetur, quia « *Dominus Jesus interficiet eum spiritu oris sui et destruet illustratione adventus sui* (*II Tess.* II. 8), ut Paulus dicit, quod de anima Christi nullus intelligere præsumat. Nam illa in eo quod anima est, neque interficit neque destruit aliquid. Reliquum igitur est, ut sancto Spiritui solummodo attribuatur hoc. Qua ex re manifestum est, quod sicut Filius de Patre per nativitatem exsistit, ita Spiritus ex Patre et Filio per processionem. Quod iterum et sic monstrari potest. Spiritus oris Christi ex Christo procedit, cujus rei signum est insufflatio in faciem discipulorum facta ; scil. Spiritus oris Christi Spiritus sanctus est ; unum enim habet Spiritum consubstantialiter, ut Dei Filius, non plures. Itaque Spiritus sanctus ex Christo Dei Filio procedit. » Notari debet, additis Patrum expositionibus ex ejusmodi locutione non incongrua argumenta confici (Cf. Anastas. Syn. *de rect. dogm.* hanc in rem ab Andrea Rhod, in conc. Flor. sess. VII ; Hard. IX, 93-96 allegatum. Theodorum Raithen. in epigr. *1*, a Becco *Gr. O.* II, 531, adductum, Beccum ipsum in Camat. *Anim*, c. 18, lib. II, 328 ; Georg. Metoch. *c. Man. Cret.* c. 13 ; lib. p. 1013, 1014 et infra art. 3, § 5, not. 1.) — Alia plura quæ huc referuntur ex Bibliis, sanæ exegesi minus probantur, neque nos ea curamus ; verum haud pauca sunt ita Patrum solemni usu recepta, ut spernere ea haud fas sit, eaque plerumque et melius fundata reperiuntur.

(7) De hoc altero membro infra art. 4, §§ 20, 21, agetur.

tur (c. 53), cum alia sit ratio consubstantialitatis inter Filium et Spiritum, quam inter Spiritum et Patrem. — Hæc fere potiora sunt, qua Photius prolixe rursum disputat. Mittimus in præsentia, quod Photius falso supponit; non certam esse Spiritus ex Filio processionem e fontibus revelationis, de quo ipso vertitur controversia quodque jam maxima ex parte pertractatum fuit; mittimus, quod disertis verbis id tradi in Bibliis postulare videtur (c. 92 fin.), cum tamen quam plurima dogmata Græcis æque ac Latinis indubitata non κατὰ λέξιν in illis reperiantur expressa; mittimus quæ inter alia ejusdem argumenta recurrunt ibi opportunius consideranda. Unam adducemus Joan. Becci responsionem, qui (l. III, ad Theodor. Sugd. Ep. c. 5 seq. *G. O.* II, p. 141 seq.) hanc ipsam nostri operis partem præ oculis habuit Photianamque doctrinam cum Græcorum Patrum theologia acute et solerter comparavit.

21. Itaque Beccus libenter Photio concedit Spiritum sanctum ideo dici Christi, quod ipsum inungat, illud vero negat, alio modo dici Spiritum Christi, alio vero Filii. « Subdola, inquit, est hæc præveque contorta expositio. Etenim si solummodo ea ratione, qua Christus carnis et [206] sanguinis particeps factus est et humanitatem assumpsit, proprio inunctus Spiritu, dictum asserens *Christi Spiritum* assumendum est, qua vero ex æterno est Deus, nullatenus, retributionis et mutuæ duarum Christi naturarum communicationis inficias iverit. Pravam interpretationem hanc Nyssenus quoque refellet, dicens : Spiritum ex *Filio* esse astipulatu confirmatur; probatque hoc Apostoli dicto : *Qui Spiritum Christi non habet, hic ejus non est* (8). » Merito Beccus infert, a Photio communicationem idiomatum (in concreto) negari, quæ Patribus ac theologis rata est; *Christi* nomen θεάνθρωπον significat, unam personam quæ et divinam et humanam habet naturam, quæ Filius Dei et filius hominis est, unus tamen idemque. Unde de *Christo* tum divina tum humana prædicantur; *de eodem, non tamen secundum idem* dicuntur. Qui separat Christum ceu hominis Filium a Dei Filio, in Nestorianismum incidat oportet. Christus est Verbum caro factum, est ipse Dei Filius; proinde *Spiritus Filii* est et *Spiritus Christi*, licet aliter ad humanitatem Christi quam ad ejus divinitatem se habeat Spiritus, naturis in se spectatis. Rursum, ita prosequitur Beccus (c. 6): « idem *Spiritum Filii* vocat Spiritum, quia consubstantialis Filio et quia super ipsum manet et in ipso. At rebus divinis pertractandis magnus Basilius nunc dicit Spiritum Filii esse Spiritum, [207] quod *per Filium est ex Patre* (9), nunc nullum discrimen in rebus theologicis inter præpositiones *ex* et *per*, et patenter admodum (10) docet. Iterum Photius *aliud* notare dicit dictum affirmans *Spiritum Dei vel Patris, sive Spiritum Filii* Spiritum, et *aliud asserens, Spiritum ex Patre procedere.* » At magnus Basilius : « Erga Patrem, ait, proprietatem intelligo, quando ex Patre procedit; erga Filium autem, quando audio : *Quisquis Spiritum Christi non habet, hic illius non est* (11). Si itaque proprius est Spiritus Patri, quia ex Patre procedit, et proprius est Filio, quia est Spiritus Christi, ubinam est efficta a Photio dictionum differentiæ vis (12)? Et rursum idem magnus Basilius : « Neque enim minus quidpiam habituri sumus ad cognoscendum Spiritum esse ex Deo, cum audimus illum esse Spiritum oris illius (13). » Sed nomen hoc satis superque fuerit, illius ex Deo exsistentiam indicare. Quis fidem adhibebit Photio, nisi cerebrum in calcaneis ferat, dicenti : Aliud est manifesto *procedere ex Patre* Spiritum, et aliud innuitur, cum quis dixerit Spiritum *qui ex Deo est?* « Spiritum Dei, ait magnus Basilius, audientes ex Deo Spiritum esse cognoscimus; indeque dictionem *ex* [208] *Deo* Spiritus ex Deo exsistentiam significare constabilit, quod et dictio asserens illum *ex Deo procedere* notat, ut est apud omnes indubitatum (14). » Magni ergo Basilii auctoritate Photii assertum reprobat Beccus, aliud esse

(8) L. c. p. 141 : Σεσοφισμένη ἐστὶ τοῦτο καὶ διάστροφος ἐξήγησις· εἰ γὰρ μόνον καθ' ὃν λόγον σαρκὸς ὁ Κύριος μετέσχε καὶ αἵματος καὶ γέγονεν ἄνθρωπος (Phot. c. 93), τῷ ἰδίῳ χρισθεὶς Πνεύματι, τὴν Πνεῦμα Χριστοῦ λέγουσαν τὸ Πνεῦμα φωνὴν ἐκλαμβάνεται, καθ' ὃν δὲ λόγον ἐξ ἀϊδίου ὑπάρχει Θεὸς (Phot. ibid.) οὐδαμῶς, τὸν τῆς ἀντιδόσεως τρόπον καὶ τὴν εἰς ἄλληλα περιχώρησιν τῶν τοῦ Χριστοῦ δύο φύσεων ἀπαρνήσεται. Ἐλέγξει δὲ καὶ ὁ Νύσσης τὴν παρεξήγησιν, ἐν οἷς τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι λέγων προσμαρτυρεῖσθαι κατασκευάζει αὐτὸ ἀπὸ τοῦ τὸν Ἀπόστολον εἰρηκέναι· εἴ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, κ. τ. λ. De quo textu cf. § 6. not. 57.

(9) Basil. in cap. : Quare non est Spiritus filius Filii : Πνεῦμα Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὅτι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐστιν ἐκ Πατρός. Vide infra art. 4, § 29, not. 1.

(10) Basil. *De Spiritu sancto*, c. 5. Vide supra § 6, nota 8. Eadem contra Photium urget Leo Allat. *Enchirid. de proc. Spirit. sancti*, Romæ 1658. κεφ. κε'. p. ρξγ',

(11) Basil. *c. Eunom.* Τὴν μὲν πρὸς Πατέρα νοῶ οἰκειότητα, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· τὴν πρὸς Υἱὸν δὲ, ἐπειδὴ, Εἴ τις Πν. Χρ. οὐκ ἔχει, κ. τ. λ.

(12) Beccus l. c. c. 7. p. 142 : Εἰ γοῦν οἰκεῖον μὲν Πατρὶ τὸ Πνεῦμα, ὅτι ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεται, οἰκεῖον δὲ Υἱῷ ὅτι ἐστὶ Πνεῦμα Χριστοῦ ποῦ λοιπὸν ἡ τῆς πλαττομένης Φωτίου διαφορᾶς τῶν φωνῶν δύναμις ;

(13) Basil. l. IV. *c. Eunom.* Οὐδὲ, γὰρ ἔλαττόν τι μέλλομεν ἕξειν εἰς τὸ γινώσκειν τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ Θεοῦ, Πνεῦμα τοῦ στόματος ἀκούοντες, αὐτό Cf. § 20, not. 2; III, § 5, not. 1.

(14) p. 142. 143 : Τίς ἂν Φωτίῳ πιστεύσειεν, εἰ μὴ παρὰ ταῖς πτέρναις τὸν ἐγκέφαλον φέρει, λέγοντι. Ἕτερόν ἐστι περιφανῶς τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ ἄλλο δηλοῦται, ὅταν τις λέγῃ τὸ Πν. τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ; Πνεῦμα Θεοῦ, φησὶν, ἀκούοντες, ὁ μέγας Βασίλειος, ἐκ Θεοῦ ὑπάρχειν τὸ Πνεῦμα γινώσκομεν· κἀντεῦθεν τὴν ἐκ Θεοῦ φωνὴν σημαντικὴν τῆς ἐκ Θεοῦ ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος συνίστησιν, ὅπερ καὶ ἡ ἐκ Θεοῦ αὐτὸ λέγουσα ἐκπορεύεσθαι κατὰ τὸ παρὰ πᾶσιν ἀναμφίλεκτον λέγεται. Cf. Allat. l. c.

ἐκπορεύεσθαι ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, aliud ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα dici, atque ita concludit : « Multo magis veritati consonum est, ejusdem cum Patre essentiæ dicere Spiritum, quia ex Patre est, et ejusdem essentiæ cum Filio, quia *per Filium*, quam Spiritum Filii et per Filium Spiritum, quod ejusdem sit cum Filio essentiæ. Neque enim quia *ejusdem* cum Filio *essentiæ* est, ideo et Spiritus Filii et per Filium dicitur (quemadmodum qui hujus rei argumenta hauserunt ex Photio nugantur hoc tempore), sed quia ex Patre per Filium exsistentiam habet, propterea et Spiritus Filii et Filio consubstantialis est (15). » Postremo Beccus illis quæ Photius ex Spiritus sancti super Christum baptizatum descensu deducit, magni Athanasii præclara verba opponit, quibus declarat : « Ipse (Christus) Spiritum de cœlo misit ut *Deus*, et ipse illum in terra suscepit ut *homo*. *Ex ipso* itaque in *ipsum* descendebat, ex divinitate ipsius in humanitatem ipsius (16). » Quæ non solum [209] ad præsentem Photii disputationem egregie faciunt, verum et ex Filio Spiritum esse Athanasium censuisse persuadent. Sic idem Athanasius dicit Christum unctum a Spiritu ut hominem, dantem vero ipsum fidelibus ut Deum ; accipientem Spiritum pro natura humana, communicantem vero eumdem pro natura divina. Sed his, licet plura supersint dicenda, finem imponamus, ne fines tractationis nimis excedamus. Qui de postremo dictis plura cupit, adeat Nic. Blemmidam (*G. O.* I, 50); Beccum (ib. I, 201); Georg. Metoch. (ib. II, 968 seq.), et Leon. Allat. (*Vind. syn. Eph.* c. 73, p. 574 seq.) neque Cyrilli Alexandrini præclara verba in Joan. Ev. prætermittat, quæ Beccus (*G. O.* II, 561-567 seq.) suæ sententiarum collectioni merito inserta voluit (17).

22. Tandem Photius (c. 66 seq.) adversarios inducit Ambrosii, Augustini, Hieronymi aliorumque doctorum Occidentalium auctoritate innitentes ac hunc in modum disputantes : « Aut isti Patres pia dogmata tradiderunt et tunc quicunque Patres eos cum honore nuncupant, eorum sententiæ assentiantur oportet ; aut impiorum dogmatum inventores propagatoresque exstitere, et tunc simul cum sua doctrina velut impii rejiciantur. » Non audet Photius Occidentalium doctorum penitus respuere auctoritatem ; tergiversationibus, argutiis, suspicionibus et exceptionibus variis utitur, callide, velut si quæ de Bibliorum testimoniis disseruerat, certa omnia forent, atque indubitata, ignominia adversarios ipsos, quos laudant Patres, afficere exclamat. « Neque enim sufficiebat ipsis, quod verba Domini prava expositione perverterunt, neque quod pietatis præconem in impietatem violento modo abduxerunt ; verum imperfecta sua studia arbitrantur, [210] nisi et quos Patres celebrant, quonam pacto contumeliis petant, exquisierint (c. 66). » Hos enim Patres vocant nomine tenus, reipsa vero Patrum eis prærogativas adimunt, cum eos Christo contradicentes confingant (c. 67). Hinc quasi Patrum illorum honorem vindicaturus omnem in eo collocat operam, ut quadamtenus eos excuset, ex humana imbecillitate et ignorantia, ex bona fide cum defectu necessariæ correptionis, atque ex eo quod non dogma vel legem constituere voluerint (c. 68). Sed quantuscunque honor eis tribuatur, non obsequendum esse urget illis quæ præter Christi et apostolorum institutionem docuerint, cum neque angelo de cœlo fides sit habenda præter Evangelium quid prædicanti (c. 69) ; potius obvelanda fuisse quæ in eorum dedecus vergunt filiorum Noe exemplo, quam coram orbe terrarum manifestanda (c. 70). Præterea cum tam longum tempus interea effluxerit, incertam esse librorum fidem, qui fortasse interpolati ac corrupti fuerint (c. 71) ; deinde facile accidere potuisse, ut Patribus illis cum gentilibus et cum hæreticis decertantibus vox quædam minus accurata exciderit, ἀγωνιστικῶς seu polemice dicta, non vero δογματικῶς, vel ut œconomia quadam usi fuerint (c. 72) Pauli (c. 73, 74) et Basilii (c. 77) agendi rationem secuti ; denique neque deesse Patres, quorum sententias Ecclesia haud susceperit, licet alioquin magni eos faciat (c. 75) ; atque sic revera parricidas manus eos Patribus injicere, qui contra ipsorum intentionem illorum expressionibus ad impugnandam Christi saluberrimam doctrinam abutantur ; in hos Patres ipsos insurrecturos et contra mentem sibi afflictam solemniter protestaturos (c. 76). Sed quo plura hac in re congerit Photius, eo infelicior est pugna et quidem quoad omnes partes. Consultius Photio, qui nonnisi paucissima Latinorum doctorum scripta noverat, certe fuerat in hanc arenam non descendere. Etenim in primis non solum illi tres cum aliis paucis tradidere. Spiritum a Filio quoque procedere, verum [211] Latini doctores ad unum omnes, quotquot fusius de divina Trinitate egerunt ; ut Tertulianum prætereamus, jam ante Ambrosium id docuere Marius Victorinus et copiosissime Hilarius Pictaviensis (18) ; id cum Augustino innumeri doctores ac concilia Hispaniæ et

(15) n. 8. p. 143 : Οὐ γὰρ ὅτι ὁμοούσιον Υἱῷ, διὰ τοῦτο καὶ Πνεῦμα Υἱοῦ, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὡς οἱ παρὰ Φωτίου λαβόντες τὰς ἀφορμὰς ἐρεσχελοῦσι τὰ νῦν, λέγεται· ἀλλ' ὅτι διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ἐκ Πατρὸς ὕπαρξιν ἔχει, διὰ τοῦτο καὶ Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ ὁμοούσιον Υἱῷ.

(16) Athan. *De incarn.* : Αὐτὸς γὰρ αὐτὸ ἄνωθεν ἔπεμπεν ὡς Θεὸς, καὶ αὐτός αὐτὸ κάτωθεν ὑπεδέχετο ὡς ἄνθρωπος. Ἐξ αὐτοῦ οὖν εἰς αὐτὸν κατῄει, ἐκ τῆς θεότητος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ. Eodem testimonio rursum Buccus utitur *Orat. de una. Eccl.* c. 60 ; *de proc. Spirit. sanct.* Epigr. 1, in Camat. c. 22 (*G. O.* I. 202, 329 ; II, 527, 534, 334), et Constantin. Meliten. orat. 2, c. 9 (ib. II, 791).

(17) Quædam ex his habes supra § 19, nota 2.

(18) Vide Hilar. *De Trin.* VIII, 20; apud Hugon. Ether. l. III, c. 17, p. 1253 seq. et apud Maium *Spicil. Rom.* 1841, t. VI, Præf. p. XXXV ; atque Patrum Latinorum seriem apud Æneam Paris, et Petav. *De Trin.* l. VII, c. 8.

Galliæ tradiderunt. Neque semel et iterum illis ejusmodi vox excidit; sed *constanter* et *ubique* hanc fidem sunt professi ut Ecclesiæ fidem. Vel unum Augustini eximium *De Trinitate* opus illud assertum abunde refellit. Imo universalitas ac consonantia hujus traditionis in Occidente summa cum perspicuitate effulget; ridiculæ proinde sunt Photii hypotheses de corruptis eorum Patrum libris, de quorumdam sanctorum œconomia, aliæque hujusmodi. Neque sermo esse potest de unius alteriusve Patris errore, sed de communi Occidentalium fide; nec erroris arguit Photius solum paucos scriptores, verum Occidentalium Ecclesiam universam, non sæculi noni tantum, sed retro omnium sæculorum. Ex ipsis vero Græcorum principiis egregie arguit Bessarion (*Orat. dogm.* c. 2, 4, 10; Hard. IX, 325 seq. 352, 368 seq), doctores tum Orientales tum Occidentales sibi omnino concordes esse putandos et Patres minus clare loquentes ex iis, qui apertius loquuntur, explicandos; eos ubi consentiunt, velut testes fidei in omnibus admittendos. Sed dissensum Latinorum cum Græcis Patribus vel cum Christi ipsius doctrina, quem supponit Photius, falso confingi, consensum luculentissime probari, liquido constat (cf. § 6 seq.), Occidentales hac in re apertissime locutos exploratum est, fidem veteris occidentalis Ecclesiæ constantem universalemque esse nonnisi documentorum ejus plane rudis negabit. Hinc merito Photium injurium in Occidentales[212]Patres, quos Orientis doctores summo cum honore prosequebantur, quos quinta synodes solemniter approbavit (19), quos nemo suorum temporum erroris in eo dogmate incusavit, Beccus aliique traducunt. « Si et allegatos Romanæ Ecclesiæ Patres, ait Beccus (*Or. de una. Eccl.* c. 45, *G. O.* I, p. 170), ab accurata rerum notitia excidisse cognovissent, tum alii Ecclesiæ Romanæ Patres, quos plurimos et summos ea ætas tulit (sæc. IV et V potissimum), tum Ecclesiæ nostræ lumina, qui id tempus Ecclesiarum unionem exosculabantur, non neglexissent, sed scripto signassent postmodum nobis enatum, dignissimum sane qui sciretur, errorem (20). » Sane si Augustinus in Occidente adversarios habuit, qui ejus circa gratiam et libertatem theologiam impugnarent, si nonnulla in ejus scriptis variis displicuerunt: quid factum esset, si novam de Spiritus sancti processione doctrinam invehentem Occidentales deprehendissent? Nullatenus id fieri passus esset Occidens, neque Oriens id tulisset, quando vel levissima innovationis circa fidem suspicio magnas excitavit turbas. Et quomodo tot [213] Doctores locis temporibusque dissiti, quomodo Itali, Africani, Galli atque Hispani in eamdem sententiam conspirassent, nisi a Christiana traditione ad eos pervenisset?

23. Sed opponit Photius (c. 78-89) recensitis Latinis Patribus Romanos pontifices, et eo quidem solo titulo, quod in fidei professione Spiritum sanctum simpliciter ex Patre procedere declaraverint, quasi hoc processionem ex Filio excludat, quam tamen plerique diserte docuerunt. Quod implicite in symbolo continebatur, id explicite et ipsi sicut Hispaniæ concilia (21) plura docuerunt. Recte observat Beccus (l. c.), Latinos Græcorum symbolum neque hodiedum rejicere, sed facto ostendisse, non verbis, sed sententiis pietatem ab ipsis coli (quod Florentina synodus luculenter rursus confirmavit); minime eos Evangeliorum codicibus additamentum inseruisse, sed semper tenuisse, Spiritum ex Patre procedere nil aliud reipsa significare, quam procedere ex Patre et Filio. « Non itaque eo quod non simul pronuntiatur (συνεκφωνεῖται) aliquando Filius, non una simul intelligetur (συνεπινοηθήσεται) cum Patre, sed quod cum Patre simul intelligitur, simul enuntiatur tempore et modo, ut placuerit ei, qui verba de Patre et Filio instituerit, dummodo juxta piam sententiam simul cum eo intelligatur, licet non enuntiatus, et simul rursus enuntiabitur tanquam qui simul cum eo intelligitur. » Præterea nihil habet Photius quod afferat, nisi quod illi pontifices concilii Cpltani I. Symbolum firmaverint, idque ejus intento non sufficit. Nominatim appellat Damasum (22), Cœlestinum et Leonem Magnum, [214] Vigilium, Aga-

(19) Monet Gregor. Cpl. contra Marci Ephesii petulantiam (ad c. 71, nota 1.) in Apol. contra eumdem (Cod. Mon. f. 131, 132): Εἰ οὖν οὐκ ἐδοκιμάσθησαν αἱ τῶν δυτικῶν ἁγίων Πατέρων φωναί, οὐκ ἔδει αὐτοὺς ἁγίους ἀποκαλεῖν, οὐ τὰς προκομιζομένας αὐτῶν μαρτυρίας ἐπὶ βιβαιώσει τῶν ὀρθῶν δογμάτων προσδέχεσθαι παρὰ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀλλ' ἀποστρέφεσθαι ταῦτας καὶ ἀποστρακίζειν, διὰ τὸ ἀδοκιμάστους εἶναι, ὡς αὐτὸς νομοθετῶν φάσκει. Τοῦτο δὲ οὐδ' ἐν μιᾷ τῶν συνόδων γέγονε· προεκομίσθησαν γάρ Ἀμβροσίου καὶ Ἱλαρίου καὶ Λέοντος καὶ Αὐγουστίνου, καὶ οὐδεὶς εἰς τοῦτο τολμήσας ἦλθεν, ὡς τοιοῦτόν τι ἐρεύξασθαι. Τί δὲ δοκεῖ αὐτῷ ἡ τοῦ ἁγίου Μαξίμου ἐπιστολὴ λέγουσα τοὺς δυτικοὺς Πατέρας λέγειν, καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον;

(20) Εἰ γοῦν καὶ τοὺς ῥηθέντας Πατέρας τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας παράσυρῆναι τῆς ἀκριβείας διέγνων οἵ τε ἄλλοι τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας Πατέρες, οὓς πολλοὺς καὶ μεγάλους ὁ τότε χρόνος ἀνέδειξεν, οἵ τε τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας φωστῆρες, οὓς ἡ τῶν Ἐκκλησιῶν τότε ἠσπάζετο ἕνωσις, οὐκ ἄν ποτε παρεῖδον ἀνεπισήμαντον, τὸ οὕτω γεγονὸς ἡμῖν ἀξιοζήτητον σφάλμα.

(21) Conc. Bracar. I, a. 411; Tolet. III, 589; IV, 633; VIII, 653 et sequentia.

(22) Simon Cpl. ep. cit. (§ 7); ap. Allat. c. Hott. l. c., Joseph. Methon. *Resp. ad Marc. Eph.*, Calceas et Genebrardus formulam de Spirit. sancti processione ex Patre et Filio Damaso auctori tribuerunt, verum ea res probari nullatenus potest Cf. Petav. *De Trin.* VII, 2; Kilber Theol. Wirceb l. c. n. 408, p. 584. Præfatus Kilber n. 410, prob. 3, cum Natali Alex. (sæc. IV, diss. 37, a. 5) existimat. Nicolaum I additamentum in Symbolum recepisse, quod et plures alii docuere; verum neque Photii verba ex encycl. ab eo alligata, quæ solum dicunt a Latinis symbolum vanis et adulteriuis sermonibus corrumpi eosque prædicare, etiam ex Folio procedere Spiritum, neque Ratramni affirmatio, idem licere Romano pontifici quod concilio Cpolitano, id satis demonstrant. Cf. not. 8, ad Photii cap. 88.

thonem, Gregorium Magnum, Zachartam, Leonem III vel IV. Benedictum III, Joannem VIII et Adrianum III. Quam temere Gregorium I testem adducat, jam ostensum fuit (25); idem dicendum de Leone Magno, qui licet Symbolum vetusta sua forma retinuerit, tamen aperte docuit Spiritum a Patre et Filio procedere (24). Neque ipsum juvat quod (cap. 88) a Leone III vel IV factum refert; nam, ut ait Natalis Alexander (l. c. p. 525 seq.), tametsi Leo III illud *Filioque* addi Symbolo et cantari non probaverit, nulla causa tunc id postulante, nulla urgente necessitate, et Symbolum absque illa additione in argenteis tabulis exaratum servari jusserit (25) ad memoriam posteritatis sempiternam, tamen processionem Spiritus sancti a Patre et Filio ceu dogma fidei ab Ecclesia credi professus est, ut constat ex actis collationis legatorum Gallicanæ Ecclesiæ et Caroli Magni imperatoris ex synodo Aquisgranensi ad sedem Apost. directorum cum Leone III, quæ ex abbate Smaragdo Sirmondus descripsit (26). « Lectis enim a prædictis missis [215] Bernario Wormatiensi, Jesse Ambianensi episcopis et Adalardo abbate Corbeiensi) per ordinem testimoniis (*De process. Sp. S. a P. et F.*) atque a Domino apostolico diligentissime auditis ait: Ita sentio, ita teneo, cum his auctoribus et sacræ Scripturæ auctoritatibus. Si quis aliter de hac re sentire vel docere voluerit, defendo, et nisi conversus fuerit, et secundum hunc sensum tenere voluerit, contraria sentientem funditus abjicio. Rogantibus deinde legatis, cur non esset bonum inserere Symbolo et cantare, quod credere bonum erat, respondet Pontifex: Bonum certe et valde bonum, utpote jam fidei sacramentum magnum, quod non licet non credere, quisquis ad hoc valet pertingere. » In sequentibus perstat pontifex petitionem abnuendo amore custodiendæ antiquitatis et servandæ pacis cum Græcis studio ductus, non autem a doctrina abhorrens, quam et suam aperte profitetur et quam in sua quoque ad Orientales epistola (27) expressit diligenter. Additio vero sensim in variis Occidentis ecclesiis recepta paulatim in universo Occidente obtinuit et Photii doctrina necessariam ejus apertam in Symbolum receptionem ostendit. Quocunque demum tempore Romana Ecclesia in fidei professionem eam explicite inseruit, fides ejusdem semper eadem fuit.

24. Superest, ut pauca dicamus quoad illam schismaticorum exceptionem, concilium III, act. 6 et concilium IV, act. 5 (cf. Phot. c. 80) omnem omnino ad Symbolum additionem prohibuisse. Sed manifestum est ejusmodi vetitum nonnisi contrariam fidei expositionem proscribere ac privata auctoritate factam, non vero expositionem fidei uberiorem, eamque a legitima auctoritate factam. Porro Catholici demonstrant additamentum illud *Filioque* nonnisi explicationem esse verborum jam in Symbolo expressorum [216] (§ 2 et 7) eamque auctoritate Ecclesiæ, ac Romani pontificis in primis, synodorum plurimarum et demum Lugdun. II, et Florentini concilii stabilitam. Quod si nullam dogmaticam definitionem sanciendi post tertiam et quartam synodum Ecclesia haberet potestatem, absurda evidentissima sequerentur. Sed res hæc omni ex parte in Florentina synodo pertractata et illustrata fuit. Cf. præterea Natal. Alex. *H. E.* sæc. IX, dissert. 18, assert. 2; et Pitzipium *L'Eglise orientale* I, p. 27 seq. 113 seq.

III. — *Considerantur principia theologica a Photio propugnata.*

1. Quod fere ubique Photius et Photiani astruunt, *Filio quoque tribuere spirationem Spiritus sancti idem esse ac duo in Trinitate statuere principia ac duplicem* προβολήν: id jam cap. 4 diserte enuntiatur. Verum id nullo modo ostendi posse, imo falsissimum esse manifestum est, cum Pater et Filius in spiratione nonnisi *unum* dicantur *principium*, nec spirent ut hypostases distinctæ, nec ex distinctivis suis, sed ex communibus essentialibus. Quemadmodum concilium Lugdunense II docet, Spiritum sanctum ex Patre et Filio æternaliter non tanquam ex duobus principiis, sed tanquam ab uno principio, non duabus spirationibus, sed unica spiratione procedere (Hard. VII, 680) et Florentinum illud ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ μοναδικῆς προβολῆς rursum inculcat: ita semper Ecclesia Latina tenuit, ejus Patres ac theologi diu ante docuerunt. Hugo Etherianus (l. I, c. 4, p. 1201 D.): « Non enim, inquit, simpliciter aliqua duo sunt Pater et Filius, ex quibus provenit Spiritus sanctus. Nam neque duæ res proprie sunt, sed una, neque duæ substantiæ sed una, neque duo principia, sed unum... Igitur [217] cum hæ duæ personæ non sint duo principia, neque duo simpliciter, manifestum est, quidquid ab iis provenit, ex duobus minime prodire principiis, posito et concesso Spiritum sanctum ex utroque procedere. » Quod deinde quibusdam exemplis illustrare conatur. Præclare S. Anselmus (lib. *De proc. Spiritus sancti*, cap. 9): « Quod si dicunt, non eum esse posse de duabus causis sive duobus principiis, respondemus, quoniam sicut non credimus Spiritum sanctum esse *de hoc*

(23) Not. 9, ad cap. Phot. 84.

(24) Vide Leonis verba § 16, nota 1. — Ep. 15 *ad Turrib.* (Migne I, p. 631): Alius qui genuit, alius qui generatus est, alius qui de utroque processit. — Serm. 76, *de Pentec.* c. 2, 5; serm. 77, c. 6 (ib. I, 404, 405, 407, 415); Baron. ad an. 447, et ad an. 883, n. 32.

(25) Liber Pontificalis in Leone III. — Petr. Lomb. lib. I *Sent.* d. 11; Abælard. *Introd. in Theol.* l. II, c. 14; Petr. Dam. opusc. 32, c. 2; Bellarm. *De Chr.* II, 27; Allat. *Contra Hotting.* c. 19, p. 416 seq. Walch. op. cit. c. 2, § 4, p. 28-30; Baron. a. 883, n. 33.

(26) Sirmond. *Conc. Gall.* t. II, p. 256. — Baron. ad a. 809, n. 53 seq. Jager. *Histoire de Photius.* 2 edit. p. 355-357.

(27) Mansi *Conc.* XIII, 798; Jaffé, *Reg.* n. 1930; Walch, l. c., c. 2. § 5, p. 30, 31.

unde duo sunt Pater et Filius, sed *de hoc in quo unum sunt*, ita non dicimus duo ejus principia, sed unum principium. Quippe cum dicimus Deum principium creaturæ, intelligimus Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum principium, non tria principia, sicut unum creatorem, non tres creatores, quamvis tres sint Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, quoniam per hoc, in quo unum sunt, non per hoc, in quo tres sunt, est Pater aut Filius aut Spiritus sanctus principium sive creator. Sicut igitur, quamvis Pater sit principium, et Filius sit principium et Spiritus sit principium, non tamen sunt tria principia, sed unum : ita cum Spiritus sanctus dicitur esse de Patre et Filio, non est de duobus principiis, sed de uno, quod est Pater et Filius. » Egregie id probat Thomas (*Summa*, 1, q. 36, a. 4) : « Pater et Filius in omnibus unum sunt, in quibus non distinguit inter eos relationis oppositio. Unde cum in hoc, quod est esse principium Spiritus sanctus, non opponantur relative, sequitur, quod Pater et Filius sunt unum principium Spiritus sancti. » Vere Manuel Calecas lib. III, c. Græc. (*Bibl. PP. max.* Lugd. t. XXVI, p. 436) : « Tantum abest, ut Romani et Latini duo Spiritus principia duosve processus confiteantur, ut eos quoque anathematizent, qui talia dicere præsumunt. » Quod continuo probat ex citata definitione concilii Lugdunensis. Joannes vero Theologus in conc. Flor. sess. 22 (Hard. IX, 272, 273) rem hoc pacto declarat : « Non enim dicimus duo principia et duas causas, sed unum potius principium et unam causam. Nam Pater ut Pater ad Filium refertur ; [218] Filii enim Pater ; similiter Filius ut Filius refertur ad Patrem ; Patris namque Filius ; et Filio non exsistente est impossibile esse Patrem, cum hæc relativa sint et ad aliquid. Spiritus autem sanctus per se neque ad Patrem neque ad Filium refertur, quatenus Pater et Filius, sed ad spirantem ; spirantes autem sunt Pater et Filius ; Patris namque et Filii Spiritus est ; et contra hoc nihil dici potest. Spirant ergo isti Spiritum sanctum una spirativa seu productiva potentia ; quæ productiva potentia cum una eademque numero sit, originaliter quidem Patris esse intelligitur, a quo illam et Filius habet. Et hoc sensu dicimus Patrem et Filium unum esse principium et unam causam Spiritus sancti (28). De hac veritate uberius disputant Leo Allatius tum in *Vindiciis synodi Ephesinæ*, Romæ 1661 c. 69, 70, p. 534-554, tum in *Enchirid. de proc. Spirit. Sancti.* c. ιγ', p. οε', Petav. *De Trinit.* VII, 10, 10, Walch. *Histor. controv. de proc. Spiritus sancti*, Ienæ 1751, c. 10. p. 177, aliique permulti. Neque Græci id obtendere possunt vetustiores Latinos rem non ita intellexisse, nullum enim ad id ostendendum habent testimonium, quin apertis Augustini aliorumque textibus (29) refelluntur.

[219] 2. Sed instant Photiani ac plura absurda inde promanare comminiscuntur. Occurrit sæpe dilemma illud : Si Spiritus sanctus ex Patre et Filio est, aut est ex iis tanquam ex uno et tunc etiam erit ex semetipso, quia Pater, et Filius, et Spiritus sanctus unum sunt, aut tanquam ex duobus, et tunc manifeste duo statuuntur principia. (30) Similis objectio legitur apud sanctum Thomam (l. c. obj. 1) : « Videtur, quod Pater et Filius non sunt unum principium Spiritus sancti : quia Spiritus sanctus non videtur a Patre et Filio procedere, in quantum sunt unum : neque in natura, quia Spiritus sanctus sic etiam procederet a seipso, qui est unum cum eis in natura ; neque etiam in quantum sunt unum in aliqua proprietate, quia una proprietas non potest esse duorum suppositorum, ut videtur. Ergo Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, ut sunt plures. » Sed Thomas : « Ad primum dicendum, quod si attendatur *virtus spirativa*, Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, in quantum sunt unum in virtute spirativa, quæ significat quodam [220] modo naturam cum proprietate... Neque est inconveniens unam proprietatem esse in

(28) Οὐ γὰρ δύο ἀρχὰς καὶ δυό αἴτια λέγομεν, ἀλλὰ μᾶλλον μίαν ἀρχὴν καὶ ἓν αἴτιον. Ὁ γὰρ Πατὴρ καθὸ Πατὴρ πρὸς τὸν Υἱὸν ἀναφέρεται· Υἱοῦ γὰρ Πατήρ· καὶ ὁ Υἱὸς καθὸ Υἱὸς ὡσαύτως πρὸς τὸν Πατέρα ἀναφέρεται· Πατρὸς γὰρ Υἱός, καὶ μὴ ὄντος Υἱοῦ ἀδύνατον εἶναι Πατέρα· σχετικὰ γάρ εἰσι ταῦτα καὶ τῶν πρός τι. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καθ' ἑαυτὸ οὔτε πρὸς τὸν Πατέρα, οὔτε πρὸς τὸν Υἱὸν ἀναφέρεται, καθὸ Πατὴρ ἢ Υἱός..... Τὸ γὰρ Πνεῦμα καθὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν πνέοντα δεῖ ἀναφέρεσθαι. πνέοντες δὲ εἰσὶν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός· Πατρὸς γάρ ἐστι Πνεῦμα καὶ Υἱοῦ· καὶ τούτῳ οὐδεὶς ἀντερεῖ λόγος. Πνέουσιν οὖν οὗτοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ μίαν πνευστικὴν ἤτοι προβλητικὴν δύναμιν· ἥτις προβλητικὴ δύναμις μία οὖσα καὶ ἡ αὐτὴ τῷ ἀριθμῷ, ἀρχοειδῶς μὲν τοῦ Πατρός εἶναι νοεῖται, παρ' οὗ καί ὁ Υἱὸς ταύτην ἔχει. Καὶ ταύτῃ τῇ διανοίᾳ λέγομεν· ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς μία ἀρχὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἓν αἴτιον.

(29) Cf. Aug. *De Trin.* v, 14, *Contra Maxim.* III, 47 : « Pater principium sine principio, Filius principium de principio, sed utroquo simul, non duo sed unum principium. » Hunc textum adducunt Æneas Paris *contra Græcos* c. 47. (MIGNE, t. CXXI, p. 710) ; et Ratramnus, l. III, c. 4 ; (ib. p. 293, 294).

(30) Ita Græci apud Georg. Trapezunt. *De proc. Spirit. sanct.* ad J. Cubocl. n. 23 (*G. O.* I, 319) : Ἐπειδὴ γὰρ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεται, ἔσται ἐξ αὐτῶν ἢ ὡς ἀπὸ ἑνὸς ἢ ὡς ἀπὸ δυοῖν· ἀλλ' εἰ μὲν ὡς ἀπὸ ἑνός, ἔσται καὶ ἐξ αὐτοῦ· ὁ γὰρ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς τῇ θεότητι ἕν, ἢ καὶ τὸ Πνεῦμα μετ' αὐτῶν ἕν· ὡς ἐκ δυοῖν ἄρα, καὶ οὕτω δυαρχία πρεσβεύεται Ἰταλοῖς. Simile est epicherema Græcorum a Georgio Scholario refutatum cod. Monac. 27 f. 257 b : Εἰ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς προβάλλουσιν ἅμα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ ὡς εἷς προβάλλουσιν αὐτὸ ἢ καθὸ εἰσὶ δύο, τουτέστι ἢ τῷ λόγῳ τῆς οὐσίας ᾗ εἰσιν ἓν ἄμφω, ἢ τῷ λόγῳ διακρίσεως· ἀλλὰ τὸ δεύτερον ἅπαν ἀδύνατον. οὔτε γὰρ καθὸ εἷς, ἐπεὶ ἐν τῇ ἑνότητι αὐτῶν καὶ τὸ ἅγιον περιέχεται Πνεῦμα, καὶ ἔσται αὐτὸ προβολεὺς εἷς μετ' αὐτῶν, καὶ ἑαυτοῦ αἴτιον καὶ ἀρχή· ἢ εἰ μὴ προβάλλει ἑαυτὸ, τῆς ἑνότητος αὐτῶν ἀποκεκλεισμένον ἔσται, καὶ ἕτερον τῇ οὐσίᾳ· οὔτε καθὸ εἰσὶ διακεκριμένοι καὶ δύο· τότε γὰρ καὶ δύο προβολεῖς ἔσονται καὶ δύο ἀρχαί· εἰ οὖν τὸ β' ἀδύνατον, καὶ τὸ α' ἄρα ἀδύνατον· οὐκ ἄρα προβάλλουσιν ἄμφω τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

duobus suppositis, quorum est una natura. Si vero considerentur *supposita spirationis*, sic Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, ut sunt plures. Procedit enim ab eis ut amor unitivus duorum. » Et accurate, uti solet, verborum vim perpendens advertit (ad 7) : « Videtur melius dicendum, quod quia spirans adjectivum est, spirator vero substantivum, possumus dicere, quod Pater et Filius sunt *duo spirantes* propter pluralitatem suppositorum, *non* autem *duo spiratores* propter unam spirationem. Nam adjectiva nomina numerum habent secundum supposita, substantiva vero a seipsis propter formam significatam. » Georgius Trapezuntius (ad Joh. Cubocl. n. 29 ; *G. O.* I, 532 seq.) respondet Patrem et Filium οὐχ ᾗ θεὸς producere Spiritum, sed ut προβολεὺς εἷς sunt ; nec duo esse principia tum quod ad Patrem referatur, quidquid sit Unigeniti, tum quod Pater et Filius processione non discernantur. « Quibus enim aliqua in Trinitate non discernuntur, ea si confusionem non inferunt, communia sunt iis, quæ non discernuntur. Non discernuntur vero Pater et Filius processione. Communis est ergo Patri et Filio processio ut principium, si confusionem non infert ; at non infert, imo et ordinem ipsum conservat ; igitur communis est (31). Ac rursum : « Quibus aliqua in Trinitate non discernuntur, illis uniuntur. Quare omnino necessarium fuerit, cum producunt, unum esse Patrem et Filium ; et sic unus producens, et propterea productio una et unus productor, et productus unus, Spiritus sanctus ab utroque tanquam ab uno, unica [221] productione, qui *unus* cum sit cum Patre et Filio *Deitate*, *discretus vero productione*, *non producit se ipsum*. Quo enim ab aliquo discernitur, fieri non potest, ut in hoc unum cum eo sit (32). Hinc fere omnia ea argumenta, quæ Spiritum sanctum etiam a Filio procedentem ostendunt, simul probant, nonnisi unum cum Patre Filium ibi esse principium. Verbis magis quam re ac sensu differt ab his ea responsio, qua ejusdem generis objectionem solvere nititur Georgius Scholarius (33) : neque præcise et unice qua unus, nec qua duo sunt Pater et Filius, Spiritum spirant, cum spiratio utpote filiationi non relative opposita a Patre Filio communicetur, [222] una tamen sit utriusque actio ; sub diverso respectu utrumque dici potest : ratione unicæ operationis sunt unas, ratione personarum ac prout Pater a nullo, Filius a Patre acceptam habet spirationem, sunt duo ; sed utrumque simul considerandum apteque jungendum. Quæ, uti debent intellecta, cum Aquinatis doctrina plane conspirant.

3. Sed si de duplici principio ac de duplici spiratione ita res se habet, actum est de Photii conclusionibus (c. 4), Spiritum sanctum fore compositum et Filio minorem indeque destrui Trinitatis simplicitatem. Nulla sane sequitur compositio, si ab uno principio unica spiratione Spiritus simplex procedit ; nulla sequitur inæqualitas inter alteram et tertiam personam inde deducta, quod illa simplex, hæc duplex habeat principium ; verum etiamsi Latini duplex Spiritus sancti principium admitterent, quod tamen omni modo rejiciunt, adhuc concludi nequiret, inde Spiritum naturæ æqualitate cum Filio, quam et ipsi Tritheitæ propugnant, plane privari. Quod ad compositionem spectat, bene arguit Manuel Calecas, l, III, *c. Græcos* (34) : « Sive igitur *per se* quis compositionem vult, nihil aliud quam essentiam et esse et quod est, accipit ; esse vero et essentia sancti Spiritus et quod est, unum quiddam et simplex est ; sive *propter eos qui dant aut producunt*, unum est Pater et Filius. Non enim in quantum duo sunt, sed in quantum unum, ex Patre et Filio est Spiritus sanctus ; sed quemadmodum Filius totus ex toto, ita et Spiritus *totus ex toto* asseritur. Neque aliud quidem totum Pater, aliud autem totum Filius ; sed *unum totum* est juxta fidei positionem, gignendi ac noscendi discretione servata. Nullo ergo modo compositionem cogitare licet. Quanquam etiam si plus quam tres personæ

(31) L. c. p. 533 : Οἷς γάρ τινα ἐν τῇ Τριάδι οὐ διακρίνεται, ταῦτα, εἰ μὴ σύγχυσιν εἰσάγει, κοινὰ τοῖς μὴ διακρινομένοις· οὐ διακρίνονται δὲ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς τῇ ἐκπορεύσει κοινὸν ἄρα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἡ ἐκπόρευσις, ὡς ἀρχὴ, εἰ μὴ εἰσάγει σύγχυσιν· οὐκ εἰσάγει δὲ, ἀλλὰ μᾶλλον τάξεως συντηρητικόν· κοινὸν ἄρα.

(32) Οἷς δέ τινα ἐν τῇ Τριάδι οὐ διακρίνεται, τούτοις ἑνοῦται· ἀνάγκη ἄρα πᾶσα ἐν τῷ προβάλλειν ἓν εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, καὶ οὕτω προβάλλων εἷς καὶ προβολὴ μία, διὰ τοῦτο καὶ προβολεὺς εἷς, καὶ πρόβλημα ἓν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξ ἀμφοῖν, ὡς ἀπὸ ἑνὸς, μιᾷ προβολῇ· ὅπερ ἓν ὂν Πατρὶ καὶ Υἱῷ τῇ θεότητι, διακρινόμενον δὲ τῇ προβολῇ οὐ προβάλλει ἑαυτό· ᾧ γάρ τινος διακρίνεται, κατὰ τοῦτο ἓν εἶναι μετ' αὐτοῦ ἀδύνατον.

(33) Responsio ad arg. paulo ante (nota 1) allatum in eodem cod. Monac. Ὅτι οὔτε καθὸ εἷς εἰσιν καθάπαξ προβάλλουσιν αὐτὸ οὔτε καθό εἰσι δύο καθάπαξ· καὶ οὕτω τὰ ἐκατέρωθεν ἐπόμενα ἄτοπα, οὐκ ἀκολουθεῖ· οὐκ ἄρα ἔρρωται ἡ ἀκολουθία ἐκείνη· ὅτι δὲ οὔτε καθὸ εἷς μόνον οὔτε καθὸ δύο μόνον, δῆλον ἐντεῦθεν· τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κοινωνεῖται ἐκ τοῦ Πατρὸς τῷ Υἱῷ μετὰ τῶν ἄλλων τῆς φύσεως ἀγαθῶν, διόνι οὐκ ἔχει ἀντίθεσιν τὸ προβάλλειν πρὸς τὸ γεννᾶσθαι ἢ οὐκ ἀντίκειται τῷ τοῦ Υἱοῦ λόγῳ· πάντα δὲ τὰ μὴ ἀντικείμενα οὕτω κοινωνητὰ τῷ Υἱῷ ἐκ Πατρός· ἢ οὖν κοινόν ἐστι καὶ ἀμφοῖν τὸ προβάλλειν, τῷ λόγῳ τῆς μιᾶς ἐνεργείας εἷς εἰσιν ἐν τῇ τοῦ Πνεύματος προβολῇ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός· ἢ δὲ ὁ Πατήρ ἐστιν ἀρχὴ τῷ Υἱῷ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας καὶ αὐτὸς ἐξ οὐδενὸς ἔχει κοινωνητὴν τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν, πρώτη ἀρχὴ ὢν ἐν τῇ Τριάδι καὶ ἁπλῶς πρώτη ἀρχὴ πάντων, δύο εἰσὶν ἐν τῇ τοῦ Πνεύματος προβολῇ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός· ἐπειδὴ ὁ μὲν προβολεύς ἐστιν ἀφ' ἑαυτου, ἢ Πατὴρ δηλονότι, ὁ δὲ οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνων τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν, ἢ γεννητός ἐστιν ἐξ αὐτοῦ καὶ Υἱός· ὥστε οὐ δεῖ χωρίζοντας λέγειν, ὅτι καθὸ εἷς καθάπαξ ἢ καθὸ δύο καθάπαξ διὰ τὰ εἰρημένα· ἀλλὰ μᾶλλον καθὸ ἑκάτερον ὁμοῦ ἦγον τῷ λόγῳ τῆς ἑνώσεως ἅμα καὶ τῷ λόγῳ τῆς διακρίσεως.

(34) Apud Nat. Alex. l. c. p. 530 ed. cit, hæc Manuelis verba pariter allegantur. Beccus eamdem objectionem (*Or. de una Eccl.* n. 37 ; *G. O.* I., p. 58 neque tamen adeo accurate pertractat.

esset Deus, nulla necessitas [223] compositionis esset, et quod extremum, processionis ordine a singulis acciperet. Non enim dantium multitudine, sed ex eorum quæ dant, eorumque quæ insunt, differentia compositio judicatur. Si autem, quæ dantur, differentia sunt, et quæ insunt, differre necesse est ; atque ita compositum erit, quod ex hujusmodi constabit ; quod in Spiritu sancto nunquam habet locum. »

4. Ex dictis etiam illud dijudicari potest, quod affirmat Photius (c. 14), non solum duo principia in Trinitate statuere Latinos, verum etiam principia duo *diversa ac differentia*, alterum sine principio, alterum principiatum. Sane si spectantur *personæ*, duabus ejusdem naturæ personis convenit ratio principii, eatenus quidem diverso modo quatenus est in Trinitate « principium non de principio, quod est Pater, et principium a principio, quod est Filius. » (Thomas I. c. q. 33. a. 4) ; sed sicut principii ratio et principiati naturæ æqualitatem non tollit, sic nec diversa in principiante relatio. Sed si spectatur *virtus et actio* spirandi, Pater et Filius sunt unum principium, uno eodemque actu spirant. Quod si stricte loquendo de duobus principiis sermo haberi nequit, multo minus de duobus principiis inter se diversis. Differentia solummodo est ex parte personarum, quatenus altera sine principio est et ex se habet spiratricem vim, altera a principio est et vim spirandi habet communicatam ; seu quatenus sunt Pater et Filius ; cum vero non spirent qua ille Pater, hic Filius, nulla est in spirando diversitas ; et sicut natura non differunt, quia Pater ingenitus, Filius genitus, sic nec natura differunt, quia Pater a nullo, Filius a Patre habet spirativam virtutem. Potest, sane dici duas esse personas principiantes, sed ideo non sunt duo principia. Advertit Joan. Argyropulus (*De proc. Spirit. sanct.* c. 10 ; *G. O.* I, 414-416) ἀρχὴν accipi posse tum pro δυνάμει tum pro ὑποστάσει ; priori sensu non haberi duo principia, cum δύναμις προβλητικὴ nonnisi una eademque sit in [224] Patre et Filio ; posteriori sensu vocabulum δύο ἀρχὰς admittit, cum tali pacto tres personæ in creatione quoque τρεῖς ἀρχαὶ sine absurditate dici, et uti tres, ita duæ personæ ejusdem actionis participes cogitari queant. Demum audiatur rursum Hugo Ethe-

A rianus (l. II, c. 3, p, 1216) disputans : « Si Pater et Filius non simpliciter duo dicuntur, sed secundum quid, nec alter ab altero separatur, multo minus duo principia seu duæ causæ eo quod alteruter (uterque) causa sit sanctique Spiritus principium prædicabuntur. Nunquid Verbum Dei Patris Deus cum Deo ? Et Deus quidem genitus ex Deo ingenito. Attamen non sunt duo Dii, genitus et ingenitus, sed unus et idem Deus. Sic igitur unum principium unaque causa Spiritus sanctus, qui est sine initio Pater et Filius, qui principium et caput dicitur, ut Hilarius dicit ; caput enim omnium Filius est, sed caput Filii Deus est. Duo sunt, ubi similia numerandi nomina rerum aliquam pluralitatem ostendere volunt, etsi earum exsistendi rationem taceant. Nam

B naque continuitatem neque discretionem neque dividendorum aperiunt differentiam, aliquam tantummodo manifestantia varietatem, quæ nulla inter Patrem et Filium, ex eo quod Spiritui esse præstant ; verum una causa est Spiritus uterque. »

5. Alterum axioma a Photio invectum (vide c. 9, 17 seq. 47) est illud : *Producere seu emittere Spiritum sanctum est Patris idioma seu hypostatica Patris proprietas.* Hinc concludit, a Latinis personarum idiomata destrui, dum, quod dicit Patris idioma, et Filio vindicant. Verum hoc principium nulla ratione nullaque auctoritate fultum prorsus a Latinis rejicitur. Patris constitutivum idioma omnes *paternitatem* dicunt, cum qua spiratio identificari nequit ; nemo præterea Patrum τὴν προ-

C βολὴν uni Patri vindicavit vel ejus characterem constitutivum censuit (35) ; addit Beccus (orat. 2, *De injusta* [225] *dep.* c. 24 ; *G. O.* II, 76, 77) Photii πρότασιν iis omnibus Doctorum testimoniis confutari, in quibus ἡ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἑνότης ἐπὶ πᾶσιν ὅσα ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγεται, appareret, quod adductis Basilii et Athanasii textibus declarat. Verum quo res luculentius pateat, accuratius divinarum personarum proprietates late dictas inspiciamus. Distinguuntur omnino proprietates personales, hypostaticæ, personas constituentes a diacriticis. (Vide Petav. *De Trin.* Proœm. l. IV.) Nonnisi tres *proprietates hypostaticas vel constituentes* (ἰδιώματα ὑποστατικὰ) agnoscunt Patres ac

D theologi ; sunt autem : πατρότης, υἱότης, ἐκπόρευσις (36). » In divinis porsonis, » recte ait Hugo

(35) Afferuntur quidem Gregorii Nysseni verba : Τοῦδ' ἕνεκα Πνεῦμα στόματος (Psal. XXXII, 6), ἀλλ' οὐχὶ λόγον στόματος εἴρηκεν ὁ Δαβὶδ, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα μόνῳ προσοῦσαν τῷ Πατρὶ πιστώσηται. Verum revera loco hoc legendum esse τῷ Πνεύματι et nonnisi errore vel fraude (sumpto πνι pro πρι) illam lectionem inductam ostendit contextus tum aliæ rationes, quas diligenter Niceph. Blemmida, orat. 2, c. 12 ; Beccus, *de proc. Spiritus sancti* et in Camateri *Anim.* c. 106 ; Georgius Trapez. ad Joan. Cubocl. c. 19 (*G. O.* I, 53, 54, 245 seqq. II, 455, 456 ; I, 510-512 aliique exposuerunt. Cum vero apud Nyssenum non secus ac apud Basil. c. Eunom. l. III, Πνεῦμα τοῦ στόματος idem sit ac Πνεῦμα τοῦ Λόγου, efficax ex verbis illis Psalmi, prout a Patribus intelliguntur, desumitur contra Photianos argumentum, quod sess. 18, conc. Flor. Joan. Theol. quoque in medium protulit (Hard. IX, 200). Simile quid contigisse in Gregorii Nazianzeni orat. 84, (Clem. 34), *De adventu Ægyptiorum*, nimirum in verbis illis : Πάντα ὅσα ὁ Πατὴρ ἔχει, τοῦ Υἱοῦ ἐστιν πλὴν τῆς αἰτίας, atque pro αἰτίας legendum esse ἀγεννησίας tum ex melioris notæ codicibus, tum ex parallelis ejusdem theologi locis ostendit Joan. Beccus, orat. 2, *De injusta deposit.* c. 18 l. IV, *Ad Constant.* c. 6, (*G. O.* II, 63-65, 213).

(36) Cf. Beccum ad Theod. Sugd. l. II, c. 7 (*G. O.* II, 128-133). Georg. Metoch. *Contra Maxim. Plan.* (lib. II, 929 seqq.) De eo, quod interdum, ut apud Naz. orat. 38, p. 486 ; orat. 13, p. 211, ed. vet., loco τῆς πατρότητος ponitur ἀγεννησία ; vide L. Allat.

Etherianus (l. I, c. 8. p. 1204), tres proprietates [226] immobiles sunt: paternitas, filiatio, processio; secundum quas solas tres personæ, Pater scil. et Filius et Spiritus sanctus *insigniuntur*. » Sane cum Græci nonnisi tres personas in Trinitate agnoscant, etiam tria solum admittere possunt idiomata constituentia, quæ notant tres relationes subsistentes ab invicem realiter distinctas (Thomas q. 30, a. 2); proprietates enim personales sunt idem cum personis ea ratione, qua abstractum est idem cum concreto (ib. q. 40. a. 1, ad 1). Hæc tria characteristica personarum idiomata immota prorsus manere omnes consentiunt (37). Post hæc recensentur diacriticæ et non constituentes proprietates: innascibilitas, quæ relationis est expers et ad unum Patrem spectat, et προβολὴ sive spiratio activa a passiva seu ἐκπορεύσει secernenda. Quæ notæ diacriticæ cum tribus illis hypostaticis notis quinque notiones (ἐννοίας, γνωρίσματα) efficiunt, quas Damascenus (*De fide orth.* I, 9-11) jam satis novit. Triplicis generis hinc secernuntur ἰδιώματα: ὑποστατικὰ primum, deinde σχετικὰ, tertio συστατικά. Ratio objectiva, qua persona designatur et ab alia dignoscitur, est notio seu ἰδίωμα συστατικόν; tales notiones igitur sunt paternitas, filiatio, processio, innascibilitas et activa spiratio. Duæ posteriores non constituunt personam; ideo dicuntur tantum notiones personarum, non autem personales; hoc vero inter se differunt, quod activa spiratio etiam relatio est seu ἰδίωμα σχετικὸν, innascibilitas vero, quæ nil aliud dicit, nisi Patrem non esse ab alio, nulla est relatio, ideoque mera et pura notio vocatur. Habemus ergo quinque notiones, ex quibus quatuor sunt relationes, tres notæ constituentes. (Cf. Thom. q. 32. a. 3.) Ex his jam patet [227] activam spirationem non esse hypostaticum Patris idioma, esse vero relationem, cum σχέσιν dicat ad spiritum; patet quoque eam nullam habere oppositionem relativam ad paternitatem, neque ad filiationem. Si constitutiva foret Patris nota, cum paternitate identificaretur, et Spiritus sanctus esset Filius; si vero constitutiva non est, aliunde Photiani ostendant oportet, eam uni Patri esse tribuendam. Si ad Græcos doctores nos convertimus, ii dum Patris peculiares characteres describunt, nonnisi de paternitate et de innascibilitate loquuntur. Ita Basilius has duas solum notas adducit (38), non addit τὴν προβολὴν ut Patri propriam. Id de omnibus Græcis Patribus dici debet, qui in illa duplici nota immorantur nec unquam spiratricem vim ut ἰδίωμα ὑποστατικὸν Patris efferunt. (Cf. Petav. *De Trin.* III, 1 seq.; VII, 10, n. 19 seq.) Vocatur quidem Pater γεννήτωρ καὶ προβολεὺς (ex. gr. apud Naz. orat. 33, p. 562, ed. vet.), sed hoc liquido ostenditur eum, non quatenus est Pater, adeoque non constitutiva sua proprietate, spirare Spiritum; sed nunquam ἡ προβολὴ iis adjungitur notis, quæ uni ipsi conveniunt, quas, ut Basilius ait, μόνος αὐτὸς ἔχει; sed nunquam ratione τοῦ προβόλεως, ut a Spiritu, sic a Filio distinctus apparet.

6. Hæc rursum ex Filii proprietate confirmantur quæ nil per se habet, quod Filium ab activa spiratione excludat. Scite Hugo Etherianus (l. III, c. 2, p. 1238 G.): « Si paternitas non excludit Spiritum a Patre ratione causæ seu principii, neque nascibilitas excludit eumdem Spiritum a Filio secundum eamdem rationem. » Imo dum Patres Filium *Unigenitum* Μονογενῆ nominatum in Bibliis vident et ita hoc [228] nomen explicant, ut ipse sit *solus qui ex solo sit Patre*, μόνος ἐκ μόνου (39), manifeste Spiritum non esse a solo Patre tradunt ac mirum in modum Latinæ Ecclesiæ fidei suffragantur. Si Filius est *solus* de solo Patre, ergo Spiritus non est de solo Patre; porro alia persona non suppetit, de qua sit simul, nisi Filius. Unde recte Ratramnus (l. II, c. 6. p. 270. ed. Migne): « Dicatur, quod nostri dixere majores: Filius ex Patre natus, *solus de solo*, ac per hoc Unigenitus, Spiritus vero sanctus de Patre quidem procedens, sed *non de solo solus*, quoniam procedit et a Filio, ne *duos filios* videamur prædicare, processionem Spiritus si de Patre solummodo confiteamur. » Sane si Filio est *proprium*, ut sit de Patre solo, jam proprium Filii migrat in Spiritum, si sit et ipse de solo Patre, duoque dicentur Filii. » Et rursum (l. III, c. 5. p. 295) ex Fulgentio idem auctor: « Commune quidem inest tribus personis unius naturæ consubstantialitas, proprium vero singulis, quod Pater solus genuit, Filius solus natus de Patre solo, Spiritus sanctus quod de Patre Filioque procedit... Quod (postremum) si negare contendunt, dicant, quid ei (Sp.) sit proprium. Nam *processio* (40) de Patre communis est etiam Filio; quoniam omne quod nascitur, procedit etiam; ergo

Vindic. syn. Ephes. c. 66, p. 460 seq. Interdum alia vocabula idem exprimentia adhibentur, ut apud Basil. ep. 236, n. 6 : Πατρότης, υἱότης, ἁγιασμός.

(37) De his valet quod ait Naz. *Orat. in Epiphan.* Τὸ ἴδιον ἑκάστου ἀκοινώτητόν ἐστιν· ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν ἦν ἰδίωμα, εἰ μετέπιπτε καὶ μετεφέρετο πρὸς ἕτερον, quod uberius exponit Joan. Theol. sess. 18 Flor. (Hard. IX, 201).

(38) Basil. *Ep. de diff. us. et hppost.* 38 : Ὁ δὲ ἐπὶ πάντων θεὸς ἐξαίρετόν τι γνώρισμα τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως τὸ Πατὴρ εἶναι καὶ ἐκ μηδημιᾶς αἰτίας ὑποστῆναι μόνος ἔχει καὶ διὰ τούτου πάλιν τοῦ σημείου καὶ αὐτὸς ἰδιαζόντος ἐπιγινώσκεται.

(39) Id jam legitur in Gregorii Thaumaturgi Confess. apud Greg. Nyssen. Opp. III, 546 (cf. C. Passaglia Comment. theol. *De Trinit.* Romæ 1851, parte II, p. 31 35), rursum ap. Nyssen. ad Ablab. p. 459. *Contra Eunom* l. I, p. 78; Epiphan. hær. 73, p. 382. Basilii verba in ep. cit. Μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας adducit quoque Niceph. Blemmida (*G. O.* I, 11). Cf. præterea Georg. Metoch. *Contra Maxim. Planud.* (ib. II, 952 seq. 1057 seq.) Greg. Patr. (ib. I. 425, 426, 463.)

(40) Notum est dupliciter processionis nomen adhiberi. Cf. S. Thom. p. 1, q. 36, a. 2, corp. in fine et Joan. Theol. sess. 18 conc. Flor. (Hard. IX, p. 192, 193.)

secundum doctoris hujus (Fulg.) sententiam proprium est Spiritus sancti quod de Patre Filioque [229] procedit, quod nec Patri nec Filio cernitur commune. » Tantum ergo abest, ut hypostaticæ Patris et Filii notæ Filium a spiratione activa excludant, ut ei eamdem inesse ostendant. Neque vero processio per se vetat, ne et ex Filio dicatur Spiritus ; imo vix ulla aptior res esse videtur ad declarandam differentiam inter generationem et processionem, quam quod illa fiat e solo Patre, hæc vero e Patre una cum Filio ; Patres, licet de custodienda monarchia maxime solliciti primas partes tribuant personæ Patris, tamen Spiritum sanctum *immediate* conjungi Filio sæpissime docent. Hinc si Pater μόνος αἴτιος dicitur, sola causa, nonnisi ut suprema causa, fontalis et originalis, ut ἀρχικὸν αἴτιον, ut αἰτία προκαταρκτικὴ consideratur, ut Beccus ex Damasceno notat (orat. 2 *De injusta depos.* c. 20; *G. O.* II, 68) atque quoad Maximi verba (ep. ad Marinum) Bessarion (41) rursum inculcat. Præclare idem *Beccus* (*De una. Eccl.* c. 50 *G. O.* I. 183) Phurnæ objicienti : « Si Spiritus sanctus ex Patre et ex Filio procedit, proprietas Patris dimota est » ita occurrit : « Asserentes (Itali Spiritum esse et ex Filio, si veluti *ex proprio absque Patre fonte* dicerent eum esse, tum paternæ proprietatis dimotionem inferrent, *sine principio* fontem Spiritus et Filium ut et Patrem decernentes (42), si vero cum dicunt ex Filio Spiritum esse, magnum Basilium proferunt affirmantem : « Quod a Filio dicitur esse, ad primam causam relationem habet, nullam suspicionem dimotionis paternæ proprietatis relinquunt. » Audiatur demum [230] et Nicephorus Blemmida, qui (orat. 1, c. 18 ; *G. O.* I, 23, 24) ita disserit : « Etenim si Pater generat Filium, a nullo id accipiens, et Filius habet Spiritum, eum a Patre naturaliter accipiens, non genitum, sed per eumdem procedentem ex Patre, prorsus non intelligo, quamnam paternam proprietatem habiturum autumant Filium. Et quomodo Dei-genitorem Patrem indigitant ? Si quod Deum generat Filium, vere hoc est paternæ hypostaseos præcipuum. At Filius non Deum-generans est, cum Filium non generet. Si vero generare et producere, et utraque in unum colligantes, hac ratione Deum A generantem Patrem appellant, ecce et Dei fœtus (genitus) est Spiritus, et quanam ratione unigenitus Filius erit (43). »

7. Cæterum dum Photius hoc effatum : Spirare est hypostatica Patris proprietas, tanquam principium demonstrationis assumit, *petitionis principii* reus efficitur, cum idem plane sit illud pronuntiare et processionem Spiritus ex solo Patre affirmare. Subtiliores hac de re agitantur apud theologos quæstiones, quæ in præsentia ad rem nostram non spectant. En tamen hic proponere juvat, quæ ad quæstionem, [231] quibusnam proprietatibus constituantur divinæ personæ, H. Kilber (*Tract. de Deo trino* in Theol. Wirceb. Disp. 6, c. 1, art. 3, n. 381 seq.) fusius disputat eaque per summa capita B recensere. Persona constat, ut Joannes Theol. sess. 19 Flor. arguit, ex essentia et proprietate (τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῆς οὐσία καὶ τοῦ ἰδιώματος ὑφίσταται). Quæritur ergo, quænam hæc proprietates sint, quæ cum natura hanc constitutionem perficiunt ; idque duplici potissimum sensu : primo : num sint aliquid *absolutum*, an vero quid *relativum*, et hic omnes fere unanimiter posterius admittunt, quod solum recte dici potest ; secundo : sub quanam *formalitate* aut consideratione proprietas relativa constituat rationem personæ in divinis. Ut res plane intelligatur, notandum est : 1. Eadem proprietas potest esse hypostatica, relativa et nationalis ; sicut revera paternitas, filiatio et spiratio passiva sunt in hoc triplici ordine. 2. Proprietas C eadem spectari potest secundum *esse in*, sive quod dicit *absolute*, et præcise ad naturam divinam, cui per identitatem est immanens ; et secundum *esse ad*, sive quod dicit *relative*, et ad terminum vel principium, cui opponitur. His aliisque ad quæstionis intelligentiam prænotatis jam docet laudatus Theologus : I.) Personas divinas non constitui formaliter per proprietates sub ratione formalitatis *absolutæ et secundum esse in*, sed sub ratione formalitatis *relativæ et secundum esse ad* acceptas, quia, ut docet Aug. *De Trin.* V. 5, 8, quidquid ad se, et non aliud dicitur, ad substantiam pertinet, ideoque non ut ratio personæ formaliter constitutiva haberi potest ; II.) Personas divinas formaliter constitui D *per proprietates relativas, prout hæ dicunt relationem*,

(41) Bessarion c. 20. *Contra Marci Ephes.* syllog. 37 (cod. Mon. 27 f, 254 a) : Αἰτίαν γὰρ μὴ εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος καὶ αὐτοὶ φαίημεν ἄν, τὴν αἰτίαν στενώτερον κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν φωνὴν ἐκλαμβάνοντες, ἢ παρ' αὐτοῖς ἀεὶ τὴν ἀρχοειδῆ αἰτίαν σημαίνει.

(42) Beccus l. c. Οἱ γὰρ λέγοντες τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, εἰ μὲν ὡς ἐξ ἰδίας παρὰ τὸν Πατέρα πηγῆς ἔλεγον ὑπάρχειν αὐτὸ ἐμελλον ἄν ἐμφαίνειν τῆς πατρικῆς ἰδιότητος μετακίνησιν, ἄναρχον πηγὴν τοῦ Πνεύματος καὶ τὸν Υἱὸν ὡς τὸν Πατέρα δοξάζοντες.

(43) Εἰ γὰρ ὁ Πατὴρ γεννᾷ τὸν Υἱὸν μὴ ἔκ τινος τοῦτο λαβὼν, ὁ δὲ Υἱὸς ἔχει τὸ Πνεῦμα λαβὼν αὐτὸ φυσικῶς παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐ γεννώμενον ἀλλ' ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐκ οἶδα, ποῖον ἐντεῦθεν ἰδίωμα πατρικὸν ἔξειν φάσκουσι τὸν Υἱόν· πῶς δὲ καὶ θεογόνον τὸν Πατέρα κατονομάζουσιν ; εἰ μὲν ὅτι Θεὸν γεννᾷ τὸν Υἱὸν, ἀληθῶς τοῦτο τῆς πατρικῆς ἐξαίρετον ὑποστάσεως· ὁ δὲ Υἱὸς οὐ θεογόνος. Υἱὸν μὴ γεννῶν· εἰ δὲ τὸ γεννᾷν καὶ προβάλλειν καὶ ἄμφω συνάγοντες εἰς ταὐτὸν θεογόνον οὕτω τὸν Πατέρα φασὶν, ἰδοὺ Θεοῦ γόνος καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ πῶς μονογενὴς Υἱός ; Notandum tamen subtilius et plenius quæstionem, cur progressio Verbi *generatio* sit, non item processio Spiritus sancti, a theologis ita dirimi, ut plerique dicant rationem in eo esse, « quod actio prior sit *perfecte assimilativa* termini cum principio et Verbum secundum esse personale sit similitudo perfecta, seu imago Patris qualis actio et imago non habeatur respectu Spiritus sancti. » Ita H. Kilber Theol. Wirceb. disp. 6, n. 376. Cf. Thom. *Sum.* 1, q. 27. a. 4. in corp.

non autem ut originem formalem exprimunt (44), quia forma constituens[232] personam concepi debet ut aliquid personæ intrinsecum, fixum et permanenter exsistens, quod ipsa perseitas æque ac subsistentiæ ratio videtur exigere, nihil vero ejusmodi in conceptu formalis originis apparet; deinde quia origines utpote actiones, quæ suppositorum sunt, non constituunt supposita producentia sed secundum nostrum intelligendi modum supponunt. « Speciatim de *paternitate*. Hæc enim in divinis ut relatio transcendentalis ab actione ipsa non constituitur, et ut principium quo proximum generationis ante originem præsupponitur et ut subsistens forma antecedit terminum ejusque productionem. De *spiratione* autem *activa* cum constet, ne hanc quidem constituere Patrem, aut Filium, sed secundum rationem supponere jam constitutos per paternitatem ac filiationem; multo minus origo vel actio spirativa tanquam illarum personarum forma constitutiva cogitari poterit. Quod attinet ad personas productas, hæ in conceptu formali universim dicunt rationem termini et producti, speciatim vero rationem vel Verbi vel Spiritus subsistentis; sed certum est, viam ad terminum, productionem in fieri, actionem dictionis aut amoris adhuc quasi fluentem *anteire, non constituere* terminum ipsum, productum completum, et Verbum ac Spiritum perfectum. » Denique observat (n. 386) : « Quanquam ex dictis omnis proprietas hypostatica sit relativa, tamen *nec omnis relativa nec omnis notionalis proprietas est hypostatica*. Cum enim hæc per modum determinantis ad esse personale, proprium ac incommunicabile, concurrere debeat; illius ratio et formalitas *nec innascibilitati nec spirationi activæ congruit*. Non innascibilitati, quia juxta Aug. *De Trin.* v, 6. *Nec ideo quisque pater, quia ingenitus, nec ingenitus ideo quia pater;* adeoque ab innascibilitate pater in esse patris ac personæ nec determinatur nec constituitur. Neque etiam spirationi activæ. Quamvis enim hæc propria sit Patri et Filio, tamen nec illum in esse Patris, nec hunc in esse Filii [233] determinat; alioquin, cum utrique sit communis, Pater esset Filius et vicissim Filio paternitas conveniret. Unde habet se respectu utriusque, sicut essentia, commune pluribus et determinabile; dumque constituit Patrem et Filium in esse spiratoris distincti a Spiritu sancto, illis suppositis in sua persona jam constitutis concipitur supervenire hæc relatio, tanquam perficiens explicitam eorum distinctionem. » Sed ad præsentem tractationem sufficit simplex hæc demonstratio :

A Quælibet persona nonnisi unam constitutivam proprietatem habere potest, quia constitutivæ proprietates realiter idem sunt ac personæ subsistentes et cum his identificantur (45); unde Pater, si duas haberet ejusmodi proprietates, non una persona esset, sed duæ. Proinde Pater non simul paternitate et spiratione constituitur, sed aut paternitate aut spiratione. Sed Pater paternitate manifeste constituitur : Pater dicitur et est quia generat Filium; et ante Spiritum concipitur Filius, ante spirationem generatio; universa denique traditio paternitatem ut constitutivam Patris tesseram spectavit, ut supra (§ 5) ostensum est. Jam vero si spiratio Patrem non constituit, neque rationi Filii ullo modo opponitur, ea non Patris est propria, sed B Patri Filioque communis (46). Uberius id evolventem Bessarionem art. seq. § 13, adducemus.

8. Sequitur tertium effatum : *Pater est principium eorum quæ ex ipso sunt non ratione naturæ, sed ratione personæ* (c. 15), quod apud Photii asseclas, ut Beccus advertit (in [234] Camat. *G. O.* II, 291), in axioma transiit. Lex hoc arguit contra Beccum Georgius Cyprius (apud Becc. in tom. Cypr. *G. O.* II, 158 seq. 236, 237). Viderunt orthodoxi satis acute, non simpliciter illud negari posse, habere tamen apud Photium pravum quemdam sensum minime tolerandum. Hinc laudatus Byzantinorum patriarcha adversario quidem concedit (l. c. c. 11, p. 237), Patrem non ratione naturæ, sed ratione personæ esse causam eorum quæ ex ipso; sed ibi cum Photianis C naturæ respectum prorsus excludi naturamque ab hypostasi separari vetat; meliusque ex Patribus dici propugnat (c. 15, p. 246) tum λόγῳ τῆς ὑποστάσεως tum λόγῳ τῆς φύσεως principium esse Patrem. Certum est essentiam ab hypostasi nonnisi ratione differre, neque οὐσίαν ἀνυπόστατον neque ὑπόστασιν ἀνούσιον cogitari posse, ut Thomas (p. 1, q. 39, a. 1) et Petavius (*De Trin.* VII, 15, 13 seq.) declarant. Id nec ipsi schismatici prorsus diffitentur; id Gregorius Cyprius (apud Becc. l. 1 *Const.* c. 5, 6; in tom. Cypr. orat. 2, c. 5; *G. O.* II, 156-158, 258) concedit (47). Hinc Georgius Trapezuntius ad Jo. Cubocl. c. 11 (*G. O.* I, 491 seq.) : « Quomodo concipies hypostasin, si in essentia ipsam non con- D sideraveris? Essentiam enim et naturam absque hypostasi universalio ri quodam modo intelligere possumus; quare et nonnullis visum est, eam universe subsistere. At enim hypostasim concipere et enuntiare non simul considerata aut concepta essentia modis omnibus fieri nequit. Ideo et cum ingenitum et procedens hypostaticas proprietates

(44) Cf. Bessarion *Resp. ad Marc. Eph.* c. 18 (Cod. Mon. 27 f. 230 a.) : Πρώτως καὶ κυρίως αἱ ἀναφοραὶ ὑφιστῶσι, καὶ διακρίνουσι, ἑπομένως δὲ καὶ αἱ πρόοδοι, καθόσον ταὐτόν εἶσι πράγματι ταῖς ἀναφοραῖς.

(45) Bessarion *Resp. ad Marc. Eph.* cod. Mon. 27, f. 229 b. Αὐτὰ τὰ θεῖα πρόσωπα ὑποστάντα αἱ ὑποστατικαί εἰσιν ἰδιότητες. Vide Thom. § 5, citatum.

(46) Ibid. f. 229 a. Ἐπεὶ γὰρ ἕκαστον πρόσωπον ἑνί τινι μόνον ἰδιώματι συνίσταται, ἢ τῇ τοῦ γεννᾷν ἢ τῇ τοῦ προβάλλειν ἰδιότητι συνίστασθαι τὸν Πατέρα ἀνάγκη· ἀλλὰ Πατὴρ διὰ τὸ γεννᾷν λέγεται καὶ ἔστιν. Ὥστε οὐ τὸ προβάλλειν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ· μὴ ὂν δὲ ἴδιον τοῦ Πατρὸς μόνου μηδὲ συστατικὸν καὶ τῷ Υἱῷ ἐστι κοινόν.

(47) Sic et Marcus Ephes. syllog.; Cod. Mon. 27 f. 222 b.

dicimus, essentiam intelligimus, quæ in speciali ingeniti, geniti et procedentis hypostasi consideratur. Neque enim in nudas proprietates credimus, neque eas essentias segregare, sed circa essentiam segregari confitemur (48). » Similiter Beccus, l. I, *Ad Const.* c. 8 [235] (*G. O.* II, 160 seq) rem exponit et concordanter reliqui tradunt : quod si Spiritus est ex Patris hypostasi, est simul ex ejus essentia.

9. Priusquam vero uberius Photii effatum discutiatur, connexum cum his plurimorum Græcorum effugium considerandum est, quo ad elidendos suorum Patrum textus sibi contrarios eorum tamen verbis coacti concedunt, Spiritum sanctum esse *ex essentia Filii*, sed ex *hypostasi Filii* esse pertinaciter negant (49). Sed id irrito conatu fieri cordati theologi demonstrant. Ac primo exinde, quod, ut diximus, hypostasis ab essentia et essentia ab hypostasi reipsa separari nequit. « Qui ex natura et essentia Filii, ait Georgius Trapezuntius (*De una S. Eccl.* c. 5; *G. O.* I, 543, 544, asserit Paracletum procedere, ex ipsa hypostasi Filii asserit. Haud enim fas est, hypostases nudas absque natura (ὑπόστάσεις ψιλὰς χωρὶς φύσεως) concipere, neque naturam sine hypostasi φύσιν ἀνυπόστατον), absolute in omnibus et in Deo ipso. » Et rursum alibi (ad Joan. Cubocl. c. 11; ib. p. 490, 491) : « Quidquid generatur proceditque in exsistentiam, [236] aut est ex hypostasi tantum qua hypostasis est, aut ex essentia et natura tantum, et absque hypostasi considerata, aut ex utraque, ex natura scil. vel essentia, quæ in hypostasi est et in hypostasi concipitur. Secundum neque Græci ipsi dixerint ; namque absurdum, ut videtur, existimant, quod inde sequitur ; ejusdem siquidem naturæ Trinitas confunderetur, adeo ut ex tribus unumquodque, et ex se ipso et ex aliis esset; proptereaque ex hypostasi, qua hypostasis est, (ἥ ὑπόστασις) existimant esse procedens et generatum. Heu vesaniam ! Etenim si hypostasis, qua hypostasis est, generat atque producit, erit ex hypostasi hypostasis secundum idem (κατ' αὐτό), et sic non erunt hæc naturæ, sed hypostasis.... Sancti vero tradunt : Sicut Filius ἐκ τῆς ἐνυποστάτου φύσεως τοῦ Πατρὸς καὶ οὐσίας genitus exsistens ideo generanti Filius et consubstantialis Genitori est : ita Spiritus sanctus ἐν τῆς ἐνυποστάτου τοῦ Πατρὸς φύσεως διὰ τῆς ἐνυποστάτου τοῦ Υἱοῦ οὐσίας processionis modo habens esse ideo Patri et Filio consubstantialis est (50) (p. 493). Cf. Maxim. Chrysoberg. *De proc. Spirit. sanct.* c. 5. (*G. O.* II, 1086.) Præterea sane erat, cur contra Eunomianos ac Macedonianos Patres inculcarent, Spiritum sanctum esse *ex essentia* Patris et Filii ; videlicet ne creatura putaretur, ut consubstantialitas cum Patre et Filio ostenderetur ; ut non ex mera voluntate originem habens appareret ; ex Filii hypostasi eum prodire ac per Filium esse illi ultro concesserunt. Rem luculenter tractant J. Beccus, *O. l, De una. Eccl.* c. 29 seq. (*G. O.* I, 144, 150 seq.) et Georg. Trapezuntius (ib. p. 546, 547), qui advertit, merito in Patrum scriptis inculcari, φύσει Filium ex Patre esse et κατὰ φύσιν Spiritum [237] ex Patre et Filio, ut ostendatur, ὡς οὐχ ἡ βούλησις αἰτία, ἀλλ' ἡ φυσικὴ δύναμις ἐνοῦσα ἄλλῳ μὲν τρόπῳ μόνῳ τῷ Πατρὶ, τῷ κατὰ γέννησιν, ἄλλῳ δὲ Πατρὶ ὁμοῦ καὶ Υἱῷ τῷ κατ' ἐκπόρευσιν. Deinde tertio ostendunt theologi, propositionem ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ esse Spiritum, non eo pertinere nec unice nec principaliter, ut consubstantialis Filio declaretur. Nam, ut recte disputat Beccus ep. ad Agallian. (*G. O.* I, 360 seq.), differunt omnino hæ propositiones : Paulus est ejusdem naturæ cum Petro, et Paulus est ex Petri essentia ; posterior dicit Pauli parentem Petrum, prior non item. Duo angeli, duæ animæ sibi sunt consubstantiales ; neque tamen unus angelus ex essentia alterius angeli vel anima ex essentia alterius animæ esse dici vel cogitari potest. Accedit, quod si ita res se haberet, et Filius ex essentia Spiritus, et Pater ex essentia Filii esse dicendus foret, quod nemo tamen admittit. Rursum ex Patribus iisdem patet, penes eos idem esse dicere ex Filio, ex persona Filii, ex essentia Filii; hæc sæpenumero tum conjunguntur tum convertuntur (51). Postremo perspicuum est, Filium esse ex Patris essentia et simul ex Patris persona, modo illud modo hoc pronuntiari, utrumque etiam simul ; idem proinde dicendum, si Spiritum ex essentia Filii esse audimus. Cf. Beccum *De una Eccl.* c. 29 seq.

(48) Οὐσίαν μὲν γὰρ καὶ φύσιν χωρὶς ὑποστάσεως καθολικώτερον νοεῖν δυνατόν· διὸ καὶ δοκεῖ τισι καθόλου ὑρίστασθαι· ὑπόστασιν δὲ νοῆσαί τε καὶ εἰπεῖν μὴ συννοουμένης ἥ καὶ προνοουμένης τῆς οὐσίας τε καὶ τῆς φύσεως πάντη ἀδύνατον. Διὸ καὶ ὅταν τὸ ἀγέννητον καὶ ἐκπορευτὸν ὑποστατικὰς ἰδιότητας λέγωμεν, τὴν ἐν ἰδικῇ ὑποστάσει θεωρουμένην οὐσίαν νοοῦμεν. Οὐ γὰρ εἰς ψιλὰς ἰδιότητας πιστεύομεν, οὐδὲν οὐσίας ἀφορίζειν ταῦτα, ἀλλὰ περὶ οὐσίαν ἀφορίζεσθαι ὁμολογοῦμεν.

(49) Photius ep. ad Zachar. Armenorum Cathol. (Lat. apud Mai *Spicil. Rom.* X, II, p. 456) hæc habet : « Spiritus sanctus Patrem Filiumque glorificat, quippe qui *de illorum substantia* accipiens creaturas innovat. » Fortasse hoc dictum eodem modo quo posteriores Græci intellexit ; probabile est eum ad Armenos scribentem, qui hoc in dogmate cum Romana Ecclesia sentiebant (*Vide* Tschamtschean *Hist. Armen.* III, p. 234 et Avedichiam *Sopra la processione dello Spirito santo*, Venezia 1824), callide hac expressione suum de Spiritu sancto placitum occuluisse et obvelasse, ne ad unionem cum Ecclesia Constantinopolitana sollicitatos hæreseos manifestatione deterreret.

(50) Sic Georgius Cyprius, Demetrius Crysolaras aliique apud Beccum l. I, ad Const. et orat. 2 in tom. Cyprii (*G. O.* II, 150 seq. 254) et Allatium *Contra Hotting.* p. 331, et Marcus Ephesius in conc. Florent. sess. 18 et 19. (Har. IX, 208, 209).

(51) Sic v. g. Cyrillus lib. II, *Thes.* (ap. Niceph. Blem. orat. 2, c. 6. Cf. Beccum epigr. I, *G. O.* I, 47; II, 528, 529) : Ἀνάγκη γὰρ τὸ Πνεῦμα τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν τοῦ Υἱοῦ· ὡς γὰρ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχον καὶ ἐπὶ τὴν κτίσιν παρ' αὐτοῦ πεμπόμενον τὸν ἐγκαινισμὸν ἐργάζεται.

64; orat. 2, in tom. Cypr. c. 4 seq. tota epigraphe 12 (*G. O.* I, 144 seq., 208 seq., II, 257 seq., 624 seq.) Allatium *Enchir.* c. δ'. p. ιη' seq. Jo. Theol. in conc. Flor. sess. 19 (Hard. IX, p. 217 et sæpe). Disputarat Georgius Cyprius (apud Beccum *G. O.* II, 233, 234, 256) hunc in modum : Communis [238] essentia non est causa hypostaseos, cum neque generet neque producat unquam, verum essentia cum proprietatibus (ἡ μετ' ἰδιωμάτων οὐσία), quæ ipsam hypostasin notat. Porro Beccus id libenter admittit ; verum petit, an solus Pater essentia cum proprietate habendus sit ; id si affirmetur universim, pugnam cum Patrum doctrina esse apertam ; si vero producendi proprietas uni Patri vindicetur, gratis hoc omnino supponi ac sine ullo testimonio traditionis (cf. § 5 seq.). Præterea, arguit, dum conceditur Spiritum esse ex essentia Filii, ut ex essentia Patris, essentia vero Patris cum proprietate hic intelligitur, etiam essentia Filii μετ' ἰδιώματος cogitari debet, quæ est hypostasis, ut ait ipse adversarius. Neque dicendum, alio sensu dici ἐξ οὐσίας τοῦ Πατρὸς, alio ἐξ οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, hocque posterius ad unitatem essentiæ referendum ; sic enim et Spiritus ex suamet essentia esse dicendus foret (orat. 1, in tom. Cypr. c. 11, l. c. 235, 236. Cf. orat. 2, c. 2, p. 255). Rem usiversam acu tetigisse videtur card. Bessarion, dum scribit epist. ad Alex. Lasc. c. 7 (Hard. IX, 1063, 1064 : « In sancta Trinitate, quod ex substantia alicujus est, ex persona quoque ejus sit necesse est,... » cum substantia et persona *realiter* unum sint et nonnisi ratione distinguantur ; secus forent uti tres personæ, ita et tres essentiæ. *Distinctio hypostasis et naturæ rationis est, unitas vero realis ;* contra in nobis hominibus est. Nam in nobis unitas quidem naturæ cum cujusque persona rationis, distinctio vero realis est ; alia namque res est humanitas ipsa, alia hujus personæ individuatio. Quare quemadmodum sumus multæ personæ, ita etiam multi homines. Quo fit, *ut quod sit ex natura alicujus hominum, non necessario etiam sit ex ejus persona. In sancta vero Trinitate e converso est... Unitas essentiæ et personæ est realis, distinctio vero rationis.* (Cf. Jo. Theol. sess. 19 Flor. : Hard. IX, 224, 225.) Quatre *quod ex essentia alicujus personarum est, ex persona quoque ejus necesse est esse.* Si [239] igitur Spiritus ex natura et essentia Filii est, ut in plerisque locis tum alii doctores, tum vel maxime Cyrillus probat, ex persona quoque ejus est. At nostri dicunt : Ideo hæc dicuntur a doctoribus, ut consubstantialitas eorum comprobetur et ut ostendatur Spiritus ejusdem esse substantiæ cum Filio. Hoc autem quanto verius est, tanto magis pro Latinis facit. Tunc enim magis ejusdem substantiæ Spiritus cum Patre et Filio est, cum ex eorum substantia personisque eorum prodeat, hoc est procedat... Nam si hoc *solum* consubstantialitatem significaret, ut nostri putant, diceretur etiam Pater ex substantia Filii et Spiritus sancti vel Filius ex substantia Spiritus ; sed hoc nec ausus est nec audebit aliquis dicere. Præterea cum essentia nec generet nec spiret, secundum theologos, item etiam secundum philosophos (et ipsi enim ubique dicunt operationes individuorum esse, non universalium et generum. Me enim *non homo simpliciter sed quidam homo* genuit) si igitur *operationes individuorum*, non universalium *sunt*, nec substantiæ simpliciter, quid aliud intelligendum est, cum essentiam Filii audimus et ex ea Spiritum prodire, nisi divinam ejus personam ? Amplius : nec hoc nos lateat, quod qui hæc dicebant sancti doctores, contra Arianos et Eunomianos se opponentes hæc dicebant, qui Filium ex Patre, Spiritum ex (Patre et) Filio asserentes ex substantia tamen eorum esse negabant, cum dicerent, Filium, etsi ex Patre, non tamen ex ejus essentia sive natura, sed voluntate natum fuisse, Spiritum vero ipsum etiam ex Filio, non tamen essentialiter, sive naturaliter, sed voluntarie. Quare Filium minorem Patre et alterius substantiæ asserebant tresque in divinitate ponebant essentias. Patres igitur opinionem eorum tanquam falsam refellentes, non ex Filio solum, sed etiam ex ejus substantia conabantur Spiritum sanctum esse probare, similiter Filium non ex Patre solum, verum etiam ex ejus essentia. [240] Considera ergo, quomodo ad hoc, quod hæretici dicebant, *ex voluntate, non ex essentia Filii* Spiritum esse, se opponebant ; doctores, ex essentia Filii illum esse asseverantes ; ad hoc autem, quod illi dicebant ex Filio, esse, nullus contradixit ; nec dixit non esse illum ex Filio, tanquam et ipsi hoc sentientes (cf. II, § 7), et dicentes, esse ex essentia Filii, idem et ipsi intelligentes ; ac si dicerent, *ex essentia et persona ejus*, et nos hoc idem dicentes. »

40. Natum ergo est : Si Spiritus est ex essentia Filii, est quoque ex ejus persona. Sed non minus ex dictis (§§ 8. 9) ratum est : Si Spiritus est ex hypostasi Patris, quoque ex ejus essentia. Sed essentia Patris jam Filio communicata intelligitur, dum processio Spiritus sancti concipitur, Pater et Filius in sua quisque persona constitutus jam supponitur, dum de illa processione sermo habetur. Hinc suscitata a Photio quæstio, quanam ratione sit Pater principium Filii et Spiritus sancti, opportuna suggerit Latinis argumenta. Quodsi dicatur Spiritus ex Patre *ut Patre* procedere, jam Spiritus dicetur filius ac Filii prærogativa destruetur ; quodsi dicatur procedere ex Patre *quatenus est Deus* vel *quatenus est spirator*, cum hic nulla relativa oppositio habeatur ad Filium, Filius nequit excludi. Ratiocinatur Theologi : Spiritus sanctus procedi ex Patre aut quatenus est *Pater* aut quatenus est *Deus*. Si prius, Spiritus sanctus necessario erit Filius, quod contra revelationem : si posterius, tum procedit etiam ex Filio ; quia nullum signum concipi potest, quo Pater sit Deus, quo Filius non æque sit Deus. Proinde aut duo Filii in Trinitate subverso personarum discrimine admittendi, aut processio Spi-

ritus sancti etiam a Filio rata est, Priorem argumenti partem ita effert Niceph. Blemmida (orat. *De proc. Spirit. sancti*, c. 22; *G. O.* I. 28); Εἰ Πατὴρ τοῦ Πνεύματος ὁ Θεὸς, ἐξ ἀνάγκης τὸ Πνεῦμα Υἱὸς· ὁ Πατὴρ γὰρ κυρίως Υἱοῦ Πατήρ· καὶ πῶς ὁ Λόγος μονογενὴς, εἰ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱός; Alteram sic evolvit Ratramnus [241] (l. III, c. 6, p. 297, 298) Athanasii doctrinæ insistens : « Testatur et Spiritum ejusdem substantiæ fore, cujus sit et Filius, quoniam exsistat *de unita Deitate Patris et Filii:* quod dicens liquido monstrat; quod procedat ab utroque; *cum* enim *sit Deitas Patris et Filii sic unita, aut nullam differentiam recipere possit, non potest procedere Spiritus de Deitate Patris, nisi procedat et de Filii*, quemadmodum nec de Filii Deitate, nisi procedat etiam de Patris; alioquin unita Deitas Patris et Filii non erit jam indifferens, si procedat Spiritus de Deitate Patris, et non pariter procedat de Deitate Filii; ac per hoc jam non erit unita, quod est impium et Arianum. » Confirmat dicta *Hugo Etherianus* (l. I, c. 8. p. 1203) ita scribens : « Si Spiritus non ut genitum ex Patre progreditur, Pater non emittit (προβάλλει) Spiritum ut genitor; nam si in eo qui (quod) genitor Spiritum Pater emitteret, Spiritus ex Patre ut genitum prodiret; at vero non est Spiritus ex Patre ut genitum; non enim duos filios, sed unum solum Pater habere creditur; manifestum ergo, quod *non ut genitor* Spiritum Pater emittit. Amplius : Pater cum Spiritus emissor sit, aut in eo quo differt a Filio, ipsum emittit, aut secundum id, quo non differt. At in eo quo differt non emittit; nam in eo *quod Pater*, non emittit Spiritum, in quo solo a Filio differt. » Differt Pater a Filio nonnisi innascibilitate et paternitate (§ 5), quarum notionum prior nullam relationem nullumque respectum habet ad Spiritus processionem, posterior terminum talis originis ac principiatum ostenderet esse Filium; unde Pater nonnisi ex eo spirat, in quo a Filio non differt; et tunc spiratio activa est Patri Filioque communis. « Aperte datur intelligi, » ait Etherianus, « quod non in eo quo differt Pater a Filio, emittit spiritum sanctum, sed in eo quo communicat. » Et rursum (c. 15. p. 1209): Secundum quod (Pater) potest gignere, potest Filium habere; secundum vero quod potest emittere, non potest Filium habere. Quare secundum aliud potest gignere [242] ac secundum aliud emittere. » Quod si igitur Photii effatum, τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως Patrem principium esse Spiritus sancti, illud sibi vult, Patrem qua talem, ratione paternitatis esse spiratorem, manifeste falsum est; quod si vero aliam uni Patri propriam notam intelligit ac quidem τὴν προβολὴν, falsa est suppositio, hanc esse paternæ hypostaseos characteristicum idioma (§ 5 seqq.). Si denique nil aliud dicere vellet, nisi quod communi theologorum principio traditur, actiones esse suppositorum (cf. Bessarionis verba § 9 præced.), verum quidem foret, sed ad rem præsentem non faceret.

11. Sed accuratius adhuc effatum istud perpendendum. Distinguunt theologi *principium quod* generat vel spirat, et *principium quo* illud generat vel spirat. Id optime exposuit Joannes Theologus in conc. Flor. sess. 18 (Hard. IX, 204): Quod producit vel generat, *persona* est; principium vero *quo* vel *per quod* (ἀρχὴ δι' ἧς γεννᾷ) est essentia, quæ aliis communicatur [cf. Thom. 1, q. 41, a. 5) (52). Hoc quod *communicatur* in generatione, natura est; *agens* vero est hypostasis) τὸ κοινωνούμενόν ἐστι φύσις, τὸ δὲ ἐνεργοῦν ἐστιν ὑπόστασις). Hypostases, pergit sess. 19. (ib. p. 216), sunt quæ generant vel spirant. Actiones sunt suppositorum (αἱ ἐνέργειαί εἰσιν τῶν ὑποστάσεων.) Essentia est nomen abstractum; et hinc fieri nequit, ut ei conveniat generationis (vel spirationis) actio. *Substantia Patris et Filii est principium per quod spiratur Spiritus; principium quod sunt spirantes.* « Pater — ita idem in sess. 244 (l. c. p. 308, 309) — indistinctus ab essentia, imo vero ipse αὐτοουσία exsistens, non intelligitur distinctam habere essentiam ab hypostasi; non enim *re*, sed sola ratione distinguitur [243] paterna hypostasis a sua essentia. Est ergo Pater substantialis (οὐσιώδης) hypostasis et generat substantialiter Filium; et generatur Filius, substantialis et ipse hypostasis; et sunt quidem duæ hypostases, sed unus Deus et una amborum natura, cum qua Spiritus sanctus indistincte (ἀχωρίστως) intelligitur; et neque Pater est neque Filius, neque quid eorum, quæ sunt ad aliquid (τῶν πρός τι). Sed Spiritus, in quantum est Spiritus, ad spirantem (πρὸς τὸν πνέοντα) referri oportet. Quia vero Spiritus est Patris Spiritus, et Scriptura testatur illum esse quoque Filii Spiritum, spirantes sunt ergo Pater et Filius. » Quando ergo dicitur : « Pater non est principium ratione essentiæ, verum id est de principio proximo *quod* generat et spirat, non vero de principio remoto *quo* generat et spirat; verum non est, si essentia omnino excluditur, quæ est illud ipsum, quod tum generatione tum spiratione *communicatur*. Subdividunt præterea theologi *principium quo* in *radicale* seu *remotissimum*, quod in generatione æque ac in spiratione est ipsa divina natura; in *potentiale* seu *remotum*, quod est potentia actionis seu virtus agendi intermedia; in *formale* seu *proximum*, quod est forma aut vis actionis seu virtus agendi immediata. Communiter docent *principium quo proximum productivum* esse solas proprietates personarum producentium, *communicativum* vero naturam ipsam divinam (cf. Kilber l. c. c. 1, a. 2, n. 368 seq.). Deinde ὁ λόγος τῆς ὑποστάσεως cogitari potest vel prout consideratur persona per se universim et in abstracto vel prout persona talis intelligitur hac vel illa individuante affecta proprie-

(52) Sic Bessarion *Resp. ad Marci Eph.* c. 18, con. Mon. 27 f. 239 b. Τὴν θεαν τοῦ Πατρὸς ὑπόστασιν αἰτίαν εἶναι, ὡς τὸ ὃ, εἴτε ἐξ οὗ, τὴν δὲ θείαν αὐτοῦ οὐσίαν ὡς τὸ ᾧ.

tate. Patrem esse αἴτιον τῶν ἐξ αὐτοῦ ratione hypostaseos in abstracto nemo dixerit, cum sit absurdum ; intelligitur hinc ut persona concreta. Sed nunc rursus quæritur, utrum Pater consideretur in proprietate constitutiva paternitatis, qua Pater est, an in alia proprietate, quæ ab illa distinguatur. Si primum, nonnisi ut pater Spiritus sancti spectari potest et [244] hic proinde erit Filius. Sane Patris nomen nonnisi relationem ad Filium notare Græci doctores omnes diserte docent (53) ; quomodo ergo Pater ut Pater spirat, nec tamen Spiritus erit Filius ? Si vero alterum, ea proprietas, quæcunque demum ea sit, cum filiationi non opponatur, Filio etiam inesse ex superius demonstratis infertur. Ea vero alia esse non potest, nisi ἡ προβολὴ seu spiratio ; hinc dum Pater dicitur γεννήτωρ καὶ προβολεὺς (§ 5), non qua Pater, sed qua Spirator Spiritum emittere dicitur (54) ; hæc vero proprietas hypostatica et uni Patri propria non est, imo et Filio convenit. Denique si a Photio hypostasis Patris intelligitur sine essentia, quomodo essentiam Spiritu communicat ? Si vero intelligitur in essentia et cum essentia, quomodo Filius non participat ? Undequaque ergo patet, ex Photii effato, quocunque legitimo sensu exponantur, nil contra Latinos deduci posse, imo variis modis contra ipsum exinde argui. Quod si eodem modo Spiritus principium esse Patrem, quo Filii est ἀρχή, contendat, eadem proprietate, eadem actione ; jam Filius et Spiritus, generatio et processio confundentur, plurimaque ex iis sequentur absurdis, quæ ipse Latinis hucusque objecit. Rem quoad [245] potiorem partem perspexit Hugo Etherianus, licet non satis accurate eam verbis exponat. Sic inter alia scribit (l. II, c. 4, p. 1217, 1218) : « Dico, insufficientem esse factam *divisionem*, quæ Spiritum ex Filio *aut ratione naturæ aut ratione personæ* provenire significat, eamdem quippe cum habeant naturam, non est alter ex altero secundum substantiam ; natura *enim* se ipsam quomodo pariat ? Similiter autem neque secundum personæ rationem. Quemadmodum enim Pater non in eo, quod Pater, emittit, ita et Filius non in eo, quod Filius, causa principiumque Spiritus. Quapropter *ex natura* quidem *Patris et Filii et ex persona, quæ est Pater, et quæ est Filius, nequaquam vero in eo,* A *quod hic quidem Pater, hic vero Filius exstitit, sed in eo quod ei exsistentiam præstant*, Spiritus esse habet, neque sunt duo principia, cum secundum Spiritus emissionem numerum non suscipiant. » Illud denique notandum, verbis illis λόγῳ τῆς ὑποστάσεως etc. potius insinuari principium *quo*, quam principium *quod* ; licet autem essentia nec generet nec spiret, tamen secundum essentiam Pater generat, et Pater Filiusque spirant ; (55) unde essentia ut *principium quo* remotissimum cogitatur. Photium autem dum dicit : Pater est causa *ratione* personæ, sub illa *ratione* principium *quo* intelligere proposilio ipsa suadet, cujus subjectum est ipsum agens suppositum seu principium *quod*. Unde sic accepta propositio simpliciter negari potest. Principium B enim *quo* est divina essentia secundum quod est activa spiratio, sicut essentia secundum quod est paternitas, est *principium quo* in generatione (Thom. in. l. I, dist. 7, q. 1, a. 2) ; hocque sensu docet Georgius Trapezuntius (*G. O.* I, 492) : [246] Τὸ γεννᾶν καὶ τὸ προβάλλειν φύσεως ἔργον εἶναι, φύσεως δὲ οὐ πάσης, ἀλλὰ περὶ ἣν ἡ τοῦ γεννᾶν ἢ προβάλλειν ἰδιότης θεωρεῖται, prout est sive potentiæ *proprietatibus* gignendi vel spirandi *affecta et modificata*.

12. Jam cap. 17 in fine, deinde cap. 36 et 64 Photius ac cap. 9 Nicolaus Methonensis quartam proferunt πρότασιν, ex qua non minus subtiliter argumentantur : *Quidquid in Trinitate dicitur, aut trium personarum commune est aut unius personæ proprium ;* unde quod non est commune trium, id C est unius proprium (τὸ ἐπὶ τῆς Τριάδος λεγόμενον ἢ ἑνός ἐστιν ἢ τῶν τριῶν sive ἢ κοινόν ἐστι τῆς Τριάδος ἢ μιᾶς ὑποστάσεως ἴδιον). Hoc principium pro causa Photiana conflictum primam πρότασιν habet Beccus (orat. 2 *De injusta deposit.* c. 24 : *G. O.* II, 75), quam vel eo uno Patrum effato refelli notat, quod *Filio ac Spiritui commune sit ex Patre esse* (56). Sane τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς neque est trium commune neque unius personæ proprium ; sed αἰτιατὸν εἶναι Filio ac Spiritui sancto convenit. Quod si ita est, Photii axioma non est generaliter verum. Præterea ut arguit Nicephorus Blemmida (orat. 2, c. 11. *G. O.* I, 32, 53) mittere Spiritum sanctum commune est Patri et Filio ; ergo nec est unius tantum nec trium D simul. Hinc post Blemmidam, Beccum (l. c. et in Camat. An. *G. O.* II, 291, *De una Eccl.* 63 ibid. I,

(53) Naz. orat. 35, p. 573 : Οὔτε οὐσίας ὄνομα ὁ Πατὴρ οὔτε ἐνεργείας, σχέσεως δὲ καὶ τοῦ πῶς ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν ὁ Πατὴρ ἢ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Nyssen. l. II, *contra Eunom.*, p. 434 : Φανερὸν, ὅτι ἡ τοῦ Πατρὸς κλῆσις οὐκ οὐσίας ἐστὶ παραστατικὴ, ἀλλὰ τὴν πρὸς Υἱὸν σχέσιν ἀποσημαίνει. Cf. Hugon. Ether., l. III, c. 18, p. 1257.

(54) Sic Manuel Cretens. apud Georg. Metoch. (*G. O.* 1036, 1037) : Ὁ Πατὴρ καθὸ γεννᾷ Υἱὸν, ὀνομάζεται Πατήρ · καθ' ὃ δὲ ἐκπορεύει τὸ Πνεῦμα, οὐκέτι Πατὴρ, ἀλλὰ προβολεύς ὀνομάζεται · ἐστὶν οὖν ὁ Πατὴρ καὶ Πατὴρ καὶ προβολεύς · ἑνὶ δὲ ὀνόματι σαναπτικῷ τούτων ὀνομάζεται πηγή. Sic plures alii πηγῆς nomine utramque notionem comprehendunt. Sed πηγὴ modo est causa προκαταρτικὴ et Patri soli tribuitur, modo principium quodlibet et tunc etiam Filio asseritur. Sic et Maximus ep. ad Marin. priori sensu αἰτίας nomen adhibet, de quo cf. Beccum l. IV *ad Constantin.* c. 1. (*G. O.* II, 203 seq.)

(55) Bessarion c. 18 *Contra Ephes.* syllog. 35 (Cod. Mon. cit. f. 252 b.) : Οὐκ ἀκούοις τῶν θεολόγων βοώντων, οὐσίαν μήτε γεννᾶν μήτε γεννᾶσθαι ; Κατ' αὐτὴν μέντοι τὸν Πατέρα γεννᾶν καὶ τὸν Πατέρα τε καὶ τὸν Υἱὸν προβάλλειν τὸ Πνεῦμα εὐλαβῶς τε καὶ ἅμα ἁρμοζόντως λέγεται.

(56) Κοινὸν Υἱῷ μὲν καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι τὸ ἐκ τοῦ Πατρός. Greg. Naz. Or. in Heron. philos. 23. (Clem. 25.) ap. Const. Melit. orat., c. 23 ; *G. O.* II, 691. Id conceditur ad Andron. Camatero (apud Beccum *G. O.* II, 373).

206, 207 ; cf. p. 162 seq.), Constantinum Meliteniotam (orat. 2, *De proc. Spirit. sancti*, c. 39; ib. II, 897) ita Leo Allatius *Vind. syn. Eph.* c. 56, p. 360) Photianos premit : « Estne causatum sive effectus (αἰτιατόν) in Triade ? Et illud estne commune Triadis an unius hypostasis proprium ? Neutrum dicere valent. Nam causatum, quod in Deo conspicitur, nec est [247] Triadis commune, nec unius Triadis hypostasis proprium, cum sit commune Filii et Spiritus, et non sit commune Patris. Et propius ad rem : Mittere Spiritum sanctum Patris et Filii est ; id vero de Spiritu sancto nullo modo dicitur ; neque enim fieri potest, ut idem sit mittens et missus. » (Cf. eumd. *Enchir.* κεφ. κε', p. ροα' seq.) Sic et ex Manuele Caleca et Bessarione Petavius *De Trin.* VII, c. 15, n. 5, 6) : « Negant Latini nullam esse proprietatem, quæ non aut tribus communis sit aut unius tantum propria. Esse enim aliquam dicunt, quæ duabus convenit. Nam quæ de Deo dicuntur, aiunt Calecas et Bessarion, alia tribus personis communia sunt, ut sunt absoluta omnia, aut quæ ad creaturas ordinem habent, ut Creator, Dominus, etc., alia propria sunt, eaque vel duabus personis competunt comparatis ad tertiam, ut Filio et Spiritui sancto a principio procedere, Patri item et Filio Spiritum mittere, vel uni tantum congruunt. » Falsum proinde est illud principium : Quidquid in Trinitate dicitur, aut est trium personarum commune aut unius proprium. Neque dicatur, similia principia a Latinis theologis stabiliri. Nam longe a Photii effato differunt hæc catholicorum axiomata : Quidquid in Trinitate dicitur, aut *absolute* dicitur aut *relative ;* vel etiam : Omne quod de Trinitate prædicatur, aut *commune* est aut *proprium*. In his sane disjunctio est omnino adæquata. In priori axiomate nulla difficultas est, cum activa spiratio relationibus comprehendatur : in altero τὸ proprium non supponit pro eo quod *uni* tantum personæ convenit ; præterea nil vetat ne *commune* dicatur, quod vel tribus vel duabus personis convenit, et *proprium*, quod uni exclusis duabus vel duabus exclusa una aptatur, dummodo oppositionis ratio ubique servetur Sane τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι Gregorius Naz. (l. c.) dicit Filio et Spiritui κοινόν, Gregorius vero Nyssenus *Or. in Domin. Orat.* apud Beccum *G. O.* I, 163 ; II, 522, 523) τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἴδιον ; utrumque sane dici potest ; hinc et Nyssenus pergit : [248] Κοινοῦ δὲ ὄντος τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι τὸ μὴ ἀγεννήτως εἶναι κ. τ. λ. Cum spiratio activa Patri et Filio competat, *utrique communis* est, utpote non propria unius Patris nec propria unius Filii ; potest etiam dici *utrique propria*, prout est incommunicabilis Spiritui sancto et pertinet ad duas personas spirantes exclusa spirata. Tritum est apud Theologos, commune in Trinitate esse absolutum, proprium vero relativum ; hoc pacto spiratio activa, quæ relatio est, recte dicitur duarum personarum Patris et Filii, *propria*, sicut passiva spiratio propria est Spiritus sancti. « Licet sint quatuor relationes in divinis, » ait S. Thomas (q. 30, a. 2, ad 1), « tamen una earum, spiratio, non *separatur* a persona Patris et Filii, sed *convenit utrique*. Et sic licet sit relatio, non est tamen *proprietas* (sensu stricto theologico, cf. § 5), *quia non convenit uni tantum personæ*, nec *relatio personalis*, id est, constituens personam. Sed hæ tres relationes : paternitas, filiatio et processio dicuntur proprietates personales, quasi personas constituentes. » (Cf. q. 28, a. 1, 3, 4 ; q. 32. a. 3.) Licet ergo catholici admittant axioma : Quidquid in Trinitate dicitur, aut commune est sive absolutum, aut proprium sive relativum : jure tamen rejiciunt Photii effatum : Quidquid in sancta Triade prædicatur aut *tribus* personis *commune* est aut *unius personæ proprium*. » Sed hæc ex dicendis adhuc manifestiora erunt

13. Si falsum est hoc Photii principium, falsum pariter est illud, quod corollarii adinstar inde deducitur : *Nil est duabus in Trinitate personis commune* (μηδέν τι εἶναι τοῖς δυσὶ προσώποις ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος κοινόν) ; sed si quid duabus personis commune sit, id et tertiæ commune erit. Unde cum Photio (cap. 6) arguunt Schismatici : Si spiratio activa sit Patri et Filio communis, communis erit et Spiritui sancto. Patres interdum concludunt, quæ communia sunt Patri et Filio, communia quoque esse Spiritui sancto ; at enim dum ita ratiocinantur, *de ipsa divina substantia* [249] *ejusque attributis* agunt, non vero de relationibus ; de iis quæ absolute dicuntur, non de iis quæ dicuntur ad aliquid, ut recte advertit Georgius Trapezuntius (*De proc. Spiritus sancti*, ad Jo. Cubocl. n. 24. *G. O.* I, 519 seq.) ; ne vero id ad relationes et notiones extendatur, id per se ea vetant, quibus superius axioma convellunt (cf. Allat. *Ench.* l. c. p. ροβ). « Licet enim, ita Leo Allatius (*Vind. syn. Eph.* p. 361, 362), Nazianzenus dicat, quæ Patri et Filio insunt, ea inesse quoque spiritui (τὰ τῷ Πατρὶ καὶ Υἱῷ προσόντα τῷ Πνεύματι ἐνεῖναι), sciant divinum illum virum de Divinitate contra Pneumatomachos verba facere, qui non de discernendi vim habentibus, sed de Spiritus Divinitate tractabant. Et hæc est doctrina ipsius Cyrilli scribentis : Quibus enim Spiritus communis est, illis prorsus et quæ essentiæ sunt, separata non fuerint (art. præced. § 10, nota 6). Cyrillus ait, Spiritum esse communem Patri et Filio ; uti enim Patris, ita dicitur et Filii, nec tamen dicitur Spiritus Spiritus, ne duo Spiritus insinuentur. Et ut magis in universum res pertractetur, in sanctissima Triade *tres* considerantur *conjunctiones*, et in singulis quid commune duabus reperitur. Sic cum *ingenitum* duobus modis dicatur, et cum *absque principio* est, et dicimus Patrem ingenitum ; et cum *non per modum generationis veluti Filius*, et tum Spiritus ingenitus est. Pari ratione et *genitum*... et quod principium habet et quod naturaliter, hoc est per modum processionis exsistit ; et *oppositum :* quod principium non habet et per modum processionis non exsistit (57). Photius : ediderat *Gr. orth.* I, p. 520 : Ἐπὶ τῆς μακαρίας Τριάδος τρεῖς θεωροῦνται συνδυασμοὶ καὶ ἐφ' ἑκάστου

(57) Hæc omnia, sicut et sequentia, Allatius desumpsit ex Gregorio Trapezuntio, quem ipse ante

genitum et quod a principio [250] est, dicitur, et quod per generationem est; *non procedens dicitur* tum quod a nullo principio est, tum quod per modum processionis non exsistit. « Quæ cum ita sint, *ingenitum* secundo suo significatu *Patri et spiritui commune* est; nullus enim ex ipsis per generationem est; *genitum* primo significatu *commune* est *Filio et Spiritui;* uterque enim ex causa est; et *per modum processionis non exsistere* rursus secundo significatu est *commune Patri et Filio;* nulli enim ex his hoc modo esse competit (58). Male ergo ratiocinantur schismatici: quæ duobus communia sunt, esse et tribus. Cum enim quæ discernunt hypostases (τὰ διακριτικὰ ὑποστάσεων) tum secundum principium et finem (κατά τε ἀρχὴν καὶ πέρας), tum secundum oppositionem (κατ' ἀντίθεσιν) considerentur, primum si communiter accipiatur et ut duo, duobus inest et secundum principium et secundum finem. Et communissimum est omnium eorum, quæ secundum discretionem accipiuntur et tanquam aliquod universale, ex causa esse. Hoc erga principium causa vocatur, erga finem (terminum) effectus (causatum). Et quemadmodum absurdum non est, τό ex causa esse duobus inesse, quod tamen revera inest Filio et Spiritui, ita absurdum non fuerit, imo necessarium est *causam in duobus* considerari, ut medium fiat re ipsa *medium* et vera conjunctio extrema colligans [251] eo quod unum effectus sit, alterum causa [unius effectus alterius sit causa] (59). Si vero secundum oppositionem, una oppositionis pars in duobus plane consideratur: *sic genitum et ingenitum, et procedens et non procedens* duobus commune apparet. Cum enim Trinitas re ipsa sit Deus, si quo modo una hypostasis a duobus secernitur, id per oppositionem assumptum necessario duobus inerit. Quod enim ex tribus unum demit, duo prorsus relinquit. Nam absque generatione sive principio esse Patrem a Filio et Spiritu separat; proptereaque *commune* est *Filio et Spiritui* ex principio esse. Per modum generationis exsistere personam Filii constituit illo a duobus separatam; ideoque illi *oppositum Patri et Spiritui* inest. Pari ratione processionaliter (ἐκπορευτῶς) esse separat Spiritum a Patre et Filio; et ob hoc non per modum processionis exsistere (τό μὴ ἐκπορευτῶς εἶναι) quod illi opponitur, *Filio et Patri* necessario commune est (60). » Sic [252] acutissime philosophatur Georgius Trapezuntius ad Joan. Cubocles concluditque: « In omnibus itaque discernentibus sive hypostasin constituentibus, si *proprium* hypostasis accipias, *quo discernitur a duobus, id per oppositionem sumptum,* si in duabus reliquis Trinitatis hypostasibus consideratur, *proprium* est, cujus dicitur; sin minus, male attributum est hoc proprium; proptereaque cum ingenitum sive absque principio proprium sit Patris, et per generationem esse Filii, et per processionem esse Spiritus sancti, *genitum, et ingenitum et non procedens* reliquis duobus *commune* fuerit, secundum illum, qui ex oppositione infertur, significatum (61). Ita ex Trapezuntio Allatius. Ne vero quis ea nonnisi e posterioribus theologis petita existimet, illico idem Allatius (l. c. p. 365) *Gregorii Nysseni* præclarum affert testimonium, quod est hujusmodi: « Sed quemadmodum sine causa esse solius Patris est, quod neque Filio neque Spiritui adaptari potest, sic vice versa ex causa esse, quod est *proprium* Filii et Spiritus sancti, de Patre intelligi alienum a natura est. Cum vero Filio et Spiritui *commune* sit, ingenitos non esse, ne confusio circa subjectum introducatur, quem supra damus, nonnihil ex ipso Trapezuntio, ubi opus erat, immutavimus.

κοινον τι εὑρίσκεται τοῖς δυσί. Τοῦτο δὲ ἔσται φανερὸν, εἰ πρῶτον διασαφῶμεν τὴν λέξιν, ἵνα μὴ τῇ ὁμωνυμίᾳ ταραττώμεθα. Τὸ ἀγέννητον διχῶς λέγεται, τό τε ἀνάρχως εἶναι, ὡς ὅταν λέγωμεν· ὁ Πατὴρ ἀγέννητος, καὶ τὸ μὴ γεννητῶς ὡς ὁ Υἱὸς, ὡς τὸ Πνεῦμα ἀγέννητον. Καὶ τὸ γεννητὸν ὁμοίως, τό τε ἀρχὴν ἔχον, καὶ τὸ φυσικῶς ἤτοι κατ' ἐκπόρευσιν ὄν, καὶ τοὐναντίον τὸ μὴ ἀρχὴν ἔχον καὶ τὸ μὴ κατ' ἐκπόρευσιν ὄν. Hæc postrema minus concinne dicta sunt et lacunæ suspicionem ingerunt; attamen textus est utroque Allatii loco idem. Sensum in sequ. restituimus.

(58) Georg. Trapez. l. c. Τούτων οὕτως ἐχόντων τὸ ἀγέννητον κατὰ τὸ δεύτερον σημαινόμενον Πατρὶ καὶ Πνεύματι κοινόν· οὐδενὶ γὰρ τούτων γεννητῶς τὸ εἶναι· τὸ δὲ γεννητὸν κατὰ τὸ πρῶτον σημαινόμενον Υἱῷ καὶ Πνεύματι κοινόν· ἄμφω γὰρ ἐξ αἰτίου· καὶ τὸ ἀνεκπορεύτως εἶναι πάλιν κατὰ τὸν δεύτερον τρόπον Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινόν· οὐδενὶ γὰρ τούτων τοιούτῳ τρόπῳ τὸ εἶναι.

(59) Ib. p. 521: Τὸ μὲν πρῶτον, εἰ κοινῶς τις λαμβάνει, καὶ κατ' ἄμφω, δυσὶ πρόσεστιν, καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν δηλονότι, καὶ κατὰ πέρας· κοινότερον γὰρ πάντων τῶν κατὰ τὴν θείαν διάκρισιν λαμβανομένων, καὶ ὥσπερ καθόλου, τὸ κατ' αἰτίαν· τοῦτο πρὸς μὲν τὴν ἀρχὴν αἴτιον λέγομεν, πρὸς δὲ τὸ πέρας αἰτιατόν. Καὶ ὥσπερ οὐκ ἄτοπον τὸ αἰτιατὸν ἐνεῖναι δυσὶν, ἀλλ' ἀληθῶς πρόσεστιν Υἱῷ καὶ Πνεύματι, οὕτως οὐκ ἄτοπον, μᾶλλον δὲ ἀναγκαῖον, τὸ αἴτιον ἐν δυσὶ θεωρεῖσθαι, ἵνα τὸ μέσον γένηται τῷ πράγματι μέσον, καὶ ἀληθὴς σύνδεσμο, τὰ ἄκρα συνάπτων, διὰ τοῦ μὲν αἰτιατὸν, τοῦ δὲ αἴτιὸν εἶναι. Textum Allatii, quem supra damus, nonnihil ex ipso Trapezuntio, ubi opus erat, immutavimus.

(60) Ib. p. 521, 522: Εἰ δὲ κατ' ἀντίθεσιν, τὸ ἓν τῆς ἀντιθέσεως μέρος δυσὶ πάντως ἐπιθεωρεῖται· οὕτω καὶ τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον καὶ ἐκπορευτὸν καὶ ἀνεκπόρευτον δυσὶ κοινὸν ἀνεφαίνετο· ἐπειδὴ γὰρ Τριάς ἐστι τῷ πράγμασι ὁ Θεὸς, εἴ τινι μία τῶν ὑποστάσεων τοῖν δυοῖν διακρίνεται, τοῦτο ἐξ ἀντιθέσεως λαμβανόμενον ἐξ ἀνάγκης δυσὶ προσέσται. τὸ γὰρ ἀπὸ τριῶν ἓν ἀφαιροῦν δύο πάντως ἀπολείπειν καὶ παῖδες καὶ γυναῖκες ὁμολογήσαιεν ἄν... Τὸ μὲν γὰρ ἀφεννήτως ἤτοι ἀνάρχως εἶναι Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα διακρίνει· διὰ τοῦτο κοινὸν Υἱῷ καὶ Πνεύματι τὸ ἐξ ἀρχῆς εἶναι· τὸ δὲ γεννητῶς εἶναι τὸ τοῦ Υἱοῦ συνίστησι πρόσωπον τοῖν δυοῖν αὐτὸ διακρίνον· καὶ τούτου χάριν τὸ τούτῳ ἀντικείμενον Πατρὶ καὶ Πνεύματι πρόσεστιν· ὁμοίως καὶ τὸ ἐκπορευτῶς εἶναι διίστησι τὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· καὶ διὰ τοῦτο το μὴ ἐκπορευτῶς εἶναι, ὅπερ ἐκείνῳ ἀντίκειται, Υἱῷ καὶ Πατρὶ κοινὸν ἐξ ἀνάγκης.

(61) Ib. p. 522: Ἐπὶ πάντων γοῦν τῶν διακριτικῶν ἤτοι ὑποστατικῶν, ἐὰν τὸ ἴδιον τῆς ὑποστάσεως λαμβάνῃς, ᾧ διακρίνεται τοῖς δυσὶ, τοῦτο ἐξ ἀντιθέσεως λαμβανόμενον, εἰ μὲν ἐπιθεωρεῖται ταῖς λοιπαῖς τῆς Τριάδος δυσὶν ὑποστάσεσιν, ἴδιόν ἐστιν οὗ λέγεται· εἰ δὲ μὴ, κακῶς ἀπεδόθη τὸ τοιοῦτον ἴδιον· διὰ τοῦτο ἰδίου ὄντος τοῦ ἀγεννήτου ἤτοι ἀνάρχου τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ γεννητῶς εἶναι τοῦ Υἱοῦ, τοῦ δὲ κατ' ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον καὶ ἀνεκπόρευτον δυσὶ τοῖς ἀπολειπομένοις κοινὸν κατὰ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀντιθέσεως σημαινόμενον.

rursus potest immista in proprietatibus eorum differentia reperiri, ut et commune conservetur et proprium non confundatur. Namque unigenitus Filius ex Patre per Scripturam sanctam dicitur, nec [253] ultra hoc illius proprietatem oratio ostendit. Spiritus vero sanctus et ex Patre dicitur, et ex Filio esse astruitur. Nam si quis Spiritum Christi non habet, non est illius (62).

14. Discrimen illud, quod intercedit inter ea, quæ duabus personis communia sunt, et ea quæ tribus simul conveniunt, probe animadvertentes nonnulli scholastici *communia* illa, hæc vero *communissima* appellarunt. Id vitio vertit Latinis Marcus Ephesius, quod spreta nimirum ea Patrum partitione, qua ea quæ in Deo sunt, in *communia* et *propria* partiuntur, hanc novam effinxerint, aliam quasi theologiam statuentes (63). Verum hanc divisionem rei illustrandæ accommodatam Patrum doctrinæ nullo pacto repugnare, potius cum ea omnino esse concordem strenue Georgius Scholarius defendit. « Namque et nos dicimus, ait, eorum quæ in Deo sunt, quædam esse communia, [254] quædam vero propria divinarum personarum, et sic nullatenus contra tuam divisionem pugnamus. Si vero *subdividentes* eorum rursus quæ *communia* sunt, hæc quidem duabus personis convenire, illa vero et omnibus inesse dicimus, vel eorum quæ *propria*, hæc quidem simpliciter, illa autem relative propria vocamus, divisionem illam non impugnamus, quin potius stabilimus. Quemadmodum neque cum quis animal in rationale et rationis expers diviserit, alius vero adjiciens remque perficiens dicat, et ratione præditorum animalium aliud mortale esse, aliud immortale, hic subdivisione sua illi refragabitur, qui secundum priorem modum divisionem fecerat; e contrario potius eamdem confirmabit ac suffragabitur illi. Si falsa omnis subdivisio est, multa eorum, quæ apud omnes in confesso sunt, negabuntur et e medio tollentur; et omnis circa scientias labor vanus erit « (64). Si autem non omnis subdivisio rejicienda, sed ea tantum quæ fallax est ac fundamento caret, disquirendum, an hæc de qua agitur, illarum numero ascribenda sit. Ostendit itaque uberius idem Scholarius, Patres, dum propria et communia secernunt, locum relinquere hæc et illa rimandi ulterius ac subtilius, eaque commode dispescendi, idque unum in quæstionem venire posse, an recte et vere, [255] an secus ejusmodi subdivisio facta fuerit; porro adesse fundamentum illius subdivisionis in reipsa vel ex eo patere quod τὸ αἰτιατὸν neque tribus conveniat personis, neque uni duntaxat, verum duabus, Filio ac Spiritui, quod nec sit stricte eoque modo commune quo deitas, nec eo modo proprium quo paternitas vel filiatio. Perpendens deinde ea, quæ revera duabus personis sunt communia, illustrat et a perversa adversariorum explicatione vindicat celebre Gregorii Nyss. testimonium, quod infra allaturi sumus (art. 4, § 7, n. 1, et art. præs. § 17, n. 1) ex lib. *ad Ablab.* (Opp. II, p. 459.) Illud autem axioma, quo omnia communia duabus personis et tertiæ convenire statuitur, aut rejiciendum aut de iis quæ non sunt opposita rationi tertiæ illius personæ (ἡμ ἀντικείμενα τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως) intelligendum esse docet (65). Ut omnis confusio arceatur, accuratæ distinctiones divisionesque theologis summopere expetendæ sunt et variæ acceptiones vocum secernendæ, ut scite monet Bessarion (66), qui propterea in Trinitate solum essentialia et personalia, absoluta et relativa, ea quæ ad intra et quæ ad extra dicuntur, affirmativa et negativa apte secernit, sed ea rursus subdividens adhuc subtilius alias attributorum et proprietatum classes ac species repræsentat. In tesseris personarum affirma-

(62) Greg. Nyss. *Hom. in Or. Dom.* quæ incipit : Ὅτε προσῆγεν ὁ μέγας Μωσῆς (eadem verba apud Beccum *Orat. de una Eccl. c.* 42, 53 : *G. O.* I, 163, 164, 187, 188) : Ἀλλ' ὥσπερ τὸ ἄνευ αἰτίας εἶναι μόνου τοῦ Πατρὸς ὄν, τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι ἐφαρμοθῆναι οὐ δύναται, οὕτως τὸ ἔμπαλιν τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι, ὅπερ ἴδιόν ἐστι τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, τῷ Πατρὶ ἐπιθεωρηθῆναι φύσιν οὐκ ἔχει· κοινοῦ δὲ ὄντος τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ μὴ ἀγεννήτως εἶναι, ὡς ἂν μή τις σύγχυσις περὶ τὸ ὑποκείμενον θεωρηθείη, πάλιν ἐστὶν ἄμικτον τὴν ἐν τοῖς ἰδιώμασιν αὐτῶν διαφορὰν ἐξευρεῖν, ὡς ἂν καὶ τὸ κοινὸν φυλαχθείη, καὶ τὸ ἴδιον μὴ συγχυθείη· ὁ γὰρ Μονογενὴς Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς παρὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς ὀνομάζεται καὶ μέχρι τούτου ὁ λόγος ἵστησιν αὐτῷ τὸ ἰδίωμα· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται κ. τ. λ. Sequuntur verba, de quibus art. præced, § 6, nota 10 egimus.

(63) Marcus Eph. Syllog. c. 10 (cod. Monac. 27 f. 200 a) : Οἱ Λατῖνοι, μὴ θέλοντες ἕπεσθαι ταῖς κοινῇ παρὰ πᾶσιν ὁμολογουμέναις τῆς θεολογίας ἀρχαῖς, ἀλλ' ἑτέρας ἐπινοοῦντες αὐτοί, πρὸς τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν συντεινούσας, οὐ καθάπερ ἡμεῖς διαιροῦσι τὰ τῷ Θεῷ προσόντα, τὰ μὲν κοινὰ λέγοντες εἶναι, τὰ δὲ ἴδια τῶν θεαρχικῶν προσώπων· ἀλλ' ἕτερόν τινα τρόπον καινότερον τὰ μὲν ἰδιά φασιν εἶναι, τὰ δὲ κοινά, τὰ δὲ κοινότητα· τὰ μὲν ἐνὶ προσώπῳ προσόντα λέγοντες ἴδια, τὰ δὲ δυσὶ, κοινὰ, τὰ δ' ὁμοῦ τοῖς τρισὶ, κοινότατα.

(64) Georg. Scholar. *Apolog.* (cod. cit. f. 201, 202) : Καὶ ἡμεῖς γὰρ φαμεν, τῶν τῷ Θεῷ προσόντων τὰ μὲν εἶναι κοινὰ, τὰ δὲ ἴδια τῶν θεαρχικῶν προσώπων, καὶ οὕτως οὐδαμοῦ τῇ σῇ διαιρέσει μαχόμεθα· εἰ δ' ὑποδιαιρούμενοι τῶν κοινῶν αὖθις τὰ μὲν δυσὶ, προσώποις ἁρμόττειν, τὰ δὲ καὶ πᾶσιν ὑπάρχειν φαμὲν, ἢ τῶν ἰδίων τὰ μὲν ἁπλῶς ἴδια, τὰ δὲ πρός τι ἴδια λέγομεν, οὐ μᾶλλον κατὰ τῆς διαιρέσεως ἐκείνης ἐρχόμεθα, ἢ συνιστῶμεν αὐτήν. Ὥσπερ οὐδ' εἴ τινος τὸ ζῷον εἰς λογικὸν καὶ ἄλογον διαιροῦντος, προσεπεξεργαζόμενός τις λέγοι, καὶ τοῦ λογικοῦ τὸ μὲν θνητὸν εἶναι, τὸ δὲ ἀθάνατον, ὑποδιαιρῶν, μάχοιτ' ἂν τῷ κατ' ἐκεῖνον διαιροῦντι τὸν τρόπον· τοὐναντίον γὰρ καὶ συνίστασθαι δόξειεν καὶ συνιστᾷν ἐκεῖνον δι' αὐτοῦ· εἰ μὲν γὰρ ψευδής ἐστιν ὑποδιαίρεσις πᾶσα, πολλὰ τῶν ὁμολοσουμένων ἀναιρεθήσεται, καὶ ὁ περὶ τὰς ἐπιστήμας πόνος ἅπας μάταιος ἔσται.

(65) Cod. cit. f. 208 a. In essentialibus illi plene locum esse supra vidimus.

(66) Responsio ad Marci Eph. Syllog. c. 1, ad syll. 18, Cod. cit. f. 327 a. Ἐπει δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἡ ἀπάτη παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι διαιρεῖν συμβαίνει καὶ ποσαχῶς ἕκαστον λέγεται, ἀγνοεῖν, ὡς καὶ αὐτῷ Ἀριστοτέλει δοκεῖ, ἀνάγκη τινὰ διελίσθαι καὶ ποσαχῶς λέγεται παραδοῦναι.

tivis, quæ propriæ dicuntur, secernit id quod uni convenit personæ et ita ei est *proprium*, ut et personam constituat, atque id quod duabus convenit et personam neutiquam constituit (67) ; atque consonans Scholario docet, posterius et [256] tribus personis commune fore, nisi adversetur rationi hypostaseos unius (68) ; spirare sive τὸ προβάλλειν, Patri Filioque commune, ideo Spiritui sancto commune esse non posse, quia rationi spirati id repugnat, quia simul in eadem actione foret producens et productum, producens et non producens, quia sui ipsius tunc fieret principium.

15. Photiani axiomatis falsitatem perspexerat jam diu Hugo Etherianus, qui et illud recte notat, sibi ipsi contradicere Photium, dum ex una parte (ut cap. 3) agnoscit, commune esse Filio et Spiritui ex Patre esse, ex altera vero (ut cap. 6) contendit, quæ duabus personis communia sunt, et tertiæ convenire. Ait enim Etherianus (l. II, c. 18, p. 1232 H) : « At vero cum quascunque proprietates habent duo, et tertius, ut retro monstratum est (ex mente Photii). Propterea hoc idem dicit sophista, sibimet invenire contrarius, cum dicat (cap. 53 fin.), Spiritus et Filii commune esse, una ex causa et indivisibili habere progressum. Quod utique nequaquam Patri causam non habenti convenit. Sed neque Theologus Gregorius consentit huic sententiæ in quodam sermone ad Ironam (Heronem) philosophum. Commune, inquit, Patri quidem et Filio et Spiritui sancto non fieri, Deitas quoque ; Filio autem et sancto Spiritui esse ex Patre. Secundum, quemadmodum Spiritus ex Patre Filioque progressio, proprietas est, nec ulla cogit ratio, trium esse, quia duorum est proprietas. » De hac ipsa materia [257] idem auctor jam antea disseruerat (l. I, c. 12, p. 1205, 1206 ; c. 16, p. 1210 ; l. II. cap. 3, p. 1217). Et in priori textu (p. 1205 seq.) : « Quod erit inconveniens, inquit, personis prorsus inseparabiliter commanentibus, proprietatum aliquam Filii Patrisve communem esse? Non omnis proprietas personam describit..... Proprietas, quæ causa nuncupatur sive principium, alicujus personæ minime *insignitiva* est, sicut et quædam aliæ, ut ingenitum, sine causa esse, sine principio esse, emittere, sine Patre esse, non esse Spiritum sanctum, non esse processibile, habere Spiritum sanctum, mittere Spiritum sanctum. Quare pleraque Filio Pater communicat ; similiter quasdam habet proprietates et Filius, quæ insignitivæ non sunt. Quare quasdam Spiritui communicat, ut causativum (αἰτιατόν), non esse anarchum, non esse Patrem, et alia his similia. Juxta eumdem modum et Spiritus aliquas habet, quas Pater communicat, veluti non esse Filium, non esse genitum, differre a Filio, et alia hujusmodi, quæ non sunt hypostaticæ proprietates sive personales. Hæ omnes circa substantiam considerantur et singularem non sunt sortitæ personam ; ergo sunt proprietates, quæ nequaquam personarum *insignitivæ* sunt..... Quamobrem non idem est *habere proprietates* et *ab iisdem insigniri* ; plures enim quodlibet animalium proprietates habet, a nulla quarum insignitur. Patet igitur, ut arbitror, nullum inconveniens sequi, si Pater et quæ cum eo duæ personæ sunt, hujusmodi possident proprietates, cum differens habitudo compositionem non adducat. » Item contra Nicomediensem antistitem ex pari ratione arguentem Theologus noster (l. I, c. 13, p. 1207) observarat, commune esse Patri et Filio, ex aliquo non procedere, non esse Spiritum alicujus, nec Spiritum sanctum esse, habere habitudinem ad invicem, characterem habere ad invicem se respiciendi, et rursum æqualiter secundum habitudinem ad invicem, etc.

16. Affine his principiis est illud pariter a Becco (orat. 2, [258] de injusta depos. c. 24 et in Camat. Anim. *G. O.* II, 75, 291) castigatum, videlicet : *Omne quod de divinis personis dicitur, aut personale est aut naturale* (πᾶν τὸ ἐπὶ τῶν θεαρχικῶν λεγόμενον ὑποστάσεων, ἢ ὑποστατικόν ἐστι ἢ φυσικόν), quod præsertim Nicolaus Methonensis urget (c. 9. ad cap. 36 Photii nota 3). « Hoc assumptum, » ait Beccus (l. c. p. 75, 76), « communiter multa Patrum dicta convellunt, quibus proprietates hypostaticæ naturaliter (φυσικῶς) unicuique personæ inesse demonstrantur. Neque enim quod talis proprietas hypostatica est Patri aut Filio aut Spiritui sancto, propterea naturalis non est ; natura enim et non positione (φύσει γὰρ, καὶ οὐχὶ θέσει) Pater Pater est, quæ est suarum proprietatum prima ; et natura est Filius Filius, et non positione, quæ est suarum proprietatum potissima ; et Spiritus sanctus naturaliter ex Patre procedit, et processiva (ἡ ἐκπορευτική) suæ hypostasis proprietas naturaliter soli illius hypostasi inest. Propterea dicendum non erat : Quidquid de divinis dicitur hypostasibus, aut est hypostaticum sive proprium aut naturale. Commune enim (κοινόν) hypostaticis, non naturale opponitur. Simul enim et communia et hypostatica naturaliter divinis hypostasibus insunt, et nihil quod est positione et extraneum et secundum accidens (μηδὲν τῶν θέσει καὶ ἔξωθεν καὶ κατὰ τὸ συμβεβηκὸς ὑπαρχόντων) locum in illis habet. » Non aliter statuunt Constantinus *Meliteniota* (orat. 2, *de proc. Sp. sancti*, c. 39 ; *G. O.* II, 899, 900) quidque cum presse sequitur Leo Allatius (*Vindic. syn. Ephes.* p. 361 ; *Enchir.*

(67) Ibid. f. 227 b. : Τῶν δὲ θέσιν σημαινόντων (προσωπικῶν γνωρισμάτων) εἶναι μὲν ὃ ἑνί τινι προσώπῳ συμβαίνει καὶ αὐτοῦ ἐστιν ἴδιον, οὕτω τε ἴδιον, ὡς καὶ τὸ πρόσωπον ὑφιστάνειν · ὡς πατρότης, υἱότης, ἐκπόρευσις · εἶναι δ' ὃ καὶ δυσὶν ἁρμόζει προσώποις, ὥσπερ τὸ ἐκπορεύειν, ἴδιον μὲν τοῖν δυοῖν ὄν, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐχ οὕτω μέντοι ἴδιον, ὥστε καὶ πρόσωπον ὑφιστάνειν.

(68) Ibid. f. 229 a. Περὶ δὲ τοῦ τοῦ προβάλλειν ἰδιώματος, ὡς εἰ μὴ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ τοῦ Πατρὸς, κοινὸν ἔσται καὶ τῷ Υἱῷ · πλὴν γὰρ τῶν προσωπικῶν ἰδιοτήτων τἆλλα κοινὰ πᾶσιν εἰσιν · ὥστ' ἦν ἂν καὶ τῷ Πνεύματι κοινὸν τὸ προβάλλειν, εἰ μὴ τῷ ἐκείνου ἀντέπιπτε λόγῳ.

l. c. p. ροβ', ρογ'). Sed ejusmodi responsio non penitus satisfacere videtur. Verum quidem est, quæ hypostatica sunt, ea *naturalia* quodam sensu dici posse, quatenus non sunt ex accidente, ex extrinseco, quatenus a natura ipsa pendent et personis reduplicative sumptis sunt essentialia; verum tunc *latiori sensu* ita vocantur, non stricto, prout nunc oppositionis ratio videtur exigere. Interrogant etiam axiomatis illius assertores, [259] Allatius (*Enchir.* κεφ. ιζ', p. 95) aliique : an *Trinitas* sit φυσικόν an ὑποστατικόν τι (de qua quæstione vide Thomam q. 31, a. 1, ad 1), utrum *personæ* nomen censeant naturale an personale (de qua quæstione vide eumdem, q. 30, a. 4); ac premi exinde sane adversarii possunt : Si *personam* dixerint nomen hypostaticum, ex eorum sententia personalitas uni tantum ex tribus competet; si φυσικὸν, persona et natura in unum collabi videbuntur; personæ nomen, ut ait Thomas (l. c.), commune est tribus personis communitate rationis, non rei. Ex his aliisque ejusmodi Photiani deprehendere possunt, quonam pacto axioma illud affirmari queat (69). Si illud sonat : Omne quod in Trinitate percipitur, aut divinæ essentiæ est aut *unius personæ* tantum, tunc refunditur in primum illud jam refutatum (§ 12) effatum et cum eo cadit. Si vero sonat : Quidquid in Trinitate intelligitur, aut secundum substantiam, aut ad aliquid dicitur, sive aut absolutum aut relativum est, sive demum : aut ad essentiam spectat aut *ad personas*, poterit eis permitti. Sane quidquid in Trinitate consideratur, vel ad essentiam pertinet vel *ad personas;* sed non omne quod ad essentiam ceu talem non pertinet, ideo est proprium unius personæ. Præterea notant theologi cum S. Thoma (q. 41, a. 1, ad 1), notionales actus, qui a personarum relationibus differunt secundum modum significandi tantum, revera omnino sunt idem, distingui merito a personalibus; eam divisionem, qua dicitur : Quidquid in divinis est, vel est essentia vel persona vel *notio*, omnes admittunt (cf. *Sum.* q. 43, a. 3. ad 1) et sane ea accurata undequaque est. Hinc objectioni illi [260] : « Productio Spiritus sancti activa aut est personalis aut substantialis; in priori casu ea non potest pluribus convenire personis, in altero ea est ipsi Spiritui tribuenda, ita occurrit Henricus Kilber (Theol. Wirceb. *De Deo uno et trino* disp. VI, c. 2, a. 4, n. 406) : productionem activam posse dici *personalem* et negari, quod ea duabus personis nequeat esse communis; videri tamen potius dicendam nec personalem nec essentialem, sed *notionalem*, « quia scilicet quamvis non constituat Patrem et Filium in esse personæ, ut de innascibilitate respectu Patris diximus, nec etiam incommunicabilis sit Filio, cum filiationi relative non opponatur, ad distinctionem tamen a Spiritu sancto et notificationem utriusque personæ pertinet. »

17. Postremo et hoc solemne Photio et Photianis effatum est : *Ut Filius, ita Spiritus est ex Patre proxime et immediate* (ἀμέσως καὶ προσεχῶς), nullo medio exsistente (Phot. cap. 62, Nicol. Methon. c. 22). Atque hinc in Latinos invehuntur, quod Patrem faciant Spiritus principium simul proximum et remotum; proximum, prout est ex Patre Spiritus immediate, remotum vero, prout est ex Filio, qui habet esse a Patre. Alii adhuc iniquiores prætendunt, Spiritum ita *mediate* ex Patre esse apud Latinos, ut revera nonnisi ex Filio sit, ex Patre vero solummodo, prout est Filii principium et genitor, sicut Enos filius Seth mediate ab Adamo est ortus; et ab hac corruptela nec Photius alienus est, ut cap. 61 manifestat. Sed omissa in præsenti hac absurda interpretatione de priori tantum agemus. Respondet Beccus (*G. O.* I, 215; *Or. de un. Eccl.* n. 64) neminem SS. Patrum dixisse, τὸ Πνεῦμα ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι. Jam ante illum *Nicephorus Blemmida* controversiam ita proposuit : Εἰ δι' Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται παρὰ Πατρὸς, ἢ μὴν ἐκ Πατρὸς προσεχῶς ἀλλ' οὐ δι' Υἱοῦ· ac prius quidem permultos, posterius vero neminem Græcorum doctorum tradidisse affirmat ac probat (orat. 1, n. 2 seq; orat. 2, c. 4; [261] *G. O.* I, p. 2 seq. 42). Atque inter alios testes Gregorium Nyssenum adducit (p. 7), qui Filium vocat τὸ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου Spiritum vero τὸ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου [lib. *Ad Ablab.* t. II, p. 459] (70). Suffragantur Patres omnino omnes, qui Spiritum διὰ τοῦ Υἱοῦ ex Patre procedere docuerunt (art. 2, § 6, nota 2); nam, ut ait Constantinus Meliteniota (orat. 1, c. 31; *G. O.* II, 712) : « Idem est dicere per Filium et non immediate (ταυτὸν γάρ ἐστι δι' Υἱοῦ καὶ οὐκ ἀμέσως εἰπεῖν); illud διὰ significat causam quamdam mediantem (αἰτίαν τινὰ μεσιτεύουσαν), ut late probat card. Bessarion in orat. dogm. c. 5 (Hard. IX, 332 seq.). Suffragantur ii omnes, qui Spiritum per Filium Patri conjungi docent (Const. Meliten. orat. 1, c. 41 seq. *G. O.* II, 760 seq.) quique solum Filium nullo exsistente medio, ex Patre esse statuunt (Beccus, epigr. 2-4, *G. O.* II, 544-558). Eodem omnino pacto cæteri οἱ τῆς ἑνώσεως Græci ratiocinantur. Quos presse sequitur Hugo Etherianus, qui Græcum loquendi morem in plurimis imitatur. « Filius, » inquit (l. I, c. 1, p. 1200), « juxta fecundam genitoris virtutem generatur, quo *medio existente* ex eodem Patre Spiritus prodit ut

(69) Similiter Georgius Scholarius Apol. c. Marc. Ephes. quærit, an τὸ αἰτιατὸν, sit essentiale, an personale. Si primum, et Pater erit αἰτιατὸς, si alterum unus est αἰτιατὸς, vel Filius vel Spiritus, et tunc verum non amplius erit, quod et Græci propugnant, αἰτιατὰ esse Filium et Spiritum, utrumque ex Patre (Cod. Mon. 27, fol. 186 a).

(70) De eodem testimonio disputant Hugo Ether. l. III, c. 12 fin. p. 1248; Beccus (orat. 2, *De injusta depos.* c. 12; *De un. Eccl.* c. 23; *G. O.* II, 56, 57; l. 120); Georg. Metoch. (c. Man. Cret, c. 6, c. Max. Plan. ib. II, 976, 943); Constant. Meliten. (or. 1, c. 12, 39; ib. II, 664, 754); Georg. Trapez. (ad Joan. Cubocl. c. 16, 17; ib. I, 505, 506); Gregor. Protosync. (ad imp. Trap. c. 4, ib. I, 425); Bessarion (*Or. dogm.* c. 6; Hard. IX, 344).

ex sua causa inexhausta et infinibili. » Et paulo post : « Similis est Filio Spiritus, sicut quidem ex causa et suo *immediato principio*, cui ut immediate communicat, sic ab ipso *absque medio* provenit et per ipsum Patri conjungitur. » Cum itaque Græci doctores Filium expresse solum ἀμέσως ex Patre esse dicant, Spiritum vero non [262] item, cum διὰ τοῦ Υἱοῦ ex Patre procedere Spiritum miro consensu propugnent ; cum præterea doctorum aliqui quæstionem illam celeberrimam, cur Spiritus sancti spiratio non sit generatio et quanam ratione hæc ab illa differat (de qua consulendus Petavius, *De Trin.* VII, c. 14), exinde solvant, quod Spiritus sanctus, non immediate a Patre sit, quemadmodum Filius (cf. Petav. l. c. c. 13, n. 11) sicut alii ex hoc, quod ex utroque procedat (ib. n. 9) : jam satis patet eos a Photiana doctrina haud parum discrepare, ut Allatius (*Ench.* c. 6, p. 30 seq.) cum cæteris urget.

18. Attamen id difficultate non caret ; unde id in primis indagandum, quonam pacto sit intelligendum, Spiritum sanctum *mediate* a Patre procedere. S. Thomas (*Sum.* p. 1, q. 36, a. 1) hanc primo loco sibi objectionem proponit : « Quod procedit ab aliquo per aliquem, non procedit ab eo immediate. Si igitur Spiritus sanctus procedit a Patre *per Filium*, *non procedit a Patre immediate*, quod videtur inconveniens. » Cui ita ipse satisfacit : « In qualibet actione est duo considerare, scil. suppositum agens et virtutem, qua agit, sicut ignis calefacit calore. Si igitur in Patre et Filio consideratur *virtus*, *qua spirant* Spiritum sanctum, non cadit ibi aliquod medium, quia hæc virtus est una et eadem. Si considerentur autem ipsæ *personæ spirantes*, sic cum Spiritus sanctus *communiter* procedat a Patre et Filio, invenitur Spiritus sanctus *immediate* a Patre procedere, in quantum est ab eo, et *mediate*, in quantum est a Filio ; et sic dicitur procedere *a Patre per Filium ;* sicut etiam Abel processit immediate ab Adam, in quantum Adam fuit pater ejus, et mediate, in quantum fuit Eva mater ejus, quæ processit ab Adam ; licet hoc exemplum materialis processionis ineptum videatur ad significandam immediatam processionem divinarum personarum. » Hinc (in corp. art.) « quia Filius habet a Patre, inquit, quod ab eo procedat Spiritus sanctus, potest dici quod Pater per Filium spirat Spiritum sanctum. Hinc alibi [263] (in l. I, *Sent.* d. 12, q. 1. a. 3) Richardi Victorini verba (*de Trin.* V, 7), generationem in divinis esse immediate a Patre, sed Spiritus sancti processionem quodammodo esse mediate et quodammodo immediate, hunc in modum explanat : « *immediate*, quantum ad virtutem spirativam, quæ est una Patris et Filii, et iterum quantum ad ipsum suppositum Patris, quod immediate est principium processionis, quia ipse simul et Filius spirant ; sed *mediate*, in quantum Filius, qui spirat, est a Patre. » — Ex his tria consequuntur : 1) non negari a Latinis simpliciter, Patrem esse immediatum processionis principium ; 2) recte A tamen dici respectu Filii simul cum Patre spirantis Spiritum *mediate* ex Patre procedere ; 3) deduci non posse, Patrem *eodem* prorsus *respectu* immediatum et mediatum, proximum et remotum haberi Spiritus sancti principium. Utrumque dici potest, sed sub consideratione plane *diversa*.

19. Quomodo igitur Photium impugnantes Græci orthodoxi id denegant, Spiritum esse *immediate* ex Patre, quod Latinorum præstantissimi plane concedunt ? Sed hoc illi non infinite statuunt, verum pro suorum Patrum dicendi more, attendentes ad eas eorumdem locutiones, quibus egregie Spiritus sancti ex Filio etiam processio confirmatur, communicata vero a Patre Filio virtus spirativa simul ostenditur ; id contra cives suos schismaticos urgent B qui ad excludendum Filium immediatam sancti Spiritus ex Patre processionem propugnabant ; atque licet ea ἀκριβείᾳ diversas τῆς μεσιτείας rationes non distinguant, qua Thomas utitur, tamen quoad rem ipsam cum Latinis omnino concordant, μεσιτείαν in eo potissimum reponentes, quod vim spiratricem Filius habet a Patre communicatam, illud διὰ veram αἰτίαν καὶ ἀρχὴν τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπάρξεως (Flor. conc. Hard. IX, 421) significare statuentes, eatenus primæ causæ subordinatam, quatenus ab ipsa pendet et ex ipsa est. (Cf. Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 58, p. 375 seq.) Hanc μεσιτείαν [264] Photianis adeo exosam præclare explanat Joan. Beccus (lib. *De proc. Spirit. sancti* c. 7, C n. 2 ; *G. O.* I, 292, 293) primum negans intervalla vel realem separationem illo nomine insinuari, deinde eam positive describens ac definiens : Τὴν μεσιτείαν ταύτην οὐδὲν ἄλλο εἶναί φημι ἢ φυσικὴν σχέσιν, καθ' ἣν ἐστι διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα συναπτόμενον τῷ Πατρὶ, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ. Hæc uberius illustrat (p. 294-298) exponens quo sensu Filius dicatur secundus ad Patrem. Neque aliam mentem esse Hugonis Etheriani, ex his quæ lib. II, c. 9, p. 1222, 1223 fusius disputat, facile dignoscitur. Verum in primis Bessarionem audire juvat ita de proposita quæstione agentem (lib. *Ad Alex. Lascar.* c. 7 ; Hard. l. c. p. 1061, 1062) : « Tenemus cum Augustino, quod Spiritus immediate ab utroque procedat, sed intelligi- D mus quod Filius, qui est Spiritus principium, est *medians* quantum ad esse inter Patrem et Spiritum sanctum, cum prius naturaliter intelligatur a Patre naturaliter productus, quam Spiritus sanctus ab utroque. » Et alibi (*Refutat. antirrhet. Palamæ adv. Joan. Becci capita*) : « Jamvero si quis ad singularem emissionem et identitatem processionis ex utroque respiciat, tum hoc animadvertat Patrem esse fontem et causam divinitatis : *immediate* esse ex Patre Spiritum inveniet, eoque pertinere, quas affert, sententias. Sin ordinem consideret, qui reipsa inest in Trinitate, nec sola nostra cogitatione constat, *medium* videbit esse Filium et tertium a Patre Spiritum, ac per Filium a Patre procedentem, ac *priorem* se *cogitatione* habentem Filium,

quemadmodum Patrem habet Filius (71). » Sane *Pater* non prius [265] potest ut spirator cogitari, quam ut Pater concipiatur, proinde non prius, quam Filius cogitetur ; ideo *medium* vocant Patres Filium, μεσίτην eum dicit Gregorius Nyssenus (Tract. Quod non tres sunt Dii. Cf. Georg. Trapez. ad Joan. Cubocl. c. 21 ; *G. O.* I, 515 seq.). Neque e converso dici potest Spiritum esse *per Patrem* ex Filio, Patrem esse medium inter Filium et Spiritum, Spiritum esse ex Filio mediate. Præclare *Thomas* (I. c. a. 3, ad 4) : *Ordo* non attenditur inter Patrem et Filium quantum ad virtutem, sed solum quantum *ad supposita ;* et ideo dicitur, quod Pater spirat per Filium, et *non e converso* » cf. et Petav, *de Trin.* l. VII. c. 11, n. 11).

20. Hæc in re non abs re fuerit Leonis Allatii observationes quasdam subjicere, quæ et in aliis rebus consideratione dignæ sunt. Scribit enim (*Vindic. syn. Eph.* c. 71, q. 555 seq.) : « Si dicat Schismaticus : Itaque si Pater per medium Filium Spiritum producens mediate ipsum producit, Filius vero immediate emittit, quod per nullum alium Filius sit contigua causa Spiritus, et Pater non est contiguus, denuo sequeretur aut imminutio Filii respectu Patris aut Spiritus respectu Filii, et sic dabitur locus Ario, Eunomio, Macedonio et Apollinario : locum non dari dictis hæreticis manifestum est. Hi namque deitatem in diversas deitates discerpunt, quarum unam majorem, aliam minorem, tertiam mediam constituunt, aut a natura Patris increata abscindunt et Spiritum et Filium subalternas naturas, ut ita dicam, et creaturam hanc hujusce et hanc alterius firmant, aut Spiritum rursus in ordinem creaturarum detrahunt, apud quos et primum non pium, et contiguum impium et medium non minus reputatur et majus et minus et simpliciter [266] ordo et anterius et posterius, et quod inde subsequitur, et similes voces summa cum impietate ab eisdem intelliguntur et declarantur. Apud Catholicos vero et *ordo* dum asseritur, non absona a pietate ratione in Trinitate assumitur, et *primum* et *prius*, et *anterius* et *posterius*, et *medium* et *majus* et *contiguum* quidquid aliud in divinorum Patrum commentariis reperitur a piis hominibus, ut Deum addecet et divinis hypostasibus congruit, accipiuntur. *Licet* enim *ex nobis nostrisque voces similes trahantur, non ideo tamen de divinis uti de nostris philosophamur*, sed superiori quodam modo, ut divinæ naturæ et divinis hypostasibus convenit, sic de reliquis aliis nominibus, veluti sunt generatio, Verbum, Pater, Filius, Spiritus et alia theologica, quæ licet ex nostris desumantur, res tamen supra nos significant exprimuntque, cum alio modo de nobis dicta, alio de divina Triade considerentur ; et *dictionis communio rerum differentias non dirimit ;* sed rerum differentia, quæ diversos de iisdem conceptus insinuat, et vocum similitudine nullo modo pietas læditur. Neque propterea quod apud hæreticos nonnullæ voces impias sententias exprimunt, earum usus rejiciendus est, sed admittendæ, si modo illæ pie intelligantur et asserantur. » — Demum et ea pensanda sunt quæ D. Leo M. inculcat : « Nulla ibi (in Trinitate) tempora, nulli gradus, nullæ differentiæ cogitentur ; et si nemo de Deo potest explicare quod est, nemo audeat *affirmare, quod non est.* Excusabilius enim est de natura ineffabili *non eloqui digna*, quam *definire contraria.* Quidquid itaque de sempiterna et incommutabili gloria Patris pia possunt corda concipere, hoc simul et de Filio et de Spiritu sancto inseparabiliter atque indifferenter intelligant. » (Serm. 1, de Pentec. c. 3 ; Baller. serm. 75, p. 402 ed. Migne.) « De qua (S. Trinitate) cum S. Scriptura sic loquitur, ut aut in factis aut in verbis aliquid assignet, quod *singulis* videatur *convenire personis*, non perturbatur fides catholica, sed docetur ; ut per [267] proprietatem aut vocis aut operis insinuetur nobis veritas Trinitatis, et *non dividat intellectus, quod distinguit auditus.* Ob hoc enim quædam sive sub Patris sive sub Filii sive sub Spiritus sancti appellatione promuntur, ut confessio fidelium in Trinitate non erret ; *quæ cum sit inseparabilis, nunquam intelligeretur esse Trinitas, si semper inseparabiliter diceretur.* Bene ergo ipsa difficultas loquendi cor nostrum ad intelligentiam trahit, et per infirmitatem nostram cœlestis doctrina nos adjuvat, ut quia in Deitate Patris et Filii et Spiritus sancti nec singularitas est nec diversitas cogitanda, vera unitas et vera Trinitas possit quidem simul mente aliquatenus sentiri, sed non possit *simul ore proferri.* » (Serm. 2, in Pentec. c. 2 ; Ball. serm. 76, p. 405, ed. cit.)

IV. — *Ad præcipua Photii sophismata variorum theologorum responsa proponuntur.*

1. His de principiis Photii delibatis jam miram illam sophismatum seriem perlustremus, qua suum placitum stabilire conatur. Adductis itaque Christi verbis Joan. XV, 26 (cap. 2) ita ratiocinatur (cap. 3) : Filius et Spiritus ex eodem principio, Patre scil., suum habent esse, licet diverso modo, sunt omnino eadem natura et pari honore præditi ; proinde si Filius Spiritus sancti esset principium, pariter Filii principium foret Spiritus sanctus alter alteri vicissim deberet causa existere atque Filius ex Spiritu quoque generari. Quod sane argumentum non magni ponderis est. Sicut enim æqualitati et consub-

(71) Eodem pacto rursus Bessarion Respons. ad Marci Ephes. syllog. 18, cap. 1 (Cod. Mon. 27 f. 226 a) : Ἀμέσως μέντοι γε καὶ ἐμμέσως ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμά φασι (Latini) · τὸ μὲν διὰ τὴν ἑνότητα καὶ ταυσότητα τῆς προβλητικῆς δυνάμεως, τὸ δὲ διὰ τὴν τάξιν, ᾗ προτέτακται μὲν ὁ Πατὴρ, ἕπεται δὲ ὁ Υἱὸς, καὶ μετ' ἐκεῖνον τὸ Πνεῦμα, ὀρθῶς διαιτῶντες τῷ λόγῳ, οὐχ ὡς ἐκεῖνος (Marcus) τε καὶ οἱ κατ' αὐτὸν, μηδὲν ὅλως διαστέλλειν εἰδότες · ὡς ἐν ἄλλοις πρὸς τὸν αὐτοῦ διδάσκαλον Παλαμᾶν εἰρήκαμεν τελεώτερον.

stantialitati Patris et Filii non officit, quod ex Patre suum esse habet Filius, ita neque æqualitati et consubstantialitati Filii et Spiritus obest hujus ex illo processio ; sicut homousia Patris et Filii [268] non postulat, ut et Filius Patris habeatur principium, sic nec homousia Filii et Spiritus sancti exigit, ut et Spiritus Filii ἀρχὴ censeatur ; et sicut trium personarum æqualitas non tollit unius principatum, quo cæterarum est principium, ita eorum quæ sunt ex principio, æqualitas non tollit Spiritus processionem per Filium (72). Si ex consubstantialitate *nude ac per se spectata* illud deducitur consequens, manifeste est falsum ; tunc deberet et Patris principium dici Filius eo quod sint consubstantiales. Neque id quod ad Patrem ut ad commune principium tum Filius tum Spiritus referuntur, *per se* hanc reciprocam principiandi facultatem utrique vindicat, ut apertum est ; deinde præterquam quod ex revelata doctrina Spiritus sanctus habetur immanentium originum terminus, alia est, ut nec Photius diffitetur, generatio, alia Spiritus sancti processio, ita ut non eadem ratione Pater sit Filii et sancti Spiritus ἀρχή. (Cf. Beccum in Camateri Animadv. c. 30, 34, 43 ; *G. O.* II, 355, 362, 363, 373.) Quod una persona respectu ejusdem alterius personæ sit simul principium et principiatum, absurdum plane est ; sed absurdum non est Filium una cum Patre, a quo generatur, spirare Spiritum, relate ad primam personam esse αἰτιατὸν, relate ad tertiam vero αἰτίαν. « Eadem quippe res, ait Hugo Etherianus (l. I, c. 10, p. 1204 G.) alii potest esse causa (αἰτία) et alii causativum (αἰτιατόν) ; eidem vero nihil potest causa et causativum esse ; Pater quidem Filii et Spiritus causa exsistit ; at Filius nequaquam Spiritus causa negari debet. » Nulla sane ostenditur necessitas, ob quam Spiritus Filii ἀρχὴ sit existimandus ; sed plura omnino evincunt, una [269] cum Patre Filium Spiritus sanctus ἀρχὴν esse habendum. Recte card. Bessarion (ep. *Ad Alex. Lasc.* c. 7 ; Hard. IX, 1062, 1063) contra dicentes : « Si spirativa potentia est Filio cum Patre communis, tunc generativa potentia cum Patre Spiritui communis est, » hæc observat : 1) Generatio constitutiva est paternæ personæ et incommunicabilis, non vero spiratio ; 2) implicat contradictionem, Spiritum *ad idem* (ad Filium) esse simul principium et principiatum ; 3) generatio est prima et immediata Patris actio, et ideo non potest competere Spiritui, cujus spiratio sequitur generationem.

2. De præsenti Photii argumento breviter agit J. Beccus (*De un. Eccl.* c. 43, 63 ; *G. O.* I, p. 164, 165, 206). Sed præstat Hugonem Etherianum audire, cujus si non omnia plane satisfaciunt, pleraque saltem digna sunt theologorum consideratione nec omni prorsus vi destituuntur. Itaque ad hoc ipsum Photii caput hæc ille respondet (l. II, c. 16, p. 1231 B. C.) : « Ecce, post primum vaniloquium et illecebras præsidis et auctoris totius schismatis impudica lingua et inficiatrix conscientia quantam conceperit et pepererit blasphemiam ! scribere ausa, quæ nullius alius, et supervacuos extrema arrogantia syllogismos componere. Similis interrogatio eidem imminet : si enim ex una causa, Patre, Filius Spiritusque proveniunt, *mittit* autem rursum Spiritum Filius, ut ipse perhibet, quomodo utique consequentiæ sustineat ratio, non generari Filium vel mitti a Spiritu ? Cum enim æqualiter ambo ex una causa proveniant, quantum a Patre Filius accipit, tantumdem accipere debet Spiritus. Quare si Filius mittit Spiritum, et Spiritus generat Filium, ut quemadmodum Filius a Patre mittit Spiritum, ita et Spiritus recompensando gratiam a Patre generet Filium. Amplius : Filius a Patre accipit, ut ejus sit Paracletus ; quare non similiter accipiat Spiritus ut ejus dicatur Verbum ? Quare quidem recompensatio et æqualitas in hoc exsistit, ut sicut Filius a Patre accipit causam esse [270] Spiritus, sic utique Spiritus ab eodem Patre accipit (l. accipiat), causativum esse Filii. In quo non corrumpitur fidei ratio salvis adinvicem utique proprietatibus pariter atque æqualiter. » Cum his autem ea jungi debent, quæ idem auctor ad Nicolai Methonensis ejusdem generis argumenta (Ph. c. 3, nota 9) jam prius responderat. Methonensi itaque (c. 5) arguenti, in Latinorum doctrina concedendum omnino esse, et Filium ex Spiritu generari, sicut ex Patre, quia Pater et Spiritus sint consubstantiales, nisi in Macedonii hæresin incidere velimus, Hugo (l. II, c. 18, p. 1212 D, E). ita occurrit : « At hic quidem vir veritati minime appropinquat. Latini quippe non ideo dicunt Spiritum ex Filio esse, quod Pater et Filius unus Deus sint (sc. si id sine ullo alio respectu *per se* ut ratio habetur), nec per aliquam hoc dicere disputationem coacti sunt ; sed propterea ex utroque Spiritum procedere fatentur, quia æqualiter Filii atque Patris exsistit, non condibiliter, non nascibiliter, non possesive, sed similiter amborum est, nequaquam ut actus et opus est hominis, sed quodammodo ut radii alma lux exsistit et solis. » Et Paulo post pergit : « Opponet autem aliquis : Spiritus par est personæ Patris ; at vero de persona Patris enuntiatur habere Filium ; quare idem de Spiritu prædicabitur, et erit Filius filius Spiritus sancti. Sed dico, non esse hujusmodi æquipollentem comparationem, eo quod nunquam datum sit, *Filium æqualiter esse Patris ac Spiritus*, cum omnes confiteantur Spiritum esse æqualiter Filii atque Patris. Quare in quibus quidem nihil indignum nec indecens divinas personas consequitur, in his Patrem dicimus causam et Filium concausam, nec aliqua injuria Filio Patrive aut sancto Spiritui corrogatur. Nam in

(72) Sic merito Neceph. Blem. (orat. 1, c. 17 ; *G. O.* I, 22, 23) : Ὥσπερ ἡ τῶν τριῶν ἰσότης οὐκ ἀφαιρεῖται τοῦ ἑνὸς τὴν ἀρχὴν, οὕτω καὶ ἡ τῶν ἐξ ἀρχῆς ἰσότης οὐκ ἔστιν ἀφαιρετικὴ τοῦ, τὸ Πνεῦμα δι' Υἱοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι· — Hæc et quæ sequuntur infra uberius illustrabuntur.

legationibus et donationibus Spiritus semper Patris Filius consors est ; at Spiritus dicere patrem seu Filium Spiritum filium appellare exsecrabile profanumque est. Sed neque propositio illa, quæ dicit emissionem Patri et Filio communem esse, [271] proprium paternæ personæ, quo aptus natus est insigniri Pater solus, interimit (sicut interimeret proprietatem insignitivam Filii processio ex Spiritu sancto). » Deinde ad alium Methonensis syllogismum (c. 6), qui præsenti Photii argumento ad verbum fere respondet, accedens, postquam sedulo inculcavit : « Genitorem *secundum aliam proprietatem* generare, et *secundum aliam* emittere Spiritum, » ita prosequitur : « Et attendendum, quoniam non propter honoris parilitatem Patris et Filii, ut ex Patre, sic ex Filio Spiritus procedit. Si enim propter honoris parilitatem ex ambobus Spiritus emanaret, consequi videretur, ut Filius propter honoris parilitatem, sicut est ex Patre, ita et ex Spiritu esset ; quod Methonæ astruit episcopus. » Hujus relatis verbis, « Hic quidem vir, inquit Hugo, et omnis intelligere volens verum esse quod dictum est reperiet : Spiritus sane Filio æqualis ut Deus Deo gratiam reddit. Nam qualem gratiam Patri (ed. Pater) ex ipso prodiens retribuit, eamdem Filio recompensat ex ipso procedens ; utrumque enim emissum dicitur et est. » Tandem notetur minime recte dici a Marco Ephesio (73) : Sicut Spiritus nil confert ad generationem, ita nec Filius ad processionem ; disparitas est manifesta ; quia ante processionem generatio, ante Spiritum Filius *cogitari* omnino debet, licet tempus eos non dividat, quia divina essentia jam Filio communicata concipitur, dum Spiritus a Patre procedere intelligitur. Cf. § 30 seq.

[272] 3. Cap. 6 arguit Photius ex eo, quod si spiratio Spiritus sancti communis sit Patri et Filio, debeat et Spiritus sanctus ejus esse particeps, ita ut pars ejus sit principium, pars principiatum et ipse Spiritus a se ipso procedat. Ac si diceret : Latini τὴν προβολὴν ideo communem volunt Patri et Filio, quia quæcunque habet Pater, habet et Filius ; sed Spiritus sanctus eodem modo habet quæ sunt Patris et Filii ; ideoque in eorum sententia eidem sui ipsius spiratio vindicanda est ; erit itaque Spiritus ex una parte producens, ex altera vero productus. At enim hæc rem non probant. Supponit primo Photius illud principium jam refutatum, nihil esse posse duabus personis commune, quod non competat etiam tertiæ ; deinde confundit *idiomata ac personarum tesseras* cum *essentialibus attributis*, ut jam Joan. Beccus (*G. O.* I, p. 166-168) observavit. Communia sane sunt omnia naturalia attributa, sed minime idiomata ac relationes oppositæ ; unde sicuti Filius non habet paternitatem seu activam generationem, ita quod spiratur nequit activam habere spirationem. Hanc Spiritus inesse, ait Bessarion (ep. *Ad Alex. Lasc.* c. 7 ; Hard. IX, 1062 impossibile *est eo quod opponitur ejus proprietati*. Recte Natalis Alexander resp. (*H. E.* sæc. IX, diss. 18, ass. 1, p. 531, ed. 1788, 4) : absoluta omnia attributa tribus personis communia et quæ ad creaturas ordinem habent, ut creator, dominus, etc., non autem proprietates personarum. Harum enim quædam sunt *hypostaticæ*, quas Hugo Etherianus (l. I, c. 8, 12 et passim) vocat *personarum insignitivas*, sive quæ personas constituunt, cujusmodi tres solæ in Deo reperiuntur, scil. paternitas, filiatio et processio. Aliæ sunt *notionales*, quæ non constituunt, sed indicant personas, et harum nonnullæ uni personæ tantum conveniunt, ut esse ingenitum Patri, aliæ duobus, ut spiratio activa Patri et Filio (74). Nec vero consequens est etiam Spiritum sanctum suæ processionis auctorem futurum, quia eadem habet essentiam cum Patre et Filio. Siquidem non præcise id essentiæ divinæ convenit, qua essentia est, ut producat Spiritum sanctum, sed [275] *essentiæ, qua paternitate et filiatione affecta est et modificata*, quibuscum spirandi proprietas complexa est ut theologia docet. » Jam Hugo Etherianus Photianæ ratiocinationis vitium satis vidit, dum hoc pacto in ipsum Photium insurrexit (l. II, c. 18, p. 1232 B) : « Acuti sophistæ ac periti artificis complexio, ut videtur, non inviolatam servat fidem, dictiones proferendo in dolo et astutia, et in hæreticæ impietatis veneno obnoxium invectionibus se ipsum fecit, licet nolit, cum non habeat divinam advocatricem Scripturam, miscet non miscenda et comparat non comparanda, et quia non dijudicat *naturales qualitates* a *proprietatibus* in Acherusiam paludem præcipitatur. Non enim idem est proprietas naturali et substantiali qualitati (75). » Deinde ostendit illas naturales qualitates tribus personis esse communes, non vero proprietates. Id etiam Joan. Phurnes agnoscebat (apud Beccum l. c. p. 180), qui propterea ad principium illud recurrit, τὸ προβάλλειν esse Patris proprietatem seu personalem tesseram, de quo jam satis diximus,

4. Sequitur cap. 7 dilemma : Aut Spiritus sanctus per processionem a Filio nil accipit diversum ab eo quod accipit procedendo a Patre, et tunc processio a Filio est inutilis ac supervacanea ; aut accipit quid ab illo diversum, et tunc sequitur compositio. Respondent theologi nil diversum accipere Spiritum sanctum per processionem a Filio et hinc

(73) Confessio Marci ap. Greg. Cpl. (cod. Mon. 27 f. 115 a) : Μηδὲν τοῦ Υἱοῦ συμβαλλομένου πρὸς τὴν ἐκπόρευσιν, ὥσπερ οὐδὲ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὴν γέννησιν.

(74) Melius dices : harum una uni personæ tantum convenit, alia duobus.

(75) Sic omnino legendum ; editiones habent : « Non enim est proprietas naturali et substantia æqualitati. » Textus editus in multis adhuc correctione indiget, qua facta hujus præstantissimi theologi mens longe illustrius apparebit.

nullam sequi compositionem, sed accipere idem, neque duas esse processiones, sed unam, neque processionem a Filio dici posse inutilem. Manuel Calecas (l. III, p. 439) et Bessarion (lib. *De proc. Spirit. sancti*, p. 254) advertunt, falso hic rursum duo supponi principia (vide præced. art. § 1 seq.); [274] deinde argumentum duplici modo retorquent: Productio, qua mundus est a Patre, aut perfecta est et tunc frustranea est Filii ac Spiritus efficientia; aut imperfecta et tunc blasphematur Pater. Vel sic: si perfecte a Patre mittitur Spiritus sanctus, superfluum erit, et a Filio mitti; sin autem imperfecte, non ergo perfectus est Pater. Quod vero hic valet, id valet quoque de processione, imo multo magis. « Perfecta, ut arbitror, ait Calecas, est ex Patre entium productio, una et eadem numero Filii et Spiritus ad ea producenda operatio, neque alia est illius, alia horum. Sic ergo et in his evenit. Perfecta est, et magis quam perfecta est ex Patre Spiritus sancti processio, una et eadem numero est, quæ est ex eodem Filio processio... cum una et eadem numero potestate uterque producat. » Similiter retorsione jam usus fuerat Beccus, *Orat de un. Eccl.* n. 40 (*G. O.* I, 160, 161): « Si propter perfectum processionis ex Patre supervacaneam esse ducis processionem ex Filio, quid respondebis dicentibus : Si suppeditatio Spiritus sancti ex Patre perfecta est; supervacanea igitur erit quæ ex Filio? Verumtamen et perfectam esse ex Patre Spiritus sancti suppeditationem et nihilominus non supervacaneam (eam quæ est) ex Filio propter perfectionem, quam ex Patre habet, indubitatum est (76). » Maximus Chrysoberga, *Orat. de proc. Spirit.* c. 4 [275] (*G. O.* II, 1083) observat, argumento Photii : « Si perfecte ex Patre procedit Spiritus, non amplius necesse est eum procedere quoque ex Filio, » omnino illud assimilari, quo Ariani uti visi sunt: Si Deus perfectus est Pater, quid opus est, et Filium perfectum Deum esse credere? Si perfecta Patris Deitas non impedit, quominus ea et Filio competat, nec perfecta Spiritus ex Patre pocessio prohibet, ne et Filius in ea cum Patre communicet. Præterea eodem jure negari potest Filium esse datorem Spiritus, quia perfecte datur a Patre; et tamen, Basilio, teste, et Pater et Filius uno actu dant Spiritum (διὰ τοῦτο διδόντος αὐτὸ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς αὐτὸ δίδωσι μιᾷ δό-

A σει καὶ μιᾷ χορηγίᾳ) imo juxta Athanasium est μόνος τοῦ Πνεύματος χορηγὸς ὁ Υἱός (77). Ita Maximus Chrysoberga l. c. c. 5 (p. 1085). Nec abludit ab his Hugo Etherianus, qui (l. I, c. 14, p. 1207, 1208) ita arguit contra Nicolaum Methonensem (c. 11). « Si igitur perfectus Deus est Filius ex Deo Patre perfecto, quid, inquam, Spiritus ad hujusmodi conferat perfectionem? Qui si confert, neuter est perfectus, neque Pater, neque Filius. Quomodo enim perfectus si tanti eget, quanti Spiritus dator est? Sin vero unus Deus perfectus est, Pater et Filius, et nihil amplius est invenire neque dicere ad manifestationem paternæ perfectionis, superfluus utique sit Spiritus. Quod cogitare impium est. Nam sicut universitas videtur Patris et Filii esse, ita et B Spiritus sancti; atque quos vocat Pater et Filius, hos vocat Filius et Spiritus; quos sanctificat Pater, hos sanctificat et Spiritus.... Propterea perfecta Spiritus ex Patre processio non debet prohibere eam quæ ex Filio [276] esse dicitur, cum neque perfectio Filii ex Patre prohibeat perfectionem sancti Spiritus ex eodem; quare planum est, quod ex utroque perfectionem et esse habeat Spiritus. » Ad præsens vero Photii caput idem auctor (l. II, c. 18, p. 1233) ita respondet : « Pater facit *per* Filium, aliquid accipiens, sine quo creare impotens erat, qui operatur omnia in omnibus. Nunquid imperfecta est operatio Patris aut Filii aut Spiritus? Non indiget Pater alicujus, perfectus cum sit ac sibi C sufficiens. Verumtamen omnia per Filium condit, nihil accipiens, quod non habuit. Sed et Spiritus ex Filio et per Filium procedit, nihil ab ipso sumens, nisi quod a Patre accipit; perfectus utique Deus ac nullius indigus cum sit Pater, generat tamen ex substantia Filium, per quem condit universa, æque sibi potentem. Nec adeo superabundat Spiritus ex utroque progressio, cum neque imperfectum Spiritum indicet, neque impotentem Patrem vel Filium demonstret, neque aliquam inducat compositionem. Si *substantiæ pars* foret causa et causativum, haberet utique locum ratio compositionis. Nunc vero natus (ed. natura) dicitur Filius, emissus vero Spiritus, non in eo quod substantia, sed in eo quod hic quidem gignitur, ille vero procedit. D Sed hoc ad naturam non spectat Divinitatis (78). Amplius : Verbum Dei cum sit perfectum et nullius indigens, quid accepit a Spiritu sancto, quando

(76) Εἰ γὰρ διὰ τὸ τέλειον τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύσεως περιττὴν εἶναι λέγεις τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσιν, τί σὺ ἀπολογήσῃ τοῖς ἐροῦσί σοι · εἴπερ ἡ ἐκ Πατρὸς χορηγία τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐντελὴς, περιττὴ ἄρα ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ : ὅτι γὰρ καὶ τελεία ἡ ἐκ Πατρὸς χορηγία τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ὅμως οὐ περιττὴ καὶ ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ διὰ τὴν τελειότητα τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀναμφίβολον. Σὺ δὲ εἰ μὲν οὐχ ὁμολογεῖς καὶ ἐκ Πατρὸς τελείαν εἶναι τὴν χορηγίαν τοῦ Πνεύματος, καὶ τοῦ Υἱοῦ δὲ ὁμοίως, καὶ μὴ περιττὴν, οὕτω τὰ περιττὰ τῆς κατὰ σὲ περιττῆς ἐκπορεύσεως λάλει · εἰ δὲ καὶ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς χορηγίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος τελείαν ὁμολογεῖς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ τελείαν δέχῃ καὶ περιττὴν εἶναι οὐ λέγεις, ἵνα μὴ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὑπερβήσῃ ὅρους, περιττά σοι λοιπὸν τὰ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως.

(77) De hoc Athanasii dicto (ex orat. 1, c. Arianos, sive potius, ut communiter nunc vocatur, ex ep. encyclica ad Afros episc.) disputant Niceph. Blemmida orat. 24, c. 6 (*G. O.* I, 44). Georg. Metochita contra Manuel. Cretens. c. 19, 20 (lib. II, 1034 seq.), Allatius in *Vindic. syn. Ephes.* c. 55, p. 344 seq.

(78) Hoc nil aliud sibi vult, nisi τὸ γεννητὸν, τὸ κπορευτὸν, sicut neque τὸ ἀγέννητον, essentiam non constituere, quod contra Eunomium Patres inculcant.

assumpsit carnem carni assistentem, unctionemque illius factam, sicut scriptum est : « Jesum a Nazareth, quem unxit Deus Spiritu sancto et virtute? » Non igitur indigentiam aliquam vel imperfectum quidpiam Filius supplens Spiritus emissor exsistit. At vero emittere Deus (79) [277] cum Patre nullius indigo, tum quod amborum indifferenter est Spiritus, tum quod sine medio de Patre Filius provenit; idcirco non ex solo Patre Spiritus, sed (et) ex Filio, qui solus fructus exsistit Patris secundum eamdem habitudinem, quæ ex Patre procedit. » Demum neque hoc prætereundum, quod similem objectionem sanctus Thomas sibi proposuit enodandam : « Spiritus sanctus perfecte procedit a Patre; ergo superfluum est dicere, quod procedat a Filio. » Quam ita solvit (1, q. 36, a. 2 ad 6) : « Per hoc, quod Spiritus sanctus perfecte procedit a Patre, non solum non superfluum est dicere, quod Spiritus sanctus procedat a Filio, sed omnino necessarium, quia una virtus est Patris et Filii. Et quidquid est a Patre, necesse est esse a Filio, nisi proprietati filiationis repugnet. Non enim Filius est a se ipso, licet a Patre. » Cf. etiam Petav. de Trin. VII, 16, 2.

5. Pergit Photius (c. 8) : Nova aliqua relatio deberet in Latinorum hypothesi excogitari, vi cujus Spiritus sanctus Filio consubstantialis etiam principiandi haberet prærogativam ad suam dignitatem servandam. Hoc caput, etsi brevissimum, etsi affine cap. 3 (vide supra § 1, 2) atque ex parte in eo refutatum, etsi assertiones complectens a Photio non probatas, tamen plures animadversiones exposcit, quæ et circa alios ejusdem syllogismos valebunt. I. Certum est ex revelata doctrina, Spiritum sanctum esse terminum æternarum et immanentium originum et ultra tres personas Divinitatem non extendi. Thomas (l. c. q. 27, a. 3) : « In divinis non est processio, nisi secundum actionem, quæ non tendit in aliquid extrinsecum, sed manet in ipso agente. Hujusmodi autem actio in intellectuali natura est actio *intellectus* et actio *voluntatis*. *Processio autem Verbi* attenditur secundum actionem intelligibilem. Secundum autem operationem voluntatis invenitur in nobis quædam alia processio, scil. *processio Amoris*, secundum quam amatum est in amante, sicut per conceptionem [278] verbi res dicta vel intellecta est in intelligente. Unde et præter processionem Verbi ponitur alia processio in divinis, quæ est *processio Amoris*. » Exinde etiam probat (a. 5) in divinis non plures quam duas processiones esse, et (a. 3. ad 1) docet « quod non est necessarium procedere in divinis processionibus in infinitum. Processio enim, quæ est ad intra, in intellectuali natura, terminatur in processione voluntatis. » Ex hac egregia doctrina etiam per se consequitur processio Spiritus sancti ex Filio, cum processio amoris processionem intelligibilem præexigat et a Verbo oriatur Amor, ut idem doctor (Opusc. III, c. 3) ostendit. Hoc sublime argumentum jam exposui. Augustinus (*De Trin.* XV, 17 seq.) eoque utitur tum Ratramnus (v supra II, § 7), tum Hugo Etherianus, qui (l. I, c. 14, p. 1208) adductis Hieronymi verbis (in psal. XIV) : « Spiritus sanctus nec Pater est nec Filius, sed dilectio, quam habet Pater in Filium et Filius in Patrem, » ita prosequitur : « Quoniam igitur Spiritus, ut est amor Patris, ita et Filii, ut procedit ex Patre, procedit ex Filio, manifestum igitur est ex dictis, quod non exsistente Filii Spiritu neque ex ipso procedente impossibile est eumdem Spiritum Patris esse vel ex Patre procedere. » Id pariter probat Joan. Argyropulus (*De proc. Spirit. sancti*, c. 3 seq. *G. O.* I, 404 seq.), occidentalium quoque doctorum principiis imbutus, in nominibus λόγου et ἀγάπης insistens. II. Inæqualitas dignitatis personarum inde repeti nequit, quod una est absque principio, altera a principio atque principians, tertia a principio, neque tamen principians. Id Photius statuit, dum supponit Spiritum non servare dignitatem suam, si non est ipse quoque alicujus principium, quemadmodum Filius. Revera posset ipse, qui tot hæreseon Latinos incusat, Eunomianismi argui, dum hic et alibi ex originis relationibus essentiæ æqualitatem affici censet. « Æqualitas, ait Thomas, in divinis et similitudo attenditur secundum essentialia, nec potest secundum dictionem relationum inæqualitas [279] vel dissimilitudo dici. Unde Aug. c. Maxim. III, 18 dicit: Originis quæstio est, quod *de quo* sit, æqualitatis autem, *qualis* aut *quantus* sit..... Sicut eadem essentia, quæ est in Patre paternitas, in Filio est filiatio, ita eadem dignitas, quæ in Patre est paternitas, in Filio est filiatio. » (Q. 42, a. 4 ad 2.) Pari modo ad argumentum illud : « Filius non magis convenit cum Patre, quam Spiritus sanctus; sed Spiritus sanctus et Pater non sunt unum principium respectu alicujus divinæ personæ ; ergo neque Pater et Filius, » ita respondet (q. 36, a. 4 ad 3) : « Ad tertium dicendum, quod secundum relativas proprietates non attenditur in divinis similitudo vel dissimilitudo, sed secundum essentiam. Unde sicut Pater non est similior sibi, quam Filio, ita nec Filius similior Patri quam Spiritus sanctus. » Ergo non amittit Spiritus sanctus suam dignitatem eo quod nulla ab eo persona procedat et si Photius id contendit, cum Eunomio contendat oportet, ingenitum, genitum, ac generatim τὸ ἀρχήν τινος ; εἶναι ipsam constituere naturam, quod a Patribus toties condemnatum est (80). III. Apud Latinos quælibet persona ab altera qualibet relationibus distinguitur, adeo ut nulla nova relatione opus sit; Latini nec plures, nec pauciores σχέσεις admittunt, quam Patres Greci. Quod si activa spiratio et Filio

(79) Et hic lectio, corrupta videtur; legendum fortasse, At vero emittit eum.

(80) Cf. Greg. Naz. orat. 32, p. 519, ed. Bill. Basil. *G. Eun.* I, 5 seq. Cyrill. Thes. XVIII, p. 184, 185.

tribuitur, hac ipsa discernitur Filius a Spiritu tanquam opposita relatione, et hoc ipsarum relationum nexus ac conditio postulat. Imo Photianum systema hac in parte mancum, imperfectum, ac debita cohærentia destitutum ostendi potest. Quod his subjectæ theologorum demonstrationes satis evidenter docebunt.

6. J. G. Walchius ex ordine trium personarum divinitus traditio consequi Spiritus sancti processionem etiam a Filio hoc pacto inculcat (*Hist. controv.* c. 10, § 2, p. 167, 168): [280] « Quod si enim, inquit, Spiritus procedit a Patre, quemadmodum Christus, Joan. xv, 26, testatur, idemque Græci docent, Filius autem inter divinas personas secundum locum tenet (81), atque ejusdem cum Patre est essentiæ, sequitur, ut processio Spiritus sancti etiam fiat a Filio. Sane qui hoc negant, in ejusmodi se conjiciunt difficultates, ut aut ordinem in divinitate personarum una cum ratione, qua altera refert se ad alteram, tollere aut affirmare debeant, istas sua natura inter se distare ac remoto Filio cum ejusdem essentia Spiritum sanctum a solo Patre procedere posse. Neutrum esse admittendum quisquis perspicit, qui rem ex veritate, non ex perversa opinione ac prava voluntate æstimat; recteque præter alios Joan. Affelmannus (*Syntagma exercit. academic.* p. I, p. 416) dicit : Si Spiritus sanctus non procederet a Filio, omnis plane personalis nexus ac relatio inter Filium et Spiritum sanctum tolleretur. Requirit vero absoluta Trinitatis perfectio, ut personæ suis productionum respectibus et hypostaticis relationibus sic omnes ad se mutuo, adeoque singulæ ad singulas sint devinctæ, ut Pater quidem referatur hypostatica relatione ad Filium tanquam ad genitum, Filius ad Patrem ut progenies ad suum genitorem, Pater ad Spiritum sanctum ut spirans ad suum spiraculum, Spiritus sanctus item ad Patrem, tanquam suum spiratorem. Relinquitur ergo inter solum Filium et Spiritum sanctum quædam solitudo et hiatus, si nulla personalis inter τοῦ Λόγου et Spiritus sancti hypostasin interveniret relatio. Quale διάστημα sive qualem hiatum absoluta illa ac infinita Trinitatis perfectio nullo modo admittit.» Sed ista jam luculentissime versarant ac demonstraverant vetustiores theologi. Præclare Anselmus Havelbergensis episc. (lib. II *Dial.* c. 11, p. 179, ed. Paris, 1723): « Cum hæc dicis (Spiritum sanctum non procedere a Filio), [281] maximam utrique, Filio scilicet et Spiritui sancto, injuriam facis; nam cum Pater et Filius se invicem habeant ut gignens et genitus, et item Pater et Spiritus sanctus ut emissor et emissus, et ut donator et donum, dic, quæso, nunquid non magnam injuriam facis *Filio et Spiritui sancto*, quibus *nullam adinvicem relationem* tribuis, quinimo quos, ut ita dixerim, a socia processionis communione disjungis? Quid enim est, quod Filius aliqua media relatione respiciat Spiritum sanctum seu Spiritus sanctus Filium, si processionem istius ab illo de medio amborum abstuleris? » Eodem pertinent et ista Hugonis Etheriani (l. II, c. 5, p. 1220): « Spiritus ex Patre prodiens aut contingit Filium aut non contingit; si non contingit, non est aliquid quod conjungat et copulet Filio Spiritum. » Prætera ordinem, qui est in sancta Trinitate, perspicue asserit ac declarat Becous (*De proc. Spirit. sanct.* c. 8; *G. O.* I, 301 seq.); hic vero ordo ut necessarius, æternus atque immutabilis ex contingenti ac temporaria missione repeti nequit, neque ex essentia, quæ eadem in tribus personis est; solum igitur ex originis relatione petendus (cf. Petav. *De Trin.* VII, 6, n. 6, 7). Uberius ostendit hujus ordinis naturam et relationes, quas ille flagitat, Georgius Trapezuntius (*De proc. Spirit. sanct.* ad Joan. Cubocl. *G. O.* I, 470 seq.): « Triadis ipsius nomen, inquit, ordinem signat, et fieri nequit, ut Trias vere et re ipsa dicatur, nisi relationem tria illa inter se habeant; nam si duo quis supposuerit, quæ relatione inter se non referantur, erunt duo illa prorsus et non dualitas. Quod si tria sunt quæ supponuntur, si unumquodque ad reliqua tria relationem habebit, erit Trias, sin minus, tria. Igitur si Pater erga Filium et erga Spiritum sanctum relationem habet naturalem, eam quæ secundum causam est, Filius vero erga Patrem, quod ex eo est, sed ad Spiritum nullam, neque Spiritus erga Filium, aut dualitas fuerit aut tres dii, et non Trinitas, Deus. Quam impietatem sedula provisione declinantes doctores optime affirmarunt, [282] et communibus Christianorum notionibus creditur, divinas hypostases alteram alteri adhærere et conjungi; quod apud Græcos plane antiquatum est, ut jam versentur in periculo, ne de fide in Trinitatem decidant (82). Profecto in systemate Photiano Pater quidem habet relationem ad Filium et ad Spiritum sanctum, Filius et Spiritus sanctus relationem habent ad Patrem, sed nullam ad Spiritum Filius, nullam ad Filium Spiritus relationem habet; deest omnino mutuus nexus inter duas postremas hypo-

(81) Huc spectant plura testimonia apud Allat. *Find. syn. Ephes.* c. 67, p. 501 seq. Cf. *Græc. orthod.* I, 474, 475; II, 725-728.

(82) L. c. n. 3, p. 472 : Πρὸς τούτοις καὶ τὸ τῆς Τριάδος ὄνομα τάξιν δηλοῖ · καὶ ἀδύνατον τριάδα λέγειν ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς εἰ μὴ σχέσιν πρὸς ἄλληλα ἔχει τὰ τρία · εἴ τις γὰρ δύο τινὰ ὑποθείη μὴ σχέσιν ἔχοντα πρὸς ἄλληλα οἱανοῦν, δύο, οὐ δυὰς ἔσται · εἰ δὲ τρία εἴη τὰ ὑποκείμενα, εἰ μὲν ἕκαστον πρὸς τὰ λοιπὰ δύο σχέσιν ἔχει, τριὰς ἔσται, εἰ δὲ μή, τρία. Εἰ ἄρα ἔχει ὁ Πατὴρ πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὴν κατ' αἰτίαν φυσικὴν σχέσιν, ὁ δὲ Υἱὸς πρὸς μὲν τὸν Πατέρα ἔχει ὅτι ἐξ αὐτοῦ, πρὸς δὲ τὸ Πνεῦμα οὐδεμίαν οὔτε μὴν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν, ἡ δυὰς ἔσται ἢ τρεῖς ἔσονται θεοί (φεῦ τῆς ἀτοπίας !) καὶ οὐ Τριὰς ὁ Θεός · ἦν δὴ ἀσέβειαν φεύγουσι τοῖς διδασκάλοις καλῶς λέγεται, καὶ ταῖς κοιναῖς τῶν Χριστιανῶν ἐννοίαις πιστεύεται, ἔχεσθαι ἀλλήλων τὰς θείας ὑποστάσεις · ὃ τοῖς Γραικοῖς οὐδαμῶς σώζεται, ὥστε κινδυνεύειν αὐτοὺς τῆς εἰς Τριάδα πίστεως ἀποπίπτειν. Cf. et Constant. Meliten. I, c. 33. (*G. O.* II, 724 seq.)

siases; quod plane absonum (83). Neque ejusmodi relatio ex consubstantialitate *per se* spectata peti potest; etenim « quod aliqua consubstantialia sunt, non ideo relatio inter eos intercedit, ut in hominibus est deprehendere (84). Præterea omnibus notum est, [283] in divinis personas essentia uniri, relationibus disjungi. Ergo quæ per similitudinem et identitatem naturæ relatio oboritur, unit potius, non disjungit; at *Trinitatis nomen et mutua hypostaseon connexio, qua sibi invicem adhærescunt, plane relationem disjungentem exposcit* (85). »

7. Connectitur cum hac postrema Trapezuntii observatione Patrum ac theologorum ratiocinatio, quæ his innititur principiis: 1° nonnisi *relationibus* personas divinas ab invicem distingui; 2° relationes autem personas distinguere non posse, nisi secundum quod sunt *oppositæ;* 3° oppositas relationes in divinis nullas esse, nisi *relationes originis* (86); unde efficitur, dempto originis nexu non amplius [284] divinas personas posse ab invicem distingui. Quod nemo Angelico Doctore explanavit accuratius, qui (p. I, q. 30, a 2) ita disserit: « Non est possibile dicere, quod secundum aliquid absolutum divinæ personæ ab invicem distinguantur, quia sequeretur, quod non trium esset una essentia. Quidquid enim in divinis absolute dicitur, ad unitatem essentiæ pertinet. Relinquitur ergo, quod solum *relationibus* divinæ personæ ab invicem distinguantur. Relationes autem personas distinguere non possunt, nisi secundum quod sunt *oppositæ*. Quod ex hoc patet, quia Pater habet duas relationes, quarum una refertur ad Filium, et alia ad Spiritum sanctum, quæ tamen quia non sunt oppositæ, non constituunt duas personas, sed ad unam personam Patris tantum pertinent. Si ergo in Filio et in Spiritu sancto non esset invenire nisi duas relationes, quibus uterque refertur ad Patrem, illæ relationes non essent ad invicem oppositæ, sicut neque duæ relationes, quibus Pater refertur ad illos. Unde sicut persona Patris est una, ita sequeretur, quod persona Filii et Spiritus sancti esset una, habens duas relationes oppositas duabus relationibus Patris; hoc autem est hæreticum, cum tollat fidem Trinitatis. Oportet ergo quod Filius et Spiritus sanctus adinvicem referantur oppositis relationibus. Non autem possunt esse in divinis relationes oppositæ, nisi *relationes originis*, ut supra probatum est (87). Oppositæ autem relationes originis accipiuntur *secundum principium et secundum id quod est a principio*. Relinquitur ergo quod [285] necesse est dicere vel Filium esse a Spiritu sancto (quod nullus dicit) vel Spiritum sanctum esse a Filio, quod nos confitemur. Et huic quidem consonat ratio processionis utriusque. Dictum enim est supra quod Filius procedit per modum intellectus ut Verbum, Spiritus sanctus autem per modum voluntatis ut Amor. Necesse est autem, quod Amor a Verbo procedat. Non enim aliquid amamus, nisi secundum quod conceptione mentis apprehendimus; et secundum hoc manifestum est, quod Spiritus sanctus procedit a Filio. » Et rursum: « Si ab una persona Patris procedunt duæ personæ, scil. Filius et Spiritus sanctus, oportet esse aliquem *ordinem* eorum ad invicem (88). Nec potest aliquis ordo alius assignari, nisi ordo, quo alius est ex alio. Non est igitur possibile dicere, quod Filius et Spiritus sanctus sic procedant a Patre, quod neuter eorum procedat ab alio, nisi quis poneret in eis

(83) Ib. n. 30, p. 536: Ἡ μὲν τοῦ Πατρὸς πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ σχέσις καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα σώζεται καὶ Γραικοῖς, Υἱοῦ δὲ καὶ Πνεύματος οὐδεμία σχέσις εὑρίσκεται, ὥστε αὐτοῖς συγχεῖσθαι τὰ πάντα. Cf. Constantin. Meliten, l. c. c. 27 (*G. O.* II, 702); Beccum *De proc. Spirit. sancti*, c. 8. n. 5 (ib. I, 505).

(84) P. 475: Οὐ γὰρ τῷ ὁμοουσίοις εἶναι τισι καὶ σχέσις προσέσται· ἦν γὰρ καὶ ἀνθρώποις πᾶσι τῆς αὐτῆς οὔσι φύσεως· τοὐναντίον δὲ τῷ προσεῖναί τισι φυσικὴν σχέσιν καὶ ὁμοουσίοις εἶναι ἀκολουθεῖ. Cf. Allat. *Vindic. syn. Eph.* c. 45-67, p. 219-220, 497 seq. De his inferius sermo recurret.

(85) Ibid.: Παντί που δῆλον, ἐν τοῖς θείοις τῇ οὐσίᾳ ἑνοῦσθαι τὰ πρόσωπα, ταῖς δὲ σχέσεσι διακρίνεσθαι· ἡ γοῦν κατὰ τὴν ὁμοιότητα καὶ τὸ ταυτὸ τῆς οὐσίας σχέσις οὐ διακρίσεως, ἀλλ' ἑνώσεως· τὸ δὲ τῆς τριάδος ὄνομα καὶ τὸ ἔχεσθαι ἀλλήλων τὰς ὑποστάσεις σχέσιν ἀπαιτεῖ διακρίνουσαν.

(86) Id diserte nec uno in loco Gregorius Nyssenus testatur. *Lib. ad Ablad.* (Opp. II. p. 459) docet: Ἐν ᾧ μόνον διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου. Roc testimonium, ut alii v. gr. Niceph. Blemmida et Constant. Meliteniota (*G. O.* I, 55-56; II, 663), adducit quoque Hugo Etherianus (I. III, c. 13, p. 1249): « Immutabilitatem naturæ confitentes eam quæ secundum causam ejusque quod est ex causa differentiam non inficiamur. In quo solo discerni alterum ab altero deprehendimus, dum hunc quidem causam esse credimus, hunc vero ex causa. » Rursum Nyssen I. I, *C. Eunom*, p. 164: Ὥστε τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπεξῃρημένου ἐν μηδενὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα πρὸς ἑαυτὴν ἀσυμφώνως ἔχειν. Et paulo ante: Ὃν τρόπον προθεωρεῖται ἡ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐν μόνῃ τῇ τάξει τῇ κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν δηλαδὴ τὴν διαφορὰν ἔχει· ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχων οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὕπαρξιν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοίᾳ μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. De quo loco conf. Georg. Trapezunt. *G. O.* I, 464-513 seq. Similia occurrunt apud Cyrillum Alex. *Thesaur.* lib. II, c. 3; lib. VII, c. 1, Cf. Joh. Theol. in sess. XVIII, conc. Flor. (Hard. IX, 201-204) et Petav. *De Trin.* VII, 9-2.

(87) Cf. ib. q. 28, a. 3: « De ratione autem relationis est respectus unius ad alterum, secundum quem aliquid alteri opponitur relative. Cum igitur in Deo realiter sit relatio (a. 1), oportet, quod realiter sit ibi oppositio. Relativa autem oppositio in sui ratione includit disjunctionem. » Cf. et art. 4.

(88) Id negat Theophanes Procopowicz op. cit. cap. 18, § 304, p. 391, 392, contendens sufficere relationes ad Patrem, ad se invicem eos non referri nisi secundum consubstantialitatem, ac præterea ad Scotistas fugiens, ut a Thomæ argumento se extricet. Verum quemadmodum ejusmodi effugia cum Patrum doctrina pugnent, ex dictis jam dignosci potest.

materialem distinctionem, quod est impossibile. » Imo secus nec ipsæ processiones distinguerentur, ut Thomas (ib. ad 7) docet : « Spiritus sanctus distinguitur personaliter a Filio in hoc, quod origo unius distinguitur ab origine alterius. Sed ipsa differentia originis est per hoc, quod Filius est solum a Patre, Spiritus sanctus vero a Patre et Filio. Non enim aliter processiones distinguerentur, sicut supra ostensum est. » Simili modo jam Hugo Etherianus disputarat (I. III, c. 12, p. 1247) : « Pater a Filio alia persona est, eo quod per generationem ei esse præstat. In hoc enim differt a Filio, quod ei esse dat per nativitatem ; rursus a genitore Fillius differt, quod nascendo accepit ab ipso exsistentiam. Item a Spiritu sancta [286] per hoc differt Pater, quia esse illi dat, dum ipsum emittit. At vero Spiritus sanctus non ob aliud exsistit alia a Patre persona, nisi quia ex ipso procedendo accipit. Igitur et a Filio dum alia sit persona, idem Spiritus aut illi esse dat aut ab ipso accipit. Non autem dat, ut palam est; accipit ergo. Circa unam enim et simplicem substantiam Patris et Filii et Spiritus sancti aliam præter eas quæ dictæ sunt, causam differre ad invicem vix quis rectæ fidei assignabit. Quare si alia est a Filio persona Spiritus, dictarum aliquam habitudinum ad ipsum habet. Sin autem non, ab ipso non est alia persona. « Hinc et Nicephorus Blemmida (orat. 2, c. 14; *G. O.* I, 58) præter alia absurda ex Photianorum systemate sequi et illud affirmat, τὸ ἀντιδιῃρημένα εἶναι Λόγον καὶ Πνεῦμα non amplius verum fore ; hinc et Bessarion (*De proc. Spirit. sancti*, Apud Arcud. Opusc. theol. aur. q. 232 seq.) omnino Thomæ concordans hanc propositionem propugnat : Εἰ μὴ τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἐξ Υἱοῦ οὐκ ἂν αὐτοῦ προσωπικῶς διακρίνοιτο. Quæ conclusio, licet Scotistæ eam negaverint (89), spectatis et perpensis Patrum [287] principiis validissima existimari debet. Cæterum cf. Petav. *De Trin.* VII, c. 6, n. 6, 7; c. 9, II. 5 seq. Henr. Kilber in [288] Theol. Wirceb. tract. *De Deo uno et trino*, diap. 6, c. 2, n. 407. Quæ cum ita sint, patet tantum abesse ut Latinis aliqua nova relatio effingenda sit, qua ipsorum systema perficiatur, ut præ Photianorum doctrina illud undique absolutum, perfectum sibique cohærens ostendatur; patet necessariam quamdam σχέσιν omnino in schismaticorum theoria desiderari, neque solum Photii argumentum optime retorqueri verum simul oppugnati ab eo dogmatis veritatem luculentissime demonstrari

8. Sed ad Photium revertamur. Nova effingit monstra, quæ Latinorum doctrina necessario inducat. « At enimvero concidunt proprietates personarum » (cap. 9). Videlicet : Patris proprietas constitutiva est spirare Spiritum; hæc vero tollitur, si communis sit spiratio et Filio. Sed illud assumptum jam refutatum est in altero Photii effato (supra III, §§ 5, 6). Unde cadit et quod inde deducitur : « Pater et Filius in unam contrahuntur personam, quod Sabellianum vel Semisabellianum est. » — Non sequitur, ait Petavius (l. c. c. 10, tum et Filium solummodo distingui putant ταῖς ἀπὸ Πατρὸς διαφόροις προόδοις, καθ' ἃς τὸ μὲν γεγέννηται, τὸ δὲ ἐκπορεύεται, quærit, inquam, quanam ratione diversæ habeantur progressiones illæ duæ, qua in re hæc differentia consistat. Si in eo, quod generatio immediate est a Patre solo, processio vero per generationem et Spiritus per Filium, id pro nobis est, ait, id fere in Thomæ rationem recidit. Si vero in eo, quod utraque a Patre solo, tunc non amplius possunt Filius et Spiritus ab invicem distingui. Nam *diversæ* quorumdam πρόοδοι sunt aut παρὰ τὸ αἴτιον aut παρὰ τὸ αἰτιατόν· posterius rursus duplici modo esse potest (διχῶς) : vel quia principiata ad diversas species pertinent vel quia in diversa supposita secernuntur et terminantur (ἢ διὰ τὸ τὰ αἰτιατὰ διαφόρων εἰδῶν εἶναι ἢ διὰ τὸ εἰς διάφορα ὁρίζεσθαι ἄτομα). Jam vero Filius et Spiritus haud secundum speciem differunt, unam et eamdem numero naturam et divinam essentiam a Patre progrediendo accipientes ; neque sic differunt κατὰ τὰ ἄτομα· primum quidem quia ibi nulla materia nihilque materiæ analogicum, qua ejusdem naturæ supposita ab invicem separantur, deinde quia et suppositorum ex iisdem causis progressiones ejusdem speciei (ὁμοειδεῖς) sunt; hic vero neque ambæ sunt generationes, neque ambæ processiones. Restat ergo progressionum differentiam esse κατὰ τὸν τοῦ αἰτίου λόγον. Sed si utrobique unus Pater erit αἴτιος, tunc certe ex parte τοῦ αἰτίου nulla prorsus differentia, et distinctio Spiritus et Filii omnino cadit, ita ut una tantum persona evadant, quod absurdum et fidei repugnans. Necesse est ergo, si divinæ personæ ab invicem distinguendæ sunt, eas oppositis relationibus secundum principium et principiatum distingui et Spiritum a Filio et Patre τῇ τοῦ προβαλλομένου πρὸς τὸν προβάλλοντα διαφορᾷ, καὶ μὴ ἄλλως διακρίνεσθαι. Sic Bessarion.

(89) Photium (ut Scotistas) censuisse, sufficienter Spiritum sanctum a Filio distingui, etsi non habeat ab eo originem, scilicet ex eo, quod non eadem ratione ambo ex Patre procedant, tum ex opere nostro colligi potest, tum ex iis manifestum efficitur, quæ in *Amphiloch.* quæst. 26 a Scotto edita (Quædam ex Photii *Amphiloch.* Neapoli 1814, 4, p. 26-31) de illa quæstione disputat : Si ex eodem principio Filius et Spiritus sanctus procedunt, quomodo nec fratrum appellationem accipient, nec filii nomen Spiritus sanctus acquiret ? Ibi in eo potissimum insistit, quod uterque sit ἐκ τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχ ὡσαύτως, hanc vero diversitatem progressionis utriusque intimius perscrutari sedulo evitat, solum rem exemplis quibusdam ex rebus creatis desumptis illustrare quadantenus conatur. « Jam vero, ait Scottus (p. 31. n. 1), quisquo videt, quam sint ineptæ comparationes, quibus ille innititur, cum res, quas in exemplum adducit, non per diversum processionis modum, sed per materiem individuantem et formæ diversitatem distinguantur, quæ omnia in divinis personis locum non habent ; imo interdum, ut videre est apud D. Thomam p. I, q. 36, a. 3 ad 1, similitudines propositæ contra Photium potius faciunt. » Patet tum ex principio tum ex fine hujus disputationis Photianæ, quosdam orthodoxos difficultatem movisse, quam ipse frustra enervare contendit. Cæterum inter Græcos auctores, qui dogma catholicum tuebantur, plures invenire est, qui Thomæ argumentum non admittant; quibus suffragari videtur Georgius Scholarius in *Responsione ad Marci Ephesii syllogismos*, cap. 6. (Cod. Monac. 27 f. 194 a. seq.) late eam rem pertractans. Præclare vero ostendit Bessarion, doctrinam illam Photii aut nihil efficere aut in Thomæ rationem refundi. Quærit enim (*Respons. ad Ephes. syllog.* 48 ; cod. citat. f. 230 a. b.) ex iis qui Spiri-

siases; quod plane absonum (83). Neque ejusmodi relatio ex consubstantialitate *per se* spectata peti potest; etenim « quod aliqua consubstantialia sunt, non ideo relatio inter eos intercedit, ut in hominibus est deprehendere (84). Præterea omnibus notum est, [283] in divinis personas essentia uniri, relationibus disjungi. Ergo quæ per similitudinem et identitatem naturæ relatio oboritur, unit potius, non disjungit; at *Trinitatis nomen et mutua hypostaseon connexio, qua sibi invicem adhærescunt, plane relationem disjungentem exposcit* (85). »

7. Connectitur cum hac postrema Trapezuntii observatione Patrum ac theologorum ratiocinatio, quæ his innititur principiis: 1° nonnisi *relationibus* personas divinas ab invicem distingui; 2° relationes autem personas distinguere non posse, nisi secundum quod sunt *oppositæ;* 3° oppositas relationes in divinis nullas esse, nisi *relationes originis* (86); unde efficitur, dempto originis nexu non amplius [284] divinas personas posse ab invicem distingui. Quod nemo Angelico Doctore explanavit accuratius, qui (p. I, q. 30, a 2) ita disserit: « Non est possibile dicere, quod secundum aliquid absolutum divinæ personæ ab invicem distinguantur, quia sequeretur, quod non trium esset una essentia. Quidquid enim in divinis absolute dicitur, ad unitatem essentiæ pertinet. Relinquitur ergo, quod solum *relationibus* divinæ personæ ab invicem distinguantur. Relationes autem personas distinguere non possunt, nisi secundum quod sunt *oppositæ*. Quod ex hoc patet, quia Pater habet duas relationes, quarum una refertur ad Filium, et alia ad Spiritum sanctum, quæ tamen quia non sunt oppositæ, non constituunt duas personas, sed ad unam personam Patris tantum pertinent. Si ergo in Filio et in Spiritu sancto non esset invenire nisi duas relationes, quibus uterque refertur ad Patrem, illæ relationes non essent ad invicem oppositæ, sicut neque duæ relationes, quibus Pater refertur ad illos. Unde sicut persona Patris est una, ita sequeretur, quod persona Filii et Spiritus sancti esset una, habens duas relationes oppositas duabus relationibus Patris; hoc autem est hæreticum, cum tollat fidem Trinitatis. Oportet ergo quod Filius et Spiritus sanctus adinvicem referantur oppositis relationibus. Non autem possunt esse in divinis relationes oppositæ, nisi *relationes originis*, ut supra probatum est (87). Oppositæ autem relationes originis accipiuntur *secundum principium et secundum id quod est a principio*. Relinquitur ergo quod [285] necesse est dicere vel Filium esse a Spiritu sancto (quod nullus dicit) vel Spiritum sanctum esse a Filio, quod nos confitemur. Et huic quidem consonat ratio processionis utriusque. Dictum enim est supra quod Filius procedit per modum intellectus ut Verbum, Spiritus sanctus autem per modum voluntatis ut Amor. Necesse est autem, quod Amor a Verbo procedat. Non enim aliquid amamus, nisi secundum quod conceptione mentis apprehendimus; et secundum hoc manifestum est, quod Spiritus sanctus procedit a Filio. » Et rursum: « Si ab una persona Patris procedunt duæ personæ, scil. Filius et Spiritus sanctus, oportet esse aliquem *ordinem* eorum ad invicem (88). Nec potest aliquis ordo alius assignari, nisi ordo, quo alius est ex alio. Non est igitur possibile dicere, quod Filius et Spiritus sanctus sic procedant a Patre, quod neuter eorum procedat ab alio, nisi quis poneret in eis

(83) Ib. n. 30, p. 536: Ἡ μὲν τοῦ Πατρὸς πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ σχέσις καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα σώζεται καὶ Γραικοῖς, Υἱοῦ δὲ καὶ Πνεύματος οὐδεμία σχέσις εὑρίσκεται, ὥστε αὐτοῖς συγχεῖσθαι τὰ πάντα. Cf. Constantin. Meliten, l. c. c. 27 (*G. O.* II, 702); Becoum *De proc. Spirit. sancti*, c. 8. n. 5 (ib. I, 505).

(84) P. 475: Οὐ γὰρ τῷ ὁμοουσίοις εἶναι τισι καὶ σχέσις προσέσται· ἦν γὰρ καὶ ἀνθρώποις πᾶσι τῆς αὐτῆς οὔσι φύσεως· τοὐναντίον δὲ τῷ προσεῖναί τισι φυσικὴν σχέσιν καὶ ὁμοουσίοις εἶναι ἀκολουθεῖ. Cf. Allat- *Vindic. syn. Eph.* c. 45-67, p. 219-220, 497 seq. De his inferius sermo recurret.

(85) Ibid.: Παντί που δῆλον, ἐν τοῖς θείοις τῇ οὐσίᾳ ἑνοῦσθαι τὰ πρόσωπα, ταῖς δὲ σχέσεσι διακρίνεσθαι· ἡ γοῦν κατὰ τὴν ὁμοιότητα καὶ τὸ ταυτὸ τῆς οὐσίας σχέσις οὐ διακρίσεως, ἀλλ' ἑνώσεως· τὸ δὲ τῆς τριάδος ὄνομα καὶ τὸ ἔχεσθαι ἀλλήλων τὰς ὑποστάσεις σχέσιν ἀπαιτεῖ διακρίνουσαν.

(86) Id diserte nec uno in loco Gregorius Nyssenus testatur. *Lib. ad Ablad.* (Opp. II. p. 459) docet: Ἐν ᾧ μόνον διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου. Hoc testimonium, ut alii v. gr. Niceph. Blemmida et Constant. Meliteniota (*G. O.* I, 55-56; II, 663), adducit quoque Hugo Etherianus (l. III, c. 13, p. 1249): « Immutabilitatem naturæ confitentes eam quæ secundum causam ejusque quod est ex causa differentiam non inficiamur. In quo solo discerni alterum ab altero deprehendimus, dum hunc quidem causam esse credimus, hunc vero ex causa. » Rursum Nyssen I. I, *C. Eunom*, p. 164: Ὥστε τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπεξηρημένου ἐν μηδενὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα πρὸς ἑαυτὴν ἀσυμφώνως ἔχειν. Et paulo ante: Ὃν τρόπον προθεωρεῖται ἡ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐν μόνῃ τῇ τάξει τῇ κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν δηλαδὴ τὴν διαφορὰν ἔχει· ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχων οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὕπαρξιν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοίᾳ μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. De quo loco conf. Georg. Trapezunt. *G. O.* I, 464-513 seq. Similia occurrunt apud Cyrillum Alex. *Thesaur.* lib. II, c. 3; lib. VII, c. 1, Cf. Joh. Theol. in sess. XVIII, conc. Flor. (Hard. IX, 201-204) et Petav. *De Trin.* VII, 9-2.

(87) Cf. ib. q. 28, a. 3: « De ratione autem relationis est respectus unius ad alterum, secundum quem aliquid alteri opponitur relative. Cum igitur in Deo realiter sit relatio (a. 1), oportet, quod realiter sit ibi oppositio. Relativa autem oppositio in sui ratione includit disjunctionem. » Cf. et art. 4.

(88) Id negat Theophanes Procopowicz op. cit. cap. 18, § 304, p. 391, 392, contendens sufficere relationes ad Patrem, ad se invicem eos non referri nisi secundum consubstantialitatem, ac præterea ad Scotistas fugiens, ut a Thomæ argumento se extricet. Verum quemadmodum ejusmodi effugia cum Patrum doctrina pugnent, ex dictis jam dignosci potest.

materialem distinctionem, quod est impossibile. » Imo secus nec ipsæ processiones distinguerentur, ut Thomas (ib. ad 7) docet : « Spiritus sanctus distinguitur personaliter a Filio in hoc, quod origo unius distinguitur ab origine alterius. Sed ipsa differentia originis est per hoc, quod Filius est solum a Patre, Spiritus sanctus vero a Patre et Filio. Non enim aliter processiones distinguerentur, sicut supra ostensum est. » Simili modo jam Hugo Etherianus disputarat (I. III, c. 12, p. 1247) : « Pater a Filio alia persona est, eo quod per generationem ei esse præstat. In hoc enim differt a Filio, quod ei esse dat per nativitatem ; rursus a genitore Filius differt, quod nascendo accepit ab ipso exsistentiam. Item a Spiritu sancto [286] per hoc differt Pater, quia esse illi dat, dum ipsum emittit. At vero Spiritus sanctus non ob aliud exsistit alia a Patre persona, nisi quia ex ipso procedendo accipit. Igitur et a Filio dum alia sit persona, idem Spiritus aut illi esse dat aut ab ipso accipit. Non autem dat, ut palam est; accipit ergo. Circa unam enim et simplicem substantiam Patris et Filii et Spiritus sancti aliam præter eas quæ dictæ sunt, causam differre ad invicem vix quis rectæ fidei assignabit. Quare si alia est a Filio persona Spiritus, dictarum aliquam habitudinum ad ipsum habet. Sin autem non, ab ipso non est alia persona. « Hinc et Nicephorus Blemmida (orat. 2, c. 14; *G. O.* I, 58) præter alia absurda ex Photianorum systemate sequi et illud affirmat, τὸ ἀντιδιῃρημένα εἶναι Λόγον καὶ Πνεῦμα non amplius verum fore ; hinc et Bessarion (*De proc. Spirit. sancti*, Apud Arcud. Opusc. theol. aur. q. 232 seq.) omnino Thomæ concordans hanc propositionem propugnat : Εἰ μὴ τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἐξ Υἱοῦ οὐκ ἂν αὐτοῦ προσωπικῶς διακρίνοιτο. Quæ conclusio, licet Scotistæ eam negaverint (89), spectatis et perpensis Patrum [287] principiis validissima existimari debet. Cæterum cf. Petav. *De Trin.* VII, c. 6, n. 6, 7; c. 9, II. 5 seq. Henr. Kilber in [288] Theol. Wirceb. tract. *De Deo uno et trino*, diap. 6, c. 2, n. 407. Quæ cum ita sint, patet tantum abesse ut Latinis aliqua nova relatio effingenda sit, qua ipsorum systema perficiatur, ut præ Photianorum doctrina illud undique absolutum, perfectum sibique cohærens ostendatur; patet necessariam quamdam σχέσιν omnino in schismaticorum theoria desiderari, neque solum Photii argumentum optime retorqueri verum simul oppugnati ab eo dogmatis veritatem luculentissime demonstrari

8. Sed ad Photium revertamur. Nova effingit monstra, quæ Latinorum doctrina necessario inducat. « At enimvero concidunt proprietates personarum » (cap. 9). Videlicet : Patris proprietas constitutiva est spirare Spiritum; hæc vero tollitur, si communis sit spiratio et Filio. Sed illud assumptum jam refutatum est in altero Photii effato (supra III, §§ 5, 6). Unde cadit et quod inde deducitur : « Pater et Filius in unam contrahuntur personam, quod Sabellianum vel Semisabellianum est. » — Non sequitur, ait Petavius (l. c. c. 10, tum et Filium solummodo distingui putant ταῖς ἀπὸ Πατρὸς διαφόροις προόδοις, καθ' ἃς τὸ μὲν γεγέννηται, τὸ δὲ ἐκπορεύεται, quærit, inquam, quanam ratione diversæ habeantur progressiones illæ duæ, qua in re hæc differentia consistat. Si in eo, quod generatio immediate est a Patre solo, processio vero per generationem et Spiritus per Filium, id pro nobis est, ait, id fere in Thomæ rationem recidit. Si vero in eo, quod utraque a Patre solo, tunc non amplius possunt Filius et Spiritus ab invicem distingui. Nam *diversæ* quorumdam πρόοδοι sunt aut παρὰ τὸ αἴτιον aut παρὰ τὸ αἰτιατόν· posterius rursus duplici modo esse potest (διχῶς) : vel quia principiata ad diversas species pertinent vel quia in diversa supposita secernuntur et terminantur (ἢ διὰ τὸ τὰ αἰτιατὰ διαφόρων εἰδῶν εἶναι ἢ διὰ τὸ εἰς διάφορα ὁρίζεσθαι ἄτομα). Jam vero Filius et Spiritus haud secundum speciem differunt, unam et eamdem numero naturam et divinam essentiam a Patre progrediendo accipientes ; neque sic differunt κατὰ τὰ ἄτομα· primum quidem quia ibi nulla materia nihilque materiæ analogicum, qua ejusdem naturæ supposita ab invicem separantur, deinde quia et suppositorum ex iisdem causis progressiones ejusdem speciei (ὁμοειδεῖς) sunt; hic vero neque ambæ sunt generationes, neque ambæ processiones. Restat ergo progressionum differentiam esse κατὰ τὸν τοῦ αἰτίου λόγον. Sed si utrobique unus Pater erit αἴτιος, tunc certe ex parte τοῦ αἰτίου nulla prorsus differentia, et distinctio Spiritus et Filii omnino cadit, ita ut una tantum persona evadant, quod absurdum et fidei repugnans. Necesse est ergo, si divinæ personæ ab invicem distinguendæ sunt, eas oppositis relationibus secundum principium et principiatum distingui et Spiritum a Filio et Patre τῇ τοῦ προβαλλομένου πρὸς τὸν προβάλλοντα διαφορᾷ, καὶ μὴ ἄλλως διακρίνεσθαι. Sic Bessarion.

(89) Photium (ut Scotistas) censuisse, sufficienter Spiritum sanctum a Filio distingui, etsi non habeat ab eo originem, scilicet ex eo, quod non eadem ratione ambo ex Patre procedant, tum ex opere nostro colligi potest, tum ex iis manifestum efficitur, quæ in *Amphiloch.* quæst. 28 a Scotto edita (Quædam ex Photii *Amphiloch.* Neapoli 1814, 4, p. 26-31) de illa quæstione disputat : Si ex eodem principio Filius et Spiritus sanctus procedunt, quomodo nec fratrum appellationem accipient, nec filii nomen Spiritus sanctus acquiret? Ibi in eo potissimum insistit, quod uterque sit ἐκ τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχ ὡσαύτως, hanc vero diversitatem progressionis utriusque intimius perscrutari sedulo evitat, solum rem exemplis quibusdam ex rebus creatis desumptis illustrare quadantenus conatur. « Jam vero, ait Scottus (p. 31. n. 1), quisquo videt, quam sint ineptæ comparationes, quibus ille innititur, cum res, quas in exemplum adducit, non per diversum processionis modum, sed per materiem individuantem et formæ diversitatem distinguantur, quæ omnia in divinis personis locum non habent ; imo interdum, ut videre est apud D. Thomam p. I, q. 36, a. 3 ad 1, similitudines propositæ contra Photium potius faciunt. » Patet tum ex principio tum ex fine hujus disputationis Photianæ, quosdam orthodoxos difficultatem movisse, quam ipse frustra enervare contendit. Cæterum inter Græcos auctores, qui dogma catholicum tuebantur, plures invenire est, qui Thomæ argumentum non admittant; quibus suffragari videtur Georgius Scholarius in *Responsione ad Marci Ephesii syllogismos*, cap. 6. (Cod. Monac. 27 f. 194 a. seq.) late eam rem pertractans. Præclare vero ostendit Bessarion, doctrinam illam Photii aut nihil efficere aut in Thomæ rationem refundi. Quærit enim (*Respons. ad Ephes. syllog.* 18 ; cod. citat. f. 230a. b.) ex iis qui Spiri-

§ 17) : « Nam personæ duæ sua singulæ proprietate constituæ sunt, quæ sunt ἡ πατρότης καὶ υἱότης, quibus integre et invicem distinctæ hypotases exsistunt. His jam constitutis alia quæ est spirandi proprietas accedit, eaque divinam essentiam, ut est in Patre ac Filio, sive ut in Patre et a Patre est in Filio, *consequitur* ac modificat. Ita fit; ut unum fiat ex ambobus principium, unusque spirator, non tamen una persona; si quidem ἡ προβολὴ non est personalis proprietas, sive τὸ ἰδιον ὑποστατικὸν, hoc est, personam constituens. » Gennadius, in *Exposit. con. Flor.* p. 1, sect. 10, hoc postremum merito inculcat : « Si hypostaticum personæ Patris producendi actum poneremus, tunc utique id inconveniens sequeretur, vereque esset Filius una cum Patre persona, constitutivæ proprietatis cum eo communicans. Sed quia personæ Patris constitutiva proprietas paternitas et generatio dicta est esse, [289] producere vero proprietas sive notio, quæ sequitur *Personam constitutam* ipsius, quæ necessitas est, eum qui cum illo communem habet eam proprietatem, quæ personæ ejus constitutiva non est, unam esse cum eo personam? Nam sicuti communicans cum Patre Filius, scilicet Spiritum ejus esse, quemadmodum et Patris, et mitti ab eo, quemadmodum et a Patre, tamen non cum eo personas communicat, quia Spiritum dici Patris vel ab eo mitti non est paternæ personæ constitutivum; sic neque qui productionem communem cum Patre habet, ita unam personam conjungitur, quia producere non est paternæ personæ constitutivum. Quod si mirum est duas personas esse unum principium et non conjungi (confundi), magis mirum erit, quod tres personæ sint unum principium nec conjungantur (confundantur). » Bessarion, epist. ad Alex. Lasc. c. 8. (Hard. IX, 1070) : « Quod si operationem spirandi, inquit, constitutivam personæ paternæ poneremus, tunc sequeretur hoc inconveniens... Ponere autem potentiam spirandi constitutivam esse personæ Patris, et ex solo Patre Spiritum procedere, *unum et idem est.* Quare qui hoc dicit, *petit principium.* » Quæ J. Beccus in hanc rem respondet, ea potius in posteriores Latinomachos quadrant, quibuscum ille pugnabat, quam in ipsum Photium (90). Demum eodem jure, [290] quo Græci Photiani Latinos, quia communem faciunt Patri Filioque spirationem activam, Sabellianismi incusant, eodem, imo majori possunt hi illos, quia Filium omnia Patris possidentem a spiratione excludunt, Filii coefficientia Patris honorem minui autumant et anxie nimis Patris prærogativas inculcant, Arianismi arguere. Quo Ratramnus (I. I, c. 3, p. 229 ; I. III, c. 6, p. 298) ; Petrus Mediolan. (ad imp. Alex. *G. O.* I, 380 seq.); Beccus (in Testam, ib. p. 377) aliique spectasse videntur. Neque postremo id advertisse amplius opus est, nullam hinc divisionem discerptionemque sequi, neque unum Patris idioma ipsi integrum servari, alterum vero destrui, quæ ex dictis jam satis refutata sunt.

9. Rursum declamat Photius (cap. 11 : « Præterea si duo principia in thearchica et superessentiali Trinitate conspiciuntur, ubi erit tandem toties decantata Deoque digna monarchiæ vis? Quomodo non polytheismi impietas nunc irrumpet? Quomodo non sub Christianismi specie ethnici erroris superstitio ab iis qui talia audent dicere introducetur? » Sed quonam pacto monarchia destruitur et inducitur polytheismus? « Duo principia inducuntur. » Sed hoc probandum Photio erat, non assumendum, ut merito respondet Beccus (*Or. de un.* c. 38 ; *G. O.* I, 158, 159) ; imo contrarium supra probatum est (III, § I seq.). « Etiamsi enim, ait Bessarion (91), Pater et Filius non unum sint principium, *qua* Pater et Filius tamen unum sunt in principio εἰδικῷ, quod est divina essentia, secundum quam unam et eamdem numero in ambobus exsistentem Spiritum producunt; [291] et hoc sufficit ad hoc, quod unum sit principium Divinitatis ; sicut etiam unum principium creationis Trinitas, licet Trinitas sit, propter unam et eamdem trium voluntatem. » Eodem jure, ait alibi (ep. *ad Alex. Lasc.* Hard. IX, 1071) præfatus cardinalis, quo gentiles olim Christianos accusarunt, quod tres statuant deos, tria principia, dum æqualiter Patri et Filio et Spiritui sancto tribuunt rerum creationem ac gubernationem, hic Græci accusant Latinos ; et eodem modo, quo SS. Patres illos ethnicos refutarunt monarchiæ dogma exponentes, eodem et hi criminatores refelluntur, quoniam ad Patrem omnia referuntur, ab eo quidquid habet, habet Filius, et una eademque in spirando est actio Patris atque et Filii.

19. Nec minus fallaciter ratiocinatur Photius, c. 12 : Si duo in Trinitate principia admittuntur, etiam tertium admittendum est, cum trinum magis locum habeat in Trinitate quam dualitas. Responderi potest primo, falso supponi, duo admitti

(90) Nimirum (*Or. de un.* c. 36 ; *G. O.* I, 156-158) illud urget : Τὸ ἐκπορεύεσθαι significare ex Photio τὴν ἐκ Θεοῦ φυσικὴν καὶ οὐσιώδη τοῦ Πνεύματος ὕπαρξιν, hanc vero ὕπαρξιν, etiam per verba προτίνεται προχεῖσθαι, προέρχεσθαι exprimi, quæ vocabula ex sententia Ecclesiæ Græcæ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐπὶ τοῦ ἁπλοῦ Πνεύματος λέγεσθαι constet ; neque tamen quemquam putare, inde vel Spiritus simplicitatem destrui vel συναλοιφὴν Patris et Filii insinuari. Unde arguit : Vel dum simplex Spiritus ex Patre et Filio dicitur ab Ecclesia *profundi*, Patrem et Filium in unam dices contrahi personam, quod communi repugnat sensui ; vel si hoc non vis, neque contendere potes, quando Romani dicunt Spiritum ex Patre Filioque *procedere*, tum confusionem et contractionem Patris et Filii introduci.

(91) Bessarion c. 19 contra Marci Ephes. syllog. 36. (Cod. Mon. 27 f. 252, 253) : Εἰ γὰρ καὶ μὴ εἶεν ἓν αἴτιον ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἢ Πατὴρ καὶ Υἱὸς, ἀλλ' εἰσὶν ἓν τῇ εἰδικῇ ἀρχῇ, ἥτις ἐστὶν ἡ θεία οὐσία, καθ' ἣν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῷ ἐν ἀμφοῖν οὖσαν τὸ Πνεῦμα προάγουσι · καὶ τοῦτ' ἀρκεῖ πρὸς τὸ μίαν ἀρχὴν εἶναι θεότητος · ὥσπερ καὶ μία ἀρχὴ κτίσεως ἡ Τριὰς, καίτοι Τριὰς οὖσα, διὰ τὴν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῶν τριῶν θέλησιν.

principia diversa a Latinis ; secundo, nullam esse rationem, cur tres personæ principiantes ad intra statuantur, imo admitti eas non posse, esse vero rationem, cur duabus personis principii ratio vindicetur, licet non ut personæ distinctæ in processione concipiantur (cf. supra III, § 4). Quod ad posterius attinet, id vel ipsa Patris ostendit appellatio, qua πρώτη αἰτία καὶ ἀρχὴ προκαταρκτικὴ nuncupatur, nimirum ut hac prærogativa secernatur ab illa, quæ est ἀρχὴ ἐξ ἀρχῆς quæque etiam ἀρχὴ simpliciter dicitur (vide infra Greg. Naz. § 24); prius vero non minus ex dictis patet. Scite sanctus Thomas (q. 30, art. 2 ad 4) : « Oppositio relationis non permittit, ut cum relatione Spiritus sancti sit relatio principii respectu divinæ personæ, quia *ipse procedit ab aliis personis, quæ in divinis esse possunt.* » Neque congruentiæ ratio inde petita juvat, quod τὸ τριαδικὸν magis locum habeat in Trinitate, quam τὸ δυαδικὸν, ternarius magis quam binarius. Nonne et a Photianis τὸ [292] δυαδικὸν admittitur, dum docent, in Trinitate esse τὸ ἄναρχον καὶ τὰ ἐξ ἀρχῆς, duas personas esse αἰτιατὰ, duplicem esse πρόοδον, generationem et processionem ? Nulla exhinc sequitur dissectio ac divisio in Trinitate, neque Patris prærogativa quidquam minuitur, et ex dictis patet. Quamobrem non erat, cur Photius : « Christianorum auribus intolerabilia, iracundiam æque ac luctum excitantia » (cap. 13), quæ Latinorum doctrinæ consectaria logice ac vere necessaria sunt, traduceret ; nullum ex allatis absurdis Ecclesiæ occidentalis dogma ferit.

11. Post alia duo argumenta jam superius perpensa (III, §§ 4, 8 seq.), ita Photius (cap. 16) prosequitur : « Neque hoc prætereundum, quod ipsam personam Patris in duas impia illa doctrina dividit vel omnino Filii personam in partem paternæ hypostaseos assumptam decernit. » Idque ex eo potissimum probat, quod « Pater non ratione essentiæ, sed ratione personæ sit causa eorum quæ ex ipso, » quod axioma, prout hic ponitur, falsum esse demonstratum est (III, § 11). Non incongrue contra Nicolaum Methonensem similia effutientem ita disserit Hugo Etherianus (l. II, c. 4, p. 1218) : « Manifestum quod Filius Patris personam ut patientem defectum aliquem non adimplet ; neque quispiam ipsum Filium partem esse personæ Patris, eo quod Spiritus ex ipso procedat, dicere cogitur. Quomodo enim si Filius eadem ratione connumeratur Patri, qua Spiritus utrique, personæ Patris portio inveniatur Filius ? Sane si *nata Lot eadem ratione est causa filii, qua parens utriusque causa exsistit,* minime ipsa in paternæ compositionem personæ adigitur. » Photio vero ita Hugo (l. II, c. 18, p. 1233) breviter respondet : [293] « Vanus est sermo et inefficax, qui propter causam et causativum personam Patris in duo dividit aut Filii personam Patris personæ causam (l. partem) constituit. Causa (ed. causam) enim et causativum nesciunt personam dividere, neque in inferioribus. Non ergo causa exsistens cum Patre Spiritus dividit (Filius) paternam personam. » Præterea card. Bessarion, ep. *ad Alex. Lascar.* c. 7 (l. c. p. 1063) hoc pacto argumentum in Photianos retorquet : « Si generatio et spiratio ita essent propriæ personæ paternæ, ut utraque per se constitueret ejus personam, uniuscujusque vero operationis principium est *forma*, duæ formæ (per formam intelligimus principium harum duarum operationum) essent principia. Sed unaquæque forma, id est, unumquodque principium operationis constitutivæ cum illa operatione aliquam personam constituit, sicut essentia, quæ est principium generationis activæ, cum ipsa generatione Patrem constituit ; et sic *Pater essent duæ personæ.* Hoc autem inconveniens est. »

12. Docet Photius (cap. 17) et qui eum sequuntur, ut Nicolaus Methonensis (c. 24) : Omne quod proprium unius est, quod translatum de duobus aliis dicitur, si de utroque pari modo verificatur, consubstantiales eos ostendit ; si vero de uno tantum, non autem de altero verum erit, diversæ naturæ eos esse manifestat. Quod continuo exemplis illustrare student ; risibile v. gr. de homine, non de angelo, de Socrate ac Platone, non vero de Socratis imagine prædicari potest. Sic igitur quod proprium est Patris, ita arguunt, videlicet spiratio activa, dum duabus cæteris personis transferendo adaptatur, atque de Filio quidem vere prædicari affirmatur, non autem de Spiritu sancto, diversæ substantiæ esse Filium ac Spiritum omnino convincit. Verum inanis est res universa ; non solum quia proprietatum, quæ ad unum κυρίως spectant aliisque accommodari possunt, varia sunt genera nec omnes illationem ad identitatem vel diversitatem naturæ permittunt (92), sed multo magis quia Photii [294] theoria in hypothesi falsa versatur, dum supponit, *Patris esse proprium producere Spiritum*, idque non nisi ex arbitrio adaptari et accommodari personæ Filii atque in eam transferri (cf. art. præced. § 5 seq.). Neque hinc sequitur ulla necessitas, qua Patris

(92) Quæ huc quodammodo spectant Hugonis Etheriani verba (l. I, c. 12, p. 1205) in quibusdam corrupta videntur. Legitur apud eumdem : « Non omnis proprietas personam describit, id est sicut ea æqualiter (?) ei, quæ segregare naturam putatur a reliquis, sic quædam proprietates in his quidem quæ diversarum substantiarum sunt, segregant naturam ; in consubstantialibus, id est, in his quæ sunt ejusdem naturæ, vero personam insignire videntur, ut in homine et equo *risibile* atque *hinnibile ;* quæ cum differentium naturarum sint proprietates, intra eamdem speciem non substantiam secat alterutra, sed personarum separationis indictum adjecto numero tantum præstat ; *dextrum* autem et *sinistrum* et hujusmodi *nec secant substantiam nec personas definiunt.* Similiter his divinæ personæ habent quasdam *proprietates, quæ neutrum efficiunt*, quasdam vero *quæ alterum*, quæ solum tres sunt : paternitas, filiatio atque processio. » Cæterum cf. art. præced. et § 13.

persona in naturam dissolvatur (c. 19); spiratio activa non essentiæ qua tali nec ut principio agenti vindicatur; Patris persona æque ac persona Filii jam constituta supponitur neque exinde destruitur; constitutiva personæ non eripiuntur Patri, sed intacta prorsus manent, ut satis jam declaratum fuit.

13. « Si proprium Patris » (ita Photius cap. 18), « transfertur in Filium, etiam proprium Filii transfertur in Patrem, ita ut et Pater generationem subeat ac genitus censeatur. At cum quod fundamenti loco ponit, falsum esse jam satis constet, neque ea consecutio quidquam virium habebit. Ne eadem repetamus, Bessarionis præclaram disputationem hic exhibebimus jam dicta uberius illustrantem. Quærit itaque Bessarion (ep. ad Alex. Lascar. c. 5; Hard. IX, 1060), quidnam sit personæ Patris constitutivum (τί ποτ' ἐστὶν Ἴδιον εἶδος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ συνιστῶν). Ac primo inquirit, utrum sit τὸν ἀγέννητον. At non videtur, inquit; hoc enim est negatio [ἀπόφασις]; 92[a]) nil autem eorum quæ sunt secundum negationem hoc aliquid est. Imo innascibilitas non [295] est nisi proprietas, quæ sequitur jam constitutam ejus personam (ἰδίωμα ἑπόμενον συστάντι τῷ προσώπῳ αὐτοῦ). Secundo disceptat, an sit τὸ αἴτιον, hoc quod dicitur causa sive principium. Neque hoc admittendum. Nam si hoc esset constitutiva ejus forma, causa seu principium, αἴτιος, potius diceretur quam Pater; at ab omnibus doctoribus communiter Pater nominatur. Præterea sic non reale quidquam, sed ideale quoddam foret, νόημα, non πρᾶγμα[a] communicabile esset, dum tamen communicabile nulli dat formaliter esse incommunicabile, quod facit erga personam formale ipsius constitutivum (93). Restat igitur, aut paternitatem solam aut spirationem (τὴν προβολήν) solam, aut ambas esse constitutivum personæ paternæ. Sed imprimis tertium est impossibile, sive 1) ita concipitur, ut per se utraque constituere possit, sive ita 2) ut nonnisi ambæ simul id valeant. Nam si utraque nota per se (ἰδίᾳ) constituerit, jam duas formas (δύο εἴδη) Pater haberet, et consequenter duæ personæ esset, et duas personas et duas formas habens. « Cum enim illæ sint rationes distinctæ, si quælibet earum esset personæ constitutiva, cum constitutivæ formaliter diversæ sint respectu diversorum constitutorum, sequitur id quod diximus: Pater esset duas personales formas habens, sicut si quis homo duas haberet [296] animas, quod absurdum est (94). Quod si vero non utraque per se, sed ambæ simul (ἅμα) constituerent, neque qui diceret Patrem solum, significaret personam paternam, neque qui προβολέα. Attamen hujus totum contrarium est in usu; omnes enim doctores et omnis Scriptura cum dicunt Patrem, divinam ejus personam significant; nostri etiam (Græci) cum dicunt προβολέα, ipsum Patrem solum putant significare. Igitur nec ambæ *simul* sunt constitutivæ personæ paternæ nec utraque *per se*. Restat ergo aut paternitatem esse constitutivam et propriam Patris formam, spirationem vero sequi eum jam constitutum, aut e converso. . . At si τὸ προβάλλειν quidem constituit, τὸ γεννᾷν vero sive paternitas sequitur, absurdum quid et quod præter omnium doctorum traditionem est, sequitur: esset spiratio prima et immediata Patris operatio (πρώτη καὶ ἄμεσος ἐνέργεια); nam hæc a constitutiva cujusque personæ forma prodit, per ipsam autem aliæ operationes fiunt; hinc sequeretur ulterius, per spirationem fieri generationem, ita ut non amplius, ut theologi asserunt, Spiritus per Filium procederet, sed Filius per Spiritum generaretur (95). Cum vero hæc absurda sint ac traditioni contraria, restat *paternitatem* constituere personam paternam, et hanc ejus esse incommunicabilem formam, spirationem vero sequi jam constitutam [297] ejus personam. Inde efficitur ipsum τὸ γεννᾷν primam et immediatam operationem personæ paternæ esse; ipsum vero προβάλλειν fieri διὰ τοῦ γεννᾷν, non quidem tanquam per principium, sed ut per aliquid necessarium, quod *præexigitur* (96). Quod si ita est, jam inde desumitur argumentum, quod Filium ab activa spiratione excludi non posse demonstrat. Id Bessarion (l. c. c. 6, init. p. 1061) hoc pacto proponit: « Per primam et immediatam operationem uniuscujusque personæ perficiuntur omnes aliæ operationes; sed prima et immediata operatio Patris est generatio; per generationem igitur perficitur actio spirandi: et sic ex Patre per Filium procedit Spiritus sanctus. »

14. Post longam illam de textu Joan. XVI, 13, 14, disputationem (cap. 20, 30) novum sophismatum

(92[a]) Cf. Augustin. *De Trin.* v, 7; Thom. *Sum.* q. 32, a. 4 ad 1.

(93) Cod. Monach. 27 f. 41 a. hic ea tantum habet: Ἔτι τὸ αἴτιον καθόλου κατὰ τοῦ Πατρός τε καὶ προβολέως λεγόμενον νόημα μόνον ἔσται, καὶ οὐδὲν πρᾶγμα· ὃ δὲ τοιοῦτόν ἐστιν, ἔστιν οὐκ ὄν· τὸ δὲ μὴ ὄν, οὐ δύναται τοῦ ὑπερουσίου ὑποστατικὸν εἶναι· λείπεται οὖν, κ. τ. λ. Sed multo uberior est textus Lat. apud Hard. l. c. « Item cum causa seu principium universale quiddam sit; hoc dictum est secundum illos philosophos, qui tenent universalitatem fieri secundum intellectum; si tamen diceretur universalia nullo modo ab intellectu dependere, adhuc non esset dicendum, quod illud *commune* principium esset alicujus personæ formaliter constitutivum, cum communicabile, » etc., ut supra.

(94) In cod. Mon. l. c. tantum legitur: Εἰ μὲν οὖν καὶ ἑκάτερον ἰδίᾳ, δύο ἄρα εἴδη ὁ Πατὴρ ἕξει, καὶ ἀκολούθως καὶ δύο πρόσωπα ἔσται, ὡς δύο προσωπικὰ εἴδη ἔχων, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἄνθρωπος δύο ἔχοι ψυχὰς, ὅπερ ἄτοπον.

(95) Ibid. Ἡ πρώτη καὶ ἄμεσος ἑκάστου προσώπου ἐνέργεια ἀπὸ τοῦ συστατικοῦ εἴδους αὐτοῦ πρόεισι· πᾶσαι δ' ἄλλαι ἐνέργειαι διὰ ταύτης τῆς πρώτης δηλαδὴ ἐνεργείας . . . εἰ γοῦν καὶ τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ τὸ προβάλλειν ἐστι τὸ συστατικὸν εἶδος, ἔσται ἡ μὲν πνεῦσις ἢ ἐκπόρευσις ἡ πρώτη αὐτοῦ καὶ ἄμεσος ἐνέργεια· διὰ δὲ τοῦ πνεῖν καὶ προβάλλειν γεννηθήσεται ὁ Υἱὸς· καὶ οὐκέτι τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὡς οἱ θεολόγοι φασὶν, ἀλλ' ὁ Υἱὸς διὰ τοῦ Πνεύματος πρόεισιν.

(96) Id declarat sanctus Thomas, *Sum.* 1, q. 33, a. 4 ad 5; et q. 27, a. 4.

cyclum auspicatur Photius, in quo plura jam dicta aliis verbis repetit novaque iis adjungit. Quæ cap. 31 disserit, reipsa cum iis conveniunt quæ cap. 7 disputarat (cf. § 4) Supponitur et hic duplex προβολή ut a Latinis propugnata, supponitur ab utroque spirante peculiare quid conferri ex eorum sententia, ex parte Patrem, ex parte Filium spirare. Sed « non ex patre, » ait Hugo Etherianus (l. II, c. 2, p. 1260), « Pater et Filius Spiritum, sed *ex toto et perfecte utrumque pariter* emittit; solus enim Filius exsistit de Patre absque medio, ideoque perfecte Spiritum emittit sicut Pater. » Reliqua, quæ notanda veniunt, jam § 4 dicta sunt.

15. Quod ad illud spectat, pluribus proprietatibus a Patre distinctum fore Spiritum quam Filium, adeoque et a Patre remotiorem cogitandum esse in Lat. systemate (cap. 32), id falsum esse non minus superius dicta convincunt. Sola enim processione seu spiratione passiva distinguitur Spiritus a Patre et Filio; nec paternæ substantiæ Filius propior est quam Spiritus; quia reipsa uterque est [298] immediate a Patre et ab eo totam divinitatis accipit plenitudinem. Nec obstat quod Patres dicunt Spiritum mediate esse a Patre, immediate a Filio; quo id sensu dicatur, satis (artic. præced. § 17 seq.) declaratum fuit. Audiatur nunc et Manuel Calecas, qui (l. III, p. 438, ed. cit.) hoc pacto objectioni occurrit; « At ista sacris doctoribus potius imputanda sunt, siquidem absurda videantur. Ipsi quippe sunt, qui Spiritum a Patre *tertium* docent, sumpta scil. ab ipso Domino occasione in salutaris traditione baptismatis, ac per Filium procedere dicunt, perque ipsum Patri conjungi.... Præterea Spiritus sanctus, si a Patre quidem alio processu, a Filio autem alio procederet, essetque processus ex ambobus duplex, fortassis haberet rationem, culpare differentiam processuum; quod etiam differenter a Patre et Filio distaret Spiritus, ac propterea gradus in personis quosdam cogitare. Sin vero unus idemque sibi ab utroque processus est, similiter etiam ad utrumque referretur.... Quemadmodum Pater non magis perfectus est quam Filius, quod ille causa, iste causalis (causatus) sit, neque ideo ab illo distat, etsi secundus ab eo ratione causæ dicitur; divinitas enim in utroque una: ita et Spiritus sanctus, etsi juxta unicum simplicemque processum ex Patre per Filium est, et ad Patrem et Filium veluti ad unum productorem spirantemque refertur, quorum et Spiritus est et spiraculum dicitur; non tamen minor est Filio, neque Patre minor erit, licet per Filium Patri conjungatur; alioquin et Filius erit, dissimilis Patri, eo quod causalis sit, etsi non ita sicut Spiritus, juxta tamen proportionis rationem.... Ordo autem et ad aliquid (πρός τι sive relative) quomodolibet habere, naturarum non facit differentiam. Nam v. gr. eo quod amicus sit, vel vicinus vel magister, nihil in se ipsum alicubi accedit, ut propter habitum perfectior in se ipso secundum essentiam sit; neque si quispiam filium ac nepotem habeat, tertius maxime erit vel similior vel dissimilior avo secundum essentiam quam filius. [299] Quod si in rebus humanis ita contingit, multo magis in divinis personis, ubi una asseritur natura, ac præter solam, quæ secundum causam et causale est, differentiam nulla alia discretio est. » Hoc Calecæ responso contra eamdem difficultatem utitur Natalis Alexander (l. c. pag. 529, 530).

16. Quod Photius (cap. 33) urget, Spiritum ad plura referri principia differentia, id jam satis (art. præced. § 4) discussum fuit; neque dici potest πολύαρχον ἀρχὴν admitti, ubi non nisi unum principium apparet. Dicant præterea Photiani, an tres personæ in communibus ad extra operationibus sint πολύαρχος ἀρχή. Si affirmarint, Muhamedanis et gentilibus, victas dabunt manus; si negaverint, multo minus id in processione Spiritus sancti ex Patre et Filio asserere poterunt. Rursum ad jam dicta reducimur, dum sequens Photii sophisma (cap. 34) perpendimus, ubi arguit Spiritum a consubstantialitate cum Patre excludi, cum communio Patris et Filii sit secundum substantiam. Verum sane est Patrem et Filium communionem habere secundum substantiam, sed ex probatis quoque communionem habent in relatione ad Spiritum sanctum quæ ab essentia, etsi non secundum rem, sed secundum rationem distinguitur. Filius excluditur a generatione activa etiam apud Græcos et tamen κατ' οὐσίαν cum Patre communicat; eadem ratione excluditur Spiritus ab activa spiratione et tamen a communione secundum substantiam cum Patre et Filio non arcetur. Neque enim ratio principii et principiati essentiam constituit, ut toties inculcatum est, nec minorem potentiam faciunt pauciores relationes vel notiones (cf. § 5, II.). Joan. Argyropulus vero non absone notat (*De proc. Spirit. sanct.* c. 9; *G. O.* I, 413) a Patre generativam facultatem Filio, generativam et productivam facultatem Spiritui sancto communicari *non ut* δυνάμεις *verum ut* τελειότητας; unde Filium non posse alterum Filium generare nec Spiritum alium Spiritum emittere vel gignere. Idem sibi vult Hugo Etherianus, dum scribit (l. I, c. 15, p. 1209): « Eadem *potentia* est in Patre, [300] secundum quam potest *generare*, quæ est in Filio, secundum quam potest *generari*, quamvis diversis effulgeat proprietatibus, veluti una potentia est hominis disciplinæ perceptibile » etc. Hæc cum iis connectenda, quæ Thomas disputat 1, q. 42, a. 6 ad 1 et ad 3. Hoc posteriori loco hæc habet: « Sicut eadem essentia, quæ est in Patre paternitas, in Filio est filiatio, ita eadem est *potentia*, qua Pater generat et Filius generatur. Unde manifestum est, quod quidquid potest Pater, potest Filius; non tamen sequitur, quod possit generare; sed mutatur quid in ad aliquid; nam generatio significat relationem in divinis. Habet ergo Filius *eamdem potentiam*, quam Pater, *sed cum alia relatione*, quia Pater habet eam ut *dans*, et hoc significatur, cum dicitur, quod potest generare; Filius

autem habet eam ut *accipiens ;* et hoc significatur, cum dicitur, quod potest generari. » Hæc et aliis illustrandis Photii argumentis prosunt. Demum et alia ratione ostendit card. Bessarion (epist. ad Alex. Lasc. c. 7 ; Hard. IX, 1063) nullam sequi quoad naturam inferioritatem, quod Spiritui ratio principii denegatur : « Quod si quis rursus, inquit, dicat : Igitur minor est Spiritus sanctus et Patre et Filio, si quidem Pater generat Filium, Filius et ipse cum Patre spirat Spiritum, Spiritus vero nec Filium generat nec se ipsum nec alium Spiritum spirat : vana ratio ejus est et contra seipsum, qui hæc dicit, concludit. Si enim nullius personæ principium esse imperfectionis et imminutionis signum in Trinitate putandum esset, *paucorum* quoque *personarum causam esse* imperfectionis esset ; Filius igitur, cum unius personæ duntaxat, Spiritus videlicet, principium sit, minor esset hac ratione Patre, qui ambarum personarum est principium. At hoc inconveniens est solum cogitare. Igitur illud quoque similiter absurdum est. *Principium* enim, prout est actui conjunctum, *vel a principio esse*, cum de personalibus proprietatibus sit, neque majus neque minus alterum altero vel esse vel dici facit. »

[301] 17. Novo dilemmate utitur Photius cap. 35 : « Processio Spiritus sancti ex Filio aut est eadem cum processione ex Patre, aut diversa vel contraria. Si prius, communicantur idiomata et characteres personarum ; si alterum, incidimus in Manichæorum vel Marcionitarum hæresin. » Concors vero est Catholicorum responsum, non esse diversam processionem Spiritus sancti a Filio ab illa, qua procedit ex Patre, ac multo minus contrariam ; proinde a Manichæismi spectris, quæ jam satis deridet Beccus (*G. O.* I, 80, 81), nihil omnino fore timendum, sed esse omnino eamdem (III, § 1 seq.), neque tamen communicari personarum characteres, quod Photius nonnisi ex supposito falso principio (ib. § 5 seq.) affirmavit. Neque uberiori responso opus est ad cap. 36 post ea, quæ (art. 3, §§ 12-15) jam disputata sunt, ubi ostensum fuit, nequaquam, ex eo quod ἡ πνεῦσις trium communis non sit, colligi posse, eam *unius personæ* propriam exsistere. Neque Patri eripitur spiratio, neque hypostaticæ proprietates transferuntur (cf. supra § 13).

18. Attamen nec hic quiescit schismatis pessimi auctor et jam dicta aliis inflexa formis reproducens cap. 37 rursum instat, in Latinorum hypothesi debere et Spiritum aliam producere personam, hanc porro aliam, et sic deinceps in infinitum, ita ut gentilium polytheismum adhuc superent et transcendant. Quæ plane absurda sunt. Constat primo minime Latinos cogi aliam etiam personam admittere a Spiritu sancto productam. Id supra (§§ 1, 5) ostendimus ; id et confirmat Georgii Trapezuntii disputatio (*De proc. Spirit. sanc.* c. 27; *G. O.* I, 327 seq.) notatu plane digna. « Generat Filium Pater vere, et cum generat exhibet ipsi quæcunque habet, præter ea quæ confusionem inferunt (πλὴν τὴν σύγχυσιν) et quæ ante et post hypostasin intelliguntur (τὰ προθεωρούμενα τῆς ὑποστάσεως καὶ τὰ ἐπιθεωρούμενα) et rationi hypostasis adversantur (ἐναντία τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως). Quæcunque vero (cum hypostasi) intelliguntur nec [302] adversantur, non tantum extra omnem confusionem sunt, sed et ordinem constituunt. Cum igitur divina natura semel τὸ ἄναρχον habuerit in Patris persona, fieri non potuit, ut illud Filio communicaretur. Præintelligitur enim adversaturque rationi Filii... Neque etiam fieri potest, ut *vim generandi* communicet, ne, ut tradit Basilius, in multitudinem innumeram excrescens Trinitas filios ex filiis generaret. Hujusce præterea causa est, quod generatio secundum principium et finem (cf. art. 3, § 13 eumd. Trapez.) sumitur. Finem voco, in quem progressio (ἡ πρόοδος) finit (sc. terminum), principium, unde incipit, non interjecto tempore, sed cogitatione sola ipsius progressionis, quæ in generante ut principium (ἀρχὴ est, ut finis πέρας) vero in genito. Generatio itaque tanquam principium considerata ut est in Patre præintelligitur fini (termino), qui in ea est ; ideoque præconsiderata Filii hypostasi non potest illi inesse. Nihil enim ex iis, quæ personis in divina Trinitate insunt, præintelligitur hypostasi, in qua est; ne scil. unum ex his duobus subsequatur, aut ante et post intelligi unum et idem, et ex seipso esse, aut multitudinem Filiorum admittere. Non generat ergo Filius, verum producit, et ratio consentanea et consequens est. Producit Pater Spiritum, et cum producit, communicat illi *omnia, quæ non præintelliguntur illius hypostasi ;* propterea que fieri nequit, ut ei communicet vim producendi aut generandi, quemadmodum neque Filio generandi ; namque hæc in Patre præintelliguntur. Sed neque *generari*, quod finis generationis dicebatur, Spiritui inerit. Præintelligitur siquidem hypostasis Filii hypostasi Spiritus. Verum *producere* non præintelligitur Filii persona neque rationi hypostasis ullo modo adversatur. Neque enim ideo Pater Filius vel productio est, nec Filius in Patrem prolabitur, neque Spiritus ex suis propriis excedit, Cum itaque nullam confusionem generet producere, imo totum contrarium, si Filio inest, et ordinem servet et Triadis mutuam [303] relationem (§ 6), illud prorsus Filio Pater communicabit (97) ; et sic Spiritus erit et Filii, et non imperfectus, quod non producat, sicuti neque Filius, quod non generet. Imo *si produceret, esset imperfectus* ; nam vel se

(97) p. 528 : Τὸ μέντοι προβάλλειν οὐ προθεωρούμενον τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως καὶ οὐκ ἐναντίον λόγῳ τινὶ ὑποστάσεως · οὔτε γὰρ ὁ Πατὴρ διὰ ταῦτα Υἱὸς ἢ πρόβλημα · οὔτε ὁ Υἱὸς εἰς Πατέρα μεταπίπτει, οὔτε τὸ Πνεῦμα ἐξίσταται τῶν ἰδίων αὐτοῦ. Μηδεμίαν οὖν ἐπεισφέρον σύγχυσιν τὸ προβάλλειν, τοὐναντίον δ' ἅπαν, εἰ τῷ Υἱῷ πρόσεστι, καὶ τὴν τάξιν συντηροῦν καὶ τὴν τῆς Τριάδος ἀκατάλληλον σχέσιν · κοινωνήσει πάντως τοῦτο τῷ Υἱῷ ὁ Πατήρ.

ipsum ipse produceret, quod fieri nequit, vel alium, et sic in infinitum produceretur progressio, quod non esse perfectionis tute etiam diceres (98). » Præterea idem auctor (c. 26, p. 526) ad objectionem, Spiritum sanctum mancum et imperfectum esse, si solus inter tres personas non esset principium, hoc pacto respondet : « Perfectum atque imperfectum non ex diacriticis, sed ex naturalibus colligitur. Quæ enim necessario naturæ insita sunt, illa si defuerint, imperfectam naturam efficiunt illius, cui non insunt. Verum quæ hypostases constituunt, et personas discernunt, nunquam imperfectum quidquam efficient natura, cum naturas non secernant, sed circa naturam secernantur, ut theologica vox insonat. Ex discernentibus vero est producere. Non ergo imperfectum quid naturæ Spiritus inerit, quod non producat, sed nec hypostasi. Secernitur enim sufficienter *magis* a Patre et Filio *non producens*, quam secerneretur a Filio, ex Filio *non productus* (99). » Tandem digna sunt quæ considerentur Thomæ [304] verba, quibus solvit difficultatem : « Cujuslibet amantis est aliquis amor; sed Spiritus sanctus est Amor ; ergo est ejus aliquis amor. Si igitur Spiritus sanctus est Amor, erit amor amoris, et spiritus a spiritu. » Ait enim (q. 37. a. 1) : « Ad quartum dicendum, quod sicut Filio, licet intelligat, non tamen sibi competit producere Verbum, quia intelligere convenit ei ut Verbo procedenti : ita licet Spiritus sanctus amet, *essentialiter* accipiendo, non tamen convenit ei, quod spiret amorem, quod est diligere *notionaliter* sumptum, quia sic diligit essentialiter, ut *amor procedens*, non ut *a quo procedit amor.* » Sic ergo, uti jam supra dictum est, in Spiritu sancto terminum habent progressiones immanentes nullusque locus est progressus in infinitum, quem divinitus revelatus ordo proscribit radicitus. « Verum enim, ait Manuel Calecas (l. II, p. 421) ordinem servare opus est, neque ipsius terminos transgredi, sed intra Trinitatem stare juxta traditam nobis fidei regulam. »

19. Quod initio cap. 38 advertit Photius, nonnisi a Patre accipere potuisse Filium, ut Spiritus sancti sit principium, id Catholici uno ore docent. Quos inter Ratramnus, (l. II, c. 3, p. 251) ad ea Nazianzeni verba : « Et ad primam omnium originem, qui est Pater, sicuti Unigeniti omnia, ita etiam sancti Spiritus omnia referuntur » observat : « Talia dicens ostendit omnia, quæ sunt Filii, ad Patrem habere relationem, et omnia, quæ sunt sancti Spiritus, ad eumdem referri velut ad primam omnium originem ; quoniam etsi Spiritus procedat a Filio, *accepit hoc Filius a Patre*, ut nascendo de Patre Filius, Spiritus sanctus procederet ab illo. » Sed si ita est, pergit Photius, unde fit, « ut Spiritus, licet iisdem fruatur honoribus et ex ea ipsa essentia pari ordine [305] ac pari gloria prodeat, principiandi prærogativa privetur? » Quod non ejusdem potentiæ, nec est ejusdem essentiæ; aut Spiritus ergo eadem donatur prærogativa aut ad homousia dejicitur. Sane simili ratione dici potest : Si Filius non generat Filium, non est Patri consubstantialis. Recolantur ea quæ alias ac potissimum quæ § 16, dicta sunt et solutio plana erit. Nolumur tamen præterire, quæ in hanc rem disserit Hugo Etherianus, Methonensem refellens præsulem (cap. 16, ad præsens Photii caput nota 5). In primis urget idem incommodum sequi ex missione ; deinde alia quædam adjungit. « Nam si Filius, ait (l. II, c. 11, p. 1225), » quæcunque habet, a Patre accepit, et Spiritus missionem ab eodem accepit; mittit quippe Spiritum sanctum Filius.... Patet, quod Filius mittat Spiritum sanctum et quod a Patre idem mittatur. Quomodo igitur a Patre accipiens Spiritus missionem (est enim mittens et missus), Spiritus autem non accepit missionem neque Filii neque alterius sui similis? Privatur ergo parili honore — liberalitas hæc. Potest tamen et de facili solutionem habere talis objectio, cum convenienter responderi possit, ideo non accepisse Spiritum Filii causam esse, quia Filius est ipsius causa, Spiritus vero ejus causa esse nusquam reperitur, neque alterius sui similis, ne quarta in Trinitate persona induci demonstretur. Amplius : Quomodo accipit judicium omne Filius a Patre et Spiritui non impertitur? Scriptum est enim : « Omne judicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem (*Joan.* v, 22). » Suspicor, imo credo firmiter, quod emissio Spiritus, si ad honorem Patris pertinet, ad honorem Filii referatur, qui sicut a Patre vitam habet, judicium habet, ita et Spiritus emissionem habet ; et sicut nascibilitas non impedit Filium, quin habeat naturam Patris, imo ex hac habere probatur : sic emissio Spiritus ex Patre et Filio non impedit Spiritum, quin habeat Patris Filiique naturam ; alioquin Spiritus et Filius non sunt ejusdem cum Patre naturæ, cum Pater [306] solus generet, solusque Spiritum, ut Græcus arbitratur, emittat, Spiritus vero et Filius nullo modo. » — Pari modo responderi potest ad id quod cap. 40 Photius profert : « Accepit Filius a Patre ex ipso per generationem prodiens, et aliud ejusdem naturæ producere. Quomodo igitur, cum et ipse Filius consubstantialem producat Spiritum, non communicavit ipsi similem virtutem et hono-

(98) Ibid. p. 528, 529 : Οὐκ ἐλλιπὲς τὸ Πνεῦμα μὴ προβάλλον, ὥσπερ οὐδὲ ὁ Υἱὸς μὴ γεννῶν · μᾶλλον γὰρ προβάλλον ἦν ἂν ἐλλιπές · ἢ γὰρ αὐτὸ ἑαυτὸ προύβαλεν ἄν, ὅπερ ἀδύνατον · ἢ ἄλλο, καὶ οὕτως εἰς ἄπειρον ἡμῖν ἐξήκει ὁ λόγος οὐ τελειότητος καὶ αὐτὸς εἴποις ἄν.

(99) Ibid., p. 526 : Τὰ δὲ ὑποστατικὰ ταῦτα καὶ διακριτικὰ οὐκ ἄν ποτε ἀτελές τι ποιήσει τῇ φύσει, μὴ ἀφορίζοντα φύσεις, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσιν ἀφοριζόμενα κατὰ τὴν θεολόγον φωνήν · τῶν διακριτικῶν δὲ τὸ προβάλλειν · οὐκ ἄρα ἐλλιπές τι προσέσται τῇ φύσει τοῦ Πνεύματος τῷ μὴ προβάλλειν, οὐδὲ τῇ ὑποστάσει · διακρίνεται γὰρ ἀρκούντως μᾶλλον Υἱοῦ καὶ Πατρὸς μὴ προβάλλον· ἢ μὴ ἐξ Υἱοῦ προβαλλόμενον, τοῦ Υἱοῦ.

rem, sicut ipse accepit, ut et ille ejusdem naturæ personæ progressu et subsistentia lætari et gloriari possit? » Neque « ad imitandum Patrem, » ut ibidem addit, id tribuere Spiritui vel potuit vel debuit Filius ; perfecte imitatur Patrem Filius, licet non generet et ipse Filium, et pari gloria fruitur Spiritus, licet nec producat nec generet ; æquales sunt tres hypostases, licet una sit absque principio, altera de principio principium, tertia terminus divinarum processionum. Neque *consubstantialitas per se* spectata unquam flagitat, ut et tertiæ personæ principii ratio asseratur.

20. Verum hac in re sedulo notanda sunt quæ varie a diversis proferuntur. Joan. Beccus disputans, *De una Eccl.* c. 51 (*G. O.* I, 184-186) contra Phurnan (vide cap. 8 Photii not. 2.) et cæteri Græci τῆς ἑνώσεως tenent, ex immanente origine ad consubstantialitatem, sed non vice versa ex consubstantialitate duarum personarum ad unius ab altera originem concludi posse. « Tres Divinitatis personæ, ait Beccus (l. c.) communiter inter se participant eamdem naturam eamdemque Divinitatem, et quod insitum est uni propter eamdem cum reliquis naturam, erit et duobus aliis. Et si Spiritus esset ex Filio propter Filii cum Patre consubstantialitatem, esset quoque et Filius ex Spiritu propter Spiritus eamdem cum Patre naturam ; vel potius hæc tria unum esset ex alio ἢ μᾶλλον ἐξ ἀλλήλων ἂν ἦσαν τὰ τρία). At nunc sequitur quidem Filium esse Patri consubstantialem (ὁμοφυῆ), quia ex essentia est Patris, nec ideo cogitur Pater esse ex Filio, quia eamdem naturam habet Pater cum Filio. [307] Si quis enim ex Patre veluti Filius, id et Patri consubstantiale est, quia illud ex essentia Patris est, non vero si quid consubstantiale est cum aliquo, hoc veluti et ex Patre ejusdem essentiæ est. Sic igitur et *Spiritus consubstantialis est Filio ; quia ex essentia est Filii ; at non quia consubstantialis Filio, ideo et ex Filio.* Namque si id esset, esset et ex Spiritu Filius, siquidem ea quæ ejusdem essentiæ sunt, inter se convertuntur (1). » Similiter et alii catholici Græci decernunt (2). Nulli sane controversiæ id potest esse obnoxium, consubstantialem ideo unam personam esse alteri, quia illam inter et hanc originis nexus intercedat et Patrum doctrina omnino plana est, ὁμοούσιον τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ εἶναι, ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἢ ἐξ οὐσίας αὐτοῦ ἐστίν. Id ostendunt testimonia Cyrilli Alex. in Joan. xvi, 13 ; *Dial. de Trin.* p. 405, 408, aliaque a Jo. Becco, epigr. xi, (*G. O.* II, 619 seq.) et Leone Allatio (*Vindic. syn. Ephes.* c. 36, p. 172 seq., c. 46, p. 225 seq.) collecta. Nota est illa ratiocinatio theologica : Filio consubstantialis est Spiritus, si est ex ejus essentia. Verum posterius assertum non eodem modo conceditur. Consubstantialitas quidem *per se* et *ex ipsius vi vocis* nullum dicit respectum ad habitudines originis, ex notione sua non exposcit, ut nonnisi de iis prædicetur, inter quos nexus principii et principiati intercedat, cum etiam *fratres* sint ac dicantur inter se consubstantiales ; attamen si *de divinæ Trinitatis personis* consubstantialitas prædicatur, negari prorsus non potest, eam cum originis notione cohærere et a [308] posteriori illationem habitudinis ad originem spectantis ex homousia fieri posse, non pro insita vocabuli ipsius vi, sed pro ratione ac natura Trinitatis juxta principia theologica omnino certa. Quo ista Ratramni pertinere videntur (l. II, c. 3, p. 252) : « Monstratum igitur, ab eo (Filio) procedere Spiritum, cujus est naturæ seu substantiæ ; *neque enim potest ejusdem* naturæ seu *substantiæ, cujus est Filius, esse* (ὁμοούσιον τῷ Υἱῷ εἶναι), *nisi procedat ab illo.* » Qui hanc posteriorem illationem non admittunt, illud maxime verentur, ut ex *Becco* videre licet, ne et Spiritui sancto προβολὴ ascribatur neve ἐξ ἀλλήλων tres personæ ita existimentur, ut quælibet persona alterius habeatur principium et reciproca productio statuatur. Sed non advertunt minime agi de mutua productione, quæ absurdum includit, sed de habitudine ac nexu originis, quo una persona alterius, quæ ei consubstantialis dicitur, vel principium est vel ab ea principiata. Manuel Calecas, Bessarion et Demetrius Cydonius *duplicem* statuunt consubstantialitatem jam a Becco (3) insinuatam, docentque primum ejus genus de iis prædicari, quæ eamdem habent naturam, etsi unum ab alio prognatum non fuerit, ut Petrus et Paulus ; alterum vero genus unum cum altero ita copulare, ut per ipsum aut ex ipso naturaliter exsistens ac substantive (Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 46, p. 227) ; hoc posterius genus proprie illud nomen sibi mereri, et solum locum habere in divinis, ut Calecas (lib. II, p. 407) exponit (4). Sed necessarium non videtur, duplex [309] consubstantialitatis genus secernere, verum solummodo distinguere inter nativam vocis significationem et eam, quæ ex subjecto attributio-

(1) Εἴ τι γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς ὁ Υἱὸς, τοῦτο καὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι αὐτό · οὐ μὴν εἴ τι καὶ ὁμοούσιόν τινι, τοῦτο καὶ ὡς ἐκ Πατρὸς τοῦ ὁμοουσίου ἐστίν · καὶ τὸ Πνεῦμα γοῦν ὁμοούσιον τῷ Υἱῷ, ἀλλ' ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ · οὐ μὴν διότι ὁμοούσιον τῷ Υἱῷ, διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ · ἦ γὰρ ἂν ἦν καὶ ἐκ Πνεύματος ὁ Υἱὸς, εἴπερ ἀντιστρέφει τὸ πρὸς ἄλληλα αὐτῶν ὁμοούσιον.

2) Cf. Allat. *Vindic. syn. Eph.* c. 45, p. 219 seq. Georg. Metochit. *contra Manuel. Cretens.* c. 5. (*G. O.* II, p. 972 seq.)

(3) Becous (Epigr. xi ; *G. O.* II, p. 619) : Εἰ γὰρ κατὰ ἄλλον τινὰ λόγον ὁμοουσιότητος, ὁποῖός ἐστιν ὁ περὶ δύο τινῶν ὁμοουσίων λεγόμενος, ἐν οἷς οὐκ ἔστι διὰ τοῦ ἑτέρου τὸ ἕτερον, ἦν τὸ Πνεῦμα ἴδιον τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, ἦν ἂν καὶ ὁ Υἱὸς ἴδιος τοῦ Πνεύματος καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος, διὰ τὸ ἀντιστρέφον τῆς τοιαύτης ὁμοουσιότητος, ὅπερ οὔτε ἐῤῥέθη παρὰ τινος τῶν ἁγίων οὔτε ῥηθήσεταί ποτε . . . ἡ δὲ τοιαύτη ὁμοουσιότης οὐδὲ κυρίως ὁμοουσιότης, κ. τ. λ.

(4) Quæ Petavius, *De Trin.* vii, c. 4, n. 11, 12, de Basilii et Cyrilli textibus hic adduci solitis disserit, ea non immerito a cordatis Theologis tanquam non satis accurata expositio traducuntur ; neque Allatio locis citt. debita semper ἀκρίβεια præsto fuit.

nis eidem accedit. Theologi formalem consubstantialitatis rationem in essentiæ unitate reponunt, causam materialem in hypostaseon pluralitate, efficientem vero in habitudine principii et principiati. Nec eorum ratiocinatio spernenda, qua ita concludunt : Quod si inter divinis personas consubstantialitas prædicatur, ea inde oritur, quod nexus originis inter eas intercedit ; proinde si Filius et Spiritus inter se consubstantiales dicuntur, ratio ex originis nexu ita repetenda, ut unus ad alterum ut ad principium referatur. Cum vero, quominus Filii dicamus principium Spiritum sanctum ordo Trinitatis prohibeat, Filium Spiritus sancti principium habeamus oportet (Cf. Bessarion. *Or. dogm.* c. 6 ; Hard. IX, 353-356).

21. Ex dictis judicari potest de iis, quæ Hugo Etherianus (l. II, c. 20, p. 1235) contra illud assertum *non eodem pacto Spiritum consubstantialem dici Filio, quo consubstantialis* dicitur *Patri*, in medium profert. « At vero, ait, mihi videtur non recte dici consubstantiale prædicari *æquivoce* de tribus personis. Inconvenientia enim sequuntur et impossibilia quamvis plurima. Nam *si Spiritus consubstantialis est Patri, eo quod ex ipso*, procedere *substantiale* est Spiritui. Etenim si Socrates Platoni consubstantialis, quia rationalis est, ambobus *rationale* substantialiter inesse contingit ; at vero procedere neque Patri neque Filio substantiale est ; igitur non sunt ejusdem naturæ cum Patre Filius atque Spiritus. Quod si verum constet, non sunt unus Deus, quoniam consubstantiale non æqualiter et univoce de tribus prædicatur personis. Quod quidem et Photio [310] (cap. 53) videtur dicenti : « Consubstantiale quidem omnino ad utrumque vocibus, et non significatione, reddimus (5), » sed non bene. Nam substantialia (l. consubstantialia) ejusdem sunt substantiæ atque naturæ ; quæ vero ejusdem substantiæ atque naturæ sunt, eamdem rationem substantiæ suscipiunt ; quare (ed. quarum) omnia consubstantialia eamdem substantiæ suscipiunt rationem. Quo fit, ut consubstantiale de omnibus consubstantialibus *similiter* et *eodem modo* enuntietur. Sane sicut specialissima species de suis individuis prædicatur : sic utique *Deus* et *substantia* de tribus dicitur personis, et quemadmodum omnia, quæ specie participant, ejusdem naturæ censentur, ac consubstantialia : sic utique Pater, Filius atque Spiritus sanctus *æqualiter* ejusdem naturæ dicuntur atque consubstantiales secundum substantiæ nomen, et non æquivoce. Ergo secundum quem modum dicitur Spiritus consubstantialis Patri, secundum eumdem et Filio consubstantialis est ; et sicut Filius consubstantialis est Spiritui, ita Spiritus Filio et Patri. Nullam enim possident differentiam in eo, quod consubstantiales ; quare *non quia procedit, consubstantialis est Patri Spiritus*. Amplius : Quoniam consubstantialis est Spiritus Patri, non differt a Patre ; ergo quoniam procedit, non est ei consubstantialis. At enimvero quamvis detur, consubstantialitatem præcise per se spectatam non dicere nexum originis, et cum una essentia sit in tribus personis, quoad suam quidditatem, eam non æquivoce de iisdem prædicari : attamen *ratio ob quam* habetur distingui plane potest in singulis, et immerito prorsus negatur, illam cum habitudine principii et principiati connecti et ex hac ad illam conclusionem [311] fieri posse, quæ tamen in Patrum scriptis sæpenumero occurrit (§ 20). Confundit Etherianus causam *formalem* cum *efficiente*. In exemplo Socratis et Platonis, quod affert, prior habetur ; sed in propositione illa : Spiritum esse Patri consubstantialem διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι, causa efficiens. Ex immanente enim origine fit, ut Filius ac Spiritus eamdem habeant cum Patre essentiam, adeoque sint ei consubstantiales. Procedere vero Spiritui substantiale esse, nequit plane deduci, nisi in processione formalis ratio consubstantialis reponatur, quod sane falsum est. Jam satis monuimus non semper solida et accurata esse, quæ nobilis iste theologus copiose disserit, licet in plurimis felici Marte dimicasse videatur. Hic Photio contradicendi ardore correptus justo longius processisse dicendus est.

22. Quærit Photius, cap. 39, *utrum* magis causam esse censeant Latini, Patremne an Filium. Si Patrem, honor ille Filio præparatus spurius et magis opprobrium erit ipsi ; si vero Filium, gravioris id temeritatis est. Neque enim sufficere ipsis censuerint ad impietatis, quam intendunt, excessum Filio paternam causalitatem ascribere eamque dividere, nisi et potiores partes auferant et loco Patris Filium Spiritui principium statuant. Verum neque his premuntur Latini, qui toties inculcant, æqualiter et pari modo Patrem et Filium esse principium, et solum catenus Patrem primas partes habere, quatenus est ipse prima causa, a qua et Filius ipse est, neque vero inde injuriam fieri Filio, sicut nihil eum lædit, quod non sine causa nec innascibilis est. Neque honor Filio datus spurius et ab extrinseco adjectus censeri potest ; imo necessarius, ex interna profectus necessitate, ex ipsis divinarum personarum relationibus deductus est, ut Catholicorum pro hoc dogmate universa argumenta commonstrant. Nonne quod Filius *solus de solo Patre*, magna ejus prærogativa est, quæ huic omnino exposcit honorem ? (Cf. art. præced. § 6.)

[312] 23. « *Majorem* dicere, etsi non natura (apage ; consubstantialis enim est Trinitas), verum *ratione causæ*, genito genitorem, docet quidem nos Domini vox idque tradit exinde initiatus sacer Patrum nostrorum chorus ; *causæ* autem *ratione Filium Spiritu majorem* neque ex divinis Eloquiis audire

(5) Cap. 91 expresse docet Photius : « Spiritus Patri consubstantialis, quia ex ipso procedit ; sed *non* ex eo *procedit* quia consubstantialis. » Priorem propositionem negat Hugo, sed immerito ; alter potius neganda erat.

est neque huc usque pius sensus id cogitare deprehendebatur. » Ita Photius, cap. 41. Negat Filium μείζονα τοῦ Πνεύματος dici, quemadmodum Pater major Filio dicitur, ratione videlicet principii. Atqui tum Beccus (*Or. de una Eccl.* I, 27, 63, 67 in *Camat. Animadv.* et *Epigr.* XIII ; *G. O.* I, 137, 206, 219; II, 383, 630), tum Constantin. Meliteniota (*G. O.* II, 748) ; Georgius Metochita (*Contra Man. Cret.* c. 7 ; ib. II, 933); Manuel Calecas lib. III, p. 438), Georgius Trapezuntius (*ad Jo. Cubocl.* c. 22 ; *G. O.* I, 517); Joan. Plusiadenus sive Joseph. Methonensis (6) vel quisquis est auctor *Dialogi pro concilio Florentino G. O.* I, 628, 629), tum Leo Allatius (*Enchir.* c. 23, p. ρλζ′ seq. *Vindic. syn. Eph.* c. 66, p. 481) aliique permulti diserta adducunt Athanasii verba orat. 1, *contra Arianos*, n. 50: Τοῖς δὲ μαθηταῖς τὴν θεότητα καὶ τὴν μεγαλειότητα δεικνὺς ἑαυτοῦ, οὐκέτι ἐλάττονα ἑαυτὸν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ μείζονα καὶ ἴσον ὄντα σημαίνων ἐδίδου μὲν τὸ Πνεῦμα καὶ ἔλεγε· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, καί· Ἐγὼ ἀποστελῶ· κἀκεῖνος ἐμὲ δοξάσει καὶ ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει. » Quod e Patrum more ita recte exponit præfatus *Disceptatio pro conc. Flor.* sub nomine Plusiadeni vulgata : Ἴσον μὲν κατὰ τὸ ὁμοούσιον· οὐδὲν γὰρ τῶν τριῶν προσώπων μεῖζον καὶ ἔλαττον τῇ οὐσίᾳ καὶ τῇ θεότητι, ἀλλ' ἄκρα ἰσότης· μείζονα δὲ, ὅτι ἀπ' ἐκείνου τὸ εἶναι ἔχει. Quod si Montfaucon. in sua editione (I, p. 454) μείζονα illud omisit, disceptari adhuc potest, utrum merito an injuria fecerit. Sane præterquam quod ille nonnisi unius codicis Seguier. et *Catenæ* mss. auctoritate [313] in sua lectione innititur, priores editiones vocem ab illo egregio alioquin eruditissimoque viro expunctam retinent, et citati auctores græci (7) non facile contra suorum temporum adversarios ea lectione usi fuissent, sufficienti auctoritate destituti ; et illud perpendendum est, quod et ipse Andronicus Camaterus Latinis infensus (apud Beccum, *G. O.* II, 382) non aliter legisse videatur et quod contextus huic lectioni omnino faveat. Melius enim et fortius τῷ ἐλάττονι opponitur τὸ μεῖζον καὶ ἴσον, quam τὸ ἴσον solum ; et melius ostenditur Filii dignitas qui Spiritum ipsum elargiens exhibetur ; præterea phrasis ἐλάττων, vel μείζων καὶ ἴσος Patribus familiaris est, præsertim cum de Filio loquuntur, qui dicitur ipsis minor Patre(*Joan.* XIV, 28) respectu generationis et æqualis respectu communis naturæ (*Joan.* X, 20) ; illud ipse Athanasius declarat : Μείζονα ἑαυτοῦ τὸν Πατέρα ὁ Κύριος εἶπεν, οὐ μεγέθει τινὶ οὐδὲ χρόνῳ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς γέννησιν. Sic et Spiritus cohærenter minor Filio et simul æqualis eidem prædicatur, ut Georgius Metocita (l. c. p. 985) edisserit. Quo pertinet et codicis Basileensis scholion ad marginem hujus loci positum : Ὅρα ὁ Υἱὸς ἴσος καὶ μείζων τοῦ Πνεύματος, ἴσος μὲν κατὰ τὴν θεότητα, μείζων δὲ διὰ τὴν αἰτίαν. Utrumque, μείζονα et ἴσον, legendum esse suadent et Bibliorum testimonia adjecta, quibus se missurum Spiritum, imo se dare docet Christus. Hæc demum congruunt plane Athanasii doctrinæ. Qui enim statuit eumdem ordinem, quem habet Filius ad Patrem, habere Spiritum ad Filium art. 2, § 2, nota 5), is manifeste non negabit Spiritu Filium eadem causæ ratione majorem, qua Pater Filio major dicitur, præsertim cum ordo (τάξις) in divinis ex principii et principiati habitudinibus repetatur (vide supra § 6 seq.).

[344] 24. Verum detur Photianis, ex hoc testimonio utpote unico vel non satis certo rem non confici, id parum eos juvabit. Etiamsi enim non explicite diceretur Filius major Spiritu, æquipollentia tamen verba tum Athanasii tum aliorum Patrum præsto sunt. Athanas. *De incarn.* n. 9, Filium vocat πηγὴν τοῦ Πνεύματος ; sed πηγὴς nomen apud Græcos Theologos τὴν αἰτίαν omnino significat (Cf. Petav. *de Trin.* VII, 4). Eadem voce utitur Gregorius Theologus, dum Patrem ἀφθαλμὸν appellat, Filium πηγήν, Spiritum ποταμὸν, ac Spiritum exhibet ut fluvium e fonte profluentem (orat. 27, de *Spiritu sancto*, p. 611, ed. Bill. Cf. art. 2, § 6, nota 6 ; Constant. Meliten. *Orat.* c. 29 ; Beccum, *Epigr.* IX ; *G. O.* II, 706, 707, 607 seq.) Et Photiani fere ubique inclamant. Μόνος πηγὴ ὁ Πατήρ· Re ipsa quandoque Pater *unus* Deitatis *fons* appellatur, quia est veluti prima radix, causa non ex causa, principium non de principio, ex quo omnia. Eodem modo ita dicitur, ut advertit Gregorius Cpl. patriarcha contra Marcum Ephesium (8), quo quis protoparentem Adamum diceret *solum patrem* humanitatis, qui certe alios homines a paternitate excludere non vult, sed principaliter ei illam vindicat, a quo totum genus propagatum est, a quo reliqui genitores id habent, ut patres esse queant. Hinc nihilominus doctores Græci, ut vidimus, et Filium vocant *fontem* relate ad Spiritum sanctum. Unde Isaias Cyprius, in epist. ad Nicol. Sclengiam : « Dicis porro solum fontem supersubstantialis deitatis esse Patrem. Et nos id quoque fatemur, et te multo aptius, et ut magis theologos addecet ; [315] sed fatemur præterea Filium fontem Spiritus sancti, magnum Athanasium et Gregorium Theolo-

(6) V. Allat. *De cons.* l. III, p. 933. Le Quien., *Or. chr.* II, p. 232.

(7) His adde Nicetam Thess. *Dial.* II, (cod. Vat. 1115 f. 9) et Greg. Cpl. Apol. c. Marci Eph. Confess. (cod. Mon. 27 f. 133 b.)

(8) Cod. Mon. 27 f. 120 b. Τὸ μόνον πηγὴν εἶναι τὸν Πατέρα τῆς ὑπερουσίου θεότητος οὐκ ἐκβάλλει τὸν Υἱὸν τοῦ εἶναι πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος · « Πάντα γὰρ ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει, ὡς αὐτός φησι . . . ὥσπερ ἂν εἴ τις καὶ τὸν Ἀδὰμ μόνον Πατέρα τῆς ἀνθρωποτητος λέγων πάντων ἂν λέγει τῶν ἀνθρώπων Πατέρα, ὅπερ οὐκ ἂν εἴποι Πατέρα πάντων ἀνθρώπων, οὐ μὴν καὶ τινων τούτους λέγεσθαι Πατέρας κωλύσει, οὓς οὐκ οἶδεν οὐκ ἄπαιδας ὄντας.

gum et Joannem Chrysostomum (*Orat. de incarn. Dom.*) sequentes (9). » Rursum Gregorius Nazianzenus Patrem ἄναρχον, Filium ἀρχὴν vocat, Spiritum vero τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς, et quidem dum divinarum personarum notas describit sine ordine ad creaturas (Orat. 32, ed. Bill. 42, Clem.) « Ecce, ait allato hoc testimonio Hugo Etherianus (lib. II, c. 3, p. 1216, 1217), ecce absolute sanctus iste vir *Filium* vocat *principium*, et ab ipso Spiritum sanctum numerat, quia principium Spiritus immediate Filius est. Creaturarum quippe omnium æqualiter tres personæ principium exsistunt; ex quo patet, quod Spiritus sancti principium Filius est. Verumtamen ad Patrem et quæ Filii et quæ Spiritus sunt, referuntur, qui solus sine initio et sine causa est, Filius autem ex Patre genitus principium est Spiritus sancti. Quod syllogismo, qui supponitur, demonstrari potest: Quidquid est in sancta Trinitate principium, alicujus in ea principium exsistit; alioquin solum pro nihilo Filium sanctus vir principium nominasset, cum omnium conditorum tres personæ pariter censeantur principium. At vero Filius est in sancta Trinitate principium; Filius igitur alicujus est in ea principium; sed non est Patris principium Filius; necesse igitur ut Spiritus sancti principium exsistat. » Eodem præclaro testimonio et alii theologi utuntur (10). Demum æquipollentia omnino verba sunt Gregori Nysseni, qui statuit *ratione causæ præintelligi Spiritu Filium* l. I, *contra Eunom.* p. 164) : « Quemadmodum enim Patri [316] conjungitur Filius, et ex ipso esse habens secundum exsistentiam tamen ei non est posterior : ita rursus et *Unigenito* adhæret Spiritus sanctus, *præintellecto tantum secundum causæ rationem* præ hypostasi Spiritus. Temporis autem extensiones et intervalla in vita, quæ est ante sæcula, locum non habent, adeo ut ratione causæ ablata nulla re a se ipsa Trinitas dissideat (11). Hinc sicut Pater præintelligitur Filio secundum rationem τῆς ἰατίας, ita eadem ratione Filius præintelligitur Spiritui. Quibus nihil sane luculentius ad Photii refutandam instantiam (12).

25. Pergit Photius (cap. 42) : « Si principium est Spiritus Filii, quomodo non invenietur in superprincipali et superessentiali Trinitate secundum principium succrescens, idque principiatum, et non solum in primi principii opprobrium confictum, verum etiam contra eum ipsum, circa quem honor ille figuratur? Quod enim neque sibi neque alteri ullam utilitatem exhibeat, imo vero ne ansam quidem occasionemve ejus afferendæ undequaque inveniat, nonne id Filium injuria affectum manifestat et honoris nomine atrociorem adhuc injuriam reddit? Nam cum Spiritus ex Patre ab æterno processionem abundanter possideat, cujus alterius productionis vel substantiationis suppeditator et largitor principium ab illis effictum apparebit? » Porro hic rursus [317] duæ processiones supponuntur, rursus ea quæ ad capp. 7 et 31 dicta sunt (§§ 4, 14, 22) recurrat animadvertenda. Imo vero cum et Pater et Filius præintelligantur præ Spiritu (§ 24), cum divina essentia jam communicata intelligatur Filio, priusquam Spiritui communicata percipiatur; divina autem essentia simplex et indivisibilis sit : fieri non potest, ut Filius, si perfecte et vere eam possidet, a spiratione excludatur vel ut honor ei debitus retineatur, si nihil in spirationem ipse influat. Joan. Argyropulus (13) hoc nobilissimum argumentum egregie evolvit.

26. « Sed quomodo non in duos ab ipsis dividetur Spiritus? Unum quidem ex Patre ut vero ac primario principio prodeuntem (absque principio Spiritum, cum jam intelligitur subsistere, proprietate ad Filium, scil. paternitate (ἤδη νοούμενος ὑφεστηκέναι τῇ πρὸς τὸν Υἱὸν ἰδιότητι τῇ πατρότητι) : pari modo et Filius prius intelligitur quam Spiritus... quod generari prius sit ipsa natura quam produci, c. 6, p. 408 : Προεπινοηθήσεται γὰρ πατρότης τῆς ἐν Πατρὶ... προβολῆς · οὐκοῦν καὶ ὁ Υἱός, δθ' ὁ Πατὴρ ὡς προβολεὺς προάγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὴν αὐτὴν ἔχων παρὰ τοῦ Πατρὸς διὰ γεννήσεως δύναμιν, τὴν προβλητικὴν δηλαδὴ, συνεπινοηθήσεται τῷ Πατρὶ πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος πρόοδον μίαν οὖσαν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ μιᾷ δηλαδὴ δυνάμει καὶ ἀρχῇ κ. τ. λ. Deinde exponit, neque ex solo Patre neque ex solo Filio esse posse Spiritum; *non ex solo Patre*, ne Filius illi reputaretur dissimilis, tanquam qui eadem atque Pater perfectiones non possideret, propterea neque consubstantialis (οὐδὲ γὰρ ἐκ μόνου Πατρὸς, ἵνα μὴ νομίζοιτο ὁ Υἱὸς αὐτῷ ἀνόμοιος, μὴ τὰς αὐτὰς ἔχων τελειότητας τῷ Πατρὶ, καὶ διὰ τοῦτο μηδ' ὁμοούσιος) quod conformissimum est Arianæ hæresi, quæ Filium a divina Patris natura removebat; *non ex solo Filio*, ne iterum Filius ἀρχὴ ἄναρχος reputaretur indeque rursus a paterna essentia esset alienus; præterea ne et nepos Patris haberetur Spiritus sanctus et filius item Filio Dei; tertio ne quid Filio inesse veluti productivam facultatem (ὡς παρακτικὴν δύναμιν) Spiritus sancti opinaremur, quod non esset idem numero in Deo et Patre (ib. p. 409).

(9) *G. O.* I, 397 : Λέγεις δὲ, ὅτι μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατὴρ, καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν κάλλιόν σου καὶ θεολογικώτερον, ὁμολογοῦμεν δὲ καὶ τὸν Υἱὸν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τῷ μεγάλῳ Ἀθανασίῳ καὶ Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ καὶ Ἰωάννῃ τῷ Χρυσοστόμῳ ἑπόμενοι.

(10) Cf. Andr. Rhod. sess. 6, Flor. Bessarion. *Apol. pro Becci Epigr. contra Palam.* ap. Arcud. *Opusc. th.* p. 12.

(11) Ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων, οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὕπαρξιν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοίᾳ μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως· αἱ δὲ χρονικαὶ παρατάσεις χώραν οὐκ ἔχουσι ἐπὶ τῆς προαιωνίου ζωῆς · ὥστε τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπεξῃρημένου ἐν μηδενὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα πρὸς ἑαυτὴν ἀσυμφώνως ἔχειν.

(12) Cf. Beccum, *De una. Eccl.* c. 25, 26 in *Camat. et Epigr.* I, (*G. O.* I, 126-133; II, 351, 352,524). Constant. Meliteniot. (*G. O.* II, 754); Gregor. Cpl. ad imp. Trapez. c. 5, 20. (*G. O.* I. 427, 428, 464); Bessar. ep. ad Alex. Lasc. (Hard. IX, 1065). Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 41, p. 205; Petav. *De Trin.* VII, 3,3.

(13) *De proc. Spirit. sancti*, c. 4; *G. O.* I, 405, 406 : Quemadmodum Pater prius intelligitur quam προβολεὺς, non secundum æternitatem..., sed secundum facultatem et productionem (κατὰ τὸ δύνασθαι καὶ προάγειν); prius enim Filium producit quam

enim est), alterum [318] vero ex secundo et principiato (neque enim est absque principio) spiritum admittere debent) » (cap. 43). Eadem ratione apud Beccum (*de proc. Spirit.* c. 6 ; *G O.* I, 288 seq.) hæc dubitatio proponitur : Si Spiritus sanctus per Filium procedit, quomodo non sunt duæ exsistentiæ (ὑπάρξεις) Spiritus, altera ex Patre, altera ex Filio ? Cui respondet ille id potissimum urgens, neque in rebus inferioribus et sensui subjectis, in quibus duo effectus conspiciuntur ex prima causa provenientes, quorum unus per alium est, duas ὑπάρξεις dici posse illius, quod est tertium ordine et non continenter (προσεχῶς) ex prima causa subsistit. « Dicite nobis, ait Beccus, an duæ solaris luminis exsistentiæ sunt, una ex disco, altera per radium ? Palam facite nobis, an duæ exsistentiæ unius sunt fluvii, una ex oculo, altera ex fonte ? (Alludit ad imagines Patrum art. 2, § 6.) Quod si in similibus sensui subjectis et naturæ creatæ finibus terminatis non possumus dicere duas esse unius rei exsistentias, quæ per effectum una secum emanantem ex prima causa exsistentiam possidet, quomodo de iis, de quibus naturæ ratio nutat, similia et quæcunque illa sint, dubitatis ? » Alia non minus evidens responsio ex Hugone Etheriano peti potest (l. II, p. 1255 *F.*) ita scribente : « Cæterum si ideo, quia ex duobus procedit, *dividuus* sit Spiritus, *Patrem* dicat quis eodem modo *dividuum* fore, cum ex se Filium generet emittatque Spiritum. Quomodo enim ex indivisibili duo quasi diversa Filius quidem per generationem, Spiritus vero per processionem progrediantur ? Fallacia pro certo id est, *cum ex relativis compositio fieri putatur.* » Audiatur et Georgius Metochita Maximi Planudæ refellens argumentum (*G. O.* II, 939, 940) : « Sicut enim Pater neque dividuus est neque compositus, quod generet Filium et Spiritum producat, licet aliud atque aliud generare et producere consideretur ; ex ambobus item egressus idem est et unus, quod istæ partes non sunt, sed proprietates ; neque secundum [319] aliquam recisionem utriusque progressus cognoscitur : pari ratione neque Spiritus dividuus est neque compositus, quod ex Patre et Filio, ex simplicibus est, nempe ex simplice per simplicem simplex, et ex individuis individuus, et ejusdem naturæ cum iis, qui ejusdem naturæ cum ipso sunt. » Et rursum (ib. 947, 948) : « Si Pater ingenitus cum sit, genitor est et productor, hoc quidem Spiritus, illo Filii, et Filii quidem genitor est, non productor, Spiritus vero productor, et non genitor, alius atque alius a se ipso Pater erit, indeque etiam compositus. Et nihilominus Spiritus ex utroque progressus (πρόοδος) unus idemque est, sed facultas generandi et producendi Patris alia et alia. Sed quemadmodum propterea Pater nullo modo in partes scinditur neque compositioni subjicitur (οὐ μεριστὸς ἐντεῦθεν, οὐ μὴν σύνθετος), quia illa Deitatis *partes* minime sunt, et consequenter neque *compositio ;* simplex enim supra omnem simplicitatem Deitas est et supra omnem divisionem indivisa ἁπλῆ γὰρ ἡ θεότης ὑπὲρ πᾶσαν ἁπλότητα, καὶ ἀμερὴς ὑπὲρ πᾶσαν ἀμέρειαν), sed proprietates circa ipsam consideratæ (ἰδιότητες περὶ αὐτὴν θεωρούμεναι) : pari modo neque qui ex duobus est progressus Spiritus a sua ipsius identitate eum exterminat aut compositum constituit (ἐξίστησιν αὐτὸ τῆς ταυτότητος ἑαυτοῦ ἢ σύνθετον παριστάνει), sed ex Patre est et ex Filio, ex Patre nempe per Filium, simplex ex simplicibus, ex simplici scil. per simplex, ut divinorum Patrum sententia est. » Qua dexteritate Metochita argumentum ab Hugone indicatum hic evolvit, eadem Patrum comparationibus egregie utitur (p. 937, 948, 949). Nec minus strenue Bessarion eamdem Planudæ ratiocinationem evertit, quam haud immerito velut materialia ac crassiora duntaxat sapientium et carnalibus inhærentium esse posse statuit (14). Quæ cum ita sint, inane prorsus est figmentum, [320] quod Photius inde deducit, loco fraternitatis quaternitatem christianis fore colendam, si Latinorum doctrina obtineret.

27. Quæ cap. 44 sequuntur, in Trinitate fore principium imperfectum, inutile, mancum, ex perfecto et imperfecto compositum, Filium scilicet, partim ex iis quæ nunc diximus (§ 26), partim ex ante dictis (art, 3, § 4 ; art. 4, § 4, 14) facile refutari possunt. Ad rem Hugo Etherianus (l. c.) : « Ast indubitato, inquit, (Filius) quidem *totus causa* et *totus ex causa* est, cum individuus sit et incorporeus. Quoniam vero *causa et causativum compositionem non inducunt*, manifestum. Ecce namque Filius et Spiritus principium et causa cum Patre sunt conditrix universitatis, ex Patre quidem causa Filio et sancto Spiritu secundum aliam et aliam speciem, in quo magis quam aliquo alio compositio (*ed.* composito) appareat, exsistentibus ; quippe creaturarum alteruter (uterque) causa dicitur, ut efficiens conditrix scil., secundum quam

(14) Bessar. *c. Planud.* (ap. Arcud. et in cod. Mon. 27 f. 80 b. 75 a.) Εἰρῆσαι, ὅτι ᾗ μονὰς καὶ Θεὸς εἷς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα προάγουσι καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναται καὶ ταὐτὸν ἑαυτοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον · ἀλλ' ἀνάγκη μᾶλλον εἶναι ταὐτὸν ἑαυτῷ · διὰ τοῦτο προϊέναι ἐκ τούτων ὡς ἐκ μονάδος · τὸ γὰρ ἕτερον ἑαυτοῦ καὶ σύνθετον ὑπολαμβάνει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τὸ ἄλλο μὲν δεῖν εἶναι τὸ ἐκ Πατρὸς, ἄλλο δὲ τὸ ἐξ Υἱοῦ, τῶν πάνυ σωματικῶν ἔστιν ἐννοεῖν καὶ λίαν ὑλικῶς τε καὶ σαρκικῶς τὰ ἐκεῖσε νοούντων · οὐ γὰρ οὕτως ἡ τοῦ Πατρὸς ἐνέργεια τῆς τοῦ Υἱοῦ ἀπεσχοίνισται, ὡς ἡ ἐμὴ τῆς σῆς, οὐδ' οὕτως ἄλλος καὶ ἄλλος εἰσὶν, ὡς ἐγὼ καὶ σύ · τότε γὰρ ἂν μόνος εἶχε χώραν ἡ ἐν τῷ ἀποτελέσματι σύνθεσις · εἰ γὰρ καὶ ἄλλος καὶ ἄλλος τοῖς προσώποις εἰσὶν, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον εἷς καὶ ὁ αὐτός εἰσι τῇ θεότητι καὶ εἷς ἀριθμῷ · ὡς εἶναι αὐτῶν καὶ μίαν τῷ ἀριθμῷ τὴν ἐνέργειαν · ὧν δὲ ἡ ἐνέργεια μία, πῶς οὐ καὶ τὸ ἓκ ταύτης ἓν ἂν ἁπλοῦν εἴη, καὶ πάντη ἀσύνθετον καὶ ἐξ ἀνάγκης ταὐτὸν ἑαυτῷ ;

speciem habitudinis nullo modo Spiritus vel Filius ex Patre prodeunt; eorum enim quisque creator est, non creatura... Igitur si causa et causativum (causatum) secundum differentem habitudinem Spiritus Filio Spirituique competentia nullam in eisdem faciunt compositionem, manifestum, quod neque Filius ex eo quod similiter Patri Spiritus causa nuncupetur, compositionem habeat. » Hic sequens Photii argumentum (c. 45) quo arguit causarum dualitatem minime congruere unitati et simplicitati Spiritus sancti hancque illam excludere, pariter expediendum est; unum sane est principium, una virtus et actio spirativa eaque simplex, unus et simplex est hujus actionis terminus. Ad id quod Methonensis ait : « Quod ex duobus est, ei quod ex uno tantum, nunquam est æquale, » scite respondet Hugo Etherianus (l. II, c. 12, p. 1226) argumentum ita retorquens : « Quod ex uno, ei quod ex nullo est, nunquam est æquale. At vero Filius ex uno solo, Patre scil., qui a nullo habet exsistentiam; inæquales sunt ergo Pater et Filius. » Sed « non sunt hæc in quantitatum proprietate, quia neque mensura neque quantitas in divinis est.

28. « Sed Filius suam servat proprietatem, filiationem, et Spiritus suam processionem ex Patre; et sicut Spiritus a Patre procedens nullam activam productionem vel generationem possidet, ita nec Filius a Patre genitus activa generatione vel emissione prærogativam filiationis adulterat » (cap. 46). Sane proprietatem characteristicam tum Filius tum Spiritus sanctus etiam in Latinorum doctrina conservant; verum quod hic nullius personæ sit principium, ille vero cum Patre sit principium Spiritus, id ad neutrius constitutiva pertinet. Nulla præterea in eo est contradictio, quod Filius sit principium simul et principiatum, quia non est ad idem seu ad eamdem personam (15); respectu quidem [322] Patris est αἰτιατὸς, respectu Spiritus αἴτιος (16); habet ergo solum differentem relationem ad Patrem et ad Spiritum. Nulla denique in eo est filiationis adulteratio, quod Spiritum Filius spirat cum Patre; filiatio enim constituit eum in esse Filii et denotat ejus relationem ad Patrem tantum; neque Spiritus sancti filius Filius est, neque *quatenus Filius* ejus spirator. Nullum hoc detrimentum infert filiationi, quod non qua Filius spirat Filius; neque enim filiatio ulterius se extendit, quam diximus. Hæc contra Nicetam Byzantium (17) notat Hugo Etherianus (l. I. c. 17, p. 1211), obscurus interdum, sed nunquam sale et acumine penitus destitutus. « Quærit, quæ exhæreditatio ista, et Filii detrimentum, ut *non in eo quod Filius* Pater sit. Quod quidem quærendum non erat, sed multo minus inferendum, ut ex pluribus aliis videri potest; velut si Pater in eo quod factor filium factorem ostendat (omnia enim per ipsum facta sunt), necessarium sit, Filium Patrem esse ad ostendendum eum [323] in eo quod factor genitorem, nullum vero detrimentum circa divinam naturam inveniatur : quæ fallacia, si de his quæ apud nos sunt, exemplum sumatur, apertissima est hoc modo : Si pater in eo quod desipit, filium demonstrat insipientem, nulla certo videtur necessitas fatui filii generationem inferre, ne fiat paternæ detrimentum fatuitatis. Puto in figura dictionis hujusmodi peccatum obvolvi, eo quod non idem eadem exponatur interpretatione. Etenim hujusce consecutio *substantiatum* est, *non proprietatum* ; quod reclusis considerari potest latibulis, si omissa religione ad modicum divina mentem ad humani generis propagationem quis revocet. Nonne cujuslibet hominis filius, cum omnia, quæ patri substantialia sunt, habeat, eorum quæ talia non sunt, minimam interdum, portionem retinet? Si Patri *substantialiter* (id est tanquam substantia) inesset Filii generatio emissioque Spiritus, ex necessitate Filius ipsum idem nactus foret, quin etiam et Spiritus sanctus, et hoc in infinitum ; sed (neque) Pater in eo quod *substantia* generat aut Spiritum emittit, neque in eo quod *Deus* a Filio vel a Spiritu differt; unus enim et idem Deus hi tres sunt; sed in eo quidem quod Pater generat, a Filio differt; in eo autem quod emittit, *a Spiritu solo*. Qua de re manifestum, quod *penes substantialia* tantum talis locum habet consecutio. Nam indubitabile est personales sive hypostaticas proprietates *impermutabiles* esse et earum permutationem tantam confusionem et disparitionem personarum facere, quibus solis circumscriptis omnibus aliis differentes cognoscuntur personæ; at causa et, ut ita dicam, causativum, et mittere et mitti, et quam plures aliæ *hypostaticæ* emissor esse aut ex causa exsistens, Patre scil. Atqui si *non* exsistens *ex causa*, erunt rursus in Trinitate duo principia et duæ causæ. Si autem *ex causa* Filius exsistens Spiritus emissor sit, omnino *ex Patre* hoc sortitus est... Sin autem ex Patre hoc habet, quæ est ista *exhæreditatio* et *detrimentum filialis exsistentiæ*, ut *non in eo quod Filius* Filium generet, et Pater censeatur, cum Pater in eo quod emissor Filium rursus emissorem ostendat? Si enim ex Patre indemnis est Filii generatio Spirituque processio, quemadmodum emissor Filius ostendetur : necesse omnino, ut detrimentum circa divinam naturam non inveniatur quod generet Filium, et sit *nepos* hinc complasmatus aliquis, cum et emissor Spiritus *in eo quod ex Patre*, Filius monstretur ; quod si ita est, congeries impietatis et profunda emerget fovea. »

(15) Geor. Scholar. *Contra Marc. Ephes.* syllog. 1. (Cod. Mon. 27 f. 181 b. 182 a.) Ἀντικείμενα μὲν οὖν εἰσι τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ εἶναι ταῦτά φασιν οἱ Λατῖνοι καὶ ἅμα· ἀλλ' οὐ πρὸς τὸ αὐτὸ καὶ ὡσαύτως· τὸ μὲν γὰρ ἐστι πρὸς τὸν Πατέρα, τὸ δὲ πρὸς τὸ Πνεῦμα· καὶ πρὸς μὲν τὸν Πατέρα γεννητῶς, πρὸς δὲ τὸ Πνεῦμα προβλητικῶς· οὕτω δὲ οὐδὲ ἀδύνατόν τι ἕπεται, οὐδὲ τὸ ἄξίωμα ἀναιρεῖται.

(16) Idem Scholarius paulo ante citata verba exempla illustrat : Ἡ γὰρ πατρότης καὶ ἡ υἱότης, ἤ τὸ αἴτιον εἰ βούλει καὶ τὸ αἰτιατὸν, ἦν ἐν τῷ Ἰσαάκ· ἀλλὰ διότι ι πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο τοῦτ' εἶχεν, θάτερον μὲν γὰρ πρὸς τὸν Ἀβραάμ, θάτερον δὲ πρὸς τὸν Ἰακώβ, μία ἦν ἡ τοῦ Ἰσαὰκ ὑπόστασις, κ. τ. λ.

(17) Nicetæ argumentum apud Hugonem tale est : Aut non ex causa exsistens habet Filius Spiritus

non sunt, sive personales ; ideoque non fit confusio personarum, quando dicitur : Una causa sancti Spiritus Filius et Pater est. » Demum quod cap. 47 adjungit Photius, id partim ex hic dictis, partim ex iis, quæ ad effatum hic rursus repetitum (art. 3, § 8 seq.) adnonata sunt, solvi facile potest.

[324] 29. Sed nondum exhausta schismatici patriarchæ sophismata : tertiam post prolixam de Galat. IV, 6, disputationem argumentorum theologicorum seriem auspicatur novasque auxiliares copias in agmen producit. « Si genitus, ait cap. 61, Filius ex Patre, procedit vero Spiritus ex Filio, quomodo impietas non secundum propriam sententiam Spiritum *nepotem* constituet et tremendum theologiæ nostræ mysterium in longas et meras nugas ablegabit ? » Verum e contra Latini arguere possunt, Photium Spiritum facere Patris *filium*, cum eum ex Patre qua Pater est procedere statuat, et hinc Filium et Spiritum constituere *fratres*, cum utrumque ex solo Patre esse decernat : Ἀδελφὰ τὰ ἐξ ἑνὸς ὑφεστῶτα, ut Basilius ait (ep. ad canon. 52, al. 300), hic revera locum habere. Præterea respondent Catholici : « Ut nepos quispiam sit, gigni eum oportet a patre, et diversa quidem generatione ab illa, qua is qui nepotem proxime genuit pater, a suo patre, nepotis avo, genitus est. At Spiritus sancti processio neque generatio est, neque Patris et Filii actio diversa. » (Natal. Alex. *H. E.* l. c. p. 532). Joan. Beccus eodem modo arguenti Camatero ita occurrit (*G. O.* II, 399, 400) : « Non est nepos (ἔκγονος) Patris Spiritus, qui Filius *pater* Spiritus non est. Cum vero dicis ; Si non est Filius pater, quomodo ex ipso Spiritus fuerit ? profecto negas etiam Spiritum ex Patre esse. Pater enim non est Spiritus pater et nihilominus ex ipso Spiritus est. » Id jam declarat sanctus Maximus dicens : « Spiritus Patrem non habet ; neque enim genitus est (τὸ γὰρ Πνεῦμα Πατέρα οὐκ ἔχει· οὐδὲ γὰρ ἐγεννήθη). » Audiatur et Hugo Etherianus (l. I, c. 8, p. 1203) : « Propositio quæ dicit : Quod emittit Spiritum, Filium habet, major universaliter deberet esse et particulariter accipitur. Nam illatæ conclusionis causa propositio, quæ recte debet syllogismum talem perficere, hæc est : Omne quod emittit Spiritum, Filium habet, quæ indemonstrabilis est et impossibiliter, quia neque *maxima* est neque fidem [325] ab aliqua maxima (s. axiomate) suscipere (potest). Emissio Spiritus non facit Patrem esse neque Filium, quoniam non est *nascibilitas* Spiritus progressio a Patre, qua sola Filius a Patre differt. » Et rursum (ib. c. 17. p. 1211) contra idem argumentum : « Hoc neque in naturalibus consecutionem habet ; ut *ales* quidem prima *ovum* peperit, ex alite autem et ovo *passer* prodiit ; igitur quæ progressa est avicula, *neptis* judicabitur *alitis*. *Multo minus in divinis* locum reperit redargutio hujuscemodi, ubi neque corporea generatio est, neque passibile ; omne autem quod talibus generationibus subjacet, necesse est secari ; omne autem quod secatur, passibile. » Deinde notat jam antiquissimos hæreticos eumdem paralogismum effutiisse (18), atque ad superius disputata [326] provocans ita pergit : « Quod si genitor in eo quod Pater est, habitudinem relationemque habet ad Spiritum, consequitur ex necessitate propter identitatem habitudinis genitoris Spiritum genitum esse et filium ; ideoque aut confundi personas aut fratrem Filii Spiritum confingere, quod idem personas confundit. Itaque genitor non in eo quod genitor, causa est Spiritus, sed in eo quod causa principiumque (spirans), ut sæpius inculcatum est. Quare neque alienus a Filio Spiritus est neque absque habitudine ad ipsum judicandus. Sed neque hoc inconveniens, si Filius non in eo quod Filius Spiritum emittat, cum Pater non in eo quod Pater Spiritus causa exsistat. » Breviter et nervose Ratramnus (l. III, c. 3, p. 288) ? « Sic evidenti ratione monstratur ab utroque procedere Spiritus sanctus, dum manifeste docetur *non* eum *a solo Patre* procedere, ne *filius* esse Patris dicatur, sed *nec a solo Filio*, ne Filius *pater* esse blasphemetur, sed dicitur Spiritus sanctus *et procedens et de utroque procedens.* » (Cf. Petav. *de Trin.* VII, 16, 3). Cum his ea connectenda sunt, quæ supra (art. præced. § 17 seq.) de Patre, quatenus dicitur principium vel proximum vel remotum, dicta fuerunt quibusque sequens Photii syllogismus (cap. 62) refutatur.

30. In duobus quæ sequuntur argumentis ex eo

(18) Revera Macedoniani apud Gregorium Nazianzenum orat. 37, p. 596 ed. Bill. (Clem. orat. 31) arguunt, Spiritum si ingenitus non sit, necessario aut a Patre genitum et tunc fratrem fore Filii, aut a Filio, et tunc esse υἱωνὸν Patris. Quod Gregorius refellit docens medium esse inter ἀγέννητον et γεννητὸν, ut Scripturæ manifestant, τὸ ἐκπορευτὸν, et processionem differre a generatione. (Cf. *Gr. O.* II, 365-367.) Basilius dubitationi illi : Διὰ τί μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Υἱὸς τοῦ Υἱοῦ ; ita occurrit : Οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ (verba in hoc contextu plane decretoria), ἀλλ' ἵνα μὴ νομισθῇ πλῆθος ἄπειρον ἡ τριὰς Υἱοὺς ἐξ Υἱῶν ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις ἔχειν ὑποπτευθεῖσα. Ad hunc Basilii textum cf. Beccum, *De proc. Spiritus sancti* c. 1, n. 11 ; Epigr. I. *G. O.* I, 243 ; II, 533 ; Constant. Meliten. orat. 1, c. 13 (*G. O.* II, 665) ; Georg. Trapez. *De proc. Spiritus sancti* ad Joan. Cubocl. (ibid. I, 509) ; Bessarionem (*Orat. dogm.* c. 6 ; Hard. IX, 336). Nec minus digna consideratione sunt, quæ in *Ancorato* scribit Epiphanius : Ἀλλ' ἐρεῖ τις· Οὐκοῦν δύο φαμὲν εἶναι Υἱούς ; Καὶ πῶς μονογενής ; . . . Εὖ τίς εἶ ὁ ἀντιλογιζόμενος τῷ Θεῷ ; Εἰ γὰρ τὸν Υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων κ. τ. λ. De quibus cf. Beccum Epigr. I ; Constant. Meliten. orat. 2, c. 29 ; et Georg. Metoch. *C. Maxim. Plan.* et *Contra Man. Cret.* (*G. O.* II, 532, 857, 956, 957, 977, 1059). Denique et Athanasii locus ad Serap., quem citat Beccus Epigr. XIII. (*G. O.* II, 639), huc spectat : Οὐκ ἔστιν ἀλλως ἡ ὡς ἔστιν ὁ Πατὴρ, Πατὴρ, καὶ οὐ πάππος, καὶ ὁ Υἱὸς Υἱός ἐστι τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐ Πατὴρ τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Πνεῦμα ἅγιον, καὶ οὐκ ἔκγονον τοῦ Πατρὸς οὐδὲ ἀδελφὸς τοῦ Υἱοῦ.

profiscicitur Photii ratiocinatio, quod prius et posterius a sempiterna Trinitate prorsus sit alienum, quod quam longissime prædicata tempus significantia a summe æterna absint Divinitate. Inde deducitur, *simul* cogitandam esse et generationem et processionem, non alteram altera vel priorem vel posteriorem accipiendam. Quo posito in altero quidem capite (63) ita argumentatur : « Quomodo non theurgicarum causarum differentia differentes constituet personas et sectionem inferet contra insecabilem, simplicem et unicam Spiritus hypostasin? Ex eadem enim persona diversas prodire operationes et virtutes, præsertim in iis quæ naturam atque [327] rationem plane superant, facilius est intelligere et innumera ejus rei deprehendere documenta ; sed nullibi reperitur posse fieri, quin hypostasis, quæ ad differentia refertur principia, differentia ac diversitate causarum non et ipsa a se differat et simul dissecetur. » In altero vero (c. 64) arguit Spiritum fore et congenitum Filio et procedentem ex ipso, ita ut simul genitus et procedens sit ; « ac *genitus* quidem, qui simul progreditur cum Filio genito, *procedens* vero, quia duplicem subit processionem. » Sane id omnes docent ac propugnant Deitatem, ideoque et tres personas extra tempus esse nihilque in iis esse *temporarium*. « Nulla ibi tempora cogitantur, ait Augustinus (*De Trin.* xv, 26), quæ habent prius et posterius (19) ». Et Leo M. serm. 3, de Pentec. c. 4 (Ball. serm. 77, p. 413 ed. Migne.) : « Cum ad confitendum Patrem et Filium et Spiritum sanctum, aciem mentis intendimus, procul ab animo formas visibilium rerum et *ætates temporalium naturarum*, procul corpora locorum et loca corporum repellamus. Discedat a corde, quod spatio extenditur, quod fine concluditur, et quidquid nec semper ubique nec totum est. Cogitatio de Deitate Trinitatis concepta nihil per *distantiam* intelligat, nihil per gradus quærat. » Sed si excluditur in divinis *prioritas temporis*, non excluditur plane *prioritas rationis* (20). » Sane prius mente concipitur causa quam effectus, prius principium quam principiatum, prius Pater quam Filius, et prius Pater et Filius quam [328] Spiritus sanctus. Progressionem simultaneam Filii et Spiritus ex Patre, quæ non solum temporis, sed et *cogitationis* prioritatem excludat, refellunt ea Patrum dicta, quæ docent Spiritum ita se habere ad Filium, ut Filius se habet ad Patrem (II, § 2, nota 5); refellunt diserta testimonia, quibus Filium *præintelligi* præ Spiritu affirmant (IV, § 24 fin.) ; refellunt rationes e rei visceribus petitæ, quæ generationem ante processionem præsupponi ostendunt. [IV, § 13 fin.] (21). Quod si Patres simul cum Filio prodire (συμπροϊέναι) Spiritum affirmant, id ideo fit, ut *temporis* posteritas arceatur. Dicta ejusmodi cum aliis, quæ mediationem Filii (III, § 16) exprimunt, omnino concordare Beccus, *De proc. Spiritus sancti*, c. 9 ; et Constantinus Meliteniota, orat. 2, c. 28 (*G. O.* I, 308-313 ; II, 704 seq.) præclare ostendunt. Egregie ex jam adductis Gregorii Nysseni verbis (§ 24) et ex præstituta a se declaratione (§ 18) arguit Georgius Trapezuntius (*G. O.* I, 529) : « Uterque (Pater et Filius) *præintelligitur* Spiritus hypostasi (προθεωρεῖται τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως), ut Nyssenus asserit ; propterea ab utroque (ἐξ ἀμφοῖν) Spiritus. Si non ab utroque, non præintelliguntur ambo ; *sed præintelliguntur ;* ex utroque igitur. » Sed difficultatem movent adversarii : « Causa præintelligitur effectui ; effectus vero (αἰτιατὸς) Filius et producere (προβάλλειν) causæ est ; præintelligitur ergo hypostasi Filii. » Auctor noster respondet : « Ratio ista ex penu Sophistarum est. Præintelligitur enim Pater Filio *causa non ea quæ est secundum* [329] *processionem* (τῷ αἰτίῳ οὐ τῷ κατ' ἐκπόρευσιν) ; namque hic modus alius exsistentiæ est (ἄλλος τρόπος ὑπάρξεως) ; causa vero quæ secundum processionem et προβολὴν est, neque ante neque post intelligitur (οὔτε ἐπιθεωρεῖται οὔτε προθεωρεῖται) Pater Filio. Nemo enim ex ipsis erga alium aut veluti principium aut veluti finis (terminus cf. § 18) est hujuscemodi progressus, ne prorsus unus ex his Spiritus sit. Τὸ προβάλλεσθαι vero post utrumque intelligitur. » Sed instant rursum : « Deitas, quæ in Patre est, præintelligitur illi quæ est in Filio et in Spiritu, et nihilominus eam communicat Pater eis quæ ex se sunt. » Verum hæc solida non esse respondet Trapezuntius : « Deitas enim quæ in Patre est, *qua Deitas* (ᾗ θεότης), non præintelligitur illi, quæ in Filio est, cum eadem sit secundum omnia nullaque relatio interjiciatur : sed præintelligitur quidem quæ in Patre est Deitas *qua generat*, (ᾗ γεννᾷ), postea intelligitur in Filio, *qua generatur* (ᾗ γεννᾶται).

31. Est ergo generatio *prior* processione, non tempore, sed ἐπινοίᾳ, cogitatione, ordine ; præintelligitur intellectus voluntate, Verbum Amore, Spiritu Filius. Ergo licet nullum tempus dividat, tamen non simul intelliguntur mente nostra gene-

(19) Totum hoc Augustini caput ad rem pertinet nostram, de quo et ex quo haud male disputat Ratramnus, l. II, c. 3, p. 285.

(20) Præter prioritatem temporis est prioritas *ordinis*, quo unum ante aliud numeratur et ponitur, vel *naturæ*, quo exhibetur conceptus naturæ, quæ completa est et ab alia distincta exsistit, vel *originis*, qua unum ab alio ortum habet. Si est in Trinitata *ordo*, habetur et prioritas quædem saltem logica. Greg. Nyss. l. I *C. Eunom.* (*G. O.* II, 524) diserte habet : Ἐπινοίᾳ μόνῃ χακὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τοῦ Υἱοῦ. (Vide § 7, nota 1 ; § 24, nota 2).

(21) Greg. Cpl. *Apol. c. Marci Eph. Conf.* (cod. Mon. 27 f. 115 b. 116 a.) : Ἀλλ' οὐδὲ μὴν αἱ πρόοδοι ἅμα εἰσί · βεβαιοῖ τοῦτο Γρηγόριος ὁ Θεολόγος φάσκων. « Τὸ τῆς ἐκφάνσεως διάφορον ἢ τὸ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον καὶ τὴν κλῆσιν πεποίηκε · » δῆλον γὰρ ὡς εἰ ἅμα αἱ πρόοδοι, οὐκ ἂν ἔλεγε τὸ τῆς ἐκφάνσεως εἶναι διάφορον. Deinde citat Athan. orat. 3, c. Ar. (*G. O.* II. 550 ; orat. 4, epist. 1 ad Serap. (ibid. 582), Greg. Nyss. aliosque.

ratio processioque, sed concipitur generatio ut præcedens processionem. In actu vero processionis simul spirantes concipiuntur Pater et Filius, dum spirant ut unum principium, unica virtute, unica operatione. « *Non est Spiritus sanctus*, ait Anselmus (*De process. Spirit. sancti*, c. 16) *prius de Patre quam de Filio, nec de Filio quam de Patre;* nec major nec minor est exsistens de Patre, quam exsistens de Filio, nec magis nec minus est de uno, quam de altero. » Id urget contra Nicetam Byzantium Hugo Etherianus (l. I., c. 15, p. 1208, 1209). Argumentabatur ille hunc in modum : « Si Spiritus ex Patre Filioque procedit, necesse est, aut *simul sine tempore* et æternam esse progressionem Spiritus ex Patre et Filio, aut *secundum prius et posterius*. Quod si [330] secundum prius et posterius, in quocunque duorum sit, evidens est blasphemia; erit enim Spiritus se ipso prior et posterior, æternus et temporalis... Sin autem *simul, præter tempus, æternaliter* ex ambobus, Patre dico et Filio, procedit, cui ut propugnaculo innituntur qui ex adverso dimicant, quærendum est ab ipsis, utrum *simul præter tempus et æternaliter*, an quomodo dicant. Nam si *principaliter* ex ambobus dicant, aperta est blasphemia. Erunt enim in... Trinitate duæ principales et sine principio, sine causa personæ, ideoque duæ causæ, duoque principia, et duo non habentia neque causam neque principium. Itaque in deorum (ed. duorum) pluralitatem quæ Christianæ sunt religionis transferentur, et injuria non quælibet zoarchicæ et supersubstantiali irrogabitur Trinitati. Quod si *non principaliter*, licet simul et æternaliter, sed *propius* atque *remotius*, aut *primo* et *secundario*, et sic parturitur impietas ; primum quidem, quod magis erit Filius causa Spiritus, minus autem Pater. Nam quæ propinqua causa est, magis causa est, prout communes conceptiones et veritatis sermo declarat. » Ad hæc vero Hugo respondet Latinos merito de Deo non enuntiare proprie verba *prius et posterius, secundum tempus, principaliter* et *secundario ;* non dicere Spiritum *principaliter* (22) [331] ab *alterutro*, sed *de utroque æqualiter*. Deinde notat : « Quod vero sequitur, scilicet propinquam quidem causam magis esse causam, minus vero quæ remota est, (ad id) absolvendum sufficiens esse arbitror, quod id tale in naturalibus, logicis similibusque, in quibus non eadem causa ubique propinqua remotaque est, locum habet; in divinis vero personis nequaquam, tum propter alia multa, quæ silere nunc præstat, tum pro eo, quod propinqua remotaque causa *prorsus eadem* censeantur Pater et Filius, atque neque secundum tempus, neque secundum naturam, neque *secundum aliquem alium modum Pater Filio prior* est (23) *ut* de Patre quidem Spiritus principaliter, de Filio vero secundario aut [332] nulla ratione, ut Græci nimium inopinabiliter affirmant, procedat; ut enim ante omnia tempora simul sunt natura Pater et Filius ejusdemque honoris, ita quidquid (*ed.* quidquam) potest Pater, potest et Filius, ne (*ed.* et) quidquam a Patris et Filii potentia removeretur. » Jam vero inane prorsus est, quod Photius (c. 63) de causarum differentia profert, quæ nulla omnino est; indeque deducta consecutio, sectionem et divisionem in ipsa Spiritus persona inferri. Utrumque quæ toties diximus convellunt. Neque vero sequitur (c. 64), Spiritum fore simul genitum et procedentem; tum qui generatio et processio sunt duæ actiones diversæ, tum quia concipi nequit Spiritus simul cum Filio procedens, sed concipi debet generationem sequens ac præsupponens processio. Quod tempus non dividit inter generationem et processionem, id sane efficere nequit, ut terminus unius actionis

(22) Græca Nicetæ verba nobis non præsto sunt ex quibus judicari queat, quid ipsi sit hoc *principaliter* (ἀρχικῶς, ἀρχοειδῶς, κυρίως etc.). Quæ Hugo ait, prima fronte videntur contraria Augustino, qui Spiritum *principaliter* de Patre procedere dixit. Id tamen ipse Hipponensis præsul exposuit (*de Trin.* xv, 17) : « Ideo autem addidi *principaliter* quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur ; sed *hoc quoque illi Pater dedit*, non jam exsistendi et nondum habenti ; sed quidquid Unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo *donum commune* procederet et Spiritus sanctus esset amborum. » Declaratur ergo apud Aug. adverbio *principaliter* Pater ut αἰτία προκαταρκτική, unde Filio vis spiratrix communicatur. Hinc et Anselmus Cantuar. (l. c.) : « Si dicitur, quod Spiritus sanctus principaliter a Patre sit, non aliud significatur, quam quia ipse Filius, de quo est Spiritus sanctus, a Patre habet hoc ipsum, ut Spiritus sanctus sit de illo : quoniam id, quod est, habet a Patre ; non sicut in rebus creatis, cum aliquid asserimus esse principaliter, volumus significare, quod magis sit hoc, quod dicitur principaliter, quam illud, ad quod refertur. » Eodem sensu vocem adhibet et explanat Anselmus Halvelberg. *Dial. c. Græc.* l. II, c. 25 (*Spicileg.* d'Achery ed. Paris, 1723, t. I, p. 189, 190); S. Thomas, ad difficultatem, Spiritum sanctum *magis* procedere a Patre, quam a Filio, ita respondet (Sum. 1. q. 36, a 3. ad 2) : « Si Filius acciperet a Patre, *aliam numero virtutem* ad spirandum Spiritum sanctum, sequeretur, quod esset causa secunda et instrumentalis, et sic magis procederet a Patre, quam a Filio. Sed *una et eadem numero virtus spirativa* est in Patre et Filio ; ideo *æqualiter* procedit ab utroque. Licet aliquando dicatur *principaliter* vel *proprie* procedere de Patre, *propter hoc quod habet hanc virtutem a Patre.* » Porro quod ad Hugonem nostrum spectat, is non solum alio omnino sensu formulam hanc rejecit, ut vel hæc ejus verba manifestant : « Inquiunt enim (Latini), si non est sancta Trinitate prius secundum tempus, neque secundum naturam honoremve potentiamve, non est aliqua trium personarum *principaliter* ab alia, » verum etiam differentem sensum notavit ipse (lib. cit. c. 16, p. 1210 F. G.), ubi ea ipsa Augustini verba affert.

(23) Hæc minus præcise dicta videntur ; restringenda tamen, ut ipsa verba ostendunt, ad Spiritus processionem. Licet enim Patrem prius cogitari quam Filium ordo ipse postulet, tamen quoad spirationem activam uterque concipi debet ut jam in sua personalitate constitutus et ut simul æqualiter spirans.

induat characterem, quo terminus alterius insigniA tur. Imo cum Pater juxta Photium simul generet Filium et spiret Spiritum, quomodo tunc explicabit, quod non in unum concidant generatio et processio ? (*Vide* Georg. Met. et Hug. Eth. § 26.)

32. Concludimus hanc tractationem, alia theologis rem perfectius meditantibus reservantes. Maluimus ἀντιῤῥήσεις non satis digestas et concinno ordine interdum destitutas Photiano operi adjungere, quam aut officio deesse aut editionem ipsam nimis diu differre. Contenti plane erimus, si his nostris studiis occasionem doctis viris præbuerimus subtiliores theologicas ejusmodi quæstiones felicius enodandi, dogmatum in hac parte historiam locupletandi ac proxime ea theologicæ scientiæ incrementa procurandi, quæ nos nonnisi remotius potuimus adjuvare.

OPERUM PARS TERTIA.

PARÆNETICA.

PROLEGOMENON.

INEDITARUM PHOTII

CATALOGUS HOMILIARUM QUÆ MOSQUÆ SERVANTUR.

COMBEFIS, *Auct. noviss.* p. 548.

ΦΩΤΙΟΥ ΟΜΙΛΙΑΙ.

Α'. Λεχθεῖσα τῇ ἁγίᾳ Παρασκευῇ ἐν τῷ ἄμρωνι τῆς ἁγίας Εἰρήνης μετὰ τὴν συμπλήρωσιν των κατηχήσεων.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν προηγουμένῳ λόγῳ τοῖς ἤδη παρεσκευασμένοις πρὸς τὸ βάπτισμα, οὔπω δὲ κατηρτισμένοις τὴν τελειότητοα, ἀλλ' ἔτι καὶ τῆς καθάρσεως ἐπιδεομένοις καὶ τῆς μυστικῆς τραπέζης ἀπειργομένοις, κ. τ. ἐ.

Β'. Φώτιος ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Μετὰ τὴν τῶν κατηχητικῶν λογίων ἀνάγνωσιν, ὧν ἡμεῖς ἐν προσοχῇ καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιδεικνύντες κατάνυξιν ἐποιεῖσθε τὴν ἀκρόασιν, καὶ ἡμᾶς τὸν παρόντα καιρὸν προσομιλεῖν ὑμῖν ἔγνωμεν ἀποιδεῖν, κ. τ. ἐ.

Γ'. Τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου ὁμιλία πρώτη εἰς τὴν ἔφοδον τῶν Ῥώς.

Τί τοῦτο ; τίς ἡ χαλεπὴ αὕτη καὶ βαθεῖα πληγὴ καὶ ὀργή ; Πόθεν ἡμῖν ὁ ὑπερβόρειος οὗτος καὶ φοβερὸς ἐπέσκηψε κεραυνός ; κ. τ. ἐ.

Δ'. Δοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης ὁμιλία β', εἰς τὴν ἔφοδον τῶν Ῥώς.

Οἶδα μὲν, ἅπαντες συνεπίστασθε, ὅσοι τε δεινοὶ συνιδεῖν ἀποστροφὴν πρὸς ἀνθρώπους Θεοῦ, ὅσοι τε ἐμαθέστερόν πως περὶ τὰ τοῦ Κυρίου διάκεισθε κρίματα, κ. τ. ἐ.

C PHOTII HOMILIÆ.

I. *Dicta est die sancto Parasceves in ambone sanctæ Irenæ, post expletas Catecheses.*

Verum hæc quidem præcipue ad eos, qui ad baptisma jam parati sunt, nec tamen perfectionem hactenus adepti sunt ; sed et adhuc emundatione indigent, et a mystica mensa arcentur, etc.

II. *Photius archiepiscopus Constantinopolitanus et œcumenicus patriarcha.*

Post lecta divina eloquia divinæ institutionis, quæ vos attenta mente animisque compunctis audistis ; nosque opportunum judicavimus, ut ad vos in præsenti tractatum haberemus.

D

III. *Ejusdem sanctissimi Photii homilia prima in Russorum irruptionem.*

Quid istud, quæve gravis hæc altaque plaga et ira ? Unde nobis hyperboreum hoc ac tremendum immissum fulmen ? etc.

IV. *Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani novæ Romæ, homilia altera in Russorum irruptionem.*

Novi sane, scitis omnes, quotquot sagaces estis ut aversionem a Deo intelligatis ; quotquot item rudius fere erga Domini judicia affecti estis.

V. *Ejusdem sanctissimi Photii patriarchæ Constantinopolitani, homilia dicta in Annuntiationem sanctissimæ Dei Genitricis Mariæ.*

Lætus præsentis diei conventus ac celebritas, lætaque orbis finibus affert gaudia. Gaudium subministrat, quod veterem tristitiam dissolvat. Gaudium subministrat, quod mundi maledictionem exterminet, collapsique pridem generis humani excitationem initiet, ac salutem cunctis nobis sancial, etc.

VI. *Sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani, homilia tertia dicta in ambone sanctæ Irenæ, die sancto Parasceves, post lectam ex more catechesim.*

Quando diaboli imperium ditioque diripitur ; quando mortis aculeus retunditur ; quando adversus infernum tropæum erigitur, tunc testamentorum nobis tabulæ relegunlur, tunc confessionis chirographum profertur, tunc pollicitationum titulus orbis theatro reseratur. Quid ita ?

VII. *Sanctissimi Photii patriarchæ Constantinopolitani, homilia altera in Annuntiationem sanctissimæ Dei Genitricis. Dicta est in præsentia imperatoris.*

Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum, ita poscente ipsa temporis ratione, cum propheta David clamabo, qui Ecclesiæ caulas rationalium ovium multitudine angustatas videam, longe florida lætitia ac varietate eorum qui convenerunt, etc.

VIII. *Sanctissimi Photii patriarchæ, archiepiscopi Constantinopolitani, homilia in Ramos palmarum et in Lazarum.*

Deum Ecclesia, pueris Hosanna in altissimis clamantibus, tuba canit, lætæque illus ac divinissimæ vocis auribus sonitum traho, animi alacritate totus sublimis feror, etc.

IX. *Ejusdem sanctissimi Photii patriarchæ, archiepiscopi Constantinopolitani, homilia in Diem natalem sanctissimæ Dominæ nostræ Dei Genitricis (a).*

Omnis quidem festivitas, celebrisque omnis conventus, quo piorum cœtus exhilaratur, tunc dissidia, mutuasque lites dissolvit ; tum animis studiisque divisos, ac eos, qui amoris vinculum seditione diruperunt, etc.

X. *Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani, homilia dicta specie quasi exornandi ac describendi celeberrimi templi, quod in Palatio exsistit (b.).*

Lætum video præsentis diei conventum : ac qualem nemo humana solertia atque opera, ac nisi divini afflatu Numinis conflare unquam possit, etc.

XI. *Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani, homilia dicta in Domini no-*

Ε'. Τοῦ αὐτοῦ Φωτίου ἁγιωτάτου πατριαρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία λεχθεῖσα εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου Μαρίας.

Φαιδρὰ τῆς παρούσης ἡμέρας καθέστηκεν ἡ πανήγυρις, καὶ λαμπρὰν τὴν χαρὰν τοῖς πέρασιν ἀποφέρεται. Χαρὰν χορηγεῖ, λύπην παλαιὰν διαλύουσαν. Χαρὰν χορηγεῖ, κοσμικὴν ἀρὰν ἐξορίζουσαν καὶ τοῦ πεπτωκότος πάλαι τὴν ἔγερσιν ἐγκαινίζουσαν καὶ τὴν σωτηρίαν πᾶσιν ἡμῖν ὑπογράφουσαν, κ. τ. ἑ.

Ϛ'. Φωτίου τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία τρίτη λεχθεῖσα ἐν τῷ ἄμβωνι τῆς ἁγίας Εἰρήνης, τῇ ἁγίᾳ Παρασκευῇ, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς κατὰ συνήθειαν κατηχήσεως.

Ὅτε τοῦ διαβόλου τὸ κράτος σκυλεύεται, ὅτε τοῦ θανάτου τὸ κέντρον ἀμβλύνεται, ὅτε τὸ κατὰ τοῦ ᾅδου τὸ τρόπαιον ἵσταται, τῶν συνθηκῶν ἡμῖν ὁ πίναξ ὑπαναγινώσκεται, τότε τῆς ὁμολογίας τὸ χειρόγραφον προκομίζεται, τότε τῶν ὑποσχέσεων ἡ στηλογραφία θριαμβεύεται. Διὰ τί ;

Ζ'. Τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία δευτέρα εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου. Ἐλέχθη ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ βασιλέως.

Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων, καιροῦ καλοῦντος μετὰ τοῦ προφήτου βοήσομαι Δαυΐδ, τῶν λογικῶν προβάτων τὰς τῆς Ἐκκλησίας αὐλὰς ὁρῶν τῷ πλήθει στενοχωρουμένας, πολυανθεῖ τῇ τερπνότητι καὶ ποικιλίᾳ τῶν συνεληλυθότων, κ. τ. ἄ.

Η'. Φωτίου τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου, ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία εἰς τὰ Βαΐα καὶ εἰς τὸν Λάζαρον.

Ὅτε τῶν παίδων Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις ἀναβοώντων ἡ Ἐκκλησία σαλπίζει, καὶ τῆς λαμπρᾶς ἐκείνης καὶ θεοπρεπεστάτης φωνῆς ταῖς ἀκοαῖς τὸν ἦχον ἑλκύσω, μετάρσιος ὅλος γίνομαι τῇ προθυμίᾳ, κ. τ. ἑ.

Θ'. Τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου πατριάρχου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία εἰς τὸ Γενέσιον τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου.

Πᾶσα μὲν ἑορτὴ καὶ πᾶσα πανήγυρις καθ' ἣν ὁ τῶν εὐσεβούντων φαιδρύνεται σύλλογος, λύει μὲν τὰς πρὸς ἀλλήλους διαφορὰς καὶ τὰς ἔριδας, συνάγει καὶ τοὺς ἀπ' ἀλλήλων γνώμῃ διεστῶτας καὶ τὸν δεσμὸν τοῦ φίλτρου στάσει λύσαντας, κ. τ. ἑ.

Ι'. Τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία ῥηθεῖσα ὡς ἐν ἐκφράσει τοῦ ἐν τοῖς βασιλείοις περιωνύμου ναοῦ.

Φαιδρὸν ὁρῶ τῆς παρούσης ἡμέρας τὸν σύλλογον, καὶ οἷον ἄν τις ἀνθρωπίνῳ σπουδάσματι καὶ χωρὶς ἐπιπνοίας θείας συγκροτῆσαι κατισχύσειε, κ. τ. ἑ.

ΙΑ'. Τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία ῥηθεῖσα εἰς τὴν

NOTÆ.

(*a*) Edita prioris mei *Auctarii* tom. I. COMBEFIS.

(*b*) Edita in meo *Manipulo rerum C. P. L.* post Lambecii Græcam editionem. ID.

θεόσωμον ταφὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῷ ἁγίῳ Σαββάτῳ.

Ἀφ' ἑκαστου μὲν τῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἔργων καὶ πράξεων, τῆς περὶ ἡμᾶς φιλανθρωπίας τὸ μέγεθος ἐμφανίζεται, καὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν λαμπρῶς αἱ χάριτες ἀναπτύσσονται· καὶ πολὺς ὁ τῆς εὐφροσύνης γλυκασμὸς ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἐπιστατζόμενος ψυχαῖς, κ. τ. ἑ.

A *stri Jesu Christi divinam sepulturam, die Sabbati sancti.*

Nulla est Christi ac Salvatoris nostri actio atque functio, quæ non ejus erga nos benignitatis magnitudinem manifestet, nosfræque salutis gratia splendide enitescunt, ingensque est lætitiæ dulcedo hominum animis affusa, etc.

ΙΒ'. Τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ ἄμβωνι τῆς ἁγίας Σοφίας, τῇ Παρασκευῇ τῆς πρώτης ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν.

XII. *Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani homilia dicta in ambone sanctæ Sophiæ in Parasceve primæ hebdomadis sanctorum Jejuniorum; i, prima ante illam Dominica.*

Ἤκομεν ὑμῖν τὴν προθεσμίαν προφθάσαντες, καὶ τῆς ὀφείλης τὴν καταβολὴν προκαταθέσθαι σπουδάσαντες, κ. τ. ἑ.

Venimus præstitutum tempus antevertentes, atque debitum occupato vobis solvere studentes, etc.

B

ΙΓ'. Τοῦ αὐτοῦ Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ ἄμβωνι τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας.

XIII. *Ejusdem Photii archiepiscopi Constantinopolitani, homilia dicta in ambone Magnæ Ecclesiæ.*

Τῆς προλαβούσης ὁμιλίας τὸ τέλος, εἴ τι μέμνησθε, τὸν Ἄρειον παρεδίδου καθαιρούμενον, τῆς Ἐκκλησίας ἐξωθούμενον, ἀναισχυντοῦντα, πλαττόμενον, ὑποκρινόμενον τὴν εὐσέβειαν, κ. τ. ἑ.

Superioris tractatus finis, si quid meministis, Arium exauctoratum tradebat, ab Ecclesia ejectum, protervientem, causificantem, pietatem simulantem, etc.

ΙΔ'. Τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ ἄμβωνι τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας.

XIV. *Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani, homilia dicta in ambone Magnæ Ecclesiæ.*

Τῶν προμάχων τῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ πρόσθεν ἔφημεν, ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας συσκευασθέντων, καὶ τῶν ἰδίων μὲν νομέων τῶν ποιμνίων ἐρημωθέντων. κ. τ. ἑ.

Ecclesiæ defensoribus, ut et ante dicebamus, a veritatis hostibus insidiis appetitis, gregibusque pastoribus suis viduatis, etc.

ΙΕ'. Τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ ἄμβωνι τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας τῷ μεγάλῳ Σαββάτῳ ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Φιλοχρίστου βασιλέως, ὅτε τῆς Θεοτόκου ἐξεικονίσθη καὶ ἀνεκαλύφθη μορφή.

C

XV. *Ejusdem sanctissimi Photii patriarchæ Constantinopolitani, homilia dicta in ambone Magnæ Ecclesiæ, in die magni Sabbati, sub præsentia Christi amantis imperatoris, quando sanctæ Dei Genitricis effigies expressa imagine est atque detecta.*

Σιγᾷν εἴ τις διὰ παντὸς μελετήσειε τοῦ βίου, νῦν λάλος τις εἶναι καὶ πρὸς ῥητόρων τέχναις παρεσκευάσθαι τὴν γλῶσσαν, εἴπερ ἄλλοτι διὰ σπουδῆς ἂν ὅτι μάλιστα ποιήσαιτο, κ. τ. λ.

Si quis in omne tempus silentium sibi indixisset, nunc ut verbis loquax instructaque rhetorum præceptis lingua atque artibus esset, omni majore opera summopere studeret.

ΙϚ'. Τοῦ αὐτοῦ ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ ἄμβωνι τῆς ἁγίας Σοφίας, ἡνίκα τοῖς ὀρθοδόξοις καὶ μεγάλοις ἡμῶν Μιχαὴλ καὶ . . . ὁ κατὰ πάσης αἱρέσεως ἐστηλογραφήθη θρίαμβος.

XVI. *Ejusdem sanctissimi Photii patriarchæ Constantinopolitani, homilia dicta in ambone Sanctæ Sophiæ, quando orthodoxis magnisque nostris imperatoribus Michaeli et..... adversus omnes hæreses perenni titulo, cippo inscriptus est trimphus.*

Ἦν ἄρα ἐκ πολλοῦ γεγηρακὼς ὁ χρόνος καὶ νέαν οὐκ ἔχων ὠδῖνα, καθ' ἣν ἀκμάζων ἐθάρρει σεμνύνεσθαι, κ. τ. ἑ.

D

Jam pridem ergo tempus consenuerat, carebatque nova parturigine, qua magnifice floreret ac honestari præsumeret, etc.

Ad hæc Anglia novum Photii opus nobis præcudit, de Ecclesiæ, Constantinopolitanæ præcellentia : in quo vereor, ne fumos suos vis ambitiosus nobis vendat, atque id agat, ut novam Romam jure vel injuria, sentiori vel anteponat, vel utriusque προνόμια *eadem statuat.*

HOMILIÆ.

I.

Photii (c) archiepiscopi Constantinopolitani, Oratio in sanctissimæ Dei Genitricis natalem diem (d).

Φωτίου (d) ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, λόγος εἰς τὸ γενέσιον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου.

COMBEFIS. *Auct. nov.* p. 1583-1604.

Omnis quidem festivitas, celebrisque omnis conventus, quo piorum cœtus exhilaratur, tum dissidia, mutuasque lites dissolvit, tum animis, studiisque divisos, ac eos, qui amoris vinculum seditione diruperunt; Canticorum consonas voces, quibus ipsa re consoletur, ad concordiæ instaurationem exhibens; mire colligit, unitque: atque unius ejusdemque Domini ac creatoris, figmenta ac creaturas, eos qui collecti sunt, ostendit: exque unitate cultus, figmenti parem dignitatem subindicans, eorum qui in se invicem acerbis odiis afferentur, lenit, ac deprimit animos; suadens modeste sapere, ac pro humana ratione; docensque ad eamdem Fictoris manum respicere, atque idem fictionis lutum reputare. Ad hoc enim solemnes conferre conventus, congrua Christianis consuetudo documento est; ac alius quidem, Christum natum ostendit; alius testatur baptizatum; profert alius transfiguratum: alius exhibet divina patrantem signa; dæmoniacos curantem; cæcis visum restituentem; sanguinum siccantem fontes; claudis ac paralyticis membra astringentem: mortuos suscitantem; ac demum alius pendentem in cruce traducit; alius vero iterum resurgentem, meamque visibilibus factis, gestisque resurrectionem initiantem.

Cum sic autem divinæ congrue religioni institutus omnis ejusmodi conventus, tum communia dona fruenda præbeat, tum propriam pariter emicantem gratiæ illustrationem prætendat, longe præ aliis, solemnis hic dies, Virginis ac Dei Matris natalitio inclytus, præclara honoris insignia refert. Quemadmodum enim radicem, ramorum, truncique, ac fructus, floresque agnoscimus causam, tametsi fructus gratia omne aliis studium laborque impenditur; citraque radicem, aliorum nihil enascitur; sic Virginis dempta festivitate, aliarum, ab

Πᾶσα μὲν ἑορτὴ, καὶ πᾶσα πανήγυρις, καθ' ἣν ὁ τῶν εὐσεβούντων φαιδρύνεται σύλλογος, λύει μὲν τὰς πρὸς ἀλλήλους διαφορὰς, καὶ τὰς ἐρίδας· συνάγει δὲ τοὺς ἀπαλλήλων γνώμῃ διεστῶτας, καὶ τὸν δεσμὸν τοῦ φίλτρου στάσει λύσαντας, τὴν τῶν Ἁσμάτων συμφωνίαν, παράκλησιν ἔργῳ καταβαλλομένη, πρὸς τὴν τῆς ὁμοφροσύνης ἐπανάκλησιν· δείκνυσι δὲ καὶ τοῦ αὐτοῦ Δεσπότου καὶ δημιουργοῦ τοὺς συναγηγερμένους πλάσματά τε καὶ ποιήματα· καὶ τῇ ἑνότητι τοῦ σεβάσματος, τὴν ὁμοτιμίαν τῆς πλάσεως ὑποφαίνουσα, τοὺς καταλλήλων πικρῶς ἐπαιρομένους πραΰνει καὶ κατασπᾷ, μέτρια φρονεῖν καὶ ἀνθρώπινα πείθουσα, καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν τοῦ Πλάστου παλάμην ὁρᾷν, καὶ τὸν αὐτὸν ἀναλογίζεσθαί τῆς πλάσεως πηλὸν ἐκδιδάσκουσα. Εἰς τοῦτο γὰρ ἐμοί γε τὰς πανηγύρεις τελεῖν ὁ πρέπων Χριστιανοῖς θεσμὸς ὑποτίθεται· καὶ ἡ μὲν Χριστὸν ἐμφανίζει τικτόμενον· ἡ δὲ, μαρτύρεται βαπτιζόμενον· ἄλλη φέρει μεταμορφούμενον· ἑτέρα δὲ, τὰς θεοσημείας ἐργαζόμενον. δαιμονῶντας θεραπεύοντα· πηροὺς ὀμματοῦντα· πηγὰς αἱμάτων ξηραίνοντα· χωλοὺς καὶ παρειμένους συσφίγγοντα· νεκροὺς ἀνιστῶντα· τέλος ἐπὶ σταυροῦ κρεμάμενον ἄλλη παραδειγματίζει· καὶ ἄλλη πάλιν ἀνιστάμενον, καὶ τὴν ἐμὴν ἀνάστασιν ἔργοις ὁρωμένοις ἐγκαινίζοντα.

Ἀλλ' οὕτω πάσης θεοπρεποῦς πανηγύρεως, καὶ τῶν ἐπικοινῶν χαρισμάτων παρεχούσης τὴν ἀπόλαυσιν, καὶ ἰδίαν τινὰ συνεπαυγαζούσης τῆς χάριτος ἔλλαμψιν, παρὰ πολὺ τῶν ἄλλων ἡ παροῦσα πανήγυρις, τῆς Παρθένου καὶ Θεοῦ Μητρὸς φιλοτιμουμένη τὴν γέννησιν, λαμπρὰ κατὰ πάσης τὰ πρεσβεῖα ἀποφέρεται. Ὥσπερ γὰρ τὴν ῥίζαν κλάδων καὶ στελέχους καὶ καρποῦ καὶ ἄνθους αἰτίαν γινώσκομεν, εἰ καὶ τοῦ καρποῦ χάριν ἡ περὶ τὰ ἄλλα σπουδὴ καὶ ὁ πόνος καταβάλλεται· καὶ οὐδὲν τῶν ἄλλων χωρὶς τῆς ῥίζης ἐκφύεται· οὕτως ἄνευ τῆς παρθενικῆς πανηγύ-

NOTÆ.

(c) Ut schisma excipias, erat ut Photius magnis quoque viris, ac Ecclesiæ magistris accenseri posset; cujus monumentum hoc in sanctam Deiparam, diutius latere nolui, ex quo Photii vena in festivis ejusmodi orationibus velut specimine aliquo sese prodat. Nec enim alia ejus generis illius prodiisse arbitror; nec forte exstant. Seguierano codici præfixus index antiquo manu aliam ei tribuit, in sepulturam Domini, exstatque ibi fere integra excepto exordio: valde illa luculenta, tametsi nolui ita mutilam exscribere, atque hic loci repræsentare. Præcipue imitatus videtur auctor Gregorium Nazianzenum Orat. in sancta lumina, ubi ille tam multis absona gentilium sacra traducit. Nolim ego immorari explicandis fabulis, quas perstingit. Adeat qui volet mythologos.

(d) Ex Eminentissimi cardinalis Mazarini Codice.

ρεως, οὐδεμία τῶν ἐξ αὐτῆς ἀναβλαστησάντων ἐπιφαίνεται· Ἀνάστασις γὰρ, ὅτι θάνατος· θάνατος δὲ, ὅτι σταύρωσις· σταύρωσις δὲ, ὅτι Λάζαρος τεταρταῖος ᾅδου πυλῶν ἀνελήλυθε· καὶ τυφλοὶ βλέπουσι· καὶ κλίνην ἐφ' ᾗς ἔκειτο, φέρει τρέχων ὁ παράλυτος· καὶ τῶν παραδοξουμένων ἔργων· οὐ γὰρ ἐπίκαιρον πάντα καταλέγειν· τὰ ἐπίλοιπα, ἃ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος δέον δοξάζειν καὶ ἀνυμνεῖν, εἰς φθόνον ἐξέκαυσεν. ἀφ' οὗ τὸν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἐπ' ὀλέθρῳ σφῶν φθόνον [a] ἐπαλαμήσαντο. Ταῦτα δὲ, ὅτι Χριστὸς βαπτισάμενος, καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῆς πλάνης ἀπολυσάμενος, ἔργῳ καὶ λόγῳ τὴν θεογνωσίαν ἐδίδασκεν· βάπτισις δὲ, ὅτι γέννησις· Χριστοῦ δὲ γέννησις, συντόμως καὶ καλῶς εἰπεῖν, ὅτι Παρθένου γέννησις· ἐν ᾗ καινιζόμεθα, καὶ ἣν ἑορτάζειν ἠξιώμεθα. Οὕτω ῥίζης, ἢ πηγῆς, ἢ θεμελίων λόγον, ἢ οὐκ οἶδ' ὅτι καὶ οἰκειότερον εἴπω, ἡ παρθενικὴ πληροῦσα πανήγυρις, ἐκείναις τε πάσαις εἰκότως ἀγλαΐζεται, καὶ πολλοῖς καὶ μεγάλοις ἐνδιαπρέπει χαρίσμασι, καὶ παγκοσμίου σωτηρίας ἡμέρα γνωρίζεται.

Σήμερον γὰρ ἡ Παρθένος μήτηρ, ἐκ στείρας μητρὸς ἀποτίκτεται, καὶ τῆς Δεσποτινῆς ἐπιδημίας τὸ παλάτιον εὐτρεπίζεται. Σήμερον δεσμὰ στειρώσεως λύεται, καὶ τῆς παρθενίας τὰ κλεῖθρα σφραγίζεται. Οἷς γὰρ νηδὺς ἄγονος, καὶ λόγους νεκρωθεῖσα τεκνώσεως, καρπὸν παρ' ἐλπίδας ὡραῖον προήνεγκεν· τούτοις καὶ τὸ τῆς παρθενίας μνηστεύεται ἀδιάφθορον, καὶ τὸ θαῦμα τῆς κυοφορίας ἐπιδήλοις ἔργοις προαγγέλλεται. Ὑπερφυὲς μὲν τόκος ἄνανδρος, καὶ παρθενίας φυλακὴ μετὰ γέννησιν· νικᾷ δὲ θεσμοὺς φύσεως καὶ στεῖρα μετὰ γῆρας γεωργουμένη καὶ τίκτουσα, καὶ τῆς Παρθένου τὸν τόκον, δι' ὧν τερατουργεῖται, προοιμιάζεται. Σήμερον τὸν ὀνειδισμὸν τῆς ἀτεκνίας ἡ Ἄννα θερίζεται, καὶ τῆς χαρᾶς τοὺς στάχυς ἡ οἰκουμένη καρπίζεται. Πατὴρ παιδὸς ὁ Ἰωακεὶμ ὀνομάζεται, καὶ τῆς υἱοθεσίας ἡμεῖς ἀρραβωνιζόμεθα τὸ ἀξίωμα. Σήμερον ἡ Παρθένος ἐξ ἀγόνων λαγόνων προέρχεται, καὶ τὰς γονὰς τῆς ἁμαρτίας ἡ στείρωσις διαδέχεται· καὶ τῆς Συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων χηρεύει τὸ πλήρωμα, καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας κόλπων τὰ τέκνα προκύπτουσι, Χριστῷ τῷ νυμφίῳ θεοπρεπῶς αὐξανόμενά τε καὶ πληθυνόμενα. Ἐξ ἀγόνων λαγόνων ἡ Παρθένος προέρχεται, ὅτε καὶ γονίμων ὄντων ὁ τόκος παράδοξος. Ὦ τοῦ θαύματος! ὅτε τῆς σπορᾶς ὁ χρόνος ἐξέλιπε, τότε τοῦ καρποῦ τῆς φορᾶς ὁ καιρὸς ἐπεδήμησεν ὅτε τὸ πῦρ ἐσβέσθη τῆς ἐπιθυμίας, τότε ἡ λαμπὰς ἀνήφθη τῆς παιδοποίας. Νεότης ἄνθος οὐκ ἤνεγκε, καὶ βλαστὸν τὸ γῆρας προβάλλεται, γαστρὸς ὄγκος ἀκμαζούσης οὐκ ἐγνώσθη φύσεως, καὶ ὑπεράκμου νηδύος ἀειπάρθενον βρέφος γνωρίζεται κύημα.

Ἀλλ' ἀπορεῖς, ἄνθρωπε, εἰ ἡ στεῖρα τέτοκεν;

A ipsa germinantium, nulla illucescet. Ideo namque resurrectio est, quia mors : mors autem, quia crucifixio : crucifixio, quia Lazarus quadriduanus ab inferni portis reversus est ; ac quia cæci vident, paralyticusque, lectum in quo jacebat portat currens : ac demum quia admiranda alia patrata opera (nec enim per tempus licet percensere omnia) quibus Judæorum populus, cum ad laudem ac cantica provocari debuisset, invidia exarsit ; qua permovente, in suum ipsi interitum Salvatoris necem moliti sunt. Hæc autem eo fuere, quod Christus baptizans, atque ab infidelitatis errore homines liberans, opere pariter atque sermone, Dei scientiam ac fidem doceret : baptismus autem, quia nativitas : Christi autem nativitas, ut summa ac B præclare dicam, quia Virginis nativitas : in qua initiamur, quamque meruimus celebrare. Quamobrem, radicis, fontisve, aut fundamenti, vel nescio quid germanius ac magis proprium dicam, rationem, virginalis festivitas implens, illis pariter universis honestatur, ac splendet, multisque ac magnis præpollet donis, ac mundi universi salutis dies noscitur.

Hodie enim Virgo mater, ex matre sterili nascitur, Dominicique adventus palatium præparatur. Hodie solvuntur sterilitatis vincula, ac virginitatis claustra obsignantur. Quibus enim infecundus uterus, ac cujus prolificæ rationes emortuæ essent, præclarum fructum protulit, cum spes omnis abesset ; iis quoque virginalis incorruptio promittitur, partus- C que miraculum perspicuis rebus prænuntiatur. Equidem eximia res, ac tota quid majus natura, partus sine viro, ac servata virginitas ab edita prole ; verum naturæ quoque jura superat, ut sterilis a senio fecunditate augeatur, pariatque ; ac rei prodigium, virginali partui exordio præit. Hodie Anna sterilitatis opprobrium amputat ; gaudiique segetes terrarum orbis metit. Joachim puellæ appellatur pater, nosque adoptionis arrhabonem honoris cumulo accipimus. Hodie Virgo ex infecundis lumbis procedit, peccatique fecundos partus sterilitas excipit, Synagogæ Judæorum cœtus viduus manet, exque Ecclesiæ sinu filii prodeunt, qui Christo sponso divine crescant, ac pleno numero augeantur. Procedit virgo abs sterilibus lumD bis, tum, cum etiam iis fecundis partus mirabilis ac insolitus foret. O rem mirabilem ! cum defecisset sementis tempus, tunc editionis fructus opportunitas advenit : ubi cupiditatis ignis exstinctus esset, tunc fecunditatis fax accensa est. Juventus non protulit florem, germenque senectus edit : vegeti uteri tumor ignotus fuit, effœtique ventris virgo perpetua infans noscitur partus.

Enimvero, dubitas homo, num sterilis pepere-

VARIÆ LECTIONES.

[a] Lege φόνον.

rit ? Quinimo quæris, quibus te quoque mirari oportebat, quibus admiramur ipsi, ut dignam rem miraculo ridiculam facias, spernasque, ac num sterilis pariat, verbis contendis ? Si enim non parit sterilis, nec quæ parit sterilis est ; quomodo arentia ubera in lactis fontes acuuntur ? Siquidem enim senectus sanguinis thesauros nescit recondere, quomodo quod mammæ non acceperunt, in lactis dealbant speciem ? Qui vero etiam vulva emortua, maturam vivamque prolem edit, eamque ipsa continet, et alit ? Hæc tu adversus teipsum, tuamque subtiliter consuis salutem : quis nempe exsistens ? Nec enim unus quis fidelium exsistas, ac eorum, qui miraculo digni sint. Nam neque fidelis producatur, qui iis abroget fidem, per quæ fides astruitur ; sed Judæus. At quomodo, ac ubi tibi excidit Sara ? Nonne enim illa, senectutis ac sterilitatis dispendiis editam prolem, Isaac vidit ? Siquidem Anna animum tibi confundit, ac turbat, potiori jure Sara, quando etiam prior. Quod si hoc dubitationem facit, ille tu, neque persentis, tuam te præscribere ac submovere cognationem, radicesque ex quibus tibi ramo esse accessit, ampulare, atque a Judaicis juribus revinceris excidisse ?

Ut quidem ego naturæ serio partum factum dicens, postea rogarem in meam pedibus manibusque ires sententiam, merito sterilitas senectutem natura, rationum laborem progigneret : cum autem divinæ gratiæ opus doceam, quid gratiam cogis servire naturæ, cujus illa semper dominari comparata est ? Num Adamum admittis e luto formatum, ac absque nativitate productum esse ? Num admittis et Evam absque copula editam, ac lateris, costæque germen esse ? ut plane non hæc dicas rationem naturæ. Quæ enim humana successione accretio ac procreatio est, modum alium processionis servans, non sinit ut illorum processionem naturæ opus existimes : at neque rursum ut contra naturam : siquidem illa naturalis hominum constitutionis principium est. Divini ergo consilii sit, atque potentiæ. Quid vero ? Tum quidem potuisse concedis, in iis quoque quæ majorem admirationem habebant, divinum Numen, nec naturæ ordinem adversus ejus Fictorem instruis ; nunc autem, tanquam potentissimum ac immortalem virtutem gravi senio defectam existimares, isti imbecilliorem pronuntias ? cum prioribus exercitatus, par esset ut aliis quoque potius videreris, indubitatam in ejusmodi præbere fidem. Quocirca ne Judæus quidem dubitaverit, ut quidem Judæus sit ; sed eorum aliquis, qui animum ac mentem habent gentilitio errore tentum.

Non credis ergo tu, subsannasque, ut puella abs sterili prodierit, qui homines putredine ortos confingis ? qui draconis dentes majoribus tuis vulvas, quibus sint suscepti, efficis : adeoque utinam tibi ipse dicenti, eos sepulcra ostendisses, qui lapides jubes concrescere in homines, tuorumque majorum genus digna te serie recenses, in formicarum sanguinem referens. Tu hæc sapiens, quanquam sunt maximum delirium ; nec usquam aliquid, non

A μᾶλλον δὲ ζητεῖς, οἷς καὶ σὲ θαυμάζειν ἐχρῆν δι' ὧν θαυμάζομεν, παρὰ φαῦλον θέσθαι τὸ θαυμαζόμενον, καὶ πῶς στεῖρα τέκοι λογομαχεῖς ; Εἰ γὰρ στεῖρα οὐ τίκτει· τίκτουσα δὲ οὐ στεῖρα· πῶς δὲ μαζοὶ ξηρανθέντες εἰς πηγὰς ἀναστομοῦνται γάλακτος ; Εἰ γὰρ θησαυρίζειν αἷμα τὸ γῆρας οὐκ οἶδε, πῶς ὅπερ οὐκ ἔλαβον αἱ θηλαὶ, λευκαίνουσιν εἰς γάλα ; Πῶς δὲ μήτρα νεκρωθεῖσα τελεσιουργεῖ καὶ ζωοποιεῖ, καὶ συνέχει καὶ τρέφει τὸ ἔμβρυον ; Ταῦτα σὺ κατὰ σεαυτοῦ, καὶ τῆς σῆς μηχανορράφεις σωτηρίας· τίς ὢν ; Τῶν πιστῶν γὰρ καὶ ἀξίων τοῦ θαύματος, οὐκ ἄν εἴης· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τοῖς, δι' ὧν ἡ πίστις, ἀπιστεῖν οὐμενοῦν ὁ πιστὸς παραστήσεται, ἀλλά Ἰουδαῖος· Ἡ Σάρρα δὲ, πῶς, ἢ ποῦ σοι διαπέπτωκεν ; Ἆρα γὰρ εὖ γήρως καὶ στειρώσεως εἶδε παῖδα τὸν Ἰσαάκ ; Ἂν ἡ Ἄννα B σοι συγχεῖ καὶ ταράσσει τοὺς λογισμοὺς, ἢ Σάρρα μᾶλλον ὅτι καὶ πρῶτον. Ἂν τοῦτο ποιῇ τὴν ἀμφιβολίαν, ἐκεῖνος σὺ, καὶ τῆς σῆς οὐκ αἰσθάνῃ παραγράφων συγγενείας, καὶ τέμνων τὰς ῥίζας ἐξ ὧν σοι τὸ εἶναι κλάδῳ, καὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν θεσμῶν ἐξελέγχῃ κατενηνεγμένος.

Ἐγὼ δὲ, εἰ μὲν εἱρμῷ φύσεως πεπράχθαι λέγων τὸν τόκον, ἔπειτά σε ὁμονοεῖν παρεκάλουν, καλῶς ἡ στεῖρα τὸ γῆρας· ἡ φύσις τῶν συλλογισμῶν ἐγέννα τὸν πόνον· εἰ δὲ χάριτος θείας πρεσβεύω τὴν πρᾶξιν, τί τὴν χάριν ἐκβιάζῃ δουλεύειν τῇ φύσει, ἧς ἀεὶ αὕτη πέφυκε κυρία ; Δέχῃ τὸν Ἀδὰμ πηλῷ πλασθέντα, καὶ C χωρὶς παραχθέντα γεννήσεως ; Δέχῃ τὴν Εὔαν ἄνευ συναφείας, καὶ πλευρᾶς ὑπάρχουσαν γέννημα· λόγον ταῦτα φύσεως οὐκ ἂν εἰπεῖν ἔχων. Ἡ γὰρ κατὰ διαδοχὴν τῶν ἀνθρώπων αὔξησίς τε καὶ γέννησις, ἄλλην τάξιν τῆς προόδου διασώζουσα, οὐκ ἐᾷ τὴν προβολὴν ἐκείνων φύσεως δοξάζειν ἔργον· ἀλλ' οὐδέ γε παρὰ φύσιν πάλιν· ἀρχὴ γὰρ τῆς κατὰ φύσιν τῶν ἀνθρώπων συστάσεως. Θείας ἄρα βουλῆς, καὶ ἰσχύος. Τί δέ ; Τότε μὲν ἰσχύειν κἂν τοῖς παραδοξοτέροις δίδως τὸ Θεῖον, καὶ τὴν τάξιν τῆς φύσεως κατὰ τοῦ ταύτης οὐχ ὁπλίζεις Πλάστου· νῦν δὲ ὥσπερ γῆρας βαθὺ κατεγνωκὼς τῆς πανσθενεστάτης καὶ ἀκηράτου δυνάμεως, ἀσθενεστέραν τούτοις ἀποφαίνεις ; ἐφ' ὧν τοῖς ἔμπροσθεν ἐγγεγυμνασμένος, δίκαιος ἂν ἦσθα μᾶλλον καὶ τοῖς ἄλλοις ὀφθῆναι τὴν περὶ τούτων πίστιν D ἀδίσταχτον παρεσχημένος. Οὐκοῦν οὐδὲ Ἰουδαῖος ὁ ἀμφισβητήσων εἴη, ἅνπερ Ἰουδαῖος εἴη· ἀλλά τις τῶν Ἕλληνα νοῦν καὶ γνώμην κεκτημένων.

Ἀπιστεῖς δὲ ἄρα σὺ, καὶ φαυλίζεις ἐκ στείρας παῖδα προεληλυθέναι, ὁ σήψεως τέκνα πλάττων τοὺς ἀνθρώπους ; ὁ δρακοντείους ὀδόντας μήτρας αὐτουργήσας τοῖς σοῖς γε προγόνοις ; ὡς εἴθε τάφους ταῦτα λέγοντί σοι τούτους ἐδείκνυς, ὁ λίθους ἀνθρωπίζεσθαι προστάττων, καὶ τῶν σῶν προπατόρων τὸ γένος ἀξίως γε σαυτοῦ γενεαλογῶν, εἰς τὸ τῶν μυρμήκων ἀναφέρων αἷμα. Σὺ ταῦτα φρονῶν, κἂν μακρὸς ὑπάρχει λῆρος· καὶ οὐδαμῇ, οὐδέν· οὐ χάριν· οὐ νοῦν,

οὐ φύσιν, οὐκ αἴσθησιν, οὐκ ἀλλοτρίαν δόξαν, οὐ τὴν σεαυτοῦ, οὐκ ἄλλο οὐδὲν συνήγορον ἔχων, πλὴν τῆς σῆς ἀναισχυντίας ἢ ἀναισθησίας· ὅμως, περιέπεις καὶ πρεσβεύεις· ἃ δὲ καὶ δόξαι κμροῦσι μαχόμεναι, ταυτὰ περὶ τούτων ὑπὸ τῆς ἀληθείας συνφθέγγεσθαι βιαζόμεναι· καὶ ὧν πρώτη μάρτυς ἡ αὐτοψία καὶ αἴσθησις, καὶ οἷς πολλὰ τῶν ὁμοιοτρόπως πάλαι γεγονότων, καὶ χωρὶς τῶν εἰρημένων τὴν πίστιν παρέχεται· ταῦτα χλευάζειν ἐπιχειρεῖς, καὶ ἐν φαύλῳ τίθεσθαι; καὶ οὐ τοῦτο φαίην ἂν ἔγωγε, ὡς οἷς ἐκεῖνοι τὰ ἀτοπώτατα πεπρεσβεύκασι, τούτοις ἡμᾶς δεήσει σεμνολογεῖν τὰ ἡμέτερα· οὐδὲ πολλοῦ δεῖ, τὸ φῶς τῷ σκότει λαμπρύνεσθαι, ἢ τῷ ψεύδει συνίστασθαι τὴν ἀλήθειαν· ἢ τῇ πλάνῃ τὴν πίστιν στηρίζεσθαι· ἀλλ' ὡς ὅλως οὐκ ἐξῆν ἐκείνοις κατω παντελῶς κατενεχθεῖσι, καὶ ὅσον ἡμεῖς ἄνω τῆς φύσεως, τὰ μὲν παρὰ φύσιν, καὶ ἃ μηδ' ὅστις οὖν τρόπος συγκροτήσειεν, ταῦτα τιμᾶν, καὶ θαυμάζειν· ἃ δὲ πολλῷ κρείσσω καὶ λόγου καὶ φύσεως, καὶ ἀνέσεως [b]· καὶ εἰσέτι μαρτύρων τάφοι, ἔστιν οὗ τῆς χρείας καλούσης, καὶ τῆς Προνοίας οἰκονομούσης, τερατουργοῦντες ἐπιμαρτύρονται, ταῦτα δε λόγῳ καὶ πλάνῃ πειρᾶσθαι παρασαλεύειν.

A gratiam, non mentem, non naturam, non sensum, non alienam opinionem, non tuam ipsius, non aliud quidquam habens quod suffragetur, excepta duntaxat impudentia tua, sive insensibilitate; veneraris tamen, ac honori habes: ea vero quæ et pugnantes confirmant opiniones, cogente veritate ut de his eadem consentienter pronuntient: ac quorum primus testis est ipse aspectus, sensusque, quibus denique, plura olim simili ratione facta, exceptis etiam iis, quæ sunt dicta, fidem conciliant, subsannare contendis, ac floccipendere? Nec sane ego id dixerim, ut quibus illi res absurdissimas honorarunt, iis nos oporteat honestare nostras; neque, quod longe abest, tenebris lumen illustrare; aut veritatem mendacio astruere: vel fidem infi- B delitatis errore confirmare; sed plane nefas eos præsumere, omnino sensu ad ima depressos, quanto nos naturæ superiores sumus, ut quæ sunt contra naturam, quæque nulli comprobaverint mores, ea illi honori habeant, ac admirentur: quæ autem majori et oratione et natura, ac laude, præconio, hactenus quoque martyrum sepulcra, quandoque usu vocante, ac disponente providentia, prodigiis editis clara, attestantur, ea sermone atque errore convellere nitantur.

Ὅρα δὲ κἀκεῖνο. Οὐ πάθος κρατεῖ φύσεως; οὐ νόσος; οὐ γῆρας; οὐκ αὐτὴ δὲ νεότης οὕτω ἠβάσκουσα εἰ καί τι ἄλλο, ἀσθένεια καθεστῶσα τῆς τεκνώσεως; καὶ τὸ παράδοξον, εἰ μὴ τῷ συνήθει τὴν ἔκπληξιν διεκλέπτετο, ὅτι δι' ἧς ἔρχεταί τις εἶναι πατὴρ, αὐτὴ τέως οὐκ ἐᾷ γενέσθαι πατέρα. Τί οὖν; τὰ πάθη νικᾷ τὴν φύσιν, εἰ μή τι ἄλλο πάθος καὶ περίττωμα ταύτης ὄν· ἡ δὲ χάρις ἣν ἔπλασεν οὐ βελτιοῖ φύσιν; τὸ γῆρας ψύχον, τῆς γονῆς ἀναξηραίνει τὰς πηγὰς, καὶ ὁ πλάστης θάλπων οὐκ ἀρδεύει τὸ γεγηρακός; ἐκεῖνα πρὸς ἃ μήπω κατηνέχθη, καὶ τοῦ καιροῦ μήπω παραστάντος, καὶ χειρόνων ὄντων πφὸς ἃ καθέλκεται, φέρει ὅμως εὐμαρῶς· ὁ δὲ πλάστης, ἐν οἷς ἐξ ἀρχῆς ὅροις ἔστησεν, οὐκ ἐπανάγει θέλων εὐχερῶς; ἀπιστεῖς τοῖς εἰρημένοις; καλῶς γε ποιῶν· οὐ γὰρ ἔμοιγε, οὗ πολλοῦ δεῖ τῶν σεμνῶν σου ταῦτα μεταπλάσεων, ἃς ἐγώ σοι ἀριθμήσομαι· μᾶλλον δὲ, σόν ἐστι καταλέγειν ταῦτα, ἵν' ἔχῃς πλέον ἐν τοῖς σοι βιωφελεστάτοις ἀφηγήμασιν ἡμῶν κατεπαίρεσθαι.

Illud quoque vide. Nonne affectio superat naturam? nonne morbus? nonne senium? nonne juventus ipsa, ita vigens ac aliud quodvis, generandæ prolis impotentia exsistens? quodque miraculum C haberet, nisi sensim consuetudine, admirationis ac stuporis sensum auferret, qua quis provehit ut sit pater, ipsa hactenus patrem fieri prohibet. Quid ergo? affectiones naturam vincunt, nisi quid aliud adsit, quod ejus sit affectio ac recrementum; nec gratia, quam finxit ac condidit, naturam in meliorem augebit? Senectus infrigidans genitales fontes exsiccat; nec fictor, conditorque fovens, irriguum faciet quod consenuit? Illa ad quæ hæc necdum devoluta est, ac cum adhuc non adsit tempus, cumque ea ad quæ pertrahunt sint deteriora, facile tamen ferent; fictor autem, ac conditor, in quibus ab initio constituit modis, ut velit non reducet? Non habes dictis fidem? præclare quidem agens, at non mihi, cui hæc longe sint honestis tuis transformationibus, quas tibi sum enumeraturus: quinimo tuum erit percensere, quo magis, humanam vitam juvantibus narrationibus tuis, adversum nos gloriari possis.

Λέγε τὰς ἐξ ἀνθρώπων αἰγείρους· ὧν ἀπορρεῖ τῶν D ὀμμάτων ἡ τοῦ μύθου ἤλεκτρος, ἀφ' οὗ σὺ πλουτεῖς τὴν εὐήθειαν. Ἀρίθμει καὶ τὰς δάφνας, καὶ τοὺς φοίνικας· τὰς ἀηδόνας, καὶ τὰς χελιδόνας· τοὺς ᾠδικούς σου κύκνους, καὶ τὰς ἀλκύονας, καὶ τοὺς φιλανθρώπους σου δελφῖνας. Ὕμνει σου τοὺς ἀνδρογύνους Τειρεσίας, ἵνα θεῶν ἔριν, ἀξίαν τῆς ἐκείνων ἀσελγείας διαλύωσιν· οἱ πλέον τὴν ἡδονὴν ἐπιμετρησάμενοι τῇ θεῷ, εἰς κακὸν τῆς παῤῥησίας ἀπώναν-

Dic factas ex hominibus populos, e quarum oculis fabulosum illud electrum defluit, ex quo tu stultitiæ divitias colligis. Daphnas quoque numera ac phœnices: luscinias ac hirundines: canoros cycnos, ac alcyones, hominumque amantes delphinos. Celebra ac lauda tuos illos ambigui sexus Tiresias, quo deorum litem, eorum dignam luxuria dissolvant: qui nimirum, quod ampliorem voluptatem deæ tribuissent, mala libertatis præmia retulerunt.

VARIÆ LECTIONES.

[b] Lege αἰνέσεως.

Vis abunde in memoriam reducam tauros mare trajicientes, misellæ puellæ amore gubernante; longasque profectiones; ac viarum multos circuitus, moraeque quam procul Olympo? Taceo alia. Nec enimvero par est ut fidei unguento, erroris cœnum commisceamus; vel ut pietatis elucentes radios, profunda impietatis caligine probro affi:iamus. Quapropter amplis illis nugis ac fabulis procul valere jussis, eorumque, qui ea admirantur cum amentiam miserantes, tum odio habentes superbiam, ad priorem orationis cursum dirigamur.

Olim itaque humano genere, peccatorum, quibus se primi parentes obstrinxissent, victoria, servituti addicto, neptis proles eorum futurum destructorem subtonans, ac obscuro velut clangore indicans, fore ut illud emergeret a tyrannide, ac a servitute liberaretur, claro signo monstrabat. Quapropter etiam Adam una cum Eva, antiquas illas prævaricationis depurgantes sordes, tristemque a mœstitia vultum deponentes, libera tum voce, tum facie, lætis choreis virginalem coronant festivitatem: quin ejus potius exsistunt auspices. Cum enim peccati senem toti adnatum generi, illud vitiasset, eo radicitus exstirpato, merito potius gaudium ac choros auspicentur, accersantque, ac socios convocent universos ab eis procreatos. Ex quo namque prolapsionis infirmitas, ab iis, qui primi prævaricati essent in omnes transfusa difluxerat, universique similem curationem necessariam habebant; ac mundi totius salutis, hodie Virginis partu ponuntur fundamenta, operæ pretium erat ut communis, ac generis totius constitueretur celebritas; utque populi totius, ac mundanis majora, gratiarum actionis monumento, cantica pangerentur. Mundi enim totius salus, mundanis majores exigit, ac vendicat gratiarum actiones.

Gratiarum actionis cantica submittamus; quod Adam reformetur, ac instauretur Eva; diræque dissolvantur, ac humanum genus, mortuam peccati ac pelliceam exuens personam, in pristinam ac antiquam Dominicæ imaginis restauretur dignitatem. Gratiarum actionis submittamus cantica, ac populi universi choros constituamus, quod Virgo, ab infecundo sinu prodiens, naturæ vulvam infecundam sanctificet, ejusque sterilitatem, ad virtutum uberes fructus exstimulet. Quibus enim universorum Domino ac agricolæ, purissimorum sanguinum rivulos ad masæ totius aridæ irrigationem commodavit; iis merito feracitatis benedictionem recipit. Scala in cœlum subvehens coaptatur terrenaque natura suos ipsa terminos præsiliens, in cœlestes mansiones transfertur. Dominica sedes in terra paratur, terrenaque sanctificantur, ac cœlestium ordines nobiscum congregantur; illiusque nequam, ac qui nos primum decepit, fuitque auctor insidiarum humano positarum generi, dolis ejus ac molitionibus evanescentibus, potentia colliditur.

το. Βούλει σοι προσαναμνήσω τοὺς ποντοπόρους ταύρους, κόρης δυστυχοῦς οἰακιζομένους ἔρωτι· καὶ τὰς μακρὰς ἀποδημίας· καὶ τὰς πολλὰς περιόδους· καὶ τὰς πορρώτατω τοῦ Ὀλύμπου διατριβάς; σιγῶ τ' ἄλλα· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ προσεῖχε μύρῳ πίστεως πλάνης συναναχρινᾶσθαι βόρβορον· ἢ τὰς τῆς εὐσεβείας αὐγὰς, τῷ βαθεῖ τῆς ἀσεβείας ζόφῳ καθυβρίζεσθαι. Διὸ τοῖς μακροῖς ὕθλοις καὶ μύθοις μακρὰ χαίρειν εἰπόντες, καὶ τοὺς ἐπτοημένους περὶ ταῦτα τῆς παρανοίας ἐλεοῦντες, καὶ μισοῦντες τῆς ἀλαζονείας, ἐπὶ τὸν ἐξαρχῆς τοῦ λόγου δρόμον καὶ δὴ ἰθυνώμεθα.

Πάλαι τοιγαροῦν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τῶν προγονικῶν ἁμαρτημάτων τῷ κράτει δεδουλωμένης, ὁ τῆς ἀπογόνου τόκος τὸν καθαιρέτην τούτων ὑποσαλπίζων, ἀνενεγκεῖν τῆς τυραννίδος καὶ ἀπαλλαγῆναι τῆς δουλείας λαμπρὰ παρείχετο τὰ συνθήματα. Διὸ καὶ Ἀδὰμ σὺν τῇ Εὔᾳ τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους τῆς παραβάσεως ἀποκαθηράμενοι μολυσμοὺς, καὶ τὸ τῆς κατηφείας ἀποσκευασάμενοι σκυθρωπὸν, ἐλευθέρᾳ καὶ φωνῇ καὶ ὄψει, τὴν παρθενικὴν χοροστατοῦσι πανήγυριν χαίροντες· μᾶλλον δὲ, κορυφαῖοι ταύτης καθεστηκότες. Δι' ὧν γὰρ ἡ τῆς ἁμαρτίας σπορὰ ὅλῳ παραφυεῖσα τῷ γένει, καὶ τοῦτο νοθεύσασα· οὗτοι μᾶλλον ταύτης ἀπορρίζουμένης, κατάρχειν τῆς χαρᾶς, καὶ τῆς χοροστασίας, καὶ μετέρχεσθαι, καὶ συγκαλεῖν τοὺς ἐξ αὐτῶν πεφυκότας, τυγχάνουσι δίκαιοι. Καὶ γὰρ διὰ πάντων μὲν ἀπὸ τῶν πρώτως παραβεβηκότων, τοῦ τῆς παραπτώσεως ἀρρωστήματος μεταῤῥυέντος· πάντων δὲ τῆς ὁμοίας θεραπείας ἐπιδεομένων· τῆς δὲ παγκοσμίου σωτηρίας σήμερον τῷ τῆς Παρθένου τόκῳ θεμελιουμένης, κοινὴν μὲν καὶ παγγενῆ προσῆκε συστήσασθαι τὴν πανήγυριν· δημοτελεῖς δὲ καὶ ὑπερκοσμίους τὰς εὐχαριστηρίους ᾠδὰς ἀνακρούσασθαι· ὑπερκόσμιον γὰρ ἀπαιτεῖ τὴν εὐχαριστίαν, τὸ τῆς σωτηρίας παγκόσμιον.

Ἀναπέμψωμεν εὐχαριστηρίους ᾠδὰς, ὅτι Ἀδὰμ ἀναπλάττεται, καὶ ἡ Εὔα ἀνακαινίζεται, καὶ ἡ ἀρὰ διαλύεται· καὶ ἡ φύσις ἡμῶν τὸ νεκρὸν τῆς ἁμαρτίας καὶ δερμάτινον ἀποδυσαμένη πρόσωπον, ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον τῆς Δεσποτικῆς εἰκόνος ἀναμορφοῦται ἀξίωμα. Ἀναπέμψωμεν εὐχαριστηρίους ᾠδὰς, καὶ χοροὺς πανδήμους συστησώμεθα, ὅτι κόλπων ἀγόνων Παρθένος προκύπτουσα, τὴν ἄγονον μήτραν ἀγιάζει τῆς φύσεως, εἰς ἀρετῶν εὐκαρπίαν τὸ ταύτης ἄκαρπον ἐγκεντρίζουσα. Δι' ὧν γὰρ τῷ Δεσπότῃ πάντων καὶ γεωργῷ, τὰ τῶν ἀχράντων αὐτῆς αἱμάτων ῥεῖθρα εἰς ἀρδείαν ὅλου καταξηρανθέντος ἔχρησε τοῦ φυράματος, τούτοις εἰκότως καὶ τῆς καρποφορίας εὐλογίαν ἀναδέχεται· Ἡ κλίμαξ ἡ πρὸς οὐρανοὺς ἀναφέρουσα καταρτίζεται, καὶ ἡ γεηρὰ φύσις τῶν οἰκείων ὅρων ὑπεραλλομένη, πρὸς τὰς οὐρανίους μονὰς ἐνοικίζεται. Ὁ Δεσποτικὸς θρόνος ἐπὶ γῆς ἑτοιμάζεται, καὶ τὰ ἐπίγεια ἁγιάζεται· καὶ τὰ τῶν οὐρανῶν ἡμῖν συναγελάζεται τάγματα· καὶ ὁ πονηρὸς, καὶ πρώτως ἡμᾶς ἀπατήσας, καὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἐπιβουλῆς ἀρχιτέκτων γενόμενος, τῶν δόλων αὐτοῦ καὶ τῶν μηχανημάτων ὑποσαθρουμένων, τὴν ἰσχὺν περιθραύεται.

Τίς ἰσχύσει Θεοῦ θαυμάσια διηγήσασθαι; Ποῖος δὲ λόγος ἐκφράσει τὰ ὑπὲρ λόγων τὴν δύναμιν; Πῶς δὲ νοῦς ἅπας οὐ ναρκήσει, τῷ μεγέθει τῶν ἔργων συμπαρατεινόμενος τὴν κατάληψιν; Ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον καταρχὰς ὁ Θεὸς, ἀφάτῳ φιλανθρωπίας πλούτῳ κινούμενος· χειρὸς οἰκείας πλάσμα, καὶ εἰκόνα φέρειν χαριτώσας τοῦ πλάσαντος· ὧν τὸ μὲν τῆς σαρκὸς, τὸ δὲ τοῦ πνεύματος ἐδίδου δηλοῦν τὴν εὐγένειαν· παράδεισος δὲ χρῆμα τερπνὸν καὶ ἐπέραστον, κατὰ Ἀνατολὰς πεφύτευτο, λειμῶνων μὲν ἀμαράντοις καταπνεόμενος ἄνθεσι· φυτῶν δὲ καρποῖς ὡραίοις καὶ παντοδαποῖς ἐνευθηνούμενος· καὶ ποταμοὶ μέσοι ῥέοντες, καὶ καθαρῷ τῷ ῥείθρῳ τὸ πρόσωπον τοῦ πεδίου καταρδεύοντες, ἀμήχανόν τινα τοῦ χωρίου τὴν ὡραιότητα κατεσκεύαζον. Ἐν τούτῳ τῆς Δεσποτικῆς παλάμης ὁ πλάστης ἐγκατοικίζει τὸ φιλοτέχνημα· πάντων μὲν Δεσπότην καταστησάμενος· πᾶσι δὲ τοῖς ἀγαθοῖς ἀφθόνως δείξας περιῤῥεόμενον. Ἔπειτα δὲ σύνοικον ἐκ πλευρᾶς ἀῤῥάστου τόκου μαιευσάμενος ὑπεστήσατο, ἵνα ἐξ οὗπερ ἐλήφθη, κεφαλὴν γινώσκῃ τὸν δανείσαντα, καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἀφορῶσα εἴῃ, συλλογιζομένη τὸ ὑπόχρεον· καὶ τῷ συνδέσμῳ τῆς φύσεως, ὁ τῆς ὁμονοίας αὐτοῖς ἐμπολιτεύοιτο σύνδεσμος.

Ἀλλά γε πάντων τῶν ἐν παραδείσῳ τὴν ἀπόλαυσιν καὶ δεσποτείαν χαρισάμενος, ἐπείπερ ἔδει καὶ ἐντολῇ τινι παιδαγωγηθῆναι, καὶ ἐγγυμνασθῆναι, τὸν τηλικαύτης καὶ τοσαύτης ἐξουσίας καταπιστευθέντα τὸ μέγεθος, εἰσφέρει νόμον αὐτῷ, καθ' ὃν οὔτε χαλεπὸν ἐμπολιτεύσασθαι, οὔτε ῥᾴστον διόλου φυλάξασθαι· δι' ὧν τό γε ἔμμισθον, ἢ τὸ ὑπόδικον ἐβράβευτο. Φυτὸν γάρ τι τῶν ἀνθούντων ὡραιότητα τῷ λόγῳ τῶν ἄλλων ἀφορισάμενος, τούτου μὴ φαγεῖν μόνου τὴν ἐντολὴν παρεῖχεν ἀποθεσπίζουσαν. Θηρίον δὲ πονηρὸν καὶ ἀρχέκακον, ὃν ἡ πρᾶξις διάβολον ἐπωνόμασεν, ἐξ αὐτῆς πλάσεως ἐπὸφθαλμίσας τὸν ἄνθρωπον, ἄλλῳ θηρίῳ τῶν ἑρπόντων ὀργάνῳ χρησάμενος, καὶ τῇ γυναικὶ προσομιλήσας ἐπαγωγὰ καὶ θελκτήρια, καὶ πολὺ τοῦ νομοθέτου κατασκεδάσας τὸ βλάσφημον, πείθει τὴν γυναῖκα, καὶ δι' αὐτῆς τὸν ὁμόζυγα, τῆς μὲν ἐντολῆς κατολιγωρῆσαι· φαγεῖν δὲ οὐ μὴ φαγεῖν ἐτεθέσπιστο. Οἱ δὲ, ἅμα τε τὸ προσταχθὲν ὑπερέβαινον, καὶ παντων τῶν χαρισμάτων διεξέπιπτον· ὅπερ ἦν τῷ ἐπιβουλεύοντι σπούδασμα. Εἰς τοῦτο γὰρ αὐτῷ σύμπαν κατεσκεύαστο το μηχάνημα. κἀντεῦθεν ἀπὸ τῶν προγόνων εἰς τοὺς ἀπογόνους κατασπειρομένου τοῦ παραπτώματος, ὅλον ἡμῶν τὸ γένος ὁ ἐπιβουλεύσας ὑπὸ χεῖρα εἶχε δουλωσάμενος.

Τί δ' οὖν ὁ πλάστης καὶ κηδεμών; ἆρα παρεῖδεν εἰς τέλος τὸ πλάσμα ταλαιπωρούμενον, καὶ τοσαύτῃ πλάνῃ βυθιζόμενον, καὶ καθεκάστην τοῖς πάθεσιν ἀνδραποδιζόμενον; Οὐ μὲν οὖν. Πῶς γὰρ ὅπερ φιλοτιμούμενος ἔπλασεν, ἠνέσχετ' ἂν ἡδέως ὁρᾷν συλαγωγούμενον καὶ πλανώμενον; Διὸ πρὸς ἑαυτὴν μὲν ἡ τῆς Τριάδος ἑνότης, εἰ θέμις εἰπεῖν, ἐκκλησιάσασα. Θέμις δὲ τοῦτο λέγειν ἐπὶ τῆς ἀναπλάσεως, ὅτι καὶ τὸ, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν, ἐπὶ τῆς πλάσεως εἴρηται· τῷ ἐνιαίῳ

A Quis Dei mirabilia enarrare poterit? Quis autem sermo ea explicet, quæ vim totam sermonum excedunt? Qui vero animus non obtorpeat, ad rerum magnitudinem, comprehensionem contendens? Deus a principio formavit hominem, ineffabilibus impensioris in humanum genus amoris divitiis permotus; suæmet figmentum manus, ac fictoris largiens ferre imaginem: quorum alterum carnis, alterum spiritus manifestare dabat ingenuitatem. Porro paradisus, res delectabilis ac amoris plena, ad Orientem plantatus erat; quem pratorum immarcessibiles flores perflarent; pulchrique, ac omnigeni arborum fructus copia ditarent; ac flumina medium decurrentia, limpidisque aquis soli faciem irrigantia, immenso quodam decore augeB rent. In eo fictor, Dominicæ manus arte compositum collocat opus; universorum quidem constituens Dominum; bonorumque omnium affatim affluentiam tribuens. Tum vero conjugem, ineffabili partu lateris obstetricatus produxit, ut eum, qui id commodasset, ex quo fuisset sumpta, caput sciret, ac debitum reputans in illum aspiceret; naturæque vinculo, concordiæ ipsis, individua vitæ societate, vinculum constaret.

Cæterum, cum omnibus in paradiso positis concessisset frui, ac universorum dominio potiri; quia etiam præcepto erudiri oportebat, ac exerceri eum, cui talis ac tantæ potestatis magnitudo concredita esset, fert ei legem, e cujus ratione, nec difficile admodum vitæ rationes componere; nec omnino C facile servare; quibus tum præmium, tum pœnam mercede proponeret. Arborem namque pulchra venustate florentem sermone ab aliis segregans, præceptum ponit, quo una hac vesci prohibeatur. Mala autem bestia, ac mali auctrix: diaboli cognomen actio tribuit: ab ipsa conditione lividis oculis aspiciens hominem, aliaque de reptilium genere bestia organo utens, blandaque ac mulcentia cum muliere collocuta, inque legislatorem multam spargens blasphemiam, mulieri suadet, ac per eam conjugi, ut spernant quidem præceptum, edant vero de arbore de qua ne comederent sancitum erat. Porro illi, mox ut præceptum transgressi essent, dona quoque omnia D amisere; quod utique ponentis insidias consilium erat. In eum namque finem tota molitio comparata erat: indeque a majoribus in nepotes disseminata prævaricatione, universum humanum genus subjectum captivumque insidiator tenebat.

Quid ergo fictor curatorque? Num in finem, in miseriam prolapsum sprevit figmentum, inque tanti erroris profundo demersum, ac quotidie passionibus malisque mancipatum? Minime gentium. Quomodo enim quod magnifice condidisset, lubens spoliari atque errare videns sustinuisset? Quamobrem apud seipsam quidem sacræ Triadis Unitas, ut fas sit ita loqui, conventum agens: porro nihil nefas dicere in recreatione, quando etiam in creatione illud dictum est: *Faciamus hominem ad imaginem*

et similitudinem nostram [90] : eodem, ac singulari voluntatis consilio, reformare quod contritum erat, figmentum constituit. Illa autem : valde quippe efferatum ac desolatum erat humanum genus, quod neque minis, neque pœnis, neque legibus, nec monitis prophetarum reduci potuisset; hominem quærebat ejusdem nobiscum consortem naturæ, in quo legis latæ observantiam nulla prævaricatione liceret perspicere; quo humanum idem genus, quibus sui generis hominem vitam instituentem videret, eumdem ipsum imitaretur; utque ipso eo, cui machinarum instructor adversus nos victoriam acceptam referebat, legitima victoria ac certamine profligatus, dominio caderet.

A τῆς γνώμης βούλήματι, τὴν ἀνάπλασιν τοῦ συντριβέντος διετίθετο πλάσματος. Ἡ δὲ (χαλεπῶς γὰρ τὸ ἀνθρώπινον ἐξηγρίωτο καὶ ἐξηρήμωτο, οὔτε ἀπειλαῖς, οὔτε ποιναῖς, οὔτε νόμοις, οὔτε προφήταις ἐπαναγόμενον) ἄνθρωπον ἐζήτει τῆς αὐτῆς ἡμῖν λαχόντα φύσεως, ἐν ᾧ τῆς νομοθεσίας ἐνῆν ἰδεῖν ἀπαράβατον τὴν συντήρησιν· ὡς ἂν ἔχοι νε τὸ ἀνθρώπινον οἷς ὁρᾷ τὸ ὁμογενὲς πολιτευόμενον, ἐκμιμεῖσθαι τὸ ὁμόφυλον· καὶ ἵνα δι', οὗ τὸ καθ' ἡμῶν κράτος, ὁ τὰς μηχανὰς ραψάμενος ἀνεδήσατο, διὰ τούτου καθαιρεθείη τῆς κυρείας, ἐννόμῳ νίκῃ καὶ ἀγωνίσματι.

Ergo unum aliquem e Trinitate oportebat fieri hominem, ut cujus erat formatio, ac opus, ejusdem videretur esse reformatio ac instauratio operis. Illum porro omnino oportebat in terra filium appellari, nec supernam tamen violare dignitatem, qui ab æterno hoc pariter esset, ac laudaretur. Censeri autem inter filios hominum impossibile erat absque incarnatione. Incarnatio enim, via est ad generationem : generatio vero, conceptionis, ac gestati uteri terminus est : cumque illa complectatur matrem, ejus merito præparationem volut fundamento præire petit. Erat itaque fictoris præparanda mater, quo sic refingeretur, quod confractum erat, eamque Virginem esse oportebat, ut sicut primus homo e terra virgine fictus fuerat, sic ex vulva virgine nova iterum fictio ederetur, atque ut nulla prorsus voluptatis insinuatio, vel si ea legitima foret, in Creatoris partu intelligeretur. Quippe erat voluptatis captivus, quem Dominus ut liberaret, nasci voluerat. Enimvero quænam mysterii digna sit esse ministra? Quænam digna effici Dei Mater, ac ei commodare carnem, in cujus universa consentur divitiis? Quænam ergo digna? nisi utique hæc quæ miraculo hodie ex Joachim ac Annæ germinat infecunda radice? cujus lætis gaudiis diem celebramus natalem; ac cujus partus, mysterii maximi, Verbi, inquam, in carne nativitatis, miraculum inchoat : cujus denique gratia, celebris hic totius populi concursu, sacerque indictus est ac coactus conventus.

B Οὐκοῦν ἔδει τινὰ τὸν τῆς Τριάδος εἰς ἀνθρώπους τελέσαι, ἵν' ἥσπερ ἦν τὸ πλαστούργημα, ταύτης ὑπάρχον ὀφθείη καὶ τὸ ἀνάπλασμα. Ἐκεῖνον δὲ πάντως υἱὸν ἔδει κάτω χρηματίσαι, καὶ μὴ καθυβρίσαι τὸ ἄνω ἀξίωμα, τὸν ἐξ ἀϊδίου τοῦτο καὶ ὄντα καὶ δοξαζόμενον. Τελεῖν δὲ εἰς ἀνθρώπων υἱοὺς, οὐκ ἂν ἐγχωροῦν εἴη χωρίς γε σαρκώσεως. Σάρκωσις γὰρ, ὁδὸς ἐπὶ γέννησιν· γέννησις δὲ, κυοφορίας ὑπάρχει συμπέρασμα. Ἡ δὲ, μητέρα συμπεριγράφουσα, τὴν ἑτοιμασίαν ταύτης εἰκότως ἀπαιτεῖ προκαταβάλλεσθαι. Μητέρα ἔδει κάτω διευτρεπισθῆναι τοῦ Πλάστου εἰς τὸ τὸ συντριβὲν ἀναπλάσασθαι· καὶ ταύτην παρθένον, ἵν' ὥσπερ ἐκ παρθένου γῆς ὁ πρῶτος ἄνθρωπος διεπέπλαστο, οὕτω διὰ παρθένου μήτρας, πραγματευθῇ ἡ ἀνάπλασις· καὶ ἵνα μηδεμία μηδ' ἐννόμου πάρ- C οδος ἡδονῆς, μηδ' ἐπινοηθείη τῷ τόκῳ τοῦ κτίσαντος. ἡδονῆς γὰρ ἦν αἰχμάλωτος, ὃν ὁ Δεσπότης ἐλευθερῶσαι τὴν γέννησιν κατεδέξατο. Ἀλλὰ τίς ἀξία χρηματίσαι τοῦ μυστηρίου διάκονος; Τίς ἀξία Μήτηρ γενέσθαι Θεοῦ, καὶ σάρκα δανεῖσαι τῷ πλουτοῦντι τὰ σύμπαντα; Τίς οὖν ἀξία; ἢ δῆλον ὅτι αὕτη ἡ ἐξ Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννης τῆς ἀκάρπου ῥίζης παραδόξως βλαστήσασα σήμερον; ἧς ἡμεῖς λαμπρῶς ἑορτάζομεν τὰ γενέθλια, καὶ ἧς ὁ τόκος, τοῦ μεγίστου μυστηρίου, τῆς ἐν σαρκὶ, φημὶ, τοῦ Λόγου γεννήσεως, τὸ θαῦμα προοιμιάζεται· καὶ δι' ἣν ἡ πάνδημος αὕτη καὶ θεία πανήγυρις συγκεκρότηται.

Oportebat enim, plane oportebat ut ea, quæ ab ipsis cunabulis, castum corpus, castam animam; castas denique cogitationes, supra quam sermonis vi exprimi queat, conservasset, Fictoris Mater prædestinaretur. Oportebat ut quæ a puero in templo oblata esset, locaque inaccessa penetrasset, animatum ejus templum qui indiderat animam, conspiceretur. Oportebat ut quæ, nova ac insolita ratione, ab infecundis lumbis nata prodiisset, parentumque probrum abstulisset, avorum quoque ruinam instauraret. Neptis enim majorum babuit reparare casum, generis Salvatorem partu viri nescio edens, ac eum corpus induens. Oportebat ut quæ se

D Ἔδει γὰρ, ἔδει τὴν ἐξ αὐτῶν σπαργάνων ἁγνὸν μὲν τὸ σῶμα, ἁγνὴν δὲ τὴν ψυχὴν, ἁγνοὺς δὲ τοὺς λογισμοὺς, κρεῖττον ἢ λόγῳ, συντηρήσασαν, Μητέρα ταύτην προορισθῆναι τοῦ Πλάσαντος. Ἔδει τὴν ἐκ βρέφους ναῷ προσαχθεῖσαν, καὶ τοῖς ἀβάτοις τόποις ἐμβατεύσασαν, ἔμψυχον ναὸν ὀφθῆναι τοῦ ταύτην ψυχώσαντος. Ἔδει τὴν ἐξ ἀγόνων λαγόνων παραδόξῳ λόγῳ τεχθεῖσαν, καὶ τὸ τῶν τεκόντων περιελομένην ὄνειδος, καὶ τῶν προπατόρων ἀνακαλέσασθαι τὸ ἐλάττωμα. Ἀνασώσασθαι γὰρ ἔσχε τὸ προγονικὸν ἡ ἀπόγονος ἥττημα, τὸν Σωτῆρα τοῦ γένους ἀνάνδρῳ τόκῳ γεννησαμένη, καὶ τοῦτον σωματουργήσασα. Ἔδει τὴν τῷ κάλλει τῆς ψυχῆς ἑαυτὴν ὡραίως ἐμ-

[90] Gen. I, 26.

μορφώσασαν, λογάδα νύμφην ἐμφανισθῆναι τῷ οὐρανίῳ νυμφίῳ ἐμπρέπουσαν. Ἔδει τὴν τῶν ἀρετῶν τοῖς τρόποις ὡς ἄστροις ἑαυτὴν οὐρανώσασαν, τὸν τῆς δικαιοσύνης ἀνίσχουσαν Ἥλιον, πᾶσι τοῖς πιστοῖς ἐπιγνωσθῆναι. Ἔδει τὴν καθάπαξ ἑαυτὴν τῶν παρθενικῶν αἱμάτων τῇ βαφῇ πορφυρώσασαν, εἰς ἁλουργίδα χρηματίσαι τοῦ παμβασιλέως. Ὦ τοῦ θαύματος! ὃν ἡ σύμπασα κτίσις οὐ χωρεῖ, ἡ παρθενικὴ γαστὴρ ἀστενοχωρήτως κυοφορεῖ. Ὃν τὰ Χερουβὶμ ἀτενίζειν οὐ τολμᾷ, πηλίναις χερσὶν ἡ Παρθένος ἀγκαλόφορεῖ. Τὸ ὄρος τὸ ἅγιον, ἐκ τῆς ἐρήμου καὶ ἀγόνου μήτρας προέρχεται, ἐξ οὗ τμηθεὶς ἄνευ χειρῶν λίθος ἔντιμος ἀκρογωνιαῖος Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, τὰ τῶν δαιμόνων τεμένη, καὶ τὰ τοῦ ᾅδου βασίλεια, αὐτῇ τυραννίδι συνέτριψεν. Ὁ ἔμψυχος καὶ οὐράνιος ἐπὶ γῆς χαλκεύεται κλίβανος, ἐν ᾧ ὁ πλάστης τοῦ ἐμοῦ φυράματος τῷ θεϊκῷ πυρὶ τὴν ἀπαρχὴν ὀπτησάμενος, καὶ τὴν τῶν ζιζανίων ἐπισπορὰν συμφλεξάμενος, ὅλον ἑαυτῷ καθαρὸν ἀρτοποιεῖται τὸ φύραμα.

Ἀλλὰ τί ἄν τις εἴποι; τί δ' οὐκ ἄν τις πάθοι, τῶν τῆς Παρτένου χαρισμάτων καὶ κατορθωμάτων διαπλεόντων τὸ πέλαγος; Δειλιᾷ καὶ χαίρει· καὶ ἡρεμεῖ καὶ ἐξάλλεται· καὶ πάλιν σιγᾷ καὶ ἀναφθέγγεται· καὶ συστέλλεται καὶ πλατύνεται· τὰ μὲν τῷ φόβῳ, τὰ δὲ τῷ πόθῳ συμμεθελκόμενος. Ἐγὼ δ' ἐμαυτὸν τῷ πόθῳ μᾶλλον ἢ τῷ φόβῳ νυνὶ χαρισάμενος, ἡδέως ἂν, εὖ ἴστε, καὶ πολλῷ ῥέων ὑμῖν ἐπέστην· εἰ καὶ ἀχρήστῳ τοῦ λόγου τῷ ῥεύματι, τῶν παρθενικῶν θαυμάτων ἐλλιμνάζειν ἐμοὶ καὶ πλημμύρειν παρεχομένων· μάλιστά γε καὶ ὑμᾶς ὁρῶν, προθύμως μὲν τὰς ἀκοὰς ἀναπεταννύντας, ὅλον δὲ τὸν νοῦν πρὸς τὴν εὐφημίαν τῆς Ἀειπαρθένου ἀναψαμένους· καὶ ἅμα ἀφοσιούμενος, εἴ τι ἐγὼ τετελεσμένος τοῖς παρθενικοῖς ὀργίοις καθέστηκα. Ἀλλ' ὅμως ὁ καιρὸς ἐπ' ἄλλα παρακαλεῖ· ἐπ' ἄλλην τιμὴν τῆς Παρθένου· τῆς μυστικῆς, φημὶ· καὶ ἀναιμάκτου θυσίας ἀπάρξασθαι (τιμὴ γὰρ Μητρὸς, ἡ τῶν ἑκουσίων τοῦ Υἱοῦ παθημάτων ἀνάμνησις)· ἐφ' ἧν μεθελκόμεθα, καὶ ἣν ἐπικαιρότατον ἱεράσασθαι.

Ἀλλὰ σὺ, ὦ Παρθένε καὶ Μῆτερ τοῦ Λόγου, τὸ ἐμὸν ἱλαστήριον καὶ προσφύγιον· ἡ παραδόξως μὲν ἐκ στείρας γεωργηθεῖσα· παραδοξότερον δὲ τὸν στάχυν τῆς ζωῆς ἡμῖν καρποφορήσασα, πρὸς τὸν σὸν Υἱὸν καὶ Θεὸν ἡμῖν διαπρεσβευομένη καὶ μεσιτεύουσα, τοὺς σοὺς ὑμνητὰς παντὸς ῥύπου καὶ παντὸς ἀποσμηξαμένους μολύσματος, τοῦ οὐρανίου νυμφῶνος ἀξίους ἀνάδειξον, εἰς ἀΐδιον λῆξιν τῷ τῆς ὑπερουσίου Τριάδος τρισσῷ φωτὶ καταυγαζομένους· καὶ ταῖς ταύτης ἐντρυφῶντας ὑπερφυέσι καὶ ἀφθέγκτοις θεάμασιν· ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

animi decore pulchre perornasset, sponsa eximia cœlesti congrue sponso proderetur. Oportebat ut quæ se virtutum modis velut stellis cœlum effecisset, justitiæ Solem prætendens fidelibus universis agnosceretur. Oportebat ut quæ virginalium se sanguinum murice omnino imbuisset, in universorum regis trabeam cederet. O miraculum! Quem universa creata non capiunt, eum virginalis uterus nihil angustatum; eo fetus gestas. In quem Cherubim oculorum aciem figere non audent, eum Virgo luteis manibus in ulnis amplexatur. Mons sanctus e deserta sterilique vulva progreditur, ex quo pretiosus ille summangularis lapis Christus Deus noster nulla manuum opera abscissus, dæmonum delubra, ac inferni regiam, una cum tyrannide contrivit. Animatus ac cœlestis in terra fabricatur clibanus, in quo plastes ille ac conditor, meæ massæ primitias divino excoquens igne, ac zizania superseminata comburens, totam sibi mundam massam in panes efformat.

Verum quid quis non dicat, quidve non patiatur, Virginis donorum meritorumque pelagus pernavigans? Metuit ac gaudet; quiescit ac exsilit; rursumque tacet ab loquitur; contrahiturque ac dilatatur, qua timore, qua disiderio secum trahentibus. Porro ego in præsentiarum desiderio, quam timori amplius indulgens, lubens, probe nostis, longe vobis uberius congressus essem, quanquam inutili orationis fluxu, præstantibus miraculis Virginis velut stagnantes ac exundantes aquas: ac maxime, quod et vos tota alacritate videam adaperientes aures, totoque animo in perpetuæ Virginis accensos laudem; simulque persolvam ipse, si quid virginalibus orgiis ac sacris exsisto reus: verum tempus ad alia provocat: ad Virginis aliam laudem: ad mystici, inquam, ac incruenti sacrificii inchoationem (earum enim passionum quæ Filius ultro suscepit, commemoratio, honor est Matris:) ad quod utique trahimur, ac cujus faciendi adest opportunissimum tempus.

Sed tu, o Virgo ac Verbi Parens, propitiatio mea ac refugium; quæ mirabili ratione ab sterili edita es; mirabiliorique, spicam nobis vitæ edidisti, apud Filium tuum ac Deum nostrum intercedens, ac mediatrix accedens, laudatores tuos ab omni sorde, omnique macula depurgatos, cœlesti thalamo dignos effice, ut in requie perpetua, trino, substantia omni majoris Trinitatis lumine, illustrentur, ejusque mirabili ac ineffabili spectaculo delectentur; in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria ac potestas in sæcula sæculorum. Amen.

II.

De Symeone Christum in ulnas suscipiente (3)

(COMBEFIS. *Biblioth. Concionat.* t. VI, 230, ipso interprete.

Non erat sacerdos Symeon (3*) : etsi longe virtutum ornamento sacerdotibus præstabat. Idcirco etiam sacerdos quidem, his ministrabat, quæ in puero lex fieri jubebat : at Symeon cum recte factis aliis, tum senis canitie venerabilis, juxta divina responsa votis fruebatur. Agnovit vere evenisse responsa : agnovit eum qui prædicabatur : eum portabat qui verbo omnia portat : visaque generis salute, ac diviniori repletus dulcedine, nullo jam vitæ amore tenebatur. Quin statim præsente salute, carnem deponere, atque his etiam qui erant in inferno faustum salutis ac redemptionis nuntium afferre, totus gestiebat. Atque Deum quidem benedicebat, hoc est, laudibus atque canticis celebrabat ; alioqui vero etiam benedicebat, quod factas sibi promissiones evenisse videret, quod Israelis consolationem oculis aspectare atque manibus gestare meruisset : hincque sacro plenus gaudio, *Nunc*, inquit, *dimittis servum tuum in pace* [91]. Quando promissorum nactus sum finem, finem quoque mortalis vita accipiat : nam hæc mihi verbum tuum olim promittebat. Etenim fore ut non viderem mortem nisi viso Christo Domini, ipse pridem mihi pollicitus eras. Quia vero in meos incurrerunt oculos, quæ cupiebam, quæ quærebam, quorum desiderio æstuabam, *Nunc dimittis servum tuum*, qui nec mortis periculum paveat, nec dubietatis cogitationibus terreatur, sed firma potiatur pace, ac quæ lætitiam plurimam pariat. Etenim vidi salutare omnium populorum.

Ac vide, quæso, divini sacrique senis accuratam diligentiam. Priusquam enim beati illius spectaculi compos efficeretur, exspectabat consolationem Israel : at ubi quod sperabat ac cupiebat obtinuit, non jam consolationem clamat, sed omnium salutem populorum : sic nimirum omni sermone ac cogitatu major ille in puero fulgor virum perstrinxerat. A tantamque affuderat lucem, ut quæ processu temporis, paulatimque revelanda erant, tunc ille statim repenteque cognoverit. Ac ne cui occasionem præbeat opinandi omnes se populos dicere, qui Judæorum gente comprehenderentur, ista subjungit : *Lumen ad revelationem gentium :* quasi dicat, Nemo putet omnem me vocare Judaicum populum : imo totum hac voce significo genus humanum. Etenim quem oculis video, inque ulnis fero, salus erit ac redemptio omnium. Neque hæc dixsse satis habuit ; sed condistinguens contra Israelem omnes gentes, subjungit : *Lumen ad revelationem gentium, et gloriam plebis tuæ Israel* [92] ; quasi dicat : Communis quidem salus est, quem in ulnis gesto, infans cunctis gentibus, ac Israeli : verum gentibus quidem lumen B est, quod ab idololatriæ educat tenebris : Israeli vero gloria, quod data olim illis legalia, quibus ab idolorum cultus emerserunt caligine, in gloriam ac perfectionem conversurus sit. Præterea etiam gloria est natus puer Israelitici populi, tanquam qui ex Abrahami semine homo exstiterit. Eadem fere et Isaias clamans ait : *Ecce posui te in lucem gentium, ut aperias oculos cæcorum* [93] ; hoc est, illis visum præbeas, lucemque a tenebris, atque a mendacio veritatem, ab errore pietatem discernas. Unde et David hanc prædicans salutem, velutque plaudens manibus, ac choros ducens : *Omnes*, inquit, *gentes, plaudite manibus, quoniam Dominus excelsus, terribilis, Rex magnus super omnem terram* [94.95]. Sin autem Christi populus dicitur, estque Israel ut distinguitur C agentibus : distinguitur autem Mosaicis legibus atque moribus, quanquam nondum gratiam consecutus, ejusque compos factus, cum, inquam, qui in Veteri Testamento est ejus populus sit, quomodo non obstruuntur perdita Manichæorum ora, quæ ad aliud eos principium referunt ?

III

Photii patriarchæ Constantinopolitaniæ, novæ sanctæ Dei Genitricis ecclesiæ in palatio a Basilio Macedone exstructæ, descriptio (4).

Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἔκφρασις τῆς ἐν τοῖς βασιλείοις νέας ἐκκλησίας τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος οἰκοδομηθείσης.

(COMBEFIS., *Manipulus rerum Const*, p. 296.

Lætum video præsentis dici conventum : ac qualem nemo humana solertia atque opera, ac nisi divini afflatu Numinis conflare potuerit. Quam- D

Φαιδρὸν ὁρῶ τῆς παρούσης ἡμέρας τὸν σύλλογον, καὶ οἷον οὐκ ἄν τις ἀνθρωπίνῳ σπουδάσματι καὶ χωρὶς θείας συγκροτῆσαι ῥοπῆς κατισχύσειε,

[91] Luc. II, 29. [92] ibid. 32. [93] Isa. XLIX, 6. [94.95] Psal. XLVI. 2

NOTÆ.

(3) Ex Cat. card. Maz.

(3*) Ita de Symeone Theophanes, Euthymius, etc.

(4) Edidit Græce Lambecius e regia Lupara : libuit mihi et Latine repræsentare. Laudat perinde Constantinus Porphyrogenneta illam Basilii Macedonis, exstruendis seu etiam reficiendis divinis templis, religionem ac magnificentiam : inque eis ipsum hoc templum n. 55 ejus Vitæ multis describit. Quidam tamen vitio dant quod, occupata ejuscemodi ædificiis classe, libera Saracenis atque Barbaris

Διὸ καὶ τερπνὰ τῆς χάριτος ὑποδέχομαι τὰ χαρίσματα, καὶ τῷ Χριστοῦ ποιμνίῳ ἐνευθηνουμένῳ καὶ χαίροντι συναγελαζόμενος ἐπαγάλλομαι· οὐ μέχρις ἡμῶν περιγραφομένην τὴν τερπνότητα καὶ θυμηδίαν τῆς πανηγύρεως ἐπιστάμενος, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν κοινὸν Δεσπότην ἀναφερομένην εἰδὼς τὴν σεβασμιότητα. Λαμπρότης γὰρ πανηγύρεως, ὅσον ἡμῶν τῶν πανηγυριζόντων τὸ σεμνολόγημα, τοσοῦτον τῆς Δεσποτικῆς ἀγάπης ἐναργῆ παρέχεται τὰ γνωρίσματα. Ὅταν δὲ μηδὲ τῶν ἐτησίως καὶ συνήθως ἐπιτελουμένων εἴη τὴν ἀνάμνησιν ἑορτάζουσα, ἀλλὰ καινήν τινα καὶ ἀρτιφανῆ τὴν εἰς Θεὸν τιμὴν ἐγκαινίζουσα, πῶς οὐ μᾶλλον ἔτι καὶ τὸν θεῖον ἔρωτα ἀναδειχθείη ἐκπυρεύοντα, καὶ τὴν τῶν ἑορτάζόντων κοσμιότητα καὶ τὸ κλέος ἐπιπλέον ἀναπτύσσουσα; Ἀλλὰ τίς ἡ τοσαύτη τοῦ πλήθους συνδρομὴ καὶ συνέλευσις; Τίς ἡ πανήγυρις; Τί τὸ συγκαλέσαν καὶ συγκινῆσαν ἡμᾶς ἅπαντας; Βούλεσθε εἴπω, ἢ καλὸν ἐκείνῳ παραχωρῆσαι καὶ εἰπεῖν καὶ διδάξαι τῆς πανηγύρεως τὴν ὑπόθεσιν, τῷ χορηγῷ τε ἅμα ταύτης καὶ σοφῷ γε ἀρχιτέκτονι; Ἐκεῖνος καὶ ἱκανὸς λόγοις παραστῆσαι τὸ προκείμενον, ὃς τοὺς τύπους τῶν πραγμάτων ἐν τῇ ψυχῇ προενθέμενος, ἀμίμητον ἔργον ἐπὶ γῆς πανσόφως ὑπεστήσατο.

Λέγε τοιγαροῦν ἡμῖν, ὦ βασιλέων φιλοχριστότατε καὶ θεοφιλέστατε, καὶ πάντας τοὺς ἔμπροσθεν νικῶν τε ἅμα καὶ λαμπρῶς φαιδρύνων τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ἀξιώματος. Λέγε προθύμους, ὡς ὁρᾷς, τοὺς ἀκουσομένους ἔχων, ἐφ' ὅπερ ἡμᾶς συνεκάλεσας. Δεῖξον τοῖς

A obrem etiam jucunda gratiæ suscipio munera, unaque cum vegeto, ac pingui, lætoque Christi grege conventum agente, lætitia exsulto; qui nempe, non ad nos duntaxat solemnitatis lætitiam ac jucunditatem finiri intelligam, sed ad ipsum communem Dominum ejus venerationem spectare non nesciam. Solemnitatis namque splendor, quanta nobis celebrantibus gloriatio est, tantum ejus, qua Dominum prosequimur, dilectionis manifesta præbet indicia. Quando vero, ne eorum quidem quæ annuo ex more ritu peraguntur, memoriam celebrat, sed novi cujusdam recentisque in Deum honoris encænia habet, quomodo non etiam magis divini flammam amoris accenderit, magisque etiam eorum qui celebrant morum honestatem gloriam-

B que in lucem protulerit? At, quinam tantus hic plebis concursus atque conventus? quæ panegyris? quis nos omnes pariter vocavit ac traxit? Vultis dicam? an præstet ei propensius dicendi atque docendi partes cedamus, qui solemnitatis occasio ac causa sit; qui ejus et auctor, et sapiens architectus exsistit? Ille enim etiam merito subjectum argumentum sermonibus repræsentaverit, qui ante animo conceptis rerum formis, omni majus imitatione in terra opus condidit.

Dicas igitur nobis, o imperator Christi amantissime ac religiosissime, cunctosque superiores ipse pariter vincens, ac dignitatis consortio præclare exhilarans. Dicas, cui, ut vides, omni alacritate præsto auditores sint, qua ex causa invitave-

NOTÆ.

incursandi ditionem Romanam facultas esset, captis etiam Syracusis a Carthaginensibus. Sic Joan. Sylit. et alii. Idemque in sequentibus quibusdam imperatoribus mordet ac carpit Michael Psellus, ostenditque quantum ea pietas (quæ nec jam pietas est, si deest prudentia) Reip. obsit. Exstruenda templa sic magnifice, cum communis rei non admodum interest: alias præstat magis necessaria curare.

Atque ut paulo amplius in tanti operis nova Basilica Ecclesia immorer (sic enim vocatam ait Constantinus Porphyrogenneta n. 55), fuit illa dicato, non uni sanctæ Mariæ, ut Photiani hujus Tractatus titulus præfert: at nec forte primo, principaliusque: satisque indicare videtur idem Constantinus, dum ita divos tutelares ejus Ecclesiæ percenset. Ac primum numero jam citato, ne ulla quidem mentione sanctæ Mariæ: Κατὰ δὲ τὸν [αὐτὸν] καιρὸν, καὶ ὁ περικαλλὴς οὗτος ναὸς καὶ περίοπτος ᾠκοδομεῖτο, ὃν Νέαν Βασιλικὴν Ἐκκλησίαν λέγειν εἰώθαμεν, ὃς ἐπ' ὀνόματι Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ Μιχαὴλ τοῦ πρώτου τῶν ἀγγέλων, καὶ Ἡλιοῦ τοῦ Θεσβίτου ἠγείρετο· *Eo ipso tempore pulcherrimum et celeberrimum templum exstruebatur, quod Novam Ecclesiam Basilicam appellamus, in honorem Salvatoris nostri Jesu Christi, et angelorum principis Michaelis, et Eliæ Thesbitæ.* Pauloque distinctius fusiusque numero item 55 superius citato, nisi quod Michaelis loco est Gabriel, reclamantibus aliis, ipsoque sibi adversante Constantino, in ejus antiquario: Ἀμειβόμενος γὰρ ὥσπερ τῆς περὶ αὐτὸν εὐμενείας τὸν Δεσπότην Χριστὸν καὶ τὸν πρῶτον τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων Γαβριὴλ, καὶ τὸν Θεσβίτην Ἠλίαν τὸν Ζηλωτὴν, ὃς καὶ τῇ αὐτοῦ μητρὶ τῆς πρὸς βασιλείαν τοῦ υἱοῦ ἀνυψώσεως ἐχρημάτισεν ἄγγελος· εἰς ὄνομα τούτων καὶ μνήμην ἀΐδιον· ἔτι δὲ καὶ τῆς Θεοτόκου,

C καὶ Νικολάου τοῦ ἐν ἱεράρχαις πρωτεύοντος, θεῖον καὶ περικαλλῆ ναὸν ἐδομήσατο, εἰς ὃν συνῆλθε τέχνη καὶ πλοῦτος, καὶ ζέουσα πίστις καὶ ἀφθονωτάτη προαίρεσις· καὶ τὰ παντάχοθεν συνέδραμε κάλλιστα, ἃ τοῖς ὁρῶσι μᾶλλον ἢ τοῖς ἀκούουσιν οἷδε τυγχάνειν πιστά. *Velut enim Christi Domini in ipsum benevolentiæ vicem redditurus, ac primi inter angelicas potestates Gabrielis, necnon Eliæ Thesbitæ Zelotis illius, qui et ejus matris nuntius fuit sublimandi ad imperii arcem filii; in horum nomen et memoriam sempiternam; necnon et Deiparæ, et Nicolai, inter hierarchas primas obtinentis, divinum pulcherrimumque templum exstruxit; in quo convenere ars et divitiæ, et fervens fides, et liberalissima munificentissimaque voluntas; et omnia undecunque concurrerunt pulcherrima, quæ convisentibus potius, quam audientibus solent esse credibilia.* Vergentibus annis ac imperio Basilii exstructum templum idem satis

D indicat: proinde dicta hæc Photio, ejus secundo sacerdotio; ac postquam humanis erepto Ignatio, Basilii favore, quam male prius invaserat, aliqua æquitatis specie ac οἰκονομίᾳ, sedem receperat. Itaque quem ad calcem laudat Cæsarem, ac Cæsarum gloriam appellat, imperii socium Basilio adlectum, qui θείᾳ ψήφῳ, ἀλλὰ μὴ σπουδαρχήσας, μηδ' ἀνθρωπίναις περιδρομαῖς, imperium arripiat, *divino suffragio, non appetitu regnandi humanoque ambitu*, Leo est, posteaquam procerum supplicatione liberatus fuerat, depulsa calumnia affectatæ tyrannidis, cujus ipse Photius cum Santabareno illi auctor exstiterat; ut passim Theophanis continuatores, et quis vitas τῶν νέων βασιλέων scripserunt: in quibus mihi non magnus aut præcipuus, qui ex regio cod. typis Luparensibus prodiit cum Theophane, Leo grammaticus.

ris? Ostendas verbis, quæ prius ipsis rebus ostendisti. Num enim rursus adversus Barbaros victos, tropæa erexisti? Quibus multis continuisque liberaliter accepisti, his congregasti, ut pari gaudio fruamur, communemque ac populi universi conventu, victoriæ largitori gratiarum actionem promamus; aut, qui hostes data fide dedititiosque acceperis, sublimemque, et superbum alienigenarum animum sensumque depresseris, velut qui pio religiosoque animi sensu cuncta tibi præclare gesta, in potentem Dei manum referas; aut qui imperio subjicias urbes, alias quidem, cum pridem cives alerent, melioribus ipse institutis composueris, alias etiam a fundamentis erexeris, aliasque instauraveris, ac imperii fines crebris oppidis præsidiisque communieris; aut qui dives ipse subditos beatos efficias; doce nos, in quem orbis terrarum communem oculum toti aspiciamus; cujus tandem horum gratia invitasti? Aut siles ipse, imperante modestia, et quod tua ipse nolis narrare facinora, quibus necesse laudem contexamus: mihi vero præbes, ut tuarum ipse afflatu rerum, præsentis conventus causam omnium auribus ex oratoris munere inferam.

A λόγοις, ἃ τοῖς ἔργοις προϋπέδειξας. Ἆρα γὰρ πάλιν κατὰ Βαρβάρων νίκας ἀναστήσας καὶ τρόπαια, οἷς πολλάκις ἔργοις ἐπ' ἄλλοις ἡμᾶς ἐδεξιώσω φιλοφρονούμενος, ἐπὶ τούτοις συνήγειρας, εὐφρᾶναί τε ἅμα καὶ τῷ δεδωκότι κοινὴν καὶ πάνδημον ἀναπέμψαι τὴν εὐχαριστίαν; Ἢ λαβὼν ὑποσπόνδους ἄλλους, καὶ ταπεινώσας ὑψηλὸν καὶ γαῦρον καὶ ἀλλόφυλον φρόνημα, ὡς ἐπὶ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ εὐσεβοφρόνως ἀναφέρων πάντα τά σοι καθορθούμενα· ἢ πόλεις ὑπηκόους, τὰς μὲν πάλαι κάτω κειμένας ἀνορθώσας, τὰς δὲ καὶ ἐκ βάθρων αὐτῶν ἀνεγείρας, καὶ ἄλλων ἀνοικισμοὺς ἐργασάμενος, καὶ τῆς πολιτείας πυκνώσας τὰ ὅρια, ἢ πλουτῶν, καὶ ποιῶν εὐδαίμονας τὸ ὑπήκοον. Δίδαξον ἡμᾶς, πρὸς σὲ τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἀφορῶντας ὀφθαλμὸν, ἐπὶ τίνι τούτων ἡμᾶς συνεκάB λεσας; Ἢ σιγᾷς μὲν αὐτὸς ἐπιεικείας τρόπῳ, καὶ τῷ μὴ βούλεσθαί σε τὰ σὰ ἡμῖν διηγεῖσθαι κατορθώματα, οἷς ἀνάγκη τοὺς ἐπαίνους συνυφαίνεσθαι· ἐμὲ δὲ παρέχεις ὑπηχῆσαι τῷ λόγῳ τοῖς σοῖς ἔργοις ἐμπνεόμενον, τοῦ παρόντος συλλόγου τὸ αἴτιον.

Alia igitur, amici, celebritas, aliudque hodierna die mysterium. Virginalis in terra templi encænia hodie peraguntur, Deique Matris, si quod aliud in mundo, dignum habitaculum consecratur. Virginale in terra templum hodie dedicatur, regalis magnificentiæ opus reipsa multis laudum canticis celebrandum. Templum in medio ipso palatio, divinum aliud venerandumque palatium excitatur; ejusmodi scilicet, ut, si cum aliis conferas, ac eorum rationem habeas, regia ipsa palatia, privatæ ædes aperte arguantur, quinimo quod sua qua pollet claritate ac venustate, illa quoque illustret ac reddat clariora, priorem illis mundum atque ornatum adaugeat. Dicas, oculos in ipsum conjiciens, non humanæ artis opus esse, sed divinam quamdam nobisque superiorem virtutem pulchritudinem illi indidisse. Templi aditus ac vestibulum, egregio ornatu ac decore compositum: candidi enim marmoris tabulæ splendidum quid gratiosumque effulgent, ejus modi scilicet ut totum conspectum complectentes, ipsarum inter se situm, extremorumque junctura, leni, plana, subtilique admodum commissura obtegant: adeo ut lapis unus lineis rectis velut inscriptus (res miraculo nova!) videatur, suavissimeque intuentium oculos capiant: indeque devincientes, ac in se convertentes, spectantem vetant, ne ad ea transire velit, quæ intus radiant: sed in ipso templi vestibulo, mox adiens præclaro exsuscitatus spectaculo, visisque figens oculum, velut radicibus fixus admiratione hæret. Orphæo Thraci fabulæ lyram assignant, ea pulsandi vi, ut res ipsas inanimes sonis moveat. Quod si etiam nobis in fabulas veritatem efferre, atque figmento tremendam reddere fas esset, dicat aliquis, qui sacræ ædis vestibulum adeant, in plantarum arborumque naturam, miraculo defigente transire. Sic qui semel conjecit oculos ægre avellitur, ac spectaculo tenetur.

Ἄλλη τοιγαροῦν, ὦ φίλοι, τελετὴ, καὶ ἄλλο μυστήριον σήμερον. Ναὸς παρθενικὸς ἐπὶ γῆς ἐγκαινίζεται σήμερον, καὶ τῆς Θεομήτορος, εἴπερ ἄλλο τι, τῶν ἐγκοσμίων ἐπάξιον οἰκητήριον. Ναὸς παρθενικὸς ἐπὶ γῆς ἐγκαινίζεται σήμερον, βασιλικῆς μεγαλοπρεπείας ἔργον ὡς ἀληθῶς πολυύμνητον. Ναὸς ἐν μέσοις αὐC τοῖς ἀνακτόροις, ἀνάκτορον ἄλλο θεῖον καὶ σεβάσμιον ἀνιστάμενος, καὶ τῇ πρὸς αὐτὸ παραβολῇ καὶ συγκρίσει, ἰδιωτικὰς οἰκίας ἀποφαίνων τὰ ἀνάκτορα· μᾶλλον δὲ καὶ τῇ ἐνούσῃ λαμπρότητι καὶ ταῦτα περιαστράπτων καὶ φαιδρύνων, καὶ πολὺ παρασκευάζων τοῦ προτέρου κόσμου σεμνότερα. Εἴποις ἂν εἰς αὐτὸν ἰδὼν, οὐκ ἀνθρωπίνης χειρὸς ἔργον, ἄλλα θείαν τινὰ καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς δύναμιν τὸ κάλλος αὐτῷ ἐπιμορφώσασθαι. Προπύλαια μὲν γὰρ τῷ ναῷ περικαλλῆ διεσκεύασται· καὶ γὰρ μαρμάρων διαλεύκων πλάκες λαμπρόν τι καὶ χάριεν ἀποστίλβουσαι, ὅλην ἐναποD λαβοῦσαι τὴν πρόσοψιν, καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλας θέσιν, καὶ τὴν τῶν περάτων συνάφειαν τῷ ὁμαλῷ καὶ λείῳ, καὶ τῷ προσηρμόσθαι λίαν ἀποκρύψασαι, εἰς ἑνὸς λίθου συνέχειαν γραμμαῖς εὐθείαις ὥσπερ ἐπιγεγραμμένου, θαῦμα καινὸν ὁραθῆναι καὶ ἥδιστον, τὴν τῶν ὁρώντων φαντασίαν ὑπάγουσιν. Ἐξ οὗπερ τὰς ὄψεις συνέχουσαι, καὶ πρὸς ἑαυτὰς ἐπιστρέφουσαι, οὐκ ἐθέλειν ποιοῦσι τὸν θεατὴν μεταχωρῆσαι πρὸς τὰ ἐνδότερα· ἀλλ' ἐν αὐτῷ τῷ προτεμενίσματι τοῦ καλοῦ θεάματος ὁ προσιὼν ἐμπιπλάμενος. καὶ τοῖς ὁρωμένοις ἐρείδων τὰ ὄμματα, ὥσπερ τις ἐρριζωμένος τῷ θαύματι ἕστηκεν. Ὀρφεῖ μὲν οἱ μῦθοι τῷ Θρᾳκὶ κιθάραν κροτοῦσι, κινοῦσαν τοῖς φθόγγοις τὰ ἄψυχα. Εἰ δὲ καὶ ἡμῖν ἐξῆν ἐς μύθους ἐπαίρειν καὶ φοβερὰν ποιεῖν τὴν ἀλήθειαν, εἶπεν ἄν τις, τοὺς προσιόντας τῷ προτεμενίσματι, εἰς φυτῶν ἀποδενδρουμένους φύσιν τῷ θαύματι μεταβάλλεσθαι· οὕτως ἅπαξ τις ἰδὼν δυσαποσπάστως κατέχεται.

Ἐπειδὰν δὲ τις ἐκεῖθεν μόλις ἀποσπασθεὶς εἰς αὐτὸ παρακύψῃ τὸ τέμενος, ἡλίκης καὶ ὅσης οὗτος χαρᾶς τε ἅμα καὶ ταραχῆς καὶ θαύματος ἐμπίπλαται! Ὡς εἰς αὐτὸν γὰρ τὸν οὐρανὸν ἐπιπροσθοῦντος μηδαμόθεν ἐπιδεδηκὼς, καὶ τοῖς πολυμόρφοις καὶ πανταχόθεν ὑποφαινομένοις κάλλεσιν, ὡς ἄστροις, περιλαμπόμενος, ὅλος ἐκπεπληγμένος γίνεται. Δοκεῖ δὲ λοιπὸν τά τε ἄλλα ἐν ἐκστάσει εἶναι, καὶ αὐτὸ περιδονεῖσθαι τὸ τέμενος. Ταῖς γὰρ οἰκείαις καὶ παντοδαπαῖς περιστροφαῖς, καὶ συνεχέσι κινήσεσιν· ἃ πάντως καθεῖν τὸν θεατὴν ἡ πανταχόθεν ποικιλία βιάζεται τοῦ θεάματος, εἰς αὐτὸ τὸ ὁρώμενον τὸ οἰκεῖον φαντάζεται πάθημα.

A Ubi autem quis vix inde avulsus in ipsum delubrum prospexerit, quanto qualique gaudio simul, et turbatione et admiratione impletur! Tanquam enim in ipsum cœlum nullo usquam obstante conscenderit, multiformibusque ac undequaque lucidis pulchritudinibus astrorum in morem collustratus, in stuporem totus agitur: videturque jam inde emotæ mentis; ipsumque illi delubrum circumgyrare putatur. Quod enim spectator suis ipse, omnimodisque agitationibus ac continuis motibus circumversetur; quod ut illi omnino necessarioque accidat, miraculi undique incurrens varietas facit; in re ipsa quam oculis usurpat, suam ipse affectionem cogitat.

Ἀλλὰ γὰρ χρυσός τε καὶ ἄργυρος τὰ πλεῖστα τοῦ ναοῦ διειλήφασιν· ὁ μὲν ψηφῖσιν ὑπαλειφόμενος· ὁ δὲ εἰς πλάκας ἀποξεόμενος καὶ τυπούμενος, ἄλλος ἄλλοις ἐπιπλασσόμενος μέρεσιν. Ἐνταῦθα ἐπικοσμούμενα κιονόκρανα. Ἐνταῦθα δὲ διὰ χρυσῶν περιζώματα· ἀλλαχόθι δὲ ταῖς ἀλύσεσιν ἐπιπλεκόμενος χρυσὸς, ἢ χρυσοῦ τι θαυμασιώτερον, ἡ θεία τράπεζα, σύνθημα (5). Ἄργυρος δὲ παρὰ τὰς πυλίδας καὶ πυλίδας τοῦ θυσιαστηρίου, σὺν τοῖς περιστῴοις· καὶ αὐτὸς ὁ κωνοειδὴς καὶ τῇ θείᾳ τραπέζῃ ἐπικείμενος σὺν τοῖς ὑπερείδουσι στυλίσκοις καὶ ὑπωρόφοις ὄροφος, καὶ μαρμάρων δὲ πολυχρώμων ὅσα μὴ χρυσὸς ἐπέδραμεν, ἢ ἄργυρος περιέλαβεν, ἀμήχανόν τε καὶ τερπνὸν φιλοτέχνημα, τὰ λοιπὰ τοῦ ναοῦ διεκόσμησεν. Ἡ δὲ τοῦ ἐδάφους θέα, εἰς ζώων μορφὰς καὶ σχημάτων ἄλλας ἰδέας ταῖς πολυμόρφοις ψηφῖσι διαμορφωθεῖσα, θαυμαστήν τινα τοῦ τεχνίτου τὴν σοφίαν παρεστήσατο. Παῖδας ὡς ἀληθῶς καὶ πλασμάτων πλάστας τοὺς Φειδίας ἐκείνους καὶ Παρασίους καὶ Πραξιτέλεις καὶ Ζεύξιδας ἐν τῇ τέχνῃ ἐπελέγξασα. Δημόκριτος εἶπεν ἄν, οἶμαι, τὴν τοῦ ἐδάφους λεπτουργίαν ἐνιδὼν, καὶ ταύτῃ τεκμηρίῳ χρώμενος, μὴ ἂν πόρρω εἶναι τὸ μὴ οὐχὶ καὶ τὰς ἀτόμους αὐτοῦ καὶ ὑπ' ὄψιν πιπτούσας ἀνευρῆσθαι· οὕτω πάντα πεπλήρωται θαύ-

B Cæterum aurum argentumque pleraque sibi templi loca vindicant. Alterum, tessellati operis lapillis oblitum, alterum in tabulas laminasque deductum formatumque: atque aliud aliudque aliis partibus adhibitum. Hic columnarum capitella ornata, illic fasciæ ac subligacula aurea: alibi aurum catenis implexum, aut quod auro majus ad admirationem (sacra nimirum mensa) compositum exsistat. Loci altaris portulæ et columellæ argenteæ cum peristyliis, ipsumque coni figura divinæque mensæ impositum tectum, cum fulcientibus illi subjectis columellis cameraque. Varii coloris marmora, quæcunque vel auro non obtecta, vel non intercepta argento, artis opus stupendum, mireque oblectans, reliquis templi partibus ornatum præstant. Pavimenti conspectus, in animalium formas, aliarumque figurarum species, multiformi tessellati operis concinnatione efformatus, admirabilem quamdam artificis sapientiam exhibet; tantam nimirum, ut vere pueros figmentorumque artifices, Phidias illos, Parasioseque, et Praxiteles, et Zeuxidas arte iis subtiliore coarguat. Democritus, puto, subtili pavimenti opere conspecto, atque hinc conjecturam ducens, haud procul abesse dixisset, quin suas

C

D

NOTÆ.

(5) Ἢ χρυσοῦ τι θαυμασιώτερον σύνθημα· Innuit forte simile aliquid factitatum in mensa altaris novæ ecclesiæ, ac factum fuerat in Sancta Sophia a Justiniano; pluribus scilicet liquatis speciebus, sive etiam contusis, ex quibus una altaris mensa conflaretur; cujus tamen rei Constantinus non meminit; Photium tamen tueri recentior forsitan memoria possit. Proclive certe Justinianæ munificentiæ fere æmulum ædificiorum superbia, hoc quoque æmulari ipsum voluisse, ac rem tentasse. Constantinus ita: Τὰ ἄδυτα τοῦ ναοῦ, καὶ χρυσῷ, καὶ ἀργύρῳ καὶ λίθοις τιμίοις, καὶ μαργάροις κατεποικίλται· tumque aliis percensitis, quæ in sanctuario erant, καὶ αὐτὰ, inquit, αἱ ἱεραὶ τράπεζαι ἐξ ἀργύρου πάντα περικεχυμένον ἔχοντα τὸν χρυσὸν, καὶ λίθοις τιμίοις ἐκ μαργαριτῶν ἡμφιεσμένοις πολυτελῶν τὴν σύμπηξιν καὶ σύστασιν ἔχουσι. *Ipsæ etiam sacræ mensæ, omnia ex argento cui superfusum fuerat aurum, et lapidibus pretiosis, margaritis superpositis amplissimi pretii, compacta ac fabricata erant.* At num hæ mensæ, ipsa κατ' ἐξοχὴν τοῦ θυσιαστηρίου τράπεζα; in Sanctæ Sophiæ sacrario etiam alias mensas describit auctor anonymus, nihil habentes cum * ipsa altaris mensa in fabrica aliisque commune; quid, si etiam in novæ ecclesiæ sacrario erant; nec Constantinus de ipsa altaris mensa locutus est, quam potius peculiarius voluerit notare?

Quod editum titulo ἔκφασις, mutavi ἔκφρασις· nec enim aliud est quam oscitantia exscribentis, dum quæ duplex pingi littera solet, simplici reddit. In quo non semel illi erratum; quodque omnem scrupulum adimit, sæpius in voce εὐφαίνεσθαι, pro εὐφραίνεσθαι· τῷ ἔκφασις, nihil satis congruit: ἐκφρασις. Descriptio est, Hermolao auctore, et quidem culta, verborumque lenocinio pœne affectata, cujusmodi illa Sanctæ Euphemiæ, auctore Asterio, in VII synodo laudata, mihique emendatior in Asterio edita, semelque et iterum Lugdunensibus et Parisiensibus typothetis ex mea illa editione, quidquid ingrate taceant, recusa. Est ejusdem etiam descriptio Oculi, *Orat. de cæco nato*, mihi perinde post Photiana excerpta, primum ex P. Jac. Sirmundi et Seguier. codd. edita. τὸ ἐνευθυνούμενον, emend. ἐνευθηνούμενον.

ob oculos versantes atomos invenisset : sic cuncta plena miraculo. Unum vero duntaxat mihi peccasse videtur delubri architectus, quod in unum eumdemque locum pulcbris omnibus congestis, videntem clare spectaculo frui non sinit, aliis subinde alio trahentibus, vicissimque avellentibus, nec sinentibus quantum quis velit, ejus quod videt aspectu satiari.

Quod me vero præteriit, primumque dicendum fuit. Verum ne inter orandum quidem, templi miraculum suas orantem clare partes exsequi sinit : ac sane modo dicturus sum. In ipsa namque superiori fornice, virilis imago Christi formam præferens lapillorum vario flore depicta enitescit. Dixeris terram inspectare, ejusque ornatum ac gubernationem mente agitare : sic accurate pictor, gestu ex habitu, coloribusque Creatoris erga nos providentiam curamque, numine propensius afflante, effinxit. Hemisphærii circa tholum insectis circulis, angelorum communem stipantium Dominum depicta multitudo : quæ vero ab altaris loco apsis assurgit, Virginis forma splendescit, nostri causa expansis intemeratis manibus, ac quæ salutem imperatori præstet, roburque ad bella fortiter gerenda illi conciliet. Apostolorum chorus atque martyrum ; sane etiam prophetarum ac patriarcharum, egregium templo ornatum, quod pictis imaginibus impleant, afferunt : horum unus quis, tametsi silet, quibus olim locutus est, clamat : *Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum! concupiscit et deficit anima mea in atria Domini* [1]. Alter vero : *Quam mirabilis est locus iste! non est hoc, nisi domus Dei* [2]. Succinit autem forte alius, qui nec ipse ex nostris, aut probatis sit, invitusque nostra deprædicat : *Quam pulchræ domus tuæ, Jacob ; tabernacula tua, Israel! Tanquam paradisi super flumina, et sicut tabernacula quæ fixit Deus, et non homo* [3].

Olim quidem Dei conspectori Mosi, Dei ipsius imperio tabernaculum excitatum est, ad hostias Deo immolandas, ac populi delicta expianda. Sed et Salomoni regi, templum deinde Hierosolymis conditum est ; opus scilicet aspectu delectabile, ac ejusmodi, ut quidquid ejus generis unquam exstiterat, pulchritudine, magnitudine, sumptuositate longe obscuraret. Enimvero quantum fortasse umbra et figura a veritate rebusque ipsis decedit, tantum illa a templo, quod nunc fidelis magnusque imperator noster exstruxit : non eo duntaxat nomine, quod istud gratiæ ac spiritus est, illa legis atque litteræ ; sed quod etiam pulchritudine ac reliqua artis concinnitate elegantiaque præ illis merito primas obtinet.

Ecquis vero brevi adeo tempore celeberrimi templi miracula tentet oratione percurrere ; cum nec ipsum visum, diu multumque legendo, quanquam sensus reliquos celeriori motu longe exsu-

A ματος. Ἐνὶ δέ μοι δοκεῖ μόνον ὁ τοῦ τεμένους ἀρχιτέκτων διημαρτηκέναι, ὅτιπερ εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν χῶρον ἅμα πάντα συλλέξας τὰ κάλλη, οὐκ ἐᾷ τὸν θεατὴν καθαρῶς ἐντρυφῆσαι τοῦ θεάματος, ἄλλων ἀπ' ἄλλων ἀφελκόντων τε καὶ μετασπώντων· καὶ μὴ παραχωρούντων ὅσον τις ἐθέλει τοῦ ὁρωμένου κορένυσθαι.

Ὃ δέ με παρέδραμε, καὶ πρῶτον ῥηθῆναι ἔδει. Ἀλλὰ γὰρ οὐδ' ἐν τοῖς λόγοις τοῦ τεμένους τὸ θαῦμα παρέχει τῷ λέγοντι καθαρῶς, τὸ ἴδιον τελεῖν ἔργον· καὶ δὴ νῦν εἰρήσεται, ἐπ' αὐτῆς γὰρ τῆς ὀροφῆς, ἀνδρείκελος εἰκὼν μορφὴν φέρουσα τοῦ Χριστοῦ πολυανθέσι ψηφῖσιν ἐγγέγραπται. Εἴποις ἄν αὐτὸν τὴν γῆν ἐφορᾷν, καὶ τὴν περὶ ταύτης διανοεῖσθαι διακόσμησίν τε καὶ κυβέρνησιν· οὕτως ἀκριβῶς ὁ γραφεὺς καὶ τοῖς σχήμασι τὴν τοῦ Δημιουργοῦ περὶ ἡμᾶς κηδεμονίαν ἐπίπνους γέγονεν ἐντυπώσασθαι. Τοῖς δὲ περὶ αὐτῇ ὀροφῇ τοῦ ἡμισφαιρίου τμήμασιν ἐγκύκλοις, πληθὺς ἀγγέλων τῷ κοινῷ Δεσπότῃ δορυφοροῦντες διαμεμόρφωνται. Ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου ἀνεγειρομένη ἀψὶς, τῇ μορφῇ τῆς Παρθένου περιαστράπτεται, τὰς ἀχράντους χεῖρας ὑπὲρ ἡμῶν ἐξαπλούσης, καὶ πραττομένης τῷ βασέλεῖ τὴν σωτηρίαν, καὶ κατ' ἐχθρῶν ἀνδραγαθήματα. Χορὸς δὲ ἀποστόλων καὶ μαρτύρων· ναὶ δὴ καὶ προφητῶν καὶ πατριαρχῶν, ὅλον πληροῦντες ταῖς εἰκόσι τὸ τέμενος ἐξωραΐζουσιν· ὧν ὁ μὲν καὶ σιγῶν· δι' ὧν πάλαι ἀνεφθέγξατο, βοᾷ· Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων ! ἐπιποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχή μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου. Ὁ δέ· Ὡς θαυμαστὸς ὁ τόπος οὗτος ! οὐκ ἔστι τοῦτο, ἀλλ' ἢ οἶκος Θεοῦ· Ἐπιφωνεῖ δέ τις ἴσως καὶ τῶν οὐχ ἡμετέρων οὐδ' ἐγγεγραμμένων, καὶ ἄκων ἐπιθειάζων τὰ ἡμέτερα· Ὡς καλοί σου οἱ οἶκοι, Ἰακώβ, αἱ σκηναί σου, Ἰσραήλ ! ὡσεὶ παράδεισοι ἐπὶ ποταμοὺς, καὶ ὡς αἱ σκηναὶ ἃς ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος.

Πάλαι μὲν οὖν τῷ θεόπτῃ Μωσῇ θείῳ προστάγματι σκηνὴ κατεσκεύαστο· θυσίαν τε θῦσαι Θεῷ ἁμαρτίας ἐξιλάσασθαι. Καὶ τῷ Σολομῶντι δὲ βασιλεῖ ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις ναὸς ὕστερον τερπνόν τι χρῆμα, καὶ πάντας τοὺς ἔμπροσθεν τῷ κάλλει καὶ μεγέθει, καὶ τῇ πολυτελείᾳ ἀποκρυψάμενος. Ἀλλ' ὅσον σκιὰ καὶ τύπος ἀληθείας καὶ πραγμάτων αὐτῶν ὑποβέβηκε, τοσοῦτον ἐκεῖνα τοῦ νῦν ἐξοικοδομηθέντος ναοῦ τῷ πιστῷ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ ἡμῶν· οὐχ ὅτι ὁ μὲν τῆς χάριτος καὶ τοῦ πνεύματος, τὰ δὲ τοῦ νόμου καὶ τοῦ γράμματος, ἀλλ' ὅτι καὶ τῷ κάλλει, καὶ τῇ ἄλλῃ τεχνουργίᾳ καὶ δεξιότητι, τὰ δεύτερα φέρουσι.

Καὶ τί ἄν τις ἐν οὕτω βραχεῖ τὰ τοῦ περιωνύμου τεμένους λόγῳ πειρᾶται περιέρχεσθαι θαύματα ; ὅπου γε οὐδ' αὐτὴ ἡ ὄψις οὐδ' ἐπὶ συχνὸν χρόνον, καίτοι τὰς ἄλλας αἰσθήσεις τῷ τάχει κατόπιν ἄγου-

[1] Psal. LXXXIII, 2. [2] Gen. XXVIII, 17. [3] Num. XXIV, 5.

σα, ἀντιλαβέσθαι τούτων οὐδαμῶς ἐλέγχεται κατισχύουσα. Χαίρω γοῦν ἔγωγε οὐδὲν ἧττον, εἰ καὶ τὸ ἔλαττον ὁ λόγος ἀπηνέγκατο, ἢ εἰ καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ μέτρον τῆς ἱκανῶς ἐχούσης ἀφίκετο διηγήσεως. Οὐ γὰρ τῆς ἐν λόγῳ δυνάμεως ἐπίδειξιν, ἀλλὰ τὸ κάλλιστόν τε εἶναι τὸν ναὸν καὶ ὡραιότατον, καὶ νικῶντα νόμους ἐκφράσεως, παραστῆσαι προῄρημαι.

Ἀλλά μοι πρὸς σὲ ὁ τοῦ λόγου ὁρόμος, τὸν τοῦ συλλόγου αἴτιον, ἐπιστρεφόμενος ἰθυνέσθω. Χαῖρε τοιγαροῦν, ὦ βασιλεῦ θεωχαρίτωτε καὶ θεοφιλέστατε, καὶ ἀνακαινίζου τὴν κατά τε σῶμα καὶ ψυχὴν ἐπ' ἔργοις ἀγαθοῖς ἀκμάζων νεότητα· τοῦ τε περιωνύμου ναοῦ, καὶ τῆς σῆς σοφίας ἔργων καὶ χειρὸς ἑορτάζων τὰ ἐγκαίνια. Ἔντεινε, καὶ κατευοδοῦ, καὶ βασίλευε, ἕνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης. Ὁδηγεῖ γὰρ, ὡς ἔνεστιν ἰδεῖν ἐναργῶς, καὶ ὁδηγήσει σε ἡ τοῦ Ὑψίστου δεξιὰ τοῦ κτίσαντός σε, καὶ ἐξ αὐτῶν σπαργάνων εἰς βασιλέα τοῦ οἰκείου καὶ περιουσίου λαοῦ χρίσαντος. Συνευφραίνου καὶ συνανακαινίζου καὶ αὐτὸς, τῶν ὅσους ἥλιος ἐπεῖδε Καισάρων τὸ ἐγκαλλώπισμα, σοφίᾳ τε καὶ συνέσει τοὺς ἔμπροσθεν παρευδοκιμῶν· καὶ τῷ θείᾳ σε ψήφῳ, ἀλλὰ μὴ σπουδαρχήσαντα, μηδ' ἀνθρωπίναις περιδρομαῖς τὴν τηλικαύτην ἀρχὴν ἀναδέξασθαι. Συνευφραίνου τοίνυν καὶ συνανακαινίζου τῷ μέτοχόν σε προσειληφότι καὶ κοινωνὸν τῆς βασιλείας ἐπὶ κοινῇ τε σωτηρίᾳ τῶν ἀρχομένων, καὶ ἀξίως τῆς εἰς αὐτὸν εὐνοίας καὶ ἀψευδεστάτης ἀγαπήσεως. Διὰ γὰρ τῆς ὑμετέρας δυάδος ἡ Τριὰς εὐσεβῶς λατρευομένη τε καὶ προσκυνουμένη, τὴν ἑαυτῆς πρόνοιαν εἰς πάντας ἐξαπλοῦσά τε καὶ διαπορθμεύουσα, σοφῶς πηδαλιουχεῖ καὶ διακυβερνᾷ τὸ ὑπήκοον.

Χαίρετε καὶ ὑμεῖς, ὦ τῆς βουλῆς Πατέρες, πολιὰ σεμνὴ καὶ αἰδέσιμος, πιστῷ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ καὶ σεβαστῷ, συνανακαινιζόμενοι Καίσαρι, τοῦ περιωνύμου ναοῦ συνεορτάζοντι τὰ ἐγκαινίσματα. Χαίρει δὲ καὶ συνευφραίνεται καὶ ὅσον ἱεροφαντικόν τε καὶ ἀρχιερέων πλήρωμα, οἰκεῖον κλέος καὶ καύχημα τὴν τοῦ ναοῦ ποιούμενοι καθιέρωσιν· χαίρετε δὲ καὶ συγχορεύετε καὶ ὑμεῖς, ὦ ὑπόλοιπον καὶ φιλόθεον ἄθροισμα, ἄλλον οὐρανὸν ὁρῶντες ἐπὶ γῆς τὸν τῆς Παρθένου ναὸν ἐγκαινιζόμενον σήμερον· ἧς ταῖς πρεσβείαις τύχοιμεν ἅπαντες καὶ τῆς μακαρίας ἐκείνης καὶ ἀτελευτήτου χάριτος καὶ ἀγαλλιάσεως, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

[4] Psal. CII, 5. [5] Psal. XLIV, 5.

A perat, hæc satis percipere posse ac comprehendere prorsus liqueat. Nihil itaque minore gaudio afficior, quanquam victa oratio est, quam si illa ad justæ modum narrationis, rem satis exsecuta esset. Non enim hoc animo constitutum, ut dicendi vim ostentarem, sed ut templum pulcherrimum esse ac venustissimum, longeque descriptionis leges vincere comprobarem.

Ad te enimvero, qui conventus auctor exsistis, sese orationis cursus verso tramite dirigat. Gaude itaque, imperator Deo gratissime ac religiosissime, et renovare vegeta, tum corpore[4] tum operibus bonis, juventute, qui celeberrimi templi tuæque sapientiæ ac manus, operum encænia agis. *Intende, prospere procede et regna; propter veritatem* B *et mansuetudinem et justitiam*[5]. Deducit enim, ut palam videre licet; deluceteque te Altissimi dextera qui creavit te, exque ipsis cunabulis in proprii sui ac peculiaris populi regem inunxit. Collætare ac pariter innovare et ipse, nempe omnium quos unquam sol aspexit, gloria Cæsarum; quippe sapientiæ laude ac prudentiæ majoribus longe præcellens; quoque adeo divino suffragio, at non ipse imperii invidus, neque humanis studiis atque ambitu, tanti arcem imperii invadas. Collætare igitur unaque innovare cum eo, qui te socium, atque imperii consortem ad subditorum communem utilitatem, ac pro eo ac tuam in eum benevolentiam, sincerissimamque dilectionem decebat, assumpsit. Per vestram enim duorum societatem Trinitas pie culta C ac adorata, suam in omnes providentiam explicans atque transmittens, sapienter subditos regit atque gubernat.

Vos quoque gaudete, Patres conscripti, gravis senectus, fidelique ac magno imperatori Augustoque venerabilis, unaque cum Cæsare, pari gaudio clarissimi templi encænia celebranti, renovamini. Gaudet vero et collætatur sanctorum doctorum ac episcoporum cœtus omnis, qui proprium decus atque gloriam templi consecrationem ducit. Gaudete vero etiam, ac una choros ducite, vos quoque reliqua ac religiosa turba, quæ cœlum aliud in terra, quod hodie dedicatur Virginis templum, conspicitis: cujus intercessionibus utinam omnes etiam beatæ illius ac immortalis gratiæ ac exsultationis compotes efficiamur; in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium, nunc, et semper, et in sæcula. Amen.

IV.

SANCTI ATHANASII ENCOMIUM.

Photius archiepiscopus Constantinopolitanus, ad fratrem suum Tarasium, de sermonibus magni inter sanctos Athanasii Alexandriæ archiepiscopi (6).

Hic, inquit, et in sermonibus ubique locutione clarus est, brevis et simplex : acutus tamen et altus, et argumentationibus omnino vehemens, et in his tanta ubertas, ut admirabilis sit. Logicis autem methodis nihil tenuiter, nihil juveniliter, ut pueri et rudes, sed philosophice, sed magnifice utitur. Scripturarum testimoniis ac demonstrationibus ad confirmationem communitus est, et in primis sermo ille contra gentiles et qui de humanitate Verbi Dei habitus est, quinque in Arium libri, qui revera sunt omnis hæreseos tropæum, sed Arianæ potissimum. Et si quis theologum Gregorium, et divinum Basilium diceret ex hoc libro tanquam fonte quodam haurientes, orationis suæ pulchros ac perlucidos contra errorem fundere fluvios, non erit, ut arbitror, procul a verisimilitudine. Scripta sunt autem ab eo, et in Ecclesiastem commentaria, et in Cantino canticorum, sic et in Psalterium, et in alia multa. Gratia tamen et ornatu vere excellunt sermones contra Apollinarium, et epistolæ, quotquot ejus excusationem continent.

A Φωτίου ἀρχιεπισκόκου Κωνσταντινουπόλεως, πρὸς τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Ταράσιον, περὶ τῶν λόγων τοῦ ἐν ἁγίοις μεγάλου Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας.

Ἐν οἷς, φησὶν, ὅτι σαφὴς μέν ἐστι τὴν φράσιν. ὥσπερ ἁπανταχοῦ τῶν λόγων αὐτοῦ, καὶ ἀπέριττος καὶ ἀφελής· δριμὺς δὲ καὶ βαθὺς, καὶ λίαν τοῖς ἐπιχειρήμασιν εὔτονος· καὶ τὸ γόνιμον δὲ αὐτοῦ ἐν τούτοις ἡλίκον ὅσον, φησὶ, θαυμάσιον. Λογικαῖς τε [*sic ms. interpres videtur legisse* δὲ] μεθόδοις, οὔ τι γυμνῶς καὶ μειρακιωδῶς, ὥσπερ οἱ παῖδες καὶ ἀρτιμαθεῖς, ἀλλὰ φιλοσόφως τε καὶ μεγαλοπρεπῶς ἀποκέχρηται. Γραφικαῖς τε μαρτυρίαις καὶ ἀποδείξεσιν εἰς τὸ καρτερὸν κατωχύρωται· καὶ μάλιστά γε ὁ κατὰ Ἑλλήνων, ὅ τε περὶ τῆς ἐνσωματώσεως τοῦ Θεοῦ B Λόγου εἰρημένος, καὶ ἡ κατὰ Ἀρείου πεντάβιβλος, τρόπαιον οὖσα κατὰ πάσης μὲν αἱρέσεως, ἐξαιρέτως δὲ τῆς Ἀρειανῆς. Καὶ εἴ τις τὸν θεολόγον Γρηγόριον, καὶ τὸν θεῖον Βασίλειον, ἐκ ταύτης ὥσπερ ἀπὸ πηγῆς ἀρυσαμένους φαίη τῆς βίβλου τοὺς καλοὺς ἐκείνους καὶ διαυγεῖς τῶν οἰκείων λόγων κατὰ τῆς πλάνην ῥεῦσαι ποταμοὺς, οὐκ ἂν, οἶμαι, σφαλείη τοῦ παραδείγματος· πεποίηται δὲ αὐτῷ, φησὶ, καὶ εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν, καὶ εἰς τὸ Ἆσμα τῶν ᾀσμάτων ὑπομνήματα, ὥσπερ καὶ εἰς τὸν Ψαλτῆρα, καὶ ἐν ἑτέροις πολλοῖς. Εἰς μὲν τὴν χάριν καὶ τὸ κάλλος, ἀτεχνῶς διαφέρουσιν οἱ κατὰ Ἀπολιναρίου λόγοι καὶ τῶν ἐπιστολῶν, ὅσαι τὴν ἀπολογίαν αὐτῷ τῆς φυγῆς περιέχουσιν.

NOTÆ.

(7) Photius in *Bibliotheca* sua cujus hoc fragmentum optimo illo vetustissimoque Athanasiano codice, qui est Academiæ Basileensis, præfixum est totidem verbis : illudque jam olim a Petro Nannio, qui eodem codice usus est, sic Latine redditum est. — Cf. cod. 140.

CARMINA

I.

STICHERON

IN SANCTUM METHODIUM CONSTANTINOPOLITANUM.

(Bolland. *Acta Sanctor.*, Junii t. II, p. 960.)

Ad Vesperas inter alia ponitur ex *Octoecho Sticheron* seu *Versiculus*, ad modulos tertii toni canendus, tanquam *poema Photii patriarchæ*.

Festive hodie ornatur Dei Ecclesia, et exsultans clamat : Illustrata est pulchritudo mea super omnem civitatem : ecce enim archipræsulum gemma præclara, gloriosus Methodius, iter ad cœlos tenuit, Agite ergo festi hujus amatores, cœtus orthodoxo-

Εὐφροσύνως σήμερον ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ στολίζεται, ἀγαλλομένη κραυγάζουσα· Ἐλαμπρύνθη μου τὸ κάλλος ὑπὲρ πᾶσαν πόλιν· ἰδοὺ γὰρ τῶν ἀρχιερέων τὸ μέγα κειμήλιον, ὁ ἔνδοξος Μεθόδιος, τὴν πορείαν πρὸς οὐρανὸν ἐποιήσατο. Δεῦτε οὖν, φιλέορτοι, τῶν

ὀρθοδόξων τὸ σύστημα, χοροστατήσαντες ἅμα τὴν θείαν λάρνακα, ἰαμάτων πλημμύραν λαβόντες παρ' αὐτῆς, ἱκετεύωμεν αἰτήσασθαι Χριστὸν τὸν Θεὸν τοῦ ῥυσθῆναι τὴν οἰκουμένην ἀπὸ πάσης αἱρέσεως.

A rum, chorosque simul ducite circum arcam, curationum gratiam inde exundantem suscipientes: precemur autem ut exoret Christum Deum nostrum, quatenus universum liberet ab omni hæresi.

—

MONITUM

IN TRES ODAS SEQUENTES

(Ang. Mai *Scriptor. vet.* tom. I, p. XXIII.)

—

Photii odæ tres suavi carmine scriptæ, mediocris prolixitatis, exstant in vetere codice Barberiniorum 246, itemque in ejus recenti apographo, inter aliorum auctorum bene multos multæque elegantiæ Græcos hymnos, quorum ii saltem qui morum honestati non obsunt, haud diutius in tenebris continendi videntur, neque sinendum ut Photii quoque musa cum his invita sileat. Imo vero odas Photii novem mss. collegii apud Gallos Claromontani exstitisse ait Labbeus *Nov. Biblioth. mss.* p. 139. Photii tres illæ odæ sub codicis Barberiniani fine leguntur; quarum prima est ἐκ προσώπου Βασιλείου δεσπότου ad Deum; in ea scilicet loquitur ipse Basilius. Altera ἐκ προσώπου τῆς Ἐκκλησίας εἰς Βασίλειον φιλόχριστον βασιλέα; Ecclesia nimirum alloquitur imperatorem. Tertia ode ἐγκωμιαστικὴ εἰς Βασίλειον τὸν φιλόχριστον δεσπότην. Notissimum est, Photium gratia apud Basilium imperatorem floruisse, cui etiam regiam coronam sumenti sacras preces præivit; mox ab eodem in exsilium actum fuisse. Utramque rem narrat etiam Hamartolus in Vaticano codice ineditus: pag. 202 b : Ὁ Βασίλειος ἐκ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τὸ στέμμα ἀράμενος δέδωκε Φωτίῳ τῷ πατριάρχῃ . καὶ εἰσαγαγὼν αὐτὸν ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ, ἐποίησεν εὐχὴν ἐπ' αὐτῷ. — Ὁ δὲ πατριάρχης τὸ στέμμα ἐξενεγκὼν τῷ βασιλεῖ ἐπιδέδωκε · καὶ τῶν σκήπτρων πεσόντων, ὡς ἔθος, ἔστεψεν ὁ Μιχαὴλ τὸν Βασίλειον. Patrata deinde Michaelis imperatoris cæde, pergit dicere Hamartolus p. 294 b : Τοῦ Βασιλείου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐλθόντος, καὶ τῆς ἀχράντου θυσίας μεταλαβεῖν βουληθέντος, ὁ πατριάρχης Φώτιος τῆς θείας αὐτὸν ἀπεῖργε μεταλήψεως, ἀνδροφόνον ἀποκαλῶν καὶ ληστὴν καὶ τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἀνάξιον · ἐφ' οἷς θυμωθεὶς ὁ Βασίλειος, ἐκ Ῥώμης ἐπισκόπους ἐλθεῖν παρεσκευασε, τόμον ἐπιφερομένους τοῦ πάπα, καὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τοῦτον ἐξώθησεν, Ἰγνάτιον δὲ τὸν ἐν ἁγίοις πατριάρχην προεχειρίσατο τὸ δεύτερον. Utroque Hamartoli loco utitur Zonaras XVI, 7, 8 : et secundo quidem prope ad litteram. Hac vero super re legenda est Photii epistola 97 (nunc libri I, 16), quæ est gravis adversus Basilium expostulatio ab exsilio missa. Denique moneo, alium esse Photium monachum melodum, cujus exigua στιχηρὰ sunt in codice Vaticano 216, p. 6, et in Palatino 138, p. 6-8. Porro ille πάνυ nunquam fuit monachus: etsi juvenem se a monastica vita non fuisse alienum, sed curis sæcularibus præpeditum, narrat Photius in epistola ad syncellum Antiochenum, quam et Græce editam scio, et ego in vetere codice lego (7).

Olim in præfatione tomi primi Scriptorum vet., ubi de ineditis Photii scriptis disserui, odas ejusdem tres commemoravi, a me in Barberiniano codice observatas; quarum in priore Deum alloquitur Basilius Macedo imperator; in altera Basilium ipsum imp. alloquitur Ecclesia; in tertia demum imperfecta idem Basilius imp. laudatur. En autem has demum odas a cl. viro P. Matranga exscriptas exhibeo.

II.

Φωτίου πατριάρχου ὕμνος ἐκ προσώπου Βασιλείου δεσπότου. — Ἦχος α'.

(Ang. Mai *Spicil. Rom.* IX, 739.)

Ἀπὸ χειλέων ὕμνον
Προσφέρω σοι τῷ Κτίστῃ,
Ἀπὸ καρδίας βάθους
Σοὶ δόξαν ἀναπέμπω.

Βάθος σου τῆς σοφίας,
Κριμάτων τὰς ἀβύσσους
Τίς λόγος ἐξυμνήσει,
Δέσποτα τῶν ἁπάντων;

Photii patriarchæ hymnus in persona Basilii imperatoris. — Ode I.

Hymnum e labiis ad te dirigo Creatorem, e cordis penetralibus tibi laudem emitto.
Sapientiæ tuæ profundum judiciorum abyssos quis sermo prædicabit, universorum Domine?

NOTÆ.

(7) Conf. ad Amphiloch. 160.

Γλῶσσα δὲ πῶς ἐξείποι
Τὸ σὸν, Ὕψιστε, κράτος;
Ὦ βάθος, ὦ σοφία,
Νικῶσα πάντα λόγον!
Δυνάμει ἀσυγκρίτῳ
Θαυμάσια ἐργάζει,
Οὐδὲν δέ σου τῇ θείᾳ
Ἀνθίσταται βουλήσει.
Ἐξίσταμαι, καὶ θάμβους
Πληρούμαι τὴν καρδίαν,
Ὅταν σῆς δυναστείας
Τὰ ἔργα ἐννοήσω.
Ζητεῖν οὐκ ἐξαρκεῖ μοι
Διάνοια τὸ θαῦμα,
Τὸ ὕψος τοῦ ἐλέους,
Χαρίτων σου τὸν πλοῦτον.
Ἤγειράς με ἐκ λάκκου,
Κύριε, κατωτάτου,
Δύναστῶν δὲ ἐν μέσῳ,
Ἔθηκας τοῦ λαοῦ σου,
Θεὲ, Δέσποτα πάντων,
Κύριε τοῦ ἐλέους,
Τίς λόγος ἐξαρκέσει
Πρὸς σὴν δοξολογίαν;
Ἰδὼν ὁ βλέπων πάντα
Ταπείνωσιν καὶ πόνον
Ἐμῆς καρδίας, λύεις
Κακώσεων τὰ βάρη.
Καθάπερ μόνος οἶδας
Πνοῆς ὁ πάσης κτίστης
Ὁ ἐκ μητρὸς κοιλίας
Ὑπάρχων σκεπαστής μου,
Λίθῳ τὴν κεφαλήν μου
Ἐκόσμησας τιμίῳ,
Ἔδειξας βασιλέα
Καὶ ἄρχοντα λαοῦ σου.

A

Μεγαλύνω σου, Σῶτερ,
Τὴν θείαν δυναστείαν,
Ὅτι ὡς δυνατός μοι
Εἰργάσω μεγαλεῖα.
Νεώτερος ὑπῆρχον
Ἐν τέκνοις τοῦ πατρός μου,
Ἀλλ', ὦ σου τῶν θαυμάτων,
Ἀνέδειξας δεσπότην.
Ξενίζει πᾶσαν ὄντως
Διάνοιαν τὸ θαῦμα·
Καὶ ξένον γὰρ ὑπάρχει
Ὡς ἔργον δεξιᾶς σου.
Ὁ πρὶν γενέσθαι πάντα
Ὥσπερ παρόντα βλέπων,
Ὁ πάντων βασιλεύων,
Ἐπάκουσον φωνῆς μου.
Πορεύεσθαι εὐθεῖαν
Τῶν ἐντολῶν σου τρίβον
Εὐδόκησον ὁ πρίν με
Γενέσθαι ἀφορίσας.
Ῥομφαίᾳ καθοπλίσας
Τῆς σῆς δυνάμεώς με,
Ἐχθροὺς τοὺς ἀοράτους
Ἐνίσχυσον τροποῦσθαι.
Σοφία, θεῖε Λόγε
Πατρὸς, ὃν ἱρετίσω
Δουλεύειν σοι, φύλαξον
Ἐπώνυμον λαόν σου.
Τὰ βέλη τοῦ λαοῦ σου
Ἠκονημένα δεῖξον
Πηγνύμενα καρδίᾳ
Ἐχθρῶν σου βασιλείας.
Ὑπὲρ ἧς τὸ σὸν αἷμα
Ἐκένωσας, Σωτὴρ μου,
Ἁγίαν Ἐκκλησίαν
Ἀκίνητον συντήρει.

B

C

Lingua autem quomodo dicat tuam, Altissime, potestatem? O profundum! o sapientia omnem sermonem superans!

Virtute incomprehensibili mirabilia operaris, nihilque tuæ divinæ resistit voluntati.

Stupeo, et terror pectus occupat, cum tuæ potentiæ opera considero.

Quærere impar est mea mens admirabilem misericordiæ magnitudinem, gratiarum tuarum divitias.

Eduxisti me, Domine, e lacu pessimo, et in medio populi tui principum collocasti me.

Deus, qui universa dominaris, Deus misericordiæ, quis sermo par erit ad te glorificandum?

Videns et aspiciens omnem humilitatem et laborem cordis mei, pondus solvis ærumnarum.

Tanquam solus me nosti, animæ omnis Creator, e ventre matris meæ factus susceptor meus,

Inclyto lapide caput meum ornasti, ostendisti regem et principem tui populi.

Magnifico tuam, Salvator, divinam potestatem, quia fecit mihi magna qui potens est.

Minimus eram e patris mei filiis, sed, o mirabile tuum opus! imperatorem ostendisti.

Cogitationem reipsa omnem confundit hoc mirabile, etenim inauditum est opus dexteræ tuæ.

Qui, antequan sint omnia ut præsentia conspicis, qui universa regis, exaudi meam vocem.

Rectam ingredi mandatorum tuorum viam largire, qui me antequam fierem elegisti.

Gladio tuæ virtutis me instruens, inimicos invisibiles da mihi in fugam vertere.

Sapientia, divinum Verbum Patris, quem assumpsisti ut tibi serviret, custodi a te nominatum populum tuum.

Tela populi tui acuta ostende hærentia cordi inimicorum tui imperii.

Propter quam tuum sanguinem fudisti, Salvator, sanctam Ecclesiam immotam conserva.

Φιλάνθρωπε οἰκτίρμον,
Ἣν ἔδωκας εἰρήνην
Τοῖς θείοις ἀποστόλοις,
Παράσχου τῷ λαῷ σου.
Χάριν, ἣν ἐπηγγείλω
Τοῦ Πνεύματος παρέξειν,
Κατάπεμψον, ὦ Πλάστης
Ἁπάντων καὶ Δεσπότης:
Ψυχῇ ὦ ἂν μιᾷ σε
Καὶ γνώσει καὶ καρδίᾳ

A

Ἀπαύστως εὐλογοῦμεν
Τὴν θείαν βασιλείαν.
Ὁ πάντων βασιλεύων
Τῶν ἄνω καὶ τῶν κάτω,
Εἰς σὲ πᾶσαν ἐλπίδα
Οἴδας ὡς ἀνεθέμην.
Σὺ οὖν ὡς Κτίστης πάντων
Θεὸς καὶ Βασιλεύς μου
Ὃν ἔδωκας λαόν μοι
Τῇ δεξιᾷ σου ἄγοις.

Qui homines amas et misereris, quam dedisti pacem divinis apostolis, populo tuo præsta.
Gratiam, quam pollicitus es Spiritus te præstiturum, emitte, o Creator omnium et Dominator.
Anima ut una, et cognitione et corde perpetuo te laudemus, divinum concede regnum.
Qui universa regis, quæ sursum et deorsum sunt, in te spem nosti omnem ut posuerim.
Tu ergo, ut omnium Creator, Deus et Rex meus, quem dedisti mihi populum dextera tua dirigas.

Τοῦ αὐτοῦ ὕμνος ἐκ προσώπου τῆς Ἐκκλησίας εἰς Βασίλειον τὸν φιλόχριστον βασιλέα. — Ἦχος α'.

Ἀκουτισθῶμεν πάντες
Τῆς βασιλίδος νύμφης,
Χριστοῦ τῆς Ἐκκλησίας,
Μυστικῶς ὑπαρχούσης.
Βουλὴν Ὑψίστου μένειν
Εἰς τὸν αἰῶνα γνῶτε,
Βουλὰς δὲ τῶν ἀνθρώπων
Τὸ βέβαιον οὐκ ἔχειν.
Γενεὰ ἐπαινέσει
Τὴν σὴν μεγαλωσύνην,
Καὶ γενεὰ λαλήσει
Σῶν ἔργων τὰς δυνάμεις.
Διδοὺς συντετρεμμένοις
Βραχίονα καὶ κράτος,
Καὶ κατασπῶν ἐδάφει
Ὀφρὺν τὴν ἐπηρμένην.
Ἐξάρχου τῆς χορείας
Δαβίδ · τίς ἐξαγγέλλει
Τὰς δυναστείας, ᾄδων
Τὴν αἴνεσιν Κυρίου ;
Ζήτησον μελῳδούς σου
Συνκρούειν τὴν κινύραν ·
Ἡμέρα ἑορτῆς γὰρ
Ὑπάρχει τοῦ Δεσπότου.
Ἡ πρὶν ἀλγυνομένη
Τῷ σπαραγμῷ τῶν τέκνων,

B

Τὴν ἕνωσιν τὴν τούτων
Φαιδρῶς πανηγυρίζω.
Θυγατέρες παρθένοι,
Νεάνιδες, ἐν οἴκῳ
Ζητήσατε ἀδούσας
Τοῦ πάντων βασιλέως.
Ἰδού με ὥσπερ ἄλλον
Οὐρανὸν ἐξαστράπτειν,
Τοῖς ἀστράσι τοῖς τέκνοις
Καλλύνων ὁ Δεσπότης.
Κατάπαυσον τὸν κόπον,
Ἡνίοχε ἡμέρας ·
Ἀνέτειλεν γὰρ ἄλλος
Ἥλιος εἰς τὸν κόσμον.
Λύχνον τὸν θεῖον πᾶσιν

C

Ἐν μέσῳ τῆς λυχνίας
Ὁρῶντες ὀφθουχοῦντα,
Λαὸς θεοῦ εὐφραίνου.
Μεγαλύνωμεν ἅμα,
Αἰνέσωμεν βοῶντες,
Ἡ ἀλλοίωσις αὕτη,
Δεξιὰ τοῦ Ὑψίστου.
Ναὶ δή, καὶ βασιλέως
Κεφαλῇ τῇ ἁγίᾳ
Τοῦ λόγου ἐξ ἀνθέων
Διάδημα πλεκέσθω.

Ejusdem hymnus in persona Ecclesiæ in Basilium Christi amicum imperatorem. — Ode I.

Audiamus omnes regiam sponsam, Christi Ecclesiam, mystice exsistentem.
Consilium Altissimi in æternum manere scitote, consilia autem hominum firmitatem non habere.
Generatio laudabit tuam magnitudinem, et generatio loquetur operum tuorum virtutes.
Dedisti his qui contriti sunt brachium et potentiam, et ad solum dejecisti qui frontem extollebant.
Principium es Davidis cantici ; quis prædicabit potentias, canens Domini laudem ?
Quære musicos tibi cinyram pulsantes, dies enim festus Dominatoris agitur.
Quæ antea rupta erat turbatione filiorum, eorum nunc concordiam lætanter concelebro.
Puellæ virgines, juvenes, in domo quærite quæ canant universorum Regem.
Ecce me, ut alium cœlum splendidam, filiis ut astris decorat imperator.
Quiesce a labore, auriga diei, ortus est enim sol alius in mundum.
Lucem divinam omnibus lampadis in medio illucentem cernentes, Dei populo, gaudete.
Magnificemus simul, laudemus acclamantes : Hæc mutatio est dexteræ Excelsi.
Ita quidem, et imperatoris sancto capiti e sermonum floribus diadema contexatur.

Ξενίζει με, ὦ ἄναξ,
Ἡ σύνεσις ἐκείνη,
Τὰ ἔργα σου τά θεῖα
Τῶν σοφῶν βουλευμάτων.
Οὐκ ἔτι στασιάζει
Τῶν τέκνων ὁ χορός μοι·
Βαθεῖα γὰρ εἰρήνη
Τῆς σῆς βλύζει σοφίας.
Παστάδα νῦν τὴν θείαν
Ὁμοῦ χοροστατοῦντες,
Κύκλῳ μου τῆς τραπέζης
Παρέστηκε τὰ τέκνα.
Ῥωμαίων μέγα γένος;
Ἔντεινε καὶ εὐφραίνου,
Ἰσχύϊ καὶ συνέσει
Τοῦ σοφοῦ βασιλέως.
Συστέλλου καὶ μὴ μέγα
Ἐπαίρου τῇ σοφίᾳ,
Τὸν ἡμέτερον βλέπων,
Σωλομών, βασιλέα.
Τὸ συμπαθὲς καὶ πρᾶον
Ὁρών τοῦ βασιλέως,

A

Τὸ ὕψος τῆς ἀγάπης
Δαβὶδ συνευφραινέσθω.
Ὑπέκστητε, οἱ ἄλλοι
Βασιλεῖς τοῦ Ἰούδα,
Οὐ δύνασθε ἡλίῳ
Ἐρίζειν οἱ σπινθῆρες.
Φοβερὸς πολεμίων
Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος,
Ἀλλ' ὅρα βασιλέως
Τὸ πλῆθος τῶν τροπαίων.
Χῶρον τίς καθορῶν δὲ
Βλαστὸν τῶν θεοφύτων
Τὴν τερπνὴν βασιλίδα,
Εἰς ἅμιλλαν προέλθοι;
Ψυχῇ; δὲ τῷ ὡραίῳ
Ἐρίζειν τίς τολμήσει,
Τῶν ὅσους βασιλέων
Ὁ ἥλιος ἐπεῖδεν;
Ὦ ἄγαλμα σοφίας,
Καλλώπισμα εἰρήνης,
Ἀγλάϊσμα τῶν σκήπτρων,
Ἔντεινε καὶ εὐφραίνου.

B

Confundunt me, o princeps, ista prudentia, opera tua, et divina consiliorum sapientia.
Non jam mihi turbatur filiorum cœtus, profunda enim pax e tua sapientia manat.
Divinum nunc thalamum simul circumaguntur, et in circuitu mensæ meæ filii disponuntur.
Romanorum magnum genus, extolle et gratulare robur et prodentiam sapientis imperatoris.
Abscondaris, nec multum de sapientia superbias, Salomon, imperatorem nostrum aspiciens.
Misericordiam et mansuetudinem videns nostri imperatoris, summa de charitate David congaudeat.
Subjicimini, alii Juda reges, non potestis soli scintillæ æquiparari.
Hostibus formidabilis fuit magnus Constantinus, sed imperatoris cerne tropæorum multitudinem.
Agrum qui conspexerit Dei plantis luxuriantem, jucundam hanc regiam, ad æmulationis certamen accedat.
Animæ vero pulchritudini quis conferre se audebit regum quos sol illustrat?
O sapientiæ effigies! pacis ornamentum, sceptrorum decus, applaude et lætare.

Τοῦ αὐτοῦ ἐγκωμιαστικὸς εἰς Βασίλειον τὸν φιλόχριστον δεσπότην. — Ἦχος πλ. β'.

Ἀπὸ λογικῶν λειμώνων
Σοφίας λάβωμεν ἄνθη,
Ἵνα τοῦ σοφοῦ δεσπότου
Τιμίαν στέψωμεν κάραν.
Βασιλεῦ κράτιστε, χαίροις
Οἰκουμένης ὄμμα θεῖον,
Τῶν ἀνάκτων ἡ δόξα,
Τῶν βασιλέων τὸ θαῦμα.
Γένος τὸ μέγα Ῥωμαίων,
Ἡ Χριστοῦ κληρονομία

C

Ἐδόθη νῦν, βασιλεῦ, σοι
Κατὰ τὴν θείαν καρδίαν.
Διὸ κροτεῖτε τὰς χεῖρας,
Τὸν στεφοδότην ὑμνεῖτε,
Καὶ δεσπότην στεφάνοις
Ἐπαίνων κατακοσμεῖτε.
Ἔαρι τῆς σῆς σοφίας
Τὸ ποίμνιον περιθάλπων,
Ἐπὶ νομὰς τούτους ἄγων
Τὰς ζωηφόρους ἰθύνῃς.

Ejusdem panegyricus in Basilium Christi amicum imperatorem. — Ode II.

Ex hortis rationabilibus sapientiæ carpamus flores, ut sapientis imperatoris nobile coronemus caput.
Rex potentissime, salve, orbis divinum lumen, principum gloria, regum prodigium.
Genus magnum Romanorum, Christi hæreditas, tibi datum est, o rex, propter tuum divinum cor.
Itaque manibus plaudite, coronarum datorem cantate, et imperatorem coronis laudum adornate.
Tuæ sapientiæ vere ovile confovens, ad pascua illos agens vivifica dirigas.

OPERUM PARS QUARTA

OPERA HISTORICA.

PHOTII

PATRIARCHÆ CONSTANTINOPOLITANI

EPISTOLARUM LIBRI TRES

NOVO ORDINE DISPOSITI.

LIBER PRIMUS.

CONTINET EPISTOLAS AD ROMANOS PONTIFICES, AD PATRIARCHAS, AD EPISCOPOS, AD IMPERATORES ET AD PRINCIPES.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΩΤΗ.

Τῷ τὰ πάντα ἁγιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀδελφῷ, καὶ συλλειτουργῷ Νικολάῳ πάπᾳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Φώτιος ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης.

(Jager, *Histoire de Photius*, 433. — Lat. Baronius ad ann. 869.)

Ὅτε τῆς ἱεραρχίας κατὰ νοῦν τὸ μέγεθος ἀναλήψομαι, καὶ πολλῷ τὴν ἀνθρωπίνην εὐτέλειαν τῆς ἐκείνῃ προσούσης ἀπολείπουσαν τελειότητος, καὶ τῆς ἐμῆς δυνάμεως ἀναμετρεῖν ἐπελεύσομαι τὴν ἀσθένειαν, καὶ οἷος ἐμοὶ λογισμὸς πρὸς τὸ τῆς τοιαύτης ἀξίας ὕψος ἀεὶ ἐνετέθραπτό, θαυμάζειν καὶ ὑπερεκπλήττεσθαι παρασκευάζων τοὺς ὅσοι ποτὲ τῆς καθ' ἡμᾶς γενεᾶς, ἵνα μὴ λέγω τοὺς πρὸ ἡμῶν, τὸν φρικτὸν τῆς ἀρχιερωσύνης ζυγὸν ἀνεδέξαντο, ἄνθρωποι τελοῦντες, καὶ σαρκὶ συνδεδεμένοι, καὶ αἵματι, καὶ τὰ τῶν ἀσωμάτων Χερουβὶμ ἔργα διαπράττειν παρακινδυνεύοντες, ὅτε ταῦτα βασανίζων, καὶ πολυπραγμονῶν, ἐφ' οἷς ἑτέρους ὁρῶν ἐθορυβούμην, τοῖς αὐτοῖς γε νῦν ἐμαυτὸν ἐαλωκότα καθορῶν, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν οἵοις ἀλγήμασι βάλλομαι, καὶ οἵαις ἀθυμίαις διακαρτερῶ συνεχόμενος. Εἰ γάρ μοι καὶ φροντὶς ἦν ἐκ παιδὸς συναυξομένη τε, καὶ συμπαραθέουσα βιωτικῶν πραγμάτων καὶ θορύβων ἀπηλλαγμένον ἡ εὐχή, καὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν ἐπισκοποῦντα διατελεῖν (δεῖ γὰρ πρὸς τὴν ὑμετέραν ὁσιότητα γράφειν ἀπαρξάμενον, τάληθὲς εἰπεῖν), εἰ καὶ βασιλικῶν ἀξιωμάτων τὴν ὁρμὴν καθέλκουσαν ἐφ' ἑτέρας μετατρέπειν ἐγχειρήσεις κατηνάγκαζον ἀλλ' οὖν οὐδέποτε θάρσος ἐπῆει φορητὸν ἐμοὶ τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ὑπεισελθεῖν ἐργαζόμενον ἀξίωμα. Ἦν γὰρ, ἦν ἐμοὶ διὰ παντὸς αἰδέσιμόν τε καὶ φοβερὸν, μάλιστά γε τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων διαμνημονεύοντι Πέτρου, ὅς γε πολλὰ τεκμήρια τῆς εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν

EPISTOLA PRIMA.

In omnibus sanctissimo, sacratissimo reverendissimo comministro Nicolao papæ senioris Romæ Photius episcopus Constantinopoleos novæ Romæ.

Cum mihi pontificatus magnitudo in mentem venit, cumque cogito longe hominis vilitate ab ea quæ illi inest, perfectione abesse, ac mearum virium imbecillitatem metior, subitque animum sublimitatis talis dignitatis mecum enutrita consideratio, quæ faciebat, ut eos admirarer, et obstupescerem quotquot unquam sæculi nostri, ne dicam superiorum ætatum, tremendum pontificatus jugum susceperunt, cum homines essent, carnique et sanguini devincti, periculose aggrederentur incorporeorum Cherubim opera peragere. Cum hæc ex animo et curiosius perscrutor, et quo in statu alios videns perturbabar, eodem me nunc captum intueor; dici non potest, quibus doloribus incessar, quoque mœrore detineri perseverem. Quamvis enim hæc mihi cogitatio et cura fuerit, a puero simul augescens et comitans, liberum ab hujus vitæ negotiis ac tumultibus quiete, acres meas contuentem perserverare (nam oportet me, qui ad sanctitatem vestram scribere incepi, verum dicere) regiarum dignitatum administrationes deorsum trahentes voluntatem, ad alia convertere cogebant. Verum me nunquam incessit fiducia, quæ faceret, ut mihi esset tolerabile pontificatus honorem subire. Erat enim mihi perpetuo venerabilis et tremendus, præsertim recordanti principis apostolorum Petri, qui quidem cum multa argumenta in Dominum nostrum Jesum Christum verum Deum nostrum

ostendisset, ac multum undique specimen dilectionis in eum dedisset: quasi coronidem rerum præclare ab eo gestarum et peractarum pascendi ministerium dignatione magistri suscepit. Et vero servo scio concredi talentum, eumque propter meum Dominicæ severitatis occultantem, nec unde sibi quod creditum erat, excidens diriperetur, ac propterea talentum et qui dederat multiplicatum non reddidit, rationem ab eo reposci, eumque ignis ac gehennæ condemnationem subire.

Verum cur hæc a me scribuntur, et gliscit dolor, et molestia intenditur, et turbatio investigatur? Nam memoria rerum anxiarum malum acrius efficit, ac sublevari non sinit mœrorem. At enim hanc ob causam eorum quæ acciderunt tragœdia quasi in scena acta est, ut vestris orationibus, nescio quomodo creditum nobis gregem pulchre, videntes agi et gubernari officientem nobis difficultatis nubem discutiamus, et inertiæ caliginem effugiamus. Novit enim, novit gubernatori secundo vento navis currens, ac egregie gubernaculis recta lætitiam afferre, et Ecclesiæ cœtus pietate, virtutibusque exuberans præfectum et pastorem afficere voluptate, et efficere, ut incertæ mentis, inopiæque consilii nebulam abstergat.

Nuper itaque cum is, cui ante nos sacerdotio fungi obtigerat, eo honore abiisset: nescio quomodo impulsi magna me vi aggrediuntur, et qui censebantur in clero, et episcoporum metropolitanorum conventus, et ante hos, cumque iis pietate præstans Christumque diligens imperator, in omnes quidem benignus et æquus et humanus (quid enim? verum dicendum non est?) nec quemquam eorum qui ante ipsum imperarunt æquitate parem habens; mihi vero tum inhumanus quidem visus ac violentus, admodumque formidandus. Is enim una cum commemorato sacerdotum cœtu nihil remittebat de vi et impressione mihi facienda, sed quamobrem me dimissurus non esset, excusatione utebatur consentientis sacerdotum voluntatis et studii; seque etiam si vellet, non posse postulatum meum perficere. Ad sacerdotes autem ac cæterum clerum (magnus enim numerus convenerat) ne obsecrationis quidem meæ verba clare perveniebant: si quibus vero ea incidebant, non recipiebant; cum hoc unum et meditati essent, et dicere instituissent, me omnino vel nolentem hoc præfecturæ onus suscipere oportere.

κρυα, καὶ ἡ τῆς ἀπορίας ἀχλὺς τὰ ἔνδοθεν πάντα τῶν ὀμμάτων προσαράξασα εἰς ῥεῖθρον μετεσκευάζετο.

Postquam vero omnes mihi viæ precum verbis faciendarum obstructæ sunt; prosiliebant lacrymæ, ac desperationis caligo cum omnia interiora confusione implesset, et in ipso usque oculos irrupisset, in rivum mutabatur. Nam cogitatio (desperata

A ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν ἐπιδεδειγμένος πίστεως, καὶ πολλὴν πανταχόθεν τὴν πεῖραν τῆς εἰς αὐτὸν ἀγάπης δεδῶκὼς, ὥσπερ τινὰ κορωνίδα τῶν πρόσθεν αὐτῷ καλῶς πεπραγμένων τε καὶ διηνυσμένων, τὴν ποιμαντικὴν πρὸς τοῦ διδασκάλου ἠξιοῦτο λειτουργίαν ἀναδέξασθαι. Ἀλλὰ μὴν καὶ δοῦλον οἶδα καταπιστευόμενον τάλαντον, καὶ δι' εὐλάβειαν τῆς Δεσποτικῆς αὐστηρίας κατακρύπτοντα, ἵνα μήποθεν αὐτῷ τὸ ἐμπιστευθὲν διαπεσὸν ἀνάρπαστον γένηται, καὶ ὅτι μὴ τὸ τάλαντον τῷ δεδωκότι πλειστηριάσας ἀπέδωκεν εὐθύνας εἰσπραττόμενον, καὶ πῦρ καὶ γέενναν τὴν καταδίκην ὑφιστάμενον.

Ἀλλὰ τί ταῦτά μοι γράφεται, καὶ τὸ ἄλγημα αὔξεται, καὶ τὸ λυπηρὸν ἐπιτείνεται, καὶ τὸ διοχλοῦν ἀνιχνεύεται; μνήμη γὰρ τῶν ἀνιαρῶν ὀξύτερον τὸ πάB θος ἀπεργάζεται, καὶ κουφίζεσθαι τὴν ῥᾳθυμίαν οὐκ ἐνδίδωσιν. Ἀλλὰ γὰρ ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας τῶν συμβεβηκότων ἡ τραγῳδία διεσκηνοποίηται, ὡς ἂν ταῖς ὑμετέραις εὐχαῖς τὸ, οὐκ οἶδ' ὅπως εἰπεῖν, ἐμπιστευθὲν ἡμῖν ποίμνιον καλῶς ὁρῶντες ποδηγούμενόν τε καὶ κυβερνώμενον, τὸ ἐπιπροσθοῦν ἡμῖν τῆς ἀμηχανίας νέφος ἀποσκευασώμεθα, καὶ τὴν ἀχλὺν τῆς ῥᾳθυμίας ὑπεκφύγοιμεν. Οἶδε γὰρ, οἶδε καὶ κυβερνήτη καλῶς τὸ σκάφος οὐριοδρομοῦν τε καὶ πηδαλιουχούμενον εὐθυμίας καθίστασθαι πρόξενον, καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας πλήρωμα εὐσεβείᾳ καὶ ἀρεταῖς εὐθηνούμενον τὸν ἐφεστηκότα καὶ κριθέντα ποιμαίνειν, εὐφραίνειν τε, καὶ τὸ τῆς ἀμηχανίας ὁμιχλῶδες παρασκευάζειν ἀποτρίψασθαι.

C Ἄρτι τοιγαροῦν τοῦ πρὸ ἡμῶν ἱερατεύειν λαχόντος, τῆς τοιαύτης ὑπεξελθόντος ἀξίας, οὐκ οἶδ' ὅπως ὁρμηθέντες ἐπιτίθενταί μοι κραταιῶς, ὅσοι τε κλήρῳ κατειλεγμένοι ἐτύγχανον, καὶ τῶν ἐπισκόπων τε καὶ μητροπολιτῶν τὸ ἄθροισμα, καὶ πρό γε τούτων καὶ σὺν αὐτοῖς ὁ φιλευσεβὴς καὶ φιλόχριστος βασιλεὺς πᾶσι μὲν χρηστὸς ὢν καὶ ἐπιεικὴς, καὶ φιλάνθρωπος, καὶ (τί γὰρ οὐ χρὴ λέγειν ταληθές;) οὐδ' ἔχων ἄλλων τῶν πρὸ αὐτοῦ βεβασιλευκότων τῇ ἐπιεικείᾳ ἐξισούμενον, ἐμοὶ δ' ἀφιλάνθρωπός τις ἐδόκει τότε, βίαιός τε, καὶ λίαν φοβερός. Οὐδὲ γὰρ, οὐδὲ μικρὸν ἦν ἐνδιδοὺς τῆς ἅμα παντὶ τῷ προειρημένῳ τῶν ἱερέων πληρώματι ἐπιθέσεως. Ἀλλ' ὁ μὲν πρόφασιν τοῦ μὴ μεθήσειν ἐποιεῖτο τὴν ὁμόψηφον τῶν ἱερέων ὁρμὴν καὶ σπουδὴν, καὶ ὡς οὐκ ἂν δύναιτο καὶ βουλόμενος ἐκτελέσαι τὴν αἴτησιν. Τοῖς δ' ἐπεὶ πολὺ πλῆθος D συνείλεκτο, οὐδ' οἱ τῆς παρακλήσεως ἡμῶν λόγοι καθαρῶς αὐτοῖς προσεφέροντο. Οἷς δ' ἂν καὶ προσέπιπτον; οὐ προσίεντο. Ἐν δὴ τοῦτο καὶ μελετήσασι, καὶ λέγειν ἐξασκήσασιν, τὸ δεῖν ἐμὲ πάντως καὶ μὴ βουλόμενον τὸ φορτίον τῆς ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναδέξασθαι. Ἐπεὶ δέ μοι πανταχόθεν αἱ ὁδοὶ τῶν ἐν τοῖς λόγοις παρακλήσεων ἀπεφράττοντο, προεπήδα τά δάπληρώσασα τῆς συγχύσεως, καὶ μέχρις αὐτῶν γε

Καὶ γὰρ ἐφάπαξ ὁ λογισμὸς τῆς ἐκ λόγων ἀπειρηκὼς σωτηρίας εἰς ἱκετηρίαν τὴν φύσιν αὐτὴν, καὶ τὰ δάκρυα προὐβάλλετο, βοηθείας τινὸς καὶ ἐπικουρίας δι' αὐτῶν ἐλπίσας τυχεῖν, εἰ καὶ διεψεύσθη τοῦ βουλήματος. Οὐδ' οὕτω γὰρ ἀνῆκαν οἱ βιαζόμενοι, μέ-

χρις ἂν ὅπερ ἐμοὶ μὲν ἀβούλητον, ἐκείνοις δὲ ὅπερ ἦν εὐχῆς ἔργον διεπέπρακτο. Καὶ οὕτω λοιπὸν εἰς μέσους τοὺς θορύβους, οἷς ὁ πάντα εἰδὼς κρίμασιν ἐπίσταται, διακαρτερῶ καθιστάμενος, ἀλλὰ, Δρυὸς μὲν ἅλις, εὔκαιρον εἰπεῖν τὴν παροιμίαν.

A semel salute verbis consequenda) naturam ipsam ad supplicationem et lacrymas excitabat, his sperans auxilium et opem nancisci se posse, quamvis voluntate ac proposito suo deciderit. Nec enim sic remiserunt se, quin vim faciebant ; quoad contra voluntatem meam, illorum vero ex sententia res perfecta est. Sic in mediis de cætero tumultibus, iis judiciis, quæ scit qui novit omnia, toleranter dego, sed satis quærens tempestivum est dicere proverbium.

Ἐπεὶ δὲ πασῶν ἀρίστη κοινωνία ἡ κοινωνία τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀληθοῦς ἀγάπης, τοῦτο δή τὸ αἰτιώτατον, ὡς ἂν τὸν πρὸς τὴν ὑμετέραν ὁσιότητα καθαρόν τε καὶ ἀδιάσπαστον δεσμὸν ἐργασώμεθα, χρῆναι καὶ τὰ τῆς ἡμῶν καὶ ὑμῶν πίστεως ὡς ἐν βραχέσι στηλογραφῆσαι διεγνώκαμεν, ἐντεῦθεν τάς τε ὑμετέρας εὐχὰς θερμότερον ἐπισπώμενοι, καὶ τὴν ἡμετέραν πρὸς ὑμᾶς διάθεσιν ἀναπτύσσοντες.

Quoniam vero omnium optima est fidei communio, maximaque omnium causa veræ dilectionis: ut id cum vestra sanctitate purum et insolubile vinculum faciamus : censuimus nostram, vestramque fidem breviter tanquam in columna scribendam. Inde orationes vestras fervidius, promptiusque attrahentes, nostrumque in vos affectum explicantes.

B

Πιστεύω τοιγαροῦν εἰς ἕνα Θεὸν, τέλειον, τελειοποιὸν Πατέρα, Υἱὸν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον, οὐ κατατέμνων τῇ τῶν ὑποστάσεων ἑτερότητι, καὶ τὴν φύσιν (ἐκτεμνέσθω γὰρ ἡ Ἀρείου κατατομὴ), ἀλλὰ τῇ ταυτότητι τῆς φύσεως τὴν τῶν ὑποστάσεων διαφορὰν δοξάζω. Συναναιρείσθω γὰρ παραπλησίως καὶ ἡ τοῦ Σαβελλίου συναίρεσις. Τριάδα παναγίαν, παντουργὸν, παντοδύναμον, συνάναρχον μὲν αὐτὴν ἑαυτῇ, ὡς χρονικῆς ἁπάσης ἀρχῆς ὑπεράναρχον, ἀρχῆς δὲ καὶ αἰτίου λόγον ἐν αὐτῇ τοῦ Πατρὸς ἀναπληροῦντος. Οὕτω γὰρ καὶ τῆς χρονικῆς ἐννοίας ὁμοτίμως ἡ Τριὰς ὑπεριδρυθήσεται, καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας τῷ Πατρὶ, ἐξ οὗπερ ὁ μὲν ἀῤῥεύστως καὶ ἀῤῥήτως γεγέννηται, τὸ δὲ ἐκπεπόρευται, θεολογικῶς ὑμνολογηθήσεται. Τριάδα παναγίαν, ὑπερούσιον οὐσίαν, τὸ μὲν, ὅτι πάσης οὐσίας θεοπρεπῶς ὑπεραναβέβηκε, τὸ δὲ, ὅτι πᾶσι τοῖς οὖσιν αὐτόθεν ἡ μετοχὴ τοῦ εἶναι. Ὑπεράγαθον ἀγαθότητα, τὸ μὲν, ὅτι πηγὴ ἀγαθότητος, τὸ δὲ, ὅτι τοῖς ἀγαθοῖς ἐκεῖθεν τὸ ἀγαθύνεσθαι, τοῦτο ἡμῖν ὡς ἐν βραχέσιν ἡ τῆς καθ' ἡμᾶς θεολογίας ἀδιάβλητος μυσταγωγία.

Credo igitur in unum Deum, perfectum, et perfectionis efficientem Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, non dividens personarum distinctione etiam naturam (dividat enim Arrii divisio) sed in identitate naturæ personarum differentiam credo. Tollatur enim pariter et Sabellii contractio. Trinitatem sanctissimam omnium opificem, omnipotentem; ipsam sibimet simul exsistentem sine principio, ut omne temporale principium excedentem, et initio carentem, principii autem et causæ rationem in Patre implente : sic enim et super temporalem cogitationem pari honore Trinitas stabilitur ; et ejusdem substantiæ cum Patre, ex quo hic quidem sine fluxione et ineffabiliter genitus est, hic vero procedit theologice, hymnis celebrabitur. Trinitatem sanctissimam, supersubstantialem substantiam, hoc quidem, quod omnem substantiam Deo decente supergreditur ; hoc vero quod inde omnibus entibus participatio est essendi super omne bonum bonitatem, hoc quidem quod fons bonitatis, hoc vero quod bonis illinc est, quod bona sunt, hoc nobis est (ut in brevibus) theologiæ nostræ inculpabilis disciplina.

C

Τὸν δὲ Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐκ τῆς Ἀειπαρθένου καὶ ὑπερενδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου προελθεῖν μετὰ σαρκὸς ἐμψυχωμένης ψυχῇ νοερᾷ τε καὶ λογικῇ, τουτέστι τέλειον ἄνθρωπον ἀνειληφέναι, καὶ ἀληθείᾳ, ἀλλὰ μὴ κατὰ φαντασίαν, οὐ προσωπικῶς, οὐδέ τινα τῶν καθ' ἕκαστα ἰδικῷ καὶ ἀφωρισμένῳ χαρακτῆρι περιοριζόμενον, ἀλλ' ὅλον τὸν ἄνθρωπον, ὃν καὶ ἐν τῇ αὐτοῦ ἀτομώσαντα τε ὑποστάσει, καὶ ὑποστήσαντα σῶσαι τὸ ἀνθρώπινον γένος, σεσωσμένας τε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς Χριστοῦ τὰς φύσεις θεότητος, καὶ ἀνθρωπότητος, ἡνωμένας μὲν τῇ καθ' ὑπόστασιν ἑνώσει, ἀλλ' οὐ πεφυρμένας τῇ κατ' οὐσίαν ἀλλοιώσει. Μίαν μὲν ὑπόστασιν Χριστοῦ, δύο δὲ φύσεις, καὶ ἑκατέρᾳ αὐτῶν τὸ ἴδιον ἀπονέμω θέλημα. Δύο γὰρ θελήματα ἐπὶ Χριστοῦ ἀμείωτα, ὅτι καὶ δύο ἐνέργειαι. Τὸν αὐτὸν παθητὸν καὶ ἀπαθῆ, φθαρτὸν καὶ ἄφθαρτον, γραπτόν τε καὶ ἄγραπτον, τὰ μὲν οἰκειούμενος τῇ θεότητι, τὰ δὲ προσάπτων τῇ ἀνθρωπότητι. Σταυρωθέντα ἑκουσίως ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ πρόξενον ἡμῖν τῆς τοῦ θανάτου καταλύσεως τὸν τίμιον σταυρὸν καὶ προσκυνητὸν

Filium vero et Verbum Dei et Patris in ultimis diebus ex semper Virgine et supergloriosa Domina nostra Deipara processisse cum carne animata anima intelligenti et rationali, id est, perfectum hominem assumpsisse veritate, non phantasia : non personaliter, neque aliquem in singulis proprio ac determinato charactere circumfinitum, sed totum hominem, quem in sua hypostasi individuum subsistere fecit, ut genus humanum salvaret. Servatas etiam in eodem et uno Christo naturas divinitatis et humanitatis, unitas quidem unione secundum hypostasim, sed non confusas substantias alterificatione ; unam quidem hypostasin, duas vero naturas ; et utrique earum propriam tribuo voluntatem. Duas enim voluntates in Christo non minutas, quia et duæ operationes : eumdem passibilem et impassibilem ; corruptibilem et incorruptibilem ; circumscriptibilem et incircumscriptibilem ; alia approprians divinitati, alia humanitati attribuens ; crucifixum voluntate pro nobis. Et qui nobis præbuit honorabilem et venerandam Crucem, destructionis mortis causam : sepultum eumdem ac in mortuis

D

connumeratum. Qui tertia die juxta ipsius deiloquam vocem a mortuis resurrexit : quique visus est discipulis, et cum illis edendo ac bibendo, omnem ambiguitatem ac phantasiæ opinionem ab eis submovit. Deinde et ascendit una cum assumpta, sive cum animata anima intelligenti et rationali ipsius propria carne. Et iterum pariter venturus est ad judicandum vivos et mortuos. Sic enim dicit divina Scriptura : « Veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum. »

A παρασχόμενον. Ταφέντα τε τὸν αὐτὸν καὶ νεκροῖς συναριθμηθέντα, καὶ τριήμερον κατὰ τὴν αὐτοῦ θεόφθεγκτον φωνὴν ἐκ τῶν νεκρων ἀναστάντα, καὶ τοῖς μαθηταῖς ὀφθέντα, καὶ τῷ συμφαγεῖν αὐτοῖς καὶ συμπιεῖν πᾶσαν ἀμφιβολίαν καὶ φαντασίας ὑπόληψιν τέλεον αὐτῶν ἀπεσκευακότα. Εἶτα καὶ ἀναληφθέντα μετὰ τοῦ προσλήμματος, ἤγουν μετὰ τῆς ἐμψυχωμένης ψυχῇ νοερᾷ τε καὶ λογικῇ οἰκείας αὐτοῦ σαρκὸς, καὶ πάλιν ὡσαύτως ἐρχόμενον εἰς τὸ κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. « Οὕτως γὰρ, φησὶ τὸ ἱερὸν Λόγιον, ἐλεύσεται, ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν. »

Sic sentiens et confitens incommutabiliter eam fidem, quæ in catholica et apostolica Ecclesia stabilitur et prædicatur, sanctas et œcumenicas septem synodos recipio. Primam quidem, utpote quæ B Arium, et eos qui cum eo sentiebant, una cum eorum abominanda creaturæ adoratione disrupit ac evertit. Secundum vero, quæ læsæ mentis Macedonium ab ecclesiastica communione exterminavit, et abscidit, qui pari atque Arius insania laborabat. In creaturis enim hic quoque sanctissimum, et omnium opificem ponens Spiritum, creaturam adorare non erubescebat. Verumenimvero et tertiam, quæ deposuit impium Nestorium, ac evertit innovatam ab eo Deo exosam superstitionem : hic enim indivise, et secundum hypostasin unitum Deo Verbo totalem hominem audacter et dementer a divina Verbi abstrahens hypostasi, in propria eum hypostasi esse, monstrose dicebat et imaginabatur. Ac idcirco nudum hominem eum qui carne apparuerat, Filium C et Verbum Dei somnians, consequenter hic infelix appellare sanctissimam Dei Genitricem Deiparam proprie abnegavit. Quartam autem, ut quæ Eutychen, dystichen, id est, infelicem ac scelestum Dioscorum elisit, atque anathematizavit una cum eorum imaginativa dementia, eorumque omni caterva. Domini enim carnem non esse nobis consubstantialem, delire asserebant, sed ex duabus quidem naturis unionem factam esse, in unam vero naturam post unitionem consumptam fuisse neutrius conservantem proprietates, nec divinæ, nec vero humanæ. Quintam etiam, quæ excidit ac penitus exstinxit ea quæ in perniciem auctorum suorum suscitabantur, scelerata dogmata, et partus impii Nestorii, qui regiæ urbis sine Deo pontifex fuerat, D et Theodori, qui Mopsuestiæ, magis etiam sine Deo, episcopatum gesserat ; tum eos, tum omnes, qui eadem qua illi vana sententia ægrotabant ; quin etiam et quæ dilaceravit et demessuit Origenem, Didymum, Evagrium, qui ratione cum gentilibus congruente ac insipiente sententia in ultimum profundum Deo adversariæ persuasionis inciderunt. Cum enim gradus et inferiores sedes Deitatis confinxissent, et animarum præexsistentias, ac effluxus et decidentias respectionis earum ad Deum in seipsis constituentes, easque in diversa et multiformia corpora transvasantes, et transmutantes ; et finem suppliciorum, ac dæmonum restitutionem, e ventre (sicut dicitur) eructantes, libero et aperto,

Οὕτω φρονῶν, καὶ διομολογῶν ἀπαρατρέπτως τὴν ἐν τῇ καθολικῇ τε καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐφιδρυμένην τε καὶ κηρυσσομένην πίστιν, τὰς ἁγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἑπτὰ συνόδους ἀποδέχομαι· τὴν μὲν πρώτην, ἅτε δὴ Ἄρειον καὶ τοὺς ὁμοφρονοῦντας αὐτῷ ἅμα τῆς βδελυκτῆς αὐτῶν κτισματολατρείας διαῤῥήξασάν τε καὶ καθελοῦσαν· τὴν δὲ δευτέραν, ὡς τὸν φρενοβλαβῆ Μακεδόνιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς χοροστασίας ἐξοστρακίσασάν τε καὶ ἐκτεμοῦσαν Ἀρείῳ παραπλησίαν τὴν μανίαν ἐκμεμηνότα. Ἐν κτίσμασι γὰρ καὶ οὗτος τὸ πανάγιον καὶ παντουργὸν τιθεὶς Πνεῦμα, κτισματολατρεῖν οὐκ ᾐσχύνετο. Ἀλλὰ γε δὴ καὶ τὴν τρίτην καθαίρεσιν οὖσαν τοῦ δυσσεβοῦς Νεστορίου, καὶ τῆς αὐτῷ καινοποιηθείσης θεοστυγοῦς δεισιδαιμονίας. Οὗτος γὰρ τὸν ἀδιαιρέτως καὶ καθ' ὑπόστασιν ἑνωθέντα τῷ Θεῷ Λόγῳ ὁλικὸν ἄνθρωπον τολμηρῶς καὶ ἀφρόνως τῆς θεϊκῆς τοῦ Λόγου διασπῶν ὑποστάσεως, ἰδιοϋπόστατον αὐτὸν ἑτερατολόγει τε καὶ ἐφαντάζετο. Διὸ καὶ ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν σαρκὶ ἐπιφανέντα Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ ὀνειρώξας, ἀκολούθως ὁ τρισάθλιος καλεῖν τὴν παναγίαν Θεοτόκον, Θεοτόκον κυρίως, ἀπηρνήσατο. Τὴν δὲ τετάρτην, ὡς τὸν δυστυχῆ Εὐτυχῆ, καὶ Διόσκορον τὸν ἀλάστορα καταράξασαν καὶ ἀναθεματίσασαν μετὰ τῆς φαντασιώδους αὐτῶν φρενοβλαβείας, καὶ πάσης αὐτῶν τῆς συμμορίας. Τὴν γὰρ τοῦ Κυρίου σάρκα μὴ εἶναι ἡμῖν ὁμοούσιον ἐληρῴδουν, ἀλλ' ἐκ δύο μὲν φύσεων τὴν ἕνωσιν γενέσθαι, εἰς μίαν δὲ μετὰ τὴν ἕνωσιν συνανακλωθῆναι φύσιν, μηδετάρας ἀποσώζουσαν τὰ ἰδιώματα, μήτε τῆς θεϊκῆς, μήτε μὴν τῆς ἀνθρωπίνης. Καὶ τὴν πέμπτην δὲ, ὡς ἐκτεμοῦσάν τε καὶ ἀποτεφρώσασαν τέλεον τὰ ἐπ' ὀλέθρῳ τῶν γεγεννηκότων ἀναῤῥιπιζόμενα μιαρὰ δόγματά τε καὶ κυήματα τοῦ δυσσεβοῦς Νεστορίου τοῦ τῆς βασιλίδος ἀθέως ἱεραρχήσαντος, καὶ Θεοδώρου τοῦ Μομψουεστίας ἀθεώτερον ἐπισκοπήσαντος, αὐτούς τε, καὶ πάντας τοὺς τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ματαιοφροσύνην ἐνοσήσαντας. Οὐ μὴν ἀλλά γε δὴ καὶ ὡς διασπάσασάν τε καὶ ἐκθερίσασαν Ὠριγένην, Δίδυμον, Εὐάγριον Ἑλληνόφρονι λογισμῷ καὶ ἀσυνέτῳ γνώμῃ εἰς ἔσχατον βυθὸν ἀθεότητος ἐμπεπτωκότας. Βαθμοὺς γὰρ καὶ ὑποβάσεις θεότητος ἀναπλάσαντες. καὶ ψυχων προϋπάρξεις, καὶ τῆς πρὸς τὸ θεῖον αὐτων νεύσεως ἀποῤῥοίας τε καὶ ἀποπτώσεις ἐν ἑαυτοῖς ὑποστήσαντες, εἰς διάφορά τε καὶ πολυειδῆ σώματα μεταγγίζοντες ταύτας, καὶ μεταβάλλοντες, καὶ τέλος κολάσεων, καὶ δαιμόνων ἀποκατάστασιν, τὸ δὴ λεγόμενον ἀπὸ κοιλίας ἐρευγόμενοι ἀθυροστό-

μως ἐμυθολόγησαν καὶ ἐῤῥαψῴδησαν· ἀλλὰ καὶ τὴν ἕκτην ὡς ἀποῤῥίψασάν τε καὶ κατασπάσασαν τοὺς ἀμφὶ Ὀνώριον, καὶ Σέργιον, καὶ Μακάριον, τοὺς τερατολόγους καὶ παράφρονας ἅμα αὐτοῖς, καὶ τοὺς τὴν αὐτῶν δυσσέβειαν ἀκρατῶς ἐναπομαξαμένους μετὰ τῆς ἐκφύλου καὶ ἀλλοκότου αὐτῶν πλασματολογίας· ἓν γὰρ θέλημα, καὶ μίαν ἐνέργειαν τῷ ἐκ δύο ἀπαρατρέπτων φύσεων πεφυκότι Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν κακῶς οἱ δείλαιοι ἐπεγράφοντο· ἔτι δὲ καὶ τὴν ἐν Νικαίᾳ τὸ δεύτερον ἱερὰν καὶ μεγάλην σύνοδον τοὺς Εἰκονομάχους καὶ διὰ τοῦτο Χριστομάχους καὶ ἁγιοκατηγόρους ἀποσκυβαλίσασάν τε καὶ καταβαλοῦσαν, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τὴν βδελυκτὴν καὶ Μανιχαϊκὴν αὐτῶν αἵρεσιν· τὸ γὰρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁμοούσιον ἡμῖν ἅγιον σῶμα γράφειν εἰκονικῶς ἐμυσάττοντο, τὸ ἄγραπτον καὶ περίγραπτον αὐτοῦ καταβακχεύοντες, καὶ διὰ τοῦτο μὴ εἶναι ἡμῖν ὁμοούσιον μανικῶς συμπεραίνοντες. Ταῦτας οὖν τὰς ἁγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἑπτὰ συνόδους ἀποδέχομαι, ἀναθεματίζων μὲν, οὓς ἀνεθεμάτισαν, κατασπαζόμενος δὲ καὶ μεγαλύνων, οὓς ἐπευφήμησαν.

A nullis claustris, ore fabulati sunt, et commenta sua consuerunt. Sed et sextam, ut quæ abjecit ac demolita est, Honorium (2) et Sergium, et Macarium, monstruosi homines sermonis ac dementes, unaque cum ipsi eos qui eadem impietatem ad se duxerunt et expresserunt, cumque alienis eorum et absurdis commentis : unam enim voluntatem, et unam operationem Christo Deo nostro, qui ex duabus inconversis naturis est, mali miseri ascribebant. Præterea et eam, quæ Nicææ iterum facta est, sacram et magnam synodum, quæ iconomachos, id est, imaginum oppugnatores, ac propterea Christomachos, id est, Christum oppugnantes, et sanctorum obtrectatores, ut purgamenta eliminavit ac dejecit. Cum iis autem et detestandam æque Manichaicam B eorum hæresim : Domini enim nostri Jesu Christi consubstantiale nobis sanctum corpus pingere in imagine abominabantur : pingi non posse, et incircumscriptum esse debacchando asseverantes, ac ideo nobis consubstantiale non esse, insano more concludentes. Has igitur sanctas et œcumenicas synodos recipio, anathematizans quos anathematizaverunt, et amplectens et magnificans, quos laudibus celebrarunt.

Αὕτη μου ἡ τῆς πίστεως, καὶ τῶν εἰς ταύτην ἀνηκόντων καὶ περὶ αὐτὴν ὑφισταμένων ὁμολογία, καὶ ἐν ταύτῃ ἡ ἐλπὶς, οὐκ ἐμοὶ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ὅσοις εὐσεβεῖν μεμελέτηται, καὶ τῆς καθαρᾶς καὶ ἀκιβδήλου δόξης τῶν Χριστιανῶν θεῖος ἔρως, προσπέφυκεν ἔχεσθαι. Ταύτην οὖν ἡμῶν τὴν ἔγγραφον τῆς πίστεως ὁμολογίαν ὑποστήσαντες, καὶ τῇ ἡμῶν πανιέρῳ ἱερότητι τὰ καθ' ἡμᾶς ὡς ἐν πίνακι διαχαράττοντες τοῖς λόγοις ἀνιστορήσαντες, ὅπερ δὴ πολλάκις ἠτησάμεθα, τῶν ὑμετέρων ἐπιδεόμεθα προσευχῶν, θεὸν μὲν ἵλεων καὶ εὐμενῆ ἐφ' οἷς τε πράττομεν, καὶ διεπραξάμεθα, ἡμᾶς ἐφευρεῖν, πᾶσαν δὲ σκανδάλων ῥίζαν, καὶ πέτραν προσκόμματος, ἐκ ποδῶν γεγενημένα τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας καθαρᾷν· ποιμαίνεσθαί τε καλῶς τὸ ὑπήκοον, μὴ τῷ πλήθει τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων τὴν ἐκείνων ἐπ' ἀγαθῷ προκοπὴν ἀνακόπτεσθαι, ὡς ἐντεῦθεν ἡμῖν πολλαπλάσιον τὸ ἁμάρτημα καταγράφεσθαι. Ἀλλ' εἴην μὲν αὐτοῖς ἔγωγε καὶ ποιῶν καὶ λέγων ἐν διδασκαλίᾳ τὰ δέοντα, εἴησαν δὲ καὶ αὐτοὶ εὐπειθῶς τε καὶ εὐηνίως πρὸς τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν ἀναγόμενοι, καὶ Χριστῷ τῇ πάντων κεφαλῇ προσφυῶς συναρμολογούμενοι, τῇ αὐτοῦ φιλανθρωπίᾳ καὶ χρηστότητι. Ὧ ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος ἅμα τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, τῇ ζωαρχικῇ καὶ ὁμοουσίῳ Τριάδι νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Hæc est fidei meæ, eorum quæ ad ipsam pertinent, et circa eam subsistunt, confessio, et in ea spes ; nec mihi vero soli, sed et omnibus quibus meditatum est pie vivere, quibusque divinus amor innatus est, puram et sinceram Christianorum sententiam retinendi. Hanc igitur in scriptis fidei C confessionem statuentes, et vestræ sacratissimæ sanctitati res nostras ut in tabula exprimentes, et sermone commemorantes ; quod sæpe petivimus, indigemus orationibus vestris, ut Deum propitium ac benignum in his quæ gerimus, inveniamus : omnem vero scandalorum radicem, et petram offensionis ex ecclesiastico ordine sublatam intueamur, ac bene pasci subditos, nec multitudine nostrorum delictorum, illorum in bono profectum ita retardari, ut inde nobis multiplex peccatum ascribatur ; sed ego quidem ipsis faciam et dicam in doctrina quæ oportet; ii vero obedienter et tractabiliter ad suum ipsorum salutem ducantur, et Christo omnium capiti inhærenter coagmententur, ejus humanitate et benignitate, cui gloria et imperium cum Patre, et sancto D Spiritu, vitæ principi et consubstantiali Trinitati, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

EPIST. II. — ΕΠΙΣΤ. Β'

Ἡ ἀπολογητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον, ἐν οἷς ἐμέμψατο αὐτῷ διὰ τὴν πρὸς τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως ἀναβίβασιν.

Τῷ τὰ πάντα ἁγιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀδελφῷ, καὶ συλλειτουργῷ Νικολάῳ πάπᾳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Φώτιος ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης.

In omnibus sanctissimo sacratissimo fratri et comministro Nicolao Papæ senioris Romæ Photius episcopus Constantinopoleos novæ Romæ.

Jager, l. c. 439. — Baronius ad ann. 861.

Ἀγάπης μὲν ὡς ἀληθῶς οὐδὲν κτῆμα σεμνότερον οὐδὲ τιμιώτερον καὶ ταῖς κοιναῖς ἐννοίαις ἀνωμολό-

Charitate vere nihil venerabilius esse, nec pretiosius, et communibus sententiis confessum

NOTÆ.

(2) Falso accusans Honorium ; nec sine dolo potuit prætermisisse Pyrrhum et Paulum Constantinopolitanos patriarchas hæresis auctores et propugnatores. De Honorio vide tom. VIII *Annal.*

est, et sacris eloquiis testatum. Per eam enim separata conjunguntur, et pacificantur pugnantia [1]; et juncta, domesticaque magis consociantur, seditionibus, contentionibusque aditum non præbentia. Ipsa enim non cogitat malum, sed omnia suffert, omnia sperat, omnia sustinet, nec unquam (juxta bonum Paulum) excidit. Ipsa et famulos qui offenderunt, dominis reconciliat, naturæ eumdem honorem ad defensionem lapsus opponens. Ipsa et dominorum sævientem furorem leniter ferre ministros edocet, fortunæ imparilitatem consolans ex eorum qui eadem patiuntur similitudine. Et patrum in filios iracundiam mitigat atque exhilarat; et mussitationem filiorum in parentes, sine dolore accipere hortatur, naturalem habitum et affectum mutuum armans contra eam disjunctionem quæ a natura abhorret : et amicis rixam incidentem facile repellit, ut communes sales æque ac naturam revereantur adhortans : et eos qui in eadem de Deo, rebusque divinis sententia sunt, quamvis sint locorum intervallo disjuncti, et oculis inter se nunquam viderint, conjungit et sententiis conglutinat, et veros facit amicos; ac si forte alteruter ad incusationes inconsiderantius venerit, casui illi medetur, omniaque redintegrat, firmum conjunctionis vinculum conservans.

Hæc et nostræ mediocritati persuasit, non graviter objurgationes ferre, quæ a vestra paterna sanctitate jaculorum instar emissæ sunt; ac fecit, ut arbitrarer, perturbati animi hos fetus non esse, nec mentis offensionum et inimicitiarum cupidæ verba; sed potius affectus veri ac nihil fingentis, et ecclesiasticum ordinem subtiliter examinantis, atque ad summum accurata diligentia ducere nitentis. Nam si propter summam benignitatem non concedit malum ut malum cogitare : quomodo sinet, malum esse, pronuntiare? ea enim ratio benignitatem esse novit, quæ eousque progreditur, ut eos etiam qui dolorem dant beneficio afficiat. Quoniam vero nihil prohibet, quominus et fratres cum fratribus, et cum Patribus filii in vero dicendo libertatem obtineant (nihil enim amicius veritate) licet et nobis libero sermone uti ac scribere non contradicendi studio, sed defendendi voluntate. Oportuisse nempe vestram in virtute perfectionem, ante alia omnia considerantem invitos nos ad hoc jugum tractos esse, non increpare, sed misereri; nec despicere, sed condolere. Misericordia enim et humanitas iis quibus affertur vis, debetur, non objurgatio aut contemptus. Vim enim subiimus; quantam autem, Deus cui omnia etiam occulta aperta sunt, ipse simul scit, inviti detenti sumus; in custodia æque ac sontes habiti, custodiis observabamur; suffragium de nobis, nobis renuentibus, latum : creati sumus flentes, querentes, ipsi nosmetipsos ferientes, et afflictantes. Sciunt hæc omnes : non enim in angulo facta sunt; at impressionis et, ut ita dicam, obtrectationis magnitudo historiam ad omnes pertulit.

γηται, καὶ τοῖς θείοις Λογίοις ἐπιμαρτύρεται. Δι' αὐτῆς γὰρ τὰ διεστῶτα συνάπτεται, καὶ εἰρηνοποιεῖται τὰ μαχόμενα, καὶ τὰ οἰκεῖα μᾶλλον συσφίγγεται, ταῖς στάσεσι, καὶ ταῖς φιλονεικίαις, πάροδον οὐ παρεχόμενα· αὕτη γὰρ οὐ λογίζεται τὸ κακὸν, ἀλλὰ πάντα στέργει, πάντα ὑπομένει, καὶ οὐδέποτε, κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον, ἐκπίπτει· αὕτη καὶ θεράποντα ἐξημαρτηκότα δεσπόταις καταλλάσσει τὴν ὁμοτιμίαν τῆς φύσεως εἰς ἀπολογίαν προβαλλομένη τοῦ ὀλισθήματος· αὕτη καὶ δεσποτῶν ἀγριαίνοντα θυμὸν πράως φέρειν τοὺς ὑπηρετουμένους παιδεύει, τὴν τῆς τύχης ἀνισότητα παραμυθουμένη ἀπὸ τῆς τῶν τὰ αὐτὰ πασχόντων ὁμοιότητος. Καὶ πατρὸς ἐπὶ τέκνοις παροργισμὸν ἱλαρύνει, καὶ γογγυσμὸν τέκνων τοῖς πατράσιν ἀλύπως παρακαλεῖ καταδέχεσθαι, τὴν φυσικὴν σχέσιν κατὰ τῆς παρὰ φύσιν λύσσης ὁπλίζουσα· καὶ φίλοις ἔριν ἐμπεσοῦσαν ῥᾳδίως ἀπώσατο, τοὺς κοινοὺς ἅλας ἴσα φύσεως δυσωπεῖσθαι παραινέσασα. Καὶ τοὺς τὴν αὐτὴν πάλιν περὶ τὸ Θεῖον δόξαν κρατύνοντας, κἂν ὡς πορρωτάτω παροικοῦντες ὦσιν, κἂν ὀφθαλμοῖς ἀλλήλων οὔπω ὡράθησαν, εἰς ἕνωσιν ἄγει, καὶ γνώμαις συνάπτει, καὶ φίλους ἀληθεῖς ἀπεργάζεται. Κἄν που τύχοι θάτερον εἰς ἀπερισκέπτους μέμψεις θατέρου κατολισθῆσαι, τὸν μὲν μὴ λογίσασθαι, τὸν δὲ μεταμελεῖσθαι παρασκευάσασα, ῥᾷστα τὸ συμβὰν ἀνεσώσατο, τὸν τῆς ἑνώσεως δεσμὸν ἀῤῥαγῆ συντηρήσασα.

Αὕτη καὶ τὴν ἡμετέραν μετριότητα ἀνεπαχθῶς οἴσειν τὰς ἐπιτιμήσεις, αἳ παρὰ τῆς ὑμῶν πατρικῆς ὁσιότητος βολίδων δίκην ἠφέθησαν, ἔπεισεν. Οὐ γὰρ ἐμπαθείας ταῦτα κινήματα, οὐδὲ γνώμης φιλαπεχθήμονος ῥήματα, ἄπλαστον δὲ μᾶλλον διαθέσεως, καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν εἰς ἄκρον ἀκριβολογούσης λογίζεσθαι παρεσκεύασεν. Εἰ γὰρ οὐδὲ τὸ κακὸν δι' ὑπερβολὴν χρηστότητος ὡς κακὸν λογίζεσθαι δίδωσιν, ὅπερ οὐδ' ἀπὸ κακίας ἴσως προάγεται, εἰ καὶ λυπεῖ, καὶ πλήττει, καὶ ἀνιᾷ, πῶς ἐάσει κακὸν ἀποφαίνεσθαι; ἐκείνην γὰρ ὁ λόγος οἶδε χρηστότητα, ἥτις κἂν ταῖς τῶν λυπούντων εὐεργεσίαις ὑπερεκτείνεται. Ἐπεὶ δὲ οὐδὲν κωλύει καὶ ἀδελφοῖς ἀδελφοὺς, καὶ πατράσι τέκνα ἐν τῷ ἀληθεύειν παῤῥησιάζεσθαι (οὐδὲν γὰρ τῆς ἀληθείας φιλαίτερον), ἔξεστι καὶ ἡμῖν παῤῥησιασαμένους εἰπεῖν οὐκ ἀντιλογίαν γράφοντας, ἀλλ' ἀπολογίαν προίσχοντας, ὡς ἐχρῆν τὴν ὑμετέραν ἐπ' ἀρετῇ τελειότητα, πρὸ τῶν ἄλλων μὲν ἁπάντων, τὸ ἄκοντας ἡμᾶς εἰς τὸν ζυγὸν τοῦτον ἑλκυσθῆναι διασκοποῦσαν μὴ ἐπιτιμᾷν, ἀλλ' ἐλεεῖν, μηδ' ὑπερορᾷν, ἀλλὰ συναλγεῖν· ἔλεος γὰρ καὶ φιλανθρωπία τοῖς βίαν παθοῦσιν, ἀλλ' οὐκ ἐπιτίμησις ἡ παρόρασις ἐποφείλεται· βίαν γὰρ ὑπέστημεν, καὶ ἡλίκην, Θεὸς, ᾧ πάντα καὶ τὰ κρύφια πεφανέρωται, αὐτὸς συνεπίσταται. Συνεσχέθημεν ἄκοντες, κακούργοις ἴσα καθείρχθημεν, ἐτηρούμεθα φυλασσόμενοι, ἐψηφίσθημεν ἀνανεύοντες, ἐχειροτονήθημεν κλαίοντες ὀδυρόμενοι, κοπτόμενοι, ἴσασι ταῦτα πάντες· οὐδὲ γὰρ ἐν γωνίᾳ ἐγένετο, καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἐπηρείας τὴν ἱστορίαν εἰς πάντα ἐξήνεγκεν.

[1] I Cor. XIII, 7, 8.

Εἶτα τί δεῖ τοῖς πολλὰ καὶ δεινὰ πεπονθόσιν ἐπεμβαίνειν, ἐπιπλήττειν, διαλοιδορεῖν, ἢ οἰκτείρειν, καὶ παραμυθεῖσθαι ὅση δύναμις; Ἐξέπεσον εἰρηνικῆς ζωῆς, ἐξέπεσον γαλήνης γλυκείας, ἐξέπεσον δὲ καὶ δόξης (εἴπερ τισὶ καὶ κοσμικῆς δόξης ἔφεσις), ἐξέπεσον τῆς φίλης ἡσυχίας, τῆς καθαρᾶς ἐκείνης καὶ ἡδίστης μετὰ τῶν πλησίον συνουσίας, τῆς ἀλύπου, καὶ ἀδόλου, καὶ ἀνεπιπλήκτου συναναστροφῆς. Οὐδεὶς ἦν ὁ δίκην ἐγκαλῶν ἐμοί. Οὐκ ἐνεγραψάμην ἄλλον ἐγὼ, οὐ τῶν ἐπηλύδων, οὐ τῶν ἐγχωρίων, οὐδὲ τῶν ἀσυνήθων, μή τί γε τῶν φίλων· οὐχ οὕτως ἐλύπησα πώποτέ τινα, ὡς ὕβριν εἰς ἡμᾶς ἐκπτύσαι, πλὴν εἰ μήπω τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας κινδύνους ἐθελήσει τις ἐπισκοπεῖν· οὐδ' οὕτως ἥμαρτεν ἄλλος ἐμοὶ, ὡς καὶ μέχρι τῆς εἰς αὐτὸν ὕβρεως τὴν γλῶσσαν ἐξολισθῆσαι. Οὕτως ἦσαν ἡμῖν ἅπαντες χρηστοὶ, τὸ δὲ ἡμέτερον αὐτοὶ, κἂν μὴ λέγω, κεκράγασιν· ἠγαπώμην τοῖς φίλοις ὑπὲρ τοὺς συγγενεῖς, ἄμφω δὲ τοῖς συγγενέσιν ἐλογιζόμην, καὶ τῶν συγγενῶν ὁ φίλτατος, καὶ τῶν μάλιστα φιλούντων ὁ συγγενής.

Quid igitur oportet in eos, qui multa gravia et acerba passi sunt, invehi, objurgare, conviciis appetere potius quam misereri, et pro viribus consolari? Decidi e vita pacem habente; decidi a tranquillitate dulci et placida; decidi de gloria (si tamen quibusdam mundanæ gloriæ amor est (excidi e chara quiete, e pura illa et jucundissima cum iis qui mihi proximi erant, consuetudine, et conversatione doloris experte et doli et reprehensionis. Nemo erat qui me incusaret, nec alium quemquam ergo accusavi vel advenarum vel indigenarum, nec vero hominum minus familiarium, nedum amicorum. Non ego sic unquam dedi alicui dolorem, ut contumeliam in nos exspueret: nisi forte velit quis suscepta pro pietate pericula intueri: nec quisquam in me ita peccavit, ut usque ad contumeliam in ipsum lingua laberetur. Adeo erant omnes erga nos benigni: nostra vero ratio, quæ fuerit, illi, quamvis taceam, clamant. Me amici magis diligebant quam consanguineos suos: at vero cognatis meis existimabar et cognatorum charissimus et cognatos omnium amantissimus.

Ἡ δὲ περὶ ἐμὲ τῶν πλησίον φήμη τῆς σπουδῆς, καὶ τοὺς ἀγνῶτας εἵλκεν εἰς ἔρωθα θεῖον καὶ φιλίας δεσμὸν, ἴσως δ' ἂν ἐκεῖνοι καὶ ἀμεταμέλητον εὐφημήσωμεν. Ἀλλὰ πῶς οἷόν τέ ἐστιν ἀδακρυτὶ ταῦτα παρελθεῖν; οἴκοι μὲν γὰρ μένοντι ἡ χαρίεσσα τῶν ἡδονῶν περιεπλέκετο τέρψις τῶν μανθανόντων ὁπῶντι τὸν πόνον, τὴν σπουδὴν τῶν ἐπερωτώντων, τὴν τριβὴν τῶν προσδιαλεγομένων, δι' ὧν ἡ πρὸς τὸ ῥᾷστα παράγεσθαι καταρτίζεται γνώμη, τῶν ταῖς μαθηματικαῖς σχολαῖς λεπτυνομένων τὴν διάνοιαν, τῶν ταῖς λογικαῖς μεθόδοις ἰχνευόντων τὸ ἀληθὲς, τῶν τοῖς θείοις Λογίοις ἰθυνομένων τὸν νοῦν πρὸς εὐσέβειαν, ὅ τῶν ἄλλων ἁπάντων ὑπάρχει πόνων ὁ καρπός, Τοιοῦτος γὰρ χορὸς τῆς ἐμῆς οἰκίας ἦν ὁ χορός.

Fama vero studii erga me proximorum meorum, ignotos quoque ad divinum amorem trahebat, et ad amicitiæ vinculum: nec eos fortasse laudum de me habitarum unquam pœnitebit. At hæc quomodo sine lacrymis commemorari possunt? Nam domi manentem grata voluptatum complectebatur oblectatio, cum discentium laborem intuerer, studium interrogantium, alloquentium exercitationem; quibus rebus informatur sententia, ne facillime possit decipi: eorum præterea, quorum mens scholis mathematicis exacuebatur, vel qui logicis methodis verum investigabant, vel quorum sensus divinis Eloquiis ad pietatem dirigebatur: qui aliorum omnium laborum est fructus: talis enim chorus, domus meæ chorus erat.

Ἐξιόντι δὲ πάλιν πρὸς τὴν βασίλειον πολλάκις αὐλὴν αἱ προπεμπτήριοι τῶν εὐχῶν, καὶ τοῦ μὴ βραδύνειν ἡ προτροπή. Ἦν γάρ μοι καὶ τοῦτο γέρας ἀφωσιωμένον ἐξαίρετον, τὸ μέτρον ἔχειν τὴν βούλησιν τῆς ἐν τοῖς βασιλείοις διατριβῆς. Ἐπανιόντι δὲ πάλιν πρὸ πυλῶν ἱστάμενος ὁ σοφὸς ἐκεῖνος ὑπήντα χορός. Ἐξ ὧν οἱ μὲν ἐνεκάλουν τὴν βραδυτῆτα, οἷς καὶ θαῤῥεῖν τι τῶν ἄλλων πλέον δι' ὑπερβολὴν ἀρετῆς ἐκεχάριστο· τισὶ δὲ καὶ προσειπεῖν ἤρκει, ἄλλοις δὲ καὶ τὸ δεῖξαι μόνον ὅτι μεμενήκασι· καὶ τοῦτο κύκλῳ ἐγένετο οὐκ ἐπιβουλαῖς λυόμενον, οὐ φθόνῳ κοπτόμενον, οὐκ ὀλιγωρίᾳ μαραινόμενον.

Ad regiam rursus aulam sæpe adeunti præsto erant posequentium vota, hortatione morarer: nam præterea qui satisfacere animo meo omnes vellent, hic honor mihi habebatur eximius, ut voluntatem haberem, modum in Regia commorandi. Redeunti rursus ante portas stans chorus ille sapiens occurrebat: quibus propter virtutis præstantiam major quam cæteris fiducia concessa erat; alii contenti erant salutem dixisse; alii ostendisse tantum exspectationem suam. Atque hoc in orbem fiebat, nec occultis consiliis prohibitum, nec invidia intermissum.

Καὶ τίς ἂν τοιούτου βίου παθὼν ἐπανάστασιν ἐκὼν τὴν μεταβολὴν καὶ θρήνων ἐκτὸς ὑπενέγκοι; Τούτων ἁπάντων ἐξέπεσον, ὑπὲρ τούτων ὠδυρόμην, τούτων ἀποσπωμένῳ πηγαὶ δακρύων ἀνεστομοῦντο, καὶ λύπης ἀχλὺς περιεκέχυτο. Ἤδειν γὰρ καὶ πρὸ τῆς πείρας τὸ πολυτάραχον καὶ πολυμέριμνον τῆς καθέδρας ταύτης· ἤδειν τὸ δυσάρεστον καὶ δυσήνιον τοῦ μιγάδος ὄχλου, τὴν πρὸς ἀλλήλους ἔριν, τὸν φθόνον, τὰς στάσεις, τὰς ἐπαναστάσεις, τὴν κατὰ τῶν παρεστηκότων ὕβριν, καὶ τὸν γογγυσμὸν, ὅταν μὴ

Ecquisnam tali vita submotus libens mutationem, ac sine lamentis ferat? His omnibus excidi super his ingemiscebam. Hæc cum abstraherentur, fontes lacrymarum profluebant, ac doloris caligo circumfundebatur. Sciebam enim cum nondum essem expertus, multiplicem hujus sedis turbationem et sollicitudinem, sciebam fastidium et contumaciam promiscuæ turbæ, lites inter ipsos, invidiam seditiones, mutuos impetus, contumeliam in præfectos, et mussitationem si quando

quibus egent, qui petunt, non adipiscuntur, et quando ad horum voluntatem illi se non conformant, nec accommodant : despicientiam rursus et contemptum cum ad postulatum adduxerint, et detraxerint ad voluntatem suam ; non enim in voluntaria gratia, sed in violento jussu deputant optati sui eventum. Ac vulgus potestatem nactum imperii in eum qui rerum potitur, tum sibi, tum rectori perniciem creat. Navis etenim facile mergetur, cum nautæ gubernatore depulso, simul omnes gubernant. Et exercitus funditus interibit, cum eorum quisque nulli duci obtemperans, sibi adversus alterum officium ducis arrogat. Cur autem quis singula prosequatur ? Nam sæpe necesse est præfectum colorem oris sui in tristitiam mutare, cum non ita afficiatur animus : ac rursus interdum, animo dolente lætum præbere os : et irasci nonnunquam cum iratus non sit : et subridere dum angitur : talis enim scena eorum est, qui multitudinis præfecturam suscipere adjudicati sunt. Antea vero qualis est ? amicus amicis non gravis : qualis affectio est, talis species.

Nunc autem est, ubi acerbe necesse est increpare amicos, et propter mandatum cognatos spernere ; et peccantibus apparere gravem. Invidia undique, licentia diuturnitate temporis confirmata. Quid me oportet cætera commemorare ? qualia perpetior insectans Simonem ? Quales quotidie tentationes sustineo, mundanam licentiam sermonis a sacro conventu prohibens, et contemptum potiorum rerum, et diligentiam vanarum ? Hæc providebam, et animus mordebatur : nec vero meæ est opis, hæc convellere. Fugiebam suffragium, deprecabar orationem, præfecturam ingemiscebam ; verum declinari non potuit quod erat præfinitum.

Sed cur hæc scribo et scripsi prius ? ac siquidem credita sunt ; nunc injuriam accipio, a misericordia desertus. Sin iis non est creditum, rursum afficior injuria, qui vera scribam nec fidem faciam : sic undique miser sum. A quibus sperabam doloris nacturum me sublevationem, inde increpor : a quibus exhortationem et consolationem, inde ad dolorem dolor adjungitur. Te non oportebat, inquiunt, affici injuria, hoc dicito iis qui intulerunt. Non oportuit tibi afferri vim. Egregia sane lex, sed qui objurgandi ? nonne qui vim fecerunt ? Misericordia quinam digni ? Nonne ii qui vim subierunt ? At si quis eos sinit, a quibus est illata vis ; increpat autem eum qui vim passus est : sperabam tuæ justitiæ posse me in eum judicium implorare. At canones, inquit, violati sunt, quod ad pontificatus fastigium e laicorum ordine ascendisti. Sed quis violavit ? Is qui vim irrogavit, an qui per vim et invitus attractus est ? sed resistere oportuit. Quousque ? restiti enim, et plus quam oportuit. Quod si sic non providissem infestorum ventorum procellas sæviores fore, restitissem etiam usque ad ipsam mortem. Quales autem canones hi, quorum asseritur prævaricatio ? quos ad hunc usque diem Con-

A τύχωσιν ὅσων δέονται, καὶ ὅταν μὴ τυπῶνται καὶ σχηματίζωνται, καθ' ὃν τρόπον οὗτοι βούλονται· τὴν ὑπεροψίαν πάλιν καὶ καταφρόνησιν, ἐπειδὰν ἑλκύσωσι πρὸς τὴν αἴτησιν, καὶ συγκατασπάσωσι τῷ σφετέρῳ βουλήματι · οὐ γὰρ ἑκουσίου χάριτος, ἀλλὰ βιαίου προστάγματος τοῦ θελήματος αὐτῶν ἐκλογίζονται τὴν τελείωσιν. Καὶ κράτος λαβὼν ὄχλος ἄρχειν τοῦ κρατοῦντος ἑαυτῷ τε καὶ τῷ διέποντι ὀλέθριος γίνεται. Καὶ ναῦς γὰρ δύσει ῥᾳδίως, ὅταν οἱ ναῦται τὸν κυβερνήτην παρωσάμενοι πάντες ἅμα κυβερνήσωσι · καὶ στρατὸς ἄρδην ὀλεῖται, ἐπειδὰν ἕκαστος αὐτῶν ἀστρατήγητος ὑπάρχων καταστρατηγεῖν τοῦ πλησίον ἀλαζονεύοιτο. Καὶ τί ἄν τις κατὰ μέρος διεξίοι ; ἀνάγκη γὰρ τὸν ἐφεστηκότα πολλάκις καὶ ὑπαλλάσσειν τὸ χρῶμα τῆς ὄψεως εἰς τὸ σκυθρωπὸν B τῆς ψυχῆς οὐχ οὕτω διακειμένης, καὶ πάλιν ἔσθ' ὅτε ταύτης ἀλγυνομένης τὸ πρόσωπον παρέχειν φαιδρὸν, ὀργίζεσθαι δ' αὖ πάλιν μὴ ὀργεζόμενον, καὶ μειδιᾷν ἀνιώμενον. Τοιαύτη γὰρ ἡ σκηνὴ τῶν πλήθους προστασίαν ἀναδέξᾶσθαι καταδικασθέντων. Τὰ δὲ πρὶν, ποῖα ; φίλος τοῖς φίλοις ἀνεπαχθὴς, ἐχθρὸς δὲ οὐδενός · οἷος τὴν διάθεσιν, τοιοῦτος καὶ τὸ φαινόμενον.

Νῦν δὲ ἔσθ' ὅτε καὶ πικρῶς ἐπιτιμᾷν ἀνάγκη τοῖς φίλοις, καὶ τοὺς συγγενεῖς ὑπὲρ ἐντολῆς παρορᾷν, καὶ τοῖς ἁμαρτάνουσι φαίνεσθαι βαρὺς, φθόνος πανταχόθεν, ἀταξία χρόνῳ κρατυνθεῖσα. Τί με χρὴ τὰ λοιπὰ καταριθμεῖν οἷα πάσχω διώκων τὸν Σίμωνα ; οἵους καθ' ἑκάστην ὑφίσταμαι πειρασμοὺς τὰς κοσμικὰς παῤῥησίας τοῦ ἱεροῦ περικόπτων συλλόγου, τὴν ὀλιγωρίαν τὴν περὶ τὰ κρείττονα, τὴν ἐπιμέλειαν C τὴν περὶ τὰ μάταια, ἃ βλέπων καὶ πρὶν, καὶ δακνόμενος τὴν ψυχὴν, καὶ μὴ τῆς ἐμῆς ἰσχύος εἶναι τὸ ταῦτα περιελεῖν. Ἔφευγον τὴν ψῆφον, παῤῥτούμην ἢν χειροτονίαν, ὠδυρόμην τὴν ἐπιστασίαν. Οὐκ ἦν δὲ ἄρα φυγεῖν τὸ προορισθέν.

Ἀλλὰ τί γράφω ταῦτα ; ἐγράφη καὶ πρότερον, καὶ εἰ μὲν ἐπιστεύθησαν, ἀδικοῦμαι μὴ ἐλεούμενος· οἱ δὲ μὴ ἐπιστεύσησαν, ἀδικοῦμαι πάλιν ἀληθῆ γράφων, καὶ ἀπιστούμενος. Οὕτως ἐγὼ πανταχόθεν δυστυχὴς, ἀφ' ὧν ἐλπίζω τῆς λύπης εὑρεῖν παραψυχὴν, ἐκεῖθεν ἐκπλήττομαι · ἀφ' ὧν παράκλησιν καὶ παραμυθίαν, ἐκεῖθεν ἐπὶ τῷ ἀλγήματι προστίθεται ἄλγημα. Οὐκ ἔδει σε, φησὶν, ἀδικηθῆναι. Πρὸς τοὺς ἀδικοῦντας τοῦτο εἰπέ. Οὐκ ἔδει βιασθῆναι. Καλή γε ἡ νομοθεσία, ἀλλὰ τίσιν ἡ ἐπιτίμησις ; οὐχὶ τοῖς βιασαμένοις ; τὸ ἔλεος D δὲ τίσιν ; οὐχὶ τοῖς βίαν ὑποστᾶσιν ; ἂν δέ τις τοὺς βιασαμένους μὲν ἐᾷ, τὸν δὲ βιασθέντα ἐπιτιμᾷ, τὴν σὴν ἤλπιζεν ἐπ' αὐτὸν δικαιοσύνην καλέσαι κριτήν. Ἀλλὰ κανόνες, φησὶ, παρεβάθησαν, ὅτι πρὸς τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ὕψος, ἀπὸ λαϊκοῦ προῆλθες τοῦ σχήματος. Καὶ τίς ὁ παραβάς, ὁ βιασάμενος, ἢ ὁ βίᾳ καὶ ἄκων ἀνελκυσθείς ; Ἀλλ' ἐχρῆν ἀντισχεῖν. Μέχρι τίνος ; ἀντέσχον δὲ καὶ πέρα τοῦ δέοντος. Εἰ δ' οὕτω μοι προῆδειν τὸ κλυδώνιον τῶν πονηρῶν πνευμάτων μέλλειν ἐπιτραχύνεσθαι, ἀντέσχον ἂν καὶ μέχρις αὐτοῦ θανάτου. Ποῖοι δὲ κανόνες ὧν ἡ παράβασις, οὓς μέχρι καὶ τήμερον ἐν Κωνσταντινουπολιτων ἐκκλησίᾳ οὐ παρείληφεν ; ἐκείνων λέγεται παράβασις, ὧν ἡ φυλακὴ παραδέδοται. Ἃ δὲ μὴ παραδέδοται,

οὐδὲ μὴ φυλασσόμενα παραβάσεως φέρει ἔγκλημα.

Ἀλλ' ἐμοὶ μὲν καὶ τὰ ῥηθέντα ἀποχρώντως ἂν εἶχεν, ὡς τοῦ προσήκοντος εἰρημένα πλέον. Οὐ γὰρ δικαιολογίας ἑαυτοῦ συνιστᾷν προήχθην· πῶς γάρ; ὅς γε εὐχῆς ἔργον ποιοῦμαι πολυτρόπως τῆς ζάλης ταύτης ἀπαλλαγῆναι, καὶ τὸ φορτίον ἐλαφρυνθῆναι· οὕτως ἐγὼ τοῦ θρόνου ἐφίεμαι, καὶ οὕτως σφόδρα ἀντέχομαι. Οὐ γὰρ ἀρχομένῳ μὲν βάρος ἦν ὁ θρόνος, προϊόντι δὲ δι' ἐπιθυμίας ἐγίνετο· ἀκλ' ὥσπερ ἄκων εἰσῆλθον, οὕτως ἄκων καθέζομαι, καὶ τοῦ βιασθῆναι πρὸς τὴν εἴσοδον μετὰ τῶν ἄλλων ἐναργὴς ἀπόδειξις, τὸ μέχρι τοῦ νῦν ἀπ' ἀρχῆς, τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐθέλειν ἐξίστασθαι. Καὶ εἰ χαριέντως ἔγραφεν ἐμοί, οὐκ ὤφειλε γράφειν, τὰ μὲν ἄλλα πάντα χρηστὰ, καὶ ἐπαινετὰ, καὶ δεχόμεθα καὶ τερπόμεθα, καὶ χατιστηρίους ἄδομεν Θεῷ τῷ πανσόφως οὕτω τὴν ἐκκλησίαν ἰθύναντι. Τὸ δὲ ἀπὸ λαϊκῶν, οὐκ ἐπαινετόν. Διὸ τέως ἐν ἀμφιβόλῳ καθιστάμεθα, τὴν τελεωτάτην συναίνεσιν εἰς τὴν τῶν ἀποκρισιαρίων ἡμῶν ὑποστροφὴν ἀναθέμενοι. Ἀλλ' ἔδει γράφειν, οὐ συναινοῦμεν ὅλως, οὐ καταδεχόμεθα· οὐδὲ μὴ εἰς τὸν αἰῶνα καταδεξαίμεθα τὸν προσδραμόντα, τὸν ἐμπορευσάμενον τὴν ἀρχὴν, τὸν ἀψήθιστον, τὸν τὰ πάντα κακόν. Ἔξιθι τοῦ θρόνου, ὑποχώρησον τοῦ ποιμαίνειν, οὕτως ἂν ὁ γφάφων ἔγραφεν ἐμοὶ προσφιλῆ, εἰ καὶ τὰ πλείω ψευδῆ. Ἔδει γὰρ, ὡς ἔοικε, τὸν ἀδικηθέντα τὴν εἴσοδον ἀδικηθῆναι πάλιν τὴν ἔξοδον, καὶ τὸν ἀποτόμως ὠθισθέντα, καὶ ἄκοντα ἀποτομώτερόν τε καὶ νεανικώτερον ἀπωσθῆναι; Τῷ δ' οὕτως ἔχοντι καὶ λογιζομένῳ οὐ πολλὴ φροντὶς τὰς διαβολὰς ἀποτρίψασθαι, ὧν τὸ κῦρος τοῦ θρόνου ἀφαίρεσις. Καὶ ἥρκει μὲν, ὡς εἴρηται, τὰ ῥηθέντα.

Satis erant quæ jam exposui, ac multo etiam plura quam conveniebat. Nec enim ad hæc adductus sum ut me juxta defensione commendarem. Quomodo enim aliter esse posset, cum optabile mihi esset omnimodis hac procella liberari, et hoc levari onere? Sic ergo sedis appetens sum, sic vehementer eam retineo. Non enim a principio quidem oneri thronus fuit, progressu vero temporis expetitus est: sed quemadmodum ingressus sum invitus, sic invitus sedeo. Quod autem initio mihi vis facta sit, cum ex aliis, tum ex hoc demonstratur, quod a principio usque adhuc velim cedere hac sede. At si mihi grata scribenda erunt; non oportuit benigna, cæteroqui et laudabilia scribi: Accepimus, lætamur, et gratia agimus sapientissimo Deo, qui Ecclesiam gubernat. Hoc vero ex laicorum ordine, laudabile non est: idcirco ambigui adhuc sumus, et perfectum assensum in apocrisiariorum nostrorum reditum distulimus. Verum scribi debuit, omnino non assentimur, non probamus, non accipimus, nec vero unquam accipiemus; qui accurrit, qui præsulatum nundinatus est, qui non est justis suffragiis factus: in omnibus improbum. Abi hac sede, et de pastoris munere. Qui ita scripsisset, mihi scripsisset jucunda, quamvis falsa pleraque. An vero oportebat, qui in ingressu affectus erat injuria, in egressu itidem injuriam accipere? et qui aliena protervia invitus ad expelli? Qui sic affectus est, quique hæc cogitat, hæc inciderat; magis etiam præcise ac proter ve non valde curat, nec laborat de calumniis propulsandis, quarum hæc potestas sola est, ut ei thronus adimatur. Satis ergo, ut dixi, hæc fuerant.

Ἐπεὶ δὲ δι' ἡμᾶς σὺν ἡμῖν καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν ἅγιοι καὶ μακάριοι Πατέρες συνδιαβεβλῆσθαι κινδυνεύουσιν, ὡς Νεκηφόρος καὶ Ταράσιος (ἐκ λαϊκοῦ γὰρ καὶ οὗτοι τοῦ σχήματος εἰς τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ἄκρον προέβησαν, οἳ τῆς καθ' ἡμᾶς γενεᾶς ἀειφανεῖς λαμπτῆρες, καὶ τῆς εὐσεβείας διαπρύσιοι γεγόνασι κήρυκες, βίῳ καὶ λόγῳ κρατύναντες τὴν ἀλήθειαν), τὰ λείποντα τῷ λόγῳ προσθεῖναι χρεών ἡγησάμην πάσης αἰτίας κρείττους, καὶ πάσης διαβολῆς ἀνωτέρους τοὺς μακαρίους ἐκείνους ἄνδρας ἐπιδεικνύς. Εἰ δ' οὐδ' ἄλλοι τινὲς τούτους ὑπαιτίους τολμῶσι φάναι, τὸ ἐκ λαϊκῶν δὲ πρὸς ἱερωσύνην ἐλθεῖν κρατύνουσι πρόσκομμα, μέμφονται μὲν οἷς οὐ μέμφονται. Ἐκ λαϊκῶν γὰρ καὶ οὗτοι προήχθησαν. Οὓς δὲ πάλιν τιμῶσι, καὶ τεθήπασι, τὸ ψέγειν οὐ φεύγουσιν. Ἀλλ' οὗτοι (Ταράσιος ἦν καὶ Νικηφόρος) ἓν κοσμικῷ βίῳ ἀστέρων δίκην διαλάμποντες, καὶ πρὸς ἱερατικὴν ἀρχὴν γεγονότες ἀπόλεκτοι παρὰ κανόνα καὶ τύπον τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς Ἐκκλησίας προέστησαν. Μή μοι γένοιτο τοιαύτην ἀφεῖναι φωνὴν, μηδ' ἄλλου λέγοντος ἀκοῦσαι· οὗτοι γὰρ τῶν κανόνων ἀκριβεῖς φύλακες, τῆς εὐσεβείας ὑπέρμαχοι, τῆς δυσσεβείας κατήγοροι, φωστῆρες ἐν κόσμῳ κατὰ τὸ θεῖον λόγιον, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες. Εἰ δ' ὅτι κανόνας οὓς οὐκ ἤδεισαν

At quoniam propter nos nobiscum qui ante nos fuere, sancti ac beati Patres periclitantur in calumniam et crimen venire, ut Nicephorus et Tarasius (nam hi quoque ex ordine laico ad pontificatus fastigium pervenerint, qui memoriæ nostræ clarissima lumina, pietatisque egregii præcones, veritatem et vita et verbis confirmarunt): existimavi quæ restant, orationi oportere adjungi; dum ostendo beatos illos viros crimen omne vincere, et calumniam omnem superare. Quod si ne alii quidem hos in crimen vocare audent, quod autem e laicis ad pontificatum ascenderint, in offensione et scandalo ponunt; reprehendunt sane quos nec reprehendunt: nam hi quoque laici sunt producti, quos rursum in honore habent et admiratione, eorum non fugiunt vituperationem. At hi, Tarasius et Nicephorus, in sæculi vita astrorum instar collucentes, in sacerdotum ordinem allecti contra regulam et formam ecclesiasticam Ecclesiæ præfuerunt. Absit a me, ut hanc emittam vocem, aut alium hæc dicentem audiam. Hi enim regularum accurati fuere custodes, propugnatores pietatis, impietatis accusatores, orbis terræ lumina, ex divinis eloquiis verbum obtinentes vitæ. Quod vero

regulas, quas non norunt non servarunt: nemo eos jure reprehendere potest. Sed quod eorum quæ accepere, custodes fuerunt, idcirco a Deo glorificati sunt. Nam ea quæ tradita sunt, conservare, stabilis est mentis, ac novitatis studium repudiantis. At de iis quæ non acceperis, legem, usu non hortante, ferre, aut custodiam inducere præproperum studium est animi res novas molientis, atque errabundi. Propria enim quisque mensura ac regula continetur et dirigitur. Multi canones aliis traditi sunt, aliis ne noti quidem sunt. Qui accipit et violat, dignus qui in judicium indicatur: qui vero non novit, nec recipit, quomodo obnoxius est? Multæ quoque leges ab iis quibus impositæ erant, custoditæ sunt, ac demonstrarunt Dei famulos eos esse qui custodierunt: qui vero non acceperunt, ideoque animum ad ea non adverterunt, nihilominus Deo amabiles esse cogniti sunt.

Atque in manibus sunt exempla. Abraham circumcisus, incircumcisus Melchisedech, qui ad similitudinem Filii Dei, et principium ortus sui et finem habuit incognitum. Enimvero Abrahæ custodiam circumcisionis probans Deus; nusquam apparet ipsi Melchisedech transgressionis inferens exprobrationem. Nec vero quisquam hunc legis violatæ unquam accusabit, aut illum, quod facinus circumcisionis ausus sit. Qui eos insimulare velit, redarguetur. Atque prognatis ex Abraham, qui eam legem in sinum acceperat suum, mortis pœna proposita erat, si quis transgressus esset, quæ non ab hominibus modo inferebatur, sed etiam vehementi ipsorum angelorum interminatione. Et cum in eo Abraham et Melchisedech dissiderent, gratam iu communem Dominum mentem ac pietatem et consimilem inter se cultum servabant. Ex quibus neutri ab altero vituperatio impingebatur; sed in potissimis rebus constantissima inter eos, et in rerum novarum studio aliena societas non sinebat cæterarum rerum discrimen curiosius intueri. Nam revera communia omnibus sunt, quæ omnes custodire necesse est, et ante alia quæ de fide habemus, ubi vel paulum declinare, est mortifero se piaculo obstringere. Quædam proprie alios consequuntur, quorum prætermissio eis multam affert quibus illa tenenda sunt: qui vero non acceperunt, hi propterea quod non observaverunt, minime condemnantur. Et quæ œcumenicis et communibus præcepta sunt suffragiis convenit ab omnibus custodiri: quæ vero Patrum aliquis exposuit, auctoralis definivit synodus, eorum qui servant, non efficis superstitiosam mentem: qui autem non acceperunt, ea præterire sine periculo possunt. Sic tonderi aliis patrium est, aliis synodica etiam definitione abjiciendum.

Bonis enim verbis hæc dici oportebat, ut et nos diximus. Quod si eum canonem, qui in (3) Sida

οὐκ ἐφύλαξαν, οὐδεὶς ἂν δίκαια ποιῶν ἐπιμέμψοιτο· ἀλλ' ὅτι φύλακες ὧν παρέβαλον ἐχρημάτισαν, ἐν τούτῳ παρὰ Θεοῦ ἐδοξάσθησαν. Τὸ μὲν γὰρ τὰ δοθέντα συντηρεῖν γνώμης ἐστὶ σταθερᾶς, καὶ τὴν καινοποιὸν ἀποπεμπούσης προαίρεσιν, τὸ δ' ἂν μὴ παρείληφε, χρείας μὴ καλούσης νομοθετεῖν, ἢ φυλάττειν ἐπιχειρεῖν, νεωτεροποιοῦ διανοίας καὶ βεμβομένης ἐστὶ περισσεύματα. Μέτρῳ γὰρ ἕκαστος οἰκείῳ, καὶ κανόνι συνέχεται τε καὶ κατευθύνεται. Πολλοὶ κανόνες ἄλλοις μὲν παραδέδονται, ἑτέροις δὲ οὐδὲ γνώριμοι. Ὁ παραλαβὼν καὶ ἀθετῶν, δίκης ἄξιος. ὁ δὲ μηδ' ἐγνωκὼς, ἢ μὴ παραδεξάμενος, πῶς ὑπεύθυνος; Πολλαὶ δὲ καὶ νομοθεσίαι, οἷς μὲν ἐτέθησαν ἐφυλάχθησαν, καὶ Θεοῦ θεράποντας τοὺς φύλακας ἐπεδείξαντο. Οἱ δὲ μὴ παρειληφότες, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲ τὸν νοῦν πρὸς αὐτὰ ἐπιστρέψαντες, οὐδὲν ἧττον θεοφιλεῖς ἐγνωρίσθησαν, καὶ κατὰ χεῖρας τὰ παραδείγματα.

Ἵνα δὲ τὰ ἄλλα ἐάσω, ὁ μὲν Ἀβραὰμ ἐμπερίτομος, τὴν περιτομὴν ἐξ ἐντολῆς θείας εἰς νομοθεσίαν δεξάμενος, ἀπερίτμητος δὲ ὁ Μελχισεδὲκ, ὃς εἰς ἀφομοίωσιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως, καὶ τὸ τέλος ἔσχεν ἄγνωστον. Ἀλλὰ τὴν τοῦ Ἀβραὰμ τῆς περιτομῆς φυλακὴν ἀποδεχόμενος ὁ Θεὸς, οὐδαμοῦ φαίνεται τῷ Μελχισεδὲκ παραβάσεως ἐπιφέρων ὀνειδισμὸν, ἀλλὰ κἄν πού τιν αὐτὸν παρανομίας γράψοιτο γραφὴν, αὐτὸν μᾶλλον, ἢ ἐκεῖνον (ὅτι τοῦτο τολμῶ) ἐξελεγχθήσεται γεγραφώς. Καίτοι γε τοῖς ἐξ Ἀβραὰμ γεγεννημένοις, καὶ τουτονὶ τὸν νόμον ἐγκολπωσαμένοις, θάνατος ἦν ἡ ζημία τῷ παραβάντι, οὐκ ἐξ ἀνθρώπων μόνον ἐπαγόμενος, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτῶν ἀγγέλων σφοδρῶς ἀπειλούμενος. Ἀλλ' ἔν γε τούτῳ Ἀβραάμ τε καὶ Μελχισεδὲκ διαφερόμενοι, τὴν εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην εὐγνωμοσύνην τε καὶ λατρείαν παραπλησίως ἀλλήλοις διέσωζον, ἐξ ὧν οὐδετέρῳ παρὰ θατέρου μῶμος προσῆπτετο. Ἀλλ' ἦγε ἐν τοῖς καιριωτάτοις σφοδρά τε καὶ ἀκαινοτόμητος κοινωνία, τὴν ἐν τοῖς λοιποῖς οὐκ εἴα σκοπεῖν τε καὶ πολυπραγμονεῖν ἑτερότητα. Καὶ γάρ ἐστιν ὄντως κοινὰ πᾶσιν, ἅπαντα φυλάττειν ἐπάναγκες, καὶ πρό γε τῶν ἄλλων τὰ περὶ πίστεως, ἔνθα καὶ τὸ παρεγκλῖναι μικρὸν, ἁμαρτεῖν ἐστιν ἁμαρτίαν τὴν πρὸς θάνατον. Ἔστι καὶ ἰδιαζόντως τισὶ παρεπόμενα, ὧν ἡ παράβασις, οἷς μὲν ἐδόθη κατέχεσθαι, ἐπιζήμιος· οἷς δ' οὐ παρείληπται, καὶ τὸ μὴ συντηρεῖν, ἀκατάκριτον. Καὶ τὰ μὲν οἰκουμενικαῖς καὶ κοιναῖς τῦπωθέντα ψήφοις, πᾶσι προσήκει φυλάττεσθαι. Ἃ δέ τις τῶν Πατέρων ἰδίως ἐξέθετο, ἢ τοπικὴ διωρίσατο σύνοδος, τῶν μὲν φυλαττόντων τὴν γνώμην οὐ παρίστησι δεισιδαίμονα. οὐ μὴν τοῖς γε μὴ παραδεξαμένοις τὸ παρορᾶν ἐπικίνδυνον. Οὕτων ξυρᾶσθαι μὲν ἄλλοις πάτριον, ἑτέροις δὲ καὶ συνοδικοῖς ὅροις ἀπόβλητον.

Εὐφήμως δὲ τὸν λόγον εἰπεῖν ἔδει, καὶ εἴπομεν· εἰ δὲ καὶ τὸν ἐν Σίδῃ κανότα προσέθεμεν, βαρεῖς ἂν

NOTÆ.

(3) Videtur obscure orare, ut misericordi indulgentia et dispensatione sedis apostolicæ episcopi nomen obtineat et dignitatem, cum suspicaretur Ignatium restitutum iri. Sic concilium Ephesinum de

καὶ λίαν φορτικοὶ κατεφάνημεν. Οὕτω πλὴν τοῦ ἑνὸς τὰ ἄλλα Σάββατα συντηρεῖν ἡμῖν ἐπιλήψιμον, ἑτέροις δὲ καὶ τοῦ ἑνὸς πλείω νηστεύεται. Καὶ φεύγειν τὴν μέμψιν ἡ παράδοσις οἴεται τῷ ἔθει κατακρατεῖν τοῦ κανόνος ἐκνικήσασα. Καὶ νομίμῳ γάμῳ γυναικὶ συναφθέντα οὐκ ἔστιν εὑρεῖν ἐν Ῥώμῃ πρεσβύτερον, ἡμεῖς δὲ καὶ τοὺς μονογαμίᾳ τὸν βίον ῥυθμίζοντας εἰς πρεσβυτέρου φέρειν βαθμὸν ἐδιδάχθημεν, καὶ τούς γε διακρινομένους ἐξ αὐτῶν λαβεῖν τοῦ Κυριακοῦ σώματος τὴν μετάληψιν πανταχόθεν ἀποκλείομεν ἐξ ἴσου, τούς τε πορνείαν νομοθετοῦντας, καὶ τοὺς γάμου νόμον ἀναιροῦντας λογιζόμενοι. Πάλιν ἄν τις παρ' ἡμῖν τὴν τοῦ πρεσβυτέρου παρελθὼν χειροτονίαν τὴν τοῦ ἐπισκόπου τῷ διακόνῳ περιθείη, ὡς εἰς τὰ καίρια ἐξημαρτηκὼς κατακρίνεται. Τισὶ δὲ παραπλήσιον ἀπὸ πρεσβυτέρου προάγειν ἐπίσκοπον, καὶ ἀπὸ διακόνου τὴν μέσην τάξιν ὑπεραλλόμενον εἰς τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ἀναρπάζειν ἀξίωμα, καίτοι γε ἡλίκον καὶ ὅσον τὸ μέσον ἐν τούτοις; Ἄλλαι μὲν γὰρ καθ' ἑκάστην τάξιν καὶ βαθμὸν εὐχαὶ, ἄλλαι δὲ τελεταὶ, καὶ ὑπουργίαι πάλιν ἕτεραι, ἄλλαι δὲ καιρῶν παραφυλακαὶ, καὶ δοκιμασίαι τρόπων ἕτεραι. Ἀλλ' ὅπερ τις νομοθεσίαν οὐ παρεδέξατο τοῦ μὴ συντηρεῖν ἀπολογίαν τὸ μηδὲ παρειληφέναι προβαλλόμενος, οὐκ ἂν εὐθύνας ἀπαιτηθήσεται· εἰ δέ τις παρ' ἡμῖν τοῦτο δεδρακὼς ἐξελήλεγκτο, οὐδεὶς ἂν αὐτῷ συγγνώμης οὐδὲ ῥανίδα ἐπέσταξε. Τῶν γὰρ ἐλαττόνων νόμων ἡ παράβασις, ἀτιμώρητος πρὸς τὴν τῶν μειζόνων ἐπιτρίβει καταφρόνησιν. Ἄλλοις ἅπαξ μονάσασιν ἡ κρεοφαγία οὔτί γε βδελυσσομένοις, ἀλλ' ἀσκουμένοις μέχρι τέλους ἀπρόσιτος, ἑτέροις δὲ ἐπὶ πολὺ παρατηρήσιμος. Ἐγὼ δὲ καὶ λόγον παρὰ ἀνδρῶν πρὸ πολλοῦ τιμώντων ἤκουσα τὴν ἀλήθειαν, ὡς τὸν τὴν Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίαν ἐφορᾷν μέλλοντα, καὶ λόγον ὑποσχεῖν ἐκδιάζονται, ἀπό τινος ἐπιχωρίου περιπετείας τούτου κρατήσαντος, μὴ ἄν ποτε τῆς κρεοφαγίας ἀφίστασθαι· καὶ σχῆμα μὲν τοῦ μονάσαντος οὐκ ἄν τις παρ' ἡμῖν εἰς κληρικοῦ μετασχηματίσειεν, ἔνιοι δὲ ἐπειδὰν πρὸς ἐπισκοπῆς ὕψος τὸν μοναστὴν ὑφοῦν ἐθελήσωσι, τοῦτον περίτροχα κείροντες, τὸ πρότερον μεταμείβουσι σχῆμα. Οὕτως ἐν οἷς οὐκ ἔστι πίστις τὸ ἀθετούμενον, οὐδὲ κοινοῦ τε καὶ καθολικοῦ ψηφίσματος ἔκπτωσις. Ἄλλων παρ' ἄλλοις ἐθῶν τε καὶ νομίμων φυλαττομένων, οὔτε τοὺς φύλακας ἀδικεῖν, οὔτε τοὺς μὴ παραδεξαμένους παρανομεῖν, ὀρθῶς ἄν τις κρίνειν εἰδὼς διορίσαιτο.

Καίτοι γε τὸ νομισθὲν ἡμῖν εἰς ἐπίκλημα πρὸς ἔνια τῶν κατηριθμημένων οὐδ' ἐν συγκρίσει τὸ ἀνεύθυνον ἀποφέρεται, ἀλλὰ τὰ μὲν εἰς τὴν τῶν ἐκθέσμων καὶ βδελυκτῶν ἀπελαύνειν χώραν, αὐτὸ δὲ τῆς τῶν ἐπαινετῶν καὶ καλλίστων μερίδος ἐξήρτηται. Καὶ τὸ μὲν καὶ πεπρᾶχθαι, καὶ διαπράττεσθαι, μέχρι νῦν πεπαῤῥησιασμένῃ καὶ φωνῇ, καὶ γνώμῃ, καὶ προσώπῳ κηρύσσεται. Πῶς γὰρ οὐκ ἂν σεμνολογηθείη

A proposuissemus; graves atque importuni fuissemus. Ita præter unum, alia Sabbata observare, nobis reprehensione non caret, aliis vero plura uno jejunantur, ac traditio putat se effugere vituperationem, quæ consuetudine canonem pervicit, eoque potior fuit. Legitimis nuptiis presbyter Romæ uxori conjunctus non invenitur : nos vero eos qui unico conjugio vitæ suæ moderati sunt, edocti sumus in presbyteri gradum efferre, eosque qui hoc in discrimine ponunt, ac se secernunt, ne ab his Domini corporis participationem capiant, undique excludimus, eodem loco ducentes eos qui legem aut fornicationis sanciunt, aut nuptiarum tollunt. Item si quis apud nos presbyterii consecrationem præteriens, episcopi honore diaconum effecerit, utpote B qui maxime deliquerit condemnatur : quibusdam vero pari ducitur loco, e presbytero provehere episcopum, et e diacono, medium transilientibus ordinem, ad episcopi abripere dignitatem. Et quidem inter hæc quantum interest ? Aliæ enim in unoquoque ordine et gradu orationes, aliæ cæremoniæ, alia item ministeria, aliæ et observationes temporum et morum probationes. Verum quod quis in legis loco non accepit, ejus non observati defensionem hanc objiciens, quod non receperit : ab eo ratio nulla poscetur. Sin quis apud nos convinceretur hoc fecisse, nemo ei ullam veniæ guttam instillaverit : minorum enim legum inulta violatio, tritiores homines ad majorum contemptum facit. Aliis semel factis monachis esus carnium non exsecrantibus, C sed se exercentibus usque interdicitur : ab aliis vero non diu hoc observatur. Ego et hominum audivi sermonem veritatem magno in honore habentium, cum nempe occasione ejus qui Alexandrinorum Ecclesiæ præsul futurus erat, hanc rationem subire cogi ; quod ex aliquo iis in locis casu constitutum est : se nunquam ab esu carnium abstinere. At apud nos monachi habitum nemo unquam in clerici commutarit : nonnulli autem, cum voluerint monachum ad episcopi fastigium attollere, eum orbiculariter tondentes, priorem habitum immutant. Ita, ubi nulla est prævaricatio fidei, nec communis et catholici decreti eversio ; cum aliis apud alios mores et leges custodiantur ; nec custodes injuste agere, nec eos qui non acceperunt, contra legem facere, is qui recte judicare norit, definiat. D

Et vero quod a nobis in crimine ponitur, si cum nonnullis quæ admemorata sunt, conferatur, recti et veri existimationem habebit : et alia quidem nefariorum et exsecrabilium loco ducuntur, hoc vero laudi est, et putatur esse pulcherrimum, hoc usque adhuc et factum esse, et fieri, libera voce et sententia, et vultu prædicatur. Quomodo enim non summis laudibus quis efferatur, quod nondum sa-

Eustachio ad sacram quæ est in Pamphylia synodum Sidæ collectam. Sidæ quidem Pamphyliæ est Metropolis, vel (quod non minus verisimile est) ex eo orat, ne restitueretur Ignatius, sed tantum sit con-

tentus nomine episcopi frui dum viveret, sic astutus homo, quod maxime velit, haud admodum se curare demonstrat.

cerdotum ordinem assecutus, ita vitam suam immoderatus est, ut et aliis, quibus sacerdotium obtigit, et ab omni reliquo cœtu ad pontificatum aliis præferatur? Quædam vero ne ab iis quidem qui delinquunt (quod quidem sciam) quod fiunt, laudantur ob summam fortasse absurditatem, aut nescio quid dicam, iis qui fecerunt, inficiationem veritati anteponentibus. Quis enim sabbatizare, qui in Christianis censeatur, etiamsi millies his succumbat, non ejuret? Quis se conjugium, exsecrari legitimum, nisi quis impiorum ac sine Deo hominum sententiam opifici proponat, et ei hypostasi, quæ inde per bonitatem exstitit? Quis autem Dominicorum et paternorum, et synodalium decretorum (ne sigillatim dicam) non revereatur confiteri, se moliri contemptum? Ex laicis sane eum qui sacrum vitæ genus susceperit, ad pontificatum promoveri, valde consequens esse divinis Patribus, non verbis pronuntiatum, sed re ipsa gestum, magnæ utilitatis sponsæ Christi Ecclesiæ causa, in pluribus demonstratum est.

Ad hæc, aspice, si vis, et ministeriorum varietates quæ in orationibus, quæ in invocationibus, in ordine et consequentia, in temporis diuturnitate et brevitate, in multitudine et paucitate. Et quidem in iis (o miraculum) communis panis in corpus Christi mutatur, et commune vinum sanguis ejus sit, qui eum in redemptionem nobis de proprio latere cum aqua effudit; et horum discrimen ac varietas uniformem, Deificamque Spiritus gratiam multipliciter, et invariabiliter suscipi ab iis propter quæ hæc geruntur, non prohibuit. Quin etiam testes apud nos et regulis nostris ad tres numeramus: qui si cæteroqui vitio careant, satis sunt ad fidem veritati faciendam, quamvis in episcopi crimen ascisscantur: apud alios vero nisi testium numerus superet septuaginta quasi populum, qui accusatur, quantumvis in re ipsa fuerit deprehensus, omni crimine liber absolvitur. Satis quæ dicta sunt esse duco hominibus æquis, quique non malint, quam intelligere, redargui. Quid autem figura capillorum, ac temporis prorogatio ad sacerdotium suscipiendum potest? Mores enim hominem ante sacerdotii figuram dignum ostendunt, tametsi nondum quis ei manum imponat, nondum didicit preces. Multi vero, quos mores fugiunt, habitu venerandi, in habitu consistunt; etenim capillorum resecatio signum est conversationis a mortuis operibus puræ. Et qui ita est, quamvis signi tuba nondum insonet, vitam ejus prædicans puram, hic in nihilo mihi eo inferior virtute est, qui signum gerit.

ὅση δύναμις συντηρῶν, κἂν ἡ τοῦ σημείου σάλπιγξ οὔτος οὐδὲν ἐμοὶ τοῦ φέροντος τὸ σημεῖον ἐνδεέστερος εἰς ἀρετήν.

Atque hæc dicemus non nos ipsos commendantes. Absit! æque enim nos a moribus atque ab habitu abfuimus, tantumque abest, ut hæc de meipso dicam, ut verius, si qui nos velint risu ac dicteriis incessere, possint magis ex moribus sacerdotio di-

A τις, ὅτι μήπω λήξεως ἱερωμένων τυχὼν, οὕτως τὴν ἑαυτοῦ πολιτείαν ἐρύθμισεν, ὥστε καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν κεκληρωμένων τὴν ἱερωσύνην, καὶ παντὸς τοῦ ἄλλου πληρώματος εἰς ἀρχιερέα προκρίνεσθαι; Τὰ δὲ οὐδ' ὅτι πράττεται, ὅσα ἐμὲ γινώσκειν, συνωμολόγηται τοῖς ἁμαρτάνουσι τῇ ὑπερβολῇ τοῦ ἀτοπήματος ἴσως ἢ οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ εἴπω, τῶν δεδρακότων ἀλλασσομένων μᾶλλον τῆς ἀληθείας τὴν ἄρνησιν. Τίς γὰρ σαββατίζειν ἐν Χριστιανοῖς τελῶν, κἂν μυριάκις ὑπενεχθείη τούτοις οὐκ ἂν ἐξομόσαιτο; Τίς δὲ γάμον βδελύττεσθαι ἔνθεσμον, εἰ μὴ τὰ τῶν δυσσεβῶν καὶ ἀθέων ἐπιπροσθείη καὶ τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἀγαθοειδῶς οὐσιωθείσης ὑποστάσεως; Τίς δὲ τῶν Δεσποτικῶν καὶ Πατρικῶν καὶ
B συνοδικῶν δογμάτων (ἵνα μὴ καθ' ἕκαστον λέγω), οὐκ ἂν αἰσχυνθείη καὶ πράττων ὁμολογῆσαι τὴν ἐξουδένωσιν; Ἐκ μέντοι λαϊκῶν ἱερὰν πολιτείαν ἐπανῃρημένον εἰς ἀρχιερέα προάγεσθαι, ἀκόλουθον ἄγαν, καὶ Πατράσι θείοις οὐ λόγοις καθωμιλημένον, ἀλλ' ἔργοις αὐτοῖς διαπεπραγμένον, ἐπὶ μεγάλῳ κέρδει τῆς νύμφης Χριστοῦ Ἐκκλησίας κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐπιδέδεικται.

Ὅρα δὲ, εἰ βούλει, πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ τὰς τῶν λειτουργικῶν ἑτερότητας τὰς ἐν ταῖς εὐχαῖς, τὰς ἐν ταῖς ἐπικλήσεσι, τὰς ἐν τάξει καὶ ἀκολουθίᾳ, τὰς ἐν τῷ τοῦ χρόνου μήκει, καὶ τῇ βραχύτητι, τὰς ἐν πλήθει καὶ ὀλιγότητι, καίτοι δι' αὐτῶν, ὦ τοῦ θαύματος! ὁ κοινὸς ἄρτος εἰς σῶμα Χριστοῦ μεταβάλλεται, καὶ ὁ κοινὸς οἶνος αἷμα χρηματίζει τοῦ λύτρου ἡμῖν ἐξ οἰκείας πλευρᾶς τοῦτο σὺν ὕδατι βλύσαντος. Καὶ ἡ τῶν
C εἰρημένων ἑτερότης τε καὶ παραλλαγὴ τὴν ἑνοειδῆ καὶ θεοποιὸν χάριν τοῦ Πνεύματος ἀπληθύντως τε καὶ ἀπαραλλάκτως ὑποδέξασθαι τὰ ἐφ' οἷς ταῦτα τελεῖται οὐ διεκώλυσεν, ἀλλὰ καὶ μάρτυρες μὲν παρ' ἡμῖν καὶ τοῖς παρ' ἡμῖν κανόσι μέχρι τριῶν ἀριθμούμενοι ἂν ἄλλως ἀδιάβλητοι τύχωσιν, ἱκανοὶ πιστώσασθαι τὴν ἀλήθειαν, κἂν εἰς ἐπισκόπου ληφθῶσιν ἐπίκλημα· παρ' ἄλλοις δὲ ἂν μὴ τὸν ἑβδομήκοντα δῆμον τὸ τῶν μαρτύρων ὑπερεκπέσῃ πλῆθος, ἀνέγκλητος ὁ καθηγούμενος,
D κἂν ἐπ' αὐτοφώρῳ ληφθῇ ἀπολύεται. Ἐπιλείψει με ἡ ἡμέρα τὰς τοιαύτας διαφορὰς ἐπιλέγοντα, ἀρκεῖν δ' ἡγοῦμαι καὶ τὰς εἰρημένας τοῖς εὐγνώμοσι, καὶ οἷς μὴ μᾶλλον ἐράσμιον τοῦ συνιέναι τὸ διελέγχεσθαι. Τί δέ καὶ σχῆμα τριχῶν, καὶ χρόνου παράτασις εἰς ἱερωσύνης ἀντίληψιν δύναται; ὁ μὲν γὰρ τρόπος τὸν ἄνδρα καὶ πρὸ τοῦ σχήματος τῆς ἱερωσύνης δείκνυσιν ἄξιον, κἂν μή πώ τις αὐτῷ τὴν χεῖρα ἐπιτιθῇ, κἂν μὴ ἐπιλέγῃ τὴν εὐχήν. Πολλοὺς δὲ φυγὼν ὁ τρόπος ἐπὶ σχήματος μένειν τοὺς σχήματι σεμνυνομένους ἐγκατέλιπεν. Ἡ μὲν γὰρ τῶν τριχῶν περικοπὴ, σημεῖόν ἐστι πολιτείας καθαρευούσης ἔργων νεκρῶν. Ὁ δὲ τὸν ἑαυτοῦ βίον ἀκηλίδωτον οὔπω ἠχήσῃ τὸν βίον αὐτοῦ κηρύττουσα καθαρὸν,

Καὶ ταῦτά φαμεν οὐχ ἑαυτοὺς ἀποσεμνύνοντες, μή τι γένηται. Ἐπίσης γὰρ ἡμεῖς τῶν τε τρόπων, καὶ τοῦ σχήματος ἀπελιπόμεθα, καὶ τοσοῦτον δέω ταῦτα λέγειν περὶ ἐμαυτοῦ, ὥστε καὶ εὐλογώτερον εἶναί φημι τοῖς βουλομένοις ἐπισκώπτειν ἡμᾶς ἐκ

τῶν τρόπων μᾶλλον τῶν τῆς ἱερωσύνης ἀξίων, ἢ ἀπό γε τοῦ ϕχήματος ἐπανίστασθαι. Οὐκ ὑπὲρ ἡμῶν οὖν ταῦτα, ἀλλ' ὑπὲρ ὧν καὶ πρόσθεν ἔϕημεν γράϕεται. Πατέρων γὰρ κακῶς ἀκουόντων δέδοικα τὸ μὴ ὑπεραγωνίζεσθαι. Τί γὰρ, σιγᾷν παρὸν, ὑπεραγωνίζεσθαι, καὶ τὸ τῆς κωμῳδίας ἀπάρχεσθαι οὐ κατὰ πολὺ τὸ διάϕορον; τὸ δὲ πατραλοίας ὑπέχειν γραϕὴν καὶ ἡ ϕύσις μυσαττεται. Οὔκουν Ταράσιος, ἢ Νικηϕόρος ὑπαίτιοι, οἳ τὸν βίον τοῦ θρόνου καὶ πρὸ τοῦ σχήματος ἐπεδείξαντο ἄξιον. Οὐδ' Ἀμβρόσιος κακῶς ἀκούσει, καὶ δυσωπήσει, εὖ οἶδ' ὅτι καὶ Λατίνων εἴ μήτις ἄλλος, Ἀμβρόσιος Λατινίδος ὑπάρχων καλλώπισμα, καὶ Λατίνων γλώσσῃ πολλὰ καὶ ψυχωϕελῆ συγγραψάμενος. Οὐδὲ μὴν Νεκτάριος ὑπὸ μῶμον πεσεῖται. Σύνοδον γὰρ ἔσχεν οἰκουμενικὴν κυροῦσαν αὐτῷ τῆς ἐπισκοπῆς τὸ ἀξίωμα, ὃν εἴ τις ἐνδιασῦραι πειράσοιτο, οὐκ αὐτὸν, ἀλλὰ τὴν γε σύνοδον ὑπὸ δίκην μᾶλλον ποιεῖ, καίτοι τούτων ἑκάτερος οὐκ ἐκ λαϊκοῦ μόνον ἐπὶ τὴν τῆς ἀρχιερωσύνης προῆλθε τελείωσιν, ἀλλὰ κἀν τοῖς ἀμυήτοις ἐξεταζόμενοι ὁμοῦ τε τῆς δωρεᾶς τοῦ βαπτίσματος, καὶ τῆς ἀρχιερατικῆς ἠξιώθησαν χάριτος. Εἰ δὲ τούτων οὐδέτερον, οὐδεὶς ἂν ἐν εὐθύναις λογίζεσθαι τολμᾷ, οὐδ' εἰ πάντα θρασὺς εἴη, οὐδὲ Ταράσιον τὸν ἡμέτερον πατρόθειον, οὐ δέ γε Νικηϕόρον τὸν καὶ τοῦ γένους καὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῶν τρόπων ἀξίως διάδοχον. Ἐῶ δὲ τανῦν τὸν τοῦ Θεολόγου Γρηγόριον, καὶ τὸν Καισαρείας Θαλάσσιον, καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχιερέων τὸν θίασον, οἳ κατὰ τὴν ὁμοίαν τάξιν τε καὶ ἀκολουθίαν τὰς τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπάσης κρείττους ἐγένοντο.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὲρ ὧν προσῆκον ἦν ῥηθῆναι καὶ εἴρηται. Ὑπὲρ ἡμῶν δὲ ἓν εἴρηται, καὶ εἰρήσεται, ὡς ἄκοντες καὶ εἰσήχθημεν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν ὡς κατεχόμενοι καθεζόμεθα. Ἐν πᾶσι δὲ τὸ πειθήνιον τῇ πατρικῇ ὑμῶν ἐπιδεικνύντες ἀγάπῃ, ἔτι δὲ σαϕῶς παριστῶντες μὴ ϕιλονεικίας χάριν τὰ ῥηθέντα, τῆς δὲ τῶν μακαρίων Πατέρων ἡμῶν ἀθωώσεως εἰρῆσθαι συνοδικῶς ἐκϕωνηθῆναι συνευδοκήσαμεν, μηκέτι τοῦ λοιποῦ πρὸς τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ὕψος ἀθρόως ἀνάγεσθαι τοὺς ἐκ λαϊκῶν, ἢ μοναχῶν ψηϕιζομένους, εἰ μὴ διὰ τῶν ἐϕεξῆς ἱερατικῶν βαθμῶν διοδεύσωσιν. Ἐν οἷς γὰρ σκανδάλου νόσος τοῖς ἀδελϕοῖς ἐπιϕύεται, ἂν μὴ μέγα βλάπτῃ τὸ ἰάσασθαι, ἐπεὶ καὶ ἄϕετε αὐτοὺς, ἐδιδάχθημεν σκανδαλίζεσθαι. Ὅταν τινὲς ἐκόντες τῷ ϕθόνῳ τυϕλώττωσιν, ἕτοιμοι λύειν ἡμεῖς τοῦ σκανδάλου τὴν πρόϕασιν, καὶ ῥᾴστην παρέχειν τῇ ἀϕαιρέσει τοῦ συνταράσσοντος, τὴν θεραπείαν τοῦ ἀῤῥωστήματος. Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ τῶν προγεγενημένων ἀποδέχεσθαι τὴν συλλουλὴν, καὶ τὸν παρ' ὑμῖν κανόνα κρατεῖν ἀξιοῦν, κατὰ Πατέρων ἦν τὴν ὕβριν ἀναμετρεῖν, καὶ τοὺς μηδὲν ἠδικηκότας δίκην ἀπαιτεῖν· τὸ δ' εἰς τοὺς ἔπειτα γεννησομένους συγχωρεῖν καὶ παραπέμπειν κρίσει πολλῶν, οὔτε Πατράσιν ὕβριν ἐμποιεῖ, οὔτε ποινὴν ἄδικον, ἀλλ' οὐδὲ ζημίαν ἐπάγει τισί. Δεῖ γὰρ τὰ τεθέντας ϕυλάσσειν, καὶ πατράσι τέκνα δίκαιόν τε καὶ ὅσιον πειθαρχεῖν.

A gnis, quam ex figura in nos insurgere. Non igitur pro nobis hæc, sed pro iis quos ante diximus, scribuntur. Patribus enim male audientibus pro iis non decertare metuo : nam tacere cum defendendi potestas sit, et comœdiis incessere non multum distat : a parricidii vero crimine ipsa quoque natura abhorret. Non igitur Tarasius aut Nicephorus in crimen adducendi, qui vitam throno etiam ante habitum præbuerant dignam. Neque Ambrosius male audiat, quinimo Latinis (sat scio) incutiet pudorem ; nisi forte alius exoriretur Ambrosius, Latinitatis, decus quique Latino sermone multa, eaque utilissima scripsit. Nec vero Nectarius in reprehensionem incidet, cui synodus universalis confirmavit episcopi dignitatem ; cuique si quis obtrectare conatur, non eum, B sed synodum potius in jus vocat. Et quidem eorum uterque non e laico solum ad episcopatus progressus est consummationem, sed cum nondum essent initiati, simul et baptismatis munus ad pontificalem gratiam meruerunt. Quod si horum neutrum quisquam ad reddendam rationem accersere audet, etiam valde confidens, non Tarasium quidem nostrum proavunculum, nec Nicephorum illius et generis et sedis et morum dignum successorem. Prætermitto in præsens et Theologi parentem Gregorium, et Cæsareæ Thalassium, et pontificum vitam reliquorum, qui consimili ordine et ritu suscepto præsulatu Ecclesiarum, omni vituperatione et calumnia caruerunt.

προστασίας ἀναδεξάμενοι παντὸς ψογου καὶ διαβολῆς

C Atque hæc pro quibus dici conveniebat, dicta sint. De nobis autem unum dictum est, ac dicetur. Inviti huc adducti sumus : usque adhuc retinentur, et sedemus. Demonstrantes autem nos obtemperare paternæ vestræ charitati, aperteque ostendentes, non contentionis causa hæc dicta esse, sed beatorum nostrorum Patrum purgationis : assensi sumus ut synodice (4) promulgaretur, ne posthac ad episcopatus sublimitatem confestim extollerentur, qui e laicis vel monachis crearentur, nisi per sacros deinceps gradus procederent. Nam ubi offensionis morbus Patribus exoritur, nisi forte medicina lædat (quandoquidem nonnullos vitio suo effendi sumus edocti, cum sponte propter invidiam cæcutiunt parati sumus occasionem tollere offensionis et scan- D dali, facillimamque præbere, sublato eo quod turbabat, ægritudinis curam. Quamobrem de rebus præteritis consilium accipere, et postulare ut ea quæ apud vos est, regula teneat, Patribus erat contumeliam admetiri, et ab iis qui nihil deliquissent, pœnas expetere. In posterum vero id concedere, et permittere multorum judicio nec Patribus contumeliam affert, nec cuiquam pœnam injustam, ac ne damnum quidem irrogat. Quæ enim constituta sunt, custodire oportet ; et patribus filios jus fasque est obedire.

NOTÆ.

(4) Can. 17, repetitus in octava synodo Photiana inferius sub Joan. pap. octavo habita.

Idcirco alterum quidem non accepimus, sed repulimus, et aliis ut repellerent, suasimus, atque suadebimus ; alterum vero et ascivimus, et synodaliter egimus. Atque utinam pridem Constantinopolitana Ecclesia regulam hanc servasset ! Sic enim fortasse intolerabilis violentiæ, et influentium in me opprimentiumque incommodorum turbam effugissem. Verum aliis quidem ob salutem et curarum liberationem regula ea scripta est : mihi vero crebri faborum, ægritudinumque influxus quæ liberatio, quæve ratio et via inveniri poterit ? Quod instabiles stabilire oporteat, ignaros edocere, ineruditos erudire, et ratione ac sermone eos aggredi, qui ægre convertuntur, et flagris protervos reprimere, ignavos excitare, avaris persuadere pecuniarum despicientiam, atque pauperum amorem ; refrenare ambitiosos, itaque assuefacere, ut honorem expetant qui honorabiliorem, divinioremque animam efficiat; superbos deorsum trahere, eosque ad modestiam hortari, et ad modice de se sentiendum ; impuros ac libidinosos et fornicarios comprimere, et ad temperantiam conformare ; prohibere injurias, hominesque ad juste agendum adducere ; lenire et mansuefacere iracundos, pusillanimes consolari ; ac ne cætera sigillatim enumerem, consuetis passionibus et improbitate et nequitia quæ tum animas in servitutem redigunt, tum corpora sordidant, studere vel invitos eos liberare qui iis tenentur, eosque Christo veros famulos offerre. Et qua ratione quisquam cui tot tantarumque rerum cura sit imposita, non ademptionem magis quam administrationem hujus principatus requirat ?

In circuitu rursus impii : alii imaginem Christi conspuentes et ipsi Christo in ea obtrectantes ; alii naturas in eo confundentes, aut abnegantes, et alii novæ naturæ inductione priores exterminantes, et quartam synodum innumerabilibus maledictis incessantes, adversum quos nobis bellum excitatum et multo tempore gestum, multos in obedientiam Christi captivavit. Ecquis mihi det, ut omnes captivos videam ? Vulpes rursus ex latibulis suis prodeunt, eosque qui multis simpliciores sunt et prave faciles, per fraudem ut pullos devorant. Schismaticas dico vulpes, quarum abscondita est malitia, multo iis infestior, qui aperte insidiantur. Nam ingredientes in domos, juxta divinum Apostolum decipiunt [2] mulierculas oneratas peccatis, quæstum sibi esse ducentes ingluviei et vanæ gloriæ, et cæteræ omnis voluptatis atque impuræ libidinis, artificiosam in sanctam Ecclesiam insurrectionem.

Solent enim, ut plurimum, vulgi mores propter infirmitatem et instabilitatem mentis, novitatibus, novisque factionibus magis studere, quam bonis institutis niti. Quorum omnium quamvis audaciæ et contumeliæ flamma exstincta sit (5), synodico decre-

A Διὸ τὸ μὲν οὐ προσηκάμεθα, ἀλλ' ἀπεδοκιμάσαμεν, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀποδοκιμάζειν συνεβουλεύσαμέν τε καὶ συμβουλεύσομεν. Τὸ δὲ καὶ προσφκειωσάμεθα, καὶ συνοδικῶς διεπραξάμεθα, καὶ εἴθε πάλαι ἡ Κωνσταντινουπολιτῶν Ἐκκλησία τὸν κανόνα τοῦτον φυλάττουσα κατεφαίνετο. Οὕτω γὰρ ἂν ἴσως ἐγὼ τῆς ἀφορήτου βίας, καὶ τῶν ἐπιῤῥεόντων μοι καὶ συμπνιγόντων πειρατηρίων τὸν ὄχλον ἐξέφυγον. Ἀλλ' ἑτέροις μὲν ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ ἀπαλλαγῇ φροντίδων ὁ κανὼν ἀναγέγραπται, ἐμοὶ δὲ τῆς ἀλλεπαλλήλου τῶν πόνων τε καὶ καμάτων ἐπιῤῥοῆς τίς μηχανὴ τῆς ἀπαλλαγῆς εὑρεθήσεται ; τοὺς ἀστηρίκτους στηρίξαι, τοὺς ἀμαθεῖς ἐκδιδάξαι, τοὺς ἀπαιδεύτους παιδεῦσαι, καὶ τῷ λόγῳ πειρᾶσθαι, οἳ μόλις ἐπιστρέφονται καὶ ταῖς μάστιξι · τοὺς θρασεῖς ἑλκῦσαι, τοὺς B βλακώδεις ἀνδρῶσαι, τοὺς φιλαργύρους πεῖσαι χρημάτων ὑπερφρονεῖν, καὶ φιλοπτώχους εἶναι, τοὺς φιλοτίμους χαλιναγωγῆσαι, καὶ τιμῆς ἐρᾷν ἐθίσαι, ἥτις τιμιωτέραν καὶ θειοτέραν ψυχὴν ἀπεργάζεται · τοὺς ὑπερηφάνους κατασπᾶσαι, καὶ μετριοφρονεῖν παρορμῆσαι · τοὺς ἐκπορνεύοντας ἀνακόψαι, καὶ σωφρονεῖν καταρτίσαι · τοὺς ἀδικοῦντας κωλῦσαι, καὶ δικαιοπραγεῖν παρασκευάσαι · τοὺς ὀργίλους ἡμερῶσαι, τοὺς ὀλιγοψύχους παραμυθήσασθαι, καὶ τί δεῖ τὰ κατὰ μέρος ἀριθμεῖν ; τῶν ἐθίμων παθῶν τε καὶ κακιῶν, ἃ ψυχὰς ἐδούλωσε, καὶ σώματα κατερῤῥύπωσε, καὶ ἀκόντων τῶν κατεχομένων σπεύδειν ἀπαλλάξαι, καὶ Χριστῷ παραστῆσαι γνησίους θεράποντας. Καὶ πῶς ἄν τις τηλικούτων τε καὶ τοσούτων C πραγμάτων φροντίζειν τεθεὶς οὐ τὴν ἀφαίρεσιν μᾶλλον, ἢ τὴν ἐγχείρησιν τῆς ἀρχῆς ἐπιζητήσειε ;

Κύκλῳ πάλιν οἱ ἀσεβεῖς, οἱ μὲν τὴν εἰκόνα Χριστοῦ διαπτύοντες, καὶ Χριστὸν αὐτὸν ἐν ταύτῃ διασύροντες, οἱ δὲ τὰς ἑαυτῶν φύσεις συγχέοντες, ἢ ἀπαρνούμενοι, ἄλλης φύσεως καινοτέρας ἐπεισαγωγηταὶ προτέρας ἐξορίζοντες, καὶ τὴν τετάρτην σύνοδον μυρίαις ταῖς βλασφημίαις καθυποβάλλοντες, πρὸς οὓς ἡμῖν ὁ πόλεμος ἀναῤῥιπτισθεὶς, καὶ χρόνῳ συχνῷ συγκροτηθεὶς, εἰς τὴν ὑπακοὴν τῶῦ Χριστοῦ πολλοὺς ᾐχμαλώτευσε. Τίς δέ μοι δοίη καὶ τὸ πᾶν ἰδεῖν αἰχμαλωτιζόμενον ; Αἱ ἀλώπικες πάλιν τῶν φωλεῶν ὑπεκδύνουσαι, καὶ τοὺς τῶν πολλῶν ἀφελεστέρους, ἢ εὐηθεστέρους, ὀρνιθίοις ἴσα δι' ἁπάτης κατεσθίουσαι, τὰς σχισματικὰς ἀλώπεκας λέγω, ὧν D ἐν κρυπτῷ ἡ κακία, καὶ ἡ βλάβη πολὺ τῶν προφανῶς ἐπιβουλευόντων χαλεπωτέρα. Καὶ γὰρ εἰσιόντες εἰς τὰς οἰκίας κατὰ τὸν θεῖον. Ἀπόστολον ἐξαπατῶσι γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, πορισμὸν αὐτοῖς γαστριμαργίας, καὶ κενοδοξίας, καὶ τῆς ἄλλης ἁπάσης ἡδυπαθείας, καὶ ἀκαθαρσίας, τὴν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιτεχνώμενοι ἐπανάστασιν.

Φιλεῖ γὰρ ὡς τὰ πολλὰ τῶν ἀγελαίων ὁ τρόπος διὰ τὸ τῆς γνώμης ἠῤῥωστηκὸς καὶ ἀστήρικτον ταῖς καινοτομίαις τε καὶ ταῖς νεωτεροποιίαις προσκεχηνέναι μᾶλλον, ἢ τοῖς καθεστηκόσι καὶ καλῶς κειμένοις προσεπερείδεσθαι, ὧν ἁπάντων εἰ καὶ τὸ πῦρ

[2] II Tim. III, 6.

NOTÆ.

(5) Can. 151 oct. synod. sub Phot.

σθαι, ἢ πρὸς κακίαν ὑποσύρεσθαι· διὸ δεῖ καὶ τὴν ὑμετέραν πολυέραστον μακαριότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας ἐν πᾶσι φροντίζουσαν, καὶ τῆς κανονικῆς ἀντεχομένην εὐθύτητος, τοὺς ἄνευ συστατικῶν γραμμάτων πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν ἐντεῦθεν ἀπαίροντας, μὴ ὡς ἔτυχεν ὑποδέχεσθαι· μηδὲ φιλοξενίας προσχήματι, μισαδελφίας παραχωρεῖν καταβάλλεσθαι σπέρματα· τὸ μὲν γὰρ καθ' ἑκάστην πρὸς τὴν ὑμῶν πατρικὴν ὁσιότητα τοὺς βουλομένους παραγίνεσθαι, καὶ τῶν τιμίων αὐτῆς ἀπολαύειν ἰχνῶν, τοῦτο λίαν ἐμοὶ προσφιλὲς, καὶ πρὸ πολλῶν ἄλλων τιμώμενον· τὸ δὲ χωρὶς τῆς ἡμετέρας εἰδήσεως, καὶ συστατικῶν γραμμάτων ἄνευ, ἀποδημίας ἀτάκτους ποιεῖσθαι, οὔτε ἡμῖν οὔτε τοῖς κανόσιν, ἀλλ' οὐδὲ τῇ ὑμῶν ἀδεκάστῳ κρίσει εὐπαράδεκτον· ἐῶμεν γὰρ τ' ἄλλα ἃ συμβαίνειν εἴωθε, μὴ κατὰ τὸν κανόνα τὰς ἀποδημίας ποιουμένων, τῶν ἀποδημούντων τὰς μάχας, τὰς στάσεις, τὰς ἔριδας, τὰς φιλονεικίας, τὰς διαβολὰς, τὰς ἐπιβουλὰς, τὰς ἐπαναστάσεις, ἀλλὰ τό γε νῦν ὁρώμενόν τε καὶ πραττόμενον ἐρῶ· ἐπειδὰν γὰρ ἐνταῦθά τινες διὰ τῆς παθοποιοῦ ῥᾳστώνης τὸν βίον καταῤῥυπώσωσι, τῶν δὲ πλημμελημάτων εὐθύνας ἀπαιτεῖσθαι ὥσι προσδόκιμοι, μετὰ σεμνῆς τῆς ἐπωνυμίας φυγάδες γίγνονται, προσευχῆς ὄνομα τῇ φυγῇ περιθέμενοι, καὶ πρᾶξιν αἰσχρὰν ὀνομασίᾳ χρηστῇ συγκαλυψαντες· ὧν οἱ μὲν ἀλλοτρίους γάμους διώρυξαν, οἱ δὲ κλοπαῖς ἐκλώκεσαν, ἢ ταῖς μέθαις προεπόθησαν, ἢ ταῖς ἀκολασίαις ἐδουλώθησαν· ἄλλοι δὲ καὶ τῶν ταπεινοτέρων αὐτόχειρες ἐφωράθησαν, καὶ ἄλλοι ἄλλοις πάθεσιν ἀκαθαρσίας συνεσχέθησαν· οἳ ἐπειδὰν κατ' αὐτῶν τὴν δίκην ἀφιεμένην, ὥσπερ ἔφημεν, συναίσθωνται, ὁμοῦ πάντα κυκήσαντές τε καὶ συνταράξαντες, δρασμῷ τὰς ἐπὶ τοῖς αἰσχρουργηθεῖσι καὶ τολμηθεῖσι διακρούονται κολάσεις· μήτε ταῖς ἐπιτιμήσεσι σωφρονιζόμενοι, μήτε ταῖς τιμωρίαις θεραπευόμενοι, μήτε τοῦ πτώματος ἀνορθούμενοι, ἀλλ' αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις διατελοῦντες ὀλέθριοι· ἐξ ὧν τῷ βουλομένῳ πάθεσι τρυφᾶν ἡ πύλη πλατεῖα τῆς ἀπωλείας ὑπανοίγνυται· ἔχουσι γὰρ τῆς δίκης ἀποφυγεῖν τὴν ἐπὶ προφάσει προσευχῆς ἐπὶ Ῥώμην κάθοδον· ὧν τὴν κακότεχνον μηχανὴν ἡ ὑμετέρα παθοκτόνος καὶ θεοχαρίτωτος ἀνασκοποῦσα κεφαλὴ, ἄχρηστον αὐτοῖς καὶ ἀτελεσφόρητον τὸν δόλον καὶ τὴν μηχανορράφον ἀποφαινέτω προαίρεσιν· τοὺς ἄνευ συστατικῶν παραγινομένους γραμμάτων, μετ' ἐπιμελείας ἐκεῖσε πάλιν ἐπαναστρέφουσα, ὅθεν κακῶς καὶ ἀτάκτως ἐξέφυγον· οὕτω γὰρ ἂν αὐτῶν τε ἐκείνων ἡ σωτηρία πραγματεύοιτο, κοινή τε ἡ φροντὶς πᾶσιν ἐπ' ὠφελείᾳ ψυχῆς τε καὶ σώματος πρυτανεύοιτο.]

A sciplinam ac modestiam in omnibus curæ habens, et canonicam tenens rectitudinem, eos qui sine commendatitiis litteris ad Romanam Ecclesiam hinc proficiscuntur, non temere ac fortuito recipere, nec sinere hospitalitatis specie odii fraterni jaci semina. Nam quotidie ad vestram paternam sanctitatem eos, qui velint, adire, et pretiosis ejus frui vestigiis, hoc mihi valde amabile est, ac multis aliis rebus anteponendum : at sine nostra scientia, et absque commendatitiis litteris peregrinationes nullo ordine suscipi : id nec nobis, nec canonibus, nec vero vestro integerrimo judicio est acceptabile. Omitto enim alia quæ evenire solent iis qui hinc discedunt, iter ac peregrinationes non juxta canonem habentibus pugnas, seditiones, rixas, contentiones, B calumnias, insidias, insurrectiones. Sed quod nunc videtur, ac fit, dicam ; cum enim hic nonnulli per impuram nequitiam vitam contaminarint ac sordidarint : sit vero exspectatio, de iis criminum pœnas expetitum iri : speciosa nuncupatione fugitivi fiunt, orationis ac voti nomen fugæ suæ indentes, ac turpe flagitium appellatione proba contegentes. Quorum alii aliena conjugia perfoderunt, alii furti damnati sunt, aut vinolentiæ se propinarunt, aut lasciviæ, libidini et intemperantiæ servierunt ; alii vero tenuiorum hominum percussores et homicidæ deprehensi sunt ; alii aliis passionibus immunditiæ se immerserunt. Qui cum in seipsos jus emitti, ut diximus, persentiscunt, simul omnia miscentes et conturbantes, flagitiorum ac facinorum suorum C pœnas fuga amoliuntur, nec objurgationibus castigati, nec suppliciis curati, nec se a lapsu erigentes, sed sibi atque aliis usque perniciosi. Ex quibus ei qui velit passionibus delicias facere, lata exitii porta subaperitur. Habent enim pœnæ effugium. Romam sub orationis obtentu proficisci. Quorum male artificiosa molimina considerans, vestrum passiones interficiens et Deo gratissimum caput, inutilem iis, et vanum et sine effectu ostendat dolum, et voluntatem multa nequiter machinantem, et varie consuentem, eos qui sine commendatitiis litteris adveniunt, diligenter illuc redigens, unde male, ac nullo ordine effugerunt. Sic enim et illorum salus procurabitur, et regularis modestia et ordo custodietur, et firmabitur amor fraternus, et D communis sollicitudo omnibus ad salutem animæ et corporis impendetur.

EPISTOLA III.

Ad Orientales Patriarchas et OEconomum Ecclesiæ Antiochenæ (8).

ΕΠΙΣΤ. Δ'. EPIST. IV.

Βάρδᾳ, Μαγίστρῳ, Πατρικίῳ καὶ Κουροπαλάτῃ. *Bardæ, Magistro, Patritio et Curopalatæ.*

Edita a Montacutio (ep. 3, p. 65.)

Ἐπὶ τὸ ἄλγος τῶν τραυμάτων μου προστίθεσθαι ἄλγημα, τῆς μὲν ἐμῆς ἴσως ἀθλιότητος ἄξιον, τῆς

Dolorem dolori meorum vulnerum superaddere, dignum fortassis mea miseria fuit; indignum autem

NOTÆ.

(8) Exstat in opere cui titulus Τόμος χαρᾶς, editum *Bucharest* an. 1705. Hoc frustra huc usque quæsivimus

cturæ pondus facit. Quod si, qui mea cum charitate accepit, ei gratiam habeo, et qui propria quærit, quomodo non dabit quis lætus si modo nemo impediat? tanto præsertim Patri, quique hoc per tales, et per Deo amabiles optimosque viros postulavit. Hi enim reveva vestræ paternæ perfectionis vicarii prudentia et virtute et multa rerum experientia fulgent, nec propria conversatione minus quam Christi discipuli eum qui misit honorant. Quibus complura eorum quæ dici ac scribi debuerant, exposuimus, cum persuasum nobis esset, et dicere eos posse quam vera essent, ac multo magis quam alios dignos esse quibus fides haberetur.

προξενεῖ· ἐλαφρότερον γάρ μοι τὸ φορτίον τῆς ἐπιστασίας ἀποτελεῖ. Εἰ δ' ὁ τὰ ἐμὰ λαμβάνων σὺν ἀγάπῃ καὶ προσκαταβάλλειν χάριν ἀνωμολόγηταί μοι τῷ τὰ οἰκεῖα ζητοῦντι, πῶς ἄν τις οὐ δώσει χαίρων μηδενὸς ὑπάρχοντος ἐμποδὼν, μάλιστά γε τηλικούτῳ Πατρὶ, καὶ διὰ τοιούτων θεοφιλῶν καὶ σπουδαίων ἀνδρῶν ποιησαμένῳ τὴν αἴτησιν; ἄνδρες γὰρ ὡς ἀληθῶς οἱ τῆς ὑμῶν πατρικῆς τελειότητος τοποτηρηταὶ, συνέσει τε, καὶ ἀρετῇ, καὶ πολυπειρίᾳ διαπρέποντες, καὶ οὐδὲν ἧττον διὰ τῆς οἰκείας πολιτείας, ἢ οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ τιμῶντες τὸν ἀποστείλαντα, οἷς τὰ πλείω τῶν ὀφειλόντων καὶ ῥηθῆναι, καὶ γραφῆναι προσανεθέμεθα, ἅτε δὴ πεπεισμένοι καὶ λέγειν αὐτοὺς τάληθῆ δυνατοὺς, καὶ πολὺ πλέον τῶν ἄλλων ἀξίους πιστεύεσθαι.

Ac volueram quidem nihil de nobis scribere, cum præsertim paterna vestra religiositas non per litteras, sed per proprios vicarios se certiorem fieri oportere decrevisset. Atne principio, nihil velle scribere, negligentia existimaretur: ideo per excursum res nostras exposuimus; cum multa sint, ac multum otium requirentia, quæ prætermissa sunt. Cum autem Dei cultores vicarii complura ipsi viderint atque audierint, possunt aperte docere, si prudentia vestra, magno prædita ingenio, velit percontari.

Καὶ ἐβουλόμην μὲν ὅλως μηδὲν γράψαι περὶ ἡμῶν, μάλιστά γε τῆς ὑμῶν πατρικῆς ὁσιότητος οὐ διὰ γραμμάτων, διὰ δὲ τῶν οἰκείων τοποτηρητῶν πληροφορηθῆναι κρινάσης, ἀλλ' ἵνα μὴ τὸ μηδὲν τὴν ἀρχὴν ἐθέλειν γράφειν παρορᾶσεως αἴτιον νομισθῇ τούτου χάριν ἐν ἐπιδρομῇ τὰ καθ' ἡμᾶς διεξήλθομεν, πολλῶν ὄντων, καὶ σχολῆς πολλῆς δεομένων τῶν παραλελειμμένων. Αὐτόπται δὲ καὶ ἐπήκοοι οἱ θεοσεβέστατοι τοποτηρηταὶ τῶν πλειόνων γεγονότες δύναιντ' ἂν ἅπαντα σαφῶς ἀναδιδάξαι, τῆς ὑμῶν μεγαλοφυεστάτης συνέσεως διαπυνθάνεσθαι βουλομένης.

Quod autem dici oportet, ac pene me effugit, hoc cum addidero, finem faciam, Canonum custodia a quovis bono debetur, magis vero ab iis qui divinæ Providentiæ dignatione alios regunt, omnium sane maxime quibus in horum numero primitus obtigit: quanto enim aliis præstant, tanto diligentiores legum custodes debent esse; nam celerius illorum delictum utpote in sublimitate positorum omnibus nuntiatur, atque inde alios oportebit ad virtutem reduci, vel ad vitia retrahi ac pessumdari. Quare vestra debet amabilis beatitudo ecclesiasticam di-

Ὃ δὲ ῥηθῆναι δέον μικροῦ με παρέδραμε, τοῦτο δὴ καὶ προσθεὶς καταπαύσω τὸν λόγον, τῆς ἐπιστολῆς εὐλαβούμενος τὸ μῆκος. Ἡ τῶν ἀληθῶν κανόνων φυλακὴ, σπουδαίῳ μὲν ἐποφείλεται παντὶ, πολὺ δὲ πλέον τοῖς ἀπευθύνειν [(7) τὰ τῶν ἄλλων ὑπὸ τῆς προνοίας ἠξιωμένοις· καὶ τούτων ἔτι μάλιστα, τοῖς ἐν αὐτοῖς τούτοις πρωτεύειν λαχοῦσιν· ὅσῳ γὰρ ὑπερέχουσι, τοσούτῳ νομοφυλακεῖν ὀφείλουσι· θᾶττόν τε γὰρ τὸ ἐκείνων ἐλάττωμα, οἷα δὴ κειμένων ἐν ὕψει, εἰς πάντας περιαγγέλλεται, κἀκεῖθεν τοὺς ἄλλους δεήσει πρὸς ἀρετὴν ἐπανάγε-

NOTÆ.

(7) Uncis inclusa supplevit Ang. Maius *Bibl. nov.* IV, p. 50: — « Utrum, inquit, schismaticorum item fraudi tribuendum sit, necne, quod adhuc sum dicturus, æqui lectores judicabunt. Photii longam epistolam ad Nicolaum papam ob impetrandam sui in patriarchatu confirmationem, edidit Latine tantum, Petro Morino interprete, card. Baronius ad an. 861, n. 54: sed ea Græce demum vulgata fuit ab Anthimo schismatico Remnicii episcopo in Valachia an. 1706, quem rursus textum prelo nuper in Gallia subjecit vir cl. Jagerus in sua præclara de Photio Græci schismatis auctore historia, p. 439. Ego vero Græcum ibi textum legens, statim agnovi (p. 452) fine esse mutilatum, id quod illic tum hiulca sententia, et vocabula corrupta satis suadent, tum integra atque continua apud Baronium interpretatio plane demonstrat. Jam vero in Græca ante hanc diem parte inedita, Photius disertis verbis fatetur Romani pontificis primatum, dum ait illum inter Christianorum rectores πρωτεύειν λαχόντα et ὑπερέχειν, principem supremumque locum tenere. Fatetur item Photius vigentem consuetudinem Christianorum confugiendi appellandique undique ad Rom. sedem, ut pontificalium pedum fruerentur osculo, ut ad apostolorum limina orarent, et peccatorum veniam consequerentur. Tantum postulat, ne id sine commendatitiis patriarchæ epistolis fieret: quo astu Photius Romana peregrinatione et appellatione iis volebat interdicere, qui ne cum obtruso patriarcha, id est secum, communicarent, Romam confugiebant, ubi etiam Photii crimina revelabant; ideoque callide iis maledicit. Jam vero tota hæc Photianæ epistolæ pars Græce excidit, ut in Valachorum atque etiam in Jageri editione videre est, qui sane vir doctus editionis defectum agnovit, neque tamen potuit Græce supplere. Displicuisse autem editori Anthimo hunc epistolæ Photii tractum, in quo papam Rom. ceu sibi superiorem adhuc reveretur, et de appellationibus ad apostolicam sedem loquitur, nil mirum est; nam totus ille Anthimi tomus schismaticis opusculis, Romanæ præsertim auctoritati adversantibus, scatet. Tum vero Valachos, calogeris suis auscultantes, alieno plerumque animo a Romanis partibus exstitisse, disco ex historia nupera quam de illa regione edidit Berolini vir doctus Mich. Kogalnitchanus tom. I, pag. 237. Haud ergo temeraria fortasse suspicio est, partem illam epistolæ dedita opera typis fuisse seclusam. Quod si quis mitius judicare velit, et Anthimi editionem Valachicam culpa potius codicis, fortasse mutili, mancam existimare; adhuc quærendum superest quis lacunam in illo codice fecerit, casusne aliquis, an schismatici hominis priscus dolus? Sed utcunque se ista habent, en demum hæc epistola a nobis ope duorum codicum Vaticanorum Græce completur. »

ταλιμπανοντες τὸν ὑπ' αὐτὸν [a] ἀναιρούμενον, ἡμιθανῆ καὶ ἡμίτομον, ἢ οἱ ἀθρόως ἀναιροῦντες· ἑκάτερος μὲν γὰρ αὐτὸν ἀναιρεῖ, ἀλλ' ὁ μὲν τῆς ὀδύνης οὐ παρατείνων τὴν αἴσθησιν, ὁ δὲ ζημίαν ὥσπερ ἡγούμενος, εἰ θανάτῳ μόνῳ παραπέμψει τὸν ἄνθρωπον, μὴ πολλὰ πρότερον στρεβλώσας τε καὶ μελίσας, καὶ πολλαπλοῦν αὐτῷ τῇ δριμύτητι τῶν ἀπὸ τῆς κολάσεως ἀλγηδόνων κατασκευάσοι τὸν θάνατον. Τοιοῦτον ἔστιν ὁρᾷν καὶ τὸ ἡμέτερον. Τιμωρούμεθα καθ' ἑκάστην, καὶ πληττόμεθα, νυνὶ δὲ καὶ ἡμίτομοι γεγόναμεν· καὶ ὡς ἔοικεν, ὅτι τὸ ὅλον ἂν ἀποθέσθαι ἠτησάμεθα, τούτου χάριν τὸ ἥμισυ ἀφῃρήμεθα· καὶ εἰ τὴν διαίρεσιν τῆς ἀρχῆς ἐζητήσαμεν, εἰς τὸ ὅλον ἂν εἰσηκούσθημεν. Ἀλλ' οὔτε τὸν ἡμίτομον ζῆν ἐστι δυνατόν· οὔτε ἡμᾶς ἐνταῦθα μένειν, οὕτω διαιρεθέντας· αἰσχύνη καὶ ὄνειδος, οὐ τοῖς πρὸ ἡμῶν γεγενημένοις, ἀλλά γε καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς, εἴπερ ἄρα καὶ εἶεν ὅλως τινὲς ἡμῶν ἀθλιώτεροι, οἳ μεθ' ἡμᾶς ἀνθ' ἡμῶν τουτονὶ τὸν ζυγὸν ὑπελεύσονται. Ἐξερχόμεθα τοῦ τόπου· παυέτω φθόνος· εἰ δὲ μή, λυποῦμέν τινας· μᾶλλον δὲ εἰ μή, κἂν τούτῳ γραφόμεθα. Καὶ τὸν πονηρὸν ἐκτινάσσοντες, ἀποτιθέμεθα τὸν θρόνον· ἀποτιθέσθωσαν τὸν καθ' ἡμῶν δόλον, τὰς ἐπιτηρήσεις, τὰς ἐνέδρας, τὰς ἐπιβουλάς. Ὦ δίκη, καὶ νόμοι, καὶ Θεοῦ κριτήρια! ὅτι μὴ πατοῦμεν ὑμᾶς, ἀδικοῦμεν· καὶ ὅτι στέργομεν, οὐ φιλούμεθα· καὶ ὅτι ὑπὲρ ὑμῶν ἱστάμεθα, διχαζόμεθα· καὶ πλάττονται λόγοι, καὶ ὁ καθ' ἡμῶν τι καινότερον ἐπινοῶν, οὗτος ὁ νουνεχὴς καὶ δραστηριος· ὁ δὲ συλλυπούμενος, ἐχρὸς καὶ παραβάτης νόμων εἰσάγεται, κἂν ἀδελφὸς ᾖ, καὶ τὴν φύσιν ἔχῃ κινοῦσαν πρὸς ἔλεον. Ποιόν τις ὑπενέγκει [d] ῥᾳδίως, ὅτι κριτὰς ἔχομεν τοῦ βίου, τοὺς πρὶν ἐπαινέτας, καὶ οἳ χάριν ὡμολόγουν, εἰ μὴ παρ' ἡμῶν κατεκρίνοντο· ὅτι τῶν φίλων χωριζόμεθα, ὅτι τῶν ἀδελφῶν ἀποσπώμεθα· πρὸς ποῖα τούτων τίς ὑποστήσεται;

A reliquerunt, quoque tardius incedant ad eorum ablationem, eo mihi sunt molestiores; quemadmodum qui relinquunt semimortuum et semisectum reum quem volebant occidere, potiusquam qui penitus privarunt vita; hominem hic uterque interficit, sed alter cruciatum non per moras extendit, alter forte ratus detrimento se affici, si mera morte hominem hinc amandet, multis eum imprimis excarnificatum tormentis et dissectum membratim, non simplici morte affectum, per horrores et cruciatus dolorificos e vita trahit. Nec abludentem videre est nostram conditionem. Quotidie plectimur et afficimur plagis, in præsenti semisecti constituimur; videtur autem per partes tolli a nobis illud, quod simul et semel ut deponamus flagitant: quod B si principatum partiri voluissemus, exauditi fuissemus in toto. Verum cum semisectum vivere possibile non sit, nec nos hic subsistere ita diminuto principatu: dedecori enim et exprobrationi facti fuissemus, non quidem prædecessoribus nostris, sed successoribus post futuris, si tamen futuri aliqui aliquando sint, nobis miseriores, qui post nos pro nobis jugum istud subire velint. Loco quin cedimus; cesset invidia. Quod si non facimus, quosdam afficimus mœrore, potius et ob hoc ipsum in jus rapiemur: excusso pulvere, sedem deserimus, quocirca dolos deinceps in nos construere et meditari desistant, ne observent, insidientur, impressiones faciant. Heu justitia, leges Dei, tribunal! Quod nequaquam C vos conculcamus, iujuria afficimus; propterea quod diligimus, non amamur; eo quod pro vobis stamus, a nobis fit dissidium. Comminiscuntur mendacia, et qui contra nos maximam proditionem finxerit, prudens habetur et actuosus; qui vicem nostram dolet, ut hostis et legum violator accusatur, frater licet fuerit, et natura ipsa moveatur ad compassionem. Quomodo quis, quæso, tolerare posset, quod de vita judices et censores habemus eos, quos prius laudatores, et qui bene secum agi putassent si nostro judicio non condemnarentur; quod ab amicis divellamur, a germanis abstrahamur? Ecquis est qui horum aliquid possit?

Ἀλλ' ἐρεῖ τις, μὴ δεῖν ἀθυμεῖν. Χριστοῦ πάθη, καὶ Χριστὸν αὐτὸν εἰς μέσον ἄγων, καὶ τοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ μάρτυρας· ἄν μοι καὶ τὸν προδότην δείξῃ, καὶ τὴν κουστωδίαν, καὶ τοὺς τυράννους, πολλὴν οὗτος τὴν εὐθυμίαν χαρίσεται· μέχρι δ' ἂν μὴ φανῶσιν οὗτοι, λόγῳ πλάττων τὴν ὁμοιότητα, ἀσθενῆ τὴν D παραμυθίαν παρέξεται. Εἰ μὲν οὖν πλειόνων ξεσμάτων ἔτι καὶ χωνευτηρίων ὁ ἡμέτερος ἀνδριὰς πρὸς κάθαρσιν δεῖται, καὶ ξυέσθω καὶ τηκέσθω καὶ χωνευέσθω. Χριστοῦ διδόντος ὑπομονὴν, καὶ τῇ ἀσθενείᾳ τῆς φύσεως τὴν βάσανον συμμετροῦντος. Εἰ δ' ἡ ὑπερβολὴ τῶν κολάσεων φθάνει δαπανῶσα τὴν δύναμιν (οὐκ ἐμὸν γὰρ εἰπεῖν εἰ κεκάθαρται) ὁ πλάστης ῥυέτω τὸ πλάσμα τῆς βασάνου, καὶ μηδεὶς ἡμῶν ἕνεκα ὀφθήτω μήτε προδότης, μήτε κουστωδία, μήτε τύραννος· εἴησαν δὲ πάντες ἐκλεκτοὶ Θεοῦ καὶ τῆς ἄνω δόξης ἐπάξιοι.

Sed dicetur, despondendum non esse animum; Christi mihi passiones, Christi exemplum repræsentabit, et martyrium qui propter illum tolerarunt. Certe si mihi proditorem hic exhibeat, si custodiam, si tyrannos, multam ille largietur consolatio- nem. At quandiu nusquam apparent isti, qui similitudinem sermone suo affingit infirmum solatium exhibebit. Quod si autem nostra ista statua plurifariam adhuc radenda fuerit, aut, ut purior fiat, liquefacienda sit; radant, liquefaciant, conflent, si velint, dummodo Christus suppeditet patientiam, et secundum proportionem naturalis nostræ infirmitatis tentationem admensuret. Quod si pœnarum excessus patientiam anticipet et absumat (in me haud est situm affirmare quod purgatur), fictor figmentum de tormentis liberet, neque quisquam optarim mea causa exsistat proditor, custodia nulla, nullus tyrannus; sint autem omnes a Deo electi, et digni qui supernam assequantur gloriam.

VARIÆ LECTIONES.

[a] Ἰσ. αὐτῶν. [d] l. ὑπήνεγκοι.

plane commiseratione vestra, et affectu illo quo in me animari debeas. Quod si quis sibi persuaserit contra vestram obvenire nobis ista voluntatem, is cum videat ista nos pati, te potestatem et vim pulsandi possidente, mutet omnino sententiam suam. Decepti sumus, affecti contumeliis, dedecore et injuriis, insuper et in nos conspirabatur; sed tamen plagas, aiunt, non accepimus : imo autem accepimus, et quod gravius est, haud in corpore : illud enim in oculos incurret omnium, et lacessentem redarguet, et in intuentium et commiserantium condolentia, quamdam habet consolationem ; sed in anima plagas tulimus, per animam morbis affligitur corpus : hic qui affligit, veluti nihil faciens injuriæ, non pudefit ; is autem qui vapulat pœnæ quoddam additamentum habet, quod cum doleat, ejus non miserentur alii, quod pati eum ignorant. Enimvero plerosque latet istiusmodi punitionis species, qua et magis oblectatur qui plagam infert, et in id adducitur, ut ne pœniteat facti ; afflictum vero magis atterit, utcunque majorem ei retributionis mercedem procurat.

A δ' ὑμετέρας συμπαθείας, καὶ περὶ ἡμᾶς διαθέσεως, ἀνάξιον. Καὶ εἴ τις πεισθείη μὴ κατὰ γνώμην ὑμῶν ταῦτα συμπεσεῖν ἡμῖν· ἀλλά γε τὸ ὑμῶν ἐξουσιαζόντων καὶ ἰσχυόντων, ταῦτα πάσχειν ἡμᾶς, ἐπεὶ τοῦτο βλέπει, οὐδ' ἂν μεταπεισθείη. Παρελογίσθημεν, ἐξυβρίσθημεν, ἠτιμώθημεν, ἐπηρεαζόμεθα, ἐπιβουλευόμεθα· ἀλλὰ πληγὰς οὐκ ἐλάβομεν· ἐλάβομεν· καὶ τὸ χαλεπώτερον, οὐκ ἐπὶ σώματος, ὃ καὶ πᾶσι φαίνεται, καὶ τὸν ἀδικοῦντα ἐλέγχει, καὶ πολλὴν παραμυθίαν, τὴν ἀπὸ τῶν ὁρώντων καὶ οἰκτειρόντων εἰσάγει συμπάθειαν· ἐλάβομεν πληγὰς ἐπὶ ψυχὴν αὐτὴν, δι' ἣν καὶ τὸ σῶμα νόσῳ μαστίζεται· καὶ ὁ τύπτων, ὡς μὴ ἀδικῶν, οὐκ αἰσχύνεται· καὶ ὁ τυπτόμενος προσθήκην δέχεται τιμωρίας, ἐπὶ τῇ τῶν πληγῶν ὀδύνῃ, τὴν ἀπὸ τοῦ λανθάνειν ἀσπλαγχνίαν. B Λανθάνει γὰρ τοὺς πολλοὺς τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς κολάσεως, ὃ καὶ τὸν κολάζοντα πλέον εὐθυμεῖ, καὶ ἀμετανόητον ἀποτελεῖ· καὶ τὸν κολαζόμενον μᾶλλον δαπανᾷ, εἰ καὶ τὸν μισθὸν μείζω προξενεῖ.

Cæterum et ista nos propter Christum et divinas leges toleravimus antea ; et gracias Deo agimus, qui, cum angimur, quod celantur ærumnæ, et sic inglorie patimur, mercedem majorem accumulavit. Intelligebam probe, ab inito primum certamine me hæc passurum ; exspectabam quoque ante perpessionem et certamen (si vera non loquar, patiar ego adhuc iis quæ perpessus sum graviora), exspectabam quidem, prout dixi, ea quæ passus sum, angor nihilominus animi quod sub talibus patior : Finis mihi a Deo destinatus est, et lubens ebibo quodcunque mihi propinatur poculum. Nec propter illa quæ patior, succenseo ; imo etiam et illa desidero quæ me adhuc pati oportet utcunque sine sensu dolorifico pati ista nequeam ; homines enim ita comparati ut sine doloris sensu pati nequeant : et ita me animo affectum debere esse intelligo erga illa quæ me jampridem invaserunt, et deinceps sunt invasura. Te autem potius optarim ego ultorem eorum qui me injuriis afficiunt, quam causam et initium dedisse injuriarum : sed ea quæ me pati debere statutum est, effugere nequeo ; qui nec cæterorum optionem vel judicium contra voluntatem ipsorum mutare possum.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὲρ Χριστοῦ, καὶ θείων νόμων ὑπέστημεν ἔμπροσθεν· καὶ γε χάρις Θεῷ, τῷ πλέον αὔξοντι τὸν μισθὸν, ἐν τῇ τοῦ λανθάνειν ἀθυμίᾳ, καὶ τῇ τῶν παθῶν ἀδοξίᾳ. Καὶ ᾔδειν μὲν ἐμαυτὸν ταῦτα παθεῖν, εὐθὺς ἀρχομένου τοῦ ἀγῶνος, ἤλπιζον δὲ καὶ πρὸ τοῦ πάθους, καὶ πρὸ τοῦ ἀγῶνος (εἰ δὲ μὴ τάλη θῇ λέγω, πάθοιμι παρ' αὐτῶν ὧνπερ ἔπαθον, χείρονα, ἤλπιζον μὲν, ὡς ἔφην, ἅπερ ἔπαθον, λυποῦμαι δὲ πάσχων ὑπὸ τοιούτων· τὸ μὲν γὰρ C ἐμὸν τέλος Θεῷ ὥρισται· καὶ δέχομαι χαίρων ὁποῖον ἂν ᾖ τὸ ποτήριον· καὶ οὐχ ὑπὲρ ὧν πάσχω ἀγανακτῶν, ἀλλ' ὧν με δεῖ παθεῖν καὶ τὰ λείποντα ἐπιζητῶ, εἰ καὶ χωρὶς ἀλγηδόνος ταῦτα φέρειν ἀδυνασῶ· ἀνθρωπίνη γὰρ φύσις ἀναλγήτως πάσχειν οὐ πέφυκε· καὶ περὶ μὲν τῶν ἐπισκηψάντων, ἢ καὶ ἐπισκηψόντων ἔτι ἐμοὶ, οὕτω με δεῖ φρονεῖν, καὶ λογίζομαι. Τιμωροὺς δὲ τῶν ἀδικούντων, ἀλλ' οὐκ ἀρχηγοὺς τῶν ἀδικημάτων, ὑμᾶς εὐχόμην εὑρεῖν. Ἀλλ' οὔτε ἐμὲ φυγεῖν ἔστιν, ἃ με δεῖ παθεῖν· οὔσε τὴν ἑτέρων εὐχὴν, ἑτέρων γνώμην μεταβαλεῖν.

Atque prius quidem tot et tanta patiebamur; sed tanquam non satis ingestum nobis malorum esset, excogitatur modus alius injuria afficiendi me, ut mea causa etiam alii malis afficiantur : Fame clerus strangulatur, et qui mihi subsunt, illustriores quique, in eum finem, ut cum loquuntur et recordantur se meam ob causam hac calamitate pressos in meum demum caput et exprobrationes et exsecrationes ejaculentur. Mitto illud dicere, quod mihimetipsi portio exhibetur ad dimensum, quod dimidia parte privor jurisdictionis meæ : certe præclara ratio inita est per auferentes, qui sic artificiosam in me persecutionem concitarunt. Quod si, ut meum expleant mihi desiderium (hoc est, ut isto jugo atque onere expediar), hæc perpetrarunt (utcunque mecum ludere visum in istis est), gratias certe de ablatis sum habiturus : et grave mihi est quod residui quidquam

D Καὶ τοσαῦτα μὲν πεπόνθαμεν ἔμπροσθεν· ὥσπερ δὲ λείποντος τοῦ κακοῦ, προσεπινοεῖται καὶ τρόπος ἄλλος κακώσεως, καὶ κακοῦνται δι' ἡμᾶς ἕτεροι, καὶ λιμαγχονεῖται κλῆρος, καὶ τῶν ὑπὸ χεῖρα τὸ ἐπισημότερον· ἵν' ἐφ' ἡμῶν ὑποστῆναι τὴν συμφορὰν καὶ λέγοντες καὶ μνημονεύοντες, τὸν ὀνειδισμὸν καὶ τὴν ἀρὰν ἐπὶ κεφαλὴν ἡμῶν ἀναφέρωσιν. Ἐῶ γὰρ εἰπεῖν, ὅτι καὶ ἡμῖν ἡ μᾶξα μέτρῳ προσρίπτεται, καὶ ἀφαιρεῖται ἀφ' ἡμῶν τὸ ἥμισυ τῆς ἀρχῆς· καλῶς γε ποιούντων τῶν ἀφαιρούντων, καὶ τέχνῃ τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν ἐπινοούντων. Ἀλλ' εἰ τὴν ἡμετέραν πληροῦντες αἴτησιν (λέγω δὴ τὸ ἐλευθερωθῆναι ἡμᾶς τοῦ ζυγοῦ καὶ τοῦ φορτίου τούτου) ταῦτα πεποιήκασιν (ἴσως γὰρ καὶ τοῦτο παίζουσι καθ' ἡμῶν), χάρις μὲν αὐτοῖς ὑπὲρ ὧν ἀφεῖλον· λυποῦσι δὲ ὑπὲρ ὧν κατέλιπον, καὶ βραδύνοντες πρὸς τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ λοιποῦ, πλέον ἀνιῶσιν· ὥσπερ οἱ κα-

τον, ἀπετμήθη τὴν γλῶσσαν, καὶ ταῦτα ἱερωσύνην φορῶν, ὑπὲρ οὗ πολλάκις ἐπρέσβευσα, ὑπὲρ οὗ πολλάκις ἐδυσώπησα, ὑπὲρ οὗ ὁ μάταιος ἐγὼ καὶ ῥήματα ἀπαθείας ἔλαβον, καὶ οἱ ἰδόντες ἐπίστανται. Εἰ δὲ καὶ ἐπελάθοντο οὗτοι, τὸ Θεῖον οὐκ ἐπελάθετο. Ποία λοιπὸν ἐλπὶς πρὸς τὰ ἄδηλα, ὅτε περὶ τῶν φανερῶν καὶ ὑπ' ὄψιν κειμένων οὕτως ἀποτυγχάνω καὶ διαπαίζομαι ; πῶς ὑπὲρ ἁμαρτιῶν, καὶ ὑμῶν, καὶ τοῦ λαοῦ, πρεσβεύσας ἐξιλάσομαι, ὅτε πρὸς ὑμᾶς ὑπὲρ ἑνὸς πρεσβεύσας οὕτως ἐξέπεσα, οὕτω παρεκρούσθην ; Ταῦτα δακρύων αἵματι ἔγραψα· ἐν σοὶ δὲ ἔστι τὸ λοιπὸν, ἢ πρώτην, ἢ τελευταίαν, τήνδε τὴν ἐπιστολὴν δέξασθαι. Ἐγὼ γὰρ κατ' ἐνώπιον Κυρίου λέγω, ὡς εἰ οὕτως ἐστὶν ὑμῖν σκοπὸς ἐν ταῖς εὐλόγοις ἡμῶν ἱκεσίαις καὶ παρακλήσεσιν παρακρούεσθαι ἡμᾶς καὶ ἀποπέμπεσθαι· καὶ εἰ μή τις γένηται τῷ ἀθλίῳ ἐκείνῳ τὸν δυνατὸν τρόπον παραψυχὴ καὶ παράκλησις, οὔτε γράψω, οὔτε ἄλλως πως ἐνοχλήσω, ἀλλ' ἡσυχάσω, ἐμαυτὸν ἐπισκοπῶν, καὶ τὰ ἐμαυτοῦ ὀδυρόμενος. Εἰ γὰρ μετὰ τῶν καθημερινῶν, τῶν ἔξωθεν ἡμῖν ἀναφυσωμένων πειρασμῶν καὶ περιστάσεων, καὶ τὴν ἀθλίαν μου προσαπολέσω ψυχὴν, ἀθλιώτερος ἂν εἴην πάντων ἀνθρωπων.

A tione digna habeantur) multas simul aggestas miserias pertulit : venditus, et verberibus cæsus est, in carcerem demum conjectus, et, quod nullum solatium admittit, lingua illi exscindebatur, quodque magis est indignum, cum sacerdos esset ; pro illo sæpius intercessi, sæpius adhibui preces, in cujus causa verba tantum accepi ego vanus sine condolentiæ sensu, quod videntes intelligebant. Qui si horum obliti sint, at non divinum Numen oblivisceturi. Cum in rebus tam perspicuis et sub oculos positis ita spe dejiciar, et risui exponar, quæ relicta erit spes mihi de incertis? Quomodo pro peccatis et vestris et populi intercedam, et illa expiabo, cum pro vel uno apud te intercedens, adeo exciderim exspectatione, adeo fuerim deceptus? Ista quidem lacrymans cum sanguine exaravi. Penes te est deinceps ut hanc vel primam vel postremam epistolam a me habeas. Domino etenim teste denuntio, quod si id tibi propositum sit ut deceptos nos ableges et contemptos, ubi tam rationabiles offerimus supplicando admonitiones, ita ut, cum possit fieri non difficulter, miser ille nullam invenerit consolationem aut refocillamentum nequaquam deinceps scripturum, aut molestiam tibi creaturum, sed rebus meis consulens, et meam vicem deplorans, obmutescam. Si enim post quotidianas illas quæ a foris quotidie in me concitantur tentationes et exigentias, miseras quoque animam meam in eo sim ut disperdam, ultra omnes mortales deploratissimus essem.

B

ΕΠΙΣΤ. Ζ'.

Βάρδᾳ Καίσαρι.

EPIST. VII.

Bardæ Cæsari.

Edita a Montacutio (l. c. ep 8, p. 71).

Χαίρομεν ἐπηρεαζόμενοι· ἀλγοῦμεν δὲ, ὅτι τοὺς ἐπηρεάζοντας ὑμᾶς ἔχομεν, παρ' ὧν ἡμῖν καὶ προστασίας ἐλπίδες, ἄλλων ἴσως ἐπιτιθεμένων, ἐκρέμαντο, καὶ τὸ βαρύτατον, ὅσι ἄδικα πάσχοντες, ἀδικεῖν ἐγκαλούμεθα· καὶ δόλους ῥάπτειν γραφόμεθα ὑφ' ὧν αὐτοὶ πολλοὺς καθ' ἑκάστην ὑπομένομεν. Χάρις οὖν πάντων ἕνεκα, τῷ Σωτῆρι ἡμῶν Θεῷ. Καὶ εἰ μὴ τὸν παρόντα βίον πειρατήριον ἤδειμεν, σφόδρα ἂν ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσιν ἀπωλοφυράμεθα. Σὺ δὲ, εἰ μή τι ἄλλο τῶν παλαιῶν παραδειγμάτων ἐπὶ νοῦν ἀναλαβεῖν ἐθέλοις, ἀλλὰ τόν γε Ἡρώδου οἶκον, καὶ τοὺς Ἀντιπάτρου τρόπους ἐπισκοπεῖν διανάστηθι. Ὅπως, ὁ μὲν πολλαῖς μηχαναῖς τὸν ἄνδρα, καίτοι γε καὶ ἀγχίνουν ὄντα, κατὰ τῶν φιλτάτων, περιῆλθεν· ὁ δὲ τοῖς ἔξωθεν πᾶσι περιῤῥέομενος ἀγαθοῖς, καὶ εὐτυχέστατος εἶναι νομισθεὶς, δυστυχέστατός τε καὶ ἀθλιώτατος γέγονεν· ὅτι φθόνῳ καὶ διαβολαῖς ἀναπετάσας τὰ ὦτα, γένους ἅμα καὶ φίλων, καὶ αὐτῆς γονῆς, τὸν οἶκον ἔρημον ἔδειξεν. Εἴ τι οὖν σοι καὶ ἡμεῖς ἐν φίλων καὶ οἰκείων τάξει λελογίσμεθα, ὅρα μήποτε τοῖς συκοφάνταις ἑαυτὸν χειροήθη παραστησάμενος, τὸν σὸν οἶκον φίλων καὶ οἰκειοτάτων ἐξερημώσεις. Εἰ δέ τίς ἐστι καὶ δίκης ὀφθαλμὸς ἐνταῦθα, μὴ νόμισε τοῦτον διαπαντὸς καθευδήσειν. ἡμᾶς δὲ πάσχειν ἀδίκως καὶ τὰ ἔσχατα παρεσκευασμένους, οὐ νῦν, ἀλλά γε καὶ πάλαι, τοῖς θείοις ἐντραφέντας, ἴσθι, προστάγμασι· καὶ χάριν ὁμολογεῖν εἰδέναι, εἴ τις ἡμῖν ἐπιτομωτέραν πρὸς τὴν ἐκεῖθεν πολιτείαν τὴν πορείαν συσκευάσοιτο.

C

D

Contumeliis affecti gaudemus ; ægre tantum ferimus quod tu scis qui sic afficis, spes erat ut, si quis alius nos aggrederetur, tute te patronum interponeres. Adhuc magis ægre est quod, cum injuste patimur, injuriam tamen dicimur inferre ; dolos consuere ; et illi hoc scribunt, qui nos multifariam quotidie dolis petunt. De cunctis Servatori Deo gratias agimus. Quod si autem hanc vitam non profiteremur tentatorium, certe quæ nobis accidunt vehementer doleremus. Tu autem, si e vetusta memoria nullum aliud exemplum recolere volueris, tamem excita temet ut recolas Herodis domum, et Antipatri mores : Quomodo Antipater, virum, utcunque solertem, contra amicissimos concitavit, multis circumventum machinamentis. Herodes cum externis bonis omnibus difflueret, et beatissimus habebatur, infelicissimus, exstitit et miserrimus ; invidiæ siquidem et calumnlis patefactis auribus, domum progenie, amicis, liberis vacuarit. Quod si nos in aliquo amicorum ac familiarium ordine annumeras, vide, quæso, ne te committas circumducendum sycophantis, atque ita tuas ædes quoque spoliatas amicis et familiaribus reddas. Quod si oculus rebus nostris intersit justitiæ, nolito putare perpetuo illum somno sopitum : ea nos autem, non nunc primum, sed jam pridem injuste vel extrema pati paratos, utpote divinis innutritos præceptis, cognoscas. Certe gratias illi habituri sumus qui viam nobis maxime compendiariam, licet præcipitantem, ad cœlestem monstraverit conversationem.

EPIST. V.

Eidem, Deprecatio pro Christodulo a secretis qui periclitabatur.

Edita a Montacutio (l. c, ep . 4, p. 68).

Utcunque molestus esse videor, et ultra mensuram frustra misericors, non tamen quod potero præstare diffugiam, fortassis acrem lacessens et frustra laborans : nam hoc me facit cogitare, quod spe dejectus aliquoties exciderim ; in quantum vero potuerim, debitum persolvam. Pauper quidem jocans, antiquum suum obtinuit ; jocatus est, et comico more, licet non in quos, aut qualiter oportuit. Erat ebrietas primipilus : hac autem abrepti homines plurimum solent delinquendo labi. Dedit autem pœnas de lasciviente lingua, acerbiore multatus punitione, corpore vehementius cæsus et mutilatus. Ulterius ne progrediatur. Sacrum et sanctum est Dei templum, a nullo Christiano violandum ; ad hoc confugit iste : intercedit pro illo Antistes templi ; intercedit et culpæ tenuitas ; et si adhuc pateris illud : *Dimittite, et dimittetur vobis*[3] ; vel : *Qua mensura mensi estis, eadem vobis metietur*[4].

EPIST. VI.

Bardæ Magistro Patritio et Curopalatæ pro clerico Blasii in periculis constituto.

Edita a Montacutio (l. c. ep. 6, p. 69).

Noveram ego quidem, nondum expertus, indignum me fuisse cum gradu et dignitate archiepiscopali, tum pastoralis cujuscunque functionis, atque eam ob causam actus et attractus moleste eam rem ferebam ; atque utinam me prius mors invaserit antequam hac violenta, intolerabili potius, electione arriperer ! Nequaquam tot et tantorum malorum fluctus animam meam quotidie abluissent, quorum spes et exspectatio (est enim natura hominum apprime comparata ad futuras difficultates prævidendas, præsertim ubi propriæ ipsius causa agitur) concussum me et conturbatum tunc temporis habuit : istis ego exagitatus et acerbe vexatus ploravi, deprecabar, nihil non potius id me admisissem quam ut in suffragia eorum irem, qui me compellebant ; ut poculum illud multarum et multiplicium curarum a me transferatur atque tantationum, intercedebam. Nunc siquidem res ipsæ me docent, et meam satis redarguunt dignitatem ; nec ulterius me metus exspectando, sed dolor accepti lethalis vulneris torquet, singultus, suspiria et desperatio tenuere. Cum afflictos intuear universos et singulos sacerdotes ob unicum admissum, verberibus, vinculis male tractatos, etiam excisis linguis (ignosce peccatis, quæso, nostris, Domine), cur non beatos prædicem defunctos, potius quam meipsum ? cur non hoc onus mihi impositum reputem in meorum peccatorum redargutionem ? indigens homo et sine patrono, sed nec mente sana præditus (quæ sunt ejus generis ut misericordia potius quam indigna-

[3] Luc. VI, 37. [4] Matth. VII, 2.

ΕΠΙΣΤ. Ε'.

Τῷ αὐτῷ, Πρεσβεία ὑπὲρ Χριστοδούλου ἀσηκρήτις κινδυνεύσαντος.

Εἰ καὶ νῦν ὀχληρὸς εἶναι δόξω, καὶ περιττὸς τὸ φιλάνθρωπον, ἀλλὰ τόγε ἐμαυτοῦ ποιεῖν οὐκ ἀφέξομαι, ἴσως μὲν εἰς ἀέρα δέρων, καὶ μάτην πονῶν. Ταῦτα γάρ με λογίζεσθαι, τὸ πολλάκις διαμαρτεῖν τῆς ἐλπίδος, παρεσκεύασεν· ὅσον δι' εἰς ἐμὴν ἰσχὺν ἦκε, τὸ χρέος πληρῶν. Ἄνθρωπος πένης παίζων, ἔπραξε τὰ συνήθη αὐτῷ· ἔπαιξε γάρ, εἰ καὶ μὴ πρὸς οὓς ἔδει, μηδ' οἷα, κωμικευσάμενος. Μέθη κορυφαῖος ἦν, ᾧ τὰ πολλὰ περιπίπτοντες ἄνθρωποι, σφάλλονται. Ἔδωκε τῆς ἀκολάστου γλώσσης δίκας, κόλασιν πικρὰν ὑποστάς, τοὺς ἐν τῷ σώματι σφοδροὺς αἰκισμούς. Στήτω μέχρι τούτου τὰ τῆς τιμωρίας. Ὁ τοῦ Θεοῦ ναός, ἱερός, καὶ πᾶσι τοῖς εὐσεβέσιν ἄσυλος, πρὸς ὃν οὗτος κατέφυγε· πρεσβεύει ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ τοῦ ναοῦ ἱερεύς, τὸ τοῦ πταίσματος εὐτελὲς, εἰ βούλει δὲ καὶ τὸ, Ἄφετε καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν· καὶ τὸ, Ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν.

ΕΠΙΣΤ. Ϛ'.

Βάρδᾳ Μαγίστρῳ Πατρικίῳ καὶ Κουροπαλάτῃ, περὶ κληρικοῦ τοῦ Βλασίου κινδυνεύσαντος.

Ἤδειν ἐγὼ, καὶ πρὸ πείρας, ἀνάξιον ἐαυτὸν e-f, καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ βαθμοῦ, καὶ τῆς ποιμαντικῆς ἐγχειρήσεως· διὰ τοῦτο γὰρ ἀγόμενος καὶ ἑλκόμενος, ἀπεδυσπέτουν πρὸς ταῦτα· ὡς εἴθε θανατός με τῆς τότε προβολῆς, μᾶλλον δὲ τῆς ἀφορήτου βίας, προανήρπασεν. Οὐ γὰρ ἂν τοσούτων καὶ τηλικούτων κακῶν κύματα τὴν ἐμὴν, καθ' ἑκάστην, ἐβάπτιζον, ἐπικλύζοντα τάλαιναν ψυχήν· ὧν ἡ ἐλπὶς καὶ ἡ προσδοκία (δεινὴ γὰρ ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις τὰ μέλλοντα συνιδεῖν δυσχερῆ, ἂν ἐπ' αὐτὴν ἡ χαλεπότης μάλιστα φέρηται) συνετάρασσέ με τότε καὶ συνέσχεν· ὑφ' ὧν βαλλόμενος καὶ πικρῶς ἀλγυνόμενος, ἔκλαιον, ἐδυσώπουν, πάντα μᾶλλον ἐποίουν, ἢ τοῖς ψηφιζομένοις καὶ βιαζομένοις συγκατένευον, παρενεχθῆναι τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ, τῶν πολλῶν καὶ πολυτρόπων φροντίδων καὶ πειρασμῶν ποτνιώμενος· νῦν δὲ αὐτὰ μεταδιδάσκει τὰ πράγματα, καὶ τὴν [ἐμὴν] ἐλέγχει ἀναξιότητα· καὶ οὐκέτι φόβος προσδοκίας, ἀλλ' ὀδύνη στεριζομένη περὶ τὰ καίρια, καὶ στεναγμὸς, καὶ ἀμηχανία, ἐπὶ τοῖς ἤδη καταλαβοῦσιν. Ὅτε γὰρ ἱερεῖς, ὁποῖοι ἂν καὶ εἶεν, ὁμοῦ πάντας ἐπὶ ἑνὶ πταίσματι πάσχοντας ὁρῶ, τυπτομένους, ὀημευομένους, φαυλιζομένους, τὴν γλῶσσαν ἐκτεμνομένους (φεῖσαι, Κύριε, τῶν ἁμαρτῶν ἡμῶν), πῶς οὐ μακαρίσω τοὺς τετελευτηκότας ὑπὲρ ἐμέ ; πῶς οὐ το φορτίον τὸ ἐπιτεθέν μοι, οὐκ εἰς ἔλεγχον τῶν ἐμῶν ἁμαρτημάτων λογίσομαι ; ἄνθρωπος ἄπορος, ἀπροστάτευτος, οὐδὲ τὸν νοῦν ἔχων ἀπαθῆ (οἷς ἔλεος μᾶλλον, οὐκ ἀγανάκτησις ἕπεται) ἔπαθεν ἅμα τοσαῦτα κακά· ἐπράθη, ἐτύφθη, ἐφυλακίσθη· τὸ ἀπαραμύθη-

VARIÆ LECTIONES.

e-f ἴσ. ἐμαυτόν.

ψυχὴν εὑρηκότες ἀξίαν (ἐρᾷν γάρ σε ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας πεπείσμεθα), τῷ φιλουμένῳ δώρῳ καὶ μεγαλοπρεπεῖ δεξιούμεθα. Ἐν ᾧ, τῆς ἀχράντου καὶ καθαρᾶς ἡμῶν πίστεως τὸ ἱερὸν καὶ θεόσοφον ἐντάξαντες μάθημα, τὰς ἁγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἑπτὰ συνόδους, οἱονεὶ χάρακάς τινας καὶ περιβόλους οὔσας τοῦ θείου τούτου καὶ ὀρθοδόξου μαθήματος, σαφεῖ τε καὶ συντόμῳ λόγῳ συμπαρατιθέμεθα· οὐδ' ὅσα βίον ἰθύνει, καὶ μαρτυρεῖ τῆς πίστεως τὴν ὀρθότητα, παντελῶς ἀποσιγήσαντες. Ὥσπερ γὰρ τὸ πάντα, καταρχὰς πειρᾶσθαι λέγειν, ἀπειρόκαλον· οὕτω καὶ τό μηδὲν εἰπεῖν, ἀφιλόκαλον.

A cendentem divinitatem, quatenus illam homines, assequi poterimus, tanquam in speculo contuemur. Istiusmodi ergo gratia atque dono dignum et capacem prudentem tuum animum agnoscentes (virtutem te siquidem ac pietatem amare persuasum habemus) munis ad te tibi gratum futurum, in se magnificum, afferimus. Cui quidem fidei nostræ incontaminatæ et defæcatæ, et divinam et a Deo edoctam inserentes disciplinam, sacris septem universalibus synodis, non aliter quam vallo quodam et sepimento, doctrinam hanc cœlestem et orthodoxam, communivimus, quas perspicua et brevi oratione, una cognoscendas, adjunximus. Nec interea, quæ ad vitam recte instituendam pertinent, fideique rectitudini testimonium perhibent, prorsus silentio præteribimus. Certe sicut omnia sigillatim ab initio velle dicere, ineptum est ; ita nihil omnino dicere, turpe et inhonestum est.

γ'. Δεῖ δὲ τὰς ἀρετὰς τῇ πίστει παραπεπηγέναι, καὶ δι' ἀμφοῖν τὸν σπουδαῖον καταρτίζεσθαι (9). Καὶ γὰρ δογμάτων μὲν εὐθύτης πολιτείας προβάλλεται κοσμιότητα, πράξεων δὲ καθαρότης τῆς πίστεως ἀπαγγέλλει θειότητα· ὧν ἑκάτερον χωρὶς τοῦ ἑτέρου ῥᾷον εἴωθεν ὑποῤῥεῖν καὶ παρασύρεσθαι, μὴ ἀνεχόμενον καταμόνας ψυχαῖς ἀνθρώπων ἐγκατοικίζεσθαι. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων καὶ ὕστερον. Νῦν δέ σοι τὸ ἱερὸν καὶ θεόχρηστον τῆς ἱερᾶς ἡμῶν λατρείας ἀνατιθέμεθα μάθημα.

B 3. Oportet autem virtutes et bona opera a fide non divelli, sed utrinque virum bonum perfici et consummari : fides enim recta mores producit honestos ; et operum puritas fidem esse divinam plane probat : istorum vero alterum sine altero facile diffluere solet et aliorsum rapi : neque enim possunt sejuncta et divulsa in animis hominum sedem figere. Sed de istis videbimus in sequentibus. In præsenti sacram et divino oraculo fusam sacrosanctæ nostræ religionis doctrinam repræsentamus.

δ'. Πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. Φῶς ἐκ φωτὸς, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα· ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐξ οὐρανῶν· καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ παθόντα, καὶ ταφέντα. καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφὰς, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθεζόμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρός· καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ Κύριον καὶ ζωοποιὸν τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ προσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν, Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν, καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν.

4. *Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, cœli et terræ Creatorem, necnon visibilium omnium ac invisibilium : Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum, ex Patre natum ante omnia sæcula ; lumen de lumine, Deum verum de* C *Deo vero ; genitum, non factum ; Patri consubstantialem, per quem omnia facta sunt : qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de cœlis ; incarnatus ex Spiritu sancto et Maria Virgine ; et homo factus est, crucifixusque pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus ; et resurrexit tertia die secundum Scripturas ; et ascendit in cœlos ; et sedet, a dextris Patris : et iterum venturus est cum gloria, judicaturus vivos atque mortuos ; cujus regni non erit finis : Et in Spiritum sanctum Dominum et auctorem vitæ qui procedit a Patre ; qui cum Patre ac Filio adoratur et glorificatur ; qui locutus est per prophetas : In unam catholicam et apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum baptisma, in remissionem peccatorum. Exspecto resurrectionem mortuorum, et vitam venturi sæculi. Amen.*

ε'. Οὕτω τοιγαροῦν φρονῶν καὶ πιστεύων, κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὧ καλὸν ἄγαλμα τῶν ἐμῶν

D 5. Ad hunc ergo modum sentiens ac credens ut secundum traditionem sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ, o laborum meorum eximium orna-

NOTÆ.

(9) Δι' ἀμφοῖν τὸν σπουδαῖον καταρτίζεσθαι. Ignatius in illa ad Ephes. Ἀρχὴ ζωῆς, πίστις τέλος δὲ, ἀγάπη· τὰ δὲ δύο, ἐν ἑνότητι γενόμενα Θεοῦ ἄνθρωπον ἀποτελεῖ· τὰ δὲ ἄλλα πάντα εἰς καλοκαγαθίαν ἀκόλουθά ἐστιν· οὐδεὶς πίστιν ἐπαγγελλόμενος ὀφείλει ἁμαρτάνειν, οὐδὲ ἀγάπην κεκτημένος μισεῖν τὸν ἀδελφόν. Ubi τέλος non est tam *finis* ut vertunt interpretes, quam τελείωσις *perfectio*. Idem beatus martyr iterum ait : Οἱ ἐπαγγελλόμενοι Χριστοῦ εἶναι, οὐκ ἐξ ὧν λέγουσι μόνον, ἀλλὰ ἐξ ὧν πράττουσι γνωρίζονται· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. Ἀμεινόν ἐστι σιωπᾷν καὶ εἶναι, ἢ λαλεῖν καὶ μὴ εἶναι.

EPIST. VIII.

Photii sanctissimi patriarchæ Constantinopolitani Epistola ad Michaelem Bulgariæ principem; de officio principis (6).

ΕΠΙΣΤ. Η'.

Φωτίου τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκ τῆς πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας (7) ἐπιστολῆς, Τί ἐστιν ἔργον ἄρχοντος.

Edita ab Henrico Canisio (*Ant. lection.*, t. II, p. II, edit. Basnagii, pag. 382), et a Montacutio (ep. 1, pag. 1).

1. Alia quidem dona, illustrissime ac nobis dilecte fili, exiguam plane eamque non diu adeo duraturam utilitatem iis afferunt in quos conferuntur. Quæcunque vero illa conditione naturali prædita sunt, ut animam nobis reddant meliorem, dum ab errore et pravis affectibus repurgant, luce vero et splendore virtutum ipsiusque veritatis collustrant, hæc jam verissima dona nobis data dicenda sunt; utpote quæ menti, divinæ cuipiam rei et immortali, magna nec unquam emoritura largiuntur emolumenta: divitias autem illismodi ei comparant negotiando, quæ cum sint cœlestes non possunt sacrilege compilari. Primas inter ista et principatum tenet illud quod nos manu velut apprehensos sine ulla aberratione ad Deum perducit et salutem. Hoc ipsum autem imprimis, quin potius sola, præstat fides nostra Christianas, purissima illa ac ideo inculpata, cum mysteria ejus edocti edidicerimus.

α'. Αἱ μὲν ἄλλαι χάριτες, περιφανέστατε καὶ ἠγαπημένε ἡμῶν υἱὲ, μικρὰς καὶ προσκαίρους, οἷς προσάγονται, τὰς ὠφελείας παρέχουσιν· ὅσαι δὲ πεφύκασι ψυχὴν βελτίονα ἀπεργάζεσθαι, πλάνης μὲν καθαίρουσαι καὶ παθῶν, τὴν αἴγλην δὲ καὶ λαμπρότητα τῶν ἀρετῶν καί τῆς ἀληθείας διαυγάζουσαι, αὗται δὲ ἄρα χάριτές εἰσιν, ὡς ἀληθῶς, μεγάλα κέρδη καὶ ἀθάνατα ἀθανάτῳ καὶ θεοειδεῖ πράγματι χορηγοῦσαι, τῇ ψυχῇ, καὶ τὸν ἄσυλον αὐτῇ καὶ οὐράνιον ἐμπορευόμεναι πλοῦτον, ὧν ἡ τιμιωτάτη καὶ τῶν ἄλλων πρωτεύουσα χάρις ἡ πρὸς τὸ θεῖόν ἐστιν ἁπλανὴς καὶ σωτήριος χειραγωγία. Ἥν πρώτη καὶ μόνη χαρίζεται τῆς καθαρᾶς καὶ ἀμωμήτου πίστεως ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν, ἡ μάθησις καὶ μυσταγωγία.

2. Hæc enim homines, postquam ab errore multiformi liberatos expediverit, illiusque tenebras omnino dispulerit, facultatem illis præbet in Divini cultus pulchritudinem oculis defixis intuendi. Atque ita per istam, ad essentiam illam quæ superat intellectum, rerum scilicet omnium causam et opificem subvecti, Trinitatis illius uniformem et trans-

β'. Αὕτη γὰρ τῆς πολυμόρφου πλάνης τὸν ἄνθρωπον· (8).... τῷ κάλλει τῆς λατρείας καθαρῶς ἐνατενίζειν παρέχεται· δι' ἧς εἰς τὴν ὑπὲρ νοῦν οὐσίαν καὶ πάντων αἰτίαν καὶ δημιουργὸν ἀναγόμενοι, τὴν ἐνοειδῆ καὶ ὑπέρθεον τῆς Τριάδος θεότητα καθ' ὅσον ἐστὶν ἀνθρώπῳ δυνατὸν, ἐνοπτριζόμεθα. Τῆς τηλικαύτης τοίνυν χάριτος καὶ δωρεᾶς τὴν ἔμφρονά σου

NOTÆ.

(6) *Epistola ad Michaelem Bulgariæ principem, de officio principis.* Hic est titulus a librariis, non opinor, ab auctore præfixus: quanquam ne sic quidem constat inscriptio. Nam in scriptis erat, non ἐπιστολή, sed ἐκ τῆς ἐπιστολῆς. Ut videatur non tam integra epistola, vel liber potius, et quidem satis magnus, quam repræsentamus, quam ex illa excerpta quædam continere, ab aliquo lectore, vel fortassis ipso Photio (qui delectabatur epitomis) in numerum atque ordinem coactus. Est autem, sive erat liber integer, sive epistola νουθετική et διδακτική, per omnia conformata Isocratis illi scripto ad Nicoclem, cujus scopus ad inscriptione exhibetur. Τί ἔργον ἄρχοντος. Itaque inscribit ipse titulum, Πρὸς τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας, *Ad principem gentis Bulgarorum.* Ita enim vocabantur gentis illius, et omnium fere Barbarorum, ductores, sive duces, sive principes; non autem erant reges, ut semper in Baronio, per errorem interpretis sui, nominatur hic ἄρχων. Guillelmus Bibliothecarius ad finem *Vitæ Anastasii* ait, *Dominus Michael, princeps Bulgarorum*, et in excerptis apud ipsum Baronium, e *Menologio*, ex historiis Basilii Cilicis et Theophanis, vel *dux*, vel *princeps* nominatur: sed imprimis Baronii versionem refellit, quod apud illum Bibliothecarium legitur, quod *principes Bulgarorum et litteras eis et dona per Petrum aliosque direxerint.* Neque sane *princeps* absolute, vel solus erat; fortassis erat cæteris eminentior, sed cum aliis, princeps. Ait enim *principes Bulgarorum.* Multos illi principes, ut et aliæ e Septentrione gentes, habuere familiis distinctos, et familiis præfectos; sed plerumque unum, ex illorum numero, de communibus suffragiis electum, cæteris, imprimis bello gerendo, et cœtus convocando, præficiebant: quales apud illos commemorantur Chrunnus, Zocus, Tetricus, qui relicto principatu Constantinopolin abiit, ubi factus Christianus patricius item creatur, ad annum Domini 777. Præsens autem princeps, nomine Michaelis, ab origine prima, inter suos, vel in patria, *Bogaris* non *Michael* dicebatur: verum conversus ad fidem Cristianam, et baptismo illustratus, qui fuit in paganismo Bogaris, ab episcopo baptizante, qui ab eum missus fuerat Constantinopoli baptizandum, de nomine mittentis imperatoris, Michaelis tertii, seu Porphyrogenitæ, Michael et ipse dicebatur: hanc historiam Baronius fusius exsequitur, ad annum 845, e Joanne Curopalata. MONTACUT.

(7) Βουλγαρίας. Erant Bulgari, aut Bulgæ, gens barbara, effera, pagana. Aquilonaris, quæ postrema pene omnium ab Aquilone, unde omne malum in Romanum imperium inundavit, post alias e Scythia proluvies, irruperunt, et Romanum imperium, a Constantino divisum, in partes dissectum, præsidiis destitutum, in ruinam dederunt, quos primus Constantinus Copronymus bello vicit; sed non ita pessumdedit, quin resumptis viribus postea Nicephorum imperatorem profligatum occiderent, et caput ejus abscissum ludibrio exponerent. Cum primum irrumperent, Dardaniam occupabant: sed deinceps Macedoniæ et Illyrici partes possederunt. De illis, ad religionem nostram conversis, deinde certatum est inter Romanam et Constantinopolitanam sedem, cujus subessent jurisdictioni. De quo certamine Photius alicubi in epistolis: qui vehementius ea de re contendebat; unde imprimis odio atque invidia apud Romanos laborabat. Bulgari dicebantur, a Bolga, sive Volga flumine ingenti, etiam hodie notissimo; cujus erant accolæ cum irrumperent in imperium. MONTACUT.

(8) Hiatus erat et defectus in nostro codice post ἄνθρωπον: fortassis supplenda lacuna ad hunc modum, ἐλευθερώσασα, καὶ πᾶσαν ἐκείνης ἀχλὺν ἀποσκεδάσασα, δύναμιν αὐτῷ τῷ κάλλει, etc.

ψυχὴν εὑρηκότες ἀξίαν (ἐρᾷν γάρ σε ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας πεπείσμεθα), τῷ φιλουμένῳ δώρῳ καὶ μεγαλοπρεπεῖ δεξιούμεθα. Ἐν ᾧ, τῆς ἀχράντου καὶ καθαρᾶς ἡμῶν πίστεως τὸ ἱερὸν καὶ θεόσοφον ἐντάξαντες μάθημα, τὰς ἁγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἑπτὰ συνόδους, οἱονεὶ χάρακάς τινας καὶ περιβόλους οὔσας τοῦ θείου τούτου καὶ ὀρθοδόξου μαθήματος, σαφεῖ τε καὶ συντόμῳ λόγῳ συμπαρατιθέμεθα· οὐδ' ὅσα βίον ἰθύνει, καὶ μαρτυρεῖ τῆς πίστεως τὴν ὀρθότητα, παντελῶς ἀποσιγήσαντες. Ὥσπερ γὰρ τὸ πάντα, καταρχὰς πειρᾶσθαι λέγειν, ἀπειρόκαλον· οὕτω καὶ τὸ μηδὲν εἰπεῖν, ἀφιλόκαλον.

A cendentem divinitatem, quatenus illam homines, assequi poterimus, tanquam in speculo contuemur. Istiusmodi ergo gratia atque dono dignum et capacem prudentem tuum animum agnoscentes (virtutem te siquidem ac pietatem amare persuasum habemus) munis ad te tibi gratum futurum, in se magnificum, afferimus. Cui quidem fidei nostræ incontaminatæ et defæcatæ, et divinam et a Deo edoctam inserentes disciplinam, sacris septem universalibus synodis, non aliter quam vallo quodam et sepimento, doctrinam hanc cœlestem et orthodoxam, communivimus, quas perspicua et brevi oratione, una cognoscendas, adjunximus. Nec interea, quæ ad vitam recte instituendam pertinent, fideique rectitudini testimonium perhibent, prorsus silentio præteribimus. Certe sicut omnia sigillatim ab initio velle dicere, ineptum est ; ita nihil omnino dicere, turpe et inhonestum est.

γ'. Δεῖ δὲ τὰς ἀρετὰς τῇ πίστει παραπεπηγέναι, καὶ δι' ἀμφοῖν τὸν σπουδαῖον καταρτίζεσθαι (9). Καὶ γὰρ δογμάτων μὲν εὐθύτης πολιτείας προβάλλεται κοσμιότητα, πράξεων δὲ καθαρότης τῆς πίστεως ἀπαγγέλλει θειότητα· ὧν ἑκάτερον χωρὶς τοῦ ἑτέρου ῥᾷον εἴωθεν ὑποῤῥεῖν καὶ παρασύρεσθαι, μὴ ἀνεχόμενον καταμόνας ψυχαῖς ἀνθρώπων ἐγκατοικίζεσθαι. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων καὶ ὕστερον. Νῦν δέ σοι τὸ ἱερὸν καὶ θεόχρηστον τῆς ἱερᾶς ἡμῶν λατρείας ἀνατιθέμεθα μάθημα.

B 3. Oportet autem virtutes et bona opera a fide non divelli, sed utrinque virum bonum perfici et consummari : fides enim recta mores producit honestos ; et operum puritas fidem esse divinam plane probat : istorum vero alterum sine altero facile diffluere solet et aliorsum rapi : neque enim possunt sejuncta et divulsa in animis hominum sedem figere. Sed de istis videbimus in sequentibus. In præsenti sacram et divino oraculo fusam sacrosanctæ nostræ religionis doctrinam repræsentamus.

δ'. Πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. Φῶς ἐκ φωτὸς, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα· ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐξ οὐρανῶν· καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ παθόντα, καὶ ταφέντα. καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφὰς, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθεζόμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρός· καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ Κύριον καὶ ζωοποιὸν τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ προσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν, Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν, καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν.

C 4. *Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, cœli et terræ Creatorem, necnon visibilium omnium ac invisibilium : Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum, ex Patre natum ante omnia sæcula ; lumen de lumine, Deum verum de Deo vero ; genitum, non factum ; Patri consubstantialem, per quem omnia facta sunt : qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de cœlis ; incarnatus ex Spiritu sancto et Maria Virgine ; et homo factus est, crucifixusque pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus ; et resurrexit tertia die secundum Scripturas ; et ascendit in cœlos ; et sedet, a dextris Patris : et iterum venturus est cum gloria, judicaturus vivos atque mortuos ; cujus regni non erit finis : Et in Spiritum sanctum Dominum et auctorem vitæ qui procedit a Patre ; qui cum Patre ac Filio adoratur et glorificatur ; qui locutus est per prophetas : In unam catholicam et apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum baptisma, in remissionem peccatorum. Exspecto resurrectionem mortuorum, et vitam venturi sæculi. Amen.*

ε'. Οὕτω τοιγαροῦν φρονῶν καὶ πιστεύων, κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὦ καλὸν ἄγαλμα τῶν ἐμῶν

D 5. Ad hunc ergo modum sentiens ac credens ut secundum traditionem sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ, o laborum meorum eximium orna-

NOTÆ.

(9) Δι' ἀμφοῖν τὸν σπουδαῖον καταρτίζεσθαι. Ignatius in illa ad Ephes. Ἀρχὴ ζωῆς, πίστις τέλος δὲ, ἀγάπη· τὰ δὲ δύο, ἐν ἑνότητι γενόμενα Θεοῦ ἄνθρωπον ἀποτελεῖ· τὰ δὲ ἄλλα πάντα εἰς καλοκαγαθίαν ἀκόλουθά ἐστιν· οὐδεὶς πίστιν ἐπαγγελλόμενος ὀφείλει ἁμαρτάνειν, οὐδὲ ἀγάπην κεκτημένος μισεῖν τὸν ἀδελφόν. Ubi τέλος non est tam *finis* ut vertunt interpretes, quam τελείωσις *perfectio*. Idem beatus martyr iterum ait : Οἱ ἐπαγγελλόμενοι Χριστοῦ εἶναι, οὐκ ἐξ ὧν λέγουσι μόνον, ἀλλὰ ἐξ ὧν πράττουσι γνωρίζονται· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. Ἀμεινόν ἐστι σιωπᾷν καὶ εἶναι, ἢ λαλεῖν καὶ μὴ εἶναι.

mentum, sacras et œcumenicas septem synodos, partim tanquam pietatis magistras, partim ut propugnatrices, suscipe et amplectere : Per illas etenim et illarum ope omnis innovatio, hæresis omnis repellitur ; et quod orthodoxum est, puro et ab antiquis tradido intellectu conservatur, atque in piorum mentibus, dubitatione exclusa, collocatur. Harum ego synodorum narrationem aggredior instituere ; locum simul, numerum, multitudinem, præsides porro singularum, una cum actionibus, quo res melius intelligantur, descripturus.

6. Prima ideo synodus universalis apud Nicæam Bithyniæ civitatem coacta fuit. Convenerant eo trecenti decem et octo Dei sacerdotes : de veritate judicium latum. Erant istius cœtus principes, Alexander Constantinopolitanum archiepiscopalem thronum sortitus administrandum (erat ille vir profunda quidem canitie, et consimili prudentia, venerabilis ; plurimam porro possidens apud Deum fiduciam, propter vitæ splendorem, anima sanctimoniam, et accuratam fidei professionem) : sed et insuper Silvester atque Julius insignes illi celeberrimique Romanæ Ecclesiæ præsules, neuter tamen eorum personaliter præsens, aderant : sed uterque sua vice, sui pontificatus tempore, Vitum et Vincentium, communi illi consessui adesse jusserunt, homines virtute præditos, quique ad presbyteratus dignitatem ascenderant : cum quibus et Cordubæ episcopus (Hosius) sociabatur ; qui per Paganorum persecutiones nomen sibi veraciter impositum declaraverat : Hosius enim (i. e. sanctus) nominatus puram et sanctam professionem a cultu idololatrico conservarat.

7. Aderat etiam et Alexandriæ episcopus Alexander, vir rebus sancte et præclare gestis eximius. Adduxit ille secum colluctatorem et Athanasium, qui tunc diaconorum primicerius erat, post paulo

πόνων (10), τὰς ἁγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἑπτὰ συνόδους, τὰς μὲν ὡς διδασκάλους, τὰς δὲ ὡς προμάχους τῆς εὐσεβείας ἀποδέχου καὶ περίεπε. Δι' αὐτῶν γὰρ πᾶσα καινοτομία καὶ αἵρεσις ἀπελαύνεται · τὸ δὲ τῆς ὀρθοδοξίας ἀκήρατον καὶ ἀρχαιοπαράδοτον φρόνημα ταῖς εὐσεβούντων ψυχαῖς εἰς ἀδίστακτον σεβασμιότητα καθιδρύνεται. Ὧν ἀπάρχομαι τὴν ἀφήγησιν, καὶ τόπον, καὶ ἀριθμὸν τοῦ πλήθους, καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς ἑκάστης, χάριν εὐμαθίας, ταῖς οἰκείαις συνυποτυπούμενος ε πράξεσιν.

ς'. Ἡ τοίνυν πρώτη καὶ οἰκουμενικὴ ἁγία σύνοδος, ἐν τῇ κατὰ Βιθυνίαν Νικαίᾳ συνεκροτήθη · ὀκτὼ καὶ δέκα δὲ τριακόσιοι (11), θείων ἀρχιερέων ὁμήγυρις, τὴν τῆς ἀληθείας κρίσιν ἐνεχειρίζοντο. Ὧν ἦσαν προέχοντες, Ἀλέξανδρός τε, ὁ τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιερατικὸν θρόνον λαχὼν διευθύνειν · ἀνὴρ βαθείᾳ μὲν πολιᾷ, παραπλησίῳ δὲ φρονήματι, σεμνυνόμενος, βίου δὲ λαμπρότητι καὶ ὁσιότητι γνώμης καὶ πίστεως ἀκριβείᾳ τὴν εἰς τὸ θεῖον παῤῥησίαν πολλὴν οἰκειούμενος · καὶ δὴ καὶ Σίλβεστρος, καὶ Ἰούλιος, τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας (12) ἐπίσημοί τε καὶ διαβόητοι πρόεδροι · αὐτῶν μὲν οὐδέτερος παραγεγονώς. Βίτωνα δὲ καὶ Βικέντιον, ἑκάτερος ἀνθ' ἑαυτοῦ, κατὰ τὸν οἰκεῖον τῆς ἀρχιερατείας χρόνον, τῇ κοινῇ παρεῖναι συνελεύσει προβαλλόμενοι, ἀνθρώπους ἀρετὴν τιμῶντας, καὶ εἰς τὸ τοῦ πρεσβυτερίου ἀξίωμα παραγγέλλοντας. Οἷς καὶ ὁ Κορδούβης Ἐπίσκοπος συνετέτακτο · ὃς κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς διωγμοὺς τὴν κλῆσιν ἐπαληθεύουσαν ἔδειξεν. Ὅσιος γὰρ ὀνομαζόμενος ἀβέβηλον αὐτοῦ τὴν ὁμολογίαν τῆς εἰδωλικῆς λατρείας διετήρησεν.

ζ'. Ὁ μέντοι Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος, αὐτός τε παρῆν ἱεροῖς ἐν διαπρεπῶν καθορθώμασιν · ἦγε δὲ συναγωνιστὴν ἑαυτῷ καὶ Ἀθανάσιον, ὃς τότε μὲν τοῦ τάγματος τῶν διακόνων ἡγεῖτο · μετ' οὐ πολὺ δὲ,

VARIÆ LECTIONES.

ε Ἴσ.... νους.

NOTÆ.

(10) Ὦ καλὸν ἄγαλμα τῶν ἐμῶν πόνων. Simile est illud, et plane genuinum, in fine παρατινέσεως istius ὦ τῶν ἐμῶν πνευματικῶν ὠδίνων εὐγενὲς καὶ γνήσιον γέννημα. Quasi Photio prædicante Bogaris ille Bulgarorum princeps ad fidem conversus fuisset. Quod non ita, sed illo fortassis procurante modum conversionis. Refert enim Joannes Curopalates apud Baronium (nam penes me liber non est), hoc modo: *Principis soror captiva Constantinopolin adducta, fit Christiana ; et postea domum reversa, fratri Christianorum mysterium commendat, et fidei semen in ejus cor spargit.* Cumque deinceps Bulgari ob ingenti fame premerentur, ad Deum Christianorum per preces princeps confugit, idque genti sibi subditæ, ut facerent, imperat. Impetrato auxilio, fit Christianus, et per episcopum, ob id missum, baptizatur. Quod cum Photii auspiciis, et per ejus auctoritatem fieret, utpote quod esset P. C., illum ita vocat, tum γέννημα, tum ἄγαλμα, tum θρέμμα suum.

(11) Legendum, ὀκτὼ καὶ δέκα καὶ τριακόσιοι. Tot enim, quod notissimum est, episcopi convenerant in concilio Nicæno.

(12) Καὶ δὲ καὶ Σίλβεστρος τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Vult concilium Nicænum sub Silvestro et Julio celebratum : quod est falsissimum. Julius enim successit Silvestro : at Silvester concilio supervixit plures annos. Verum non Photius solus hunc errorem erravit, sed et auctor Synopsis synodorum per Hœschelium editus. Et illum errorem altero insigniori auget, qui decimo Constantini anno affirmat concilium celebratum. Hœc enim ait : Καὶ ἡ μὲν πρώτη σύνοδος γέγονεν ἐν Νικαίᾳ τῷ δεκάτῳ ἔτει τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη λη'. Quod utrumque falsum est, ὑπῆρχον δὲ πατέρες τ'. ι'. η'. Synodo principem locum obtinuisse ibi dicuntur Silvester Romanus, Alexander Constantinopolitanus, Alexander Alexandriæ, Eustathius Antiochiæ, et Macarius Hierosolymitanus, episcopi : Sozomen, lib. I, cap. 16, Julium suggerit. Quod et ipsum falsum est. Ibidem, Βίτωνα καὶ Βικέντιον. Vult Vitum et Vincentium : sed Græci facile errare solent in nominibus Latinis. Apud Sozom. legimus, Ἰούλιος δὲ ὁ Ῥωμαίων ἐπίσκοπος, διὰ γῆρας ἀπελιμπάνετο, παρῆσαν δὲ ἀντ' αὐτοῦ Βιτωτῶ Βικέντιος, τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας πρεσβύτεροι. Inepta lectio est Βιτωτῶ ; legendum Βίτωντε.

καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου κατέστη διάδοχος. Ναὶ δὴ καὶ ὁ κλεινὸς Εὐστάθιος συμπαρῆν, τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας τὸ ἐγκαλλώπισμα, πίστεως μὲν ἐναστράπτων καθαρότητι, λόγων δὲ καὶ νοημάτων σωφροσύνῃ θαυμαζόμενος. Μεθ' ὧν καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Μακάριος, πολλαῖς ἰδέαις ἀρετῶν ἐνευθυνούμενος· ἄλλοι τε πλεῖστοι ἀποστολικοῖς χαρίσμασι καὶ μαρτυρικοῖς παθήμασι διαλάμποντες. Ὧν Παφνούτιος, καὶ Σπυρίδιων, Ἰάκωβός τε, καὶ Μάξιμος, ἀγαθοῦ καὶ θαυμασίου συστήματος ἀγαθοὶ καὶ θαυμάσιοι πρωτοστάται ἐγνωρίζοντο, Ἐφ' οἷς ἅπασιν, καὶ ὁ μέγας καὶ ἀξιάγαστος Κωνσταντῖνος, τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἰθύνων τὰ σκῆπτρα, διέπρεπε, τήν τε σύνοδον ἀθροίζων, καὶ λαμπροτέραν τῇ παρουσίᾳ ἀπεργαζόμενος.

A autem in archiepiscopali throno successor. Una quoque aderat et illustris ille Eustathius, decus Antiochenæ Ecclesiæ singulare, qui propter fidei puritatem celebris habebatur, propter orationis et judicii castitatem erat omnibus admirationi. Cum illis aderat et Macarius Hierosolymitanus multis virtutum generibus recte conformatus. Sed et alii ab istis multi, donis apostolicis et martyrum passionibus conspicui : inter quos censebantur Paphnutius, et Spyridion, Jacobus, et Maximus, qui præstantis illius et admirandi conventus præclari quidam et admirandi ductores et principes agnoscebantur. Cum istis porro omnibus magnus ille et merito dignus admiratione Constantinus, qui tum Romani imperii sceptra moderabatur, præsens eminebat. Ille autem et synodum illam convocarat, et sua ipsius præsentia, ut honoratior esset, effecit.

η'. Ἀλλ' ἐκ τοσούτων μὲν καὶ τοιούτων ὁ ἱερὸς ἐκεῖνος συνίστατο σύλλογος. Ἄρειόν τινα νεωτεροποιὸν δυσσεβείας δίκας εἰς πραττόμενος, καὶ τὸ ἀποστολικὸν καὶ θεῖον κρατύνοντες κήρυγμα. Ἦν δ' οὗτος ὁ δείλαιος ἕλκων μὲν τὸ γένος ἐκ τῆς Ἀλεξάνδρου, εἰς κλῆρον δὲ καταλεγεὶς τῆς ἐκεῖσε Ἐκκλησίας, καὶ εἰς πρεσβυτέρου βαθμὸν ἀνελθών, πρότερον μὲν κατὰ τοῦ ἰδίου ποιμένος ὑπερήφανον ἀνέλαβε φρόνημα, ἐκεῖθεν δὲ κατὰ τοῦ κοινοῦ ποιμένος καὶ Δεσπότου παρέτεινε τὴν ἀπόνοιαν· τὸν γὰρ Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ (ὦ τῆς τολμηρᾶς ἐκείνης καὶ γλώττης καὶ διανοίας!) εἰς κτίσμα καὶ ποίημα κατεβίβαζεν, οὐδὲ τοῦτο συνιδεῖν ἐθέλων, κοινὸν ὑπάρχον πᾶσι καὶ αὐτοδίδακτον ὁμολόγημα, ὡς ἅπας Υἱὸς τῆς αὐτῆς ἐστι τῷ γεγεννηκότι οὐσίας καὶ φύσεως· καὶ ὁ τὸν Υἱὸν τάττων ἐν κτίσμασι, καὶ τὸν Πατέρα κτίσμα προανηγόρευσεν· ὥσπερ ὁ τὸν Πατέρα δημιουργικῆς οὐσίας καὶ ἀϊδίου φύσεως εἰδὼς, τῆς αὐτῆς εἶναι καὶ τὸν Υἱὸν συνανομολογήσειεν. Ποῦ δ' ἂν εἴη τὸ γνήσιον τῆς υἱότητος, ἄλλης μὲν οὐσίας τοῦ Πατρὸς, ἑτέρας δὲ τοῦ Υἱοῦ χρηματίζοντος; Πῶς δ' οὐ τῆς Ἑλληνικῆς πλάνης ἀνακύψει τὸ πολύθεον, εἰς ἐλάττω καὶ μείζω οὐσίαν τεμνομένης τῆς θεότητος, καὶ τῆς μὲν εἰς πρῶτόν καὶ δημιουργὸν καὶ πρεσβύτερον Θεὸν ἀφοριζομένης, τῆς δὲ εἰς δεύτερον Θεὸν διακρινομένης καὶ ὑπουργὸν καὶ νεώτερον; ταῦτα γὰρ τῆς τοῦ Ἀρείου πονηρᾶς σπορᾶς τὰ γεννήματα. Ἀλλὰ τοῦτον μὲν, ὡς χείλη βλάσφημα κατὰ τοῦ πεποιηκότος ὁπλισάμενον, τῆς ἱερωσύνης ὁ ἱερὸς ἀπεγύμνωσεν ὅμιλος· τὴν δὲ δυσσεβεστάτην καὶ θεομάχον αὐτοῦ αἵρεσιν τῷ ἀναθέματι καθυπέβαλεν· ὁμοούσιον δὲ, καὶ ὁμοφυῆ, καὶ συναΐδιον τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ τῷ γεγεννηκότι Πατρὶ, καὶ τῆς αὐτῆς ἐξουσίας καὶ κυριότητος, ὡς οἱ θεῖοι χρησμοὶ, καὶ τῶν εὐσεβούντων τὰ κοινὰ δόγματα, ἱερολογήσαντες διετράνωσαν· καλῶς εἰδότες, ὅτι ὥσπερ τὸ εἰς ἓν συγκλείειν πρόσωπον τὴν τριαδικὴν μοναρχίαν καὶ κυριότητα Ἰουδϊκόν ἐστι καὶ μισόχριστον, οὕτω καὶ τὸ κατατέμνειν εἰς ἀνίσους φύσεις καὶ ἀνομοίους οὐσίας τὴν ὑπερούσιον καὶ ὑπερφυῆ καὶ ἐνιαίαν θεότητα Ἑλληνικὸν ὑπάρχει καὶ πολύθεον. Ἀλλ' ἐν τούτοις μὲν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ πρώτη Σύνοδος.

8. E tot igitur et tam egregiis viris sacra illa synodus cum constaret, ab Ario quodam rebus innovandis dedito pœnas hæreticæ pravitatis exigebat; apostolicam ac divinam tum retinendo tum confirmando doctrinam. Erat autem miser ille maledictus Arius Alexandrinus ortu : qui cum in clerum illius Ecclesiæ fuisset cooptatus, et ad presbyteri gradum ascendisset, primum insolentius se contra proprium suum pastorem efferebat; ut ita deinceps fastum suum et insaniam ad communem pastorem et Dominum porro protenderet : Filium namque ac Verbum Dei (o audacissimam tum linguam tum etiam mentem!) ad creaturarum usque et rerum productarum statum et conditionem dejiciebat. Ac ne illud quidem, quod tamen omnes per se intelligunt et communiter in confesso ponunt, volebat videre, quod nimirum quilibet filius ejusdem sit essentiæ ac naturæ cum suo genitore; et quod is qui filium inter creaturas collocat, patrem eo ipso quoque, et quidem prius, creaturam statuat : uti et is qui Patrem essentia Creatoris præditum esse intelligit, et natura æterna, una simul et eadem opera et Filium ejusdem naturæ ac essentiæ esse confitetur. Ubi autem erit filialitatis (ut sic loquar) veritas, si unius essentiæ exsistat pater, alterius autem dicatur esse filius. Imo autem, quomodo non paganici erroris illa deorum multiplicitas sese exseret, si in substantiam majorem et minorem Divinitas discindatur : atque illa ipsa quoque in primum, creatorem, et seniorem Deum dispertiatur; necnon in secundum, in substitutum et juniorem Deum discerpatur? Hæc sunt enim impii illius Ariani seminis genimina. Hominem autem istum, utpote contra Creatorem suum labia blasphema armantem sua, sanctus ille cœtus privavit sacerdotio : impiam porro et Deo bellum inferentem hæresim anathemati subjecit. Ejusdem autem substantiæ exsistere, naturæ ejusdem velut coæternum, Filium atque Verbum Dei, suo genitori, pari præditum potestate, Domino exæquatum, quod divina statuunt oracula, et secundum ea recte omnium sententium sententiæ, quas in unum collegerant, verum esse perspicue satis declarabant. Illud enim optime cognoscebant,

quod quemadmodum Judaicum et Christi odium præ se fert, monarchiam et dominatum Trinitatis in unicam personam conclusam retinere, ita quoque et in naturas inæquales ac substantias dissimilares omnem substantiam excedentem, omnem naturam exsuperantem unam, unicam, et unientem Deitatem dividere, paganorum proprium est multitudinem deorum subintroducentium. Atque in istis illa sancta universalis prima synodus versabatur,

9. Secunda porro sancta œcumenica synodus urbem regiam (nimirum Constantinopolim) sacrarum deliberationum consiliis locum sacrum, destinatum velut museum referebat. Eo namque congregati fuerunt centum quinquaginta sacrati viri. Principes inter illos erant, Timotheus, qui sedem archiepiscopalem Alexandrinam ; spectabilis Meletius, qui Antiochenam ; Cyrillus, qui Hierosolymitanam administrabat Ecclesias. Certe quidem Nectarius ibi, qui non ita pridem de catechumenorum grege separatus divino lavacro sordes suæ vitæ abluerat, mundus factus mundissima pontificatus dignitate convestitur : de sententia illius synodi generali, per manum vero prædictorum præsulum impositionem, ita ut simul regiæ urbis episcopus et synodi præses nominaretur. Aderat et istis Gregorius, Nyssæ in Cappadocia episcopus, et qui *Theologi* ex operibus nomen habebat. Cum quibus conspirare agnoscebatur Damasus Romanus episcopus, dum synodi istius acta, eamdem cum ipsis sententiam fovens, confirmaret.

10. Sacratissimus porro chorus iste Macedonium quemdam, qui sedem quondam Constantinopolitanam arreptam invaserat, juste censuit pœnas dare debuisse, eo quod in sanctissimum Spiritum vitæ fontem blasphemus exstiterat. Sicut enim Arius contra Filium, ita et iste contra Spiritum sanctum armis instructus prodierat in aciem : cujus dominium supremum et principatum excellentem ad servilem et subjectitiam redigat conditionem. Quanquam facile poterat, si in id intendere voluisset, infelix et improbus iste animadvertere, quod ut illi qui Filium compingunt in ordinem creaturarum, contumelia nihilominus afficiunt Patrem, ita et qui sacrosanctum ejus Spiritum annumerant creaturis, simili prorsus et æquali modo blasphemi in eumdem sunt. Nam si Spiritus creatura est, certe et ille creatura fuerit, cujus spiritus est. Quod si istius impietatis excessum aures nostræ ferre nequeant, unde factum ut miser ille non intellexerit, omni modo illud declinandum sibi esse unde

A θ'. Ἡ δὲ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ δευτέρα σύνοδος τῶν μὲν ἱερῶν φροντισμάτων τὴν βασιλίδα πόλιν ἱερὸν ἐδείκνυ φροντιστήριον (13) · εἰς πεντήκοντα δὲ καὶ ἑκατὸν ἄνδρας ἱεροὺς συνηγείρετο ἐξάρχους ἔχουσα Τιμόθεόν τε [h] τὸν Ἀλεξανδρείας, καὶ τὸν ἀξιοθαύμαστον τῆς Ἀντιοχείας Μελέτιον. Κύριλλόν τε τῶν Ἱεροσολύμων, τοὺς ἱεραρχικοὺς θρόνους ἰθύνοντας · καὶ δὴ καὶ Νεκτάριον, ὃς ἄρτι τῆς τῶν κατηχουμένων ἀγέλης ἀφορισθεὶς, καὶ τῷ θείῳ λουτρῷ τὸν τοῦ βίου ῥύπον ἀποπλυνάμενος, καθαρὸς ἤδη, τὸ καθαρώτατον τῆς ἱεραρχίας ἄξίωμα περιβάλλεται, ψήφῳ μὲν κοινῇ τῆς συνόδου, χειροθεσίᾳ δὲ τῶν προκρίτων · καὶ ἅμα τε τῆς βασιλευούσης ἐπίσκοπος, καὶ τῆς συνόδου ἐχρημάτιζεν ἔξαρχος. Μεθ' ὧν Γρηγόριος, ὅ τε τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Νύσσης B ἐπίσκοπος, καὶ ὁ τῆς Θεολογίας ἐξ ἔργων ἐπώνυμος. Οἷς, οὐ πολὺς χρόνος καὶ Δάμασος, ὁ τῆς Ῥώμης, τὰ αὐτὰ κρατύνων, ἐγνωρίζετο, σύμφωνος τοῖς προλαβοῦσι καθιστάμενος.

ι'. Οὗτος δὴ οὖν ὁ ἱεροφάντης χορὸς Μακεδόνιόν τινα, τὸν Κωνσταντινουπόλεως θρόνον ἅρπαγμα πάλαι ποιησάμενον, ὅτι τὸ πανάγιον καὶ ζωαρχικὸν ἐδυσφήμει [i] Πνεῦμα, εὐθύνας ἐδικαίου δοῦναι. Ὡς γὰρ Ἄρειος κατὰ τοῦ Υἱοῦ, οὕτω καὶ αὐτὸς κατὰ τοῦ παναγίου παρατατόμενος Πνεύματος, εἰς δούλους καὶ ὑπηρέτας τὴν δεσποτικὴν καὶ ὑπερκειμένην αὐτοῦ συνέταττε κυριότητα. Καί τοι ῥᾴον ἦν, εἴπερ ἐβούλετο, τῷ ἀθλίῳ συνορᾶν, ὅτι, καθάπερ οἱ C τὸν Υἱὸν εἰς κτίσμα τάττοντες, τὴν ὕβριν οὐδὲν ἧττον προσάπτουσι τῷ Πατρὶ, οὕτω καὶ οἱ τὸ πανάγιον αὐτοῦ Πνεῦμα τοῖς ποιήμασιν ἐναριθμοῦντες, τὴν ἴσην καὶ ὁμοίαν βλασφημίαν ἀφιᾶσι κατ' αὐτοῦ. Εἰ γὰρ τὸ Πνεῦμα, κτίσμα, κἀκεῖνος οὗ τὸ Πνεῦμα, μετὰ τῶν κτισμάτων. Εἰ δὲ καὶ ἀκοαῖς ἀφόρητον ἡ τῆς ἀθεότητος ταύτης ὑπερβολὴ, πῶς οὐ συνῆκεν ὁ ταλαίπωρος ἐκεῖνο φεύγειν, δι' οὗ πρὸς τούτους ἀνάγκη πεσεῖν τοὺς θεομάχους λογισμοὺς ; Ἀθετεῖς τὸ Πνεῦμα εἶναι Θεόν ; (14) πῶς ἐρευνᾷ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, κρύφιον ἀπ' αὐτοῦ ; πῶς ἐστιν ἄλλος παρά-

VARIÆ LECTIONES.

[h] Ἴσ. Τιμόθεον τότε. [i] Ἴσ. ἐβλασφήμει. [j] Ἴσ, ἀγνίζει.

NOTÆ.

(13) Φροντιστήριον. Vult, quod verum est, secundam synodum universalem Constantinopolitanam in urbe illa regia convenisse. In qua synodo, ut Synopsis habet, ἡγοῦντο Δάμασος Ῥώμης, Νεκτάριος Κωνσταντινουπόλεως, Κύριλλος Ἱεροσολύμων, etc. Quos Ἐξάρχους vocat Photius. Sed Damasus non adfuit, ne quidem per legatos ; nec Timotheus, nisi continuata synodo, turbo et flabellum illius tempestatis, qua dejectus throno Gregorius Nazianzenus, qui hic, Θεολογίας ἐξ ἔργων ἐπώνυμος, dicitur. Nazianzeni causam ita breviter et vere expedit Synopsis. *Gregorius Theologus obtinens thro-* D *num Constantinopolitanum, qui cum in illa sancta synodo divisio oriebatur, sponte sua in synodo throno renuntiavit. et habita oratione, qua cum fidem profiteretur, tum abitum pararet, in præsentia Patrum illorum centum et decem excessit synodo, et migrarit, Nazianzum.* In cujus locum impii illi, qui amotionis causa exstiterant, Nectarium laicum, illum cujus meminit Photius, contra canones intruserunt.

(14) Lego et distinguo, πῶς ἐρευνᾷ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, κρύφιον ἀπ' αὐτοῦ. Nam alludit ad illud Apostoli, I Cor. II, 10

κλητος; πῶς συντάττεται Πατρὶ καὶ Υἱῷ; Πορευθέντες γὰρ, αὐτός φησιν ὁ Υἱὸς, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Εἰ ἕν τι τῶν τριῶν κτισμα, ἐν οἷς φωτιζόμεθα, οὐδὲ τὰ λοιπὰ καθαρεύσει τῆς ὕβρεως. Ἀλλ' εἰ κτίσμα, πῶς κτίζει; πῶς ἁγιάζει ; πῶς ζωοποιεῖ; πῶς διαιρεῖ χαρίσματα; πῶς δὲ θεός; ἀλλὰ τούτων οὐδὲν ἐκεῖνος ὁ φρενοβλαβὴς ἐπὶ νοῦν βαλλόμενος, τῆς μοναρχικῆς αὐτὸ καὶ μιᾶς ἀδιαιρέτου θεότητος διασπᾷν τὸ Πνεῦμα ἐτόλμα καὶ ἀπεθρασύνετο. Διὸ καὶ τῆς ἀσεβείας ἐπάξια εἴληφε τὰ ἐπιχείρια, αὐτός τε ἀφαιρέσει τῆς ἱερωσύνης ζημιωθεὶς, καὶ πάντες ὅσοι τῆς αὐτοῦ θεομαχίας τὸ ἀνιάτον παρεζήλωσαν. Καὶ ὡς ἐκεῖνος τὸ πανάγιον Πνεῦμα τῆς τριαδικῆς μιᾶς θεότητός τε καὶ κυριότητος ἀλλοτριοῦν ἐγράττετο, οὕτως αὐτὸν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ τῆς ἱερωσύνης καὶ τῆς τῶν πιστῶν μερίδος καὶ συναυλίας οἷα δεύτερον ἠλλοτρίωσεν Ἄρειον. Τὸ δὲ πανάγιον καὶ ζωαρχικὸν Πνεῦμα, ἅ τε δὴ ὁμοφυὲς καὶ ὁμοούσιον, ἰσοσθενές τε καὶ παντοδύναμον, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ συμπροσκυνεῖσθαι κἀὶ συνδοξολογεῖσθαι, κατὰ τὰς πατρικάς τε καὶ θεολογικὰς φωνὰς, ἀνεκήρυξαν· ἐκθερίσαντες τέλεον καὶ εἴ τι τῆς Ἀρειανῆς σπορᾶς ζιζάνιον ὑπεφύετο. Τηνικαῦτα δὲ τὰς τῆς βασιλείας ἡνίας ὁ μέγας ὡς ἀληθῶς καὶ μεγάλης εὐφημίας ἄξιος περιεζώννυτο Θεοδόσιος, πρόμαχος καὶ αὐτὸς τῆς εὐσεβείας γνωριζόμενος. Ἀλλ' ἐν τούτοις μὲν καὶ αὕτη ἡ ἁγία σύνοδος.

A fieri omnino debuit ut in istiusmodi impias et cum Deo pugnantes opiniones recidat? Concedere non vis Spiritum esse Deum? at quomodo profunda Dei scrutatur, ab ipso abstrusa? quomodo erit *alius* Paracletus? unde factum ut cum Patre et Filio componatur? *Euntes enim*, ait ipsemet Filius, *in mundum universum, docete omnes nationes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* [2]. Quod si autem e tribus istis, in quorum nominibus baptizati illuminamur, unus erit creatura, certe quidem nec cæteri ab injuria hac et contumelia immunes fuerint. Quod si creatura sit, quomodo quidquam creat? quomodo sanctificat, vel vivificat? quomodo distribuit charismata? quomodo Deus? Nihil autem istorum delirus ille apud animam suam reputans cogitabat; B sed ausus est homo importunus, insolenter a monarchica unica, indivisa Deitate dividere Spiritum. Quocirca dignam sua molitione impia mercedem recepit. Nam et sacerdotio privatus multabatur; et una cum eo quotcunque incorrigibiles eamdem hæresim in Deum blasphemi sectabantur. Et quemadmodum ille sanctum Spiritum alienum a Trinuna Deitate et Dominatione jactitabat, ita illum sancta et universalis synodus, tanquam alterum Arium, a sacerdotio et fidelium sodalitio ac portione declaravit alienum. Sanctissimum porro et vitæ Auctorem principalem Spiritum, juxta Patrum et theologorum sententias, publico præconio de- C monstravit, una cum Patre ac Filio adorandum et simul glorificandum, utpote ejusdem existentem cum illis naturæ substantiæque, pari præditum vi, potentia, facultate. Quin et si quod zizaniorum adhuc de semine Arii suppullulaverat, et illud stirpitus evellebant. Imperii porro tunc temporis frena moderabatur magnus ille et magno laudum præconio celebrandus Theodosius; qui religiosæ pietatis propugnator egregius existebat. Atque ad hunc modum habuit se ista synodus.

ια'. Ἡ δὲ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ τρίτη σύνοδος ἐν μὲν τῇ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἐφέσῳ συνεκροτήθη· εἰς διακοσίους δὲ ἐπληθύνετο. Ἐν οἷς ἡγεμόνες ἐγνωρίζοντο, Κύριλλός τε ὁ ἐν πατράσι περιώνυμος, ὃς δι' ἀρετὴν καὶ σοφίας πλοῦτον τῆς Ἀλεξάνδρου μεγαλοπόλεως ἰθύνων τὸν θρόνον, καὶ τοῦ Ῥώμης Κελεστίνου τὴν καθέδραν ἀνεπλήρου καὶ τὸ πρόσωπον. Μεθ' ὧν καὶ Μέμνων, ὁ τῆς Ἐφεσίων ἐκκλησίας ἐμπεπιστευμένος τοὺς οἴακας· καὶ δὴ καὶ ὁ τῶν Ἱεροσολύμων, Ἰουβενάλιος. Οἵτινες σὺν παντὶ τῷ τῆς συνόδου πληρώματι, τὸν δυσσεβῆ Νεστόριον, ὧν ἠσέβει, δίκας εἰσεπράττοντο. Ὃς ἐκ τῆς Ἀντιόχου, τῆς πρὸς τῷ Ὀροντῃ, ὁρμώμενος, τὸν Κωνσταντινουπόλεως θρόνον οὐκ εὐαγῶς ἐγκεχείριστο (15). Ἀλλ' ὅγε ταλαίπωρος οὗτος, ἐκ τῶν (16) Διοδώρου καὶ

11. Tertia autem sancta et universalis synodus Ephesi in Asia congregabatur, numero ducenario completa. Principes porro ferebantur, Cyrillus ille inter Patres nominatissimus, qui et virtute et prudentia instructissimus magnæ illius Alexandri urbis thronum insidebat: necnon Cœlestini Romanæ urbis episcopi obibat et peragebat vices. Aderat et Memnon, qui ad clavum Ephesinæ Ecclesiæ sedebat: Juvenalius quoque Hierosolymorum. Isti, una cum D totius synodi consessu cætero, ab impio Nestorio impietatis suæ pœnas reposcebant. Ille autem Antiochia ortus ad Orontem flumen sita, atque inde profectus, solium Constantinopolitanum haud sane legitime conscenderat. Infelix iste homo de lutulentis Diodori et Theodori impietatum scaturiginibus,

[2] Matth. xxviii, 18-20.

NOTÆ.

(15) Οὐκ εὐαγῶς ἐγκεχείριστο. Inauspicato, alioquin perperam haud ascendit episcopatum, sed per canonicam, si quis alius, electionem. *Post excessum Sisinnii*, inquit Socrates, lib. vii, cap. 27, *visum est imperatori propter homines inanium rerum appetentes, neminem ex ista Ecclesia, licet aliqui Philippum, complures Proclum designatum cuperent, ad episcopatum illum eligere, sed advenam Antiochia arcessere.* Deinde hominem accersitum ita describit: *Erat illic Nestorius ex Germania oriundus, voce imprimis sonora, lingua diserta, et ob eam causam tanquam ad docendum populum admodum accommodatus.* Accersitus igitur, et canonice electus inthronizatur. Qualis autem ille postea in episcopatu exstiterit, notum est.

(16) Ἐκ τῶν Διοδώρου καὶ Θεοδώρου. Intelligit

ubi potaverat ipse, et mente ebrius esse cœperat, ad perniciem gregis sui, absurdas et abhorrendas quasdam voces multorum auribus ingerebat. Christum etenim, Dei Filium unicum, Deum nostrum verum, qui propter nos et salutem nostram carnis atque sanguinis nostri, similis nobis factus participavit, et in seipsum nostram suscipiens et substituens massam, unus e duobus contrariis conflatus dicebatur : Deus nempe idem atque homo exsistens, unus Christus, Filius unus, idem desursum e Patre sine matre, qui deorsum erat e matre sine Patre : ipse et non alius, eadem persona, hypostasis una : Hunc scilicet unum Dominum nostrum Jesum Christum infelicissimus ille nihil veritus in duas hypostases dissecare et dividere, alteram merum et purum hominem conflnxit in sua propria hypostasi subsistentem, separatim a Verbo assumente, alteram vero divisim Deum assumento omni corporeo denudatum : veritus fortassis, qua fuit stultitia, ne quid pateretur Deus, dum propter amorem erga homines inexplicabilem suam ipsius subiit creaturam, ut illam refingeret et persanaret. Neque illud animadvertit, quod eo ipso in quo naturam humanam ab hypostasi Verbi separavit, eamdem plane insanabilem atque incurabilem prædicaverit ; ipseque adeo suam propriam salutem aversetur, eam plane abnegando. Sed et ulterius, quasi ratio ipsi penitus fuisset expectorata a perversis hisce opinionibus suis, pati noluit matrem ejus secundum carnem, sanctissimam nempe Virginem, quæ veraciter quidem a peculiari suo modo Deum Verbum incarnatum pepererat, Deiparam nominari : sed uti Filium privarat deitate, ita parentem ejus a titulo Deiparæ alienam fecit.

12. Quorcica hunc, prout meritus fuerat per hanc suam insaniam et linguam blasphemam, sacer hic beatorum Patrum confessus omni sacerdotio denudavit, et, una cum ipsius propria et detestanda sententia, sempiterno subjecit anathemati. Dominum vero nostrum Jesum Christum, in una et eadem hypostasi, more veteri et a Patrum traditione accepto, prædicandum et adorandum decrevere : Nec non, prout consequens erat, immaculatam et semper virginem ejus Matrem proprie et vere nominandam et prædicandam Deiparam prodidere. Eo enim ipso quod Deum Verbum, in carne dignatum nasci, peperit, Deiparam nec injuria et dici et coli et par et sanctum est. Atque hisce ita determinatis finem suscepit et ista synodus quo tempore Theodosium

Θεοδώρου θολερῶν τῆς ἀσεβείας ἐκροφήσας ναμάτων, καὶ εἰς φρενῶν μέθην ἐμπεσὼν, ἀπηχεῖς καὶ ἐκτόπους φωνὰς, ἐπὶ λύμῃ τοῦ ποιμνίου, πολλῶν ἀκοαῖς ἐναπηρεύξατο. Χριστὸν γὰρ, τὸν ἕνα Θεοῦ Υἱὸν (17), τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν, ὃς δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν σαρκὸς, ἡμῖν παραπλησίως, κοινωνήσας καὶ αἵματος, καὶ εἰς ἑαυτὸν τὸ ἡμέτερον ὑποστησάμενος φύραμα, εἷς ἐκ δύο ἐχρημάτισε τῶν ἐναντίων, Θεὸς ὁ αὐτὸς ὑπάρχων καὶ ἄνθρωπος· εἷς Χριστὸς, εἷς Υἱὸς, ὁ αὐτὸς ἄνω ἐκ Πατρὸς ἀμήτωρ, καὶ κάτω ἐκ μητρὸς ἀπάτωρ· ὁ αὐτὸς καὶ οὐκ ἄλλος· ἓν πρόσωπον, μία ὑπόστασις. Τοῦτον δὴ τὸν ἕνα, Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν, εἰς δύο τέμνειν καὶ διαιρεῖν ὑποστάσεις, ὁ τρισάθλιος ἐκεῖνος οὐ πεφρικὼς, τὸν μὲν ψιλὸν ἄνθρωπον, καὶ χωρὶς τοῦ προσλαβόντος Λόγου, κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν, ἔπλαττε, τὸν δὲ Θεὸν ἀνὰ μέρος, καὶ γυμνὸν τοῦ προσλήμματος· ὥσπερ δεδοικὼς ὁ ἀνόητος, μή τι Θεὸς πάθοι, τὸ οἰκεῖον πλάσμα δι' ἄφατον φιλανθρωπίαν, εἰς θεραπείαν, καὶ ἀνάπλασιν ὑποδυόμενος. Οὐδὲ τοῦτο συνιδὼν, ὡς οἷς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τῆς τοῦ Λόγου ἐδίχαζεν ὑποστάσεως, ἀνίατον αὐτὴν καὶ ἀθεράπευτον ἀνεκήρυττε, καὶ τῆς ἰδίας ἔξαρνος σωτηρίας ἐγίγνετο. Ἀλλὰ γὰρ [k], τοὺς λογισμοὺς ὅλως ἐκ τούτων διαστραφεὶς, οὐδὲ τὴν αὐτοῦ κατὰ σάρκα μητέρα, τὴν παναγίαν Παρθένον, τὴν κυρίως καὶ ἀληθῶς τὸν Θεὸν Λόγον σεσαρκωμένον τεκοῦσαν, οὐδὲ ταύτην καλεῖν Θεοτόκον ἠνέσχετο· ἀλλ' ὥσπερ τὸν Υἱὸν ἀπεστέρει τῆς θεότητος, οὕτως ἠλλοτρίου καὶ τὴν γεννησαμένην τῆς Θεοτόκου κλήσεως.

ιβ'. Δι' ὃ τοῦτον, ἀξίως τῆς τηλικαύτης ἀπονοίας καὶ τῆς βλασφήμου γλώσσης, τῶν μακαρίων πατρῶν ὁ σύλλογος πάσης τε ἱερωσύνης ἐγύμνωσε, καὶ σὺν τῷ οἰκείῳ καὶ βδελυρωτάτῳ φρονήματι τῷ αἰωνίῳ παρέπεμψαν ἀναθέματι. Τὸν δὲ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ὑποστάσει πατροπαραδότως καὶ ὁσιοπρεπῶς προσκυνεῖσθαι καὶ κηρύττεσθαι δογματίσαντες, ἀκολούθως καὶ τὴν πανάχραντον αὐτοῦ καὶ Ἀειπαρθένον μητέρα κυρίως καὶ ἀληθῶς καλεῖσθαι καὶ ἀνευφημεῖσθαι Θεοτόκον παραδεδώκασιν. Οἷς γὰρ τὸν Θεὸν Λόγον, σαρκὶ γεννηθῆναι καταδεξάμενον, τέτοκεν, Θεοτόκος ἐνδίκως δοξολογεῖσθαι καὶ ὀνομάζεσθαι ἐξωσίωται. Ἀλλ' ἐπὶ τούτοις μὲν καὶ αὖτη τὸ τέλος ἔσχηκεν, ἡνίκα τὸν νέον Θεοδόσιον ἡ Ῥωμαϊκὴ πολιτεία γαληνοῖς

VARIÆ LECTIONES.

[k] Ἴσ. ὡς καί.

NOTÆ.

Mopsuestenum et Tarsensem episcopos, qui et doctissimi et orthodoxi erant, aut habebantur, præcipue Diodorus, et a Basilio, Chrysostomo ac aliis laudantur, nec nisi mortui in suspicionem hæreseos venere, et sequiorum sæculorum calamis punguntur, qui mihi non persuadent fuisse hæreseos labe infectos.

(17) Χριστὸν γὰρ τὸν ἕνα Θεοῦ Υἱόν. Ita legendum. Nam statim ait, τοῦτον δὲ τὸν ἕνα· sed addendum est Θεοῦ, hoc modo, Χριστὸν γὰρ τὸν ἕνα Θεοῦ Υἱόν, ***Christum unicum Dei Filium.*** Statim repono, ὡς καὶ τοὺς λογισμούς. Et mox, τὸν νέον Θεοδόσιον, quem alii μικρὸν vocant, hoc est, ***juniorem***, qui regnavit annos 42. In hac synodo, ex æmulatione et ambitione, certatum est usque ad anathematismos, inter Cyrillum Alexandrinum, et Joannem Antiochenum, a cujus partibus stabat doctissimus Theodoretus, hoc est inter episcopos Orientales et Ægyptiacos.

ἐώρα ὀφθαλμοῖς τὴν πατρῴαν καὶ βασίλειον ἀρχὴν ἐκ τριγονίας διανύοντα.

ιγ'. Ἡ δὲ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ τετάρτη σύνοδος, τὸν ἐν βασιλεῦσιν εὐσεβέστατον Μαρκιανὸν συμπαρόντα καὶ συμπνέοντα ἔχουσα, τῶν ἀληθινῶν μὲν δογμάτων ἀκροατήριον (18) ἀνιέρου τὴν Χαλκηδόνα, πόλιν Βιθυνίας οὖσαν ἐπίσημον. Ἐν τριάκοντα δὲ καὶ ἑξακοσίοις τὸν ἀριθμὸν ἐξετείνετο. Ἧς λογάδες ἐχρημάτιζον Ἀνατόλιός τε ὁ τῆς βασιλίδος πόλεως τοὺς ἱεραρχικοὺς θεσμοὺς ἐγκεχρισμένος (19) [1] · καὶ ὃν Πασχασῖνός τε καὶ Λουκίνσιος, ἐπισκοπικῷ διαπρέποντες ἀξιώματι, σὺν Βονιφατίῳ πρεσβυτέρῳ, τὸν τόπον ἐπέχοντες Λέοντος τοῦ ἁγιωτάτου πάπα Ῥώμης. Οὗ κλέος μέγα, καὶ πολὺς ὁ ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ζῆλος. Μεθ' ὧν Μάξιμός τε ὁ Ἀντιοχείας, καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιος. Οἵτινες Εὐτυχῆ τε τὸν δυστυχῆ καὶ τὸν προασπιστὴν αὐτοῦ τὸν ἀλαζόνα Διόσκορον δυσσεβημάτων εἰς πράξεις ἀπῄτησαν. Καὶ γὰρ καὶ οὗτοι, τὴν ἐκ διαμέτρου Νεστορίῳ πλάνην οἰκειωσάμενοι, εἰς τὴν ὁμοίαν ἐκείνῳ ἐξέπεσον ἀθλιότητα. Τὸν γὰρ ἕνα Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος γνωριζόμενον, καὶ ἐν ταύταις ταῖς δυσὶ προσκυνούμενον φύσεσιν, εἰς μίαν φύσιν τολμηρῶς καὶ ἀφρόνως ἀνεκρίνων καὶ συνέχεον. Ἐξ ὧν, τῆς τε πατρικῆς οὐσίας ἑτερόφυλον, καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἑτερόφυλον, καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἑτεροφυᾶ, οὐ συνίεσαν οἱ δείλαιοι συμπεραίνοντες. Εἰ γὰρ μία ἡ τοῦ Χριστοῦ φύσις, ἢ θεία πάντως ἢ ἀνθρωπίνη ἔσται. Ἀλλ' εἰ μὲν μόνη θεία, ποῦ τὸ ἀνθρώπινον ; εἰ δ' ἀνθρωπίνη [m], πῶς οὐκ ἔξαρνοι τῆς θεότητος ; εἰ δ' ἕτερόν τι παρὰ ταῦτα (τοῦτο γὰρ ὑπολείπεται, καὶ πρὸς τοῦτο μᾶλλον αὐτῶν νεύει τὸ φρόνημα), πῶς οὐχ ἑτεροφυὴς αὐτοῖς ὁ Χριστὸς καὶ τοῦ Πατρός καὶ ἡμῶν ἀναπλασθήσεται ; οὗ τί ἂν δυσσεβέστερον, ἢ ἀφρονέστερον ; ἄνθρωπον γενέσθαι φάσκειν τὸ τοῦ Θεοῦ Λόγον καὶ Θεὸν, ἐπί τε φθορᾷ τῆς ἰδίας θεότητος, καὶ ἐπὶ ἀναιρέσει τῆς προσληφθείσης ἀνθρωπότητος ; Τοῦτο γὰρ ἕπεται πάντως τοῖς μηδετέρας φύσεως, ἀλλ' ἑτέρας παρὰ ταύτας, τὸν Χριστὸν εἰπεῖν ἐκτολμήσασι.

ιδ'. Διὸ καὶ τῆς τοσαύτης δυσσεβείας οἱ τῶν χριστομάχων τούτων δογμάτων εἰσηγηταὶ, ἀξίαν τὴν δίκην δεδωκότες, ἀφῃρέθησάν τε τῆς ἱερωσύνης, καὶ ἀπὸ πάσης τῆς Ἐκκλησίας γεγόνασιν ἀνάθεμα· συναπελαθείσης αὐτοῖς καὶ τῆς χριστομάχου αἱρέσεως. Τὸ δὲ ὀρθὸν καὶ ἀπαράτρωτον τῆς ὀρθοδοξίας φρόνημα ἔτι μᾶλλον ταῖς γραφικαῖς τε καὶ πατρικαῖς

juniorem Romana respublica oculis serenis intuebatur, regnum a Patre acceptum suo, tertio jam ordine generis, gubernantem.

13. Sancta et œcumenica quarta synodus religiosissimum principem Marcianum præsentem vidit et conspirantem, quæ veritatis dogmatum auditorium Chalcedonem Bithyniæ urbem celebrem consecravit. Ad sexcentos et triginta numerus pertingebat convenarum. Quorum præcipui dicebantur Anatolius, qui in sacerdotale regiæ urbis solium fuerat inunctus : Paschasinus quoque et Lucentius episcopali dignitate fulgentes, una cum presbytero Bonifacio, locum Leonis sanctissimi papæ Romani obtinebant, cujus Leonis ingens gloria et multus pro pietate zelus. Aderant præterea Maximus Antiochiæ, et Juvenalius Hierosolymorum. Isti Eutychen infelicem et insolentissimum illum ipsius protectorem Dioscorum rationes reddere de impietate coegerunt. E diametro isti contrarium Nestorio errorem sibi appropriaverant ; unde in parem cum illo impietate proruerant. Unicum enim Dominum nostrum Jesum Christum a divina natura agnitum et humana, atque in utraque natura adoratum, summam per audaciam et stultitiam in unam naturam commiscentes, confuderunt. Nec miseri ut erant intelligebant, quod per hanc irritam rationem illum alienigenam, a paterna substantia diversum, necnon differenti ab hominibus natura constantem, definirent. Nam si unica tantummodo sit natura Christi, vel divina prorsus ea fuerit, vel humana. Quod si mere divina sit, ubi tunc humana ? quod si tantum humana, fieri non potest quin negetur divina. Quod si quid diversum ab utraque natura fuerit (nam hoc in hac causa unicum iis relinquitur, et eo videntur propendere), quomodo non erit apud ipsos Christus alterius cujusdam et diversæ naturæ cum a suo Patre tum a vobis ? quod quid magis impium aut delirum magis fingi potest ? asserere nimirum Verbum Dei, Deum, hominem factum in eum finem, ut cum divinitas destrueretur propria, etiam assumpta humanitas in nihilum redigeretur. Hoc enim ita plane consequetur, si quis tueri ausus fuerit Christum non alterius istarum, sed præter istas alius naturæ participasse.

14. Quocirca dignum sua impietate supplicium subiere, qui dogmatum istorum, per quæ Christo bellum indicitur, auctores fuerant, sacerdotio nempe dejecti, et per omnes Ecclesias anathemati subjecti, cum quibus et ipsa hæresis expellebatur. Recta autem et orthodoxa sententia, nullis vulneribus confossa, majorem in modum testimoniis et e Scriptura

VARIÆ LECTIONES.

[1] Leg. ἐγκεχειρισμένος. [m] Ἴσ. μόνη.

NOTÆ.

(18) Ἀκροατήριον. Ita prius vocavit, ob eamdem causam, Constantinopolin φροντιστήριον, propter loci nobilitatem, a viris eruditione celebribus celebratam.

(19) Θεσμοὺς ἐγκεχρισμένος. Annotarat doctissimus D. Lindsell, ὁ μακρίτης, legendum sibi videri ἐγκεχειρισμένους, apposite quidem, et magis ex usu linguæ. Sed Photius solet interdum καινοτομεῖν et καινοφωνεῖν. Quocirca codicis scripturam admitto, ut sit ἐγκεχρισμένος, *inunctus*. Ad finem sectionis forte legendum et distinguendum σαφῶς τε καὶ ἀναντιῤῥήτως λέγω, etc.

et e Patribus deductis confirmatur, præconiis celeberrima clarescebat. Unum enim Christum, id est, unicam ejus hypostasin, naturam vero duplicem, divinam nempe et humanam, inconfusim et indivisim consideratam, per beatissimos hosce sacerdotes et theologos, in mundum universum et mundi extremos terminos, confessione et prædicatione agnoscendam, clare, perspicue et sine hæsitatione propagabant. Hinc quoque liquet, quod cum claudis gressus confirmarentur, et cæcis cæcitas in efflorescentiam oculorum succresceret, cum mortui ab inferni portis retraherentur, et in vitam denuo transmitterentur, necnon cum et aliæ divinæ virtutes, quas non est facile enumerare, perpetrarentur, et in conspectu omnium propalarentur, divinæ naturæ dignitas et eminentia evidenter demonstrabatur. Rursus per id, quod defatigationem, laborem, sitim, famem sustinuerit et paupertatem, atque his similia et congenita, proprietas humanæ substantiæ manifestabatur. Quædam istorum ut Deo dignum erat, alia pro conditionis humanæ modo, idem et unus Christus, verus Deus noster, cum operaretur et perficeret, certe unam et unitate consistentem hypostasin suam, duas autem et diversas naturas in unione illa inconfusa, perspicue clara nec ullo pacto contradicenda ratione tum exhibuit tum confirmavit. Atque hactenus de quarta synodo.

A μαρτυρίαις ἀνεκηρύχθη καὶ διέλαμψεν· Ἕνα τὸν Χριστὸν, ἤτοι μίαν αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν, καὶ δύο τὰς φύσεις, θεότητά τε καὶ ἀνθρωπότητα, ἀσυγχύτως καὶ ἀδιαιρέτως ἐνθεωρουμένας, τῶν τρισμακαρίστων ἀρχιερέων περιφανῶς θεολογησάντων καὶ παραδεδωκότων ἀδιστάκτως ὁμολογεῖν καὶ κηρυσσειν εἰς πάντα τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα. Δῆλον δὲ κἀντεῦθεν, ὡς δι' ὧν μὲν χωλοῖς αἱ βάσεις ὠρθοῦντο, καὶ τυφλοῖς τὸ πάθος εἰς ὀμμάτων βλάστην ὑπεφύετο, νεκροί τε τῶν πυλῶν ἀνεσπῶντο τοῦ ᾅδου, καὶ πρὸς τὸ ζῆν μετετάττοντο, αἵ τε ἄλλα θεοσημεῖαι, ἃς οὐ ῥᾴδιον ἀριθμεῖν, ἐπετελοῦντο καὶ ἐπεδείκνυντο, τῆς θείας φύσεως ἐναργῶς παρεδηλοῦτο τὸ ἀξίωμα. Δι' ὧν δὲ κόπους, καὶ πόνους καὶ δίψαν καὶ πεῖναν, καὶ πενίαν, καὶ τὰ τούτοις ὑφίστατο συγγενῆ καὶ πραπλήσια, τῆς ἀνθρω- B πίνης οὐσίας ἐτρατο (sic) τὸ ἰδίωμα. Ὧν τὰ μὲν θεοπρερῶς, τὰ δὲ ἀνθρωποπρεπῶς ὁ αὐτὸς Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν ἐπιτελέσας καὶ διαπραξάμενος, μίαν μὲν αὐτοῦ καὶ ἐνιαίαν τὴν ὑπόστασιν, δύι δὲ καὶ διαφερούσας τὰς φύσεις, ἐν ἀσυγχύτῳ ἑνώσει, σαφῶς τε καὶ ἀναντιῤῥήτῳ λόγῳ παρέστησε καὶ ἐπιστώσατο. Ἀλλ' ἐν τούτοις καὶ τὰ τῆς τετάρτης συνόδου.

15. Sancta universalis quinta synodus sequitur. Cui conveniendæ sacrabatur, tanquam septum sacrum, magna Constantini civitas. Obtinuit autem vim et confirmabatur per præsentiam et concursum quinque sexaginta centum episcoporum. Horum duces et tanquam lumina fuerunt, Mennas quidem ab C initio, tum Eutychius successor, qui clavum regiæ istius et archiepiscopalis sedis moderabatur. Vigilius aderat (qui et ipse Romam susceperat procurandam) apud urbem quidem, synodo tamen non interfuit, eo quod nolebat sponte so ad illum aggregare conventum. Ille autem nihilominus, quod minime volebat sacri illius consessus sodalitio interesse, fidem communi Patrum suffragio editam, libello suo dato, confirmavit. Hisce aderant Apollinarius Alexandriæ, et Domnus dignitate Antiochenæ Ecclesiæ archiepiscopali præditi. Aderant Didymus et Evagrius, locum tenentes Eustochii Hierosolymitani archiepiscopi. Per id temporis Justinianus maximus imperator, Romani principatus curam manibus gubernabat, et cum ecclesiasticis do- D gmatibus conspirabat. Hæc itaque sancta et universalis synodus impura Nestorii dogmata repullulascentia penitus iterum demessuit, una cum zizaniorum ipso seminatore : Et post eum, Theodorum at-

ιε'· Ἡ δὲ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ πέμπτη σύνοδος, τέμενος μὲν ἱερὸν αὐτῇ ἡ (20) Κωνσταντίνου μεγαλόπολις ἀφιέρωτο. Πέντε δὲ καὶ ἑξήκοντα καὶ ἑκατὸν θεοφόρων πατέρων παρουσίᾳ καὶ συνδρομῇ ἐκρατύνετο. Ὧν ἡγοῦντο καὶ προέλαμπον, Μηνᾶς μὲν τὴν ἀρχὴν, εἶτα δὲ καὶ Εὐτύχιος, τῆς αὐτῆς βασιλίδος, ἐκ διαδοχῆς, τοὺς ἀρχιερατικοὺς πηδαλιουχήσαντες οἴακας· καὶ Βιγίλιος (21) ὁ τῆς Ῥώμης τὴν ἱερὰν λαχὼν ἐφορίαν, παρὼν μὲν τῇ πόλει, οὐ παρὼν δὲ τῇ συνόδῳ· ὃς καὶ μὴ πρόθυμος εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς ἱερᾶς ὁμηγύρεως κατέστη, ἀλλ' οὐδὲν ἔλαττον ὅμως τὴν κοινὴν τῶν πατέρων πίστιν ἐπεκύρου λιβέλλῳ. Σὺν οἷς Ἀπολιναρίός τε ὁ Ἀλεξάνδρείας, καὶ Δόμνος ὁ Ἀντιοχείας, τῷ ἀρχιερατικῷ ἀξιώματι κεκοσμημένοι. Καὶ δὴ καὶ Δίδυμος καὶ Εὐάγριος, Εὐστοχίου τοῦ Ἱεροσολύμων ἀρχιερέως τὸν τόπον ἀνατληροῦντες. Τηνικαῦτα δὲ καὶ Ἰουστινιανὸς ὁ κράτιστος ἐν βασιλεῦσι, τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς τὰς φροντίδας ἐχείριζεν, καὶ τῷ ἐκκλησιαστικῷ συνεφώνει φρονήματι. Αὕτη τοιγαροῦν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος Νεστορίου πάλιν τὰ μιαρὰ παραφυόμενα δόγματα εἰς τὸ παντελὲς ἐξεθέρισεν, ἅλα αὐτῷ ἐκείνων τῷ σπορεῖ τῶν ζιζανίων. Μεθ' ὃν, Θεόδωρον καὶ Δεόδωρον· ὧν ὁ μὲν Ταρσοῦ πόλεως, ὁ δὲ Μοψουεστίας ἐπεσκόπησεν. Οἱ, Νεστορίου πρότερον,

NOTÆ

(20) Legendum αὐτῇ, non αὐτή. Est autem τέμενός, quod ait Hesychius, πᾶς ὁ μεμερισμένος τόνος τινὶ εἰς τιμήν. Idem quod Latinis *Templum*, locus non solum sanctus sed et sacer, ut sepulcrum. Recentiores Græci sic ecclesiam nominant, sed nunquam vetustiores.

(21) Βιγίλιος τῆς Ῥώμης. Vigilius papa Constantinopolin adiit, vocante Justiniano et synodo interfuit. Sed cum acta non probaret, secessit Chalcedonem, sed ab imperatore hæretico et imperioso exagitatus, atque in exsilium missus, tandem elanguit et subscripsit, Statim lego non ἐκείνῳ, sed ἐκείνων, hoc est, ξιζανίων, pro ληθοῦσι, reposuit Dominus Herefordensis ληροῦσι, quod rectum est.

τὴν τοιαύτην ὠδίνοντες αἵρεσιν, καὶ ἔγγραφον ἀπολελοίπασι, τῆς νόθου διανοίας τὰ νόθα καὶ ἔκφυλα κυήματα. Ἔτι δὲ κατεδίκασε καὶ ἀνεθεμάτισεν Ὠριγένην, Δίδυμον, Εὐάγριον, παλαιὰ τῶν πιστῶν ἀῤῥωστήματα, ἄνδρας τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ παρεισενεγκεῖν φιλονεικήσαντας. Προϋπάρχειν τε γὰρ οὗτοι τὰς ψυχὰς τῶν σωμάτων ἐληρῴδουν, καὶ πολλὰ σώματα τὴν αὐτὴν μετενδύεσθαι· δόγμα μιαρὸν καὶ κατάπτυστον καὶ μόνων, ὡς ἀληθῶς, ἐκείνων τῶν ψυχῶν ἄξιον. Καὶ τέλος δὲ τῆς ἀτελευτήτου κολάσεως ἐψηφίζοντο. Ἄλλη, τοῦτο, παράκλησις πρὸς ἁμαρτίαν πᾶσαν καὶ ἀπώλειαν. Καὶ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα ἐχαρίζοντο, ἐπαναδραμεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν ἄνωθεν δόξαν ἐξ ἧς ἐξέπεσον, ἀναπλάττοντες, Ἔτι δὲ, οὐδὲ τὰ σώματα ταῖς ψυχαῖς ἐβούλοντο συνανίστασθαι · γυμνὰς δὲ αὐτὰς σωμάτων ἀνιστῶσιν· οὐκ οἶδ' ὅ, τι καὶ καλοῦντες ἀνάστασιν, εἴπερ τοῦ πεπτωκότος καὶ θανόντος ἡ ἀνάστασις, οὐχὶ δὲ τοῦ ἀεὶ ἑστῶτος καὶ ἐν ἀφθαρσίᾳ διαμένοντος, οἷόν πέρ ἐστιν ἡ ψυχή, οὐδὲ τοῦτο δυσωπηθέντες οἱ ἄθλιοι, ἡλίκον οἷον ἀδίκημα, δι' ὧν ληθοῦσι [n], τοῦ δικαίου Κριτοῦ κατηγοροῦσι. Πῶς γὰρ οὐκ ἰσχάτην ἀδικίαν αὐτοῦ καταμαρτυροῦσι, τὰ μὲν συναθκήσαντα σώματα ταῖς ψυχαῖς τοῖς κατ' ἀρετὴν πόνοις τῶν κοινῶν ἐπάθλων ἀποστερεῖν αὐτὸν βλασφημοῦντες· τὰ δ' αὖ πάλιν συνεξαμαρτόντα, τῆς κοινῆς αἰτίας καὶ πράξεως ἀνεπιτίμητα καταλιμπάνειν, μόνας δὲ τὰς ψυχὰς, χωρὶς τῶν συνδιαπραξαμένων σωμάτων, ἢ διπλῆν εἰσπράττειν τιμωρίαν, ἢ διπλῆς ἀξιοῦν μισθαποδοσίας.

A que Diodorum : quorum iste Tarsi civitatis, ille autem Mopsuestiæ episcopus erat. Isti enim Nestorio priores illam ipsam hæresim parturiebant, et post se defunctos, scriptis traditos reliquere spuriæ sententiæ spurios partus. Condemnavit insuper et anathemate feriit Origenem, Didymum, Evagrium, ab antiquis temporibus in fide languidos, quippe qui in Ecclesiam Dei subintroducere Paganorum fabulas tentaverant. Delirabant enim, animas ante corpora præexstitisse, nec non, unam et eamdem animam multa corpora subingredi impium dogma et conspuendum, nullis dignum præter ipsis fautoribus. Finem quoque et terminum supplicii interminabilis constituebant : quæ est maxima omnium ad peccandum illecebra et præcipitium in ruinam ducens. Sed et B impiis dæmonibus suum antiquum locum et dignitatem largiebantur : nam regressum illis ad cœlestem gloriam patefactum iri docebant, unde olim exciderant. Sed nec corpora cum suis animabus conjuncta resurrectura fingebant, sed nudas animas sine corporibus. Nescio quam rem interea commiscentes resurrectionem, siquidem resurrectio illius est quod ciderat et moriebatur, non ejus quod jugiter consistebat et incorruptibile permanebat, cujusmodi animæ status est, nec intelligebant miseri aut reverebantur, quam magna injustitia justum interea Judicem onerabant. Nam quomodo non contra illum perhibent de summa injustitia testimonium, qui blaspheme pronuntiant, corpora illa quæ una cum animabus in stadio virtutis decerpraverant, præmiis illorum laborum communibus privanda : aut ut quæ peccaverant, ab omni reatu et pœna pro actibus solverentur ; animæ autem solæ et solitariæ ac semotæ a corporibus una operantibus, vel duplici pœna, vel duplicata mercede, retributionem solitariæ haberent ?

ις'. Οὐ μόνον δὲ τὰ τοιαῦτα τῶν δυσφημιῶν ὁ ἱερὸς οὗτος τῶν πατέρων χορὸς ἀπεκήρυξεν, ἀλλὰ καὶ πρός γε τούτοις (22) (οὐ πολλῷ ἔμπροσθεν χρόνῳ) κπαθεῖλε καὶ ἀνεθεμάτισεν Ἀνθιμόν τε τὸν Τραπεζούντιον, τὸ Εὐτυχοῦς ὑποθάλποντα φρόνημα, καὶ Σεβῆρον, Πέτρον τε τὸν ἀπ' Ἀμείας [o], καὶ Ζωορᾶν, καὶ πᾶσαν τὴν πονηρὰν ἐκείνην καὶ πολυκέφαλον διασπορὰν καὶ συμμορίαν. Ἀγαπητοῦ μὲν μάλιστα, τοῦ Ῥώμης, τῆς εὐαγοῦς προκατάρξαντος πράξεως· συμψήφων δὲ καὶ συνεργῶν ἀναφανέντων τῶν περιωνύμων ἀρχιερέων· ὧν ὁ μὲν Εὐφραίμιος (ὁ κλεινὸς τῆς Ἀντιόχου δὲ οὗτος), τῶν Ἱεροσολύμων δὲ Πέτρος ὁ ἱερὸς ἐπετρόπευεν. Τούτους οὖν ἅπαντας τὸ θεῖον τῶν ἀρχιερέων συνάθροισμα ἐκκηρύξαντές τε καὶ ἀποβαλλόμενοι, τὰ ἁπλανῆ καὶ θεῖα τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἐκράτυνάν τε

C 16. Neque istiusmodi solum blasphemias sanctus ille Patrum illorum concessus proscripsit, sed et insuper sede sua deposuit et anathematizavit Anthimum, qui non ita tum pridem Trapezuntiorum episcopus fuerat, qui tacite apud animum fovebat Eutychetis sententiam, et una cum illo, Severum, Petrum Apameæ episcopum, Zooran, et universam illam impiam, multicipitem, dispersam varie societatem. Principes in hoc negotio sancto patres Agapetus Romæ episcopus obibat ; conspirantibus autem et conjunctas operas conferentibus celeberrimis illis antedictis archisacerdotibus. In quorum dein numero censebantur Euphraimius inclytus Antiochiæ, et sanctus Petrus Hierosolymorum episcopi. Sanctus istorum archisacerdotum concessus illos D supra omnes ejectos ex Ecclesia publicavit : dum

VARIÆ LECTIONES.

[n] ληροῦσι. [o] Ἀπαμείας.

NOTÆ.

(22) Ἀλλὰ καὶ πρό γε τούτων. Recte, si includantur parenthesi. Paulo post repone Ἀπαμείας. Nam divulsio exscriptoris et ἀπ' Ἀμείας inepta est. At πρό γε τούτων, quod ait, non est verum de illa synodo, nedum de Vigilio. Nam, quod habetur in sequentibus, Agapetus, qui Silverium prædecessorem Vigilii antecessit. Anthimum Trapezuntis episcopum. Theodora Augusta procurante, Constantinopolin translatum, et hæreticum, extra synodum quintam œcumenicam deposuit, cum ad Justinianum Augusta a Theodato Gothorum rege, et Italiæ domino, ablegaretur.

certa infallibilia divina Catholicæ Ecclesiæ dogmata confirmant et corroborant. Atque ita se habuit quinta synodus quæ fuit universalis.

17. Sacrum œcumenicum sextum concilium, et ipsum in urbe regia habebatur ; ibi enim mysticis spectaculis peragendis sanctum theatrum figebatur. Ubi centum et septuaginta divini viri certamen subiere, et splendidam veritati victoriam reportavere. Hujus concilii principes, utpote digni judicati qui cæteris præessent, erant Georgius, cui regiam urbem legibus moderari episcopalibus concredebatur; Theodorus et Georgius, qui in sacerdotali ordine constituti, et Joannes diaconus pro Agathone sanctissimo papa Romano aderant, inter primores Patrum allecti. Locum magnæ urbis Alexandriæ episcopi Petrus monachus supplebat. Cum quibus aderat missus a sede Hierosolymæ Georgius monachus et presbyter. Qui una cum cætis sanctis Patribus Sergium, Pyrrhum, Paulum Constantinopolitanum, Honorium Romanum, Cyrum Alexandrinum, et Theodorum Pharan, implicatilem mendacii catenam contexentes diripuerunt. Justæ quinetiam condemnationi subjecerunt Macarium episcopum Antiochiæ, una cum hæresis suæ discipulo Stephano, et misero quodam sene Polychronio, superioribus conjunctos, et patrocinium ipsorum impietatis suscipientes : dum voluntatem unam, unam operationem in Christo Deo nostro vero, e duabus naturis subsistente sine omni ratione cum impietate constitutam sententiam promunt. Imprudentes nimium, qui cogitatione illud non revolvunt quod facile cuivis obviam venire potest. Non esse unius et ejusdem operationis, claudum per potentiam rectificare, et fatigationem contrahere ex itinere : non ejusdem facultatis esse cæcis visum reddere, et sputo, digitorum ope, terram commiscere, lutum coagulare, oculis imponere ; neque mortuos suscitare, et vita functum plangere. Ita nec ejusdem fuit voluntatis,

καὶ ἐπεκύρωσαν δόγματα. Καὶ τὰ μὲν τῆς οἰκουμενικῆς πέμπτης συνόδου, ἐν τούτοις.

ιζ'. Ἡ δὲ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ ἕκτη σύνοδος, ἐν τῇ βασιλίδι μὲν τῶν πόλεων καὶ αὐτὴ τῶν μυστικῶν τῆς ἀληθείας θεαμάτων τὸ ἱερὸν ἐπήγνυτο θέατρον. Ἑβδομήκοντα δὲ καὶ ἑκατὸν θεοφόροις ἀνδράσι τὸν ἀγῶνα ὑποδυομένη P, λαμπρῶς νικῶσαν ἀπεδείκνυ τὴν εὐσέβειαν. Ταύτης ἀρχηγοὶ καὶ τῶν ἄλλων προνομεύειν ἐκρίνοντο ἄξιοι, Γεώργιός τε, ᾧ τῆς βασιλίδος πόλεως ὁ ἀρχιερατικὸς θεσμὸς ὑπῆρχεν ἐγκεχειρισμένος, καὶ Θεόδωρος, καὶ Γεώργιος (23) q, ἐν πρεσβυτέρων ἀξιώματι κατειλεγμένοι, ἅμα διακόνῳ Ἰωάννῃ, οἱ ἀντὶ Ἀγάθωνος, τοῦ ἁγιωτάτου πάπα Ῥώμης, εἰς τὴν τῶν ἐξάρχων τάξιν ἠριθμοῦντο · καὶ τοῦ τῆς Ἀλεξάνδρου δὲ μεγαλοπόλεως θρόνου Πέτρος μοναχὸς τὸν τόπον ἀνεπλήρου. Μεθ' ὧν καὶ Γεώργιος μοναχὸς καὶ πρεσβύτερος, εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ἀρχιερατικῆς τῶν Ἱεροσολύμων παρῆγγειλε καθέδρας · οὗτοι δὲ, σὺν τοῖς ἄλλοις ἱεροῖς καὶ ἁγίοις πατράσι, Σέργιον, Πύρρον, Παῦλον, Κωνσταντινουπόλεως κατάρξαντας, καὶ Ὀνώριον Ῥώμης, Κῦρόν τε Ἀλεξανδρείας, καὶ Θεόδωρον τὸν τῆς Φαρὰν, τὴν ἀλληλόπλοκον τοῦ ψεύδους σειρὰν διαῤῥήξαντες · οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Μακάριον Ἀντιοχείας, ἅμα Στεφάνῳ τῆς αἱρέσεως μαθητῇ, σὺν γέροντί τινι ἀθλίῳ τοὔνομα Πολυχρονίῳ, ἐπιπλακέντας αὐτοῖς, καὶ τῆς ἐκείνων δυσσεβείας ὑπερμαχεῖν μελετήσαντας, ὑπὸ δικαίαν καταδίκην ἐποιήσαντο · ὅτι μίαν θέλησιν καὶ μίαν ἐνέργειαν ἐπὶ Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τοῦ ἐκ δύο πεφυκότος φύσεων, δυσσεβεῖ καὶ ἀλόγῳ φρονήμασι ἐτόλμησαν ἀποφήνασθαι, μηδὲ τοῦτο λογισμοῖς ἀναλαβόντες οἱ ἀσύνετοι, ῥᾴδιον ὂν καὶ πρόχειρον εἰς κατάληψιν, ὡς οὐκ ἔστι, τῆς αὐτῆς ἐνεργείας, χωλὸν κατ' ἐξουσίαν ὀρθῶσαι · καὶ κόπους ὁδοιπορίας μετέρχεσθαι · οὐδὲ τυφλοὺς ὀμματῶσαι, καὶ γῆν σιάλῳ δακτύλων ἔργοις φυρᾶσαι, καὶ πηλὸν ποιῆσαι καὶ ἐπιβαλεῖν τοῖς ὄμμασιν

VARIÆ LECTIONES.

P... μένοις. q ἄλλος.

NOTÆ.

(23) Θεόδωρος καὶ Γεώργιος. Forsan addenda vox ἄλλος, ad distinguendum hunc Georgium ab alio prænominato, qui cum patriarchatu Constantinopolitano fuit. Synopsis Græca septimarum synodorum imperfecta est. Nam præter Georgium Constantinopolitanum, Theophanem Antiochenum, et Petrum monachum, non nominat alium convenarum. Sed et Photius negligentior fuit, qui Theophanem prætermisit, et Petrum quasi τοποτηρητὴν episcopi Alexandrini citat, cum per illa tempora vacaret sedes. Erat igitur ab Ecclesia missus, et non episcopi τοποτηρητής. De legatis Romanæ sedis pleniora sunt quæ in præambulis sextæ synodi leguntur, ex litteris Pogonati imperatoris ad Georgium P. C. *Agatho sanctissimus, nuper ordinatus papa in apostolica sede prædictæ antiquæ Romæ, hujusmodi nostros pios suscipiens apices destinavit in præsenti propriam ejus indutos personam Theodorum et Georgium Deo amabiles presbyteros, et Joannem Deo amabilem diaconum; ex persona autem totius ejus concilii Joannem et Abundantium et Joannem venerabiles episcopos cum cæteris clericis et monachis.* Intelligit autem concilium Romæ habitium per Agathonem, anno 680, contra Monothelitas, ubi convenerant episcopi 125. Ibid. Σέργιον. Cui synopsis addit Petrum. Hic maxima lis vertitur de Honorio papa, an fuerit Monothelita. Rem tractat omnium accuratissime doctissimus Raynoldus, in dissertatione cum Harto. Ibid. Διαῤῥήξαντες, *dirumpentes*. Quinam vero erant ? an intelligit prænominatos ? at illi nullam impietatis catenam diruperunt. Saltem scriberetur, διαῤῥήξαντας, ut mox ἐπιπλακέντας. Quod si legamus διαῤῥήξαντες, referenda vox est ad ἐποιήσαντο, per immane quoddam hyperbaton : et illa, οὐ μὴν ἀλλὰ usque ad μελετήσαντας, sunt parenthesi includenda. Est autem Pharan, cujus loci Theodorus episcopus dicitur, Hólis, Stephano auctore, μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Ἀραβίας. De Polychronio, singulare est quod relatum in synopsi, Σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ Πολυχρόνιον, τὸν νηπιόφρονα γέροντα, τὸν νεκροὺς ἐγεῖραι ἐν τῇ τοῖς ταύτῃ πλάνῃ τῆς αἱρέσεως μεγαλοφρονήσαντα, ἀδείας τετυχόντα, καὶ ἐν τῷ μὴ ἐγεῖραι μειζόνως τὴν βλασφημίαν τῆς τοιαύτης αἱρέσεως θριαμβεύσαντα. Erat ergo Polychronius ille impostor mirabiliarius, quales multi apud sequiores.

οὐδὲ νεκρὸν ἀναστῆσαι, καὶ δακρύειν ἐπὶ τελευτήσαντι. Οὐ μὴν οὐδὲ τῆς αὐτῆς ἐστι θελήσεως, παρελθεῖν αἰτεῖσθαι τὸ ποτήριον τοῦ θανάτου, καὶ δοξαν αὐτῷ [a] καλεῖν πάλιν, καὶ βούλεσθαι τὸ ἀθέλητον. Ἀλλὰ πῶς οὐχὶ συνήσθοντο διὰ τούτων, καὶ τῶν φύσεων τὴν διαφορὰν ἐξαρνούμενοι; πᾶσα γὰρ φύσις πηγὴ ἐνεργείας, καὶ ταῖς διαφόροις ἐνεργείαις αἱ φυσικαὶ θελήσεις συνδιασχίζονται. Καὶ εἰ, κατὰ τὴν ἐν αὐτοῖς πλάνην, ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ θέλησις μία, καὶ ἡ φύσις πάντως ἐξ ἧς ταῦτα, μία. Εἰ δὲ δύο αἱ φύσεις (οὔπω γὰρ εἰς τοῦτο μανίας ἐξώκειλαν, ἐν ὀφθαλμοῖς ἔχοντες τὴν διασποράν τῶν καταρξάντων καὶ ἀπώλειαν), πῶς οὐχὶ ἑκατέρα πηγάσει τὴν οἰκείαν ἐνέργειαν καὶ τὴν θέλησιν; Ἀλλ' οὗτοι μὲν τῆς αὐτῶν καὶ δυσφήμου δοξης οὐδὲν προτιμήσαντες, σὺν αὐτῇ ἐκείνῃ, τῷ αἰωνίῳ κατεδικάσθησαν ἀναθέματι. Δύο δὲ θελήσεις φυσικὰς καὶ δύο ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ ἑνὸς Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τῶν θεοφόρων Πατέρων ἱερολογήσας ὁ σύλλογος, ταῖς ἁπανταχοῦ Ἐκκλησίαις τὸ διπλοῦν ὁμολογεῖν καὶ κηρύσσειν, ὥσπερ τῶν φύσεων, οὕτω καὶ τῶν ἐνεργειῶν καὶ θελήσεων, ὀρθοδόξως παραδεδώκασι. Κωνσταντῖνος δὲ τηνικαῦτα, ὁ ἀπόγονος Ἡρακλείου, τὸν προγονικὸν τῆς βασιλείας κλῆρον ἐχρημάτιζεν ἀναδεδεγμένος. Τά τε ἄλλα συμπράττων τῇ συνόδῳ, καὶ τὸ ὀρθὸν τῆς Ἐκκλησίας φρόνημα πρεσβεύων. Ἀλλ' ἐν τούτοις μὲν καὶ ἡ ἕκτη.

A deprecari ut transeat mortis poculum, et eamdem rursus glorificationem dicere, atque ita velle non volitum. Qui fieri potuit ut non perciperent se naturarum tollere, his sublatis, differentiam? Est enim operationis cujuscunque fons, natura: et juxta diversas naturales operationes voluntates naturales dispertiuntur. Quod si, secundum illorum hæresin, operatio unica sit et voluntas, certe et natura quoque unica fuerit necessario unde illæ oriuntur. Quod si dederint naturas duas (neque enim hoc insaniæ eruperunt, utpote habentes ante oculos dispersionem et perditionem eorum qui ita docuere primi), quomodo non utraque natura propriam emittet operationem et voluntatem? Verum dum suam propriam et blasphemam sententiam omni modo præferunt, anathemate æterno condemnantur. Duas porro B voluntates, duas operationes in uno Christo Deo nostro, dum sanctus divinorum Patrum cœtus statuit, ubivis terrarum positis Ecclesiis orthodoxam confessionem et prædicationem duarum cum voluntatum tum operationum tradidere. Erat autem eo tempore Constantinus Heraclii proles cum regia majorum sorte constitutus: qui et suam alias operam synodo contulit, et orthodoxam Ecclesiæ sententiam tuebatur. Atque ita sexta synodus fuit.

ιη'. Ἡ δ' ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ ἑβδόμη σύνοδος, Νικαίαν μὲν, τῆς Βιθυνῶν μητρόπολιν οὖσαν, καὶ τῶν ὀρθῶν δογματικὸν δικαστήριον πάλαι γεγονυῖαν, καὶ αὐτὴ (24) τῆς εὐσεβείας κριτήριον ἔδειξεν, ἑπτὰ μὲν καὶ ἑξήκοντα καὶ τριακοσίων ἱερῶν ἀνδρῶν τῷ πλήθει πλατυνομένη, ταξιάρχους δὲ καὶ πρωτοστάτας τῆς ἱερᾶς αὐτῶν καὶ μεγάλης φάλαγγος προβαλλομένη, Ταράσιόν τε τὸν ἐν ἀρχιερεῦσι Θεοῦ περιβόητον (θεῖος οὗτος καὶ πανάριστος ἀνὴρ, καὶ τῆς βασιλίδος πόλεως τοὺς ἱεραρχικοὺς οἴακας, εἴπερ τις ἄλλος, περιάγειν ἄξιος), καὶ δὴ καὶ Πέτρον τὸν εὐλαβέστατον, πρωτοπρεσβύτερον τῆς κατὰ Ῥώμην ἁγίας Ἐκκλησίας, καὶ Πέτρον ἄλλον, πρεσβύτερον καὶ αὐτὸν, καὶ τῆς ἐκεῖσε μονῆς ἡγούμενον τοῦ ἁγίου Σάββα· οἱ τῆς ἀποστολικῆς καθέδρας διεκληροῦντο τὸν τόπον, Ἀδριανοῦ τότε τὸ ἀρχιερατικὸν κοσμοῦντος ἀξίωμα. Ἅμα δὲ τούτοις, Ἰωάννην καὶ Θωμᾶν, ἄνδρας μοναδικῇ πολιτείᾳ περιωνύμους, καὶ ἱερατικῇ τιμῇ διαλάμποντας, καὶ τῆς ἀνατολικῆς ἁπάσης διοικήσεως τῶν ἀποστολικῶν καὶ μεγάλων θρόνων τοποτηρητὰς, καὶ τὸ τῶν ἀρχιερέων προνόμιον ἔχοντας· λέγω δὴ Ἀπολιναρίου τε, καὶ Θεοδωρήτου, καὶ Ἡλίᾳ· ὧν ὁ μὲν Ἀλεξανδρείας, ὁ δὲ Ἀντιοχείας, καὶ ὁ λοιπὸς δὲ Ἱεροσολύμων, ἱεροπρεπῶς τε καὶ πανσόφως προειστήκεισαν. Τότε Κωνσταντῖνος καὶ Εἰρήνη, ὀρθοδοξίας στεφάνῳ κο-

18. Sancta universalis septima synodus metropolin BithyniæNicæam, olim illud tribunal sanorum dogmatum, et nunc demum pietati judicandæ destinavit. Implebatur porro synodus numero ter centum sexaginta septem virorum, quorum primi fuerant ductores et sacrosanctæ ac numerosæ phalangis principes, Tarasius, inter Dei sacerdotes illustris, divinus plane et optimus omnimodo vir, dignus certe (si quis alius) qui regiæ urbis clavum gubernaret; Petrus deinceps archipresbyter sanctæ Romanæ Ecclesiæ piissimus; et Petrus quoque alter aderat ipse quoque presbyter, qui monasterii, quod ibi est, sancti Sabbæ præfectus vel archimandrita fuit. Isti sortiebantur locum cathedræ apostolicæ, cui tum dignissime præerat Adrianus, archipræsul. Aderant una cum istis Joannes et Thomas, viri celebres in professione monachatus, et honore fulgentes sacerdotali, qui quidem locum tenebant C universæ orientalis, apostolicæ, et magnæ diœcesis D etarchiepiscoporum ejusdem dignitatem habebant, Apolinarii nempe, Theodoreti et Heliæ: quorum primus Alexandriæ, secundus Antiochiæ, tertius Hierosolymorum Ecclesias prudenter, et ut sacerdotes decebat, gubernabant. Eo tempore Constantinus et Irene, orthodoxiæ corona redimiti, Romani imperii purpure vestiebantur. Ista porro

VARIÆ LECTIONES.

[a] γρ. αὐτό.

NOTÆ.

(24) Αὐτὴ. Nempe *synodus*. Sed malim, αὐτη *hæc ipsa synodus*; nisi forsan utraque lectione melior αὖθις, id est *secunda vice*. Ibid. legendum in plurali, ἐστολίζοντο. Nam Irene regnabat cum Filio.

sancta et magna synodus barbaram quamdam hæresin, tunc nuper ab impiis et profanis hominibus introductam, communi suo et divinitus gubernato suffragio condemnabat, ejusdemque auctores et propugnatores iisdem sententiis damnatos subjecerunt. Miseri autem isti Christum Deum verum ore non ausi vel confessione sua blasphemare, operibus tamen suis quoquo modo contumeliis affecerunt, et licentiose blasphemantibus viam adinvenerunt. Immediate ipsum insectari conviciis, et nudo ore, sine velo cum non audeant, voluntatem suam omnem adimplerunt, et Christo oppositam mentem et sententiam per venerandam ejus imaginem dehonestatam demonstrarunt. Idolum venerandam Christi imaginem (o nimis audacem impiæ linguæ sonum, et cordis atheistici boatum !) appellant, per quam idololatricus error eliminatur : hanc conviciis et omnibus dehonestamentis fœdatam per compita, forum et plateas pedibus proculcant, distrahunt varie, igni demum comburendam tradunt. Spectaculum Christianis deplorandum, dignum paganorum in Christum odio! Talismodi et in cæteras imagunculas sacras pedibus citi ad fundendum sanguinem exstiterunt : quas manibus sacrilegis, labris profanis fœdarunt. Neque exsatiari voluerunt alastores ad hunc modum insaniendo et furiendo. Neque certe minus quam paganorum exsecranda facinora, si non forte magis, Christianorum sacra signa et repræsentationes odio perciti conspuerunt : adeo ut bellum videantur internecinum contra Christum et ipsius sanctos susceptum indixisse.

19. Patet quippe cunctis, quod imaginibus honor habitus, eorum honor sit qui repræsentatur; quemadmodum et infamia atque dedecus transit ab imagine in imaginatum. Isti autem, nupera Judæorum, Christi hostium, progenies, in eo quod venerandam Christi imaginem illiusque sanctorum inhonorant, quod in ipsorum atavis desiderabatur, adimplerunt : nam usque ad audacia Judæorum facinora delati feruntur ; imo id agunt contentione summa, ut progenitores suos longe supergrediantur voluntate. Porro, cum in medio Christianorum siti, labiis non audent abnegare Christum, ab ipsa Judaica avitaque invidia minime recedere convincuntur : sed et spuriam eorum imitationem expressisse, licet neutiquam sibi constare queant, sed hæretico quodam stupore huc illuc incerti aguntur et feruntur. Christianos se appellant; verum effrenes contra Christum pergunt : Judæorum titulum non admittunt, et tamen per hanc contra imagines pugnam non solum imitati sunt, sed et supergressi illorum contra Christum malitiam. Cum nomen aversentur idololatriæ, nihilo tamen tolerabilius quam idololatræ in divina et intemerata Christianorum mysteria insaniunt. Ideo autem propter istos omnes qui non id agunt, ut degenerem hanc, adulteram, variam et confusaneam doctrinam aversentur et declinent, sancta hæc et universalis synodus, tanquam prolem spuriam, ejectitiam, et ab omni fidelium nobilique

A σμούμενοι, [καὶ] τὴν αὐτοκράτορα τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς πορφυρίδα ἐστολίζετο. Αὕτη τοιγαροῦν ἡ ἱερὰ καὶ μεγάλη σύνοδος, ἀρτιφανῆ τε καὶ βάρβαρον αἵρεσιν, ὑπὸ δυσσεβῶν τε καὶ ἀνιέρων ἀνδρῶν παρεισαχθεῖσαν, θεοκρίτῳ καὶ κοινῷ ψηφίσματι κατεδίκασε, καὶ τοὺς εἰσηγητὰς καὶ προμάχους αὐτῆς τῷ αὐτῷ συνυποβάλλουσα κρίματι. Οὗτοι γὰρ οἱ δείλαιο Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν Θεον ἡμῶν βλασφημεῖν οὐχ ὁμολογοῦντες τοῖς ῥήμασι, διὰ τῶν ἔργων πᾶσαν ἐπενόουν ὕβριν καὶ βλασφημίαν καὶ ἀσέλγειαν· καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον δυσφημεῖν ἀμέσως καὶ χωρίς τινος παραπετάσματος οὐ θαρρήσαντες, διὰ τῆς σεπτῆς εἰκόνος τὸ πᾶν αὐτῶν τῆς Χριστομάχου γνώμης ἐξεπλήρουν θέλημα. Εἴδωλον γὰρ (ὡ τολμηρᾶς καὶ ἀθέου γλώσσης καὶ διανοίας ἀπάχθημα !) τὴν προσκυνητὴν εἰκόνα Χριστοῦ, δι' ἧς εἰδώλων πλάνη διώκεται, καθυβρίζοντες, καὶ πάσαις αὐτὴν ἀτιμίαις περιβάλλοντες, ἀνὰ τὰς ἀγορὰς καὶ τὰς λεωφόρους ποσὶ κατεπάτουν, περιέσυρον, πυρὶ παρεδίδοσαν. Θέαμα Χριστιανοῖς ἐλεεινόν, καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Χριστομαχίας μόνης ἄξιον. Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ κατὰ τῶν ἄλλων ἱερῶν εἰκονισμάτων, ποσὶ ταχεινοῖς ἐκχέαι αἷμα, χερσί τε παλαμναίαις καὶ βεβήλοις χείλεσιν ἐνησέλγαινον. Καὶ κόρον οὐδένα τῆς τηλικαύτης μανίας καὶ παραπληξίας οὐδαμῶς ἐλάμβανον οἱ ἀλάστορες. Ἀλλὰ τῶν Ἑλληνικῶν βδελυγμάτων οὐδὲν ἔλαττον, εἰ καὶ μὴ μᾶλλον τὰ Χριστιανῶν ἱερὰ σύμβολά τε καὶ ἐκτυπώματα, διὰ μίσους ἄγοντες, ἐβδελύσσοντο· δι' ὧν αὐτοῖς καὶ ὁ ἄσπονδος πόλεμος κατὰ Χριστοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ ἁγίων συνεκροτεῖτο καὶ ἐκράτυνετο.

B

C ιθ'. Δῆλον γὰρ ἅπασιν, ὡς ἡ τιμὴ τῶν εἰκονισμάτων τιμὴ γίνεται τῶν εἰκονιζομένων· ὥσπερ καὶ ἡ ἀτιμία εἰς αὐτὰ διαβαίνει τὰ εἰκονιζόμενα. Ἀλλ' οὗτοι τὰ νέα τῶν Χριστομάχων Ἰουδαίων γεννήματα, δι' ὧν μὲν τὴν σεπτὴν εἰκόνα Χριστοῦ, καὶ τῶν αὐτοῦ ἁγίων ἐνύβριζον, τὸ προγονικὸν ἀνεπλήρουν ὑστέρημα, εἰς τὰ τῶν Ἰουδαίων τολμήματα ἐκφερόμενοι, καὶ νικᾷν φιλονεικοῦντες τῇ ὑπερβολῇ τῆς προθυμίας τοὺς γεννήτορας. Δι' ὧν δὲ, Χριστιανῶν ἐν μέσῳ, οὐκ ἔσχον τολμῆσαι τὸν Χριστὸν καὶ χείλεσιν ἀπαρνήσασθαι, καὶ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ Ἰουδαϊκοῦ καὶ πατρῴου ζήλου ἠλέγχοντο διαπίπτοντες, καὶ νόθον καὶ ταύτην αὐτῶν δεικνύντες τὴν μίμησιν, καὶ μηδαμοῦ στάσιν ἔχοντες, ἀλλ' ὥσπερ τῷ κακῷ κἀκεῖνο θέντες τῆς αἱρέσεως, ὧδε κἀκεῖσε διερρίπτουντο καὶ παρεφέροντο. Χριστιανοὺς μὲν γὰρ ἑαυτοὺς ὀνομάζοντες, κατὰ Χριστοῦ ἐφρυάττοντο· καὶ τὴν Ἰουδαίων κλῆσιν οὐ προσιέμενοι, τὸ Χριστομάχον αὐτῶν παρεζήλουν διὰ τῆς εἰκονομαχίας καὶ ὑπερέβαλλον. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς εἰδωλολατρείας ἐκκλίνοντες ὄνομα, οὐδὲν εἰδωλολατρῶν ἀνεκτότερα εἰς τε Χριστιανοὺς αὐτοὺς καὶ εἰς τὰ τῶν Χριστιανῶν θεῖα καὶ ἄχραντα μυστήρια ἐπεδείξαντο. Δι' ὃν τούτους μὲν, ὅσοι μὴ τῆς μοιχαλίδος ταύτης καὶ πολυσπόρου καὶ συμπεφυρμένης δόξης φυγεῖν ἠθέλησαν τὴν ἀνευγένειαν, ὡς νόθα γένη καὶ ἔκφυλα τῆς τῶν πιστῶν εὐγενείας, ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ διακρίνασα σύνοδος, δεσμοῖς ἀλύτοις τοῦ ἀναθέματος καθυπέβαλε·

τὴν δὲ εἰκόνα Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, κατὰ τὰς ἀνέκαθεν ἀποστολικάς τε καὶ Πατρικὰς παραδόσεις, καὶ τὰς τῶν ἱερῶν Λογίων ἐκφαντορίας ἐπὶ τιμῇ καὶ σεβασμιότητι τοῦ εἰκονιζομένου, προσκυνεῖσθαι καὶ τιμᾶσθαι, ψήφοις ἁπάσαις ἐπεκύρωσέν τε καὶ ἐπεσφραγίσατο· τῆς προσκυνήσεως καὶ τιμῆς δηλονότι προφσαγομένης, καθ' ὃν τρόπον καὶ τοῖς ἄλλοις ἱεροις τύποις καὶ συμβόλοις τῆς καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτης λατρείας προσερχόμεθα. Οὐ γὰρ ἐν αὐτοῖς ἱστῶμεν καὶ συμπεριελείομεν τὴν τιμὴν καὶ προσκύνησιν, οὐδ' εἰς ἑτερόφυλα καὶ διάφορα τέλη (25) σχιζόμεθα· ἀλλὰ διὰ τῆς φαινομένης διαφόρου καὶ μεριστῆς αὐτῶν θεραπείας καὶ προσκυνήσεως, ἱεροπρεπῶς τε καὶ ἀδιαιρέτως εἰς τὴν ἀμέριστον ἐκείνην ἐνοειδῆ τε καὶ ἑνοποιὸν θεότητα ἀναγόμεθα.

κ'. Οὕτω τὸν τίμιον σταυρὸν προσκυνοῦμεν· ἐν ᾧ τὸ Δεσποτικὸν ἐξετανύσθη σῶμα, καὶ τὸ τοῦ κόσμου καθάρσιον ἀνέβλυσεν αἷμα· καὶ ἡ τοῦ ξύλου φύσις ταῖς ἐκεῖθεν ροαῖς ἀρδευθεῖσα τὴν ἀγήρω ζωὴν ἐβλάστησεν ἀντὶ τοῦ θανάτου. Οὕτω τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ προσκυνοῦμεν, δι' οὗ δαιμόνων ἐλαύνεται στίφη, καὶ πάθη θεραπεύεται ποικίλα· τῆς ἅπαξ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ χάριτος καὶ δυνάμεως ἐνεργηθείσης, καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν τύπων, μετὰ τῆς ὁμοίας ἐνεργείας συμπροϊούσης. Τούτων τοιγαροῦν ἕκαστον, τήν τε Χριστοῦ εἰκόνα φημὶ, καὶ αὐτὸν τὸν σταυρὸν, καὶ δὴ καὶ τοῦ σταυροῦ τὸν τύπον, παραπλησίως τῇ σεβασμιότητι καὶ προσκυνήσει ἐξουσιοῦντες, οὐκ ἐν αὐτοῖς περιγράφομεν καὶ περιορίζομεν τὴν τιμὴν καὶ τὸ σέβας, ἀλλ' εἰς τὸν δι' ἡμᾶς ἀνθρωπήσαντα πλούτῳ φιλανθρωπίας ἀφάτῳ, καὶ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἑκουσίως ὑπενεγκόντα, ταύτην ἀναφέρομεν καὶ ἀνιεροῦμεν. Οὕτω δὴ καὶ ναοὺς ἁγίων, καὶ τάφους, καὶ λείψανα, πιστοῖς βρύοντα ἰάσεις[s], πιστῶς προσκυνοῦμεν, τὸν αὐτοὺς [t] δοξάσαντα Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν μεγαλύνοντες καὶ ἀνευφημοῦντες· καὶ δὴ καὶ εἴ τι τούτοις, κατὰ τὰς μυστικὰς καὶ ἁγίας ἡμῶν τελετὰς, ἐστὶ παραπλήσιον, διὰ τῆς ἐν αὐτοῖς ἐνεργουμένης δωρεᾶς τε καὶ εὐεργεσίας [u], τὸ ἀρχικόν τε καὶ πρωτουργὸν αἴτιον ἐπιγινώσκομέν τε καὶ δοξολογοῦμεν. Δι' ὃ καὶ τῶν μακαρίων ἐκείνων καὶ ἱερῶν ἀνδρῶν ἡ θεοφόρος καὶ ἁγία πανήγυρις οὐ μόνον τὴν εἰκόνα Χριστοῦ, καθάπερ ἔφημεν, ἀλλά γε δὴ καὶ τῆς παναχράντου καὶ ἀειπαρθένου Δεσποίνης [v] ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ πάντων τῶν ἁγίων τὰς ἱερὰς εἰκόνας, κατ' ἀναλογίαν τῆς τῶν πρωτοτύπων ὑπεροχῆς καὶ σεβασμιότητος, τιμᾶσθαι καὶ προσκυνεῖσθαι, κοινῶν θεσπισμάτων ὅροις ἐπεσφράγισέ τε καὶ ἐπεκύρωσε. Καὶ γὰρ καὶ δι' αὐτῶν εἰς ἑνοποιόν τινα καὶ συναγωγὸν ἀναγόγνantia. Erudite usum imaginum docet, et mentem illius septimi concilii aperit contra Iconoclastas, quas extra invitationem non processit.

societate excludendam, vinculo anathematis indissolubili innodavit: Christi autem veri Dei nostri imaginem, juxta traditiones priscas Patrum et apostolorum et sacrorum oraculorum declarationes, in honorem et cultum repræsentati adorandam et honorandam, communibus suffragiis sancilt et confirmavit; cultu nimirum et honore sic habito, quomodo quoque signa et symbola sanctissimi nostri cultus solemus celebrare. Neque enim in iisdem ita insistimus ut cultum et honorem debitum ibidem circumscribamus, sed nec in alienos a pietate fines et diversos diffindimur; sed per conspicuam, differentem et divisam eorum venerationem atque cultum, modo quodam sacro et divino ac indiscreto, ad illam, quæ est indivisa, unica, unita et unionem procurans divinitatem deducimur.

20. Ad hunc modum et venerabilem crucem adoramus, in qua Domini corpus extendebatur, unde sanguis ille ebulliit quo mundus mundabatur: ligni autem natura illius stillicidiis irrigata pro morte vitam haud senescentem egerminavit. Ad hunc modum crucis adoramus effigiem, per quam agmina dæmonum effugantur, morbi autem varii persanantur, nimirum illa gratia et potentia quæ prima vice operata est in exemplari, usque ad imagines et repræsentationes cum eademmet vi et operatione progrediente. Singula igitur ista, hoc est, Christi imaginem, et ipsammet crucem, et figuram crucis, pari modo reverentia et adoratione consecrantes, non tamen ita cultum circumscribimus, et ad eadem terminamus, sed ad illum referimus, et illo sacrate statuimus, qui per et propter humani generis amorem abundantissimum et inexplicabilem incarnatus fuit, et sponte sua et voluntate maledictam illam mortem nostra causa subiit. Ad eumdem morem sanctorum basilicas, sepulcra, reliquias, fidelibus curationes exuberantia, fideliter veneramur; Christum nimirum Deum nostrum, qui sic eos glorificavit, honorantes et laudibus prosequentes. Quod si solemnes nostræ et sacræ festivitates et sacrificia mystica aliquid hisce simile in se complectuntur, per virtutem illius gratiæ quæ inibi operatur, in eo ipso originalem et principalem beneficii causam tum recognoscimus tum glorificamus. Atque hanc ob causam sacer ille et Deo plenus sanctorum Patrum et beatorum consessus, non modo (quod diximus) Christi, verum etiam intemeratæ, semper, virginis Dominæ nostræ Deiparæ, et sanctorum omnes imagines, juxta gradum et proportionem excellentiæ et venerationis prototyporum, coli et adorari, communi suo suffragio et dictamine ratum

VARIÆ LECTIONES.

[s] γρ. ἰάσεσι. [t] γρ. αὐτά· [u] γρ. χάριτος. γρ. [v] Μαρίας καὶ δεσπ.

NOTÆ.

(25) Τέλη. Verti, *fines*; fortassis auctor intellexit ordines, turmas, ut sint στρατιωτικὰ τάγματα, veritatem, quasi prælio conserto, oppu-

et firmum veluti futurum consignarunt. Etenim per ipsas ad contemplationem quamdam unientem et compaginantem sursum ducimur, et per easdem digni fimus qui cum summo desideratorum omnium per divinam et supernaturalem copulationem adeamur. Hæc autem sapienter admodum et secundum Dei beneplacitum decernens synodus determinavit : atque ita depulsis hæreseos morbis et immunditia a grege ratione prædito, nobis Ecclesiam repræsentavit in recuperato suo ornatu et pulchritudine conspicuam, et tanquam sponsam, non quidem bullis aut clavis ornatam aureis, sed sacris et redimitam et resplendescentem imagunculis, a Christi sponsi dextris constitutam, universæ fidelium multitudini lætis et jucundis oculis aspiciendam et lustrandam exhibuit.

A μεθα θεωρίαν, καὶ τῆς πρὸς [x] τὸ ἀκρότατον τῶν ὀρεκτῶν δι' αὐτῆς ἀξιούμεθα θείας καὶ ὑπερφυοῦς συναφείας. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν σοφῶς τε καὶ θαρίστως τελεσαμένη (26), διώρισεν· πᾶσαν δὲ αἱρετικὴν νόσον καὶ πᾶσαν ἀκοσμίαν τῆς λογικῆς ἀγέλης ἀπελάσασα, τὸν οἰκεῖον κόσμον καὶ τὸ κάλλος τὴν Ἐκκλησίαν ἐπαναλαβοῦσαν ὑπέδειξε [y], καὶ οἷα δὴ νύμφην, οὐκ ἐν χρυσωτοῖς χρυσοῖς, ἀλλ' ἐν ἱεροῖς [z] ἐξωραϊσθεῖσαν εἰκονίσμασιν, ἐκ δεξιῶν τοῦ νυμφίου Χριστοῦ παραστήσασα, ἱλαροῖς καὶ χαίρουσιν ὀφθαλμοῖς καθοράσθαι καὶ ἐναγλαΐζεσθαι παντὶ τῷ τῶν πιστῶν πληρώματι παρεσκεύασεν.

21. Est hæc nostra Christianorum pura, defæcata et inculpabilis fidei confessio: est hæc a divina sapientia profecta mystagogica institutio immaculati et sinceri nostri cultus, et venerandorum quæ eo tendunt mysteriorum : secundum istam ad occasum usque et exitum vitæ nostræ sentientes, credentes, conversantes, ad usque orientem solem intelligibilem incedimus : quo pervenientes, multo evidentius et perfectius radiorum splendore et claritudine, sine ullo occasu, perfruemur. Hanc porro fidei confessionem, et vestram, par est, a Deo custoditam prudentiam, dum nostram pietatis sortem intuetur, sincero affectu, recto judicio, fide inconcussa nec vacillante, susceptam semel adamare, nec ab ea vel latum unguem, ad dextram vel sinistram, declinare. Hanc siquidem prædicarunt apostoli, hanc universales synodi censuerunt observandam. Atque ideo non te tantum oportet in hac versari sententia, ad hunc modum Deum magnificare, sed et illos qui tibi parentes subsunt, ad eamdem veritatem amplectendam quasi manuducere, in eadem fide perfectos consummare oportet, nec quidquam hac cura et cogitatione prius vel antiquius habere. Spectat enim revera ad officium principis, non sui ipsius tantum salutis habere rationem, verum et pari cura et providentia populo sibi concredito prospicere, ut ad ejusdem Dei eamdem cognitionem et perfectionem manu perducta devocetur. Noli igitur committere, ut nos spe nostra excidamus, ad quam tua nos inclinatio in virtutem et obedientia facile invitavit. Noli, quæso, labores illos et certamina, frustra nobis suscepta redarguere, et inanes reddere, quos summo cum gaudio in tua salute procuranda exantlavimus. Noli incipere cum alacritate summa divini præconii voces suscipere, et cum te

B κα'. Αὕτη τῆς πίστεως ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἡ καθαρὰ καὶ ἀμώμητος ὁμολογία· αὕτη τῆς ἀχράντου καὶ εἰλικρινοῦς [a] ἐλατρείας ἡμῶν, καὶ τῶν περὶ αὐτὴν σεπτῶν μυστηρίων, ἡ θεόσοφος μυσταγωγία· κατὰ ταύτην, μέχρι βίου δυσμῶν, καὶ φρονοῦντες καὶ πιστεύοντες καὶ πολιτευόμενοι, πρὸς τὴν ἀνατολὴν τοῦ νοητοῦ ἡλίου ἐπειγόμεθα, τῆς ἐκεῖθεν ἀνεσπέρου αὐγῆς καὶ λαμπρότητος τρανότερόν τε καὶ τελειότερον ἀπολαύσοντες. Ταύτην προσήκει καὶ τὴν ὑμετέραν θεοφρούρητον σύνεσιν ἤδη, πρὸς τὸν ἡμέτερον κλῆρον τῆς εὐσεβείας ἀφορῶσαν, εἰλικρινεῖ διαθέσει, καὶ γνώμης εὐθύτητι, καὶ ἀδιστάκτῳ πίστει ἀποδέχεσθαι καὶ στέργειν, καὶ μήτε δεξιᾷ μήτε ἀριστερᾷ, μηδὲ ἐπὶ βραχὺ, ταύτης ἀποκλίνειν. Τοῦτο γὰρ τῶν ἀποστόλων τὸ κήρυγμα, τοῦτο τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τὸ φρόνημα. Διὸ οὐ μόνον σεαυτὸν φρονεῖν οὕτω δεῖ καὶ [τὸ] δοξάζειν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπὸ σὲ τεταγμένους εἰς τὸ αὐτὸ τῆς ἀληθείας φρόνημα χειραγωγεῖν, καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν καταρτίζειν πίστιν, καὶ μηδὲν τῆς τοιαύτης σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας ἡγεῖσθαι τιμιώτερον. Ἄρχοντος γὰρ ὡς ἀληθῶς, μὴ τῆς ἰδίας μόνον σωτηρίας ποιεῖσθαι φροντίδα, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐμπιστευθέντα λαὸν τῆς ἴσης ἀξιοῦν προνοίας, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν τῆς θεογνωσίας χειραγωγεῖν τε καὶ προσκαλεῖσθαι τελειότητα. Μὴ τοίνυν τῶν ἐλπίδων ἡμᾶς διαψευσθῆναι ποιήσῃς, ἃς ἡ σὴ περὶ τὰ καλὰ ῥοπή τε καὶ εὐηκοία παρέσχε προβάλλεσθαι· μηδὲ τοὺς πόνους καὶ τοὺς ἀγῶνας, οὓς ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας [σωτηρίας ἀνεδεξάμεθα χαίροντες, ματαίους ἐλέγξῃς· μηδ' ἄρχεσθαι μὲν προθυμίᾳ τοῦ θείου κηρύγματος ὑποδέχεσθαι τοὺς λόγους, αὐτὸν ἐπιδείξῃς, εἰς ῥαθυμίαν δὲ τὴν προθυμίαν καταλύσεις [b]. ἀλλ' ὅμοιον μὲν τῇ ἀπαρχῇ τὸ τέλος, σύμφωνον δὲ τὴν πολιτείαν τῇ πίστει, κοινὸν δὲ ἀγαθὸν καὶ γένους καὶ πατρίδος τὴν σὴν διδοὺς ἐξουσίαν

C

D

VARIÆ LECTIONES.

[x] γρ. καὶ πρός. [y] γρ. ἀπέδειξε. [z] γρ. νοεροῖς. [a] Leg. εἰλικρινοῦς. [b] Leg. καταλύσῃς.

NOTÆ.

(26) Post τελεσαμένη, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ subintelligenda *synodus*, quæ vox rectius adderetur σαφηνείας gratia. Χρυσωτοῖς χρυσίοις. Alludit ad *Psal.* XLV, 15 : Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς βασιλέως ἔσωθεν ἐν χρυσωτοῖς χρυσίοις περιβεβλημένη. Quæ postrema vox hic deesse videtur.

καθορᾶσθαι καὶ ὀνομάζεσθαι, τὴν ἐμὴν ἐπὶ σοὶ χαρὰν καὶ εὐφροσύνην διατήρει ἀνεξάλειπτον.

A talem præbueris aliquantisper, illud tuum studium convertere in ignaviam : verum finis initio correspondeat ; vitæ conversatio fidem exprimat, et dum tuam potestatem omnium oculis et linguis usurpandam exhibes, in communem et generis et patriæ utilitatem, meum de te gaudium et animi solatium semper indeletum custodito.

κβ'. Ἀλλ' ὅρα δή μοι λοιπόν, φιλόχριστε καὶ πνευματικὲ ἡμῶν υἱέ, καὶ εἴ τι ἄλλο κλεινὸν καὶ καλὸν καὶ στοργῆς ἄξιον ὄνομα, ὅρα τοιγαροῦν ὅσας παρατάξεις ὁ πονηρὸς κατὰ τῆς εὐσεβοῦς καὶ μόνης ἀληθινῆς τῶν Χριστιανῶν θρησκείας ἐπαλαμήσατο, αἱρέσεις διαφόρους, καὶ στάσεις, καὶ μάχας, καὶ πολέμους ἐπινοῶν. Ὅρα δὲ καὶ τοῦτο, ὅπως ἁπάσας αὐτὴ κατεστρέψατο, καὶ λαμπρὰ τὰ κατὰ πάντων ἀνέστησε τρόπαια. Καὶ μηδὲν θαυμάσῃς τὰς κατ' αὐτῆς λογιζόμενος ἐπινοίας καὶ ἐπιβουλάς. Πρῶτον μὲν γάρ, οὐκ ἂν οὕτω περιφανὴς καὶ κραταιὰ καὶ ἐπίσημος διὰ τῆς νίκης ἐγένετο, εἰ μηδὲν αὐτῇ πολέμιον συνεπλέκετο. Ἔπειτα δὲ καὶ συνορᾷν ῥᾴδιον, B ὡς ἔνθαπερ ὁ πονηρὸς σφοδρότερον πολεμεῖται, ἐκεῖ καὶ αὐτὸς σπουδαιότερον τὰ τῆς κακίας αὐτοῦ βέλη πέμπει, καὶ τὰ μηχανήματα ἵστησιν. Ἐν μὲν γὰρ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν, ἐπεὶ μηδείς ἐστιν αὐτῷ σφοδρὸς πόλεμος, διὰ τοῦτο οὐδὲ αὐτὸς κατ' ἐκείνων ὁπλίζεται · ὁ δὲ Χριστώνυμος τοῦ Θεοῦ λαός, τὸ ἅγιον, τὸ βασίλειον ἱεράτευμα, ἐπεὶ καθ' ἑκάστην κραταιούμενοι τῇ πίστει, κατὰ τῶν πονηρῶν αὐτοῦ πράξεων καὶ ἐπιτηδευμάτων ἀνδρίζονται, διὰ τοῦτο κἀκεῖνος μυρίαις ἐπιβολαῖς c καὶ πάσαις μεθόδοις τινὰς ἐξ αὐτῶν ὑποσκελίζειν τεχνάζεται, καὶ ἀντιλυπεῖν τὴν Ἐκκλησίαν Χριστοῦ ἀγωνίζεται, εἰ καὶ εἰς αἰσχύνην αὐτῷ οἱ ἀγῶνες καὶ τὰ πονηρεύματα καταστρέφουσιν · ἀλλ' ὥστε [d] δὲ τὰ μὲν ἄλλα τῶν ἐθνῶν ἀδιάκριτα καὶ συγκεχυμένα τὰ ἐν δόγμασιν ἔχει φρονήματα, C καὶ οὐδὲν καθαρὸν οὐδ' εἰς ἀκρίβειαν δεδοκιμασμένον, διὰ τοῦτο ἐν ἐκείνοις οὔτε τὸ διεστραμμένον φαίνεται. Ἐν δὲ τῇ καθαρωτάτῃ, καὶ ἁγιωτάτῃ, καὶ πολὺ τὸ ἀκριβὲς ἐχούσῃ πίστει τῶν Χριστιανῶν, διὰ τὸ λίαν αὐτῆς εἰλικρινὲς καὶ εὐθὲς καὶ ἐξῃρημένον καὶ ἀκήρατον, ἐπειδάν τις καὶ μικρόν τι διαστροφῆς ἢ καινοτομίας παρεισενεγκεῖν ἐπιχειρήσῃ, αὐτίκα τὸ διεστραμμένον καὶ κίβδηλον τῇ παραθέσει τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καταφαίνεταί τε καὶ διελέγχεται, καὶ οὐδ' ἐπὶ βραχὺ τὸ νόθον γέννημα οὐδ' ὑπὸ τὴν αὐτὴν ὀνομασίαν εἶναι, τῶν εὐσεβῶν δογμάτων οὐδαμῶς ἀνέχεται ἡ εὐγένεια. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν καλλει διαφερόντων σωμάτων καὶ μικρά τις ἐπιγενομένη κηλὶς θᾶττον συνορᾶται καὶ πεφώραται τῇ παραθέσει τῆς λοιπῆς ἐν τῷ σώματι ὡραιότητος, D τοῖς δ' αἰσχροῖς τὴν ὄψιν οὐκ ἂν ἐξελεγχθείη ῥᾳδίως τὰ τῆς ἀσχημοσύνης πάθη ἐπισυνιστάμενα (ὑπολανθάνει γὰρ τῆς ἀμορφίας τῷ συγγενεῖ καὶ τῇ ὁμοιότητι) · οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν ὡραιοτάτης ὡς ἀληθῶς καὶ ὑπερλάμπρου θρησκείας καὶ πίστεως, κἂν τὸ βραχύτατόν τις αὐτῆς παραῤῥίψῃ, μεγάλην ἀσχημοσύνην ἐργάζεται · τὰ δ' ἄλλα τῶν ἐθνῶν δόγματα, πολλῆς ἀκοσμίας καὶ ἀσχημοσύνης γέμοντα, οὐδεμίαν ἔχειν τοῖ; οἰκείοις ἐρασταῖς συν-

22. Sed vide demum, quæso te, o tu mihi dilecte in Christo et spiritualis filii, et si quid aliud eximium usurpari potest et excellens nomen dignum paterno illo quo te amplector affectu ; vide, inquam, et adverte quot adversus acies malus ille dæmon contra pium, solum verum Christianismi cultum instruxerit : hæreses nimirum plurimas, tumultus, pugnas, contentiones, prælia concitavit. Vide autem quemadmodum Christiana pietas ista omnia fudit fugavitque, et clarissimum inde triumphum reportavit. Nec te subeat admiratio, dum mente revolvas contra illam susceptas machinationes et insidias. Imprimis enim nequaquam victoriam tam illustrem, potenter partam et gloriosam reportasset Christiana pietas, si cum nullo congrederetur adversario. Deinde et illud facile intelligitur, quod ubi validius malus ille bello petitur, ibi et ipse sua iniquitatis tela fortius emittit, et machinas adaptat suas. Et certe inter alias gentes, eo quod nequaquam serio contra ipsum bellatur, nec ipse in adversum armatus adeo tendit. At populus qui a Christo sortitur nomen, natio illa sancta, regale sacerdotium, eo quod per fidem prævalentes, quoti diecontra improbos ipsius actus et instituta decertant, et ipse quoque sexcentas insidias, diversas vias excogitat et machinatur, ut vel saltem nonnullos supplantare atque ita Christi Ecclesiam mœrore afficere et tristitia posset : utcunque tandem incepta omnia et impia illa machinamenta in ipsius dedecus conversa desinent. Sed et aliæ nationes dogmata sua et doctrinam indistinctam et confusam habent, nec quidquam apud illos defæcatum reperitur aut cum cura exasciatum. Hinc est quod nihil videatur inter illas distortum. Verum in illa mundissima, sacratissima et accuratissima Christianorum fide, propter summam ipsius puritatem et impermistam simplicitatem, propter rectitudinem et delectum quo præfertur cæteris, si quis vel tantillum in ea a rectitudine declinans, innovatum aliquid subintroduxerit, continuo quod obliquum est et adulteratum, si ad rectam veritatis rationem exigatur, et apparet et convincitur. Neque certe pati potest generosa illa indoles doctrinæ sanæ, ut spuria dogmata vel tantillum temporis sub uno secum nomine delitescerent. Quemadmodum enim in corpore pulchro vel minima labecula aut macula quæ adhæserit, cerni potest et citius animadverti, eo quod a reliqua discrepet pulchritudine, si ad eam componatur : ast in deformibus et visu turpibus, quæ turpicula sunt, non tam cito et facile deprehenduntur ; nam per deformitatis similitudinem et congenerem formam latent : ita quoque et

VARIÆ LECTIONES.

[c] ἐπιβουλαῖς. [d] γρ. ἄλλως τε.

in Christianæ religionis et fidei splendore ac pulchritudine accidit : si quis vel tantillum in illa immutatum perverterit, magnam operatur deformitatem, quæ ipsa et statim deprehenditur ; cum cæterarum gentium doctrina, utpote dedecore multiplici referta et turpitudine, nullum plane sensum ipsius sequacibus admissæ turpitudinis vel notitiam suggerat. Quod ipsum eodem modo animadvertere licet in cæteris omnibus, etiam artibus et scientiis : nam in iis quæ constant exactissime vel minima aberratio facile discernitur ; cum in vulgaribus multa negligantur, et nec in errorum censu reputentur. Ita se res quoque habet et in principibus, et in dignitatis gradu super alios constitutis, eoque magis quo pluribus imperitaverint : illi enim si vel leviter cespitaverint, exaggeratur, et magnum flagitium admisisse omnium judicio denotantur : cum tamen subditi et inferioris ordinis, si multoties similia plane admiserint, nulla notitia notantur, neque id egisse animadvertuntur, sed quidquid fecerint, una cum parvitate et contemptu admittentis, et ipsum celatum atque occultatum penitus evanescit.

A αἰσθησιν δίδωσι τῆς ἐπιγιγνομένης αἰσχρότητος. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων πασῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν τὸ αὐτὸ κατιδεῖν ἔστιν. Ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἀκριβεστάταις καὶ τὸ βραχύτατον τῶν ἁμαρτημάτων ῥᾷστα κατάφωρον γίνεται · ἐν δὲ ταῖς τυχούσαις πολλὰ παροράται, καὶ οὐδ' εἰς ἁμάρτημα κρίνεται. Εἰ βούλει δὲ, καὶ ἐν μὲν τοῖς ἄρχουσι, καὶ τῶν ἄλλων τῇ ἐξουσίᾳ προέχουσι, μάλιστα δὲ οἷς κατὰ πλειόνων τὸ κράτος, καὶ τὸ μικρὸν τῶν πταισμάτων εἰς μέγεθος αἴρεται, καὶ πᾶσι γίνεται περιβόητον · ἐν δὲ τοῖς ἀρχομένοις καὶ ταπεινοτέροις πολλὰ τῶν παραπλησίως διαμαρτηθέντων οὐδ' ὅτι ἐπράχθη συνεγνώσθησαν, ἀλλ' ἀνεπεκρύβη καὶ ἔλαθε, τῇ σμικρότητι καὶ εὐτελείᾳ συναποσβεσθέντα τοῦ ἁμαρτήσαντος.

23. In quantum igitur magnitudine, potentia, pulchritudine, accuratione, puritate, et omnimoda alia perfectione Christianorum fides et religio paganorum superat et transcendit pietatem, in tantum malus ille bellum contra illam furiosius concitatum gerit ; in tantum etiam stolidorum et insipientium hominum delicta, ad id quod rectum est apposita, discernuntur ; nec fieri potest ut vel tantillo temporis spatio obvelentur, aut modum clam et secreto ingrediendi sortiantur. Verum, quod in antedictis positum est a nobis, catholica et apostolica Dei Ecclesia omnia diaboli machinamenta nulli usui nec actioni esse et inservire declarat, quin et in ipsum machinatorem eadem convertit ; ita hæreticorum blasphemias facile refutat, impudentiam pudore afficit, contra omnes et omnia potestatem inexsuperabilem et invictam habens, triumphis in salutem mundi ductis, gloriosissime exaltatur.

B κγ'. Ὅσον οὖν μεγέθει, καὶ κράτει, καὶ κάλλει, καὶ ἀκριβείᾳ, καὶ καθαρότητι, καὶ τῇ ἄλλῃ πάσῃ τελειότητι, τῶν ἐν τοῖς ἔθνεσι δοξασμάτων ἡ τῶν Χριστιανῶν πίστις καὶ λατρεία ὑπερανέστηκε καὶ ἐξῄρηται, τοσοῦτον ὅ τε πονηρὸς εἰς τὸν κατ' αὐτῆς ἀνερεθίζεται πόλεμον · καὶ τοσοῦτον πάλιν τὰ ἐξ ἀφρόνων καὶ κακοβούλων ἀνδρῶν ἁμαρτήματα ἐκ τοῦ εὐθέος καταφαίνεται, μηδ' ἐπὶ βραχὺ χώραν τοῦ λαθεῖν ἔχοντα, μηδέ τινα παρείσδυσιν ἐφευρίσκοντα. Ἀλλ' ὅμως ἡ τοῦ Θεοῦ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, ὡς καὶ φθάσαντες ἔφημεν, καὶ τοῦ πονηροῦ πάντα τὰ μηχανήματα, σαθρὰ καὶ ἄπρακτα διελέγχουσα, μᾶλλον δὲ κατ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ μηχανουργοῦντος ἐπαναστρέφουσα, καὶ τῶν αἱρετιζόντων ῥᾳδίως ἀποσκευαζομένη τὸ βλάσφημον, καὶ κατ- C αισχύνουσα τὸ ἀναίσχυντον, κατὰ πάντων ἅμαχον τὸ κράτος καὶ ἀήττητον ἀναδέχεται, καὶ καλοῖς καὶ σωσικόσμοις διαπαντὸς θριάμβοις ἐγκαλλωπίζεται.

24. Tu ideo (o quo te nomine designem, ut meum explicem in te animi affectum et desiderium?) divini Spiritus splendore mentem habens irradiatam, et ad lucem sublatus rectæ pietatis ; et opus ejusmodi operatus quo ad Constantini illius Magni actiones subveharis, imitare adhuc primitias illas mentis, consilii, sapientiæ tuæ : consiste validius super petram fidei, in qua pulchre per Dominum fundatus fuisti : superædificato actiones bonas, emendatæ vitæ gravitatem, super fidem orthodoxam : noli superstruere ligna, fenum, stipulas, materiem peccati combustibilem ac conflagrationi tantum, nulli autem usui præterea, inservientem ; sed aurum, D argentum ædifices, et pretiosas recte factorum res. Hæc siquidem per tribulationes explorata puriora redduntur, et pretiosiora apparent.

κδ'. Σὺ τοίνυν (ὦ τί σε προσειπὼν ἀξίως εἴπω τοῦ πόθου ;) τῇ αἴγλῃ τοῦ θείου Πνεύματος τὴν ψυχὴν αὐγασθείς, καὶ πρὸς τὸ τῆς εὐσεβείας φέγγος ἀναχθείς, καὶ ἔργον ἐργασάμενος, δι' οὗ πρὸς τὴν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου πρᾶξιν ἀνυψώθης, κατὰ μίμησιν ἔχου τῆς ἀπ' ἀρχῆς σου γνώμης καὶ βουλῆς καὶ συνέσεως · στῆθι στερρῶς ἐν τῇ πέτρᾳ τῆς πίστεως, ἐν ᾗ καλῶς ὑπὸ Κυρίου τεθεμελίωσαι · ἐποικοδόμει τῇ ὀρθῇ σου πίστει πράξεις ἀγαθὰς καὶ βίου σεμνότητα, μὴ ξύλα καὶ χόρτον, μηδὲ καλάμην, εὔφλεκτον τῆς ἁμαρτίας ὕλην, καὶ πρὸς καῦσιν μόνην, πρὸς οὐδὲν δὲ χρησιμεύουσαν ἕτερον · ἀλλὰ χρυσὸν καὶ ἄργυρον, τῶν κατορθωμάτων τὰ τίμια. Ταῦτα γὰρ καὶ περὶ [e] πειρασμῶν δοξαζόμενα, καθαρώτερα καὶ τιμιώτερα διαδείκνυται.

25. In mandatis Christus communis Dominus noster et magister hoc dedit, fructus nimirum virtutis proferre, nec fidem per opera pudefacere. Ad

κε'. Οὕτω Χριστὸς ὁ κοινὸς Δεσπότης ἐγκελεύεται καρποὺς προβάλλειν, καὶ μὴ καταισχύνειν τὴν πίστιν διὰ τῶν πράξεων. Οὕτω Παῦλος ὁ μέγας τῆς Ἐκ-

VARIÆ LECTIONES.

[e] Ἰσ. παρά.

κλησίας συμβουλεύει διδάσκαλος. Οὕτω Πέτρος ὁ κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν οὐρανίων πυλῶν τὰς κλεῖς ἐμπεπιστευμένος καὶ τὴν εἴσοδον· οὕτω τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ὁ θεῖος χορὸς τὴν οἰκουμένην ἐμαθήτευσεν· οὕτως ἡμῶν οἱ Πατέρες παρειλήφασιν, οὕτως ἡμῖν, τοῖς μετ' ἐκείνους, παραδεδώκασιν· οὕτω καὶ ἡμεῖς σοι παραινοῦμεν καὶ συμβουλεύομεν, ἀρεταῖς κοσμεῖν τὴν πίστιν, καὶ τῇ πίστει τὰς ἀρετὰς λαμπροτέρας ἀπεργάζεσθαι. Ἐβουλόμην αὐτὸς ἐγὼ σοι παρεῖναι, καὶ ταῖς πράξεσιν ἐφιστάναι, ἵνα τῶν μὲν καλῶν ἔργων αὐτεπάγγελτον διὰ τῆς ὄψεως λαμβάνων τὴν γνῶσιν, ἔτι μᾶλλον ἐν εὐθυμίᾳ καὶ χαρᾷ διακείμενος εἶην· εἰ δέ τι καὶ παράλογον συνέῃ, μεθέλκειν ἔχοιμι ῥᾳδίως καὶ μεθαρμόζειν, ἐκ τοῦ παραχρῆμα, πρὸς διόρθωσιν. Ἐπεὶ δὲ ἡ βούλησις τῆς δυνάμεως χηρεύει, καὶ πολλὰ τὴν ὁρμὴν ἀνακόπτοντα κωλύει, ὅ μοι λοιπόν ἐστι δυνατόν, γραφῇ τυπῶσαι τὰς παραινέσεις, ὡς καὶ καταρχὰς ὑπεσχόμην, ἤδη πειράσομαι.

A hunc modum Paulus magnus ille magister Ecclesiæ consilium dat ; ita suadet Petrus apostolorum coryphæus, cui claves et ingressus portarum cœlestium concreduntur ; sic et reliquus apostolorum chorus orbem terrarum informavit : hoc Patres nostri traditum susceperunt ; ad hunc modum nobis posteris tradiderunt : hoc tibi nos suademus, et consilium damus, nempe ut fidem illustres per actiones, et fide reddas actiones speciosiores. Vellem ego quidem iu rem præsentem esse tibi, et tuarum actionum regimen in me suscipere, eo fine ut per oculos bonorum tuorum operum cognitionem actu ipso usurpans, majori gaudio repletus sim et jucunditate ; et si præter rectam agendi rationem aliquid tibi excideret, retrahere continuo et reformare possem, nullo negotio correctionem adhibens : verum cum voluntati non respondeat possibilitas aut facultas, et impetum multa sint quæ interceptent atque reprimant, quod unicum mihi relictum est ut præstare possim, scripto, quod pollicitus sum ab initio, admonitiones conabor delineare.

κζ'. Ὅτι μὲν οὖν χρὴ τὸ Θεῖον εἰλικρινῶς ἀγαπᾷν καὶ θεραπεύειν, καὶ τὸ ὁμόφυλον ὡς ἑαυτὸν στέργειν καὶ φιλεῖν, ἔμφυτός πως τοῖς ἀνθρώποις ἡ γνῶσις καθέστηκεν· ἡ βούλησις δὲ μὴ συντρέχουσα τῇ γνώσει, εἰς θέσπισμα καὶ νόμον ἀναγραφῆναι τὴν κοινὴν ἐξεδιάσατο γνώμην. Ὅτι δὲ ὁ τοῦ Θείου εἰλικρινὴς ἔρως, καὶ ἡ τοῦ πλησίον στοργὴ καὶ τελεία ἀγάπη, τῶν ἄλλων ἐντολῶν ἐν ἑαυταῖς περιέχουσι τὰς πράξεις, οὐ χαλεπὸν μὲν καὶ αὐτόθεν κατανοῆσαι. Παρίστησι δὲ τοῦτο καὶ ὁ Δεσποτικὸς λόγος, ἐν οἷς φησι περὶ αὐτῶν, Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος κρέμαται, καὶ οἱ προφῆται. Καὶ γὰρ ὁ τὸν Θεῖον ἔρωτα ἐνστερνισμένος, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν στέργων καὶ φιλῶν, πατέρα μὲν καὶ μητέρα διαφερόντως ἀγαπήσει, καὶ τιμῇ τῇ πρώτῃ, μετά γε Θεόν, ἀξιώσει· αἱμάτων δὲ ἐμφυλίων καὶ φόνων οὐ μόνον τὰς χεῖρας καθαρὰς φυλάξει, ἀλλὰ καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τοὺς λογισμοὺς μελέτης τοιαύτης· οὐ μὴν οὐδὲ κλέψειεν οὗτος· οὐδεὶς γὰρ ὃν ὡς ἑαυτὸν φιλεῖ καὶ φυλάττει, τούτου κλέπτης ἐφωράθη. Ἀλλ' οὐδὲ ἀλλοτρίους γάμους διορύξει. Οὐδ' ὅρκον ἐπίορκον ὀμόσει, οὐ μὲν οὖν οὐδὲ μαρτυρίαν ψευδῆ κατὰ τοῦ πλησίον μαρτυρήσει. Καὶ ὅλως, οὐ χειρῶν ἀδίκων ἄρξει, τύπτειν ἢ προπηλακίζειν ἐπιχειρῶν, ἢ τύραννος (27) ἐραστὴς τῶν, ὅσα τῷ πλησίον ὑπάρχει, γινόμενος. Ὁ γάρ τι τούτων κατατολμῶν, αὐτόθεν λυμαίνεται ἄμφω, καὶ τὸν ἔρωτα τὸν θεῖον καὶ Δεσποτικόν, καὶ τοῦ ὁμοφυοῦς τὴν στοργήν. Τῷ μὲν ἐπιβουλεύων καὶ περιβάλλων κακοῖς, τὸν δὲ παρὰ φαῦλον ποιούμενος καὶ ὑπερορῶν. Ἐξ ὧν εἰς οἵας ἀπαραιτήτους καὶ πικρὰς τιμωρίας ἐμ-

27. Deum esse sincero affectu adamandum atque colendum, diligendum nobis congenerem hominem et amplectendum, quasi insita quædam hominibus cognitio suggerit : dum autem voluntas cum cognitione non conspirat, necessario factum est ut notitia illa communis tanquam legis dictamen scripta traderetur. Porro, quod in Deum sincerus amor, et dilectio proximi, et illa quidem perfecta, cæterorum mandatorum in se contineant actiones, haud certe difficulter e re ipsa intelligi potest. Sed et docet hoc insuper verbum illud Domini, quo censebat : *In duobus hisce præceptis tota lex suspenditur et prophetæ*[5]. Qui enim divinum sibi amorem impectoravit et vicinum diligit sicut ipse se, patrem quidem et matrem excellentiori quodam modo complectetur, et post Deum præcipuo honore prosequetur ; a sanguine porro et cædibus consanguineorum puras sibi manus conservabit, sed et linguam porro et cogitationes ab ejusmodi omni dispositione mundas : adhuc, nec furabitur qui talis est, neque enim unquam illum spoliasse invenitur aliquis quem diligit, cui custos apponitur ; sed nec alienum irrumpet thalamum ; nec falsum jurabit juramentum, nullum dicet falsum testimonium contra vicinum suum, neque dabit initium injuriarum ; non pugnis cædere, non conspurcare maledictis aggredietur ; non tyrannice concupiscet ea quæ pertinent ad vicinum suum. Qui enim quid istiusmodi attentaverit, uno actu utrumque violat, amorem nempe in Deum et Dominum, et erga cognatum sibi affectum : hunc enim adoritur ex in-

[5] Matth. xxii, 40.

NOTÆ.

(27) Ἢ τύραννος. Aut delendum ἤ, aut legendum τυραννεῖν, et non τύραννος· ubique τύραννος ἐραστής, non sunt ἀσυνδέτως copulandi.

sidiis, et malis circumscribit; illum vero despectum et contemptum habet. Patet autem omnibus, quibus sepœnis, quam gravibus subjicit et ineluctabilibus. Si enim qui mandata transgreditur humana, et imperium despicit sibi præsidentis, condemnationem non effugiet, sed et capite quandoque peccatum luit; is profecto qui per vim oblatam et insidias structas in conservum suum, omnium rerum Dominum, regem et opificem inhonorat et nihili facit, verum leges ab eo latas ludibrio habet et lubentiæ exponit, qualem, par est, ut subeat pœnam? Oportet igitur omni modo, omni cura et diligentia, hæc mandata una cum inculpata pietate et sincera religione conservare. Neque enim aliter partem habere possimus cum fidelibus et Deo charis, nec regni cœlorum digni judicabimur.

A βάλλει ἑαυτὸν πᾶσίν ἐστι φανερόν. Εἰ γὰρ ὁ τῶν ἀνθρωπίνων προσταγμάτων καὶ τῆς ἐπιστατούσης ἀρχῆς ὑπερόπτης οὐ διαφεύγει τὴν δίκην, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ζῆν πολλάκις τὸν κίνδυνον ἔχει, ὁ τὸν Δεσπότην τῶν ὅλων καὶ Βασιλέα καὶ Δημιουργὸν διὰ τῆς εἰς τὸν ὁμόδουλον παροινίας καὶ ἐπιβουλῆς ἀτιμάζων καὶ ἐξουθενῶν, καὶ τοὺς αὐτοῦ νόμους διαπαίζων, καὶ χλεύην δεικνύς, ἠλίκην τινὰ τὴν τιμωρίαν φώσει; Διὸ προσήκει παντὶ τρόπῳ καὶ πάσῃ σπουδῇ, μετὰ τῆς καθαρᾶς καὶ ἀμωμήτου ἡμῶν θρησκείας, καὶ ταύτας διαφυλάττειν τὰς ἐντολάς. Οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστι, χωρὶς αὐτῶν, οὔτε τῆς τῶν πιστῶν καὶ φιλοθέων μερίδος γενέσθαι, οὔτε τῆς τῶν οὐρανῶν ἀξιωθῆναι βασιλείας.

B

28. Enimvero cuilibet mortalium hoc incumbit, ut omnem exhibeat suam et quidem extremam potentiam in his conservandis. Spectat hoc ad principem æque ac ad subditos, juvenes et ætate provectiores, divites et pauperes: nam communis est natura omnibus, communia hæc mandata dantur, communi cura et sollicitudine custodienda. At quæ spectant ante alia ad informandos principes, quæ magis par est ut tua observet potestas, unde tibi major accrescet experientia, illa tibi in procinctu sum suggesturus. Principem enim oportet multiplici præditum esse probitate, cum alia tum imprimis illa quæ morum spectat pulchritudinem, unde illud adagium dicitur: Magistratus virum indicat. Et: Quemadmodum aurum probat acies lapidea, ita et humanam mentem actiones cum imperiales, tum subditorum dispositiones discernunt.

κη'. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀνθρώπῳ παντὶ πάσῃ δυνάμει παραφυλακτέον, ἄρχοντι καὶ ἀρχομένῳ, νέῳ καὶ πρεσβύτῃ, πλουσίῳ καὶ πένητι. Κοινὴ γὰρ ἡ φύσις, καὶ κοινὰ τὰ προστάγματα, καὶ κοινῆς τῆς παραφυλακῆς καὶ ἐπιμελείας δεόμενα. Ἃ δὲ μᾶλλον πρὸς τὴν τῶν ἀρχόντων ὁρᾷ παιδαγωγίαν, καὶ τῇ σῇ φυλάττειν ἐπιτηδειότερα ἐξουσίᾳ, καὶ ἐξ ὧν ἔσται σοι καὶ περὶ τῶν ἄλλων πλείστη ἐμπειρία, ἐκεῖνά σοι νῦν εἰρήσεται. Καὶ γὰρ πολλῇ τῷ ἄρχοντι δεῖ καλοκαγαθίας, τῆς τε ἄλλης, καὶ τῆς ἐν ἤθεσιν εὐκοσμίας. Δι' ὃ καὶ φασιν « Ἀρχὴ ἄνδρα δείκνυσι · » καὶ, ὅτι « Ὥσπερ ὁ χρυσὸς ἐν ταῖς λιθίναις ἀκόναις δοκιμάζεται, οὕτως ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐν ταῖς ἀρχικαῖς ἐργασίαις καὶ ταῖς τῶν ἀρχομένων διανοίαις ἐξετάζεται. »

C

29. At tu mihi sedulus auditor adsis, nec auditor tantum, sed et operator actionum bonarum et admiratione dignarum. Principium porro a Deo et divinis arcessemus. Oratio igitur connectit Deo hominem, eiqae familiarem reddit. Est autem illa cum Deo collocutio et congressus quidam intellectualis, qui est omnium rerum pulcherrimus et pretiosissimus. Ab illo emanat substantia omnis et consistentia; ab illo providentia et bonorum exhibitio; perfectio omnis, et affectuum omnis emundatio. Quocirca si ab oratione nulla alia utilitas egrederetur, istud tamen unicum apud homines Deum diligentes et videndi curiosos instar omnis alterius oblectamenti, omnis quæ in vita contingere potest beatitudinis et felicitatis, esset abunde suffecturum. Ast cum per eamdem peccatorum obtinemus remissionem, et quidquid nobis conducibile sit recipimus, donis donati optimis, et perfectos facientibus recipientes, necnon in se speciosissimis; ad operandum ea advocamur quæ inexplicabilia omnia nobis conferre solent: per gratiarum porro actionem, quam in precibus expedimus, benefactorem quasi remuneramus, et tanquam quasdam illi primitias offerimus, præsentes animi nostri affectiones et motus, doxologias quoque ab intelligibili nostra et rationali natura resultantes. Cum igitur tot et tanta per orationem procurentur, quomodo non æquum sit ut nos alacriter in illa extendamus, eam vehementius depereamus et omni modo amplectamur.

κθ'. Σὺ δέ μοι μάλιστα πρόσεχε, ἵνα μὴ μόνον ἀκροατὴς, ἀλλὰ καὶ ποιητὴς γένῃ καλῶν καὶ ἀξιαγάστων πράξεων. Ἀρχὴ δὲ ἡμῖν, κἀν τούτοις, ἀπὸ τῶν θείων. Εὐχὴ μὲν οὖν Θεῷ συνάπτει καὶ οἰκειοῖ, ὁμιλία τις ἔνθεος οὖσα, καὶ συνουσία νοερὰ τοῦ πάντων καλλίστου καὶ τιμιωτάτου · ἐξ οὗ πᾶσα μὲν οὐσίωσις καὶ συνοχὴ, πᾶσα δὲ πρόνοια καὶ χορηγία τῶν ἀγαθῶν, πᾶσα δὲ τελειότης καὶ διακάθαρσις τῶν παθῶν. Ὥστε εἰ καὶ μή τι ἄλλο κέρδος ἐκ τῆς εὐχῆς ἀνεφύετο, αὐτὸ δὴ τοῦτο μάλιστα τοῖς φιλοσόφοις καὶ τοῦ ἀγαθοῦ φιλοθεάμοσιν ἀντὶ πάσης εὐφροσύνης ἤρκει, καὶ πάσης τῆς κατὰ τὸν βίον μακαριότητος καὶ εὐδαιμονίας. Ὅτε καὶ τῶν ἡμαρτημένων ἄφεσιν λαμβάνομεν δι' αὐτῆς, καὶ τῶν ἄλλων αἰτημάτων ὅσα συμφέρουσι τὰς ἀγαθοεισδεῖς καὶ τελεσιουργοὺς δωρεὰς, προκαλούμεθά τε τῶν ἀφάτων περὶ ἡμᾶς ἔργων καὶ δώρων διὰ τῆς ἐν αὐτῇ εὐχαριστίας τὸν εὐεργέτην ἀμείβεσθαι, καὶ δὴ καὶ οἷας ἀπαρχάς τινας αὐτῷ προσφέρειν, τὰς κατ' ἐκείνην τοῦ νοῦ κινήσεις καὶ δοξολογίας, τῆς νοερᾶς ἡμῶν καὶ λογικῆς οὐσιώσεως · ὅτε τοίνυν, τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα τῇ εὐχῇ περιειλῆπται, πῶς οὐ χρὴ πρὸς ταύτην προθύμως ἐπεκτείνεσθαι, καὶ ταύτης ἐρᾷν σφόδρα καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι.

D

λ'. Σὺ τοίνυν προσεύχου μὲν εὐχὰς ἰδίας διαπαντὸς καὶ καθ' ἑαυτὸν τῷ Θεῷ. Προσεύχου δὲ καὶ ἅμα τῷ πλήθει, καὶ ἐν τῷ φανερῷ· δι' ἑκατέρου μὲν γὰρ θεοφιλῶς πραττομένου, τὸ ὅσιον ἔστιν ἀποδιδόναι. Ὅσον δὲ τὸ πρότερον εἰς καθαρότητα διανοίας πλεονεκτεῖ, τοσοῦτον τὸ δεύτερον εἰς μίμησιν τοὺς ὁρῶντας παρακαλεῖ. Καὶ τὸ μὲν εἰς οἰκεῖον κέρδος συντελεῖ· τὸ δὲ καὶ τοὺς ἄλλους οἷόν ὠφελεῖν· ὧν ἡ σωτηρία καὶ ἡ προκοπὴ, μεγάλη πάλιν τῆς ἀρετῆς ἐστι τοῦ ἄρχοντος μαρτυρία.

λα'. Ναοὺς ἐπ' ὀνόματι Θεοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ ἁγίων κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς οἰκοδόμει, καὶ τούτοις τὸν λαὸν ἐκκλησιάζεσθαι ἔθιζε· ἵνα κοινῇ τὸ Θεῖον ἑξιλεούμενοι, καὶ κοινὴν τὴν δοξολογίαν προσάγοντες, εἰς κοινήν τε μᾶλλον ὁμόνοιαν συνελαύνωνται, καὶ κοινὴν καρπῶνται τὴν σωτηρίαν καὶ ὠφέλειαν.

λβ'. Αἱ θυσίαι μὲν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν λατρείας τοῖς ἱερεῦσιν ἀνάκεινται οἷς ὑπηρετῶν προθύμως καὶ προσφέρων, πολλῆς τῆς διὰ τούτων ἀπολαύσεις καὶ εὐεργεσίας καὶ χάριτος. Δύναιο δ' ἂν καὶ σὺ, βουληθεὶς, κάλλιστον αὐτουργῆσαι Θεῷ θῦμα καὶ ἐρασμιώτατον, βίον αὐτῷ καλλιερούμενος καθαρὸν, καὶ διανοίας ὀρθότητα.

λγ'. Εἰδὼς δὲ ὡς μεγάλη ῥοπὴ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων διοίκησιν, ῥώμη καὶ τάχος διανοίας, μηδὲ ταύτης ἀφίστασο τῆς ἐπιμελείας. Ἀγχίνουν μὲν γὰρ οὐκ ἔστι γενέσθαι τὸν μὴ φύσει τοῦτο πεφυκότα· μελέτη δὲ καὶ πραγμάτων πεῖρα, πρόχειρον ἐμποιοῦσαι τὴν γνῶσιν, πολλάκις ἐν αὐτοῖς τοῖς ἔργοις ὀξύτερον ἔδειξαν τὸν ἐγγεγυμνασμένον, ἢ τοὺς ταύτης τῆς δυνάμεως κατὰ φύσιν μετεσχηκότας. Δι' ὃ φρόνησιν ἀσκεῖν προσήκει διὰ βίου· αὕτη δὲ παραγίνεται μελέτῃ μὲν καὶ μνήμῃ πράξεων πρεσβυτέρων, ὁμιλίᾳ δὲ καὶ συνουσίᾳ τῶν περιόντων ἀνδρῶν φρονίμων, καὶ ἐμπειρίᾳ δὲ τῶν κατὰ τὸν βίον πρακτέων. Πράξις γὰρ μιμήσει καὶ βουλῇ καὶ διαχειρίσει κράτος συλλαβοῦσα, τῆς ἄνωθεν ῥοπῆς οὐκ ἀντιπραττούσης, εἰς συμφέρον τέλος ἀποβαίνει.

λδ'. Μηδὲ τῶν περὶ τὸ σῶμα δὲ ἡμῶν καὶ σχημάτων καὶ κινήσεων, ὡς εὐτελῶν, ὑπερόρα. Καὶ γὰρ καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς ἀρίστη τάξις καὶ κατάστασις οὐκ ἐλάχιστον μέρος φρονήσεως ἔδοξεν εἶναι· καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι μὴ συνιᾶσιν εἰσιν ἐκ τοῦ ῥᾴστου δεινοὶ τῆς ἐν τῇ ψυχῇ δύναμιν καὶ τὸ κάλλος, οὗτοι τοῖς ἔξωθεν θεάμασι ξεναγούμενοι, καὶ τῶν ἀδήλων ἐρασταὶ καὶ ἐπαινέται καθίστανται. Διὰ τοῦτο δεῖ καὶ προσώπου διαθέσει, καὶ κόμης ἀσκήσει, καὶ περιβολῇ ἐσθῆτος κόσμιον ὁρᾶσθαι καὶ σεμνὸν, μήτε εἰς τὸ βλακώδες καὶ περίεργον ἐκφερόμενον, μήτε πάλιν πέρα τοῦ μετρίου πρὸς τὸ ἠμελημένον καθελκόμενον. Ἑκάτερον γὰρ ἀπρεπὲς καὶ εὐκαταφρόνητον, καὶ ἀρχικῆς πολιτείας ἀλλότριον. Καὶ βαδίσματος δὲ πρέπει τῷ ἄρχοντι εὐταξία, μήτε

30. Orato igitur indesinenter privatim et apud te Deum : sedet palam et una cum multitudine orato. Certe per utrumque orandi modum, ut Deum amantem decet, observatum sanctificatio habetur. In quantum vero prius illud ad mentis tuæ conducit puritatem, in tantum id quod ponitur secundo loco, intuentes in imitationem vocat. Et alterum quidem privatis commodis inservit, alterum insuper conducit et alienis. Illorum porro salus et in virtute progressus illustre admodum testimonium virtuti imperantis perhibet.

31. Templa Deo et sanctis ejus secundum leges ædifica ecclesiasticas : eo populus convenire in cœtus assuescat, in eum finem ut communibus votis Deum propitium facientes, et communiter doxologiam ei offerentes, ita magis cum in communem concordiam coalescant, et communem referant cum salutem tum etiam alias utilitates.

32. Sacrificia sacrata nostræ religionis spectant ad sacerdotes : quibus si libenter te accommodabis, et oblationes tuas dederis, et benevolentiam ex eo facto, et simul gratiam inde non vulgarem reportabis. Poteris autem, modo animus adsit, et tute per te pulcherrimum Deo offerre sacrificium et delectabile, si vitam ipsi puram et animum rectum pulchre obtuleris.

33. Ad rei vero totius publicæ administrationem cum intelligas plurimum conferre mentis valentiam et agilem dexteritatem, noli curam hanc obire negligentius. Et certe prudentiam in procinctu non habebit ille qui non est a natura ad illam comparatus. Meditatio sedula, experientiaque rerum, quæ cognitionem ad manum suppeditant, non raro virum usu exercitatum faciunt multo acutius in procinctu videre quam alios quibus a natura hæc facultas concessa est. Quocirca providentiam decet exercere per totum totius vitæ cursum. Acquiritur illa autem dum recolimus et meditamur res olim gestas, dum congressum affectamus et familiarem sermonem prudentium in vita exsistentium, dum rerum quotidianam experientiam colligimus. Actio enim acquirit vires per imitationem, consilium et operationem, atque ita divino non adversante auxilio in finem commodum conducit.

34. Habitum, figuram, motum corporis noli tanquam vilia contemnere. Ordo enim in illis qui est optimus observatus, et dispositio præclara, non minima videtur esse prudentiæ portio. Illi autem quibus non est positum in proclivi vim, facultatem, pulchritudinem in animo delitescentem intueri, facile ducuntur externis spectaculis, et rerum oculis non subjectarum exinde amatores exsistunt et præcones. Ideo decet vultu bene disposito, coma exornata, vestitu et amictu gravitatem præ se ferre et decorem : non ad mollitiem vel curiositatem deviare nec ultra quam par est ad neglectum transferri. Dedecet enim utrumque et contemptum parit, et abhorret a principis viri ratione et statu. Sed et principem decet incessus bene compositus : nam nec

moveri debet dissoluto et muliebri motu, neque rursus novitatem affectare per confertum, perturbatum, disparem ingressum, omnis autem corporis motio ordine omnino disponatur.

35. Cavenda est et in sermone velocitas. Est autem illa forsitan alicujus usus in contentiosis et cristicis congressibus, nec virum dedecet generosum : sed stulta est et periculosa, adhibita si sit in colloquiis familiaribus : in mandatis dandis, politicis præsertim et rem spectantibus communem, humilis est et nullius pretii. Exaccurate dicere, celeriter perficere actibus, sermonibus, motibus, cum decore versari, divinæ sortis illum esse et ultra communem arguit qui ita comparatus est. Verum raro admodum et difficulter contingit ut simul omnia in unum conspirent : moderatio ornata, gravitas visu digna, cum pondere quodam et cautione conjuncta, ea possidentem conspicuum cum jucunditate quadam, et ornatum reddit ad imperandum, et, si quid vulgus quod optimum censetur adamare queat, placitum. Volubilitas vero sine ulla dispositione vel ordine furiosum quiddam et insanum videtur : sæpius aberrat a recto, etiamsi aliquando prodesse poterit vehementer. Tarditas cum confusione stultum quid, imbelle : aberrare videtur plerumque, et quidem in magnis, licet interdum aliquid perficiat boni : sed illud tenue et nullius pretii, quodque non aliter habeatur bonum, quam collatum ab cæteras ejus actiones.

36. Risu disrumpi, cum deformitate vultus et morum dedecore, constantiam et gravitatem contumelia afficit.

37. Immunis sit cum auditus tum etiam lingua a turpiloquio. Quæcunque cum voluptate quis audire gestit, illa eadem effari non pudefit ; et quæ quis dicere non erubescit, certe nec erubescet perpetrare, cujus rei ita edidit demonstrationem. Omnino caveas ne lingua prolabaris, sæpe enim vel levissimo sermone lapsa, ingens intulit detrimentum, et certo de capite periclitata est, jecitque aleam.

38. Aures præbe patulas injuria affectis, clausas contra ad afficientium injuria lenocinia et probabiles inductiones.

39. Labia accusatoria et sycophantica aspernere : nam non raro et liberos furere in parentes, et parentes in liberos, adegerunt, vitæ vincula et connexiones disruperunt, et in se invicem consanguineos excitarunt. Quid autem illa minora commemoro ? vel unica sycophantæ vox civitates et domos integras subvertit sæpe.

40. Ne sis in amicitia ineunda velox ; initam vero omni modo nexu conserva indissolubili, totum in te proximi derivans onus, nisi forte cum periculo tuæ animæ jungatur. Certamina et discordiæ inter amicos in contemptum adducunt universum hominum propositum et dispositionem : nec culpæ tantum obnoxii, sed et sine culpa qui sunt, in eamdem suspicionem trahuntur. Illorum fruere amicitia qui cum aliis sine fuco sinceram semper amicitiam custodierunt ; qui nec oculo invido intuiti sunt florentes, nec positos in adversis neglexerunt. Exsti-

εἰς τὸ θηλυπρεπὲς καὶ ἔκλυτον ἀσχημονοῦντι τὴν κίνησιν, μήτε μὴν εἰς τὸ ἀθρόον καὶ τεταραγμένον καὶ ἀνώμαλον ταύτην ἐκνεωτερίζοντι · καὶ ὅλως, πᾶσα κίνησις τάξει κοσμείσθω.

λε. Δεῖ δὲ καὶ τὸ ἐν λόγοις τάχος εὐλαβεῖσθαι. Ταχυλογία γὰρ, ἐν μὲν ἀγωνιστικαῖς διαλέξεσι καὶ ἀμίλλαις, οὐκ εὐκαταφρόνητον ἴσως, οὐδὲ ἀγενές · ἐν δημηγορίᾳ δὲ, ἀνόητον καὶ ἐπισφαλές. Ἐνδὲ προστάγμασι, καὶ μάλιστα τοῖς πολιτικοῖς, καὶ κοινοῖς εὐτελὲς καὶ ταπεινόν. Ἐντελέστερον δ' εἰπεῖν, ταχύτης ἐν πράξει καὶ λόγοις καὶ κινήμασι, σὺν εὐταξίᾳ, θεῖον μέν τινα καὶ ὑπερφυῆ ἀποφαίνει τὸν ἔχοντα. Σπάνιον δὲ, καὶ συνελθεῖν ἅμα πάντα χαλεπώτατον. Τὸ δὲ ἐν τούτοις σύμμετρον σὺν εὐταξίᾳ, σεμνόν τε καὶ ἀξιάγαστον, καὶ μετὰ ὄγκου καὶ σὺν εὐλαβείᾳ, ποθεινὸν ὁρᾶσθαι παρασκευάζει, καὶ ἄρχειν ἐπιτηδειότερον, εἴπερ καὶ ἐν τοῖς ἀρίστοις ἔστι τε τῷ πλήθει ἐρασμιώτερον. Ταχύτης δὲ σὺν ἀταξίᾳ, ἔμπληκτον καὶ μανικὸν, καὶ παραδιορθοῦν ἐνίοτε μεγάλα, καὶ σφάλλον ὡς τὰ πολλὰ παραπλήσια. Ἡ δὲ σὺν ἀταξίᾳ βραδύτης, νωθρὸν καὶ ἠλίθιον, καὶ σφάλλον μὲν ἐνίοτε καὶ μεγάλα, κατορθοῦν δὲ ἐλάχιστα, καὶ ταῦτα λίαν ταπεινὰ, καὶ πρὸς τὰς λοιπὰς ἐκείνου πράξεις μόνον παραμετρούμενα, κατορθώματα.

λς'. Τὸ πρὸς γέλωτας διαθρύπτεσθαι, μετὰ τοῦ ἀσχημονεῖν τὴν μορφὴν, καὶ τοῦ ἤθους ἐστὶν ἐξυβριζειν τὴν εὐστάθειαν.

λζ'. Αἰσχρορρημοσύνης δὲ πάσης καὶ ἀκοὴ καὶ γλῶσσα καθαρευέτω. Ἃ μὲν γάρ τις ἀκούων ἥδεται, ταῦτα καὶ λέγειν οὐκ αἰσχύνεται, ὅτι καὶ πράττειν οὐκ αἰσχυνθήσεται, μεγάλην παρέσχεν ἀπόδειξιν. Δι' ὅλου δὲ, γλώσσης φυλάσσου παρολισθῆσαι. Ῥήματι γὰρ βραχυτάτῳ πολλάκις ὑποσφαλεῖσα, μεγάλην ἤνεγκε ζημίαν, αὐτοὺς τοὺς περὶ τοῦ ζῆν ἰσχάτους ἀναρρίψασα κύβους.

λη'. Ἔχε τὰ ὦτα τοῖς μὲν ἀδικουμένοις ἠνεῳγμένα, πρὸς δὲ τὰς τῶν ἀδικούντων ἐπαγωγὰς καὶ πιθανολογίας ἀποκεκλεισμένα.

λθ'. Χείλη δὲ κατήγορα, καὶ συκοφαντίας ἀποστρέφου · πολλάκις γὰρ παῖδας κατὰ πατέρων, καὶ πατέρας ἐξέμηνε κατὰ παίδων, καὶ βίου ἔσχισε συζυγίας καὶ συγγενεῖς ἐπανέστησε κατ' ἀλλήλων. Καὶ τί λέγω ; πόλεις ὅλας καὶ οἰκίας ἀνέτρεψε μία φωνὴ συκοφάντου.

μ'. Μὴ ταχὺς ἧσθα ζευγνύειν εἰς φιλίαν · συζεύξας δὲ, παντὶ τρόπῳ τὸν δεσμὸν ἄλυτον συντήρει, ἅπαν τοῦ πλησίον ἀνέχων τὸ βάρος, πλὴν εἰ μήπω ψυχῆς κίνδυνον ἐπάγει · αἱ γὰρ πρὸς τοὺς φίλους διαστάσεις τὴν ὅλην προαίρεσιν ἐκφαυλίζουσι τῶν ἀνθρώπων, καὶ οὐ τὸν ὑπαίτιον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀναίτιον εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόνοιαν κατασπῶσιν. Ἐκείνοις δὲ κέχρησο φίλοις οἳ πρὸς ἑτέρους κατὰ πάντα καιρὸν ἄδολον διεσώσαντο τὴν φιλίαν, καὶ μήτε εὐπραγοῦσι βασκανίας ἐπέβαλον ὀφθαλμὸν, μήτε ἠμέλησαν δυσπραγούντων. Πολλοὶ γὰρ κακῶς μὲν πράττου-

σιν ἐπεκούρησάν τε καὶ συνήργησαν τοῖς φίλοις, εὖ δὲ φερομένων, ὁρᾷν οὐκ ἤνεγκαν τὴν εὐημερίαν· καὶ οὓς οὐκ ἠλεγξε καιρὸς συμπαθείας, τούτους ἐφώρασε τὸ πάθος τοῦ φθόνου. Κτῶ τοίνυν φίλους, μὴ τοὺς φαύλους, ἀλλὰ τοὺς ἀρίστους. Ἐκ γὰρ τῶν φιλουμένων ὡς τὰ πολλὰ κρίνεται τὰ ἤθη τῶν φίλων· καὶ διὰ μὲν τῶν σπουδαίων ῥᾷστον ἄν τις, καὶ παρασφαλεὶς [f], ἐπανορθοίη· οἱ φαῦλοι δὲ καὶ τὴν προσοῦσαν λυμαίνονται καλοκαγαθίαν· καὶ οἱ μὲν καὶ τὸ λεῖπον εἰς ἀρετὴν, δι' ἑαυτῶν ἐπιτειχίζοντες, ἀνελλιπὲς φαίνεσθαι ποιοῦσιν· ἡ δὲ πρὸς τοὺς φαύλους ἐπιμιξία, καὶ ὅπερ ἐστὶν ὑπόλοιπον ἀρετῆς, νόθον ἀποφαίνει. Μὴ ζήτει δὲ παρὰ φίλων ἀκούειν τὰ ἡδέα, ἀλλὰ τὰ ἀληθῆ μᾶλλον· εἰ γὰρ ἐχθροῖς μὲν, οὐδ' ἀληθεύουσι, πιστευτέον, φίλοις δὲ διέφθορε τὰ τῆς ἀληθείας, καὶ τὸ ἡδὺ λέγειν ζητοῦσι κἀκεῖνοι, πόθεν ἡμῖν ἀλλαχόθεν ἡ τῆς ἀληθείας ἔσοιτο [e] γνῶσις, καὶ ἡ ἐπιστροφὴ (28), τῶν [h] οὐκ εὐαγῶς ἐνίοτε παρ' ἡμῶν λεγομένων ἢ πραττομένων [i]; Διὸ μέγιστον ἡγοῦ φίλους κολάκων διαφέρειν. Οἱ μὲν γὰρ κατὰ πρόσωπον ἐπαινοῦντες, σέ τε τῶν, ὡς εἰκὸς, ἁμαρτανομένων συναίσθησιν λαβεῖν οὐκ ἐῶσι, καὶ μείζω ταῦτα πρὸς τοὺς ἄλλους ταῖς διαβολαῖς ἀποτελοῦσιν· οἱ δὲ καὶ σὲ, τῷ διὰ φιλίας ἐλέγχω, συνιδεῖν τὸ παρανομηθὲν μᾶλλον δυναμοῦσι, κἄν τι δέῃ πρὸς τοὺς ἔξω λέγειν, ἀντὶ κατηγορίας ἀπολογίαν τοῦ πραχθέντος ἐκμηχανῶνται. Ὅσον οὖν τοῦ ἐπὶ κακίαν προκόπτειν τὸ ἀρετὴν ἀσκεῖν δεινήνοχε, καὶ τοῦ διαβάλλεσθαι ἐν τοῖς ἀρχομένοις τό τὰς διαβολὰς διαλύειν, τοσοῦτον δεῖ παρὰ σοὶ τοὺς εὐνους πλέον ἔχειν τῶν κολάκων.

μα'. Τῶν ἀπορρήτων, ἃ μὲν τὴν σὴν ἀρετὴν αὐξάνει, κοινώνει τοῖς φίλοις· ἃ δὲ τὴν γνώμην φαυλίζει, μήτ' αὐτὸς μετέρχου, μήτε τοῖς φίλοις ἀνατίθει. Ἄριστον μὲν γὰρ τοῦτο καὶ χωρὶς αἰτίας ἑτέρας· Πλὴν γε δὴ, καὶ εἰς κόρον, οἷα πολλὰ τὰ ἀνθρώπινα, τοῦ φίλτρου τραπέντος, μᾶλλον τῆς παραινέσεως τὸ χρήσιμον καθορᾶται· τὸ μὲν γὰρ φαῦλον τῶν κρυφίων, τότε μάλιστα τοὺς λογισμοὺς τοῦ συνεγνωκότος ὑποτρέχον καὶ διακυμαῖνον, θάττον τε, καὶ σὺν οὐδενὶ ὄκνῳ, τῆς ἀγάπης ἀποστήσει, καὶ πρὸς ἐπιστροφὴν ἰδεῖν οὐκ ἐάσαι· σοί τε διαβολὴν βαρεῖαν, ἔκφορον γεγονὸς, ἐποίσει, καὶ πρὸς τὸν ἐξεπόντα χαλεπώτερον διαθήσει. Τὸ δὲ χρηστὸν τόν τε συνεγνωκότα ῥαγῆναι τῆς φιλίας ἐπικαταστήσει, δεσμῷ κρατίστῳ, τῇ ἀρετῇ, βιαζόμενον, καὶ εἰς ἔπαινον τῆς σῆς σπουδαίας γνώμης ἐπὶ νοῦν ἐρχόμενον, διαναστήσει, καὶ σὲ δηλονότι ταῦτα συνορῶντα, οὐκ

A tere multi qui tulerunt opem afflictis et auxiliati sunt amicis, at felicitatem in prosperis eorum ferre nequivere : quos neutiquam redarguit oblata commiserandi occasio, illos affectus invidiæ palam fecit. Habe ergo tibi amicos non malos sed optimos. Certe qui in amicos eliguntur, mores et dispositiones propalant ipsos eligentium. Per probos et honestos, si quis in aliquo lapsus sit, tacite in amissum locum reducetur : improbi bonitatem qua quis præditus est depopulantur. Probi, si quid desit de virtutis mensura, e suo penu supplendo, defectum tollunt et resarciunt : sed cum improbis conversatio, quidquid boni sit reliquum, declarat esse adulterum. Noli ab amicis libenter ea quæ delectent audire, potius autem cum veritate juncta : si enim B inimicis ne verum quidem dicentibus fides adhibenda, et id quod verum est ab amicis deperiit, eo quod id quod dulciter arridet tantum proloqui voluerint unde erit ut in veritatis cognitionem, ad illam conversi, deducamur? unde ut ab iis discedamus quæ nos parum pie interdum dicimus vel facimus? Existima idcirco plurifariam differre assentatores ab amicis. Illi coram laudantes et in os, nullo sensu te affici permittent eorum quæ sunt a te minus recte gesta ; apud alios autem calumniando, majora esse quam sunt revera clamabunt : amici vero, reprehensione sua amica, peccatum ut videre possis melius, efficient ; quod si opus sit apud alienos de eo verba facere, non illi accusationem sed apologiam meditantur. In quantum igitur virtutis C exercitium progressum in malis antecedit, et satius est apud subjectos criminibus absolvi quam accusari, in tantum te oportet benevolos omnibus adulatoribus anteferre.

41. De secretis, illa quibus in te virtutis studium augeatur amicis imperti. Sed quæ judicium depravant, illa nec actites, nec apud amicos deponas. Est hoc quidem optimum factu sine ullo alio respectu. Quod si, ut fit in humanis rebus, amicorum satietas te ceperit, hic scio id quod utile est admonitioni præferes. Malum enim si quid in secretis fuerit, tunc imprimis mentem et cogitationem hominis conscii alicujus subiens, tumultu implet, quantocius certe nec gravate recedit ab amicitia, ita ut nec admittat revertendi aut respiciendi animum. Propalam vero idem factum magno tibi futu- D rum est dedecori, et in eum qui palam fecit, implacabiliorem faciet. Bonum vero quidvis illum qui est conscius non patitur ab amicitia divelli, cum virtutis fortissimo vinculo constringatur : et ad laudem optimæ tuæ et præclaræ voluntatis, animo

VARIÆ LECTIONES.

[f] κἂν παρασφαλῇ. [e] ἔσεται. [h] ἡ τῶν [i] Ῑσ. ...νων ἀποστροφή ;

NOTÆ.

(28) Ἡ ἐπιστροφή. Puto legendum, ἡ τῶν οὐκ εὐαγῶς, etc. ἡ ἐπιστροφή. Id enim requirit veritas cognita, ut ad ipsam revertamur, quæ mirabiles sui amores solet excitare.

cum sit repræsentatum, excitabit adhuc magis, neque tu qui tibi scilicet eorum conscius es, ægre persuadeberis illum, si quid perperam commissum est, ad familiarem iterum congressum et fruitionis desiderium admittere. De amicis igitur semper optime loquaris et persuasus sis, absentibus præsertim, idque coram aliis : ita et suspicionem adulandi evitabis, cum nec vel leviter impressum apud te vestigium illius vitii residere persuasum dabis, et amicis quæ grata et accepta sunt facies. Præsentes enim opinabuntur te eumdem erga ipsos futurum alias, quem agnoverint ipsi erga absentes te fuisse.

A ἀηδῶς ἀναλαβεῖν, εἴ τι παρῳνήθης, τήν τε πρὸς αὐτὸν ὁμιλίαν καὶ τὴν ἐν τῷ πόθῳ σχέσιν ἀναπείσει. Ἀεὶ μὲν οὖν φίλους εὐλόγει, μάλιστα δὲ τοὺς ἀπόντας ἐπὶ τῶν παρόντων. Οὕτω γε γὰρ καὶ τὸ τῆς κολακείας διαφύγοις, οὐδ' ἴχνος αὐτῆς ἐν σοὶ φαίνεσθαι παρασκευάζων, καὶ τοῖς φίλοις ἔσῃ πράττων κεχαρισμένα, τοιοῦτον σεαυτὸν εἶναι τοῖς παροῦσι πιστώσας, οἷος αὐτοῖς περὶ τῶν ἀπόντων ἐγνώσθης.

42. Ad hunc modum ubi te amicis communiveris, eris in illos qui contra alios tum etiam in rempublicam deliquerint, implacabilis : sed commisericors in eos qui te offenderint. Ita enim fiet, ut recte in republica procedant leges, et bene cognita et perspecta erit illa cura et sollicitudo quam B erga subditos geris. Ita quoque fiet, ut intelligatur quam humanus sis, et bene animatus, qui mores regem cum deceant, in te erunt prædicabiles. Tyranni plerumque negligunt et insuper habent injurias communitati hominum atque aliis irrogatas, sed suas ipsorum proprias rigidissime solent vindicare : regem vero, qui secundum justitiam imperium administrat, decet suas injurias humaniter condonare, sed communes et aliis irrogatas cum justitia reformare et disponere.

μβ'. Οὕτω δὲ σεαυτὸν φιλίᾳ περιφράξας ἔσῃ τοῖς μὲν εἰς ἑτέρους καὶ εἰς τὰ κοινὰ πλημμελοῦσιν ἀπαραίτητος, τοῖς δὲ εἰς σὲ ἁμαρτάνουσι συμπαθέστατος. Λιὰ μὲν γὰρ ἐκείνου εὐνομία ἔσται τῇ πολιτείᾳ, καὶ ἡ σὴ περὶ τοὺς ἀρχομένους ἐπίδηλος σπουδὴ καὶ κηδεμονία· διὰ δὲ τούτου τὸ φιλάνθρωπον τῆς γνώμης καὶ ὁ βασίλειος ὡς ἀληθῶς ἀνακηρύττεται τρόπος. Οἱ μὲν γὰρ τύραννοι τὰ κοινὰ τῶν ἀδικημάτων καὶ τὰ εἰς ἀλλήλους πολλάκις ὑπερορῶσι, παιρῶς δὲ τὰ εἰς ἑαυτοὺς ἐξετάζουσι· βασιλέως δέ ἐστι καὶ ἀρχῆς ἐννομωτάτης ἔργον, τὰ μὲν εἰς ἑαυτὸν φιλανθρώπως φέρειν, τὰ δὲ εἰς κοινὰ καὶ εἰς ἀλλήλους δικαίως εὐθετεῖν καὶ διεξάγειν.

43. Ut magnam is meretur laudem, qui cum summam habeat lædendi potestatem, justum tamen se exhibet ; ita multo vituperio dignus, qui cum nulla re indigeat necessaria, manus tamen rebus C alienis injicit. Indigenti siquidem excusatio est paupertas, licet non admittenda, si deliquerit contra justitiam : sed qui, cum potestatem habeat, nec ulla re indigeat, injuriam facit, prorsus est sine omni excusatione.

μγ'. Ὥσπερ πολλῶν ἐπαίνων ἄξιος, ὁ μεγάλην ἐξουσίαν τοῦ ἀδικεῖν λαβών, καὶ τὰ δίκαια πράττων· οὕτω πολλῶν ὑπεύθυνος ψόγων, ὁ μηδενὸς ἐνδεὴς τῶν ἀναγκαίων, καὶ εἰς τὰ ἀλλότρια τὰς χεῖρας ἐκτείνων. Ἀνδρὶ μὲν γὰρ πενομένῳ πρόφασις, εἰ καὶ παράλογος, τοῦ ἀδικεῖν, ἡ πενία· ἀνὴρ δὲ δυναστείαν ἔχων, καὶ ἀπορίαν οὐκ ἔχων, ἀναπολόγητον ἔχει τὴν ἀπὸ τοῦ ἀδικεῖν ἁμαρτίαν.

44. Quanto quis majorem potestatem obtinet, tanto majori virtuti debet is præcellere. Qui contra facit, tria simul admittit improbissima : se perdit ipsum ; intuentes ad peccandum allicit ; Deum facit blasphemari, qui tam improbo tradidit potestatem. Quocirca decet unumquemque malum declinare ; sed ante alios, eos qui sint cum imperio.

μδ'. Ὅσῳ δέ τις προέχει τῇ ἀρχῇ, τοσούτῳ χοιωστεῖ πρωτεύειν καὶ τῇ ἀρετῇ. Ὁ δὲ τοὐναντίον ποιῶν, τρία ἅμα, καὶ κάκιστα, ἐπιτελεῖ· ἀπόλλυσιν ἑαυτὸν· τοὺς ὁρῶντας εἰς κακίαν παρακαλεῖ· βλασφημεῖσθαι παρασκευάζει τὸν Θεόν, ὅτι τοιούτῳ τηλικαύτην ἐνεχείρισεν ἀρχήν. Διὰ τοῦτο παντὶ μὲν ἀνθρώπῳ φευκτέον ἡ κακία, μάλιστα δὲ τοῖς ἐν τῇ ἀρχῇ.

45. Ita ergo subditis tuis impera, ut nequaquam tyrannidi, sed eorum confidas benevolentiæ. Est enim benevolentia et longe excellentius et multo D tutius firmamentum quam metus. Illud autem acquiritur virtutem possidendo, et labores curamque erga subditos impendendo. Ita fiet ut vitam vere vitalem et regiam agas ipse, atque illos dum tutos et incolumes præstas ab insidiis et calamitatibus præter jus illatis, gloriam tibi paratam immortalem conservabis.

με'. Ἄρχε τοίνυν τῶν ὑπηκόων, μὴ πεποιθὼς τυραννίδι, ἀλλὰ τῇ τῶν ἀρχομένων εὐνοίᾳ. Εὔνοια γὰρ μεῖζον ἀρχῆς βάθρον καὶ ἀσφαλέστερον, ἢ φόβος. Τοῦτο δὲ ἀρετῶν τε κτῆσις ποιεῖ, καὶ οἱ περὶ τὸ ὑπήκοον πόνοι καὶ φροντίδες. Οὕτω δὲ αὐτός τε ὡς ἀληθῶς βασιλικῶς καὶ ἡδέως βιώσεις, κἀκείνοις ἐλευθέραν ἐπιβουλῆς καὶ συμφορῶν ἀλογίστων τὴν πολιτείαν συντηρήσας, ἀείμνηστον σαυτοῦ κλέος τὸν ἅπαντα χρόνον καταλείψεις.

46. Leges exactissime latas laudato et amplectere. Illas porro intuendo, vitam tuam dirige : noli autem juxta illarum legum calculos pœnas inexorabiles subditis tuis irrogare ; potius autem clementioribus institutis illos eruditos rege. Ita fiet ut, dum exactam in teipso rationem inis, metuendus videbe-

μς'. Νόμων τοὺς ἀκριβεστάτους ἐπαίνει καὶ ἀποδέχου· καὶ πρὸς ἐκείνους βλέπων, τὸν σεαυτοῦ ῥύθμιζε βίον· μὴ μέντοι κατὰ τὰς ἐκείνων ψήφους τὸ ὑπήκοον ἀπαραιτήτους εἰσπράττου τὰς τιμωρίας, ἀλλὰ διὰ τῶν φιλανθρωποτέρων μᾶλλον παιδαγώγει· οὕτω τε γὰρ φοβερὸς, δι' ὧν σεαυτὸν ἀκριβολογεῖς,

τοῖς ἁμαρτάνουσιν εἶναι δοξεις, καὶ ἀνεπαχθὴς τοῖς ὑπηκόοις.

μζ'. Δεῖ δὲ ἐγκρατῶς ἄρχειν, οὐ τῷ κολάζειν, ἀλλὰ τῷ δοκεῖν κολαστικὸν εἶναι. Τοῦτο δὲ ἦθος εὐσταθὲς ποιεῖ, καὶ ἡ τῶν οἰκείων τρόπων σεμνότης καὶ ἐπιμέλεια. Ὀργίλων δὲ μᾶλλον ἀνθρώπων ἢ φρονίμων, αἱ κολάσεις· οἵτινες ἀπορίᾳ τοῦ δημαγωγεῖν σωφρόνως, ἐπὶ τὸ κολάζειν τρέπονται ῥᾳδίως. Καὶ τὸ μὲν καὶ ὁ τυραννικώτατος πράξειεν ἄν· τὸ δὲ, μόνος ὁ ἀρχικώτατος· εἴπερ ἄρχοντος ἀρετὴ μὴ φθείρειν, ἀλλὰ πλείους καὶ βελτίονας ποιεῖν τοὺς ἀρχομένους.

μη'. Ἄρχοντος μέν τινες ἔφησαν ἀρετὴν, ἐκ μικρᾶς μεγάλην πόλιν ποιῆσαι· ἐγὼ δὲ μᾶλλον ἂν φαίην, τὸ ἐκ φαύλης σπουδαίαν παρασκευάσαι. Τοῦ μὲν γὰρ καὶ καιρῶν πολλάκις φορὰ γέγονε παραιτία. Τὸ δὲ οὐκ ἔστι μὴ οὐχὶ παρὰ τοῦ ἄριστα διοικοῦντος γενέσθαι. Ὃν σὺ παραζηλῶν, δι' ὧν κατορθοῖς, ἀριτῇ τὴν τῶν ἀρχομένων αὔξεις πολιτείαν.

μθ'. Ὥσπερ τεῖχος σαθρὸν, κἂν οἰκίας ἔνδον ἔχῃ λαμπράς, καὶ ἀέρων εὐκρασίαν, καὶ ὠνείων ἀφθονίαν, ὅμως τὴν πόλιν ἐξευτελίζει· οὕτως οἱ περὶ τὸν ἄρχοντα φαῦλοι, καὶ τὸν ἐκείνου συνδιαβάλλουσι τρόπον. Οἱ γὰρ ἐκείνων τῆς πονηρίας λαμβάνοντες πεῖραν, καὶ τὸν ὑπ' αὐτῶν δορυφορούμενον παραπλήσιον ὑπολαμβάνουσιν εἶναι.

ν'. Μηδενὸς παρανομίαν, κἂν δοκῇ δι' αὐτῆς εὐημερεῖν, ἐπαινέσῃς. Ἐκεῖνόν τε γὰρ μᾶλλον εἰς κακίαν ὑπαλείψεις, καὶ σεαυτὸν εἰς παραπλησίαν πρᾶξιν καιρὸν ἐπιζητεῖν ἀπελέγξεις. Ὁ γὰρ πρὸ καιροῦ ταῦτα, δι' ὧν ἐπαινεῖ, προθυμούμενος καὶ τιμῶν, τί ἂν οὐ ποιήσαι τοιούτου παραπεπτωκότος;

να'. Ὁ τῶν ἀρχόντων τρόπος, νόμος γίνεται τοῖς ὑπὸ χεῖρα. Εἴ τι οὖν τὸ πλῆθος ἐξαμαρτάνει, εἰς τὸν ἄρχοντα τὴν αἰτίαν ἀναπέμπει, πόσον οἴει σαυτὸν ἀρετῆς ἐπιμελεῖσθαι, καὶ χρεωστεῖν ἀεὶ ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἐγρηγορέναι;

νβ'. Πάσης πράξεως βουλὴ προηγείσθω. Αἱ γὰρ ἀνεπίσκεπτοι πράξεις, ὡς τὰ πολλὰ σφαλεραί· καὶ τὸ κατορθούμενον, δικαίως ἂν αἰτίας ἄλλης ἔργον νομισθείη μᾶλλον, ἢ τῆς τοῦ πολλάκις παρασφαλέντος ὁρμῆς καὶ περιπετείας.

νγ'. Ἅπερ χεῖρες πολλῶν, καὶ πολλάκις, οὐκ εἰργάσαντο, ταῦτα βουλὴ μία καὶ ἐφάπαξ κατεπράξατο. Δι' ὃ εὐβουλίαν προτίμα πολυχειρίας.

νδ'. Προνοίας ἐπίκουρος ἡ μετάνοια, ἃ τοίνυν ἐκείνην διέλαθε καὶ ἐκπίπτει, αὕτη ταῦτα ἐπανελομένη διορθούσθω καὶ διασωζέτω.

νε'. Ὁ φθόνος, πάσῃ μὲν ψυχῇ μεγάλη νόσος· μεγίστη δὲ, μάλιστα τοῖς ἐν ἐξουσίᾳ. Ἀνάγκη γὰρ, οἷς συνεργοῖς μέλλει χρῆσθαι καὶ βίου καὶ πόλεως πρὸς εὐδαιμονίαν, τούτους ὁρᾷν ὡς ἐχθροὺς, διὰ τὴν ἐνοῦ-

A ris delinquentibus, neque tamen subditis intolerandus.

47. Vim imperii obtinere oportet non puniendo, sed opinionem fovendo severitatis. Hanc morum procurat stabilitas, gravitas et sedula observantia. Pœnas infligere frequentiores iracundi potius quam prudentis est. Illi enim facile ad puniendum descendunt, cum per defectum moderationis mulcere homines nesciunt. Quorum alterum tyrannus, alterum is solus qui imperio dignus faciet : cujus virtus est præcipua, non perdere, sed meliores reddere suos subditos.

48. Sunt qui pronuntiant ad officium regis imprimis pertinere, rempublicam e parva magnam facere : mihi potius videtur, ex improba probam
B constituere. Illud enim interdum occasionis cursus præstat : hoc nullo modo contingere potest nisi per optime imperantem. Hunc tu si imitatus fueris, tuis præclaris factis rem subditorum communem virtute promovebis.

49. Mœnia sicut ruinam minitantia, urbem in contemptum ducunt, licet alias pulchre ædificatam interius, aeris salubritate, et rerum venalium ubertate præstet : ita quoque et impii apud principem, una cum ipsorum, et ejus etiam vitam vituperari faciunt : nam quisquis illorum nequitiam experitur, eum in cujus sunt satellitio, ipsis omnino similem arbitrabitur.

50. Nullius improbitatem commendes, licet inde videatur felix esse : nam hoc modo ad majorem
C improbitatem provocabis, et suspicionem creabis probabilem te tantum opperiri occasionem ut illi similis fias. Certe qui nondum data justa occasione affectum se ostendit erga illa quæ commendat, nihil ille non effectum dabit ut primum occasio justa inciderit.

51. Mores principum legis vice sunt apud subditos, quocirca cum delinquant homines, causam rejiciunt in imperantem. Quo te ergo nexu obstrictum teneri putas, ut omni ope operaque virtutem colas, et bonis factis agendis invigiles?

52. Actionem quamcunque consilium præcedat. Sunt enim lubricæ et periculosæ, quæ sine consilio peraguntur. Quod si quid forte successerit bene, nec quidem injuria aliunde censebitur evenisse
D potius quam ab impetu et fortuita ejus operatione qui plerumque solet aberrare.

53. Quæ multorum manibus, et continuo operantibus, haud perficiuntur, illa unico consilio unius et semel actu eventum sortiuntur. Itaque rectum consilium multorum manibus prætuleris.

54. Adjuvassit pœnitentia providentiam. Si quæ igitur illum latuerint et effugerint, hæc resumpta et recollecta resarciat et conservet.

55. Est invidia cujuscunque animæ morbus ingens, sed præaliis viri cum principatu exsistentis. Necesse enim habet illos tanquam hostes intueri, propter innatam ipsis virtutem, et ex insidiis velut

hostes adoriri, quos vult et debet adhibere cooperantes ad suam ipsius et reipublicæ felicitatem constituendam. Quo quidem nihil vel perniciosius vel stultius esse queat.

σαν ἀρετὴν, καὶ ἐπιβουλεύειν ὡς πολεμίοις. Οὗ τί ἂν εἴη ὀλεθριώτερον ἢ ἀφρονέστερον;

56. In quantum vitanda est invidia, in tantum annitendum ut invideamur. Et hoc imprimis principi convenit, quem non est proclive malevolis ut lædant. Quod si autem comprimenda sit invidia (est enim bellua audax imprimis et versipellis), impressiones ejus eludere oportet, non virtutem minuendo, sed moderatione animorum, et per quamdam diminutionem subtractionemque ostentandi potestatem, et declarandi superioritatem in rebus non nimis necessariis.

νς'. Ὅσον δὲ δεῖ φυγεῖν τὸ φθονεῖν, τοσοῦτον δι-ώκειν τὸ φθονεῖσθαι (29). Ἄρχοντι δὲ μάλιστα πρέπει, ᾧ μηδ' ἐξ ἑτοίμου ἡ ἀπὸ τῶν φθονούντων φέρεται βλάβη. Εἰ δεῖ δὲ ὅμως τὸν φθόνον περιστέλλειν (πολυμήχανον γὰρ καὶ πάντολμον τὸ θηρίον), οὐκ ἀρετῆς ἐλατώσει, μετριότητι δὲ φρονήματος, καὶ ἀφαιρέσει καὶ περικοπῇ τῆς ἐν τοῖς οὐκ ἀναγκαίοις ἐπιδείξεως καὶ πλεονεξίας, τὰς αὐτοῦ βολίδας διακρουστέον.

57. Cum sibimet ipsi quis imperaverit, tum se suis subditis imperare putet cum effectu. Ubi enim illi viderint eum qui ipsis præest, affectibus suis imperantem, voluptatibus dominantem, libenter se et cum desiderio subjicient imperio ejus : quod si voluptatibus et affectibus suis servire viderint, servo subesse non patientur.

νζ'. Ὅταν τις ἄρχῃ ἑαυτοῦ, τότε νομιζέτω καὶ τῶν ὑπηκόων ἄρχειν ἀληθῶς. Ὅταν γὰρ ἴδωσι τὸν ἐφεστηκότα ἄρχοντα παθῶν καὶ κρατοῦντα ἡδονῶν, τότε πόθῳ καὶ ἑκόντες καὶ αὐτοὶ ὑποταγήσονται· ἂν δὲ ἀνδράποδον ἴδωσιν ἡδονῆς καὶ παθῶν, ἀφόρητον ἡγήσονται ἀνδραπόδῳ δουλεύειν αὐτοί.

58. Judicem illum optimum arbitrare, qui justitiæ naturam et conditionem celerrime valet animo apprehendere, et intellectam ordine producit in apertum ; qui celer ad opitulandum accedit injuria affectis, delinquentes tardius punit ; qui non corrumpitur auro, nec inflatur potestate; qui vincit iracundiam, nec clementia vincitur; qui affinitatem solam, amicitiam, popularem auram non aliter agnoscit quam cum justitia judicando, solum injustitiam a se alienam, inimicam sibi et ignominiosam arbitratur.

νη'. Ἄριστον νόμιζε δικαστὴν, ὃς τάχει μὲν λογισμῶν τὴν τοῦ δικαίου φύσιν θηρεύει, θηρεύσας δὲ σὺν ὀρθότητι προάγει· καὶ πρᾶξαι μὲν ἄνεσιν τοῖς ἀδικουμένοις ὀξὺς, βραδὺς δὲ κολάσαι τοὺς ἁμαρτάνοντας· καὶ κρείττων μὲν χρυσίου, οὐκ ἐλάττων δὲ δυναστείας· καὶ κρατῶν μὲν ὀργῆς, οὐχ ἡττώμενος δὲ συμπαθείᾳ· καὶ μόνην μὲν συγγένειαν καὶ φιλίαν καὶ δοξαν οἶδεν, ἐν τῷ δικάζειν, τὴν δικαιοσύνην· μόνην δὲ ἀλλοτρίωσιν καὶ ἔχθραν καὶ ἀδοξίαν, τὴν ἀδικίαν.

59. Erga cognatos et affines noli esse abalienato animo, levi de causa et incerta. Nam utcunque subesse possunt latentes causæ quæ jure excusent abalienatum, illi tamen quibus sunt incognitæ, non in illos conjicient culpam abalienationis, sed tuam accusabunt omnino levitatem et mentis infirmitatem.

νθ'. Μηδὲν τῆς πρὸς τὸ ὁμόφυλον διαθέσεως εὐχερῶς καὶ χωρὶς ἐμφανοῦς αἰτίας μεταβάλλοις. Εἰ γὰρ καὶ ὑπολανθάνουσαι παρ' αὐτῶν αἰτίαι τὴν πρὸς αὐτοὺς μεταβολὴν δικαίαν ποιοῦσιν, ἀλλ' οὖν οἱ ταύτας μὴ συνορῶντες, οὐκ ἐκείνους αἰτιάσονται τῆς σῆς περὶ αὐτοὺς ἀλλοιώσεως, σοῦ δ' ὀρρωστίαν καὶ εὐχέρειαν κατηγορήσουσι γνώμης.

60. Principem non tam excolit virtus bellica et salvum præstat, quam benignitas et pius in compatriotas affectus. Multi, rebus bellicis præclare administratis, domi propter truculentiam per suos interierunt, multi per suos servati redierunt, quos bene captivos fecerunt hostiles copiæ, neque enim vitam illi suam principis saluti prætulerunt.

ξ'. Οὐχ οὕτως ἡ ἐν πολέμῳ ἀνδρεία τὸν ἄρχοντα κοσμεῖ καὶ σώζει, ὡς ἡ πρὸς τοὺς ὁμοφύλους εὐμένεια καὶ φιλανθρωπία. Πολλοὶ γὰρ πολεμίων κρατήσαντες, ὑπὸ τῶν οἰκείων δι' ὠμότητα διεφθάρησαν· καὶ πολλοὶ παρὰ μικρὸν ἁλῶναι πολεμίοις κινδυνεύσαντες, ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων διεσώθησαν, οὐδ' αὐτὸ τὸ ζῆν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας προτιμησάντων τοῦ ἄρχοντος.

61. Illos oportet cum magistratu constituere qui virtutum omnium copia instruuntur : quod si non omni virtute, justitia saltem instruantur. Quid-

ξα'. Ἄρχοντας δεῖ καθιστάναι, μάλιστα μὲν πάσαις πλουτοῦντας ταῖς ἀρεταῖς· εἰ δὲ μὴ, πάντως γε δικαιοτάτους. Καὶ γὰρ ἀ τοῖς ἄρχουσι παραμονεῖται,

NOTÆ.

(29) Τὸ φθονεῖσθαι. Hoc est, ea agere, quæ nec odium, nec miserationem, sed invidiam procurant, nimirum res præclaræ et illustres. Καὶ γάρ τοι ὅστις τούτοις φθονεῖ, inquit Lysias, οὓς οἱ ἄλλοι ἐλεοῦσι, τίνος ἂν ὑμῖν οἱ τοιοῦτοι ἀποσχίσθαι δοκεῖ πονηρίας; Apposite Statius Papinius,

Quisnam impacata consanguinitate locavit
Fortunam invidiamque? Deus qui jussit iniquus
Æternum bellare Deas? nullamne notavit
Illa domum, torvo quam non hæc lumine figat
Protinus, et sæva perturbet gaudia dextra.

ταῦτα τὸ μῖσος καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ πλήθους εἰς τὸν προχειρισάμενον ἀναφέρει.

ξβ'. Πολλαχόθεν δεῖ τὸν ἄρχοντα θηρεύειν τῶν ὑπηκόων τὰς γνώμας, καὶ οὕτω κοινωνοῖς χρῆσθαι φιλίας καὶ ἀρχῆς καὶ βουλευμάτων· πρῶτον, ἐξ ὧν αὐτὸς τὰ κατὰ τὴν αὐτοῦ οἰκίαν οἰκονομεῖν δεύτερον, ἐξ ὧν γυναικί τε καὶ παισὶ καὶ δούλοις συνδιατίθεται· τρίτον, ἐξ ὧν κέχρηται τοῖς φίλοις· τέταρτον, ἐξ ὧν πρὸς τοὺς ἐκ γειτόνων διάκειται· καὶ πέμπτον, ἐξ ὧν ἔχθραν τε ἀναδέχεται καὶ ἀμύνεται, καὶ πάλιν, οἷς κατατίθεται καὶ διαλύεται. Ἱκανὰ γὰρ ταῦτα φύσιν ἀνδρὸς τεκμηριῶσαι, καὶ δεῖξαι γυμνὸν προσωπείου, καὶ τοῖς ἐπὶ σκηνῆς (30) ὑποκρίσεως τὸν ἄνθρωπον θεωροῦσι.

ξγ'. Τότε κριτὴς ἄριστος ἔσῃ τῶν ἄλλων, ὅτε τὰς αὐτοῦ j ἐπισκοπῶν, λόγον ἑκάστης πράξεως ὑπὸ συνειδότι κριτῇ δίδως, καὶ διόρθωσιν ἐπινοεῖς τῶν ἡμαρτημένων. Ἐπεὶ πῶς τοὺς ἄλλους ἐπιτιμῶν οὐκ ἐρυθριάσεις, ἐφ' οἷς αὐτὸς τὰ ὅμοια ἐξαμαρτάνεις; πῶς δὲ ἐκείνους οἴει σοι διατεθῆναι, ἡνίκα ἐν οἷς ὑπεύθυνόν σε καθορῶσιν, αὐτοὶ δίκας εἰσπράττεσθαι δικαιοῦνται;

ξδ'. Ἐπαίνει τὰς ἀρίστους πράξεις· ἐπαίνει δὲ, μὴ λόγῳ μόνον, ἀλλὰ δι' ὧν αὐτός τε μάλιστα τὰ ὅμοια πράττοις, καὶ δι' ὧν τοὺς μιμητὰς τῶν λοιπῶν προκρίνων, ἐντίμους ἀποδεικνύοις. Τὸ μὲν γὰρ καὶ τῶν τυχόντων, τὸ δὲ τῶν ἄρχειν ἀξίων.

ξε'. Προνόει πάντων, τῶν μὲν ἐπιεικῶν, ὡς ἂν ἄριστοι γένωνται, καὶ τῆς ὀφειλομένης αὐτοῖς ἀπολαύσωσι τιμῆς καὶ τοῦ προνομίου· τῶν δὲ μὴ τοιούτων, ὡς ἂν βελτιωθῶσι τὰς γνώμας, καὶ τῆς ἀπὸ τῶν νόμων ῥυσθῶσιν ἀτιμίας. Τοῦτο γὰρ ὡς ἀληθῶς ἀρχῆς ἐννόμου καὶ ἐπιστασίας ἔργον.

ξς'. Τὰς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀρχομένων ἔρεις εἰς τοὺς πολεμίους τρέπων, ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶσι μετατίθει· τυράννων μὲν γὰρ, στασιάζειν τὰ πλήθη· ἐν γὰρ τῇ κοινῇ φθορᾷ καὶ διχοστασίᾳ ἡ τυραννὶς τὴν ἀσφάλειαν ἔχει· ἄρχοντος δὲ καὶ βασιλέως, ἀστασίαστον συντηρεῖν τὴν ὁμόνοιαν τῶν ὑπηκόων· ἐν γὰρ τῇ τῶν ἀρχομένων σωτηρίᾳ τὸ βάθρον αὐτοῖς πέπηγε τῆς ἐξουσίας.

ξζ'. Ὥσπερ δεῖ τὸν ἄρχοντα φοβερὸν εἶναι τοῖς ἀδικοῦσιν, οὕτω φυλακὴν καὶ ἀσφάλειαν τῶν μηδὲν ἀδικούντων, ἀλλὰ κατὰ τοὺς νόμους πολιτευομένων.

ξη'. Τρία ἐστὶν ἐν ἀνθρώποις, τιμωρία, ψόγος,

quid enim deliquerint magistratus, odium et ira a populo concepta, eapropter in illos redundat per quos erant constituti.

62. Multis modis principem oportet subditorum mentes explorare, ut participes eos ita adhibeat cum amicitiæ, tum imperii, ac etiam consiliorum suorum : eorum scilicet imprimis quibus in sua ipsius privata familia ordinanda utitur ; secundo, quibus ipse cum uxore, liberis et servis se impertit ; tertio, quibus utitur erga amicos, quarto, quibus cum vicinis agit ; quinto, quibus inimicitias exercet, et vim illatam depellit, vel pacem stabilit et reconciliationem. Sufficiunt autem ista ad naturam hominis cujuscunque patefaciendam, ad demonstrandum, nihil in illo prætextus, nihil hypocriseos esse, cujusmodi in scena solent observari.

63. Tum judicium optime in alios exercebis, cum tuas ipsius actiones contemplatus, sub judice propria conscientia uniuscujusque actus rationem exegeris, et peccatorum institueris correctionem. Siquidem enim alios si redargueris, cum iisdem ipse criminibus tenearis, necesse est ut erubescas. Quomodo rursus illos affectos iri putas, cum te qui nulli rationem reddere teneris obstrictus, severe tamen exercentem judicium intuebuntur ?

64. Præclare gestas res collaudato, nec verbis tantum collaudato, sed ipse res pariles operando, et illos aliis anteferendo honorandosque declarando qui talia imitantur : quorum alterum cuicunque homini, alterum competit ei qui digne imperat.

65. Omnium omnino curam adhibeto moderatorum hominum, ita ut commendatissimi sint, et digno ipsis honore præmiisque fruantur; minime autem talium, in eum finem ut ad bonam frugem deveniant, et immunes sint a pœnis per leges infligendis, nec infamia notentur. Hoc enim revera spectat ad officium ejus qui secundum leges cuplat imperare.

66. Subditorum lites in hostes diverte, atque ad certamina pro patria subeunda transfer; tyrannicum est populum ad seditiones concitare, cum securitatem suam tyranni statuant in discordia et interitu populari : regium est autem, subditorum concordiam immotam conservare, cum in salute subjectorum potestatis eorum fulcrum statuatur.

67. Princeps ut adversus injustos terribilis esse debet, ita custodiam suscipere innocentum oportet, et eos qui secundum leges vivunt sartos tectos præstare.

68. Tria sunt quæ tangunt homines, pœna,

VARIÆ LECTIONES.

j l. τὰ σαυτοῦ.

NOTÆ.

(30) Καὶ τοῖς ἐπὶ σκηνῆς. Inepta lectio. Legendum et distinguendum, καὶ τῆς ἀπὸ σκηνῆς ἀποκρίσεως τὸν ἄνθ., etc. Sequenti sect. restituendum, Ὅτε τὰς ἑαυτοῦ ἐπισκοπῶν πράξεις λόγον ἑκάστης ὑπὸ συνειδότι, etc.

vituperium, laus, sed et insuper, si placet, beneficentia. Pœna digni sunt inimici; vituperio, cives qui exorbitant in quibusdam; laudandi et beneficiis cumulandi, qui rebus bene gestis inclaruere. Quod si quis eo progreditur, ut quæ hostes facerent, et ipse audeat, eosque imitetur, hostium ille pœnam in se transfert. Quod si quis mutaverit ordinem suum et locum in quo constituitur, ultra etiam hostes inimicus habendus reipublicæ. Proditor est, qui beneficiis hostem afficit. Civitatem perdit, qui laudibus improbos attollit; nam cives ad male agendum stimulat. In quam ipsam deformitatem civitatem et is adducit qui recte incedentes inhonorat.

A ἔπαινος, εἰ βούλει δὲ, καὶ εὐεργεσία · ἀλλὰ τῆς μὲν οἱ πολέμιοι ἄξιοι · ψόγου δὲ, οἱ μέτρια τῶν πολιτῶν ἁμαρτάνοντες · ἐπαίνου δὲ καὶ εὐεργεσίας, οἱ διαφέροντες κατορθώμασι. Εἰ δέ τις εἰς τὴν τῶν πολεμίων τόλμαν καὶ μίμησιν ἐξαχθείη, αὐτὸς καὶ τὴν ἐκείνων ποινὴν εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέφει. Ὁ δέ τι τούτων ἀμείβων, καὶ τὴν διάταξιν ἐπαλλάσσων, οὗτος ἐχθρὸς τῆς πολιτείας πλέον ἢ οἱ πολέμιοι. Ὅ τε γὰρ τοὺς πολεμίους εὐεργετῶν, προδότης · ὅ τε τοὺς φαύλους ἐπαινῶν, τὴν πόλιν ἀνατρέπει · ἐπὶ κακίαν γὰρ παρακαλεῖ τοὺς πολίτας · καὶ ὁ τοὺς κατορθοῦντας μὴ τιμῶν, εἰς τὴν αὐτὴν ἀκοσμίαν τὴν πολιτείαν καταστρέφει.

69. Difficile quidem metum amori immiscere. Amantes enim omnino sunt absque metu: qui timore percelluntur, amare nolunt. At tu tamen divide: teque ita compara ut ames optimos; neque enim hic opus est ullo metu. Reliquos necesse est metu terreas, ut a male agendo se abstineant. Metuent porro, si te videant semota iracundia punientem, et tanquam parentem informantem; si te animadvertant minime libenti animo punientem, rebus autem adversis et infortuniis sine aliquo prætextu, sincere, opem ferentem.

ξθ'. Χαλεπὸν μὲν φόβον ἀγάπῃ κεράσαι. Οἱ γὰρ B φιλοῦντες ὡς ἐπίπαν τὸ δέος οὐκ ἔχουσι, καὶ οἱ δεδιότες φιλεῖν οὐκ ἐθέλουσι. Σὺ δὲ δίελε · καὶ τοὺς μὲν ἀρίστους φιλεῖν παρασκεύασον · οὐδὲν γὰρ δεῖ δέους ἐπὶ τοῖς τοιούτοις. Τοὺς δ' ἄλλους ἀνάγκη φοβεῖν, ἵνα τῶν φαύλων ἀπέχονται [k]. Φοβήσονται δὲ χωρὶς μίσους ἂν μὴ μετ' ὀργῆς ὁρῶσι κολάζοντα, ἀλλ' ὡς πατέρα παιδεύοντα, καὶ ἐν μὲν τοῖς ἁμαρτήμασιν οὐχ ἡδέως τιμωρούμενον, ἐν δὲ ταῖς συμφοραῖς καὶ τοῖς δυστυχήμασιν ἀπροφασίστως ἐπικουρεῖν προθυμούμενον.

70. Qui naturæ dona in improbitatem convertunt, et non ad auxilium vicinorum, cum naturam spernunt, tum creatoris erga ipsos munificentiam in contumeliam ingrati pervertunt.

ο'. Οἱ χρώμενοι τοῖς ἐκ φύσεως πλεονεκτήμασιν εἰς πονηρίας ὑπηρεσίαν, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὴν τῶν πλησίον εὐεργεσίαν, οὗτοι καὶ τὴν φύσιν φαυλίζουσι, καὶ τῷ Δημιουργῷ τὴν περὶ αὐτοὺς φιλοτιμίαν εἰς ὕβριν καὶ ἀχαριστίαν περιτρέπουσιν.

71. Quemadmodum turpe est et sordidum, plane plebeculis ad voluntatem obsecundari, et nimis familiariter se gerere: ita lubricum est et periculosum, superciliosum semper et tumidum apparere. Extremitatem ergo utramque fugere oportet, et medium tanquam virtutem consectari, suas partes cuique tempori congruas tribuendo.

οα'. Ὥσπερ αἰσχρὸν καὶ ταπεινὸν, πρὸς ἡδονὴν C ὁμιλεῖν τῷ πλήθει, οὕτως ἐπικίνδυνον καὶ σφαλερὸν, ἀεὶ σοβαρεύεσθαι καὶ ὑπέρογκον ὁρᾶσθαι. Δεῖ τοιγαροῦν ἑκάτερον ἄκρον φυγόντα, ὡς ἀρετὴν, τὴν μεσότητα διώκειν, καὶ καιροῖς ἰδίοις τὸ πρόσφορον ἀπονέμειν.

72. Juramentum proclive, perjurium est stans in procinctu. Certe nec mores bene constitutos nec animum decet generosum, jurare. Vir etenim gravis et magnanimus pudefiet, si verba sua fidem non mereantur absque juramento, et conversationi suæ injuriam inuri: ita ut conjunctum sit cum utilitate et nostra cura, quod lege divina prohibeamur omnino jurare.

οβ'. Προπετὴς ὅρκος, πρόχειρος ἐπιορκία. Ἄλλως τε δὲ καὶ τὸ ὀμνύειν ὅλως, ἤθους οὐκ εὖ βεβηκότος, οὐδὲ φρονήματος εὐγενοῦς · ὁ δὲ εὐσταθὴς καὶ μεγαλόψυχος ἀνὴρ αἰσχυνθήσεται τοὺς λόγους ὅρκῳ πιστοὺς ἀποφαίνειν, καὶ τὴν διὰ τῶν οἰκείων τρόπων πίστιν ἀτιμάζειν. Λίαν ἄρα συμφερόντως καὶ κηδεμονικῶς [καὶ] ὁ Δεσποτικὸς νόμος τὸν ὅρκον κωλύει.

73. Beneficiorum semper memor esto; quæ beneficeris statim oblivioni trade. Illud enim bonitatem et probitatem animi indicat, hoc autem magnitudinem et puritatem; dum purum etiam præstat beneficium.

ογ'. Ἃ μὲν εὖ πάθοις, ἀεὶ μέμνησο · ὧν δ' ἂν εὖ D ποιήσαις, θᾶττον ἐπιλανθάνου. Τὸ μὲν γὰρ χρηστότητος καὶ εὐγνωμοσύνης, τὸ δὲ καθαρᾶς μεγαλοψυχίας, καὶ καθαρὰν φυλάττει τὴν εὐεργεσίαν.

74. Beneficia exprobrari vel infortunium alicui, et levitatem indicat et inhumanitatem.

οδ'. Εὐεργεσίας καὶ συμφορὰς ὀνειδίζειν, τῆς αὐτῆς εἶναι νόμιζε κουφότητος καὶ ἀπανθρωπίας·

75. Fraus semper profitetur imbecillitatem: sed eadem erga amicos adhibita extremam indicat nequitiam et summam improbitatem: adhibita in hostes et inimicos, etiam improvidos, non longe abit a stratagemate. Tractatu autem habito de

οε'. Ἀπάτη μὲν παντάχοῦ ἀσθενείας ὁμολογία. Ἀλλ' εἰ μὲν ἐν φίλοις, κακόν τε ἔσχατον, καὶ ὑπερβαλλούσης μοχθηρίας · εἰ δὲ πρὸς ἐχθροὺς καὶ πολεμίους, μηδὲν μὲν προειδότας, οὐ πόρρω στρατηγίας. Κοινολογίας δὲ γενομένης, καὶ ταύτην οὐκ

VARIÆ LECTIONES.

[k] Leg. ἀπέχωνται f. ἠπείγρωνται.

ἀθετοῦντας, πόρρω ἀριστείας καὶ ἀνδραγαθίας· δι' ὃ μηδὲ τοὺς πιστεύοντας σοι πολεμίους ἀπάτῃ μετέρχου. Εἰ γὰρ καὶ πολέμιοι, ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἔλαττον ἀπατεὼν καὶ πλάνος, ὁ τοὺς πεπιστευκότας ἐξαπατήσας.

A fœderatione, si ab illa non abhorreant adversarii, a fortitudine et probitate alienum est, fraudem adhibere. Quocirca qui fidem tibi adhibeant, ne si sint hostes, noli circumvenire: utcunque enim hostes sunt, is tamen qui fidem sibi adhibentem fallit, deceptor est et planus plane.

ος'. Προδότην ὡς τὰ πολλὰ οἱ ἄνθρωποι προδιδόντα μὲν φιλοῦσι, προδεδωκότα δὲ μισοῦσι. Σὺ δὲ ἐπισκόπει, κἂν μὲν ἐπιβουλευθεὶς ὑπὸ τῶν οἰκείων καὶ χαλεπῶν παθῶν (31) προῦδωκεν, οὐκ ἀνέλπιστόν ἐστι φιλόν καὶ καλὸν γενέσθαι· ἂν δὲ μηδέν, καὶ σαυτοῦ μηδὲν ἔλαττον νόμιζε προδότην. Τὸ μὲν γὰρ ἀμείψασθαι κακοῖς τοὺς λελυπηκότας, ἀνθρώπινον πάθος· τὸ δὲ τηλικαύτης ἄρξαι κακουργίας, ἀνιάτου μοχθηρίας.

76. Proditorem dum prodit plerumque amant mortales; ubi autem prodiderit, odio habent. Tu autem inquire, an insidiis is petitus et circumventus a suis intrinsecis et urgentibus passionibus, proditor exstiterit. Si enim ita sit, non est desperandum quin vir probus et honestus exsistere possit: quod si nihil tale sit, eum et tui proditorem futurum arbitrare. Est enim humanum, eos qui nobis injuriosi exstiterint velle ulcisci; sed sine causa rem B tam impiam exordiri, insanabilis cujusdam est improbitatis.

οζ'. Χρυσὸς ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα στρέφει. Φύλαττε τοιγαροῦν τὸ τῆς πατρίδος ἀνύβριστον ἔθος· ἄχρηστον καὶ νομίζων καὶ πᾶσιν ἐπιδεικνύς, τὸν τοῖς φιλοῦσιν ἰσχυρὸν ἐπίβουλον, χρυσόν.

77. Aurum quaqua versum res humanas ducit. Quocirca mores patrios inculpatos observa: nec non id age, ut omnes videant et intelligant aurum, præpotentem illum insidiatorem, nihil apud te posse, contra amicos.

οη'. Δεῖ τὰ μὲν ἴδια συμπίπτοντα εὐχαρίστως καὶ γενναίως φέρειν· τὰ δὲ τῶν ὑπηκόων, συμπαθῶς καὶ οὐκ ἀναλγήτως. Τὸ μὲν γὰρ καρτερίας καὶ φρονήματος ἀνδρείου· τὸ δὲ ὀλιγωρίας (32) καὶ ἀνάξιον ἀρχικῆς προνοίας καὶ ἐπιστασίας.

78. Quæ tibi ipsi acciderint, forti et grato erga Deum animo tolerare decet: subditos autem si quid male habuerit, noli esse sine sensu, sed cum compassione una cum illis tolerato. Illud enim tolerantiæ et animi fortis est: hoc incuriam arguit, nec dignum est imperatoria cura et providentia.

οθ'. Ἐχθροὺς ὁμοφύλους (33) μὴ ἀμύνασθαι, ἔστι μὲν θεῖος καὶ φιλάνθρωπος νόμος, ἔστι δὲ καὶ πολὺ τὸ χρήσιμον ἐν αὐτοῖς τοῖς πράγμασι παρέχων· ὁ μὲν γὰρ ἀμυνόμενος ἔχει πάλιν χαλεπώτερον ἐχθρόν, ὁ δὲ εὐεργετῶν ἢ φίλον παρεσκεύασεν ἀντὶ ἐχθροῦ, ἢ πάντως πραότερον ἐχθρόν.

76. Lex divina et erga homines charitas jubet, ut congeneres nobis tanquam hostes ne ulciscamur: C sed et magna exinde rebus nostris utilitas accessura est. Nam si vindictam sumpseris, plus in te hostem irritaveris; cum qui beneficio afficiet, vel pro hoste amicum reddiderit, aut saltem modestiorem hostem.

π'. Μηδὲν ὧν ἄλλοις ἔγνως ἐπαγγέλλειν, φαίνου παραβαίνων. Ἡ γὰρ ἔν τισι ψευδολογία τὸν ὅλον τρόπον ἄπιστον δεικνύει. Καὶ τοῖς διαψευσθεῖσιν οὐκ ἔστιν αἰσχύνη μὴ ἀμείβεσθαι τοῖς ὁμοίοις. Παντὶ μὲν οὖν ἀνθρώπῳ διὰ τοῦτο φευκτέον τὸ ψεῦδος, μάλιστα δὲ τοῖς ἐν δυναστείᾳ. Τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις ἴσθ' ὅτε γίνεται ἀπολογία, ἡ ἀδυναμία· τοῖς δὲ οὐκ ἔστι καταφυγὴ μὴ οὐχὶ παντὶ τρόπῳ μοχθηροὺς τὰς γνώμας ἐλεγχθῆναι.

80. Si quid aliis promiseris, ne videaris velle non implere. Quod si enim infidus vel in qnibusdam reperiaris, in universum tuis moribus diffidere facies alios: et quos sic fuco facto illuseris, ad par pari referendum armabis. Quocirca decet omnes mendacium vitare, præsertim vero qui cum potestate sunt. Alii enim se ab impossibili, vel alio quovis modo, excusabunt: principes autem natura mala præditi esse existimabuntur, nec remanebit alia ipsis excusatio.

πα'. Τὰς μετὰ σφοδρότητος ὑποσχέσεις εὐλαβεῖσθαι χρή. Εἴτε γὰρ παράσχοις, τὴν πλείστην προαφεῖλες χάριν τῇ σφοδρότητι τῆς ἐπαγγελίας, ταύτην

81. Vehementiori cum asseveratione noli aliquid D polliceri. Si enim steteris promissis, plurimum decessit de gratitudine per illam vehementem pol-

NOTÆ.

(31) Χαλεπῶν παθῶν. In margine annotatum erat, nescio an e libris aut conjectura, χαλεπά, hoc modo, ἐπιβουλευθεὶς ὑπὸ τῶν οἰκείων, καὶ χαλεπὰ παθὼν προῦδωκεν, sed omnino male. Legendum est ut edidimus et vertimus. Ibid. Πατρίδος ἔθος. Nam Bulgari, ut barbari plerique omnes, et nostris temporibus nuper inventi occidentales Indi, aurum non curabant, τὸ ἀρχαῖον ἔθος aureæ illius et antiquæ, ac fabulosæ ætatis, ut in plerisque illibatum custodientes. Itaque in pace plerumque erant. Χρυσὸς enim ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα στρέφει. Tibull. Lib. I. Eleg. 10.

Divitis hoc vitium est auri; nec bella fuerunt
Faginus astabat cum scyphus ante dape:
Non acies, non vallus erat, somnumque petebat
Securus varias dux gregis inter oves.

(32) Τὸ δὲ ὀλιγωρίας. Imo non est συμπαθῶς φέρειν, sed ἀναλγήτως. Ad illud ergo, non ad prius referenda ἀπόδοσις.

(33) Ἐχθροὺς ὁμοφύλους. Hoc verum est. Nam ἐχθροὶ sunt homines; ergo ὁμόφυλοι· Legerem tamen libenter, ὡς ὁμοφύλους, hoc est *tanquam domesticos*, nam id divina lex præcipit.

licitationem tuam ; nam dispertitam ab initio atque ita deminutam illam gratiam reddidisti : quod si non steteris, dupliciter inde verecundaberis : eo nimirum nomine quod tam attestanter promiseris, et eo quod nihil præstiteris eorum quæ pollicebare : atque ita pro amico videberis inimicus, eo quod de spe dejectos eluseris. Alioqui certum est promissa tam violenta et asseverantia illos decere quibus fides haud bene adhibetur ; et certe non tam indigentiam quam curam et patrocinium susceptum redarguunt, et eo nomine referendas gratias.

προκαταμερίσας καὶ εἰς δύο τὴν μίαν δωρεὰν κατασμικρύνας· εἶτε μὴ παράσχοις, διπλῆν ἀπήνεγκας τὴν αἰσχύνην, ὅτι τε σφοδρῶς ὑπέσχου, καὶ ὅτι μηδὲν ὧν ὑπέσχου παρέσχες· καὶ δυσμενὴς ὤφθης ἐκεῖ φίλου· ἀφεῖλες γὰρ ὃ παρέσχον αἱ ἐλπίδες. Ἄλλως τε δὲ καὶ αἱ σφοδραὶ ὑποσχέσεις ἁρμόζουσι τοῖς οὐ λίαν πιστευομένοις· ἐλέγχουσι δὲ καὶ ὡς οὐ κηδεμονίας μᾶλλον ἢ χρείας ὑποτεινόμεναι χάριν.

82. Gratia dignus est qui naturam gratiæ et nomen veneratur, quique omnem cogitationem suam contendit conferre ut remuneret : beneficio autem veluti indignus est, qui bene merentem ingratiis remunerat ; ita et dignus est cui excellenter beneficiat, qui bene illis fecerit a quibus retributionem non exspectaverit.

πβ'. Ἄξιος χαρίτων ὁ εὐλαβούμενος αὐτῆς καὶ τὴν φύσιν καὶ προσηγορίαν, καὶ μὴ πανόμενος μελετῶν ἕως ἂν [αὐτὴν] ἀνταποδώσῃ. Ὥσπερ δὲ ἀνάξιος χαρίτων, ὁ ἀχαριστίᾳ γνώμης ἀμείβων τὸν εὐεργέτην, οὕτως ἄξιος τοῦ τῆς εὐεργσίας ἀξιώματος, ὁ χαριζόμενος ἐφ' ᾧ μὴ ἀνταπολαβεῖν τὴν χάριν.

83. Ne quidem amicis contra æquum aliquid elargitor. Nam si homines bene morati sint, odio te habebunt potius quod leges violaveris, quam ob beneficium collatum exosculabuntur : si vero mali sint, duplici dispendio afficieris : nam et improbis benefecisti, et odium apud probos incurristi. Sed utcunque his carueris, gaudio privato et temporali æternum opprobrium permutasti, quod stultum plane esset.

πγ'. Μηδὲν παράνομον μηδὲ φίλοις χαρίζου. Ἂν μὲν γὰρ ἐπιεικεῖς ὦσι, μισήσουσι μᾶλλον παρανομοῦντα, ἢ φιλήσουσι χαριζόμενον· ἂν δὲ φαῦλοι, διπλῆν ζημίαν ὑπέμεινες, κακοὺς εὐεργετῶν, καὶ ἀγαθοῖς ἀπεχθανόμενος. Καὶ χωρὶς δὲ τούτων, τέρψει προσκαίρῳ καὶ ἰδιωτικῇ ἀΐδιον ὄνειδος ὑλλάξασθαι καὶ κοινὸν, μεγάλης ἀνοίας.

84. Gratiæ per procrastinationes, temporum extensiones, velut ad senectutem quamdam devergentes, propria deflorescunt pulchritudine : excusso etenim promptitudinis flore, qui cum adesset splendidam quamdam et immensam pulchritudinem repræsentabat, nullo modo ne ad horam possunt oblectare.

πδ'. Αἱ χάριτες ταῖς ἀναβολαῖς καὶ παρατάσεσι τοῦ χρόνου, ὥσπερ εἰς γῆρας ἐλθοῦσαι, τὸ οἰκεῖον μαραίνονται κάλλος· τὸ γὰρ ἄνθος ἀποβαλοῦσαι τῆς προθυμίας, μεθ' ἧς ἀμήχανόν τινα καὶ λαμπρὰν ἐποιοῦντο τὴν τέρψιν, οὐ καθωράν [1] φέρουσι τὴν εὐφροσύνην

85. Gratiæ dimidiatæ nequaquam gratiæ sunt : erunt autem consummatæ ubi fuerint. Qui per partes tantummodo gratiam facit, ipsummet se damno afficit, nec accipienti gratiam facit : nam plus ille de eo quod desideratur dolebit, quam lætabitur de accepta dimidiata portione.

πε'. Αἱ χάριτες ἡμιτελεῖς, οὖσαι οὐκ ἐθέλουσι χάριτες εἶναι· ἔσονται δὲ, ἐπειδὰν τετελειωμέναι ὦσιν· ὁ δὲ ταύτας ἐξ ἡμισείας κατατιθεὶς, ἑαυτὸν ἐζημίωσε, καὶ τὸν λαβόντα οὐκ εὔφρανεν. Ὁ γὰρ ἡμίτομον τὴν χάριν ἀπειληφὼς, οὐχ οὕτω τῷ ἡμίσει εὐφρανθήσεται, ὡς ὑπὲρ τοῦ ἀφαιρέματος ἀνιάσεται.

86. Qui gratiam alicui factam exprobrat, similis est colono qui libenter seminat, sed porcos et feras in sementem immittit. Perdit ille semen, et fructum e semine ; perdit iste ea quæ contulit, et gratitudinem sibi ex iis efflorescentem.

πς'. Ὁ τὰς χάριτας ὀνειδίζων, ὁμοιός ἐστι τῷ γεωργῷ, σπείροντι μὲν προθύμως ἐπαφέντι δὲ χοίρους καὶ θηρία τῷ σπόρῳ. Ὡς γὰρ ἐκεῖνος καὶ τὸ σπέρμα καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ λυμαίνεται καρπὸν, οὕτω καὶ οὗτος καὶ τὰ καταβληθέντα καὶ τὴν βλαστάνουσαν αὐτῷ προσαπόλλυσιν εὐχαριστίαν.

87. Si ab initio beneficio affeceris, quos deinceps neglectu habes, noli putare eos sic beneficio affectos velle benevolentiam priorem conservare. Multos egomet expertus cognovi, qui multis et magnis suis collatis beneficiis confisi, nullam prorsus curam eadem deinceps continuare habuerunt : persuaserant enim sibi exhibitam ab initio liberaliter benevolentiam sufficere debere ad obstringendum perpetuo beneficiis affectos, nec temporis diutur-

πζ'. Μηδὲ κατὰ πρώτας εὐεργετῶν, ἔπειτα δὲ ἀμελῶν, νόμιζε τὴν ἐξ ἀρχῆς σοι εὔνοιαν τοὺς εὐεργετηθέντας διαφυλάττειν. Πολλοὺς γὰρ αὐτὸς ἐγὼ πείρᾳ διέγνων, ὅτι θαρρήσαντες τῷ πλήθει καὶ μεγέθει τῆς καταρχὰς εὐεργεσίας, οὐδὲν ἐν τοῖς ἑφεξῆς ἐφρόντισαν ἐπιδείξασθαι τοιοῦτον· ἀρκέσειν γὰρ τοῖς εὐεργετηθεῖσι πρὸς τὴν διὰ βίου εὐχαριστίαν τὴν καταρχὰς ἤλπισαν φιλοτιμίαν, καὶ χρόνον οὐδένα ἂν ἐγγενέσθαι λήθης τοῖς εὖ πεπονθόσι τῆς ἀγαθουργίας, τὸ

VARIÆ LECTIONES.

1 Ἴσ. καθαράν, vel, καθ' ὥραν.

δὲ οὐ μόνον οὐ κατὰ τὰς αὐτῶν ἐλπίδας ἀπέβη, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὐναντίον ἐτράπη. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν φαύλων τὴν προαίρεσιν οὐδὲν θαυμαστόν· οἱ γὰρ τοιοῦτοι, οὐδὲ ῥεούσης αὐτοῖς εἰς χεῖρας ἴσως τῆς εὐεργεσίας, οὐδὲ τότε γλώσσαις ἀνοθεύτοις ἠμείβοντο τὰς εὐεργεσίας, πλὴν καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, τοὺς μὲν καλοκαγαθίας ἐπιμελουμένους ἦν ἰδεῖν, ὡς εἶχον μὲν μνήμαν ὧν ἔτυχον ἀπολελαυκότες, καὶ εὐλογεῖν οὐκ ἐξίσταντο τὸν εὐεργέτην· ὅμως δὲ μὴ τῶν ὁμοίων τυγχάνοντες, οὐδ' αὐτοὶ καθαρὰν καὶ ἀκήρατον τὴν ἀρχαίαν διέσωζον εὐγνωμοσύνην, ἀλλὰ τῷ χρόνῳ τὴν χάριν (οὐ γὰρ εἶχον ἐπιῤῥοήν) ὑπομαραινόμενοι, τὸ σφοδρὸν καὶ ὡραῖον ἀπηνθίζοντο τοῦ φίλτρου· οἱ δὲ μέσης νομιζόμενοι διαθέσεως, εὐεργετούμενοι μὲν εὐχαρίστως διέκειντο· ἀμεληθέντες δὲ, οὐδ' αὐτοὶ τὴν προτέραν διάθεσιν εἰς τοὐναντίον μεταβαλεῖν ἐρρᾳσχύνθησαν· μάλιστα, βλέποντες ἑτέρους φιλοτιμιῶν ἀπολαύοντας. Οὐ γὰρ ἃ προπεπόνθασιν αὐτοὶ, καίτοι δέον, ἐλογίσαντο· οἷς δ' εὖ πάθοιεν οἱ πλησίον, ἐπητίαζον· καὶ τούτοις παρακνιζόμενοι τὴν εὐφημίαν εἰς ἀχαριστίαν ἔτρεπον. Πολλῷ ἄρα λυσιτελέστερον ἄρχοντι, καὶ ἐν πολιτείᾳ, κατὰ μέρος, καὶ διὰ βίου, ταῖς δωρεαῖς ἢ ἀθρόον καὶ ἐφάπαξ οἰκειοῦσθαι τὸ ὑπήκοον. Τὸ δὲ πλῆθος καὶ βάρος τῶν χαρίτων ἁρμόζει μᾶλλον τοῖς ὑπέρογκόν τι καὶ παράδοξον ἐπὶ κοινῇ σωτηρίᾳ κατωρθωκόσιν, ἢ τοῖς εἰς τὸ σπανιώτατον τῆς ἡμῶν ἐπικουρίας δεῖσθαι νομισθεῖσι, ingratias solent commutare. Conducibilius quocirca cuicunque principi est, cum in republica administranda tum in privata vita, subditos sibi suos demereri donis collatis particulatim, sed quandiu sint in vivis, potius quam semel, neque id profusiori modo. Sed par est ut gratiarum multitudo magnitudoque iis potius irrogetur, qui pro salute communi ingens aliquod et excellens facinus perpetraverint, quam ut in eos impendatur qui rarissime nostra ope et auxilio indigere videntur.

A nitatem debere oblivionem collatorum beneficiorum a semel bene de se meritis procurare. Qua in re spe delusi exciderunt, re in contrariam partem procedente. Neque mirum sane malos sic affectos esse animo: tales enim, ne quidem dum in manus ipsorum beneficia depluerent, linguis sincerioribus bene merentes de se remunerari volebant. Sed et alioquin apud eos quibus etiam probitas curæ est, videre possumus memoriam eorum quibus fruebantur, haud retinere: et utcunque benemeritis dum afficiuntur, benefactoribus grati exsistant, verumtamen si deinceps non pari modo afficiantur, priorem illam suam animi promptitudinem nequaquam retinent sinceram et illibatam; verum temporis decursu (cum influxu de novo non B supplerentur) gratiam emarcidam habentes, quod in amore vehementius et splendidius habebatur, avulsum et deflorescens admittunt. At qui medio quodam more tenebantur, beneficiis affecti ad gratitudinem disponebantur; neglecti autem, ne quidem ipsi pudore deterrentur quo minus priorem animi affectum convertant in contrarium; eoque magis si alios viderint sibi dignitate prælatos. Nam nequaquam solent recordari eorum quibus ipsi prius bene erant affecti beneficiis, quanquam redamare eos par fuerat; sed quibus fruuntur vici- C ni, solent ea contueri, quibus irritati gratias in

πη'. Θυμός ἐστιν ἔκστασις ἑκούσιος, καὶ τῶν ἰδίων φρενῶν ἀλλοτρίωσις· ἃ γὰρ οἱ διαπαντὸς μελαγχολῶντες κατεργάζονται, παραπλήσια τούτοις καὶ οἱ τῷ θυμῷ πληγέντες κατ' ἐκεῖνο καιροῦ διαπράττονται.

88. Ira est voluntaria quædam ecstasis, et mentis a statu suo abalienatio: quæ enim furiosi quotidie peragunt, similia plane perpetrant per illud tempus illi qui percelluntur iracundia.

πθ'. Ὥσπερ τὸ πῦρ τὴν τρέφουσαν ὕλην ἀφανίζει, οὕτω καὶ ὁ θυμὸς τὴν ἔχουσαν ψυχὴν κατεσθίει, πολλάκις δὲ καὶ φθορὰν ὁλόκληρον εἰργάσατο τοῦ ζώου.

89. Ignis veluti nutrientem se materiam annihilat, ita et iracundia animam exedit quam obsedit, quin et non raro consummatam totius animalis per- D ditionem operatur.

ϛ'. Μηδαμῶς μηδένα μηδὲ δικαίως θυμῷ κολάσῃς. Ὡς γὰρ ἂν ὁ πάσχων τὴν δίκην ὑφέξῃ, αὐτὸς ὅμως οὐδὲν ἧττον ἐξελεγχθήσῃ, σφαλερῶς τῇ πράξει κεχρημένος. Διὸ καὶ καλλιστά τις τῶν ἀρχαίων ἀπεθέσπισε πρὸς ἡμαρτηκότα, Ἐκόλασα ἄν σε, εἰ μὴ ἐθυμούμην.

90. Iratus neminem, ne quidem justo licet, suppliciis afficito. Utcunque enim tulerit ille qui punitur, tu nihilominus vituperium incurres, quod improvide negotium illud obiveris. Quocirca perbelle dictum ad antiquorum aliquo fuit erga delinquentem: *Certe te punirem, si non irascerer.*

ϛα'. Τυφλόν ἐστι πάθος ὁ θυμὸς, καὶ κρίνειν οὐκ ἔχων ἀπὸ τοῦ χείρονος τὸ κρεῖττον. Διὸ οὐδεμία ὄνησις, παραίνεσις ὀργιζομένῳ. Πεπαυμένῳ δὲ, τὴν διὰ τῶν ἐλέγχων θεραπείαν προσενεκτέον κεράσαντι ἐπιεικείᾳ. Οὔτε γὰρ τὰ δριμύτερα τῶν φαρμάκων ἄνευ μέλιτος τοῖς κάμνουσι προσάγειν ἐγνώκασιν οἱ ἰατροὶ, οὔτε τοὺς ἀκράτους ἐλέγχους ἡ τῶν ἀπαιδεύτων δέχεται ψυχή.

91. Cæca quædam passio furor est, nec discernere potest utile ab inutili. Irato nihil proderit admonitio: postquam vero deferbuit ira, adhibeatur medicina per correctionem, ita ut comitate condiatur. Nam nisi melle illita pocula medicantia ægris exhibere paulo amariora non solent medici; ita nec insipientium animæ redargutiones admittunt meraciores.

ϛβ'. Ὥσπερ ταχὺν ἐν ταῖς ἀξίων εὐεργεσίαις εἶναι προσῆκεν, οὕτω βραδὺν ἐν ταῖς τῶν αἰτίων τιμω-

92. Quemadmodum celeritatem adhibere par est in remunerandis iis qui digni sunt, ita tardum esse

decet in delictorum pœnis infligendis. Gaudentem oportet bonos honorare, condolentem vero supplicio afficere obnoxios.

93. Illi qui tibi fidem adhibet diffidere noli. Si enim credentibus infidi erimus, qualesnam aliis videbimur esse, aut cum quibusnam suaviter et sine metu versabimur ?

94. Esse et opinione usurpari non coincidunt. Quocirca apud quos opinionem sui obtinere videris, exsulare ibidem actionem reputa et essentiam realem abesse.

65. Turpe est illum qui viris imperat succumbere mulieribus, et voluptatibus subditum inveniri. In illa femina tantummodo non delinquit aliquis, quam vitæ, secundum leges, adjutricem sortitur. Cœlibatus quidem divina quædam res est, naturam superans, majus quiddam virtute politica et recta legum observantia. Univiratus humanæ naturæ opus est, cum ad successionem generis continuandam, tum ad societatem civilis et humanæ vitæ, et conversationis recte institutæ. Polygamia res turpissima et detestabilis, quæ belluarum convenit et impuritati et lasciviæ.

96. Alexander Macedo dominatum Asiæ bello acquirens, Persicas mulieres oculorum jacula dicebat esse: vir autem vere temperans et divinorum mandatorum sedulus observator non modo Persicarum, sed et omnium omnino feminarum intuitum, tanquam letiferum animæ telum et nimis velox, fugiet et aversabitur. Vocis quidem sonus aures ferit, et per aures passio animæ insculpitur: attrahit oculum corporis pulchritudo, et per eum modum captivum vinculis constrictum tenens rationem, sui prius juris et imperii, in servitutem simul redegit.

97. Quemadmodum impossibile est ut is qui mare navigat sit sine tempestate et turbato salo, ita fieri nequit ut is extra pericula et fluctus consistat qui corporalem sectatur paulo curiosius pulchritudinem. Oportet igitur initia passionum et causas declinare: quod et utilitatem afferet, neque sane difficulter præstabitur. Cum vero semel rationalem partem hoc malum invaserit, ita ut imaginem desideratæ rei eidem impresserit, difficulter hæc passio abjicitur, et vix est ut ab illa se expediat aliquis.

98. Sunt qui amatores pronuntiant in alienis corporibus suas animas habere: conjunctius opinor cum ratione dicitur, eos in corporibus alienis et mentem et animam perdidisse.

ρίαις, καὶ χαίρειν μὲν τιμῶνται [m] τοὺς σπουδαίους, ἀνιᾶσθαι δὲ κολάζοντα τοὺς ὑπευθύνους.

ϛγ'. Μηδενὶ μηδέποτε πιστεύσαντί σοι ἄπιστος ὀφθείης. Ἂν γὰρ ἄπιστοι γενώμεθα τοῖς πεπιστευκόσι, τίνες τοῖς ἄλλοις δόξομεν ; καὶ μετὰ τίνων δὲ λοιπὸν ἀδεῶς καὶ ἡδέως βιώσομεν ;

ϛδ'. Οὐκ ἐθέλει τὸ εἶναι μετὰ τοῦ οἴεσθαι συνεῖναι. Δι' ὃ ἐν οἷς ἂν τὴν οἴησιν ὁρᾷς, τὴν πρᾶξιν ὑπερόριον νόμιζε, καὶ διαπεφευγέναι τὸ εἶναι.

ϛε'. Αἰσχρόν ἐστιν ἀνδρῶν ἄρχοντα καὶ δεσπόζοντα, γυναικῶν ἡττηθῆναι, καὶ δοῦλον ἡδονῶν ὀφθῆναι. Ἦν δέ τις νόμῳ βοηθὸν ἐκτήσατο βίου, ταύτῃ συνοικῶν οὐχ ἁμαρτάνει. Ἀγαμία μὲν θεῖον πρᾶγμα, καὶ ὑπερφυὲς, καὶ μεῖζον πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ εὐνομίας. Μονογαμία δὲ, φύσεως ἀνθρωπίνης ἔργον, εἴς τε γένους διαδοχὴν, καὶ εἰς κοινωνίαν ἡμέρου καὶ φιλανθρώπου βίου, καὶ πολιτείας εὐνομουμένης. Πολυγαμία (34) δὲ, ὑπέραισχρον καὶ μιαρὸν, καὶ τῆς τῶν ἀλόγων ἀκολασίας καὶ ἀκαθαρσίας.

ϛϛ'. Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν, Ἀσίας κύριος δόρατι γεγονὼς, τὰς Περσίδας ἔλεγεν βολίδας ὀμμάτων εἶναι · ὁ δὲ σώφρων ὡς ἀληθῶς ἀνὴρ, καὶ Δεσποτικῶν φύλαξ ἐντολῶν (35), οὐ τὰς Περσίδας μόνον, ἀλλὰ καὶ πάσης γυναικὸς ὄψιν, ὡς ὀξὺ ψυχῆς βέλος καὶ θανατηφόρον, φεύξεται καὶ ἀποστραφεῖται. Ἦχος μὲν φωνῆς ἔπληξεν ἀκοὴν, καὶ δι' αὐτῆς ἐνετυπώθη τὸ πάθος τῇ ψυχῇ · κάλλος δὲ σωμάτων εἵλκυσεν ὀφθαλμὸν, καὶ δι' αὐτοῦ δέσμιον λαβὼν, κατεδουλώσατο τὸν αὐτοδέσποτον λογισμόν.

ϛζ'. Ὥσπερ ἀδύνατον ἐν θαλάσσῃ πλέοντα, ταραχῆς καὶ ζάλης ἀπείρατον διαμεῖναι, οὕτως ἀμήχανον τὸν καλλὴ σωμάτων ἐπισκοποῦντα καὶ περιεργαζόμενον, τῶν ἐκεῖθεν κυμάτων καὶ κινδύνων ἐκτὸς καθεστάναι. Δι' ὃ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας ἐκτρίπεσθαι χρὴ τῶν παθημάτων. Τοῦτο γὰρ καὶ συμφέρον, καὶ οὐ χαλεπόν. Ἐπειδὰν δὲ τοῖς λογισμοῖς τὸ κακὸν ἐνσκήψῃ, καὶ τὸ εἴδωλον αὐτοῖς τῆς ἐπιθυμίας ἐντυπώσῃ, δυσαπόβλητον γίνεται τὸ πάθος, καὶ χαλεπὸν ἀπαλλαγῆναι.

ϛη'. Τινὲς τοὺς ἐρῶντας ἔφησαν ἐν ἀλλοτρίοις σώμασι τὴν ψυχὴν τὴν ἰδίαν ἔχειν · εὐλογώτερον δ' οἶμαι λέγειν, αὐτοὺς ἐν ἀλλοτρίοις σώμασι τὸν νοῦν τῇ ψυχῇ συναπολωλεναι.

VARIÆ LECTIONES.

[m] Leg. τιμῶντα.

NOTÆ.

(34) Πολυγαμία. Retinui vocem, quia est ambigua. Sed hoc in loco putem, non significare pluribus simul uxoribus uti, ut Jacob, David, Herodes, alii olim utebantur, sed ad tertias quartasve nuptias progredi. Rem mali ominis et nominis in Ecclesia; sed, proh pudor, ab iis usurpatam, qui καθαρότητα affectant hodie.

(35) Δεσποτικῶν ἐντολῶν. Intelligit illud Domini de intuitu mulieris ad illam concupiscendam, quod alibi in epistolis explicat. Ἐκ γὰρ τοῦ ὁρᾶν, γίνεται τὸ ἐρᾶν. *Ut vidi, ut perii / ut me malus abstulit error* / hic oculi dicuntur διδοῦχοι ἔρωτος, *amoris lampadiferi*. Hinc illud Philemonis, Ὁρῶσι πάντες πρῶτον, εἶτ' ἐθαύμασαν, εἶτ' εἰς ἐλπίδα ἦλθον, αὕτω γίνεται ἐκ τούτων ἔρως.

ϛθ'· Μέθην καὶ τρυφὴν τῶν ἀρχόντων, ναυάγιον νόμιζε τῶν ἀρχομένων. Ὅτε γὰρ ὁ κυβερνήτης καταποντίζεται τῇ πλησμονῇ καὶ τῷ οἴνῳ, πῶς οὐχὶ μυρίοις κύμασι καὶ κλυδῶσιν ἰσχάτοις ἡ κυβερνωμένη προσαρράξει πολιτεία, καὶ τῇ τοῦ κυβερνήτου συγκαταποθήσεται ἀπωλείᾳ ;

ρ'. Μηδένα μηδέποτε ἀνθρώπων, μηδὲ τῶν τυχόντων, εἰς ἀπόγνωσιν συνελάσῃς. Ἰσχυρὸν γὰρ καὶ ἄμαχον ἀπόγνωσιν ὅπλον, καὶ πολλάκις ἀνάγκη στρατηγήσασα πράξεων παραβόλων, ἀνελπίστους μεταβολὰς ἐξειργάσατο, καὶ πρὶν ἢ γενέσθαι, μύθους νομιζομένας.

ρα'. Ἄριστον μὲν ἀνθρώπῳ μὴ διαμαρτεῖν, μηδὲ τῆς ὀρθῆς κρίσεως ἀποσφαλῆναι· συνετοῦ δέ, καὶ πεσόντα θᾶττον ἀναστῆναι, καὶ χρῆσθαι τῷ πταίσματι, πρὸς τὸ μὴ πάλιν πεσεῖν παραγγέλματι.

ρβ'· Τὸ περὶ τοὺς πόνους ἑκούσιον, τῶν ἀκουσίων ἀφαιρεῖται τὸ ἀφόρητον καὶ χαλεπόν· δι' ὃ χρήσιμος ἡ ἐν τοῖς ἀκουσίοις τριβὴ καὶ μελέτη.

ργ'. Ἀρχικῆς ἀρετῆς καὶ τελείας, μὴ μόνον τὸ πλῆθος αἰσχύνεσθαι πρὸς τὸ μὴ ἁμαρτάνειν, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν πρὸ τοῦ πλήθους.

ρδ'. Ἡ διὰ λόγων ὕβρις τοῖς ἐλευθέροις οὐ πολὺ παραλλάσσει τῆς διὰ πληγῶν καὶ μαστίγων. Χρὴ οὖν παραφυλάττεσθαι τὸ προπετὲς τὸ ἐν τούτοις. Οὐ μέγα γὰρ δοκοῦν, μεγάλας φέρει ζημίας.

ρε'. Πολλοὺς ἔβλαψεν εὐτραπελία· ἀπὸ γὰρ γνώμης διεκπεσοῦσα παιζούσης, καιρία πληγὴ γέγονε τοῖς διαπαιχθεῖσι· καὶ βραχεία τέρψει τῶν ἐπιτυχόντων, μεγάλας ἔτεκεν ἔχθρας τῶν σπουδαίων. Ἦν παντὶ μὲν ἔμφρονι παραφυλακτέον, ἄρχοντι δὲ μάλιστα τῶν ἄλλων· ὅτι καὶ χυδαῖον, καὶ καταφρονεῖσθαι μᾶλλον, ἢ χαριεντίζεσθαι, παρασκευάζει.

ρϛ', Εὐεργετῶν τὸ ὑπήκοον περιφρούρει, ὡς τῆς ἀρχῆς νεῦρα καὶ οἰκεῖα μέλη. Ἐκείνων γὰρ διασπασθέντων, κίνδυνος καὶ τὴν σὴν συγκαταλύεσθαι ἐξουσίαν.

ρζ'. Τὰς μελετωμένας [a] στάσεις, ὅσαι μὴ σβέσαι ῥᾴδιον, ἄμεινον ἀγνοίας ὑποκρίσει δοῦναι, καὶ λήθῃ καλύψαι, ἢ θριαμβεύσαντα ἐπεξιέναι. Τὸ μὲν γὰρ ἔσθ' ὅτε καὶ πλέον ἀνῆψε τὴν φλόγα, καὶ χαλεποὺς ἤνεγκε κινδύνους, καὶ πολλῇ καὶ τὸν διασωθέντα περιέβαλε ζημίᾳ· τὸ δὲ, πραέως κοιμίζειν, καὶ μετὰ τοῦ ἀκινδύνου, τὸ φιλάνθρωπον καὶ συνετὸν καὶ ἀζήμιον περιέχει.

ρη'· Δεῖ τὸν ἄρχοντα, φερομένων μὲν αὐτῷ κατὰ ῥοῦν τῶν πραγμάτων καὶ εὖ συνεστώτων, ὡς σαλευομένων ἀσφαλίζεσθαι καὶ ἐπιμελεῖσθαι. Ἀνατρεπο-

99. Ebrietatem principum atque luxum naufragium esse existima subditorum. Quando enim vino atque crapula gubernator, tanquam mari, demergitur, necesse est ut respublica ejus gubernationi credita, sexcentis fluctibus et alluvionibus allisa agitetur, imo et una cum gubernatore demerso, pari quoque interitu male pereat.

100. Neminem mortalium, ne quidem obscurissimorum, ad desperationem adigas. Est enim desperatio robustum quoddam et inevitabile telum. Quin sæpe accidit, ut progressa in aciem necessitas, rerum præter exspectationem mutationes una induxerit inexspectatas, quas loco fabularum habere volueris, antequam actu compleantur.

101. Optimum est ut homo nec omnino aberret, nec a sani judicii norma excederet ; sed prudentis est, quantocius ut collapsus resurgat, et lapsum sic suum instituat ne deinceps labatur.

102. Voluntas in laboribus suscipiendis prompta, involuntariorum illud durum telum et intolerandum frangit. Optimum est igitur de voluntariis meditari, et in iisdem inhærere.

103. Ad virtutem et perfectionem principis spectat, tum turbam promiscuam, tum imprimis seipsum pudore a peccatis abstinere.

104. Contumelia verbis ingesta apud homines liberos parum differt a plagis acceptis et verberibus. Cavendum est ergo ne proclivis feraris ad conviciandum, siquidem id quod haud creditur magnum, magna damna procurat.

105. Multos urbanitas læsit : ab animo siquidem ludenti profecta, aliquando vulnus lethale illusis infligit: quæ per admodum brevem oblectationem cuicunque obvio impensam, inimicitias etiam graves inter prudentes excitavit. Hanc ideo quisque prudens evitabit, princeps imprimis ; cum res sit, quæ contemptum potius parit, quam gratiam vel acceptationem aliquam.

106. Beneficiis subditos circumvallato, tanquam nervos imperii, et tua ipsius membra. Nam si illa discerpantur, periculum tibi interitus incumbet, et imperii ruinæ.

107. Seditiones conspirationesque quas facile non licet exstinguere, conduceret per dissimulationem et prætensam ignorantiam oblivioni tradere, quam publico quasi triumpho propalare. Ita enim fieri solet ut flamma magis ex eo accendatur et pericula non levia creentur ; quin et nonnisi male multatus salutem sibi quis comparaverit. E contrario vero, moderatione sopitur malum, et præterquam quod sine periculo sit, misericordiæ, prudentiæ, utilitatisque rationem subit.

108. Principem oportet, cum statu secundo res ipsi succedant et in tuto sitæ esse videantur, non secus tamen quam in tempestate procurare, et salu-

VARIÆ LECTIONES.

[a] Leg. μεμελετημένας.

tis habendæ rationem gerere ; conturbatis autem rebus, et in se collisis, omni consilio et cogitation incumbere, ut in statum redigantur, et bene stabiliantur. Nam quæ ita comparata sunt, ut in partem utramlibet ferantur, ipsa experientia docente, desperari non debent. Sed interdum factum fuit ut secura negligentia, quamvis tantilla, principatus magnos et excellentes pessumdederit, quos ita deturbatos diligens cum recto consilio industria, in magnitudinem eximiam reductos, restauravit.

μένων δὲ, καὶ συῤῥηγνυμένων, ὡς ἂν ἐπαναχθείησαν καὶ ἐῤῥασθεῖεν, βουλεύεσθαι καὶ φροντίζειν· οὐδέτερον γὰρ τῶν ἐπὶ τἀναντία φερόντων ἡ πεῖρα δείκνυσιν ἀνέλπιστον. Ἀλλὰ πολλάκις μικρὰ ῥαστώνη μεγάλας ἀρχὰς καὶ ὑπερόγκους κατήνεγκεν, καὶ πάλιν σπουδὴ σὺν εὐβουλίᾳ, εἰς μέγα δυνάμεως ὕψος τοὺς κατενεχθέντας ἐπανήγαγεν.

109. Prudentes et moribus compositi viri rebus prosperis non inflantur, sed moderata quadam de se opinione felicitatis suæ mensuram exornant, qua et invidorum quique malevolentiam asperatam lenire solent. Quod si cespitaverint, fortiter illud ferunt, in argumentum virtutis suæ, id, quod contigit, trahentes, cujus potestate mentem sibi suam roborant, et desperationem omnem ab animo procul amoliuntur. Intelligunt enim esse res humanas omnes versatiles, instabiles et minime firmas : levitatis porro et insipientiæ esse, imo et pusillanimitatis, rebus secundis attolli et inflari, adversis autem valde dejici, et mœrore turpiter macerari.

ρθ'. Οἱ ἔμφρονες καὶ εὐσταθεῖς τῶν ἀνθρώπων, κατορθοῦντες μὲν, οὐ φυσιοῦνται, ἀλλὰ μετρίῳ φρονήματι τῆς εὐπραγίας κοσμοῦσι τὸν ὄγκον, καὶ τῶν φθονούντων διαπραῢνουσι τὸ φλεγμαῖνον. Περιπταίσαντες δὲ, φέρουσι γενναίως, καὶ τὸ συνε[εν]χθὲν, ἀρετῆς ὑπόθεσιν ποιούμενοι, τῷ κράτει ταύτης δυναμοῦσι τὴν γνώμην, καὶ τὸ ἀθυμοῦν ἐξορίζουσι τῆς διανοίας. Ἴσασι γὰρ τὸ ἐφ' ἑκάτερα τρεπτὸν, καὶ ἄστατον, καὶ ἀβέβαιον τῶν ἀνθρωπίνων. Ἀφροσύνης δὲ καὶ κουφότητος καὶ ἀπειροκαλίας, τό τε ἐν ταῖς εὐπραγίαις ἐπαίρεσθαι καὶ τὸ ἐν ταῖς δυσπραγίαις σφόδρα κατατίπτειν καὶ ἐνασχημονεῖν τῇ ἀθυμίᾳ.

110. Prudentibus convenit adversa prævidere, eademque per consilium sanum opportune semovere. Nec minus convenit, quæcunque acciderint, optime composita ferre, et in rem suam vertere.

ρι'. Ἀνδρῶν μὲν συνετῶν, προνοῆσαι τὰ δυσχερῆ καὶ ἀπώσασθαι δι' εὐβουλίας· οὐκ ἐλαττόνων ο δὲ, καὶ τὰ συμβεβηκότα καλῶς διαθέσθαι καὶ οἰκονομῆσαι.

111. Novi ego confertim incurrentes rerum moles, inexspectato adventu, homines terrefactos et consternatos reddere, etiam spectatores, et qui tranquillius aliquanto ferrent ea, adeo ut, nec adversus futura stantes in procinctu, onus illud possint a se excutere ; atque ita etiam cum damnum inde dimanans non adaugetur, verum potius remittatur, per mores alioqui modestiores. Vidi, inquam, vidi quasdam res ita compositas, ut per consuetam familiaritatem, paulatim progrediendo, alleviatæ, in omnis molestiæ carentiam evanuerint ; alias vero interdum e contrario, eos etiam qui ita vivebant, ut auderent, curarent nihil, tanquam stimulis e somno punctos, excitasse. Quisque enim inexspectato et subitaneo rerum adventu excitatus, et quasi prurigine impulsus ad agendum accedit, ita ut ne quidem ad unius diei spatium potuerit resistere novitas : cum sint aliæ res, nec ipsæ assuetæ, quæ paulatim se subinferunt, et illapsæ quieto nec tumultuoso sensum omnem innovationis effugiunt, quæ sine labore illabuntur, nec novitatis alicujus accessoriæ vel memoriam relinquunt, ne quidem apud experientiam edoctos. Quædam vero cum ad

ρια'. Οἶδα (36) πράξεις ἀθρόον ἐπιστάσας, καὶ τῷ ἀδοκήτῳ τοῦ συμβεβηκότος ἐκπλαγέντας, τοὺς τεθεαμένους, καὶ ἡσύχως ἐνεγκόντας τὰ συνενεχθέντα, καὶ οὐδ' εἰς τὸ ἔπειτα διαναστάντας, ἀποσείσασθαι τὸ βάρος· μάλιστα δὲ τῆς ἐξ αὐτῶν οὐ συνακυξομένης βλάβης, ἀλλὰ καὶ τρόποις ἄλλοις πραοτέροις ὑποχαλωμένης. Ἰδὼν γὰρ ἴδον ἐνίας οὕτως οἰκονομηθείσας, καὶ τῷ συνήθει, κατ' ὀλίγον, ἐπὶ πλέον συνεπικουφιζομένας, εἰς τὸ ἀλυπώτατον ἀποκριθείσας· ἄλλας δὲ τουναντίον, καὶ τοὺς πρὸς ἀμέλειαν καὶ ἀτολμίαν ζῶντας, κέντρου δίκην, ὡς ἐξ ὕπνου, διεγηγερκυίας. Τῷ γὰρ παραλόγῳ καὶ ἐξαιφνιδίῳ τῶν προστυχόντων ἕκαστος ἀνηρεθισμένος, πᾶς ἀνὴρ τοῖς πράγμασιν ἐγεγόνει· καὶ οὐδὲ ἐπὶ μιᾶς ἡμέρας ὀντέσχεν ἐπισχεῖν τῇ καινοτομίᾳ p· ἄλλαι δὲ, καὶ αὗται τῶν οὐκ ἐξ ἔθους, κατὰ μικρὸν ὑπεισιοῦσαι, καὶ τῷ ἠρεμεῖ καὶ ἀταράχῳ συνδιακλέπτουσαι τὴν συναίσθησιν τῆς καινοτομίας, παρεισέδυσάν τε οὐ σὺν πόνῳ, καὶ οὐδ', εἰ καινότερόν τι συνέβη, μνήμην ἔδωκαν, οὐδὲ τοῖς πεπειρασμένοις. Τινὲς δὲ, τὸν ὅμοιον τρόπον ἐπιχειρήσασαι παρεισδύνειν, καὶ τῷ μὴ τυραννίδι μηδ' αὐτοδεσπότῳ κράτει, καὶ ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς, ὥσπερ ἐπισκήπτειν, δειλίαν κατεγνω-

VARIÆ LECTIONES.

o ἔλαττον. p γρ. ἡ καινοτομία.

NOTÆ.

36 Confusa est hæc et hians, ut alias quoque oratio, per totam hanc sectionem. Hoc autem vult se scire ubi πράξεις ἀθρόον incubuere eos qui inexspectato terrefacti sunt, non tantum quibus incubuerant, sed et etiam spectatores, cum quiete ferrent, excussisse onus. Illa porro, ἀλλὰ δὲ τοὐναντίον, vel corrupta sunt, vel certe. σόλοικα, ut ἕκαστος et πᾶς ἀνήρ. Mihi sine libris melioribus hæc sunt conclamata : sensum et εὐρυθμίαν extundat qui potest.

σθεῖσαι, θᾶττον ἀνετράπησαν ὑπὸ τῶν ἐπιτυχόντων. Τῷ γὰρ καθ' ἑαυτὰς εὐλαβεστέρῳ, εἰς θράσος ἄσχετον καὶ παράβολον τόλμαν ἐξοπλίσασαι, καὶ τοὺς πρὸ τούτου δόξαντας ἐπιεικεστάτους, αὐτῇ συνεφθάρησαν τῇ ἐπιχειρήσει. Πῶς οὖν ἔστι τυχεῖν τοῦ σκοποῦ; τἀναντία γὰρ διὰ τῶν αὐτῶν ὁρᾶται συντετελεσμένα. Ἄμεινον μὲν μηδ' ἀπάρχεσθαι τῶν τοιούτων. Δειναὶ γὰρ αἱ καινότητες, καὶ χωρὶς ἑτέρου λυπηροῦ, θορυβεῖν καὶ πλήττειν διανοίας, καὶ εἰς διαβολὴν καὶ ὕβριν ἐκκαλεῖσθαι τὸ πλῆθος.

A eumdem modum subinferre se attentaverint, nec per tyrannicam quamdam vel arrogatam potestatem, et vim manifestariam, impressionem fulminis in modum facere, tamen sub prætextu timiditatis facillime, etiam ab obviis, subvertuntur. Dum enim naturaliter sibi insitam timiditatem ad audaciam intolerabilem, et præter omnem exspectationem exarmant, etiam eos qui multo moderati prius habebantur, ad primum inceptum perdiderunt. Adeo quæri potest qua ratione finem quis propositam assequatur, cum per easdem causas effectus progignuntur contrarii. Præstitisset certe, ne quidem ab istis incepisse: sunt enim novitates, non accedente aliunde molestia aliqua, ita quodammodo a se compositæ, ad mentem turbandam et de statu suo movendam, ad vulgus hominum inducendum ad calumnias et convicia ingerenda.

ριβ'. Ἐπεὶ δ' ἴσθ' ὅτε χρεία κατεπείγει, καὶ δεῖται πράξεως ὁ προεστηκὼς καινοτέρας, ἂν μὲν μέγα ὄφελος καὶ εὐφροσύνην ἐξ αὐτῆς τὸ κοινὸν εὑρίσκῃ, οὐδὲν δεῖ σκέψεως καὶ μελέτης· ἂν δ' ἄλλως, καὶ λυπηρὰ εἴῃ, λόγῳ μὲν διελθεῖν, ὅπως ἂν ὡς ἄριστα διανυσθείη, οὐ ῥᾴδιον οἶμαι. Τὰ γὰρ κατά τινας ἰδικωτάτας ἑπακολουθοῦντα περιστάσεις, οὐκ ἔνεστιν ἀκριβῶς κοινοτέρῳ λόγῳ, καὶ τῶν ἔργων πόρρωθεν, θηρᾶσαι. Πλὴν ὅ γε καλῶς, ἐν τοῖς προειρημένοις ἐγγεγυμνασμένος, καὶ πρὸς τὰ τοιαῦτα τὴν ἄνωθεν ῥοπὴν ἐπίκουρον ἔχων, μεγάλην εἴσεται δύναμιν συνειλεγμένος.

B 112. Cum interdum necesse sit ut is, qui rebus administrandis præest, aliquid innovet, non est sollicitius exquirendum, utrum inde aliquid vel utilitatis, vel jucunditatis communitati hominum acquiretur. Quod si per molestum id fuerit, non est, opinor, proclive rationem explicare, ut quam optime transigatur. Quæ enim specialiores consectantur rerum instantias, non possunt accurate communi quodam sermone explicari, nec indagari eo qui recesserit longius ab operibus. Verumtamen qui cum laude versatus est in antedictis, et divinum in rem præsentem auxilium præsto habet, magnam facultatem afferet ad illud peragendum.

ριγ'. Ὅπλων καὶ ἀνδρείας καὶ στρατηγίας κραταιότερον καὶ ἀσφαλέστερον νόμιζε τὴν εὔνοιαν τῶν ἀρχομένων. Ταύτης μὲν γὰρ παρούσης καὶ στρατηγούσης, κἀκεῖνα χρήσιμα, καὶ μεγάλην ῥοπὴν πρὸς πάντα παρέχει. Ἀνῃρημένης δὲ τῆς εὐνοίας, ἄμεινον συναναιρῆσθαι κἀκεῖνα. Θᾶττον γὰρ ἐπὶ τὴν μισουμένην ἀρχὴν, ἢ κατὰ τῶν πολεμίων ἐθέλει ταῦτα κινεῖσθαι.

C 113. Armis, fortitudine, exercitu quovis prævalentiorem et tutiorem subditorum benevolentiam arbitrare. Hæc si adfuerit, et agmen duxerit, illa erunt utilia: ista autem sublata, præstaret et illa quoque una tolli. Nam multo citius contra principem invisum, quam contra hostes movebuntur.

ριδ'. Λόγους μὲν ἤλεγξαν δόρατα πολλάκις. Ἡμβλυνε δὲ πολλαχοῦ καὶ λόγων ἰσχὺς, ὀξύτατα πολέμου, καὶ μεγάλων ὁρμὴν διέλυσε στρατευμάτων. Χεῖρες ἄρα μετὰ λόγου, διπλοῦν τρόπαιον. Πόνους ἐλπίδες νευροῦσι, καὶ πόνοι τίκτουσιν ἐλπίδας. Σὺ δὲ ἐξιλεούμενος τὸ Θεῖον, μηδενὸς ἀμέλει τῶν πρακτέων, καὶ καλὰς καὶ μεγάλας ἐλπίδας θερίσεις.

114. Plurifariam consilium hastis cedit, sæpenumero etiam et rationis vis belli procinctus exercitusque hostiles magnos elusit: sint ergo manus cum consilio junctæ, duplex tropæum. Laborem spes roborat, et spem labores progignunt. Tu autem rite Deum veneratus, noli aliquid omittere quod agendum est; ita spem tibi metes et magnam et amplam.

ριε'. Ἐπικουρεῖν ἐν οἷς ἕκαστος ἔχει χρείαν, ἀρχικῆς καὶ ἐχέφρονος διανοίας· μάλιστα δὲ τοῖς ἐν συμφοραῖς περιπεσοῦσι Μετὰ γὰρ τῶν ἄλλων, καὶ ἀείμνηστον συντηρεῖν εἰώθασι τὴν εὐεργεσίαν.

115. Subvenire cujuslibet necessitatibus, animum regium decet et prudentem, ante alios iis qui in calamitates inciderunt. Solent enim illi, ad cætera, æternam beneficii collati memoriam conservare.

D

ριϛ'. Ἡ εὐδαιμονία τῶν ὑπεξουσίων, ἄκραν ἀνακηρύττει σύνεσιν καὶ δικαιοσύνην τῆς ἐξουσίας.

116. Subditorum felicitas summam principis deprædicat cum prudentiam, tum justitiam.

ριζ'. Περὶ ὧν ἂν εὖ πράξῃς, εἴτε ἐν τῷ οἰκείῳ βίῳ, εἴτε ἐν τῷ κοινῷ τῆς πολιτείας, τῷ Θεῷ ἀνατιθέναι δικαίου τὴν αἰτίαν. Οὕτω γὰρ μᾶλλόν τε αὐτὸν ἐπίκουρον ἕξεις, καὶ θεοφιλὴς εἶναι δόξεις, καὶ κοῦφον σεαυτὸν καὶ ἀλαζονικὸν οὐκ ἐλέγξεις, καὶ τοῦ φθόνου δείξεις περιτεθραυσμένας τὰς ἀκίδας.

117. Deo causam ascribere æquum est eorum quæ prospere gesseris, seu in privata, sive in publica vita. Fiet enim ita ut illum habeas libentiorem, auxiliatorem, et ut Deo dilectus videaris: nec redarguere te quisquam possit, vel levitatis vel superbiæ; sed et invidiæ quasvis acies retusas et anfractas reddes.

ριη'. Ταῦτά σοι ἐκ πολλῶν ὀλίγα (ὦ τῶν ἐμῶν πνευματικῶν ὠδίνων εὐγενὲς καὶ γνήσιον γέννημα) τῆς περὶ σὲ φιλίας καὶ υἱοθεσίας, οἱονεί τινα θεῖα συμβόλαια καὶ ἀρετῆς ἀρχετύπους ἀνατίθημι πί-

118. Hæc e multis pauca, apud te (o tu partus mei spiritualis verum et genuinum gennema) amicitiæ et filiationis tanquam a Deo quædam symbola et virtutis tabulas archetypas, depono, ut dum ad

illas oculos converteris, et te ad ipsas conformaveris et composueris, non difficulter intueri possis et animadvertere, qualesnam illæ sunt actiones, quæ in animo tuo facient puchritudinem efflorescere ; quæque itidem eamdem, veluti maculæ quædam et sordes, in turpem et deformem effigiem solent alterare. Illas dum eluis, has dum inscribis, imaginem tute temet vere vivam et eximiam conversationis secundum Deum ordinatæ exhibebis ; quam et ego lubentissime, et pii etiam omnes, cum et oculis velimus, tum etiam sermone usurpare. Ea propter manus in cœlum extendens, et meum erga te amorem, labores susceptos, divinamque exinde resultantem gloriam suppliciter Deo offerens, votis omnibus postulo, ut secundum spes de te conceptas opere ipso adimpleas admonitiones nostras, et fideliter easdem custodias, ita ut per species singulas præclarorum operum illustris et excellens conspiciare : ut prudentia summa polleas, memoria valeas, fias suavis affatu, moribus suavior, congredientibus amabilis, magis adhuc autem comitibus et amicis : ut de re præsenti quæcunque prudenter valeas statuere, ordinare, et futurum acute prospicere : cautus ad custodiendum, promptus et expeditus ad res magnas aggrediendum, easdemque consummatas possis et eodem statu conservare : ut quod e re tua fuerit, studiose occultes, nec latebris extrahare, sed speculatores et vim facturos discooperias : sis terribilis hostibus, subditis desiderabilis, apud utrosque habeas et venerationem et admirationem : voluptates vincas temperantia, iræ dominere. Sis amicus mansuetudinis, celer in justitia indaganda, impartiarius in distribuendo, constans sententia, promissis fidus, generoso animo in terroribus, meticulosus ad omne contra leges : noli socordiam vel remissionem animi aliquam præferre laboribus et patientiæ justis : sis ad benefaciendum promptus, tardus ad puniendum, amator amicitiæ, inimicitiarum hostis, misericordiæ fons : opinionem de te magnam ne concipias, humilitate te minorem judica, divitias contemne, pauperibus auxiliator, veritatem colito, fœdus cum mendacibus ferire noli : ne dejiciaris animo, si gloriam non assequaris ; sin autem assequeris, noli elatior esse : linguam coerce, aures custodi, tactui et cæteris sensibus moderator assistas non dimovendus, passioni nulli te victum trade, nec prurigine orexium delinitus sis : et ut uno verbo complectar omnia, omnigenæ virtutis et pietatis te exemplar exhibe et delineationem ; neque tuis solum subditis, sed universo mortalium generi, qui vel post te futuri sunt, ut rerum magnarum et præclare gerendarum habeant te egregium admonitorem. Ita autem tibi regnum illud cœlorum in æternum et inexplicabile, in sortem hæreditatis haud auferendæ, in tabernaculum sine successore possidendum, in voluptatem et gaudium supra naturam, planeque divinum, nulla non æternitate perfruendum concedetur.

A νακας· εἰς οὓς ἀφορῶν, καὶ πρὸς ἐκείνους σεαυτὸν σχηματίζων καὶ διαμορφῶν, οὐ χαλεπῶς ἕξεις συνορᾷν, τίνες τε τῶν πράξεων ἀνθεῖν τὴν ἐν τῇ ψυχῇ παρασκευάζουσιν ὡραιότητα, καὶ τίνες αὐτὴν, ὥσπερ σπίλοι καὶ ῥυτίδες, εἰς αἰσχρὰν ὄψιν καὶ ἀσχήμονα μετασκευάζουσιν. Ὧν τὰς μὲν ἀπαλείφων, τὰς δὲ ἐγγραφόμενος, ἔμψυχον, ὡς ἀληθῶς, καὶ κάλλιστον θεοφιλοῦς πολιτείας σεαυτὸν ἐπιδείξεις ἄγαλμα, καὶ ἡδιστον ἐμοὶ καὶ πᾶσιν εὐσεβέσι καὶ θέαμα καὶ διήγημα. Δι' ὃ καὶ τάς χεῖρας εἰς οὐρανοὺς ἐξαπλώσας, καὶ τὴν περὶ σὲ στοργὴν καὶ τὸν πόνον, καὶ τὴν εἰς Θεὸν ἀναφερομένην δόξαν, ἀνθ' ἱκετηρίας αὐτῷ προτείνας, ἐπεύχομαί σε, τῶν ἐλπίδων καὶ παραινέσεων ἐργάτην δόκιμον, καὶ πιστὸν φύλακα γενέσθαι· καὶ εἷης μοι δι' ἁπάσης ἰδέας κατόρθω-
B μάτων ἐπίσημος καὶ περίβλεπτος, ἄκρος μὲν σύνεσιν, μνήμην δ' ἀσφαλής· ἡδὺς ἐν λόγοις· τοὺς τρόπους ἡδύτερος· ἐράσμιος ἐντυχεῖν· τοῖς ἀεὶ ἐποῦσιν ἐρασμιώτερος· κράτιστος τὸ παρὸν κρῖναι, καὶ ἀγαγεῖν εἰς διάταξιν· ὀξὺς τὸ μέλλον ἰδεῖν· προμηθὴς φυλάξασθαι· ἕτοιμος μεγάλας αὐτουργῆσαι πράξεις· ἑτοιμότερος τὸ κατορθωθὲν διασώσασθαι· δεινὸς μὲν τὸ συμφέρον κρύπτειν, κρείττων δὲ λαθάνειν, δεινότερος δὲ φωρᾶσαι τοὺς ἐπηρεάζοντας· φοβερὸς μὲν τοῖς πολεμίοις· ποθεινὸς δὲ τοῖς ὑπηκόοις· ἀμφοῖν δὲ κοινὸς τὸ αἰδεῖσθαι καὶ θαυμάζεσθαι· κρειττων ἡδονῶν· ἥττων σωφροσύνης· ὀργῆς κύριος· πραότητος φίλος· ταχὺς θηρεῦσαι τὸ δίκαιον, ἀδίκαστος διανεῖμαι· γνώμην εὐσταθὴς· ταῖς ὑποσχέσεσι βέβαιος· γενναῖος ἐν φόβοις· ἄτολμος πρὸς
C πᾶσαν παρανομίαν, καὶ μηδεμίαν ῥαστώνην καρτερίας καὶ καλῶν πόνων ἀνταλλασσόμενος· εὐεργετεῖν πρόθυμος· κολάζειν ὀκνηρός· φιλίας ἐραστής· ἔχθρας πολέμιος· ἐλέους πηγή· οἰήσεως μείζων· ταπεινοφροσύνης ἐλαττούμενος· ὑπερόπτης πλούτου· πενίας ἐπίκουρος· ἀληθειαν τιμῶν· ψεύδει μὴ σπενδόμενος· ἀταπείνωτος οὐκ εὐδοκιμῶν, εὐδοκιμῶν δὲ οὐ φυσιούμενος· γλώσσης αὐτοκράτωρ· ἀκοῆς φύλαξ· ἁφῆς, καὶ τῆς ἄλλης αἰσθήσεως, ἀδυσώπητος ἐπιστάτης, καὶ μηδενὶ πάθει ἐνδιδοὺς μηδὲ τοῖς ἐρεθισμοῖς κηλούμενος τῶν ὀρέξεων· καὶ σύμπαν εἰπεῖν, εἷης μοι πάσης ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας, οὐ τοῖς ὑπὸ σὲ μόνον ὑπογραμμὸς καὶ παράδειγμα, ἀλλὰ καὶ τῷ μετὰ σὲ παντὶ τῶν ἀνθρώπων γένει, καλὲ καὶ μεγάλη, καὶ καλὰ καὶ μεγάλα κατερ-
D γαζομένη, παραίνεσις. Δι' ἃ σοι μάλιστα καὶ ἡ τῶν οὐρανῶν ἀνέκφραστος καὶ ἀΐδιος βασιλεία, εἰς κλῆρον ἀναφαίρετον, καὶ κατασκήνωσιν ἀδιάδοχον, καὶ ὑπερφυῆ καὶ θείαν τρυφὴν, καὶ ἀπόλαυσιν μὴ λυομένην, παρασχεθήσεται.

—

ANGELO MAI MONITUM

De duabus epistolis sequentibus Photii patriarchæ ad Zachariam Armeniorum patriarcham et ad Asutium ejusdem gentis principem, et de variis inter Græcos et Armenios pro religiosa concordia tractatibus.

1. Ut Photii duas ad Zachariam Armeniorum patriarcham, atque ad Asutium ejusdem gentis supremum principem epistolas in hoc volumine divulgarem, causa mihi Nicolai mystici epistola 139 fuit, in qua hi Photii cum Armeniis tractatus, ut vidimus, commemorantur. Epistolæ quidem ad Zachariam testis est etiam Samuel Aniensis, a me olim et a cl. Zohrabo Mediolani editus, in suo *Chronico* ad Christi annum 878 his verbis : *Constantinopoli patriarcha erat Photius, qui nuper ad Zachariam patriarcham nostrum consortii ineundi causa epistolam scripserat.* Quo loco nos editores adnotavimus : *hæc Photii prolixa epistola exstat in codicibus Armeniacis collegii Veneti Sancti Lazari* (1). De altera vero contemporanea Photii epistola ad Assutium principem, verba facit Serposius *Comp. hist.* t. II, p. 44. Hoc ego triplici testimonio admonitus Nicolai, Samuelis, atque Serposii, de Photiani utriusque scripti non exsistentia solum, verum etiam, in aliena saltem lingua, conservatione (etenim Græce neque in Montacutii epistolarum Photii edictione hæ duæ leguntur, neque a me in Hellenicis unquam codicibus observatæ fuerunt) rogavi RR. Patres Mechitaristas, utsi ipsorum commodo ac libito fierit posset, Photianas mecum epistolas communicarent : hique tantam præ se tulerunt benignitatem, ut illarum statim apographum, cum Italica P. Eduardi Hormutii, perdocti viri mihique amicissimi, interpretatione utendum concesserint. Quo accepto munere, nolui equidem occasionem omittere sociandi Photium cum Nicolao, qui familiaris ejus et cathedræ successor fuit : quodque magis interest, gestivi protinus, novum hoc Ecclesiasticæ historiæ additamentum ad publicam notitiam perferre. Est enim hic unus ex tot tractatibus, quibus Græca Ecclesia cum Armeniis instaurare concordiam fideique religiosæ unitatem conata est.

2. Profecto disputationum omnium, quæ inter duas Ecclesias habitæ sunt, seriem non contexam : id enim ad generalem potius religionis historiam pertinet. Video tamen principem fere omnium in hanc aleam descendisse sanctum Proclum, qui sæculo quinto, et quidem ante Chalcedonense concilium vixit, scripta ad Armenios dogmatica epistola, qua illos contra falsas doctrinas communivit. Superest adhuc ipsa epistola inter Procli opera, rei vero historia exponitur apud Galanum t. I, p. 69 et seq. Trullani canones sæculo septimo editi, ob emendandam præsertim Armeniorum liturgiam ac disciplinam, notissimi sunt. En autem octavo sæculo sanctus Germanus I, patriarcha Byzantinus zelum suum pro Armeniorum orthodoxia exprompsit, datis ad eos litteris, ut duplicis in Christo naturæ confessionem, et Chalcedonensis synodi admissionem suaderet : quæ litteræ non exstant quidem, sed carum certa notitia legitur in Armeniorum ipsorum menologio apud Galanum p. 78, nec non in Tarsensi concilio apud eumdem p. 341 (2). Germano tunc omnino consensisse dicuntur Armenii op. cit. p. 77, præsertim quia hunc inter divos numerant. Nunc Photius sequente sæculo curiose narrat quoties Armenii episcopi Chalcedonensem fidem susceperint, atque aliis œcumenicis synodis interfuerint ac subscripserint. Pauloque post Nicolaus mysticus epistolam suam ad Armenios misit, cujus nos Latinum quoque summarium in præfatione n. 14 scripsimus. Utriusque tentaminis exitus nullus fuit, ut de Nicolao nos diximus, de ipso autem Photio Nicolaus ep. cit., quæ valde contradicunt narratis a Serposio t. II, p. 46. Secutæ sunt duodecimo sæculo, post annum 1170, regnante apud Græcos Manuele Comneno, celebres duæ ad Armenios ob religiosam concordiam legationes ac disputationes Theoriani philosophi cum Nersete Claiensi patriarcha, quarum priorem Leunclavius, posteriorem nos in codicibus saltem quinque inventam edidimus. Harum tamen felix exitus patriarchæ morte corruptus videtur : donec quinquennio post res iterum in concilio Tarsensi acriter ventilata ac prope confecta, Manuelis imperatoris similiter obitu, Deo sic permittente, rursus corruit.

3. Sed enim præter hactenus dicta, nova mihi quædam in mss. comperta sunt, quæ integre quidem in alia monumentorum veterum sylloge, ut spero, daturus sum ; nunc tamen summariam ipsorum notitiam delibabo. Etenim circa Christi ann. 1240, regnante Constantinopoli postremo Latinorum imp. Balduino. Nicææ imperatore Græco Joanne Duca Vatatze, renovatum a Græcis tentamen est dogmaticam copulandi cum Armeniis pacem. Scripsit ergo Germanus II, tunc patriarcha Græcus, epistolam ad Constantinum eodem tempori Armeniorum patriarcham, quam ego in codicibus vaticanis legi hoc titulo et initio : Τῷ ὑψηλοτάτῳ καθολικῷ πάσης τῆς Ἀρμενιακῆς Ἐκκλησίας, τῆς κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, καὶ σοφίᾳ καὶ συνέσει κεκοσμημένῳ κυρῷ Κωνσταντίνῳ, Γερμανὸς ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης, καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Incipit : Ἀγαλλιάσθω ὁ οὐρανὸς, καὶ εὐφραινέσθω ἡ γῆ σήμερον, κ. τ. λ. In ea Germanus commemorat primo Tiridatis et Constantini contemporales domi-

(1) Ab hac Photii dogmatica epistola prorsus distinguenda est Johannis Nicæni episcopi ad eumdem Zachariam epistola, a Combefisio in Auctario B. PP. t. II, p. 297 edita, quæ nonnisi de festorum celebratione agit.

(2) Ergo Germanus I permutari nequit cum Germano II, qui pariter ad Armenios pro concordia scripsit, ut mox videbimus. Etenim Tarsense concilium, in quo verba fiunt de Germano, ante Germanum secundum fuit.

nationes : atque hunc miraculo visæ crucis conversum, et a beato Silvestro per baptismatis aquas lepra mundatum, illum vero prædicatione S. Gregorii e vitiorum cœno vitaque belluina ereptum : atque hos ambos reges religionis communione concordes, suis unumquemque populis orthodoxam Christi doctrinam tradendam curasse Et Armenios quidem prioribus tribus œcumenicæ auctoritatis conciliis assensum suum præbuisse : deinde tamen diaboli fraude deceptos in pestiferam hæresim incidisse, qua unicam in Christo naturam ex deitate et humanitate concretam affirmantes, universam incarnationis œconomiam pessumdederunt. Sic enim Christus neque æterno Patri suo qui nihil humanitatis habet, neque Virgini Matri quæ vicissim deitatis est expers, foret consubstantialis. Frustra autem Armenios objecisse orthodoxis Christi in duos divisionem : hanc enim Nestorii esse blasphemiam, quem hominem Judæi instar abominatur Ecclesia. Sic autem separatis a catholico corpore Armeniis, alias subinde pravas consuetudines, ecclesiasticæ traditioni contrarias, inter eos, ut fit, obrepsisse. Hæc nos breviter diximus, quæ in Græco textu paulo copiosius scribuntur sic : Διέστησεν (ὁ διάβολος) ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων τοὺς Ἀρμενίους ἀδελφὰ φρονοῦντας τὸ πρότερον, οὐ διάστασιν σωματικὴν (μικρὸν γὰρ τουτὶ τὸ ἀδίκημα), ἀλλὰ ψυχικήν· συνδιέστησε δὲ καὶ ἀπὸ Χριστοῦ, οὐχ ὅτι διιστῶσιν αὐτοὶ εἰς Χριστοὺς δύο τὸν ἕνα Χριστὸν (τοῦτο γὰρ τὸ δόγμα τσῦ ἀντικειμένως ἔχοντος πρὸς αὐτοὺς Νεστορίου, ὃν καὶ ἡμεῖς ὁλοψύχως ἀναθέματι αἰωνίῳ καθυποβάλλομεν, ὡς ἕνα τῆς τῶν Ἰουδαίων Συναγωγῆς), ἀλλ' ὅτι τὰς δύο φύσεις εἰς μίαν συγχέουσι τολμηρῶς· ὡς μήτε τῷ προαιωνίῳ Πατρὶ, μήτε τῇ ὑποχρονίῳ Μητρὶ ὁμοούσιον νοεῖσθαι καὶ συμφυῆ τὸν Υἱόν· οὔτε γὰρ ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος ὁ Πατὴρ, οὔθ' ἡ Μήτηρ τοιαύτη· δεῖ δὲ τοῖς ὀρθῶς φρονοῦσιν ὁμοφυῆ τοῦτο κηρύττειν τῷ Πατρὶ καὶ ἡμῖν· οὐ κηρυχθήσεται δὲ οὕτως, εἴπερ αἱ δύο φύσεις εἰς μίαν κραθεῖσαι συνηνέχθησαν, ἀλλ' εἰ σώζοιντο ἀσύγχυτοι ἐν τῷ αὐτῷ καὶ ἑνὶ Χριστῷ· αὕτη μὲν πρώτη αἰτία τῆς διαστάσεως· καὶ τῆς κοινῆς ὁλομελίας τὸ καλὸν τοῦτο μέλος τῶν Ἀρμενίων ἀποκοπὲν μακρὰν ἀπερρίφη· μέλος δὲ πὲν τῆς ὁλότητος ἐκτμηθὲν, πολλοῖς περιστοιχίζεται μετὰ τὴν ἐκτομὴν τοῖς κακοῖς, μελαίνεται, σήπεται, δυσωδίας ἐκπέμπει, σκώληκας ἀναβράττει· οὐ γὰρ ἐπὶ μόνῃ τῇ πρώτῃ αἱρέσει ἡ τῶν Ἀρμενίων Ἐκκλησία παραμεμένηκεν, ἀλλὰ καὶ ἕτερα προσεξεύρηκεν ἔθνη ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἐναντιούμενα παραδόσεσι.

4. Transit mox Germanus ad Haitonis Armeniorum regis, nec non patriarchæ eorumdem Constantini laudes, qui de instauranda fidei concordia sincero, ut sperat, affectu laborabant, missis ad Græcos legatis Theodoreto hegumeno, et Bssilio monacho : qua ex re speque Germanus (sede sua tunc pulsus et errans) plus gaudii se percepisse affirmat. quam si Constantinopolis Latinorum per id tempus tyrannide, ut ait, oppressa, ad Græci Cæsaris jus reversa fuisset. Porro tantam se suscepisse de Armeniorum conversione fiduciam dicit, ut, etsi nullas a Catholico receperat litteras, ipse tamen fretus Antiocheni patriarchæ testimonio, qui ejus rei obses erat, nec non Theodoreti monachi affirmatione, negotium occepisset, misso ad Armenios Melitenes metropolita ; quem nunc ad se cum aliquot ejus gentis episcopis remitti postulat, ut de Catholici regisque circa rem tantam voluptate certior fiat.

5. Acceptis Germani litteris respondit Constantinus Armenius, perscripta fidei suæ formula seu libello, qui etsi in diverso Vat. longeque dissito exemplari legitur Armeniace atque Latine, eum nihilominus ad hanc tractationem pertinere, manifestum ex titulo fit, qui ita se habet : *Confessio brevis Armeniorum fidei, tradita a sanctis Patribus et recepta ; scripta vero ad sanctogenitum patriarcham Constantinopolitanum. præcepto Constantini catholici Armenorum.* Versatur hæc confessio in expositione mysteriorum sanctissimæ Trinitatis, et Christi Jesu incarnationis, vitæ, mortis, resurrectionis, atque in cœlum reditus. Est autem universa locutio hujusmodi, ut catholico passim sensu intelligi posse videatur : quanquam duarum diserte naturarum, nedum definitionis Chalcedonensis, mentionem omnino vitat, et quibusdam præterea particulis æquivoca fortasse sententia subest. Cæteroqui Constantinus passam et mortuam Christi humanitatem dicit, immortalem divinitatem : Spiritum sanctum a Patre procedentem : corpus Christi datum nobis in cibum, et ejus sanguinem hostiam pro peccatis : Athanasii magni auctoritatem bis laudat, ad symbolum ejus, ut plane apparet, respiciens. Certe hic Constantinus apud Romanum pontificem Gregorium IX habitus est orthodoxus, qui pallium et alia ornamenta ad eum misit cum pacificis litteris, quæ sunt apud Rainaldum ad Christi annum 1239, n. 82.

6. Antequam hic Constantini libellus fidei ad Græcos perveniret, mortem cum vita Germanus I[1] patriarcha commutavit : itaque nonnisi a patriarchali clero et episcoporum cœtu suscipi potuit, qui eo lecto, epistolam vacante sede rescripserunt, in codice Vaticano superstitem, hoc titulo et initio : Γράμμα ἀποστολικὸν πρὸς τὸν λίβελλον τῆς τῶν Ἀρμενίων Ἐκκλησίας, τὸν ἐκ προσταγῆς τοῦ καθολικοῦ τῆς τοιαύτης Ἐκκλησίας κυροῦ Κωνσταντίνου γραφέντα πρὸς τὸν ἁγιώτατον πατριάρχην κῦριν Γερμανὸν, ἐκτεθὲν μετὰ τὴν ἐκείνου πρὸς Κύριον ἐκδημίαν παρὰ τῶν ὑποκειμένων τῷ θρόνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιερέων. — Ὁ τὴν ῥηγικὴν ἀνεζωσμένος ἀρχὴν τῆς τῶν Ἀρμενίων γενεᾶς, κ. τ. λ. *Responsio ad libellum Armeniacæ Ecclesiæ jussu catholici ejusdem Ecclesiæ domini Constantini scriptum ad sanctissimum patriarcham dominum Germanum. Facta est autem hæc responsio post illius ad Dominum transitum, a subjectis Constantinopolitanæ sedi episcopis.* Incipit: *Qui regalem dignitatem apud Armeniorum gentem obtinet*, etc. Et libellum quidem Armenii patriarchæ allatum sibi aiunt Græci a Gregorio metropolita Isauriæ, eumdemque paulo fortasse obscurum et sensuum profundidate abstrusum, verumtamen charitati scrutanti pervium, appellare videntur. Quamobrem ipsi vicissim recitata mox sua luculenta fidei professione, ad eamdem Armenios invitant, atque ad omnimodam concordiam dogmatum stabiliendam. Ergo septem synodorum (inter quas Chalcedonensis) sum-

mam exponunt a quibus tanquam totidem tubis sacerdotalibus profanæ Hierichuntis, id est hæreseum, mœnia prostrata fuisse aiunt. Deinde gratulantur quod jam in libello sic loquantur Armenii, ut appareat eos a Chalcedonensi synodo non dissidere : Οἴδατε γὰρ καὶ ὁμολογεῖτε τρανῶς μεθ' ἡμῶν τὴν ἐκ δύο φύσεων, θεότητός τε καὶ ἀνθρωπότητος, συντεθεῖσαν μίαν ὑπόστασιν Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ δοξάζετε ἕνα Υἱὸν καὶ Θεὸν, ἑνωθέντα σαρκὶ ἐμψύχῳ, νοερᾷ τε καὶ λογικῇ κατὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν, καὶ ἀσυγχύτους τὰς φύσεις, καὶ ἔτι μένειν τὰς συνελθούσας καὶ ἀποτελεσάσας τὴν μίαν ὑπόστασιν τοῦ Χριστοῦ· ἡμεῖς γὰρ τὸν φρενοβλαβῆ Νεστόριον δυάδα υἱῶν φληναφήσαντα, καὶ τὴν Ἀειπαρθένον Θεοτόκον, Χριστοτόκον καλέσαντα, καθυποβάλλομεν ἀναθέματι· ἀλλ' εὖ γε ὑμῖν, ἀδελφοί, ὅτι καὶ τοὺς τῆς τετάρτης συνόδου καρποὺς, οὓς τὸ πρὶν ὡς ὄμφακας ἀπεπτύετε, νῦν ὡς ὡρίμους καὶ ἡδυτάτους προσίεσθε · εἴθε δὲ καὶ ὑπὸ τὴν τοῦ δένδρου σκιὰν τοῦ ἐκβλαστήσαντος τοὺς τοιούτους καρποὺς ἴδοιμεν καθημένους ὑμᾶς σὺν ἡμῖν· τὸ γὰρ ἀσύγχυτον τῶν ἐπὶ Χριστῷ δύο φύσεων συνελθουσῶν, καὶ το ἐνιαῖον τῆς ὑποστάσεως, καὶ ἐν τῷ λιβέλλῳ ὑμῶν γραφόμενον εὕρομεν, καὶ θαῤῥοῦμεν ὅτι καὶ τὴν κρᾶσιν, καὶ τὴν φύρσιν, καὶ τὴν σύγχυσιν τὴν τὰς δύο φύσεις εἰς μίαν συγκιρνῶσαν φύσιν, μεθ' ἡμῶν καλῶς ἀποβάλλεσθε · καὶ αὐτοὺς τοὺς ταύτην παραδιδάξαντας, τόν τε ἄνουν Διόσκορον καὶ τὸν Εὐτυχέα τὸν δυστυχῆ, οὓς ἡ ἐν Χαλκηδόνι δ' σύνοδος τῶν ἑξακοσίων τριάκοντα Πατέρων, σὺν τῷ ἁγίῳ πάπᾳ τῆς παλαιᾶς Ῥώμης Λέοντι τῷ θεόφρονι, τῷ ἀναθέματι παραδέδωκε. Constat autem, Armeniorum errores in quarta præsertim, quinta, sextaque synodo fuisse damnatos, quæ contra Monophysitas, Synusiastas, Synchyticos et Monothelitas celebratæ fuerunt. Et quidem Græci diserte adnotant a sexta synodo quartam fuisse firmatam. Ergo quia jam Armenii quartæ synodi fructus se gustasse, quos antea respuebant, confessione sua demonstrarunt, hortantur eos Græci ut sub ipsius arboris umbra, id est sub ejus synodi auctoritate, requiescere demum velint : quo dicto innuunt, nondum Armenios publicum et manifestum Chalcedonensi synodo assensum præbuisse ; quæ est prope æterna ejus gentis calamitas et miseria; gentis dico quatenus est schismatica, et monophysismo laborans; partem enim ipsius catholicam, et cum Romano pontifice consentientem, semper excipio. Deinde epistola non sine causa attingit septimam quoque contra Iconomachos synodum ; namque Armenios hac etiam hæresi fuisse aliquando afflatos, narrat Nicetas Choniata in *Historia* lib. II, 3. Renovata postremo ad plenam nullo articulo excepto orthodoxiam adhortatione (εἰ οὖν ἀδελφὰ καὶ ὑμεῖς φρονεῖτε ἡμῖν, τὴν κατὰ Χριστὸν ἡμετέραν ὁμοίωσίν τε καὶ μόρφωσιν, ἐν πᾶσι τοῖς ἡμετέροις θεοπαραδότοις θεσπίσμασι καὶ ἱεροῖς ἤθνεσιν ἑαυτοὺς ἀναμορφώσατε, καὶ πᾶν τὸ ἐλλεῖπον ἀναπληρώσατε, καὶ τὸ περιττεῦον καλῶς περιέλετε), aiunt Græci mitti ab se ad Armenios Joannem Melitenes episcopum, cum Joanne altero Constantinopolitanæ Ecclesiæ logotheta, qui verbis Græcæ synodi coram agant pro demortuo nuper Germano, cujus in sedem nemo adhuc successerat.

7. Tertia demum epistola missa est anno 1248 ad Haitonem Armeniæ regem a Manuele II patriarcha, qui post trimestre Methodii II regimen, Byzantinam cathedram insederat. En epistolæ titulum et initium : Ἐπιστολὴ πεμφθεῖσα παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κυροῦ Μανουὴλ πρὸς τὸν ῥῆγα Ἀρμενίων κῦρι Χεττούμιον, καὶ πρὸς τὸν σφῶν καθολικὸν κῦρι Κωνσταντῖνον, καὶ πρὸς ἅπασαν τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῶν, πάλιν ἐκ τρίτου, περὶ τῆς μεθ' ἡμῶν ἑνώσεως τῶν Ῥωμαίων, ἔτους, ,ζψνς'. ν' ς', id est Græcorum anno 6756, Latinorum 1248, indictione sexta. Incipit autem : Πανευτυχέστατε, πανευγενέστατε, πανενδοξότατε, πατυψηλότατε, περιώνυμε ῥῆξ τοῦ ἀνδρικωτάτου καὶ μεγαλοδυνάμου γένους τῶν Ἀρμενίων, τρίτον ἤδη γράμμα τῇ μεγαλουργοτάτῃ ῥηγικῇ σου ἐπιστέλλομεν ἐξουσίᾳ, καὶ πᾶσι τοῖς εὐγενεστάτοις, κ. τ. λ., τῷ τε σοφίᾳ, κ. τ. λ., ὑπερυψήλῳ καθολικῷ τῆς τῶν Ἀρμενίων Ἐκκλησίας, κ. τ. λ. Ipse autem patriarcha Manuel (ut supra Germanus) ita epistolæ subscribit : Μανουὴλ ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης, καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης. *Manuel miseratione divina archiepiscopus Constantinopoleos, novæ Romæ, et œcumenicus patriarcha.* Prolixa est hæc quoque epistola in qua primo preces ad Deum flunt ut Armeniorum regem sua gratia illuminet, quo is pariter genti suæ facem præferat ad dignoscendam fidei orthodoxiam ; quæ verba, ut reor, denotant nondum regem ejusque gentem ad plenam veritatis lucem venisse. Monophysismi quoque et monothelismi denuo fit confutatio, cum lucida ac theologica incarnationis Dominicæ et vitæ expositione. Memorantur patriarchæ Antiocheni Græci (erat enim Armeniorum Ecclesia in patriarchatus Antiocheni jure) litteræ ad Græcum imperatorem et ad Germanum II olim patriarcham, quæ negotium concordiæ urgebant ἀπειρέργως πάντη καὶ ἀδόλως *sine ulla tergiversatione aut dolo* faciendæ : quas Antiocheni litteras attulerant monachi Theodoretus et Blasius. Exin præteritorum tractatuum historia contexitur; nempe quod Germanus, acceptis iis litteris, Melitenensem metropolitam in Armeniam legatum ire jussisset; quodque Armenii vicissim suæ fidei libellum misissent, mortuo interim patriarcha Germano. Tum vacantis ecclesiæ clerum et imperatorem, libello lecto, misisse in Armeniam iterum Melitenensem episcopum, cum prælato alio, et cum illis litteris quas nos secundas diximus, et paulo ante summatim retulimus. Quid inde porro secutum sit, dicit nunc Manuel patriarcha, nempe Armenios vana verba legatis dedisse, scilicet nihil confieri posse, quia patriarcha eorum procul aberat in arce Romela ad Euphratem, sine cujus simulque gentilis synodi auctoritate perfici unio non poterat. Igitur post hanc alteram legationem, ac futile Armeniorum responsum, aliquot annos decurrisse (nimirum ab anno circiter 1241 usque ad 1248) ; donec iterum Armenii ad Græcum imperatorem scripsisse videntur de negotio concordiæ: quam Græci ut absque diuturniore mora conficerent, tertiam nunc legationem mittunt, nempe Melitenensem prædictum, et Philadelphiæ metropolitam Phocam,

ad firmandum denique, si fieri posset, religiosum fœdus, ita tamen ut de quibusdam capitulis Armenios antea interrogarent, quæ valde intererat utrum ipsi admitterent necne. Hortatur denique Manuel patriarcha Haitonem regem ejusque gentem, ut memores orthodoxi Tiridatis et veterum Armeniæ episcoporum qui tribus prioribus conciliis interfuerant, in fidei unitatem cum catholica antiquitate conspirent.

8. Ex his, quæ hactenus disputavimus, perspicue constat præcipuam Armeniorum hæresim in hoc verti, quod *neque duas in Christo naturas profiteri volunt, neque synodum Chalcedonensem, epistolamque sancti Leonis PP., quæ id dogma definiit, admittere.* Quatuordecim igitur jam prope sæcula effluxerunt, ex quo pars Armeniorum maxima in prædicta secta doctrinæque perversitate versatur; Græcorum autem ad insinuandam orthodoxiam, revocandamque concordiam conatus plerumque irritos vidimus. Latinorum tamen paulo feliciores tractatus cum Armeniis fuisse scimus: ecce enim gentis ejus mediocris numerus, Dei gratia electus, abjecta illa quam designavimus hæreseos tessera, cum Romano pontifice, id est cum catholica Ecclesia, unitatem fovet. Qui utinam fortunatarum Deoque dilectarum animarum numerus magis magisque in dies augeatur! quam rem haud inani fortasse neque infirma spe nos auguramur.

EPISTOLA IX.

Ad Zachariam patriarcham Armeniorum.

Edita ab Ang. Maio (Specileg. Rom. t. X, p 449-459).

Illustri atque omni genere virtutum fulgenti, dilectissimo domino nostro Zachariæ, viro apostolico, et magni Thaddæi apostoli ac beatissimi sancti Gregorii sedem tenenti, magistro atque inspectori regionis Ararat, populi borealis primati, magno pastori exercituum Ascenez (3), *in pontificali eminentia constituto, et pignus futuræ inter angelos remunerationis habenti, Photius archiepiscopus Constantinopoleos, novæ Romæ, salutem sanctitati vestræ dicit.*

1. Plurimas Deo gratias egimus, cujus beneficio nobis contigit, ut sanctitatis vestræ epistolam, quæ catholicæ vestræ fidei nuntia est, reciperemus; atque ut in ea, tanquam in theologiæ sole, verbis quidem parca, sed doctrinis ubere, spiritalis concordiæ studium cerneremus. Quod autem de concilio Chalcedonensi scribitis vos dubitare, ipsumque suspectum habere, propterea quod fama dicta sit, id cæteris orthodoxis conciliis adversari; ita tamen ut subjungatis, vos omnino neque Jacobi Zanzali, a quo Jacobitæ, neque Juliani Halicarnassensis, neque Petri Antiocheni, neque Eutychis discipulos esse, sed sancti Gregorii martyris et confessoris ac borealium omnium populorum illuminatoris, id, inquam, magna nos lætitia cumulavit. Cum enim tanti doctoris alumni sitis, prorsus non decet, vos mentis vestræ consilia sequi, sed illam potius amplecti sententiam, quam sacræ Litteræ suadent; neque illorum falsam cavillationem pensi habere, qui Scripturam sacram pro sua opinione depravant, inconstantibus hominum animis fucum facientes; veluti olim pseudoprophetæ, qui ex suæ mentis arbitrio, non ex Dei voluntate loqui solebant.

2. Age vero nos diligenti vestigatione comperimus, anno adamussim quinto decimo post sancti Isaaci ex hac vita ad Christum Jesum discessu, coactum fuisse Chalcedonense concilium; quo anno sanctus Vardanus cum exercitu suo in Ardacensi provincia martyrium fecit, sedem episcopalem tenente Josepho ex Leontii (4) sodalibus uno. Quam ob rem Armenii Persarum incursione vexati, ei concilio interesse non potuerunt; atque hinc accidit, ut verax concilii ejus relatio ad eos non devenerit. Nihilo tamen minus Armenii concilio illi non sunt adversati, imo auctoritatem ejus agnoverunt usque ad Devinense conciliabulum, per annos 106 (5), nempe a secundo Marciani anno usque ad Justiniani decimum, et Nersetis catholici Ascitaracensis sextum, qui Devinense prædictum concilium congregavit (6), Persis in Armenia

(3) Si Ascenez sunt Armenii, ut apparet etiam ex Hieremia II. 27, vana est conclusio disputationis Calmeti ad Genes. X, 3, qui Ascenez definit esse populos Ascanticos circa Tanaim. Gravius adhuc allucinatur Combefisius in adnotationibus ad Joannis Nicæni epistolam (de qua nos retro p. 441) qui vocabulum *Azat* de Armeniis dictum, existimat interpretandum esse ἀσκητάς, *religiosæ vitæ homines;* cum contra *Azat* Armeniace significet *liberæ conditionis homines* seu *optimates.*

(4) Leontius insignis apud Armenios illius temporis sacerdos, qui cum cæteris necem illam gloriosam a Persis passus est, quam luculenta historia narravit Armenius Elisæus.

(5) Cod. mendose 74.

(6) Galanus quidem, Villottus, et Lequinius, freti historicis Armeniis aliquot, quorum notitia ad eos pervenit, Devinense conciliabulum in Nersetis Ascitaracensis patriarchatu collocant. Sed tamen veraciores et graviores historiæ nostræ scriptores, rem illam in Abraham I patriarchatu peractam dicunt; qui anno 554 electus fuit, et Cyrioni Iberorum patriarchæ adversari cœpit Chalcedonensis concilii defensori; ideoque prædictum conciliabulum celebravit, ut Cyrionem excommunicaret, atque unam esse decerneret Christi Jesu naturam, et denique trisagii notissimum illud additamentum canijuberet. Constat insuper librorum hæreticorum apud Armenios interpretationem, quam Photius in epistola memorat, sub Abrahamo patriarcha fuisse curatam, Syrum vero Abdiscium a Nersete haud quidem Ascitaracensi sed Scinogho fuisse consecratum, qui nonnisi anno 640 ordinatus fuit, et pseudosynodum Devini convocavit. Quia ergo, prout sana chronologia tradit, Chalcedonense concilium anno 451 habitum est, quo adamussim anno Vardani sociorumque ejus martyrium contigit, sequitur ut Devinense conciliabulum ad annum post Chalcedonense 144 referendum sit. E. Hormutius.

regnantibus, decimo quarto Chosrois imperantis anno ; usus ad eam rem ministro Abdiscio Syro, qui de Sassane monasterioque Sareptæ cum sociis advenerat : hique ordinati sunt a Nersete episcopi, admiseruntque Dioscorum, et Flavianum civitatis Nabuchi (7) episcopum, ac Timotheum Alexandrinum cognomento Ælurum : iidemque libros varios in Armeniacam linguam transtulerunt, insertis multis contra Chalcedonense concilium calumniis (8). Hi idcirco postremorum interpretum titulo indigitantur.

3. Ergo Armenii istorum doctrina imbuti unam Jesu Christi hominis ac Dei naturam agnoverunt, et trisagio verba *qui crucifixus es* addiderunt; quod studiose fecerunt, ut Chalcedonensi concilio et quinque patriarchis contradicerent : atque ita a Græcorum communione, indicto his anathemate, recesserunt. Ea res Persarum regem magno gaudio affecit, quia nempe Armenios a Græcorum auctoritate recessisse videbat : quare collaudato Nersete, filium suum, prout promiserat, in adoptionem ei tradidit, et Armeniacæ provinciæ vectigalia administrationi ipsius et faventium ei episcoporum permisit. Attamen anno 16 æræ Armeniacæ (9) Vardanus Mamiconensis Surenam interfecit, provinciæ Armeniacæ pro Persarum rege præfectum, injuriæ impatiens, quam Surenas optimatibus intulerat, ablatas his dignitates ad episcopos transferendo : quo patrato facinore, ipse cum suis cognatis multisque opibus ad Græcos profugit.

4. Justiniani imperantis anno 17 (10), dum is sanctæ Sophiæ templum exstrueret, ipso sanctissimæ Crucis festo die, Vardanus communicare Græcorum sacris recusavit, dicens eam sibi rem per institutores suos non licere (11). Tunc imperator multorum episcoporum magistrorumque convocari concilium jussit, centumque et triginta homines Constantinopoli convenerunt. Hoc quintum concilium dicitur ; cui Armenii quoque interfuerunt, et Chalcedonense concilium se admittere scripto testati sunt. Præterea cum Musceghus Mamiconensis Græcorum Armeniorumque copiis sociatis, Chosrois Persarum regis potentiam fregit, atque ab ipso rege non sine honore dimissus ad Mauricium imperatorem rediit, oborto forte de rebus sacris sermone coram imperatore, hic novum concilium indixit, ad quod episcopi Armenii 21, Græci autem 160 (12) concurrerunt ; idque sextum concilium appellatur : in quo rursus Armenii, quæstione instituta, Chalcedonense concilium scripto suffragio comprobaverunt sub Mose gentis catholico.

5. Postremo cum Heraclius imperator relata de Persis victoria Carinam (quæ est Erzerum) venit, Armeniorum catholicus Esdras multos gentis suæ episcopos, nec non Syros complures convocavit ; a quibus ventilata accurate controversia triginta diebus, denuo consenserunt Armenii sponte sua, cogente nemine, ut concilium Chalcedonense scripto firmarent (13). Quod vero ad Johannem Mairacomensem attinet, is quidem Sabellii Petrique Antiocheni morbo correptus, mentes omnium furore conturbabat. Quam ob rem regnante Constantio Heraclii filio, patriarcha Nersete qui dicitur Scinoghus, Diodoro autem Restunio principatum Armeniorum tenente, hujus improbi hominis candente ferro frons signaculo vulpis notata fuit, atque ita infamatus ad Caucasi cautes relegatus est. Verum is post Nersetis obitum reversus in Armeniam, voti sui compos est factus, præcipue post conversum in Armeniacam linguam Juliani Halicarnassensis librum (14) Sergii opera in synodo Manazacertæ. Atque hinc doctrina sua confirmata, aligero prope cursu universam regionem vestram pervasit.

6. Jam vero vestra prudentia plane intelligit, quod si tantus episcoporum numerus Chalcedone convenit ut errores confirmarent, haud ipsi tantummodo forent vituperandi, verum et orbis totus qui ipsorum sententiæ assensus est. Attamen vos pro virtute vestra cavete ne decipiamini. Namque infirmi quidem homines instabiles atque rudes, credulitate laborare solent et fraudibus decipi ; sapientes vero fallacias hujusmodi auribus aversantur.

Postea Photius Christianæ religionis origines et incrementa paulo fusius narrat, Græcam gentem præcipue dilaudans ob variam humanarum litterarum scientiam, quæ veræ recipiendæ religioni viam stravit ; atque ob tot ejus doctores catholicos, quos appellat : nominatimque Constantinopolim celebrat tuanquam novam Jerusalem. Cæteroqui de patriarchatuum aliquot origine malitiose et procul omni veritate loquitur. Hanc nos epistolæ Photianæ partem, nulla rerum novitate utilem, ob arctatum libri nostri spatium non invit, omittimus : atque ad controversiam cum Armeniis properamus, quæ et tunc et omni tempore duplex fuit de admittenda videlicet Chalcedonensis concilii auctoritate, et de credenda verbisque profitenda duplici in

(7) An *Nabachi?* Certe apud Assemanum Bibl. orient. t. II, p. 244, legimus, Dioscori Nabachæi opera catholicum Libani ducem, gente Maronitam, Jacobiticis erroribus infectum fuisse.

(8) De plurimis inter Armenios propagatis erroribus diu multumque loquitur Isaacus ipsorum catholicus apud Combefisium *Auct.* B. PP. p. 318-415.

(9) Initium æræ Armeniacæ, apud Samuelem Aniensem in *Chronico*, sumitur a Christi anno 554.

(10) Corruptas sæpe in hac epistola numerales notas comperimus. Vir cl. Invernitius in *magni Justiniani vita* p. 122 seq. narrat ab hoc imperatore impensam fuisse operam templo sanctæ Sophiæ ædificando vel potius instaurando, annis sui imperii secundo et quinto, et undecimo demum solemni ritu dedicatum.

(11) Contraria his referuntur in Armeniorum historiis, nempe Vardanum sub Justiniano II, seu Rhinotmeto, venisse Constantinopolim, ibique in sanctæ Sophiæ templo cum sociis suis Græcorum sacra frequentasse. E. Hormutius.

(12) Minor veritate numerus hic videtur, culpa, ut reor, amanuensis.

(13) Confirmatur hoc a *Chronico Armeniaco* apud Galanum t. I, p. 186.

(14) Intellige præcipue opus pro hæresi Incorrupticolarum, quod Juliani scriptum refutat Severus Antiochenus apud nos in hoc ipso volumine. Sergii autem interpretis meminit ill. et rev. Suniæ archiepiscopus in suo egregio *Conspectu histoiær litter. Arm.* p. 40.

Christo natura. Quod enim Armenii heterodoxi Chalcedonense concilium ad hanc usque diem respuunt, in causa jam non est facti historici ignorantia aut error, sed ipsa potius hæresis monophysitica, quam a concilio damnatam ipsi retinent a majoribus suis traditam ac propugnant, dum unam pertinaciter in scriptis et confessionibus suis Christi dicunt ; reclamantibus omnibus, qui adversus eos quovis tempore disputarunt, Chalcedonensis synodi defensoribus, ut et in his Photii aliorumque Græcorum epistolis : et in evulgatis aliis a me veterum libris sæpe videre est. Sic ergo pergit Photius.

7. Nunc cum a Domini nostri Jesu Christi nativitate (15) usque ad annum Marciani imperantis secundum anni effluxerint 451 (16) ; et deinde post concilium Chalcedonense usque ad nos, anni 424 (17), mirum est ac prope portentosum, credi a vobis posse, quod populus sanctus, electus atque acceptabilis, qui annis 451 (18) recto cum dogmate Evangelium conservavit, quo veluti copioso fonte perpetuoque flumine orbis terrarum irrigatus est, subito errore abripi se permiserit ; cum is potius hæreticos omnes semper refutaverit, fidemque orthodoxam servaverit. Præterea exploratissimum est omnes homines a prædictis doctoribus (19) evangelicam veritatem hausisse : etenim sanctorum doctorum quos supra laudavimus libri per orbem diffusi fuere, qui Christi divinitatem aperte asserunt. Ergo a sancto Nicæno concilio initium capiamus, cujus breviter argumentum exponemus, et cum Chalcedonensi conferemus, ut appareat num cum illo hoc consentiat, ejusque vestigiis insistat, an adversetur potius vel repugnet.

8. Beatus Epiphanius octoginta recenset hæreses, viginti quidem ante Domini nostri incarnationem, post hanc autem sexaginta. Attamen haud opus fuit universali concilio ob illas exstinguendas, quia videlicet sancti Ecclesiæ doctores omni tempore, una cum nonnullis episcopis, eas profligaverant, ac veritatis oraculis tanquam lapidibus obruerant. Igitur impius ille princeps, qui deitatem ambiens, thronum suum supra nubes statuere dixit, seque Altissimo parem esse, cum Evangelium citato cursu per quatuor mundi plagas, nemine obstante, pervagari cerneret, livore tactus, currum ipse quoque sibi machinatus est quadriformem, contra evangelicam quadrigam, quatuor scilicet rotas ex hæresibus quatuor componens, quarum duæ adversus sanctissimam Trinitatem blasphemias evomunt, reliquæ duæ contra Servatoris incarnationem, sicuti scriptum est : *Posuerunt in cœlum os suum, et lingua eorum transivit in terra* [6]. Scilicet convicium sacrosanctæ Trinitati fecerunt, Verbumque ob mundi salutem in terras delapsum, atque ejusdem incarnati œconomiam calumniati sunt. Causa autem illis erroris perniciosi fuit, ipsorum stultitia affirmantium unam naturam, unamque hypostasim, id est personam. Reapse Sabellius Libycus etsi unam sacratissimæ Trinitatis naturam profitebatur, personas tamen in unum confudit, seque in barathrum perditionis conjecit, quia confusionem mistionemque invexit atque alterum Judaismum. Arius contra Alexandrinus, æque ac tres in sanctissima Trinitate personas, naturam quoque subdividere nisus est in tres diversas differentesque substantias ; consequenterque a veritate devius, creatum a Patre Filium dixit non genitum.

9. Cum sic igitur a Sabellio et Ario Ecclesia Dei turbaretur, anno post Domini nostri Jesu Christi magni Dei nativitatem 325 (20), Constantini imperantis 19 (21), sancti Patres convenerunt Nicææ, adfueruntque ibi patriarchæ, Romæ quidem Silvester (22), Alexander Alexandriæ, Eustathius Antiochiæ, Alexander Constantinopoleos, (23) Macarius Hierolosymorum, Aristaces (24) quoque Armeniorum sancti Gregorii locum tenens : hique simul cum 318 episcopis, Ecclesia cum anathematibus expulerunt Sabellium atque Arium, confessique sunt Filium de Patre genitum et radium substantiæ ejus. Mox de Arianorum secta Macedonius exstitit, Spiritus sancti hostis, quem creatum, non autem emissum neque procedentem a Patre aiebat. Montanus vero aliique Sabellii alumni, majore adhuc impietate sanctissimam Trinitatem ad unicam personam redegerunt. Igitur annis 56 (25) post Nicænum concilium decursis, anno magni Theodosii imperantis III (26), sancti Patres Constantinopoli sunt congregati. Aderant patriarchæ Damasus Romæ (27), Nectarius Constantinopoleos, Timotheus Alexandriæ, Cyrillus Hierosolymorum, Meletius Antiochiæ, sanctusque Nerses

[6] Psal, LXXII, 9.

(15) Photius ait a *gloriosissima resurrectione*. Usus sum hac libertate æram variandi ; secus enim, totus temporum calculus corrueret, vel certe a communi supputatione descisceret.

(16) Cod. 462, quæ fortasse amanuensis Armenii menda sunt hic et alibi. Et quidem anni etiam apud Chronicon Samuelis immaniter variant.

(17) Cod. 484. Atqui Zacharias patriarcha multo ante ann. 896 obierat (quot conficiuntur ex 462 et 434), teste Samuele Aniensi in editione nostra Mediolanensi p. 65, quo in loco idem Samuel memorat hanc Photii epistolam ad Zachariam extremo ejus viventis tempore missam.

(18) Cod. rursus 462.

(19) Apostolis, evangelistis, Justino, Irenæo, Athanasio, Gregoriis tribus Græcis, Gregorio item Armenio, Cyrillis duobus, Ambrosio, Dionysio, Joan. Chrysostomo, Epiphanio, Proclo ; namque hæc nomina recitat Photius in parte epistolæ omissa.

(20) Cod. 345, *a resurrectione*.

(21) Ita recte codex.

(22) In epistola ad Michaelem Bulgarum Photius rectius dicit Silvestrum adfuisse Nicææ, non ipsum per se, sed per legatos suos.

(23) Omittit hunc recte S. Germanus apud nos in *Spicil.* t. VII, p. 19. Photius autem vana ambitione et contra omnem historiæ veritatem, facit hunc patriarcham Constantinopoleos ante Nicænum concilium.

(24) Aristaces hic dicitur Arethas in Nicænorum Patrum catalogo Theodori lectoris apud nos Script. vet. t. X, p. 38, col. 2.

(25) Cod. 74.

(26) Cod. 25.

(27) Nimirum per suos legatos. Pro Damaso mendose prorsus scribitur *Cœlestinus* apud S. Germanum in *Spicil.* t. VII, p. 33. Neque enim Cœlestini ætas id patitur.

receptum fuit Nicænum, ita Chalcedonense tria priora reveritum est ; perspicue apparet hoc cum illis consentire, ac nullatenus esse contrarium. Præterea leges, regulæ, canones, et instituta vel conciliis confirmata fuerunt vel miraculis. Miraculis quidem v. gr. Moysis in Ægypto atque in Erythræo, vel Domini nostri Jesu Christi ægros sanantis, mortuos suscitantis, etc. ; conciliis autem, veluti illo 318 Patrum, et illo 150, quæ unam esse in Trinitate naturam, personas tres, definiverunt, Sabellioque et Ario anathema dixerunt. Ephesi autem Patres docuerunt Mariam Virginem esse Deiparam, Nestoriumque excommunicarunt. Denique in quarto concilio divinum Verbum de Virgine Maria incarnatum affirmarunt, ac Dioscorum cum Eutyche communione Christiana removerunt. Age vero Dioscorus atque Eutyches, cum duo sunt, concilium certe non conflant, neque miracula ediderunt, neque eos quisquam prodigiorum auctoriate fultos vidit ut Eliam atque Elisæum. Cur ergo liceat, omissis 680 episcopis Chalcedonensis concilii auctoribus, quorum multiconcilio quoque Ephesino interfuerant, duobus tantum hominibus fidem adjungere ? Summa hæc certe stultitia foret.

19. Calumniantur præterea prædictum concilium, quasi id opera Pulcheriæ Theodosii, imperatoris sorore, adunatum fuerit, ob ulciscendam Flaviani necem. Atqui hæc mera fallacia est : etenim id concilium Dei voluntate, mandatoque Leonis Romani pontificis, Anatolii patriarchæ Constantinopolitani, Maximiani patriarchæ Antiocheni, ac Juvenalis patriarchæ Hierosolymitani, indictum fuit. Hi enim quatuor patriarchæ una cum 630 episcopis fidei professionem in superioribus tribus conciliis editam confirmarunt, professique sunt unum Dominum Jesum Christum in unica persona et hypostasi, ex duabus unitis naturis, ut os obstruerent Nestorio ac Theodoro et Dioscoro : eumdemque ex duabus naturis dixerunt, ut iis silentium indicerent, qui deitatem simul et humanitatem Jesu Christi non admittunt, et ipsum unica natura constare dicunt.

20. Reapse Arius docuit creatum esse Filium, atque ex Virgine nihil præter corpus sumpsisse ; ideoque unam Verbi creati factique naturam dixit. Sabellius aiebat divinum Verbum apparenter tantummodo, non re vera corpus in mundo sibi circumposuisse ; ideoque et ipse unam naturam pronuntiavit. Petrus Verbum redactum esse in corpus existimavit, atque idcirco unam naturam fassus est. Photinus ac Paulus Samosatensis docuerunt Christum Jesum initium a Maria sumpsisse ; proptereaque et ipsi unam esse illis naturam dixerunt. Eutyches ac Dioscorus opinati sunt Christum Jesum hominis similitudinem tantum gessisse, et per Virginem, instar aquæ per fistulam, transisse ; ideoque unam Jesu Christi naturam affirmaverunt. Julianus Halicarnassensis Christi Jesu corpus impassibile dixit menteque carens, atque ob id unicam naturam credebat. Joannes Mairacomensis et Petrus Fullo Christi Jesu conjunctionem cum corpore ante sæcula factam docuerunt, atque hinc unam esse naturam. Apollinaris vero docuit Christum Jesum humanam animam non assumpsisse, sed ejus locum a deitate teneri : quare et ipse unius naturæ falsum dogma fovit. Sophronius (41) pariter atque Eunomius Jesum Christum humana mente caruisse dixerunt, consequenterque unicam naturam habere. Manes phantasticum Servatoris corbus fuisse, ideoque unicam in eo naturam prædicavit : imo in epistola ad Scythianum narravit, Dei Filium apostolis in monte lucis suæ perpetuæ naturam ostendisse, quia non duas naturas sed unam ex visibili atque invisibili concretam habebat (42).

Hic cessat in Armeniaco exemplari epistola Photii, cujus certe clausulam desiderari exploratum est.

EPISTOLA X.

Ad Asutium principem Armeniorum.

Edita ab Ang. Maio (l. c. p. 460-462).

Illustri, pio, potenti, celsa inter suos dignitate prædito, Asutio magnæ Armeniæ principi Photius patriarcha œcumenicus, per Dei gratiam episcoporum novæ Romæ primus.

1. Magna nobis cura est, ut veritatis notitiam vobis impertiamur, præsertim quia regionem vestram supernæ gratiæ tutela fretam scimus, et cum sancta canonica Ecclesia copulatam, uno excepto articulo quod Deo veritatique contrarium fuisse creditis Chalcedonense concilium, cum id potius depositionem exsiliumque Nestorii confirmaverit, ejusque exsecrabile dogma funditus aboleverit. Etenim quis ignorat laborare stultitia eos, qui Chalcedonense concilium respuunt, prorsusque similes illis fieri qui Domino ac Redemptori nostro conviciabantur cum dæmones expellebat ? Reapse dæmonum principes nihil ab iis differunt, qui dæmones ab hominibus ejicientem vituperabant. Jam vero cum sanctum illud concilium Nestorio ejusque asseclis anathema dixerit, quis jam dubitat ministrum Satanæ esse Nestorium, qui sanctum Ephesi concilium sprevit, seque novæ sectæ fecit auctorem ? Si quartum igitur concilium tertio consentit, cur ei vos maledicitis, atque ut impium traducitis ? Cum alioqui compertum nobis sit amplitudinem tuam Domini frui patrocinio, vosque populum Dei esse, et peregrino quovis dogmate alienum.

(41) Num est Sophronius ille, de quo Photius cod. V ? Hic tamen contra Eunomium potius pro S. Basilio scripsit.

(42) Similis huic locus (quod valde miror) exstat in oratione Joannis Oxniensis contra phantasticos p. 47.

Romanus (32), Cyrillus Alexandrinus, Ioannes Antiochenus, Juvenalis Hierosolymitanus, qui simul cum ducentis (33) episcopis impium Nestorium anathemate perculsum ab Ecclesia exterminarunt. Cyrillus autem Alexandrinus, et Proclus Cyzicenus litteris ad sanctum Isaacum in Armeniam missis (34), causam celebrati concilii eum docuerunt : sanctus vero Isaacus concilii auctoritatem admisit, et Nestorio dixit anathema. Hæc fuerat rota tartarei currus tertia.

14. Posthinc apparuit scelestus Eutyches, Sabellianæ sectæ surculus, qui unam esse dixit deitatis et corporis Jesu Christi naturam : opinabatur enim factam unionem ante sæcula, et corpus de cœlo delatum, non autem ex Virgine captum. Nestorius divinum Verbum negavit natum esse de Virgine, negavit Eutyches Verbum naturam nostram sumpsisse de matre, ac ratione ineffabili et mira cum sua deitate copulavisse. Porro Flavianus nostræ metropoleos patriarcha, re cognita Eutychem jussu Leonis Romani patriarchæ sacerdotio statim atque Ecclesiæ communione privavit. Hic tamen primarium eunuchum, quem sua pestilentia afflaverat, Chrysaphium (35) rogavit, ut pro se ad Alexandrinum Dioscorum scriberet: quod reapse eunuchus præstitit, datis ad Dioscorum litteris, a quo Eutyches in Ecclesiæ gremium fuit receptus. Mox tamen ipse Dioscorus conscientiæ morsibus ictus, timens Ecclesiæ canones (36) et legem excommunicationis, propterea quod depositum ordine hominem et anathemati subjectum recepisset, absque mora postulavit a præcipuo illo in aula eunucho, ut concilium Ephesi indiceretur, haud sane divinæ voluntati conforme, nec Ecclesiæ utile, sed ut patratum a se crimen velaret. Neque vero illic synodico jure se gessit Dioscorus, sed eunucho et militaribus copiis fultus, exsilio et nece Flavianum multavit, Leonis patriarchæ Romani epistolam sprevit, Domnum patriarcham Antiochenum excommunicavit, qui scelus ejus improbaverat : Juvenalem æque patriarcham Hierosolymitanum aspernatus est, prælato his Eutyche, quem uti orthodoxum in honore habuit. Cognita Dioscori fraude, mœsti episcopi dicesserunt in suam quisque regionem atque stationem, mansitque tantum Dioscorus cum Eutyche et paucis aliis, ceu corvus in nido suo, ceu stryx in maceriis, ceu denique titio ardens in nemore. Ergo a magni Cyrilli ætate, et a priore Ephesi sancto concilio usque ad Dioscori conciliabulum anni effluxerunt 18 (37) ; ab hoc autem ad Chalcedonense anni duo (38).

15. Quippe junior Theodosius, tumultu audito quem in Ecclesia Dioscorus concitaverat, cujus late perturbatio propagabatur ; dum magnopere ob eam rem æstuaret, litteras a Leone patriarcha Romano tempestive accepit, qui rogabat imperatorem, ut œcumenicum concilium contraheret, ob firmandam sanctorum veterum Patrum traditionem. Mandavit ergo imperator, ut episcoporum conventus fieret. Sed cum ipse eodem anno obiisset, caruit effectu decretum. Mox tamen successor ejus Marcianus primo quidem anno imperium ad obedientiam composuit, altero autem prædictum propositum exsequendum curavit.

16. Concludendum est igitur, prout jam supra arguimus, nempe quod si cunctæ ecclesiæ annis 451 post salutiferam incarnationem (39) usque ad Chalcedonense concilium in vera religione fideque orthodoxa perstiterunt, et nutricis instar lac in Christo ceu parvulis præbuerunt orbi terrarum, per doctores inclytos de evangelico fonte manans, quæ res toti mundo manifesta est, qui fieri potuit ut a recto tramite, quem semper tenuerant, aberraverint ? Quis credat, quinque patriarchas ad eamdem falsam sententiam atque concilium potuisse divertere ? Quod si hi reapse a vera fide descivissent, sine dubio a Deo derelicti sanctisque locis fuissent depulsi, haud secus quam populus Israeliticus Deo rebellis gloria sua spoliatus est.

17. Nunc jam orthodoxam doctrinam cum illa conferamus Jacobitarum acephalorum, Dioscori Eutychisque alumnorum, qui Christi Dei et hominis unam contenderunt esse naturam, unamque rem putarunt personam esse atque naturam. Certe ex illorum sententia consequitur, ut sanctissima Trinitas non exsistat : nam si Trinitatis natura una est, uti revera est, unam quoque personam esse opus est : atque ita cum Sabellio conspirant, et cum Petro Fullone, ac Joanne Mairacomensi (40). Secus vero, si unum quid sunt persona atque natura, sequitur ut, quia tres sunt sanctissimæ Trinitatis personæ, necessario tres quoque naturæ sint, prout vestratium insana sententia postulat, qui hoc pacto cum Ario, Eunomio, et Macedonio consentiunt.

18. Adde quod contraria contrariis excluduntur, veluti bonum malo pellitur, visum cæcitas perimit ; tenebræ lucem non patiuntur. Ita prorsus in re nostra arguendum est. Si Chalcedonense concilium priora tria non admittit, ergo illis repugnat, eademque abolet. Secus vero si ut a Constantinopolitano concilio

(32) Imo Cœlestinus per Cyrillum præfuit, uti exploratum est, atque ut nos ipsi emendavimus in S. Germano lib. cit. p. 37.

(33) In fragmentis Tusculanis dicuntur CCXL.

(34) Procli antea electi Cyziceni postea Constantinopolitani episcopi exstat dogmatica epistola ad Armenios ; Cyrilli non item, nisi forte est una ex encyclicis.

(35) De Chrysaphii eunuchi cubicularii gratia apud Theodosium juniorem legantur etiam fragmenta Tusculana *Spicil.* t. II.

(36) Confer canonem apostolicum 13, et Nicænum 3, apud nos *Spicil.* t. VII, p. 205, 207.

(37) Cod. 28.

(38) Cod. *quinque.*

(39) Cod. *annis 472 post salutiferam resurrectionem.*

(40) Joannis Mairacomensis crassos errores ab ipsis Armeniis scriptoribus fuisse refutatos, narrat ill. ac rev. archiepiscopus Suniæ op. cit. p. 29, et 42, nec non vir summus I. B. Aucherus in præf. et adn. ad orat. Joan. Ozn.

receptum fuit Nicænum, ita Chalcedonense tria priora reveritum est ; perspicue apparet hoc cum illis consentire, ac nullatenus esse contrarium. Præterea leges, regulæ, canones, et instituta vel conciliis confirmata fuerunt vel miraculis. Miraculis quidem v. gr. Moysis in Ægypto atque in Erythræo, vel Domini nostri Jesu Christi ægros sanantis, mortuos suscitantis, etc. ; conciliis autem, veluti illo 318 Patrum, et illo 150, quæ unam esse in Trinitate naturam, personas tres, definiverunt, Sabellioque et Ario anathema dixerunt. Ephesi autem Patres docuerunt Mariam Virginem esse Deiparam, Nestoriumque excommunicarunt. Denique in quarto concilio divinum Verbum de Virgine Maria incarnatum affirmarunt, ac Dioscorum cum Eutyche communione Christiana removerunt. Age vero Dioscorus atque Eutyches, cum duo sunt, concilium certe non conflant, neque miracula ediderunt, neque eos quisquam prodigiorum auctoriate fultos vidit ut Eliam atque Elisæum. Cur ergo liceat, omissis 680 episcopis Chalcedonensis concilii auctoribus, quorum multiconcilio quoque Ephesino interfuerant, duobus tantum hominibus fidem adjungere ? Summa hæc certe stultitia foret.

19. Calumniantur præterea prædictum concilium, quasi id opera Pulcheriæ Theodosii, imperatoris sorore, adunatum fuerit, ob ulciscendam Flaviani necem. Atqui hæc mera fallacia est : etenim id concilium Dei voluntate, mandatoque Leonis Romani pontificis, Anatolii patriarchæ Constantinopolitani, Maximiani patriarchæ Antiocheni, ac Juvenalis patriarchæ Hierosolymitani, indictum fuit. Hi enim quatuor patriarchæ una cum 630 episcopis fidei professionem in superioribus tribus conciliis editam confirmarunt, professique sunt unum Dominum Jesum Christum in unica persona et hypostasi, ex duabus unitis naturis, ut os obstruerent Nestorio ac Theodoro et Dioscoro : eumdemque ex duabus naturis dixerunt, ut iis silentium indicerent, qui deitatem simul et humanitatem Jesu Christi non admittunt, et ipsum unica natura constare dicunt.

20. Reapse Arius docuit creatum esse Filium, atque ex Virgine nihil præter corpus sumpsisse ; ideoque unam Verbi creati factique naturam dixit. Sabellius aiebat divinum Verbum apparenter tantummodo, non re vera corpus in mundo sibi circumposuisse ; ideoque et ipse unam naturam pronuntiavit. Petrus Verbum redactum esse in corpus existimavit, atque idcirco unam naturam fassus est. Photinus ac Paulus Samosatensis docuerunt Christum Jesum initium a Maria sumpsisse ; propterea atque et ipsi unam esse illis naturam dixerunt. Eutyches ac Dioscorus opinati sunt Christum Jesum hominis similitudinem tantum gessisse, et per Virginem, instar aquæ per fistulam, transisse ; ideoque unam Jesu Christi naturam affirmaverunt. Julianus Halicarnassensis Christi Jesu corpus impassibile dixit menteque carens, atque ob id unicam naturam credebat. Joannes Mairacomensis et Petrus Fullo Christi Jesu conjunctionem cum corpore ante sæcula factam docuerunt, atque hinc unam esse naturam. Apollinaris vero docuit Christum Jesum humanam animam non assumpsisse, sed ejus locum a deitate teneri : quare et ipse unius naturæ falsum dogma fovit. Sophronius (41) pariter atque Eunomius Jesum Christum humana mente caruisse dixerunt, consequenterque unicam naturam habere. Manes phantasticum Servatoris corbus fuisse, ideoque unicam in eo naturam prædicavit : imo in epistola ad Scythianum narravit, Dei Filium apostolis in monte lucis suæ perpetuæ naturam ostendisse, quia non duas naturas sed unam ex visibili atque invisibili concretam habebat (42).

Hic cessat in Armeniaco exemplari epistola Photii, cujus certe clausulam desiderari exploratum est.

EPISTOLA X.

Ad Asutium principem Armeniorum.

Edita ab Ang. Maio (l. c. p. 460-462).

Illustri, pio, potenti, celsa inter suos dignitate prædito, Asutio magnæ Armeniæ principi Photius patriarcha œcumenicus, per Dei gratiam episcoporum novæ Romæ primus.

1. Magna nobis cura est, ut veritatis notitiam vobis impertiamur, præsertim quia regionem vestram supernæ gratiæ tutela fretam scimus, et cum sancta canonica Ecclesia copulatam, uno excepto articulo quod Deo veritatique contrarium fuisse creditis Chalcedonense concilium, cum id potius depositionem exsiliumque Nestorii confirmaverit, ejusque exsecrabile dogma funditus aboleverit. Etenim quis ignorat laborare stultitia eos, qui Chalcedonense concilium respuunt, prorsusque similes illis fieri qui Domino ac Redemptori nostro conviciabantur cum dæmones expellebat ? Reapse dæmonum principes nihil ab iis differunt, qui dæmones ab hominibus ejicientem vituperabant. Jam vero cum sanctum illud concilium Nestorio ejusque asseclis anathema dixerit, quis jam dubitat ministrum Satanæ esse Nestorium, qui sanctum Ephesi concilium sprevit, seque novæ sectæ fecit auctorem ? Si quartum igitur concilium tertio consentit, cur ei vos maledicitis, atque ut impium traducitis ? Cum alioqui compertum nobis sit amplitudinem tuam Domini frui patrocinio, vosque populum Dei esse, et peregrino quovis dogmate alienum.

(41) Num est Sophronius ille, de quo Photius cod. V ? Hic tamen contra Eunomium potius pro S. Basilio scripsit.

(42) Similis huic locus (quod valde miror) exstat in oratione Joannis Ozniensis contra phantasticos p. 47.

2. Attamen ineptos quosdam de hac controversia sermones a vobis scriptos accepimus (43) ; qui certe nullius momenti evadent, nihilque pravæ sententiæ posthinc supererit, cum quartum demum concilium haud secus quam superiora debito obsequio prosequemini. Namque et principalis Roma æque ac nos quarto concilio, ut prioribus, honorem defert : sic item magna Alexandriæ sedes, necnon illa Hierosolymorum, sine ulla querela : denique et consecuta postea concilia quintum, sextum ac septimum. Quis ergo fidei toto terrarum orbe diffusæ resistere audeat ? De qua fide Dominus dixit : *Portæ inferi non prævalebunt adversus eam.* Cavete igitur ab illorum fraudibus, qui nomine tenus Antichristo differunt, qui mortiferum animabus venenum propinant, dum eas a sancti Spiritus doctrina datisque ejusdem demonstrationibus avertunt.

3. Quippe hi, propter suæ mentis imbecillitatem, Dominum nostrum Jesum Christum, Deum et hominem esse non agnoscunt, id est divina humanaque natura præditum ; atque hac vesania correpti utramque naturam negant. Reapse si illa unica quam confitentur natura simplex est, sine dubio alteram excludunt : sin ex duabus simplicibus est composita, procul dubio harum neutra propriam substantiam retinet, quæ in utraque potius perempta est. Age vero, quænam istorum sententia est ? Num compositam illam naturam, a Patris et Spiritus sancti natura distinctam credunt, an secus ? Si distinctam negant, blasphemia sua obruuntur, quia Patris natura composita evaderet. Sin contra distinctam aiunt, en Filius paterna natura caret : quod qui affirmant, jam apparet quonam se præcipites proruant. Quis vero ex divinis libris demonstrationes hujus dogmatis omnes coacervare queat, quas jam sanctus Spiritus per quartum concilium ceu invicta argumenta, ob firmandam fidem, adversarios profligandos, atque horum dissipanda consilia, exposuit ? Præter quam quod si ad vulgarem hominem hanc epistolam scriberem, multis veritatem verbis opus esset explicare : vestræ tamen amplitudini ac sapientiæ, vestroque veritatis et concordiæ studio, quæ hactenus dixi sufficiunt : præsertim quia ad supremum quoque antistitem vestrum diu nec semel hac de re scripsi (44).

4. Vestram igitur amplitudinem obsecramus, ut sanctis conciliis ducibus, pura in fide pedem figatis, neque a communiore via deerretis, sed in ea recto tramite ambuletis. Nam qui unam profiteri in Christo Jesu naturam audet, is Eutychis in se damnationem provocat, et opinione Sassanitarum (45) corruptus, uni capiti subesse renuens, fit polycephalus, et Manetis simul discipulus. Præterea qui duas in Christo distinctas naturas non fatetur, sed duas potius personas astruit, is in Nestorii pœnam incidit. Quam obrem Dei Ecclesia, utroque errore refutato, hæresim a suis septis repulit, atque unam Domini nostri Jesu Christi personam confessa est, duasque naturas distinctas et inconfusas (46) ; atque illis adversata est qui deitati passiones attribuunt.

5. Da ergo operam, magne Princeps, ut Jesu Christi populum doceas, atque ad veræ fidei professionem adducas (47) : neque enim quidquam Deo charius est, quam ut ipsum vera cum notitia agnoscamus, professione orthodoxa glorificemus, magnanimoque et constante amore in his perseveremus. Sic quippe majore semper progressu auctus, et divinæ gratiæ tutela adversus hostes munitus, et a periculis insidiisque tutus, aliorum instar sanctorum regum, utramque felicitatem consequeris, præsentem scilicet et futuram, Deiparæ reginæ inclytæ sanctorumque omnium intercessione. Excellentiæ et magnanimitati tuæ spiritalis monumenti gratia, venerabilis ac salutaris crucis particulam mittimus (48).

(43) Acerbam quamdam Armeniorum ad Græcos responsionem sub Asutio principe (hac tamen epistola posteriorem) memorat Serposius, t. II, p. 44.

(44) Hinc cognoscimus non semel Photium ad Armeniorum patriarcham scripsisse, quod revera dicit etiam Serposius *Compend. hist.* t. II, p. 44.

(45) Innuit Abdiscii Syri monophysiticam sectam, quem de Sassane in Armeniam venisse ait Photius in præcedente epistola n. 2.

(46) Permanentes scilicet, atque ita nominandas etiam in hypostatica unione. Neque enim unio justam causam præbet heterodoxis, ut unam pro duabus dicant naturam. Hic porro, ut arbitror, controversiæ demum cardo vertitur ; huc omnis adversariorum subtilitas et tergiversatio quærit effugium ; ut ubi nos dicimus unum Christum, ipsi unam affirment naturam.

(47) Quemadmodum hic Photius ad orthodoxiam hortatur Asutium principem, ita post quadringentos ferme annos adhortabatur similiter Haitonem Armeniorum regem Manuel II, patriarcha Græcus, in epistola de qua nos supra, p. 447, verba fecimus, cujus particulam Latine recitabimus. *Ego igitur Manuel œcumenicus patriarcha, et qui mecum sunt magnæ sanctæ quæ synodi sacratissimi antistites, dilectique Christo sacerdotes, fratres mei in Domino et simul ministri, Deum orantes optamus, te in primis illuminari, nobilissime et felicissime rex splendidissimæ Armeniorum gentis ; deinde et omnes tibi subjectos. Tu es enim illorum caput ; capiti autem membra reliqua et corpus obsecundare necesse est. Jam si in capite vis intelligendi videndique residet, prorsus oportet hoc primum rectam religionem agnoscere, veritatisque lumen recipere. Veritas enim Christus est, isque veros sui adoratores, qui ipsum in duabus naturis subsistentem, totidemque operationibus ac voluntatibus præditum, in unica persona, prædicant, sancto Spiritu ac veritate illuminat, suique cœlestis regni facit hæredes. Quod si illa, quæ in capite tuo est, cernendi et olfaciendi facultas, altera quidem veritatem dispiciat, altera autem duarum in Christo naturarum veluti sensum percipiat ; cæteri consequenter, qui tibi auscultant, tuorumque beneficiorum gustu fruuntur, hujusmodi sensibus ducti, rectum dogma admittent, atque ad nostram communionem accedent,* etc. *Dominus Deus noster, qui adest cunctis invocantibus se, qui misericordiæ suæ miracula ostendit, et dispersa omnia ad unitatem deduxit ; is ut nam tuam nobilissimam potentemque regiam personam cum ecclesia nostra conjungat ! eosque omnes qui in fidei unitatem confluxerint, abs qualibet adversitate tueatur !* etc.

(48) Animadvertamus morem donandi sacras reliquias.

Reliquum est, ut pro hoc duplici Photii scripto gratiæ agantur RR. Patribus monasterii Veneti Mechitaristis, qui splendida morum honestate, bonorum officiorum multitudine, plurima litterarum scientia, editis tot civilis sacræque doctrinæ libris, quotidiano denique ampliandæ orthodoxiæ studio, optime de gente sua et de catholica Ecclesia meriti sunt.

ΕΠΙΣΤ. ΙΑ'.

Μιχαὴλ τῷ θεοσέπτῳ βασιλεῖ.

Τῆς ὑμετέρας θεοστεφοῦς βασιλείας, καὶ ὡς ἀληθῶς αὐτοκράτορος, ἀναλεγόμενοι τὴν ἐπιστολήν, χαρᾶς ἅμα καὶ θάμβους ἐπληρώθημεν· χαρᾶς μὲν, ὅτι τὴν ὑμετέραν δι' αὐτῆς εὐηγγελιζόμεθα βασιλείαν, πάσης μὲν ἐπιβουλῆς ὑπὸ Θεοῦ φυλαττομένην ἀνωτέραν, πάσης δὲ κρείττω ἐπαναστάσεως, ἐχθρῶν τε πάντων ὑψηλοτέραν βουλευμάτων, καὶ παντὸς ἀπηλλαγμένην ἑτέρου συμπτώματός τε καὶ ἀῤῥωστήματος. Ταῦτα χαρᾶς ἡμᾶς ἀνεκλαλήτου καὶ ἀγαλλιάσεως ἐπλήρωσε· θάμβει δὲ κατεσχέθημεν, καὶ πρὸς δάκρυα κατενέχθημεν, τὴν ἀνθρωπίνην ἀπολοφυρόμενοι ματαιότητα· καὶ ὅπως τινὲς τῶν ἀνθρώπων, πολλῶν μὲν χαρίτων, πολλῆς δὲ δόξης ἀξιούμενοι, κύριοι δὲ πολλοῦ γινόμενοι πλούτου· καὶ δέον μὲν τούτους, οἷς ἀπολαύουσιν, ἀγαπᾷν, καὶ τὰ οἰκεῖα μέτρα συνεπίστασθαι, καὶ τὸν εὐεργέτην ἄγειν δι' εὐφημίας ἁπάσης καὶ σεβασμιότητος· οἱ δὲ τὴν ἐπιθυμίαν ἀκόρεστον ἐνδεικνύμενοι, καὶ πρὸς πάντα διαπλωθῆναι φιλονεικήσαντες, τῆς τε ἰδίας κεφαλῆς καὶ εὐεργέτιδος τολμῶσι κατάφρυάττεσθαι, καὶ τὸν τοῦ Σαλμονέως μῦθον εἰς ἔργον προάγουσιν. Ἐξ ὧν οὐ μόνον τῶν ἐλπίδων, ἃς ὀνειροπολοῦσι, καὶ ἐφ' αἷς ὠχοῦντο, διαπίπτουσιν· ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τούτων, ὧν δικαίᾳ ἐξουσίᾳ καὶ δεδομένῃ καθειστήκεισαν κύριοι, ἑαυτοὺς ἀφρόνως ἀπελαύνουσιν· οἷον δή τι διὰ τῶν γραμμάτων (ὡς εἴθε μὴ ὄφελον), κατεμάθομεν, καὶ περὶ τὸν ταπεινὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον (οὐκ οἶδα γὰρ ὅπως ἑτέρως εἴπω, τῆς ἀνθρωπίνης μιμνησκόμενος ἀθλιότητος) πῶς ὑπὸ τῆς ὑμῶν φιλοδώρου καὶ μεγαλοδώρου δεξιᾶς εἰς αὐτά που τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας ἀνυψωθεὶς, καὶ τὴν βασίλειαν, εἰ καὶ μὴ τὴν κλῆσιν, ἀλλὰ τὴν ἐξουσίαν συμμερισάμενος, οὐκ ἤνεγκεν, ὡς φασὶ, τῆς εὐεργεσίας τὸ μέγεθος, οὐδ' ἔστερξεν οἷς ἠξίωται, οὐδ' εὐχαρίστησεν οἷς ἀπήλαυσεν· ἀλλ' ὑπερόριον τὸν πόδα κινῶν, καὶ χεῖρας ὕβρεως κατὰ τῆς εὐεργέτιδος ἀνατεινάμενος κεφαλῆς, αὐτό τε τὸ ζῆν, καὶ τὰς ὑπερηφάνους ἐλπίδας, καὶ τὰ μάταια φυσήματα, οἰκτρῶς οἶμοι καὶ ἐλεεινῶς ᾤχητο λειπών· ἤλγησα μὲν (ὦ φιλάνθρωπον ἐμοὶ καὶ πανήμερον κράτος) ἀώρῳ θανάτῳ παραδοθέντα τὸν ἄνθρωπον μαθών· ἐφ' ᾧ δὲ μᾶλιστα ὅτι καὶ τυραννίδος δεδοὺς δίκην, εἰσεπράχθη τὸν θάνατον· Πλάττεσθαι γὰρ τὸ γράμμα, καὶ ἄλλως πῶς, ἢ ὡς ἐδήλου, τὰ περὶ αὐτὸν συνενεχθῆναι, δι' ὧν ἐκεῖνος μὲν στέφεται, ἄλλοι δὲ κόψονται, ἡ τοῦ σοῦ κράτους ἀρετὴ καὶ ἐπιείκεια ὑπονοεῖν οὐκ ἐνδίδωσιν. Διὰ τοῦτο μᾶλιστα καιρίαν ἤνεγκα τὴν ἀπὸ τῆς λύπης πληγήν· τά τε ἄλλα ἐπὶ νοῦν ἀναλαμβάνων, καὶ ὅτι ἄνθρωπος ἐν αὐτῷ τῷ κακουργεῖν ἀνάρπαστος γεγονὼς, καὶ μήτε τὰ ἀπὸ τοῦ βίου μολύσματά τε καὶ ῥυπάσματα, ἃ τῇ ἀθλίᾳ ταύτῃ φύσει φιλεῖ ἐπιτρίβεσθαι, τοῖς δά-

EPIST. XI.

Michaeli imperatori a Deo coronato.

Edita a Montacutio (ep. 18, p. 78).

A Lecta quam accepimus ab imperatoria vere potestate, et Deo coronato principatu, episuola, gaudio simul repleti sumus et admiratione. Gaudio certe, eo quod lætum per eamdem accepimus nuntium, imperium vestrum extra omnem conspirationis aleam a Deo positum et custoditum, supra omnes insurgentium machinationes constitutum, liberum et quietum ab omni alio causu et infirmitate. Et hæc erant, quæ nos gaudio inexplicabili et exsultatione repleverunt : admiratione porro capti sumus, et ad lacrymas adacti effundendas, dum humanam deploramus vanitatem ; nimirum cum non pauci sint qui magna gratia, gloria multiplici floreant, qui cum possideant ingentes opes, ita ut contenti deberent esse cum possessis, et proprium ipsorum modulum B agnoscere, benefactorum vero omni laudis præconio, et veneratione prosequi teneantur ; illi tamen inexplebilem præ se ferunt cupiditatem, omni studio et contentione se immiscent omnibus, in ipsorum caput quidem benemeritum audent tumultuosius insolescere, ita ut de Salmoneo fabulam opere ipso exhibeant completam : unde contingit, ut non modo de spe, quam sibi per somnum confinxerant, et qua evehuntur, excidant ; verum etiam per insipientiam ab iis ipsis se exterminent, quorum justa potestate, dominio et concessione fruebantur. Illiusmodi istud est quod (utinam non ita contigisset !) per litteras facti certiores intelleximus, in illo abjecto et humiliato homine perpetratum (neque enim quo alio eum nomine notem satis intelligo, qui memor sim humanæ miseriæ) ille tantum non ad C regni sceptra per dextram vestram munificam exaltatus, ita ut licet nominis imperatorii et tituli non esset particeps, potestatem tamen tecum dividebat, magnitudinem beneficii ferre nequivit ; non erat contentus iis quibus fuit dignatus, nec gratias habebat pro fruitione habitis, sed extra lineas pedem promovens, et manus in opprobium benefactoris retendens, capitique ejus insidiatus, vitam ipsam tandem, insolentiores spes suas, inanes spiritus, miseram heu et miserandum in modum, abiit hinc relinquens. Indolui quidem (o misericors et mitissima potestas) cum rescivi immaturæ neci hominem datum ; magis, quod affectatæ tyrannidis pœnam, oppetiit mortem. Certe, non patitur subire animum meum suspicionem vestræ potestatis virtus et cle- D mentia, commentitias venisse ad me litteras, vel alio modo quam quo in illis narratur, quæ illum concernebant contigisse, unde fiet ut coronetur ille, ringantur alii. Atque hinc lethalem a dolore accepi infliciam plagam, dum memoria inter alia

recolo, quod in ipso improbitatis actu hinc abripiebatur, ita ut neque lacrymis abluerit sordes vitæ et inquinamenta, quæ miseræ naturæ nostræ astricta solent inhærere; nec ob injurias, quibus fortassis alios affecerat, ullam declararat pœnitentiam; nec ullo alio modo Judicem in altera vita futurum conciliatum dare studuerat; itaque delictis onustus ad ejusdem tribunal transmissus est: sed prout secreto Dei judicio decretum fuerat, ita ille finem vitæ consequebatur: multis quidem stupor, non paucis admonitio, quibusdam commiseratio, pluribus hæsitatio fiebat. Tu autem, rogamus (regum decus et ornamentum, patriæ exaltatio, imperii stabilimentum, et Christianorum omnium, qui vocantur amor, deliciæ et gloriatio), quantocius ad nos festinato; redde desiderium desiderantibus; libera nos primum a captivitate, qua, dum tua caremus præsentia, detinemur; refice nos et refrigera ab illa miseria, qua detinemur, dum vestra non adest præsens refocillatio; gratian hanc primam et præcipuam urbi tuæ et civibus impertito, ut possint manibus et linguis cum libertate summa debitas tibi acclamationes, et, o imperator, coram efferre; tangat te canities sacri et venerandi senatus; flectere ad preces cujuscunque ætatis, virorum, feminarum, puellorum: certe enim omnes uno animo, voce una, dominationis vestræ præsentiam efflagitant. Quod si apud te locum habeat cura et respectus (quod scio sic habere) archipræsulis tui, ipsum tibi finge coram adesse, et manu manum apprehensam ad propriam pertrahere civitatem, ad Dei templum, apud quem spes repositas habes, ad ipsius imperii sacraria. Certe, tibi supplicamus omnes; spes nostras noli, quæso, pudefacere, aut preces rejicere. Speramus enim in Deo vero nostro Jesu Christo futurum esse, ut cum ad regiam hanc urbem vestra potentia revertetur, mœroris tenebras a republica depelles, hostium et inimicorum insolentias magis adhuc magisque contundes, consilio, prudentia, militari disciplina, superior deviceris; idque per intercessionem sanctissimæ Dei genitricis, et omnium sanctorum. Amen.

A κρυσιν ἀπολουσάμενος· μήτε ὧν ἑτέρους ἀδίκως ἴσως ἐκάκωσεν, ὑπὲρ τούτων μετάνοιαν ἐνδειξάμενος· μήθ' ἑτέρως πως τὸν ἐκεῖθεν Κριτὴν φθάσας ἐξιλεώσασθαι· οὕτως, αὐτοῖς φορτίοις, πρὸς τὰ ἐκεῖθεν παρεπέμφθη δικαιωτήρια· ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν ὡς τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων ἰδίκασε τὸ ἀπόῤῥητον, οὕτω καὶ τὸν βίον κατεστρέψατο· πολλοῖς μὲν ἔκπληξις, πολλοῖς δὲ σωφρονισμός, πολλοῖς δ' ἔλεος, πλείοσι δ' ἀπορία γεγονώς. Αὐτὸς δὲ (ὦ βασιλέων καλλώπισμα, καὶ τῆς πατρίδος ἀνύψωμα, καὶ τῆς πολιτείας ὀχύρωμα, καὶ πάντων οἷς τὸ τοῦ Χριστοῦ ἐπικέκληται ὄνομα, πολυέραστον σεμνολόγημα) ἧκε πρὸς ἡμᾶς τὴν ταχίστην· ἀπόδος τοῖς ποθοῦσι τὸν ποθούμενον· ῥῦσαι πρῶτον τῆς αἰχμαλωσίας ἡμᾶς, ἣν ὑπέστημεν σοῦ B στερηθέντες· ἀνάψυξον ἡμᾶς, τῆς ταλαιπωρίας, ὑφ' ἧς κατεχόμεθα, τῆς ὑμετέρας παραψυχῆς οὐ παρούσης· δὸς χάριν ταύτην, καὶ πρώτην καὶ μεγίστην, τῇ σῇ πολει, καὶ τοῖς σοῖς πολίταις, τὸ πεπαῤῥησιασμένως παὶ χερσὶ καὶ γλώσσαις, τὴν κεχρεωστημένην εὐφημίαν, καὶ τὸ αὐτοκράτορα σοὶ προσφθέγξασθαι· δυσωπήθητι τὴν πολιὰν τῆς αἰδεσίμου καὶ ἱερᾶς συγκλήτου· δυσωπήθητι πάσης ἡλικίας τὴν ἐξαίτησιν, ἀνδρῶν, γυναικῶν, παίδων· πάντες γὰρ μιᾷ γνώμῃ, καὶ μιᾷ φωνῇ, τὴν τοῦ ὑμετέρου κράτους ἐξαιτοῦνται παρουσίαν. Εἰ δὲ σοὶ ποτε καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ἐν λόγῳ καὶ φροντίδι νενόμισται (οἶδα δὲ ὅτι νενόμισται) αὐτὸν σοὶ παρεῖναι νόμιζε, καὶ τῇ χειρὶ τὴν χεῖρα λαβόμενον ἕλκειν πρὸς τὴν σὴν πόλιν, καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ναὸν, ἐφ' ᾧ τὰς ἐλπίδας ἀνέχεις, καὶ C πρὸς τὰ τῆς βασιλείας ἀνάκτορα. Ναὶ πάντες σοῦ δεόμεθα, μὴ καταισχύνῃς ἡμῶν τὰς ἐλπίδας καὶ τὴν αἴτησιν. Πιστεύομεν γὰρ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν, ὡς πρὸς τὴν βασιλίδα πόλιν, τοῦ ὑμετέρου κράτους ἐπανατέλλοντος, καὶ τοῦ ζόφου τῆς ἀθυμίας τὴν πολιτείαν λύσεις, καὶ τῶν ἐχθρῶν ἔτι μᾶλλον καὶ πολεμίων τὸ φρόνημα ταπεινώσεις, βουλῇ καὶ συνέσει καὶ ταῖς στρατηγικαῖς μελέταις, τὸ κατ' αὐτῶν κράτος ἀναδεχόμενος· πρεσβείαις τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

EPIST. XII.

Eidem.

ΕΠΙΣΤ. ΙΒ'.

D Τῷ αὐτῷ.

Edita a Montacutio (ep. 19, p. 80).

Recessisti a nobis, et nos a nobismetipsis; viventes non vivimus, nec movemur moti. Quod si Domini promissum dignaretur nostræ humilitatis precibus annuere, vel Cretam Byzantium transferremus: vel Byzantium cum nobisipsis Cretæ copularemus, sed moriens unde fit ut scribam, aut ut mutus loquar? unicum si dixero, silentium teneo. Festina, o regum et filiorum decus! et vel nos captivos Cretam ducito, vel Byzantinos de captivitate libera, qui captivos a conspectu tuo detineri tam male ferunt.

Ἀπῆλθες ἀφ' ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς ἀφ' ἑαυτῶν· καὶ ζῶμεν οὐ ζῶντες, καὶ κινούμεθα μὴ κινούμενοι. Εἰ δὲ τὸ Κυριακὸν ἐπάγγελμα προσεῖναι ἠξίου τῇ ἡμετέρᾳ τεταπεινωμένῃ εὐχῇ, ἢ τὴν Κρήτην τῷ Βυζαντίῳ μετεστήσαμεν, ἢ τὸ Βυζάντιον, μεθ' ἡμῶν, τῇ Κρήτῃ συνήψαμεν. Ἀλλὰ πῶς γράφω θανών, καὶ σιγῶν λάλος γίνομαι; ἐν εἰπὼν σιωπήσομαι· τάχυνον (ὦ βασιλέων ἐμοὶ καὶ τέχνων q ἐγκαλλώπισμα) ἢ τὴν Κρήτην αἰχμαλώτους ἄγων, ἢ τοὺς Βυζαντίους (τῆς σῆς γὰρ δυστυχοῦσιν ὄψεως τὴν αἰχμαλωσίαν) τῆς αἰχμαλωσίας ἐλευθερῶν.

VARIÆ LECTIONES.

q ἴσ.

ΕΠΙΣΤ. ΙΓ'.

Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀρχιερατικοὺς θρόνους, Ἀλεξανδρείας φημὶ, καὶ τῶν λοιπῶν, ἐν ᾗ περὶ κεφαλαίων τινῶν διάλυσιν πραγματεύεται· καὶ ὡς οὐ χρὴ λέγειν, ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ Πνεῦμα προέρχεσθαι, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον.

EPIST. XIII.

Encyclica epistola ad archiepiscopales thronos per Orientem obtinentes, Alexandrinum scilicet, et cæteros, in qua de capitibus quibusdam dubiis solutiones meditatur, et quod non licet dicere Spiritum procedere a Patre et a Filio, sed a Patre solo.

Edita a Montacutio (ep. 2, p. 47).

α'. Οὐκ ἦν ἄρα, ὡς ἔοικεν, κόρος τῷ πονηρῷ τῶν κακῶν, οὐδέ τι τῶν ἐφευρημάτων καὶ μηχανημάτων πέρας, ἃ κατὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐξαρχῆς ἀνακινεῖν ἐμελέτησεν· ἀλλὰ μυρίαις μὲν ὅσαις ἀπάταις, πρὸ τῆς ἐν σαρκὶ τοῦ Δεσπότου παρουσίας, τὸν ἄνθρωπον ὑπηγάγετο εἰς ἀλλοφύλους καὶ παρανόμους ἀποδουκολήσας πράξεις· ἐξ ὧν καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ τυραννίδα, κατὰ κράτος ἀνεδήσατο· μυρίαις δὲ καὶ μετὰ ταῦτα πλάναις, καὶ δελεάσμασιν, ὑποσκελίζειν καὶ παρασύρειν, τοὺς αὐτῷ πειθομένους, οὐ διέλιπεν. Ἐντεῦθεν Σίμωνες, καὶ Μαρκίωνες, Μοντάνοι τε καὶ Μάνητες, καὶ ἡ ποικίλη καὶ πολύτροπος τῶν αἱρέσεων θεομαχία, ἐπλήθυνεν. Ἐντεῦθεν Ἄρειος, καὶ Μακεδόνιος, καὶ Νεστόριος, Εὐτυχής τε καὶ Διόσκορος, καὶ τὸ λοιπὸν τῆς ἀσεβείας σύνταγμα· καθ' ὧν αἱ ἁγίαι καὶ οἰκουμενικαὶ συνεκροτήθησαν ἑπτὰ σύνοδοι, καὶ τῶν, κατὰ τόπους, ἱερῶν καὶ θεοφόρων ἀνδρῶν συνελέγη τὰ συστήματα, τὰς πονηρὰς παραφυάδας τῇ μαχαίρᾳ τοῦ Πνεύματος αὐτορρίζους ἐκθερίσαντες, καὶ καθαρὸν παρασκευάσαντες ἀναφυῆναι τῆς Ἐκκλησίας τὸ λήϊον.

β'. Ἀλλὰ τούτων ἐκ ποδῶν γεγενημένων, καὶ σιγῇ καὶ λήθῃ παραδεδομένων, ἐλπὶς ἀγαθὴ καὶ βαθεῖα τοῖς εὐσεβέσιν ὑπετρέφετο, μὴ ἄν ποτε καινοτέρων δυσσεβημάτων ἐφευρετὰς γενέσθαι, ἐν πᾶσιν, οἷς ἐπείρασεν ὁ πονηρὸς, εἰς τοὐναντίον αὐτῷ τῶν βουλευμάτων περιτραπέντων· μήτε μὴν τῶν ἤδη κατακρισιν συνοδικῶς δεδεγμένων, ὑπερασπιστάς τινας καὶ προμάχους ἀναφανῆναι, τῇ καταστροφῇ, καὶ τῷ πάθει τῶν ἀρξάντων, καὶ τῶν εἰς μίμησιν ἐκείνων ἐλθεῖν μελετώντων, ἀνακοπτομένων· καὶ ταύταις μὲν ταῖς ἐλπίσιν ὁ εὐσεβὴς λογισμὸς ἐπανεπαύετο· μάλιστα δὲ κατὰ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, ἐν ᾗ πολλὰ, Θεοῦ συνεργείᾳ, τῶν ἀνελπίστων κατώρθωται· πολλαὶ δὲ γλῶσσαι, τὴν προτέραν διαπτυσάμεναι μυσαρότητα, τὸν κοινὸν ἁπάντων Πλάστην, καὶ Δημιουργὸν, μεθ' ἡμῶν ὑμνεῖν ἐδιδάχθησαν· ὥσπερ ἀπό τινος ὑψηλοῦ, καὶ μετεώρου χώρου, τὰς τῆς ὀρθοδοξίας πηγὰς, τῆς βασιλίδος ἀναδιδούσης, καὶ καθαρὰ τῆς εὐσεβείας τὰ νάματα, εἰς τὰ τῆς οἰκουμένης διαῤῥεούσης πέρατα, καὶ ποταμῶν δίκην ἀρδευούσης τοῖς δόγμασι τὰς ἐκεῖσε ψυχὰς, αἵτινες, χρόνος πολὺς ἐξ οὗ, καταξηρανθεῖσαι τοῖς τῆς ἀσεβείας, ἢ ἐθελοθρησκείας, ὑπεκκαύμασι, καὶ εἰς ἐρήμους καὶ ἀγόνους ἀποχερσωθεῖσαι, ὅμως τὸν τῆς διδασκαλίας ὄμβρον ὑποδεξάμεναι, τὸ Χριστοῦ γεώργιον καρποφοροῦσιν ἐνευθηνούμεναι. Καὶ γὰρ οἱ τὴν Ἀρμενίαν οἰκοῦντες, τῷ τῶν Ἰακωβιτῶν ἐνισχημένοι δυσσεβήματι, καὶ πρὸς τὸ ὀρθὸν τῆς εὐσεβείας ἀπανθαδιαζόμενοι κήρυγμα, ἀφ' οὗπερ ἡ πολυάνθρωπος ἐκείνη καὶ ἁγία

4. Nondum illi malo, ut videtur, abunde erat improbitatis satietas; nondum adinventionum et machinationum terminus, quas ab ipso rerum exordio in humanum genus censuit commovendas. Sed et ante Domini nostri incarnationem hominem seductum in peregrinas, legibus contrarias, et generi incongruas actiones per varias fraudes impulsum seducebat, unde suam tyrannidem vehementius promovit, et ab illo tempore, sexcentis erroribus et inescationibus delinitos, sibi qui sunt obtemperantes, supplantare et aliorsum transferre sategit. Hinc orti Simones, Marciones, Montani, Manetes; hinc hæresium variegata et multiformis in Deum pugnantium ordinatio multiplicata fuit. Hinc Arius, Macedonius, Nestorius, Eutyches, Dioscorus, et cæteri de conventibus impiorum, contra quos septem sancta generalia illa concilia, nec non sanctorum et divinorum virorum per loca diversa, consessio colligebantur, ut impietatis istos stolones cultro spirituali radicitus exstirparent, et campum Ecclesiæ sativum purum atque impermistum curarunt efflorescere.

2. Istis autem de medio sublatis, ac silentio et oblivioni traditis, præclara et profunda spes bonis subinnutrita affulgebat, futurum ut nulli deinceps novarum impietatum exsisterint adinventores, cum in omnibus, quorum sumpserat experimentum diabolus, concilia ejus cessissent in contrarium. Nec illorum dogmatum quæ jam synodica condemnatione censuram meruerant, aliquos rebantur hyperaspistas prodituros aut propugnatores, quos nimirum exitus, et pœna auctorum, et qui deinceps in eorum imitationem, ducti exemplo, erant successuri excuderat. Atque hisce quidem cogitationibus piorum ratiocinia acquiescebant: imprimis autem apud regiam urbem, in qua per Dei cooperationem multa præter spem præclare geruntur; multæ linguæ vetustam conspuentes illam feditatem, communem omnium fabricatorem, et creatorem, nobiscum hymnis concelebrare edocti sunt. Ita veluti ab excelso quodam et eminentiori loco, fidei fontes orthodoxæ regia urbs emittit, nec non purissimos pietatis latices in cunctos mundi terminos decurrentes, qui non aliter quam rivi solent, dogmasi irrigant hominum ibi degentium animas quæ a longo temporis tractu æstu et conflagratione vel impietatis, vel spontanei cultus, exaruerant, atque ita in solitudines et infructuosum solum stereliverant; qui tamen imbribus doctrinæ sanæ susceptis, Christi coloniam, cultura lætificatam, fructibus adornant. Nam qui incolunt Armeniam,

Jacobitarum impietate impediti, contra rectæ pietatis prædicationem audacius se gerentes, ex eo tempore, quo sancta et numerosa Patrum nostrorum synodus apud Chalcedonem convenerat, vestris nobiscum precibus in auxilium conspirantibus, longum illum errorem a se repellere valuere ; ita ut hodie Armeniorum natio sincero et orthodoxo more Christianum cultum profiteatur, Eutychetem, Severum, Dioscorum, et Petros revera illos petrobolos jaciendis in Ecclesiam lapidibus, Julianum Halicarnassensem, necnon universam ipsorum varie diffusam dispersionem, ut et catholica Ecclesia, exsecretur, et indissolubilibus anathematum nexibus supposuerit conscrictos.

A τῶν Πατέρων ἡμῶν κατὰ Χαλκηδόνα συνεκροτήθη σύνοδος, τῶν ὑμετέρων εὐχῶν ἡμῖν ἐπαμυνόντων, τὴν μακρὰν ἐκείνην πλάνην ἀποθέσθαι ἐνεδυναμώθησαν· καὶ λατρεύει σήμερον, καθαρῶς καὶ ὀρθοδόξως, ἡ τῶν Ἀρμενίων λῆξις τὴν Χριστιανῶν λατρείαν, Εὐτυχῆ τε καὶ Σεβῆρον, καὶ Διόσκορον, καὶ τοὺς κατὰ τῆς εὐσεβείας πετροβόλους Πέτρους, καὶ τὸν Ἁλικαρνασσέα Ἰουλιανὸν, καὶ πᾶσαν αὐτῶν τὴν πολύσπορον διασπορὰν, ὡς ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, μυσαττομένη, καὶ δεσμοῖς ἀλύτοις τοῦ ἀναθέματος ὑποβάλλουσα.

3. Sed et insuper barbara Bulgarorum gens, et Christo invisa et infesta, in tantam mansuetudinem et Dei cognitionem convertitur, ut a patriis diabolicisque orgiis recedentes, et paganicæ superstitionis errorem excutientes, præter omnem exspectationem in fidem Christianam insiti transierunt.

γ'. Ἀλλά γε δὴ, καὶ Βουλγάρων ἔθνος βαρβαρικὸν, καὶ μισόχριστον, εἰς τοσαύτην μετέκλινεν ἡμερότητα καὶ θεογνωσίαν, ὥστε τῶν δαιμονίων καὶ πατρῴων ἐκστάντες ὀργίων, καὶ τῆς Ἑλληνικῆς δεισιδαιμονίας ἀποσκευασάμενοι τὴν πλάνην, εἰς τὴν τῶν Χριστιανῶν παραδόξως μετενεχθέντες πίστιν.

4. Sed o improbum, invidum Deo, invisum consilium et incœptum! Talis enim narratio, Evangelii vel boni nuntii argumentum quæ futura esset, in dejectionem vultus commutatur, delectatio et gaudium in luctum et lamentum abiere. Nondum enim gens illa per biennium rectam Christianorum religionem amplexabatur, cum impii quidam homines et exsecrandi, portenta (vel quo illos titulo Christianus insigniat) homines e tenebris prorepentes (erant enim exorti ab occiduis partibus) heu quomodo reliqua persequi potero ? isti, inquam, in gentem, novella quorum pietas et nuper constituta, tanquam fulgur, terræ motus, seu copiosa grando ; aut ut proprius, quod accedit ad et veritatem, dicam, tanquam aper agrestis vineam Domini dilectam, nuper consitam insilientes, pedibus et dentibus, hoc est semitis quibusdam politiæ turpis, et dogmatum depravatorum, quæ illorum erat audacia, deprædantes devastabant ; omni cum fraudulentia a sanis et puris dogmatibus, et fide inculpata Christianorum, eos subdole deducere et corrumpere conabantur.

δ'. Ἀλλ' ὦ πονηρᾶς καὶ βασκάνου καὶ ἀθέου βουλῆς τε καὶ πράξεως ! Ἡ γὰρ τοιαύτη διήγησις, Εὐαγγελίων οὖσα ὑπόθεσις, εἰς κατήφειαν μετατίθεται, τῆς εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς εἰς πένθους τραπείσης καὶ δάκρυα. Οὕπω γὰρ ἐκείνου τοῦ ἔθνους, οὐδ' εἰς δύο ἐνιαυτοὺς, τὴν ὀρθὴν τῶν Χριστιανῶν τιμῶντος θρησκείαν· ἄνδρες δυσσεβεῖς καὶ ἀποτρόπαιοι (καὶ τί γὰρ οὐκ ἄν τις εὐσεβῶν τούτους ἐξονομάσειεν ;) ἀνδρες ἐκ σκότους ἀναδύντες (τῆς γὰρ ἑσπερίου μοίρας ὑπῆρχον γεννήματα) οἷμοι πῶς τὸ ὑπόλοιπον ἐκδιηγήσομαι ; οὗτοι, πρὸς τὸ νεοπαγὲς εἰς εὐσέβειαν καὶ νεοσύστατον ἔθνος, ὥσπερ κεραυνὸς ἢ σεισμὸς ἢ χαλάζης πλῆθος, μᾶλλον δὲ οἰκειότερον εἰπεῖν, ὥσπερ ἄγριος μονιὸς ἐμπηδήσαντες τὸν ἀμπελῶνα Κυρίου, τὸν ἠγαπημένον καὶ νεόφυτον καὶ ποσὶν καὶ ὀδοῦσιν, ἤτοι τρίβοις αἰσχρᾶς πολιτείας, καὶ διαφθορᾷ δογμάτων, τόγε εἰς τόλμαν ἦκον τὴν αὐτῶν, κατανεμησάμενοι ἐλυμήναντο· ἀπὸ γὰρ τῶν ὀρθῶν καὶ καθαρῶν δογμάτων, καὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν ἀμωμήτου πίστεως, παραφθείρειν τούτους, καὶ ὑποσπᾷν, κατεπανουργήσαντο.

5. Imprimis contra Ecclesiæ canones illicite ad Sabbatorum jejunia traducebant. Solet autem vel levissima traditionum neglectio homines ad totius doctrinæ contemptum traducere. In secundis, primam jejuniorum quadragesimalium scilicet septimanam a cætero jejunio discerpentes, in lactis potionem, casei esum, et similium ingurgitationem traxerunt. Ab his exordiis transgressionum vias dilatantes, de recto tramite et regia via deturbarunt ; sacerdotes deinceps legitimo conjunctos matrimonio qui puellas multas sine viro mulieres effecerunt, et mulieres pueros educantes, quorum nemo patrem novit, vere, uti dixeram, sacerdotes Dei abominari

ε'. Καὶ πρῶτον μὲν αὐτοὺς ἐκθέσμους, εἰς τὴν τῶν Σαββάτων νηστείαν μετέστησαν. Οἶδε δὲ καὶ ἡ μικρὰ τῶν παραδοθέντων ἀθέτησις, καὶ πρὸς ὅλην τοῦ δόγματος ἐπιτρίψαι [r] καταφρόνησιν. Ἔπειτα δὲ τὴν τῶν νηστειῶν πρώτην ἑβδομάδα, τῆς ἄλλης νηστείας περικόψαντες, εἰς γαλακτοποσίας, καὶ τυροῦ τροφὴν, καὶ τὴν τῶν ὁμοίων ἀδδηφαγίαν καθείλκυσαν. Ἐντεῦθεν αὐτοῖς τὴν ὁδὸν τῶν παραβάσεων ἐμπλατύνοντες, καὶ τῆς εὐθείας τρίβου καὶ βασιλικῆς διαστρέφοντες, καὶ δὲ καὶ τοὺς ἐνθέσμῳ γάμῳ πρεσβυτέρους διαπρέποντας, οἱ πολλὰς κόρας χωρὶς ἀνδρὸς γυναῖκας δεικνύντες, καὶ γυναῖκας παῖδας ἐκτρεφούσας, ὧν οὐκ ἔστι πατέρα θεάσασθαι, οὗτοι, τοὺς ὡς ἀληθῶς

VARIÆ LECTIONES.

[r] *Ισ ἐπιτρέψαι.*

βλασφημίας ταύτης ; Αὕτη κατὰ τῶν Εὐαγγελίων ἵσταται, πρὸς τὰς ἁγίας παρατάσσεται συνόδους, τοὺς μακαρίους καὶ ἁγίους παραγράφεται. Πατέρας, τὸν μέγαν Ἀθανάσιον, τὸν ἐν θεολογίᾳ περιβόητον Γρηγόριον, τὴν Βασίλειον τῆς Ἐκκλησίας στολὴν [u], τὸν μέγαν Βασίλειον, τὸ χρυσοῦν τῆς οἰκουμένης στόμα, τὸ τῆς σοφίας πέλαγος, τὸν ὡς ἀληθῶς Χρυσόστομον. Καὶ τί λέγω τὸν θεῖνα, ἢ τὸν θεῖνα ; κατὰ πάντων ὁμοῦ τῶν ἁγίων προφητῶν, ἀποστόλων, ἱεραρχῶν, μαρτύρων, καὶ αὐτῶν τῶν δεσποτικῶν φωνῶν, ἡ βλάσφημος αὕτη καὶ θεόμαχος φωνὴ ἐξοπλίζεται.

A det aures ? quæ quasi stat ex adversa acie Evangelio, exarmatur contra sacras synodos, beatos et sanctos Patres falsificat, nempe magnum illum Athanasium, theologiæ titulo decantatum Gregorium, Basilium illum Ecclesiæ vere regiam stolam, aureum orbis os, vere Chrysostomum, sapientiæ illud pelagus. Quid autem hunc vel illum compellem ? Contra omnes omnino sanctos prophetas, apostolos, sacerdotes, martyres, et ipsius etiam Domini voces, blasphema hæc, et Deo bellum indicens, vox exarmatur.

ιζ'. Τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται ; πότερον τὴν αὐτὴν ἐκπόρευσιν, ἢ τῆς πατρῴας ἀντίθετον ; Εἰ μὲν γὰρ τὴν αὐτὴν, πῶς οὐ κοινοῦνται αἱ ἰδιότητες ; αἷς καὶ μόναις ἡ Τριὰς, Τριὰς εἶναι, καὶ προσκυνεῖσθαι, χαρακτηρίζεται. Εἰ δὲ ἐκείνης ἀντίθετον, πῶς ἡμῖν οὐ Μάνεντες, καὶ Μαρκίωνες, τῷ ῥήματι τούτῳ, προκύπτουσι, τὴν θεόμαχον πάλιν, κατὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, γλῶσσαν προτείνοντες ;

B 17. Spiritus nimirum procedit e Filio ? Utrumne eadem processione, an ex adversa processioni a Patre ? si eadem, quomodo non communicantur proprietates, a quibus tamen solis Trinitas et esse, et adorari characterem sortitur? sin contraria quadam illi, quomodo non hac sua assertione Manetes et Marciones procuduntur, qui Deo bellum indicentem linguam, contra Patrem et Filium rursus exseruere ?

ιη'. Πρὸς δὲ γε τοῖς εἰρημένοις, εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ὁ Υἱὸς γεγέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἐκπορεύεται · ὡς εἰς δύο αἰτίας ἀναφερόμενον, οὐδὲ τὸ σύνθετον εἶναι διαδράσειεν.

18. Accedit ad præmissa, si e Patre quidem Filius generatur, Spiritusque procedit e Patre et Fiio, in duplicem exsistentiæ suæ causam relatus, non evadet, quin et compositus exsistat.

ιθ'. Ἔτι δὲ, εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς γεγέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίς ἡ καινοτομία τοῦ Πνεύματος, μὴ καὶ ἕτερόν τι αὐτοῦ ἐκπεπορεῦσθαι ; ὡς συνάγεσθαι, κατὰ τὴν ἐκείνων θεόμαχον γνώμην, μὴ τρεῖς, ἀλλὰ τέσσαρας τὰς ὑποστάσεις, μᾶλλον δ' ἀπείρους · τῆς τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην προβαλλούσης, κἀκείνας πάλιν ἑτέραν, μέχρις ἂν εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολυπληθίαν ἐκπέσωσι.

C 19. Adhuc si e Patre generatur Filius, si Spiritus e Patre procedit et Filio, quænam evenit nova innovatio, quominus ab ipso aliud procedat? Ita constituentur, juxta blasphemam hanc ipsorum sententiam, non tres hypostases solæ, sed quatuor, si non potius infinitæ, ut quarta aliam emittat, illa itidem aliam, usquedum in multiplicatam Paganorum divinitatem deveniatur.

κ'. Πρὸς δὲ γε τοῖς εἰρημένοις, κἀκεῖνο ἄν τις ἐπισκοπήσειεν, ὡς εἴπερ ἡ τοῦ Πνεύματος, ἐκ τοῦ Πατρὸς, πρόοδος, εἰς ὕπαρξιν συντελεῖ · τί συνοίσει τῷ Πνεύματι ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσις, τῆς πατρικῆς ἀρκούσης εἰς ὕπαρξιν ; Οὐ γὰρ τις, εἰς ἕτερόν τι, τῶν περὶ τὴν οὐσίαν, συντελεῖν, κατατολμήσειε λέγειν · πάσης διπλόης, καὶ συνθέσεως, τῆς μακαρίας καὶ θείας ἐκείνης φύσεως, ὡς ἀπωτάτω κειμένης.

20. Præter superiora, et hoc considerandum quod, si processio Spiritus e Patre in substantia determinetur, quidnam Spiritui, quæso, accedet ab illa de Filio processione, cum processio paterna ad essentiam sufficiat ? Nemo enim eo audaciæ deveniet, opinor, ut affirmet conducere ad aliquid aliud, eorum quæ sunt circa substantiam, cum duplicatio quævis compositio ab illa natura divina quam longissime removentur.

κα'. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ πᾶν ὅπερ μή ἐστι κοινὸν τῆς παντοκρατορικῆς καὶ ὁμοουσίου καὶ ὑπερφυοῦς Τριάδος, ἑνός ἐστι μόνου τῶν τριῶν · οὐκ ἔστι δὲ ἡ τοῦ Πνεύματος προβολὴ, κοινὸν τῶν τριῶν · ἑνὸς ἄρα ἐστὶν μόνου τῶν τριῶν. Πότερον οὖν ἐκ τοῦ Πατρὸς φήσουσιν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα ; καὶ πῶς οὐκ ἐξομόσονται τὴν φίλην αὐτοῖς καὶ κοινὴν μυσταγωγίαν ; Εἰ δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τί μὴ καταρχὰς ἐθάρρησαν αὐτῶν ὅλην ἐκκαλύψαι τὴν θεομαχίαν ; ὡς οὐ μόνον τὸν Υἱὸν εἰς τὴν τοῦ Πνεύματος προβολὴν ἐγκαθιστῶσιν, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πατρὸς ταύτην ἀφαιροῦνται · οἷς ἀκόλουθον δή που, καὶ τὴν γέννησιν τῇ προβολῇ συμμετατιθέντας, μηδὲ τὸν Υἱὸν ἐκ

D 21. Præter supradicta, si omne quod non est commune Trinitati illi omnipotestativæ, homousiæ et supernaturali, unius solius est proprium e tribus ; processio autem Spiritus non est tribus aliquid commune ; omnino erit unius solius e tribus proprium. Utrum igitur affirmabunt Spiritum procedere e Patre, an non ? Quod si autem, quomodo non necessario ejerabunt illam suam dilectam adeo, et communem mystagogiam ? Quod si dicant e Filio, cur non ab initio eo provecti sunt audaciæ, ut totam suam blasphemiam simul revelarent ? ut qui non tantum Filium ad productionem Spiritus admittant, sed Patrem privent penitus quidem pro-

VARIÆ LECTIONES.

[u] Ισ. στύλην.

discerpere theologiam, atque ita Trinitatis dignitatem supersubstantialis et monarchicæ per contumeliam imminuere. Sed quorsum e Filio procederet Spiritus ? Si quidem profectio a Patre sit perfecta (est autem certe perfecta, quia perfectus Deus, a Deo perfecto), quæ autem illa a Filio profectio, et quam ob rem ? Certe res supervacanea, atque ita futilis.

10. Adhuc autem, si e Filio procedit Spiritus, uti et e Patre ; cur non et Filius gignitur e Spiritu, ut e Patre ? ut sic impiis omnia sint plane impia, hoc est, et sensus, atque sermo, nec quidquam illis relinquatur inausum.

11. Sed et hoc præterea consideretur : siquidem in eo quod a Patre Spiritus procedat, proprietas ipsius agnoscatur ; ita et Filii proprietas agnoscatur, in eo quod Filius generatur. Procedit autem, ut illi delirant, et a Filio Spiritus ; quocirca pluribus proprietatibus dividitur Spiritus a Patre, quam Filius : siquidem processus Spiritus ex ipsis, commune quiddam Patri est, et Filio. Spiritus processio e Patre et e Filio est Spiritus proprietas. Quod si pluribus distantiis differt Spiritus quam Filius, proximior erit paternæ substantiæ Filius quam est Spiritus ; atque ita demum audax illud facinus in Spiritum sanctum Macedonii proreperturum est, hominum istorum fabulam et scenam clam subiens.

12. Insuper vero, si omnia Patris et Filii communia sunt, certe et quæ Spiritum spectant sunt etiam communia ; nempe Deus, rex, creator, omnipotens, supersubstantiale, simplex, infiguratum, incorporale, invisibile, et simpliciter alia omnia. Quod si processio Spiritus sit Patri communis atque Filio, tum e seipso procedet Spiritus, ipse sibi ipsi principium erit, causa simul et causatum ; quam fictionem ne Græcorum fabulæ comminiscerentur.

13. Accedit autem quod, si proprium sit Spiritus solius in diversa principia relationem habere, certe solius erit Spiritus principium habere multiplex, et non unum.

14. Addam, si in quibus novam Patris et Filii communionem introduxerunt, ab iis ipsis Spiritum excludunt ; et si Pater Filio per substantiam conjungitur, non autem secundum aliquam e proprietatibus ; Spiritum quoque circumscribant necesse est, illa quæ per substantiam est cognatione.

15. Vides enim quam inaniter isti, sed tamen ut facilius plures inde aucupentur ; nomen sibi Christianum imposuerunt. Egreditur a Filio Spiritus ; Hoc unde fando factum accepisti ? E quibusnam Evangeliis hanc vocem habes ? Cujusnam synodi blasphemum istud verbum ?

16. Dominus ac Deus noster inquit, *Spiritus qui procedit a Patre.* Istius autem novitianæ impietatis parentes aiunt : *Spiritus qui a Filio procedit.*

Quis non ad enormem hanc blasphemiam occlu-

A Χριστιανῶν σπαράττειν θεολογίαν, καὶ τῆς ὑπερουσίου καὶ μοναρχικῆς Τριάδος ἐξυβρίζειν τὸ ἀξίωμα· Διὰ τί δὲ καὶ ἐκπορευθείη τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ; Εἰ γὰρ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τελεία (τελεία δέ, ὅτι Θεὸς τέλειος, ἐκ Θεοῦ τελείου) τίς ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσις, καὶ διὰ τί ; Περιττὸν γὰρ ἂν εἴη τοῦτο, καὶ μάταιον.

ι'. Ἔτι δὲ, εἰ ἐκπορεύεται τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὥσπερ ἐκ Πατρός· τί μὴ καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννᾶται, ὥσπερ ἐκ Πατρός ; ἵνα εἴη πάντα τοῖς ἀσεβοῦσιν ἀσεβῆ, καὶ αἱ γνῶμαι, καὶ τὰ ῥήματα· καὶ μηδὲν αὐτοῖς ἀτόλμητον ὑπολίποιτο.

ια'. Σκόπει δὲ κἀκεῖνο· εἰ γὰρ ἐν ᾧ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, ἡ ἰδιότης ἐπιγινώσκεται αὐτοῦ· ὡσαύτως δὲ, καὶ ἐν ᾧ γεννᾶται ὁ Υἱὸς, ἡ τοῦ Υἱοῦ. Ἐκπορεύεται δὲ, ὡς ὁ ἐκείνων λῆρος, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Πλείοσιν ἄρα ἰδιότησιν διαστέλλεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἤπερ ὁ Υἱός. Κοινὸν μὲν γὰρ Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἡ ἐξ αὐτῶν τοῦ Πνεύματος πρόοδος· ἰδία δὲ τοῦ Πνεύματος, ἥ τε ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις, καὶ μὴν καὶ ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Εἰ δὲ πλείοσιν διαφοραῖς διαστέλλεται τὸ Πνεῦμα, ἤπερ ὁ Υἱὸς, ἐγγυτέρω ἂν εἴη τῆς πατρικῆς οὐσίας ὁ Υἱὸς, ἤπερ τὸ Πνεῦμα· καὶ οὕτως ἡ Μακεδονίου πάλιν, κατὰ τοῦ Πνεύματος, παρακύψει τόλμα, τὸ ἐκείνων ὑποδυομένη δρᾶμα, καὶ τὴν σκηνήν.

ιβ'. Ἄλλως τε δὲ, εἰ πάντα τὰ κοινὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος πάντως ὑπάρχει κοινά· ὡς τὸ Θεὸς, τὸ Βασιλεὺς, τὸ Δημιουργὸς, τὸ Παντοκράτωρ, τὸ Ὑπερούσιον, τό Ἁπλοῦν, τὸ Ἀσχημάτιστον, τὸ Ἀσώματον, τὸ Ἀόρατον, ἁπλῶς τὰ ἄλλα πάντα· κοινὸν δὲ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἡ τοῦ Πνεύματος, ἐξ αὐτῶν, πρόοδος· καὶ ἐξ ἑαυτοῦ ἄρα ἐκπορευθήσεται τὸ Πνεῦμα· καὶ ἀρχὴ ἔσται αὐτὸ ἑαυτοῦ, καὶ αἴτιον ἅμα καὶ αἰτιατόν. Ὅπερ οὐδ' οἱ τῶν Ἑλλήνων μῦθοι ἀνεπλάσαντο.

ιγ'. Ἀλλὰ καὶ εἰ μόνου Πνεύματός ἐστι, τὸ εἰς ἀρχὰς ἀναφέρεσθαι διαφόρους, πῶς οὐκ ἔστι μόνου Πνεύματος, τὸ πολύαρχον ἔχειν ἀρχήν ;

ιδ'. Ἔτι δὲ, εἰ ἐν οἷς Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινωνίαν ἐκαινούργησαν, τὸ Πνεῦμα τούτοις ἀποτειχίζουσιν· Πατὴρ δὲ κατ' οὐσίαν Υἱῷ, ἀλλ' οὐ κατά τι τῶν ἰδιωμάτων, εἰς κοινωνίαν συνάπτεται· τῆς κατ' οὐσίαν ἄρα συγγενείας, τὸ Πνεῦμα περιορίζουσιν.

ιε'. Ὁρᾷς, ὡς μάτην οὗτοι, μᾶλλον δ' εἰς πρόχειρον θήραν τῶν πολλῶν, τὸ τῶν Χριστιανῶν ἑαυτοῖς ἐπέθεσαν ὄνομα. Ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ· πόθεν ἤκουσας τοῦτο ; ἐκ ποίων Εὐαγγελιστῶν τὴν φωνὴν ἔχεις ταύτην ; ποίας συνόδου τὸ βλάσφημον τοῦτο ῥῆμα ;

ις'. Ὁ Κύριος καὶ Θεὸς ἡμῶν φησιν, Τὸ Πνεῦμα, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· οἱ δὲ τῆς καινῆς ταύτης δυσσεβείας πατέρες, Τὸ Πνεῦμα, φησὶν, ὃ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται.

Τίς οὐ κλείσει τὰ ὦτα πρὸς τὴν ὑπερβολὴν τῆς

βλασφημίας ταύτης ; Αὕτη κατὰ τῶν Εὐαγγελίων ἵσταται, πρὸς τὰς ἁγίας παρατάσσεται συνόδους, τοὺς μακαρίους καὶ ἁγίους παραγράφεται. Πατέρας, τὸν μέγαν Ἀθανάσιον, τὸν ἐν θεολογίᾳ περιβόητον Γρηγόριον, τὴν Βασίλειον τῆς Ἐκκλησίας στολὴν [u], τὸν μέγαν Βασίλειον, τὸ χρυσοῦν τῆς οἰκουμένης στόμα, τὸ τῆς σοφίας πέλαγος, τὸν ὡς ἀληθῶς Χρυσόστομον. Καὶ τί λέγω τὸν δεῖνα, ἢ τὸν δεῖνα ; κατὰ πάντων ὁμοῦ τῶν ἁγίων προφητῶν, ἀποστόλων, ἱεραρχῶν, μαρτύρων, καὶ αὐτῶν τῶν δεσποτικῶν φωνῶν, ἡ βλάσφημος αὕτη καὶ θεόμαχος φωνὴ ἐξοπλίζεται.

A det aures ? quæ quasi stat ex adversa acie Evangelio, exarmatur contra sacras synodos, beatos et sanctos Patres falsificat, nempe magnum illum Athanasium, theologiæ titulo decantatum Gregorium, Basilium illum Ecclesiæ vere regiam stolam, aureum orbis os, vere Chrysostomum, sapientiæ illud pelagus. Quid autem hunc vel illum compellem ? Contra omnes omnino sanctos prophetas, apostolos, sacerdotes, martyres, et ipsius etiam Domini voces, blasphema hæc, et Deo bellum indicens, vox exarmatur.

ιζ'. Τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται ; πότερον τὴν αὐτὴν ἐκπόρευσιν, ἢ τῆς πατρῴας ἀντίθετον ; Εἰ μὲν γὰρ τὴν αὐτὴν, πῶς οὐ κοινοῦνται αἱ ἰδιότητες ; αἷς καὶ μόναις ἡ Τριὰς, Τριὰς εἶναι, καὶ προσκυνεῖσθαι, χαρακτηρίζεται. Εἰ δὲ ἐκείνης ἀντίθετον, πῶς ἡμῖν οὐ Μάνεντες, καὶ Μαρκίωνες, τῷ ῥήματι τούτῳ, προκύπτουσι, τὴν θεόμαχον πάλιν, κατὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, γλῶσσαν προτείνοντες ;

17. Spiritus nimirum procedit e Filio ? Utrumne eadem processione, an ex adversa processioni a Patre ? si eadem, quomodo non communicantur proprietates, a quibus tamen solis Trinitas et esse, et adorari characterem sortitur? sin contraria quadam illi, quomodo non hac sua assertione Manetes et Marciones procuduntur, qui Deo bellum indicentem linguam, contra Patrem et Filium rursus exseruere ?

ιη'. Πρὸς δὲ γε τοῖς εἰρημένοις, εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ὁ Υἱὸς γεγέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἐκπορεύεται · ὡς εἰς δύο αἰτίας ἀναφερόμενον, οὐδὲ τὸ σύνθετον εἶναι διαδράσειεν.

18. Accedit ad præmissa, si e Patre quidem Filius generatur, Spiritusque procedit e Patre et Filio, in duplicem exsistentiæ suæ causam relatus, non evadet, quin et compositus exsistat.

ιθ'. Ἔτι δὲ, εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς γεγέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίς ἡ καινοτομία τοῦ Πνεύματος, μὴ καὶ ἕτερόν τι αὐτοῦ ἐκπεπορεῦσθαι ; ὡς συνάγεσθαι, κατὰ τὴν ἐκείνων θεόμαχον γνώμην, μὴ τρεῖς, ἀλλὰ τέσσαρας τὰς ὑποστάσεις, μᾶλλον δ' ἀπείρους · τῆς τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην προβαλλούσης, κἀκείνης πάλιν ἑτέραν, μέχρις ἂν εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολυπληθίαν ἐκπέσωσι.

19. Adhuc si e Patre generatur Filius, si Spiritus e Patre procedit et Filio, quænam evenit nova innovatio, quominus ab ipso aliud procedat? Ita constituentur, juxta blasphemam hanc ipsorum sententiam, non tres hypostases solæ, sed quatuor, si non potius infinitæ, ut quarta aliam emittat, illa itidem aliam, usquedum in multiplicatam Paganorum divinitatem deveniatur.

κ'. Πρὸς δὲ γε τοῖς εἰρημένοις, κἀκεῖνο ἄν τις ἐπισκοπήσειεν, ὡς εἴπερ ἡ τοῦ Πνεύματος, ἐκ τοῦ Πατρὸς, πρόοδος, εἰς ὕπαρξιν συντελεῖ · τί συνοίσει τῷ Πνεύματι ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσις, τῆς πατρικῆς ἀρχούσης εἰς ὕπαρξιν ; Οὐ γάρ τις, εἰς ἕτερόν τι, τῶν περὶ τὴν οὐσίαν, συντελεῖν, κατατολμήσειε λέγειν · πάσης διπλόης, καὶ συνθέσεως, τῆς μακαρίας καὶ θείας ἐκείνης φύσεως, ὡς ἀπωτάτω κειμένης.

20. Præter superiora, et hoc considerandum quod, si processio Spiritus e Patre in substantia determinetur, quidnam Spiritui, quæso, accedet ab illa de Filio processione, cum processio paterna ad essentiam sufficiat ? Nemo enim eo audaciæ deveniet, opinor, ut affirmet conducere ad aliquid aliud, eorum quæ sunt circa substantiam, cum duplicatio quævis compositio ab illa natura divina quam longissime removentur.

κα'· Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ πᾶν ὅπερ μή ἐστι κοινὸν τῆς παντοκρατορικῆς καὶ ὁμοουσίου καὶ ὑπερφυοῦς Τριάδος, ἑνός ἐστι μόνου τῶν τριῶν · οὐκ ἔστι δὲ ἡ τοῦ Πνεύματος προβολὴ, κοινὸν τῶν τριῶν · ἑνὸς ἄρα ἐστὶν μόνου τῶν τριῶν. Πότερον οὖν ἐκ τοῦ Πατρὸς φήσουσιν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα ; καὶ πῶς οὐκ ἐξομόσονται τὴν φίλην αὐτοῖς καὶ κοινὴν μυσταγωγίαν ; Εἰ δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τί μὴ καταρχὰς ἐθάρρησαν αὐτῶν ὅλην ἐκκαλύψαι τὴν θεομαχίαν ; ὡς οὐ μόνον τὸν Υἱὸν εἰς τὴν τοῦ Πνεύματος προβολὴν ἐγκαθιστῶσιν, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πατρὸς ταύτην ἀφαιροῦνται · οἷς ἀκόλουθον δή που, καὶ τὴν γέννησιν τῇ προβολῇ συμμετατιθέντας, μηδὲ τὸν Υἱὸν ἐκ

21. Præter supradicta, si omne quod non est commune Trinitati illi omnipotestativæ, homousiæ et supernaturali, unius solius est proprium e tribus ; processio autem Spiritus non est tribus aliquid commune ; omnino erit unius solius e tribus proprium. Utrum igitur affirmabunt Spiritum procedere e Patre, an non ? Quod si autem, quomodo non necessario ejerabunt illam suam dilectam adeo, et communem mystagogiam ? Quod si dicant e Filio, cur non ab initio eo provecti sunt audaciæ, ut totam suam blasphemiam simul revelarent ? ut qui non tantum Filium ad productionem Spiritus admittant, sed Patrem privent penitus quidem pro-

VARIÆ LECTIONES.

[u] Ἴσ. στύλην.

ductione. Quem demum ordinem consectantes, generationem non minus quam processionem alterabunt, nec Filium e Patre, sed Patrem e Filio genitum, quod est monstrosum, commentabuntur; unde se principes et antipilanos non tantum impiorum sed et furiosorum exhibebunt.

A τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ τὸν Πατέρα τερατολογεῖν ἐκ τοῦ Υἱοῦ γεγεννῆσθαι· ἵνα μὴ τῶν δυσσεβούντων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν μαινομένων ὦσιν πρωτοστάται.

22. Quam furiosam et impiam ipsorum sententiam esse et ab isto quod dicemus manifestum faciemus. Quando quidquid consideratur vel dicetur in ea sacrosancta connaturali et supersubstantiali Trinitate, vel commune quiddam est universæ, vel unius alicujus illiusque solius e tribus personis; cumque Spiritus processio non sit quiddam commune, ne quidem ex ipsorum sententia, unius et solius (propitius autem nobis Deus esto ita loquentibus, et blasphemia resultet in eorum capita) non est ulla omnino Spiritus processio in perfectissima et vitam largienti Trinitate.

κβ'. Ὅρα δὲ κἀντεῦθεν κατάφωρον αὐτῶν τὸ ἀνοσιές, καὶ ἀνόητον, δεικνύμενον βούλημα. Ἐπὶ γὰρ ἅπαν ὅ θεωρεῖται καὶ λέγεται ἐν τῇ παναγίᾳ καὶ ὁμοφυεῖ καὶ ὑπερουσίῳ Τριάδι, ἢ κοινόν ἐστι πάντων, ἢ ἑνὸς καὶ μόνου τῶν τριῶν· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος προβολὴ, οὔτε κοινόν ἐστιν, ἀλλ' οὐδ', ὡς αὐτοί φασιν, ἑνὸς καὶ μόνου τινός (ἵλεως δὲ ἡμῖν εἴη, καὶ εἰς τὰς ἐκείνων τρέποιτο τὸ βλάσφημον κεφαλὰς) οὐκ ἄρα ὅλως ἐστὶν ἐν τῇ ζωαρχικῇ καὶ παντελείῳ Τριάδι, ἡ τοῦ Πνεύματος προβολή.

23. Certe, sexcenta quædam alia cum plena mensura quis addiderit ad ista, dum refellere atheam illorum sententiam aggreditur; quæ me epistolica lex non patitur in præsentia afferre, et his litteris inserere: atque ideo etiam ea quæ dixi breviter et imperfecte sunt illata, particulares refutationes et ampliorem docendi modum, Deo concedente, in conventum communem sepositas reservamus.

κγ'. Καὶ μυρία ἄν τις, τὴν ἄθεον αὐτῶν γνώμην διελέγχων, τοῖς εἰρημένοις ἐπιμετρήσειεν, ἃ τῆς ἐπιστολῆς ὁ νόμος οὐκ ἐᾷ νῦν ἐντάττειν, οὐδὲ παρατίθεσθαι· δι' ὃ καὶ ἅπερ εἴρηται, στοιχειωδῶς τε καὶ ἐν τύπῳ ἀπηγγέλθησαν τῶν κατὰ μέρος ἐλέγχων, καὶ τῆς ἐν πλάτει διδασκαλίας, Θεοῦ διδόντος, εἰς τὴν κοινὴν ταμιευομένων συνέλευσιν.

24. Hanc impietatem tenebrarum illi episcopi (nam se episcopos præferebant) una cum illicitis et illegitimis aliis apud gentem Bulgaricam disseminabant. Harum rerum fama pervenit ad aures nostras; vulnerati sumus lethali vulnere per media viscera nostra, non secus quam si coram et sub aspectu suo viderit quispiam ventris sui fœtus a serpentibus et belluis huc illuc discerptos et direptos circumraptari. Qui enim studium, labores, sudores in illorum regenerationem et baptismum contuleramus, non sine ratione dolorem insufferendum et calamitatem tulerimus, partus nostros deperditos cernentes.

κδ'. Ταύτην τὴν ἀσέβειαν οἱ τοῦ σκότους ἐκεῖνοι ἐπίσκοποι (ἐπισκόπους γὰρ ἑαυτοὺς ἐπεφήμιζον) μετὰ τῶν ἄλλων ἀθεμίτων, Βουλγάρων ἔθνος ἐνέσπειραν· ἦλθεν ἡ τούτων φήμη εἰς τὰς ἡμετέρας ἀκοάς· ἐπλήγημεν διὰ μέσων τῶν σπλάγχνων καιρίαν πληγὴν ὡς εἴ τις τὰ ἔγκατα κοιλίας αὐτοῦ, καθ' ὀφθαλμοὺς ἴδοι ὑπὸ ἑρπετῶν καὶ θηρίων παρασσόμενά τε καὶ διασπώμενα. Καὶ γὰρ οἷς κόποι, καὶ πόνοι, καὶ ἱδρῶτες, εἰς τὴν ἐκείνων ἀναγέννησίν τε καὶ τελείωσιν κατεβλήθησαν· ἀναλόγως αὐτοῖς, συμπεσεῖν ἀφόρητον τὴν λύπην καὶ τὴν συμφοράν, τῶν γεννημάτων παραπολλυμένων, ἐξεγένετο.

25. Atque eodem modo de hoc tristi casu condoluimus, quo gaudio majori perfundebamur, cum liberatos eosdem primum a vetusto paganismi errore videremus.

κε'. Οὕτω γὰρ ἐθρηνήσαμεν ἐπὶ τῷ συνενεχθέντι παθήματι, ὅσον χαρᾶς ἐπληρώθημεν, τῆς παλαιᾶς πλάνης ἀπαλλαγέντας αὐτοῖς θεασάμενοι.

26. Verum illos quidem luximus, et lugemus adhuc, neque concessuri sumus oculis nostris requiem ut a lapsu hoc illos resuscitemus, neque palpebris connictionem dabimus, donec, quoad fieri per nos poterit, illos in Domini tabernaculum iterum compulerimus.

κϛ'. Ἀλλ' ἐκείνους μὲν ἐθρηνήσαμέν τε καὶ θρηνοῦμεν, καὶ ἀνορθωθῆναι τοῦ πτώματος οὐ δώσομεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν ὕπνον, οὐδὲ τοῖς βλεφάροις νυσταγμὸν, ἕως ἂν αὐτοὺς εἰς τὸ τοῦ Κυρίου, κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, εἰσελάσωμεν σκήνωμα.

27. Novitios autem illos apostasiæ præcursores, Antichristi administros, mortibus multis dignissimos, communem pestem, qui tenellam illam nuper compaginatam gentem ad pietatem, tot tantis dilacerationibus discerpserunt; istos, inquam, perfidos deceptores, et Deo belligerantes divino synodico calculo notatos condemnavimus: non de præsenti illorum abstentionem decernentes, sed per antehabitas synodos, per scita et leges aposto-

κζ'. Τοὺς δὲ νέους τῆς ἀποστασίας προδρόμους, τοὺς θεραπευτὰς τοῦ ἀντικειμένου, τοὺς μυρίων ἐνόχους θανάτων, τοὺς κοινοὺς λυμεῶνας, τοὺς τὸ ἄπαλὸν ἐκεῖνο καὶ νεοσύστατον εἰς τὴν εὐσέβειαν ἔθνος, τοσούτοις καὶ τηλικούτοις σπαραγμοῖς διασπαράξαντας· τούτους τοὺς ἀπατεῶνας καὶ θεομάχους συνοδικῇ καὶ θείᾳ κατεκρίναμεν ψήφῳ· οὐ νῦν αὐτῶν τὴν ἀπόφασιν καθορίζοντες, ἀλλ' ἐκ τῶν ἤδη συνόδων, καὶ ἀποστολικῶν θεσμῶν, τὴν προωρισμέ-

νην αὐτοῖς καταδίκην ὑπεκφαίνοντες, καὶ πᾶσι ποιοῦντες ἐπίδηλον.

κη'. Πέφυκε γὰρ τὸ ἀνθρώπινον, οὐχ οὕτω ταῖς παρελθούσαις τιμωρίαις ἀσφαλίζεσθαι, ὡς ταῖς ὁρωμέναις σωφρονίζεσθαι· καὶ τῶν φθασάντων ὑπάρχει βεβαίωσις, ἡ τῶν ἐνεστηκότων συμφώνησις· Οὕτω δὲ ὁ τούτους ἐπιμένοντας αὐτῶν τῇ πολυτρόπῳ πλάνῃ, πάσης ἀγέλης Χριστιανῶν ἐκκηρύττους ἐποιησάμεθα· καὶ γὰρ καὶ ὁ τῶν ἁγίων ἀποστόλων τέταρτος καὶ ἑξηκοστὸς κανὼν, τοὺς ἐν τοῖς Σάββασιν νηστείαν ἐπιτηδεύοντας, ὧδέ πως ἀπορραπίζων φησίν.

κθ'. Εἴ τις κληρικὸς εὑρεθείη τὴν Κυριακὴν ἡμέραν νηστεύων, ἢ τὸ Σάββατον, πλὴν τοῦ ἑνὸς μόνου, καθαιρείσθω· εἰ δὲ λαϊκὸς εἴη, ἀφοριζέσθω. Ναὶ δὴ καὶ ὁ τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς ἕκτης συνόδου πέμπτος καὶ πεντηκοστὸς κανὼν οὕτω πως ἀποφαινόμενος·

λ'· Ἐπειδὴ μεμαθήκαμεν τοὺς ἐν τῇ Ῥωμαίων πόλει, ἐν ταῖς ἁγίαις τῆς τεσσαρακοστῆς νηστείαις, τοῖς ταύτης Σάββασι νηστεύειν, παρὰ τὴν παραδοθεῖσαν ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν, ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ, ὥστε κρατεῖν καὶ ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν, ἀπαρασαλεύτως, τὸν κανόνα τὸν λέγοντα, « Εἴ τις κληρικὸς εὑρεθῇ τῇ ἁγίᾳ Κυριακῇ νηστεύων, ἢ τὸ Σάββατον, πλὴν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου, καθαιρέσθω· εἰ δὲ λαϊκὸς εἴη, ἀφοριζέσθω. »

λα'. Ἀλλά γε δὴ καὶ ὁ τῆς ἐν Γάγγρᾳ συνόδου, περὶ τῶν τὸν γάμον βδελυσσομένων, κανὼν τέταρτος ταὐτά φησιν· Εἴ τις διακρίνοιτο παρὰ πρεσβυτέρου γεγαμηκότος, ὡς μὴ χρῆναι, λειτουργήσαντος αὐτοῦ, προσφορὰς μεταλαμβάνειν, ἀνάθεμα ἔστω. Ὡσαύτως δὲ ψῆφον ὁμόφωνον φέρει κατ' αὐτῶν, καὶ ἡ ἕκτη σύνοδος, τοῦτον ἀναγράφουσα τὸν τρόπον· Ἐπειδὴ ἐν τῇ Ῥωμαίων Ἐκκλησίᾳ, ἐν τάξει κανόνος παραδεδόσθαι διέγνωμεν, τοὺς μέλλοντας διακόνου, ἢ πρεσβυτέρου ἀξιοῦσθαι χειροτονίας, καθομολογεῖν, ὡς οὐκέτι ταῖς αὐτῶν συνάπτονται γαμεταῖς· ἡμεῖς τῷ ἀρχαίῳ ἐξακολουθοῦντες κανόνι, τῆς ἀποστολικῆς ἀκριβείας καὶ τάξεως, τὰ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν κατὰ νόμους συνοικέσια, καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν ἐρρῶσθαι βουλόμεθα· μηδαμῶς αὐτῶν τὴν πρὸς γαμετὰς συνάφειαν διαλύοντες, ἢ ἀποστεροῦντες αὐτοὺς τῆς πρὸς ἀλλήλους, κατὰ καιρὸν τὸν προσήκοντα, ὁμιλίας. Ὥστε εἴ τις ἄξιος εὑρεθῇ πρὸς χειροτονίαν διακόνου ἢ ὑποδιακόνου, οὗτος μηδαμῶς κωλυέσθω ἐπὶ τὸν τοιοῦτον βαθμὸν ἐμβιβάζεσθαι, γαμετῇ συνοικῶν νομίμῳ· μήτε μὴν ἐν τῷ τῆς χειροτονίας καιρῷ ἀπαιτείσθω ὁμολογεῖν, ὡς ἀποστήσεται τῆς νομίμου, πρὸς τὴν οἰκείαν γαμετὴν, ὁμιλίας. Ἵνα μὴ ἐντεῦθεν, τὸν ἐκ Θεοῦ νομοθετηθέντα καὶ εὐλογηθέντα τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ γάμον, καθυβρίζειν ἐκβιασθῶμεν, τῆς τοῦ Εὐαγγελίου φωνῆς ἐκβοώσης, « Οὓς ὁ Θεὸς ἔζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω· » καὶ τοῦ Ἀποστόλου διδάσκοντος,

licas, prædeterminatam in illos condemnationem in vulgus, ut omnibus ita innotescat, proferentes.

28. Ita enim natura comparantur homines, ut non tantum præteritis suppliciis sarti tecti remaneant, quantum præsentibus et in oculos incurrentibus in ordine contineantur; dum cum præteritis præsentia conspirant, illa per isthæc roboris accipiunt firmitatem. Ad hunc modum per id quod hosce homines multiplici suo errori immanentes, ab universo grege Christianorum publico præconio exclusos denuntiavimus : sexagesimus enim quartus canon apostolicus, eos qui intendunt jejunio Sabbati, ad hunc modum percutiens, inquit :

29. *Si quis clericus inveniatur diem Dominicam jejunare, vel etiam Sabbatum, excepto uno Sabbato solo, deponatur ; sin laicus fuerit, separetur a communione.* Sed et sanctæ universalis sextæ synodi canon quintus et quinquagesimus ad hunc modum sciscit :

30. *Eo quod pervenit ad notitiam nostram, eos qui Romam incolunt in sanctis Quadragesimæ jejuniis earumdem Sabbatis jejunare, contra consuetudinem et traditionem ecclesiasticam, visum est sacræ synodo, ut etiam et per Romanam Ecclesiam inconcussus obtineat ille canon qui ait* : « *Si quis clericus inveniatur in sancto Dominico die jejunare, vel in Sabbato, excepto uno, et solo, deponatur, sin autem laicus, separetur a communione.* »

31. Sed et quartus concilii Gangrensis canon, contra nuptias abominantes ait : *Si quis presbyter, qui uxorem duxit, discernat quasi non oporteat, eo sacra celebrante oblationi communicare, sit anathema.* Adversus quos sententiam similem præfert et sexta synodus, ad hunc modum scribens : *Quandoquidem in Romana Ecclesia canonis vicem obtinere novimus, ut qui ad diaconatum vel presbyteratum promovendi sunt, professionem faciant, se non amplius consuetudinem uxorum suarum habituros; nos antiquum canonem apostolicæ perfectionis ordinisque observantes, eorum qui sunt in sacris ordinibus constituti, conjugia deinceps, ab hoc temporis momento, firma et stabilia esse volumus, nequaquam eorum cum uxoribus suis copulam dissuentes, vel eos mutua consuetudine opportunis temporibus privantes. Quamobrem si quis dignus inventus fuerit, qui hypodiaconus, diaconus, presbyter ordinetur, hic ad talem gradum assumi nequaquam prohibeatur, si cum sua legitima uxore cohabitet. Sed nec ordinationis tempore, ab illo exigatur professio, se a legitima cum uxore sua consuetudine penitus abstenturum : Ne per illud nuptias, a Deo institutas, et sua præsentia honestatas contumelia afficere videamur Evangelica voce dicente: «Quæ Deus conjunxit, homo ne separet; » et Apostolo docente : « Honorabiles esse nuptias, et torum immaculatum ; » et, « Alligatus es uxori ? noli quærere dissolutionem. » Si quis igitur contra canones apostolicos incitaverit aliquem eorum qui sunt in sacris presbyterorum nimirum, vel dia-*

conorum, vel hypodiaconorum, conjunctione cum legitima sua uxore privari, deponatur : similiter, et si quis presbyter, vel diaconus suam uxorem sub pietatis aut religionis prætextu ejecerit, segregetur ; et si perseverat, deponatur.

A « Τίμιον τὸν γάμον ἐν πᾶσι, καὶ Τὴν κοίτην ἀμίαντον, καὶ, Δέδεσαι γυναικί ; μὴ ζήτει λύσιν. » Εἴ τις οὖν τολμήσει, παρὰ τοὺς ἀποστολικοὺς κανόνας κινούμενος, τινὰ τῶν ἱερωμένων, πρεσβύτερον, φαμὲν, ἢ διάκονον, ἢ ὑποδιάκονον, ἀποστερεῖν τῆς πρὸς τὴν νόμιμον γυναῖκα συναφείας τε καὶ κοινωνίας, καθαιρείσθω · ὡσαύτως, καὶ εἴ τις πρεσβύτερος ἢ διάκονος τὴν αὐτοῦ γυναῖκα, προφάσει εὐλαβείας, ἐκβάλλει, ἀφαριζέσθω · ἐπιμένων δὲ, καθαιρείσθω.

32. Verum enimvero primæ hebdomadis per eos inducta dissolutio, uti et baptizatorum atque oleo inunctorum reunctio, non opus habent ut per canones recitatos damnationi subjiciantur : nam vel solummodo mentionem eorum fecisse, impietatis cujuscunque eminentiam supergreditur.

λβ'. Ἡ δὲ κατάλυσις τῆς πρώτης ἑβδομάδος, καὶ ὁ ἀναμυρισμὸς τῶν ἤδη βεβαπτισμένων, καὶ μεμυρισμένων, οὐδὲ κανόνων, οἶμαι, δεήσεται εἰς κατάγνωσιν, αὐτόθεν καὶ μόνης τῆς διηγήσεως πᾶσαν ὑπερβολὴν ἐκνικώσης δυσσεβήματος.

33. Sed et illa in Spiritum sanctum, vel totam potius sacrosanctam Trinitatem, blasphemia, nullam a se secundam habens, si cætera omnia abessent, sufficeret ad mille anathematismis eos feriendos.

B λγ'. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ κατὰ τοῦ Πνεύματος, μᾶλλον δὲ καθ' ὅλης τῆς ἁγίας Τριάδος, ὑπερβολὴν οὐ λείπουσα βλασφημία, κἂν μηδὲν ἕτερον εἴη τῶν προειρημένων τετολμημένον, ἐξαρκεῖ, καὶ μόνον, μυρίοις αὐτοὺς ὑπαγαγεῖν ἀναθέμασιν.

34. Istarum ita gestarum rerum notitiam, pro vetusta Ecclesiastica consuetudine, ad vestras in Domino fraternitates deferre, statuebamus æquum; quos paratos fore rogamus, et cupimus, ad opem communem vestram conferendam in istarum impiarum et a Deo abhorrentium propositionum condemnatione ; ut nequaquam stationem paternam deferatis, quam vobis vestri antecessores, per suas res gestas, tuendam et ornandam tradidere. Quocirca studiose curetis, et cum diligentia, ut vestras vices obituros locum tenentes huc destinetis, qui vestras personas repræsentent, pietate consummatos, in C sacris ordinibus constitutos, dicendi facultate et vitæ honestate ornatos, ut hanc late serpentem gangrænam de media ecclesia amoveamus, eosque qui in tantum insanierunt, ut impietatis suæ superseminationem subintroducerent in gentem hanc novellam, nuper coalitam et constitutam, radicitus exstirpatos igni mandemus adurendos, idque communi consensu omnium ; quod divinitus oracula nobis data, quod exsecrandos attinet, ut suscipiant, sanciverunt.

λδ. Τούτων τὴν γνῶσιν καὶ εἴδησιν, κατὰ τὸ παλαιὸν τῆς Ἐκκλησίας ἔθος, ἀνενεγκεῖν τῇ ὑμετέρᾳ [v] ἐν Κυμίῳ ἀδελφότητι, ἐδικαιώσαμεν · καὶ προθύμους καὶ συναγωνιστὰς γενέσθαι, ἐπὶ τῇ καθαιρέσει τῶν δυσσεβῶν τούτων καὶ ἀθέων κεφαλαίων, παρακινοῦμέν τε καὶ δεόμεθα · καὶ μὴ λιπεῖν τὴν πατρῴαν τάξιν, ἣν ὑμᾶς οἱ πρόγονοι, δι' ὧν ἔπραξαν, κατέχειν παραδεδώκασιν · ἀλλὰ σπουδῇ πολλῇ καὶ προθυμίᾳ, ἀνθ' ὑμῶν, τοποτηρητάς τινας εἱλέσθαι ἀποστεῖλαι, ἄνδρας τὸ ὑμέτερον ἐπέχοντας πρόσωπον, εὐσεβείᾳ δὲ καὶ ἱερωσύνῃ, καὶ λόγῳ καὶ βίῳ, κεκοσμημένους · ὡς ἂν τὴν ἀρτιφανῆ τῆς ἀσεβείας ταύτης ἐφερπύσασαν γαγγραίναν, ἐκ μέσου τῆς ἐκκλησίας ποιησώμεθα · καὶ τοὺς ἐκμανέντας τοσαύτην ἐπισπορὰν πονηρίας εἰς τὸ νεοπαγὲς καὶ νεοσύστατον ἔθνος εἰσενεγκεῖν, αὐταῖς ἀνασπάσαι ῥίζαις, καὶ τῷ πυρὶ παραδοῦναι, διὰ τῆς κοινῆς ἀποφάσεως · ὃ τοὺς κατηραμένους ὑποδέχεσθαι, τὰ κυριακὰ θεσπίζουσιν λόγια.

32. Ita enim futurum optime speramus, et depulsa impietate, et cultu pietatis constituto, Bulgarorum multitudo noviter in Christo catechizata, et lumine baptismatis illustrata, ad fidem ipsis annuntiatam sit reversura. Certe non modo gens universa D antiquam suam impietatem pro fide in Christo commutavit ; sed insuper, quod multorum vocibus decantatur, cum post se omnes, quod crudelitatem attinet et sanguinis fundendi cupiditatem, in secundis reliquerint, et illud quod vocatur Rhos, apud eos ita obtinuerit, ut Romani imperii subditos sibi quaquaversum proximos, in servitutem redigerent, atque animis ultra modum elatis manus injicerent violentas : illi ipsi in præsenti sinceram, et impermistam religionem Christi pure profitentes, propa-

λε. Οὕτω γὰρ, τῆς μὲν ἀσεβείας ἐλαυνομένης, καὶ τῆς εὐσεβείας κραταιουμένης, ἐλπίδας ἔχομεν ἀγαθὰς, εἰς τὴν παραδοθεῖσαν αὐτοῖς ἐπαναστρέψαι πίστιν, καὶ τὸ νεοκατήχητον εἰς Χριστὸν καὶ νεοφώτιστον τῶν Βουλγάρων πλήρωμα · καὶ γὰρ οὐ μόνον τὸ ἔθνος τοῦτο, τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, τῆς προτέρας ἀσεβείας ἠλλάξατο · ἀλλά γε δὴ, καὶ τὸ παρὰ πολλοῖς πολλάκις θρυλλούμενον, καὶ εἰς ὠμότητα καὶ μιαιφονίαν πάντας δευτέρους ταττόμενον, τοῦτο δὴ τὸ καλούμενον τορῶς [x], οἱ δὴ καὶ κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς, τοὺς πέριξ αὐτῶν δουλωσάμενοι, κἀκεῖθεν ὑπέρογκα φρονηματισθέντες, χεῖρας ἀντῆραν · ἀλλ' ὅμως νῦν καὶ οὗτοι, τὴν τῶν Χριστιανῶν καθαρὰν καὶ ἀκίβδηλον θρησκείαν, τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ἀθέου δόξης, ἐν ᾗ κατείχοντο πρότερον, ἀντη-

VARIÆ LECTIONES.

[v] leg. ὑμετέρᾳ. [x] ἴσ. τὸ Ῥῶς.

λάξαντο, ἐν ὑπηκόων ἑαυτοὺς καὶ προξένων τάξει, ἀντὶ τῆς προμικροῦ καθ' ἡμῶν λεηλασίας, καὶ τοῦ μεγάλου τολμήματος, ἀγαπητῶς ἐγκαταστήσαντες. Καὶ ἐπὶ τοσοῦτον αὐτοὺς ὁ τῆς πίστεως πόθος καὶ ζῆλος ἀνέφλεξεν, (Παῦλος πάλιν βοᾷ, Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς εἰς τοὺς αἰῶνας) ὥστε καὶ ἐπίσκοπον καὶ ποιμένα δέξασθαι, καὶ τὰ τῶν Χριστιανῶν θρησκεύματα, διὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας ἀσπάζεσθαι.

λϛ'. Τούτων οὖν οὕτω, τῇ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ χάριτι, τοῦ πάντας ἀνθρώπους θέλοντος σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, τῶν παλαιῶν αὐτοῖς δοξασμάτων μετατιθεμένων, καὶ τὴν εἰλικρινῆ τῶν χριστιανῶν πίστιν ἐκείνων, ἀλλασσομένων· εἰ διανασταίη καὶ ἡ ὑμετέρα ἀδελφότης συμπροθυμηθῆναι, καὶ συγκατεργάσασθαι, εἰς τὴν ἐκκοπὴν καὶ καῦσιν τῶν παραφυάδων, ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν πεποιθότες ἐσμὲν, ὅτι τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, ἐπὶ πλέον ἔτι μᾶλλον αὐξηθήσεται, καὶ πληρωθήσεται τὸ εἰρημένον, ὅτι Εἰδήσουσίν με πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, αὐτῶν καὶ, Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος τῶν ἀποστολικῶν διδαγμάτων, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν.

λζ'. Δεῖ οὖν τοὺς παρ' ὑμῶν ἀνθ' ὑμῶν στελλομένους, καὶ τὸ ὑμέτερον ὑποδυομένους ἱερὸν καὶ ὅσιον πρόσωπον, τὴν ὑμετέραν αὐθεντίαν, ἣν ὑμεῖς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἐκληρώσασθε, ἐγχειρισθῆναι· ὡς ἂν περί τε τούτων τῶν κεφαλαίων, καὶ περὶ ἑτέρων τούτοις παραπλησίων, ἐξ αὐθεντίας ὦσιν ἀποστολικοῦ θρόνου, καὶ λέγειν ἱκανοὶ, καὶ πράττειν ἀκώλυτοι. Καὶ γὰρ δὴ, καὶ ἀπὸ τῶν τῆς Ἰταλίας μερῶν, συνοδική τις ἐπιστολὴ πρὸς ἡμᾶς ἀναπεφοίτηκεν[y] ἀῤῥήτων ἐγκλημάτων γέμουσα· ἅτινα κατὰ τοῦ οἰκείου αὐτῶν ἐπισκόπου, οἱ τὴν Ἰταλίαν οἰκοῦντες, μετὰ πολλῆς κατακρίσεως, καὶ ὅρκων μυρίων, διεπέμψαντο· μὴ παριδεῖν αὐτοὺς οὕτως οἰκτρῶς ὀλλυμένους, καὶ ὑπὸ τηλικαύτης βαρείας πιεζομένους τυραννίδος, καὶ τοὺς ἱερατικοὺς νόμους ὑβριζομένους, καὶ πάντας θεσμοὺς Ἐκκλησίας ἀνατρεπομένους. Ἃ καὶ πάλαι μὲν διὰ μοναχῶν καὶ πρεσβυτέρων ἐκεῖθεν ἀναδραμόντων, εἰς πάντων ἀκοὰς διεφέροντο. Βασίλειος δ' ἄρα ἦν, καὶ Ζωσιμᾶς, Μητροφάνης τε, καὶ σὺν αὐτοῖς ἕτεροι, οἱ τὴν τοιαύτην τυραννίδα ἀπωδύροντο, καὶ πρὸς ἐκδίκησιν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐξεκαλοῦντο δακρύοντες. Νῦν δὲ (ὡς ἔφθην εἰπὼν) καὶ γράμματα διάφορα, καὶ ἐκ διαφόρων ἐκεῖθεν ἀναπεφοίτηκεν, τραγῳδίας ἁπάσης καὶ μυρίων θρήνων γέμοντα· ὧν τὰ ἴσα, κατὰ τὴν ἐκείνων ἀξίωσίν τε καὶ ἐξαίτησιν (καὶ γὰρ εἰς πάντας τοὺς ἀρχιερατικοὺς καὶ ἀποστολικοὺς θρόνους διαδοθῆναι ταῦτα μετὰ φρικτῶν ὅρκων καὶ παρακλήσεων ἐδυσώπησαν), ὡς αὐτὰ ἐκεῖνα παραστήσει ἀναγινωσκόμενα. Τῷ δὲ ἡμῶν τῷ γραμματίῳ ἐνετάξαμεν, ἵνα καὶ περὶ τούτων, τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενι-

A ganica impietate illa, qua prius possessi detinebantur, in numero semet et ordine reposuerant subditorum, adeo ut, cum non ita pridem prædarentur nostra cum audacia summa, nunc satis habeant si acquiescant. Et eo quidem usque fidei amor et zelus intendit (de qua re cum Paulo dixerim, *Benedictus sit in sæcula Deus*) ut pastorem et episcopum sibi propositum admittant, et Christianos ritus religionis sedulo suscipiant, et amplexentur libentissime.

36. Ad hunc ergo modum, cum per gratiam misericordis Dei qui vellet omnes homines salvari, et ad veritatis venire cognitionem, a vetustis opinionibus suis hi recesserint, et easdem pro sincera Christianorum fide mutaverint, profecto si consurgere dignetur vestra fraternitas, et una cum affectu B cooperari nobiscum ut exscindantur, et in incendium mittantur, qui succrevere stolones, valde confidimus per Dominum nostrum Jesum Christum, Deum verum, futurum ut ipsius adhuc magis exaugeatur ovile, et illud impleatur quod dictum est: *Cognoscent me omnes, a minimo ad maximum*[9], et, *In universam terram exivit sonus*, doctrinæ apostolicæ, *et ad terminos terræ verba eorum*[10].

37. Oportet igitur illos qui a vobis pro vobis mittendi sunt, quique sacram sanctamque vestram personam sustinebunt, cum vestra liberrima potestate legari, ea scilicet quam per Spiritum sanctum sortiti estis, et ut sententiam dicere possint, et suffragium ferre valeant de capitibus propositis, et si C quæ alia similia agitabuntur, ea cum libertate, quæ thronum decet apostolicum. Cum præcipue ab Italiæ partibus synodalis ad nos epistola perscripta venerit, accusationibus infandis repleta; quas contra proprium ipsorum episcopum, Itali ad nos cum multiplici condemnatione, et juramentis non parvis transmiserant, rogantes, ne velimus pati adeo miserum in modum ipsos perire, qui tam urgente et intolerabili tyrannide opprimantur, per quam sacerdotii leges contumeliose refiguntur, et quæcunque consuetudines ecclesiasticæ subvertuntur: et certe non nunc primum, sed et olim per monachos et presbyteros inde profugos, hæc ad omnium aures dimanarunt. Basilius erat, Zosimas, et Metrophanes, necnon alii, qui tyrannidem istamce deplora- D bant, et qui cum lacrymis ad Ecclesiam vindicandam nos excitabant. In præsenti autem, quod dicebamus, diversæ de diversis locis litteræ abunde ad nos venerunt, tragicis sexcentis lessis repletæ et lamentis. Istarum porro litterarum exemplaria, secundum quod volebant et rogabant ipsi qui summopere contenderant et nos adjurarant vehementer, ut ad omnes ubique apostolicas sedes transmitterentur, vobis legenda offerimus, et quidem litteris nos his inclusimus, quod sancta et œcumenica quæ-

[9] Act. VIII, 10. [10] Psal. XVIII, 5; Rom. X, 18,

VARIÆ LECTIONES.

[y] γρ. ἀναπεφύτευκεν.

conventura est in Domino synodus, prout cum canonibus congruere videbuntur, suo communi suffragio confirmet, ut sic pace jugi et profunda Christi Ecclesia quaquaversum perfruatur.

38. Neque sane vestram solummodo beatitudinem huc convocamus, sed reliquarum quæ sunt archiepiscopalium et apostolicarum sedium antistites, vel jam advenerunt, vel propediem adventuri exspectantur.

39. Ne committat igitur fraternitas vestra in Domino quæ est, per aliquam dilationem, aut procrastinationem temporis, ut diutius quam par est fratres vos hic exspectent: noverit quod, si per vestrum aliqualem defectum res suo ordine rite non peragantur, non in alium, sed in ipsum delinquentem recidet contracta culpa.

40. Sed et illud insuper libris nostris duximus inferendum, ut nimirum sanctam et universalem septimam synodum in eumdem numerum velitis et ordinem referre cum sex sanctis et œcumenicis conciliis, per universas vestræ ditionis Ecclesias; cum ad nos rumor increbuerit quod quædam apostolico vestro throno subditæ Ecclesiæ usque ad sextam computare solent universales synodos, septimam nequaquam agnoscentes: quæ in illa sancie bantur, cum veneratione suscepta fovere dicuntur; ipsam tamen nondum eo processisse susceptionis, ut publice per Ecclesias, sicut priores, deprædicatione suscipiatur, etiam tum cum ubique pari cum cæteris dignitate suscipiatur.

41. Certe quidem illa synodus summam profligavit impietatem; habuit consessores et suffragatores quide quatuor archiepiscopalibus thronis aderant. Patet enim a vestra apostolica sede advenisse Alexandrinum Thomam monachum, et cum eo presbyteros; ab Hierosolymis et Antiochia, Joannes, et qui cum illo venerunt; ab antiqua Roma, aderat Petrus archipresbyter religiosissimus, et alius item Petrus presbyter, monachus et præpositus religiosæ domus sancti Sabbæ, quæ Romæ erat.

42. Isti omnes convenere una cum divino nostro Patre, sacratissimo et beatissimo viro, Tarasio, aderant, Constantinopolis archiepiscopo: magnum hoc et universale septimum concilium congregabatur, ut Iconomachorum, vel potius Christomachorum, impietatem convelleret, et de illa triumpharet. Et hujus forte synodi practica, propter barbaram illam et peregrinam gentem Arabum, quæ passim loca omnia infestabat, ad vos deferri non potuere. Atque hoc in causa fuisse videtur, cur a multis apud vos hujus synodi constitutiones, licet cum honore suscipiantur et admittantur, tamen in publicam cognitionem non venerunt.

43. Par est igitur, quod dicebamus, ut magna sancta œcumenica hæc synodus una cum sex prio-

A κῆς ἐν Κυρίῳ συνόδου ἀθροιζομένης, τὰ τῷ Θεῷ, καὶ τοῖς συνοδικοῖς κανόσι δοκοῦντα. ψήφῳ βεβαιωθείη κοινῇ, καὶ εἰρήνη βαθεῖα τὰς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καταλήψοιτο.

λη'. Καὶ γὰρ καὶ οὐ μόνον τὴν ὑμετέραν μακαριότητα ἐπὶ τοῦτο προκαλούμεθα· ἀλλά γε δὴ, καὶ τῶν ἄλλων ἀρχιερατικῶν καὶ ἀποστολικῶν θρόνων, οἱ μὲν ἤδη καὶ πάρεισιν, οἱ δὲ οὐ μετὰ πολὺν χρόνον παρεῖναί εἰσι προσδόκιμοι.

λθ'. Μὴ οὖν ἡ ὑμετέρα ἐν Κυρίῳ ἀδελφότης, ἀναβολῇ τινι καὶ παρατάσει χρόνου, τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῆς διατρίβειν ὑπὲρ τὸ δέον, ποιήσει· γινώσκουσα ὡς εἴ τι παρὰ τὴν αὐτῆς ὑστέρησιν, οὐ κατὰ τὸ δέον, ἐλλιπές τι διαπραχθείη, οὐχ ἕτερός τις, ἀλλ' εἰς ἑαυτὴν αὐτὴ τὸ κατάκριμα ἐπισπάσαιτο.

B

μ'. Καὶ τοῦτο δὲ προστεθῆναι χρεὼν τοῖς γράμμασιν ἡγησάμεθα, ἵνα τὴν ἁγίαν καὶ οἰκουμενικὴν ἑβδόμην σύνοδον, ταῖς ἁγίαις καὶ οἰκουμενικαῖς ἓξ συνόδοις συντάττειν καὶ συναριθμεῖν, παντὶ τῷ ὑφ' ὑμῶν τῆς Ἐκκλησίας παραδοθείῃ πληρώματι· φήμη γὰρ ἦκεν εἰς ἡμᾶς, ὥς τινες τῶν ὑπὸ τὸν ἀποστολικὸν ὑμῶν θρόνον Ἐκκλησίαι, μέχρι τῆς ἕκτης, τὰς οἰκουμενικὰς ἀριθμῆσαι συνόδους, τὴν ἑβδόμην οὐκ ἴσασιν· ἀλλὰ τὰ μὲν ἐν αὐτῇ κυριωθέντα [z], εἴπερ τι ἄλλο, διὰ σπουδῆς καὶ σεβασμιότητος ἄγουσιν, αὐτὴν δ' ἀνακηρύττειν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὥσπερ καὶ τὰς ἄλλας, οὔπω τυχεῖν ἐπεγνώκασιν, καὶ τοι τὸ ἴσον ἐκείναις ἁπανταχοῦ διασωζούσης ἀξίωμα.

C

μα'. Καὶ γὰρ καὶ αὕτη μεγίστην καθεῖλε δυσσέβειαν, συμπαρέδρους αὐτῇ καὶ συμψήφους τοὺς ἐκ τῶν τεσσάρων ἥκοντας ἀρχιερατικῶν θρόνων ἔχουσα· παρῆν γάρ, ὡς δῆλον, ἀπὸ μὲν τοῦ ὑμετέρου ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας, Θωμᾶς μοναχὸς πρεσβύτερος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἀπὸ δὲ Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας Ἰωάννης, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, καὶ ἀπό γε τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Πέτρος ὁ εὐλαβέστατος, πρωτοπρεσβύτερος, καὶ ἕτερος Πέτρος πρεσβύτερος, μοναχὸς καὶ ἡγούμενος τῆς κατὰ Ῥώμην εὐαγοῦς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα.

μβ'. Καὶ τούτων ἁπάντων συνελθυθότων, ἅμα τῷ ἡμετέρῳ πατροθείῳ, καὶ ἁγιωτάτῳ καὶ τρισμακαρίστῳ ἀνδρὶ Ταρασίῳ, ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μεγάλη καὶ οἰκουμενικὴ ἑβδόμη σύνοδος συνεκροτήθη, τὴν τῶν εἰκονομάχων, ἢ χριστομάχων, θριαμβεύσασα καὶ καθελοῦσα δυσσέβειαν· ἧς ἴσως, τοῦ βαρβαρικοῦ καὶ ἀλλοφύλου τῶν Ἀράβων κατασχόντος τὰς χώρας ἔθνους, οὐκ ἐγένετο ῥᾴστου τὰ πρακτικὰ πρὸς ὑμᾶς διακομισθῆναι. Δι' ἣν αἰτίαν, παρὰ πολλοῖς τῶν αὐτόθι, ταύτης αἱ τάξεις, εἰ καὶ τιμῶνται καὶ περιέπονται· ἀλλ' οὖν, ὅτι ταύτης εἰσὶν, ὡς φασιν, οὐκ εἰσὶν ἐν γνώσει.

μγ'. Χρὴ δ' οὖν καὶ ταύτην (καθάπερ ἔφθημεν) μεγάλην τε καὶ ἁγίαν καὶ οἰκουμενικὴν, καὶ ταῖς πρὸ

VARIÆ LECTIONES.

[z] leg. κυρωθέντα. [a] ἴσ διατάξεις·

αὐτῆς ἓξ συνόδοις συνανακηρύττειν. Τὸ γὰρ μὴ οὕτω διαπράττεσθαι καὶ ποιεῖν, πρῶτον μὲν ἀδικεῖν ἐστι τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, τηλικαύτην ὑπερορῶντας σύνοδον, καὶ τοσούτῳ μέρει τὸν σύνδεσμον αὐτῆς καὶ τὴν συναφειαν διασπῶντας καὶ διαλύοντας. Δεύτερον δὲ, καὶ τῶν εἰκονομαχούντων, ὧν οὐδὲν ἧττον τῶν ἄλλων αἱρετικῶν, εὖ οἶδ' ὅτι μυσάττεσθαι[b] τὸ δυσσέβημα, πλατύνειν ἐστὶ τὰ στόματα· οὐχὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ τὴν αὐτῶν καθαιρεθῆναι δυσσέβειαν, ἀλλ' ἑνὸς θρόνου κρίσει, τὴν δίκην ὑπέχειν, πρόφασιν ἐχόντων εἰς τὸ τερατεύεσθαι.

μδ'. Δι' ἅπερ ἅπαντα, ἔν τε τοῖς συνοδικοῖς γράμμασι, καὶ ἐν ἄλλαις ἁπάσαις ἐκκλησιαστικαῖς ἱστορίαις καὶ συζητήσεσιν, ἀριθμεῖν ταύτην καὶ συγκαταλέγειν ταῖς ἁγίαις καὶ οἰκουμενικαῖς ἓξ συνόδοις, ἑβδόμην μετακειναc τάττοντας, ἀξιοῦμέν τε, καὶ ὡς ἀδελφοῖς ἀδελφοὶ, παραινοῦμεν τὰ πρέποντα εἰσηγούμενοι.

με'. Χριστὸς δὲ, ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, ὁ πρῶτος καὶ μέγας ἀρχιερεὺς, ὁ ἑκούσιον ὑπὲρ ἡμῶν ἑαυτὸν καλλιερησάμενος σφάγιον, καὶ τὸ οἰκεῖον αἷμα λύτρον ὑπὲρ ἡμῶν καταθέμενος, δοίη μὲν τὴν ὑμετέραν ἀρχιερατικὴν καὶ τιμίαν κεφαλὴν κρείττω τῶν κύκλῳ καθιστημένων βαρβαρικῶν ἐθνῶν ὀφθῆναι· δοίη δὲ γαλήνην καὶ ἥρεμον ἐξανύειν τὸν τοῦ βίου δρόμον· δοίη δὲ τυχεῖν καὶ τῆς ἄνω κληρουχίας, ἀνεκλαλήτῳ χαρᾷ καὶ εὐφροσύνῃ, ἔνθα πάντων ἐστὶν εὐφραινομένων ἡ κατοικία, καὶ ἧς ἀπέδρα ὀδύνη πᾶσα καὶ στεναγμὸς καὶ κατήφεια· ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ὑπερευχόμεθα ὑμῶν κατὰ χρέος τῆς πατρικῆς ὁσιότητος, μέμνησθαι καὶ αὐτοὶ τῆς ἡμῶν μὴ διαλείποιτε μετριότητος.

ΕΠΙΣΤ. ΙΔ'.

Ἀπὸ τῆς ὑπερορίας, πρὸς τοὺς ἐπισκόπους.

A ribus publicetur. Nam si hoc fieri negligatur, imprimis Christi Ecclesia injuria afficitur, ubi talis et tanta synodus despectui habetur, et ipsius copula et conjunctio per talis modi partis temerationem dissoluta discerpitur. Secundo, accedit quod iconomachorum impietas, quam scio vos non minus detestari quam aliorum hæreticorum, ora distendentur; cum non per synodum universalem, sed unius tantum sedis sententiam ipsorum impiam opinionem difflatam et judicio damnatam, cum quadam probabilitate ampullabuntur.

44. Ob ista omnia rogamus, et ut fratres germanos nostros exhortamur, ut quod par et æquum est in usum inducatur, nimirum ut in synodicis litteris, et quibuscunque aliis ecclesiasticis rebus gestis, et B quæstionum agitationibus, hæc septima synodus eodem tenore collocata, cum cæteris sex sanctis et œcumenicis recitetur.

45. Christus autem verus ille Deus noster, ille princeps et maximus sacerdotum, qui spontaneam se pro nobis offerebat hostiam, et proprium sanguinem nostræ redemptionis pretium pro nobis contulit, concedat ut archisacerdotale vestrum et venerandum caput, supra barbaras, quæ in procinctu circumsistunt, nationes attollatur; concedat tranquillum vobis et quietum vitæ cursum conficere; detque consequaris sortem illam supernam cum gaudio inexplicabili et delectamento, ubi sita exhilaratorum habitatio, a qua exsulat omnis dolor, gemitus et dejectio vultus, per ipsum Christum, Deum nostrum verum, cui gloria et potestas in sæcula C sæculorum. Amen.

Maximopere vos rogamus ut juxta debitum paternæ sanctitatis, ne velitis intermittere nostræ mediocritatis meminisse.

EPIST. XIV.

Ad episcopos, ab exsilio suo.

Edita a Montacutio (ep. 174, p. 245).

Ἐγὼ θαυμάζω πῶς οὕτω ταχέως, ὅστις ποτὲ ἐστὶ ἐκεῖνος, τῆς ἡμῶν ἐπελάθετο φύσεως· οὐδὲ γὰρ οὐδ' ὀνόματι τὸν ἔλεγχον βουλοίμην ἂν προσενεγκεῖν, οὐδ' ἄν ἔτι[d] προσραγείη αὐθαδίστερον. Ἐπεὶ καὶ ῥᾷον ὁρῶ τοὺς πολλοὺς τῷ τῶν ἐλέγχων ἀπροσώπῳ νουθετουμένους, ἢ τὴν ἐν προσηγορίᾳ παραίνεσιν φέροντας. Ἀλλὰ πῶς οὕτω θάττον ἡμᾶς ὀπίσω μνήμης ἀφῆκεν, ὥστε καὶ τοσαύτην ἡμῶν ἄνοιαν, καὶ θείων νόμων ὀλιγωρίαν ἐπιβαλεῖν[e]; πόθεν δὲ ἐπὶ τοσοῦτον τῆς ἡμῶν κατεξανίσταται μετριότητος; μᾶλλον δὲ τὶς αὐτὸν εἰς τηλικαύτην ἀθρόον ἀνάβασιν ὑψωσεν, ὥστε καί μηδὲν ἡμῶν φθεγγομένων, αὐτὸν ὅμως ἀκούειν, καὶ μηδ' ἐπὶ λογισμὸν τοιοῦτον[f] ἥκοντων, ἐκεῖνον, ὥσπερ ἀπό τινος σκοπιᾶς, τῆς οἰκοθεν φαντασίας ἐφορῶντα τὰς καρδίας, καὶ ἐμβατεύοντα αὐτοὺς ἐκεῖνα συνιέναι καὶ κατανοεῖν, ἃ μηδ' ἑαυτοῖς τινες συνεγνώκεισαν. Καὶ πλέον ἔδοξε

Mirum unde fiat, ut is quicunque tandem ille sit, quem intelligo, tam cito naturæ meæ et dispositionis sit oblitus: neque enim libet illum de nomine compellare, ne tum quidem si protervius in me feratur. Intelligo enim plurimos, cum sub larva et in tegumento taxentur, facilius redire ad cor instructos quam qui de nomine citati nequaquam ferre velint increpationem. Sed ille tamen quisquis est, inde factum, ut tam cito nostræ naturæ fuerit oblitus, ut amentiæ me incuset, et divinarum legum contemptus: unde motus aut incitatus tantopere invectus est in meam mediocritatem: imo, quis eum potius, adeo sublimem extulit, ut cum omnino taceremus, ille tamen nos exaudiret. Imo cum ne cogitatione quidem aliquid ejusmodi comprehenderemus, ille tamen e propria sua imaginatione, tanquam ab alta quadam specula cor hominis intuitu

VARIÆ LECTIONES.

[b] ἴς. μυσάττεσθε. [c] ἴσ. μετ' ἐκείνας. [d] εἴτις. [e] ἐπικαλεῖν. [f] τοιοῦτον.

suo permeans, ea deprehendit et intellexit, quorum nemo sibi ipsi conscius fuit. Et de rebus aliorum majorem habere voluit cognitionem arrogatam, quam spiritus homines inhabitans habet: et tamen Paulus, qui proventum istorum hominum non exspectabat, parem cum spiritu hominis cognitionem omnino abnegavit alicui futuram aliquando. Verum enimvero quid tandem in causa reperietur esse tanti, ut de multiplici amentia incusemur, de Ecclesia catholica prodita, de legum contemptu latarum? quid omnino gessimus? quid agitavimus? cui tandem aliquid enuntiavimus? Nam utcunque non iisdem per omnia verbis convicium nobis fecit, ne tamen apud animum suum recolat et ominetur, meliori se esse conditione quam erit ille qui taliter fuerit conviciatus. Nam non gravant sensum et sententiam voces, sed animi quæ est amaritudo dictiones acerbas magis et intolerabiles reddunt. Cum vero verba consentiant animis, et sententiæ acerbitas cum sermonis virulentia correspondeat, nihil interest an eadem iisdem verbis proferantur, an idem sensus per æquipollentia verba proferatur. Quod si autem tempestatem et malorum salum in quo demersi collidimur respiciebat; si insultum illarum calamitatum quibus circumsepti constringimur, ad amentiam referre justum arbitrabatur, humanas ille fovebat cogitationes, et pie meditabatur: quod solum in ejus gratiam dici potest. Malorum enim moles et excessus mentis emotionem et alienationem in graviter oppressis operantur. Quod si de sententia sua aliquid ei decessit, plus in nobis diabolo potestatis tributum dabit, quam olim ei tribuebatur in divinum virum Job. Nam in illius animam aut vitam non accepit potestatem: at contra nos etiam in animam ipsam permissam habeat facultatem. In eo enim quod postquam alias in leges a nobis commissum etiam meram nec admistam mihi insaniam affricat, manifeste se patefacit hoc apud animum agitasse et certissimo id constituisse. Quod si subito abreptus ad hanc de nobis cogitationem fuit, hanc ille viam facilem adinvenit ad alia convicia pertexenda. Ut omittam in præsenti apologiæ artificium et fucatam speciem, non debuit certe tanquam de loco superiori ex insidiis me aggredi, nec per aggestas e suo penu contumelias flebiliorem mihi statum procurare: sed consolatione potius nonnulla, et verborum delinimentis dolorem incumbentem alleviare, et modum si quæ facultas fuerit solatii excogitare: sed exasperare, insultare, exprobrare calamitates, lascivientis est in rebus proximi sui afflictis, non quod oportuit, condolentis, vel compatientis, non ejus qui amici partes agat, sed qui hostilem in modum malis afficit. Ego certe profiteor eos, quidquid erat improbitatis in torculari, id in me totum effudisse, dum amicos alieniores reddunt, affines sejungunt, a vobis me

A τὰ τῶν ἀνθρώπων εἰδέναι, ἢ τὸ πνεῦμα τὸ ἐνοικοῦν ἐν αὐτοῖς. Κἂν Παῦλος, οὐδ' ἐλπίσας ἀνδρῶν τηλικούτων ἔσεσθαι φορὰν, οὐδὲ τὴν ἴσην γνῶσιν ἑτέροις κατέλιπεν. Ἀλλὰ γὰρ πόθεν ἡμῶν ἡ πολλὴ κατασκεδάζεται ἄνοια, καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὅλης ἡ προδοσία; καὶ τῶν κειμένων νόμων ἡ ὑπεροψία; τί πραξάντων; τί δὲ διανοηθέντων; πρὸς τίνα δέ τι ἀπαγγειλάντων; μηδὲ γὰρ, ὅτι τοῖς αὐτοῖς [g] ῥήμασι τὴν ὕβριν οὐκ ἔθετο, ἄμεινόν τι καθ' ἡμῶν εἰπεῖν, τῶν, εἴ τις ἡμῖν τὰ τοιαῦτα λοιδορεῖται, νομιζέτω καὶ λογίζοιτο, οὐ γὰρ αἱ λέξεις βαρύνουσι τὰς ἐννοίας, τὰς δὲ λέξεις τραχεῖς καὶ δυσφόρους τὸ πικρὸν τῆς διανοίας μᾶλλον ἐργάζεται. Ὅτε δὲ καὶ λέξεις ταῖς διανοίαις ὁμολογεῖ, καὶ τὸ βαρὺ τῆς ἐννοίας, τῷ τραχεῖ συντρέχει τῆς λέξεως, τί διαφέρει

B τὰ αὐτὰ τῶν ῥημάτων εἰπεῖν, ἢ διὰ τῶν ἴσων τὴν αὐτὴν παραστῆσαι διάνοιαν; Ἀλλ' εἰ μὲν πρὸς τὸν ἐπιχυθέντα ἡμῖν τῶν κακῶν ἀφορῶν χειμῶνα, καὶ τὴν πανταχόθεν ἡμᾶς περίσχουσαν [h] καὶ συμπιέζουσαν τῶν δυσχερῶν φορὰν, εἰς παραφορὰν πεσεῖν ἐδικαίωσεν, ἀνθρώπινον μὲν τι διενοήθη καὶ ἐμελέτησε. Τί γὰρ ἄν τις ἄλλο, ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ εἰπεῖν δυνηθείη; Αἱ γὰρ ὑπερβολαὶ τῶν κακώσεων παρατρέπειν καὶ ἀλλοίωσιν ὡς τὰ πολλὰ τοῖς κακουμένοις ἐνεργάζονται. Εἰ καὶ μείζονα τὸν πονηρὸν τὴν ἐξουσίαν λαβεῖν καθ' ἡμῶν, ἢ κατὰ [i] τοῦ θεσπεσίου Ἰώβ, οἷς νομίζει ἐψηφίσατο· εἶγε τοῦ μὲν τῆς ψυχῆς τὴν ἐξουσίαν οὐκ εἴληφεν, ὁ δὲ καθ' ἡμῶν, καὶ ταύτης αὐτῷ τὴν κυριότητα ἐνεχείρησεν· ἐξ ὧν γὰρ ἡμῶν ἄκρατον μετὰ τοῦ παρανομεῖν καταχέει τὴν ἄνοιαν,

C σαφῶς ἑαυτὸν δεικνύει τοῦτο καὶ λογισάμενον καὶ κυριώσαντα. Πλὴν εἰ καὶ πρὸς ταύτην περὶ ἡμῶν ὑπεσύρη τὴν ὑπόνοιαν, καὶ τοῦτο πρὸς εὐλογίαν τῆς ἄλλης εὑρίσκει λοιδορίας· Ἵνα νῦν ἐάσω τὸ σοφὸν τῆς ἀπολογίας καὶ εὔσχημον, ἐχρῆν οὐκ ἐπιτίθεσθαι, οὐδὲ βαρύτερον ποιεῖν τὸ πάθος οἰκείων ὕβρεων προσθήκῃ· ἀλλὰ παρακλήσει τινὶ μᾶλλον καὶ λόγοις ψυχαγωγίας [j] διαπραῦνειν τὸ ἄλγος, καὶ πειρᾶσθαι τὸν δυνατὸν τρόπον ἐπινοεῖν παραμύθιον. Τὸ δὲ ἐκτραχύνειν καὶ ἐπεμβαίνειν, καὶ κατονειδίζειν τὰς συμφορὰς, ἐντρυφῶντός ἐστι τοῖς τοῦ πλησίου κακοῖς, ἀλλ' οὐ συναλγοῦντος, οὐδὲ συμπάσχοντος, καὶ οὐ τὰ τῶν φίλων διαπραττομένου, ἀλλ' ἅπερ ἂν οἱ ἐχθροὶ κακουργήσειαν. Ἐγὼ δὲ, ὅτι μὲν τὸν τρυγίαν

C πάσης αὐτῶν τῆς κακίας καθ' ἡμῶν ἐκένωσαν, φίλων ξενώσαντες, συγγενῶν διακόψαντες, ὑμῶν αὐτῶν (τῶν ἐμῶν παθῶν τὸ πικρότατον) προδιατέμνοντες καὶ ἀπομερίσαντες [k]; θεραπόντων καὶ ὑπηρετῶν ἐξερημώσαντες, αἰχμαλωτίσαντες, φρουροὺς καὶ φρουράρχους περιστήσαντες· ἵνα μηδὲ τὰ οἰκεῖα βουλομένοις κακὰ κλαίειν ἐξῇ καὶ ἀποδύρεσθαι· μηδέ τις ἔλεος πόθεν ἡμῖν παρεισδύῃ μὴ λόγῳ μὴ πράγματι· μυρίους θανάτους ἐπικρεμάσαντες, λογίων Θεοῦ καὶ παντὸς ἄλλου, οἴμοι, καθ' ἡμῶν λιμὸν ἐπιστήσαντες. Καὶ ὅτι ὅλον μὲν ἅμα πολλοῖς κακοῖς οὐ διαλιμπάνουσι περιβάλλοντες, καὶ πάσας δὲ ἡμῶν ἀπο-

VARIÆ LECTIONES.

g αὐτοῦ, h συμπεριέχουσαν. i καὶ. j ψυχαγωγοῖς. k ἀτοιμετρήσαντες.

μερισάμενοι τὰς αἰσθήσεις, καὶ πρὸς πάσας παρατα- A
ξάμενοι καινὰς μηχανὰς πρὸς ἑκάστην ἐπενόησαν (ὀξὺ
γὰρ εἰς κακίαν, Θεοῦ καὶ φιλανθρωπίας ἀλλοτρίωσις)·
καὶ ὀφθαλμοὺς μὲν ἐνέφραξαν· τί γὰρ ἄν τις καὶ
εἴποι; ἐπειδὴ ἂν ὅλως μήτε τινὰς ἀνθρώπων ὁρᾷν, μηδὲ
βιβλίοις ἐνομιλεῖν ἔχοι· καὶ μάλιστα οἷς μέγα καὶ
πρῶτον παραμύθιον ἡ ἀνάγνωσις. Καὶ γὰρ καὶ ταύτην
καθ' ἡμῶν ἁπάσαις ψήφοις ἐξήνεγκαν τὴν ἀπόφασιν·
ἀκοὴν δὲ συναπέκλεισαν· οὔτε γὰρ φωνῆς φιλούντων,
ἀλλ' οὐδὲ ἐχθρῶν (Τί γὰρ δεῖ λέγειν;) ἀναγινω-
σκόντων συγχωροῦσιν ἐνωτίζεσθαι. Ἀλλ' ὅσον γε
εἰς αὐτῶν ἦκε σπουδὴν οὐδὲ ἀδόντων Θεῷ, οὐδ'
ὑμνοις εὐχαριστούντων ἀκούομεν. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ
τινα οὐδ' ἐπὶ βραχὺ, οὐδὲ τῶν μετρίως πρὸς ὠδὰς
ἐχόντων. (Ὦ καὶ βαρβάρων γνώμας νικώσης ὠμό-
τητος!) συνεῖναι κατέλιπον· ἀλλ' ἀντὶ κληρικῶν, B
ἀντὶ μοναζόντων, ἀντὶ ψαλλόντων, ἀντὶ ἀναγινω-
σκόντων καὶ ὑπογραφόντων, ἀντὶ φίλων καὶ συνή-
θων (οἷς ὡς τὰ πολλὰ φιλεῖ ἡ τῶν θλιβερῶν βα-
ρύτης ἐπικουφίζεσθαι), ἀντὶ πάντων ἁπλῶς, στρα-
τιωτῶν κουστωδίαις, καὶ στρατιωτικοῖς λόχοις
ἐκδεδόμεθα. Καὶ τί δεῖ καθ' ἕκαστον λέγειν, καὶ
ἐπιξαίνειν τῇ μνήμῃ τοὺς μώλωπας; ἀλλ' ὅτι μὲν
πάσας ἡμῶν τὰς αἰσθήσεις μυρίων κακῶν ἐπινοίαις
ἐπετείχισαν· μηδ' αὐτὴν ἡμῶν τὴν ψυχὴν (ὅσα γε
εἰς αὐτῶν ἔργα κεχώρηκεν) ἀκάκωτον συγχωρή-
σαντες. (Ἔργον ἁπάντων ὅσα Θεὸς ἐδδελύξατο
μιαρώτερόν τε καὶ ὠμότερον) οἴκους Θεοῦ κατα-
λύοντες, πτωχοὺς ἀναπήρους καὶ λελωβημένους,
οὓς ἡμεῖς ἱλαστήριον τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων
προστησάμεθα, τῆς οἰκείας ἑστίας καὶ ἀναπαύσεως C
ἐξορίζοντες, καὶ τὰς αὐτῶν ὑπάρξεις, ὡς πολεμίων,
διαμεριζόμενοι λάφυρα· καὶ θεραπόντων σάρκας
νεύροις κατέκοψαν· ὡς δι' ὅλου τοῦ σώματος, τῇ
πολλῇ τῶν μαστίγων ῥύμῃ χαράδρας ἐναπεργάσα-
σθαι· ἵνα χρυσὸν καὶ ἄργυρον ὃν ἐθησαυρίσαμεν,
ὃν οὐδ' ὄναρ ἴδον οἱ ἄθλιοι, ἐκμηνύσωσι. Καὶ τοι
σαφέστερον αὐτοὶ τῶν ἄλλων οἱ κολάζοντες εἰδότες,
ὡς ἡμεῖς ἀεὶ πρὸς χρήματα διεβεβλήμεθα. Καὶ οὐχ
οὕτως ἐκεῖνοι φιλάργυροι, ὡς ἡμᾶς, ἡ τούτων ὑπερ-
οψία, οὐδὲν ἄλογον αὐτῶν ἕνεκα οὐδέποτε ποιεῖσθαι
(μή τί γε θησαυρίζειν) παρεσκεύαζεν· ἀλλ' ὅπερ
ἥλιος ἀνίσχων ἑώρα (ἡ τῶν ἐπηρεαζόντων δὲ πολ-
λάκις ἀνάγκη καὶ τὸν τῆς ἀρετῆς διδάσκαλον Παῦλον
εἰς τοιαῦτα ἐξεβιβάζετο ῥήματα). Τοῦτο τῆς ἡμέρας,
καὶ μάλιστα τῆς νυκτὸς ὁ καιρὸς ἐξεφόρει τε, καὶ D
ἀπεφορτίζετο. Ἀλλ' ὅμως ταῦτα τῶν πάντων οὐδενὸς
ἔλαττον εἰδότες, ἐκρεούργουν, ἐμάστιζον· οὐχ ἵνα
τι ὧν ἐπλάττοντο ζητεῖν εὑρῶσιν, εἰ μὴ καὶ τοῦτο
προσεκμεμήνασι, ζητεῖν εὑρεῖν ἅπερ ἴσασιν οὐχ
ὑπάρχοντα, ἀλλ' ἵνα κἀκεῖθεν ἡμᾶς ἀνιάσωσι, καὶ
μηδένα τρόπον κακουργίας, ὃν ἡμῖν οὐ προσάξωσι,
παραλείψωσιν. Ἀλλ' ὅτι μὲν ταῦτα καὶ τῶν εἰρημέ-
νων πολὺ πλείονα, καθ' ἡμῶν ὁ Σατανᾶς, ἢ οὐκ οἶδα
ὅ τι καὶ εἶπω, ἐξητήσατο, καὶ τούτοις ἡμεῖς περιαν-
τλούμεθα οὐκ ἂν ἀρνηθείην· ὅτι δὲ τῶν φρενῶν
ἡμᾶς ἡ τοσαύτη κακία ἐξέστησε, καὶ θείων ἐντολῶν
ὑπερόπτας ἀπετέλεσε, καὶ κοινοὺς προδότας εἰργά-
σατο, οὐκ οἶδα ἀνθ' ὅτου τίς ἡμᾶς αἰτιώμενος ταῦτα,

divisum abscindunt, quod ad cumulum malorum tristissimum accedit, dum famulis et ministris me privant, postquam in ergastulum concluserunt, appositis custodibus, qui circumstent undique: ideo scilicet ne mihi liceat, si maxime cupiam, miseram meam sortem deplorare: ne per rimulam aliquam vel tantillum me adreperet misericordiæ ab alicujus sermone vel actione. Quin dum multiplices mortis species excogitant, fame me (me miserum) divinorum oraculorum, et cujuscunque alterius affatus peremerunt. Nec cessant adhuc multiplicatis mala circumsepire: sensum mihi omnem divulsum expectorarunt, et adversus eorum singulos nova machinamentorum genera, ex adverso constituti, adinvenerunt nam ad malefaciendum celeres sunt, qui sunt a Deo et humanitate alieni), et ad utrumque sibi oculos occluserunt. Quid enim aliud dicendum restat? cum nec hominum aliquem libere liceat intueri, nec cum libris commercium habere, præsertim iis qui maximum solamen et principale legentibus possunt suppeditare. Hanc illi in me sententiam de generali ipsorum assensu et consensu tulerunt. Aures autem obturarunt meas: non enim admittunt ut sermones amicorum, ne inimicorum quidem voces auribus nostris insonare possint. Quid aliud afferam? quam quod, quantum in ipsis est, nec Deo hymnos concinentes nec laudantes aut gratias agentes audimus. Non enim mihi permittunt cum aliquo conversari, ne quidem ad brevissimum tempus qui vel modicam canendi peritiam habent, adeo in sua crudelitate omnem barbariem exsuperant! sed clericorum loco, monachorum, psallentium et legentium, subscribentium dictata; pro amicis et consuetis, per quos plerumque calamitosorum tribulatio solet alleviari, pro omnibus, ut uno verbo dicam, militum custodiis et turmis vincti tradimur. Quid opus sigillatim percensere, aut vibices memorando refricare? Profecto, omnes nostros sensus innumemorum malorum inventis circumvallarunt: nec animam quidem ipsam, quantum per ipsorum opera stetit, immunem ab istis malis esse patiuntur. Ecquid est inter omnia quæ abominatur Deus, detestandum magis, et truculentius: divinas ædes demoliuntur: mendicos, mutilos, membris decurtatos, quos ad propitianda nostra peccata constitueramus, de propriis ipsorum sedibus et quiete exturbarunt, et eorum ustensilia atque supellectilem tanquam spolia de hostibus capta distribuerunt: nervis servorum carnes conciderunt; ita ut per totum corpus propter flagrorum incussiones, charadræ velut quædam ducerentur: in eum finem ut indicium facerent, auri scilicet et argenti, quæ me reposuisse affirmabant: quod factum nunquam probare possunt, et tamen cæsos certo certius id resciscere pronuntiabant: ita semper de pecunia reposita me accusant. Nec sunt ipsi pecuniarum ita avidi quam nos contemptores, qui nunquam hactenus induci potuimus, ut aliquid contra rectam rationem pecuniarum causa facere-

mus, nedum ut illas thesaurizaremus. Sed quod sol exoriens intuebatur (nam malevolorum infesta nequitia, necessitatem vel beato Paulo virtutis doctori interdum imposuit ad verba ejusmodi proferenda), hoc ipsum diurni, saltem nocturni temporis opportunitas ebajulavit, et ut onus impositum exportavit. Istud autem cum non minus illi quam alii resciverant, tamen carnes conciderunt, flagris intentis lancinabant: non ut aliquid eorum quæ se quærere fingebant, invenirent (nisi forsitan et eo proruperint insaniæ ut illa se conquærere fingerent, quæ non ignorabant exstare nusquam), sed ut ab hac etiam parte nobis inurerent dolorem : nec aliquam nequitiæ rationem omitterent, quam in nos inferre possent. Verum quod ista dum et alia innumera contra nos machinatus sit Satan, non plane intelligo ; sed profecto, quod ab istis exhaurimur, haud negaverim. Sed quod hæc improbitas de mentis meæ statu me dimoverit, aut redegerit ad oraculorum divinorum contemptum, et eorum proditione me infamaverit, concedere non possum : ut eapropter hostium meorum infensissimi me afflarent, et in os aperte oggannirent.

A οὐ σφοδρότερον καθ' ἡμῶν πνεῖν, ἢ οἱ προφανεῖς ἐχθροὶ οὐκ ἂν συνανομολοφήσειεν.

Sin quispiam vero, his talibus auditis, pudore suffunditur, erigat se aliquantulum, et emergat inde nec tale quidquam se contra nos perpetrasse dicat, sed nec cogitatione agitasse olim ; sic enim natura comparatur peccatum, ut cum per justam reprehensionem denudetur, magis majori immodestia quam prius se venditet ; nec quidem a parente suo pro partu genuino agnoscatur, sed ut spurius et exsecrandus fœtus oculis repræsentetur : præcipue, si per conscientiæ stimulos, quam sapienter omnino rerum Conditor naturæ nostræ inseruit, ad rerum contuitum agendarum excitetur. Quod si autem eapropter nihil tale se in animum admisisse contendant ; sed quod videtur, eos qui ejusmodi attentent in partes amandent remotissimas cum diris dimissos exsecrationibus. Per ipsammet amicitiam interrogate illum, in quo differt talia de nobis prædicare, ab illa accusatione ? quod cum hostibus in acie constiterimus, nullam plane differentiam statuamus inter amicum et inimicum, cujus autem ? scilicet Christi : o injuriam intolerabilem ! amicos et inimicos Christi. Huc enim tendunt, quod in album eorum nos referre satagimus, qui pro Christo patiuntur persecutionem, cum illis qui contra Christum bellum gerunt; qui sanguinem testamenti ipsius communem reddunt, et, ut cætera omittam in præsenti, Domini altaria profanarunt, et sanctum simul chrisma, vel, ut verius dicam, Spiritum sanctum per quem conficitur chrisma ludibrio habuerunt. Interrogate illos denuo, obtestor, quantum inter hæc et illa sit discriminis nisi quod extremum hæc contingunt improbitatis. Quod si quis contenderit leviora ista esse, vos tum me desipere et delirare dicatis, illum multiplici præconio licet efferatis. Cum tamen non eam ob causam ille angebatur, quod leviore nos quam alios contumelia impetiverat, aut eo quod cæteris ansam dederit, ut in contumeliis ingerendis ad excessum progressi fuerint : verum quod libere proloqui nihil potuit, unde juste reprehendi debeam, imo nisi parum distare ab encomiis criminationes suas docuerit, nolite eum exsibilare; si nec id demonstret, silentio indicto modestiam im-

B Εἰ δέ τις ταῦτα ἀκούων ἐρυθριᾷ καὶ ἀνανεύει, καὶ ἀναδύεται, καὶ μήποτε ἂν τοιοῦτον εἰπεῖν καθ' ἡμῶν, μηδ' ἐπὶ νοῦν λαβεῖν · πέφυκε γὰρ ἁμάρτημα, δικαίων λόγων ἐλέγχοις ἀπογυμνούμενον, ἀσχημονέστερον μᾶλλον ἢ πρότερον καταφαίνεσθαι, ὥστε μηδ' αὐτῷ τῷ τεκόντι δοκεῖν γνήσιον, ἀλλ' ὡς νόθον καὶ ἀποτρόπαιον [1] · μάλιστα, τοῦ συνειδότος τῷ κέντρῳ, ὃ τῇ φύσει πανσόφως ὁ Πλάστης ἐνέθηκεν εἰς τὴν τῶν πρακτέων διεγειρομένου διαβλέψιν. Ἂν οὖν διὰ ταῦτα οὐδὲν ἐκείνων, οὐδ' εἰς νοῦν ἐλθεῖν διατείνοιτο, ἀλλ', ὡς εἰκός, καὶ τοὺς πώποτε τοιαῦτα τετολμηκότας, εἰς ἐκτόπους μοίρας, καὶ εἰς ἀρὰς ἀπάγει φρικώδεις· πρὸς τῆς φιλίας αὐτῆς ἐρωτήσατε αὐτόν, Τί διαφέρει περὶ ἡμῶν εἰπεῖν τὰ εἰρημένα, καὶ τὸ λέγειν ; ὅτι μετὰ τῶν πολεμίων γινόμεθα, καὶ φίλων μεταξὺ καὶ ἐχθρῶν οὐ διαστέλλομεν, καὶ τότε τίνος ; (ὢ τῆς καθ' ἡμῶν ἐπηρείας !) φίλων Χριστοῦ καὶ ἐχθρῶν Χριστοῦ · εἰς ταῦτα γὰρ ἀποτελευτᾷ τὸ, βούλεσθαι καταλέγειν ἡμᾶς τῷ κλήρῳ τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ πασχόντων, καὶ τοὺς ἅμα Χριστῷ πολεμοῦντας ἡμᾶς · οἱ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης αὐτοῦ κοινὸν ἡγησάμενοι (ἵνα νῦν τὰ ἄλλα ἐάσω) τὰ θυσιαστήρια Κυρίου ἐβεβήλωσαν, καὶ τὸ ἅγιον χρίσμα, μᾶλλον δὲ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, δι' οὗ τὸ χρίσμα, ἐξεμυκτήρισαν. Ἐρωτήσατε οὖν πάλιν, ἀξιῶ, τί διαφέρει ταῦτα ἐκείνων, πλὴν εἰς κακίας ὑπερβολήν ; κἂν μὲν ἐκείνων δείξῃ ταῦτα κουφότερα, ἐμὲ μὲν ληρεῖν ὡς ἀληθῶς νομίσατε, ἐκεῖνον δὲ μυρίων ἐγκωμίων ἀξιώσατε · καίτοι γε, οὐχ ὅτι κουφότερον ἄλλων ὕβρισεν, ἠγωνίζετο, οὐδ' ὅτι καὶ ἑτέροις ὑπερβολὴν ὕβρεων καταλέλοιπεν · ἀλλ' ὅτι οὐδὲν εἰς μῶμον ἡμῶν διαβαῖνον ἐπαρρησιάσατο, ἀλλ' ὅμως ἂν ἐλάττω δείξῃ τὰ αὐτοῦ τῶν ἐγκωμίων, μὴ ἐκκηρύξητε. Εἰ δὲ μηδὲν δείξῃ ὥσπερ οὐδὲ δείξει γε, ἐκεῖνον μὲν σιγᾷν σωφρονήσατε · τὰ ἐμὰ δὲ δυστυχήματα κἀντεῦθεν ἀναλογίζεσθε, ὅτι, καὶ ἐχθρῶν ἐπιβουλάς. φίλων ἐπαναστάσεις, καὶ βλασφημίαι διαδέχονται. Πῶς γὰρ ὁ τοιαῦτα λέγων ἢ ἐννοῶν, οἷα λέγειν ἡμᾶς καὶ φρονεῖν ὁ καλὸς ἐκεῖνος φίλος ἀνεπλάσατο, οὐκ εἰς ἔσχατον μὲν ἀνοίας ἐλαύνει, κοινὸς δὲ προδότης πάσης ἐστὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὑπερόπτης δὲ καὶ ὑβριστὴς καὶ τῶν πατρικῶν παραδόσεων, καὶ μύρια ἄλλα ἐκείνοις

C

D

VARIÆ LECTIONES.

[1] ὁρᾶσθαι.

σθαι, τίς ἂν δεξάμενος, ἀντὶ τοῦ δοκεῖν ἑτέρους, οὓς A
οὐκ ἔξεστι δέχεσθαι, μᾶλλον ἑαυτὸν ἐκείνοις οὐ συν-
απολέσειεν ; οὐ γὰρ τὰ ῥήματα βελτιοῖ τὰς πράξεις,
διὰ δὲ τῶν ἔργων συνίσταται καὶ τὰ ῥήματα. Εἶτα
ἄν τις ἰδὼν λῃστὰς, ἢ πόλεων προδότας, ὑπὸ πάντων
μὲν βδελυττομένους, πᾶσι δὲ μυσαττομένους· ἔπειτα
αὐτὸς τούτων τέως καθαρὸς ὑπάρχων, φαντασιοκοπῇ
καὶ λέγοι πρὸς τὸν κρατοῦντα τοὺς νόμους, εἰ μὲν
οὓς ἀναιρεθῆναι δέον, τούτους ἀτιμωρήτους, ἐᾷς,
τί μὴ θᾶττον λῃστεύω καὶ προδότης γίνομαι, ἵνα
συγγνώμης τύχω· ἂν δὲ δίκην ἀπαιτῇς, φόβῳ ταύ-
της, ἐκείνους οὐ μιμήσομαι· ἂν οὖν τις παρελθὼν
τοιαῦτα λέγοι, ἆρ' ἔστιν ὅστις οὐκ ἂν αὐτοῦ παρα-
φορὰν καὶ ἀῤῥωστίαν γνώμης, καὶ μυρία ἄλλα κατα-
γνοίη ; τί δὲ ἐκείνου μὲν ἕκαστος τῶν νοῦν ἐχόντων
καταγνώσεται ; ἂν δέ τις, ἀντὶ μὲν προδοτῶν πό- B
λεως, προδότας πίστεως, ἀντὶ δὲ λῃστῶν σωμάτων
λῃστὰς θείων νόμων εἰς μέσον παράγοι· ἔπειτα τὰς
αὐτὰς φωνὰς ἀνακράζῃ, οὐχὶ τὴν ἴσην αὐτὸν ἢ καὶ
μείζονα ψῆφον παρά γε τῶν σωφρονούντων, ἀπενεγ-
κεῖν οἰησόμεθα ; χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ μὲν
τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς θεσμοῖς τὰς πράξεις ἰθύνουσι,
τίς δεῖ τῶν ἀκαίρων ζητήσεων, καὶ λογισμοῖς
παλαίειν καὶ ἀποπνίγεσθαι ; ἀλλὰ μὴ θᾶττον αὐτῶν
τῆς μοίρας γινόμενος πολλὴν τὴν συγγνώμην ἐξαιτεῖς
τῆς βραδύτητος ; εἰ δ' ἐκ θεσμῶν ἔργων ὑπηρέτας
ἐπίστασαι, τί πολυπραγμονεῖς ; ἄν τε δῶσιν ἐνταῦθα
δίκην, ἄν τε μή ; ἂν μὲν γὰρ δῶσιν, ἄμεινον, ἔξουσι,
τῇ τιμωρίᾳ τὴν ἁμαρτίαν ἐκκαθαιρόμενοι· ἂν δὲ μὴ
δῶσι, τοῦτο αὐτοὺς ἀθλιωτέρους ἐργάζεται, ὅτι C
πικρότερον αὐτοῖς τὸ ἐκεῖθεν ἀπαντήσει δικαιωτή-
ριον· ὥστε εἴ τινι τῶν δύο τούτων αἵρεσις προὔκειτο,
ἐκεῖνος ἂν τὸ ἔλαττον κακὸν ἐφάνη αἱρούμενος, καὶ
τὸ αὐτοῦ συμφέρον ἐπισκοπούμενος, οὐχ ὃς τὴν
ἐνταῦθα φεύγει δοῦναι δίκην· ἀλλ' ὃς ἐν τῷ νῦν καὶ
ἐντεῦθεν διδόναι τὴν ἐκεῖθεν ἐπράϋνεν· ἐπεὶ καὶ τὸν
νοσοῦντα, οὐχ ὃν ἰατρῶν χεῖρες, καὶ τομαὶ, καὶ
καύσεις, τοὺς πάθους ἀπάγουσιν, ἀλλ' ὃν τὰ τῆς
τέχνης ὁρῶμεν μὴ πρασιέμενον, ἐκεῖνον ἤδη τελείως
ἀναγινώσκομεν [a], καὶ ἐν ἐσχάτοις κακοῖς ἰσμὲν ἐξ-
εταζόμενον·

se palam fert. Quos multo magis fovere comperitur, quam eorum quispiam, qui in illo cœtu annumeratur. Sunt enim inter eos, qui utcunque corporibus suis assistant, tamen ab illorum societate practica, ab intus dissidente conscientia, vacillantes recedunt. Tu autem, nondum conjunctus corpore, judicio et affectu copulari desideras: quod non adhuc plene fueris adunitus, id a timiditate, non pietate; a pudore proficiscitur et non voluntate. Quis autem ea admitteret, quæ ne somnians approbavit aliquando? is scilicet, qui causam in timorem rejicit cur nondum illorum consortio aggregetur, cum inimicis pudefieri antiquius habuit, quam cum familiaribus suis et cognatis admirationi esse; modo sit ei in posterum impune. Si recipere vel admittere non licebat, ecquis post receptionem illam, ut possit quos non licuit, susceptos admittere, velit se in manifestum discrimen præcipitare? Verba sane non meliorant actiones, sed per actiones verba licet interpretari. Nam si quis contuitus latrones, aut civitatum expilatores, detestatione ubique habitos, exsecrationibus undiquaque proscissos: immunis adhuc ipse et purus ab illorum consortio tandem phantasmate abreptus, dicat legum arbitris et dispensatoribus, si hosce homines, rogo, sine pœna dimittas, quos par et æquum fuerat de vita tolli, cur non ego statim latro fiam ac proditor, ut sic veniam possim sceleribus promovere: quod si pœnam irroges, metu pœnæ nolim ego illos imitari. Si quis, inquam, obiter ista dicat, quis non illum furere et insanire? quis non mente in rebus aliis laborare similiter haud pronuntiabit? Quod si quis non urbium sed fidei proditores, prædones non corporalium sed divinæ legis in medium productos sistat, jet apud illos voces eas ipsas edat, annon eamdem in ipsum sententiam vel etiam duriorem per prudentes rerum æstimatores ferendam putamus? Verum sepositis quæ jam dicta sunt, si secundum canones, hoc est, leges ecclesiasticas actiones regulent, quid opus est hisce intempestive motis quæstionibus? quid ratiocinando vel contendere, vel alios suffocare? quidni potius actutum ad partes accedit et veniam deprecetur suæ tarditatis? Sin vero actionum lege prohibitarum actores agnoscas, quid ita tandem curiose satagis, utrum hic supplicium luant aut non luant? Si dederint isthic pœnas, meliori tum erunt conditione, nimirum per pœnas irrogatas expiato peccati reatu: quod si non dent, hoc eo sunt miseriores, eo quod judicium aliquando cœleste cum majori subibunt acerbitate. Itaque, si modo inter hæc duo electio consistat, is minus malum videtur elegisse, et suo commodo melius prospexisse, non qui id agit ne hic puniatur, sed qui per supplicium isthicobitum tolerabilius reddet judicium illud. Nam et ægrotantem, nequaquam illum quem medicorum manus, sectiones, ustulationes morbo liberant; sed quem videmus artis medicæ praxin non ferentem, illum, inquam, statu positum desperato, et conclamatum, morbis extremis cruciatum, et doloribus confectum reputamus.

Καὶ τί ἂν τις τὰ ἑπόμενα τοῖς αὐτοῦ λογι- D
σμοῖς ἀπαριθμοίη ; ταῦτα ἡμᾶς ἀκοπώτερον [b] παρα-
σκευάσει τὰ συμβαίνοντα· ταῦτα εἰς παραψυ-
χὴν ἕξομεν· τούτοις ἡμᾶς ἀνακτᾶσθαι, ὦ φίλε καὶ
ἀδελφὲ, διεσπούδασας, οὐ γὰρ τῶν σεμνοτέρων

Quorsum vero quispiam ea quæ sequuntur rationibus putet apprehendenda? sane enim illa ut levius feramus quæ contingunt facient; atque ita nobis parient consolationem. Per ista nosmet iterum possidere sategisti, amice et frater-

VARIÆ LECTIONES.

[a] ἴσ. ἀπογινώσκομεν. [b] φέρειν.

[illegible], quæ sunt ab illo usurpatæ. lapidum illos imbre [illegible] aliquam [illegible]. mendacem. et [illegible]. Nam cum habeamus in [illegible] qui nos alias viri faciunt, propterea quod illis dissipuli simus, qui mitis et patiens commemoratur. attamen ille tolerandus non est, qui fidem transgreditur Christianam: Christus certe ipsemet, qui omnia in se delicta [illegible] ferebat nec ulciscebatur. illos tamen, qui *domum sui Patris, domum reddiderant cauponantium*, non sine dura et vehementi objurgatione ejectos inde deturbat; et eos qui in Spiritum sanctum suas linguas exacuebant, duplici condicit condemnationi, *ignis* nimirum in futuro, et *esuriei* in *præsenti sæculo*, cum Judæorum civitas funditus *evanderetur*: et alibi vehementius excandescens pronuntiat futuram eos pœnam non evasuros, licet etiam ulterius præsentem tulerant. Sed ego, quod apparet, qui sperabam aliter, me ad enectionem per famem refovebam. Quis ergo me thronum conscendentem archiepiscopalem, et principatum, in manus traditum totius et consilii et actionis recipientem intuitus, illi insusurravit? ejusmodi enim cum voces tum disquisitiones impiæ sunt, et erga illos adhibendæ sunt, qui moderamen et habenas gubernandas splendide et illustri modo acceperunt: et qui in bonum publicum throno præsident: et ubi ad genua provoluti abjiciebantur pœnitentes, qui tellurem lacrymarum rivis irrigabant, ac ad movendam misericordiam multa loquebantur: ac qui ad finem usque pro veritate et virtute certamen initum sustinebant splendentibus coronis lemniscati sedent cum Christo judicantium sortiti locum, quorum nonnemo ad commiserandum congeneres sibi feruntur: quidam alii æquitatis nullam vel canonicæ potestatis rationem habentes, sed tanquam qui justitiæ oculos ad faciendam justitiam provocare vellent: certe opus est ut hic, hic inquam, si alicubi, talia obtendi debeant, apud illos præsertim, qui in illo ordine constituuntur: non in vita præsenti, non apud eos qui fame, nunc siti, custodiis et miserum quidem in modum intercipiuntur, de vita sua periclitantes. Ad illos enim spectat deputatus justitiæ locus, judicii, condemnationis, remissionis tempus nempe futurum illud, et non hoc præsens. Ast, o tu bone vir et bellissime, si recipiendi non sunt, quidni te pudeat cum illis connumerari? et cum possis coronatus comparere, cum captivis malis aggregari: per somnium aliorum humanitatem laudare, cum sis longe ab illa cœlesti nobilitate, et libera conditione semotus, etiam et proditionis illius reus. Verumtamen si cum illis censeri non ferebatur turpe, cognoscat quod versatur apud illos animo, a quorum vita abhorret et actionibus, et illum honorat gregem, cui pro pastoribus lupos præesse præ

A ἐστι καὶ πόσης πολλῆς πρᾳότητος φέρων καὶ μὴ ἀμνη-[illegible]; τοὺς δὲ τὸν πατρικὸν οἶκον, οἶκον ἐμπορίας ποιήσαντας, μετὰ σφοδρᾶς τῆς ἐπιτιμήσεως ἐκεῖθεν ἐξελαύνει· καὶ τοὺς εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὴν γλῶσσαν ἐξοπλίσαντας, διπλῆν τὴν τιμωρίαν ἀπειλήσαντας, πυρὸς μὲν ἐντεῦθεν καὶ μαχαίρας; ἔργῳ καὶ λιμῷ τὴν πόλιν [illegible] ἐποιήσατο, καὶ τὴν μέλλουσαν δὲ οὐ διαφυγεῖν, δι' ὧν τὴν παροῦσαν μετὰ πολλῆς τῆς ὀργῆς ἐξήνεγκεν, ἐπιστώσατο. Ἀλλ' ἐγὼ μὲν τοιούτους ἤλπιζον ἐμαυτόν, ὡς ἔοικεν, εἰς λιμὸν ἔτρεφον· τίς ποτε δὲ ἄρα τῶν θρόνων ἐπιβάντας ἡμᾶς τῶν ἀρχιερατικῶν, καὶ τὸ κῦρος ἁπάσης πράξεως καὶ βουλήσεως ἐγχειρισθέντας, αὐτὸ κατεμήνυσεν; αἱ γὰρ τοιαῦται φωναὶ καὶ ζητήσεις ἀνίεροι, καὶ δεῖ [p] τινα αὐτὰς ὅλως προτείνεσθαι, τοῖς τὰς ἡνίας λαμπρῶς ἤδη καὶ περιφανῶς τῆς ἀρχῆς ἐπιλαχοῦσι, καὶ ἐπὶ κοινοῦ προκαθεζομένοις τοῦ βήματος· καὶ τῶν μὲν ἡμαρτηκότων ἐπὶ γόνυ κειμένων, καὶ πολλοῖς μὲν τὴν γῆν δάκρυσι βρεχόντων, πολλὰ δὲ ἐπὶ ἐλέῳ λεγόντων· τῶν δὲ μέχρι τέλους τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀληθείας ὑπεραθλησάντων μετὰ λαμπρῶν τῶν στεφάνων συγκαθεζομένων, καὶ τῶν δικαστῶν τὴν τάξιν διακληρουμένων, καὶ τῶν μὲν ἐπὶ συγγνώμην τοῦ ὁμοφυοῦς ὑποφερομένων, τῶν δὲ τοῦ ἴσου καὶ τῆς κανονικῆς αὐθεντείας μηδὲν ἐπιπροσθὲν ποιουμένων, ἀλλ' εἰς δίκης ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν τοῦ δικαίου φύσιν πάντα καταῤῥυθμιζόντων· τότε δὲ, τότε, εἰ θέμις ποτὲ, χώραν ἔχει τὰ τοιαῦτα προτείνεσθαι, καὶ τοῖς ἐκείνην τὴν λῆξιν καταλαβοῦσιν· ἀλλ' οὐχὶ νῦν οὐδὲ τοῖς λιμῷ καὶ δίψει, καὶ φυλακαῖς, καὶ μυρίαις ἐναθλοῦσι ταλαιπωρίαις, καὶ τὸν περὶ ψυχῆς ἀγῶνα ἔχουσιν· ἐκείνοις γὰρ ὁ περὶ κρίσεως καὶ κατακρίσεως καὶ ἀφέσεως λόγος, καὶ ὁ καιρὸς ἐκεῖνος, ἀλλ' οὐχ ὁ παρὼν, ἀφορίζεται. Ἀλλ', ὦ καλὲ καὶ ἀγαθὲ, εἰ μὴ δεῖ δέχεσθαι, πῶς οὐκ αἰσχύνῃ μετ' ἐκείνων συντάττεσθαι; καὶ ἐνὸν στεφανηφόρον ὀφθῆναι, τοῖς αἰχμαλώτοις ἐγκαταλέγεσθαι; καὶ τὴν ἑτέρων ὀνειροπολεῖν φιλανθρωπίαν, τῆς ἄνωθεν εὐγενείας καὶ ἐλευθερίας γυμνὸν καὶ προδότην ἑαυτὸν καταστήσαντα· εἰ δ' οὐκ αἰσχρὸν ἡγεῖτο συντάττεσθαι, ἴσθι, σὺν ἐκείνοις ὢν τῇ γνώμῃ, ὧν ἔξαρνος ὑπάρχεις τῆς πράξεως· καὶ ἐκείνην τιμῶν τὴν ἀγέλην, ἧς ἀντὶ ποιμένων [r] λύκους λέγεις προΐστασθαι· εἰ βούλει δὲ καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐνίων πλέον ταύτην περιέπεις. Εἴ γέ τινες μὲν αὐτῶν, καίτοι σώματι συνόντες, τοῦ συνειδότος αὐτοῦ; στασιάζοντος ταῖς γνώμαις, ὅμως ὀκλάζουσιν· σὺ δὲ καὶ πρὸ τοῦ συναφθῆναι τῷ σώματι, λογισμοῖς καὶ γνώμῃ σπουδάζεις συνάπτεσθαι· τὸ γοῦν τῆς συναφῆς ἐλλεῖπον, δειλία οὐκ εὐσέβεια, αἰσχύνη οὐ προαίρεσις. Τίς οὖν ὁ δεχόμενος, ὁ μηδ' ὄναρ τοῦτο παραδεξάμενος· ἢ ὅς, ὅτι μὴ μέχρι νῦν πρὸς ἐκείνους ἀπέκλινε, τῷ φόβῳ τὴν αἰτίαν ἀνέθηκε, καὶ τὸ σὺν τοῖς ἐχθροῖς καταισχύνεσθαι, ἐὰν μὴ δῷ τὴν δίκην ὕστερον, κρεῖσσον ἡγεῖται τοῦ μετὰ τῶν οἰκείων διόλου θαυμάζεσθαι· εἰ μὴ δεῖ δέχε-

VARIÆ LECTIONES.

p ἴσ. εἰ καί. r τούς.

σθαι, τίς ἂν δεξάμενος, ἀντὶ τοῦ δοκεῖν ἑτέρους, οὓς A
οὐκ ἔξεστι δέχεσθαι, μᾶλλον ἑαυτὸν ἐκείνοις οὐ συν-
απολέσειεν ; οὐ γὰρ τὰ ῥήματα βελτιοῖ τὰς πράξεις,
διὰ δὲ τῶν ἔργων συνίσταται καὶ τὰ ῥήματα. Εἶτα
ἄν τις ἰδὼν λῃστὰς, ἢ πόλεων προδότας, ὑπὸ πάντων
μὲν βδελυσσομένους, πᾶσι δὲ μυσαττομένους· ἔπειτα
αὐτὸς τούτων τέως καθαρὸς ὑπάρχων, φαντασιοκοπῇ
καὶ λέγοι πρὸς τὸν κρατοῦντα τοὺς νόμους, εἰ μὲν
οὓς ἀναιρεθῆναι δέον, τούτους ἀτιμωρήτους, ἐᾷς,
τί μὴ θᾶττον λῃστεύω καὶ προδότης γίνομαι, ἵνα
συγγνώμης τύχω· ἂν δὲ δίκην ἀπαιτῇς, φόβῳ ταύ-
της, ἐκείνους οὐ μιμήσομαι· ἂν οὖν τις παρελθὼν
τοιαῦτα λέγοι, ἆρ' ἔστιν ὅστις οὐκ ἂν αὐτοῦ παρα-
φορὰν καὶ ἀῤῥωστίαν γνώμης, καὶ μυρία ἄλλα κατα-
γνοίη ; τί δὲ ἐκείνου μὲν ἕκαστος τῶν νοῦν ἐχόντων
καταγνώσεται ; ἂν δέ τις, ἀντὶ μὲν προδοτῶν πό- B
λεως, προδότας πίστιως, ἀντὶ δὲ λῃστῶν σωμάτων
λῃστὰς θείων νόμων εἰς μέσον παράγοι· ἔπειτα τὰς
αὐτὰς φωνὰς ἀνακράζῃ, οὐχὶ τὴν ἴσην αὐτὸν ἢ καὶ
μείζονα ψῆφον παρά γε τῶν σωφρονούντων, ἀπενεγ-
κεῖν οἰησόμεθα ; χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ μὲν
τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς θεσμοῖς τὰς πράξεις ἰθύνουσι,
τίς δεῖ τῶν ἀκαίρων ζητήσεων, καὶ λογισμοῖς
παλαίειν καὶ ἀποπνίγεσθαι ; ἀλλὰ μὴ θᾶττον αὐτῶν
τῆς μοίρας γινόμενος πολλὴν τὴν συγγνώμην ἐξαιτεῖς
τῆς βραδύτητος ; εἰ δ' ἐκ θεσμῶν ἔργων ὑπηρέτας
ἐπίστασαι, τί πολυπραγμονεῖς ; ἄν τε δῶσιν ἐνταῦθα
δίκην, ἄν τε μή ; ἂν μὲν γὰρ δῶσιν, ἄμεινον, ἔξουσι,
τῇ τιμωρίᾳ τὴν ἁμαρτίαν ἐκκαθαιρόμενοι· ἂν δὲ μὴ
δῶσι, τοῦτο αὐτοὺς ἀθλιωτέρους ἐργάζεται, ὅτι
πικρότερον αὐτοῖς τὸ ἐκεῖθεν ἀπαντήσει δικαιωτή- C
ριον· ὥστε εἴ τινι τῶν δύο τούτων αἵρεσις προῦκειτο,
ἐκεῖνος ἂν τὸ ἔλαττον κακὸν ἐφάνη αἱρούμενος, καὶ
τὸ αὐτοῦ συμφέρον ἐπισκοπούμενος, οὐχ ὃς τὴν
ἐνταῦθα φεύγει δοῦναι δίκην· ἀλλ' ὃς ἐν τῷ νῦν καὶ
ἐντεῦθεν διδόναι τὴν ἐκεῖθεν ἐπράυνεν· ἐπεὶ καὶ τὸν
νοσοῦντα, οὐχ ὃν ἰατρῶν χεῖρες, καὶ τομαὶ, καὶ
καύσεις, τοὺς πάθους ἀπάγουσιν, ἀλλ' ὃν τὰ τῆς
τέχνης ὁρῶμεν μὴ πρασιέμενον, ἐκεῖνον ἤδη τελείως
ἀναγινώσκομεν [a], καὶ ἐν ἐσχάτοις κακοῖς ἰσμὲν ἐξ-
εταζόμενον·

se palam fert. Quos multo magis fovere comperitur, quam eorum quispiam, qui in illo cœtu annumeratur. Sunt enim inter eos, qui utcunque corporibus suis assistant, tamen ab illorum societate practica, ab intus dissidente conscientia, vacillantes recedunt. Tu autem, nondum conjunctus corpore, judicio et affectu copulari desideras : quod non adhuc plene fueris adnitus, id a timiditate, non pietate ; a pudore proficiscitur et non voluntate. Quis autem ea admitteret, quæ ne somnians approbavit aliquando? is scilicet, qui causam in timorem rejicit cur nondum illorum consortio aggregetur, cum inimicis pudefieri antiquius habuit, quam cum familiaribus suis et cognatis admirationi esse ; modo sit ei in posterum impune. Si recipere vel admittere non licebat, ecquis post receptionem illam, ut possit quos non licuit, susceptos admittere, velit se in manifestum discrimen præcipitare? Verba sane non meliorant actiones, sed per actiones verba licet interpretari. Nam si quis contuitus latrones, aut civitatum expilatores, detestatione ubique habitos, exsecrationibus undiquaque proscissos : immunis adhuc ipse et purus ab illorum consortio tandem phantasmate abreptus, dicat legum arbitris et dispensatoribus, si hosce homines, rogo, sine pœna dimittas, quos par et æquum fuerat de vita tolli, cur non ego statim latro fiam ac proditor, ut sic veniam possim sceleribus promovere : quod si pœnam irroges, metu pœnæ nolim ego illos imitari. Si quis, inquam, obiter ista dicat, quis non illum furere et insanire? quis non mente in rebus aliis laborare similiter haud pronuntiabit? Quod si quis non urbium sed fidei proditores, prædones non corporalium sed divinæ legis in medium productos sistat, et apud illos voces eas ipsas edat, annon eamdem in ipsum sententiam vel etiam duriorem per prudentes rerum æstimatores ferendam putamus? Verum sepositis quæ jam dicta sunt, si secundum canones, hoc est, leges ecclesiasticas actiones regulent, quid opus est hisce intempestive motis quæstionibus? quid ratiocinando vel contendere, vel alios suffocare? quidni potius actutum ad partes accedit et veniam deprecetur suæ tarditatis? Sin vero actionum lege prohibitarum actores agnoscas, quid ita tandem curiose satagis, utrum hic supplicium luant aut non luant? Si dederint isthic pœnas, meliori tum erunt conditione, nimirum per pœnas irrogatas expiato peccati reatu : quod si non dent, hoc eo sunt miseriores, eo quod judicium aliquando cœleste cum majori subibunt acerbitate. Itaque, si modo inter hæc duo electio consistat, is minus malum videtur elegisse, et suo commodo melius prospexisse, non qui id agit ne hic puniatur, sed qui per supplicium isthicobitum tolerabilius reddet judicium illud. Nam et ægrotantem, nequaquam illum quem medicorum manus, sectiones, ustulationes morbo liberant ; sed quem videmus artis medicæ praxin non ferentem, illum, inquam, statu positum desperato, et conclamatum, morbis extremis cruciatum, et doloribus confectum reputamus.

Καὶ τί ἂν τις τὰ ἑπόμενα τοῖς αὐτοῦ λογι- D
σμοῖς ἀπαριθμοίη ; ταῦτα ἡμᾶς ἀκοπώτερον [b] παρα-
σκευάσει τὰ συμβαίνοντα· ταῦτα εἰς παραψυ-
χὴν ἕξομεν· τούτοις ἡμᾶς ἀνακτᾶσθαι, ὦ φίλε καὶ
ἀδελφὲ, διεσπούδασας, οὐ γὰρ τῶν σεμνοτέρων

Quorsum vero quispiam ea quæ sequuntur rationibus putet apprehendenda? sane enim illa ut levius feramus quæ contingunt facient ; atque ita nobis parient consolationem. Per ista nosmet iterum possidere sategisti, amice et frater-

VARIÆ LECTIONES.

[a] Ἴσ. ἀπογινώσκομεν. [b] φέρειν.

nam vocibus te affari honoratioribus non desistam, non omnia et singula consiliis et propositis ascribam; sed quod in actum hactenus producta non fuerint, illa ideo cum spe emendationis tuæ compellationes meas instituo: *Si sal infatuatus fuerit*, inquit Dominus, *in quo demum salietur* [13]? Si res meorum amicorum, fratrum, liberorum, membrorum, viscerum: si res eorum singulorum (qui mihi ante omnes sunt honorandi); propter quos in carne adhuc potius subsistere, quam dissolvi et cum Christo esse mallem: quorum causa concidor, distrahor, et lacrymæ meæ mihi panes fiunt: si eorum omnium hic sit status, quid debeam ab aliis exspectare? Nec injuria. Scio etenim, beatum Paulum, solus cum esset in vinculis destitutus, dixisse: *In prima mea defensione nemo mihi adfuit* [14]: et iterum, *solus Lucas mecum est* [15]. Nam non possunt omnes se obdurare, et patientia niti: quapropter cum Dominus prædiceret afflictiones venturas, et tentationes, cum quibus illi qui in ipsum crediturierant, confligere debebant, subnectit: *Ast qui in finem perseveraverit, is salvus erit* [16]. Scio, et anteriorem adhuc Davidem prophetam multorum solitudinem luxisse, et illam ab amicis desertionem Domino deprecationis loco repræsentasse: *Salvum me fac, Deus, quoniam defecit justus, et veritas paucitate laborat inter filios hominum* [17]. Quorsum vero hunc vel illum citem? Scio Dominum et Deum meum tum cum apprehensus, vinculis constrictus abduceretur, solitarium fuisse derelictum: scriptum est enim: *Ipso deserto fugerant* [18]. Quid ergo mirum? nos homunciones miseros et miserandos, quibus nec aerem spirare liberum licet, carceribus et vinculis mancipatos, mille moriendi modos quotidie exspectantes, omni destitutos meliori spe, ab omnibus ita desertos et derelictos: atque, o si tantum derelictos! ferre hoc possemus, sed neutiquam nos nudi deserimur, sub nominis nostri prætextu, veritatem abnuunt, ecclesiasticam omnem et rectam sententiam deserunt: cujus observandi gratia, ni non hactenus elegerunt pati, ab illa se nunc abscindunt, et illam longe seponunt. Hoc est illud quod imprimis percellit mentem mihi, quod me absumit, cum videam membra, quibuscum nos incorporamur, et participes exstamus, ex æquo Christi a capite illo divelli et in perniciem redigi. Et tamen istud malum in se non sufferendum, sit certe tolerabile per prius exempla recitata. Attamen derelicti illius causam in nos artificiose transferre velle, cujus nondum potuit exemplum aliquod reperiri, quomodo quis, utcunque omnia ferendo sufficientissimus æquanimiter poterit tolerare. Omnino percipio præclaram ego remunerationem amoris in te mei paterni, cum Deo conjuncti, et spiritualis illius mirifici et tremendi illius partus, quo tu nobis enixus, lumen terrarum orbis in mystico Ecclesiæ thalamo per vitæ sermonem prodiisti. Et ista ego tolero per et propter ad-

ρημάτων ἐξίσταμαι, οὐδὲ τῷ μελετηθέντι πάντα δίδωμι, ἀλλ' ὅτι τέως μὴ διαπέπρακται, καὶ πρὸς τὴν ἐλπίδα τῆς διορθώσεως τὰς κλήσεις μερίζομαι. Ἐὰν τὸ ἅλας μωρανθῇ, ὁ Κύριός φησιν, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; ἐὰν τὰ τῶν φίλων, τὰ τῶν ἀδελφῶν τὰ τῶν τέκνων, τὸ τῶν ἐμῶν μελῶν, τὰ τῶν ἐμῶν σπλάγχνων (τὰ τῶν πάντων ἐμοὶ τιμιωτάτων), δι' οὓς ἔτι τὸ σαρκὶ παρεῖναι, τοῦ ἀναλύσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι προκρίνεται· δι' οὓς κόπτομαι καὶ σπαράσσομαι, καὶ τὰ δάκρυά μου ἄρτος ἐμοὶ γίνεται· ἐὰν οὖν τὰ αὐτῶν τοιαῦτα ποταπὰ χρὴ προσδοκᾷν τὰ τῶν ἄλλων; ἀλλ' οὐδὲν θαυμαστόν· οἶδα γὰρ καὶ τὸν θεσπέσιον Παῦλον μόνον ἐν δεσμοῖς καταλειφθέντα· Ἐν τῇ πρώτῃ μου, φησὶν, ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, καὶ, Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ· οὐ γὰρ πάντων ἡ καρτερία καὶ ὑπομονή· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος εἰπὼν τὰς θλίψεις καὶ τοὺς πειρασμοὺς οἷς ἔμελλον οἱ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες ἐναθλεῖν, ἐπήγαγεν. Ὁ δ' ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται· οἶδα καὶ πρὸ τούτου τὸν προφήτην Δαβὶδ τῶν πολλῶν τὴν ἐρημίαν ἀποδυρόμενον, καὶ ταύτην ὡς ἱκετηρίαν τῷ Θεῷ προτείνοντα· Σῶσόν με, Κύριε, ὅτι ἐκλέλοιπεν ὅσιος· ὅτι ὠλιγώθησαν αἱ ἀλήθειαι ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων· καὶ τί λέγω τοῦτον ἢ ἐκεῖνον; οἶδα τὸν ἐμὸν Δεσπότην καὶ Θεὸν, ἐπεὶ συνελήφθη καὶ πρὸς δεσμωτήριον ἤγετο, μόνον καταλειφθέντα· Καὶ ἀφέντες γὰρ αὐτὸν, φησὶ, πάντες ἔφυγον. Τί οὖν θαυμαστόν; εἰ καὶ νῦν ἡμᾶς, ἀνθρώπους οἰκτροὺς, καὶ ἐλεεινοὺς, ἀνθρώπους μηδὲ τὸν ἀέρα σπᾶν ἐλεύθερον παραχωρουμένους, ἀνθρώπους δεσμωτήριον οἰκοῦντας, μυρίους θανάτους καθ' ἑκάστην προσδοκῶντας, καὶ πάσης ἐλπίδος χρηστῆς περιῃρημένης, εἰ καὶ καταλιπεῖν τις ἐμελέτησεν, ἀλλ' εἴθε μόνον καταλιπεῖν (ἀνύποιστον γὰρ ὄν) οὐ γὰρ ἡμᾶς οἱ τοιοῦτοι καταλιμπάνουσιν, ἀλλ' ἐν ἡμετέρᾳ προσηγορίᾳ, τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ὀρθοῦ φρονήματος, ὑπὲρ οὗ, μέχρι νῦν, μυρία παθεῖν εἵλοντο, ἑαυτοὺς ἐκτέμνουσίν τε καὶ ἀποκηρύττουσιν ὅπερ παντὸς μάλιστα ψυχὴν πλήττει καὶ ἐκδαπανᾷ, μέλη ὁρᾶν, ὧν ἐσμὲν σύσσωμοι καὶ συμμέτοχοι, Χριστοῦ τῆς κεφαλῆς διασπώμενά τε καὶ ἀποφθειρόμενα, ἀλλ' ὅμως ἀφόρητον ὂν τὸ κακὸν, φορητὸν ἂν ἐγεγόνει τοῖς ῥηθεῖσι παραδείγμασιν· τὸ δὲ καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ καταλιπεῖν, ἡμῖν τεχνάζεσθαι ἐπιγράφειν, οὗ μὴ μέχρι νῦν οὐδ' ἔστιν εὑρεῖν ὑπάρξαν παράδειγμα, πῶς ἄν τις, εἰ καὶ πάντα φέρειν ἔσχε γυμνασίαν, ὑπενεγκεῖν δυνηθείη; καλά γε (οὐ γὰρ ἀπέχω) τὰς ἀμοιβὰς τοῦ περί τε θείου καὶ πατρικοῦ φίλτρου, καὶ τῶν πνευματικῶν ἐκείνων καὶ ὑπερφυῶν καὶ φρικτῶν, ἐκείνων, ἐν αἷς σὺ φωστὴρ ἐν κόσμῳ λόγου ζωῆς ἐπέχειν, τῇ μυστικῇ παστάδι τῆς Ἐκκλησίας ἐναπετέχθης· ταῦτα διὰ τῆς ὑμῶν ἀξιαγάστου καὶ θείας συνέσεως, πρὸς τὸν χθὲς καὶ πρώην δοχὰς ἡμῖν καὶ ὑπερδοχὰς περιθέμενον, ὑποφέρομαι, καὶ τῆς ἰδίας ὁρμῆς τὴν ἡμῶν ἐπιτροπὴν πειραθέντα λαβεῖν, αἰσχύνης καὶ ἁμαρτημάτων,

[13] Matth. v, 13. [14] II Tim. iv, 16. [15] ibid. 11. [16] Matth. xxiv, 13. [17] Psal. xi, 2. [18] Matth, xxvi, 56.

ὡς δῆθεν, ἀποστροφὴν καὶ ἀναχώρησιν, εἰ καὶ τοὐναντίον ἔμπραττεν αὐτῷ περιγέγονεν· ἡ γὰρ εἰς ἕτερον ἀναφορὰ τοῦ ἐγκλήματος, ἂν μηδὲ χώραν εὕρῃ, μάλιστα τὸ τέχνασμα παρεισδύσεως, εἰς σφοδροτέραν περιτρέπει τοῦ συνειδότος κατάγνωσιν, οἴκοθεν καὶ σαφῆ καὶ ἄφυκτον τὸν ἔλεγχον φέρουσα· τί γὰρ ἑτέρωθεν ἐζήτεις συμμαχίαν, καὶ σχῆμα σεαυτῷ ἐτεχνάζου δικαιολογίας, εἰ μὴ τὸ συνειδὸς ἔνδον εἶχες πικρὸν κατήγορον τῆς βουλήσεως; τί δὲ καθ' αὑτὸν οὐ πράττεις, ἃ σπουδάζεις ἄλλοθεν u.

A mirabilem et divinam plane illius hominis prudentiam, qui nos heri ac nudiustertius epulo apposito recipiebat: quique ex animi sui impetu nostri in se patrocinium suscipere et tuitionem volebat: dedecoris, et admissorum criminum aversionem, depulsionemque scilicet, licet secus quam speraverat, id contingebat. Transmissio siquidem criminis in alium quempiam, si non admittatur artificiose excogitata machinatio, in graviorem concedere solet conscientiæ condemnationem, dum ab intus inevitabilem redargutionem manifestam patitur. Cur vero aliunde satagebas auxilium? cur formulam tibi defensionis et prætextum artificiosum procurabas, si conscientia interna destitutus eras tuæ voluntatis accusatrice? Quod per te non agis ipse, hoc per alios consequi moliris.

Καὶ εἰ μὴ τῶν ἐπιστολῶν ὁ νόμος ἐπέσχε, καὶ τοῦ ὑπογράφοντος ἡ χεὶρ καὶ τότε κλαπεῖσα ἐμποδὼν ἵστατο, ἔδειξα ἂν ἀκριβέστερον καὶ διὰ πλειόνων τότε ἡμέτερον ἄλγος, καὶ οἷς ἐκεῖνος ἡμᾶς ἐλυμήνατο· ἀλλὰ πῶς τὰς ἑαυτοῦ λαμπρὰς ὁμολογίας, ἃς ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀγγέλων, ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων, βασιλέων, ἀρχόντων, ἀρχομένων ἐπαρρησιάσατο, οὐκ εἰς μεγάλην ἄγει αἰδῶ; πῶς τὸ τῆς Ἐκκλησίας οὐκ ἐδυσωπήθη καύχημα, ὃ κατὰ παντὸς φέρειν ἐσχε καὶ χρόνου καὶ διηγήματος; καὶ εἴη γε τῆς ἄνωθεν ἐνισχυρούσης παλάμης διηνεκῶς μεγαλαυχοῦσα καὶ φέρουσα· πῶς δὲ δι' αὐτοῦ καὶ μόνου ψυχαγωγεῖν ἔγνω τὸ ἀντίπαλον, καὶ ἰδίᾳ πτῶσει τὴν κοινὴν καὶ παράδοξον τῆς Ἐκκλησίας στάσιν χωλεύειν προείλετο; καινὸν μὲν γὰρ καὶ παράλογον ὁ πολυμήχανος ὄφις κόσμῳ παραδεῖξαι ἐνεανιεύσατο· ἀλλὰ καινότερον καὶ παραδοξότερον καὶ θεῖον ἔργον, ὡς ἀληθῶς, ὁ τῆς φύσεως ἡμῶν Πλάστης καὶ Δημιουργὸς κατέστησεν. Ὁ μὲν γὰρ ἀνθρώπους τρισαλιτηρίους, ἀνθρώπους οὐδ' εἰς ἀριθμόν τινα συντελοῦντας, πάλαι τῆς ἱερατικῆς ἀξίας ἀπογυμνωθέντας, καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συλλόγων, δι' ἃς αἰτίας οὐδὲ θέμις λέγειν ἡμῖν, ἐξοστρακισθέντας, δὶς ἀποθανόντας, ἐκριζωθέντας, κατὰ τὴν ἀποστολικὴν περὶ αὐτῶν προαναφώνησιν, σπίλους καὶ μώμους, τολμητάς, αὐθάδεις· τούτους ὑπεισδὺς καὶ τῆς οἰκείας πονηρίας ἐργαστήριον προστησάμενος, δι' αὐτῶν πᾶσαν καταστρέψαι καὶ καταλαβεῖν τὴν Ἐκκλησίαν ἐφρυάξατο· ὁ δὲ, οἷα δὴ θαυμάσια μόνος ποιῶν, καὶ ἐν ταῖς θλίψεσι πλατύνων τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτὸν, καὶ τότε μάλιστα δεικνὺς τὸ τῆς προνοίας ἄφατον καὶ σοφὸν, ὅτε πανταχόθεν τὸ ἄπορον περιέστηκε καὶ δεινὸν, ἐπὶ τοσοῦτον αὐτὴν συγκεκροτημένην καὶ κατηρτισμένην, καὶ ὡς ἀληθῶς ἐν ἑαυτῷ τεθεμελιωμένην, ἀνέδειξεν, ὡς οὐ μόνον ἀντίῤῥοπον τῆς κακουργίας τὸν πονηρὸν τὴν πληγὴν δέξασθαι, ἀλλὰ πολὺ χαλεπωτέραν καὶ ἀλγεινοτέραν εἰσπράττεσθαι· πῶς γὰρ οὐχὶ μεγίστη καὶ ἀνίατος τῷ διαβόλῳ ἡ πληγὴ, ὅτι περ ἐν τοσαύτῃ ζάλῃ καὶ τηλικαύτῃ συγχύσει καὶ μεταβολῇ, οὐ μικρὸς οὐ μέγας, οὐκ ἀσήμου πόλεως ἀρχιερεὺς, οὐ τὸ ἐπίσημον ἐχούσης, οὐκ ἐν λόγῳ ἰδιώτης, οὐκ ἀμφοτέρωθεν ὡπλισμένος, καὶ σύνδρομον ἔχων τῇ πυκνότητι τῆς διανοίας τὸ ῥεῦμα τῆς γλώττης, οὐκ ἐν βίῳ λαμπρὸς, οὐκ ἐν ἀκριβείᾳ δογμάτων περίβλε-

Certe si pateretur lex epistolaris, si mei amanuensis manus lassata se non subduxisset, pluribus adhuc persequerer justum meum dolorem, et in quibus ab illo læsus sum. At enim vero præclara illius professio, coram Deo et angelis, coram omnibus hominibus, regibus, principibus, subditis enuntiata, non pudore suffundit vehementius? Unde factum ut Ecclesiæ gloriatio non vereatur, quam semper et ubique propalare poterat et præ se ferre, superna præsertim manu corroborante, in qua perpetuo triumpharet: suis autem viribus et quidem solitariis posse se putat adversarium delinire: casuque suo voluit, ut Ecclesiæ ille status communis præter omnem exspectationem claudicaret: volebat nimirum versutissimus ille serpens, audaciæ suæ novum et inusitatum quid, mundo palam facere: sed opus magis novum, inauditum et paradoxum magis, divinus naturæ nostræ Opifex et Conditor ex adverso edidit. Ille homines nefarios et improbos in nullo numero habendos, sacerdotali pridem dignitate spoliatos, cœtibus ecclesiasticis (sed quas ob causas, haud libet dicere) amotos, abactos, bis mortuos, eradicatos, juxta apostolicum de talibus pronuntiatum, *maculas*, *momos*, *audaces*, *arrogantes*: in istos ubi se insinuaverat diabolus, et ad propriæ nequitiæ officinam applicuerat, per illos universam occupare Ecclesiam, per summam impudentiam nitebatur. Sed Deus, qui miracula operatur solus, et dilatat invocantes se in afflictionibus, qui suæ providentiæ sapientiam inexplicabilem ostendit, cum undique inextricabilibus circumdamur fluctibus oppressi, adeo comparatam et consummatam, vere in ipso fundatam, ut non solum parem et adæquatam malitiæ suæ plagam malus accipiat, sed multo vehementiorem et cum majori conjunctam tormento procuret. Quomodo enim non infligitur diabolo maxima et insanabilis plaga, cum in tanta procella, tali rerum confusione, tanta rerum mutatione, nemo parvus, magnus, obscuræ urbeculæ episcopus, nedum cui præest aliquis eximius: nemo rudis in sermone, nemo utrinque comparatus, qui linguæ volubilitatem cum acumine mentis conjunctam habet: nemo propter vitam illustris, propter dogmatum sublimitatem conspicuus, nullus plane homo

VARIÆ LECTIONES.

u ἴσ. φαίνειν.

cum tempore immutatus comprehenditur : nec cessit loco torrenti omnia abripienti : inter omnes omnino qui de choro fuerant religiosorum (quis eorum per auditionem antiquam, nedum per præsentem spem, priusquam res constaret, hoc credet?), omnes diaboli laqueos, insidias omnes, omnia artificia, vim omnem intentatam infra se positam demonstrarunt. Jucundum mihi est, ista apud vos imprimis prosequi, qui magna pars eorum estis, de quibus hæc mirifica recensentur : Neque enim quidquam commilitonibus accidere potest gratius, dolore alioqui confectis, quam ut rem pugnando bene gerant : sed malitiosus, quem dixi, dæmon omnes confertim deglutire, et per suas nequitias fraudulentas impedire fremendo gloriatur : sanctæ tamen Ecclesiæ multitudo ipsius machinationes et consilia deridet, et ludibrio habet, dum sub Christo capite militant, et ejus ductum observant : ut captivos potius quosdam abducunt veritati, quam ut aliquis ex ipsis fugitivus exsistat et desertor ordinum. Quapropter si diabolo daretur optio, utrum talia adhibere vasa voluerit, qualia sunt, in quæ nunc incidit, capacia totius operationis ipsius : tum Ecclesiam ita viriliter et animose concertantem ex adverso consistere ; vasa illa ut figulina cum ipsomet artifice confringentem, annon istorum experimentum facere potius recusaret ? nec talia vasa reperire, vel ab iis gaudium proventurum somniare, quam Ecclesiam intueri ita roboratam ac vigentem, et in media ipsius viscera vulnus tam mortiferum inferentem, et gloriosum de tota ipsius potentia tropæum statuentem. Quod profecto, si non aliud, oportebat eum, qui nunc nimium commotus est (neque enim intelligo, quid, aut quomodo, cum majori modestia dicam) revereri, nec victoriarum adoreas non conari a sua propria sede dimovere. Quidni enim ? licet non effectum dedit, quod conceperat animo, gratiam tamen efflorescentem marcescere fecit, eo quod cogitavit, quæ cogitatio redarguit opinionem. Divina autem gratia providentiam, qua nos semper tutatus est, nunc ostendit, cum in effectum prodire non sit passa, quod apud animum ille constituerat.

Cæterum, mi fili, nulla talis deinceps mentem irrepat cogitatio. In præsenti enim omissa increpatione omni qua hactenus mea ipsius viscera feriendo vulneravi, quod ipsum dolenter fecisse me profiteor. Licet enim medicina, concisiones etiam, necessaria sint, tamen erga laborantes et cruciatos compassio superat leges doctrinæ cujusque et medicinæ : et ego ideo compassionis tyrannidem haud sustinendo cum sim, prætermissis omnibus, tanquam præsentis in complexum ruor. Filium meum compello, partum meum immaculatum, membrum mei corporis. Quonam ego abripior? ubinam de te mea gloriatio ? ubi spes? potius, post spem ubi comparent odera ? Videsis

A πτος, ἀλλ' ὅλως οὐδεὶς οὐδαμοῦ τῷ καιρῷ συναλοιωθεὶς ἠλέγχθη, οὐδὲν ἔδωκεν τῇ ῥύμῃ τοῦ φέροντος· ἅπαντες δ' ἁπλῶς ὅσοι τοῦ χοροῦ τῆς εὐσεβείας γεγόνασι (τίς ἀκοῇ παλαιᾷ μήτιγε ἐλπίδι νέᾳ, πρὶν πραχθῆναι τοῦτο παρεδέξατο), πάσης πάγης τοῦ πονηροῦ, καὶ πάσης ἐπιβουλῆς, καὶ παντὸς τεχνάσματος καὶ βίας κρείττονες ὤφθησαν. Ἡδὺ δέ μοι ταῦτα, καὶ μάλιστα πρὸς ὑμᾶς διεξιέναι, τοὺς μέγα μέρος τοῦ τηλικούτου χρηματίσαντας θαύματος· ἐπεὶ καὶ συστρατιώταις οὐδὲν ἡδύτερον, κἂν ἄλλως ἐν λύπαις ὦσιν, ἢ τὰ ἐν πολέμοις αὐτοῖς πρεσομιλεῖν κατορθώματα· ἀλλ' ὅπερ ἔλεγον, ὁ μὲν πονηρὸς ἀθρόως ἅπαντας καταπιεῖν, καὶ τῆς αὐτοῦ πανουργίας ἔργον δείξειν, ἐφυσᾶτο καὶ ἐφρυάττετο· τὸ δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἅγιον πλήρωμα, τοσοῦτον αὐτοῦ τὰς B μηχανὰς καὶ τὰς ἐπινοίας ἐξεμυκτήρισάν τε καὶ κατεγέλασαν, Χριστῷ τῇ κεφαλῇ στρατηγούμενοί τε καὶ καθοδηγούμενοι, ὡς ἐκεῖθεν μᾶλλον αἰχμαλωτίσαι τινὰς, καὶ τῇ ἀληθείᾳ προσαγαγεῖν, ἢ λειποτάκτην ἕνα τινὰ τῆς καλῆς αὐτῶν παραχωρῆσαι γενέσθαι τάξεως. Ὥστε εἴ τις αἵρεσιν ἐδίδου τῷ διαβόλῳ, πότερον ἐβούλετο τοιαῦτα σκεύη εὑρεῖν, οἷοις νῦν περιέτυχεν, ὅλην αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν [x] χωρῆσαι δυνάμενα· ἔπειτα τὴν Ἐκκλησίαν οὕτως αὐτῷ ἀνδρείως καὶ στερρῶς ἀγωνιζομένην ἀντικαταστῆναι, ὡς σκεύη κεραμέως σὺν αὐτῷ τεχνίτῃ ταῦτα συντρίβουσαν, ἢ μήθ' ἑτέρου τούτων εἰς πεῖραν ἐλθεῖν πολλοῦ ἂν ἐτιμήσατο ; μήτε τοιούτων σκευῶν εὐτυχῆσαι, καὶ τὴν [y] ἐπ' αὐτοῖς εὐθυμίαν ὀνειροπολῆσαι, μήτε τὴν Ἐκκλησίαν οὕτως ἰδεῖν κραταιουμέ- C νην καὶ ἀκμάζουσαν, καὶ διὰ μέσων αὐτοῦ σπλάγχνων καιρίαν οὔπω καὶ πικρὰν τὴν πληγὴν φέρουσαν, καὶ λαμπρὸν ἱστῶσαν κατὰ πάσης αὐτοῦ τῆς δυναστείας τὸ τρόπαιον ὅπερ εἰ μή τι ἄλλῳ ἐχρῆν, καὶ τὸν νῦν (οὐ γὰρ οἶδα πῶς ἀλυπώτερον εἰπω) ὑποσκιρτῆσαι ἐκδυσωπηθῆναι, καὶ μὴ τοὺς τῆς νίκης στεφάνους μονονουχὶ τοῦ ἰδίου ἐπιχειρεῖν ἀνασπᾷν μετώπου· τί γὰρ εἰ καὶ μὴ ἔπραξεν ἃ ἐμελέτησεν, ἀλλὰ τὴν ἀνθοῦσαν χάριν ἐμάρανεν οἷς ἐδίστασε· καὶ ἡ μὲν μελέτη τὴν γνώμην ἤλεγξεν· ἡ δὲ θεία χάρις, ἣν ἔχει περὶ ἡμᾶς πρόνοιαν, καὶ νῦν ἔδοξεν, εἰς ἔργον τὴν βουλὴν ἐλθεῖν οὐκ ἐάσασα.

Ἀλλὰ μηδὲν σοι τὸ λοιπὸν μηδὲ τοιοῦτον, ὦ τέκνον, διαμελετάσθω· ἤδη γὰρ, ἤδη τοὺς ἐλέγ- D χους ἀφεὶς, ἐφ' οἷς μέχρι νῦν, ἄδη [x] ἴδια σπλάγχνα πλήττων καὶ τιτρώσκων ἀνιώμενος ἔφερον κἂν γὰρ ἀναγκαῖα τὰ φάρμακα καὶ αἱ τομαὶ, ἀλλ' ἡ τῶν πόνων καὶ ἀλγηδόνων συμπάθεια, νικᾷ τοὺς νόμους τῆς ἰατρείας καὶ παιδεύσεως δι' ὃ μηκέτι τοῦ συμπαθεῖν τὴν τυραννίδα φέρων, ἐκεῖνα πάντα λιπὼν, καὶ ὡς παρόντι περιχυθεὶς, τέκνον ἐμὸν, ὠδίνων ἀγνῶν μέλος ἐμὸν, τί τοῦτο, ἀνακαλοῦμαι ποῦ μοι τὸ περὶ σὲ καύχημα· ποῦ δὲ αἱ ἐλπίδες μᾶλλον δὲ μετὰ τῶν ἐλπίδων τὰ ἔργα ; Ὁρᾷς τὸ σκυθρωπὸν, τὴν κατήφειαν, εἰ βούλει, καὶ τὰ δάκρυα. Ἡ περὶ σοῦ φροντὶς τούτων αἰτία· ὁ ἐπὶ σοὶ πόνος αὐτῶν ἅπτε-

VARIÆ LECTIONES.

[x] Ισ. πληγῆς. [y] Ισ. πανουργίαν. [y] μήτε τήν. [x] Ισ. ἅτε.

ται σπλάγχνων, τὸ ἄλγος αὐτῆς τῆς ζωῆς· ἀλλ' εἴ τί σοι τῆς ἐμῆς μέλει ζωῆς (οὕπω δέ μέ τις ἀναπείθει λόγος ὡς οὐ μέλει) μηκέτι μηδὲν τοιοῦτον μηδὲ παραπλήσιον, μήτε εἰς βουλὴν μήτε εἰς μελέτην διαβαινέτω· μακάριος γὰρ ἀνὴρ οὐχ ὃς ἐπὶ παρανόμων οὐκ ἔδραμεν ἔργα, ἀλλ' ὃς οὐδὲ ἐν τῇ βουλῇ αὐτῶν ἐπορεύθη· μηδ' ὅτι χείρους ἔχομεν σεμνυνώμεθα, ἀλλ' εἴ τινων ἐλάττους ἐλεγχθῶμεν, αἰσχυνώμεθα· ἐπεὶ καὶ ἀριστεὺς οὐχ ὅταν λειποταξίας οὐχ ἅλῳ, οὐδ' ὅταν τῶν φυγάδων οὐχ ἥττων ὀφθῇ, σεμνὸς καὶ περίβλεπτος· ἀλλ' ἐπειδ' ἂν τῶν συστρατιωτῶν κρείττων ἐν πολέμοις ἀναφανῇ καὶ τῶν ἐχθρῶν κρατήσῃ, τότε καὶ τοὺς στεφάνους ἐστὶν ἀναδέχεσθαι δίκαιος· ναί, δέομαι καὶ παρακαλῶ δεῖξον, τὸ τέλος ἄξιον τῆς ἀρχῆς, ἄξιον τῶν ἀγώνων· ὦ πόσων στεναγμῶν, πόσων δακρύων ἐν πελάγει μὲν μέσον [a] πνευμάτων καὶ ζάλης οὐριοδρομεῖν, πρὸς αὐτῷ δὲ τῷ λιμένι, καταποντίζεσθαι· καὶ πόλεμον μὲν κρατεῖν τῶν ἐχθρῶν, τῶν δὲ τροπαίων αὐτοῖς ὑπεξίστασθαι· καὶ τὸν ἀγῶνα μὲν ἐν τῷ σταδίῳ λαμπρῶς ἐνεγκεῖν, πρὸς δὲ τοὺς στεφάνους μαλακίζεσθαι· ὑμᾶς δὲ ἄρα, ὦ τῆς ἀρετῆς ἐρασταὶ, καὶ τῆς εὐσεβείας κήρυκες, καὶ τῆς ἀληθείας προασπισταὶ, ὥσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις ἅπασιν, οὕτω καὶ τοῦ παρόντος ἄλγους εὑρήσειν ἔμελλον παραψυχήν· οὐ μόνον ὅτι πέφυκε τὸ λυποῦν τοῖς φίλοις ἐκκαλυπτόμενον διαχεῖσθαί [b] πως τοῖς λόγοις, καὶ οἷον συνεξατμίζεσθαι· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον, διότι μεγάλας ἐλπίδας ἔχω διὰ τῶν ὑμετέρων σοφῶν καὶ καλῶν ἐπῳδῶν τε καὶ παραινέσεων, θᾶττον ἀναῤῥωσθῆναι τὸν ἄνδρα, καὶ τὸν τοῦ ὄφεως ψιθυρισμὸν τέλειον ἀποστραφέντα, μηκέτι συμβουλῆς ἀνασχέσθαι στασιαζούσης, τοὺς ὀρθοὺς λογισμοὺς καὶ εἰς δισταγμὸν μετακλινούσης, πτώματος αἴτιον, ἀλλ' εἰς τὴν προτέραν ἐπαναδραμόντα τελειότητα, ἄσειστον καὶ ἀκλόνητον ἐν τῇ στερρᾷ καὶ ἀῤῥαγεῖ τῆς ὁμολογίας Χριστοῦ διατηρηθῆναι πέτρᾳ, διὰ βίου παντὸς καὶ λόγων.

A tristem, vultu dejectum, lacrymantem: de te sollicitudo talia causat. Labor meus circa te, de vita dolor viscera mea penetrat interiora. Quare, si meæ vitæ tibi cura est ulla (et certe non probatur non esse tibi curæ), noli deinceps ejusmodi aliquid in deliberationem admittere. Beatus ille vir, non qui nequaquam cucurrit ad illicita malorum opera, sed qui ne quidem incessit in concilio malignantium. Nec quod sint, quam nos sumus, deteriores alii, gloriemur, sed si aliquibus impares inveniamur, pudore suffundimur. Nam et optimus miles haud desertor convictus, nec quod cum fugitivis censeatur, clarus obinde et illustris fit, sed si bello præstantior quam commilitones: si victoriam de hostibus reportavit, tum dignus judicatur qui B coronetur. Hortor autem atque obsecro, ostende finem principio dignum, dignum certaminibus. O quantum adest gemitus et lacrymarum, si in marinis fluctibus, inter ventos, in procellosis tempestatibus rectum tenere cursum possimus, et in portu patiamur naufragium! prælio si vincamus hostes et depellamur a tropæo! in stadio cum laude certamen subire, et emollescere ad bravium! Vos ergo, o virtutis amatores, veritatis qui præcones estis, et in Deum pietatis defensores; ut contra cætera prævaluistis, ita date operam, et sedulo incumbite, ut quod exopto doloris habeatis levamentum. Non ob eam tantum causam, quia quod dolet, amicis si exponatur, diffindi quodam modo per sermones poterit, aut, ut sic dicam, evaporari; sed multo magis quod spem egregiam concipio, futurum ut C vestris prudentibus illis et præclaris admonitionibus et insusurrationibus corroborandum hominem, serpentis illius difflato sibilo quasi consiliis ulterius non pariturum eorum qui fecerunt secessionem; qui consilia recta et optima ab dubitationem inflectunt ruinæ daturam occasionem, sed ad priorem integritatem reversum, ita ut immotus et inflexus, in Christianæ confessionis petra solida et infracta conservetur, in omni vitæ cursu, et sermonum varietate conservatus.

Εἴ τις δὲ παράκλησις ἐν Χριστῷ (μετὰ τοῦ θεσπεσίου Παύλου ὑμῖν, καὶ δι' ὑμῶν πᾶσιν ἐπιβοώμεθα), εἴ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἴ τις κοινωνία Πνεύματος εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοὶ, πληρώσατέ μου τὴν χαρὰν· ἵνα, ὥσπερ D μέχρι νῦν, οὕτω καὶ διαπαντὸς, τὸ αὐτὸ φρονῆτε, ἐν ἑνὶ πνεύματι καὶ μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες τῆς ἀληθείας τῷ κηρύγματι, καὶ μὴ πτυρόμενοι [c] ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων· ἥτις αὐτοῖς μὲν ἐστιν ἔνδειξις ἀπωλείας, ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ Θεοῦ· ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη [τὸ] ὑπὸ Χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν. Καὶ ταῦτα οὐχ ὡς τῶν ἐμῶν δεομένοις λόγων γράφω, ἀλλ' ὡς χρεωστῶν, ἀλλάγε καὶ ἐφιέμενος ὑμῖν κοινωνεῖν, ἵνθα μὲν καλεῖ καιρὸς, αὐτοῖς ἔργοις καὶ ἄθλοις, ἀλλ' ὅτε [d] δὲ καὶ

Atque hæc quidem hactenus. *Quod si autem aliqua sit consolatio in Christo* [19], ita enim vocibus divini Pauli vobis sigillatim inclamabo; *si quod solatium charitatis, si quæ spiritus societas, si quæ miserationis viscera, vos adimplete gaudium meum* [20]; ut quemadmodum huc usque, *sic semper idem sapiatis, in uno spiritu unanimiter collaborantes præconio veritatis. ut nunquam ab adversariis terreamini: Quod illis concedet in damnationem, vobis in salutem imputabitur, idque Deo operante; quia vobis donatum est a Christo, non solum ut in ullum credatis, sed ut pro illo patiamini. Ista autem scripsi, non quod sermonibus meis indigeatis, sed propterea quod desiderem quippe, debitor quædam vobiscum communicare, ubi fuerit occasio, opere ipso et concertatione; nec factis tantum sed interdum et verbis* [21]. *Vos enim*, ut cum Joanne Theologo dicam, *habetis a sancto Spi-*

[19] Philip. II, 1. [20] ibid. 2. [21] Philip. II, 2; I, 29 et passim.

VARIÆ LECTIONES.

[a] Ἴσ. ἀνάμεσον. [b] συνδιαχεῖσθαι. [c] συρόμενοι, vel πτερούμενοι. [d] ἄλλοτε.

ritu unctionem : porro, *quam accepistis, unctio in vobis manet, nec opus est ut quisquam nos erudiat, sed sicut eadem unctio docet vos, et sicut vos docuit manete in eo, ut cum apparuerit Filius Dei, habeamus fiduciam, nec confundamur in adventu ejus* [22]. Pacis autem custos atque rex, qui vitam nobis dedit, et eamdem conservat : *In quo vivimus, movemur, sumus* [23], cujus amoris vinculis, nec dissolubilibus constricti tenemur : ille princeps sacerdos, idemque magnus, Christus nempe verus noster Deus : *Qui nos de non populo, populum constituit acquisitionis, per sanguinem proprium* [24]: nec populum simpliciter, sed *dilectam*, sed *gentem sanctam*, sed *regale sacerdotium*, quæ ineffabilis illius bonitas est, *filios nos constituens, hæredes, et secum cohæredes*: *apud quem non est conversio vel inversionis umbra* [25]: quos inculpatos ad finem usque est custoditurus, constringens nos vinculo pacis et amoris, formans nos in ipso, et inter nosmet mutuo immota et inconcussa pietatis sententia constitutus, unam et eamdem omnes cogitationem habentes, unum dicentes, ad unum prospectantes, ad bravium superuæ vocationis properantes : ubi *primogenitorum Ecclesia est* [26]: ubi martyrum chorus, patriarcharum tabernacula; ubi mendacium non antefertur veritati, non est contentio, tyrannis, insanus furor : sed alta quies, veritatis irresistibilis pulchritudo nullo artificio inobscuranda: ubi quies, pax, concordia, beatarum visionum et inenarrabilium spectaculorum intuitus, participatio, et fruitio, adoptionis finis non ulterius speratæ sed perfectæ, cujus tamen etiamnum illustri quodam modo participes simus, propter quam in præsenti persecutiones patimur, et captivi abducimur; propter quam sexcentas calamitates, mortes perpetimur quotidianas, quas læti ferimus agentes præterea gratias. *Pro regibus orandum esse*, divinus Paulus ante nos jam olim docuit [27]: et discipulorum summus Petrus [28]: *Subjecti estote*, inquit, *omni humanæ creaturæ propter Dominum : sive rex sit vel superior* Iterumque : *Regem honorate* : utroque prior, communis ille noster et illorum Dominus, Doctor, Creator, a thesauro inæstimabili suo censum Cæsari solvens, opere et verbo docuit, prærogativas regibus datas dare. Quocirca inter mysticas et venerandas nostras hierurgias orationes pro regibus offerimus. Quæ per leges debita, conservare illæsa et communite custodire, erga nostros a Christo dilectos reges institutum est Deo gratum, et nobis congruentissimum

A τοῖς ῥήμασι. Καὶ γὰρ ὑμεῖς (μετὰ τοῦ θεολόγου φάναι Ἰωάννου) χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ, Τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, ἐν ὑμῖν μένει, καὶ οἴδατε πάντα, καὶ οὐ χρείαν ἔχετε, ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς, ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων· καὶ καθὼς ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μένετε ἐν αὐτῷ· ἵνα ὅταν φανερωθῇ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἔχωμεν παῤῥησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ· ὁ δὲ τῆς εἰρήνης ταμίας καὶ βασιλεύς, ὁ τῆς ζωῆς ἡμῶν αἴτιος καὶ συνοχεύς, ἐν ᾧ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν· οὗ τοῖς ἀλύτοις δεσμοῖς τῆς ἀγαπήσεως συνδεδέμεθα· ὁ πρῶτος καὶ μέγας ἀρχιερεύς, Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν· ὁ ἐξ οὐ λαοῦ λαὸν οἰκεῖον ἡμᾶς ἰδίῳ αἵματι ποιησάμενος· καὶ

B οὐχ ἁπλῶς λαόν, ἀλλὰ καὶ ἡγαπημένους, καὶ ἔθνος ἅγιον, καὶ βασίλειον ἱράτευμα (ὦ τῆς ἀφάτου φιλανθρωπίας!) καὶ υἱούς, καὶ κληρονόμους, καὶ συγκληρονόμους θέμενος· παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγὴ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα· αὐτὸς ἕως τέλους ἀνεγκλήτους συντηρήσει, συσφίγγων ἡμᾶς ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης καὶ ἀγάπης, στηρίζων ἐν αὐτῷ καὶ ἐν ἀλλήλοις ἐν ἀκλονήτῳ καὶ ἀσαλεύτῳ τῆς εὐσεβείας φρονήματι, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μελέτην ἔχοντας, ἓν λέγοντας, πρὸς ἓν ἀφορῶντας ἅπαντας, πρὸς τὸ βραβεῖον ἐπειγομένους τῆς ἄνω κλήσεως· ἔνθα τῶν πρωτοτόκων ἡ Ἐκκλησία· ἔνθα χοροὶ μαρτύρων· ἔνθα πατριαρχῶν αἱ σκηναί· ἐν οἷς οὐκ ἔστι ψεῦδος πρὸ τῆς ἀληθείας τιμώμενον· οὐκ ἔρις, οὐ τυραννὶς, οὐκ ἀπόνοια· ἐν οἷς βαθεῖα

C γαλήνη, καὶ κάλλος ἀληθείας ἀμήχανον ὑπὸ μηδεμίας τέχνης καλυπτόμενον· ἐν οἷς εἰρήνη πᾶσα καὶ ὁμόνοια, καὶ ἡ τῶν μακαρίων ἐκείνων καὶ ἀδιηγήτων θεαμάτων θέα καὶ μετοχὴ καὶ ἀπόλαυσις, καὶ τέλος τῆς υἱοθεσίας οὐκέτι ἐλπιζομένη, ἀλλ' ἤδη λαμπρῶς μετεχομένη· ἡ τελείωσις, ὑπὲρ ἧς οἱ παρόντες διωγμοὶ καὶ αἰχμαλωσίαι καὶ δι' ἣν τὰ μυρία δεινὰ, καὶ τοὺς καθημερινοὺς θανάτους εὐχαρίστως καὶ χαίροντας φέρομεν. Ὑπὲρ δὲ βασιλέων εὔχεσθαι Παῦλος μὲν ὁ θεσπέσιος πρὸ ἡμῶν παραινεῖ· καὶ Πέτρος δὲ τῶν μαθητῶν ἡ ἀκρότης· Ὑποτάγητε πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον, λέγων, εἴτε βασιλεῖ ὡς ὑπερέχοντι. Καὶ πάλιν· Τὸν βασιλέα τιμᾶτε· ἀλλάγε πρὸ τούτων αὐτὸς ὁ κοινὸς Δεσπότης καὶ Διδάσκαλος καὶ Δημιουργὸς, ἐκ παραδοξου θησαυροῦ κήνσον τελίσας τῷ Καίσαρι ἔργῳ καὶ νόμῳ τὰ προνόμια νέμειν ἅπερ ἀφώρισται

D τοῖς βασιλεῦσιν ἐξεπαίδευσε· διὸ καὶ ταῖς μυστικαῖς ἡμῶν καὶ φρικταῖς ἱερουργίαις, εὐχὰς ὑπὲρ βασιλέων ἀναφέρομεν· ἃ δὴ προνόμια συντηρεῖν καὶ συνδιασώζειν καὶ τοῖς φιλοχρίστοις ἡμῶν βασιλεῦσι δίκαιόν τε καὶ φίλον Θεῷ, καὶ ἡμῖν ἁρμοδιώτατον.

EPIST. XV.

Ab exsilio, ad episcopos similem passos persecutionem

Persecutio gravis, sed Domini benedictio suavis : exsilium difficile, sed jucundum regnum cœlorum: *Beati persecutionem passi propter justitiam, quia illo-*

ΕΠΙΣΤ. ΙΕ'.

Ἀπὸ τῆς ὑπερορίας τοῖς συνδεδιωγμένοις ἐπισκόποις.

Ὁ διωγὸς βαρὺς, ἀλλ' ὁ τοῦ Δεσπότου μακαρισμὸς ἡδύς· ἡ ὑπερορία χαλεπὴ, ἀλλ' ἡ τῶν οὐρανῶν βασιλεία τερπνή. Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι

[22] I Joan. II, 27, 28. [23] Act. XVII, 28. [24] I Petr. II, 9. [25] Osee XIV, 8. [26] Hebr. XII, 23. [27] I Tim. II, 2. [28] I Petr. II, 13.

ἕνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία A τῶν οὐρανῶν· πολλαὶ αἱ θλίψεις, καὶ πᾶσαν ὑπερβαλλόμεναι χαλεπότητα· ἀλλ' ἡ ἐκεῖθεν χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις, οὐ μόνον κουφίζειν οἶδεν αὐτῶν τὴν δριμύτητα, ἀλλὰ τοῖς πρὸς ἐλπίδας τὰς ἄνω βιοῦσι, καὶ εἰς εὐθυμίας ὑπόθεσιν αὐτὰ μετατίθησιν· ἐχώμεθα τοιγαροῦν τῶν ἄθλων, ἵνα τύχωμεν τῶν ἐπάθλων· ἵνα γένηται καὶ ἡμῖν μετὰ Παύλου βοᾷν· Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος. Τί ταύτης τῆς ἐπινικίου φωνῆς ἡδύτερον ἢ χαριέστερον ; τί δὲ καταισχύνειν τὸν κοινὸν τοῦ γένους ἐχθρὸν δυνατώτερον ; Τὸν δρόμον τετέλεκα· τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος. Ὦ φωνῆς ἁπάσης λύπης ζάλην κατακοι- B μιζούσης μᾶλλον δὲ πάσης πνευματικῆς εὐφροσύνης χάριν ἐπιχορηγούσης, τοὺς διώκτας εἰς ἔκπληξιν ἀντιμεθιστώσης, τοὺς διωκομένους στεγανούσης, ἀσθενεῖς ἀναῤῥωννυούσης, τοὺς κατερράγμένους ἀνορθούσης ! ταύτην καὶ ἐγὼ τῶν ἔργων μοι τοῖς λόγοις συνυπηχούντων ἀξιωθείην ἅμα ὑμῖν τοῖς καλοῖς συνάθλοις Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ πάντων τῶν ἁγίων Ἀμήν.

rum est regnum cœlorum [29] : afflictiones multæ, omnem excedentes gravitatem, sed a cœlo gaudium et exsultatio non modo acerbitatem illarum alleviant: sed ita immutant, ut sint solatii argumentum iis, qui vivunt secundum spes supernas : quocirca certamina subeamus, ut consequamur præmia, ut cum Paulo clamare possimus : *Bonum certamen certavi, cursum confeci, fidem servavi ; de cætero reposita mihi est justitiæ corona* [30]. Hac voce triumphali, ecquid suavius, aut amplius erit : ecquid magis in dedecus communis generis humani hostis cedat : *Cursum perfeci, fidem servavi, deinceps reposita mihi justitiæ corona* : vox est, quæ turbulentas quasvis sedet tempestates, quæ gratiam spiritualis gaudii suggerat, persecutores attonitos reddat, persecutionem passos coronet, infirmos corroboret, dejectos resuscitet. Hanc ego, si verbis meis facta respondeant, felicitatem consequar, una vobiscum præclare mecum concertantibus, per intercessionem sanctissimæ Dominæ nostræ Deiparæ, et sanctorum omnium. Amen.

ἐν Κυρίῳ ἀναφθέγξασθαι πρεσβείαις τῆς ὑπεραγίας

ΕΠΙΣΤ. ΙϚ.

Τῷ εὐσεβεστάτῳ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ Βασιλείῳ.

Ἄκουσον, ὦ φιλανθρωπότατε βασιλεῦ [a], οὐ προβάλλομαι νῦν παλαιὰν, φιλίαν· οὐ φρικώδεις ὅρκους C καὶ συνθήκας· οὐ χρίσμα καὶ χειροθεσίαν βασιλείας· οὐχ ὅτι ταῖς ἡμετέραις χερσὶ προσιὼν, τῶν φρικτῶν καὶ ἀχράντων μετείχες μυστηρίων· οὐδὲ τὸν δεσμὸν, ὃν [f] ἡμᾶς ἡ τοῦ καλοῦ παιδὸς υἱοθεσία συνέδησεν· οὐδὲν τούτων λέγω· ἀλλά τὰ κοινὰ τῶν ἀνθρώπων προτείνω σοι δίκαια. Πάντες γὰρ, καὶ βαρβάρων καὶ Ἑλλήνων, οὓς μὲν θανάτου κρίνουσι, τοῦ βίου ἐξάγουσιν· οὓς δὲ ζῆν ἐῶσι, λιμαγχονίᾳ καὶ μυρίοις ἄλλοις κακοῖς θανεῖν οὐ βιάζονται· Ἡμεῖς δὴ βίον βιοῦμεν θανάτου πικρότερον· ἠχμαλωτίσμεθᾶ, πάντῶν ἐστερήμεθα, συγγενῶν, ὑπηρετῶν, συνήθων, πάσης ἁπλῶς ἀνθρωπίνης θεραπείας. Καί τοιγε Παῦλος ὁ θεῖος, περιαγόμενος δέσμιος, τῆς ἀπὸ τῶν γνωρίμων καὶ συνήθων θεραπείας ἀπολαύειν οὐκ ἐκωλύετο· ἀλλὰ καὶ τοι τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀγόμενος, D ἀνθρωπίνης καὶ παρὰ τῶν μισοχρίστων Ἑλληνιστῶν, ἐτύγχανεν ἡμερότητος. Ἀλλ' ἴσως ὁ μακρὸς χρόνος, εἰ καὶ μὴ ἀρχιερεῖς Θεοῦ, ἀλλ' οὖν γέ τινας κακουργοὺς, τοιαῦτα δείκνυσι πεπονθότας· ἀλλ' ὅτι ἐστερήθημεν καὶ βιβλίων, καινὸν τοῦτο καὶ παράδοξον, καὶ νέα καθ' ἡμῶν ἐπινενοημένη τιμωρία· ἵνα τί γίνεται ; ἵνα μὴ ἀκούωμεν μηδὲ λόγον Κυρίου. Μὴ γένοιτο ἐπὶ τῆς σῆς βασιλείας ταύτην τὴν ἀρὰν πληρωθῆναι, ὅτι Ἔσται ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις λιμὸς ἄρτου, καὶ λιμὸς τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. Διὰ τί γὰρ ἡμῶν ἀφῃρέθη τὰ βιβλία ; Εἰ μὲν

EPIST. XVI.

Piissimo et maximo regi Basilio.

Audi autem, humanissime imperator, non ego nunc allego veterem nostram amicitiam ; non tremenda juramenta, et stipulationes initas ; untionem et manuum impositionem regiam ; non quod manibus nostris subditus, sacramentorum illorum reverendorum et immaculatorum fuisti particeps factus, non illud vinculum quo nos filii optimæ spei adoptio copulavit. Horum nihil commemoro ; sed omnibus communem æquitatem tibi præfero. Omnes certe cum Græci tum etiam Barbari, si capitalem in aliquem sententiam statuant, vita privant ; quibus autem vivere permittant, compellant fame enectos, et mille aliis malis emori. Ast ego vivo vitam quavis morte acerbiorem : in captivitatem abductus, rebus omnibus exuor cognatis, familia, amicis, omni omnimodo humano ministerio. At certe divinus Paulus cum captivus circumduceretur, non tamen prohibebatur familiarium officiosa cura, et cognitorum : imo cum ad capitale supplicium duceretur, humanitatem experiebatur a paganis, et Christi nomen invisum habentibus. Verum fortassis temporis diuturnitas, licet haudquaquam archisacerdotes Dei, tamen improbitate notos, hujuscemodi docet pertulisse. At nos etiam libris privamur, et hoc certe novum, et paradoxum, recens in me excogitatum supplicium. In quem porro finem ? certe ne verbum Domini audiremus. Absit autem, ut in diebus imperii tui, illa exsecratio finem sortiatur : *Erit in diebus illis*

[29] Matth. v, 10. [30] II Tim. IV, 7.

VARIÆ LECTIONES.

[a] Βασίλειε. [f] ᾧ.

fames panis, et fames audiendi verbum Dei [31]. Nam cur a me libri sublati sunt? Si in aliquo læsi aliquem, adhuc plures dari deberent, etiam et informatores adhiberi, ut legendo majorem utilitatem, et convicti citius correctionem consequamur: sin nullos læsi, cur ego lædor? Nullus orthodoxus tale quid ab heterodoxis passus est. Athanasius ille, multarum palmarum auctor, sede sua episcopali sæpius, cum ab hæreticis, tum a paganis pellebatur; at nemo sancivit aliquando, ut libri ab illo auferrentur. Vir admirandus Eustathius similibus Arianorum fraudibus impetebatur; sed nec ab illo, ut a nobis, ablati libri. Paulus confessor, Joannes Chrysostomus, Flavianus eximius, infiniti alii. Quid enim opus est illos recensere, qui in libro cœlesti describuntur? Quid ego commemoro sanctos et orthodoxos episcopos? Magnus Constantinus Eusebium, Theogonium, alios cum illis hæreticos, propter impietatem et versatiles sententias exsilio multavit, sed neque facultatibus spoliatos, neque libris denudatos: puduit enim eum a sermocinatione excludere illos, quos ob eam causam exsilio multabat, quod ὀλόγως se gesserant; impius Nestorius relegatur, ita et Dioscorus: Petrus ille infelix; Severus, alii quamplures; sed nemo librorum captivitatem pertulit. Quid veteres recenseo? Multi etiamnum superstites norunt Leontem illum impium, feræ potius quam hominis naturam ostendisse: ille autem cum a solio depelleret Nicephorum, magnum et vere Nicephorum, eumque mitteret in exsilium, non una relegavit exsulem a libris suis; sed nec inedia confecit, quemadmodum nos fame enecamur: et tamen summe in votis habebat, ut ille athleta interitu occumberet, non minus quam ut regnum ipsius impium quam diutissime perduraret: sed ille titulum homicidii subire noluit; nec carnes ministrorum suorum, non secus quam latronum aut proditorum frustatim dissecabat, utcunque alioquin impius, et sanguinem spirans; non quemquam ab amicorum visitatione exclusit; nec facultatum damno quemquam punivit. Reverebatur enim Christianismum, quem præ se ferebat, ita ut nollet crudelius quam pagani desævire. Illi enim cum martyres consummarent, non impediebant quominus amicorum famulitio uterentur; nec proprietate privarunt facultatum. Sed nec ille Leo psalmodias prohibebat, verum multorum monachorum in unum consessum fieri solatii causa ferebat. Domos divinas et sacratas Deo ædes non subruebat; metuens, ut probabile est, contra sacra opera insævire, cum homines non metueret offendere. At contra me, hei mihi! omnia nova, omnem tragœdiam exsuperantia usurpantur: captivor, ab omnibus deseror amicis, ab affinibus, famulis privor, psallentibus, monachi-

A γάρ τι ἀδικοῦμεν, πλείονα ἔδει δοθῆναι, καὶ δὴ καὶ τοὺς διδάσκοντας, ἵνα καὶ ἀναγινώσκοντες μᾶλλον ὠφελώμεθα, καὶ ἐλεγχόμενοι διορθώμεθα· εἰ δὲ μηδὲν ἀδικοῦμεν τί ἀδικούμεθα; Οὐδεὶς τοῦτο τῶν ὀρθοδόξων, οὐδ' ὑπὸ τῶν ἑτεροδοξούντων πέπονθεν. Ἀθανάσιος ὁ πολύαθλος, τοῦ θρόνου πολλάκις, καὶ ὑπὸ αἱρετικῶν, καὶ ὑπὸ Ἑλληνιστῶν ἀπελήλαται· ἀλλ' οὐδεὶς αὐτοῦ τῶν βιβλίων ἀφαίρεσιν ἐψηφίσατο. Εὐστάθιος ὁ θαυμάσιος, τὴν ἴσην ἐπιβουλὴν παρὰ τῶν Ἀρειανιζόντων ὑπήνεγκεν· ἀλλ' οὐχ, ὡς ἡμεῖς, καὶ τὰ βιβλία ἀφῄρηται. Παῦλος ὁ ὁμολογητὴς, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Φλαβιανὸς ὁ θεσπέσιος, μυρίοι ἄλλοι· τί γὰρ δεῖ νῦν τούτους ἀριθμεῖν, οὓς ἡ ἐν οὐρανοῖς Βίβλος ἀπεγράψατο; Καὶ τί λέγω τοὺς ὀρθοδόξους καὶ ἁγίους ἀρχιερεῖς; Εὐσέβιον καὶ

B Θεογόνιον, καὶ σὺν αὐτοῖς ἄλλους ἀνθρώπους αἱρετικοὺς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, διὰ τὴν αὐτῶν δυσσέβειαν καὶ τὸ τῆς γνώμης παλίμβολον, ὑπερορίους ἐποιήσατο· ἀλλ' οὔτε τῶν ὑπαρχόντων ἐγύμνωσεν, οὔτε βιβλιοίς προσεζημίωσεν. Ἠσχύνετο γὰρ λόγου κωλύειν, οὓς, ὅτι ἀλόγως ἔπραττον, ἐξορίᾳ κατεδίκαζε· Νεστόριος ὁ δυσσεβὴς ἐξορίζεται· Διόσκορος πάλιν· Πέτρος ὁ δείλαιος· Σευῆρος καὶ πολλοὶ ἄλλοι· ἀλλ' οὐδεὶς αὐτῶν βιβλίων αἰχμαλωσίαν ὑπέμεινε. Τί δὲ λέγω τὰ παλαιά; Λέοντα τὸν δυσσεβῆ πολλοὶ καὶ τῶν ἔτι περιόντων ἴσασι θηρίον [v] μᾶλλον ἢ ἀνθρώπου φύσιν ἐπιδειξάμενον· ἀλλ' οὗτος τὸν μέγαν, καὶ ὡς ἀληθῶς Νικηφόρον, ἐλαύνων τοῦ θρόνου,

C καὶ ἐξορίᾳ παραδιδούς, οὐχ ὅτι καὶ τῶν αὐτοῦ βιβλίων ἐποίησεν ὑπερόριον· οὐ μὲν οὖν οὐδὲ ἐλιμοκτόνησεν, ὡς ἡμεῖς λιμαγχονούμεθα. Καί τοι οὐδὲν ἧττον τὸν ἀθλητὴν ἐπεθύμει θανεῖν, καὶ ἢ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν εἰς μῆκος χρόνων, δι' ὧν ἐσέβει, πάντα παραταθήσεσθαι· ἀλλ' ὅμως ὄνομα λαβεῖν ἀνδροφονίας ἐφυλάττετο· οὐ τὰς σάρκας τῶν ὑπηρετούντων αὐτῷ, λῃστῶν καὶ προδοτῶν δίκην, κατέκοψε, καίπερ δυσσεβῶν τἆλλα [x], καὶ πνέων ὠμότητα·

D οὐ τῶν συγγενῶν τὴν ὁμιλίαν ἐκώλυσεν· οὐχὶ τῶν ὑπαρχόντων ζημίαν ὑπήνεγκεν· Ἠδίσθη γὰρ, Χριστιανισμὸν ὑποκρινόμενος, Ἑλλήνων ὠμότερα διαπράττεσθαι. Ἐκεῖνοι γὰρ, ἀναιροῦντες τοὺς μάρτυρας, ὅμως οὔτε θεραπείας, τῆς παρὰ τῶν οἰκείων, τυγχάνειν ἐκώλυον· οὐδὲ [y] τῶν ὑπαρχόντων ἀφῃροῦντο τὴν κυριότητα. Οὐ μὴν οὐδὲ ψαλμῳδίας ἐκεῖνος ἐξέκοψεν, ἀλλὰ καὶ πολλῶν μοναζόντων, συναυλίαν ἀνεδίδου παραμύθιον. Οὐ τοὺς ἀφιερωθέντας αὐτῷ οἴκους Θεοῦ καὶ ναοὺς κατεστρέψατο· ἐδυσωπεῖτο γὰρ, ὡς ἐνόμιζεν, ἀνθρώπῳ προσκρούων τοῖς θείοις ἔργοις ἐπιλυμαίνεσθαι. Καθ' ἡμῶν δὲ, οἱ μοι, πάντα καινὰ, καὶ τραγῳδίας ἐπέκεινα· αἰχμάλωτοι πάντων [z] ἔρημοι φίλων, ἔρημοι συγγενῶν· ὑπηρετούντων, ἔρημοι ψαλλόντων, μοναζόντων· ἀντὶ δὲ φίλων, ἀντὶ μοναζόντων, ἀντὶ ψαλλόντων, ἀντὶ πάντων ἁπλῶς, στρατιωτῶν κουστωδίαις καὶ στρατιωτικοῖς λοχοις ἐκδεδόμεθα· κατεστράφησαν

[31] Amos VIII, 11.

VARIÆ LECTIONES.

[v] ἴσ. θηρίου. [z] τὰ ἄλλα. [y] οὔτε. [z] πάντως.

οἶκοι Θεοῦ, καὶ λελωβημένα σώματα πενήτων μετ- A
ανέστησαν· καὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῖς, ὡς πολεμίων
ἐδημοσιώθησαν λάφυρα· ἵνα τί γέγηται; ἵνα ἡμεῖς
ἀνιάσωμεν· λίαν πικρῶς ἠνιάσαμεν· ἱλαστήριον γὰρ
ἡμῖν ἁμαρτημάτων, ἐκεῖνοί τε καὶ οἱ περὶ αὐτούς,
θεραπείᾳ Θεῷ a ἀφιέρωτο. Ἀλλ' ἔδει συννοεῖν, μή-
ποτε καὶ Θεὸς ἡμῖν ὁ ζημιούμενος, μᾶλλον συν-
αλγήσειεν· εἴπερ αὐτός ἐστιν, ὁ τὰ τῶν πενήτων
οἰκειούμενος. Σωμάτων μὲν κακώσεις, νόμοι Ῥω-
μαίων, τοῖς ἐπὶ κακουργίᾳ ἁλοῦσιν, εἰς κάθαρσιν
ψυχῆς ἐπενόησαν· ψυχῆς δὲ κακώσεις καὶ ἐπιβουλὰς,
οὐδὲ ἀκοῇ, μέχρι νῦν, παρά τισιν ἀνθρώπων ἐπιτη-
δευομένας παρειλήφαμεν· εἰ καὶ νῦν τῇ πείρᾳ μαν-
θάνομεν· τοῦτο γὰρ δῆλον ὅτι ποιεῖ, ἥ τε τῶν βιβλίων
ἀφαίρεσις, καὶ τοῦ λύτρου τῶν ἁμαρτημάτων ἡ κατα-
στροφὴ καὶ ἀναίρεσις· ἡ μὲν αὐτῆς τὸ ὄμμα τῆς B
θεωρίας ἐναποσβέννυσα καὶ διαφθείρουσα· ἡ δὲ τὸ
κάλλιστον τῶν πράξεων πρασσομένη καὶ καταλύουσα·
τίς ἤκουσεν ἐξ αἰῶνος, κατὰ ψυχῶν ἀνθρωπίνων,
πόλεμον ὑπὸ ἀνθρώπων ἐπινοούμενον; οὐ γὰρ ἱκανὰ
κενῶσαι πᾶσαν ὀργὴν αἱ τιμωρίαι τοῦ σώματος, ὑπερ-
ορία, καὶ αἰχμαλωσία, καὶ λιμὸς, καὶ φρουρὰ, καὶ
θάνατος καθ' ἑκάστην ἐπαγόμενος, καὶ τοσούτῳ μόνον
τοῦ ζώου φειδόμενος, ὅσῳ μὴ συνανελεῖν καὶ τῶν ἀλ-
γεινῶν τὴν συναίσθησιν, ὅπερ ἐστὶ τὸ πικρότατον τοῦ
θανάτου κέντρον, καὶ ἡ ἀφόρητος βάσανος, ἵνα καὶ
τὰ τῶν θνησκόντων πάσχωμεν, καὶ τῷ θανάτῳ τὰ
πάθη μὴ συνδιαλύοιτο· ὃ μόνον ἦν, ὡς ἐν τηλικούτῳ
κακῷ, τοῖς θνήσκουσι παραμύθιον. Σκόπησον, ὦ
βασιλεῦ, ταῦτα κατὰ σεαυτόν· καὶ εἰ μὲν ἀθῳοῖ σε
τὸ σὸν συνειδὸς, πρόσθες καὶ ἕτερα καθ' ἡμῶν, ἂν C
ἄρα τι καὶ παραλέλειπται. Εἰ δὲ καταδικάζει, μὴ
ἀναμείνῃς τὴν ἐκεῖθεν καταδίκην, ὅτε καὶ ἡ μετα-
μέλεια ἄχρηστος. Ἐγὼ δέ σου δέομαι, καινὴν ἴσως
δέησιν, ἀλλ' ἐπὶ καινοτάτοις προσαγομένην· στῆ-
σον, ὦ βασιλεῦ, τὰ κακὰ, ᾧ βούλει τρόπῳ· ἢ τοῦ
βίου τάχιον ἡμᾶς καὶ μὴ μετὰ τῆς πολλῆς ταύτης
καὶ ἀφάτου ταριχείας, ἐξάγων· ἢ τὴν ὑπερβολὴν
ἀνακόπτων τῶν δυσχερῶν· μνήσθητι ὅτι ἄνθρωπος
εἶ, κἂν βασιλεύῃς· μνήσθητι ὅτι σάρκα περικεί-
μεθα τὴν αὐτὴν, καὶ βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται, καὶ τῆς
αὐτῆς κοινωνοῦμεν φύσεως· μνήσθητι ὅτι κοινὸν
Δεσπότην ἔχομεν καὶ Πλάστην, καὶ κοινὸν Κριτήν b.
Τί τὴν σὴν ἐπιείκειαν, ταῖς καθ' ἡμῶν κακώσεσιν
ἐξελέγχεις; τί τὴν σὴν χρηστότητα, ταῖς εἰς ἡμᾶς
ἐπηρείαις διαβάλλεις; τί δὲ τὴν φιλανθρωπίαν, εἰς D
ὑπόκρισιν, καὶ σχῆμα πραότητος, τῇ καθ' ἡμῶν
ὀργῇ καὶ βαρύτητι διασύρεις; οὐκ αἰτοῦμεν θρόνους,
οὐ δόξαν, οὐκ εὐημερίαν· οὐκ εὐπάθειαν· ἀλλ' ἐκεῖνα
αἰτοῦμεν, ἃ καὶ τοῖς δεσμώταις παρέχεται, ὧν οὐδ'
οἱ αἰχμάλωτοι ἀποτυγχάνουσιν, ἃ καὶ βάρβαροι τοῖς
δεσμίοις παρέχειν φιλανθρωπεύονται· εἰς τοῦτο γὰρ
τὰ ἐμὰ περίεστηκε πράγματα, ἵνα παρὰ βασιλέως,
καὶ c τότε φιλανθρωποτάτου γένους τῶν Ῥωμαίων
τοιαῦτα αἰτῶ. Τί οὖν αἰτοῦμεν; ἢ ζῆν μὴ χαλεπω-
τέραν θανάτου ζωὴν, ἢ θᾶττον ἀπαλλαγῆναι τοῦ

smum colentibus: pro amicis, affinibus, monachis, psallentibus, ac pro cæteris omnibus, militum custodiæ, militaribus turmis trador: subversæ sunt Dei ædes, male multata pauperum corpora translata, facultates eorum non aliter quam belli spolia publicatæ: in quem finem? nempe ut ego excrucier; certe crudelem in modum ego excarnificor; qui pro peccatis meis cum propitiatorium, et illas ædes et ipsorum famulos destinaveram, a serviendo Deo illi abstrahuntur; sed cogitandum fuit an Deus damno a nobis afficiatur, et vehementius doleat. Certe quidem dolet si modo ille ipse est, qui pauperum statum in se recipit procurandum. Corporea tormenta civiles Romanorum leges in maleficos, ad purgandum animum adhibuerunt; animæ autem cruciatus, et in eam conspirationes, ne fando quidem, nisi nunc primum, apud aliquos intelleximus usurpatas: sed nos in præsenti eas experimur; satis enim patet quod hoc intendat librorum ablatio, redemptionis peccatorum catastrophe, et sublatio: harum duarum, altera theoriæ oculum exstinguit et depravat: altera autem pulcherrimas alias actiones in partes divellit et dissolvit. Ab omni retro memoria quis audivit bellum ab hominibus contra animam hominis indictum? quasi non sufficerent omnem iram penitus evacuare corporea supplicia, exsilium nempe, captivitas, fames, custodia, mors quotidie inferenda; ubi in eo tantum vitæ parcitur, ne cum vita simul sensus malorum auferatur; est hic acerbissimus mortis stimulus, carnificina intolerabilis, ut nimirum morientium patiamur dolores, et tamen sensum dolorum non in morte amittamus, quod tamen morientibus in tantis malis, solum est solatium. Considera in teipso hæc, domine rex; et si tua te excuset conscientia, adjice adhuc aliquid contra me, si tamen quidquam est a te prætermissum. Sin te illa condemnat, noli exspectare futuram condemnationem, cum frustra futura sit pœnitentia. Deprecor autem ego te nova fortassis deprecatione, sed rebus novatis accommodata; siste, imperator, malorum cursum quocunque modo poteris, aut volueris: vel me de vita hac sustollendo, idque quantocius, non cum multa et inexplicanda mora, quasi sale conditum asservando; aut saltem tristitiarum mensuram qua premor imminuens. Memor sis quod mortalis exsistis, licet imperator; cogita quod uterque eadem carne amicimur, et ejusdem naturæ participes sumus, et reges et privatus quilibet. Memento quod communem Dominum, factorem et judicem habemus: tuam ipsius mansuetudinem, quid me affligendo convincis? quid tuam bonitatem injuriis meis accusas? Misericordiam in hypocrisin, et schema clementiæ odio in me et furore percitus gravi, ludibrio habes? Thronum non desidero, non glo-

VARIÆ LECTIONES.

a Isc. Θεοῦ. b Isc. ἔχομεν. c Isc. τούτου.

riam, non dies bonos, non felices successus ; illa tantum rogo, quæ in vincula conjectis exhibentur, a quibus nec captivi excluduntur, quæ et barbaris catenatis exhiberi solent cum humanitate : eo enim statu res meæ constituuntur, ut a rege et Romanis clementissima natione hujuscemodi deprecatione uti necesse mihi sit. Quæ est autem illa ? scilicet ut vel ne vita, quavis morte magis afflicta fruar, aut ut quam cito de corpore egredi liceat ; reverere naturam ut exoreris ; communes mortalitatis leges venerare ; communia Romani imperii jura noli committere, ut de te narretur novum te in vita exemplum intulisse : nempe istud, quod imperator qui misericordiam et clementiam pollicebatur, archiepiscopum quem amicum habebat et communem filium : a cujus manibus, cum ipse tum imperatrix regni susceperant unctionem, et potestatem induerant dignitatis : a quo vehementer diligebatur, apud quem juratus fidem interposuerat reverendam : quem valde diligere et amore complecti passim omnibus ostenderat : illum inedia, exsilio multavit, et sexcentis aliis malis liquefactum interim precibus pro ipso intercedentem morti dedit.

A σώματος· δυσωπήθητι τὴν φύσιν· αἰδέσθητι τοὺς κοινοὺς τῶν ἀνθρώπων νόμους· αἰδέσθητι τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς τὰ κοινὰ δίκαια· μηδὲ καινόν τι παρακωρήσῃς ἐπεισαχθῆναι τῷ βίῳ διηγημα· ὅτι ποτὲ βασιλεὺς, ἐπιεικίαν καὶ φιλανθρωπίαν ἐπαγγελλόμενος, φίλον ἀρχιερέα, καὶ σύντεκνον ποιησάμενος, ὑφ' οὗ χερσὶν, αὐτός τε καὶ ἡ βασιλὶς, τὸ χρίσμα τῆς βασιλείας ἐχρίσθη, καὶ τὸ ἀξίωμα ἐνεδύσαντο, ὑφ' οὗ λίαν ἐφιλήθη, καὶ πρὸς ὃν ὅρκια καὶ πίστεις φρικώδεις ἔθετο, ὃν ὑπεραγαπᾷν καὶ στέργειν ἐπεδείκνυτο ἅπασι· τοῦτον ἐξορίᾳ, καὶ λιμῷ πικρῷ παραδοὺς, καὶ μυρίοις ἄλλοις κατατήξας κακοῖς, εὐχόμενον ὑπὲρ αὐτοῦ, τῷ θανάτῳ παρέπεμψεν.

EPIST. XVII.

Eidem.

B

ΕΠΙΣΤ. ΙΖ'.

Τῷ αὐτῷ.

Edita a Montacutio (ep. 98, p. 141).

Ego quidem arbitrabar te ad regni fastigia promoto, mihi gratias agendi multiplices adfuturas occasiones, pro amicis, cognatis, familiaribus, cæteris quibuscunque, quibus te sine fastidio mihi gratificaturum in quantum posses, putavi ; eo me spei induxerat sincerus et sine fuco meus in te animus, nec dubitare sinebant promissiones sexcentæ juramentis confirmatæ ; quas me vel invito, ipse coram omnibus studiose propagabas. At nostræ jam tandem huc spes devenerunt, ut licet sero, nec satis opportune, tuo imperio gratificari habeam. Quorsum autem et in quo inquies ? quod latronum et suspendiosorum hominum supplicia cum C quibus usque ad absumptionem conflictabar, in cursum temperantiorem convertere pollicearis. Vide autem sis, dilecte mihi, licet nolis, imperator, quod tentare tantum ut persuadeas hominibus, non modo nihil confert ad persuadendum Deum, sed in plane contrarium immutatur ; certe quæ sine ulto metu hic geruntur acerbiores pœnas olim justitiæ omnia lustranti dabunt.

Ἐγὼ μὲν ᾤμην, τῆς ὑμῶν κραταιουμένης βασιλείας πολλὰς αὐτῇ προσάγειν εὐχαριστίας ὑπὲρ τῆς εἰς ἡμᾶς εὐεργεσίας, ὑπὲρ φίλων, ὑπὲρ συγγενῶν, ὑπὲρ συνήθων, ὑπὲρ πάντων ἁπλῶς, ὅσα πράττων αὐτὸς εἰς τὴν ἡμῶν θεραπείαν κόρον οὐκ εἶχες χαρίζεσθαι. Εἰς τοῦτο γὰρ ἡμᾶς ἦγεν, ἥ τε καθαρὰ πρός σε καὶ ἀληθινὴ διάθεσις, καὶ τῶν μυρίων ὅρκων καὶ ὑποσχέσεων τὸ ἀνένδοτον· οὓς καὶ ἀκόντων ἡμῶν, αὐτὸς ὅμως, πρὸς ἅπαντας ὑποτείνων οὐ διέλιπες. Νῦν δὲ εἰς τοῦτο τὰ τῶν ἡμετέρων ἐλπίδων περιέστηκεν, ὅτι κἂν ὀψὲ τοῦ καιροῦ, ὅμως εὐχαριστίαν τῇ σῇ προσάγομεν βασιλείᾳ. Ἐπὶ τίνι, καὶ διὰ τί ; ὅτι τὰς τῶν λῃστῶν καὶ κακουργῶν τιμωρίας, αἷς ἐναθλοῦντες ἡμεῖς καταδαπανώμεθα, εἰς τὸ μετριώτερον σχηματίζειν ἐπεχείρησας. Ἀλλ' ὅρα, φίλε, κἂν μὴ βούλει, βασιλεῦ, ὅτι τὸ πειρᾶσθαι πείθειν ἀνθρώπους, οὐ μόνον οὐδὲν συντελεῖ πρὸς τὸ πεῖσαι Θεὸν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὐναντίον περιτρέπεται· καὶ τῶν ἀδεῶς ἐνταῦθα πραττομένων, μᾶλλόν ἐστιν ἐκεῖθεν ἡ παντέφορος δίκη κριτής.

—

MONITUM

IN SEQUENTEM EPISTOLAM.

(Angelo Mai *Script. vet.* t. I, page xxi).

Vestiganti mihi in Vaticanis pluteis Photii scripta, ignotum quoddam præter spem se obtulit in codice vetere palimpsesto, breve equidem sed tamen non contemnendum. Prior palimpsesti scriptura quadrata est, continetque partes sacrarum rerum Leontii, de quo opere in alio volumine locuturus sum. Scriptura posterior, sæculi ferme XIII, habet opus Eusebii *De situ et nominibus Hebraicorum locorum* : et quidem ad normam hujus rarissimi codicis, qui fuit olim cardinalis Sirleti, textum operis Eusebiani fuisse refictum docet Vallarsius in Hieronymi editione, T. III. Sequuntur in codice glossaria quædam, tum de mensuris ponderibusque opuscula, necnon theologicæ aliquot definitiones. Exin Photii canonica responsa quinque, cum eo titulo quem in nostra editione Græce scripsimus. Photium denique subsequuntur Gre-

gorii Theologi quædam et pauca anonyma. Profecto et ipse palimpsestus in extremis codicis foliis a priore et maxima sui parte differt : habet enim Actuum apostolicorum fragmenta, vetustioribus, quam Leontii opus, litteris exarata. Sed enim, his interim omissis, de Photii scripto breviter mihi dicendum est, quod ad Leonem Calabriæ archiepiscopum mittitur. Calabriæ sedem episcopalem inter eas numeratam video, quæ patriarchæ Byzantino parebant, in novella Leonis Sapientis (1), qui Photii alumnus fuit : eique sedi honoris gradus inter Mocissum Larissamque tribuitur. Porro utrum Calabria intelligenda sit Argivorum insula, in qua olim Demosthenes venenum hausit, an potius Italiæ provincia, haud scio an merito dubitare liceat. Nam et Italiæ Calabriam in ea novella p. 100 appellari video, quo loco Severinæ Calabræ sedi subjiciuntur episcopi Calli politanus, Acerantinus, Castri veteris. Tum apud Porphyrogenitum them. lib. II, 10, oppidulum Sanctæ Severinæ prope Crotonem ponitur. Atque his in locis Græcæ ritum Ecclesiæ partim adhuc vigere docet Ughellius tom. IX, p. 475. Profecto ætate Photiana extremam illam Italiæ partem in Byzantini patriarchatus finibus fuisse comprehensam, multis documentis comprobatum est, et certe a dicta jam imperatoris novella. Imo vero Leonem hunc Calabriæ Italicæ archiepiscopum fuisse vix dubito, dum considero Photiani cujusdam inediti operis adversus Latinos (de quo opere mox) locum, ubi, enumeratis Italiæ et Occidentis variis populis qui pontifici Romano parebant, ab iis Photius excipit Calabros, quos ait cum Græcis consentire. Sed tamen Leo certe Rhegii episcopus octavæ synodo contra Photium celebratæ subscripsit (2) : idemque in pseudo-synodo Photiana apparuit (3) : quam rem Coletus in Ughellii (4) emendationibus sapienter notavit, atque ita Leonem non dubio ordine in Rheginorum episcoporum serie constituit. Sed ecce in prædicta novella p. 100 Rheginus episcopus a Calabro satis distinguitur. Porro ego auctor sum ut de finibus Byzantini patriarchatus legatur etiam perdoctus Bressius in *Melitæ antiquitatibus* (5), qui Leoninæ novellæ auctoritatem post alios criticos ventilat. Ad rem nostram quod attinet, constat Leonem Calabriæ archiepiscopum postulavisse a Photio patriarcha suo, atque a synodo, quæ apud ipsum celebrabatur, dubitationum quarumdam solutiones : cui honestæ petitioni occurrens Photius, capita quinque rescripsit : quæ ego ut de re canonica bene, ut spero, mererer, Latina feci, scholiis aliquot declaravi, et si cum Amphilochiis in hoc volumine ederem, pretium operæ fore judicavi.

—

PHOTII RESPONSA CANONICA

—

Τῷ θεοφιλεστάτῳ ὁσιωτάτῳ συλλειτουργῷ Λέοντι ἀρχιεπισκόπῳ Καλαβρίας Φώτιος ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως.

Religiosissimo et sanctissimo Leoni Calabriæ archiepiscopo Photius archiepiscopus Constantinopolitanus.

Τὰ παρὰ τῆς ὑμῶν θεοφιλίας πρὸς ἡμᾶς ἀναπεμφθέντα κεφάλαια τοῖς θεοφιλεστάτοις ἡμῶν ἐπὶ δοθέντα μητροπολίταις (6) καὶ παρ' αὐτῶν δοκιμασθέντα τε καὶ βασανισθέντα, τοιαύτης ἔτυχε κρίσεώς τε καὶ ἐπιλύσεως.

Quæ vestra pietas ad nos misit capitula, cum religiosissimis nostris metropolitis exhibita fuerint atque ab illis in examen vocata, ejusmodi retulerunt judicium ac solutionem.

Α'. Περὶ μὲν τῶν χειροτονίαν ἱερατικὴν μηδὲ μίαν ἐχόντων, βαπτίσματα δὲ δι' ἑαυτῶν τελεσάντων, τοιοῦτόν τι ὥρισται. Ὡς εἰ μὲν ἐν ἐλευθέρᾳ γῇ καὶ Χριστιανῶν παῤῥησίᾳ ἱερέων τε εὐπορίᾳ, τοῦ τοιούτου κατετόλμησαν ἐγχειρήματος, τῶν ἱερῶν διακοσμήτεών τε καὶ προχειρήσεων τὸν θεσμὸν εἰς φαῦλον τιθέμενοι, μᾶλλον δὲ ἀλαζονίᾳ ἐμπορευσάμενοι, σφοδρῶς ἐπιτιμηθέντες ὑπὲρ τῶν ἤδη πλημμεληθέντων, καὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἱερατικῆς προχειρήσεως δι' αὐτό γε τοῦτο ἀπειρχθήσονται· οἱ γὰρ τὴν τοῦ θείου Πνεύματος χάριν ἀποσυλῆσαι θελήσαντες, καὶ ἑαυτοῖς τὴν τιμὴν, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ Θεοῦ καλούμενοι ἐπιτρέψαντες, ὡς τῆς θείας χάριτος κατα-

I. Quod ad eos homines attinet qui, nullo sacro ordine prædiți, baptismum manu sua administraverunt, hoc definitum fuit. Siquidem hi libera in regione et Christiana pace sacerdotumque copia, ejusmodi actui manum admovere ausi fuerint, sacrarum constitutionum ac ministeriorum legem flocci facientes, imo vero superbia sua elati ; hi, inquam, severe increpiti, ob id quod hactenus perpetrarunt a sacro etiam posthinc ministerio ob hanc noxam excludantur. Nam qui divini Spiritus gratiam usurpare voluerunt, sibique honorem absque Dei vocatione vindicare, veluti divinæ gratiæ contemptores, hac ipsa semet orbaverunt. Quam enim ante acci-

NOTÆ.

(1) Apud Leunclavium *De jur. Gr. Rom.* p. 88.
(2) Hard. Concil. t V, p. 929.
(3) Colet. Conc. t. XVII, p. 374.
(4) Tom IX, p. 324.
(5) Lib. VI. 15.
(6) Intellige patriarchalem synodum, cujusmodi permultas legimus apud Leunclavium in canonicorum responsorum libris. De Leone autem Calabriæ Italicæ archiepiscopi, ad quem hæc responsa scribit Photius, dixi supra in *Monito*.

piendum spreverunt,eamdem etiamsi postea acceperint, aspernari non dubitabunt. Jam eos qui ab ipsis baptizati fuerunt, nequaquam Spiritus gratiam recepisse censemus: quare eos et aqua baptizari et sancto chrismate ungi atque ita consecrari decernimus. Nempe cum res ejusmodi contemptim et indigne antea peracta fuerit, sequimur apostolicos canones, qui magnopere objurgant, si quis minime baptizaverit eos, qui ab impiis baptismum receperint, ceu qui falsos a veris sacerdotibus non discreverint. At enim si qui in barbarica ditione degentes, in sacerdotum defectu baptismum administraverint, meretur veniam necessitas; ne videlicet, tyrannidis causa, vacui gratia dimittantur ii qui illa potiri postulant. Quare homines qui baptizaverunt etiamsi sacro ordine non insigniti fuissent, judicio vindici subjicere visum non est. Baptizatos autem iterum chrismate ungi omnino definimus, etiamsi a prædictis uncti fuerint: atque ita prorsus divino unguento consecrari in septenario dierum spatio: cæteroqui illum baptismum, qui urgente necessitate ministratus fuerat, non antiquari. Etsi enim is ritus imperfectus erat, tamen Trinitatis invocatione, et pio invocantium fine, et recipientium fide, satis honoratus fuit. Quare nec iterum aqua baptizari eos qui baptizati fuerant, decernimus, ne scilicet rebaptizare videamur. Nam et petentium fides, et initiantium pietatis studium, et tyrannicæ auctoritatis contemptus, et impendentium periculorum propter Christum neglectus, nec sancto Spiritu expertem nec profanum videntur sinere peractum baptismum. Multos enim antiquitus Ecclesia Dei comprobavit baptismos, propter temporum et locorum necessitatem ceu commode administratos. De hoc hactenus.

A φρονηταὶ, ταύτης ἑαυτοὺς ἀπεστέρησαν· ὧν γὰρ πρὸ τοῦ λαβεῖν κατεφρόνησαν, τούτων καὶ μετὰ τὸ λαβεῖν εἰκότως καταφρονῆσαι οὐ παραιτήσονται. τοὺς δέ γε παρ' αὐτῶν βαπτισθέντας, οὐδαμῶς δεξαμένους Πνεύματος χάριν ἡγούμεθα· δι' ὃ καὶ ἐν ὕδατι βαπτισθῆναι, καὶ τῷ ἁγίῳ μύρῳ χρισθῆναι, καὶ οὕτω τελειωθῆναι διοριζόμεθα· κἂν τε τοιοῦτον καταφρονητικῶς τε καὶ ἀναξίως προδιεπράχθη, ἑπόμενοι τοῖς ἀποστολικοῖς κανόσι σφοδρῶς ἐπιτιμῶσι τοὺς μὴ βαπτίζοντας τοὺς ὅσοι παρὰ τῶν ἀσεβῶν ἐδέξαντο βάπτισμα, ὡς μὴ διακρίναντας ἱερέας ψευδιερέων (7). Εἰ δ' ἐν βαρβαρικῇ τινες παροικοῦντες ἐπικρατείᾳ καὶ ἱερέων ἐπιλιπόντων, βάπτισμα ἱερὸν ἐπετέλεσαν, συγγνώμῃ τῇ ἀνάγκῃ, καὶ τὸ μὴ ἀγεύστους τῆς χάριτος διὰ τὴν τυραννίδα τοὺς ταύτην B ἐπιδεομένους ἀποστραφῆναι· διὸ τοὺς βαπτίσαντας, κἂν ἄνευ χειροτονίας, ἐπιτίμῳ κρίσει οὐκ ἔδοξεν ἡμῖν καθυποβαλεῖν· τοὺς δέ γε βαπτισθέντας, ἀναμυρισθῆναι μὲν πάντως διοριζόμεθας κἂν εἰ παρ' αὐτῶν ἐμυρίσθησαν (8)· καὶ οὕτω διὰ τῆς τοῦ θείου μύρου ἅπαξ χρίσεως ἐν ἑπτὰ ἡμέραις (9) τελειωθῆναι· οὐ μὴν δὲ τὸ ὅπως οὖν γεγονὸς διὰ τὴν ἀνάγκην βάπτισμα μὴ συγχωρηθῆναι· κἂν γὰρ ἀτελὲς (10), ὅμως τῇ ἐπικλήσει τῆς παναγίας Τριάδος καὶ τῷ πιστῷ σκοπῷ τῶν ἐπικαλουμένων, τῇ τε πίστει τῶν ὑποδεχομένων τετίμηται· δι' ὃ οὐδὲ ἔμπαλιν βαπτίσαι τῷ ὕδατι τοὺς βαπτισθέντας ὁρίζω, ἵνα μὴ ἀναβαπτίσαι δοξωμεν· ἥ τε γὰρ τῶν αἰτουμένων πίστις, καὶ ὁ τῶν τελούντων περὶ τὴν εὐσέβειαν σπουδαῖος σκοπὸς· ἥ τε τῆς τυραννικῆς ἐπικρατείας παρόρασις, καὶ ἡ τῶν ἐπηρτημένων κινδύνων διὰ Χριστὸν καταφρόνησις, οὐκ ἀμοιρον τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐδ' ἀνίερον τὸ τελεσθὲν βάπτισμα δοκοῦσι καταλιπεῖν· πολλὰ γὰρ ἀνέκαθεν παρὰ τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ συνεχωρήθη βαπτίσματα, διὰ καιρῶν καὶ τόπων ἀνάγκην χρησίμως ἀποδειχθέντα. Καὶ περὶ μὲν τούτου τοσαῦτα.

NOTÆ.

(7) Canon est inter vulgo apostolicos quadragesimus septimus; quos sine dubio tribuisse apostolis auctoribus Photium jam vidimus p. 115. Atqui nemo jam ambigit, quin hi canones auctoritate atque ætate apostolica careant; et quidem etiam propter errores, quos continent, circa baptismum. Chrysostomi etiam (ut et hoc obiter notem) scripta complura spuria recensuit inter genuina Photius haud satis D hac in re acutus criticus, fraude non agnita, uti nos admonet Montfauconius Chrysostomi editor, in præf. Jam ne miremur Photium tantopere, et præter veram sententiam, urgere ut baptismus a laico collatus, aliquando saltem habeatur invalidus, audiendus est Græcus Arcudius de bapt. 11 dicens: *Totam ferme Græciam, Russiam, Moscoviam, et alias provincias, quæ in fide Christi ritu Græco perseverant, in eo versari errore ac scrupulo, ut absente presbytero malint permittere ut infantes sine baptismo e vita decedant, quam eos salutari lavacro abluere, quod existiment sibi laicis nein necessitate quidem licere hoc munere fungi.* Photii sententia sine dubio innotuit Arcudio, a quo cap. cit. inter rebaptizantes ponitur Photius coryphæus schismatis, lingua et calamo, ut ait, ad lacessendum homo promptissimus. Hujusmodi fere errorem, jam inde a Cyprianicis temporibus repetitum, passim arguunt Latini theologi: quamobrem hic parcere verbis licet.

(8) Arcudius cap. 4 de neogræcorum erroribus agens ait: *Sacramentum confirmationis æque ac baptismum semel exhibitum veteres iterare nefas esse ducebant; recentes, si non iterarint, canones conciliorum violasse existimant.* Blastares apud eumdem Arcud. cap. 12 prorsus cum Photio conspirat dicens non esse rebaptizandum, sed tamen confirmationem repetendam. In eadem sententia est Zonaras cum Aristeno ad can. apost. Rursusque Zonaras ad can. Carth. Cypriani apud Beveregium t. I, p. 367. Sed et chrismatis repetitionem refutat Arcudius l. c. Denique Zonaras cum rebaptizantibus sentire videtur ad can. Carth. Aurelii t. I, p. 575. De re universa legendus omnino Blastares in syntagm. ubi de bapt., apud Bevereg. tom. II, p. 38. *sqq.*

(9) Intellige septenarium numerum dierum, post quos Græci solent puerum, qui in baptismo unctus fuerat, iterum deferre ad ecclesiam ut abluatur. Arcud. cap. 17, p. 55.

(10) Nimirum ex sententia Græcorum qui baptismum non sine confirmatione conferunt. Sic ergo loquitur imprudenter etiam Simeon Thessal. apud Arcudium cap. 13: Οὐκ ἔσται τελείως τις βαπτισθεὶς, ὁ μὴ τὸ μύρον δεξάμενος.

ΚΕΦΑΛ. Β'. — Περὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ὧν αἱ γυναῖκες ὑπὸ Βαρβάρων διεφθάρησαν.

Περὶ δὲ τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων τῶν ἐκ βαρβαρικῆς ἁλώσεως τὰς οἰκείας ἀναδεξαμένων γυναῖκας, φθορὰν ἐν τοῖς Βαρβάροις ὑποστάσας, οὐχ ἁπλοῦν ὁρῶμεν τὸν νόμον, ἀλλὰ πρὸς τὰς διαφόρους ποικιλλόμενον πράξεις· εἰ μὲν γὰρ ἑκουσιότητι τὴν φθορὰν ὑπέστησαν, παντὶ τρόπῳ τοὺς ἄνδρας τούτων ἱερωμένους ὄντας, ἢ τούτων τῶν γυναικῶν ἐκστῆναι, ἢ βουλομένους ταύταις συνεῖναι, πεπαῦσθαι τῆς ἱερωσύνης (11)· οὕτω μὲν εἰ ἑκουσιότητι ὑπέστησαν τῇ φθορᾷ· τὸ μὲν οὖν πάθος πάλιν τέμνεται εἰς δύο· τὸ μὲν γὰρ αὐτοῦ μεμιγμένην ἔχει τὴν τοῦ ἠναγκασμένου συγκατάθεσιν· τὸ δὲ παντελῶς ὑπάρχει γνώμης καὶ συγκαταθέσεως ἐλεύθερον τοῦ ἐπηρεασθέντος· οἷόν τι λέγω· Ἐλπίδι φόβῳ ἢ μαστίγων τινὲς τῶν γυναικῶν, ἢ καὶ πρὸς πεῖραν τῆς τιμωρίας ἀφειγμέναι ἐξέδωκαν ἑαυτὰς εἰς φθοράν· συγγνώμης μὲν οὖν αὗται ἄξιαι, ἢ αἱ πρότερον, ἅτε δὴ βουληθεῖσαι διαφθαρῆναι, ὕστερον δὲ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης πρὸς τοῦτο κατολισθήσασαι· οὐ μὴν δὲ οὐδὲ αὗται ἄξιαι τυγχάνουσιν ἱερωμένοις συνεῖναι ἀνδράσιν· συγγνώμης γὰρ ἐπὶ ῥυπάσμασι καὶ καθαρότητος πολὺ τὸ διάφορον· δι' ὃ καὶ οἱ βουλόμενοι αὐταῖς ἱερεῖς συνάπτεσθαι, καὶ οὗτοι τοῦ οἰκείου διαπεσοῦνται ἀξιώματος· τὸ δὲ λοιπὸν παρὰ ταῦτα ὡς τοῦ ἀκουσίου εἴδους ἐξῄρηται τῆς κοινωνίας τούτου· οἷόν τι λέγω· Εἴ τις βασάνων ἐπαγομένων ἢ καὶ μὴ ἐπαγομένων χεῖρας καὶ πόδας δεθείη, εἶτα περιφυλάξαι ἑαυτὴν τὰ μάλιστα σπουδάζει, πόρον οὐκ ἔχει αὐτή, κἂν δοκεῖ διεφθάρθαι, φθορᾶς τὴν ἑαυτῆς ψυχὴν ἐλευθέραν τῇ γε ἀληθείᾳ διατηρήσασα κρίνεται· ταῖς τοιαύταις οὖν γυναιξὶν εἴ τινες τῶν ἱερωμένων συνοικεῖν βούλοιντο, οὐδεμίαν ἐπ' αὐτῶν ὁρῶμεν ἀποτομίαν προβαίνουσαν· ἀγαπητὸν μὲν γὰρ καὶ ἐπαινετόν, εἰ καὶ κοινῇ γνώμῃ καὶ βουλῇ τὸ συνοικέσιον διαλύσουσι· οὐχ ὡς ῥυπάσματος ἢ κηλιδώσεως αἴτιον, ἀλλ' ἵνα τὰς τε τῶν πολλῶν ὑπολήψεις ἐπὶ τὸ μᾶλλον θαυμάζειν τὴν ἀρετὴν διεγείρωσιν, καὶ τῶν χαιρεκάκων παντελῶς τὰ στόματα ἀπορράψωσιν (12)· καὶ μαρτύριον ἐναργὲς παραστήσωσιν, ὅτι βίας μόνης ἦν ὅπερ ἐξ ἐπηρείας ὑπέστησαν· εἰ γὰρ ἐξὸν αὐτῇ ἀνδρὶ τῷ νομίμῳ κοινωνεῖν, ἡ δὲ Θεῷ μᾶλλον κολληθῆναι ᾑρετίσατο, πῶς ἂν τὴν γε-

CAP. II. —*De presbyteris et diaconis quorum uxores a Barbaris violatæ fuerunt.*

De presbyteris ac diaconis, qui ex barbarica captivitate uxores suas receperunt, contumeliam a Barbaris passas, haud simplex decretum exstare videmus, sed pro rerum gestarum diversitate varium. Nam si illæ non invitæ vitiatæ fuerunt, omnino oportet viros earum sacris ordinibus præditos aut hujusmodi feminas deserere, aut si illarum convictu uti velint, a sacro ministerio cessare. Ita, inquam, si mulieres non invitæ violatæ fuerunt. Rursus ejus stupri duo genera esse possunt; quorum alterum mistum habet cum necessitate consensum; alterum voluntarium omnino est et consensionis plenum et injuria liberum. Exemplum esto. Spe, timore verberum, nonnullæ feminæ, vel etiam cruciatuum experientia, vitiari se permiserunt. Hæ quidem venia magis dignæ sunt, quam illæ quæ antea quidem sponte stuprum passæ sunt, postea vero necessitate id admiserunt. Has quoque, inquam, feminas indignum et cum sacerdotibus viris vitam agitare. Quippe ingens inter labis indulgentiam et puritatem intervallum est. Quare si qui sacerdotes his copulari volent, ipsi quoque sua dignitate excident. Superest involuntarium stupri genus. quod in prædictorum societatem non venit, Exemplum esto. Si qua, admotis cruciatibus, aut sine his, manus pedesque devincta, nihilominus custodire se pro viribus nisa fuerit, nihil ipsa in rem contulit, etiamsi vitiari visa est: nam vitio puram animam revera conservavisse judicatur. Hisce feminis si qui sacris præditi ordinibus cohabitare velint, nullam durioris divisionis necessitatem imponendam videmus. Optabile tamen est atque laudabile si mutuo consensu ac voluntate convictum dirimant: non quod inde macula aut labes sequatur, sed uti vulgi opinio ad virtutis admiratione mmagis excitetur, atque ut eorum, qui alieno malo gaudent, ora prorsus obstruantur: ac denique testimonium evidens fiat, vi tantummodo injuriam mulieri contigisse. Cum enim huic liceat legitimo cum viro vivere, ea si adhærere potius Deo optet, nonne barbaram contumeliam sine dubio involuntariam sibi atque inculpata accidisse demonstrat? Hoc

VARIÆ LECTIONES.

Cod εἰ.

NOTÆ.

(11) Idem decernit etiam Michael patriarcha contra sacerdotem qui adulteram uxorem retinere velit, Leuncl. tom. I, p. 263.

(12) Quippe apud Græcos sacerdotis uxor παπαδιὰ peculari honore fruitur, ferme ut veteres diaconissæ; eaque sanctior quodammodo habetur, pudicitiæ, modestiæ ac solitudini præcipue studens, candido velo distinguitur, et æquata prope cum sacerdote viro veneratione colitur. Qua de re lege Goarium in adnot. ad *Euchologium Gr.* p. 219. Cæteroquin Latini sacerdotes meliore conditione sunt (I *Cor.* VII, 38) qui, nuptiis omissis, omni hoc sanctifi- candæ uxoris negotio curisque cæteris liberantur. Et quidem ex cælibatu majorem quoque virtutis admirationem creari in populo confirmat hoc loco Photius. Quare et in Græca Ecclesia episcopi, nodum monachi cælibem vitam degunt. Porro Græcorum majus fuisse obsequium erga sacerdotes cælibes quam erga uxoratos, testis est Nanzianzenus Gregorius in oratione *de baptismo*, dum ait quosdam differre solitos baptismum, donec hunc acciperent vel ab episcopo vel a sacerdote potius cælibe quam uxorato.

dicimus, si vir de resolvendo convictu assentiatur: si minus, conjugium haudquaquam reum agimus.

CAP. III. — *Utrum baptizandi sint Saracenorum infantes in eorum regione ac domibus.*

Saracenorum infantes a matribus oblatos nequaquam a sacro baptismo arcendos decretum fuit. Neque enim vetitum est ab Ecclesia Dei, quominus teneræ adhuc mentes baptismi gratiam recipiant; etiamsi postea puberes facti partim bonam, partim improbam, vitam electuri sint. Nam quia futurum latet, absurdum sit nisi bona fundamenta præoccupentur ab eo qui vitæ ædificium arbitratu suo extollere potest. Quanquam vero barbarica institutio vanum baptismum redditura videtur, ejus rei baptismus ipse culpam non sustinet, sed is potius qui baptismum irritavit, vel certe irritare molitus est. Sicuti enim Christianæ fidei eruditio, licet hi qui erudiuntur male se gerant, irreprehensibilis est, ita etiam baptismus, etiamsi deinde baptizatorum vita improba evaserit atque incredula. Præstat igitur infantes baptizari, et fidei arrham interim accipere. Fortasse enim aliquando meminerint se Christum induisse, et gratia adjuti gratiam sequentur. Porro ubi spes ambigua est, bonum præstat eligere illique adhærere. Et sane oportet, etiamsi aliquis minime perficiatur, tamen initium boni facere. Tum quæ mulieres optaverunt ut sui liberi fidei arrham reciperent, si voti compotes fiant, ad perficiendam quoque eruditionem alacriores erunt: sin repellantur, non liberorum tantummodo, sed sui quoque ipsarum curam fortasse abjicient.

CAP. IV. — *Utrum oporteat divina munera mulieribus deferenda concedere ad Christianos Saracenorum vinculis detentos.*

Quod attinet ad mulieres quæ sacram communionem ad Christianos in Barbarorum domibus conclusos deferunt, definitum fuit ut hæ bene moratæ sint, prope ut virgines, vel decora senectute ornatæ, dignæque quæ ad ministerium diaconissarumque gradum assumantur. Quod si feminæ ejus-

A γενημένην εἰς αὐτὴν βάρβαρον πρᾶξιν ἀκούσιόν τε περιφανῶς καὶ ἀνεπιτίμητον μὴ [b] δείκνυσιν; τοῦτο δέ φαμεν, εἰ ἄρα τῷ ἀνδρὶ τὰ τῆς διαζεύξεως συνδοκεῖ· ἂν δὲ μή, οὐκ ἐν εὐθύναις τὴν ἕνωσιν ἀγωμεν.

ΚΕΦΑΛ. Γ'. — Περὶ τοῦ εἰ χρὴ βαπτίζεσθαι τὰ τῶν Σαρακηνῶν βρέφη ἐν τῇ αὐτῶν ὄντα χώρᾳ καὶ εἰς τοὺς ἑαυτῶν οἴκους.

Τὰ δέ γε τῶν Σαρακηνῶν βρέφη παρὰ τῶν μητέρων προσαγόμενα (13), μηδαμῶς ἀποστερεῖσθαι τοῦ θείου βαπτίσματος δεδοκίμασται· οὐδὲ γὰρ κεκώλυται παρὰ τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ τὸ καὶ ἐν ἀπαλαῖς ἔτι φρεσὶ τὴν θείαν χάριν τοῦ βαπτίσματος δέχεσθαι κἂν μετὰ ταῦτα ἡδάσκουσι, καὶ τὸ αὐτεξούσιον ἑκάστου τὸν βίον πῇ μὲν σπουδαῖον, πῇ δὲ φαῦλον διατίθησι· εἰ γὰρ τὸ μέλλον ἀόρατον, ἄτοπον μὴ καταλαβεῖν ἀγαθοὺς θεμελίους τῷ ἐξουσίαν ἔχοντι B ἐπικοδομῆσαι τοῦ βίου τὸν οἶκον· εἰ δὲ καὶ ἡ βαρβαρικὴ παίδευσις, κενὸν ἀποδεικνύειν τὸ θεῖον βάπτισμα δοκεῖ, ἀλλ' οὐ τοῦ βαπτίσματος τὸ ἔγκλημα, τοῦ δὲ τὸ βάπτισμα ἀθετήσαντος ἢ ἀθετῆσαι παρασκευάσαντος· ὥσπερ γὰρ τὸ διδάσκειν τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, κἂν οἱ διδασκόμενοι καταραθυμοῦσιν, ἀνέγκλητον· οὕτω καὶ τὸ βαπτίζειν, κἂν ὁ μετὰ ταῦτα βίος τῶν βαπτισθέντων ἀδόκιμός τε καὶ ἄπιστος· μᾶλλον οὖν ἀγαθὸν βαπτίζεσθαι τὰ βρέφη, καὶ τὸν τῆς πίστεως ἀῤῥαβῶνα τέως ὑποδέχεσθαι· ἴσως ὑπομνησθέντα ποτὲ ὅτι Χριστὸν ἐνεδύσαντο (14), ἑλέσθαι βουληθῶσι τὴν χάριν διὰ τῆς χάριτος· ἐν οἷς γὰρ τὰ τῆς ἐλπίδος ἀμφίβολα, τὸ χρηστὸν μᾶλλον αἱρεῖσθαι χρὴ, κἀκείνῳ συγγίνεσθαι· δεῖ γὰρ, κἂν εἰ μὴ τελειωθῇ τις τῷ καλῷ, C ἀπάρξασθαι τοῦ καλοῦ· αἱ γὰρ τῆς πίστεως τὸν ἀῤῥαβῶνα ποθοῦσαι τὰ ἴδια τέκνα δέξασθαι μητέρες, εἰ μὲν τύχοιεν, προθυμότεραι καὶ πρὸς τὴν διδασκαλικὴν τελείωσιν ἔσονται· εἰ δ' ἀποτύχοιεν, οὐ μόνον τῶν τέκνων, ἀλλὰ καὶ ἑαυτῶν ἴσως καταμελήσουσιν.

ΚΕΦΑΛ. Δ'. — Περὶ τοῦ, εἰ χρὴ γυναιξὶ διδόναι δῶρα (15) πρὸς τὸ ἀποκομίσαι ἐγκεκλεισομένοις Χριστιανοῖς ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν.

Περὶ δὲ γε τῶν τὴν κοινωνίαν διακομιζουσῶν γυναικῶν τοῖς βαρβαρικοῖς οἴκοις ἐγκεκλεισμένοις Χριστιανοῖς, τοῦτο διώρισται, ὡς εὐσχήμονας εἶναι χρὴ ταύτας, καὶ οἵαι δ' ἂν αἱ παρθενίᾳ ἢ σεμνῷ γήρᾳ κοσμούμεναι, καὶ ἄξιαι εἰς διακονίαν καὶ εἰς διακόνων παραδεχθῆναι βαθμόν (16)· εἰ δὲ τοιούτων

VARIÆ LECTIONES.

[b] Addendam sensui particulam μὴ.

NOTÆ.

(13) Cogitare licet Christianas mulieres in captivitatem abductas, de quibus agit Photius in superioribus, necnon sententia synodica infra citanda. Porro et nostri theologi docent, ut puer ex infidelibus parentibus genitus baptizari possit, sufficere alterutrius parentis consensum. Mirum tamen est quod in sententia synodica apud Leunclavium t. I, p. 226 dicitur, itemque apud Blastarem in *Arcud.* cap. 12, nempe alicubi Agarenorum nefariam superstitionem fuisse, ut non prius suos infantes circumciderent, quam qui in eorum ditione essent, Christiani sacerdotes, vel inviti eosdem baptizavissent. Jamvero Saracenorum Photianis temporibus in terras Christianorum crebras excensiones ac rapinas et D infinita damna cognoscere licet ex epistolis etiam papæ synchroni Joannis VIII, qui de Christianorum tutela, et de calamitate Saracenica pro viribus avertenda plurimum laboravit.

(14) Formula hæc cantari solita a Græcis post baptisma. *Phot. Amphiloch.* 43. p. 119, et apud *Arcud.* cap. 17, p. 55.

(15) Δῶρα vel δῶρον significare in ecclesiasticis scriptis sacram Eucharistiam satis compertum est, ex iis certe exemplis quæ Suicerus profert.

(16) Scilicet ætate Photii adhuc vigebant diaconissæ, quas duodecimo certe sæculo jam exolevisse scribebat Balsamon ad 15 can. Chalced. De diaconissis erudite scribit Blastares Græcus in syntagmate

ἀπορία εἶναι δοκει, μηδὲ τὰς πίστεως ἀλλοτρίας βουλομένας εὐποιεῖν Χριστιανοῖς, ἀδελφοῖς καὶ ἐπὶ τοσοῦτον αὐταῖς τεθαρρηκέναι καὶ προσανατεθῆναι, μηδ' αὐτὰς ἐκείνας παρατηρεῖσθαι· ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῶν εἰσκομίζειν τὴν τοῦ ἀγαθοῦ κοινωνίαν τοῖς μηδ' ὑπ' αὐτῆς τῆς τυραννίδος τῆς εἰς Χριστὸν κατωλιγωρηχόσι πίστεως· οὐδέποτε γὰρ κοινοῦται τὸ ἅγιον, μᾶλλον δὲ ἁγιάζει καὶ τοὺς κεκοινωμένους· εἰ μὴ ὑποπτά τινα πρόσωπα καταπαίζειν συνήθως ἔχοντα τῶν θείων, ταῦτα ἐγχειρισθῆναι προφασίζοιντο. A

ΚΕΦΑΛ. Ε'. Περὶ τοῦ, εἰ χρὴ κοινωνεῖν τοὺς ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν εἰς ἀσέλγειαν βιασθέντας παῖδας.

Ἔτι δὲ καὶ περὶ τῶν παρὰ τῆς βαρβαρικῆς ἀσελγείας βιασθέντων παιδίων διὰ τὸ τῆς βίας ἐπάγαγόν τε καὶ ἀπαραίτητον, συγγνώμην τούτοις δοθῆναι, καὶ τῆς ζωοποιοῦ κοινωνίας μὴ ἀποκωλυθῆναι διώρισται· εἰ μήπω ἑκούσιον τὸ ἁμάρτημα κατειργάσαντο· τότε γὰρ καὶ αὐτοῖς τὰ ἐπὶ τοῖς ἑκουσίως τοιαῦτα πλημμελοῦσι προσφόρως ἐπιτίμια προσαρμόσει. B

Τοσαῦτα μὲν παρὰ τῆς σῆς θεοφιλείας προβληθέντα ζητήματα, ἄξια προφανῶς ἐρεύνας τυγχάνοντα, καὶ τῆς σῆς συνέσεως τὸ σπουδαῖον χαρακτηρίσαι δυνάμενα· καὶ τοιαύτη παρὰ τῶν θεοφιλεστάτων μητροπολιτῶν συμφώνως περὶ αὐτῶν ἐξανεστηκυῖα ψῆφος, ἥτις παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος (17) ἐπισφραγισθεῖσα καὶ ἀποδεδεγμένη πρὸς τὴν σὴν θεοφιλῆ παραπέμπεται ὁσιότητα· δέχου τοίνυν τῶν σῶν προβλημάτων τὰς ἐπιλύσεις σαφεῖς ὡς ἐζήτησας, ἐν καιρῷ καὶ προσώπῳ τῷ ἐπιτηδείῳ ταύτας συντηρῶν καὶ παραφυλάττων· καὶ μή τι περὶ τὴν τούτων ἀποτυχίαν, ἀλλ' ὅτι ἀκηδία c κ... ἄλλῳ... τὰ δ' ἄλλῳ· ἐρρῶσθαι δὲ διὰ παντὸς κυ... λιπαροῦ μὴν ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ τὸ ἱερὸν ὑμῶν ποιμένοντα ποίμνιον ἔτσον, καὶ τῶν ψυχολετήρων παθῶν διατηρ[ῆσαι πορρώ] τερον. — Τέλος τῶν κεφαλαίων. C

modi desiderentur, tunc enimvero ne illæ quidem vitandæ sunt, quæ etsi fide alienæ, tamen ut Christianis fratribus bene faciant, tantopere audent tantumque oneris non recusant. Harum quoque, inquam, manibus deferendam censemus divini boni communionem ad eos qui ne sub tyrannidis quidem jugo Christianam fidem negligunt. Non enim sanctum polluitur, imo ipsum eos sanctificat qui se contingunt. Nisi forte suspectæ quædam personæ, quæ rebus sacris illudere solent, officium illud sibi commissum simulent.

CAP. V.— *Utrum ad sacram communionem admittendi sint pueri quibus Saracenorum incontinentia vim attulit.*

Insuper decretum fuit, ne pueris quibus Barbarorum impudicitia vi stuprum obtulisset, habita ratione violentiæ et necessitatis, venia denegetur, neve ii divina ac vivifica communione prohibeantur. Nisi forte voluntarium peccatum perpetraverunt: tunc enim, non secus ac illos qui sponte culpis ejusmodi semet irretiunt, pœna merita pueros quoque decet.

Atque hæ fuerunt a tua pietate quæstiones propositæ, consultatione prorsus dignissimæ, tuæque sapientiæ zelum satis demonstrantes. Hæc item a religiosissimis metropolitis concordi suffragio lata sententia est, quam nostra mediocritas ratam habens atque confirmans ad religiosam tuam sanctitatem mittit. Excipe igitur dubitationum tuarum, quas postulasti perspicuas solutiones, easque commodo in tempore personisque idoneis utens serva. Et necubi in his labaris, vel quia incuria... Valere te cupio, jugique sanctitate ac justitia sacrum vestrum regere gregem, atque a noxiis animæ vitiis procul avertere. *Finis capitulorum.*

EPISTOLÆ CANONICÆ AD EPISCOPOS.

ΕΠΙΣΤ. ΙΘ'. EPIST. XIX.

Edita a Montacutio (p. 385).

Πάντα τῆς ὑμῶν ἀρχιερατικῆς τελειότητος καὶ πνευματικῆς σοφίας γέμει, καὶ τῆς πολιτικῆς εὐνομίας τῇ ἀκριβείᾳ συγκέκραται. Τό τε γὰρ εἰς συνοδικὴν κρίσιν ἀγαγεῖν ἃ προὐβάλλετο τὴν ἀμφισβήτησιν· καὶ τὸ μὴ οἰκείᾳ ῥώμῃ τῆς συνέσεως, καίπερ ἱκανῶς ἐχούσῃ καὶ πολυπλάσιον βάρος ἀνέχειν ὀχλήσεων· καὶ τὸ, πρότερον τὰς ἐγκολπίους φιλονεικίας διαλυσάμενον, οὕτω χωρεῖν ἐπὶ τὴν κρίσιν τῶν ἔξω- D

Omnia vestræ sacerdotis summi perfectionis et spiritualis sapientiæ plena sunt, cum exacta civilium rerum rite administrandarum peritia conjunctæ. Nam et ea quæ proponebantur ad disceptationem, ad synodicum judicium referre, nec solertiæ suæ robori fidere, quamvis sufficienti multiplex negotiorum pondus sustinere, et sopitis primum intestinis dissensionibus, ita demum ad

VARIÆ LECTIONES.

c In sequentibus lacunis vix tria vocabula amisimus, quæ legi nequeunt in oblitterato codice.

NOTÆ.

apud Beverigium tom. II, p. 70 sqq. Et quidem eas, excepto fortasse necessario casu, sanctiora mysteria attigisse, negat cum Blastare Arcudius de ord. cap. 10. Legendus quoque Goarius ad euchol. p. 219 sq. necnon Io. Pinius in peculiari tractatu. De diaconissis denique brevia quædam collectanea reliquit mss. Josephus Regius Vaticanæ bibliothecæ ante hos annos præfectus, quæ non sine aliquo fructu leguntur. De diaconis qui in carceres ad martyres submittebantur exstat Natalis Alexandri dissertatio in *Thesauro theol.* tom. XI, p. 584.

(17) Ita modeste semet appellare solent Græci patriarchæ in synodorum actis apud Leunclavium. Latini autem sæpe utuntur dictione *nostra mansuetudo*, cum Græca phrasi ferme conspirantes.

ea quæ extra sunt dijudicanda procedere, quomodo non ejus sit qui ad divinæ sapientiæ regulam se comparet? Quatuor igitur initio statim ad examen propositi presbyteri, recte statim ex justo calculo, ab iniqua et præter rationem irrogata censura absoluti sunt; et vecordia irrationabilis in justam sententiam impegit. Non enim fas est, non est, inquam, fas, ex accusatione sola, sive exiguum, sive magnum, sive etiam maximum crimen sit, cujus intentio demonstrationem non habeat, ob illud vel sacerdotem gradu moveri, vel irrogari censuram. Multum sane lucrati essent sycophantæ, si quos intentorum criminum reos peragere non potuerunt, eorum pœnas pendere quasi convictos viderent. Quis enim exitus sit, si hæc ratio obtineat, quo immerito accusati manus sycophantarum evadant? Non convictos igitur de eis quorum accusabantur, mediocritas nostra, secundum vestram quæ ab initio processit sententiam, omnis condemnationis immunes dimittit. Qui autem intentis criminibus teneri deprehensi sunt, sive sæculares, sive in eadem causa versantes presbyteri, hos censuræ ad tempus inflictæ subjici, siquidem, ut diximus, crimen notum factum sit, etiam nos pronuntiamus. Quibus autem nulla indulta est venia, de eis non habemus quod judicemus, quibus de crimine non constat. De episcopo autem hoc, secundum rationem, et canones, et examen, et terminis processit examinis. Nos autem ad consternationem non mirari non possumus, quam prorsus alieno a præsenti sermone Amasiæ antistitis litteræ et narrent et subjiciant. Nam aliquem ex testimonio ordinare, etiamsi indignus postea deprehendatur, ordinantem culpæ obnoxium non reddit. Atqui nihil tale istæ litteræ demonstrabant, quin ejus contrarium narrabant. Rectum autem erit, adesse et eos qui testati sunt, cum ordinationem qui incusatur suscepit, ut innocente. et inculpati, etiam iniquius erga absolutionem fratrum affectis et omnino odio habentibus, demonstrentur: et Dei sacerdos, in nihilo eorum quæ antistiti conveniunt, innovationem sustineat Synodicum autem de dispensatione scriptum, quod archiepiscopum Cæsareæ inscriptum habet, et ex mente nostra scriptum, et ex nutu nostro missum est: nec quidquam, ut opinor, vel præter conscientiam, vel sacris Spiritus legibus adversum continet. Magna enim est differentia peccatorum ignorantiæ, ab eis quæ a scientibus contra jus fasque proficiscuntur. Sane, sacerdotum et Christianorum defunctorum neglecta cura, et Psalmodiæ sacræ omissum debitum officium, necessario nos, de exacto sacrorum canone ad id quod est benignius, remittere cogit. Sed hæc forte superfluum est scienti dicere. Capitula autem definitionis ut instanti tempore fieri potuit, formari decrevimus. Qui quidem ante rem contestatam digamis benedixerunt, tum propter ignorantiam, tum quod nihil ab episcopis de hac re constitutum fuerit, neque aliunde exactam

A θεν, πῶς οὐκ ἔστι μὲν θείας σοφίας ἀπευθυνομένου γνώμονι; Οἱ μὲν οὖν εἰς ἐξέτασιν κατ' ἀρχὰς προτεθέντες τέσσαρες πρεσβύτεροι, καλῶς εὐθὺς, τῆς ἀλόγου, καὶ πολὺ τὸ ἄδικον ἐχούσης ἐπιτιμίας ἀθωωθῆναι, δικαίαν ψῆφον ἀπέλαβον. Καὶ ἄνοιά τις ἀλόγιστος τῇ δικαίᾳ ψήφῳ ἀντέκρουσεν. Οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν ἐκ κατηγορίας μόνης, κἂν μικρὸν, κἂν μέγα, κἂν τῶν μεγίστων εἴη τὸ αἰτίκμα, μηδὲ μιᾶς ἀποδείζεως τῇ αἰτίᾳ περιτεθείσης, οὐμενοῦν οὔτε ἱερέα τοῦ οἰκείου βαθμοῦ παρενεχθῆναι, οὔτε τινὰ ἐπιτιμίαν ἄλλην εἰσπραχθῆναι. Οὕτω γὰρ εἴη ἂν μέγα κέρδος τοῖς συκοφάνταις, ὅτι καὶ μὴ λαβόντες οἷς ἠτιῶντο τοὺς ἀναιτίους, ὡς ἁλωκότας εἶδον τὴν δίκην ἀπαιτηθέντας. Καὶ τίς ἂν εὑρεθείη πόρος, τῆς παραλόγου ταύτης φορᾶς κυρωθείσης, δι' οὗ τὸ μά-

B την κατηγορούμενον τὰς λαβὰς τῶν συκοφαντησάντων διαφεύξεται; Τοὺς οὖν ἐφ' οἷς κατηγορήθησαν μὴ ἐλεγχθέντας, ἀθώους τέως ἡ ἡμῶν μετριότης, ὡς καὶ ἡ κατ' ἀρχὰς ὑμῶν προελθοῦσα ψῆφος, πάσης καταδίκης ἀφίησιν· Ὅσοι δὲ τοῖς ἐγκλήμασιν ἁλωκότες κατάδηλοι καθεστήκασι, τούς τε κοσμικούς φημι, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἐταζομένους πρεσβυτέρους, τούτους φυλάττειν τὸ πρόσκαιρον ἐπιτίμιον, ἂν ὡς ἔφημεν, γνωστὸν κατίστη τὸ αἰτίαμα, καὶ ἡμεῖς ἀποφαινόμεθα. Περὶ δὲ ὧν οὐδεμία συγγνώμη προείδη, οὐδὲν ἡμῖν παρίσταται φάναι, ἀδήλου ἡμῖν καθεστηκότος τοῦ ἀδικήματος. Καὶ περὶ ἐπισκόπου δὲ τοῦδε, ἀξιολόγως μὲν, καὶ κανονικῶς, καὶ ἡ ζήτησις, καὶ τὸ πέρας προῆλθε τῆς ἐξετάσεως. Ἡμᾶς δὲ ἐκπλήξεως παρέπεμψε θαύματι, ὅπως παντελῶς

C ἀλλότρια τῆς παρούσης διηγήσεως τὸ τοῦ Ἀμασείας γράμμα καὶ ἀπήγγειλε καὶ ὑπετίθετο. Τὸ γὰρ μετὰ μαρτύρων χειροτονῆσαί τινα, κἂν ὕστερον ὁ χειροτονηθεὶς ἀνάξιος ἀπελεγχθῇ, οὐδὲν πρόκριμα τῷ χειροτονήσαντι γίνεται. Ὧν οὐδὲν τὸ γράμμα ὑπεδήλου, ἀλλὰ καὶ τἀναντία διήγγειλε. Καλὸν δὲ παρουσιάσαι καὶ αὐτοὺς τοὺς τὴν μαρτυρίαν ὑποσχόντας, ὅτε τὴν χειροτονίαν ὁ ὑπαίτιος ἀνεδέχετο· ὡς ἂν πανταχόθεν τὸ καθαρὸν καὶ ἀνεπίληπτον, καὶ τοῖς ἀγνωμονέστερον περὶ τὴν ἀθώωσιν τῶν ἀδελφῶν διακειμένοις παντελῶς, καὶ μισοῦσιν, ἀποκαλυφθῇ, καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ ἀρχιερεὺς, εἰ μηδὲν τῶν ἀνηκόντων ἀρχιερεῦσι τὴν καινοτιμίαν εἴη ὑποστάς. Τὸ δὲ συνοδικὸν τῆς οἰκονομίας γράμμα, ὃ τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἔχει τῆς Καισαρείας προταττόμενον, γνώμῃ τε ἡμετέρᾳ ἐγρά-

D φη, καὶ δι' ἐπιτροπῆς ἀπεστάλη· καὶ οὐδὲν, οἶμαι, οὔτε παρὰ συνείδησιν ἔχει, οὔτε τοῖς ἱεροῖς μαχόμενον τοῦ Πνεύματος [νόμοις]. Πολλὴ γὰρ ἡ διαφορὰ τῶν ἐξ ἀγνοίας ἁμαρτημάτων, πρὸς τὰς ἐν γνώσει καὶ μετὰ καταφρονήσεως προϊούσας ἀθεμίτους πράξεις. Καὶ ἱερέων δὲ καὶ Χριστιανῶν ἀποιχομένων οὐδεμία φροντὶς, οὐδ' ὑμνολογίας ὀφειλομένης ἱερὰ τελετὴ, πῶς οὐκ ἂν ἐκβιάσαιτο, ἐπ' οἰκονομίαν, ἀπὸ τῆς ἀκριβείας τῶν θείων μυστηρίων ἀποκλίναι; Ἀλλ' ἴσως ταῦτα περιττὸν πρὸς εἰδότα λέγειν. Περὶ δὲ τῶν κεφαλαίων, ἐκεῖνα τέως ὡς ἐν καιρῷ κατεπειγοντι τυπωθῆναι διέγνωμεν. Ὅσοι μὲν πρὸ τῆς διαμαρτυρίας τοὺς δι γάμους ηὐλόγησαν, διά τε τὴν ἄγνοιαν, καὶ διὰ τὸ μηδὲν παρὰ τῶν ἐπισκόπων πρ-

τῆς τοιαυτης ἐξασφαλισθῆναι πράξεως, μὴτε μὴν τῶν κανόνων ἀλλαχόθεν ἀκρίβειαν μαθεῖν, καὶ διὰ ταῦτα τῷ τοιούτῳ ὠλίσθησαν πτώματι, οἱ τοιοῦτοι πάντως, εἰ μήτε ἄλλο, ἀλλ' ἐν ὅσῳ γε χρόνῳ τὸν δίγαμον τῆς κοινωνίας τῶν φρικτῶν μυστηρίων οἱ νόμοι τοῦ Πνεύματος ἀποκωλύουσιν, ἐν τοσούτῳ, καὶ ὁ παραλόγως τὴν εὐλογίαν τοῖς συναπτομένοις ἐπιτεθεὶς, τῆς ἱερουργίας ἐπισχεθήσεται. Εἰ μή τις ἄρα κατεπείγει χρεία ἀπαιραίτητος ἄλλη, καὶ παντελῶς ἀπραγμοσύνη, καὶ βίος ἄλλος ἐπίσημος τοῦ ἀνδρός. Ἃ πολλάκις παρὰ τοῖς Πατράσιν ἡμῶν, δι' οἰκονομίαν, τῆς ἀκριβείας ὤφθη περιγεγονότα, καὶ τὸν χρόνον τῆς ἐπιτιμίας συνάγοντα πρὸς τὸ ἔλαττον. Γυναῖκα δὲ παρὰ μὲν τοῦ θεσπεσίου Παύλου μεμα· θήκαμεν ἀποβαλοῦσαν τὸν ἄνδρα, δευτέροις γάμοις ὁμιλῆσαι συγγνώμην λαβοῦσαν. Πολλὰ γὰρ τὰ γυναικεῖα ἀῤῥωστήματα, καὶ δυσωπεῖν ἱκανὰ, μὴ πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἀνδρῶν τὴν ἐκείνων ἀσθένειαν ἐκδιάζεσθαι. Ἄνδρα δὲ οὐκ ἴσμεν τῆς αὐτῆς συγγνώμης παρὰ τῶν ἀποστολικῶν ἀξιωθέντα σπλάγχνων, διὸ καὶ τὸ ἐπιτίμιον τοῦ μὲν γυναῖκα δίγαμον εὐλογήσαντος, ἢ οὐδ' ὅλως ἢ πολὺ κουφότερον ἔσται τοῦ δίγαμον ἄνδρα εὐλογήσαντος. Οἱ δὲ ἀπολελυμένως ἁρμοζόμενοι γυναιξὶν, ἐπείπερ ἡ πρᾶξις οὐχ ἁπλῆ, οὔτε τὸ ἐν αὐτοῖς ἐπιτίμιον πρόεισι μονοειδές· οὐ μὴν οὐδ' οἱ τούτους εὐλογοῦντες ὑπὸ μίαν τελοῦσι δίκην. Ὅσαι μὲν γυναῖκες ἀπελύθησαν τοῦ ἀνδρὸς, ἐκείνου τὴν αἰτίαν παρασχομένου, ἐφ' ᾧ τῆς φυσικῆς ὁμιλίας ἡ ἀσθένεια κατεκράτησεν, αὗται δὴ, αὗται, εἰ μὲν σωφρονεῖν ἕλοιντο, τοῦτο ἄμεινον· εἰ δὲ καὶ ἀνδρὶ συνάπτεσθαι βούλοιντο, καὶ τοῦτο ἀκατάγνωστον αὐταῖς τε, καὶ εἴ τινες εὑρεθεῖεν τῶν ἱερέων, διὰ τῆς εὐλογίας τὸν γάμον σεμνύνοντες. Καὶ τῆς γυναικὸς τὴν αὐτὴν παρεχομένης αἰτίαν, ἧς καὶ ὁ διαλυθεὶς ἀνὴρ τῆς αὐτῆς ἐλευθερίας ἠξίωτο, καὶ ἡ μικρῷ πρόσθεν εἰρημένη γυνὴ ἀπολαύσει. Κἂν παρὰ τὴν ἡλικίαν δέ τινες εἰς μνηστείαν ἔλθωσιν, εἶτα τούτους ὁ νόμος διὰ τὸ παράνομον ἀπ' ἀλλήλων διαστήσῃ, οὐδὲ τότε οὐδ' ἕτερον τῶν διισταμένων προσώπων, ἐν λαϊκῷ δηλονότι ἐξεταζόμενον τάγματι, πρὸς ἕτερον νόμιμον ἐρχόμενον γάμον εὐθύνας ὑφέξει. Ὁ δὲ τὴν ἐκβεβλημένην ἐπὶ μοιχείᾳ γυναῖκα θέμενος, εἴτε γεγαμηκὼς εἴη, εἴτε καὶ γάμων ἄγευστος, μοιχός τέ ἐστι, καὶ τῷ τῶν μοιχῶν ἐπιτιμίῳ ὑπόκειται, Εἰ δὲ διὰ μόνον ἄλογον μῖσος ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἄκουσα ἐξωσθεῖσα, ἄμεινον μὲν εἰ πάλιν πρὸς τὸν ἴδιον ἐπαναστρέψῃ ἄνδρα· εἰ δὲ μὴ, ἐκείνου πρὸς ἑτέραν γυναῖκα χωρήσαντος ἤδη, μοιχείας μὲν αὕτη, συνερχομένη ἀνδρὶ ἑτέρῳ, οὐκ ἂν ἐγκλήματι περιενεχθείη· οὐ μέντοι γε ὁ ἱερεὺς, τὰ νενομισμένα ἐπιτελῶν ἐν αὐτῇ, τὸ ἀκατάγνωστον ἕξει, ἀλλὰ τὴν τοῦ διγάμους εὐλογήσαντος ἀπαιτηθήσεται δίκην. Τὸ δὲ ἐξ ἀλόγου συμφωνίας διαλύεσθαι, ἐπεὶ νόμῳ κεκωλυμένη ἡ τοιαύτη τόλμα καθέστηκεν, οὔτε τὸν ἄνδρα, πρὸς ἕτερον συνερχόμενον συνοικέσιον, ἐᾷ ἀνεύθυνον, οὔτε τὴν γυναῖκα διαπραττομένην τὸ ἴσον. Μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ποιναὶ βαρεῖαι κεῖνται τοῖς νόμοις, εἰ τοιαύτη πρᾶξις εἰς τόλμαν ἀχθήσεται· καὶ δῆλον ὡς ἐπὶ τοῖς τοιούτοις συνοικε-

A canonum disciplinam noverint, et propterea lapsi sint, hi omnino, si nihil aliud, saltem, quandiu digamum leges spirituales tremendorum mysteriorum communione prohibent, tandiu et ipsi, qui conjugibus præter rationem benedictionem imposuerunt, sacris faciendis abstinebunt. Nisi quæ alia implacabilis urgeat necessitas, et omnino vita hominis, tum tranquilla, tum notabilis : quæ sæpenumero apud Patres nostros æquitatis intuitu, præ exacto canone obtinuisse constat, et censuræ tempus abbreviasse. Mulierem autem, viro defuncto, novimus quidem a divinitus inspirato Paulo veniam adeptam secundas nuptias adeundi. Multæ enim sunt mulierum infirmitates, quæ pudorem incutiant, ad naturam virilem eorum imbecillitatem exigendi.
B Virum autem a visceribus apostolicis eadem indulgentia dignari non novimus. Censura igitur ejus qui mulieri digamæ benedixerit, vel nulla omnino, vel mitior, quam ejus qui viro. Qui autem absolute conjunguntur mulieribus, quoniam non simplex actio est, proinde nec uniformis est censura, nec qui ipsis benedicunt sub unam pœnam cadunt. Quæ quidem mulier a viro dimissa est, ipso causam præstante, quod naturalis congressus impotentia teneretur, hæ si continere elegerint, melius fuerit; duod si vero jungi voluerint, nec illud condemnationem in ipsis habet, nec si quis sacerdos nuptias earum benedictione honoret. Quod si femina eamdem causam præstat, eadem libertate prædicta fruatur, qua prius solutum virum dignati sumus.
C Quod si qui præter ætatem desponsati sint, deinde lex ipsos tanquam præter legem conjunctos separaverit, tunc neutra personarum discedentium, quæ quidem in ordine laico consentur, si ad alias legitimas nuptias accedat, censuram subibit. Qui autem ob adulterium ejectam uxorem fecerit, sive conjugatus sive cælebs, adulter est, et adulterii censuræ subjacet. Quod si solum propter odium citra rationem a viro invita expulsa sit, melius erit si ad suum virum revertatur : sin hoc, quod ipse ad alias se nuptias jam applicuerit, fieri non possit, adulterii ipsa crimini, cum alio viro juncta, obnoxia non erit : at vero sarcerdos, ipsi rite benedicens, super ipsa insons non erit, sed pœnam ejus præstabit qui digamis benedixerit. Citra rationem
D autem a conjugio discedere, quod ausum lege prohibitum est, neque virum, ad alias nuptias accedentem, insontem dimittit, neque feminam quæ idem faciat. Quin potius graves pœnæ legibus constitutæ sunt, si quis hoc facere ausus fuerit. Et manifestum est sarcerdotem, qui adfuerit, et sacra rite celebraverit in hujusmodi nuptiis omnino honore suo juxta exactam canonum disciplinam excidere. Sed hæc festinate pronuntiata sint; quod quæ inopinatæ disceptationi proposita erant considerationis moram non ferrent : quod si quid aliud vestra solertia diligenti disquisitione perspexerit, obtineat quod melius est. Et

nos etiam fortassis, laxiori tempore concesso, exactius aliquid dispiciemus.

A σίοις εὑρισκόμενος ὁ ἱερεὺς, καὶ τὰ νενομισμένα τοῖς γάμοις τελῶν, παντελῶς τῆς ἰδίας τιμῆς κατὰ τὴν τῶν κανόνων ἐκπεσεῖται ἀκρίβειαν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν τὸ τάχος εἶπε· καὶ τὸ ἀμελέτητόν τε καὶ ἀπροσδόκητον τῶν προτεθέντων εἰς ζήτησιν· εἰ δέ τι ἄλλο ἐπιμελέστερον ἡ ὑμετέρα σύνεσις ἐπισκοποῦσα κατίδοι, νικάτω τὸ ἄμεινον. Καὶ ἡμεῖς δὲ ἴσως ἐν πλατυτέρῳ καιρῷ ἀκριβέστερόν τι ἄλλο ἐπιθεωρήσομεν.

EPIST. XX.

ΕΠΙΣΤ. Κ'.

Edita a Montacutio (p. 388).

Scripsit sanctitas tua de quibusdam, polluti cibi esu contaminatis : causa autem contaminationis erat ejusmodi. Iverant gentilis cujusdam monumentum refossuri ad inveniendas pecunias : cum autem incassum laborarent, nec quidquam invenirent, dixerunt inter sese, nisi canem mactemus, et de carnibus ejus gustemus, non reddet nobis terra B quod quærimus. Statim factum est quod dictum erat. Cum itaque ad interdicti cibi conscientiam venissent, genibus episcopi accidentes medicinam petierunt, et commissi peccati indulgentiam. Hæc sunt quæ pietatis tuæ litteræ narrant. Et de hac re formula ab Ecclesia constituta est, quadraginta dierum pœnitentia, et precibus quibusdam absolvi, qui huic crimini innexi sunt. Præsens autem polluti cibi participatio alterius cujusdam impietatis misturam habet. Propterea enim contaminatum cibum attingere, ut terra placaretur, secundum insanam ipsorum opinionem, crimen in majus attollit : etiamsi sine gravioris impietatis cogitatione, ad hanc opinionem accesserunt. Verumtamen et hominum mores, et reliquus vitæ actæ C tenor, et animi constitutio, tum mentis, sive simplicitas sive solertia, vel producere potest tempus vel curtare : cum fortasse post quadraginta dies imposita censura sit. Quod si secunda aliqua definitio producenda est, sepositis circumstantiis, quæ producendo vel curtando tempori causam præbent, ad tres dierum quadragenas multa eorum qui in hoc crimine deprehensi sunt, redigenda erit : præter reliquam victus austeritatem, et tremendorum mysteriorum abstinentiam.

Ἔγραψέ σου ἡ ὁσιότης περί τινων μιαροφαγησάντων. Ἡ δὲ αἰτία τῆς μιαροφαλίας ἔστι τοιαύτη· Τύμβον Ἑλληνικὸν ἀπῆλθον διορύξαι πρὸς ἀνεύρεσιν χρημάτων· ματαιοπονοῦντες δὲ καὶ μηδὲν εὑρίσκοντες, εἶπεν ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, ὅτι Ἐὰν μὴ σφάξωμεν κύνα, καὶ ἐκ τῶν κρεῶν αὐτοῦ ἅψώμεθα, οὐ μὴ ἐπιδώσει ἡμῖν ἡ γῆ τὸ ζητούμενον. Αὐτίκα γοῦν ὁ λόγος εἰς ἔργον προέβη. Ἐλθόντων. οὖν εἰς αἴσθησιν τῆς ἀπηγορευμένης βρώσεως, τοῖς ποσὶ προσέπεσον τοῦ ἐπισκόπου, αἰτούμενοι ἰατρείαν, καὶ λύσιν τοῦ παραπτώματος. Ταῦτα διήγγειλε τὸ γράμμα τῆς σῆς εὐλαβείας· καὶ περὶ τούτου τύπος μὲν ἐστιν ἐκκλησιαστικὸς, διὰ τεσσαρακονθημέρου ἐπιτιμίου, καὶ τινων εὐχῶν, διαλύεσθαι τοὺς ἐαλωκότας τῷ ἐγκλήματι. Ἡ δὲ παροῦσα μιαροφαγία ἔχει καὶ ἑτέρας τινὸς ἀσεβείας ἐπιμιξίαν. Τὸ γὰρ ἕνεκα τούτου μιαροφαγῆσαι, ὥστε τὴν γῆν ἐκπεπλίξασθαι, κατὰ τὴν ἐκείνων τῆς ἀπονοίας ὑπόνοιαν, αὔξει πλέον τὸ ἔγκλημα· κἂν ἄνευ λογισμῶν τινων δυσσεβεστέρων πρὸς τὴν τοιαύτην ὑπόληψιν κατηνέχθησαν. Πλὴν γε καὶ τῶν ἀνδρῶν τὸ ἦθος, καὶ ἡ ἄλλη τοῦ βίου διαλωγὴ, καὶ κατάστασις, καὶ ἡ τῆς διανοίας ἁπλότης ἢ δεινότης, δύναται πολυπλασιάζειν καὶ συντέμνειν· εἴτε καὶ μετὰ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐπιτεθῇ αὐτοῖς ἐπιτίμιον. Εἰ δὲ δεῖ τι καὶ κεφάλαιον δεύτερον εἰπεῖν, ἄνευ τῶν ἐπιτεμνόντων ἢ μηκυνόντων τὸ πρᾶγμα περιστατικῶν αἰτιῶν, εἰς τρεῖς τεσσαρακοστὰς, ἡ ἐπιτιμία, τοὺς ἐπὶ τῇ εἰρημένῃ μιαροφαγίᾳ ἑαλωκότας, περιστήσει· ἅμα τῇ ἄλλῃ κατὰ τὴν δίαιταν σκληραγωγίᾳ, καὶ τῇ τῶν φρικτῶν μυστηρίων ἀποκωλύσει.

EPIST. XXI.

ΕΠΙΣΤ. ΚΑ'.

Edita a Montacutio (p. 389).

Non idcirco antistiti significavimus, ut certiores fieremus, num sciens episcopus adulterum, sacra facere permisisset, quod et grave esset ; sed num ipsum, adulterum esse sciens ordinasset : quod gravius est. Ille autem, cujus nos certiores fieri velle significavimus, de eo nihil nos docuit, quod autem nemo quærebat, hoc renuntiavit. Verumtamen, siquidem ipsum adulterum esse sciens ordinavit, omnino et episcopatu et sacerdotio excidit : quod si ignorans adulterum esse eum ordinavit, tum certior factus, ad tempus quidem abstinuit, deinde sacra facere permisit, etiam ipsum quidem ad tempus sacris faciendis abstinere oportet. Aliud enim est Deum contemnere, aliud errore deceptum videri legem observasse etiamsi non observes. Cæterum, ad tempus abstinere ipsum decrevimus, si re-

Οὐχ οὕτως ἐμηνύσαμεν τῷ προέδρῳ, ἵνα μάθωμεν D εἰ μετὰ γνώσεως παρεχώρησε τὸν μοιχὸν ἱερατεύειν ὁ ἐπίσκοπος· ἄτοπον γὰρ καὶ τοῦτο· ἀλλ' εἰ ἐγίνωσκε μοιχὸν αὐτὸν εἶναι, καὶ οὕτω αὐτὸν ἐχειροτόνησε· χαλεπώτερον γὰρ τοῦτο. Ὃ δὲ, ὃ μὲν ἐμηνύθη διδάξαι, οὐκ ἐδίδαξεν, ὃ δὲ οὐδεὶς ἐζήτησε τοῦτο ἀνήγγειλε. Πλὴν εἰ μὲν εἰδὼς αὐτὸν μοιχὸν ὄντα ἐχειροτόνησε, παντελῶς ἐστι καθῃρημένος τῆς ἀρχιερωσύνης τε καὶ ἱερωσύνης· εἰ δὲ ἀγνοῶν αὐτὸν μοιχὸν ὄντα ἐχειροτόνησεν, εἶτα μαθὼν, ἐπέσχε μὲν ἐπὶ χρόνον, ἀπέλυσε δὲ ἱερατεύειν, παυθήσεται μὲν καὶ αὐτὸς τοῦ ἱερουργεῖν ἐπὶ χρόνους τινάς. Ἄλλο γὰρ τὸ [κατα] φρονῆσαι Θεοῦ, καὶ ἄλλο τὸ ἀπαιτηθῆναι καὶ δόξαι φυλάξαι, κἂν οὐκ ἐφύλαξεν· ἐπὶ χρόνους δὲ τινας ἔφημεν ἐπισχεθῆναι αὐτὸν, ἐάνπερ τὰ ἄλλα αὐτοῦ προτερήματα καὶ ἡ τῆς ἄλλης περιουσία δύναται

ἀντισταλαντεύθῆναι τῷ τοιούτῳ αὐτοῦ παραπτώματι, εἰ δὲ μή, διηνεκὴς τὸ ἐπιτίμιον ἕξει. Ταῦτα δὲ λέγομεν, οὐκ ἐὰν ὁ πρόεδρος αὐτοῦ λέγει ὅτι γινώσκων αὐτὸν μοιχὸν ἐχειροτόνησεν, ἢ ὅτι μετὰ τὸ χειροτονηθῆναι αὐτὸν μαθὼν μοιχὸν εἶναι, καὶ ἐπί τινα χρόνον ἐπισχών, εἶτα ἱερουργεῖν αὐτὸν ἀφῆκεν · ἀλλ' ἐὰν αὐτὸς διὰ μαρτύρων πιστῶν καὶ ἀδιαβλήτων ἠλέγχθη · ἢ καὶ μὴ ἐλεγχθείς, οἰκείῳ κατετέθετο καὶ ὡμολόγησε στόματι. Ταῦτα μὲν οὖν ἡ ἡμετέρα ἁρμόζειν ἔκρινε μετριότης · καὶ περὶ αὐτοῦ ὡς κελεύει διοικήσει ἡ ὑμῶν ἁγιότης. Σὺ δέ μοι ἐν Κυρίῳ ἔρρωσο.

A liqua ejus merita, et virtutis copia, hujusmodi lapsum compensare videantur : sin, in perpetuum censuræ subjacebit. Hæc autem dicimus, non si antistes ipsius dicat quod ipsum adulterum esse sciens ordinavit, vel quod postquam ordinasset, certior factus adulterum esse, cum ipsum ad tempus abstinuisset, deinde sacris fungi permisit ; sed si ipse testibus fide dignis et inculpatis convictus, vel non convictus, sed ore suo assensus sit et confessus. Hæc igitur mediocritas nostra convenires censuit : de ipso autem sanctitas vestra quod hortatur, constituet. Tu vero mihi in Domino vale.

ΕΠΙΣΤ. ΚΒ'.

EPIST. XXII.

Edita a Montacutio (p. 390).

Θαῦμα μὲν ἡμᾶς κατέσχε καὶ ἔκπληξις, ἐπὶ τῇ τοσαύτῃ παροινίᾳ, καὶ ἀπονοίᾳ, καὶ ἀναισθησίᾳ, καὶ παρανομίᾳ τοῦ προέδρου, καίτοιγε τῶν τοιούτων παθῶν παλαιά τινα ἴχνη ἐν τῇ μνήμῃ φέροντας · ἀλλ' ἡ ἐπιμονὴ καὶ αὔξησις τῶν προλαβόντων, ὡς ἐπὶ παραδόξοις, τοῖς νῦν πεπραγμένοις, παρέσχε ταράττεσθαι. Πλὴν οὐκ ἔστιν ἀνενόχλητον τοῖς καθ' ἕκαστον τῶν κατὰ μέρος λόγων ἐπιστῆναι, ὃ πολλάκις ἔφαμεν καὶ νῦν φαμεν. Ὡς ἐπείπερ καὶ ἡμεῖς ἁμαρτωλοὶ τὰς ἁμαρτωλὰς ἡμῶν χεῖρας ἐπὶ τὴν σὴν ἐθέμεθα κεφαλὴν, τὴν τελεταρχικὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐπικαλούμενοι χάριν (καὶ πεπιστεύκαμεν οὐ ταῖς ἡμῶν χειροθεσίαις, ἀλλὰ τῇ τε ἄνωθεν εὐμενείᾳ, καὶ τῇ σῇ ἀρετῇ, τὴν ἐπιφοίτησιν αὐτοῦ πλουτίσαι ἡμᾶς), οὐ μόνον ὅσα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παρανόμως τε καὶ ἀκανονίστως παρὰ τοῦ ταύτης προέδρου πρόεισι, ἀλλὰ καὶ ὅσα παρ' ἑτέρου τὴν ὁμοίαν ἐπιδεικνυμένου γνώμην, ταῦτα πάντα τὴν σὴν ἀρχιερατικὴν παρεγγυώμεθα τελειότητα (ὡς ἡμῶν τῶν ταπεινῶν συμπαρόντων καὶ συνεφαπτομένων τοῖς νόμοις τοῦ Πνεύματος) ἀνακόπτειν τε καὶ ἀναχαιτίζειν, καὶ ἐπὶ τὸ βέλτιον καὶ ἄριστον μεταρυθμίζειν · οὐχ ἡμῶν νυνὶ τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἐξουσίαν χαριζομένων, ἀλλὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ παναγίου, ἡνίκα καὶ τὴν ἀρχιερατικὴν ἐδίδου δωρεάν. Ἀπολυέσθωσαν γοῦν οἱ παραλόγως δεσμῷ ὑποβληθέντες τῆς ἀλόγου καταδίκης, καὶ πρὸς τὴν δικαίαν μεθαρμοζέσθωσαν θεραπείαν · καὶ οἱ τὴν παράνομον καθαίρεσιν ὑποστάντες, τῆς ἀνόμου ψήφου πεπαυμένης, ἐχέτωσαν τῆς ἱερωσύνης · καὶ ὁ ταῦτα πράξας ἀφρόνως, μάλιστά γε, ὅτι τὰ τοῦ σώματος πάθη καὶ τὴν τῆς ψυχῆς συνάφειαν ὑπογράφει, μανθανέτω, εἰ μὴ δύναται παραινέσεως λόγῳ, ἀλλ' οὖν αὐστηρότερον, μὴ παραφέρεσθαι τοῦ δικαίου. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴ καλὴ καὶ δικαία · καὶ εἰ μηδὲ μετὰ ταύτην σωφρονισθείη, ἱερουργεῖν μὲν, καὶ τῶν ἀψύχων τὴν διοίκησιν ἔχειν, τέως μὴ κωλυέσθω · ἐπιτιμᾷν δὲ καὶ κανονίζειν τοὺς ἐμψύχους, ἄψυχος αὐτὸς ὤν, διὰ τῆς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἡμῖν δεδομένης ἐξουσίας, μὴ παραχωρείσθω.

Admiratio quidem nos invasit ac stupor super tanta deliratione et vecordia, necnon insulsitate atque enormitate antistitis, etiam vetera quædam vestigia ejusmodi affectuum, memoria recolentes. Verum duratio atque incrementum præcedentium de præsentibus, tanquam præter opinionem factis, perturbationis nobis materiam præbuerunt. Cæterum molestia non vacat, singulorum causis particulatim insistere, quod sæpius diximus, et nunc etiam dicimus. Quod cum peccatores nos peccatrices manus capiti tuo imposuimus, gratiam sancti Spiritus antistiti propriam implorantes (non nostræ manuum impositioni, sed supernæ benignitati, et tuæ ipsius virtuti confisi, superventum ipsius nos benedictione ditaturum), non solùm quæ in Ecclesia illegitime et contra canones ab ipsius antistite procedunt, sed quæ ab alio quopiam, similem animi sententiam demonstrante, hæc omnia a tua antistitis perfectione (tanquam humilitate nostra præsente, et spirituales leges adjuvante) reprimi, sufflaminari, et in meliorem, sive optimum statum reformari præcipimus : non nobis nunc hujusmodi spiritualem potestatem largientibus, sed sancto Spiritu tunc eam conferente, cum gratiam summi sacerdotii donaret. Absolvantur igitur præter rationem vinculo subjecti ab iniqua damnatione, et ad legitimum cultum reformentur : et qui degradationem legibus contrariam passi sunt, iniquo decreto cessante, in sacerdotio administrando pergant : et qui hæc imprudenter admisit, maxime quidem, quia corporis passiones congruos animi affectus exprimunt, discat si potest sermonis exhortatione, sin minus severitate, ab eo quod justum est, non recedere. Idcirco ad eum epistola jure et recte destinabitur : postquam nisi sanior evadat, sacra quidem facere, et inanimata administrare nondum prohibeatur, censuras autem irrogare, et animatos ad regulas exigere, ipse inanimis, potestate nobis a Spiritu sancto indulta ne permittatur.

EPIST. XXIII.

ΕΠΙΣΤ. ΚΓ'

Edita a Montacutio (p. 391).

Pervenerunt ad nos litteræ sanctitatis tuæ Deo dilectæ, postulantes a mediocritate nostra sententiam ferri de presbytero, qui præter voluntatem parentum, non exspectato eorum consensu, liberos ipsorum coronaverat: quorum postea studio separati, cum aliis personis ad nuptiarum communionem cum venissent, opera parentum ab alio presbytero benedictionem acceperint. De primo itaque presbytero sic decernimus: si quidem contrariæ parentum voluntatis ignarus, ex inscitia, in coronandis istis quæ convenerunt personis, in errorem lapsus sit, talis cum sit, non prorsus latæ culpæ obnoxius, tanquam de voluntario peccato damnandus est; non tamen tanquam omnis culpæ expers dimittendus; oportuit enim ipsum accurate sciscitatum, rescivisse num voluntate parentum qui ad nuptias coibant, conjugium contraherent. Idcirco ordinis sui jacturæ talis non subjicitur, sed ad tempus constitutum sacro celebrando prohibebitur; tum, eam quæ in reliquis cernitur austeritatem, jejuniis scilicet atque orationibus, subibit: tempus autem pœnæ subeundæ, vel ad quadraginta dies, vel bis totidem extendetur, pro ratione ipsius in pœnitentia fervoris; ne amplius in ejusmodi quid delicti, ex incuria, animique ignavia incidat. Hoc igitur obtineat, si ad inscitiam peccatum referat. Quod si voluntatem parentum consensui huic et conjugio adversari sciret, et ejus non ignarus, tum naturalem Legem tum spiritualem contempsit, quorum uterque irritum conjugium pronuntiat, parentibus assensus sui suffragium non ferentibus, pœnæ rite obnoxius esto. Si tamen parentes, postquam ætas liberorum per leges idonea ad nuptias esset, dilato per longum temporis spatium conjugio, necessitatem ipsi liberis præbuerint, etiam invitis parentibus ad nuptias accedendi, tum nec leges hujusmodi nuptias irritas faciunt, et qui interest sacerdos, et eis benedicit, nulla culpæ tenetur. Ratum autem fit hujusmodi conjugium, judice ex causæ notitia, custodiam liberorum, et legitimam ipsorum voluntatem improbitati parentum præferente. De primo itaque presbytero, ista nobis jus suggerit. De secundo autem nec simplex est consideratio. Nam si conjugii prioris ignarus fuerit, nullo jure culpæ tenetur. Præsentia enim parentum in nuptiis magnum momentum illi ad absolutionem impendit, qui ideo ad anteactorum inquisitionem non venit, quod præsentia parentum, ea ad examen revocari non ferret. Quod si factum conjugium, et secutam copulam carnalem noverit, quoniam quasi ex necessitate, non sunt in cœlibatu continendi qui a priori conjugio discesserunt, sed legitimo conjugio vinciendi, ne in fornicatione versentur, non quidem ad finem arcebitur sacrorum præsidatu qui nuptias consecravit, sed moderatiores quasdam pœnas subibit. Scilicet quod, cum factas ante nuptias manifestum esset, quæ quidem

A 'Αφίκετο ἡμῖν γράμματα τῆς σῆς θεοφιλείας, ἐπιζητοῦντα παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος ψῆφον ἐπενεχθῆναι περὶ τοῦ πρεσβυτέρου τοῦ στεφανώσαντος παρὰ γνώμην τῶν γονέων τὰ τούτων τέκνα, καὶ τὴν τούτων συναίνεσιν μὴ προσδεξαμένου· εἶτα ὑπ' αὐτῶν διαζευχθέντα, καὶ πάλιν ἑτέροις προσώποις κοινωνήσαντα, καὶ πρὸς γάμον ἐλθόντα, συνεργείᾳ τῶν πατέρων ὑφ' ἑτέρου πρεσβυτέρου εὐλογηθέντα. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου πρεσβυτέρου οὕτω διοριζόμεθα· Εἰ μὲν ἠγνόει τῶν τεκόντων τὸ ἀβούλητον, εἶτα ἐξ ἀγνοίας περιεπάρη, ἐν τῷ στεφανώματι τῶν συνελθόντων προσώπων, ὁ τοιοῦτος μὲν οὐ παντελῶς ἐστιν ἀπεύθυνος, οὐδὲ ἑκουσίως ἀλώσιμος ἁμαρτήματι, οὐκ ἀνεύθυνος δὲ παντελῶς ἀπολύεται, ὅτιπερ ἔδει τοῦτον ἐξερουνῆσαι καὶ ἀκριβολογησάμενον ἀναμαθεῖν, εἰ
B ἄρα τῇ βουλήσει τῶν τεκόντων οἱ πρὸς γάμον συναπτόμενοι συνιστῶσι τὸ συνοικέσιον. Διὰ τοῦτο, καθαιρέσει μὲν ὁ τοιοῦτος οὐχ ὑποβάλλεται, ἐπὶ χρόνον δέ τινα ῥητὸν, τῆς ἱερουργίας ἐπισχεθήσεται, καὶ τὴν ἐν τοῖς ἄλλοις ταλαιπωρίαν, νηστείαις τε, φημὶ, καὶ προσευχαῖς, ὑποστήσεται· ὁ δὲ χρόνος τῆς ἐπιτιμήσεως, ἢ ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις, ἢ δὶς τοσαύταις παραταθήσεται, πρὸς τὴν ἀναλογίαν τῆς ἐν τῇ μετανοίᾳ θερμότητος· ὡς ἂν ἐξ ἀμελοῦς καὶ ῥᾳθύμου γνώμης μηδέποτε μηδενὶ τοιούτῳ περιπέσῃ· ἀλλ' οὕτω μὲν εἰ πρὸς τὴν ἄγνοιαν μεταφέρει τὸ ἁμάρτημα· εἰ δὲ τὴν βούλησιν τῶν πατέρων ἐξηπίστατο, καὶ ὡς ἀπηρέσκοντο τῇ συναφείᾳ τε καὶ συμφωνίᾳ, καὶ ταῦτα εἰδὼς, ὑπερεῖδε μὲν τὸν φυσικὸν νόμον,
C ὑπερεῖδε δὲ καὶ τὸν πνευματικὸν (ἑκάτερος γὰρ ἄκυρον ἀποφαίνει τὴν συνάφειαν, τῶν τεκόντων οὐ φιρόντων τὴν ἐπιτρέπουσαν ψῆφον), ὁ τοιοῦτος ὑπόδικος ἔστω. Εἰ δὲ ἄρα μακρῷ χρόνῳ, τῆς γάμου νομικῆς ἡλικίας τῶν παίδων ἐπιτηδείας οὔσης, ὑπερετίθεντο οἱ γονεῖς, καὶ τὴν ἀνάγκην αὐτοὶ παρέσχον, καὶ μὴ βουλομένων αὐτῶν, ἐλθεῖν τοὺς παῖδας εἰς συνάφειαν, τηνικαῦτα καὶ τὸν τοιοῦτον γάμον ὁ νόμος οὐκ ἄκυρον τίθησι, καὶ ὁ ἱερεὺς παρὼν καὶ ἁγιάζων τὸν γάμον οὐδεμιᾶς αἰτίας ἐστὶν ἔνοχος· λαμβάνει δὲ ὁ τοιοῦτος γάμος τὸ κῦρος, κριτοῦ τὴν ὑπόθεσιν ἐπιτροῦντος, καὶ τῆς τῶν τεκόντων κακουργίας, τῶν παίδων τὴν φύλαξίν τε καὶ ἔννομον θέλησιν ἐπίπροσθεν ποιουμένου. Ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ πρεσβυτέρου ταῦτα τὸ δίκαιον ὑπαγορεύει. Οὐδ' ὁ δεύτερος δὲ τὴν σκέψιν ἁπλῆν ἐπιδέξεται· ἀλλ' εἰ μὲν ἠγνόει τὸ πρό
D τερον συνοικέσιον, οὐδεμίαν ἔνοχός ἐστι δίκην ὑπέχειν· τῶν γὰρ τεκόντων παρόντων τοῖς συναπτομένοις, πολλὴ ῥοπὴ ἀθωώσεως βραβεύεται τούτῳ, τοῦ μὴ πρὸς ἔρευναν τῶν προγεγονότων καταστῆναι, καὶ λογοθετεῖν ἃ ἡ παρουσία τῶν τεκόντων λογοθετεῖν οὐκ ἐδίδου. Εἰ δὲ ᾔδει μὲν προγεγενημένην συναφείαν, καὶ ὅτι σαρκικῶς ὠμίλησαν ἀλλήλοις, ἐπεὶ οὐχ οἷόν τέ ἐστι διαστάντας τῆς προτέρας συζυγίας, ἐξ ἀνάγκης τινὸς ἀγάμους κατέχειν, ἀλλ' ἡ πορνείαις ἐκδιαιτηθήσονται, ἢ νομίμῳ γάμῳ δοθήσονται· τελείως μὲν ὁ ἁγιάσας τὸν γάμον οὐ πεπαύσεται τῆς ἱεραρχίας, ἐπιτιμίοις δέ τισι μετριωτέροις ὑποβλη-

θήσεται· ὅτι δὲ τῆς προγεγενημένης συναφείας περιφανεστάτης γενομένης, τὸ δὲ τῆς πορνείας ἔγκλημα μὴ διαφευγούσης, ἐτόλμησεν οὗτος, τοὺς ἐπὶ προδήλῳ τῆς ἁμαρτίας ἐγκλήματι ἁλόντας, ὡς καθαροὺς καὶ ἀμέμπτους, τῆς ἱερατικῆς ἀξιῶσαι εὐλογίας, καὶ τοῖς τῶν παρθένων στεφάνοις, τοὺς ταύτην κακῶς ἀποθεμένους κοσμῆσαι. Εἰ μέντοι εὐδοκίᾳ τῶν γονέων ὁ πρῶτος γάμος ἐγένετο, εἶτα δ' ἔστησαν παραλόγως, ὁ μὲν πρῶτος πρεσβύτερος παντελῶς τὸ ἠθωωμένον ἕξει· ὁ δεύτερος, εἴτε παρῆσαν οἱ γονεῖς, εἴτε μὴ, ζημιωθήσεται τὴν ἱερωσύνην. Ἔκθεσμον γὰρ καὶ παράνομον συνάφειαν, οὔτε σύννευσις καὶ παρουσία πατέρων, οὔτε ἀνάνευσις καὶ ἀπουσία, οὐμενοῦν ἀθώωσιν τῆς βεβηλώσεως οὐκ ἂν μεταστήσῃ.

A fornicationis crimen evadere non possunt, ausus sit eos qui flagranti peccati crimine tenebantur, tanquam puros et inculpatos, sacerdotali benedictione dignari, et virginitatis coronis, eos qui ipsum male deposuerant ornare. Quod si prius conjugium ex assensu parentum processerit, a quo deinde, præter rationem, discesserint, prior quidem presbyter omnis culpæ absolvetur : secundus, sive interfuerint parentes, sive non, sacerdotio excidet. Nam alienum a legibus sacris conjugium, nec absentia et dissensus parentum facit, nec præsentia et assensus, aut quod profanatum est sanctitati restituit.

ΕΠΙΣΤ. ΚΔ'.

Τῷ θεοφιλεστάτῳ, ὁσιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀρχιερεῖ ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ τῷ θαυμασιωτάτῳ καὶ περιωνύμῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ μητροπολίτῃ Ἀκυλείας, Φώτιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικός (1).

EPIST. XXIV.

B *Deo charissimo, sanctissimo, sacratissimo præsuli fratri et comministro, omni admiratione dignissimo famaque clarissimo archiepiscopo et metropolitæ Aquileiæ, Photius Dei miseratione archiepiscopus Constantinopolis novæ Romæ et œcumenicus.*

Edita a Combefisio (*Auct. Noviss.*, p. 527, et Jager, *Histoire de Photius*, p. 452).

Α'. Τὸ μὲν τῆς παρ' ὑμῶν μακαριότητος ἀφιγμένον γράμμα ἡμῖν, πρῶτα μὲν ἐχαρακτήριζε τὴν ταύτης κατὰ Θεὸν γνώμην, καὶ τὸ φίλτρον τοῦ πνεύματος, ὡς μέγα τε εἴη καὶ ὑψηλὸν, καὶ ὑπερανῳκισμένον τῆς τῶν πολλῶν καταστάσεως· ἔπειτα δὲ καὶ ὃς αὐτὸ ἐνεκειρίστο τούτου τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς τήν τε ἄλλην ἀρετὴν καὶ σύνεσιν, καὶ τὸ κατὰ διάνοιαν εὐσταθὲς τε καὶ δραστήριον· δι' ὧν ὡς δι' ἐσόπτρου τὴν ὑμετέραν ἱερὰν καὶ θεοτίμητον ὁσιότητα, ὅσα τὸ γράμμα, οἷα δὴ γράμμα, παρέτρεχε, καθορᾶν παρεῖχεν ἐμφανέστερόν τε καὶ τελεώτερον· καὶ ἐπὶ τοῖς ταύτης κατορθώμασιν ἥδεσθαι καὶ κατατέρπεσθαι. Καὶ γὰρ εἴδομεν ἄνδρα συνέσει μὲν μᾶλλον ἢ τῇ πολιᾷ σεμνυ-

I. Quæ ad nos venerunt beatitudinis vestræ litteræ, primum quidem ejus religiosa pietate mentem certa velut nota obsignabant, spiritusque amoris vim, quam magna sit et excelsa, et vulgarium hominum conditionem superet, exhibebant. Deinde vero etiam, cui illæ creditæ erant, sacri hujus viri cum reliquas virtutes ac prudentiam, tum mentis constantiam ac solertiam, per quæ, ut per speculum, sacram vestram Deoque venerabilem sanctitatem, quæcunque ipsæ litteræ (quippe litteræ) C missa faciebant ; clarius perfectiusque pervidere, ipsiusque virtutum magnitudine delectari, nimiumque gaudere, præstabat. Vidimus enim hominem

NOTÆ

(1) Edidit Baronius, anno 883, ex Vallicellana *Bibliotheca*, Federico Metio interprete: in qua reddenda auctor est diligentem operam adhibuisse : ipseque veneno aspersæ epistolæ, solerter ac erudite antidotum paravit ; ostendens quam futilia Photii, quibus hic juveniliter exsultat, argumenta. Nihil ergo necesse repetere, viro docto melius occupata. Græca, cum desiderentur in Montacutio, aliisque Photii epistolis editis, libet hic repræsentare, meo ipsius stylo reddita ; paucisque quandoque suffixis, quibus non satis mihi probata Metii D (viri alias docti) versio. Non satis videtur haberi ex hac epistola Aquileiensem archiepiscopum (etsi Schismaticum, eoque nomine Photio perinde Schismatico charum, tantisque ac fumosis laudibus ab eo celebratum) in hoc ipsius errore fuisse, de processione Spiritus sancti a solo Patre : nihil certe Photius ejusmodi indicat, sed in eum trahere studet ipsa hac epistola, ne tanta virtus ex ejus epistola ac legati persona in eo deprehensa, errore detecto Photii doctrinæ luce, deinceps in eo nutarel, cum hactenus ex occupata opinione ac ignorantia videretur veniæ aliquid habuisse. Hæc mihi Photii mens, eoque trahunt illius verba. Tantus scilicet hominis fastus ac jactantia ; velut unus ipse sol esset, ac lucerna dispellendis quibusvis errorum tenebris accensa. Ejus technas malasque artes, cum alii prosecuti sunt, Græci æquales aut parum suppares, tum meus Logotheta, si quando pace lenius aspirante ac Christianissimo rege semper Victore, regia Lupara *Historiæ Byzantinæ* pene necessario supplemento, cum Leone diacono et Michaele Psello regium vere multiplici titulo monumentum, juris publici regia munificentia faciat ; ne sibi per moras Batavus, aut gens alia, eam gloriam rapiat.

Titulus, ut repræsentat Baronius, quin sit antiquarii manu genioque ascriptus, sive etiam a Metio ita compositus, non a Photio perscriptus, res clara est : cum nihil epistolaris formæ habeat, qua auctor amicum convenire solet et salutare : secus quem meliorem producimus, in quo summam adulationem, ex ipso limine, prodit Photius, ostenditque, ut et sequenti exordio, quam ea arte polleret, ut nihil mirum sit ea obrepsisse primum Bardæ Cæsari, et per eum, Ignatium sede depulisse, tumque Basilio Macedoni, ut licet amotum, dum Ignatius viveret, in palatio tamen deinceps aleret, liberorumque suorum educationi præficeret ac eo consummato, in sedem, cujus nefarie invasor fuerat, sublimaret, omnique prorsus indignum sacerdotio hominem, summum regiæ urbis præsulem et patriarcham vellet, suaque auctoritate Joannem Romanum pontificem, non satis ex decessorum pontificum moribus firmo pectore, in consensum traheret, et ut ipse pariter eum patriarcham probaret, dum tandem Leo V, exstincto patre, iterum in ordinem cogeret, eique fratrem suum subrogaret.

prudentia magis quam canitie venerandum : virtutum quoque reliqua varietate non minus quam prudentia ornatum, ac qui pati mentis constantia ac sagacitate fulciatur ; atque (ut verbo dicam) tali gratia præditum, qua par erat eum fulgere, qui a Deo accepit, ut tremendorum nostrorum mysteriorum sacerdos statueretur, vestraque et doctrina dignus et manuum impositione haberetur ; talem factæ vestræ sanctitatis, quam faciebamus, experientia nuntium ostendebat. Hincque adeo intelligere licebat certoque conjicere, eum, qui præ illo primas ferebat ejusque, ordinator fuerat, et ut legatione ad nos fungeretur, illi auctor exstiterat, divinarum plenum gratiarum esse ; ac qui totius vitæ splendore, dogmatumque ardenti zelo atque amore longe conspicuus, necnon salutis exemplar in ipsum contuentibus foret.

A νόμενον · ἀρεταῖς δὲ οὐκ ἔλαττον, ἢ συνέσει ποικιλλόμενον · καὶ τῷ εὐσταθεῖ τῆς γνώμης τὸ ἀγχίνουν συμπροβαλλόμενον. Καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, οἵας ἔχρῃν μετειληχέναι χάριτος, τὸν ἱεράσθαι παρὰ Θεοῦ τῶν φρικτῶν ἡμῶν μυστηρίων τὴν τελετὴν λαχόντα, καὶ τῆς ὑμῶν καὶ διδασκαλίας καὶ χειροθεσίας ἄξιον, τοιοῦτον ἡ πεῖρα τῆς ἱερᾶς ὑμῶν ὁσιότητος παρεδείκνυ τὸν ἀπόστολον. Κἀντεῦθεν ἦν συνορᾷν τε καὶ λαμβάνειν τὴν ἀπόδειξιν, ὡς ὁ τούτου τὰ πρωτεῖα φερόμενος καὶ τελεσιουργὸς (2), καὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀποστολῆς αἴτιος, πλήρης μὲν τῶν θείων ἐστὶ χαρίτων · ὅλος δὲ τῇ τοῦ βίου λαμπρότητι, καὶ τῷ τῶν δογμάτων διαπύρῳ ζήλῳ καὶ τῷ ἔρωτι, διασημότατός τε ἂν εἴη, καὶ παράδειγμα σωτηρίας τοῖς αὐτὸν ἀτενίζουσιν.

B

II. Nisi enim vestris religiosa pietate doctrinis ac documentis large imbutus, qui a vobis pontificalis muneris gratiam trahit, sic eluxuriaret, nec mirando quodam, tantoque velut ex fonte vestrarum virtutum irriguo potitus esset, nunquam ad tantam virtutum claritatem, pro eo ac summo Dei sacerdotes decet, evasisset. Non semper enim, vel exiguo jubare ac splendore, similitudinem servant, quæ secunda sunt, cum formis, quæ illis præiverunt. Quorum omnium causa habendæ Deo gratiæ, qui in omnes muneribus effusus universorumque conditor exsistens, sicut in Orientis partibus, sic etiam in Occidentis, luminaria ducesque consecrans, ut quotidie luceant, plebisque animos ac mentes illustrent, in celso episcopalium sedium culmine præficit.

Β' Εἰ μὴ γὰρ (3) ταῖς κατὰ Θεὸν ὑμῶν διδασκαλίαις καὶ εἰσηγήσεσι ἐπιδαψιλευόμενος, ὁ τὴν ἀρχιερατικὴν χάριν ἐξ ὑμῶν ἕλκων οὕτως ἐνετρύφα· καὶ εἰ μὴ θαυμαστῆς τινος καὶ τοσαύτης ἀπήλαυε τῆς ἐκ τῶν ἀρετῶν ὑμῶν πηγαίας ἀρδείας, οὐκ ἂν εἰς τοσαύτην προῆλθε κατὰ τὸ προσῆκον ἀρχιερεῦσι Θεοῦ, ἀρετῶν ἐπιφάνειαν. Σώζουσι γὰρ οὐκ ἀεί, οὐδὲ ἐκ βραχείας τινὸς αὐγῆς καὶ ἐλλάμψεως, τὴν ὁμοιότητα τῶν πρωτοτύπων τὰ δεύτερα. Καὶ χάρις ἐπὶ πᾶσι τούτοις τῷ εὐεργέτῃ καὶ δημιουργῷ τῶν ὅλων Θεῷ· ὃς, ὥσπερ ἐν τοῖς τῆς Ἑῴας μέρεσιν, οὕτω δὴ καὶ ἐν τοῖς Ἑσπερίοις φωστῆρας καὶ ὁδηγοὺς τελεσιουργῶν (4), ὁσημέραι λάμπειν καὶ καταυγάζειν πολλῶν ψυχὰς καὶ διανοίας, ἐν τῷ τῶν ἀρχιερατικῶν ὕψει θρόνων προβάλλεται.

C

III. Sed cum nos de sacra vestra virtute ea mens incesseret, ejusque præclaris dotibus ac ornamentis gestiremus et lætaremur, quod nunc in aures nostras incidit (atque utinam nunquam : dirus enim animi, non corporis dolor est : per hanc enim ex aspectu magna nobis concepta spe, ut et ipsum mœrorem aperiamus, operæ pretium duximus), haud

Γ'. Ἀλλ' οὕτω περὶ τῆς ἱερᾶς ὑμῶν ἀρετῆς ἔχοντες, καὶ τοῖς ταύτης ἐνσειμυνόμενοί τε καὶ ἡδόμενοι κατορθώμασι, τὸ νῦν ἡμῶν ταῖς ἀκοῖς ἐπιπεσὸν, ὡς εἴθε μὴ ὤφελε · ψυχῆς γάρ ἐστι, καὶ οὐ σώματος ἄλγημα. Διὰ ταύτης ἀπὸ θείας μεγάλην ἐλπίδαι λαβόντες, καὶ αὐτὸ τὸ πάθος ἀνακαλύψαι δεῖν ᾠήθημεν. Οὐκ οἶδα πῶς ἂν ἀλύπως εἴπω · εἰ μὴ καλῶς (5) ταῖς

D

NOTÆ

(2) Καὶ τελεσιουργός. Qui initiavit atque præsulem ordinavit, seu in episcopum jure metropolitico consecravit, manusque imposuit, ut paulo ante dicebat. Τῆς ὑμῶν χειροθεσιας ἄξιον, *Dignum cui manus imposueritis*, sacra scilicet ordinatione. Metius vel non habuit, vel non reddidit, sed solius missionis meminit.

(3) Εἰ μὴ γὰρ. Male hunc locum Metius accepit, et contra Photii sensum : ac ubi ille legati episcopi laudes prosequitur, indicando ejus virtutis fontem ac exemplar, quod summa laude reddiderit (etsi non raro secus contingat), is, extra omne judicium, quasi non adeptum eam præstantiam, quæ pontifices deceat, qui missus pontifex esset, et quidem provectæ ætatis, deprimit ac plane vituperat : *Nec propterea ad eam devenit præstantiam, quæ pontifices Dei decet.* Nugæ Potentiale in absolutum. Nisi *copiose imbutus*, etc., οὐκ ἂν εἰς τοσαύτην προῆλθε, κατὰ τὸ προσῆκον ἀρχιερεῦσι Θεοῦ ἀρετῶν ἐπιφάνειαν. *Nunquam ad tantam virtutum claritatem evasisset, pro eo ac summos Dei sacerdotes decet* : Quibus et magistri sedulitatem, et discipuli diligentiam celebrat: nec nisi primas ac excellentiam, ei qui auctor sit ac magister, servat.

(4) Φωστῆρας καὶ ὁδηγοὺς τελεσιουργῶν. Et hic mire allucinatus Metius, dum ita reddit: *Lumina quædam et duces sacerdotum.* Imo certe, *Lumina ducesque consecrans, initians, ordinans* : quod per auctoritatem facit Christus, ipse summus sacerdos, suoque sacerdotio (primo aut secundo ordine) per suos vicarios episcopos, eos qui initiantur, seu ordinantur, impartiens. Bene Bud. p. 817. Τελεσιουργὸν δύναμιν τῶν ἱεραρχῶν Dionysio dictam exponit, *Vim initiatricem et consecratricem* : et τελεσιουργεῖν, τὸ τελεῖν. Cujus fere voces sequuntur recentiores Græcorum Theologi : nec in re sic trita debuit Metius cespitare.

(5) Εἰ μὴ καλῶς. Ab hac expostulatione, nec ipsum ad quem scribit, videtur eximere, aut ejus mentem alias exploratam habere. Metius etiam nihil Photii πάθος exprimit, quod hic maximo utitur, rei indignitatem, ut sibi videtur, exaggerans:

Κυριακαῖς φωναῖς ἐξαρκεσθέντες, ἢ τῶν Πατρικῶν τε καὶ συνοδικῶν ὅρων καὶ δογμάτων ἔχοντες λόγον οὐδένα, ἢ τῆς ἐκεῖθεν ἀκριβείας ὑπερορῶντες, ἢ τὸν νοῦν πρὸς τὰ τοιαῦτα φέροντες πεπωρωμένον, ἢ οὐκ οἶδ' ὅπως ἄν τις καὶ φαίη, ὅμως οὖν, ὡς εἴθε μὴ ὤφελεν, ἦκεν εἰς ἡμετέρας ἀκοάς, ὥς τινες τῶν ἀνὰ τὴν Δύσιν, τὸ θεῖόν τε καὶ πανάγιον Πνεῦμα, οὐ μόνον ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι παρεισάγουσι· καὶ πολλὴν ἐντεῦθεν τὴν βλάβην διὰ τῆς τοιαύτης φωνῆς τοῖς πειθομένοις ἀπεργάζονται. Τοῦτο δὲ κατὰ γνώμην μὲν τοῖς οὕτως ἐξ ἀλόγου προλήψεως ἔχουσιν, οὐ τοσαύτην, καίτοι πολλὴν, διὰ τὸ τῆς ἀγνοίας προκάλυμμα, τάχα οὐκ ἂν προξενήσειεν· ἐρεύνης δὲ προτεθείσης, καὶ τρανῶς διά τε τῆς ἄλλης ἡμῶν ἱερᾶς Γραφῆς, καὶ αὐτῆς δὴ τῆς Κυριακῆς φωνῆς ἐλεγχθείσης πλάνης, εἰ μὴ θᾶττον μὲν ἀποσταῖεν ὡς ἐνησχαμένοι τῆς ἀτόπου δόξης· θᾶττον δὲ τοῖς ὀρθῶς ἐπιδεδειγμένοις καὶ προτεθεῖσιν ἐπασμενίσειεν, εἰς ὅσην οἱ τοιοῦτοι καταφέρονται βλασφημίαν· ὅσης δὲ καταδίκης ὑπευθύνους ἑαυτοὺς ἀποφαίνουσι, κἂν μηδεὶς ἀνακηρύττῃ, κατάδηλον. Ἐκπεσοῦνται γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, καὶ τοῦ τῆς εὐσεβείας φρονήματος, καὶ αὐτοῦ τοῦ θείου Πνεύματος, ὡς ταπεινοῦντες τὸ Πνεῦμα, οἷα δὴ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δογματίξοντες ἐκπορεύεσθαι· καὶ δευτέρᾳ προόδῳ, αὐτὸ μὲν ἐνυβρίζοντες, χλευάζοντες δὲ καὶ τὴν μίαν ἐκπόρευσιν. Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον· μᾶλλον δὲ, πῶς οὐκ ἰσχάτης βλασφημίας πλῆρες, τὸ πρὸς αὐτὰς τὰς Δεσποτικὰς φωνὰς ἀπομάχεσθαι· καὶ τῇ πανταχοῦ κρατούσῃ τῶν μεγάλων καὶ ἀρχιερατικῶν θρόνων (6) παραδόσει τε καὶ διδασκαλίᾳ ἀντεπανίστασθαι;

A plane scio quomodo non amaro tristique animo dicam. Velut namque Dominicæ voces ipsæ non bene haberent, aut eis sufficerent, vel nullam Patrum et conciliorum definitionum ac decretorum rationem haberent, eorumve eo nomine diligentiam sperneret, aut in talibus cæco animo essent, vel nescio quomodo quis etiam possit eloqui; atque utinam nec res esset, pervenit ad nostras aures, quod nonnulli Occidentalium, divinum ac sanctissimum Spiritum non solum ex Deo et Patre, verum etiam ex Filio procedere novo dogmate introducunt; multamque inde labem, per ejuscemodi vocem, illis creant, qui eis credunt ac parent. Quod vero ex eorum mente est, qui sic inconsulte occupata opinione imbuti sunt, etsi magnam, propter ignorantiæ B tamen objectum velamen haud tantam eis forte noxam attulerint. Proposita vero indagine, eorumque errore cum ex aliis sacris Scripturis, tum ex ipsa utique Dominica voce clarius confutato, nisi quamprimum ab hujusmodi absurda opinione resipuerint, ociusque his, quæ rite probata sunt ac proposita non acquieverint, ad quam blasphemiam istiusmodi prolabantur, ac quantæ damnationis reos seipsos efficiant, etsi nemine prædicante, plane compertum est. Excident enim cum reliquis bonis, etiam a pietatis sensu, ipsoque divino Spiritu, ut qui Spiritus dignitati detrahant; quippe qui dicant illum ex Filio procedere, aliaque processione; tum illi contumeliam irrogantes, tum et singularem unamque processionem ostentui habentes. Quomodo enim non absurdum; vel potius, quomodo non C extremæ plenum blasphemiæ est, Dominicis ipsis vocibus adversari? traditioni quoque et doctrinæ refragari, quæ ubique apud magnas primique sacerdotii sedes viget?

Δ'. Καὶ γὰρ ἵνα τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἐάσω, καὶ Λέων ὁ τῆς Ῥώμης ἀρχιερεύς, ὅ τε παλαιὸς, καὶ πάλιν ὁ μετὰ τοῦτον νέος Λέων, τὰ αὐτὰ φρονοῦντες τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τοῖς πρὸ αὐτῶν ἁγίοις ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς ἀποστολικοῖς θεσπίσμασιν ἐπιδείκνυνται. Ὁ μὲν, τῇ τετάρτῃ καὶ οἰκουμενικῇ ἁγίᾳ

IV. Atque ut illo superiores omittam, etiam Leo Romanus pontifex, tum senior, tumque rursus, qui illum secutus est, Leo junior, eadem sentire cum catholica et apostolica Ecclesia, et sanctis episcopis, qui eos præcesserunt, nec non apostolicis decretis assentiri, noscuntur. Nempe prior, qui quartæ

NOTÆ.

quæ tamen ejus inepta exaggeratio, et qua confi- D ciatur, præter primo traditam fidem vel sacris Evangeliis, vel etiam Symbolo, nihil per Ecclesiam potuisse addi explicationis causa, et ad novos errores convellendos, nisi summa temeritate et contemptu divinorum eloquiorum, quasi illa sola non sufficerent. Quodque Romanus pontifex, etiam extra concilium generale fecerit, nihil mirum, cum et ipse conciliis generalibus quid sanciendum palam præscripserit, regulamque Patribus dederit, ut in tertio sextoque præsertim liquet, quæ fidelibus omnibus maximæ sunt auctoritatis.

testate fundata, et per aliarum injuriam provecta, quam Christi institutione aut apostolica: non sicut sedes Petri, quam fulsit divina promissio, eaque primatum tenet, ac unum sub Christo caput omnium Ecclesiarum, suum præsulem habet: ineptique Photius, qui sua, aliorumve Orientalium auctori tate, ei velit præscribere: falsoque sibi assumit omnes, qui verborum Dominicorum simplicitate contenti, explicationem aperte non abjiciant: mirumque nec unum veterum afferre potuisse, vel Photium, vel alios sequaces, qui spiritum a Filio inficiaretur, aut ex solo Patre diceret, nisi ubi semel plagio manus sacrilega sæviit, nec tamen plagium obtegere potuit; ut est auctor Georgius Metochita, cujus utinam aureos libros a me acceptos evulgasset Leo Allatius, illisque tertium tomum Græciæ Orthodoxæ primum fecisse. Dolet certe tanti confessoris lucubrationem illam, tuenda Romana et apostolica fide, nec Romæ invenire qui producat.

(6) Καὶ ἀρχιερατικῶν θρόνων. Romanus Cod. si bene reddidit Metius, πατριαρχικῶν, quod forte melius, aut saltem expressius. Ex his enim potissimum sedibus propter primatum sacerdotii, petenda regula fidei; sed præcipue ac singulari privilegio, a Romana, cum reliquis sæpius error obrepserit, præsertim Constantinopolitanæ, quæ nova Roma, secundam jactata seniore; ipsa sæculari potius po-

œcumenicæ sanctæ synodo momenti plurimum attulit, tum per sacros viros quos ex persona sua legatos destinavit ac vicarios, tu per epistolam, qua Nestorium atque Eutychen prostravit : in qua etiam Spiritum sanctum ex Patre procedere, juxta superiora decreta, non autem ex Filio, prædicavit.

V. Similiter vero etiam Leo junior prioris illius nedum nomen, sed et parem fidem adeptus : hic nimirum ; hic, inquam, pietatis fervens æmulator, ut nullo pacto, barbaro idiomate intemerata nostræ fidei regula corrumperetur, Græca lingua, ut et a principio dictata fuerat atque lecta, per eam Occidentalibus laudandam ac prædicandam divinam sanctamque Trinitatem tradidit. Neque id verbo solum ac jussione, verum etiam quibusdam ancilibus velut titulis columnarum more inscribens, obque omnium ponens oculos, ad fores ecclesiæ affixit : quo videlicet cunctis facile, nullaque depravatione fidem addiscere liceret ; nec usquam via esset occultis ejusmodi depravatoribus ac vanarum doctrinarum auctoribus adulterandi nostram Christianorum fidem, alteramque præter Patrem. Spiritus causam, Filium invehendi ; qui pari honore, quo a Patre Filius genitus est, a Patre procedit.

VI. Neque hi duo solum in Occidente quondam micantes sacrati viri, ab omni immunem novitate pietatem servarunt (non enim sic rati in Ecclesia Occidentali sacri præcones atque doctores) verum, etiam alius eorum non facile numerabilis cœtus ac chorus, qui illis, quos dicebam, viris, quasi extremis summisque interjecti, pari pietatis luce splendescunt. Cum igitur Ecclesia Romana una cum aliis quatuor primi sacerdotii sedibus eadem sentiat et confiteatur ; et in petra verborum Domini fundata sit atque firmata ac radicata Ecclesia (contra quam

συνόδῳ πολλὴν συνεισενεγκών τὴν συγκρότησιν (7), διά τε τῶν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ σταλέντων ἱερῶν ἀνδρῶν, καὶ διὰ τῆς οἰκείας ἐπιστολῆς · δι' ἧς καὶ Νεστόριος καὶ Εὐτυχὴς καταβέβληνται · ἐν ᾗ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὰς πρὸ αὐτοῦ συνοδικὰς ψήφους · ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀνεκήρυττεν ἐκπορεύεσθαι.

Ε'. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ μεταγενέστερος Λέων, ὁ τὴν πίστιν ὥσπερ τὴν κλῆσιν ἐφάμιλλος · οὗτος δὴ, οὗτος ὁ τῆς εὐσεβείας θερμὸς ζηλωτὴς, ὡς ἂν κατὰ μηδένα τρόπον μηδαμῶς παραχαράττοιτο βαρβάρῳ γλώσσῃ τὸ ἄχραντον ἡμῶν τῆς εὐσεβείας μάθημα, Ἑλληνίδι φωνῇ, ὥσπερ δὴ καὶ κατ' ἀρχὰς εἴρηται (8), τοῖς ἐν τῇ Δύσει δι' αὐτοῦ δοξολογεῖν καὶ θεολογεῖν τὴν ἁγίαν Τριάδα παραδέδωκε. Καὶ οὐ λόγῳ μόνον καὶ προστάγματι, ἀλλὰ καὶ θυρεοῖς τισι πεποιημένοις, ὥσπερ στήλαις τισὶν ἀναγραψάμενός τε καὶ εἰς ὄψιν ἁπάντων προθεὶς, κατὰ τὰς πύλας τῆς ἐκκλησίας προσέπηξεν · ὡς ἂν πᾶσιν εἴη ῥᾴδιον τε καὶ ἀκαπέλευτον ἐκμανθάνειν τὴν εὐσέβειαν · καὶ μηδαμόθεν τοῖς κρυφίοις παραχαράκταις καὶ κενολόγοις (9) μέθοδος εἴη κιβδηλεύειν ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν τὴν εὐσέβειαν · καὶ δεύτερον αἴτιον εἰσάγειν παρὰ τὸν Πατέρα τὸν Υἱὸν, τοῦ ὁμοτίμως τῷ γεννηθέντι Υἱῷ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευομένου Πνεύματος.

Ϛ'. Καὶ οὐχ ἡ δυὰς αὕτη μόνον τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν, κατὰ τὴν Δύσιν διαλαμψάντων, τὴν εὐσέβειαν ἀκαινοτόμητον διεσώσαντο (οὐχ οὕτω σπανίζει κηρύκων ἑσπερίων ἡ Ἐκκλησία), ἀλλὰ καὶ ἄλλος χορὸς οὐκ εὐαρίθμητος· οἱ καθάπερ ἄκροις τοῖς εἰρημένοις ἀνδράσι ἐμπεριέχονταί τε καὶ συνεκλάμπουσι τὴν εὐσέβειαν. Οὕτω γοῦν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας (10) τοῖς ἄλλοις τέσσαρσιν ἀρχιερατικοῖς θρόνοις συμφωνούσης τε καὶ ἀνομολογούσης · καὶ ἐν τῇ πέτρᾳ τῶν Δεσποτικῶν ῥημάτων ἐνιδρυμένης τε καὶ στηριζομένης τῆς Ἐκκλησίας (καθ' ἧς οὐδὲ πύλας ᾅδου

NOTÆ.

(7) Συνεισενεγκών τὴν συγκρότησιν. *Multum augmenti opisque contulit.* Nam Suid. συγκροτεῖ, αὔξει, συμπράττει. *Multum monumenti attulit* : illo conflando multus fuit, ejusque definitionibus, ac si quid ejusmodi vox συγκροτεῖν ad propositum potest exponi : non quod reddit Metius extra Photii sensum, *Multas laudes est assecutus* : etsi enim valde laudatus in quarta synodo Leo fuit, ejusque epistola ad Flavianum, nihil tamen Photius eam arcessit laudem, sed vim ipsam doctrinæ ac rectam fidem, quia idem Leo synodo præivit, eamque constabilivit atque instruxit. Illud, καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, Photii glossema est, adversum Leonis menti, qui ex utroque palam Spiritum suis ad Hispanos litteris professus est : etsi in synodo Filium non expressit.

(8) Ὥσπερ δὴ κατ' ἀρχὰς εἴρηται. *Quomodo a principio dictata, atque edita fidei regula.* Τὸ τῆς εὐσεβείας μάθημα. Nempe Symbolum, CPlitanum Sic non bene Metius, *Ut initio dictum est* ; quasi ejus aliquid antea Photius meminisset. Leo iste antiquitatis tenax, cogentibus Gallis, ut quod ipsi aliæque gentes a Romana sede accepissent, Romæ symbolo inseri ac prædicari juberet, fortiter obstitit, negans omnem fidem atque doctrinam symbolo inserendam ; sed satis esse ut mente teneatur, uti ipse tenebat ex majorum ratione, esse Spiritum sanctum etiam ex Filio. Metuebat forte Orientalium offensionem, quam nec ea dispensatione Ecclesia Romana vitare potuit, et ut Schismaticorum livore erroris in fide ea parte non notaretur, Photio præsertim auctore : quem majoribus animis secutus Michael Cerularius, pari ipse livore, insanabile divortium fecit.

(9) Καὶ κενολόγοις. Legit Metius καινολόγοις · *novatoribus* : uti etiam in Paulo, *I Tim*, VI, 10, varia lectio est : nec vel antiquis certum, utrum legendum sit, τὰς βεβήλους κενοφωνίας, ut modo Græca habent, an καινοφωνίας, ut legit Vulg. favetque Chrys. quod alias τὸ, βεβήλους, videretur vacare. Sane quidquid κενὸν, *vacuum, inane*, ipsum βέβηλον (id est, profanum) non item quidquid καινὸν, id est *novum*.

(10) Τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Quod Romanam Ecclesiam in partem dogmatis trahit Photius ; argumento est necdum Romæ acrius pugnatum pro eo articulo : vel potius de Romana Ecclesia sic dissimulat Photius pro sua cum Joanne papa necessitudine, et accepta ab eo indulgentia, qua et ejus legatos sibi consensisse jactabat. Alios ergo incertos suggillat, puta Gallos aut Hispanos, sic palam ex Filio profitentes, a quorum sensu studet avocare Aquileiensem.

ἤτοι τὸ ἀπύλωτα τῶν αἱρετιζόντων στόματα, μηδαμῶς ἰσχύειν αὐτῇ διεπράνωσεν ἡ ἀλήθεια), πόθεν, καὶ ἐκ τίνων ἡ καινὴ αὕτη παραναδύεται κατὰ τοῦ Πνεύματος βλασφημία ; Καὶ πῶς οὐκ ἂν εἴη τὸ συνεχθὲν πολλῶν μὲν ἄξιον στεναγμῶν· πολλῶν δὲ δακρύων, πολλῆς δὲ σπουδῆς ἀναχαιτίσαι τὴν νομὴν τοῦ πάθους, καὶ μὴ πλείου; ὁρᾷν καταβοσκόμενον τῶν εἰς ποίμνην Θεοῦ καταλογισθέντων τὸ νόσημα ;

A neque inferi portas [32], ora videlicet hæreticorum portis carentia, ullo pacto prævalere posse, ipsamet declaravit veritas), unde, et ex quibus nova hæc emersit adversus Spiritum blasphemia ? et quomodo non multis istud prosequendum lacrymis ac suspiriis ? Multaque opus diligentia ad cohibendum hujus mali progressum, ac ne plures depascere labem videamus, eorum, qui in Dei grege numerantur.

Ζ'. Διά τοι τοῦτο καὶ ἡ ἡμῶν μετριότης ὥσπερ τινὰ μέγαν τῆς Ἐκκλησίας πρόμαχον, καὶ οἷα δὴ σκοπὸν τεθειμένον τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, τὴν ὑμετέραν ἐπ' ἀρετῇ τελειότητα προκαλούμεθα, τὸν ἐν τῇ καρδίᾳ ζῆλον ἔνθεον εἰς μέσον ἐκπυρσεῦσαι· καὶ οἷα δὴ τὴν τῆς ἀρχιερωσύνης λυχνίαν ἀνάπτοντα, πᾶσι τοῖς πλανωμένοις φῶς σωτήριον ἐναυγάσαι· καὶ τῆς B πλάνης μὲν ἀποστῆσαι, χειραγωγῆσαι δὲ πρὸς ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην εὐσέβειαν.

VII. Hac igitur de causa, nos quoque humiles, velut magnum quoddam Ecclesiæ columen, ac quasi speculatorem positum domui Israel, prestantem vestram provocamus virtutem, ut Dei zelum, quem in corde habetis, in medium lucente flamma suscitetis ; summique sacerdotii velut accensa lucerna, errantibus omnibus salutare lumen invehatis, atque ab errore avocatos, ad pietetem toto terrarum orbe explicatam, manu ducatis·

Η'. Πρῶτον μὲν γὰρ, ὡς εἴρηται, τὸν Κυριακὴν ἔχει φωνὴν, λαμπροτέραν πάσης λαμπηδόνος ἐξαστράπτουσαν, ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις· πρὸς ἣν ἀναβλέποντες, κἂν ὀψὲ γοῦν οἱ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα δυσφημήσαντες ἐκπορεύεσθαι, παυσάσθωσαν τῆς ἐν πλάνῃ καὶ σκότῳ διατριβῆς, καὶ τῷ φωτὶ τῆς εὐσεβείας ἐλλαμπόμενοι, εἰς τὰς ἄδυτον ἐχούσας μάνδρας τὴν τῆς ὀρθοδοξίας αὐγλην, τοῖς εὐσεβέσι συνεισιέτωσαν, καταιδούμενοι, μάλιστα καὶ τὸν ἐπιστήθιον τῶν οὐρανίων δογμάτων μύστην καὶ μυσταγωγὸν, τὸν τῆς θεολογίας Ἰωάννην ἐπώνυμον· καὶ εἰς πρεσβείαν προβαλλέτωσαν, συγγνώμης τυχεῖν οἷς ἀπεναντίας αὐτοῦ τε καὶ τοῦ διδασκάλου, C καὶ τῶν μαθητῶν τοῦ θεολογικωτάτου (11) πάλαι ποτὲ ἐπανέστησαν. Τοῖς γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι δογματίζουσι, δύο πάντως αἴτια καὶ ἀρχαὶ συνεισέρχονται· καὶ ἡ ἐν τῇ Τριάδι μοναρχία φροῦδος οἰχήσεται. Δύο γὰρ φανερῶς τοῖς οὕτω λέγουσι τὰ αἴτια συνανακηρύσσεται, ἐξ ὧν καὶ ἡ μία εἰς δύο ἀρχὰς (τρίποιτο δὲ τὸ βλάσφημον εἰς τὰς τῶν αἰτίων κεφαλὰς) συνδιασχίζεται.

VIII. Primum quidem (uti jam dictum est) Dominicam habetis vocem, quavis face lucidius, Spiritum a Patre procedere prodentem : ad quam tandem aliquando levantes oculos, qui per blasphemiam, Spiritus ex Filio processionem docent, desinant in errore ac tenebris versari : fideique luce collustrati, pari cum orthodoxis fœdere caulas ingrediantur, orthodoxiæ radiantes jubare, quod nescit occasum ; eum præsertim reveriti qui e Dominico pectore haustis, liquoribus, cœlestium dogmatum discipulus ac doctor, effectus, Joannes a Theologia nomen est consecutus : eo intercessore veniam precentur, quod illi ac magistro, discipulorumque albo theologiæ radiis micantissimo, contrariis opinionibus quandoque olim obstiterunt. Quod enim sanctissimus Spiritus a Patre et Filio dicatur procedere, duas omnino causas ac principia est introducere : eoque in sancta Trinitate monarchiam penitus abolere. Qui enim sic loquuntur, duas perinde causas prædicabunt : hinc que adeo unum pariter principium (vertat Deus in reorum caput blasphemiam) in duo dividetur.

Θ'. Ἄλλως τε δὲ, εἰ μὲν τελεία ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐστιν ἐκπόρευσις, τίς ἡ χρεία τῆς δευτέρας ἐκπορεύσεως, ἤδη τῆς τελειότητος ἐκ τῆς πατρικῆς προόδου καθορωμένης τῷ Πνεύματι ; Εἰ δ' ἀτελὴς, τίς ὑποίσει τὸ ἄτοπον ; Πρῶτον μὲν γὰρ ὁ τοῦτο φάναι τολμήσας, τῇ παντελείῳ Τριάδι τὸ ἀτελὲς ἐναπέρριψεν. Ἔπειτα δὲ καὶ ἐκ δύο πάλιν ἀτελῶν τὸ τελειοποιὸν Πνεῦμα συγκατεσκεύασε. Ναὶ δὴ καὶ σύνθετον ἀπετέλεσεν, ὡς ἐκ δύο τινῶν αἰτίων· καὶ τότε (ὦ γλώσσης ἀκρατοὺς καὶ γνώμης ἀγνώμονος !) ἀτελῶς ἐξ ἑκατέρου ἐκπορευομένου τοῦ Πνεύματος. Οἱ δὲ ταύτῃ τῇ δυσφημίᾳ κάτοχοι, κα νίωνὸν εἰπεῖν τὸ Πνεῦμα, οὐχ ἂν ἀποκνήσαιεν. Εἰ δὲ τὴν φωνὴν φυ-

IX. Præterea, si perfecta est ex Patre processio, quid opus est altera processione, cum ex paterna jam processione Spiritus perfectus esse intelligatur ? Sin autem imperfecta, quis feret quod ita absurde asseritur ? Primum enim qui hoc audeat dicere, Trinitati, quæ modis omnibus perfecta est, imperfectionem tribuit. Deinde vero, ex duobus rursum imperfectis, auctorem omnis perfectionis Spiritum constituit : quin et compositum, velut ex duabus quibusdam, causis ac auctoribus, fecit : et ita (o linguam incontinentem et reprobam mentem !) ex utroque imperfecte Spiritus procedet. Qui hac porro teneantur blasphemia, nec Spiri-

[32] Matth. xvi, 18.

NOTÆ.

(11) Τῶν μαθητῶν τοῦ θεολογικωτάτου. Metius plurali numero reddit : *Et alios discipulos* ; non explicata etiam voce θεολογικωτάτου. Velit forte Paulum, summum inter apostolos theologum, cujus perinde vocibus abuti Latinos sequentibus causetur. At straminea omnia, ac satis jam superque a Catholicis elisa.

tum nepotem dicere recusaverint. Etsi enim hanc vocem piorum metu vitant, at sensum tamen, quibus ita docent, subministrant. Nam si Filius ex Patre exit per generationem, Spiritus vero ex Filio per processionem exsistit, plane in nepotis ordinem transibit. Id vero qua ratione ferendum, quibus curæ sit ut pietatem colant, et Christianorum numero censeantur? aut quomodo diutius neglectum ne arguatur, non eos qui silent, Dei tamen munere sensu præditi sunt atque gratiis ad arguendum, in parem his qui blasphemant, trahet interitum?

X. Tu vero mihi, sacrorum hominum sacratissime, quod ex illorum absurda opinione emergit incommodum, eis objice. Si enim etiam Spiritus procedit Filii generatione, ac simul alter quidem gignitur; alter vero ex eo procedit, qui gignitur, seu nascitur; nihil minus etiam Spiritus, quam Filius, ex Patre gignendo procedet, quandoquidem generat Filium Pater; Spiritus vero una cum Filio procedente per generationem, procedit. Sin autem aliud eis tempus Filium ex Patre gignendo cogitandum ingerit, aliud vero Spiritum ex Filio procedere facit (forsitan enim ipsum hoc pressi difficultate fingent), prorsus necesse erit ut Spiritum Filii generatione posteriorem, illoque juniorem statuant. Sin autem manifestæ hujus impietatis periculum subverentes resilierint, procul dubio Spiritum genitum esse fateri cogentur.

XI. Audio autem istos adversus Paulum audere, divinumque eum virum contra communem Dominum ac magistrum, hæresis suæ patrocinium objectare. Aiunt enim dixisse, *Misit Deus Spiritum Filii sui clamantem in cordibus nostris, Abba, Pater* [33]. Sed illi, qui verbis istis Apostoli suam se inscitiam confirmare existimant, illud noverint, quibus sibi niti videntur Apostoli sententiis, iisdem magis errare ipsos argui. Non enim ea, quæ Paulus docet, ac prædicat, vitio vertimus: sed qua divinas illius voces depravant, reprehendimus. Et quoniam quæ nec dixit unquam ille, nec ut diceret ei in mentem venit, ad ejus calumniam impudenter adducunt: eaque ratione justam in seipsos deprehenduntur ferre damnationis sententiam. Filii igitur Spiritum vir ille cœlo sublimis, a Patre missum esse dixit. Dicito et tu eamdem ac Paulus vocem. Est enim Filii spiritus; nam nec alienus, nec pugnantia loquitur, aut ei contraria sancire visus est unquam: sed quia sicut ejusdem essentiæ ac virtutis sunt, ita ejusdem quoque consilii ac voluntatis, eodemque similiter modo ad unum referuntur (qua alter natus est, alter processit), Filii Spiritum nuncupavit. Ita hi quoque loquantur: nullusque erit qui hæreseos insimulet. Non dixit, *Procedit a Filio*: quod si qui dicant, cum Pauli doctrinæ injurii sunt, tum se opinionis hæreticæ reos constituunt. Sin autem idcirco quod dicitur *Spiritus Filii*, etiam procedere eum existimant, Patrem quoque ex Filio procedere do-

[33] Gal. IV, 6.

A λάττονται φόβῳ τῶν εὐσεβῶν· ἀλλ' οὖν τὸ φρόνημα, δι' ὧν δογματίζουσι, θάλπουσιν. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ γεννήσεως πρόεισι· τὸ Πνεῦμα δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δι' ἐκπορεύσεως, εἰς υἱωνοῦ τάξιν περιστήσεται· καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτο φορητὸν τοῖς εὐσεβεῖν σπουδὴν ποιουμένοις, καὶ τῷ τῶν Χριστιανῶν καταλόγῳ συνεξετάζεσθαι; ἢ πῶς ἐπὶ πολὺ παρορώμενον ἀνεξέλεγκτον οὐ συνελκύσει, τοὺς σιγῶντας μὲν, νοῦ δὲ ἐκ Θεοῦ καὶ χαρίτων διελέγχειν ἀπολαύσαντας, εἰς τὴν τῶν βλασφημησάντων ἀπώλειαν;

Ι'. Σὺ δέ μοι ἀνδρῶν ἱερῶν ἱερώτατε, καὶ τοῦτο τῆς αὐτῶν ἀτόπου δόξης ἀναφυόμενον αὐτοῖς ἐπιδείκνυε. Εἰ γὰρ τῇ τοῦ Υἱοῦ γεννήσει ἐκπορεύεται καὶ τὸ Πνεῦμα· καὶ ἅμα ὁ μὲν, γεννᾶται· τὸ δὲ, τοῦ B γεννωμένου ἐκπορεύεται, οὐδὲν ἧττον τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα ἂν εἴη ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν πρόοδον λαμβάνον διὰ γεννήσεως· εἴπερ γεννᾷ μὲν ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν, τὸ Πνεῦμα δὲ τῷ Υἱῷ διὰ γεννήσεως προϊόντι συμπρόεισιν. Εἰ μὲν γὰρ ἄλλος αὐτοῖς καιρὸς τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποβάλλει τῇ γεννήσει, ἄλλος δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ποιεῖ ἐκπορεύεσθαι (τάχα γὰρ καὶ τοῦτο συνελαυνόμενοι ἀναπλάσσουσι,) πάντως τὸ Πνεῦμα νεώτερον τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως ἀναγκάσῃ ὑποστήσασθαι. Εἰ δὲ ταύτης τῆς περιφανοῦς θεομαχίας τὸν κίνδυνον ὑφορῶντες ἀποστήσονται, εἰς τὸ γεννητὸν ὁμολογεῖν τὸ Πνεῦμα ἑαυτοὺς συνελάσουσιν.

ΙΑ'. Ἀκούω δὲ τούτους θρασυνομένους κατὰ Παύλου καὶ κατὰ τοῦ κοινοῦ Δεσπότου καὶ διδασκάλου, C τὸν θεῖον Παῦλον εἰς συνηγορίαν τῆς οἰκείας προβαλλομένους αἱρέσεως. Ἐξαπίστειλε γὰρ, φασὶν, εἶπεν, ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ κράζον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, Ἀββᾶ ὁ Πατήρ· ἀλλ' οἵ γε τοῦτο τὸ ῥητὸν τὴν οἰκείαν κρατύνειν ἀμαθίαν νομίζοντες, ἐκεῖνό γινωσκέτωσαν, ὡς ἐν οἷς, τοῖς τοῦ Παύλου ῥητοῖς ὑπολαμβάνουσιν ἐπηρεάζεσθαι, ἑαυτοὺς μᾶλλον ἁμαρτάνοντας ἐξελέγχουσιν. Οὐ γὰρ αὐτοὺς ἐν οἷς κηρύσσει Παῦλος μεμφόμεθα· ἀλλὰ δι' ὧν τὰς ἐκείνου θεοπνεύστους φωνὰς παραχαράσσουσιν αἰτιώμεθα· καὶ διότιπερ ἃ μήτε εἶπεν αὐτὸς, μήτε ποτὲ ἐνενόησεν, εἰς κατηγορίαν αὐτοῦ ἀναισχυντοῦσι προκομίζειν· διὰ τοῦτο δικαίαν αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν ἁλίσκονται τὴν κατάγνωσιν ἐπιφέροντες. Τὸ Πνεῦμα τοίνυν τοῦ Υἱοῦ ὁ μετάρσιος ἄνθρωπος λέγει D ἀπεσταλθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς· λέγε καὶ σὺ τὴν αὐτὴν τῷ Παύλῳ φωνήν. Ἔστι γὰρ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ἐπεὶ μηδ' ἀλλότριον, μηδ' ἀντιφθεγγόμενον αὐτῷ, μηδ' ἀντινομοθετοῦν ὤφθη ποτέ· ἀλλ' ὅτι ὥσπερ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ δυνάμεως, οὕτω καὶ τῆς αὐτῆς βουλῆς καὶ γνώμης, καὶ τῆς αὐτῆς ὁμοίως πρὸς τὸ ἓν· ἐξ οὗ, τὸ μὲν, γεγέννηται· τὸ δὲ, ἐξεπορεύθη, συννεύσεως, εἶπεν εἶναι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Οὕτω κἀκεῖνοι λεγέτωσαν· οὐδεὶς αὐτοὺς αἱρέσεως ὁ γραφόμενος. Οὐκ εἶπειν, Ἐκπορεύεται τοῦ Υἱοῦ· ἂν τοῦτό τινες λέγωσι, καὶ τὴν Παύλου διδασκαλίαν ὑβρίζουσι, καὶ δόξης αἱρετικῆς αὐτοὺς

ἐνοχους δεικνύουσιν. Εἰ δ' ὅτι λέγεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, διὰ τοῦτο φαντάζονται καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι · καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ δογματίσουσιν ἐκπορεύεσθαι. Λέγεται γὰρ ὁ Πατὴρ πανταχοῦ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ πολλοὺς δ' ἂν οἱ τοιοῦτοι προβολέας καὶ αἴτια τοῦ Πνεύματος ὑποστήσονται. Λέγεται γὰρ οὐδὲν ἧττον, καὶ σοφίας Πνεῦμα, καὶ γνώσεως, καὶ δυνάμεως, καὶ τοιούτων θεοπρεπῶν ἄλλων. Εἰ οὖν διότι τούτων τὸ Πνεῦμα λέγεται, διὰ τοῦτο καὶ ἐξ αὐτῶν ἀπαιτοῦσιν ἐκπορεύεσθαι, ὁρᾷν ἔστιν αὐτῶν τὸ σοφὸν τῆς ἐπινοίας, εἰς οἷον βάραθρον πλάνης αὐτοὺς κατακρημνίζει καὶ ἀποπλανᾷ.

A cebunt. Ubique enim Pater Filii dicitur; multosque hi productores et causas [84], seu auctores Spiritus constituent. Nihil enim minus etiam Spiritus sapientiæ et scientiæ, intelligentiæ et fortitudinis, et aliorum istiusmodi divinorum donorum dicitur. Si igitur quod horum Spiritus dicatur, idcirco etiam ex illis procedere exigunt, licet intelligere in quod eos erroris barathrum præcipites agat, eorum mentis solertia.

ΙΒ'. Ἑτέρῳ δὲ τρόπῳ πάλιν ἕτερον βλάσφημον τῆς αὐτῶν ὁρᾶται δόξης ἀναφυόμενον. Εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ · οὐχ ὕστερον δὲ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως οὐδὲ πρότερον · ἐν γὰρ τῇ παναγίᾳ Τριάδι τὰ χρονικὰ ταῦτα προσρήματα παντελῶς ἀπελήλαται · εἰ τοίνυν ἅμα μὲν ἐκπορεύεται τοῦ Πατρός, ἅμα δὲ τοῦ Υἱοῦ, συδιαιρεθήσεται ταῖς τῶν προβαλλομένων ὑποστάσεσι καὶ αὐτὸ τὸ προβαλλόμενον · καὶ δύο ἀνθ' ἑνὸς αὐτοῖς ἔσται τὸ Πνεῦμα · τὸ μὲν, τοῦ Πατρός · τὸ δὲ, τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον. Καὶ γὰρ οὐδὲν ἐστι τοιοῦτον καινιζόμενον, οὐδὲ ἐπὶ τῶν διὰ γεννήσεως λαβόντων τὴν ὕπαρξιν · διαφορὰ μὲν γὰρ ὁρᾷν ἔστι καθ' ὑπόστασιν ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς προϊόντα ὑποστάσεως · ἓν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ καθ' ὑπόστασιν ἐκ διαφόρων προϊέναι, καὶ μὴ συνδιαιρεῖσθαι ταῖς προβαλλομένων ὑποστάσεσιν, οὔτε ἡ γένεσις οἶδεν, οὐδὲ εἴ τι κρεῖττον τῆς γενέσεως.

B

C

XII. Alio præterea modo, alia iterum blasphemia, ex eorum opinione oriri cernitur. Nam si Spiritus a Filio procedit, non utique posterius, neque prius Filii generatione procedet. Prorsus enim eliminantur a sanctissima Trinitate ad verbia hæc temporis. Si igitur simul quidem a Patre, simulque a Filio procedit, ab utrisque producentium pariter distinctus personis erit : ac pro uno, duplex illis erit Spiritus, alter qui a Patre, alter qui a Filio procedit. Sane enim nihil ejus novitatis occurrit, nec in his quibus per generationem ut sint in rerum natura contingit. Diversa enim secundum substantiam videre licet, quæ ex una eademque substantia (seu hypostasi) procedunt. Quod vero unum et idem secundum substantiam ex diversis procedat, nec pari ac producentes substantiæ distinctioni subjaceat, neque generatio ortusque productionis rerum agnoscit, nec si quid illo præstantius exsistit.

ΙΓ'. Καὶ γὰρ παῖδες μὲν πολλοὶ πολλάκις, ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς, νηδύος, καὶ ἅμα, καὶ χωρὶς ὁρῶνται τελεσφορούμενοι · καὶ ἡ αὐτὴ χεὶρ καὶ τύπτει, καὶ γράφει καὶ εὐεργετεῖ, καὶ πρὸς τὸ Θεῖον ἀνατείνεται · τὸ γράφειν δὲ χειρὸς ἔργον ὁλόκληρον (12) ὁρᾷν καὶ ποδὸς ὁμοίως · ἢ τὸ βαδίζειν ὡσαύτως των εἰρημένων ἑκατέρου, ἢ τὸ βλέπειν ὄμματος καὶ ὠτὸς, ἢ τά τοιαῦτα, οὐκ ἄν τις καθαρεύων ἀναισθησίας νομίσειεν · ἀλλ' ὥσπερ ἀλλήλων τὰ μέρη τῇ οἰκείᾳ περιγραφῇ διεστήκασιν, οὕτω καὶ ἡ ἑκάστου ἐνέργεια πρὸς τὴν τῶν ἐνεργούντων φύσιν συνδιαιρεῖται, καὶ τῶν ἄλλων συναποδιίσταται. Καὶ ἐπὶ τῶν παντελῶς δὲ κεχωρισμένην λαχόντων τὴν ὑπόστασιν, ὁ αὐτὸς εἰρμὸς τῆς θεωρίας διασώζεται.

D

XIII. Etenim filii multi sæpenumero ex uno eodemque utero, et simul, et seorsim cernuntur in lucem edi; eademque manus et cædit et scribit, et beneficia præstat, et ad Deum tenditur : scribere autem cum manus integrum opus videre, tum similiter pedis : aut ambulare perinde utriusque dictorum munus esse, itemque oculorum auriumque videre, aut si qua ejusmodi sunt, nemo sanæ mentis putaverit : sed quemadmodum membra sua circumscriptione alia ab aliis distincta sunt, sic et cujusque vis ex operantium indole condividitur, et a reliquis condistinguitur. Atque adeo in iis etiam quæ penitus discretam nacta sunt substantiam, idem contemplationis ordo servatur.

ΙΑ'. Τίς οὖν ἑτέρα πρόφασις τοῖς βλασφημεῖν αἱρουμένοις ὑπολείπεται ; Εὐμήχανον γὰρ ὁ πονηρὸς εἰς ἀπάτην · κἂν ἡ τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου σοφία καὶ δύναμις, διὰ τῶν αὐτοῦ θεραπόντων ῥᾳδίως αὐτοῦ καταθραύσῃ τὰ μηχανήματα. Ἀλλὰ τί τούτοις

XIV. Quæ igitur alia volentibns blasphemare reliqua occasio ? Facile enim qui prava est mente in errorem labitur; tametsi angularis lapidis sapientia ac virtus, per servos suos, eorum facile elidat consilia. At, quid illis ad blasphemiam reliquum ? Do-

[84] Isa. xi, 1.

NOTÆ.

(12) Ἔργον ὁλόκληρον. Metius videtur legisse κατάλληλον · *magis congruum opus* : sed nihil ad rem reddit. Insulso Photius argumento, quod sensuum vitales operationes distinctæ, et sua cuique propria nec una integra ex duobus exire possit, a manu ambulare a pede scribere, etc., quod Spiritus a Patre procedat, non posse et a Filio procedere, quasi sit illorum disparata virtus non una simplicissima, qua sunt unum principium, unus auctor, una causa Spiritus, vere dormitans et ineptiens somniat. Aliaque hic insulsa deblaterat, ne veritatis quidem ulla specie, ut parum cautis obrepat.

mini ipsam sibi vocem usurpant, quasi minus habeant, quod ipsi a se Dominum blasphemant, nisi prius eum qui blasphematur, ejus ipsius blasphemiæ Legislatorem atque auctorem arcessant : dixit enim, aiunt, Salvator, *Ille de meo accipiet, et annuntiabit vobis*[35]. At, si quidem istud a nobis adversus illos afferatur, ut probemus Spiritum ex Patre accipere, atque ex illo, non vero ex Filio procedere, quodnam aliud effugium ne coarguantur possint adinvenire ? Qui igitur ea quæ manifeste illorum hæresis convincit insaniam, hæc eamdem ejus confirmandæ causa proferant, quomodo non deploratæ mentis sensu miseri habendi sint; miserabilioresque mentis sententia et voluntate ? Quid enim clarius Dominica hac voce, ad eorum qui illam afferunt, elidendam impudentiam ? Quid apertius ad probandum quod non ex Filio, sed ex Patre procedat Spiritus ?

XV. Etenim quod aliis locis dixit Salvator, Spiritum ex Patre procedere, hoc ipsum nunc in proposita docet auctoritate, dicendo, *Spiritus de meo accipiet*. Non enim dixit, ex me, sed, *de meo*, videlicet Patre ; nisi forte velint, aliud quid præterquam Patrem et Spiritum esse pariter ac dici Filii. Si igitur ita aperta contra sese argumenta pro se stare putant, undenam opem aliam conferre possint ut pravam mentem suam ac sententiam stabiliant ? Sed ut videtur, isti nec cunctis notas voces intelligentes, nec vel trivialem rerum notitiam habentes, nedum non ferunt ab aliis doceri quæ ignorant (etsi orare deberent, et sedulo quærere, qui ex ignorantiæ profundo extraheret), ut ipsi potius suorum se deliriorum magistros constituant. Quomodo enim non pudet, dicente Domino, *Spiritus de meo accipiet, et annuntiabit vobis*, non ita ac ille dixit istud

πρὸς βλασφημίαν ὑπόλοιπον ; Τὴν Κυριακὴν φωνὴν αὐτοῖς ὑποβάλλονται, οὐκ ἀγαπητὸν ἡγούμενοι δι' ἑαυτῶν τὸν Δεσπότην δυσφημεῖν, εἰ μὴ καὶ τὸν δυσφημούμενον, νομοθέτην τῆς δυσφημίας καὶ πρόλαβόντες κατηγορήσουσιν. Εἶπε γάρ, φησὶν, ὁ Σωτὴρ, Ἐκεῖνος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Ἀλλ' εἴπερ ἡμῖν τοῦτο κατ' αὐτῶν ἐκομίζετο πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίνα ἂν ἀποφυγὴν τῶν ἐλέγχων ἑαυτοῖς ἐπινοήσαιντο ; Ἃ τοίνυν αὐτῶν περιφανῶς ἐλέγχει τὴν ἄνοιαν τῆς αἱρέσεως, ταῦτα πρὸς τὴν αὐτῆς βεβαίωσιν προβαλλόμενοι, πῶς οὐκ ἂν εἴησαν ἄθλιοι μὲν τὸν νοῦν, ἀθλιώτεροι δὲ τὴν προαίρεσιν ; Τί γὰρ ἂν εἴη ταύτης τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς τρανότερον, τῶν προκομιζόντων αὐτὴν καταβαλεῖν τὴν ἀναίδειαν ; Τί δὲ παραστῆσαι φανερώτερον ὡς οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ;

ΙΕ'. Καὶ γὰρ ὅπερ ἐν ἄλλοις εἶπεν ὁ Σωτὴρ, τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, τοῦτο καὶ νῦν διὰ τῆς προκειμένης ἐκδιδάσκει ῥήσεως, Τὸ Πνεῦμα, λέγων, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἐξ ἐμοῦ, ἀλλ' Ἐκ τοῦ ἐμοῦ · δῆλον ὅτι, τοῦ Πατρὸς (13)· εἰ μή τι ἄρα βούλοιντο ἕτερον παρὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα, εἶναί τε καὶ ὀνομάζεσθαι τοῦ Υἱοῦ. Οἱ γοῦν τοὺς οὕτω περιφανεῖς κατ' αὐτῶν ἐλέγχους ὑπὲρ αὐτῶν νομίζοντες ἵστασθαι, τίνος συμμαχίαν ἄλλην πρὸς βεβαίωσιν τοῦ πεπλανημένου φρονήματος ἐκπορίσονται ; Ἀλλ' ὡς ἔοικεν, οὐδὲ τὰς πᾶσιν ἐγνωσμένας φωνὰς συνιέντες οὗτοι, οὐδὲ τῶν ἐν χερσὶ μάθησιν ἔχοντες, οὐ μόνον οὐκ ἀνέχονται παρ' ἑτέρων μαθεῖν τὸ ἀγνοούμενον · καίτοιγε παρακαλεῖν ἐχρῆν, καὶ σπουδῇ ζητεῖν, τοὺς αὐτοὺς τῆς ἀγνοίας ἀνελκύσοντας · οἱ δὲ, καὶ διδασκάλους ἑαυτοὺς τῶν οἰκείων ἀναπλασμάτων προκαθίζουσι. Πῶς γὰρ οὐκ αἰσχύ-

[35] Joan. xvi, 14, 15.

NOTÆ.

(13) Δῆλον ὅτι, τοῦ Πατρός. Liquet in violenta hac expositione, uni propria Photio, qua sic exsultat, sib triumphat, ac si locus ille Joannis, totum convellat dogma de processione Spiritus etiam ex Filio, non illud statuat falso insimulat quod τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ, depravarint Latini, quasi ejus loco ἐξ ἐμοῦ legerint aut scripserint. Nihil illi ejusmodi : Cyrillus tamen sic non depravationem putavit, ut quasi idem significantibus vocibus usus sit. In Joan. I. II, c. 1 : Καὶ εἰ, καθάπερ αὐτός φησιν, Ἐξ ἐμοῦ λαμβάνει τὸ Πνεῦμα, καίτοι πάντα ἰσχὺον καὶ κατορθοῦν, πῶς ἂν αὐτὸς οὐκ ἔχῃ τὸ ἐφ' ἅπασιν ἰσχυρόν ; *Quod si (ut ipse ait) de eo Spiritus accipit, quamvis omnia possit et impleat, quomodo ipse omnium potestatem non habebit ?* Igitur τὸ, ἐκ τοῦ ἐμοῦ, idem ἐκ τῶν ἐμοῦ, perinde ἐκ τῶν Πατρὸς, exponit. Λαμβάνειν τε οὕτω τὸ Πνεῦμά φαμεν ἔκ τε τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὰ αὐτῶν, οὐχ ὡς ποτὲ μὲν οὐκ ἔχον. *Atque ita nos dicemus Spiritum accipere ex Patre et Filio, quæ eorum sunt, non quod,* etc. Nec aliter Chrysostomus quod una sit scientia Filii et Spiritus ; quomodo etiam Filius dicitur, non a se loqui, sed quæ audivit a Patre, æterna scilicet generatione, et qua οὐσίαν, et quæ ejus sunt omnia, accepit : sicque adeo Spiritus etiam a Filio, quanquam a Patre ut προκαταρκτικοῦ αἰτίου, ac quasi fontali principio et a se, cum Filius ipse cum Patre principium sit et a Patre, unumque cum illo principium quod Græci fere propositione διὰ, amant explicare ; ipseque ibi Cyrillus ; Ἐπειδὴ ὁμοούσιόν ἐστι τῷ Υἱῷ, καὶ πρόεισι θεοπρεπῶς δι' αὐτοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐφ' ἅπασι τελεωτάτην ἔχον ἐνέργειάν τε καὶ δύναμιν, διὰ τοῦτό φησιν· Ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Ὑφεστᾶναι γὰρ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ Πνεῦμα πιστεύομεν, εἶναί τε κατ' ἀλήθειαν, τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ καὶ λέγεται. *Quoniam consubstantialis est Filio ac divine per eum procedit, omnem ejus perfectissimam in omnibus operandi vim habens ac efficaciam ; idcirco dixit,* Quia de meo accipiet. *Ipsum enim per se Spiritum subsistere credimus, et esse revera id quod est atque dicitur.* Sic non favet Dominica illa vox novæ Græciæ et Potii errore demantatæ, sed fidei veritatem Græcis etiam olim agnitam, suadet. Eadem voce πρόεισι, etiam Filii ex Patre processionem idem ibi Cyrillus exponit, ne quis hic cavilletur, quasi τὸ, ἐκπορεύεσθαι majus aliquid sit, et æternæ emanationi addictum, cum alterum potius respiciat temporalem effectum : quo se fucum facere putant, qui schismatico spiritu, non lucem, sed fumum ac tenebras labentis Græciæ fæcibus, post tanta ejus olim lumina, ministrant. Sed hæc prosequi, alterius otii atque operæ.

νονται, τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, ὅτι Τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, αὐτοὶ τὸ, ἐκ τοῦ ἐμοῦ, οὐχ ὡς εἶπεν ὁ Σωτὴρ ἐξακούοντες, ἀλλὰ τοῦτο παραγραφόμενοι, ἀνθ' ἐκείνου, τὸ ἐξ ἐμοῦ ἀντιγράφουσι. Τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἴσως ἔδοξε κατασκευάζειν τὸ βούλημα. Καίτοι εἰ καὶ οὕτως εἴρητο, ὥσπερ οὐκ εἴρηται, οὐδ' οὕτως αὐτοῖς εἶχεν ἰσχὺν ἡ ἐπήρεια. Οὐ γὰρ ἀεὶ τὸ λαμβάνειν εἰς τὴν τοῦ ἐκπορεύεσθαι διάνοιαν λαμβάνεται· ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ πολλὴν τὴν παραλλαγὴν ὑπαινίττεται. Ἄλλο γάρ ἐστι τὸ λαμβάνειν, καὶ ἀπαρύεσθαι ἀφ' ἑτέρας ὑποστάσεως ἑτέραν ὑπόστασιν· καὶ ἄλλο τὸ πρὸς οὐσίωσίν τε καὶ ὑπόστασιν ἐκπορεύεσθαι. Οὕτως οὐδὲ περὶ αὐτὰ τὰ σημαινόμενα τῶν ὀνομάτων ἀπευθυνομένην ἔχουσι τὴν διάνοιαν. Καὶ εἴ τε ἄλλο παρ' αὐτῶν προκομισθείη, τῆς αὐτῆς μὲν ἔχεται παρανοίας· τῆς αὐτῆς δ' ἀμαθίας καθορᾶται βλάστημα, καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν καταστρέφει τῆς ἀσεβείας ἀπώλειαν.

IϚ'. Ναὶ, φησίν· ἀλλ' Ἀμβρόσιος ὁ μέγας καὶ Αὐγουστῖνος καὶ Ἱερώνυμος, καί τινες τούτοις ὁμοταγεῖς τε καὶ ἰσοστάσιοι, μέγα ὄνομα λαχόντες ἐπ' ἀρετῇ καὶ βίου λαμπρότητι, τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐν πολλοῖς αὐτῶν λόγοις συνέταξαν ἐκπορεύεσθαι. Καὶ δὴ τούτοις πειθόμεθα, οὕτω καὶ λέγειν καὶ φρονεῖν· καὶ μὴ ἀτιμάζειν πατέρας εἰς αἱρετικὴν δόξαν διαβάλλοντες. Ἔστι δὲ πρωτον μὲν τὸ πᾶσι πρόδηλον πρὸς αὐτοὺς εἰπεῖν, ὡς εἰ δέκα, ἢ καὶ εἴκοσι τινὲς τῶν Πατέρων ταύτην εἶπον τὴν φωνὴν, μυρίοι δὲ οὐκ ἐφθέγξαντο, τίνες οἱ Πατέρας ἐξυβρίζοντες· οἱ τὸ πᾶν αὐτῶν τῆς εὐσεβείας ἐν ὀλίγοις περιγράφοντες, καὶ τούτους ἀντιφθεγγομένους καὶ ἀντιταττομένους οἰκουμενικαῖς συνόδοις, καὶ ἀναριθμήτῳ πλήθει θεοφόρων ἀνδρῶν προβαλλόμενοι, ἢ οἱ τοὺς πολλαπλασίους συνηγόρους παραλαμβάνοντες. Ὑβρίζει τις Πατέρας, ὡς φὴς, μὴ λέγων τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι· καὶ γὰρ οὕτως ἐκεῖνοι ἐφθέγξαντο· καὶ πῶς οὐχ ὑβρίζει πολλαπλασίους ὁ τοῦτο λέγων; Οὐ γὰρ οὐμενοῦν οὐδαμοῦ τοῦτο φθέγξασθαι κατεδέξαντο. Αλλ' ὑβρίζει Πατέρας ὁ παρὰ τὴν ἐκείνων φωνὴν λέγων; πῶς οὐχ ὑβρίζει τὸν κοινὸν Δεσπότην ὁ τὴν ἐκείνου παραχαράττων φωνὴν, καὶ διδάσκαλον ἀντ' ἐκείνου ἄλλον τῆς θεολογίας προβαλλόμενος. Ἀλλὰ τίς λέγει τοῦτο, Τίς ἔστιν ὁ ὑβριστὴς τῶν περὶ Αὐγουστῖνον τὸν ἱερὸν καὶ Ἱερώνυμον καὶ Ἀμβρόσιον. Ὁ τούτους ἀντιτιθεὶς τῷ κοινῷ Δεσπότῃ καὶ διδασκάλῳ ἀντιφθεγγομένους· ἢ ὁ μηδὲν μὲν τοιοῦτον ποιῶν, κοινοῦ δὲ Δεσπότου κατακολουθεῖν ἀξιῶν πάντας τῷ θεσπίσματι.

IZ'. Ἀλλ' εἰ καλῶς, φησὶν, ἐδογμάτισαν, καὶ χρὴ τὸ ἐκείνων θάλπειν φρόνημα, τοὺς, ὅσοι τούτους Πατέρας ἐπιγράφουσιν· ἢ δυσσεβῶς εἶπον, καὶ δεῖ τῷ αἱρετικῷ φρονήματι κἀκείνους συναποβάλλεσθαι. Ταῦτα οἱ τὴν ἀσέβειαν ἀδικώτεροι. Οὐ γὰρ αὐτοῖς, ὡς ἔοικε, μέγα πρὸς ἀσέβειαν δοκεῖ κρατυνομένη παρ' αὐτῶν τῆς θεολογίας ἡ διαστροφή· ἀλλ' ἀτελὲς ἡγοῦνται τὸ σπούδασμα, εἰ μὴ καὶ ζητήσωσιν εὐ-

A *de meo* accipere, sed vitiata littera, ejus loco *ex me* rescribere? Nempe suam inde probatum iri sententiam forte putavere. Quanquam etsi ita dictum esset, uti certe non dictum est, ne sic quidem ullam ejus vim aggressio haberet. Non enim semper accipere, eamdem ipsam vim habet ac procedere, sed quandoque longe magnam diversitatem ac dissimilitudinem obscure indicat. Aliud est enim accipere atque haurire ex una substantia aliam substantiam, atque aliud ut exsistens vere substantia atque persona procedere. Sic neque circa ipsas vocum significationes rectam habent mentem. Ac si quid aliud ab eis allatum fuerit eidem hæret dementiæ: ejusdem germen inscitiæ cernitur, et ad eamdem invertit læsæ pietatis perniciem ac interitum.

B

XVI. Esto, inquiunt; atqui magnus Ambrosius et Augustinus et Hieronymus, aliique nonnulli paris meriti atque ordinis, virtutis luce ac vitæ claritate longe conspicuum nomen consecuti, multis suarum lucubrationum locis, Spiritum ex Filio procedere scripserunt. Ac sane morem gerimus, ut sic illi et dicant et sentiant; nec tamen hæreticæ labis calumniam noxamque Patribus inferamus. Ac primum, quod cunctis manifestum est, respondere ad eos licet: Si decem, seu etiam viginti e Patribus hanc vocem dixerunt, sexcenti vero ac innumeri non dixerunt; quinam sunt qui Patres injuria

C afficiunt, iine qui brevi numero quotquot pie senserunt, circumscribunt, eosque statuunt qui œcumenicis synodis contradixerunt iisque adversati sunt, divinorumque Patrum, quanta nec numerari potest multitudini anteponunt, an qui multis partibus plures sibi patronos asciscunt? Injuria quis Patres afficit, inquis, qui Spiritum ex Filio procedere non dicit: etenim sic illi locuti sunt; et quomodo non longe plures injuria violat, qui hoc dicit? Nunquam enim sustinuerunt ut hoc dicerent. Enimvero Patres injuria afficit, qui præterquam quod illi locuti sunt, dicit? At quomodo non magis ea communem Dominum afficit, qui illius depravat ac corrumpit vocem, ejusque loco alium sibi doctorem ac theologiæ magistrum præficit? At

D qui hoc dicit? Quisnam injurius est contra sanctum Augustinum et Hieronymum et Ambrosium? isne qui communi Domino atque magistro tanquam contraria locutos opponit, an qui nihil ejusmodi facit, sed ut omnes communis Domini decretum sequantur, cupit?

XVII. At siquidem, inquit, probe docuerunt atque senserunt, eorum quoque illis omnibus fovenda sententia est, qui eos Patres agnoscunt: sin autem impie locuti sunt, una cum hæretico sensu et illi explodendi sunt. Hæc ita qui majori scelere litant impietati: Non enim ipsis (ut licet conjicere) magnum videtur ad impietatem, ut quam inducunt theologiæ perversionem statuant, sed quod ita

moliuntur imperfectum existimant, nisi etiam quærant invenire, quos Patres vocant, quomodo improba ea indagine ac verendorum detectione injuria afficiant : hac quoque parte veros Cham illius discipulos sese exhibentes,qui nedum patris verenda non obtexit; verum etiam impudenti ore vultuque subsannavit. Secus vero Ecclesiæ alumni, nec quidquam sacra documenta obliti, Sem et Japhet hærentes vestigiis, cum paternam turpitudinem noverunt occultare, tum Cham illius æmulos reprobare ac aversari.

XVIII. Præterea vero, si quos superius Patres memoravimus, nihil communi Domino contraria. loquuntur, ne nos quidem illis loquemur contraria. Sin autem vos dicitis Dominicæ eos voci adversari, vestrum est ut et Dominum illis postponatis, ipsosque spreti Dominici præcepti reos, in inevitabilis judici noxam ac damnationem trutadis. Quanta vero quis pro beatis illis viris possit dicere?Quantæ enim rerum negotiorumque perplexitates multos coegerunt ut partim male interpretarentur, partim dispensatione quadam loquerentur, cum et increduli adversarentur,et in quam prolapsi essent, ignorantia, ut se habent res humanæ. Alius namque decertans adversus hæreticos; alius pro auditorum imbecillitate composita doctrina, atque alius aliud quid moliens, et cum majori aliquo fine ab accurata disciplina non paucis in rebus temperare submissiusque agere tempus suaderet, tum locuti sunt, tumve egerunt, quæ nobis nec loqui nec agere licet.

XIX. Et ut reliquos omittam, perpende, quæso, admirandum Paulum ac orbis magistrum ut sanctificatus, ut rasus; eos qui recens ad disciplinam animum adjecissent, non solido cibo, sed lacte aleret. Ac si quis deinceps sacrorum virorum chorum percurrat, vitæ omne tempus teret talia percensendo, et ut ea conscribat. Si quis enim vero

A ρεῖν, οὓς Πατέρας καλοῦσι, διά τῆς τοιαύτης ἀγνώμονος ἐρεύνης, καὶ τῆς τῶν ἀσχημόνων ἀνακαλύψεως, ὅπως ὑβρίσωσι · δεικνύντες αὐτοὺς κάνταῦθα γνησίους τοῦ Χὰμ μαθητὰς, ὃς τὴν τοῦ πατρὸς ἀσχημοσύνην οὐ συνεκάλυψεν, ἀναιδεῖ δὲ προσώπῳ διεχλεύασεν. Ἀλλ' οἱ τῆς Ἐκκλησίας τρόφιμοι, καὶ τῶν ἱερῶν μαθημάτων οὐκ ἐπιλήσμονες, κατὰ τὸν Σὴμ καὶ Ἰάφεθ, καὶ τὴν πατρικὴν ἀσχημοσύνην ἐπικαλύπτειν ἐπίστανται, καὶ τοὺς μιμητὰς τοῦ Χὰμ καταγινώσκοντες ἀποστρέφονται.

IH'. Ἄλλως τε δὲ, εἰ μὲν μηδὲν, οὓς ὁ λόγος ἄνωθεν ἔφη Πατέρας, τῷ κοινῷ Δεσπότῃ ἀντιφθέγγονται, οὐδ' ἡμεῖς τούτοις ἀντιφθεγξόμεθα · εἰ δ' ὑμεῖς φατε ὡς τῇ Δεσποτικῇ φωνῇ ἀντιφθέγγονται, ὑμῶν ἐστι τὸ B καὶ τὸν Δεσπότην δεύτερον ἐκείνων ποιεῖν, κἀκείνους διὰ τὸ τὴν Δεσποτικὴν παριδεῖν ἐντολὴν, ἀπελαύνειν εἰς τὸ τοῦ κρίματος ἀπαραίτητον. Ποσα δ' ἂν τις ὑπὲρ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν ἐκείνων εἴποι ; Ποσαι γὰρ περιστάσεις πραγμάτων πολλοὺς ἐξεβιάζοντο, τὰ μὲν παραφθέγξασθαι, τὰ δὲ πρὸς οἰκονομίαν εἰπεῖν, τὰ δὲ, καὶ τῶν ἀπειθούντων ἐπαναστάντων, τὰ δὲ, καὶ ἀγνοίᾳ οἷα δὴ περιολισθεῖσι ἀνθρώπινα. Ἄλλος γὰρ πρὸς τοὺς αἱρετίζοντας διαμαχόμενος · ἄλλος τῇ ἀσθενείᾳ συγκατιὼν τῶν ἀκροατῶν · ἄλλος ἄλλο τι διαπραττόμενος, καὶ τὸν καιρὸν ἔχων πολλὰ τῆς ἀκριβείας καθυφεῖναι παρακαλοῦντα ἐπὶ τέλει μείζονι καὶ εἶπε, καὶ ἔπραξεν, ἃ μήτε λαλεῖν ἡμῖν, μήτε πράττειν ἔξεστι.

C

IΘ'. Καὶ ἵνα ἄλλους ἐάσω, ἐννόει μοι τοῦ θαυμασίου Παύλου καὶ διδασκάλου τῆς οἰκουμένης τὸν ἁγιασμὸν, τὸ ξύρισθαι (14)· τὸ γάλακτι τρέφειν τοὺς ἄρτι καθισταμένους πρὸς μάθησιν, καὶ οὐ βρώματι. Κἀκεῖθεν ἐθιξῇς εἴ τις τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν τὸν χορὸν διέλθοι, ὅλον ἀνθρώπου κατατρίψοι βίον, τὰ τοιαῦτα ἐξαριθμῶν, καὶ γραφόμενος. Ἀλλὰ γὰρ εἴ τις τῶν

NOTÆ.

(14) Τὸν *ἁγιασμὸν, τὸ ξύρισθαι*. Sunt hæc legalia,quæ Paulus Hierosolymis observavit, Jacobo ejus urbis episcopo illi auctore, quorum observatione placandos putavere Paulo infensiores Judæorum animos; etsi conatu irrito. Quæ dispensatio nihil dum fidei officiebat, cum necdum legalia D essent mortifera, si quis in eis spem non poneret; sed per fidem Christi salutem sibi arrogaret. Quæ dispensatio nihil attinet ad relatos Patres, hocque doctrinæ capitulum, ad quod nihil cogebat, eorum quæ Photius tanto verborum ambitu exaggerat. Erat illorum eruditissimum sæculum, summa Ecclesiæ pax : nulli tyranni, hæreses magna parte compressæ, libera prædicatio : quæ omnia vel si defuissent, nulla ejusmodi licentia Patribus (in theologia maxime ac deitatis doctrina) τοῦ *παραφθέγγεσθαι* (ut Photii ipsa voce utar) ut contra mentem loquerentur,et falsa pro veris ingererent : secus ut subticerent aliquid,aut Dominica ipsa voce contenti essent, ejusque simplicitate, *παρὰ Πατρὸς*, *A Patre* : quod Filium non excludere ipsi divino eodem Spiritu sunt interpretati, quo quidam alii οἰκονομοῦντες tacuere.Hæcque vera concordia, neutris injuriosa, non quam Pythonico spiritu Photius fabricatur,ipse illa vere Chamita,non quos ejus rei virulento ore ac calamo insimulat. Nec aliter vel Joannis papæ legati, vel alii Latini, erga Græcos ipsumque Photium videantur habuisse, quam ut taceri indulgerent vocem *Filioque*, dum sensus teneretur, nec inde erroris, seu etiam hæresis eos notarent, qui eam admitterent. Qua indulgentia nec modo (etiam Romæ) Græcos cogunt Latini, ut in fide explicatius Spiritus ex Filio processionem edant.Metius valde hallucinatus est,dum ita reddit, *quæ scribit de castitate, de radenda barba*, etc. Scribit Paulus de castitate, sed ejus doctrina non parvulorum est, sed perfectorum ; in qua non οἰκονομία est, sed ἀκρίβεια : de barba qui et ubi scripserit Paulus, vellem annotasset: etsi nihil hicde Pauli scriptione, sed de his quæ pro loci ac temporis necessitate aut circumstantia egit, quæ alias forent illicita,et quæ in exemplum trahere non convenit. Malim *ἁγιασμὸν*, *purificationem*, qua voce Lucas semel et iterum utitur, Act. XXI, 24. *Ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς, ἵνα ξυρίσωνται τὴν κεφαλήν. Purificare cum illis* : *ut caput radant*, Nazaræorum ritu ; non sic barbam.

τοιούτων λόγων καὶ πράξεων, τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀκροατῶν, καὶ τὴν οἰκονομίαν τοῦ λόγου· τήν τε πρὸς τοὺς ἀντιτεταγμένους μάχην περιελὼν, γυμνὰ τῶν εἰρημένων, καὶ ὡς δόγμα προβάλλοι καὶ περιθάλποι, αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς τὰ τοιαῦτα καὶ εἰπόντας καὶ πράξαντας, εὑρήσει κατ' αὐτοῦ τὴν δικάζουσαν ἀφιέντας ψῆφον.

A exempta ex ejusmodi sermonibus atque actibus auditorum imbecillitate, doctrinæque dispensatione, nec non adversariorum pugna, his nuda quæ dicta sunt, et ut dogma proponat foveatque, illos qui talia vel locuti sunt vel egerunt, lata in eum sententia, ipsum damnare inveniet.

Κ'. Ἔτι δὲ, εἰ μὲν ὑπομνησθέντες περὶ τοῦ προκειμένου κεφαλαίου, τῶν εἰρημένων Πατέρων ἀντεῖπε τὸ σύνταγμα, καὶ πρὸς ἔνστασίν τινα καὶ ἀπείθειαν ἀπεθρασύνετο· διέτεινάν τε τῇ αὐτῇ παρατροπῇ τῆς δόξης, καὶ ἐπ' αὐτῇ τὸν βίον μετὰ τοὺς ἐλέγχους κατέστρεψαν, ἀνάγκη τούτους συναποβάλλεσθαι τῷ φρονήματι. Εἰ δὲ παρεφθέγξαντο μέν, ἢ δι' τινα αἰτίαν νῦν ἀγνοουμένην ἡμῖν τῆς εὐθύτητος ἐξετράπησαν· οὐδεμία δὲ ζήτησις αὐτοῖς προσενήνεκται, οὐδ' εἰς μάθησιν τῆς ἀληθείας οὐδεὶς αὐτοὺς παρεκάλεσε, Πατέρας μὲν οὐδὲν ἧττον αὐτοὺς, εἰ καὶ μὴ τοῦτο εἶπον, ἐπιγραψόμεθα, διά τε τὸ τοῦ βίου λαμπρὸν καὶ τῆς ἀρετῆς τὸ αἰδέσιμον, καὶ τῆς ἄλλης εὐσεβείας τὸ ἀκατάγνωστον· τοῖς δὲ λογοις τούτων, ἐν οἷς παρηνέχθησαν, οὐκ ἑψόμεθα. Ὅσοι δὲ τούτων, βιάζονται εἰς ἀντίθετον μαρτυρίαν ἐλθεῖν τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς, οὗτοι λέξει μὲν γυμνῇ τὸν Πατέρα τούτοις χαρίζονται· ἔργῳ δὲ καὶ πάσῃ σπουδῇ εἰς τὴν τῶν πατρῴων καὶ πολεμίων χώραν αὐτοὺς ἀπελαύνουσιν. Ἡμεῖς δὲ, ἐπεὶ καὶ ἄλλους τινὰς τῶν μακαρίων ἡμῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων, ἐν πολλοῖς τε ἄλλοις τῆς ἀκριβείας τῶν ὀρθῶν δογμάτων παρενεχθέντας καταλαμβάνοντες, τὸ μὲν παρενεχθὲν, οὐ προσθήκην δεχόμεθα, τοὺς ἄνδρας δὲ ἀσπαζόμεθα· οὕτω καὶ τοὺς, εἴ τινες ὑπηνέχθησαν εἰπεῖν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι· τὸ μὲν παρὰ τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν, οὐ δεχόμεθα· ἐκείνους δὲ τῆς τῶν Πατέρων ἀγέλης οὐκ ἀποκρίνομεν.

XX. Præterea, si cum meminissent propositi capituli, dictorum Patrum cœtus contradixisset, et ut contentiosius obsisterent nec obtemperarent animos obfirmassent, atque in ea prava opinione perseverassent, ejusque reprehensi, sententiæ tenaces vitam cum morte commutassent; necesse esset ut cum errore sensuque suo exploderentur. Sin autem male quidem locuti sunt, aut aliqua causa nunc nobis ignota a recto tramite deviarunt; nulla tamen illis quæstio oblata est, nec quisquam ad condiscendam veritatem illos provocavit, perinde illos in Patrum albo admittimus, ac si istud minime dixissent, propter vitæ claritatem ac spectabilem virtutem, nec non reliquam inculpatam fidem ac pietatem: doctrinam vero, in qua a veritatis semita aberrarunt, non sequimur. Quotquot vero cogunt, ut contraria auctoritate Dominicæ voci adversentur, hi nuda quidem voce Patris eis titulum deferunt, facto vero omnique opera in parricidarum atque hostium eos classem detrudunt. Nos autem, qui alios quoque nonnullos sanctorum nostrorum Patrum ac magistrorum a rectorum dogmatum fide exorbitasse intelligamus, quod quidem exorbitarunt, in doctrina partem non assumimus, viros tamen amplectimur: ita etiam si quibus obrepsit ut Spiritum a Filio procedere dicerent; quod quidem Dominicæ voci adversetur non admittimus, illos tamen a Patrum cœtu non rejicimus.

B

C

ΚΑ'. Καὶ γὰρ καὶ Διονύσιον τὸν Ἀλεξανδρείας (15) τῷ χορῷ ἁγίων τῶν Πατέρων συντάττοντες, τὰς ὑπ' αὐτοῦ λεχθείσας πρὸς τὸν Λίβυν Σαβέλλιοι Ἀρειανικὰς φωνὰς οὐμενοῦν οὐ συναποδεχόμεθα, ἀλλὰ καὶ παντελῶς ἐκτρεπόμεθα. Καὶ τὸν ἐν μάρτυσι μέγαν Μεθόδιον, ὃς τοὺς ἀρχιερατικοὺς τοῦ Πατάρων θρόνου ἐπιδαλινούχησεν οἴακας· ἔτι μὲν καὶ Εἰρηναῖον

XXI. Etenim Dionysium quoque Alexandrinum sanctorum Patrum choro accensentes, haud tamen dictas ab eo Arianicas voces adversus Sabellium Lybicum perinde recipimus, quin etiam prorsus repudiamus. Magnum itidem Methodium martyrem, qui Patarensis Ecclesiæ clavum præsul gubernavit: præterea etiam Irenæum Lugdunensem episcopum,

NOTÆ.

(15) Διονύσιον τὸν Ἀλεξάνδρείας. Longe dispar illius causa, et Patrum, quorum Photius auctoritatem excipit. Errasse in theologia Dionysius statim agnitus est, aut certe occasionem dedisse sic de illo opinandi, quam etiam opinionem studuit eluere et satisfacere: qua ipsa modestia, et cultu Dionysii item Romani antistitis, Catholici nomen sibi retinuit et Patris, tametsi acrius in illum invehitur Basilius, vindicante Athanasio. Quis vero erroris in theologia notavit, quod in processione Spiritus Filius Patri adjungeretur, et ex utroque procedere nedum tres relati; verum etiam plures aliis Græci pariter ac Latini profiterentur? Oportuit Photium novum sidus surgere, ad fœdum errorem, Dominicæ voci contrarium, et cui stabiliendo nec orbis consensus sufficiat, una illius luce detegendum ac coarguendum. Hæc tua fata, Græcia! ut hoc capite renuas subjici sedi Petri putesque te nactam veritatem, a qua illa exciderit, eoque nomine primæ sedis et Apostolicæ summique capitis nomine tibi blaudiaris. Reliquorum errores, partim ab hæreticis aspersi, partim ævi simplicitate nati, minoris fere momenti, quam ut theologiam attingerent, in qua, et Christi mysterio astruendis, strenuam ii Patres (maxime Irenæus) adhibuerunt operam, qua etiam sactisque eorum moribus τὸ θαυμάσιον ἐξήστραψαν, *miram claritatem adepti sunt*, et ut sancti Patres et Ecclesiæ magistri haberentur: non quod male reddit Metius, *Vitæ innocentia et miraculis claruerunt*. Nam rogo unde Photius ea miracula habuit, vel Papiæ, vel aliorum? Sic quidem nunc vindicandis sanctis usu Romano quæruntur miracula, ne quid humani subrepat, et quod tam multos vindicare non intersit rei Christianæ; sed quos Deus majoribus signis cum vitæ fideique præstantia clariones efficiat, velitque suis fidelibus eum præsidio esse, tum exemplo.

D

nec non Papiam Hierapolitanum : ex quibus prior quidem martyrii coronam consecutus est alii vero apostolici viri exstitere, moribusque ac vita miro splendore effulsere. Si quid tamen veritatis tramite per negligentiam aliquid offenderunt, aut aberrarunt, ut adversus communem Ecclesiæ doctrinam quidpiam loquerentur, in his illos minime sequimur, nec ea tamen ratione ullum eorum Patris honore atque gloria abdicamus.

A τὸν Λουγδούνων ἐπίσκοπον, καὶ Παπίαν τὸν τῆς Ἱεραπόλεως · τὸν μὲν, τοῦ μαρτυρίου τὸν στέφανον ἀναδησάμενον · τοὺς δὲ, ἄνδρας ὄντας ἀποστολικοὺς, καὶ τοῖς τοῦ βίου τρόποις τὸ θαυμάσιον ἐξαστράπτοντας. Ἀλλ' οὖν, εἴ τί γε τῆς ἀληθείας ὠλιγώρησαν, καὶ παρηνέχθησαν φθέγξασθαι ἀπεναντίας τοῦ κοινοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος, ἐν τούτοις μὲν οὐχ ἑπόμεθα · τῆς πατρικῆς δὲ τιμῆς καὶ δόξης οὐμενοῦν οὐδὲν αὐτῶν περικόπτομεν.

XXII. Deficiet me dies percensentem viros, quos Patrum quidem honore honestamus, nec tamen illis, in quibus a veritate deviarunt, auscultamus. Sic itaque etiamsi qui præter Dominicam vocem cunctos docentem mysteria dixisse videantur, Spiritum a Filio procedere ; novitatem quidem, ut quæ Dominicam corrumpat vocem ejusque depravatio B exsistat, aversamur ; illius tamen parentem, qui maxime sileat, nec suam præsens causam agere possit aut contradicere, nequaquam damnamus. Cum enim qui humanis rebus substractus est, non sit, nec ipsi per se, nec per alios qui ejus tuendi partes munusque susceperint, nullus quidem sanæ mentis actorem in eum agere velit. Nullo vero auctore, nec sententia erit damnati criminis. Nulla autem damnationis sententia, qui cum incessere audeat qui hos omnes casus excesserit, non magis in illum, quam in caput ipse suum contumeliam vertit.

ΚΒ'. Ἐπιλείψει με ἡ ἡμέρα τοὺς ἄνδρας ἀπαριθμούμενον, οὓς τῇ μὲν τῶν Πατέρων τιμῇ σεμνύομεν · ἐν οἷς δὲ τῆς ἀληθείας παρηνέχθησαν, οὐ μιμούμεθα · οὕτω γοῦν καὶ εἴ τινες φανεῖεν παρὰ τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν τὴν πάντας ἡμᾶς μυσταγωγοῦσαν, τὸ Πνεῦμα εἰπόντες ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι · τὴν μὲν καινοτομίαν, ὡς τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν κιβδηλεύουσαν καὶ παραχαράσσουσαν, ὑποστρεφόμεθα · τὸν πατέρα δὲ αὐτῆς, σιγῶντα μάλιστα καὶ μὴ παρόντα, μηδ' ἀντιλέγοντα, οὐμενοῦν οὐ καταδικάζομεν. Τοῦ γὰρ φεύγοντος (16) οὐκ ὄντος, οὔτε δι' ἑαυτοῦ, οὔτε δι' ὧν ὑπὲρ αὐτοῦ λέγειν προχειρίζεται, οὐδεὶς ἂν εἴη νοῦν ἔχων κατήγορος. Κατηγορίας δὲ οὐκ οὔσης, οὐδὲ ψῆφος προέρχεται τοῦ ἐγκλήματος · ψήφου δὲ καταδικαζούσης μὴ δοθείσης, ὁ τολμῶν ὑβρίζειν τὸν ἔξω τούτων καθεστῶτα πάντων τῶν περιστάσεων, οὐ κατ' ἐκείνου μᾶλλον, ἢ καθ' ἑαυτοῦ περιτρέπει τὸν ὀνειδον.

XXIII. Verum, aiunt, dixerunt Patres Spiritum a Filio procedere ? At pauci numero : plures vero dicere non sustinuerunt : dixerunt Patres quorum facile numerum ineas : etenim sanctarum synodo- C rum decreta eos respuerunt, qui præter Dominicam vocem locuti essent. Dixerunt, Patres ; sed quid opus de illorum numero, qui dixerunt, anxius sermonem trahere ? Nec si creatura universa unam misisset vocem, nemo tamen Conditoris ac Opificis relicta

ΚΓ'. Ἀλλ' εἶπον, φασὶ, Πατέρες τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι ; Ἀλλὰ βραχεῖς τῷ ἀριθμῷ · ἀλλ' οἱ πλείους εἰπεῖν οὐκ ἠνέσχοντο. Εἶπον εὐαρίθμητοι Πατέρες ἀλλὰ συνόδων ἁγίων ψηφίσματα, τοὺς παρὰ τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν εἰπόντας, ἀποπέμποντα. Εἶπον Πατέρες, ἀλλὰ τί με δεῖ μικρολογεῖν περὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰπόντων ; Οὐδ' ἂν ἡ κτίσις ἀφῆκε πᾶσα μίαν φωνὴν, οὐμενοῦν οὐδεὶς τοῦ Κτίστου καὶ Δημιουργοῦ καταλιπὼν τὴν μυσταγωγίαν, καὶ τὰ

NOTÆ.

(16) Τοῦ γὰρ φεύγοντος. Reddo ac si esset φυγόντος ut ita vocet, qui humanis rebus exemptus est. Melius *Quan enim reus non est*, qui forte aliam vocem habuit. Ludit vero istis Photius ac illudit, quasi illi deessent exempla eorum, qui vivis exempti, hæreseos damnati sunt, ubi præsertim illorum hæresis serpere videbantur, illorumque auctoritate fulciti. Sic in v synod. damnati Origenes, Theodorus Mopsuet. etc. totque alii deinceps in D vi. primarii ordinis viri maguique antistites. Atque adeo si vere caput τῆς θεολογίας erat, sicque improbe adversus ipsam Dominicam vocem ii Patres in eo erraverunt, merito compescendi erant : parisque sceleris rei videbantur, qui vel in eis vel in eorum scriptis tanta successione rem dissimularunt. Sed nulla ejusmodi querela erat, donec Photius, eam discessionis occasionem fecit, illoque pejor Cerularius. Urget hoc argumentum Georgius Metochita ex papæ synodica, de qua consultus Maximus confessor, ad Marinum presbyterum Cypri, exposuitque sensum illius nihil fidei adversum, aut a Græcorum ipso sensu, aliter quam in modo significandi, diversum. Jam tum ergo Ecclesia CPlitana Ecclesiæ Romanæ communionem non respuebat, cum illa ex Filio Spiritum profiteretur, non ex solo Patre, unumque ambos Spiratorem et causam seu auctorem Spiritus agnosceret : sed qua ipsa confessione ac Maximi ejusdem auctoritate facta unio Florentiæ est : cui utinam zizaniorum sator paucorum pervicacia non obstitisset. Et quamvis non desint ex modernis, etiam viri catholici, quibus non videatur hæc epistola esse Maximi, quod nusquam integra exstet, aut inter reliqua ejus opuscula, sedulo satis pluribus Græcorum Codicibus descripta : pluris tamen mihi est Metochitæ Patrumque Florentinorum auctoritas, et quod ita olim Græcis sit habita, nec stylus abhorreat : nec alia fuerit causa cur desideretur tota, nec exstet in codicibus Maximi, quam quod forte prolixior erat, ut sunt plures Maximi epistolæ, præsertim dogmaticæ, et quod sæpius pluribusque exscriptum illud excerptum de processione Spiritus ex Patre et Filio, pro quæstionis celebritate, ipsum visum est sufficere : quomodo pleraque auctorum monumenta desiderantur, quorum quandoque edita sunt electa. Accedit alias alios Maximi codices habere epistolas : alias regios, alias vaticanos, alias Florentinos, præter eas, quas eorum aliqui communes habent : quibus omnibus ditari velim Ecclesiam ; pigetque tanto labore quæsitas, tantumque in rem Ecclesiasticam commodi allaturas et ornamenti, necdum licuisse juris publici facere per temporis injuriam, eorumque fastidium qui juvare opera poterant.

διδάγματα, τῇ ἀντιφθεγγομένῃ κτίσει τῷ Κτίστῃ προσέθετο · οὐδ' ὑπέκυψε νόμοις τῆς κτίσεως, τοὺς τοῦ Κτίστου καὶ Δημιουργοῦ νόμους παραγραφόμενος.

ΚΔ'. Πατέρας ζητεῖς συνηγόρους τῷ φρονήματι ; τὸν Δεσπότην αὐτὸν ἔχεις · τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τὰς ψήφους · χορὸν θεοφόρων Πατέρων ἀριθμοῦ κρείττονα · ἐξ ὧν (17) καὶ οἱ λελεγμένοι ἄνωθεν τῆς Ῥώμης ἀρχιερεῖς ἐκδιδαχθέντες, καὶ διὰ τοῦ ἐκτεθειμένου τῆς πίστεως ἁγίου μαθήματος τῇ Τριαδικῇ ὁμοουσιότητος ἀπαραχάρακτον τὸ δόγμα παρειληφότες, τοῖς κατὰ τὴν δύσιν πᾶσαν παραδεδώκασι μέρεσι · καὶ οὐ μόνον ὁ κατὰ τὴν τετάρτην καὶ οἰκουμενικὴν ἁγίαν σύνοδον ἐκλάμψας ἱερὸς Λέων, οὐδ' ὁ τὴν εὐσέβειαν ἐκείνῳ, ὥσπερ καὶ τὸ ὄνομα ἀπαράλλακτος · ἀλλὰ καὶ Ἀδριανὸς ἐκεῖνος τὸν αὐτὸν ἀποστολικὸν διεθύνας θρόνον, ἐν οἷς πρὸς τὸν ἁγιώτατον καὶ μακαριώτατον Ταράσιον τὸν ἡμέτερον πατρό-

A sacratiore doctrina ac initiatione, creaturæ adversa Creatori loquenti, animum attenderet, aut Creatoris ac Opificis violatis legibus, creaturæ legibus se submitteret.

XXIV. Patres quæris tuæ sententiæ fautores ? Ipsum Dominum habes, universalium synodorum suffragia ; divinorum Patrum chorum, qui et numerum excedat : quorum doctrina imbuti, quos superius memoravi Romani antistites, ac per editam fidei sanctam regulam, trinæ consubstantialitas incorrupta accepta doctrina, cuncti per omnes Occidentis plagas eam tradiderunt : nec solum Leo sacer, qui in quarta et œcumenica sancta synodo celebris fuit, vel is etiam qui pari illi pietate, eodem etiam nomine fulsit ; verumetiam Adrianus ille, qui eam-
B dem apostolicam sedem rexit, in his quæ ad sanctissimum ac beatissimum majorem patruum nostrum Tarasium rescripsit, aperte ac manifeste sentire

NOTÆ.

(17) Ἐξ ὧν. Male Metius, *Quatuor Romani Pontifices inde edocti*, cum Græca nullum numerum habeant, sed solum indefinite, *οἱ ἄνωθεν λελεγμένοι*, nec Photius plurium meminerit quam duorum, Leonis primi et tertii, quorum iterum urget auctoritatem : hoc solum male argumentatus, quod eorum silentium illius vocis, *Filioque*, negationis rationem habere contendit : quo eodem vitio male torquet verba Dominica, *παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον*, *Qui a Patre procedit* : malus certe theologus, non intelligens, quæ de una persona dicuntur, de aliis perinde intelligi (ubi præsertim
C nullus est terminus excludens) nisi sit oppositio aliqua, qualis nulla occurrit, in eo quod Filius cum Patre unus sint auctor Spiritus sancti ; intellecta jam Filii a Patre emanatione, quasi priore origine, dum vel ita loqui liceat. De Adriano, quod ita asserte ponit Photius, *σαφῶς τε καὶ περιφανῶς φαίνεται*, quasi *aperte et manifeste noscitur ac liquet*, non ut Metius, *aperte videtur*, idem putem dicendum : Adrianum scilicet, qui Iconoclastarum hæresim profligatum iri cuperet, Græcorum more scripsisse suppressa ea voce, *Filioque* ne per ejus occasionem, hæretici ac schismatici novas turbas cierent ; quod ita in causæ patrocinium rapiat Photius, sub illo paralogismo, quo uno tota ejus strues nititur : vel certe eadem dispensatione, qua Adriani litteras ad Tarasium truncarunt Græci, quibus ejus ordinationem ex laicis factam, quasi minus Canonicam redarguit, ne quid illa ejus seve
D ritas et *ἀκρίβεια* fidei negotio noceret, sic quoque vocem *Filioque*, eraserint, siquidem eam Adrianus scripserat. Definitionem vero synodicam eam habuisse, etsi contendit Baron. an. 787. n. 38, quod ita visum in concilio Florentino, ac Latinis probatum auctoritate Anastasii et vetustissimi codicis Actorum VII synodi, mihi ipse non satis persuadeo, nec Julianus Cardinalis magnam in eo fecit vim in dicta synodo, vel Anastasius apertius noscitur istud testatus esse, etsi in ejus versione habetur. Certe si ita aperte in fidei regula positum esset, non sic facile per omnes Orientis Ecclesias aboleri notuisset aut ve mutari. Nec vero Anastasium, sive etiam ejus antiqui Codicis scriptorem ausim plagii insimulare : sed ita putem fuisse transactum, cum inde lis orta esset, et Tarasius Græcique *διὰ Υἱοῦ*, *per Filium* dicerent, eaque particula perinde Spiritus a Filio exsistentem agnoscerent, Latini *ex Filio* mallent, utrisque permissum ceu *ἀδιάφορον*, idemque reipsa ac bono sensu valens, sibi quod vellent scribere, nulla inde Ecclesiarum scissione. Mirorque Photii genium, qui tantis urgeat, *τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ*, adversari voci Dominicæ, *παρὰ τοῦ Πατρός*, quia minime scriptum est ; nec advertat idem urgeri posse in illo, *διὰ τοῦ Υἱοῦ*, quod perinde vel additio vel, expositio est ejus, quod ipsa vox Dominica virtute continet. Ut ergo pius et orthodoxus Tarasius ita scribens, sic et Latini, non aliter quam phrasi, ac loquendi modo ex cujusque gentis proprio idiomate ab eo, ac Græcis antiquis ita loquentibus, diversi aut dissidentes, quod plane intellexisset Photius, si velut olim Athanasius, spiritu pacis ductus Ecclesiarum unioni studuisset, non schismati. Nota quam vir apostolicus *περὶ ὑποστάσεως καὶ προσώπου* sedavit, controversia. Latinorum Græcorumque, seu Occidentalium et Orientalium, utrorumque in eis sensum sciscitatus, et cum fide concordes invenisset, etsi ex idiomatis et linguæ proprietate viderentur discordes : quod egregie illustrat Gregorius in ejus Panegyrico. Sed debuit Photius satanico spiritu ita scindendo sibi nomen facere, uti jam fecerat tyrannica sedis invasione. Perinde etiam se habuisse putem Joannem papam ejusque legatos, quos sibi concordes in omni fidei capitulo gloriatur Photius, aliosque deinceps utriusque sedis antistites, ad Michaelem usque Cerularium, cujus rei gravi, testis Michae Psellus in ejus Panegyrico, inde laudans quod *τὸ ἀδιάφορον* superioribus patriarchis CPlitanis habitum, in quæstionem dogmatis traxerit, nec Latinorum fidem aliter quam veram hæresim, insectatus sit, sic belle posita Photio ova, majore ipse superbia hæreticus (purpuræ rubrorumque calceorum ambitu) excludens iisque extremum Græciæ exitium patiens. Atque utinam Psellus Oratione sua ad synodum contentus, sic in ea suis coloribus expresso Cerulario (digno scilicet schismatis antistite atque auctore) nec dealbando Æthiopem, levitatis sibi maculam aspersisset, ac curialis minusque Christiani, non illi omnis sceleris ac impietatis labem abstersisset ; quin sibi ipse schismatici ac hæretici, qua sic hæretico ac schismatico favet, nomen ascivisset ; quod alias Leonis Allatii diligentiam fugerat ac *πολυμαθίαν*, in suo de Psellis Syntagmate, emendaturus, si quod optarat, lucubratiunculam augere, auctamque producere, per gravem ætatem sive etiam per tempus hominumque eruditarum ejus generis ipsius lucubrationum inofficiosum fastidium, ei licuisset.

nositur, Spiritum sanctum a Patre, et non a Filio procedere.

XXV. Illud etiam haud mihi videtur omittendum, et si omnibus pro temporis nuper propinquitate conspicuum ; qui nostris temporibus legati, nedum semel, sed et tertio ex seniore Roma venerunt, cum de fide, ut par est, non cum illis sermonum contulissemus, ii nihil diversum autve dissonum a fide, quæ per omnem terrarum orbem explicata est, aut dixerunt, aut sentire deprehensi sunt : quinimo clare nobiscum citraque omnem dubitationem Spiritum sanctum ex Patre procedere prædicaverunt. Quin et coacta synodo quorumdam ecclesiasticorum capitum causa, qui inde missi fuerant sancti Joannis papæ vicarii, tanquam illo ipso præsente, ac una nobiscum rectam de Trinitate sententiam edente, fidei symbolum, quod omnium universalium synodorum calculo, consentanee voci Dominicæ tum prædicatur, tum viget, tanquam eodem ipsi sensu eademque sententia, voce pariter et lingua, propriæque manus subscriptione, firmaverunt.

XXVI. Hæc cum ita se habeant, et Romana Ecclesia uno cum aliis quatuor patriarchalibus sedibus eadem sentiat, eisque concors exsistat, quomodo qui Chamum æmulentur, Patrum suorum (ut vocant) turpitudinem detegere non verentur, omniumque oculis ipsos ridendos exponere? Decebat enim eos, siquidem Patrum quærunt voces, ad synodica decreta recurrere ; ad Romanorum antistitum voces mentem intendere ; ad reliquorum sanctum divinorumque Patrum chorum confugere ; non simul quosdam Patres facere, acerbeque illos criminari, tanquam adversus communem Dominum cervicem exsererint, ac tum velut stylum ac indicem fideique regulam eos adhibere. Sed et illud eos advertere decebat, longe se graviore injuria afficere, quos Domino adversantes objiciant, non honorem habere quos Patrum titulo augeant. Enimvero vel si nihil illis curæ est Patrum injuria, timenda tamen atque verenda, ei qui primus parricida fuit ac sceleris auctor, inflicta Dei calculo exsecratio ac sententia, nec æmulandum maledictum caput, aut magis detegendum, sed obtegendum, si quid in suis Patribus turpe deprehendissent atque verendum.

XXVII. Utinam vero nemo vel illius facinoris æmulus exsistat, vel reus maledictionis : quin propitius sit Christus Deus noster, his, quibus parricidarum illa injuria obrepsit, et qui adversus ipsius legem vocemque insurrexerunt : clementique sua

θειον ἀντέγραψε, σαφῶς τε καὶ περιφανῶς φαίνεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φρονῶν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.

ΚΕ'. Οὐκ ἐάσειν μοι δοκῶ, κἂν ἐστι πᾶσιν ἐκ τοῦ χρόνου ὑπόγυον περιφανὲς, τοὺς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πρέσβεις οὐ μόνον ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ τρίτον τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης ἀναδραμόντας · οἱ περὶ τῆς εὐσεβείας οἷα εἰκὸς ἡμῶν πρὸς αὐτοὺς λόγους ἀνακινησάντων, οὐδὲν παρηλλαγμένον τῆς ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένης εὐσεβείας, οὔτε εἶπον, οὔτε φρονοῦντες ἠλέγχθησαν · τοὐναντίον δὲ, τρανῶς μεθ' ἡμῶν καὶ ἀδιστάκτως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνεκήρυξαν ἐκπορεύεσθαι. Ἀλλὰ γὰρ καὶ συνόδου συγκροτηθείσης ἐπί τισιν ἐκκλησιαστικοῖς κεφαλαίοις, οἱ ἐκεῖθεν ἀπεσταλμένοι τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου πάπα τοποτηρηταὶ, ὡς αὐτοῦ παρόντος ἐκείνου καὶ συνθεολογοῦντος ἡμῖν τὴν εὐσέβειαν, τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως τῷ διὰ πασῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων κατὰ τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν καὶ κηρυσσομένῳ καὶ κρατυνομένῳ, ὡς ὁμόφρονες, καὶ φωνῇ καὶ γλώσσῃ, καὶ ἰδιοχείρῳ γραφῇ καθυπεστημήναντο.

ΧϚ'. Τούτων οὕτως ἐχόντων, τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας τοῖς ἄλλοις τέσσαρσιν ἀρχιερατικοῖς θρόνοις ὁμοψώνου τε καὶ ὁμοδόξου καθεστώσης, πῶς οἱ τοῦ Χὰμ μιμηταὶ, τῶν Πατέρων αὐτῶν, ὥς φασι, τὴν ἀσχημοσύνην οὐκ ἐρυθριῶσιν ἀνακαλύπτειν, καὶ εἰς χλεύην πᾶσι προτιθέναι ; Ἐχρῆν γὰρ αὐτοὺς εἰ ζητοῦσι Πατέρων φωνὰς, πρὸς τὰς συνοδικὰς ἀναδραμεῖν ψήφους · πρὸς τὰς τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης φωνὰς ἀπευθύνεσθαι · πρὸς τῶν ἄλλων ἁγίων καὶ θεοφόρων ἡμῶν Πατέρων τὸν χορὸν καταφεύγειν · ἀλλὰ μὴ ἅμα τε τινὰς Πατέρας ποιεῖν, καὶ πικρῶς τούτους ἐνδιαβάλλειν, διὰ τῆς κατὰ τοῦ κοινοῦ Δεσπότου ἐπαναστάσεως, εἶτα τούτοις πάλιν ὡς γνώμονι καὶ κανόνι τῆς πίστεως χρῆσθαι. Ἔδει δὲ αὐτοὺς καὶ τοῦτο συνοράν, ὡς πολὺ μᾶλλον ἐξυβρίζουσιν, οὓς αὐτοὺς κατὰ τοῦ Δεσπότου προκοπίζουσιν ἀλλ' οὐχὶ τιμῶσιν οὓς Πατέρας ἐπιγράφονται. Ἀλλ' εἰ καὶ μηδὲν αὐτοῖς τῆς Πατρικῆς ὕβρεως μέλει, ἐχρῆν ὅμως δεδιέναι τε καὶ διευλαβεῖσθαι τὴν τοῦ κατάρξαντος τῆς πατραλοίας (18) θεόθεν ἐπενηνεγμένην ἀρὰν καὶ ψῆφον, καὶ μηδαμῶς τὸν ἐπάρατον μιμεῖσθαι, μηδ' ἀνακαλύπτειν μᾶλλον, ἀλλ' ἐπικαλύπτειν, εἴπερ τι τοῖς αὐτῶν Πατράσιν ἑώρων ἀσχημονούμενον.

ΚΖ'. Ἀλλ' εἴθε εἴγε μηδεὶς εἴη μήτε τῆς ἐκείνου πράξεως μιμητὴς, μήτε ἔνοχος τῆς ἀρᾶς · ἀλλ' ἵλεως μὲν εἴη Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, τοῖς τε τῇ τῶν πατραλοιῶν ὑποσυρεῖσιν ὕβρει, καὶ τοῖς κατεξαναστάσι τῆς αὐτοῦ νομοθεσίας καὶ φωνῆς· καὶ φιλανθρώπως

NOTÆ.

(18) Τοῦ κατάρξαντος τῆς πατραλοίας. Longe a Photii verbis et sensu Metius, *qui adversus parricidas illam promulgavit*. Non promulgata quasi generatim in parricidas maledictio, sed θεόθεν ἐνηνεγμένη, a Deo illata in caput, quod ejus auctor sceleris foret, sua illa paterna irrisione : a cujus exemplo insulse deterret eos, qui Dominicam vocem ex Patrum sensu atque vocibus interpretentur, non qui illi Patres opponant : nisi est idem bardo homini ac plane cæco, divinarum vocum divinus interpres, et adversarius malignusque calumniator, ac depravator. Ab aliis supersedeo, ne viro insultare videar, qui magis illustrissimo Annalium Patri Græcæ linguæ notitiam aliquam optaverim, aut melioris interpretis copiam : qualis denique ei in Theodoro Studita fuit Jacobus Sirmundus ὁ μακαρίτης, ac si qui ejusmodi veri interpretes et Ecclesiastici, rei ecclesiasticæ operam ecclesiastice navarint.

μεταγάγοι τοῦ σφάλματος, καὶ καταλλαγείη τοῖς ὑβρισταῖς, καὶ πρὸς διόρθωσιν ἰδεῖν παρασκευάσοι· καὶ τῇ εὐλογίᾳ τῶν περιστειλάντων τὴν πατρικὴν ἀσχημοσύνην περιλάβοι· καὶ μηδένα τοῦ λοιποῦ παραχωρήσοι γενέσθαι βρῶμα καὶ θήραμα τοῦ ἀρχεκάκου θηρός. Τῆς σῆς κεφαλῆς ἱερᾶς, τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐκείνων σωτηρίας ἀγῶνας ἀναδεχομένης, καὶ κατὰ τοῦ κοινοῦ τῆς φύσεως πολεμίου τροπαιοφορούσης, καὶ τὴν τῶν πεπλανημένων σωτηρίαν Θεῷ καρποφορούσης καὶ προσαγούσης, δι' ὧν καὶ ἀδιάῤῥηκτος θείας ἀγάπης ἔρως, ἄσβεστός τε καὶ ἀδιάῤῥηκτος συντηρηθείη, ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν· πρεσβευούσης τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν τῆς Θεοτόκου· τῶν θεοειδῶν ἀγγέλων, καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

A bonitate ac misericordia ab errore reducat, et reconcilietur sic in illum injuria procacibus, præstetque ut emendari studeant, atque intra eorum allegat sortem, qui paternam obtexerunt turpitudinem: neminemque deinceps escam sinat fieri et prædam feræ, quæ malorum auctor ac auspex est; dum venerandum caput tuum, pro illorum salute certamina sustinet, et adversus communem humani generis hostem tropæa erigit; fructumque salutis eorum qui errore lapsi sunt Deo edit, eique affert, quibus et divinæ charitatis erga nos amor inexstinguibilis inconcussusque consistat; in eodem Christo et Deo nostro, intercedentibus sanctissima Domina nostra Dei Genitrice, angelisque deiformibus B ac sanctis omnibus. Amen.

PHOTII EPISTOLARUM LIBER SECUNDUS.

EPISTOLÆ AD EPISCOPOS, CLERICOS, MONACHOS, SANCTIMONIALES, PLERUMQUE FAMILIARES, COMMENDATITIÆ, AUT CONSOLATORIÆ.

—

SERIES PRIMA. — AD EPISCOPOS.

ΕΠΙΣΤ. Α'.

Ἰωάννῃ μητροπολίτῃ Ἡρακλείας.

EPIST. I.

Joanni metropolitæ Heracleæ.

Montacut. (ep. 9, p. 72).

Ἀπολοφύρῃ τὰ σά, ὅτι τὰ ἡμέτερα ἀγνοεῖς. Εἰδ' ἃ πάσχομεν, ἤδεις, καὶ πρὸς οἵους ἄθλους καθ' ἑκάστην ἀποδυόμεθα, οἶμαι ἂν σε λυπεῖν τὸ τὰς σὰς ἐξαριθμεῖν καὶ θρηνεῖν συμφοράς. Καὶ τῶν βροντῶν γὰρ τοὺς ἐξαισίους ἤχους, ἐπειδὰν πολὺ καταῤῥαγωσι, μείζους, τοῖς ὠσὶν ἀλύπως φέρειν μᾶλλον, ἢ πρότερον, ἐθιζόμεθα. Τί οὖν δεῖ ποιεῖν; ἢ καρτερῶς ἐναθλεῖν τοῖς ἐμπίπτουσιν· ἀκριβῶς εἰδότας, καθ' ἃ δή που καὶ τὰ θεῖα καὶ ἱερὰ διαμαρτύρεται Λόγια, ὡς ὁ παρὼν βίος οὐκ ἔστι τρυφῆς καὶ βραβείων καὶ ἐπάθλων, ἀλλ' ἀγώνων καὶ πόνων καὶ παλαισμάτων· τὰ δὲ γέρα, καὶ τοὺς στεφάνους, καὶ τὴν ἀπόλαυσιν ἐκεῖθεν προσῆκεν ἐπιζητεῖν, ἐκεῖθεν, εἰ μὴ μέγα εἰπεῖν, Θεοῦ φιλανθρωπίᾳ καὶ εὑρήσομεν.

C Tuum ipsius deploras statum, nam ignoras nostrum. Quod si illa cognosceres, quæ nos patimur, et ad quæ certamina quotidie descendimus, opinor te nolle ulterius proprias tuas enumerare vel deplorare miserias. Fulminum certe sonos et tonitruum infaustos, dum majore cum horrore incutiantur, cum metu sufferre assuefacti sumus multo, quam olim, minore. Quid agendum igitur? Nihil certe aliud quam animosius colluctari cum iis quæ acciderunt: ut qui sciamus optime, quod sacra nobis et divina oracula suggerunt, non esse vitam hanc præsentem luxu transeundam, haud in illa corollas et præmia condonari, sed certamina, labores, colluctamenta subeunda; retributionem, coronas, fruitionem inde exspectanda, unde etiam, id est de D cœlo, per divinam misericordiam illa inveniemus.

ΕΠΙΣΤ. Β'.

Εὐσταθίῳ πατριάρχῃ Ἀντιοχείας.

EPIST. II.

Eustathio patriarchæ Antiocheno.

Montacut. (ep. 11, p. 73).

Τῆς ὁδοῦ τὸ μῆκος, καὶ τῶν ἐχθρῶν ὁ φόβος, λακονίζειν ἡμῖν ὑποτίθεται· καὶ εἴγε ἀλλήλοις συνέκειτο, καὶ σκυτάλαι ἂν τὴν ἐπιστολὴν διεκομιζον. Φασὶν οὖν σου τὴν ἱερατικὴν τελειότητα ἐρᾷν τε ἡμῶν, καὶ ἰδεῖν ἐφίεσθαι· καὶ ἡμεῖς δέ, ἴσθι, ὡς οὐδὲν ἔλαττον [τί γὰρ χρὴ νυνὶ διαφιλονικεῖν;) ὡς παρὸ πολὺ πλέον, κατὰ τὸν Θεῖον τοῦτον ἔρωτα διακείμεθα. Εἰ οὖν τοῖς λόγοις καὶ ἀλήθεια ἐπικάθηται, τὸ κωλῦον οὐδὲν τοὺς ἀλλήλων ἐραστὰς, ἔργῳ τε τὸν πόθον παραστῆσαι, καὶ ἀλλήλοις ἐμφανισθῆναι,

Viæ longitudo, et hostium metus, argumentum suppeditant laconismi. Et certe si hoc mutuo pacti fueramus, scutale epistolam expeditam traderet. Fertur sacerdotalem tuam perfectionem nos diligere, et conspectam cupere: noveris autem nos (nam quid hic opus contestatione?) non minus, si non magis, hoc secundum Deum affectu detineri. Si verbis igitur comes adhæret veritas, nihil impedit, quominus qui se mutuo diligunt reipsa desiderium adimplere, alteri alterum patefieri, et inde resul-

tante communi utilitate oblectari. Itinera quamvis longa, ubi alis amoris dilectio instruitur, et quamvis difficillima, expedite et leviter transmeantur. Quod cætera attinet, Patrum et fratrum optime, vale; scias nos tuam exspectare præsentiam, interim desiderii ardorem, spe futuræ consecutionis refocillemus. Vale.

καὶ τῆς αὐτόθεν ἀναφυομένης κοινῆς ὠφελείας κατεντρυφήσαι. Ὁδὸς γὰρ καὶ μῆκος, οἷς ὁ τῆς ἀγάπης ἔρως διεπτέρωται, κἂν δυσχερέστατα εἴη, ῥᾷστα καὶ κούφως διεπεραίνεται. Τὰ δὲ ἄλλα, Πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἄριστε, ἔρρωσο, εἰδὼς ἀπεκδεχομένους ἡμᾶς τὴν σὴν παρουσίαν, καὶ τὸ διακαὲς τοῦ πόθου, τῇ ἐλπίδι τῆς ἐπιτυχίας ἀναψύχοντας. Ἔρρωσο.

Propria manu exarabatur.

Ἐγράφη αὐτοχειρίᾳ.

EPIST. III.

Joanni metropolitæ Nicomediæ.

ΕΠΙΣΤ. Γ'.

Ἰωάννῃ μητροπολίτῃ Νικομηδείας.

Montacut. (ep. 17, p. 77).

Nec illudere novi, nec ferre illudentes possum. Si tu homo antiqui adeo moris, et simplex fueris, ut cum simus affecti contumeliis, ejus sensu non tangi debere nos, opineris, haud æquum erat, ut tu nos læderes, eo fine quasi morum tuorum simplicitas culpam extenuaret, et leviorem redderet. Cum vero per illa, quæ ausus es facere, studiose id egeris; ut sensum omnem a nobis suffurari posses, hac tua rusticitate duxisti ingestam nobis calumniam: nec resilire poteris ad illam quam in scenam producis nobis levitatem. Verumtamen ne non tam corrigendi, quam puniendi causa videar reprehensionem struere, cum justitiæ omnia scrutanti et pervidenti satisfecisse deprehenderis pro injuriis et contumeliis quibus sumus affecti, tum temet ego injuria me afficientem libens merito immunem dimittam a supplicio, hoc tantum commonefaciens, cujus oportet meminisse, nempe pœnam et supplicium te subterfugisse non propter morum tuorum vel scævitatem, vel malam consuetudinem, (unde fortassis, altum sapis), sed per nostram, quibus insidiabaris, bonitatem, quippe qui simus Christi discipuli et sectatores.

Οὔτε παίζειν οἶδα, οὔτε παιζόντων ἀνέχεσθαι. Εἰ οὖν οὕτως ἦς αὐτὸς ἀρχαῖος καὶ ἁπλοῦς, ὥστε μηδ' ἡμᾶς προπηλακιζομένους αἰσθάνεσθαι οἴεσθαι, οὐκ ἔδει σε κακουργεῖν, ἵνα σοῦ τὸ ἁμάρτημα ἡ τῶν ἠθῶν ἁπλότης ἐκείνου κουφότερον. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν αἴσθησιν ἡμῶν, δι' ὧν ἐτόλμησας, μελέτην ἔθου λῆστεῦσαι, καὶ δυστροπίᾳ τὴν καθ' ἡμῶν ὕβριν ηὔξησας · οὐδεμίαν ἔχεις ἀναχώρησιν εἰς τὴν νυνὶ παρὰ σοῦ σκηνοποιουμένην κουφότητα. Πλὴν ἵνα μὴ δόξω τὸν ἔλεγχον ἐπάγειν, οὐ διορθώσεως ἀλλὰ κολάσεως ἕνεκα, ὅτε τῇ παντεφόρῳ δίκῃ δίκας εἰσπράττεσθαι τῆς εἰς ἡμᾶς κακουργίας καὶ ὕβρεως, ὡς αὐτὸς ὁρᾷς, ἐάλως · τότε σε τῆς σῆς δικαίας ποινῆς ἐκὼν ἀδικοῦντα ἀφίημι, τοῦτο μόνον ἐπειπών, ὡς μεμνῆσθαί σε χρὴ, ὅτι μὴ τῇ σῇ τῶν τρόπων κακοηθείᾳ καὶ δεινότητι, [ἐφ' οἷς ἴσως μέγα φρονεῖς) τῇ δ' ἡμετέρᾳ τῶν ἐπιβουλευθέντων χρηστότητι (Χριστοῦ γάρ ἐσμεν μαθηταὶ), τὴν τιμωρίαν διέφυγες.

EPIST. IV.

Ignatio Lophorum episcopo.

ΕΠΙΣΤ. Δ'.

Ἰγνατίῳ ἐπισκόπῳ Λόφων.

Montacut. (ep. 23, p. 84).

Dolet tibi quod inhibeam tibi injuste agere; at mihi magis juste dolere debet, quod non impediverim hæc ipsa exordiri. Sin dolorem meum occultum necesse est effari, quod ipse tibi causam exhibuerim, unde cum fieri volebas improbus, improbus revera esse possis, vides ut memetipsum auctorem tuis improbitatibus ascribam. Quid reris de me dicturi sunt alii, cum de tuis factis ringantur, neque habent elabendi facultatem? quomodo laturum illorum afflictiones, quarum tu es architectus, communem Dominum reris? Annon infestum experiere, qui hominem evexerit dignitate eum, quem par erat cum infimis subditorum accenseri? hoc modo me in te animatum puta: quod si non libenter et quantocius improbe agere desiveris, scito mihi incumbere necessitatem, ut te penitus a meiipsius et Ecclesiæ communione abscindam.

Ἀλγεῖς, ὅτι σε νῦν ἀδικοῦντα διακωλύω · ἐγὼ δὲ μᾶλλον καὶ δικαιότερον, ὅτι μὴ πάλαι μηδ' ἄρχειν[a] τοιαύτης πράξεως. Εἰ δὲ καὶ τὸ ἐμὸν κρύφιον ἄλγος δέον ἐξειπεῖν ὅτι σοι παρέσχον ἀφορμὴν, δι' ἧς κακῶς[b] βουληθεὶς, ἐδυνήθης γενέσθαι, ὁρᾷς, ὡς τῶν σῶν ἀδικημάτων, αὐτὸς ἐμαυτὸν αἴτιον ἐγὼ γράφω. Τί ἂν οὖν οἴει τοὺς ἄλλους λέγειν περὶ ἐμοῦ, ὅταν τοῖς σοῖς ἀνιῶνται, καὶ φυγεῖν οὐκ ἔχουσι, τὸ μὴ δυαρορεῖν[c]; πῶς δὲ τοῖς ἐκείνων, ἅπερ αὐτὸς διέθου, παθήμασιν, οὐ τὸν κοινὸν Δεσπότην εὑρήσειν δυσμενῆ, ἀρχὴν ἐγχειρήσαντα ἀνδρὶ, ᾧ κρεῖσσον ἦν τοῖς τῶν ἀρχομένων ἐσχάτοις ἀντεξετάζεσθαι; Οὕτω με λογίζεσθαι νόμιζε περὶ σοῦ · καὶ εἰ μὴ θᾶττον καὶ ἡδέως σαυτοῦ τὰ ἀδικήματα περικόψῃς, ἀνάγκην εἶναί μοι, ἐμοῦ τε καὶ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, τέλειόν σε διακόψαι.

EPIST. V.

Georgio Nicomediæ metropolitæ.

ΕΠΙΣΤ. Ε'.

Γεωργίῳ μητροπολίτῃ Νικομηδείας.

Montacut. (ep. 24, p. 84).

Virum probum et honestum te prædicant, qui

Καλόν σε καὶ ἀγαθὸν οἱ αὐτόθεν φαμίζουσιν ἥκον-

VARIÆ LECTIONES.

[a] Ἴσ. ἄρχοντα. [b] Ἴσ· κακός. [c] Ἴσ. δυσαρεστεῖν.

τες · καὶ οἱ μὲν ἄλλοι θαυμάζουσι χαίροντες. Ἔσθ' A ad nos a vobis accedunt. Alii quidem cum admira-
ὅτε γὰρ, ὑπνοῦντος τοῦ φθόνου, οὐδὲν ἧττον ἄνθρω-
ποι τοῖς ἀλλήλων, ἢ τοῖς αὐτῶν, ἡδύνονται κατορ-
θώμασιν. Ἐγὼ δὲ χαίρω μόνον, τὸ θαυμάζειν ἐφ-
έμενος. Οὐ γὰρ ἠγνόουν σε τοιοῦτον ὄντα, οὐδ' ἀνο-
μοίους πάλαι τὰς ἐλπίδας εἶχον ὅσγε καὶ θείαις τε-
λεταῖς μυσταγωγήσας ἱέρωσα · θαυμάζειν δ' ἂν οἶμαι
προαχθείην, εἴ τί σου τῶν τρόπων, καὶ τοῦ ἐγνω-
σμένου ἤθους, ἀλλοτριώτερον διακούσαιμι. Εἰ δὲ, μὴ
φεύγειν τὴν ἐφορίαν, ἐφ' ᾗ νῦν ἐτάχθης, καλῶς
κατορθώσῃς, λειποταξίαν κρίνων τὴν ἐπαινουμένην
πάλαι ἡσυχίαν · εὖ ἴσθι, ὡς τοῦτο ἂν ἅμα χαίρων,
καὶ σὺν ὅτι μάλιστα ἐπαίνῳ θαυμάσαιμι.

tione gaudent ; ita enim interdum fit, ut sopito livore, non minus aliorum recte factis quam suismet ipsorum oblectantur homines. Ego mirari quidem mitto, tantum gaudeo. Neque enim te, qualis eras, ignorabam, nec dissimiles jam olim spes fovebam ; quippe qui sacris Christianorum institutis episcopum ordinavi. Ad mirandum vero, arbitror, procederem, si quid accepissem fando immutatum de moribus, et mihi nota satis conditione, tuis. Quod si non subterfugere provinciam, in qua constitutus es, recte tecum statuas, desertionem ordinis existimans laudatam tibi olim tranquillitatem, notum tibi sit quod affectum istum cum gaudio, et magna etiam cum laude admirarer.

ΕΠΙΣΤ. ϛ'. B EPIST. VI.

Ἰωάννῃ μητροπολίτῃ Ἡρακλείας, τῆς ἐπαναστάσεως τῆς κατὰ τὴν Ἀρμενίαν συνισταμενης.

Joanni Heracleensi metropolitæ, cum per Armeniam defectio agitaretur.

Montacut. (ep. 28, p. 87).

Ἀπηλγημένας λύπας ἀριθμεῖς ἐπὶ τῇ φορᾷ τῶν παρόντων κακῶν, ὥσπερ ἐκὼν τὰς αἰσθήσεις μύων, καὶ οὐκ ἐθέλων ὁρᾷν. Σείεται σχεδὸν ἡ Ἀσία πᾶσα ἐμφυλίῳ στάσει, καὶ πόλεις αὐτανδροι ὑποβρύχιοι φέρονται τῷ κακῷ, ὁ δὲ [d] τὴν φορὰν ταύτην ἐπισχεῖν ἐλπίδες ἦσαν, οὐχ ὅτι οὐδὲν ἐπικουρεῖ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ βάραθρον συνωθῶν, οὐ μικρὰ ἐπὶ τούτῳ φρονεῖ. Οἱ γὰρ καθηγούμενοι τοῦ στρατοῦ, αὐτοὶ κατὰ τῶν δυσμενῶν τὰ ὅπλα φέρειν μεθέντες (ἐῶ δὲ νῦν, ὡς κατὰ τῆς ἰδίας κεφαλῆς καὶ ἀρχῆς ἐπανετείναντο), C ἀλλ' οὖν κατ' ἀλλήλων φέρειν τὸ στρατιωτικὸν ἐβαρβάρωσαν, οὔτε θεσμοὺς θείους, οὔτε ἀνθρωπίνους ἐν λόγῳ ποιησάμενοι. Πῶς οἴει τὴν πόλιν καὶ τοὺς βασιλεῖς αὐτοὺς, εἰ βούλει δὲ καὶ ἡμᾶς, ἐπὶ τηλικούτῳ διακεῖσθαι πάθει ; Ἂν δὲ τὸ κοινὸν λωφήσῃ κακὸν, λωφήσει δὲ, (τοῦτο γὰρ τὸ εὐθὺ τῆς δίκης καὶ λέγειν ἀναπείθει, καὶ ἐννοεῖν) οἰχήσεται καὶ τὰ ἐνοχλοῦντα ἑκάστῳ καὶ ἰδία λυπηρὰ, τῶν νόμων ἐπὶ τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἀνενεγκόντων, καὶ τῶν ἀδικεῖν ἐπιχειρούντων, ἢ καὶ ἀδικησάντων, τὴν δίκην ἀπαιτουμένων. Ἔρρωσο.

Mœrores insensatos enumeras in præsentium malorum diffusione, perinde ac si sensus voluntarie occluseras, neque animus esset oculis usurpare. Universa pene Asia intestina concutitur seditione ; civititates cum tota incolarum multitudine malo feruntur involuti, et suffocati undis. Qui ruinam hanc concepta spe suffulciturus credebatur, non modo nihil auxilii præstat, sed in præcipitium res deturbat, atque eam ob rem gloriose de se sentit. Exercituum ductores, omisso in hostes capessendorum armarum actu (nec refero quantopere in proprium ipsorum caput et imperium conjurent) in semet mutuo, barbarorum more, castra movent, nil leges Dei veriti, nil humanos reveriti mores. Quomodo putas, urbs, imperatores ipsi, etiam nos, si velis, afficimur hac tanta calamitate ? Quod si commune hoc quiescat malum, omnino autem conquiescat (ita enim ut loquamur persuadet justitia), simul etiam evanituræ sunt, quæ quemlibet privatim urgent calamitates ; veterem vim et debitam obtinebunt leges ; de iis qui injusti aliquid patrarunt, et injuste patrare volentibus, supplicium sumetur. Vale.

ΕΠΙΣΤ. Ζ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

EPIST. VII.

Theodoro metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 40, p. 98).

Εἰ στάδιόν ἐστιν ὁ παρὼν βίος, ἐπάθλων δὲ ἡ ἐκεῖθεν πολιτεία · μὴ θαύμαζε εἰ τῶν δικαίων τινὲς ἐνταῦθα ταλαιπωρίαις παλαίουσι, ἀλλὰ μᾶλλον εἰ τινες τῶν ἀγώνων καὶ ἄθλων καὶ καιρὸν καὶ τόπον στεφάνων, ἡμέραν καὶ ἀναῤῥήσεως βῆμα νομίζουσιν·

Si stadium vita præsens fuerit, præmiorum, quæ ventura est, politia erit. Noli mirari si justorum aliqui cum miseriis hic colluctentur : magis autem multo, si qui rentur idem esse tempus certaminum et locum coronarum, diem manifestationis et judicii tribunal.

ΕΠΙΣΤ. Η'.

Ἰγνατίῳ ἐπισκόπῳ Λόφων.

EPIST. VIII.

Ignatio Lophorum episcopo.

Montacut. (ep. 69, p. 120).

Δυσφορεῖς καὶ θρηνεῖς καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιεῖς, ὅτι σε ταχέως οὕτως καὶ ἀφειδῶς, ὡς νομίζεις,

Male te habet, deploras, sursum deorsum omnia misces, quod te tam cito, et tam vehementer (ut

VARIÆ LECTIONES.

[d] Ἰσ. ὧδε.

reris) sine respectu taxaverim. Ego te non minus incuso, qui te dignum dederis hisce reprehensionibus, et nos adegeris ut ad ista dicenda, præter consuetudinem, accederemus. Si autem revera percussus fueris, et profundius penetraverit reprehensionum cuspis, tute declarabis, dum illa averseris, quæ telum hoc a nobis extorserunt. Ita plagam tibi ingestam, per Dei misericordiam, non modo persanaturi sumus, sed deinceps te ut membrum nostri corporis confovebimus.

A ἐπλήξαμεν. Ἐγὼ δέ οὐδὲν ἧττον, ὅτι σεαυτὸν τοιούτων ἄξιον παρεσκεύασας, καὶ ἡμᾶς ἐλθεῖν, παρὰ τὸ ἡμέτερον ἦθος, εἰς τοὺς περὶ σὲ λόγους ἠνάγκασας. Εἰ δ' ἀληθῶς ἐπλήγης, καὶ μέχρι βάθους ἡ τῶν ἐλέγχων ἀκμὴ ἔφθασεν, δείξεις ἐκεῖνα φυγών, δι' ἃ τὸ βέλος ἀφήκαμεν· καὶ σοῦ τὴν πληγὴν σὺν εὐμενείᾳ θεοῦ οὐ μόνον ἐξιασόμεθα, ἀλλὰ καὶ τὸ λοιπὸν ὡς μέλους ἀντιποιησόμεθα.

EPIST. IX.

Theodoro metropolitæ Laodiceæ.

ΕΠΙΣΤ. Θ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 70, p. 120).

Occasio nunc, o amice, offertur, si ipse volueris, et noster filius exsistas, vel minime reformidare mortalium minas, dum immotum te præstes veritatis athletam, illustre laudum præconium de cœlo consequi, et victorem ibidem declarari : vel dum veritatem prodis, et proditor censeris, temporali et fluida voluptate et gloria frui.

B Νῦν καιρός, ὦ φίλε, εἰ βούλει δὲ, καὶ τέκνον ἡμέτερον, ἢ τὰς ἐξ ἀνθρώπων ἀπειλὰς οὐ δεδιότα, στερρὸν ὀφθῆναι τῆς ἀληθείας ὑπέρμαχον, καὶ λαμπρᾶς τυχεῖν τῆς ἐκεῖθεν εὐφημίας καὶ ἀναῤῥήσεως· ἢ προσκαίρῳ καὶ ῥευστῇ ἡδονῇ καὶ δόξῃ προδότην τῆς ἀϊδίου καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι.

EPIST. X.

Eidem.

ΕΠΙΣΤ. Ι'.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 71, p. 120).

Si finis doctrinæ et institutionis sit pudore suipsius teneri, extremæ fuerit ineruditionis necessse est, nullo aliorum pudore moveri. At gloriari de iis quæ occultanda potius fuerant, terminos excedit humanæ improbitatis.

Εἰ τέλος παιδείας τὸ ἑαυτὸν αἰσχύνεσθαι, ἐσχάτης ἀπαιδευσίας τὸ μηδὲ τοὺς ἄλλους αἰσχύνεσθαι· τὸ δὲ καὶ ἐφ' οἷς ἐγκαλύπτεσθαι προσῆκεν, ἐγκαλλωπίζεσθαι, ὑπερόριον καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κακίας.

C

EPIST. XI.

Theodoro metropolitæ Laodiceæ.

ΕΠΙΣΤ. ΙΑ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 87, p. 132).

Quæ de te fando accepimus, si vera sunt, tardor quidem, et vix tu qualis sis, intellexi ; sin falsa, quis fueras ab initio cognovi. In quantum ergo virum decet esse bonum et honestum, non malum et improbum, et me gaudere, non ægre ferre, quod te amicum mihi conciliavi ; in tantum te oportet evitare illa, quæ rumor est te perpetrare ; esto autem omnis hæc fama, precor, veritate destituta.

Ἅπερ ἀκούομεν περὶ σοῦ, εἰ μὲν ἀληθῆ εἰσιν, ὀψὲ καὶ μόλις γινώσκομεν ὅστις εἶ· εἰ δὲ ψευδῆ, ἀπαρχῆς ἔγνωμεν ἄρα ὅστις εἶ. Ὅσῳ οὖν διαφέρει καλὸν καὶ ἀγαθὸν εἶναι τοῦ φαῦλον καὶ μοχθηρὸν γίνεσθαι· κἀμὲ χαίρειν ἀντὶ τοῦ δυσφορεῖν, ἐφ' ᾧ σε φίλον ἐποιησάμην, τοσοῦτον δεῖ σε φυγεῖν ἃ σέ φασί ποιεῖν· εἴη δὲ, πάντων ἕνεκα, τῆς ἀληθείας ἤρεμος ἡ φήμη.

EPIST. XII.

Eulampio archiepiscopo et sceuophylaci.

ΕΠΙΣΤ. ΙΒ'.

Εὐλαμπίῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ σκευοφύλακι.

Montacut. (ep. 95, p. 135).

Non possunt tenebræ una cum luce adesse, odit enim veritas congressum mendacii. Post tuum a nobis discessum, qui titulum mentitur affuit Emmanuel, qui ea nobis manifestavit quæ par et probabile fuit acturum illum, et quæ mores ipsius decebant.

D Οὐκ ἐθέλει τῷ φωτὶ συμπαρεῖναι τὸ σκότος· μισεῖ δὲ καὶ τὴν σύνοδον τοῦ ψεύδους ἡ ἀλήθεια. Μετὰ τὴν σὴν ἀφ' ἡμῶν ἀναχώρησιν, ὁ τὴν κλῆσιν ψευδόμενος ἐφέστηκεν Ἐμμανουήλ, οἷα εἰκὸς ἦν πράττειν αὐτὸν καὶ τῶν οἰκείων τρόπων ἀξίως, ἐπιδεικνύμενος.

EPIST. XIII.

Antonio Bosphori archiepiscopo.

ΕΠΙΣΤ. ΙΓ'.

Ἀντωνίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Βοσφόρου.

Montacut. (ep. 96, p. 136).

Olim erat Axinus Scythicus pontus. Nam advenas intrantes, quod fando horribile, devorabant. Milesii vero in Euxinum transformarant per comitatem et civilitatem introductam, cicurata barbarica et bestiali consuetudine. In præsenti per te et tuos pro virtute susceptos labores et certamina et multi-

Ἦν ποτε Ἄξεινος ὁ Σκυθικὸς πόντος. Ἐποιεῖτο γὰρ βορὰν, φρικτὸν ἀκοῦσαι, καὶ τοὺς ἐμπλέοντας τῶν ξένων. Μιλήσιοι δὲ φιλανθρωπίᾳ καὶ ἡμέρῳ πολιτείᾳ, τό τε θηριῶδες καὶ βάρβαρον ἐξημέρωσαν ἦθος, καὶ εἰς Εὔξεινον αὐτὸν μετεποίησαν. Νῦν δὲ διὰ σοῦ, καὶ τοὺς σοὺς ὑπὲρ ἀρετῆς ἀγῶνας καὶ

πόνους καὶ τὴν ἄλλην περὶ τὸ Θεῖον θεραπείαν, οὐκ Εὔξεινος μόνον, ἀλλὰ καὶ Εὐσεβὴς, μετὰ τοῦ εἶναι, καὶ ὀνομάζεται [f]. Πόσης οἴει με, ταῦτα καὶ ἐννοοῦντα καὶ γράφοντα, χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης πληροῦσθαι; Εἰ δὲ καὶ τοὺς αὐτόθι Ἰουδαίους, εἰς τὴν ὑπακοὴν Χριστοῦ αἰχμαλωτίσας, ἀπὸ τῆς σκιᾶς καὶ τοῦ γράμματος, ἐπὶ τὴν χάριν, ὡς ἔγραψας, μεταστήσεις [g], ἀπέχω, καὶ περισσεύω τῶν καλῶν ἐλπίδων τοὺς ὡραίους καρποὺς, ἃς ἐπὶ σοὶ διαπαντὸς ἔτρεφον.

A plicem Numinis cultum, non Euxinus sed et Eusebes, cum talis exsistat, nominatur. Quanto me gaudio, qua jucunditate, dum hoc ipsum scribo repletum arbitraris? Quod si Judæos qui inibi sunt captivos in Christi obedientian duxeris, ab umbra et littera, quemadmodum scribis, in gratiam transtuleris, abstineo, et cum abundantia fobevo, maturos illosce optimæ spei fructus, quos continuo de temet ipso foveo.

ΕΠΙΣΤ. ΙΔ'.

Ζαχαρίᾳ μητροπολίτῃ Χαλκηδόνος.

EPIST. XIV.

Zachariæ Chalcedonis metropol.

Montacut. (op. 106, p. 151).

Εἰ ἐγὼ τὸν ἐμὸν Ζαχαρίαν ἀγνοῶ, καὶ ἐμαυτοῦ ἐπιλέλησμαι· ἀλλ' ἡμῶν, ὡς ἔοικεν, ἐκεῖνος (οὐ γὰρ ἔχω τί μετριώτερον εἴπω [h]) ἐπιλέλησται. Οὐ γὰρ ἂν ἡμᾶς ὑπετόπαζεν, ἀνθρώπων λόγοις, τῆς περὶ αὐτὸν δόξης, ἣν ἐν παλαιοῦ φυλάττομεν, παρασύρεσθαι. Ὁ δὲ καὶ φοβεῖται διὰ ταῦτα φόβον, ἐν οἷς οὐ μόνον οὐκ ἔστι φόβος, ἀλλ' οὐδέ τις φόβου, τοῖς ἡμᾶς ἐγνωκόσιν, ὑπόνοια. Εἰ γὰρ ἡμᾶς ὁ μακρὸς, ὃν ἐκ παιδὸς σχεδὸν ἔγνωμέν σε, χρόνος, καὶ ὁ πολὺς καὶ οὗ μέγα κλέος ὑπὲρ ἡμῶν, μᾶλλον δὲ Χριστοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ θεσπισμάτων, ἀγὼν καὶ δρόμος, οὔπω πεῖραν ἔχειν τῆς σῆς ἐνεγύμνασεν ἀρετῆς, οὐκ οἶδα ὅπως ἡμεῖς τε οὐχὶ κακοὶ, μετὰ τοῦ ἀνοήτου, δόξαιμεν ἄν· καὶ οἱ δεδιότες μή τι πάθοιμεν τοιοῦτον, τὸ μὴ ἀγνοεῖν ἡμᾶς, οὐ φυγόντες ἀλλ' ὅτι [i] πλὴν τοῦ χειρίστους εἰπεῖν, εὐπορήσουσιν. Ἀλλὰ τούτων τε ἕνεκα θαῤῥεῖ, καὶ ἡμᾶς, ὥσπερ τοῖς ἄλλοις, οὕτω καὶ τὸ [i] μὴ παρασύρεσθαι τοὺς λογισμοὺς, ὑφ' ἑτέρων, ἐπιγίνωσκε· ἵνα μὴ διὰ μιᾶς, οὐ προσηκούσης ὑπολήψεως, ἡμᾶς τε καὶ σαυτὸν μᾶλλον, ἐναιτίᾳ [k] ποιήσῃς μεγάλῃ· καὶ τοὺς ἀδελφοὺς, εἴ τι ἄρα καὶ ἀνθρώπινον αὐτοῖς ὑποτρέχει πάθος [l], τοῖς σοῖς ἀνερεθιζομένους προτερήμασιν ἀδελφικῶς φέρε καὶ διαβάσταζε· οὐ γὰρ ἐφ' οἷς ἡμᾶς εὐχαριστεῖν δεῖ, ἄλλοις ἀπεχθάνεσθαι χρὴ οὐδ' ἐξ ὧν ἔστι λαβεῖν ἀπόδειξιν λαμπρὰν τοῦ πρωτεύειν ἡμᾶς, διὰ τούτων ὑφείλομεν πρὸς τοὺς αἰτίους δυσκνασχετεῖν, καὶ τὸ ἄλογον πάθος, εἰς εὔλογον αὐτοῖς ἀπολογίαν μεταποιεῖν. Ἀλλὰ καὶ [m] τῶν εἰρημένων, ἄλλον ἴσθι τοῦτο· ὅτι ὀφείλομεν ἡμεῖς, οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων [n] βαστάζειν. καὶ πάντων δὲ μάλιστα ἐκεῖνο διὰ βίου μελέτην ποιοῦ· τὸ ποῖον; Ὅτι ἡ ἀγάπη οὐκ ἀσχημονεῖ. Ἐρεύνα καλῶς τί ποτέ ἐστι τὸ, οὐκ ἀσχημονεῖ· βάθος γὰρ ἄφατον εὑρήσεις ὠφειλείας. Εἶτα, διὰ τί οὐκ ἀσχημονεῖ. Ὅτι οὐ ζητεῖ, φησὶ, τὰ ἑαυτῆς· ἀλλὰ καὶ πάντα στέγει πάντα ἐλπίζει [o]· ὑψηλὰ μὲν [καὶ] ταῦτα ἀνέχεσθαι βάρη, καὶ βελτίωσιν ἀεὶ καὶ μεταβολὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον, ἐλπίζειν τοῦ πλησίον. Τί δὲ ἄλλο, ὦ Παύλου σοφία, πλοῦτος, καὶ χάρις, ἡ ἀγάπη; φησὶν, οὐδέποτε ἐκπίπτει. Ὦ μακαρίας φωνῆς, καὶ μακαριωτέρου στόματος, καὶ κρείσσων ἐγκωμίων, καὶ θαύματος, γνώμη· οὐδέποτε, φησὶν, ἐκπίπτει. Κἂν στασιάζωσιν ἄλλοι· κἂν χαίρωσι μάχαις· κἂν

Si meum ignorem Zachariam, et meimet oblivisci ; sed ille mei (neque enim effari quid moderatius possum) ut videtur oblitus est : nec suspicetur me vulgi sermone, ab illa quam jam olim de eo fovi opinionem abstractum. At ille ibi valde timet ubi non tantum non est timor, sed nec timoris aliqua, ab iis qui me noverant, suspicio. Si enim diuturnum illud tempus in quo te a pueris cognovi, magnum, et cujus magna gloria, certamen pro nobis, aut Christo potius, susceptum, et in ipsius mandatis cursus, nondum de tua virtute me confirmatum reddidit, certe non video quomodo non, cum insipiente, iniquissimus videar ; et qui metuerint, ne quid tale patiamur nos, eo quod ipsi nos non noverimus, satis justam habebunt causam, ut inter pessimos me recenseant. Sed tu hisce de rebus sis persuasissimus, et que cognoscas velim, sicut aliis notis, ita quod mentem aliorsum per alios pertrahi nolo : noli ergo ob nudam nec congruam satis suspicionem et me et te potius ipsum insigniter reos statuere ; sed et fratres etiam nostros, si qui humano more patiantur, tuis excitatos præeminentiis fraterne tolerato et sufferto, neque enim par est ut aliis succenseamus pro iis de quibus nobis agendæ sunt gratiæ ; nec e quibus demonstrari liquido poterit, nos obtinere principatum, tenemur ob illa succensere iis qui culpabiles sunt, ut sic irrationalem passionem in rationabilem apologiam commutemus. Sed et aliud edictis te intelligere velim, hoc nempe, quod debemus nos qui validiores sumus, infirmitates infirmorum portare et sustinere. Imprimis per totæ vitæ cursum illius habeto curam, quod nihil indecore faciat cautus amor ; sedulo inquire quid sibi velit. Nihil facit indecore, (certe immensam et innarrabilem utilitatis invenies profunditatem.) Nimirum quod non quærit quæ sua sunt, sed omnia tegit, sperat omnia, sublimia sunt ista onera sufferenda, emendatio semper et conversio in melius speranda est de proximo. Quid aliud vult Pauli sapientia, divitiæ, gratia ? Charitas, inquit, nunquam excidit : beata plane vox, magis beatum os, sententia laudes et admirationem omnem excedens. Nunquam ait, excidit,

VARIÆ LECTIONES.

[f] γρ ὀνομαζέτω, [g] ἴσ. καὶ τὸ σῶμα. [h] εἰπεῖν. [i] ἴσ. ἄλλο τι. [i] τῷ. [k] ἴσ. ἐν αἰτίᾳ. [l] subrepit πάθος. [m] ἴσ. ἐκ [n] ἀδυνατούντων. [o] πάντα πιστεύει.

EPIST. XIX.

Euschemoni et Georgio metrop.

ΕΠΙΣΤ. ΙΘ'.

Εὐσχήμονι καὶ Γεωργίῳ μητροπολίταις.

Montacut. (ep. 126, p.166).

Non despondeo animum, dum intueor tempestatem malorum, et tyrannidis intensionem ; audio enim vos per fidem in Deo certam, et pietatem efflorescentes et vernantes ; imo lætitia afficior eo quod illorum summa impudentia, qui dedecus vobis et turpitudinem volebant affricare, vos et pulchriores reddidit, et probatiores. Sed, o vos amici, filii, fratres, et si quid nomen filiali amore et naturali affectione magis familiare sit, usque ad finem consummatum in Deum hunc animum et affectum conservemus : et quemadmodum Jobus ille generosus, ipsorum ducem diabolum, per stupendam illam patientiam et fortitudinem triumpho duxit, ita vos ut Christi populus ille sanctus, regaleque sacerdotium, ut et olim, ita etiamnum istosce illius germanos primipilares discipulos, cum lessis et lamentis, nec quo se conferant scientes, publice spectandos exhibebimus. Nam quod vos probe nostis æque atque ego, brabia et coronæ exspectant eos, qui usque ad finem decertant.

Οὐκ ἀθυμῶ, τὴν χειμῶνα τῶν κακῶν καὶ τῆς τυραννίδος ἐπιτεινόμενον βλέπων. Ταῖς γὰρ εἰς Θεὸν ἐλπίσι, καὶ τῇ εὐσεβείᾳ ἀνθοῦντας ὑμᾶς καὶ ἐαρίζοντας ἀκούω · μᾶλλον δὲ καὶ χαίρω, ὅτι καὶ ὡραιοτέρους καὶ δοκιμωτέρους ἡ τῶν καταισχῦναι καὶ ἀσχημονῆσαι σπουδασόντων ὑμᾶς ἔδειξεν ἀναισχυντία. Ἀλλ', ὦ φίλοι καὶ τέκνα καὶ ἀδελφοὶ, καὶ εἴ τι στοργῆς καὶ σχέσεως φυσικῆς οἰκειότερον, ἕως τέλους Θεῷ τὴν αὐτὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὸ φίλτρον διασώσωμεν · καὶ ὅπερ Ἰὼβ ὁ γενναῖος τὴν καθηγητὴν αὐτῶν πεπονθότα [r], διὰ τῆς θαυμασίας ἐκείνης ὑπομονῆς καὶ ἀνδρείας ἐθριάμβευσε · τοῦτο καὶ ὑμεῖς, καὶ λαὸς ἅγιος τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασίλειον ἱεράτευμα, ὥσπερ μέχρι νῦν, οὕτω καὶ διαπαντὸς, τουτουσὶ τοὺς ἐκείνου γνησίους καὶ κορυφαίους μαθητὰς, ὀδυρομένους καὶ ἀμηχανοῦντας ἐπιδείξομεν. Καὶ γὰρ, ὡς καὶ ὑμεῖς συνεπίστασθε, τῶν εἰς τέλος ἀγωνιζομένων ἐστὶ τὰ βραβεῖα καὶ οἱ στέφανοι.

EPIST. XX.

Theodoro metropol. Laodiceæ.

ΕΠΙΣΤ. Κ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 140, p. 198).

Scio plurimos fidelium ita affectos esse, ut occasionem omnem quærant, qua possint propriæ virtutis illustre quoddam specimen exhibere ; et martyres felices prædicare, quod barbaram tyrannorum crudelitatem nacti fuerant, qua possint in æternum, suam ipsorum animi magnitudinem quasi columnæ insculptam stabilire. Sane adest hæc ipsa occasio, vel major potius, quam speraret etiam valentissimus. Confido, autem quod qui contra tuam generositatem insurrexit, ultimam, maximam, et perpetuo memorandam confusionem incurret, in opprobrium propriæ cum infirmitatis tum audaciæ. Ita ut immota tua formidine perculsus, ulterius aliquid attentare cessabit. Ita per hanc unicam concertationem, duo egregia consequere trophæa, cum ut victor proclamare, tum ut fratribus malorum impendentium gravitate, et labores multos, propriis tuis certaminibus allevies.

Οἶδα πολλοὺς τῶν πιστῶν ἀνδρῶν, καιρὸν ζητοῦντας, ἐφ' ὃν τῆς οἰκείας ἀρετῆς τὸ μέγεθος ἐπιδείξαιντο · καὶ τοὺς μάρτυρας μακαρίζοντας, ὅτι τυράννων ἔσχον ὠμότητα τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν εἰς αἰῶνα στηλιτεύουσαν. Ἐφίστηκεν οὗτος ὁ καιρὸς, εἰ καὶ πλέον, ἢ ὅσον ἂν καὶ ὁ γενναιότατος ἤλπισε · πείθομαι δὲ, ὡς τελευταῖον καὶ μέγιστον τῆς ἰδίας ἀσθενείας, καὶ τοῦ θράσους, ὁ τῇ σῇ γενναιότητι ἐπαρθεὶς προσενεχθῆναι, ἀείμνηστον τὸν ἔλεγχον δώσει · καὶ τὴν σὴν στερρότητα καταπλαγείς, καὶ τῶν λοιπῶν ἐκτραπήσεναι τὴν πεῖραν · ὡς ἅμα δύο τὰ μέγιστά σε, δι' ἑνὸς ἀγῶνος, κατορθῶσαι, νικηφόρον τε ἀναρρηθῆναι · καὶ τοῖς ἀδελφοῖς τῶν ἐπικρεμμένων κακῶν τὴν ὑπερβολὴν, καὶ τοὺς πολλοὺς [s] πόνους, ἰδίοις ἄθλοις, κουφίσαι.

EPIST. XXI.

Eidem.

ΕΠΙΣΤ. ΚΑ'.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 141. p. 199).

Generosos plane stadium exspectat : nemo feminea teneritudine emollitus, introeat. Quod si quis sit qui exsilierit, recedat quantocius ; vel a sua sententia, vel a colluctatione. Neque enim labores talibus congruunt. Sed neque ab auro onustis : nec ambitione inflatis. Omnino qui corporeis voluptatibus inhiat, ut mihi stat ententia, ne se componat ad certamen : velim ego longe removeri, si non præveniat is, et impleat votum meum.

Γενναίων ὄντως ἀνδρῶν τὸ στάδιον δεῖται · μηδεὶς εἰσίτω θηλυδρίας · ἂν δ' εἰσπήδησε, θᾶττον ἀποστήτω · ἢ τῆς γνώμης, ἢ τῶν παλαισμάτων. Οὐ γὰρ τῶν τοιούτων οἱ πόνοι. Ἀλλὰ μηδ' ὁ χρυσῷ τὸν βίον βεβαρημένος · μηδ' ὁ πρὸς κενὰς δόξας ἀνεπτερωμένος. Τὸν γὰρ πρὸς τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς ἐπτερωμένον, οὐδ' ἀποδύσασθαι πρὸς τὸν ἀγῶνα νομίζω. Ἀλλὰ καὶ εὔχομαι πόρρω καθεστάναι, εἰ μὴ προλαβὼν ἐπλήρωσεν [s*] ἐκεῖνος τὴν εὐχήν.

VARIÆ LECTIONES.

[r] ἴσ. γεγονότα. [s] πολλῶν. [s*] ἡμῶν.

νατὸς ὢν οἰκείοις θρήνοις τηλικαύτης ἐρημίας ἐκτραγῳδῆσαι καὶ παραστῆσαι μέγεθος ; ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ σιωπώμενα κέκραγεν. Σὺ δέ μοι τὰ τε ἄλλα ἔρρωσο, καὶ τῆς ἡμῶν ὑπερεύχου μετριότητος.

A chritudine qua prius Romana respublica florebat, et Christianismus tantum non ex imis subruitur fundamentis. Ingemiscere ad hæc, pro meritis quis alius suffecerit quam Jeremias, qui propriis suis lessis et lamentis, tantæ vastitatis et desolationis magnitudinem et exprimere possit, et tragice deplorare ? sed hæc silentio pressa exclamant tamen. Tu cætera vale, et pro mea mediocritate apud Deum precibus intercede.

ΕΠΙΣΤ. ΙΖ'.

Ἰγνατίῳ μητροπολίτῃ Κλαυδιουπόλεως.

EPIST. XVII.

Ignatio metrop. Claudiopolitano.

Montacut. (ep. 115, p. 156).

Ἦν ποτε φευκτὸν καὶ φοβερὸν τὸ ἀνάθεμα, ὅτε κατὰ τῶν ἐνόχων τῆς ἀσεβείας, ὑπὲρ τῶν της εὐσεβείας κηρύκων, ἐφέρετο. Ἀφ' οὗ δὲ ἡ τολμηρὰ καὶ ἀναίσχυντος τῶν ἀλαστόρων ἀπόνοια, παρὰ πάντα θεσμὸν θεῖον τε καὶ ἀνθρώπινον, καὶ παρὰ πάντα λόγον Ἑλληνικόν τε καὶ βάρβαρον, τὸ οἰκεῖον ἀνάθεμα κατὰ τῶν προμάχων τῆς ὀρθοδοξίας ἀναστρέφειν ἐκφρυάξατο, καὶ τὴν βαρβαρικὴν μανίαν ἐκκλησιαστικὴν παρανομίαν ἐφιλονείκησαν ἀπεργάσασθαι, αὐτίκα καὶ τὸ φρικτὸν ἐκεῖνο καὶ ποινῆς ἁπάσης πέρας ἔσχατον, εἰς μύθους καὶ παίγνια μεταπέπτωκε · μᾶλλον δὲ, τοῖς εὐσεβέσι καὶ αἱρετὸν παρεσκεύασται. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡ πάντολμος τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας γνώμη, τὰς ποινὰς, καὶ μάλιστα τὰς ἐκκλησιαστικὰς, ποιεῖ φοβερὰς, ἀλλὰ τῶν πασχόντων τὸ ὑπεύθυνον, ὡς τό γε ἀνευθυνον καὶ εἰς χλεύην τὰς ἐκείνων τιμωρίας ἁρπει, καὶ κατ' ἐκείνων τὸ δικαίωμα τῆς τιμωρίας ἀναστρέφει, καὶ τῷ ὑπ' αὐτων τιμωρουμένῳ στεφάνους ἀκηράτους, καὶ ἀθάνατον δοξαν, ἀντὶ ποινῆς, ἀπεργάζεται. Δι' ὃ καὶ ἕκαστος τῶν εὐσεβῶν καὶ ἁγίων, ὑπ' αὐτῶν ἠλλοτριωμένων Χριστοῦ, μυριάκις αἱρεῖται προπηλακίζεσθαι, καὶ ἀναθεματίζεσθαι ἢ τοῖς αὐτῶν μισοχρίστοις καὶ θεστυγέσιν μετὰ λαμπρᾶς τῆς εὐφημίας κοινωνῆσαι πονηρεύμασιν.

Erat olim terribile anathema, et fugiendum ; nempe cum a veritatis præconibus, contra reos et improbos ferebatur. Ex quo vero audax et impudens alastorum quorumdam vesania, contra leges omnes divinas et humanas ; contra omnem rationem Græcam, barbaram, ipsorum anathema in propugnatores orthodoxæ pietatis jaciat insolenter, et furores barbaricos, ecclesiasticas transgressiones magna contentione habendas contendunt ; e vestigio illud formidandum, et omnium suppliciorum extremum, in fabulam et ludibrium evasit : potius viri pii illud exoptaverint ; non enim sententia per audacissimos veritatis hostes lata pœnas saltem ecclesiasticas formidabiles facit, sed reatus eorum in quos intorquentur. Quod si innocens quis fuerit, ridendas illorum pœnas propinat, et in ipsorum met judicium mutat, illi autem quem multarunt coronam immarcescibilem, et immortalem gloriam pro suppliciis procurat. Quocirca quisque pius et sanctus vir mille modis optaverit, potius ab iis qui a Christo alieni sunt contumeliis affici, et anathemate feriri, quam cum splendore et applausu de ipsorum impietatibus participare, qui Christo odiosi, et Deo invisi sunt.

ΕΠΙΣΤ. ΙΗ'.

Μιχαὴλ μητροπολίτῃ Μιτυλήνης.

EPIST. XVIII.

Michaeli Mitylenes metropolitæ.

Montacut. (ep. 116, p. 157).

Ὥσπερ τοὺς τοῦ Δεσπότου μαθητὰς τὸ μισόχριστον τῶν Ἰουδαίων συνέδριον ἀποσυναγώγους ποιήσαντες, ἐκείνους μὲν μᾶλλον τῷ Διδασκάλῳ καὶ Δεσπότῃ προσῳκείωσαν, ἑαυτοὺς δὲ τέλεον καὶ τῆς θείας μυσταγωγίας, καὶ τῆς οὐρανῶν βασιλείας ἠλλοτρίωσαν. Οὕτω καὶ νῦν οἱ τῶν Ἰουδαίων μιμηταὶ, τοὺς τῶν ἀποστόλων ζηλωτὰς, ἀποσυναγώγους ποιήσαντες, ἡμᾶς μὲν τοῖς θεσπεσίοις ἐκείνοις καὶ αὐτόπταις τοῦ Λόγου, συνῆψάν τε μᾶλλον καὶ συνήνωσαν. Ἡ γὰρ κοινωνία τῶν παθῶν ἀκριβεστέραν ποιεῖται τὴν ἐν βίῳ καὶ πίστει συνάφειαν · ἑαυτοὺς δὲ καὶ τῆς ἐκείνων διδασκαλίας, καὶ τῆς ἡμετέρας ὀρθοδοξίας, ἐλεεινῶς τε καὶ ἀθλίως ἐναπέτεμον · καὶ τῆς Χριστιανῶν ὅλως καὶ κλήσεως καὶ πολιτείας τὴν ἑαυτῶν μοῖραν διῳκάσαντες, εἰς τὴν τῶν Ἰουδαίων, οὓς παρεζήλωσαν, καὶ χριστομαχίαν καὶ μιαιφονίαν φερόμενοι ἐκπεπτώκασιν.

Quemadmodum discipulos Domini nostri Judæorum Christiosorum synedrium e synagogis ejicientes, illos eo facto, magis magistro et Domino dedere copulatos, at seipsos penitus a cœlesti mystagogia et regno cœlorum alienos reddidere. Ad eumdem modum et nunc Judæorum imitatores apostolorum zelotas nos e synagogis ejicientes, eo facto divinis illis, et Verbi incarnati spectatoribus nos magis conjunctos adunierunt ; siquidem communes passiones, exactissimam vitæ et fidei conjunctionem operantur ; semet autem ipsos ab eorum doctrina, et orthodoxa nostra fide, miserum et miserandum in modum absciderunt ; et cum separati sunt omnino a Christianorum nomine et politia, in Judæorum quos zelo imitantur, oppositionem contra Christum, et homicidii pollutionem abrepti exciderunt.

licet tumultuentur alii, licet concertationibus gaudeant, licet primaria quærant, licet ipsos exstimulet invidia, licet manus injuste violentas injiciant, licet susque habeant deque; nunquam charitas de sua statione dejicitur, nec deficit a virtute, non desperat, non aversatur dolentes; semper occasiones quærit, semper omnem movet lapibem, omnem init methodum ut extra se desultores in proprium conjunctionis et unionis pratum reducat. Hæc, o fili mi, in Christo meditare, et hisce te conforma, tibi concinens. Certe bene noris quod nihil his panariis magis utile reperire poteris : cæterum vale, et precibus nostram mediocritatem commendatam habe.

A τὰ πρῶτα ζητῶσι · κἂν φθόνος αὐτοῖς ἀνερεθίζῃ · καὶ χειρῶν ἄρχωσιν ἀδίκων · κἂν τὰ ἄνω στρέφωσι κάτω · οὐδέποτε ἡ ἀγάπη τῆς οἰκείας ἕδρας καὶ ἀρετῆς ἐκπίπτει, οὐδ' ἀπογινώσκει, οὐδ' ἀποστρέφεται τοὺς λελυπηκότας· ἀλλ' ἀεὶ προφάσεις ἐπιζητεῖ, καὶ πάντα κινεῖ, καὶ μεθοδεύει, δι' ὧν αὐτοὺς καὶ ἐπεσκιρτῶντας εἰς τὸν οἰκεῖον τῆς συναφείας καὶ ἑνώσεως συναγελάζῃ λειμῶνα. Ταῦτα, τέκνον ἡμέτερον ἐν Κυρίῳ, μελέτα· καὶ τούτοις ἑαυτὸν ῥύθμιζε, κατεπᾴδων. Οὐδὲν γὰρ, εὖ ἴσθι, τῶν παναρίων τούτων εὑρήσεις ὠφελιμώτερον · τὰ δ' ἄλλα ἔρρωσο, ἱερώτατε, τῆς ἡμῶν ὑπερευχόμενος μετριότητος.

EPIST. XV.

Eidem.

ΕΠΙΣΤ. ΙΕ'.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 107, p. 152).

Gratia Christo vero Deo nostro qui in omnibus nos consolatur, qui naturas generosas si vel aliquatenus ab innata virtute exorbitent, potestate donat, ut quantocius suum lapsum intelligant, et ad suam nobilitatem et dignitatem regrediantur ; qui etiam nunc, non mearum rationum et orationum, ut tute putes, vi et admonitione, gratiam largitus est, ut viles et humiles cum despectu habitas cogitationes abjicias, sed facultate et robore tuæ ipsius quam possides magnanimitatis. Si autem innata et apposita propriæ voluntatis amplitudo quæ optima est, et cæteræ tuæ conversationis, sine difficultate reduxit, utcunque rerum contingentium occasio, multiplici me alea jactatum turbaverit, tu tamen usque in immotæ amicitiæ institutione solidatus persistes. Vale, mi fili sacratissime.

B Χάρις Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν, τῷ ἐπὶ πᾶσι παρακαλοῦντι ἡμᾶς, τῷ καὶ τὰς γενναίας τῶν φύσεων (ἐπειδ' ἂν τῆς οἰκείας ἀρετῆς μικρὸν ἀποκλίνωσι] θᾶττόν τε συνορᾷν δυναμοῦντι P τὸ ὀλίσθημα, καὶ πρὸς τὸ οἰκεῖον καὶ εὐγενὲς ἐπανατρέχειν ἀξίωμα. Ὃς καὶ νῦν, οὐ τῇ τῶν ἡμετέρων λόγων, ὡς ἂν αὐτὸς φαίης, δυνάμει καὶ παραινέσει · ἀλλὰ τῇ σῇ οἰκοθεν, καὶ ἐξ αὐτοῦ σοι παρασχεσθείσῃ μεγαλονοίας, τῇ ῥώμῃ τὸ χυδαῖον μὲν καὶ ταπεινὸν τῶν λογισμῶν ἐκχαρίτωσέ σε διαπτύσασθαι. Εἰ δὲ τὸ προφυὲς καὶ κατάλληλον μέγεθος τῆς ἀρίστης προαιρέσεως, καὶ τῆς ἄλλης πολιτείας, ἐκ τοῦ ῥᾴστου ἐπανήγαγεν, ἐν οἷς εἴης μοι κἂν μυρίους κύδους ἡ τῶν πραγμάτων ἀναρρίπτοι περιπέτεια, αὐτὸς διαπαντὸς ἐν ἀκλονήτῳ τῆς ἀγάπης ἐστηριγμένος φρονήματι. Ἔρρωσο, τέκνον ἡμέτερον ἱερώτατον.

C

EPIST. XVI.

Gregorio Syracusæ archiepisc.

ΕΠΙΣΤ. ΙϚ.

Γρηγορίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Συρακούσης.

Montacut. (ep. 111, p. 154).

Quæcunque archiepiscopalis tua sanctitas ad constitutionem Dei ecclesiæ operatur, ab ipso principio mea mediocritas tecum in iis conspirat : ut frequentius tibi in memoriam revocare non sit opus ; nunc temporis præcipue, cum voce quacumque clarius et consommatius nos id doceant quæ mutuo nobis contigerunt, ac utriusque statum æqualem, eumdem animum, cogitationes easdem suggerant, communis nostra in Christo causa, persecutio, communes passiones, ineffabiles quibus meremur conflictari propter observationem, et custodiam mandatorum Domini nostri. Intende autem porro, et recto tramite incedito, manus imponens, sacra peragens, Christi gregem multiplicans et adaugens, templa veneranda construens et dedicans ; præcipue cum tempora sint ejusmodi, in quibus sacerdotes et sacerdotium, magnam partem, miserandum in modum silentio obruuntur, et ex hominibus eliminantur ; cum templa passim desolata jaceant, et demolita sint aut expilata, pro illo ordine et pul-

D

Ὅσα πρὸς καταρτισμὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἡ ἀρχιερατικὴ ὑμῶν διαπράττεται ὁσιότης, ἄνωθεν καὶ ἐξαρχῆς τὴν ἡμετέραν ἔχεις συμφωνοῦσαν μετριότητα · διόπερ οὐ δεῖται συνεχοῦς ἐπὶ τούτοις ὑπομνήσεως · μᾶλιστά γε νῦν, ὅτε φωνῆς ἁπάσης λαμπρότερόν τε καὶ τελειότερον, ἀναδιδάσκουσιν ἡμᾶς τὰ ἀλλήλων, καὶ εἰς μίαν γνώμην καὶ τὸ αὐτὸ συνάπτουσι φρόνημα · ὅτε κοινὸς ὑπὲρ Χριστοῦ διωγμός, καὶ τὰ κοινὰ πάθη καὶ ἀνιστόρητα, οἷς ἐναθλεῖν διὰ τὴν συντήρησιν τῶν δεσποτικῶν ἐντολῶν καὶ παραφυλακὴν, ἀξιούμεθα. Ἔνθεινε τοίνυν καὶ κατευοδοῦ χειροθετῶν τε καὶ ἱεροτελῶν, καὶ τὸ πείμενιον αὔξων καὶ πληθύνων Χριστοῦ, ναούς τε σεπτοὺς ἐγείρων καὶ τελεσιουργῶν · ἀλλ' ὥστε q καὶ καιροῖς τοιούτοις ἐν οἷς ἱερεῖς τε καὶ ἱερωσύνη, τὸ μέρος ἐκείνων τῶν τρισαθλίων, σεσίγηται καὶ ἐξ ἀνθρώπων ἠφάνισται · ναῶν τε ἐρημία καὶ πόρθησις ἀντὶ τῆς πρὶν εὐκοσμίας, τὸ Ῥωμαϊκὸν κατέχει πολίτευμα, καὶ μονονουχὶ τὰ Χριστιανῶν ἐκ βάθρων αὐτῶν ἀνατέτραπται · οἷς, τίς ἀξίως ἄλλος ἢ Ἱερεμίας ἐπιστενάξειε δυ-

VARIÆ LECTIONES.

b *καὶ ἐνδυναμοῦντι.* q *ἄλλως τε.*

νατὸς ὢν οἰκείοις θρήνοις τηλικαύτης ἐρημίας ἐκτραγῳδῆσαι καὶ παραστῆσαι μέγεθος ; ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ σιωπώμενα κέκραγεν. Σὺ δέ μοι τὰ τε ἄλλα ἔρρωσο, καὶ τῆς ἡμῶν ὑπερεύχου μετριότητος.

A chritudine qua prius Romana respublica florebat, et Christianismus tantum non ex imis subruitur fundamentis. Ingemiscere ad hæc, pro meritis quis alius suffecerit quam Jeremias, qui propriis suis lessis et lamentis, tantæ vastitatis et desolationis magnitudinem et exprimere possit, et tragice deplorare ? sed hæc silentio pressa exclamant tamen. Tu cætera vale, et pro mea mediocritate apud Deum precibus intercede.

ΕΠΙΣΤ. ΙΖ'.

Ἰγνατίῳ μητροπολίτῃ Κλαυδιουπόλεως.

EPIST. XVII.

Ignatio metrop. Claudiopolitano.

Montacut. (ep. 115, p. 156).

Ἦν ποτε φευκτὸν καὶ φοβερὸν τὸ ἀνάθεμα, ὅτε κατὰ τῶν ἐνόχων τῆς ἀσεβείας, ὑπὲρ τῶν της εὐσεβείας κηρύκων, ἐφέρετο. Ἀφ' οὗ δὲ ἡ τολμηρὰ καὶ ἀναίσχυντος τῶν ἀλαστόρων ἀπόνοια, παρὰ πάντα θεσμὸν θεῖον τε καὶ ἀνθρώπινον, καὶ παρὰ πάντα λόγον Ἑλληνικόν τε καὶ βάρβαρον, τὸ οἰκεῖον ἀνάθεμα κατὰ τῶν προμάχων τῆς ὀρθοδοξίας ἀναστρέφειν ἐφρυάξατο, καὶ τὴν βαρβαρικὴν μανίαν ἐκκλησιαστικὴν παρανομίαν ἐφιλονείκησαν ἀπεργάσασθαι, αὐτίκα καὶ τὸ φρικτὸν ἐκεῖνο καὶ ποινῆς ἁπάσης πέρας ἔσχατον, εἰς μύθους καὶ παίγνια μεταπέπτωκε · μᾶλλον δὲ, τοῖς εὐσεβέσι καὶ αἱρετὸν παρεσκεύασται. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡ πάντολμος τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας γνώμη, τὰς ποινὰς, καὶ μάλιστα τὰς ἐκκλησιαστικὰς, ποιεῖ φοβερὰς, ἀλλὰ τῶν πασχόντων τὸ ὑπεύθυνον, ὡς τό γε ἀνεύθυνον καὶ εἰς χλεύην τὰς ἐκείνων τιμωρίας ἕρπει, καὶ κατ' ἐκείνων τὸ δικαίωμα τῆς τιμωρίας ἀναστρέφει, καὶ τῷ ὑπ' αὐτῶν τιμωρουμένῳ στεφάνους ἀκηράτους, καὶ ἀθάνατον δόξαν, ἀντὶ ποινῆς, ἀπεργάζεται. Δι' ὃ καὶ ἕκαστος τῶν εὐσεβῶν καὶ ἁγίων, ὑπ' αὐτῶν ἠλλοτριωμένων Χριστοῦ, μυριάκις αἱρεῖται προπηλακίζεσθαι, καὶ ἀναθεματίζεσθαι ἢ τοῖς αὐτῶν μισοχρίστοις καὶ θεστυγέσιν μετὰ λαμπρᾶς τῆς εὐφημίας κοινωνῆσαι πονηρεύμασιν.

Erat olim terribile anathema, et fugiendum ; nempe cum a veritatis præconibus, contra reos et improbos ferebatur. Ex quo vero audax et impudens alastorum quorumdam vesania, contra leges omnes divinas et humanas ; contra omnem rationem Græcam, barbaram, ipsorum anathema in propugnatores orthodoxæ pietatis jaciat insolenter, et furores barbaricos, ecclesiasticas transgressiones magna contentione habendas contendunt ; e vestigio illud formidandum, et omnium suppliciorum extremum, in fabulam et ludibrium evasit : potius viri pii illud exoptaverint ; non enim sententia per audacissimos veritatis hostes lata pœnas saltem ecclesiasticas formidabiles facit, sed reatus eorum in quos intorquentur. Quod si innocens quis fuerit, ridendas illorum pœnas propinat, et in ipsorum met judicium mutat, illi autem quem multarunt coronam immarcescibilem, et immortalem gloriam pro suppliciis procurat. Quocirca quisque pius et sanctus vir mille modis optaverit, potius ab iis qui a Christo alieni sunt contumeliis affici, et anathemate feriri, quam cum splendore et applausu de ipsorum impietatibus participare, qui Christo odiosi, et Deo invisi sunt.

ΕΠΙΣΤ. ΙΗ'.

Μιχαὴλ μητροπολίτῃ Μιτυλήνης.

EPIST. XVIII.

Michaeli Mitylenes metropolitæ.

Montacut. (ep. 116, p. 157).

Ὥσπερ τοὺς τοῦ Δεσπότου μαθητὰς τὸ μισόχριστον τῶν Ἰουδαίων συνέδριον ἀποσυναγώγους ποιήσαντες, ἐκείνους μὲν μᾶλλον τῷ Διδασκάλῳ καὶ Δεσπότῃ προσῳκείωσαν, ἑαυτοὺς δὲ τέλεον καὶ τῆς θείας μυσταγωγίας, καὶ τῆς οὐρανῶν βασιλείας ἠλλοτρίωσαν. Οὕτω καὶ νῦν οἱ τῶν Ἰουδαίων μιμηταὶ, τοὺς τῶν ἀποστόλων ζηλωτὰς, ἀποσυναγώγους ποιήσαντες, ἡμᾶς μὲν τοῖς θεσπεσίοις ἐκείνοις καὶ αὐτόπταις τοῦ Λόγου, συνῆψάν τε μᾶλλον καὶ συνήνωσαν. Ἡ γὰρ κοινωνία τῶν παθῶν ἀκριβεστέραν ποιεῖται τὴν ἐν βίῳ καὶ πίστει συνάφειαν · ἑαυτοὺς δὲ καὶ τῆς ἐκείνων διδασκαλίας, καὶ τῆς ἡμετέρας ὀρθοδοξίας, ἐλεεινῶς τε καὶ ἀθλίως ἐναπέτεμον · καὶ τῆς Χριστιανῶν ὅλως καὶ κλήσεως καὶ πολιτείας τὴν ἑαυτῶν μοῖραν διῳκίσαντες, εἰς τὴν τῶν Ἰουδαίων, οὓς παρεζήλωσαν, καὶ χριστομαχίαν καὶ μιαιφονίαν φερόμενοι ἐκπεπτώκασιν.

Quemadmodum discipulos Domini nostri Judæorum Christiosorum synedrium e synagogis ejicientes, illos eo facto, magis magistro et Domino dedere copulatos, at seipsos penitus a cœlesti mystagogia et regno cœlorum alienos reddidere. Ad eumdem modum et nunc Judæorum imitatores apostolorum zelotas nos e synagogis ejicientes, eo facto divinis illis, et Verbi incarnati spectatoribus nos magis conjunctos adunierunt ; siquidem communes passiones, exactissimam vitæ et fidei conjunctionem operantur ; semet autem ipsos ab eorum doctrina, et orthodoxa nostra fide, miserum et miserandum in modum absciderunt ; et cum separati sunt omnino a Christianorum nomine et politia, in Judæorum quos zelo imitantur, oppositionem contra Christum, et homicidii pollutionem abrepti exciderunt.

EPIST. XIX.

Euschemoni et Georgio metrop.

ΕΠΙΣΤ. ΙΘ'.

Εὐσχήμονι καὶ Γεωργίῳ μητροπολίταις.

Montacut. (ep. 126, p.166).

Non despondeo animum, dum intueor tempestatem malorum, et tyrannidis intensionem ; audio enim vos per fidem in Deo certam, et pietatem efflorescentes et vernantes ; imo lætitia afficior eo quod illorum summa impudentia, qui dedecus vobis et turpitudinem volebant affricare, vos et pulchriores reddidit, et probatiores. Sed, o vos amici, filii, fratres, et si quid nomen filiali amore et naturali affectione magis familiare sit, usque ad finem consummatum in Deum hunc animum et affectum conservemus : et quemadmodum Jobus ille generosus, ipsorum ducem diabolum, per stupendam illam patientiam et fortitudinem triumpho duxit, ita vos ut Christi populus ille sanctus, regaleque sacerdotium, ut et olim, ita etiamnum istosce illius germanos primipilares discipulos, cum lessis et lamentis, nec quo se conferant scientes, publice spectandos exhibebimus. Nam quod vos probe nostis æque atque ego, brabia et coronæ exspectant eos, qui usque ad finem decertant.

Οὐκ ἀθυμῶ, τὴν χειμῶνα τῶν κακῶν καὶ τῆς τυραννίδος ἐπιτεινόμενον βλέπων. Ταῖς γὰρ εἰς Θεὸν ἐλπίσι, καὶ τῇ εὐσεβείᾳ ἀνθοῦντας ὑμᾶς καὶ ἐαρίζοντας ἀκούω · μᾶλλον δὲ καὶ χαίρω, ὅτι καὶ ὡραιοτέρους καὶ δοκιμωτέρους ἡ τῶν καταισχῦναι καὶ ἀσχημονῆσαι σπουδασόντων ὑμᾶς ἔδειξεν ἀναισχυντία. Ἀλλ', ὦ φίλοι καὶ τέκνα καὶ ἀδελφοί, καὶ εἴ τι στοργῆς καὶ σχέσεως φυσικῆς οἰκειότερον, ἕως τέλους Θεῷ τὴν αὐτὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὸ φίλτρον διασώσωμεν · καὶ ὅπερ Ἰὼβ ὁ γενναῖος τὴν καθηγητὴν αὐτῶν πεπονθότα [r], διὰ τῆς θαυμασίας ἐκείνης ὑπομονῆς καὶ ἀνδρείας ἐθριάμβευσε · τοῦτο καὶ ὑμεῖς, καὶ λαὸς ἅγιος τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασίλειον ἱεράτευμα, ὥσπερ μέχρι νῦν, οὕτω καὶ διαπαντὸς, τουτουσὶ τοὺς ἐκείνου γνησίους καὶ κορυφαίους μαθητὰς, ὀδυρομένους καὶ ἀμηχανοῦντας ἐπιδείξομεν. Καὶ γὰρ, ὡς καὶ ὑμεῖς συνεπίστασθε, τῶν εἰς τέλος ἀγωνιζομένων ἐστὶ τὰ βραβεῖα καὶ οἱ στέφανοι.

EPIST. XX.

Theodoro metropol. Laodiceæ.

ΕΠΙΣΤ. Κ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 140, p. 198).

Scio plurimos fidelium ita affectos esse, ut occasionem omnem quærant, qua possint propriæ virtutis illustre quoddam specimen exhibere ; et martyres felices prædicare, quod barbaram tyrannorum crudelitatem nacti fuerant, qua possint in æternum, suam ipsorum animi magnitudinem quasi columnæ insculptam stabilire. Sane adest hæc ipsa occasio, vel major potius, quam speraret etiam valentissimus. Confido, autem quod qui contra tuam generositatem insurrexit, ultimam, maximam, et perpetuo memorandam confusionem incurret, in opprobrium propriæ cum infirmitatis tum audaciæ. Ita ut immota tua formidine perculsus, ulterius aliquid attentare cessabit. Ita per hanc unicam concertationem, duo egregia consequere trophæa, cum ut victor proclamare, tum ut fratribus malorum impendentium gravitate, et labores multos, propriis tuis certaminibus allevies.

Οἶδα πολλοὺς τῶν πιστῶν ἀνδρῶν, καιρὸν ζητοῦντας, ἐφ' ὃν τῆς οἰκείας ἀρετῆς τὸ μέγεθος ἐπιδείξαιντο · καὶ τοὺς μάρτυρας μακαρίζοντας, ὅτι τυράννων ἔσχον ὠμότητα τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν εἰς αἰῶνα στηλιτεύουσαν. Ἐφίστηκεν οὗτος ὁ καιρὸς, εἰ καὶ πλέον, ἢ ὅσον ἂν καὶ ὁ γενναιότατος ἤλπισε · πείθομαι δὲ, ὡς τελευταῖον καὶ μέγιστον τῆς ἰδίας ἀσθενείας, καὶ τοῦ θράσους, ὁ τῇ σῇ γενναιότητι ἐκπαθεὶς προσενεχθῆναι, ἀείμνηστον τὸν ἔλεγχον δώσει · καὶ τὴν σὴν στερρότητα καταπλαγείς, καὶ τῶν λοιπῶν ἐκτραπήσεται τὴν πεῖραν · ὡς ἅμα δύο τὰ μέγιστά σε, δι' ἑνὸς ἀγῶνος, κατορθῶσαι, νικηφόρον τε ἀναῤῥηθῆναι · καὶ τοῖς ἀδελφοῖς τῶν ἐπικρεμαμένων κακῶν τὴν ὑπερβολὴν, καὶ τοὺς πολλοὺς [s] πόνους, ἰδίοις ἄθλοις, κουφίσαι.

EPIST. XXI.

Eidem.

ΕΠΙΣΤ. ΚΑ'.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 141. p. 199).

Generosos plane stadium exspectat : nemo feminea teneritudine emollitus, introeat. Quod si quis sit qui exsilierit, recedat quantocius ; vel a sua sententia, vel a colluctatione. Neque enim labores talibus congruunt. Sed neque ab auro onustis : nec ambitione inflatis. Omnino qui corporeis voluptatibus inhiat, ut mihi stat ententia, ne se componat ad certamen : velim ego longe removeri, si non præveniat is, et impleat votum meum.

Γενναίων ὄντως ἀνδρῶν τὸ στάδιον δεῖται · μηδεὶς εἰσίτω θηλυδρίας · ἂν δ' εἰσεπήδησε, θᾶττον ἀποστήτω · ἢ τῆς γνώμης, ἢ τῶν παλαισμάτων. Οὐ γὰρ τῶν τοιούτων οἱ πόνοι. Ἀλλὰ μηδ' ὁ χρυσῷ τὸν βίον βεβαρημένος · μηδ' ὁ πρὸς κενὰς δόξας ἀνεπτερωμένος. Τὸν γὰρ πρὸς τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς ἐπτερωμένον, οὐδ' ἀποδύασθαι πρὸς τὸν ἀγῶνα νομίζω. Ἀλλὰ καὶ εὔχομαι πόῤῥω καθεστάναι, εἰ μὴ προλαβὼν ἐπλήρωσεν [s*] ἐκεῖνος τὴν εὐχήν.

VARIÆ LECTIONES.

[r] ἴσ. γεγονότα. [s] πολλῶν. [s*] ἡμῶν.

ΕΠΙΣΤ. ΚΒ'.

Εὐθυμίῳ μητροπολίτῃ Κατάνης.

Montacut. (ep. 148, p. 205).

Γενέσθαι μὲν ἐμοὶ σχολὴν, ὥστε τὰ σὰ διηγεῖσθαι, ἀπεύχομαι [1] · γενέσθαι δὲ, ὥστε μηδ' ἀκοῦσαι, προέλαβες. Τί οὖν αἰτιᾷς, ὅτι μηδ' ἅπερ ἤλπισα, ἤκουσα. καὶ ὅτι σιγὴν ἐθέμην, οἷς μηδὲ τὴν ἀκοὴν ἡδέως ἠνέῳξα. Ἀλλ' εἰ, διότι ὅλως τὴν ἀκοὴν τῶν τοιούτων ὑπέμεινα, τῆς περὶ φίλους ὀλιγωρίας γράφὴν ἔνοχος γράφεσθαι · τί ἂν δράσειαν οἱ τοιαῦτα δεδρακότες, δι' ὧν καὶ τοὺς φίλους τῆς ὑπὲρ αὐτῶν ἐν τῷ λέγειν παῤῥησίας, ἀπεστέρησαν, καὶ τῶν δυσμενῶς ἐχόντων τὰς γλώσσας, οὐ καθ' ἑαυτῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατ' ἐκείνων οἳ ποτε τῶν πεπλησιακότων ἦσαν, ἠκόνησαν. Τί οὖν δεῖ ποιεῖν ; σὸν ἐστιν, (ὦ πῶς σε προσείπω) καὶ ἡμῖν ὑπὲρ σοῦ, εἴθ' ἑῶφελες, τὴν παῤῥησίαν, ἣν εἴχομεν, ἀποδοῦναι · καὶ μηδὲν ἀκούειν ἀηδὲς περὶ σοῦ · ἀλλὰ καὶ τοὺς κακῶς σε λέγοντας νῦν, ἐπιστομίσαι, εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐπαναδραμόντα κατάστασιν.

EPIST. XXII.

Euthymio Catanensi metropol.

Esse mihi otium, ut res tuas enarrem, opto ; at ne eas intelligam præveniendo cavisti. Quid causaris ergo, quod quæ non sperabam, audiam ; et quod silentio texerimus, quæ libens fando non acciperem? Quod si autem, quia fando necessaria accepi, dignus sum cui dicam scribatur contemptæ amicitiæ. Quid et illi faciant, qui talia faciunt, quæ et amicos libertate privent pro ipsis dicendi, et malevolas linguas non tantum in ipsos, sed in eos etiam quibus olim utebantur familiariter, exacuunt. Quid ergo faciendum? Hoc ad te spectat (o quo te nomine compellem !) et, mihi libertatem condonare, si id placuerit, satis abunde jam olim habui ; et ut nihil de te audiam quod minime placet ; sed tu ad priorem constitutionem revolvendo, eorum ora qui te nunc lacerant, obturabis.

ΕΠΙΣΤ. ΚΓ'.

Γεωργίῳ μητροπολίτῃ Νικομηδείας.

EPIST. XXIII.

Georgio metropolitæ Nicomediensi.

Montacut. (ep. 169, p. 243).

Εἴθε μοι τῶν σῶν ἦν ἐναμιλλα λόγων τὰ ἔργα · οὐχ ἵνα κλέος ὄντες ἀκεστορίδων Γαληνὸς καὶ Ἱπποκράτης, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς θειάζων γράφεις, Ὑπεξίστανταί μοι τῶν πρωτείων · οὐδ' ἵνα τῶν Ἀσκληπιαδῶν τὸ μέγα ὄνομα τῷ ἡμετέρῳ καταχωσθείη · ἀλλ' ὡς ἂν εἴην, εἰ καὶ μὴ πρὸς ἕτερόν τινα, ἀλλ' οὖν ἐν τούτῳ γε τῷ μέρει μικρά τις κατὰ τῶν σωματικῶν παθῶν τοῖς φίλοις καὶ συνάθλοις ἐπικουρία.

Utinam ex æquo verbis tuis opera mea responderent, non ut Acestoridum gloria, Galenus et Hippocrates, ut tute me encomiis ornans scribis, mihi cedentes primas darent nec ut ingens illud Asolepiadarum nomen nostro nomine obrueretur, sed ut præstetur, licet non ad aliud quidpiam, saltem hac in parte exiguum quid quoad corporis passiones amicis et synathletis auxilium.

ΕΠΙΣΤ. ΚΔ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

EPIST. XXIV

Theodoro metropolitæ Laodiceno.

Montacut. (ep. 171, p. 244).

Ἀρότρῳ μὲν, ὡς ἡ παροιμία φησὶν, ἀκοντίζεις, ἀντὶ τοῦ μετανοεῖν θρασυνόμενος. Οὐ γὰρ μετανοίας ἀλλ' ἀπονοίας, ἑαυτῷ τῶν ἐσφαλμένων ἐπιτρέπειν τὴν συγγνώμην. Εἰ δέ σοι καὶ ληρεῖν δόξαιμι, ἔσται σοι οὐκ εἰς μακρὰν τὸ παροιμιῶδες, συνεχῶς ἐπ' ἔργοις ἀδόμενον, Ἄρτι μῦς πίττης γεύεται.

Aratro, quod proverbiis usurpatur, jacularis, qui cum debeas pœnitere, audaciam urges. Nec enim pœnitentis, sed insanientis est sibimet permittere errorum condonationem. Quod si tibi videro delirare, in te proverbium quod non ita dudum sæpe jactatum quadravit : Mus scilicet picem gustavit.

ΕΠΙΣΤ. ΚΕ'.

Εὐσχήμονι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας.

EPIST. XXV.

Euschemoni Cæsareæ archiepiscopo.

Montacut. (ep. 173, p. 245).

Οὐδὲν θαυμαστὸν, εἰ μὴ τοῖς δικαίοις ἅπαντες χαίρουσιν · ἀλλ' ἐκεῖνο θαυμαστὸν ἂν ἦν καὶ λίαν ἐνδίκως, εἰ πάντες ὑπ' ὀφθαλμοῖς τῆς δίκης ἐπολιτεύοντο. Ἀγαπητὸν δ' ἐμοὶ, κἂν οἱ πλείους εἶησαν (ὅπερ οὐκ ἐστὶ) φίλοι τοῦ δικαίου. Μερίδα μὲν γὰρ ὀλίγην ὁρῶ ῥέπουσαν εἰς δικαιοσύνην, τὸ δὲ πλῆθος ἐπισύρεται ἡ ἀδικία. Ὅτε τοίνυν οὕτως ἔχει ταῦτα τί δήποτε ἀλύεις σὺ καὶ ἀσχάλλεις, ὅτι τὸ δίκαιον, οἷς ἐστιν οἰκεῖον, ἀπονέμων, ὑπὸ τῶν τὰ δίκαια μισούντων τὴν ἴσην ὕβριν ὑπομένεις. Τοὐναντίον γὰρ ἐχρῆν σε σκυθρωπάζειν καὶ ζητεῖν λύσιν εὑρεῖν τοῦ

Mirum non est, si justis hominibus plerique omnes haud plane delectantur. Illud autem mirandum magis, si tanquam in conspectu justitiæ, omnes et singuli vitæ cursum instituant. Mihi sufficit si plusculi sint ; ut certe pauci sunt tales, qui justitiam consectantur. Partem sane non magnam ad justitiam colendam propensos video, multitudinem ad se rapit injustitia. Hæc ita se habere, quid tute hæsitas, qui cum juste justitiam cui debetur administras, ab illis quibus justum quod est, odiosum est, pariter reportas contumeliam. Omnino te decuit contrario

VARIÆ LECTIONES.

[1] ἐπεύχομαι.

modo affectum esse, torvo vultu eos intueri, et id agere sedulo ut solamen invenias illius quod te contristatum reddet, si modo hostes qui se justos profitentur, linguam tibi amicam largiri vellent.

EPIST. XXVI.

Paulo Cæsareæ archiepiscopo lapso.

A λυποῦντος εἰ οἱ τῆς δίκης ἐχθροί σοι φίλην ἐχαρίζοντο γλῶσσαν.

ΕΠΙΣΤ. ΚϚ'.

Παύλῳ γεγονότι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας καὶ ἀποστήσαντι.

Montacut. (ep. 175, p. 262).

Arcadiam me flagitas, quispiam diceret, nec injuria, proverbialiter. Ego autem exhibeo, sed non e plaustro, nec a Scythis mutuatum verbum, sed quale amet charitas. Improbus exstitisti erga amicos divinæ legis proditor, hostis propriæ confessionis : et tamen rogitas cur te ut improbum diffugiunt homines, nec congressu suo communi dignantur ? Nimirum ideo (o quo te titulo jure designem!) quod terribile arbitrantur, vel per *salve* communionem habere cum operibus tuis impiis.

B

EPIST. XXVII.

Zachariæ metropol. Chalcedonis.

Ἀρκαδίαν με αἰτεῖς, εἴποι ἄν τις, καὶ μάλα εἰκότως, παροιμιαστὴς ἀνήρ · ἐγὼ δέ σοι δώσω, οὐ τὰ ἐξ ἁμάξης, οὐδὲ τὴν ἀπὸ Σκυθῶν ῥῆσιν, ἀλλ' ἅπερ ἂν φιλεῖ ἡ ἀλήθεια · κακὸς ἐγένου φίλοις, καὶ θείου προδότης δόγματος, καὶ τῆς σῆς ὁμολογίας πολέμιος. εἶτα διερωτᾷς τί δήποτέ σε οἱ εὐσεβεῖς ὡς ἐναγῆ ἀποστρέφονται, μηδὲ τῆς κοινῆς ἀξιοῦντες προσρήσεως ; (ὦ, τί σε δικαίως προσείπω ;) φοβερὸν ἡγοῦνται καὶ τὸ διὰ τοῦ χαίρειν κοινωνῆσαι τοῖς ἔργοις σου τοῖς πονηροῖς.

ΕΠΙΣΤ. ΚΖ'.

Ζαχαρίᾳ μητροπολίτῃ Χαλκηδόνος.

Montacut. (ep. 179, p. 267).

Misi tibi amaram potionem, præparatione confectione que novam, stomacho inservientem roborando ab eadem arte qua prius profectam, sed tempore antiquiorem. Horum medicamentorum prius mane recipies cum tertia parte ejus quod una mittitur, sumatur in aqua tepida aut melicrato, prout alterutrum magis ferre possis : et post amari illius medicamenti potionem, sumas alterum licet per mensem integrum continuatum, usque ad nucis Ponticæ quantitatem, ternis porro bolis distributum sumito. Illam ante solis exortum, alteram ad occasum solis post cœnam, stomachi cachexiam ita in melius reformabis, et aurium dolorem sedabis. Non possum tibi promittere totalem sanationem : nam morbi inveterati vix ad tempus breve sanantur. Atque ut alibi, ita imprimis in promissionibus medicamentalibus id quod turgescit reprobandum : sed divino facile aspirante auxilio mitigatum magis statum consequeris et habitudinem.

C

D

EPIST. XXVIII.

Eulampio archiepiscopo et sceuophylaci.

Ἔπεμψά σοι πικράν, τῇ τε κατασκευῇ, καὶ τῇ ἐπινοίᾳ νέαν · καὶ βοήθημα στομαχικὸν, τέχνης μὲν τῆς αὐτῆς, ἡλικίας δὲ πρεσβυτέρας. Τούτων τὴν μὲν ὑπὲρ ἡμέραν ὄρθρου προσφερόμενος κατὰ τριτημόριον τοῦ σταλέντος, ὕδατι χλιαρῷ, ἢ καὶ μελικράτῳ, ὡς ἂν ᾖ σοι ἀλυπώτερον · τὸ δὲ, μετὰ τὴν τῆς πικρᾶς ποσιν, καθ' ὅλον ἡμερῶν μῆνα, Ποντικοῦ καρύου κατὰ μέγεθος, ἐς τρία τῷ πλήθει λαμβάνων. τὰ μὲν, ἡλιακῶν αὐγῶν πρωϊαίτερον · τὸ δὲ λοιπὸν, δυομένου καὶ ἐπιδείπνιον · τήνδε στομαχικὴν καχεξίαν ἐπὶ τὸ ἄμεινον ἕξεις μεθισταμένην σοι, καὶ τὴν τοῦ ὠτὸς περιωδυνίαν. Οὐκ ἂν δὲ φαίην εἰς ἀπαλλαγὴν παντελῆ · βραχεῖά τε γὰρ θεραπεία χρονιωτέρων ἥττατται νοσημάτων, καὶ ὥσπερ πανταχοῦ, οὕτω μάλιστα ταῖς ἰατρικαῖς ὑποσχέσεσι νεμέσητον τὸ ὑπέρογκον. Ἀλλ' οὖν τῆς ἄνω ῥοπῆς, εἰς εὐμένειαν ὁρώσης, εἰς πολὺ ῥᾴονα συγκαθισταμένην σοι διάθεσιν.

ΕΠΙΣΤ. ΚΗ'.

Εὐλαμπίῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ σκευοφύλακι.

Montacut. (ep. 184, p. 275).

Adversatur virtuti improbitas, nec in amicitiam coalescent aliquando : utraque proprium subjectum habet, et amplectitur cui innititur : fieri non potest ut, subjectis pugnantibus, ea quæ incubant, inducias agant : si hoc ita se habet mirari noli, si is, qui minister est impietatis, bellum iis denuntiat cum magno statu, qui virtutem ipsi ex adverso constitutam repræsentant.

EPIST. XXIX.

Euschemoni archiepiscopo Cæsareæ.

Ἔστιν ἐναντίον τῇ ἀρετῇ ἡ κακία, καὶ οὐκ ἂν εἰς φιλίαν συνέλθοιεν · ἑκατέρα δὲ ὑποκείμενον οἰκεῖον, ἐφ' ᾧ ἵδρυται, καταλαμβάνουσα ἔχει · οὐκ ἔστιν οὖν, μαχομένης, τῆς ἐφιδρυμένης, σπένδεσθαι τὸν ἑδράζοντα · εἰ δὲ τοῦτο, μηδὲν θαυμάζῃς, εἰ ὁ τῆς κακίας ὑπηρέτης, κατὰ τῶν ἀντιπρόσωπον αὐτῷ τὴν ἀρετὴν προβεβλημένων, μέγα πνεῖ τὸ πολέμιον.

ΕΠΙΣΤ. ΚΘ'.

Εὐσχημόνι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας.

Montacut. (ep. 186, p. 274).

Improbitas (neque hac videatur tibi paradoxum quid, cum satis testetur verum quotidiana per vitam experientia) si non velo virtutis opposito vele-

Ἡ κακία (καὶ μηδέν σοι δόξει παράδοξον, ἡ γὰρ τῶν ἐν βίῳ πεῖρα σαφῆς τῶν τοιούτων διδάσκαλος) ἂν μηδὲ τῆς ἀρετῆς ὑπέλθοι τὸ σχῆμα, τάχιστα διὰ-

λυται · μὴ τοίνυν ἀθύμει ταύτην ὁρῶν, τὸ λεγόμενον, γυμνῇ τῇ κεφαλῇ θρασυνομένην καὶ ἀπηρυθριασμένῳ προσώπῳ κατὰ πάντων ἀσελγαίνουσαν· βραχὺς ὁ χρόνος, καὶ εἰς διαφθορὰν αὐτὴν ὄψει, σὺν μεγάλῳ ἤχῳ καταστρέφουσαν· ἔχεις δὲ καὶ τὸν Προφήτην ἐμοὶ συμφθεγγόμενον· Εἶδον τὸν ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον καὶ ἐπαιρόμενον, ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου, καὶ παρῆλθεν [u], καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν· ἐζήτησα αὐτόν, καὶ οὐχ εὑρέθη ὁ τόπος αὐτοῦ.

A tur, quantocius dissipatur. Noli quocirca despondere animum, si quod dici solet, aperte et nudato capite, audaciam illam videas insolescentem, et in conspectu contra omnes non erubescente vultu lascivientem. Tempus breve interveniet, cum illam videbis cum ingenti sonitu in perniciem præcipitatam. Atque hic mihi consentientem Prophetam habes. *Vidi*, aiebat ille, *impium in sublimi exaltatum, et tanquam e cedris Libani elatum ; præteribam vero, et ecce non erat : quærebam eum, et non est inventus locus ejus* [1].

ΕΠΙΣΤ. Λ'.

Ζαχαρίᾳ μητροπολίτῃ Ἀντιοχείας.

EPIST. XXX.

Zachariæ metropolitæ Antiocheno.

Montacut. (ep. 191, p. 289).

Ὁ μακάριος καὶ θεῖος Παῦλος, ὁ τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος, καὶ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος, ὁ τὸν γύρον ἅπαντα τῆς γῆς περιλαβὼν τῷ κηρύγματι, οὗτος ὁ τῷ οὐρανίῳ παιδευθεὶς διδασκαλείῳ καὶ τῶν ἀπορρήτων ἐκείνων ῥημάτων, πρῶτος ἀνθρωπίνην ἀκοὴν ἐπιδεῖξας κατήκοον, πολλαχοῦ τοὺς μαθητὰς τῆς μετὰ τῶν φαύλων διατριβῆς ἀπείργων, αὐτὸς οὐ μόνον συνῆν καὶ συνανεστέφετο, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος συνδιετίθετο. Τί τοῦτο ; Μὴ γὰρ ἅπερ ἑτέροις ἀπέτρεπεν, αὐτὸς καθ' ἡδονὴν ἔπραττεν ; ἢ τῶν μαθητῶν μὲν τὸ ἀσφαλὲς διετίθετο, ἑαυτῷ δὲ τὴν βλάβην εἰσέφερεν ; ἢ λήθην ἔχων ὧν ἄλλους ἐπαίδευεν, αὐτὸς τἀναντία ἔστεργε ; μὴ γένοιτο ! ἀλλ' ἑκάτερον τούτων ἀκριβῶς συνεπίστατο, καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸν τέλειον, καὶ πρὸς κακίαν ἀμετακίνητον, καὶ τῶν πολλῶν τὸ ἀτελὲς καὶ πρὸς τὰ χείρω εὐέμπτωτον. Ταῦτα δὲ καλῶς εἰδὼς καὶ συνεπιστάμενος, ἐκείνοις μὲν τὰς ἐκ τῶν ἐπισφαλῶς βιούντων βλαβὰς ἀνακόπτων καὶ ἀποκρουόμενος τῆς μετ' αὐτῶν διαίτης καὶ ἀναστροφῆς διεκώλυεν· ἑαυτὸν δὲ καὶ εἰς μέσους φέρων ἤιει, καὶ ὁμορρόφιος αὐτοῖς πολλάκις, καὶ ὁμοδίαιτος ἐχρημάτιζεν· οὐ δεδίως μετασχεῖν κηλῖδος τῆς παρ' αὐτῶν· θαρρῶν δὲ καὶ μεταδώσειν τῆς ἐνούσης καθαρότητος· οὕτω τοιγαροῦν ὁ αὐτὸς σκοπὸς, ἡ τῶν ψυχῶν, φημὶ, σωτηρία, διὰ τῶν ἐναντίων τῷ μακαρίῳ Παύλῳ ἐπεραίνετο· αὐτοῦ μὲν τῶν οὐκ εὐαγῶς βιούντων τὴν σύνοδον, ἐπὶ διορθώσει τῶν συνόντων οὐ παραιτουμένου· τοὺς δὲ μαθητὰς οὐκ ἐῶντος παραπλησίως πράττειν, ἵνα μὴ χρηστὸν ἦθος κακαῖς ὁμιλίαις ἐνδιαφθείροιντο. Πρὸς τί δὲ μοι ἀφορᾷ ὁ λόγος, καὶ τί βούλεται ; ἢ δῆλον ὅτι τὸ παρὰ τῆς ὑμῶν τελειότητος διαλύει προτεινόμενον. Ὥσπερ γὰρ οὐκ ἦν μὲν τοῖς ἀτελέσιν ἐπ' ἐξουσίας ἔχειν, μετὰ τῶν φαύλων συναναφύρεσθαι· Παῦλος δὲ πράττων, ὅπερ ἀπεῖργε, καὶ διοικονομούμενος κατεφαίνετο, κερδαίνων μᾶλλον ἐξ ὧν ἄλλοις ὑπῆρχε τὸ ἐπιζήμιον· οὕτω χρὴ καὶ περὶ τοῦ διορισμοῦ τῆς τριετίας λογίζεσθαι, ἣν ἐπὶ τῶν προσιόντων τῷ μονάδι βίῳ ὁ ἀκριβὴς λόγος διωρίσατο. Τοὺς μὲν γὰρ πολλοὺς καὶ δεομένους προκαθάρσεως, ἄμεινον ἐκεῖθεν

B Beatus et divinus Paulus, gentium apostolus, mundi doctor, qui totos terræ angulos prædicando circumiit : ille cœlesti magisterio edoctus, et inenarrabilium sermonum princeps, humanas aures audientes habens, multis in locis discipulos a conversatione impiorum excludens, non tantum versatus est ipse cum ejuscemodi, sed et *sine lege exsistentibus velut exlex convixit* [2]. Quid autem ? An ut ipse libenter ageret, quod reliquis non permisit ? an discipulorum securitati ut provideret, ipse sibi damnum creavit ? an oblitus eorum quæ suggesserat, aliis contraria obivit ? absit ! utrumque optime noverat, se perfectionem assecutum immobilem ad malum, aliorum imperfectiones et quam labiles ad deteriora : horum conscius et intelligens, discipulis inhibuit congressum et conversationem cum C improbis, præcidens nempe damna et amoliens exinde futura : seipsum medius intulit, sub eodem sæpe tecto cum iis, et eadem mensa familiarius versatus : neque enim maculam ab iis metuebat : imo communicaturum se confidens de puritate sua : atque ita contrariis viis ad eumdem finem contendebat Paulus, nec declinavit convictum improbe viventium, ob correctionem secum versantium, paria admittere non sinens discipulos, ne boni mores malis conversationibus corrumperentur. Quo spectat, quid vult sibi hæc oratio ? certe solvit a vestra perfectione quæstionem propositam. Nam ut imperfecti facultatem non habebant libere cum improbis miscendi se : at Paulus faciens quod prohibebat, et quod facere cernebatur, ut lucrifaceret eo, D quod aliis damnum crearet : ita oportet et de trienni exploratione statuere, quam statuit exacta disciplina erga monasticam professionem facturos : multos, utpote purificatione indigentes, melius est subire illam explorationem ; at qui se prius purgantes vitam ineunt philosophicam, non necesse habent præcise illud tempus observare : quemadmodum in iis qui hanc vitam instituunt, multa et magna differentia invenitur, et diversa eapropter

[1] Psal. XXXVI, 35. [2] I Cor. IX, 21.

VARIÆ LECTIONES.

[u] Ἴσ. παρῆλθον.

tante communi utilitate oblectari. Itinera quamvis longa, ubi alis amoris dilectio instruitur, et quamvis difficillima, expedite et leviter transmeantur. Quod cætera attinet, Patrum et fratrum optime, vale; scias nos tuam exspectare præsentiam, interim desiderii ardorem, spe futuræ consecutionis refocillemus. Vale.

καὶ τῆς αὐτόθεν ἀναφυομένης κοινῆς ὠφελείας κατεντρυφήσαι. Ὁδὸς γὰρ καὶ μῆκος, οἷς ὁ τῆς ἀγάπης ἔρως διεπτέρωται, κἂν δυσχερέστατα εἴη, ῥᾷστα καὶ κούφως διεπεραίνεται. Τὰ δὲ ἄλλα, Πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἄριστε, ἔρρωσο, εἰδὼς ἀπεκδεχομένους ἡμᾶς τὴν σὴν παρουσίαν, καὶ τὸ διακαὲς τοῦ ποθου, τῇ ἐλπίδι τῆς ἐπιτυχίας ἀναψύχοντας. Ἔρρωσο.

Propria manu exarabatur.

Ἐγράφη αὐτοχειρίᾳ.

EPIST. III.

Joanni metropolitæ Nicomediæ.

ΕΠΙΣΤ. Γ'.

Ἰωάννῃ μητροπολίτῃ Νικομηδείας.

Montacut. (ep. 17, p. 77).

Nec illudere novi, nec ferre illudentes possum. Si tu homo antiqui adeo moris, et simplex fueris, ut cum simus affecti contumeliis, ejus sensu non tangi debere nos, opineris, haud æquum erat, ut tu nos læderes, eo fine quasi morum tuorum simplicitas culpam extenuaret, et leviorem redderet. Cum vero per illa, quæ ausus es facere, studiose id egeris; ut sensum omnem a nobis suffurari posses, hac tua rusticitate duxisti ingestam nobis calumniam: nec resilire poteris ad illam quam in scenam producis nobis levitatem. Verumtamen ne non tam corrigendi, quam puniendi causa videar reprehensionem struere, cum justitiæ omnia scrutanti et pervidenti satisfecisse deprehenderis pro injuriis et contumeliis quibus sumus affecti, tum temet ego injuria me afficientem libens merito immunem dimittam a supplicio, hoc tantum commonefaciens, cujus oportet meminisse, nempe pœnam et supplicium te subterfugisse non propter morum tuorum vel scævitatem, vel malam consuetudinem, (unde fortassis, altum sapis), sed per nostram, quibus insidiabaris, bonitatem, quippe qui simus Christi discipuli et sectatores.

Οὔτε παίζειν οἶδα, οὔτε παιζόντων ἀνέχεσθαι. Εἰ οὖν οὕτως ἦς αὐτὸς ἀρχαῖος καὶ ἁπλοῦς, ὥστε μηδ' ἡμᾶς προπηλακιζομένους αἰσθάνεσθαι οἴεσθαι, οὐκ ἔδει σε κακουργεῖν, ἵνα σοῦ τὸ ἁμάρτημα ἡ τῶν ἠθῶν ἁπλότης ἐδείκνυ κουφότερον. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν αἴσθησιν ἡμῶν, δι' ὧν ἐτόλμησας, μελέτην ἔθου λῆστεῦσαι, καὶ δυστροπίᾳ τὴν καθ' ἡμῶν ὕβριν ἠύξησας· οὐδεμίαν ἔχεις ἀναχώρησιν εἰς τὴν νυνὶ παρὰ σοῦ σκηνοποιουμένην κουφότητα. Πλὴν ἵνα μὴ δόξω τὸν ἔλεγχον ἐπάγειν, οὐ διορθώσεως ἀλλὰ κολάσεως ἕνεκα, ὅτε τῇ παντεφόρῳ δίκῃ δίκας εἰσπράττεσθαι τῆς εἰς ἡμᾶς κακουργίας καὶ ὕβρεως, ὡς αὐτὸς ὁρᾷς, ἑκὼν· τότε σε τῆς σῆς δικαίας ποινῆς ἐκὼν ἀδικοῦντα ἀφίημι, τοῦτο μόνον ἐπειπών, ὡς μεμνῆσθαί σε χρὴ, ὅτι μὴ τῇ σῇ τῶν τρόπων κακοηθείᾳ καὶ δεινότητι, [ἐφ' οἷς ἴσως μέγα φρονεῖς) τῇ δ' ἡμετέρᾳ τῶν ἐπιβουλευθέντων χρηστότητι (Χριστοῦ γάρ ἐσμεν μαθηταὶ), τὴν τιμωρίαν διέφυγες.

EPIST. IV.

Ignatio Lophorum episcopo.

ΕΠΙΣΤ. Δ'.

Ἰγνατίῳ ἐπισκόπῳ Λόφων.

Montacut. (ep. 23, p. 84).

Dolet tibi quod inhibeam tibi injuste agere; at mihi magis juste dolere debet, quod non impediverim hæc ipsa exordiri. Sin dolorem meum occultum necesse est effari, quod ipse tibi causam exhibuerim, unde cum fieri volebas improbus, improbus revera esse possis, vides ut memetipsum auctorem tuis improbitatibus ascribam. Quid reris de me dicturi sunt alii, cum de tuis factis ringantur, neque habent elabendi facultatem? quomodo laturum illorum afflictiones, quarum tu es architectus, communem Dominum reris? Annon infestum experiere, qui hominem evexerit dignitate eum, quem par erat cum infimis subditorum accenseri? hoc modo me in te animatum puta: quod si non libenter et quantocius improbe agere desiveris, scito mihi incumbere necessitatem, ut te penitus a meiipsius et Ecclesiæ communione abscindam.

Ἀλγεῖς, ὅτι σε νῦν ἀδικοῦντα διακωλύω· ἐγὼ δὲ μᾶλλον καὶ δικαιότερον, ὅτι μὴ πάλαι μηδ' ἄρχειν [a] τοιαύτης πράξεως. Εἰ δὲ καὶ τὸ ἐμὸν κρύφιον ἄλγος δέον ἐξειπεῖν ὅτι σοι παρέσχον ἀφορμὴν, δι' ἧς κακῶς [b] βουληθεὶς, ἐδυνήθης γενέσθαι, ὁρᾷς, ὡς τῶν σῶν ἀδικημάτων, αὐτὸς ἐμαυτὸν αἴτιον ἐγὼ γράφω. Τί ἂν οὖν οἴει τοὺς ἄλλους λέγειν περὶ ἐμοῦ, ὅταν τοῖς σοῖς ἀνιῶνται, καὶ φυγεῖν οὐκ ἔχουσι, τὸ μὴ δυαρορεῖν [c]; πῶς δὲ τοῖς ἐκείνων, ἅπερ αὐτὸς διέθου, παθήμασιν, οὐ τὸν κοινὸν Δεσπότην εὑρήσειν δυσμενῆ, ἀρχὴν ἐγχειρήσαντα ἀνδρὶ, ᾧ κρεῖσσον ἦν τοῖς τῶν ἀρχομένων ἐσχάτοις ἀντεξετάζεσθαι; Οὕτω μελογίζεσθαι νόμιζε περὶ σοῦ· καὶ εἰ μὴ θᾶττον καὶ ἡδέως σαυτοῦ τὰ ἀδικήματα περικόψῃς, ἀνάγκην εἶναί μοι, ἐμοῦ τε καὶ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, τέλειόν σε διακόψαι.

EPIST. V.

Georgio Nicomediæ metropolitæ.

ΕΠΙΣΤ. Ε'.

Γεωργίῳ μητροπολίτῃ Νικομηδείας.

Montacut. (ep. 24, p. 84).

Virum probum et honestum te prædicant, qui

Καλόν σε καὶ ἀγαθὸν οἱ αὐτόθεν φαμίζουσιν ἥκον-

VARIÆ LECTIONES.

[a] Ἴσ. ἄρχοντα. [b] Ἴσ· κακός. [c] Ἴσ. δυσαρεστεῖν.

τες · καὶ οἱ μὲν ἄλλοι θαυμάζουσι χαίροντες. Ἔσθ' A ad nos a vobis accedunt. Alii quidem cum admiratione gaudent; ita enim interdum fit, ut sopito livore, non minus aliorum recte factis quam suismet ipsorum oblectantur homines. Ego mirari quidem mitto, tantum gaudeo. Neque enim te, qualis eras, ignorabam, nec dissimiles jam olim spes fovebam; quippe qui sacris Christianorum institutis episcopum ordinavi. Ad mirandum vero, arbitror, procederem, si quid accepissem fando immutatum de moribus, et mihi nota satis conditione, tuis. Quod si non subterfugere provinciam, in qua constitutus es, recte tecum statuas, desertionem ordinis existimans laudatam tibi olim tranquillitatem, notum tibi sit quod affectum istum cum gaudio, et magna etiam cum laude admirarer.

ὅτε γὰρ, ὑπνοῦντος τοῦ φθόνου, οὐδὲν ἧττον ἄνθρωποι τοῖς ἀλλήλων, ἢ τοῖς αὐτῶν, ἡδύνονται κατορθώμασιν. Ἐγὼ δὲ χαίρω μόνον, τὸ θαυμάζειν ἐφεμένος. Οὐ γὰρ ἠγνόουν σε τοιοῦτον ὄντα, οὐδ' ἀνομοίους πάλαι τὰς ἐλπίδας εἶχον ὅσγε καὶ θείαις τελεταῖς μυσταγωγήσας ἱέρωσα · θαυμάζειν δ' ἂν οἶμαι προαχθείην, εἴ τί σου τῶν τρόπων, καὶ τοῦ ἐγνωσμένου ἦθους, ἀλλοτριώτερον διακούσαιμι. Εἰ δὲ, μὴ φεύγειν τὴν ἐφορίαν, ἐφ' ᾗ νῦν ἐτάχθης, καλῶς κατορθώσῃς, λειποταξίαν κρίνων τὴν ἐπαινουμένην πάλαι ἡσυχίαν · εὖ ἴσθι, ὡς τοῦτο ἂν ἅμα χαίρων, καὶ σὺν ὅτι μάλιστα ἐπαίνῳ θαυμάσαιμι.

ΕΠΙΣΤ. ϛ'.

Ἰωάννῃ μητροπολίτῃ Ἡρακλείας, τῆς ἐπαναστάσεως τῆς κατὰ τὴν Ἀρμενίαν συνισταμενης.

B

EPIST. VI.

Joanni Heracleensi metropolitæ, cum per Armeniam defectio agitaretur.

Montacut. (ep. 28, p. 87).

Ἀπηλγημένας λύπας ἀριθμεῖς ἐπὶ τῇ φορᾷ τῶν παρόντων κακῶν, ὥσπερ ἐκὼν τὰς αἰσθήσεις μύων, καὶ οὐκ ἐθέλων ὁρᾷν. Σείεται σχεδὸν ἡ Ἀσία πᾶσα ἐμφυλίῳ στάσει, καὶ πόλεις αὐτανδροι ὑποβρύχιοι φέρονται τῷ κακῷ, ὁ δὲ [d] τὴν φορὰν ταύτην ἐπισχεῖν ἐλπίδες ἦσαν, οὐχ ὅτι οὐδὲν ἐπικουρεῖ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ βάραθρον συνωθῶν, οὐ μικρὰ ἐπὶ τούτῳ φρονεῖ. Οἱ γὰρ καθηγούμενοι τοῦ στρατοῦ, αὐτοὶ κατὰ τῶν δυσμενῶν τὰ ὅπλα φέρειν μεθέντες (ἐῶ δὲ νῦν, ὡς κατὰ τῆς ἰδίας κεφαλῆς καὶ ἀρχῆς ἐπανετείναντο), C ἀλλ' οὖν κατ' ἀλλήλων φέρειν τὸ στρατιωτικὸν ἐβαρβάρωσαν, οὔτε θεσμοὺς θείους, οὔτε ἀνθρωπίνους ἐν λόγῳ ποιησάμενοι. Πῶς οἴει τὴν πόλιν καὶ τοὺς βασιλεῖς αὐτοὺς, εἰ βούλει δὲ καὶ ἡμᾶς, ἐπὶ τηλικούτῳ διακεῖσθαι πάθει ; Ἂν δὲ τὸ κοινὸν λωφήσῃ κακὸν, λωφήσει δὲ, (τοῦτο γὰρ τὸ εὐθὺ τῆς δίκης καὶ λέγειν ἀναπείθει, καὶ ἐννοεῖν) οἰκήσεται καὶ τὰ ἐνοχλοῦντα ἑκάστῳ καὶ ἰδίᾳ λυπηρὰ, τῶν νόμων ἐπὶ τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἀνενεγκόντων, καὶ τῶν ἀδικεῖν ἐπιχειρούντων, ἢ καὶ ἀδικησάντων, τὴν δίκην ἀπαιτουμένων. Ἔρρωσο.

Mœrores insensatos enumeras in præsentium malorum diffusione, perinde ac si sensus voluntarie occluseras, neque animus esset oculis usurpare. Universa pene Asia intestina concutitur seditione ; civititates cum tota incolarum multitudine malo feruntur involuti, et suffocati undis. Qui ruinam hanc concepta spe suffulciturus credebatur, non modo nihil auxilii præstat, sed in præcipitium res deturbat, atque eam ob rem gloriose de se sentit. Exercituum ductores, omisso in hostes capessendorum armarum actu (nec refero quantopere in proprium ipsorum caput et imperium conjurent) in semet mutuo, barbarorum more, castra movent, nil leges Dei veriti, nil humanos reveriti mores. Quomodo putas, urbs, imperatores ipsi, etiam nos, si velis, afficimur hac tanta calamitate ? Quod si commune hoc quiescat malum, omnino autem conquiescat (ita enim ut loquamur persuadet justitia), simul etiam evanituræ sunt, quæ quemlibet privatim urgent calamitates ; veterem vim et debitam obtinebunt leges ; de iis qui injusti aliquid patrarunt, et injuste patrare volentibus, supplicium sumetur. Vale.

ΕΠΙΣΤ. Ζ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

EPIST. VII.

Theodoro metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 40, p. 98).

Εἰ στάδιόν ἐστιν ὁ παρὼν βίος, ἐπάθλων δὲ ἡ ἐκεῖθεν πολιτεία · μὴ θαύμαζε εἰ τῶν δικαίων τινὲς ἐνταῦθα ταλαιπωρίαις παλαίουσι, ἀλλὰ μᾶλλον εἴ τινες τῶν ἀγώνων καὶ ἄθλων καὶ καιρὸν καὶ τόπον στεφάνων, ἡμέραν καὶ ἀναῤῥήσεως βῆμα νομίζουσιν·

Si stadium vita præsens fuerit, præmiorum, quæ ventura est, politia erit. Noli mirari si justorum aliqui cum miseriis hic colluctentur : magis autem multo, si qui rentur idem esse tempus certaminum et locum coronarum, diem manifestationis et judicii tribunal.

ΕΠΙΣΤ. Η'.

Ἰγνατίῳ ἐπισκόπῳ Λόφων.

EPIST. VIII.

Ignatio Lophorum episcopo.

Montacut. (ep. 69, p. 120).

Δυσφορεῖς καὶ θρηνεῖς καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιεῖς, ὅτι σε ταχέως οὕτως καὶ ἀφειδῶς, ὡς νομίζεις,

Male te habet, deploras, sursum deorsum omnia misces, quod te tam cito, et tam vehementer (ut

VARIÆ LECTIONES.

[d] Ἴσ. ὧδε.

reris) sine respectu taxaverim. Ego te non minus incuso, qui te dignum dederis hisce reprehensionibus, et nos adegeris ut ad ista dicenda, præter consuetudinem, accederemus. Si autem revera percussus fueris, et profundius penetraverit reprehensionum cuspis, tute declarabis, dum illa averseris, quæ telum hoc a nobis extorserunt. Ita plagam tibi ingestam, per Dei misericordiam, non modo persanaturi sumus, sed deinceps te ut membrum nostri corporis confovebimus.

A ἐπλήξαμεν. Ἐγὼ δέ οὐδὲν ἧττον, ὅτι σεαυτὸν τοιούτων ἄξιον παρεσκεύασας, καὶ ἡμᾶς ἐλθεῖν, παρὰ τὸ ἡμέτερον ἦθος, εἰς τοὺς περὶ σὲ λόγους ἠνάγκασας. Εἰ δ' ἀληθῶς ἐπλήγης, καὶ μέχρι βάθους ἡ τῶν ἐλέγχων ἀκμὴ ἔφθασεν, δείξεις ἐκεῖνα φυγών, δι' ἃ τὸ βέλος ἀφήκαμεν· καὶ σοῦ τὴν πληγὴν σὺν εὐμενείᾳ θεοῦ οὐ μόνον ἰξιασόμεθα, ἀλλὰ καὶ τὸ λοιπὸν ὡς μέλους ἀντιποιησόμεθα.

EPIST. IX.

Theodoro metropolitæ Laodiceæ.

ΕΠΙΣΤ. Θ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 70, p. 120).

Occasio nunc, o amice, offertur, si ipse volueris, B et noster filius exsistas, vel minime reformidare mortalium minas, dum immotum te præstes veritatis athletam, illustre laudum præconium de cœlo consequi, et victorem ibidem declarari : vel dum veritatem prodis, et proditor censeris, temporali et fluida voluptate et gloria frui.

Νῦν καιρός, ὦ φίλε, εἰ βούλει δὲ, καὶ τέκνον ἡμέτερον, ἢ τὰς ἐξ ἀνθρώπων ἀπειλὰς οὐ δεδιότα, στιβηρὸν ὀφθῆναι τῆς ἀληθείας ὑπέρμαχον, καὶ λαμπρᾶς τυχεῖν τῆς ἐκεῖθεν εὐφημίας καὶ ἀναῤῥήσεως· ἢ προσκαίρῳ καὶ ῥευστῇ ἡδονῇ καὶ δόξῃ προδότην τῆς ἀϊδίου καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι.

EPIST. X.

Eidem.

ΕΠΙΣΤ. Ι'.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 71, p. 120).

Si finis doctrinæ et institutionis sit pudore suipsius teneri, extremæ fuerit ineruditionis necessse est, nullo aliorum pudore moveri. At gloriari de iis quæ occultanda potius fuerant, terminos excedit humanæ improbitatis.

Εἰ τέλος παιδείας τὸ ἑαυτὸν αἰσχύνεσθαι, ἐσχάτης ἀπαιδευσίας τὸ μηδὲ τοὺς ἄλλους αἰσχύνεσθαι· τὸ δὲ καὶ ἐφ' οἷς ἐγκαλύπτεσθαι προσῆκεν, ἐγκαλλωπίζεσθαι, ὑπερόριον καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κακίας.

EPIST. XI.

Theodoro metropolitæ Laodiceæ.

C

ΕΠΙΣΤ. ΙΑ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 87, p. 132).

Quæ de te fando accepimus, si vera sunt, tardor quidem, et vix tu qualis sis, intellexi ; sin falsa, quis fueras ab initio cognovi. In quantum ergo virum decet esse bonum et honestum, non malum et improbum, et me gaudere, non ægre ferre, quod te amicum mihi conciliavi ; in tantum te oportet evitare illa, quæ rumor est te perpetrare ; esto autem omnis hæc fama, precor, veritate destituta.

Ἅπερ ἀκούομεν περὶ σοῦ, εἰ μὲν ἀληθῆ εἰσιν, ὀψὲ καὶ μόλις γινώσκομεν ὅστις εἶ· εἰ δὲ ψευδῆ, ἀπαρχῆς ἔγνωμεν ἄρα ὅστις εἶ. Ὅσῳ οὖν διαφέρει καλὸν καὶ ἀγαθὸν εἶναι τοῦ φαύλου καὶ μοχθηρὸν γίνεσθαι· κἀμὲ χαίρειν ἀντὶ τοῦ δυσφορεῖν, ἐφ' ᾧ σε φίλον ἐποιησάμην, τοσοῦτον δεῖ σε φυγεῖν ἃ σέ φασί ποιεῖν· εἴη δὲ, πάντων ἕνεκα, τῆς ἀληθείας ἔρημος ἡ φήμη.

EPIST. XII.

Eulampio archiepiscopo et sceuophylaci.

ΕΠΙΣΤ. ΙΒ'.

Εὐλαμπίῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ σκευοφύλακι.

Montacut. (ep. 95, p. 135).

Non possunt tenebræ una cum luce adesse, odit D enim veritas congressum mendacii. Post tuum a nobis discessum, qui titulum mentitur affuit Emmanuel, qui ea nobis manifestavit quæ par et probabile fuit acturum illum, et quæ mores ipsius decebant.

Οὐκ ἐθέλει τῷ φωτὶ συμπαρεῖναι τὸ σκότος· μισεῖ δὲ καὶ τὴν σύνοδον τοῦ ψεύδους ἡ ἀλήθεια. Μετὰ τὴν σὴν ἀφ' ἡμῶν ἀναχώρησιν, ὁ τὴν κλῆσιν ψευδόμενος ἐφέστηκεν Ἐμμανουήλ, οἷα εἰκὸς ἦν πράττειν αὐτὸν καὶ τῶν οἰκείων τρόπων ἀξίως, ἐπιδεικνύμενος.

EPIST. XIII.

Antonio Bosphori archiepiscopo.

ΕΠΙΣΤ. ΙΓ'.

Ἀντωνίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Βοσφόρου.

Montacut. (ep. 96, p. 136).

Olim erat Axinus Scythicus pontus. Nam advenas intrantes, quod fando horribile, devorabant. Milesii vero in Euxinum transformarant per comitatem et civilitatem introductam, cicurata barbarica et bestiali consuetudine. In præsenti per te et tuos pro virtute susceptos labores et certamina et multi-

Ἦν ποτε Ἄξεινος ὁ Σκυθικὸς πόντος. Ἐποιεῖτο γὰρ βορὰν, φρικτὸν ἀκοῦσαι, καὶ τοὺς ἐμπλέοντας τῶν ξένων. Μιλήσιοι δὲ φιλανθρωπίᾳ καὶ ἡμέρῳ πολιτείᾳ, τό τε θηριῶδες καὶ βάρβαρον ἐξημέρωσαν ἦθος, καὶ εἰς Εὔξεινον αὐτὸν μετεποίησαν. Νῦν δὲ διὰ σοῦ, καὶ τοὺς σοὺς ὑπὲρ ἀρετῆς ἀγῶνας καὶ

πόνους καὶ τὴν ἄλλην περὶ τὸ Θεῖον θεραπείαν, οὐκ Εὔξεινος μόνον, ἀλλά καὶ Εὐσεβὴς, μετὰ τοῦ εἶναι, καὶ ὀνομάζεται [f]. Πόσης οἴει με, ταῦτα καὶ ἐννοοῦντα καὶ γράφοντα, χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης πληροῦσθαι; Εἰ δὲ καὶ τοὺς αὐτόθι Ἰουδαίους, εἰς τὴν ὑπακοὴν Χριστοῦ αἰχμαλωτίσας, ἀπὸ τῆς σκιᾶς καὶ τοῦ γράμματος, ἐπὶ τὴν χάριν, ὡς ἔγραψας, μεταστήσεις [g], ἀπέχω, καὶ περισσεύω τῶν καλῶν ἐλπίδων τοὺς ὡραίους καρποὺς, ἃς ἐπὶ σοὶ διαπαντὸς ἔτρεφον.

A plicem Numinis cultum, non Euxinus sed et Eusebes, cum talis exsistat, nominatur. Quanto me gaudio, qua jucunditate, dum hoc ipsum scribo repletum arbitraris? Quod si Judæos qui inibi sunt captivos in Christi obedientian duxeris, ab umbra et littera, quemadmodum scribis, in gratiam transtuleris, abstineo, et cum abundantia fobevo, maturos illosce optimæ spei fructus, quos continuo de temet ipso foveo.

ΕΠΙΣΤ. ΙΔ'.

Ζαχαρίᾳ μητροπολίτῃ Χαλκηδόνος.

EPIST. XIV.

Zachariæ Chalcedonis metropol.

Montacut. (op. 106, p. 151).

Εἰ ἐγὼ τὸν ἐμὸν Ζαχαρίαν ἀγνοῶ, καὶ ἐμαυτοῦ ἐπιλέλησμαι· ἀλλ' ἡμῶν, ὡς ἔοικεν, ἐκεῖνος (οὐ γὰρ ἔχω τί μετριώτερον εἴπω [h]) ἐπιλέλησται. Οὐ γὰρ ἂν ἡμᾶς ὑπετόπαζεν, ἀνθρώπων λόγοις, τῆς περὶ αὐτὸν δόξης, ἣν ἐν παλαιοῦ φυλάττομεν, παρασύρεσθαι. Ὃ δὲ καὶ φοβεῖται διὰ ταῦτα φόβον, ἐν οἷς οὐ μόνον οὐκ ἔστι φόβος, ἀλλ' οὐδέ τις φόβου, τοῖς ἡμᾶς ἐγνωκόσιν, ὑπόνοια. Εἰ γὰρ ἡμᾶς ὁ μακρὸς, ὃν ἐκ παιδὸς σχεδὸν ἔγνωμέν σε, χρόνος, καὶ ὁ πολὺς καὶ οὗ μέγα κλέος ὑπὲρ ἡμῶν, μᾶλλον δὲ Χριστοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ θεσπισμάτων, ἀγὼν καὶ δρόμος, οὔπω πεῖραν ἔχειν τῆς σῆς ἐνεγύμνασεν ἀρετῆς, οὐκ οἶδα ὅπως ἡμεῖς τε οὐχὶ κακοὶ, μετὰ τοῦ ἀνοήτου, δόξαιμεν ἄν· καὶ οἱ δεδιότες μή τι πάθοιμεν τοιοῦτον, τὸ μὴ ἀγνοεῖν ἡμᾶς, οὐ φυγόντες ἀλλ' ὅτι [i] πλὴν τοῦ χειρίστους εἰπεῖν, εὐπορήσουσιν. Ἀλλὰ τούτων τε ἕνεκα θαῤῥεῖ, καὶ ἡμᾶς, ὥσπερ τοῖς ἄλλοις, οὕτω καὶ τὸ [i] μὴ παρασύρεσθαι τοὺς λογισμοὺς, ὑφ' ἑτέρων, ἐπιγίνωσκε· ἵνα μὴ διὰ μιᾶς, οὐ προσηκούσης ὑπολήψεως, ἡμᾶς τε καὶ σαυτὸν μᾶλλον, ἐναιτίᾳ [k] ποιήσῃς μεγάλῃ· καὶ τοὺς ἀδελφοὺς, εἴ τι ἄρα καὶ ἀνθρώπινον αὐτοῖς ὑποτρέχει πάθος [l], τοῖς σοῖς ἀνερεθιζομένους προτερήμασιν ἀδελφικῶς φέρε καὶ διαβάσταζε· οὐ γὰρ ἐφ' οἷς ἡμᾶς εὐχαριστεῖν δεῖ, ἄλλοις ἀπεχθάνεσθαι χρὴ οὐδ' ἐξ ὧν ἔστι λαβεῖν ἀπόδειξιν λαμπρὰν τοῦ πρωτεύειν ἡμᾶς, διὰ τούτων ὑφείλομεν πρὸς τοὺς αἰτίους δυσκνασχετεῖν, καὶ τὸ ἄλογον πάθος, εἰς εὔλογον αὐτοῖς ἀπολογίαν μεταποιεῖν. Ἀλλὰ καὶ [m] τῶν εἰρημένων, ἄλλον ἴσθι τοῦτο· ὅτι ὀφείλομεν ἡμεῖς, οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων [n] βαστάζειν. καὶ πάντων δὲ μάλιστα ἐκεῖνο διὰ βίου μελέτην ποιοῦ· τὸ ποῖον; Ὅτι ἡ ἀγάπη οὐκ ἀσχημονεῖ. Ἐρεύνα καλῶς τί ποτέ ἐστι τὸ, οὐκ ἀσχημονεῖ· βάθος γὰρ ἄφατον εὑρήσεις ὠφειλείας. Εἶτα, διὰ τί οὐκ ἀσχημονεῖ. Ὅτι οὐ ζητεῖ, φησὶ, τὰ ἑαυτῆς· ἀλλὰ καὶ πάντα στέγει πάντα ἐλπίζει [o]· ὑψηλὰ μὲν [καὶ] ταῦτα ἀνέχεσθαι βάρη, καὶ βελτίωσιν ἀεὶ καὶ μεταβολὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον, ἐλπίζειν τοῦ πλησίον. Τί δὲ ἄλλο, ὦ Παύλου σοφία, πλοῦτος, καὶ χάρις, ἡ ἀγάπη; φησὶν, οὐδέποτε ἐκπίπτει. Ὦ μακαρίας φωνῆς, καὶ μακαριωτέρου στόματος, καὶ κρείσσων ἐγκωμίων, καὶ θαύματος, γνώμη· οὐδέποτε, φησὶν, ἐκπίπτει. Κἂν στασιάζωσιν ἄλλοι· κἂν χαίρωσι μάχαις· κἂν

B Si meum ignorem Zachariam, et meimet oblviscerer; sed ille mei (neque enim eftari quid moderatius possum) ut videtur oblitus est: nec suspicetur me vulgi sermone, ab illa quam jam olim de eo fovi opinionem abstractum. At ille ibi valde timet ubi non tantum non est timor, sed nec timoris aliqua, ab iis qui me noverant, suspicio. Si enim diuturnum illud tempus in quo te a pueris cognovi, magnum, et cujus magna gloria, certamen pro nobis, aut Christo potius, susceptum, et in ipsius mandatis cursus, nondum de tua virtute me confirmatum reddidit, certe non video quomodo non, cum insipiente, iniquissimus videar; et qui metuerint, ne quid tale patiamur nos, eo quod ipsi nos non noverimus, satis justam habebunt causam,

C ut inter pessimos me recenseant. Sed tu hisce de rebus sis persuasissimus, et que cognoscas velim, sicut aliis notis, ita quod mentem aliorsum per alios pertrahi nolo: noli ergo ob nudam nec congruam satis suspicionem et me et te potius ipsum insigniter reos statuere; sed et fratres etiam nostros, si qui humano more patiantur, tuis excitatos præeminentiis fraterne tolerato et sufferto, neque enim par est ut aliis succenseamus pro iis de quibus nobis agendæ sunt gratiæ; nec e quibus demonstrari liquido poterit, nos obtinere principatum, tenemur ob illa succensere iis qui culpabiles sunt, ut sic irrationalem passionem in rationabilem apologiam commutemus. Sed et aliud edictis te intelligere velim, hoc nempe, quod debemus nos qui

D validiores sumus, infirmitates infirmorum portare et sustinere. Imprimis per totæ vitæ cursum illius habeto curam, quod nihil indecore faciat cautus amor; sedulo inquire quid sibi velit. Nihil facit indecore, (certe immensam et innarrabilem utilitatis invenies profunditatem.) Nimirum quod non quærit quæ sua sunt, sed omnia tegit, sperat omnia, sublimia sunt ista onera sufferenda, emendatio semper et conversio in melius speranda est de proximo. Quid aliud vult Pauli sapientia, divitiæ, gratia? Charitas, inquit, nunquam excidit: beata plane vox, magis beatum os, sententia laudes et admirationem omnem excedens. Nunquam ait, excidit,

VARIÆ LECTIONES.

[f] γρ ὀνομαζέτω, [g] ἴσ. καὶ τὸ σῶμα. [h] εἰπεῖν. [i] ἴσ. ἄλλο τι. [i] τῷ. [k] ἴσ. ἐν αἰτίᾳ. [l] subrepit πάθος. [m] ἴσ. ἐκ [n] ἀδυνατούντων. [o] πάντα πιστεύει.

licet tumultuentur alii, licet concertationibus gaudeant, licet primaria quærant, licet ipsos exstimulet invidia, licet manus injuste violentas injiciant, licet susque habeant deque; nunquam charitas de sua statione dejicitur, nec deficit a virtute, non desperat, non aversatur dolentes; semper occasiones quærit, semper omnem movet lapibem, omnem init methodum ut extra se desultores in proprium conjunctionis et unionis pratum reducat. Hæc, o fili mi, in Christo meditare, et hisce te conforma, tibi concinens. Certe bene noris quod nihil his panariis magis utile reperire poteris : cæterum vale, et precibus nostram mediocritatem commendatam habe.

A τὰ πρῶτα ζητῶσι · κἂν φθόνος αὐτοῖς ἀνερεθίζῃ · καὶ χειρῶν ἄρχωσιν ἀδίκων · κἂν τὰ ἄνω στρέφωσι κάτω · οὐδέποτε ἡ ἀγάπη τῆς οἰκείας ἕδρας καὶ ἀρετῆς ἐκπίπτει, οὐδ' ἀπογινώσκει, οὐδ' ἀποστρέφεται τοὺς λελυπηκότας· ἀλλ' ἀεὶ προφάσεις ἐπιζητεῖ, καὶ πάντα κινεῖ, καὶ μεθοδεύει, δι' ὧν αὐτοὺς καὶ ἐπεσκιρτῶντας εἰς τὸν οἰκεῖον τῆς συναφείας καὶ ἑνώσεως συναγελάζῃ λειμῶνα. Ταῦτα, τέκνον ἡμέτερον ἐν Κυρίῳ, μελέτα· καὶ τούτοις ἑαυτὸν ῥύθμιζε, κατεπᾴδων. Οὐδὲν γὰρ, εὖ ἴσθι, τῶν πανάριων τούτων εὑρήσεις ὠφελιμώτερον · τὰ δ' ἄλλα ἔρρωσο, ἱερώτατε, τῆς ἡμῶν ὑπερευχόμενος μετριότητος.

EPIST. XV.

Eidem.

ΕΠΙΣΤ. ΙΕ'.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 107, p. 152).

Gratia Christo vero Deo nostro qui in omnibus nos consolatur, qui naturas generosas si vel aliquatenus ab innata virtute exorbitent, potestate donat, ut quantocius suum lapsum intelligant, et ad suam nobilitatem et dignitatem regrediantur ; qui etiam nunc, non mearum rationum et orationum, ut tute putes, vi et admonitione, gratiam largitus est, ut viles et humiles cum despectu habitas cogitationes abjicias, sed facultate et robore tuæ ipsius quam possides magnanimitatis. Si autem innata et apposita propriæ voluntatis amplitudo quæ optima est, et cæteræ tuæ conversationis, sine difficultate reduxit, utcunque rerum contingentium occasio, multiplici me alea jactatum turbaverit, tu tamen usque in immotæ amicitiæ institutione solidatus persistes. Vale, mi fili sacratissime.

B Χάρις Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν, τῷ ἐπὶ πᾶσι παρακαλοῦντι ἡμᾶς, τῷ καὶ τὰς γενναίας τῶν φύσεων (ἐπειδ' ἂν τῆς οἰκείας ἀρετῆς μικρὸν ἀποκλίνωσι] θᾶττόν τε συνορᾷν δυναμοῦντι p τὸ ὀλίσθημα, καὶ πρὸς τὸ οἰκεῖον καὶ εὐγενὲς ἐπανατρέχειν ἀξίωμα. Ὃς καὶ νῦν, οὐ τῇ τῶν ἡμετέρων λόγων, ὡς ἂν αὐτὸς φαίης, δυνάμει καὶ παραινέσει · ἀλλὰ τῇ οἰκοθεν, καὶ ἐξ αὐτοῦ σοι παρασχεσθείσῃ μεγαλονοίας, τῇ ῥώμῃ τὸ χυδαῖον μὲν καὶ ταπεινὸν τῶν λογισμῶν ἐχαρίτωσέ σε διαπτύσασθαι. Εἰ δὲ τὸ προφυὲς καὶ καταλληλον μέγεθος τῆς ἀρίστης προαιρέσεως, καὶ τῆς ἄλλης πολιτείας, ἐκ τοῦ ῥᾴστου ἐπανήγαγεν, ἐν οἷς εἶης μοι κἂν μυρίους κύδους ἡ τῶν πραγμάτων ἀναρίπτοι περιπέτεια, αὐτὸς διαπαντος ἐν ἀκλονήτῳ τῆς ἀγάπης ἐστηριγμένος φρονήματι. Ἔρρωσο, τέκνον ἡμέτερον ἱερώτατον.

C

EPIST. XVI.

Gregorio Syracusæ archiepisc.

ΕΠΙΣΤ. Ις'.

Γρηγορίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Συρακούσης.

Montacut. (ep. 111, p. 154).

Quæcunque archiepiscopalis tua sanctitas ad constitutionem Dei ecclesiæ operatur, ab ipso principio mea mediocritas tecum in iis conspirat : ut frequentius tibi in memoriam revocare non sit opus ; nunc temporis præcipue, cum voce quacumque clarius et consommatius nos id doceant quæ mutuo nobis contigerunt, ac utriusque statum æqualem, eumdem animum, cogitationes easdem suggerant, communis nostra in Christo causa, persecutio, communes passiones, ineffabiles quibus meremur conflictari propter observationem, et custodiam D mandatorum Domini nostri. Intende autem porro, et recto tramite incedito, manus imponens, sacra peragens, Christi gregem multiplicans et adaugens, templa veneranda construens et dedicans ; præcipue cum tempora sint ejusmodi, in quibus sacerdotes et sacerdotium, magnam partem, miserandum in modum silentio obruuntur, et ex hominibus eliminantur ; cum templa passim desolata jaceant, et demolita sint aut expilata, pro illo ordine et pul-

Ὅσα πρὸς καταρτισμὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἡ ἀρχιερατικὴ ὑμῶν διαπράττεται ὁσιότης, ἄνωθεν καὶ ἐξαρχῆς τὴν ἡμετέραν ἔχεις συμφωνοῦσαν μετριότητα · διόπερ οὐ δεῖται συνεχοὺς ἐπὶ τούτοις ὑπομνήσεως · μᾶλιστά γε νῦν, ὅτε φωνῆς ἁπάσης λαμπρότερόν τε καὶ τελειότερον, ἀναδιδάσκουσιν ἡμᾶς τὰ ἀλλήλων, καὶ εἰς μίαν γνώμην καὶ τὸ αὐτὸ συνάπτουσι φρόνημα · ὅτε κοινὸς ὑπὲρ Χριστοῦ διωγμός, καὶ τὰ κοινὰ πάθη καὶ ἀνιστόρητα, οἷς ἐναθλεῖν διὰ τὴν συντήρησιν τῶν δεσποτικῶν ἐντολῶν καὶ παραφυλακὴν, ἀξιούμεθα. Ἔντεινε τοίνυν καὶ κατευοδοῦ χειροθετῶν τε καὶ ἱεροτελῶν, καὶ τὸ πείμενιον αὔξων καὶ πληθύνων Χριστοῦ, ναούς τε σεπτοὺς ἐγείρων καὶ τελεσιουργῶν · ἀλλ' ὥστε q καὶ καιροὶς τοιούτοις ἐν οἷς ἱερεῖς τε καὶ ἱερωσύνη, τὸ μέρος ἐκείνων τῶν τρισαθλίων, σεσίγηται καὶ ἐξ ἀνθρώπων ἠφάνισται · ναῶν τε ἐρημία καὶ πόρθησις ἀντὶ τῆς πρὶν εὐκοσμίας, τὸ Ῥωμαϊκὸν κατέχει πολίτευμα, καὶ μονονουχὶ τὰ Χριστιανῶν ἐκ βάθρων αὐτῶν ἀνατέτραπται · οἷς, τίς ἀξίως ἄλλος ἢ Ἱερεμίας ἐπιστενάξειε δυ-

VARIÆ LECTIONES.

b *καὶ ἐνδυναμοῦντι.* q ἄλλως τε.

νατὸς ὢν οἰκείοις θρήνοις τηλικαύτης ἐρημίας ἐκτραγῳδῆσαι καὶ παραστῆσαι μέγεθος; ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ σιωπώμενα κέκραγεν. Σὺ δέ μοι τὰ τε ἄλλα ἔρρωσο, καὶ τῆς ἡμῶν ὑπερεύχου μετριότητος.

A chritudine qua prius Romana respublica florebat, et Christianismus tantum non ex imis subruitur fundamentis. Ingemiscere ad hæc, pro meritis quis alius suffecerit quam Jeremias, qui propriis suis lessis et lamentis, tantæ vastitatis et desolationis magnitudinem et exprimere possit, et tragice deplorare? sed hæc silentio pressa exclamant tamen. Tu cætera vale, et pro mea mediocritate apud Deum precibus intercede.

ΕΠΙΣΤ. ΙΖ'.

Ἰγνατίῳ μητροπολίτῃ Κλαυδιουπόλεως.

EPIST. XVII.

Ignatio metrop. Claudiopolitano.

Montacut. (ep. 115, p. 156).

Ἦν ποτε φευκτὸν καὶ φοβερὸν τὸ ἀνάθεμα, ὅτε κατὰ τῶν ἐνόχων τῆς ἀσεβείας, ὑπὲρ τῶν τῆς εὐσεβείας κηρύκων, ἐφέρετο. Ἀφ' οὗ δὲ ἡ τολμηρὰ καὶ ἀναίσχυντος τῶν ἀλαστόρων ἀπόνοια, παρὰ πάντα θεσμὸν θεῖόν τε καὶ ἀνθρώπινον, καὶ παρὰ πάντα λόγον Ἑλληνικόν τε καὶ βάρβαρον, τὸ οἰκεῖον ἀνάθεμα κατὰ τῶν προμάχων τῆς ὀρθοδοξίας ἀναστρέφειν ἐφρυάξατο, καὶ τὴν βαρβαρικὴν μανίαν ἐκκλησιαστικὴν παρανομίαν ἐφιλονείκησαν ἀπεργάσασθαι, αὐτίκα καὶ τὸ φρικτὸν ἐκεῖνο καὶ ποινῆς ἁπάσης πέρας ἔσχατον, εἰς μύθους καὶ παίγνια μεταπέπτωκε· μᾶλλον δὲ, τοῖς εὐσεβέσι καὶ αἱρετὸν παρεσκεύασται. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡ πάντολμος τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας γνώμη, τὰς ποινὰς, καὶ μάλιστα τὰς ἐκκλησιαστικὰς, ποιεῖ φοβερὰς, ἀλλὰ τῶν πασχόντων τὸ ὑπεύθυνον, ὡς τό γε ἀνεύθυνον καὶ εἰς χλεύην τὰς ἐκείνων τιμωρίας ἕρπει, καὶ κατ' ἐκείνων τὸ δικαίωμα τῆς τιμωρίας ἀναστρέφει, καὶ τῷ ὑπ' αὐτῶν τιμωρουμένῳ στεφάνους ἀκηράτους, καὶ ἀθάνατον δόξαν, ἀντὶ ποινῆς, ἀπεργάζεται. Δι' ὃ καὶ ἕκαστος τῶν εὐσεβῶν καὶ ἁγίων, ὑπ' αὐτῶν ἠλλοτριωμένων Χριστοῦ, μυριάκις αἱρεῖται προπηλακίζεσθαι, καὶ ἀναθεματίζεσθαι ἢ τοῖς αὐτῶν μισοχρίστοις καὶ θεστυγέσιν μετὰ λαμπρᾶς τῆς εὐφημίας κοινωνῆσαι πονηρεύμασιν.

Erat olim terribile anathema, et fugiendum; nempe cum a veritatis præconibus, contra reos et improbos ferebatur. Ex quo vero audax et impudens alastorum quorumdam vesania, contra leges omnes divinas et humanas; contra omnem rationem Græcam, barbaram, ipsorum anathema in propugnatores orthodoxæ pietatis jaciat insolenter, et furores barbaricos, ecclesiasticas transgressiones magna contentione habendas contendunt; e vestigio illud formidandum, et omnium suppliciorum extremum, in fabulam et ludibrium evasit: potius viri pii illud exoptaverint; non enim sententia per audacissimos veritatis hostes lata pœnas saltem ecclesiasticas formidabiles facit, sed reatus eorum in quos intorquentur. Quod si innocens quis fuerit, ridendas illorum pœnas propinat, et in ipsorum met judicium mutat, illi autem quem multarunt coronam immarcescibilem, et immortalem gloriam pro suppliciis procurat. Quocirca quisque pius et sanctus vir mille modis optaverit, potius ab iis qui a Christo alieni sunt contumeliis affici, et anathemate feriri, quam cum splendore et applausu de ipsorum impietatibus participare, qui Christo odiosi, et Deo invisi sunt.

ΕΠΙΣΤ. ΙΗ'.

Μιχαὴλ μητροπολίτῃ Μιτυλήνης.

EPIST. XVIII.

Michaeli Mitylenes metropolitæ.

Montacut. (ep. 116, p. 157).

Ὥσπερ τοὺς τοῦ Δεσπότου μαθητὰς τὸ μισόχριστον τῶν Ἰουδαίων συνέδριον ἀποσυναγώγους ποιήσαντες, ἐκείνους μὲν μᾶλλον τῷ Διδασκάλῳ καὶ Δεσπότῃ προσῳκείωσαν, ἑαυτοὺς δὲ τέλεον καὶ τῆς θείας μυσταγωγίας, καὶ τῆς οὐρανῶν βασιλείας ἠλλοτρίωσαν. Οὕτω καὶ νῦν οἱ τῶν Ἰουδαίων μιμηταὶ, τοὺς τῶν ἀποστόλων ζηλωτὰς, ἀποσυναγώγους ποιήσαντες, ἡμᾶς μὲν τοῖς θεσπεσίοις ἐκείνοις καὶ αὐτόπταις τοῦ Λόγου, συνῆψάν τε μᾶλλον καὶ συνήνωσαν. Ἡ γὰρ κοινωνία τῶν παθῶν ἀκριβεστέραν ποιεῖται τὴν ἐν βίῳ καὶ πίστει συνάφειαν· ἑαυτοὺς δὲ καὶ τῆς ἐκείνων διδασκαλίας, καὶ τῆς ἡμετέρας ὀρθοδοξίας, ἐλεεινῶς τε καὶ ἀθλίως ἐναπέτεμον· καὶ τῆς Χριστιανῶν ὅλως καὶ κλήσεως καὶ πολιτείας τὴν ἑαυτῶν μοῖραν διῳκίσαντες, εἰς τὴν τῶν Ἰουδαίων, οὓς παρεζήλωσαν, καὶ χριστομαχίαν καὶ μιαιφονίαν φερόμενοι ἐκπεπτώκασιν.

Quemadmodum discipulos Domini nostri Judæorum Christiosorum synedrium e synagogis ejicientes, illos eo facto, magis magistro et Domino dedere copulatos, at seipsos penitus a cœlesti mystagogia et regno cœlorum alienos reddidere. Ad eumdem modum et nunc Judæorum imitatores apostolorum zelotas nos e synagogis ejicientes, eo facto divinis illis, et Verbi incarnati spectatoribus nos magis conjunctos adunierunt; siquidem communes passiones, exactissimam vitæ et fidei conjunctionem operantur; semet autem ipsos ab eorum doctrina, et orthodoxa nostra fide, miserum et miserandum in modum absciderunt; et cum separati sunt omnino a Christianorum nomine et politia, in Judæorum quos zelo imitantur, oppositionem contra Christum, et homicidii pollutionem abrepti exciderunt.

EPIST. XIX.

Euschemoni et Georgio metrop.

ΕΠΙΣΤ. ΙΘ'.

Εὐσχήμονι καὶ Γεωργίῳ μητροπολίταις.

Montacut. (ep. 126, p.166).

Non despondeo animum, dum intueor tempestatem malorum, et tyrannidis intensionem ; audio enim vos per fidem in Deo certam, et pietatem efflorescentes et vernantes ; imo lætitia afficior eo quod illorum summa impudentia, qui dedecus vobis et turpitudinem volebant affricare, vos et pulchriores reddidit, et probatiores. Sed, o vos amici, filii, fratres, et si quid nomen filiali amore et naturali affectione magis familiare sit, usque ad finem consummatum in Deum hunc animum et affectum conservemus : et quemadmodum Jobus ille generosus, ipsorum ducem diabolum, per stupendam illam patientiam et fortitudinem triumpho duxit, ita vos ut Christi populus ille sanctus, regaleque sacerdotium, ut et olim, ita etiamnum istosce illius germanos primipilares discipulos, cum lessis et lamentis, nec quo se conferant scientes, publice spectandos exhibebimus. Nam quod vos probe nostis æque atque ego, brabia et coronæ exspectant eos, qui usque ad finem decertant.

A

Οὐκ ἀθυμῶ, τὴν χειμῶνα τῶν κακῶν καὶ τῆς τυραννίδος ἐπιτεινόμενον βλέπων. Ταῖς γὰρ εἰς Θεὸν ἐλπίσι, καὶ τῇ εὐσεβείᾳ ἀνθοῦντας ὑμᾶς καὶ ἐαρίζοντας ἀκούω · μᾶλλον δὲ καὶ χαίρω, ὅτι καὶ ὡραιοτέρους καὶ δοκιμωτέρους ἡ τῶν καταισχῦναι καὶ ἀσχαμονῆσαι σπουδασόντων ὑμᾶς ἔδειξεν ἀναισχυντία. Ἀλλ', ὦ φίλοι καὶ τέκνα καὶ ἀδελφοί, καὶ εἴ τι στοργῆς καὶ σχέσεως φυσικῆς οἰκειότερον, ἕως τέλους Θεῷ τὴν αὐτὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὸ φίλτρον διασώσωμεν · καὶ ὅπερ Ἰὼβ ὁ γενναῖος τὴν καθηγητὴν αὐτῶν πεπονθότα [r], διὰ τῆς θαυμασίας ἐκείνης ὑπομονῆς καὶ ἀνδρείας ἐθριάμβευσε · τοῦτο καὶ ὑμεῖς, καὶ λαὸς ἅγιος τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασίλειον ἱεράτευμα, ὥσπερ μέχρι νῦν, οὕτω καὶ διαπαντὸς, τουτουσὶ τοὺς ἐκείνου γνησίους καὶ κορυφαίους μαθητὰς, ὀδυρομένους καὶ ἀμηχανοῦντας ἐπιδείξομεν. Καὶ γὰρ, ὡς καὶ ὑμεῖς συνεπίστασθε, τῶν εἰς τέλος ἀγωνιζομένων ἐστὶ τὰ βραβεῖα καὶ οἱ στέφανοι.

B

EPIST. XX.

Theodoro metropol. Laodiceæ.

ΕΠΙΣΤ. Κ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 140, p. 198).

Scio plurimos fidelium ita affectos esse, ut occasionem omnem quærant, qua possint propriæ virtutis illustre quoddam specimen exhibere ; et martyres felices prædicare, quod barbaram tyrannorum crudelitatem nacti fuerant, qua possint in æternum, suam ipsorum animi magnitudinem quasi columnæ insculptam stabilire. Sane adest hæc ipsa occasio, vel major potius, quam speraret etiam valentissimus. Confido, autem quod qui contra tuam generositatem insurrexit, ultimam, maximam, et perpetuo memorandam confusionem incurret, in opprobrium propriæ cum infirmitatis tum audaciæ. Ita ut immota tua formidine perculsus, ulterius aliquid attentare cessabit. Ita per hanc unicam concertationem, duo egregia consequere trophæa, cum ut victor proclamare, tum ut fratribus malorum impendentium gravitate, et labores multos, propriis tuis certaminibus allevies.

C

Οἶδα πολλοὺς τῶν πιστῶν ἀνδρῶν, καιρὸν ζητοῦντας, ἐφ' ὃν τῆς οἰκείας ἀρετῆς τὸ μέγεθος ἐπιδείξαιντο · καὶ τοὺς μάρτυρας μακαρίζοντας, ὅτι τυράννων ἔσχον ὠμότητα τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν εἰς αἰῶνα στηλιτεύουσαν. Ἐφέστηκεν οὗτος ὁ καιρὸς, εἰ καὶ πλέον, ἢ ὅσον ἂν καὶ ὁ γενναιότατος ἤλπισε · πείθομαι δὲ, ὡς τελευταῖον καὶ μέγιστον τῆς ἰδίας ἀσθενείας, καὶ τοῦ θράσους, ὁ τῇ σῇ γενναιότητι ἐπαρθεὶς προσενεχθῆναι, ἀείμνηστον τὸν ἔλεγχον δώσει · καὶ τὴν σὴν στερρότητα καταπλαγείς, καὶ τῶν λοιπῶν ἐκτραπήσεται τὴν πεῖραν · ὡς ἅμα δύο τὰ μέγιστά σε, δι' ἑνὸς ἀγῶνος, κατορθῶσαι, νικηφόρον τε ἀναρρηθῆναι · καὶ τοῖς ἀδελφοῖς τῶν ἐπικρεμαμένων κακῶν τὴν ὑπερβολὴν, καὶ τοὺς πολλοὺς [s] πόνους, ἰδίοις ἄθλοις, κουφίσαι.

D

EPIST. XXI.

Eidem.

ΕΠΙΣΤ. ΚΑ'.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 141. p. 199).

Generosos plane stadium exspectat : nemo feminea teneritudine emollitus, introeat. Quod si quis sit qui exsilierit, recedat quantocius ; vel a sua sententia, vel a colluctatione. Neque enim labores talibus congruunt. Sed neque ab auro onustis : nec ambitione inflatis. Omniuo qui corporeis voluptatibus inhiat, ut mihi stat ententia, ne se componat ad certamen : velim ego longe removeri, si non præveniat is, et impleat votum meum.

Γενναίων ὄντως ἀνδρῶν τὸ στάδιον δεῖται · μηδεὶς εἰσίτω θηλυδρίας · ἂν δ' εἰσεπήδησε, θᾶττον ἀποστήτω · ἢ τῆς γνώμης, ἢ τῶν παλαισμάτων. Οὐ γὰρ τῶν τοιούτων οἱ πόνοι. Ἀλλὰ μηδ' ὁ χρυσῷ τὸν βίον βεβαρημένος · μηδ' ὁ πρὸς κενὰς δόξας ἀνεπτερωμένος. Τὸν γὰρ πρὸς τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς ἐπτερωμένον, οὐδ' ἀποδύεσθαι πρὸς τὸν ἀγῶνα νομίζω. Ἀλλὰ καὶ εὔχομαι πόρρω καθεστάναι, εἰ μὴ προλαβὼν ἐπλήρωσεν [s*] ἐκεῖνος τὴν εὐχήν.

VARIÆ LECTIONES.

[r] ἴσ. γεγονότα. [s] πολλῶν. [s*] ἡμῶν.

ΕΠΙΣΤ. ΚΒ'.

Εὐθυμίῳ μητροπολίτῃ Κατάνης.

Montacut. (ep. 148, p. 205).

Γενέσθαι μὲν ἐμοὶ σχολὴν, ὥστε τὰ σὰ διηγεῖσθαι, ἀπεύχομαι [t] · γενέσθαι δὲ, ὥστε μηδ' ἀκοῦσαι, προέλαβες. Τί οὖν αἰτιᾷς, ὅτι μηδ' ἅπερ ἠλπισα, ἤκουσα. καὶ ὅτι σιγὴν ἐθέμην, οἷς μηδὲ τὴν ἀκοὴν ἡδέως ἠνέῳξα. Ἀλλ' εἰ, διότι ὅλως τὴν ἀκοὴν τῶν τοιούτων ὑπέμεινα, τῆς περὶ φίλους ὀλιγωρίας γραφὴν ἔνοχος γράφεσθαι · τί ἂν δράσειαν οἱ τοιαῦτα δεδρακότες, δι' ὧν καὶ τοὺς φίλους τῆς ὑπὲρ αὐτῶν ἐν τῷ λέγειν παῤῥησίας, ἀπεστέρησαν, καὶ τῶν δυσμενῶς ἐχόντων τὰς γλώσσας, οὐ καθ' ἑαυτῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατ' ἐκείνων οἳ ποτε τῶν πεπλησιακότων ἦσαν, ἠκόνησαν. Τί οὖν δεῖ ποιεῖν ; σὸν ἐστιν, (ὦ πῶς σε προσείπω) καὶ ἡμῖν ὑπὲρ σοῦ, εἰθ' ἕωφελες, τὴν παῤῥησίαν, ἣν εἴχομεν, ἀποδοῦναι · καὶ μηδὲν ἀκούειν ἀηδὲς περὶ σοῦ · ἀλλὰ καὶ τοὺς κακῶς σε λέγοντας νῦν, ἐπιστομίσαι, εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐπαναδραμόντα κατάστασιν.

EPIST. XXII.

Euthymio Catanensi metropol.

Esse mihi otium, ut res tuas enarrem, opto ; at ne eas intelligam præveniendo cavisti. Quid causaris ergo, quod quæ non sperabam, audiam ; et quod silentio texerimus, quæ libens fando non acciperem? Quod si autem, quia fando necessaria accepi, dignus sum cui dicam scribatur contemptæ amicitiæ. Quid et illi faciant, qui talia faciunt, quæ et amicos libertate privent pro ipsis dicendi, et malevolas linguas non tantum in ipsos, sed in eos etiam quibus olim utebantur familiariter, exacuunt. Quid ergo faciendum? Hoc ad te spectat (o quo te nomine compellem !) et, mihi libertatem condonare, si id placuerit, satis abunde jam olim habui ; et ut nihil de te audiam quod minime placet ; sed tu ad priorem constitutionem revolvendo, eorum ora qui te nunc lacerant, obturabis.

ΕΠΙΣΤ. ΚΓ'.

Γεωργίῳ μητροπολίτῃ Νικομηδείας.

EPIST. XXIII.

Georgio metropolitæ Nicomediensi.

Montacut. (ep. 169, p. 243).

Εἴθε μοι τῶν σῶν ἦν ἐναμιλλα λόγων τὰ ἔργα · οὐχ ἵνα κλέος ὄντες ἀκεστορίδων Γαληνὸς καὶ Ἱπποκράτης, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς θειάζων γράφεις, Ὑπεξίστανταί μοι τῶν πρωτείων · οὐδ' ἵνα τῶν Ἀσκληπιαδῶν τὸ μέγα ὄνομα τῷ ἡμετέρῳ καταχωσθείη · ἀλλ' ὡς ἂν εἴην, εἰ καὶ μὴ πρὸς ἕτερόν τινα, ἀλλ' οὖν ἐν τούτῳ γε τῷ μέρει μικρά τις κατὰ τῶν σωματικῶν παθῶν τοῖς φίλοις καὶ συνάθλοις ἐπικουρία.

Utinam ex æquo verbis tuis opera mea responderent, non ut Acestoridum gloria, Galenus et Hippocrates, ut tute me encomiis ornans scribis, mihi cedentes primas darent nec ut ingens illud Asclepiadarum nomen nostro nomine obrueretur, sed ut præstetur, licet non ad aliud quidpiam, saltem hac in parte exiguum quid quoad corporis passiones amicis et synathletis auxilium.

ΕΠΙΣΤ. ΚΔ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

EPIST. XXIV

Theodoro metropolitæ Laodiceno.

Montacut. (ep. 171, p. 244).

Ἀρότρῳ μὲν, ὡς ἡ παροιμία φησὶν, ἀκοντίζεις, ἀντὶ τοῦ μετανοεῖν θρασυνόμενος. Οὐ γὰρ μετανοίας ἀλλ' ἀπονοίας, ἑαυτῷ τῶν ἐσφαλμένων ἐπιτρέπειν τὴν συγγνώμην. Εἰ δέ σοι καὶ ληρεῖν δόξαιμι, ἔσται σοι οὐκ εἰς μακρὰν τὸ παροιμιῶδες, συνεχῶς ἐπ' ἔργοις ᾀδόμενον, Ἄρτι μῦς πίττης γεύεται.

Aratro, quod proverbiis usurpatur, jacularis, qui cum debeas pœnitere, audaciam urges. Nec enim pœnitentis, sed insanientis est sibimet permittere errorum condonationem. Quod si tibi videro delirare, in te proverbium quod non ita dudum sæpe jactatum quadravit : Mus scilicet picem gustavit.

ΕΠΙΣΤ. ΚΕ'.

Εὐσχήμονι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας.

EPIST. XXV.

Euschemoni Cæsareæ archiepiscopo.

Montacut. (ep. 173, p. 245).

Οὐδὲν θαυμαστὸν, εἰ μὴ τοῖς δικαίοις ἅπαντες χαίρουσιν · ἀλλ' ἐκεῖνο θαυμαστὸν ἂν ἦν καὶ λίαν ἐνδίκως, εἰ πάντες ὑπ' ὀφθαλμοῖς τῆς δίκης ἐπολιτεύοντο. Ἀγαπητὸν δ' ἐμοὶ, κἂν οἱ πλείους εἶησαν (ὅπερ οὐκ ἐστὶ) φίλοι τοῦ δικαίου. Μερίδα μὲν γὰρ ὀλίγην ὁρῶ ῥέπουσαν εἰς δικαιοσύνην, τὸ δὲ πλῆθος ἐπισύρεται ἡ ἀδικία. Ὅτε τοίνυν οὕτως ἔχει ταῦτα τί δήποτε ἀλύεις σὺ καὶ ἀσχάλλεις, ὅτι τὸ δίκαιον, οἷς ἐστιν οἰκεῖον, ἀπονέμων, ὑπὸ τῶν τὰ δίκαια μισούντων τὴν ἴσην ὕβριν ὑπομένεις. Τοὐναντίον γὰρ ἐχρῆν σε σκυθρωπάζειν καὶ ζητεῖν λύσιν εὑρεῖν τοῦ

Mirum non est, si justis hominibus plerique omnes haud plane delectantur. Illud autem mirandum magis, si tanquam in conspectu justitiæ, omnes et singuli vitæ cursum instituant. Mihi sufficit si plusculi sint ; ut certe pauci sunt tales, qui justitiam consectantur. Partem sane non magnam ad justitiam colendam propensos video, multitudinem ad se rapit injustitia. Hæc ita se habere, quid tute hæsitas, qui cum juste justitiam cui debetur administras, ab illis quibus justum quod est, odiosum est, pariter reportas contumeliam. Omnino te decuit contrario

VARIÆ LECTIONES.

[t] ἐπεύχομαι.

modo affectum esse, torvo vultu eos intueri, et id agere sedulo ut solamen invenias illius quod te contristatum reddet, si modo hostes qui se justos profitentur, linguam tibi amicam largiri vellent.

λυποῦντος εἰ οἱ τῆς δίκης ἐχθροί σοι φίλην ἐχαρίζοντο γλῶσσαν.

EPIST. XXVI.

Paulo Cæsareæ archiepiscopo lapso.

ΕΠΙΣΤ. ΚϚ'.

Παύλῳ γεγονότι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας καὶ ἀποστήσαντι.

Montacut. (ep. 175, p. 262).

Arcadiam me flagitas, quispiam diceret, nec injuria, proverbialiter. Ego autem exhibeo, sed non e plaustro, nec a Scythis mutuatum verbum, sed quale amet charitas. Improbus exstitisti erga amicos divinæ legis proditor, hostis propriæ confessionis : et tamen rogitas cur te ut improbum diffugiunt homines, nec congressu suo communi dignantur ? Nimirum ideo (o quo te titulo jure designem!) quod terribile arbitrantur, vel per *salve* communionem habere cum operibus tuis impiis.

Ἀρκαδίαν με αἰτεῖς, εἴποι ἄν τις, καὶ μάλα εἰκότως, παροιμιαστὴς ἀνήρ · ἐγὼ δέ σοι δώσω, οὐ τὰ ἐξ ἁμάξης, οὐδὲ τὴν ἀπὸ Σκυθῶν ῥῆσιν, ἀλλ' ἅπερ ἂν φιλεῖ ἡ ἀλήθεια · κακὸς ἐγένου φίλοις, καὶ θείου προδότης δόγματος, καὶ τῆς σῆς ὁμολογίας πολέμιος. εἶτα διερωτᾷς τί δήποτέ σε οἱ εὐσεβεῖς ὡς ἀναγῆ ἀποστρέφονται, μηδὲ τῆς κοινῆς ἀξιοῦντες προσρήσεως ; (ὦ, τί σε δικαίως προσείπω ;) φοβερὸν ἡγοῦνται καὶ τὸ διὰ τοῦ χαίρειν κοινωνῆσαι τοῖς ἔργοις σου τοῖς πονηροῖς.

EPIST. XXVII.

Zachariæ metropol. Chalcedonis.

ΕΠΙΣΤ. ΚΖ'.

Ζαχαρίᾳ μητροπολίτῃ Χαλκηδόνος.

Montacut. (ep. 179, p. 267).

Misi tibi amaram potionem, præparatione confectionequenovam, stomacho inservientem roborando ab eadem arte qua prius profectam, sed tempore antiquiorem. Horum medicamentorum prius mane recipies cum tertia parte ejus quod una mittitur, sumatur in aqua tepida aut melicrato, prout alterutrum magis ferre possis : et post amari illius medicamenti potionem, sumas alterum licet per mensem integrum continuatum, usque ad nucis Ponticæ quantitatem, ternis porro bolis distributum sumito. Illam ante solis exortum, alteram ad occasum solis post cœnam, stomachi cachexiam ita in melius reformabis, et aurium dolorem sedabis. Non possum tibi promittere totalem sanationem : nam morbi inveterati vix ad tempus breve sanantur. Atque ut alibi, ita imprimis in promissionibus medicamentalibus id quod turgescit reprobandum : sed divino facile aspirante auxilio mitigatum magis statum consequeris et habitudinem.

Ἔπεμψά σοι πικράν, τῇ τε κατασκευῇ, καὶ τῇ ἐπινοίᾳ νέαν · καὶ βοήθημα στομαχικὸν, τέχνης μὲν τῆς αὐτῆς, ἡλικίας δὲ πρεσβυτέρας. Τούτων τὴν μὲν ὑπὲρ ἡμέραν ὄρθρου προσφερόμενος κατὰ τριτημόριον τοῦ σταλέντος, ὕδατι χλιαρῷ, ἢ καὶ μελικράτῳ, ὡς ἂν ᾖ σοι ἀλυπώτερον · τὸ δὲ, μετὰ τὴν τῆς πικρᾶς πόσιν, καθ' ὅλον ἡμερῶν μῆνα, Ποντικοῦ καρύου κατὰ μέγεθος, ἐς τρία τῷ πλήθει λαμβάνων. τὰ μὲν, ἡλιακῶν αὐγῶν πρωϊαίτερον · τὸ δὲ λοιπὸν, δυομένου καὶ ἐπιδείπνιον · τήνδε στομαχικὴν καχεξίαν ἐπὶ τὸ ἄμεινον ἕξεις μεθισταμένην σοι, καὶ τὴν τοῦ ὠτὸς περιωδυνίαν. Οὐκ ἂν δὲ φαίην εἰς ἀπαλλαγὴν παντελῆ · βραχεῖά τε γὰρ θεραπεία χρονιωτέρων ἥττᾶται νοσημάτων, καὶ ὥσπερ πανταχοῦ, οὕτω μάλιστα ταῖς ἰατρικαῖς ὑποσχέσεσι νεμέσητον τὸ ὑπέρογκον. Ἀλλ' οὖν τῆς ἄνω ῥοπῆς, εἰς εὐμένειαν ὁρώσης, εἰς πολὺ ῥᾴονα συγκαθισταμένην σοι διάθεσιν.

EPIST. XXVIII.

Eulampio archiepiscopo et sceuophylaci.

ΕΠΙΣΤ. ΚΗ'.

Εὐλαμπίῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ σκευοφύλακι.

Montacut. (ep. 184, p. 275).

Adversatur virtuti improbitas, nec in amicitiam coalescent aliquando : utraque proprium subjectum habet, et amplectitur cui innititur : fieri non potest ut, subjectis pugnantibus, ea quæ incubant, inducias agant : si hoc ita se habet mirari noli, si is, qui minister est impietatis, bellum iis denuntiat cum magno statu, qui virtutem ipsi ex adverso constitutam repræsentant.

Ἔστιν ἐναντίον τῇ ἀρετῇ ἡ κακία, καὶ οὐκ ἂν εἰς φιλίαν συνέλθοιεν · ἑκατέρα δὲ ὑποκείμενον οἰκεῖον, ἐφ' ᾧ ἵδρυται, καταλαμβάνουσα ἔχει · οὐκ ἔστιν οὖν, μαχομένης, τῆς ἐφιδρυμένης, σπένδεσθαι τὸν ἐδράζοντα · εἰ δὲ τοῦτο, μηδὲν θαυμάζῃς, εἰ ὁ τῆς κακίας ὑπηρέτης, κατὰ τῶν ἀντιπρόσωπον αὐτῷ τὴν ἀρετὴν προβεβλημένων, μέγα πνεῖ τὸ πολέμιον.

EPIST. XXIX.

Euschemoni archiepiscopo Cæsareæ.

ΕΠΙΣΤ. ΚΘ'.

Εὐσχημόνι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας.

Montacut. (ep. 186, p. 274).

Improbitas (neque hac videatur tibi paradoxum quid, cum satis testetur verum quotidiana per vitam experientia) si non velo virtutis oppanso vele-

Ἡ κακία (καὶ μηδὲν σοι δόξει παράδοξον, ἡ γὰρ τῶν ἐν βίῳ πεῖρα σαφῆς τῶν τοιούτων διδάσκαλος) ἂν μηδὲ τῆς ἀρετῆς ὑπέλθοι τὸ σχῆμα, τάχιστα διὰ-

λυται· μὴ τοίνυν ἀθύμει ταύτην ὁρῶν, τὸ λεγόμενον, γυμνῇ τῇ κεφαλῇ θρασυνομένην καὶ ἀπηρυθριασμένῳ προσώπῳ κατὰ πάντων ἀσελγαίνουσαν· βραχὺς ὁ χρόνος, καὶ εἰς διαφθορὰν αὐτὴν ὄψει, σὺν μεγάλῳ ἤχῳ καταστρέφουσαν· ἔχεις δὲ καὶ τὸν Προφήτην ἐμοὶ συμφθεγγόμενον· Εἶδον τὸν ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον καὶ ἐπαιρόμενον, ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου, καὶ παρῆλθεν u, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν· ἐζήτησα αὐτόν, καὶ οὐχ εὑρέθη ὁ τόπος αὐτοῦ.

tur, quantocius dissipatur. Noli quocirca despondere animum, si quod dici solet, aperte et nudato capite, audaciam illam videas insolescentem, et in conspectu contra omnes non erubescente vultu lascivientem. Tempus breve interveniet, cum illam videbis cum ingenti sonitu in perniciem præcipitatam. Atque hic mihi consentientem Prophetam habes. *Vidi*, aiebat ille, *impium in sublimi exaltatum, et tanquam e cedris Libani elatum ; præteribam vero, et ecce non erat : quærebam eum, et non est inventus locus ejus* [1].

ΕΠΙΣΤ. Λ'.

Ζαχαρίᾳ μητροπολίτῃ Ἀντιοχείας.

EPIST. XXX.

Zachariæ metropolitæ Antiocheno.

Montacut. (ep. 191, p. 289).

Ὁ μακάριος καὶ θεῖος Παῦλος, ὁ τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος, καὶ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος, ὁ τὸν γύρον ἅπαντα τῆς γῆς περιλαβὼν τῷ κηρύγματι, οὗτος ὁ τῷ οὐρανίῳ παιδευθεὶς διδασκαλείῳ καὶ τῶν ἀπορρήτων ἐκείνων ῥημάτων, πρῶτος ἀνθρωπίνην ἀκοὴν ἐπιδείξας κατήκοον, πολλαχοῦ τοὺς μαθητὰς τῆς μετὰ τῶν φαύλων διατριβῆς ἀπείργων, αὐτὸς οὐ μόνον συνῆν καὶ συνανεστέφετο, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος συνδιετίθετο. Τί τοῦτο ; Μὴ γὰρ ἅπερ ἑτέροις ἀπέτρεπεν, αὐτὸς καθ' ἡδονὴν ἔπραττεν ; ἢ τῶν μαθητῶν μὲν τὸ ἀσφαλὲς διετίθετο, ἑαυτῷ δὲ τὴν βλάβην εἰσέφερεν ; ἢ λήθην ἔχων ὧν ἄλλους ἐπαίδευεν, αὐτὸς τἀναντία ἔστεργε ; μὴ γένοιτο ! ἀλλ' ἑκάτερον τούτων ἀκριβῶς συνεπίστατο, καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸν τέλειον, καὶ πρὸς κακίαν ἀμετακίνητον, καὶ τῶν πολλῶν τὸ ἀτελὲς καὶ πρὸς τὰ χείρω εὐέμπτωτον. Ταῦτα δὲ καλῶς εἰδὼς καὶ συνεπιστάμενος, ἐκείνοις μὲν τὰς ἐκ τῶν ἐπισφαλῶς βιούντων βλαβὰς ἀνακόπτων καὶ ἀποκρουόμενος τῆς μετ' αὐτῶν διαίτης καὶ ἀναστροφῆς διεκώλυεν· ἑαυτὸν δὲ καὶ εἰς μέσους φέρων ἤιει, καὶ ὁμορρόφιος αὐτοῖς πολλάκις, καὶ ὁμοδίαιτος ἐχρημάτιζεν· οὐ δεδίως μεταδοῦναι κηλῖδος τῆς παρ' αὐτῶν· θαρρῶν δὲ καὶ μεταδώσειν τῆς ἐνούσης καθαρότητος· οὕτω τοιγαροῦν ὁ αὐτὸς σκοπός, ἡ τῶν ψυχῶν, φημὶ, σωτηρία, διὰ τῶν ἐναντίων τῷ μακαρίῳ Παύλῳ ἐπεραίνετο· αὐτοῦ μὲν τῶν οὐκ εὐαγῶς βιούντων τὴν σύνοδον, ἐπὶ διορθώσει τῶν συνόντων οὐ παραιτουμένου· τοὺς δὲ μαθητὰς οὐκ ἐῶντος παραπλησίως πράττειν, ἵνα μὴ χρηστὸν ἦθος κακαῖς ὁμιλίαις ἐνδιαφθείροιντο. Πρός τί δέ μοι ἀφορᾷ ὁ λόγος, καὶ τί βούλεται ; ἢ δῆλον ὅτι τὸ παρὰ τῆς ὑμῶν τελειότητος διαλύει προτεινόμενον. Ὥσπερ γὰρ οὐκ ἦν μὲν τοῖς ἀτελέσιν ἐπ' ἐξουσίας ἔχειν, μετὰ τῶν φαύλων συναναφύρεσθαι· Παῦλος δὲ πράττων, ὅπερ ἀπεῖργε, καὶ διοικονομούμενος κατεφαίνετο, κερδαίνων μᾶλλον ἐξ ὧν ἄλλοις ὑπῆρχε τὸ ἐπιζήμιον· οὕτω χρὴ καὶ περὶ τοῦ διορισμοῦ τῆς τριετίας λογίζεσθαι, ἣν ἐπὶ τῶν προσιόντων τῷ μονάδι βίῳ ὁ ἀκριβὴς λόγος διωρίσατο. Τοὺς μὲν γὰρ πολλοὺς καὶ δεομένους προκαθάρσεως, ἄμεινον ἐκεῖθεν

Beatus et divinus Paulus, gentium apostolus, mundi doctor, qui totos terræ angulos prædicando circumiit : ille cœlesti magisterio edoctus, et inenarrabilium sermonum princeps, humanas aures audientes habens, multis in locis discipulos a conversatione impiorum excludens, non tantum versatus est ipse cum ejuscemodi, sed et *sine lege exsistentibus velut exlex convixit* [2]. Quid autem ? An ut ipse libenter ageret, quod reliquis non permisit ? an discipulorum securitati ut provideret, ipse sibi damnum creavit ? an oblitus eorum quæ suggesserat, aliis contraria obivit ? absit ! utrumque optime noverat, se perfectionem assecutum immobilem ad malum, aliorum imperfectiones et quam labiles ad deteriora : horum conscius et intelligens, discipulis inhibuit congressum et conversationem cum improbis, præcidens nempe damna et amoliens exinde futura : seipsum medius intulit, sub eodem sæpe tecto cum iis, et eadem mensa familiarius versatus : neque enim maculam ab iis metuebat : imo communicaturum se confidens de puritate sua : atque ita contrariis viis ad eumdem finem contendebat Paulus, nec declinavit convictum improbe viventium, ob correctionem secum versantium, paria admittere non sineus discipulos, ne boni mores malis conversationibus corrumperentur. Quo spectat, quid vult sibi hæc oratio ? certe solvit a vestra perfectione quæstionem propositam. Nam ut imperfecti facultatem non habebant libere cum improbis miscendi se : at Paulus faciens quod prohibebat, et quod facere cernebatur, ut lucrifaceret eo, quod aliis damnum crearet : ita oportet et de trienni exploratione statuere, quam statuit exacta disciplina erga monasticam professionem facturos : multos, utpote purificatione indigentes, melius est subire illam explorationem ; at qui se prius purgantes vitam ineunt philosophicam, non necesse habent præcise illud tempus observare : quemadmodum in iis qui hanc vitam instituunt, multa et magna differentia invenitur, et diversa eapropter

[1] Psal. XXXVI, 35. [2] I Cor. IX, 21.

VARIÆ LECTIONES.

u Ἰσ. παρῆλθον.

exploratio conceditur : ita et quod eos tangit, qui præponuntur et informationi aliorum præficiuntur, non eadem prudentia aut facultas erudiendi ostendatur : quocirca præstaret ut simpliciores, nihil a suo ingenio faciant, sed omnia agant, canonis judicium intuentes et eo collimantes : præpositi vero, qui, vel per rerum humanarum experientiam et exercitium, vel per gratiam et adjutorium cœleste, satis instructi sunt ad discernendum affectus et dispositiones admittendorum, iis, ut mea fert sententia, non est opus ut triennii terminus præcise expleatur injunctus, nec a regula deficiet multum, qui sic judicaverit, judicii et conscientiæ cujusque calculus et discretio, in iis qui omnia ad salutem administrare volunt et gratiam de cœlo insuper ac sapientiam acceperunt ab experientia : et quid imprimis causæ mutationi favet, et veniam meretur, hujus temporis necessitate constringantur, in quo *volucres et vulpes*, si vis lupi, dracones, pardales, et, ut verbo dicam, belluinis moribus homines præditi, illustres et amplas domos incolunt, et licentiam sibi assumunt, quidquid placuerit agendi : discipuli vero et imitatores Filii hominis *non habeant ubi reclinent capita* [3], nec ullius rei usum liberum, sine quo vita non est vitalis. Is qui rebus necessariis privatur, qui nec libere aerem spirare permittitur, quomodo ad integrum triennium, virtutem addiscere volentes præstruet, et exercitium illis describet asceticæ futuræ ? sufficit vel quocunque modo de nequitia multiplici extractum vitæ philosophicæ copulare. Ubi erit illud phrontisterium, in quo per triennium quis versari possit, cum passim diffusa sit persecutio : cum nec in montibus, speluncis, terræ foraminibus sine vexatione vivere piis permittatur ? Ubi ordo et obsequium, quibus monachi labores asceticos subeunt, cum torrente malorum tam ingenti omnia corripiantur ? Rebus sane ad voluntatem fluentibus, nec aliqua urgente necessitate, exactam disciplinam impediente, præstaret, opinor, formam præscriptam cuicunque observare : sed cum in proverbio est : *Retro flumina, omnia subversa sint*, melius fuerit, in quantum est possibile, et in quantum res patitur, salutem quovis modo procurare, quam nudo nomini exactæ disciplinæ adhærendo, proditores animarum humanarum, et malos dispensatores prodire : quocirca archiepiscopalis vestra perfectio cum sufficiat judicare quæ conveniunt, et tempestates istas consideret omnia contra accurationem promoventes, omnino ad tuum judicium rem integram deferendam sentio, ut ea facias potestatem sanctificando, quæ conscientia tibi pura, aut potius Spiritus gratia per immaculatam conscientiam operata suggesserit.

A τὴν δοκιμασίαν ἐπιδέχεσθαι · ὅσοι δὲ αὐτοὺς προκαθάραντες, οὕτως πρὸς τὸν φιλόσοφον βίον διαβαινοῦσιν, οὐκ ἀναγκαίαν ἔχουσι τὴν ὁμοίαν παρατήρησιν. Ὥσπερ δὲ ἐπὶ τῶν προσιόντων τῇ φιλοσόφῳ πολιτείᾳ ταύτῃ, πολλὴ καὶ μεγάλη καθορᾶται ἡ διαφορὰ, καὶ διὰ τοῦτο διάφορος συγχωρεῖται ἡ δοκιμασία, οὕτω καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν προτεταγμένων, καὶ καταρρυθμίζειν τοὺς ἄλλους ἀξιωμένων, οὐχ ἡ αὐτὴ δύναμις καὶ σοφία τοῦ παιδαγωγεῖν ἐπιδείκνυται. Διὸ τοὺς ἁπλούστερόν πως διακειμένους βέλτιον ἂν εἴη μηδὲν παρ' ἑαυτῶν προσεπινοεῖν, πάντα δὲ πράττειν πρὸς τὴν τοῦ κανόνος κρίσιν ἀφορῶντας καὶ ἀπευθύνοντας. Ὅσοι δὲ τῶν προεστηκότων, τοῦτο μὲν τῶν ἀνθρωπίνων πείρᾳ πολλῇ καὶ συγγυμνασίᾳ · τοῦτο δὲ τῇ ἄνωθεν χάριτι καὶ ἐπικουρίᾳ, ἱκανῶς B ἔλαχον κρίνειν τε καὶ διακρίνειν τὰς ὁρμάς τε, καὶ τὰς διαθέσεις τῶν εἰσαγουμένων · τούτοις οὐκ ἂν εἴη πολὺ τῆς εὐθύτητος ἀπολειπόμενον κριτήριον, οἶμαι, κἂν ὁ τῆς τριετίας οὐ συμπαρεκτείνοιτο χρόνος, ἡ τῆς οἰκείας γνώμης καὶ συνειδήσεως ψῆφος καὶ ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίᾳ οὐ μόνον σκοπὸν τιθεμένοις, ἀλλὰ καὶ χάριν ἄνωθεν, καὶ σοφίαν ἐξ ἐμπειρίας προσειληφόσι. Καὶ τὸ δὴ μέγιστον καὶ ἀναγκαιότατον εἰς μεθάθεσιν αἰτίας, καὶ παραίτησιν συγγνώμης, ὁ παρὼν καιρὸς, ὡς τὰ μὲν πετεινὰ καὶ τὰς ἀλώπηκας, εἰ βούλει δὲ καὶ τοὺς λύκους, καὶ τοὺς δράκοντας, καὶ τὰς παρδάλεις, καὶ ἁπλῶς τοὺς θηριοτρόπους τῶν ἀνθρώπων λαμπραῖς καὶ περιφανέσιν οἰκίαις ἐγκατοικίζει, καὶ πᾶσαν αὐτοῖς ἐλευθερίαν πράττειν ἃ ἂν ἕλοιντο, παρέχει · τοῖς δὲ μαθηταῖς καὶ μιμηταῖς τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, οὐδ' ἔχειν ὅπου C κλῖναι τὴν κεφαλὴν, οὐδ' ὧν ἄνευ οὐδὲ ζῆν ἔστιν οὐδενὸς, οὐδεμίαν ἄδειαν ἐπιτρέπει. Πῶς οὖν, ὁ καὶ αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων ἀπεστερημένος, καὶ μηδὲ σπᾷν ἀδεῶς τὸν ἀέρα συγκεχωρημένος, ἐφ' ὅλα τρία ἔτη τὸν μαθεῖν ἐθέλοντα τὴν ἀρετὴν προκαταρτίσει, καὶ γυμνάσιον αὐτῷ τῆς μελλούσης ἀσκήσεως προδιαχήσει ; Ἀγαπητὸν γὰρ καὶ ὁτῳδήποτε τρόπῳ τῆς πολλῆς ἐξελκύσας γε κακίας, τῇ φιλοσόφῳ συνηθείᾳ ζωῇ ἐνδεσμῆσαι. Ποῦ γὰρ τὸ φροντιστήριον, ἐν ᾧ ἡ τοῦ τριετοῦς χρόνου διατριβὴ, ἅπαντα τοῦ διωγμοῦ καταλαβόντος, καὶ οὐδὲ τοῖς ὄρεσιν, ἢ τοῖς σπηλαίοις, ἢ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς ἀνεπηρεάστως παροικεῖν τοὺς εὐσεβεῖς συγχωροῦντος ; ποῦ δὲ ἡ ἄλλη τάξις καὶ ἀκολουθία, καθ' ἣν τὸ μοναδικὸν τοὺς τῆς ἀσκήσεως ὑπεδύετο πόνους, ἁπάντων τῷ τοσούτῳ ῥεύματι τῶν D κακῶν συγκεχυμένων ; Τῶν μὲν γὰρ πραγμάτων κατὰ ῥοῦν φερομένων, καὶ μηδεμιᾶς περιστάσεως τὴν ἀκρίβειαν παραποδιζούσης, ἄμεινον οἶμαι παντὶ τοὺς τεθέντας φυλάττεσθαι τύπους · Ἄνω δὲ ποταμῶν, ὡς ἡ παροιμία, πάντων ἀνατετραμμένων, πῶς οὐκ ἄμεινον, καθ' ὅσον οἷόν τε, καὶ ἐ ὅσον ἐγχωρεῖ, τὴν [v] σωτηρίαν διεικονομεῖσθαι, ἢ ψιλῷ τῷ τῆς ἀκριβείας ὀνόματι περικαθημένους, προδότας ψυχῶν ἀνθρωπίνων καὶ κακοὺς οἰκονόμους ἀπελεγχθῆναι ; διὸ καὶ τὴν ὑμετέραν ἀρχιερατικὴν τελειότητα, ἱκανήν τε οὖσαν κρίνειν τὰ δέοντα ἐπι-

[3] Matth. VIII, 20.

VARIÆ LECTIONES.

[v] ἴσ. ἑαυτῶν.

στάμενος, καὶ τὸν καιρὸν ὁρῶν τἀναντία πάντα τῆς ἀκριβείας ἀναφθεγγόμενον, ὅλην ἐπὶ σοὶ τοῦ προκειμένου τὴν κρίσιν ἀνατίθημι ἐκεῖνα πράττειν τὴν ἐξουσίαν ἀφιερῶν ἅπερ ἂν τὸ καθαρὸν συνειδὸς, μᾶλλον δὲ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάρις διὰ τοῦ καθαροῦ συνειδότος ἐνεργοῦσα ἐπιτρέψειν.

ΕΠΙΣΤ. ΛΑ'. A EPIST. XXXI.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας *Theodoro metropolitæ Laodicensi.*

Montacut. (ep 194, p. 293).

Μελέτη μὲν μήτηρ εὐπραξίας · ὁρμὴ δ' ἀπερίσκεπτος ἐγγὺς ἁμαρτίας. Οὐ χρὴ τοιγαροῦν ἀφέντας τὸ βουλεύεσθαι ἐπ' ἐκεῖνο ὁρμεῖν, δι' οὗ μετὰ τοῦ μηδὲν, ὧν σπουδάζομεν ἀνύειν καὶ ἀνοίας ἔλεγχον ἁλισκόμεθα διδόντες.

Meditatio mater est operationis rectæ, impetus improvisus cum peccato hæret. Quocirca neglecto consilio non oportet in illud procurrere, unde, præterquam quod nihil eorum perficiemus, quæ studiose sategimus, insipientiæ culpam incurrisse videbimur.

ΕΠΙΣΤ. ΛΒ'.

Ἀμφιλοχίῳ μητροπολίτῃ Κυζίκου.

EPIST. XXXII.

Amphilochio metropolitæ Cyzici.

Montacut. (ep. 198, p. 295).

Ἡ δικαία πειθὼ, οὐ τῆς τοῦ λέγοντός ἐστι δυνάμεως, μᾶλλον ἡ τῆς τοῦ ἀκούοντος διαθέσεως. Οὐκοῦν οὐκ ἐγὼ κινήσω γέλωτα τὸν ἀπειθῆ νουθετῶν, εἰ μὴ πείσω, ἀλλ' ὁ ἀπειθῶν, εἴθε γέλωτα, ἀλλὰ μὴ καί τὴν ἐσχάτην ἐκεῖθεν προσοφλήσῃ τιμωρίαν. B

Justa persuasio non tam procedit a dicentis facultate, quam dispositione audientis. Nolo risum movere indocilem informans, si non persuasero, sed indocilis, utinam risum tantummodo incurrat, te non in futuro supremo supplicio luat !

ΕΠΙΣΤ. ΛΓ'.

Γεωργίῳ μητροπολίτῃ Νικομηδείας.

EPIST. XXXIII.

Georgio metropolitæ Nicomediæ.

Montacut. (ep. 199, p. 295).

Εἰ δῆλόν ἐστιν, ὡς εἴ τις νουθετεῖ, δόξης θήραν πραγματευόμενος, ἄξιός ἐστι μεγάλης μέμψεως · οὐδὲν καινὸν οὐδ' ἀνέλπιστον εἴ τις νουθετῶν κακῶς ἀκούει καὶ διασύρεται. Διὰ τοῦτο, μηδ' αὐτὸς θαυμάσῃς, εἰ Πετρώνιος νουθετούμενος τραχυτέρους λόγους κατὰ τῆς σῆς ἀφίησι τελειότητος · μηδὲ διὰ τούτου μήτε τῆς εἰς ἐκεῖνον, μήτε τῆς εἰς ἄλλους ὀφειλομένης ὑπερορᾷ παραινέσεως. Ἐπεὶ δόξομεν ἂν πρὸ ἐκείνων αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἀξίους ἀποφαίνειν ἐπιτιμήσεως, καὶ τὴν ἄλογον αὐτῶν μομφὴν εἰς αἰτίαν μεταποιεῖν ἀξιόλογον. C

Si patet illud, quod si quis consilium dat, ut gloriam venetur, reprehensione acerbiore dignus: sed quod quis pro consilio dato male audiat, et deridetur, nec novum, nec inexspectatum est. Quocirca mirari desine, si Petronius admonitus asperioribus verbis tuam perfectionem excepit : sed noli tu idcirco exhortationem debitam, vel erga illum, vel alium omittere. Ita enim videbimur nos ipsi, priusquam illi id faciant, dignos exhibere reprehensione, et incusationem ipsorum alias minime rationabilem in rationabilem transformare.

ΕΠΙΣΤ. ΛΔ'.

Γεωργίῳ μητροπολίτῃ Νικομηδείας, τελευτήσαντος αὐτῷ ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κληρικοῦ, μετὰ τὴν γενομένην ἐπ' αὐτῷ τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν.

EPIST. XXXIV.

Georgio metropolitano Nicomediæ cujus clericus peregre diem clauserat extremam, post ordinationem ipsius ad presbyteratum.

Montacut. ep. (201, p. 296).

Ἐβουλόμην ἀπαρχῆς τῆς σκυθρωπῆς ἀγγελίας (ὡς εἴθε μὴ ὤφελεν ἐμοῖς ὠσὶν ἐπελθεῖν), λόγοις παρακλήσεως τὸ ἐν σοὶ πραῦνειν ἄλγος, καὶ τὸ λυποῦν ἀφαιρεῖν, αἷς ἐνῆν μοι παρηγορίαις. Ἐπεὶ δὲ ταῖς ἴσαις αὐτὸς (οὐ γὰρ ἂν εἶποιμι πλέον · οὐ τὴν ἀλήθειαν, τὴν δ' ἀπιστίαν εὐλαβούμενος, κατατεινόμην ἀλγηδόσιν, καὶ τὴν ψυχὴν χαλεπῶς ἔπασχον) ἀμβλύτερός πως κατέστην ἑτέρων λύπας ἀφαιρεῖν, ὧν αὐτὸς παραμύθιον οὐχ εὕρισκον. Ὀψὲ δὲ καὶ μόλις τοὺς λογισμοὺς ἀνενεγκών, κἀκεῖνο πρὸ τῶν ἄλλων ἐνθυμηθεὶς, ὡς ὅτι περίεστιν ἡ ἀρχιερατικὴ καὶ ἁγία χεὶρ ἐκείνη (καὶ περιείη γε ἐπὶ πλέον, ἢ ὅσον διεγέγονεν, ἢ τοιούτους ἡμῖν διαπλάττουσα καὶ διαμορφοῦσα τοὺς τῆς ἱερᾶς ἡμῶν ὑπηρέτας ἁγιστίας), ἔτι μᾶλλον ἐγενόμην ἐμαυτοῦ, καὶ τοῦ δυσφορεῖν ὑπερανέσχον, καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν λοιπὸν διάθεσιν τὴν ὑμετέραν μεθέλκειν ἐθάρρησα τελειό- D

Cupiebam ab accepto amaro nuntio, quod utinam in meas aures non venisset, consulentibus verbis dolorem tuum mitigare, et quibus possem solatiis afflictionem tuam lenire. At cum iisdem ego ipse hebetior essem redditus malis nec aliorum tristitias auferendo, cum ipse meis solatium reperire nequirem : ita enim tam mecum erat revera ne quid gravius dicam : nec vereor ne fides mihi non adhibeatur, qui veritatem dico : certe excruciabar doloribus : et animo male affectus eram. Cumque sero ac vix tandem ad animum redieram illud imprimis cogitabam : adhuc superstes est archiepiscopalis et sancta illa manus (et diu adhuc supersit precor, quæ tales nobis defingit et efformat sacerdotes rerum administros sacrarum) magis memetipsum recollegi, nec ulterius graviter patiebar, et ad eamdem mecum dispositionem perfectionem

vestram volui deducere : ubi tamen absurdi quid mihi occurrebat : tamen nescio quid novi passus sum : membrum divulsum abstrahitur ; sed Deo dicatur, et nos qui per Deum divitiis illis abundavimus, illi primitias offerre debebamus : antiqua lex hæc obtinet, ut rerum pretiosarum primitias datori et communi Domino offeramus : germen præclarum, et fructus ferens maturos diffractum est : sed manet radix, germinabit denuo non inferiora : si is qui ablatus est mœrore afficiat, progerminet alios, ut ne ita demum tristitia percellatur, si ramos quosdam ad se transferat hortulanus ; sed per reliquorum oblectationem ablati sensum absconditum voluit. Abiit præclara et admirabilis virtutis imago ; sed idem pictor manum adhuc exercere potest, et qui præclaras ejus dotes diligebat, proculdubio plures tales imagines describet. At mihi quidem mali medicinam facit istud ; puto quemlibet religiosum prudenter sumpturum : sed Ecclesiæ corpus, ad quod vocati sumus, non opinor, ipse justificabis, non esse tibi compassionis solatium archipræsuli. Nam quid est ? ante tempus auferebatur : et quis, quæso, melius de temporibus judicare, et eadem observare novit, quam is, qui secundum rationem et ordinem disposuit omnia ? Sed raptus est in ætate vigente, et qui tales exsistunt, certamina subeunt viriliter : verum ad senectutem usque protendi interruptionem plerumque fortitudinis operatur. Ad virtutem nobiscum concurrebat : non oportet invidere, si stadium suum prior confecerit. At solamen erat urgentium afflictionum : sed nec omnes secum abstulit consolationis modos : imo plures nunc præstat, et quidem primo per generosas vitæ actiones : secundo per intercessionem apud Deum ; utpote jam vicinior ei factus, et cœleste adjumentum in partes assumens, cum ad succurrendum, tum ad vindicandum. Silent labra : clamant actiones. Lingua tacet, sed contra legum violatores ejus redargutiones ipsorum consilia perpetuo flagellant, et religiosum quemlibet ad oblectationem excitant et fortitudinem. Quid tandem ? in persecutione, afflictione, miseria, vitam clausit. At hæc me summopere consolantur. Non enim delictiis affluere illum decuit, qui ad regnum cœlorum anhelabat, et illam ibi adire hæreditatem voluit : luctatorem quiescere non decebat ; nec certamini destinatum in umbraculis arborum paradisi recubare, ac dulcem somnum capere : sed inter certamina, per tribulationes, inter persequentium gladios explorari decuit : et sic approbari ab agonotheta, sudore madentem e colluctatione, et sic de cursu, laboribus anhelum, felicem prædicari : id quod ego coronis prætulerim : nam coronæ donantur ab athlotheta : hæc certantis labores clamant et lemniscos : inter medias et illas extremas persecutiones, abivit ad coronatorem. Quorsum enim in infinitam agonistam durare oportuit, ac non statim potius illa consequi propter ea quæ pertulit, et sic obduravit : hostium sane vota mihi istud

A τητα· καὶ τι γὰρ ἐνενόουν νῶν ἀτοπωτέρων· τί δὲ τῶν καινοτέρων πεπόνθαμεν, οὐκ οἶδα· ἀφῃρέθη μέλος, ἀλλὰ Θεῷ ἀφιέρωται· ἀλλ' ἀπαρχὴν ἔδει δοθῆναι τῶν καλῶν, ὧν ἐκεῖθεν ἐπλουτίσαμεν· ἀρχαῖος οὗτος νόμος ἀπαρχὰς τῶν τιμίων τῷ δωτῆρι, καὶ κοινῷ προσφέρειν Δεσπότῃ. Κλάδος εὐθαλὴς, καὶ καρπὸν ὡραῖον φέρων, περιῄρηται· ἀλλ' ἡ ῥίζα μένει· οἷσει πάλιν οὐκ ἐλάττονα. Εἰ δὲ πλέον ὁ περιῃρημένος λυπεῖ, βλαστανέτω καὶ πλείονας· ἵνα μὴ πάλιν ἔχοι χαλεπῶς ἀλγεῖν τοῦ φυτοκόμου πρὸς ἑαυτόν τινα τῶν κλάδων λαμβάνοντος, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν ὑπολειπομένων τέρψει, τοῦ ἀφῃρημένου λανθάνειν ἔχοι τὴν συναίσθησιν. Ἀπῆλθεν ἡ καλὴ καὶ θαυμασία τῆς ἀρετῆς εἰκών· ἀλλ' ὁ γραψεὺς ἔτι τὴν χεῖρα κινεῖ, καὶ γράψει γε πάντως, ἐραστὴς ὢν
B τοῦ καλοῦ, οὐκέτι μίαν, ἀλλὰ καὶ πλείονας. Ἀλλ' ἐμοὶ μὲν τοῦτο τῆς ἀθυμίας φάρμακον· οἶμαι δ' ἂν αὐτὸ λαβεῖν προθύμως, καὶ τῶν εὐσεβούντων ἕκαστον· τὸ δὲ κοινὸν τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' ᾧ γε παρακεκλήμεθα, οὐκ ἂν οὐχὶ δικαιώσαις καὶ αὐτὸς, καὶ τῆς σῆς ἀρχιερατικῆς συμπαθείας μὴ γενέσθαι παράκλησιν. Τί γάρ ; πρὸ ὥρας ἀπῆρεν· καὶ τίς ἀκριβέστερος ὥρας συντηρεῖν καὶ κρίνειν, τοῦ πάντα λόγῳ καὶ εἱρμῷ τάξαντος ; Ἀλλ' ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, οἱ τοιοῦτοι τοὺς ἄθλους γενναίως φέρουσι· τὸ δὲ εἰς γῆρας παραταθῆναι, ἐγκοπὴ, τὰ πολλὰ, τῆς πολλῆς καθίσταται γανναιότητος. Σύνδρομος ἦν πρὸς
C ἀρετὴν· οὐ χρὴ φθονεῖν εἰ τὸ στάδιον προκατείληφεν. Ἀλλ' ἦν τῶν θλιβερῶν παραμύθιον· οὐ συναπῆρεν τοὺς λόγους τῆς παρακλήσεως· καὶ πλέον δὲ ἔσται νῦν, οἷς τε διὰ βίου ἀνδρικῶς ἐνεκαρτέρησε, καὶ ταῖς πρὸς τὸ Θεῖον ἐντεύξεσιν· ἄτε δὴ πλησιαίτερον γεγονὼς, καὶ τὴν ἐκείθεν ἔλκων μᾶλλον ῥοπὴν, εἰς ἐπικουρίαν καὶ ἐκδίκησιν. Σιγᾷ τὰ χείλη· ἀλλὰ βοῶσιν αἱ πράξεις· ἡ γλῶσσα τέως ὑρεμεῖ· ἀλλ' οἱ κατὰ τῶν παρανομούντων ἔλεγχοι αὐτῶν τ' ἐκείνων τοὺς λογισμοὺς ἀθάνατα μαστιγοῦσι, καὶ τῶν εὐσεβούντων ἕκαστον, εἰς θυμηδίαν καὶ ἀνδρείαν διανιστῶσιν. Τί λοιπόν ; ἐν διωγμοῖς καὶ θλίψεσι καὶ ταλαιπωρίαις τὸν βίον ἀπέλιπε. Τὸ μέγιστόν μοι
D λέγεις παραμύθιον. Οὐ γὰρ ἔδει τρυφᾷν τὸν τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἐπιζητοῦντα, καὶ τὸν ἐκεῖσε κλῆρον διώκοντα. Οὐκ ἔδει τὸν ἀθλητὴν ἡσυχάζειν· οὐδὲ τὸν ἀγωνιστὴν ὑπὸ σκιαῖς καὶ δένδροις καὶ παραδείσοις ἀνεκκλίσθαι καὶ ἀναπαύεσθαι· ἀλλ' ἐν μέσοις ἔδει τοῖς ἀγῶσιν, ἐν αὐτοῖς τοῖς πειρασμοῖς, ἐν μέσῳ τῆς τῶν διωκόντων μιαιφονίας δοκιμάζεσθαι, καλὸν ἐμφανισθῆναι τῷ ἀγωνοθέτῃ, ἱδρῶσιν ἀθλητικοῖς ἔτι περισταζόμενον· μακάριον ὀφθῆναι τῶν δρόμων καὶ καμάτων ἀσθμαίνοντα. Τοῦτο τῶν στεφάνων ἐγὼ φημι μακαριώτερον. Τὸ μὲν γὰρ ἐστι τοῦ ἀθλοθέτου, τὸ δὲ τῆς τοῦ ὀγωνιζομένου σπουδῆς καὶ εὐδοκιμήσεως. Ἐν αὐτῇ μέσῃ τῇ τῶν διωγμῶν ἀκμῇ, πρὸς τὸν στεφοδότην ἀπέδραμεν. Τί δὲ ἀπίραντα κάμνειν ἐβούλου τὸν ἀγωνιστὴν καὶ μὴ τάχιον τυχεῖν ἐφ' ᾧ ταῦτα διεκαρτέρει καὶ ὑπέφερεν ; Ἐχθρῶν εὐχήν μοι λέγεις, ἀλλ' οὐχὶ πρόνοιαν φίλων· οὐδὲ πόνον, οὐδὲ ἔλεον. Ἐξῆλθε κοινῶν ὀμμάτων τὸ κοινὸν τῆς Ἐκκλησίας τέκνον, ὁ καλὸς

ἐμοὶ καὶ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος· ἀλλ' εἰς οὐρανὸν, ἀλλ' εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην, ἀλλὰ μετ' ἀγγέλων χορεύσων, ἀλλ' ἱερουργός. Ὢ πόσην εὗρον ἐν τούτῳ παραψυχήν! Ἔδει γὰρ, ἔδει καὶ τὴν ἡμῶν ἀπαρχὴν ὑπὲρ ἱερᾶς δόξης, καὶ νόμων ἱερῶν διωκομένων, ἱερουργὸν Θεῷ προσταχθῆναι· ἱερουργὸς, ἐμφράττων μετὰ πλείονος τῆς παῤῥησίας στόματα βεβήλων, καὶ χαλινῶν γλώσσας κενὰ ἐπισταμένας [x]· ἱερουργὸς, κἂν μὴ τὸ ἀνίερον βούλοιτο. Τί ἔτι; Ἐπήνθει αὐτῷ τὰ τῆς ἀρετῆς ἅπαντα· διὰ τοῦτο γὰρ θᾶττον εἰς τὴν ἀμάραντον ἀπεφοίτησεν τοῦ παραδείσου πολιτείαν, ἵνα μηδὲν αὐτῷ τῶν κατορθωθέντων ἀπομαρανθῇ. Εἰ γὰρ οὐδεὶς ἀπὸ ῥύπου καθαρὸς, οὐδ' ἂν ἡμέρα μία ὁ βίος αὐτοῦ, ὁ θᾶττον τὸν διαυλον τοῦ βίου ἐξελθών, τὸ πλεῖστον ἔφθη τοῦ ῥύπου ἐκφυγών. Κοινὸν ἦν τῶν εὐσεβούντων στήριγμα· καλὸν αὐτοῖς ἀπολέλοιπε κανόνα καὶ τύπον ἐν τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας πόνοις τὸ ζῆν ἐκλιπών. Οὐκ εἶδεν τὴν τῆς Ἐκκλησίας, ὑπὲρ ἧς ἐνήθλει, ἀποκατάστασιν· διὰ τοῦτο ἀκεραίους ἐκεῖθεν ἔχει τῶν πόνων τοὺς μισθούς. Τὸ γὰρ ἀνθ' ὧν ἀγωνίζεταί τις, εὐφροσύνης ἐνταῦθα τυχεῖν, ὑποτέμνεται τῆς ἐκεῖθεν μακαριότητος τὰς ἀμοιβάς. Οὐκ εἶδε τὴν ἀποκατάστασιν αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς, ἀλλ' ὁρᾷ νυνὶ τοῖς νοητοῖς· ἀλλ' ἴσως πλησιαίτερον γεγονὼς Θεοῦ, ταύτην, τοῖς ἐν αἰσθήσει στρεφομένοις, ἔτι ἂν ἄρα συμφέρον ἐπιταχυνεῖ. Ἔχει τάφος τὸ σῶμα, ἀλλ' οὐράνιοι θάλαμοι τὴν ψυχήν· ἡ γῆ τὴν κόνιν, ἀλλ' Ἀβραμιαῖοι κόλποι τὸ πνεῦμα. Φίλων ἐστερήθη, ἀλλ' εὗρε τοὺς κρείττους· εὑρήσει δὲ καὶ οὓς ἔλιπε μετ' ὀλίγον, ἂν τῷ εἶναι μείνωσιν φίλοι Θεοῦ. Ἐχθρῶν ἐξῆλθεν ἐπιβουλὰς αἰσθητῶν, νοητῶν, φανερὰς, ὑφάλους, ἔξωθεν, ἔνδον, ἀϊδεῖς ὑπ' ἐνέδρᾳ. Εἶδεν, εἰ καὶ ὡς ἐν ἐσόπτρῳ (τοῦτο γὰρ ἔγωγε τὸ ἐν τοῖς θεοπέμπτοις ὀνείροις ὁρῶ) ἃ ἐπόθει, καὶ ὧν ἀδιαλείπτως ἐγλίχετο· οἷς τὴν ψυχὴν ἀνεπτέρωτο, καὶ πρὸς ἃ καὶ τῷ σκήνει βαρυνόμενος ἀνεφέρετο. Εἶδεν τὸν καλοῦντα Βασιλέα, τοὺς ὑπηρετουμένους φαιδροὺς ἀγγέλους τῇ κλήσει, τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον καὶ βεβήλοις ἄψαυστον καὶ ἀθίατον, ἐν ᾧ παρεπέμπετο χορὸν τὴν ἄφραστον ἐκείνην καὶ ἀτελεύτητον δοξαν καὶ τρυφήν. Ὢ γλυκείων ἀπολαυσις, καὶ πρὸ τῆς ἀπολαύσεως, θεαμάτων· ὡ μακαρίας ἀποδημίας· ὡ ἀξίας θαυμάζεσθαι· ἀλλ' οὐχὶ δάκρυα προκαλεῖσθαι ζηλοῦσθαι, οὐχὶ πενθεῖσθαι· μετὰ λαμπρῶν ἐνταφιων τῶν οὐρανίων ἀνέδη πυλῶν· μετὰ λαμπρᾶς τῆς λαμπάδος οὐκ ἐλαίῳ μόνῳ φαιδρυνομένης, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἄθλων ἱδρῶσιν ἀρδευομένης· οὐ παρθενείᾳ μόνῃ λαμπρυνομένης, ἀλλὰ καὶ ἱερωσύνης ἀξιώματι κλεϊζομένης· οὐδὲ τούτοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς δι' ὧν τὸ δαψιλὲς καὶ ἀένναον τῆς φωτοχυσίας κατεπλουτίσθη. Ταῦτά μοι γέγονε ψυχαγωγία, ταῦτα παραμύθιον, μᾶλλον δὲ ἀπὸ τῆς παραμυθίας ἀρξάμενα, εἰς πνευματικὴν μετέστησεν εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλίασιν. Ταῦτα καὶ τῇ σῇ ἀρχιερατικῇ τελειότητι γινέσθω καὶ παραμυθία, καὶ χαρᾶς καὶ θυμηδίας

narras, non pavidam amicorum curam, nec toleratorum commiserationem. Ab oculis omnium abiit publicus Ecclesiæ filius : præclarus ille Dei, et noster homo : sed in cœlos, ad communem Dominum abiit, sed choros cum angelis concelebraturus, sed sacerdos. Ego autem quantum in hoc uno solatii adinveni ! Ita enim par fuit ut sacerdos Deo offerretur, primitiarum loco, divinis legibus, pro Dei gloria passus persecutionem : sacerdos autem is, qui cum multa libertate profanis hominibus os obstruere potest, et frenum injicere linguis meditantium vana : sacerdos, velint nolint profani. Quid ulterius ? Virtute florebat undique. Quocirca citius hinc abivit ad immarcescibilem paradisi politiam, ut ne quid illi a rectis factis defloresceret : si enim denuo sit a sordibus purus, ne quidem si vel unius diei spatium vinceret, certe qui *diaulum* vitæ quantocius excessit, plurimas ille sordes abluit. Pietatis erat commune quoddam stabilimentum : præclaram ipsis regulam, et formam reliquit, qui in patiendo pro pietate excessit e vita. Ecclesiæ illius, pro qua certavit, restitutionem non vidit : quocirca, impermistam laborum mercedem in cœlis habet. Nam si oblectamentum laborum hic perceperat, privaretur beatitudinis ibidem retributione : oculis sensitivis restaurationem non vidit : sed intellectus oculis nunc intuetur ; utpote Deo vicinior factus, eo properare et illis conducet, qui adhuc versantur in sensibilibus. Corpus sepulcrum continet, thalami autem cœlestes animam, pulverem habet terra, spiritum vero sinus Abrahæ : privabatur amicis, reperit meliores, et quos dereliquit, haud diu erit cum rursus inveniet, si permanserint, statu quo, amici Dei : hostium insidias evasit sensibilium, intellectualium, apertas, occultas, internas, externas, manifestas et clancularias. Vidit hic, sed ut in speculo (quod et ego per somnia a Deo immissa video), quæ cupiebat, et continue anhelabat, quibus animæ dedit alas, ad quæ licet tabernaculo prægravatus ferebatur. Vidit Regem annuentem, angelos claritate conspicuos administros vocationis, sacrum illum, profanis intactum, et invisibilem locum, in explicabilem gloriam et oblectationem interminabilem quo transferebatur. Hæc est dulcedinis fruitio, et visionis illius ante fruitionem : certe, excessus felix et admirandus, non lacrymis decorandus, sed æmulatione operandus, non lugendus. Illustri modo tumulatus cœlestes sedes ascendit, cum lampade clara, non oleo tantum illuminata, sed certaminis sudoribus diffluente, non sola virginitate exculta, sed sacerdotali dignitate quoque diffusa ; nec istis solis, sed et aliis virtutibus unde abundantia perennis effuso lumine dilatatur : hæc sunt illa, quæ animum meum reficiunt ; hæc quæ consolantur : imo potius hinc initio consolationis derivato, ad spiritualem referebatur oblectationem exaltationemque. Hæc et tuam

VARIÆ LECTIONES.

[x] Ἰσ. μελετῶν.

archiepiscopalem perfectionem solentur : hæc in gaudii et consolationis argumentum cedant, eoque magis quod tuæ disciplinæ curæ et instructioni translati hinc illius res præclare olim gestæ ascribi debeant.

EPIST. XXXV.

Euschemoni Cæsareæ archiepiscopo.

Montacut. (ep. 202, p. 299).

Suscepit quidam prophetam, aut justorum aliquem, eo quod multos illum admirationi habentes observat, qui ex illa sua admiratione, gloriam non mediocrem venabantur. Alius spem concipit, quod e tali susceptione, eximia divitiarum affluentium copia abundavit : vel statum aliquem bonum corporalem consequetur. At nemo plane istorum, vel *prophetæ mercedem* consequetur, vel *justi veri retributionem*. Quis autem recepturus eam est ? Is nimirum, qui, quod Dei servus, et propheta quis exsistat (hoc enim vult illud, *In nomine prophetæ, in nomine justi*), et non cauponando, vel commodum captando recipit, et quo potest obsequio eam demeretur, e pura conscientia et honesto animo. Certe, dignus omnino talis divina retributione, et redhostimento. Illud porro, *Mercedem justi, mercedem prophetæ recipiet*[4], duplicem habet sententiam : vel enim sinceræ hospitalitatis et puræ mercedem illi recipient, certo certius, qui prophetam vel justum recipiunt : nec honore illo privari possunt, qui dignos se per res a se gestas præstiterunt ; vel quod illam non recipient simpliciter mercedem hospitalitatis, sed similem aut æqualem justis et prophetis. Magnum quid hospitalitas est : magnam conducet mercedem, imprimis, si honesti et legem Dei sectantes recipiantur. Hanc tu rationem si recte institueris, ac propter nomen ac titulum servorum Dei, non ob aliam ullam causam hospitio susceperis, oraculi Evangelici mentem tenebis, unde commodum percipies : felix omnium magis illa beatitudo, quam quæ verbis poterit ullis explicari.

EPIST. XXXVI.

Paulo metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 206, p. 304).

Defatigatus sum serenos dies numerando, dum tuum adventum exspectem : sed sudum, ut videtur, tempestas tibi fuit : quem ergo terminum sortientur tempestates tuæ.

EPIST. XXXVII.

Paulo metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 215, p. 317).

Si hiems non erat, de qua dicebat Servator, *Orate ne fuga vestra per hiemem fiat*[5], verborum in te hiemem concitarem : Non novi ego, dicam more minime amici, tam longinquam peregrinationem, quæ propius accedat, ad antiqui illius corvi fugam incusare. Sin alæ tibi adsint castæ, puræ et velocis columbæ, sartum tectum amorem habeo, hiems plane nihili est, nec quid aliud grave : sin colli-

[4] Matth. x, 41. [5] Marc. xiii, 18.

A ὑπόθεσις, ὅσῳ καὶ μᾶλλον εἰς τὴν σὴν ἀνήκει διδασκαλίαν καὶ σπουδήν, τὰ τοῦ μεταστάντος κατορθώματα.

ΕΠΙΣΤ. ΛΕ'.

Εὐσχήμονι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας.

B Ἐδέξατό τις προφήτην, ἢ ὅλως τινὰ τῶν δικαίων, ὅτι πολλοὺς εἶδε τὸν ἄνδρα θαυμάζοντας, καὶ δόξαν οὐ μικρὰν ἐκ τοῦ θαυμάσαι θηράσαντας. Ἕτερον πάλιν ἐλπίδας τρέφων, ὡς ἐκ τῆς ὑποδοχῆς πλούτου περιβαλεῖται λαμπρότητα, ἢ τινος ἄλλης σωματικῆς εὐπαθείας ἐπιτεύξεται. Οὐδεὶς οὐδαμῶς τῶν εἰρημένων οὔτε προφήτου μισθὸν, οὔτε τινὸς δικαίου λήψεται Τίς δὲ λήψεται ; Ὁ δι' αὐτὸ τὸ εἶναι προφήτην καὶ Θεοῦ θεράποντα · (τοῦτο γάρ ἐστιν, Εἰς ὄνομα προφήτου, καὶ εἰς ὄνομα δικαίου ·) ἀλλὰ μηδ' ἐμποριάν, ἢ τοιαύτην τινὰ χρείαν τὸν ἄνδρα δεχόμενος, καὶ τὴν δυνατὴν θεραπείαν εἰς αὐτὸν καθαρότητι καρδίας καὶ σπουδαίᾳ γνώμῃ ἐνδεικνύμενος. Ἄξιος γὰρ ὡς ἀληθῶς ἄξιος ὁ τοιοῦτος θείας ἀντιμισθίας καὶ ἀντιδόσεως. Τὸ δὲ, Μισθὸν προφήτου, καὶ μισθὸν δικαίου λήψεται, διττὴν ἔχει τὴν διάνοιαν · ἢ γὰρ ὅτι τῆς εἰλικρινοῦς καὶ καθαρᾶς φιλοξενίας τὸν μισθὸν, οἱ τοὺς προφήτας, καὶ ὅλως, οἵ τινας τῶν δικαίων ὑποδεχόμενοι, πάντως γε λήψονται, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοὺς τῶν γερῶν στερηθῆναι, C ὧν ἀξίους ἑαυτοὺς, δι' ὧν ἔπραξαν, ἔδειξαν · ἢ ὅτι καὶ οὗτοι οὐχ ἁπλῶς μισθὸν φιλοξενίας, ἀλλὰ τὸν ἴσον καὶ ὅμοιον τοῖς προφήταις καὶ δικαίοις ἀπολήψονται. Μέγα γὰρ φιλοξενία, καὶ μεγάλους μισθοὺς προξενοῦσα, καὶ μάλιστα σπουδαίων ἀνδρῶν, καὶ ὑπὲρ θείων νόμων διωκομένων ἢν σὺ κατορθῶν καὶ εἰς ὄνομα Θεοῦ θεραπόντων, ἀλλὰ μὴ δι' ἄλλο τι τοὺς αὐτοῦ ξενίζων φίλους, μᾶλλόν τε συνήσεις τὸν εὐαγγελικὸν χρησμὸν, κἀκεῖθεν εὑρήσεις τὸ κέρδος (ὦ μακαριότητος !) πολὺ μεῖζον ἢ κατὰ διήγησιν λόγου.

ΕΠΙΣΤ. ΛΣ'.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

D Ἔκαμον, τὰς εὐδίας ἀναμετρῶν, καὶ τὴν σὴν περιβλεπόμενος ἄφιξιν · ἀλλ', ὡς ἔοικε, χειμῶνές σοι αἱ εὐδίαι γεγόνασιν. Εἰς ποῖον οὖν ἄρα πέρας τὰ τῶν χειμώνων σοι ἀποκριθήσεται ;

ΕΠΙΣΤ. ΛΖ'.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Εἰ μὴ χειμὼν ἦν, περὶ οὗ ὁ Σωτὴρ ἔλεγεν, Εὔχεσθε μὴ γενέσθαι τὴν φυγὴν ὑμῶν ἐν χειμῶνι · χειμῶνα ἂν σοι λόγων δικαίως ἐπήγειρα · οὐκ οἶδα, τὸν ἄφιλον ἐρῶ τρόπον ἢ τὴν οὕτω μακρὰν ἀποδημίαν, καὶ τοῦ παλαιοῦ κόρακος ἐκείνου ἐγγὺς γενέσθαι φιλονικήσασαν, αἰτιώμενος. Ἀλλ' εἰ μὲν τὸ πτερόν σοι τῆς ἀγνῆς καὶ καθαρᾶς καὶ ὀξυπόρου περιστερᾶς, ἔρρωται τῆς ἀγάπης, οὐδὲν ὁ χειμὼν

ὥσπερ οὐδέ τι ἄλλο. Εἰ δέ τινα θραῦσιν, ἀλλ' οὐκ ἂν πεισθείην ἐκεῖνο, πεπόνθοι, ἀνάγκη κάτω μένειν ἕως ἂν ὁ τάρσος πάλιν ἄνωθεν βλαστήσῃ, καὶ μηδ' ἐν εὐδίᾳ πρὸς ἡμᾶς μετεωρίζεσθαι. Ἀλλ' ἔρρωσό μοι τὸν θεῖον ἔρωτα μᾶλλον ἐπὶ τοῖς προτέροις πτεροφυῶν, ἢ τοὺς ἀρχῆθεν καὶ καλῶς προβεβλημένους τάρσους ῥᾳθυμίᾳ περιθραυόμενος.

A sionem et anfractionem, quod non puto, illud perpeti, necesse est deorsum ut consistas, donec alæ excreverint, et ne ad nos advoles, ne per sudum quidem. Sed valeas, Dei amorem magis adhuc magisque adurgendo, potius quam ut alæ quæ ab initio optime excreverant per socordiam collisæ diffringantur.

ΕΠΙΣΤ. ΛΗ'.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

EPIST. XXXVIII.

Paulo Laodicensi metropolitæ.

Montacut. (ep. 220, p. 328).

Οὔτε τοὺς ἐν λόγοις ἀγνώμονας εὐεργετεῖν οἶδα λόγῳ, καίπερ ἐν τοῖς ἄλλοις (ὡς ἂν αὐτὸς φαίης) φιλοσοφώτερον αὐτὸ θεωρήσας, οὔτε σολοικίζουσι (νῦν γὰρ εἴ ποτε, καιρὸς καὶ τοῦ παίξαι) συνήθης εἰμὶ πείθεσθαι· ἕως ἂν οὖν εὐχάριστοί μὲν οἱ ἀγνώμονες καταστῶσιν· οἱ δὲ τοὺς καλοὺς κακῇ προφορᾷ ῥημάτων αἰκιζόμενοι λόγους, Ἑλλάδα γλῶτταν τῇ ἀμουσίᾳ ἀλλάξωνται, οὐκ ἂν ἐκών γε εἶναι τῶν τῆς ῥητορίας καινῶν μυστηρίων ἐπόπτας ποιήσωμαι· διὸ σὺ μὲν τὴν γλῶτταν Ἀττικαῖς, μελέταις, ὁ δὲ σὸς φίλος εὐγνωμοσύνης τελεταῖς, τὴν γνώμην καθάρας, σὺν Θεῷ φάναι τεύξοισθε τῶν ποθουμένων.

B Nec benefacere dictis improbos scio, licet (ut tute affirmas) qui magis philosophice rem complecteris in aliis: neque solœcismum admittentibus (nunc enim, si alias, occasio jocandi ministratur) mihi in more ponitur obtemperare: quandiu grati exsistant, qui sunt tam perverse affecti, ut et male productis verbis orationem lædant, ita ut linguam Græcam illiterati permutent, haud ego libenter admittam eos novorum rhetoricæ mysteriorum epoptas. Tu igitur linguam tuam Atticismorum meditationibus, amicus autem tuus bonæ dispositionis mysteriis ubi animum purgaveritis, cum bono Deo consequemini id quod concupiscitis.

ΕΠΙΣΤ. ΛΘ'.

Ζαχαρίᾳ μητροπολίτῃ Χαλκηδόνος.

EPIST. XXXIX.

Zachariæ metropolitæ Chalcedonis.

Montacut. (ep. 221, p. 329).

Γράφεις ἡμᾶς γραφὴν, ἣν κἂν ἑτέρου γράφοντος, δίκαιος αὐτὸς ἦσθα τοῦτον διώκειν ἀδίκου γραφῆς· καὶ γράφεις ἀπολογίαν, μηδενὸς διώξαντος δίκην· καί τοι συγγνώμη πᾶσα καὶ ἀπολογία, μακρῷ τῷ μέτρῳ τῆς κατηγορίας διέστηκεν· οὐ γάρ ἐστιν, οὐκ ἔστιν ἔλεον αἰτεῖν, καὶ λόγον ἀδικημάτων ἀπαιτεῖν, ὥστε μὴ πρότερον αἰτίαν ἔχων· εὖρες ἀπολογούμενος, δι' ὧν σεαυτὸν μακροτάτων λόγων ἔδειξας χρεώστην· οὐκ ἐπεκαλεσάμην ὅλως· καὶ τῶν Αἰσώπου λόγων οὐδὲν μετριωτέραν ὁρῶ τὴν ἀπολογίαν. Οὐχ ἥμαρτον, οἶμαι καὶ τῶν εἰς Σωκράτην ἐμπαροινησάντων ἀναισχυντοτέραν ὁρῶ τὴν κατηγορίαν· καὶ ὑπὲρ μὲν σαυτοῦ εἰς ἀέρα δέρων ἐπύκτευσας, καθ' ἡμῶν δὲ ὀξὺν μὲν καὶ σφοδρὸν τὸν δρόμον, ἀλλ' ἐπισφαλῆ καὶ ἀναίτιον διηγώνισαι. Ἡ γὰρ τῶν ἐπαίνων αὔξησις οὐ μόνον οὐδὲν παραιτεῖσθαι, ὧν ὑβρίσμεθα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸ μεῖζον ἄγει τὰ ἐγκλήματα. Πίπτουσι μὲν γὰρ γεωργοὶ, καὶ ναῦται, καὶ στρατιῶται, καὶ παλιγκάπηλοι· ἀλλ' ἐάν τις τὸ ἐκείνων πτῶμα φίλῳ ἀληθείας περιάπτοι, ἢ στρατηγῷ, ἢ ἀρχιερεῖ Θεοῦ, ἢ ἁπλῶς ἀνδρὶ τῶν πολλῶν ταῖς ἀρεταῖς τὸ ἐξαίρετον ἔχοντι, βαθαὶ, ἡλίκον οὗτος διὰ μηχανῆς κατασκευάζων ἀποφαίνει τὸ ἀτόπημα. Οὕτω τοῖς ἐπαίνοις, ὡς ἀνωτάτω φέρων ἡμᾶς, εἰς τὸ βαθύτατον ἔρριψας· ἄνδρας ἐπηρεάζειν ἡμᾶς, καὶ κακῶς ποιεῖν, αἰτιώμενος, οἷς οὐδὲν αἰτίας διαπέπρακται· καὶ τότε συμφοραῖς μυρίαις, καὶ τὸ βαρύτατον, ὑπὲρ ἀληθείας, περιαντλουμένους, καὶ πάντας, τῶν παθῶν τῷ μεγέθει, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπιτιθεμένους εἰς ἔλεον ἕλκοντας. Τίς γὰρ ὁ τοῖς τηλικούτοις, οὐ λέγω θλίψεις ἐπινοῶν, ἀλλὰ μὴ καὶ σφόδρα καμπτόμενος, οὐκ ἄδικος, οὐκ ὠμὸς, οὐ τὸν νοῦν καὶ τὴν

C

D

Dicam nobis inscribis, quam si alius inscripserat, de lite injuste intentata illum non immerito accusares; et apologiam scribis dicæ, cum te nemo accuset; certe venia quam longissime ab accusatione distinguitur: non potest misericordiam expetere, qui rationem exigit acceptæ injuriæ, nisi prius reatum contraxerat. Tu apologiam contexendo, reum te prodis, et longissimæ rationis reddendæ debitorem. Omnino te non appellavi, apologiam nihilo moderatiorem Æsopi fabulis video: opinor haud deliqui, accusationem institutam video vehementiorem, quam illorum erat, qui in Socratem debachabantur. Tu ergo aerem verberans pro teipso, concertas adversus me, cursu veloci, sed lubrico et incerto contendisti valide: laudationum siquidem excrescentia non modo nihil excusat contumelias in me jactas, sed accusationes institutas adauget. Concidunt coloni, nautæ, milites, caupones: si quis eorum lapsus ante veritatem amat, duci vel sacerdoti Dei appendat, aut cuicunque virtute præstanti viro, papiæ, quam absurdum ille et machinatur, et machinari convincitur: tu sic laudibus me in sublime efferens, in profundum mergis, causans me homines conviciis afficere et in eo malefacere, qui tamen extra culpam sum, qui innumeris calamitatibus, quod dolens dico, pro veritate exhaurior, qui omnium passiones gravitate vicerim, et ipsos inimicos mihi insultantes in misericordiam flexerim. Quis talibus, non dicam afflictiones excogitans, non valde inflectetur, si injustus, crudus, crudelis, barbarus non sit, si non omnem illi rationalem et humanum sensum potestas non exspectoravit? Ita sit, inquies,

sed te oportuit me vocatum consolari : aut, saltem in secundis, si non illud, permittere ut avolem e vestigio. Horum neutrum cum succedat, cur non me summis malis immergat, et vivendi odium ac timorem faciat ? Ast, o bone, tu et virtuose, si ignoras, quod me persequentium furor in me effunditur, si quas struunt ubique soli et sali insidias forte ad alios prætextus convertere possis orationem, quod tute tibi struere volueris, et non insimulare, cum quod diligar non redamem : at cum experientia hæc scias, et litteris ea tragice persequaris, tum demum causam sciscitari cur te non advocarim, nec annuerim ut accedas, cum id cuperes ; non est hominis causam vere requirentis, sed veritatem ob oculos versantem negligentis et prætextus excogitantis, per quos non impudenter videaris me et de justa causa tractare. Sed scena et theatrum in nos commotum ita consedit : cætera quod attinet, sedulitatem video pueriliter libantem ; dejectionem in risum versam lacrymas chorum comicum cantitantes : nam quæ contigerunt plangere, et ad passiones, morbos, fortunam referre animæ indicium est deplorantis, et sincere satagentis, ut labes contractas eluat : at affirmare, hunc deliquisse, alium eum defendere conantem, ne dicam : Quorsum te exagitas pro alio, quid res prosperæ illius te respiciunt, qui non relationem habet ad te ? Permitte illum reatui suo : et si tibi torqueri, verberari, pati quæ dignum est eum pati, qui in te malitiem exercuit, et virtutem ipsam contumeliis affecit : ne aliquid hujusmodi proferam (in ludicris serio agendum non est), tamen congruum est, ut id omnes affirment, sapientiam illam decere, tales admittere apologias, quas suavis ille Aristophanes ut coryphæus texat. At enim non est hoc jucundum, utcunque per ipsas gratias Philistionem referat : illud autem summe delectabile ludentem contexere apologiam, tanquam in re valde seria et splendide justa : quin offerre juramentum, et sciscitari, an aliquis sit, qui cum unus captaverit, alium culpa teneri justum putet. Certe tuum hoc philosophice usurpatum, non modo sapientiam Aristophaneam, et universi poetici generis, artes et methodos novitate sua obscurat : quod si oblatum non esset juramentum, me in admiratione comicæ lusionis et dramatum sistere voluissem. Cum vero, quod non oportuit fieri, Deus jocis intermedius veniat, certe qui veritatem non vult dicere, reum te culpæ peractæ non peraget, sed nec omni culpa eximet ; usquedum perspicue magis mentem tuam per verba tua intellexerit. Neminem olim, arbitror, similis jocandi modus reatu exemit, idque constanter ego affirmo, uti et neminem esse culpæ obnoxium propter jocandi usum, qui, cum alius revera peccaverit, mereatur pœnas subire, aut rationi reddendæ subjacere. Nec inter judices repertus est,

A φύσιν βάρβαρος, οὐ πᾶσαν περιῃρημένος λογικὴν τε καὶ ἀνθρωπίνην, μετὰ τῆς δυνάμεως αἴσθησιν ; εἶεν. Ἀλλ' ἔδει σε, φησὶ, μετακαλεσάμενόν με ψυχαγωγῆσαι· ἢ εἰ μὴ τοῦτο, τὸ γοῦν δεύτερον, ὡρμημένον ἐπιτρέψαι παραγενέσθαι · τὸ δὲ μηδέτερον προδῆναι τούτων, πῶς οὐ τοῖς ἐσχάτοις με περιβάλλει κακοῖς, καὶ πρὸς μῖσος ἀπάγει καὶ αὐτοῦ τοῦ ζῆν ; Ἀλλ', ὦ καλὲ καὶ ἀγαθὲ, εἰ μὲν ἠγνόεις, ὅση καθ' ἡμῶν ἡ κοινὴ τῶν διωκόντων κέχυται λύσσα, καὶ οἵας πανταχοῦ γῆς σχεδὸν καὶ θαλάσσης, τὰς ἐπιβουλὰς ἱστῶσι, καὶ τὰ ἔνεδρα, τάχα ἂν εἰς ἄλλας προφάσεις ἔσχες λόγον ἀναφέρειν, ὧν ἐβούλου, τὴν ἀποτυχίαν καὶ ἐπαιτιᾶσθαι ϒ, ὅτι μὴ στέργω στεργόμενος· τὸ δὲ καὶ γινώσκειν αὐτῇ πείρᾳ ταῦτα, καὶ ἐκτραγῳδεῖν κἀν τοῖς γράμμασιν, εἶτα ζητεῖν αἰτίαν ἄλλην, διὰ B τί μὴ μετάπεμπτόν σε πεποιήμεθα, μηδ' ἐλθεῖν ἐζητηκότι κατενεύσαμεν · οὐ ζητοῦντός ἐστιν αἰτίαν, ἀλλὰ τὴν ἀληθεστάτην καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν παρορῶντος, καὶ προφάσεις ἐκμηχανωμένου, δι' ὧν οὐ μὲν οὖν οὐκ ἔχοντας αἰτίαν δοξαις, οὐκ ἂν ἀναισχύντως λίαν κακῶς ἡμᾶς εἰπεῖν. Ἀλλ' ἡ μὲν περὶ ἡμᾶς σκηνὴ, καὶ τὸ θέατρον, τοιαύτην ἔλαχε τὴν ὑποβάθραν · τὰ δ' ἄλλα, σπουδὴν ὁρῶ παιδίᾳ σπενδομένην, καὶ κατήφειαν γέλωτι, καὶ κωμικὸν χορὸν ᾄδοντα δάκρυα. Τὸ μὲν γὰρ ὀδύρεσθαι τὰ συμβεβηκότα, καὶ πρὸς πάθη καὶ νόσους καὶ τύχας καταφεύγειν, ψυχῆς ἐστιν ὀλοφυρομένης, καὶ σπουδαζούσης ἀληθῶς· εἴ τι καὶ προσείληφε τῶν κηλίδων ἀπονίψασθαι. Τὸ δ' ἄλλον μὲν λέγειν τὸν ἁμαρτηκότα, ἕτερον δὲ τὸν ὑπὲρ ἐκείνου λέγοντα, ἵνα μὴ λέγω τέως. Τί οὖν C ὑπὲρ ἑτέρου κόπτεις σεαυτόν ; τί δέ σοι μέλει τοῦ κατὰ μηδέν σοι προσήκοντος ; Ἔα τοῦτον ἐν αἰτίαις εἶναι, καὶ εἰ δέ σοι στρεβλοῦσθαι, καὶ μαστιγοῦσθαι, καὶ πάσχειν, ἃ πάσχειν ἄξιος, κακὸν περὶ σὲ φανέντα, καὶ μικροῦ τὴν ἀρετὴν ἐνυβρίσντα. Ἵνα οὖν μηδὲν τῶν τοιούτων λέγω (ἴσως γὰρ οὐδὲ δεῖ σπουδάζειν ἐν παικτοῖς), ἀλλ' ἐκεῖνο πάντως εἰπεῖν πρεπωδέστατον, ὡς ἐκείνης ἐστὶ τῆς σοφίας, τοιαύτας φέρειν τὰς ἀπολογίας, ἧς Ἀριστοφάνης ὁ καλὸς κορυφαῖος καθέστηκεν. Ἀλλ' οὔπω τοῦτο χαρίεν, καὶ τοι νὴ τὴν χάριν, Φιλιστιώνιον ὄν · ἀλλ' ἐκεῖνο χαριέστατον, τὸ παίξαντα τὴν ἀπολογίαν, ὡς ἐπὶ λίαν ἐσπουδασμένοις, καὶ τὸ δίκαιον λαμπρὸν ἐπιδεδειγμένοις, ὅρκον τε ἐπάγειν, καὶ διαπυνθάνεσθαι, ὡς ἄρ' ἐστί τις ἀνθρώπων, ἄλλου πταίσαντος, ἕτερον τὴν δίκην ἀξιῶν πράττεσθαι. Οὐ γὰρ τὴν Ἀριστοφάνους μονον σο- D φίαν, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἐκείνου τοῦ γένους, τέχνας πάσας, καὶ πάσας μεθόδους, τῇ καινοπρεπείᾳ, τοῦτο δὴ τὸ σὸν ἀποκρύπτεται φιλοσόφημα · ἀλλ' εἰ μὲν ἦν μὴ προτεθειμένος ὅρκος, μέχρι τοῦ θαυμάζειν τὴν κωμικὴν παιδιὰν, ἐμαυτὸν ἐδίδουν ἂν καὶ τὰ δράματα Ἐπεὶ δὲ καὶ Θεὸς, οὐ δέον μέσῳ παιδιᾶς συμ προτέθειται, ἀνάγκη καὶ μὴ βουλόμενον λέγειν τἀληθῆ, ἐνοχον μὲν οὖν προηγησαμένης αἰτίας οὐκ ἄν σε φαίην, οὐδ' ἂν πάλιν παντελῶς ἀνυπαίτιον, ἕως ἂν τὴν σὴν διάνοιαν, διὰ τῶν σῶν φωνῶν, λευ-

VARIÆ LECTIONES.

ϒ Ἴσ. μὴ ἐπαιτίαισθαι.

κότερον ἀναμάθωμεν. Ὅτι δὲ οὐδένα ποτὲ τῶν πώποτε ἀνθρώπων ἡ τοιαύτη · παιδιὰ δίκης ἐρρύσατο, καὶ μάλιστα ἂν διαβεβαιωσαίμην · καὶ ὡς οὐκ ἔστιν οὐδεὶς τῶν ἡμαρτηκότων, ἐκ τοῦ παίζειν, ὡς ἄλλος μὲν ἥμαρτεν, ἄλλος δὲ τὰς ποινὰς οὐκ ἔστι δίκαιος ὑπέχειν, μὴ δεδωκὼς, ἃς ὤφλεν, εὐθύνας · οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ τῶν κρινόντων εἴη ἄν τις ὅλως, ὃς ἀφῆκε τὸν τοιαύτην σκηνὴν ἀντὶ τοῦ στένειν ἐφ' οἷς ἥμαρτε, προβεβληκότα. Καί μοι, πρὸς αὐτῆς δίκης, καὶ ἱερῶν ἀληθείας ὀργίων, ῥίψας τὴν σκηνὴν, καὶ τὰ ὄντα λέγων (ἐμοὶ γὰρ μᾶλλον οἰκειότερον ἢπερ ἄλλοις τοιαῦτα προτείνειν), ἄρα φήσαις ἄν, ἐνοχῆς εἶπε δικαίας αὐτός, [a], τὸν, εἴ τις, ὑπὲρ ὧν ἐξυβρίσοι, ταύτην τὴν σὴν προβαλλόμενον δικαιολογίαν ; ἀλλ' οὐκ ἂν φαίης, οὐδ' ἂν φαίης. Ἀλλὰ ταυτα μὲν, ἵνα τε μὴ δῴξωμεν ὁρκωθέντες σιγᾷν, καὶ τὰ ψεύδη πρὸ τῆς ἀληθείας τιμᾷν · καὶ ἵνα μᾶλλον ἐπιγνῷς, ὡς ἡδέως τε, καὶ οὐ παρέργως, τὴν σὴν ἀνελεξάμην ἐπιστολὴν · δι' ὃ καὶ τὴν σὴν γραμματικὴν ἀκρίβειαν παραινῶ, μηκέτι τὸ ῥῆμα τοῦτο δοτικῇ συντάσσειν, πλὴν εἰ μή πω περιπεποιημένην ἡ ἔννοια σύνταξιν ἀπαιτοίη · τότε γὰρ ἔξεστι καὶ πρὸς δοτικὴν ἀποδιδόναι, δηλοῦντα τῷ λόγῳ, ὡς οὐχί σε παραινεῖν, ἕτερον δὲ διὰ τῆς παραινέσεως, τὸ σοι ποιῶν κεχαρισμένον, προῆγμαι βελτιοῦν · καὶ δὴ καὶ τὸ δίκην ὑφ' ἑτέρου εἰσπράττεται, ἀντὶ τοῦ παρ' ἑτέρου, παραφυλακτέον. Βάρβαρα μὲν γὰρ οὐ λέγω τὰ τοιαῦτα · βαρβαρικὰ δὲ, καὶ αὐτὸς συνήσεις ἐπιστήσας. ἃ καὶ τὴν ἐπιστολὴν κεκαλλιεπημένην οὖσαν, ὑπενόθευεν. Ἀλλ' ἐπὶ τοσοῦτον μὲν ταυτα. Ἐγὼ δὲ Ζαχαρίαν τὸν ἐμὸν οὐκ ἀρχόμενος νῦν, ἄπαγε, φείδεσθαι, οὐδὲ τοῦ κολάζειν πεπαυμένος, οὐδὲ δυσωπηθεὶς νόσους καὶ πάθη καὶ τύχας καὶ περιστάσεις, οὐδ' ἐπιβουλάς τε καὶ κακώσεις μικροῦ τὰς Φαλάριδος ἀνεκτοτέρας δεικνύσας, ἀλλὰ τὴν ἐμφυτον ἐμοὶ καὶ ἀρχαίαν διασώζων γνώμην, καὶ τὸ καθαρὸν καὶ ἀκήρατον περὶ τοὺς ἐμοὺς οὐκ ἐπιλελησμένος φίλτρον, καὶ περιπτύσσομαι πατρικῶς, καὶ ἐναγκαλίζομαι ἱεροπρεπῶς · οὔτε τῷ πάλαι σφαλέντι, ὡς σὺ γράφεις, ἐπεμβαίνων, καὶ τὸν ἄσειστον διαμεμενηκότα στέργων καὶ κατασπαζόμενος ἐν σπλάγχνοις Χριστοῦ καὶ δέχομαι προσίοντα χαίρων, καὶ πάντας κινδύνους ὑπερορῶν, οὐ τραγικῶν ἡμῖν διηγημάτων ἄγοντα φόρτον, ἀλλὰ τὸν οἰκεῖον νοῦν, καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, προστύλου πάσης ἀχλύος φέροντα καθαρὸν · ἐν ᾗ τὸ βέβαιόν τε καὶ ἀμετακίνητον διὰ βίου ἔχοντά τε καὶ ἱδρυσάμενον, τοῖς ἐκεῖθεν στεφάνοις λαμπρὸν, λαμπρῶς εὔχομαι παραπεμφθηναι.

A qui absolverit eum cui talis scena obvenit, propterea quod doleat se peccasse : quin te rogo per justitiam ipsam, per sacra veritatis orgia, detrahe hanc scenam, rem ut est enuntia (certe magis mei interest quam aliorum hanc conditionem offerre), igitur dices juste reatu teneri illum qui, pro calumniis a se inflictis, tuam hanc in medium proferet accusationem ; sed ne dixeris ita, licet ita dixeris. Hæc autem hactenus, ne videar adjuratus siluisse, et mendacium prætulisse veritati, et ut adhuc magis agnoscas quam jucunde nec perfunctorie epistolam tuam legerim, in qua grammaticalem tuam accurationem laudo, neutiquam hoc verbum dativo conjungendum, nisi ubi sensus syntaxin requirat circumlocutionis. Licebit ita cum dativo jungere, sermone docens, quod non ut te laudem, sed ut alium B tua causa meliorem reddam, Et certe illud δίκην ὑφ' ἑτέρου εἰσπράττεται pro παρ' ἑτέρου, cavendum est dicere ; barbara non dixero hujusmodi at barbarica, quæ epistolam, quod intelligere potes, alias scitulam adulterarunt. Sed hæc hactenus. Ego certe meum Zachariam non nunc primum incipio, Deus meliora, vel parcere, vel non ulterius punire desino, nec quod morbos et passiones declinem, fortunam, et calamitates, insidias et nequitias Phalaridis illis non minus tolerabiliores, sed animitus insidentem et antiquum affectum conservans, amicitiæque ergo meæ sinceræ et puræ non oblitus, et paterno more amplector, et sacro veneratu foveo. Non quod tu scribis, errori pristino insultans, verum cum immotum permanentem diligam et in visceribus Christi C recipiam cum gaudio accedentem, ita omnia pericula de sublimi despicio, nec tragicarum narrationum onus onustum, verum mentem propriam, et animam tenebrarum materiæ immersam, defæcatam, in quo stabilitas vitæ immobilis consistat, splendido cum apparatu hinc transmittendam optem, ad cœlestem coronam recipiendam.

ΕΠΙΣΤ. Μ'.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

D

EPIST. XL.

Paulo metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 222, p. 332).

Οἱ δράπεται, τοὺς ποτε τὴν πρᾶξιν αἰτιωμένους, πείθοντες συνδραπετεύειν, οὐ μόνον οὐδενὸς, ὧν αἰτιῶνται, ἀφίενται, ἀλλὰ καὶ διπλῆς αἰτίας σφᾶς αὐτοὺς, μᾶλλον δὲ πολλαπλῆς ἐνόχους δεικνύουσιν. Οὐ γὰρ ἡ κοινωνία τοῦ ἀδικήματος τὴν ἐλευθερίαν πραγματεύεται τῷ κατάρχοντι, ἀλλ' ἡ τῶν παραζηλούντων μίμησις, αὔξησίς ἐστιν ἀδυσώπητος τοῦ ἐξαρχῆς ἀδικήματος, λιποταξίου δίκην ὀφλων, καὶ φυγὰς, καὶ ἀρχηγὸς, καὶ πείθων ἄλλους μιμεῖσθαι, καὶ τὸ βαρύτερον, καὶ τοὺς ὅσοις ἦν ἡ τοιαύτη πρᾶ-

Fugitivi, actionem illam aliquando vituperantes una secum esse fugitivos induxere, illi non modo liberi sunt ab illa culpa, sed duplici se aut multiplici reatu prædicant teneri : Non enim communicatio injuriæ libertatem procurat eam auspicandi, sed imitatio male agentium in immenusm acceptum crimen ; nam desertor ordinis, fugitivus, princeps, et inducens alios est, et quod gravius est, eos qui illa patrare, priusquam captivarentur, dejerassent : videsis autem, videsis, inquam, quin videritis potius

VARIÆ LECTIONES.

[a] Ἴσ. εἶναι αὐτόν.

omnes (comitem enim, consilii, fugæ tuæ comitem socium adjungo discipulum) quid sis dicturus, cum ratio tui facti a te exigetur. Sed vale : nec deinceps fugitivi animum mentemque fove, nec alios una fugere allicito : et terribile judicium illud, ac indeclinabile, ultra comminationem non procedet.

ξις, πρὶν ὑπανδραποδισθῆναι, μέγα ὅρκιον. Ὅρα δὴ λοιπὸν, ὅρα, μᾶλλον δὲ συνορᾶτε (δίδωμι γὰρ σοι κοινωνὸν τῆς βουλῆς τὸν γνήσιον τῆς φυγῆς μαθητὴν) τίνα μέλλεις λόγον ἔχειν, ὅτε σε τῶν τηλικούτων τὰς εὐθύνας βουληθείη μὲν πράττεσθαι[b]. Ἀλλ' ἐρῶσο· καὶ μηκέτι μήτε σὺ δραπέτην ἔχε λογισμὸν, μήτε δραπετεύειν ἄλλους ὑπόθελγε· καὶ τὰ τῆς ἀφύκτου καὶ φοβερᾶς δίκης εἰς μόνας ἀπειλὰς διαλέλυται.

EPIST. XLI.

Zachariæ metropolitæ Chalcedonis.

ΕΠΙΣΤ. ΜΑ'.

Ζαχαρίᾳ μητροπολίτῃ Χαλκηδόνος.

Montacut. (ep. 223, p. 333).

Inveni, opinor, sanguinis ablationem, licet per æstatem, tui corporis habitudini congruam. Quod quamvis sit contra opinionem medicorum qui nunc ubique abundant, non est paradoxum tamen. Nam ne alios ipsorum errores persequar, quibus hipparis habetur polygonum ; seselis, herculeum panaces, qui batrachion parvum chelidonium putant ; et pro peplio tithymallus habetur ; quibus potamogiton est leimonium ; et niger chamæleon tanquam albus ; qui pro anemone proferunt argemonem ; apud quos infinitæ herbarum species et naturæ peregrinis subserviunt temporibus, usibus, nominibus : nam quæ jam dixi, præ manibus sunt, quæ sine quæstione certa debebant esse vel iis, qui a portu medicinam salutarunt. Quid mirum, si phlebotomia tibi conducens ab illis deputetur aliena ? Tu si consilium meum admiseris, cum bono Deo, illorum pudore, experientia profuturum invenies.

Εὗρον, οἶμαι, τὴν τοῦ αἵματος ἀφαίρεσιν, καὶ θερίας οὔσης, τῇ τοῦ σώματός σου διαθέσει συμφέρουσαν. Εἰ δὲ παρὰ δοξαν ἐστὶ τῶν νῦν ἐπιπολαζόντων ἰατρῶν, παράδοξον οὐδέν. Οἷς γὰρ ἵνα μὴ νῦν τὰς ἄλλας αὐτῶν περὶ τὴν τέχνην ἁμαρτάδας, οἱ μοι λέγω, ἀλλ' ἱππουρὶς μὲν νομίζεται τὸ πολύγονον· σέσελις δὲ τὸ ἡράκλειον πάνακες· καὶ οἷα δὴ βατράχιον τὸ μικρὸν, κρίνεται χελιδόνιον· καὶ ἀντὶ μὲν πεπλίου, τιθύμαλλος· ὡς ποταμογείτων δὲ, τὸ λειμώνιον· καὶ ὁ μὲν μέλας χαμαιλέων, ὡς λευκὸς παραλαμβάνεται· ἀντὶ δὲ τῆς ἀνεμώνης, ἡ ἀργεμώνη· καὶ μυρίων ἄλλων φύσεις βοτανῶν ξένοις ὑπηρετοῦσι καὶ καιροῖς, καὶ χρείαις, καὶ ὀνόμασι. (Ταῦτα δὴ ταῦτα τὰ πρόχειρα, καὶ ἃ μηδὲ τοῖς ἐν προθύροις ἰατρικῆς προσῆκον ἦν ἐν ἀμφισβητήσει καθίστασθαι.) Τί θαυμαστὸν κἂν ἡ φλεβοτομία, χρειώδης οὖσά σοι, τούτοις νομισθείη ξενίζουσα, αὐτὸς δὲ τὴν συμβουλὴν δεχόμενος, σὺν Θεῷ Σωτῆρι φάναι, καὶ τὸν ἔλεγχον ἐκείνων, τῇ πείρᾳ, καὶ τὸ σὸν εὑρήσεις κέρδος.

EPIST. XLII.

Michaeli Mitylenes metropolitæ.

ΕΠΙΣΤ. ΜΒ'.

Μιχαὴλ μητροπολίτῃ Μιτυλήνης.

Montacut. (ep. 225, p. 334).

Quæ tu passus es a persecutoribus, alii forte excedere solatium dicent, ego cum tua bona venia dixerim laude omni majora esse : opportune ergo considerandum est utrum inter eos velis esse qui miseratione, an felicitate excipiuntur. Si cum grato animo patiaris (scio quod sic patieris), optarim adhuc magis tuarum passionum et coronarum particeps fieri : sin, quod deprecor, nec efferam ; quia me ineptire persuasum habeo ; dicam communia denuo sint tua mecum certamina, remunerationesque. Vale.

Τὰ μὲν εἰς σὲ τῶν διωκόντων πάθη, ἄλλος ἂν τις εἴποι μείζω παραμυθίας· ἐγὼ δὲ σοῦ βουλομένου φαίην ἂν μείζω εὐφημίας. Ὥρα οὖν ἐπισκοπεῖν σε, πότερον ἂν ἕλοιο τῶν σφόδρα ἐλεουμένων, ἢ τῶν σφόδρα μακαριζομένων, εἶναι. Ἂν μὲν γὰρ εὐχαρίστως φέρεις (οἶδα δ' ὅτι φέροις), εὔχομαί σου τῶν στεφάνων, καὶ τῶν παθῶν, ἐπὶ πλέον κοινωνῆσαι· ἂν δ' ὅπερ ἀπεύχομαι, ἀλλ' οὐκ ἂν ἐρῶ· καὶ γὰρ πέπεισμαι ματαιολογήσειν· διό μοι πάλιν εἰήσαν κοιναὶ, καὶ οἱ ἆθλοι, καὶ τὰ ἔπαθλα. Ἐρῶσο.

EPIST. XLIII.

Michaeli metropolitæ Mitylenes.

ΕΠΙΣΤ. ΜΓ'.

Μιχαὴλ μητροπολίτῃ Μιτυλήνης.

Montacut. (ep. 227, p. 334).

Alius optaret tuarum coronarum participare ; sed non tuas passiones, ac pro pietate certamina subire : mihi honorandæ sunt passiones tuæ, licet nemo manu extenta capiti meo coronam imponat. Virum tantopere æmulandum et felicem, tam illustrem et conspicuum in ipsis pathemasi despondere non decet animum. Rerum enim præsentium, licet legis-

Ἄλλος ἂν τις ηὔξαιτο τυχεῖν στεφάνων τῶν σῶν, ἄνευ τοῦ τὰ σὰ πάθη, καὶ τοὺς σοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἆθλους, ὑπελθεῖν. Ἐμοὶ δὲ τίμια τὰ πάθη τὰ σὰ, κἂν μήπω τις ἐκτείνων τὴν χεῖρα, στεφάνους τῇ ἐμῇ προσάπτῃ κεφαλῇ. Οὐ δεῖ, τοιγαροῦν, ἀθυμεῖν οὕτω ζηλωτὸν καὶ μακάριον, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς κινδύνοις, καὶ τοῖς παθήμασι, ἀναφανέντα, καὶ ἀνα-

VARIÆ LECTIONES.

[b] Ἴσ. ὁ Θεὸς εἰσπράττεσθαι·

λάμψαντα. Τὰ μὲν γὰρ ἐνταῦθα, κἂν νομοθετῶν, κἂν προφητῶν, κἂν εὐσεβῶν βασιλέων, κἂν ἄλλως ἀνδρῶν ἀληθείας φίλων, σιγῷεν ἅπαντα τὰ στόματα, τὴν ἐν αὐτοῖς ἐκτραγῳδοῦντα ματαιότητα· ἀλλ' οὖν ὁρᾷς, ὅπως τῇ διηνεκεῖ ῥεύσει καὶ μεταβολῇ, οὐκ ἠρέμει ἀλλοιούμενα· ἀλλ' ἄνω καὶ κάτω φέρεται δόξα πᾶσα, καὶ πλοῦτος, καὶ τύχαι, καὶ λαμπρότητες, καὶ οὐδέν ἐστι τῶν παρόντων, ὅπερ τὸν σώφρονα νοῦν ἐπισπασάμενον ὑποθέλξειε. Τῶν δὲ ἐκεῖθε, τά τε ἄλλα ὑπὲρ διήγησιν ὄντων, καὶ τῷ ἀναλλοιώτῳ καὶ ἀῤῥεύστῳ τὴν τῶν ἀγαθῶν ἀπόλαυσιν τοῖς ἀξίοις παρεχομένων· τίς πρὸς τὰ ἐκεῖθε τὰς ἐλπίδας ἔχων ἱσταμένας, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἠνεῳγμένους, τοῖς παροῦσι κακοῖς συμπεσεῖται, ὀνείροις ἴσα λυποῦσι, καὶ ἐξαθυμήσει τοῖς, δι' ὧν ἔστι λαμπρύνεσθαι, ἀγωνίσμασιν; Ἄμεινον οὖν, οἶμαι, καὶ κρεῖττον λόγου παντὸς, ἐν ὀνείροις ἔχοντα τὰ χείρω, τῶν καθ' ὕπαρ ἀγαθῶν, καὶ ἀνεκλαλήτων, ἐν ἀπολαύσει γενέσθαι μὴ λυγούσῃ ἢ ὀνείροις μικρὰ καὶ πρόσκαιρα πλανηθέντα, καὶ παίξαντα, τῶν ἀδιαδόχων πειρᾶσθαι κακῶν.

latorum, prophetarum, regum piorum, vivorum veritatis amantium acta, omnia omnino ora reticerent, ea est conditio, ut suam futilitatem tragice exponant : annon vides ut fluxu continuo et mutatione alterantur sine sensu, susque deque fertur gloria omnis, divitiæ, fortunæ, splendores, nec quidquam in rebus præsentibus, quod mentem sobriam alliciat aut ad se trahat ? Quæ in cœlis sunt, cum omnem excedant explicationem, inalterabilia, nec fluxa sunt ; atque ita æternam præstant bonorum fruitionem iis qui merentur : ecquis est, cui oculi sunt aperti respectu stabilium illorum quæ sperantur ibi, cum malis præsentibus coincidet, quæ similia sunt insomniis dolorem inferentibus ? Quis in medio certaminum contristabitur, unde par est eum magnificari ? Quocirca, præstat, arbitror, et majori cum ratione conjunctum est, pejora pro insomniis habere vigilantem, vero bona ineffabilia et non diffundenda per fruitionem consequi, quam somniorum, exigua, temporalia, errantia, ludentia bona eligentem, malis interminabilibus permutare.

ΕΠΙΣΤ. ΜΔ'.

EPIST. XLIV.

Ἀμφιλοχίῳ μητροπολίτῃ Κυζίκου.

Amphilochio Cyrici metropolitæ.

Montacut. (ep. 207, p. 304).

Οἱ μὲν ἄλλοι τοῦ Πλάτωνος λόγοι τοῦ πολιτικοῦ λόγου πεφύκασι γνώμονες, πλὴν εἴ τι κατ' ἐκλογὴν ὀνομάτων ἐνιαχοῦ παρημέληται· αἱ δὲ τούτου ἐπιστολαὶ ἴσον τε τῆς ἐκείνου λογιότητος, καὶ τοῦ ἐπιστολιμαίου τύπου ἀπολείπονται. Αἱ δέ γε τοῦ Ἀριστοτέλους, τῶν μὲν ἄλλων αὐτοῦ γραμμάτων εἰσί πως λογωδέστεραι· πλὴν οὐδὲ ταῖς Πλατωνικαῖς ἐξισάζουσι. Δημοσθένους δὲ οἱ μὲν ἄλλοι, πόνοι, καὶ ῥητόρων καὶ κριτικῶν ἐγκωμίοις πληροῦσι τὰ στόματα. Τὰς ἐπιστολὰς δὲ, οὐδὲν ἀμείνους εὑρήσεις τῶν Πλάτωνος. Τίσιν οὖν ἐπιστολαῖς ὁμιλητέον, καὶ τίσι τὸν ἐπιγνωσθέντα ἡμῖν διὰ τῆς τέχνης χαρακτῆρα ἐφαρμόζοντες τὴν γυμνασίαν συλλεξόμεθα; Ἔστι μὲν καὶ ἄλλο πλῆθος ἄπειρον· ἔχεις δ', ἵνα μηδὲ μακρὸν ᾖ σοι τὸ τῆς γυμνασίας στάδιον, τὰς εἰς Φάλαριν ἐκεῖνον, οἶμαι, τὸν Ἀκραγαντῖνον τύραννον ἀναφερομένας ἐπιστολὰς, καὶ αἷς Βροῦτος, ὁ Ῥωμαίων στρατηγὸς, ἐπιγράφεται· καὶ τὸν ἐν βασιλεῦσι φιλόσοφον, καὶ τὸν σοφιστὴν ἐν ταῖς πλείσταις Λιβάνιον. Εἰ δὲ βούλει σὺν τῷ χαρακτῆρι, καὶ πολλῶν ἄλλων καὶ μεγάλων συλλέξαι ὠφέλειαν, ἀρκήσει σοι Βασίλειος ὁ γλυκὺς, καὶ ὁ κάλλους, εἴ τις ἄλλος, ἐργάτης Γρηγόριος, καὶ ἡ ποικίλη καὶ τῆς ἡμετέρας c αὐλῆς μοῦσα Ἰσιδωρος· ὃς ὥσπερ λόγων, οὕτω δὲ καὶ ἱερατικῆς καὶ ἀσκητικῆς πολιτείας κανών ἐστι χρηματίζειν ἀξιόχρεως· καὶ εἴ τις ἕτερος μετὰ τῆς ὁμοίας προαιρέσεως, τὴν ἐκείνων ἰδέαν ταῖς ἰδίαις ἐπιστολαῖς ἐνεδυναμώθη μορφώσασθαι.

Cæteri Platonis sermones gnomones quidam sunt politici sermonis, nisi quod verborum electio nonnunquam negligitur. At epistolæ ejus ex æquo fortassis deficiunt, cum ab ipsius conditione, tum a forma epistolari. Aristotelis autem fere sunt cæteris ejus operibus accuratiores : et tamen Platonicas non exæquant. Demosthenis opera cætera et rhetorum et criticorum ora implent ; sed nihilo meliores quam Platonis ejus epistolas reperies. Quænam igitur epistolæ lectitandæ : et a quibus exercitium adhibebimus, ut artificiosum, quem didicimus, charactera exprimamus ? Certe ingens est earum numerus : habes autem, ne elongatius tibi stadium figas, epistolas quæ Phalaridis esse dicuntur Acragantini Tyranni et quibus Bruti Romanorum ducis nomen præscribitur : et qui apud imperatores philosophus erat, sophista apud vulgus, Libanium. Quod si una cum epistolari charactere, rerum multarum et magnarum utilitatem acquirere cupias, sufficiat suavis ille, si quis alius, Basilius : et inter omnes præcipuus pulchritudinis artifex Gregorius : et variata illa Isidori musa, qui, ut nos, monachus fuit. Ille ut orationis, ita quoque sacerdotalis et asceticæ vitæ canon dignissime inscribitur : his adjungas, si qui alii sint, qui eodem animo, eorum ideam, propriis suis epistolis expresserunt.

VARIÆ LECTIONES.

c Ἰσ. ὑμετέρας·

EPIST. XLV. A ΕΠΙΣΤ. ΜΕ'.

Joanni metropolitæ Heracleæ. Ἰωάννῃ μητροπολίτῃ Ἡρακλείας.

Montacut. (ep. 218, p. 324).

Videtur mihi Christus Deus et Rex noster cum sit, et Dominus rerum exsistentium, propter multas alias inexplicabiles causas, et mentis intuitum transcendentes, per voluntatem potius passionem subiisse, et non per potentiam absolutam totius mundi salutem operatus. Imprimis ob hoc ipsum, ut ita magnum, eximium et apparens solatium iis qui in hac vita affliguntur, et extrema omnia patiuntur, relinqueret suas ipsius passiones, et mortem contumeliosam. Hæc tu intuitus, lætare potius, eo quod habeas, servus cum sis, in quibus magistrum tuum imiteris : noli murmurare, ob illa quæ cedent tibi in argumentum coronarum, si a veritatis hostibus, licet invitis contribuleris.

Ἐμοὶ μὲν οοκεῖ, καὶ δι' ἄλλας πολλὰς ἀῤῥήτους τε, καὶ ὑπὲρ νοῦν, θεωρίας, τὸν Χριστὸν καὶ Θεὸν ἡμῶν, Βασιλέα, καὶ τοῦ παντὸς ὑπάρχοντα Κύριον, δι' ἑκουσίου μᾶλλον παθήματος, ἀλλὰ μὴ δεσποτικῇ καὶ αὐτοκράτορι ἐξουσίᾳ, τὴν παγκόσμιον σωτηρίαν ἀπεργάσασθαι· οὐδὲν δὲ ἧττον, οἶμαι, καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἂν μάλιστα μέγα καὶ σαφὲς παραμύθιον τοῖς ἐν βίῳ ταλαιπωροῦσι, καὶ τὰ ἔσχατα πάσχουσι, καταλείποι τὰ οἰκεῖα πάθη, καὶ τὸν ἐπονείδιστον αὐτοῦ θάνατον. Πρὸς ἃ καὶ σὺ ἀφορῶν, χαῖρε μᾶλλον, οἷς ἔχεις, ὁ διοῦλος μιμεῖσθαι τὸν δεσπότην· ἀλλὰ μὴ δυσφόρει πρὸς τὰς τῶν στεφάνων ὑποθέσεις, ὑπὸ τῶν τῆς ἀληθείας ἐχθρῶν, καὶ ἀκόντων, παιδοτριβούμενος.

SERIES SECUNDA. — AD ABBATES.

EPIST. XLVI. B ΕΠΙΣΤ. ΜΣ'.

Sabæ Pissadorum hegumeno. Σάβᾳ ἡγουμένῳ τῶν Πισσάδων.

Montacut. (ep. 15, pag. 76).

De tua dispositione et natura quid dicam nescio. Vidi quidem ego te pelliculam indutum ovilem, et perinde, quod illa tegebatur, simplex arbitrabar, sine malitia, Christi grege dignum. Vulgo autem aiunt, pellem illam vulpem obtegere ; quæ mortua et olentia nutrit corpora, cujusmodi nempe in cœtu putrefacta ecclesiastico, dæmonibus pabulum atque eorum ministris fiunt. Ego certe te audivi longum errorem prædicantem, frustraneum errorem tuum deplorantem, antiquum scilicet errorem tuum. Aiunt autem, eumdem te adhuc errare errorem ; neque aliter affectum quam insani Corybantes. In faciem tu nos benedixisti, servatores appellasti, qui te de puteo perditionis deceptionisque illius extraximus : ast in absentes aiunt te nos obmurmurare, et non secus quam in scena solent lascivire. Recordare an hæc omnino Christianum, nedum monachum deceant. Quod si hæc commentitia sint, deplorare me oportet oggannientes, *quod deficit sanctus, depauperata est veritas a filiis hominum*[6] : sin quæ reniuntiantur vera sunt, deflendi plane sunt peccatores, eo quod stulta loquatur omnis apud proximum suum, et labiis dolosis osculatur. Omni autem modo dolendum est mihi : ad meum etenim et Christi gregem spectant, velint nolint, infecti lepra, et cum Paulo de ipsis angimur, utcunque simul sensu tangi nolint.

Οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ εἴπω περὶ τῆς ὑμῶν διαθέσεως· Ἐγὼ μὲν γὰρ εἶδον προβάτου σε δορὰν περικείμενον, καὶ ἐδόκουν ἁπλοῦν καὶ ἄκακον, τῆς Χριστοῦ ἀγέλης ἄξιον εἶναι τὸ καλυπτόμενον. Οἱ δέ φασι, τὴν δορὰν ἀλώπεκα κρύπτειν· ἣ νεκρὰ καὶ ὀδωδότα τρέφει [d] σώματα, ὅσα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ διασπέντα πληρώματος δαίμοσι τροφὴ καὶ τοῖς αὐτῶν θεράπουσι γίνεται. Καὶ ἐγὼ μὲν ἤκουόν σε πλάνην λέγοντα μακρὰν, καὶ παταίαν πλάνην ἀπολοφυρόμενον, τὴν πάλαι σου πλάνην. Οἱ δὲ σέ φασιν ἐκείνην ἔτι περιπλανᾶσθαι, μηδὲν ἧττον τῶν κορυβαντιώντων διακείμενον. Καὶ σὺ μὲν κατὰ πρόσωπον ἡμᾶς ηὐλόγεις, καὶ σωτῆρας ἡμᾶς ὡμολόγεις, ὅτι σὲ τοῦ βόθρου τῆς παρατροπῆς ἐκείνης καὶ ἀπάτης ἀνειλκύσαμεν· οἱ δέ σέ φασιν, ἀπόντων ἡμῶν, καταγογγύζειν ὅμοια τοῖς ἐπὶ σκηνῆς ἀσελγαίνοντα. Ἐννόει δὴ ταῦτα εἰ ὅλως Χριστιανῶν, μή τι γε μοναζόντων, δύναται εἶναι. Ἀλλ' εἰ μὲν ἐπλάσαντο ταῦτα, οὐδύρεσθαί με δεῖ τῶν κατειπόντων, ὅτι ἐκλέλοιπεν ὅσιος, ὅτι ὠλιγώθησαν αἱ ἀλήθειαι ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων· εἰ δ' ἀληθῆ τὰ ἀπηγγελμένα, θρηνεῖν προσῆκε τοὺς ἡμαρτηκότας, ὅτι μάταια λαλεῖ ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ δολίοις περιπτύσσεται χείλεσι. Πάντως δὲ δεῖ με ἀνιᾶσθαι· τῆς ἐμῆς γὰρ καὶ Χριστοῦ ποίμνης, κἂν μὴ βούλωνται, καὶ τὰ λεπρωθέντα, καὶ περὶ αὐτῶν μετὰ Παύλου διαμεριμνῶμεν, κἂν μὴ θέλωσι συναισθάνεσθαι.

EPIST. XLVII. ΕΠΙΣΤ. ΜΖ'.

Theoctisto hegumeno. Θεοκτίστῳ ἡγουμένῳ.

Montacut. (ep. 32, p. 94).

Virtutes lauda ; coram vero et in facie discipulos ne laudes, qui sequuntur eas ; instigare, et adhortari, boni operis pars est ; laudare coram, nec

Ἐπαίνει τὰς ἀρετάς· μὴ θαύμαζε δὲ κατὰ πρόσωπον τοὺς σοὺς μαθητὰς μετιόντας αὐτάς. Τὸ μὲν γὰρ, προτροπὴ καὶ παράκλησις, ἀγαθοεργίας ἐστί,

[6] Psal. XII, 2.

VARIÆ LECTIONES.

[d] Ἴσ. σκίπει.

τὸ δὲ, καὶ σὲ κολακείας οὐχ ἵστησι μακρὰν, καὶ πρὸς οἴησιν τοὺς θαυμασθέντας ἢ μαλακίαν τοῦ τόνου τῆς ἀρετῆς εἴωθεν ὑποχαλᾶν· δι' ὧν τὸ γλυκὺ τῶν κατὰ Θεὸν πόνων πέφυκεν ἐπικαταῤῥεῖν, καὶ αἱ τῆς σαρκὸς ἀναζωπυροῦνται ἡδοναί.

te submovet longe ab adulatione, et cum admiratione laudatos, vel ad sui opinionem perducere, vel virtutis tonum in mollitiem animi relaxare solet; hinc fit ut laborum secundum Deum susceptorum dulcedo defluat, et carnis excitentur, velut igne afflato, voluptates.

ΕΠΙΣΤ. ΜΗ'.

Θεοδώρῳ ἡγουμένῳ.

EPIST. XLVIII.

Theodoro hegumeno.

Montacut. (ep. 142, p. 199).

Οὐχ ὁ τὸ ῥεῦμα τῶν λόγων ἐν γλώσσῃ πηγάζων ἤδη, καὶ χεῖρα δραστήριος· ὥσπερ οὐδ' ὁ πράξει κρατῶν, καὶ τὴν τῶν ῥημάτων πειθὼ σοβαρευομένην ἔχει τοῖς χείλεσι. Καὶ πολλὰ μὲν ἄλλοις εἰπεῖν ἔχω καὶ παντοδαπὰ παραδείγματα· πρὸς σὲ δὲ γράφων τὸν ὁμηρίζοντα, ἓν ὑποδείξας ἀρκεῖν ἡγοῦμαι, Λιμὸς ἐπόνει τὸ στρατιωτικὸν, οἱ τὴν σὴν Τροίαν πολιορκοῦντες περιεκάθηντο· καὶ ὁ μὲν Ὀδυσσεὺς σίτον αἰτήσων, πρὸς Ἄνιον ἀπεστέλλετο· ἐθάῤῥει γὰρ αὐτοῦ τῇ γλώσσῃ τὸ Ἀχαικόν. Ὁ δὲ παραγεγονὼς, ἔπεα νιφάδεσσιν ἐοικότα χειμερίοισι, πλεῖστα ἐπομβρήσας, καὶ τούτοις κατακλύσας τὸν ἄνθρωπον, οὐ μόνον, ὧν ἤλπισεν, οὐδὲν ἐγεώργησεν, ἀλλὰ καὶ ὀχληρὸς εἶναι δόξας, ὑπέστρεψεν· ἄπορον [e] τὴν ζωὴν τοῖς εἰς αὐτὸν κεχηνόσι ποιησάμενος. Παλαμήδης δὲ ἐκεῖνος (οἶδας τὸν ἄνθρωπον, ὅσον Ὀδυσσέως ἀφωνότερος) τὴν πρεσβείαν μετὰ τὸν λιγὺν ἐκεῖνον ἀγορητὴν ἐθάῤῥησεν ὑποδύσασθαι· καὶ καταλαβὼν τὸν Ἄνιον, ἐργαζόμενον, εἶπε μὲν οὐδὲν· ἀποβαλὼν δὲ τὸ ἱμάτιον, κοινωνὸς τοῦ ἔργου ἐγίνετο. Ἐπεὶ δὲ μετὰ τοὺς πόνους, τὸ δεῖπνον ἐκάλει, τῷ ἀνθρώπῳ συνηρίστησε· καὶ τότε βραχὺ ῥῆμα προήνεγκεν [f], ὡς ἦκε σῖτον αἰτήσων στρατῷ, φίλῳ καὶ λιμώττοντι· καὶ τυχὼν ἀπῆει χαίρων, καὶ φέρων τοῖς ὁμοφύλοις, ἀντὶ λόγων, τὴν ὠφέλειαν. Καὶ σὺ τοίνυν μὴ πάντα θαῤῥεῖ τοῖς λόγοις· βραχὺ γὰρ ἔργον σιγῶντος μετὰ συνέσεως, μακροὺς ἐπιστομίζει λόγους πολλάκις, καὶ οὐδὲν τῶν ψόφων, καὶ τῶν ἀσήμων φωνῶν πλέον ἔχειν, ἐπιδείκνυσιν.

Non est ille statim manu promptus habendus, qui torrentes verborum, lingua veluti fonte immittit: ita nec rebus gestis clarus, verborum suadelam labiis cum pompa insidentem semper habet. Apud alios, ego multis hoc effatum et mutiplicibus probare possem exemplis: sed cum ad te scribam, qui Homerizantium unus es, unicum si suggeram, sufficturum arbitror. Fame laborabat exercitus Trojam circumobsidentium: Ulysses, frumentum impetraturus, ad Anium mittitur. Linguæ enim ejus confidebant Græci. Ille ubi Anium advenit, verba grandinis aut nivis instar depluebat, atque illis hominem inundabat; sed non modo nihil eorum quæ sperabat obtinuit, verum molestus ei visus inanis reversus est; et vitam sine fructu, sine victu reddidit Græcis qui in illum inhiabant. Verum Palamedes (de quo fando audisti, minus exstitisse illum quam Ulysses erat, loquacem) legationem, post illum rhetoricum declamatorem, obire ausus; cum operi intentum rustico invenisset Anium, nihil prorsus dixit, sed exuta veste, operi se accinxit laboris socium. Cum finito opere ad cœnam vocaretur, cœnavit una: et inter cœnandum breviter exposuit adventus sui causam, ut frumentum exercitui impetraret, fame nimis quam laboranti. Quo impetrato, lætus revertitur; pro verbis, contribulibus suis utilitatem ferens. Noli ergo tu nimium verbis fidere: nam taciturnitas prudentis viri logos longos sæpe obturat: necnon omnibus manifestum facit, esse illos inanes strepitus, et præter voces nihil.

ΕΠΙΣΤ. ΜΘ'.

Τῷ αὐτῷ.

EPIST. XLIX.

Eidem.

Montacut. (ep. 143, p. 200).

Τὴν Αἰσώπου γνωμην, ἣν ἀπέδωκε, διερωτήσαντος τοῦ Λακεδαιμονίου Χείλωνος (ἐξ ὧν γὰρ ποθεῖς ναμάτων, τὸν τῆς παραινέσεώς σοι κιρνὼ κρατῆρα), μὴ μόνον εὐστόχως καὶ σοφῶς εἰρημένην, ἀλλὰ καὶ χρησιμωτάτην λίαν νόμιζε. Ἔστι γὰρ, ἔστιν, ἐπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἰδεῖν ἐναργῶς, ὡς ὁ ἄῤῥητος [g] καὶ ἀναλλοίωτος νοῦς, ἐπαίρει μὲν συνεχῶς (ὅπερ ἐκεῖνος ἔφησεν) εἰς ὕψος [h] ταπεινά· κατάγει δὲ εἰς ταπεινότητα, τὰ ὑψηλά· καὶ τοῦτο συνεχῶς διαμελετῶν, κἂν ἄνω δοκῇς ἑστάναι, σκόπει τὰ κάτω καὶ ταπεινά· ἵνα μὴ ἀθρόον, καὶ παρ' ἐλπίδας πεσὼν, εἰς ἀμηχανίαν ὅλως καταστῇς, καὶ ἰλιγγιῶντι

Æsopi sententiam, quam Chiloni Spartano interroganti protulit, non modo apposite et prudenter prolatam, sed valde commodam arbitrare (ut e rivulis, quibus oblectaris, admonitionis tibi poculum propinam). Certe e re ipsa manifeste licet animadvertere, quod firma et immota mens sæpenumero attollit (quemadmodum ille loquebatur) humilia in sublime, et deprimit sublimia in humilitatem. Hoc tuo animo recolens sæpe, licet in excelso elatus exsistere videaris, quæ deorsum sunt, intuere; ne præter exspectationem tuam, subito et confertim deturbatus excidas, et quo te vertas

VARIÆ LECTIONES.

[e] ἄσπορον. [f] προσ. [g] ἄῤῥητος. [h] τά.

nescius, similis fias vertiginoso et circumacto, ita ut risum moveas (quæ est deploranda hominum conditio) iis qui per adulationem nunc te beatum prædicant : nobis autem dolorem procures, qui libere nunc optima tibi suggerimus. Et lutcunque temet tunc vehementer incuses, quia suspectos aliquando habebas eos qui bene suadebant, nihil inde referes emolumenti, tantum post oblatam occasionem neglectam, pœnitentiam frustra ages, atque feres ægerrime.

A καὶ περιδινουμένῳ ἐοικὼς, γέλωτα μὲν κινήσεις f (ὦ φύσις ἀνθρώπων τάλαινα) τοῖς σε νῦν ἐν κολακείᾳ μακαρίζουσιν, ὥσπερ λύπην ἡμῖν, τοῖς ἐν παῤῥησίᾳ συμβουλεύουσι τὰ χρηστά· πολλὰ δὲ καταγινώσκων ἑαυτὸν τῆς προτέρας τῶν παραινούντων ὑπεροψίας, οὐδὲν πλέον ἀνύσεις, πλὴν τοῦ, τῶν καιρῶν ὀπίσω μεταγενώσκειν, καὶ δυσφορεῖν.

EPIST. L.

Nicolao hegumeno monasterii Sancti Nicephori.

Montacut. (ep. 159, p. 213.

ΕΠΙΣΤ. Ν'.

Νικολάῳ ἡγουμένῳ μονῆς τοῦ ἁγίου Νικηφόρου.

Amicus est res necessaria : quidni enim ? sed magis necessarius sermo justi. Optaram utramque concurrere in eo pro quo intercedis, amicitiam nempe et justitiam. Ita enim cum gaudio gratificabor amico. Sin id minus, non jam ego culpandus, sed is qui amicitiam disjunxit a justitia. Animo certe haud feres, me amantem cum justitia, ei qui sine ea diligit, non præferri. Quin scio, quod hoc ante illud animo recoles, quod haud tibi libitum est, ut ego qui olim in futuro judicio pœnas pendam pro judicio necæquo, nec recto, et ille duplici pœna plectatur. Nimirum quod injuste fecit primum ; secundo, quod cum justitiam violasset, et solutus esset crimine, aliam rem injustam perpetravit, quod cum pœnam luere debuerat, illi non erat inflicta.

B Ἀναγκαῖος μὲν ὁ φίλος· πῶς γὰρ οὔ ; ἀναγκαιότερος δὲ ὁ τοῦ δικαίου λόγος. Εὔχομαι ἀμφότερα συνδραμεῖν ὑπὲρ οὗ πρεσβεύεις, καὶ τὴν φιλίαν, καὶ τὴν δικαιοσύνην. Οὕτω γὰρ ἂν ἡδέως φίλῳ χαρισαίμην. Εἰ δ' οὖν, μηκέτι ἡμᾶς, ἀλλὰ τὸν διχάσαντα τὴν ἑαυτοῦ φιλίαν τῆς δικαιοσύνης, αἰτιατέον. Πάντως γὰρ, οὐδ' αὐτὸς ἀνέξῃ, ἐμὲ φιλοῦντα μετὰ τῆς δικαιοσύνης, τοῦ χωρὶς ταύτης ἀγαπηθέντος, μὴ προκρίνεσθαι. Ἐκεῖνο δὲ μοι, καὶ πρὸ τούτου, εὖ οἶδ' ὅτι, σκοπήσαις· ὡς οὐκ ἂν θελήσαις ἐμέ τι δίκην ὀφείλειν ἐκεῖθεν, τῆς οὐκ ὀρθῆς, οὐδὲ ἴσης κρίσεως, ἐκεῖνόν τε διπλᾶς ὑπέχειν ποινὰς, τοῦ τε πρώτου ἀδικήματος· καὶ τοῦ, ἐφ' ᾧ τὴν δίκην διαφθείρας, καὶ φυγών, δεύτερον ἀδίκημα, τῷ δίκην ὀφείλοντι, παρὰ τοῦ λαβεῖν, ἤνεγκεν.

EPIST. LI.

Dorotheo hegumeno monasterii Cedronorum.

Montacut. (ep. 220, p. 344).

ΕΠΙΣΤ. ΝΑ'.

Δωροθέῳ ἡγουμένῳ μονῆς Κεδρώνων.

Tu quidem plangis et lacrymaris, eo quod a nostro olim in Christo amore separabare; recte facis : non enim est minus cum virtute conjunctum, amoris jacturam deflere ; et non modo velle emendare, verum acerbe ferre, quod aliquando lapsus invaluit. Tantum abest ut ego alienationem priorem vituperem, propter præsentis concordiæ sinceritatem, aut ut tarde veniam concedam, ut gratias divinæ Providentiæ omnia administrandi ferendas tibi asseram. Qui enim tum profitebantur amicitiam, satis numerabiles generosam sane mentem tenuere : cæteros vel adulationem simulasse tempus convicit : quosdam, quod dum experirer, non metuebam, audacia exarmavit in contrarium ; et tamen factum est, ut qui cum illis staret, ab illorum suspicione non esset purus ; verum per istiusmodi tempora sinceram amicitiam viriliter conservasse, et dispositionis laudem egregiam habet, et futurorum sine dubio pignus, et præteritorum apologia, quæ nullam aliam requirat exigentiam, sed cum omni venia, de inertia in judicium si vocetur, apud tribunal nullis muneribus corrumpendum recte et egregie factum in præsenti ipsum per se honorem et venerationem consequetur.

C Σὺ μὲν ὀλοφύρῃ καὶ θρηνεῖς ἐφ' οἷς πάλαι τῆς ἡμῶν ἐν Κυρίῳ ἀγάπης διέστασο· καὶ καλῶς ποιεῖς· οὐδὲ τοῦτο γὰρ ἕλαττον τῶν ἄλλων εἰς ἀρετῆς λόγων ἀγάπης ζημίαν ὀδύρεσθαι, καὶ μὴ μόνον ἐθέλειν ὀρθοῦσθαι, ἀλλὰ καὶ πικρῶς ἀλγεῖν, ὅτι τὴν ἀρχὴν ἡ πτῶσις ἐκράτησεν. Ἐγὼ δὲ τοσοῦτον ἀπέχω τοῦ μέμψασθαί τι τῆς πρὶν διχονοίας, διὰ τὴν καθαρότητα τῆς νῦν ὁμονοίας, ἣ πρὸς συγγνώμην βραδὺς εἶναι, ὥστε καὶ χάριτας τῇ πάντα σοφῶς περιαγούσῃ προσομολογῶ προνοίᾳ, καὶ σέ φημι δεῖν. Τῶν γὰρ τότε φίλων εὐαρίθμητοι μὲν διεσώσαντο τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενές· τῶν δὲ λοιπῶν, τοὺς μὲν ὁ ἐπικρεμασθεὶς φόβος ἀφεῖλε τὴν ἀρετήν· τοὺς δὲ κολακείας ὄντας πρόσωπον ἤλεγξεν ὁ καιρός· τοὺς δὲ, ὦ, μέχρι τοῦ γενέσθαι μηδ' ἐλπιζομένη τόλμα καὶ ἀπεναντίας ἱσταμένους· καὶ συνέβαινεν, εἰ καὶ συνέβαινε, τὴν μετ' ἐκείνων ἔχοντι τάξιν, μηδὲ τῆς ἐκείνων καθαρεύειν ὑποψίας· τὸ δὲ ἐν καιρῷ τοιούτῳ καθαρὰν οὕπω καὶ ἀνδρείαν ἐπιδείξασθαι τὴν φιλίαν, καὶ τῆς παρούσης ἐστὶ διαθέσεως ἐγκώμιον μέγα· καὶ τῶν μελλόντων οὐκ ἔχουσα δισταγμὸν ἐγγύη· καὶ τῶν παρεληλυθότων ἀπολογία, μηδεμιᾶς μὲν ἄλλης δεομένη περιστάσεως, ἀλλὰ καὶ συγγνώμῃ πάσῃ δικάζουσα, τὴν ἀργίαν, ἐξ ἀδωροφορήτου τοῦ βήματος τοῦ παρόντος κατορθώματος αὐτῇ καθ' ἑαυτὴν τὸ αἰδέσιμόν τε καὶ ἀξιόπιστον χρηματίζει.

VARIÆ LECTIONES.

i κινησις j μέν.

ΕΠΙΣΤ. ΝΒ'. A EPIST. LII.

Γῷ αὐτῷ. *Eidem.*

Montacut. (ep. 230, p. 345).

Τὸ μὲν δῶρον γνησίας ἀγάπης · τὸ δὲ ἐν καιρῷ τοιούτῳ διαπύρου πόθου · τὸ δὲ καὶ τηλικούτων ἐπικρεμαμένων κινδύνων μαρτυρικοῦ ζήλου · ἀνθ' ὧν Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἡμῶν σιγώντων, εἰς τὸν αὐτοῦ σε τῆς βασιλείας ἐναπογράφεται κλῆρον. Εἴη δ' ἡμῖν καὶ ἡ σὴ παρουσία μετὰ λαμπρᾶς καὶ μεγάλης τῆς σωτηρίας, καὶ τῶν ἱερῶν ἐλπίδων, αἷς ἡ σὴ πανιερὸς ψυχὴ προσανέχει · μηδὲν εἰς ἀναβολὰς ἔτι ὡρημένον [k] ἀλλ' ἐπ' αὐτοῖς ἔργοις τὸ βέβαιον λαμπρῶς καθορώμενον.

Munus ab amore est genuino ; at hoc tempore missum ardenti desiderio : sed tantis periculis impendentibus martyrii zelo. Pro quo Deus noster Christus, nobis tacentibus, in regni sui sortem te transmittat : tua autem præsentia futura est mihi cum illustri et notabili salute, et spe sacra, cui anima tua sancta affigitur, non per procrastinationem rejecta, sed reipsa conspicue firmata.

—

SERIES TERTIA. — AD DIVERSOS CLERICOS.

ΕΠΙΣΤ. ΝΓ'. B EPIST. LIII.

Γεωργίῳ διακόνῳ καὶ ξενοδόχῳ. *Georgio diacono et hospitalario.*

Montacut. (ep. 45, p. 100).

Ὁ τῶν ἀπορρήτων ἐπόπτης καὶ μυσταγωγός, τὴν μέθην πόρρω Θεοῦ βασιλείας ἐθεάσατο. Εἰ οὖν μέθυσοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι, τί σοι τὸ ὄφελος, ὅτι τῶν ἄλλων ἁμαρτιῶν δοῦλος, ὡς λέγεις, οὐ γέγονας ; Καί τοι τῶν ἀδυνάτων ἐστὶ τυφλοῦ κειμένου τῇ μέθῃ τοῦ καθεδηγοῦντος λογισμοῦ καὶ ἀμύνοντος, μὴ παντὶ προσπταίειν λίθῳ τὸν ἄνθρωπον, καὶ μὴ παντὸς πάθους προκεῖσθαι ἀνδράποδον.

Rerum secretarum inspector et propalator, ebrietatem a regno Dei submovit longe. Quod si ebrii Dei regnum non hæreditabunt, quid tibi prodest, si (quod affers) aliorum peccatorum servus non exsistas ? Est enim impossibile, cum ratio (viæ dux quæ esse debuit et injurias propulsare) cæca exstiterit per ebrietatem, non ad omnem lapidem offendere, non cujuslibet servum se exhibere.

ΕΠΙΣΤ. ΝΑ'. EPIST. LIV.

Τῷ αὐτῷ. *Eidem.*

Hæc epistola nunc quæstio CCII *editionis nostræ.*

ΕΠΙΣΤ. ΝΕ'. C EPIST. L V.

Θεοφάνει διακόνῳ καὶ πρωτονοταρίῳ. *Theophani diacono et protonotario.*

Montacut. (ep. 83, p. 129).

Ἀλγεῖς ὅτι ἀκούων [l] εἰς ἡμᾶς ἡμαρτες · μᾶλλον δὲ ὅτι τυραννούμενος καὶ πληγαῖς εἰς πεῖραν προκείμενος, μέχρι γλώσσης μόνον τὴν ἰσχὺν αὐτῶν τῆς βίας ἐπέδειξας, ἀνάλωτον ταῖς βασάνοις συντηρήσας τὴν διάνοιαν. Καὶ τί ἂν ἄλλο ταύτης γένοιτο τῆς παραψυχίας παραμύθιον, ὅτι τοσούτῳ πλήθει φοβερῶν βασάνων τὴν τοῦ συνειδότος κρίσιν οὐκ ἐθέλωσας, οὐδὲ τῆς κακίας τῶν βιαζομένων ὄργανον ἐγένου, καί τοι πολυειδέσι καὶ πολυτρόποις αἰκίαις, ἀλλ' οὐ δακτύλοις, κρουόμενος. Πῶς δὲ ἡμεῖς οὐκ ἂν συγγνώμης καὶ εἴ τι ταύτης ὑψηλότερον, οὐχὶ καὶ σὺν προθυμίᾳ σε ἄξιον ψηφιούμεθα, ὅτι ῥήματι [m] καὶ βίᾳ παρασύρεις, ὡς εἰς τὸ πᾶν καὶ ἑκὼν ἐξημαρτηκώς, οὕτως ἑαυτὸν ἐταπείνωσας ; καὶ τῶν ἡμετέρων ῥημάτων οὐκ ἔχεις, οἶμαι, χρείαν μανθάνειν τὸ βέβαιον. Ἡμεῖς γὰρ τοσοῦτον ἀπέχομέν τι τῶν ἀηδῶν περὶ σοῦ διανοηθῆναι, ὅτι καὶ πολλοὺς ἄλλους ἀφορᾷν εἰς σὲ προτρεπόμεθα. Σὺ δὲ ἔρρωσο, καὶ ἀρετῆς ἐπιμελοῦ, δι' ἧς τελειούμεθα, καὶ δι' ἣν σὲ τῶν φίλων καὶ

Dolet tibi quod invitus in me deliquisti ; potius quod tyrannice compulsus, et plagis inflictis ad tentationem subditus, lingua tenus tantum, quam vim habuerit eorum violentia, docuisti ; tormentis interim animum non succumbentem custodiens. Et quodnam aliud solatium haberi poterat hujusce præsentis animi, quod ne per tantam terribilium terrorum multitudinem conscientiæ tuæ judicium fœdaveris, nec improbitatum vim inserentium instrumentum te præstitisti, utcunque tormentis multarum specierum et variarum, non leviter, aut digito tenus tortus fuisti. Nos autem quomodo non te venia dignum, aut si quid venia excellentius sit, et quidem libentissime decernemus, ut torrente ac violentia in transversum actus, in offensionis peccatum incideris, ubi te taliter humiliasti, ut non sit tibi, opinor, opus, a nobis constantiam edoceri ? Certe tantum abest ut nos aliquid acerbitatis in te statuamus, ut plerosque, te intueri, tanquam in

VARIÆ LECTIONES.

[k] ἴσ. ἀπηωρημένων. [l] ἄκων. [m] ῥύματι.

exemplum jubeamus ; tu autem vale, et virtutem cura per quam consummamur, et propter quam te jam olim amicorum albo et genuino meorum familiarium choro ascripsimus.

τῶν γνησίων θεραπόντων πάλαι τῷ χορῷ συγκατελέξαμεν.

EPIST. LVI.

Georgio diacono, et hospitalario.

ΕΠΙΣΤ. ΝϚ'.

Γεωργίῳ διακόνῳ καὶ ξενοδόχῳ.

Montacut. (ep. 88, p. 132).

Melanthium ferunt, tragœdiæ auctorem, tam voracem fuisse, ut indoleret, quod cycni collum non haberet, ut quam diuturno tempore ciborum per guttur descendentium voluptate frueretur : si tuorum particeps conviviorum fieret, opinor eum indolentiæ suæ et mœstitiæ remedium illius habiturum, et deprecaturum ne guttur in antiqua sua subsistat longitudine, ne multum temporis insumeret a tua mensa et eduliis tuis abstinens. Quid ergo faciendum ? Certe semper et ubique *Ne quid nimis*, optimum existimare.

Μελάνθιόν φασι, τὸν τραγῳδίας ὑποκριτὴν, οὕτω τῆς ὀψοφαγίας ἤττω γενέσθαι, ὥστε καὶ ἀθυμεῖν, ἐπεὶ μὴ κύκνου τὸν τράχηλον εἶχεν · ἵνα ὡς πλεῖστον χρόνον τῶν διὰ τοῦ λαιμοῦ ῥεόντων, καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἡδονῆς, ἀπόλαύῃ. Εἰ δὲ σοῦ τῶν δείπνων ἐγεγόνει κοινωνὸς, οἶμαι ἂν αὐτὸν καὶ τῆς ἀθυμίας μέγα φάρμακον ἐξευρεῖν, καὶ ἀπεύχεσθαι μηδὲ εἰς τὸ ἀρχαῖον μῆκος τὸν αὐχένα διαμένειν, ἵνα μὴ συχνὸν ἀναλίσκοι χρόνον τῆς σῆς τραπέζης καὶ τῶν σῶν ἐδεσμάτων ἀνεχόμενος. Τί οὖν δεῖ ποιεῖν ; Πανταχοῦ τό, Μηδὲν ἄγαν, ὑπολαμβάνειν κράτιστον.

EPIST. LVII.

Eidem.

ΕΠΙΣΤ. ΝΖ'.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 89, p. 133).

Divitias amas, idcirco virtutem non amas. Nam impio amore, laudandus amor omnis bonorum exstinguitur. Sin avaritiæ flammam exstinxeris et spinas cupiditatis simul combures, tum facilius animæ tuæ tellus suum proprium fructum faciet pullulare, eleemosynam, et te alioqui cum hædis locandum inter ovium greges translatum dabit. Vale.

Ἐρᾷς χρημάτων · διὰ τοῦτο, ἀρετῆς οὐκ ἐρᾷς. Ἔρωτι γὰρ κακίας, ὁ τῶν καλῶν ἔρως ἐναποσβέννυται. Εἰ δέ γε τὴν φλόγα τῆς πλεονεξίας ἀποσβέσεις, καὶ τὰς ἀκάνθας τῆς φιλαργυρίας συμφλέξεις, ῥᾷον ἡ τῆς ψυχῆς ἄρουρα τὸν οἰκεῖον καρπὸν, τὴν ἐλεημοσύνην ἀναβλαστήσει · καὶ σὲ ἀντὶ τοῦ μετὰ τῶν ἐρίφων τετάχθαι, εἰς τὴν τῶν προβάτων ἀγέλην μεταστήσει. Ἔρρωσο.

EPIST. LVIII.

Georgio diacono et hospitalario.

ΕΠΙΣΤ ΝΗ'.

Γεωργίῳ διακόνῳ καὶ ξενοδόχῳ.

Montacut. (ep. 94, p. 135).

Qui apud Græcos videntur sapientes, materiam, sive *hylam*, impensis multis et longis sermonibus, vix tandem potuere (ut ipsimet aiunt) tardo hebeti et infirmæ rationi persuadere, quod aliud illa esset, et diversum ab omnibus, perpetuis alterationibus subdita, fluxa, fluida, omnium formarum receptiva. Si te tum temporis nasci contigerat, tu solummodo in illorum notitiam deveniens, a multis longis laboribus et defatigationibus ipsos facile liberasses. Nemo enim, opinor, te aliquando deprehendit, ne per momentum in eadem sententia manentem ; sed defluentem semper, immutatum, et præsentibus implicitum et ad omnia transfiguratum et fœditate tanquam propria pulchritudine exultum.

Τὴν ὕλην, οἱ παρ' Ἕλλησι δοκοῦντες εἶναι σοφοὶ πολλοὺς καὶ μεγάλους ἀναλώσαντες λόγους, μόλις ἴσχυσαν, (ὡς αὐτοί φασι) νόθῳ [n] καὶ ἀσθενεῖ παραστῆσαι λογισμῷ, ὡς ἄλλο τι οὖσα παρὰ πάντα τὰ ὄντα, καὶ ἀλλοιουμένη διηνεκῶς, καὶ ῥέουσα, πάντων ἐστὶ τῶν ὄντων δεκτική. Εἰ δὲ σὲ συνέβη κατ' ἐκείνους γενέσθαι τοὺς καιροὺς, μόνον αὐτοῖς ἐπιγνωσθεὶς, πάντων ἂν τῶν μακρῶν ἐκείνων, ἀπῆλλαξας αὐτοὺς πόνων καὶ καμάτων. Οὐδεὶς γὰρ, οἶμαι, οὐδέποτέ σε, οὐδ' ἐν ἀκαρεῖ, τὴν αὐτὴν ἔχοντα κατεῖληφε γνώμην · ἀλλὰ ῥεοντά τε ἀεὶ, καὶ ἀλλοιούμενον, καὶ τῶν παρατυγχανόντων γινόμενον, καὶ πρὸς ἅπαντα μορφούμενον, καὶ ὡς οἰκείᾳ μορφῇ τὴν ἀμορφίαν καλλωπιζόμενον.

EPIST. LIX.

Gregorio diacono et chartulario Amasiano.

ΕΠΙΣΤ. ΝΘ'.

Γρηγορίῳ διακόνῳ καὶ χαρτουλαρίῳ τῷ Ἀμασιάνῳ.

Montacut. (ep. 99, p. 141).

Audio quosdam ex adversariis pacem circumannuntiare, et simpliciores conari, ut hoc nomine inescatos capiant : verumtamen, si pacem illam

Ἀκούω τινας τῶν ἐναντίων εἰρήνην περιαγγέλλειν, καὶ τοὺς ἁπλουστέρους ἐπιχειρεῖν ταύτῃ δελεάζειν τῇ προσηγορίᾳ. Ἀλλ' εἰ μὲν ἦν ὁ Κύριος διδω-

VARIÆ LECTIONES.

[n] Ἰσ. νωθρῷ.

σιν, οὐκ ἐκείνους δεῖ περιαγγέλλειν, ἀλλὰ παρ' ἡμῶν ταύτην ὀφείλουσιν ἐκμανθάνειν. Εἰ δὲ ἦν καθελεῖν αὐτὸς ἐλήλυθεν (Οὐ γὰρ ἦλθον, φησὶν, βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν), ἴστωσαν ὅτι χριστομαχοῦσιν, ὑπὸ τῷ τῆς εἰρήνης ὀνόματι, τὴν κατ' αὐτοῦ πολιορκίαν ἀνιστῶντες.

A quam dat Dominus denuntiant, congruum non est ut annuntient illi, sed a nobis hanc acceptam debent agnoscere. Sin, quam ut tolleret, ispe advenit (nam *Non veni*, dicebat, *qui pacem darem, sed ut gladium*[8]), sciant tum quod contra Christum bellum gerunt, et, sub prætextu pacis, obsidione instituunt illum cingere.

ΕΠΙΣΤ. Ξ'.
Τῷ αὐτῷ.

EPIST. LX.
Eidem.

Montacut. (ep. 100, p. 142).

Εἴ τις δοξολογία, εἴ τις εὐχαριστία, ταύτην ἐξ ὅλης ψυχῆς Θεῷ ἀνατίθημι, ὅτι με τοιαύταις ἡμέραις ἄρχειν ἀνθρώπων οὐ συνεχώρησεν, οὐδ' ὀφθαλμοῖς ἐπιδεῖν πάθος ἀπαράκλητον, ἐν αἷς τάφος μέν ἀντὶ πόλεως ἡ Κωνσταντίνου, θρῆνος δὲ ἀντὶ ψαλμῳδίας, B οὐ τὰς οἰκίας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐκκλησίας ἔχει· τῶν μὲν ὁλοκλήρων εἰς ἔδαφος κειμένων θέαμα, φασὶν, ἐλεεινόν, καὶ διηγεῖσθαι μεῖζον πίστεως· τῶν δὲ τῷ μεγίστῳ μέρει κατενηνεγμένων, καὶ μηδενὸς τοῦ πάθους κρείττονος γενομένου· ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς γῆς, τῷ ἀφορήτῳ σάλῳ καὶ κλόνῳ, εἰς μέρη πολλὰ συγκαταῤῥαγείσης, καὶ τὰ ἐξ αἰῶνος τῆς πόλεως πάθη, τῷ μεγέθει τῶν κακῶν ἀποκρυψάσης· Νῦν μὲν γὰρ τὰ ἐμαυτοῦ μόνον σκοπῶ, καὶ εἰς ἐκεῖνά μοι τὰ τῆς φροντίδος καὶ τῆς ἀγωνίας ἀποτείνεται. Τότε δὲ ἀνάγκη τρέμειν ἦν, καὶ ὑπὲρ τῶν ἑτέροις ἁμαρτανομένων, καὶ τοῖς ἐκείνων παθήμασι πικρότερον ἀποδύρεσθαι καὶ μήποτε τῷ κοινῷ ° τῶν ἀδικημάτων [δεδιέναι] κοινὴν τῷ πλήθει τὴν τιμωρίαν, καὶ αὐτοὶ δοκοῦντες προεστάναι, συνδιενεγκεῖν καταδικασθῶμεν· ὧν ἁπάντων, ἀνθρώπινοι μὲν, ὡς ἐνόμισαν, ἐπιβουλαὶ, Θεὸς δὲ, τῇ οἰκείᾳ χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ, ἐῤῥύσατο.

Si quæ doxologia, si eucharistia aliquid sit, illam ego toto animo in Deum refero, quod me non est passus hominibus præesse cum imperio per tales dies, nec oculis contueri inconsolabile malum, cum non civitas sed sepulcrum exsistat Constantini urbs, lamentatio cum pro psalmodiis, non domos tantum privatas, sed et ecclesias occupet : quarum nonnullæ e fundamentis subrutæ solo æquantur ; miserandum cuivis spectaculum,et quod narratum fidem non inveniat : aliæ autem maxima ex parte, licet nulla clades desolaverit, ruinam tamem spectent : nec vel una ecclesiarum extra calamitatem hanc posita subsistat, sed et ipsa tellus, concussione et tremore intolerabili, in multas partes dissiluit : unde illa quoque quibus olim hæc civitas malis conflictabatur pro nullis habenda sunt. In præsenti res meas tantum speculor, in eas cura et sollicitudo mea omnis fertur. Quod si autem cum imperio essem necessum haberem, et pro aliis timere peccantibus, et vehementius eorum afflictionibus condolere, et metuere ne per peccatorum societatem, et nos, qui videmur eisdem præesse, ad supplicium commune condemnemur : ab istis nos omnibus hominum, quæ videbantur conspirationes, Deus autem revera, e sua gratia et bonitate liberavit.

C

ΕΠΙΣΤ. ΞΑ.
Τῷ αὐτῷ.

EPIST. LXI.
Eidem.

Montacut. (ep. 101, p. 142).

Ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν φαίην δίκας τίνουσα P τὴν πόλιν τῶν εἰς ἡμᾶς ἀδικημάτων, ἀντὶ πόλεως πολυάνδριον γενέσθαι· παραινῶ δὲ μηδὲ τὴν ὑμῶν ὁσιότητα ταῦτα D ἐννοεῖν. Τίνες γὰρ ἡμεῖς, εἰ καὶ πεπόνθαμεν ἀδιήγητα, ἵνα τηλικαύτην ὀργὴν ἐκκαλεσώμεθα Θεοῦ; ἄλλως τε δὲ καὶ τότε, πλέον πάσχοντες [νῦν] ἐν οἷς ἐκεῖνοι πάσχουσι, τῷ κοινῷ νόμῳ τῆς συμπαθείας καὶ φύσεως, ἢ ἐν οἷς αὐτῶν δεδράκοτων, ἐπάσχομεν. Εἰ δ', ὅτι τῶν ἀνὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν Ἐκκλησιῶν τὴν δόξαν ἀπέκειρον, καὶ εἰς τὰ τῶν Χριστιανῶν μυστήρια ἐξωρχήσαντο, καὶ ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς Θεοῦ, θρόνων καὶ Ἐκκλησιῶν, πάσῃ μηχανῇ καὶ πάσῃ βίᾳ, ἐξήλασαν· καὶ ἐν καιρῷ Χριστιανισμοῦ, τὰς Ἑλλήνων πράξεις παῤῥησιάσασθαι παρεσκεύασαν, σιγῇ βαθείᾳ, μᾶλλον δὲ καταστροφῇ τελείᾳ, τὰς

Ego certe haud dixerim, urbem in sepulcretum redactam, in vindictam eorum qui in me injuste fecerunt ; aut hortor tuam sanctitatem ut eamdem foveas mecum opinionem. Quinam enim nos sumus licet passi inexplicabilia, ut tantam a Deo iracunpiam devocemus : certe quidem in iis quæ patitur civitas, et nos plane compatimur, secundum legem naturæ et compassionis naturalis, plus quam per illa patiebamur, quæ a civibus sumus passi. Sin autem facinorum eorum pœnas luant, per quæ gloriam Dei et Ecclesiarum in toto Romano imperio positarum attonderunt, et insultarunt petulanter Christianorum mysteriis, episcopos, et Dei sacerdotes, nil non molientes, nullam vim non intentantes, de thronis et Ecclesiis suis ejectos abegerunt:

[8] Matth. x, 34.

VARIÆ LECTIONES.

° ἴσ καὶ δεδιέναι μήποτε τῷ κοινῷ... P ἴσ. τίνουσαν.

et ubi Christiana professio vigebat, paganas actiones licentiose patrari curaverunt : silentio profundo, potius subversioni plenariæ, sacrificia divina, et veneranda illa orgia tradidere : si ob hæc omnia pœnas luant audaciæ, nihil est quod pronuntiare ego possum, donec multa his majora eos perpetrasse judicium illud in cœlis repræsentet.

θείας τελετὰς καὶ τὰ φρικτὰ παραδεδωκότες ὄργια· ἂν οὖν διὰ ταῦτα δίκας εἰσπράττωνται τοῦ τολμήματος, πρὸς τοῦτο οὐκ ἂν δυναίμην ἄλλως ἔχειν διισχυρίσασθαι, μέχρις ἂν τὸ ἔχει q δικαιωτήριον, ἄλλα τινὰ μείζονα τῆς τηλικαύτης τόλμης ἐξημαρτηκότες παραστήσειεν.

EPIST. LXII.

Georgio diacono et cubiclusio.

ΕΠΙΣΤ. ΞΒ'

Γεωργίῳ διακόνῳ καὶ κουβουκλεισίῳ.

Montacut. (ep. 104, p. 149).

Denuntio tibi, amicorum optime, ne deinceps amicus nobis nomineris. Nunc enim intelligo me præ cunctis mortalibus in veris amicis habendis infelicissimum. Bonus ille et fidelis œconomus communis amicus (hei mihi qui hoc dico et scribo, ipso interim tacente), me relicto, temporali amico, pro me, ut videtur, æternos amicos permutavit. Non enim pati potuit tantam virtutem tali temporum opportunitate obtinere, Timon ille apud antiquos, improbitate hominum fortassis intolerabili motus, prudenter egisse quidem visus est, cum pro *philanthropo misanthropus* haberi volebat. Ego multo quidem rectius videbor, pro affectu quo sum, *misophilus* nominandus : nam cum inter amicos mira quidem virtutis admiratione frui viderer, de fruitione gaudebam, et statim cum dolore acerbo, inde, quod me male habet, exturbor ; ita ut quicunque ille est qui telum hoc in me amentavit, sive ex invidia sive aliunde motus, id egit tantum ut cruciaret, et de voluptate extremis quasi labeculis degustaremus. Extra me rapior ab iis quæ patior, nec est quod dicam aliud, quam quod omnino mei non sis misertus, nec cum in exsilium relegarer, nec cum in vincula conjicerer, nec in aliqua mearum quibus exhaurior miseriarum : in nullo ipsorum emollitus, magno impetu amicum arreptum a me avulsisti, qui abiit, stimulum acerbum et inflexibilem medio meo cordi infigens. Sed fortassis haud diuturnum erit tempus, et penitus hoc conficiet (istud enim solum, utpote in tantis malis, nos refrigerat) et ad desideratum nobis exturbabit. Tu autem, o vitæ meæ solamen solum, vale : me ama, exsequias mea vice perfice, prout dignum tua virtute et illius amicitia fuerit, et meo loco cognatis et affinibus et tibimetipsi curator et patronus constitutus, alleva magnam doloris partem. Neque enim, opinor, facultas est, defuncto amico aliunde opitulari. Certe plura me scribere volentem inhibuere lacrymæ profusiores.

Ἀπαγορεύω σοι, φίλων ἄριστε, μηκέτι φίλον ἡμέτερον ὀνομάζεσθαι. Νῦν γὰρ ἔγνων ἐμαυτὸν, περὶ τοὺς ἀληθεστάτους φίλους, πάντων ἀνθρώπων δυστυχέστατον. Ὁ καλὸς ἡμῖν καὶ πιστὸς οἰκονόμος, ὁ κοινὸς φίλος (οἴ μοι λέγω καὶ γράφω σιγῶντος ἐκείνου) λιπὼν ἡμᾶς τοὺς προσκαίρους, ἀνθ' ἡμων, ὡς ἔοικε, τοὺς αἰωνίους φίλους ἠλλάξατο· ὥσπερ οὐκ ἀνεχόμενος ἀρετὴν τοσαύτην καιροῖς τοιουτοῖς ἐμπολιτεύεσθαι. Ὁ μὲν οὖν παλαιὸς ἐκεῖνος Τίμων, μοχθηρίαις ἀτόποις ἀνθρώπων ἴσως περιτυχὼν, ἔδοξέτι σοφὸν ἐπιτελεῖν, ἀντὶ φιλανθρώπου, μισάνθρωπος, καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι. Ἐγὼ δὲ πολλῷ ἂν φανείην δικαιότερα, οἶμαι, διαπραττόμενος, ἀνθ' οὗπέρ εἰμι, μισόφιλος γενέσθαι διανοούμενος. Τῆς γὰρ ἐν φίλοις θαυμαστῆς ἡλίκης ἀρετῆς ἀπολαύειν ἀρχόμενος, ἅμα μὲν χαίρω τῆς ἀπολαύσεως, ἅμα δὲ λίαν πικρῶς ἀνιώμενος, ταύτης ἀθλίως ἐλαύνομαι· ὥσπερ ἵνα μόνον λυπήσῃ καὶ τὴν συναίσθησιν τῶν ἀλγεινῶν ἀφόρητον ἐπαφήσῃ, διὰ τοῦτο μόνον τῆς τοιαύτης ἡδονῆς ἡμᾶς γεύσαντος τοῦ, ὅστις ποτέ ἐστιν ἐκεῖνος ὁ τηλικοῦτον καθ' ἡμῶν ῥίψας τὸ βέλος, εἴτε φθόνος, εἴτε ψῆφος ἄλλη. Ἐξάγομαι γὰρ ὑπὸ τοῦ πάθους, καὶ οὐκ ἔχω τί εἴπω πλὴν ὅτι μὴ κατελέησας ἡμᾶς, μήτε τῆς ὑπερορίας, μήτε τῆς φυλακῆς, μήτε τῶν ἄλλων χαλεπῶν, οἷς τὸν βίον περιαντλούμεθα. Ὑπὸ μηδενὸς τούτων δυσωπηθεὶς, λαβὼν ἀθρόον καὶ διασπάσας ἀφ' ἡμῶν τὸν φίλον οἴχεται πικρὸν καὶ ἀπαραίτητον κατὰ μέσης αὐτῆς καρδίας τὸ κέντρον ἐμπήξας. Ἀλλ' ἴσως οὐ πολὺς χρόνος καὶ τελείως ταύτην διεργασάμενος (τοῦτο γὰρ ὡς ἐν τηλικούτοις κακοῖς ἡμᾶς μόνον ἀναψύχει) πρὸς τὸν ποθούμενον ἀπελάσει. Σὺ δὲ, ὦ μοι λοιπὸν τοῦ βίου παραμύθιον, ἔρρωσο, καὶ με φίλει· καὶ τὴν ὁσίαν ἐκείνῳ, ἀνθ' ἡμῶν, ἀξίως τῆς σῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἐκείνου φιλίας, ἐπιτέλει, καὶ τῶν συγγενῶν καὶ οἰκείων ἀνθ' ἡμῶν καὶ σαυτοῦ προστάτης καὶ κηδεμὼν καθιστάμενος, κούφιζε τὸ πολὺ τοῦ πάθους· ἄλλο γὰρ οὐδὲν ἐστιν οἶμαι τῷ κειμένῳ συνεισενεγκεῖν. Εἰ δ' ἔτι καὶ πλέον ἤθελον γράφειν, ἀλλὰ σφοδρότερον ῥέον ἐπέσχεν τὸ δάκρυον τὴν γραφήν.

EPIST. LXIII.

Damiano xenodocho.

ΕΠΙΣΤ. ΞΓ'.

Δαμιανῷ ξενοδόχῳ.

Montacut. (ep. 112, p. 155).

Cum tacet qui injuriam patitur, multo magis afficientem convincit : patet enim quod nisi summam et inexplicabilem injuriam irrogantium crude-

Τὸ σιγᾷν ἀδικούμενον, μείζονα τῶν ἀδικούντων ποιεῖται τὸν ἔλεγχον· δῆλον γὰρ ὡς εἰ μὴ μεγάλην τινὰ καὶ ἀνυπέρβλητον τῶν ἀδικούντων ὠμότητα

VARIÆ LECTIONES.

q ἴσ. ἐκεῖ.

κατεγίνωσκεν, οὐκ ἂν ἀφεὶς τὸ κινεῖν ἐπ' ἔλεον, ἀντὶ τούτου τε καὶ τῶν δικαίων λόγων, τὴν σιωπὴν ἔστεργεν · ἀλλ' ὁ μὲν δυστυχὴς ἐκεῖνος καὶ πένης ἄνθρωπος, περὶ οὗ καὶ πρὶν ἔγραψα, ἠδικηκέναι μὲν ὑμᾶς ὁμολογεῖ, καὶ τῶν ἀδικημάτων οὐκ ἄλλους, ἀλλ' ὑμᾶς ἐπάγεται μάρτυρας. Κύριοι γὰρ νῦν ἀξιοῦτε γενέσθαι ὧν τυραννίδι καὶ βίᾳ τὴν ἐξουσίαν προειλήφατε. Ἀνίατα δὲ νοσεῖν, καὶ κρείττους εἶναι διορθώσεως καὶ μεταμελείας, οὔπω κατέγνωκε · διὰ τοῦτο, καὶ φίλους περινοστεῖ, καὶ λόγους φθέγγεται ἐλεεινούς, καὶ πρὸ τούτων, ὥσπερ ἱκετηρίαν, αὐτὸ προτείνει τὸ δίκαιον · οὐκ ἐν τοῖς ἔξωθεν κριτηρίοις, ἀλλ' ἐν μέσοις φίλοις, καὶ ἐπὶ τοῦ βήματος τῆς ὑμῶν συνειδήσεως. Εἰ δ' ἔτι μηδὲν χρηστὸν μηδὲ δικαίων περὶ αὐτὸν ἐννοήσητε, μηδ' ἐκείνων αὐτῷ ἐκστῆτε ἃ τυραννίδος νόμος αὐτοῦ μὲν ἥρπασεν, ὑμῖν δὲ ἐνεχείρισεν, ἴστε, ὡς ὅπερ ἐκεῖνος ὁ ὑφ' ὑμῶν ἀδικούμενος εἰπεῖν καθ' ὑμῶν ἐφυλάξατο, αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν, διὰ τῶν ἔργων, τὸ χειρίστους ἀνθρώπων εἶναι πάντων ἐψηφίσασθε.

litatem sentiret, non ea omisisset, quæ movere ad misericordiam possent, nec silentium prætulisset justæ injuriarum deplorationi. Miser autem ille et pauper, in cujus jampridem causa ad te litteras dedi, fatetur te injuriam intulisse, injuriarum porro illatarum haud alios testes quam teipsum citat. Dominum earum rerum haberi te vis legitimum, quas per vim et tyrannidem prius abstulisti. Non tamen desperato morbo teneri te, vel incurabili, nec pœnitentia corrigendo, arbitratur. Idcirco passim amicos adit, sermones serit miserabiles, atque imprimis jus ipsum deprecatorem offert : nec rem apud forensia tribunalia tractat, sed amicis arbitris, et ad tribunal conscientiæ tuæ. Si adhuc nil humanius, nihil cum justitia conjunctum, statuas in hac ejus causa, nec cedere velis possessionem eorum quæ per tyrannidem, non legem, abstulisti, scias, quod utcunque ille quem tu pauperem affecisti injuria, id non contra te dixerit, temet tamen contra te sciscere, per ea quæ perpetras, esse te nimirum omnium hominum nequissimum.

ΕΠΙΣΤ. ΞΔ'.

Γρηγορίῳ διακόνῳ καὶ χαρτυλαρίῳ.

EPIST. LXIV.

Gregorio diacono et chartulario.

Montacut. (ep. 113, p. 155).

Ἀνεθεμάτισαν ἡμᾶς χρόνοις μακροῖς, πᾶσα σύνοδος αἱρετική, καὶ πᾶν Εἰκονομάχων συνέδριον · οὐχ ἡμᾶς δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πατέρα καὶ θεῖον ἡμέτερον, ἄνδρας ὁμολογητὰς Χριστοῦ, καὶ ἀρχιερέων σεμνολόγημα · ἀλλ' ἀνεθεματίσαντες, εἰς τὸν ἀρχιερατικὸν θρόνον ἡμᾶς ἀνήγαγον καὶ μὴ θέλοντας · ἀναθεματιζέτωσαν τοιγαροῦν καὶ νῦν οἱ παραπλησίως ἐκείνοις τῶν Δεσποτικῶν ἐντολῶν ἀλογήσαντες, καὶ παρανομίας ἁπάσης πλατεῖαν τὴν πύλην καὶ εὐρύχωρον ἀναπετάσαντες, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἀπὸ γῆς εἰς τὴν οὐράνιον ἡμᾶς βασιλείαν καὶ ὀκνοῦντας ἀναβιβάσωσιν.

Anathemate nos perculerunt jamdudum synodus hæretica, et universus Iconomachorum consessus ; nec nos tantum, sed et patrem et patruum etiam nostrum, viros Christi confessores, et episcoporum gloriam, sed tamen anathematizatum in thronum archiepiscopalem intruserunt non volentem ; anathemate, nunc etiam non minus feriant illi, Domini mandata facientes flocci, sed et transgressioni cuicunque spatiosum et amplum portum aperientes, in eum finem ut me de terra in cœleste regnum transmittant.

ΕΠΙΣΤ. ΞΕ'.

Γεωργίῳ διακόνῳ καὶ ὀρφανοτρόφῳ.

EPIST. LXV.

Georgio diacono et orphanotropho.

Montacut. (ep. 136, p. 189).

Εἰ μὲν ἀπὸ τῆς γνώμης κρίνεις τὰ πράγματα, καὶ σκοπεῖς τὴν προαίρεσιν (οὕτω δὲ προσῆκε, καὶ θείων χρησμῶν ἐστιν ἡ ψῆφος), ἔχεις ἡμᾶς, εἰ μὴ φορτικὸν εἰπεῖν, λαμπρῶς ἐπὶ σοὶ στεφανωθέντας. Εἰ δὲ τοῖς ἔργοις δίδως τὸν στέφανον, ἡμᾶς μὲν οὐδ' οὕτως οὐδὲν ζημιώσεις. Οὐδὲ γὰρ, οὐδὲ τοῦτο, καίτοι τῶν καιρῶν ἡμῖν ἀντιπνεόντων, ἐνελίπομεν. Ἐκεῖνο δέ σε συνιέναι χρὴ, ὅτι ταῦτα ψηφιζόμενος, οὐχ ἡμᾶς μᾶλλον θατέρου τῶν στεφάνων ἀποστερεῖς, ἀλλὰ σεαυτοῦ ἑκάτερον ἀφαιρεῖς ὧν τε προξενεῖ τὰ ἔργα, καὶ ὧν πλέκει ἡ προαίρεσις.

Siquidem ab intentione de rebus actis judicas, et propositum consideres(quodpar est facere,quandoquidem ita divina præcipiant oracula), habes et nos, ne quid gravius dicam, splendide a te coronatos et honoratos :sin actis dederis coronam, nos nullo,nec sic quidem, damno afficies. Neque enim nos, licet tempore adverso, defecimus officio : et illud te oportet scire, quod ita decernendo, non tam nos alterutra coronarum privas, quam utramque a teipso tollis ; nempe quam largiuntur opera, et quam voluntas plectit et propositum.

ΕΠΙΣΤ. ΞϚ'.

Ἀναστασίῳ πρεσβυτέρῳ καὶ βιβλιοθηκαρίῳ Ῥώμης.

EPIST. LXVI.

Anastasio presbytero et bibliothecario Romano.

Montacut. (ep. 170, p. 244).

Ἀφ' ἱερᾶς μέν σοι, τὸ παροιμιῶδες, ὁ ἀγών · ὀψὲ δὲ τῆς χρείας, καὶ τῆς γνώμης οὐ μέμφομαι. Τὸν καιρὸν δ' ὁρῶ παρελάσαντα, καὶ μόλις δοκεῖ τοῦτον οὐκ ἀκόμψως ὁ αἰνιγματιστὴς ἀπεικάζων

A sacra linea, ut proverbium habet, tibi certamen sumitur. Nec reprehendo, quod post usum et cognitionem opportunitatem elapsam video. Nec inscite mihi videtur ænigmatica oratio hoc insinuare, quæ

fronte capillatam occasionem, a postico calvam pingit. Nam cum præterlapso tempore advenit, licet omnibus machinis persequatur, haud comprehendet tamen. Sed bene sit compatienti proposito tuo, utcunque tarde advenerit. Amici enim debent gratiam non usu et necessitate metiri, sed affectu et voluntate.

λόγος, ἔμπροσθεν μὲν ἀκερσεκόμην, ὄπισθεν δὲ κουρίαν ἐν χρῷ, διαγράψασθαι. Ἐπειδὰν γάρ τις ὀπίσω τοῦ χρόνου γένηται, κἂν μυρίαις αὐτὸν ἐπιδιώκῃ τέχναις, οὐκ ἔστιν αὐτοῦ περιδράξασθαι. Ἀλλ' εὖγέ σοι καὶ τῆς διὰ βράδους ἐλθούσης συμπαθοῦς προαιρέσεως. Φίλων γὰρ, οὐχὶ τῇ χρείᾳ τὴν χάριν μετρεῖν, τῇ προθέσει δὲ κρίνειν τὴν εὔνοιαν.

EPIST. LXVII.
Damiano xenodocho.

ΕΠΙΣΤ. ΞΖ'.
Δαμιανῷ ξενοδόχῳ.

Montacut. (ep. 195, p. 293).

Si graviores quam delicta merentur pœnas irrogaveris, noli arbitrare te justitiæ fines non transilire : nam non tantum hoc rationi reddendæ te non subjiciet, licet legis prætextu fiat, sed duplicatæ injustitiæ reum facit, nimirum, quod injuriam intulit, et leges afficit contumelia : huc usque forsan æquum et legitimum est, ab injuria afficiente pœnam reposcere : at mensuram transgredi in inferendo supplicio, contra leges manifeste pugnat, et supplicio dignum facit eodem, quod irrogavit, si non graviore, certe non moderatiore : dat enim initium alteri injuriæ : si certe qui ab altero pœnas pro injuria reposcit, eo ipso debet ipse moderationem discere, ne juste ea pœna reposcatur ab ipso. Quod si debitorem decem millium talentorum animo recolas, et terribilem illam et horrore plenam comminationem, licet nihil extorquebat non debitum, tantum quod debitori non pepercit : scena illa et prætextus, te secundum leges facere, quid proderit ? quod auxilium tunc procurabit ?

Μὴ μείζους ἀπαιτῶν τὰς τῶν πταισμάτων εἰσπράξεις ἔξω νόμιζε δικαίας ποινῆς πράττειν · οὐ μόνον γὰρ οὐκ ἀνεύθυνον, κἂν ἐπ' ὀνόματι νόμου τοῦτο ποιῇ τις, ἀλλὰ καὶ διπλοῖς ἔνοχον ἀδικήμασιν · ὅτι καὶ ἀδικίας ἄρχει, καὶ νόμους ὑβρίζει · μέχρι μὲν γαρ τοῦτο, ἴσον παρὰ τοῦ ἠδικηκότος λαβεῖν νόμιμον ἴσως τοῖς πολλοῖς καὶ οὐ χαλεπόν · ὑπερβεβηκότα δὲ τὸ μέτρον, ἔτι ποινὰς ἐπιζητεῖν, παράνομον φανερῶς καὶ τιμωρίας ἔνοχον ἧς ἀπῄτησεν, ἵνα μὴ λέγω βαρυτέρας, τέως οὐ μετριωτέρας · ἀρχὴ γάρ ἐστιν ἀδικήματος ἄλλου · καίπερ ὁ δίκην ἕτερον ὑπὲρ ὧν ἠδίκησεν, ἀπαιτῶν, αὐτόθεν ὤφειλεν ἔχειν τὸν σωφρονισμὸν, εἰς τὸ μὴ ἐπὶ τοῖς ἴσοις καὶ ὁμοίοις τὴν δίκην ὀφείλειν, ἀλλ', ὡς ἔοικεν, οὐκ ἔστιν ὀργῆς ἐμμανέστερον. Εἰ δὲ καὶ τὸν ὀφειλέτην τῶν μυρίων ταλάντων εἰς νοῦν ἀναλάβοις, καὶ τὴν φόβερὸν ἐκείνην, καί τοι οὐδὲν ἄλλο ἢ ὅπερ ἐχρεώστητο ἀπῄτει καὶ φρίκης γέμουσαν ἀπειλὴν, ὅτι μὴ συγγνώμων ἐγίνετο τῷ ὀφειλέτῃ, τίνα ἂν σοι ἡ σκηνὴ τοῦ · κατὰ νόμον οἴεσθαι [r] πράττειν, καὶ παρανομοῦντι βοήθειαν ἐμπορίσῃ ;

EPIST. LXVIII.
Paulo monacho lapso.

ΕΠΙΣΤ. ΞΗ'.
Παύλῳ μοναχῷ ἀποστατήσαντι.

Montacut. (ep. 7, p. 71).

Deum nostrum Christum abnegavit Petrus : diffidebat eidem Thomas ; Judas autem prodidit. Tu autem si resipueris ab iis quæ contra nos, aut tuam potius salutem, furore percitus patraveris, quæ te ad mentem sanam reducere debebant, desperare noli. Nos enim, utcunque tute ipse emansor fueris, ab affectu in te nostro non excidimus. Sint Thomas et Petrus antiqua tibi exempla ad conversionem : sed et alios etiam collapsos conservabis, cum a casu tuo resuscitatus fueris. Quod si nequaquam pœnitentiam egeris, te licet dolentes sic affamur, reliquum est ut Judæ laqueum respicias.

Τὸν Χριστὸν καὶ Θεὸν ἡμῶν, ὁ Πέτρος ἠρνήσατο, ὁ Θωμᾶς ἠπίστησεν, ὁ Ἰούδας προὔδωκε, σὺ οὖν, εἰ μὲν μετέγνως ἐφ' οἷς, ἐξ ὧν ἔδει σε σωφρονεῖν, καθ' ἡμῶν, μᾶλλον δὲ τῆς σῆς σωτηρίας, ἐμάνης, μηδὲν ἀπογνῷς. Οὔτε γὰρ τῆς ἡμῶν πρὸς σὲ, κἂν αὐτὸς ἐξέστης, ἀπίστημεν διαθέσεως, καὶ Θωμᾶς σοι τῆς ἐπιστροφῆς, καὶ Πέτρος, παλαιὰ παραδείγματα · σώσεις δ' ἴσως καὶ αὐτὸς ἄλλους σφαλέντας, δι' ὧν αὐτὸς ἀνέστης πεσών · εἰ δὲ μὴ μετανοῷς, κἂν ἀνιώμενοι, λέγομεν, πρὸς τὸν Ἰούδα σε βρόχον ὑπόλοιπον ἀφορᾷν.

EPIST. LXIX.
Monacho E. collapso.

ΕΠΙΣΤ. ΞΘ'.
Μονάζοντι Ε. πεσόντι.

Montacut. (ep. 12, p. 74).

Peccasti : humanum est. Sed peccato admisso inhæres, nec reverteris : hei mihi ! hoc diabolicum est. Considera, quæso, an non professus cum monachis sortem, et stipulatus angelicam conversatio-

Ἥμαρτες · ἀνθρώπινον τοῦτο. Ἀλλ' ἐπιμένεις τῷ κακῷ, καὶ οὐκ ἐπιστρέφῃ · δαιμόνων, οἵ μοι, τοῦτο. Σκόπει δὴ, μὴ ἀντὶ τοῦ παραγγεῖλαί σε εἰς τὴν τῶν μοναζόντων κληρουχίαν, καὶ ἐπαγγείλασθαί σε τὴν

VARIÆ LECTIONES.

[r] ἴσ. οἶμαι.

τῶν ἀγγέλων πολιτείαν, εἰς τὴν τῶν δαιμόνων κατενεχθῇς μοχθηρίαν, καὶ πρὸς τὴν ἐκείνων ἀπενεχθῇς τιμωρίαν· ὅτε πᾶσα πρόφασις ἀργεῖ, καὶ εἰς κενὸν ἡ μετάνοια.

nem, in infaustum dæmoniorum statum recidens, ad illorum pœnas præcipitaris, ubi cessat propositum, et frustratur pœnitentia.

ΕΠΙΣΤ. Ο'.

Ἀθανασίῳ μοναχῷ ἡσυχάζοντι.

EPIST. LXX.

Athanasio monacho anachoretæ.

Montacut. (ep. 20, p. 84).

Ὁ μὲν τῆς Ἐριστὴς [a] ἐπίσκοπος, ταῖς ὑμετέραις εὐχαῖς ὀρθωθεὶς, ἀνέῤῥωσε τοῦ πάθους· καὶ τῆς σχισματικῆς σηπεδόνος ἀπαλλαγεὶς, τῇ ὁλότητι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, μέλους καὶ μέρους τάξιν ἀνειληφὼς, συνηρμόσθη, πολλὰ μὲν τῆς προτέρας καταγνοὺς φρενοβλαβείας, πολλοῖς δὲ δάκρυσι τὸ ἕδαφος ῥαίνων, οἰμωγαῖς δὲ πολλαῖς, καὶ ἐλεεινολογίαις τὴν παροῦσαν σύνοδον, ἀπαραίτητον ἐπ' αὐτὸν ὁρῶσαν, εἰς οἰκτιρμοὺς διαλύσας· καὶ ὁ γε ἀνὴρ [t] οὐχὶ πολιᾶς συγγνώμην ᾔτησεν ἀ κακίας· ἀλλὰ νεανιευμένην ἔδειξε μισήσας πονηρίαν. Οὐ γὰρ ἁπλότητος ἦν ὁ γέρων, ἀλλ' ἀπάτης θήραμα· ὧν, τὸ μὲν, βοηθείας μόνης· τὸ δὲ δεῖται καὶ προκαθάρσεως· ἀλλὰ γὰρ τοῖς ὑμετέροις πόνοις καλῶς τοῦ γέροντος ἐξεργασθέντος, καὶ τῶν τῆς νουθεσίας σπερμάτων προκαταβληθέντων, ἡμεῖς ἀπόνως αὐτοῦ τὴν σωτηρίαν ἐκαρπωσάμεθα. Τῶν δὲ ἰατρικῶν εἰδῶν, πάντα μὲν οὐκ ἦν εὑρεῖν κατὰ χεῖρας· ὅσα δὲ παρῆν, ἀπεστάλη. Τῶν ὑπολοίπων ἡ φροντὶς, ἕως ἂν πορισθῶσιν, οὐκ ἐπιλείψει. Τοῖς δώροις δὲ τῆς ὑμετέρας ὁσιότητος, ἐπὶ μέγα ἠγαλλιασάμεθα· μάλιστά γε τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης ταῦτα πληθυνούσης [u], καὶ εἰς μέγεθος καὶ κάλλος ἐξαπλούσης, καὶ δι' αὐτῶν διδούσης εἰκονίζειν τὸ τοῦ βίου ὑψηλόν τε καὶ μετάρσιον. Ἐῤῥωσο.

Eristæ episcopus, vestris precibus erectus, a morbo convaluit, et de putredine liberatus schismatica, partis jam et membri munus obiens, cum ecclesiastico toto cœtu compaginatus est, priorem mentis suæ sanæ amotionem multis condemnans, lacrymis pavimentum rigavit multis, et præsentem synodum, quam in se videbat inexorabilem, lamentis, flebilibus sermonibus, tandem ad compassionem convertit. Nec veniam quasi insons canitiei deprecabatur, sed odio se habere ostendit, insolentiorem juventæ improbitatem. Certe non per simplicitatem senex, sed dolo captus peccaverat; horum duorum alteri opus est nudo auxilio, alteri autem purgatione. Cum vero per vestrum exhibitum ei studium optime reformetur ille senex, seminibus consilii prius sparsis, nos fructum illius salutis sine ullo nostro labore retulimus. Omnes porro species medicinæ nobis ad manus non erant præsto; quod erant in procinctu, missæ sunt. Cura de residuis, donec ipsæ suppeditentur, nec non deficiet. Donis nobis a tua sanctitate profectis maximopere exsultabamus: sunt autem imprimis illa a veraci profecta dilectione, quæ in eximiam magnitudinem et pulchritudinem succrevit, quæ amorem, unde oriebantur, faciunt vitæ excelsitatem et sublimitatem repræsentare.

ΕΠΙΣΤ. ΟΑ'.

Ζωσιμᾷ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ

EPIST. LXXI.

Zosimæ monacho et anachoretæ.

Montacut. (ep. 25, p. 85).

Ὀρειά σοι τὰ δῶρα, κάστανα καὶ ἀμανίται· ἀλλὰ βασιλικῆς πολυτελείας τὸ πλῆθος· καὶ τῷ μὲν ὀρείῳ ἥδυνας, οὐχ ὁμοίως δὲ τῷ πολυτελεῖ διέθηκας· ὄρη τε ἀδικῶν, καὶ βασιλείαν κλέπτων ἐν ὄρεσιν. Ἔγραψα ταῦτα, ἵνα καὶ συστείλῃς τὸ πλῆθος καὶ τὴν εἰδίαν φυλάττῃς τῶν δώρων· ἐβουλόμην σοι παραγενέσθαι, ἀλλὰ τῆς ὁρμῆς ἐσχέθην· ὅμως οὐχ εἰς μακράν, ἀνθ' ἡμῶν, σταλήται, ὃς, οὐ λέγω ἀναπληρώσει (οὐδὲ γὰρ αὐτοὶ, οὐδ' ἄλλοτε ἡμεῖς), ἀλλὰ μετριώσει τὸ ὑστέρημα ἡμῶν. Τὰ δ' ἄλλα, ἐῤῥωσθαί σου τὴν πατρικὴν ὁσιότητα ἐπευχόμεθα, καὶ τῆς ἡμῶν μὴ ἐπιλελῆσθαι μετριότητος.

Montana tua munera sunt, castaneæ nempe et amanitæ; sed regiam adimplet munificentiam copia; montanismo delectasti, non perinde abundantia; montes lædis, et regnum tibi in montibus suffuraris. Hæc ideo scripsi, ut de copia demas, et in muneribus congruam retineas speciem. Vellem tibi præsens adesse, sed retardatur ille impetus; verumtamen non diu erit cum nostra vice ablegabitur qui non dicam adimplebit, (neque enim hoc aliquando vel ipsi præstare poterimus) sed admensurabit defectum nostrum. Cætera quod attinet. Deum veneror, paterna sua sanctitas valeat, nolito nostræ oblivisci mediocritatis.

ΕΠΙΣΤ. ΟΒ'.

Ἀθανασίῳ μοναχῷ καὶ ἡσυχάζοντι.

EPIST. LXXII.

Athanasio monacho et anachoretæ.

Montacut. (ep. 26, p. 85).

Εἰς τὴν τῆς ἡγεμονίας ἐπίστη ἀρχὴν, ὃν ἄρχειν τῆς πνευματικῆς ἀγέλης ἡ σὴ ὁσιότης διὰ δοκιμῆς

Ad principatum et magistratum promotus is est, quem tua sanctitas, experientia capta, præesse

VARIÆ LECTIONES.

[a] Ἴσ. Ἐριστῆς. [t] Ἴσ. διὰ. [u] γρ. πληθυούσης.

gregi fecit spirituali. Precare ergo, Pater, ut nec A tuo judicio decipiaris (est enim hoc vel imprimis, si quid aliud, congruum cum tuæ sanctitati, tum etiam illi), nec manuum nostrarum impositio ad reddendam vocetur rationem, sed ut plane dignus ille demonstretur et vestro suffragio, et spe nobis concepta. Cætera quod spectat, valere exopto tuam sanctitatem, et nostræ mediocritatis jugiter meminisse.

ἐποιήσατο. Εὔχου οὖν, Πάτερ, μήτε τὴν σὴν σφαλῆναι κρίσιν (τοῦτο γὰρ τῇ τε σῇ ὁσιότητι, κἀκείνῳ, εἴπερ τε ἄλλο, λυσιτελέστατον), μήτε τὴν ἡμῶν χειροθεσίαν εὐθύναις ἐνορᾶσθαι· ἀλλ' ἄξιον τὸν ἄνδρα, τοῦ τε ὑμετέρου ψηφίσματος, καὶ τῶν ἡμετέρων ἐλπίδων ἀναδειχθῆναι· τὰ δ' ἄλλα ἐρρῶσθαί σου τὴν ὁσιότητα ἐπευχόμεθα, καὶ τῆς ἡμῶν μὴ ἐπιλελῆσθαι μετριότητος.

EPIST. LXXIII.
Eidem.

ΕΠΙΣΤ. ΟΓ'.
Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 27, p. 86).

Ad ea quæ attendere debuit is, qui vestræ B sanctitatis litteras attulit, brevissimo et opportuno tempore instruebatur. Præstitit ille se morigerum vel maxime, et pollicitationibus declaravit fructum se laturum admonitionibus illis dignum, nimirum quoad cætera, complacente Deo, vitam instituere, nec vel digitum, quod dicitur, attollere absque vestra directione; Deum oro ut respondeant facta verbis, ne si forte in saxa seminantes, destituat nos tempus agri metendi.

Ὧν ἔδει κατήκοον γενέσθαι τὸν γραμματοφόρον τῆς ὑμῶν ὁσιότητος, ὡς ἐν βραχυτάτῳ καιρῷ, πάντα παρηνέθη, καὶ αὐτὸς αὑτὸν εὐπειθῆ, καὶ καρπὸν οἴσειν τῶν παραινέσεων ἄξιον, ταῖς ὑποσχέσεσιν ἔδειξε, τά τε ἄλλα Θεῷ εὐαρίστως βιοῦν, καὶ μηδὲ τὸν δάκτυλον, ὃ δή φασι, κινεῖν τῆς ὑμετέρας χωρὶς ἐπικρίσεως· εὐχόμεθα δὴ τοῖς ἔργοις συμβαίνοντας ἰδεῖν τοὺς λόγους, ἵνα μὴ σπείραντας εἰς πέτρας, ὁ τοῦ γεωργίου καιρὸς ἡμᾶς ἐξελέγξειεν.

Monachi symbolorum inordinate se gesserunt, qui censuram sibi arrogarunt et potestatem abbatis deponendi. Idem facinus ausi, ac si in aurigam insurgerent equi, greges in pastorem, nautæ in nauclerum: imo multo hoc magis absonum est, ut monachi audacia contra hegumenum insolescant, qui rationem aliis tenetur et non ipsis reddere. Si quid ab illo delictum fuerat, judicem adire majorem debebant, nec ad se arripere judicium episcopale, cum vix in numero consistant judicandorum. Nihilominus cum ad vestram confluxerint sanctitatem, remittitur illis audax illud anarchiæ facinus, et seditionis motæ, sed ita ut se recipiant promittendo de cætero futuros obedientiores; id autem ita demonstratum dederint, si in abbatem consenserint a tua sanctitate nominatum; neque enim illa versentur opinione, toleratum iri ut qui ad seditionem elati commovebantur, in illum denuo consentiant et conspirent eligendum, quem, calculis prius scriptis, sibi designarant. Sufficere delinquentibus debet si veniam de admissis impetraverint; nequaquam vero aspirabunt D ad non delinquentium prærogativam, ut ne res indifferentes, bonum, malum, recte agere, et delinquere habeantur, judicio de utroque indifferenter affecto. Cætera quod spectat, precor tuam valere sanctitatem, et nostræ mediocritatis non oblivisci.

Οἱ δὲ τῶν συμβόλων μοναχοὶ ἀτάκτως ἐχώρησαν ἑαυτοῖς τὴν περὶ τοῦ σφῶν ἡγουμένου ἐξουσίαν καὶ κρίσιν ἐπιτρέψαντες· ἴσον γάρ ἐστιν ἵππους ἡνιόχων κατεξανίστασθαι, καὶ πρόβατα τοῦ ποιμένος, καὶ ναύτας τοῦ κυβερνήτου· μᾶλλον δὲ πολλῷ ἀτοπώτερον, μοναχοὺς τῶν καθηγουμένων καταφρυάττεσθαι, οἱ λόγον ὑπέχειν αὐτῶν ἑτέροις, ἀλλ' οὐκ ἐκείνοις, ἐπιστεύθησαν· εἰ δέ τι πλημμελεῖ, μείζονα κριτὴν ἐπιζητεῖν ἔδει, ἀλλὰ μὴ ἁρπάζειν τὴν κρίσιν τῶν ἀρχιερέων, τοὺς ἐν τῇ τῶν κρινομένων χώρᾳ μόλις ἐξεταζομένους· ὅμως ἐπεὶ τῇ ὑμετέρᾳ προσερρύησαν ἁγιωσύνῃ, ἄφεται αὐτοῖς τῆς ἀναρχίας τὸ τόλμημα, καὶ τῆς στάσεως, εἰ καὶ αὐτοὶ εὐπειθῶς τοῦ λοιποῦ πολιτεύεσθαι διαβεβαιώσαιντο· δείξουσι δέ, ἐὰν ἕνα τινὰ, ὃν ἂν βουληθῇ σου ἡ ὁσιότης, εἰς ἡγούμενον δέξονται· μὴ γὰρ αὐτοῖς ἐπὶ νοῦν ἦκοι, ὡς οἱ καταστασιάζειν ἐπαρθέντες, ἀνδρὸς, ὑπὲρ οὗ τὰς ψήφους ἐγγράφους ἔθεντο, αὖτοι πάλιν ψηφίζεσθαι καὶ μαρτυρεῖν ἀξιωθήσονται· Ἀρκεῖ γὰρ τοῖς πλημμελοῦσιν ἡ τῶν ἁμαρτηθέντων συγγνώμη· τὸ δὲ προνόμιον τῶν ἀνεξαμαρτήτων οὐχ ἕξουσιν, ἵνα μὴ ἀδιάφορον τῷ ἀγαθῷ τὸ κακὸν, καὶ τῷ κατορθοῦν τὸ ἁμαρτάνειν, ἐν ἀδιαφόρῳ τῇ ἐφ' ἑκατέρου κρίσει λογίζοιτο. Τὰ δ' ἄλλα, ἐρρῶσθαί σου τὴν ὁσιότητα ἐπευχόμεθα, καὶ τῆς ἡμῶν μὴ ἐπιλελῆσθαι μετριότητος.

EPIST. LXXIV.
Barnabæ monacho.

ΕΠΙΣΤ. ΟΔ'.
Βαρνάβᾳ μονάζοντι.

Montacut. (ep. 41, p. 98).

Quid paupertatem defles? Justus non deseritur. Imo (inquies) deserebatur Job. Sed eo fine, ut impium illum vincendo vinceret qui per summam impudentiam, purissimam ipsius pietatem vitæ prospero cursu et felicitate volebat cauponari, atque

Τί θρηνεῖς πενίαν; δίκαιος οὐκ ἐγκαταλιμπάνεται. Ἀλλ' Ἰὼβ ἐγκατελείφθη. Ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν πονηρὸν εἰς κράτος νικήσῃ εὐπαθείᾳ καὶ βίου εὐροίᾳ, τὴν αὐτοῦ καθαρὰν εὐσέβειαν καπηλεύειν ἀναισχυντήσαντα· καὶ ἵνα πλέον ὢν ἐγυμνώθη, ὀφθείη περι-

βαλλόμενος · ἀλλὰ καὶ Παῦλός φησιν · Ἐν λιμῷ καὶ δίψει διεβίω, καὶ ψύχει καὶ γυμνότητι · ἀλλ' ἑκών. Ἀλλ' ἀρκεῖ σοι Παῦλον ἔχειν ἀντὶ παντὸς πλούτου καὶ πάσης εὐδαιμονίας εἰς παράδειγμα.

A ut longe pluribus instructus, quam quibus privabatur, videretur. Sed et Paulus inquit: In fame atque siti vixi, in frigore et nuditate; sponte tamen. Sufficiat autem tibi Pauli exemplum pro quibuslibet opibus, et quacunque felicitate.

ΕΠΙΣΤ. ΟΕ'.

Σωφρονίῳ μονάζοντι.

EPIST. LXXV.

Sophronio monacho.

Montacut. (ep. 42, p. 98).

Ὥσπερ αἱ ἀπὸ τῶν τραυμάτων οὐλαὶ, τοὺς τόπους ἐκείνους, καθ' οὓς ἐνεσκιῤῥώθησαν, καὶ μετὰ ὑγείαν εὐπαθεῖς καὶ νοσώδεις παρασκευάζουσιν · οὕτω καὶ οἱ ἐν τῇ ψυχῇ τῶν ἁμαρτημάτων μώλωπες, καὶ μετὰ τὴν θεραπείαν εὐπαράδεκτον αὐτὴν καὶ ἑτοίμην πρὸς τὴν καταστίξασαν ἁμαρτίαν ἀπεργάζονται · φεῦγε τοίνυν ἐν νεότητι, κατὰ πᾶσαν σπουδὴν, τὰ ἁμαρτήματα · ὅτι συμβάν σε τούτοις περιπαρῆναι, κἂν τῆς πληγῆς σὺν πόνῳ πολλῷ ἀπαλλαγεὶς ν, ἀλλ' οὖν οἱ τύποι τῶν στιγμάτων καὶ οἱ χαρακτῆρες, οὐδὲ μέχρι γήρους σχολάσουσιν ἐρεθίζοντες, καὶ τῶν οἰκείων καὶ συγγενῶν παθῶν ἐπιδεικνύντες τὸ εἴδωλον, οὐ χαλεπῶς σε πρὸς τοῦτο διαμορφώσουσιν.

Quemadmodum obducta cicatricibus vulnera locos illos, in quibus callum superinductum habent, etiam post curationem morbis et impressionibus aptos reddunt: ita et animæ per peccatum inflicti livores, ipsam reddunt (post curationem) apte dispositam et paratiorem ad stigmata per peccatum inurenda. Declina igitur per adolescentiam peccatum omni studio: quoniam si te ab illis confodi contigerit, utcunque te a plaga cum multo labore extricaveris, stigmatum tamen impressa vestigia et characteres, usque ad senilem ætatem non omittent irritationem: et cum tibi familiarium malorum et congenitorum imagines repræsentaverint, non difficulter te ad illa conformatum reddent.

ΕΠΙΣΤ. ΟϚ'.

Μητροφάνῃ μοναχῷ ἀποστατήσαντι.

EPIST. LXXVI.

Metrophani monacho apostatæ.

Montacut. (ep. 65, p. 118).

Οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδ' ὁ τέλειος, ἀπὸ ῥύπου καθαρὸς · καὶ οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδ' ὁ κάκιστος, παντελῶς ἀμέτοχος ἀρετῆς · δόγμα παλαιὸν καὶ μέχρι νῦν ταῖς ἁπάντων καὶ ψήφοις καὶ πράξεσι φυλαττόμενον. Μὴ θελήσῃς λῦσαι, τῷ κατὰ σαυτὸν ὑποδείγματι, κενὸν ἁπάσης ἀρετῆς σαυτὸν ἐπιδείξαι φιλονεικῶν καὶ κενὸν ἀνθρώποις διήγημα.

Nemo mortalium, ne quidem perfectus, a maculis purus et sordibus. Nullus homo, ne quidem pessimus, quin alicujus virtutis particeps sit: antiquum dogma est, etiamnum singulorum calculis et actionibus custoditum. Noli tu id, non exemplo evacuatum reddere: dum te penitus inanem, et quantalibet virtutis portione vacuum contendis exhibere, et fabula apud cunctos inanis fias.

ΕΠΙΣΤ. ΟΖ'.

Τῷ αὐτῷ.

EPIST. LXXVII.

Eidem.

Montacut. (ep. 66, p. 118).

Ἔπεσε Δαβὶδ, ἀλλ' ἀνέστη · ἀνέστη δὲ προσευχῇ προφήτου, καὶ δάκρυσι ϰ, καὶ πικροῖς ἐλέγχοις προσαχθεῖσιν ὑπὸ δράματι · ναὶ δὴ καὶ πόνοις καὶ μεταμελείᾳ καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ αὐτοῦ ἐκείνου, τοῦ κατενεχθέντος μὲν τῷ πτώματι, διατιθέντος δὲ φιλοσόφως πρὸς τὸν ἔλεγχον. Ἔπεσες καὶ αὐτός · καὶ προφήτην οὐχ ὁρῶ · ὅτι μηδὲ τοῦ Δαβὶδ ταπεινοφροσύνην καὶ μετάνοιαν · σὸν ἐστι λοιπὸν καθορᾷν καὶ φροντίζειν ὅπως ἀναστήσῃ τοῦ πτώματος, εἰ μή σοι τὸ δοῦναι δίκην καὶ τότε, τὴν ἐκεῖθεν τοῦ διαφυγεῖν, ἐστὶν αἱρετώτερον.

Cecidit David, sed surrexit: surrexit autem per prophetæ preces, acerbis lacrymis, et amaris reprehensionibus, ficta quidem persona, occulte intentatis. Sed et per labore insuper, pœnitentiam, et virtutes alias ipsius qui per lapsum sternebatur. Comparatur autem philosophice ad taxationem. Cecidisti et tu: prophetam nullum video; non Davidis humilitatem animi, non resipiscentiam. Ad te deinceps spectat videre et curare, ut a lapsu resusciteris, nisi tibi dare pœnas olim in votis magis hæreat proposito, quam a supplicio expediri.

ΕΠΙΣΤ. ΟΗ'.

Εὐθυμίῳ μονάζοντι παραπεσόντι.

EPIST. LXXVIII.

Euthymio monacho collapso.

Montacut. (ep. 68, p. 119).

Εἰ μήτε τῆς ἐκεῖθεν βασιλείας ὁ πόθος, μήτε τῆς ἀπαραιτήτου τιμωρίας ὁ φόβος, ἀλλὰ μηδὲ τῶν ὁμοίως σοι τὸν βίον ἐν τοσαύτῃ πονηρίᾳ καταδαπανησάν-

Si neque cœlestis regni desiderium, nec ineluctabilis supplicii metus, nec eorum, qui tui similes, vitam tam insigni improbitate fœdam transigerunt,

VARIÆ LECTIONES.

ν γρ. ἀπαλλαγείης. ϰ ισ. add οἰκείοις, non enim prophetæ Nathanis.

dura, difficilia et intoleranda quæ statim passi sunt, A sed nec ab omnibus ingesta opprobria, ad conversionem et sobrietatem ab audacibus facinoribus adhuc excitarunt : vereor ego certe, ne dæmonum natura formam in te simulaverit humanam. Utinam nunquam me ad ista proferenda adegisses. Certe procœmia nobis venturi Antichristi in temetipso exhibes.

των, τὰ κατὰ πόδας χαλεπὰ καὶ δύσοιστα πάθη, μήτε τὰ κοινὰ παρὸ πάντων ὀνείδη, πρὸς ἐπιστροφήν σε καὶ νῆψιν τῶν τολμωμένων οὕπω διεγείρει· δέδοικα μὴ δαιμόνων φύσις ἀνθρώπου μορφὴν ὑποκρίνηται. Ἀλλ' εἴθε μὴ συνήλασας ἡμᾶς ταῦτα εἰπεῖν, καὶ τοῦ Ἀντιχρίστου διὰ σοῦ ἡ παρουσία προοιμιάζεται.

EPIST. LXXIX.

Marco Siculo monacho.

ΕΠΙΣΤ. ΟΘ'.

Μάρκῳ Σικελῷ μονάζοντι.

Montacut. (ep. 84, p. 130).

Multi historici docent, quod cum per terrarum B orbem totum impietas diffundebatur, Saturnum, Venerem, et Proserpinam, Occidentales solos pro diis habuisse : et quod neque malorum toleratissimum Herculem, nec Vulcanum laudandum artificem, nec rhetoricantem Mercurium, nec alium quemlibet eorum, quos fabulæ operum optimorum et ingenuorum præsides et curatores suggerunt, in deorum album retulisse, aut admittere voluisse : sed nec aram justitiæ, temperantiæ, aut alicui alteri virtuti ædificasse, quas multas mortales tum deificabant, et superstitione prævalente colebant. Quid erat autem cur apud istos Saturnus, Venus, Proserpina colebantur, solum eo quod homines solis addicti erant voluptatibus ventris, et rerum venerearum. Certe enim illos quos colebant deos miscentes invicem, et promiscuis complexibus inhærentes, alimenta, luxum, omne genus voluptatum, ab illis diis, ut verbis ferebant, fluentes, actionibus suis coacervabant. Non est ergo mirum, si tu, qui genus ab Occidentalibus derivas, nihil prudens aut temperatum dicere vel facere possis : certe paternæ consuetudines vix aut ne vix quidem corrigis et in ordinem redigi possunt maxima adhibita diligentia, cura, et laboribus.

Τοὺς πρὸς Ἑσπέραν ἀνθρώπους, ὅτε πανταχοῦ γῆς ἐξήπλωτο ἡ ἀσέβεια, Κρόνον, καὶ Ἀφροδίτην, καὶ Περσεφόνην μόνους νομίζειν θεοὺς τῆς ἱστορίας ἡ πεῖρα παρέδωκεν, καὶ οὔτε τληπαθῆ καὶ καρτερικὸν Ἡρακλέα, οὔτε Ἥφαιστον κλυτοτέχνην, ἀλλ' οὐδὲ λόγιον Ἑρμῆν, οὐδ' ἄλλον τινὰ ὧν ὁ μῦθος χρηστῶν καὶ σπουδαίων ἔργων προστάτας καὶ ἐφόρους ὑποτίθεται, οὐδένα τούτων οὔτε θειάσαι, οὔτε παραδέξασθαι, οὐδὲ βωμὸν ἱδρῦσαι δικαιοσύνης, οὐ μὴν οὐδὲ σωφροσύνης, οὐδ' ἄλλης τινὸς ἀρετῆς, ἣν τηνικαῦτα τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐθεοποίει τε καὶ ἔσεβε δεισιδαιμονίᾳ κατεχόμενον· διὰ τί οὖν Ἀφροδίτη, καὶ Κρόνος, καὶ Περσεφόνη τούτοις ἐτιμήθησαν ; ὅτι μόνης ἡδονῆς καὶ γαστρὸς καὶ ἀφροδισίων ἀεὶ γεγόνασιν ἄνθρωποι. Καὶ γὰρ καὶ τούτοις οὓς C ἔσεβον, μιγνύντες ἀλλήλοις καὶ διαπλέκοντες, τροφάς τε καὶ τρυφὰς καὶ ἡδονὰς παντοίας ἐκεῖθεν αὐτοῖς τῷ λόγῳ ῥεούσας διὰ τῶν πράξεων συνελέγοντο. Οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν εἰ καὶ σὺ τὸ γένος ἕλκων ἐξ Ἑσπέρας, οὐδὲν, οὔτε σῶφρον λέγειν ἔχεις, οὔτε διαπράττεσθαι. Μεγίστῃ γὰρ σπουδῇ καὶ πόνοις καὶ μελέταις τὰ ἐξ ἔθους καὶ πατρίδος μόλις ποτὲ φιλεῖ μεταῤῥυθμίζεσθαι·

EPIST. LXXX.

Sabæ anachoretæ, cum apostatis immorato.

ΕΠΙΣΤ. Π'.

Σάβᾳ ἡσυχαστῇ, μετὰ τῶν ἀποστατῶν γεγονότι.

Montacut. (ep. 90, p. 133).

Unde factum, ut cum ad omnia tarde et onerose movearis, ad machinationes contra me celer et vehemens exstiteris ? Liquet hinc, opinor, quod in quibus secundum rationem procedit ratio, utcunque ingenita ipsi celeritas non sit ad ante vertenda D mala, tamen incitatius et continuo, nec suspenso motu, ad mala ferri non vult. At cum inde exciderit quod secundum naturam est, una etiam efferuntur, et motus omnes et actiones singulæ in statum turbulentum et furiosum, scito autem me valde pudore suffusum, et mœrore ultra modum arreptum, non quod omnes in præsentia aleæ jactæ sint in me, sed quod olim tu ex iis videbaris esse. qui me amabant.

Πόθεν ἡ πρὸς πάντα σου κίνησις βραδεῖα καὶ νωθὴς, εἰς τὴν καθ' ἡμῶν κατέστη συσκευὴν ὀξεῖα καὶ σφοδρά ; ἢ δῆλον, ὡς ἐν οἷς μὲν ἔπραττεν ὁ λογισμὸς κατὰ φύσιν, κἂν οὐκ ἦν αὐτῷ τάχος ἔμφυτον εἰς ἀντίληψιν τῶν κακῶν, ὅμως οὐδὲ ἀκρατῶς εἶα γ πρὸς τὰ φαῦλα φέρεσθαι, καὶ ἀνενδότως τὴν ὁρμήν. Ἐπεὶ δὲ καὶ αὐτῶν ἐξέπεσε τῶν κατὰ φύσιν, συνεξηνέχθησαν αὐτῷ καὶ αἱ κινήσεις πᾶσαι, καὶ αἱ πράξεις εἰς τὸ στασιῶδες ἦθος καὶ ἐμμανές· ἡμᾶς δὲ γίνωσκε λίαν αἰσχύνεσθαι καὶ ὑπεραλγεῖν, οὐχ ὅτι νῦν πάντας κύβους καθ' ἡμῶν ἀναῤῥίπτεις, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτὸς εἷς ἐδόκεις παλαι τῶν φιλούντων ἡμᾶς εἶναι.

VARIÆ LECTIONES.

γ Ἴσ. εἶη.

ΕΠΙΣΤ. ΠΑ'.

Ἀθανασίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ.

EPIST. LXXXI.

Athanasio monacho et anachoretæ

Montacut. (ep. 92, p. 134).

Τὸν φοίνικα φασὶ τὸ φυτὸν τῇ ἁλμυρᾷ θάλλειν γῇ, καὶ τὴν κόμην εἰς ὕψος ἐκτρέφειν, καὶ καρπὸν εἰς πλῆθος καὶ πολλὴν γλυκύτητα φέρειν· καὶ ὅλως φοίνικι καὶ ἐπιτήδειον ἁλμυρὰ γῆ· καίτοι τῶν ἄλλων σπερμάτων, ὅσα τὸ γλυκὺ φιλεῖν ἐθέλει καὶ λιπαρὸν, ὑπάρχουσα φθαρτική. Καλῶς οὖν καὶ αὐτὸς, εἰ καὶ μὴ πολλοὺς ἔχεις τοὺς συνεραστὰς, ἀντὶ τῶν πολιτικῶν θορύβων, τὴν ἔρημον οἰκεῖν ἡρετήσω [a]. Ῥᾴον γὰρ ἐκ ταύτης ἐστὶ, σοί τε καὶ τοῖς ὑψικόμοις, τοῖς κατὰ σὲ, πρὸς οὐρανὸν ταῖς ἀρεταῖς ἀναφέρεσθαι.

Aiunt palmam arborem salsa gaudere tellure, et frondes in altum attollere, et fructum multiplicem proferre, et summa præditum dulcedine : ita omnino soli salsa tellus palmæ congrua, quæ cætera omnia semina et plantas quæ dulcedine capiuntur et pinguedine salsugine enecat. Quare recte tu quidem, licet multos non habeas rivales, pro civilibus turmis et tumultibus eremum incolere elegisti : ex illa enim solitudine facile tibi fuerit et similibus excelsa coma præditis, ad cœlum ascendere per virtutes.

ΕΠΙΣΤ. ΠΒ'

Μητροφάνει μονάζοντι ἀποστατήσαντι.

EPIST. LXXXII.

Metrophani monacho apostatæ.

Montacut. (ep. 103, p. 149).

Τῆς πονηρίας τὸ πάθος (πάθος γὰρ ἔγωγε μάλιστα καλῶ πᾶν ὅπερ λυμαίνεται τοῖς κατὰ φύσιν) τοῦτο δὴ ἐπειδὰν κρεῖττον γένηται τῆς ἀπὸ τῶν παραινούντων ἰατρείας· ἢ σφοδρότητι τιμωρίας, ἢ τῷ θανάτῳ, τὴν ἐπὶ τὰ χείρω νομὴν ἀνακόπτεται· παρηνέσαμεν οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις· Κωφῶν δὲ ἄρα θύρας, τὴν παροιμίαν, ἀπέδειξας κόπτοντας. Ἀλλ' ἔδειξας μὲν νόσον ἀνθρωπίνης μείζονα θεραπείας, οὐ δείξεις δὲ, οἶμαι, καὶ τῆς ἀπὸ τῶν νόμων τιμωρίας. Εἰ δὲ καὶ ταύτην, ὑπερβολῇ θράσους ἐλέγξαι φιλονεικήσεις, ἀλλ' οὖν ἀλώσεταί γε πάντως τῷ θανάτῳ τὸ σὸν ἐπὶ τῇ σαυτοῦ καταστροφῇ πρὸς πάντα φιλόνεικον.

Improbitatis passio (passionem ego intelligo quidquid illud quod secundum naturam est demolitur) hæc cum superior evaserit omni admonitorum medecina, vel per supplicii gravitatem, vel per mortem intercipitur ne in deterius procedat : admonui non semel, sed sæpius ; at tu, quod habet vetus verbum, *Pulsantes foras surdus non audivisti.* Verum morbo te laborare qui humanam excedat curationem, doces ; sed, opinor, non præstabis ultra legibus pœnam irrogandam. Quod si, quæ tua est improba audacia, et illam volueris flocci facere, omnino evitare nequibis, quo minus tua illa importuna contentio in ipso fine male succumbat.

ΧΠΙΣΤ. ΠΓ'.

Θεοδοσίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ.

EPIST. LXXXIII.

Theodosio monacho et anachoretæ.

Montacut. (ep. 117, p. 158).

Τί θαυμάζεις εἰ προκάθητο μὲν ἐξοφρυωμένον τὸ ἀνίερον, παρίστατο δὲ τῶν ἀρχιερέων Θεοῦ τὸ ἐπίσημον ; καὶ κρίνειν μὲν ἐλέγετο τὸ κατάκριτον, κατεδικάζετο δὲ ξίφεσι περιεστοιχισμένον, ὑπὲρ τοῦ μηδὲ φωνὴν ἀφεῖναι, τὸ ἀνεύθυνον ; ἔχεις γὰρ πολλὰ καὶ νέα καὶ παλαιὰ παραδείγματα· Ἄννας καὶ Καϊάφας καὶ Πιλάτος ἐδίκαζον, καὶ Ἰησοῦς, ὁ ἐμὸς Δεσπότης καὶ Θεὸς, καὶ κοινὸς ἁπάντων κριτὴς, παρίστατο ἐταζόμενος. Στέφανος ὁ καλλίνικος, καὶ πρῶτος τῶν Χριστοῦ μαρτύρων παρίστατο, καὶ τὸ τῆς μιαιφονίας συνέδριον, λίθοις θεολογοῦντα τὸν ἀθλητὴν κατεχώννυον. Ἰάκωβος ὁ πρῶτος ἀρχιερέων, καὶ Δεσποτικῇ χειρὶ τὸ ἱερὸν χρίσμα καὶ τὴν ἐφορίαν Ἱεροσολύμων λαχὼν, παρειστήκει. καὶ Ἄνανος ὁ ἐκ Σαδδουκαίων, ἐκρότει συνέδριον, καὶ θάνατος ἦν εὐθὺς τῷ δικαίῳ τῶν παρανομούντων τὸ ψήφισμα. Παῦλος πάλιν, ὁ μέγας καὶ λαμπρὸς τῆς οἰκουμένης κῆρυξ, παρίστατο, καὶ Ἀνανίας, ὁ καθάπερ τοῖς χρόνοις Ἀνάνου πρότερος, οὕτω καὶ τοῖς τρόποις οὐ δεύτερος, τὸ τῆς ἀληθείας στόμα προσέταττε τύπτεσθαι· ἀλλὰ Παύλου μνησθεὶς, πολλῶν

Quorsum miraris si profani cum supercilio præsident, gloriosi autem antistites Dei astent ? quid, quod judicium exercent judicio damnati, culpa vacui judicio sistantur, gladiis circumvallati, ita ut ne vocem emittere audeant ? sed hujuscemodi suppetunt multa, et vetera et novitia exempla. Annas, Caiphas, et Pilatus sedentes pro tribunali judicabant, astabat meus Dominus Deus, et communis olim omnium futurus judex, examini subjectus. Stephanus ille martyrii lemniscis et adorea gloriosus, pro tribunali stetit, et concilium homicidarum, athletam illum de Christi divinitate concionantem, lapidibus obruerunt. Jacobus ille princeps episcoporum, quique de manu Domini unctionem sacram, et Hierosolymitanum præsulatum accepit, pro tribunali stetit ; et Ananias Sadducæus consessum congregavit, a quo mors decernebatur continuo contra virum justum quasi legis transgressorem. Paulus ille magnus et illustris totius orbis præco astitit, et Ananias, qui tempore ut præcessit Anano, ita moribus illi secundus haud exstitit, veritatis os

VARIÆ LECTIONES.

[a] ἠρετίσω, Hœsch.

illud pugnis cædi jubebat: Pauli autem ubi injecta est mentio, simul multa ejusmodi concilia in numerato repræsentabantur. Quid viritim singulos percensere opus? crudelitas et furor ille insanus persecutorum et tyrannorum quorumcunque, contra Christi martyres et confessores, illustrem tibi præclari istius concilii repræsentationem dabunt. Patet enim quod in illis homines, non una, aut simplici tantum morte digni, sed multiplici, cum superciliosa quadam gravitate pro tribunali consederint, legislatorum et judicum nomen induti; et illi, quibus mundus haud dignus fuit, astiterint capitali sententia damnati. Noli igitur rebus gestis nimis vehementer percuti, sed nec Dei patientiam et longanimitatem in iis tolerandis sic interpretare, quasi rerum humanarum esset derelictio: neque enim per hæc tempora divina providentia rebus præesse, aut eas procurare destitit; nam qui poterit illud fieri? Sed ita est, dispensatio divina res nostras sapienter et ineffabili modo, supra captum humanum, optimum et mirandum in modum dirigit.

A τοιούτων εὑρήσεις συνεδρίων ἀπαρίθμησιν. Τί δὲ δεῖ καὶ κατ' ἄνδρα λέγειν; πᾶσα τῶν θεωκτῶν καὶ τυράννων, ἡ κατὰ τῶν ὁμολογητῶν Χριστοῦ καὶ μαρτύρων, ὠμότης καὶ ἀπόνοια, ὑπάρξει σοι τοῦ λαμπροῦ τούτου συνεδρίου παραδείγματα. Ἐν ἅπασι γὰρ ἐκείνοις δῆλον, ὡς, οἱ μὲν οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ πολλάκις θανεῖν ἄξιοι μετὰ σοβαροῦ τοῦ φρονήματος προεκάθηντο, νομοθετῶν καὶ κριτῶν περιβεβλημένοι ὄνομα· ὧν δ' οὐκ ἦν ἄξιος οὐδ' αὐτὸς ὁ κόσμος, παριστῶτες τὴν ἐπὶ θανάτῳ κατεκρίνοντο. Μηκέτι οὖν ἐκπλήττου [a] τοῖς τετολμημένοις, μηδὲ τὴν ἐπ' αὐτοῖς ἀνοχὴν τοῦ Θεοῦ καὶ μακροθυμίαν ἐγκαταλείψειν αὐτοῦ νόμιζε τῶν ἀνθρωπίνων. Οὐ γὰρ εἰς ἀνεπιστάτητον καὶ ἀπρονόητον νῦν ποθεν τὰ τῆς προνοίας περιέστη. Ἀεὶ δὲ τὰ ἡμέτερα σοφῇ τινι καὶ ἀπορρήτῳ καὶ ὑπὲρ νοῦν, ἐπὶ τὸ ἄριστόν τε καὶ θαυμασιώτατον μεθοδεύεται οἰκονομίᾳ.

B

EPIST. LXXXIV.

Eidem.

ΕΠΙΣΤ. ΠΔ'.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 118, p. 159).

Enimvero, licet hucusque non sit audacter tentatum, et sine exemplo sit, ut Ismaelitarum atheorum legati et administri in archiepiscopos refingantur, et ut patriarchalibus prærogativis exornentur, et admirandi ipsorum concilii præsides fiant; noli tamen ut hospes hac in re versari diutius; respondet enim cæteris ipsorum audaciis, sciebantque sacerdotii gratiam, et ipsis et illis ex æquo factam, competere: non erant facile profani illi inveniendi, qui alterius concilii consessum adimplerent; nec isti, cum essent apostoli eorum qui Christum oderant, fieri poterant principes et coryphæi aliorum ab ipsis quorumcunque. Ecqui enim alii ad eorum partes accederent, contra tot, tales, tantos Dei antistites et sacerdotes, et eorum furorem imitarentur, nisi barbarorum Christum et Deum oppugnantium ministri, alumni, soboles? Judicialem porro sive synodalem consessum eorum, barbaris immistum, insidiis occultandis locum appellare licet; cum non testes injuriæ illatæ nec accusatores producere possunt, utcunque res susque deque agebantur, sed nec aliquid culpare quod certo constabat factum esse. Quid autem ulterius fiebat? certe gladiis armatus stabat exercitus, mortem intentans in circuitu vocatis in judicium, qui interea nec hiscere nec vocem efferre audebant; quo statu, ad sex aut novem etiam horas circumsepientes, nulla satietate tenebantur insolescendi lasciviendique, quin contumeliis perpetuo incesserent. Interea prodigiose multa ostendebantur, tanquam in scena peragebantur actus, barbaræ et blasphemæ legebantur epistolæ. His ita expeditis, tardius tandem theatrum dimiserunt, nihil humanitus, licet id prætendebant,

C

D

Ἀλλὰ γὰρ εἰ καὶ μέχρι νῦν οὐ τετόλμηται, οὐδ' ἐστὶν ἔχον [b] παράδειγμα, Ἰσμαηλιτῶν ἀθέων πρέσβεις καὶ ὑπηρέτας, εἰς ἀρχιερατικοὺς ἄνδρας μεταπλάσαι, καὶ πατριαρχικὰ τούτοις προνόμια περιθεῖναι, καὶ τοῦ θαυμασίου αὐτῶν συνεδρίου κορυφαίους ἀποφῆναι. Ἀλλ' οὖν μηδὲ τοῦτό σε ξενιζέτω· ἀκόλουθόν τε γὰρ ταῖς ἄλλαις αὐτῶν τόλμαις· καὶ ἥδεσαν τῆς ἱερωσύνης τὴν χάριν, αὐτοῖς τε κἀκείνοις ἐξ ἴσου ἀνήκειν. Οὔτε οὖν τούτους ἦν εὑρεῖν, ἀνιέρους γεγονότας, ἑτέρου συνεδρίου πλήρωμα γενέσθαι· οὔτε ἐκείνους μισοχρίστων ἀποστόλους ὄντας, ἄλλων τινῶν κορυφαίους καὶ ἐξάρχους, εἰ μὴ τούτων ἀναῤῥηθῆναι. Τίνες δ' ἂν αὐτοῖς καὶ συνῆλθον, κατὰ τοσούτων καὶ τηλικούτων ἀρχιερέων Θεοῦ καὶ ἱερέων συνεκμανῆναι, εἰ μὴ θεομάχων βαρβάρων καὶ ὑπηρέται, καὶ θρέμματα, καὶ γεννήματα; τὸ δὲ κριτήριον μὲν καὶ σύνοδον τὴν μιξοβάρβαρον αὐτῶν ἐνέδραν ἀποκαλέσαι. Εἶτα δὲ μήτε μάρτυρας ποθέν τινος ἀδικήματος, μήτε κατηγόρους [c] παραστῆσαι, ἀλλὰ μηδὲ κατηγορίαν τινὰ προενεγκεῖν ἐξισχῦσαι, καίτοι τῶν ἄνω κάτω γινομένων· μήτε μὴν ὅλως τι αἰτιάσασθαι· εἰ τόδε [d] τί γέγονεν, εἰ [e] μὴ τόδε; ξιφήρης [f] στρατὸν περιστῆσαι, τὸν θάνατον τοῖς ἀθλητοῖς ἀνασείοντας, ὥστε μηδὲ φωνὴν ἀφεῖναι· καὶ τὴν στάσιν αὐτοῖς ἐφ' ὅλας ἐξ καὶ ἐννέα ὥραις, οἷα κόρον οὐκ ἔχοντας ἐνασελγαίνειν καὶ τρυφᾷν αὐτῶν ταῖς ὕβρεσι, παρατεῖναι· μακρᾶς ἄλλης τερατείας ἐπισεικνυμένης, καὶ δραμάτων, ὥσπερ ἐπὶ σκηνῆς, ἄλλων ἐπ' ἄλλοις τῶν βαρβαρικῶν καὶ βλασφήμων γραμμάτων ἐπεισιόντων. Ἐπὶ δὲ τούτοις, τὸ θέατρον λύοντας ὀψὲ καὶ μόλις, τῶν ἀνθρωπίνων μὲν ὅλως οὐδέν, κἂν γοῦν ἐν σχήματι, μήτε πρᾶξαι μήτε φθέγξασθαι· ὥσπερ δὲ κορυ-

VARIÆ LECTIONES.

[a] ὑπερεκπλήττου. [b] ἔχειν. [c] κατήγορον [d] εἶτα. [e] ἤ. [f] ξιφήρη τε.

βαντιῶντας καὶ βεβακχευμένους τορόν τι καὶ διωλύγιον ἀνακράξαι, ὡς Ἡμεῖς οὔτε κρίνειν συνήλθομεν, οὔτε κρίνομεν ὑμᾶς· ἤδη γὰρ κατεκρίναμεν· καὶ δέον στέργειν τὴν κατάκρισιν. Τοῦτο δὴ οὖν, τοῦτο τὸ ἄθεσμον, καὶ ἀναίσχυντον, καὶ ἀνιστόρητον τόλμημα, εἰ καὶ πάσας Ἰουδαίων τόλμας, ὅσας ἥλιος ἐπεῖδε καὶ σελήνη συνέκρυψεν, ἀπεκρύψατο· καὶ τῶν ἀθεότητα νενοσηκότων Ἑλλήνων τὸ ἀναιδὲς ὑπερίσχε καὶ παράνομον, καὶ βαρβάρων ὅποι γῆς εἰσι τὸ μανικὸν ὑπερεβάλετο καὶ ἐμβρόντητον. Ἀλλ' οὖν μηδὲν τούτῳ καταπεπληγμένος ἴσο, μηδὲ τῶν θείων καὶ σοφῶν κριμάτων ἀλόγιστός τις τοῖς λογισμοῖς συμπαρεισδυέτω μῶμος· ὡς ἔγωγε τοσούτῳ δέω τούτοις ἐκπεπλῆχθαι, καὶ σὺ μετ' ὀλίγον οἶδα συνήσεις. Ὥστε τοὐναντίον, εἰ καὶ παράδοξόν τισι δόξω λέγειν, ἐκ τούτων μᾶλιστα τῆς θείας καὶ ὑπερφυοῦς προνοίας ἀλάθητόν τε καὶ πανεπίσκοπον ἐνεργεστάταις ὁρῶ μαρτυρίαις. Πῶς δὴ καὶ τίνα τρόπον; Ὅτι τῆς κρατούσης, κατὰ τῶν πιστῶν, ὀργῆς, ἀνθ' ὧν αἱμάτων καθαρὰς καὶ γλώσσας καὶ γνώμας ἐφύλαξεν, οὕτω μέγα καὶ βαρὺ πνεύσης, καὶ τῆς μὲν ἀληθείας πᾶσι τρόποις ἐκπρεαζομένης, τοῦ ψεύδους δὲ λαμπρῶς παῤῥησιαζομένου· καὶ τῆς μὲν ἀνιάρου τόλμης πᾶσαν πρᾶξιν καὶ λόγον καὶ κίνημα πικρῶς πολυπραγμονούσης, τῶν εὐσεβῶν δὲ τοῖς ὁρωμένοις μόνον ἐπεστυγναζόντων, καὶ πρὸς τὸν τῆς δίκης ὀφθαλμὸν ὄμμα τε καὶ χεῖρας ἀνατεινόντων· καὶ τῶν μὲν συκοφάντας καὶ μάρτυρας περιεργαζομένων, πολλῶν δὲ ζητούντων τῇ δυναστείᾳ χαρίσασθαι καὶ καθ' ἡδονὴν ὑπηρετῆσαι, πλείονος δὲ φόβου καὶ θανάτου, κατὰ πάντων τῶν ὑπὲρ ἀληθείας λέγειν τι βουλομένων, ἐπικεχυμένου. Τὸ γοῦν τοσούτων αὐτοῖς, καὶ πολλῷ πλειόνων πλεονεκτημάτων συγκεχωρημένων, ἐξαπορῆσαι μὲν ὅλως γράψασθαί τινα γραφὴν, ἐξαπορῆσαι δὲ γραφόμενον παρασχεῖν· καὶ μήτε τινὸς ἐπικλήματος κατὰ μηδενὸς τῶν ἁγίων μάρτυρα παραστῆσαι, ἀλλὰ μηδὲ βαρβαρικοῦ κριτηρίου μηδὲ σχῆμα ἰσχῦσαι φυλάξαι, ἀλλ' οὕτως αἰσχρῶς τε καὶ καταγελάστως, καὶ πλήρη ἀσχημοσύνης καὶ αἰσχύνης ἀπαλλάξαι, πῶς οὐκ ἔστιν ἐναργεστάταις καὶ ἀναμφηρίστοις πίστεσι λαβεῖν τῆς πάντα σοφῶς περιεπούσης προνοίας τὰς ἀποδείξεις, καὶ ὅτι ἐστὶν ἀεὶ, καὶ ἃ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν πολλάκις ὑπολανθάνῃ, συμπροιοῦσά τις αὐτῇ τιμωρὸς δίκη, κολάζουσα μὲν τοὺς ἀδικοῦντας, τιμωροῦσα δὲ καὶ ἐπίκουρος τοῖς ἀδικουμένοις οὖσα; Δι' ἧς καὶ νῦν τοὺς μὲν ὑβριστὰς, καίτοι δόξαντας, λαμπροὺς ἐν τῷ τυραννεῖν καὶ περιβλέπτους, αἰσχύνης καὶ ἀτιμίας ἐπλήρωσε· τοὺς δὲ ἀθλητὰς, καίπερ τὰ ἔσχατα πάσχειν νομισθέντας, χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης ἐνέπλησε, καὶ γλώσσης ἁπάσης διηνεκέσιν εὐφημίαις, οἷα δὴ στεφάνοις ἀμαραντίνοις, ἐκόσμησε· τοὺς μὲν τῶν ἀνοσίως αὐτοῖς τετολμημένων ἐκ τούτων ἀπαρχομένη τὰς τιμωρίας εἰσπράττεσθαι, καὶ προοιμιαζομένη τὴν ἐκεῖθεν αὐτοῖς ἀπαραίτητον ἀθλιότητα· τοῖς δὲ τῶν ἄθλων ἀμειβομένη,

nec actu nec voce facientes; nec corybantum more et bacchantium fortiter et inconsone eboabant, scilicet, Nos huc non accessimus, ut hanc causam cognosceremus: sed nec de vobis judicium fecimus; condemnavimus enim jampridem, et illa condemnatione sitis contenti. Hoc itaque, hoc, inquam, impium, impudens, nulla historia memoratum facinus, Judaicas omnes audacter perpetratas nequitias, quas sol vel vidit, vel abscondit luna, silentio involvit: sed et paganorum atheismos et impudentiam excessit, exlegum et barbarorum quotquot ubique gentium sunt furores et insanias post se reliquit. Noli tamen istis consternari, nec de sapientibus divinis judiciis animum tuum irrationabilis subeat cogitatio, vel obmurmuratio; longe ego absum ut istis percutiar; et tu, non dubito, deinceps ita affectus eris. Ex adverso, ego potius, licet paradoxum videar quibusdam dicere, ab istis ita gestis, divinæ et naturam transcendentis providentiæ inexplicabilem et omnia permanentem curam, ex priscissimis testimoniis confirmatam video. Quomodo autem? Nimirum cum eorum qui cum imperio sunt, iracundia adeo graviter et in immensum inflammetur contra fideles, eo quod a sanguine puras linguas et mentes conservarint: cumque veritas tot modis injuria afficiatur: mendacium splendido cultu prostet: cumque impia audacia omnem actum, verbum, motum acerbius exagitet; homines pii his visis soli ingemiscant, et ad judicii oculum, lumina manusque extendant. Cumque alii sycophantas adeant ut accommodent testimonium; multi potestatibus gratificari cupiant et ad placitum obsecundari; timor non unicus, nec mors singularis intentetur iis circumfusus, qui pro veritate proloqui cupiunt: cum tot ut illi audeant, et hæc plura, tolerantur; cum hi non habeant vel litteram scribendi facultatem concessam, aut si scripserint exhibendi; cum nemo testis cujuscunque criminis in sanctos producatur, cum nec barbarici judicii forma et processus observetur, sed tam pudendum in modum et ridicule, tam sine pudore et modestia dissolvatur. Quomodo non manifestissimas demonstrationes inde deducemus, et inexpressissimis et indubiis testimoniis arripiemus commendatam illam divinam providentiam, quæ universa amplectitur cum sapientia; quodque illi adsit semper, licet se latenter exserat, et humanam mentem non afficiat, una tamen procedens ultrix justitia, quæ supplicium eroget in injustos, vindex adsit et auxiliatrix injuria affectis. Per hanc suam providentiam, Deus etiam contumeliosos illos, utcunque videantur splendidati exercere tyrannidem et ab omnibus observati, pudore supplevit et dedecore: certaminibus expositos, licet omnia extrema pati adjudicatos, gaudio replevit et exsultatione, et omnium linguarum applausionibus continuis, veluti coronis immarcescibilibus exornavit;

VARIÆ LECTIONES.

g ἴσ. κᾶν.

etillis quidem propterea quæ impie perpetrarunt, ab istis primitias quasdam apparat supplicii inferendi, et miseriæ aliquando inconsolabiliter subeundæ in futuro sæculo, quasi præmia quædam struit. Istis autem certaminis parat præmia, et pignus quoddam depositumque disponit retributionum in cœlis indicendarum, et felicitatis æternæ ac multum desideratæ. Habes ita, opinor, perspicue, ita ut nihil varius omnino dubites, admirandæ et naturam excedentis providentiæ inobliviosum et omniscium; quæ ipsa, etiam in rebus, ab omni ratione quæ videntur alienissimæ, abscondita quadam vi, et potestate ineluctabili, sapienter justitiam et incommutabilitatem suam copulat, et libræ pondera justa statuminat, et divinam quamdam seriem, et concatinationem in rebus optimam, ordinem et pulcherrimum immittens, licet hominum ratiociniis propter judiciorum profunditatem impervestigabilem, et ob pelagus non adeundum, non semper ut obvia arripienda.

A καὶ ὥσπερ ἀῤῥαβῶνά τινα κατατιθεμένη τῶν ἐκεῖθεν ἀῤῥήτων ἐπάθλων, καὶ τῆς πολυεράστου καὶ ἀϊδίου μακαριότητος. Ἔχεις, οἶμαι, τρανῶς καὶ οὐδὲν ἐπισταζων τῆς θαυμασίας καὶ ὑπερφυοῦς προνοίας τὸ ἀλάθητόν τε καὶ πανεπίσκοπον· καὶ ὅτι κἂν τοῖς δοκοῦσι παραλογωτάτοις, ἀπορῥήτῳ τινὶ καὶ ἀπειροδυνάμῳ κράτει καὶ σοφίᾳ τὰ δίκαια αὐτῆς καὶ ἀῤῥεπῆ συνεπιζευγνύσα φυλάττει ζυγά, εἰρμόν τινα θεῖον ἐν αὐτοῖς, καὶ τάξιν ἀρίστην καὶ καλλίστην ἐνιεῖσα, εἰ καὶ τοῖς ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς διὰ βάθος κριμάτων ἀνεξιχνίαστον, καὶ σοφίας ἀδιεξίτητον πέλαγος, οὐκ ἀεὶ πέφυκε γίνεσθαι ἐφικτά.

EPIST. LXXXV.

Acacio monacho et medico.

Montacut. (ep. 119, p. 162).

B ΕΠΙΣΤ. ΠΕ'.

Ἀκακίῳ μοναχῷ καὶ ἰατρῷ.

Si neutiquam aliquando ab impuris cogitationibus purus exstitisti, prorsus novum est quod ais, nec lacrymæ exprimendæ quæ adæquent. Quod si fueris aliquando mundus (et certe fuisti); neque enim cœlestibus convenit nunquam mundari), sed nec in præsenti ullo puritatis amore tenerere, si non illius aliquando experientiam haberes; et certe si non expeditus fuisses, saltem aliqua ex parte, ab illis sordibus, haud circumspexisses quomodo se purum quis conservaret; at cum mundus factus C fueris, eo modo quo ita factus exsistis, eo te ut conserves mundum operam dato. Oratio hoc tibi subministrabit, modo illam ad tempus aliquod extenderis. Paulus ille divinus, me prior, tibi exhortationem suggerat, ubi ait: *Indesinenter orate*[9]. Sed et abstinentiæ donum cum summa custodito cura: naturaliter enim accedit vis et potentia irresistibilis ad ejusmodi passiones retundendas. Sed et ad misericordiam erga indigentes accedito, nec ab illa velis resilire: sacrum quippe oleum istud facem accendit luculentam, operationes suas dividendo; nam per quasdam incensas consumit passiones; per alias illuminat et dirigit in virtutis currus gressus. Erga illos, qui videntur te deliquisse, si potes, noli commoveri: sin in iram prolabaris nihilominus ante solis occasum in te reversus, absolute D concede veniam ut simpliciter dicam, unde tibi accidit, ut quam expedite mundatus fueris, inde omni modo decet indagare, nec absistere a vitæ puritate: alioquin non continget facile quietem a molestiis adipisci, sed aut per aliquid e supradictis, aut etiam aliqua, si non per omnia simul conjuncta.

Εἰ μὲν μηδέποτε γέγονας καθαρὸς λογισμῶν ἀκαθάρτων, καινόν τι λέγεις, καὶ οὐ μὴ ἔστιν εὑρεῖν δάκρυόν ἐξισῶσαι. Εἰ δὲ γέγονας (γέγονας δὲ πάντως· οὐ γὰρ οὐράνιον τὸ μηδέποτε καθαρεῦσαι), καὶ οὐκ ἂν οὐδ' εἰς ἔρωτα νῦν τῆς καθαρότητος, εἰ μὴ ταύτης πεῖραν ἔλαβες, ἦλθες· οὐδ' ἂν εἰ μὴ ἀπηλλάγης, κἂν ἐπὶ ποσὸν, ἐκείνου τοῦ ῥύπου, διέβλεψας ἂν ἐπιζητῆσαι [h] δι' ὅτου ἄν τις καθαρὸν ἑαυτὸν συντηρήσῃ. Ἐπεὶ δέ ποτε γέγονας, ᾧ τρόπῳ γεγένησαι, τῷ αὐτῷ τούτῳ καὶ διατηρεῖν σεαυτὸν ἐν τῇ καθαρότητι, διανάστηθι. Προσευχή σοι τούτου πρόξενος, κἂν ἐπ' ὀλίγον κατέστη παρατείνων ταύτην· Παῦλος ὁ θεῖος πρὸ ἡμῶν σοι τὴν παραίνεσιν εἰσηγεῖται, Ἀδιαλείπτως, λέγων, προσεύχεσθε. Ἀλλ' ἐγκρατείας τὸ δῶρον ἔχου [ταύτης] ἐπιμελέστερον· φύσει γὰρ αὐτῇ καὶ κράτος ἄμαχον πρόσεστι πρὸς τὰ τοιαῦτα τῶν παθημάτων. Ἀλλ' ἐπ' ἐλέῳ πενομένων ἀφ' ἑκάτου, μὴ ἀφίστατο τῆς ἐλεημοσύνης· μεγάλην γὰρ ἀνάπτει λαμπάδα τὸ ἱερὸν ἔλεον [i] τοῦτο, καὶ μερίζει τὰς ἐνεργείας, καὶ ταῖς μὲν φλέγει τὰ πάθη, ταῖς δὲ φωτίζει καὶ κατευθύνει πρὸς τὸν τῆς ἀρετῆς δρόμον τὰ διαβήματα. Ἀλλ' ὅτι ἀφῆκας τοῖς δοξασιν εἰς σὲ πεπλημμεληκέναι, εἰ μὲν δυνατὸν, μηδ' ὀργίζου. Εἰ δ' ἐξέπεσας, ἀλλ' οὖν ἀεὶ πρὸ δυσμῶν ἡλίου εἰς σεαυτὸν ἀνιὼν [j] ὅλως γίνου τῆς συγγνώμης, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, δ' οὗ σοι ἐν βραχεῖ καθαρεῦσαι προσεγένετο, διὰ τούτου θηρεύειν ἀεὶ μὴ ἀποστῇς καὶ τὴν διὰ βίου καθαρότητα. Ἄλλως γὰρ, ἄλλως οὐκ ἔστιν ὅλως ἄνεσιν εὑρεῖν τῶν ἐνοχλούντων, ἀλλ' ἢ διὰ τινος τῶν εἰρημένων, ἤ τινων, ἢ καὶ διὰ πάντων ἅμα.

[9] I Thess. III, 17.

VARIÆ LECTIONES.

[h] add. μαθεῖν. [i] ἔλαιον. [j] ἑπανιών.

ΕΠΙΣΤ. ΠϚ'.

Ἀκακίῳ μοναχῷ καὶ ἰατρῷ.

EPIST. LXXXVI.

Acacio monacho et medico.

Montacut. (ep. 122, p. 163).

Μέγα κακὸν ἡ δόκησις · ἄφρονα τὸν ἄνθρωπον ποιεῖ, οὐδ' ἀπαλλαγῆναι τοῦ πάθους ἐᾷ, οὐδὲ μεταμαθεῖν τὸ συνοῖσον. Ἐχθροὺς ὁρᾷν ἀναπείθει τοὺς μεθέλκειν τῆς πλάνης καὶ βοηθεῖν ἐπιχειροῦντας · τοὺς δὲ φλεγμαίνοντας τὴν νόσον κολακείαις καὶ ἀνίατον ποιοῦντας πλέον εἰσοικίζει. Φεῦγε πάσῃ δυνάμει τὴν οἴησιν, κρημνός ἐστι βαθὺ πᾶσαν σωτηρίας ἄνοδον περιῤῥηγμένος.

Magnum malum est opinio sui, stultum enim hominem reddit, nec morbo patitur liberari, aut sero addiscere quod in rem erit ; imo loco inimicorum habendos suggerit, qui operam impendunt ut ab errore retrahant et auxilientur : eos autem qui per adulationem morbum exulcerant et insanabilem reddunt, familiares magis reddit. Omni ope igitur operaque opinionem vita, inane præcipitium quippe est, omnemque obstruit salutis ascensum.

ΕΠΙΣΤ. ΠΖ'.

Ἰσακίῳ μοναχῷ.

EPIST. LXXXVII.

Isacio monacho.

Montacut. (ep. 128, p. 169).

Εἰ καὶ πρὸς θερισμὸν, ἐφ' ὃν ὁ Δεσπότης σπλαγχνιζόμενος ἐργάζεσθαι πέμπει τοὺς μαθητὰς, ἀωρότατος εἶ · ἀλλ' οὖν ἐφ' ὃν οἱ θερισταὶ παραγίνονται ἄγγελοι, καὶ λίαν ἐπιτήδειόν σε δείκνυσιν ὁ τῆς ἡλικίας καιρός. Πῶς οὖν, ἀντὶ μὲν τοῦ καρπὸν φέρειν, ἀκάνθας ἐκφέρεις ; ζιζάνια δὲ ἀντὶ σίτου ; Καὶ οὐδὲν ἐργῶδες ὂν καλὸν καὶ ἀγαθὸν, κἂν ὀψὲ τοῦ καιροῦ, διὰ μετανοίας γενέσθαι. Σὺ δὲ σαυτὸν εἴθε ἄχρηστον ἀλλὰ δέδοικα μὴ καὶ αὐτοσαπρίας ἀγγεῖον ἐργάζῃ. Ἀλλ' ἐπίγνωθι, κἂν νῦν ἤδῃ, τὸν ἀνθρώπινον καταδυόμενος βίον, ὅτι τὰ μὲν συνάγεταί καὶ ἀποθησαυρίζεται εἰς ἀκαταλύτους ἀποθήκας καὶ τῆς οὐρανῶν, ἀξιοῦται βασιλείας · τὰ δὲ ἐκκόπτεται, οἵ μοι, καὶ ἐκβάλλεται, καὶ κατακαίεται τῷ ἐξωτέρῳ καὶ ἀτελευτήτῳ πυρὶ διαπαντὸς δαπανώμενα.

Utcunque ad messem illam obeundam ad quam misericordiæ visceribus Dominus tactus emisit discipulos suos, sis maxime immaturus ; ad illam tamen, ad quam messores delegantur angeli, ætas te tua valde comparatum docet. Unde ergo, proferendo fructum cum sis, spinas producis ? zizania autem pro frumento ? Nec est operosum, virum bonum probum fieri, licet serius, per pœnitentiam. Tu te autem, utinam solum inutilem, ac non, quod vereor, vas depravatæ corruptionis te præbeas ! Sed tu recognosce, vel nunc tandem, qui penitus in mortali vita immerges, quod sunt quæ congregantur et reponuntur in apothecas haud unquam dissolvendas, et regno cœlorum digna habentur : sunt, qui exscinduntur, eheu, et ejiciuntur, et igne exteriori, qui nunquam exstinguetur, et flamma consumenda et comburenda destinantur.

ΕΠΙΣΤ. ΠΗ'.

Μητροφάνει μοναχῷ καὶ ἡσυχαστῇ τῷ ἐκ Σικελίας.

EPIST. LXXXVIII.

Metrophani monacho et hesychastæ e Sicilia.

Montacut. (ep. 149, p. 205).

Μέγα μὲν τὸ ἄλγος ὑπὲρ τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ · εἰς γὰρ τὴν οἰκουμένην ἐχύθη τὸ κακόν · μείζων δὲ ἡ χαρά. Ἐν γὰρ τῇ ὑφηλίῳ θαυμάζεται ὑμῶν τὰ ἆθλα, καὶ ἡ ἀρετή · καὶ παντὸς στόματός ἐστιν, ἀντὶ παντὸς ἄλλου [k] οἱ λαμπροὶ ὑμῶν ἀγῶνες, καὶ τὰ τρόπαια, καὶ ὁ πολὺς ἐκεῖνος καὶ ἄξιος τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ παθημάτων, μακαρισμός.

Magnus certe dolor est, qui pro Dei Ecclesia est ; nam in orbem universum effunditur malum : at majus tamen resultat gaudium. Sub sole quippe admirationi sunt certamina, et virtutes tuæ, omnibus linguis narrantur, nec aliud quidquam agones tui. Tropæa tua, multiplex illa felicitas prædicant, quam dignum te habitum, qui pro Christi causa patiaris.

ΕΠΙΣΤ. ΠΘ'.

Ἀρσενίῳ μοναχῷ, πρεσβυτέρῳ καὶ ἡσυχαστῇ.

EPIST. LXXXIX.

Arsenio monacho, et presbytero anachoretæ.

Montacut. (ep. 182, p. 271).

Ἦν καιρὸς τοῦ γράφειν [k], ὥσπερ νῦν τοῦ σιγᾷν, ὅτε πᾶσα μὲν γαλήνη διὰ πάσης ἐκέχυτο πολιτείας · ἀρετῆς δὲ, τῆς νῦν γελωμένης, ἐθαυμάζετο τὸ χρῆμα · καὶ εὐσέβεια μὲν τὸ κράτος εἶχεν · ἀλήθεια δὲ (ποῦ νῦν ἀπῆρες ;) καὶ γλώσσῃ καὶ ἀκοαῖς ἐπαῤῥησιάζετο, ὅτε τὸ πολιτικὸν ἐν εὐθυμίαις ἐπανηγύριζε σωφρονούσαις · καὶ ὁ φιλόσοφος βίος, πρὸς τὴν τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ἀνατεινόμενος μίμησιν, ἀξιοζή-

Erat tempus scribendi, ut nunc est tacendi, cum pax et tranquillitas per totam rempublicam diffunderetur : virtus, quæ nunc ludibrio habetur, cum esset admirationi : et pietas vim suam obtineret. Veritas (oh ! quo nunc aufugisti) cum et oculis et linguis liberrima insideret : status civilis oblectationibus modestis se reficiebat : et vita philosophica ad imitationem sanctorum virorum conformata,

VARIÆ LECTIONES.

[k] διήγημα.

digna et ipsa reputabatur imitatione : sacerdotalis ordo et episcopalis, non tam per sacra sua insignia, quam per virtutis actiones illustris esset, et sectatores agnoscendos exhiberet. At nunc quod scribo threni sunt, in quibus Jeremias nos prævenit. Sunt enim nostra in præsenti, quam illa erant, haudquaquam tolerabiliora : suspiria scribo ? sed quæ illa et qualia tanto malorum torrenti sunt suffectura ? lacrymarum rivos, unum post aliud malum incumbens, ita exhausit ut ipsi fontes exaruerint ; sancta profanantur, sacra conculcantur, sanctus Spiritus (o labia impia, et animas magis improbas), ut quid e trivio, blasphemiis incessitur et ludibriis. Deserta, montes, speluncæ, extrema terrarum Dei sacerdotes et episcopos, qui prius vinculis acerbioribus, et exsiliis tenebantur, vix salvos præstant : nec ulterius ista persequor. Nam profecto impendens comminationum metus haud patietur illa omnia deplorare quibus constricti tenemur (et tamen ut in ejus modi malis solatium quærebatur), Hæc ego scribo, quæ tu nosti optime, cum visu percepta, tum auditu : sed ego doctus ab experientia et Christo compatiens, ista scribo : consiste autem per Deum placatum redditum figmento suo : attolle sanctas tuas ad illum manus, qui suas aliquando in cruce, tanquam deprecatorias extendebat : clavos, lanceam, sanguinem, mortem sepulturam per quæ salvamur. Habes unde impetres a misericorde persecutionum allevamentum, vexatorum pro pietate constantiam, dilaceratos greges, pastores partim ubi terrarum delitescant incognitos : Ecclesiam Dei in partes scissam et divulsam : dividit enim eam Dei timor, et humanus metus. Divinum oraculum mentiri nequit : ait autem : *Spiritus quidem paratus est, infirmatur autem caro*[10]. Hæc præ te ferto, quæ melius ipse nosti per quæ illa impetrabis. Nam per quæ cor purum (modo qui hominibus possibilis est) quo Deum, vident illi propius intuentes, ita rectius intelligunt placatior ille redditur. Mediatricem compella deprecationis Verbi Matrem Virginem, illam inclama, naturæ illi repræsentes imbecillitatem magnam et inexplicabilem : tragœdiam nostram intelligit ; novit cognatæ naturæ misereri : assumas licet martyrum choros, libertatem plenam adeundi habent, ex intuitu illorum quæ pro Christo tulerunt, subvenire volunt et aliis qui pro illo patiuntur. Sed communio passionum cedit per se in consolationem, et est invitatio ad illis subveniendum, qui paria patiuntur : omnia expedient intercessionem : deprecatio conjungitur cum spe bona, solummodo deest constans et continuata tua oratio, atque in deprecando fervor.

λωτος ἐνομίζετο, τὸ ἱερατικὸν καὶ ἀρχιερατικὸν, οὐχ οὕτω διὰ τῶν τελεστικῶν συμβόλων, ὥσπερ ἀπὸ τῶν κατορθωμάτων, οἷς περιέλαμπον τοὺς μυουμένους, ἐγνωρίζοντο. Νῦν δὲ τί γράφω ; θρήνους ; ἀλλ' ὁ συμπαθέστατος Ἱερεμίας προλαβὼν ἡμᾶς, τοὺς θρήνους ἀπέδωκεν· οὐ γὰρ ἐκείνων τὰ νῦν ἀνεκτότερα. Ἀλλὰ στεναγμούς ; καὶ τίνες ἢ ποῖοι τηλικαύτῃ φορᾷ δυσχερῶν ἐπαρκέσουσι ; τῶν δακρύων ἄλλο ἐπ' ἄλλῳ πάθος προκαλούμενον τὸ ῥεῖθρον, τὰς πηγὰς ἀνεξήρανε, τὰ ἅγια βεβηλοῦται, τὰ ἱερὰ συμπεπάτηται· τὸ πανάγιον Πνεῦμα (ὦ χειλέων δυσσεβῶν, καὶ διανοίας δυσσεβεστέρας !) ὥσπερ τι τῶν ἐκ τριόδου, δυσφημεῖται καὶ διασύρεται· ἐρημία, καὶ ὄρη, καὶ σπήλαια, καὶ τῆς γῆς ἐσχατιαὶ, τοὺς ἱερεῖς Θεοῦ καὶ ἀρχιερεῖς, ὅσους μὴ προκατελάβοντο πικραὶ φυλακαὶ καὶ ὑπερόριοι φυγαδεῖαι, μόλις διασώζουσι· καὶ οὕπω λέγω τὰ ἄλλα· οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἀποδύρεσθαι τὰ συνέχοντα πάντα (ὃ μόνον ἦν, ὡς ἐν τηλικούτοις κακοῖς, τῶν συμφορῶν παραμύθιον) ὁ ἐπαρτηθεὶς τῶν ἀπειλῶν φόβος ἐνδίδωσι· ταῦτα γράφω· ἀλλ' ἔχεις τὴν τούτων γνῶσιν, ὥσπερ ὄψει καὶ ἀκοῇ, οὕτω δὲ συμπάσχων Χριστῷ, καὶ αὐτῇ τῇ πείρᾳ, ἔχω τί γράψω· στῆθι πρὸς Θεὸν, ἐξευμενίζων τὸν Πλάστην τῷ πλάσματι· ἔκτεινον ὁσίους σου χεῖρας, τὰς ἐκτεθείσας αὐτοῦ παλάμας ἐν τῷ σταυρῷ, ὡς ἱκετηρίαν προτείνων· τοὺς ἥλους, τὴν λόγχην, τὸ αἷμα, τὸν θάνατον, τὸν τάφον, δι' ὧν σεσώσμεθα· ἔχεις δι' ὧν δυσωπήσεις τὸν εὔιλατον, τὴν βαρύτητα τῶν διωγμῶν· τῶν διωκομένων τὸ ὑπὲρ εὐσεβείας ἀνένδοτον· τὰ ποίμνια σπαρασσόμενα· τοὺς ποιμένας ἔστιν οὓς, οὐδ' ὅποι γῆς εἰσι γινωσκομένους τὴν Ἐκκλησίαν Θεοῦ κατατιμωμένην, οἶμοι, καὶ μεριζομένην· μερίζεται γὰρ αὐτὴν φόβος Θεοῦ, καὶ φόβος ἀνθρώπινος· οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἔστι τὸν θεῖον διαψεύσεσθαι χρησμόν. Τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενές. Ταῦτα προβαλοῦ, μᾶλλον δὲ αὐτὸς, δι' ὧν δυσωπήσεις, οἶδας· οἷς γὰρ ἡ καρδία καθαρὰ, ἅτε δὴ Θεὸν, ὡς ἔστιν ἀνθρώπῳ δυνατὸν ἰδεῖν, ἑωρῶσιν· οὗτοι μᾶλλον τῶν ἄλλων συνίσασι, καὶ οἷς ἐκμελίσσεται· κίνησον μεσίτην τῆς πρεσβείας, τὴν τοῦ Λόγου Μητέρα καὶ Παρθένον· βόησον πρὸς αὐτὴν τῆς φύσεως τὴν ἀσθένειαν τὴν μακρὰν ἡμῶν καὶ ἀνιστόρητον πᾶσιν τραγῳδίαν· οἶδεν συμπαθῆσαι τῷ ὁμοφυεῖ· τῶν μαρτύρων τὸν χορὸν συμπαραλαβὲ. Ἔχουσιν παῤῥησίαν, οἷς ἔπαθόν ὑπὲρ Χριστοῦ ἐπαμῦναι τοῖς δι' αὐτὸν πάσχουσι· καὶ τῶν παθῶν ἡ κοινωνία παράκλησίς ἐστιν αὐτὴν καθ' αὑτὴν, πρὸς τὴν τῶν πασχόντων ἐπικουρίαν· πανταχόθεν ῥᾴδια τὰ τῆς πρεσβείας· εὐέλπις ἡ ἱκεσία· ἑνὸς μόνου δεῖται, τῆς σῆς ἐκτενοῦς προσευχῆς, καὶ ἐπιμόνου δεήσεως.

EPIST. XC.

Nicephoro philosopho monachum agenti.

Montacut. (ep. 204, p. 301).

Omnia se habebant optime, nec syntaxis omnino aliquid in grammaticalibus accuratis claudicabat :

ΕΠΙΣΤ. ϛ'.

Νικηφόρῳ φιλοσόφῳ μονάζοντι.

Ἅπαντα μὲν καλῶς εἶχε, καὶ οὐδὲν ταῖς συντάξεσιν, ἢ ταῖς ἄλλαις γραμματικαῖς ἀκριβείαις ὁ λόγος

[10] Matth. XXVI, 41.

ἐχώλευεν · ἃ δὲ τῶν ῥητορικῶν ἐνέδει νόμων, καὶ τῆς ἐκεῖθεν περινοίας, οὐδ' ἐν τούτοις εἰς ἀναίσχυντον ἐκφερομένων τῶν γεγραμμένων ἁμάρτημα · καὶ ταῦτα δέ σοι, ὥσπερ ᾔτησας, διορθώσεως τυχόντα προσαναπεπλήρωται. Εἶης δὲ κἀν τούτοις, ὥσπερ κἀν τοῖς ἄλλοις, αὐτὸς διὰ σεαυτοῦ λαμπρὸν φέρων τὸ εὐδόκιμον. Ἔρρωσο.

A nullus legum rhetoricalium defectus erat, vel solertiæ quiddam solitæ adhiberi : sed nec ita hic peccabatur ut scripta se impudentius venditarent. Hæc prout rogaveris ut corrigerentur, ad te missa perfeci. Tu autem in istis, quemadmodum et in aliis illustris fias et prædicandus. Vale.

ΕΠΙΣΤ. ϛΑ'.

Νικηφόρῳ φιλοσόφῳ μονάζοντι.

EPIST. XCI.

Nicephoro philosopho monacho.

Montacut. (ep. 217, p. 323).

Τὸν μὲν τοῦ σώματος ἔρωτα, ἐπτερωμένον οἱ σωματικοὶ γράφουσι · γράφουσι δὲ καὶ τὸν θεῖον, ὅσοι τὸ νοερὸν αὐτοῦ κάλλος ψυχαῖς καθαραῖς ἐνεμορφώσαντο · ἀλλ' οἱ μὲν βαφαῖς καὶ χρωμάτων ἄνθεσιν · οἱ B δ' αὖ ἀρεταῖς καὶ λαμπροτέροις τοῖς κατορθώμασι. Ἑκάτεροι δ' οὖν ὅμως μαρτυροῦσι, δι' ὧν γράφουσιν, ὡς ἄφατον ἔχει τάχος, καὶ προθεσμίας ὑπάρχει τύραννος, καὶ ὑπερόπτης νόμων, οἷς ἀναβολὴ διεθύνεται. Ἴσθι τοιγαροῦν, ὦ τοῦ Θεοῦ ἱερὲ ἄνθρωπε, ὡς καὶ ἡμᾶς ἡ τυραννὶς αὕτη κατὰ κράτος εἵλκε, καὶ τὴν προθεσμίαν ἐβιάσατο, καὶ πρὸ τοῦ χρόνου τὴν σὴν παρουσίαν ἐπιζητεῖν κατηνάγκασεν. Ἔρρωσο.

Amorem corporalem corporales ipsi alatum pingunt: pingunt item divinum, quotquot pulchritudinem ejus intelligibilem animis puris effigiatam gestant: illi colorum tincturis et flore: isti virtutibus et illustribus factis. Testantur utrique, eo quod sic pingunt, quod celeritate mira præditus est amor propositi tyrannus, legum contemptor quibus retardatur. Cognoscas igitur, Deo sacrate vir, nos ab hoc tyranno vehementer oppressos, qui voluntatem cogit, et ante tempus tuam efflagitare præsentiam incitat. Vale.

ΕΠΙΣΤ. ϛΒ'.

Ἀθανασίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ.

EPIST. XCII.

Athanasio monacho et anachoretæ.

Montacut. (ep. 212, p. 313).

Ἐπειδὴ, κατὰ μίμησιν Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, σαυτὸν ἐσταύρωσας τῷ κόσμῳ καὶ τῷ κοσμοκράτορι, πέπομφά σοι τὸν σταυρὸν φυλακτήριον τῆς σταυρώσεως.

Quandoquidem, ad exemplum Christi veri Dei nostri, *mundo te crucifixisti* et rectori mundano misi ad te crucem custodiam crucifixionis.

ΕΠΙΣΤ. ϛΓ'.

Ἀρσενίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ. C

EPIST. XCIII.

Arsenio monacho anachoretæ.

Montacut. (ep. 231, p. 345).

Τί γράφω ; οἴχεται μὲν εὐχὴ, οἴχεται δ' ἀνθρώπων ἀρετὴ · ἐκκέκοπται δὲ παῤῥησία πρὸς Θεὸν, καὶ ἀνδρῶν ἔρημος ὁ βίος εἰκόντων τοῖς ἐπὶ γῆς τὴν ἄνωθεν πρόνοιαν · ἡ δίκη (πῶς εἴπω ; οὐ γὰρ ἐβουλόμην εἰπεῖν) ὅτι καθεύδει μέγα φυσᾶται τὸ παράνομον · καὶ θεσμῶν οὔτε θείων, οὔτε ἀνθρωπίνων αἰδὼς οὐδεμία · οἱ δὲ τῆς παλαιᾶς ἐκείνης ἀρετῆς ἄνθρωποι, ὅσους μὴ προκατελάβοντο δεσμὰ καὶ φυλακαὶ καὶ ὑπερόριοι καταδίκαι, τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πέτραις ἐγκατακλείσαντες ἑαυτοὺς, καὶ, ὥσπερ ἑρμαίῳ, τῇ κοινῇ συμφορᾷ περιτυχόντες, αὐτοὶ μὲν ὡς ποῤῥωτάτω τῆς ἐν κόσμῳ ζάλης ἵστανται, οὐδεμίαν δὲ τῶν ἐν αὐτῷ κλυδωνιζομένων καὶ βαπτιζομένων ἔστιν ὧν φροντίδα βάλλονται. Οὐδὲ γὰρ ἱλαστηρίους χεῖρας ἁπλοῦσι πρὸς Θεὸν, οὐδὲ τὰ Μωσίως D φθέγγονται, Ἂν μὲν ἀφῇς, ἄφες· καὶ τὴν ὑπόλοιπον ἐκείνην φιλτρου γέμουαν καὶ θαυμαστῆς παῤῥησίας φωνὴν · οὐδὲ λύσιν τῶν ἀμηχάνων κακῶν οἷς τὸ συγγενὲς συνέχεται δαπανώμενον. Εἰ δὲ ψεύδομαι, ὑμέτερον μέν ἐστι λοιπὸν ἐλέγχειν, ἐμὸν δὲ πεισθῆναι καὶ προσοφλεῖν αἰσχύνην, ὁμολογεῖν χαρᾶς ἀϊδίου πρόξενον.

Quorsum scribo? abiit deprecatio, virtus hominum abiit, libertas apud Deum aufertur, virorum vita vacua est, qui de cœlo in terram providentiam devocant : justitia (quid dicam? certe nollem dicere) quiescit : iniquitas ingentes spiritus sumit, nulla verecundia est legum divinarum aut humanarum : homines prisca illa virtute præditi, qui vinculis et custodiis non antevertuntur, qui in exsilio non agunt, montibus et speluncis se includentes, qui tanquam invento fortuito, in communem incidunt calamitatem, a turbulentis quidem mundi procellis removentur, nullam autem curam et sollicitudinem habent illorum, qui in salo immersi fluctuantesque agitantur : propitiantes manus ad Deum non attollunt : nec cum Mose aiunt, *Si dimittes, dimitte* : et quæ in illo sermone mirabilis amoris sequuntur : non liberationem a malis ineluctabilibus quibus eadem natura præditi continuo depascuntur. Si mentior, tuæ partes sunt convincere, meæ mutare sententiam et pudore suffundi et pudorem agnoscere lætitiæ æternæ conciliatorem.

EPIST. XCIV.

Nicephoro philosopho, monasticam amplexo.

ΕΠΙΣΤ. ϛΔ'.

Νικηφόρῳ φιλοσόφῳ μονάζοντι.

Montacut. (ep. 235, p. 356).

De quibus accedat gravamen, ignoro: novi autem, tanquam per insomnium rogatus, rhetoricas exhibere tibi occasiones, vel præcepta, tum quæ lingua efferuntur, tum quæ libris repræsentantur. Novi etiam præterea similem assensum exhibere, et in communi positum, verbis simpliciter et indefinite prolatis, interrogatus. Cum vero te in causa nihil adjeceris, nec quidem quod in rem præsentem adesse me oporteat, ita ut lingua facultatem dicendi illa habeat, quæ dicenda sunt; neque aliquid protuleris, quod particulari congruat, definitæque interrogationi, ne quidem communi, et generaliori modo: nec perspicue edixeris, quorum tibi librorum usus est, quas desideres rhetorum scriptiones, cujus artificis artificiosas texturas. Quomodo putas posse me vocis repercussionem tuæ, cum tanto intervallo simus disterminati, ad tuas usque aures derivatam extendere, nisi fabulam de Stentorea voce deponere me posse putes? Deinde, et incusare debes, quod ingentem librorum acervum hinc inde conquisitum, non incassum ad te miserim. Ignorantia certe rei quæsitæ, hoc est, cum ipsius artis, tum librorum ad illam pertinentium, in necessitatem conjecisset conquirendi (omnes libros, de quacunque arte scriptos :). Si dolor hinc tuus sortiebatur originem, nihil ille quidem ad me spectat; sin quid sit aliud tu mihi ignoscas, virorum optime, qui temporis diuturnitate, et morbi insuper acerbitate, oblivionem obrepentem repellere nequivi. Sed valeas animo atque corpore, et noli tam facile gravaminum umbras, quas ipse projicis, subire, nec ab alio quoquam allevamen requiras doloris tui, qui nullam alibi sortitur originem quam apud tuas suspiciones non illas, ego arbitror, legitime natas. Vale.

Ἐφ' οἷς μὲν ἡ ἀχθηδὼν, ἀγνοῶ· οἶδα δὲ κατ' ὄψιν ἀξιωθείς, ῥητορικὰς ἀφορμὰς παρασχεῖν, ὅσας τε γλῶττα χαρίζεται, καὶ εἴ τι βίβλοι προσεκδιδάσκουσι· καὶ ἁπλῶς μὲν προβαλλομένῳ καὶ ἀπροσδιορίστῳ ῥήματι τὴν ἀξίωσιν σύνοιδα καὶ αὐτὸς ὁμοίαν σοι καὶ κοινὴν πεποιημένος τὴν ἐπίνευσιν· σοῦ δὲ, τὸ λοιπὸν, μηδὲν προσθέντος, μήτε ὅτι παραγενέσθαι δέοι· ἵνα καὶ γλῶττα λέγειν ἔχοι, τα ἂν ἃ καὶ λέγοι, μήτε εἰς ἐπὶ μέρους καὶ ὡρισμένην ἀξίωσιν, τὴν κοινοτέραν καὶ ἀόριστον περιενεγκόντος, μηδὲ σαφῶς δεδηλωκότος, τίνων ἐστί σοι χρεία βιβλίων, καὶ ποίας τῶν ῥητορικῶν τεχνῶν πραγματείας καὶ τίνος τεχνογράφου. Πῶς ἂν δυναίμην ἐγὼ, ἡ τῆς φωνῆς τὴν ἀπήχησιν τοσούτῳ διεστηκότων διαστήματι, μέχρι τῶν σῶν ὤτων παρατείνειν; εἰ μή με καὶ Στεντορείους μύθους, ὅτι μὴ μακρῷ φθεγγόμενος, ἀποκρύπτω, πάλιν αἰτιάσῃ, ἡ βιβλίων πλῆθος ἀόριστον, ὧδε κἀκεῖσε διερευνᾶσθαι, εἶτα μάτην διαπέμπειν. Ἡ γὰρ ἄγνοια τοῦ ζητουμένου, τῆς τέχνης ἁπάσης καὶ τῶν περὶ αὐτὴν τὰς βίβλους, εἰς ἀνάγκην ἂν ἀπῆγε συναγείρειν. Ἀλλ' εἰ μὲν ἐν τούτοις ἔσχε τὰς γονὰς ἡ ἀχθηδὼν, οὐδὲν, ὦ βέλτιστε, πρὸς ἡμᾶς· εἰ δ' ἄλλο τί ἐστι, σὺ δέ μοι σύγγνωθι, καὶ χρόνῳ μακρῷ, καὶ νόσῳ πικρᾷ τὸ κρατεῖν λαβούσης λήθης ἠττηθέντι. Ἀλλά μοι ἔρρωσο τὴν ψυχὴν σὺν τῷ σώματι, καὶ μήτε ῥᾳδίως οὕτω σκιᾶς ἀχθηδόνων αὐτὸς διεκπέμπων, ταύτας ὑπότρεχε, μήτε ζήτει παρ' ἄλλου λύπης ἐξευρεῖν ἀπαλλαγήν, ἧς οὐκ ἔστι τὴν γένεσιν εὑρεῖν οὐδαμοῦ, ἀλλ' ἢ παρὰ τὰς σὰς τῆς ὑπονοίας οὐ γνησίους, οἶμαι, γονάς. Ἔρρωσο.

EPIST. XCV.

Arsenio monacho et anachoretæ, postquam dimissi ad illum fuerant, qui de, Bulgaria profecti, vitam monasticam ingredi cupiebant.

ΕΠΙΣΤ. ϛΕ'.

Ἀρσενίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ, μετὰ τὸ ἐκπεσταλῆναι πρὸς αὐτὸν τοὺς ἐκ Βουλγαρίας ζητοῦντας μονάσαι.

Montacut. (ep. 236, p. 357).

Si tunc quoque oculis ego, quibus olim, videbam (hoc enim de me mihi tuæ litteræ occinuerunt, et illam gratiam prædicarunt, quam alioquin ego non libenter admitterem), non obscuræ meæ ignorantiæ convictionem affero. Verum si quovis modo ego videns eram, quare ducem me cæcum exhibebam iis, qui ad lucem veritatis festinabant? Non est hoc videntis, opinor, imo longe aliud, imo, quod gravius est, ad eum spectat qui excæcat videre cupientes: et longo tramite aberrare facit a veritate illos, qui rectis pedibus viam virtutis premere volebant. Si igitur hymnus non omnino insomnium sit, et scenicum videnti donum, ego illos contradicerim, qui manuductione indigebant; et si sententia processi ab incorrupto judicio, si animum dirigebat rectitudo, et non amor, cui ludibrio justitia habebatur, nec a visceribus per indulgentiam filialem in affectus

Εἰ βλέπων ἐγὼ καὶ τότε ὀφθαλμοῖς, τοῦ καλαι βλέποντος (τοῦτο γάρ με τὸ σὸν ἀνύμνησε γράμμα, καὶ χάριν ἔδωκεν ἐν καιρῷ, ὃ οὐκ ἂν ἄλλως ἡδέως οὐδ' ἁπλῶς ἐδεξάμην), μὴ λάθω διδοὺς ἔλεγχον τῆς ἐμαυτοῦ ἀγνοίας. Ἀλλ' εἰ μὲν βλέπων ὁπωσοῦν ἐγὼ, πῶς τυφλὸν ὁδηγὸν τοῖς πρὸς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας ἐθέμην ἐπειγουμένοις; Οὐ γὰρ, οὐ βλέποντος τοῦτο μόνον, πολλοῦ γε καὶ δεῖ· ἀλλὰ καὶ τὸ χαλεπώτατον τυφλοῦντος, ἑτέρους βλέπειν ἑλομένους· καὶ διαπλανῶντος μακρᾷ τρίβῳ τῆς εὐθείας, τοὺς ὅλῳ ποδὶ μετιέναι ταύτην ἐκζητοῦντας. Εἰ τοίνυν μὴ παντελῶς ὁ ὕμνος ὄνειρος, καὶ δῶρον σκηνῆς βλέποντι παρεθέμην ἐγὼ τοὺς χειραγωγίας δεομένους· καὶ κρίσεως ἦν ἀδεκάστου ψῆφος, καὶ γνώμης εὐθύτης, ἀλλ' οὐ στοργῆς τὴν δίκην διαγελώσης, οὐδὲ σπλάγχνων, τῷ φίλτρῳ τῶν τέκνων, εἰς παράλογον προσπάθειαν διαχεομένων, τὸ τῇ σῇ τελειότητι τοὺς ἀν-

ὄρας παραπέμψαι [l]. Οὐκοῦν ἐῤῥέτω τὸ παρ' ἀξίαν, καὶ τὸ θαῦμα φυγὸν τὸ θαῦμα· γινέσθω τῶν συνήθων τὴν ἐν πράξεσι πρέπουσαν μεθαρμοζομένου ἀκολουθίαν, καὶ ἡμεῖς οὐδὲν τῇ σῇ κεχαρίσμεθα μακαριότητι, τῶν εἰς ἔκπληξιν ἀγόντων· ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἐπὶ τὸ μέτριον διαβαινόντων. Χάριν δὲ μᾶλλον τὴν ὅτι μάλιστα ἀπειλήφαμεν, ἐν οἷς ἔσχομεν ἀδελφοὺς, ἄρτι τῆς ἐν βίῳ ζάλης ὑποχωροῦντας. ἡσυχίας καὶ φιλοσόφου ζωῆς διὰ σοῦ λιμένι ἐγκαθορμίσαι· ἡμᾶς δὲ νόσος ἔσχεν (εἰγε χρὴ ταύτην νόσον καλεῖν, ἀλλὰ μὴ θανάτου πρόθυρα) ὀξεῖα καὶ ἀπροσδόκητος· ἀλλὰ ταῖς ὑμῶν εὐχαῖς τῆς σφοδρᾶς ἀνῆκεν ἐπιθέσεως, Θεοῦ πάλιν ἄνωθεν ἡμῖν τὴν ζωὴν, ἐπὶ μετανοίᾳ ἴσως, ὃ καὶ γένοιτο, κατανεύσαντος· καὶ λοιπὸν ἤδη ζῶμεν, εἰ καὶ τὰ λείψανα τοῦ πάθους ἔτι παραλυπεῖ τὸ σωμάτιον.

irrationales diffusis, tuæ absolutæ perfectioni homines transmittere. Eat igitur quo velit id quod præter dignitatem accidit, et admiratio fugiens admirationem. Fiat aliquid solitum, quo imitetur actionum congrua consequentia, tuæ beatitati nos nihil condonamus, quod possit ad stuporem impellere, aut quod excedat moderationem. Potius gratissimum nobis est, quod ejusmodi affectos fratres habeamus, qui de fluctibus istius vitæ emerserunt, et per te cupiunt in portum tranquillitatis et vitæ philosophicæ deduci. Me morbus habuit (si morbum tamen, et non mortis potius vestibulum dicere debeam) acutus et inexspectatus. Sed per vestras preces, de acerbitate aliquid remisit; Deo demum de cœlo mihi vitam ad pœnitentiam, quod optaverim factum, annuente. Quocirca vivimus adhuc, licet mihi corpusculum reliquiæ illius mali male habeant affectum.

ΕΠΙΣΤ. ϛϚ'.

Νικηφόρῳ φιλοσόφῳ μοναχῷ.

EPIST. XCVI.

Nicephoro philosopho monacho.

Montacut. (ep. 237, p. 358).

Ἀμηχανοῦντί μοι καὶ ἀπορουμένῳ, καὶ ἀσχάλλοντι περὶ τὰ κατ' ἐμαυτὸν (ἐμὰ γὰρ τὰ τοῦ ἐμοῦ αἵματος, κἂν μὴ θέλω), καὶ ὅσα πάθη συνέχει τοὺς φίλους, παραμύθιον ἦκεν (εἶδες καινὰ) ἐκ συμφορῶν πολυτρόπων ἠρτημένον φίλου. Ἐλθὲ δὴ οὖν, ὥσπερ ᾔτησας· ἐλθὲ τὴν ταχίστην· ἐν μέρει μὲν ἴσως (σὺν Θεῷ δὲ φάναι) τὴν ἀπαλλαγὴν εὑρήσων τῶν παραλυπούντων· ἐν μέρει δὲ καὶ ἡμᾶς τῇ φίλῃ παρουσίᾳ τῆς πολυωδύνου κουφίζων ἀθυμίας.

Hærenti mihi dubio, et vacillanti de mearum rerum statu (mea enim sunt, velim nolim, quæ mei sanguinis sunt), et quot malis amici premerentur, venit solatium (vide rei novitatem) a multiplicibus illis malis quibus amicus urgebatur: veni autem juxta quod expetebas, et celerrime quidem veni ad partes inventurus, favente Deo, liberationem ab iis quæ mœrore te afficiunt: veni etiam in partes alleviandi per amicam tuam præsentiam multimodam tristitiam.

ΕΠΙΣΤ. ϛΖ'.

Τῷ αὐτῷ.

EPIST. XCVII.

Eidem.

Montacut. (ep. 238, p. 359).

Ὁ μὲν χειμὼν ἐγεγόνει, καὶ τὴν χειμέριον ὥραν, ὥσπερ ἐπιτηδὲς, τὰς σὰς προαναστέλλων τῆς βραδύτητος αἰτίας, ἀὴρ εὔδιος ὑπεδέχετο. Καὶ χειμὼν πάλιν καθ' ἡμῶν πολλὰς νιφάδας λογισμῶν ἀφιεὶς κατερῥήγνυτο. Τί δὲ γέγονε; μή τι τῶν ἀδοκήτων ἀπήντησε; μήτι συνέβη τῶν μολυσμάτων [m]; ἆρα δὲ θερμὴν οὕτω πρὸς τὴν ἄνοδον ὁρμὴν, ἄνευ μεγάλης ἀνάγκης, ἐνῆν ἡσυχάσαι. Τοιαύταις ἡμεῖς οἱ ὑπὸ τῆς εὐδίας ἐκκλυδωνιζόμεθα φροντίσιν. Ὁ γὰρ τρόπος, οὐκ οἶδ' ὅθεν, ὑμῖν παρακύψας [n], τάχα δὲ ἐκ τῆς ποιητικῆς ἐντρεχείας· συνεφεῖλκε γὰρ αὐτῷ καὶ στίχους τῆς ἐκεῖθεν πεποιημένους ἀδείας, ὥσπερ ἐπιγαυρούμενος τῷ γένει, καὶ ἐπιδεικνὺς ἡμῖν τὸ αὐτόνομον. Ἀλλ' οὖν οὗτος οὔπω τοῖς ἀγροικότερον ἴσως ἡμῖν, πρὸς τὰ τοιαῦτα βιοῦσιν, οὐδαμῶς παῤῥησίαν ἔσχεν ἐπεισιέναι· σχῆμα προφάσεως ὑποτρέχων μᾶλλον ἢ αἰτίαν ἔχων πόθεν ἐμφανίζειν. Καὶ οὔπω λέγω, ὡς εἰ μὲν ὁ χειμὼν ἀπεῖργε· περιττὸν ὁ τρόπος· εἰ δ' ὁ τῆς ἀνόδου τρόπος, οὐκ οἶδ' ὅπως ἀγνοούμενος, ἐπεῖχε, παρέλκουσα πρόφασις ἡ τοῦ χειμῶνος βία· οὐδ' ὅτι μετὰ πολλὰς ἡμέρας, καὶ περίοδον οὕτω μακρᾶς

Transiit hiems, et hibernam tempestatem illam admodum congrue tuæ tarditatis causas discutiens, sudum cœlum secutum est. Rursus tamen in nos hiems cogitationum nives et imbres immisit cum fragore. Quid autem factum? Num aliquid accidit insperatum? num impedimentum? num sine magna necessitate aliqua quiescere potuit tantus ille impetus atque ardor ad regressum? Talibus nos curis et cogitationum tempestatibus, etiam cum sudum erat, jactabamur. Modus enim, nescio unde, se vobis per crepidinem ostentavit, fortassis ab assiduitate poetica; una enim secum attrahebat versus quosdam licentiæ apud poetas usurpatæ, quasi generis elatione tumens, et nobis ostendere volens, quam sit juris sui et potestatis. Verumtamen iste modus nondum satis libertatis nactus est, ad nos ingrediendi (qui magis rustici moris sumus) speciem quamdam prætextus potius subiens, quam veram causam habens, unde manifestetur. Nondum addo, quod si prohibuit hiems, frustra est rei modus; sin ignoratus autem regrediendi modus inhibuit, hiemis

VARIÆ LECTIONES.

[l] Ἴσ. παραπέμψαιμι. [m] Ἴσ. κωλυμάτων. [n] Ἴσ. παρέκυψε.

illa vis prætextus est supervacuus : non quod post multos dies et periodum tam longi propositi modi cognitio jam tandem inquiritur. Sed hoc, uti dixeram omitto ; cum jam cessaverit hiems, et cœlum sudum diem ridendo serenaverit ; nusquam tamen comparet amicus, et ideo obnubilum et tetricum rursus ejus vultum facit. Et tamen si a scena prospexerit apologia, et præclarus ille mos se una cum tempestate choreuten prodat ; mihi jucundum est, si sic vel in scena agant. Cum enim esset procul dubio aliud, quod doleret, et adventum posset detinere, per amotionem a seipsis illius causæ, liberationem et exemptionem indicavit. Gaudium porro gaudere sincerum e litteris datum est iis, qui e litteris tuis resciscunt, te meliuscule de morbo habere, a quo optarim te perfecte liberari, sub conditione ne deinceps aliquid tale committas.

A προθεσμίας, ἡ τοῦ τρόπου μάθησις νῦν ἐπιζητεῖται. Ἐῶ μὲν οὖν, ὥσπερ ἔφην, ταῦτα. Ἀλλὰ γὰρ ὁ μὲν χειμὼν ἠρέμει, καὶ γαληνὸν μειδίαμα τὴν ἡμέραν διεγέλα· παρὼν δ' ὁ φίλος οὐδαμοῦ σκυθρωπὸν αὐτῆς καὶ στυγνὸν τὸ πρόσωπον ὑπεδείκνυ· πλὴν εἰ καὶ σκηνῆς προείκυπτεν ἡ ἀπολογία, καὶ ὁ καλὸς τρόπος συγχορευτὴν ἑαυτὸν ὑπέβαλε τοῦ χειμῶνος· ἀλλ' ἡμῖν γε καὶ οὕτω χαρὰν ἐπέστησαν θεατρίσαι. Πάντως γὰρ ἄλλου παραλυπούντος, καὶ κωλύειν ὡς ἀληθῶς τὴν ἄφιξιν δυναμένου τῇ καθ' ἑαυτῶν μεταστάσει τῆς αἰτίας, ἀπαλλαγὴν ἐμήνυε καὶ ἐλευθερίαν· χαρὰν μέντοι γε καθαρὰν ἐδίδου χαίρειν, ἐκ τοῦ γράμματος μαθοῦσι τὸ ῥᾷον σε τῶν νοσημάτων ἔχειν, καὶ εἶναι ἡμῖν μετὰ τοῦ μηδὲν ἔτι τοιοῦτον διαμαρτάνειν εἰς τὸ τέλειον ἀπηλλαγμένος.

B

EPIST. XCVIII.

Nicephoro philosopho monachismum amplexo.

ΕΠΙΣΤ. ϟΗ'.

Νικηφόρῳ φιλοσόφῳ μονάζοντι.

Montacut. (ep. 242, p. 365).

Pavidus est ad amicitiam contrahendum ; timidior erga meam dispositionem. Tu autem vide in quantum ego tibi confido, cum nec pavescenti pepercerim, sed ulterius adhuc et alius timiditatis semina jaciam ; in quo timiditatem reprehendam et exagitem : sed tu viriliter age, vale, et me eum esse intellige, quem non existimas. Cum tamen præsens hoc tempus non tibi sufficiat, ut in opinione confirmeris, quam qui aderit, aperiet (ut cum bono Deo dicam), cum timiditatem tuam re et opere redarguet : sed diligentem operam a te impensam in sanctam martyrem laudando, cum pro tua dignitate percenseamus, seminis Asiatici germen genuinum apprehendimus (ut id ita usurpem, absque Musarum nominis ursurpatione, et ipse tecum Asiatico more agens). Errata nulla video, nisi forsan in syntaxi ; quod et ipsum rarissime indicavi. Quod si ad sermonis verborumque pulchritudinem hoc unum laude dignum videatur deesse, tamen et sic ad congenerem de cætero pulchritudinem universam operis pulchritudinem copulavit.

Δειλὸς μὲν εἰς τὴν φιλίαν, δειλότερος δὲ περὶ τὴν ἡμετέραν διάθεσιν. Ἀλλ' ὅρα ἡμᾶς εἰς ὅσον σοι τεθαρρήκαμεν, ὅτι καὶ δειλιῶντος οὐ φειδόμεθα, ἀλλ' ἑτέρας πάλιν δειλίας ἴσως καταβαλλόμεθα σπέρματα, τὸ δειλὸν ἐπιτιμῶντες καὶ ἐξονειδίζοντες. Ἀλλ' ἀνδρίζου καὶ ἔρρωσο καὶ γίνωσκε ἡμᾶς οὐχ οἵους νομίζεις· ἀλλ' ἐπεὶ ὁ παρὼν καιρὸς οὐκ ἀποχρῶν ἐστί σοι πρὸς βεβαίωσιν οἵους ὁ προσέχων (σὺν Θεῷ δὲ φάναι) δείξει τὴν σὴν δειλίαν ἔργοις ἐλέγχοντας· τὸ δὲ εἰς τὴν μάρτυρα τῆς ὑμῶν εὐφυίας φιλοπόνημα, κατὰ τὴν σὴν ἀξίωσιν ἐπελθόντες, τῆς μὲν Ἀσιανῆς σπορᾶς (ὡς ἄν τις εἴποι μηδὲ τῷ Μουσῶν ὀνόματι χρώμενος, ἅμα δὲ καὶ ἀσιανίζων) γνησίαν γονὴν κατειλήφαμεν . σφαλμάτων δὲ οὐδὲν, πλὴν εἴπου τι περὶ σύνταξιν· καὶ τοῦτο σπάνιον ἐπεσημηνάμεθα. Εἰ δέ τι πρὸς τὴν ἄλλην καλλονὴν τῶν ῥημάτων, καλὸν ὂν ὅμως ὑστερεῖν ἐδόκει, καὶ τοῦτο πρὸς τὴν συγγενῆ μορφὴν τὸν λόγου κάλλος μεθηρμόσατο.

C

EPIST. XCIX.

Eidem.

ΕΠΙΣΤ. ϟΘ'.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 243, p. 365).

Quemadmodum pusillanimitatem tuam negare non potes, ita nequis inficiari me bene satis de te persuasum, antequam suavem hanc epistolam missitares : passio ipsa ita est manifesta, ut volentem animadvertere latere non possit. At quomodo fieri possit ut in amicitia colenda pusillanimitas, in utramque partem, nempe fortunæ adversæ, et sanctæ imitationis referri possit, conjecturis adhuc assequi nequeo. Miserum me fateor, quocirca timidior in amicitia ; sed eodem modo afficitur et sanctorum cohors : a pusillanimitate non distillant dulcedo, vel voluptas, nec aliquid, quod per suam naturam oblectat per inconsequentiam, minus gratiæ habet : si enim adversa cum fortuna confligis, sanctos non poteris imitari. At si in quibus timi-

D

Ὡς μὲν οὐκ ἔχεις ἐξαρνεῖσθαι τὴν δειλίαν, οὐδ' ἂν ἀρνηθείης καὶ πρὸ ταύτης σου τῆς γλυκείας ἐπιστολῆς σαφῶς ἐπεπείσμην. Τοῦ πάθους γὰρ τὸ περιφανὲς, οὐδὲ λαθεῖν δυνηθῆναι συγχωρεῖ βουληθέντι. Ὅπως δέ σε τὸ περὶ τὴν φιλίαν δειλὸν, ἅμα μὲν εἰς δυστυχημάτων κλῆρον, ἅμα δὲ εἰς ἁγίαν μίμησιν ἀναφέρει, τοῦτο συμβαλεῖν οὐκέτι δυνατὸς ἐγενόμην· Οἶμοι δυστυχὴς ἐγὼ, διὸ καὶ περὶ φιλίαν δειλὸς· ὁλλὰ καὶ τῶν ἁγίων σύμπας ὁ χορὸς, καὶ δειλία ἅρ' οὐ γλυκεῖα ταῦτα ἡδονῆς στάζει, καὶ οὐδενὸς, ὅσα πέφυκε τῷ ἀνακολούθῳ τέρπειν, εἰς χάριν ἐλάττω. Εἰ μὲν γὰρ δυστυχεῖς, πόθεν σοι τῶν ἁγίων ἡ μίμησις ; Εἰ δ' ἐφ' οἷς δειλιᾷς καὶ τρέμεις, ἁγίων σε χορὸς ἔχει, ποῦ σου τὰ ἐν ἕθει δυστυχήματα ; Καὶ εἰ τοῦτο δυστυχήματος, τί ἂν εἴη τὸ εὐτύχημα ; Παῦ-

λος, φησὶν, ὁ πτηνὸς καὶ μετάρσιος ἄνθρωπος· Πέτρος ἐφ' ᾧ τὰ τῆς πίστεως κεῖται θεμέλια· τῶν ἄλλων ἁπάντων ἁγίων ἡ πληθὺς παράδειγμά μοι τῆς δειλίας καθεστήκασιν. Ἀλλὰ φεῦ τῶν ἐμῶν κακῶν, τοσούτους ἔχων εἰκονίζειν εἰς ὅσον δυστυχῶ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ περὶ ὧν οὐκ ἴσασιν ἄλλοι τὴν δειλίαν ἐγὼ δειλιῶ. Ἆρ' εἴ τις γρίφους, ἢ τὰ Σφιγγὸς αἰνίγματα βίον εἶχεν ἐκμιμεῖσθαι, ἄμεινον ἂν, ἢ ὁ ταῦτα λέγων ἀπηλλάγη τῆς ἐπιδείξεως; Παῦλον, ὦ βέλτιστε, καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν, ὁ ἱερὸς φόβος, ὃς ἀρετῆς ἁπασῆς, ὡς καὶ συγγράφεις, κρηπὶς ὑπεβέβλητο, εἰς τοὺς ἀμαραντίνους ἀπάγει στεφάνους· σὺ δὲ, οὐκ οἶδα δὲ ὅπως, ὡς μὲν Παῦλος φοβῇ, ὡς δ' Ὀδυσσεὺς, ἢ εἴ τις ἄλλος δυστυχέστερος, εἰς τὰ σύνηθη δυστυχήματα τὸν φόβον ἀνάπτεις. Καὶ δέον μὲν μὴ παράδειγμα νομίζειν τὸν θεῖον Παῦλον τῆς τοιαύτης διδασκαλίας νομίζεις· δέον δὲ, εἴπερ ἐκείνου μιμητὴς ἦσθα, χαίρειν, καὶ πρὸς τοὺς στεφάνους ἐπιστρέφεσθαι, θρηνεῖς καὶ ὀδύρῃ τὴν δυστυχίαν. Δειλία σε στροβεῖ προσλαβοῦσα. Τί σοι καὶ Παύλῳ κοινὸν; μέμφου σεαυτόν· ἔκστηθι τοῦ πάθους· ἀλλὰ Παῦλός σοι διδάσκαλος ταύτης. Χαῖρε τῇ μιμήσει, τῶν ἄθλων εὐφραίνου· ἀλλὰ μὴ ἀκκιζόμενος καὶ ὑποχορίζων τὴν δυστυχίαν, φύρῃς πάντα καὶ συγχέῃς· καὶ τῇ τῶν ῥημάτων κοινωνίᾳ, τὰ πλεῖστον ἀλλήλων διεστῶτα εἰς τὴν αὐτὴν φύσιν βιάζῃ συνάπτειν· ὡς ἂν καλλωπίζοιτό σου, καὶ εὐπρόσωπος ἡ δειλία δοξῇ. Τί γὰρ ἔχει κοινὸν φόβος ἔνθεος, καὶ δειλία ὑβρίζουσα εἰς φιλίαν; ἢ δυστυχημάτων ὄγκος, καὶ λόγος κατορθωμάτων; Ναὶ, φησίν· ἀλλὰ Παῦλος βοᾷ· Φοβοῦμαι μὴ πως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι. Καὶ τί τοῦτο; χωρὶς φασὶν, τὰ Μύσων καὶ Φρυγῶν ὁρίσματα· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ περὶ τὰς Δεσποτικὰς ὑποσχέσεις, ὥσπερ ὁ ἡμέτερος Παῦλος, ἄπαγε, δειλιῶν ἐφοβεῖτο· οὐδ' ἀγωνιῶν τὴν φιλίαν, οὐδ' εὐλαβούμενος μή τις αὐτοῦ τὸν ὑπέρτιμον μάργαρον, ἐκ πειρατικῆς τριβῆς καὶ μελέτης ἁφαρπάσας, ἔρημον παντὸς ἁφῇ. Τὰ σοφὰ ταῦτα καὶ σεμνὰ τῆς δειλίας προσχήματα· ἐν οὐδενὶ τούτων ἐκεῖνος ἐδεδίει· τοὐναντίον δὲ, πεποιθὼς μὲν ἦν καὶ θαῤῥῶν, εἴ τις πώποτε, περὶ τὰς θαυμασίους ἐκείνας ἐπαγγελίας. Βέβαιος δ' ἦν ὅλος καὶ ἀδόνητος τὴν Δεσποτικὴν φιλίαν· κοινὸν δ' ἐβούλετο τὸ ἀγαθὸν πᾶσιν προκεῖσθαι· Ἰουδαίους πρὸς κοινωνίαν τοῦ θησαυρίσματος συνεκάλει. Ἕλληνας ἐκάλει, βαρβάρους ἅπαντας, ἄρχοντας, ἀρχομένους· εἰ βούλει δὲ, καὶ λῃστὰς καὶ πειρατὰς, καὶ πᾶσαν ἁπλῶς τὴν ἀνθρωπίνην συνήγειρε φύσιν εἰς ἀπόλαυσιν τοῦ μαργαρίτου. Καὶ οὐχ ἁπλῶς οὕτως, ἀλλὰ καὶ σπεύδων καὶ τρέχων καὶ πάντα πάσχων, ἵνα πάντως τινὰ τοῦ ἐκεῖθεν κάλλους καὶ τῆς θέας ἀξιώσῃ. Διὸ καὶ σφόδρα θαῤῥῶν ἔλεγε· Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος· Ἀλλ' ἐν μὲν τούτοις τοιοῦτος ἦν ἀπτόητος καὶ στερρὸς· ἐφοβεῖτο δὲ τί; Μήτι αὐτὸς ἐλλείπων ὀφθείη τοῦ δέοντος συνεισενεχθῆναι τοῖς ἐπαγγέλμασι. Διὰ

A dior trepidas, sanctorum accenseare choris, ubi infelicitas tuæ vitæ consistit? Sin hanc adnumeres infelicitatem, quid est, quod vocem felicitatem? Paulus, ais, ille volucer et in sublimi raptus; Petrus, in quo reposita sunt fidei fundamenta; cæterorum sanctorum universa multitudo meæ sunt argumenta timiditatis: eheu mea mala, qui tot mihi possum imagines repræsentare meæ infelicitatis. Enimvero timore timeo in rebus quas alii non capiunt. Quidni qui griphos, aut Sphingis ænigmata, vitam vitalem imitari statuat, satius et melius a declaratione eorum semoveretur, quam qui hæc pronuntiat? Sanctus timor, qui virtutis cujuslibet, ut tu pronuntias, fundus est, Paulum et consocios ejus ad immarcescibiles coronas hinc abduxit. Tu B autem, nescio quomodo, ut Paulus quispiam metuis; ut Ulysses aliquis, vel alius eo infelicior in consuetas infelicitates timorem refers. Arbitrari autem minime debes esse congruum, ut sanctus Paulus in exemplum talis timoris producatur doctor. Par autem fuit, si quidem tu illum volebas imitari, gaudio ut afficereris, converus ad coronarum intuitum, nequaquam plangeres infelicitatem; pusillanimitas te arreptum versat. Quid tu cum Paulo commune habes? Temetipsum corripe; a passione recede. Imo, inquis, hic Paulum præeuntem habeo. Lætare tum de imitatione; de certaminibus tuis exsulta; neutiquam vero muliebriter ludens infelicitatem tuam palpitare, ita ut permisceas omnia et confundas, aut per sermonis communionem, illa, C quæ ab invicem multis disparantur parasangis, per vim sub eadem natura compingas; ut te excolat et gloriosum reddat pulchra facie pusillanimitas. Quin inter se commune habent divinus timor, et pusillanimitas quæ offendit in amicitiam; vel infortuniorum gravamen, cum ratione recte factorum? Quid ita affirmas, verum voca Paulum, cujus sunt: *Vereor ne dum aliis prædico, ipse fiam reprobus* [11]. Quid hoc vult sibi? Separantur, aiunt, Mysorum termini atque Phrygum. Neque enim de promissionibus Dominicis, ut noster ille Paulus, expavescimus, quasi ille præ timore desponderet animum; non de amicitia angebatur, non metuebat ne quis inæstimabilem margaritam, piratica quadam arte et impostura abripiens exspoliatam omnibus derelinD quat. Hæc sunt proschemata illa gravitatem præferentia timiditatis. De nullo istorum metuebat ille; e contrario confidens erat, et resolutus, si quis alius, de promissis illis mirandis; firmus erat plane, et totus inconcussus in Domini amicitiam recolendo: utilitatem volebat omnibus communem exhiberi. Judæos ad communionem thesauri vocabat; vocabat gentes, omnes barbaros, principes, subditos, imo, si lubet, latrones, piratas, et universam mortalium naturam ad participationem margaritæ convocabat. Nec hoc simpliciter, sed cum conatu, cursu, et omni tolerantia, ut sic omnes

[11] I Cor. IX, 27.

vel aliquem saltem pulchritudinis inde resultantis faciat participes. Quapropter, cum multa confidentia ait : *Bonum certavi certamen ; absolvi meum cursum ; fidem conservavi ; de cætero, reposita est mihi justitiæ corona* [12]. Verum erat ille in istis tam imperterritus et obfirmatus, ut nihil metueret ; ne videretur in aliquo deficiens, aut præter congruum quidquam omisisse. Quam ob causam et cum anxietate dicebat : *Ita curro, ut non in obscuro positus ; ita concerto, ut non tanquam aerem verberem, sed subigo vibicibus corpus meum, et in servitutem redigo, ne forsan dum aliis prædico, ipse fiam reprobus* [13]. Quocirca, de proposito non erat dubius, desiderio non deliquium patiebatur, margaritam non metuit abripiendam ; sed ne quid ipse eo indignum pateretur, ne quem defectum, ne quid admittat quod mentem emoveat. Alius hic erat metuendi modus, alius qui respiceret retributiones, ille laudandus, vituperandus iste, ille fluctuantium confirmatorum iste, a brabio abducit ille, hic componit victoriæ præmia, ille erat Pauli, hic est noster. Atenim amo, inquies, ne quid nullus ego plus edicam. Metuo autem vel maxime (si quis alius) piratas in vita obeuntes, ne me spolient amicitiæ fructu, ne insidias struant margaritæ meæ. Quid, homo, tu balbutis ? amicosne malevolos facis ? nec in bonam partem, ut venustatem habeas admiratione, ut splendore coruscante ex amicitia illustratus afficiaris gaudio, et spe meliori luxuriere : sed uti proclive tibi sit, tanquam res inanimes prodere, latronum incursibus et rapinis cedens, partim ut ingestam contumeliam occultare queas perartificiose, et contemptus velo religiosæ verecundiæ famam veneris ; simul etiam ut amicos morsu graviore et profundiore corripias. Ita ut, non quomodo solent malevoli, ita et amici sint ob pusillanimitatem cavillandi ; sed ideo quod videre videor, omnem in eos potestatem, omnem voluntatis dominationem, ad mergendos fluctibus abiisse, quod insidiatores observem et naufragia. Enimvero, vir bone et laudande, artificiose procedens convicium, licet nihil tale intenderit, proderit tamen fortasse, dum foris illatum mentis tumorem compescat, frangendo illum quidem, sed et consilium adhibendo, et sedatiorem operando. At cum publice convicietur aliquis, multas superinducit absurditates, intolerandos mores, vituperium sub prætextu laudis, pudefactionem de iis quæ voluit, sed frustra, occultare. Plurima prætereo. Quod si conviciari propositum fuit, quid opus occultandi artificio ? sin clam esse et latere, certe præstitisset ab omni prorsus contumelia abstinuisse in initio. Qui vero contumeliam per margaritam occultat, nec celare novit artificiose, tamen, nescio quo pacto, a spe sua non excidit et desiderio. Neque enim latuit contumeliosius agens, et scenam illam, ne quid gravius dicam, frustra convincitur adornasse. Visne amicis

τοῦτο γὰρ ἀγωνιῶν ἔλεγεν· Οὕτως τρέχω, ὡς οὐκ ἀδήλως, οὕτως πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων ἀλλ' ὑποπιάζω μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ, μή πως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι. Οὐ μὴν οὖν, οὐκ ἐδίσταζε τὴν ὑπόσχεσιν οὐκ ἠγωνία τὸν πόθον· οὐ τὴν ἁρπαγὴν ἐδειλία τοῦ μαργαρίτου· ἀλλὰ μή τι αὐτὸς ἀνάξιον τούτου διαπράξαται, μή τι ἐνδέον, μή τι σαλευομένης γνώμης ἀκολουθον. Ἄλλος οὗτος δειλίας τρόπος, καὶ ἄλλος ὁ περὶ τὰς ἀμοιβάς. Ἐκεῖνος ἐπαινετὸς, οὗτος ψεκτὸς· ἐκεῖνος σαλευομένων, οὗτος ἡδρασμένων· ἐκεῖνος ἀπάγει τῶν βραβείων, οὗτος συγκατασκευάζει τὰ ἔπαθλα· οὗτος Παύλου, ἐκεῖνος ἡμέτερος. Ἀλλὰ γὰρ φιλῶ, φησὶν, ἵνα μὴ ὡς οὐδεὶς εἶπω πλέον· ὡς εἴ τις ἄλλος δέδοικα δὲ τοὺς ἐν βίῳ πειρατὰς, μή με συλήσωσι τῆς φιλίας ἀπόνασθαι· μὴ τὸν ἐμὸν μαργαρίτην λοχήσωσι. Τί λαλεῖς, ἄνθρωπε ; μαργάρους τοὺς φίλους ποιεῖς, οὐκ ἐκ τοῦ βελτίονος, ἵνα τὸ κάλλος θαυμάζῃς, καὶ ταῖς μαρμαρυγαῖς τῆς ἐν τῇ φιλίᾳ λαμπρότητος περιαστραπτόμενος χαίρῃς, καὶ τρυφᾷς ταῖς ἀμείνοσιν ἐλπίσιν. Ἀλλ' ἵνα ἐξῇ σοι τοῦτο μὲν, ὡς περὶ ἀψύχων προδοσίαν πλάττειν, καὶ λῃστῶν ἐφόδους καὶ ἁρπαγήν. Τοῦτο δὲ, ὡς ἂν συνηθείης τὸν προπηλακισμὸν κρύπτειν τῷ τεχνάσματι· καὶ τῷ ἐσχηματισμένῳ ὕβρεως, ἅμα μὲν εὐλαβείας δοξαν θηρᾶσαι, ἅμα δὲ βαθύτερόν τε καὶ πικρότερον τῶν φίλων καθάπτεσθαι· ὅτι καθ' ὃν τρόπον, οὐχ οἱ μάργαροι, λέγω, οὕτως οὐδ' οἱ φίλοι τῆς δειλίας εἰσί μοι παραίτιοι· ἀλλ' ὅτι ὁρῶ τὴν περὶ αὐτοὺς ἐξουσίαν, καὶ τὸ κράτος τοῦ βουλήματος, ὅλον εἰς τοὺς καταποντιστὰς μεταχωρῆσαν, καὶ τοὺς λοχῶντας καὶ τὰ ναυάγια. Ἀλλ' ὕβρις, ὦ καλὲ καὶ ἀγαθὲ, σὺν τέχνῃ προϊοῦσα, λανθάνουσα μὲν, τάχα τι καὶ συνήσει, τῆς ψυχῆς τὸ οἰδαῖνον ἔξω ῥηγνῦσα, παρηγοροῦσά τε καὶ διαπραύνουσα· ἐπειδ' ἂν δὲ κατάφωρος γένηται, εἰς ταὐτὸν ἄτοπα πολλὰ συνάγει· ἦθος βαρὺ, ψογὸν ἐπαίνους ὑποκρινόμενον· αἰσχύνην, ἐφ' οἷς ὁ κρύπτων οὐκ ἔλαθεν. Καὶ παρατρέχω τὰ πλείονα. Καίτοι, εἰ μὲν ὑβρίζειν ἔδει, τίς ἡ μηχανὴ τοῦ κρύπτειν ; εἰ δὲ λαθεῖν ἐχρῆν, ἄμεινον ἦν μηδὲ τὴν ἀρχὴν εἰς ὕβρεις ἐλθεῖν. Ὁ δὲ κρύπτων μὲν ἐν τῷ μαργάρῳ τὴν ὕβριν, λαθεῖν δὲ οὐκ ἔχων τὴν τέχνην, οὐκ οἶδ' ὅπως, ὧν βούλεται οὐ διαπεσεῖται. Οὔτε γὰρ ἔλαθεν ὑβρίσας, καὶ τὴν σκηνὴν (ἵνα μηδὲν εἶπω πλέον) ἐλέγχεται μάτην διαπλώσας. Βούλει μαργαρίδας τοὺς σοὺς ἐξονομάζειν φίλους ; μὴ σαυτὸν δισταγμῷ περιτρίποις, ὡς τὸ λευκὸν τῆς ἀγάπης καὶ λαμπρὸν, εἰς τὴν μέλαιναν διαχύσωσιν ἔχθραν· μηδὲ δειλιᾷς τὸ τῆς διαθέσεως ἔντορον, καὶ πανταχόθεν ἴσον καὶ καθαρὸν, ὡς εἰς ἀνίσους γωνίας πλαστῆς περιθραυσθήσεται γνώμης. Ἀλλὰ δειλιᾷς, μὴ ἁρπαγῇ σου τὸ τιμιώτατον. Οὐκ ἔστιν ἄψυχος οὐδὲ ἀκίνητος ὁ φίλος τὴν φύσιν· ἐκ τοῦ χείρονος ἡ τοιαύτη χρῆσις τοῦ παραδείγματος· καὶ ὁ τὴν ἁρπαγὴν λέγων δεδιέναι, τῆς εἰκόνος ἐπιβουλεύει τὸ χρήσιμον. Ἀλλὰ φοβῇ, μὴ ἅρπαγμα τοῖς λοχῶσι γένηται. Καὶ τί μὴ λέγεις ἁπλῶς ; ἀλλὰ φοβοῦμαι μὴ αὐτὸς ἀποστάς

[12] II Tim. IV, 8. [13] I Cor. IX, 26, 27.

ἡμῶν μετὰ τῶν λοχώντων γένηται · μὴ ἐπιλήσηται φιλίας, πόνων, ἄθλων, οὓς διὰ Χριστὸν καὶ τὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν ἠνέγκαμεν. Οὕτως ὁ λίγων καὶ ἀποκαλύπτων τῆς ἀγωνίας τὸ αἴτιον, καὶ τὰ ἑαυτοῦ χωρὶς μηχανῆς πράττει, καὶ τὸν αἴτιον ῥᾷστα διορθοῦται, καὶ δεικνύει θαρρεῖν ἑαυτόν, οἷς ἐπικαλεῖ. Ὁ δὲ σκηνὴν πηγνὺς, εἶτα δραματουργῶν ἐν αὐτῇ, μετὰ προσωπείου τὸ βλάσφημον, ἀντὶ τοῦ σκηνὴν ἑτέροις προβαλεῖν, λαβύρινθον ἑαυτῷ λανθάνει περιτιθείς · ὡς καὶ νῦν ὁρᾷς οὐκ ἔστιν ἐξελθεῖν. Ἀλλ' ὅθεν ἄν τις προκύψαι πειραθείη, ἀπαντῶσαν ἔχει πανταχόθεν τοῦ λαβυρίνθου τὴν κατασκευήν. Χωρὶς γὰρ τῶν εἰρημένων, εἰ μὲν νῦν δειλιᾷς τὴν φιλίαν, τί μὴ ῥίπτῃς[o], ἤ σε διὰ βίου σαλεύουσα παίζει; Εἰ δὲ ἐθάρρησας, πῶς ἐκ τοῦ παρόντος, καὶ περὶ τῶν μελλόντων οὐ λαμβάνεις τὴν ἀσφάλειαν ; ἀλλ' οἷς μὲν ἔχεις, οὐ χαίρεις · ἃ δ' ὑπονοεῖς, ὡς ὑπ' αὐτῶν κατειλημμένος, στένεις · μᾶλλον δ' ἄν τις ἕτερος αἰτιάσοι τὸ (οὐ γὰρ ἔγωγε ἂν φαίην) ὡς ἐξ ὧν περὶ τῶν μελλόντων τεθορύβησαι, ἔργῳ κἂν μὴ λόγῳ διομολογῇς, ὡς οὐδὲ τὰ παρόντα σοι πέπηγεν · ἀλλ' ἡμεῖς ὦ φίλος, οἷα λέγομεν, ἁπλᾶ καὶ σαφῆ συνεπισκόπει. Οὐκ ἐπιτρέπω μέν σοι προδοῦναι τὸν μαργαρίτην · ἀλλὰ μηδ' εὐπρόδοτον λογίζου· τοῦτο γὰρ πρὸ ἐκείνου πικροτέρα μᾶλλον καὶ βαθυτέρα προδοσία. Μὴ προδῷς τὸν σὸν μαργαρίτην, ἀλλὰ μηδ' ἀναίσθητον καὶ ἀκίνητον ὑπονόει, μηδὲ τοῖς ἐχθροῖς εἰς ἅλωσιν πρόχειρον · μὴ δειλία τὴν φιλίαν· ὕδρις ἐστὶ πάντως ἡ τοῦ δειλιῶντος, ἢ περὶ ὧν δειλαινόμεθα. Τὸν μὲν γὰρ μαργαρίτην ἐξαίρει τῆς αἰτίας τὸ ἄψυχον · τὸν ἄνθρωπον δὲ οὐδὲν ἕως ἂν ἄνθρωπος μένῃ, καὶ τῆς ἐπ : ἄμφω ῥοπῆς Κύριος. Τί ἄλλο ; Μὴ νόμιζε τοὺς ἁγίους ταύτην τὴν δειλίαν νοῆσαι · μὴ σύ γε, ὦ βέλτιστε, μηδ' ἐπὶ ταύτῃ καθαρὸς ἀπιέναι μώμων · μὴ ὅτι γε στεφάνων σὺν αὐτοῖς τεύξεσθαι. Οὕτως ἡμεῖς σοι προσφερόμεθα · οὕτω καί σε πρέπον ἡμῖν προσφέρεσθαι · ἐπιτιμηθῆναι δεῖ ; καθαρῶς ἐπιτίμησον Οὐδὲν ἀπαίτει, μηδὲ μετὰ τέχνης ἐπίβαλλε · ἀφορμὰς δεδώκαμεν δειλίας ; ταύτας ἐπιδείξον · οὐκ ἔχεις εἰπεῖν · μηδὲ ἐν ἐχθρῶν προσώπῳ, καθ' ἡμῶν ῥίπτῃ τὸν ὄνειδον · καὶ μυρία δ' ἂν κατόψαιτ' ἄν τις, ἀπὸ τῶν ὑμετέρων γραμμάτων προκύπτοντα ἀλλ' ἴσως καὶ ταῦτα πλέον, ἢ κατ' ἐπιστολῆς νόμους. Τὸ λοιπὸν ἀνδρίζου τὴν φιλίαν, καὶ ἔκτεινε, καὶ κατευοδοῦ · τοὺς πειρατὰς καὶ λοχῶντας, καὶ εἴ τι ἄλλο κακουργὸν γένος, εἰς τὴν τῆς αἰσχύνης ἀπωθῶν καὶ βυθίζων θάλασσαν · σαυτὸν δ' ἐκεῖθεν ἀνάγων, τὸν λαμπρότατόν σου λαμπρῶς περιφέρων μαργαρίτην · κἂν πᾶς ὀφθαλμὸς πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέψηται, ἢ ἐποφθαλμιῶν, ἢ ἀπολαύων τοῦ κάλλους, ὅλον ἔχειν παρὰ σοὶ κείμενον νόμιζε. Ταῦτα παίζων ἅμα καὶ σπουδάζων ἔγραψα · παίζω μέν, ἵνα γνῷς, ὡς ἐστὶ καὶ ἡμῖν καταῤῥητορευομένοις ὑπὸ τῶν σφριγώντων τὴν ῥητορίαν ἀμύνης ἀκμὴ, καὶ λόγος λύων σοφίσματα · σπουδάζων δὲ, ἵνα μηκέτι δειλὸς ᾖς, περὶ ὧν προσ-

simos tuos palam nominare ? Noli temetipsum distractioni subjicere, ita ut candorem amoris et splendorem in nigredinem convertas inimicitiarum. Noli ita meticulosus esse, ut tui instituti soliditatem, et statum undequaque æqualem, atque labe omni immunem, in angulos inæquales confictæ opinionis collidere. Sed curam dejiceris, ne forte quod pretiosissimum est violenter a te rapiatur. Amicus non est sine anima, nec immobilis natura sua ; a parte deteriore deducitur hujus exempli usus. Is qui se dicit rapinam metuere, quod in ipsa imagine utile habetur, idem oppugnat ex insidiis. Metuis porro, ne insidiantibus præda fiat ; quidni autem disertim affirmas ? vereor ne desertor nostri ad partes se transferat insidiatorum ; vereor ne obliviscatur amicitiæ, laborum, certaminum, quæ pro Christo sustinemus et Ecclesia. Hæc qui pronuntiat, et metus sui causam sic revelat, rem suam agit sine machina, et eum facile reducit in viam rectam qui est in culpa, et se in iis spem suam ponere agnoscit, quos advocat in auxilium. At qui scenam statuit, et in illam introducit actores, qui personas maledictis incessant, pro scena quam aliis adornavit, sese induit in labyrinthum, unde, quod facile apparet, non licet extricari ; sed a qua parte quis prospicere tentaverit, occursat ei labyrinthi paratura ; ut ad ea, quæ allata sunt, non attendas, si adhuc nunc amicitiam reformides, quid non illam abjicis, quæ sic te per totam tuam vitam exagitando deludit ? Quod si aliquando confidebas, cur non te in præsenti, per statum eum qui est et de futuro tibi acquiris securitatem ? Sed de rebus præsentibus minime lætaris, quæ suspicaris futura, non aliter gemis, quam si iisdem constrictus tenereris. Adhuc magis te accuset aliquis (is enim egomet non profiteor esse) quod utcunque non verbo re tamen ipsa profiteris, ex iis quæ ventura sunt, quod et conturbant, te ne quidem præsentibus adhibere fidem. Tu autem, amice mi, quæ a me dicuntur, simpliciter et aperte velim consideres ; non permitto te tuam prodere margaritam, quæ tamen facile prodi non potest ; est hæc ante illam acerbior et pro funda magis proditio. Ne tuam prodas margaritam ; sed nec insensatam crede vel immobilem, nec hostili direptioni expositam : amicitiam ne metuito ; est enim plane illud injuria vel metuentis, vel de quibus metuimus. Margaritam culpa eximit, quod sit inanimatum quid ; hominem nihil eximet quandiu manet homo, et dominus est inclinationis suæ in utramque partem. Ecquid aliud restat ? Noli accedere sanctos hunc timorem intellexisse. Neque enim tu hoc modo a reprehensione immunis abiveris ; nec coronas cum illis communes consequeris : atque hoc modo ego te allocutus sum ; ita et te me alloqui par est ; si correptione opus sit, sincere

VARIÆ LECTIONES.

o Ἴσ. ῥίπτεις.

corripias velim ; noli aliquid efflagitare ; noli quidquam artificiose adjicere ; occasiones meticulositatis dedimus ? hasce revela, sed proferre nequis. Noli igitur personatus hostis in me exprobrationem projicere : quorum satis tantam supellectilem e tuis litteris proreptantium videre licet ; et hæc forte pluribus quam secundum leges epistolicas. Quod restat, fortiter tuere amicitiam ; eam extende, recta incede ; piratas, insidiatores, et cæteros maleficos in pudoris pelagus propelle, et demerge profundo. Expedi te inde, et splendidam illam margaritam tuam splendide circumferto, oculus quicunque in eam convertetur, vel lippitudine, vel sua pulchritudine fruiscens, tu tamen apud te depositam custodito : hæc partim serio, partim joco scripsi. Et ideo quidem jocor, ut intelligas apud me rhetoricantem esse et vigere ultionis aciem, et solvendi sophismata scientem orationis vim, ab iis edoctam qui valentissime rhetoricantur : serio autem scribo, ne deinceps sis meticulosus, ubi virum temet præstare oportet. Depositum vero apud me tuum, et servatur et, noli metuere, servabitur.

ἦκεν ἀνδρίζεσθαι. Ἡ δὲ παρακαταθήκη (σὺ δὲ πᾶν δειλία), καὶ σώζεται καὶ σωθήσεται.

EPIST. C.
Eidem.

ΕΠΙΣΤ. Γ'.
Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 244, p. 371).

Nec scenam ego nec theatrum sub alis meis gestans prodigiose sum locutus ; sed quod æquum et justum fuit, libere pro veritate constiti ; ego non contra amicos, sed et nec contra hostes tela, arcus, belli ordines institui, nullos hostes, clypeos nullos somniavi ; ut solent illi, qui cum aere depugnant ; sed libere locutus sum pro amicis. Quod si tibi arridet, ut ab ulceribus suis Lazarus liberetur, quibus conflictatur, nec deinceps ab iis molestiam patiatur ; si omnem fluctuum ingruentium vim in caput piratarum convertas, tum demum mare vitæ istius sine metu licet navigare. Vide autem, quod ego minime tibi insidias struam per hoc exemplum ; nec indigentis voluntatem subverto, cum gemitibus divitem prosequor, et sitim inexstinguibilem, et chasma illud, et ignem, et tormenta. Non enim a parte deteriore (quanquam recte tu illud in manus sumpseris), sed in meliore sumitur ; arbitror me non frustra operam dedisse libertati linguæ ; quod si mihi virum amicissimum nancisci contigit (quod a te scriptum gaudio me replevit et lætitia), qui timiditatem qua male premebatur longe a se removit, ejus autem loco elegit sibi moribus suis et recte factis congruam et congenerem fortitudinem ; quique piratas illos cum suis artificiis et machinamentis profundo demersos obruit, ipse autem omnibus malorum ventorum flatibus et fluctibus super exstans, spe se fulcit et sublimat bona. Hæc porro exempla nequaquam mala mente a me proferuntur, et ne male multent, rationem inivi : illa autem quænam est ? Ne quis scilicet, fontem et fluvium a natura sincera in exemplum trahens (quo tuum te lapsum sustinere posse exemplo putas), deinde metuat, ne sibi veneratio dilabatur, aut deploret tanquam ab aliis per rivulos deducta, dispareat : nec metuit ne aliquando ansam illis det sibi applaudendi de furto, qui ut auferant insidiantur, aut negligat insidiatores, quibus id in votis est, ut amatores justa fruitione defraudent. Hæc nos senili consilio secundum veritatem diximus, non autem ostentandi nos gratia, aut ut juvenes solent, disseruimus. Quocirca, non hortati sumus ut abrenunties amicitiæ (absit, ut aliqua rhetoricæ gravitas

Οὔτε σκηνὴν καὶ θέατρον ὑπὸ μάλης φέροντες ἐτερατευσάμεθα· δικαίᾳ δὲ λόγων ἐλευθερίᾳ τῆς ἀληθείας προείστημεν· οὔτε κατὰ φίλων, ἀλλ' οὐδὲ κατ' ἐχθρῶν ὡπλισάμεθα βέλη καὶ τόξα καὶ παρατάξεις· καὶ πολεμίους καὶ ἀσπίδας ὀνειρώττοντες, ὥσπερ οἱ πρὸς ἀέρα πυκτεύοντες· ἀλλ' ὑπὲρ φίλων ἐπαῤῥησιασάμεθα. Εἰ βούλει δὲ, καὶ ἵνα ὁ Λάζαρος ἀπαλλαγῇ τοῦ παραλυποῦντος ἕλκους, καὶ ἀνώτερος τοῦ διοχλοῦντος γένηται, πᾶσαν κυμάτων ἐπιφορὰν εἰς τὰς τῶν πειρατῶν κεφαλὰς ἐπαναστρέφων, καὶ λοιπὸν ἀδεῶς διαπλέοι τοῦ βίου τὴν θάλασσαν. Καὶ ὅρα ὡς οὐχ ἐπιβουλεύω τῷ παραδείγματι, οὐδὲ περιτρέπω τοῦ κεχρημένου τὸ βούλημα, τὸν πλούσιον ἐπιστένων, καὶ τὴν ἄστηκτον δίψαν, καὶ τὸ χάσμα, καὶ τὸ πῦρ, καὶ τὴν βάσανον. Οὐ γὰρ ἐκ τοῦ χείρονος (ἀλλ' ἐγί σοι μεταχειριζομένῳ κατὰ τὸ βέλτιον εἴληπται), οἶμαι δ' ὡς οὐδὲ μάτην ἡ παῤῥησία, καὶ τὸ ἐλεύθερον τῆς γλώττης μοι διεσπούδασται. Εἴ γε τὸν φίλτατον ἔχομεν (ὡς καὶ σὺ γράφεις χαρὰς ἡμᾶς καὶ εὐφροσύνης πληρῶν) παρωσάμενον μὲν τὴν οὐδαμόθεν αὐτῷ προσήκουσαν δειλίαν, ἀνθελόμενον δὲ τὴν συγγενῆ τῶν ἄλλων τρόπων καὶ κατορθωμάτων ἀνδρείαν· καὶ βυθῷ μὲν τοὺς πειρατὰς, αὐταῖς μηχαναῖς καὶ τέχναις τῆς σφῶν βδελυρίας, ἐπικλύσαντα· αὐτὸν δὲ πάσης τρικυμίας πονηρῶν ὑπερανασχόντα πνευμάτων, καὶ ταῖς καλαῖς ἐλπίσιν ἐπαιωρούμενον μετάρσιον. Τὰ μέν τοι παραδείγματα οὐ μὲν οὖν οὐ κεκακούργηται παρ' ἡμῶν, ἀλλ' ἵνα μὴ κακουργῆται, λόγον ἀπείληφεν. Τί γε λέγω ; ἵνα μή τις πηγὴν καὶ ποταμὸν, ἐπὶ τῆς ἀκηράτου φύσεως ὑπόδειγμα λαβὼν (ὃ καὶ τὸ σὸν ἀνέχειν ὑπείληφας παρολίσθημα), ἔπειτα τὸ μὴ διαῤῥυῆναι αὐτῷ τὸ σέβας δειλιᾷ· μηδ' ὡς ὑφ' ἑτέρων παροχετευόμενον κατοδύρηται· μηδ' ἔχοι φόβον, ὡς τοῖς ἐνεδρεύουσί ποτε δοίη κροτῆσαι τὴν ἅλωσιν· ἢ τοὺς λοχῶντας περιόψεται, ἀποστερεῖν ἐπιχειροῦντας τὰς ἐραστὰς αὐτοῦ τῆς δικαίας ἀπολαύσεως. Οὕτως ἡμεῖς πρισβυτικῶς τε καὶ φιλαλήθως, ἀλλ' οὐκ ἐπιδεικτικῶς, οὐδὲ κατὰ νεανίσκους, περὶ ὧν ἐχρῆν, διεξήλθομεν. Διόπερ οὐδὲ τὴν φιλίαν ῥίψαι προὐτρέψαμεν (μή μοι γένοιτο μὴ οὕτω τῆς πολλῆς ἡμῶν ἀπλότητος τὸ δεινὸν τῆς ῥητορίας κατεντρυφάτω), ἀλλ' ἥτις ἐστὶ τοὺς φίλους παίζουσα, ἥτις σαλεύουσα, ἐκείνην ἀποσείσασθαι, ἐκείνην ῥίψαι· ἡ

τό γε ἑαυτῆς μέρος προαπέστη, καὶ καταλέλοιπεν · ἐκείνην μὴ φέρειν ἄχθος μάταιον, τὴν λόγοις μόνον ἐπιμειδιῶσαν · ἔργῳ δὲ τὸ σκυθρωπὸν καὶ τὴν κατήφειαν μετὰ τῶν ἐχθρῶν συσκευάζουσαν. Τὰ δ' ἄλλα, ὥσπερ ᾔτησας, πτέρυγες φιλίας ἥρπασαν, καὶ προνοίας περιέπουσι θάλαμοι, καὶ οἰκειοῦμαι τὰ ἐμά · καὶ οὐκέτι δέομαι φαρμάκων, οὐδὲ θεραπείας, μηδ' ἐλεοῦντος, αὐτός γε, μηδὲ πρεσβεύοντος. Ἔχω γὰρ τὸν ποθούμενον πάσης ἀῤῥωστίας ἀνώτερον · καὶ τὸ ἴχνος αὐτὸ τοῦ νοσήματος, τὴν μικρὰν δειλίαν, εὐγενῶς τε καὶ ὥσπερ ηὐχόμην, ἀπορῥίψαντα.

A sic simplicitati meæ insultet), sed illi nuntium remittendum, quæ illudit amicos, quæ fluctuat et vacillat ; illam rejiciendam esse, quæ quod ipsam spectat, jam recessit et reliquit sedem, cum non esset oneri sustinendo par, quæ verbis tenus arridet tantum, re autem ipsa per tetricitatem et dejectum vultum a partibus consistit hostium. Quod reliquum est, id quod volebas, alæ amicitiam abripuere, et providentiæ refocillant thalami : ego res meas mihi reddo familiares ; nec adhuc mihi medicina opus est, aut curatione ulla, vel a quoquam miseratione, nedum alicujus intercessione. Quem enim desidero, hunc possideo, omni morbo et valetudine superiorem, quique vestigium omnis ægritudinis metum vel minimum generose, ut optaverim, rejiciat.

ΕΠΙΣΤ. ΡΑ'.

Εὐσεβείᾳ μοναζούσῃ καὶ ἡγουμένῃ παραμυθητικὴ, ἐπὶ ἀδελφῇ τελευτησάσῃ.

EPIST. CI.

Eusebiæ monachæ, et hegumenæ de sororis obitu, consolatoria.

Montacut. (ep. 245, p. 372).

Εἰ μὲν ἀφ' ἡμῶν ὁ θάνατος ἤρχετο, καὶ πρῶτοι διὰ τοῦ γένους εἰς πεῖραν αὐτοῦ καθιστάμεθα, εἰκότως ἂν ὡς ἀπροσδοκήτῳ καὶ καινῷ περιπεσόντες ἐθορυβούμεθα τῷ συμπτώματι · ἐπεὶ δὲ, ἀφ' οὗ γεγόνασιν ἄνθρωποι, ζωῇ καὶ θανάτῳ μεριζόμεθα, καὶ προγονικὸν ὑπάρχει τὸ ἐπιτίμιον · καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ζήσεται, καὶ οὐκ ὄψεται θάνατον · τί τὸ κοινὸν χρεὸς ἰδίαν ζημίαν λογιζόμεθα ; καὶ, ὡς καινὴν ἀπαιτηθέντες εἴσπραξιν ἀπολοφυρόμεθα ; καὶ ὃ [οὐκ] ἐστὶν ἄλλως γενέσθαι, οὐδ' ἡ φύσις ἄλλον νόμον ἐπίσταται, ὡς τι τῶν παραδόξων ὑπερεκπληττόμεθα ; καὶ διδόαμεν ἑαυτοὺς οὐκ εὐαγῶς, οὐδὲ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ πνεύματος, ὅλους τῇ λύπῃ βαπτίζεσθαι : καὶ λανθάνομεν, θάνατον συγγενῶν ὀδυρόμενοι, ἑαυτοῖς τῷ θρήνῳ τὸν θάνατον συγκατασκευάζοντες ; Καίτοι, εἰ μὲν χαλεπὸν ὁ θάνατος, τί τοῦτον ἑαυτοῖς ἐπιταχύνομεν ; καὶ τὸν ὅρον τοῦ Πλάστου φθάσαι διανιστάμεθα ; Εἰ δ' ἀγαθὸν καὶ σωτήριον, τί τοὺς ἀποικουμένους, καὶ τότε κρίσει τοῦ Δεσπότου, πέρα τοῦ μετρίου κοπτόμεθα ; Ἀδελφή με, φησὶν, ἐγκατέλιπεν, ἡ μόνη μετὰ Θεὸν παραψυχὴ, τῶν λυπηρῶν ἡ παράκλησις, τῶν ἀλγεινῶν ἡ διάλυσις, ἡ πρώτη τῶν εὐφραινόντων ὑπόθεσις. Καὶ τί τοῦτο ; καὶ πατήρ σε καὶ μήτηρ προλέλοιπεν, καὶ συγγενεῖς ἄλλοι, καὶ τὸ μέχρις Ἀδάμ γένος ἀναφερόμενον. Σὺ δὲ πάλιν ἄλλους καταλείψεις, καὶ οὐκ ἔστιν εὑρεῖν, ὃν οὐ πλεῖστοι καταλιμπάνουσιν. Ἀδελφὴ κατέλιπεν ἀδελφὴν · ἀλλ' εὗρεν τοὺς προλαβόντας γεννήτορας · κατέλιπεν ἀδελφὴν, ἀλλ' εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Πατέρα ἀπεδήμησεν · ἀλλὰ πρὸς ἐκείνην τὴν πολιτείαν, πρὸς ἣν καὶ ἡμεῖς πορευόμεθα. Εἶτα ὅτι μέν σε κατέλειπεν, λογίζῃ · οἵους δὲ κατέλαβεν οὐκ ἐννοεῖς ; Καὶ τὸ μὲν σῶμα στένεις ὅτι οὐχ ὁρᾷς · ἡ δὲ ψυχὴ ὅτι μᾶλλον ἀκώλυτον εὗρεν τὴν πρὸς σὲ συνάφειαν, οὐ χαίρεις συνορᾷν · καὶ ὅτι μὲν φθαρτῶν ἀπηλλάγη, δεινὰ ποιεῖς · ὅτι δὲ τῶν ἀφθάρτων ἀπολαύει, οὐ μέγα ἡγῇ. Πῶς δαὶ καὶ κατέλιπεν ; εἰ μὲν εἰς τὸ μὴ ὂν ὑπεχώρησεν, εἰ ὑπ' ἄλλην ἐξουσίαν καὶ κυριότητα γέγονεν, τότε ἂν ἡμᾶς ὡς ἀληθῶς ἐγκατέλειπεν· Εἰ δὲ τῇ αὐτῇ παλάμῃ φρουρεῖται τοῦ Πλάσαντος, καὶ τὸν αὐτὸν Κύριον δεσπόζοντά τε καὶ προνοούμενον ἐχο-

Si a nobis mors inciperet, et omnium in genere nostro primi nos illam experiremur, merito quidem, ut de re inexspectata et inusitato casu conturbaremur. At cum post homines primum natos inter vitam et mortem dividamur, cumque majoribus nostris inflictum sit supplicium, nec sit qui vivit, quin gustabit mortem : commune debitum quorsum nos ut peculiare damnum reputamus, et tanquam ad noviter superinductam solutionem adacti gemimus ? et cum aliter fieri non possit, nec legem admittat natura aliam, cur tanquam præter opinionem contingentem ad eam conturbamur, et tradimus nos mœrori immergendos, non sancto aliquo more, aut secundum leges spiritus ? Nosne latet dum mortem nobis affinium lugemus, nos mortem nobis ipsis per luctum adornare ? Quod si res adeo dura mors est, cur eam ita nobis acceleramus ? et contra legem Creatoris nostri insurgimus, ut eam præveniamus ? Sin e bonis sit et salutaribus, quorsum defunctos de Domini sententia ultra omnem modum deploramus ? Soror me reliquit, inquies, solum post Deum solamen meum, doloris lenimen, acerbitatis dissipatrix, principale lætitiæ meæ subjectum. Et quid tum postea ? Pater te et mater an non dereliquerunt, cognati quoque alii, et ab Adamo longum genus ? et tu post te relinques alios, nec invenies virum quem non plurimi deseruere. Soror deseruit sororem, sed parentes invenit præcedentes ; deseruit sororem, sed ad Dominum et parentem communem abiit ; in illam migravit rempublicam, ad quam nos quoque pergimus. Tu, quod te deseruit, commemoras ; at quos invenit, non recolis ; quod corpus non intuearis, gemis ; at quod anima non impediendam tecum conjunctionem invenit, hoc non commemoras, cum gaudio intueri non curas. Quod a corruptione expedita sit, gravatim fers ; quod fruatur incorruptione non magni facis. Verum te quomodo dereliquit ? Certe si in non ens reciderit, si in alienam jurisdictionem et potestatem abiit, tum fatebor eam nos dereliquisse. Quod si eadem Conditoris sui manibus custoditur;

si eumdem nos et illa Dominum imperantem et procurantem habemus; si eadem habitatio et conversatio utrisque apparatur, si illam habet vita tumultuum expers, nos autem fluctibus etiamnum jactati circumferimur : quare dicenda est illa nos dereliquisse ? Si non ad eumdem quietis portum cursu directi feramur : si non eadem insistamus via : si non et nos quoque finis idem exspectet; tum ratiocinandum fuit eam dereliquisse ; tum divortium factum deplorandum fuit. Sin vero quodcumque quis consilio agitet, et agendo perficiat, eo tantum contendat : quid frustra plangimus ? Quid legi naturæ obmurmuramus, eo quod, cum mortalis exsisteret, morti subservivit ; quod æqualibus spatiis cum patre, matre, universo genere vitam hanc transivit ? An erat æquum ut nostra causa subrueretur natura, et ut creationis termini confunderentur ? Nam quid unquam prodiit per generationem, quod non demum per dissolutionem et mortem remergitur ? Omitto herbas florentes, pulchras, quibus non modo oculi, sed et sensus cæteri oblectantur: plantarum transeo decorem, et universorum animalium greges, quæ omnia temporibus tanseunt, et sortiuntur generationem eam, quæ procœmium pangit dissolutioni. Sed recole astrorum chorum bene dispositorum, quanta firmitate exornant firmamentum, illustrioribus aerem coloribus florum in morem illuminantes ; noctem qualiter funalibus exornant, dum horriditatem illius radiis emissis temperant, ita gratum hominibus spectaculum exhibentia : lunam deinceps intuere, quæ mutuata a sole lucem suam, sine dote gratis aerem illustrat, et donum acceptum impertit longe lateque, ita ut diem diei antecedaneum constituere nitatur. Sed terminum ista omnia respiciunt suum, debitum agnoscunt suum, et ad faciendam solutionem maturant. Sol ipse nonne mirabilis est aspectu, pulchritudine plane admirabilis ? de quo non aliud edixeris, quam quod *ut gigas exsultat conficere cursum suum, ab una cæli extremitate ad alteram*[14], cursu quodam ordinato, licet supernaturali, in orbis medio se explicans, tanquam in theatro manifestatur, et radiis omnia percutiens, partim vita dotata imbuit, partim fovet ; et compingit in se, quæcunque sublunaria secundum edictum conditionis suæ : neque interea, dum hoc peragit tantis et tam productis spatiis consenescit, neque decoris sui deliquium vel diminutionem patitur, non in cursu fatiscit, nihil agit, unde de dissolutione postuletur ; et tamen ille talis tantusque finem suum et consummationem non diffugit, sed decretis succumbit naturalibus. Omnia quippe immutantur, nec quidquam est, quod per generationem substantiatur, quin ante mortem aspiret immortalitatem. Quid ergo ? Hæc omnia refinguntur, et se immutant, nec de fine conditionis suæ murmurant, sed Opificis sui beneplacitum æquo animo ferunt : at nos, qui

μεν, καὶ ἡ αὐτὴ ἑκατέροις διατριβή τε καὶ κατασκήνωσις ἑτοιμάζεται · κἂν τὴν μὲν ἥδη θορύβων ἔχῃ βίος ἐλεύθερος, ἡμεῖς δὲ ἔτι τῷ κυμαίνοντι περιφερόμεθα · πῶς ἡμᾶς ἐγκατέλειπεν ; Εἰ μὴ πρὸς τὸν αὐτὸν καὶ ἡμεῖς κνδερνώμεθα τῆς καταπαύσεως λιμένα · εἰ μὴ τὴν αὐτὴν ὁδὸν διανύωμεν · εἰ μὴ τὸ αὐτὸ ἡμᾶς ἐκδέχεται τέλος · ἔδει τότε λογίζεσθαι τὴν ἐγκατάλειψιν, ἔδει τότε πενθεῖν τὴν διάστασιν. Εἰ δὲ ὅσα ἄν τις καὶ βουλεύσῃ τε καὶ πράξῃ, πάντα πρὸς ἐκείνην τὴν μονὴν ἀπάγει · τί μάτην κοπτόμεθα ; τί δὲ κατὰ τοῦ νόμου τῆς φύσεως χαλεπαίνομεν, ὅτι θνητὸς ὢν τὴν φύσιν ἄνθρωπος τῷ θανάτῳ ἐλειτούργησεν ; ὅτι τὰ ἴσα καὶ ὅμοια πατρὶ καὶ μητρὶ καὶ τῷ λοιπῷ γένει τὸν παρόντα βίον διεπέρασεν ; Τί δ' ἐχρῆν ἐφ' ἡμῶν μόνον ἀνατραπῆναι τὴν φύσιν, καὶ συγχυθῆναι τοὺς ὅρους τῆς κτίσεως ; τί γὰρ προκύψαν διὰ γενέσεως, οὐ διὰ λύσεως πάλιν καὶ θανάτου καταδύεται ; Παραλείπω βοτανῶν ἄνθη καὶ κάλλη, οὐ τὴν ὄψιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις τέρποντα. Παρατρέχω φυτῶν ὡραιότητας, ἀγέλας τε παντοδαπῶν ζώων. Ἅπαντα τῷ χρόνῳ παρέρχεται, καὶ τὴν γένεσιν εὑρίσκει προοιμιάζουσαν τὴν διάλυσιν. Ἀλλ' ἐννόει μοι τὸν εὔτακτον χορὸν τῶν ἀστέρων, ὅπως τε ποικίλλουσι τὸ στερέωμα, βαφαῖς λαμπροτέραις περιανθίζοντες τὰ οὐράνια. Καὶ ὅπως δαδουχοῦσι τὴν νύκτα, τὸ στυγνὸν αὐτῆς ὑπαυγάζοντες, καὶ τὴν θέαν ἄλυπον τοῖς ὁρῶσι παρεχόμενοι · τὴν σελήνην πάλιν ἐπισκόπει, ὅπως ἐκ τοῦ ἡλίου δανειζομένη τὸ φῶς, προίκα τὸν ἀέρα πυρσεύει, καὶ φιλοτιμεῖται τὸ δῶρον, καὶ πρὸ ἡμέρας ἄλλην ἡμέραν φιλονεικεῖ ἀπεργάζεσθαι. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα πάντα πρὸς τέλος ὁρᾷ, καὶ τὸ χρέος οἶδε, καὶ τρέχει πρὸς τὴν ἀπαίτησιν. Αὐτὸς ὁ ἥλιος οὐ λαμπρὸς μὲν ἰδεῖν, θαυμάσιος δὲ τὸ κάλλος ; καὶ τί γὰρ ἄλλο εἰπεῖν, ἢ ὅτι ὡς γίγας ἀγαλλιώμενος δραμεῖν ὁδὸν αὐτοῦ, ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ, ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ, ἐκεῖνον τὸν ὑπερφυῆ δρόμον καὶ εὔτακτον ἐν αὐτῷ μέσῳ τῷ κόσμῳ ἀνελίττων, θεατρίζει τε καὶ ἐπιδείκνυται · καὶ τὰ σύμπαντα ταῖς ἀκτῖσι βάλλων, καὶ τοῦτο μὲν ζωογονῶν, τοῦτο δὲ θάλπων, καὶ συνέχων τά περίγεια λόγῳ καὶ νόμῳ τοῦ Κτίσαντος, οὐχὶ τοσούτῳ μακροῖς ταῦτα πράττων οὐ γηράσκει χρόνοις, οὐδ' ἀλλοιοῦται τὸ κάλλος, οὐδὲ τὸν δρόμον ὀκλάζει, οὐδ' ἔχει πρᾶξιν, δι' οὗ τὴν λύσιν ἀπαιτηθήσεται. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ὁ τοσοῦτος καὶ τηλικοῦτος οὐ διαφεύγει τὸ τέλος, ἀλλ' ὑποκύπτει τοῖς νόμοις τῆς φύσεως. Πάντα γὰρ μεταβάλλεται, καὶ οὐδὲν, ὃ διὰ γενέσεως οὐσιώθη, ἐπιζητεῖ πρὸ τοῦ θανάτου μαθεῖν τὸ ἀθάνατον. Τί οὖν ; ταῦτα πάντα μεταπλάττεται καὶ μεταβάλλει καὶ πρὸς τὸν ὅρον οὐκ ἀγανακτεῖ τῆς πλάσεως, ἀλλ' εὐπειθῶς φέρει τοῦ τεχνίτου τὸ βούλημα · ἡμεῖς δὲ δι' ὧν μάτην κοπτόμεθα ; καθ' ἡμῶν τὸ Θεῖον παροργίζειν οὐκ ὀκνήσομεν ; καὶ τοσαῦτα πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες παραδείγματα, ὑπὸ τούτων μὲν οὐδενὸς ἀνανήψομεν ; ὅσα δὲ τὸ πάθος καὶ ὁ πονηρὸς ὑπαγορεύει, τούτοις ἑαυτοὺς παραδώσομεν ; Ἔλαβεν ὁ Πλάστης πρὸς ἑαυτὸν τὸ πλαστούργημα · καὶ σὺ οὐκ ἀνέχῃ ἵνα λύσῃ πόνων

[14] Psal. XVIII, 6.

καὶ φροντίδων, ἃ τῷ βίῳ πάντως συνανακύπτουσιν · καὶ σὺ δυσχεραίνεις ἵνα ἀναστήσῃ · καὶ σὺ τὴν τοσαύτην χάριν ὀλοφύρῃ ; Αὐτὸς ἀπαθανατίζει, καὶ σὺ, ὡς μηκέτι οὔσης, εἰς ὀδυρμοὺς καταπίπτεις · καὶ ποῦ ταῦτα τῆς σῆς ἀρετῆς ἄξια ; ἀλλ' ἀναλάβωμεν ἑαυτούς, ἐπιγνῶμεν ἡμῶν τὴν φύσιν, ἐπιγνῶμεν τὸν Πλάστην, ἐννοήσωμεν τὴν ἄβυσσον τῆς Δεσποτικῆς φιλανθρωπίας. Ἔδωκεν εἰς ἐπιτιμίου λόγον τὸν θάνατον · ἀλλ' ἀθανασίας αὐτὸν πύλην δι' ἰδίου μετεσκεύασεν θανάτου. Ὀργῆς καὶ ἀγανακτήσεως ἀπόφασις ἦν · ἀλλὰ τὴν ἄκραν ἀγαθότητα τοῦ κριτοῦ μηνύει · ἀλλ' ὑπερβαίνει λογισμῶν μεθόδους τὸ ἐννόημα. Λύει μὲν γὰρ θανάτῳ τὴν φύσιν, ἥτις διὰ τοῦ προγονικοῦ συνετρίβη παραπτώματος · ἀλλ' ἡ λύσις προοίμιον τῆς ἀναπλάσεως γίνεται · Διαιρεῖ τοῦ σώματος τὴν ψυχήν · καὶ ἡ διαίρεσις ἀρχὴ συναφείας λαμπροτέρας τε καὶ θειοτέρας εὑρίσκεται. Σπείρεται γὰρ σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν · σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ · Ἀναλαμβάνει τὸ φιλοτέχνημα τῶν οἰκείων χειρῶν ὁ Δημιουργός, ἕλκει πρὸς ἑαυτόν · χωρίζει μὲν τῶν ἀνθρωπίνων ὀφθαλμῶν, ἀλλ' ὑπὸ ταῖς ἀγγελικαῖς ἀστραπαῖς καὶ λαμπρότησιν ἐγκατοικίζει. Ποῦ ταῦτα θρήνων, ποῦ δὲ δακρύων ; πόσον ἀπέχει τούτων τὸ πένθος ; Ταῦτα διανοουμένη καὶ μελέτην ἔχουσα, καὶ πρό γε τούτων ἁπάντων ἐκεῖνο λαβοῦσα τῆς μνήμης, ὅτι ἐκ βρέφους Θεῷ ἐκολλήθης, καὶ τῷ ἀφθάρτῳ καὶ ἀθανάτῳ νυμφίῳ Χριστῷ συνηρμόσθης, γεννήτορας μὲν καὶ ἀδελφοὺς καὶ συγγένειαν πᾶσαν ἀρνησαμένη, αὐτῷ δὲ μόνῳ τὸν βίον ὅλον καὶ τὴν ζωὴν καθυποσχομένη · μὴ καθύβριζε τοῖς ὀδυρμοῖς τὴν ὁμολογίαν, μηδὲ τῷ πένθει τὴν χάριν ἐκείνην ἀμαυρώσῃς, μηδὲ τῇ νῦν σκυθρωπότητι τὴν τῶν ἀγγέλων τότε χαρὰν ἀνταλλάξῃ. Ἂν γὰρ οἷς ἐκεῖνοι νυνὶ χαίρουσιν παρθένον ψυχὴν καὶ τῶν παθῶν ἀνωτέραν, εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν ἀπορρύντων δαιμονίων εἰσδεξάμενοι, σὺ ταῦτα πένθους κατασκευάζεις ὑπόθεσιν. Ὅρα ὅπως τοῖς δευτέροις πικρῶς ἐξυβρίζεις τὰ πρότερα. Οὐδεὶς ἀκμάζων τῷ πρὸς τὸν νυμφίον ἔρωτι, λείπει μὲν τὸν πόθον, γίνεται δὲ τοῦ πένθους. Καὶ ὅτι μὲν ἐκεῖνον ἔχει, ἐπιλανθάνεται · θανάτους δὲ περισκοπεῖ καὶ περιεργάζεται καὶ τούτοις περιοδυνεῖται · τῷ πάθει τὸν πόθον βαπτίζων, καὶ τὴν χαρὰν προδιδοὺς τῇ λύπῃ αἰχμάλωτον. Εἰ μὲν οὖν ὁ τελευτήσας, μᾶλλον δὲ ἡμᾶς ἡ προλαβοῦσα τῶν ἀμελῶς καὶ οὐκ εὐσεβῶς βεβιωκότων ἐτύγχανεν · τάχα ἂν συγγνώμην εἶχεν ὁ στεναγμὸς καὶ τὰ δάκρυα, καίτοι γε ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Σωτὴρ, ἡ τῆς φιλανθρωπίας πηγὴ, οὐδὲ πρὸς τούτους ἐπιστρέφεσθαι τοῖς ἀκολουθεῖν αὐτῷ προαιρουμένοις νόμον ἔθετο. Ἄφες γάρ, ἔφη, τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς · σὺ δὲ ἀκολούθει μοι. Ἐπεὶ δὲ τῶν ὁσίως καὶ θεοφιλῶς διαζησάντων, καὶ Θεῷ τὴν πίστιν καθαρὰν τετηρηκότων, τὸ παρθενικὸν ἐκεῖνο καὶ μακάριον σκεῦος ἐτύγχανεν · πῶς τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν οὐ δυσωπούμεθα ; πῶς οὐχ εὑρίσκομεν ἐν αὐτῇ πᾶσαν κατηφείας διάλυσιν ; Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται · διὰ θανά-

frustra plangimur, per nostram illam querelam Numen irritare non gravamur : neque cum tot habeamus præ oculis exempla, ad eorum aliquod excitati velut de somnio sapimus, sed potius nos iis tradimus exagitandos, quæ diabolus suggerit et affectus nostri. Transtulit opificium suum ad seipsum artifex ; tu autem ægre fers, ut a laboribus et curis, quæ passim per vitæ cursum occurrunt, se expediat. Pati non potes ut resurgat illa ; sed talem et tantam gratiam collatam doles. Deus illam reddidit immortalem, et tu idcirco, quasi non adhuc exstaret alicubi, in lessus te dedis et lamenta. Hæccine tuam an non dedecent virtutem ? Recolligamus nos ipsos autem, naturam nostram recolamus. Conditorem agnoscamus, abyssum divinæ misericordiæ cogitemus. Mortem ille constituit tanquam pœnam, sed per propriam suam mortem januam immortalitatis mortem constituit : sententia fuit irati, et indignantis Dei, sed tamen eximiam judicis bonitatem indicat ; rationis viam omnem exsuperat cogitatio. Per mortem natura solvitur ea, quæ conterebatur per primi parentis transgressionem ; sed illa dissolutio fit procœmium nostræ recreationis. Corpus et animam separat mors ; illa autem conjunctionis alterius et illustrioris et divinioris initium reperitur : *Seminatur enim corpus animale, surgit corpus spirituale ; seminatur corpus in dedecore, surgit in gloria* [15]. Opus enim manuum suarum assumit Opifex, ad se transfert ; seponit ab humanis oculis, sed habitare facit in coruscante illuminatione angelorum. An lacrymæ hic jam congruunt ? an lamenta ? quam longe hinc removetur planctus ? Hæc tu revolvens, et apud animum tuum cogitans, et præter hæc omnia illius imprimis reminiscens, quod Deo ab incunabulis addicta fueras, incorruptibili et immortali sponso Christo copulata, parentes, fratres, consanguineos abnegans, ipsi soli vitam universam et vivendi rationem stipulata. Noli igitur lamentando illam tuam professionem dedecorare ; noli luctu illam gratiam offuscare, ne pro præsenti tetricitate gaudium commutes angelorum. Si enim, quibus illi nunc lætantur, animam virgineam passionibus superiorem humanis, ad supplendum locum et statum dæmoniorum, qui de illo exciderunt, suscipientes, tu in argumentum doloris transtuleris, vide an non priora tua recte facta, per ista posteriora vilies. Nemo amore sui sponsi inflammatus amori nuntium remittit ut se dedat luctui : oblitus quod illum amplectatur, mortes circumspicit, et curiose inquirat, et ob illas vehementer se affliget, passionibus immergens desiderium suum, et gaudium in vinculis constrictum luctui dedens : si autem illa suo fato functa, vel ut verius dicam, quæ nos antecessit, in earum fuisset numero, quæ securæ sui, nec secundum Deum vixerant, tum certe gemitibus indulgendum tibi foret. Nam Dominus et Servator noster ille fons et origo

[15] I Cor xv, 44.

humani amoris sequaces suos nequaquam permisit talibus affectionibus abduci : *Permitte*, inquiens, *mortuos suos mortuos sepelire : tu autem sequere me* [16]. Cum vero inter eos qui secundum Dei dilectionem vixerunt, et Deo fidem sinceram et illibatam servaverunt, virgineum illud et beatum vas fuerit, unde est, quod Dominicam vocem non vereamur ? Cur non in eo vase dissipationem obnubilationis requirimus potius ? *Qui credit in me, licet moriatur vivet* [17], per mortem nempe adeptus immortalitatem, per solutionem nactus indissolubile tabernaculum. Dixit iterum communis ille hominum Servator, et salvandorum sponsus : *Filii sponsalis thalami lugere non possunt, quandiu cum illis manet sponsus* [18]. Audin quid dicit ? Noli te tuamet sententia damnare, ad separationem talis Sponsi per lamenta ; nec illud in teipsum decretum sancias, quod si quis alius tulisset, injuriam non ferres irrogatam, sed in loco hostis et malum tibi machinantis habere velles, et omnimodo a te relegandum diceres. Noli tu lugendo gloriam illam, qua fruitur illa, te ipsam lacrymis dignam facere : *Lugere non possunt, qui assistunt sponso* [19]. Hoc effatum quid sibi vult ? Quid voce hac Dominica terribilius ? Deploras ? itaque disjungis a sponso ; lamentaris ? atque ita genialem thalamum contumelia afficis, id quod homines plerique et vilis multitudo facit, nempe e thalamo excidisti. Quocirca ne ut mortuam deploremus eam, quæ cum Domino vivit ; ne per ea illam de honestemus, quibus eam amore prosequi videri volumus : planctus convicium illis facit, qui cœlestes thalamos incolunt ; lacrymæ convitiantur beato illorum statui ; de fruitione dubitant, qui dubitant de resurrectione, ne dicam qui tollunt. Hoc tu ruminans, et sobrio atque jejunante velut animo perpendens, amove luctum, lætitiam exprime, passionem hanc abdica, lessus, lamenta, dolores, lacrymas. Hoc efficies, cum ad ea quæ diximus attendendo, et imprimis si te abducas penitus ab omnibus aliis, solummodo ad beatum illum et duraturum semper amorem Christi, purissimi illius et impoluti sponsi, integrum integre assumptum convertas, et nequaquam desinas sic conversa illum anhelare.

A του ζωὴν ἀθάνατον εὕρατο · διὰ λύσεως τὴν ἀδιάλυτον κατασκήνωσιν ἐκληρώσατο. Ἔφη πάλιν ὁ κοινὸς ἀνθρώπων Σωτὴρ, καὶ τῶν σωζομένων νυμφίος · Οὐ δύνανται πενθεῖν οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐφ' ὅσον χρόνον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος · ἀκούεις τί λέγω ; μὴ καταδικήσῃς σαυτῆ, διὰ τοῦ πένθους, τοῦ τηλικούτου νυμφίου τὴν διάστασιν, μηδὲ ψῆφον κατὰ σεαυτῆς ἐξενέγκῃς, ὃ καὶ ἄλλου τολμῶντος οὐκ ἂν αὐτὴ τὴν ἐπήρειαν ἤνεγκας · ἀλλ' ἐχθρὸν, ἀλλὰ πολέμιον, ἀλλὰ πάντα κακὸν ἀπεκήρυξας · μηδὲ τὴν δοξῆς ἀπολαύουσαν θρηνοῦσα σεαυτὴν ἔνοχον θρήνων ἀποδείξῃς · Οὐ δύνανται πενθεῖν οἱ συνόντες τῷ νυμφίῳ. Τί ταύτης τῆς φωνῆς, μᾶλλον δὲ τῆς Δεσποτικῆς διαμαρτυρίας, φοβερώτερον ; Πενθεῖς ; ἀπέστης τοῦ νυμφίου. Ὀδύρῃ ; τὸν θάλαμον ὑβρίζεις. Τὰ τῶν πολλῶν καὶ χυδαίων πράττεις, ἐκπίπτεις τῆς παστάδος · ἀλλὰ μηκέτι τὴν ἐν Θεῷ ζῶσαν ὡς νεκρὰν θρηνῶμεν · μηδὲ δι' ὧν στέργειν αὐτὴν νομίζομεν, καὶ αὐτὴν ἐκείνην ἀτιμάζωμεν. Ὕβρις ἐστὶ τοῖς τὸν οὐρανὸν θαλαμηπολοῦσιν ὁ ὀδυρμός · καὶ τὰ δάκρυα δυσφημούντων ἐστὶν αὐτῶν τὸ μακάριον, δισταζόντων τὴν ἀπόλαυσιν, ἀμφιβαλλόντων (ἵνα μὴ ἀπιστούντων λέγω) τὴν ἀνάστασιν · ἃ πάντα λογισαμένη, καὶ νεφούσῃ κρίσει ἐπισκοπήσασα, ῥίψον τὸ πένθος, ἀπόθου τὸ πάθος, τοὺς στεναγμοὺς, καὶ τὰ δάκρυα. Ἔσται δὲ τοῦτο τοῖς τε ἄλλοις, οἷς προείπομεν, καὶ ἐάνπερ ἑαυτὴν πάντων τῶν λοιπῶν ἀποσπάσασα, μόνον τοῦ καθαροῦ καὶ ἀχράντου νυμφίου Χριστοῦ τὸν μακάριον καὶ ἀνώλεθρον ἔρωτα, ὅλον καθ' ὅλην σεαυτὴν ἀναλαβοῦσα, πρὸς ἐκεῖνον οὐ λήξεις ἐπιστρεφομένη καὶ ἀτενίζουσα.

B

C

—

FRANCISCI SCORSI MONITUM

IN SEQUENTEM EPISTOLAM.

(Ex præfatione ad opera Theophanis Ceramei).

Habeo in meis monumentis a P. Octavio Caetano collectis epistolam Photii missam Theophani monacho Græce scriptam manu P. Jacobi Sirmondi et Latine ab eo redditam, depromptam, ut judico, ex Bibliotheca cardinalis Sirletti, nunc ducis Altemps.

D

EPIST. CII.
Theophani monacho.

ΕΠΙΣΤ. ΡΒ'
Θεοφάνῃ μονάζοντι.

Edita a Francisco Scorso in Præfatione ad Opera Theophanis Ceramei (in-fol. Paris, 1644).

Si te humilitatis nostræ litteræ delectant, rursum accipe, desideratissime, quæ nihil quidem elegantiæ, facundiæque habeant, ut tu blande dicis ; charitatis vero symbolum sunt procul dubio : quantæque fuerint litterarum vices, tanto et charitatis

Εἰ σοὶ φίλον τὸ πρὸς ἡμῶν τῶν εὐτελῶν γράμμα, δέχοιο καὶ αὖθις, ὦ τριπόθητε, οὐδὲν μὲν ἔχον εὐπρεπές τε καὶ εὐφραδὲς, ὡς χάριτι φής, τὸ δ' οὖν τῆς ἀγάπης σύμβολον ὁμολογουμένως. Καὶ γε ὅσον ἡ ἀντίδοσις τῶν γραμμάτων γένοιτο, τοσοῦτον ἡ τῆς

[16] Matth. VIII, 22. [17] Joan. VI, 47. [18] Marc. II, 19. [19] Matth. IX, 15.

ἀγάπης διαθεσις αὔξοιτο. Οὔ τί ἂν εἴη σπουδαιότερον ; ἀλλὰ τοῦτο νῦν κείσθω ἐνταῦθα. Πρὸς δὲ τὸ ἑξῆς βαδιστέον ὁ λόγος. Τί τὸ νύν καινοτομηθὲν ἐν τοῖς αὐτόθι ; Καὶ τίνες οἱ νεοφανῶς δράκοντες χαρυβδηδὸν καταπίνοντες ψυχὰς μὴ ἑστηριγμένας τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας ; Αὐτὸς μὲν οὖν οὐκ ἐξωνομάτισας, ἡμεῖς δὲ καὶ πρὸ τῆς δηλώσεως τῶν γραμμάτων κατεστενάξαμεν, ὅτι μάλιστα ἐφ' ἑνὶ ἀνδρὶ αἱρετικῷ, μᾶλλον δὲ βλασφήμῳ τῷ ὄντι εἰς Θεόν· λαχόντι ἐν τοῖς αὐτόθι παρὰ τοῦ κράτους χαρτουλαρεῦσιν, ἐκεῖνο εἰπόντες, ὅτι γε τῆς περιβοήτου Σικελίας, ἔφθασεν ὄλεθρος. Τόδε τὸ πῆμα, οὐκ ἐκ δόγματικῆς πείρας τετεχνωμένον· ἄπειρον γὰρ τὸ ἀνδριαντάριον· ἀλλὰ ἐξ ἀσεβοῦς γνώμης πεπληρωμένον, καὶ ἵνα τἀληθέστερον ῥηθείη, πρόσθεν ἐπὶ τὸ ἀσεβοῦν ἠγμένον· καὶ γε συνδόσιν ἄλλοις ὁμαίμοσιν. Ἀλλὰ τούτοις μὲν ἡ Τριὰς ἐνθέους στόμασιν οἶδ' ὅτι ἀποῤῥαπίσει ὑμῶν τε καὶ τῶν ἐνταῦθα ὑπερμαχούντων τῆς ἀληθείας. Σὲ δὲ, καὶ τὸν οἷος σὺ, μηδὲν ξενιζέτω, ἢ ἔτι λυττοῦσα αἵρεσις. Οὔπω γὰρ ἐκτέτριπται τὸ κακὸν οὔτε δεδοικίμασται ἱκανῶς τῶν πιστῶν τὸ φιλόθεον· καὶ τρίτον, οὐχ οἷοί ἐσμεν ἐμβατεύειν εἰς ἄβυσσον κριμάτων Θεοῦ, καθ' οὓς τρόπους ἀνέχεται ἀκμὴν κλύδωνίζεσθαι τῷ σάλῳ τῆς ἀπιστίας τὸν λαὸν αὐτοῦ.

Πλὴν συμπερασμοῦ τοῦ λόγου, ἵνα οἱ δόκιμοι γίγνοιντο φανεροὶ, ὡς ὁ τῆς σοφίας ταμίας Παῦλος λέλεχεν. Διὸ παρακαλοῦμεν καὶ ἀντιβολοῦμεν, μὴ ἐκκακεῖν διακατελέγχειν σε τοῖς ὑπεναντίοις ἐκ τῶν ἀδύτων ταμείων τῆς καρδίας σου, προφέροντα τὰ θεῖα διδάγματα, καὶ ὑποδεικνύοντα ἐντεῦθεν ἀριδήλως, ὅτι Χριστὸς οὐ Χριστὸς, εἰ μὴ περιγράφοντο τῇ καθ' ἡμᾶς ἰδίᾳ· Εἴπερ γὰρ σάρξ ἐγεγόνει, πάντως καὶ ὡς σάρξ περιγράφοιτο. Ὃ δὲ μὴ περιγράφοιτο, τοῦτο οὐκ εἴσω ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἔξω δηλονότι καὶ τόπου καὶ χρόνου, Θεὸς γυμνὸς τῇ ἀπεριληψίᾳ τε καὶ ἀοριστίᾳ, καὶ λεγόμενος καὶ νοούμενος· καὶ τοῦτο ἀραρότως εἰς ἀναμφίλεκτον ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας φυσικῆς ἀκολουθίας ἀναγκαζόμενον περιγράφεσθαι Χριστὸν κἂν τῇ εἰκόνι προσκυνούμενον, ἐπείπερ ἐν αὐτῇ τὸ ἀρχέτυπον ἐκπέφανται, ὥσπερ φησὶ θεόφαντος Διονύσιος, καὶ ἀλλαχοῦ, ἑκάτερον ἐν ἑκατέρῳ παρὰ τὸ τῆς οὐσίας διάφορον. Ὥστε ὁ ἀπαναινόμενος ἐγγράφεσθαι Χριστὸν ἥρνηται ἄνθρωπον γεγονέναι. Καὶ ὁ μὴ προσκυνῶν αὐτοῦ τὴν εἰκόνα, οὐ τύπον προσκυνεῖ αὐτὸν τὸ καθόλου, κἂν νομίζῃ προσκυνεῖν, ἐπεί φησιν ὁ ἱερὸς λόγος, Οἱ ἄπιστοι ὁμολογοῦσι Θεὸν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται. Ταῦτα οὐχ ὡς ἀγνοούσῃ τῇ τιμιότητί σου ὑπεδήλωσα, ἀλλ' ὡς συνομογνω μονούσῃ, καὶ ὥσπερ ῥανίδα ἐκ πελάγους δογμάτων ἀνελκύσας, πρὸς τὸ καὶ ἄπειρον ἐσμὸν εἶναι Πατρικῶν, μετὰ καὶ τῆς ἀρχαιολόγου ἱστορίας, ἀπ' αὐτῆς βαλβίδος τοῦ κηρύγματος εἰς σύστασιν τῆς ἀμωμήτου ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν πίστεως.

crescat affectus. Quo quidem optabilius esse quid possit? Verum hæc missa faciamus : ad sequentia pergat oratio. Quid hoc est, quod nunc apud vos innovatum audio ? Et quinam hi novi dracones, charybdis instar animas absorbentes quæ veritatis verbo firmatæ non sunt ? Tu quidem haud nominasti : nos vero etiam antequam litteræ tuæ significarent, vehementer planximus, unius hominis causa hæretici, sed potius revera blasphemi in Deum, qui chartularii munus istic ab imperatore adeptus est, hoc dicentes celeberrimæ Siciliæ exitium obtigisse. Pernicies autem hæc non ex dogmatica doctrina conflata est : doctrinæ enim expers ingens hæc statua : sed ab impia mente profecta, atque, ut quod verius est dicatur, ad impietatem prius nata : et quidem cum duabus aliis consanguineis. Sed hos Trinitas divinis oribus profligabit, et vestro et aliorum, quæ veritatem ibi defendunt. Te vero et tui similes minime turbet adhuc furens hæresis. Nondum enim excussum et contusum est malum, nec satis adhuc probatus fidelium in Deum amor; ac tertio, non possumus ingredi in abyssum judiciorum Dei, quomodo populum suum infidelitatis procella usque adeo agitari sinat.

Cæterum sermonis conclusio est ut manifesti fiant electi, sicut sapientiæ dispensator Paulus ait. Quapropter hortamur et obsecramus, ne fatigeris, neque cesses adversarios coarguere ex intimo cordis tui penu divina promens documenta, atque hinc perspicue demonstrans, Christum non esse Christum, nisi juxta figuram nostram circumscribatur. Nam si caro factus est, utique veluti caro circumscribetur. Quod vero non circumscribitur, id non intra humanitatem est, sed extra haud dubie et locum et tempus, Deus nudus, quem incomprehensibilis et indefinitæ naturæ dicimus et cogitamus. Atque hoc congruenter ad certam demonstrationem veritatis naturæ sequi necesse est, circumscribi Christum, et in imagine adorari, siquidem in ea archetypum repræsentatur, quemadmodum diviniloquus ait Dionysius, et alibi, alterum in altero, præter substantiæ differentiam. Quare qui negat depingi Christum, is natum hominem esse negavit ; et qui ejus imaginem non adorat, ne ipsum quidem prorsus adorat, licet adorare se putet : quando quidem, ut sermo sacer ait, infideles confitentur se Deum nosse, factis autem negant. Hæc ego non tanquam ignoranti reverentiæ tuæ exposui, sed tanquam una sentienti, ac veluti guttam ex dogmatum pelago hauriens, cum infinitæ præterea sint Patrum sententiæ, una cum vetere historia, ab exordio ipso evangelicæ prædicationis ad illibatæ fidei nostræ Christianæ confirmationem.

PHOTII EPISTOLARUM LIBER TERTIUS.

EPISTOLÆ AD OFFICIALES LAICOS ET MAGISTRATUS SÆCULARES.

EPIST. I.

Joanni aspathario et Philoponesi duci.

Montacut. (ep. 5, p. 69).

Adverso flumine, quod proverbio dicitur, in præsenti negotia ferri videntur: Joannes enim ille quondam laudatus bonusque subito non est is qui fuit ante (religio enim mihi est adhuc dicere aliter), non est qui fuerat, nec qualem manere eum in votis mihi erat, sed cum hac ætate sit, et ad vitæ occasum jamjam devergat, immutatur. Defluxere res præclaræ, mortua est virtus, oblivionis tumulo occultatur amicitia: amicus communi calculo censetur, non ille qui quod loquitur ex tota anima loquitur, et sine dolo diligit per totius vitæ cursum, sed is qui subdola et sublesta mente, coram et in faciem tranquilliter et jucunde conversatur, at cum extra fuerit oculorum conspectum, omnimodos fluctus malum intentando concitat.

ΕΠΙΣΤ. Α'.

Ἰωάννῃ ἀσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῷ Φιλοπονήσου.

Ἄνω ποταμῶν, ἡ παροιμία, ἐπὶ καιροῦ ἂν φαίη τὰ πράγματα· Ἰωάννης ὁ καλός τε καὶ ἀγαθός, ἐξαίφνης (ἔτι γὰρ εὐλαβοῦμαι αὐτὸ τοὐναντίον εἰπεῖν) οὐκ ἔστιν οἷόσπερ ἦν, οὐδ' οἷον αὐτὸν μένειν εὔχόμεθα· ἀλλ' ἐνταῦθα ἡλικίας ἐλθών, καὶ πρὸς δυσμὰς ἑλαύνων βίου, μεταβέβληται. Ἔρει P τὰ καλὰ: τέθνηκε δ' ἀρετὴ, καὶ λήθης τάφῳ φιλία καλύπτεται· καὶ φίλος ἐκεῖνος, οὐχ ὅστις ἐξ ὅλου λέγει τοῦ νοῦ, καὶ ἀδόλως διὰ βίου μένει φιλῶν, ἀλλ' ὅστις ὑφάλῳ γνώμῃ, κατὰ πρόσωπον μὲν ἡδέως γαληνιῶν ὁμιλεῖ, ἔξω δὲ γενόμενος ὀφθαλμῶν, τρικυμίας ἁπάσας ἐγείρει πονηριῶν.

EPIST. II.

Sergio magistro, et Dromi logothetæ.

Montacut. (ep. 10, p. 73).

Non quidem contra nos, ut tute scribis, sed pro nobis dicta, quæ dicebantur a te, reputamus; atque ideo veniam dictis precari non erat opus. Si quidem quæ protulisti vera sunt, commodo, non incommodo me affecisti, dum culparum instituis reprehensionem, quæ solet procurare emendationem; sin falsa protuleris, magis quidem magisque profueris, eo quod falso culpaveris; res enim magis attendere, et in præcinctura stare nos fecisti; non tantum ut ab operibus iis abstineamus quæ retulisti, sed ut et a pravis cogitationibus quantocius quam longe recedamus; eo quod retributio a cœlis reposita est iis, qui cum proposito mentiendi verba impia protulere. Noli igitur de dictis erubescere; tantum abest ut te nos ob illa incusemus, ut etiam scripto consignatas habeamus gratias.

ΕΠΙΣΤ. Β'.

Σεργίῳ μαγίστρῳ καὶ λογοθέτῃ τοῦ Δρόμου.

Οὐ καθ' ἡμῶν, ὥσπερ ἔγραψας, ἀλλὰ ὑπὲρ ἡμῶν, τὰ λαληθέντα σοι λογιζόμεθα· οὐκοῦν οὐδὲ συγγνώμην, οἷς ἐλάλησας, προσῆκεν αἰτεῖν. Εἰ μὲν γὰρ ἀληθῆ τὰ ῥηθέντα, ὠφέλησας, ἀλλ' οὐκ ἔβλαψας, ἔλεγχον τῶν ἡμαρτημένων ποιησάμενος, ἐξ ὧν εἴωθε διόρθωσις περιγίνεσθαι· εἰ δὲ ψευδῆ, πολὺ μᾶλλον ὠφέλησας, μάτην αἰτιασάμενος. Προσέχειν τε γὰρ οὕτω μᾶλλον, καὶ περιστέλλειν ἑαυτοὺς, οὐ τῶν ἔργων μόνον, ὅσα μὴ δεῖ, διανέστησας, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον σπεύδειν ἀναχωρεῖν καὶ τῶν μὴ καλῶν ὑπολήψεων. Ἄλλως τε δὲ, ὅτι καὶ μισθαποδοσίαι τοῖς ἐπὶ ψεύδεσι ῥῆμα πονηρὸν ὑφισταμένοις, ἐκεῖθεν ἀπόκεινται. Μηκέτι οὖν ἐπερυθριῶν τοῖς σοι λαληθεῖσιν ἐπιδείκνυσο· ἡμεῖς γὰρ τοσοῦτον ἀπέχομεν περὶ τούτων ἐπικαλεῖν, ὥστε σοι καὶ χάριν ὁμολογεῖν ἐγγράφως ἤδη συντιθέμεθα.

EPIST. III.

Basilio patricio urbis præfecto.

Montacut. (ep. 13, p. 74).

Diffluxit virtus, abiit ejus gratia, obtinet impietas, et mendacium alis pullulantibus crescit, veritatis alæ floresque decidunt. Unde autem hæc invaluit malorum Ilias? Nimirum aiunt quod tu sis cum imperio, et qui multo digniores sunt ut tibi imperent, tuum tolerare et trahere jugum cogantur. Moderata certe videtur improbitas quæ vitam ipsis penitus non absciderit; hoc est quod fures passim et carnifices per urbem scatent. Hæc ego de te nullus prædico; is autem qui in præsenti patrat ea quæ per omnium ora et aures celebrantur, ipse est qui (licet ego conticescam) istiusmodi titulis dignus est. Tu porro, si quod referunt, illa agis, odio potius habeto actionem ipsam, de perpe-

ΕΠΙΣΤ. Γ'.

Βασιλείῳ πατρικίῳ καὶ ἐπάρχῳ πόλεως.

Ἔῤῥει τὰ καλὰ, καὶ τῆς ἀρετῆς ἡ χάρις οἴχεται, κακία δὲ πολιτεύεται· καὶ τὸ μὲν ψεῦδος πτεροφυεῖ Q, φυλλοβολεῖ δὲ τὰ πτέρα ἡ ἀλήθεια. Πόθεν οὖν ἡ τοσαύτη τῶν κακῶν Ἰλίας; Ὅτι σὺ μὲν; ὡς φασιν, ἄρχεις· οἱ δέ σου πολὺ κρείσσους ἄρχειν, τὸν σὸν βαρὺν ἕλκειν ζυγὸν ἀναγκάζονται· καὶ μετρία τούτοις κάκωσις, ἡ μὴ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ζωὴν περικόπτουσα· τοῦτό ἐστιν ὁ ἐν πόλει λῃστὴς, καὶ ὁ πάνδημος δήμοις. Ἐγὼ μὲν οὐ λέγω ταῦτα περὶ σοῦ· ἀλλ' ὁ ποιῶν τὰ νυνὶ πάσῃ γλώσσῃ καὶ ἀκοῇ πάσῃ περιᾳδόμενα, ἐκεῖνός ἐστι (κἂν ἐγὼ σιωπήσωμαι) ὁ τούτων τῶν ὀνομάτων ἄξιος. Σὺ δὲ, εἰ μὲν πράττεις ἃ φασιν, μίσησον μᾶλλον τὴν πρᾶξιν, καὶ τοῖς πραττομένοις αἰσχύνθητι, ἢ τοῖς ὀνομάζουσι

VARIÆ LECTIONES.

P ἴσ. ἐῤῥεί. Q ἴσ. πτερορυεῖ.

μνησικάκησον. Οὐ γὰρ ἔστιν ἄλλως τὰς πράξεις, ἀλλ' ἢ τοῖς οἰκείοις ἐξονομάζειν ὀνόμασιν. Καὶ τῷ δυσχεραίνοντι ταῖς κλήσεσιν, πολλῷ πρότερον ἡ φυγὴ διαπονεῖται τῶν πράξεων. Εἰ δὲ τὰ ψευδῆ σου καταχέουσι· σπεῦσον ὥσπερ ἔφυγες τὴν πρᾶξιν, οὕτω φυγεῖν σε καὶ τὸ ἐγγὺς τυγχάνειν τῆς πράξεως. Τὸ μὲν γὰρ κολάσεως, τὸ δὲ οὐκ ἐπαίνων ἄξιον· καὶ οὐχὶ τὸ πῦρ λυμαίνεται μόνον τοὺς ἁπτομένους, ἀλλὰ καὶ ὁ καπνὸς, τῶν μὴ πόρρω τοῦ πυρὸς ἀφεστηκότων δριμύσσων τὰς ὄψεις καὶ ἀμαυρούμενος.

tratis pudefias, quam memineris ut punias eos qui sic loquuntur. Sunt enim actiones propriis suis nominibus designandæ. Qui quemcunque titulum in malam partem capit, is potius id agere debebat, ut actiones ipsas evitaret : sin autem te mendaciis onerant, id agas oportet, ut quemadmodum recesseris ab agendo male, ita et omnem devites ejus propinquitatem. Illud supplicium meretur, laudem istud non meretur. Non modo lædit ignis arripientes, sed et fumus eorum oculos perstringit et fuliginat qui non longe ab igne consistunt.

ΕΠΙΣΤ. Δ'.

Σεργίῳ μαγίστρῳ καὶ λογοθέτῃ.

EPIST. IV.

Sergio magistro et logothetæ.

Montacut. (ep. 14, p. 75).

Ἐχθρῶν εἰσιν αἱ ἐπιβουλαὶ καὶ αἱ λοιδορίαι, καὶ τὰ βάραθρα· φίλων δὲ, τὸ ὑπερασπίζειν, καὶ προκινδυνεύειν, καὶ κωλύειν τοὺς ἐπηρεάζοντας, ὅση δύναμις. Μέτριος οὖν τῶν ἐχθρῶν ἐκεῖνος, ὁ τῶν προειρημένων ἑαυτὸν καθυφείς· καὶ μήτε συκοφαντῶν, μήτε δόλους, μήτε ἐπιβουλὰς σκευαζόμενος. Καὶ ἄθλιος τῶν φίλων ἐκεῖνος (εἴγε φίλος ὅλως) ὁ μήτε ὑπερασπίζων, μήτε προκινδυνεύων, μήτε ἀνακόπτειν σπεύδων τοὺς προαιρουμένους ἐπιτίθεσθαι. Τοῦτο γὰρ καὶ τῶν ἐχθρῶν ἂν (ὥσπερ ἔφην) ποιήσῃ ὁ μέτριος. Σκόπει οὖν, οἷς ὑπὲρ σοῦ λέγεις, τίνι σεαυτὸν συντάττεις, Οὐχ ὕβρισα γὰρ, οὐδὲ κατὰ σοῦ δόλους ἐρραψάμην. Ἐγὼ δ' εἰ μὴ τὸ φορτικὸν ηὐλαβούμην, ἰσχυρισάμην ἂν, ὡς οὐδὲ τοῦτο τῆς σῆς ἕνεκα φιλοτιμίας καὶ γνώμης· ἀλλ' ὅτι μηδ' ἔχεις, ἐξ ὧν σοι ταῦτα, μὴ λίαν ἀσχημόνως καὶ ἐπιγελάστως, συμπλασθήσεται.

Ab hostibus insidiæ, convicia, barathra parantur, amicorum est, indignis modis multatos tueri velle, periculis se ob eos offerre, et vim illatam prohibere, quantum quidem in ipsis fuerit. Inter inimicos modestus est, qui ab ante memoratis se expeditum tenens, nec sycophanta, nec dolosus, nec insidiarum structor erit. Improbus autem amîcus ille (si modo talis amicus dicendus) qui nec protegit, nec periclitatur pro amico, nec festinat eos repellere, qui in amicum ejus irruere secum statuerunt. Id enim vel qui inter inimicos modestus est (ut dixi) efficiet. Vide sis ergo cui ipsorum te annumeres, per ea quæ pro te allegas. Te non affeci contumeliis, inquies, nec iis annumerabar qui te irridebant ; nullos in te contexui dolos. Ego certe, nisi quod odiosum hoc fore verear, confirmare auderem hoc nullo modo ut æstimationi tuæ consuleres, aut sententiæ factum. Imo vero nullam habes occasionem tibi suppeditatam unde ista, nisi admodum absurde et ridicule, confingere possis.

ΕΠΙΣΤ. Ε'.

Ἡλίᾳ πρωτοσπαθαρίῳ.

EPIST. V.

Eliæ protospathario.

Montacut. (ep. 16, p. 77).

Ἠτήσω· συνεθέμεθα· γέγονεν· εὐχαρίστει οὖν Θεῷ τῷ χορηγῷ καὶ αἰτίῳ πάντων τῶν καλῶν, τῆς βαρυτάτης φορολογίας ἀπαλλαγείς.

Supplicasti : condescendi : factum est. Gratias age Deo igitur largitori et causæ bonorum omnium, quod liber sis a tributo gravissimo colligendo,

ΕΠΙΣΤ. ς'.

Θεοφυλάκτῳ πατρικίῳ, καὶ στρατηγῷ Ἀρμενιακῶν.

EPIST. VI.

Theophylacto patricio, et duci Armeniacorum.

Montacut. (ep. 21, p. 82).

Τρία μισεῖν οἶδα, καὶ τοὺς ἄλλους μισεῖν παραινῶ, ψεῦδος, καὶ δόλους, καὶ ἀγάπης διαφθοράν. Ἀλοίην ἂν τοῖς τρισὶν, εἴ τί μοι, παρ' ἃ διεπράχθη, καὶ κατὰ νοῦν ἔχω, ἄλλως ἐρεῖν μελετήσω. Ἐγώ σε φίλον ἐποιησάμην, φίλον μὲν ὄντα Θεοῦ, ὅσα γε εἰς εὐσεβεῖς ἦκε λογισμοὺς, φίλον δὲ πιστὸν τοῖς φιλοχρίστοις βκσιλεῦσιν ἡμῶν· οὐδὲ τὰ πρὸς ἡμᾶς δὲ παρὰ ταῦτα (ὡς γε αὐτοὺς ἤγομεν εἰς πειθὼ), ἀλλὰ τὸν ὅμοιον τρόπον διακείμενον· ἀλλὰ τότε μὲν οὕτως εἴχομέν τε καὶ πεπείσμεθα, ἔχομεν δὲ ὡσαύτως καὶ νῦν. Πῶς οὖν ἡδύς εἰμι τοῖς σοῖς συκοφάνταις ; Αἰσχύνομαι γὰρ εἰπεῖν, πῶς ἦλθον ἐπὶ σὰς διαβολάς· οὐδὲ γὰρ τὸ ἀπολύειν ἐμαυτὸν ὑπολήψεως τοιαύτης, ἄνεκτον ἐμοί· ἀλλ' ἐκεῖνος ἐχθρὸς, ἐκεῖ-

Tria odio prosequi certum est, et alios hortor ut similiter exosa habeant, mendacium, dolos, interitum amoris. Si quid aliter efferre proposuerim quam quomodo gestum est, et apud animum meum cognitum, tribus istis ego culpabilis fiam. Ego te mihi amicum conciliavi, Dei amicum exsistentem (in quantum pia cogitatione assequi potuerim), amicum autem fidelem, regibus nostris a Christo dilectis : nec te reputabam, quod persuasum habebam, aliter in nos etiam animatum ; bene verum tunc quidem ita forte persuasum habebam, imo et etiamnum eodem modo affecti sumus. Quare igitur gratus sum et acceptus tuis sycophantis ? pudet enim dicere me ad te accusandum descendisse,

nec mihi certe tolerandum videtur ab hujusmodi suspicione me expedire : verum ille hostis, ille sycophanta omnigena malitia repletus est, qui talem, tantam machinationem instruxit, ut te penitus spoliatum amicis redderet, et nos tum etiam in maleficorum extrema regione locare destinarat, nimirum ut principium non violenter manuum illatarum, sed improbi animi, a nobis procederet (unde multo majorum malorum origo quam a manibus procedunt violentis), ut pro dilectione odium potius exspectaremus, et dolos refugium nobis in omnibus statueremus. Omnia in nos per hoc ipsum ingerit; coincidunt etenim in se ista, cum malum nos amicis machinari statuit, et tamen hæc ipsa effutire non horruit apud eos quibus optime nostri mores noti erant, utcunque de ridiculo habebatur. Quis demumcunque fuerit, manifestum illum facito : sic certe te a mala bestia expediveris quæ clanculum cum teipsum tum etiam amicos deprædatur et admordet, et sub prætextu benevolentiæ multiplices instimulat inimicitias. Sin abscondes illum, ego tanquam in conspectu Dei, apologiam dedi, me credere quidem et profiteri amicum te nostrum Deo, et piissimis imperatoribus devotum, non minus in præsenti quam ab olim. Improbus autem ille homo haud quadam, mihi crede, malitia destituetur, qua res tuas pessimo loco statuat. Consulerem ego tibi certe, ne velis communem illum hostem occultare. Certe autem si diffidas iis quæ dicta sunt per me, scio te illum occultaturum, et in amici censu habiturum ; passus interim me longas ineptias agere et desipere frustra : sin propalam feceris, credidisti mihi ; quod in vobis est, utrique certe nostrum conducturum.

A νος συκοφάντης, ἐκεῖνος πάντα κακὸς, ὁ τηλικαύτην πλάσας συσκευὴν, καὶ σε φίλων καὶ τῶν ὅτι μᾶλιστα σπουδάσας ἔρημον ποιεῖν, καὶ ἡμᾶς εἰς τὸν ἔσχατον τῶν κακουργῶν χώραν τάττειν οἰηθεὶς, ἄρχειν ἀδίκων, οὐ χειρῶν, ἀλλὰ γνώμης (ὁ πλειόνων αἰτία κακῶν, ἢ χερσὶν ὑβρίζειν), μῖσος δὲ πρὸ τῆς ἀγάπης τιμᾷν, καὶ τὸν δόλον ἔχειν εἰς ἀποφυγὴν · ἅμα πάντα φέρων καθ' ἡμῶν (συντρέχει γὰρ ταῦτα εἰς αὐτὸ τῷ κακόν τι τοῖς φίλοις ἐθέλειν ποιεῖν, ἃ λέγει ἐκεῖνος), καὶ τοι γέλωτα ὀφλισκάνων, τοῖς ἡμᾶς εἰδόσι, καὶ τὸν ἡμέτερον τρόπον, ὅμως οὐκ ἐνάρκεσε τολμᾷν, Δήλου τοῦτον ὅστις ἂν ᾖ [r] . ἀπαλλαγείης γὰρ ἂν οὕτω θηρίου κακοῦ, καὶ σὲ καὶ τοὺς φίλους λάθρα λυμαινομένου καὶ δάκνοντος, καὶ ἐν προσποιήσει εὐνοίας πολλὴν ἐκκενοῦντος [s] τὴν δυσμένειαν. Εἰ δὲ κρύψεις τοῦτον, ἡμεῖς μὲν, ὡς ἐπὶ Κυρίου, ἀπολελογήμεθα, καὶ φίλον σε καὶ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τῶν εὐσεβεστάτων βασιλέων πάλαι τε καὶ νῦν, καὶ πιστεύομεν, καὶ κηρύσσομεν. Ὁ δὲ κακὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ, εὖ ἴσθι, ὡς οὐκ ἀπορήσει κακίας, δι' ὧν τὰ σὰ χείρω διαθήσει. Ἐγὼ δέ σοι ἔτι συμβουλεύσαιμι ἂν μὴ κρύπτειν τὸν κοινὸν ἐχθρόν · καὶ εἰ μὲν ἀπιστεῖς, ὧν ἔγραψα, εὖ οἶδ' ὅτι κρύψεις · φίλον γὰρ νομίσεις · ἐμὲ δὲ μακρὰ ληρεῖν καὶ φλυαρεῖν μάτην. Εἰ δὲ θριαμβεύσεις, ἐπίστευσας ὅπερ εὔχομαί τε, καὶ ἀμφοῖν λυσιτελήσει.

B

EPIST. VII.

Pantoleonti protospathario.

ΕΠΙΣΤ. Ζ'

Παντολέοντι πρωτοσπαθαρίῳ.

Montacut. (ep. 22, p. 83).

Qui vergis ad occasum vitæ tuæ, propellis te in illorum insolentes audacias quibus sanguis bullit. Quin quod verius est ut proferam, latronum facinora ut leviora habeantur præstas. Totos enim dies, noctes integras, in cædendis hominibus transmittis ; nec vel tantillum temporis omittis improbe gloriari de illorum pœnis quos puniendos tenes. Phalaris forte aliquis, aut Dionysius, aut si qui ob crudelitatem barbaram celebrius nomen habent, in certamen prodire ambitiosius tentas. Nec tibi vita vitalis habetur, si te æqualem illis præstes, nisi multis excedas parasangis. Ast certe cum viris in certamen descendit puer. Nam sine illis quæ magnifice alioquin gerebantur ab illis tyrannis, tibi tyrannis haud videtur, licet omni opere in id innixus fueris, et tempus similia perpetrandi non longe absit. Leges profecto, quarum beneficio vivunt respublicæ, haud adhuc emortuæ sunt, nec diutius tolerabit hæc justitiæ oculus. Cum enim qui per montes latrocinantur fures, pro meritis dignum supplicium sufferant, haud æquum est, ut qui per civitates multo impudentius homicidiis dant operam, cum improbius deliquerint, tranquillius agant.

C

D

Ἐπὶ βίου δυσμὰς ἥκων, εἰς τὰ τῶν σφριγώντων ἐλαύνεις νεανιεύματα· μᾶλλον δὲ ἀληθέστερον εἰπεῖν, ἧττον φοβερὰ τὰ τῶν λῃστῶν δεικνύεις τολμήματα · ὅλος νύκτας καὶ ὅλας ἡμέρας δαπανῶν εἰς τὰς τῶν ἀνθρώπων μάστιγας · καὶ μικροῦ μηδὲ λιπὼν, οὓς ἔτι κολάζων ἔχεις, κακὸς εἶναι σεμνύνεσθαι. Φάλαρις ἴσως σοι, καὶ Διονύσιος, καὶ οἷς ἐπὶ ὠμότητι μεῖζον ὄνομα, εἰς ἀγῶνα προκεῖσθαι πεφιλοτίμησαι · καὶ οὐχ ὅτι τούτοις σεαυτὸν ἐναμιλλον, ἀλλ' εἰ μὴ μακρῷ παραδράμοις τούτους, τὸν βίον σοι ἀβίωτον νομίζεις. Ἀλλὰ παῖς πρὸς ἄνδρα [t] ἀγωνίζεται · χωρὶς γὰρ τῶν, ἅπερ ἐκείνοις ἄλλως τε καὶ μεγαλείως διαπέπρακται, οὐδ' ἡ τυραννὶς, σοὶ τυραννὶς κἂν λίαν ἐκβιάζῃ, καὶ τοῦ παθεῖν ὁ χρόνος, ὧν πράττεις, τὰ ὅμοια οὐ μακράν · οὔτε γὰρ οἱ νόμοι, καθ' οὓς αἱ πολιτεῖαι ζῶσι, τεθνήκασι, καὶ ὁ τῆς δίκης οὐκ ἀνεῳγὸς ἂν ἔτι ὀφθαλμὸς, ὥστε τῶν ἐν τοῖς ὄρεσι λῃστῶν, τὴν ἀξίαν διδόντων ποινηλασίαν, τοὺς ἐν ταῖς πόλεσιν ἀναιδέστερον μιαιφονοῦντας, ὧν χείρω τελολμήκασιν, ἀδεέστερον βιώσεσθαι.

VARIÆ LECTIONES.

r ἴσ. εἴη. s γο ἐκκεντοῦντος. t ἢ ἄνδρας.

ΕΠΙΣΤ. Η'.

Λέοντι σπαθαρίῳ τῷ ἐπιλεγομένῳ Δράκοντι

EPIST. VIII.

Leonti spathario, cognominato Draconi.

Montacut. (ep. 29, p. 87).

Πολλοὶ πρὸς ἡμᾶς λύκοι τὴν γνώμην παρεγένοντο, προβάτων ἐνδύματα φοροῦντες, καὶ τῷ ἔξωθεν σχηματισμῷ τὴν ἔσωθεν περιστέλλοντες κακίαν · ἀλλὰ τούτων οἱ πλείους οὐκ ἔλαθον ἐπιπολύ, τοῦ χρόνου φωράσαντος αὐτῶν τὴν τέχνην, καὶ τὴ περιβολὴν τῆς δορᾶς, οὐκ εἰς μάτην μόνον ἐπινοηθεῖσαν, ἀλλὰ καὶ διπλὴν ἐπιδεικνύντος, τοὐναντίον ἢπερ ἐβούλοντο, τὴν προσοῦσαν αὐτοῖς πονηρίαν τήν τε κρυπτομένην φημὶ καὶ τὴν κρύπτουσαν. Ἡ δὲ σὴ μεγαλειότης, ὡς ἔοικεν, ἐκ πολλοῦ τοῦτο καὶ μελετήσασα καὶ τεχνώσασα, σοφὴ τοῦ καλύπτειν ἐγένετο τὸ θηρίον, καὶ μέχρις ἂν ἀρνίῳ περιέτυχε, τὴν δορὰν οὐκ ἀπέθετο · ἐπιτυχοῦσα δὲ, καὶ ἀπεδύσατο, καὶ τὸν θῆρα B ἔδειξε · καὶ τοσοῦτον, τό γε αὐτῆς μέρος, τὰ προστυχόντα διέφθειρεν, ὅσον οὐδὲ τὰ προφανέστατα τῶν ἀγριωτάτων θηρῶν ἐλυμήνατο ἄν. Ἀλλὰ χαίρομεν κἀν τούτῳ, ὅτι λαθοῦσα προέλαβεν ἡμᾶς κρυπτομένη κακία, ἣ προκατελάβομεν ἡμεῖς κολάσαι ὑπονοουμένην μοχθηρίαν· τὸ μὲν γὰρ καὶ σφάλοι ἂν πολλάκις οὐκ ἐπ' ὀλίγον · τὸ δὲ καὶ λαθὸν, τὴν ὑστάτην οὐκ ἂν φύγοι δίκην · ἀλλὰ ταῦτα γράφομεν, οὐχ ἵνα ἐπιστραφῇς (ἐπιστραφήσῃ γὰρ καὶ μὴ θέλων), ἀλλ' ἵνα γνῷς ὡς οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἔλαθες ἂν ἡμᾶς, εἰ μὴ συνεργὸν εὗρες τὴν ἡμετέραν φιλανθρωπίαν. Τὰ δ' ἄλλα ἐρρῶσθαί σε τὴν ψυχὴν μᾶλλον ἢ τὸ σῶμα ἐπευχόμεθα · καὶ τῶν τετολμημένων διὰ μετανοίας τὰ στίγματα ἀπαλείψαντα, καὶ οὐ τὸ πρόβατον, ἀλλὰ τὸ θηρίον εἰς τὸν παντελὲς ἀπεκδυσάμενον, μήτε ἐν- C ταῦθα, μήτε ἐκεῖθεν εὐθύνας ὑφέξειν.

Multi ad nos animitus lupi accesserunt, ovium indumenta gestantes, quique per externum habitum internam vestierunt improbitatem. Sed horum plerique diu non celabantur : revelavit enim tempus artificium ipsorum, et amictum pelliculæ non tantum in vanum excogitatum monstravit, sed insuper, quod minime volebant factum, duplicem ipsis adesse iniquitatem, absconditam nimirum et abscondentem. Tua autem magnificentia, quod par est credere, cum a longo tempore meditata, et artificiose construens fueris istud, prudenter bestiam occultavit ; neque pellem deposuisti priusquam in agnum arreptum incidisti : illo potitus, et exuisti, et te bestiam professus es. In tantum vero oblata, quod tuas partes attinebat, discerpsisti, ut nec crudelissimæ bestiæ publica devorarent. Lætamur hoc ipso tamen, quod celata improbitas prius nos occupavit, quam ad coercendam suspectam tantum accingeremur ; illud enim licet sæpenumero aberret, non tamen in minimis ; hoc, si latuerit, postremo vindictam non elongabit. Et hæc quidem scribo, non ut convertaris (nam licet invitus olim converteris), sed ut plane intelligas, quod ne quidem ab initio nos latueris, sed cooperantem nostram expertus sis clementiam. Cæterum te animo magis quam corpore valere cupiam, et ut per pœnitentiam stigmata impressa eluas, nec velis ovem, sed bestiam penitus deponere, ita ut, nec in hoc, nec futuro sæculo ad calculos voceris et reddendam rationem.

ΕΠΙΣΤ. Θ'.

Ἰωάννῃ σπαθαρίῳ τῷ χρυσοχέρῃ.

EPIST. IX.

Joanni spathario, chrysocheri.

Montacut. (ep. 39, p. 98).

Οὐκ ἐγράψαμεν ἵνα θαυμάζῃς, ἀλλ' ἵνα στηριχθῇς ἐν οἷς τὸν σάλον ὑπέμεινας. Εἰ δ' ἀρραβῶνα τοῦ στηριχθῆναι τὸ θαῦμα παρέχεις, ἡδέως ἀποδεχόμεθα. Οὐδὲ γὰρ ἐξ ἑαυτῶν προφέρομεν ἅπερ λέγομεν, ἀλλ' ἐξ ὧν τῆς ζωηφόρου πηγῆς ἀπηντλήσαμεν · ἥτις μετὰ τῆς ἐν πίστει δίψης τοῖς προσιοῦσιν ἄφθονα προ· χέειν τὰ τῆς σωτηρίας ἐπηγγείλατο νάματα.

Nequaquam eo fine scripsimus ut mirareris, sed ut stabilem te redderem in iis quibus fluctuabaris ; si in pignus confirmationis tuæ affers admirationem, lubenter admitto. Nam non a nobis proferimus quæ dicimus, sed ab iis unde de fonte in vitam salienti hausimus : qui præ se fert et profitetur, iis qui fidem sitiunt, atque ideo adeunt ut D eam expleant, abundantissimos salutis latices subministrare.

ΕΠΙΣΤ. Ι'.

Λέοντι γεγονότι λογοθέτῃ τῷ Μαδιάμ.

EPIST. X.

Leonti logothetæ Madiam.

Montacut. (ep. 46, p. 101).

Εὐτύχημα μὲν καὶ τὸ φίλους ἔχειν ἐν καιρῷ πειρασμῶν, καὶ χρείας[u] τὸ τῆς φιλίας παρέχοντας χρησιμόν · οἱ δὲ μὴ τοιοῦτοι φανέντες, οὐδὲ οὗτοι τῷ ἀγαπήσαντι ἄχρηστοι, ἀλλ' ὅσον αὐτοὶ τῆς φιλίας ἀπελείφθησαν, τοσοῦτον τὴν ἀρετὴν τοῦ ἠγαπηκότος παριστῶσιν ὑπερθαύμαστον ὅτι καὶ τοι-

Felicitas est amicos possidere tentationis tempore usum atque debitum amicitiæ utile exhibentes : sed nec amanti plane sunt inutiles qui tales se non præstant. Nam in quantum amicitiæ deerint, in tantum diligentis virtutem valde præstant admirabilem : eo quod etiam tales nihilominus dilexerit,

VARIÆ LECTIONES.

[u] γρ. χρέος.

quod non omnia ex intuitu retributionis præstiterit, sed gratis amare novit, et Patrem, qui in cœlis est, imitari in eo, quod nec vel inimicos aversetur. Quocirca nec amoris nostri legem solvere poteris, utcunque (quod rumor est) ingratus exstiteris, et ementiaris amicitiam. Etenim quantumvis ingratus exstiteris, nos tamen, ut videre potes, occasiones nobismetipsis ministravimus, ut ne vel sic quidem odio te habeamus. Tu quid de te homines opinentur considera : et ante alia, tuam ipsius conscientiam, et futurum olim judicium recolito.

A οὑτους ὄντας, ὅμως ἐφίλησε, καὶ οὐ πάντα χάρα ἀμοιβῆς ἔπραττεν, ἀλλ' ἤδει καὶ προῖκα φιλεῖν, καὶ τὸν ἐν οὐρανοῖς μιμεῖσθαι Πατέρα, οἳς [v] οὐδὲ τοὺς ἐχθροὺς ἀπεστρέφετο . Οὐκ ἂν οὖν λύσῃς αὐτὸς τὸν ἡμέτερον τῆς ἀγάπης νόμον, κἂν ἀγνώμων, ὡς φημίζουσι, φανῇς, καὶ τὴν φιλίαν ψευδόμενος. Καὶ γὰρ καὶ δι' ὧν ἀγνωμονήσεις, ἀφορμὰς, ὡς ὁρᾷς, ἡμῖν ἑαυτοῖς πεπορίσμεθα, δι' ἃς οὐδὲ οὕτω σε μισεῖν ὑπαχθησόμεθα. Σὺ δὲ τὴν περὶ σὲ τῶν ἀνθρώπων δόξαν ἐπισκόπει · μᾶλλον δὲ πρὸ ταύτης τὸ σὸν συνειδὸς καὶ τὸ ἐκεῖθεν κριτήριον.

EPIST. XI.

Alexandro comiti.

ΕΠΙΣΤ. ΙΑ'.

Ἀλεξάνδρῳ κόμητι.

Montacut. (ep. 46, p. 100).

Alexander Macedo, qui in summam sublimitatem evexit Macedoniæ regnum, eo die principatum abdicasse videbatur, quo neminem beneficio ornasse dicebatur. Rarissime hoc illi ita contingebat ; utpote qui in illud omni studio incumbebat, ut benefaceret hominibus. Quod si interdum ita contingebat ut nihil præstaret, dolens dicebat : *Hodie non regnavi.* Sed paganus ille fuit et inter paganos rex, et voluptati atque luxui deditus, et ob felicitatem ebrius, quique sibi consimiles deos suarum actionum inspectores fecerat. Tu autem Christianus cum Christianis vivens, et (ut secundum leges agas) cum imperio exsistens, sæpius in vitæ cursu fluctibus agitatus obrueris, in ipsis sacris, inter sacerdotes, idque cum temperantiam et virtutem honorare te non neges, sed et unum illum verum Deum actionum omnium inspectorem fallere non posse putes. Quid hinc sequatur, gravor ego dicere. Illud autem affirmo, neminem e tuo subditis regimini esse, quin loco alicujus beneficii aut benignitatis quam agnoscere vellet, non supplicia deplorat inaudita irrogata, aut damnum illatum inexspectatum. Alius aliud insigne facinus dextræ tuæ tragico cothurno dignum deplorans refert. Cum Alexander cum dolore professus fuerit : *Hodie quidem rex non fui* : tu, quod videtur, non præterlabi tibi diem patieris, in quo non verearis dicere : *Hodie tyrannus non fui.*

B Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν, καὶ Μακεδόνων ἄρας εἰς ὕψος τὴν βασιλείαν, κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐδόκει παύεσθαι τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν εὐεργετήσας οὐδένα ἐδείκνυτο. Σπάνιον δὲ αὐτῷ τὸ τοιοῦτο συνέπιπτεν, ἅτε μελέτην ἅπαντι ἀνθρώποις εὐποιεῖν. Εἰ δέ ποτε καὶ συμπέσειεν, ἀνιώμενος ἔλεγε · Σήμερον οὐκ ἐβασίλευσα. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἕλλην, καὶ ἐν Ἕλλησι καὶ βασιλεύς · καὶ ἡδονῶν, καὶ τρυφῆς καὶ εὐτυχίαν μεθύων ἄνθρωπος, καὶ θεοὺς τοιούτους τῆς οἰκείας πολιτείας ἐφόρους ποιούμενος. Σὺ δὲ πιστὸς, καὶ ἐν πιστοῖς καὶ μετὰ τῶν νόμων ἄρχειν τεταγμένος, καὶ πολλὰ προσπταίων τοῦ βίου τοῖς κύμασι · καὶ ἐν μέσοις αὐτοῖς ἱεροῖς καὶ ἱερεῦσι, καὶ ἐγκράτειαν καὶ ἀρετὴν τιμᾷν οὐκ ἀρνούμενος · ναὶ δὴ καὶ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν ἐπόπτην τῶν πραχτέων, οὐ μὲν οὖν οὐκ ἂν δυ- C νάμενος παραγράψασθαι. Ἀλλὰ τί τὸ ἐντεῦθεν ; Ἐγὼ μὲν εἰπεῖν ἀποκνῶ. Πλὴν οὐκ ἔστιν ἰδεῖν οὐδένα τῶν ὑπὸ σὲ, ὃς ἀντὶ τοῦ χάριν εὐεργεσίας ἢ τινος ἄλλης φιλανθρωπίας ὁμολογεῖν, οὐχὶ τιμωρίαν οὐκ ὀδύρεται ἄκριτον ἢ ζημίαν ἀπροφάσιστον. Καὶ ἄλλος ἄλλο τι ἔργον τῆν σῆς δεξιᾶς τραγικῆς σκηνῆς θέαμα κατολοφυρόμενος διεξέρχεται · ἀλλ' Ἀλέξανδρος μὲν ἀνιώμενος ἔλεγέ ποτε· Σήμερον οὐκ ἐβασίλευσα· σὺ δ', ὡς ἔοικεν· οὐ περιλείψεις ἡμέραν σαυτῷ ἐν ᾗ θαρρήσεις εἰπεῖν · Σήμερον οὐκ ἐτυράννησα.

EPIST. XII.

Basilio quæstori

ΕΠΙΣΤ. ΙΒ'.

Βασιλείῳ κοιαίστορι.

Montacut. (ep. 47, p. 101).

Si justa cum mensura contendentes invicem judicaveris, haud te auri pallor majore pudore suffunderet, temetipsum quam illos qui tibi offerunt.

D Εἰ τῷ δικαίῳ μέτρῳ χρώμενος τοὺς διαμφισβητοῦντας ἀλλήλοις ἐδίκαζες, οὐκ ἂν σε ἡ τοῦ χρυσοῦ ὠχρότης πλέον αἰσχύνεσθαι τοὺς πλέον αὐτὸν χορηγοῦντάς σοι, παρεσκεύαζεν.

EPIST. XIII.

Joanni patricio et sacellano.

ΕΠΙΣΤ. ΙΓ'.

Ἰωάννῃ πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ.

Montacut. (ep. 48, p. 102).

Illustri laudum præconio ob ea quæ geris apud viros probos et honestos dignus es. Neque ignorare te

Λαμπρῶν ἐπαίνων, δι' ὧν πράττεις, παρὰ τοῖς σπουδαίοις τυγχάνων [x] δίκαιος ἂν εἴης · μηδὲ τοῦτον

VARIÆ LECTIONES.

[v] γρ. ὅς. [x] ἴσ. τυγχάνειν.

ἐν ἀγνοίᾳ εἶναι, ὅτι ὅσον ὑψηλὸν καὶ θαυμάσιον τὸ ἐν τούτοις κλέος, τοσαύτης καὶ τῆς ἀσφαλείας καὶ ἐπιμελείας δεῖται. Πολλὰ μὲν γὰρ κατὰ τῶν εὐδοκιμούντων, ἀπὸ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπιβουλῆς ἀφίεται y βέλη· οὐδὲν δὲ ἔλαττον, καὶ ὁ ἐξ ἀνθρώπων ἀνερεθιζόμενος φθόνος, τὸν ἰὸν ἐχχέει. Ἀλλὰ σύ γε τὸν τῆς ἀρετῆς οὐκ ἐνδιδοὺς τόνον, καὶ εἰς τὸν αὐτὸν δὲ τοῖς προτέροις ἀγῶνα σὺν μετρίῳ καὶ ταπεινῷ ἀναποδυόμενος τῷ φρονήματι, τῶν μὲν κωφὰ θᾶττον διελέγξας τὰ μέλη [z] εἰς ἰσχάτην αἰσχύνην καὶ ἀπορίαν μᾶλλον αὐτοὺς περιστήσεις· τὸν δὲ, εἰς τοὺς τεκόντας, μετὰ πλείονος πικρίας ἐπαναστρέψαι παρασκευάσεις· καὶ τὸν τῆς ἐχίδνης μῦθον ἐν αὐτοῖς ἐνεργούμενον ἐπιδείξεις· δείξας, οὐχ ἑτέρους, ἀλλ' αὐτούς γε τοὺς γεννησαμένους κατεσθιομένους μᾶλλον καὶ διαφθειρομένους, ὑπὸ τοῦ καλοῦ γεννήματος αὐτοῖς τοῦ φθόνου, δι' ὧν σεαυτὸν λαμπροτέρας εὐφημίας καὶ ἀναῤῥήσεως μάλιστα ἀξιώσεις.

A par et æquum est, quod quanto sublimior et admiratione dignior ab istis gloria comparatur, tanto majori illa cura et sedulitate custodienda, et sarta tectaque præstanda est. Plurima siquidem in eos qui prosperiore fama florent per insidiantes diabolos immittuntur tela ; neque multum deficiunt his homines, qui invidiæ suæ virus prurigine quadam excitatum effundunt. Tu autem nihil de virtutis cursu remittis, et ad eademmet ipsa, quæ jam olim adisti certamina, te apparas cum moderata et humili affectione animi ; tela irrita reddidisti, et insuper ipsos in extremam desperationem atque verecundiam adduxisti ; invidiam autem in auctores ipsos cum majori amaritudine retorquendam curasti. Certe fabulam quæ de vipera fertur, apud ipsos B vim obtinere suam declarabis ; dum ostenderis haudquaquam illam alios sed ipsos parentes exedere et disperdere, ita pulchra propago est invidia. Tu tamen hanc ob causam illustriori quadam deprædicatione publicationeque te dignum imprimis arbitraris.

ΕΠΙΣΤ. ΙΔ'.

Ἰωάννῃ πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ κατὰ τοὺς Ἀγγουρίους.

EPIST. XIV.

Joanni patricio et sacellano per Angurios.

Montacut. (ep. 49, p. 102).

Τῷ Ἀττιδι μέν σε ἀναφέρουσι, Γάλλον καλοῦντες, οἱ παρ' Ἕλλησι σοφισταί· τῇ γυναικωνίτιδί σε κατακλείουσιν, ἀνδρόγυνον καὶ εἰδότες καὶ ὀνομάζοντες, οἱ ἡμέτεροι σοφοί. Πόθεν οὖν σὺ τοὺς ἑκατέρωθεν ὅρους ὑπερβὰς εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας Θεοῦ μυστήρια παρεισέφρησας, ἄνω καὶ κάτω πάντα ποιῶν· καὶ τὸ ἐν τῇ σῇ παραφθόρῳ φύσει ἄκαρπόν τε καὶ ἄχρηστον ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ γονιμωτάτῃ καὶ πολυτέκνῳ Ἐκκλησίᾳ, φιλονεικεῖς καταπράξασθαι ; ἀλλ' ἴσθι σαφῶς, ὅτι ᾄδου μὲν καὶ τῶν αὐτοῦ πυλῶν, δι' ὧν πράττεις ἀναιδέστερον, σεαυτὸν [a] ἐστηλίτευσας· ὅτι δὲ καὶ ἀσθενέστερος ἦσθα, ἡμεῖς καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ σὺν ἡμῖν πολυάνθρωπος καὶ ἅγιος χορὸς, κἂν λυπήσωμεν, διελέγξομεν. Εἰ δ' ἐκεῖνον τὸν ἀρχιτέκτονα τῶν πονηρευμάτων, μετὰ τῶν αὐτοῦ πυλῶν (ὧν μία τάχα τυγχάνεις αὐτὸς, ὅλον ἐκείνῳ τὸ στόμα καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν φωνὴν χαρισάμενος), ὅμως σύμπασαν αὐτοῦ τὴν παράταξιν ἀνισχύρους καὶ ἀπράκτους κατὰ [b] Ἐτῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ Χριστὸς ἡ ἀλήθεια ἀπεφήνατο· μέχρι τίνος οὐκ ἐνδίδως ἀναιδευόμενος, καὶ εἰς οὐρανοὺς τὰ τῆς ἀπονοίας βέλη μετὰ πολλῆς τῆς ἀναισθησίας ἀφιείς ; δι' ὧν, γέλωτα μὲν τοῖς συμπράττουσι δαίμοσι κινεῖς, λύπην δὲ ἐπὶ τῇ σῇ ἀπωλείᾳ τοῖς ἁγίοις προξενεῖς, μισητὸν δὲ τὸ σὸν γένος νῦν μᾶλλον ἢ πρότερον καὶ διαβόητον ἐπὶ κακίᾳ παριστᾷς.

Sunt qui te comparant Atti, Gallum nominantes : nimirum Græcanici sophistæ. Nostri nasutiores, qui et sciunt Androgynon, et ita nominant, Gynæcio includendum tradunt. Unde ergo factum ut utrinque terminos circumscriptos transiliens, in Ecclesiæ te sacraria injecisti ? omnia susque deque habes. C Naturæ autem tuæ corruptissimæ quidquid sine fructu et inutile adhærebat, in fecundissima Christi Ecclesia et liberis quamplurimis feta, summam per impudentiam inserere voluisti. Sed clarissime intelligas oportet, quod per ea quæ operaris impudentissime, te palam declarasti quod ad infernum et inferni portas spectes. Quod porro sis quam illæ fores infirmior, nos et nobiscum una numerosissimus Christi grex, licet nostro cum dolore, manifestum facimus. Cum vero malorum omnium architectum illum, una cum ipsius portis (quarum fortassis tu una es, cum in solidum ipsi os, linguam, vocem concesseris), et omnes ipsius exercitus invalidos, et nihil agentes contra Ecclesiam, Christus ipsa veritas nobis confirmaverit : quousque tu de impu- D dentia tua nil remittis ? quousque non omittes impudentiæ tuæ tela furioso more in cœlum ejaculari ? unde risum et ludibrium auxiliantibus diabolis ministras, dolorem vero de tua perditione sanctis suffundis. Genus porro tuum, ultra quam olim fuerat, odio haberi et detestationi facis, et ob improbitatem diffamatum.

ΕΠΙΣΤ. ΙΕ'.

Ἀναστασίῳ φορολόγῳ.

EPIST. XV.

Anastasio tributi collectori.

Montacut. (ep. 51, p. 106).

Οὐκ ἔστι σοι πάροδος εἰς τὴν τῆς βασιλείας πύλην, διότι σοι ταύτην ἀπετείχισεν ὁ τῆς φιλαργυρίας ἔρως.

Haud tibi patet ingressus per ostium in regnum : pecuniarum quippe amor eum tibi occlusit. Quod

VARIÆ LECTIONES.

y ἐφιέται. z γρ. βέλη. a ἑαυτόν. b μετὰ Hœsch.

si murum interjectum quo excluderis, per paupe- A rum amorem submoveris, quantocius te recipiet eleemosynæ destinata habitatio.

Εἰ δὲ τὸ μεσότοιχον διὰ φιλοπτωχείας λύσεις, θᾶττον ἡ τῆς ἐλεημοσύνης ὑποδέξεταί σε κατοικία.

EPIST. XVI.
Eidem.

ΕΠΙΣΤ. ΙϚ′
Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 52, p. 106).

Nullum admittunt inter se commercium avaritia et humanitas. Longe abest enim vir misericors ab odio fraterno, quo laborant divites. Quocirca hiatus ingens constituir inter infernum et cœlorum regnum.

Οὐκ οἴδε συνοδον ἀλλήλων, πλεονεξία καὶ φιλανθρωπία. Μακρὰν ἀπέχει ἀνὴρ ἐλεήμων τῆς των πλουτούντων μισαδελφίας. Διὰ τοῦτο καὶ μέγα χάσμα ἐστήρικται μεταξὺ γεέννης καὶ βασιλείας.

EPIST. XVII.
Eidem.

B

ΕΠΙΣΤ. ΙΖ′·
Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 53, p. 107).

Divitias evacuas, et vehementer gaudeo, quod tibi cœlorum regnum ædificatum videam : sed et una evacuentur affectus illi, qui divitias prius possederunt : ut non modo thalamus tibi regalis contingat, sed et sponsus etiam prodeat pulchre exornatus.

Κενοῖς τὸν πλοῦτον· καὶ μέγα χαίρω ὅτι σοι βασιλείαν οὐρανῶν ὁρῶ οἰκοδομουμένην. Ἀλλὰ κενούσθω σοι καὶ ἃ προκατεῖχε τὸν πλοῦτον πάθη· ἵνα μὴ μόνον ἡ παστὰς ὑπάρχῃ βασιλικὴ, ἀλλὰ καὶ ὁ νυμφίος ἐξωραϊσμένος.

EPIST. XVIII.
Galatoni, a secretis.

ΕΠΙΣΤ. ΙΗ′.
Γαλάτωνι ἀσηκρῆτις.

Montacut. (ep. 55, p. 110).

Archetypon (opinor) est, nec ad imitationem aliorum institutum, præclari amici tui mendacium. Neque enim persuaderi ipsi possit, ut cum poetis C vel amantissimis fictionum, ne dicam comicis aut tragicis, comparetur ; multo magis qui res heroum gestas metro paronymo (hoc est, heroico) persecuti sunt. Cum vero poetas omnes in extemporalibus figmentis transgreditur, idque cum supercilio, historicus quispiam aut prosa scriptor, hic opus est, ut in memoriam revocetur ei, et ex adverso componatur strenuus quispiam mendaciorum sartor, ut ita magnum et dubium subeant certamen. Quis autem ille tandem erit ? Certe nec inter Græcos, sed neque barbaros versari dignabitur ille. Sed opus autem est uti investiges terram hominibus incognitam, potius quæ nusquam habetur, et gentem aliquam innominatam ; inde huc peregrinus adveniat ; et cum terribili quodam super- D cilio, secretorum enarrator, fabulis præsideat enarrandis. Timoclem forte aliquem, cum vel puer vel adolesceus diciplinarum scholas adires, audivisti, aut Clonthaconthlon ophicianum (nam monstra nobis nominum formanda sunt) Ophicianorum, quos sibi confixit, nationis naturam, politiam, pugnas, victorias, vitæ sæcula, ætates, felicitates, neque hominum tantummodo, sed et plantarum animalium, maris, et terræ, aerisque, hyperbolice mentientem, et prodigiose prosequentem. Certe si præclarus ille tuus amicus, in certamen de mentiendo, cum isto homine descenderet, judices et præmiorum distributores, ad istiusmodi certamina

Ἀρχέτυπον, οἶμαι, καὶ οὐ πρὸς μίμησιν ἑτέρων μεμηχανημένον, τοῦ καλοῦ σου φίλου τυγχάνει τὸ ψεῦδος. Ποιηταῖς μὲν γὰρ, καίτοι φιλομυθοῦσιν (οὐ λέγω κωμικοῖς, ἀλλ' οὐδὲ τραγικοῖς), οὐκ ἂν πεισθείη συγκρίνεσθαι. Πολλῷ δὲ μᾶλλον, οὐδ' οἷς τὰ ἡρώων παρωνύμῳ μέτρῳ ἐξήρηται. Ὅπου δὲ, ποιητῶν ἁπάντων, ἐν τῷ σχεδιάζειν, ὑπερωφρύωται, τίς ἱστορικῶν ἢ συγγραφέων εἰς μνήμην χρεία καὶ παράθεσις ; πρὸς ἕνα τινὰ, λοιπὸν, γενναίων, οἶμαι, τὰ ψευδῆ, μέγας αὐτῷ καὶ ἀμφήριστος ὑπολείπεται ὁ ἀγών. Τίς οὖν ἐστιν οὗτος ; Οὐκ ἐν Ἕλλησιν, οὐδ' ἐν Βαρβάροις ἀξιοῖ πολιτεύεσθαι· γῆν δὲ ἄγνωστον ἀνθρώποις, μᾶλλον δ' ἀνύπαρκτον ὅλως, καὶ γένος ἀκατονόμαστον ἐπιζητήσας, κακεῖθεν ἐπιδημῶν, τοῖς μύθοις, τῶν ἀπορρήτων ὑφηγητὴς, μετὰ φοβερᾶς τῆς ὀφρύος προκάθηται. Τιμοκλέα ποτὲ, μᾶλλον δὲ Χλονθάκονθλον τὸν Ὀφιοκανὸν (δεῖ γὰρ, ὡς ἔοικε, καὶ τὰ ὀνόματα τερατεύεσθαι) κουρίζων ἴσως ἢ μειρακίζων τοῖς μαθήμασιν, ἤκουσας, Ὀφιοκανῶν ἐκείνων, οὓς αὐτὸς ὑπεστήσατο, γένος, καὶ φύσιν, καὶ πολιτείαν, καὶ μάχας, καὶ νίκας, καὶ βίων αἰῶνας [c], καὶ ἡλικίας, καὶ εὐδαιμονίας· οὐκ ἀνθρώπων μόνον, ἀλλὰ καὶ φυτῶν, καὶ ζώων, καὶ γῆς, καὶ θαλάσσης, καὶ ἀέρος, καὶ ὑπερβολὴν ψευσμάτων τερατευσάμενον. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτον, εἰς τοὺς περὶ τοῦ ψεύδους ἀγῶνας, ὁ καλός σου φίλος εἰ ἀποδύσαιτο, εἰς μεγίστην ἂν ἀπορίαν τοὺς ἀθλοθέτας καὶ κριτὰς τῶν τοιούτων ἀγωνισμάτων περιστήσειεν, ὁποτέρῳ τῶν δύο τὴν νικῶσαν ἐπιψηφίσονται. Ἔα τοίνυν τὸν ἀνεψγμένον τάφον τῶν ψευσμάτων (ἄμεινον γὰρ ἐκ τῆς ἀληθοῦς σοφίας ἐξεικονίσαι ἅμα καὶ στηλιτεῦσαι

VARIÆ LECTIONES.

[c] ἴσ. ἀγωγάς.

τὸν ἆθλιον) καὶ τῆς ἐκεῖθεν δυσωδίας, σαυτὸν ἀπόστησον. Εἰ γὰρ οὐδὲ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ, οὐδὲ χειρὸς (ἅπερ δύναται φίλων δεξιότης, τῶν μὲν ὁρᾷν τὸ συμφέρον, τῶν δὲ μεταχειρίζεσθαι συνεργούντων καὶ συμπροθυμουμένων, καὶ ὑπλῶς πρὸς ἅπαντα μὲν τὰ τοῦ βίου χρησιμευόντων, ἄλλως δὲ πρὸς κακίαν ὑποσυρόντων), οὐδὲ τούτων φείδεσθαι παρακελευόμεθα, ἀλλὰ διασχίζεσθαι θᾶττον αὐτῶν καὶ διατέμνεσθαι προστάττομεθα· τί χρὴ ποιεῖν περὶ τοῦ σεσηπότος, καὶ οὐ νῦν, ἀλλὰ διαπαντὸς καὶ ἀχρήστου καὶ πάλαι διαιρεθέντος, καὶ οὐ μέλους ποτὲ γεγονότος, ἀλλὰ πολλὰ τῶν μελῶν ἀπαρχῆς τραυματίσαντος.

A constitutos, in ambiguis sententiis distractos videremus, cui e duobus victoriæ calculum ascribere deberent. Omitte autem tu patens illud sepulcrum mendaciorum (satius fuerit a veraci sapientia mutuantes repræsentare, simul et propalare miserum illum), et ab exhalante inde fetore temet quam longissime submove. Si enim nec dextero oculo, aut etiam manui parcere jubemur [20], sed eruere et abscindere quantocius utrumque (quibus intelligi videtur amicorum dexteritas, qui partim quod conducit nobis cernere possint; partim libenter et prompto animo cooperari et adjutores esse possunt, in iis quæ accepimus, quique simpliciter ad omnes vitæ partes nobis utiliter inserviunt, etiam ubi periculum est, ne ad vitia abripiamur), quid putas faciendum in putrefacto, et non nunc primum, sed semper inutili, olim divulso, neque unius membri quod fuerat, sed multorum membrorum, et quidem ab initio, vulneribus infami.

ΕΠΙΣΤ. ΙΘ'.

Ἰωάννῃ σπαθαρίῳ.

B

EPIST. XIX.

Joanni spathario.

Montacut. (ep. 56, p. 112).

Ἄριστον μὲν, κρείττονα φαύλης ὑπονοίας νομίζεσθαι· εἰ δὲ μὴ, ὑπονοηθέντα καὶ κριθέντα μὴ ἁλίσκεσθαι. Ὁ δὲ καὶ κριθεὶς καὶ ἁλοὺς, κἂν δίκην οὔπω δέδωσιν ἑτέραν, ἀλλ' οὖν τὴν χαλεπωτάτην, τὸ, κακὸς ὀφθῆναι καὶ δίκην ὀφείλειν, δέδωκε. Πράττε τοίνυν αὐτὸς, ἐπεὶ μηκέτι σοι ῥᾴστον ἀποσκευάσασθαι τὴν ὑπόνοιαν, οὐχ ὅπως μὴ δίκην δῷς, ἀλλ' ὅπως μὴ τῶν δίκην ὀφειλόντων ἐλεγχθῇς.

Optimum quidem est ultra omnem mali suspicionem locari. Quod si non illud contigerit, at suspectum et examini subditum, non reum deprehendi. Qui autem sic judicium subierit, ut in culpa inventus fuerit, licet aliam pœnam non tulerit, at certe, quæ gravissima est, dedit; nempe quod improbus inventus, et dignus qui supplicio subjiciatur, habeatur. Age igitur, quandoquidem haud tibi in promptu est suspicionem amoliri, non ut ne pœnas des, sed ut ne pœnas juste meruisse convincaris.

ΕΠΙΣΤ. Κ'.

Μιχαὴλ πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ.

C

EPIST. XX.

Michaeli patricio et sacellario.

Montacut. (ep. 57, p. 112).

Εἰ μὲν φιλεῖς, ἀδικεῖς· εἰ δὲ μὴ φιλεῖς, πλέον ἀδικεῖς· τὸ μὲν, ὅτι τῶν φιλουμένων ἐν ταῖς συμφοραῖς ὀλιγωρεῖς· τὸ δὲ, ὅτι οὐδὲ τοὺς φιλοῦντας φιλεῖς. Ταῦτά σοι ὁ πάλαι μὲν σὸς, νῦν δὲ καὶ κοινὸς φίλος, τοῦτο μὲν φιλικῶς ἐλέγχων, τοῦτο δὲ δυσωπῶν, δι' ἡμῶν χρηματίζει καὶ διαμαρύτρεται.

Si diligis, injuriosus es; si non diligis, magis injuriosus. Illud; quod amatos calamitatibus obsessos negligas. Hoc; quod amantes haudquaquam amas. Ita quidem ille olim tuus, in præsenti, noster communis amicus, partim amanter reprehendendo, partim me advocato, intercedendo, et profitetur, et testimonio protestatur dato.

ΕΠΙΣΤ. ΚΑ'.

Ἀρσενίῳ μοναχῷ.

EPIST. XXI.

Arsenio monacho.

Montacut. (ep. 59, p. 113).

Πολλοὶ καὶ τῶν παρ' Ἕλλησιν εὐδοκιμησάντων, καὶ τῶν παρ' ἡμῖν ἀριστευσάντων, ἐμαρτύρησαν δι' ὧν ἔδρασαν, ἄμαχον εἶναι καὶ χρησιμώτατον τὴν ἀρετήν. Εἰ δ' ὁ παρὼν καιρὸς μονονουχὶ βοᾷ, ὡς οὐδὲν ἀσθενέστερον καὶ ἐπικινδυνότερον αὐτῆς (ἐλαύνεται μὲν γὰρ καὶ προπηλακίζεται πᾶσα ἀρετή· θαυμάζεται δὲ καὶ περιπτύσσεται πᾶσα κακία), μηδὲν θαυμάσῃς. Ἀρετὴ γὰρ ὡς ἀληθῶς, καὶ ἀρετῆς τῆς πρώτης μάλιστα ἄνθος, τὸ μετὰ κινδύνων καὶ θλίψεων καὶ παρευδοκιμουμένην ὑπὸ τῆς κακίας ἀσπάζεσθαι τὴν ἀρετήν. Ὁ δὲ καιρὸς βοᾶν τἀναντία, τῆς μὲν ἰδίας μοχθηρίας τὴν ὑπερβολὴν καὶ ἀπόνοιαν λαμπρῶς ἐλέγχει· τῶν δὲ σπουδαίων μᾶλλον τὸ ἀξιοθαύμαστον καὶ ἀήττητον, παντὸς λόγου ἐναργέστερον ἀνακηρύττει.

D

Multi qui apud Græcos cum fama vixerunt, et etiam qui inter nos virtutis laude floruerunt, per res a se gestas, testimonium perhibuerunt, virtutem esse rem inexpugnabilem et utilissimam: utcunque præsentium rerum status, tantum non clara voce pronuntiat, nihil vel infirmius, vel periculosius esse, quam ipsa est. Impellitur enim et conviciis, quasi luto injecto, proscinditur omnis virtus. In admiratione et osculis est quælibet improbitas. Noli autem mirari. Est enim virtus certo certius, et quidem virtutis primæ flos....

[21] Matth. VII, 2.

EPIST. XXII.

Joanni patricio, et Græciæ duci.

ΕΠΙΣΤ. ΚΒ'.

Ἰωάννῃ πατρικίῳ καὶ στρατηγῷ Ἑλλάδος.

Montacut. (ep. 60, p. 113).

Si amas, infirmus es: si non amas, injustus es. Sin amans, non infirmaris, certe amicos injuria affectos negligis. Ego quidem Deum oro, ne tu talibus calamitatibus et necessitatibus distinearis: et si in eas incideris, ut ne talem benevolentiam aut auxilium consequaris, qualem tu tuis amicis præstas. Tu autem utrumque in memoriam revoca Domini oraculum, quo declaratur: *Qua mensura aliis metiatis eadem et vobis metietur* [21].

Εἰ μὲν φιλεῖς, ἀσθενεῖς· εἰ δὲ μὴ φιλεῖς, ἀδικεῖς. Εἰ δὲ φίλων, καὶ μὴ ἀσθενῶν, οὕτως ἄδικα τῶν φίλων πασχόντων, ὀλιγωρεῖς· ἐγὼ μὲν εὔχομαί σε μήτε τοιαύταις ἀναγκαις περιπεσεῖν, μήτε περιπεσόντα καὶ δεηθέντα, τοιαύτης εὐνοίας καὶ ἐπικουρίας, οἵαν σὺ τοῖς φίλοις παρεχεις, ἐπιτυχεῖν. Ἀλλὰ σύ γε τὸν Δεσποτικὸν ὅμως ἀναλογίζου χρησμόν, Ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, σαφῶς διαγγέλλοντα.

EPIST. XXIII.

Bardæ patricio, et Macedoniæ duci.

ΕΠΙΣΤ. ΚΓ'.

Βάρδᾳ πατρικίῳ καὶ στρατηγῷ Μακεδονίας.

Montacut. (ep. 67, p. 119).

Impera potius cum aliorum desiderio et affectu, quam per timorem. Est enim impossibile ut non in odium timor hic mutetur. Illud autem subditorum benevolentiam omnibus vestigiis insequitur. Patet autem inter utrumque differentia, in omni actione et usu necessario. Quod si animum tuum subjecit opinio, futurum ut inde humile quid, abjectum, et contemptibile enascatur, unde tardius et invitus ad hoc consilium accedas: tu contra oppones mores constitutos et stabiles, sententiam obfirmatam, et quod assentationibus et scurris non attenditur, gravitatem in deliciis habitam opponendo. Notum porro tibi sit, quod tuo subditi imperio, pudorem suavem militari sagulo prælaturi sint, et te eo indutum magis illustrem iis appariturum. Hoc tu lenocinio, subditos tibi, quocunque volueris, perduces, multo efficacius et constantiori tenore, quam qui de fastu supercilioso, et morum asperitate, magnos sibi sumunt spiritus.

Ἄρχε ποθούμενος μᾶλλον ἢ σὺν φόβῳ· τὸ μὲν γὰρ οὐκ ἔστι μὴ οὐχὶ εἰς μῖσος ἀποκριθῆναι· τὸ δὲ τὴν τῶν ἀρχομένων εὔνοιαν εἴωθε θηρεύειν· δῆλον δὲ τὸ ἐν πάσῃ καὶ πράξει καὶ χρείᾳ διάφορον ἑκατέρου. Εἰ δέ τι ταπεινὸν καὶ εὐκαταφρόνητον, ὡς ἂν ἐκεῖθεν, ἐπιφύεσθαί σοι μέλλον ὑποτρέχει τοὺς λογισμοὺς, καὶ πρὸς τὴν συμβουλὴν ὀκνηρότερον παρασκευάζει· ἀλλὰ σύ γε τὸ βεβηκὸς τῶν τρόπων, καὶ τὸ ἐστηριγμένον τῆς γνώμης, καὶ τὸ μὴ προσανεῖσθαι κόλαξι καὶ βωμολόχοις τούτοις, ἀντιτάξας σεμνότητα φίλην· εὖ ἴσθι παρὰ τοῖς ἀρχομένοις, καὶ γλυκεῖαν αἰδὼ, τῆς στρατηγικῆς χλανίδος, λαμπρότερον ὀφθήσῃ περιβεβλημένος· καὶ τῶν ἐπὶ σοβαρότητι καὶ ἠθῶν τραχύτητι μέγα φρονούντων εὐσταθέστερον κατὰ πολὺ καὶ βεβαιότερον ἐπιδείξῃ τὸ ὑπήκοον περιάγων.

EPIST. XXIV.

Joanni patricio et sacellario apud Angurios.

ΕΠΙΣΤ. ΚΔ'.

Ἰωάννῃ πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ κατὰ τοὺς Ἀγγουρίους.

Montacut. (ep. 73, p. 122).

Omnino mihi recte et sapienter olim dictum videtur, ascendisse quidem multos in arborem illam, quæ tyrannis nominatur: descendit autem nullus denuo, sed singuli ruina præcipitantur. Itaque quid adeo intumescis et exsultas tu? Tu nondum super ramos hujus arboris, gravis utcunque et tumidus conscendisti, sed insipienter in ipsis caulium foliis eveheris.

Λίαν ἔμοιγε δοκεῖ καλῶς καὶ συνετῶς ὁ πάλαι λεγόμενος ἔχειν λόγος, ὡς ἀνέβησαν μὲν ἤδη πολλοὶ ἐπὶ τὸ δένδρον τοῦτο ὃ καλούμενόν ἐστι τυραννίς· κατέβη δὲ οὐδεὶς πάλιν, ἀλλὰ καταπίπτουσιν ἅπαντες. Εἰ δὲ τοῦτο, τί γαυριᾷς καὶ σκιρτᾷς αὐτὸς, οὐδ' ἐπὶ τοῖς τοῦτου κλάδοις, καὶ ταῦτα βαρὺς ὢν καὶ σοβαρὸς καὶ φλεγμαίνων, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς τῶν φύλλων αὐτοῦ πετάλοις ἀνοήτως ὀχούμενος;

EPIST. XXV.

Tarasio fratri.

ΕΠΙΣΤ. ΚΕ'.

Ταρασίῳ ἀδελφῷ.

Montacut. (ep. 78, p. 126).

Ad summa perducitur passio, et intenditur malum. Ac præter Deum et a Deo spem, nulla superest consolatio; insidiæ, minæ, terrores, qui experientiam fecerunt faciliorem, undique apparent. Quis hæc sistet? Fortassis illa ipsa quam contra nos parturiunt mors, vel illos privabit potestate et supplicia ingerendi, vel nos liberatura est a tribulationibus.

Ἀκμάζει τὸ πάθος, καὶ τὸ κακὸν ἐπιτείνεται· καὶ πλὴν Θεοῦ καὶ τῶν ἐκεῖθεν ἐλπίδων, παραμύθιον οὐδὲν· ἐπιβουλαὶ δὲ, καὶ ἀπειλαὶ, καὶ φόβοι, τῶν προλαβόντων τὴν πεῖραν κουφοτέραν ἀποφαίνουσι· τίς στήσει ταῦτα; ἀλλ' ἴσως, ὃν αὐτοὶ καθ' ἡμῶν ὠδίνουσι θάνατον, ἢ τοῦ τιμωρεῖν καὶ κολάζειν ἐκείνους, ἢ ἡμᾶς ἀπάγων τῶν θλίψεων.

[21] Matth. vii, 2.

ΕΠΙΣΤ. ΚϚ'.

Ἰωάννῃ σπαθαρίῳ.

EPIST. XXVI.

Joanni spathario.

Montacut. (ep. 79, p. 127).

Οὐκ ἐλυπησας ὅτι ἠπάτησας · καὶ συχνὸς ὁ χρόνος ἐξ οὗ τὸν ὄφιν ὑπ' ἀνθρώπου μορφῇ κατεῖχες κρυπτόμενον · ἀλλ' ὅτι κακὸς ἐφάνης, καὶ φίλων ἐχθρὸς, καιροῖς δουλεύων, καὶ ἀπάτῃ ἐπιρειδόμενος. Εἰ δέ σε μὴ κακὸν ἡ πρᾶξις ἐδείκνυ, καὶ εἰς ζῆλον εἶλκε τοῦ προδότου τὸ κακοῖς τὸν εὐεργέτην ἀμείβεσθαι, εὖ ἴσθι, ὡς καὶ εὔφρανας ἂν ἐκ τοῦ πάσχειν ἡμᾶς, οἷς καθαιρόμεθα, αὐτός τι τῶν ἀγαθῶν ἐκκαρπούμενος.

Non dolore affecisti, quod fraudasti, et tempus satis longum est, ex quo serpentem sub humana forma latentem occultas; improbus apparuisti, amicis inimicus, temporibus serviens, fraudibus innixus : si te iniquum ista actio non manifestavit, et ad imitationem attraxit proditoris Judæ, ut benemeritum malis pensatum habeas, illud habe cognitum, quod si lætitia affeceris ob ea quæ patimur, aliquid inde boni tu consequeris.

ΕΠΙΣΤ. ΚΖ'.

Κωνσταντίνῳ σπαθαρίῳ γένους ὄντος Τυῤῥηνῶν καὶ δυστροπευομένῳ.

EPIST. XXVII.

Constantino spathario Tyrrheni generis perversis moribus prædito.

Montacut. (ep. 80, p. 127).

Τὰ Τυῤῥηνῶν δημόσια ἔργα, καὶ ἐφ' οἷς σεμύνονται, ἀρχαῖς ὁ λόγος, οὐδέ τοῖς ἀσελγεστάτοις τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, οὐδὲ χωρὶς αἰσχύνης ὄργια γίνεται. Ὅρα οὖν ὅπως αὐτὸς νῦν πόλιν Κωνσταντίνου μετοικῶν ἄριστα βιώσεις. Ἂν γάρ τί σε καὶ μικρὸν τῆς ὀρθῆς παρατραπέντα συναίσθωνται πολιτείας, καπνὸν Τυῤῥηνικὸν ἰδόντες, καὶ τὸ πῦρ, κἂν οὐκ ἀνάπτῃς εἰς μέγα φλογὸς ὑποτοπήσουσιν αἴρεσθαι. Ἃ χρὴ διευλαβούμενον, ἀπρόσκοπον πᾶσιν, ὡς οἱ θεῖοι θεσμοὶ διακελεύοντσι, καὶ εἶναι καὶ φαίνεσθαι.

Publica Tyrrhenorum opera, de quibus gloriantur, vetus habet verbum, orgia fiunt, ne quidem ab impudicissimis hominum sine pudore. Cogita idcirco ut cum urbem inhabitas Constantini vitam optime instituas, si enim te intellexerint cives, vel tantillum a recte vivendi ratione declinasse, ubi fumum Tyrrhenorum animad verterint, suspicabuntur et ignem, licet haud succenderis, in magnam flammam attollendum. Quod dum sedulo præcaves, sine lapsu, quemadmodum divina jubent oracula, coram omnibus ut incedas nitendum est.

ΕΠΙΣΤ. ΚΗ'.

Λέοντι λογοθέτῃ γεγονότι, καὶ μονάσαντι, ὑπὸ δοκοῦντος φίλου παραλυπηθέντι.

EPIST. XXVIII.

Leonti, qui cum esset logotheta monachus flebat, et ab amico mœrore affecto.

Montacut. (ep. 81, p. 128).

Ἀμβλὺς τὸ ἦθος, καὶ μαλακὸς τοὺς πόνους, γνώμην τε οὐ βέβαιος, καὶ λημμάτων ἥττων, καὶ τῆς ἡδονῆς ἀνδράποδον ἄνθρωπος. οὔτ' ἄν τι τῶν ἀγαθῶν γενναῖον ἐργάσαιτο, καὶ εἰς κακὸν οὐκ ἂν ἀποδαίη μέγα · ὅσοι δὲ φύσιν μὲν ὀξεῖς, καρτερεῖν δὲ πρὸς πάντα δεινοί, ὑπερόπται δὲ καὶ χρημάτων καὶ ἡδονῶν, καὶ γνώμην ἐξαγαγεῖν ἀμετάστρεπτοι. Τούτοις δὲ ἄρα καὶ ἰσχύος ποθὲν περιτεθείσης, καὶ εἰς ἀγαθὸν ἡ ῥοπὴ τὰ μέγιστα ἐξανύσειε, καὶ πρὸς τὸ φαῦλον ἐπειδὰν ἀποκλίνωσιν ἀφόρητοί τε καὶ ἀπαραίτητοι καὶ φίλοις καὶ οἰκείοις καὶ πᾶσι καθίστανται. Οὐ χρὴ τοίνυν δυσφορεῖν, ὅτι μὴ τὰ βέλτιστα παρὰ τοῦ ποτε γενναίου φίλου ἐκκαρπούμεθα · ἀλλ' εὐχαριστεῖν, ὅτι οὐχὶ μόνον μηδὲν λυπηρὸν, ἀλλ' ἐφ' οἷς μηδὲ τῶν εἰς ὑπερβολὴν ἡκόντων δυσχερῶν, ἐκεῖθεν πειρώμεθα. Εἰ δ' ἐπιστρέψει ποτὲ, καὶ πρὸς τὰς συγγενεῖς μετὰ τῆς φιλίας ἀναδράμοι ἀρετὰς, ἴσως ἀποκρύψει τοῖς εὐφραίνουσιν ἀγαθοῖς καὶ ὅσα τῶν λυπούντων ἡμᾶς προκατέλαβεν.

Moribus piger, ad labores mollis, mens inconstans, succumbens donis, voluptatem mancipium, nec aliquid boni generosive faciet ; sed nec in magnam nequitiam emanabit. Natura celeres, ad omnia sufferenda impigri, divitiarum voluptatumque contemptores, et qui facile e sententia dimoveri nolunt ; isti, accedente aliquanto potestate, vel ad virtutem magno futuri sunt momento, vel ad malum cum inclinent, intolerandi, implacabiles amicis familiaribus, singulis exsistunt : Quocirca non est ægre ferendum, quod optima quæque ab amico generoso non semper impetramus, sed gratiæ sunt agendæ, eo quod non tantum nihil triste reportamus, sed potius quod nihil ab eo proficiscatur quod inter summe tristia et molesta numeretur. At si revertatur aliquando, et ad cognatas cum amicis virtutes recurret, fieri potest ut bona quæ deinceps oblectant, omnia illa mala et tristia evanescere faciat, quibus pridem occupabamur.

ΕΠΙΣΤ. ΚΘ'.

Βασιλείῳ πράκτορι.

EPIST. XXIX.

Basilio practori.

Montacut. (ep. 82, p. 128).

Κείρουσιν οἱ παλαιοὶ λόγοι Προμηθεῖ τὸ ἧπαρ, ἀετὸν ἐφιστῶντες τὸν κείροντα · καὶ ἡ αἰτία, ὅτι θεόθεν τὸ πῦρ ἐκλέψας, φησὶ, πόνων καὶ καμάτων ἀνθρώποις ἤνεγκεν αἴτιον · Εἰ δέ σε εἶλον οἱ ποιηταὶ

Veterum fabulæ depastum Prometheo hepar ferunt ab aquila detondente ; causam dant, quod de cœlo furatus ignem, laborum et defatigationum causas hominibus dedit. Quod si te ceperint poetæ

tantum malorum pyram in patriam construentem, non illi aquilarum, milvorum, accipitrum species in te concitarent, quæ viscera depascerent tua ; sed et pardos, leones, et cæteras bestias in tua intestina immittere non desisterent. Tu autem cogita, quod licet poetæ non exsistant, qui hæc talia confingant, veritatis tamen Christianæ exacta ratio non cesset supplicium magis formidolosum intentare, ignem indefectibilem, tenebras exteriores, stridorem dentium, multitudinen vermium peccatoribus dum substernit. Quod si te timor futurorum in præsenti non coerceat, nec a cursu inordinato et irrationabili avertit ; attamen Sodomæ et Gomorrhæ quæ litteris traditur perpessio inconsolabilis, et commune illud omnium hominum naufragium, diluvium ; et quotidiana providentiæ opera, animum, et cogitationes, ad sobriam et sapientem cogitationem reforment.

A τοσαύτην κακῶν πυρὰν τῇ πατρίδι ἀνάψαντα · οὐκ ἀετῶν γένη, καὶ ἰκτίνων, καὶ ἱεράκων τοῖς σπλάγχνοις ἂν διεβόσκησαν · ἀλλὰ καὶ παρδάλεις, καὶ λέοντας, καὶ θηρία πάντα οὐκ ἂν τοῖς ἐγκάτοις, ἐπαφιέντες ἀπέκαμον. Σὺ δὲ σκόπει ὡς εἰ καὶ τὸ ποιητῶν γένος ταῦτα σχηματίζειν ἐπιλέλοιπεν, ἀλλ' ἥ γε καθ' ἡμᾶς τῆς ἀληθείας ἀκρίβεια, οὐκ ἀπίστε, φοβερωτέραν τὴν τιμωρίαν ἐπανατείνουσα · πῦρ ἀτελεύτητον · καὶ σκότος ἐξώτερον · καὶ βρυγμὸν ὀδόντων · καὶ σκωλήκων πλῆθος ὑποστρωννῦσα τοῖς ἁμαρτάνουσιν. Εἰ δέ σε καὶ τῶν μελλόντων οὔπω συστέλλει ὁ φόβος, οὐδὲ τῆς ἀτάκτου καὶ ἀλόγου φορᾶς ἀνακόπτει · ἀλλὰ κἂν γοῦν τὸ Σοδόμων καὶ Γομόρρας ἀνάγραπτον καὶ ἀπαράκλητον πάθος · καὶ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων ναυάγιον ὁ κατακλυσμός · καὶ B τὰ καθημερινὰ τῆς προνοίας ἔργα, εἰς σώφρονα τοὺς λογισμοὺς μεταρρυθμιζέτω μελέτην,

EPIST. XXX.

Michaeli protospathario.

ΕΠΙΣΤ. Α'.

Μιχαὴλ πρωτοσπαθαρίῳ.

Montacut. (ep. 85, p. 131).

Corpus morbis, patiendo anima, vita denique tota ab hominibus contumeliis afflicta despondet se : amicorum paucitas et absentia, servorum tortiones et vincula, cognati minarum acerbitate divulsi, rerum necessariarum ablatio, librorum direptio, sacrorum ædium expilatio, quas expiatoria nobis futura constitueramus, dum caneretur, legeretur, divinis in eisdem inserviretur ; contra omnes sententiæ acerbæ sunt et decreta dura edita, ita ut nemo ad nos propius accedere audeat. Quid opus commemorare quotidianas excussiones, decisiones, condemnationes ; in quibus nemo testis comparet, nemo pro tribunali judex, nemo accusator ; non dixero contra memet, sed contra amicos, consanguineos, servos omnino omnes, quos aliqua suberat cogitatio, me omnino non negligere. Quod si tandem cessarunt, investigantes quæstiones, non fit id ex animi ipsorum sententia, aut propter aliquam virtutem meam ; sed ab excelsa fit et profunda Dei misericordia, a qua sola pendemus, et sub qua in vita agitamur ; his tot tantis talibusque exhausti fluctibus, pro cognatis autem, pro amicis, pro famulis, pro canentibus Psalmos, pro quocunque humano solatio ; milites, custodia tribuni, vicarii, militares copiæ nos circumsistunt. Unde poterit anima tot malorum falcibus divisa, a corpore non abripi, et aufugere, certe et hoc mihi summam dubitationem movet.

Τὸ σῶμα ταῖς νόσοις · ἡ δὲ ψυχὴ τοῖς παθήμασιν · ὁ δὲ βίος ὅλος ταῖς ἐξ ἀνθρώπων ἐπηρείαις ἀπεῖπε ταλαιπωρούμενος. Φίλων ἠρεμία, θεραπόντων αἰκισμοὶ καὶ αἰχμαλωσίαι, συγγενεῖς τῇ τῶν ἀπειλῶν βαρύτητι [d] · στερήσεις καὶ αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων · ἁρπαγαὶ βιβλίων, ἱερῶν ἐκπορθήσεις οἴκων, οὓς ἱλαστήριον ἡμεῖς ἐστησάμεθα, ψαλλόντων, ἀναγινωσκόντων, ἐν πᾶσι θείοις ὑπηρετούντων · κατὰ πάντων ἁπλῶς ἀποφάσεις πικραὶ, καὶ ψηφίσματα, ἵνα μηδεὶς μηδὲ τοῦ παραγενέσθαι πρὸς ἡμᾶς πλησίον γένηται. Τί δεῖ τὰς ἐφημερίους ἀνακρίσεις λέγειν, καὶ κρίσεις, καὶ κατακρίσεις · ὧν οὐδεὶς οὔτε μάρτυς, οὔτε κριτὴς, ἀλλ' οὐδὲ κατήγορος οὐ καθ' ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ φίλων, καὶ κατὰ συγγενῶν, καὶ θεραπόντων, καὶ κατὰ πάντων ἁπλῶς εἰς οὓς αὐτοὺς ἡ τοῦ μελετᾷν καθ' ἡμῶν ἐλαύνει ἐπίνοια. Εἰ δὲ καὶ ἐξέλιπον [e] ἐξερευνήσεις ἐξερευνῶντες, οὔτε τῆς ἐκείνων γνώμης οὔτε τῆς ἡμῶν ἀρετῆς, ἀλλὰ τῆς βαθείας καὶ ὑψηλῆς φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ ἧς μόνης ἠρτήμεθα, καὶ ἐφ' ᾗ τὸν βίον σαλεύομεν · τοσούτοις καὶ τηλικούτοις περιαντλούμενοι κύμασιν, ἀντὶ δὲ συγγενῶν, ἀντὶ φίλων, ἀντὶ δὲ θεραπόντων, ἀντὶ ψαλλόντων, ἀντὶ δὲ πάσης ἀνθρωπίνης παραμυθίας, τί ; στρατιῶται καὶ κουστωδία, καὶ τριβοῦνοι, καὶ βικάριοι, καὶ στρατιωτικοὶ λόχοι περικάθηνται. Πῶς οὖν ἡ ψυχὴ τοσούτοις κακῶν δρεπάνοις διαιρουμένη τοῦ σώματος οὐκ ἐρράγη καὶ ἐξέφυγε, τοῦτο καὶ ἡμᾶς εἰς ἀπορίαν περιίστησιν.

EPIST. XXXI.

Joanni patricio et sacellano apud Angurios.

ΕΠΙΣΤ. ΛΑ'.

Ἰωάννῃ πατρικίῳ, καὶ σακελλαρίῳ, κατὰ τοὺς Ἀγγουρίους.

Montacut. (ep. 86. p. 131).

Talem ego mihimet amicum conjungere optarem, per quem neque superbiens aliqua gratia et excelsa

Ἑλοίμην ἂν ἐγωγε φίλον ἐμαυτῷ συζεῦξαι, ἐξ οὗ, μήτε τῶν ὑπερηφάνων μοι χαρίτων καὶ ὑψηλῶν

VARIÆ LECTIONES.

[d] διαστώμενοι. [e] ἴσ add. ποτε.

μηδὲν ἔσοιτο, μήτε δεδιὼς εἴην, μήποτε πνεύσας ἐκ τοῦ ἐναντίου συγκατασπάσῃ, καὶ ἃ μηδὲ ὄναρ ἐκεῖθεν ἤλπισα. Πόθεν οὖν εἰς ταύτην ἐξέπεσα τὴν βούλησιν ; αἱ σαὶ πράξεις, τοῦ ποτε φιλοῦντος ἡμᾶς, ἐπὶ ταύτην ἤγαγον.

A impertiatur, neque a quo timeam, ne ex adverso mihi aliquid affletur unde disjiciantur res meæ, et ea in me contrahantur, quæ ne per somnum quidem cogitaram. Ast unde mihi hoc consilii aboritur ? tuæ me actiones impulerunt in hanc sententiam, qui olim me diligebas.

ΕΠΙΣΤ. ΛΒ'.

Βαάνῃ πραιποσίτῳ καὶ πατρικίῳ.

EPIST. XXXII.

Baanæ præposito et patricio.

Montacut. (ep. 91, p. 133).

Ἦν ποτε κρύφιος φίλος ὁ Ἰωσὴφ, καὶ νυκτερινὸς μαθητὴς τοῦ ἐμοῦ Δεσπότου καὶ Θεοῦ · ἀλλ' ὕστερον τοὺς δεσμοὺς ἀπορρήξας τῆς δειλίας, τῶν εἰς τὸ φανερὸν φιλούντων θερμότερος καὶ θαῤῥαλεώτερος γέγονε · καὶ τὸ Δεσποτικὸν ἐφ' ὕβρει κρεμάμενον σῶμα τοῦ ξύλου καθελών, τῆς δυνατῆς θεραπείας οὐκ ἠμέλησε. Μέχρι τίνος τοίνυν καὶ αὐτὸς διὰ νυκτὸς ἡμᾶς ἀγαπήσας, ἀλλὰ μὴ φωτὸς καὶ ἡμέρας υἱὸς γεγονὼς, ῥήξεις ἀξίαν φωνὴν τῆς Ἰωσὴφ παῤῥησίας, καὶ καθελεῖς οὐκ ἀπὸ ξύλου τὸ σῶμα, ἀλλὰ μυρίων πειρασμῶν καὶ θλίψεων καὶ ταλαιπωρίας καὶ πικροῦ ῥυόμενος καὶ καθημερινοῦ θανάτου [f] ; Εἰ δέ σε ἡ τοῦ κόσμου φιλία, καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν συμπάθεια οὐκ ἐᾷ, μάτην εἰς καταφυγὴν καὶ παράδειγμα ὁ Ἰωσὴφ ἐπενοήθη καὶ προκομίζεται.

Erat aliquando Joseph, latenter amicus et nocturnus discipulus Dei et Domini mei ; sed ruptis postea vinculis meticulositatis, inflammatius et confidentius se gessit, quam illi, qui amabant palam : Dominicum corpus contumeliose suspensum, de ligno sustulit, et quo potuit modo curavit. Quousque tu et me per noctem dilecturus es, et non lucis atque diei factus filius, vocem dignam rumpes Josephi fortitudine, et non quidem corpus de ligno auferes, sed de mille modis tentationum, afflictionum, miseriarum, acerba et quotidiana morte expedies. Quod si te impediat amicitia mundi et affectus erga mundum, frustra tibi excogitasti Josephum, et in medium adducis tanquam receptaculum et exemplar.

ΕΠΙΣΤ. ΛΓ'.

Ἰωάννῃ πατρικίῳ καὶ στρατηγῷ Ἑλλάδος.

EPIST. XXXIII.

Joanni patricio, et Græciæ duci.

Montacut. (ep. 93, p. 134).

Εὔνομος ᾄδων ἐσεμνύτετο, φασὶ, ὁ Λοκρός. Καὶ ᾖδε γὰρ θέλγων, καὶ κηλούμενος τοὺς ἀκροατάς. Μιᾶς δέ ποτε ῥαγείσης αὐτῷ χορδῶν, τέττιξ ἐπὶ τὸν πῆχυν καθίσας, τὸν φθόγγον ἀνεπλήρου τῆς ῥαγείσης χορδῆς, καὶ ἦν Εὐνόμῳ πάλιν ᾄδειν, ὡς τὸ πρότερον, ἐμμελῶς. Εἰ δέ γε ἡμῖν, ἀντὶ τέττιγος καὶ ξένης ᾠδῆς, τῆς σῆς φιλίας οὐκ οἶδ' ὅθεν περιῤῥαγείσης, ἀποκαταστήσας, πάλιν ἐντείνεις τὴν νευρὰν, ἴσως ἂν εἰς τὴν προτέραν ἡμῶν ὁλοκληρίαν ὁ βίος ἐπανελθὼν, καὶ συμφωνίαν ἀρίστην ἀναλαβὼν, ᾄσεταί τι μέλος εὐδαιμονίας, ἀντὶ τῆς νῦν τραγῳδίας, ἡδὺ καὶ τερπνόν · καὶ τοῖς ἔπειτα τῶν ἀνθρώπων, οὐχὶ Εὔνομος καὶ κιθαρῳδὸς, καὶ τέττιξ μουσουργὸς, μύθου πλάσμα παλαιοῦ, ἀλλ' ἀρχιερεὺς Θεοῦ [g] φίλος ἔνθεος, καὶ καλὸς, εἰς παράδειγμα καὶ παροιμίαν ἐξαρκέσει ἀληθινήν.

Celebris habetur Eunomus Locrensis cantor. Cum caneret, oblectabat audientes, et deliniebat ; at cum aliquando una e fidibus rumperetur, cicada jugo citharæ insidens, chordæ diruptæ vices adimplebat, ita ut cum concentu Eumelus uti et prius caneret. Quod si tu loco cicadæ et cantus alieni tuæ amicitiæ chordam nescio quo pacto diruptam resarcias, et intendas, fieri potest, ut vita nostra, ad priorem integritatem reducta optimam conficiet harmoniam, et pro præsenti tragœdia, concinet cantilenam felicitatis alicujus, quæ suavis, et cum delectatione sit : et futuro sæculo non aliquis Eunomus citharedus aut cicada musices operatrix, vetustæ cujusdam fabulæ figmentum, sed Dei pontifex amicus divinus et bonus sufficiet, qui in proverbium abeat verum et exemplar.

ΕΠΙΣΤ. ΛΔ'.

Λέοντι καὶ Γαλάτωνι ἀδελφοῖς καὶ ἀσηκρήτις.

EPIST. XXXIV.

Leonti et Galatoni fratribus et a secretis.

Montacut. (ep. 105, p. 150).

Εἰ τὰς πρὸς ἔριν παρασκευὰς ἐξελύσατε, τὰς ἡμετέρας ἐντολὰς, κἂν νῦν γοῦν, ἐπεὶ μὴ πρότερον, ἐκπληρώσατε, καὶ τὸ βιβλίον διορθώσασθε · σφαλμάτων γὰρ αὐτὸ μᾶλλον ἢ γραμμάτων, ὁρᾶν ἔστι τοῖς ἐντυγχάνουσι [βιβλίον ·] οὕτω δὲ οἶμαι κατὰ σπουδὴν πράξασι, καὶ ἡ ἐπὶ τῇ προτέρᾳ παρακοῇ συγγνώμη, μὴ πλέον οὖσα συγγνώμης, ἀλλὰ τὸν ὀρθὸν φυλάττουσα λόγον, ἐπακολουθήσει.

Si apparatus vestros ad contentionem missos fecistis, at nunc, siquidem non prius, præcepta mea observate, et librum corrigite. Nam qui eum in manus sumpserint, magis erroribus scatere quam litteris videbunt. Quod si gnaviter in hoc incubueritis veniam consequimini de præterita insuper habitione et neglectu, nec ultra veniam quid consequimini, nam secundum rectam rationem indulgebitur vobis.

VARIÆ LECTIONES.

[f] ἴσ. add. τὴν ψυχήν. [g] καί.

EPIST. XXXV.

Damiano hospiti.

Montacut. (ep. 108, p. 153).

Venit ad me hesterno die, cum jam luminaria accenderentur (urgentior ejus miseria ab intempestivo accessu videbatur), homo indigens, cum ejulatu, et voce calamitatem testante, ita ut mollefacere et exorare posset ferarum animos ; tunica illum lacera vitæ opertura tegebat ; vultus plagas impactas hominum pugno præ se ferebat, quæ imprimis contuentes in compassionem et luctum adigerent ; me imprimis ita male habuerunt, quod intelligerem, illum pauperem ista passum, a mihi notis ; at causam cum rescivi, propter quam perpessus hæc insufferenda fuit ; cum nimirum ideo hæc luisse in corpore, eo quod cum silentio et voluntarie nolebat, terram ipsis tradere, quæ licet fluctuantem, vitæ tamen spem ipsius fovebat ; hæc ubi velut cumulum cæteris adjecit, confusus ego omnino constiti, ne quidem minus, quam ipse ille pauper, ut ne dicam magis, et profecto qui meum dolorem de homine injuria affecto, et te considerabit, omnino dicturus est, duplicatum esse. Quare, mi homo, miseriam pauperi condona, redde quod injuste tenes, vulnera curato beneficentiæ oleo. Quod si pauperem despicatui habes, at meum dolorem et calamitatem dele, si non potius tuam ; certe, tua, et pauperis, et meam excedit, licet nondum, ut reor, communen illius sensum habeas.

A

ΕΠΙΣΤ. ΛΕ'.

Δαμιανῷ ξενοδόχῳ.

Ἦκε χθὲς, ὡς ἡμᾶς, περὶ λύχνων ἁφὰς (μεῖζον γὰρ αὐτῷ καὶ τῆς ὥρας τὸ πάθος ἐτύγχανεν) ἄνθρωπος πένης κλαίων, καὶ φωνὰς ἠφίει πάσας [h] ἐπ' ἐλέῳ, αἱ μαλάττειν καὶ δυσωπεῖν ἴσχυον καὶ γνώμην θηρίων · χιτωνίσκος ἦν αὐτῷ περιερρηγμένος, κάλυμμα τοῦ βίου · καὶ πληγὰς τὰς ἐξ ἀνθρώπων ἔφερεν ἐπὶ τοῦ προσώπου · ἃ μᾶλλον τῶν ἄλλων εἰς οἶκτον καὶ θρῆνον τοὺς ὁρῶντας παρεκάλει · ἐμὲ δὲ πλέον, ὅτι καὶ γνωρίμων ἔργα τὰ [i] πάθη τοῦ πένητος ἐπυνθανόμην · ὡς δέ μοι καὶ ἡ αἰτία, δι' ἣν τὰ ἀνήκεστα πάθοι, δῆλη ἐγεγόνει, ὅτι ποινὰς ἔτισε ταῦτα, ἀνθ' ὧν μὴ σιγῇ μηδὲ ἀγαπῷτο γήδιον αὐτὸ ἐφ' ᾧ ὁ τὰς τοῦ ζῆς ἐσάλευεν ἐλπίδας προηδικημένος · ὡς οὖν καὶ ταῦτα τοῖς ἄλλοις προσετέθη, ὅλος σφόδρα συνεχύθην, καὶ οὐδὲν ἔλαττον τοῦ πένητος (οὐ γὰρ ἔστιν εἰπεῖν, μεῖζον) τὴν ψυχὴν διετέθην · πλὴν εἰ μή τις τὴν ἐμὴν ἀλγηδόνα ἐπὶ σοί τε καὶ τῷ ἠδικημένῳ γινομένην βλέπων διπλῆν ἀποφαίνῃ. Λῦσον ἄνθρωπε τῷ πένητι τὴν συμφοράν, ἀποδιδοὺς τὸ ἀδίκημα, καὶ τὰ τραύματα θεραπεύων εὐεργεσίας ἐλέῳ [l] · Εἰ δὲ τοῦ πένητος ὑπερορᾷς · ἀλλ' οὖν τὴν ἐμὴν λῦσον συμφοράν · μᾶλλον δὲ τὴν σήν · ἡ σὴ γὰρ μείζων, καὶ τῆς τοῦ πένητος καὶ ἡμῶν, κἂν οὔπω ταύτης, οἶμαι, συναίσθησιν ἔχῃς.

B

EPIST. XXXVI.

Michaeli protospathario.

Montacut. (ep. 109, p. 153).

Institutionis possessio, ætate provectiori vitæ baculus firmissimus est, et ætate florentem juvenili, sine tristiiia ad virtutis transmittit tempestatem. Quocirca tuos liberos prudentia imbuito et virtute ; ut adhuc adolescentes maturam exhibeant conversationem, et sic cum consenuerint, aliorum auxilio non indigebunt.

C

ΕΠΙΣΤ. ΛϚ'.

Μιχαὴλ πρωτοσπαθαρίῳ.

Τῆς παιδείας ἡ κτῆσις τῷ γεγηρακότι κρατίστη γίνεται βίου βακτηρία · καὶ τὸν ἀνθοῦντα τὴν νέαν ἡλικίαν, εἰς ἀρετῆς ὥραν ἀλύπως διαβιβάζει. Παίδευε τοίνυν σοφίαν καὶ ἀρετὴν τοὺς σοὺς παῖδας · ἵνα καὶ νεάζοντες, ὡραίαν ἔχωσι τὴν πολιτείαν, καὶ γεγηρακότες μὴ δεήσονται [k] τῆς ἑτέρων βοηθείας.

EPIST. XXXVII.

Nicetæ protospathario.

Montacut. (ep. 114, p. 154).

De nobilibus te natum parentibus gloriaris, at ego te potius juberem magnos tibi spritus sumere si virtute tua mereres, ut generis princeps exsistas ipse ; illud enim nequissimus allegabit, at hoc nisi optimus nemo dicet.

D

ΕΠΙΣΤ. ΛΖ'.

Νικήτᾳ πρωτοσπαθαρίῳ.

Αὐχεῖς, ὅτι γονέων ἔφυς εὖ γεγονότων · ἐγὼ δέ σε ἠξίουν μᾶλλον μέγα φρονεῖν εἰ τοῦ γένους ἡγεμόνα σαυτὸν δι' ἀρετῆς προετίθεις · τὸ μὲν γὰρ, ἴσθ' ὅτι, καὶ ὁ χείριστος ἕξει λέγειν · τὸ δὲ, μόνου καθέστηκε τοῦ ἀρίστου.

EPIST. XXXVIII.

Banæ præposito et patricio.

Montacut. (ep. 120, p. 156).

Erat olim apud Romanos, sed et Græcos (nam quid opus Christianos nominare?) etiam contra inimicissimos, nedum bene meritos malefaciendi terminus, et modus statutus. Quin et barbari solent

ΕΠΙΣΤ. ΛΗ'.

Βαάνῃ πραιποσίτῳ καὶ πατρικίῳ.

Ἦν ποτε Ῥωμαίοις, ἀλλὰ καὶ Ἕλλησι (τί γὰρ δεῖ λέγειν, Χριστιανοῖς ;), καὶ κατὰ τῶν ἐχθίστων, μὴ ὅτι γε κατὰ τῶν εὐεργετησάντων, ὅρος κακώσεως · οἷδε καὶ τὸ βάρβαρον μὴ ὑπερβαίνειν νόμους κολά-

VARIÆ LECTIONES.

[h] πικράς. [i] ἴσ, τις ἦν ἔνθα τά. [l] ἐλαίῳ. [k] δεήσωνται, Hœsch.

σεων· καὶ πολλὰ δέ φασι τῶν θηρίων, ὥσπερ εὐλαβεῖσθαι καὶ ὑποστέλλεσθαι, πρὸς τοὺς ἐν συμφοραῖς ἐσχάταις κειμένους, καὶ τὸ θηριῶδες οὐκ ἐπιδείκνυσθαι. Ἡμεῖς δὲ νῦν, ὦ φιλανθρωπότατος, ἀπὸ τῶν ἄλλων ἔργων ὑμῶν, καὶ νόσῳ κείμεθα· καὶ ἰατρὸν ἡ νόσος ἐπιζητεῖ· καὶ ἡμέραι τῇ νόσῳ τριάκοντα παρετάθησαν, καὶ πολλοὶ πολλάκις ὑμῶν ἐδεήθησαν, ἰατροῦ συγχωρῆσαι παρουσίαν· ἀλλ' (ὦ φύσις ἀνθρώπων, καὶ Ῥωμαίων, ὅποι γῆς ἐστε νόμοι, καὶ κλῆσις Χριστιανῶν;) οὐκ ἐδυσωπήθητε. Ἀλλ' ἡμεῖς μὲν, βαρβάρους ὑμᾶς ἡ θηρίσα νομίζειν, οὕπω πεισθόμεθα· ὑμέτερον δ' ἐστὶν ἐπισκοπεῖν, δι' ὧν εἰς ἡμᾶς τοὺς ταπεινοὺς, τὰς ὑπερορίους ταύτας καὶ καινὰς ὑπὸ τὸν ἥλιον τιμωρίας, ἐπενοήσατε, τίνα προσηγορίαν, ἀντὶ τοῦ Χριστιανοὶ, καὶ Ῥωμαῖοι, καὶ Ἕλληνες, καὶ βάρβαροι, καὶ θηρία, ὀνομάζεσθαι, ταῖς ὑμετέραις πράξεσιν ἁρμόζουσαν, ἐξευρήσετε· ἡμεῖς δὲ, κἂν τῇ νόσῳ νικηθῶμεν, λαμπρότερον, εὖ ἴστε, τὸ καθ' ἡμῶν [1] στήσομεν τρόπαιον· τὸν ἡμέτερον βίαιον θάνατον, τῷ παντὶ βίῳ, στήλην τῆς ὑμῶν μιαιφονίας ἀναπολείποντες ἀνεξάλειπτον.

A leges suppliciorum statas non excedere; imo bestias non paucas narrant, revereri quodammodo et submittere se extremas inter angustias conclusis, nec feritatem in prostratos exercere. Ego in præsenti, o clementissime, per tuam operam ultra alia, et ex morbo decumbo; medicum flagitat illa ægritudo quæ dies jam triginta me afflixit, multi interea multis apud te intercesserunt medici, ut præsentiam concedas mihi; sed (o communem hominum naturam! o leges Romanas! o Christianorum titulos! ubi estis?) non impetrarunt: et tamen nondum mihi subiit sententia, te cum barbaris, aut bestiis annumerare; cogitare autem te tua interest, quamobrem in me vilem et abjectum, peregrina hæc, nova, nec sub sole adhuc visa supplicia excogitaveris, quam tibi denominationem aliam pro Christiani titulo, Romani, Græci, barbari hominis, imo bestiæ, quæ tuis respondeat actionibus excogitare velis. Ego autem si morbo succumbam, exstinctus splendidiorem de te scias velim triumphum reportaturus sum: mortem enim mihi violenter illatam columnæ vicem obeuntem indelebilis, contra tuam sanguinariam crudelitatem statuam sum relicturus.

ΕΠΙΣΤ. ΛΘ'.
Θεοφίλῳ πραιποσίτῳ.

EPIST. XXXIX.
Theophilo præposito.

Montacut. (ep. 121, p. 163).

Τὸ μὲν, ἀγαπᾷν τους μισοῦντας, ἀρετῆς, καί θεῖον· τό δὲ, τοὺς ἀγαπῶντας, ἀνθρώπινον καὶ κοινόν· τὸ δὲ μισεῖν καὶ τοὺς ἀγαπῶντας οὐδὲ θηρίων οἶμαι. Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀγαπᾷν σε δι' ἔργων δεικνύομεν, οὐ νῦν, ἀλλὰ καὶ πάλαι, τά τε ἄλλα (οὐ γὰρ ἐμὸν ὥσπερ οὐδ' ὀνειδίζειν, οὕτως οὐδ' ἀριθμεῖν χάριτας), ἀλλὰ καὶ γράφοντες, καὶ προσαγορεύοντες, καὶ παραινοῦντες τὰ δέοντα. Εἰ δ' αὐτὸς ἀγαπῶντας ἐμίσησας, ἡμᾶς μὲν εἰς μείζονα βαθμὸν, ὡς ὁρᾷς, φέρων ἔστησας. Εὑρήσεις δὲ καὶ σὺ τὸν σαυτοῦ ὡς εἴθε μὴ ὄφελες.

C Odio habentes diligere, virtutis opus, et divinum; diligentes, humanum et vulgare; sed diligentes odio prosequi haud est, opinor, belluarum. Ego re ipsa docui me te diligere; nec nunc primum, sed jamdudum, cum in cæteris (sed non ego soleo vel exprobrare, vel enumerare gratias) tum vel maxime scribendo, alloquendo, adhortando, et quæ tibi conveniunt suggerendo. Sin tute diligentes odio habes, certe me, quod vides, in superiorem gradum extulisti; invenies autem, quod nolueris, et qui te ita tractabit.

ΕΠΙΣΤ. Μ'
Ἠλίᾳ πρωτοσπαθαρίῳ.

EPIST. XL.
Heliæ protospathario.

Montacut. (ep. 122, p. 163).

Οἱ πειρασμοὶ πειραζομένων γινονται πειρασμοί· μὴ πειραζομένων δὲ, στεφάνων καὶ βραβείων παραίτιοι.

D Tentationes tentantibus tentationes fiunt; non tentantibus causant coronas et brabia.

ΕΠΙΣΤ. ΜΑ'.
Θεοφίλῳ πρωτοσπαθαρίῳ.

EPIST. XLI.
Theophilo protospathario.

Montacut. (ep. 123, p. 164).

Ταχὺ μανθάνεις τοὺς φίλους· ταχύτερον δ' ἀπομανθάνεις· ἀλλ' ἔρρωσο· μήτε μανθάνων ῥᾷον, μήτ' ἀπομανθάνων. Τὸ μὲν γὰρ προπετοῦς καὶ κούφης διανοίας, τὸ δὲ γνώμης, ἵνα μηδὲν εἴπω φαυλότερον, ἀβεβαίου· κρίσει δὲ συνέσεως δεδοὺς τὸ πρακτέον, ἵστασο μένων ἐν οἷς ἔδοξας μεμαθηκέναι.

Citissime amicos ediscis: dediscis autem multo citius: vale autem, et ne cito disce, nec citius eorum obliviscere; est enim illud animi leviculi, nimium properantis; et incerti, ut ne quid gravius dicam, judicii illud; intelligentiæ tribunali ubi quod agendum stiteris, consiste firmus in iis quæ videris addidicisse.

VARIÆ LECTIONES.

[1] lege ὑμῶν.

EPIST. XLII.

Theodoto spatharocandidato.

A

ΕΠΙΣΤ. ΜΒ'.

Θεοδότῳ σπαθαροκανδιδάτῳ.

Montacut. (ep. 124, p. 164).

Humana omnia simul diffluunt cum tempore et evanescunt; virtus autem, ut igne et ferro, et omnibus rebus inconsumptibilis est, quibus omnia succumbunt quæ generantur; ita quoque tempus, pathos, mortem ipsam superat. Sin intuearis perspicacius, a tempore et morte ipsa magis reviviscit, et egerminat; proprium splendorem gloriamque magis admirabili modo et illustriori immoriente iterum invidia reassumit. Quid tu igitur erga ea quæ statim nunquam erunt, ac si semper perdurarent, B sis affectus? æterna interim susque deque habes, non aliter quam defluxura. Nonne aurum pro ære, quod in poesi est, permutas? Certe breviusculum est peccatum, quod natura fluida et corruptibilis sit: sed mutatur incorruptibile pro corrumpendo, sapientia pro insania, gloria pro dedecore, gehenna pro cœlorum regno.

Ἅπαντα μὲν τὰ ἀνθρώπινα συγκαταῤῥεῖ τῷ χρόνῳ καὶ ἀφανίζεται· ἀρετὴ δέ, ὥσπερ πυρὶ καὶ σιδήρῳ, καὶ πᾶσιν οἷς ὑπείκει τὰ ἐν γενέσει πάντα, ἀνάλωτος· οὕτω καὶ χρόνου καὶ παθῶν καὶ αὐτοῦ θανάτου περιγίνεται. Εἰ δ' ἀκριβέστερον ἴδοις, τῷ χρόνῳ, καὶ τῷ θανάτῳ μᾶλλον ἀναζῇ καὶ θάλλει, καὶ τὸ οἰκεῖον κλέος, καὶ τὴν εὐπρέπειαν, ἐναποσβεσθέντος αὐτοῖς τοῦ φθόνου, λαμπρότερόν τε καὶ θαυμασιώτερον ἀναδίχεται. Τί οὖν σὺ τῶν μὲν μετ' ὀλίγον οὐκέτι ὄντων, ὡς ἀεὶ μενόντων, ἀντιποιῇ; ὀλιγωρεῖς δὲ τῶν ἀϊδίων, ὡς ῥεόντων; οὐ χρυσῷ χαλκὸν, τὸ ποιητικὸν, ἀμείβων; Βραχὺ γὰρ τὸ ἁμάρτημα, ὅτι φθαρτῆς ἑκάτερον καὶ ῥευστῆς ὕλης, ἀλλὰ φθορὰν ἀφθαρσίας, καὶ φρονήσεως ἄνοιαν, καὶ δόξης αἰσχύνην, καὶ γέενναν οὐρανῶν βασιλείας ἀνταλλασσόμενος.

EPIST. XLIII.

Joanni patricio et sacellano apud Angurios.

ΕΠΙΣΤ. ΜΓ'.

Ἰωάννῃ πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ κατ' Ἀγγουρίους.

Montacut (ep. 130, p. 171).

Molestias intueri, volentem me oportuit; nolentem autem tu docuisti: et quid tibi adhuc reliquum est, quam ut sub omnium oculis et testimonio convictus tenearis, multa adhuc duriora in me machinari, quia per quotidianum exercitium, ea omnia cum minore dolore subire edoctus sum.

Πρὸς λύπας ὁρᾷν, καίτοι ἐκόντας ἐχοῆν, ὅμως καὶ ἄκοντας ἐδιδάξατε. Τί δὴ νῦν ὑμῖν ἔσται πλέον, πλὴν τοῦ κακοὺς κρίνεσθαι ὑπὸ μάρτυσι τοῖς πάντων ὀφθαλμοῖς, πλείονα ἐπινοοῦσι τὰ καθ' ἡμῶν λυπηρὰ, ὅτε διὰ τῆς καθημερινῆς γυμνασίας καὶ C ἀλυπώτερον αὐτὰ φέρειν ἐπαιδεύθημεν;

EPIST. XLIV.

Tarasio patricio fratri.

ΕΠΙΣΤ. ΜΔ'.

Ταρασίῳ πατρικίῳ ἀδελφῷ.

Montacut. (ep. 131, p. 171).

Defunctus est nobis secundum corpus amicus, sed nec ipse tu inficias iveris quin reliquit columnam universæ suæ vitæ virtutem: quocirca beatum prædicabimus eum, et tunc quemnam pro illo lessum meditabimur.

Τέθνηκεν ὁ φίλος τῷ σώματι· ἀλλ' οὐδ' ἂν αὐτὸς ἀρνηθείης, ὡς οὐχὶ ἀθάνατον ἀφῆκε στήλην, παντὶ τῷ βίῳ, τὴν αὐτοῦ ἀρετήν. Ἆρα οὖν εὐδαιμονίσομεν ὅλως τινὰ, ἂν τοῦτον θρηνεῖν μελετήσωμεν;

EPIST. XLV.

Manueli patricio.

ΕΠΙΣΤ. ΜΕ'.

Μανουὴλ πατρικίῳ.

Montacut (ep. 146, p. 203).

Fortassis ob ea confidentior exsistis, quæ D a me, cum splendide in tuo theatro conspicarer, dicebantur: *Domine*, nimirum *ne imputes eis hoc peccatum, nesciunt enim quid faciunt* [22]. Atque adeo flatus tuos contra me non cessas. Ego autem, prout tunc temporis beatam illam precem proferre dignus habitus fui, ita et adusque idem votum emitto sine intermissione. Scias autem, o bone, quod quemadmodum, ut ego mihimet legem præscripsi, talibus remunerare conviciatores meos; ita et tu quoque teneris, cum homo sis (ne dicam Christianus), licet sero, tandem tamen a crudelitate recedere; sin minus feceris, ne sic quidem ego orare desinam, scilicet, ne cœlesti adoptione excidam (inde et nunc ad te admonendum pro-

Ἴσως θαῤῥεῖς, οἷς ἡμεῖς, ἐπὶ τοῦ λαμπροῦ ὑμῶν θεάτρου προπηλακιζόμενοι, ἐφθεγξάμεθα· Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην· οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι· καὶ διὰ τοῦτο πνέων καθ' ἡμῶν, οὐ λήγεις. Ἀλλ' ἡμεῖς μὲν, ὥσπερ τότε τὴν μακαρίαν ἐκείνην εὐχὴν ἠξιώθημεν εὔξασθαι, οὕτω καὶ μέχρι νῦν ἀδιαλείπως εὐχόμεθα. Ἴσθι δὲ, ὦ βέλτιστε, ὅτι καθάπερ ἡμῖν, τοιούτοις ἀμείβεσθαι τοὺς ὑβριστὰς νενομοθέτηται· οὕτω καὶ ὑμῖν, ἀποστῆναι τῆς μιαιφονίας (κἂν ὀψέ ποτε τοῦ καιροῦ), ἀνθρώποις οὖσιν (ἵνα μὴ λέγω Χριστιανοῖς), κεχρεώστηται. Εἰ δὲ μὴ, ἡμεῖς μὲν οὐδὲ οὕτω, τῆς ἡμετέρας εὐχῆς ἀποσταίημεν, ἵνα μὴ τῆς ἄνωθεν υἱοθεσίας ἐκπέσωμεν (τοῦτο γὰρ αὐτὸ καὶ νῦν ἡμᾶς πρὸς τὴν ὑμετέραν παραίνεσιν διανέστησεν). Ὑμῶν δέ ἐστι λοιπὸν

[22] Rom. v, 13.

ὁρᾷν (οὐ γὰρ ἂν ἀλλοτριώτερόν τι τῆς ἐμῆς εὐχῆς εἴποιμι) ὅπως καὶ ὑμῖν τὰ ἐκεῖθεν πρὸς τὸ συμφέρον μεθοδευθήσεται.

cessi). Tuum est videre (ne longius ab oratione aberrem mea) ut exinde tute tibi omnia commodissime ordines.

ΕΠΙΣΤ. ΜϚ'.

Ἰωάννῃ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ δρουγγαρίῳ τοῦ πλοίμου.

EPIST. XLVI.

Joanni protospathario, et dungario ploimi.

Montacut. (ep. 150, p. 206.

Οὐ τοσοῦτον χαλεπὸν, εἰ τυφλὸν[m] ὁ Πλοῦτος, κατὰ τὸν καλῶς αὐτὸν κωμικευσάμενον Ἀριστοφάνην· ἀλλ' ἐκεῖνο παγχάλεπον, εἰ καὶ αὐτὴ κάθηται τυφλὴ ἡ Δίκη, μὴ ἔχουσα δι' οὗ τοῖς ἀδικουμένοις ἐπιβλέψει. ἀλλὰ νῦν διὰ τῆς σῆς ἀρχῆς, εἰς τὸ ὁρᾷν ἐπανελθοῦσα, δειξάτω τὸν Πλοῦτον, μὴ τυφλὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄφωνον· ὑπερηχεῖ τῷδε[n] τὰ δίκαια, κἂν πένητος εἴη, τῶν, χρυσῷ παντὸς δικαίου φωνὴν ἐθισθέντων ἀπελαύνειν τοῦ σεμνοῦ ταύτης[o] καὶ περιβλέπτου βήματος.

Haud ita res dura est, si cæcus sit Plutus, ut comicus eum fingit scite Aristophanes : sed illud plane intolerandum arbitror, si astat illi Justitia cæca, nec oculos habeat, quibus injuria affectos intueatur. At nunc per te magistratu præditum, cum restituta sit oculis suis, ostendat illa Plutum non modo cæcum, sed et mutum : etiam majorem sonum reddat Justitia in causa pauperis, quam in illorum qui propter aurum assolebant omnimodæ justitiæ sonum ablegare ab hoc venerando et suspiciendo tribunali.

ΕΠΙΣΤ. ΜΖ'.

Ταρασίῳ ἀδελφῷ.

EPIST. XLVII.

Tarasio fratri.

Montacut. (ep. 153, p. 208).

Τί δεῖ πλέον γράφειν, ὑπὲρ οὗ γράφω; ἂν ἴδῃς τὸν ἄνδρα, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ἀρετὴν, οὐκ οἶδα πότερόν σοι δόξω ἐκείνῳ χαριεῖσθαι, ὅτι τῇ σῇ τοῦτον συνιστῶμεν δεξιότητι· ἢ σαυτῷ μᾶλλον, ὅτι σε τηλικούτου ἀνδρὸς καὶ τοσαύτης ἀξίου φιλανθρωπίας, εὐεργέτην ὀφθῆναι παρεσκευάσαμεν.

Quid opus est ut verba addam ulterius, rei de qua scribo ? si hominem vidisti, et virtutem hominis attendisti, nescio an tibi visus fuerim in ejus gratiam scripsisse, cum tuo recto judicio eum commendaverim ; et non potius tibi gratificatus fuisse quod, ut ejus benefactorem te præstes, induxerim, qui talis tantusque est, et tua tanta dignus humanitate.

ΕΠΙΣΤ. ΜΗ'.

Βασιλείῳ κυαίστωρι.

EPIST. XLVII.

Basilio quæstori.

Montacut. (ep. 154, p. 209).

Οἶδά ποτε τὸ δίκαιον, καὶ τὸν χρυσὸν, ἐν τῇ σῇ διαμιγισθῆναι ψυχῇ· ἀλλ' οὐκ οἶδα, εἴτε καταιδεσάμενος ἡμᾶς ὁ χρυσὸς, εἴτε σοῦ τὴν ἀρχὴν, ἐν ἀρχαῖς, τῷ ἀδωροδοκήτῳ[p] τιμῶντος. Πολλοὺς γὰρ ὁρῶ ταύτην τὴν μέθοδον, θηράματι κερδῶν μειζόνων, μετερχομένους· ὅμως ὁ χρυσὸς ἀπῆλθεν, ἔχων τὸ ἔλαττον· καὶ τὸ δίκαιον λαμπρὸν ἀνεδήσατο τὴν νίκην. Νῦν δὲ πάντα σὲ φασι χρυσῷ πράττειν· καὶ οὐπείθομαι. Χρυσός σοι, φασὶν, αἱ χεῖρες, ἡ γλῶσσα, τὸ δίκαιον. Ἀλλ' ὥσπερ οὐ πείθομαι, οὕτως εἶναι καὶ ψευδῆ τὴν φήμην εὔχομαι. Δείξει δ' ὁ τὴν ἐπιστολὴν κομίζων πένης, ἢ ψευδῆ ταύτην, ἢ ὅπερ ἀπηυξάμην, ὑπάρχουσαν.

Intelligo justitiam et aurum apud animum tuum contendere ; sed ignoro num me in tantum reveritum aurum, aut imperium potius tuum, qui ab initio magistratus tui, locum tuum honoraveris per tuam a muneribus accipiendis aversionem. Multos enim novi hanc viam institisse, dum lucra majora venantur ; verum abiit hinc aurum cum præjudicio, et quod justum est splendidam reportavit victoriam. At nunc ob pecuniam te omnia facere aiunt : Ego illis haud credulus sum. Aiunt, aurum tibi sunt manus, est lingua et justitia aurum. Sed ut ipse non credo, ita falsam esse famam exoptarim quoque. Is qui reddet epistolam, pauper, docebit, falsane fuerit, an, quod nollem, vera fama.

ΕΠΙΣΤ. ΜΘ'.

Ἀλεξάνδρῳ κόμητι.

EPIST. XLIX.

Alexandro comiti.

Montacut. (ep. 158, p. 213).

Εἰ τὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ βασιλέως γνώμην ἔστεργες, οὐκ ἂν εἰς τὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ χαλκέως ὕβριν ἐξέπιπτες. Ὁ μὲν γὰρ, οὐδὲ κατὰ τῶν ὑπηκόων, ὡς ἔτυχε, τὰς διαβολὰς προσεδέχετο· θάτερον

Si regis Alexandri sententiam amplexarere, haud excideres in contumeliam ferrarii Alexandri. Ille non admisit promiscuas quasvis accusationes ne contra subditos ; sed dum accusator diceret, alte-

VARIÆ LECTIONES.

m τυφλός n ὑπερηχείτω δέ. o τούτου. p ἀδωροδόκητον.

ram auriculam obturabat: symbolice ostendens, quod qui accusabantur, et judicandi erant, tribunal invenirent purum a convicio solitario, nec linguæ detractionem admittens. Iste autem cum non egeret criminationibus, aut eas desperaret se reperire potuisse, seipsum, loco linguæ et manuum exhibuit contra eos, a quibus maximis beneficiis affectus fuerat. Quod nisi me præveniens divinus Paulus, venturum in te supplicium per eum, qui moribus tibi similis erat clarissime præsignasset, omnino idem et tibi iisdem ipsis verbis denuntiassem.

δὲ τῶν ὤτων, ἐν τῷ τοὺς κατηγόρους λέγειν, ἀπέφραττε· δεικνὺς ἐν τῷ συμβόλῳ, ὡς καθαρὸν μονομεροῦς λοιδορίας, καὶ διαβόλῳ γλώσσῃ ἀνεπίβατον, εὑρήσουσι οἱ κατηγορηθέντες, τὸ κριτήριον. Ὁ δὲ, μηδὲ διαβολῶν δεηθεὶς, ἢ μηδὲ εὑρεῖν ἐλπίσας, οἶμαι, αὐτὸς, κατὰ τῶν τὰ μέγιστα εὐεργετησάντων, καὶ γλώσσαι καὶ χεῖρες, ἐγίνετο. Ἀλλ' εἰ μὴ προλαβὼν ἡμᾶς ὁ θεσπέσιος Παῦλος, τὴν μέλλουσάν σοι τιμωρίαν, διὰ τοῦ ὁμοτρόπου, τρανῶς προεμήνυσε, πάντως ἂν ἡμεῖς σοι ταύτην, διὰ τῶν αὐτῶν ῥημάτων, διεμαρτυράμεθα.

EPIST. L.

Tarasio patricio fratri.

ΕΠΙΣΤ. Ν'.

Ταρασίῳ πατρικίῳ ἀδελφῷ.

Montacut. (ep. 160, p. 214).

Si illum expertus cognosceres, pro quo scribo non me intercessorem pro illo haberes, sed illo uterere pro multis aliis advocato: adeo confido tuæ facilitati et bonati, ita ejus virtuti et dexteritati.

Εἰ τοῦ ἀνδρὸς πεῖραν λάβοις, περὶ οὗ γράφω, οὐκέτι πρεσβευτὴν ὑπὲρ ἐκείνου ἐμὲ ἔξεις· ἀλλ' ἐκεῖνον ὑπὲρ ἄλλων πολλῶν. Οὕτω καὶ τῇ σῇ εὐμενείᾳ, καὶ χρηστότητι, καὶ τῇ ἐκείνου ἀρετῇ καὶ δεξιότητι, πεποιθώς εἰμι.

EPIST. LI.

Pantoleonti aspathario.

ΕΠΙΣΤ. ΝΑ'.

Παντολέοντι ἀσπαθαρίῳ.

Montacut. (ep. 168, p. 243).

Ægyptiaca mulier fuit, quæ ab efflorescente Josephi pulchritudine flamma concepta incendebatur, Sed erat ille licet puer, Israelita, qui lasciviendis amoris omnes aditus et accessus declinabat. Nec cupidinem, jaculis suis tantum, faculis et igne, ac aliis quibus illum fabulæ exornant, spoliavit: sed manifestius declaravit nullam omnino illa existentiam possidere: si non ab affectibus malis inescati homines amplecterentur et foverent. Vereor autem ne te, qui es Israelita secundum gratiam, et ad vitæ tuæ terminum provectum, barbara cupiditas, et non illa amoris, acerbum vero et turbulentum amatorem possidens, clanculum et paulatim in extremam proruat perniciem, et exinde ne contra quam Josephi, vitæ tuæ exitus enarretur. Senex amat meretricem barbaram, illa decipitur aut excutitur, sed ille amorem suum in eo consistere fecit, usque dum illa effetum amatorem, satietate et importunitate aversior, profundo allisit.

Αἰγύπτιον ἦν τὸ ἀναφλεγόμενον γύναιον εἰς τὴν ἀνθοῦσαν ὥραν τοῦ Ἰωσήφ. Ἀλλ' Ἰσραηλίτης ἦν ἐκεῖνος, εἰ καὶ παῖς, ὁ πάσας τοῦ ἀκολάστου ἔρωτος στρεψάμενος τὰς προσβολάς. Καὶ οὐ μόνον τῶν βελῶν, οἷς αὐτὸν ὁπλίζουσιν οἱ μῦθοι, γυμνώσας, καὶ τῶν πτερῶν, καὶ τοῦ πυρὸς, ἀλλὰ μηδ' ἂν ὑπάρξαι διελέγξας ὅλως, εἰ μὴ συνεῖχον αὐτὸν καὶ περιέθαλπον αἱ τῶν τοῖς αἰσχροῖς ἡδομένων ὁρμαί. Σὲ δὲ καίτοι τῆς χάριτος Ἰσραηλίτην ὄντα, καὶ πρὸς βίου βαθύνοντα πέρας, δέδοικα μὴ ἡ βάρβαρος πλεονεξία, οὐκ ἐρῶσα, πικρὸν δὲ καὶ ὀχληρὸν ἐραστὴν κτησαμένη, λάθῃ κατὰ μικρὸν εἰς ἔσχατον ἀπωλείας συνεφέλκουσα, καὶ καταλείψῃ τοῦ σώφρονος Ἰωσὴφ ἀντίστροφον τῷ βίῳ διήγημα. Γέρων ὥρας βαρβάρου μαχλάδος· ἡ δὲ διεκρούετο· ἀλλ' ἐκεῖνος μέχρις ἐκείνου τὸν ἔρωτα ἔστησε μέχρις ἐκείνη τὸν ἔξωρον ἐραστὴν τοῦ κόρου καὶ τῆς ὀχλήσεως μυσαχθεῖσα, βάθει τοῦ ὀλέθρου βαράθρῳ κατέῤῥαξε συνωθήσασα.

EPIST. LII.

Constantino notario.

ΕΠΙΣΤ. ΝΒ'.

Κωνσταντίνῳ νωταρίῳ.

Montacut. (ep. 172, p. 244).

Momus certe (nam ut video, quod dolendum est, frustra in præsenti de Divinis Oraculis adhibentur admonitiones) duplicem eamque discrepantem sortitur naturam. Nam si is qui calumniam impingit, cum veritate conjunctam infert, adversarium suum convictum mœrore afficit. Sin mendaciter vicinum impetit, ab illo oppugnato calumnia resiliit, et in illo consedet, qui imputavit; in ipsummet ea omnia convertit quæ nequiter in illum contexuerat, qui reprehensioni justæ non dedit aditum. Tu igitur, qui calumnias illi incessas,

Ὁ Μῶμος (περιττὸν γὰρ νῦν ὁρῶ τὰς διὰ τῶν Θείων Λογίων, οἶμοι, παραινέσεις) διπλῆν πως ἔχει καὶ ἀντικειμένην τὴν φύσιν. Ἂν μὲν γὰρ ὁ φέρων αὐτὸν, ἀληθεύοι καθ' οὗ τίθησιν, ἐλέγχει καὶ λυπεῖ τὸν ὑπαίτιον· ἂν δὲ ψευδόμενος αὐτὸν κατὰ τὸν πλησίον ἀποτίθοιτο, ἐκείνου μὲν ἀποπηδᾷ, ἐπικάθηται δὲ τῷ κομίσαντι, ἐπ' αὐτὸν ἅπαντα στρέφων, ὅσαπερ αὐτὸς κατὰ τοῦ μὴ δεδωκότος τῇ αἰτίᾳ τὴν πάροδον, ἐπονηρεύσατο. Ὅρα οὖν καὶ σὺ εἰς ἀνδρὸς ἐμβαίνων μώμους, ὃν οἱ τῆς εὐσεβείας ἀγωνισταὶ, γνήσιον τῆς ἀρετῆς ἐραστὴν ὁρῶσιν, τί μέλλεις πράττειν· ἐπειδὰν

ὁ κατ' αὐτό γε τοῦτο δικαιότατος Μῶμος, οὐκ ἔχων ὅπως ἐναπερείσοιτο τῷ μάτην αἰτιαθέντι (οὐ γὰρ αἱ σκιαὶ τῶν κατηγοριῶν ἀλλ' αἱ πράξεις ἵδρυμα τῷ Μώμῳ) εἰς τὸν ἀδίκως αἰτιασάμενον, μετὰ πολλῆς τῆς πεποιθήσεως καὶ ἰσχύος ἐπαναστρέψας, ἀθάνατον αὐτῷ διαφυλάττοι τὸ δίκαιον ὄνειδος.

A quem, qui pro pietate certamen ineunt, germanum virtutis amorem agnoscunt, vide et considera sis, quid attentas. Cum enim Momus justissimus in hoc arbiter, non invenerit in eo, qui frustra accusatur ubi resideat (neque enim calumniarum umbræ, sed realiter actitata Momi sedes sunt) in eum qui injuste hominem accusavit magna cum confidentia et violentia resultans immortale ei dedecus justum comparat, nec injuria.

ΕΠΙΣΤ. ΝΓ'.

Ἰωάννῃ πατρικίῳ.

EPIST. LIII

Joanni patricio.

Montacut. (ep. 182, p. 273).

Τῷ μὲν φίλῳ, ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω, ὡς καὶ πρόσθεν ἔγνως, περὶ ψυχήν ἐστιν ὁ ἀγών· σὺ δέ, ὡς ἐκεῖνον ὁρᾷν ἔστι, κἂν λέγει, Λεσβίαν αὐτῷ δεξιὰν προτείνεις. Ἂν μὲν οὖν αὐτὸς οὐδέποτε πάθει περιέπεσας τοιούτῳ, μέγα μὲν λέγεις· μᾶλλον δέ, διότι μὴ πέπονθας, χρεώστην σεαυτὸν τοῦ οἰκτείρειν ἀποφαίνεις· φοβερὸν γὰρ πώς ἐστιν ἐν τῇ φύσει ἐν ἄλλοις μάλιστα προορώμενα τὰ ἀλγεινά, ἄλλως τε εἰ κρεῖττον μέχρι νῦν τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐτηρήθης δυσχερειῶν· οὐ γὰρ εὐπρόσοδον τῷ πρεσβευτῇ ἀθρόον ἐμβαίνειν εἰς τὴν ἀνάμνησιν τῶν λυπηρῶν, ἀλλ' οὖν ἀσφαλίσαι τὸ μέλλον διὰ τῆς συμπαθοῦς περὶ τὸ ὁμόφυλον σπουδῆς. Εἴωθε γὰρ πως τὰ δεινὰ, τοὺς μέχρι πολλοῦ διαφυγόντας αὐτὰ, μᾶλλον τῶν ἄλλων ἐποφθαλμιᾷν καὶ σφοδρότερον, ἢ οὓς πολλάκις κατελάβοντο, διώκειν· καὶ οὐδὲν ὁρῶ τοιοῦτο πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἐν ἀνθρώποις περιστάσεων, ὡς τὸ τοῖς ἐμπεσοῦσιν ἱστασθαι βοηθόν. Εἰ δ' ἄνθρωπος ὢν καὶ αὐτὸς, ἐκοινώνησας τοῖς ἀνθρώποις q, ἐκεῖνα λογίζου, ἃ σε τότε διεστρόβει, καὶ συνέστρεφε τὰ σπλάγχνα, καὶ ὅλον πικρῶς ἐπεδόσκετο, θανάτου βαρυτέραν ἀποφαίνοντα τὴν ζωήν· μέμνημαι γάρ ποτε καὶ ἐγὼ, εἴ τι μὴ ὑπὸ τῆς συνεχείας τῶν κακῶν εἰς ὀνείρους ἀποφέρομαι, τοιοῦτόν τι (ὃ μὴ γένοιτο τοῦ λοιποῦ) καὶ περὶ τὴν σὴν εὐκληρίαν ἀπαντῆσαν· ὅτε τὸ ὄμμα ξηρὸν πρὸς πάντας ἀνέῳκτο, πάσης συμφυοῦς λιβάδος ἀπαναλωθείσης τοῖς δάκρυσι· καὶ χεῖρες πρὸ τῶν λόγων τὴν ἱκεσίαν προὐβάλλοντο τὸ πρόσωπον συντηκόμενον εἰς πολλὴν τοὺς ὁρῶντας, καὶ πρὸ τῶν χειρῶν, ἐκάλει συμπάθειαν· καὶ ὅλον εἶχε σύγχυσις καὶ κατήφεια καὶ γνόφος· καὶ κρεῖττον ἡ σιγὴ τοῦ τότε διηγήματος. Ταῦτα δὴ, ταῦτα (ὦ μηκέτι μηδαμῶς τοιαῦτα παθεῖον σε ἴδοιμι) σωφρόνως ἀναμνησθεὶς (πολλαχοῦ γὰρ εὔχρηστον ἡ μνήμη τῶν λυπηρῶν), γενοῦ σωτὴρ, οἷον ηὔχου σοι γενέσθαι τότε (οὐ γὰρ ἐμὸν εἰπεῖν, οἷον εὗρες), τῷ νῦν εἰς τὰς ὁμοίας συμφορὰς καταπεσόντι. Εὖ γὰρ ἴσθι, ὡς ἐμοί τε τὸ χρέος ἀποδεδώκως εἶης, καὶ τὸν βοηθούμενον, ἐν οἷς ἂν βούλῃ, χρεώστην ἀπροφάσιστον εὑρήσεις. Καλὸν δὲ ἐν βίῳ πολλοὺς χρεώστας, καὶ τότε εὐγνώμονας χαρίτων ἔχειν.

Amicus ille, cujus ago causam, quod jamdudum recte intelligis de vita sua periclitatur : Tu porro, quod in illo licet intueri, Lesbiam, utcunque nihil dicat, manum porrigis : si ipse nihil tale aliquando perpessus es, magnum est quod dicis ; sed tamen in eo quod perpessus nihil tale fueris, debitor misericordiæ faciendæ multo magis obligaris : naturaliter formidolosum est futura mala prævidere, imprimis, si quæ hominibus adversa contingere solent, seque ad hunc diem observata notasti. Non est legatione fungenti congruum constipatim proruere in malorum commemorationem, sed futurum oportet præcavere, per affectum et studium erga eos, qui sunt ejusdem naturæ participes. Usu enim ita comparatur, ut adversa illos invido magis animo intueantur, qui prospera fortuna diu usi sunt : quam illos, quos frequentius ea incursavit : nihil eo intelligo magis conducere ad avertendas ab hominibus calamitates, quam fuisse afflictis auxilio. Si homo cum sis, communicaveris cum hominibus, illa recolito, quæ te et ipsum tunc vexatum habebant, et viscera quæ subverterunt, et vitam ipsam morte gravius depascebant. Memini aliquando (nisi forte malorum magnitudo me somniare fecerit) aliquid tale (utinam non et denuo ! tuam quoque felicitatem invasisse : cum sicci oculi in omnia aperirentur, humore congenito penitus per lacrymas desiccato ; cum manus verba præcederent, et preces manus tenderent, facies et vultus dejectus præ manibus intuentes vocaret multis modis ad misericordiam : cum te totum possideret confusio, dejectio, tenebræ ; præstat cætera tacere, quam profari, quæ te tunc contingebant. Hæc ipsa, quæso (o utinam unquam te denuo eadem patientem intuear !), moderate recordare (conducit etenim quamplurimum multoties malorum commeminisci) : sis illius exhibitor, inquantum tunc desiderata expetebas, ei qui in simileis incidit calamitates. Quid inde lucratus, non dicam scias velim, quod et mihi debitum persolveris, et eum cui auxilium attulisti in quibuscunque volueris, debitorem habebis. Bonum est autem et utile multos per vitam habere debitores præsertim gratiam redhibentes possidere.

VARIÆ LECTIONES.

q ἴσ. ἀνθρωπίναις.

EPIST. LIV.

Mariano patricio et domestico scholarum.

Montacut. (ep. 189, p. 287).

Si quis unquam optaverit offerri sibi in vita occasionem talem : per quam et amicitiæ et justitiæ simul opera perficiat, non ille potiorem aliquando inveniet illa, quam in præsenti tibi offero. Injuria affectus, pro quo intervenio, non est adhuc tibi notus : causa ejus est eximie justa : si in quem intenditur actio, amicus est tibi et pauper : et non fortassis quia malus est, sed quia pauper, injustitiæ faciendæ pronus : Tu judex, bene moratus, et quod utroque non est minus, utramque virtutem illustrando dispositus: Deum habes, qui te divitiis circumfluentem custodit, nec custodiet tantum, sed, ut qui veritatem prodere non solet, propter misericordiæ actiones tuas, easdem tibi accumulabit redundantius. Quomodo quis periclitanti amico secundum leges dilectionis veræ adesse poterit ? et injuriam passo alter justitiæ oculus factus manum porrigat auxiliatricem, si ut tute fecisti et recte incedisti, quod speramus (spes enim me futurum tanquam præsens intueri facit), injuriam passo injuriam resarciet : amicum vero, domi debitum amicitiæ continens, a faciendo liberabis : Vide autem ut res illa, ad quam te hortamur, cum sit unica, et duo tibi ista repræsentans, testimonium reddat, et amori diviti, et justitiæ invictæ, cujusvis et pulchritudo in te relucens celeberrime per totam vitam prædicabitur : ita ut archetypum te et exemplum præstet virtutem amantibus imitatione dignum, et quod maximum est, inter bona quæ nominari queunt, atque caput : quod cœlestes portas hoc tibi adaperiet, ad ingrediendum immaculatum et felicem thalamum divinæ æternæ fruitionis, eo transmisso, cujus fruitione claritatis sim ego dignus.

A

ΕΠΙΣΤ. ΝΔ'.

Μαριανῷ πατρικίῳ καὶ δομεστίκῳ τῶν σχολῶν.

Εἴ τις ηὔχετο διὰ βίου τοιαύτῃ περιτυχεῖν ὑποθέσει, δι' ἧς ἅμα καὶ φιλίας καὶ δικαιοσύνης ἐργάτης δόκιμος ἀναφανείη, οὐκ ἂν ἀμείνω τῆς νῦν σοι παρ' ἡμῶν προτεινομένης ὀφθείη εὑράμενος. Ὁ μὲν ἀδικούμενος, ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω, τῶν μήπω μὲν σοι ἐγνωσμένων ἐστί· λαμπρὸν δὲ τὸ δίκαιον ἔχει· ὁ δὲ πρὸς ὃν ἡ δίκη, φίλος τέ ἐστι καὶ πένης, καὶ οὐδ' ἀπὸ κακίας ἴσως, ἀλλ' ἐξ ἀπορίας ὁρᾷ πρὸς τὸν ἄδικον. Σὺ δὲ καὶ κριτὴς, καὶ τρόπους χρηστός, καὶ ὁ μηδ' ἑτέρου ἧττον, ἑκατέραν, τῶν ἀρετῶν λαμπρῶς ἐπιδείξασθαι· τὸν Θεὸν ἔχεις ἐν ἀφθονίᾳ πλούτου τὸν βίον συνέχοντα· οὐ συνέξοντα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ οὐκ ἂν σφαλείην τῆς ἀληθείας, διὰ τὰς ἐπ' ἐλέῳ σου πράξεις ἴσῃ προσθήκῃ τοῦτον ἤδη πλεονάζοντα. Πῶς ἂν τις καὶ τῷ φίλῳ κινδυνεύοντι κατὰ τοὺς νόμους τῆς ὡς ἀληθοῦς ἀγάπης βοηθήσῃ ; καὶ τῷ μὲν ἀδικουμένῳ δίκης ἄλλος ὀφθαλμὸς γενόμενος χεῖρα ἐπίκουρον προτείνοι· εἰ ὥσπερ σὺ διαπραξάμενος καὶ κατορθώσας, ὅπερ ἀξιοῦμεν (ἐλπὶς γὰρ με, τὸ μέλλον ὡς παρὸν ὁρῶσα), οὕτω λέγειν ἀναπείθει, τῷ μὲν ἀδικηθέντι τὸ ἀδίκημα ἀποκαταστήσει· τὸν δὲ φίλον, οἴκοθεν κατατιθεὶς τὸ ὀφείλημα τῆς εἰσπράξεως, ἐλευθερώσει· καὶ ὅρα ὡς ἡ πρᾶξις, ἐφ' ἣν σε παρακαλοῦμεν, μία οὖσα καὶ δύο ταῦτά σοι περιποιοῦσα, προσμαρτυρεῖ ἀγάπης πλοῦτον καὶ δικαιοσύνης ἅμαχον ἰσχὺν, καὶ καλὸν τῷ βίῳ διήγημα ἐγκαινίζουσα, ἀρχέτυπόν σε τοῖς φιλαρέτοις καὶ ἀξιοζήλωτον ἐπεισάγει παράδειγμα, καὶ τὸ μέγιστον καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων ὅσα τις ἀγαθὰ καὶ εἶποι καὶ ἐπινοήσοιτο κεφάλαιον, ὅτι τὰς οὐρανίους πύλας αὕτη ὑπανοίγει σοι, πρὸς τὸν καθαρὸν ἐκεῖνον καὶ μακάριον θάλαμον τῆς θείας καὶ αἰδίου ἀπολαύσεως, μετὰ πολλῆς προπέμπουσα (ἧς πῶς ἂν ἀξιωθείην ἔγωγε ;) φαιδρότητος.

B

C

EPIST. LV.

Eidem.

Montacut. (ep. 190, pag. 288.)

Declarasti, quantum et amicitiæ, et justitiæ tribuas, vir consummate, præsertim cum tot præterfluxerint generationes, in quibus nullum utriuslibet actum sincerum viderimus : ego certe cum ob celeritatem, tum ob magnitudinem istius rei optime gestæ gaudeo : nec gaudere cum exsultatione desistam, quia priusquam litteris explorarem an molestus tibi essem, tantum dignatus es mihi attribuere : in præsenti, adeo attollor et allatus incedo, ob promptitudinem optimæ tuæ voluntatis : et in tantum efferor ob actum plane admirabilem, sine ulla excusatione, quod verear, ne plures tibi tales ministrem occasiones, unde et meam gratiam multiplicabo, et tuam virtutem reddam illustriorem : et pro eo, quod videbor molestus, ne parcus nimium tibi, quod molestum erit mihi, te judice, censear. Sed vale in Domino, etiamsi apud ipsum, multas ejusmodi actiones inveniens, et gloriam tibi per vitæ cursum acquirens, me minime captante experimentum.

D

ΕΠΙΣΤ. ΝΕ'.

Τῷ αὐτῷ.

Ἔδειξας εἰς ὅσον ἥκει καὶ φιλίας καὶ δικαιοσύνης ἡ σὴ τελειότης καὶ τότε γενεαῖς τοιαύταις ἐν αἷς οὐδ' ἑτέρας αὐτῶν, οὐδὲ τὴν συνήθη πρᾶξιν καθαρὰν ὁρῶμεν. Καὶ ἔγωγε ἐπὶ τοσοῦτον, καὶ τῷ τάχει, καὶ τῷ μεγαλείῳ, χαίρω τοῦ κατορθώματος, καὶ χαίρων οὐ λήγω τῆς ἀγαλλιάσεως, ὅτι πρὶν μὲν γράφων ἐσκοπούμην, μὴ πως ἄρα ὀχληρός σοι δόξω, εἰς τοιαύτας εὐθὺς ἀναβαίνων ἀξιώσεις. Νῦν δ' οὕτως ἀνεπτέρωμαι καὶ μετέωρος ὅλος εἰμὶ τῷ προθύμῳ τῆς ἀρίστης γνώμης, καὶ ἀπροφασίστῳ τῆς θαυμασίου σου πράξεως ἐπαιρόμενος, ὅτι δέδοικα μὴ πολλὰς ἔχων σοι τοιαύτας προσάγειν ὑποθέσεις, δι' ὧν καὶ τὴν ἐμὴν χαρὰν πολυπλασιάσω, καὶ τὴν σὴν ἀρετὴν λαμπροτέραν ἐπιδείξω· ἀντὶ τοῦ δοκεῖν ὀχληρὸς εἶναι, μὴ ἀφιλόκαλος, καὶ τότε παρὰ σοί κριτῇ γε (τὸ βαρύτατον) νομισθείην. Ἀλλ' ἔρρωσό μοι ἐν Κυρίῳ, κἂν μὴ δοκιμάζωμεν ἡμεῖς, αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ, πολλὰς τοιαύτας ἀνευρίσκων πράξεις καὶ ταύταις ἐλλαμπρυνόμενος διὰ βίου.

ΕΠΙΣΤ. ΝϚ'.

Θεοφίλῳ ἀσπαθαρίῳ καὶ σακελλαρίῳ.

Τὸ μὲν δίκην ἀπαιτεῖν τὸν ἠδικηκότα, ἀνθρώπινον· τὸ δὲ μὴ ἀμύνεσθαι, φιλόσοφον· τὸ δὲ καὶ εὐεργεσίαις ἀμείβεσθαι, λοιπὸν ἤδη θεῖον· καὶ μιμητὰς τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς τοὺς γηγενεῖς ἀποφαίνον. Τὸ μέντοι χειρῶν ἄρχειν ἀδίκων, ἐπεὶ χώραν ἐν τοῖς εἰρημένοις οὐδεμίαν ἔχει, ἢ θηρίων πάντως, ἢ δαιμόνων πρᾶξιν ἐμφανίζει, κἂν ἀνθρώπινον εἴη σχῆμα περιδεδυκὼς ὁ πράξας. Τεσσάρων οὖν χαρακτήρων ταῖς πράξεσιν ἐνθεωρουμένων, αὐτὸς κατὰ σεαυτὸν τὸν προσφυῆ τύπον τῇ νυνὶ σου πράξει περιαρμόσας· εἶτα κατιδὼν ὄψῃ, κἂν ἄλλος σοι μὴ ὑποδεικνύει (φεῦ τοῦ αἰσχίστου θεάματος!) τίνος σεαυτῷ τοῖς ἔργοις διεκόλαψας εἰόνα.

EPIST. LVI.

Theophilo aspathario et sacellario.

Montacut. (ep. 193, p. 292).

Actionem instituere contra injustitiam, humanum est: non ulcisci, philosophicum: at benefactis compensare, divinum: quo Patris, qui in cœlis est, terreni homines filii per imitationem fiunt. Violentas manus injicere non provocatum cum inter superius memorata locum non habeat, belluinam aut dæmoniacam actionem notat: licet actor sub humana figura fuerit. Quocirca cum quatuor sint rerum notæ: tute per temet formam actioni tuæ congenerem adapta, re perspecta intelliges, licet alius non subindicet, est enim visu res turpis, cujusnam imaginem tibi per opera tua insculpseris.

ΕΠΙΣΤ. ΝΖ'.

Ἡλίᾳ ἀσπαθαρίῳ καὶ δρουγγαρίῳ τοῦ πλοίμου.

Εἶπεν ἄν τις τῶν παρ' Ἕλλησι σοφῶν· Τὸ τάχος μόνης τύχης. Ἐγὼ δ' ἂν φαίην, ὡς εἰ μὴ θείας ἐστὶν ὁρμῆς, ἢ καιρῶν ἀνάγκης, μόνης ἀβουλίας. Σκέψασθαι δεῖ τοιγαροῦν περὶ ὧν ἐπείγῃ, καὶ μὴ τῷ προπετεῖ τὴν πρᾶξιν πιστεῦσαι. Καὶ γὰρ ἂν μὲν εἰς συμφέρον ἀποβαίη, ὥσπερ τὰς ἐκ τοῦ τέλους ὠφελείας, οὕτω δὴ καὶ τοῦ βουλεύσασθαι κερδανεῖς τοὺς ἐπαίνους· ἂν δὲ τούναντίον, τοῦ μὲν βεβουλεῦσθαι οὐδ' οὕτω τὴν κρίσιν ἐζημιώθης, τοῦ δέ γε μὴ ὠφελεῖσθαι, ὃ μέγιστόν ἐστιν ἐν πᾶσι τοῖς τοιούτοις παραμύθιον, οὐ σαυτὸν αἰτιάσῃ.

EPIST. LVII.

Heliæ aspathario, et drungario ploimi.

Montacut. (ep. 197, p. 294).

Dixit quispiam Græciæ sapientum: *Celeritas soli fortunæ convenit.* Ego dixerim, quod si non a divino motu procedat, aut temporis necessitate, celeritas inconsulta est. Considerandum ergo illud est, quod instat, nec præcipitationi res concredenda. Nam si satis commode inciderit, quod finalem attinet utilitatem, laudem eo consequeris, quasi rectum consilium ceperis. Sin contra evenerit, quam consilio capto opinabaris, judicii detrimentum non sic subibis, nec quod utilitatem non ceperis, te juste incusabis, quod in talibus solamen non exiguum erit.

ΕΠΙΣΤ. ΝΗ'

Σεργίῳ ἀσπαθαρίῳ ἀδελφῷ.

Ἔλεγχος ἄκρατος εἰς δύο περιίσταται ταῦτα· ὃ μὲν βούλεται ποιεῖν, οὐ περαίνει· καὶ οἷς μὴ βούλεται, περιπίπτει· βούλεται μὲν γὰρ εἰς μετάνοιαν τὸν ἐλεγχόμενον ἄγειν· ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὐκ ἐξανύει· περιίσταται δὲ αὐτῷ τὰ τῆς σπουδῆς εἰς τοὐναντίον· ἐκτραχύνει γὰρ μᾶλλον, καὶ εἰς ἀπόνοιαν περιτρέπει· ἑαυτόν τε δίδωσι νομισθῆναι, ὡς οὐχὶ φιλανθρώπῳ γνώμῃ, καί συμπαθεῖ διαθέσει, ἐπιχαιρεκακοῦντα δὲ τῷ πταίσματι τοῦ πλησίον τοῖς ὀνείδεσιν ἐπεμβαίνειν. Διὸ συνετῶς ἄγαν καὶ σοφῶς, καὶ Νάθαν ὁ προφήτης τῷ Δαβίδ, καὶ Μιχαίας τῷ Ἀχαάβ, ὑπὸ προσωπείῳ τοὺς ἐλέγχους προσεννηνόχασιν· ἅμα μὲν πραοτέροις ὑπολεαίνοντες λόγοις· ἅμα δὲ καὶ διὰ τοῦ ἀγνοεῖν, εἰς ὃ τείνει καὶ ἀφορᾷ τὸ τοῦ δράματος, αὐτοὺς ἐκείνους κριτὰς ἀδεκάστους τῶν παρὰ σφίσιν αὐτοῖς ἡμαρτημένων, λαμβάνοντες. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁ μὲν ἤνυσε τὸ πᾶν (ἄνδρα γὰρ ἀρετῆς ἐραστὴν, εἰ καὶ παρωλισθηκότα, ἐν νουθεσίᾳ διῆλεγξεν)· ὁ δὲ, ὡς πρὸς τηλικοῦτον θηρίον, εἰ καὶ μὴ ὁμοίως, ἀλλ' οὖν μεγάλα ἐξήνυσεν· εἰς ἄλγος γὰρ καὶ δάκρυα παραυτίκα, εἰ καὶ πρὸς τὰ τῆς δυσσεβείας μετ' ὀλίγον ἐπαλινδρόμησε, συνέστειλεν αὐτοῦ τῆς γνώμης τὸ ἀπονενοημένον καὶ φυσώμενον. Καὶ σὺ τοίνυν, ἐν οἷς ἡ χρεία καλεῖ, ἐπιεικείᾳ χειρῶν τοὺς ἐλέγχους, καὶ ὑπὸ προσφόρῳ παραπετάσματι τοῖς νουθετουμένοις προσφερόμενος, μᾶλλον ἐξανύσεις τὸ σπουδαζόμενον.

EPIST. LVIII.

Sergio aspathario fratri.

Montacut. (ep. 200, p. 295).

Immoderata redargutio in hæc duo incidit: quod intendit, haud perficit: quibus nollet, incidit. Intendit, ad resipiscentiam inducere redargutum: hoc non præstat; studium divertitur in contrarium, exacerbat potius et ad desperationem adigit: opinionem de se suscitat, quod opprobriis indulget, quasi malis vicini sui gavisus, non quod humano affectu aut compassione tangatur. Quocirca consulto et sapienter, cum Nathan Davidi, tum Michæas Achabo, personatam repræsentant redargutionem: molliori sermone delinientes; et quia nesciebant quo scena tenderet, ipsos judices habentes criminum ab ipsis patratorum. Ideo Nathan perfecit quod volebat. Virum enim virtutis amantem, licet ab ea exorbitaverat, admonendo redarguit: alter autem, licet similiter apud talem bestiam non profecit, multum tamen fecit; in mœrorem protinus et in luctum conjecit, utcunque statim ad pristinam impietatem revertebatur, tamen desperatum ejus animum et inflatum coercuit. Tu autem quoties necesse fuerit, reprehensionibus admisce comitatem et sub parato velamento, admonitis te applica, atque ita magis, quod conaris, perfectum dabis.

EPIST. LIX.

Theophylacto aspathario.

Montacut. (ep. 224, p. 333).

Orarem, ut nunquam si fieri ita posset, morbo labores, nec medica arte indigeas : sin, quia homo es, necessario ægrotas, secundo, te cito convalescere, et talibus me donis remunerare, nempe Deo ingentes habentem gratias, pauperibus opitulantem, debitoribus condonantem debita. Talibus-modi ingentibus sane donis nequaquam exsaturari vel lætari desinam.

EPIST. LX.

Manueli patricio.

Montacut. (ep. 226, p. 334).

Non latebis, etiamsi lateas, Dei oculum non latibilem, qui ea agis, et apparas, quibus me per vim e vita extrahas. Qui præter ordinatam mortem, per aliam viam vita homines privat, licet manu ensem non teneat, nec tingat illum sanguine, est nihilominus homicida ; etiam cum carnificem non appellet. Si talia patrare, tribunalia cœlestia reddat implacabiliora, quousque tu te non expedies ab illis, qui tam acerbe olim ibi, quod ego nollem tibi contingere, ne quidem si adhuc magis in me feraris, frustra tamen et sine fructu, ad quæ homines undique gementes transmittuntur.

EPIST. LXI.

Leonti et Galatoni fratribus, a secretis.

Montacut. (ep. 232, p. 346).

Anatolio illo bono (nescio an ipse fictiones illas commentus est, an alterius fetum suppositium in suum adoptat ?) Pontus impletur ; tam vehementes, tam frequentes sunt mendaciorum venti ; ita undique perflant, ut nec Argoæ puppis Nautæ celebrentur, nec vellus aureum, nec spirantes ignem tauri, vel multiformes dracones, nec quæ sunt aliæ monstrosæ fabulæ deinceps fingantur. Novitia mendaciorem hyperbole efficiet, ut illa absoleta fere fidem mereantur, neque enim ante quinque dies, non ante duos, imo ne ante unam horam ad nos accessit aliquis inter eos numeratus, qui sunt cum imperio, nec qui imperio parent ; non tabellarius, non litteras annotans, non bonorum nuntius, non adversantium famulus ; imo quæ nunc in promissis dabantur, cum prioribus disperiere, aerem tantum verberantia ? Quid dico in promissis ? non enim promittebantur tantum, sed placituris isthisce clare ob oculos repræsentabantur, utcunque ne per insomnium cernebantur. Nam ab initio per imaginationes haud alicubi subsistentes conficta, circa easdem quoque diffluxere : verumtamen, quod nullus arbitror, mendacii continuatio cuivis de iis divinandi faciet potestatem exaccuratam. Quod si, contra opinionem, cum veritate coinciderint ; om-

ΕΠΙΣΤ. ΝΘ'

Θεοφυλάκτῳ ἀσπαθαριῳ.

Εὐξαίμην ἂν, εἰπερ ἐνῆν, μηδέποτε σε περιπεσεῖν νόσῳ, μηδ' ἀκεστορίης ἐπιδεᾶ γενέσθαι τέχνης. Εἰ δ' ἄνθρωπον ὄντα, καὶ νοσεῖν ἀνάγκη · ἀλλ' οὕτω τε ῥᾳδίου τυγχάνειν τῆς θεραπείας, καὶ τοιούτοις ἡμᾶς ἀμείβεσθαι δώροις · Θεῷ μὲν μεγάλας ἀναφέροντα τὰς εὐχαριστίας, πένησι δὲ βοηθοῦντα, λύοντα δὲ καὶ τοῖς χρεωστοῦσι δίκας τὰς ὀφειλάς · ταῖς γὰρ τοιαύταις οὐδὲ κόρον ἴσμεν ἡδόμενοι μεγαλοδωρεαῖς.

ΕΠΙΣΤ. Ξ'.

Μανουὴλ πατρικίῳ.

Οὐκ ἂν λαθοις, οὐδ' ἂν λάθοις, τὸν ἀλάθητον ὀφθαλμὸν τοῦ Θεοῦ, ἐκεῖνα πράττων καὶ κατασκευαζόμενος, δι' ὧν ἡμᾶς ἐξάγοις βίᾳ τοῦ ζῆν. Ὁ γὰρ παρὰ τὸν ὁρισθέντα τῇ φύσει θάνατον, ἕτερον τρόπον ἐλαύνων ἀνθρώπους τοῦ βίου, εἰ καὶ μὴ τῇ χειρὶ τὸ ξίφος φέρων βάπτοι τῇ σφαγῇ, ἀλλ' οὖν ἀνδροφόνος ἐστί · κἂν μήπω τὸν δήμιον ὁρᾷ. Εἰ δὲ καὶ τὸ Γ ταῦτα διαφυγεῖν, χαλεπώτερα τὰ ἐκεῖθεν δικαιωτήρια ποιεῖ, μέχρι τίνος οὐκ ἀποστήσῃ σαυτὸν τῶν ἐκεῖσε, πικρῶς οὕτω, καὶ ὡς οὐκ ἂν ἤγωγε βουληθείην, οὐδ' ἂν πλέον ἐπιδουλευθείην, μακρὰ καὶ μάτην οἰμώζοντα, καὶ κατολοφυρόμενον, παραπεμπόντων.

ΕΠΙΣΤ. ΞΑ'.

Λέοντι καὶ Γαλάτωνι ἀδελφοις ἀσηκρῆτις.

Τῶν Ἀνατολίου τοῦ καλοῦ πλασμάτων (οὐκ οἶδα δὲ πότερον αὐτός ἐστι πατὴρ, ἢ ὑποβόλιμαίους ἑτέρων ποιεῖται γονὰς) πλήρης ὁ πόντος ἐγένετο · καὶ οὕτω μὲν σφοδραὶ, οὕτω δὲ συνεχεῖς αἱ τοῦ ψεύδους αὖραι καταπνέουσιν, ὡς μηδ' οἷς ἡ τῶν ἐν Ἀργῷ πλωτήρων πλάνη σεμνύνεται, τὸ χρυσόμαλλον δέρας, καὶ τοὺς πυριπνόους ταύρους, καὶ τοὺς πολυμόρφους δράκοντας, καὶ τὴν ἄλλην τερατείαν, μηδὲ ταῦτα λοιπὸν εἰς μύθους ἀναφέρεσθαι · τῇ γὰρ νεωτέρᾳ τοῦ ψεύδους ὑπερβολῇ, ἔσχεν ἀνελθεῖν ἐκεῖνα τὰ παλαιὰ εἰς εἰκόνα τοῦ πιστεύεσθαι. Οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἡμερῶν πρὸ πέντε, οὐδὲ πρὸ δύο, οὐ μὲν οὖν ἀλλ' οὐδὲ πρὸ μιᾶς ὥρας, οὐδεὶς ἀφίκετο πρὸς ἡμᾶς, οὐ τῶν ἄρχειν λαχόντων, οὐ τῶν ἑτέροις πειθαρχούντων · οὐ γραμματηφόρος · οὐκ ἐπισημότερος γραμμάτων · οὐκ ἀγαθῶν ἄγγελος · οὐχ ὑπηρετούμενος τοῖς ἐναντίοις · ἀλλὰ γὰρ καὶ τὰ νῦν ὑπεσχημένα τοῖς ἔμπροσθεν συναπώλετο, τὸν ἀέρα μόνον κτυπήσαντα. Τί δὲ δεῖ λέγειν ὑπεσχημένα ; οὐ γὰρ ὑπεσχημένα μόνον, ἀλλά γε τοῖς χαριεστάτοις τουτοισὶ καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν λαμπρῶς κείμενα, εἰ καὶ μηδ' ὀνείροις ὡράθησαν · καὶ γὰρ τὴν ἀρχὴν, εἰς ἀνυπάρκτους διαπεπλασμένα φαντασίας, περὶ αὐταῖς καὶ κατερρύηκεσα · πλὴν ἀλλ', ὅπερ οὐχ ἡγοῦμαι, ἡ συνέχεια δὲ τοῦ ψεύδους, τὴν ἐπ' αὐτοῖς μαντικὴν παντὶ παρέχεται ἀκριβῶ-

VARIÆ LECTIONES.

ἰσ. καὶ μετὰ τό.

σασθαι. Ἀλλ' οὖν εἰ καὶ παρὰ δόξαν, ὅμως εἴ ποτε πρὸς ἀλήθειαν περιτραπείησαν, ἔσοιτο πάντα παρ' ἡμῶν τῷ ἀνδρὶ, ὅσα γενέσθαι αὐτῷ δι' ὑμῶν παρητήσατο. Ἔρρωσθε.

nia ille apud me obtinebit, quæ per vos ut obtineret recusavit. Valete.

ΕΠΙΣΤ. ΞΒ'.

Ἀρσαβὴρ Ἀσπαθαρίῳ.

EPIST. LXII.

Arsaber aspathario.

Montacut (ep. 233, p. 347).

Τὸ μὲν δῶρον, μεγαλοπρεπὴς ὄν, καὶ χωρὶς τῆς ἄλλης διαθέσεως ὁ καὶ ἄλλους ἂν ἐπεπείκει, μεγαλοπρεπῶς ἡμᾶς παρεσκεύασε δέξασθαι. Ἡ δὲ διάθεσις καὶ χωρὶς τοῦ δώρου τὸ οἰκεῖν ποιεῖν διανοουμένη, ἅτε δὴ μείζων μὲν πάσης ἄλλης φιλοτιμίας, μείζων δὲ παντὸς εὐεργετήματος καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι μεγαλοφρονοῦσα οὐδενὶ ἑτέρῳ τῶν πρωτείων ὑπεξίσταται. Εἰ δὲ ταῦτα ἂν τε παρῇ τὰ δῶρα, κἂν μέγιστα ᾖ, οὐδὲν ἐκείνη δι' αὐτῶν περιβάλλεται μέγα, ἂν τε μὴ παρῇ, τῇ μονώσει πλέον ἀπαστράπτει. Ὥσπερ νέφος ἠλιος τὴν ὕλην διαφυγοῦσα καὶ καθαρὰς καὶ ἀύλους τὰς αὐγὰς τῆς φιλικῆς προ[σ]αγορεύσεως ἐκ τοῦ δεχομένου ἀντανακλῶ σοι τῷ πέμποντι. Διὸ μηκέτι σοι δώρων ἀπορίᾳ ἡ πρόσρησις βραδυνέτω, ἀλλ' ἐποχουμένη τῇ διαθέσει καὶ τὰς σὰς συνεπικομίζουσα ὑγείας θᾶττον ἀφικνείσθω. Οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν οὐδ' οὐ μὴ ἔσοιτο τῆς δι' αὐτῆς ἡμῖν ἐγγινομένης χαρᾶς καὶ θυμηδίας οὐδὲν τῶν περιγείων δῶρον [a] χαριέστερον.

Munus quidem cum sit magnificum, et quod sine dispositione alia quosvis allexisset, me, ut magnifice acciperem, invitavit. At dispositio, semoto quidem dono, cum quod suum erat peragere cogitaret, utpote aliam quamlibet honorandi causam excedens, omni beneficio majus, et cum pro tali censeri et nominari magnopere cuperet, in nulla re a primis deficit. Si ejusmodi munera afferantur, utcunque eximia sint, nihil per illa tamen voluntati accedet magnum, nisi et illa adsit; solitudine magis illustratur: ut sol a nube subductus, et materiam illam dispellens, illimes, et puros et defæcatos amicæ compellationis radios, ab accipiente refractos admittentem mittunt. Quare non ulterius propter munerum indigentiam affari te tardabo. Sed salutatio in animi affectu evecta, et una secum tuas apportans salutationes, citius advolet: non est, nec erit terrenorum donorum aliquod magis jucundum, aut quod oblectationem majorem et gaudium operetur.

ΕΠΙΣΤ. ΞΓ'.

Ταρασίῳ Πατρικίῳ ἀδελφῷ παραμυθητικὴ ἐπὶ θυγατρὶ τεθνηκυίᾳ.

EPIST. LXIII.

Tarasio patricio, fratri, de obitu filiæ suæ consolatoria.

Montacut (ep. 234, p. 347).

Ὦ ποῦ νῦν Ἠλίας; ποῦ δὲ Ἐλισσαῖος; ποῦ δὲ Πέτρος, ἢ Παῦλος, ἤ τινες τῶν κατ' ἐκείνους ἱερῶν καὶ ἁγίων ἀνδρῶν; οὐ γὰρ ἂν ἐπιστολῆς ἐδεήθην, αὐτῶν δέ τινος λαβόμενος τῶν ποδῶν, ἐπεὶ τὴν χάριν οὐκ ἔχω τῶν χειρῶν, οὐκ ἂν ἀπέστην ἅπαντα ποιῶν, ἕως ἂν ζῶσαν τοῖς γεννησαμένοις παρέθεντο τὴν παῖδα. Νῦν δὲ τί; οὐδὲ γὰρ, οὐδὲ ταῖς τηλικαύταις συμφοραῖς τοῦ γένους, ἡ καθ' ἡμῶν ὑπερόριος φυγὴ δυσωπεῖται. Ἐπιστολῆς δέομαι, ἐπιστολῆς, οἵ μοι! θρῆνον ἀδελφοῦ, ἐπὶ θυγατρὶ κειμένῃ διαπραῦνούσης· ὅτε τέκνων παρῆσαν ἐλπίδες, καὶ τὸν γάμον εἶχε δυσφημία· ὅτε μὴ θᾶττον τὴν παῖδα μητέρα ἐδείκνυ, μηδὲ παιδὸς παῖς χερσὶ προπατόρων ἐναθύρει τε καὶ ἐναλλεται, περιλαλῶν τοῖς ψελλίσμασιν. Ἀλλ' ὅτε τὰ μείζω ἠλπίζετο, τότε καὶ ἃ κατείχομεν ἀνηρπάζετο· οἵ μοι τῶν παλαιῶν προπατόρων ἀπάτη καὶ παράβασις καὶ δίκη! Πῶς εἰς τὸν παράδεισον εἵρπυσεν ὁ πονηρὸς ἐκεῖνος καὶ σκολιὸς ὄφις; πῶς ἔπεισεν [b]; ἢ πῶς ἐκεῖθεν μέχρι τοῦ νῦν τὸ πικρὸν τοῦ θανάτου παρατείνεται κέντρον; ἔφθασεν αὕτη καὶ καθ' ἡμῶν ἡ πληγὴ βέλους ὀξύτερον, σκηπτοῦ φοβερώτερον· καὶ κεῖται παῖς, ἄρτι τὴν ὥραν ἀνθοῦσα, δεινὸν καὶ σκυθρωπὸν ὀφθαλμοῖς τεκόντων θέαμα· ὅτε τὸ ἄνθος ἐφύετο τῆς παιδοποιίας, τότε αὐτὸ τὸ φυτὸν συν-

Ubi nunc Elias? ubi Elisæus? ubi Petrus, Paulus aut aliquis similis sanctus et sacer homo? Certe non esset epistolam scribere opus, si vel pedes illorum alicujus apprehenderem, neque enim res manibus agetur, sane omnia tentarem, nec absisterem, donec vitæ restitutam parentibus suis puellam traderent. At nunc quid? certe talibus consanguineorum ærumnis exsilium nostrum non alleviatur. Epistola opus est, hei mihi, qua luctum mei fratris ob filiæ excessum leniam. Cum liberorum spes esset, et accusarentur nuptiæ, quod citius filiam matrem non declararent; nec filii filius in avorum manibus ludit, et circumsaltat, crepundiis blandiens: sed cum majora sperabantur, tum quæ habebamus, eripiebantur. Hei vetustissimorum proavorum fraudem, transgressionem, pœnam: quomodo in paradisum se insinuavit ille malus et perversus serpens? quomodo persuasit? quomodo exinde adhunc usque diem acerbus ille mortis stimulus extenditur? Ad nos transivit ista plaga, telo velocior, fulgure terribilior; ita ut jaceat defuncta puella vix horæ spatio efflorescens, grave et aversandum parentum oculis spectacullum; quo primum momento puerperii flos exeruit se, eodem exaruit, etiam radicitus. Natura

VARIÆ LECTIONES.

[a] Ἴσ. δῶρων. [b] Πῶς εἶπεν.

parata est ad germinationem, et falx mortifera visceribus altius immissa vitæ vitam demessuit. Quæ suffecturæ huic casui lacrymæ ? luctus, lamenta, gemitus qualis ? os longo illo et fugiendo silentio obturatur, clauduntur labia, non gravitatem demonstrantia, non mores compositos referentia, sed ad dissolutionem conclusa : at quid ? oculi, heu, passio hæc silentium superat, nec admittit consolationem, oculi (quomodo id exprimam ?) omnem vitalem liquorem evacuantes, reliquias immittunt in cilia ; malas pro rubicunda tinctura naturali tenebrosus et mortifer inungit color, formæ omnem exspolians venustatem. Vultus denique totus ut in tali casu, spectaculum intuentibus timendum exhibet et terribile. Quæ hæc invidia ? quæ injuria ejusmodi in nos contorquet tela ? ubi transiit luctus unus, insequitur alter vehementior ; ille lactantem infantem occupavit, hic matrem mox futuram, nisi prævenisset mala mors. Undenam tot et tantæ plagæ ? ab hominibus plagæ, ab occultis inimicis, undique circumsistunt mala, mittuntur in nos jacula, in liberos ; tragœdiis scena fimus, chorum in nos saltant luctus, dolor, tristitia, vultus dejectio, omnis plane malorum Erynnis : Clotho, nescio quæ, ut videtur, chorum in nos ducit, fusus et infelices illius glomi vitam nostram actibus innectunt, et argumenta ministrant tragicorum modorum acerbis choreutis. Sed quid mihi accidit ? quo ego feror ? qui instituera m consolationem scribere, nescio quo pacto, luctu una abreptus, cum non valeret ratio, contra cursum mali in contrarium obnixi, quo nollem delatus sum ; et solatii sermonem exorsurus, ad lacrymas plangentium abripiebar. Sed revertar ad meipsum ; nec mœroris profundo immergar : multos dolor pessumdedit, non modo corpus destruens, sed lethaliter ipsam animam vulnerans. Hostibus ne gratificemur ; oblectat hostes nostra dejectio injuriis affectorum ; ne committamus in paterna fortitudinis certamina : viderunt illi liberorum mortes, mortes non ejusmodi nostræ sunt, Deus avertat ! Horum proles ignis, aqua, lacus diviserunt ; exsilium acerbissimum et intolerandum incubuit ; omnibus amicis et affinibus destituti erant. Nihil denique non auferebatur, quod tantillum solatii afferre posset ; et tamen gratias agentes tulere, et tamen supernum numen venerabantur ; quod res humanas, ultra hominum cogitationes gubernaret. Cogitemus, qui sumus : unde orti, non e mortalibus mortales ? nonne e non exsistentibus, mox futuri ipsi quod non sumus ? ubi pater ? ubi mea mater ? annon postquam pauxillum in hac vitæ scena colluserant, nisi quod martyrum illos corona et patientiæ cohonestabat, quantocius theatro excesserunt ? Reges autem et tyranni, supercilio, et tumore immortales, annon cum suis potestatibus morte submersi sunt ? Natura omnis humana utcunque

A απεμαραίνετο ταῖς ῥίζαις · ἡ φύσις πρὸς βλάστην εἱστήκει, καὶ τὸ τοῦ θανάτου δρέπανον ἐμβαθυνόμενον τοῖς σπλάγχνοις, καὶ αὐτὴν ζωὴν ἐξεθέριζε τοῦ βίου. Ποῖον δάκρυον ἀρκέσει τῷ πάθει ; τίς στεναγμός ; ὀδυρμὸς δὲ ποῖος ; σιγᾷ στόμα τὴν μακρὰν ἐκείνην καὶ φευκτὴν σιωπήν, καὶ χείλη μέμυκεν, οὐ σεμνότητα διηγούμενα, οὐδὲ τὸ τοῦ ἤθους κόσμιον ἀπαγγέλλοντα, πρὸς δὲ λύσιν συστελλόμενα · ὀφθαλμοὶ δὲ τί ; φεῦ πάθους καὶ σιγὴν νικῶντος καὶ λόγων οὐκ ἀνεχομένου ! ὀφθαλμοὶ (πῶς εἶπω) ; πᾶσαν ζωτικὴν λιβάδα κενώσαντες, νεκραῖς ταῖς βλεφαρίσι τὰ λείψανα περιστέλλουσι · τὰς παρειὰς ἀντὶ ἐρυθήματος, καὶ βαφῆς ἐμφύτου σκοτεινὸν καὶ νεκρὸν ὑπαλείφει χρῶμα, μορφῆς ἁπάσης ἐξαφανίζον εὐ
B πρέπειαν · τὸ πρόσωπον ὅλον, ὡς ἐκ τοιούτων, φρικτὴν καὶ φοβερὰν τοῖς ὁρῶσι τὴν θέαν παρέχεται. Τίς βασκανία ; τίς ἐπήρεια τοιαῦτα καθ' ἡμῶν ἀκον-τίζει τὰ βέλη ; οὔπω παρῆλθε τὸ πρότερον πένθος, καὶ πάλιν ἕτερον ἐπέπεσε μεῖζον. Τὸ μὲν εἶχεν ὑπομάζιον παῖδα · τοῦτο δὲ καὶ μητέρα ἐπὶ ἂν θᾶττον τὸ κακὸν ἐπέστη. Πόθεν αἱ τηλικαῦται καὶ τοσαῦται πληγαί ; πληγαὶ ἐξ ἀνθρώπων · πληγαὶ ἐξ ἀδήλων μηνιμάτων. Πανταχόθεν ἕστηκε τὰ δεινά · τὰ βέλη φέρεται εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς, εἰς παῖδας. Γεγόναμεν σκηνὴ τραγῳδίας, καὶ χορεύουσιν ἐν ἡμῖν θρῆνος καὶ πένθος καὶ λύπη καὶ κατήφεια, καὶ πᾶσα κακῶν ἐριννύς · συνάγει δ' ἄρα, ὡς ἔοικε, τὸν καθ' ἡμῶν
C χορὸν Κλωθώ τις καὶ ἄτρακτοι [u], καὶ τὰ δυστυχῆ ταύτης νήματα, τόν τε ἡμέτερον βίον τοῖς δράμασι διαπλέκουσα, καὶ χορηγοῦσα τὰς ὑποθέσεις τῶν τραγικῶν ᾀσμάτων τοῖς πικροῖς χορευταῖς. Ἀλλὰ τί ἔπαθον ; ποῖ φέρομαι ; γράφειν ἀρξάμενος παραμύθιον, αὐτὸς, οὐκ οἶδ' ὅπως, τῷ πένθει συναρπασθείς, οὐκ ἀντισχόντων τῶν λογισμῶν πρὸς τὴν φορὰν τοῦ δεινοῦ, εἰς τοὐναντίον, ὧν ἐσκόπουν, παρεσύρην · καὶ παραψυχῆς εἰσηγούμενος λόγον, εἰς
D τὰ τῶν ὀδυρομένων ἀπηνέχθην δάκρυα. Ἀλλὰ γενώμεθα ἡμῶν αὐτῶν, μηδὲ τῷ βυθῷ τῆς λύπης βαπτιζώμεθα · πολλοὺς ἀπώλεσε λύπη, οὐ σῶμα μονον διαφθείρασα, ἀλλὰ καὶ ψυχῆς αὐτῆς λυμηναμένη τὰ καίρια. Μηδὲ τοῖς ἐχθροῖς χαριζώμεθα · μέγα γὰρ ἐχθροις εἰς θυμηδίαν, ἡ κατήφεια τῶν ἐπηρεαζομένων · μηδ' εἰς τοὺς πατρικοὺς τῆς καρτερίας ἐξυβρίζωμεν ἄθλους. Εἶδον ἐκεῖνοι θανάτους παίδων · θανάτους, οὐχ οἷοι παρ' ἡμῖν, μηδὲ γένοιτο τούτων τὰ ἔγκονα, πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ λάκκος ἐμερίζετο, καὶ τότε πικρᾶς καὶ βαρείας τῆς ὑπερορίας ἐπικειμένης, καὶ πάσης ἐρημίας φίλων συγγενῶν περιεστηκυίας, καὶ πάντων ἁπλῶς ὅσα ψυχαγωγίαν τινὰ φέρει περιῤῥηγμένων · ἀλλ' εὐχαρίστως ἤνεγκαν · ἀλλ' ἐδόξασαν τὸν κρεῖττονα [v] ἢ κατὰ λογισμοὺς ἀνθρώπων τὰ ἀνθρώπινα διακυβερνῶντα. Ἐννοήσωμεν τίνες ἐσμὲν, πόθεν γεγόναμεν· οὐκ ἐκ θνητῶν θνητοί ; οὐχὶ ἐξ οὐκ ὄντων μετ' ὀλίγον οὐκ ἐσόμενοι ; ποῦ μοι πατήρ ; ποῦ δέ μοι μήτηρ ; οὐχὶ μικρὰ τῷ βίῳ προσπαίξαντες, πλὴν ὅσα μαρτυρικὸς αὐτοὺς καὶ τῆς ὑπο-

VARIÆ LECTIONES.

[u] Ἀτροπός. [v] Ἰσ. τὸν Θεὸν. κρεῖττον.

μονῆς διακόσμει στέφανος, θᾶττον λιπόντες τὸ θέατρον ᾤχοντο ; Οἱ δὲ βασιλεῖς καὶ τύραννοι, οἱ τῷ φρυάγματι καὶ ταῖς ὀφρύσιν ἀθάνατοι, οὐχὶ τῷ θανάτῳ δυναστείαις αὐταῖς καταδύονται ; Πᾶσα φύσις ἀνθρώπων, κἂν ἐξουσιάζουσα ᾖ, κἂν ἰδιῶτις, κἂν γερόντων, κἂν νέων, κἂν ἀνδρῶν, κἂν γυναικῶν, θανάτῳ πάντως τέμνεται τοῦ βίου · καὶ οὐδὲν οὐ μὴ διαφύγῃ τὸ ἐκείνου δρέπανον · οὐδὲν καινόν, οὐδὲ παράδοξον, οὐδὲ τῆς φύσεως ὑπέστημεν ὑπερόριον. Θνητὴ προελήλυθεν ἐκ σπλάγχνων θνητῶν καὶ τῷ θνητῷ βίῳ νόμῳ φύσεως λειτουργήσασα, τῷ αὐτῷ τῆς φύσεως νόμῳ πρὸς τὴν ἀθάνατον πολιτείαν ἀπεδήμησεν. Οὐκ ἔλιπε παῖδας ὀδυρομένους ὀρφανίαν · οὐκ ἀπῆλθε τὸν περὶ τὰ ἔκγονα πόνον πικρότερον τοῦ θανάτου συνεπιφέρουσα κέντρον · οὐκ ἔλαβε πολλὴν πεῖραν τῶν ἀνιαρῶν · οὐκ ἐζήτησε θάνατον, οὗ πολλοὶ πολλάκις συμφοραῖς ἀφύκτοις περιστοιχηθέντες x ἐπεθύμησαν. Γονεῦσι προσομιλοῦσα τῆς ζάλης ἐξῆλθε τῶν προσκαίρων · χερσὶ μητρικαῖς ἀπῆλθεν ὑπηρετουμένη · χερσὶ τεκόντων ἐναπέθετο τὸ πνεῦμα. Ἐκηδεύθη τὸ σῶμα · παρεδόθη τάφῳ, καλοῖς ἐνταφίοις εὐσεβείᾳ καὶ σωφροσύνῃ καὶ πολλῶν εὐχαῖς ἐλεημένων προπεμπομένη · ἀπῆλθεν εἰς χῶρον, ἐξ οὗ πᾶσα λύπη καὶ στεναγμὸς ἀπελήλαται. Τί πλέον ἔδει ; εἰς τοὐναντίον μοι τρέπει τὸ ἄλγος, τὰ περὶ τὸ μακάριον ἐκεῖνο θυγάτριον οἰκονομηθέντα · καὶ μακαρίζω ταύτην τῆς ἀποδημίας, καὶ τὸν θρῆνον εἰς δόξαν Θεοῦ μεταβάλλω, καὶ τὴν ἀμηχανίαν εἰς εὐχαριστίαν, οὕτως αἰσίως καὶ ὡς ἂν τις μόλις εὔξαιτο ἀπηλλαγμένην ὁρῶν τῶν παρόντων. Ἀλλ' οὐ πολὺν ἐπεδίω χρόνον · καὶ τί διαφέρει ἂν τε πλείους, ἂν τε ἐλάττους τὴν ζωὴν ἡμῶν διαμερίσωσιν ἡμέραι, ὅτε καὶ τὸ πλεῖον καὶ τὸ ἔλαττον, εἰς τὰς αὐτὰς τοῦ θανάτου πύλας διαβιβάζει ; Οὐδεὶς ἥδεται τοῖς παρελθοῦσι, τὸ μέλλον οὐκ ἔστι, τὸ παρὸν ἐν ᾧ ἄν τις καὶ τὸ ἥδεσθαι θείη παντελῶς ἀκαριαῖον · ὥστε καὶ ὁ μακρὸς καὶ βραχὺς τοῦ βίου χρόνος, τῷ παρόντι μόνον τὴν αἴσθησιν τῶν ἡδέων περικλείων, εἰς ἴσην καὶ ὁμοίαν ἀπόλαυσιν, τόν τε εἰς γῆρας βαθύνοντα, καὶ τὸν ἐνακμάζοντα τῇ νεότητι συνάγει, ἑκατέρου μὲν τὴν αἴσθησιν τῇ παρούσῃ τέρψει διαπλανῶν, οὐδενὸς δὲ, οὔτε τῶν παρεληλυθότων, οὔτε τῶν μελλόντων, οὐδεμιᾶς ἡδονῆς, οὐδ' ἑτέρῳ μετέχειν ἐνδιδούς. Οὕτως ἀδιάφορον πολὺν ἢ ὀλίγον χρόνον ἐμβιῶναι · μᾶλλον δὲ οὐδ' ἀδιάφορον. Εἰ γὰρ οὐδεὶς ἀνθρωπος ἀπὸ ῥύπου καθαρὸς εἴρηταί τε, καὶ τοῖς ἔργοις ὁρᾶται πιστούμενον, οὐδ' ἂν εἰ μία ἡμέρα ὁ βίος αὐτῷ, ὁ ἐν ἐλάττονι χρόνῳ τὸ πήλινον τοῦτο σκήνωμα καταλιπών, ἔλαττον ἔχων ἀπῆλθε καὶ κηλίδων τῶν σωματικῶν. Οὐκ οὖν ὁ πενθῶν τὴν ἀπελθοῦσαν, ὅτι θᾶττον ἀπήλλαξε τῶν παρόντων, ὅτι ἔλαττον μετέσχε τῶν μολυνόντων, τοῦτο δάκρυον ποιεῖται, καὶ τὸ καθαρωτέραν αὐτὴν τῷ ἐκεῖθεν ὀφθῆναι Νυμφίῳ, νομίζει[ς] συμφοράν · ἀλλὰ πρὸ ὥρας μετέστη · μή μοι γένοιτο τοιαύτην φωνὴν ἀκοῦσαι · φωνὴν ῥηθῆναι μὲν τολμηράν · ἐννοηθῆναι δὲ τολμηροτέραν. Πρὸ

potentia fruatur, licet privati, senes, juvenes, viri, mulieres, per mortem de vita tollitur, nec est quod ejus falcem evitare queat. Novum non est, aut paradoxum, quod naturæ exsilio subjiciamur, mortalis illa prodiit e visceribus mortalibus, et vitæ mortali ubi juxta legem naturalem inservisset, per eamdem legem ad immortalem statum peregrinatur: liberos haud reliquit orphaniam gementes suam ; non excessit una secum desiderium circa prolem asportans morte acerbiorem stimulum, experientiam miseriarum multiplicem non habuit, mortem non quæsivit, quam multi multoties malis inevitabilibus oppressi optarunt, cum parentibus versata et temporali procella exiit, exiit ministerio maternarum manuum, in manibus parentum emisit spiritum : curabatur corpus, mandabatur sepulcro fasciis tumularibus egregiis involuto pietate et modestia, multorum miserantium precibus comitata in regionem abiit, unde exsulat luctus et gemitus universim. Et quid ultra desiderari potest ? In contrarium dolorem me adigunt, quæ circa beatam illam filiam tuam administrabantur ; excessum hunc illius felicem prædico ; luctum in Dei gloriam muto, infortunium in gratiarum actionem: cum tam feliciter, ita ut vix optares, videam præsentibus liberatam. Verum haud ita diu in vita fuit ; quid interest si plures, an pauciores dies vitam nostram dividant ; cum minus et magis in easdem mortis portas nos transmittant ? Præteritis nemo delectatur; quod futurum est, nondum est ; præsens, in quo omnis oblectatio, momentaneum est. Longum ergo vitæ, et breve tempus, cum delectamentum præsenti tantum circumscribat, una et eadem fruitione illum, qui longævam attigit senectutem, et qui juventa floret, constringit; utriusque sensum oblectamento præsenti errabunde definiens ; nullius autem vele præteritis, aut futuris, voluptate gaudere cuivis permittens, adeo res indifferens est, longo vel brevi spatio superesse. Imo potius haud est indifferens ; si enim a maculis nemo prorsus est immunis, quod et dicto et facto confirmatum videmus, ne si vita ejus sit unius diei, certe qui et abbreviato magis tempore istius vitæ exuit tabernaculum luteum, cum paucioribus corporis sordibus hinc excedit. Quocirca qui luget illius obitum, eo quod a præsentibus tam cito liberatur, eo quod minus macularum participavit, polluentium lacrymas fundit, et inter calamitates computat, quod splendidior sponso præsentetur. Sed excessit ante tempus. Quin hanc ego vocem nullus audiam, dictu audacem, cogitatu audaciorem. Ante tempus, ais ? Cum nasceretur, cur non dicitur ante tempus in lucem edita ? Nascebatur de divino nutu et tempestive. An nosmet nos statuemus arbitros de tempore, quod ad conditorem hinc abibit ? Annon ille opifex produxit in tempore, ad se assumet nesciens, opportunum tem-

VARIÆ LECTIONES.

x περιτυχόντες.

pus? de gutta in carnem solidavit, in utero formavit, in lucem produxit, ab infantia ad ætatem puerilem custodivit, ad thalamum, ad perfectam ætatem, ecquid horum intempestive? ut cum in æternum vitam permutat, tum solum agit intempestive? sit longe a lingua pietatem meditante hæc blasphemia, longe ab animo moderato; dignum id est longis lamentis, et multis lacrymis, obrutum hominem tali cogitationum nequitia; non autem mortalia immortalibus mutare: quocirca lugere non oportet illam quæ corpus mortale reliquit, sed illum qui mortificat mentem immortalem, non quam thalamus cœlestis complectitur; sed qui spe mortifera animam sepelivit: sed prævenit abiens parentes; et quid tum? operata forsitan patris et matris interitui, hinc tunc excedere debuit tot plagis cæsa. Hæc qui ait, non patris viscera, sed novercæ affectum refert, non patris aut matris certe amorem; magis illum, qui quod se oblectet quærat, quam quod filiæ exsistat gratum, quique sub desideriis filiæ sui ipsius curam meditatur. Quid tristitiæ est intueri mortem amatorum? excessit hinc filia, a morte libera, hoc triste non est: et quid nos tum consumimus tristitia? si rediviva tibi adesset nata, et astans manum manui misceret, si blando et exhilarante vultu oscula daret et alloqueretur. Quid te affligis, pater? quid lamentaris, quasi mala me excedentem ambirent? Habitare paradisum sortita sum, jucundum oculis spectaculum, jucundius fruitione, experientia omnem excedit fidem; paradisus ille sedes paterna et principalis nostri generis, in quo Dominicæ manus opificium naturale primi nostri parentes, antequam insibilaret serpens, hoc est, beatam vitam agebant: hunc campum ille nequam et incurvus serpens illabi nequit adhuc, nec insusurratos sermones insinuare fraudulenter. Inest ibi nobis mens omni machina superior, omni arte major, non est ibi oculus aperiendus aut majoris oblectationis fruendæ desiderium. Sumus omnes sapientia divina et cœlesti sapientes; vita omnis transigitur in inenarrabilibus nec invidendis bonis, inde tota nobis festivitas et panegyris: splendidi splendide in corporibus incorruptibilibus et purissimis versantes, Deum videmus, quomodo homini videre fas est Deum, illus inexplicabile et incomprehensibili pulchritudine, quasi luxuriantes continuo tripudiamus, nec satietas adest: luxuriæ abundantia illius summitas sit dilectionis, et illam comitata fruitio inenarrabile illud gaudium, et inexplciabilem exsultationem operatur: adeo ut amor me inmensus eo revehat, dum tecum hos sermones fero, nec possum illorum partem vel minimam referre. Accedes tu aliquando eo cum dilecta mea matre, et tum me pauca quædam de multis, et minutiora enarrasse censebis, teque ipsum de hac tristitia accusabis, qui me in talibus bonis versantem deploras: verum, dilectissime pater, de cætero me lætus præmitte isthinc, nec diutius detine, ne plus incommoderis, et idcirco vehementius affligaris. Si

A ὥρας· καὶ πῶς ὅτε τὰς μητρικὰς ἔλυσεν ὠδῖνας, οὐκ ἐνομίζετο λύειν πρὸ ὥρας; ἀλλ' ἐτέχθη μὲν νεύσει Θεοῦ καὶ καθ' ὥραν. Ἀπελθεῖν δὲ πρὸς τὸν Πλάστην ἡμᾶς αὐτοὺς καθίζομεν ὁροθέτας; καὶ προάγει μὲν ὁ Δημιουργὸς καθ' ὥραν, λαμβάνει δὲ πρὸς ἑαυτὸν οὐκ εἰδὼς τὴν ὥραν; ἀπὸ σταγόνος ἔπηξεν εἰς σάρκα, διέπλασεν ἐν μήτρᾳ, προήνεγκεν εἰς φῶς, ἐκ βρέφους διετήρησε μέχρι παιδὸς, μέχρι παστάδος, μέχρι τελείας ἡλικίας· τούτων οὐδὲν οὐ καθ' ὥραν; Ὅτε δὲ πρὸς τὸν ἀθάνατον ἀμείβει βίον, τοτε μόνον οὐ καθ' ὥραν· πόρρω γλώσσης εὐσέβειαν μελετώσης ἡ τοιαύτη δυσφημία· πόρρω φρονήματος σωφρονοῦντος· τοῦτο θρήνων μακρῶν, τοῦτο δακρύων πολλῶν ἐγκαταχωσθῆναι τὸν ἄνθρωπον τηλικαύτῃ μοχθηρίᾳ λογισμῶν, ἀλλ' οὐχὶ τὸ διαμεῖψαι τὰ

B ἄφθαρτα τῶν φθαρτῶν. Οὐ μὲν οὖν οὐχὶ πενθεῖν τὴν διαφυγοῦσαν σῶμα θνητὸν δεῖ, ἀλλὰ τὸν νεκρώσαντα τὸν ἀθάνατον νοῦν· οὐδ' ἦν οὐράνιος παστὰς θαλαμεύει, ἀλλ' ὃς ἐνέθαψε τὴν ψυχὴν ἐλπίσι νεκραῖς. Ναὶ, φησὶν, ἀλλὰ τεκόντων προαπῆλθε· τί δαὶ ἄρα, ἐδούλετο δέ τις αὐτὴν μητρὸς καὶ πατρὸς θανάτῳ προκατεργασθεῖσαν πρότερον, οὕτως ἀπελθεῖν, τηλικαύταις πληγαῖς μεμαστιγωμένην; πατρὸς οὗ μοι σπλάγχνα, μητρυιᾶς διάθεσιν οὗτος, ἀλλ' οὐ πατρὸς οὐδὲ μητρὸς φίλτρον, ἀπαγγέλλει, καὶ ζητοῦντος τὸ οἰκεῖον ἠδὺ ἢ τὸ τῇ θυγατρὶ κεχαρισμένον, καὶ σοφιζομένου πόθῳ παιδὸς τὴν ἑαυτοῦ θεραπείαν. Τί γὰρ λυπηρὸν ἰδεῖν στεργομένων θάνατον; οὐκ οὖν ἀπῆλθεν ἡ παῖς ἐλευθέρα τούτου· ἀλλ' οὐ λυπηρόν. Καὶ τί δαπανῶμεν ἑαυτοὺς τῇ λύπῃ; Εἰ δ' αὖτη σοι

C παρῆν ἐκεῖθεν ἡ παῖς ἐπιστᾶσα, καὶ χειρὶ χεῖρα ἐμβαλοῦσα, ἱλαρῷ δὲ καὶ χαίροντι προσώπῳ κατεφίλει τε καὶ προσεφθέγγετο, Τί δὲ ἄρα κόπτεις σεαυτὸν, ὦ πάτερ; τί δὲ θρηνεῖς, ὡς ἐπὶ κακοῖς, ἀπελθοῦσαν; ἐμοὶ παράδεισος ἔλαχεν οἰκεῖν. Γλυκὺ μὲν τι θέαμα ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν· γλυκύτερον δὲ ἐναπολαῦσαι· μείζω[ν] δὲ πίστεως ἀπάσης ἡ πεῖρα. Παράδεισος ἐκεῖνος ἡ πρώτη καὶ θαυμασία τοῦ γένους πατρὶς, ἐν ᾧ πάλαι τῆς Δεσποτικῆς παλάμης τὸ φιλοτέχνημα τῆς φύσεως οἱ προπάτορες, πρὶν ἢ τὸν ὄφιν ὑποψιθυρίσαι, τῆς εὐδαίμονος καὶ μακαρίας ἀπήλαυον ζωῆς. Ἀλλὰ νῦν οὐδὲ ὁ σκολιὸς ἐκεῖνος καὶ πονηρὸς ὄφις, χώραν ἔχει ὑφερπῦσαι, οὐδέ τινας ψιθύρους λόγους ὑπομηχανᾶσθαι· ἀλλ' οὐδ' ἐν ἡμῖν ἐστί τις,

D οὗ μὴ ἐστιν ἡ γνώμη μηχανῆς ἁπάσης καὶ τέχνης ἀμείνων· οὐδ' ὀφθαλμοὺς δὲ τις ἀνοιχθῆναι δεῖται ἢ τινος μείζονος ἐπιθυμίας ἀπολαῦσαι. Ἐσμὲν γὰρ ἅπαντες σοφοὶ μὲν τὴν θείαν καὶ οὐράνιον σοφίαν· ἐν ἀφθόνοις δὲ καὶ ἀνεκλαλήτοις ἀγαθοῖς· ὁ δὲ πᾶς βίος ἡμῖν ἑορτὴ καὶ πανήγυρις. Λαμπροὶ δὲ λαμπρῶς ἐν ἀφθάρτοις καὶ καθαρωτάτοις πολιτευόμενοι σώμασι, Θεὸν ὁρῶμεν, ὡς ἔστιν ἀνθρώπῳ δυνατὸν ἰδεῖν, καὶ τούτου τῷ ἀφράστῳ καὶ ἀπερινοήτῳ κάλλει ἐντρυφῶντες, διαπαντὸς ἀγαλλόμεθα, καὶ κόρος τούτων οὐδεὶς, ἀλλὰ τὸ ἄφθονον τοῦ τρυφᾶν ἀκμὴ γίνεται τοῦ ἐρᾶν, καὶ τῷ ἔρωτι συμπροΐουσα ἡ ἐξουσία τῆς ἀπολαύσεως, ἄφατόν τινα καὶ ἀνεκδιήγητον, ὡς ἀληθῶς, τὴν χαρὰν ἐκείνην καὶ ἀγαλλίασιν ἐργάζεται· ὡς καὶ νῦν ἔμοιγε ταῦτά σοι προσομιλούσῃ,

δεινὸς καὶ ἀμήχανος πρὸς ἐκεῖνα ἔρως ἐπιστρέφει, καὶ οὐδὲ τὸ βραχύτατον αὐτῶν παραχωρεῖ διηγήσασθαι. Ἐλεύσῃ δέ ποτε καὶ αὐτὸς ἐκεῖσε ἅμα φίλῃ μητρὶ, καὶ τότε πολλὰ μὲν ἐμὲ τοῦ μικρὰ περὶ τηλικούτων εἰπεῖν· πολλὰ δὲ σαυτὸν τοῦ πένθους αἰτιάσῃ· οἵων καλῶν κἀγαθῶν ἡμῖν κατωδύρου Ἀλλά με λοιπόν, ὦ φίλτατε πάτερ, χαίρων ἔα καὶ πρόπεμπε· μηδὲ πλέον κατέχῃς, ἵνα μὴ πλέον ζημιώσῃς, καὶ διὰ τοῦτο πικρῶς ἀνιάσῃς. Εἰ ταῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα ἕτερα τὸ μακάριον ἐκεῖνο θυγάτριον διεξῄει, ἆρ' οὐκ ἂν δυσωπηθεὶς καὶ τὸν ὀδυρμὸν ἀπέθου καὶ χαίρων χαίρουσαν ἀπιέναι προέπεμπες; Εἶτα ἂν μὲν ἡ παῖς ταῦτα λέγῃ, βελτίους ἐσόμεθα καὶ τοὺς θρήνους ἀπορρίψομεν; ἂν δ' ὁ κοινὸς Πλάστης καὶ Δεσπότης βοᾷ· Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἂν ἀποθάνῃ ζήσεται· καὶ ὅ τε ἡτοίμασεν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. ὡς ἀπιστοῦντες οὐδὲν ἄμεινον διακεισόμεθα, ἀλλ' ἐπὶ πλέον θρηνήσομεν; Καὶ ποῦ τοῦτο καλόν; ποῦ δὲ δίκαιον; ποῦ δὲ λογισμῶν ἐγγὺς ἑστηκότων τοῦ πρέποντος ἢ συμφέροντος; Εἶτα οὐδὲ τὴν ἐμὴν αἰσχύνῃ κοσμιωτάτην νύμφην, εἰς τὰ τῶν θηλέων δάκρυα τὸ ἀῤῥενωπὸν διαχέων καὶ καταφερόμενος· οὐδὲ φείδῃ τῆς γυναικείας ἀσθενείας, οὐδ' ἡ περὶ αὐτὴν εὔλογος συμπάθεια καὶ ὠφέλιμος τὴν παράλογον διαλύει καὶ ἀσύμφορον. Εἰ γὰρ ἄνδρες, παρ' ὧν ταῖς γυναιξὶν ἡ ἀνάκτησις, ἴσα γυναίοις κόψονται· τί τὸ περὶ αὐτὰς ἔσται; πόθεν τὸ παραμύθιον ἕξουσι; τίνας δὲ παραινέσομεν εἰς καρτερίαν μιμεῖσθαι, πρὸς τίνας ἀφορᾶν; ἀλλὰ μὴ σύ γε, μηδὲ σεαυτοῦ ἀνάξιον πάθοις, μηδὲ τοῦ γένους, ἵνα τι καὶ τοῦ καιροῦ φιλοτιμώτερον εἶπω, νόθον καὶ ἀλλότριον. Μὴ δὴ τοῦ καλοῦ πλέον εἰς οἰμωγὰς ἐκφερώμεθα, μηδὲ γυναικιζώμεθα τῷ πάθει ἄνδρες πολλαχοῦ ἐν πολλοῖς καὶ χαλεπωτάτοις πειρασμοῖς ἀναφανέντες. Ἔλαβε πρὸς ἑαυτὸν ὁ Πλάστης τὸ πλάσμα· ἀλλ' ἔδωκε πλείους ὧν ἀφεῖλε (καὶ εἴησάν γε ἐπὶ μακρότατον εὖ βιοῦντες, καὶ τοὺς τεκόντας εὐφραίνοντες) υἱοὺς καὶ θυγατέρας. Λυπεῖ τὸ παρελθόν· εὐφραινέτωσαν οἱ παρόντες· εὐχαριστήσωμεν ὑπὲρ ὧν ἀφεῖλεν, ἵνα οἷς ἐχαρίσατο χαίρειν καὶ ἀγαλλιᾶσθαι βεβαίαν ἔχωμεν τὴν ἀπόλαυσιν. Καλὸν ἔχειν τῷ βίῳ γένους διαδόχους· ἔχομεν· καλὸν παρέχειν ἀπαρχὰς τῷ κοινῷ Πλάστῃ, καὶ τῶν ἀγαθῶν ἁπάντων δοτῆρι προσηνέγκαμεν· πρὶν μὲν ἄδηλον ἦν τίνες τῶν παίδων εἰς ἀπαρχὰς Θεῷ, τίνες δὲ εἰς διαδοχὴν γένους λογισθήσονται. Νῦν δὲ ἂν μόνον εὐχαρίστως τὴν ἀπαρχὴν οἴσωμεν, οὐκέτι ἐν ἀδήλοις τὰς ἐλπίδας σαλεύσομεν, ἀλλ' ἐν τῷ βεβαίῳ πεπηγότες ἐσόμεθα. Οὐδέ ποτε λαβὼν οὐ παρέσχε φιλοτιμότερον· ἀεὶ δὲ μεγίστοις καὶ ἀνελπίστοις ἀγαθοῖς τὰ ἐλάχιστα διαμείβεται. Εἰ δὲ θρήνοις, ὡς ἀδικούμενοι, τὰς ἀπαρχὰς καθυβρίσωμεν, ἀλλ' ἐγὼ μὲν οὐδὲν ἐρῶ δυσχερὲς, ἐπεὶ μηδ' ὑμᾶς ἐλπίζω τοῦ λοιποῦ θρήνους καὶ λύπας καὶ τοιαῦτα πάθη, ἃ τοῦ δυσχεροῦς ἐστιν αἰτία, περιβάλλεσθαι. Εἴη δέ μοι καὶ τὸ Θεῖον

A apud te hæc vel similia tecum beata tua filiola colloqueretur, annon permotus inde gemitus abigeres, et lætus lætam abire permitteres? Deinde si filia hæc diceret, an meliori statu erimus, et lamenta rejiciemus? sin communis Conditor, et Dominus clamet: *Qui credit in me, etiamsi morietur vivet*[21a]; *et qui præparavit diligentibus se, quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit*[22]; tanquam infideles nihilo erimus meliores, et plus dolebimus? ubi bonum, justum, ubi ratiocinationes conjunctæ cum decenti aut utili? Ulterius, nonne pudet ornatissimam meam sponsam virilem conditionem in muliebres lacrymas diffundendo et irruendo, femineæ imbecillitatis curam omittere, ne rationabilis et conducens compassio B dissipet irrationalem et inutilem. Si viri, per quos feminæ firmantur, non minus quam feminæ plangunt, unde illæ solamen acquirent? quos laudandos proponemus ob strenuitatem imitandos? ad quos respiciemus? Verum noli tu quidquam te ipso vel genere tuo indignum perpeti, aut, ut magis tempori congruum dixero, adulterinum: in luctum ne ultra decorum efferamus, nec cum viri sumus, muliebriter passionem feramus, cum multoties multis in locis fortes nos præstiterimus: Opifex ad se transtulit opificium; sed plus dedit quam abstulit: et subsistant precor diu viventes, et parentes gaudio afficientes filii alii filiæque: dolet quod præteriit; lætitia afficiant præsentes, gratias de ablatis agamus, ut stabiliter fruamur iis quos habemus, deque iis C gaudium et exsultationem habeamus: pulchrum est successuros possidere, possidemus: præclarum est primitias largitori consecrare et omnium datori, quod fecimus, offerre. Incertum prius erat, quos e liberis Deo primitias dare, quos generis destinare successioni oporteret. Nunc si gratanter primitias dederimus, non inter incerta vacillabit spes, sed immoto in statu defixi erimus: Deus nunquam accepit, quin amplius largiatur; semper vel minima maximis et insperatis bonis remunerat. Sin planctu, ut injuria affecti primitias dedecoremus: quanquam nihil ego proloqui infaustum velim, quippe qui sperem te de cætero nullam talem passionem, lamenta, mœrorem admissurum, unde infausti quidquam procuretur: mihi Numen et spe et suffragio faveat; favet autem, et libertatem loquendi concedit, D te ab animi mœrore in gratiarum actionem converso, plurima cum antiqua tum recentia exempla, quæ solamen afferant, repræsentare possum. Quin ut quod res est dicam, tota hominum vita hujus est exemplum, quam cogitatione rememorans facile dejectionem omnem amolietur. Majus adhuc dixero, et tremendum illud; ad quos pertinet defunctos deplorare? hic ipse non dicam, sed orbis præconem compello, ut voce sua enuntiet cœleste decretum: *De dormientibus nolo vos ignorare, fratres: ut ne tristitia vos ita afficiemini, quemadmodum et cæteri,*

[21a] Joan. XI, 24. [22] I Cor. II, 9.

qui spem non habent[23]. Paulus horum est buccinator, cœlesti institutus ludolitterario, qui totum mundum obivit prædicando : Christi os clamat, infideles decere, de defunctis tristitia affici, resurrectionis spem exstinguere, non credendo virtutem mysterii secundum Christum. Tristitiam igitur exuamus, ne reatum contrahamus tanti mali ; ne filiam tuam vero damno afficiamur ; nam nunc Abrahami sinu fovetur, ibidem non ita longo posthac tempore illam lætam et exsultantem intuebimur : sin contra Domini legem puellam defleo, ab illo pulchro spectaculo expellor. Visne ergo filiam intueri, repelle luctum, per actionem gratiarum declara te dignum lætitia illa? si luctibus adhuc indulgeamus, desiderato nos privamus. Lætitia inibi ploratus nescit. Exsultationis et gaudii nuptialis thalamus locum lugentibus non concedet ; nec admittet lacrymantes, quos hæredes gaudii inexplicabilis habet. Visum est factori figmentum refingere ad immortalitatem ; hanc felicem ego sortem puellæ non invideo, nec sententiam contra murmurabo eam, quam amplecti deberem : Dominicam largitatem in argumentum ingratitudinis non traxero. Morbo aliquando laborabat filiolus magni regis David, morbus sepulcrum monstrabat. Ille morbum calamitatis loco habens, pronus sternitur, lacrymas implorat numen, a cibo et omni corporis cultu abstinet. At ubi excessit puellus, statim deponebat luctum. Orabat prius ut viscerum stirps subsisteret ; postquam vidit Fictorem determinasse abitum, per luctum judicis sententiam violare non erat ausus : sed sublimiorem se omni dejectione præstans, voces emisit gratias agentes, et usitato more se refecit. Ita non affectos esse decet ; si infirmatur filius cognatus, amicus, si morbus mortem parturiat : Deum veneror, ut auferat morbum, det, donet desiderantibus desiderium suum : sed translationem ille utiliorem judicat ; decet deinceps de illa dispensatione gratias agere, contentos esse, nec luctu et gemitibus Creatoris judicium violare. Si quis nobis insidietur dæmon, et Jobum rursus deposcit, si malevolum cum servo suo committere Deus velit, si patientiam vult explorare ad convictionem adversarii, si stadium certamini aperit, ut pudefaciat antagonistam, athletam coronet : mœstitiæ argumentum virtutis deprecationem facere non oportet, nec tempus coronarum lamentorum tempus constituere, non certaminis diem, diem lacrymarum ; non per eos quos coronavit patientia ; non per coronas ipsas immarcescibiles et splendidas : hæc generosum tuum animum dedecent, judicium solidum, virtutes reliquas. Quocirca, stemus viriliter ; stemus confidenter, ut milites cœlestis regis cum hoste congrediamur. Agonothetæ testimonium ne pudefaciamus ; nec adversarii audaciæ in maleferendo applaudamus : nec si quid a principio viriliter gessimus, posterioribus mollefaciamus ; ne simus fortes ad movendam hostis

τῇ τι ψήφῳ, καὶ τῇ ἐλπίδι συνεφαπτόμενον · καὶ ἔστι γε · αὐτός μοι τὴ παῤῥησίαν χορηγεῖ ὑμῶν, ὅπερ ἔφην, ἀπὸ τῆς ἀθυμίας εἰς εὐχαριστίαν ἀνενεγκόντων, πολλὰ δὲ καὶ νέα καὶ παλαιὰ τοῦ συνενεχθέντος εἰς ψυχαγωγίαν ὑποδείγματα · μᾶλλον δ' ἀληθέστερον εἰπεῖν, ὅλος ὁ βίος τούτου παράδειγμα, ὃν τοῖς λογισμοῖς ἐπιδιελθόντα, πᾶσαν ἔστι ῥᾴδιον ἀποθέσθαι τὴν κατήφειαν. Εἶπω τὸ μεῖζον, μᾶλλον δὲ τὸ φρίκης γέμον · τίνων ἐστὶ τὸ λυπεῖσθαι τοὺς ἀποιχομένους ; μᾶλλον δὲ οὐδ' αὐτὸς ἐρῶ, τὸν κήρυκα δὲ τῆς οἰκουμένης καλῶ, διὰ τῆς οἰκείας φωνῆς ἀπαγγεῖλαι τὸ ἐπουράνιον ψήφισμα · Οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπῆσθε καὶ ὑμεῖς, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ, οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα. Παῦλός ἐστιν ὁ σαλπίζων ταῦτα, ὁ τῷ οὐρανίῳ παιδευθεὶς διδασκαλείῳ, ὁ τὴν οἰκουμένην πᾶσαν περιλαβὼν τῷ κηρύγματι, τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα, ἀπίστων εἶναι βοᾷ τὴν ἐπὶ τοῖς τελευτῶσι λύπην, σβεννύντων τῆς ἀναστάσεως τὴν ἐλπίδα, ἀπιστούντων τοῦ κατὰ Χριστὸν μυστηρίου τὴν δύναμιν. Ἀλλ' ἀποθώμεθα τὴν λύπην, ἵνα μὴ τηλικούτοις κακοῖς ἔνοχοι φανῶμεν · ἵνα μὴ ὡς ἀληθῶς τότε τὴν παῖδα ζημιωθῶμεν. Νῦν μὲν γὰρ κόλποι θάλπουσιν αὐτὴν Ἀβραμιαῖοι · κἀκεῖ ταύτην, εὐφραινομένην καὶ χαίρουσαν, μετ' ὀλίγον θεασόμεθα. Ἐὰν δὲ παρὰ τοὺς Δεσποτικοὺς θεσμοὺς ἐγὼ τὴν παῖδα θρηνῶ, ἐλαύνομαι τοῦ καλοῦ θεάματος ἐκείνου. Ποθεῖς τὴν παῖδα θεάσασθαι ; ῥίψον ἀπὸ σοῦ τὴν λύπην · δεῖξον σεαυτὸν, δι' ὧν εὐχαριστεῖς, ἄξιον τῆς ἐκεῖθεν εὐροσύνης · ἀλλ' εἰ ἔτι στέργομεν τοὺς θρήνους, ἑαυτοὺς στερίσκομεν τοῦ ποθουμένου · οὐκ οἶδε θρήνους ἡ ἐκεῖθεν εὐφροσύνη · οὐδ' ὁ τῆς ἀγαλλιάσεως καὶ χαρᾶς νυμφῶν ἀνέχεται γενέσθαι χωρίον πενθούντων · οὐδ' ἐθέλει παραδέχεσθαι τοὺς ὑπὸ δάκρυσι τιθέντας, οὓς αὐτὸς ἀνεκλαλήτου χαρᾶς ἔχει κληρονόμους. Ἔκρινεν ὁ Πλάστης τὸ πλάσμα πρὸς ἀθανασίαν μεταπλάσαι · μὴ βασκαίνωμεν τῆς εὐδαιμονίας τὴν παῖδα, μηδὲ τῆς κρίσεως ἣν ἔδει θαυμάζειν καταγογγύζωμεν · μηδὲ τὴν Δεσποτικὴν φιλοτιμίαν εἰς ὑπόθεσιν ἀγνωμοσύνης βιαζώμεθα. Ἐνόσει ποτὲ παιδίον τοῦ μεγάλου βασιλέως Δαβὶδ, καὶ ἡ νοσος τὸν τάφον ἐδείκνυ. Ὁ δὲ συμφοράν τὴν νόσον ποιούμενος, πρηνὴς ἔκειτο, καὶ δάκρυσιν ἐξιμειλίσσετο τὸ Θεῖον, τροφῆς τε αὐτῆς ἀπεχόμενος καὶ τῆς ἄλλης ἐπιμελείας τοῦ σώματος, ἀλλ' ὅτε τὸ παιδίον ἀπῆλθεν, αὐτίκα συναπέθετο καὶ τὴν λύπην · πρὶν μὲν γὰρ ἱκέτευε παραμένειν τὸ φυὲν τῶν σπλάγχνων · ἐπεὶ δὲ κρίναντα τὴν ἀναχώρησιν τὸν Πλάστην εἶδεν, οὐκ ἐτόλμησε τοῦ κριτοῦ τὴν ψῆφον ἐγκαθυβρίσαι τῷ πένθει · ἀλλ' ἀνώτερον ἑαυτὸν πάσης παρασκευασάμενος κατηφείας, εὐχαριστηρίους ἠφίει φωνὰς, καὶ τῆς συνήθους εἴχετο διαίτης · οὕτω χρὴ διατίθεσθαι καὶ ἡμᾶς · ἀσθενεῖ παιδίον, συγγενὴς ἄλλος, ἤ τῶν φίλων τις, καὶ ἡ νόσος θάνατον ὠδίνει · δέομαι Θεοῦ προελθεῖν τὴν νόσον δοῦναι, παρεῖναι τὸ ποθούμενον τοῖς ποθοῦσιν · ἀλλ' ἄμεινον αὐτὸς τὴν μετάστασιν

[23] I Thess. vi, 12.

ἠγεῖται· εὐχαριστεῖν λοιπὸν οἷς ᾠκονόμησε προσ- A invidiam, in fine autem vincere inepti, et desides
ήκει· στέργειν τὸ πραχθὲν καὶ μὴ τῷ θρήνῳ καὶ τοῖς convincamur : hostis proclivis ad lapsum, cum vi-
ὀδυρμοῖς ἐγκαθυβρίζειν τὴν κρίσιν τοῦ Κτίσαντος. deat ferre nos patienter tentationes, ocius absistit
Εἰ δέ τις καὶ ἡμᾶς ἐνεδρεύει δαίμων, καὶ τὸν Ἰὼβ a tentando, videns hominem firmiter a fortitudine
πάλιν ἐξαιτεῖ, καὶ Θεὸς ἀφίησι τῷ θεραπόντι βάσα- fundatum. In proximo stat qui coronas donat, splen-
νον y συμπλακῆναι, καὶ δοκιμάζει τὴν ὑπομονὴν didis remunerat agonistam coronis ad se susceptum,
ἐπ' ἐλέγχῳ τοῦ ἀντικειμένου, καὶ ἀγώνων στάδιον nec ulterius permittit cum hoste impetendum; quin
ἀνοίγει, καταισχῦναι μὲν τὸν ἀνταγωνιστὴν, στεφα- illum longius amovet. Quod si impudentius instet,
νῶσαι δὲ τὸν ἀθλητήν· οὐδ' οὕτω χρὴ ἀνίας ὑπόθεσιν artes ejus et insidias difflat; patientis dolores remu-
τῆς ἀρετῆς τὴν ἀνακήρυξιν, οὐ μὲν οὖν οὐδαμῶς nerat felicitate et gaudio multiplicato. Horum om-
ποιεῖσθαι, οὐδὲ καιρὸν θρήνων ἀποφαίνειν τὸν καιρὸν nium exemplum præbet beatus rursus Job, cujus
τῶν τροπαίων· οὐδὲ ἡμέραν δακρύων, τῆς ἀθλήσεως participes velut et plagarum facti sumus, gaudii,
τὴν ἡμέραν· οὐ μὰ τοὺς δ' ὑπομονῆς στεφανωθέν- gloriæ, et resplendentiæ, vel flemus saltem, vel in
τας, καὶ τοὺς ἀμαραντίνους αὐτοὺς καὶ λαμπροὺς præsenti, vel in sæculo interminabili, intercedente
στεφάνους· οὐκ ἔστιν ἄξια ταῦτα τῆς σῆς γενναίας gloriosissima Domina nostra, Deipara, semper Vir-
ψυχῆς, οὐδὲ τοῦ εὐσταθοῦς φρονήματος, οὐδὲ τῆς B gine Maria, cum omnibus sanctis. Amen.
ἄλλης ἀρετῆς. Τοιγαροῦν στῶμεν ἀνδρείως· στῶμεν εὐθαρσῶς, ὡς τοῦ οὐρανίου στρατιῶται βασιλέως τῷ ἐχθρῷ προσπλεκώμεθα· μηδὲ καταισχύνωμεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀγωνοθέτου· μηδὲ τοῦ ἀντιπάλου τὸ θράσος ἐν τῷ δυσφορεῖν συγκροτήσωμεν· μηδ' εἴτι πρότερον ἡμῖν ἀνδρείας z κατωρθώθη, τοῖς ὑστέροις ἐκθηλύνωμεν· μηδὲ κινῆσαι μὲν φθόνον ἐχθροῦ γενώμεθα ἀγαθοί· νικῆσαι δὲ δι' ὑπομονῆς εἰς τέλος ἐλεγχθῶμεν ὀκνηροί· ἕτοιμος εἰς πτῶσιν ὁ πολέμιος, ὅταν εἴδῃ μακροθύμως φέροντα τοὺς πειρασμοὺς, θᾶττον ἀφίσταται τῆς πείρας, ὁρῶν τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ στερρᾶς τῆς καρτερίας ἑδραζόμενον· ἐγγὺς ὁ στεφοδότης, λαμπροῖς τοῖς στεφάνοις ἀντὶ τῶν ἄθλων δεξιούμενος τὸν ἀγωνιστὴν· καὶ οὐκέτι συγχωρεῖ προσβαλεῖν τὸν ἐχθρόν· πόρρω δὲ τούτου ἐλαύνει· κἂν ἔτι δόξῃ ἀναισχυντεῖν, σὺν αὐταῖς ἁπάσαις τέχναις καὶ ἐπιβουλαῖς· ἀμείβει δὲ καὶ τὰ ἀλγεινὰ πολλαπλασίονι τῇ εὐδαιμονίᾳ καὶ χαρᾷ, καὶ τούτων ἁπάντων ἀπαράγραπτος μάρτυς, αὐτὸς πάλιν Ἰώβ, οὗ, σῶπερ ταῖς πληγαῖς ἐκοινωνήσαμεν, οὕτω καὶ τῆς εὐφροσύνης, καὶ τῆς δόξης, καὶ τῆς λαμπρότητος ἀπολαύσομεν, νῦν τε καὶ εἰς τοὺς ἀτελευτήτους αἰῶνας, πρεσβευούσης τῆς ὑπερενδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

ΕΠΙΣΤ. ΞΔ'. C EPIST. LXIV.

Κωνσταντίνῳ νοταρίῳ. *Constantino notario.*

Montacut. (ep. 239, p. 360).

Βραδὺς μὲν ἦσθα πρὸς μνήμην τῶν ἐπεσταλμένων· βραδύτερος δὲ πρὸς πρᾶξιν τῶν ἐπηγγελμένων· τῇ μὲν οὖν περὶ τὰς ἐντολὰς λήθῃ, ἔστι τι καὶ συγγνώμης· τὸ δὲ μηδὲν σε τῶν ὑπεσχημένων ἐκτελέσαι, ἂν μὴ προπετείας ἦν ὑπόσχεσις δῶρον, μόνης ἐστὶν ἀμελείας.

Tardus fuisti in memoria missorum recolenda; tardior ad promissa exsequenda; de oblitis mandatis concedenda est tibi venia; at quod promissum non præstiteris, si fervoris cujusdam donum erat, ad negligentiam solam spectat.

ΕΠΙΣΤ. ΞΕ'.

Νικήτᾳ Ἀσπαθαρίῳ καὶ ἐπὶ τοῦ ἰδικοῦ ὑπὲρ τῶν μητροπολιτῶν τοῦ Κυζίκου καὶ τῆς Λαοδικείας.

EPIST. LXV.

Nicetæ aspatharii, et de rebus privatis pro metropolitis Cyzici et Laodiceæ agenti.

Montacut. (ep. 240, p. 360).

Οἶδα μὲν τὴν φιλόθεόν σου ψυχὴν αὐτοπαράκλητον D οὖσαν πρὸς τὸ ἀγαθὸν, καὶ συμπάσχουσαν ἐμφύτῳ διαθέσει τοῖς ὑπὲρ Χριστοῦ τὰ ἔσχατα πάσχουσι. Πλὴν ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς ἐγκαυχᾶσθαί σου ταῖς ἀρεταῖς ποιούμεθα μέγα, καὶ συναλγεῖν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν καὶ ἀδελφοῖς χρέος ἀπαραίτητον ὁρῶμεν· διὰ ταῦτα τὴν διάνοιαν πρὸ τῶν λόγων, καὶ πρὸ τῆς χειρὸς τοὺς λόγους, καὶ σὺν αὐτοῖς τὴν χεῖρα πρὸς ἱκεσίαν κινοῦμεν. Ἀρκεῖ ταῦτα πρός σε, οἶδα, καὶ δυσχεραίνεις ἴσως, ὅτι βραδύνω τὴν αἴτησιν, καὶ ἀγωνιᾷς τὴν παράκλησιν, καὶ μήπου ἄρα τῆς σῆς ἐπιλελήσμεθα τελειότητος, καὶ ὅτι πολλαχοῦ προφθάνων

Animam ego tuam Dei amantem novi sua sponte in bonum ferri, et ab ingenita dispositione illis compati, qui pro Christo patiuntur. Sed propterea quod magni faciam de tuis virtutibus gloriari, et debitum a me illud exigi videam, ut commembris et fratribus compatiar : idcirco, ante orationem cogitationes, ante manus orationem, et una cum iis manum supplicem prætendo. Hæc apud te sufficient, scio ; et fortassis fers ægerrime, quod petitionem non exponam, et laboras de admonitione meæ intercessionis, ne scilicet fortassis tuæ perfectionis me oblivio ceperit, cum tu multoties in-

VARIÆ LECTIONES.

y Ἴσ. βάσκανον. z Ἴσ. ἀνδρείως.

tercessionem præveneris, non exspectata admonitione : et mihi quidem ista sunt persuasissima. Sed dolor mihi conceptus de coathletis et concaptivis meis ita me disponit, ut a longe exordiar intercessionem ; at nunc expediam, Dei veri sacerdotes, et nostri consacerdotes ab æstu et frigore consumuntur. Subeat tibi cogitatio, quanto jam tempore decurso de emendicata stipe, et pecunia gravissimis usuris mutuo accepta vix vitam sustinuerint, coacti non aliter quam volucres cœli nidos sibi construere, et aliquod vitæ solatium vel exiguum procurare. Ostende teipsum non dissimilem tui, et Dei desiderium tibi inhærens extra te diffunde ; dum illorum miserearis, leniorem nobis redde maxima ex parte dolorem, illorum solando indigentiam. Animæ procurat indulgentiæ veniam, si quis animabus pro Christo afflictis, auxilium ferat. Quid autem aliud ego scribo ? quam ut is qui supplicat rogando, concessa petitione gratias agat ; propterea quod in cæteris mei bene memor fueris, et præsentem petitionem fervide, et sine prætexta excusatione adimpleveris potiusquam adimplebis : Christus omnis misericordiæ et consolationis Dominus ad omne tui voti desiderium aurem apertam omnigentis bonis adaugeat ? usque dum regni illius, ubi nulla est successio, beati participem faciat.

A ὠφθης τὴν δέουσαν οὐκ ἀναμείνας παραίνεσιν. Πείθομαι ταῦτα· ἀλλὰ τὸ περὶ τοὺς συναθλητὰς καὶ συναιχμαλώτους ἄλγημα, οὕτω με ποιεῖ διατίθεσθαι, καὶ μακρότερον τῆς ἱκεσίας ἐφάπτεσθαι. Ἐρῶ δὴ ἤδη· οἱ τοῦ Θεοῦ τῷ ὄντι ἀρχιερεῖς, καὶ ἡμῶν τῶν ταπεινῶν συναρχιερεῖς χειμῶνι καὶ ἡλίῳ διατηκόμενοι· λογίζου μοι χρόνος ὅσος ἠναγκάσθησαν ἐξ ἐράνου καὶ χρεῶν βαρυτόκων, εἰ μή τι ἄλλο, ἀλλ' οὖν ὥσπερ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ἑαυτοῖς περινοήσασθαι κατασκηνώσεις, καὶ ζωῆς τινος μικρὰν παραμυθίαν, οὐκέτι λέγω πολλά. Δεῖξον σεαυτὸν ἀπαράλλακτον σεαυτοῦ, καὶ τὸν ἔνδοθέν σου περὶ τὸ Θεῖον πόθον προχεόμενον ἔξω, διὰ τῆς εἰς αὐτοὺς συμπαθείας, πράΰνον ἡμῶν τὸ πολὺ τοῦ ἄλγους, τὴν αὐτῶν B παραμυθούμενος ἀπορίαν. Ψυχῆς ἐστιν ἄφεσις καὶ λύτρον, τὸ ψυχαῖς ἐπικουρῆσαι διὰ Χριστὸν τελωπωρουμέναις. Τί ἄλλο γράφω ; ἢ ὡς τὴν αἴτησιν ἔχων, λοιπὸν πληρουμένην εὐχὴν[a], καὶ εὐχαριστίαν ἀνθ' ὧν, τά τε ἄλλα μνήμην ἡμῶν ἀγαθὴν ἔχεις, καὶ πρὸς τὴν παροῦσαν αἴτησιν ἀπροφάσιστος καὶ θερμὸς (πῶς εἶπω ;) γέγονας πληρωτής, ἢ γένῃ. Εἴη σοι Χριστὸς, ὁ τοῦ ἐλέους καὶ πάσης παρακλήσεως Κύριος, ἐπὶ πάσῃ μὲν δεήσει τὸ οὖς εὐήκοον παρέχων, καὶ τὸν ἄλλον δὲ βίον παντοδαποῖς ἀγαθοῖς συναύξων τῆς ἀδιαδόχου καὶ μακαρίας ἐκείνης μέτοχον ἀναδεικνὺς βασιλείας.

EPIST. LXVI.

Stauratio spatharocandidato præfecto insulæ Cypri.

ΕΠΙΣΤ. ΞϚ'.

Σταυρακίῳ σπαθακανδιδάτῳ (1) ἐπάρχοντι τῆς C Κυπρίων νήσου.

Coteler. (Monumenta Eccles. Græc., t. II, p. 104).

Piscis capito in paludibus plerumque vitam agit. Is, prout marina constat experientia, ventri strenue imperat, temperatumque victum in natatili servat natura. Unde in nullum animal insurgit, neque eorum quæ ad capturam promptissima sunt : sed ei natura est, erga omne marinum genus, instar caducei, et mos instar fœderis ac inviolabilis jurisjurandi. Adeo autem iis quæ diximus custodiendis operam dat, ut si quando ventorum vis et maris procellæ ipsum a consueto pastu abegerint, simulque ingruens fames e patria abduxerit, atque

Τῶν ἰχθύων ὁ κέφαλος (2) ἐπὶ τοῖς ἕλεσι τὰ πολλὰ τὸν βίον ἀνέχει. Οὗτος, ὡς ἡ θαλαττία πεῖρα βούλεται, γαστρός τε νεανικῶς κρατεῖ, καὶ τὴν σώφρονα δίαιταν νηχομένῃ φύσει πολιτεύεται. Διὸ ζώῳ μὲν οὐδενὶ οὐδὲ τῶν εἰς ἅλωσιν ἑτοιμοτάτων ἐπιτίθεται· ἀλλ' ἔστιν αὐτῷ ἅπαν τὸ ἐν θαλάσσῃ γένος ἡ φύσις κηρύκειον, καὶ σπονδαὶ (3) τὸ ἔθος καὶ τῶν ὁρκίων τὸ ἀπαράβατον. Τοσοῦτον δ' αὐτῷ τῶν εἰρημένων ἡ φυλακὴ διεσπούδασται, ὥστε κἂν πεισθὰν ἀνέμων βία καὶ θαλάττιοι τάραχοι τῆς ἐθίμου νομῆς ἐκελαύνωσι, τὸν δὲ λιμὸς συνεπιτιθέμενος ἀπάτῃ τῆς

VARIÆ LECTIONES.

[a] ἴσ. ἔχῃ.

NOTÆ.

(1) Σπαθακανδιδάτῳ. Rectius σπαθαροκανδιδάτῳ. Ita in jure Græco-Romano mentio habetur Βασιλείου σπαθαροκανδιδάτου, per Eustratium CP. p. 268, idque nomen explicant, aliisque testimoniis firmant optima Glossaria, Græcum Meursii, et Latinum Fresnii. Porro spatharii erant imperatorii satellites. Quocirca δορυφόροι Sozomeni lib. I. cap. 14, et Theodoriti lib. III, cap. 14, in Historia tripartita sunt *spatharii* σπαθαρικὸν ἀξίωμα in Orientalium synodica ad Theophilum imperatorem, quam edidit Combefisius, p. 121. Sicque vocati sunt a σπάθη, quæ est longior ensis, spatha, spata, spada. Unde factum est ut lancea Dominicæ passionis σπάθη appellata fuerit a Gelasio Cæsariensi apud Theodoritum Dialogo 3. Atque hæc pauca addidimus ad aliorum observationes.

(2) Κέφαλος. Capito, cephalus, labeo, mugilum genus piscis, notus, et pietate, justitia, innocentia conspicuus. De quo vide cum cæteris Rittershusium ad Oppianum.

(3) Σπονδαί. Superius σπονδὰς mutavimus in σπουδάς. Nunc vice versa σπουδὰς in σπονδάς, apud Philonem De confusione linguarum p. 326, C. Κατὰ τῶν σπονδὰς λύειν ἐπιχειρούντων, καὶ σύγχυσιν ὁρκίων αἰεὶ μελετώντων. *Adversus eos qui fœdera solvere conantur, et conturbationem pactorum jurejurando firmatorum semper meditantur.* Et σπουδὴν in σπονδὴν, in eodem magno Judæo lib. Quis rerum divinarum hæres, p. 506. C. προσηκόντως ὅλως εἰς ἱερὰν σπονδὴν ἀναστοιχειωθείς. *Decenter omnium ad sacrum fœdus reformatus*, p. 298. Georgii Syncelli non πονδίων, neque κονδύων sed σπονδείων, ex Josepho.

πατρίδος, καὶ πλανᾶται κατὰ τροφῆς ζήτησιν ὁ κέφαλος, οὐδ' οὕτως αὐτῷ τὰ τῆς πατρίδος παραλύεται νόμιμα, ἀλλὰ καὶ μετανάστης γενόμενος, καὶ τῆς τροφῆς ἂν οὕτω τύχοι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν πολλάκις ἐγκειμένης, καὶ τοῦ λιμοῦ λῦσαι τοὺς νόμους ἐπαναγκάζοντος, οὔτε τῷ φαινομένῳ δελεάζεται, οὔθ' ὑπείκει τῷ βιαζομένῳ· ἀλλ' ὡς ἔφημεν καὶ πρὸ τῆς ὄψεως ἐγκειμένου τοῦ θηράματος, αὐτὸς σωφρονεῖ, καὶ λιμοῦ καὶ γαστρὸς καὶ τοῦ κινοῦντος τὴν ὄρεξιν ἔξωθεν, ἐπικρατεστέραν τὴν ἔμφυτον φιλοσοφίαν ἐπιδείκνυσι. Δι' ὃ ἂν μὲν ἔτι ζῇ τὸ προκείμενον, οὐ φθείρειν τὸ ὁμόφυλον ἀνεχόμενος, οὐδαμῶς τῆς θοίνης ἐφάπτεται. Ἂν δὲ τῆς ζωῆς ἠρημωμένον πρόκειται, τῷ μηκέτι ὄντι, μηδ' ἀλγηδόνα λαμβάνοντι, τούτῳ τοῦ λιμοῦ τὴν βίαν παραμυθεῖται καὶ διαλύεται. Ὁ μὲν οὖν κέφαλος ὁ ἰχθὺς οὐδὲ τῶν ἀναισθήτων σωμάτων, ἂν μὴ λίαν ὁ λιμὸς ἐπιτίθηται καὶ νικᾷ τὴν φύσιν, οὐμενοῦν οὐ προσάπτεται. Σὺ δὲ ζῶντας ἀνθρώπους ὅλους αὐταῖς περιουσίαις, καὶ τότε τρυφῶν. Τί γάρ με δεῖ λέγειν μηδεμιᾶς ἀνάγκης ἐπικειμένης ; ἀνέδην οὕτω καὶ πρὸς αὐτῆς τῆς πατρίδος ὀφθαλμοῖς, χανδὸν καταπίνων καὶ ἀκορέστως καταβοσκόμενος (4) τίνα λόγον ἐκεῖθεν ἕξεις, ὅτε παραβάλλεσθαι ;

A oberrat capito ad quærendum cibum ; neque tunc ab eo solvuntur patriæ jura ; verum etiam exsul, et sæpe alimento, si ita casus tulerit, ob oculos posito, ac fame compellente ad violationem legum ; neque per oblatum illicitur, neque vim inferenti cedit, sed prout diximus, etiam præda in conspectu posita, ipse abstinet, insitamque philosophiam ostendit tum fame tum ventre tum eo quod escæ desiderium extrinsecus movet fortiorem. Quocirca si adhuc vivit quod sese obtulit, non sustinens perdere sibi congener, nequaquam dapem attingit. Sin vero vitæ expers adsit, per id quod non amplius est nec dolorem sentit, violentiam famis solatur ac dissolvit. Capito itaque piscis, ne sensu quidem destituta tangit corpora, nisi valde urgeat fames naturamque B vincat. Tu vero qui vivos homines cum facultatibus suis integros, idque inter delicias (quid enim me oportet dicere, nulla compellente necessitate ?) adeo impudenter et coram ipsius patriæ oculis, deglutis inhianter atque insaturabiliter devoras, quam in alia vita excusationem habiturus es, cum ne in hac quidem locum invenias ut cum piscibus conferaris ?

ΕΠΙΣΤ. ΞΖ'.

Περὶ τοῦ μὴ δεῖν πρὸς τὰ ἐν τῷ βίῳ λυπηρὰ ἐπιστρέφεσθαι (5).

EPIST LXVII.

Quod non oporteat ad præsentes vitæ molestias attendere.

Coteler. (l. c. p. 106).

Ἀγαθὸν ἀνθρώπῳ βίος ἄλυπος, χαλεπὸν δὲ τυχεῖν, μᾶλλον δὲ τοῖς γε τὴν κρίσιν μὴ ἔχουσιν ἀπ' ὀρθῆς διαίτης προϊοῦσαν, ἀδύνατον. Οἷς μὲν οὖν ἡδόμεθα, τῷ πλάσαντι καὶ χορηγοῦντι τὴν ἀνεύθυνον ἡδονὴν χάρις. Ἃ δὲ ἀνιώμεθα, ἐν ἑαυτοῖς ἔστιν εὑρεῖν, ὥσπερ τούτων τὸ αἴτιον, οὕτω καὶ τὸ φάρμακον τῆς ἰάσεως. Τὰ γὰρ πλεῖστα τῶν λυπηρῶν, οὐκ ἐξ ἑαυτῶν τὴν πληγὴν ἐπάγει, ἀπὸ δὲ τῆς ἡμετέρας κρίσεως λαμβάνει τὸ πλήττειν. Ἔστι ῥήθη τις πλούτου ; τί δύναται ἡ στέρησις λυπῆσαι ; ἀλλ' ἐγὼ τὴν στέρησιν βαρὺ νομίζω· δῆλον ὡς αὐτὸς ἐγὼ καὶ τὴν οὐδὲν κατ' ἐμοῦ κινοῦσαν ὀπλίζω πικρὸν ἀφεῖναί μοι βέλος. Ὁ μὲν γὰρ φθόνος, ἢ κοινόν τι πόλεως ἢ πατρίδος πάθος, ἢ ἄλλο τῶν ἔξωθεν, ἴσχυσέ με καὶ μὴ βουλόμενον πένητα ποιῆσαι· λυπῆσαι δὲ οὐδὲν τούτων οὐδαμῶς οὐκ ἂν δυνηθείη, εἰ μὴ ἐγὼ βουλοίμην. Ἀλλὰ φίλτατοι παῖδες ἀπέστησάν μοι τῶν κόλπων, καὶ οὓς ὁρῶν ἡδόμην καὶ τὰς ἐλπίδας πάσας ἀνῆπτον τοῦ βίου, οὗτοι τὸ χρεὼν ἀθρόον ὑπῆλθον ; οὐδ' ἐκεῖνοι πλήττειν οἴδασιν ὅλως, μάλιστά γε φύσεως ὥσπερ ἐν τῇ γενέσει, οὕτω κἀν τῇ ἐξόδῳ λειτουργήσαντες νόμοις. Ἀλλ' ἐγὼ τοὺς τὰ ἴσχατα ἠρεμοῦντας ὡς ἐν

C Grata res homini est, vita sine dolore tranquilla, sed obtentu difficilis, imo ex sententia eorum quorum judicium a recta ratione non aberrat, impossibilis. Ob ea ergo quibus delectamur, Creatori et voluptatis inculpatæ largitori gratiam habeamus ; circa molestias autem, in nobis invenire est, ut earum causam, ita et remedium ad curationem. Nam tristium pleraque, non ex seipsis plagam inferunt, sed a nostra opinione accipiunt quod feriant. Privatus est aliquis divitiis ? Quid potest privatio contristare ? At ego privationem rem gravem puto : patet quod ipse ego nihil adversus me moventem armo, ut in me acerbum emittat jaculum. Siquidem vel invidia, vel commune civitatis aut patriæ infortunium, vel ex externis aliud quidpiam, potuit me D etiam nolentem ad paupertatem redigere ; at tristitiam inferre nihil horum ullatenus poterit, nisi ipse voluero. Verum charissimi liberi e sinu meo abscesserunt, et in quos intuens gaudebam, omnesque vitæ spes appendebam, ii subito fatale decretum subierunt ? Neque illi omnino ex se habent percellere, cum præsertim sicut in nativitate, ita et

NOTÆ

(4) Χανδὸν καταπίνων καὶ ἀκορέστως καταβοσκόμενος. Hæc verba nos admonent illorum Cyrilli in Habacuc n. 15, t. III, p. 530. A. Κατὰ τὸν ἴσον ἰχθύσι τρόπον τοὺς ἀσθενεστέρους κατανέμεσθαι, καὶ οἷον ἀλλήλους καταῤῥοφεῖν ἀθύρῳ τε καὶ ἁπλήστῳ στόματι, σκληρὰν δὲ οὕτω καὶ ἄμικτον ζωὴν ἐπιτηδεύειν, ὡς ἑρπετῶν τῶν ἐν ὄρεσι καὶ χεῖ ὀλίγα διενεγκεῖν, ut promamus nostram conjecturam, χειραμοῖς *Pari cum piscibus more, infirmiores absumere, et ore patulo ac insatiabili se mutuo velut de glutire ; adeo vero duram et a commercio alienam vitam persequi, ut a reptilibus quæ in montibus et cavernis versantur parva sit differentia.*

(5) Inter epistolas Photianas refertur in ms. cum alias characterem epistolæ non habeat.

in exitu legibus naturæ paruerint. Ast ego in summa tran quillitate degentes, tanquam magna tempestate procellaque vexatos *reputans*, meisque ductus cogitationibus, et commiserationem conciens nihil illis conferentem, mihimet ipsi vulnus infligo inutile. At mihi concidit domus ? Quid ergo ? Si me quoque comprehendit, nihil ad me : neque enim sentio. Quod si multis cadentibus, ego casum evasi, quo modo qui ægre fero collapsa esse inanima, cum gratias agere deberem quod ereptus fuerim, non ipse mihi molestiam concilio ? Ita sane et in reliquis omnibus. Nam quæ velut in his exemplis prolata sunt, communia sunt cunctis, erga quæ humana vita quotidie, alia sursum alia deorsum agens, versatilem suum volutat circulum. Unum igitur est duntaxat inter hujusce vitæ cuncta, de quo oportet gravem dolorem suscipere, et a quo liberari satagendum est. Cætera vero fere omnia quæcunque contigerint, equidem si mala esse judicem, tanquam molesta mihi incumbent ; sin autem ad ea non attenderim, eorum nullum aliquam mihi valet affigere anxietatem. Quidnam ergo est de quo me oportet esse sollicitum, non autem de dolore curam gerere ? Animam conservare intactam et liberam a peccatorum spiculis : et si quod eorum ad illam pertigerit, plagamque protulerit ad cicatricem, excitari ad curandum vulnus, sanitatemque

μεγάλῳ κλύδωνι καὶ σάλῳ ταλαιπωρουμένους, τοὺς ἐμοὺς ποιῶν λογισμοὺς, καὶ τὴν μηδὲν αὐτοῖς συνεισάγουσαν συμπάθειαν ἀνακινῶν, ἑμαυτῷ τὴν πληγὴν μηδὲν ὠφελῶν ἐπιφέρω. Οἰκία δέ μοι συνέπεσε ; Τί οὖν ; εἰ μὲν καταλαβοῦσα κἀμέ, οὐδὲν πρὸς ἐμέ · οὐδὲ γὰρ αἰσθάνομαι. Εἰ δὲ πολλῶν πεσόντων, ἐγὼ τοῦ πτώματος κρείττων ἐγενόμην, πῶς ἀντὶ τοῦ χάριν ἔχειν οἷς ἐρρύσθην, ὑπὲρ ὧν ἄψυχα κεῖται δυσφορῶν, οὐκ ἐμαυτῷ προξενῶ τὴν λύπην ; οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων. Ἃ γὰρ ὡς ἐπὶ παραδειγμάτων τούτων εἴρηται, κοινὰ πάντων ἐστὶν ὅσα καθεκάστην ὁ βίος (6), τὰ μὲν ἄνω φέρω, τὰ δὲ κάτω (7) τὸν ἑαυτοῦ πολύστροφον (8) ἑλίσσεται κύκλον. Ἓν οὖν ἐστι μόνον τῶν ἐν τῷ βίῳ πάντων, περὶ οὗ χρὴ καὶ τὴν ἀλγηδόνα βαρεῖαν δέχεσθαι, καὶ σπουδὴν εἰσάγειν ταύτης ἀπαλλάττεσθαι. Τὰ δ' ἄλλα μικροῦ πάντα ὅσα συμβῇ, ἂν μὲν ἐγὼ κρίνω φαύλα ταῦτα εἶναι, ὡς λυπηρά μοι ἐπιτίθεται · ἂν δ' οὐκ ἐπιστρέψωμαι πρὸς αὐτὰ, οὐδὲν αὐτῶν ἰσχύει προσάψασθαι οὐδεμίαν μοι θλῖψιν. Τί οὖν ἐστι περὶ οὗ με δεῖ φροντίζειν, καὶ οὐ πρὸς τὴν ἀλγηδόνα ἐπιστρέφεσθαι ; τὸ ταῖς ἀκίσι των ἁμαρτημάτων ἀπαθῆ τὴν ψυχὴν (9) καὶ ἀνάλωτον (10) συντηρεῖν · κἂν τι προσάψηται ταύτης, καὶ πρὸς μώλωπα τὴν πληγὴν ἐκτείνῃ, διανίστασθαι τὸ τραῦμα θεραπεύειν καὶ πρὸς ὑγίειαν ἀνακαλέσασθαι. Τὰ δ' ἄλλα πάντα, δοξα καὶ πλοῦτος, κάλλος καὶ ἰσχὺς, δυναστεία καὶ

NOTÆ.

(6) Ὁ βίος. Locus communis de instabilitate vitæ humanæ : in quo peculiari animadversione digna mihi visa sunt verba Clementis Alexandrini, quia mutila, ut hic ex verisimili per uncos complerentur. Sic inchoat summus vir librum. *Quis dives salutem consequatur* : Οἱ μὲν τοὺς ἐγκωμιαστικοὺς λόγους τοῖς πλουσίοις δωροφοροῦντες, οὐ μόνον κόλακες καὶ ἀνελεύθεροι δικαίως ἂν ἐμοιγε κρίνεσθαι δοκοῖεν, ὡς ἐπὶ πολλῷ προσποιούμενοι χαρίσασθαι τὰ ἀχάριστα · ἀλλὰ καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἐπίβουλοι · ἀσεβεῖς μὲν, ὅτι παρέντες αἰνεῖν καὶ δοξάζειν τὸν μόνον τέλειον καὶ ἀγαθὸν Θεὸν, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα καὶ εἰς ὃν τὰ πάντα, περιάπτουσι τὸ [θεῖον] γέρας ἀνθρώποις ἐν ἀστ[άτῳ] βίῳ κυλινδομένοις, [καὶ] τὸ κεφάλαιον, ὑποκειμένοις τῇ κρίσει τοῦ Θεοῦ. *Qui Encomiorum munera divitibus tribuunt, ii vero mihi non solum adulatores et illiberales merito esse videntur, qui magno se gratificari simulent quorum nulla gratia ; verum etiam impii et insidiosi : impii quidem, quod posthabitis Dei laudibus et gloria, qui unus perfectus ac bonus est ; ex quo omnia et per quem omnia et in quem omnia, divinum honorem attribuunt hominibus in vita instabili volutantibus, et quod caput est, judicio Dei obnoxiis.* Accedat huc Theophylacti epistola 12, ipsa quoque corrigenda, πᾶσαν τὴν ἀστατοῦσαν κτίσιν (male editum et versum κρίσιν) καὶ μόνον ἀκίνητον τὸ ἀεικίνητον ἔχουσαν. Et Parænesis Eucherii n. 10. Vita *hæc brevis, ita brevissima, ut ærumnosissima : quæ undique circumstantium dolorum urgetur incommodis, et deficientibus* (an *indeficientibus*) *fatigatur malis, dum accidentium jactatur injuriis*, etc.

(7) Ἄνω, κάτω. Affirmare nihil dubito, in homilia Leontii presbyteri CP. apud Gretserum *De Cruce* c. 1587. B. ubi de Filio Dei agitur, legendum esse, καὶ ἄνω καὶ κάτω μηδαμοῦ λειπόμενος. *Et in superioribus et in inferioribus nullatenus esse desinens.*

(8) Πολύστροφον ἑλίσσεται κύκλον. Apposite in theca reliquiarum Joannis Baptistæ Perpinianensi, Πραγμάτων ἑλίξεις (aut εἱλήσεις. Ita legendum, ut paulo ante τιμωρεῖν) τε καὶ στροφὰς βίου.

(9) Ἀπαθῆ τὴν ψυχήν. Quid novi ad ἀπάθειαν, rem innumeris innumerorum commentariis illustra. tam proferam ? Pro more criticas observationes Primo itaque lego Epist. 186, lib. 1 S. Nilli, ὅπως μὴ ἀπευδοκήσῃς τοῦ χαρίσματος τῆς ἀπτωσίας, καὶ τῆς τελειωτάτης ἀπαθείας. Et verto, *ut ne desperes de charismate intrepiditatis, et perfectissimæ imperturbabilitatis.* Deinde vero Eusebium Meursii corrigo *in Canticum canticorum* p. 10. Τοσοῦτον δεῖ καθαρεύειν τὸν λαλούμενον Θεῷ, ὡς τὰς ἐμπαθεῖς ἀφορμὰς ἀπαθεία ὑποτίθεσθαι. Hoc est, *Adeo autem purus esse debet qui cum Deo loquitur, ut affectuum impetus vacuitate perturbationes subjiciat.*

(10) Ἀνάλωτον. Non me latet plerasque meas Notas magis esse observationes ad alios auctores, quam elucidationes ad meos. Id si quis vitio verterit, potest eas non legere. Contra ego censeo, in hoc genere operis atque in hac luce litterarum, pauca declaranda esse : nullam autem intermittere occasionem adjuvandi eos qui veteres libros versant, mendarum scrupulos removendo, hoc vere in laude pono. Igitur Nota præsens erit ad Joannem Calecam Sermone habito Dominica ante exaltationem S. Crucis, apud Gretserum c. 1371 Καὶ ἁπλῶς τοὺς Ἰουδαίους διήγειρε καὶ παρώτρυνε συκοφαντῆσαι τοῦτον καὶ καταδικάσαι ὡς κακοῦργον καὶ θανατῶσαι. Ἀλλὰ καὶ οὕτως εὗρεν αὐτὸν ἀάττητον καὶ ἀνάλλωτον. Nempe longe præstantiorem fore lectionem, ἀνάλωτον quam ἀναλοίωτον *immutabilem. Judæosque universim impulit* diabolus, *ut calumniis eum* Christum *incesserent, et tanquam maleficum condemnarent, mortique adjudicarent. Verum sic quoque invictum et inexpugnabilem reperit.*

ῥώμη σώματος, καὶ κράτος λόγων τιμιώτερον, παῖδές εἰσιν ἐν βίῳ παίζοντες· μᾶλλον δὲ οὐδὲ παῖδες, σκηνὴ δὲ παίδων ὑποκρινομένη δρᾶμα, καὶ εἴ τι τούτων ἀπατηλότερον. A revocandam. Reliqua vero omnia, gloria et divitiæ, potentia et robur corporis, quodque pretiosius est, dicendi facultas, pueri sunt in vita ludentes, imo potius ne pueri quidem, sed scena fabulam puerorum repræsentans, vel si quid his est fallacius.

ANG. MAI ANIMADVERSIONES

DE ERRORIBUS MONTACUTII IN EDENDIS PHOTII EPISTOLIS.

(*Spicileg. Rom.* t. X, p. XXIII.)

Hic ego, pro meo veritatis studio, facere non possum, quin data occasione, nonnullos Angli Montacutii errores, in epistolarum Photii ab eo editarum epigraphis coarguam. 1. Ac primum non jurgabor cum editore, quod in voluminis fronte Latine *sanctissimi* titulum patriarchæ Photio addiderit, est enim id officii potius ac dignitatis, quam virtutis epithetum, et quidem apud Græcos pervulgatissimum. Quæro tamen cur in eadem libri fronte non legatur Græce ἁγιωτάτου ? Oblivionene aliqua, an codicis haud reprehendendo defectu factum est ? 2. In quintæ Photianæ epistolæ [nunc 1ª tertii libri] epigraphe, et sæpe in aliis, Græce ἀσπαθαρίῳ ponit Montacutius, Latine autem *aspathario*; atque in ejusdem epistolæ scholio judicat eumdem esse *aspatharium* atque *spatharium*. Verumenimvero quis unquam nisi apud Montacutium *aspatharii* vocabulum audiit ? En autem erroris causam. In Vaticano Nicolai nostri codice ep. 69, scribitur in epigraphe α' σπαθαρίῳ, lineola superposita litteræ α', ob significandam, ut fieri solet, notam numeralem primam. Est igitur David Camulianus *protospatharius*, ut nos Græce quoque scripsimus: de qua re ne dubitemus, eidem Davidi in subsequentis epistolæ epigraphe non per numeralem litteram α', sed explicatis litteris tribuitur in codice titulus πρωτοσπαθαρίῳ. Rursus in Nicolai epp. 84 et 103, æque scribitur in codice Vat. α' σπαθαρίῳ, lineola super α' posita. Nihil ergo evidentius dici potest contra vitiosam Montacutii lectionem, in cujus codice cum pariter scriberetur α' σπαθαρίῳ, ipse incaute unum vocabulum fecit ἀσπαθαρίῳ : quanquam ab aliis ejusdem codicis locis v. gr. ep. 110, coarguebatur, ubi explicate scriptum erat πρωτοσπαθαρίῳ. Nemo igitur, ne in mixobarbara quidem lexica, ἀσπαθάριος vel *aspatharius* vocabula inferat. 3. Sane apud eumdem Montacutium lectio quoque Φιλοπονήσου et *Philoponnesi*, tam Græce quam Latine solœca est, pro Πελοποννήσου et *Peloponnesi* : quam ego quidem typothetæ culpam existimare maluissem, nisi in scholio quoque editoris sic legeretur (Peloponnesi præses aut dux, στρατηγός, occurrit in Nicolai nostri epistolis). 4. Denique in eadem adnotatione mendose scribitur *Germania* pro *Germanicia* Nestorii patria (*a*). 5. Nollem item a Montacutio vocabulum Λέοντι in epigraphis sæpe et in scholiis *Leonti* Latine dici, sed potius *Leoni*. 6. (Et quoniam de scholiis dixi, nollem item p. 46, scribi ab eo *septimarum synodorum* pro *septem synodorum*). 7. In epigraphe epistolæ 12 [nunc 69ª libri secundi], scribit Montacutius μονάζοντι E. πεσόντι, Latine autem *monacho E. collapso*. Atqui ego judico scribendum esse μονάζοντι ἐκπεσόντι, *monacho lapso*. Nempe apud eumdem Photium p. 119, ep. 68 [nunc 78 secundi libri], legitur παραπεσόντι. 8. Epistolæ 82 [nunc tertii libri 29], epigraphen Βασιλείῳ πράκτορι Latine scribi video *Basilio practori*, pro *exactori* vel *quæstori*. Cur id, inquam, præsertim cum significatum πράκτορος Montacutius in scholio agnoscat ? Sane idem homo in epp. 47 [nunc tertii libri 12ª], et 154 [nunc tertii libri 48ª], dicitur κοιάστωρ, quod Græcis litteris est Latinum *quæstor*. 9. In epigraphis voc. ξενόδοχος modo *hospes* redditur modo *hospitalarius*. Malim hoc alterum, sed certe interpretis constantiam requiro. 10. Item in titulo epistolæ 60 [nunc tertii libri 22ª], mallem ab interprete dictum *Helladis*, quam nimis generatim *Græciæ*. Legatur Constantinus in thematibus. 11. Nolo ego post ducentos annos scribere dicam Montacutio : cæteroquin non probo quod in suis ad Photium adnotationibus p. 46 Diodorum Tarsensem ac Theodorum Mopsuestenum labe hæreseos infectos non judicet, contra quos passim prisci Patres clamarunt, nominatimque sanctus Cyrillus Alex. integro opere nunc deperdito, cujus fragmenta nos aliquot dedimus, atque alia posthinc daturi sumus. Concedo, illos nonnisi post obitum damnatos fuisse ; verum id minime impedit, quominus ipsorum scripta doctrinis hæreticis, ut satis constat, redundaverint. 12. Neque licet Montacutio Iconomachis p. 97, et p. 118, aperte favere, quos non Photius solus oderat, sed œcumenicæ synodi decretis solemnibus condemnarunt. 13. Neque rursus est ferendum quod Montacutius p. 159, latrocinalem appellet octavam synodum œcumenicam, in qua deposito Photio Ignatius restitutus est. 14. Neque prudenter tot laudibus Photium cumulat, a cujus ambitione ac violentia magnum, quod adhuc permanet, schisma sumpsit initium. 15. Contra vero dum plurimis maledictis Baronium onerat, alienum se non æquitate solum, sed etiam omni mansuetudine Christiana demonstrat. 16. Inconsiderate etiam, vel potius irate, Anastasii Bibliothecarii biographias verbis contumeliosis summoque contemptu persequitur p. 244, a quo tamen auctore, fatentibus passim eruditis, pretiosiorem ac certiorem historiæ pontificalis partem habemus.

(*a*) Montacutii notas ut veneno tinctas inutiles ve rejecimus. EDIT. PATR.

INDICES IN PHOTII EPISTOLAS

I.

SYNOPSIS EPISTOLARUM PHOTII A MONTACUTIO EDITARUM IN FOL. LONDINI 1651, PROUT NUNC IN HAC NOSTRA EDITIONE SUNT DISPOSITÆ.

Edit. Montacutii.		Editio nova.				Edit. Montacutii.		Editio nova.			
Epistola	1	Epistola	lib.	I,	8	Epistola	62	quæstio 203			
—	2	—	—	I,	13	—	63	— 204			
—	3	—	—	I,	4	—	64	— 205			
—	4	—	—	I,	5	—	65	epist.	lib.	II,	76
—	5	—	—	III,	1	—	66	—	—	II,	77
—	6	—	—	I,	6	—	67	—	—	III,	23
—	7	—	—	II,	68	—	68	—	—	II,	78
—	8	—	—	I,	7	—	69	—	—	II,	8
—	9	—	—	II,	1	—	70	—	—	II,	9
—	10	—	—	III,	2	—	71	—	—	II,	10
—	11	—	—	II,	2	—	72	quæstio 206			
—	12	—	—	II,	69	—	73	epist.	—	III,	24
—	13	—	—	III,	3	—	74	quæstio 207			
—	14	—	—	III,	4	—	75	— 208			
—	15	—	—	II,	46	—	76	— 209			
—	16	—	—	III,	5	—	77	— 210			
—	17	—	—	II,	3	—	78	epist.	—	III,	25
—	18	—	—	I,	11	—	79	—	—	III,	26
—	19	—	—	I,	12	—	80	—	—	III,	27
—	20	—	—	II,	70	—	81	—	—	III,	28
—	21	—	—	II,	6	—	82	—	—	III,	29
—	22	—	—	III,	7	—	83	—	—	II,	55
—	23	—	—	II,	4	—	84	—	—	II,	79
—	24	—	—	II,	5	—	85	—	—	III,	30
—	25	—	—	II,	71	—	86	—	—	III,	31
—	26	—	—	II,	72	—	87	—	—	II,	11
—	27	—	—	II,	73	—	88	—	—	II,	56
—	28	—	—	II,	6	—	89	—	—	II,	57
—	29	—	—	III,	8	—	90	—	—	II,	80
—	30	nuncquæst. 171				—	91	—	—	III,	32
—	31	— 172				—	92	—	—	II,	81
—	32	epist.	—	II,	47	—	93	—	—	III,	33
—	33	quætio 173				—	94	—	—	II,	58
—	34	— 193				—	95	—	—	II,	12
—	35	— 194				—	96	—	—	I,	13
—	36	— 195				—	97	—	—	I,	16
—	37	— 196				—	98	—	—	I,	17
—	38	— 197				—	99	—	—	II,	59
—	39	epist.	—	III,	9	—	100	—	—	II,	60
—	40	—	—	II,	7	—	101	—	—	II,	61
—	41	—	—	II,	74	—	102	quæstio 214	—		
—	42	—	—	II,	75	—	103	epist.	—	II,	82
—	43	quæstio 198				—	104	—	—	II,	62
—	44	epist.	—	III,	10	—	105	—	—	II,	34
—	45	—	—	II,	53	—	106	—	—	II,	14
—	46	—	—	III,	11	—	107	—	—	II,	15
—	47	—	—	III,	12	—	108	—	—	III,	35
—	48	—	—	III,	13	—	109	—	—	III,	36
—	49	—	—	III,	14	—	110	—	—	III,	37
—	50	quæstio 199				—	111	—	—	II,	16
—	51	epist.	—	III,	15	—	112	—	—	II,	63
—	52	—	—	III,	16	—	113	—	—	II,	64
—	53	—	—	III,	17	—	114	—	—	III,	38
—	54	quæstio 200				—	115	—	—	II,	17
—	55	epist.	—	III,	18	—	116	—	—	II,	18
—	56	—		III,	19	—	117	—	—	II,	83
—	57	—	—	III,	20	—	118	—	—	II,	84
—	58	quæstio 201				—	119	—	—	II,	85
—	59	epist.	—	III,	21	—	120	—	—	III,	39
—	60	—		III,	22	—	121	—	—	III,	49
	61	—		II,	54	—	122	—	—	II,	86
		et quæstio 202				—	123	—	—	III,	41

Edit. Montacutii		Editio nova.				Edit. Montacutii		Editio nova.			
Epistola	124	Epistola	lib.	III,	42	Epistola	187	quæstio 101			
—	125	quæstio 212				—	188	espit.	lib.	I,	15
—	126	epist.	—	II,	19	—	189	—	—	III,	54
—	127	quæstio 213				—	190	—	—	III,	55
—	128	epist.	—	II,	87	—	191	—	—	II,	30
—	129	quæstio 214				—	192	quæstio 102			
—	130	epist.	—	III,	43	—	193	epist.	—	III,	56
—	131	—	—	III,	44	—	194	—	—	II,	31
—	132	quæstio 215				—	195	—	—	II,	67
—	133	—			216	—	196	quæstio 103			
—	134	—			217	—	197	epist.	—	III,	57
—	135	—			222	—	198	—	—	II,	32
—	136	epist.	—	II,	65	—	199	—	—	II,	33
—	137	quæstio 218				—	200	—	—	III,	58
—	138	—	219			—	201	—	—	II,	34
—	139	—	220			—	202	—	—	II,	35
—	140	epist.	—	II,	20	—	203	quæstio 104			
—	141	—	—	II,	21	—	204	epist.	—	II,	90
—	142	—	—	II,	48	—	205	quæstio 105.			
—	143	—	—	II,	49	—	206	epist.	—	II,	36
—	144	quæstio 221				—	207	—	—	II,	44
—	145	—	81			—	208	quæstio 106			
—	146	epist.	—	III,	45	—	209	—	—		107
—	147	quæstio	82			—	210	—			108
—	148	epist.	—	II,	22	—	211	—			109
—	149	—	—	II,	88	—	212	epist.	—	II,	92
—	150	—	—	III,	46	—	213	quæstio 110			
—	151	quæstio	83			—	214	—			111
—	152	—	84			—	215	epist.	—	II,	37
—	153	epist.	—	III,	47	—	216	quæstio 112			
—	154	—	—	III,	48	—	217	epist.	—	II,	91
—	155	quæstio	85			—	218	—	—	II,	45
—	156	—	86			—	219	quæstio 113			
—	157	—	87			—	220	epist.	—	II,	38
—	158	epist.	—	III,	49	—	221	—	—	II,	39
—	159	—	—	II,	50	—	222	—	—	II,	40
—	160	—	—	III,	50	—	223	—	—	II,	41
—	161	quæstio	88			—	224	—	—	III,	59
—	162	—	89			—	225	—	—	II,	42
—	163	—	90			—	226	—	—	III,	60
—	164	—	91			—	227	—	—	II,	43
—	165	—	92			—	228	quæstio 114			
—	166	—	93			—	229	epist.	—	II,	51
—	167	—	94			—	230	—	—	II,	52
—	168	epist.	—	III,	51	—	231	—	—	II,	93
—	169	—	—	II,	23	—	232	—	—	III,	61
—	170	—	—	II,	66	—	233	—	—	III,	62
—	171	—	—	II,	24	—	234	—	—	III,	63
—	172	—	—	III,	52	—	234	—	—	II,	94
—	173	—	—	II,	25	—	236	—	—	II,	95
—	174	—	—	I,	14	—	237	—	—	II,	96
—	175	—	—	II,	26	—	238	—	—	II,	97
—	176	quæstio	95			—	239	—	—	III,	64
—	177	—	96			—	240	—	—	III,	65
—	178	—	79			—	241	quæstio 115			
—	179	epist.	—	II,	27	—	242	epist.	—	II,	98
—	180	quæstio.	98			—	243	—	—	II,	99
—	181	—	99			—	244	—	—	II,	100
—	182	—	100			—	245	—	—	II,	101
—	183	epist.	—	II,	89	—	246	quæstio 116			
—	184	—	—	II,	28	—	247	—	117		
—	185	—	—	III,	53	—	248	—	118		
—	186	—	—	II,	29						

II.

PHOTII EPISTOLARUM ORDO NOVUS PROUT IN HAC NOSTRA EDITIONE DISPONUNTUR.

—

LIBER PRIMUS.

Edition. novæ	1a	Latine, Baronius ad an. 859; Græce, Jager, *Histoire de Photius*, pag. 433.	
—	2	Latine, Baronius ad an. 861 n° 34; *Jager loc. cit.* pag. 452, cum supplemento ex Ang. Mai *Biblioth. nov.* t. IV, p. 53.	
—	3	(*Memoratur tantum.*)	
—	4	Montacut.	3
—	5	—	4
—	6	—	6
—	7	—	8
—	8	Montacutii I et apud Canisium *Antiquæ lectiones*, t. II, part. II, pag. 382 ed. Basnagii.	
—	9	Latine, Mai, *Spicileg. Rom.* t. X, part. II, pag. 440–459.	
—	10	Latine, Mai *ibid.*, pag. 460–462.	400
—	11	Montacutii	18
—	12	—	19
—	13	Montacut.	2
—	14	—	174
—	15	—	188
—	16	—	97
—	17	—	98
—	18	Mai, *Scriptor. vet. nov. collect.*, t. I, part. II, pag. 216.	
—	19	Montacut. *appendice*, p. 385 seq.	
—	20		
—	21		
—	22		
—	23		
—	24	Combefis. *Auctar. novissim.* t. I, pag. 527.	

LIBER SECUNDUS.

Edition.	novæ epist.	1	Montacutii epist. 9
—		2	— 11
—		3	— 17
—		4	— 23
—		5	— 24
—		6	— 28
—		7	— 40
—		8	— 69
—		9	— 70
—		10	— 71
—		11	— 87
—		12	— 95
—		13	— 96
—		14	— 106
—		15	— 107
—		16	— 111
—		17	— 115
—		18	— 116
—		19	— 126
—		20	— 140
—		21	— 141
—		22	— 148
—		23	— 169
—		24	— 171
—		25	— 173
—		26	— 175
—		27	— 179
—		28	— 184
—		29	— 186
Edition.	novæ epist.	30	Montacutii epist. 191
—		31	— 194
—		32	— 198
—		33	— 199
—		34	— 201
—		35	— 202
—		36	— 206
—		37	— 215
—		38	— 220
—		39	— 221
—		40	— 222
—		41	— 223
—		42	— 225
—		43	— 227
—		44	— 207
—		45	— 218
—		46	— 15
—		47	— 32
—		48	— 142
—		49	— 143
—		50	— 159
—		51	— 229
—		52	— 230
—		53	— 45
—		54	— 61
—		55	— 83
—		56	— 88
—		57	— 89
—		58	— 94
—		59	— 99
—		60	— 100
—		61	— 101
—		62	— 104
—		63	— 112
—		64	— 113
—		65	— 136
—		66	— 170
—		67	— 195
—		68	— 7
—		69	— 12
—		70	— 20
—		71	— 25
—		72	— 26
—		73	— 27
—		74	— 41
—		75	— 42
—		76	— 65
—		77	— 66
—		78	— 68
—		79	— 84
—		80	— 90
—		81	— 92
—		82	— 103
—		83	— 117
—		84	— 118
—		85	— 119
—		86	— 122
—		87	— 128
—		88	— 149
—		89	— 183
—		90	— 204
—		91	— 217
—		92	— 212
—		93	— 231
—		94	— 235
—		95	— 236
—		96	— 237
—		97	— 238

Edition. novæ epist. 98 Montacutii epist. 242
— 99 — 243
— 100 — 244
— 101 — 245
— 102 Edita a Francisco Scorso in præfatione ad opera Theophanis Ceramei, fol. Paris. 1644.

LIBER TERTIUS.

Edition. novæ epist. 1 Montacutii epist. 5
— 2 — 10
— 3 — 13
— 4 — 14
— 5 — 16
— 6 — 21
— 7 — 22
— 8 — 29
— 9 — 39
— 10 — 44
— 11 — 46
— 12 — 47
— 13 — 48
— 14 — 49
— 15 — 51
— 16 — 52
— 17 — 53
— 18 — 55
— 19 — 56
— 20 — 57
— 21 — 58
— 22 — 60
— 23 — 67
— 24 — 73
— 25 — 78
— 26 — 79
— 27 — 80
— 28 — 81
— 29 — 82
Edition. novæ epist. 30 Montacutii epist. 85
— 31 — 86
— 32 — 91
— 33 — 93
— 34 — 105
— 35 — 108
— 36 — 109
— 37 — 110
— 38 — 114
— 39 — 120
— 40 — 121
— 41 — 123
— 42 — 124
— 43 — 130
— 44 — 131
— 45 — 146
— 46 — 150
— 47 — 153
— 48 — 154
— 49 — 158
— 50 — 160
— 51 — 168
— 52 — 172
— 53 — 185
— 54 — 189
— 55 — 190
— 56 — 193
— 57 — 197
— 58 — 200
— 59 — 224
— 60 — 226
— 61 — 232
— 62 — 233
— 63 — 234
— 64 — 239
— 65 — 240
— 66 Cotelerius, *Monumenta Eccles. Græc.* t. II, pag. 104, 105.
— 67 *Ibid.* pag. 106-108.

INDEX ANALYTICUS

IN LIBROS QUATUOR ADVERSUS MANICHÆOS, IN SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIAM,

IN HOMILIAS, ODAS, NEC NON ET IN LIBROS TRES EPISTOLARUM PHOTII.

Revocatur lector ad columnas editionis nostræ. Litteræ, a, b, c, d, *inchoantem, mediam et desinentem paginam signant.*

A

Abbati quæ debeatur a monachis reverentia, 883 b, c.

Abrahamus Deum credebat mortuos excitare posse, 154 b.

Abstinentiæ donum cum summa cura custodiendum; ad passiones retundendas utilissimum, 895 c.

Acacius monachus et medicus, 895 b ; 898 a.

Actio acquirit vires per imitationem, 666 c. Actionem quamcunque consilium præcedat, 674 c.

Adamantus, Manetis discipulus, 42 b.

Adamus in paradiso collocatus; illius tentatio et lapsus, 558 b. c.

Adimantus, discipulus Manetis, 42 b.

Adrianus papa, 650 c.

Adulatio fugienda; morbos exulcerat, et reddit insanabiles, 898 a.

Adulatores fugiendi ; 670 b, c.

Adversa forti animo toleranda, 682 b ; adversis dejici, secundis attolli, levitatis et insipientiæ est, imo et pusillanimitatis, 691 b.

Affectio superat naturam, 554 b.

Agapetus papa, 646 c.

Agapius Manetis discipulus, heptalogum conscripsit, 42 b.

Agatho, pontifex Romanus, sextam synodum œcumenicam per legatos collustravit. 367 a.

Alexander Alexandriæ archiepiscopus, vir rebus sancte et præclare gestis eximius, 631 c.

Alexander comes ; illius maleficia Alexandri Magni munificentiæ opponuntur, 935 b, c ; 958, 959.

Alexander Constantinopolitanus archiepiscopus, vir canitie et prudentia venerabilis, 631 b.

Alexander Macedo ; illius sententia de mulieribus, 687 b.

Alexander qui Cyropoleos archiepiscopatum tenuit, contra Paulicianos scripsit, 34 a.

Alexius Comnenus, imperator sapientissimus, 399 a.

Amantes redamandi, 942 c ; 943 a.
Ambrosius (S.) affirmat spiritum sanctum a Filio procedere, 343 b, c ; 346 b ; 350 b ; 359 b ; 394 a ; 810 b.
Ameras, cognomine Monocherares, Christi inimicus, Saracenorum dux, 78 c.
Amicitia a justitia non disjungenda, 867 b.
Amicus amicis non gravis, 599 b. Amicus improbus jam non amicus dicendus, 930 b. Amicus est res necessaria, sed magis necessarius sermo justi, 867 b. Amici qui non eligendi, 667 d ; quomodo tractandi, 670 a ; quomodo ab adulatoribus differant, *ibid.* b. De amicis absentibus cur optime loquendum, 671 a ; illis contra æquum nihil concedendum, 683 b.
Amor Dei et proximi totius legis summa, 662 c, d. Amor tutius est firmamentum imperii quam metus, 679 b: utroque tamen opus est principi, *ibid.* Amori cur alæ a pictoribus tribuantur, 902 a, b.
Amphilochius Cyzici archiepiscopus, 827 d.
Anastasius presbyter et bibliothecarius Romanus, 878 d.
Anastasius tributi collector, 938, 939.
Anathema jure latum, terribile ; injuria, ridiculum, 834 b, c.
Anatolius, insignis mendaciorum enarrator, 967 c.
Anatolius, qui in sacerdotale regiæ urbis solium fuerat inunctus, Leonis papæ vices in synodo Chalcedonensi gerebat, 642 a.
Angelorum hymnus, in Nativitate Christi decantatus, omnes creaturas sensibiles ad unum refert conditorem, 210 b.
Ania, vicus Tabiæ urbi proximus, 62 c.
Animæ alium, et alium corporis fingere conditorem, Deo oppositum furoreque ac insania plenum est, 86 c ; 105 a. Animæ plaga gravior quam corporis, 619 a. Animæ per peccatum inflicti livores, ipsam reddunt etiam post curationem apte dispositam et paratiorem ad stigmata per peccatum inurenda, 886 a, b. Animam meliorem quæ dona reddunt, 627 a. De animabus impia quædam dogmata, 646 a.
Anius Deli rex Græcis Trojam obsidentibus frumentum præbet, 866 c.
Anna cujus tribus Aserem habebat auctorem, Christum in templo vidit, 115 c ; 221 b.
Anna sterilitatis opprobrium amputat, et Mariam parit, 550 c.
Annus periodus est temporum, sicut tempus est mensura motus sensibilis, 123 a.
Anthimus, Trapezuntiorum episcopus, anathematizatur, 646 a.
Antipater ; illius mores, 526 c.
Antonius Bospori archiepiscopus, 827 d.
Aphthonius, Manetis discipulus. 42 b.
Apollinarius Alexandriæ archiepiscopus, 650 d.
Apostoli, præcones dogmatum Dominicorum, 350 a.
Aqua a bono Creatore profecta, 187 d.
Ararat, regionis nomen, 704.
Arcana quæ divulganda, quæ reticenda, 670 c, d.
Archelaus Carcharorum episcopus, vir divinarum et humanarum rerum peritissimus, Manetem confutat et pudefacit, 39 b, c ; 43 b, c.
Argaum, oppidulum cui Pauliciani nomen induunt Laodicenorum, 23 a ; 78 c ; 79 a. d.
Aristophanes, poeta suavis 855 ; Plutum cæcum finxit, 958, a.
Aristotelis epistolæ cæteris ejus operibus accuratiores, 862, c.
Arius hæreticus 590 b ; 591 b ; 707 ; illius errores refelluntur et damnantur 634, b, c, d.
Armeniacorum regio, 18, a. Armeniaca Ecclesia cur ab orthodoxa separata fuerit, 705 et *seq.* ; 714, 715.
Arsabes protospatharius ; munus ab illo missum Photius gratissime accipit, 970 a, b.
Arsenius monachus, presbyter et sacrorum præfectus, 178 c.
Arsenius presbyter et eremita ; illum ut pro Ecclesia et sacerdotibus afflictis apud Deum Christum, B. Virginem et sanctos martyres exoret, hortatur Photius, 898, 899 ; 902 c. Ad illum mittit Bulgaros ad monasticam vitam anhelantes, 903 c, d.
Asia seditione intestina concussa 826 b.
Astati, pars selecta discipulorum Sergii, 78 b.
Asutius princeps Armeniorum ; ad illum scribit Photius de synodo Chalcedonensi et de fide orthodoxa, 714, 715 ; ad illum mittit venerabilis crucis portiunculam, 716.
Athanasius Alexandriæ archiepiscopus ; ejus encomium, 573 a ; illius scripta, *ibid.*, a, b ; multarum palmarum auctor, 767 a.
Athanasius monachus et anachoreta ; Photii amicus, 802 a, d ; 883 a. Crucem illi mittit Photius, 902 b.
Augustinus (S.) dicit Spiritum sanctum a Filio procedere, 343 b, c ; 346 b ; 350 b ; 359 b ; 394 a ; 810 b.
Aurem ad audiendum formavit Deus, 107 d.
Aurum quaquaversum res humanas ducit, 682 b.
Avaritia et humanitas nullum admittunt inter se commercium, 939 a. Avaritia regnum cœlorum occludit, eleemosyna aperit, 871 b, c.
Axinus Scythicus pontus, 827 d.

B

Baanes, impurus Paulicianorum doctor, 22 a. Ab asseclis Deo exæquatur, *ibid.* c. Illius origo et dogmata impia, 62 b. A Sergio aperte scinditur, 74 b, c.
Baanes præpositus et patricius, 958 a. Illi se tractari indignis modis Photius queritur, 959 d ; 954 a.
Baanitæ et Sergiotæ inter se contendunt et pugnant, 75 a, b.
Baptismus Christi, et omnia quæ tunc contigerunt, adversus duo Manichæorum principia militant, 91 c, d ; 94 a, b. Baptismus a laico collatus, an sit invalidus et ideo reiterandus, 774, 775. Baptizatos oleo ungere ad quem pertineat, *ibid.*
Bardas patricius, et Macedoniæ dux, 943 a. 619. Ad illum scribit Photius pro Christodulo, 623 a. Pro clerico S. Blasii, *ibid.* b.
Bardas imperator, 626 c.
Bardabas monachus, 883 d.
Basilidis sordes et lasciviæ, 47 a.
Basilius Macedo imperator, ecclesiam Deiparæ dicatam exstruit, 563 c, d. Illius ecclesiæ descriptio, 567 *et seqq.* Basilii laudes, 566 b ; 578 et *seq.* Illi scribit Photius, tractari se indignis modis enixe querens, 766 *et seqq.*
Basilius exactor ; suppliciorum timore futurorum illum terrere conatur Photius, 946 d ; 947 a, b.
Basilius patricius, urbis Constantinopoleos præfectus, 927 c.
Basilius quæstor ; illius avaritia vituperatur, 958 c.
Basilius (S.) qui in penitioribus animæ thalamis puram et intemeratam servavit pietatem, Spiritus sancti divinitatem subticuit, 358 b, c ; 394 a. Ecclesiæ vere regia stola, 730 a. Ejus epistolæ laudantur, 862 d.
Basilius Sergii hæretici discipulus, 791 d.
Beatitudo cœlicolarum quæ, et quanta, 763 c, d.
Bellum sine consilio non gerendum, 694 c.
Benedictus, pontifex Romanus, vir mitis et mansuetus, asceticis clarus certaminibus, 378 b ; 395 a.
Beneficiorum quæ acceperis, meminisse oportet ; quæ feceris, oblivisci, 679 d. Beneficio qui digni sunt, qui indigni, 683 a. Beneficium nemini contra æquum est ferendum, 683 b, non exprobrandum, *ibid.* c ; quomodo remunerandum, *ibid.* Ubi semel conferuntur beneficia, semper continuanda, et quare, 683 d ; 686 b. Beneficia, imperiorum nervi, principum membra, 690 c.
Benevolentia est longe excellentius et multo tutius firmamentum imperii quam metus ; quomodo acquirenda, 671 d. Benevolentia subditorum, armis, fortitudine et exercitu valentior et tutior, 694 b, c.
Berzelis, Nicephori cognomen, 178 c.
Boni cupiditas ab impetu bono proficiscitur, 126 b.
Bonifacius presbyter in concilio Chalcedonensi locum Leonis papæ obtinebat, 642 a.
Bonitatis Dei argumentum et signum est odium malorum et humanitas, 134 b.
Bonorum afflictio, malorumque prosperitas, quomodo stet cum Providentia divina, 891 a.
Bruti Romanorum ducis, epistolæ laudantur, 862 c.
Budas, Manetis discipulus, 42 b.
Bulgari quidam ad Arsenium mittuntur monachismum ambientes, 903 c, d. Bulgarorum gens ad fidem Christianam convertitur, 723 b ; 735 d. Michaelem illorum principem de variis officiis obeundis edocet Photius, 627 *et seqq.*
Bythus, unus ex triginta æonibus quos fingebant Valentiniani, 139 a.

C

Callinice, mater Pauli et Joannis Manichæorum, 18 a ; 46 a.
Canones leges sunt ecclesiasticæ quæ actiones Christianorum regunt, 754 d. Canonum custodia a quovis hono debetur, magis vero ab eis qui dignatione alios præstant, 615 c, d.
Capillorum resecatio signum est conversionis a mortuis operibus puræ, 607 d.
Carbeas, vir ad subordinandam plebem acutus, bellicæ

rei non imperitus, urbem Tephricam excitat, 82 a, b. Bella varia gerit. 82 a ; sero tandem vix ægritudine consumptus, perit, 83 a.
Celeres sunt ad malefaciendum, qui sunt a Deo alieni, 746 b.
Celeritas sæpius inconsulta; res præcipitationi non credendæ, 966 b.
Chalcedonensis synodus: eorum qui aderant numerus, illius præsides, una cum actionibus describuntur, 642, 643.
Charitas Christiana quæ, et quæ illius commoda et effectus, 594 a, b. Charitas nunquam de sua statione dejicitur, 831 a.
Chortocopium Antiochiæ Pisidiæ suburbium ; ibi Joseph, doctor hæreticus, obiit, 62 a.
Chrismate inunctos an licet denuo inungere, 726 a.
Christodulus a secretis ; per ebrietatem offenderat ; pro illo deprecatur Photius, 623 a, b.
Christus omnia ad salutem nostram et facit et monet, 106 a. Christus post resurrectionem suam in Patris sinum, quem nunquam deseruerat, rediit, 111 d. Christus est caput, apix et initium totius legislationis, 119 a. Christi mysterium et adventus potestates et principatus hujus mundi, ipsumque mundi dominum latuere, 126 c ; 143 a. Christus minister circumcisionis factus, 162 a. Christus lux mundi, substantialis Dei sapientia, 250 d. Christi doctrina de Spiritu sancto, 307 *et seqq*. Cur per passionem, non per potentiam, mundum Christus servare voluerit, 863 a. Christus, Verbum Dei et Patris, ex semper Virgine natus, cum anima rationali, 590 c. d. Christus Deus est homo, divina humanaque natura præditus, 715. Christum habere duas naturas, sed hypostasin unicam contra Nestorium probatur, 639 a, b, c ; 643 a, b. A diversitate naturarum fluxit diversitas voluntatum et operationum, 630 a, b. Christi imago veneranda et adoranda, 654 a. Christus, nisi juxta figuram nostram non circumscribatur, Christus non est, 626 c.
Chrysaphius eunuchus, Theodosii junioris cubicularius, 711.
Chrysocheres, Carbeæ gener ex filia et consobrinus genere, illius successor declaratur, 83 b.
Chrysostomus, vere aureum orbis os, sapientiæ pelagus. 730 a.
Cibossa Coloniæ oppidulum, quod Pauliciani Macedoniam vocant, ubi Constantinus defectionis magister fuit, 22 c, d ; 47 b ; 50 b.
Cibus corporis non est Mali opus, ut nugantur Manichæi, 292 a, b. Cibi polluti participatio, ad quam pœnam obnoxia, 787 b, c.
Clemens, pontifex Romanus, cujus scripta Clementina dicta, 355 c.
Cœlestinus papa, luce rectæ fidei fulsit, 359 c ; per Cyrillum Alexandrinum Ephesinæ synodo præerat, 638 b.
Cœlibatus, res divina, naturam superans, 687 b.
Cœlum et quæ in eo sunt omnia, terra et quæ continet a Deo uno et optimo creata sunt, 90, 91. Cœlum thronus est veri Dei, 110 a. Cœlorum gaudia describuntur, 763 c, d.
Cognatorum mors non immodice deflenda, 918 *et seqq*., 970 *et seqq*.
Compassio erga laborantes et cruciatos superat leges doctrinæ cujusque et medicinæ, 259 d. Quæ nobis accidunt, fortiter ; quæ aliis cum compassione toleranda, 082 b.
Concilia œcumenica quare amplectenda, 631 a. Concilia septem generalia describuntur, 631 *et seqq*. *Vide* Synodus.
Concordia subditorum, fulcrum principum, 678 c, d.
Conjugium indissolubile, 123 d ; 126 a ; 259 c. Conjugium alienum a legibus sacris non facit parentum absentia, nec illorum præsentia quod profanatum est sanctitati reddit, 794 a.
Conscientia, quam sapienter rerum Conditor nostræ naturæ inserunt, ad rerum agendarum contuitum, 747 c.
Consilium rectum manibus multorum anteferendum, 674 d. Manus cum consilio junctæ duplex tropæum, 694 c,
Constantinopolis magnis afficitur cladibus, quæ describuntur, 874, 875.
Constantinus imperator, Heraclii proles, 46 a ; orthodoxam Ecclesiæ sententiam tuebatur 650 b.
Constantinus Magnus imperator, concilium Nicænum sua præsentia honorabat, 634 a.
Constantinus notarius, 959 d ; 982 c.
Constantinus, qui hoc nomen in Silvanum commutavit, Manichæorum doctor, 18 b ; 46 b. Illius doctrina et mors, 19 a ; 50 b ; illius artificia, 46, 47. Macedonas vocabat discipulos suos, 47 c.
Constantinus spatharius, Tyrrheni generis, perversis moribus præditus, 946 b.
Constituta quæ sunt, custodire oportet, 611 a.
Consuetudines paternæ vix aut ne vix quidem corrigi possunt, maxima adhibita diligentia, cura et laborib. 887 c.
Contraria contrariis excluduntur, veluti bonum malo pellitur, 711.
Convicia parum differunt a verberibus, 690 b.
Corpus hominis ad malum principium, ut illius opus, referri non potest, sicut volunt Manichæi, 99 b, c ; 102 a ; 134 b, c ; 162 b, c ; 190 c, d. Corpus per animam morbis affligitur, 619 a ; an cum anima resurrecturum, 646 b. Corporis passiones congruos animi affectus exprimunt, 790 d. Corporis habitus, figura, motus non contemnenda, 666 d.
Corybantes insani, 863 b.
Creatio animæ et corporis ad duo principia opposita referri non potest, 86, 87.
Cricoraches magistratus, doctrina pius, Josephum hæreticum prosequitur, 59 b, c.
Crux venerabilis et veneranda, destructionis mortis causa, 590 d. Crux Christi in qua sanguis ille ebulliit, in quo mundus mundabatur, veneranda et adoranda, 654 b. Crucem mittit Photius ad monachum Athanasium, 902 b.
Cubricus puer, a quadam vidua adoptatur ; Persarum disciplinis eruditur ; nomine mutato, in Manem evadit, 38 a. *Vide* Manes. Illius abominanda de pluvia fabula, 47 a.
Cynochoritas in Colossensium appellationem transferunt Pauliciani, 23 a. Cyrochoritæ, discipuli Sergii hæretici, 78 b, c.
Cyrillus Hierosolymitanus patriarcha, 635 a. Adversus Paulicianos scripsit, 31 b.
Cyrillus Alexandrinus in Ephesina synodo Cœlestini papæ vices gerebat, 638 c.

D

Damasus, pontifex Romanus, ter beatus, secundam synodum generalem, scilicet Constantinopolitanam, cujus dogmata orbis universus veneratur, confirmavit, 359 b.
Damianus xenodochus, 875 d ; reprehenditur quod pauperem injuria affecerit, 878 a ; 879 a, b, 951 a, b.
David cecidit, sed surrexit, 836 c.
Demosthenis opera rhetorum criticorum ora implent ; ejus epistolæ, 862 c.
Desperatio robustum est et inevitabile telum, 690 a ; ad eam nemo adigendus, *ibid*.
Deus Veteris Testamenti idem est ac Domini nostri Jesu Christi Pater, 107 a. Deus bonus et hominum amans, 134 a. Dei invisibilia ex visibilibus creaturis intelliguntur, 135 a. Deus fons misericordiæ in illos qui ipsum respiciunt, superborum vero et elatorum fastum et supercilium deprimit et coercet, 158 c, d. Deus Pater omnium conditor, omnium etiam conditor Deus Filius, 163 c ; 167 b. Deus sincero affectu adamandus atque colendus, 662, b. Deus, cui omnia etiam occulta aperta sunt, 498 a. Deus unus est et solus communis omnium tum cœlestium tum terrestrium formator et Dominus, 103 c, d ; 122 c ; 143 c ; 146 a.
Devinense conciliabulum, ab Hercete Ascitaranensi congregatum, 703.
Diabolus, organo serpentis utens, Evam tentat et dejicit, 558 c. Diaboli in humanum genus varii conatus, 712 a, b.
Didymus damnatur, 591 d ; 646 a.
Digamorum benedictio an licita, et quando, 786 b, c, d.
Diodorus Tarsensis, primo Arianus, postea ad orthodoxam fidem conversus, 710.
Dionysius Alexandrinus contra Sabellium disputans, Ario propemodum protendit manus, 355 b ; 814 c.
Diorides, Carcharorum vicus, 43 c.
Dioscorus et illius dementia anathematizatur, 591 c ; 642 b, c ; 711, 712.
Discordiæ inter amicos in contemptum adducunt universum hominum propositum, 667 d.
Divinitas in substantiam majorem et minorem discindi non potest, 634 c.
Divisio viam ad dissolutionem pandit, 182 c.
Divitias simul et virtutem amare, impossibile, 871 b. Divitiæ regnum cœlorum occludunt, 939 b.
Dona vera quæ sint, 627 a, b.
Dorotheus monasteriis Cedronorum hegumenus, 867 c ; 870 a.
Dryinus, cui patria erat Ania, Sergii hæretici pater, 62, c.

E

Ebrietas principum, naufragium subditorum, 690 a.

Ebrietate abrepti homines, plurimum solent delinquendo ibi, 623 a. Ebrietas aliorum vitiorum fons, a regno Dei ubmovet, 370 b.

Ecclesia, purissimus et intemeratus Christi thalamus, 354 c. Ecclesia sacris redimita et resplendescens imaginculis, Sponsa Christi, 655 a. Adversus illam dæmon hæreses plurimas, tumultus, pugnas, contentiones et prælia concitavit, 658 a, b.

Eleemosyna, oleum sacrum, facem accendit luculentam, qua passiones consumuntur, et gressus in virtutis vias diriguntur, 895 c ; aperit regnum cœlorum 939 a.

Elias protospatharius, 930 c ; 966 b.

Eloquentia pollent nonnunquam, qui manu debiles, 866 b, c.

Ephesina synodus. *Vide* Synodus.

Epiphanius magnus adversus Paulicianos scripsit, 31 b.

Episcopi, velut luminaria et duces, statuuntur ut plebis animos ac mentes illustrent, 795 b, c.

Episparis vicus ; unde nomen sortitus est, 18 a, b ; 51 c ; 55 c ; 59 a.

Epistolas quinam optime scripserint, 862 c, d.

Eremitæ palmæ arbori conferuntur, 890 c.

Erista episcopus errores suos cum lacrymis abjurat, 882 a, b.

Error in multas partes abit, 90 b.

Eulampius archiepiscopus Photium deserit, 827 c, d ; 839 d.

Eunomi citharœdi tabula, 950 c.

Euphraimus Antiochiæ inclytus episcopus, 646 c.

Euschemon Cæsareæ archiepiscopus Photii amicus, 835 a ; 836 d ; 839 d ; 851 a,

Eusebia monacha : illam solatur Photius de sororis obitu, 918 *et seq.*

Eustathius, ecclesiæ Antiochenæ decus, propter fidei puritatem, orationis et judicii castitatem celeber, 634 a. Multis Arianorum fraudibus impetitus, 767 a ; 822 c.

Eustochius Hierosolymitanus archiepiscopus, 643 c.

Euthymius Catanensis metropolita, 836 a.

Euthymius, monachus lapsus, graviter reprehenditur, 886 d. Procemia venturi Antichristi in semetipso exhibet, 887 a.

Eutyches et illius dementia damnatur, 591 c ; 642 b, c ; 711, 712.

Eutychius Constantinopolitanus archiepiscopus, Mennæ successor, 643 c.

Euxinus pontus, unde sic nominatus, 827, d.

Evagrius damnatur, 591 d ; 646 a.

Excommunicatio ab impiis lata, ridicula, 834 c.

F

Felicitas subditorum principis deprædicat prudentiam et justitiam, 694 d.

Feminarum intuitus, telum velox et animæ lethiferum, 687 b, c.

Festivitates solemnes quid significent, 654 c, d.

Fidendum illi qui tibi fidem adhibet, 687 a.

Fides recta mores producit honestos, et operum puritas fidem esse divinam probat, 630 b. Fides Christiana sola, sine ulla aberratione, ad Deum perducit et salutem, 627 b. Per eam, tanquam in speculo, Trinitatis divinitatem contuemur, 627 b ; 630 a. Fides et religio Christianorum omnimoda perfectione paganorum religionem superat et transcendit, 659 b. Fidei communio est omnium optima, et maxima veræ dilectionis causa, 590 a. Fidem exprimere debet vitæ conversatio, 658 a. Fidem qui transgreditur Christianam, tolerandus non est, 751 a.

Finis initio correspondeat, 658 a.

Fraus nusquam probanda, 679 d ; 682 a.

Furor, cæca passio, utile ab inutili discernere nequit, 686 d.

G

Gabriel, copiarum dux, nativitatem Domini ex Virgine, Virgini annuntiat, 114 d ; per illum loquitur Deus, 114 ; 207 c.

Galato a secretis ; illi scribit Photius de mendacio, 939 b, c ; 967 c, d.

Gauriabius, Manetis discipulus, 42 b.

Gegnasius, gente Armenus, qui nomen suum vertit in Timotheum, Paulicianorum doctor, 22 a, b ; 51 c. Illius apud patriarcham fallaciæ et artificia, 54, 55. Pestilentiæ morbo diem obiit supremum, 55 d.

Generatio, conceptionis et gestati uteri terminus, 559 b.

Georgius Constantinopolitanus patriarcha, 647 a.

Georgius diaconus et cubiculusius, Photii amicissimus, 875 a.

Georgius diaconus et hospitalarius, 870 b ; salse deridetur, 871 a, c.

Georgius Nicomediæ archiepiscopus, laudatur, 833 d ; 826 a ; 836 b ; 846 b. Illum solatur Photius de morte clerici qui peregre diem clauserat extremam, 846 d.

Georgius orphanotrophus et diaconus, 878 c.

Gloriari de iis quæ occultanda potius fuerant, terminos excedit humanæ improbitatis, 827 b.

Gramen agri et illius magnificentiæ ad malum principium referri non potest, 203 b, c ; 206 d.

Gratia dignus est, qui naturam gratiæ et nomen veneratur, 683 a. Gratiæ procrastinatæ vel dimidiatæ, gratiæ non sunt, 683 b, c.

Gravitas cum pondere quodam et cautione conjuncta, eam possidentum conspicuum reddit, 667 b.

Gregorius diaconus et chartularius Amasianus, 871 d ; 874 a, d ; 878, b.

Gregorius Nyss in Cappadocia episcopus, ex operibus Theologus dictus, 635 b ; inter omnes præcipuus pulchritudinis in genere epistolari artifex, 862 d.

Gregorius pontifex Romanus, virtute et doctrinis claruit, 367, 368, 374 b, c ; 394 b.

Gregorius Syracusæ archiepiscopus, multa passus est a factione Ignatiana, 831 c, d.

H

Hadrianus, pontifex Romanus, 382 a.

Hæresis omnis per concilia refellitur, et omnis innovatio, 631 a. Hæreses christiana pietas debellavit et fugavit, 658 b. Hæreses octoginta recenset Epiphanius, 707 ; præcipuæ describuntur, 714, 722 b.

Helias, Hierosolymorum archiepiscopus, 650 d.

Heraclides, Manetis discipulus, 42 b.

Heraclius, Chalcedonis episcopus, viginti libris certamina adversus Paulicianos instituit, 34 a.

Herbas quam ignorat vulgus medicorum, 859 b.

Herodes, calomniæ patefactis auribus, miserrimus evasit, 626 d.

Hierax, Manetis discipulus, 42 b.

Hieronymus (S.) affirmat Spiritum ex Filio procedere, 343 c ; 352 b, c ; 394 a ; 810 b.

Hippocentauros olim in rebus generationi corruptionique obnoxiis per jocum confinxit mythologia, 322 c.

Hippolytus, Irenæi discipulus et martyr, 358 a ; 394 b.

Homicida, qui præter ordinatam mortem, per aliam viam vita privat homines, 967 b.

Homo, animal rationale, ex visibilibus et invisibilibus compactus consistit, 182 d. Homo qui ex luto fluxaque natura constat, non potest se immunem ab omni humano lapsu perpetuo conservare, 351 a ; nullus, ne quidem perfectissimus, a maculis purus et sordibus, 886 c ; nullus, ne quidem pessimus, quin alicujus virtutis particeps sit, *ibid.* Homines ita comparati, ut sine doloris sensu pati nequeant, 619 c.

Honor qui honorabiliorem divinioremque animam efficit, solus expetendus, 611 c.

Hosius Cordubæ episcopus ; unde illi hoc nomen ; synodo Nicænæ aderat, 631 b, c.

Hospitalitas quid, et quæ illius merces, 851 b, c.

Humanæ res omnes versatiles, instabiles, et minime firmæ, 691 b. Humanæ simul diffluunt et evanescunt cum tempore ; virtus vero inconsumptibilis, 955 a.

I

Iconomachi, dicti Christomachi, a synodo Nicæna damnati, 594 a, b ; 655 a ; 739 d. Illorum facinora 651 a, b. Judæorum erga Christum malitiam supergressi sunt, 651 d. Idololatriæ nomen aversantur, et tamen intolerabilius quam idololatræ in divina Christianorum mysteria insaniunt, *ibid.*

Idolum venerandam Christi imaginem per quam idololatricus error eliminatur, vocant hæretici, 651 b.

Ignatius Claudiopolitanus, 834 a.

Ignatius Sophorum episcopus objurgatur, 823 c, d ; 826 d.

Ignis, qui animo tantum cerni potest, non auctor fuisse potuit principium mali, 87 c. Ignis, si opus mali est, quomodo bonus Deus, boni Filius, homines baptizat in Spiritu sancto et igne, 94 d. Si malus ignis est conditor, quomodo diabolo paratus est ignis? Nec enim ipse sibi paravit supplicium, 95 a. Ignis se nutrientem materiam annihilat, et iracundia animum exedit quem obsedit, 686 c, d. Ignis non modo arripientes lædit, sed fumus oculos perstringit eorum qui non longe ab illo consistunt, 930 a.

Imagines Christi, crucis et sanctorum honorandæ, et quatenus, 654 b ; 926 c, d. Imaginibus honor habitus, honor est eorum qui repræsentantur, sicut infamia et dedecus transit ab imagine ad imaginatum, 651 c.

Imperare sibi oportet qui aliis vult imperare, 675 b.

Impii apud principem, illum vituperari faciunt, 674 b.

bi bonitatem qua quis præditus est, depopulan-
a.
bitas nunquam commendanda, et quare, 674 b, c.
tas virtuti adversatur, nec in amicitiam coalescent
lo, 839 d. Improbitatis passio, cum superior
omni admonitorum medicina, vel per supplicii
em, vel per mortem intercipitur, ne in deterius
, 890 b. Improbitatis humanæ terminos excedit,
iatur de iis quæ potius fuerant occultanda, 827 b.
itas ad culpam trahit, 754 b.
atio via est ad generationem, 559 b.
us qualis esse debeat, et præsertim in principe,
567 a.
nti excusatio est paupertas, si deliquerit contra
n, non item de divite, 671 c.
itates infirmorum validiores portare debent,

i munificentiam erga ipsos in contumeliam per-
679 b.
im inferre, cur principem maxime dedeceat,

itia multitudinem ad se rapit, 836 d.
os punire, innocentes protegere debet princeps,

itionis possessio, ætate provectiori vitæ baculus
nus est, 951 c, f.
a seditionem parit, 51 c. Invidia in quovis homine
principe pessima, 674 d. Invidere pessimum,
optimum, 675 a. Facilius est afflictos misereri,
osperis non invidere, 670 a.
rori et igni comparatur, 686 c, d. Irato nihil pro-
monitio, *ibid.* Iratus neminem punito, *ibid.*
us Dei sacerdos et Lugdunensium episcopatum
358 a ; 394 b ; 814 c.
regina, religiosa et Deo accepta mulier, 70 d ;

s monachus ; illius vita de pravata reprehenditur,

us monachus ; variata illius musa ; ejus epistolæ
ur, 862 d.
a quamvis longa, ubi alis amoris dilectio instrui-
edite transmeantur, 823 a.

J

itæ acephali, 712, 723 a.
im Mariæ puellæ appellatur pater. 550 c.
ies Baptista, fœderis gratiæ nondum particeps,
ndum legem adhuc ductus, Christum prædi-
86 b. Prodromus et prænuntius gratiæ fuit, 198 a,
us in lege gratiæ declaravit Spiritum sanctum a.
rocedere, 371, 374.
ies evangelista, tonitru filius, 190 a.
ies Heracleæ metropolita, 822 a ; 826 b ; 862 a.
ies Manichæus, filius Callinices, 18 a.
ies Nicomediæ metropolita, 823 a ; redarguitur,
. c.
ies patricius et sacellarius ; acriter reprehenditur,
938 a, b, c ; 943 c ; 947 d ; 955 c ; 962 a, b.
ies Sergii hæretici discipulus, 79 d.
ies spatharius et Peloponnesi dux ; illi immutatio
atur, 927 a ; 943 a ; 950 c
ies spatharius fraudis et proditionis arguitur, 942
a.
ies VIII. pontifex Romanus, virilis mente, virilis
fuit, 379 a, b.
; generosus per patientiam et fortitudinem dia-
triumpho duxit, 835 b.
h ab Arimathæa, Christi discipulus occultus, lau-
950 a, b.
h Christi pater putatitius, 113 d ; 211 c.
h, qui se Epaphroditum vocari fecit, Paulicianо-
octor, 22 a ; 59 c ; a Zacharia percussus 58 b ;
ersutiæ et artes, 59 a, b ; moritur, 62, a.
h patriarchæ castitas, 959 b, c.
Israelis dux, 295 b.
i per cœlum et terram, caput et Hierosolyma
consueverant, 106 b ; 199 c, d. Judæi et Manichæi
Deum pugnare deprehenduntur, illi miracula, hi
aturas Dei hosti ascribentes, 119 c, d.
is optimi descriptio, 675 b ; seipsum imprimis
idicare, 678 b.
ius Halicarnassensis hæreticus, 723 a.
s papa, præsul insignis et celeberrimus, Nicænæ
per vicemgerentes aderat, 631 b.
nentum proclive, perjurium stans in procinctu,
urare, animum generosum minime decet, *ibid.*
ianus qui post Heraclium imperium acceperat,
im hæreticos damnat, 51 b. Cum ecclesiasticis
dogmatibus conspirabat, 643 c, d ; erexit templum Sanctæ Sophiæ, 705.
Justitia amicitiæ præferenda, 867 b. Justitia cæca, 958 a.
Justi in regno Patris sui lucebunt instar solis, 111 c ; si cum miseriis hic colluctentur, non mirandum, 826 d.
Justus a Constantino hæretico in filium adoptatus et edoctus, magistrum et patrem saxo occidit, 51 b. Contra Symeonem insurgit, et ad mortem damnare facit, 51 a b.
Juvenalis Hierosolymorum episcopus, Ephesinæ synodo aderat, 638, c ; Chalcedonensi, 642 b.

K

Kanacares, Sergii hæretici discipulus, 79 d.

L

Laborem spes roborat, et spem labores progignunt, 694 c.
Laico an baptizare liceat, 774, 775.
Laus. Quinam sunt laudandi, qui non, 679 a. Laudanda non est, quantumvis felix, improbitas, 674 b, c. Laudare quemquam in faciem non debemus, 863 d.
Leo Calabriæ archiepiscopus, 774 a.
Leo Germaniciæ in Syria ortus, Romani imperii sceptra moderans, hæreticos posequitur, 54 a, b ; 76 a.
Leo imperator impius, qui feræ potius quam hominis naturam ostendit, 767 b, c.
Leo Logotheta Madiam ; illi exprobratur ingratitudo, 934, 935.
Leo Magnus, qui sacratas Romæ curas sanctiores adhuc demonstravit, quartæ synodi columna, 362 a, b ; regium animum et sermonem nactus, 363 c.
Leo IV, pontifex Romanus, qui et miraculorum gloria claruit, jussit Romanos Græca lingua symbolum recitare, 375 a ; 395 a.
Leo senior et Leo junior, Romani pontifices ; illorum sententiæ de processione Spiritus sancti, 798, 799.
Leo spatharius, redarguitur quod efferatos mores agnina pelle occultasset, 934 a, b.
Lex pædagogus erat ad ea quæ sunt gratiæ, 118 c. Legis et gratiæ connexio et cognatio, 142 b ; 203 d ; 206 a ; 230 d ; 250 a. Leges Mosaicæ ad malum principium referri nequeunt, 207 a, b. Leges a principe quomodo observandæ, 671 d. Legum minorum inulta violatio, tritiores homines ad majorum contemptum facit, 606 b.
Libanius, apud imperatores philosophus, sophista apud vulgus ; ejus epistolæ laudantur, 862 c, d.
Lingua mendacis veritatem dicere refugit, 255 a. Lingua debiles, aliquando manu prompti, 866 b, c.
Lucas divinus, Actorum scriptor, Judæos confutat, 107 b. Lucas discipulus et præco salutaris doctrinæ, 110 a. Verborum Domini scriptor, 114 c.
Lucentius episcopus, in synodo Chalcedonensi Leonis papæ vices gerebat, 642 a.
Luna a sole lucem suam mutuata, sine dote gratis aerem illustrat, 949 c.

M

Macarius, Antiochiæ episcopus, in synodo Constantinopolitana, III. damnatur, 647 b, c.
Macarius Hierosolymitanus, multis virtutum generibus clarus, Nicænæ synodo aderat, 634 a.
Macedonius hæreticus, 363 b. Illius deliramenta, 394 a. In Spiritum sanctum blasphemus, refellitur, et damnatur, 635, 638. Illius excommunicatio, 591 b.
Magistratus quales instituendi, 675 d ; 678 a.
Malorum moles et excessus mentis emotionem et alienationem operantur in oppressis, 743 b, c.
Mananalis, Samosatensium vicus, in quo Gegnasius docuit, Achaiæ appellationem accepit, 23 a ; 46 b ; 55 d.
Manes, 15 a ; 22 b ; 715. Manes Græca lingua furiosus, Persica vero disertus interpretatur, 38 a. Illius doctrina de abnegatione Petri, 27 a ; 178 c. Impiam adversus Patrem et Filium dilatans garrulitatem, 315 a. Se Paracletum et Spiritum sanctum nominavit. 38 b. A rege Persarum damnatus, in carcerem conjicitur, 39 a. E custodia elapsus, in Mesopotamiam ab Archelao episcopo exagitatur, 43 b, c. Illius mors infamis, 42 a ; 46 a.
Manichæorum dubia varia et illorum solutiones, 86 *et seqq* ; 178 *et seqq*.
Manuel patricius ; illius exprobratur crudelitas, 955 d 967 b.
Marcianus, religiosissimus princeps, 642 a.
Marcion, impiam adversus Patrem et Filium dilatans garrulitatem, 315 a.
Marcus, Siculus monachus ; nihil prudens aut temperatum dicere poterat, 887 b, c.

Maria, B. Virgo, Deipara nominanda, et quare ; 630 c. Illius imagines venerandæ, 654 d. Mariæ nativitas, 547 *et seqq*.

Marianus patricius et domesticus scholarum : illius justitia laudatur, 963 a, c.

Martyres et confessores Christi ante impios judices constituti laudantur, 891 a.

Materiam esse difficulter a philosophis probatum, 871 c.

Maximus Antiochiæ archiepiscopus, Chalcedonensi synodo aderat, 642 a, b.

Medicorum ignorantia et errores circa herbarum nomina et usus, 859 b, c.

Meditatio mater est operationis rectæ ; impetus improvisus cum peccato hæret, 846 a. Meditationis utilitas, 666 c.

Melanthius, tragœdiæ auctor, heluo, 871 a.

Meletius Antiochiæ episcopus, 635 a.

Melitina, secunda Armeniæ urbs, 78 c.

Memnon ad clavum Ephesinæ ecclesiæ sedebat, 638 b.

Memoria rerum anxiarum malum acrius efficit, ac sublevari non sinit mœrorem, 387 a.

Mendacium veritatem dicere refugit, 255 a. Mendacium vitandum, et præsertim ab iis qui cum potestate sunt, 682 c. Mendaciorum portentosus quidam enarrator, 939 c, d ; nomine, ut videtur, Anatolius, 967 c.

Mennas Constantinopolitanus : 643 c.

Mens firma et immota sæpe humilia in sublime attollit, et deprimit sublimia in humilitatem, 866 d.

Methodius Constantinopolitanus ; ejus encomium, 575 d.

Methodius Patarensis, martyr, angelorum naturam corporis et passionum expertem censuit, 355 b ; 394 a ; 814 c.

Metrophanes monachus ; illius virtutes et certamina pro Christo laudantur, 898 c.

Metrophanus, monachus apostata, vehementer reprehenditur, 886 c, d ; 890 a.

Michael, Bulgariæ princeps ; ad illum scribit Photius de officio principis, 626 *et seqq*.

Michael imperator a Deo coronatur ; illi gratulatur Photius, 718 a ; ab illo libertatem implorat, 719 b, c, d.

Michael Mitylenes metropolita, 834 c ; 859 c, d.

Michael patricius et sacellarius, 942 c.

Michael protospatharius ; illi se tractari indignis modis queritur Photius, 947 b, c.

Michael, qui imperatoriam vestem in monachalem commutavit, hæreticos prosequitur, 78 a.

Michael Sergii hæretici discipulus, 79 d.

Miles, non quod cum fugitivis non censeatur, clarus et illustris fit, sed si bello præstantior quam commilitones. 762 a.

Misericordia et humanitas iis quibus affertur vis, debentur, non objurgatio et contemptus, 598 a.

Mœnia diruta, urbem in contemptum ducunt, 674 b.

Momus duplicem eamque discrepantem sortitus est naturam, 959 d.

Monachos contra abbatem suum insurgere, absurdum 883 b, c.

Monasticam vitam ingressuri, an per totum triennium necessario sint explorandi, 842, 845.

Mopsuestia urbs, quam Pauliciani Ephesum vocant, Sergii doctrinam accipit, 23 a.

Morbus si mortem parturiat, quid stupendum, 979 c.

Mores principum legis vice sunt apud subditos, 674 c.

Mors amicorum patienter ferenda, 918 *et seqq*. Morti subditum est universum hominum genus, 918 b, c. Ejus naturam Christus immutavit, 922 b. Mors animæ, non corporis, lugenda, 922 d ; 975 a.

Mortuos lugere feminarum potius quam virorum, 978 b ; paganorum potius quam Christianorum, 979 a.

Moyses unum Deum prædicat et Dominum, 144 b, c. Moysem fide dignum prædicat Christus, 123 b, c. Moyses gratiæ doctor, 206 b. Moyses et Elias, secundum legem viventes, ministri fuerunt boni et veri Dei, 239 b.

Mulieres quæ sacram communionem ad vinculis detentos deferunt, quales esse debeant, 779 c. Mulierum genus callidum ad captandum, 66 b.

Mundus sensibilis non opus est mali principii, et quare, 98 a, b, c.

N

Natura operationis cujuscunque fons, 950 a. Natura cunctis hominibus est communis, persona peculiaris, etc, 710. Natura hominum apprime comparata ad futuras difficultates prævidendas, præsertim ubi propria ipsius causa agitur, 623 c. Naturæ donis non abutendum, 679 b. Naturarum a diversitate in Christo fluxit diversitas voluntatum et operationum, 650 a, b.

Nectarius, adhuc catechumenus, a Patribus synodi Constantinopolitanæ ordinatur et episcopus urbis, synodi præses nominatur, 610 a ; 635 a.

Nestorius Antiochia ad Orontem flumen sita oriundus, Constantinopolitanus episcopus, 638 c. Illius errores refelluntur et damnuntur, 591 b ; 639 a, b, c ; 710, 711. Nestorius Satanæ minister, 714.

Nicephorus ex ordine laico ad pontificatus fastigium pervenit, 602 c, d ; 610 a. In exsilium mittitur, 767 c.

Nicephorus Manichæus, Berzelis nominatur, 178 c.

Nicephorus philosophus monachus, Photii amicus, 899 d ; 902 a ; 903 a, c ; 906 b, c ; 907 b, c ; 915 b. Rhetorum libros quos petierat ad illum non missos fuisse dolet Photius, 903 b. Timiditatis eum arguit, 907 *et seq* ; eum ad se venire invitat, 906 c ; ægre fert eum non venisse, *ibid*. d. Ejus sermonem Asiaticum notat, 907 c.

Nicetas protospatharius, de rebus privatis pro Cyzici et Laodiceæ metropolitis agens. 982 c.

Nicolaus monasterii S. Nicephori hegumenus, 867 a.

Nicolaus papa ; ad illum scribit Photius, suam fidei professionem mittens, 586 *et seq*. Iterum ad illum scribit ob impetrandam sui in patriarchatu confirmationem, 593 *et seq*. Illius orationes expetit, 594 c.

Nuptiæ clericorum licitæ an illicitæ sint, 606 a ; 734 c, d.

O

Occidentales populi, si historicis credatur, voluptatibus ventris et rerum venerearum erant addicti, 887 b, c.

Odium proximi communem Creatorem injuria afficit, 122 a. Odio habentes diligere, virtutis opus et divinum, 954 c.

Opinio sui, magnum malum ; stultum reddit hominem ; omni ope vitanda, 898 a.

Oratio assidua mentem servat mundam ab impuris cogitationibus, 895 b, c. Oratio connectit Deo hominem, eique familiarem reddit, 663 c ; illius utilitas et effectus, *ibid*. c, d. Oratio privata et publica, 666 a. Orandum pro regibus, 763 d.

Ordinare aliquem ex testimonio, etiamsi indignus postea deprehendatur qui ordinatur, ordinantem culpæ obnoxium non reddit, 783 c. Si aliquem esse adulterum sciens ordinaverit, omnino et episcopatu et sacerdotio excidit, 787 p.

Origenes et illius errores damnantur, 591 *d* ; 646 a, b.

P

Palamedes et Ulysses opponuntur, 866 b, c.

Palmæ arbori conferuntur eremitæ, 890 c.

Pamphilus martyr, sanctarum institutionum doctor, 355 c ; 394 a.

Panis communis in corpus Christi mutatur, et commune vinum sanguis ejus fit, 607 b.

Pantænus, vir sanctus, sanctarumque institutionum doctor, 355 c.

Pantoleo protospatharius ; illius taxatur crudelitas, 931 c, d ; item et libido, 959 b, c.

Papias Hierapolitanus, 815 a.

Parabola hominis bonum semen in agrum suum spargentis, 111, a, b ; 262 b, c. Parabola ovis perditæ humanam substantiam manus beneficæ opus exsistere docet 243 b, c. Parabola drachmæ deperditæ eamdem sententiam nobis commendat, 246 a, b. Parabola *filii prodigi* eamdem sententiam probat, 246, 247, 250.

Paracondaces, vir honestate morum præditus, ab imperatore hæreticorum judex constituitur, 78 a ; dolo et proditione Astatorum confoditur, 78 c.

Paradisus terrestris, res delectabilis et amoris plena, 558 a. Paradisus cœlestis quam gloriosus ; illius lætitiæ et gaudia e describuntur, 975 c, d.

Paschasinus episcopus, in synodo Chalcedonensi Leonis papæ vices gerens, 642 a.

Passionum initia et causas declinare oportet, 687 c.

Pauliciani, vel Paulicianorum cœtus, unde sic dicti, 15 a ; 18 b. Sex ecclesias sibi esse profitentur, 22 c ; illorum doctrina de Deo creatore, 23 b, c ; de Virgine Deipara, 26 a ; de Eucharistia, *ibid*. b ; de cruce, c ; sacros prophetas et Scripturam veterem aversantur, 26 d ; 27 a. Actus apostolorum et catholicas, ut vocant, epistolas admittunt, præterea quæ Petro tribuuntur, 27 c ; 43 a. Catholicam Ecclesiam suos cœtus vocant, 30 a ; baptismum admittere simulant, *ibid*. ; Ecclesiæ catholicæ rejiciunt sacerdotes, quos synecdemos et notarios vocant, 30 b, c ; illorum corruptela et fœditates, 31 a ; 42 c.

Paulus Cæsaræ archiepiscopus lapsus, Photii inimicus, 839 a.

Paulus Laodicensis archiepiscopus, 851 c, illum taxat Photius, 851 d ; 858 d.

Paulus Manichæus, Callinices filius, a quo Pauliciani, 18 a, b ; 51 c.
Paulus, monachus lapsus ; illum ad pœnitentiam hortatur Photius, 879 c.
Paulus Samosatensis docebat Christum Jesum initium a Maria sumpsisse, 713.
Paulus (S) divinus et cœlestis, 134 d ; 143 d ; os Christi, 135 a ; cognitione Veteris et sapientia Novi Testamenti illustris, 155 c ; scipsum Deo penitus consecravit, 139 d ; gnarus et doctor mysteriorum Dei, 142 d ; 143 b ; orbis doctor, 147 d ; 811 c ; præco gratiæ, 151 b ; et veritatis, 158 a ; 163 b. Magnus magister Ecclesiæ, 662 a ; spectator et doctor rerum absconditarum, 163 d ; 190 d ; præco Ecclesiæ orbisque doctor, vir cœlestis, 327 a ; dogmatum rectorum dogma, 327 a ; cursu divinæ prædicationis breviorem suo studio telluris magnitudinem ostendit, 330 a ; Ignita Spiritus lingua, 335 a ; sonora et nunquam tacens Ecclesiæ tuba. 347 c. Paulus, qui humanam naturam insignibus suis moribus nobilitavit, 354 a. Malorum consortium cum aliis vetuerit, cur ipse non vitaverit, 842 b, c, d.
Paupertas non deflenda ; justus non deseritur, 883 d.
Peccare humanum est ; peccato admisso inhærere, diabolicum, 879 d.
Peccatum, sicut vulnus, etiam post curationem, vestigia et cicatrices relinquit, 886 a, b. Peccatum omni studio vitandum, *ibid.* Peccatorum ignorantiæ magna est differentia, ab iis quæ a scientibus contra jus fasque proficiscuntur, 783 d.
Pecuniæ amor regnum cœlorum occludit, 938 d.
Perjurium animam in contemptionem Dei præcipitem agit, 122 a.
Persecutio gravis, Domini benedictio suavis, 763 d. Persecutio adversus episcopos et sacerdotes describitur, 891, 894.
Persuasio justa non tam procedit a dicentis facultate quam a dispositione audientis, 846 b.
Petrus Apameæ episcopus anathematizatur, 646 c.
Petrus archipresbyter sanctæ Romanæ Ecclesiæ piissimus, Nicænæ synodo II aderat, 650 c ; 739 c.
Petrus presbyter, sancti Sabæ, præfectus et archimandrita Nicænæ synodo II aderat, 650 c ; 759 c.
Petrus (S.), apostolorum coryphæus, 91 b ; cui claves et ingressus portarum cœlestium creduntur, 662 a.
Phalaridis epistolæ laudantur, 862 c.
Phanarea, vicus ab incolis sic dictus, Manichæorum impietatis semina fovit, 18 a ; 46 a.
Phlebotomia an per æstatem tuta, 859 b.
Photinus docebat Jesum a Maria Virgine initium sumpsisse, 713.
Photius ad Nicolaum papam Romæ scribit, et illi mittit professionem fidei, 586 *et seqq.* : iterum scribit ob impetrandam sui in patriarchatu confirmationem, 593 *et seqq.* Patriarchatum a se coacto initum deplorat, 586, 587. Mala quibus afficitur, depingit, 598 a, b. Bardam sibi hostem esse dolet, 619 *et seqq.* Patriarchatum sibi dimidiatum queritur, 619 d ; 622 a, b. Pro Christodulo, qui per ebrietatem offenderat, deprecatur, 623 a, b. Michaelem Bulgariæ principem de officio principis docet, 627 *et seqq.* Michaeli Cæsari gratulatur, 718 a ; ad omnes Orientis episcopos mittit Encyclicam, et probare quod non licet dicere Spiritum procedere a Patre et a Filio, sed a Patre solo, conatur, 722 *et seqq.* Ab exsilio ad episcopos scribit, mala quibus obruitur referens, 742 *et seqq.* Amentiæ accusatur, et proditionis et divinarum legum contemptus, 742 d ; 743 a ; de pecunia reposita, 646 d. Libros sibi ablatos dolet, 746 b. ; 766 d ; 767 a. Ad episcopos canonicas epistolas mittit, 782 *et seqq.* Aquileiensi metropolitæ Spiritum a solo Patre procedere probare conatur, 798 *et seqq.* Erat in medicina peritus, 636 c. Phlebotomiam, contra aliorum medicorum sententiam, per æstatem præscribit, 859 a, b. Qualia dona ab ægrotis ejus ope convalescentibus desiderabat, *ibid.* Amici cujusdam mortem vehementer deplorat, 874 b, c. — Illius inimici : Alexandri comes, 933 b ; 958, 959 ; Baanes præpositus, 950 a ; 951, 954 ; Bardas Cæsar, 626 c ; Basilius imperator, 766 ; Joannes metropolita Nicomediæ, 823 a ; Joannes patricus, 935, 938, 943, 947 ; Manuel patricius, 955, 967 ; Metrophanes monachus, 886, 890 ; Paulus Cæsareæ archiepiscopus, 839 a ; Sabas anachoreta, 887 ; Sabas Pissadorum præfectus, 863 ; Theodorus Laodicensis, 826, 827 ; Zosimus monachus. 882, 883. — Illius amici : Athanasius monachus, 882, 883, 890 ; Dorotheus abbas, 867, 870 ; Euschemon Cæsareæ metropolita, 835, 836, 839, 851 ; Eustathius Antiochenus patriarcha, 822 ; Georgius diaconus, 875 ; Ceorgius Nicomediæ archiepiscopus, 823, 826, 836, 846 ; Nicephorus monachus, 899, 902, 903, 906, 907, 915 ; Nicetas protospatharius, 982 ; Zacharias Chalcedonensis metropolita, 830, 831, 842, 854, 859.
Pierius martyr, sanctarum institutionum doctor, 355 c ; 394 a.
Pietas, etiam dum irascitur, proximi sui commiserationem non abjicit, 294 a.
Platonis scripta varia, et præsertim epistolæ, 862 b, c.
Plutum cæcum finxit Aristophanes poeta, 958 a.
Pœna merita pueros quoque decet, 782 b. Pœna eorum est eadem quorum delicta non differunt, 146 c. Pœnas infligere frequentiores iracundi potius quam prudentis est, 674 a.
Pœnitentia quæ sub afflictione nascitur, nullum affert lucrum, 175 d.
Polygamia, res turpissima et detestabilis, belluis conveniens, 687 b.
Pontificatus, jugum ipsis angelis tremendum, 586 a, b.
Potestatem quanto majorem quis obtinet, tanto majore virtute præcellere debet, 671 c.
Principia duo, eaque sibi invicem opposita, dari in iis quorum voluntas in se libera illecebris mali non subjecta est, nec dicere nec opinari fas est, 139 c.
Principis officium est, non tantum sui ipsius salutis habere rationem, sed et pari cura populo sibi concredito prospicere, 655 c. In principibus culpæ, vel etiam levissimæ, ut magnum flagitium omnium judicio denotantur 659 a. Principem oportet multiplici præditum esse probitate, 663 b ; gravitatem et decorem præ se ferre, vultu, coma, vestitu, 666 d ; imprimis sibimet ipsi imperare debet, 675 b ; nec familiariter nimis, nec nimis tumide cum plebecula se gerere, 679 c ; miseris subvenire, 694 c, d ; Deo gloriam ascribere prospere gestorum, *ibid.* Promptus ad renumerandum, tardus vero ad puniendum esse decet, 686 d ; 687 a ; 695 c. Vota pro principe, 695.
Proditor qui beneficiis hostem afficit, 679 a. Proditor dum prodit amatur, ubi autem prodiderit, odio habetur, 682 a. Proditorum duo genera, *ibid.*
Promethei fictas pœnas impiorum vera supplicia longe exsuperant, 946 d ; 948 a, b.
Promissa implenda, 682 b. Promittere aliquid vehementer cur non expediat, 683 a.
Prophetam recipere in nomine prophetæ, 851 a, b. Prophetarum chorus in sacris oraculis quæ ediderunt, ut opus Dei et ministri boni comparuerunt, 226 c.
Providentiam adjuvat pœnitentia, 674 d.
Proximi dilectio, et illa quidem perfecta, quid et in quo consistat, 662 c, d.
Prudentes homines nec prosperis inflantur, nec dejiciuntur adversis, 694 b. Prudentis est quantocius ut collapsus resurgat, et lapsum sic suum instituat, ne deinceps labatur, 690 b.
Prudentia quomodo acquirenda, 666 c.
Pusillanimitas et timiditas fugienda, 907, 910.

R

Redargutio qualis esse debeat, 966 c, d.
Regnum Dei divisionem et separationem non admittit, 182 d.
Reliquiæ sanctorum venerandæ, 654 c.
Rempublicam præstat magis ex improba probam quam ex parva magnam facere, 674 a, b.
Resurrectio est, quia mors, 650 a. Resurrectionem negabat Origenes, 646 a ; an solæ animæ, an cum suis corporibus resurrecturæ, *ibid.* b.
Reverentia in parentes semper adhibenda 750 c.
Risus immoderatus constantiam et gravitatem contumelia afficit, 667 c.

S

Sabas anachoreta, Photii inimicus, 887 c, d.
Sabas Pissadorum hegumenus, Photii inimicus, 863 b.
Sabbatorum jejunia an illicita, 723 d, 734 b.
Sabellius, 290 b ; 355 b ; 590 b ; 707. Ipse monstrosum Filiopaternitatis commentum excogitavit, 294 b.
Sacerdos an cum uxore sua a Barbaris violata cohabitare possit, 778 a, b, c. Sacerdotes an uxorem ducere liceat, 723 d ; 726 a ; 734 b ; an baptizatos oleo ungere, 726 a, b.
Sacrificia sacrata nostræ religionis spectant ad sacerdotes, 666 b. Sacrificium pulcherrimum, vita pura et animus rectus, *ibid.*
Sadducæorum incredula et male sedula factio, 126 d ; 235 b.
Salmoneus et de illo fabula, 718 b.
Samosata, urbs Syriæ, ubi Manichæorum doctrina olim floruit, 15 b ; 46 a.
Sancta et Sancta sanctorum quæ ad Vetus pertinent Testamentum, non a malo orta sunt, 151 a, b. Sancti ante tribunal impiorum constituti, describuntur et laudantur, 890 c, d.

Saracenorum infantes an baptizandi in eorum regione et domibus, 779 a, b.
Sassanitæ monophysitæ, 715.
Scandalum quid, et quibus suppliciis obnoxium, 750 b.
Scortatio perdit corpus simul et animam, 122 a.
Scribarum et Pharisæorum seniores, labiis se Deum colere dicentes, corde vero ab eo procul remoti, 110 d.
Scythianus hæreticus, patria Ægyptius, genere Saracenus, 34 a ; quatuor libros composuit, *ibid.* b ; unum quidem *Evangelium* appellavit ; secundus, *Capitulum* ; tertius, *Mysteriorum* ; quartus *Thesaurus vitæ* inscribitur, 35 a.
Securitatem et portum qui nondum assecutus est, deterioris est conditionis eo, qui jam utrumque tenet, 242 a.
Seditiones quomodo sedandæ, 690 c, d.
Serapion Thmuitanus contra Paulicianos scribit, 31 b.
Sergius Constantinopolitanus patriarcha. 395 a.
Sergius hæreticus, qui mutato nomine se Tychicum appellavit, Paulicianorum doctor, 22 a ; 70 b. Ab asseclis Deo exæquabatur, 22 c. Patrem habuit Drynium, 62 c ; a muliere quadam apostasiæ mysteriis initiatus, Antichristi prodromus efficitur, 63 b, c. Omnes qui ante fuerant impietate conspicui, pueri putabantur comparati cum illius vafritie et captiosis moribus, 67 a Pelle ovis lupum abscondens, multis doctor pietatis et dux salutis esse videbatur, 67 c. Ab Apostolo se missum esse præconem dictitabat, 70 c ; se Paracletum et Spiritum sanctum jactitabat, *ibid.* Modo gigas, modo simia, nunc leo, nunc vulpes, modo illum, modo alium morem simulans, 71 c. Illius scripta, 74 a. Ab impio Baane aperte scinditur, 74 b, c ; securi percussus, diem obit extremam, 79 b.
Sergius magister et dromi logotheta : illi gratias agit Photius quod illum reprehendisset, 927 b. c ; 930 b.
Sergius protospatharius Photii frater ; illum ad resipiscentiam hortatur, 966 c.
Sermonis velocitas cavenda, 667 a.
Severus non tam debet esse princeps quam opinionem fovere severitatis, 674 a.
Sida, Pamphyliæ metropolis, 603 d.
Silvester papa, præsul insignis, ad synodum Nicænam misit vicem gerentes, 631 b.
Siges, unus ex triginta æonibus quos fingebant Valentiniani, 139 a.
Sisinnius, Manetis discipulus, 42 b.
Sophronius monachus, 886 a.
Soros, loci nomen, unde sic dictus, 50 b.
Spiritus sanctus ex Patre procedit, testante ipso Filio, 282 a ; hanc doctrinam sancierunt septem primæ synodi generales, 286 a, b. Spiritui adimi non potest quidquam eorum quæ Filio et Patri insunt, 287 a, De Spiritu sancto Christi doctrina, 307 *et seqq.* Spiritus a Patre processio est perfecta, quoniam Deus perfectus ex Deo perfecto, 311, c, 727 a. Spiritus consubstantialis Patri, quia ex ipso procedit, consubstantialis Filio, non quia procedit, sed quia ex una indivisaque causa ab æterno simul eodemque ordine uterque prodit, 331 a. Spiritus si creatura est, certe et ille creatura fuerit, cujus Spiritus est, 635 c ; probatur Spiritum esse Deum, 638 a, b. Spiritus sanctus a solo Patre procedit, 726 *et seqq.* ; 798 *et seqq.*
Spyridion, synodo Nicænæ aderat, 634 a.
Stauratius, spatharocandidatus, insulæ Cypri præfectus 983 c.
Stephanus martyr primus et propheta, 110 a.
Stupri duo genera esse possunt, quorum alterum mistum habet cum necessitate consensum, alterum omnino necessarium, 778 a, b.
Sycophantæ aspernandi, 626 d ; 667 c ; unica sycophantæ vox sæpe civitates et domos subvertit, *ibid.*, d.
Symbolum Constantinopolitanum, 630 b, c.
Symeon justus, communem servatorem amplexus est, et illi benedixit, 115 c ; 210 c, d ; 563, 564.
Symeon, qui nomen ipse suum in Titum commutavit, Manichæorum doctor, 22 a, b ; 50 d.
Synodi septem œcumenicæ, et varii hæretici ab illis damnati. 591 b, c, d ; 594 a, b. Illorum locus, multitudo, præsides una cum actionibus describuntur, 631 *et seqq.* 1° Nicæna, 632, 634, 707, 708. 2° Constantinopolitana, I, 635, 638, 708, 709. 3° Ephesina, 638, 639, 710, 711. 4° Chalcedonensis, 642, 643. 5° Constantinopolitana, II, 643, 646. 6° Constantinopolitana III, 647, 650. 7° Nicæna II, 650, 651, 739, 742.

T

Taciturnitas prudentis viri longos sermones sæpe obturat, 866 c.
Tarasius ex ordine laico ad pontificatus fastigium pervenit, 602 c, d ; 610 a ; hic vir divinus plane et optimus omnino, synodo Nicænæ II aderat inter ductores, 650 c ; 737 c.
Tarasius Photii frater, 943 d ; 955 c ; 958 b ; 959 b ; illum de obitu filiæ suæ consolatur, 970 *et seqq.*
Tarditas verborum cum confusione, stultum quid et imbelle denotat, 667 b.
Templum veteris instrumenti non solum sanctum erat, sed et sanctificandi vi pollebat, 107 c ; 230 c, d. Templum B. Mariæ in palatio a Basilio Macedone extructum describitur et laudatur, 567 *et seqq.* Templa Deo et sanctis ejus secundum leges ecclesiasticas ædificanda, 666 a, b ; illorum usus, *ibid.*
Tenebræ, quæ ratione tantum intelliguntur, ab initio tales fuerunt, neque permittunt ut illarum conditorem culpa vacare credamus, 87 c.
Tentationes tentantibus tentationes fiunt ; non tentantibus causant coronas, 954 d.
Tephrica urbs, quam Carbeas excitavit, 82 b.
Terebinthus, Scythiani hæretici discipulus, 35 a ; e tecto ejectus, toto contritus corpore, moritur, *ibid.*, c.
Terræmotus Constantinopolim graviter affligit, 874 b.
Terrestria ad malum principium referri non possunt, et quare, 95 b, c ; 99 a, b ; 194. 195.
Testamentum vetus ad malum principium referri nequit, 123 *et seqq.* ; 142 *et seqq.* Ex sancti Pauli textibus lucide probatur, 150 *et seqq.* ; item ex prophetis, 226, 227.
Thalassius Cæsareæ episcopus, 610 b.
Theoctistus hegumenus, 863 d.
Theodoretus Antiochiæ episcopus, 650 d.
Theodorus hegumenus, 866 a, c.
Theodorus Laodiceæ metropolita, 826 d ; Photium deserit, 827 c ; 835 c, d ; 836 c ; 846 a.
Theodorus Mopsuestiæ episcopus, damnatur, 591 d ; 638 c ; 710.
Theodorus Pauli hæretici filius, 51 c ; 54 a.
Theodosius imperator, religiosæ pietatis propugnator egregius exstitit, 638 b.
Theodosius junior, quem Romana respublica serenis oculis intuebatur, 642 a.
Theodosius monachus et anachoreta, 890 c ; 891 b.
Theodotus, cultu impius, Baanistarum a Sergiotis cædem compescit, 75 b, c ; 79 d.
Theodotus spatharocandidatus, 955 a.
Theognostus, vir sanctus, sanctarumque institutionum doctor, 355 c ; 394 a.
Theologia gratiæ si semel ab ipsamet gratia subvertatur, nusquam firma poterit permanere, 303 c.
Theophanes monachus, 923 d.
Theophanus diaconus et protonotarius, 870 c.
Theophilus præpositus, 954 c, d.
Theophylactus patricius, dux Armeniacorum, 930 d ; illum rogat Photius ut sycophantam quemdam, qui illum calumniaverat, manifestum faciat, 930, 931.
Thomas, Manetis discipulus, Evangelium suo nomine scripsit, 42 b.
Thomas Neocæsareæ episcopus, ab imperatore judex hæreticorum constituitur, 78 a ; ab Astatis obtruncatur, *ibid.*, c.
Timocles, insignis mendaciorum promus condus, 939 d.
Timor sanctorum longe differt a pusillanimitate, 910 b, c.
Timotheus Alexandriæ archiepiscopus, 635 a.
Titus, Bostrenorum episcopus, adversus Paulicianos scripsit, 31 b.
Trinitas omnium opifex, omnipotens, sanctissima, supersubstantialis substantia, 590 b ; Trinitatis infinita natura, æque pertinet ad singulas tres personas, 709 ; in Trinitate neque majus neque minus, 710. Trinitatis uniformem et transcendentem divinitatem per fidem tanquam in speculo contuemur, 629 b ; 630 a. In Trinitate si duo principia admittantur, inde polytheismi dogma impium irrepet, atque adeo atheismus, 291 a b ; 318 a.
Trypho præfectus, jussu imperatoris Constantinum hæreticum et ejus asseclas prosequitur, 50 a, b.
Trypho, vir strenuus et presbyter. Manetem debellat, 43 c.
Turpiloquia vitanda, 667 c.
Tyranni suas injurias vindicant, alienas vero insuper habent ; reges autem contra, 671 b ; suam statuunt securitatem in discordia, 678 d.
Tzanio Nicopolitanus, vir pius, animo manibusque strenuus, Sergium hæreticum securi percutit, 79 a, b.

U

Ulysses lingua magis quam manu valebat, 866 b, c.
Urbanitas multos lædit ; contemptum potius parit quam gratiam, ideo a principe prudenti vitanda, 690 c.

V

Valentinus Evangelii verba adulterat, 19 a ; illius portentosa de æonibus et diis doctrina, 47 a.
Vardanus (S.). martyr in Ardacensi provinca, 703.
Venia quam longissime ab accusatione distinguitur, 854 c. Venia libenter concedenda, 893 d.
Verba multa quæ simili efferuntur, forma vocis, similem sensum nullatenus exhibent, 331 b. Verba non meliorant actiones, sed per actiones verba licet interpretari, 754 c. Verbis et eloquentiæ non fidendum, 866 c.
Veritas congressum odit mendacii, 827 d. Veritate nihil amicius, 595 d.
Vigilius inclytus, pontifex Romanus, quintæ aderat synodo, quæ œcumenicis decretis claruit, 366 c ; 643 c.
Vindicta non sumenda, et quare, 682 c.
Vincentius presbyter, virtute clarus, in synodo Nicæna papæ vices gerebat, 631 b.
Virtus, utcumque despectui habeatur, res inexpugnabilis, et apprime utilis, 942 d ; 955 a. Virtus bellica principem non tam excolit quam benignitas, 675 c.
Vita præsens non luxu sed certaminibus transeunda, 822 b. Vita præsens si fuerit stadium, quæ ventura est præmiorum politia erit, 826 d. Vitæ præsentis molestiis non attendendum, 986 *et seqq.*
Vituperio qui sint digni, 679 a.
Vitus presbyter, virtute præditus, in synodo Nicæna, vicem papæ gerebat, 631 b.
Vocibus Dominicis adversari, extremæ plenum est blasphemiæ ; 798 c.
Volubilitas verborum sine ulla dispositione vel ordine, furiosum quiddam et insanum videtur, 667 b.
Voluntati sæpius non respondet possibilitas aut facultas ; et voluntas ipsa sæpe cum cognitione non conspirat, 662 b. Voluntas in laboribus suscipiendis prompta, involuntariorum telum frangit, 690, b.
Voluptas fugienda, et quare, 675 b ; 687 a, b.

Z

Zacharias Armenorum patriarcha ; do synodo Chalcedonensi et de illius auctoritate ad illum scribit Photius, 703 *et seqq.*
Zacharias Chalcedonensis archiepiscopus, Photii amicus, 830, 831, 842, 854. Medicamentum stomacho roborando inserviens illi mittit Photius, 839 b, c. ; 859 d.
Zacharias, pontifex Romanus, virtute et doctrinis claruit, 367, 368, 374 b, c ; 394 c.
Zacharias sacerdos Veteris Testamenti, 114 c, d ; 207 b. Spiritu Dei repletus, prophetizat, 115 a, b.
Zacharias, qui, licet indignus, magisterium doctrinæ apud Paulicianos obtinuit, 22 a. Gegnæsii ex occulta commistione filius, 55 d. Unde inter Manichæos mercenarius dictus, 52 b, c.
Zanares hæreticus, non pauca impietatibus suis humano generi damna importavit, 42 b.
Zaruas, Manetis discipulus, 42 b.
Zooras anathematizatur, 646 c.
Zosimas monachus et anachoreta, 882, 883.
Zosimus Sergii hæretici discipulus, 79 d,

ORDO RERUM QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

PHOTIUS PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANUS.

PARS SECUNDA. — OPERA DOGMATICA.
Præfatio Christ. Wolfii in libros IV contra Manichæos. 9
LIBRI IV ADVERSUS MANICHÆOS. 15
Liber primus. — Narratio de Manichæis recens repullulantibus. 15
Liber secundus. — Dubia et solutiones Manichæorum. 86
Liber tertius. 122
Liber quartus. — Contra repullulantem Manichæorum errorum, ad Arsenium monachum presbyterum et præfectum sacrorum. 178
LIBER DE SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIA. 263
Præfatio J. Hergenrœtheri. 263
DOCTRINA SEU MYSTAGOGIA DE SPIRITU SANCTO. 279
LIBELLUS contra veteris Romæ asseclas ostendens Spiritum sanctum ex solo Patre procedere, non vero etiam ex Filio. 391
Pars altera ejusdem operis. 395
ANIMADVERSIONES historicæ et theologicæ in librum de Spiritus sancti Mystagogia. 399
PARS TERTIA. — OPERA PARÆNETICA. 542
Catalogus homiliarum quæ Mosquæ servantur. 542
Homiliæ. 547
Homilia prima. — In SS. Mariæ nativitatem. 547
Hom. II. — De Symeone Christum in ulnas suscipiente. 563
Hom. III. — De Encomiis. 563
Hom. IV. — Encomium S. Athanasii. 575
Carmina. 575
Sticheron in S. Methodium Constantinopolitanum. 575
Monitum in odas sequentes. 577
Odæ tres in Basilium imperatorem. 578
PARS QUARTA. — OPERA HISTORICA. 586
EPISTOLARUM LIBRI TRES. 586
LIBER I. — Continet epistolas ad Romanos pontifices, ad patriarchas, ad episcopos, ad imperatores et ad principes. 586
Epistola prima. — Nicolao papæ. 586
II. — Eidem Nicolao papæ. 594
III. — Ad Orientales patriarchas et œconomum ecclesiæ Antiochenæ. 618
IV. — Bardæ magistro, patricio et curopalatæ. 618
V. — Eidem, deprecatio pro Christodulo a secretis qui periclitabatur. 622
VI. — Bardæ magistro, patricio et curopalatæ, pro clerico Blasii in periculis constituto. 623
VII. — Bardæ Cæsari. 626
VIII. — Ad Michaelem Bulgariæ principem ; de officio principis. 626
IX. — Ad Zachariam patriarcham Armenorum. 703
X. — Ad Asutium principem Armenorum. 714
XI. — Michaeli imperatori a Deo coronato. 718
XII. — Eidem. 719
XIII. — Encyclica ad archiepiscopales thronos per Orientem obtinentes. 722
XIV. — Ad episcopos, ab exsilio suo. 742
XV. — Ab exsilio, ad episcopos similem passos persecutionem. 763
XVI. — Piissimo et maximo regi Basilio. 766
XVII. — Eidem. 771
XVIII. — Leoni Calabriæ archiepiscopo, Responsa canonica. 774
XIX. — Ad episcopos epistola canonica. 782
XX. — Ad eosdem. 787
XXI. — Ad eosdem. 787
XXII. — Ad eosdem. 790
XXIII. — Ad eosdem. 791
XXIV. — Ad archiepiscopum et metropolitam Aquileiensem. 794
LIBER II. — Continet epistolas ad episcopos, clericos, monachos, sanctimoniales, plerumque familiares, commendatitias aut consolatorias. 822
Epistola prima. — Joanni metropolitæ Heracleæ. 822
II. — Eustathio patriarchæ Antiocheno. 822
III. — Joanni metropolitæ Nicomediæ. 823
IV. — Ignatio Sophorum episcopo. 823
V. — Georgio Nicomediæ metropolitæ. 823
VI. — Joanni Heracleensi metropolitæ, cum per Armeniam defectio agitaretur. 826
VII. — Theodoro metropolitæ Laodiceæ. 826
VIII. — Ignatio Sophorum episcopo. 826
IX. — Theodoro metropolitæ Laodiceæ. 827
X. — Eidem. 827
XI. — Eidem. 827
XII. — Eulampio archiepiscopo sceuophylaci. 827
XIII. — Antonio Bosphori archiepiscopo. 827
XIV. — Zachariæ Chalcedonis metropolitæ. 830
XV. — Eidem. 831
XVI. — Gregorio Syracusæ archiepiscopo. 831
XVII. — Ignatio metropolitæ Claudiopolitano. 834
XVIII. — Michaeli Mitylenes metropolitæ. 834
XIX. — Euschemoni et Georgio metropolitis. 835
XX. — Theodoro metropolitæ Laodiceæ. 835
XXI. — Eidem. 835
XXII. — Euthymio Catanensi metropolitæ. 838
XXIII. — Georgio metropolitæ Nicomediensi. 838
XXIV. — Theodoro metropolitæ Laodiceno. 838
XXV. — Euschemoni Cæsareæ archiepiscopo. 839
XXVI. — Paulo Cæsareæ archiepiscopo lapso. 839
XXVII. — Zachariæ metropolitæ Chalcedonis, 839

XXVIII. — Eulampio archiepiscopo et sceuophylaci. 839
XXIX. — Euschemoni archiepiscopo Cesareæ. 839
XXX. — Zachariæ metropolitæ Antiocheno. 842
XXXI. — Theodoro metropolitæ Laodicensi. 846
XXXII. — Amphilochio metropolitæ Cyzici. 846
XXXIII. — Georgio metropolitæ Nicomediæ. 846
XXXIV. — Georgio metropolitæ Nicomediæ, cujus clericos peregre diem clauserat extremam, post ordinationem ipsius ad presbyteratum. 846
XXXV. — Euschemoni Cæsareæ archiepiscopo. 850
XXXVI. — Paulo metropolitæ Laodiceæ. 851
XXXVII. — Eidem. 851
XXXVIII. — Eidem. 854
XXXIX. — Zachariæ metropolitæ Chalcedonis. 854
XL. — Paulo metropolitæ Laodiceæ. 858
XLI. — Zachariæ metropolitæ Chalcedonis. 859
XLII. — Michaeli Mitylenes metropolitæ. 859
XLIII. — Eidem. 859
XLIV. — Amphilochio Cyzici metropolitæ. 862
XLV. — Joanni metropolitæ Heracleæ. 863
XLVI. — Sabæ Pissadorum hegumeno. 863
XLVII. — Theoctisto hegumeno. 863
XLVIII. — Theodoro hegumeno. 866
XLIX. — Eidem. 866
L. — Nicolao hegumeno monasterii Sancti Nicephori. 867
LI. — Dorotheo hegumeno monasterii Cedranorum. 867
LII. — Eidem. 870
LIII. — Georgio diacono et hospitalario. 870
LIV. — Eidem. 870
LV. — Theophani diacono et protonotario. 870
LVI. — Georgio diacono et hospitalario. 871
LVII. — Eidem. 871
LVIII. — Eidem. 871
LIX. — Gregorio diacono et chartulario Amasiano. 871
LX. — Eidem. 874
LXI. — Eidem. 874
LXII. — Georgio diacono et cublicusio. 875
LXIII. — Damiano xenodocho. 875
LXIV. — Gregorio diacono et chartulario. 875
LXV. — Georgio diacono et orphanotropho. 878
LXVI. — Anastasio presbytero et bibliothecario Romano. 878
LXVII. — Damiano xenodocho. 879
LXVIII. — Paulo monacho lapso. 879
LXIX. — Monacho E. collapso. 879
LXX. — Athanasio monacho et anachoretæ. 882
LXXI. — Zosimæ monacho et anachoretæ. 882
LXXII. — Athanasio monacho, et anachoretæ. 882
LXXIII. — Eidem. 883
LXXIV. — Barnabæ monacho. 883
LXXV. — Sophronio monacho. 886
LXXVI. — Metrophani monacho apostatæ. 886
LXXVII. — Eidem. 886
LXXVIII. — Euthymio monacho collapso. 886
LXXIX. — Marco Siculo monacho collapso. 887
LXXX. — Sabæ anachoretæ, cum apostatis immorato. 887
LXXXI. — Athanasio monacho et anachoretæ. 890
LXXXII. — Metrophani monacho et anachoretæ. 890
LXXXIII. — Theodosio monacho apostatæ. 890
LXXXIV. — Eidem. 891
LXXXV. — Acacio monacho et medico. 893
LXXXVI. — Eidem. 898
LXXXVII. — Isacio monacho. 898
LXXXVIII. — Metrophani monacho et hesychastæ e Sicilia. 898
LXXXIX. — Arsenio monacho, presbytero et anachoretæ. 898
XC. — Nicephoro philosopho monachum agenti. 899
XCI. — Nicephoro philosopho monacho. 902
XCII. — Athanasio monacho et anachoretæ. 902
XCIII. — A senio monacho anachoretæ. 902
XCIV. — Nicephoro philosopho, monasticam vitam amplexo. 903
XCV. — Arsenio monacho et anachoretæ, postquam dimissi ad illum fuerant qui, de Bulgaria profecti, vitam monasticam ingredi cupiebant. 903
XCVI. — Nicephoro philosopho monacho. 906
XCVII. — Eidem. 906
XCVIII. — Eidem. 907
XCIX. — Eidem. 907
C. — Eidem. 915
CI. — Eusebiæ monachæ et hegumenæ, de sororis obitu consolatoria. 918
CII. — Theophani monacho. 927
Liber III. — Continet epistolas ad officiales laicos et magistratus sæculares. 923
Epistola prima. — Joanni spathario et Peloponnesi duci. 927
II. — Sergio magistro et Dromi logothetæ. 927
III. — Basilio patricio, urbis præfecto. 927
IV. — Sergio magistro et logothetæ. 930
V. — Eliæ protospathario. 930
VI. — Theophylacto patricio, et duci Armeniacorum. 930
VII. — Pantoleonti protospathario. 931
VIII. — Leonti spathario, cognominato Draconi. 934
IX. — Joanni spathario Chrysocheri. 934
X. — Leonti legothetæ Madiam. 934
XI. — Alexandro comiti. 935
XII. — Basilio quæstori. 935
XIII. — Joanni patricio et sacellario. 935
XIV. — Joanni patricio et sacellario per Angurios. 938
XV. — Anastasio tributi collectori. 938
XVI. — Eidem. 939
XVII. — Eidem. 939
XVIII. — Galatoni a secretis. 939
XIX. — Joanni spathario. 942
XX. — Michaeli patricio et sacellario. 942
XXI. — Arsenio monacho. 942
XXII. — Joanni patricio, et Græciæ duci, 943
XXIII. — Bardæ patricio, et Macedoniæ duci. 943
XXIV. — Joanni patricio et sacellario apud Angurios. 943
XXV. — Tarasio patri. 943
XXVI. — Joanni spathario. 946
XXVII. — Constantino spathario Tyrrheni generis perversis moribus prædito. 946
XXVIII. — Leonti, qui cum esset logotheta, monachus fiebat, et affecto mœrore ab amico. 946
XXIX. — Basilio exactori. 946
XXX. — Michaeli, protospathario. 947
XXXI. — Joanni patricio et sacellario apud Angurios 947
XXXII. — Baanæ præposito et patricio. 950
XXXIII. — Joanni patricio et Græciæ duci. 950
XXXIV. — Leonti et Galatoni fratribus et a secretis. 950
XXXV. — Damiano hospiti. 951
XXXVI. — Michaeli protospathario. 951
XXXVII. — Nicetæ protospathario. 951
XXXVIII. — Banæ præposito et patricio. 951
XXXIX. — Theophilo præposito. 954
XL. — Eliæ protospathario. 954
XLI. — Theophilo protospathario. 954
XLII. — Theodoto spatharocandidato. 955
XLIII. — Joanni patricio et sacellario apud Angurios 955
XLIV. — Tarasio patricio fratri. 955
XLV. — Manueli patricio. 955
XLVI. Joanni protospathario, et Drungario Ploimi. 958
XLVII. — Tarasio fratri. 958
XLVIII. — Basilio quæstori. 958
XLIX. — Alexandro comiti. 858
L. — Tarasio patricio fratri. 959
LI. — Pantaleonti spathario. 959
LII. — Constantino notario. 959
LIII. — Joanni patricio. 962
LIV. — Mariano patricio et domestico scholarum. 963
LV. — Eidem. 963
LVI. — Theophilo spathario et sacellario. 966
LVII. — Eliæ spathario et Drungario Ploimi. 966
LVIII. — Sergio spathario fratri. 966
LIX. — Theophylacto spathario. 967
LX. — Manueli patricio. 967
LXI. — Leonti et Galatoni fratribus, a secretis. 967
LXII. — Arsaber spathario. 970
LXIII. — Tarasio patricio, fratri, de obitu filiæ suæ consolatoria. 970
LXIV. — Constantino notario. 982
LXV. — Nicetæ spathario, et de rebus privatis pro metropolitis Cyzici et Laodiceæ agenti. 982
LXVI. — Stauratio spatharocandidato, præfecto insulæ Cypri. 983
LXVII. — Quod non oporteat ad præsentes vitæ molestias attendere. 986
Animadversiones Ang. Mai de erroribus Montacutii in edendis Photii epistolis. 986
Index rerum et verborum analyticus. 991

FINIS TOMI CENTESIMI SECUNDI.

Vallegvidonis. — Ex typis L. BARNEOUD & Cie.

3 2044 073 502 155
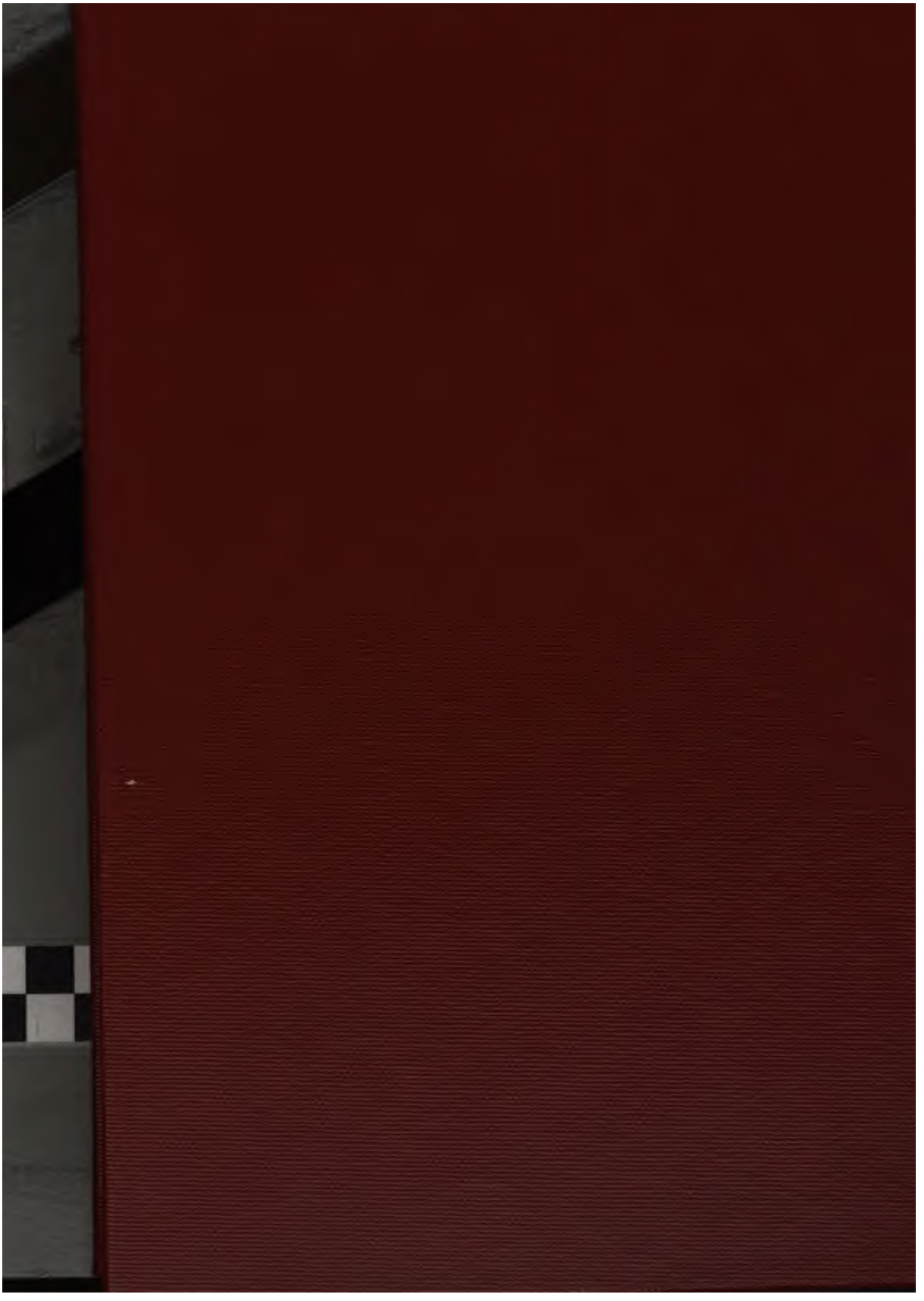
THIS VOLUME
DOES NOT CIRCULATE
OUTSIDE THE LIBRARY